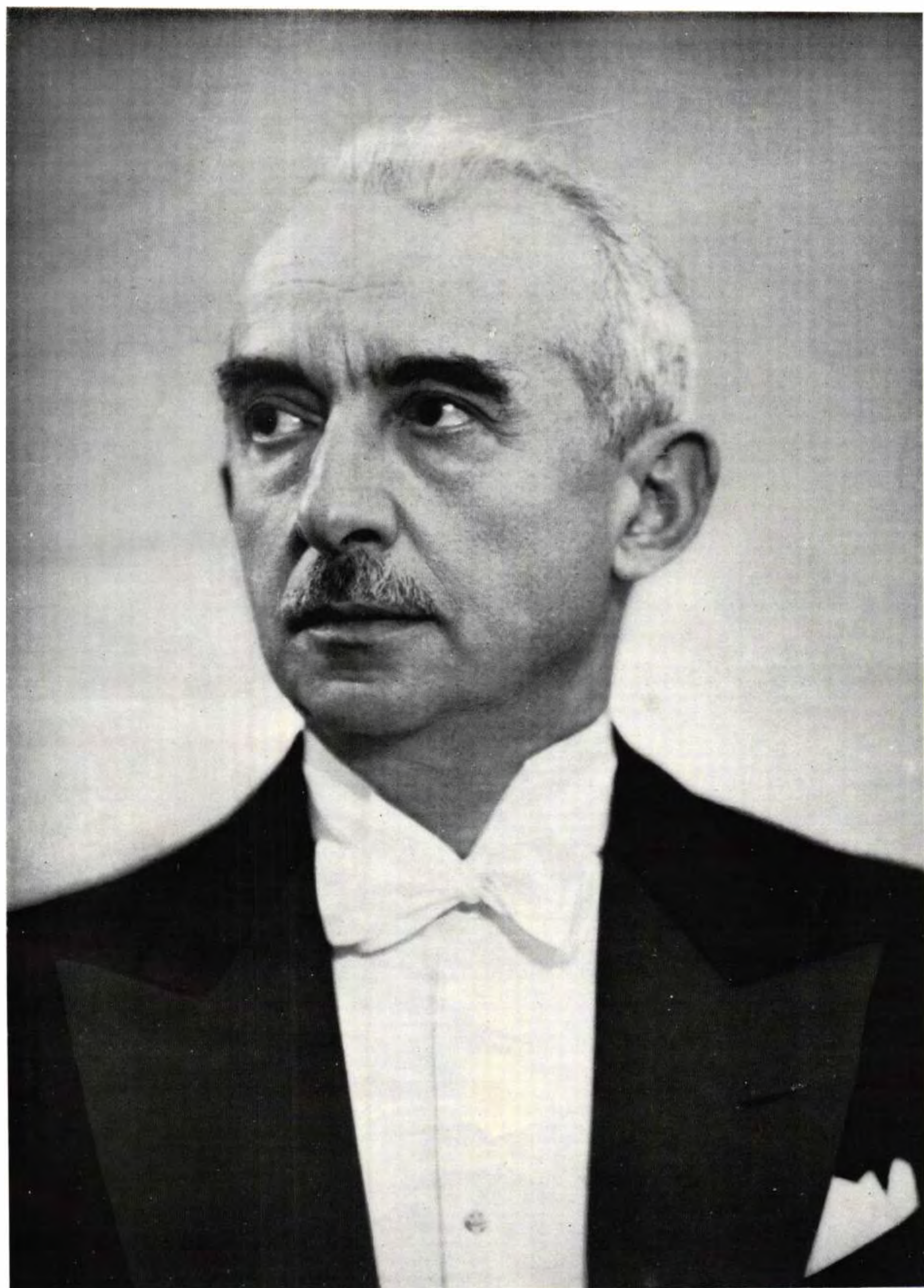
İNÖNÜ ANSİKLOPEDİSİ

CİLT I

ANKARA 1946 - MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Bu eserin değerini artırmak için emek vermeyi her Türk aydınından beklerim.

Ansiklopedi Türk kültürünün yeni devrinin bir işareti, bir sembolü olacak ve fikir hayatımızda geniş tesirler yapacaktır. Onu hazırlayacaklar, milleti büyük hizmetlerle yapanlar gibi, engin saygılarımıza hak kazanacaklardır.

İsmet İnönü

15.10.1943

İLERİ milletlerin hepsinde, insanlığın bütün bilgilerini o milletlerin ihtiyaçlarına göre ve hayat anlayışlarına uygun bir şekilde özünü çıkararak kısaltan ansiklopediler vardır. Her gün yeni bir meseleyi incelemek ihtiyacı karşısında güçlükleri gidermek için bu türlü eserlere başvururlar. Medeni hayatın doğurduğu ihtiyaçlar ve dâvalar nekadar çok olursa, fertlerin bu ana kitaplara başvurma zorunlukları da o kadar artar. Türkiye'de aynı ihtiyaçla ansiklopediler neşrine teşebbüs edilmiş ve küçük mikyasta özel teşebbüslerin başarıları da görülmüştür. Yalnız bir memlekette belli bir görüşe göre bir ansiklopedi vücuda getirilebilmesi için bu ihtiyaçla beraber onun bütün maddelerini yazacak ve o memlekete has olan millî vasıftaki noktaları oradan buradan alma suretiyle değil, zatî incelemeler halinde tesbit edecek bilim ve düşünce adamlarının yetişmiş bulunması da lâzımdır. Bu kadar da yeter değildir; pek büyük emek ve esaslı teşkilât istiyen bu çalışmaları sonuna varacak teşkilde devam ettirmek için, çok kereler resmî bir otoritenin mevcudiyeti ve bu otoritenin mânevi yetkesiyle beraber maddî fedakârlıklardan da çekinmiyecek bir iktidara sahip bulunması şarttır. Memleketimizde şimdiye kadar bu şartlar bir arada ve aynı zamanda bulunamamış olduğu için, Tanzimattan beri geçen bir asır içerisinde tamam bir Türk ansiklopedisi yapamadık. Büyük gayreti ve geniş bilgisi daima saygı ile anılacak olan Emrullah Efendi'nin, Abdülhamit devrinin sonlarına doğru giriştiği teşebbüsün neticesini biliyoruz. Onun köklü bir himaye görmeksizin tek başına çıkarmaya kalkıştığı ansiklopedinin ancak birinci cildi çıkabilmiş ve 1908 Meşrutiyetinden sonra yine o zatın, bu sefer üzerinde Maarif Nazırlığı sıfatı bulunduğu halde, giriştiği ikinci teşebbüs, aynı cildin tekrarından başka bir mahsul vermemiştir.

ETRAFLI bir Türk ansiklopedisi vücuda getirmek fikri, o tarihten beri geçen otuz yıla yakın bir müddet içinde, bir ümit ve dilek hududunu geçmemiş, fakat böyle bir eserin vücuda getirilmesine olan ihtiyaç, Ebedî Şef ATATÜRK'ün cemiyet hayatımızda yaptığı büyük hamle ve değişmelerin zaferinden sonra artık elle tutulacak bir mahiyet almıştı. 1939 mayısında topladığımız Birinci Neşriyat Kongresi'nin verdiği karar ve meydana vurduğu dilek, bu konuda Maarif Vekilliğine esaslı bir vazife vermiş oldu, Neşriyat Kongresi'ni takibetmekte gecikmemiş olan İkinci Cihan Harbi'nin sebebiyet verdiği güçlüklere ve memleketimiz gibi harb dışında kalmış yerlerde bile bu güçlüklerin gittikçe ağırlaşan sıkıntılar doğurmasına rağmen, milletimizin bu büyük ihtiyacını karşılamağa karar verdik. Yüksek iradesi gibi çok kıymetli irşatlarını da her vatan dâvasında en büyük kuvvet olarak bulduğumuz Milli Şef İsmet İNÖNÜ, bu büyük işin gerçekleşmesi yolunda teşebbüse girişmemizi tasvip ile karşıladılar ve vücuda getirilecek eserin kendi isimlerini taşıması hususundaki dileğimize yüksek müsaadelerini esirgemediler. Bütün dünyanın geçirdiği bu çetin, acı ve kanlı yılların bir

araya getirdiği yokluk ve imkânsızlıkları yenerek bu büyük eseri şaşmaz bir intizamla vücuda getirmek kararımızda, mazhar edildiği büyük isimden dolayı beslediğimiz minnetin ve o isme lâyık olması için duyduğumuz mükellefiyetin hissesi çok büyüktür.

İNÖNÜ Ansiklopedisi'nin Türk Milletine hayırlı ve verimli bir bilim ve medeniyet hizmetkârı olmasını ve bizden sonra geleceklerin bu mühim teşebbüsü gayretle devam ettirmelerini yürekten dilerim.

21 eylül 1943 **Maarif Vekili**

Hasan-Âli YÜCEL

İNÖNÜ ANSİKLOPEDİSİ MERKEZ HEYETİ

1 Birinci ve ikinci fasiküllerin yayımından sonra Merkez Heyetinden ayrılmışlardır. 2 Birinci ve ikinci fasiküllerin yayımından sonra Genel Sekreterlikten ayrılmıştır. 3 Üçüncü fasikülün yayımından sonra Merkez Heyetinden ayrılmışlardır.

ÖNSÖZ [*]

Hayatta en hakikî mürşit ilimdir.
ATATÜRK

Bizim iddiamız, dünyanın yüz elli seneden beri kazandığı mesafeleri Türkiye'nin behemehal kazanacağı iddiasıdır.
İSMET İNÖNÜ

BÜTÜN bilgilerin özünü, aralarında birlikler gözeten bir metotla, bir yere toplamak için meydana getirilmiş büyük çaptaki eserlere "Ansiklopedi„ adı veriliyor.

Birinci asrın sonunda Romalı **Quintilianus** tarafından bile kullanılmış olan kelimenin bu mânası yeni, fakat kendisi çok eskidir.

Yunanca ilim çevresi veya bilgi dairesi demek olan *enkyklios paideia* eski Yunanlılar'da ve Romalılar'da her aydın insanın pratik hayata girmeden veya bir meslek edinmeye başlamadan önce kazanması gerekli sayılan umumî malûmat mânasını taşırdı ki bu bilgiler "yedi serbest sanat„ adını da verdikleri "gramer, diyalektik, retorik, aritmetik, geometri, musiki ve astronomi„ den meydana gelirdi.

Terentius Varro ile **Martianus Capella**'nın o yedi sanatı bir araya toplıyan kitapları ancak bu mânadaki ansiklopedilerdendir ve zamanımızda bakalorya için hazırlanmış kitaplara benzetilebilirler.

Demek ki ansikplopedi kelimesi, başlangıçta aşağı yukarı bugünkü lise tahsiliyle elde edilen ve orta derecede aydın bir insan sayılabilmek için lâzım görülen bilgiler hakkında kullanılmıştır ve kelime, Avrupa dillerinde şimdiki ifadesini ancak on yedinci asra doğru almaya başlamıştır.

İLK ÇAĞLARDA zamanının bütün bilgilerini elde etmiş olan engin zekâsiyle **Aristo**, bir ansiklopedi müellifi olmamakla beraber ansiklopedistlerin en uzak devirlerde bir temsilcisi sayılabilir.

Hususî mahiyette, yani bir veya birkaç bilgi şubesini ihtiva eden ansiklopedilere bu çağda da rasgeliniyor ki o çeşitten ilk eseri **Eflatûn**'un şakirdi **Speusippos**'un yazdığı rivayet edilir.

Yine o çağlarda Romalı **Plinius (maior)** ve Yunanlı **İohannes Stobaios** gibi, eserlerinde yaşadıkları asırların bir kısım bilgilerini bir araya toplamak için uğraşmış olanlar vardır. Hıristiyan azizlerinden Sevilla'lı **Isidorus**'un yedinci asırda yazdığı *Etymologiarum*

[*] Birinci fasikülün ilk basımında hazırlanmış olan bu önsöz, zarurî görülen bazı ufak değişiklikler müstesna olmak üzere, fikir ve dil bakımından olduğu gibi muhafaza edilmiştir.

libri XX adlı eseri de o devirlere göre geniş bir ansiklopedi sayılır ki bu kitabın bir adı da *Origines*'tir.

Ansiklopedi ilim alanını çevrelemek, bilgi kollarını ayırmak ve bunların madde başlarını sıralamakla başlamış olduğuna göre, bu vasfa en eski lûgatlerde raslanmaktadır. Eski Mısır'-da Milâttan önce 1500 tarihlerinde **Amen-en-ope** adlı bir müellif tarafından meydana getirilen ve bütün varlığın adlarını toplıyan sözlükle, Milâttan sonra VI., VIII. asırlar arasında Sanskritçe yazılmış olan *Amara-kośa* yani *Ölmez Hazine* adlı büyük Hint lûgati, en eski İran sözlüğü olan *Ferheng-i Pehlevî*, on dördüncü asırda yazılan *İbni Mühenna Sözlüğü*, on beşinci asırda **Cemalettin-i Türkî** tarafından meydana getirilmiş olan *Kitabü Bülgat-il-Müştak fi Lûgat-it-Türki ve' l-Kıfcak*, bu şekilde tanzim edilmiş olan eserlerdendirler.

ORTA ÇAĞLARDA insanların bütün bilgilerini bir metot altında toplamak düşüncesiyle ve birçok fikir adamlarının çalışma birliğiyle meydana getirilmiş umumî ansiklopediler yoksa da yalnız bir ilim şubesinin, yahut iki, üç veya daha fazla bilgi kolunun bütün maddelerini bir araya getirmek üzere yazılan hususî ansiklopediler pek çoktur. Bu türlü eserler en ziyade Arapça veya Lâtince yazılmışlardır. Bunun sebebi, bu dillerin o devirlerde başlıca iki büyük ilim dili olmasıdır.

Büyük Türk filozofu **Farabi**'nin onuncu asır başlarında meydana getirdiği *İhsa-ül-ulûm* ve *et-Talim-üs-sani* gibi kitapları ve meşhur Türk hekimi **İbni Sina**'nın on birinci asır başlarına göre bir felsefe ansiklopedisi demek olan *Şifa* adlı eseriyle bir tıp ansiklopedisi mahiyetinde bulunan *Kanun* isimli kitabı, bu yoldaki eserlerin Arapça yazılmış olanlarındandır.

Zaten **Farabi** ve **İbni Sina,** orta çağların meşaleleri hükmünde olan bu iki ulu Türk zekâsı, yalnız eserleriyle değil, **Aristo** gibi yaşadıkları asrın bütün bilgilerini kavramış olan yüksek şahsiyetleriyle de o devirlerde bu sahanın birer temsilcisi sayılabilecek insanlardır.

Batıda Ortaçağ ansiklopedilerinin çoğu *Speculum*, *Summa*, *Cyclopaedia*, *Encyclopaedia*, yahut *Orbis disciplinarum* adlariyle yazılmışlardır ki, yine hususî mahiyette olan bu eserlerin çeşitleri ve isimleri sahifeler dolduracak kadar çoktur.

Doğuda ve İslâm âleminde meydana getirilmiş, gerek din bilgilerine, gerek tıp, matematik, astronomi, tarih, coğrafya, biyografya ve bibliyografya gibi ilim şubelerine ait bulunan hususî ansiklopediler kütüphaneler kaplıyacak derecede boldur. Aralarında bir kişi tarafından yazılmış olduğu halde büyüklüğü elli cilde, yüz cilde ulaşanlar vardır.

Kitap basmak usulünün henüz bilinmediği o devirlerde yayılması değil, birkaç nüsha yazılarak çoğaltılması bile pek güç olan bu çaptaki eserler uğrunda sahiplerinin harcadıkları emek hayrete ve hürmete lâyıktır.

Ancak şu ciheti belirtmek gerektir ki, ister umumî, ister hususî mahiyette olsun, ansiklopedi, rasgele birtakım bilgilerin yanyana getirilmesinden veya birçok kitap sahifelerinin biribirine eklenmesinden meydana çıkmış sayılamaz. Öyle olsaydı, bir meslek için yazılmış değerli üç beş eseri bir arada basmakla o mesleğin ansiklopedisi yapılabilir veya her türlü ilim koluna ait esaslı kitapları bir arada bulunduran bir kütüphane için umumî ansiklopedi denebilirdi.

Aynı düşünce ve ideallere bağlı insanlar tarafından meydana getirilmiş olması ve topladığı bilgiler arasında ayrı ayrı bakımdan birlikler ve ahenkler bulunması gerekir ki bir eser, ansiklopedi adını alabilsin.

Hele Ortaçağ kitapları, hattâ Rönesans devrinde yazılanlar dahi, dinî emirlerin baskılarından kurtulamıyan bir metoda bağlı oldukları ve ilim teşkil eden maddeleri müşahede ve tecrübeden değil eskilerden kalma kaidelerden aldıkları için, çok fayda veren yerleri bulunsa bile elbette bugünkü anlayışa göre bir ansiklopedi sayılamazlardı.

İLİM DÜNYASI için ansiklopedi devri, bilgilerin ve bilginlerin dinî ve siyasî hürriyete kavuşmalarından sonra gelmiştir ve bu da hayli uzun süren beklemelere ve didinmelere mal olmuştur.

Bilginin emir ile idare olunamıyacağı, ilim ve felsefe ile din alanlarının ayrılması gerekeceği, tabiate hükmetmek için onu iyi tanımak lâzım geleceği, bunun ise, ancak onun kanunlarına itaatle mümkün olabileceği, hakikî âlimin yalnız müşahede ve tecrübe ile idealine ulaşabileceği gibi basit hakikatlar, o zamanlar için ihtilâl fırtınaları doğurabilen tehlikeli fikirlerdi.

Büyük İngiliz filozofu **Francis Bacon**'ın on yedinci asır başlarında bu türlü fikirleri kuvvet ve hâkimiyetle ortaya atması ve bütün ilimleri metotlu bir şekilde tasnif eylemesi bugünkü mânasiyle ansiklopedilerin ilk tohumunu atmıştır denebilir. O tesir ile meydana gelen ilk kitap, İngiliz bilginlerinden **Ephraim Chambers**'in 1728 de yazdığı iki ciltlik *Cyclopaedia* adlı eseri olmuştur ki, onun ilim tarihince asıl değeri **Diderot** ile **d'Alembert**'e meşhur ansiklopediyi telkin etmiş olmasıdır.

AVRUPA ve dünya fikir âleminde çok önemli ve engin tesir yapmış olan ilk büyük ansiklopedi, işte **Diderot** ile **d'Alembert**'in reislikleri altında **Voltaire, Montesquieu, Rousseau** gibi filozofların ve o devir Fransa'sındaki birçok ilim ve teknik mütehassıslarının beraberlikleriyle meydana gelen bu eserdir. 1750 de yazılmaya başlanan ve 1777 de, yani 27 yıl sonunda tamamlanan bu 28 ciltlik ilim ve felsefe âbidesi, o zamanlar birçok dedikodular, heyecanlar uyandırmış, kilise mensuplarının şikâyetlerine, Louis XV. saltanatının şüphelerine, muharrirlerinin arasıra yakalanıp zindanlara konulmalarına ve eserin ikide birde yasak ve bazı ciltlerinin hapsedilmesine sebebolmuş, nihayet Fransız Büyük İhtilâli'ne ve dolayısiyle dünya fikir âleminde yeni ve ileri anlayışların uyanmasına yol açan ana kitaplardan birini teşkil etmiştir. *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* adını taşıyan bu kitap, hem bütün eseri kaplıyan felsefî ruh bakımından, hem de bahislerin alfabe tertibi üzerine sıralanmış olmasının verdiği kolaylıklardan dolayı kendinden öncekileri geçmiş ve dünyaca büyük bir rağbetle karşılanmıştı.

Dinde materyalizm ile karışık akılcılık (rationalisme) mesleği gütmesi ve naslara karşı şüphecilik göstermesi, felsefede **Locke**'un "sensualisme„ ini andıran ve tecrübeye çok pay ayıran bir "empirisme„ i ileri sürmesi, ahlâkta müsamahayı ve vicdan hürriyetini iltizam etmesi, politikada insanlar arasında müsaviliği, imtiyazlara ve istibdada karşı düşmanlığı açığa vurması, bu eseri canlandıran ruhun hulâsasıdır ki, 1789 ihtilâlini yapanların haykırdıkları başlıca inkilâp prensipleri bunlar olmuştu.

Hâlâ ansiklopedi denildiği zaman bir has isim olarak hatıra gelen odur; ansiklopediciler sıfatı da onun muharrirlerine isim olmuştu.

Ansiklopediler, o zamana kadar umumî surette *metodik* veya *sistematik* denilen şekilde, yani bilgilerin sıralarına göre tertibedilirdi. Metotlu tertip, ilmî bakımdan daha esaslı olsa bile, okuyanların aradıkları maddeleri kolayca bulmalarına elverişli olmadığı için, ansiklopedilerde de lûgat ve kamuslarda olduğu gibi alfabe tertibi tercih edilmiş ve daha önce Avrupa'da bazı alfabetik eserler bulunmakla beraber, **Diderot**'nun ansiklopedisinden sonra meydana gelen bu yoldaki eserlerin büyük bir kısmında alfabe sırası gözetilmiştir.

Bir hürriyet bayrağı ve bir ihtilâl silâhı halinde bulunan bu ansiklopediye **d'Alembert**'in yazdığı kırk sahifeyi geçen canlı ve heybetli mukaddeme, edebî ve felsefî değer bakımından bir şaheser sayılır.

Bu mukaddeme, alfabetik bir ansiklopedinin tabiatiyle parça parça anlatmak mecburiyetinde bulunduğu bilgiler arasındaki teselsülü göstermek maksadiyle yazılmıştı.

D'Alembert, bilgilerimizin menşeine ait mantıkî ve psikolojik bir faraziyeden ibaret olan bir tarihçe çizdikten sonra hâfıza, muhayyile ve muhakemenin ayrılması esasına dayanan meşhur ilim tasnifini yapmış ve nihayet insan zekâsının ve bilhassa felsefî aklın Rönesans'tan beri geçirdiği terakkinin tarihini hulâsa etmişti ki mukaddemenin dikkate en lâyık olan kısmı bu idi.

Bilhassa siyasî tesirinin genişliğinden dolayı fikir tarihinde pek mühim yer tutan bu ansiklopedinin birçok eksiği ve yanlışı bulunduğunu da ilâve etmeliyiz.

Bir defa eser muntazam bir plânla meydana getirilmiş değildi. Ondan sonra yazılar çok değişik kıymette idi. Her bakımdan mükemmel olanları bulunduğu gibi çok aşağı mahiyette olanları da vardı. Esaslı ve değerli makalelerden bir kısmını tâbiler istedikleri gibi kesmişler

ve insicamın bozulmasına sebebolmuşlardı. Hattâ **d'Alembert** eseri, bazı kısımları iyi kumaştan, birçok yerleri de paçavralardan dikilmiş bir maskara elbisesine benzetirdi.

O eserden sonra başlıca Avrupa dillerinin büyük ansiklopedileri çıkmaya başlıyor:

İNGİLTERE'de *Encyclopaedia Britannica* ilk defa üç cilt üzerine 1768-1771 yılları arasında neşredildi ki, bugünkü dünya ansiklopedilerinin en mühimlerinden biri olan bu eserin 1936 da çıkan 14 üncü baskısı 24 cilttir. Tertibi alfabetik, makaleleri etraflı ve kırk satırı geçen yazıları imzalı olan bu eserde küçük parçalar azdır ve kitap bir lûgat halinde olmaktan ziyade tam bir ansiklopedi mahiyetindedir. 1938 den beri her yıl, bir sene önceki bütün yeniliklerden alfabetik tertip ile bahseden bir ilâvesi çıkmaktadır. Harb esnasında bir baskısı daha yapılmıştır.

İlim değeri bakımından ona yakın sayılan başka bir İngiliz ansiklopedisi, *Encyclopaedia Metropolitana*, 1818-1845 yılları arasında 30 cilt olarak neşredildi ki, alfabe tertibi ile olmayıp sistematik, yani ilim kolları esasına göre tanzim edilmiştir.

Yine buna benzer bir plânda **Lardner**'in *Cabinet Cyclopaedia*'sı, 1829-1846 yılları içinde 135 cilt üzerine neşredilen büyük bir halk ansiklopedisidir.

C. **Knight**'ın Londra'da 1855-62 seneleri arasında basılan 23 ciltlik *The English Cyclopaedia*'sı, **Chambers**'ın son defa 1923-1927 de çıkan on ciltlik *Encyclopaedia*'sı, bu alanda sayılmaya değer İngiliz eserlerindendir.

AMERİKA'da ilk önce 1839-46 da 14 cilt üzerine *The Encyclopaedia Americana* neşredilmiştir ki, bu eserin 1944 te çıkan on yedinci baskısı 30 ciltir.

Amerika ansiklopedileri arasında dikkate lâyık olanlardan biri de **Appleton**'un 1858-63 te *New American Cyclopaedia* adiyle çıkan 16 ciltlik eseridir ki, buna 1861 den itibaren 1902 ye kadar *Annual Cyclopaedia* adlı bir cilt yıllık eklenmişti.

Bunlardan başka **Colange**'in 1872 de çıkan *National Encyclopaedia*'sı **Johnson**'un dört ciltlik *Universal Encyclopaedia*'sı ve 1902 de 17 cilt üzerine basılarak 1927 deki yeni baskısı 25 cilt olan *The New International Encyclopaedia* Amerika'nın bu yoldaki başlıca kitaplarından dır. 15 ciltlik *Compton's Pictured Encyclopaedia*'nın da 1922 den beri her yıl yeni baskısı yapılmaktadır. Büyük bir cilt tutan *Columbia Encyclopedia*'nın da 1935 ten beri sık sık yeni baskıları çıkmaktadır (17. baskı 1945 te).

Amerika ve İngiltere ansiklopedileri arasında çocuklara mahsus olanları da ayrıca dikkate lâyıktır. Bunlardan *Children's Encyclopaedia* ile güzel ve bol resimli olarak 1938 de çıkan *The New Book of Knowledge* başlıcalarındandır.

ALMANYA'da **Zedler**'in *Universal Lexicon*'u 1732-1756 tarihinde 64 cilt olarak çıkmıştır ki, ansiklopedi tarihinde meşhur eserlerdendi. Bunun 1751-1754 arasında çıkan 4 cilt ilâvesi de vardır.

Ersch ile **Gruber**'in Leipzig'de 1818 de başladıkları *Umumî ilim ve sanat ansiklopedisi* isimli muazzam eser, alfabetik olmayıp ilmî bahislere göre tertibedilmişti. Üç bölük halinde neşredilen bu ansiklopedi 1890 tarihinde, yani başlandığından 72 yıl sonra 167 cilde ulaşmıştı. Buna nazaran daha mütevazı bir ölçüde olan **Snell**'in ansiklopedisi 1805-15 arasında 19 cilt olarak neşredildi.

Löbel 1796 da bir *Konversations-Lexikon* neşretmiştir ki, bu eser 1808 de Brockhaus müessesine geçmiş ve *Konversationslexikon* kelimesi ondan sonra Almanya'da umumî ansiklopedi karşılığı olarak kullanılmıştır. *Brockhaus*'ın o tarihten beri neşredilen büyük veya küçük çaptaki baskıları ve ilâveleri Almanya'da pek ziyade rağbet kazanmış ve birçok rekabetlerin uyanmasına sebebolmuştu. *Der Grosse Brockhaus* son olarak 1928-1935 te on beşinci defa 21 cilt olarak çıkarılmış ve 1939 da yeniden basılmağa başlanmışsa da ancak birinci cildi yayımlanabilmiştir. Bu eserin 5 ciltlik bir muhtasarı da vardır.

Pierer'in 1822-36 yılları arasında 26 cilt olarak neşredilen *Universal-Lexikon*'u sonradan 12 cilt halinde tekrar basılmıştır; bu ansiklopedi her yıl, senelik ilâvelerle tamamlanır.

Meyer'in *Grosse Konversationslexikon*'u 1840-52 arasında 46 cilt olarak neşredilmek suretiyle hem kelime çokluğu, hem metin tafsilâtiyle resim ve tablo bolluğu bakımlarından

kendinden öncekileri geçmiş ve esere sonradan tamamlayıcı 6 cilt de ilâve edilmiştir. Aynı ansiklopedinin 1885-87 arasında çıkan dördüncü baskısı 16 cilttir. 1936 dan beri *Meyers Lexikon*'un sekizinci defa basılmasına başlanmıştır ki, 12 cilt üzerine tertibedilen bu son eserin 1942 de dokuzuncu cildiyle çıkmış bulunmaktadır. **Meyer'in** bu son baskısı Nazi ideolojisine göredir.

Leipzig'de 1905 ten itibaren 31 cilt olarak neşredilen **P. Hinneberg**'in *Kultur der Gegenwart*'ı alfabeye değil, ilim bölümlerine göre tertibedilmiş olan ansiklopedilerdendir.

Almanya'da bunlardan başka bazı ansiklopediler daha varsa da *Brockhaus* ile *Meyer* ansiklopedileri gerek ihtiva ettikleri malûmatın genişliği ve yeniliği, gerek kullanılışlarındaki kolaylık bakımından en muvaffak sayılanlardan ve milletlerarası bilgi âleminde yer almış kitaplardandırlar.

Almanların meslek ansiklopedileri, *Reallexikon*'ları dahi ehemmiyetlidir ve *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (kuruluşu 1839, **Pauly**; yeni yayıma başlanış 1894, **Wissowa)** bu arada hatıra gelenlerden biridir.

FRANSA'da **Diderot** ile **d'Alembert**'in yukarda bahsi geçen mühim eserinden sonra onun genişlemesi demek olan **Panckoucke'**un muazzam ansiklopedisi çıkmaya başlamıştır ki, pek çok yazıcısı bulunan ve alfabetik olmayıp bahislere göre tertibedilen bu eser 1782 den 1832 ye kadar devam etmiş, 157 si metin ve 40 ı levha olmak üzere 197 cilt tutmuştur. Birinci ile sonuncu ciltleri arasında elli senelik bir zaman ayrılığı bulunan bu türlü kitapların bahislerinde, bir düşünce birliği kalmıyacağı ve müracaat kitabı olmak üzere pratik mahiyeti bulunmıyacağı tabiîdir.

Ondan sonra yine alfabe tertibi üzerine başlıca şu ansiklopediler çıkıyor: 1832-45 te 22 ciltlik *l'Encyclopédie des gens du monde*, 1836-59 arasında 75 cilt üzerine *l'Encyclopédie du XIXe siècle*, 1846 51 tarihlerinde **L. Renier**'nin otuz ciltlik *l'Encyclopédie moderne* (ki bu esere 1856-62 arasında 12 cilt ilâve edilmiştir.) 1851-58 yılları içinde 16 ciltlik *Dictionnaire de la conversation et de la lecture* neşredilmiştir. 1864-82 arasında bunun da beş ciltlik ilâvesi vardır.

Larousse'un 1864-76 arasında 15 cilt olarak neşredilen *Le Grand Dictionnaire Universel du XIXe Siècle* isimli eseri gerek tertibinde, gerek basılışındaki birçok cazibeden dolayı kendinden öncekileri gölgede bırakmıştır, denebilir. Bu esere 1878-90 arasında iki tamamlayıcı cilt ilâve edilmekle beraber, 1890 dan itibaren hâdiseleri ve değişiklikleri daima takibedebilmek üzere *Revue encyclopédique* neşrolunmuş ve her yıl bir *Dictionnaire Larousse* çıkarılmaya başlanmıştır.

Aynı ansiklopedi 1890-1900 arasında *Nouveau Larousse Illustré* adiyle 7 cilt olarak tekrar basıldı ve 1898-1907 yılları içinde ona bir tamamlayıcı sekizinci cilt katıldı. Bu ansiklopedinin son baskısı *Larousse du XXe Siècle* ismi altında 1928-1933 te altı cilt olarak neşredilmiştir.

Larousse ansiklopedisini her ay tamamlamak için, 1907 den beri *Larousse Mensuel* çıkarılmıştır. Bunlar 3 yılda bir cilt meydana getirirdi; 1940 a kadar 11 cilt neşrolunmuştur.

Fransa'da *Encyclopaedia Britannica* ayarında olmak isteğiyle **C. F. Dreyfus**'ün reisliği altında 1886 da neşrine başlanan *La Grande Encyclopédie*, başlangıçta yirmi beş cilt olarak tasarlandığı halde sonraları **Berthelot**'nun reisliği altında devam etmiş, 1903 te 31 cilt olarak tamamlanmıştır.

A. Mézière'in neşrettiği *Encyclopédie Universelle du XXe Siècle*, 1908 de on iki cilt halinde çıkmıştır.

Fransa'nın en yeni ansiklopedilerinden biri de **Paul Mortier**'nin reisliği altında son defa 1939 da neşredilen altı ciltlik *Dictionnaire Encyclopédique Quillet* isimli eseridir. Bu kitabı öteki Fransız ansiklopedilerinden ayıran ilk vasıf, maziden fazla hale, edebiyattan ziyade fenne ve tekniğe yer ayrılmasıdır. *Quillet* ansiklopedisinin hususiyeti bununla da kalmıyor. Alfabe sırasına göre tertibedilmiş olmakla beraber onda metodik ansiklopedilerin başlıca

bilgi kolları hakkındaki toplu bahisleri de hayli yer tutar. Her ilim veya teknik şubesini ifade eden kelimenin sırası gelince eser, küçük bir risale teşkil edecek kadar sahifeler ayırarak o ilmin tarifini, mevzuunu, metotlarını, tekâmül ve inkişafiyle başlıca bahislerini resimleriyle birlikte ihtiva eden bir tablo koyar.

Nıhayet Fransız dilinin son ve değerli ansiklopedilerinden biri de **A. de Monzie** ile **L. Febvre** tarafından 1935 ten beri çıkarılmaya başlanan *Encyclopédie Française*'dir. 21 cilt teşkil edecek olan ve şimdiye kadar 11 cildi çıkan bu eser, alfabe sırasiyle olmayıp ilmî bahislere göre tertibedilmiştir.

İTALYA'da 1841 - 51 arasında 14 cilt olarak *Nuova Enciclopedia Italiana* neşredildi ki, altıncı tab'ı 1873 te 25 cilt halinde çıkmıştır.

1871 de *Enciclopedia popolare economica* ve 1873 te *Dizionario universale di scienze, lettere ed arti* adlı eserler neşredilmiş ve sonuncu kitap, 1903 te genişletilerek tekrar basılmıştır.

Faşizm inkılâbının İtalya'ya getirdiği yeni ruhu belirtmek ve asrın en değerli ansiklopedilerini, hele *Encyclopaedia Britannica*'yı aşmak dâvasiyle neşredilen *Enciclopedia Italiana* zamanımızın bu yoldaki en son eserleri arasında, dikkate çok lâyıktır. İlâvesiyle birlikte 36 büyük cilt tutan bu eser, 1929 39 yılları arasında, yani on yılda neşredildi. 2500 den fazla ilim ve ihtisas adamının çalışma birliğiyle meydana gelen ve estetik değeri ilk bakışta göze çarpan bu eser için 20 milyon liretten fazla harcandığı, hazırlıklarına ait olan rapordan anlaşılmaktadır. Model olarak *Encyclopaedia Britannica* alınmıştır. Maddelerin bir kısmı, hele İtalyan milliyet ve menfaatini ilgilendiren bahisleri bir kitap kadar etraflı yazılmıştır ve uzun makaleler daima imzalıdır.

İSPANYA'da 1848 - 51 arasında 34 cilt olarak neşredilen *Enciclopedia moderna* bu yoldaki ilk eserlerin en dikkate lâyık olanıdır. Son olarak da 1905 - 32 yılları içinde *Enciclopedia universal ilustrada europeo - americana* adiyle 70 cilt tutan büyük bir ansiklopedi çıkarılmıştır ki, bu eserin 5 ilâve cildi de vardır.

PORTEKİZ'de **Costa**'nın *Diccionario universal portuguez*'i ile **Lemos**'un *Encyclopedia Portugueza illustrada* adlı ansiklopedisi bu yoldaki başlıca eserlerdendir.

RUSYA'da ilk ansiklopedilerden biri 1847 - 55 arasında çıkan **Starçevski**'nin 12 ciltlik eseridir. Çarlık Rusya'sının bu yoldaki en mühim kitabı **İ. E. Andreyevski**'nin *Entsiklopediçeskiy slovar'* adını taşıyan 82 ciltlik ansiklopedisidir ve 1890 - 1906 arasında neşrolunmuştur. Leipzig'deki **F. A. Brockhaus** firmasının yardımiyle Petersburg'ta **İ. A. Efron** tarafından neşredilmiş olduğu için bu eser, *Brockhaus - Efron* adiyle de anılır. Sonraları iki cilt ilâvesi de çıkmıştır.

Sovyet ihtilâlinin görüşlerini belirtmek üzere çıkarılan son ansiklopedi **O.Y.Şmidt**'in *Bol'şaya Sovestkaya Entsiklopediya* adını taşıyan eseridir ki, Moskova'da 1926 dan itibaren neşredilmeye başlanmış ve 1941 e kadar 59 cildi çıkarılmıştır. Eserin hepsi 65 cilt üzerine tertibedilmiştir.

POLONYA'da **S. Orgelbrand**'ın 1858 - 68 yılları arasında 28 cilt olarak basılan *Encyklopedja Powszechna* adlı eseri 1871 de 12 cilt halinde, 1897 - 1912 arasında da 16 cilt şeklinde neşredilmiştir. Daha sonra bu 16 cilde tamamlayıcı iki cilt ilâve olunmuştur. İlk defa 1892 de çıkan *Wielka Encyklopedja Powszechna illustrowna* adlı kitap, 1931 den itibaren 20 cilt üzerine tekrar basılmıştır.

ÇEK dilinde ilk olarak 1854 - 74 arasında **J. Maly** ve **F. L. Rieger**'in Prag'da neşrettikleri 12 ciltlik ansiklopedi 1873 te daha muhtasar olarak tekrar basılmıştı. 1888 - 1908 arasında *Ottův Slovník Naučný* adiyle 27 ciltlik bir ansiklopedi neşredilmiş ve bu eserden bir hulâsa olan *Malý Ottův Slovník Naučný* isimli iki ciltlik bir küçük ansiklopedi de 1903 te çıkarılmıştır. 1925 ten itibaren *Masarykův Slovník Naučný* adiyle bir ansiklopedi çıkmaktadır.

Nový veliký ilustrovaný slovník naučný adiyle 1929 - 34 yıllarında çıkan 17 ciltlik son esere 1934 e kadar üç tamamlayıcı cilt ilâve olunmuştur.

HOLLÂNDA'da 1851 - 68 yıllarında 10 cilt olarak *Nieuwenhuis' Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen* adiyle bir ansiklopedi neşredilmişti. 1916 - 23 arasında da *Oothoek's Geïllustreerde Encyclopaedie* isimli başka bir eser çıkarıldı ki bunun ikinci tab'ına 1932 de başlandı ve 1935 e kadar 7 cilt çıkarıldı. 1865 - 68 senelerinde 15 cilt olarak neşredilmiş olan *Algemeene Encyclopaedie* adlı eserin son baskısından 1936 ya kadar 12 cildi neşrolunmuştur.

DANİMARKA'da *Nordisk Konversationslexikon* isimli ansiklopedi 1885 te, *Kortfatted Konversationslexikon* adlısı da 1880 de çıkmıştır. Bunlardan başka *Salmonsen*'in *Store illustrerde Konversationslexikon* ismini taşıyan ansiklopedisi de 1893 - 1911 yılları içinde 19 cilt olarak neşredilmiştir. Bunun ikinci tab'ı 1915 - 1928 de 25 cilt halinde çıktı. Yine Danimarka'nın *Gyldendals Lexikon* adiyle 1931 - 32 seneleri içinde basılan 4 ciltlik küçük bir ansiklopedisi vardır.

İSVİÇRE'de, 7 cilt tutacak olan *Schweizer Lexikon*'un birinci cildi 1945 te, ikinci cildi de 1946 da yayımlanmıştır.

İSVEÇ'te *Nordisk Familjebok* adiyle ilk defa 1875 te neşredilen ansiklopedinin yeni şekli 1923 - 36 arasında 20 cilt olarak basılmış ve sonra bu esere iki tamamlayıcı cilt de katılmıştır. Aynı memleketin *Illustrera Konversationslexikon* adlı ansiklopedisi 1931 - 34 yıllarında 13 cilt olarak basılmıştır.

NORVEÇ'in de Oslo'da ilk defa 1879 da neşredilen *Norsk Haandlexikon* isimli bir ansiklopedisi vardır. *Aschehougs Konversationslexikon* isimli başka bir ansiklopedi de mevcut olup bunun ikinci tab'ı, 1920 - 1925 arasında iki cilt olarak çıkmıştır.

FİNLANDİYA'nın *Iso Tietosanakirja* adiyle ilk olarak 1909 - 13 yıllarında çıkan ansiklopedisi yeniden Helsinki'de basılmaya başlanmış, 1931 den 1936 ya kadar on bir cildi neşrolunmuştur.

ESTONYA'nın da 1937 de sekiz cilt olarak neşredilen *Eesti Entsüklopeedia* adlı bir ansiklopedisi vardır.

MACARİSTAN'da 16 ciltlik *Pallas* ansiklopedisi 1898 de tamamlanmıştır. Ondan sonra 1911 - 27 yılları arasında yirmi ciltlik *Révai Nagy Lexikona* ve 1926 - 33 seneleri arasında yine yirmi ciltlik *Tolnai Uj Világlexikona* adlı ansiklopediler çıkmıştır.

Gutenberg Nagy Lexikona adlı 21 ciltlik Macar ansiklopedisi ise Peşte'de 1931 - 35 arasında neşredildi. Son defa 1936 — 1942 yılları arasında Peşte'de 12 ciltlik *Uj Idök Lexikona* adlı bir ansiklopedi daha yayımlanmıştır.

YOGOSLAVYA'da iki ansiklopedi çıkmıştır. Biri 1924 - 28 yılları arasında basılan *Narodna Enciklopedija Srpsko - hrvastko slovenačka* yani Sırp, Hırvat ve Sloven millî ansiklopedisi adını taşır ki dört cilttir. Öteki de 1937 - 38 arasında neşrolunan *Sveznanje* adlı büyük bir ciltlik ansiklopedidir.

YUNANİSTAN, ansiklopedi kelimesinin yurdu olan bu memleket, yeni şekilde ansiklopediler bakımından da hayli zengin sayılabilir. İlk defa 1864 te **Parthenios** ve **Grakakis'in** *Enkiklopedikon Leksikon* isimli eserleri 5 cilt olarak neşredilmiştir. Bundan sonra **G. Barth**'ın altı ciltlik *Enkiklopedikon Leksikon*'u 1889 - 98 yılları arasında Atina'da çıkmıştır. Yine Atina'da 1926 - 1934 yılları arasında *Megali Elliniki Enkiklopedia* isimli 24 ciltlik eser neşrolunmuştur.

Son olarak 1927 - 31 yılları arasında da 12 ciltlik *Enkiklopedikon Leksikon* çıkmıştır ki bu eser, tertibi ve basılışı bakımından zamanımızın Avrupa ansiklopedilerine hayli benzemekte ve tabiî Elen milletine ve bilhassa sanatına ve tarihine ait birçok hususiyetleri taşımaktadır.

ROMANYA'da umumî mahiyette ve geniş çapta ansiklopediler yoksa da bu saha büsbütün boş değildir. Bilhassa *Enciclopedie Romanici* adiyle 1938 de neşredilmiş olan 3 ciltlik

eser dikkate lâyıktır. Romanya'ya ait her türlü bilgiyi toplıyan üç büyük cilt, alfabetik olmayıp bahislere göre tertibedilmiştir. Romanya'nın coğrafyası, tarihi, kuruluşu, idaresi, askerliği, ziraati, ticareti, kültürü, sanatı v. s. kısımlarını ihtiva eder. İyi basılmış, faydalı ve güzel resimlerle süslüdür.

Bundan başka 1930 da neşredilmiş olan bir ciltlik *Minerva Enciclopedie Română*, 1940 ta çıkarılmış olan yine bir ciltlik *Enciclopedia Cugetarea* adlı eserler, ansiklopedik kamuslardır. Hele *Dicţioanarul enciclopedic ilustrat Cartea Românească* birinci kısmı dile, ikincisi has isimlere mahsus ve tamamiyle küçük *Larousse* taklidi halinde meydana getirilmiştir.

BULGARİSTAN'da 1899-1907 de Filibe'de çıkan 3 ciltlik *Entsiklopediçeski Reçnik*'ten sonra küçük *Larousse* kamusu gibi birinci kısmı dile, ikincisi has isimlere mahsus, 1936 da basılmış, 1720 sahifelik bir cilt ansiklopedik lûgat vardır.

ARAPÇA konuşulan memleketlerde, orta çağların kütüphaneler dolduran eserleri son asırlarda yerlerini zamanın ihtiyaçlarına uygun kitaplara vermiş değildirler. Bugünün anlayışlarına bir dereceye kadar yaklaşan tarzda ilk Arap ansiklopedisini yazmak teşebbüsüne Berutlu muallim **Butrus-ül-Bustanî** girişmişti. Onun *Daire-tül-maarif* adiyle yazmaya başladığı eserin birinci cildi 1876 da Berut'ta basılmış ve Beşinci Murat'ın o sırada tahta çıkmış bulunması dolayısiyle kendisine ithaf edilerek neşredilmişti. Müellifin ölümünden sonra eserin yedinci ve sekizinci ciltlerini oğlu **Salim-ül-Bustanî** ve geri kalan ciltlerini de öteki oğullariyle akrabalarından ve Osmanlı Devleti Âyan Meclisi âzasından ve nazırlarından **Süleyman-ül-Bustanî** neşretti. *Daire-tül-maarif*'in son on birinci cildi Mısır'da 1900 de basıldı ki Arap alfabesinin «ayın» harfi ortasına kadar gelmiş olduğuna göre daha on harf kalmış ve eserin ancak üçte ikisi basılmış demektir.

Bustanî'lerin bu eserinden sonra Mısır muharrirlerinden **Ferit Vecdi**'nin 1923-1925 aralarında *Daire-tül-maarif (el-Karn-ür-râbi'-il-aşer ilâ-l-ışrin)* adlı on ciltlik eseri çıkmıştır.

İRAN dilinde Şarkın müşterek ihtiyatlarından olan biyografya ve bibliyografyaya ait eserler varsa da bugünkü mânasiyle bir ansiklopedi neşredilmiş değildir. 1899-1900 de Tahran'da üç cilt üzerine basılmış olan *Ferheng-i Nefisî* ile ondan daha geniş çapta olmakla beraber ancak birinci cildi çıkarılmış olan *Lûgatname-i Farisî*'de coğrafya ve tarihe ve bilhassa biyografyaya epeyce yer ayrılmışsa da bu iki eserin ansiklopedi mahiyeti ancak eski *Bürhan-ı Kaatı'* ile *Ferheng-i Şuurî* derecesindedir ve bunlar da ötekiler gibi daha fazla birer kamus hükmündedirler.

EFGANİSTAN'da *Kâbil Encümen-i Dâniş*i namına Peştu diliyle bir ansiklopedi hazırlamaya teşebbüs edilmiştir.

HİNDİSTAN'da böyle bir eser veya teşebbüs bulunduğu duyulmamıştır.

ÇİN dili, ansiklopedilerinin eskiliği, çokluğu, büyüklüğü bakımından çok dikkate lâyıktır. Çin ansiklopedileri, hemen munhasıran eski yazılardan yapılmış nakillerden ve toplamalardan ibaret olup, onlara zamanlarının bilgilerini bir araya getirdikleri için *Lei shu* (ansiklopedi) adı verilmiştir. Yazılarının tertibi alfabetik olmayıp umumiyetle mevzua göredir. En eski Çin ansiklopedileri imparator ile devlet adamları için tertibedilir ve bu maksatla bütün ilim şubelerinin birer hulâsası çıkarılırmış. Sonra şiir ve makale yazanlara mahsus ansiklopediler yapıldığı gibi idare memurlarını geçirecekleri imtihanlara hazırlamak maksadiyle de ansiklopediler tertibedilmiştir. İlk Çin ansiklopedisinin Milâttan sonra 220 de yazıldığı rivayet edilirse de gerek bu eser, gerek ondan sonraki birkaç asırda yazılanlar kaybolmuştur. Şimdi nüshası mevcut olan ansiklopedilerin yazılma tarihleri altıncı ve yedinci asırlardan başlar. Bunların arasında biner ciltlik olanlar vardır ki, ciltleri başka türlü olmakla beraber büyüklükleri dikkati çekecek derecededir. Bu kitapların en büyüğü birinci defa 1725 te on bin cilt üzerine yazılan ansiklopedidir ki, bu eserin indeksi 40 cilt, yanlışları düzeltme cetvelleri de 44 cilt tutmaktadır. Ciltler 80 er ve bütün eser sekiz yüz bin sahife olduğuna ve sütunlariyle yazılarının kıtasına göre bu eserin muhteviyatı *Encyclopaedia Britannica*'nın üç, dört mislidir.

Bu da ötekiler gibi alfabetik olmayıp ilim şubelerine göre 32 kısım olarak tertibedilmiştir. Resimler, haritalar ve grafiklerle süslü olan bu eser, ikinci defa 1884 te Şanghay'da basıldı. Üçüncü tab'ına da 1934 te başlanmıştır.

JAPONYA'da Avrupa ve Amerika'nın asrî ansiklopedilerine benziyen birçok eser vardır. 1935 te Tokyo'da neşredilen 56 ciltlik *Dai Hakka Jiten* yani *Büyük ansiklopedi* yenilerinden biridir. Sonuncusu *Kokumin hakka daijiten* yani *Büyük millî ansiklopedi* adiyle çıkarılmaya başlanmış ve 1935 e kadar yedi cildi neşrolunmuştur.

MEMLEKETİMİZE gelince: Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarına kadar umumî mahiyette bir ansiklopedi meydana getirmek teşebbüsüne rasgelinmez. Ancak bir hazırlık sayılabilecek eserler, hele tarihe, biyografya ve bibliyografyaya ait olan kitaplar, şairlere, âlimlere, şeyhlere, devlet adamlarına, musiki, yazı, tezhip vesaire gibi güzel sanat müntesiplerine mahsus tezkireler bu devrin her asrında hayli boldur.

Kâtip Çelebi'nin XVII. asır ortalarına doğru yazdığı *Keşf-üz-zunun an esami-l-kütübi ve'l-fünun* isimli meşhur eseri bunların başlıcalarından biridir ki 300 kadar ilim ve fen şubesine ait 14501 kitabın alfabe tertibi ile tahlilini ihtiva eder. Arapça yazılmış olan bu eser 1835-38 yılları arasında Alman bilgini **Flügel** tarafından Lâtince'ye tercümesiyle birlikte Leipzig'de basılmıştır. Türkiye'de de muhtelif tarihlerde başlıca beş ilim adamımız tarafından ona zeyiller yazılmıştır. Bu mühim eser Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Millî Eğitim Basımevinde basıldı. *Keşf-üz-zunun*'un Arapça yazılmış olmasından dolayı vaktiyle **Farabi**, **İbni Sina** ve benzerleri hakkında da denildiği gibi, **Kâtip Çelebi**, **Hacı Halife** diye anılan **İstanbullu Mustafa Efendi**'yi Arap sanmış olan Avrupalı müelliflerin bulunduğunu da hatırlamalıyız.

Kâtip Çelebi'den bir asır önce yaşamış olan **Taşköprülüzade Ahmet Efendi**'nin kendi zamanına kadar olan Osmanlı devrinde yetişmiş âlimlere dair *Şakayık-ı Numaniye* adlı eseriyle bibliyografya'ya ait *Mevzuat-ül-ulûm*'u dahi Arapça yazılmış, ansiklopediyi andıran eserlerdendir ki, bunlardan ikincisi **Ahmet Efendi**'nin oğlu **Kemalettin Efendi** tarafından Türkçe'ye çevrilmişti. *Şakayık-ı Numaniye*'nin de sonraları tercümeleri ve zeyilleri meydana getirilmiştir.

Gelibolulu Mustafa Âli'nin (1541-99) *Menakıb-ı Hünerveran*'ı **Müstakimzade Süleyman Sadettin Efendi**'nin (1718 87) *Tuhfe-tül-hattatîn*'i, on altıncı asır ortalarından on dokuzuncu asır sonlarına kadar yetişen başlıca tezkirecilerden **Sehî**, **Lâtifî**, **Ahdî**, **Âşık Çelebi**, **Hasan Çelebi**, **Beyanî**, **Faizî**, **Rıza**, **Yümnü**, **Âsım**, **Güftî**, **Safaî**, **Salim**, **Beliğ**, **Saffet**, **Ramiz**, **Esrar Dede**, **Fatin** gibi zatların zamanlarındaki şairleri, hattâ birkaç manzum lâkırdı yazmış olanları üç, beş süslü satırla ve rasgele seçilen birkaç beyitle gûya anlatan tezkireleri gibi eserler, sayıca hayli yüklü olmakla beraber, mevzuca pek dar ve ansiklopedi hazırlığı bakımından zayıftırlar. Hele bu türlü kitapların müspet ilimlerden ve teknik bilgilerden hiç payı yoktur.

TÜRKİYE'de ansiklopediye az çok benziyen eserleri bulabilmek için on dokuzuncu asrın sonlarına doğru gelmelidir ve onlar da bir çalışma beraberliğiyle meydana getirilmiş olmayıp tek başlarına uğraşan adamların himmetleri mahsulüdür.

Bizde ilk olarak ansiklopedi meydana getirmek teşebbüsüne girişen **Ali Suavi** olmuştur. **Ali Suavi** *Kamus-ül-ulûmi ve'l-maarif* adiyle resimli olarak hazırlamağa başladığı bu ansiklopediyi 1870 tarihlerinde Paris'te çıkarmakta olduğu *Ulûm* gazetesine birer forma eklemek suretiyle yayımlamağa girişmiş ve 1870 Alman-Fransız harbinin çıkması yüzünden yayımlarına devam edememiştir. Bu eserden ancak beş forma çıkabilmiştir.

Bundan sonra *Lûgaat-i tarihiye ve coğrafiye* isimli eser dikkate çarpar. Divan-ı Muhasebat âzasından **Ahmet Rifat Efendi** tarafından yazılıp 1881 de neşredilen bu tarih ve coğrafya lûgati, adının zannettireceği gibi yalnız coğrafya ve tarih maddelerine munhasır değildir. İçinde icatlara, makinelere, fizik ve kimya gibi müspet ilimlere ait de epeyce malûmat vardır. Bu bakımdan onu umumî bir ansiklopedi çerçevesiyle neşredilmiş olarak telâkki etmek yanlış olmaz. Eser yedi küçük ciltten mürekkeptir. Her cilt vasati olarak 300 sahife ve 7 cildin tutarı 2150 sahifedir.

1888 tarihinde, kurmay yüzbaşı **Ahmet Nâzım** ile topçu yüzbaşı **Mehmet Rüştü** tarafından *Katre* adlı bir ansiklopedi meydana getirme teşebbüsü daha yapılmıştır. Okuyuculara bir fikir vermek için çıkarılan örnek formanın önsözünden anlaşıldığına göre bu ansiklopedide "Lûgat-i tıbbiye ve bahriye ile esmâ-i hassa„ bulunmıyacak, ancak askerî, fennî, edebî bütün ıstılahlarla Türkçe'de kullanılan kelimelerin hepsi mevcut olacaktır. Bu önsözde, 658 lûgat tutan A harfinin bütün kelimelerini yazdıklarını bildiren teşebbüs sahipleri, bu eseri tamamladıktan sonra 40-50 cilt tutacak bir *Muhit-i kebir* meydana getireceklerini bildirmektedirler. Bu teşebbüs de neticesiz kalmıştır.

Ondan sonra Meclis-i Kebir-i Maarif âzasından **Mehmet Süreyya Bey**'in 1890 da neşrolunan dört ciltlik *Sicil-li Osmanî* adlı kitabı hatıra gelir. Bu eser Osmanlı devrine ait hayli geniş bir biyografya kamusu demektir. Tertipte ilmî denecek bir metot gözetilmemiş, şahısların mühim olanları ehemmiyetsizlerinden pek ayırdedilmemiş olmakla beraber bu eser hemen bütün tarihlerimize, tezkirelerimize, meşayih devhalarına, tarik defterlerine, sicil kayıtlarına, hattâ mezar taşlarına müracaatla ve çok yorucu emeklerle meydana getirilmiştir. Her karıştırdıkça içinde faydalı şeyler bulunan bir tomar halindedir ve **Abdürrahman Şeref Efendi**'nin dediği gibi Osmanlı devrinde yaşıyan tanınmış adamlar hakkındaki malûmat bakımından kendinden sonraki *Kamus-ül-A'lâm*'a da üstün tutulabilir.

Eserleriyle memleketin fikir hayatına unutulmaz hizmetleri dokunan **Şemsettin Sami**'nin 6 ciltlik *Kamus-ül-A'lâm*'ı kendinden öncekilere nispetle daha muntazam ve modern bir tarih ve coğrafya kamusudur. Her biri yedi sekiz yüz sahife olan bu altı ciltlik kitabı, muharriri on bir senede ve tek başına yazmıştır. *Kamus-ül-A'lâm*, 1889 da basılmaya başlanmış ve 1899 da tamamlanmıştır. Müellif, eser bittikten sonra eksikleri ilâve ve yanlışları tashih etmek üzere bir tamamlayıcı cilt neşrini vadediyorsa da bu zeyil çıkmamıştır. *Kamus-ül-A'lâm'ın* mukaddemesinde haber verdiği üzere **Şemsettin Sami**, ondan sonra bir de *Kamus-ül-Fünun* yazmayı tasavvur etmiştir. Eğer ömrü ve vasıtaları bunu da yazmaya müsaade etseydi bize tam bir ansiklopedi malzemesi bırakmış olacaktı.

1900 de **Emrullah Efendi**, tek ciltten ibaret kalmış olan *Muhit-ül-Maarif*'in ilk tab'ını neşretmiştir. Felsefî malûmat bakımından kendinden öncekilerden daha hazırlıklı ve her şeyi etrafiyle incelemeye meraklı olan müellif bir bahsin özünü değil, bulabildiği her noktasını yazmak itiyadile bu ilk ciltte birinci harfin onda birini dahi bitirememiş ve 639 sahifede ancak «Asur Nazi Hapal» maddesine kadar gelebilmişti. Zaten **İkinci Abdülhamit'**in, vehimleri ve sansürleri altında bu türlü eserlar ne kadar ihtiyatlı olurlarsa olsunlar devam edemezlerdi. Nasıl ki o da birinci ciltten sonra devam edemedi.

Meşrutiyet inkilâbından sonra **Emrullah Efendi** Maarif nazırı olunca *Muhit-ül-Maarif*'i bu defa kalabalık bir ilim heyetinin çalışma beraberliğiyle meydana getirmeye teşebbüs etmiştir. Bu teşebbüsü zamanın Veliahtı **Yusuf İzzettin Efendi** himayesine aldı. Bayezit Kütüphanesi'nde ilk büyük toplantı yapılarak nutuklar söylendi. Ayrılan dokuz ilim şubesinde çalışacak zatlar seçildi. «Lisan ve edebiyat şubesi» nde 14 üye, «Hikmet ve ulûm-u islâmiye» de 23, «Hukuk şubesi»nde 15, «Fünun u tıbbiye ve baytariye şubesi» nde 25, «Riyaziyat şubesi»nde 11, «Tabiiyat şubesi» nde 14, «Siyasiyat ve İktisadiyat şubesi» nde 6, «Tarih ve coğrafya şubesi»nde 20, «Sanayi-i bediiye ve âsar-ı atîka şubesi» nde 4 üye vardı. Yani dokuz şube 132 ilim ve fikir adamından teşekkül ediyordu. Fakat bu kadro tamam olmayıp henüz muvafakati alınmamış daha hayli namzet bulunuyordu. Bütün bu geniş teşkilâta rağmen yapılabilen iş, on bir sene önce çıkmış olan birinci cildin *Yeni Muhit-ül-Maarif* adı altında ikinci defa basılmasına munhasır kaldı. Bu baskı 1911 de neşrolunmuştur. 752 sahife tutar ve «Asuriye» kelimesinde nihayet bulur. İlk sahifelerde haber verildiğine göre eserin her biri 62 formalık olmak üzere 30 cilt olması ve her yıl iki cildinin çıkarılması düşünülmüştü. Bu tahmin hayli geniş tutulmuş olmakla beraber ilk ciltteki «At» maddesinin 100 sahife kadar yer kaplamış olduğuna bakılırsa aynı ölçüsüzlükle eserin yüz ciltte dahi tamamlanması şüpheli olacaktı.

Yine o sıralarda **Ali Reşat**, **Ali Seydi** ve **Mehmet İzzet** ile Galatasaray Lisesi muallimlerinden **A. Feuillet**'nin reislikleri altında musavver *Daire-tül-Maarif* adiyle resimli bir ansiklopedi

çıkarmaya teşebbüs edilmiştir. Ancak iki cildi basılabilmiş olan bu eserin birincisi 1913 ve ikincisi 1917 de yayımlanmıştır. 1046 sahife tutar ve ilk harfin ancak yarısına kadar gelir. *Muhit-ül-Maarif*'e nispetle daha muhtasardır ve onun gibi aynı zamanda bir dil lûgati vazifesini görmek üzere tertibedilmiştir.

Yeni Daire-tül-Maarif'in muharrirlerinden matematikçi **Mehmet İzzet**'in yine böyle eksik kalmış üç küçük ciltlik bir aile ansiklopedisi teşebbüsü vardır ki, *Rehber-i Umur-ı Beytiye* adiyle birinci cildi 1900 de, ikincisi ertesi yıl, üçüncüsü de 1908 de çıkmış ve eser «Ç» harfinde kalmıştır.

Salih Zeki'nin ancak birinci cildi neşredilen *Kamus-ı Riyaziyat*'ı ile *Âsar-ı Bâkıye*'sinin de böyle eksik kalması acınacak teşebbüslerden olmak üzere hatırlanmaya değer. Bu iki eserde tamamlanmış oldukları halde neşredilemediler. *Kamus-ı Riyaziyat*'ın birinci cildi ilk defa 1897 de 400 sahife olarak basılıyor ve *İfna* kelimesine kadar geliyor. İkinci defa da 1923 te 208 sahife olarak tekrar neşredilmiştir ki o da «İhtimal» kelimesinde kalmıştır.

Doktor Rıza Tevfik'in 1911 de birinci cildi neşredilip «Bon sens» kelimesinde kalan *Mufassal Kamus-ı Felsefe*'si dahi ansiklopediyi andıran bitirilememiş eserler arasında hatıra gelir. Bu eser altı cilt olarak tasarlanmıştı. Çıkarılan cilt 806 sahifedir.

Meşrutiyet devrinde ansiklopediye hazırlık mahiyetinde sayılabilecek eserlerden biri de **Bursalı Tahir**'in 1914 te basılan *Osmanlı Müellifleri*'dir. Bu eser, Osmanlı devrinde eser yazmış olanlarla, kitaplarının adlarını ve mahiyetlerini ihtiva etmek bakımından epeyce etraflı bir biyografya ve bibliyografya kamusu demektir. 1600 kadar Türk eserinin tahliliyle müelliflerinin hal tercümelerini taşıyan üç ciltlik bir kitaptır. "Meşayih, ulema, şuara, müverrihin, etibba, riyaziyun„ fasıllarına ayrılır. Her fasıl ayrı ayrı alfabe tertibi üzerine tanzim edilmiştir.

BALKAN harbiyle onun arkasından gelen Birinci Cihan Harbi, mütareke seneleri ve nihayet Türk milletinin ölüm ve dirim savaşı olan Millî Mücadele yılları içinde memleketin fikir hayatı tabiatiyle umumî bir durgunluk gösterir. Fakat ıstırap ile bilenmiş olan bu on bir yıl, Cumhuriyet inkılâbının şuurunu keskinleştirdiği için uyanıklık çok hızlı olmuş, derin ve engin mahiyetteki bütün devrimler milletçe derhal kavranmıştır.

Cumhuriyetin beşinci yılında kabul edilen yeni harfler, ve bu eşsiz ehemmiyetteki yeniliğin pek tabiî bir neticesi olan dil inkılâbı, birkaç sene süren intikal devrinin durgunluğuna rağmen memlekette fikir ve bilgi hayatının gelişmesine, önceden tahmini asla mümkün olmıyan, öyle bir hız verdi ki, en küçük tahsil müesseselerinden üniversitelere, gazete ve mecmualardan kitaplara kadar her çeşit bilgi ve fikir sahasında on beş yıldan beri kaydedilen artış ve yükseliş nispeti, ondan önceki yüz yıllık zaman mesafesi içinde dahi idrak edilememişti denebilir.

Memlekette öteden beri iştiyakının hissedilmeye başladığı yukarda bahsi geçen hazırlıklardan da açıkça anlaşılan millî ve umumî bir ansiklopediye doğru yapılan hamleler, bu son yıllarda büsbütün sıklaştı.

Hayat Ansiklopedisi, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, *Çocuk Ansiklopedisi*, *İslâm Ansiklopedisi* tercümesi, *İslâm-Türk Ansiklopedisi*, *Sanat Ansiklopedisi*, *Grand Mémento Larousse* fizik bölümü tercümesi gibi çıkan ve çıkmakta olan eserler ve onlardan her birinin okuyucu kütlesi tarafından büyük bir rağbetle karşılanması hep bu iştiyakın ifadesidirler.

Hayat Ansiklopedisi, «Cumhuriyet» gazetesi sahibi **Yunus Nadi Abalıoğlu**'nun ve **M. Zekeriya Sertel**'in teşebbüsleriyle başlıca altı kişilik bir yazı heyeti tarafından Amerika'nın *Compton's Pictured Encyclopaedia* adlı eseri esas tutulmak, *American Educator* isimli öğretmenlere mahsus ansiklopediden istifade edilmek ve nihayet Türk tarih ve coğrafyasına ait olan bahisler de ayrıca telif ve ilâve olunmak suretiyle meydana getirilmiştir. 1932 de çıkmaya başlıyan bu on ciltlik resimli eser 1936 da tamamlandı.

İbrahim Alâettin Gövsa'nın meydana getirdiği *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, "7 Gün„ matbaası sahibi **Sedat Simavi** tarafından 1933-1938 arasında dört cilt olarak neşredilmiştir ki umumî mahiyette resimli bir biyografya kamusu demektir.

Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi **M. Fuat Köprülü** tarafından yazılarak Türkiyat Enstitüsü'nce 1935 te yalnız 64 sahifelik bir fasikülü çıkarılan, tamamlanması temenniye çok lâyık bir eserdir.

Çocuk Ansiklopedisi, resimli iki cilt halinde **Salih Murat Uzdilek, Faik Sabri Duran** ve **M. Zekeriya Sertel** tarafından tercüme ve telif suretiyle meydana getirilerek 1937 de neşredilmiştir.

Tanınmış müsteşrikler tarafından yazılarak Hollânda'da Almanca, Fransızca ve İngilizce neşredilmiş olan ve ilâvesinden başka dört büyük cilt tutan *İslâm Ansiklopedisi* Millî Eğitim Bakanlığı'nın karariyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden ayrılan bir heyet tarafından tercümeye ve 1939 dan beri dörder formalık fasiküller halinde neşredilmeye başlanmıştır. Bu tercümede, eserin aslında sonradan zeyillere konmuş olan maddeler de metne geçirilmektedir. Bundan başka Türk dünyasına ait olan bahisler salâhiyetli ilim adamlarımız tarafından yeniden kaleme alınmaktadır. Kitabın asıl metninde bulunmayıp yeniden ilâvesi faydalı görülecek maddeler de zeyle bırakılmıştır. Bu suretle neşredilmekte olan *İslâm Ansiklopedisi* tercümesindeki ve ilâvelerindeki hususiyetle ve basılışındaki nefasetle aslına dahi üstün sayılabilecek bir eser haline gelmektedir.

İslâm Ansiklopedisi'nin Mısır'da dahi tercümesine ve *Daire-tül-Maarif il-İslâmiye* adı altında 1933 ten beri neşrine başlanmıştır.

İslâm-Türk Ansiklopedisi, "Âsarı İlmiye Kütüphanesi„ sahibi **Eşref Edib** tarafından **İsmail Hakkı İzmirli, Kâmil Miras** ve **Ömer Rıza Doğrul** ve başka zatların yazı yardımlariyle 1940 tan beri forma forma neşredilmektedir.

Sanat Ansiklopedisi **Celâl Esat Arseven**'in 1926 da neşrettiği *Sanat Kamusu*'nu genişleterek meydana getirdiği eserdir. Millî Eğitim Basımevi tarafından basılmaya başlanmıştır.

Harf inkılâbından sonra *Ansiklopedi* adı altında çıkmış ve çıkmakta bulunmuş olan bu saydığımız eserlerden başka biyografya kamusu mahiyetinde dikkat ve istifadeye lâyık başka kitaplar da neşredildi. Yukarda adlarını saydığımız şairlere mahsus tezkirelerin sonuncusu olarak **İbnül Emin Mahmut Kemal İnal**'ın *Son Asır Türk Şairleri*, Türk Tarih Encümeni'nce 1930 da basılmaya başlanmış ve 12 cüz şeklinde neşredilerek 2352 sahifelik büyük bir eser halinde, 1942 de Millî Eğitim Basımevi'nce tamamlanmıştır.

Buna benzer başka bir teşebbüs de **Sadettin Nüzhet Ergun**'un *Türk Şairleri* adını taşıyan eseridir. Bu eserden ancak 1432 sayfalık kısmı çıkabilmiştir.

Yalnız *Ansiklopedi* adı altında veya ona benzer şekilde yapılmış yayımlardan verdiğimiz örnekler gösteriyor ki, yeni harflerin kabul edildiği on beş yıldan beri gerek hususî teşebbüslerle, gerek resmî yahut yarı resmî kurumlar tarafından basılan eserlerin sayısı ondan önceki zamanlarla ölçülemiyecek dereceye varmıştır. Dört yıldan beri İkinci Dünya Harbi'nin kâğıtta ve baskı vasıtalarında meydana getirdiği güçlüklere rağmen bu faaliyet yine çok ağırlaşmış sayılamaz.

Çıkarılan kitaplar arasında gerek çap, gerek değer bakımlarından dikkate lâyık olanları da az değildir. Hele bakanlıkların, fakültelerin, Türk Dil Kurumu, Tarih ve Hukuk kurumları gibi müesseselerin yayımları arasında millî kütüphanemize kıymet veren eserler, dünyaca tanınmış, klâsik olmuş ve milletler arasında şaheser olarak tanınmış kitaplar vardır.

Kabul etmek zarurîdir ki, bütün bu faaliyetler halkımızın ve tahsil gençliğimizin gittikçe artan okuma ve öğrenme iştiyakını mümkün olduğu kadar karşılamak ihtiyacından ileri-geliyor ve Cumhuriyet inkılâbından beri içinde bulunduğumuz asrın her türlü icaplarına kolayca uyan Türk milleti, fikir hayatı bakımından elbette geri bir zamanda yaşamaya razı olamazdı. 1 — 5 mayıs 1939 da Ankara'da toplanan Birinci Neşriyat Kongresi'nde bir millî ansiklopedinin bir an evvel neşri temennileri de kuvvetle ifade edilmişti.

İşte Millî Eğitim Bakanlığı'nı umumî ve büyük bir Türk ansiklopedisi meydana getirmek kararına götüren başlıca müşahedeleri yukardan beri saymış bulunuyoruz.

ÜNİVERSİTELERİMİZİN tam mânasiyle kuruluşları yeni, orijinal denebilecek ilmî araştırmalarımız şimdilik çok sayılı, hele yeni bilgi terimlerinden bir kısmının dilde kökleşmemiş olmasına ve genel olarak Türk dilinin bir devrim içinde bulunmasına göre ansiklopedi için bir zaman daha beklemenin uygun olup olmıyacağı hatıra gelebilir.

Her büyük işin, her yeni ve ehemmiyetli teşebbüsün başlangıcında ihtiyatseverlik yüzünden hatıra gelebilecek olan bu türlü tereddütler, ansiklopedi için de düşünülebilir.

Mantıklı tarafları da bulunan bu çeşit mütalâalar ve tereddütler üzerinde durmak ve onları birer birer muhakeme etmek lâzımdır.

Yukarıki sahifelerde ansiklopedilerin küçük bir tarihini gözden geçirirken on sekizinci asırdan beri yirmi beş kadar milletin meydana getirdikleri bu türlü eserleri saydık. Bu milletlerden hiç olmazsa yarısı ansiklopedi yapmaya teşebbüs ettikleri zamanlarda kurulmuş üniversitelere, orijinal denecek ilmî araştırmalara, kararlaşmış bir ilim diline, işlenmiş ve edebiyat vermiş bir dile sahibolmaktan çok uzakta idiler. Hattâ o yirmi beş millet arasında Türk dili gibi bin yıllık edebiyatı ve kütüphanesi bulunan dillere sahibolanlar da pek fazla değildi.

Zaten ilmî müesseseler arasında bir nöbetleşme tasavvuruna, meselâ üniversitelerle ansiklopedilerin biribirini beklemesini düşünmeye imkân yoktur. Her biri mükemmelleşmek için ötekinin yardımına dayanır ve birlikte yürür.

Dil ve terim bahsine gelince: bütün yaşıyan diller zaten tekâmüle ve değişmeye mâruz iken, uzun asırlar boyunca bilhassa kullandığı alfabe dolayısiyle başka dillerin hâkimliği altında kalmış olan bugünkü kitap dilimizin, ideal tuttuğumuz hale gelmesi için elbette yıllarca emeğe ihtiyaç vardır. Şu halde dil devrimi meselesinin, hattâ bilgi terimlerinin tesbiti işinin daha uzun zaman devam edeceğini kabul etmek zorundayız.

Esasen ansiklopedilerin eski mukaddes kitaplar gibi değişmez bir mahiyetleri olmadığı, dilde ve bilgide meydana gelen yeniliklere uyarak sık sık değişmeye mecbur bulundukları meydandadır.

Daima şu noktaları düşünmeliyiz ki, hemen bütün milletlerin kendilerine mahsus birer veya beşer, onar ansiklopedileri, hattâ bunların tekrarlanmış ve son zamanların ihtiyaçlarına göre değiştirilip mükemmelleştirilmiş baskıları bulunduğu halde, bize ait böyle bir eserin şimdiye kadar hazırlanmamış olması ilim hayatımız için çok mühim bir boşluktur. Hele büyük inkılâplar yapmış ve rejimler kurmuş milletlerin kendi dünya görüşlerini ihtiva eden ve rejimlerinin ideallerini belirten birer ansiklopediye sahibolmalarına rağmen, sosyal netice ve verimleri bakımından dünyanın başka hiçbir milletininkine benzemiyecek derecede engin değişiklikler yapmış ve bilhassa fikir ve bilgi yolunda harf inkılâbı gibi eşsiz bir hamleyi başarmış olan memleketimiz ve rejimimiz için böyle bir esere bir an evvel sahibolmak elzemdir.

Şu halde Türkiye'de böyle bir ansiklopedinin neşri zamanı gelmiş midir? diye tereddüdetmenin yeri ve faydası olamaz. Etrafımıza bakınca anlarız ki, bu zaman çoktan, belki de bir asırdan beri geçmiştir.

Ancak Büyük Millî Şefimizin bir nutuklarında söyledikleri gibi: "Bizim iddiamız, dünyanın yüz elli seneden beri kazandığı mesafeleri Türkiye'nin behemehal kazanacağı iddiasıdır."

ANSİKLOPEDİNİN bir Avrupa eserinden tercüme edilmesi hakkında arasıra ileri sürülen fikri dahi burada tetkik etmeliyiz:

Mademki bizim umumî ve büyük bir ansiklopediye ihtiyacımız var, bunu en yeni ve mükemmel bulduğumuz bir eseri tercüme edivermekle temin etmek, yeniden tertip için uğraşmamak, bir zaman ondan istifade ederek kendi yapacağımızı da sonraya bırakmak daha doğru olacağı kanaatini ileri sürenlere daima rasgelinmektedir.

Fizik, matematik gibi müspet ilimlere, teknik ve bütün milletlerde ortak bilgilere ait hususî ansiklopediler için bu fikir bir dereceye kadar doğru olabilir. Nasıl ki Millî Eğitim Bakanlığı yukarda bahsi geçen *Grand Mémento Larousse*'un tercümesine fizik kısmından başlatmıştır. Fakat umumî ansiklopediler hakkında tercüme fikri asla faydalı ve doğru değildir. Çünkü böyle ansiklopedilerin ağırlık merkezini tabiatiyle tarih, coğrafya, sosyoloji, ekonomi, etnografya, hukuk, politika, biyografya, edebiyat ve güzel sanatlar gibi milletlere ve memleketlere göre mahiyet ve kıymetleri çok değişen bahisler teşkil ediyor.

Hattâ bazı defa müspet ilimlere ait olan maddelerin dahi memleketlere ve milletlere göre ölçüsü değişik olur. Madenler, nebatlar ve hayvanlar hakkındaki bilgi ihtiyacımız bile onlardan istifade imkânlarımızın derecesine bağlıdır. Bir pınarın suyunu herkes kendi avucunda içer.

Hele millî kültürle yakından, uzaktan ilgili meseleleri memleket halkına ve gençliğine yabancı eserlerin görüşiyle anlatmak, şuurunu kazanmış milletler için artık bahis mevzuu olamaz.

Her umumî ansiklopedi bir devrin, bir medeniyetin ve bir ülkünün aynasıdır.

BAŞLICA dünya ansiklopedilerinin geçirdikleri gelişmeler incelenince görülüyor ki, eski zamanların ansiklopedileri seçme insanlar tarafından seçme insanlar için ve bir müellifin söyleyişine göre "Centilmenler tarafından centilmenler için„ yazılırdı. O zamanlar terbiye ve tahsil müesseseleri bütün memleket halkını göz önünde tutmadıkları gibi ilmî eserler de böyle ve âdeta aristokrat bir mahiyet taşırlardı. On sekizinci asırdan sonra ansiklopedilerin gittikçe halka doğru yaklaşmaya başladıkları ve yalnız sayılı okumuş zümreyi değil, her tabakadaki halk ekseriyetini muhatap tuttukları, yani demokratlaştıkları hissedilir.

Yine böyle bir tetkik ve mukayese gösterir ki sahife ve cilt sayılarının gittikçe çoğalması, makalelerin birer kitap kadar uzaması bu türlü eserler için ilerleme ve mükemmelleşme işareti sayılmaz. Hattâ mesele tamamiyle bunun tersinedir denebilir. Çünkü ilmî bahisler için mütehassıslar tarafından yine mütehassıslar için yazılmış olan uzun ve fazla tafsilli yazılar, herkesçe anlaşılmıyacağı gibi, bir mesele hakkında az zamanda toplu bir fikir ve bilgi edinmeye de engel olabilirler.

İhtisas şubelerinin gittikçe çoğaldığı bu zamanda umumî ansiklopediler her bilgi kolunun bütün maddelerini derinleştirmek dâvasında bulunamazlar.

Sahifeler ve ciltler arttıkça yazanların işi kolaylaşır amma okuyanların zahmeti artar. Mesele, sayılı satırlar, ölçülü sütunlar ve sahifeler içinde her maddenin özünü verebilmektir. Ciltler arttıkça ansiklopedileri edinebilecek müesseselerin ve şahısların sayıları da eksilecek, onların merak veya tetkik ihtiyaciyle kullanılması da güçleşecektir.

Bir aralık bazı milletler arasında bir rekabet modası haline giren, mümkün olduğu kadar büyük ve cilt sayısı yüzlere ulaşan ansiklopediler meydana getirmek hevesi, bugün yerini az sahife ve az cilt içinde çok şey verebilen eserlere bırakmaktadır. Bunun en kuvvetli sebebi, ilim dünyasındaki değişmelerin zamanımızda gayet çabuk olması, hakikatların ve kıymetlerin süratle eskimesidir.

Demek ki asrın ansiklopedileri hem kaabil olduğu derecede az zamanda tamamlanmak, hem de mümkün olduğu kadar sayılı yıllar içinde baskılarını yeniliyerek her bakımdan meydana gelmiş değişikliklere uymak ihtiyacındadır.

Ansiklopediler de üniversiteler gibi ilim dünyasının her alanında meydana gelen değişmeleri takibetmek ve bunlara göre sık sık tamamlayıcı ciltler neşretmekle de kalmıyarak, hiç olmazsa yirmi beş yıldan eksik bir zaman içinde bütün ciltlerini yenilemek zorunda bulunuyorlar.

Eski ansiklopedilerin başlarına ilimlerin değerleri, faydaları ve tasnifleri hakkında umumî ve felsefî bir mukaddeme koymak âdettir. Yukarda bahsi geçtiği gibi ilk Fransız ansiklopedisinin başında **d'Alembert**'in meşhur olan mukaddemesi, sonraları *Encyclopaedia Britannica*'nın ilk baskılarında ve başlıca dünya ansiklopedilerinde taklidedilmişti. Hattâ Emrullah Efendi *Muhit-ül-Maarif*'in başına «ilmin mahiyetine, keşfine, taksimine ve tarihine» dair daha fazla Şark eserlerinin, o zaman dahi oldukça eskimiş anlayışlarına dayanan uzun bir mukaddeme koymayı lüzumlu bulmuştu.

Bütün bilgi kollarının umumî ve toplu bir görüşünü ihtiva etmek üzere böyle etraflı felsefî mukaddeme yazmak usulü, bugünkü Avrupa Ansiklopedilerinde artık bırakılmıştır. Çünkü hem bölükleri binlere varan yüzlerce ilim şubesinin umumiyetindeki birliği hakkiyle meydana koy-

mak, hem de bu sayısız bilgi kollarının unsurları hakkında fikir vermek artık imkânsız bir hale gelmiştir. Ondan başka düşüncenin hürriyetini, ilmin istiklâlini böyle bir mukaddemede uzun uzun müdafaaya, zamanımızda, hele kuvvetli inkılâp hamleleri yapmış olan milletler arasında ihtiyaç kalmamıştır.

Başlıca dünya ansiklopedilerinin tekâmülleri tetkik edilince nihayet hepsinde açık, sade ve özlü olmaya doğru umumî bir gidiş bulunduğu hissedilir.

YUKARDA işaret edilen müşahedelere ve sebeplere dayanarak umumî bir ansiklopedinin meydana getirilmesine karar veren Millî Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel, eserin Büyük Şefimizin şanlı adlarını taşımasına müsaade buyrulmasını istirham etmiş ve bu ricaya müspet cevap lûtfedilmesi üzerine 1 ocak 1941de «İnönü Ansiklopedisi Bürosu» kurulmuştu.

Büro, başlıca dünya ansiklopedilerinin nasıl hazırlandığını ve bizdeki imkânlara göre bunun nasıl yürütülüp başarılabileceğini araştırmakla ve eserin iskeletini teşkil edecek olan kelime ve maddeleri tesbit etmekle işe başladı ve *İnönü Ansiklopedisi*'nin program ve direktif projesini hazırlıyarak 1941 ağustosunda 20 sahifelik bir risale halinde bastırdı, eserde yazıları ve yardımıarı bulunacağı umulan başlıca ilim ve fikir adamlarımıza gönderdi.

Düşünülmüştü ki: *İnönü Ansiklopedisi*, Türk fikir âlemine mensubolanların beraberlik eseri olacaktır. Bu bakımdan Cumhuriyet Türkiyesi'nde ilim ve fikir hayatına bağlı bulunanların çalışma kabiliyetlerinin ölçüsünü teşkil edecek ve bir milletin hayatı ve istikbali için en büyük destek olan fikir birliğini temsil eyliyecektir. Bundan dolayı onun mahiyeti hakkında Türk ilim dünyasına mensubolanların kanaatlerini birleştirmek gerektir.

Bu maksada doğru yürümüş olmak üzere ilgililere ayrı ayrı mektuplar yazılarak proje hakkındaki düşünce, tenkid ve mütalâalarını, tâyin edilen bir tarihe kadar göndermeleri rica olundu.

Ankete gelen cevaplar incelendikten sonra 24 ocak 1942 cumartesi günü Büyük Millî Şefimiz ve Reisicumhurumuz İsmet İnönü'nün de bir müddet yüksek huzurlariyle taltif buyurdukları bir umumî toplantı yapıldı. Millî Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel'in reisliği altında açılan müzakerelerde gerek ankete cevap verenlerin, gerek toplantıda hazır bulunanların kanaatlerine göre projenin değişecek ve tamamlanacak noktaları kararlaştırılmış ve *İnönü Ansiklopedisi* programı bu suretle meydana gelmiştir.

9 şubat 1942 de 28 sahifelik bir risale halinde basılan ansiklopedi programı, başlıca şu esasları ihtiva eder:

1 — *İnönü Ansiklopedisi*, bütün dünyanın fikir mahsullerini, bu asır medeniyetinin ilmî zenginliğini hulâsa olarak ve birbiriyle münasebetli ve ahenkli bir şekilde toplamakla beraber, bilhassa Türklüğe ve büyük kurucuları arasında pek çok Türk bulunan İslâm dünyasına, sonra da eski medeniyetlere beşik olan Orta Asya'dan kaynağını almış Şark medeniyetlerine ait malûmat için en emin bir müracaat kitabı olacaktır. Eser, birinci vasfından dolayı bütün halkımızın ve tahsil gençliğimizin ihtiyacına cevap vereceği gibi, ikinci vasfından dolayı da milletler arasında dikkate, istifadeye değer hususiyetleri bulunan bir ansiklopedi mahiyetini taşıyacaktır.

2 — *İnönü Ansiklopedisi* Türk eseri ve özel olarak Cumhuriyet Türkiyesi'nin eseri olacaktır. Bundan dolayı hiçbir yabancı eserin tercüme veya taklidi mahiyetinde olmıyacaktır. Müspet ilimlere ve umumî kültüre ait maddelerde kendinden önce neşredilmiş olan başlıca ileri milletlerin ansiklopedilerinden istifade edilmekle beraber, hiçbir madde için her hangi bir esere tâbi ve munhasır kalmıyacak, en yeni ve en doğru bilgi nerelerde bulunursa oralardan faydalanılacak, müspet ve umumî mahiyette bulunmıyan bahisler için eserin Türkiye'ye ve Şarka ait hususiyet ve meziyetleri bulunmasına itina edilecektir.

3 — Her maddeye tahsis edilen yazının ebadı düşünülmesi elzem başlıca meselelerden biridir. Yazılardaki uzunluk ve kısalık nispetlerinin önceden tesbitinde zaruret bulunmasından dolayı pozitif ilimlere, teknik bilgilere ve milletlerarası maddelere ait

ölçü için *Larousse* ansiklopedisi esas tutulmuştur. Milletlere ve memleketlere göre değişmiyen umumî bahisler hakkında ölçü, aşağı yukarı budur. Bununla beraber başka kaynaklardan ilâvesi elzem malûmat bulunduğu ve mütehassısları *Larousse*'un o meseleyi sathî geçtiğine kanaat ettikleri takdirde, yazının bu ansiklopedideki ebada uygun tutulmaması da mümkündür. (Aşağıda ayrıca anlatıldığı üzere bazı ilimlere ait esaslı ve toplayıcı maddelerin sonuna bu ilimlerin ana hatlarını gösterir birer tablo ilâvesi, her milletin kültür tarihine etraflı maddeler ayrılması, pozitif ilimlere ait bazı yüksek ve modern mefhumların memleketimizde münteşir eserlerde henüz yer almamış oldukları dikkate alınarak, tafsilli yazılmaları ve esaslı bazı maddeler için muhtelif dillerdeki müracaat kitapları isimlerinin, bahislerin altlarına ilâve edilmesi gibi hususlarda dahi *Larousse* Ansiklopedisi'nin ölçüsünden ayrılmak tabiîdir).

Eser *Encyclopaedia Britannica* boyunda 12 - 15 cilt teşkil edeceğine göre münderecatı 6 ciltlik *Larousse* ebadiyle mukayese edilebilir.

Tarihe, iktisadî, siyasî coğrafyaya veya mânevî ilimlere ait olup da millet ve memleketlere göre hüküm ve ehemmiyetleri değişik maddelerde bizim memleketimiz ve milliyetimiz bakımınca verilecek malûmatın miktarı *Larousse*'un kendi görüşünce ehemmiyet verdiği maddelerle kıyas edilerek tâyin olunabilir. Meselâ din tarihine ait bir geleneğimize ayrılacak yer *Larousse*'un Hıristiyanlık veya Katoliklik âleminde bir gelenek için ayırdığı yerle mukayese edilebilir. Tarih, cağrafya ve benzerleri için de mesele böyle olur. Meselâ Austerlitz, Verdun gibi muharebeler için *Larousse*'un kabul ettiği kıta bizim ihtiyacımıza göre fazladır. Biz bu nispetleri bilfarz Mohaç, Plevne, Çanakkale muharebeleri için alabiliriz. Bununla beraber *İnönü Ansiklopedisi*'nin ağırlık merkezini Türkiye ve Türklük teşkil ettiği ve millî benliğimize ait esaslı maddeleri gerek kendimize etrafiyle tanıtmak, gerek yabancı memleketlerdeki yanlış düşünce ve bilgileri düzeltmek elzem olduğu için Türk ve İslâm tarihindeki bellibaşlı olaylarda *Larousse*'un kendi millî vakaları hakkında kabul ettiği nispetle bağlı kalınmak zarureti de yoktur. Gerek bu olaylar, gerek buna benzer bahisler ve şahıslar hakkında mütehassısların takdir edecekleri ölçüde daha etraflı malûmat verilmesi mümkündür.

Ancak bahislerdeki uzunluk ve kısalık nispetinin muhtelif meslekler ve ihtısaslar lehinde ihlâl edilmesi ihtimali mevcut ve bu husustaki vahdetsizlik, eser için esaslı bir tehlike olduğundan dolayı koordinasyonu yapacak olan tetkik heyetleri öteki birlikler gibi maddeleri uzunluk ve kısalık birliği namına dahi icabında tadil ve umumî nispetin muhafazasını temin salâhiyetini haiz bulunacaklardır.

4 — Yazılacak maddelerin ölçüsü gibi zihniyet ve kanaati de ansiklopedinin temelli çizgilerinden biri olacaktır. Ansiklopedi her şeyden önce ve en başta Cumhuriyetçi Türk inkılâbının görüş hâkimiyeti altında bulunacaktır. Eserde bizim memleketimizin ve milliyetimizin görüşü tabiatiyle hâkim bulunmakla beraber hiçbir hususî, dinî veya meslekî kanaat telkin etmek maksadı güdülmiyecektir. Ekonomik, politik ve tarihî meselelerde görüş birliğinin temini için bu türlü meseleleri yazacaklar arasında temaslar ve anlaşmalar temin edilecektir. Bütün müsveddeleri tetkik edecek olan koordinasyon heyetleri bu zihniyet ve görüş birliklerinin takibine dikkat edecektir.

Başka milletlerin kendi eserlerinde ve ansiklopedilerinde siyasî ve millî menfaat ve ideallerine göre tabiatiyle ileri sürdükleri fikir ve kanaatlerden masun bulunmak nasıl zarurî ise, bizim eski ve muhafazakâr eserlerimizdeki geri anlayışlardan, dar görüşlerden çekinmek de o derecede elzemdir.

Eser, memleket ve milliyet şuuruna sahip ve bunun bütün icaplarını müdrik bulunmakla beraber, her bakımdan medenî ve ilmî seviyeyi muhafaza edecektir.

5 — Nispet ve zihniyet birliklerinden sonra eserin muhtaç olduğu üçüncü bir şart da dil birliğidir. İlmî, tarihî veya teknik herhangi bir mevzu ve mefhumu anlatırken kullanılacak dil, en açık, en tabiî Türkçe'dir. Yerleşmiş karşılığı bulunan Türkçe kelimeler, terimler daima tercih edilecek, yabancı kaidelerle yapılmış terkiplerden mutlaka çekinilecektir. Henüz karşı-

lığı bulunmamış bazı klişe terkiplerle has isim mahiyeti almış kelime takımları bundan müstesnadır.

Mutlak bir zaruret olmadıkça Arap ve Fars kelimelerinden olduğu kadar Frenkçe kelimelerden dahi çekinilecektir. Resmen kabul edilerek okulların ders programlarına ve kitaplarına girmiş olan terimler, kendileriyle ilgili mefhumları tarif ederken kullanıldığı gibi bir ansiklopedik mefhum teşkil ettikleri zaman dahi haklarındaki izahlar yeni karşılıklarında verilecektir. Terimlerin eski karşılıkları da alfabe sıralarında dercolunarak *Bk.* (= bakınız) işaretiyle yeni terimlere bağlanacaktır. Bu suretle henüz hâtıralardan silinmemiş olan veya eski kitaplarda rasgelinen eski ilim ıstılahlarının yeni karşılıklarını bulmak ve mahiyetlerini orada anlamak mümkün olacaktır. Öz Türkçe dâvasını salâhiyetle benimsemiş olan kültürü kuvvetli kalem sahiplerinden üç kişilik bir heyet, bütün yazıları bu bakımlardan inceliyecek, aykırı bulacağı hususları yazı sahiplerinin değiştirmelerini temin edecektir.

Eserin imlâsı, imlâ kılavuzuna uygun olacaktır

6 — *İnönü Ansiklopedisi*, aynı zamanda bir dil lûgati olmadığı için ansiklopedik mefhum teşkil etmiyen kelimeler hakkında izahları ihtiva etmez.

7 — Ansiklopedide maddî ve mânevî bütün ilimlerde kullandığımız veya kullanmaya mecbur olduğumuz, yahut milletlerarası ilim anlayışı bakımından umumî seviye için bilinmesini zarurî gördüğümüz kelime ve tâbirlerle coğrafya ve tarihe ait olup bilinmesi yine umumî kültür ve millî fayda noktalarından lâzım sayılacak bütün has isimler münderiç bulunacaktır.

8 — Ansiklopedi, meslekî bir kamus değildir. Bundan dolayı meselâ kimyaya ait bir bahsi yalnız bu şubeye müntesip olanlara hitabedecek şekilde ve hukuk ile münasebetli bir meseleyi ancak hukukçuyu ilgilendirecek tarzda yazmıyacak, belki muhatap olarak daima orta seviyeli halkı düşünecektir. Bu lüzum, verilecek malûmatın basit ve sathî olması icabedeceği mânasına asla alınmamalıdır.

9 — Eser, gayri şahsî olacağı için yazılacak maddelere imza konmıyacaktır. Her kolda çalışmış olan ilim ve fikir adamlarının adları ciltlerin tamamlanmasından sonra baş tarafa cetvel şeklinde ilâve edilecektir. (Ancak her maddeye ait olan müsveddeler, aşağıda bahsi gelecek sebeplerden dolayı yazanlar, telif ve tercüme edenler tarafından mutlaka imzalanacaktır.)

10 — Ansiklopedide doğruluğu tevsik edilmemiş malûmatın, şüpheli istatistiklerin bulunması elbette caiz olmıyacağı gibi tahmine müstenit bilgilerin, takribî rakamların dercedilmesi de yanlış olur. (Mütehassısların ilmî bahislerdeki takrip ve tahminleri tabiî ayrı bir meseledir.) Bundan dolayı her maddeyi yazacak zat, tercüme veya telif suretiyle meydana getireceği yazının altına dayandığı kaynakları da işaret etmelidir. Ta ki her zümreye ait yazılar, o zümrenin mensubu olan heyetler tarafından tetkik edildiği zaman mehazların incelenmesine imkân bulunsun.

Bununla beraber, ansiklopediye konacak metinler, incelenmelerinden sonra kararlı şekillerini aldıkları zaman altlarında mehazlar gösterilmiyecektir. (Mehaz ve vesika gösterilmesi elzem görülen maddeler bundan müstesna olabilir.)

A — Esaslı maddelerin sonuna *Brockhaus* Ansiklopedisi'nde olduğu gibi muhtelif dillerdeki başlıca müracaat kitaplarının isimleri konacaktır.

B — *Quillet* Ansiklopedisi'nde yapıldığı gibi fizik, kimya, botanik, hukuk vesaire kabîlinden ana ilimlere ait maddelerin sıraları gelince, bu ilimlerin ana hatlarını gösterir birer tablo ilâve edilecektir.

C — *Meyer* Ansiklopedisi'nin sekizinci baskısında görüldüğü üzere her milletin kültür tarihine ait etraflı malûmat verilecektir.

Ç — Pozitif ilimlere ait bazı esaslı ve yeni mefhumlardan memleketimizde neşredilmiş eserlerde henüz yer almamış olduklarına hükmedilenler hakkında daha tafsilli malûmat yazılacaktır.

11 — Herhangi teknik bir bilginin kısımlarına ait, diksiyonerlerde başlıbaşına madde sayılan kelimeler, meselâ elektrik, otomobil, tayyare vesaire gibi cihazların veya makinelerin teferruatına ait bütün kelimeler ayrı ayrı konmıyacaktır: «Tetik», «Arpacık» kelimelerinin «Tüfek» maddesinde izahı ve ayrı madde teşkil etmemeleri gibi. Böyle yapılmazsa bütün sanatlarda, teknik bilgilerde geçen nihayetsiz derecede çeşitli bol madde ve eşyaların sayılarını tesbit etmek, karşılıklarını bulmak icabeder ki hususî bir sanat ve teknik kamuslarının yazılmasından önce bunun yapılmasına imkân yoktur ve son İtalyan Ansiklopedisi için dahi aşağı yukarı böyle hareket edilmiştir.

12 — Nebat, hayvan, maden, kimyevî ve tıbbî madde isimlerinin milletlerarası mahiyette sayılabilecek şekillerini almak zarurî olur. Bu şekillerin bizim imlâmızla yazılması tabiîdir. Yanlarına kavis içinde, milletlerarası tanınmış imlâları da konur. Varsa Lâtince ve Yunanca şekillerinin de ilâvesi muvafık olur. Bu ilim şubelerine ait kelimeler için neşredilen terim kılavuzlariyle üniversitece hazırlanacak listelerden ve mütehassıslarının verecekleri karşılıklarla direktiflerden istifade edileceği tabiîdir.

13 — Biyografik maddeler, yani tarihe, siyasete, ilim ve sanata mensup adamlar arasında yabancı milletlerden olanların *İnönü Ansiklopedisi*'ne alınması için başlıca iki esaslı ölçü kullanılır. Birincisi, kendi dillerindeki ansiklopedilerle birlikte bir yabancı memleket ansiklopedisine de alınmış olmaları, ikincisi, mensup oldukları şubelerde mütehassıslarımızın kanaatleridir. Bu hususta bazı fikirlerin göz önünde bulundurulması faydalıdır. Geçici şöhretlerden ziyade izi devam etmiş şahsiyetlerin tercih edilmesi gerektir. Bununla beraber şahısların tarihî veya ilmî ehemmiyetleri hakkında hüküm verebilmek için daima yaşadıkları zamanın düşünülmesi lâzım gelir.

Umumî tarihe mensup şahıslar arasında müşterek medeniyete, müşterek insanlık tarihine, kültür hayatına mensup olanların alınmasında tereddüt yoktur. Bazı defa bir memleket için ehemmiyetle karşılanan bir ismin başka milletler için hemen hiç lüzumu olmıyabilir. Meselâ yabancı ansiklopedilerde kendi memleketlerinde yetişmiş şöhretli opera sanatkârlarının, virtuozların isimleri ve resimleri görülür ki, bunlar eğer kompozitör değillerse, sanat veya umumî hayat sahasında bir tarih teşkil etmemişlerse, yahut eserleri veya nağmeleri plâklara geçirilmemişse, cemiyete bırakılmış mirasları kalmamış demektir ve bizim görüşümüzce lüzumları yoktur. Bunun gibi Birinci Dünya Harbi'nde mahallî ve mahdut muvaffakıyetler göstermiş komutan ve subayların hayat ve resimleri o harbden sonra yeni baskılarını neşretmiş olan Avrupa ansiklopedilerinde epeyce yer tutar ki, umumî tarihe mal olmıyan bu zatların bizim tarihimizle alâkaları yoksa ansiklopedimize alınmamaları tabiîdir. Aynı mütalâa, öteki şubelerdeki şahıslar için de söylenebilir.

Türk kültürü için çalışmış olan yabancıların kendi ansiklopedilerinde bulunmasalar dahi ansiklopedimize alınmaları, son yıllarda Nobel Mükâfatı kazanmış olanlar gibi bazı ilim ve sanat öncülerinin isimleri henüz Batı dillerindeki ansiklopedilere geçmemiş olsa bile, bizde ihmal edilmemeleri lâzımdır.

Yabancı milletlere ait has isimlerin yazılış tarzını tâyin için ilk önce Lâtin harflerini kullanan milletlere mensup olanları ayırmak lâzımdır. Bunlar kendi dillerinde ve ansiklopedilerinde yazıldıkları yolda, yani klişe olarak alınacak ve yanlarına kavis içinde okunuş şekilleri ilâve edilecektir. Q, X, W harflerinin alfabetik sırası bunların modern Lâtin alfabesindeki yerlerine göredir.

Yabancı has isimlerin, hele bazı İngiliz şahıs isimlerinin dildeki esaslı kaidelerden ayrı ve hususî söyleniş tarzları bulunduğu göz önüne alınarak, telâffuz şekillerinin iyice araştırılması ve icabedenlerinin 15 inci maddede bahsedilen hususî işaretlerle mümkün olduğu kadar tam bir surette eda edilmesi lâzım gelir. *Stendhal* gibi daha fazla müstear adiyle tanınanlar o maddelerde yazılarak **Beyle** adı gibi asıl isimlerine işaret konur.

Yabancı şahıs isimlerinden Lâtin alfabesini kullanmıyan milletlere ait has isimler, yani Arap, İran, Slâv, Japon, Çin vesaire gibi milletlere mensup meşhur adamların isimleri kendi eserlerinde tesbit edilen söyleniş şekillerine göre ve bizim imlâmızla yazılacaktır.

Bunların arasında okunuşları bizim harflerimizle hakkiyle eda edilemiyenler için dahi kavis içinde işaret sistemine göre izahlar verilecektir.

Batı ilim âleminde ayrı şekillerde meşhur olmuş ve bu tarzda kitaplara geçmiş olan bazı Doğu isimlerinin Avrupa'da yazılış şekillerinin de madde olarak konmaları ve haklarındaki malûmatın asıl isimlerde verilmesi muvafık görülmüştür. Meselâ *Avicenne* ve *Averrhoès* şekillerinin dahi yazılarak yanlarına **İbni Sina**'ya ve **İbnürrüşd**'e müracaat lüzumunun işaret edilmesi, kezalik *Almoravides* gibi kelimelerin de konarak yanlarına «**Murabitin** maddesine bakınız» işaretinin verilmesi kararlaştırılmıştır.

Eski devir adamlarından Doğu'da ve bizde adları Batı'dakinden başka türlü tanılmış olanların, eğer bu isimleri bizde hâlâ yaygın bir halde ise (*İskender* gibi), haklarındaki malûmat bu kelimede yazılacak ve **Alexandre** isimleri arasında Makedonya kırallarının üçüncüsüne **İskender** maddesine müracaat edilmesi için işaret konacaktır.

Türk tarihine, Türk ellerine, milliyet ve memleketimize mensup şahsiyetlere daha geniş yer ayrılacaktır. Ancak şairlere mahsus tezkirelerde yalnız bir, iki beytiyle kaydedilmiş bütün şairlerin veya vakanüvis tarihleriyle *Sicil-li Osmanî* ve benzerleri eserlerde sadece memuriyet veya rütbelerinin ehemmiyeti bakımından yazılmış, tarihî izleri bulunmıyan devlet ve hükümet adamlarının, yahut *Osmanlı Müellifleri*'nde görüldüğü üzere ehemmiyetli eserleri ve tesirleri olmıyan şahsiyetlerin ansiklopediye alınmaları doğru olmaz. Bununla beraber şahısların ve eserlerin ehemmiyetlerini zamanlarına göre ölçmek icabedeceği cihetle, bu türlü isimlerin ayrılmasında her zümrenin mütehassıslarına müracaat edilecektir.

Bizde soyadı kanunundan önce böyle bir itibar olmadığı için tarihî şahıslarımızın en fazla tanındıklari isimle veya lâkapla konulmaları ve birden fazla isim ve unvanla tanınmış olanların çift isimlerine işaret konularak birbirlerine bağlanmaları uygundur.

Hayatta olup da mesleklerine göre ansiklopediye alınmaları mütehassıslarınca muvafık görülenlerden gerek millet ve memleketimize gerek yabancı milletlere mensup olan şahsiyetlerin de, bütün dünya ansiklopedilerinde olduğu gibi *İnönü Ansiklopedisi*'ne dahi dercedilmeleri, ancak tamam olmamış bir meslek hayatı için methe veya tenkide delâlet edebilecek hükümler ifadesinin doğru olmıyacağı ve yaşıyanlara ait malûmatın daha fazla biyografik ve objektif olması lâzım geleceği muvafık görülmüştür.

14 — Coğrafya isimleri, gerek dağ, ırmak, göl gibi tabiî; gerek şehir, kasaba, köy gibi beşerî mahiyette olsun, mümkün olduğu kadar ihmal edilmemeli ve bunların izahına ayrılacak paylar daima memleketimizle mevcut veya melhuz alâkalarına, yahut tarihî mahiyetlerine veya siyasî, iktisadî ehemmiyetlerine bağlı bulunmalıdır.

Türkiye'ye ait coğrafya isimleri için «Birinci Coğrafya Kongresi» nde kararlaştırıldığı üzere memleketin idarî teşkilâtı içerisine giren il, ilce, bucak, köy, kasaba ve şehir isimleri hakkında İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan idarî ve mülkî taksimat isimlerine ait resmî neşriyat muteber tutulacak, dağ, nehir, göl, körfez vesaire gibi fizikî coğrafyaya ait isimler için de Harita Genel Müdürlüğü'nün 1 800 000 mıkyaslı Türkiye haritasındaki imlâlar esas olarak alınacaktır.

Bir yerin veya şehir ve kasabanın muhtelif devirlerdeki adları itina ile kaydedilerek en son adına müracaat için işaretlenmesi lâzımdır. Bilhassa tarihin en mühim inkılâplarına sahne olan memleketimizde böyle muhtelif devirlerde değişik isim almış şehir veya kasabalar veya tabiî mevkiler pek çoktur ki, bunların ansiklopedimizde birer madde teşkil etmelerine itina olunmalıdır. Eski devirlerde Osmanlı İmparatorluğu idaresinde bulunmuş ve Türkler tarafından verilen husuŝî adlar taşımış olan yerlerin isimleri de ayrı madde olarak konmalı veya yanlarına şimdiki isimlerine müracaat işareti verilerek, malûmat orada yazılmalıdır. Meselâ *Beç*, *Budin*, *İtil* gibi isimler de madde olmalı ve yanlarına **Viyana**, **Budapeşte**, **Volga** isimlerine müracaat işareti verilmelidir. Bunun gibi her coğrafî ismin izahı sırasında eğer Türkler tarafından vaktiyle verilmiş adları varsa bunlar da kaydedilmelidir.

Yabancı memleketlere ait coğrafya isimlerine gelince: ister Lâtin alfabesini kullanan memleketlere, ister başka harf sistemine tâbi milletlere ait olsun, Türkçe'de eskiden beri

muayyen bir söyleniş şekli almış ve öyle tanınmış olan isimlerin bu şekilleri muhafaza edilecek ve haklarında malûmat bu şekillerinde verilerek yanlarına mahallî yazılış şekilleri de parantez içinde gösterilecektir: **Londra** (London), **Viyana** (Wien), **Cenevre** (Genève), **Münih** (München), **Marsilya** (Marseille), **Filibe** (Plovdiv), **İşkodra** (Shkodra), **Üsküp** (Skoplje), **Cezayir** (Algérie) gibi.

Lâtin harflerini kullanmıyan ülkelerdeki coğrafya isimleri için mahallî telâffuzun mümkün olduğu kakar Türk fonetik kaidelerine göre yazılması ve o isimler için mütehassısların ilmî esaslara göre verecekleri şekillerin kabulü münasip görülmüştür.

Yıldız isimlerinin de bizde ve Doğu'da bilinen şekilleri kaydedildiği gibi, milletlerarası tanılan adlarının da yine madde halinde yazılarak biribirine işaretle bağlanmaları, kâşiflerinin isimleriyle adlanmış olanların oldukları gibi alınması ve bu hususta dahi mütehassısların verecekleri şekillere riayet edilmesi muvafıktır

15 — Has isimlerin telâffuz şekillerini mümkün olduğu kadar tam olarak gösterebilmek üzere alfabemizin ifade edemiyeceği yabancı sesler için hususî işaretlerden ve harf terkiplerinden meydana gelen bir «transcription» sistemi kullanılacak ve tertibedilen bu fonetik tablo, ciltlerin başlarına ilâve edilecektir.

16 — *İnönü Ansiklopedisi*'nde Türkiye'de ve umumiyetle Doğu'da yazılmış eski kitaplarla başlıca ilmî ve edebî eserler hakkında hulâsalar da yapılacak ve bu izahlar her eserin adını teşkil eden kelime vesilesiyle yazılacaktır.

Bunun gibi milletlerarası klâsik sayılan mühim kitapların, şaheserlerin de mevzu ve mahiyetleri hakkında böyle bibliyografik malûmat verilecektir Yabancı eserler hakkında malûmat, eğer adları bir has isim nev'inden ise, asıl ad sırasında, değilse isminin mukabili olan kelime vesilesiyle verilecek ve tercüme adların yanına ait oldukları dillerdeki asıl isimleri de konacaktır.

17 — Eserin faydalı, izahlı ve cazip olmasına yardım etmek, kültür değeri kadar estetik mahiyetini de beslemek için metne ilâve edilecek veya metinden hariç olarak sahife halinde basılacak olan resim, harita, tablo vesairenin başlıcaları şunlardır:

I — Meşhur şahsiyetlerin portreleri,
II — Coğrafî resimler (bilhassa Türkiye'ye, Türk ellerine ait şehir, mevki, bina vesaire resimleri),
III — Tarihî resimler ve haritalar, başlıca meşhur muharebelerin kroki ve haritaları,
IV — Etnografyaya ait tipler, kostümler, meskenler, ev eşyası vesaire (bilhassa Türkiye ve Türk ellerine ait olanlara geniş yer verilecek ve sanat değeri olan yıkılmış bazı eski binalarımızın da resimleri ihmal edilmiyecektir),
V — Hayvan, nebat ve madenlerin resimleri ve fennî bahislerin izahlarına yarıyan şekilleri,
VI — Makine, alât ve edevat krokileri ve şekilleri, yahut fotoğrafileri,
VII — Geometri şekilleri,
VIII — Her türlü coğrafya haritaları,
IX — Paraların, madalyaların, armaların, bayrakların ve pulların resimleri,
X — Her devre ait resim ve heykeltraşlığın şaheserleri,
XI — Metinde adı geçen ressamların ve heykeltraşların eserlerinden mümkün olduğu kadar örnekler (bilhassa Türk sanatkârlarının eserlerinden),
XII — En meşhur bestelerin, bilhassa bize ve Doğu'ya ait şaheser sayılan musiki parçalarının, millî şarkı vesaire gibi eserlerin notları,
XIII — Doğu sanatlarına ait örnekler (halı, çini, nakış, el ve ev sanatlarından örnekler),
XIV — Şark ve bilhassa Türk minyatürlerinden en güzel örnekler,
XV — Tezhip sanatımızdan örnekler,
XVI — Eski yazı sanatımızdan örnekler ve isimleri geçen üstat hattatların en nefîs yazılarından nümuneler,
XVII — Türkiye mahsullerine, mamulâtına, ihracat emtia ve eşyasına dair örnekler,
XVIII — Kazı (hak) ve mühürcülük sanatımıza dair örnekler vesaire.

İNÖNÜ *Ansiklopedisi* programının başlıca esaslarını saymış bulunuyoruz. Şimdi de hazırlıkların nasıl yapıldığını yine esaslı çizgileriyle anlatmak faydalı olur:

Ansiklopedinin yazılarını hazırlamak için ilkönce eserin iskeletini kurmak, yani madde teşkil edecek kelimeleri meydana çıkararak alfabe tertibi ile fişlere geçirmek lâzımdı. Başka milletlerin de ansiklopedilerini bu suretle hazırlamış oldukları müşahede edilerek büronun kurulduğu günden beri bu yolda çalışılmıştır.

Ancak Türkçemizde ilim terimlerinin tam kadrosu henüz vücuda getirilmediği, hele dünya ilim ve teknik âleminde mevcut ve bizce de alınması gerekli olan mevzu ve mefhumların bütün karşılıkları tamamlanmadığı için iskelet kurmak işinin yalnız Türkçe eserlerden, ansiklopedi mahiyetindeki yayınlarımızdan, eski ıstılah mecmualariyle yeni terim dergilerimizden toplamak suretiyle başarılamıyacağı da görülmüştü. Bundan dolayı milletlerarası ilimde ansiklopedik mefhum teşkil eden kelimeleri aramak ve onların karşılıkları ve bize kabul edilecek şekilleri üzerinde muhtelif ilim şubeleri mütehassıslarını düşündürmek ve çalıştırmak icabettiği neticesine varılarak yirminci asır *Larousse*'u bu maksatla baştan sona kadar tarandı ve her madde birer birer okunarak yalnız muhtelif bilgi kollarına ait kelimelerle tarihe, coğrafyaya, mitolojiye ait has isimler değil, aynı zamanda dilin umumî kelimeleri arasında bir bilgi terimi ve bir ansiklopedik mefhum haline gelmiş olanlar dahi toplandı ve fişlere geçirildi ki sayısı 250000 kadardır.

Bu suretle çoğu yabancı kelimelerden [teşekkül] eden bu fişler, muhtelif ilim şubelerine göre tasnif edilerek alfabenin her harfi için ayrı ayrı kelime listeleri meydana getirildi. Eserde madde olacak kelimelerin kararlı şekillerini bulmak için «A» dan «Z» ye kadar alfabenin bütün harflerine ait listeleri mütehassıslara tetkik ettirmek lâzımdı.

Ansiklopedinin iskeletine temel olacak kelime listeleri aşağıda adları yazılı 30 ilim şubesi esas tutularak ayrılmıştır.

1 — Askerlik, 2 — Astronomi, 3 — Bibliyografya, 4 — Biyoloji, 5 — Biyografya, 6 — Botanik, 7 — Coğrafya, 8 — Denizcilik, 9 — Dilcilik, 10 — Dinler ve tarihi, 11 — Edebiyat, 12 — Etnografya, 13 — Felsefe, 14 — Fizik, 15 — Güzel Sanatlar, 16 — Havacılık, 17 — Hekimlik, 18 — Hukuk, 19 — Jeoloji, 20 — Kimya, 21 — Matematik, 22 — Mitoloji, 23 — Musiki, 24 — Sanayi, 25 — Sosyoloji, 26 — Spor, 27 — Tarih, 28 — Veteriner, 29 — Ziraat, 30 — Zooloji.

Bir kısım kelime ve mefhumlar iki veya daha ziyade ilim şubesiyle ilgili oldukları için birkaç listeye birden konmuş ve her cetvelde o türlü kelimelerin başka hangi şubelerde bulundukları da işaret edilmiştir.

Kelime listelerinin gönderildiği ilim şubeleri mütehassıslarından, önce liste üzerinde incelemelerde bulunmaları, yabancı kelimelerin karşılıklarını veya bizce kabul edilecek şekillerini tesbit etmeleri, ondan sonra bir ansiklopedik mefhum teşkil etmedikleri için lüzumsuz olanları işaret etmeleri, daha sonra da eksik olanları ilâve etmeleri rica olundu.

Bir taraftan kelime listeleri üzerindeki çalışmalar devam etmekle beraber öte taraftan karşılıklarını aramaya ve alfabenin hangi harfine girecekleri üzerinde düşünmeye lüzum bulunmıyan kelime ve maddelerin fişleri mütehassıslara dağıtılarak yazdırılmalarına başlandı.

Burada şükran ile kaydetmek lâzımdır ki, gerek maddeleri yazan, gerek yazılanları tetkik eden ve hazırlığın her safhası için kendilerine müracaat edilen ilim adamlarımız, bu mühim işi bir memleket vazifesi halinde karşılamışlar, bir milletin hayatı ve istikbali için en büyük destek olan fikir birliğinin örneğini göstererek eserin emniyetle devam edeceği güvenini vermişlerdir.

Yazılan maddelerin aynı ihtisas şubesine mensup başka bir veya icabederse birkaç zata tetkik ve imza ettirildikten ve dil bakımından dahi ayrıca incelenmesi ve lâzım gelirse, sadeleştirilmesi yapıldıktan sonra Merkez Heyeti önünde okunarak program esaslarına her

bakımdan uygun oldukları görülenlerin kabul ve imza edilerek baskıya hazır olmaları usulü kabul edildi.

Böyle büyük bir eserin hazırlıklarındaki bütün safhaları birer birer anlatmak, gerek yazılarda, gerek resim, harita, fotoğraf, kâğıt, klişe, harf, baskı vesaire gibi teknik işlerde raslanan ve eserin basılması devam ettikçe karşılaşılması tabiî olan binlerce meseleyi ve güçlüğü burada saymak imkânsızdır.

İnönü Ansiklopedisi, nispeten sade fakat esaslı teşkilât ile işini müspet ve amelî bir şekilde yürütmek ihtiyacındadır. Bu sadelik ve inzıbat lüzumu, teşkilât ve çalışma tarzı için varit olduğu kadar, yukarda da bahsi geçtiği gibi, eserin maddeleri hakkında da zarurîdir.

Muhtelif ilim şubeleri mütehassıslarının kendi sahalarına en fazla ehemmiyet vermek hususundaki tabiî temayüllerine sed çekerek bu uğurda meydana gelebilecek olan nispetsizliklerin ve gecikmelerin önüne geçmek lâzımdır. Bunun gibi henüz müdevven bir hale gelmemiş malûmatı kütüphanelerden toplamak veya bilgi ümidedilenlerden anketlerle araştırmak gibi yıllarca uğraşmaya ihtiyaç gösterecek çalışma şeklini tervicetmemek zarurîdir. Çünkü bir ansiklopedi, tedvin edilmemiş bilgileri dahi ihtiva etmek iddiasiyle işe başlarsa onun devam etmesi veya tamamlanması çok şüpheli olur.

Eserde yazılacak her parçanın doğruluğuna ve değerine âzamî itina şart olmakla beraber her hangi madde için fazla ehemmiyetli olduğu düşüncesiyle işi ifrata ve bilgiçlik dâvalarına dökmemek elzemdir. En mühim maddeler için dahi ölçülü sahifeler veya sütunlar içinde mâna ve maksattan bir şey feda etmemek şartiyle meselenin özünü vermek, İnönü Ansiklopedisi'nin esaslı düsturu olacaktır.

Bugün tarih ve coğrafya isimleri için bile elimizde henüz Şemsettin Sami'nin 54 yıl önce Arap harfleriyle basılan ve bir kişinin gayretinden doğma olmaktan dolayı tabiatiyle birçok eksik ve yanlışları da bulunan, hele İkinci Abdülhamit baskısı altında yazılmış bulunduğu için zamanımızın düşünce ve ideallerine çok aykırı yerleri de olan *Kamus-ül-A'lâm*'ından başka bir eserin mevcut olmadığı ve onun dahi yeni nesil için istifade edilmek imkânında bulunmadığı düşünülürse, *İnönü Ansiklopedisi*'ni mümkün olduğu kadar az zamanda hazırlamanın ne mühim bir zaruret olduğu daha açıkça meydana çıkar. İngiliz Ansiklopedisi'nin son baskısının uzun mukaddemesinde şu cümleler vardır: «Ne kadar az mükemmel olursa olsun bir eserin tamamlanması lâzımdır. Bilgi ve düşünce hayatında süratli değişmelerden dolayı büyük bir eser eskimeden bitirilmelidir». Bu bahse misal olarak, son cildi intişar ettiği zaman ilk ciltleri küflenmiş bir hale gelen kitaplar ve ansiklopediler gösterilmektedir.

İnönü Ansiklopedisi için mutlaka tamamlanmak ve mümkün olduğu kadar mahdut yıllar zarfında meydana konmak gayesiyle çalışmalıdır. İlk hamlede en mükemmelin yapılamıyacağı ve bu türlü eserlerin daha sonraki baskılarında tekemmül edebileceği tabiî görülmekle beraber, hatalardan âzamî derecede çekinmek ve Türk fikir âlemine mensup bulunanların elbirliğiyle meydana getirecekleri en geniş eseri ortaya koymanın bahis mevzuu olduğunu ve onu taşıdığı büyük isme lâyık kılmanın zarurî bulunduğunu düşünmek de elzemdir.

İşte bu düşünce ve kanaate daima sadık kalmak ve çalışma hamlelerini her zaman inkılâp hâtırasiyle tazelemek azmiyledir ki, *İnönü Ansiklopedisi*'nin ilk parçası, büyük Türk milletinin ve esere şerefli adını vermek lûtfunda bulunan büyük **İsmet İnönü**'nün yüksek huzurlarına Cumhuriyetimizin yirminci yıldönümünde çıkarılıyor.

ANSİKLOPEDİDE GEÇEN YABANCI HAS İSİMLERİN OKUNUŞUNU TAKRİBÎ OLARAK GÖSTEREN İŞARETLER

I. Sistemimizin esasları:

1 — Lâtin asıllı alfabe kullanan milletlere ait has isimler, oldukları gibi kabul edilmiş, okunuşları imlâmızdan ayrılanların nasıl okundukları yanlarına parantez içinde bizim imlâmızla ve lâzım olduğu zaman bu cetveldeki işaretleri de kullanarak gösterilmiştir.

2 — Lâtin asıllı alfabe kullanmıyan İbranî, Arap, İran, Hint, İslâv, Çin ve Japon gibi milletlere ait has isimler, söylenişlerine göre bizim imlâmızla yazılmış ve bunlardan Batıda kabul edilmiş Lâtin harfleriyle çevriyazısı (transcription) bulunanların bu şekilleri de maddelerin yanına bir defaya mahsus olmak üzere parantez içine konmuştur.

Bu türlü isimlerden Batıda kabul edilmiş şekli veya çevriyazısı bulunmıyanların daha doğru söylenişleri parantez içinde yine bir defaya mahsus olmak üzere gösterilmiştir.

3 — Madde başlarında Türkçeye göre doğru okunabilen isimler oldukları gibi bırakılmış, yalnız vurgu hangi heceye rastlıyorsa o hecenin seslisi altına bir nokta konmuştur.

II. Okunuşu gösteren ve bizde bulunmıyan işaretler:

1. Sesliler:

ā, ē, ı̄, ī, ō, ȫ, ū, ǖ = uzun sesliler.
ã, ẽ, õ, ȭ = geniz seslileri.
ɔ = a ile o arasında bulunan sesli.
ɔ̄ = yukarıkinin uzunu.
æ = a ile e arasında bulunan sesli.
ĭ — kısa ve hafif ı (fonetik işareti: ə).

Not: 1. İkiz sesliler (diftong'lar), birer bağlantı işaretiyle birleştirilmiştir, *au*, *ou*, *ua* v. s. gibi.
2. Seslilerin altına konan noktalar vurguyu gösterir.

2. Sessizler:

th = dişler arasından sızan peltek t.
dh = dişler arasından sızan peltek d.
ts = bir hecede söylenen ts.
dz = yukarıkinin yumuşak (titreşimli) çeşidi.
h = art damağa sürtünerek sızan h.
ŋ = geniz n'si.
w = iki dudaktan söylenen v.

Not: 1. Ön damaktan söylenen sessizlerden sonra ′ işareti konmuştur. 2. ' kesme işareti hafif duraklamayı gösterir.

III. Lâtincede, veya Yunanca adların çevriyazısında kullanılan ve bizde bulunmıyan harf ve birleştirmelerin ses değerleri:

Lât. c = k
Lât. ch = kh
Yun. ph = bugün aşağı yukarı f değerinde
Yun. ps = bir hecede söylenen ps.
Lât. q = bugün aşağı yukarı k değerinde
Yun. th = *th* (bk. bölüm II.)
Lât. x = bir hecede söylenen ks.
Yun. y = ü

Not: Yunan adlarının çevriyazısı klâsik yazılışa göredir:

Α = A	Η = E	Ν = N	Τ = T
Β = B	Θ = Th	Ξ = Ks	Υ = Y
Γ = G	Ι = İ	Ο = O	Φ = Ph
Δ = D	Κ = K	Π = P	Χ = Kh
Ε = E	Λ = L	Ρ = R	Ψ = Ps
Ζ = Z	Μ = M	Σ = S	Ω = O

IV. Arapça ve Farsça adların çevriyazısında kullanılan ve alfabemizde bulunmıyan işaretler:

ā = uzun a (آ).
ī = uzun i (ى).
ō = uzun o (او).
ū = uzun u (او).
ʾ = gırtlaktan gelen sert (titreşimsiz) bir ses; hemze (ء).

ʿ = gırtlaktan gelen yumuşak (titreşimli) bir ses; ayn (ع).
ḥ = kuvvetli söylenen h (ح).
ḫ = art damağa sürtünerek çıkan h (خ).
ġ = yukarıkinin yumuşak (titreşimli) çeşidi (غ).
ḳ = kalın k (ق).
ṣ = kalın s (ص).
s̱ = t ile s arasında bulunan peltek bir ses (ث).
ṭ = kalın t (ط).
ż = eskiden d ile z arasında bulunan kalın ve peltek bir ses, şimdi kalın d (ض).
ẓ = kalın z (ظ).
ẕ = d ile z arasında bulunan peltek bir ses (ذ).

Not: 1. **İbranca isimler**in çevriyazısı da bu esasa göredir. Fazla olarak, s ile ş arasında bulunan ve ön damaktan söylenen bir sesi gösteren ś işareti vardır.

2. ḫ, ġ, ḳ, ve ñ (sağır kef) işaretleri Türk lehçelerinde geçen adların ilmî çevriyazısında da kullanılmıştır.

V. Asılları İslâv yazısiyle olan isimlerin çevriyazısında fazla olarak ḫ, t̮s ve ʹ işaretleri de kullanılmıştır (bk. bölüm II.).

VI. Hint (Sanskrit) kültürüne ait isimlerin çevriyazısında şu özel işaretler kullanılmıştır:

r̥, l̥, r̥̄, l̥̄ = sesli değerinde olan sessizler, ve bunların uzun çeşidi.
ḍ, ḷ, ṇ, ṣ, ṭ gibi altları noktalı harfler, damak tepesinden söylenen sessizleri gösterir.
bh, dh, v. s. gibi h'li harfler, sonlarında soluk eki bulunan sessizleri gösterir.
ṅ = gırtlak n'si; ñ = damak n'si; ś = s ile ş arasında bulunan ve ön damaktan söylenen bir ses; ḥ = sert (titreşimsiz) h; ṁ veya ṃ = dudakların hafif kapanmasiyle söylenen m.

Not: Ayrıca şu değerlere de dikkat etmeli: Hint çevriyazısında j = bizdeki c
» » c = » ç

VII. Çince isimler: Bu isimler Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sinoloji Enstitüsünde kullanılmakta olan çevriyazı sistemine göre yazılmış, parantez içerisinde Batıdaki öbür çevriyazı şekilleri gösterilmiştir, Kunğ-dzı [K'ung-tsŭ], H'iang [Hsiang], Dao-dê-cinğ [Tao-tê-ching] gibi. Bu çevriyazıda, bizde olmıyan sesleri göstermek için, ts, dz, w, ao harf ve terkiplerden başka şu işaretler de kullanılmıştır:
nğ = bir nevi geniz n'si.
h' = dilin ucu ile, bir arada söylenen ince hs.
ê = kapalı e.

Yabancı çevriyazısında kullanılan t', p', ç', ts', gibi apostroflu harfler tam t, p, ç, ve ts değerinde olan sesleri, apostrofsuz t, p, ç, ve ts ise daha ziyade bunların yumuşak (titreşimli) çeşitlerini yani d, b, c, ve dz seslerini gösterir.

VIII. Japonca isimler: Alfabemize göre yazılan bu isimlerden sonra, parantez içerisinde, Japon hükümetinin kabul ettiği çevriyazı ile milletler arası çevriyazı gösterilmiştir, Şinto [Sintō, *Shintō*], Fuci [Huzi, *Fuji*], Çosen [Tyōsen, *Chōsen*], Toco [Tōzyō, *Tōjō*] gibi. Çevriyazıda kullanılan ry birleşik harfi, dilin ucu ile söylenen ve r ile l arasında bulunup d'ye kaçan bir sesi gösterir.

KISALTMALAR

Ah.	Ahlâk	Din.	Dinbilgisi	Heyk.	Heykeltraşlık	ok.	okunur
Alm.	Almanca	doğ.	doğum (yılı)	Hic.	Hicrî yıl	Osm.	Osmanlıca
Anat.	Anatomi	Ed.	Edebiyat	Huk.	Hukuk	ölm.	ölüm (yılı)
Antrop.	Antropoloji	Eğt.	Eğitim (Terbiye)	Hv.	Havacılık	Ped.	Pedagoji
Ar.	Arapça	Est.	Estetik	İng.	İngilizce	Ps.	Psikoloji
Ark.	Arkeoloji	Es. t.	Eski terim	İta.	İtalyanca	Res.	Resim
Ask.	Askerlik	Etnog.	Etnografya	Jeol.	Jeoloji	San.	Sanayi (Sanatlar)
Ast.	Astronomi	Far.	Farsça	Kim.	Kimya	Sos.	Sosyoloji
b. bk.	buna bakınız	Fel.	Felsefe	Lât.	Lâtince	Sp.	Spor
Bib.	Bibliyografya	Fiz.	Fizik	Man.	Mantık	Tar.	Tarih
Biyog.	Biyografya	Fizy.	Fizyoloji	Mat.	Matematik	Tek.	Teknik
Biyol.	Biyoloji	Fr.	Fransızca	Mim.	Mimarlık	Tic.	Ticaret
bk.	bakınız	Ft.	Fizikötesi (Metafizik)	Mit.	Mitoloji	Vet.	Veteriner
Bot.	Botanik	Geom.	Geometri	M. Ö	Milâttan önce	Yun.	Yunanca
Coğ.	Coğrafya	Gram.	Gramer	M. S,	Milâttan sonra	Zir.	Ziraat
Den.	Denizcilik	G. S.	Güzel Sanatlar	Mus.	Musiki	Zo.	Zooloji
Dil.	Dilbilgisi	Hek.	Hekimlik	Nüm.	Nümizmatik		

A

A Türk alfabesinin ve bazı ayralarla. bütün alfabe sistemlerinin ilk harfi; bunun işaret ettiği sesli harf (vokal). Bu ayraların başlıcaları, *h* ile başlıyan Habeş, *ayn* ile başlıyan eski Arap (İmam Halil'e göre), *f* ile başlıyan Run (eski Germen), *k* ile başlıyan Tibet alfabelerinde görülür.

YAZI. Genel olarak hece esasına göre oldukları halde, eski Sumer - Akkad'ın çiviyazı ve Mısır'ın hiyeroglif sistemlerinde, yalın *a* fonem(ses)ini gösteren birer işaret vardı. Sumerce'de *a* «su» anlamına gelen bir sözdü ve piktogramlar(resimle yazı)da suyu simgeliyen bir işaretle gösteriliyordu ki sonradan dikey duruma çevrilerek çiviyazı şekline girmiştir. Eski Yakın ve Orta Doğu'da, alfabeden önceki çağda bazı yazı sistemleri, bu tipte olan *a* işaretleri kullanmışlardır.

Sumer		Eti Hglf.	Girit Lineer	Mohen-co	Ugarit
Pktg.	Çivi				

Alfabeden önceki bazı a'lar

M. Ö. ikinci binyılda Doğu Akdeniz bölgesinde kullanılmakta olan hece sistemli veya alfabemsi birçok yazı sistemlerinin prensip ve modellerinden faydalanarak, Fenikeliler M. Ö. 1300 yıllarında klâsik Samî alfabesindeki *a*'yı akrofoni (b. bk.) yöntemiyle meydana getirmişlerdir. İster Girit yazı sistemlerinden, ister Mısır hiyerogliflerine dayanan Sina yazısından olsun, *a* fonemini göstermek

Girit Hglf.	Mısır Hglf.	Turu-sina	Aynşems ve Fenike	Yunan	Lâtin ve Türk
					A

A harfinin şekillenmesi

için Fenikeliler'in olduğu gibi aldıkları veya adapte ettikleri şekil bir öküz başı resmi idi. Bu işareti Filistin'in Ayn-Şems mevkiinden çıkan yazıtta da görüyoruz. Fenike dilinde «öküz»e *alf* denildiği için bu işaretin adı da «*alf*» (İbranca'da *aleph*, Arapça'da *elif*, Yunanca'da *alpha*) olmuştur. Bu kelimenin ilk fonemi, yani hemze değerinde *a* ayrılarak harfin ses kıymetini temsil etmiştir.

Kapital	Unkial	Minüskül	Yarım Unkial	Kursif İtalik
AΛ	λ	a	a	a

Küçük a'nın şekillenmesi

Yunanlılar'ın *alpha*'sı ile Araplar'ın *elif*'i bu işaretten olmadır. Lâtinler'in *a* harfi de Batı Yunan alfabesinde kullanılan *a*'dan alınmadır. III. yüzyıla kadar Lâtinler'de yalnız büyük harf (*majüskül*) olarak yazılan A'dan Ortazamanlar'da *unkial* denilen kıvrımlı yazı, bundan da küçük yazı (*minüskül*) çeşidi meydana gelmiş ve yarım unkial'ın sağa eğik *kürsif* şeklinden de *italik* çeşit çıkmıştır ki bugün el yazısında kullanılan şekildir.

Samî alfabe sessiz (konson) esasına göre olduğu için, *a* seslisi *hareke* (Arapça'da *fetha*, üstün) ile gösterilmektedir, *aleph* veya *elif* harfi ise bir sessiz olan hemze'yi veya ha-

Aramî	Nabatî	ARAP		
		Kûfi	Nesih ve tezyini şekiller	Taç

Elif'in şekillenmesi

fif soluğu (*spiritus lenis*) temsil ediyordu. Bugün biz bunu « ʾ » işaretiyle göstermekteyiz. Yunanca'da hemze bulunmadığından, *alpha* harfi o dile uygulanırken ona *a* seslisi değeri verilmiştir. Arapça'da ise bu harf aynı zamanda hem hemzenin bir desteği, hem *a*'yı yani *fetha*'yi uzatan med işareti olarak kullanıldığı için, sessiz ve sesli kıymetleri biribirine karışmıştır. Şimdiki söyleyişimizde çok defa «a» ya çevirdiğimiz Samî *ayn* fonemi dahi bir sessizdir; bu da « ʿ » işaretiyle gösterilmektedir. Şekil bakımından Arapça'nın *elif*'i V. yüzyıla doğru Nabatî(Nıbtî)lerin Aramî asıllı yazısın-

dan alınmıştır. *Kûfî* ve *nesih* olmak üzere başlıca iki çeşidi vardır: *nesih*'ten birçok bezekli neviler meydana gelmiştir (bk. ARAP YAZISI). Başa gelen *elif* ayrı, sona gelen ise bitişık yazılır. 1931 yılında Mısır'da «hurûf-üt-tâç» denilen majüskül harfler meydana getirilirken, o tarihe kadar sadece minüskül şekli bulunan *elif*'in majüskülü de ortaya konmuştur.

Eski Türkler'in kullandığı Kök Türk (Orhon, Yenisey), Peçenek, Uygur, Maniheî, Suğdî, Brahmî, Süryanî (Nasturî), Çin ve Tibet yazı sistemlerine göre *a* harfinin çeşitli şekilleri vardır. Orhon-Yenisey alfbesindeki *a* işareti açık *e* seslisi için dahi kullanılmıştır. Bu sistemde *a* harfi çok kere kelime başlarında ve ortalarında yazılmazdı, fakat kelime sonlarında daima gösterilirdi. Nasıl türediği hakkında türlü kuramlar vardır. Fenike yazısında görülen akrofoni yöntemiyle, fakat Samî alfabeden ayrı olarak, eski Türk pitogramlarından, yani hece yazısı esasından başkalaşmış olması ihtimali çoktur (bk. ORHON YAZISI). Peçenek alfabesi genel olarak Orhon sistemine bağlı bulunmakta ise de, bunun *a* harfi Yunan *a*'sından olmadır.

Uygur alfabesindeki *a*, kelimenin başında, ortasında, veya sonunda bulunduğuna göre üç değişik şekil gösterir ve *n* harfine çok benzemektedir. Kelime başlarında ard damaktan gelme *a*'yı temsil eden bu harf ikiz yazılırdı. Eksik yazılan *a*'lar şimdiki transkripsiyonda altlarında iki nokta ile gösterilmektedir. Bu yazıda dahi, kelime ortalarına raslıyan *a*'lar bazı defa yazılmazdı. Uygur *a*'sı, Orhon'da olduğu gibi, sağdan sola yazılırdı. Uygurca nüshası sonraları yazılan *Kutadgu Bilig* de geçen *a*'lar, Turfan metinlerinde kullanılan klâsik Uygur *a*' larından farklıdır.

Orhon Yenisey	Arami Pehlevi	Safa	Run	Hint	Peçenek

Orhon a'sının aslı diye ileri sürülen a'lar

Uygur *a*'sı VII. - VIII. yüzyıllarda Suğdca *a* harfinin «Uygur tipi» denilen sonraki çeşidinden çıkmıştır. İranî olan bu yazı da Aramî asıldan gelmedir. Manihaî alfabedeki *a* ise Süryanîler'in Estrangelo denilen yazısındaki *a*'dan olmadır. Uygur devrinde Türkler Brâhmî asıllı *a* da kullanmışlardır. Bu yazı ile, yine Türkler tarafından kullanılan Tibet *a*'sı Hindî, dolayısiyle de Aramî asla, Nasturî (Süryanî) *a*'sı ile Karaim Türkleri'nin kullandığı İbranî *a*'sı da doğrudan doğruya Aramî asla bağlıdır. Çince'deki *a* ise ideogramlara dayanmaktadır. Bazı Türk metinlerinde Yunan ve Kiril alfabesi *a*'ları dahi kullanılmıştır, Kiril *a*'sının Yunan *a*'sından farkı yoktur.

GENEL FONETİK. *A* ortadamak seslisidir. Çıktığı yer, ön taraftan *e*, *i*, ağzın arka tarafından da *o*, *u* seslileri arasında bulunur. Bu ses normal olarak çıkarıldığı zaman ses yolu gerilmez; bu yolun açıklığı sonuncu derece (7 nci derece)ye varır; ağız oldukça açılır; küçük dil geniz yolunu kapar; dil alçalıp hafifçe öne doğru kayar ve soluğa serbest yol verir; soluk da hemen hiçbir engele uğramadan ağız kovuğunda *a*'ya mahsus tınıyı meydana getirir. Ses çıkarıldığı sırada dil alçaldığından bu sesliye «alçak», dıl ile damak arasındaki yolun genişliği sebebiyle «geniş», altçenenin çok düşük ve ağzın fazla açık bulunduğuna bakılarak «açık», dudakların büzülmediğini göz önünde tutarak da «düz» gibi nitelikler verilir. Normal söylendiği zaman ağzın içinden gelen bir ses ise de, ayrı dillerde başka başka kıymetleri vardır: genizden, kısa, uzun, ön, arka, açık, kapalı, düz, yuvarlak, v. b. Açık *e*' ye, açık *ö*' ye, *o*' ya ve *ı*' ya yaklaşan değerlerine de rasgelinir.

Aramî	Pehlevî	Suğdî	
		Eski	Sonraki

Uygur				
Sonda	Ortada	Başta	Kutadgu Bilig	
			Sonda	Başta

Uygur a harfi ve türeyişi

Deneysel fonetik ve *fonometri* alanında, *a* seslisinin çıkarılmasında ağız kovuğunun meydana getirdiği iki rezonatörden öndekinde titreşimin saniyede frekansı, bir hesaba göre 1255, dalga uzunluğu 6.82 cm, arka rezonatördeki frekans 790, dalga uzunluğu da 10.85 cm dir. Kısa *a*'nın söylenişi 0.228, uzun *a*' nınki de 0.318 saniye sürer. *A*'nın söylenişinde gırtlak orta yükseklikte (11 mm) bulunur. Bu seslinin işitilebilme derecesi *e*'nin 22 sine, *u*'nun 27 sine, *i*'nin ve *o*'nun 33 üne karşılık 50 dir. Açıklığından ve parlaklığından dolayı *a* en sağlam seslidir. *Fonoloji*'ye göre, açık ve donukça olan *a*, kapalı, fakat ayni donukluk derecesinde bulunan *ı*'nın eşidir ve bu iki vasıf bakımından öbür seslilerle karşılaşma halindedir.

Fonemler psikolojisinde a seslisi *e*, *i*, ve *u* gibi keskin sesliler karşısında ağır olmakla beraber, *u* kadar donuk ve sönük değildir. Parlak ve gürdür, ve bu nitelikleri yaşatır ve telkin eder. *A* seslisi ünlem olarak hemen her dilde şaşma, tansıma, özlem, özleme, korkutma, kızgınlık veya acı gibi duyguların ifadesidir. Yansıma olarak çatlamayı ve patlamayı anlatır. *Dil felsefesinde* bu vokal, çok kere insan dilinin en tabiî ve esaslı sesi ve seslerin başlangıcı sayılmıştır. Dilin aslından bahseden kitapların çoğunda bu kanaatin değişik şekillerine raslanır.

Manî	Nasturî	İbranî	Brahmî	Tibet	Çin
		א			阿

Türkler'de kullanılan başka a'lar

TÜRK FONETİĞİ. Türkçe'de normal *a*, orta uzunlukta, boğaz yakınından ve donuk olarak söylenen *a*'dır. Türk diyeleklerinde, bunun öne veya daha arkaya kaymış şekilleri de vardır. Raslanan başlıca değerler şunlardır: 1- Geniş *a* (başlıca Tarancı, Tobol ve Volga diyeleklerinde). 2- Açık *e*'ye yaklaşan ve ön damaktan çıkan kapalı *a* (birçok diyelekler gibi İstanbul ağzında da). 3- *A* ile *o* arasında bulunan yuvarlak *a* (başlıca Volga diyeleklerinde). 4- Bunun *ö*'ye kaçan ince şekli (başlıca Volga diyeleklerinde). 5- Geriye, *ı*'ya doğru kaymış olan *a* (Çuvaşça'da). Bunlardan başka, birçok diyeleklerde uzun *a* da görülür.

A seslisi Türkiye Tükçesi'nde *ay*, başka diyeleklerde de *au*, *ua*, ve *ıa* diftonglariyle *uai* ve *ıai* triftonglarında yer alır.

Ana Türkçe'nin *a* seslisi, bazı özel haller bir tarafa konulursa, öbür seslilerden daha iyi muhafaza edilmiştir. Doğu, Orta Asya, Batı ve Güney diyeleklerinde normal karşılığı genel olarak *a* dır. Bazı şartlar altında Başkurt, Baraba, İrtiş, Volga, v. b. diyeleklerinde açık *e*'ye döner, *ana* yerine *ene*, *ata* yerine *eti* gibi. Koybal diyeleğinde *o*'ya, Kırgızca'da *ı*'ya çevrildiği vardır (bk. TÜRK FONETİĞİ). Bu seslide en çok açık *e*'ye doğru kayma eğilimi görülür. Bu zayıflama olayı *alma-elma*, *yaş-yeşil* tipindeki kaymalarda kendini gösterdiği gibi, meselâ *fakat* ve *kadar* kelimelerindeki *a*'lar da İstanbul ağzında *e*'ye doğru kaymıştur. Uygurca'da bu seslinin *ı* ile de değişik şekiller gösterdiğine raslanır, *tawar-tıwar* (= davar) gibi. Bunlar diyelek aralarında görülen fonetik olaylardır. *A* seslisine karşılık, belli şartlar altında, Yakutça'da *a*, *ı* ve *u*, Çuvaşça'da *a*, açık *e*, *u* (*o*), ve *ı* vokallerini buluyoruz, meselâ Yakutça *ıl*-(=almak), *up* (=sap), Çuvaşça *kajik* (=kaşık), *edem* (=adam), *ukça* (=akçe), *ıltan* (=altın). Henüz Türk ve Moğol dilleri bir dil halinde iken iki *a* kıymetinin bulunmuş olması ihtimali vardır. Bunlardan biri genel Türkçe'de *a*, Çuvaşça'da *ı*, Moğolca'da *a*, ikinci *a* ise genel Türkçe'de *a*, Çuvaşça'da *a* (sonraki zamanlarda *u*), Moğolca'da da *i*, *ü* ve *e* olmuştur: meselâ birinci takımda genel Türkçe *altın*, *altun*, Çuvaşça *ıltan*, Moğolca *altan*; ikinci takımda genel Türkçe *sarı*, Çuvaşça *şure*, Moğolca *sira*.

Eskiden Türkçe'de aslî uzun *a* bulunmadığı sanılıyordu; şimdi ise bazı diyeleklerde bunun izine raslanmaktadır. Uzun *a* Hakaniye devrinde çift elif ile yazılırdı. Yakutça'daki *a*'ların kısalık - uzunluk farkına karşılık bizde sert - yumuşak sessiz farkı vardır: meselâ, Yakutça *at*, bizde *at* (=beygir), fakat Yakutça *āt*, *Divanü Lûgat-it-Türk* te *aat*, bizde *ad* (=isim). Çuvaşça'da ise Yakutça'nın uzun *a*'sına karşılık *ya* şeklini buluyoruz: meselâ, Yakutça *āt*, Çuvaşça *yıt* (=isim) gibi. Genel Türkçe'deki uzun *a*'ya karşı Yakutça ve Çuvaşça'da birer *ı* da vardır: meselâ, eski Türkçe *tāmır* (=kök), Yakutça *tımır*, Çuvaşça *tımar*. Bu uzun *a* belki başlangıçta damaktan gelme bir *i* (*y*) veya *u* (*v*) ile başlıyan bir diftong olsa gerekti, ana Altayca **siar-a*, Moğolca *sira*, Çuvaşça *şure*, eski Türkçe *sārığ*, Türkiye Türkçesi *sarı* gibi. Bazı uzun *a*'lar kaynaşmaların ödünlenmesinden meydana gelmiştir: *dağ-dā*, veya *sakal—sāl* gibi.

Büyük sesli uyumuna göre *a* seslisi *ı*, *o*, *u* kalın seslilerle, küçük uyuma göre de genel olarak *ı*, ve az olarak *u* ile uyuşur, *saygılı* ve *çamur* kelimelerinde olduğu gibi. *Fonoloji*'ye göre, Türkçe'de açık ve donukça bir sesli olan *a*, aynı donukluk derecesinde bulunan fakat kapalı olan *ı* seslisinin eşidir. Doğu diyeleklerinde *a-o* uyumu da vardır, *kol-dan* yerine *kol-don* gibi. Orta Asya diyeleklerinden birinde ise *a* gerileyici bir benzeşme ile *e*'ye döner: *taş-ı* yerine *teş-i* gibi.

İMLÂ. Türkiye Türkçesi'nde «düzeltme» işaretini taşıyan ve genel olarak Arap ve Fars asıllı kelimelerin yazılışında görünen *â* harfinin iki değeri vardır: 1 — Uzun *a*' yı gösterir. İki kelime aynı harflerle yazıldığı halde bir veya daha çok *a*'nın uzun okunmasiyle ayrı ayrı anlamlara gelirlerse bunları biribirinden ayırdetmek üzere uzun okunan *a*'lar *â* şeklinde yazılır: *asar*, *âsar* (=eserler), *âsâr* (=asırlar) gibi. 2 — Kendinden evvelki *k*, *g* ve *l* sessizlerinin öndamaktan ince okunacağını gösterir: *kâtip*, *tezgâh*, *lâkin* gibi. Eski metinlerin yeni harflerle yazılışında, vezin yüzünden uzun okunan *a*' larla *k*, *g* sessizlerinden sonra gelen *a*'ların uzunluğu, bunları çift yazmak suretiyle gösterilir: *kaatil*, *gaası̇b* gibi.

GRAMER. Türkçe'de *a* seslisinin ünlem değerinden başka, gramerde türlü görevleri vardır: 1 — Eski Türkçe'de bazan Oğuz Türkçesi'nde de daima *e* hali ekidir, meselâ *adak-a* (ayağ-a). 2 — İsimden fiil yapar, meselâ *at-a-mak* (=adlandırmak). 3 — Fiilden isim yapar, meselâ *kutadmak* (=kutlu kılmak) fiilinden *Kutad-a* (bir kadın adı). 4 — Bir hal anlatan fiillerde (tasvirî fiiller) ve zarf değerindeki bağfiillerde yer alır, meselâ *bak-a kalmak*, *koş-a koş-a gelmek*. 5 — Yine bağ-fiil şekliyle dilek, emir ve tahmin bildiren kiplerde kullanılır, *ol-a*, *olmıy-a* sözlerinde olduğu gibi.

A (Ask.) «alay» sözünün kısaltılması: 1. P. A.= Birinci Piyade Alayı.

A (Ast.), Bayer (1603) metoduna göre *a* (*alpha*), bütün burçların başlıca yıldızlarını gösterir. Daha sonraları *a*, 25 inci derecede olan yıldızları göstermek için kullanılmıştır.

A (Fel.), mantıkta olumlu tümel önerme remzidir. Meselâ «insan fanidir» gibi bir önerme bahis arasında tekrarlanmamak için *A* işaretiyle anlatılır. A = A da özdeşlik (identité) prensibini anlatmak için kullanılır.

A (Huk. tar.), Roma'da jüri tarafından bir suçlu hakkında hüküm verildiği zaman temize çıkarma kanaatinde olanlar bir levhanın üzerine *Absolvo* kelimesinin ilk harfi olan «A» yı yazarlardı. Bundan dolayı «A» ya Roma hukukunda kurtuluş harfi denirdi. Meclis önünde yapılmış önergelerin reddini bildiren *Antiquo* formülünün kısaltması olarak da «A» kullanılırdı.

A (kısaltmalar) kimyada *argon*'un sembolüdür. Fizikte *Ampere*'in kısaltmasıdır. Cep saatlerinin içersinde görünen *A* ve *R* harflerinden ilki «ileri» (Fr. Avancer), ikincisi «geri» (Fr. Retarder) demektedir.

A (Mus.), Alfabe harfleriyle yazılan eski kilise nota yönteminde gamın ilk derecesi «A» dır. Do, re, mi, v.b... nota adlarını kullanmıyan Avrupa milletleri arasında *la* notunun adı «A» dır. Notada viyola veya kontralto partilerini göstermek üzere «A» harfi kullanılır ki *alto* kelimesinin baş harfi, yani kısaltmasıdır.

A (Sayılama), doğuda kullanılan türlü sayılama sistemlerinde *a* «bir»e karşılıktır. Yunan sayılama sisteminde şu değerleri vardır: $a' = 1$, $1^{a} = 1000$, $\overset{a}{M} = 10000$. Bk. EBCED.

A (Takvim), batı dinî takvimlerinde pazarla başlıyan yılı gösterir.

A (Tar. coğ.), V. yüzyılda kuzey Çin'de Toba Türkleri'nden bir boyun sonradan aldığı ad.

A [Bilâdi A] (Tar. - coğ.), eskiçağ tarih kitaplarına göre Arabistan yarımadasında Necit diyarına yakın, bağları ve zeytinlikleriyle tanınmış bir bölge.

AA veya **AYA**, Asur - Babil mitolojisinde, Sippar ve Larsa şehirlerinin güneş tanrısı olan Şamaş'ın karısı Aa ışık tanrısı olmakla beraber aynı zamanda aşk ve üreme tanrıçasıdır ve bu bakımdan İştar'la ilgisi vardır. Anadolu'nun Hurri panteonunda bunun adı *A-ia* şeklinde geçmiş olduğu gibi, Boğazköy Eti metinlerinde de *A-a-ış* olarak yazılmıştır. Yeminlerde adı kullanılan tanrıçalardandır.

AA [*ā* ok.] (eski Alm. *aha*, Breton *ac'h*=akarsu), Almanya ve ona komşu memleketlerde gemi ve sal geliş-gi-

dişine elverişli birçok küçük ırmakların adı. Bu adda İsviçre'de 6, Felemenk'te 3, Almanya'da 9, Danimarka'da 1, Fransa'da 1, Baltık devletlerinde 2 ırmak vardır. Fransa'da Artois yaylasından çıkan Aa suyu Kuzeydenizi'ne dökülür. Baltık devletlerinde en uzun akarsu (395 km) olan Livonya Aa'sına yerliler Ganja adını vermişlerdir. Kurland Aa'sına da Lielupe denir, her ikisi de Riga körfezine akar. İsviçre'de Unterwald Aa'sı Lungern ve Sarnen göllerini meydana getirerek Dört kanton gölüne dökülür.

AA [*ā* ok.], **Peter van der** (ölm. 1730), Hollandalı basıcı. 1682 de Leiden şehrinde bir kitabevi kurarak biri hakkâk, öteki basımevi sahibi olan iki kardeşiyle birlikte coğrafya, etnografya ve botanike ait ve aralarında 45 ciltlik büyük eserler bulunan önemli kitaplar yayımlamıştır.

AABENRAA [*ɔbīnrɔ* ok.], Danimarka'nın güney bölümünde Aabenraa-Sønderborg ilinin merkezi. 10 800 nüfusu olan ve **Apenrade** adiyle 1864 ten beri Almanya'nın Schleswig eyaletine giren bu şehir, 1920 deki plebisit sonunda Danimarka'ya geçmiştir. Geniş bir fiyordun koynunda yer almış ve ormanlarla sarılmış güzel bir limandır. Burada başlıca kereste ve balık ticareti yapılmaktadır. Eski Danimarka şatoları vardır.

AABENRAA-SØNDERBORG [*ɔbīnrɔ-sönīrborğ* ok.] Danimarka'nın güney illerinden biri. Genişliği 1 231 km², nüfusu da 82 338 (1935) dir. 1936 da Aabenraa ve Sønderborg illerinin birleştirilmesinden meydana gelmiştir. Merkezi Aabenraa'dır. Bu il 1920 de Almanya'dan geri alınmıştır.

AACHEN [*āḫīn* ok.], Almanya'da Hollanda ve Belçika sınırlarına yakın bir şehir (Fransızlar **Aix-la-chapelle** adını verirler). Lâtince adı *Aquae Grani*'dir. Rhein Plâtosunun kuzey kenarında bir vâdi içindedir. Şehrin kuruluşunda, yakındaki kaplıcaların büyük bir rolü olmuştur.

AACHEN'DA BELEDİYE DAİRESİ
Büyük Karl Sarayının yerinde, 1353 - 70 arasında yapılmıştır

Daha Romalılar zamanında *Aquisgranum* adiyle romatizma ve deri hastalıklarında şifalı etkisiyle tanınmış olan bu sıcak kaynaklar üzerinde Büyük Karl tarafından kaplıcalar yaptırılmıştır. Böylece bir şehir meydana gelmeye başlamıştır. Yüzyıllarca Alman kırallarının taç giydikleri yer olan bu şehir, çok küçük ve eski bir çekirdekle birçok tarihlerde yapılmış yeni dış mahalleleri kapsar. Nüfusu 162 100 kadardır. Eski eserlerden XVII. yüzyıl ortalarında tamamlanmış büyük kilise, sanat tarihi bakımından çok değerlidir. Şehirde birçok sanat okullarından başka Yüksek Teknikum açılmış bulunmaktadır. Bez, iğne, ayna ve makine endüstrisi de vardır; sınır şehri olduğundan ticaret hayatı canlıdır.

Önceleri bağımsız bir şehir iken 1797 de (tasdiki 1801) Fransa'ya, 1815 ten beri de Prusya'ya geçmiştir. Şimdi Ren bölgesinde bir yönetim merkezidir. A. yönetim bölümünün yüzölçümü 4 1832 km², nüfusu 836 400 dür.

AACHEN KONGRELERİ, Aachen'de iki barış antlaşması imzalanmış ve bir kongre toplanmıştır. 2. V. 1668 de imzalanan ilk antlaşma ile Louis XIV. ün İspanya İntikal Harbi sona ermiştir. Bununla Fransa 1667 de Flandre'da kazandığı toprakları muhafaza etmiştir. Buna karşılık Franche-Comté'yi ve daha bazı yerleri İspanya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmayı, İngiltere ile Felemenk, 17. V. 1669 da imzalanan bir antlaşma ile garanti etmişlerdir. 18. X. 1748 de imzalanan ikinci antlaşma ile Avusturya Veraset Harbi sona ermiştir. Bunun sonunda harbden önceki durum esas tutularak, kazanılan topraklar sahiplerine geri verilmiştir. Maria-Theresia'nın Habsburglar'ın tahtına olan hakkı tanınmış, Prusya Silezya'yı kazanmış, Avusturya bazı İtalyan eyaletlerini (Parma v. b.) Don Felipe'ye bırakmıştır. İspanya İngiltere'ye karşı bazı itirazlarda bulunduğu için, bu antlaşmaya 5. X. 1750 deki Madrit Antlaşması eklenmiştir.

30.IX — 21.XI.1818 de toplanan Aachen Kongresi sonunda, 1815 ten beri Fransa'nın kuzeydoğu illerinde bulunan yabancı işgal kuvvetleri çekilmiştir. Fransa'nın ödiyeceği harb ödeneği hafifletilmiştir. İngiltere, Prusya, Avusturya ve Rusya yeni bir Fransız ihtilâli ihtimaline karşı bir yardımlaşma protokolünü gizli olarak imzalamışlardır. Kongre tutsak ticareti ve denizlerin güvenliği meseleleriyle de uğraşmıştır. İngiltere'nin açık denizlerde gemileri yoklama önergesini öbür devletler reddetmiştir. İngiltere de Akdeniz'e bir Rus donanmasının inmesini önlemiştir.

AACHENIEN [*ākenyęn* ok.], içinde kil ve kum bulunan ve eski karbon çukurluğunu (depresyon) doldurmakta olan Belçika'daki alttebeşir tabakasına, Belçikalı jeolog Dumont tarafından vaktiyle verilmiş bir ad. Buna *Wealdien* de derler.

AAGESEN [*ɔgīsen* ok.], **Svend** (Lâtince *Sueno Agonis*), XII. yüzyıl sonunda yaşamış ilk Danimarkalı tarihçi. *Compendiosa historia regum Daniæ, a Skioldo ad Canutum VI* (Skiold'dan altıncı Kanut'a kadar Danimarka'nın kısaltılmış tarihi) adiyle Danimarka'nın, 300 den 1185 yılına kadar olan tarihini yazmıştır.

AAH-HOTEP: bk. AH-HOTEP

AAKJÆR [*ɔkyer* ok.], **Jeppe** (1866-1930), tanınmış Danimarkalı edip ve gazeteci. Skive (Jylland) de doğmuş, ve orada ölmüştür. Bir çiftçi çocuğu olduğundan köy hayatının toplum meseleleriyle ilgilenmiş, edip olarak da bu hayatı şiirlerinde ve romanlarında canlandırmıştır. *Rugens Sange* (Çavdar şarkısı) [1906], *Muld og Malm* (Toprak tozu ve maden tozu) [1909] adlı şiir toplamalarında açık havada yaşamayı terennüm etmiş, roman alanında şaheseri olan *Vredens Børn* (Hiddet çocukları) [1905] adlı eserde de basit ve sağlam yaşayış tarzını telkin etmiştir.

AALAND: bk. ÅLAND.

AALBORG [*ɔlborğ* ok.], Danimarka'da şehir ve liman. Jylland (Jutland) yarımadasının kuzeyinde yarımadayı batı-doğu doğrultusunda kesen Limfjord'un güney kıyısında kurulmuş olan A., XIV. ve XV. yüzyıllardan kalma anıtlariyle Danimarka'nın en eski ve en kalabalık şehirlerinden biridir. 55 700 kişi ile dördüncü gelmektedir. Aalborg canlı bir endüstri ve ticaret şehridir. Limanı büyük gemilerin sokulmasına elverişli değildir. 3 km uzunlukta bir demiryolu köprüsü şehri, Limfjord üzerinden karşı kıyıya bağlamaktadır.

Bu şehir, aynı adı taşıyan ilin merkezidir. A. ilinin 2 924 km² yüzölçümü ve 194 423 (1935) nüfusu vardır.

AALEN [*ālīn* ok.], Almanya'da doğu Württemberg'de 15 900 nüfuslu bir kasaba. Aalen, Neckar çevreğini Tuna çevreğine bağlıyan önemli bir geçit üzerinde bulunmaktadır. Madenî eşyaları, dericiliği, boyacılığı, biracılığı ve dokuma fabrikalariyle tanınmıştır.

AALENIEN [*ālenyęn* ok.], altjurasik tabaka(lias)nın en üst katı. Kara marn ve demir oolitli tabakalardan meydana gelmiştir. Paleontolojik dört bölgeye ayrılır.

AALESUND: bk. ÅLESUND

AALL [*ɔl* ok.], **Anaton** (1867 - 1943), Norveçli filozof. Doçentliğini Almanya'da Halle Üniversitesi'nde yaptıktan sonra 1908 den 1936 ya kadar Oslo'da profesörlükte bulunmuştur. En çok din ve hukuk felsefesi ve deneysel ruhbilimle uğraşmıştır. Şaheseri, Almanca yazılmış ve iki cilt olarak 1896-99 da Leipzig de basılmış olan *Der Logos, Geschichte seiner Entwicklung in der griechischen Philosophie und christlichen Literatur* (Logos, Yunan felsefesinde ve hıristiyan edebiyatında bunun gelişmesi tarihi) adlı eseridir. Ahlâk ve hukuk felsefesi meselelerinden bahseden *Macht und Pflicht* (Erk ve ödev) [1902] adlı bir eseri de vardır.

AALSMEER [*ālsmēr* ok.], Felemenk'in Kuzey Holland ilinde, Amsterdam'ın batısında, kurumuş Haarlem gölünün üzerinde, 8 570 (1930) nüfuslu küçük, fakat tanınmış bir kasaba. Çiçekçiliğin en önemli merkezlerinden olan bu kasabada, kış ortasında yaz çiçekleri yetiştirilir ve uçak ile büyük Avrupa merkezlerine gönderilir. Çileği de tanınmıştır. Burada bir «Kış Bahçıvancılık Okulu» vardır.

AALST: bk. ALOST

AALTONEN [*āltonīn* ok.], **Väinö** (doğ. 1894), Fin heykelcisi. Kendi kendine yetişen bu sanatçı, granit, mermer, tunç, kil, tahta üzerinde çalışmış ve heykelcilikte en çok granit üzerine işleme sanatını ilerletmiştir. İskandinavya merkezleriyle Paris ve Zürich gibi şehirlerde birçok heykellerini göstermiş olup başlıca eserleri şunlardır: Fin millî edibi Aleksis Kivi'nin anıtı, Fin Millet Meclisi'ndeki 6 heykel ve 1937 - 38 de hazırladığı Kalevala yapısı plânı.

A - ANNİ - PADDA, Ur şehri kırallarından. Adı «gök tarafından seçilmiş oğul» anlamına gelen bu kişi Ur'da hüküm süren birinci hanedanın (yaklaşık olarak M. Ö. 2900 - 2800) son kırallarından biridir. Ur öreninin çok yakınındaki el - Ubeyd'de, kendi adının yazılı bulunduğu üç belge ele geçmiştir. Bunların birisinde Ur kıralı Meş - anni - padda- (gök tarafından seçilmiş kahraman) nın oğlu olduğu ve son kazılarla meydana çıkarılmış olan el - Ubeyd'deki Ninhursag tapınağını yaptırdığı yazılmaktadır. Halbuki Sümer kıral listelerinde Meş - anni - padda'nın oğlu olarak Meş - kiag-nannar görülmektedir. Diğer taraftan, eski Nippur şehrindeki Tummal tapınağını üç defa yeniden yaptırdığı başka bir Sumerce belgede yazılı bulunan Annani de, Meş - kiag - nannar'ın babası olarak görülmektedir. Bu yüzden Annani ile A - anni - padda'nın aynı adam olduğu ve kıral listesinin verdiği bilginin yanlış olması gerektiği kabul edilmiştir.

AANRUD [*ɔnrud* ok.], **Hans** (doğ 1863), Norveçli edip ve tiyatro müdürü. Köylü çocuğu sıfatiyle daha çok Doğu Norveç'in yalnızlık içindeki köylü hayatını tasvir etmiş, halk ve çocuklar için de bu çevreden alınmış hikâyeler yazmıştır. Bir aralık Bergen tiyatrosu müdürlüğünde ve Oslo tiyatrosu edebî danışmanlığında bulunan Aanrud, bazı komediler de yazmıştır. Son eserlerinden birisi olan *Jo - Karen i Skarvangen* (Skarvangen'li Jo - Karen) [1923] başlıklı hikâyede geçmişteki köy hayatını canlandırmıştır.

AAR [*ār* ok.] (Coğ.), İsviçre'de önemli bir çay. Bern Alpleri'nden çıkar. Alp ve Jura dağlarından gelen kolları ile büyür, İsviçre - Almanya sınırında Rhein nehrine karışır. Alp dağlarının kar ve buzulları, Jura dağlarının bol yağmurları ile beslenen bu çayın akımı İsviçre'deki Rhein nehrininkinden çoktur. Su rejimi Yukarı Rhein gibi Alp karakterini göstermez. Aar ve kolları, doğdukları buzullarla göller arasında kalan yukarı bölümlerinde Alp nehirlerinin özelliklerini taşır; birçok göllere girip çıktıklarından akım ve rejimleri düzenlenmiş olur. Aar, Bern şehrinin içerisinden geçtiği gibi, İsviçre'nin birçok şehirleri (Zürich ve Luzern de dahil) Aar ve kolları üzerinde bulunmaktadır. Pek çok elektrik santrali, Aar ve kollarının suları ile işler. Aar çayı ve kollarının İsviçre'nin toplum ve ekonomik hayatında çok önemli bir rolü vardır. Başlıca kolları Emmen, Reuss, Limmat, Lütschine, Kander, Sarine, Thièle'dir. Bu çay 485 km uzunluğunda olup çevreği 17 615 km² dir ki bütün İsviçre'nin beşte ikisini teşkil eder.

AAR (Ask. tar.), Avusturya'lı Arşidük Karl'ın 7 - 8 ağustos 1799 da Masséna komutasındaki Fransız ordusunu ikiye bölmek için giriştiği teşebbüs yüzünden ün kazanmış bir ırmak. Arşidük'ün Dettingen'den Aar ırmağını geçerek düşman ordusunu yarma hareketi, Fransız komutanları Ney ile Heudelet'nin harb alanına yetişmeleri üzerine başarılamamıştır.

AAR veya **AARU** (Mit.), eski Mısırlılar'ın inanışına göre, iyi ve yüce ruhların yaşadıkları yerin adı. Bu ruhlar, burada ebedî olarak, pek bereketli ürünler veren tarım işleriyle uğraşırlarmış.

AAR MASİFİ (Massif d'Aar), İsviçre'nin güney bölümündeki Bern Alpleri'nin yapısına verilen jeolojik ve coğrafî ad. Etrafını çeviren derin vâdilerle İsviçre'nin diğer dağlarından ayrılmış olup üzerinde Jungfrau (4166 m), Mönch (4105 m), Finsteraarhorn (4275 m), Fiescherhorn (4049 m), Aletschhorn (4182 m) gibi Alpler'in yüksek tepeleri vardır. Piramit biçiminde olan bu sivri tepelerin arasında Aletsch ve Alpler'in başka büyük buzulları uzanır. Alpler'e ait birçok nehir ve çayların kaynakları bu masifin üzerinde bulunur. Aar masifinin gnays ve çok kıvrılmış şistlerden meydana gelen yapısı, buzul ve akarsuların aşındırmasiyle bugünkü durumunu almıştır. Üzerindeki nüfus, az olmakla beraber geniş vâdilerin verimli tabanlarında, güneye bakan yamaçlarda ve turistik otellerin yanında toplanmıştır

AARASSOS, eski tarihçilere göre Anadolu'nun Pisidia bölgesinde bulunan bir kasabanın adı. Belki Ariassos kasabası da burasıdır.

AARAU [*āray* ok.], İsviçre'de Aargau (Argovie) kantonunun merkezi. Nüfusu 12 841 (1941), köyleriyle birlikte 15 480 dir. Jura dağları arasında bitek bir ovada bulunan bu kasabanın dokuma, boya ve makine endüstrisi, dökümevleri, değirmenleri ve bira fabrikaları vardır. Tanınmış belediye konağında 100 000 ciltlik kanton kitaplığı yer almıştır.

AARBURG [*ārburg* ok.], İsviçre'nin Aargau kantonunda ve Aar üzerinde 2 850 nüfuslu bir kasaba.

AARESTRUP [*ɔrīstrup* ok.], **Carl Ludwig Emil** (1800-1856), Danimarkalı şair. Eserlerinden *Digte* (Şiirler), *Efterladte Digte* (Şiir kalıntıları) tanınmıştır. Sağlığında tanınmamış olan bu şair, tenkidci Georg Brandes'in tenkidleri üzerine ün kazanmıştır.

AARGAU [*ārgay* ok.] (Fr. **Argovie**), Kuzey İsviçre'de 1403 km² genişlikte, 260 000 nüfuslu kalabalık bir kanton. Halkının hepsi Almanca konuşur ve 2/3 si protestandır. Bölge genel olarak tepeliktir. Kantonun güneydoğusunda İsviçre Plâtosu kuzeyinde ise Juralar'ın bir bölümü vardır. Bu bölgede Juralar ormanlıktır ve eteklerinde de bağlar bulunur. Toprağın % 95 i verimlidir. Aar nehri başlıca Reuss ve Limmat ayaklariyle bölgenin sularını Ren'e döker. Aargau türlü yörelerin birleşmesiyle 1803 te kurulmuş bir kantondur ve esasını Aşağı Aargau meydana getirir. Merkezi Aarau'dur. Kantonda çokça kumtaşı, çimento kalkeri, dolomit, tuz ve yörenin ihtiyacına yetecek kadar tahıl elde edilir; iyi cins sığır, domuz, arı yetiştirilir. Baden'in ve Schinznach'ın kaplıcaları tanınmıştır. Endüstri alanında en çok pamuk dokumacılığı, boyacılık, hasırcılık önemlidir.

AARHUS [*ɔrhus* ok.], Danimarka'da Jylland (Jutland) bölgesinin doğu kıyısında büyük bir şehir. Nüfusu 1802 de 4 100 iken bugün 99 881 (1940) olmuştur. Fırtınasız bir liman olan bu şehir son zamanlarda birdenbire gelişmiştir. Bugün gemi havuzları, makine, yağ ve dokuma fabrikaları bulunan önemli bir endüstri ve ticaret merkezidir.

AARHUS'TA BİR SOKAK

Bu şehir aynı adı taşıyan ilin merkezidir. Aarhus İlinin 803 km² yüzölçümü ve 160 432 (1935) nüfusu vardır.

AARLEN: bk. ARLON

AARNE [*ārne* ok.], **Antti Amatus** (1867 - 1925), Finlandiyalı folklorcu. 1911 den beri Helsinki Üniversitesi'nde Fince ve karşılaştırmalı halk bilgisi doçenti idi. Daha çok bütün milletlerin folklorunda bulunan peri masallarındaki müşterek motifler üzerinde çalışmıştır.

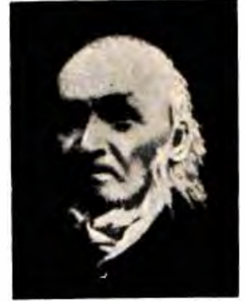
AARØ [*ɔrö* ok.], Danimarka'nın güneydoğusunda Slesvig ile Fyen adası arasında, Küçük Belt boğazında, 4 km uzunluğunda ve 2 km genişliğinde küçük ve alçak bir ada. 1848 de bu ada önünde, Danimarkalılar'la Almanlar arasında bir deniz savaşı olmuştur. Bu ada üzerinde 1 800 nüfuslu küçük bir balıkçı köyü olan **Aarøby** bulunmaktadır.

AARON (İskenderiyeli), VII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış hekim ve filozof. Yunan tıp kitaplarından derlenmiş *Pandektēs* (Genel dergi) adlı bir eseri vardır.

AARSCHOT veya **AERSCHOT** [*ārshot* ok.], Belçika'da Brabant ilinde kanton merkezi. Nüfus 9 720 (1935). Bira, tahıl ve kereste ticareti yapılır. Gotik üslûbunda olan kilisesi tanınmıştır.

AAS: bk. ÅS

AASEN [*ɔsīn* ok.], **Ivar Andreas** (1813 - 1896), Norveçli dilci ve edip. Yoksul bir çiftçi çocuğu olduğundan, düzenli öğrenim görmemiş, kendi kendine yetişmiştir. O devirde millî Norveç dili, ancak köylüler arasında kullanılırdı. Şehirliler ve aydınlar genel olarak Danimarka dilini kullanırlardı. Aasen, *Riksmaal* (devlet dili) denilen bu yabancı dili Norveç'ten söküp atmak için bütün memleketi 1841 den 1848 e kadar dolaşmış, türlü diyeleklerden malzeme toplamış ve eski Norveç yazı dilini gözönüne alarak, bilimsel incelemelerden sonra, bunlardan herkesin anlıyabileceği bir dil (*Landsmaal*) meydana getirmiştir. Bu milliyetçi dilci, birçok ediplerin şiddetli muhalefetiyle karşılaştığı bu dille birtakım edebî eserler meydana getirmiştir. Uzun didinmelerden sonra Aasen, hayatının sonuna doğru, 1885 te, bu yeni dilin Norveç'in resmî bir dili olarak kabul edildiğini görmek mutluluğuna ermiştir. Bugün birçok üniversitede öğretim bu dilde yapılmakta ve edebî eserlerin birçoğu da bu dille yazılmaktadır.

IVAR AASEN

AAVIK [*āvik* ok.], **Juhan** (doğ. 1884), tanınmış Estonyalı besteci. Tallinn yüksek musiki okulu direktörü ve Estonya millî operası şefidir. Tanınmış parçaları arasında orkestra için yazılmış *Estonya rapsodisi*, *Vatan* kantatı ve *Vikingler* kompozisyonu vardır.

AB (Takvim), Babilce *İsin - abi* sözünden kısatılmış olan *ab*, kamer yılı esasına dayanan Babil takviminde *nisannu* (nisan) ayı ile başlıyan yılın birinci ayı. «Ölüler bayramı» denilen sıcak zamanın başlangıcıdır. Bu ay adı İsrail, Aram ve Süryanîler'e de geçmiştir. Babil takviminin üçüncü ayı yerine geçen haziran biryana bırakılırsa, diğerleri olduğu gibi Süryanîler'de görülmektedir.

ÂB (Coğ.) [Farsça = su, nehir, deniz], Ön Asya ve Hindistan'da birçok akarsu v. b. birleşimlerine girer: *Âb-ı Âmu*, *Âmûderya*. *Âb-ı İstadeh*, Afganistan'da bir göl. *Âb* ek gibi kelimenin sonuna da gelir: *Mırgâb*, kaynağı Kuzey İran dağlarında Merv yöresinde kumlar içinde kaybolan bir ırmak. *Duâb* (*Doab*), Kuzey Hindistan'da iki nehir arasında (mesopotamos) kalmış bölgelere verilen ad; özel olarak Cemna (Jumna) ile Ganj (Ganges) arasında bir bölge.

ABA (Tar. coğ.), söylentiye göre Menteşe (Karia) de eski bir şehrin adı.

ẠBA (Tar. coğ.), Çanakkale'nin Ayvacık ilcesinin Baharlar köyünde bulunan Yunanca bir yazıtta geçen yerin adı. Eskiden Anadolu'da Lydialılar'ın oturdukları bir yer olması ihtimali vardır. Bazı arkeologlara göre Sardis bölgesinde Davazlı'nın yakınında bulunan örenler Aba'ya aittir.

ABA (Etnog.), dövme yünden yapılan türlü renklerde bir çeşit kumaş ve bu kaba kumaştan dikilmiş hırka yahut cübbe. Abadan, potur, çakşır, kalçın ve terlik gibi türlü giyim eşyası yapılırsa da kelime daha çok hırka ve cübbe biçimindeki elbiseye ad olmuştur. Abadan yapılma dayanıklı hırkalar az çok değişik biçimlerde olarak Suriye, Arabistan, Mısır, Mağrip'te olduğu gibi Anadolu'nun yoksul halkı arasında da kullanılır. Eskiden dervişler ve tekke mensupları bunu giydikleri için aba, dervişliği ve onun belgisi sayılan yoksulluğu ve kanıklığı temsil eden eşyadan biri haline gelmiş ve bundan dolayı tasavvuf edebiyatına girmiştir.

ABA (Etnog.), Abakan Türkleri grupunda küçük bir oymak. Kuzey Altayları'ndan Aladağ yamaçlarında ve Tom ırmağı kıyılarında yaşarlar. XVII. yüzyılda bu bölgede yaşıyan Türk boylarının hepsine Ruslar *Abintşi* derlerdi. O sırada Abalar başlıbaşına bir etnik grup sayılırdı. XIX. yüzyılda Aba boyu etnik bir grup mahiyetini yitirerek dağılmış, kısmen Şor ve kısmen Sagay boylarına, oymak olarak girmiştir.

Aladağ ve çevresi halkı çok eski zamanlardan beri demircilikle tanınmıştr. Aba oymağına da Ruslar «Demirci Tatarlar» demişlerdi. Bundan dolayıdır ki Ruslar Aladağ sıradağlarına «Demirciler Aladağı» (Kuznetskiy Alatav), burada kurulan Aba - Tura şehrine de Demircikale (Kuznetsǐ) adını vermişlerdir.

DİL. Dil özelliği bakımından, bazı Sibirya diyelekleri gibi Aba ağzı da, Türk diyeleklerini bir koldan *R*, öbür koldan da *Z* (*t, d, z*) ve *Y* gruplarına ayıran sınıflandırmaya göre (bk. TÜRK DİYELEKLERİ). *Y* grubunun *tawlı* bölümü ile *Z* grupunun *d* bölümü arasında bir geçiş noktasıdır. *Adak* yerine *aȷak*, buna karşılık da *tawlı* (= dağlı) yerine *tağlığ* şekli kullanılır.

ABA [*ɔbɔ* ok.] **Sámuel** (ölm. 1044), Macar kırallarından. Kıral aziz István (Saint - Etienne)in kaynı ve önceli olan kıral Péter (Venedikli Pierre), beceriksiz yönetiminden çıkan karışıklık üzerine Macaristan'dan kovulunca, yerine 1041 de Aba Sámuel seçilmişti.

A., İmparator Heinrich III. ile harb halinde idi. Macaristan asılzadeleri arasında dahi ayaklanma belirtileri olunca Aba Sámuel bunlardan elli kadarını öldürtmüştür. Papa, bu hareketinden ve daha çok imparatora hoş görünmek istemesinden dolayı kendisini aforoz etmiş ve Heinrich III. Ménfő savaşında Aba Sámuel'i 5 temmuz 1044 te yenmiştir. Bu yenilgiden sonra Aba, Tisza şehrine doğru kaçarken yolda yakalanarak öldürülmüş ve Gyöngyös yanındaki Sár manastırına gömülmüştür.

ABABİDE [*ʿabābde*], Mısır Doğu Çölü'nün Kızıldeniz'le Nil arasındaki bölgesinde dolaşan 30 000 kişilik bir uruk. Bunlar bu bölgede ve yakınlarında bulunan Becalar veya Bişarinler gibi Kuşiler'dendir. Hâlâ taş yaraçlar kullanan Becalar'ın kuzeyinde bulunan Ababideler kısmen yerleşmişlerse de çoğu göçebedir. Bunlar Zenci kanı ile karışmış oldukları halde görenekleri bakımından araplaşmışlardır.

DİL. Ababideler'in dili Sudan Arapçası'nın bir ağzıdır ve Zenci dilinden gelen Nuba kelimeleriyle karışıktır. Fakat XIX. yüzyıl başlarına kadar kendi millî dilleri olan Beca diyeleğini kullanıyorlardı. Bunlardan güney ve batı taraflarında oturanlar hâlâ eski Beca dilini de konuşmaktadırlar.

ABABUA, Belçika Kongosu'nun Uele çevreğinde yaşıyan zenci bir uruk.

ABACCO [*ạbakko* ok.], **Antonio,** XVI. yüzyıl İtalyan mimar ve hakkâki. **Labacco** adiyle de anılır. Roma'daki ünlü San Pietro kilisesinin, mimar Sangallo tarafından meydana getirilen resimleri üzerine plânlarını hakketmiş ve kendi yazdığı *Eski Roma Eserleri* adlı kitabın levhalarını da kazmıştır (Venedik, 1558 ve 1576).

ABACH veya **ABBACH**[*ạbbaḫ* ok.], Aşağı Bavyera'da, Tuna nehri üzerinde Kelheim ile Regensburg arasında bir köy. Bu köy kükürt banyoları, taş ocakları ve yün ipliği fabrikasiyle tanınmıştır.

ABACİEV, Nikola (doğ. 1883), Bulgar musiki üstadı. Pazarcık'ta doğmuş, Filibe lisesini bitirdikden sonra Brüksel konservatuvarında meslek öğrenimini tamamlamış, Sofya Musiki Konservatuvarına profesör olmuştur. Bulgar musiki dergilerinde makaleler yazmış, 1917 de *Tiyatro ve musiki* adlı bir dergi çıkarmıştır. Romain Rolland'ın *Beethoven* adlı kitabiyle Camille Bellaigue'in *Mozart* adlı eserini Bulgarca'ya çevirmiştir.

ABACO [*ạbako* ok.], Orta Amerika'da Bahama takım adalarının kuzeybatı ucunu teşkil eden iki adanın adı. Yüzölçümleri bir arada 2 312 km²dir. Daha güneyde bulunan Büyük Abaco'ya bazan *Büyük Vucaye* de derler. Nüfusu 5 000 kadardır. Kuzeydeki *Küçük Abaco* çok dar bir boğaz ile Büyük Abaco'dan ayrılmıştır.

ABACO [*ạbako* ok.], **Evaristo Felice dall'** (1675-1742), İtalyan kompozitörü. Münih'te oda müziği konserleri şefi olarak çalışmış, keman sonatları, triolar, keman, orkestra ve kilise konçertoları yazmıştır. Bunlar Corelli'nin üslûbunu geliştiren XVIII. yüzyıl İtalyan musikisinin kıymetli anıtlarıdır.

ÂBÂD (Coğ.) [Farsça = bayındır, şenelmiş, ekilmiş], doğu memleketlerinde, hususiyle İran'da birçok yerlerin adlarına takılan ek. Firuzâbâd, Sadâbâd, Haydarâbâd gibi.

Âbâd önceleri resmî dilde boş ve çorak arazinin karşıtı olarak bayındır ve ekimli yerlere denilmiş ise de sonradan aluvyonlar ile örtülü çukur yerlere, bitek düzlüklere, ovalara da denilmiştir: Çubukâbâd - Çubukova, Yabanâbâd - Yabanova, Yalakâbâd - Yalova.

ÂBAD (Mit.), en eski İran'ın ilk dinini kurduğu söylenen mitolojik bir kişi. Kendisine Meh Âbad dahi denir.

ABADANA: bk. APADANA.

ABADDİR, gökten düşen ve Fenikeliler'ce kutsal sayılan hava taşlarına bazı batı tarihçilerinin verdikleri ad.

ABADDŌN yahut **APOLLYON**, hıristiyanların kutsal kitaplarından olan *Apokalypsis*'te bir cehennem meleğinin İbran dilindeki adı (Yunanca'sı *Apollyon*). Bu melek Cehennem'deki erkek yüzlü ve kadın saçlı, aslan dişli, akrep kuyruklu çekirgelere hükmedermiş. Bu çekirgelerin bedenleri demir kaplı imiş. Bunlar, alınlarına Allah'ın mührü basılmamış olan adamlara beş ay işkence etmeye memur imişler.

ABÂDE, İran'da bir kasaba. Faris eyaletinin Serdsir denilen serin bölgelerinde, Isfahan - Şiraz yolu ve Kur ırma-

ğı (Abıhur veya Abşur) üzerinde, Isfahan'ın 220 km kadar güneyindedir. Nüfusu 10 000 kadardır. Kale duvarlariyle çevrilmiş olup etrafında bağları ve bahçeleri vardır.

ABADESAS: bk. SAN - JUAN DE LAS ABADESAS.

ÂBÂDÎ, ipekten yapılan pek makbul bir çeşit Hint kâğıdı. Eski hattatlar önemli kitapları, hususiyle Kur'an'ı yazmak için kullanırlardı. Buna âbâdi denmesi Hindistan'ın Devlet-âbâd şehrinde yapılmasından ileri gelmiştir.

ABÁDI [*əbādi* ok.] **Benedek,** Macar dilinde ilk defa kitap basan kişi. XVI. yüzyıl başlarında doğmuştur. Kraków Üniversitesi'nde iken kitap basmayı öğrenerek ilk defa *Erdősi Sylvester János Új Testamentum magyar nyelven* (Erdősi Sylvester János'un Macar diline çevirdiği Ahdı cedit) [1541] adlı Macarca kitabı basmıştır.

ABADÎ, Mehmet Çelebi (ölm. 1553), Osmanlı devri İslâm hukuk bilgini. Amasya'nın Mahmutâbât-Hakala köyünde doğmuş, şeyhülislâm İbni Kemal'den okumuş ve fetva eminliğine kadar yükselmiştir. *Mecmua-i Fetava* adlı eseri İstanbul'da Ayasofya Kitaplığı'ndadır.

ABADIE, [*abadī* ok.], **Jean** (doğ. 1873), tanınmış Fransız, sinir ve ruh hastalıkları hekimi. 1918 den beri Bordeaux Üniversitesi'nde nevropatoloji ve psikiyatri profesörüdür. En çok tabes, alkolizim ve salgın ansefalit üzerine çalışmıştır. 1905 te, sırt tabesinde Aşil (Achille) kirişi basıncından meydana gelen ve şimdi *Abadie ârazı* denilen duyumsuzluğu bulmuştur.

ABADIE, Louis (1814-1858), Fransız bestecisi. Halk arasında çok beğenilen şarkılar ve romanslar bestelemiştir.

ABADIE, Paul (1812-1884), Fransız mimarı. Güzel Sanatlar Akademisi'nde üye idi. İllerde birçok büyük yapılar ile Paris'teki Sacré - Coeur kilisesinin plânlarını yapmıştır.

ABADYOT, İspanya islâmlarından. Akdeniz kıyılarında uzun zaman korsanlık ettikten sonra IX. yüzyıldan başlıyarak Girit adasında yerleşmiş, 20 köylük bir halk. Sayıları dört bin kadar tahmin olunurdu. Girit'te Ida dağının batısında çiftçilikle uğraşan bu insanlara Avrupalılar'ca verilmiş olan Abadiote adının Abadiyun'dan gelme olduğuna hükmedilebilir.

ABADZEH: bk. ABZAH.

ABAENÎ, eskiden Van bölgesinde bulunan Urartu Devleti'ni teşkil eden (bugünkü Malazgirt bölgesi) Nairi memleketlerinden biri. Asur kıralı birinci Tiglatpileser diğer Nairi prenslikleriyle birlikte burayı da almıştı (yaklaşık olarak M. Ö. 1120). Nairi prenslerinin burunlarına halka takmış ve bunlar güneş tanrıçasının önünde kendisine bağlılık yemini etmişlerdir.

ABAFI [*əbɔfi* ok.] **(Aigner) Lajos** (1840 - 1909), tanınmış Macar yazarlarından ve basıcılarından. Bastığı edebiyat tarihi dergisi gibi eserler ve yazdığı *A magyar népdalról* (Macar halk türküleri hakkında) gibi kitaplarla memleketinin kültürüne hizmet etmiştir.

ABAGAR, bugünkü Bulgar diliyle basılmış ilk kitabın adı. Kitabın yazarı Niğbolu katolik piskoposu Philippe'dir. İçindekiler bazı hastalıkları geçirmek için okunacak dualardan ve formüllerden ibarettir. Kitap Roma'da 1641 de basılmıştır.

ABAÎ (Tar. coğ.), eski Yunan bölgelerinden Phokis'te bulunan ve kâhin Apollon'un tapınağı ile ün almış bir şehir. Bu tapınak Kserkses tarafından ve sonra M. Ö. 346 da bir defa daha yıkılmış ve Hadrianus tarafından yeniden yapılmıştır.

ABAÎ (Coğ.), Mavi Nil (Bahr - ul - Azrak) in yukarı yatağına Habeşler'ce takılan ad.

ABAÎ (Etnog.), örtü, kaftan, döşeme gibi şeyler için elverişli bir çeşit kalın kumaş. İpek ve kılaptandan yapılırdı.

ÂBÂ-Î NASRANİYYE (Pères de l'Eglise), Hıristiyanlık'ta XIII. yüzyıldan önce gelen ve bir kısmı azizlerden sayılan din ulularıyle bilginlerine verilen adın eski kitaplarımıza geçmiş şekli. *Abâ-i Kinisaiyye* yani *Kilise Babaları* suretinde de kullanılırdı.

Hıristiyanlar İsa'ya Tanrı'nın oğlu diye inandıkları için, bizim Havarîler-Havariyyun dediğimiz ilk on iki hıristiyana İsa'nın resûlleri derler. Hıristiyanlığın düsturlarını, onlardan asıl Pavlos (Paul) öğretmiş ve yaymıştır. Yine bu Havarîler'den Petros (Pierre) Roma'da yerleşmiş olduğundan, onun yerine gelip geçen papalara katolikler kutsal baba anlamında «Saint-père» derler. XIII. yüzyıldan önce gelmiş olan Hıristiyanlık dininin yüksek bilginlerine, katoliklerce «Âbâ-i Nasraniyye» ve «Âbâ-i Kinisaiyye» yani «Hıristiyanlık ve kilise babaları» adının verilmesi, bu adamların Hıristiyanlık inanışına, ahlâkına ve disiplinine dair olan meseleler üzerindeki düşünce ve kararlarının kilisece kabul edilmesindendir.

ÂBÂ-Î ULVİYYE, eski felsefede dünya işlerini ve insanların talihlerini yönettikleri sanılan yıldızlara verilmiş ad. «Yüksek babalar» demektir. Eski insanlarca gök, baba; yeryüzü yahut toprak da ana sayılırdı. Güneşe, aya ve yıldızlara tapınılan zamanlara mahsus inanışların bir sonucu olmak üzere, yeryüzünde meydana gelen her türlü olayı yıldızların yönettikleri düşüncesi, eski Hint ve İran dinlerinden Yunan ve Arap felsefesine geçmiş ve «Âbâ-i ulviyye» ve bunun İran dilindeki karşılığı olan «Pederan-i bülend» klişeleri, eski felsefede «yukarıdan gelen sebepler» anlamına kullanılmıştır. Gökte, yani yukarıda oldukları için «Âba-i ulviyye»denen yıldızlar, aşağıda olan havaya, suya, toprağa ve ateşe, yani dört öğeye ve onların karışıp kaynaşmalarından meydana gelen madenlere, bitkilere ve hayvanlaıa, yani eski terimlere göre «mevalîd-i selâse» ye hükmederdi. Bu ateş, hava, su ve toprağa da eskiler «ümmehat-i süfliyye» (aşağıya ait analar) derlerdi.

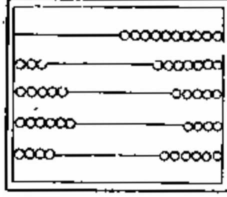
ABAILARD: bk. ABÉLARD.

ABAİNDİ, eskiden «Dalgalı deniz» denilen Van gölünün kıyılarında bulunan bir şehir. Asur kıralı Sargon I. in M. Ö. 714 teki sekizinci askerî seferinde ele geçirilmiştir.

ABAJU, maymun ve yarasa gibi bazı hayvanlarda, ağız boşluğunun içinde ve her iki yanağın altında, sümük tabakasının kıvrılmasiyle meydana gelmiş keseler. Maymunlar bu keselerin içinde bazı besin maddeleri saklarlar. Kuyruklu maymunlarda abajular bütün yanak bölgesini kaplar. Kuzey Amerika'da yaşıyan ve geomiide (Geomiidae) familyasına giren farelerde ağzın her iki tarafında birer kese bulunur. Fakat bu keselerin içi kıllıdır ve ağzın dışına, yanakların alt kısmına açılır. Bazı yarasa cinslerinde abajular cilt altı dokusu hücrelerine hava girmesini sağladığından bu hayvanlarda uçma kolaylaşır.

ABAJUR (Mim.): bk. PANCUR

ABAK (ABAKUS), hesap yapmayı kolaylıkla öğretmeye yarıyan ve çok eskiden beri bilinen bir yaraç. Zaman zaman türlü değişikliklere uğramış olan bu yaracın en çok raslanan şekli, bir çerçeveye paralel teller germek ve bunlara hareket edebilir onar yuvarlak geçirmek suretiyle meydana getirilenidir.

ABAK

ABAKA (*Abaca textilis = Musa mindanensis*), muzgillerden Filipin adalarında yetişen bir muz türü. Lifleri kaba dokumacılıkta ve kâğıt yapılmasında kullanılır.

ABAKA

ABAKA HAN (1234-1282), İran'da İlhanlılar Devleti'ni kuran Hulâgû Han'ın oğlu ve bu devletin ikinci hükümdarı. Hulâgû, Çingiz'in Tüli adlı oğlundan dünyaya geldiğine göre, Abaka, Çingiz'in torununun oğlu demektir. Moğolistan'da doğmuş ve babasiyle birlikte 1256 da İran'a gelerek Hulâgû'nun ölümünden sonra 1265 te İran'daki Moğol beyleri tarafından hanlığa seçilmiştir. Bu seçim, o zaman Çingiz Han'ın kurduğu imparatorluğun başkanı yerinde bulunan amcası Kubilây Kağan yani Büyük Han tarafından beş yıl sonra onaylanmıştır.

Bizans imparatoru Yedinci Mikhael Palaiologos, kızı Maria'yı Hulâgûya vermek istemiş ve bu maksatla Marya'yı birçok çeyiz ve armağanlarla yola çıkarmışsa da, o sırada Hulâgû öldüğü için prensesi Abaka almıştı.

Abaka, babası gibi Çingiz yasasının ve Türk türe ve göreneklerinin korunmasına çok meraklıydı. Bunun içindir ki zamanında Türk yasası yerine İslâm şeriatının yerleşmemesi için pek çok uğraşmıştır.

Hulâgû Bağdat'ı yakıp yıkarak Abbasî halifeliğine son verdikten sonra Suriye'yi de almıştı. Fakat Mısır'daki Türk Memlûkleri hükümdarı ünlü Baybars I. onu bozguna uğratarak Suriye'den çıkartmış ve 35 inci Abbasî halifesinin oğlunu Mısır'da helifeliğe geçirerek Abbasîler'in Mısır kolunu kurmuştu. İşte Abaka Han'ın ırkdaşları olan Mısır Memlûkleriyle yıllarca savaşması, bu babadan kalma düşmanlıktan dolayıdır.

Baybars'ın Kudüs taraflarındaki Haçlı ordularını da yenmesi, Haçlılar'la İlhanlılar'ın Mısır Memlûkleri'ne karşı işbirliği yapmak üzere yaklaşmalarına sebebolmuştur ki, Bizans imparatorunun İlhanlılar'a kız vermesi de bunun bir işaretidir. Öte taraftan Deşt-i Kıpçak Moğolları Müslümanlığı açıkça kabul ettikleri için, İlhanlılar'a karşı Mısır Memlûkleriyle birlik idiler.

Abaka Han, Mısır ve Suriye'de başarı kazanabilmek için önce doğudan ve kuzeyden gelebilecek tehlikeleri önlemeyi düşünmüştür. Deşt-i Kıpçak Moğollariyle barış yapmış, Kür ırmağının karşı kıyısında bir set kurdurmuş, veziri Şemsettin de Kafkas boylarını hükmü altına almıştı. Daha sonra Burak komutasındaki büyük Çağatay ordusunun hücumu, 1270 te Herat yakınlarında başariyle püskürtülmüş ve 1273 te Buhara şehri bir güvenlik tedbiri olarak yıkılmıştı. Durum elverişli olduğu ve hıristiyanlarla birlik hazırlığı yapılmış bulunduğu halde Abaka'nın Mısır Memlûkleri'ne karşı hareketleri başarılı olmamıştır.

Abaka Han Avrupa devletlerine başvurmuş, 1274 te Lyon'a ve 1277 de Roma'ya elçiler göndermişti. Bu müracaat iyi karşılanmıştı. İngiltere kıralı Edward I. ile Papa Clemens IV. ve Gregorius X. ile Nicolaus III. ten mektuplar gelmişse de, Mısır Memlûkleri'ne karşı ortaklama bir hareket yapılamamıştı. Memlûkler hem hıristiyanlara, hem İlhanlılar'a karşı üstünlüklerini muhafaza etmişlerdi. Kilikya 1266, 1273 ve 1275 te bunlar tarafından istilâya uğramıştı. 1277 de Memlûkler kısa bir zaman için Anadolu'nun bir kısmını da işgal etmişlerdi. Aynı yıl içinde bir Moğol ordusu Elbistan'da bunlar tarafından yenilmişti. Moğollar 1280 de Suriye'ye girmişler ve Halep'i yıkmışlardı. Fakat ertesi yıl Abaka'nın kardeşi Mengü-Timur Memlûkler tarafından Hama ile Humus arasında büyük bir bozguna uğratılmıştı.

A. ın on yedi yıl kadar süren saltanatı zamanında memleketin iç hayatı oldukça gürültüsüz geçmiştir. Bu dönemde, yoksul düşmüş köy halkına ait vergiler azaltılmıştır.

Hemen bütün Moğol prensleri gibi Abaka Han da içkiye düşkündü. Hastalığı bu düşkünlükten ileri gelmiş ve Hemedan'da veziri Şemsettin'in bir ziyafetinde bulunuşundan sonra pek çok artan hastalığı en sonra ölümüne sebebolmuştur. Yerine kardeşi Ahmet Teküdar geçmiştir (*Abaka* kelimesi Moğolca «amca» demektir).

ABAKAİNA (**Abakagna**), eskiden Doğu Media'da Elburz dağı yakınında bir şehir. Tahran'ın 130 km güneybatısında bulunan bugünkü *Âveh* veya *Âbeh* (eski şekli *Âbeg*) kasabası olmak ihtimali vardır. Asur yazıtlarında, buradaki dağların adı *Bikni* şeklinde geçer ki *Abakaina* ile ilgili olsa gerektir.

ABAKAN (Coğ.), Sibirya'nın Minusinsk bölgesinin önemli ırmaklarından biri. Büyük Yenisey kollarındandır. Altay sıradağlarının ünlü göllerinden olan Töles gölü, yahut yerli adiyle Altıngöl (Rus haritalarında *Teletskoe Ozero*) ün doğu tarafındaki Korbu sıradağlarından çıkar ve kuzeydoğu doğrultusunda, Batı Sayan dağlarının ortasından akar. Kaynağından çıktıktan sonra iki kola ayrılır. Batı tarafındaki kola *Büyük Abakan*, doğu tarafındaki kola da *Küçuk Abakan* denir. Bu iki kol 195 km den sonra birleşir. 359 km dağlar arasından geçtikten sonra, Aladağ sıradağlarının doğu yamaçlarındaki Sagay Bozkırı (*Sagayskaya Step*) denilen düzlüğe çıkar ve Minusinsk şehrinden 12 km aşağıda Yenisey ırmağına dökülür. Abakan'ın yatağında altın kırıntılarına raslanır.

Abakan ırmağının uzunluğu, Büyük Abakan ırmağının kaynağından Yenisey'e döküldüğü yere kadar 523 km, genişliği 100-200 m dir. Dağlık bölgedeki akış hızı 16 km dir.

ABAKAN (Coğ.), Sibirya'da Hakas bölgesinin yönetim merkezi. 11 000 (1932) nüfusu vardır.

ETNOĞRAFYA: Güneyde Sayan dağları ve Tayga ormanlariyle çevrilen Abakan-Yenisey kıyılarında yaşıyan Türkler, bu bölgede birçok değişik adlar almıştır. XVII. yüzyılda bu bölgeye *Tuba-Kırgız Ülkesi*, sonra *Abakan Ülkesi* denilmiştir. Bu bölgedeki Türk boylarına *Kırgız* veyahut *Tatar* denilirdi. XIX. yüzyılda Minusinsk şehrine nispetle *Minusinskiy Kray* denilmiştir. Bununla beraber etnoğrafya kitaplarında buraya daha çok *Yukarı Yenisey Bölgesi*, *Abakan Vâdisi* ve burada yaşıyan Türk boylarına *Abakanlılar* yahut *Abakan Türkleri* adı verilmektedir.

Abakan Türkleri adiyle anılan bu etnoğrafik topluluk, başlıca *Kaş* (*Kas, Kaç*), *Koybal*, *Sagay*, *Kamasin* (kendi

söyleyişlerine göre *Kambaji*), *Beltir*, *Şor*, *Kızıl Kaya*, *Abalar*, *Kızıl*, *Tuba*, *Kiierik* gibi boylara ayrılmaktadır.

Abakan Türkleri, çarlığın yıkılmasından sonra *Muhtar Hakas Ülkesi* adiyle bir yönetim altında birleşmişlerdi. Sonraları bu «Muhtar ülke» Doğu Sibirya yönetim bölgesine eklenmiştir.

ABAKAN TÜRKLERİNDEN İKİ TİP

DİL. Doğuda konuşulan Türk diyeleklerinden bir grup. Yayılma alanı, Yukarı Yenisey'e dökülen Abakan ırmağı ile Ob nehrinin yukarı kısmı arasındadır. Grupu meydana getiren 5 diyelek iki kısma ayrılır: 1 — Abakan vâdisinde ve bitişik bozkırlarda oturan Minüs Tatarları'nın konuştuğu 4 diyelek. 2 — Daha kuzeyde Yüs bozkırlarındaki Aç Tatarları'nın dili olan *Kızıl* diyeleği. Minüs Tatarları diyelekleri şöyle sınıflanabilir: 1 — Güney Abakan: *Sagay* ve bunun yakın bir akrabası olan *Beltir* diyelekleri. 2 — Orta Abakan: *Koybal* diyeleği. 3 — Kuzey Abakan: *Kas* diyeleği ki Kızıl diyeleğine komşudur. 1930 yılında Abakan Türkleri birleştirilip bunlara *Hakas* adı verildiği zaman, esası Sagay, kısmen de Beltir diyeleği olmak üzere *Hakas* adını taşıyan ortak bir yazı dili ve özel bir alfabe meydana getirilmişti. 1939 sayımında *Hakas*'ların sayısı 52 602 idi. Abakan diyelekleri grupunun yakın komşuları bir taraftan Çolum-Küerik, Karagas, Uranha, Baraba, öbür taraftan da Oyrot (Altay, Teleüt, Lebed, Şor) diyelekleridir ve hepsi birden Türk diyelekleri topunun Doğu kolunu meydana getirirler. Abakanlar'da eskiden Assanlar'ın ve Arinler'in dili konuşulurdu. Bu alan birçok göçler görmüş olduğu için diyelekler birbirine karışmıştır.

Abakan diyeleklerinin başlıca vasıfları şunlardır: Sesliler sisteminde, *i*'ye yaklaşan bir *e* ile uzun değerde olan bir *ı* vardır. Sessizler sisteminde, genizden gelen *b* ve *g* fonem çeşitleriyle, *ç* sesine kaçan *t*+*y* değerinde olan ve bunun yumuşak kıymeti yani *c*'ye kaçan *d*+*y* değerinde olan birer diş-damak sesi görülmektedir. Uzun *ı* seslisiyle genizden gelen *b* sessizine Türk dilleri ailesinde yalnız bu diyelekler grupunda raslanmaktadır. Sesliler uyumunda, yuvarlaklaşma eğilimi zayıftır. O seslisi yalnız birinci hecede, *ö* de yalnız birinci ve ikinci hecelerde bulunabilir. Belli şartlar altında sessizler değişiminin başlıcaları şunlardır: öbür Türk diyeleklerindeki *r*, *d*, *t*, veya *y* seslerine karşılık bu diyeleklerde *z* sesi vardır. Çuvaşça *urı* (=ayak), Yakutça *atah*, Karagas *adak*, Türkiye Türkçesi *ayak*, Abakan diyelekleri *azak*. Kelime başlarında *y* yerine *n* sesi de bulunabilir: *yumurtka*, *nuburtka* (=yumurta) gibi. Kelime ortalarında öbür diyeleklerdeki *d/t* ve *y* sesleri Abakan'da *s* olur: Uygur *tod-*, Yakut *tot-*, Türkiye Türkçesi *doy-*(mak), Abakan *tos-*gibi. Bu diyeleklerde kelime sonlarında *z*, *ş*, *j*, *ç*, ve *c* sesleri yerine *s* kullanılır: *baş* yerine *bıs*, *kış* yerine *kıs*, *kız* yerine yine *kıs*, *kaç* yerine *kas* denir. İki vokal arasında ise bu seslerin karşılığı *z*'dir: *içip* yerine *izip*, *kişi* yerine *kizi* gibi.

ABAKANSK: bk. UST - ABAKANSK

ABAKS (Abax), kınkanadlıların yürür böcekler(Carabidae)inden bir cins. Ormanlarda taşların altlarında barınırlar. Ümüsü bol topraklarda az raslanır. Çoğu düz kara olur.

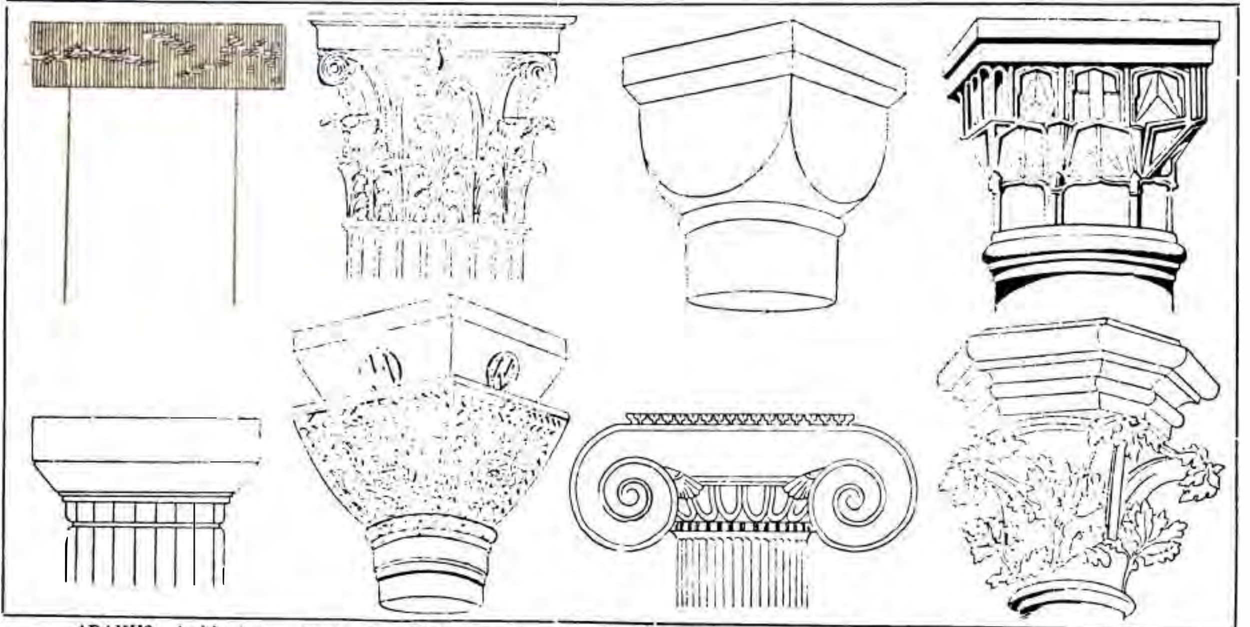

ABAKS

ABAKTİNAL: bk. AMBULAKRAL.

ABAKUK (Abacuc, Habakuk, İbranca: *Ḥabakkūk*), İsrailoğulları arasında çıkan peygamberlerden birinin adı. Ahd-i atik'te bu adı taşıyan kitabın yazarıdır.

ABAKULUS, eski Romalılar'ın duvarları ve yer döşemelerini süslemek için kullandıkları mermer veya camdan zar şeklindeki mozaiklere verilen ad. I. yüzyılda yaşamış olan ve «Eski» lâkabiyle sonrakinden ayrılan Romalı bilgin Plinius'un *Naturalis historia* adındaki kitabından alınan bu deyimin abakulus şeklindeki okunuşu kesin olarak kabul edilmemiştir. Küçük mozaik taşları anlamına gelen «abakiskoi» sözü daha doğrudur.

ABAKUS (Ark.) [Yunanca *abaks*, Lâtince *abacus*], sütun başlığı tablası. Yunan ve Roma mimarlığında sütun

ABAKUS: (soldan) 1 — Mısır, 2 — Korinthos, 3 — Roman, 4 — Türk, 5 — Dor, 6 — Bizans, 7 — İon, 8 — Gotik.

başlığının en üstünde bulunan ve başkirişle doğrudan doğruya temas eden, tabla şeklindeki kısım. Bu tablalar her mimarlık üslûbuna göre değişir. Hellenler'e bu bakımdan da örneklik etmiş olan Mısır sanatında abakuslar sadece bir tabla, yani bir çeşit semerdir. Dor sütun başlıklarında bu tabla kalın ve oturaklıdır. Sütunun kendisi de başlığı gibi taşıyıcı bir öğedir. İon sütun başlığındaki tabla ise çok incedir. Onun buradaki görevi, taşımadan çok İon başlığının kıvrımlarını başkirişle doğrudan doğruya temastan kurtararak, onların incinip kırılmamalarına yardım etmektir. İon sütun başlığındaki tabla çok defa süslerle bezenmiştir. Abakus kelimesi imparator Augustus devrinde mimarlık hakkında kitap yazmış olan Vitruvius'un eserinde ince bir tabla anlamına geldiğine göre, onu daha çok İon sütun başlığı için kullanmak uygun olur. Yunan Korinthos nizamında abakuslar kavislidir. Bizans, Ortaçağ, Rönesans sanatları Yunan mimarlığını devam ettirdikleri veya örnek aldıkları için onların tablaları da Yunan başlığı tablasını andırır.

ABALIOĞLU, Yunus Nadi (1880 - 1945), tanınmış gazetecilerimizden. Muğla'nın Fethiye kasabasında doğmuştur. Abalızade Hacı Halil Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini yaptıkan sonra Rodos'a gönderilmiş, Ahmet Mithat'la Ebüzziya Tevfik'in Rodos'ta sürgün iken kurdukları Medrese-i Süleymaniye'de okumuştur. Orasını bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek bir zaman Galatasaray Lisesi'ne ve Hukuk Mektebi'ne devam etmiştir. 1900 de *Malûmat* dergisindeki yazıları ile gazeteciliğe başlıyan Yunus Nadi, ertesi yıl istibdat aleyhinde gizli bir dernek kuranlar arasında bulunmak suçiyle, üç yıl hapse hüküm giyerek Midilli kalesine gönderilmiş ve ceza süresini bitirdikten sonra memleketine dönmüştür. 1908 Meşrutiyetinden sonra İstanbul'a gelip *İkdam* ve *Tasviriefkâr* gazetelerinde yazarlık etmiş ve *Tasviriefkâr*'ın yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır. 1910 da Selânik'te İttihad ve Terakki organı olan *Rumeli* gazetesinin başyazarlığında bulunmuştur. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin ikinci seçim döneminde Aydın milletvekili olmuş ve tekrar *Tasviriefkâr*'da yazı işleri müdürü ve başyazar olarak çalışmıştır. 1918 eylûlünde *Yeni Gün* gazetesini çıkararak mütareke devrinin kötü akımlariyle uğraşmış ve 1920 martında bu gazeteyi kapamak zorunda kalarak, işgal altında bulunan İstanbul'dan kaçmış, basımeviyle birlikte Ankara'ya gelmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin birinci dönemine Muğla milletvekilliğiyle katılan Abalıoğlu *Yeni Gün*'ü Ankara'da çıkarmakla beraber, 7 mayıs 1924 de İstanbul'da *Cumhuriyet* gazetesini kurmuştur. Büyük Millet Meclisi'nin altıncı dönemi sonuna kadar Muğla milletvekilliğinde bulunmuştur. Son yıllarda hastalığını tedavi ettirmek üzere İsviçre'ye gitmiş ve orada ölmüştür. *29 Saat Graf Zeplinle Seyahat* adlı bir eseriyle 31 mart - 14 nisan olaylarına ait *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî* adlı bir kitabı vardır.

ABALIOĞLU

ABALUS, eskilerin «Kehlibar adası» dedikleri, Königsberg'in kuzeyinde Samland bölgesi olduğu sanılan yer.

ABAN, Zerdüşt dininde güneşin Akrep burcunda bulunduğu sıralardaki ayın adı. Türkçe'de bu aya ekim yahut orta güz ayı denir. Zerdüşt dininde Aban, bir meleğin adıdır ki demir madeninin koruyucusu sayılır. Aban ayında ve Aban gününde meydana gelen işlerin güdümünün onun elinde bulunduğuna inanırlardı.

ABANA, Kastamonu İlinin İnebolu ilcesine bağlı bucak ve bu bucağın merkezi. Karadeniz kıyısında İnebolu'nun 20 km doğusundadır. İskelesi engin rüzgârlara tamamiyle açık bulunduğu gibi, gerideki dağlar da iç memleket ile taşın işlerini güçleştirir. Abana iskelesinin önemi kereste ihraç etmesinden ileri gelir. Arabaların gelip gitmesinden açılmış bir kıyı yolu ile Ayancık ve İnebolu'ya bağlanırsa da asıl bağlantı deniz yoliyle olur. Nüfusu 649 (1940) dur.

ABANCOURT [*abãkūr* ok.], **Charles - Xavier - Joseph de Franqueville d'** (1758 - 1892), Fransız devlet adamı. 1792 temmuzunda harbiye nazırı olmuştur. 10 ağustosta Tuilleries sarayının savunmasını hazırlamış olmakla suçlandırılarak hapsedilmiş, 9 eylül 1792 de başka tutuklarla birlikte Versailles'da öldürülmüştür.

ABAÑEÊME [*abanyeēme* ok.], Güney Amerika'da konuşulan daha sonraki Guarani dili.

ABAÑEÊNGA [*abanyeēnga* ok.], Brezilya ve Paraguay yerlileri tarafından konuşulan ve Güney Amerika dillerinin Tupi - Guarani ailesinden olan eski ve yayılmış bir dil.

ABANO, Pietro d' : bk. PIETRO D'ABANO.

ABA-NOVÁK [*ɔbɔnọvāk* ok] **Vilmos** (doğ. 1897), tanınmış Macar resimcisi. Sanatını daha çok gravürde göstermiştir. Milletlerarası sergilerde yeni Macar sanatını yararlıkla temsil etmektedir.

ABA - NOVAK'IN «Büyük su baskını» tablosu

ÂBANO TERME [*ạbano tẹrme* ok.], İtalya'nın Venezia (Venedik) İlinin Padova ilcesinde, Eugan dağlarının kuzeydoğu eteklerinde, Padova - Venedik demiryolunun 11 inci kilometresinde bir bucak. Nüfusu 7060 (1936). Roma devrinde *Aquae Âponi* ve *Âquae Patavinae* adlariyle tanınmış olan bu bucağın radioaktif tuzlu suları (sıcaklığı 87°) ve çamur banyoları tanınmıştır. Montegrotto mevkiinde banyo örenleri vardır.

ABANOZ AĞACI (Bot.), abanozgillerden *Diospyros* ve *Maba* cinslerine giren göbekodunları koyu renkli, sık dokulu, ağır ve sağlam olan, bundan dolayı da ince marangozluk ve doğramacılıkta çok makbul tutulan türlerin adı. Abanoz ağaçları Doğu Hindistan ve Malaya adalarında yetişir. *Diospyros* cinsinden abanoz tahtası veren türlerin başlıcaları şunlardır: *Diospyros ebenum, D. melanoxylon, D. hirsuta, D. haplostylis, D. ebenaster.* Abanoz tahtasının, yetiştiği yer ile renk ve diğer niteliklerine göre piyasada Seylan, Madagaskar, Bombay abanoz odunu diye ve başka adlarla anılan türlü çeşitleri vardır. *Diospyros* cinsinden odunları makbul olmamakla beraber Filipinler'de meyva ağacı olarak *D. Philipinensis*, Doğu Japonya ve Çin'de *D. kaki* ve bizde doğu Karadeniz kıyılarında kendi kendine yetişen ve Akdeniz bölgesinde meyvaları için ekilen *D. lotus* vardır. Bk. TRABZON HURMASI.

ABANOZ DALI

ABANOZ PANAYA (Panagia), Sisam boğazında Samsun dağı önünde 37° 42′ enlem ve 27° 2′ boylamında, Anadolu kıyısından ancak 800 m uzaklıkta bir adacık. Eski adı *Northex*'dir.

ABANOZ TAHTASI (San.) [Yun. *ebenos*], adının da gösterdiği gibi sert ve ağır olan bir tahta cinsi. İnce marangozlukta ve doğramacılıkta kullanılır. Ortaçağlarda abanozun büyülü özellikleri bulunduğuna ve korkuya karşı iyi geldiğine inananlar vardı. Avrupa müzelerinde küçük prenslere mahsus olmak üzere abanozlardan yapılma beşikler görülür.

Doğu Hindistan'da yetişen gerçek abanozun rengi, koyu siyahtan lâciverdimsi siyaha kadar değişir. *Diospyros Ebenum* cinsinin içodunu koyu siyahtır, hareleri görünmez, ağır sık dokunuşlu ve serttir.. Özel ağırlığı 1, 187 dir.

Bignonia leucoxylon (yeşil kahverengi, sarı) abanozunu Güney Amerika ve Batı Hindistan yetiştirir. Bu cins sert ve dayanıklıdır. Yeni kesildiğinde kahverengi, sarımtrak ve yeşil beneklidir, sonradan havayla temas edince, yeşil izleri bulunan siyahımsı bir renk alır. Özel ağırlığı 1, 210 dur.

Afrika'nın birçok yerlerinde ve Madagaskar adasında da abanoz yetişir. Memleketimizin yetiştirdiği en sert ağaç olan şimşirle abanoz çok defa biribirine karıştırılmaktadır.

Abanoz taklitlerine gelince, bunlar armut, erik, akgürgen gibi sert ağaçları kimyevî maddelerle boyıyarak elde edildiği gibi, yapma maddelerden de elde edilmektedir.

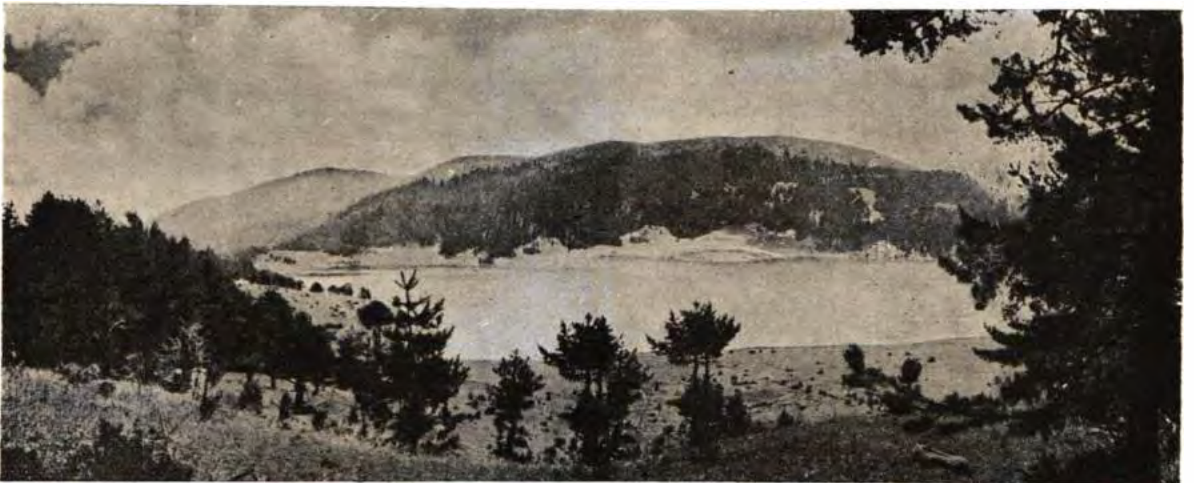
Abanoz işliyen ince marangozluk Avrupa'da bir zamanlar güzel sanatlardan bir kol gibi sayılmıştı. Bizde de cami kapıları ile esaslı yapılarda dolap kapıları, nemden çarpılmamaları düşüncesiyle bu tahta ile yapılırdı. Tesbih, baston, kaşık, bıçak sapı gibi çok dayanması istenen eşya için de bu ağaç kullanılırdı.

Zamanımızda abanoz, kakmacılıkta, marketri (kaplama bezekleri) de kullanılmakta ve bıçak sapları, musiki âletleri baston, pipo, ağızlık gibi şeyler de onunla yapılmaktadır. Mobilyacılıkta masif ve kaplama olarak kullanılmaktadır. Abanoz kaplamalarının boyları 2 - 5 m kadar, genişlikleri de ancak 0,25 m olmaktadır.

ABANOZGİLLER (Ebenaceae), bitki sisteminde Ebenales takımından bir familya. 350 kadar türü olan bu familyaya giren bitkilerin çoğu tropikal ve astropikal memleketlerde yetişen ağaçlardır. İnce marangozluk işlerinde abanoz adlı ve çok makbul tutulan tahta, bu familyaya giren ağaçlardan yapıldığı gibi, süs ve yemiş ağacı olarak yetiştirilen çeşitleri de vardır. Bk. ABANOZ AĞACI.

ABANT (ABAT), Bolu'nun 32 km güneybatısında, 1,28 km^2 yüzölçümünde suyu tatlı bir göl. Gölün fazla suları aynı adı taşıyan bir ayak ile Bolu çayına akar. İri gövdeli ağaçlardan meydana gelmiş ormanlık tepelerle çevrili bulunan bu güzel gölün kıyıları, son yıllarda, yalnız Bolu yöresinden gelenlerin değil, Ankaralı ve İsnanbullular'ın da tanımaya başladıkları yazlık bir kamp yeri halini almaktadır. Gölün etrafındaki sıradağlardan güneydoğuda olan ve Kuzey Anadolu dağlarının bir kolunu teşkil eden dağlara da, Abant sıradağı adı verilmektedir. Güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda olan bu dağların en yüksek yeri 1 770 m dir.

ABANT, eski bir Yunan boyu. Bir zaman Ege denizinde Euboia adasında oturanların epik ve etnik adı. En eski kaynaklara göre, Abant'lar dövüşerek Euboia adasını işgal etmiş, bu adaya da bunların adına nisbetle *Abantis* dahi denmiş. Abantların kökeni karanlıktır. Bazılarına göre Phokis'teki *Abai* şehrinden Euboia'ya göç eden Trakyalılar bu adada oturanlara Abant adını vermişlerdir. Başkalarına göre,

ABANT GÖLÜNDEN BİR GÖRÜNÜŞ

bu, *Abas* adında, efsanevî bir ataya dayanır. Abantlara Anadolu'da ve Sakız adasında da raslanmıştır. Yunan İonlular'ın Euboia'ya yaptıkları akın üzerine Abant adı ortadan kaybolmuşrur.

ABANTİDAS (M. Ö. 251), eski Yunanistan'da Peloponnesos'teki Sikyon şehir devletinin tiranlarından. Paseas'ın oğlu olup kendine engel olanları ve bu arada Aratos'un babası Kleinias'ı öldürerek M. Ö. 264 te tiranlığa geçmiştir. Bilimsever ve bilgili bir adam olup aleyhinde ayaklananlar, kendisini bir felsefe dersinde hazır bulunduğu sırada öldürmüşlerdir.

ABANTİS, eski Yunan'da kahramanlar devrinde *Abant* kavminin oturmuş olduğu Eğriboz(*Euboia*, daha sonra *Negropont* veya *Egribo*)un eski adı. Bk. EĞRİBOZ.

ABANTO Y CIÉRVANA [*abanto i thiervana* ok.], Kuzey İspanya Bask illerinden olan Vizcaya'da, Bilbao şehri ile batısındaki Samorrostro ırmağı arasında bir kasaba. Nüfusu 10 000. Avrupa'nın en zengin demir madenlerinden biri burada bulunmaktaydı.

ABAR: bk. AVAR.

ABARAMBO, Orta Afrika'da, Belçika Kongosu'nun kuzey bölümündeki Uelle - Makua nehri çevreğinde yaşıyan 50 000 nüfuslu zenci bir uruk. Kültür bakımından Mangbetular'a yakındırlar. Bunlara *Rambo* da denir.

ABARAN, Kafkasya'da Aras nehrine karışan bir çay. Alagöz dağının kuzey eteklerinden çıkar, Erivan'ın 20 km güneyinde Aras'a karışır. Uzunluğu 158 km dir. Alagöz dağının doğu eteğindeki Abaran kasabası bu çayın kıyısındadır.

ABARCA [*abarka* ok.], **Joaquin** (1780 - 1844), İspanyol piskoposu. Isabel II. ye karşı Don Carlos partisinin şeflerinden biriydi. Memleketinden sürülmüş, İtalya'da ölmüştür.

ABARGİ, Ur şehrinin en eski Sumer kırallarından biri. M. Ö. 3500 yıllarında hüküm sürdüğü sanılmaktadır. Mezarı 1926 - 27 yıllarında İngiliz arkeoloğu Sir Leonard Woolley tarafından meydana çıkarılmıştır. Bunun yanında da kıraliçesi Şud - ad'ın mezarı vardı. Bu mezarlarda, bunlarla birlikte gömülmüş olan saray halkının, kadınların ve hayvanların iskeletleri, arabalar, silâhlar, heykeller, vazolar, altın ve gümüş kaplar ve birçok kıymetli eşya bulunmuştur.

ABARİM (İbranca = öbür tarafta), Filistin'de Ölüdeniz'in kuzeydoğusunda uzanan sıradağların eski adı. Musa Peygamber'in, üzerinden Adanmış Ülke(Arz-ı mev'ud)ye baktığı ve orada öldüğü söylenen Nebo, bu sıradağlardan birisidir. İsrailoğulları'ndan Rubil (Ruben) boyu vaktiyle bu bölgede yaşamıştır.

ABARİS, M. Ö. VI. yüzyılda İonya felsefesine karşıt olarak meydana çıkan mistik ve dinî akımın yarattığı bir efsane kişisi. Abaris efsanesini Herakleides Pontikos anlatmış, sonra da Yeni Eflâtuncular onu genişletmişlerdir. Efsaneye göre Atina'daki bir veba salgınında Apollon'un emri üzerine hastalığın savulması için genel dualar tertibedildiği sırada, Abaris, Hyperboreioi memleketlerinden Atina'ya gelmiş. Kendini Apollon'un kulluğuna verdiğinden, Apollon ona, öden olarak kâhinlik hünerini bağışlamış, Abaris de Apollon kâhini olarak hiçbir besin almadan, tanrılık belgisi olan mucizeli bir ok taşıyarak dünyayı dolaşmış. Yeni Eflâtuncular onun, okun üstünde havalarda uçup denizleri, dağları aştığını anlatırlardı. Efsane Abaris ile Fisagor'u biribirine bağlı olarak gösterir. Abaris, bazı kere Fisagor'un önceli, bazı kere de öğrencisi olarak gösterilir. Abaris'e birçok kâhinlikler ve büyülü sözler atfedilirdi.

Vergilius, Ovidius ve Valerius Flaccus'un eserlerinde mitolojik bazı ikinci derecedeki kişilere de Abaris adı verilmiştir.

ABÂRNÂ, Anadolu'da bulunan eski bir şehrin adı. Bu ada ilk olarak Etiler'den önce (yaklaşık olarak M. Ö. 2000 - 1900 yılları arasında) Anadolu'da ticaret maksadiyle sömürge kuran Asurlular'ın Kayseri yakınındaki Kültepe (eski adı *Kaneş*) de ve Alişar(eski *Ankuva*)da ele geçen çiviyazısiyle yazılmış Asurca belgelerde raslanır. Bunlarda Abârnâ şehrinin adını alan bir kumaş cinsinden pek çok bahsedildiği için, burasının bir kumaş dokuma merkezi olduğu ve bu kumaşların dışarıya gönderildiği anlaşılmaktadır. Abârnâ'nın Bizans çağında Doğu Anadolu'da bulunan ve bazı bilginlerin bugünkü Çermik ile bir tuttukları *Abarnes* olması sanılır.

ABARSİUNİ, Tiglat - Pileser I. in üçüncü saltanat yılında uğraştığı yirmi üç Nairî kırallığından biri. Nairîler Dicle ve Van gölü arasındaki dağlık yerlerde oturan büyük bir halk grupu idi.

ABAR-ÜL-A'RAP[*ābār al-ā'rāb*], *Mu'cem-ül-Büldan*'a göre Ceziret - ül - Arap'ta Ücfür ile Mekke yolu üzerinde bulunan Feyd kalesi arasında ve Feyd'den 10 mil uzaklıkta bir yer.

ABAS, Yunan mitolojisinde adı geçen birkaç kahraman. En çok tanılanı Argos'lu Abas'dır. Lynkeus ile Hypermnestra'nın oğlu, Perseus'un atası ve Argos kıralı olan bu kahraman, büyük babası Danaos'tan kalan ve Argosta'ki Hera tapınağında asılı duran kalkaniyle ün almıştır.

ABASCAL [*abaskal* ok.], **José - Fernando** (1743 - 1821), İspanyol generallerinden. 1804 te Peru kıral vekilliğine (naipliğine) atanmış, ihtilâlcilere karşı koymuştur. 1816 da VII. Ferdinando tarafından işinden çıkarılmıştır.

ABASET(Abacet), kınkanadlıların yürür böceklerinden (carabidae) bir cins. Eski dünyanın sıcak bölgelerinde yaşar.

ABASG veya **ABASK,** Abhazlar'ın atası olan eski Kafkas halkı. Klâsik tarihçilere göre Batı Kafkasya'nın yerlisi olan bu halk, eskiden Kolkida'nın kuzeyinde otururdu. Bunların yurduna Bizans'lı yazarlar *Abasgia* demişlerdir. Kendilerine *Absûa* veya *Absne* adını verirler. Güney kollarına *Apsil* denirdi. Roma İmparatorluğu zamanında Abasglar yarı bağımsız idiler. İustinianos devrine kadar Hıristiyanlığın dışında kalmış ve kutsal orman ağaçlarına tapmış, 546 tarihlerinde hıristiyan olmuşlardır. Abasg Devleti zamanından birçok kilise örenleri ve zengin ev eşyası sanatı eserleri kalmıştır. Müslümanlığın Kafkaya'ya girdiği devirde bunlar da Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Bk. ABHAZ.

ABASG - KERKET DİLLERİ, Batı Kafkasya veya Kuzeybatı Kafkas dilleri dahi denilen dil grupu. Başlıca iki kol olarak bu dilleri konuşan Abhazlar'ın ve Çerkesler'in adları eski zaman tarihlerinde *Abasg* ve *Kerket* şekillerinde geçtiği için, bu dil grupu böyle adlandırılmıştır. Hakikatte, grup üç kola ayrılır ve başlıca diyelekleriyle şöyle bir tablo gösterir:

I — *Adıge*
- A — Doğu kolu: *Kabarday.*
  - 1 — Asıl *Kabarday.*
  - 2 — *Besleney.*

B — Batı kolu: *K'yah* (*Çerkes'ce* denilen dil budur).
1 — Bozkır diyelekleri.
a. *Abzah*, veya *Abadzeh*.
b. *Bjeduh*.
2 — Kıyı diyelekleri.
a. *Şap'suğ*.
b. *Natuhay*
c. *Hak'uçi*.
II — *Ubıh*.
1 — *Sahe*
2 — *Vardane*.
III — *Abhaz*.
A — Kıyı diyelekleri.
1 — *Bzıb*.
2 — *Abjuy*.
3 — *Samurzakan*.
B — Dağ diyeleği.
Abaza.

Bu dil grupu, Kuzeydoğu veya *Çeçen - Lezgi* denilen grupla birlikte Kuzey Kafkas dil grupunu teşkil eder. İki grup birbirine yakın akrabadır:

Abhaz - Çerkes (Abasg - Kerket) dillerinin başlıca ortak nitelikleri şunlardır:

A. *Fonetik*: 1 — Konson grupları çok kullanılır. 2— Çeçen-Lezgi grupunda hemen hiç bulunmıyan ş° ve ś° gibi labialize fışıltılı veya yarım fışıltılı fonemlere bu grupta rastlanır. 3 — Abhaz ve Ubıh dillerinde yaklaşık olarak *dbr* ye *tpr* değerinde olan labiodantal titrek fonemler vardır. B. *Morfoloji*: 1 — Çeçen - Lezgi dillerinde çekim halleri pek çeşitli iken, Abhazca'da isim çekimi hiç yoktur. Ubıh ve Adıge kollarında da yalnız iki hal vardır. 2 — Abasg-Kerket dillerinde birer «harf-i tarif» bulunmaktadır. Bunu Abhaz ve Ubıh dillerinde *a*-öneki, Adıge kolunda da *-r* soneki şeklinde buluyoruz. Çeçen - Lezgi dilleri «harf-i tarifi» tanımazlar. 3 — İsim takımı bahsinde, meselâ «adamın atı» kavramı daha çok, «adam, onun at» şeklinde ifada edilir. 4 — Bu dillerde gramatikal cins yoktur. Bunun yerine, Abhazca'da «âkil» (insanlar, tanrılar) ve «gayrıâkil» (hayvanlar, eşya v. b.) olmak üzre iki kategori vardır. «Âkil» kategorisi de erkek ve dişi sınıflarına ayrılır. İyelik zamirleri bu sınıflara göre değişik şekiller gösterir. Bunlar önek halindedir. 5 — Abasg - Kerket dillerinde kelimelerin birçoğu, bazan en basit kavramları ifade edenler bile, bileşik kelime halindedirler.

ABASI, Yakut (Saka) Türkleri mitolojisinde kötü bir ruha verilen ad. Yakut Türkleri bütün kötü ruhlara *Abası* adını verirler ve onların tabiattaki bütün kötülükleri temsil ettiklerine, insanlara hastalık, felâket, delilik getirdiklerine inanırlar. Yakut Şamanları Abasılar'a kurbanlar sunarlar.

Abası sözü diğer Türk boylarının mitolojilerinde kötü ruhlara verilen Albastı, Alkarısı, Almış, Albız adları ile bir asıldan olsa gerektir.

ABATOS, Mısır'da Filyas yöresinde Nil nehrinin meydana getirdiği bir adacık. Eski Mısır rahiplerine göre, İsis ve Osiris tanrıların mezarları orada bulunur ve bu mezarlar yalnız kendileri tarafından ziyaret edilirdi. Mısır'da Moris gölü üzerinde de bu adda bir ada vardır.

ABATSKOYE, Sibirya'da Ural ilinin İşim ilcesinde bir kasaba. İlce merkezinden 70 km uzaktadır. 1680 de bir posta merkezi ve sürgün yeri olarak kurulan bu kasaba, eski zamanlarda İşim tahkimli hattının içinde idi ve eski Sibirya yolu üzerinde bulunuyordu. Şimdi İşim ilcesinin büyük bir ticaret merkezidir. *Abatsk* bölgesinin nüfusu 29 000(1926)dir.

A BATTUTA (Mus.), çalınan parçada usul vurulmadan icra edilecek bir fıkranın sona erdiği yere, yeniden usulü icraya geçilmekte olduğuna dikkati çekmek üzere konulan İtalyanca nota terimi.

ABATUA, Orta Afrika'da, Kongo'da ve göller arasındaki bölgede yaşıyan çeşitli cüce zenci uruku. Bunlara *Batua* dahi denir.

ABAÚJ - TORNA [*əbəūy tornə* ok.], Macaristan'da bir il. Tisza ırmağının sağında olup 1672 km² yüzölçümündedir ve 154 769 (1938) kadar nüfusu vardır. Karpat dağları eteğindedir. Başşehri Szikszó'dur. Trianon Antlaşmasiyle bir bölümü Çekoslovakya'ya geçmiştir.

ABAUZİT [*abozit* ok.], **Firmin** (1679-1867), Fransız protestan ilâhiyatçısı ve filozofu. Uzès'te doğmuş, Cenevre'de ölmüştür. Fransa'da protestanlara din hürriyetini tanıyan Nantes fermanının geri alınmasından sonra İsviçre'ye sığınmıştı. *İsayı tanımak ve O'nu saymayı bilmek* adındaki eserinin J. J. Rousseau'ya *Savua'lı papazın imanı* adlı yazısını ilham etmiş olduğu sanılmaktadır.

ABAY, İbrahim (1845-1904), Kazak şairi. Rusya'da Semipalat ilinde doğmuştur. Ataları da Kazaklar arasında güzel söz söylemekle tanınmıştı. Babası, Karkaralı ilcesine bağlı Kazak boylarının beyi Kunanbay'dır. Kazaklar arasında öğretim ve eğitimin yayılmasına çok çalışmıştır. Abay, medresede ve Rus okullarında okumuştur.

İBRAHİM ABAY

1880 de Semipalat iline sürülen devrimci Rus aydınları, Abay üzerinde kuvvetli izler bırakmışlardır. Onlarla düşüp kalkan Abay, Rus edebiyatiyle, hattâ genel olarak Batı'nın sanat ve felsefe hareketleriyle ilgilenmiştir. Eserlerinde Batı kültürünün, hususiyle XIX. yüzyıl felsefe akımlarının etkisi kuvvetle kendini gösterir.

Şiirlerinde halkın dertlerini, Ruslar'ın Kazaklar arasına soktukları parti kavgalarının ve ayrılıklarının, halkın gerçek çıkarlarına ne kadar zararlı olduğunu anlatmıştır.

Abay'ın şiir kitabı, bir defa ölümünden, iki defa da Sovyet devriminden sonra (1921 - 1922) basılmıştır. Şiirlerinin en özlüleri halkın dertlerini sayıp döken parçalardır. Sözlerini dinletemediğini, fikirlerine yankı bulamadığını anlatan yazılarında, çevresinde yalnız kalmış bir sanatçının şikâyetleri duyulmaktadır. Puşkin'in *Onyegin*'ini, Lermontov'un *Şeytan* adlı manzum hikâyesinden bir parçayı, yine manzum olarak Kazakça'ya başariyle çevirmiş, Kazak dilinde, bu modern Rus eserlerinin bütün ifade zenginliğini verebilmiştir.

Dilinde ve nazım özelliklerinde Abay, tamamiyle halk geleneğine uymuş, bununla beraber, ince anlam farklarını ve anlatılması güç fikirleri bu dille söyliyebilmekle, Kazak halk diline genişlik ve enginlik kazandırmıştır.

ABAZA (Hek.): bk. ONANİZMA.

ABAZA (Etnog.), Abhazlar'a Türkler tarafından verilmiş ad. Hususiyle Kafkas ana sıradağlarının kuzey taraf-

larında yaşıyan ve İslâmlığı kabul eden Abhazlar, Abaza adiyle tanınmışlardır. Eski Yunanlılar (II. yüzyıl) Abhazya ahalisini *Abaski*, Ortaçağ Bizans yazarları da *Abasgi* adiyle tanınmışlardır ki eski zamanlarda bile Abaza adının Abhaz adından daha tanınmış olduğuna hükmetmek lâzımdır. Abazalar XVII. yüzyıldan başlıyarak ana vatanları olan Abhazya'dan Kuzey Kafkasya'ya göç etmeye başlamışlardır. Bu göçmen Abazalar Kuban nehrinin güney kolları olan Büyük Laba, Küçük Laba, Zelençuk ve Urup ırmaklarının kıyılarına, hususiyle Beştav (P'yatigorsk) ve Batalpaşa yöresine yerleşmişlerdir. Bundan dolayı olsa gerektir ki Şemsettin Sami, Abhazya'yı ikiye ayıran sıradağların kuzeydoğu tarafına düşen bölgeyi «Küçük Abaza memleketi» diye adlandırmıştır. Abhazya (1810) ve Kuzey Kafkasya'daki Abhazlar bölgesi (1830) Ruslar tarafından işgal edildikten sonra Abazalar Türkiye'ye göç etmişlerdir. Türkiye'ye göç eden Abaza-Abhazlar'ın sayısı 400 000 tahmin edilmektedir. Bugün Kuzey Kafkasya'nın türlü bölgelerinde 10 000 kadar Abaza, Abhazya'da ise 83 794 Abhaz yaşamaktadır. Abazalar'ın ana dili Abhazcadır. Kültür bakımından Çerkesler'in etkisi altına girmişlerdir. Bk. ABHAZ.

DİL. Abaza diyeleği, Abhaz dilinin bir diyeleğidir. *Abazin* de derler. Bizde *Abaza dili* deyiminden bütün Abhaz dili anlaşıldığı için, bu iki deyimi birbirinden ayırmak lâzımdır (bk. ABHAZ DİLİ). Merkezleri Sulimov (eski Batalpaşinsk) olmak üzere Kuban nehrinin kaynaklarına yakın bir bölgede asıl Abhazistan'dan ayrılmış, Kabardaylar'a ve Türk Karaçaylar'a komşu olmuş 10 000 kişi tarafından konuşulan bu diyeleği Abhazca'dan ayıran başlıca nitelikler şunlardır: 1 — Abhazca'nın labialize diş fonemlerine karşılık bu diyelekte ön affrike fonemler vardır. Ahbaz *t°a*: Abaza *ts°a* (=saman). 2 — Ahbazca'daki basınçlı ve konsonumsu *ü* (ẅ) ye karşılık Abaza diyeleğinde bunun labialize şekli bulunur, Abhaz *ẅnı*: Abaza *ẅ°nı* (=ev). 3 — Kelime haznesi, büyük bir kısmı Ahbazca ile müşterek olduğu halde, Kabardayca'dan birçok kelime almıştır, Abaza dili esas olarak Abhaz alfabesini kullanır; bu alfabenin temsil edemediği bazı fonemler için Kabarday alfabesinden birkaç harf alınmıştır.

ABAZA, Aleksandr (1821 - 1895), Rus siyaset adamlarından. 1874 te İmparatorluk şûrasında Ekonomi Dairesi başkanı olmuş, 1882 den 1883 e kadar Nazırlar Heyeti üyeliğinde bulunmuş ve 1880 den 1881 e kadar maliye nazırlığı etmiştir. Liberal olup tuz vergisini kaldırmış ve köy işlerinde yeğleme yapmaya çalışmıştır.

ABAZA HASAN PAŞA (ölm. 1659), Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmesini hızlandıran ayaklanmaları hazırlıyanlardan biri ve Mehmet IV. zamanında haydutluğiyle tanınmış bir Osmanlı veziri. Anadolu'daki Türkmen boylarının ağası iken Yeniçeri etkisiyle işten çıkarıldığı için Kastamonu'da ayaklanarak, o sırada başkaldırmış olan İbşir Paşa ile birleşmişti. İbşir'in sadrazamlığında tekrar Türkmen Ağalığına atanmıştı. Fakat İbşir, İstanbul'da öldürülünce, Abazalık gayretiyle onun hıncını almak üzere yine ayaklanmış ve 1656 da kendisine vezirlikle Diyarbakır valiliği verilmiş, oradan da Halep valiliğine gönderilmişti. Köprülü Mehmet Paşa sadrazam olunca, onu da Erdel yani Transilvanya seferine çağırmış, fakat Abaza Hasan, haydutları ortadan kaldıran Köprülü'nün kendisini de öldürteceğinden korkarak, sadrazamın şiddet göstermekte olduğu bahanesiyle tekrar başkaldırmıştır. İçlerinde vezirler de bulunan 15 kadar vali ile beyi başına toplamış ve devlet, Macaristan içerlerinde savaş ile uğraşırken, bütün Anadolu'da korkunç bir ayaklanma hareketi uyandırmıştır. Hattâ padişahın telâşlanarak direnmesi üzerine, Köprülü Erdel'den İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Abaza Hasan Paşa, Anadolu serdarı sıfatiyle üzerine gönderilen Diyarbakır valisi Murtaza Paşa'yı da bozguna uğratmıştır. Fakat kış gelip de başındaki kalabalık orduyu beslemek güçlüğü başgösterince, Murtaza Paşa ile Halep valisi Tutsak Ali Paşa, önce A. nın emri altındaki bölük başılariyle yeniçeri ve levent başlarını kandırıp ayırmışlar, Hasan Paşayı da padişaha affettireceklerini vadederek Halep'e getirdikten sonra, bir gece ansızın kendisiyle emri altındaki suç ortaklarını öldürterek başlarını İstanbul'a göndermişlerdir.

ABAZA KESİMİ, XVII. yüzyıl ortalarına doğru İstanbul'da moda haline gelmiş bir giyiniş. Abaza Mehmet Paşa'nın giyimi örnek tutularak meydana geldiği için bu adı almıştır.

Abaza kesimi kaftan, abazalı kavuk ve abaza tarzı raht (yani at takımı) ve kılıç o devir İstanbul'unun ileri gelenleri arasında bir süre yer tutmuştur.

ABAZA MEHMET PAŞA (ölm. 1634), Yeniçeri ocağı çığırından çıktığı zamanlarda ocağın ortadan kaldırılması için ilk defa uğraşan ve bu yüzden devlete karşı ayaklanan bir Osmanlı veziri.

1607 de Koca Murat Paşa tarafından yakalanan Canbulatoğlu Ali Paşa'nın hazinedarı iai. Yakışıklı ve kahraman tavırlı bir genç olduğu için Yeniçeri ağası Halil Ağa'nın şefaatiyle ölümden kurtulmuş ve onun hizmetine girmiştir. Bir yıl sonra Halil Paşa «Kaptan-ı Derya» olunca Abaza Mehmet'i de «Derya Beyliği» ne getirmiştir. 1620 de yine Halil Paşa sadrazam ve «Serdar-ı Ekrem» sıfatiyle İran seferine giderken Maraş beylerbeyisi olarak emri altında bulunmuştur. O yıl padişah Osman II. ile Hotin seferine giden Abaza Paşa, bu savaşta, yeniçerilerin nasıl çığırından çıkmış ve ocağın ne derece bozulmuş olduğunu yakından görmüştü. Hotin seferinden dönüşünde Erzurum valiliğine gönderilmişti. Osman II. nin yeniçeriler tarafından öldürülmesi üzerine, bu genç padişaha bağlı ve yeniçerilere düşman olan Abaza Paşa Erzurum'da ocaklıları kırmaya başlamıştır. Onun yeniçerilere düşmanlığını körüklemekte «Abaza şeyhi» lâkabiyle tanınan mürşidi ve şeyhi Kayserili Abdürrahim Efendi'nin çok etkisi olduğu söylenir. Sıvas, Ankara ve Maraş valileri de Abaza ile birleşince büyüyen bu hareket, İstanbul'ca bir ayaklanma sayılmış ve Abaza Mehmet Paşa'ya karşı önce Cağalazade Mehmet Paşa ile Anadolu beylerbeyi İlyas Paşa gönderilmişse de, bir şey yapamıyarak geri döndükleri için, Çerkes Mehmet Paşa vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem sıfatiyle ayaklanmayı bastırmaya memur edilmiştir. Kayseri yakınındaki savaşta Abaza Paşa yenilerek Erzurum'a çekilmiştir. Erzurum'un iç kalesine yeniçerileri koymak şartiyle kendisine tekrar Erzurum valiliği verilerek işin kapatılması İstanbul'ca uygun görülmüştü. Fakat Abaza Paşa çok geçmeden iç kaledeki yeniçerileri öldürerek tekrar ayaklandığı ve üzerine gelen eski efendisi Halil Paşa'yı da Erzurum'da topla karşıladığı için, padişah Murat IV., Hüsrev Paşa'yı ordu ile Abaza üzerine göndermiştir. Hüsrev Paşa ordusu çabuk davranarak 1628 de Erzurum'u birdenbire kuşatınca, Abaza Mehmet Paşa savaşsız teslim olmayı hayırlı bulmuş ve Hüsrev Paşa onu alarak İstanbul'a getirmiştir.

Murat IV. Abaza Mehmet Paşa'nın hareketleri hakkındaki açıklama ve cevaplarından, hususiyle mert tavırlarından hoşlanarak suçunu bağışlamış ve kendisini Bosna valiliğine göndermiştir. Abaza Paşa Bosna, sonra Belgrat, daha sonra Vidin valiliklerinde iken savaşlarda yararlık göstermiş ve iyi bir asker olduğu hakkındaki ününü genişletmiştir. Lehistan seferi hakkında kararlar verilmek üzere İstanbul'a çağırıldığı zaman bir süre Murat IV. ün emri altında bulunarak, en yakın musahiplerinden biri olmuştur. Naima'nın anlattığına göre, Murat IV. bu yakışıklı ve kahraman tavırlı paşadan hoşlanır, onunla gezinmekten zevk alır, hattâ paşanın giyinişini bile taklideder olduğu halde, bir taraftan da kendisine güvensizlik gösterir ve günün birinde yine başkaldıracağı şüphesini beslermiş. Onun boğulmasında, padişahın bu şüphesiyle birlikte Müftü Yahya Efendi, Bayram Paşa ve Silâhtar Ağa ile musahiplerden bazısının telkinlerinin etkisi olduğu gibi, hususiyle o aralık Rumlar'la Ermeniler arasında çıkan bir mezhep meselesindeki anlaşmazlıkta, Abaza'nın Ermeniler'e yardım için onlardan rüşvet almasının padişaha haber verilmesi de rol oynamıştır.

Abaza Mehmet Paşa bilgisiz, fakat cesur ve harblerde yararlık göstermiş bir askerdi. Zamanında cesaretli bir vezir olarak tanınmıştır. Fakat onun tarih bakımından en kuvvetli tarafı, Yeniçeri Ocağı'nın bozulduğunu iyice görmüş ve Osmanlı ordusunun yenileşmesi, düzelmesi için uğraşmış olmasıdır.

ABAZA MEHMET PAŞA (ölm. 1771), bazı savaşlardaki yararlığiyle tanınmış Osmanlı vezirlerinden. Hekimoğlu Ali Paşa'nın ağalığından yetişmiş, 1754 te Türkmen Ağası, 1769 da Maraş Beylerbeyi, sonra Bender muhafızı, Hotin kalesini «kuşatma»dan kurtarmak için gösterdiği yararlık üzerine de, üç tuğlu vezir olmuştur. 1770 te de Silistre muhafızlığına atanmıştır. O yıl içinde asker toplamak üzere kendisine emanet edilen parayı israf etmek suçiyle vezirliği alınarak Köstendil'e sürülmüşse de, Kırım Hanı'nın aracılığı ile vezirliği geri verilerek Kırım seferine gönderilmişti. Memur edildiği Yenikale'ye gitmiyerek Kırım'ın Ruslar tarafından istilâsı sırasında donanmaya sığınıp Sinop'a geri döndüğü için başı kesilmiştir. İstanbul'a getirilen başı Üsküdar'da gömülüdür.

ABAZİ (Abasie), kas kuvvetinde ve duyarlıkta bozukluk olmaksızın yürüme yetisinin az veya çok kaybolması.

ABB [*ab* ok.], **Gustav** (doğ. 1886), tanınmış Alman bibliyotekçisi. Berlin Üniversitesi Bibliyotekçilik Enstitüsü doçentliğinde ve Prusya Devlet Bibliyoteği şube müdürlüğünde bulunmuştur. 1934 ten itibaren Berlin Üniversite Bibliyoteği müdürü ve Alman Kitapçıları Birliği'nin başkanıdır. Uluslararası kitap ödünç verme sisteminin tarafçısı olan Abb'ın etütleri arasında *Von Büchern und Bibliotheken* (Kitaplar ve bibliyotekler hakkında) adlı eser de vardır.

ABBADAN [*ābbādān*], Basra körfezinde Şatt-ül-Arap deltasında İran'a ait bir adanın ve bu ada üzerinde Anglo-Persian petrol şirketi tarafından kurulan petrol arıtım fabrikalarının doğurduğu ve geliştirdiği yeni bir şehrin adı. Ada, 60 km uzunluğunda ve 4-20 km genişliğinde olup hurmalıktır. Batısında Şat-tül-Arap, doğusunda Karun nehri ve onun kolu olan Behemşir ırmağı bulunur. Araplar buraya Ceziret-ül-sıdr derler. Vaktiyle Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında adanın kimin olduğu birçok tartışmalara sebebolmuş ve en son 1847 Erzurum Antlaşmasiyle İran'a bırakılmıştı. 1909 da Anglo-Persian petrol şirketi Muhammere şeyhi ile anlaşarak adayı kiralamış ve Güney İran'da Meydan-i Nahtun petrollerini borularla buraya kadar getirerek ada üzerinde büyük arıtım fabrikaları kurmuştur.

Abbadan arıtım fabrikaları çok büyük olup yıllık verimi 604 milyon tonu bulmaktadır. Fabrikayı İran petrol kuyularına bağlıyan ve Muhammere-Ahvaz'dan geçen petrol borularının uzunluğu 230 km dir.

ABBADÎ, Ebu Mansur-il-Muzaffer bin Ebu-l-Hasan (1097-1152), Arap vezir ve elçisi. Merv köylerinden Sinci-Abbad'da doğmuştur. Doğum yerine nispetle kendisine Abbadî denilmiştir. Emir diye tanınmış olan A., Bağdat'ta verdiği vaızlariyle bütün halk arasında büyük bir rağbet kazanmıştı. Becerikliği ve söz söylemekteki yeteneğinden dolayı halife Muktefî, kendisini Selçuklular'dan Sancar'a elçi olarak göndermişti. Gene bir elçilikle Huzistan'a giderken Askerîmükrem'de ölmüştür.

ABBADIE [*abadī* ok.], **Antoine-Thomson d'** (1810-1897), Fransız gezgini. Habeşistan ve Galla ülkelerinde keşif seferleri yapmıştır, (1837-1848). 1867 de Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1882 de Saint - Dominique rasatanesinden Venüs yıldızının güneş üzerinden geçişini gözlemiştir. Başlıca eseri *Habeşistan'ın Geodesisi*dir. Dublin'de doğmuş olan kardeşi **Arnaud - Michel d' Abbadie** (1815-1893) kendisiyle birlikte Habeşistan ve Galla ülkeleri gezilerine katılmış, *Habeşistan'da on iki yıl* adlı eseri yazmıştır.

ABBADIE [*abadī* ok], **Jacques** (1654-1727), Fransız protestan din bilgini. Berlin ve Londra'daki Fıransız protestanlara mahsus kiliselerde papazlık yapmıştır. Hıristiyanlığa ve tarihe ait önemli eserleri vardır.

ABBADOĞULLARI [Benî Abbad] (1023 - 1091), Eski Endülüs'te (İspanya) hüküm sürmüş olan Emevî Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan birçok küçük devletlerin en kuvvetlisi ve kültür bakımından en yüksek olanı. İşbilye(Sevilla)de kurulan bu devlet, öteki küçük devletleri yenerek kendi hükmü altına almıştı. Devleti kuran Kadî Ebu-l-Kasım Muhammed'dir.

Kadî Ebu-l-Kasım'ın ölümü üzerine(1041)yerine el-Mu'tadıd Billah lâkabiyle oğlu Abbad geçmiştir. El-Mu'tadıd'ın ölümünden sonra (1068) oğlu Muhammed II., el-Mu'temid Alellah lâkabiyle babasının yerine gelmiştir. Mutemid, eli altındaki yerleri genişletmiş ve Kurtuba(Córdoba)yı da alarak, oğlu Zafir Billâh'ı buraya vali yapmıştır. Tulaytıla (Toledo) hükümdarı Yahya b. Zünnûn tarafından gönderilen Cerir ibni Ukaaşe, Zafir'den Tulaytıla'yı alıp kendisini öldürmüştür. Mu'temid, burasını tekrar almaya muvaffak olmuş ve bu sefer öteki oğlu Me'mun'u vali yapmıştı.

1091 de Murabitler'den Yusuf Taşfin, uzun bir savaştan sonra Tulaytıla'yı almış ve bu arada Me'mun da öldürülmüştü. Murabitler, Mu'temid'den İşbilye'yi de alıp Abbadoğulları hükümetine son vermişlerdir. Abbadoğulları'ndan hükümdar olanların hepsi bilgin ve şair idiler.

ABBAİTİS, Mysia (Karesi) ile Phrygia sınırında Gediz, Simav ve Kirmasti çaylarının kaynaklarını aldıkları ve bugün aşağı yukarı Uşak ve Şaphane dağı bölgelerini karşılıyan dağlık alana, eskilerin verdikleri ad. Bölgenin bu adı Strabon'un coğrafya eserinde pek açık olarak gösterilmiş bulunmaktadır.

ABBAS, Emevi komutanlarından. Halife Velid I. in oğludur. Bizanslılar'a karşı yapılan savaşlarda yararlıklariyle

tanınmıştır. Anadolu içlerine birçok akınlar yapmış, Irak valisi Yezid-ül-Mühelleb'in ayaklanmasını bastırmakta hizmet etmiştir.

ABBAS (ölm. 838), halife Me'mun'un oğlu. Babası zamanında Elcezire valisi idi. Bizanslılar'a karşı yapılan savaşlarda yararlık göstermiştir. Babasının ölümünden sonra, önce kardeşine bağlı kalmışsa da sonradan el-Mutasım'a karşı halifeliğe hak iddiasına kalkışmış ve tutularak hapsedilmiştir. Cezaevinde iken ölmüştür.

ABBAS (ölm. 1147), Irak Selçukluları emîrlerinden. Kendisini yetiştirmiş olan Rey emîri Cevher'in İsmailliler tarafından öldürülmesi üzerine hükümdar Gıyasüddin Mes'ut zamanında Rey emiri olmuş, efendisi Cevher'in öcünü almak bahanesiyle binlerce İsmailli'yi kılıçtan geçirmiştir. Başarıları dolayısiyle Selçuklular'ın dikkatini çekmiş ve ileride bir tehlike olmaması için merkeze çağrılıp öldürülmüştür.

ABBAS (568-653), Peygamber Muhammed'in amcası ve Abdülmuttalib'in en küçük oğlu. Lâkabı Ebu-l-fadl'-dır. Kureyş'in başkanlarından ve zenginlerindendi. Peygamber'den ancak iki üç yıl yaşlı idi. Hacılara su dağıtmak ve Kâbe'nin her türlü düzenini korumak görevini üstüne almış bulunması, o zaman hatırlı olarak tanındığını gösterir. Akıllı ve çok cömert bir adam olduğu da kuvvetli söylentiler arasındadır. Hicretten sonra Müslümanlığı kabul etmiş ve Bedir savaşında Mekkeliler'in safında bulunmuş olması, onun aleyhinde bulunanlarca daima ileri sürülmüş ise de, Abbas'ın bir süre müslümanlığını gizli tuttuğu ve Mekke'de iken yeğenini düşmanlara karşı koruduğu, Hicretten sonra da Mekke'deki haberleri Peygamber'e gizlice ulaştırdığı hakkında, kuvvetli söylentiler vardır.

Medine'ye göçtükten sonra Huneyn savaşında Peygamber'in yanında bulunmuş ve yararlık göstermiştir. Abbasî halifeleri, onun oğlu Abdullah'ın neslinden gelmiştir.

ABBAS [Hoca Molla Abbas] (1830-1899), Azerbaycan'lı Türk şairi. Şiirdeki takma adı «Şu'le» dir. Hindistan'ı, İran'ın birçok yerlerini, Arap ülkelerini, Mısır'ı, Kafkasya'-yı dolaşmıştır. Bir divan tutacak kadar şiirleri varsa da basılmamıştır.

ABBAS, el-Abbas bin Amr-ül-Ganevî (ölm. 917-918), Abbasîler devrinin tanınmış komutan ve valilerinden. Bahreyn Karmatîleri'nin başı olan Ebu Sait-ül-Cennabî ile yaptığı savaşta tutsak düşmüş ve sonra salıverilmiştir.

Halife el-Müktefi Billâh zamanında bir aralık Kum, Kâşan ve en sonra Diyar-ı Muzar valiliklerinde bulunmuştur.

ABBAS, Tufarkanlı Âşık, Azerbaycan'da tanınmış halk şairi. XVI. ve XVII. yüzyıllar arasında yaşadığı sanılmaktadır. Hayatı hakkındaki bilgi, bir hikâye halindedir. Bu hikâyeye göre yoksul olan Abbas, bir kıza âşıktır. Sevgilisi Peri Hanım'ı yoksulluğundan dolayı kendisine vermek istemiyen kızın zengin ailesi ve rakipleri âşıka çok eziyet ederler. Birçok maceralardan sonra nihayet Şah Abbas'ın emriyle Abbas, sevgilisine kavuşur. İran ve Kafkas Azerbaycanlariyle Kars ilinde anlatılan bu hikâye, Abbas tarafından söylenen veya ona yastanan birçok şiirlerle süslenmiştir.

ABBAS I., Safevî (1557-1628), «Büyük» lâkabiyle tanılan İran şahı, Muhammed Hudabende'nin oğlu ve Safevîler'in beşincisi. Herat'ta babasına karşı ayaklanarak Kazvin'i ele geçirmiş ve 1587 de otuz yaşında iken hükümdar tanınmıştı. 43 yıl kadar İran şahlığında bulunmuştur. Şah İsmail II. nin ve babasının kötü yönetimleriyle çok düşen İran Devleti onun zamanında kalkınmış ve ilerlemiştir.

ABBAS I., SAFEVÎ

Yeniçerilere benzetmek suretiyle Gürcü ve Ermeni delikanlılarından toplatıp müslüman ettiği gençlerden meydana getirdiği ve Tüfekçi adını verdiği yeni bir ordu kurmuş, Şahseven adiyle de Türk halkından bir hassa askeri meydana getirmiştir.

Bu suretle İran askerliğini düzelterek, ilkönce 1597 de Herat yakınlarında Özbekler'i yenmiş ve onlardan Meşhed'i geri almıştır. Abbas I. 1600 de Avrupa'ya bir heyet göndererek Osmanlılar'a karşı birleşme teklif etmiş ve bu müracaat, hususiyle İngilizler'ce iyi karşılanmıştır. A. Osmanlılar'ın Avrupa seferleri ve Anadolu ayaklanmalariyle uğraşmasından faydalanarak, Mehmet III. ün son yıllarından Murat IV. ün ilk saltanat yıllarına kadar, Osmanlı Türkleri'ne hayli zararlı olmuştur. 1603 te Osmanlılar'ın sayıca az olan ordusuna karşı Tebriz yakınlarında Sufyan savaşını kazanmış, Tebriz, Erivan (Revan) ve Kars kalelerini almıştır. Eline geçen Türk tutsaklarını, mezhep ayrılığı gayretiyle hatıra gelmiyecek işkencelerle öldürtmüştür.

Kuyucu Murat Paşa'nın İran üzerine yürüyerek Tebrizi yıkması üzerine, Şah Abbas, Osmanlılar'la barışa yanaşmış ve Murat Paşa'nın ölümünden sonra onun yerine sadrazam ve İran seraskeri olan Nasuh Paşa ile, her yıl iki yüz yük ipek vermek şartiyle, 1618 de Serav Antlaşması'nı imzalamıştır. Elçisi Kasım Bey ipek vergisini, dört fil ve bir gergedanla başka hediyeleri, o yıl sonunda İstanbul'a getirmişti. Fakat Osman II. nin öldürülmesi ve Anadolu'da haydutluğun alıp yürümesi üzerine Osmanlı yönetimi yeniden karışınca Şah Abbas, Bağdat ve yöresi ile Musul ve Diyarbakır'a kadar Türk ellerini almıştır. Hattâ İstanbul'a karşı ayaklanan Erzurum valisi Abaza Mehmet Paşa'ya yardım için asker göndermek teşebbüsünde dahi bulunmuştur. Öte yandan Gürcistan'ı da istilâ etmiştir.

Abbas I. İngilizler'in yardımiyle Basra körfezindeki adaları ve Hürmüz'ü Portekizler'in elinden almış ve eski bir ticaret limanı olan Hürmüz'ün yerine Gümrü'yü geçirerek, ona Bender-i Abbas adını vermiştir.

Abbas I. in İran'ı ilerletmek, şehirler, yollar, köprüler ve saraylar yaptırmak bakımından çalışmaları siyaset başarıları kadar parlaktır. İsfahan'ı devlet merkezi yapmış, saraylar ve anıtlarla süslemiş, memlekette haydutluğu azaltarak yolları güven altına almıştı. Bazı tarihçiler onun elli yıla yaklaşan uzun saltanat ve başarı yıllarını Osmanlılar'daki Kanunî Süleyman devrine benzetirler ve «Abbas I., İran'ın Süleyman'ıdır» derler. Bilginleri ve edebiyatçıları korumuştur. Kendi şiirleri de vardır.

Kendine «Büyük» sanını kazandıran meziyetleri ile beraber eline geçirdiği şehirlerin halkını ve tutsakları öldürtmek, işkence yaptırmak, hattâ yerine geçmek istediği şüphesiyle oğlunu öldürtmek, öteki oğlunun gözlerini çıkartmak gibi zalimlikleri vardı. Abbas I., Mazenderan'daki Ferahâbâd sa-

rayında yetmişini geçkin olduğu halde ölmüştür. Yerine, içki düşkünlüğünden ve zalimliğinden başka bir vasfı bulunmıyan torunu Şah Mirza Safevî geçmiştir.

ABBAS II., Safevî (1633-1666), İran Safevî soyunun yedinci şahı. Abbas I. in torunu ve Şah Mirza'nın oğlu olup 1642 de dokuz yaşlarında İran tahtına geçmiştir. Yirmi dört yıl kadar süren şahlık devri çok sönüktür. İçkiye ve sefahete düşkün olduğundan otuz üç yaşında ölmüştür.

ABBAS III., Safevî (1731-1736), İran'da Safevîler'in sonuncu şahı. Tahmasp I. in oğlu olup Nadir Şah tarafından sekiz aylık bir çocuk iken 1732 de İran tahtına çıkarılmış ve dört yıl kadar İran şahı tanınmıştır.

ABBAS AĞA, Mehmet IV. ün annesi Turhan Sultan'ın zenci ağalarından. 1668 de Muslih Ağa'nın ölümü üzerine Darüssaade ağalığına atanmış ve 1671 de işinden çıkarılarak emekliliğini geçirmek üzere Mısır'a gönderilmiş ve orada ölmüştür. İstanbul'da Beşiktaş'ta bir cami yaptırmış, Fatih devrinde, Aksaray yöresinde Molla Gürani mahallesinde Selçuk Hatun tarafından yaptırılıp sonradan yanmış bulunan camiyi de yeniden yaptırmıştır. İstanbul'un türlü yerlerinde on iki, Üsküdar'da iki çeşme, İstanbul'da iki hamam, bir okul ve bir sebil de yaptırmıştır. Beşiktaş'ta yaptırdığı caminin bulunduğu mahalle, Abbas Ağa'nın adiyle anılmaktadır. Son yıllarda burada, aynı adı taşıyan bir de küçük park yaptırılmıştır.

ABBAS bin el-Ahnef (ölm. 808), Arap şairlerinin ünlülerinden. Bütün şiirleri aşka dairdir. Cürcan hükümdarlarından Soltekin'in torununun oğlu, ünlü şair İbrahim bin el-Abbas-ül-Solî'nin dayısıdır. Bağdat'ta ölmüştür. Divanı basılmıştır.

ABBAS bin Fırnas, Endülüs'lü bir islâm bilgini. IX. yüzyılda yaşamış olduğu söylenir.

Vakti gösteren bir yaraç bulmuştur. Kollarına kanad takarak uçma denemesi yapmış ve biraz da uçmağa muvaffak olmuştur. Evinde yıldızların hareketlerini gösteren bir yer yapmış olduğu da söylenir.

ABBAS bin Melik-ül-Mücahit (ölm. 1376), Arap hükümdar ve tarihçilerinden, Yemen Resuliye Devleti hükümdarlarından. 1362 de babasının ölümünden sonra merkezleri olan Zabid'de tahta geçmişti. El-A'lam'da *Buğyetü zevilhimem fi-t-ta'rifi bi ensab-il-Arabi ve'l Acem* adlı geneoloji(ensab)ye ait bir eser ile, *el-Ataya-s-seniyye fi-l-menâkıb-il-Yemeniyye* adlı bir eser yazmış olduğu ve İbni Hallibikân tarihini de kısalttığı kaydedilmektedir.

ABBAS bin Mirdas, Peygamber Muhammed zamanının tanınmış şairlerinden. VII. yüzyıl başlarında ölmüştür. Mensup olduğu Süleym boyundan dokuz yüz atlı ile Mekke'nin fethinde bulunmuştur. Şiirlerinden birkaçı *Eganî*'de ve İbni Hişam'ın *Siyer*'inde görülür. Kendisi, şarap içmeyi İslâmlıktan önce yerenler arasındadır.

ABBAS EFENDİ, Abdülbaha (1841 - 1921), Babîler'den Bahaullah adiyle anılan Mirza Hüseyin(1817-1902)in büyük oğlu. Bahaîlik'i kuranlardandır. Tahran'da doğmuştur. İran'da Bahaîler aleyhine yapılan kovuşturma üzerine, babası ve üvey amcası Subh-i ezel adiyle tanınmış Mirza Yahya ile birlikte, 1856 tarihinde Bağdat'a gelerek Osmanlı hükûmetine sığınmıştır. Osmanlı hükûmeti İran'ın sürekli müracaatı üzerine, on yıl sonra kendilerini Edirne'ye yerleştirmiştir (1866). Fakat bunlar Babîlik'i yaymak teşebbüslerine giriştiklerinden ve iki kardeş, yani Mirza Hüseyin'le Yahya tarafçıları arasında prensip ayrılığı ve geçimsizlik başlamış olduğundan, Osmanlı hükûmeti bunları biribirinden ayırmak kararını vererek Yahya (Subh-i-ezel) ile tarafçılarını Kıbrıs'a, Bahaullah ile arkadaşlarını Akkâ'ya göndermiştir. Bu iki kardeş «Babî» adiyle yeni bir mezhep kurmuş olan Mirza Ali Muhammed'in halifeleri idiler. Abbas Efendi 1902 de babasının ölümü üzerine Bahaîlik'in başkanı olmuştur. Bahaîlik mensupları kendi aralarında Abbas Efendi'ye Şems-i ezel, Gusn-i â'zam ve Aka-yi sırr-ul-lah dahi derler.

ABBAS EFENDİ

Meşrutiyetin ilânına kadar (1908) Abbas Efendi Akkâ'da kalmış, sonra Hayfa'ya nakletmiştir. Bu tarihten pek az sonra İskenderiye'ye geçmiş, 1911 de Londra, Paris, Mısır, 1912 de Amerika ve Almanya'yı gezmiş, 1913 te tekrar Hayfa'ya dönmüştür. A. nin Babiler tarihine dair yazdığı eser Brown tarafından *Travellers Narrative to Illustrate the Episode of the Bab*, [Cambridge, 1891] adiyle İngilizce'ye çevrilmiştir. Abbas Efendi, Hayfa'da ölmüştür. Oradaki kabri Bahaîler'in ziyaret yeridir. Kabrinin üstünde tarikatin sembolü olmak üzere daima beyaz güller bulunmaktadır. Kendisinden sonra Bahaîlik'in başına büyük torunu Şevki Efendi geçmiştir.

ABBAS HALİM PAŞA, Mehmet (1866 - 1934), Mısır prenslerinden Halim Paşa'nın ikinci oğlu ve Osmanlı Devleti sadrazamlarından Sait Halim Paşa'nın kardeşi. Kahire'de Şubra'da doğmuştur. Öğrenimini İsviçre'de yapmış, hayatının önemli bir kısmını İstanbul'da geçirmiştir. 1895 te hıdiv Tevfik Paşa'nın kızı Hatice Hanım'la evlenmiştir. Meşrutiyet'ten önce Devlet Şûrası üyesi olmuş, kardeşinin sadrazamlığı zamanında Bursa valiliğine gönderilmiştir. Burada bir yıldan biraz fazla kaldıktan sonra, 1915 yılında nafıa nazırlığiyle Sait Halim Paşa kabinesine girmiş, mütarekeden sonra İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştür. İki yıl sonra serbest bırakılarak evvelâ İstanbul'a gelmiş, sonra da Mısır'a gitmiştir. 1934 te Kahire'de ölmüştür. A., nazik, iyilik yapmasını sever bir kişiydi. Türkçe'den başka İngilizce, Fransızca ve Arapça da bilirdi. Bilgili ve yordamlı kimseleri korurdu. Şair Mehmet Akif ile ressam Halil Paşa onun değerbilirliğini görmüş olan sanat adamlarımızdandır.

ABBAS HALİM PAŞA

ABBAS HİLMİ PAŞA (1874 - 1945), Osmanlı İmparatorluğunun fermaniyle Mısır hıdivi olanların sonuncusu. Hıdiv Tevfik Paşa'nın oğlu olup İskenderiye'de doğmuştur. Önce Mısır'da prenslere mahsus okulda, sonra iki yıl İsviçre'de okumuş, Viyana'da Theresianum'da okurken

babasının 1892 de ölümü üzerine 18 yaşında Hıdivliğe geçmiştir. Abbas Hilmi Paşa'ya İkinci Abbas Hilmi de denir.

A. nın hıdivliği zamanında İngilizler, Mısır'ın içişlerine karışmalarını ve Mısır'daki İngiliz işgal kuvvetlerinin sayısını artırmışlardır. Osmanlı komiseri olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa bir şekilden ibaret olan görevine devam etmekle beraber, birinci plânda rol oynıyan İngiliz komiseri Lord Cromer ve ondan sonra yerine gelen Lord Kitchenerdi. Aynızamanda serdar sanını taşıyan Kitchener, çoğunu Mısırlılar'dan meydana getirdiği ordu ile Sudan seferini yapmış ve İngiltere ile Fransa arasında uzun siyasî tartışmalara sebebolan Faşoda (Fashoda) meselesi bu seferin sonunda meydana çıkmıştı.

ABBAS HİLMİ PAŞA

Abdülhamit II. nin Abbas Hilmi Paşa'ya verdiği hıdivlik fermanında Mısır'ın yönetimi ve sınırları hakkında bazı değişikliklerden bahsedilmesi, hele o zamana kadar Mısır jandarması tarafından beklenen Akabe'nin bundan sonra Hicaz iline katılarak Osmanlı askerinin muhafazasına verilmek istenmesi, Akabe körfezi ağzındaki Tiran adasının Hindistan yolu üzerinde çok elverişli bir deniz üssü haline geçebilmesi ihtimalinden dolayı, İngiltere'nin şiddetli itirazlarına sebebolmuş, uzun tartışmalardan sonra mesele İngiltere'nin istediği şekilde, yani eski halin muhafazası yolunda kapatılmıştı. Akabe meselesi (b. bk.) denen bu olay, 1906 Hicaz demiryoliyle Mısır'a ait bazı meselelerden dolayı, Babıâli ile İngiltere hükümeti arasında meydana gelen olaylarla birlikte tekrar canlanmışsa da, İngiltere hükûmetinin gösterişli tehdidi üzerine Akabe eski durumda kalmıştır.

Mısır'da milliyet hareketleri de Abbas Hilmi Paşa zamanında gelişmiş ve ilk siyasî dernek kurulmuştur. İngiliz çıkarlarına fazla hizmet ettiği için nazırlar başkanı ve dışişleri nazırı Butrus Gali Paşa, 20 şubat 1910 da, bu millî ve siyasî dernekten bir genç tıbbiyeli tarafından öldürülmüştür.

İngiliz eğemenliğinin aleyhinde ve Türkiye'ye dost olarak tanılan Abbas Hilmi Paşa, Mısır'da siyasî ve sosyal alanlarda önemli bir şey yapmamış, yahut yapmaya imkân bulamamıştır. 1894 ten itibaren her yıl Avrupa'da, çok kere İsviçre, Fransa ve İngiltere'de geziler yapmayı âdet edinmiş olan hıdiv, «Mahrusa» adlı yatiyle İstanbul'a geldikçe Abdulhamit II. den iltifatlar görür, nişanlar alırdı.

1914 te Birinci Dünya Harbi başlayıp da Osmanlı Devleti Almanlar'la birleşince, İngiltere, Osmanlılar'ın Mısır üzerindeki haklarını sona ermiş saymış ve o sıralarda İstanbul'da bulunan Abbas Hilmi Paşa da hıdivlikten ayrılmıştır. Fakat Türkiye'ce onun hıdivlik sıfatı, 24 temmuz 1923 tarihindeki Lozan Antlaşması'na kadar tanınmıştır.

Abbas Hilmi Paşa'dan sonra amcası ve hıdiv İsmail Paşa'nın oğlu prens Hüseyin Kâmil, İngiltere tarafından yerine getirilmiş ve «hıdiv» sanı «sultan» lâkabına çevrilmiştir. Abbas Hilmi paşa, 1923 ten sonra birçok vaktini Avrupa'da geçirmiş, Türkiye'de bazı ekonomik teşebbüslere girişmiş, hayatının son yıllarını geçirdiği İsviçre'de ölmüştür.

ABBAS KULU AĞA (1794-1846), Azerî şair, yazar ve tarihçi. Bakû hanları soyundandır. Şiirde takma adı «Kudsî» dir. Bakû yöresinde bir köyde doğmuştur. Farsça ve Arapça öğrenmiş, 1820 de Tiflis'te Rus hizmetine girmiş, Rus dili ve eserleri araciyle Avrupa fikir ve akımlarını tanımıştır. 1833-1835 yıllarında Kuzey Kafkasya, Rusya, Ukrayna, Letonya, Litvanya ve Polonya'da dolaşmıştır. Bu gezi ona Batı kültürünü daha yakından tanımak imkânını vermiştir. Dönüşünde Bakû şehrinde yerleşmiş ve eserlerini yazmaya başlamıştır. Hayatının sonlarını, Rus hizmetinden çekilmiş olarak, tamamiyle kitapları ve arkadaşları arasında geçirmiştir. Hacca gitmek üzere yola çıkmış, İstanbul'a uğramış, orada Türk devlet adamlariyle temas etmiş, Hacda iken ölmüştür. Mekke ile Medine arasında, Vadî-i Fâtıma'da gömülüdür.

ABBAS KULU AĞA

Abbas Kulu Ağa'nın büyüklü küçüklü 14 eseri vardır. Bunlardan bir kısmı, yazarın tamamiyle islâm kültürünün etkisi altında kaldığı zamanların mahsulüdür; başka bir kısmında ise, Avrupa kültürünü benimsemiş olarak görülür.

Bilimsel eserlerinin çoğu Arapça ve Farsça yazılmıştır. Şiirlerinin bir kısmı Türkçe'dir. Eserlerinin en önemlisi *Gülistan-i İrem* adlı farsça yazılmış büyük Şirvan ve Dağıstan tarihidir. 1841 de yazılmış olan bu eser, 1926 da Bakû'da basılmıştır.

ABBAS MİRZA (1789-1833), İran'da hüküm süren Kaçar hanedanının ikinci hükümdarı, Fetih Ali Şah'ın oğlu ve veliahtı. Fetih Ali Şah'ın büyük oğlu Mehmet Ali Mirza'nın anası Kaçarlar'dan olmadığından, bu Türk hanedanını kuran Aka Mehmet Han, anası da Kaçarlar'dan olan Abbas Mirza'nın Fetih Ali Şah'a veliaht olmasını tavsiye etmiş, kendisine «Nâib-üs-saltana» sanını vermiştir.

Babası zamanında Azerbaycan genel valisi ve komutanı olan Abbas Mirza, İran'ın siyasî güçlükler içinde çırpındığı zamanlarda dış ve iç siyasette büyük rol oynamıştır. Osmanlı ve İran ülkelerini istilâ etmek hırsını besliyen Rus Çarlığı, bu zamanlarda bir yandan Tuna boylarına yaklaşırken, öte yandan da Kafkaslar'ı aşmaya başlamıştı. Dünyaya eğemen olmak emeli peşinde koşan Napoléon ise, Türkiye-İran yoliyle Hindistan'a gitmek arzusundaydı. Bu durum karşısında Kaçarlar'la Osmanlılar'ın biribirlerine yardımcı ve bağlaşık olmaları gerekirken, Abbas Mirza, Rumeli'de uğraşan Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgelerindeki anarşiden faydalanmak hevesine kapılmış, Ruslar karşısındaki yenilginin acısını, buralarda kazanacağı zaferlerle gidermek umudiyle entrikalar çevirmeye koyulmuştu.

Napoléon, İngilizler'e karşı Osmanlı ve İran devletlerini kazanmak istediğinden, çarlığın bu iki devleti tehdideden siyasetinden faydalanmaya çalışıyordu. Bu amaçla General Sébastian'ı İstanbula, General Gardane'ı da Tahran'a göndermişti. Generaller Rus tehlikesine karşı Osmanlı ve İran hükûmetlerine Fransa'nın yardımını vadedecekler, ve buna karşılık olarak bu hükûmetleri İngiltere aleyhine çevireceklerdi. Hattâ Fransa'nın teşvikiyle Osmanlı-İran devletleri arasında bir bağlaşma hazırlığında bulunmak için, Babıâli tarafından Refi Efendi de elçi olarak İran'a

gönderilmiş ve müspet bir sonuç almadan geri dönmüştür. Fakat, Abbas Mirza, Napoléon'un aldatıcı vaitlerine inanmış, Türkiye yoliyle Azerbaycan'a giren, Gardane heyetini, karargâhı olan Tebriz'de büyük törenlerle karşılamıştır (1806).

Gardane, Napoléon'un hayranı olan Abbas Mirza'yı Fransa'ya samimî bir dost bulmuştu. İran askerlerini ilerde Fransız ordusunun Hindistan'a doğru yapacağı hareketin öncüsü olarak yetiştirmek üzere Nopléon'un, göndermiş olduğu subayları ordusunun eğitimine memur eden Abbas Mirza, Fransa'nın dostluğuna güveniyor, bu dostluktan çok şeyler bekliyordu. A., Fransız subaylarından askerlerini yetiştirmek hususunda geniş surette faydalanmaya çalışmış, ordusuna Avrupa tekniğini sokmuştur.

Gardane, İngiliz-Fransız rakipliğinin en şiddetli devrinde, Tahran'daki İngiliz tarafçılarına karşı en kuvvetli yardımcısı olan veliahta dayanıyor, İngiliz politikacılarını Tahran'a sokturmuyordu. Abbas Mirza, Ruslar'ın zaptettikleri Gürcistan'ı geri alarak yönetimindeki Azerbaycan'ı genişletmeyi, İngiliz yardımiyle bir gün tahta geçmek emelini besliyen büyük kardeşi Mehmet Ali Mirza'ya karşı mevkiini sağlam tutmayı Fransa'nın dostluğundan bekliyordu. Fakat Abbas Mirza'nın bu umudu boşa çıkmıştı. Napoléon Bonaparte Avrupa'da baş gösteren olaylar karşısında Hindistan hulyasiyle, İran'ı korumak siyasetinden vazgeçmişti. Çarlık karşısında yalnız kalan İran, 1813 te Gülistan Antlaşmasiyle Gürcistan'ı, kesin surette Ruslar'a bırakmak zorunda kalmıştı.

Fetih Ali Şah devrine kadar bir İran tarihi yazmış olan Sir John Malcolm'un beceriğiyle Tahran'da bu sefer de İngiliz siyaseti hâkim olmaya başlamıştır.

Abbas Mirza, Napoléon'un dönekliği yüzünden kaybettiği siyasî erki kazanmak için, Osmanlı İmparatorluğu'nu zorlıyan olaylardan faydalanmak istemiştir. Babıâli'nin erkinin sarsılması, Bağdat'tan Erzurum'a kadar olan bölgelerdeki valilerle yerli paşaların başlıbaşlarına hareket etmelerine, birbirleriyle çarpışmalarına meydan vermişti. Abbas Mirza bu durumu fırsat bilerek 1821 de Bayezit, Muş sancaklarını istilâ, Diyarbakır'a kadar uzanan bölgeleri yağma ve kendisine karşı gönderilen Cebbarzade Celâlettin Paşa ordusunu perişan etmiştir. Bu başarısiyle yeniden parlıyan talii, bu sırada Kermanşah valisi olup tahtının rakibi bulunan ve İngilizler tarafından da korunan Mehmet Ali Mirza'nın ölümiyle bir kat daha parlamıştır. Bu prense ait olan ve Basra körfezine kadar uzanan bölge de kendi yönetimine geçmiştir. Bu suretle Osmanlı İmparatorluğu'nun Bağdat, Süleymaniye ve Basra illeri işlerine de karışmaya imkân bulmuş, buralardaki yerli vali ve paşalardan bazılarını da elde etmiştir. Abbas Mirza, Rumeli'de Mora ayaklanmasiyle uğraşan Osmanlı İmparatoruğu için Anadolu'da büyük bir tehlike olmuştu. Fakat ordusunda baş gösteren ve pek çok askerin ölümüne sebebolan kolera salgını, kendisini Osmanlı topraklarını boşaltarak Tebriz'e çekilmek ve İstanbul ile barış görüşmelerine girişmek zorunda bırakmıştır. Osmanlı delegesi bulunan doğu seraskeri Mehmet Emin Rauf Paşa ile barışı kararlaştırmak üzere Erzurum'a gelen (1823) İran delegesi, hem Fetih Ali Şah'ın, hem de Abbas Mirza'nın ruhsatnamelerini taşıyordu.

Abbas Mirza, bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu illeri işlerine karışmamayı yüklenmişken, sonraları sözünde durmamış, ölümüne kadar doğudaki Osmanlı valileriyle yerli paşalar arasına ayrılık sokmak, bunlardan bazılarını elde etmek yolundaki çalışmalarına devamdan çekinmemiştir.

Abbas Mirza, Gürcistan'ın kaybına bir türlü katlanamıyordu. 1826 da Çar Aleksandır I. in ölümünden faydalanarak Gürcistan'ı geri almak üzere, babasını Ruslar'a harb ilân etmeye sürüklemiştir. Fakat Rus generali Paskiyeviç, Abbas Mirza yönetimindeki İran ordusunu önce Gence yakınlarında (1826 eylûlünde), sonra da Abbasâbâd önünde (1827 temmuzunda) yenmiş ve İran, Türkmençayı Antlaşmasiyle Erivan, Nahcivan ve Ermenistan'ı Ruslar'a bırakmak zorunda kalmıştır (22 şubat 1828). Bu yenilgi Abbas Mirza'yı çok sarsmıştır. Öteden beri çekmekte olduğu böbrek hastalığı bu yüzden artmış, sonunda, o kadar özlediği tahta oturamadan, babası Ali Şah'ın hayatında, Meşhed'de ölmüştür. Öldüğü sırada Herat'ı kuşatmakta olan oğlu Mehmet Şah, onun yerine veliaht olmuş, dedesi Fetih Ali Şah'tan sonra Kaçarlar tahtına oturmuştur (1834).

ABBAS PAŞA(1815 - 1854), Osmanlı İmparatorluğu, Mısır valiliğini Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile ailesine verdikten sonra bu makama gelenlerin üçüncüsü. Mehmet Ali Paşa'nın oğullarından Tosun Paşa'nın oğludur. Cidde'de doğmuş, amcası İbrahim Paşa'nın ölümü üzerine, büyük babası henüz sağ iken, ailenin en büyüğü sıfatiyle 1848 de vali olmuştur.

Mehmet Ali Paşa zamanında hükûmet işlerinde bulunmuş olmakla beraber çok okumamış ve yenileşme fikirlerinden uzak kalmıştı. İstanbul'da ilân edilen Tanzimat fermanının Mısır'da uygulanmasına önce razı olmamış, sonra Babıâli'den Mısır'a gönderilen Fuat Efendi'(Paşa) nin gayretiyle bu ıslahat fermanı orada da ilân edilmiştir. Fermanın uygulanması için komisyon kurulmuşsa da görünür bir eser vermemiştir. Fuat Paşa aynı zamanda Mehmet Ali Paşa'nın mirasçılariyle vali arasındaki para varisliği dâvasını da halletmiştir. Abbas Paşa, büyük babasının zamanında takibedilen Fransız politikasının zararlı olduğuna inanarak İngiltere'ye yönelmiştir.

ABBAS PAŞA

A., Mehmet Ali Paşa'ya verilen ferman hükmünü değiştirerek, valiliğin aileden en yaşlı olana geçmesi usulünü kaldırmak ve kendinden sonra yerini, oğlu İlhami Paşa'ya bırakmak istiyordu. Bu amaçla oğlunu o tarihte Osmanlı padişahı olan Sultan Abdülmecit'e damat ettirdiği gibi, İngiliz erkinden de faydalanmaya çalışmıştır. Fakat ölümü, bu değişikliğe imkân bırakmamış, varislik usulünün babadan büyük oğula geçmesi ve Mısır valilerine Hıdiv sanı verilmesi hakkındaki fermanları, ancak ardasının ardası olan İsmail Paşa, Abdülâziz'den alabilmiştir.

Kahire ile İskenderiye arasında bir İngiliz kumpanyası tarafından yapılan demiryolu A. zamanında başlamış ve 1853 te tamamlanmıştır. Kırım harbine yardım için Abbas Paşa, Abdülmecit'e 20 000 kişilik bir kuvvet ve bir donanma gönderdiği sıralarda Kahire yöresindeki köşkünde birdenbire ölmüştür ki, bu ölümün zehirlenmeden ileri geldiğini söyliyenler vardır. Kâmil Paşa, Osmanlı tarihi hakkındaki eserinde, Çerkes kölelerin ağır bir cezadan kurtulmak için, onu boğarak öldürdüklerini yazmaktadır. Mısırlılar A. ya Birinci Abbas Hilmi derler. Hacı Abbas diye anıldığı da vardır.

ABBAS VESİM EFENDİ (ölm. 1761), XVIII. yüzyıl ortalarında İstanbul'da tanınmış ve eserler bırakmış bir Türk hekimi. Sultan Selim Çarşısı'ndaki dükkânında serbest hekimlik yapan ve halk arasında «Kambur Vesim» diye tanınan A. nin *Düstûr-ül-Vesim fi tıb-bil-cedîdi ve'l kadîm* adlı eseri hekimlik tarihimiz bakımından çok önemli sayılır. 1748 de yazılan ve iki cildi 2083 sayfa tutan bu basılmamış eserinin önsözüne Abbas Vesim, hekimliği Bursalı Ali ile Ömer Şifaî'den öğrendiğini anlatır ki, onlar da tanınmış ve eser yazmış Türk hekimleridir. Abbas Vesim, eserinin birinci kitabında baştan ayağa kadar organların hastalıklarından, ikincisinde kadın ve çocuk hastalıklarından, üçüncüsünde şişlerle yaralardan, dördüncüsünde tekil ve bileşik ilâçlardan bahseder. Sonunda da hekimlerin görevlerini yazar. İbni Sina gibi eski hekimlerin eserlerinden ve kendi ustalarından öğrendiklerini topladığı gibi, İstanbul'a gelen bazı yabancı hekimlerle de tanışarak işittiklerini ve bu arada Avrupalı birçok hekimlerin adlarını kaydetmiştir.

Abbas Vesim Efendi, heyetle de uğraşmış, Ahmet Mısrî adlı bir bilginden heyet ve Yanyalı Esat Efendi'den hikmet okumuş, heyete dair *Nehc - ül - bülûğ fi şerh - izzîc-il-Ulûğ* adiyle 1745 te bir eser de yazmıştır. Bileşik devalara ait olan *Vesile - tül - metâlib fi ilm - it - terâkib* adlı başka bir eseri ve bazı manzumeleri de vardır. Hattâ divanı olduğu da söylenir.

ABBASÂBAD, İran'da birkaç yer adı. 1 — Horasan dağlarının güney etekleri boyunca stepler içinde uzanan İngiliz ticaret yolu üzerinde, doğuda Sebzevar ile batıda Şehrud'dan geçen bu yolun hemen hemen ortasında, Abbas I. tarafından kurulan bir kasaba.

2 — Hazer denizinin güneyinde Mazenderan bölgesinde iki, Meşhed'in güneyinde bir kasaba.

ABBASE (777 - 825), Abbasî halifelerinden Mehdî'nin kızı ve Harunürreşit'in kızkardeşi. Güzelliği, zekâ ve maceralariyle tarihte ve edebiyatta iz bırakmış bir kadındır. Halifelik ailesinden üç kişi ile biribiri ardınca evlenmiş, kocalarının üçü de kendinden önce ölmüş olduğu için şair Ebu Nüvas, yazdığı bir manzumede Halife'ye, bir haini öldürmek isterse Abbase ile evlendirmesini tavsiye etmiştir. Harunürreşit, veziri Bermekoğulları'ndan Cafer .ile Abbase'nin bir arada, kendi meclisinde hazır bulunmalarından hoşlanırmış. O zamanki Müslümanlık göreneği buna elverişli olmadığından ikisini bir arada bulundurabilmek için aralarında nikâh kıydırmış, fakat Haşimoğulları'ndan olan bir kadını, vezir de olsa, o soydan gelmiyen birine vermek âdet olmadığından kendi meclisinden ayrı bir yerde buluşmamalarını da şart koymuş. Abbase ile Cafer birbirlerini sevdikleri ve nikâhlı da oldukları için gizlice buluşmaya başlamışlar. Çocukları da olunca meseleyi Halife haber almış. Söylentiye göre, Cafer'in öldürülmesine ve Bermekî (Bermekoğlu) ailesinin yokedilmesine bu olay sebebolmuş. Bazı Arap tarihçileri macerayı Bermekoğlu ailesinin yokolmasına sebebolan olaylardan biri olarak gösterirler. Bu aşk hikâyesi Arap şairlerini olduğu kadar, Batı yazarlarını da ilgilendirmiştir. Aimé Giron ile Albert Tozza'nın *Bağdat geceleri* adlı eserleri, doğu yazarlarından Curci Zeydan tarafından yazılıp Zeki Magamız'ın kalemiyle Türkçe'ye çevrilen *Abbase* adlı roman bunlardandır.

ABBASE, birçok yerin adı. 1 — (El-Abbase), aşağı Mısır'da Şarkiye ilinin Zagazig ilcesinde İsmailiye ile Ebu Hammad istasyonu arasında 2084 nüfuslu bir köy. Ortazaman'da bu yer Suriye yolu üzerinde ilk Mısır şehri olup hükümdarların avlanmak için konak saydıkları bir eğlence yeri idi. *Kasru Abbâse* Tulunlular tarafından kurulmuş, Eyyuplular devrinde gelişmiştir. Memlûkler devrinden beri sönük bir haldedir.

2 — Yukarı Mısır'da Kena ilinin Kus ilcesinde bir köy adı.

ABBASÎ: bk. VADAV

ABBASÎ, İran şahı Abbas I. zamanında 1600 tarihine doğru basılmış gümüş İran parası. Sonraları sürümden kalkmıştır. Abbasî adı şimdi İran'da dört «Şahî» karşılığı olarak kullanılmaktadır.

ABBASİLER, İslâm dinini kuran peygamber Muhammed'in amcası Abbas bin Abdülmuttalib neslinden gelerek Irak ve Mısır'da halifelik eden soy. Bu soy Emevîler'i yıkan büyük ayaklanma sonunda Irak'ta İslâm İmparatorluğu'nun başına geçmiştir.

Şöyle ki: Hicaz'da islâm diniyle birlikte bir de hükümet kuran peygamber Muhammed'in erkek çocuğu olmadığından Arap geleneğini güdenler, onun ölümünden sonra yerine ailesi olan Hâşimoğulları'ndan birinin geçmesini bekliyorlardı. Bunlar arasında peygamber Muhammed'in yerine geçebilecek iki kişi vardı: 1 — Amcası Abbas, 2 — Amcası Ebu Talib'in oğlu, damadı Ali.

Abbas, islâm dinine ancak Mekke alındığı sırada girmiş olduğundan, böyle bir iddiaya cesaret edememiş, aday olarak, daha çocuk iken Muhammed'e inanan, onun evinde büyüyen, sonra da damadı olan Ali'yi ileri sürmüştü. Fakat Peygamber'in yarattığı devrimi çok iyi kavrıyan, eski geleneklerden çok, bu devrimin ruhuna bağlı olan yakın arkadaşları başka türlü düşünüyorlardı. Bunlar, Peygamber'in ölümiyle Müslümanlık'ın henüz iyice yerleşmediği boylar arasında, eski dine dönme hareketinin başgöstereceğini sezmiş olduklarından, devrimi kurtarmak için ağırbaşlı, öngörülü, samimî müminlerin saygı gösterdiği, olgun bir kişinin iş başına getirilmesini gerekli görüyorlardı. Bunlarca en uygun aday, hayatında Peygamber'in en yakını ve danışmanı olmak bakımından, devrim esaslarını en iyi kavramış, bunlara sarsılmaz bir surette bağlanmış olan Ebu Bekir idi.

Mekkeli müslümanların başında bulunan Ömer ve Ebu Ubeyde, Hâşimoğulları'ndan olmamakla beraber, yeni dini kavramak, korumak ve yaymak hususlarında en üstün gördükleri bu kişinin adını ortaya atmış, heyecanlı tartışmalar sonunda, Medineliler'in de sözbirliğiyle, Ebubekir Peygamber'e ilk halife seçilmişti. Hâşimoğulları da, sonradan çoğunluğun bu kararına katılmak zorunda kalmışlardır.

Yeni dinin kökleşip yayılmasından başka bir şey düşünmiyen Ebu Bekir, ölürken bu amacı sağlıyacak yeteneği Ömer'de görmüş, Ömer'in de kendisinden sonra halifeliğe gelecek kimseyi seçmeye memur ettiği on kişilik meclisin Osman'ı yeğ tutmuş olması, Ali'nin halifeliğini geriye bırakmıştı.

Peygamber'in ancak dördüncü halifesi olabilen Ali, ilk günden vaktiyle Peygamber'in, baş düşmanı olan Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye'nin muhalefetiyle karşılaşmış, oğlu ve ardası Hasan ise, Halifeliği ona bırakmak zorunda kalmıştı. Anlayışlı ve eşşiz bir iş adamı olan Muaviye, para ile Araplar'ı kazanmak yolunu pek iyi bildiğinden, az zamanda

duruma hâkim olarak kendisinden sonra yerine oğlunun geçmesini de sağlamış, bu suretle Peygamber'in halifeliği, kendisinin ve ailesinin en büyük düşmanı olan Emevîler'e geçmişti.

Fakat Muaviye'den sonra Emevîler, Peygamber ailesine karşı güttükleri kanlı siyaset ve islâm dinine gösterdikleri saygısızlık ile dinci müslümanları büsbütün kendilerinden uzaklaştırmışlardır.

Emevîler'e düşman olan zümrelerin başında Iraklılar'la Hicazlılar geliyordu. İraklılar, Ali - Muaviye savaşında evvelkinin tarafını tutmuş, Suriyeliler'le boğuşmuşlardı. Bu çarpışmalar, Irak'ta Şîa denilen peygamber ailesine taraflı bir partinin doğmasını hazırlamıştı. Bu partiden olanlar kendilerini Emevîler'in can düşmanı sayıyorlardı. Bir de Ali, Halifelik merkezini Medine'den Kûfe'ye nakletmişti. Emevîler'in Şam'ı merkez yapmaları, Iraklılar'a bu siyasî üstünlükte birtakım maddî çıkarları kaybettirmişti. Bu gibi sebepler yüzünden, Iraklılar Emevîler'den nefret ediyor, Emevîler, Iraklılar'a güvenemiyor, Kûfe, Şam'ı rakip, Emevîler'i de Halifeliği hakları olmadığı halde elegeçirmiş sayıyordu.

Hicaz'ın başlıca iki merkezi olan Mekke ile Medine, ilk halifeler zamanında çok önemli ve kutsal tanınıyordu. Emevîler ise Peygamber'in, birinde doğup ötekinde öldüğü bu iki şehre karşı saygısızlık göstermişler, İbni-Zübeyr ayaklanmasına tarafçı almalarını bahane ederek Peygamber'in arkadaşlarından veya onların oğullarından Mekkeli ve Medineli birçok sanlı insanları asıp kesmişlerdi. Bu hareketler hem Hicazlılar'ı, hem de bütün koyu müslümanları Emevîler'e candan düşman etmişti.

Hâşimîler, bu durumdan faydalanarak Hicazlılarla hacca gelen diğer müslümanlar arasında, Halifeliği Peygamber ailesinden zorla almış olan Emevîler'e karşı düşmanlık propagandası yapıyorlardı.

Fakat Abbas, Peygamber'in ölümünden sonra, Ali'ye karşı nasıl kendi hesabına bir iddiada bulunmamışsa, Hâşimîler arasındaki Abbasoğulları da uzun zaman Alioğulları hesabına çalışmış, kendi adlarını ortaya atmaya cesaret edememişlerdi.

Fakat 716 tarihinde, Emevî halifelerinden Abdülmelik'in oğlu Süleyman, kendisini ziyaret için Şama gelen Ali torunlarından Ebu Haşim'in anlayışlı, güzel söz söyler bir adam olmasından kuşkulanarak kendisini yolda zehirletmiş, öleceğini anlıyan Ebu Hâşim de Abbasoğulları'nın oturdukları Hümeyme'ye giderek, etrafındakilere halifelik hakkını Abbasoğulları'ndan Muhammed bin Ali'ye bıraktığını vasiyet etmişti. Bundan cesaretlenen Abbasoğulları da kendi hesaplarına çalışmaya başlamışlardı.

Muhammed bin Ali, 720 tarihine doğru, Abbasîler adına propaganda yapmak üzere Meysere adlı bir kişiyi Irak'a, Ebu İkrime adlı diğer birini de Horasan'a göndermiştir. Bunlara, Alioğulları tarafçılarını kuşkulandırmamak ve Emevîler'in kendilerinden şüphelenmelerine meydan vermemek için, propagandanın ad söylenmeksizin, Muhammed ailesinden en liyakatlisi adına yapılması yolunda öğüt vermişti. Yalnız Horasan'da bu ihtiyata lüzum gösterilmemişti.

Horasan'a giden Ebu İkrime, propaganda için «dâî» denilen yetmiş adam seçmiş, bunların başına da, propagandaları yönetmek üzere nakib adiyle on iki kişi geçirmişti. Meysere'nin ölümünden sonra yerine geçen (723) Bükeyr bin Mâhân da çok erkli bir adam olduğundan, bu çalışma Irak'ta da pek hızlanmıştı.

Dâîler, ticaret veya haccetmek maskesi altında şehirden şehire gidiyorlar, buralarda Emevîler'in Mekke ve Medine'yi nasıl yakıp yıktıklarını, Peygamber ailesine ne acıklı işkenceler, zulümler yaptıklarını ağlıya sızlıya anlatarak halkı, Peygamber ailesinden zorla alınan Halifeliğin geri alınması için hazırlanmaya çağırıyorlardı.

Doğu nakipleri arasında Süleyman bin Kesir gibi çok kudretli adamlar vardı. Bunlar en çok Horasan, Tuharistan, Sugd gibi çoğunluğu Türk olan bölgelerde başarı gösteriyorlardı. Emevîler'in, soygunculuğu ve Arap olmıyanları aşağı görme yolundaki siyaseti en çok buralarda yürütmeleri, bu bölgeler halkını hem onlardan, hem de Araplar'dan soğutmuştu. Buralara gelen Araplar, yerli halktan bir müslüman ile yanyana yürümeyi, hattâ bir safta namaz kılmayı küçüklük sayıyorlar, Arap olmıyan müslümanlara köle göziyle bakarak onlara köle anlamına «mevalî» adını veriyorlardı. Araplar yemek yerken mevalî ayakta bekler, sosyal mevkii ne olursa olsun onlarla birlikte sofraya oturamaz, Araplar gibi asillik anlatan künye (lâkap) kullanamazdı.

Emevî valileri, buraların halkından, müslüman olanlardan da olmıyanlar gibi «cizye ve haraç» adı verilen vergileri zorla alıyorlardı. Ölçüm üzerinden alınan haraç, toprak eksilsin eksilmesin, mutlaka isteniyor, vermiyenlere ağır işkenceler yapılıyordu. Bütün bu işler öz yurtlarında hür ve bağımsız yaşamaya alışkın olan bu bölgeler halkına çok ağır geliyor, onları sık sık ayaklanmaya sürüklüyordu. Emevî valileri bu ayaklanmaları önlemek için, Ceyhun ötesindeki bölgenin ileri gelen birçok aydın gençlerini, Basra'ya sürmek zorunda kalmışlardı. Fakat, bu tedbir de buralarda Arapçılık siyasetine karşı, her hususta birlik istiyen Şuubiyye adlı bir partinin filizlenmesinin önünü alamamıştı.

İmparatorluğun doğu bölgelerinde bu kaynaşma devam ederken Suriye'de Hümeyme köyünde oturan Abbasîler'in halife adayı bulunan Muhammed bin Ali ölmüş, oğlu İbrahim'i kendisine arda bırakmıştı (742).

Siyasette becerikli ve azimli bir adam olan İbrahim, büyük işler başarmak yeteneğini gösteren Horasanlı Ebu Müslim adında Emevî düşmanı ateşli bir genci, doğuda hazırlanan ayaklanmayı yönetmeğe memur etmişti. Bu sırada Emevîler tahtına ahlâksızlığı ve yiyiciliği ile tanınmış Velid II. nin geçmesi (743), durumu ayaklanmaya daha uygun bir hale getirmiş bulunuyordu. Genç ihtilâlci, doğu bölgelerinde kin ve öc alma duygularını körüklerken, ahlâksızlığiyle Emevîler'in bile tahammülünü tüketen Velid II. Şam'da çıkan bir ihtilâl sonunda öldürülmüş (744), yerine ihtilâli hazırlıyan amcası oğlu Yezit III. geçmişti. Fakat, bu ihtilâl, Emevîler'in dayandıkları Suriyeliler'i biribirine düşürmüş, merkezin kuvvetini sarsmış, daha sonra da Emevî prensleri arasında çirkin bir post kavgası devri açmıştı. Boğuşma, Horasan'daki Araplar'a da geçmişti. Yemenliler (Yemanîler) ve Hicazlılar (Mudarîler) adlariyle iki grupa ayrılan bu Araplar da birbirleriyle çarpışmaya başlamışlardır. Emevîler'in en son ve en kıymetli Horasan valisi Nasr ibni Seyyar çok uğraştığı halde bu kavgayı bastıramamıştı.

Ebu Müslim, beklenilen zamanın geldiğini görür görmez, Merv yakınlarındaki Sefideç köyüne gitmiş, ilk nakiblerden Süleyman bin Kesir'in buradaki evini karargâh yaparak İmam İbrahim tarafından gizlice gönderilmiş olan bayrağı, karargâhın önüne dikmek suretiyle, ihtilâlin başladığını ilân etmişti. Emevîler'in ezici Arap saltanatını yıkarak, yerine Peygamber ailesinden birinin yönetimi altında, bütün müslümanları bir tutacak yeni bir devlet kurmak

İSLÂM İMPARATORLUĞUNUN EN GENİŞ DEVRİ

- İslâm imparatorluğu
- Muhammet devri 622 - 632
- Dört Halife devri 632 - 661
- Emeviler devri 661 - 749
- Abbasiler devri 749 - 810
- Frank İmparatorluğu
- Kilise Hükümeti
- İslâvların son batı hududu
- Bizans İmparatorluğu

Ölçek : 1 : 45.000.000

İSLÂM İMPARATORLUĞUNUN PARÇALANMASI

- Abbasiler devrinde müstakil vilâyet sınırları
- Büveyhoğullarının en geniş devri
- I. inci Haçlı Seferi esnasında Selçuk imparatorluğu
- Murabitler 1059-1147
- Muvahhitler 1147-1269

Ölçek : 1 : 45.000.000

amacı için hazırlanmış olan doğu müslümanları – ki çoğu Türktü – heyecanla bu bayrak altında toplanmışlardı.

Ebu Müslim, önceden Türkler'in müslüman olanlariyle olmıyanlarını barıştırmış, sonra bunları İranlı Şiîler'le birleştirerek, birbirleriyle boğuşan Araplar'ı yenecek kuvveti hazırlamıştı.

Bu sırada Nasr ibni Seyyar, Yemenli Araplar'ın başındaki Ali ibni Kirmanî ile çarpışıyordu. Ebu Müslim önce, daha kuvvetli görünen Nasr ibni Seyyar'ı ezmek için Yemenliler tarafını tutmuş, Ali ibni Kirmanî ile anlaşmış, karargâhını ona yakın olan Mahuvan köyüne naklederek birlikte Nasr ibni Seyyar'ı yenmişlerdir. Emevîler'in doğu eğemenliğini temsil eden ihtiyar vali, hükümet merkezini ihtilâlcilere bırakarak batıya doğru kaçmak zorunda kalmıştır. O gidince Eba Müslim, yalnız Yemenli Araplar'la kalan Kirmanî üzerine atılarak onun da ordusunu perişan etmiştir. Bu suretle ihtilâl doğuda başarı kazanmıştır.

Nasr ibni Seyyar, daha önce Ebu Müslim'in Abbasîler'den İmam İbrahim adına ihtilâl hazırlandığını Emevîler'in son halifesi Mervan'a bildirmiş olduğundan, doğuda bu işler olurken, Suriye'de oturan İbrahim yakalanarak hapsedilmiş, sonra cezaevindeyken öldürülmüştür (748).

Yakalandığı zaman bu âkıbeti tahmin eden ibrahim, tarafçılarına küçük kardeşi Ebu-l-Abbas'a «biat» etmelerini vasiyet etmişti. Ebu-l-Abbas, aynı âkıbete uğramamak için diğer kardeşi Mansur ile birlikte gizlice Kûfe'ye kaçarak taraflılarından birinin evine gizlenmişti.

Horasan'ı Ebu Müslim'e bırakarak Irak'a doğru kaçmak zorunda kalan Nasr İbni Seyyar, yolda Rey şehrinde öldüğünden, tâkibe memur olan Kahtaba komutasındaki ordu, ancak Isfahan'da Irak valisi İbni Hübeyre'nin gönderdiği kuvvetler tarafından karşılanmıştı. Kahtaba, bunları perişan ettiği gibi İbni Hübeyre'nin ikinci ordusunu Fırat kenarında bozmuş, Irak'a girmişti (749).

Irak naibi Ebu Seleme-tül-Hallâl, Abbasîler'den çok Alevîler taraflısıydı. Esasen Emevîler'in son zamanlarında Hâşimiler'in ileri gelenleri — ki bunlar arasında Ebu-l-Abbas ile Mansur da vardı — tarafından gizli bir toplantıda Emevîler yıkıldığı takdirde, Alevîler'den olup yüksek vasıflarından dolayı Nefs-i Zekiye lâkabiyle anılan Muhammed bin Abdullah'ın seçilmesinin kararlaştırılmış olması da Ebu Selemeyi cesaretlendiriyordu. Fakat Horasanlı komutanların ısrarları karşısında Abbasoğullar'ından Ebu-l-Abbas'ı, saklandığı yerden getirerek, Kûfe'de halife ilân etmek zorunda kalmıştı (749).

Emevîler henüz yokedilmemişlerdi. Becerikli bir asker olan son halife Mervan, Harran'da büyük bir ordu toplamakla uğraşıyordu. Irak valisi ibni Hübeyre ise, komutasındaki Irak askeriyle Vâsıt'ta Mervan'ı bekliyordu.

Nihayet Ebu-l-Abbas'ın amcası komutasındaki küçük ihtilâl ordusu, Yukarı Zab suyu kenarında Mervan'ın büyük ordusiyle karşılaşmıştır. İspanya'dan Kâşgara, Umman denizinden Hazer denizine kadar uzıyan geniş imaratorluğun sonu burada belli olacaktı.

Mervan, heyecanlı ve imanlı bir düşman önünde büyük, fakat disiplinsiz ordusunu Zab suyunun karşı tarafına geçirmek hatasında bulunmuştu. Fakat köprüden geçen askerler ihtilâlciler tarafından yokedilmiş, geri kalanlar da ağır bir bozguna uğratılmıştır.

661 tarihinden beri bütün İslâm dünyasına eğemen olan Emevîler'in sonu artık belirmişti (750 ocak). Birkaç atlı ile savaş alanından güçbelâ kaçabilen Mervan, Musul'a girememiş, Şam'da da duramamıştı. Şiddetle kovalandığından Filistin üzerinden Mısır'a kaçarken Nabatîler'e ait Busayr adlı bir manastırda yakalanıp başı kesilmiştir (750).

Irak Abbasîleri: İlk Abbasî halifesi Ebu-l-Abbas, Emevîler'i acımadan yoketmişti. (Bu hareketiyle tarihte kan dökücü anlamına gelen el-Seffah diye anılmaktadır). Fakat, Emevî halifelerinden Hişam'ın torunu Abdurrahman bin Muaviye'nin kaçarak Afrika yoliyle İspanya'ya gitmesinin önüne geçilememişti. Abdurrahman bir zaman sonra Endülüs'te yeni bir Emevî hanedanı kuracaktır. Doğu Müslümanları tarafından 750 de Ebu-l-Abbas'a biat edilmek suretiyle erke geçen Abbasîler, Irak'ta 508 yıl halifelik etmişlerdir. Bu müddet içinde 37 halife gelmiştir. Son halife Musta'sım zamanında, yine doğudan gelen Moğollar tarafından yıkılmışlardır (1258).

SAMARRA'DA BİR DUVAR RESMİ

Bu uzun zaman dört döneme ayrılır. 97 yıl süren ve 9 halife zamanını kaplıyan ilk devirde, Abbasîler, bütün islâm dünyası üzerinde (Endülüs hariç olmak üzere) tam bir eğemenlik kurmuşlardır.

Türkler ve İranlılar tarafından erke getirilen Abbasîler, geniş imparatorluğu yönetmek ve korumak hususunda Araplar'a güvenemediklerinden, yönetim işlerini tabiatiyle doğulu müslümanlara bırakmak, bütün müslümanları her hususta eşit tutmak zorunda kalmışlardı. Doğulular kültürce Araplar'a üstün olduklarından zaman ile bütün işleri ellerine almışlardır. Şam hükümetine nispetle yeni devlete büsbütün başka bir yüz vermişlerdir.

İlk günden iş başına geçen Tuharistan'lı Bermeko-oğulları, yeni devlete başkent olarak Bağdat şehrini kurmuşlar, maliye ve yönetim işlerine düzen vermişlerdir. Bu devir halifelerinden Mansur'a (754-775) devletin kurucusu şerefini kazandırmışlar, Harun'a (786-809) binbir gece masallarını canlandıran bir efsane devri yaşatmışlar, Me'mun'a (813-833) kültür hayatına büyük bir gelişme sağlamak imkânını vermişler, Mutasım'a (833-847) parlak askerî zaferler kazandırmışlardır. Bağdat, medenî bir devletin merkezi olacak surette yer yer saraylar, genel kurumlar, askerî kışlalarla süslenmişti. Hukukî, malî, idarî bütün devlet kolları kurulmuştu. Edebiyat, bilim, fen, musiki, güzel sanatlar, eşsiz bir gelişme göstermişti. Yunan, Süryanî, Fars ve Sanskrit dillerinde yazılmış bilim, fen ve felsefeye ait

SAMARRA'DA BİR CAMİ

kitaplar Arapça'ya çevrilmişti. Bu işlerle uğraşacak bilgi kurumları günden güne çoğalmış, İmparatorluk, bilgi ve kültür bakımından en parlak bir dereceye çıkarılmıştı. Dış ve iç siyasette büyük başarılar gösterilmişti. Bizans İmparatorluğu sindirilmiş, Alioğulları'nın veya onlara taraflı görünen İranlılar'ın ayaklanmaları(Papak ayaklanması gibi)ile arasıra Haricîler tararfından çıkarılan kargaşalıklar bastırılmıştı.

İkinci devir 847 den 946 ya kadar sürmüş, bu devirde halifeler ve devlet adamları arasında, geniş imparatorluğu yönetecek kudrette kişiler çıkmamıştı. Halife ve devlet büyüklerinin beceriksizliğini gören askerî komutanlar — ki hemen hepsi Türktü — yönetimi eline almışlardı. Fakat aralarında başgösteren rakiplik, halifelerin bu rakipliği yaratmak ve yaşatmak hususundaki entrikaları, bunların bütün kuvvet ve kudreti ellerine toplamalarına, hükümet otoritesini herkese tanıtmalarına imkân vermemişti. Devlette çöküntü başlamış, Bağdat'ın nüfuzu ve itibarı azalmıştı.

İlk devirde uzak illerde başlıbaşlarına hareket eden valilerin ardaları, bu devirde merkezden tamamiyle ayrılmış, bağımsız birer hükümet halini almışlardır. Diğer illerde de yavaş yavaş aynı hal başgöstermişti. Bağımsız hükümetlerin sayısı 13 ü bulmuştu. Nihayet Bağdat'ın egemenliği Irak, Fars, Ehvaz bölgelerinde kalmıştı. Bu küçük alanda da, 908 den başlıyarak erk tamamiyle Emirülümera sanını alan Türk veya Deylemli komutanlara geçmişti. Halifeler ise bunların nüfuzu altına girmişlerdi.

Bu suretle kurulan bağımsız devletler arasında Maveraünnehir'deki Türk Samanoğulları (847 - 997), Türkistan'daki Karahanlılar (932 - 1212) gibi kuvvetli devletler vardı. Fakat bu Sünnî devletler, halifeleri dinî başkan tanıdıklarından Abbasîler bunlardan kuşkulanmıyor, manevî nüfuzlariyle avunuyorlardı,

Fakat Güney İran'da kuvvetlice bir hükümet kuran Fars Büveyhoğulları (932 - 1055) ile Kuzey Afrika'da kurulan ve sonra Mısır'ı alan Fatımîler (910 - 1171), Bağdat'ı ürkütmüşlerdi. Büveyhoğulları taşkın Şiî oldukları gibi Alioğullarından olan ve Peygamber'in kızının adını alan Fatımîler de Halifeliğin kendi hakları olduğunu iddia ediyor, Abbasîler'i Halifeliği haksız olarak elegeçirmiş tanıyorlardı.

Bağdat en sonra korktuğuna uğramıştır. Bu devrin son halifesi Müstekfî zamanında Büveyhoğulları Irak'ı istilâ ve Bağdat'ı zabtetmişlerdir (945). Siyasî çıkarlarını gözönüne alarak Abbasî hanedanını yıkmadılarsa da, onlarda halife sanından başka maddî ve manevî bir nüfuz da bırakmamışlardır. Bu suretle üçüncü devir başlamıştır.

Büveyhoğulları'nın Bağdat'ı almaları, İslâm dünyasındaki parçalanma hareketini bir kat daha artırmıştır. XI. yüzyılın ilk yarısında, Endülüs hariç olmak üzere, batıp çıkan hükümetlerin sayısı on altıyı bulmuştu. Bu sürekli parçalanma ve boğuşma, tabiatiyle islâm dünyasını ekonomik, sosyal ve dinî bir anarşi içinde bırakmıştır.

Nihayet bu devrin son halifesi el-Kaim bi Emrillâh(1031 -1075), taşkın Şiîler'den kurtulmak için, doğu islâm dünyasını hükümleri altında birleştiren Sünnî Selçukluları gizlice Bağdat'a çağırmıştır. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey 1055 tarihinde Irak'a girmiş, Büveyhoğulları Devletine son vermiştir. Bu suretle dördüncü devir başlamış, 1055 ten 1136 ya kadar süren bu devirde, Selçuklu Sultanları Abbasîler'e, himayeleri altında, Emirülümeralar devrinde bile sahibolmadıkları bir bağımsızlık ve nüfuz sağlamışlardır. Irak, Ehvaz ve Fars'taki eğemenliklerini yeniden kurmuşlardır.

İslâm dünyasını tekrar eğemenlikleri altında toplıyan Selçuklular'ın yardımiyle anarşi sona ermiş, sosyal, ekonomik ve bilimsel hayatta görülmemiş bir serpilme ve yükselme devri açılmıştır. Rahatlık ve genlik, Bağdat başta olmak üzere, her tarafta yer yer bayındırlık eserlerinin ve kültür kurullarının meydana çıkmasına yol açmıştır.

Son devir, Selçuklular'ın Bağdat üzerindeki erklerinin kalkmasiyle başlar, Selçuklular'ın Harezmşahlar tarafından yıkılmasından sonra kesinleşir. 1136 dan 1258 e kadar süren bu devirde Abbasîler, himaye suretiyle de olsa, dıştan gelen bir etkiden tamamiyle kurtulmuşlar, ilk devirde olduğu gibi tam bir bağımsızlık kazanmışlardır. Fakat artık bozulmuş ve çürümüş olan bu hanedanda, eski gününü diriltebilecek yetenekte adam yetiştirmek kudreti tükenmişti. Bir aralık halife en-Nâsır li dinillah(1180-1225),bir kımıldama eseri göstermişse de bu da temelsiz ve süreksiz olmuştur. Nihayet Harezmşahlar Devleti'ni yıkan Moğollar, Irak sınırlarına yanaşmışlardır. Irak'ta, son Abbasîler halifesi olan el-Musta'sım billah zamanında (1242-1258) Çingiz'in torunlarından Hulâgû, halifenin Şii veziri ibni Alkami'nin gizli daveti ile Bağdat üzerine yürümüştür. Halife el-Musta'sım ile oğullarını ve kaçabilen bir iki kişiden başka bütün hanedan mensuplarını öldürerek Irakta'ki Abbasîler hanedanına son vermiştir.

Irak Abbasîler'i, adları ve halifeliğe geçiş tarihleri:

I. devir	1	Ebu-l - Abbas Seffah	750
	2	Mansur	754
	3	Mehdi	775
	4	Hadi	785
	5	Harunürreşit	786
	6	Emin	809
	7	Me'mun	813
	8	Mu'tasım	833
	9	Vâsık	842
II. devir	10	Mütevekkil	847
	11	Muntasır	861
	12	Müstain	862
	13	Mu'tez	866
	14	Mühtedi	869
	15	Mu'temid	870
	16	Mu'tazıd	892
	17	Müktefi	902
	18	Muktedir	908
	19	Kaahir	932
	20	Râzi	934
	21	Mütteki	940
	22	Müstekfi	944
III. devir	23	Mut'i	946
	24	Tayi'	974
	25	Kaadir	991
	26	Kaaim	1031
IV. devir	27	Muktedi	1075
	28	Müstazhir	1094
	29	Müsterşid	1118
	30	Raşit	1135
	31	Muktefi	1136
	32	Müstencid	1160
	33	Mustazî	1170
	34	Nâsır	1180
	35	Zâhir	1225
	36	Mustansır	1226
	37	Musta'sım	1242 - 1258

Mısır Abbasîleri: 1258 de Moğollar'ın Bağdat'a girdikleri sırada 35 inci halife Zahir'in oğlu Ahmet ile 29 uncu halife Müsterşid'in torunlarından Ebu-l - Abbas Ahmet kargaşalıktan faydalanarak kaçabilmişlerdi. Bunlardan Zahir'in oğlu Ahmet, Irak uruklarından Beni Tay Şeyhi İsa bin Mühenna'nın, Ebu-l-Abbas Ahmet ise Beni Hafface Şeyhi Hüseyin bin Fellâh'ın yanlarına sığınmış, canlarını kurtarmışlardı.

Bir zaman sonra İsa bin Mühenna, Zahir'in oğlu Ahmet'i Mısır'a götürmüş, o sırada Mısır'a ve Suriye'ye eğemen olan Türk sultanlarından Baybars'a tanıtmıştır. Ahmet'in soyu sopu mahkeme katında saptandıktan sonra, siyasî düşüncelerle Baybars tarafından Mustansır saniyle ve törenle halife ilân edilmiştir (1261). Bu suretle İrak'ta çökmüş olan Abbasî hanedanı, üç buçuk yıl sonra, Mısır'da yeniden kurulmuştur. Sultan Baybars, Mustansır'a bir miktar asker vererek Bağdat'ı geri almak üzere Irak'a göndermiştir. Mustansır, bu kuvvetle Hit'e kadar gidebilmiş, fakat burada ordusu Moğollar tarafından yokedilmiştir. Kendisi de kargaşalık arasında kaybolmuş, bir daha görülmemiştir.

ARABESKİN ABBASÎLER ZAMANINDA BAŞLIYAN İLKEL ŞEKLİ

SAMARRA'DA DUVAR SÜSLERİ

Mustansır'ın ortadan kalkması üzerine, sığındığı Beni Hafface şeyhinin yardımiyle Şam'a gitmiş olan Müsterşid'in torunu Ebu-l - Abbas Ahmet, Sultan Baybars tarafından Mısır'a çağırılmıştır. Mustansır'ın yerine Hâkim saniyle halife atanmıştır. Sayıları 17 yi bulan Mısır Abbasîler'i Hâkim'in neslinden gelmişlerdir. Bunlardan bazılarının iki, bazılarının üç defa bu yere getirildikleri anlaşılmaktadır.

Mısır Türk sultanları ve onlara arda olan Kölemenler, halifelere aylık vermiş, dinî saygı göstermiş, onlardan «menşur» almış, bazılarının adlarını hutbelerde okutmuş ve sikkelere bastırmışlarsa da, hiçbirini hükümet işlerine karıştırmamışlardır. Yalnız Çerkes Kölemenler zamanında başgösteren bir ayaklanma sonunda, bunlardan on üçüncü halife Müstain, bir aralık komutanlar tarafından Mısır sultanlığına seçilmiş (1412) ise de, bu hal çok sürmemiş, aynı yıl içinde sutlanlıktan, 1414 te de halifelikten atılmıştır.

Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı alarak Kölemenler Devleti'ne son verdiği sırada siyasî bir mevkileri olmıyan Mısır Abbasî Halifeliğini de ortadan kaldırmıştır (1517).

Mısır Abbasîleri, adları ve Halifeliğe geçiş tarihleri:

1 — Mustansır 1261
2 — Hâkim I. 1261
3 — Müstekfi I. 1302
4 — Vâsık 1340
5 — Hâkim II. 1341
6 — Mu'tadıd. 1352
7 — Mütevekkil I. 1362
8 — Mu'tasım 1377
— Mütevekkil I. (ikinci defa) 1377
9 — Vâsık II. 1383
— Mu'tasım (ikinci defa) 1386
— Mütevekkil I. (üçüncü defa) 1389
10 — Müsta'in. 1406
11 — Mu'tazit II.. 1414
12 — Müstekfi II. 1441
13 — Kaaim 1451
14 — Müstencit. 1455
15 — Mütevekkil II. 1479
16 — Müstemsik 1497
17 — Mütevekkil III. 1509
— Müstemsik (ikinci defa, oğlu Mütevekkil'e vekil olarak) 1516-1517

ABBASİYE, İslâm dünyasında birçok yer adı.

1 — Cezayir'de Konstantin ili içinde bulunan ve İslâm eğemenliği devrinde eski yıkılmış halinden kurtarılarak ve onarılarak Abbasî halifesi Mansur'a nispetle *el-Abbasiye* adı verilen (711) *Tobna* şehri, birçok defa istilâya uğrıyan, bu yüzden yıkılan ve tekrar kurulan bu şehir, nihayet XIII. veya XIV. yüzyıllarda tamamiyle boşalmış, yerini Msila ile Ngaous tutmuştur.

2 — Kayravan'ın 2 - 3 mil güneyinde İbrahim b. el-Ağlep tarafından kurulmuş (805) bir şehir. Bu şehre Kasr-ı Kadîm ve Kasr-ı Ebyaz da denirdi. Hamamları, kapalı çarşısı ve bir camisi vardı. Çok geçmeden (876) Abbasiye yıkılmış olarak ortadan kalkmıştır.

3 — Gerek Kahire'de, gerek Bağdat'ta Abbasiye adını taşıyan semt ve mahalleler vardır.

ABBASSOS, Phrygia'da. Galatia yolu üzerinde bulunan ve Amorion'un batısına düşen eski bir şehir.

ABBAS - TUMAN, Sovyetler Birliği'nin Gürcistan Cumhuriyeti'nde bir kasaba. Ahıska eyaletinde, denizden 1297 m yükseklikte, kükürtlü kaplıcalariyle tanınmıştır.

ABBATE [*abbâte* ok.], **Niccolo dell'** (1512-1571), İtalyan ressam, heykeltraş ve mimarı. Giulio Romano okulunda yetişmiş, Primaticcio tarafından Fontainebleau sarayına çağrılmış ve orada mitolojiye ait tablolar yapmıştır. *Ulysses'in hayatı* bunların en ünlüsü idi. Fakat bu resimler bugün kayıptır. Abbate, Primaticcio ile birlikte «Fontainebleau okulu» diye anılan sanat tarzını kurmuştur. Fransa'da

ABBATE'NİN «DAVUDUN HAYATINDAN BİR SAFHA» ADLI TABLOSU

ölmüş olan bu ressamın *İsa'nın doğuşu*, *Müneccimlerin tapınması* (Adoration des mages) gibi en kıymetli tabloları Bologna'dadır.

ABBATINI [*abbatīni* ok.], **Antonio-Maria** (1595-1677), İtalyan kompozitörü. Uzun zaman Roma'da kilise korosu şefliği yapmıştır. Dinî koro parçalariyle operaları vardır.

ABBATUCCI [*abatusī* ok., İtal. *abbatüçi*] Fransa'ya seçkin askerler, devlet adamları yetiştirmiş Korsikalı bir aile. En ünlüleri şunlardır: 1 — (Jacques-Pierre) (1726-1812), XVI. Louis devrinde general olmuş, sonra Napoléon I. in emri altında İtalya seferine girmiştir.

2 — (Charles) (1771 - 1796), yukardakinin oğlu, tanınmış bir asker. 1794 savaşında yararlık göstermiş, Rhein nehrinden ilk geçiş sırasındaki kahramanlığına karşılık general olmuştur. Moreau kendisine çekilişini örtmek, sonra da Avusturyalılar'a karşı Huningue'i savunmak görevini vermişti. Şehri kuşatan düşman komutanı teslim olmasını teklif edince, bu genç generalin «alınız!» diye tek kelime ile cevap vermesi ünlüdür. Kuşatmayı yarmak için çıkış yaparken vurulmuştur. Düştüğü yere dikilen anıt, 1815 te bağlaşık orduları tarafından yıkılmışsa da tekrar yapılmıştır.

3 — (Jacques - Pierre - Charles) (1792 - 1857), sonuncunun yeğeni. Bir süre Adliye nazırlığında bulunmuştur.

ABBAYE veya **ABBEY** [*abeī* ok.] (Lat. *abbatia*, Süryanî. *abba* = baba), «manastır» demek olan Fransızca bir kelime. Yalnız başına veya bileşik haliyle birçok coğrafya adlarını meydana getirir.

ABBAYE CEZAEVİ, mimar Gamart tarafından 1631 ile 1635 yılları arasında, Paris'te Saint-Germain-des-Prés manastırının cezaevi olarak yapılmış dört köşe, kunt ve basık bir yapı. 1789 dan sonra askerî cezaevine çevrilmiş ve 1792 faciasına sahne olmuştur. Madam Roland ve Charlotte Corday idamlarından önce burada hapsedilmişlerdi. 1854 te yıktırılmıştır.

ABBAYE [*abeī* ok.] **GRUPU**, bir Fransız yazarları grupunun adı. Bunlar 1906 yılı sonbaharında Marne nehri kıyısındaki Créteil'de, sonra *Abbaye* (= manastır) adiyle ün kazanan bir köşke çekilerek, orada kendi emekleriyle ortaklaşa yaşamak üzere, bir nevi serbest topluluk kurmuşlardır. İlk beş üyesi şunlardı: René Arcos, Georges Duhamel, ressam Albert Gleizes, Henri Martin ve eşi ile birlikte Charles Vildrac. Sonra başka sanatçılar da eşleriyle birlikte bunlara katılmıştır. Bu arkadaşları birbirlerine bağlıyan manevî bağ, oldukça gevşek ve belirsizdi, müşterek nitelikleri karşılıksız bir sanat aşkı, suğma arzusu, geniş ölçüde barışçılık ve insanlığı sevmekti. Grupun müşterek bir doktorini yoktu, edebî bir ekol de değildi. Bazı tenkitçiler Jules Romains'in Abbaye'ye getirdiği *unanimisme* adlı kuramında, bütün grupun bir nevi estetik proğramını görmek istemişlerdir. On dört aylık bir denemeden sonra 1908 başlarında, idaresizlik, parasızlık, hoppalık ve arkadaşlar arasında çıkan bazı anlaşmazlıklar yüzünden grup dağılmıştır.

ABBAYE-AUX-BOIS, [*abeī-obua* ok.], Paris'te bir rahibeler manastırı. Madam Récamier'nin sığınma yeri olduğu zaman birçok ediplerin oraya devam etmiş olmaları bakımından Fransız edebiyatı tarihinde adı çok geçer.

ABBAZIA [*abbatsia* ok.], İtalya'da, İstria'nın kuzeydoğusunda, Quarnero körfezinde liman ve kasaba. Bu kasaba soğuk kuzey ve kuzeybatı rüzgârlarına karşı olan dağlardan Monte Maggiore (1396 m) nin eteğindedir. Kışın hava değiştirme yeri olmakla ve deniz banyolariyle tanınmıştır. Bundan kırk yıl önce yoksul bir Hırvat balıkçı köyü olan Abbazıa, gelişmiş ve eski Avusturya Riviera'sında çok rağbet gören bir hava değiştirme kasabası olmuştur. Nüfusu 8 600 dür (1936).

ABBAZIA'NIN GÖRÜNÜŞÜ

ABBÉ *** (Abbé trois étoiles) [*abe truazetual* ok.], Le Clercq (ölm. 1890) adında olduğu ve katoliklikten protestanlığa geçtiği sanılan Belçikalı bir yazarın takma adı. Bu imza ile *Le Maudit* (Mel'un), *La Religieuse* (Rahibe), *Le Moine* (Keşiş), *Le Jésuite* (Cizvit) adlı eserleri basılmıştır.

ABBE [*æbi* ok.], **Cleveland** (1838 - 1916), Amerikalı meteoroloji ve astronomi bilgini. Birleşik Devletler'de meteoroloji örgütünün kurucusudur.

ABBE [*ābe* ok.] **Ernst** (1840 - 1905), Alman fizikçisi. Jena Üniversitesi profesörlüğünde ve Jena Rasatanesi müdürlüğünde bulunmuştur. Teknik optiğin ve cam endüstrisinin gelişmesine çok hizmet etmiş olan bu bilgin, Carl Zeiss firmasına ortak olmuş ve fotoğraf objektifleriyle mikroskop, spektrometre gibi optik yaraçlarını ilerletmiştir. Üç cilt tutan yazıları Jena'da yayımlanmıştır.

ERNST ABBE

ABBÉMA [*abema* ok.], **Louise** (1858 - 1927), ressam Fransız kadını. Etampes'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Samimî ve kıvrak bir tarzda yaptığı portreleri ve dekoratif yağlı boya tabloları vardır.

ABBEVILLE [*ab'vil* ok.], Kuzey Fransa'da Somme nehri üzerinde ve nehrin ağzına yakın bir yerde kurulmuş, 19 345 (1936) nüfuslu bir küçük nehir limanı. Denizin yükselişi sırasında bu limana ancak küçük gemiler girebilir. Limanla deniz arasında bir kanal vardır. Dokumacılık, urgancılık, şeker endüstrisi, kimyevî maddeler gibi endüstri oldukça

önemlidir. Fransa'nın eski şehirlerinden biri olan Abbeville'de XV. ve XVI. yüzyıllara ait birçok tarihî yapılar, hususiyle gotik tarzında güzel kiliseler vardır.

ABBEVILLE'DE St. VULFRAN KİLİSESİ

ABBEVILLE KONFERANSI, Birinci Dünya Harbi'nde (1914-18) bağlaşık devletler delegeleri, harbi «bir elden yönetmek» için 6 mayıs 1916 da bu kasabada toplanmışlardır. General Foch'a evvelce Doullens Konferansiyle verilmiş yetkiler, bu yeni toplantıda genişletilmiş, Belçika'dan İtalya'ya kadar bütün cepheler kendisinin emri altına verilmiş ve askerî hareketler de bundan sonra yeni bir hız almıştır.

ABBEY [*æbi* ok.], **Edwin Austin** (1852-1911), tanınmış Amerikalı ressam. Pennsylvania güzel sanatlar akademisinde okuduktan sonra, kitap ve dergi ressamı olarak çalışmış ve bu arada Shakespeare'in komedilerini resimlerle süslemiştir. Yazı kalemiyle yaptığı bu resimleri kadar suluboya ve pastelleri de başarılıdır. 1878 de İngiltere'de yerleşen Abbey, yağlıboyaya da başlamış ve 1898 de Royal Academy üyeliğine seçilmiştir. Birçok milletlerarası sanat sergilerinde madalya kazanan Abbey'nin eserleri, Amerika ve İngiltere müze ve galerilerini süslemektedir.

ABBEY'NİN BİR TABLOSU

ABBEY, John (1787-1859), ünlü İngiliz org yapıcısı. Paris'te 1873 te yanan opera orgu ile birçok büyük kilise orgu yapmıştır.

ABBEY TİYATROSU (Abbey Theatre) [*æbi θiıetr* ok.], Dublin'de başlıca İrlanda piyeslerini temsil etmek üzere 1899 da kurulmuş tiyatro. 1904 ten beri şehrin Abbey sokağında bulunduğundan bu adı almıştır. Birinci Dünya Harbi'nden sonra, tanınmış İrlanda'lı dramatürg Lennox Robinson'un yönetimine geçmiştir. İrlanda Millî Tiyatro Derneği için yapılmış olan bu yapıda İrlanda'nın başlıca tiyatro yazarlarının eserleri oynanmıştır.

ABBIATEGRASSO [*abyateğrasso* ok.], İtalya'da Milano ilinde, Milano ilini Ticino ırmağına bağlıyan Naviglio Grande kanalı üzerinde tarihî bir kasaba. Nüfusu 16 260 tır (1936). Kilisesi ve etrafını çeviren surlar ile tanınmış olan Abbiategrasso, şimdi önemli bir endüstri merkezidir.

ABBIATEGRASSO'DA S. MARIA NUOVA KİLİSESİ

ABBİSSA, M. Ö. 797 yılında Asur kıralı Tiglai-Pileser III. tarafından fethedilen bir Urartu sınır istihkâmı. Tiglat-Pileser'in yazıtından anlaşıldığına göre, bu istihkâm, Fırat'ın batısında ve ihtimal Malatya'nın güneyinde bulunmuş olmalıdır. Forrer, ad benzerliğine dayanarak burasını Diyarbakır'a bağlı olan ve Dicle'nin doğusunda bulunan Hanı'nın güneybatısındaki Fiz köyü olduğunu sanıyor. Fakat bu görüş, hem çok uzak olan kelime benzeşmesine dayanmakta, hem de Tiglat-Pileser metnindeki coğrafya bilgilerine uymamaktadır.

ABBON [*abõ* ok.] (850?-923?), Normandiyalı katolik rahip. Normandiyalılar'ın Paris'i kuşatmalarında bulunmuş (885-887) ve Lâtince bir destanda bu savaşı anlatmıştır.

ABBON DE FLEURY [*abõ dı flöri* ok,] (945-1004). hıristiyan azizlerinden din bilgini ve vakanüvis. Bir ayaklanmayı bastırırken Réole'de öldürülmüştür. Kıral Hugues ve Robert'in danışmanı Fleury-sur-Loire papazı idi. Gerbert'e ve Orléans piskoposu Arnoul'a karşı uğraşmıştır. Birçok siyasî ve dinî yazıları vardır.

ABBOT [*æbıt ok*], **Charles Greeley** (doğ. 1872), tanınmış Amerikan astrofizikçisi. 1907 de Smithsonian enstitüsünün astrofizik rasatanesi müdürü olmuş, 1928 de de enstitünün sekreterliğine seçilmiştir. En çok güneşin ışınması üzerine çalışmış ve *The Sun* (Güneş) [190), *Everyday Mysteries* (Günlerin esrarı) [1923], *The Earth and the Stars* (Yer ve yıldızlar) [1925], adlı eserleri yazmıştır.

ABBOT, George (1562-1633), İngiliz rahibi. Vaızları ve gençlik üzerindeki etkisiyle büyük bir nüfuz kazanmıştır. Üç kere Oxford şansölye yardımcısı olmuş, James I. tarafından Londra'da Coventry piskoposluğuna, nihayet İngiltere'nin en yüksek dinî makamı olan Canterbury başpiskoposluğuna getirilmiştir. Zorbalığından dolayı birçok düşmanlar kazanmıştır. Calvinist eğilimleri yüzünden gözden düşmüş, yargılanmadan görevine son verilmiş ve birkaç ay mevkuf tutulmuştur. Ömrünün sonlarında din adamlarının hücumları ile hastalıklar yüzünden rahat görmemiştir. Kendisi Latitudinarianism (din seçmekte hürriyet)in öncüsü sayılır. Bir coğrafya kitabı yazmıştır. A. un büyük kardeşi **Robert Abbot** (1560-1617) da din bilgini ve yazarlarındandır.

ABBOTORNİS, Laniidae familyasından bir kuş cinsi. Madagaskar'da yaşıyan ve *Abbortonis Chaberti* denilen tek bir türü vardır. Vücudunun üst yanı siyah, alt yanı beyazdır.

ABBOTSFORD [*æbītsfīrd* ok.], İskoçya'da (ölm. 1832), bir şato. 1812 de Tweed ırmağının güney kıyısında, Edin-

ABBOTSFORD ŞATOSU

burgh'un 45 km güneyinde doğusunda, romancı Walter Scott tarafından yaptırılmıştır. Burada ölmüştür.

ABBOTT [*æbīt* ok], **Charles, [Lord Tenterden]** (1762-1832), İngiliz hukuk bilgini. Deniz ticaretiyle ilgili kanunlar hakkında dikkate değer bir eseri vardır.

ABBOTT, Edwin (1838-1926), İngiliz bilgini. *Shakespeare dili grameri* adlı eserinden [1870] başka edebî meselelere dair kitaplar yazmıştır. *Bacon'ın hayatı ve eserleri* [1885] bunlardandır. Azizlere dair kitapları da vardır. 1913 te İngiliz Akademisi üyesi olmuştur.

ABBOTT, Jacob (1803-1879), Amerikalı yazar. Çocuklar için hikâyeler, tarihe ve biyografyaya ait eserler ve halk için de kitaplar yazmıştır. Kardeşi John Stevens Cabot Abbott ile birlikte birçok kolejler kurmuştur. En tanınmış eserleri, çocuk modeli olarak aldığı Rollo'nun başından geçenlere ait olan kitaplardır ki 28 cilt tutar. A. un oğlu Lyman **Abbott** (1835-1922) da tanınmış bir yazar ve ilâhiyatçıdır. Etkin propagandası ile Amerika'nın 1914-18 harbine girişine sebebolanlardandır.

ABBOTT, Sir John Joseph Caldwell (1821-1893), Kanadalı politika adamı. Başvekillikte de bulunmuştur.

ABBOTT, John Stevens Cabot (1805-1877), Amerikalı yazar. Kardeşi Jacob Abbott ile New-Yor'taki Abbott Enstitüsü'nü yönetmiş ve onun gibi gençler tarafından çok okunan hikâyeler ve tarihî eserler yazmıştır ki *History of Napoleon Bonaparte* adlısı en tanınmışlarındandır. Çocuk eğitimine ait olup anneler için yazdığı *The Mother at Home* adlı eseri Halide Edip Adıvar tarafından «Mader» (=anne) adiyle Türkçe'ye çevrilmiştir.

ABBOTTABAD [İng. *æbītabad* ok.] (Abbott'un kurduğu kasaba), Hindistan'da Kişmir (Kaşmir) dağlarının eteklerinde, Nişapur'un kuzeybatısında bir karakol kasabası.

ABBT [*apt* ok.], **Thomas** (1738-1766). felsefî yazılar yazan Alman yazarı. Felsefe makaleleri, hususiyle Yedi Yıl Harbi'nin havası içinde yazdığı *Vom Tode fürs Vaterland* (Vatan için ölüm hakkında), *Vom Verdienste* (Liyakat hakkında) adlı eserleri pek çok okunmuş ve Alman edebiyatının gelişmesinde çok etki yapmıştır.

ABBUŞ veya **APPUŞ,** Boğazköy kazılarında bulunan bir yazıt. Bir Eti-Hurri efsanesidir. Kuvvetli Hurri etkisi altında Eti çiviyazısiyle ve Eti dilinde yazılmış olan bu efsanenin yazıtı Berlin Devlet Müezesi'nin Ön-Asya kısmındadır. Bir çok kırık yerleri bulunan ve M. Ö. 1400-1200 yıllarına ait olan tablette, şimdiki durumunda 4 sütunda toplu 122 satır yazı vardır. Efsane şudur: Denize yakın Şudul şehrinde oturan Abbuş adında zengin bir adam, Güneş tanrıçasından bir erkek çocuk diler. Bir zaman sonra iki oğlu olur. Biri kötülük, diğeri de iyilik anlamında adlar alırlar. Babalarının ölümünden sonra servetini paylaşmaya karar verirler. Kötüsü bunun hemen bütününü alarak gider, iyi oğlana da yalnız bir inek kalır. Aynı koleksiyonda bulunup Abbuş efsanesiyle ilgili sanılan *Balıkçı karı koca* efsanesinde inek, insan şeklinde bir yavru doğurur. Bir balıkçının bulduğu ve tanrıça tarafından korunan bu çocuk, büyüdüğü zaman zengin olur. Her iki efsanenin başında iyilik ve kötülük esaslarından bahseden birer giriş vardır.

A. B. C. [*abeŧhe* ok.], en çok okunan İspanyol gazetelerinden biri. 1904 te Madrit'te kurulmuştur.

A. B. C. DEVLETLERİ, (Arjantin, Brezilya ve Chili [Şili]) arasında 1910 yılının sonbaharında yapılan bir anlaşma dolayısiyle bu devletlere verilen ortak ad.

A. B. C. İŞLEMİ, evlerden ve fabrikalardan çıkan kirli suları temizlemek için başvurulan bir usul. Bunda tarımda kullanılabilen maddeleri çökeltmek için suya şap (İngilizce: *alum*), kan (İngilizce: *blood*) ve odun kömürü (İngilizce: *charcoal*) veya kil (İngilizce: *clay*) katılır. İşlemin adı İngilizce kelimelerin baş harflerinden meydana gelmiştir.

A B C KODU (ABC Code) [*eybisi koud* ok.], milletlerarası İngilizce şifreli telgraf kısaltmaları rehberinin adı.

A B C METODU, pedagojide, okumayı kelime veya cümle yöntemiyle değil, önce harfleri birer bire tanıtmak, sonra bunlarla *ab ac* gibi bağlamalar yaptırmak suretiyle öğretme yöntemi.

A B C TRUST [*eybisi trast* ok.], Amerika Birleşik Devletlerin'de 1926 da kurulmuş malî bir kurum. Bu ad, şirketin tam adı olan «American, British and Continental Corporation»ın baş harflerinden meydana gelmiştir. 1935 de merkezi New Jersey'de olan «Equity Corporation» ile birleşmiştir.

ABD: bk. KÖLE ve TUTSAKLIK

ABDA, Fas'ta Atlas dağlarının Atlas Okyanusu kıyılarına yaklaşan batı kısmında bir bölge adı. Toprağı verimli olan bu bölgede Abda denilen 200 000 kadar halk çiftçilik ve hususiyle hayvarcılık (at, deve ve davar bakımı) ile geçinir. Bu bölgenin iskelesi Safi limanıdır.

ABDAL [Aptal, Ebdâl], eskiden doğu halkı arasında birtakım dervişlere verilen ad. Kelime dilimize Arapça'dan geçmiş olduğu gibi, ifade ettiği şey de islâm dininde tasavvufun ve tarikatların başladığı zamanlardan kalmadır ve ayrı ayrı devirlerde hayli değişik mahiyet göstermiştir. İlk zamanlarda Abdal sıfatı dünya işlerine değer vermiyerek gûya mânevi mertebelere ermiş olanlar hakkında kullanılırdı. Tasavvuf kitaplarında bunlara ait vasıflar arasında az söylemek, az yemek. az uyumak, halktan ayrı yaşamak, yardıma ihtiyacı olanlara yetişmek, memlekete gelecek asığları önlemek, yağmur yağdırmak gibi erdemler ve insanlığın

üstünde kudretler sayıldığına göre, Abdallar halk arasında saygı ile anılır ve Allah'ın dünyayı bunlar eliyle yönettiğine inanılırdı.

Kendilerine Rical-ül-gayb (Gayb erenleri) ve yüksek-mertebede olanlarına Kutub veya Kutb-ül-aktab (Kutublar kutbu) denilirdi. Sonraları tarikatların ve tekkelerin disiplinleri bozulunca dervişlerin de seviyeleri düşmüş, işsiz ve tembel birtakım tekke mensupları, bilgisiz halkın gizli kuvvetlere verdiği önemden faydalanmak için, Abdal derviş kılık ve kimliğini takınmışlardır. Bunlar, sırtlarında yalnız bir tennure(bk. ENTARİ). olduğu halde hemen çıplak denebilecek şekilde yalınayak, başı açık gezerlerdi. Bellerinde yün örgü bir kuşak, omuzlarında Ebu Müslim nacağı, ellerinde Baba Şüca çomağı, kuşaklarında asılı kav, çakmak ve esrar taşımaya mahsus iki cüzdan, çok kocaman ve sapına, aşıkkemiği asılı bir tahta kaşık ve bir keşkül taşıyan Abdallar'ın vücutlarında yanık yerleri, döğme Zülfikar resimleri veya Ali'nin adı, pazılarında da yılan şekilleri bulunurdu.

Zikir sırasında yahut yürürken tef, kudüm, nefir çalarlar, şehir şehir dolaşırlardı.

Anadolu'da Abdallar'ın başlıca merkezleri Seyitgazi idi. Abdalların bir kısmı Otman Baba'yı veya Baba Şuca'ı tarikatlarının büyükleri olarak tanırlardı. Âdem'in sünneti diye çıplak gezer, esrar içer, saç, sakal, kaş ve bıyıklarını traşederlerdi. Bunlar islâm şeriatı hükümlerine uymaz ve şeriat ehlinden hoşlanmazlardı. Muharrem ayında Kerbelâ şehitlerinin yasını tutarlar, vücutlarında bıçakla yaralar açarlar, sonra büyük bir aşure ziyafeti verirlerdi.

Abdallar, aşırı Alevî idiler. Âlemin eskiliğine, ruhgöçüye inanırlar ve kendilerine «Seyit Gazi yetimleri», ulularına da «dede» derlerdi.

Anadolu'nun Seyitgazi'den başka Ankara'nın Kayaş yöresindeki Hüseyingazi tekkesiyle Yakup tekkesi de Abdallar'a aitti.

Din ve tasavvuf tarihi bakımından olduğu kadar içtimaî tarih ve etnoğrafya noktasından da pek önemli olan ve zümre halinde bulundukları zaman halk arasında daha geniş etkiler uyandırmış bulunan Abdallar'ın Anadolu'da ve Rumeli'de nasıl türedikleri hakkındaki söylentiler değişiktir.

Hakikate yakın görünen tahminlere göre, Büyük Selçuklu İmparatarluğu'nun kuruluşundan sonra müslüman Türkler Anadolu'ya yerleştikleri zaman, aralarında türlü din akımları başgöstermiş, başlıca şehir ve kasabalarda yerleşen Türkler arasında Selçuklu hükümdarlarının din siyasetlerine uygun gelen, az çok ehl-i sünnet mahiyetinde islâm tarikatları yer tutmaya başlamıştır. Öte yandan da göçebe ve yarı-göçebe hayat geçiren ve birtakımları köylere yerleşerek göçebelikten çıkan oymaklar arasında da Alevî ve Batınî akımları meydan almıştı. Bâtınî inançlara sahip bulunan Babalar'ın köy köy dolaşmaya başlamaları da bu sıralardadır. Bu Türkmen Babaları kendilerinin tarikat silsilelerini Orta Asya'nın büyük Türk Şeyhi Ahmet Yesevî'ye ve onun Ata diye anılan birtakım halifelerine bağlarlardı.

Anadolu'da gerek Çingiz istilâsından önce, gerek bu istilâdan ve Anadolu'da İlhanlılar erke geçtikten sonra gelen dervişler arasında Yesevîler ile birlikte Kalenderîler tarikatına girmiş olanların da bulunduğu görülür.

XIII. yüzyılda Anadolu'da propagandalarını hızlandıran Hayderiye tarikatı, başlıca Yesevîlik ile Kalenderlik öğelerinin kaynaşmasından doğmuş önemli bir Türk tarikatı idi. Bunlar saç ve sakallarını, tıraş ederlerdi. Dünya ilgilerinden tamamiyle uzak kalmak, geleceği düşünmemek, yoksulluk dilenme, melâmîlik, bunların başlıca ilkeleri idi. Sonraları, hazmedilmemiş vahdet-i vücut ile karışan bu kalenderlik, ehl-i sünnet mutasavvıflar tarafından büyük saldırışlara uğramıştı. İşte Rum Abdalları denen Anadolu ve Rumeli Abdalları bu türlü akımların ve bunlar arasında daha çok Babaîlik akımının sonraları aldığı şekillerden türemiştir, denebilir.

Osmanlılar'ın birinci ve ikinci hükümdarı Osman ve Orhan zamanlarındaki savaşlarda, masal kahramanlığı gibi tabiîliğin üstünde başarılar gösterdikleri söylenen Abdal Kumral, Abdal Murat, Abdal Musa gibi ermiş veya dervişlerin bu zümreden oldukları sanılabilir.

Halk arasındaki bir inanışa göre Abdallar'ın aynı zamanda kırktan çoğu hayatta bulunmazmış, biri ölünce yerine cezbeli insanlar arasından başkası gelirmiş ve «Kırklar»a karışacak adamın kim olacağını ancak Tanrı bilirmiş. Dilimizde «Kırklara karışmak» sözü bu inanıştan kalmış olacaktır.

ABDAL, Kara Şemsi (1829-1886), XIX. yüzyıl Mevlevî şairlerinden. Konya'da doğmuştur. Asıl adı Süleyman'dır. 1844 te Mevlev'î dergâhına girmiştir. 1849 da Konda'dan ayrılarak memleketin bazı yerlerini dolaşmış ve sonra Girit'e giderek Hanya'da bir mevlevîhane kurmuştur. 1887 de İstanbul'da basılmış bir divanı vardır.

ABDAL MUSA, XIV. yüzyıl Anadolu halk mutasavvıflarından ve Bektaşîlik'in ilk temsilcilerinden biri. Hayatı hakkında, menkıbeler dışında sağlam bilgi pek azdır. Yaşadığı zamanlardan daha sonra yazılmış tarihî eserlerin verdiği bilgilerle bu menkıbeler karşılaştırılmak suretiyle elde edilen sonuçlara göre Abdal Musa, Bektaşî mürididir. XV. yüzyıl Bektaşî şairlerinden Kaygusuz da Abdal Musa'nın müritlerindendir. Abdal Musa'nın Elmalı'da yaşadığı tahmin olnunmaktadır. Mezarı da oradadır, aynı yerde adına büyük bir Bektaşî tekkesi meydana gelmiş ve bu tarikatın önemli merkezlerinden biri olarak kalmıştır. Bektaşî ayinlerindeki on iki posttan on birincisi «Abdal Musa Sultan Postu» dur. Abdal Musa geleneğine de, başka Bektaşî menkıbelerinden birçok temler geçmiştir. Abdal Musa'ya, *Nasihatname* ile bazı şiirler de izafe edilir. Bir şiirinden Hoy'lu olduğunu anlıyoruz.

ABDALİYE DEVLETİ, XVI. yüzyıl sonlarında Batı Efganistan'da Kandahar dolaylarında yaşıyan bir Türk oymağının sonradan kurduğu bir devletin adı.

Bu oymağın To-kiyo (Tü-Küe) ve Sanayi imparatorluklarının birleşmiş kuvvetleri önünde yenilerek Bakteriyan ve Maveraünnehir bölgelerinden güneye çekilen Eftalitler'in artıkları olması çok muhtemeldir. Müslümanlığın bu bölgelere girdiği zamanlarda bunlar Araplar'la çarpışmışlardır. Araplar'ın da baskısiyle Efganistan'ın güneybatısındaki dağlara çekilmişler, sonradan ve belki de Gazneliler zamanında islâm dinini kabul etmişlerdir. Uzun zaman dağlık bölgede yaşadıktan sonra Afganistan, ve Hindistan'daki Babürlüler İmparatorluğiyle Safevîler Devleti arasında parçalanmış bulunduğu bir sırada Abdâlîler Afganistan'nın diğer bir kuvvetli uruğu olan Gılzaî, yani kelimenin asıl Türkçe şekline göre, Halaç-Kalaçlar'la birlikte, hayat şartları daha iyi olan Zemindâver ve Kandahar yörelerinde Tarnak ve Argandâb vâdilerine inmişlerdir. Genel durum bu urukların-iki büyük devlet arasında bulundukları halde bağımsız gibi yaşamalarına elverişli bulunuyordu. Kan-

dahar illerindeki Abdâlîler'in başkanı bir aralık Şah Abbas I. den bazı imtiyazlar da almış, fakat kötü hareket ve yönetimi yüzünden uruktan bir parçanın Herat dolaylarına göçmesine ve Kandahar çevresinde Gılzaîler'in erkinin artmasına sebebolmuştu.

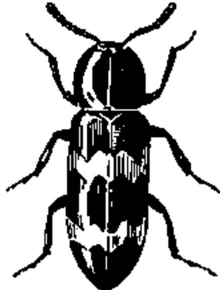
Herat yöresindeki Abdalîler'e gelince, bunlar Nadir Şah'ın ortaya çıkışına kadar oranın hâkimi olmuşlardır. Nadir Şah, Safevîler'i devirip İran'da eğemenliği kuran Gılzaîler'i ortadan kaldırdıktan sonra, o karışıklıklarda Meşhed'i ele geçirmiş olan Abdalîler'i de yenmiştir. Fakat askerî değerlerini pek beğendiği için, belki de rakipleri Gılzaîler'e karşı bir denge kurmak için de, onları tekrar eski yurtları olan Kandahar yöresine yollayıp yerleştirmiştir.

Yenmiş olduğu sünnî Afgan uruklarına ve hususiyle Abdalîler'e karşı çok dost bir uyuşma siyaseti gütmüştür. Hele Abdalîler'in genç başkanı Ahmet Han, Nadir Şah'ın güvenini çok kazanmıştı. Nadir'in ölümünden sonra Ahmet Han kendi ordusiyle Kandahar'a gelerek hükümdarlığını ilân etmiş ve Herat da dahil olmak üzere, Sind nehrine kadar Nadir Şah İmparatorluğu'nun bütün doğu kısmını ele geçirmiştir (1747). Kandaharı başkent yapan Ahmet «İncilerincisi» anlamına *Dürr-i dürran* sanını almış, bundan sonra Abdalîler de daha fazla Dürrânî adiyle anılmışlardır. Tarihî belgelerde ancak XVI. yüzyıldan beri adlarına raslanan Afgan Abdalîleri, çok eski zamandan beri Afganistan'da yaşamakta idiler. Dilleri, gelenekleri bakımından bugün artık tamamiyle afganlılaşmışlardır.

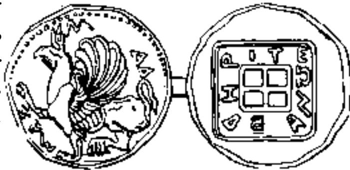
ABDALONİM [Fenike dilinde *Abd-olunīm*=ilâhların kulu, Yun. **Abdalonymos**], Saido (Sidon) kıralları neslinden. Yoksul düştüğü için çobanlıkla yaşarken M. Ö. 332 yılında Sur (Tyros) u kuşatmaya gittiği sırada, Büyük İskender tarafından atalarının tahtına geçirilerek kıral yapılmıştı. Bir bahçıvanın kıral oluşu o zamandan beri bir kıyaslama ve benzetme öğesi halinde tarih ve edebiyat eserlerinde tekrarlanıp durmuştur.

ABDAR BEĞÜM, Hindistan'ın Türk imparatorlarından Ekber Şah'ın kadınlarından biri. Güzelliği ve zekâsiyle ün almıştır.

ABDERA (Zo.), kınkanatlıların *Melanryidae* familyasından bir cins. Büyükleri 4 mm dir. Kurtçukları çürümeye yüz tutmuş kuru dallarda yaşar ve kundaklanırlar.

ABDERA

ABDĒRA (Tar. coğ.), 1 — Trakya'nın eski bir şehri. Karasu (Mesta, Nestos) çayının ağzında ve Taşoz (Thasos) adasının karşısında bulunmakta idi. Bugün yerinde, Polystylon denilen örenlerle Bulustra köyü vardır. Abderalılar'ın bönlükleri geçmiş zamanlarda ata sözü olmuştur. Bununla beraber Atomcular okulunun kurucusu Demokritos ve onun tilmizi Anaksarkhos, sofist Protagoras, tarihçi Hekataios, şair Nikainetos v. b. büyük adamlar da yetiştirmiştir.

ABDERA MADALYASI

2 — İspanya'nın güney kıyısında bulunan ve Fenikeliler tarafından kurulmuş eski bir şehir. Bugün ören halindedir.

ABDERAM: bk. ABDURRAHMAN

ABDERHALDEN, Emil (doğ. 1877), Alman hayatî kimyacısı. Halle'de fizyoloji ordinaryüs profesörü ve Leopoldina Alman Tabiiyat Araştırıcıları Akademisi başkanıdır. *Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden* (Biyoloji çalışma metodları el kitabı) ve daha başka bir eser yazmıştır. Koruyucu mayalarını bulmuştur.

ABDERHALDEN REAKSİYONU şu prensip üzerine kurulmuştur: Vücudun içinde her hangi bir doku bozulduğu, yahut vücuda her hangi bir asalak girdiği vakit, vücudun normal halinde bulunmıyan birtakım maddeler, hususiyle proteinlerden hasıl olan türevler kana karışır. Normal halde bulunan kan o türevleri eritemez. Halbuki bir dokusu bozulmuş, yahut içine bir asalak girmiş olan vücudun kanı birtakım özel mayalar hasıl ederek bunlarla o türevleri parçalar, ve eritir.

Gebe bir kadının karnındaki oğulcuk da bir asalak sayıldığından, gebe kadının kanı, gebeliğinin sekizinci gününden başlıyarak, o özel mayaları hasıl eder ve eteneden çıkan türevleri eritir. Onun için abderhalden reaksiyonu bir kadının gebe olup olmadığını erkenden anlıyabilmek için yapılır.. Bu reaksiyon, çocukla birlikte etene çıktıktan 15-20 gün sonraya kadar devam eder.

Abderhalden reaksiyonu kanser hastalığiyle, akıl hastalıklarından bazılarının, hormon çıkaran bezler hastalıklarının, verem, frengi, kızıl gibi mikroplu hastalıkların ve barsaklarda solucan hastalığının teşhisi için de yapılmıştır. Fakat elde edilen sonuçlar tam kanaat vermediği gibi, bu reaksiyonu yapmak da pek ince bir iştir.

ABDĒROS, Yunan mitolojisindeki Herakles'in arkadaşı. Herakles'in kıral Diomedes'ten aldığı atlar tarafından parçalanmış, Herakles de arkadaşının öldüğü yerde, onun onuruna Abdera şehrini kurmuştur.

ABDEST [Aptes], ibadetlere hazırlanmak için yapılan temizlik. Birçok dinlerde vardır. Farsça «elsuyu» demek olan *abdest* kelimesi bizde bu dinî temizlik işini anlatmak için kullanılmış ve halk dilinde *aptes* haline girmiştir. İslâmda namaz kılmak ve Kur'an'a el sürmek için farz kılınmıştır.

Kur'an'ın emrettiği bu abdest şekli, dirseklerle birlikte kolların ve ellerin, yüzün ve incik kemikleriyle birlikte ayakların birer defa su ile yıkanmasından ibarettir.

Ayakları yıkayacak yerde abdestli giyilmek ve arada çıkarılmamak şartiyle incik kemiklerini örten temiz ayakkabları üzerine meshetmek (ıslak parmaklarla ayakkabıyı sıvamak) de yıkamak yerine geçer.

Peygamber, abdestte el, yüz ve ayaklariyle ağız ve burnunu üçer defa yıkadığı için bunları üçer kere yıkamak sünnet olmuştur.

Üç günlük yola giden kimseler abdestli giydikleri mest üzerine üç gün, üç gece meshedebilirler. Kendi yerinde, yurdunda oturanlar için bu süre yirmi dört saattir.

Mecusîler'de kutsal sayılan öküz sidiğiyle yıkanan yerleri tekrar su ile temizlemek, Buda mezhebinde tapınağa gireceklerin üstüne papazlar tarafından su serpmek, Yahudilik'te dinî bir âyine başlamadan önce, yahut kurban kesmeye hazırlanırken, ya bütün bedeni veya parmakların uciyle bilek, el ve kolları yıkamak abdest mahiyetinde dinî temizliklerdir.

Hıristiyanlığın bazı âyinlerinde yapılan *ablution* da bir çeşit abdest sayılabilir. Papazın vaftiz yaparken, okun-

muş suyu serperken, kutsal perşembe günü ayakları yıkamak âyininde bulunurken yaptığı hareketler de böyle dinî temizlik hükmündedir.

ABDESTBOZAN (Zo.) [Sığır tenyası = *Taenia saginata*], ergini insanların barsaklarında, *cysticercus*'u sığırların kas dokuları arasında yaşayan bir şerit solucanı türü. Ergini 4 - 10 m uzun olur. Dört çekmenli ve köşeli bir başı, kısa ve ince bir boynu vardır; boyundan sonra yassı halkalar (proglottisler) başlar, bu halkaların başa yakın olanları küçük ve genç, bundan sonra gelenleri gittikçe daha büyük ve yaşlı olur. Çekmenleriyle bağırsakların içine salıverirler. Ağızları ve sindirim aygıtları yoktur. Bağırsaklardaki sindirilmiş besini, her halka kendiliğinden emerek alır ve böylece beslenir. Ergin bir abdestbozanın son halkaları, döllenmiş yumurtalarla doludur ve uzunlukları 18, genişlikleri 8 mm kadardır. Yumurtalı halkaların bir veya birkaçı bir arada olmak üzere her gün 7-12 tanesi ana gövdeden ayrılır. Bunlar, büyük abdest zamanını beklemeden, kendiliğinden anus'a gelir, dışarıya çıkarlar; bu halkalar nemli ve uygun ısı derecesi olan bir yere düşerlerse bir süre yaşarlar. Açığa çıkan yumurtaları, milimetrenin onda üçü boyundadır. Bu yumurtaların içlerinde 6 kancalı, yuvarlak kurtçuklar (oncosphaeralar) meydana gelir ve böylece otların ve diğer besinlerin üzerlerine dağılırlar. Sığırlar, rasgele, bu yumurtalı besinleri yedikleri zaman, bu yumurtaları da sindirim aygıtlarına almış bulunurlar. Yumurtaların kabukları, sığırların sidnirim aygıtlarında erir ve bunun sonucu küçük kurtçuklar serbest kalır. Bu kurtçuklar bağırsak hücrelerinin aralarından sıyrılarak kana geçer, kan ile birlikte kas dokuları aralarına sürüklenir, orada yerleşir ve bazı türlerde tavuk yumurtası büyüklüğünde birer baloncuk şeklini alırlar. Böyle bir baloncuğun içi kendine mahsus bir sıvı ile doludur ve ters dönmüş, içe doğru kıvrılmış bir başçığı vardır. Eğer, böyle bir baloncuğu taşıyan sığır eti, iyi pişirilmeden yenirse, o zaman, bu baloncuktaki, içe doğru kıvrılmış başçık hemen dışa doğru fırlar, çekmenleriyle bağırsağın iç kenarına tutunur, geçişim yoliyle beslenir, halkalar meydana getirir ve üç ay içinde 4-10 m kadar uzar ve erginleşir. Bu suretle yaşama devresini tamamlamış olur. Abdestbozanlı kimseler obur olurlar; abdestli kalamazlar. Bu asalağın çıkardığı toksinler, sindirme işini gören salgıların etkilerini azaltır veya bozar; çok kere kana karışır ve zehirlemeler de yapar. Abdestbozan bağırsakları tıkar, dolayısiyle peklik de yapabilir. Ömrü birkaç yıldır. Yılda aşağı yukarı 42 milyon yumurta bırakır. Düşürmek için bir doktora başvurmak ve düştüğü zaman da, başı ile birlikte düşüp düşmediğine dikkat etmek lâzımdır. Bk. TENYA

ABDESTBOZAN (Bot.) [*Sangisorba L.* = *Poterium L.*], gülgillerden bir cins. Büyük abdestbozanotu (*Sangisorba officinalis*) ve küçük abdestbozanotu (*Sangisorba minor*) denen iki türü vardır. Birincisi 30-90 cm boylu, sapları çıplak veya seyrek tüylü, yaprakları uzun saplı ve dilimli, çiçekleri kırmızı ve 7-8 i bir arada gümeçler halinde olan bir bitkidir; otlak çayır ve yol kenarlarında, aralıklarda yetişir. Bütün Avrupa'da ve Anadolu'da raslanır. Köklerinde tanen bulunduğundan eskiden kan dindirmek, bağırsak yangılarına ve ishale karşı kullanmak üzere ilâç bitkisi olarak yetiştirilirdi. Taze yapraklarından salata da yapılır. Küçük abdestbozan otu birincisinden daha kısa, 60 cm kadar boyludur. Çiçekleri renksiz ve dişi organının ucu kırmızı püsküllüdür. Çiçek durumu gümeçtir. Bu da bütün Avrupa'ya ve Asya'da Himalaya dağlarına kadar yayılmıştır. Aynı nitelikteki yerlerde yetişir ve öteki gibi kullanılır.

ABDÎ, XV. yüzyıl şairlerinden. Hayatı hakkında hiçbir bilgi yoksa da 1429-30 da Aydıncık'ta yazdığı *Camasbname* adlı eserinden XV. yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır. Şair bu eseri Murat II. adına, Farsça'dan çevirmiştir. Bu eser 4877 beyitli uzun manzum bir hikâyedir; konusu da *Şahmaran* adlı mensur halk kitabının aynıdır.

ABDÎ, XVI. yüzyıl şairlerinden. Hayatı hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Yaşadığı yüzyılı, 1545 te yazmış olduğu *Niyazname-i Sa'd-ü Hümâ* adında 1071 beyitli manzum hikâyedeki bir kayıttan öğreniyoruz. Oradaki başka bir kayıttan da kitabını, o zaman Manisa'da bulunan Şehzade Selim'e sunduğu anlaşılmaktadır.

ABDÎ [**Abdullah, Himmetzade**] (1640-1710), XVII. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden ve ünlü vaizlerden. İstanbul'da doğmuştur. 1659 dan ölümüne kadar bu şehrin birçok camilerinde vaizlik yapmıştır. Babası, Bayramiye tarikatı şeyhlerinden şair Himmet'in ölümü (1683) üzerine onun yerine, Yenibahçe tekkesine şeyh olmuştur. Üsküdar'da, Himmet Efendi tekkesinde, babasının yanında gömülüdür. Divan ve halk tarzında şiirleri, *Gencine-i icaz* adlı manzum bir eseri vardır.

ABDÎ, Basmacı (ölm. 1859), XIX. yüzyıl Türk musikicilerinden. Mahmut II. nin sarayına kapılanmıştır.

ABDÎ, Derviş, XVII. yüzyılda Mehmet IV. zamanında yaşamış İstanbul'lu Mevlevî musikicisi.

ABDÎ, Naithan, XVII. yüzyılda Mehmet IV. zamanında yaşamış Türk musikicilerinden.

ABDÎ [**Sarhoş**] (ölm. 1605), XVI. yüzyıl şairlerinden. Divan-ı Hümayun kâtipliğinde bulunmuş, 1593 - 1594 te nişancı, 1600 - 1601 de defter emini olmuştur. Avusturya'ya karşı yapılan bazı harblerde bulunmuştur. Şiirlerinin hepsi bir araya toplanmış değildir, onlara eski yazma dergilerde raslanır. Yanık kalenin fethine dair manzum *Zafername*'siyle şeyhülislâm vasıtasiyle padişaha sunduğu, devrin yolsuzluklarından şikâyet eden manzum bir *Arzuhal'i* vardır. Abdi'nin *Zafernamesine* konu olan kale, Kanunî Sultan Süleyman zamanında yıkıldığı için tarihlerimizde «Yanık-Kale» diye anılır. Şairin sözleri anlatıyor ki Murat III. zamanında sadrazam Sinan Paşa'nın Avusturya seferinde beraber bulunmuş ve Yanık-Kale ile yöresindeki kalelerin ikinci defa istilâlarını sağlıyan zaferleri görmüştür.

ABDÎ [**Sarı Abdullah**] (1584 - 1660), XVII. yüzyıl mutasavvıflarından. İstanbul'da doğmuş, Ahmet I. in sadrazamlarından Halil Paşa'nın himayesinde yetişmiştir. Zamanında İdris-i Muhtefî diye anılan ve Melâmîler'ce kutub sayılan Ali Bey'den feyizlenmiştir. Halil Paşa'nın ikinci sadrazamlığında, doğu serdarlığı sırasında tezkireci, sonra reisülküttap olmuştur. Sadrazamın değişmesi üzerine bu görevden ayrılmış, 1637-38 de Murat IV. ün emri altında «reis-i rikâb-ı hümayûn» olarak Bağdat'a gitmiş ve bundan sonra birçok devlet hizmetlerinde bulunmuştur. Topkapı dışında Maltepe'de gömülüdür. Sarı Abdullah'ın şiirleri de vardır, fakat onun asıl ününü sağlıyan bilimsel eserleri arasında en tanınmışı *Mesnevî şerhi*dir.

Tasavvufa ait birçok eserleri vardır. Bunlardan en tanınmışları *Cevahir-i bevahir-i Mesnevî* adlı beş ciltlik Mesnevi şerhi ile içinde Murat IV. ün Bağdat seferine ait bazı bahisler bulunan *Cevahir-ül-bidaye ve dürre-tün-nihaye* adlı kitabıdır.

ABDİ, Suphizade [asıl adı **Abdullah**] (ölm. 1762), XVIII. yüzyıl şairlerinden. İstanbul'da doğmuş, babası Feyzî takma adiyle şiirler yazmış olan Feyzullah Efendi, dedesi de şiirde Suphi takma adını kullanan olan şehremini ruznamecisi Ahmet Efendi'dir. Abdi 1758 - 1759 da sadrazam kethudası olmuştur. Bu görevden çıkarıldıktan az sonra şehremini ruznameciliğine atanmıştır. Eksik bir divanı vardır. Şiirleri Nedim tarzındadır.

ABDİ, Şarkîkarahisarlı (ölm. 1885), XIX. yüzyıl şairlerinden. Şarkî Karahisar'da doğmuştur. Akkoyunlu soyundandır. İstanbul'da okumuş ve Belgrat muhafızı Selim, Harput valisi Husrev, Halep valisi Mustafa Mazhar paşaların kâtipliklerinde ve 1849 - 50 de Meclis-i Vâlâ mazbata odasında, daha sonra Bosna Meclis-i Kebiri başkâtipliğinde, kaymakamlık ve mutasarrıflıklarda bulunmuştur. 1884-85 te, memleketi olan Şarkî Karahisar'da, Bidayet Ceza Mahkemesi başkanı iken ölmüştür.

Basılmamış bir divanı, İstanbul Üniversitesi kitaplığındadır. Bosna'da bulunduğu sırada yönetim işlerinde gördüğü yolsuzluklar hakkında yazdığı *Nevpeyda* adlı bir eseri İstanbul'da basılmıştır.

Şiirlerinden bazıları da basılıdır. A., hattatlığı ve hakkâklığiyle de tanınmıştır.

ABDİ BEY (ölm. 1833), Selim III. ve Mahmut II. zamanlarında nükteleriyle tanınmış saray musahiplerinden. Enderun'dan yetişmiş, kapıcıbaşı olmuştur. Küpeli Çavuş lâkabiyle de anılırdı. Şişman, sevimli ve zarif bir adam olup musikideki değeriyle de tanınmış olan arkadaşı Hayalî Sait Efendi ile birlikte yaptıkları lâtifeler ve oyunlarla ün kazanmıştır. Abdi Bey, Eyüp'te gömülüdür.

ABDİ EFENDİ, Abdürrezzak, Türk sahnesinde tulûatçılığın en ünlü temsilcilerinden biri. Öğrenimi ve sanat eğitimi olmamakla beraber doğuşundaki yeteneğiyle halk komikliğinde başarı gösterip Abdülhamit II. zamanında büyük bir ün kazanmış ve bu padişah tarafından saraya alınmıştı. 1908 devriminden sonra tekrar tiyatro hayatına dönmüş ise de artık yaşlanmış ve eski şakraklığını kaybetmişti. Hasan Efendi ile diğer bazı tulûatçılar Abdi Efendi'nin çıraklığından yetişmişlerdir.

ABDİ EFENDİ

ABDİ EFENDİ, Hacı [Mühürdar] (1699 - 1764), reisülküttap ve şair. İstanbul'ludur. Babıâli'de kalem hizmetlerinde yetişmiş, kaynatası Üçambarlı Mehmet Efendi reisülküttap iken Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın emri altında bulunmuş ve bu sırada (1726 - 1730) kaynatası adına reisülküttaplık işleriyle de uğraşmıştır. 1730 Patrona Halil ayaklanmasında gizlenmek zorunda kalmış, 1732 de yeniden devlet hizmetine girerek türlü memurluklarda bulunduktan sonra, ilk defa 1753 de reisülküttaplığa atanmıştır. 1755 de işinden çıkarılarak Resmo'ya sürülmüş ve 1757 eylûlünde ikinci defa reisülküttap olmuştur. 1758 başında tekrar işinden çıkarılarak Bursa'ya sürülmüş ve bir yıl sonra affedilip tekrar bazı devlet hizmetlerinde bulunduktan sonra, 1763 sonunda üçüncü defa reisülküttap olmuş ve bu görevde iken ölmüştür. Dürüst, zeki ve fikir bağımsızlığına sahip, resmî yazılarda becerikli, aynı zamanda devrininin tanınmış şairlerinden bir kişi idi. Nevşehirli İbrahim ve Koca Ragıp paşaların sadrazamlıkları sırasında kendisine gösterdikleri güven, devrinin değerli adamlarından olduğunu tanıtlamaktadır.

Ahmet III. zamanında başlamış olan İran savaşının bazı safhaları ile 1730 Patrona ayaklanmasından ve Mahmut I. in tahta çıkışı sıralarındaki olaylardan bahseden yazma (Süleymaniye ktb. Esat Efendi No. 2153) *Tarih-i Sultan Mahmut Han bin Sultan Mustafa Han* adlı kitabında A. tarafından yazılmış olduğu sanılmaktadır (yayım. T. T. K. *Abdi Tarihi* Faik Reşit Unat).

ABDİ EFENDİ [Şeyhzade] (ölm. 1710), reisülküttap. İstanbullu'dur. Babbası matbah emini Köse Hüseyin Efendi'dir. Babıâliden yetişmiş, 1697 sonlarında sadaret mektupçusu, 1702 sonlarında reisülküttap olmuştur. İki ay sonra işinden çıkarılarak Limni'ye sürülmüş, bir zaman sonra tekrar devlet hizmetine alınarak çeşitli memurluklarda bulunmuştur.

ABDİ PAŞA [Abdurrahman] (ölm. 1692), Türk tarihçisi ve şairi. Kendisinden önce bu görevi yapanlara «şehnameci» denilirken ilk defa «vakanüvis» sanı A. hakkında kullanılmıştır. İstanbul'ludur. Enderunda yetişmiştir. 1663 te Mehmet IV. tarafından sır kâtipliğine atanarak kendisine aynı zamanda Vekayiname adı altında devrin tarihini yazmak görevi verilmiştir. 1669 da vezir rütbesiyle nişancı olmuştur. 1676 da Sadrazam Merzifonlu Mustafa Paşa'nın emriyle saltanat yöntemi hakkındaki *Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnamesi* adını taşıyan teşrifat kanunnamesini yazmıştır. Mehmet IV. 1678 de Cehrin seferine gittiği vakit, üçüncü vezir bulunan A. yı İstanbul'da kaymakam bırakmıştır. A. 1679 da Bosna valisi, 1680 de tekrar nişancı ve 1681 de yine kubbe veziri olmuştur. 1682 de Basra valiliğine atanması üzerine vekanüvislikten ayrılmıştır.

Mehmet IV. ün birçok hususlarda fikir danıştığı, işten anlar, vali bulunduğu yerlerde de kendisini halka sevdirmiş bir yönetim ve devlet adamıydı. Aynı zamanda devrinin tanınmış şairlerindendi. Divanı vardır. Örfî Divanı'nın bazı kasidelerini, *Pend-i Attar* gibi Farsça, İbn-ül-Verdî'nin *Lâmiye* kasidesi gibi Arapça bazı ünlü eserleri Türkçe'ye çevirmiştir.Yazdığı Osmanlı tarihi, *Vakayiname* veya *Nişancı Abdürrahman Paşa Tarihi* adını taşımakta, 1648 den 1682 yılına kadar olan olaylardan bir kronoloji kitabı gibi, günü gününe denecek şekilde bahsetmektedir. Bu eser henüz basılmamıştır.

ABDİ PAŞA, [Kiki] (ölm. 1788), Osmanlı vezirlerinden. Mardin'de Kiki boyundan olduğu için bu adla anılır. Devlet hizmetine ilk önce kapıcıbaşı olarak girmiş, sonra sırasiyle beylerbeyi ve vezir olmuştur. Diyarbakır, Halep, Rakka, Sıvas, Mısır valiliklerinde de bulunmuştur. Diyarbakır'da üçüncü defa olarak vali bulunduğu sırada, kendisine sığınmış olan Ayıntap'lı Battalzade Nuri Mehmet Paşa'yı, kendi emrinde sefere gitmek şartiyle, asılmaktan kurtarmıştır. Mısır'da işinden çıkarıldıktan sonra Halep'e gelmiş ve orada ölmüştür.

ABDİ PAŞA, [Koca] (ölm. 1789), XVIII. yüzyıl ortalarında Anadolu valiliğiyle tanınmış Osmanlı vezirlerinden. Sarhoş Ali Paşa'nın oğlu ve Abdi Paşa'nın torunudur. Enderunda yetişmiş, Anadolu ve Rumeli illerinin birçoğunda mutasarrıflık, valilik etmiş, Osmanlı - Rus harbi sırasında (1774) Buğdan seraskerliğinden çıkarılarak Sıvas'a,

harbden sonra da Anadolu eyaletine atanmıştır. Bundan sonra Diyarbakır, Bağdat, Maraş, Halep, Rakka, Aydın valiliklerinde bulunmuş ve 1780 de tekrar Anadolu valisi sıfatiyle Kütahya'ya gelmiş ve bu valiliği zamanında İsparta'da bazı eserler meydana getirmiştir. Silistre valisi iken orada ölmüştür. Ünlü ve yiğit bir adam olmakla beraber içinde bulunduğu karışık ve gürültülü durum ile âyan ve eşrafın etkileri yüzünden, kendisinden umulduğu kadar başarı gösterememiştir. Enderunda iken yazıya çalışmış ve hattat olmuştur. İsparta'da yaptırdığı camide levhaları vardır.

ABDİLAVİ KAVUNU *(Cucumis chata L.)*, kabakgillerden. Mısır'da ekilen bir kavun türüdür. Meyvaları tatlı ve suludur. Taze olarak yendiği gibi suyundan bir içki de yapılır.

ABDİM LEYLEĞİ (*Abdimia abdimi*), Afrika'nın kuzey ve doğusunda yaşıyan bir nevi leylek. Sırtı yeşil, kırmızı pırıltılı ve karnı beyazdır. Boyu 75 cm dir.

ABDOMİNALYA (Abdominalia), iki familyadan ibaret ve Cirripadia takımına bağlı küçük bir alttakım. Vücutları düzgün olmıyan halkalardan bileşik olup ard taraflarında üç çift ayakları vardır. Yumuşakçalar(Mollusca)ın kabukları içerisine gömülmüş olarak yaşarlar.

ABDUH, Şeyh Muhammed (1845 - 1905), XIX-XX. yüzyıl islâm dünyasında yeni ve ileri fikirleriyle tanınmış Mısırlı bir bilgin. Hayatının ilk devirlerini kendi kalemiyle yazmış olan Abduh, ailesinin, Türkmen ülkesinden çadırlariyle Mısır'a göçüp bugünkü Nusra mahallesinin bulunduğu yere konarak ve buradaki köyü kurmuş olduklarını, babası Hayrullah'tan duyduğunu ve kendisinin de bu köyde doğduğunu söylemektedir. Arap çevresinde Türkmenlik'le övünülmediği için babasından duyduğu bu Türkmenlik söylentisinin doğru olacağını kabul eden Abduh, komşuları olan Araplar'da bulunmıyan bazı niteliklerin kendi ailesinde bulunmasını da Arap olmadıklarına ayrı bir kanıt olarak göstermektedir.

MUHAMMET ABDUH

İlk bilgilerini doğduğu köyde ve Tanta'da elde ettikten sonra, Mısır'ın ünlü medresesi olan Cami'-ül-Ezher'e girmiş ve o yıllarda Kahire'ye gelen Seyit Cemalettin-i Efganî'den matematik, kelâm ve felsefe okuyarak onun en seçkin öğrencilerinden biri olmuş ve gazeteciliğe de onun etkisiyle başlamıştır. Abduh, 1877 de müderrislik imtihanını kazanarak Ezher'de ders vermeye başlamıştır. Derslerinde uyguladığı yeni yöntemler, gazetelerde yayımladığı ileri ve serbest fikirlerle halk üzerinde derin etkiler yapmaya başlamış ve hükümet tarafından başyazarlığına geçirildiği *Vakayi-ül-Mısriyye* adlı resmî gazetede de, bilimde ve yönetimde yapılması gereken ıslahat hakkında etkili yazılar yayımlamıştır. Ârabî Paşa ayaklanmasında Abduh, bu hareketten çıkabilecek kötü sonuçları sezerek, yazılariyle ölçülü olmayı tavsiye etmiş olmakla beraber, İngilizler'in Mısır'a girmeleri üzerine, 1882 de üç yıl Mısır'dan sürülmek cezasına hüküm giymiştir. Önce Beyrut'ta oturmuş ve 1884 te Seyit Cemalettin-i Efganî ile birleşmek üzere Paris'e gitmiştir.

Paris'te Şeyh Cemalettin'le birlikte islâm memleketlerinin yabancı egemenliğinden ve keyfe bağlı yönetimlerden kurtarılmasını emel edinen *el-Urvet-ül-vüska* adiyle bir dernek kurmuşlar ve aynı adda bir de gazete çıkarmışlardır ki başyazarlığını Abduh yapıyordu. İslâm memleketlerinde çok ilgi ve heyecan uyandıran bu gazetenin çok geçmeden Mısır, Sudan ve Hindistan'a girmesi, ceza tehdidiyle yasak edilmiştir. Abduh bir süre bu dernek adına Tunus'ta propagandaya devam etmiş olmakla beraber, daha çok Seyit Cemalettin'in kanaatleri altında bulunan bu teşebbüsten sonraları ayrılmış ve 1885 te Beyrut'ta yerleşmiştir. Seyit Cemalettin ile Abduh arasında bazı esaslı kanaat farkları vardı. Seyit Cemalettin devrimciydi. A. da islâm dünyasında bir devrime taraflı olmakla beraber azar azar ıslahat, dinî ve manevî bilimlerin okutulmasında yapılacak yeniliklerle daha faydalı sonuçlar alınacağı inancında bulunuyordu. Abduh, Beyrut'ta fıkıh ve tefsir okutmakla uğraşmış ve sürgünlük süresi bittiği için 1889 da Mısır'a dönmesine izin verilmiştir. Ancak tekrar ders vermek suretiyle fikirleri uyandırmasına izin verilmiyerek, Hıdiv Tevfik Paşa tarafından«Mehakim-i Ehliye»den birine atanmış ve Abduh, istemiyerek kadılığı kabule mecbur olmuştur. Bu yargıçlık devresinde hak ve adaletten hiç ayrılmamış, meslekte de ilerliyerek İstinaf Mahkemesi üyeliğine kadar yükselmiştir. Abbas Hilmi Paşa'nın Hıdivliğe geçmesi üzerine Ezher'de ders okutmak hususundaki arzusuna da kavuşmuş, orada ders okutmakla beraber Ezher'in yönetim meclisi üyeliğine geçmiş, gerek bu kurulun, gerek şer'î mahkemelerle Evkafın ıslahı hareketlerine başlamışsa da, medreselerin yeğlenmesi aleyhinde olan bazı geri düşünceli müderrislerin uyandırdıkları akımla, Ezher'in yönetim meclisi üyeliğinden çekilmek zorunda kalmıştır.

İngiliz hükümetinin Mısır'daki komiseri Lord Cromer, Osmanlı hükümetinin Mısır'a göndermekte olduğu kadının yerine, Mısırlı birinin getirilmesi hususunda hıdiv Abbas Hilmi Paşa'yı sıkıştırması üzerine Abduh, Osmanlı hükümetiyle son ilgisini kesmek istemiyen hıdivi bu güç mevkiden kurtarmak için kadı atamanın, halifeye ait bir hak olduğu ve İngilizler'in, vicdan hürlüğünü ilgilendiren bu meseleye karışamıyacaklarını ileri sürmüş ve bu suretle Lord Cromer susmak zorunda kalmıştır.

1899 da hıdivin emriyle Mısır müftüsü olan Abduh, hükümetten aldığı emir üzerine şer'î mahkemeleri denetlemiş ve verdiği tasarı üzerine bunların düzeltilmesine geçilmiştir. Camilere bilgili hatip ve vaizler getirmiş, bunların gençliği için de bir tasarı hazırlamıştır. Yoksul çocukları okutmak, muhtaçları korumak amaciyle kurulmuş olan Cemiyyet-i Hayriyye-i İslâmiyye'ye 1900 de başkan olarak bu derneğin gelirini üç dört katına çıkarmış ve ölümüne kadar bu hayırlı kurulun başında kalmıştır. Abduh, Cemiyyet-i Hayriyye-i İslâmiyye'ye başkan olduğu tarihte «Ulûm-ı Arabiyye'yi İhya Cemiyeti» başkanlığına da seçilmekle, bir yandan da bu dernekle uğraşmaya başlamış, lûgatten *el-Muhassas* v. b. eserleri bastırmıştır.

Abduh'un Cami'-ül-Ezher'de okuttuğu Kur'an tefsiri notlarından meydana gelen tefsirinden başka kelâm, mantık, felsefe, tarih, edebiyat ile toplumbilime ve islâm dininin savunmasına dair eserleri vardır. Fransa dışişleri bakanlarından Gabriel Hanotaux'ya karşı bu husustaki savunması ünlüdür. Bu eser Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Abduh'un ölümü bütün Mısır ve Doğu dünyasında derin bir üzüntü uyandırmıştı. *El-Menar* dergisi sahibi Reşit Rıza tarafından bu büyük bilginin hayatına dair yazılmış olan üç ciltlik eserin üçüncü cildi, Doğu ve Batı gazetelerinin bu yoldaki yazılariyle şairler tarafından söylenilen ağıtlardan meydana gelmiştir.

ABDULA, Marko-Todoroviç (1780 - 1823), Osmanlı yönetimine karşı Sırp ayaklanma hareketinin elebaşılarından. Niş yakınında Mateyevaç'ta doğmuştur. İlk Sırp ayaklanması savaşlarında öncülük etmiştir. İkinci ayaklanma sıralarında Pojarevaç bucağında prens vekili olmuştur. Fakat Prens Miloş bu göreve başkasını getirince Osmanlılar'la anlaşmaya kalkmış ve bir karşı ayaklanma tertibetmişse de başaramamıştır. 13 ocak 1823 te, belki de Prens Miloş'un emriyle. öldürülmüştür.

ABDULLAH (doğ. 1882), 1946 yılında bağımsızlığı tanınan Mavera-i Ürdün (Trans-jordan) Devleti'nin ilk Kıralı. Hicaz Kıralı Şerif Hüseyin'in ikinci oğlu olup Mekke'de doğmuş, gençliğini İstanbul'da geçirerek 1908 devriminden sonra Hicaz milletvekili olarak Osmanlı Mebusan Meclisi'ne girmiş ve bir süre başkan vekilliğinde de bulunmuştur. Babasının Osmanlı Devleti'ne bağlı Mekke Emîrliğinden Hicaz Kırallığına geçişini sağlamış olan siyasî ve askerî olaylarda Kıral Abdullah'ın da hayli önemli bir rolü vardır. İngiliz mandası altında bulunan Filistin kıtasının doğusuna düşen Mavera-i Ürdün bölgesi 1920 de yarı bağımsız bir devlet şekline konularak ölümünde taht, çocuklarına geçmek üzere Emirliğe A. getirilmiştir. Kıral Abdullah o zamandan beri bu memlekette hüküm sürmektedir. Türkiye Cumhuriyetiyle dostça ilişkilerde bulunmaya önem vererek Atatürk'ün son zamanlarında, 1937 de kendisini ziyaret etmek üzere memleketimize de gelmiştir. 1946 yılında Kıral ilân edilmiştir.

ÜRDÜN KIRALI ABDULLAH

ABDULLAH, altı Abbasî halifesinin adı. Bk. SEFFAH, ME'MUN, MÜSTEKFİ, KAAİM, MUKTEDİ VE MUSTA'SIM.

ABDULLAH, Abdüsseydim (ölm. 1920), son Hive Hanı. Seyit Abdullah ve Abdüsseydim adlariyle de tanılır. 1804 tarihinden beri Hive Hanlığında bulunan Kongrat soyundandır. 1918 de ayaklananlar tarafından öldürülen kardeşinin oğlu Seyit İsfendiyar Han'ın yerine geçmişse de devlet yönetiminden habersiz, sofu ve derviş mizaçlı bir adam olduğundan, Hanlığın bütün yönetimini eline alan Türkmen Cüneyt Serdar'ın elinde oyuncak olmuştur. 1920 ocağında memleket Rus ordusu tarafından işgal edildikten sonra kurulan geçici hükümetin teklifi üzerine Abdullah Han tahtını bırakmış ve birkaç gün geçince tutularak Moskova'ya gönderilmiştir. Aynı yıl içinde Markova cezaevinde ölmüştür.

ABDULLAH, Ebu Faris (ölm. 1609), Fas Sultanlarından. Merakeş valisiyken babası Sultan Ahmet-ül-Mansur'un ölümü üzerine 1603 te Merakeş'te sultan ilân edilmişse de, büyük kardeşi Zeydan, birkaç gün önce Fas'ta sultan tanınmıştı. Aralarında harb çıkmış, ikisinden de büyük olan ve babası zamanındaki ayaklanmadan dolayı cezaevinde bulunan Muhammed Şeyh de sultanlık davasına girişmiştir. Sonunda Ebu Faris Abdullah, büyük kardeşinin oğlu tarafından boğularak öldürülmüştür.

ABDULLAH, Şehlâ Hafız, XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Türk musikicilerinden.

ABDULLAH, Tavukçuzade, XVII. yüzyılda Mehmet IV. zamanında yaşamış Türk musikicilerinden.

ABDULLAH, Tomtom İmamı, XVII. yüzyılda Mustafa II. zamanında yaşamış Türk musikicilerinden.

ABDULLAH, Tosunzade, İstanbullu musikicilerden ve Ahmet III. ün müezzinlerinden.

ABDULLAH I. (ölm. 1818), Vehhâbî emîrlerinden. İbrahim Paşa'nın Arabistan'ı Vehhâbîler istilâsından kurtarmaya başladığı sırada Necid emîri olmuştur. 1803-1814 yıllarında Necid emîri bulunan ve 1803-1810 yılları içinde Hicaz'ı, Yemen'i, Amman'ı ve Elcezire'nin bir kısmını zapteden el-Suud bin Abdülâziz'in on üç oğlundan biridir. 1818 de Vehâbîler'in merkezi olan Der'iye'nin İbrahim Paşa tarafından zaptı üzerine tutsak edilerek Mısır'a yollanmış ve Mehmet Ali Paşa tarafından da padişaha gönderilerek İstanbul'da öldürülmüştür.

1843 - 1865 yıllarında Necid emîri olan ve 1877 de ikinci defa emîrliğe geçen kişinin adı da tarihlerde Abdullah II. diye geçmektedir.

ABDULLAH AHMET EFENDİ, (ölm. 1697), tanınmış Türk hekimlerinden. Kütahya'lıdır. İstanbul medreselerinde okumuş, bir süre hocalıklarda ve müderresliklerde bulunmuştur. Ayrıca hekimlik öğrenimini de yaparak Fatih-Sultan Mehmet Dârüşşifası'nda reissületibba (başhekim) olmuştur. *Camiu fi ilm-il-baytariyye* adiyle veterinerliğe ait bir kitabı vardır. İstanbul'da ölmüş, Okmeydanı'na gömülmüştür.

ABDULLAH AZMİ EFENDİ (1868 - 29 eylûl 1937), siyaset adamlarından. Eskişehir'de doğmuş, önce medreselerde okuyup icazet almış, sonra İstanbul Hukuku'na girerek 1902 de mezun olmuştur. Manastır'da adliye memurluklarında bulunduktan sonra 1908 de Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Kütahya milletvekili olarak girmiştir. Mütareke devrinde İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin kapanması üzerine Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'ne katılmıştır. Mayıs 1922 de Büyük Millet Meclisi tarafından Umur-ı Şer'iye ve Evkaf Bakanlığı'na seçilmiş, kasım 1922 ye kadar bu görevde bulunmuştur. Bu arada bir süre Bakanlar Kurulu başkanvekilliğini de yapmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü döneminde milletvekili seçilmemiştir.

ABDULLAH AZMİ Ef.

ABDULLAH BEY, birinci Osmanlı hükümdarı Osman zamanındaki komutanlardan. Köse Mihal'in, Müslümanlığı kabul ettikten sonra aldığı ad. Bk. KÖSE MİHAL.

ABDULLAH bin Abbas (ölm. 688), Peygamber Muhammed'in amcasının oğlu. O devrin ünlü bilginlerindendir. Künyesi Ebu-l Abbas'tır. Peygamber'in Medine'ye hicretinden birkaç yıl önce doğmuştur. Halife Osman zamanında tanınmaya başlayıp hac emiri olmuş ve bu görevdeyken halifenin öldürülmesi üzerine Ali'ye katılmıştır. Ali, onu elçiliklerde kullanmış, sonra Basra'ya vali göndermiştir. Sıffîn savaşında Abdullah'ın Ali ordusunun bir kısmına komutanlık ettiği söylenir.. Abdullah'ın önce Ali'ye dostken sonra Muaviye tarafına geçtiği ve Basra'da valiyken hazineden üzerine büyük bir para geçirerek şehirden ayrıldığı hak-

kında söylentiler varsa da, bunların o zamanki didişmeler arasında çıkarılmış iftiralar olması ihtimali de yok değildir.

Abdullah'ın asıl ünü siyasî hayatından çok, hadîs, fıkıh ve tefsirdeki derin bilgisinden ileri gelir. Ancak ondan derlenen hadîslerden bir kısmının uydurma olduğu ve Abdullah'ın İslâmlığa giren bazı Yahudiler'den dinlediği hikâyelerle, *Kitab-ı mukaddes*'teki hikâyeleri ve Kuran'ın imalarını biribirine cüretle karıştırarak, kendi siyasî amaçlarına göre ve büyük bir sistem halinde masallar tertibettiği hakkında dedikodular da olmuştur. Bununla beraber kendisi tarafından söylenen ve uydurulmaları için hiçbir sebep bulunmıyan bazı az görülmüş hadîsler, tarihî kaynak gibi kullanılır ve tefsiri, tefsirciler tarafından esaslı bir dayanak sayılır.

ABDULLAH bin Abdülmelik (680 - 750), Emevî vali ve komutanlarından. Beşinci Emevî halifesi Abdülmelik'in oğludur. Şam'da büyümüş, birkaç askerî seferde babasiyle birlikte bulunmuş, Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı 700 - 701 de yapılan bir seferde ilk defa komutanlık etmiştir. Ertesi yıl Mervan'ın oğlu Muhammed'le birlikte el-Aş'as'a karşı yardım için Hacca gönderilmiş ve Deyr-ül-Camâcim'deki görüşmelerde önemli rol oynamıştır. Bundan dolayı yine Doğu Roma Devleti'ne karşı gönderilen bir orduya komutan olmuş ve 703 - 704 te, el - Massisa'yı alarak karargâh edinmişti. 704 te amcası Abdülâziz'in yerine Mısır valisi olmuştur. O zamana kadar Mısır'ın resmî işlerinde Kıbtî dili kullanılırken, Abdullah, babasına emir verdirterek il merkezindeki divana Arapça'yı kabul ettirmiştir. Valiliği zamanında Mısır'da büyük bir kıtlık olmuş, halkın pek çoğu açlıktan ölmüştür. Abdullah, yönetiminin kötülüğünden ve rüşvet almasından dolayı 708 - 709 da işinden çıkarılmıştır. A. ın Abbasîler'in erke geçmesinden sonra, Seffah'ın emriyle öldürüldüğü söylenir.

ABDULLAH bin Abdülmuttalip (ölm. 570), Peygamber Muhammed'in babası. Kureyşliler'in ulularından olan Abdülmuttalip'in onuncu oğlu olup Mekke'lidir. Hakkındaki söylentilerden çıkan bilgi eksik olduğu gibi bunlardan bir kısmı da efsane mahiyetindedir. Çok yayılmış bir geleneğe göre, babası Abdülmuttalip zemzem kuyusunu kazarken Kureyşliler'in çıkaracağı engellere karşı kendini savunacak on oğlu olursa, birini putlara kurban etmeyi adamış. Onuncu oğlu olan Abdullah doğunca, bu adağını yerine getirmeyi kâhinler kendisine hatırlatmışlar. Fakat başka bir kâhinin tavsiyesi üzerine çocuğun yerine yüz deve kesmek suretiyle adağından kurtulmuş. Abdullah'ın Kureyşliler içinde en güzel adamlardan biri olduğu da kuvvetli söylentilerdendir. Doğum ve ölüm yılları tam olarak belli değilse de, 25 veya 27 yaşında iken Peygamber'in annesi Âmine ile evlendiği ve Muhammed'in doğumundan iki ay kadar önce Şam'a yaptığı bir ticaret seferinden dönüşünde, Medine'de hastalanarak öldüğü kuvvetli olan söylentilerdendir.

Peygamber'e «Nebî-i yetîm» lâkabının verilmiş olması, babasının doğumundan önce öldüğü hakkındaki söylentiyi kuvvetlendirir. İslâm geleneğince, Abdullah'ın yüzünde bir nur varmış. Bu nur Peygamber'e gebe kaldıktan sonra Âmine'ye ve Muhammed doğunca da ona geçmiş. Müslümanlık inanışında «nübüvvet nuru» denen bu aydınlık, peygamberlik işaretlerinden biridir.

ABDULLAH bin Ali (ölm. 764), Emevî hanedanının yıkılması ve Abbasî Devleti'nin kurulması uğrundaki savaşlarda büyük rolü olan Arap ihtilâcilerinden. Birinci ve ikinci Abbasî halifeleri Seffah ile Mansur'un amcasıdır. Emevîler'in son halifesi Mervan II.nin Büyük Zab kenarında yenilmiş olduğu kesin savaşta Abbasîler'in başkomutanıydı. Mervan'ı Mısır'a kadar kovalamış, Emevî hanedanının kökünü kazımak için her çareye başvurmuş, bunlardan yetmiş kişiyi birden öldürtmüştür. Bunun üzerine Suriye'de korkunç bir ayaklanma çıkmış, ilkin Abbasî askerleri bozulmuşsa da, sonra Abdullah, ayaklananları 750 de yenmiş ve Suriye'ye vali olmuştur.

Abdullah yeni hanedan için bir tehlike teşkil ediyordu. Halifelik üzerinde iddiaları vardı. Kuvvetli bir orduya da hâkim bulunuyordu. Ebu-l-Abbas ölünce, Horasan valisi Ebu Müslim'in halifelik için el - Mansur'u tuttuğunu işiterek, ordusunda bulunan 17 000 Horasan'lıyı öldürtmüştür. Sonra Ebu Müslim'in üzerine yürümüş, fakat 754 te Nusaybin yakınlarında yenilerek Basra valisi olan kardeşi Süleyman'a sığınmak zorunda kalmıştır. Birkaç yıl sonra Süleyman işten çıkarılınca Abdullah hapsolunmuştur. Yedi yıl kadar böyle geçmiş, nihayet 764 te mahsus temelleri sökülen bir eve kapatılmıştır. Ev yıkılınca Abdullah da ezilmiştir.

ABDULLAH bin Âmir (626 - 679), halife Osman zamanında İran ve Horasan'daki fetihleriyle tanınmış Arap vali ve komutanlarından. Kureyşliler'den ve Mekkeli olup Peygamber Muhammed'in akrabasındandı. Üçüncü halife Osman'ın amcasının oğludur. Osman, kendisini 649 - 650 de Basra valiliğine gönderdiği zaman Abdullah, İran'ın büyük bir kısmını fethetmiş, ertesi yıl Horasan'ı, Sisistan'ı ve daha birçok yerleri Araplar'ın hükmü altına almıştı.

Halife Osman'ın öldürülmesi üzerine onun öcünü almak için ayaklanan Ayşe'ye ilk yardım edenlerden biri de Abdullah'tır. Ayşe «Cemel» denen savaşta bozguna uğrayınca Abdullah saklanmış, sonra Şam'a gitmiştir. Muaviye(649-62) onu tekrar Basra valiliğine gönderdiyse de, suçlulara iyi davrandığından dolayı üç yıl sonra işten çıkarılmıştır. Abdullah'ın bayındırlık işleri de dikkati çekmiştir. Bazı kasabalarda hurma ağaçları diktirmiş, kuyular kazdırmış, Basra'daki iki kanal ile, yöresinde bulunan el - Ubulla kanalını açtırmıştır. A. Aynı zamanda hadîs bilginlerindendir.

ABDULLAH bin Meymun-ül-Kaddah, VIII. yüzyılda yaşıyan bilginlerden ve şia'nın hadis ravilerinden. Şia'nın bütün rical kitaplarında Abdullah'ın Mekke'li olduğu ve ok yaptığından kendisine Kaddah dendiği kayıtlıdır. Yine şia'nın dört ana hadis kitabiyle diğer hadis kitaplarında Abdullah, doğrudan doğruya on iki İmamın altıncısı olan İmam Cafer-üs-Sadık'tan hadis rivayet eder: İsmailîler, sonradan mezheplerini kuvvetlendirmek için İmam Cafer'in değerli adamlarından ve hadis ravilerinden olan Abdullah'ı kendilerinden göstererek bu yanlış bilgiyi yaymışlardır. Sonraki kaynaklar, İsmailîler'in bu söylenenleri tekrarladıkları gibi, sonraki sünnî kaynaklar da bu söylenenleri incelemeden nakletmişlerdir. Halbuki ünlü kişileri kendilerinden göstermek, Batınîler'in bir usuldür.

912-13 sularında yazılan Hasan bin Mûsa Nevbahtî'nin *Fırak-üş-Şîa*'siyle Ebu-l-Hasan-il-Eş'arî'nin (ölm. 935 - 36) *Makalât-ül-İslâmiyyîn*'inde ve Mes'ûdî'nin 947-48 de yazdığı *Mürûc-üz-zeheb*'inde ve başka eski sünnî kaynaklarında İsmailî «dâî»leri arasında Abdullah'ın ve babasının adı bile geçmez. Bu yanlışı, büyük bilgin Muhammed bin Abdülvehhab-ül-Kazvinî, E. J. W. Gibb basması *Cihankrüşâ* tarihinin üçüncü cildine eklediği değerli notlar arasında düzeltmiştir.

ABDULLAH bin Muaviye (ölm. 747), Kûfe'de Emevî halifesine başkaldırmış ve İmam olarak ilân edi-

len Alevî başlarından. Dördüncü halife Ali'nin kardeşi olan Cafer'in torununun oğludur. Ali'nin torunu Ebu Haşim'in ölümü üzerine ve bazı kararsızlıklardan sonra Alevîler'ce imam ilân edilmiştir. Tanrısal ruhun nihayet kendisine geçtiği ve tanrılıkla yalvaçlığı benliğinde birleştirdiği iddiasında olduğundan, tarafçıları ruhgöçüye inanırlar ve ölümden sonra dirilmeyi yadsırlardı.

Abdullah, 743 te Kûfe'de ayaklanarak etrafına, hususiyle Zeydîler'den birçok kimse toplamıştır. Fakat Irak valisi Abdullah bin Ömer bin Abdülâziz üzerlerine yürüyünce, Kûfeliler kaçmışlardır. Abdullah da Medya'ya gitmiş, az zamanda İran'ın epey yerlerine eğemen olmuştur. A. Abbasîler'den de yardım görüyordu. Dicle kıyılarında Mervan II. ile harbetmiş olan Haricîler, onun topraklarına çekilmişler ve kendisini kuvvetlendirmişlerdir. Fakat Mervan'ın komutanlarından Âmir bin Zübara, onu, 746 - 747 de birdenbire yenmiş ve Horasan'a kaçırmıştır. Orada Abbasî komutanı Ebu Müslim tarafından öldürülmüştür.

ABDULLAH bin Muhammed (ölm. 912), İspanya Emevîler'i hükûmdarlarından. 888 de Kurtuba tahtına çıkmış, fakat 24 yıllık saltanatı memleket için felâketli olmuştur. Kuruntu içinde yaşıyan bu zorba, boyuna kardeşlerini ve oğullarını öldürtmüştür. Öbür taraftan da memleket, birbirleriyle savaşan fırkalar elinde kalmıştır. Kendisinin en tehlikeli rakîbi Arap kahramanı Ömer bin Hafsun idi. Abdullah onunla önce iyi geçinmiş, fakat sonra bozuşarak ölünceye kadar savaşmıştır. Yerine, torunu Abdürrahman bin Muhammed geçmiştir.

ABDULLAH bin Muhammed - üt - Taaişi (ölm. 1898), Sudan'daki Mehdi'nin ardası. 1870-1880 arasında ailece Mekke'ye göçerlerken babasının yolda ölmesi üzerine daha o sıralarda Mehdiliğini ilân etmemiş bulunan Muhammed Ahmet'e katılmış ve onun sağ kolu olmuştur. 1881 de de Mehdi tarafından halifeliğe getirilerek kendisine ilk halife gibi Ebu Bekr-ıs-Sıddik adı verilmiştir. 1885 te Hartum'un zaptına kadar yapılan bütün Mehdiyye savaşlarında Mehdi ile bulunmuş, aynı yıl Mehdi'nin ölmesi üzerine de onun yerine geçmiştir. Fakat artık bu hareketin dinî coşkunluğu kaybolmuş, kendisiyle birlikte mutlak ve zalim bir yönetim başlamıştı. Bu yönetime karşı birçok ayaklanmalar olmuşsa da, Abdullah hepsini bastırmıştır. İngilizler'in Sudan'dan çekilmesi ve Habeşliler'in yenilmesi, Mehdi'den Abdullah'a kalan devleti büyütmüştü. Fakat 1889 da Sudan demiryolunun yapılmasından sonra talih dönmüş, memlekete Kitchener girmiştir. Nihayet 1898 de halife, Ümmü Dermen savaşlarını kaybederek Kordofan'a kaçmış ve orada yapılan savaşta vurulmuştur.

ABDULLAH bin Musa bin Nusayr, ünlü İspanya fâtihinin büyük oğlu. Babası İspanya'ya geçtiği zaman İfrikiyye'nin yönetimini kendisine bırakmıştı (711). Musa, Tarık tarafından suçlandırılıp Suriye'ye gittikten sonra da onun yerine İfrikiyye valisi olmuştur. Fakat 714 - 715 te Musa'nın üç oğlunun da o taraflarda vali bulunmalarını hoş görmiyen halife Süleyman tarafından işinden çıkarılmıştır. Abdullah'ın âkıbeti bilinmemektedir. A.nın Hem yerine geçen vali Muhammed bin Yezid tarafından, hem de 720 de başka bir vali tarafından öldürüldüğü söylenmektedir.

ABDULLAH bin Muti' (ölm. 695), halife Yezid I. aleyhine Medine'de çıkan ayaklanmanın elebaşlılarından. Sonradan rakîp halife Zübeyr oğlu Abdullah'ın valisi olmuştur. 683 te Medine üzerine gelen halife ordusiyle, başlarında Hanzala'nın oğlu Abdullah bulunan Medine halkının Harra'da giriştiği savaşta bulunmuştu. Yenilmenin sonucundan ancak Mekke'de Zübeyr'in oğluna sığınmakla kurtulabilmiştir. O da kendisini Kûfe'ye vali yapmıştır. 683 te Abdullah, Ebu Ubeyd'in oğlu Muhtar tarafından bu valilikten atılmış, sonra Basra'ya ve daha sonra Mekke'ye giderek, orada Zübeyr'in oğlu Abdullah hesabına çalışırken öldürülmüştür.

ABDULLAH bin Mübarek (736 - 779), Hanefî imamlarından sayılan bir Türk bilgini. Anası Harezm'li olup, babası Türk'tü. Merv'de doğmuştur. Ticaret ve hac seferleriyle ömrünü geçirir ve bu seferlerinde hadîs toplardı. Süfyan-üs-Sevrî ve Süfyan bin Uyeyne, bu seferler de kendilerinden hadîs işitip faydalandığı kimselerdendir. Kendisinden de birçok kimseler hadîs rivayet etmişlerdir.

Fıkıhı, Ebu Hanife'den okumuştu. Şiir ve edebiyatta yüksek mevkii vardı. Ünlü fakih Ahmet ibni Hanbel, A. ın çağdaşları arasında, onun derecesinde bir kimseyi görmemiş olduğunu söylemektedir. İhtilâftan çekinerek daima soğukkanlılıkla hareket ettiğinden, kendisi bütün islâm fırkaları tarafından sevilmiştir.

Cihad'a dair kitap yazmıştır. Araplar'ın Bizanslılar'la Sus'ta yaptıkları savaştan dönüşte Hit'te ölmüştür. Harunürreşid, kendisinin ölümünü işittiği vakit: «Âlimlerin efendisi öldü» diye acınmıştır.

ABDULLAH bin Ömer (ölm. 696), ikinci halife Ömer'in büyük oğlu ve Müslümanlığın ilk zamanları hakkındaki bilgisiyle tanınanlardan biri. Babasiyle birlikte, daha çocukken müslüman olmuştur. İbni Ömer adiyle ve dindarlığı, yüksek ahlâkı, İslâmlığın başlangıcı hakkındaki doğru bilgisiyle tanınmıştır. Hendek'ten başlıyarak Peygamber'in yaptığı bütün savaşlarda bulunmuş, ondan sonra da Yezid I. in Bizanslılar'a karşı açtığı savaşa varıncaya kadar birçok önemli harblere girmiştir. Parti kavgalarına karışmamış, kendisi için hiçbir hak istememiştir. Mekke'de öldüğü sırada 84 yaşında olduğu söylenir.

ABDULLAH bin Ömer bin Abdülâziz (ölm. 749 - 58), Emevî hükümdarlarından Ömer bin Abdülâziz'in oğlu ve Emevî valilerinden. Yezid III. tarafından 744 te Irak valiliğine atanmış, fakat orada oturan Suriye'li emirleri memnun edememişti. Mervan'ın Halifeliğe geçmesinden sonra Kûfe'de ayaklanan ve Ali'nin kardeşi Cafer'in torunlarından olan Abdullah bin Muaviye'yi aradan çıkarmış (744), fakat Mervan, Irak valiliğine Nazr bin Said-ül-Haraşî'yi getirince de, bunu tanımıyarak yine valiyle savaşmaya başlamıştır. Bu sırada Haricîler'in başı olan Dahhak, ikisini de yenerek Kûfe'yi almıştır. Rakîp valilerin bazı kere biribirleriyle, bazı kere de yine birleşip Dahhak'la savaşları bir zaman sürmüştür. Nihayet Mervan, Abdullah'ı hapsettirmiştir. Abdullah'ın Harran zindanında vebadan öldüğü söylenir.

ABDULLAH bin Revaha (ölm. 629), Peygamber Muhammed'in, cesurluk ve şairlikle de tanınmış olan yakınlarından. Peygamber'in, Medine'ye hicretinde onun dâvasının en gayretli güdücülerinden olmuştur. Peygamber kendisine çok önemli görevler vermişti. Bedir zaferinin müjdesini, Zeyd bin Hârise ile birlikte Medine'ye o götürmüş (623), ikinci Bedir seferinde (625) muhafız vekili sıfatiyle Medine'de kalmış, Medine kuşatmasının başlangıcında da (627) sadakatleri şüpheli bir hal alan Benî Kureyza'nın fikirlerini yoklamaya, Medine büyüklerinden üçiyle birlikte memur edilmiştir. Şairdi ve Peygamber'in

kâtiplerindendi. Hayber'in fethinde (628) toprakların bölünmesi üzerine, vergi salma işi de ona verilmişti. Mu'ta seferinde (629), komutanlık kendisine geçtikten sonra şehit düşmüştür.

ABDULLAH bin Saba, Halife Osman ve Ali zamanlarında yaşamış mezhep kurucularından. Arap tarihçileri kendisine, anası dolayısiyle, İbn-üs-Sevda adını vermişlerdir. Aslında Sana'lı bir Yahudi olduğu söylenir. Halife Osman devrinde müslüman olmuştur. Önceleri Hicaz, Basra ve Kûfe taraflarında başıboş dolaşıp oralardan kovulduktan sonra, Mısır'a giderek Osman'ın yönetiminden şikâyetçi olanlara katılmış, hattâ orada bir mezhep kurmuştur. A. evvelâ «hulûl ve tenasüh» prensipleriyle ilgili olmamak üzere, Peygamber'in tekrar dünyaya geleceğini, her peygambere Allah tarafından bir vekil gösterildiğini, Muhammed'in vekili de Ali olduğunu telkin ediyor ve dolayısiyle her müslümanın Ali'nin haklarını korumakla yükümlü bulunduğunu ileri sürüyordu. 656 da Mısır'dan Medine'ye gelenler arasında o da vardı. Ali'ye tapması o kadar uygunsuz görülmüştü ki Ali onu Medine'ye sürmüştür. Ali tarafından yakıldığı bazı kaynaklarda kayıtlıdır.

ABDULLAH bin Sa'd (ölm. 656 - 657), ilk halifelerden Ömer ve Osman zamanlarının tanınmış komutan ve devlet adamlarından. Halife Osman'ın süt kardeşiydi. Müslüman olunca dinden döndüğü için Mekke'nin fethinden sonra Peygamber tarafından öldürülecekken, Osman'ın araya girmesi ile affolunmuş ve tekrar İslâmlığı kabul etmiştir. Amr ibn - il - As'ın emri altında Mısır'ın fethine katılmıştır. Sonra Amr'ın Ömer'le bozuşması üzerine Mısır valisi olmuş, orada hazine gelirini çoğaltmış, müslümanlarla Sudanlılar arasındaki bağıntıları düzenlemiştir. Ayrıca Muaviye'nin Mısır'a karşı hazırladığı sefere yardımda bulunmuş, Afrika'daki Roma eyaletleri üzerine de yürümüştür. 647 - 658 de Kartaca'yı almıştır. 651 - 652 de bir deniz savaşiyle, Roma donanmasını yoketmiştir. Hemen bundan sonra Osman'a karşı ayaklanmalar başlayınca, Abdullah, halifeyi tetik bulundurmaya çalışmış ve ona yardım için Mısır'dan ayrılmıştır. Fakat sınırda, halifenin öldürüldüğünü öğrenince Muaviye'ye sığınmıştır.

ABDULLAH bin Tahir (798 - 844), Abbasî komutanı, devlet adamı ve şair. Babası Tahir bin Hüseyin de halife Me'mun'a büyük hizmetler etmişti. Abdullah 821 - 822 de valiliğe atanmış, 825 te el - Emin tarafçılarının ayaklanmasını yöneten Nasr bin Şebes'i ezmiş, 825 - 826 da Mısır'ın yola getirilmesine memur edilmiştir. Irak'a dönüşünden sonra, Bâbek'e karşı Azerbaycan valisine yardıma hazırlanırken, 828-829 da ölen kardeşi Talha'nın yerine Horasan valiliğine gönderilmiştir. Orasını uzun zaman, babasının vasiyetnamesinde tavsiye ettiği yönetim prensipleri içinde, hemem hemen bağımsızmış gibi yönetmiştir. Halife el - Mu'tasım tahtına çıktığı zaman, tahta hak iddiasına kalkan Ali soyundan Muhammed bin el - Kasım'ı yenerek kendisini teslim almış ve halifeye göndermiştir (834). Birkaç yıl sonra da Horasan'a bağlı bulunan Taberistan'da Türk komutanı Afşin'in çıkarttığı ayaklanmayı bastırmıştır. Büyük bir gösteriş içinde yaşamıştı. Oğlu Tahir, halife Vasık'ın onayiyle babasının yerine geçmiştir.

ABDULLAH bin Zübeyr (622 veya 624 - 692), Emevîler'e rakîp olarak dokuz yıl Mekke'de halifelik etmiş, Kureyş'in cesaretiyle tanınmış komutanlarından. Birinci halife Ebu Bekir'in torunu ve «Aşere-i mübeşşere» den Zübeyr'in oğludur. Abdullah on dört yaşında iken babasiyle Yermuk savaşında, üç yıl sonra Mısır'ın fethinde Amr ibn-il - As'ın ordusunda bulunmuş ve İfrikiyye'nin fethinde Roma asılzadelerinden Gregor ile yaptığı bir çarpışmada onu öldürmek suretiyle zaferde önemli bir rolü olmuştur. 651 de Horasan seferinde bulunmuş ve o yıl halife Osman tarafından Kur'an'ı toplıyacak bilginler heyetine memur edilmiştir. Osman'ın öldürüldüğü gün, onu savunanların en cesurlarındandı. Cemel vakasında teyzesi Ayşe'nin yaya askerine komutanlık etmiştir.

Abdullah, Muaviye'nin halifeliğinde bu makam için kendi tutkusunu gizlemiş, fakat Muaviye, oğlu Yezid'in veliahtlığının tanınmasını istediği zaman, bunu reddetmiş ve Muaviye'nin ölümünden sonra Yezid'e biat etmemiştir. Bunun üzerine Yezid, kendisinin ortadan kaldırılmasını emrettiğinden, bu haberi vaktinde duyan Abdullah, Ali'nin oğlu Hüseyin ile birlikte Mekke'ye kaçmış ve kardeşi Amr ibni Zübeyr'in komutasında üzerine gönderilen orduyu bozarak, kardeşini dayakla öldürmüştür. Fakat Abdullah, Hüseyin'in yanında halifelik iddiasında bulunamıyordu. Onu Kûfe'ye doğru gitmek için kandırmıştı. Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürüldüğü haberi Mekke'ye gelince, Abdullah, kendisini bu şehrin halkı tarafından Emir-ül-müminin ilân ettirmiştir. Yezid biribiri arkasından gönderdiği iki komutanla Abdullah'ı kuşatmış ve Mekke'yi yıkmıştı. Yezid'in ölümü üzerine kuşatma kaldırılmış, A. ın halifeliği Orta Arabistan'da, Irak'ta ve Suriye'nin büyük bir kısmında ilân edilmiştir. Fakat Abdullah'ın kuvvetli adamlarından bazısının ölümü ve Irak valisi olan kardeşi Mus'ab'ın Emevîler'e yenilmesi ve ölmesi üzerine nüfuzu azalmaya başlamıştır. Emevî halifeliğine geçen Abdülmelik'in gönderdiği ünlü komutan Haccac, Abdullah'ı Mekke'de kuşatmış, Abdullah, altı buçuk ay kuşatmaya dayanmıştır. Kuşatma sırasında yaşlı anasının, oğlunun cesaretini artırmak için söylediği sözler ve yaptığı kareketler dillerde dolaşır. Nihayet Haccac'ın şehre mancınık ile attırdığı taşlardan biri başına gelerek ölmüştür. Ölüsü Haccac tarafından günlerce bir ağaçta asılı tutulmuş, nihayet halifenin emriyle anasına verilmiştir.

ABDULLAH CEVDET, Doktor (1869-1932), *İctihat* adlı dergisi ve birçok tercümeleriyle tanınmış Türk yazarı ve gazetecisi. Arapkir'de doğmuş, önce orada okuduktan sonra 15 yaşında İstanbul'a gelerek Kuleli idadisine girmiş ve Askerî Tıbbıye'den hekim yüzbaşısı çıkmıştır. Bir buçuk yıl Gülhane'de göz hastalıkları öğretmen yardımcılığında bulunduktan sonra, daha okuldayken başladığı politika işleriyle uğraşmak suçiyle Batı Trablus'a sürülmüştür. Bir buçuk yıl Trablus hastanesinde hekimlik ettikten sonra Avrupa'ya kaçmıştır. Cenevre'de bazı arkadaşlariyle birlikte *Osmanlı* adiyle ayda iki defa çıkardıkları Türkçe - Fransızca bir gazeteye Osmanlı rejimi aleyhinde yazılar yazmış ve Sultan Hamit'in teklifi üzerine Viyana elçiliği hekimliğini kabul ederek üç yıl bu görevde bulunmuş, bu sırada aleyhte yayımlar yapmaktan vazgeçmiştir. Sonradan saltanat aleyhindeki yazılarına tekrar başladığı için işinden çıkarılmış ve gıyabında kalebentliğe hüküm giymiştir. *İctihat* dergi ve basımevini 1904 te Cenevre'de kurmuş, bir yıl sonra Mısır'a geçerek dergisini

Dr. ABDULLAH CEVDET

Kahire'de yayımlamağa başlamış, bir taraftan da göz hekimliği yapmıştır. Meşrutiyetin ilânından iki yıl sonra basımevini İstanbul'a, «İctihat Evi» adını verdiği yapıya getirmiştir.

1914-18 dünya harbinden sonraki mütareke yıllarında, Damat Ferit'in sadrazamlığı sırasında Sıhhiye Umum Müdürlüğü'nde bulunmuştur.

Doktor Abdullah Cevdet, aile çevresinin etkisiyle ilk gençlik çağlarında pek sofu iken sonraları dinsiz ve Müslümanlığa karşı saygısız tanınmasından ötürü hayli düşman kazanmıştır.

A. din bağlarından uzak olduğu kadar vatan ve millet duygularına karşı da kayıtsız bir fikir adamı olarak tanınmıştır.

A. in bir kısmı küçük risaleler halinde bulunan bütün eserlerinin sayısı 66 dır. Bunlardan çoğu tercümedir. *Kahriyat* ile *Karlı Dağdan Ses* ve *Düşünen Musiki* adlı kitapları manzumdur. Fransızca olarak yazdığı şiirlerini beş küçük risalede toplamıştır.

A. Shakespeare'in *Hamlet, Macbeth, Julius Caesar, King Lear, Antony and Cleopatra, Romeo and Juliet* adlı altı dramını Türkçe'ye çevirdiği gibi Dr. Gustave Le Bon'un «Les lois psychologiques de l'évolution des peuples» ünü *Ruh-ül-akvam,* «Les aphorismes du temps présent» i *Asrımızın nusus-ı felsefiyesi,* «Enseignements psychologiques de la guerre européenne» i *Avrupa harbinden alınan psikolociyai dersler,* «Hier et demain» i *Dün ve yarın,* «Psychologie des foules» u *İlm-i ruh-ı içtimaî* ve «Les incertitudes de l'heure présente» ını *Amelî Ruhıyat* adiyle dinimize tercüme etmiştir.

Schiller'in «Wilhelm Tell» *(Giyom Tel)* i de tercüme ettiği eserlerdendir. Alfieri'nin «Della tirannide» sini *İstibdat* «Del principe delle lettere» i *Hükûmdar ve edebiyat,* Dozy'nin «Essai sur l'histoire de l'Islamisme» i *Tarih-i islâmiyet* adlariyle. Byron'un «The Prisoner of Chillon» unu *Şilyon mahpusu,* Jean - Marie Guyau'nun «Education et hérédité» sini *Terbiye ve veraset,* «Vers d'un philosophe» unu da *Bir filozofun şiirleri,* Emile Boutmy'nin «Essai d'une psychologie politique du peuple anglais au XIX ème siècle» ini *İngiliz kavmi,* Omer Buyse'un «Méthodes américaines d'éducation générale et technique» ini *Amerika terbiye usulleri,* Jacques Novicov'un «La guerre et ses prétendus bienfaits» sini *Harb ve sözde iyilikleri,* Baron Holbacy'ın «Le bon sens ou idées naturelles opposées aux idées surnaturelles» ini *Akl-ı selim* adlariyle tercüme etmiştir.

Doğu edebiyatından yaptığı tercümeler başlıca Ömer Hayyam rubailerine aittir ki ilk defa Hayyam tercümelerini o yayımlamış ve bu eseri ikinci basımında oldukça genişletmiştir.

Celâlettin-i Rumi'ye karşı hayranlığını ifade eden *Dilmesti-i Mevlânâ* adlı eseri de vardır.

Bir de Hintli Muhammed Ghuri'nin «İkaz-ı Müslimin» ini *Müslümanlar Uyanınız* adiyle tercüme etmiştir.

Hekimliğe ait olmak üzere *Dimağ ve Melekât ı akliyye, Âmâlığın Sebepleri ve Korunma Çareleri* adlı kitapları işaret olunabilir.

ABDULLAH ÇAVUŞ, 1853 Osmanlı-Rus harbindeki olağanüstü cesaret ve kahramanlığiyle tanınmış bir Türk eri. Eski Aydın ili halkından olan A., şimdi Bulgaristan sınırları içinde bulunan Silistre harbi(1853)nde Ruslar tarafından kuşatılırken düşman hatlarını tekbaşına yarıp, Rusların cepaneliğini ateşlemiştir. A. un kahramanlığı Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* piyesinde canlandırılmıştır. 1912 de hükûmetçe, köyünde buldurularak kendisine aylık bağlandığı gibi resmi de çıkarılıp Askerî Müze'ye konmuştur.

ABDULLAH ÇAVUŞ

ABDULLAH ÇELEBİ (1457-1483), Bayezit II. nin sekiz çocuğundan biri. Saruhan valiliğinde bulunmuş ve amcası Sultan Mustafa'nın kızı Bülbül Hatun'la evlenmiştir. Manisa'da ölmüş ve Bursa'da büyük dedesi Murat II. nin türbesine gömülmüştür.

ABDULLAH EFENDİ, Ebezade (ölm. 1714), Ahmet III. zamanı şeyhülislâmlarından. Mustafa Efendi adında Anadolu'lu bir adamın oğludur. Balçık'ta doğmuştur. Annesi Mehmet IV. ün ebesi olduğu için kendisine «Ebezade» denilmiştir.

Öğrenimini bitirdikten sonra birçok medrese derecelerinden geçmiştir. 1679 da haremeyn evkaf müfettişi, 1684 te Halep, 1688 de Mısır, 1691 de Edirne ve 1684 te İstanbul pâyesiyle Mekke kadısı olmuştur. Mustafa II. Edirne'de tahta çıktığı vakit kendisini oraya çağırarak Anadolu Kazaskerliği'ne getirmiştir (1685). İki yıl sonra Rumeli kazaskeri olmuş, süresini tamamlayıp işinden çıkarılınca yalısına çekilmiştir. Enderun halkı, kendisinin tekrar Rumeli kazaskeri olması için hatt-ı hümayun çıkartmışlarsa da şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin öfkesine uğramış, Kıbrıs'a sürülmüştür. Bir zaman sonra sürgün yeri Bursa'ya çevrilmiş, oraya giderken yolda Eskişehir'de Ahmet III. ün tahta çıktığını haber alınca, Feyzullah Efendi de ölmüş olduğu için, bir engel kalmadı diyerek doğruca İstanbul'a gelmiştir. Fakat izinsiz yaptığı bu hareketi doğru görülmediğinden, Bursa'ya tekrar gitmek zorunda kalmış ve bir zaman sonra affedilerek İstanbul'a dönmüştür. 1705 te tekrar Rumeli kazaskeri, 1708 de Sadık Efendi'nin işten çıkarılması üzerinede şeyhülislâm olmuştur. 1710 da tekrar işinden çıkarı lmıştır. 1712 de Paşmakçızade Ali Efendi'nin ölümü üzerine ikinci defa şeyhülislâm olmuştur. 1711 Prut Antlaşması gereğince, memleketine geri gönderilmesi gereken Demirbaş Şarl'a söz geçirilemedigi takdirde, zorla hareket edilmesi tavsiyesinde bulunması ve nihayet bu suretle Demirbaş Şarl'ın Dimetoka'ya gönderilmesi üzerine, halk arasında bunun kendi oyiyle yapılmış olduğunu yayması, bir yılı aşan ikinci şeyhülislâmlığından da 1713 te çıkarılmasına sebebolmuştur. İş başında bulunan devlet adamlarını çekiştirmekte olduğunun padişaha şikâyet olunması üzerine, 1714 kışında Trabzon'a sürülmüş, bindiği gemi fırtınadan batmış ve Abdullah Efendi de boğularak ölmüşiür.

ABDULLAH EFENDİ, İsazade (ölm. 1749), XVIII. yüzyılda tarihe ait bir eseriyle tanınmış bilginlerden. İstanbul'da doğmuş, medreselerden yetişerek kadılıklarda bulunmuş, kazaskerliğe kadar yükselmiş ve Medine mollasiyken ölmüştür. 1658-1691 yılları arasındaki olayları toplıyan bir Osmanlı tarihi yazmıştır ki, basılı değildir.

ABDULLAH EFENDİ, Paşmakçızade (1680-1732), Mahmut I. zamanı şeyhülislâmlarından. Şeyhülislâm Paşmakçızade Ali Efendi'nin oğludur. Babasından okumuş, 1710 da Mora Yenişehri kadısı, 1712 de Mısır ve 1715 te İstanbul

kadısı, 1718 de nakib-ül-eşraf, 1720 de Anadolu kazaskeri, 1720 de Rumeli kazaskeri olmuştur. 1730 Patrona ayaklanması üzerine işinden çıkarılmışsa da, 17 mayıs 1731 de Mahmut I. kendisini, Mirzazade Şeyh Mehmet Efendi'nin işinden çıkarılması üzerine, şeyhülislâmlığa getirmiştir.

A. genç yaşından beri devlet işlerinde bulunmuş ve güven uyandırmıştı. Fakat pek kibirli olduğu için hareketleri padişahın hoşuna gitmemeye başlamıştı. Mora'da bulunduğu zaman, orada valilik etmiş bulunan Topal Osman Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, Paşa'nın işlerine karışıp, dediğini yaptırmak istemesi ve İran'la yapılınası kararlaşan barış esaslarını görüşmek üzere toplanan mecliste yersiz itirazlarda bulunması sebebiyle, 19 şubat 1732 de şeyhülislâmlıktan çıkarılmıştır. İsteği üzerine padişah, hacca gitmesine izin vermiştir. Dönüşünde Şam'da bir süre kaldıktan sonra Konya'da oturmak için izin almıştır. Konya'ya geldiği sırada zehirlenerek ölmüş, Konya'da Mevlâna Türbesi'ndeki mezarlığa gömülmüştür.

ABDULLAH EFENDİ, Radosîzade (ölm. 1705), tanınmış Türk bilginlerinden. Üsküdar'lı İbrahim Efendi'nin oğludur. Enderun'da bulunmuş, müderris olmuş, Edirne ve Mekke mollalığı pâyelerine, 1701 de İstanbul pâyesine yükselmiş, 1704 te İstanbul kadısı olmuştur. 1688-1694 tarihleri arasındaki olaylardan bahseden *Vekayiname* adlı bir Osmanlı tarihi yazmıştır.

ABDULLAH EFENDİ, [Yenişehirli] (ölm. 1743), Ahmet III. zamanında on üç yıla yakın şeyhülislâmlıkta bulunmuş din bilginlerinden. Mora Yenişehri'nde doğmuştur. 1674 ve 1692 yıllarında iki defa şeyhülislâm olan Çatalcalı Ali Efendi ailesindendir. Öğrenimini tamamlamak üzere İstanbul'a gelmiş ve imtihan vererek müderris olmuştur. Birçok dereceleri geçerek, fıkıhtaki geniş bilgisi dolayısiyle fetva emini olmuş, Halep, Bursa kadılıklarına atanmıştır. Bursa kadılığından çıkarıldığı sırada, 1714 te Mora seferine giden ordunun kadılığı kendisine verilmiş, seferden dönüşte de 1716 da Anadolu kazaskerliğine atanmıştır.

Bu görevden çıkarıldığı sırada, o tarihte sadaret kaymakamı olan Nevşehirli İbrahim Paşa'nın tavsiyesiyle pâyesi Rumeli kazaskeri sayılarak, şeyhülislâmlıktan çıkarılan Ebu İshak İsmail Efendi'nin yerine, 1718 de şeyhülislâm olmuş, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadareti boyunca ve on iki yıl on aydan fazla bu görevde kalmıştır. A., zamanında temiz ahlâklı, doğru ve bilgin bir adam olarak anılırdı. *Behcet-ül-fetâvâ* adlı eseri tanınmıştır. Memleketimizde, temmuz 1727 başlarında dinî eserlerden gayrısının basılabileceği hakkında, ilk defa fetva veren odur. Bu suretle Avrupa'da icadından, iki buçuk yüzyıldan fazla bir zaman sonra, Türkiye'de basımevinin kurulmasına imkân hazırlıyanlardan biri olmuştur. 1730 Patrona ayaklanmasında, ayaklananların padişahtan kendilerine teslimini istedikleri kimselerin de başında geliyordu. Ayaklanma sırasında, sarayda yapılan bir toplantıda, başkaldıranların arzusuna göre Ahmet III. ün tahttan indirilmesi tarafını tutmuştu. İbrahim Paşa bunun üzerine A. yi işinden çıkartarak Bozcaada'ya sürmüştür (1730). Ayaklanma yatıştıktan sonra hacca gitmiş, dönüşünde 1732 yılına kadar sürgünde kaldıktan sonra, Kanlıca'daki yalısında oturmak üzere, İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. Bir yıl sonra ölmüştür ve Kanlıca'daki İskenderpaşa Camisi mezarlığına gömülmüştür.

ABDULLAH HAN (1533-1598), Buhara Emîri ve Şeybanî hanedanının en büyük hükümdarı. Babası İskender Han ile büyük babası Çani Bey ve onun babası, dar fikirli olarak tanındıkları halde, Abdullah Han, deha sahibi olarak vasıflandırılır. Bu yeteneğini, henüz tahta çıkmadan, 21-22 yaşlarında bir genç iken göstermiştir. Memleket, Taşkent'li Nevruz Ahmet Han ile Semerkant'lı Abdüllâtif Han'ın hücumlarına uğrayınca İskender, Amu-derya'nın öte tarafına kaçmıştı. Abdullah Han babasına düşen görevi kendi üstüne alarak düşmanları püskürtmüş ve ondan sonra memleketi genişletmek için yıllarca savaşmıştır. Başlangıçta devamlı bir başarı gösterememiş, hattâ bir aralık Meymene'ye sığınmak zorunda kalmışsa da, düşmanı Nevruz Ahmet Han'ın 1556 da ölmesi üzerine Abdullah, Karmina ve Şehr i Sebz'de yeniden eğemenliğini kurmuştur. 1557 de Buhara'yı alarak kendine merkez yapmış, 1550-61 yıllarında babasını bütün Özbekler'e han tanıtmış ve onun adına hüküm sürerek, 1583 te babasının ölümü üzerine tahta çıkmıştır. Belh, Semerkant, Taşkent şehirlerini, Fergana'yı almış, steplere girip Kazakistan'a kadar ilerlemiştir. Bedahşan ve Horasan'dan başka 1593 te Harezm'i de almıştır. Doğu Türkistan'a da seferi vardır. Abdullah Han'ın son yılları, Belh'te hüküm sürmekle beraber, asıl hükümdarmış gibi davranmak istiyen tek oğlu Abdülmümin'in çıkardığı gailelerle geçmiş ve baba ile oğul arasında savaş ihtimali bile olmuştu. Abdullah, yaşlı olduğu halde erkini elde bulundurmuş ve oğlunu başeğmeğe mecbur etmişti. Ancak baba ile oğul arasındaki anlaşmazlıklar, göçebelerin memlekete saldırmasına sebebolmuş ve Abdullah Han, bunlara karşı açtığı seferin başında ölmüştür. Oğlu Abdülmümin de 6 ay sonra öldürülerek, Özbekler ülkesinde hükümdarlık başka bir soya geçmiştir. Abdullah Han, yönetimde, para sisteminde düzeltmeler yapmış, köprü, kervansaray, çeşme v. b. birçok bayındırlık eserleri meydana getirmiştir. Bugün bile halk arasında bu türlü eserlerin Timur'a veya Abdullah Han'a nispet edilmesi bir gelenektir.

ABDULLAH KESTELİ, XVI. yüzyıl Türk dilcisi. Nazilli'nin Kestel köyünde doğan A., 1533-34 yıllarında *Mirkat-ı Kestelî* adlı eseri yazmıştır. *Mirkat-ül-lûga* ve *Kestelî Lûgati* adlariyle de tanınmış olan bu yazma eser, Arapça'dan Türkçe'ye bir lûgattir ve Cevherî'nin *Sıhah*'ından 14 000, Firuzabadî'nin *Kamus*'undan da 16 700 kelime toplamak suretiyle meydana getirilmiştir.

ABDULLAH LÂMİ BEY (1873-1936), Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarındaki nazırlarından. İstanbul'da doğmuştur. Abdülhamit ve Meşrutiyet devirleri sadrazamlarından Kâmil Paşa'nın oğludur. Öğrenimini Galatasaray lisesinde ve 1896 da Mülkiye'de tamamladıktan sonra memur olmuş, Memurin-i Mülkiyye Komisyonu üyeliğinde bulunmuştur.

1908 de Meşrutiyetin ilânından sonra Sûray-ı Devlet maliye dairesine üye olmuş, 1913 te Mülkiye ve Maarif dairesi üyeliğine geçmiş ve 1918 de Mülkiye dairesi başkanlığına atanmıştır. 24 şubat 1919 da kurulan Tevfik Paşa kabinesine ilk defa ticaret ve ziraat nazırı sıfatiyle girmiş, sonra kısa sürelerle İstanbul valiliğinde, Nafıa, Maliye nazırlıklarında bulunmuş ve 1921 de işten çekilerek siyasî hayattan ayrılmıştır.

Cezzar Ahmet Paşa'nın torunu bulunan annesinden kalan emlâk ve araziye bakmak, vakıfların mütevelliliğini yapmak üzere Suriye'ye gitmiş, orada ölmüştür.

ABDULLAH NAİLÎ PAŞA (1698-1758), Osman III. devrinde sadrazamlıkta bulunmuş ve teşrifat kanunları

hakkındaki eserleriyle tanınmış Osmanlı vezirlerinden. Hotin ağalığından emekli, Amasya'lı Serdengeçti Halil Ağa'nın oğludur. İstanbul'da Davutpaşa'da doğmuştur. 1713 te Divan-ı Hümayun kalemine girmiş, bir taraftan da Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Peçevî Ahmet Dede'ye kapılanarak mevlevî olmuş ve onun kızıyle evlenmiştir. 1730 da beylikçi kesedarı, 1736 da beylikçi, 1743 te rikâp beylikçisi olmuş ve aynı tarihte teşrifatçılığa atanmıştır. Devletin bozulan teşrifat usullerini birleştirip saptamaya Mahmut I. tarafından memur edilmesi üzerine, bütün teşrifat usullerini *Defter-i teşrifat* adı altında derleyip toplamıştır. 1745 te kendisine ek olarak beylikçilik görevi de verilmiş ve 1747 sonlarında Mustafa Efendi'nin yerine reisülküttap olmuştur. Altı ay bu işte kaldıktan sonra, 1753 te defteradarlığa atanmış ve 1755 te Hekimoğlu Ali Paşa'nın üçüncü defaki sadaretinden çıkarılması üzerine sadrazam olmuş, beş ay sonra, 1755 te işinden çıkarılarak Sakız'a gönderilmiştir. 1755 te Kandiye, 1756 da Selânik ve 1758 de Cidde valisi olmuştur. Aynı yıl içinde ölmüş ve Mekke'de gömülmüştür.

Musiki, edebiyat, felsefe ve tarihle uğraşır, emri altındakileri bu konularda yetiştirmeye çalışırdı. *Mukaddime-i kavanîn-i teşrifat* adında, derleyip topladığı teşrifat kanun ve kurallarının tarihî akışını ve gelişmesini açıklıyan bir eseriyle divanı vardır. Eserleri basılmamıştır.

ABDULLAH PAŞA, (Hamdullah, Bostancıbaşı) (ölm. 1823), Mahmut II. devri sadrazamlarından. Safranbolu'lu Ali Ağa'nın oğludur. İstanbul'da doğmuş, bostancılıktan yetişerek 1809 da bostancıbaşı, sonra vezirlikle kaptanıderya olmuştur.

Uzun süren bostancıbaşılığı sırasında azılıları sindirmek ve disiplini sağlamak bakımından yararlığı görüldüğü için, kaptanıderyalıktan çıkarıldıktan sonra İstanbul kıyılarını korumaya memur edilmişti. 1822 de de sadrazam olduysa da bu görevde ancak üç ay kalabilmiştir. Tophane'de çıkan bir yangın sebebiyle işinden çıkarılarak İzmit'e gitmiş, orada ölmüştür. İstanbul'da Çengelköyü'nde bir camisi vardır.

ABDULLAH PAŞA, [Şerif] (ölm. 1877), 1516 da Hicaz, Osmanlı Türkleri yönetimine geçtikten sonra, Kende hanedanından Mekke şerifliğinde bulunmuş olanlardan aynı adı taşıyanların altıncısı. Abadile kolundandır. 1855 te vezir rütbesiyle Meclis-i Vâlâ üyeliğine atanmıştır. 1858 de, üç defa şeriflikte bulunmuş olan babası Mehmet bin Abdülmuin'in ölümü üzerine şerifliğe atanmış ve ölünceye kadar bu yerde kalmıştır.

Şerifliği zamanında Süveyş kanalı açıldığından, Osmanlı Devleti, erkini Hicaz'da daha kuvvetle duyurmağa başlamıştır. Cidde, Mekke ve Taif şehirlerine kadar telgraf hatları uzatılmıştır. 1864 e kadar Cidde'de oturan, çok kere Cidde ve Habeş valisi ve şeyhülharem sanını taşıyan bu bölgedeki Osmanlı valileri de, artık Mekke'de oturmak üzere Hicaz ili teşkilâtı yapılmıştır. Bir taraftan da 1862 de Redif Paşa komutasındaki ordunun Yemen'i tekrar fethe başlaması, Hicaz bölgesinde Osmanlı erkinin artmasına başka bir etmen olmuştur.

ŞERİF ABDULLAH Pş.

Şerif Abdullah, bilgin ve idareli bir kişiydi. Osmanlı padişahlariyle iyi geçinmekte, Hicaz halkını ve bedevîlerini kendisinden memnun bırakmakta büyük bir başarı göstermiştir.

ABDULLAH PAŞA, [Çeteci] (ölm. 1760), çetelerle yaptığı savaşlariyle ve hattatlığiyle tanınmış Osmanlı vezirlerinden. Diyarbakır'ın Çermik ilcesinde doğmuştur. Vezirlere levent başağası olarak devlet hizmetine girmiş ve az zamanda eşkiya çetelerini sindirmekte gösterdiği cesaretle ün almıştır. Mirimiran olduktan biraz sonra Sıvas valiliğine gönderilmiştir. Beş defa Diyarbakır, üç defa da Sıvas valiliklerinde bulunmuş ve Diyarbakır'da ölmüştür. Nereye gitmişse başarılı işler görmüş ve hususiyle Arap boylarını yola getirmekte önemli hizmetler yapmıştır. Celî yazı yazmakta yordamlı idi. Diyarbakır'da ve Erzurum'daki Lalapaşa Camisi'nde levhaları vardır.

ABDULLAH PAŞA: bk. KÖLEMEN.

ABDULLAH PAŞA, Muhsinzade (ölm. 1749), Mahmut I. devri sadrazamlarından. Halep tüccarlarından Muhsin Çelebi'nin oğludur. Devletin birçok önemli maliye hizmetlerinde, birkaç defa Darphane eminliğinde ve başmuhasebecilikte bulunmuştur. Sadrazam Çorlu'lu Ali Paşa'ya damat olmuştur. 1714 te Mısır'da yolsuzluğu görülen Kaytas Bey'i cezalandırmaya memur edilmiştir. A. Kaytas Bey'i öldürterek başını İstanbul'a gönderdiği gibi, Hicaz'da kendine verilen işte de başarı göstermesi, daha sonra başka önemli işlerde kullanılmasına sebebolmuştur. Rumeli valiliğinde, seraskerlikte bulunmuş, 1737 de sadrazam olmuş, fakat bu görevde ancak dört buçuk ay kadar kalabilmiştir. Bundan sonra birçok valiliklerde daha bulunmuş ve Tırhala valisiyken 90 yaşında olduğu halde ölmüştür. Abdülhamit I. zamanında Kaynarca Antlaşması'nı yapmış olan sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa'nın babasıdır.

ABDULLAH PAŞA, Seyit (ölm. 1761), Mahmut I. devri sadrazamlarından. Babası, Ahmel III. devrinde Mısır valiliğini kabul etmediği için öldürülen Kerküklü Hasan Paşa'dır. Abdullah Paşa Enderun'dan yetişmiş, kapıcıbaşılık göreviyle devlet hizmetine girmiş, 1738 de Aydın'da ayaklanan Sarıbeyoğlu adındaki çetebaşını sindirmesi üzerine ünü artmıştır. 1745 te Kıbrıs, daha sonra Aydın valisi olmuştur. 24 ağustos 1747 de Tiryaki Mehmet Paşa'nın yerine sadrazam olmuş ve bu görevde tam iki buçuk yıl bulunmuştur. 1649 da sadrazamlıktan çıkarılarak Rodos'a sürülmüştür. Sonra Mısır, Halep, Diyarbakır valiliklerinde bulunmuş ve Halep valisiyken ölmüştür. Cömert, uysal ve eğitimsever bir kişi idi.

ABDULLAH RAMİZ PAŞA (1818-1878), dile ve askerliğe dair eserler yazmış Türk generallerinden. 1831 tarihinde henüz 13 yaşındayken asker ocağına girmiştir. Namık Paşa'nın himmetiyle (1834) Maçka'daki kışlada (Islahane adiyle tanınmıştır) Harb Okulu'na esas teşkil eden ve Avrupa askerî teşkilâtı örnek tutularak meydana getirilen taburda çavuş olduktan sonra, hükümet tarafından daha birkaç gençle birlikte, 1838 tarihinde Berlin'e gönderilmiş ve orada altı yıl okumuştur. Avrupa'dan döndükten sonra 31 yıllık askerlik hayatında önemli işler görmüş ve en nihayet 1874 te Dâr-ı Şûra-yı Askerî üyeliğinde bulunurken kendisine inme gelmiş ve bu suretle emekliye çıkarılmıştır. Bu tarihten dört yıl sonra ölmüştür. Üsküdar'da Tunusbağı mezarlığında gömülüdür.

A. nın mezar taşları karakteristik olup üzerinde hal tercümesi yazılı bulunmaktadır.

Türkçe gramere dair biri büyük, biri küçük iki eseriyle ahlâka dair bir eseri, tarıma ve topçuluğa dair de iki tercüme eseri olduğu gibi, Türkçe, Fransızca ve Almanca olarak üç dil üzere tertibetmiş olduğu basılmamış bir cilt kitabı da

bulunduğu bu taşta görülür. Abdullah Ramiz Paşa dilcilikte 1866 da yayımlanan *Lisan-ı Osmanî'nin Kavaidini Havi Emsile-i Türkî* adlı kitabiyle tanınır. Büyük boyda 199 sayfa tutan bu eserde, çözümden çok çekim şekilleri ve misaller üzerinde durulmuştur. Eserin hususiyle fiil kısmı çok zengindir.

Çalışkan, doğru, temiz karakterli ve değerli bir asker olan A. ordumuzda topçu ve istihkâm sınıflarını Avrupa orduları şeklinde düzeltmeye çalışmıştır.

ABDULLAH RAMİZ PAŞA, [Kırımlı] (1765-1811), şair ve kaptanıderya olmakla tanınmış Osmanlı vezirlerinden. Kırım'ın yüksek bir ailesinden olup Kırım kadısı Feyzullah Bey'in oğludur. 1755 te babasiyle birlikte İstanbul'a gelmiş, medreselerde okumuş, imtihanla müderris olmuştur. Önce birkaç yerde kadılık etmiş, sonra ordu kadısı sıfatiyle Mısır'a gönderilmiştir. İstanbul'a dönüşünde Kumbarahane ve Mühendishane nazırı ve başmuhasebeci olmuştur. Mühendishanenin müdürlerine eskiden «Başhoca» derlerdi. Nazırlık, Abdullah Ramiz Paşa ile başlamıştır.

A., 1807 de Kavala'ya sürülmüştür. Sürgünden Alemdar Mustafa Paşa tarafından kurtarılmış ve vezirlik rütbesiyle Silistre valisi yaptırılmıştır. Alemdar İstanbul'a gelip sadrazam olunca, onu da kaptanıderya yaptırmıştır. Bu görevde iken tersanede lüzumsuz harcamaları kesmek, Galata'daki kabadayıların toplantı yeri olan kalyoncu odalarını kapatmak gibi işlere girişmiş ve az zamanda bir disiplin sağlamıştır. Alemdar, yeniçeri ayaklanması üzerine Babıâli baskınında ölünce, Abdullah Ramiz Paşa, birkaç gün sarayın savunmasında bulunmuş ise de, başa çıkamıyacağını anlayınca sarayı bırakmak zorunda kalmış, kadı Abdurrahman Paşa ve Moralı Ali Efendi ile birlikte Yalıköşkü'nde bulunan bir gemi ile Üsküdar'a çıkmak istemiş, fakat, buna imkân bulamıyarak Marmara'ya açılmıştır. Takibedildiğini anlayınca, Yeşilköy kıyılarına çıkıp birkaç gün Çatalca'da Selim Giray'ın çiftliğinde gizlenmeye ve oradan da Rusçuk'ta Alemdar'ın kethüdası Ahmet Efendi'nin yanına sığınmaya muvaffak olmuştur. İki yıl kadar orada kaldıktan sonra, Babıâli, hakkındaki ölüm kararının kaldırılarak affedildiğini kendisine bildirince, bu hileye inanan Abdullah Ramiz Paşa, İstanbul'a dönerken Yergöğü yakınlarında sadrazam Hurşit Paşa tarafından tertiplenen pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Yergöğü kalesi dışındaki mezarlıkta gömülüdür. Abdullah Paşa'nın şiirleri 13 küçük sahifeden ibaret bir divançe halinde, 1846 da Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Mevlevî tarikatinden olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır.

Oğlu İzzet Bey'in *Harita-i kapudanân-ı derya* adlı bir kitabı vardır ki Osmanlı devrindeki kaptanıderyaların hal tercümelerini kapsar. 220 sayfalık olan bu küçük eserde yazar, babasının hal tercümesine 90 sayfa ayırmıştır.

ABDULLAH ŞÜKRÜ, XIX. yüzyıl Türk matematikçilerinden. Konya'lı Abdülkerim adlı birinin oğludur. Bahâettin-i Âmili'nin *Teşrih-ül-eflâk* adlı eserini 1857 de *Tavzih-ül-idrâk* adiyle şerhettiği gibi, bu şerhini *Tenkih-ül-eşkâl* adiyle tekrar şerh etmiştir. Ayrıca *Rub'-ı mucîb* diye bir risalesi vardır. Eserlerini Arapça yazmış olup bunların hepsi, bir cilt halinde basılmış bulunmaktadır.

ABDULLAH VASSAF EFENDİ (1662-1761), Osman III. zamanında şeyhülislâmlıkta bulunmuş, zamanında şiirleri, ve bazı eserleriyle de tanınmış Osmanlı devri bilginlerinden. Akhisar'da doğmuş, memleketinde okuduktan sonra İstanbul'a gelerek Kara Halil Efendi'nin derslerine devam etmiş ve ona damat olmuştur. Selânik ve Mısır kadılıklarında bulunduktan sonra, Nadir Şah'ın Caferî mezhebi hakkında İran halkının şüphe ve kararsızlıklarını gidermek amaciyle, ehl-i sünnet bilginlerinden birkaçının İran'a gönderilmesini istemesi üzerine, 1737 de vezir Mustafa Paşa'nın elçiliği altındaki heyetle İran'a gitmiştir. Kandehar, Semerkant ve Isfahan'ı dolaşmış, oraların bilginleriyle dinî tartışmalarda bulunmuştur. İstanbul'a döndükten sonra, önce Anadolu kazaskeri, sonra Rumeli kazaskeri olmuş, 1755 te beş ay kadar şeyhülislâmlıkta bulunmuştur. Yaşının geçkinliğinden dolayı bu görevden ayrılmış, Emirgân'daki yalısında ölmüştür. Eyüp'te gömülüdür. Oğlu Mehmet Efendi ile torunu Mehmet Şerif Efendi de şeyhülislâmlıkta bulunmuşlardır.

Abdullah Vassaf Efendi'nin küçük bir divanı ve *Hayal-i Behcetâbâd* adlı mesnevi tarzında yazılmış bin beş yüz beyitli ahlâkî manzumesi, kelâma dair *Zemzeme* adlı mensur bir eseri vardır. Nahivden *Kâfiye*'yi manzum olarak tercüme edip bu esere *İrşad-ı ezkiya* adını vermiştir. *Unvan-üş-şeref* adlı ünlü bir Arap kasidesine yazdığı nazire, Arap edebiyatındaki yetkisine tanıktır.

ABDULLAH ZÜHTÜ (1869-1925). Türk gazetecilerinden. İstanbul'da doğmuş, Galatasaray Sultanisi'ni bitirerek gazetecilik hayatına atılmıştır. İstanbul'da çıkan birçok gazetelerde çalıştıktan sonra 1908 de ikinci Meşrutiyetin ilânı üzerine *Yeni Gazete*'yi kurmuş ve bu gazeteyi, arayla, 1918 e kadar çıkarmıştır. Kuruluşundan kısa bir zaman sonra gazetesinde İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefete girişen Abdullah Zühtü, Damat Ferit'in sadrazamlığında bir süre de Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'nde bulunmuştu (1920). Kendisinin hususiyle Meşrutiyetten evvel çıkmış, telif ve tercüme hayli roman, hikâye ve musahebeleri vardır. Bunlar, edebî birer değer taşımamakla beraber, Yunan harbi münasebetiyle yayımladığı *Şanlı Asker* adlı kitabı halkın büyük ilgisini kazanmıştır. Hayatının son yıllarını antika ticaretiyle geçirmiştir.

ABDULLAH ZÜHTÜ

ABDURRAHMAN, Araplar'ın Endülüs dedikleri İspanya'da kurulan Emevî Devleti hükümdarlarından beşinin adı.

ABDURRAHMAN (ölm. 1146-47), Irak Selçukluları zamanında çok erk kazanmış bir Türk emîri. Babası Büyük Selçuklular'dan Sultan Berkiyaruk'un komutanlarından Tagayrak idi. Abdurrahman, 1141 de Irak Selçukluları'ndan Sultan Gıyasettin Mes'ut tarafından Büyük Hâcib atanarak Fahr sanını almıştı. 1145 te sultana karşı çıkarılan ayaklanmada elebaşılarla birleşerek Azerbaycan ve Erran'ın yönetimini üzerine almış ve sultanı sarayına kapayıp gözaltına alarak güvenliği yoluna koyabilmişti. Ancak sultan, uzun zaman bu durumu çekemiyerek Hâcib'-in öldürülmesini gizlice emretmiş ve Abdurrahman, Gence yakınlarında öldürülmüştür.

ABDURRAHMAN (1778-1859), Fas sultanlarından. Mevlâ Süleyman'ın yeğeni ve ardasıdır. Babasının adı Mevlâ Hişam'dır. Süleyman tarafından sağlığında veliahtlı-

ğa seçilmiş ve amcasının 1822 de ölümü üzerine tahta çıkmıştır. Saltanatının ilk yılları, yerini almak istiyen bazı kimselerin ve düzen altına girmeye katlanmıyan urukların çıkardıkları ayaklanmaları bastırmakla geçmiştir. Durumun güçlüğüyle beraber, amcasının takibettiği Cezayir'e doğru genişlemek siyasetine devam etmiş, 1830 da bu memleketteki Osmanlı eğemenliğinin çökmesi ve Fransızlar'ın kıyıları işgale başlaması üzerine, Cezayir'in bütün batısını ele geçirmeye kalkışarak, Fransa ile harbe girmiş ve Emîr Abdülkadir'le birleşmiştir. Fakat 1844 te yenilerek barışı kabul etmek zoruda kalmıştır. 1845 te Fas-Cezayir sınırı saptanmıştır. İki yıl sonra da Abdurrahman, memleketine sığınmış bulunan eski bağlaşığı Abdülkadir'i Fransa'ya teslimi kabul etmiştir. Bu surette Fransa ile A. arasında artık bir mesele kalmamış oluyordu. Fakat Faslılar'ın, kıyı şehirlerde ticaretle uğraşan yabancılara saldırmaları, başına yeni zorluklar açmış, İngiliz ve Avusturya filolarının memleketin kıyılarını bombardıman etmelerine sebebolmuştur. İspanyollar'la da arasında türlü güçlükler çıkmıştır.

Mevlâ Abdurrahman, Fransa ve İngiltere ile ticaret antlaşmaları yaparak yabancıların çıkarlarını koruyan şartları kabul etmek zorunda kalmıştır. Fas'ın yabancı nüfuz ve ticaretine açılmasının ve bu yüzden meydana gelen hayat pahalılığının sebebolduğu hoşnutsuzluklar üzerine, konsolosların ancak Tanca'da kalıp Tanca paşasiyle münasebette bulunmaları usulüne dönülmüştür. Fas'ı doğuya doğru genişletmek hususundaki çabaları boşa çıkmış ve yabancıların ticareti için bırtakım çıkarlar tanımak zorunda kalmış olmakla beraber Abdurrahman, bu memleketin son zamanlarındaki en iyi hükümdarlarından biri sayılır. Kırk yıla yaklaşan saltanatı sırasında devlet işleriyle kendisi uğraşmış, iç ve dış harblerde daima askerlerinin başında bulunmuş, zulümden çekinmiş, birçok bayındırlık işlerini başararak, bu arada Tanca limanını düzenlemiştir. Yerine Mevlâ Muhammed geçmiştir.

ABDURRAHMAN, Adudüddin-il-İycî (1300-1355), kelâm ve fıkıh bilgini. İlhanlılar'dan Ebu Sait devrinde Sultaniye'de Kadi-l-kudat (başkadı) olmuş ve aralarında Sadettin-i Teftazanî gibi ünlü adamlar bulunan birçok öğrenci yetiştirmiştir. Eserleri içinde kelâma dair *el-Mevakıf* adlı kitabı, eskiden medreselerimizde okutulur ve onu okutanlar büyük üstat sayılırdı.

ABDURRAHMAN ABDİ PAŞA (ölm. 1686), eskiden Budin dediğimiz Buda'nın son valisi olan Osmanlı veziri. Yeniçerilikten yetişmiş, 1668 de yeniçeri ağası olmuştur. Girit savaşlarında, hususiyle Kandiye fethinde kahramanlıklariyle tanılan A., 1674 te vezirlikle Bağdat, iki yıl sonra Mısır valisi olmuştur. 1681 de Bosna valiliğine, bir yıl sonra Kamaniçe muhafızlığına, 1683 te birinci defa Budin valiliğine, 1684 te Engürüs(Macaristan) serdarlığına atanmıştır. Yine o yıl içinde Halep valiliğine gönderilmiştir. 1685 te ikinci ve son defa valisi olduğu Budin'i 90 000 kişilik Haçlı ordusuna karşı, 16 000 Türk askeriyle yetmiş sekiz gün savunduktan sonra şehit olmuştur. Düşman ordusu başlıca Macarlar'la Hırvatlar'dan ve Almanlar'dan toplanmış olmakla beraber, Avrupa'nın hemen bütün hıristiyan devletleri bu kuşatmaya bir miktar kuvvetle katılmışlardı. Abdurrahman Paşa seksenine yaklaşmış olmakla beraber Osmanlı Devleti'nin o zaman batıda kapısı hükmünde bulunan Budin'i kurtarmak için bir genç kahraman gibi vuruşmuş ve hıristiyan orduları başkomutanı Duc de Lorraine'in üç defa tekrarlanan genel saldırışlardan sonra yaptığı teslim tekliflerini kabule yanaşmamıştır. Sadrazam Süleyman Paşa, kaleye imdat için Budin'in yakınlarına kadar gelmiş ve kuşatma ordusunu yarmaya çalışmakla beraber, şehre hâkim tepeleri vaktinde tutmadığı için, başarı gösterememiştir. Tarihlere adı, kısaltırarak Abdi şeklinde dahi yazılmıştır. Macarlar, Budin'de A. nın vurulduğu yere sonradan bir taş dikmişler, üzerine Abdurrahman Abdi Paşa'nın 1686 eylülünün ikisinde o yer yakınında şehit olduğunu Türkçe ve Macarca olarak yazmışlardır.

ABDURRAHMAN ABDİ Pş.

PEŞTE'DE ABDURRAHMAN ABDİ Pş. İÇİN DİKİLEN TAŞ

ABDURRAHMAN I. bin Muaviye (731 - 788), Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu ve birinci hükümdarı. Şam Emevîleri'nin onuncusu olan Hişam'ın torunudur. Abbasîler, 750 de Şam Emevîleri'ni devirerek yeni bir devlet kurmaya muvaffak olunca, Emevîler'den ellerine geçirdiklerini öldürürlerken Abdurrahman, Fırat üzerindeki bir köyde saklanmıştı. Mısır yoliyle Mağrib'e gelerek, Kuzey Afrika'da uzun zaman dolaştıktan sonra, 755 te Endülüs'e geçmiştir. Orada kendine karşı duranları yenerek karışık duruma hâkim olmuş, 756 da Emevîler'in Endülüs kolunu kurmuş ve Araplar'ın Kurtuba dedikleri Córdoba'ya yerleşmiştir.

Abdurrahman, halife sanını iddiaya kalkışmaksızın yalnız «melik=emîr» sanını taşımıştı. İyi ve adaletli yönetimi ve Berberîler'den teşkil ettiği ücretli ordu ile ayaklanmaları önlemiş, Charlemagne ile dahi boy ölçüştüğü gibi Abbasî halifesi Mansur'un gönderdiği orduyu da yenmişti. Ona «Kureyş Şahini» lâkabını verirler. 32 yıl süren hükümdarlığı zamanında bilimi ve bilginleri korumuş, memleketin bayındırlaşmasına çalışmış, Córdoba'da hâlâ hayranlıkla seyredilen güzel bir cami yaptırmıştır.

ABDURRAHMAN II. bin Hakem (792-852), Endülüs Emevîleri'nin dördüncüsü. Babası Hakem'den sonra 822 de tahta çıkmış ve 30 yıl kadar hükümdarlıkta bulunmuştur. Fransızlar'a, Normanlar'a ve küçük hıristiyan hükümetlerine karşı sürekli savaşlarda bulunmuş, bir taraftan da memlekette çıkan kıtlığı iyi tedbirlerle önlemiştir. Posta usulünü onun bulduğu söylenir. Para bastırmış, yollar, camiler yaptırmış, Endülüs'ün bayındırlaşmasına hizmet etmiştir.

ABDURRAHMAN III. bin Muhammed (890-961), Endülüs Emevîleri'nin sekizincisi ve en büyüğü. Abbasî halifesi Muktedir'in kudretsizliğini görerek, halifeliğin, Emevîler'in hakkı olduğunu ileri sürmüş, kendini halife ilân ederek «Nâsır li dinillah» sanını takınmıştı. Abdurrahman III., yaptığı işlere göre bu sanlara lâyıktır. Endülüs'teki İspanyollar, Araplar ve Berberîler arasında sürekli didişmelere son vermiş, Castilla, Navarra ve León'a karşı olan sınırları güven altına almıştı. Donanmasiyle Batı Akdeniz'de eğemenliğini sağlamış ve Afrika üzerinde geniş bir erke sahibolmuştu. Kurtuba yakınlarında ez-Zehra adıyle büyük ve güzel bir sarayla bir cami yaptırmıştı. 912 den 961 e kadar 49 yıl süren hükümdarlığı sırasında, Ortaçağ'ın en iyi ve en medenî sayılabilecek yönetimini kurmuştur.

ABDURRAHMAN IV. bin Muhammed (978-1018), Endülüs Emevîleri'nin on üçüncü hükümdarı. Abdurrahman III. ün torununun oğludur. 1018 de bir ayaklanma sonunda tahta çıkarılmışsa da Gırnata valisiyle yapılan savaşta ölmüştür.

ABDURRAHMAN V. bin Hişam (1002 1023), Endülüs Emevîler'in on dördüncü hükümdarı. A., yirmi iki yaşında hükümdar olmuş ve bir buçuk ay sonra bir ayaklanma sırasında öldürülmüştür.

ABDURRAHMAN bin Avf (ölm. 652), Peygamber Muhammed'in komutanlarından ve Cennet'e gireceklerini müjdelediği on kişiden biri. İlk zamanlarda müslüman olmuş, Habeşistan ve Medine hicretleriyle Bedir savaşında ve Peygamber'in diğer savaşlarında bulunmuştur. Peygamber'in Dûmet-ül-cendel'e gönderdiği askere komutanlık etmiştir. Ticaret yaparak çok para kazanmıştı. Büyük bir erk sahibi idi. Ömer'in ölümünden sonra içlerinden birini halife seçmeye memur altı kişilik heyette Abdurrahman da vardır. Kendisi adaylıktan çekinmiş, oyların Osman'a verilmesini sağlamıştır.

ABDURRAHMAN bin Ebu Bekir (ölm. 673), Peygamber Muhammed'in karısı Ayşe'nin bir anadan doğma kardeşi ve ilk halife Ebu Bekir'in büyük oğlu. Çok geç müslüman olmuş, Bedir ve Uhud gibi ilk savaşlarda Mekkeliler'le birlikte Peygamber'e ve babasına karşı harbetmişti. Adı önce Abdülkâbe iken müslüman olduktan sonra Abdurrahman'a çevrilmiştir. Cemel olgusunda kızkardeşi Ayşe ile birlikte bulunmuştur. Medine Muhalefet Partisi'nin başkanı sıfatiyle ve halife Ali'nin oğlu Hüseyin, Ömer'in oğlu Abdullah ve Zübeyr'in oğlu Abdullah ile birlikte Yezid'e biat etmekten çekinmiştir.

ABDURRAHMAN bin Habip (ölm. 755), Emevîler'in son yıllariyle Abbasîler'in ilk zamanlarında tanınmış komutan ve valilerden. İfrikiyye valisi idi. Sicilya ve başkayerlerdeki savaşlarında beraber bulunduğu babası, 740 tarihinde Berberîler tarafından öldürülünce İspanya'ya kaçmış, sonra Tunus'a dönerek 744 te Emevîler'e karşı ayaklanmıştır. Bu sırada Abbasîler'in ayaklanması gelişmekte olduğundan, Abdurrahman Kayravan'da hükümeti ele geçirmek ve muhafaza etmek hususunda güçlüğe uğramıştır. Abbasîler önce onun valiliğini tanımışlardır. Fakat Halife Mansur, nüfuzunu duyurmaya kalkınca, Abdurrahman onun eğemenliğini kabul etmemiştir.

Abdurrahman, oğlu Habip'i kendi yerine aday göstermek istemesi yüzünden öldürülmüştür.

ABDURRAHMAN bin Halit bin Velit (ölm. 666), İslâmın ilk zamanlarında ün almış komutanlardan. «Allah'ın Kılıcı» adiyle tanılan babasının erki ile askerî yeteneğine kendisi de sahibolabilmiştir. Daha 18 yaşında iken Yermuk savaşında bir fırkaya komuta etmiş, sonra Sıffin savaşında Muaviye'nin yanında kendini göstermiş, Anadolu'ya yapılan başlıca seferlerin başında bulunmuştur. Valisi olduğu Hums'ta büyük bir sevgi kazanmış ve Suriye Arapları tarafından kendisine Muaviye'nin ardası gözülye bakılmıştı. Bu yüzden Muaviye ile aralarında güvensizlik ve gerginlik olmuştur. Hattâ Abdurrahman'ın bir Anadolu seferinden utkulu olarak dönüşünde ansızın ölmesini, Muaviye'nin zehirletmesine ve bu suretle oğlu Yezid'i önemli bir rakipten kurtarmak istemesine verenler vardır.

ABDURRAHMAN bin Muhammed bin el-Eş'as (ölm. 704), Emevîler'in, kahramanlığiyle tanınmış komutanlarından. Eski Kinde kırallarının torunlarındandır. Önceleri tanınmış Emevî komutanı Haccac'ın güvenini kazanmış ve kız kardeşini onun oğluna vermiştir. Haccac, onu komutanlıklara ve bu arada Câbülistan (Kâbil) bölgesi hükümdarı Rotbil (veya Zonbil) e karşı gönderdiği ordunun komutanlığına getirmiştir. Çok iyi teçhiz edildiği için bu orduya «Tavus Ordusu» adı verilmişti. Abdurrahman başarılar kazandığı halde Haccac'ın ağır tenkidlerine uğradığı için onunla bozuşmuş, nihayet Haccac'a karşı ayaklanarak ordusiyle Irak üzerine yürümüştü. Daha önce Rotbil ile bir bağlaşma antlaşması yapmış olan Abdurrahman, gerek Haccac'a gerek Emevî halifelerine karşı giriştiği savaşlarda önce başarı kazanmakla beraber sonraları bozguna uğramış ve Rotbil tarafından kurtarılarak onun memleketine sığınmıştı. Rotbil, Haccac'ın vaitlerine ve tehditlerine dayanamıyarak sonunda Abdurrahman'ı onun adamlarından birine teslim etmiş ve Abdurrahman kendini kaleden aşağı atarak ölmüştür.

ABDURRAHMAN bin Rüstem (ölm. 784), Mağrib (Afrika'nın kuzeybatısı) de 776 veya 778 den 908 e kadar devam eden İbadiye imamları hanedanının ve merkezî Mağrib'deki Tahert - Tagdemt şehrinin kurucusu. Aslında İran'lı idi ve Irak'ta doğmuştu. Ailesiyle birlikte hacca giden babası Rüstem, Mekke'de ölünce, annesi, Mağrib'li bir hacı ile evlenmiş ve küçük Abdurrahman, bu suretle Tunus'ta Kayravan'a gelerek orada büyümüştür. İbadiye mezhebinin vakanüvisleri kendisini Sâsânî hanedanına bağlarlar. Abdurrahman Basra'da okumuştur. Sonra Mağrib'e dönerek diğer dört «dâî» ile birlikte İbadiye inançlarını yaymaya başlamıştır.

İbadîler'in ilk imamı Ebu-l-Hattâb, kendisini Kayravan'ın yönetimine memur etmişti (758). Fakat daha o yıl gördüğü baskı üzerine Abdurrahman, merkezî Mağrib'e kaçarak orada Tahert şehrini kurmuştur. 776 veya 778 de de imamlığa seçilmiştir. Memleketinde bir Ömer adaleti uygulamış ve imamlığını doğudaki İbadî cemaatleri de tanımıştır. Öldüğü vakit yerine oğlu Abdülvehhab geçmiştir.

ABDURRAHMAN EFENDİ, Türk bilgini ve astrologu. Milâs kadısı olmuş ve daha sonra şehzadeliği sırasında, Manisa'da kapılandığı Murat III. hükümdar olunca, İstanbul'a getirilip ikinci müneccimliğe atanmıştır. Abdurrahman Efendi, Mısırlı müneccim Ahmet bin Ali el-Hamlî'nin tarih, coğrafya ve siyasetten bahseden Arapça *Kânun-ı-dünya* adlı eserini 1575 yılında ve Murat III. ün Manisa valiliği zamanında onun emriyle genişletmek suretiyle Türkçe'ye çevirip *Acaib-i uzma* adını vermiştir.

ABDURRAHMAN EFENDİ, Koca Hüsamzade (1594-1670), Mehmet IV. zamanında şeyhülislâmlıkta bulunmuş bilginlerden. İstanbul kadısı Tulumcu Koca Hüsam Efendi'nin oğludur. Müderrisliklerde ve kadılıklarda, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunmuştur. 1654 te sadrazam İbşir Mustafa Paşa aleyhindeki Yeniçeri ve Sipahi ayaklanmasında Hocazade Ebu Sait Efendi, İbşir taraflısı olduğu için görevinden çıkarılınca, Abdurahman Efendi sözün ayağa düştüğü böyle bir zamanda, şeyhülislâmlığı istemiyerek kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu yerde bir yıl bile durmamıştır. Osmanlı tarihinde Vakvakiyye ve Çınar Vakası denen saray ağaları aleyhindeki ayaklanmada, elebaşılar istedikleri halde, padişahın «Ayak Divanı»na çıkmasına Abdurrahman Efendi engel olmuş ve bu hareketi, ayaklananların arasında, sultanın, musahiplerini koruduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bunun sonucundan korkan şeyhülislâm, işinden çekilerek yerine Mümsikzade Mustafa Efendi'nin getirilmesini tavsiye etmiş ve kendisi Kudüs kadılığını kabul ederek tehlikeden sıyrılmıştır. Mısır'da Cize'de ölmüştür. Fıkıhtaki bilgisiyle birlikte hattatlığı ve Murat IV. e yazı hocalığı da vardır. *Keşşaf Tarihi*'ne haşiye yazmıştır.

ABDURRAHMAN EFENDİ, Müeyyedzade (1456-1516), XV. yüzyıl sonlarında tanınmış Türk düşünürü ve din bilgini. Aslı Divriği'lidir. Babasının adı Ali Efendi'dir. Amasya'da doğmuştur. Bayezit II. henüz şehzade ve Amasya'da valiyken bu genç bilgini beğenmiş, ancak onu çekemiyenlerin etkisiyle, Mehmet II. Abdurahman'ın öldürülmesi için oğluna emir göndermiştir. Babasının emri gelmeden önce işi haber alan Bayezit, Müeyyedzade'yi bir gece Amasya'dan gizlice çıkartmış (1476) ve o tarihte ikinci tabaka Memlûkler'in elinde bulunan Halep'e doğru yollamıştır. Müeyyedzade, oradan İran'a giderek Şiraz'da Celâlettin-i Devvânî ve Mir Sadrettin-i Şirazî'den ders almıştır. Bayezit II. nin Osmanlı tahtına geçmesi üzerine Abdurrahman, 1483 te Amasya'ya ve oradan İstanbul'a gelmiş, önce müderris, sonra Edirne kadısı, daha sonra da Anadolu ve Rumeli kazaskeri olmuştur. Selim I. zamanında önce görevinden çıkarılıp tekrar kazasker olarak bu hükümdarla birlikte İran seferine gitmiştir. İbni Kemal onun himayesiyle yetişmiştir.

Müeyyedzade'in Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri vardır. Şiirde «Hatemî» takma adını kullanırdı. Yazıda ünlü hattat Şeyh Hamdullah'ın öğrencisi idi ve pek güzel yazardı. Başlıca eserleri: *Tefsir-i sure-i Kadir*, belâgatten *Şerh-i miftah*, kelâmdan *Mevakıf şerhi*, *Risaletün fi tahkıki cüz'i lâ yetecezza* (atom), *Risaletün fi-l-küre-til-mudahraca*. «Yuvarlanan küre» demek olan bu eserinde birçok yeni fikirler vardır.

ABDURRAHMAN EŞREF (ölm. 1748), XVIII. yüzyıl bilgin ve şairlerinden. Merzifon'da doğmuştur. Kazasker Mülâkkap Mustafa Efendi'nin oğlu ve şair Nedim'in amcasıdır. Medresede okuduktan sonra kadılıklarda bulunmuş ve bir süre Kıbrıs kadılığında kaldığı için sonraları Kıbrıs Mollası diye lâkaplanmıştı. İstanbul'da ölmüştür. *Uyûn-ül-ulûm*, *Mir'at-üs-safa*, *İlm-ül-ahlâk* gibi kitaplarından başka, en tanınmış eseri *Tezkire-tül-hikem fi tabakat-il-ümem* adlı kitabıdır. 1738 de yazılan ve 2 defa basılan bu eserde edebiyata ait bir özetten sonra, islâmî bilimlerden ve Müslümanlar'ın bilim ve edebiyat çalışmalarından bahsedilmekte ve bazı bilginlerin hal tercümeleri de yazılmaktadır.

ABDURRAHMAN FEVZİ EFENDİ (1802-1864), tanınmış Türk gramercisi. Kütahya'da doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. İlk derslerini Kütahya'da babası Sadıkzade Mustafa Efendi'den gördükten sonra, 1829 da İstanbul'a giderek medrese öğrenimini bitirmiş, Harb Okulu ile idadide Arapça öğretmenliği yapmıştır. Türk dili öğretimine lâyık olduğu önem verilmediği bir devirde Abdurrahman Fevzi, dilimizin özelliğini belirtmek yolunda, 25 yıllık bir emekle, *Mikyas-ül-lisan kıstas-ül-beyan* adlı eseri meydana getirmiştir. Türk gramerciliği tarihinde bir merhale teşkil eden bu kitap, 1847 de yazılmaya başlanmış ve Maarif Nezareti'nce kabul edildiği halde, ancak yazanın ölümünden sonra, 1882 de bastırılabilmiştir. Yazar bu eserinde, dilimizde 263 anlam veren 129 edat saptamaktadır. Böyle olmakla beraber, esas itibariyle Arap gramerinin etkisinden tamamiyle kurtulamamıştır. Batı metotlarına göre yazılmış olmadığı halde bu eser, Bergamalı Kadri Efendi'nin *Müyessire-tül-ulûm*'undan (1530) sonra Türk dilinin bizde yapılmış esaslı çözümleme denemelerinin ilkidir. Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kavaid-i Osmaniye*'si (1851), Abdullah Ramiz Paşa'nın *Lisan-ı Osmanînin kavaidini havi emsile-i Türkî*'si (1866) ve Süleyman Paşa'nın *İlm-i Sarf-ı Türkî*'si (1875), *Mıkyas*'tan evvel yayımlanmışlarsa da, Abdurrahman hoca eserine 1847 de başlamış bulunduğundan, bunlar arasında *Mıkyas*, değer üstünlüğünden başka, önce yazılmış olmak şerefini de taşımaktadır. Bu kitap, Türk Dil Kurumu tarafından Ali Ulvi Elöve'nin eliyle şimdiki dilimize çevrilmektedir (1944).

ABDURRAHMAN GAZİ (ölm. 1329), Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda yararlık gösteren komutanlardan. Ertuğrul zamanında tanınmaya başlamış, Osman ve Orhan zamanlarındaki savaşlarda bulunmuştur. Aydos kalesini fethetmiş olmakla anılır. Arkadaşı Akça Koca ile birlikte Kocaeli'nin alınmasında bulunduğu gibi, Bizans İmparatoru tarafından İznik imdadına gönderilen askerin bozulduğu Yalakâbâd (Yalova) savaşında da bulunmuştur. Ona, Abdurrahman Alp denildiği de vardır.

Gazi Abdurrahman'ın Aydos kalesi fethine ait bir aşk macerası da söylenir: Aydos kalesi Konuralp ile Gazi Abdurrahman tarafından kuşatıldığı zaman, kale komutanının kızı uzaktan Abdurrahman'ı görmüş, sevmiş ve bir gün ona, üzerinde bir mektup sarılı taş atmış. Bu mektupta geceleyin kaleden içeriye girmek için ne yapmak lâzım geleceği yazılıymış. Abdurrahman seksen kişiyle kaleye girmiş ve birkaç gün sonra, Konuralp tarafından, komutanın kızıyle birlikte Aydos'un zaptı haberini Orhan'a götürmeğe memur olmuş. Orhan, kalenin alınmasına kılavuzluk eden kızı öden olarak Abdurrahman'a vermiş ve kahramanlıkta babası gibi büyük bir ün kazanan Kara Abdurrahman, bu birleşmeden meydana gelmiştir.

ABDURRAHMAN HAN (1844 - 1901), Afganistan emîri. Memleketinin tarihinde önemli iz bırakmış dikkate değer bir hükümdardır. Barekzaî soyundan olup Emîr Dost Muhammmed'in torunu ve Emîr Efdal'in oğludur. Abdurrahman, Kâbil'de doğmuş, çocukluğunun ilk yıllarını orada geçirmiş, 9 yaşındayken Belh valisi bulunan babası Efdal'in yanına gitmiştir. Kendi yazdığı biyografyasına göre, Belh'te idman yapmakla vakit geçirmiş ve askerlikle uğraşmış, okuyup yazmayı ancak kendini zorlıyarak öğrenebilmiştir. Öğrenimi az, enerjisi, askerî ve siyasî yeteneği yüksek bir adam olarak tanılır. İlk askerlik hocası, tutsak düşerek müslüman olduktan sonra, Şir Muhammed adiyle babasının askerine komutanlık etmiş olan melez bir İngiliz'dir. Bu komutan öldüğü zaman yerine Abdurrahman geçmiş ve ayaklanmalara karşı yapılan hareketlere katılmıştır. Dost

Muhammed Han, oğulları arasında annelerinin soyları bakımından ayrılık gözettiği için, Efdal ile Âzam yaşça daha büyük oldukları halde, Şir Ali'yi veliaht edinmişti. 1863 te Dost Muhammed ölerek yerine Şir Ali, Emirliğe geçince, Efdal ile Âzam ona karşı ayaklanmışlardır. Fakat Âzam kaçmak zorunda kalmıştır. Efdal de hileyle hapsedilince, oğlu Abdurrahman da memleketten çıkıp Buhara emîrine sığınmıştır. Sonra amcası Âzam ile buluşarak asker toplamışlar ve Şir Ali'nin, öteki kardeşlerine karşı savaşta bulunmasından faydalanarak Kâbil'i basmışlardır. Bu başarıdan sonra Abdurrahman, Şir Ali'nin üzerine yürümüş, Gazne'yi alarak babasını cezaevinden kurtarmış ve Efdal, 1866 da emîr ilân edilmiştir. Bu sıralarda Abdurrahman, Şir Ali'yi ve onun tarafına geçmiş olan Belh valisi Feyz Muhammed'i bozguna uğratmıştır. Karakteri zayıf ve içkiye düşkün olan babası Efdal, ancak Abdurrahman'ın azmiyle tahtında tutunabilmiştir. Nihayet 1867 de Efdal ölerek amcası Âzam, emîr olmuştur. Öteki amcası Şir Ali'ye karşı harb yine devam ediyordu. Abdurrahman'la, Emîr'in Kâbil'de bulunmadıkları bir sırada şehir, ihanetle Şir Ali'ye teslim edilince, Âzam'la Abdurrahman yine memleketten kaçmak zorunda kalmışlardır. Bu suretle Şir Ali 1868 de bütün Afganistan'a emîr olmuştur. Âzam, sığındığı İran'da ölmüş, Abdurrahman ise İran'dan Hive'ye. oradan da Semerkant ve Taşkent'e giderek Ruslar'dan Şir Ali'ye karşı yardım sağlamağa çalışmıştır.

ABDURRAHMAN HAN

Ruslar bu müracaatı kabul etmemekle beraber, kendisine aylık ve ev vermişlerdir. Abdurrahman orada 11 yıl fırsat beklemiştir. Şir Ali, önce İngilizler'le dostluk kurmuş, sonra Ruslar'a dönmüştür. Bunun üzerine İngilizler, 1879 da Afganistan'ı istilâ etmişlerdir. Şir Ali kaçmaya mecbur olmuş ve biraz sonra da ölmüştür (1880). Oğlu Yakup da İngilizler tarafından Hindistan'a nakledilince, Emîrlik tahtı boş kalmıştır. Abdurrahman 1880 de İngilizler'in teklifiyle Emîrliğe geçmiş ve Şir Ali'nin Kandahar'ı almış olan öteki oğlu Eyüp de yenilip İran'a kaçınca, bütün Afganistan'ın hükümdarı olmuştur. A. bundan sonra emîr olarak geçirdiği yirmi yıl içinde İngilizler ve Ruslar'la hoş geçinerek Afganistan'ın bağımsızlığını korumayı ve memleket içinde de birliği, dirliği ve ekonomik ilerlemeyi sağlamayı siyasetine temel yapmıştır. Askerî teşkilâtla çok ilgilenerek İngilizler'in yardımiyle silâh ve harb malzemesi endüstrisini kurmuş, bağnazlık göstermeden din adamlarını kullanmasını bilmiştir. Ayaklanmalara karşı şiddetli, hattâ zalim davranmış, bununla beraber ayaklanma olmıyan yerler halkı, o zamana kadar pek görünmiyen bir adalet ve rahatlık içinde yaşamıştır.

Devrinin en önemli dış meselesi, memleket sınırlarının saptanması olmuştur. Bir İngiliz-Rus karma sınır komisyonunun çalışması, bazı kere Afganistan-Rusya, bazı da İngiltere-Rusya arasında gerginlikler çıkarmışsa da sonunda uyuşulmuştur. Abdurrahman ayrıca İngilizler'le de sınır düzeltmesi yapmış, 1896 da Kâfiristan dağlık bölgesini memleketine katmıştır.

Abdurrahman'ı uğraştıran meselelerden en önemlileri üç ayaklanmadır. Bunlardan Galzay boyunun ayaklanması, 1886 da olarak diğer bazı boylara da bulaşmış ve başkaldıranlar, Şir Ali'nin oğlu Eyüp ile de birleşmişlerdir. Başkomutan vekili Timur Şah'ın katıldığı bu ayaklanma, çok şiddetli çarpışmalara sebebolduktan sonra bastırılmış, Timur Şah tutsak edilerek öldürülmüş, Eyüp de İngilizler'e sığınarak Hindistan'da alıkonmuştur. İkinci ayaklanma, Emîr Âzam'ın oğlu İshak'ın elebaşlığıyle olmuştur. 1880 den sonra Türkistan'a hükümdar naibi atanan Ishak, nıkristen ağır hasta olan Emîr'in öldüğü yayıntısı çıkar çıkmaz, kendisini emîr ilân etmiştir (1888). Fakat savaşta yenilerek Ruslar'a sığınmıştır. Ayaklanmaya karışanlar da Abdurrahman tarafından büyük bir şiddetle cezalandırılmıştır. Üçüncü ayaklanmayı Kâbil'in batı dağlarındaki Şîi Hezâre boyu çıkarmışsa da, 1891 de ciddî çarpışmalardan sonra, elebaşları tutsak edilerek bastırılmıştır.

Abdurrahman uzun yıllar nıkris hastalığı çekmiş, hayatının sonlarına doğru hastalık böbrek rahatsızlığiyle de karışmıştır. En büyük oğlu Habibullah'ı veliaht yapan A. bir inme ile ölmüştür.

1928 mayısında Ankara'da Atatürk'ü ziyaret etmiş olan eski Afgan Kıralı Amanullah Han, Abdurrahman Han'ın torunudur.

ABDURRAHMAN HİBRÎ (1603 - 1676), tarihe ve edebiyata ait bazı eserleriyle tanınmış Türk bilginlerinden. Edirne'de doğmuş, medresede okuyarak müderris ve sonra kadı olmuş, Siroz kadısı iken ölmüştür. Edirne'nin tarihine ve orada yetişen tanınmış adamların hal tercümelerine dair *Enîs-ül-müsamirîn* adlı on dört fasıllık bir cilt tutan eseri, sonraları Edirne'li Bâdi Ahmet Efendi tarafından eklemelerle üç cilt olarak büyütülmüştür.

Abdurrahman Efendi'nin bundan başka *Defter-i ahbar, Tarih i feth-i Bağdat, Tarih-i feth-i Revan* adiyle tarihe ait ve *Riyaz - ül-ârifîn* adiyle hadîs tercümesine ve *Hadayık - ül-cinan* adiyle edebiyata ait eserleri ve bir de küçük divanı vardır. Bu eserlerin hiçbiri basılmamıştır.

ABDURRAHMAN - İL - GAFİKÎ (ölm. 732), Araplar'ın Endülüs dedikleri İspanya'da Emevî Devleti'nin ünlü vali ve serdarı. Abdurrahman, İspanya fâtihi Musa bin Nusayr ve oğlu Abdülâziz'in mensuplarındandır. Yezit II. nin halifeliği zamanında Endülüs'ün sağ kıyılarına komutan olmuş ve buradan Erbune valiliğine geçmişti. Hişam'ın halifeliği zamanında İfrikiyye ve Endülüs genel valisi Ubeyde tarafından 730 da Endülüs valiliğine atanmıştır. Abdurrahman önce 721 de, sonra 728 de Pirene dağlarını aşarak Gaule memleketinin, yani şimdiki Fransa'nın Akitanya ve Burgonya kısımlarına girmiş ve Bordeaux'yu almıştı. Charles-Martel'in ordusunu birinci savaşta bozmuş olduğu halde, Loire nehri yakınında Tours ile Poitiers arasındaki ikinci çarpışmada (ekim 732) bozulmuş ve vurulmuştur. Bu bozgunda Arap komutanları arasındaki geçimsizliğin büyük etkisi olduğu söylenir. Avrupalılar'ca Poitiers, Avrupa medeniyetini Araplar tarafından ezilmekten kurtaran bir zafer sayılmıştır. Abdurrahman-il-Gafikî'nin o zamanlarda bir masal kahramanı etkisi bıraktığı ve frenk kadınlarının uzun zaman haşarı çocuklarını «Abdérame geliyor» diye korkutmuş oldukları çok söylenir.

ABDURRAHMAN - İL - KEVAKİBÎ (1849 - 1902), Arap gazetecisi ve politika adamı. Halep'te *eş-Şehba* adlı bir

gazete çıkarmakla tanınmış ve gazetesi Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde görülerek kapatılmış, kendisi de hapsedilmişti. Arap ve İslâm dünyasını Osmanlılar aleyhinde ayaklandırmak için Arabistan ve Hindistan'ı dolaşmış ve gizlice yayımladığı *Üm-mül-kurâ* gazetesi ve *Tabayi-ül-istibdad* adlı eseriyle Araplar üzerinde büyük etkiler yapmıştır.

ABDURRAHMAN-İL-KUŞEYRÎ bin Hevazin (ölm. 1120), Nişapur'lu din bilginlerinden. Babasından ve İmam-ül-Haremeyn'den okumuş ve fıkıhtaki bilgisiyle ün almıştı. Bağdat'ta açtığı vaız meclislerinde çok kalabalık bir halk kütlesi bulunurdu. Eş'arî mezhebini tuttuğu ve ona dair propagandalarda bulunduğu için kendisine taraflı olanlarla Hanbelîler arasında birtakım kavgalar başgöstermiş, memleketine dönmesi için emir verilmesi hakkında Nizam-ül-Mülk'e başvurulmuştur. Nizam-ül-Mülk, kendisine iyi muamele etmekle beraber gitmesi gerekli olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Abdurrahman memleketine dönmüş ve ölünceye kadar Nişapur'da ders okutmak, va'zetmek ve hadîs rivayet etmekle vakit geçirmiştir. Birtakım fetvaları ve şiirleri vardır.

ABDURRAHMAN-İL-MANSUR bin Muhammed (986-1009), Endülüs Emevî Halifesi Hişam II. nin veziri ve Kurtuba'daki Emirî ailesinin sonuncusu. Kardeşi Abdülmelik'in vakitsiz ölümü üzerine onun yerine vezir (hâcib) olmuştur. Annesi hıristiyan olduğu için, Abdurrahman müslümanlar tarafından sevilmezdi. Kendisini halife Hişam'a veliaht ilân ettirmesi, fikirleri büsbütün aleyhine çevirmiştir. Aynı yıl içinde, yani 1009 da León Kıralı Alfonso V. e karşı askerî bir harekete geçtiği zaman, Kurtuba'da Emevî Hişam-ül-Mehdi'nin oğlu Muhammed'in çıkardığı ayaklanmayı haber alan Abdurrahman, hemen geri dönmüşse de ordusu tarafından terk edilmiş ve Mehdi'nin emriyle öldürülmüştür.

ABDURRAHMAN-İS-SÛFÎ (903-986), Doğunun en seçkin astronomi ve astroloji (nücum) bilginlerinden. Rey'de doğmuştur. Büveyhoğulları hükümdarlarından Adud-ud-Devle'nin dostu, hocası ve müneccimiydi. *Kitab-ül-kevâkib-is-sâbite* yani sabit yıldızlar adlı ve resimli kitabının Arapça nüshaları Berlin, Paris, Londra, Leningrad kitaplıklarında ve Farsça bir nüshası da İstanbul Ayasofya Kitaplığı'nda bulunmaktadır. Bu eserin Fransızca'ya tercümesi Scjellerup tarafından *Description des étoiles fixes par Abdal Rahman al-Sufi* adiyle 1874 te Petersburg'da yayımlanmıştır. Abdurrahman'ın bu kitaptan başka yine astronomiye ait üç eseri, oğlu Ebu Ali'nin de sabit yıldızlara dair resimli bir eseri vardır.

ABDURRAHMAN KUDDÛSÎ, Abdullahoğlu (ölm. 1669), Türk dilcisi ve mutasavvıfı. Manisa'da doğmuş, orada ölmüştür. *Mesnevî*'deki anlaşılması güç kelimeleri açıklamak amaciyle, Muğla'lı Şahidî İbrahim Dede'nin 1515 te kaleme aldığı *Tuhfe-i Şahidî* adlı Farsça'dan Türkçe'ye manzum lûgatini şerhetmiştir. Yazma olan bu eser 292 sayfadır.

ABDURRAHMAN NESİP EFENDİ (1842-1914), İkinci Meşrutiyet devri şeyhülislâmlarından. Üsküp naibi Halil Feyzi Efendi'nin oğludur. Üsküp'te doğmuş, önce memleketinde, sonra İstanbul'da Muallimhane-i Nüvvâb denen ve kadı yetiştiren okulda okumuş ve birçok kadılıklarda bulunmuştur. Temyiz üyeliğinden ve Mısır kadılığından sonra 1912 de Sait Paşa kabinesine şeyhülislâm olarak girmiş ve bu görevde yedi ay kadar kalmıştır. Tasavvufa meraklı idi. Muhittin i Arabî'den bazı parçalar tercüme etmiştir.

ABDURRAHMAN NURETTİN PAŞA (1833-1912), Abdülhamit II. devrinde başvekillikte ve adliye nazırlığında bulunmuş vezirlerden. Germiyanoğulları'ndan olduklarını söyliyen bir ailedendir. Eski valilerden Kütahyalı Hacı Ali Paşa'nın oğludur. Kaymakamlık ve mutasarrıflıklarda bulunmuş, 1872 de Prizren valiliğine yükselmiştir. Birçok valiliklerde dolaştıktan sonra Bağdat valisiyken 1882 de Sait Paşa'nın yerine başvekilliğe getirilmiştir. Fransızlar'la Tunus meselesinin, Mısır'da A'rabi Paşa hareketi ile Arnavutluk'taki karışıklıkların devam ettiği ve Rusya harbinin açtığı yaraların henüz unulmadığı bu çok nazik devre içinde, yerini ancak iki buçuk ay muhafaza edebilmiş ve Abdülhamit II. kendisini görevinden çıkararak Kastamonu valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Buna, Mısır'daki hareketi asker göndererek bastırmayı teklif edişinin sebebolduğu söylenmektedir. Abdülhamit'in, asker toplamaktaki maksadın kendisini tahttan indirmek olduğuna hükmederek, Paşa'yı sürgün olarak Kastamonu'ya gönderdiği de söylenir. Abdurrahman Paşa dokuz yıl bulunduğu Kostamonu'da iyi bir ad bırakmıştır. 1890 da Aydın valiliğine, iki yıl sonra da Edirne'ye gönderilmiştir. 1895 te Adliye ve Mezahip Nazırlığına getirilmiş 1908 de Meşrutiyetin iadesine kadar bu yeri muhafaza etmiş ve padişahın kuruntularını uyandırmamakla beraber adliyenin doğru bir şekilde çalışmasına dikkat etmiştir. 1901 de Halil Rıfat Paşa'nın ölümiyle sadrazamlık açılınca sadaret kaymakamlığına atanmış ve teklif olunan sadrazamlığı, hareketlerinde serbest olmak şartiyle, kabul edebileceğini ileri sürmesi üzerine, Sait Paşa kendisine tercih edilmiştir.

ABDURRAHMAN NURETTİN Pş.

Meşrutiyetin ilânından az sonra meydana gelen değişiklik sırasında Meclis-i Hass-ı Vükelâ memurluğuna nakledilmiş ve iki üç gün sonra kurulan Kâmil Paşa kabinesine ise alınmamıştır. Ömrünün sonları tam bir yalnızlık içinde geçmiştir.

ABDURRAHMAN SÜREYYA EFENDİ, Mirduhîzade (ölm. 1904), Türk yazarı. Soyca Süleymaniye'li olup Bağdat'ta doğmuş, orada ve İstanbul'da okumuş, bazı il memurluklarında bulunduktan sonra *Ceride-i Askeriyye* başyazarlığında, Darülfünun ve Darülmuallimin Arapça, Farsça öğretmenliklerinde bulunmuştur. 1890 da Lizbon Doğu Dilleri Kongresi'ne gönderilmiştir. Arap ve Fars dillerini pek iyi, Fransızca'yı da oldukça bilirdi.

Mizan-ül-belâga, Sefine-i belâgat adlı eserleriyle Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmaniye* adlı kitabını tenkid eden *Tâlikat-ı belâgat-ı Osmaniye* adlı bir kitabı, *Fazail-i askeriye* adlı bir risalesi, Arapça'dan bazı tercümeleri vardır. Tunus'lu Hayrettin Paşa'nın *Akvem-ül-mesalik* adlı eserinin tercümesi bunlardandır.

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ (1853-1925), son devir Türk tarihçilerinden ve siyaset adamlarından. Aslı Safranbolu'lu olan Tophane mümeyyizlerinden Hasan Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuş, Eyüp mahalle mektebiyle rüştiyesinde okuduktan sonra, o zaman Mekteb-i Sultani denen Galatasaray lisesini bitirmiştir. Önce Mahrec-i Aklâm

adındaki memur okulunda, sonra Galatasaray lisesiyle Darülmuallimin'de, Mülkiye okulunda ve Darülfünun'da Türkçe, coğrafya, ahlâk ve hususiyle tarih dersleri okutmuştur. 1877 de Mülkiye okuluna müdür olarak, bu görevde 16 yıl bulunmuştur. 1894 te öğretmenlikleri üstünde kalmak üzere Galatasaray müdürlüğüne getirilmiş ve 14 yıl da bu görevde kalmıştır. 1908 devriminden sonra defter-i hakanî nazırı ve altı ay sonra âyan üyesi ve maarif nazırı vekili olmuştur. Yine o yıl içinde maarif nazırı, ondan sonra sırayla evkaf nazırı, Meclis-i Hassı Vükelâ'ya memur, Şûray-ı Devlet başkanı, 1920 de tekrar maarif nazırı olmuştur. Bir aralık âyanda ikinci başkanlık da etmiş ve bu mecliste saltanat hükümetinin kaldırılmasına (2 kasım 1922) kadar bulunmuştur. 1923 yazında Türkiye Büyük Millet Meclisi ikinci döneminde İstanbul milletvekili olmuştur. Milletvekili iken hastalanarak İstanbul'a gelmiş, Guraba Hastanesi'nde ölmüştür. Abdurrahman Şeref Efendi kültür hayatımızda uzun yıllar dersleriyle ve yazılariyle önemli hizmetler etmiştir. Tarihin, hususiyle Osmanlı devrine ait kısmında uzmandı. Meşrutiyetten bir zaman sonra vakanüvis, aynı zamanda ilk defa olarak teşkil edilen «Tarih-i Osmanî Encümeni» nin başkanı olmuştur. İmparatorluk vakanüvislerinin sonuncusudur. İki ciltlik *Tarih i Devlet-i Osmaniyye*, *Fezleke-i tarih-i Devlet i Osmaniyye*, *Fezleke-i tarih-i düvel i İslâmiyye*, *Zübde-tül-kısas*, *İstatistik*, *Coğrafya-i umumî*, *İlm i ahlâk* adlı kitapları okul kitabı derecesini aşmıyan eserlerdendir. Uzun yıllarda hazırladığı tarihe ait esaslı eserinin Galatasaray yangınında yanmış olduğu söylenmektedir. Gazetelerde yayımladığı makaleleri toplıyan *Tarih Musahabeleri* adlı kitabı, derslerindeki sevimli anlatış, tahlil ve terkip yeteneğini belirten bir eser olarak sayılabilir. *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda da değerli makaleleri vardır. Vakanüvislikte önceli olan Lûtfi Efendi'nin yazdığı tarihin sekizinci cildini, eklediği uzun notlarla yayımlamıştır.

ABDURRAHMAN ŞEREF Ef.

ABDUSENS (Abducens siniri) [Lât. *abduco* = yana doğru götürmek], gözün dış motor siniri de denen abducens kafadan çıkan altıncı çift sinir. Görünen başlangıcı beyinköprüsü (pons) ile soğanilik arasındaki oluk içindedir. Gerçek başlangıcı ise dördüncü karıncık döşemesindeki gri madde içindedir.

Abducens, gözün, dış doğru kasının siniridir.

ABDUSENS FELCİ, göz sinirlerinin en çok görülen inmelerinden. Çok kere her iki gözde birden olur. Abducens felci, içe bakan şaşılığı ve çiftgörmeyi (diplopi) meydana getirir.

ABDÜL BEY, Abdullah Hüsnü, [Fraşerili] (1839-1892), XIX. yüzyıl yarısında Arnavutluk millî hareketlerinde önemli rol oynıyan Arnavut milliyetçisi. Eski bir aileden Halit Bey adında birinin oğludur. Aslı Berat'lı olan bu aile eski Yanya ilinin Ergiri sancağındaki Dağlı bucağının merkezi olan Fraşeri kasabasına nakletmiş ve buranın beyi sayılmıştır. Abdül Bey daha küçük yaşındayken babasiyle birlikte, Kırım harbi sırasında Yunan sınırının korunmasında gönüllü olarak bulunmuş ve milliyetçiliği o zamandan gelişmeğe başlamıştır. Bundan sonra aralarında ünlü bilgin ve yazarlarımızdan Şemsettin Sami de bulunan küçük kardeşlerinin öğrenimi için Yanya'ya göç ederek âşar iltizamı gibi işlerle meşgul olmuş ve kendi bilgilerini de artırarak bu arada yabancı dil öğrenmiştir. 1877 - 78 Osmanlı - Rus harbinin yenilgi ile sona ermesi üzerine Osmanlı sınırları yeniden çizilirken, Epir bölgesinin bir kısmı Yunanistan'a ve İşkodra taraflarından bazı yerlerin de Karadağ ile Sırbistan'a verilmesi istenince, buna millî kuvvetlerle karşı gelmeye teşebbüs edenlerin öncülerinden biri olmuştur. Önce, Yanya ve Preveze'nin Yunanistan'a verilmesini büyük devletler katında protesto etmek üzere Berlin Kongresi'ne gitmiştir. Orada iken bu hususta çok çalışmıştır. Dönüşünde bir taraftan müfrezeler teşkil ederek Yunanlılar'la çarpışmış, diğer taraftan Prizrin'de iç ve dış işleriyle maliye şubelerini kapsıyarak kurulan hükümet taslağında, Prizrin'li Hacı Ömer (Besim Ömer Akalın'ın babası) ile birlikte önemli bir rol almıştır. Zamanla bağımsızlık tarafçılarının en ileri gelenlerinden biri olmuştur. Prizrin Birliği denen bu teşekkülün anayasasında dört Arnavut ilinin ilerde tek bir il halinde ve ortak bir merkezden Arnavutça bilen bir vali tarafından yönetilmesi kabul edilmişti. Arnavutlar'ı yatıştırmak ve Prizrin Birliği'nin askerlerini terhis etmek üzere gönderilen Müşir Mehmet Ali Paşa'nın 1878 de öldürülmesinden sonra, Abdül Bey, 10 aralık 1878 de Fraşeri'de Prizrin Birliği'nin Güney Arnavutluğa mahsus anayasasını meydana getirmiştir. Türkiye - Yunanistan sınırını düzeltmek için Preveze'de toplanan komisyon, görüşmelere başladığı sırada güney birliğinin teşekkülü Osmanlı Devleti'ne faydalı görünüyordu.

Kuzey Arnavutluk birliğiyle güney birliği arasında Elbasan'da toplantılar yapılıyordu. Bunlar, uğradığı baskı karşısında Ülgün'ü Karadağ'a teslim etmekle, Prizrin Birliği emellerine aykırı hareket eden hükümetin, kendilerine taarruz edeceğinden korkuyorlardı. Buna karşı koymak maksadiyle 1881 şubatının sonlarında Arnavutluk'un her tarafından gelen delegeler Debre'de gizli bir toplantı yapmışlardı. Bu toplantıda Abdül Bey'in Osmanlı kuvvetlerine taarruz teklifi reddedilmiş ve kendisinin üç yıldan beri güttüğü özerklik ve hattâ bağımsızlık emelleri, bu suretle suya düşmüştür. Görüşmelerin haberi saraya gelince Derviş Paşa komutasında bir ordu Kuzey Arnavutluğa gönderilmiştir. 1881 ilkbaharında Prizrin'e giren bu ordu hareketin bütün elebaşılarını tutmuştur. Bu arada Abdül Bey de tutularak İstanbul'a gönderilmiş ve yargılanarak müebbet kalebentliğe hüküm giymiştir. Evvelâ üç yıl Prizrin kalesinde, sonra iki yıl kadar Balıkesir ve Bandırma'da kalmıştır. 1886 da cezası bağışlanmış ve bir zaman sonra Şehremaneti üyeliğine atanmıştır. O tarihlerde Lâtin harfleriyle bir Arnavutça alfabe kabul eden derneğin üyelerinden biri olan Abdül Bey, son yıllarını hastalıkla yatakta geçirmiş, İstanbul'da ölerek Merdivenköyü mezarlığına gömülmüştür.

ABDÜLAHAD (1858 - 1922), Buhara emîri. Buhara emîrleri arasında Rusya himayesini ilk tanıyan Muzafferüddin'in oğlu. Rusya'da okumuş ve 1886 da babasının yerine emîr olmuştur. Yerini 1910 da oğlu, son emîr Mîr Alim'e bırakmıştır.

ABDÜLÂLÂ Ebu-l-hattab-il-Marifî (ölm. 761), Afrika İbadîleri başlarından. 758 yılı başlangıcında Afrika kuzeyini tutmuştu. Abbasî halifesi Mansur'un Mısır valisi Muhammed bin el-Eş'as komutasında gönderdiği 50 bin kişilik orduyu yenmek üzere iken, kendi aralarında çıkan anlaşmazlık yüzünden yenilmiş ve öldürülmüştür.

ABDÜLÂLÂ EBU MÜSHİR (757 - 833), hadîsçi. Peygamber'in hadîslerini ve gazvelerini bilmekte Şam ülkesinin en üstün bilginiydi. Abbasî halifesi Memun, Kur-an'ın yaratık olduğunu kabul ettirmek için kendisini ölümle korkutmuşsa da, Abdulâlâ kabul etmemiş ve cezaevinde ölmüştür.

ABDÜLALİ, XVI. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Türk musikicilerinden. Bazı yazma dergilerde kendisine «Hace-i sâni» sanı verilmiştir. Eserlerinden bugüne kadar bestesi intikal etmiş olanlar arasında evç makamından *Havay-i bağ* kârı ile rast makamından *Şevkname* kârı söylenebilir.

ABDÜLÂZİZ (ölm. 744), Emevîler ailesinden ve komutanlarından. Beşinci Emevî halifesi Abdülmelik'in oğullarından Haccac'ın oğludur. Amcasının oğlu Yezit III. ün halife Velit'e karşı giriştiği uğraşlarda Yezit'e yardım etmiş ve Velit'in yenilerek sığındığı Behra kalesini alarak başını kestirmiştir (744). Halifeliğe geçen Yezit III. kardeşi İbrahim'i birinci veliaht, Abdülâziz'i de ikinci veliaht gösterdikten sonra ölmüştür. Yeni halifeyi tanımak istemiyen ve Humus'u İbrahim'in emriyle kuşatmış olan Abdülâziz, Azerbaycan valisi Mervan tarafından yenilerek öldürülmüştür.

ABDÜLÂZİZ (1830 - 1876), Osmanlı padişahlarının otuz ikincisi. Mahmut II. nin ikinci oğludur. Annesinin adı Pertevniyal'dir. Basit bir şark öğrenimi görmüştür. Veliahtlığında oldukça serbest bir hayat yaşamakla beraber padişahı kuşkulandırmaktan çekinerek avcılık, hayvan beslemek ve güreş yapmakla vakit geçirmiş ve bu ilgileriyle halkın dikkatini çekmiştir. Vücutça sağlam ve gösterişli olmasına bakılarak hakkında sevgi ve umut beslenmeğe başlanmıştı. Babacan ve muhafazakâr bir karekter sahibi olarak tanınıyordu. Son yıllarında hakkındaki hoşnutsuzluk artmış olan Abdülmecit'in ölümü üzerine, 25 haziran 1861 de tahta çıkmış ve onun padişah olması, hususiyle muhafazakârlar tarafından iyi karşılanmıştır.

ABDÜLÂZİZ

Abdülâziz, padişah olunca, Tanzimat'ın gerektirdiği ıslahata devam olunacağını ve malî güçlüklere çare aranacağını bildiren bir hat yayımlamıştır. İlk günlerde, gerek sarayın, gerek hükümetin giderlerine karşı kısıcı tedbirler alınmıştır. Padişah kendi ödeneğinin de indirilmesini kabul etmiştir. Yalnız karşılıksız olarak çıkarılan kâğıt paraların ortadan kaldırılmasına çare bulunamadığı için, 1862 de Londra'dan ödünç para almak zorunda kalınmıştır. Millet denetlemesinin bulunmaması ve devlet adamlarının Padişah'ın isteklerine boyun eğmeleri, kısa zamanda saray giderlerinin tekrar artmasına ve gelişigüzel israfların başlamasına yol açmıştır. 5500 kişiyi bulan saray halkının, Padişah'ın ve Osmanoğulları soyundan olanların yıllık ödenekleri ile durmadan yaptırılan büyüklü küçüklü saray ve köşklere harcanan para, ancak devlet gelirinin beşte biriyle karşılanabilecek hale gelmişti. Devletin 25 milyon lira olan dış borçları kısa zamanda 250 milyona çıkmıştır. Kaime adı altında çıkarılan karşılıksız kâğıt paralar devletin malî itibarını sarsmış, hükümet, borçlarının faizlerini ödiyemiyecek duruma geldiğini ilân etmek zorunda kalmıştır (1875).

Abdülâziz devrinde hükümet, Osmanlı eğemenliğine karşı başkaldıran Balkan milletleriyle devamlı olarak uğraşmıştır. İlk önce bağımsızlığı için ayaklanan Karadağ, kolayca kımıldanamıyacak bir hale getirilmiş (1862), olmakla beraber, bir zaman sonra Sırbistan'da, daha sonra da Romanya ve Girit'te yeni olaylarla karşılaşılmıştır. Prens Cuza'nın yönetiminde, Memleketeyn adı altında daha önce birleştirilmiş olan Romanyalılar da, Prens'i çekilmek zorunda bırakarak, Hohenzolern prenslerinden Karol'u başlarına getirmişler ve Paris Antlaşması hükümlerine aykırı olarak, Padişah'a bunu onaylatmışlardır (1866). Sırplar, antlaşma gereğince altı yerin kalelerinde bulunan Osmanlı askerlerini geri çektirmeğe muvaffak olmuşlardır (1867). Bu suretle Belgrat kalesi de tamamiyle Sırplar'a bırakılmıştır. Girit Rumları da adanın Yunanistan'a katılmasını istiyorlardı. Rusya ile Fransa da bu isteği destekliyordu. Hükümet bunu kabul etmemiş, Sadrazam Âli Paşa Girit'e giderek önceden yaptırdığı askerî hareketlere dayanmak suretiyle bazı ıslahatta bulunmuş, adaya özerklik sağlıyan bir tüzük yapmış ve Yunanistan'ı da sindirerek adadaki hareketi önlemiştir (1867). Balkan milletleri, devleti bu yolda uğraştırırken Mısır valisi İsmail Paşa da, büyük para fedakârlıklarında bulunarak Mısır vergisini artırmak, Girit ayaklanmasını bastırmak için asker yollamak, saray mensupları ile nazırlara birçok hediyeler vermek suretiyle önce Mısır valiliğinin kendi oğullarına geçmesini sağlıyacak bir ferman elde etmiş (1865), sonra da Hıdiv sanını alarak Mısır'ın iç yönetiminde bağımsızlığını elde etmiştir (1867). İzin almaksızın Avrupa'dan ödünç para almağa, harb gemileri yaptırmağa ve Süveyş kanalının açılış törenine yabancı devlet hükümdarlarını çağırmağa yeltenmek suretiyle yetkisini aşan Hıdiv İsmail Paşa, Âli Paşa'nın sert davranması ile bu gibi hareketlerine son vermek zorunda kalmıştır (1869). İsmail Paşa'nın Süveyş kanalının açılış törenine çağırdığı hükümdarlardan Avusturya imparatoru Franz-Jozef, Fransa imparatoru Napoléon III. ün karısı imparatoriçe Eugénie, Âli Paşa'nın teşebbüsiyle önce İstanbul'da Osmanlı padişahını ziyaret etmişler, sonra Mısır'a gitmişlerdir. Mısır'ın ısmarladığı gemiler de devletçe satın alınarak Hıdiv'in bağlaşma ve ödünç alma yetkileri kaldırılmıştır.

Balkanlar'da gittikçe artan panislavistliğin etkisi altında, Rum patrikanesinden ayrılarak bağımsız bir eksarhlık kurmak istiyen Bulgarlar, isteklerini kabul ettirerek (1870) özerkliklerine doğru bir adım atmışlardır. 1871 de Fransa'nın yenilgisinden sonra Rusya, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'in tarafsızlığına ait hükümleriyle kendisini bağlı saymıyacağını bildirmişti. Balkanlar'da İslav kışkırtma propagandası artmağa, Rusya ise Osmanlı Devleti için yeniden tehlikeli olmağa başlamıştı. Rusya'nın kışkırtmasiyle Balkan milletleri yeniden ayaklanmışlardı. Hersek'te başlıyan ayaklanma Bosna'ya da yayılmıştı (1875). Sırplar ve Ka-

radağlılar da bu hareketlere yardım ediyorlardı. Balkanlar'da Rus etkisine karşı cephe almak gereğini duyan Avusturya'nın Başbakanı Kont Andrássy, Bosna - Hersek için bir ıslahat projesi hazırlıyarak devletlere ve Osmanlı hükümetine kabul ettirmiş, fakat ayaklanma durmamıştır. Bulgarlar da başkaldırmışlardır (1876). Bu sırada Selânik'te iki yabancı devlet konsolosunun ölümiyle sona eren bir olay, Avrupa devletlerine, ağır teklif ve tehditlerle dolu Berlin Memorandumu'nu Osmanlı Devleti'ne bildirmek kararını aldırmışsa da, buna vakit kalmadan Abdülâziz tahttan indirilmiştir.

Abdülâziz devrinde Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü sarsan bu ayrılma teşebbüslerine karşılık, devletin nüfuz ve itibarını artırıp eğemenlık alanını genişleten ve kuvvetlendiren hareketler de olmuştur. 1864 te Hicaz ili kurularak Mekke ve Medine çevresindeki Osmanlı yönetimi kuvvetlendirilmiştir. Bağdat valisi Mithat Paşa, Bahreyn ile el-Ahsa'yı Osmanlı hükümetine bağlamış (1868), Redif ve Ahmet Muhtar paşaların komutasındaki bir ordu da Yemen ve Asir'de Osmanlı Devlet yönetimini yeniden kurmuştur. 1873 te Kaşgar emîri Yakup Han'ın İstanbul'a elçi göndererek Osmanlı uyrukluğuna kabulünü istemesi üzerine, Abdülâziz'in kendisine bazı hediyelerle birkaç öğretmen yollaması ve Padişah adına hutbe okutup para bastırmak iznini vermesi, dış politika bakımından Osmanlı tarihinin önemli olaylarındandır.

Abdülâziz, memleket işlerinde belli bir karakter gösterememiş, daima türlü devlet ve saray adamlarının etkisi altında hareket etmiştir. Bu bakımdan Âli Paşa'nın ölümüne kadar (1871) olan dönem, Abdülâziz'in Fuat ve Âli paşaların nüfuzu altında bulunduğu yıllardır. Fuat Paşa kendisine karşı oldukça yumuşak davranmış ve dış politikada İngiltere'nin yardımını aramıştır. Âli Paşa ise, Padişah'a kendisini daha çok saydırmış, dış politikada Fransa'ya dayanmak istemiş, kişisel kudretiyle, mümkün olduğu kadar, sarayın işlere karışmasını önliyerek hükümetin nüfuzunu ayakta tutmaya çalışmıştır. Bundan sonraki dönemde ise, Mahmut Nedim Paşa Padişah'ın bütün isteklerini yerine getirmekten çekinmemiş, onun istibdadını kuvvetlendirmeğe çalışmış ve Rusya'nın etkisi altında iş görmeğe başlamıştır. Böylece Tanzimat esaslarına aykırı olarak yargılanmadan hapisler, sürgünler yapılmış, rütbeler geri alınmış, sıkı bir sansür uygulanmış, keyfe göre yönetim yeniden başlamıştır. Abdülâziz'in Mısır veraset usulünü değiştirmesi üzerine, gücenerek Avrupa'ya giden Mustafa Fazıl Paşa'nın desteklediği «Yeni Osmanlılar» hareketi de bu devirde başlayıp gelişmiş ve saltanat istibdadına karşı mücadeleye atılan memleket aydınlarının giriştiği ilk devrim teşebbüsü bu suretle kuvvet kazanmıştır.

Abdülâziz saltanatının ilk yıllarında, önce Bursa'ya sonra Mısır'a gitmiş (1863), Napoléon III. ün çağrısı üzerine 1867 Paris sergisi vesilesiyle de Avrupa gezisine çıkarak önce Paris'e, sonra Londra'ya, dönüşte de Belçika ve Prusya'dan geçerek Viyana'ya uğramıştır. Avrupa gezisinden Abdülâziz'in faydalanması sadece gördüğü debdebeli hayatı taklit isteğinden ileri gidememiştir.

Abdülâziz devrinde memleketin iç düzeni bakımından yapılan hareketlere gelince, deniz ve kara ticareti ile iller kurulması hakkındaki kanunların yayımlanması (1866), Devlet Şûrası(Danıştay)nın ve Dîvan-ı Muhasebat(Sayıştay)ın kurulması, mahkemelerin düzeltilerek bağımsızlıklarının sağlanması, Mecelle Derneği kurularak Mecelle'nin yayımına başlanması suretiyle islâm hukuku esaslarına dayanan bir medenî kanunun hazırlığına girişilmesi, ordu kuruluşlarının genişletilmesi (1869), silâhlarının modernleştirilmesi, donanmamızın dünya deniz kuvvetleri arasında önemli bir duruma getirilmesi, bu devirde birinci plânda dikkati çeken başarılardandır. Devlet maliyesinde bütçe yapılmasına başlanması da bu devre raslar (1863). Abdülâziz devrinde devlet protokol işlerine de bir düzen verilerek asker, sivil ve ilmiye sınıflarının rütbe ve sanları ile bunların biribiriyle olan denklikleri belirtilmiş ve A. tarafından «Nişan-ı Osmanî» adı ile yeni bir nişan kabul edilmiştir. A, Bursa'ya giderek bu nişandan bir tanesini törenle Osmanlı Devleti'nin kurucusu Sultan Osman'ın sandukasına da asmıştır. Avrupa ile kültür bağıntılarının gelişmesi bakımından önemli bir rol oynıyan Galatasaray Lisesi bu dönemde kurulmuş (1868), millî eğitim işlerini düzenliyen «Maarif-i Umumiye Nizamnamesi» çıkarılmış, ilk Osmanlı Darülfünunu öğretime başlamıştır (1862). İstanbul'da «Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye» tarafından Darüşşefaka'nın açılması(1872) ve devletçe İstanbul Sanat Okulu ile illerde ıslahane adı altında yine sanat okullarının (1863), askerî orta okullarla bir kısım askerî liselerin ve Mülkiye Tıbbiyesi'nin kurulması A. zamanına aittir. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye bu devirde kurulduğu gibi memlekette ilk Türk tiyatrosu da A. zamanında çalışmağa başlamıştır (1870). İstanbul'da ilk defa olarak bir sergi açılması (1862), Emniyet Sandığı'nın kurulması (1868), Rumeli ve Anadolu'da yer yer demiryolları yapılması için imtiyazlar verilmesi, İstanbul'da tramvay ve tünel işletilmesi, Tuna ve Dicle nehirlerinde gemiler ile taşıma başlanması (1864 - 1868), «İdare-i Aziziye» adı altında memlekette ilk denizyolları idaresinin kurulması, Boğaziçi'nde vapur işletme hakkının «Şirket-i Hayriye» ye verilmesi, Süveyş kanalının açılması (1869) da bu dönemin başlıca ekonomi, bayındırlık ve ulaştırma işlerini teşkil etmektedir. Osmanlı Bankası'nın kurulması (1863) ile tütün rejisi imtiyazının yabancılara verilmesi (1872) ise millî ekonominin bağımsızlığına karşı bu devirde atılmış yanlış adımlardır.

Abdülâziz, on beş yıl süren saltanatı sırasında on beş defa sadrazam değiştirmiştir. Tahta çıkışında sadrazam bulunan Kıbrıslı Mehmet Paşa'yı bir süre yerinde bırakmış, sonra sırasiyle Âli, Fuat, Yusuf Kâmil, yine Fuat, Mütercim Rüştü, tekrar Âli, Mahmut Nedim, Mithat, tekrar Mütercim Rüştü, Ahmet Esat, Şirvanîzade Mehmet Rüştü, Hüseyin Avni, tekrar Ahmet Esat, yine Mahmut Nedim ve tekrar Mütercim Rüştü paşaları sadrazamlığa getirmiştir.

1875 te Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci defa hükümetin başına geçtiği sırada, kabarmış olan dış borçlar işini tasfiye ve ıslah amaciyle almış olduğu sakat tedbirlerin tepkileri, Hersek'te tekrar başlamış olan ayaklanmanın Bosna'ya da geçmesi, Bulgaristan'da görülen haydutluk hareketlerine engel olacak tedbirlerin, Rusya'nın etkisi yüzünden alınamaması ve Avrupa'nın Türkiye aleyhine dönmesi, memleketi sevenleri endişeye düşürmüştü. Halk ve medrese öğrencileri tarafından İstanbul'da yapılan bir ayaklanma üzerine. Abdülâziz, Mahmut Nedim Paşa'yı hükümetten uzaklaştırmak zorunda kalmıştır. Sadrazam olan Mütercim Rüştü Paşa, Mithat, Serasker Hüseyin Avni, bahriye nazırı Kayserili Ahmet paşalarla şeyhülislâm Hayrullah Efendi anlaşarak devleti, içine düştüğü korkunç durumdan kurtarmak için padişahı tahtından indirmeye ve yerine kardeşi Murat V. i geçirerek memlekette bir meşrutiyet yönetimi kurmağa karar vermişlerdir. 29/30 mayıs 1876 gecesi

Harb Okulu öğrencilerinden kurulmuş asker birlikleriyle Dolmabahçe Sarayı sarılarak Abdülâziz tahttan indirilmiş ve Topkapı Sarayı'na götürülmüştür. Orada birkaç gün kaldıktan sonra Ortaköy'deki Fer'iye Sarayı'na naklolunan Abdülâziz, bu hali gururuna yedirememiş, sakalını düzeltmek bahanesiyle elde ettiği bir sivri makasla kol damarlarını keserek intihar etmiştir (3 haziran 1876). Bu olay tarihî bir gerçek olmakla beraber, üstünden beş yıl geçtikten sonra Mithat Paşa'nın nüfuz ve itibarını kırmak istiyen Abdülhamit II. nin tertibiyle, bu meseleye bir cinayet süsü verilmiş, sarayda kurulan olağanüstü bir mahkeme tarafından Mithat Paşa ile bazı arkadaşları A. i öldürtmek suçiyle mahkûm edilmişlerdir.

Abdülâziz güzel sanatlara karşı da ilgi gösterirdi. Saraya getirttiği yabancı ressamlara kendisi taslaklar çizmek suretiyle birçok tarihî tablolar yaptırttığı gibi, at üstünde bronzdan küçük boyda bir heykelini de döktürmüştür.

ABDÜLÂZİZ, İbnissuud (doğ. 1867), Suudî Arabistan kıralı. Bir süre bütün Arabistan yarımadasına yayılmış olan İbnussuud hanedanından olup babasının adı Emîr Abdurrahman'dır. Vehhabîlik hareketinin emrine, XIX. yüzyılda kuvvetlerini vermiştir. Abdülâziz'in çocukluk ve ilk gençlik devrinde Necit içlerinde eğemen olan İbnissuud ailesinin durumu çok kötü olup Abdülhamit II. Şanımar bölgesine eğemen bulunan İbnürreşit ailesini yarımadanın içerlerine girmek hususunda kullanmakta idi. Babasının 1900 de vazgeçmesiyle urukların başkanlığına geçen Abdülâziz, resmî olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olmak ve Basra kıyılarında Küveyt ilcesi kaymakamı sıfatını taşımakla beraber İngiltere himayesine sığınmış olan Mübarek-üs-Sabbah Paşa'nın ve dolayısiyle İngiltere'nin yardımiyle İbnürreşitler'i 1904 te yenmiş, ailesinin eski payitahtı olan Riyad şehrini zaptetmiştir. Bundan sonra Abdülhamit II., İbnürreşitler'i himayeden vazgeçmiş ve paşalık vermek suretiyle A. yi elde etmeye çalışmıştır. Abdülâziz meşrutiyetin iadesini takibeden iç ve dış gailelerden ve hususiyle Balkan harbinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı fiilen aleyhtar bir durum takınarak Basra ilinin Necit veya Ahsa sancağını hemen tamamiyle ele geçirmiş ve Osmanlı yönetimini bu geniş bölgenin birkaç limanına munhasır bırakmıştı. Birinci Dünya Harbi sırasında Mekke şerifi, imparatorluğa karşı ayaklanıp kırallığını ilân ederken, İngilizler Abdülâziz'i de aynı harekete teşvik etmişlerse de Abdülâziz, olayların gelişmesini beklemeği yeğ tutmuş ve fakat 1917 de kendisini Necit Sultanı ilân etmiştir. Birinci Dünya Harbi'nin sona ermesinden sonra ise, bütün Arabistan yarımadasına eğemen olmak siyasetini gütmeğe girişerek, Hicaz Kırallığı'na harb açmış ve bu kırallığı 1926 da mülküne katarak kendisini aynı zamanda Hicaz kıralı ve 1932 de Suudi Arabistan kıralı ilân etmiştir. 1933 te de Yemen Kırallığiyle harbe girişip bunun neticesinde mülküne yeni topraklar katmıştır. Abdülâziz

ABDÜLÂZİZ İBNİSSUUD

İbnissuud, ceza işlerinde Vehhabîliğin sert kanunlarına bağlı kalmakla beraber, mülkünde birçok medenî eserler vücuda getirmiş ve yönetimi altında bulunan yerlerde sıkı bir düzen ve güven sağlamış bir hükümdardır. Türkiye Cumhuriyeti ile de dostça ilişkiler kurmuş ve oğullarından prens Faysal 1932 de memleketimizi ziyaret eylemiştir.

ABDÜLÂZİZ bin Ebu Dülef (ölm. 873-4), Abbasî Devleti'nin tanınmış valilerinden. 866 da Irak-ı Acem valisi bulunan tanınmış Türk komutanı Vâsıf tarafından kendi adına bu eyaletin yönetimine memur edilmiştir. Bir yıl sonra yerine Boğaoğlu Musa'nın atanacağını duyduğu zaman görevinden ayrılmağı reddederek Musa ile uğraşmış, Hemedan ve Kereç'te yenilerek kaçmıştır. Sonraları Kereç'te tekrar erk kazanmış ve orada ölmüştür.

ABDÜLÂZİZ bin Mervan (ölm. 704), Emevî halifelerinden Mervan I. in oğlu. Vali sıfatiyle Mısır'ı yirmi yıl iyi yönetmekle tanınmıştır. Adaletinden ve iyi vasıflarından dolayı islâm dünyasında ikinci Ömer diye anılan sekizinci Emevî halifesi Ömer, A. in oğludur.

ABDÜLÂZİZ bin Mevlâ-yı Hasan (1881-1943), Fas sultanlarından. Babası Mevlâ-yı Hasan'ın ölümü üzerine 1894 te on üç yaşında Fas sultanlığına geçirilmiştir. Kardeşi Mevlâ-yı Muhammed'e yeğ tutularak sultanlığa geçirilmesine Hâcib (saray nazırı) Ahmet bin Musa etkili olduğu için, bu kişi başvezirlik makamına getirilerek öldüğü tarihe (1900) kadar Abdülâziz'in âdeta vasiliğini yapmıştır. Ondan sonra erki Mehdi el-Münebbihî eline almış, fakat Abdülâziz'in uygulamak istediği teşkilâtla vergi sisteminden ve Avrupa taklitçiliğinden dolayı çıkan ayaklanmalar sonunda el-Münebbihî düşmüştü. Bu sıralarda Fas üzerindeki Avrupa devletleri rakîpliği şiddetlenmişti. İngiltere ile Fransa 1904 te Entente Cordiale denen anlaşmayla Mısır ve Fas üzerindeki karşılıklı iddialarından vazgeçince, Fas'ın Fransız lokması olmasını çekemiyen Almanya, onun bağımsızlığını savunur görünmüş ve imparator Wilhelm II., Tanca'yı ziyaretinde Abdülâziz'i eşit bir hükümdar tanıdığını ilân etmişti. İmparatorun tavsiyesi üzerine ve Abdülâziz'in isteğiyle 1906 da Elcezire'de milletlerarası bir konferans toplanmıştır. Bu konferans Fas'ın bağımsızlığını tanımakla beraber coğrafya yakınlığı dolayısiyle bu memlekette Fransa'nın bazı görevleri olduğunu, yani dolayısiyle Fransız erkini de tanımış ve Fas'ta ıslahat yapılmasını kararlaştırmıştı. Abdülâziz, Elcezire konferansının kararlarını kabul etmişse de ayaklanmayı bastıramamıştı. 1908 de kardeşi Mevlâ-yı Abdülhafiz güney uruklarına dayanarak ayaklanmayı büyütmüştü. Abdülâziz'in ona karşı gönderdiği kuvvetler yenilince, Sultan, Casablanca'da Fransızlar'a sığınmıştır. Aynı yılda Abdülhafiz Fas sultanlığına geçmiş ve Abdülâziz ondan sonra Tanca'da âdeta tutsak olarak yaşamıştır.

ABDÜLÂZİZ

ABDÜLÂZİZ bin Musa bin Nuseyr (ölm. 715), İspanya fâtihinin oğlu. Babasının yerine 713 te valilik yapmış ve Rodrik'in dul karısı ile evlenmiştir. Sevilla yöresinde Arap askerleri tarafından öldürülmüştür. A. in bu kadın

ile evlenmesi yüzünden mi, yoksa Emevî halifesi Süleyman'ın emri ile mi öldürüldüğü şüpheli kalmıştır. Abdülhak Hâmid'in *İbni Musa* piyesinin kahramanı budur.

ABDÜLÂZİZ bin Velit, Emevî halifelerinden Velit'in oğlu. Bizanslılar'a karşı yapılan harblere katılmış ve babası kendisini, veliaht Süleyman'ın yerine geçirmek istemişse de bu teşebbüs sonuçsuz kalmıştır. Süleyman'ın ölümünden sonra halifeliğe hak iddia etmek istemişse de Abdülâziz'in oğlu Ömer'in seçildiğini duyarak kendisine biat etmiştir.

ABDÜLÂZİZ EFENDİ, [Hekimbaşı] (ölm. 1782), Türk bilginlerinden. Suphizade diye anılır. Babası vakanüvisti. Kendisi hekimliğe ve edebiyata dair eserleriyle tanınmıştır. Tıpta tanınmasına sebep, XVIII. yüzyılın ünlü hekimi Boerhaave'nın yazdığı *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis* (1708) eserini *Kıtaat-ı nekaise fi tercemeti kelimat-ı Boerhaave* adı altında dilimize, İstanbul'daki Fransız elçiliği tercümanı Herbert'in kısmen yardımiyle, çevirmesidir (Üniversite Kitaplığı, Yazma Türkçe eserler, Veliyüddin Efendi Kitaplığı). Bu eser o tarihte dilimize geçen batı tıp terimleri bakımından da önemlidir. Mustafa III., astrolojiye meraklı olduğundan, Abdülâziz Efendi'yi astrolojiden *Ali Şah Harezmî* nin *el-Eşcar ve'l-esmar* adlı eserini tercümeye memur etmiştir. Lâtince ve Fransızca'yı az, Farsça ve Arapça'yı iyi bilirdi. Ahlâktan bir eseri olduğu gibi, içinde Farsça şiirler de bulunan düzenli divanı vardır (Üniversite Kitaplığı). 1775 - 1776 arasında hekimbaşılığı vardır. Musiki ile de uğraşmıştır. İstanköy'de sürgünde ölmüştür.

ABDÜLÂZİZ EFENDİ, Karaçelebizade (1591 -1658), Mehmet IV. zamanında şeyhülislâmlıkta bulunmuş, tarihe, fıkha ve edebiyata ait eserleri ve yeniçeri ayaklanmalarındaki çalışmalariyle tanınmış, Osmanlı tarihinin önemli kişilerinden. XVI. yüzyıl başlarından itibaren gelen eski bir bilginler ailesinden olup Hüseyin Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuş, medrese öğreniminin son kısımlarını şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'den görüp mezun olmuştur. Babası kazasker olduğu için çabuk ilerlemiş, pek gençken Sahn-ı Süleymaniye müderrisliğine çıkmıştır. Bu görevde iken Sadrazam Mere Hüseyin Paşa aleyhine yapılan Fatih Camisi'ndeki bilginlerin ayaklanmasında bulunduğundan dolayı ceza olarak rütbesi indirilmiş, Bursa'da Molla Hüsrev müderrisliğine gönderilmişti. Fakat az sonra affolunarak yine Süleymaniye müderrisliğine atanmıştır. Bundan sonra kadılıklarda bulunmuş, İstanbul kadısiyken başını vermek tehlikesini geçirmiştir. 1635 te padişah Edirne'de bulunduğu sırada, İstanbul pazarlarında zeytinyağının bulunmaması, İstanbul kadısının koyduğu narhtan ileri gelmiştir diye yapılan şikâyet üzerine, Murat IV., kadının adalardan birinde boğulması hakkında İstanbul bostancıbaşısına bir hatt ı hümayun göndermiş, fakat bunu zamanında haber alan sadrazam Bayram Paşa padişahın affını rica ederek ikinci bir hatt-ı hümayunla Abdülâziz Efendi'yi Kıbrıs adasına sürdürüp ölümden kurtarmıştır.

Abdülâziz, sekiz ay kadar Kıbrıs'ta kaldıktan sonra affolunup İstanbul'a gelmişse de kendisine uzun zaman, yani 1648 tarihine kadar hiçbir resmî görev verilmemiştir. A. eserlerinin çoğunu bu sırada yazmıştır.

Abdülâziz Efendi, Sultan İbrahim aleyhine çıkan ayaklanmadan faydalanarak muhalifler arasına karışmış, tahttan indirilmesi sırasında İbrahim'in yüzüne karşı ölçüsüz eğlence düşkünlüğünü, hazineyi yok ettiğini, atalarının tahtına lâyık olmadığını, söylemekten çekinmemiştir. Bu yararlığından dolayı Mehmet IV. ün tahta çıkmasında Rumeli kazaskerliğini (1648) elde eden A., şeyhülislâmlıkta kendine rakîp saydığı bilgin ve şair Bahaî Efendi aleyhine türlü yalan dolanlar yapmış, o sırada yazdığı *Ravza-tül-ebrar* adlı tarihini sekiz yaşındaki hükümdara sunmuştur. O zamana kadar şeyhülislâmlık yerinde bulunanlardan başka hiçbir kimsenin şeyhülislâm sanını taşıması âdet olmadığı halde *Meşihat Pâyesi* icadettirip (1648) bunu kendisi almış, bu suretle şeyhülislâmlığa aday olmuştur. 1651 de de şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Bu sırada hükümet işleri Yeniçeri Ocağı ağalarının ellerinde bulunduğundan, Abdülâziz Efendi mevkiini muhafaza için onlara dayanıyordu. Fakat bir zaman sonra ağalarla saray ve hükümet arasındaki anlaşmazlıkta saray ve hükümet tarafı baskın çıktığından, ağalarla birlik bulunan Abdülâziz Efendi de görevinden çıkarılarak Sakız adasına sürülmüştür. Şeyhülislâmlığı beş ay kadar sürmüştür. Sürgün yeri bir zaman sonra Bursa'ya çevrilmiş ve orada ölerek Deveciler mezarlığına gömülmüştür. Orta boylu, şişman, ince sesli, sert yüzlü, ağırbaşlı ve gösterişli bir adam olarak tasvir olunur. Çok haris, pervasız, tok sözlü, hatır kırıcı olmasından dolayı fazla düşman kazanmış ve yüksek yerlerdeki durumunu idare edememişti. Saray ve hükümet adamları, şiddetli dilinden çekindikleri için, sürgünken, pişmanlık ve yumuşaklık gösterdiği halde, onu bir daha değil şeyhülislâmlığa, İstanbul'a bile getirmemişlerdir. Ailesinden gelen önemli bir servete sahibolduğu için bolluk içinde yaşamış, zamanlarını okuyup yazmakla geçirmiştir. Tetkikli ve yüksek kavrayışlı bir bilgin idi. Nazımda ve daha çok nesirde kuvvetli kalem sahibiydi. Tarihe ait olan eserleri (1) *Ravza-tül-ebrar*, (2) *Mir'a-tüs-safa*, (3) *Süleymanname*, (4) *Zafername* adlarını taşır. *Ravza-tül-ebrar*, Âdem'den başlıyarak peygamberlerin, Peygamber Muhammed'in, İslâm hükümdarlarının, Osmanlı sultanlarının zamanındaki başlıca olayları özetliyen, dört fasıldan ibaret bir büyük cilt teşkil eder. Abdülâziz Efendi sonraları bunu büyüterek, Sultan İbrahım saltanatının bir kısmına kadar yazmış ve bundan sonra Mehmet IV. ün tahta çıkışına kadar buna birkaç yıllık ulama, daha sonra da ölümüne pek yakın zamana kadar ikinci bir ulama yapmıştır. *Mir'at-üs-safa* peygamberler tarihidir. *Süleymanname*, Kanunî'nin fetihlerini, *Zafername* ise sekiz bab üzerine Murat IV. ün Revan ve Bağdat seferlerini içine alır. *Zafername*'yi sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın işaretiyle yazmıştır. *Ravza-tül-ebrar*'a yazdığı zeyli Bursa'da sürgünken tamamlamıştır ki Mehmet IV. ün ilk on yıllık olaylarını kapsar. Bu eserlerden *Ravza-tül-ebrar* ile *Süleymanname* Mısır'da Bulak Basımevi'nde basılmıştır. *Ravza-tül-ebrar*'a yazdığı zeyillerle öteki eserleri basılı değildir. Karaçelebizade'nin bu tarihî eserlerinden başka *Hilye-tül- Enbiya*, *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesi, fıkıhtan *Hal-lül-iştibah*, *Kitabül-elgaz fi'l-fıkh-il-Hanefiyye* ve yine fıkıhtan *Kâfi* adlı eserleri vardır. Bunlardan başka sürgüne gönderilmesi ile 1634 te yazdığı *Gülşen-i niyaz* adlı mesnevi tarzında bir manzumesi ve Azizî takma adiyle tertipli, fakat basılmamış divanı vardır. Kâzerûnî'nin *Siyer-i nebeviyye*'sini *Fevayih-ün-nebeviyye* adiyle tercüme etmiştir. Abdülâziz Efendi Bursa'da birçok çeşmeler de yaptırmıştır.

ABDÜLBAKİ, Nâsır (1765 - 1820), Türk musikicilerinden. İstanbul'da doğmuştur. Yenikapı mevlevihanesi neyzen başılığında bulunmuştur. Hammamîzade İsmail Dede'ye ney öğretmiştir. Büyük kardeşi Ali Nutkî

Dede'nin ölümü üzerine 1804 te Yenikapı mevlevihanesine şeyh olmuştur. Şiirde Nâsır takma adını kullanırdı. Divanı, Süleymaniye Kitaplığı'ndadır. Musa Sâfî Dede'nin *Ta'rib-i Şahidî* adlı eserine bir şerh yazmış, *Eflâkî Menakibi*'ni tercüme etmiştir. Musikiye dair *Tetkik ve Tahkik* adlı bir kitap yazmış, orada Türk musikisinin makamlariyle usullerini açıklamıştır. «Dilâviz» «Ruhefza» «Gülruh» «Dildar» «Hisar Kürdi» adlariyle beş terkip ve «Şirin» adiyle de bir usul icadetmiştir. Eski Arap harfleriyle yazılan bir nota meydana getirerek bunun tarifine dair *Tahririye* adiyle bir risale yazmış ve risaleye Sultan Selim III. ün Suzidilâra âyini ile Suzidilâra peşrevinin ve saz semaisinin, bir de Musahip Ahmet Ağa tarafından yazılan Suzidilâra peşrevinin notalarını eklemiştir. Gerek *Tetkik ve Tahkik* gerek *Tahririye* Süleymaniye Kitaplığı'ndadır. Abdülbaki Dede'nin bestelediği eserlerden Acem - Kürdî makamındaki mevlevî âyini İstanbul Konservatuvarı tarafından yayımlanan âyinler külliyatında vardır.

ABDÜLBAKİ, Parsâ Efendizade, XVIII. yüzyıl Türk musikicilerinden. Gelibolu'da doğmuş, sonra İstanbul'da yerleşmiştir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. İlmiye mesleğine girdiği için o vaktin anlayışına göre musiki ile ilgisini gizlemiş ve bundan dolayı tanınmamıştır. Güfte dergilerinde bir miraciyesi ile bazı bestelerinin güfteleri varsa da hiçbirinin bestesi elimize gelmemiştir.

ABDÜLCEBBAR bin Abdurrahman - il - Ezdî (ölm. 758), Abbasîler'in Horasan valilerinden. Emevîler'e karşı yapılan mücadelelere katılmış ve halife el-Mansur tarafından Horasan valiliğine atanmıştır. Halka zulmünden ve halifeye şüphe vermesinden dolayı üzerine bir ordu gönderilmiştir. A., halk tarafından yakalanarak halifeye yollanmış ve onun emriyle işkence altında öldürülmüştür.

ABDÜLCEBBAR-İL-MU'TEZİLÎ (ölm. 1025), İslâm din bilginlerinden. Hemedan yakınında küçük bir kasaba olan Esedâbad'da doğmuştur. Fıkıh meselelerinde Şâfiî olup inanışta Mu'tezile usulünü güderdi. Mu'tezile, Kadı-l-kudat adını yalnız ona verirler. Uzun zaman Bağdat'ta okumuş ve büyük bir ün kazanmıştır. 970 ten sonra ünlü vezir ve edip Sahib ibni Abbâd kendini Rey'e çağırmış ve Abdülcebbar orada ders okutmakla uğraşmıştır. Türlü konularda yazmış olduğu eserlerin dört yüz bin sahife tuttuğu söylenir. Rey'de ölmüş ve oradaki evine gömülmüştür.

Tesbitü delâil-in-nübüvve, Kitab-ül-hilâfi ve'l-vifak, Kitab-ül-mebsut, Kitab-ül-muhît, en-Nihâye, el-Umde-tül-emâlî, Kitabü tenzih-il-kur'ani an-il-matâin ve başka eserleri vardır. Son eseri 1911 de Mısır'da basılmıştır.

ABDÜLCELİLZADELER, Musul'da erk sahibi olmuş ve Ahmet III. zamanından Tanzimat devrine kadar Musul vali ve mutasarrıflığını babanın yerine oğul, amcanın yerine yeğen, oğlun yerine tekrar baba veya kardeş geçmek suretiyle uzun zaman elde bulundurmuş bir aile. Bunlara kısaca «Celilî» de denilmektedir. En eskileri 1726 yılı sonlarında beylerbeyi rütbesiyle Musul valisi olan İsmail Paşa'dır. İsmail Paşa'dan dört yıl sonra aynı aileden Hacı Hüseyin Paşa, 1730 da Musul'a vali olmuş ve 1731, 1733, 1738, 1741, 1747, 1749, 1757 yıllarında olmak üzere yedi kere daha aynı memurluğu ele geçirmiş, Nadir Şah'ın taarruzu sırasında Musul'u korumaya muvaffak olmuş, 1758 de ölmüştür. Bundan sonra gelen Musul valilerinin çoğu bunun oğulları veya torunlarıdır. Aileden en son Musul valisi de 1867 de devletin en yaşlı veziri, «Şeyhülvüzera» iken çocuk bırakmadan ölen Yahya Paşa'dır.

ABDÜLEZEL PAŞA (1831 - 1897), 1897 Osmanlı - Yunan harbinde yararlık göstermiş ve savaş alanında şehit düşmüş ünlü bir Türk komutanı. Konya ilinin Hadım ilcesi köylerinden birinde doğmuş ve 16 yaşındayken er olarak orduya girmiştir. On iki yıl Arabistan illerinde bulunarak subaylığa yükselmiştir. 1853 yılında Kırım savaşında ve bundan sonra Karadağ ve Girit ayaklanmalarında yararlık göstermiştir. 1876 da Sırbistan'a karşı yapılan hareketlerde bulunarak Aleksinac savaşındaki gayreti takdir edilmiş, az sonra başlıyan Osmanlı - Rus harbi sırasında da Pilevne kuşatmasının en kahraman kişilerinden biri olarak tanınmıştır. Harb sonunda İstanbul'a dönüşünde, Pilevne madalyasını Abdülhamit II. göğsüne takmıştır. Bundan sonra Hicaz ve Anadolu'da birçok hizmetler görüp 1887 de livalığa yükseltilen Abdülezel Paşa, Yunan harbinin başlıyacağı sıralarda sınır boyuna yollanmış ve ordunun Yunan topraklarında giriştiği hareketlere katılarak, çok yaşlı olduğu halde, pek büyük bir cesaret ve inatla ve erleri ortasında dövüşürken at üstünde aldığı bir yara ile Pırnartepe'de, şehit olmuştur. (17 nisan 1897). O tarihte imparatorluğun Yanya iline bağlı bir ilce merkezi olan Alasonya kasabasında gömülüdür.

ABDÜLEZEL PAŞA

Abdülezel Paşa alaydan yetişme ise de, okuma yazma bilirdi. Kur'an'ı hıfzettiği, gibi zamanla görgü ve bilgi sahibi olmuş bir kişiydi. Ömrü boyunca yirmi altı savaşa girmiş ve komuta ettiği askerlerin karşılaştıkları çetinliklerin ve tehlikelerin hiçbirinden kendini korumamıştı. Boylu, heybetli ve uzun ak sakallıydı. Eski Türk kumandanlarının heybetini, fedakârlıklarını ruhiyle ve görünüşiyle devam ettirmiş bir askerdi.

ABDÜLFETTAH, [Fümenî], İranlı tarihçi. XVI. - XVII. yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilmektedir. 1517 den 1628 e kadar *Geylân* tarihini yazmıştır. *Tarih-i Geylân* adını taşıyan bu eser B. Dorn tarafından bastırılmıştır.

ABDÜLFETTAH PAŞA (ölm. 17u3), XVIII. yüzyıl başlarında kaptanıderyalıkta bulunmuş Türk denizcilerinden. Kaptan-ı Hümayun denilen birinci sınıf kalyon kaptaniyken 1701 de ünlü Mezamorto Hüseyin Paşa'nın ölümü üzerine kaptanıderya olmuştur. Bir buçuk yıl sonra hastalığı sebebiyle emekliye ayrılarak Sakız'a gitmiş ve orada ölmüştür. Amcazade Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı ve Mezamorto Hüseyin Paşa'nın kaptanıderyalığı zamanında hazırlanmış olan bahriye ıslahatı hakkındaki kanun, onun zamanında uygulanmıştır.

ABDÜLGAFFAR, [Hacı], XVIII. yüzyılda yaşamış Kırımlı bilginlerden. Hasan adında bir kişinin oğludur. Kırım Girayı'nın öfkesine uğramış, evvelâ çiftliğinde, sonra Karasu'daki evinde hapsedilmiş, daha sonra da Soğucuk kalesine sürülmüştü. Sürgün bulunduğu sırada 1744 tarihinde *Umde-tül-ahbar-il-mutebere* adlı bir tarih yazmıştır. İslâm, Osmanlı ve Kırım tarihlerini içine alan bu eserin Kırım giraylarına ait kısmı Necip Asım tarafından *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nda *Umde-tüt-tevarih* adı altında tefrika olarak, bir girişle ve bazı eklerle yayımlanmıştır.

ABDÜLGAFFAR EFENDİ (ölm. 1527), şair ve hattat olarak tanınmış, Zeyniye tarikatinin şeyhlerinden. Mudurnu'lu Şeyh Mehmet Şah'ın oğludur. Edirne'de Şeyh Ramazan Efendi'den tarikati öğrenmiş ve Şeyh Hamdullah'tan da yazı dersleri almıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri vardır.

ABDÜLGANİ, [Nabluslu] (1641 - 1730), Suriye'li din ve tasavvuf bilgini. Nablus'ta ve Mısır'da okuduktan sonra Şam'daki Emevî Camisi'nde ders okutmaya başlamış, 1664 te İstanbul'a gelerek biraz kaldıktan sonra geziye çıkıp Hicaz, Mısır ve Suriye'de dolaşmış ve 1707 de Şam'a dönmüştür. Türlü konularda yüz kadar eseri olup içlerinde, Türk mutasavvıf ve bilginlerinden Üsküdar'lı Aziz Mahmut Hüdayî'nin *Tecelliyat* adlı kitabiyle Birgivî Mehmet Efendi'nin *Tarikat-ı Muhammediye* adlı kitabına ait şerhleri vardır. Şiirler de yazmıştır.

ABDÜLHAK DİHLEVÎ (1551-1642), Hint'li bilim adamlarından ve hadîs bilginlerinden. Timur'un emîrlerinden Sadullah Türk'ün torunu ve Seyfettin adlı bir kişinin oğludur. Ekber Şah zamanında yaşamış ve Dehli (Delhi) de ölmüştür. *Mişkât-ül-mesâbîh* üzerine *el-Meat* adlı bir şerhi, hadîse ait terimler hakkında bir eseri vardır ki, ikisi bir arada Hindistan'da ve Petersburg (Leningrad) da basılmıştır. Bunlardan başka tarihe ve dinî meselelere ait kitaplar da bırakmıştır.

ABDÜLHAK HÂMİD: bk. TARHAN.

ABDÜLHAK MİHRÜNNİSA: bk. TARHAN.

ABDÜLHAK MOLLA (1786 - 1853), Hekimbaşı, bilgin ve şair. Zamanın en seçkin adamlarından biri olarak tanılır. İstanbul'da doğmuştur. İzmir'den Mısır'a göçtükten sonra İstanbul'a dönen ve birçok bilim ve fikir adamı yetiştirmiş olan bir ailedendir. Babası, Şükûhî takma adiyle şiirler yazmış ve Divan-ı Hümayun hacegânlığı görevinde bulunmuş olan Mehmet Emin Şükûhî Efendi'dir. Abdülhak, anasının babası Hekimbaşı Hayrullah Efendi ve yine Hekimbaşılık etmiş olan büyük kardeşi Mustafa Behçet Efendi gibi medrese yoliyle hekimlik öğrenimini yaptıktan sonra Eski Saray'a hekim olmuştur. Mahmut II. devrinin en etkin adamı olan Hâlet Efendi bu iki kardeşi korurdu. Nasılsa ağızlarından onun aleyhinde bazı sözler kaçırdıkları için, 1821 de Mustafa Behçet Efendi ile Abdülhak Molla Keşan'a sürülmüşlerdir. Küçük kardeşleri *Vakayi-i letaif-i Enderun* yazarı Hıdır İlyas Efendi'nin aracılığiyle bir yıl sonra affedilerek İstanbul'a dönmüşlerdir. Abdülhak Efendi önce Yeni Saray hekimliğine, 1827 de Asakir-i Hassa hekimbaşılığına atanmıştır. Medreseden yetiştiği için kendisine o zamanın bilim rütbelerinden Selânik, ondan sonra Yenişehir mollalığı, 1829 da Mekke ve 1832 de İstanbul pâyesi verilmiştir. Molla, 1833 te hekimbaşılık yerine getirilmiş ve aynı zamanda Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane nazırlığına seçilmiş ve kendisine 1836 da Anadolu pâyesi verilmiştir. Fakat aynı yılda pâyesi üzerinden alınmış ve hekimbaşılıktan çıkarılmıştır. 1839 da tekrar Anadolu kazaskeri ve ikinci defa olarak hekimbaşı olmuş, 1841 de Rumeli kazaskerliği pâyesini almıştır. 1845 te hekimbaşılıktan ayrılmış, 1847 de Maarif Meclisi başkanlığına ve aynı tarihte üçüncü defa hekimbaşılığa atanmıştır. 1852 de kendisine Reis-ül-ulema sanı verilmiştir. Bundan bir yıl sonra 67 yaşında Bebek'te ölerek Sultan Mahmut Türbesi bahçesine gömülmüştür. Abdülhak Molla'nın zarif ve divan edebiyatı bakımından kuvvetli bazı şiirleri varsa da kitap halinde basılı değildir. *Tarih-i liva* adlı ve 51 yapraktan ibaret vakayinamesi, Mahmut II. nin Rami kışlasında bulunduğu zamana ait kayıtları taşımaktadır; basılmamıştır. Mahmut II. nin ölümle biten hastalığına ait Hekimbaşı sıfatiy'e, yazdığı *Ruzname*'si de, zamanına göre tıbbî gözlemleri içinde bulundurmaktadır. Bu eser de basılmamıştır.

ABDÜLHAK MOLLA

Büyük kardeşi Mustafa Behçet Efendi'nin yazmaya başladığı *Hezar Esrar* adlı dergiyi onun ölümünden sonra Abdülhak Molla, 850 nci rakamdan başlıyarak yazmağa devam etmiş ve onun da ölümü üzerine bu eser, oğlu hekim ve tarihçi Hayrullah Efendi tarafından bin sayıya ulaştırılarak 1866 da bastırılmıştır. Bu eserin iki kardeş tarafından yazılan kısımları eski hekimliğin masal gibi olan hükümlerini kapsamakta ve Hayrullah Efendi tarafından eklenen kısımları da fennî eğlenceler çeşidinden bulunmaktadır.

Hekimliğe ait ciddî bir eser bırakmamış olan Abdülhak Molla, memlekete giren tıbbî yeniliklere yardım etmiş ve hekimbaşiyken salgın hastalıklara karşı karantina teşkilâtı ve zorunlu çiçek aşısı yapılması gibi işlere emek vermiş olmakla tanılır.

Viyana'dan «muallim-i evvel» saniyle getirilen Dr. C. A. Bernard, 1839 da Mekteb-i Tıbbiye'ye geldiği zaman, Abdülhak Molla'yı Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye nazırı bulmuştur. Bernard'ın okulun ilerlemesi için düzenlediği projeleri Abdülhak Molla çok iyi karşılamış, 1840 tarihinde de anatomi dersinin ölüler üzerinde gösterilmesi için hükümdardan emir çıkartmıştır.

ABDÜLHAKİM el-Selkûtî veya Siyelkûtî (ölm. 1656), Hindistan Moğol imparatorlarından, Şahıcihan devrinin büyük bilginlerinden. *Teftazanî*'nin *el-Mutavvel* ve *el-Muhtasar*'ı ile *Nesefî*'nin *Akaid Şerhi*'ne haşiyelerinden başka birkaç eseri daha vardır. Bu eserler eski medreselerimizde yıllarca okunmuş ve fikirlere hâkim olmuştu.

ABDÜLHALİK NASUHİ (1837-1912), Osmanlı İmparatorluğu'nun son devirlerinde yetişmiş devlet ve fikir adamlarından. Tarihçi Hayrullah Efendi'nin oğlu ve Abdülhak Hamid'in büyük kardeşidir. Harb Okulu'nda okumuş, Paris'te açılan Mekteb-i Osmanî'ye devam etmiş, bir süre subay sıfatiyle hizmet ettikten sonra askerlikten ayrılarak Babıâli tercüme odasına girmiş, daha sonra birçok mutasarrıflıklarda bulunmuş, Abdülhamit II. zamanında valiliğe yükselmiştir.

İki kere Tahran büyükelçiliğinde de bulunmuş ve ikinci Meşrutiyet'ten sonra âyan üyeliğine atanmıştır. Bazı şiir ve tercümeleri varsa da bunlar cilt halinde toplanmamıştır.

ABDÜLHALİK NASUHİ

ABDÜLHALİM ÇELEBİ, [Halimî] (ölm. 1558), Yavuz Sultan Selim'in hocası ve musahibi. Kastamonu'lu Ali adlı birinin oğludur. İstanbul'da ünlü Alâettin-i Arabî'den ders almış, onun ölümü üzerine öğrenimini Suriye, Mısır ve İran'da tamamlamıştır. Yavuz Selim Trabzon'da valiyken Abdülhalim Çelebi'yi yanına çağırmış, önce imam ve musahip, sonra hoca yapmıştır. Yavuz'un hükümdarlığı zamanında Padişah'ın sevgi ve güvenini kötüye kullanmamış, bilim alanında kalarak devlet işlerine karışmamış ve yaratılışı sert olan hükümdarı daima iyi idare edebilmiştir. Vezir-i âzamla başka hükümet adamları şiddetinden korktukları için Yavuz'a bildiremedikleri bazı işleri Halimî'ye söyletirlermiş. Hükümdarla İran ve Mısır seferlerinde bulunmuş, Mısır'dan dönüşte Şam'da iken ölmüştür. Son deminde kendisini ziyarete giden Padişah, cenazesinde de bulunmak kadirbilirliğini göstermiştir. Halimî takma adiyle de tanınmış olan Abdülhalim Çelebi'nin şairliği ve o zamandaki tezkirelerde bazı şiirleri de vardır. Kastamonu'daki Çiftehamam ona aittir.

ABDÜLHALİM EFENDİ (ölm. 1880), Abdülhamit II. devrinin ilk zamanlarında evkaf nazırlığı edenlerden. Evkaf hizmetlerinde yetişmiş ve 1871 de bu daire maliyeye bağlı bir danışmanlık şeklini alınca ilk danışmanı olmuş, Sadık Paşa'nın kabinesinde bir süre de nazırlıkta bulunmuştur.

ABDÜLHALİM HALİMÎ EFENDİ, Ahizade (1555 - 1604), XVI. yüzyılda tanınmış din ve hukuk bilginlerinden. Kazasker Ahizade Mehmet Efendi'nin oğlu ve anası tarafından da şeyhülislâm Daday'lı Sadullah Sadi Efendi'nin torunu olup ünlü Ebussuud Efendi'den okumuş, müderris ve kadı olduktan sonra Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiştir. Fıkıhtan *Hidaye* şerhi ile Bedrettin-i Simavî'nin *Cami-ül-fusûleyn* adlı eserine haşiyesi ve *Dürer*, *Miftah*, *Eşbah* şerhlerine haşiyeleri ve *Şevahid-ün-nübüvve* tercümesi başlıca eserlerindendir. Halimî takma adiyle bazı manzumeler de yazmıştır. Tertibettiği vakfiyeler, «şer'î hüccet ve temessükler» eski hukuk bakımından değerli olup yıllarca örnek olarak kullanılmıştır.

ABDÜLHALİM MEMDUH (1866 - 1905), Türk şairlerinden. İlce kaymakamlıklarında bulunmuş olan Ali Ragıp Bey'in oğludur. İstanbul'da doğmuş, bir aralık Lisan Mektebi'nde, iki yıl kadar da Hukuk'ta okumuş, düzgün bir öğrenim görmemiştir. Hariciye Nezareti kâtipliğiyle *Mizan* gazetesi yazarlığında bulunurken siyasî işlere karışmak suçiyle bazı arkadaşlariyle birlikte tevkif olunmuş, beş ay sonra il maiyet memuru sıfatiyle Konya'ya sürülmüştü. Konya'dan Trablusgarp'a sürülmekte iken kaçarak, İskenderiye'ye gelmiş ve oradan saraya başvurması üzerine İzmir'de oturmasına izin verilmiştir. İzmir'de il tercümanı sıfatiyle bulunurken, yine bazı arkadaşlariyle birlikte Abdülhamit II. yönetimi aleyhinde bulunmak suçiyle Bitlis'e gönderilmiştir. Yedi sekiz ay sonra İzmir'e dönmesine izin verilmiş, 1900 de İzmir'den Avrupa'ya kaçmıştır. Beş yıl kadar Fransa'da, Tunus'ta ve İngiltere'de güçlükler içinde yaşamış ve İngiltere'nin Folkestone şehrinde ölmüştür. Cenazesi, kendisine evvelce bazı yardımlarda bulunmuş olan Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın kızı Prenses Nazlı tarafından Tunus'a getirtilerek, hayatta iken gösterdiği dilek üzerine, orada bir tepeye gömülmüştür. Abdülhalim Memduh, zeki, zarif, edebiyata ve hürriyete düşkün bir adam olarak tanılır.

Küçük risaleler halinde basılmış bazı manzum eserleriyle hece vezninde yazılmış *Bedriye* ve *Nâlân* adlı iki küçük piyesi de vardır. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın hal tercümesini de küçük bir risale halinde yayımlamıştır. 1887 de bastırdığı *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye* adlı 134 sayfalık eseri etraflı bir inceleme mahsulü olmamakla beraber, bu adda ilk kitap olmak bakımından kayda değer. Abdülhalim Memduh, Fransa'da Edmond Fazi ile birlikte Fransız dilinde meydana getirdiği *Anthologie de l'Amour Turc* (Türk aşk şiirleri antolojisi) adlı 282 sayfalık eseri ölümünden biraz önce, 1905 te *Mercure de France* yayımları arasında basılmıştır.

ABDÜLHAMİT I. (1725 - 1789), Osmanlı padişahlarının yirmi yedincisi. Ahmet III. ün oğludur. 28 mart 1725 te doğmuş, büyük kardeşi Şehzade Bayezit'in 1770 te ölmüş bulunması dolaysiyle Mustafa III. ün yerine 21 ocak 1774 te padişah olmuştur. Abdülhamit I. tahta çıktığı zaman, Rusya ile yapılmakta olan harbe şiddetle devam etmek istemişse de, Osmanlı ordusunun Kozluca'da yenilmesi ve serdar Muhsinzade Mehmet Paşa'nın karargâhı olan Şumnu'da ancak 12 000 kişi ile kalması üzerine, Ruslar'la barış görüşmelerine girişilerek 21 temmuz 1774 tarihinde Küçük Kaynarca Antlaşması yapılmıştır. Bu ağır antlaşmayla Kırım, Kuban ve Bucak, yalnız mezhep işlerinde Halifelik'e bağlı olmak üzere, bağımsız oluyor, Yenikale, Kerç, Azak, Kılburun, Kırım hükümetinin oyuna bağlı olarak büyük ve küçük Kabartay Rusya'ya geçiyordu. Maddelerinden birinin, Ruslar'ın Türk topraklarındaki ortodokslar üzerinde bir nevi himaye hakkı iddiasına yol açacak şekilde yazılmış olması, bu antlaşmanın ağırlığını artırmıştır. Barıştan sonra Avusturya, Osmanlı Devleti'nin zayıflığından faydalanarak Bukovina'yı elde etmiştir.

ABDÜLHAMİT I.

Abdülhamit I. savaş sırasında memleketin ötesinde berisinde çıkan ayaklanmaları bastırmak ve bazı askerî ıslahat yapmak zorunda kalmış, kaptanıderya Cezayir'li Hasan Paşa'yla Sadrazam Halil Hamit Paşa'nın bu hususlarda değerli hizmetleri görülmüştür. Hasan Paşa, Suriye, Mısır ve Mora'daki karışıklıkları yatıştırdığı gibi, Halil Hamit Paşa'nın çabasiyle Rumeli'deki kaleler ve Kafkas kıyıları berkitilmiş, sürat topçuları çoğaltılmış, topçu, lâğımcı ve kum-

baracıların ıslahı için Fransa'dan mühendisler getirilmiştir. Mühendishane-i Berrî-i Hümayun da Halil Hamit Paşa'nın sadrazamlığı sırasında açılmıştır. Bu hükümdar zamanında yapılan hayırlı işlerden biri de yerli malı kullanılmasının zorunlu tutulması ve yüzüstü bırakılan İbrahim Müteferrika basımevinin canlandırılmasıdır. Bu devirde İran'ı hükmü altına almış olan Zend Kerim Han, Irak'ı da almak istiyerek Basra'yı sarmış ve almıştı. Irak'ta kurulmuş olan Kölemen yönetimini kaldırmayı düşünen Osmanlı hükümeti, İran taarruzu karşısında Irak'taki durumu büsbütün karıştırmamak için bu düşüncesinden vazgeçmiş ve Zend Kerim Han'ın ölümünden sonra yerine geçen Zeki Han zamanında İran işleri durulmuş olduğundan, Bağdat ve Basra eyaletleri Kölemenler'den Süleyman Ağa'ya vezirlikle verilmiştir.

Küçük Kaynarca Antlaşmasiyle bağımsızlığı kabul edilen Kırım'da Rusya'nın kışkırtmasiyle karışıklık eksik olmamış ve onun himayesiyle hanlığa Şahin Giray seçilmişti. Bu karışmalar yüzünden yeni bir Osmanlı - Rus savaşı ihtimalleri başgösterdiği sıralarda, Fransa'nın tavsiyesiyle Haliç'te Aynalıkavak köşkünde bir anlaşma imzalanarak (10 mart 1779) Kırım'ın bağımsızlığı kabul edildiği gibi, Rus askerlerinin bu memleketten çıkması ve Babıâli'nin de Şahin Giray'ın hanlığını onaylaması kararlaştırılmıştır. Bu anlaşmaya «Aynalıkavak Tenkihnamesi» denilmektedir.

Abdülhamit I., gittikçe artan Rus tehlikesi karşısında imparatorluk sınırlarını korumak üzere Kafkasya'da bazı tedbirler aldırmış, Soğucak'la Anapa'yı onarttığı gibi, Çerkez uruklarını medeniyete sokmak için, Soğucak muhafızlığına Ferruh Ali Paşa'yı göndermiştir. Paşa da bu hususta pek büyük gayretler harcamıştır. Ruslar, Gürcistan kıralını himaye ederken, Babıâli de buna karşılık olmak üzere Dağıstan'ı kendi tarafına çekmeye uğraşmış, Kafkasya'da bu yüzden çıkan uğraşmalar, Şahin Giray meselesinin karıştırdığı, Osmanlı - Rus münasebetlerini daha çok bozmuştur.

Şahin Giray'ın şuursuz Rus tarafçılığı, Kırım'da ayaklanma çıkmasına sebebolmuş ve neticede Kırım, Ruslar tarafından alınmıştır (1784). Abdülhamit I. bu olaydan pek çok üzülmekle beraber, Osmanlı ordusunun yeter derecede hazırlıklı olmadığını bildiğinden harbe girmek istememiştir. Fakat sadarete geçen Koca Yusuf Paşa, Rusya ile harbi zorunlu görüyordu. Öte taraftan, Avusturya ile bağlaşık bulunan Rusya, Osmanlı Devleti'ni yıkmak üzere açıktan açığa hazırlık yapıyordu ve Rusya imparatoriçesi Katerina II. Avusturya imparatoru Josef II. ile «Rum projesi» adını verdikleri bir proje meydana getirmiş bulunuyorlardı. İki hükümdarın gösterişli bir surette Kırım'da buluşmaları üzerine, Babıâli daha fazla dayanamamış, Rusya'ya harb ilân etmiştir (1787).

Abdülhamit I. barış taraflısı olduğu hâlde olupbiteni kabul zorunda kalmıştı. 1787 - 1792 de olan bu harbin başında Rus ordusu, Özi muhafızının Kılburun'a saldırışını durdurmuş, biraz sonra da bu kaleyi kuşatmıştır. Ruslar'la bağlaşık olarak harbe giren Avusturya ise, Belgrat ve Sırbistan üzerine yaptığı hareketlerde başarı kazanamamıştır. İsveç'in Osmanlı Devleti'yle birlikte Rusya'ya sefer açmasından da önemli bir sonuç çıkmamıştır. Sadrazam Koca Yusuf Paşa, önce Avusturya üzerine yürüyerek düşman topraklarına girmiş, Banat bölgesini vurmuş, karargâhı paniğe tutulan Josef II. güç halle Viyana'ya dönmüştü. Fakat, savaş Rus cephesinde iyi gitmiyordu. Özi kalesini kuşatma'dan kurtarmak için harcanan emekler boşa çıkmış, gönderilen donanmalar kaleye gerekli yardımı yapamamıştır.

İşte bu sırada, yaşı ilerlemiş ve geçirdiği saltanat devrinin felâketleriyle sıhhati bozulmuş olan Abdülhamit I., savaş işlerinin kötü gitmesinden büsbütün bitkin bir hale gelmiştir. Nihayet, Özi'nin düşman eline geçtiğini bildiren sadrazam kaimesini okurken, üzülerek şiddetli bir inmeye uğramış ve ertesi gün sabaha karşı ölmüştür (7 nisan 1789).

Abdülhamit I., padişahlığı devrinde başarı sağlıyamamakla beraber, iyi niyet sahibi, gayretli ve dinsever bir padişah olarak tanınmıştır. Şehzadeliğindeki hayatı, sarayda kapalı geçtiğinden, yaşlı ve tecrübesiz bir adam olarak tahta çıkmıştı. Bununla beraber, devlet işlerine yakından ilgi gösterir, her meseleyle uğraşarak fikrini vezirlerine bildirirdi. Değerli sadrazamlar seçmek ve onlara yetki vermek suretiyle gereken ıslahatın yapılmasına uğraşırdı. Devrinin en önemli sadrazamı Halil Hamit Paşa olduğu gibi, üzerinde en fazla nüfuz sahibi olanlar da Kara Vezir Mehmet Paşa ile Cezayir'li Hasan Paşa ve şehzadeliğinde dünyaya gelen kızı Dürrüşehvar Hanım'ın kocası Nazif Efendi'dir.

Abdülhamit I. saf kalbli olduğu için şunun bunun sözlerine kapılmaktan kurtulamamış, kendisini tahttan indirmek teşebbüsünde bulunduğu hakkındaki söylentilere inanarak, Halil Hamit Paşa'yı öldürtmek gibi kötülüklere alet olmuştur. Birçok çocuğu dünyaya gelmişse de içlerinde uzun yaşıyanlar azdır. Bunlar arasında tahta çıkanlar, Mustafa IV. ile Mahmut II. dir.

Abdülhamit I. hayır işlerine de önem vermiştir. Beylerbeyi'nde anası adına bir cami, okul v. b., kadınlarından Hümaşah'la oğlu Mehmet için yine bir cami ile çeşme, Bahçekapısı'nda imaret, medrese, sebil, kitaplık ve türbe, Medine'de bir medrese yaptırmıştır. Abdülhamit I., şimdi yerinde Dördüncü Vakıf Hanı bulunan imaretinin karşısındaki türbede gömülüdür. Kendisinden sonra büyük kardeşi Mustafa III. ün oğlu Selim III. tahta çıkmıştır.

ABDÜLHAMİT II. (21 eylül 1842 - 10 şubat 1918), Osmanlı padişahlarının otuz dördüncüsü. Sultan Abdülmecit'in ikinci oğludur. İstanbul'da Türimüjgân kadından doğmuştur. Küçükken anasının ölümü üzerine Abdülmecit'in çocuksuz olan kadınlarından Piristu Hanım tarafından evlâtlığa alınmış olan Abdülhamit, çocukluğiyle ilk gençliğini saray kadınları ve haremağaları çevresinde geçirerek okumaya pek heves etmemiştir. Bununla beraber kuvvetli zekâsı ile şehzadeliğinden beri etrafındakilerinin dikkatini çekmiştir. Sarayda hapsedilmiş durumda olmadığı, hattâ yirmi beş yaşındayken amcası Abdülâziz'le birlikte Avrupa gezisinde de bulunduğu için, zamanının gidişini az çok kavramak imkânını elde etmiştir. Abdülâziz'in 1876 mayısında tahttan indirilmesi üzerine veliaht Murat, Meşrutiyete tarafçı tanılmasından dolayı tahta geçirilmiş ve iki yaş küçük olan kardeşi Abdülhamit veliaht olmuştu. Murat V. padişah olduktan sonra delilik buhranları gösterince, onu tahta çıkaran devlet adamları, Abdülhamit'e pek güvenmediklerinden, birdenbire yeni padişahı değiştirmeye karar verememişlerdi. Fakat A. in, kendisiyle görüşmeye memur edilen Mithat Paşa'ya Meşrutiyete tarafçı görünerek inanca vermesi üzerine, Murat V. tahttan indirilmiş, 31 ağustos 1876 da Abdülhamit II., 34 yaşında olduğu halde tahta çıkarılmıştır. Devletin iç ve dış durumu pek karışık ve tehlikeliydi. Bosna - Hersek ve Bulgaristan ayaklanmalariyle Murat V. zamanında başlamış olan Sırbistan ve Karadağ savaşları devam ediyordu. Türk ordusu Sırbistan'da önemli başarılar kazanmış olduğu halde, Sırplar'la hemen mütareke yapılması hakkındaki Rus ültimatomunu dinlemek ve Şark meselelerinin

yeniden incelenmesi için İstanbul'da bir konferans toplanması hususundaki İngiliz önergesini kabul etmek zorunda kalınmıştı. Abdülhamit keyfe göre yönetime ve her işe karışmaya meraklı olduğu için, bütün devlet işlerini kendi eline almayı düşündüğü halde, bu tehlikeli durumda kanun-ı esasînin kabulü hakkında evelce verdiği sözden dönmeğe cesaret edememiş ve İstanbul Konferansı açılırken kanun-ı esasî de, ilân olunmuştur (23 aralık 1876). A. tahta çıktığı zaman sadrazamlıkta Mütercim Rüştü Paşa bulunuyordu. Üç buçuk ay sonra yerine meşrutiyetçilerin başında görülen Mithat Paşa'yı sadrazam yapmıştır. Abdülhamit II., Balkan milletlerini korumak bahanesiyle nüfuzunu artırmak istiyen Rusya'ya karşı devletin tek başına harb edemiyeceğini bilmekle beraber, dış siyasette sonraları takibettiği fazla ihtiyatı gösterememiş ve Mithat Paşa'nın millî onur ve bağımsızlık endişesiyle takibettiği azimli siyasete karşı duramamıştır. İstanbul Konferansı'na katılan yabancı devlet delegelerinin hazırladıkları şartlar, yüksek hükümet adamlarından toplanan olağanüstü bir mecliste kabul edilmeyince konferans dağılmıştır. Abdülhamit, kendine hükümdarlık görevini hatırlatan pervasız mektubundan dolayı Mithat Paşa'yı, sadrazamlıktan uzaklaştırmış ve kanun-ı esasîye evvelce koydurduğu bir maddeye dayanarak onu, memleket dışına çıkartmıştır. A., Meşrutiyetin temsilcisi sayılan Mithat Paşa'ya karşı bu derece şiddetli hareket etmiş olmakla beraber kanun-ı esasîyi birdenbire kaldırmaktan çekinmiş, seçimi yaptırarak Mebusan Meclisi'ni açtırmıştır (19 mart 1877). Rusya'nın harb ilânını önlemek için İngiltere'nin davetiyle Londra'da toplanan konferansın kararları ve Rus önergesi Mebusan Meclisi tarafından reddedilince, Ruslar harb ilân etmişlerdir. Romanyalılar'la Bulgarlar'ın ve Sırplar'ın da karıştıkları bu harbde, Türk ordusu gerek Balkanlar'da, gerek Anadolu'nun doğusunda yer yer başarılar sağlamak ve parlak kahramanlıklar (bk. GAZİ OSMAN PAŞA, PLEVNE, GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA) göstermekle beraber para sıkıntısı, cephe gerisindeki yolların azlığı, yiyecek ve levazım işlerinin bozukluğu, yetişmiş subay noksanı, komutanların anlaşmaması ve hele askerî hareketlerin saraydan yönetilmesine kalkışılması gibi sebeplerle yenilgiden kaçınılamamış ve Rus ordusu Tuna'yı geçerek dağınık göçmen kafilelerini önüne katmış ve birçok savaşlardan ve kuşatmalardan sonra İstanbul önlerine varmıştır. Abdülhamit, bu durum karşısında bir taraftan Rus çarına müracaatla barış isterken, öte taraftan da uysal davranmıyarak memleket işlerindeki duyarlığiyle saltanatın rahatını kaçırmış olan Mebusan Meclisi'ni, tekrar toplamamak üzere dağıtmıştır (13 şubat 1878). Abdülhamit II. bu hareketiyle, kendisince hem felâketin sorumunu Meclis'e ve Meşrutiyet'e yükletmiş, hem de keyfe göre yönetime dönmek için bahane bulmuş oluyordu. Bu olaydan üç ay kadar sonra (20 mayıs 1878) Ali Suavi, Sultan Murat'ı kapatılmış olduğu Çırağan sarayından zorla çıkartıp yeniden tahta oturtmak için teşebbüste bulunmuştur. İyileşmiş olduğu hakkında tam bir kanıt bulunmıyan bir zihin hastasını tekrar padişah yapmak için, düşman ordusunun başkent kapısında bulunduğu bir sırada girişilen bu cüretli teşebbüs, Suavi ile birlikte seksen kişinin ölümüne sebebolmuş ve Abdülhamit'in kuruntusu ile istibdadının artmasına yol açmıştır.

ABDÜLHAMİT II.

Ruslar'ın teklif ettikleri şartlarla yapılan mütarekeden sonra, İngiliz donanması Marmara'ya girdiği halde, Rus karargâhı Ayastafanos(Yeşilköy)a gelmiş ve burada yapılan antlaşmayla (3 mart 1878) Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın tam bağımsızlıkları tanınmış, Tuna'dan Ege denizine kadar uzanan ve içine Makedonya'yı da alan bir Bulgaristan kurulmasına ve bu suretle Balkan yarımadasının batısiyle doğusunda kalan Osmanlı toprakları arasında bağlılık bulunmamasına razı olunmuştu. Bunlardan başka Girit adasına ve halkı arasında fazlaca Ermeni bulunan illere imtiyazlar veriliyor, Anadolu'da Ardahan, Kars, Batum ve Bayezit Rusya'ya bırakılıyor, ayrıca harb tazminatı verilmesi de kabul ediliyordu. Fakat bu antlaşmaya İngiltere ile başka bazı devletlerin itiraz etmeleri üzerine, Berlin'de Alman başbakanı Bismarck'ın başkanlığında Osmanlı, Rus delegelerinden başka İngiltere, Fransa, Avusturya - Macaristan ve İtalya delegelerinin katılmasiyle bir kongre toplanarak, Ayastafanos Antlaşması'nı değiştiren Berlin Antlaşması imzalanmıştır (13 temmuz 1878). Bu antlaşmayla Makedonya ve Batı Trakya ıslahat yapmak şartiyle Osmanlı Devleti'ne geri verilmiş, Doğu Rumeli hıristiyan bir valiyle yönetilen özerkli bir il haline konularak Bulgaristan toprakları Ayastafanos Antlaşması'ndakine nispetle küçültülmüş, Romanya, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı topraklarından bir kısmını alarak bağımsızlık kazanmış, Rusya da Bayezit'ten vazgeçerek Ardahan, Kars, Batum ile Besarabya'yı ve Tuna ağızlarını ele geçirmişti. Doğu Anadolu'da, halkı arasında Ermeni bulunan illerde ıslahat yapılması ve Girit adası imtiyazlarının genişletilmesi gibi meseleler de antlaşmanın hükümlerindendi. Berlin Antlaşmasiyle Rusya'nın ve Balkan'lı bağlaşıklarının kazançları azaltılmış olmakla beraber, tarafsız devletlere de bazı ödünler verilmiştir. Bu arada Avusturya, Bosna - Hersek'i geçici kaydiyle, işgal etmek hakkını, Yunanistan da Tesalya'nın büyük bir kısmını, hattâ İran bile sınırda birtakım araziyi elde etmiş bulunuyordu. İngiltere ise Berlin Kongresi başlamadan birkaç gün önce, Kıbrıs adasının işgali şartiyle, Osmanlı hükümetine birlikte savunmaya dayanan bir bağlaşma antlaşmasını imza ettirmeye muvaffak olmuş ve bu antlaşmaya, sonradan konan bir ekle, Rusya, Batum, Kars ve Ardahan'ı geri verdiği takdirde kendi de Kıbrıs'ı bırakmayı yüklenmişti.

Abdülhamit II., Berlin Antlaşması'ndan sonra yabancı devletlere karşı fazla ihtiyatlı ve uysal bir siyaset gütmeye, memleket içinde ise istibdadını artırmaya başlamıştı. Bu arada Abdülâziz'in, kendini öldürmeyip, öldürülmüş olduğunu ileri sürerek, Yıldız'da özel bir mahkeme kurdurmuş; daha önce memlekete çağırarak Suriye, sonra da Aydın valiliklerine gönderdiği Mithat Paşa ile Damat Mahmut ve Nuri paşaları cinayeti tertibetmekle suçlandırarak mahkûm ettirmiştir. Fakat cezaların uygulanmasından çekinilerek Mithat ve Mahmut paşalar önce Taif'e sürülmüşler, sonra da 1884 te orada boğdurulmuşlardır.

Rus harbinden parçalanmış bir halde çıkan Osmanlı Devleti, daha sonra topraklarından başka parçaları da, kar-

şı koyamadığı olupbittilerle elden çıkarmıştır. Fransızlar 1881 de Tunus'u, İngilizler 1882 de Mısır'ı işgal ettikleri gibi Bulgaristan da 1885 te Doğu Rumeli ile birleşmiş ve bu mesele için İstanbul'da başlıca Avrupa Devletleri'nin delegeleriyle toplanan Tophane Konferansı da bu durumu aşağı yukarı kabul etmiştir. Memleketin günden güne parçalanması, Millet Meclisi'nin kapatılması ve istibdadın şiddetlendirilmesi, zamanın aydın gençlerinin memleketin geleceği hakkındaki endişelerini artırıyordu. Abdülhamit, henüz gazetelere ve okullara karşı, fazla baskı kullanmaya başlamamıştı. Namık Kemal, Ziya Paşa gibi yurtsever ediblerin ve padişahın zulmüne uğramış yazarların yazıları, hususiyle yüksek okullardaki Türk gençlerini harekete getiriyordu. Abdülâziz devrinde başlamış olan Yeni Osmanlılar hareketinin devamı olarak Askerî Tıbbiye öğrencilerinden bazıları arasında İttihat ve Terakki adiyle bir derneğin esası kurulmuştu (mayıs 1889). Bu türlü gizli derneklerin meydana çıkması, Abdülhamit'in dikkatini yüksek okullarla basın ve yayıma çekmiş ve bunların üzerinde bir baskı konmasına sebebolmuştur. Daha sonraları bir kısım uyanık gençlerin ya samimî olarak, yahut saraydan bir şey koparmak umudiyle, Avrupa'ya kaçmaları ve oralarda padişah aleyhine gazete ve dergiler çıkarmaları üzerine, denetleme, sansür işleriyle hafiye örgütleri artırılmıştır. Ayrılık amacı güden bir kısım azlıkların çalışmaları da bu sıralarda artmaya başlamış, Makedonya'da Bulgar komitesi kurulmuş ve değişik adlarla birtakım Ermeni komiteleri de meydana gelmişti. Ermeni ihtilâlcilerinin hususiyle Doğu Anadolu'daki çalışmalarını karşılamak üzere o bölgedeki aşiretler arasında Hamidiye süvari alayları teşkil edilmiştir (1891). Sonra da gerek bu gibi askerî kuruluşlara subay, gerek mahallî idarelere memur yetiştirmek amaciyle Türk olmıyan iller ahalisinin ileri gelenlerinin çocukları için özel bir programla çalışmak üzere İstanbul'da Aşiret Mektebi kurulmuştur (1892). Ermeni komitacılarının 1894-95 te Doğu illerinde ve 1896 da Osmanlı Bankası'nı basmak suretiyle İstanbul'da çıkardıkları patırtılar, Abdülhamit II. devrinin heyecanlı olaylarından olduğu gibi Makedonya'daki Bulgar çeteleriyle çarpışmalar ve Yemen'deki ayaklanmaları bastırma çabaları da devam eden ve bir kısım kuvvetlerin daima harb halinde bulunmasına sebebolan sürekli gailelerdi. Girit adasındaki ayaklanmalar, 1896 da şiddetlenmiş ve büyük devletlerin baskısı altında Abdülhamit'in verdiği ıslahat iradesiyle adanın yönetimi Osmanlı hükümeti elinden hemen büsbütün çıkmıştı. İş böyle olmakla beraber adayı bir an evvel kendi yönetimine almak hırsında bulunan Yunanistan, Girit'e asker çıkarmakla kalmıyarak Teselya'dan da Osmanlı sınırını geçince, 1897 nisanında Osmanlı - Yunan harbi başlamıştır. Etem Paşa komutası altında bulunan Türk ordusu, Yunanlıları üç hafta içinde tamamiyle ezmiştir. Fakat Avrupa devletlerinin araya girmesi yüzünden statüko değişmemiş, Yunanistan, bazı küçük sınır düzeltmelerinden başka, dört milyon lira harb tazminatiyle kurtulmuştur. Uğrunda yeniden kan dökülen Girit, büyük devletler tarafından işgal edilerek özerkli bir şekle konmuştur. Makedonya'da türlü unsurların çarpışmalarından meydana gelen zaruretle 1902 de Selânik, Manastır ve Kosova illerinde «Rumeli Vilâyât-ı Selâsesi Umumî Müfettişliği» adı altında özel bir yönetim kurulmuş ve bu yönetimle büyük devletlerin, Türkiye'nin iç işlerine karışmalarına, Türk jandarma kuvvetlerinin yabancı subaylar komutasında düzenlenmesine yol açılmıştır. Abdülhamit, gerek memleket içindeki nüfuzunu kuvvetlendirmek, gerek dış siyasette bir tutamak olarak kullanmak için Halife sanına özel bir önem veriyordu. Hicaz demiryolunu, toplattığı para yardımlariyle yaptırmaya büyük gayretler harcaması ve bütün güçlükleriyle birlikte bu işte başarı sağlıyabilmesi de bundandır. Japon sularında batarak 500 den fazla Türk asker ve gemicisinin ölümüne sebebolan Ertuğrul harb gemisinin seyahati de (eylül 1890) bu hevesten ileri gelmiştir. Padişahın Japonya'ya gemi göndermesi, yalnız Mikado'nun akrabasından bir prens tarafından yapılmış bir ziyarete karşılık olmaktan ibaret değildi. Kendisi Hindistan, Singapur ve Cava gibi, müslümanları bol memleketlerde halifelik ününü yaymaya büyük bir önem veriyordu. Abdülhamit dış siyasetinde devletlerin biribirine karşıt durumlarından faydalanarak saltanatının bir zaman daha yaşıyabilmesi için bir denge bulmaya uğraştığı gibi, iç siyasetinde de çeşitli öğelerin ve kurulların birlik halinde bulunmamalarına daima dikkat etmiştir. Amcasının tahttan indirilmesinde, nazırlar ile bir kısım bilginlerin ve İstanbulda'ki kara ve deniz kuvvetlerinin birleşmiş olduklarını düşünen Abdülhamit, nazırlarını, çok defa biribiriyle pek uyuşamıyacak adamlardan seçer ve Yıldız tepesindeki sarayını koruyan kuvvetlerin, hemen daima Türk olmıyan ve biribirleriyle geçinemez milletlerden olmasına dikkat ederdi.

Abdülhamit II. devri dünyanın genel gidişine göre bilim, teknik ve bayındırlık bakımlarından, memlekette bir durgunluk dönemi olmakla beraber otuz üç yıl içinde memleketin bir dereceye kadar bayındırlaşmasını ve eğitimin yayılmasını sağlıyacak bazı tedbirlere de başvurulmuştur. Zayıf devlet bütçesinin yettiği nispette, bazı valilerin gayretleriyle bir kısım yollar, köprüler, okullar yapılmıştır. Yabancı sermayelerle de Rumeli ve Anadolu'da demiryolları yaptırılmıştır. Saltanat merkezinde padişahın nüfuzunu artıracak aydın memurlar yetiştirmek üzere Mülkiye ve Hukuk mektepleriyle Hendese-i Mülkiye Mektebi kurulmuş ve Darülfünun (Üniversite) yeniden açılmıştır. Rüştiye ve idadilerin çoğaltılması da sıbyan okullarının (ilk okul) üstündeki orta öğretimin kuvvetlenmesine yardım etmiştir. Bunlardan başka Avrupa kanunlarından alınan birtakım kanunlar da yayımlanmış ve uygulanmıştır.

Abdülhamit II. dış siyasette pasif olmakla beraber komşuların saldırmaları ihtimaline karşı önceleri İngiltere ile Fransa'nın yardımlarını gözetmişti. Bu devletler de imparatorluktan toprak ve imtiyaz kopartmayı düşünmedikleri ve bazı defa koruyucu görünmekten de çekindikleri için, padişah, Avrupa'da gittikçe önemi ve etkisi artan Almanya'ya meyil göstermiş. ekonomik gelişmesi dolayısiyle kendine yeni iş bölgeleri arıyan Almanya da Abdülhamit'e karşı bir dostluk yüzü göstermeyi uygun bulmuştu. İmparator Wilhelm II. nin 1898 de İstanbul'a, Suriye ve Filistin'e gelmesi bu hesaplara dayanır. Neticede Almanya bazı imtiyazlarla birlikte, o zaman devletler arasında birçok menfaat çarpışmalarına yol açan Bağdat demiryolu imtiyazını elde etmişti. Fakat bu imtiyaz görüşmeleri Rusya'nın da yeni isteklerini ileri sürmesine sebebolmuş ve devlet, Kuzey ve Doğu Anadolu illerinde Rusya'dan başka bir devlete demiryolu yapma imtiyazı vermemeyi yüklenmiştir. (1900).

Abdülhamit, kendinden önceki padişahların hesapsızlıkları yüzünden çekilen para sıkıntısının verdiği sonucu bildiği için bu hususta bir dereceye kadar çekingen ve artırımlı davranmakla beraber, malî güçlüklerin önüne geçememiş ve evvelkiler derecesinde değilse bile yine dışar-

dan ödünç alma yoluna gitmiştir. Osmanlı borçlarının alacaklılarını zarardan korumak meselesi Berlin Kongresi'nde de düşünülmüş ve bu hususta açılan görüşmeler sonuçlandırılarak 1881, Muharrem Kararnamesi denen anlaşmayla «Düyun-ı Umumiye İdaresi» kurulmuştur. Yabancı ve Türk alacaklı vekillerinden toplanan bir meclisin yürüteceği bu yönetime pul, içki, tuz, ipek, balık ve av vergileriyle bazı özerkli eyaletlerin vergilerini doğrudan doğruya alarak borca yatırmak yetkisi verilmiştir. Bu yönetim, yabancı alacaklılara verdiği güven dolayısiyle, yeni borçlanmalar yapılmasına imkân vermekle beraber, devletin eğemenliği üzerinde bir çeşit vasilik kurmuş demekti. Düyun-ı Umumiye'ye benziyen Tütün Rejisi ile Osmanlı Bankası, Anadolu Demiryolları Direktörlüğü gibi yabancı yönetimler de büyük devletlerin elçilikleri yanında âdeta «hariç ez memleket» haklarına sahip ve malî, siyasî bütün devlet işlerinde denetleyici birer vasi durumunda idiler. Öte taraftan padişahın denetsiz ve bütçesiz yönetimi, hükümetin giderlerini ödemekteki düzensizliği, memleket içinde devlet kredisini büsbütün bozmuştu. Saraya mensup olmıyan ve imtiyazlılar sınıfına girmemiş bulunan memurlar, aylıklarını belli olmıyan zamanlarda ve ancak yılda altı ay için alabilirlerdi. Abdülhamit'in saltanatı uzadıkça hükümdarla millet arasındaki güvensizlik son dereceyi buluyordu. Geçen her yıl padişahın kuruntularını ve baskılarını artırmıştır. Kendinden önce iki padişahın tahttan indirilmiş olması, Murat V. zamanındaki Çerkez Hasan cinayeti, ondan sonraki Suavi vakası, Türk gençlerinin zaman zaman Avrupa'ya kaçarak A. aleyhinde yayımlarda bulunmaları, Bulgar ve Ermeni komitelerinin çalışmaları ile Ermeni ayaklanmaları bu kuruntuları beslemiş olan sebeplerdendir. Bunlara birçok memleketlerdeki anarşist çalışmaların yankıları, Rusya'da Çar Aleksandr II. nin 1881 de, İran'da Nâsırüddin Şah'ın 1896 da, Sırp kıralının da 1903 te öldürülmüş olmaları gibi misallere jurnalcıların saraya hoş görünmek için her gün uydurdukları söylentiler de katılınca, Abdülhamit'in niçin gölgesinden korkan bir adam haline geldiği açıklanabilir. 1905 temmuzunun 21 inde Ermeniler tarafından Cuma selâmlığında birçok kişinin ölümüne ve yaralanmasına sebebolan bombayla yapılmış suikasttan bir raslantı ile kurtulabilmiştir. Son zamanlarda iç ve dış zorlukların artması, halkın hürriyetten yoksun olarak baskı altında tutulması, hoşnutsuzlukları artık son haddine getirmişti. Avrupada'ki yurtseverlerle Makedonya'daki aydın subaylar, durumun düzelebilmesi ve devletin kurtulabilmesi için Kanun-ı Esasî'nin tekrar ilânını tek çare olarak düşünmekteydiler. Büyük devletlerin yeni müdahalelerin, yapılacağını anlatan hareketleri, devrim gayretlerinin hızlanmasına sebebolmuştur. Rumeli'de devrim tarafçılarının çabucak çoğalması, gizli İttihat ve Terakki derneğine girmiş subaylar tarafından Manastır'da I. Ferik Şemsi Paşa'nın öldürülmesi, Müşir Tatar Osman Paşa'nın dağa kaldırılması ve bazı subayların da çetelerle dağlara çıkması gibi olaylardan sonra derneğin Manastır ve Selânik merkezlerinden saraya çekilen telgrafların tehdidi altında A., ikinci defa Kanun-ı Esasî'yi yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır (23 temmuz 1908). Sarayla hükümetin ilk günlerde düştüğü kararsızlıktan faydalanan Bulgaristan, bağımsızlığını ilân etmiş, Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ülkesine katmış, Girit adası da kendisini Yunanistan'a bağlamıştır. Bu üç ülke imparatorlukça çoktan kaybedilmiş olmakla beraber hürriyete kavuşulduğu bir sırada bu kötü olayların birbirini kovalaması halka pek acı gelmişti. Gerek bu siyasî olaylar, gerek memleket içinde hürriyete kavuşmanın doğurduğu ilk taşkınlıklar, hükümet otoritesini büsbütün sarsmıştır. Türlü milletlerin ayrılık isteklerini dışarıya vurmaları da, devleti eskisinden daha buhranlı bir vaziyete düşürmüştü. Bu sırada, Selânik'ten İstanbul'a getirilmiş olan avcı taburlarında bazı kışkırtmalarla bir ayaklanma olmuş (31 mart 1325 - 13 nisan 1909) ve bu ayaklanma, «Hareket Ordusu» adiyle Rumeli'den İstanbul'a gönderilen kuvvetle bastırılmıştır. 31 mart vakası diye tanılan bu harekette padişahın da parmağı bulunduğuna hükmedilerek, Birinci Meşrutiyet'tekine benzer bir sonuca meydan vermemek için o günlerde Ayastafanos (Yeşilköy) ta Umumî Meclis halinde toplanmakta olan Mebusan ve Âyanın tekrar Ayasofya'daki yapıya dönüşlerinde, verdikleri kararla Abdülhamit II. tahttan indirilmiş ve veliaht Mehmet Reşat Efendi, Mehmet V. saniyle yerine geçirilmiştir (27 nisan 1909). Bundan sonra Abdülhamit Selânik'e gönderilmiş ve orada Alatini köşkünde muhafaza edilmiştir. Balkan harbi çıkınca da İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi sarayında oturtulmuş ve 10 şubat 1918 de 76 yaşında olduğu halde akciğer kanlanması'ndan ölerek Sultan Mahmut Türbesi'ne gömülmüştür.

Abdülhamit II. zamanında sırasiyle Mütercim Rüştü, Mithat, Edhem, Ahmet Hamdi, Ahmet Vefik, Sadık, Saffet, Tunuslu Hayrettin, Ârifî, Sait, Kadri, Abdurrahman, Kâmil, Cevat, Halil Rifat, Ferid, Hüseyin Hilmi ve Tevfik paşalar, yani 18 kişi sadrazam veya başvekil sıfatiyle hükümet başına getirilmiş ve bunlar arasında 28 defa değişiklik yapılmıştır. Aralarında Sait Paşa yedi defa, Kâmil Paşa üç, Mütercim Rüştü ve Ahmet Vefik paşalar ikişer defa değiştirilmiştir. İktidarda nispeten fazla kalanlar Sait, Kâmil, Cevat, Halil Rıfat ve Ferit paşalardır.

ABDÜLHAMİT BEY (1812 - 1867), asıl adı Du Couret olan bir Fransız gezgini. 1834 ten başlıyarak doğu memleketlerini dolaşmaya başlamış, Mısır'da İslâm dinini kabul ederek Abdülhamit adını aldıktan sonra Mekke'ye gitmiş, Arabistan yarımadasını gezmiş, İran'da bulunmuştur. Bu gezilerini anlatan eserlerinden *Les mystères du désert* (Çölün sırları) adlı kitabının, bir İngiliz konsolosunun yazdığı seyahatnameden kopye olduğu da iddia edilmiştir.

ABDÜLHAMİT EL-KÂTİP bin Ebî Galip Yahya (ölm. 749), son Emevî hükümdarı Mervan'ın kâtibi. Edebiyat alanında zamanın en tanınmış kişisiydi. Mervan, Ebu Müslim Horasanî tarafından yenilerek kaçmak zorunda kaldığı zaman Abdülhamit. efendisine sadık kalmış ve bir söylentiye göre Mervan'la birlikte öldürülmüş; başka bir söylentiye göre de gizlenmiş, fakat yakalanarak işkenceyle öldürülmüştür.

Mektuplarından ve eserlerinden bazı parçalar basılmıştır. İbni Haldûn Önsözü'nde görülen *Kâtip Nasıl Olmalıdır* başlıklı mektubu, başlıca eserlerindendir.

Açık ve özlü mektupları uzun zaman örnek tutulmuş, adı kâtiplikte ata sözü olmuştur.

ABDÜLHAMİT LÂHÛRÎ (ölm. 1655), Hint Babür İmparatorluğu'nun beşinci hükümdarı Şahıcihan'ın tarihçisi. Lâhûr'da doğmuş ve orada yetişmiştir. Öğrenimini bitirdikten sonra Patna kasabasında bir zaviyeye çekilmiş, tarih ve edebiyat çalışmalarına koyulmuştu. 1627 yılında Şahıcihan tarafından Sahife-i Devlet yazarlığı görevine atanmıştır. Hint'in en yüksek medeniyet devrini yaşatan bu hükümdarın zamanına ait bütün olaylardan bahseden ve onar yıllık üç kısımdan ibaret bulunan *Padişahname*'nin 1647

yılına kadar 21 yıllık birinci ve ikinci kısımlarını A. yazmış ve hükümdar tarafından kayırılmıştır.

Bu eserde Timur'dan Babür'e, Babür'den Şahıcihan'a kadar 82 sayfalık bir özetten sonra Şahıcihan'ın tahta çıkışından başlıyarak vakalar günü gününe yazılmış ve kitabın her üç kısmına, ayrı ayrı zamanın devlet adamlariyle şeyhlerinin, bilginleriyle şairlerinin, bilgeleriyle hekimlerinin hal tercümeleri katılmıştır. Abdülhamit'in *Padişahname*'si 1867 de iki büyük cilt halinde ve ayrıca bir cilt ad indeksi ile Kalküta'da basılmıştır.

ABDÜLHAMİT ZEHRAVÎ EFENDİ (1855 - 1916), Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında yaşamış Hama'lı bir Arap politikacısı. Abdülhamit II. devrinde bir süre İstanbul'da gazetecilik etmiş, Şam'a sürülüp oradan Mısır'a kaçmış, Meşrutiyetten sonra memleketinden milletvekili seçilmiş ve Arap milliyetçiliği çalışmalarına gizli ve açık şekilde katılarak, Balkan yenilgisi sıralarında Paris'te toplanan ve ayrılma amacı güden bir kongreye başkanlık etmiştir. «Anasır» arasında uzlaşma siyaseti güden İttihat ve Terakki, kendisini âyanlığa getirmişti. Fransa'nın yardımiyle Suriye'nin imparatorluktan ayrılması çalışmalarına gizlice devam ettiği, Birinci Dünya Harbi sırasındaki soruşturmadan anlaşılarak, Âliye Divan-ı Harbi'nin karariyle asılmıştır. Abdülhamit Zehravî'nin fıkha ve islâm felsefesine ait bazı risaleleri de vardır.

ABDÜLİLÂH (doğ. 1914), Irak kıral naibi. Birinci Hicaz kıralı Şerif Hüseyin'in torunu ve ardası kıral Ali'nin oğludur. Amcazadesi ve eniştesi bulunan Irak kıralı Gazi I. in 1938 de ölümü üzerine yerine gecen oğlu Faysal II. pek küçük olduğundan, erginlik zamanına kadar Prens Abdülilâh naip seçilmiştir. 1945 te resmî olarak memleketimizi ziyaret etmiştir.

PRENS ABDÜLİLÂH

ABDÜLKADİR, [Cezayirli] (1808-1883), Kuzey Afrika Arap emîrlerinden. Maskara(Ma'askar)da doğmuştur. İmam Hasan soyundan gelen Hâşim uruğundan olup, ailesi XVIII. yüzyılda Fas'tan Oran beyliğine göç ederek orada yerleşmiştir. Abdülkadir'in ataları züht ve takva ile tanınmıştır. Bir Murabıt olan babası Muhittin ile küçük yaşta Mekke'ye giden Abdülkadir, Fas'ta okuyup İslâm bilimlerinde, edebiyatta ve tarihte çok bilgi sahibi olduğu gibi, askerlikteki artamlariyle de büyük bir ün kazanmıştır.

Abdülkadir, Cezayir Dayısı'nın düşmanlığı yüzünden, 1827 de babası ile birlikte bir süre memleketinden ayrılmak zorunda kalmış, dönüşlerinde Cezayir'i işgal eden Fransızlar'la mücadeleye girişmişlerdir. Bir kısım uruklar, kendilerine baş saydıkları Abdülkadir'in babası Muhittin'e, sultan sanını vermek istemişlerse de o, bunu kabul etmiyerek cesareti ile göze çarpan oğlunu ileri sürmüştür. Bu suretle 21 ekim 1832 de emîr ilân edilen A., Maskara'yı merkez yaparak Fransızlar'la yerli rakiplere karşı savaşa girişmiştir. Kazandığı başarılardan sonra Fransızlar'la Desmichels Antlaşması'nı imzalamıştır (26 şubat 1834). Bu sayede Oran, Arzav ve Mustaganem [dışarda] kalmak üzere Cezayir'in bütün batısını hükmü altına alarak küçük bir devlet kurmuştur. Fakat bu antlaşmanın sağladığı barış uzun sürmemiştir. Fransızlar'la tekrar savaşa başlamış ve Maskara'yı kaybeylemişse de, General Bugeaud ile yaptığı Tafna Antlaşması (30 mayıs 1837), kendisine Cezayir ülkesinde daha geniş sınırlar sağlamıştır. Fransa, bu antlaşmayı kabul etmekle Cezayir'in doğusunda barışı sağlamış ve Costantine Beyliği'ne saldırmak imkânını kazanmıştı. Diğer taraftan, Cezayir'e bir Osmanlı ülkesi gözü ile bakan Babıâli, antlaşmayı tanımamış ve Fransız Dışişleri Bakanlığı'na itirazda bulunmuştur.

EMİR ABDÜLKADİR

Tafna Anlaşması'ndan sonra Abdülkadir, toprakları üzerindeki eğemenliğini kuvvetlendirmeye uğraşırken nüfuz bölgesini genişletmekten de geri durmamış, Murabıtlar'dan Mahmut Ticani ile çarpışarak, onun merkezi olan Ayn - Mehdi kasrını beş ay kuşattıktan sonra elegeçirmiştir (1838). Abdülkadir, Türk eğemenliğinin yıkılmasından sonra Cezayir'de hüküm süren anarşiye bir dereceye kadar son verdiği gibi, yeni devleti kuvvetlendirerek, piyade, süvari ve topçudan bileşik bir ordu kurmuş, silâh fabrikaları açmış, askerî tüzükler hazırlamış. eski kalelerin onarılması ve yenilerinin yapılması ile uğraşmıştır. Fakat bu rahat devir uzun sürmemiş, antlaşmanın bazı belgisiz maddelerinden dolayı Fransızlar ile 1839 dan itibaren amansız bir mücadele açılmıştır. 1841 ve 1842 yıllarında bütün tahkimli yerler Fransızlar'ın eline geçmiş, nihayet Tlemsen'in ve Nedroma yöresinin de işgali üzerine Abdülkadir, güney taraflarına çekilmek zorunda kalmıştır.

1843 te ordugâhının bir kısmı, o tarihte Fransa tahtında bulunan Louis-Philippe'in oğullarından Duc d'Aumale tarafından zaptedilince, Abdülkadir Fas'a sığınmış ve bir süre de Fas sultanının yardımiyle çarpışmaya devam etmiştir. Fakat Fas sultanı, Fransız baskısı altında Abdülkadir'i zarar vermiyecek bir halde tutmayı yüklenmiş olduğundan Abdülkadir, bir zaman onunla, daha sonra, karışıklığından faydalandığı Cezayir'de Fransızlar ile çarpışmış, yenilerek tekrar Fas'a sığınmıştır. Fakat Fransa'nın baskısı ile, Fas ordusunun üzerine yürüdüğünü görünce, ailesi ile birlikte İskenderiye veya Akkâ'ya gitmek şartiyle, General Lamoricièr'e teslim olmuştur (23 aralık 1847). Abdülkadir uzun zaman Fransa'nın birçok yerinde ve Amboise şatosunda alıkonmuştur. Ancak 1852 de yeni cumhurbaşkanı seçilen Louis-Napoléon tarafından serbest bırakılmıştır. Abdülkadir, biraz Paris'te kaldıktan sonra İstanbul'a gitmiş, Sultan Abbülmecit'ten itibar görmüş ve Bursa'da yerleşerek, şehir depreme uğrayıncaya kadar orada kalmıştır. Abdülkadir, 1855 te Fransa'yı ziyaretten dönüşünde Şam'da yerleşmiştir. 1860 ta Dürzîler'in hıristiyanlara taarruzu sırasında, adamlarının yardımı ile birçok

insan kurtardığı için Osmanlı Devleti tarafından kendisine Mecidî nişanının birinci rütbesi, Fransa tarafından da Légion d'honneur nişanının en büyük rütbesi verilmiştir. Abdülkadir, 1867 Paris sergisine gidip tekrar Şam'a dönmüş, hayatını okumakla ve ibadetle yalnızlık içinde geçirirken, Şam yakınlarında bulunan Dummar'daki köşkünde, 26 mayıs 1883 tarihinde ölmüş ve Salihiye'de Şeyh Muhittin-i Arabî Türbesi'ne gömülmüştür. Kendisinin şiirleri ile felsefî eserleri vardır. Bursa'da oturduğu sırada kaleme aldığı *Zikr-ül-âkıl ve Tenbih ül-gafil* adlı risaleyi 1855 te Société Asiatique'e göndermiştir ki, bunun birinci kısmında felsefenin ve dinin mahiyetleri incelenmekte, ikinci kısmında ise, bilimsever milletlerin tarihi gözden geçirilmektedir. Eser G. Dugat tarafından *Rappel à l'intelligent, avis à l'indifférent* adiyle Fransızca'ya tercüme edilip 1858 de Paris'te basılmıştır.

ABDÜLKADİR AYDARUS (1570-1629), Hint bilgin ve mutasavvıflarından. Ahmedâbad şehrinde doğmuş, öğrenimini bitirdikten sonra tasavvufla uğraşmış, Yemen ve Mısır'a giderek tekrar Hindistan'a dönmüş ve doğduğu şehirde ölmüştür. Dervişliğe, ahlâka ve Peygamber'in siyretine dair bazı eserleri vardır.

ABDÜLKADİR BEDAUNÎ (1540-1605), Hindistan bilginlerinden. Hindistan'da Bedaun şehrinde doğmuştur. Mülûk Şah adlı sünnî bir kişinin oğludur. Ekber Şah'ın sarayına önce imam olarak girmiş, sonra sarayda toplanan tercüme ve telif heyetine seçilerek, Arapça ve Sanskritçe'den tercümeler yaptığı gibi tarihe ait eserler de meydana getirmiştir. Arapça'dan *Mu'cem-ül-büldan* ile *Cami-i Reşidî*'yi ve Sanskritçe'den *Mahabharata* ile *Ramayana*'yı Farsça'ya çevirmiştir. *Atharva Veda* adlı Sanskrit eserinin tercümesi de vardır ki, pek başarılı sayılmamakla beraber kendinden sonrakilerin de bu kitabı daha iyi tercüme edememiş oldukları söylenir. Yine Sanskritçe'den adına *Bahr-ül-esmar* dediği bir eseri de çevirdiği gibi, Molla Şah Muhammed Şahabadî'nin *Kişmir Tarihi*'ni de Farsça'ya tercüme etmiştir. *Tarih-i Elfî*'yi meydana getiren yedi ünlü bilginden biri de Bedaunî'dir. Bedaunî'nin en önemli eseri *Müntehab-üt-tevarih* adlı üç ciltlik kitabıdır. Birinci cildi Sebüktekin'den Hümayun'a kadar geçen devre, ikincisi Ekber devrine, üçüncüsü de o devrin tanınmış kişilerine ait olan bu eseri, Ekber'in dinî fikirlerine karşı düşünce ve tenkidleri kapsadığı için Abdülkadir, yaşadığı müddetçe gizli tutmuş, hattâ çocukları da onu meydana çıkarmamışlardı. Bedaunî'nin Ebced hesabiyle tarih düşürmekte beceriği ve Kadirî takma adiyle bazı şiirleri vardır.

ABDÜLKADİR bin Ebu-l-vefa (1277 - 1373), Mısır'lı fıkıh bilginlerinden. Şeyh Muhittin Abdülkadir adiyle de anılır. Memleketinde ve Mekke'de devrinin büyük bilginlerinden okumuş, dersleri, fetvaları ve eserleriyle ün kazanmıştır. Hanefî fâkihlerine dair ilk tabakat, yani hal tercümesi kitabı olan *el-Cevahir-ül-muziyye fi tabakat-il-Hanefiyye* adlı iki ciltlik ve alfabetik eseri, Haydarâbad'da basılmıştır. Hadîs'e dair de bazı eserleri vardır.

ABDÜLKADİR bin Ömer, [Bağdatlı] (1620-1682), tanınmış Arap filoloğu. Bağdat'ta doğmuş, Kahire'de ölmüştür. Şam'da Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa ile tanışmış ve Paşa'nın sevgisini kazanmıştır.

Arapça'dan başka Farsça'yı ve Türkçe'yi de iyi bilen Abdülkadir, filoloji alanında başlıca üç eserle tanınmıştır. Arapça'ya dair olanı *Hizane-tül-edeb ve Lübbü Lübabı Lisan-il-Arap* adını taşır. Bu 4 ciltlik «edebiyat hazinesi», İbni Hâcib'in *Kâfiye* adlı gramerine, XIII. yüzyılda Esterabadî tarafından yazılmış olan şerhte geçen misallerin şerhlerinden ibarettir. Arap edebiyatının başlangıcı hakkında bilgi toplarken Abdülkadir'in başvurduğu kaynaklar şimdi kaybolmuş olduğu için, bu eserin değeri bir kat daha artmış bulunmaktadır. Kitap ilk olarak 1881 de Bulak'ta basılmıştır. Bu kitapta geçen eser adlarının fihristi, 1927 de Lâhur'da Abdülâziz Meymen tarafından *İklid-ül-hizane* başlığiyle yayımlanmıştır. Abdülkadir'in Fars diline ait büyük eseri, *Lûgat-i Şehname*'dir. Firdevsî'nin tanınmış eserinin sözlüğü olan ve 1657 de yazılan bu eser, Farsça-Arapça-Türkçe üzerine düzenlenmiştir. 366 sayfalık iki yazması İstanbul'da Ayasofya ve Âşir Efendi Kitaplığı'ndadır. Birer nüsha da Leningrad ve Viyana kitaplıklarında bulunmaktadır. Petersburg'daki nüsha 1895 te C. Salemann tarafından *Abdülcâdiri Bagdâdensis Lexicon Şahnâmianum* başlığiyle bastırılmıştır. Abdülkadir bundan başka, Muğla'lı Şahidî'nin, *Mesnevi*'de geçen Farsça kelimeleri Türkçe'yle açıklıyan *Tuhfe-i Şahidî* adlı eserini de şerhetmiştir.

ABDÜLKADİR ÇELEBİ EFENDİ (ölm. 1548), Kanunî Süleyman zamanında şeyhülislâmlıkta bulunmuş bilginlerden. Isparta'lı olup İstanbul medreselerinde okumuş, müderris, kadı olmuş, uzun zaman bulunduğu Anadolu Kazaskerliğinde dürüstlüğiyle tanınmış ve 1541 de şeyhülislâm olmuşsa da, hastalığından dolayı bu makamda üç ay kadar kalabilmiştir. Fıkha dair risaleleri ve Kudretî takma adiyle şiirleri vardır.

ABDÜLKADİR EFENDİ (1851-1925), Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında âyanlığa ve nazırlığa kadar yükselmiş bir şeyh. 1877-1878 yenilgisinden sonra özerkli bir Kürdistan kurmak dâvasiyle, doğu illerindeki bir bölgede ayaklanma çıkaran ve Abdülkadir Geylânî soyundan olduğunu iddia eden şeyh Ubeydullah'ın oğludur. İkinci Meşrutiyetten sonra Kürtçülük fikirlerini uyandıracak bir dernek kurmaya kalkmış, âyanlığa ve Birinci Dünya Harbi'nden sonra damat Ferit'in ilk kabinesinde Şûray-ı Devlet başkanlığına getirilmişti. Fakat millî birliği bozacak çalışmalarından geri kalmıyarak, 1925 teki Genç ayaklanmasına karışmasından dolayı, Diyarbakır'da kurulan İstiklâl Mahkemesince verilen hükümle asılmıştır.

ABDÜLKADİR EFENDİ, Ramazanzade (ölm. 1721), XVIII. yüzyıl başlarında hattatlıkla tanınmış ve reisülküttaplıkta bulunmuş sanat ve devlet adamlarımızdan. Şimdi Bulgaristan'da kalan Hacıoğlupazarcığı'ndandır. Avcı Sultan Mehmet, Cehrin seferine giderken beraberinde bulunan karısı Gülnuş Sultan, Hacıoğlupazarı'nda Ramazan Efendi'nin evinde Ahmet III. ü doğurmuştu. Ramazan Efendi'nin sonraları defterdar olması ve oğullarının da devlet hizmetlerine girmeleri bu ilgi iledir.

ABDÜLKADİR-İ BELHÎ, [Gulâmı Kadir] (1839-1922), XX. yüzyıl mutasavvıflarından. Belh'in Kunduz şehrin de doğmuştur. Belh'te hükümdarlık etmiş olan Burhanettin Kılıç torunlarından ve bilginlerden Seyit Süleyman'ın oğlu olup çocukken babasiyle Türkiye'ye gelmiş, Konya ile Bursa'da bir süre kaldıktan sonra Sultan Abdülâziz tarafından İstanbul'a çağrılmıştır. Eyüp Nişancası'nda Şeyh Murat tekkesinde şeyh olan babasının ölümü üzerine, 1877 de onun yerine şeyh olmuştur. Ölüsü dergâhta babasının yanına gö-

mülmüştür. Nakşibendî ve Hamzavî tarikatlerine kapılanmıştır. Türkçe ve Farsça şiirlerini toplıyan divanından başka *Yenabi-ül-hikem, Gülşen-i esrar, Künuz-ül-ârifîn fi esrar-it-tevhid, Şems-i rahşan, Sünuhat, Esrar-üt-tevhid, İlhamat-ı Rabbaniyye* adlı Farsça mesnevi yolunda manzum eserleri vardır.

ABDÜLKADİR-İ GEYLÂNÎ (1077-1166), Kaadirî tarikatının kurucusu. Peygamber'in torunu Hasan'ın neslinden geldiği söylenmektedir. Öğrenimini Bağdat'ta yapmış, önce Şafiî mezhebindeyken sonradan Hambelî mezhebine girmiş, vaizlığa başlamış, sofuluğiyle kendini tanıtmıştır. Sonradan bir köşeye çekilerek ibadetle uğraşmış, daha sonra çöllerde bir süre kendi kendine dolaştıktan sonra tekrar Bağdat'a dönmüş, vaizlarına yeniden başlamış, ünü büsbütün artmıştır. Bağnazlığı ve Hanbelî mezhebinde olmıyanlar aleyhindeki vaizları, Bağdat'ta birtakım kargaşalıklara sebebolmuştur. Bağdat'taki türbesi, bugün de kurduğu tarikate kapılananlar için kutsal bir ziyaret yeridir. Tarikatı, müslüman dünyasının her tarafına yayılmıştır. Bk. KAADİRİYE.

ABDÜLKADİR-İ MERAĞÎ (ölm. 1434-35), büyük Türk musiki bilgini. «Hoca Abdülkadir» diye anılır. «Abdülkadir-i Gûyende» saniyle de tanınmıştır. Azerbaycan'ın Merağa şehrinde doğmuş, Herat'ta vebadan ölmüştür. Babası Gıyasettin-i Gaybî, oğlunu hafızlığa çalıştırmış ve Kur'an'ı güzel okusun diye kendisi ona musiki öğretmiştir. Babasının ölümünden sonra Abdülkadir Tebriz'e giderek, orada bulunan İlhanlı Devleti'nin üçüncü hükümdarı Hüseyin bin Şeyh Üveys'in emri altına girmiş ve bunun ölümü üzerine yerine hükümdar olan Sultan Ahmet Celâyirî'ye kapılanmıştır. 1386 da Timur Azerbaycan'ı alınca, Sultan Ahmet Bağdat'a kaçtığından, Abdülkadir de onunla birlikte Bağdat'a gitmiştir. Aksak Timur, 1391 de Bağdat'ı alınca Sultan Ahmet, Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezit'e sığınmış, fakat Abdülkadir bu sefer onu takibetmiyerek Bağdat'ta kalmıştır. Timur Bağdat'ta bulduğu bilim ve sanat adamlarını ve onların arasında Abdülkadir'i Semerkand'e göndermiş, Abdülkadir Semerkand'de Timur'un üçüncü oğlu Miranşah'ın emri altına girmiştir. Bir aralık Timur, oğluna kızarak onun bütün nedimlerinin öldürülmesini emredince, Abdülkadir saklanıp kurtulmuş ve bir zaman sonra gizlendiği yerden çıkarak Timur tarafından affedilmiş ve ona kapılanmıştır. 1397 de Timur, Hindistan'a sefer edeceği sırada Abdülkadir kendisinin Semerkand'e gönderilmesini rica etmiştir. Timur da onu pek çok öğen bir nişanla yani, tavsiye mektubiyle Semerkand'e göndermiştir. 1398 martında yazılmış olan bu nişanın sureti Rauf Yekta'nın *Hoca Abdülkadir-i Merağî* adlı risalesinde vardır. 1405 te Timur ölünce Abdülkadir, Timur'un dördüncü oğlu Muin-üd-din Şahruh'un emrine girmis ve musikiye dair *Cami-ül-elhan* adlı kitabını (1415) ona sunmuştur. Abdülkadir'in Fatih devrinde İstanbul'a geldiği doğru değildir. Çünkü onun ölümü İstanbul'un fethinden 18 yıl önceye raslar. Ancak *Makasıd-ül-elhan* adlı eserini Sultan Murat II. adına yazdığına bakılırsa kendisinin o zaman Osmanlı başkenti olan Bursa'ya gelmiş olması muhtemeldir. Abdülkadir'in kuvvetli olduğu kadar çok yazan bir besteci olduğu, güfte dergilerinde onun adına yazılan eserlerin çokluğundan anlaşılmaktadır. Fakat bugün kendisinin olduğu söylenen *kâr* ve *nakış*ların hemen hepsi hakikatta ondan sonraki musikicilerden Abdülali ile Ayıntabî Mehmet Bey ve diğerlerinindir. Nuruosmaniye Kitaplığı'nda 3652 numaralı bir güfte dergisi Abdülkadir'in bestelediği manzumelerle dolu olduğu halde hiçbirinin bestesi bize kadar gelmemiştir. Abdülkadir eserlerini hep Farsça yazmıştır. Bilinen eserleri şunlardır: *Cami-ül-elhan, Makasıd-ül-elhan, Fevaid-i aşere, Şerhü kitab-il-edvar.* Hemen biribirine benzer bilgiler veren bu kitapların bazılarında, *Ebced* notasiyle yazılmış güfteli ufak tefek parçalar vardır. Abdülkadir kendi kitaplarında, *Kenz-ül-elhan* adlı bir eserinden sık sık bahsederek birtakım meselelere dair orada uzun açıklamalar yaptığını söylüyor ve bestelerinden bir kısmının notalarını da o esere eklediğini bildiriyor. Fakat şimdiye kadar gerek Türkiye kitaplıklarında, gerek diğer memleketlerin kitaplıklarında *Kenz-ül-elhan*'ın bir nüshasına raslanmamıştır. *Cami-ül-elhan* adlı kitabında kendi icadettiği Saz-ı- Kâsat adlı bir sazı tarif eder. Bu saz, içerisine başka başka miktarlarda su konulmuş birçok kâselerden meydana gelmiştir. Abdülkadir'in güzel sesli olduğu ve iyi ut çaldığı kendi ifadesinden anlaşılmaktadır. Doğu musikisinde, Farabî ve İbni Sina'dan sonra Hoca Abdülkadir, Üstad-ı Salis (üçüncü üstat) saniyle anılır.

Merağa'lı, musikinin ana öğesi olan «ses»i zamanımızın bir fizikçisi gibi incelemiştir. Eserlerinde sesin, nağmenin tarifleri, kulağa gelişleri, çeşitleri, tizlikleri, peslikleri gibi birçok akustik meseleleri kuvvetli bir görüşle anlatmıştır.

Kiesewetter'in *Die Musik der Araber nach Originalquellen* (Anakaynaklara göre Arap musikisi) [Leipzig 1842] adlı eserinde (S. 32-33) Abdülkadir'in, monokord'un bölümlenmesi teorisinin tercümesi bulunmaktadır. Büyük Alman fizikçisi H. v. Helmholtz, *Die Lehre von den Tonempfindungen* (Ses duyusu bilgisi) [6. basılış, Braunschweig, 1913], adlı kitabında Kiesewetter'in yukarda adı geçen eserine dayanarak Abdülkadir'in teorisini, doğru ses perdelerini ifade etmesi bakımından. güvenilir ve sıhhatli bir sistem olarak övmektedir. Helmholtz'e göre bu kurallar esas noktaları bakımından, daha önce yaşamış olan Farabî'nin (ölm. 950) lâvata (Farabî udu) sapının ses bakımından bölümlendirilmesi kurullarının aynıdır.

Marağa'lı Abdülkadir, bugün bildiğimiz yirmi dört eşit olmıyan ve tabiî dereceye ayrılmış Osmanlı-Türk musikisinden bahsetmekten çok, Farabî ve İbni Sina gibi Antik Yunan musikisinin nakilcisi ve şerhedicisi gibi görünmektedir.

Kullandığı musiki terimlerinin birçoğu, bugün de kullanılan uşak, neva, buselik gibi terimlerin aynı ise de, A., eskiliği ve kendi zamanında da kullanıldığı, Oruç Gazioğlu Bedr-i Dilşad'ın, tam nüshası Fahri Bilge'de bulunan *Muradname*'sinden ânlaşılan yirmi dört dereceli sistemden bahsetmemektedir.

Halbuki Oruç Gazioğlu Bedr-i Dilşad, Osmanlı padişahlarından Murat II. adına yazdığı *Muratname* adlı ansiklopedik bir eserinin musiki kısmında «düzen-i muhalif» adını verdiği yirmi dört dereceli gamdan bahsetmiş, hatta bunun bir şemasını çizmiş, fakat musiki dünyasının gizli bahislerinden olduğunu söyliyerek fazla açıklamalar yapmamıştır. Abdülkadir Merağî'nin de daha önce bu gizlilik geleneğine uyarak o bahse dokunmamış olduğu tahmin edilebilir. Nitekim Oruç Gazioğlu Bedr-i Dilşad'dan ne önce ne de sonra hiçbir yazarda bu bahse dair söz vardır.

ABDÜLKADİR-İ ŞEYHÎ EFENDİ, Müeyyedzade (1514 - 1594), Murat III. zamanı şeyhülislâmlarından. Tanınmış bir bilgin ailesinden Şeyh Abdülkerim Hacı Çelebi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuş, ünlü Ebussuud Efendi'den oku-

muştur. Müderrisliklerde, Şam, Mısır ve İstanbul kadılıklariyle Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunduktan sonra 1586 da Çivizade Mehmet Efendi'nin yerine şeyhülislâm olmuştur. Üç yıl kadar sonra, bir askerî ayaklanma sırasında işinden çıkarılmış ve emekliye ayrılmıştır. İstanbul'da ölmüş, Eyüp'te gömülmüştür.

ABDÜLKAHİR-İ CÜRCANÎ (ölm. 1078), Arap nahiv ve edebiyatının ünlü üstatlarından. İran'ın Cürcan şehrinde doğmuştur. Fıkıh ve kelâm da geniş bilgisi vardır. Arap dilinin kurallarını bilimsel bir şekilde düzenlemiş, *Esrar-ül-belâğa*, *Delâil-ül-i'caz* gibi eserleriyle, değerini göstermiştir. Adı geçen iki kitabından başka Arap gramer ve edebiyatına ait *el-Muğnî* (üç cilt), *el-Muktesit* (üç cilt), *el-Miftah* ve *el-Umde*, *Kitab-ül-cümel* adlı birtakım eserleri daha vardır.

ABDÜLKAYS, büyük bir Arap uruğu. Birçok kola ayrılmış olan bu uruğun ilk yurdu Tihame idi. Sonradan Bahreyn bölgesinde yerleşmişlerdir. Peygamber zamanında kısmen müslüman olmuşlarsa da, Peygamber öldükten sonra bunlar da Bahreyn'deki uruklarla birlikte ayaklanmışlardır. Birinci halıfe Ebu Bekir'in gönderdiği kuvvetler tarafından dağıtılmış ve itaat altına alınmışlardır.

ABDÜLKAYYUM-I NÂSIRÎ (1824 - 1902), Kazan Türkleri'nden tanınmış dilci ve folklorcu. Kazan ilinin yukarı Şardan köyünde doğmuş, Kazan'da ölmüştür. Önce medresede, sonra Kazan Üniversitesi'nde okuyup Rusça öğretmeni sıfatiyle çalışmış ve bu üniversitenin etnoğrafya kursuna üye seçilmiştir. Abdülkayyum'un 40 a yakın eseri vardır. *Kazan Kalenderi* adiyle çıkardığı yıllıklarda türlü konulara ait değerli yazıları bulunmaktadır. *Cevahir-ül-hikâyat* ve *Fevakih-ül-cülesa* adlı kitaplarında, birçok halk masalı, hikâye ve türküleri toplamıştır. Kazan Üniversitesi Arkeoloji Kurumu Dergisi'nde Kazan Türkleri folkloruna ait birçok örnekler yayımlamıştır. Rus Coğrafya Kurumu Dergisi'nde de *Kazan Tatarlarının Eski İnanışları ve Halk Tefeülleri* başlıklı bir etüt yazmıştır. Tarım, botanik, matematik, fizik, kimya gibi pozitif bilgilere ait de yazıları vardır. 3 ciltlik *Coğrafya-yi kebir* adlı bir eser de yazmıştır. Türkçe - Rusça ve Rusça - Türkçe lûgatlerden başka *Türkî Nahiv Kitabı*, *Enmuzeç* ve *Kavaid-i kitabet* adlı eserleri de vardır. Dilciliğe ait en önemli kitabı *Lehçe-i Tatarî* (2 cilt, 1895-96) adını taşır ki bu eser Türk Dil Kurumu tarafından Abdullah Taymas eliyle 1939 da Türkiye Türkçesi'ne çevrilmiştir.

ABDÜLKERİM, Muhammed ibni (doğ. 1882), Fas'ın bağımsızlığı için uğraşmakla tanılan Rif uruklarının başkanı. Melilla yöresinde Taferrit'te doğmuş, Madrid Üniversitesi'nde okumuştur. Bir aralık Melilla'da İspanyollar'ın memuru olarak çalışmış, Birinci Dünya Harbi'nde Alman ajanı olduğu bahanesiyle cezaevine konmuş, kaçarak Rif'teki Adjdır'da yerleşip birçok urukları etrafına toplamaya ve ayaklandırmaya muvaffak olmuştur. 1921 de Melilla üzerine yürümüş, 20 bin İspanyol askerini tutsak etmiş ve 1924 te İspanyollara karşı yine böyle bir zafer kazanmıştı. Abdülkerim'in bubaşarıları ve kendini Adjdır sultanı ilân etmesi, Fransızları kuşkulandırmış ve ona karşı büyük kuvvetler göndermelerine sebebolmuştur. Nihayet Mareşal Pétain ve Lyautey kuvvetleriyle İspanyol kuvvetleri birlik olunca ve para dağıtarak bazı Rif urukları elde edilince, Abdülkerim, 1926 mayısında Fransızlar'a teslim olmuş ve Réunion adasına sürülmüştür. Zeki ve bilgili bir adam olan Abdülkerim, Arap memleketlerinde hürriyet ve bağımsızlık kahramanı olarak tanınmıştır.

ABDÜLKERİM

ABDÜLKERİM EFENDİ (ölm. 1495), Bayezit II. zamanında şeyhülislâmlıkta bulunmuş din bilginlerinden. Murat II. in komutanlarından Mehmet Ağa'nın Rumeli harbinde tutsak ettiği üç çocuktan biridir ki, ötekiler Mevlâna Ayas adiyle tanınmış bir bilginle Fatih'in sadrazamlarından Mahmut Paşa'dır.

Abdülkerim, medreselerde okuyup müderris, İstanbul kadısı ve kazasker olmuş, 1488 de de müftülüğe, yani şeyhülislâmlığa geçirilmiştir. Yedi yıl kadar bu yerde bulunmuş ve Edirne'de ölmüştür. *Telvih* adlı esere yazdığı haşiyesiyle başka haşiyeleri ve Edirne'de bir okulu vardır.

ABDÜLKERİM NADİR PAŞA (1807 - 1883), Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda tanınmış komutanlarından. Doğu Rumeli'nin Zağra sancağındaki Çırpan kasabasında doğmuş, gençliğinde «Asakir-i Mansure» denen örgüte girip teğmen olduktan sonra, Harb Okulu'nun kuruluşu sıralarında Maçka kışlasındaki okul taburuna atanmıştır.

1835 te okumak için Viyana'ya gönderilmiş, orada 5 yıl kaldıktan sonra, albay rütbesiyle memlekete dönmüş ve çabucak yükselerek valilik, bahriye nazırlığı, serdar-ı ekremlik gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Kırım harbi başladığı sırada Anadolu ordusu komutanlığında gevşeklikle suçlandırılmışsa da, yine önemli işlerde kullanılmıştır.

Abdülâziz devrinin sonlarına doğru tekrar serdar-ı ekrem olmuş, Sırp ayaklanmasının yatıştırılmasında, hele Aleksinac'ın zaptında hizmeti görülmüştür.

ABDÜLKERİM NADIR Pş.

Abdülhamit II. nin ilk saltanat yılındaki Rus harbinde, Rumeli ordusu komutanı iken Rus ordusunu Silistre, Rusçuk, Şumnu, Varna bölgesine çekerek orada yenmek plânını gütmüş ise de, Ruslar'ın kolaylıkla Tuna'yı geçip Balkanlar'a yayılmaları, padişahı pek çok telâşa düşürdüğü için Ruslar'ın Tuna'yı geçmelerine engel olacak tedbirleri almadığı töhmetiyle, Abdülkerim Paşa serdar-ı ekremlikten çıkarılarak Serasker Redif Paşa ile birlikte divan-ı harbe verilmiştir.

Abdülhamit II. onu, Abdülâziz'in tahttan indirilmesiyle ilgili sanıyordu ve böyle harb içinde komutanlıktan alı-

narak mahkemeye verilmesinin belki de asıl sebebi bu idi. Abdülkerim Paşa mahkemeye verdiği cevaplarda İstanbul'daki askerî meclisin, yenilgiye sebebolan yanlış tedbirlerini de ortaya koyduğu için, bu muhakeme, sarayca kapatılarak Paşa sürgüne gönderilmiştir.

Dürüst ve mesleğinde değerli olmakla beraber bazı önemli zamanlarda gevşek kalmış olduğu ve askerlik hayatında ünü kadar başarı gösterememiş bulunduğu ileri sürülür. Önce Midilli'ye, sonra Rodos'a gönderilmişti. Son yıllarında umutsuzluk ve yoksulluk içinde yaşamış, Rodos'ta ölmüştür.

ABDÜLKERİM PAŞA, [Yahnikapan] (ölm. 1625), Osmanlı vezirlerinden. Bayezit Medresesi'nde iken imaret yemeklerine gösterdiği düşkünlük yüzünden «Yahnikapan» lâkabını almıştır. Bayezit Camisi'nde imamlık ve hatiplik etmiş, ünlü defterdar Ekmekçizade Ahmet Paşa'nın yardımiyle maliye işlerine girmiştir. Onun ölümünden sonra «şıkk-ı sâni defterdarı» ve Baki Paşa'nın yerine de, 1622 de başdefterdar olmuştur. Murat IV. ün tahta çıkmasından sonra mültezimlerden türlü şekilde çok para toplamıştı. 1625 te çıkan sipahi ayaklanmasında görevinden çıkarılarak hapsedildiği sırada, malını söyletmek için yaptıkları işkenceler yüzünden ölmüştür. Bayezit semtindeki Yahnikapan mahallesi onun lâkabını taşır.

ABDÜLKERİM-İ BUHARÎ (ölm. 1830), Buharalı bir tarihçi. Afganistan, Buhara, Hive, Hokant Tibet ve Kişmir çevresinin coğrafyası ile 1747 den kendi zamanına kadar olan tarihini yazmıştır. 1807 de bir elçilik heyeti ile İstanbul'a gelmiş ve ölünceye kadar orada kalmıştır. Eseri Ch. Schäfer tarafından yayımlanmıştır.

ABDÜLKERİM-İ CÎLÎ (1366 - 1408), Hint bilgin ve mutasavvıflarından. Kalküta'da doğmuş, sonra babasiyle Yemen'e gitmiştir. Yemen'in Zebid şehrinde Şeyh İsmail-i Ceberti'ye kapılanarak hayatını tasavvufa vermiştir. Birçok eserleri vardır. En önemlisi Mısır'da birkaç defa basılmış olan *el-İnsan-ül-kâmil fi marifet-il- evahisi ve'l-evail* adlı kitaptır. Ahlâkî ve tasavvufî bir esasa göre yazılmış olan bu kitaptan Abdülkerim'in vahdet-i vücut tarafçısı olduğu anlaşılmaktadır. Abdülkerim'in tasavvufa ait daha birtakım eserleri vardır. Bunlardan bazıları manzumdur.

ABDÜLKERİM-İ KİŞMİRÎ (ölm. 1784), Nadir Şah'ın adamlarından olan ve onunla birlikte Hint seferine giden bir şair. Nadir Şah devrinin olaylarını anlatan *Beyan-ı vâki* adlı bir tarih yazmıştır.

ABDÜLKERİM-İ MÜNŞÎ, XVIII. yüzıl ortalarında yaşamış Hintli bir tarihçi. Afgan hükümdarlarından Ahmet Şah Dürrânî ile ardalarının *Tarih-i Ahmet* adlı Farsça tarihini yazmıştır. Bundan başka *Muharebe-i Kâbil ve Kandehar* ve *Tühfet-ül-ahbab fi tarih-i Pecab* adlı tarihî eserleri de tanınmıştır.

ABDÜLLÂTİF, Melekoğlu (ölm. 1355), Türk mutasavvıfı ve dilcisi. Tire'de doğmuş, aynı kasabada ölmüştür. Tasavvufa ve fıkha dair 8 eserden başka, Kur'an'daki lûgatleri gösteren *Kanun-ı lûgat-i İlâhî* adlı manzum sözlüğü yazmıştır.

ABDÜLLÂTİF bin Yusuf-ül-Bağdadî (1162-1231), bir Arap bilgini. İbni Labbâd diye de anılır. Öğrenimini Bağdat'ta yapmış, Suriye ve Mısır'da bilimsel araştırmalarda bulunduktan sonra Anadolu'ya giderek Erzincan Beyi Mengücekoğullarından Alâettin Davut Şah'a kapılanmıştır. Fakat Alâettin Davut Şah'ın Selçuklu sultanı Keykubat ile savaşa girişmesi üzerine, 1228 de Bağdat'a dönmüş ve orada ölmüştür. Devrinde, derin bilgisiyle tanınmıştır.

ABDÜLLÂTİF EFENDİ (ölm. 1688), Türk yazarı ve dilcisi. İstanbul'da doğmuş, Mekke'de ölmüştür. Mevlevî tarikatındandı. Mevlâna'nın *Mesnevî*'sine *Letaif-i mânevî* adlı bir şerh ile lûgat biliminden de *Letaif-ül-lûga* adlı bir eser yazmıştır. İkisi de basılmamıştır.

ABDÜLMECİT (ölm. 1640), mutasavvıf ve dilci. Sıvas'ta doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. «Şeyhî» takma adiyle tanınan A., bilginlerden Muharrem Efendi'nin oğludur. Mehmet III. tarafından İstanbul'a çağrılan Abdülmecit, Kadızadeler'le tartışmalara giren tanınmış tarikatçıların başı sayılır. Hepsi de yazma olan 20 kadar eseri vardır. Çoğu dine ve tasavvufa dair olan bu eserleri arasında dilciliğe ait *Meyadin-ül-Fürsan* adlı 128 sayfalık Farsça-Türkçe gramerini, 1612 de Ahmet I. e sunmuştur. Yazarın el yazısiyle olan nüshası İstanbul'da Nuruosmaniye Kitaplığı'ndadır.

ABDÜLMECİT (1823 - 1861), Osmanlı padişahlarının otuz birincisi. Mahmut II. nin Bezmiâlem Sultan'dan doğma oğludur. Babasının ölmesi üzerine on altı yaşındayken 8 temmuz 1839 da Osmanlı tahtına geçtiği sırada devlet türlü tehlikeler içinde bulunuyordu. Mahmut II.-nin son zamanlarında Osmanlı orduları Mısır valisi Mehmet Ali Paşa kuvvetlerine üst üste yenilmiş ve imparatorluğun varlığı, Avrupa devletlerinin birbirine rakîbolmasından doğan yardımlara bağlı kalmıştı. Genç padişah, sadrazamlığa getirdiği Husrev Paşa'nın sadaretine ait fermanda, Mehmet Ali Paşa'yı, yaptıklarını unutarak affettiğini söylemek suretiyle Mısır meselesini yatıştırmak isteğini göstermişti. Halbuki Nizip bozgununun haberi, padişah oluşundan dört gün sonra İstanbul'a gelmiş ve Kaptanıderya Ahmet Fevzi Paşa, rakîbi olan Husrev Paşa'nın kininden korkarak, Mısır'a kaçımış ve donanmayı Mehmet Ali'ye teslim etmişti. Devletin ordusuz ve donanmasız kaldığı, Babıâli'nin, yeni bir kararla harekete geçebilmek için yabancı devlet elçileriyle tercümanlarının ağızlarına baktığı sırada, Londra elçiliğinde bulunan Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın, padişahı kutlamak üzere İstanbul'a dönerek kendisini Tanzimat fermanının ilânına razı etmesi, Abdülmecit'in ilk saltanat yıllarında imparatorluğa biraz nefes aldıran devrin açılmasına sebebolmuştur. 3 kasım 1839 da A. başta olduğu halde nazırlar, bilginler ve yabancı elçilerle kalabalık bir halk yığını önünde, Gülhane Meydanı'ndaki köşkte Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan bu hatt-ı hümayun, milliyet prensibini kapsamamak ve ancak siyasî durumun baskısından doğan bir eser olmakla beraber, keyfe göre yönetime son

ABDÜLMECİT

vermek ve kişinin güvenini ve haklarını korumak gibi vaitleri taşıdığı için, Avrupa'da Osmanlı Devleti lehine bir anlayış uyandırmış, Mısır meselesinin de hallini kolaylaştırmıştır. Mehmet Ali'yi tutan Fransa, görüşme dışı bırakılarak İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya arasında yapılan Londra'da bir sözleşme yapılmıştı. Bu sözleşme (15 temmuz 1840) gereğince, Mehmet Ali, baskı altında tutularak kendisine veraset suretiyle yalnız Mısır bırakılmış ve Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne yılda 80 000 kese akçe vermesi şartiyle mesele halledilmişti. Bundan sonra Fransa'nın da katılmasiyle yine Londra'da imzalanan Boğazlar Antlaşması gereğince de (1841) Boğazlar üzerinde Osmanlı eğemenliği tanınmış ve oradan yabancı harb gemilerinin geçmemesi esası kabul edilerek Hunkâr İskelesi Antlaşması hükümsüz bırakılmıştır.

Avusturya'ya karşı 1848 de ayaklanan, fakat Rus kuvvetlerinin yardımiyle yenilen Macar ihtilâlcilerinin bir kısmı Osmanlı topraklarına sığınmışlardı. Sığınanların teslimi için Avusturya ile Rusya Babıâli'yi sıkıştırdıkları halde, Reşit Paşa'nın dayatmasiyle Macar ihtilâlcileri teslim edilmemişlerdir. Abdülmecit devrinin kayda değer olaylarından biri olan bu direnme, İngiltere ve Fransa'da Osmanlı Devleti lehine pek iyi bir etki yaptığı gibi, Macarlar arasında Türkler'e karşı ırktaşlık sevgisinin kuvvetle uyanmasına da sebebolmuştur. Biraz sonra Macar ihtilâlinin yankılariyle ve Rusya'nın da teşvikiyle Eflâk ve Buğdan'da Osmanlı İmparatorluğu aleyhine ayaklanmalar olmuştur. Bu ayaklanmayı bastırmak üzere serdar-ı ekrem Ömer Paşa kuvvetleri harekete geçince Ruslar da Buğdan'a girmişlerdir. Fakat zamanın şartlarını harb açmaya elverişli görmiyen Ruslar, daha ileri gidememişler ve Babıâli ile 1849 da Balta limanı sözleşmesini imzalamışlardır. Bu sözleşme, Eflâk ile Buğdan'da Osmanlı Devletiyle Rusya'ya ortak bir işgal hakkı veriyordu. Abdülmecit devrinin en önemli olayları arasında Kırım savaşiyle ondan sonra yapılan Paris Antlaşması'nı kaydetmek gerektir. Kudüs ve yöresinde hıristiyanlarca kutsal sayılan ve katoliklerle ortodokslar arasında bir türlü paylaşılamıyan imtiyazlar meselesi tekrar canlanmış, o sırada henüz Fransız Cumhurbaşkanı bulunan Louis-Napoléon, katoliklere hoş görünmek için bazı isteklerde bulunduğu gibi Osmanlı uyruğundaki ortodoksların koruyucusu kesilen Rusya da bu işe karışmıştır. Geniş yetki ile İstanbul'a gönderilen Rus elçisi Prens Mençikov'un istedikleri reddolunduğundan Rusya, Eflâk ve Buğdan'ı işgale kalkışmış, Babıâli de Rusya'ya harb ilân etmiştir (1853). Serdar-ı ekrem Ömer Paşa'nın Tuna cephesinde harekete geçmesiyle başlıyan harb, Ruslar'ın Silistre kuşatmasında yenilmeleriyle devam ederken, Sinop limanındaki Osmanlı donanmasını Ruslar'ın birdenbire basarak yakması üzerine, İngiltere ile Fransa da Osmanlı Devleletiyle savunma ve saldırma birliğine dayanan bir bağlaşma antlaşması imzalıyarak (12 mart 1854) harbe girmişlerdir (27 mart 1854). Daha sonra Piemonte Kırallığı da Rusya aleyhine savaşa katılmıştır. Bağlaşıklar bir yıla yakın kuşattıkları Sivastopul'u aldıkları sırada Ruslar da Anadolu'da Kars'ı ele geçirmişlerdi. Harb sırasında Avusturya'nın katılmasiyle yapılan görüşmeler sonunda, kararlaştırılan barış şartlarının esası Ruslar'a kabul ettirilmiştir. Viyana'da barışın başlangıcı hazırlandıktan sonra Paris Kongresi toplanmıştır. Avrupa büyük devletleri delegelerinin bulunduğu bu genel kongrede hazırlanan antlaşma, 30 mart 1856 da imzalanmıştır. Paris antlaşmasına göre Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü ile işlerine yabancı devletlerin karışamıyacağı esasları kabul olunmuş, Boğazlar, yabancı harb gemilerine kapalı kalmakla beraber Karadeniz, ticarete açılmıştı. Karadeniz'de Osmanlı ve Rus devletlerinin harb gemisi ile tersane bulundurmamaları, Rusya'nın, Besarabya'nın bir parçasiyle, bir Avrupa komisyonu gözcülüğüne verilecek olan Tuna ağızlarını Buğdan'a terketmesi, nihayet Sırbistan ile Eflâk ve Buğdan üzerindeki Rus himayesinin kaldırılması kararlaştırılmıştı.

Paris Kongresi'nden biraz evvel Abdülmecit, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu tamamlıyan ve sağlamlaştıran bir ıslahat fermanı yayımlamıştır (18 şubat 1856). Bu fermanla hıristiyan uyrukların kişi ve mal güvenliği ile onların mezhep ve öğretim hürriyetleri sağlamlaştırılıyordu. Bu fermanda bütün uyrukların eşitliği kabul edildiği gibi Türk ve Müslüman olmıyanların da devlet ve askerlik hizmetlerine girebilecekleri bildiriliyordu.

Abdülmecit tahta çıktıktan sonra siyasî güçlüklerden fırsat buldukça, ıslahata ve hususiyle öğretim ve eğitim işlerini düzenlemek için teşebbüslere girişmiştir. 1838 de Sultanahmet Camisi içinde «Mekteb-i Maarif i Adliye» adiyle Mahmut II. devrinde açılan okuldan başka İstanbul'un beş yerinde ve 1852 de de 25 il merkezinde rüştiyeler açılmıştır. Rüştiyelerin üstünde olmak üzere Bezmiâlem Valde Sultan'ın yaptırdığı şimdiki İstanbul Kız Lisesi'nde «Darülmaarif» adiyle lise derecesinde bir okul kurulmuştur (1849). Abdülmecit hemen bütün okulların açılmalarında, imtihanlarda, diploma dağıtılmasında, cami derslerinde, icazet verilmesi gibi törenlerde hazır bulunur ve öğretmenlerle öğrencileri teşvik ederdi.

1845 te Ayasofya karşısındaki arsada büyük bir Darülfünun (Üniversite) yapılmasına başlanmış ve açılacak Darülfunun'un öğretmenlerini yetiştirmek üzere Avrupa'ya öğrenci gönderildiği gibi kitaplarını hazırlamak üzere Encümen-i Daniş(Bilim Akademisi)kurulmuştur. Encümen-i Dâniş, «Darülmaarif» denen okulda, Padişah'la birlikte zamanın bütün devlet adamları ve tanınmış bilginler hazır oldukları halde Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın söyleviyle açılmıştı (1851). Paris'te okumakta olan gerek sivil, gerek asker Türk öğrencileri için «Mekteb-i Osmanî» adiyle ayrıca bir okul daha kurulmuştu (1860). Yine bu zamanlarda Harb Okulu için Fransa'dan öğretmenler getirilmiştir. 1848 de İlk Öğretmen Okulu ve 1859 da orta derecede olmak üzere Mülkiye Okulu kurulmuştur. İzmir Kâğıt Fabrikası da 1847 de çalışmaya başlamış ve üzerinde «eser-i cedit» damgası bulunan kâğıtları çıkarmıştır.

1846 da Mehmet Ali Paşa İstanbul'a gelerek Abdülmecit tarafından kabul edilmiş ve bir ay kadar Feriye Sarayı'nda misafir edilmiştir. Eski valinin, padişahını bu ziyareti Hariciye Nazırı Reşit Paşa'nın başarılarından sayılır ki, Paşa'nın sadrazamlığının da bu hizmetine karşılık olduğu söylenir.

Paris Antlaşması'ndan sonra Adliye ve Maarif nazırlıkları kurulmuş, yeni kanunlar yapılmış, Avrupa ile ticarî ve malî bağıntılar artmıştı. Avrupa'dan alınan ödünç paraların bir kısmiyle faydalı eserler meydana getirilmişse de, birçoğu da saraylar ve köşkler yapılmasına harcanmıştır. Yenibahçe'deki Guraba Hastanesi'yle Haseki Kadın Hastanesi bu zamanların eserlerindendir. Hırka-i Şerif'te ve Ortaköy'de yapılan ikişer minareli camilerle Yahya Efendi yöresinde ve Teşvikiye'de meydana getirilen birer minareli cami, Harb ve Deniz okulları, Mecidiye adını taşıyan kışlalar, Dolmabahçe Sarayı gibi İstanbul'un başlıca yapıları da Abdülmecit zamanının eserlerindendir.

1860 da Suriye'de Dürzîler ile Marunîler arasında çıkan çarpışmaya Fransızlar karışmış ve bu kargaşalığı Fuat Paşa'nın şiddeti yatıştırmıştır. Eflâk ve Buğdan'la Karadağ'da da bazı ayaklanmalar olmuştu. Kürdistan'da çıkan ayaklanmanın bastırılmasına hizmet edenlere mahsus yeni bir nişan yaptırılmıştır.

Abdülmecit'in, ölümünden biraz önce, daha çok malî buhranların etkisiyle tahttan indirilmesi için gizli bir teşebbüs yapılması (Kuleli vakası), bu padişaha karşı ilk zamanlarda duyulan sevginin azaldığını gösterir. Abdülmecit 25 haziran 1861 de, henüz otuz sekiz yaşında olduğu halde içkiye ve kadına fazla düşkünlüğü yüzünden tutulduğu veremden ölmüş ve Sultan Selim Türbesi'ne gömülmüştür.

Abdülmecit uzunca boylu ve zayıftı. Nazik, yumuşak ve zeki fakat gevşek iradeli bir hükümdardı. Islahatın samimî taraflısı olmakla beraber bunları kendi başına ilerletecek kudrette değildi. Fakat zamanında Mustafa Reşit Âli ve Fuat paşalar gibi değerli devlet adamlarının bulunması talihini ve onları iş başına getirmesi de anlayışını gösterdiği gibi, 22 yıl kadar süren saltanatı sırasında sadrazamlığa getirdiği on vezir arasında 22 defa değişiklik yapması da kararsızlığını belirtir. Bunlardan Mustafa Reşit Paşa altı, Alî ve Mehmet Emin Rauf paşalarla son sadrazamı olan Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa üçer defa, Mustafa Nailî Paşa da iki defa değiştirilmiştir.

Bazı kusurlu ve zayıf tarafları olduğu halde, uyanık ve hamiyetli devlet adamlarını kullanmak hususundaki yeteneği ile Abdülmecit'in saltanatı XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin oldukça itibarlı bir devrini teşkil eder. Ölümünden sonra küçük kardeşi Abdülâziz tahta çıkmıştır. Abdülmecit'in oğullarından dördü, yani Murat V., Abdülhamit II., Mehmet Reşat ve Mehmet Vahdettin birbirinden sonra tahta çıkmışlar ve Osmanlı Devleti'nin en son hükümdarları olarak sırasiyle padişahlık etmişlerdir.

ABDÜLMECİT (1868-1944), Osmanlı Devleti'nin son veliahdı ve son halife. İstanbul'da doğmuştur. Babası Sultan Abdülâziz, annesi de Hayranıdil kadındır.

Abdülmecit, babasının ölümünden sonra, 33 yıl süren Abdülhamit devrinde sıkı bir kontrol altında yaşamıştır. Düzgün ve tam bir öğrenimi olmamakla beraber öteki şehzadelere nispetle daha aydın ve ressamlığa hevesli olarak tanınmıştı. 1918 de Mehmet V. in ölümiyle veliaht Vahdettin'in Mehmet VI. adiyle tahta geçmesi üzerine Abdülmecit veliaht olmuştu. Millî Mücadele yılları sırasında Mehmet VI. gibi İstiklâl Savaşı'na karşı durmamakla beraber açık bir tarafçılık da göstermemiş, fakat oğlunu Vahdettin'e damat yapmak suretiyle Padişah'a yakınlaşmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin 1 kasım 1922 de saltanatın kaldırılmasına karar vermesi üzerine veliahdlık sıfatını kaybetmiş ve Vahdettin'in, on yedi gün sonra yabancı bir devlete sığınarak İstanbul'dan kaçması üzerine, Büyük Millet Meclisi'nce 18 kasım 1922 de halife seçilmiştir.

ABDÜLMECİT

Abdülmecit halife sıfatını taşıdığı zamanlarda Halife-i Müslimîn sanını az bulmuş, imzalarında Hâdim-ül-haremeyn sıfatını da kullanmaya, hele cuma selâmlıklarında Fatih Sultan Mehmet gibi kaftan giyip sarık sarmaya kalkışmış, bu halleriyle ilerde siyasî bazı dâvalara dahi kalkışabileceğinin kanıtlarını vermişti. Fakat böyle hareket etmiş olmasa da, safha safha gelişen devrim ihtiyaç ve hamleleri arasında artık Türkiye'de Halifeliğin devam edemiyeceği tabiîydi. İslâmlıkta dinî derece olmadığı için Halifeliğin Papalığa benziyen önemli bir özlüğü yoktu. Hele zamanımızda siyasî hiçbir özlüğü kalmadığı, 1914-18 harbinde Osmanlı padişahı halife sıfatiyle «cihat» ilân ederek müslümanları ödeve çağırmışken, İslâm dünyasında ilgi gösterilmek şöyle dursun, müslümanların düşman safında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı harb etmekte tereddüt dahi etmemiş olmalariyle açıkça anlaşılmış ve artık işlemez bir hale gelen Halifeliğin muhafazasına sebep ve lüzum kalmamıştı. Hususiyle Cumhuriyet rejimiyle ve biraz sonra ilân edilecek olan lâyiklik prensipleriyle uzlaştırılmasına da imkân yoktu. Millî Mücadele zaferinin henüz pek yeni ve saltanatın kaldırılması gibi önemli bir siyasî devrimin çok taze bulunduğu sıralarda, Halifeliğin kısa bir zaman için muhafazasını ancak bir devrim aşaması olarak kabul etmek lâzımdır. Nitekim Cumhuriyetin ilânından dört ay sonra, 3 mart 1924 te Büyük Millet Meclisi, Halifeliğin de kaldırılmasına, Osmanlı hanedanının Türkiye sınırları dışına çıkarılmasına karar vermiş ve karar, hemen yerine getirilmiştir. Bundan sonraki hayatını Avrupa'da geçiren A. Paris'te ölmüştür.

ABDÜLMECİT, Ferişteoğlu (XIV. yüzyıl), Türk mutasavvıfı ve dilcisi. Tire'li Melekoğlu Abdüllâtif (b. bk.) in kardeşi ve *Ferişteoğlu Lûgati* veya *Kanun-ı lûgat-i İlâhî* adiyle tanınan sözlüğün yazarıdır. 28 bab üzerine düzenlenmiş olan bu 80 sayfalık sözlük, Kur'an'dan seçilmiş 2300 kelimeyi açıklar. Yazmalarından üç nüsha İstanbul Üniversitesi kitaplığındadır.

ABDÜLMELİK bin Abdülâziz (1061-1065), Valencia'da hüküm süren Beni Âmir soyunun ikinci hükümdarı. Castilla ve León kıralı ile arası açıktı. Kayınbabası Tuleytule meliki Yahya el-Me'mun, 1065 te Valencia'yı almış ve kendisini tutsak etmiştir.

ABDÜLMELİK bin Mervan (646-705), Emevî halifelerinin beşincisi. Halife Mervan'ın oğlu ve ana tarafından Muaviye'nin torunudur. Medine'de doğmuş, on altı yaşındayken Muaviye tarafından Medine Divanı başkanlığına atanmıştır. Medineliler'in Halife Yezit'e karşı 682 de ayaklanarak ve Emevîler'i Medine'den kovmaları üzerine babasiyle birlikte Medine'den çıkmak zorunda kalmış, yolda Müslim bin Ukbe'nin ordusuna raslıyarak onunla birlikte geri dönmüş, Medineliler'in yenilmeleriyle sona eren Harre savaşında bulunmuştur. Babasının öldürülmesinden sonra Abdülmelik, 685 te Halifeliğe geçmiştir. İlk zamanlarda yalnız Şam ile Mısır'a eğemen olabilen ve Mekke'de kendisini halife ilân etmiş olan Abdullah bin Zübeyr ile, batıda ve kuzeyde Bizanslılar'la ve türlü eyaletlerde çıkan ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Haccac'ın komutasında Mekke'ye gönderdiği ordu,

692 de Mekke'yi alarak Abdullah bin Zübeyr'i öldürmüş ve bu suretle Abdülmelik Halifeliğe geçtiğinin onuncu yılında, bütün islâm ülkesini kendi eğemenliği altında birleştirmeye muvaffak olmuştur. Fakat bundan sonra Halifelikte geçen ikinci on yılda memleket içinde birçok ayaklanmaları bastırmak, memleket dışında da bir taraftan Bizanslılar'la, öte taraftan Afrika'daki Berberîler'le mücadele etmek zorunda kalmış ve zamanında islâm ülkeleri, doğuda Hindistan'a, batıda Endülüs'e kadar genişlemiştir. Bütün bu mücadeleli hayat içinde Abdülmelik, devletin düzenine ve yönetimine ait işlerle de uğraşabilmiştir. Bu arada bütün devlet hizmetleri müslüman olanlara verilmiş, o zamana kadar birçok ülkelerde Rum, Kıbıt, Süryan ve Fars dilleri resmî dil olarak kullanıldığı halde, Abdülmelik imparatorluğun her tarafında Arapça'yı resmî dil yapmıştır. Memlekette İran ve Bizans paraları geçerken yine onun zamanında, üstünde Arapça yazı bulunan paralar bastırılmıştır. Posta işlerinin düzenlenmesi de onun zamanında başarılan işlerdendir. Gerek harblerdeki başarısında, gerek ıslahat işlerinde Abdülmelik'in en kuvvetli yardımcıları, yirmi yıl Irak valiliğini yönetmiş olan zalim, fakat kudretli komutan Haccac ile Haricîler ayaklanmasını boğan Mühelleb'dir. Abdülmelik'in zulüm ve gaddarlık sayılabilecek bazı hareketleri varsa da, bunlar hakkında hüküm verebilmek için zamanındaki güçlükleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Hükümdarlık yeteneği bakımından Emevî halifelerinden hiçbirinin onun derecesine ulaşamamış olduğu söylenir. Fıkıhta bilgisi ve şairliği de vardır. On bir oğlu olmuş ve bunlardan dördü, yani Velit, Süleyman, Yezit II. ve Hişam Halifeliğe geçmişlerdir.

ABDÜLMUTTALİP bin Hâşim, Peygamber Muhammed'in büyük babası. Söylentiye göre Hâşim, bir aralık ticaret yolu üzerinde bulunan Medine'de evlenmiş ve bu birleşmeden Abdülmuttalip doğmuştur. Çocuk orada büyüdükten ve babası Hâşim öldükten sonra, böyle bir çocuğun varlığını haber alan Hâşim'in kardeşi Muttalip, onu Medine'den Mekke'ye getirmiş ve çocuğa amcasına nispetle Abdülmuttalip adı verilmiştir. Peygamber'i büyütmüş olması, bunun hayatının en önemli olayıdır. Bir de doldurulmuş olan Zemzem kuyusunu tekrar kazdığı ve bu suretle hacılara su vermek imtiyazını kazandığı söylenmektedir.

ABDÜLMUTTALİP EFENDİ, Şerif (ölm. 1883), Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında birkaç defa Mekke Emîrliği'nde bulunmuş şeriflerden ve Zevi Zeyd soyunun son Mekke emîri. Şerif, Galip bin Sa'd'in oğlu olup basasiyle İstanbul'da iken ilk defa 1831 de Emîrliğe atanmışsa da, eski şerif Mehmet'in yerinde bırakılması üzerine makamına gidememişti. 1850 de ikinci defa emîr olmuş, fakat beş yıl sonra işinden çıkarıldığı için geri dönerek Selânik ve İstanbul'da yaşamıştır. 1879 da üçüncü defa emîr olmuşsa da üç yıl sonra tekrar işinden çıkarılıp yerine Şerif Avnürrefik Paşa geçirilmiştir. Emîr bulduğu sıralarda kendine rakîp olan Abâdile ailesiyle ve Osmanlı valileriyle çok uğraşmıştır. Mithat Paşa ile arkadaşlarının Taif'te boğulmaları, onun son emîrliği zamanına raslar.

ABDÜLMÜMİN (1094 - 1163), Muvahhidîn soyunun kurucusu. Tlemcen'de doğmuş, öğrenimini köyünde ve Tlemcen'de yapmıştır. Muvahhidîn Devleti'nin temelini atan Mehdî Muhammed İbni Tumert, zekâsını ve ahlâkını beğendiği Abdülmümin'i kendisine şakirt yapmış ve ondan devamlı sadakat görmüştür. Bundan dolayı Mehdî «züht ve takva» ya çekildiği zaman, bütün Muvahhidîn'in yönetimini ve Murabıtlar ile uğraşmayı ona bırakmıştır.

İlk zamandan başlıyarak Emîrülmüminîn sanını alan Abdülmümin, Muvahhidîn ordusu başkomutanı idi. Ölümünden birkaç yıl evvel Mehdî tarafından arda yapılmışsa da bu karar, Muvahhidînler'e ancak iki yıl sonra bildirilmiştir. Bundan sonra Abdülmümin yıllarca Mehdî zamanındaki siyasete sadık kalmıştır. Fakat zamanı geldiğini anlayınca Murabıtlar'a saldırmış, önce Fas'ın güney eyaletlerini, sonra da Merakeş'i almıştır. Bu sırada Murabıtlar hükümdarı Taşfin'in ölmesinden dolayı Tlemcen ve Oran alınarak, Murabıt tahtına geçmiş olan İshak bin Ali öldürülmüştür. Bu zaman içinde Endülüs müslümanları, Murabıtlar'a, karşı ayaklanmışlardır. Ayaklama hareketinin başında bulunanların isteği üzerine Abdülmümin oraya bir ordu göndermiş ve büyük gayretler harcıyarak eğemenliğini kurabilmiştir. Mağrip ve İspanya'da eğemenliğini kurduktan sonra İfrikiyye'ye karşı harekete geçerek Becaye ile Kal'a-yi beni Hammad'ı almıştır. Abdülmümin, oğlu Muhammed'i kendisine arda olarak seçmişse de onun hastalanması üzerine öteki oğlu Seyit Ebu Yakup'u Muvahhidîn tahtına arda göstermiş ve birkaç hafta sonra ölmüştür. Kuvvetli bir devlet adamı olan Abdülmümin, birçok şehir kurmuş ve onartmış, donanmasının barınması için birçok liman yaptırmıştır. Magrip'te vergiler, ancak onun zamanında düzene girmiştir.

ABDÜLVA'D, Orta Mağrip hükümdarlarının atalarından birinin adı. Abdülvâdoğulları (beni Abd-ül-Va'd)soyu, adını A. dan almıştır. Bk. ABDÜLVA'DÎLER.

ABDÜLVA'DÎLER, (beni Abd-ül-Va'd), İslâmdan önce Mağrib'e yerleşmiş Berberîler'den. Abdülva'd adı, önce Zanata (Zénètes) Berberî uruğunun bir koluna, sonraları ise bu büyük uruğun on iki koluna verilmiştir. Orta Mağrip'te Tlemcen'i hükümet merkezi yaparak, 1239-1554 e kadar hüküm süren soy, beni Abd-ül-Va'd'dandır. Bu soya bazı kere Zeyyanîler (beni Zeyyan) veya Yamerasanîler de derler.

Tlemcen, bunların devrinde, öğünülecek mimarî eserleri, okul ve kitaplıklariyle önemli bir şehir haline gelmişti.

ABDÜLVÂHİT ALİ TEMİMÎ, Merakeşlioğlu (doğ. 1188), Arap tarihçisi. Fas'ta doğmuştur. Öğrenimini ana yurdunda bitirdikten sonra islâm memleketlerinde dolaşmış. büyük bilginlerden Ebu Bekir oğlu Zühür (Avenzoar) ve filozof İbni Tufeyl'in oğlu ile tanışmıştır. 1208 - 1209 tarihinde İspanya'ya gitmiş ve Muvahhidîn hanedanına kapılanmıştı. 1224 tarihinde bu hanedanın tarihini içine alan *el-Mucib fi telhisi ahbar-il-Mağrib* adlı eserini yazmıştır. Bu eserde Muvahhidîn Hanedanının tarihine dair kendi gözlemlerine dayanan değerli bilgi vermiştir. Eserin, İspanya'nın ele geçirilmesinden Muvahhidîn devrine kadar devam eden ilk kısmı, tarihçi Hümeydî'nin kaybolduğu sanılan eseri esas tutularak yazılmıştır. Bu eser, Kahire ve Şam'da basıldığı gibi İngilizce ile Fransızca'ya yapılmış tercümeleri de, Leyden'de ve Cezayir'de basılmıştır. Abdülvâhit'in âkıbeti hakkında bilgi yoktur.

ABDÜLVEHAP EFNDİ, Yâsincizade(1758-1834), Mahmut II. zamanı şeyhülislâmlarından. Ayasofya Camisi'nde Yasin suresi okuyan Mustafa Efendi'nin torunu olduğu için Yâsincizade'likle tanınmıştır. Babası medrese bilginlerinden Osman Efendi'dir.

Abdülvehap Efendi, Enderun'dan yetişmiş ve Gelenbevî İsmail Efendi'den icazet aldıktan sonra müderrislikte,

sonra kadılıklarda bulunmuş, 1811 de İran'a geçici elçi olarak gönderilmiştir. Dönüşünde Mekke ve İstanbul kadılığı pâyeleriyle Anadolu kazaskerliğini aldıktan sonra «nakîbüleşraf» olmuş ve 1821 de Halil Efendi'nin yerine Şeyhülislâmlığa geçirilmiştir. İki yıl kadar sonra Halet Efendi'nin etkisiyle görevinden çıkarılarak, 1828 de Kadızade Tahir Efendi'nin yerine ikinci defa şeyhülislâm olmuş, bu defa da o makamda beş yıla yakın kalmış ve yaşlılığı dolayısiyle görevinden çıkarıldıktan bir yıl kadar sonra ölmüştür. Cenazesinde Padişah Mahmut II. nin bulunması, zamanındaki önemini gösterir. Yenilikleri ve ıslahatı iyi karşılamış olmakla tanılır. Değerli bir bilgindir. Kelâm ve hadîs bilimlerine ait bazı eserleri vardır.

ABDÜLVEHHAP, Rüstemoğulları'ndan (ölm.824), Cezayir'de Tahert şehrinde, 755-909 yılları arasında hüküm süren İbaziye'den Rüstemoğulları'nın ikinci imamı. Hâdiselerle dolu bir hayat süren Abdülvehhap, öngörülü, azimli ve teşebbüs sahibi bir adamdı. Babası zamanında ticaret işlerine girişmiş, önemli başarılar göstermişti. İmamlığa geçtiği zaman, babasının kurduğu Tahert, ticaret için gelen türlü inançlara bağlı insanlardan başka, Berber urukları başkanlarından bazılarının da yerleşmeleri ile, Kuzey Afrika'nın çok nüfuslu büyük bir ticaret merkezi olmuştur. Buraya yerleşmiş olan halktan bir kısmı, İbaziyeler'e muhalif oldukla rından aralarında Nükkâr yani inkâr edenler adiyle bir parti kurarak, Abdülvehhap'ın imamlığını tanımadıklarını ilân etmişlerdir. İmamın yaptıklarını kontrol etmek üzere şehrin ileri gelenlerinden bir meclis kurulmasını istemişlerdir. Abdülvehhap kendisini tanımıyanları kuvvet kullanarak dağıtmakla beraber köklerini kurutamamıştır. Geri kalanlar Abdülvehhap'ı öldürmek için gizli teşebbüslere girişmişlerdir. Abdülvehhap kendisini ölümden kurtarmışsa da oğlunun suikasta kurban gitmesine engel olamamıştır. Fakat bundan sonra Tahert'teki muhaliflerini tamamiyle dağıttığı gibi Berber uruklarının ayaklanmalarnı da bastırmıştır. Cezayir'de güveni sağladıktan sonra Cebel-i Dammar'a çekilmiştir. Burada iken Havara ve Nefuse urukları tarafından alınan Trablus'un, Ağlebîler'den İbrahim I. in oğlu Ebu-l-Abbas Abdullah tarafından istilâ edildiğini öğrenmiştir. Çekildiği Cebel-i Dammar'dan Trablus'a giderek şehri sarmış (811), fakat bu sırada Ağleboğlu İbrahim ölmüş olduğundan, Ebu-l-Abbas Abdullah Tunus'a dönerek babasının yerine geçmek için Abdülvehhap'la anlaşmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmaya göre Trablus ile kıyı bölge Abbasîler'e bırakılıyor, iç taraflar da Abdülvehhap'ın hükmü altına giriyordu. Bu başarılar Abdülvehap'a Kuzey Afrika'da geniş topraklar kazandırmış, hayatının geri kalan yıllarının Tahert'te kuvvetli bir hükümdar gibi geçmesini sağlamıştır.

ABDÜRRAHİM, Künhî (1831-1869), Türk bestecilerinden. Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Ebu Bekir Dede'nin oğludur. Bir süre dergâhın *Kudümzen* (kudüm çalan) başılığında bulunmuş, 1829 da aynı mevlevihanenin şeyhliğine atanmıştır. *Anberefşan* adiyle hicaz makamında bestelediği bir mevlevî âyininden başka eseri kalmamıştır. «Künhî» takma adiyle bazı şiirler de yazmıştır.

ABDÜRRAHİM EFENDİ (ölm. 1656), Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesine ve öldürülmesine fetva vermekle tanılan şeyhülislâm. Adana'lıdır. Memleketinde ve İstanbul'da okuyup müderris, sonra kadı olmuş, İstanbul kadılığında, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunmuş ve 1647 de şeyhülislâm olmuştur. A. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinde ocak ağalariyle birlik olarak istenen fetvaları vermesi yüzünden yerini sağlamlaştırmışsa da, yeniçeri ağalığından veziriâzam olan Kara Murat Paşa tarafından sevnilmediği ve sultan İbrahim'in öldürülmesine fetva verdiği için sarayın güvensizliğine ve oğlu Galata kadısı Mehmet Efendi'nin şımarık hareketleri yüzünden de halkın nefretine uğramış ve işinden çıkarılarak Hicaz'a gitmesine izin verilmiştir. Hicaz'dan dönüşte Kudüs kadılığına ve ağaların etkisiyle Üsküdar kadılığına getirilmişse de, ağalar saltanatının yıkılması üzerine, kadılıkla Belgrat'a gönderilmiş ve orada ölmüştür.

Bilgili, doğru, fakat katı bir sofu olarak tanılır. Molla Fenarî'nin *Ün-muzec-ül-ulûm* adlı eserine cevap yazmış ve bazı şer'î risaleler de kaleme almıştır.

ABDÜRRAHİM EFENDİ, Menteşzade (ölm. 1716), Ahmet III. zamanı şeyhülislâmlarından. Bursalı'dır. Bursa'da mahkeme başkâtibi olan Mehmet Efendi'nin oğludur. Memleketinde ve İstanbul'da medrese öğrenimini bitirdikten sonra müderris, sonra kadı olmuş, Edirne, Üsküdar, Mısır ve İstanbul kadılıklarına atandıktan, Anadolu ile Rumeli'ye kazasker olduktan sonra 1715 te şeyhülislâm olmuştur. Bir buçuk yıl bu yerde kalmış ve Edirne'de ölmüştür. *Abdürrahim Efendi Fetvası* diye tanınmış olan Türkçe fetva kitabı basılmıştır. *Ceride-tül-feraiz* gibi basılmamış risale ve haşiyeleri de vardır.

ABDÜRRAHİM HAN, Han-ı Hanan, Han Mirza (1556-1627), Hint hükümdarı Ekber'in başveziri. Bayram Han'ın oğludur. 1573 tarihinde başkaldıran Baykara Mirza'yı, Sarnal'da yenen Ekber'in ordusunda Abdürrahim merkeze komuta etmiş, 1576 da Gücerat valisi ve üç yıl sonra da Şehzade Selim'e *atalık* olmuştur. 991 de Şah Muzaffer Gücerati'yi sindirmeye memur edilmiş, ona karşı kazandığı zafer, kendisine Han-ı Hanan sanının verilmesini sağlamıştır. 1588 de *Baburname*'yi tercüme ederek Şah'a sunmuş ve öden olarak Cavanpur'a vali olmuştur. Birçok valiliklerde bulunmuş ve başarılar kazanmıştır.

Abdürrahim, Arapça, Farsça ve Türkçe'yi kolaylıkla kullanır ve Hintçe'yi çok iyi yazardı. Şiirlerini Rahîm takma adiyle yazmıştır. Abdülbaki-i Nihavendî, *Measir-i Rahîmî* adlı eserin, onun olduğunu yazmıştır. Görünüşte Sünnî olan Abdürrahim'in, babasının mezhebi olan Şiilik inançlarına bağlı kaldığı sanılmaktadır.

ABDÜRREŞİT İBRAHİM EFENDİ (1853-1944), XX. yüzyılda İslâmlar arasında birlik kurmak amaciyle çalışmış Rusya Türklerinden. Hokand'lı bir ailedendir. Sibirya'da doğmuş ve öğrenimini Mekke ile Medine'de bitirdikten sonra, 1881 de İstanbul'a gelerek Ahmet Vefik Paşa ile Namık Kemal gibi devrin bilgin ve aydınlariyle tanışmış, memleketine dönüşünde İstanbul usulünde okul açmış. müslüman Türkleri, Türkiye'ye göç etmeye teşvik ederek, yüz bine yakın göçmen yollatmaya muvaffak olmuş, bir süre de Avrupa memleketlerinde dolaşmıştır. 1905 te Rusya'da Meşrutiyet'in kabulünden sonra müslümanları uyandırmak ve birleştirmek hususunda daha serbest çalışmaya başlamışsa da, kısa bir zaman sonra Rusya'dan ayrılıp Japonya'ya geçmek zorunda kalmış ve orada «Büyük Asya» adlı bir siyasî derneğin kurulmasında rol oynamıştır. 1908 devrimiyle Türkiye'de Meşrutiyet'in ilânı üzerine İstanbul'a gelerek, Türkler'i ve islâmları birleştirmek hususunda birçok propaganda yapmış, o tarihten 1933 e kadar zamanının çoğunu Türkiye'de geçirmiş ve İkinci Dünya Harbi'-

nin başlamasından önce de Japonya'ya gitmiş ve orada ölmüştür. Bütün Rusya ile Çin'i baştan başa gezmiş olan Abdürreşit İbrahim Efendi'nin İstanbul'da basılmış *Âlem-i İslâm* adlı iki ciltlik büyük bir seyahatnamesi ve başta *Basiret* gazetesi olmak üzere, Türkiye ve Rusya'da çıkmış gazetelerde pek çok makaleleri vardır.

ABDÜRREŞİT TATTAVÎ (ölm. 1658), Arap aslından olan İran'lı dilci. Tatta'da doğmuştur. İran'ın dört tanınmış ferhenginden, yani sözlüğünden *(Ferheng-i Cihangirî, Ferheng-i Reşidî, Ferheng-i Şuurî* ve *Ferheng-i Nâsırî)* ikincisi olan *Ferheng-i Reşidî* adlı Farsça ve *Müntehab-ül-lûga* adlı Arapça-Farsça iki sözlüğüyle tanınmıştı.

ABDÜRREZZAK, [Hoca] (ölm. 1338), Serbedarîler Devleti'nin kurucusu ve ilk hâkimi. Tüccardan Hoca Fazlullah adında birinin oğludur. Horasan'ın Paştin köyünde doğmuştur. Gençliğinde vergi tahsildarlığı ediyordu. Bir aralık Moğollar'a karşı çıkan ayaklanma da öncü olmakla kendisini tanıtmıştı. Ayaklananlara dayanarak önce, Sebzivar ve yakınında bir prenslik kurmuş, daha sonra Nişabur ve Astarâbad bölgelerini de alarak kükümetini genişletmiştir. Bu devlete Serbedarîler adının verilmesinde türlü söylentiler vardır. Mîr Hand, bu adın, Abdürrezzak'ın Farsça «yiğitlikle asılmak alçakça ölmekten bin kere yeğdir» anlamındaki bir sözünden alındığını; başka yazarlar da ayaklanma sırasında başkaldıranların kavuklarını darağacına asmaları yüzünden bunlara Serbedarîler adı verildiğini söylerler.

ABDÜRREZZAK BÂHİR PAŞA (1730 - 1780), reisülküttaplıkta ve valilikte bulunmuş, tarihe ve edebiyata dair eserleriyle de tanınmış Osmanlı vezirlerinden. Reisülküttap Kastamonu'lu Hacı Mustafa Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Kendisinden bir yaş büyük olan kardeşi Âşir Efendi, sonraları şeyhülislâm olmuştur. Abdürrezzak Bâhir'in çocuklukta ikinci adı, kardeşininkine uygun olarak Nâşir iken, kafiyenin alay konusu olduğunu işitince bunu, kendisi değiştirmiştir. Sadaret mektubî kaleminden yetişerek sadaret mektupçusu ve ordu ile Şumnu'da iken 1771 de reisülküttap olmuş, bir yıl sonra Ruslar'la mütareke yapmak üzere Bükreş'e gönderilmişse de, Ruslar'ın ağır tekliflerini kabul etmiyerek dönmüştü. Bir aralık görevinden çıkarılaark Kütahya'ya sürülmüş, sonra da affolunup defteremini olmuştur. Kaynarca Antlaşması'nın bazı madelerini değiştirmek üzere Aynalıkavak'ta toplanan komisyona delege olmuş ve bu işte yararlık gösterdiği için, ikinci defa 1779 da reisülküttaplığa getirilmişti. Fakat Sadrazam Kara Vezir Seyit Mehmet Paşa ile araları açıldığından, vezir rütbesiyle önce Aydın, sonra Rakka valiliğine gönderilmiştir. Rakka ilinin merkezi olan Urfa'ya varışından pek az sonra ölmüştür. Yabancı devletlerle yapılmış antlaşmaları toplıyan *Mecma'-ul-uhud* adlı eseriyle, edebiyattan Zemahşerî'nin *Nevabıg-ül-kelim* adlı kitabına yazdığı şerhi vardır ki bu şerhin adı *Şümus-ül-bevazıg*'dir. Bilgisi ve üslûbu kuvvetli olduğu gibi yazıda Kâtipzade'den icazet aldığı için, hattat denecek kadar güzel yazısı olmakla da tanınmıştır.

ABDÜRREZZAK KEMALETTİN, İshak-ı Semerkandî'nin oğlu (1413 - 1482), İran tarihçilerinden. *Matla'-üs-sa'deyn ve mecma'ül-bahreyn* adlı eserin sahibidir. Herat'ta doğmuş, yine orada ölmüştür. Elçi olarak Hindistan'a (1441), Geylân'a (1446) gitmiştir. Eserinde 1317 - 1470 arasındaki olaylardan bahseder. Hafız Ebrû'nun *Zübde-üt-tevarih*'inden faydalanmıştır. Eserin tam baskısı yoksa da türlü yazmaları, başlıca Avrupa şehirlerinde bulunmaktadır. İkinci cildi son zamanlarda basılmıştır.

ABDÜSSELÂM bin Meşiş (ölm. 1227), Fas'ın tanınmış büyük mutasavvıflarından ve kendi adiyle anılan tarikatın kurucusu. Şazelî tarikatını kuran Ebu-l-Hasan Ali'yi yetiştirmiştir. Faslılar Abdüsselâm'a olağanüstü birçok şeyler yastarlar. Türlü kerametlere sahne saydıkları mezarını her yıl mevlût kandilinde alaylarla ziyaret ederler. *Es-Salâvâ-tül-Meşişiyye* adlı kitabı Bursalı Şeyh İsmail tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

ÂBEC veya **ÂBE,** İran'da Rey yahut Hemedan veya Isfahan yöresinde olduğu tahmin edilen bir yer adı. Âbecî lâkabiyle birçok bilginler buraya nispet edildiğine göre, kasaba adının Âbec olması gerekirse de, «Urmiyeli» anlamına *Urumcı* denildiği gibi kelimenin aslı âbe de olabilir.

ABÉCÉDAIRES yahut **Abécédairiens** [*abeseder* yahut *abesederiyen* ok.], XVI. yüzyılda Luther'in tilmizlerinden Storch adlı birinin kurduğu bir tarikat. Kurtuluş için okuma yazma bilmemenin şart olduğunu ileri sürmüştür.

Bu tarikatın, bilgin olan din devrimcilerinin «Kitab-ı mukaddes» i istedikleri gibi açıklamalarını protesto etmek maksadiyle meydana çıktığı söylenir. Çünkü tarikattan olanlara göre «Kitab-ı mukaddes» i okumakla değil, ancak Allah'ın ilhamiyle anlamak mümkündür. Wittenberg'de ilâhiyat profesörü olan Carlstadt adlı bir bağnaz papaz, Abécédaire kanaatine uyunca ilâhiyat doktorlarına mahsus olan elbisesini yırtarak hamallığa başlamıştı. Bu tarikatten olanlar fazla artmamış ve sonraları tarikat Anabaptistler'le karışmıştır.

ABECHR [*abeşr* ok.], Fransız Ekvator Afrikasın'da. eskiden müslüman bir sultanlık olan ve 1912 den beri Tchad (Çat) sömürgesinin bir kısmını teşkil eden Ouadaï (Wadai) arazisinin yönetim merkezi. *Abecher* ve *Abéché* şekillerinde de yazılır. Tchad gölünün güneydoğusunda, belli mevsimlerde akan çaylarla sulanan ve çayırı bol olan bir ovanın ortasında tepelerle çevrilmiş bir kasabadır. Evleri kerpiçtendir, güzel bir çarşısı vardır. Sultanlık merkezi olduğu zaman çok parlaktı, fakat 30 000 den fazla olan nüfusu 1913 - 14 kıtlığından sonra 5 000 e düşmüştür. Fransızlar burasını 1909 da işgal etmişlerdir. Şimdi surlarla çevrilmiş komutanlık mahallesinde büyük askerî yapılar ve telsiz istasyonu vardır. Abechr'den bir kevran yolu Büyük Sahra'yı yararak Bingazi'ye gider, Hacılar yolu denilen ikinci bir yol da Abechr'in güneyinden geçerek Hartum'a kadar uzanır. Kasaba eskiden tutsak ticaretinin merkezlerinden biri idi. Şimdi at, davar, tahıl, pamuk, dokuma, deri, fildişi, devekuşu tüyü ve kahve ticareti yapmaktadır.

À BECKETT [*abeket* ok.], **Gilbert Abbott** (1811 - 1856), İngiliz mizah ve tiyatro yazarı. Hıristiyan azizi Thomas Becket'ten geldiğini sanan bir ailedendir. Önce avukatlık etmiş, sonra da yazı hayatına girmiştir. Hususiyle mizah çığrında eserler vücuda getirmiş ve başta *Punch* dergisi olmak üzere birçok yerde yazıları çıkmış, altmışa yakın da piyes yazmıştır. A. nın büyük oğlu Gilbert Arthur À Beckett (1837 - 1891) de İngiliz tiyatrosuna birçok komedi eseri verdiği gibi, *Punch*'a da mizahî yazılar yazmıştır. Bunun küçük kardeşi **Arthur William À Beckett** (1844-1909)de tanınmış bir gazetecidir. Uzun yıllar çıkardığı *Punch* dergisinin tarihi hakkında yazdığı eserde, İngiltere yazı hayatına ve hususiyle babasına ait birçok hâtıra vardır.

ABEGG, Julius Friedrich Heinrich (1796 - 1868), Alman hukukçusu. Bazı Alman üniversitelerinde hukuk profesörlüğü etmiş ve Prusya Mebusan Meclisi'nde bulunmuştur. Ceza hukukuna ve medenî hukuka dair birçok eseri vardır.

ABEGG, Richard (1869 - 1910), Alman kimya bilgini. Tuz eriyiklerinde yayınma, difüzyon hızı ile iç sürtünmelere ve donma noktasını belirtmeğe, elektrolitik çözüşmelere dair araştırmaları ile tanınmıştır. 1901 den ölümüne kadar *Zeitschrift für Elektrochemie* (Elektrokimya dergisi)yi çıkarmıştır.

ABEJORRAL [*abehorral* ok.], Kolombiya'da Antioquia ilinde 19 000 nüfuslu bir kasaba. Yakınlarında madenleri vardır.

ABEKEN, Bernhard Rudolph (1780 - 1866), Alman yazarı ve pedagogu. Doğup öldüğü ve ömrünün en büyük kısmını geçirdiği Osnabrück kasabasında hocalık ve lise müdürlüğü etmiş, iki yıl kadar da Schiller'in çocuklarına eğitmen olarak Weimar'da bulunmuş, bu yüzden Goethe ile Schiller'i yakından tanımıştır. En tanınmış eseri *Ein Stück aus Goethes Leben* (Goethe'nin hayatından bir safha) dir. Oğullarından ikisi de eserleriyle tanınmıştır. Bunlardan **Albert Abeken** arkeolog olup Etrüsk sanat tarihi hakkında *Mittel - Italien vor den Zeiten der Römischen Herrschaft nach den Denkmälern* (Anıtlara göre Roma eğemenliğinden önceki Orta İtalya) adlı eseri yazmıştır. **Hermann Abeken** adlı diğer bir oğlu da bir süre Amerika'da bulunmuş, edebiyat ve politikaya dair yazılar yazmıştır. Eserleri arasında *Der Eintritt der Türkei in die Europäische Politik des 18. Jahrhunderts* (Türkiye'nin XVIII. yüzyıl Avrupa politikasına girişi) adlı bir etüt vardır.

ABEL [*abil* ok.] (1218 - 1252), Danimarka kıralı. Babası, Sejr (= muzaffer) lâkabiyle anılan Waldemar II. büyük oğlu Erik'in başkanlığı altında bulunan memleketi dört parçaya ayırmış ve her birini bir oğluna vermiştir. Bu yüzden çıkan ve yedi yıl süren savaşlara katılmış olan A. harble yenemediği büyük kardeşini, kendisine misafir bulunduğu sırada öldürtmüş, onun yerine kendisini kıral seçtirmiştir. A. iki yıl saltanat sürdükten sonra Danimarka'ya vergi vermeği reddeden Frisonlar'a karşı açılan harbde ölmüştür. Abel'in kardeş kaatili olup olmadığı Danimarkalılar arasında yüzyıllarca tartışma konusu olmuş ve bu tartışmalar birtakım halk efsaneleriyle Danimarka'nın ünlü ediplerinden Øhlenschæger'in, *Erik og Abel* (Erik ile Abel) adlı dramına konu olmuştur.

ABEL, Arnold, Bernhard, Florian, Kolonya'lı üç kardeş. İlk ikisi heykeltraş, üçüncüsü ressamdır. XVI. yüzyılda yaşamışlardır. İmparator Maximilian'ın İnnsbrück şehrinde bulunan ve Rönesans sanatının en büyük anıtlarından birini teşkil eden mezarı kısmen bu üç kardeşin eseridir.

ABEL, Carl (1830 - 1906), tanınmış Alman dilcisi. Berlin'de doğmuş, Oxford ve Berlin üniversitelerinde profesörlükte bulunmuştur. Lengüistiğin türlü meselelerine dokunan eserlerinden şunlar anılmaya değer: *Über Sprache als Ausdruck nationaler Denkweise* (Millî düşünüş tarzının ifadesi olarak dil) [1869], *Über den Ursprung der Sprache* (Dilin kökeni hakkında) [1881], *Über den Gegensinn der Urwörter* (İlkel kelimelerde karşıt anlamlar kakkında) [1884]. Hamî, Samî, Hint - Avrupa dil aileleri arasında gördüğü akrabalıktan başka, Abel'in dilciliğe getirdiği başlıca yenilik, ilkel kelimelerdeki anlam polaritesi (kutbiyeti), yani aynı kökün iki karşıt anlama gelmesi hakkındaki görüşü olmuştur.

ABEL [*eybil* ok.], **Frederick Augustus, Sir** (1827 1902), İngiliz kimya bilgini, patlayıcı maddelere dair önemli araştırmaları ile tanınmıştır. Çeşitli barut cinslerinin düzelmesinde rol oynamış, elektriğin harb endüstrisine uygulanması düşüncesi ve çelik endüstrisinin ilerlemesine esaslı yardımları, kendisine, bir ara başkanı bulunduğu (1891 - 1893), «Iron and Steel Institute» un Bessemer madalyasını kazandırmıştır. «Abel petrol muayene yaracı» da onun bir buluşudur. Eserleri arasında şunlar vardır: *Handbook of Chemistry,* (Kimya el kitabı), *Modern History of Gunpowder* (Barutun modern tarihi) [1866], *Gun Cotton* (Pamuk - barut) [1866], *On Exploive Agents* (Patlayıcı etmenler hakkında) [1872], *Researches in Explosives* (Patlayıcı maddeler üzerinde araştırmalar) [1875], *Electricity Applied to Explosive Purposes* (Patlayıcı maddelere elektriğin uygulanışı) [1884].

ÁBEL [*ābel* ok.], **Jenö** (1858 - 1889), Macar filologu ve edebiyat tarihçilerinden. Doğduğu Peşte şehrinin üniversitesinde okuyarak, hususiyle klâsik filoloji ve karşılaştırmalı Hint - Avrupa dilleri üzerinde doktorasını yapmış ve 1878 de Abdülhamit II. tarafından Budapeşte Üniversitesi'ne armağan edilen Korvin kodeksinin (b. bk.) incelenmesine memur edilerek, bu husustaki araştırmasını ertesi yıl yayımlamıştır. Fransa, İngiltere, Almanya ve Belçika kitaplıklarında, Yunan yazarlarına ve Macaristan'ın hümanizma hareketlerine ait incelemeler yapmış, 1880 de İstanbul'a gelen Macar bilim heyeti arasında da bulunmuştur. Ábel Jenö, Macar edebiyat tarihinin kıral Mátyás devrindeki hümanist hareketlerine dair kıymetli eserler meydana getirmiş olduğu gibi Homeros hakkında da incelemeler yayımlamıştır.

ABEL, John Jacob (1857 - 1938), Amerika'lı farmakoloji ve fizyoloji bilgini. Bazı Amerika ve Avrupa üniversitelerinde kimya ve tıp okutmuştur. Hayvan dokusunun kimyasal yapısına ve bazı kimya prensiplerinin hayvan organizmindeki fonksiyonuna dair araştırmalariyle tanınmıştır.

ABEL, Karl Friedrich (1725 - 1787), Alman musikicisi. Koethen'de doğmuştur. Johann - Sebatian Bach'ın öğrencisiydi. Gambe viyolasının son virtüozlarından biri olup oda musikisi ve senfoni alanlarında dikkate değer eserler bırakmıştır. Uzun zamanlar İngiltere'de yaşamış ve Londra'da ölmüştür. Birçok ressamlar kendisinin portresini yapmışlardır. Bunlardan en tanınmışı Gainsborough tarafından yapılmış olanıdır.

ABEL [*abil* ok.], **Niels Henrik** (1802 - 1829), Norveçli matematikçi. 25 ağustos 1802 de Findö'de doğmuş, öğrenimini Kristiania(Oslo)da yapmıştır. Çok çocuklu bir köy papazının oğlu olan Abel, bir yandan da ailesini geçindirmek için çalışmak zorundaydı. Onun ilk önemli eseri, beşinci derece denkleminin radikaller (kök almalar) ile çözülemiyeceğinin ispatı hakkındaydı. Yüzyıllardan beri matematik bilginlerini pozitif veya negatif bir sonuca varamadan uğraştıran bu problem, artık çözülmüştü. Abel'in bu sonuca varış tarihçesi tuhaftır. O, önce yaptığı ilk araştırmalarda beşinci derece denkleminin radikallerle çözülebileceğine dair bir metot bulunduğunu sanmıştı. O devir Norveç matematikçileri tarafından hayranlıkla karşılanan bu buluşun yanlışlığını ilk gören ve bu çok eski problemi iyi bir sonuca vardıran yine Abel olmuştur. 1825 te Norveç hükümetince kendisine verilen bir burs ile Abel, Almanya

NIELS HENRIK ABEL

ve Fransa'da kalabilmiştir (1825-27). Abel, bu gezisine büyük matematikçi Gauss'un bulunduğu Göttingen'den başlamak niyetinde idi ve bu amaçla beşinci derece denklemi hakkındaki yazısını Gauss'a göndermişti. Fakat Gauss, yazıyı hiç okumadan bir tarafa atmıştır. Bu suretle hayatının ilk hayal kırılışına uğrıyan Abel, gezisine Berlin'den başlamıştır. Orada tanışdığı Grelle'in bugün de çıkmakta olan *Journal für die reine und angewandte Mathematik* dergisinde 22 yazı yayımlamıştır. Abel hayatının ikinci büyük hayal kırılışına Paris'te uğramış ve lâyık olduğu ilgiyi bulamamıştır. Bugün Abel İntegralleri adiyle anılan integraller hakkındaki araştırmaları ile Abel teoremini kapsıyan *Sur une classe très étendue de fonctions transcendantes* adlı Legendre'a dayanan ve Jacobi'ye bağlı olmıyan buluşları toplıyan şaheserini, Paris Fen Akademesi'ne sunmuştur. Norveç'e dönüşünde kendisine verilen Oslo Üniversitesi astronomi profesör vekilliği ile maddî durumu düzelmiştir. Ölümünden bir iki gün sonra Grelle'den gelen bir mektup Abel'e Berlin Üniversitesi'ne profesör olduğunu bildiriyordu.

ABEL [*âbîl* ok.], **Othenio** (doğ. 1875), tanınmış Alman paleontologu. 1917 de Viyana Üniversitesi paleobiyoloji ordinaryus profesörü ve kendi kurduğu Paleobiyoloji Enstitüsü'nün direktörü olmuş, 1935 te Göttingen Üniversitesi'ne geçmiştir. L. Dollo ile birlikte paleobiyolojinin kurucusudur. Morfolojik-sistematik fosil bilimini biyolojinin özel bir kolu seviyesine yükseltmiş ve paleobiyoloji metotlariyle birçok filojenetik meseleleri açıklamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Grundzüge der Paläobiologie der Wirbeltiere* (Omurgalılar palebiyolojisinin ana çizgileri) [1912], *Lehrbuch der Paläozoologie* (Paleozooloji ders kitabı) [1920], *Paläobiologie und Stammesgeschichte* (Paleobiyoloji ve filojeni tarihi) [1929], *Vorzeitliche Lebensspuren* (Prehistuvarda hayat izleri) [1935].

ABÉLARD yahut **ABAILARD** [*abelâr* ok.], **Pierre** (1079-1142), Fransız iskolâstik filozoflarından ve tanrıbilimci (théologien) lerinden. Nantes yakınında, babası Béranger'in derebeyi bulunduğu Pallet kasabasında doğmuş, Chalon-sur-Saône yakınındaki Saint-Marcel manastırında ölmüştür. Babası tarafından askerliğe ve kardeşlerinin en büyüğü olmak bakımından da beyliğe aday olarak yetiştirilmek istendiği halde, Abélard, öğrenime karşı duyduğu büyük hevesten dolayı, askerliği ve varislik hakkını bırakarak, yirmi yaşına doğru Paris'e gitmiş, önce adcı (nominaliste) filozoflardan Roscelin'e, ondan sonra da gerçekçi (réaliste) Anselme'e öğrenci olmuştur. Fakat Abélard bu üstatların ikisinden de az zamanda ayrılmıs ve yirmi iki yaşında iken Sainte-Geneviève dağında bir okul kurarak diyalektik dersleri vermeye başlamıştır. A. derslerine pek çok dinleyici toplamaya muvaffak olmuştur. Bu sıralarda evinde oturduğu Rahip Fulbert'in yeğeni Héloïse'e ders verirken, hayatının en acıklı olayı olan aşk macerasına atılmıştır. Gebe kalan Héloïse'i Bretagne'daki kızkardeşinin yanına götürmüş, çocuk orada doğmuş ve evlenme töreni gizlice orada yapılmıştır. Fakat günün birinde rahip Fulbert'le arkadaşları, filozofu evinde basarak bağlamışlar ve onu hadım etmişlerdir. Bu felâket üzerine Héloïse ile Abélard birer manastıra çekilmişlerdir. Bu acı aşk macerası, filozofa şiirlerle musiki besteleri de meydana getirmek vesilesi vermişti. Abélard, öğrencilerinin ısrarları üzerine tekrar derslerine başlamış, fakat tanrıbilim meselelerini açıklarken Hıristiyanlık'taki üçüzleme gizemini, kilise yöntemlerinden başka türlü anlattığı ileri sürülerek, kendisinin hapsine ve *Tanrıbilime giriş* adlı eserinin kendi eliyle yakılmasına karar verilmiştir. Bir zaman sonra bu mahkûmluktan kurtularak manastırdan manastıra dolaşmış, bu arada mesleğine düşman olan papazlar tarafından takiplere uğramıştır. Katoliklık aleyhinde görülen serbest fikirlerinden dolayı, bir defa daha kilise tarafından hüküm giymiş, nihayet sığındığı Saint-Marcel manastırında ölmüştür. Abélard, felsefede, zamanının hem ger-

ABÉLARD İLE HÉLOISE'İN MEZARI

çekçi, hem adcı filozoflariyle uyuşamamış, onların arasında bir yol tutmuştu. Ona göre cinsler ve türler gerçekçilerin söyledikleri tarzda bir metafizik gerçek olmadığı gibi, adcıların dedikleri şekilde kelimelere de münhasır değildir. Felsefedeki mezhebi (doktrini), bugün kavramcılık (conceptualisme) denen mesleğe yakındır. Orta çağların iskolâstik felsefesinde adcılar ve gerçekçiler diye iki filozof sınıfı türemişti. Adcılar, tümel kavramlar (concept universel) ın, cinslerin ve türlerin dışarıda ve bizde birer gerçek varlıkları yoktur, cinsler ve türler birtakım şeylere ve kişilere verilen adlardan ibarettir diyorlardı. Gerçekçiler ise, cinslerin fertlerden ayrı olarak gerçek birer varlıkları bulunduğu iddiasında idiler. Abélard bu iki yolun ortasını tutmuş, tümel kavramların fertlerdeki nitelikleri anlatan birer kelime olduklarını kabul etmekle beraber, o kavramları düşünen kişinin zihninde, kavramların gerçek birer varlıkları bulunduğunu ileri sürmüştür.

Abélard tanrıbilim meselelerinin hattâ en sırlı ve çetin olanlarını da akla uydurmaya çalışmıştır. Hıristiyanlık'taki üçüzleme (trinité) inanışında üç tanrı tanımaktan çekinmiş, oğul ile Ruhülkudüs (Saint-Esprit) ün tanrılıklarını kabul etmemiştir. Katolik papazların ona şiddetle düşman olmaları bundandır.

Abélard teodise bahsinde dikkate değer bir iyimserlik görüşünü ileri sürer ve der ki: Tanrı, yaptığı şeyden başkasını ve daha iyisini yapamaz. Bu anlayışın sonucu şudur: Tanrı kötülüğü yaratmamazlık yapamamıştır. Çünkü kötülük olmasa, iyilik meydana gelemez. Şu halde âlem, Tanrı'nın yaratması mümkün olanın en iyisidir.

Abélard, ahlâkta serbest bir yol tutmuş, insanın eylem ve hareketlerinde niyetin asıl olduğunu, eylemin önemi bulunmadığını, niyetin değeri de vicdana uygun olup olmamasiyle ölçülebileceğini söylemiştir.

Abélard, yaşadığı zamanın gerekli olan ihtiyatlarına az çok bağlı kalmakla beraber, Avrupa'da fikir hürriyetine ilk önayak olan filozoflardandır. Onun önemi ile ünü asıl bu sıfatından ileri gelmektedir.

Abélard'ın başlıca eserleri: 1 — *Historia calamitatum* (Felâketler tarihi-otobiyografya), 2 — *Logica Ingredientibus* (Mantığa giriş), 3 — *Dialectica* (Diyalektik), 4 — *De unitate et trinitate divina* (Tanrının birliği ve üçlüğü hakkında), 5 — *Theologia* (Tanrıbilim), 6 — *Sic et non* (Evet ve hayır), 7 — *Ethica sive scito te ipsum* (Ahlâk veya kendini bil). Abélard'ın eserleri bir arada 2 cilt olarak Cousin tarafın-

dan 1849-1859 yıllarında *Petri Abaelardi opera* adiyle Paris'te yayımlanmıştır.

Abélard ile Héloïse'in kemikleri sonradan bir araya getirilerek Paris'te Père-Lachaise mezarlığına gömülmüştür. Abélard'ın adı, hem Ortaçağ'ın felsefe tarihinde büyük bir yer tutmuş, hem de bahtsız aşıkların bir sembolü olarak kalmıştır. J. J. Rousseau, Abélard'ın aşk macerasından ilham alarak *Nouvelle Héloïse* adlı aşk romanını yazmıştır.

ABEL DE PUJOL [*abel dö püjol* ok.], **Alexandre-Denis**(1785-1861), Fransız ressamı. 1811 de büyük Roma ödenini kazanmış ve 1835 te Güzel Sanatlar Akademisi'ne seçilmiştir. Paris kiliselerinde birçok duvar resimleri yapmıştır. En beğenilen tabloları Saint-Etienne-du-Mont kilisesindeki «İncili yayan Saint Etienne» (1817), Notre-Dame de Paris kilisesindeki «Bakire Meryem mezarda» adlı eserleridir.

ABEL İNTEGRALLERİ, birçok fizik ve teknik problemlerinin gerek teorik olarak açıklanmalarında, gerekse pratik olarak hesaplanmalarında önemli bir rol oynıyan ve N. H. Abel'in adını taşıyan integraller. Tarifleri ve önemli özellikleri şunlardır:

F (x,y) ifadesi x ve y nin rasyonel bir fonksiyonu olduğuna göre x se kompleks bir değişken, y ye de bu kompleks değişkenin cebirsel bir fonksiyonu gözü ile bakalım. Yani y, $f(x, y)$ gibi asal bir polinomun bir kökü olsun. Bu cebirsel fonksiyona veya, diğer söyleniş tarzı ile $f(x, y)=0$ eğrisine karşılık olan «Riemann yüzeyi» (b. bk.) R olduğuna göre, R üzerinde çizilmiş her hangi bir yol boyunca alınan,

$$I(x,y)=\int_{x_0y_0}^{xy} F(x,y)\,dx$$

şeklindeki integrallere, $f(x,y)=0$ eğrisine bağlı, *Abel integralleri* denir. (x_0,y_0) noktası R üzerinde sabit bir nokta olduğuna göre I integrali bu Riemann yüzeyi üzerindeki (x,y) noktasının analitik bir fonksiyonu olur. I (x,y) fonksiyonunun (x,y) noktasındaki değeri tamamiyle belirli değildir; bu değer, genel olarak, (x_0,y_0) noktasından (x,y) noktasına gitmek için takibedilen yola bağlıdır. R yüzeyinin yani $f(x,y)=0$ eğrisinin cinsi g olduğuna göre R üzerinde topoloji bakımından bağımsız $2g$ tane kapalı yol vardır. $\int F(x,y)\,dx$ integralinin bu yollar boyunca hesaplanan değerleri $\tilde\omega_1, \tilde\omega_2, \ldots, \tilde\omega_{2g}$ olsun. Bundan başka F (x,y) fonksiyonunun kutup noktalarındaki sıfırdan farklı rezidüleri $h_1, h_2, \ldots, h_{q+1}$ olsun. Bu takdirde I (x,y) nin (x,y) noktasındaki her hangi iki değeri arasındaki fark, $m_1, m_2, \ldots m_{2g}$, $n_1, \ldots, n_q$ pozitif veya negatif her hangi birtakım tam sayılar olmak üzere,

$$m_1\tilde\omega_1+m_2\tilde\omega_2+\ldots+m_{2g}\tilde\omega_{2g}+(n_1h_1+n_2h_2+\ldots+n_qh_q)2\pi i$$

şeklindedir; $\tilde\omega_1, \tilde\omega_2, \ldots \tilde\omega_{2g}$ sayılarına I (x,y) integralinin devresel peryodları, $h_1\, 2\pi i$, $h_2\, 2\pi i, \ldots h_q\, 2\pi i$ sayılarına da bu integralin kutupsal peryodları denir. Abel integralleri hakkında Abel çok basit birtakım düşünceler yardımı ile şu çok önemli teoremi ıspatlamıştır. *Abel teoremi*: R üzerinde $(x_1y_1), (x_2,y_2)\ldots, (x_n, y_n)$ noktaları $r(x,y)$ gibi rasyonel bir fonksiyonun sıfır noktaları, $(\xi_1,\eta_1), (\xi_2,\eta_2), \ldots (\xi_n, \eta_n)$ noktaları da ayni fonksiyonun kutupları olduğuna göre I (x,y) gibi her hangi bir Abel integrali için

$$\sum_{i=1}^{n} I(x_i, y_i) - \sum_{i=1}^{n} I(\xi_i\, \eta_i)$$

farkı $r(x,y)$ fonksiyonunun katsayılarının rasyonel bir fonksiyonu ile aynı katsayıların sonlu sayıda rasyonel birtakım fonksiyonlarının logaritmalarının lineer bir kombinezonunun toplamına eşittir. Özel olarak I (x,y) birinci nevi bir integral ise, yani bu integral R nin her noktasında düzgün ise, bu fark,

$$m_1\tilde\omega_1+m_2\tilde\omega_2+\ldots+m_{2g}\tilde\omega_{2g}$$

şeklinde olur.

$$I_1(x,y),\ I_2(x,y), \ldots,\ I_g(x,y)$$

birinci nevi integralleri o suretle seçilebilir ki $\lambda_1, \lambda_2, \ldots, \lambda_g$ kompleks parametrelerinin hepsi sıfır olmıyan bütün değer sistemleri için,

$$\sum_{j=1}^{g}\lambda_j\, I_j(x,y)$$

lineer kombinezonu sıfırdan farklı olsun. Bu takdirde $f(x,y)=0$ eğrisine bağlı her birinci nevi Abel integrali $I_j(x,y)$ integrallerinin lineer bir kombinezonu olur. $I_j(x,y)$ integralinin devresel peryodlarını $\tilde\omega_{1,j}, \tilde\omega_{2,j}, \ldots, \tilde\omega_{2g\,j}$, ile gösterelim.

$$I_j(x,y)=\alpha_j(x,y)+i\,\beta_j(x,y)$$

ve $\tilde\omega_{hj}=A_{hj}+i\,B_{hj}$ koyalım.

$$\alpha_1, \beta_1, \alpha_2, \beta_2, \ldots, \alpha_g\, \beta_g$$

reel sayılarına $2g$ boyutlu bir uzayda bir noktanın koordinatları gözü ile bakalım. Aynı şekilde,

$$A_{h1}, B_{h1}, A_{h2}, B_{h2}, \ldots, A_{hg}, B_{hg}$$

sayılarına aynı uzayda bir $\vec{\tilde\omega}_h$ vektörünün bileşenleri gözü ile bakalım. Şimdi R yüzeyi üzerinde gelişigüzel g tane nokta seçelim.

$$(x_1,y_1),\ (x_2,y_2), \ldots, (x_g, y_g)$$

bu seçtiğimiz noktalar olduklarına göre bunlara 2g boyutlu uzayda koordinatları

$$\sum_{j=1}^{g}\alpha_1(x_j,y_j),\ \sum^{g}\beta_1(x_j,y_j), \ldots, \sum_{j=1}^{g}\alpha_g(x_j,y_j)\ \sum_{j=1}^{g}\beta_g(x_j,x_j)$$

olan M noktasını karşılık tutalım.

(x_0,y_0) noktasından seçtiğimiz noktalara gitmek için takibedilen yollar değiştirildiği takdirde M noktası da değişir ve yeni M noktası eskisine, $m_1, m_2, \ldots, m_{2g}$ tam sayılar olmak üzere,

$$\sum_{h=1}^{2g} m_h\,\vec{\tilde\omega}_{m_h}$$

şeklinde bir vektör katmak suretiyle elde edilir. Tersine olarak $2g$ boyutlu uzayın her $(u_1, v_1, u_2, v_2, \ldots, u_g, v_g)$ noktası R yüzeyi üzerinde uygun şekilde seçilen $(x_1,y_1), (x_2,y_2), \ldots, (x_g, y_g)$ gibi bir nokta takımına bu suretle karşılık gelir (Jacobi teoremi). $2g$ boyutlu uzayın $(u_1, v_1\, u_2, v_2, \ldots, u_g, v_g)$ noktasına bu suretle karşılık tutulan $(x_1,y_1),(x_2,y_2),\ldots,(x_g,y_g)$ nokta takımı genel olarak belirlidir. S $(x_1, y_1, x_2, y_2 \ldots, x_g, y_g)$ ifadesi $(x_1,y_1), (x_2,y_2), \ldots, (x_g, y_g)$ nin simetrik bir rasyonel fonksiyonu olduğuna göre, bu ifade,

$$z_1=u_1+iv_1,\ z_2=u_2+iv_2, \ldots,\ z_g=u_g+iv_g$$

değişkenlerinden her birine göre her yerde analitik olan, yani her $z^0_1, z^0_2, \ldots, z^0_g$ noktası komşuluğunda,

$$z_1-z^0_1,\ z_2-z^0_2, \ldots,\ z_g-z^0_g$$

farklarının iki tam serisinin kesri olarak ifade edilebilen üniform bir Q $(z_1,z_2, \ldots, z_g)$ fonksiyonuna eşittir. Bu Q fonksiyonunun $2g$ tane peryodu vardır. Gerçekten $m_1, m_2, \ldots, m_{2g}$ keyfî birtakım sayılar olduklarına göre $z_1, z_2, \ldots, z_g$ ne olursa olsun,

$$Q\left(z_1+\sum_{h=1}^{2g} m_h\,\tilde\omega_{h1},\ z_2+\sum_{h=1}^{2g} m_h\,\tilde\omega_{h2}, \ldots, z_g+\sum_{h=1}^{2g} m_h\,\tilde\omega_{hg}\right) = Q(z_1, z_2, \ldots, z_g),$$

eşitliği sağlanır. Tersine olarak bu özellikleri taşıyan her Q

$(z_1, z_2, \ldots, z_g)$ fonksiyonu $z_1, z_2, \ldots, z_g$ noktasına karşılık olan $(x_1, y_1), (x_2, y_2), \ldots, (x_g, y_g)$ noktalarının rasyonel bir simetrik fonksiyonudur. Bu $Q(z_1, z_2, \ldots, z_g)$ fonksiyonlarına $\vec{\bar\omega}_1, \vec{\bar\omega}_2, \ldots, \vec{\tilde\omega}_{2g}$ peryod sistemine karşılık olan **Abel fonksiyonları** denir. Aynı bir peiyod sistemine karşılık olan bütün Abel fonksiyonları, içlerinden $Q_1, Q_2, \ldots, Q_N$ gibi sonlu sayıda bir kısmının rasyonel fonksiyonlarından ibarettir.

$$(z_1, z_2, \ldots, z_g),\ (z'_1, z'_2, \ldots, z'_g)$$

değişken her hangi iki nokta olduklarına göre,

$$Q_j\ (z_1+z'_1, z_2+z'_2, \ldots, z_g+z'_g)$$

ifadesi hem z ve hem de z' değişkenlerine göre bir Abel fonksiyonudur. Şu halde R_j fonksiyonları rasyonel olmak üzere,

$$Q_j\ (z+z') = R_j\ [Q_1(z), Q_2(z), \ldots, Q_N(z);\ Q_1(z'), Q_2(z'), \ldots, Q_N(z')]$$

şeklinde bir eşitlik sağlanır. Bu eşitliğe Abel fonksiyonlarının *toplam teoremi* denir. $g=1$ için Abel fonksiyonlarına Eliptik fonksiyonlar denir. Abel fonksiyonları ve özel olarak Eliptik fonksiyonlar teorisinin ilk temelleri Abel ile Jacobi tarafından atılmış ve bu teori Wierstrass ve Riemann tarafından tamamlanmıştır.

ABELÎLER, Doğu Roma imparatorlarından Arcadius zamanında ortaya çıkmış dinsiz bir hıristiyan kolu. Onlara *Abêlien* adını Sanctus Augustinus vermiştir. Abelîler, Afrika'da Hippo yöresinde bulunurlardı. Bu adamlar evlenirler, fakat karılariyle münasebetten çekinirlerdi. Âdem'in ikinci oğlu Hâbil çocuk bırakmadan öldüğü için, bunlar da kendilerine Hâbilî *(Abêlonien, Abêllite, Abêlonit, Abêlien)* adını vermişlerdi.

ABELIN, Johann Philipp (ölm. 1646), GOTTFRIED yahut GOTHOFREDOS adiyle de tanılan bir tarihçi. Strasbourg'da doğmuş, eserlerini Alman ve Lâtin dillerinde yazmıştır. Almanya'da basılan birçok büyük tarih eserlerinin hazırlanmasına yardım etmiş, tek başına da kitaplar yazmıştır. Kendisinin yardımiyle çıkan eserlerin en tanınmışı *Theatrum Europaeum*(Avrupa sahnesi)dur. Bu eser, dünyanın ilk çağından başlıyarak bütün önemli olayları saptıyan bir kroniktir. *Historium Orientalis Indiane tomus duodecimus* (Hindistan tarihi, 12 cilt) adlı kitabı ise Hindistan tarihine aittir.

ABELİT, adını İngiliz kimyacısı F. A. Abel'den alan bazı nitroselülozlu patlayıcı maddeler.

ABELLIO, Kelt tanrısı. Fransa güneyinde, bugün Comminges (Gascogne) adını taşıyan bölgede bulunmuş yazıtlarda adı geçer. A. oraların Apollon'udur.

ABELSEL, *(Abelyen),* Abel'in matematiğe sokmuş olduğu veya sokulmasına sebebolduğu kavramlar hakkında kullanılan sıfat. *Abelsel cisim, Abelsel denklem, Abelsel grup* gibi. Bk. GRUP ve GALLOIS TEORİSİ.

ABELYA (Abelia), hanımeligiller *(Cıprifoliaceae)*den bir cins. Çin, Japonya ve Himalâyalar'da yetişen 70 kadar türü vardır. Bunlardan çok ve kolayçiçek açan ve çiçekleri güzel kokan bazı türler, süs bitkisi olarak kültüre alınmıştır.

ABELYA

ABEMUS, kınkanadlılardan *Staphylinidae* familyasına bağlı 9 - 11 mm büyüklüğünde bir böcek cinsi. Dağ ormanlarındaki ağaç yapraklarının altında yaşar.

ABEN, «oğul» anlamına gelen ve kişi adlarında kullanılan Arapça *ibin* kelimesinin Endülüs'te aldığı şekil. *İbni Ezra* = *Abenezra*'da olduğu gibi. Bunun *abn, aven* şekilleriyle *avi* ve *ave* olarak kısaltılmaları da vardır. *Avicenna* (İbni Sina), ve *Averrhoes* (İbni Rüşd) adlarında görüldüğü gibi.

ABENBERG [*ābînberg* ok.], Bavyera'da tarihî bir kasaba. Orta Frank Kontları soyundan Abenberger ailesine ait Abenberg şatosiyle tanılır. Kasabada bira ve iğne fabrikaları vardır.

ABENDROTH [*ābîndrot* ok.], **Hermann** (doğ. 1883), tanınmış Alman orkestra şefi. Lübeck'te, Essen'de, Köln'de orkestralar yönettikten ve Köln'de Devlet Yüksek Musiki Okuliyle Rhein Musiki Okulu müdürlüklerinde bulunduktan sonra, 1934 yılında Leipzig'deki Gewandhaus'un daimî orkestra şefliğine getirilmiştir.

ABENDÛN, İran'ın Cürcan bölgesinde bir köy. Hadîsçilerden Ebu Bekir Ahmet bin Mehmet bin Ali Abendûnî burada doğmuştur.

ABE NO HİRAFU, Japon generali. İmparator Saimei zamanında (VII. yüzyılda) Aynular üzerine ve Kore'ye yapılan seferlerin başında bulunmuştur.

ABE NO NAKAMARO (41 - 110), Japon edib ve şairi. 16 yaşında Çin'e gönderilmiş, orada büyük mevkiler elde etmiş ve ölümüne kadar Çin'de kalmıştır

ABENSBERG [*ābînsberg* ok.] *(Aventinum* veya *Abusina),* Aşağı Bavyera'nın tepelik kısmında, Abens suyu üzerinde, 2 165 nüfuslu (1919) bir kasaba. Müzesi ve eski bir belediyesi ile tanınmıştır. Şerbetçiotu ve tütün yetiştirilir. Bira fabrikaları vardır. Kükürtlü maden suları ile tanınır. Napoléon Bonaparte, burada Avusturya ordusunu yenmiştir (20 nisan 1809).

ABEOKUTA [*abeokūta* ok.], Batı Afrika'da İngiltere'nin Nigeria sömürgesinin güneybatı bölümünde bir il. Yüzölçümü 11235 km^2, nüfusu 550 000.

İl merkezi, Gine körfezinden 100 km kadar içerde ve granit tepelerle çevrilmiş verimli bir ovada Ogun ırmağı kıyısında ve 30 kilometrelik kerpiç surlarla kuşatılmış olup 46 000 kadar nüfusu vardır. Yoruba uruğunun Egba kolundan olan halkı XIX. yüzyıl başlarında, esir avcılarından kaçarak bu kayalıklara sığınmıştı. Şehir, şimdi Ogun nehri boyunca kıyıya inen bir demiryoliyle, Lagos limanına bağlanmıştır. Burada bitki yağı ile kereste ticareti yapılır.

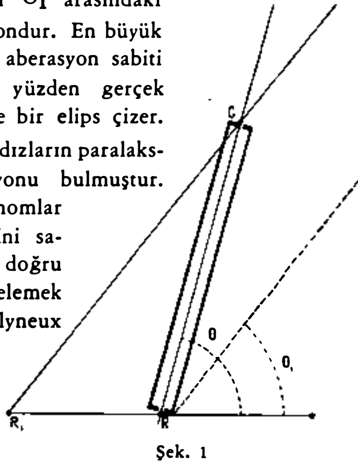
ABEONA, bir Roma tanrıçası. Yolculuğa çıkacak olanlarla yeni yürümeye başlıyan çocukları korurmuş.

ABER (Keltçe = akarsu ağzında), Gal ülkesinde ve İskoçya'da birçok coğrafya konum adlarının bileşiğine girer: Aberdeen, Aberdare gibi.

ABERASYON (Sapınç, Sapma) [Lât. *aberrare* = ayrılmak], astronomik bir olay. Işık hızının çok büyük ve dünyanın hızının da ışığın hızına göre ihmali kaabil olmamasından ileri gelir. Bu yüzden bir yıldızın gökyüzündeki görünen yeri, dünyayı yıldıza birleştiren doğrultuyu karşılıyan gerçek yerinden farklıdır. Gerçek doğrultu ile görünen doğrultu arasındaki açıya aberasyon açısı denir. Göz-

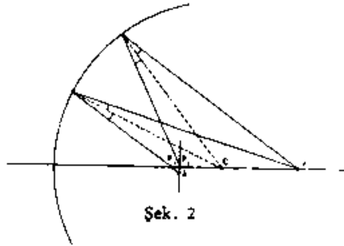
lemenin yeri R_1 den R ye gelinceye kadar ışık da C den R ye varmış olur (Şek. 1). Gerçek doğrultu olan Θ ile, görünen doğrultu olan Θ_1 arasındaki fark, yani $\Delta\ \Theta$, âberasyondur. En büyük değeri 20", 47 dir. Buna aberasyon sabiti denir. Her yıldız bu yüzden gerçek yeri etrafında görünürde bir elips çizer.

Keşfi: Bradley, yıldızların paralakslarını ararken aberasyonu bulmuştur. Daha evvel bazı astronomlar paralaksı rasat ettiklerini sanıyorlardı. Bu halin doğru olup olmadığını incelemek için Bradley ile Molyneux 1725 te Drakonis yıldızını rasat etmişler ve bu yıldızın yer değiştirdiğini, fakat bu yer değiştirmenin paralakstan meydana gelecek bir değişimin karakterini taşımadığını görmüşlerdir. Bu olayın gerçek açıklanmasını 1729 da Bradley vermiştir.

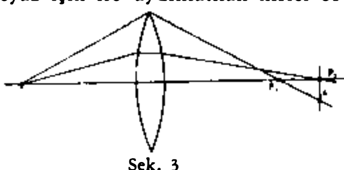
Şek. 1

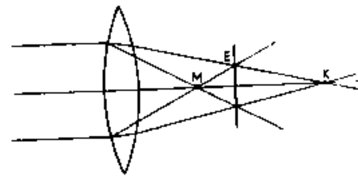
(Fiz.) Küresel veya sferik aberasyon ayna, küresel ortalar, mercek... gibi sistemlerde, bir cismin tek renk ışınla elde edilen görüntüsünün kusurlarına küresel sapınç denir. Meselâ küresel bir aynanın açıklığı küçük değilse, tepe ışınları ile kenar ışınları, yansımadan sonra aynı noktada toplanmazlar. Aynanın tepesine en yakın ışın, asıl eksen üzerinde P_1 noktasından, en uzak ışın da P_2 noktasından geçerse $P_1\ P_2$ uzaklığına, aynanın boyunca küresel aberasyon denir. P_2 noktasına asıl eksene dik olarak bir ekran konulacak olursa P_1 den geçen ışın bu ekranı A noktasında keser, P_2 A uzaklığı aynanın enince küresel aberasyonunu gösterir (Şek. 2).

Şek. 2

Aynı düşünceler bir mercek hakkında da yürütülür (Şek. 3). Küresel aberasyon dolayısiyle görüntüler şekillerini kaybederler. Bu kusurları önlemek üzere diyafram kullanılır ve diyaframın merkezi asıl eksen üzerinde bulundurulur.

Renk aberasyonu beyaz ışık ile aydınlatılan kırıcı ortalara mahsus bir kusurdur. Renk aberasyonunun meydana gelmesi, merceği geçen ışının kırılma indisinin, beyaz ışığı meydana getiren türlü ışınlarda ayrı ayrı olmasındandır. En az kırılan kırmızı ışınlar K noktasında, en fazla kırılan mor ışınlar ise M noktosında toplanır (Şek. 4). Kırmızı ve mor ışınlar E dairesini teşkil etmek üzere kesişir, bu daireye renk aberasyonu dairesi denir. Öbür ışınların toplanma noktaları ise bu iki sınır arasında bulunur. Sonunda beyaz bir cismin görüntüsü renkli olur. Başka başka camlardan yapılmış ve eğriliği uygun surette hesaplanmış mercekleri birleştirmek suretiyle kırmızı renklerin odağı ile mor renklerin odağı birleştirilir. Böylece elde edilen görüntüler renksiz olur (bk. AKROMATİZM).

Şek. 3

Şek. 4

(Hek.) Görünüşte, yapıda, teşekkülde, düşünüşte ve cinsî temayüller (homosexuel) de ayrılık ve anomalidir. Moral aberasyon mâneviyata ait bir meselede aykırı düşünce ve iş.

(Mat.) Eğrilik aberasyonu. Bu eğri noktasındaki normal ile bu noktayı eğri teğetine paralel ve onun komşuluğundaki bir kirişin orta noktasına birleştiren doğru arasındaki karakteristik eğrilik, açısının limit durumudur. — Ekseni normal ile birlikte eğrilik aberasyonunu belirten doğru. — Merkezi, göz önünde tutulan eğri noktasında, o eğriye değen koniğin merkezidir ki bu nokta, aberasyon ekseni üzerindedir.

ABERAVON [*æbîrẹyrîn* ok.], İngiltere'de Gal ülkesinde Glamorgan kontluğunda bir liman. Bakır ve kalay dökümevleri vardır. Nüfusu 16 900 (1931). 1921 den beri Porl Talbot limanının bir kısmı sayılmaktadır.

ABERAYRON [*æbîrẹyrîn* ok.], İngiltere'de Gal ülkesinde bir şehir ve liman. Nüfusu 14 950 (1921).

ABERCORN [*ẹbîrkɔrn* ok.], İngiltere'de Gal ülkesinde Newport'un 17 km batısında büyük kömür ocakları arasında bulunan bir şehir. Nüfusu 21 000 (1931).

ABERCORN [*ẹbîrkɔrn* ok.] **DUKASI, James Hamilton** (1831 - 1885), İngiliz politikacısı. Hamilton adlı bir aileden olup sonraları Abercorn Dukası sanını almıştır. Lordlar Kamarası'nda Muhafazakâr Parti'nin etkili üyelerinden olmuş, iki kere İrlanda genel valiliğinde bulunmuştur. Kendinden sonra duka sanını alan oğlu ile torunu da siyasî hayatta rol oynamışlardır. Bu sonuncusu, İrlanda'nın ikiye bölünüp protestan olan kuzey kısmının İngiltere'ye bağlı kalmakta devam etmesi üzerine, vücuda getirilen Kuzey İrlanda hükümetinin ilk valisi olmuştu.

ABERCROMBIE [*æbîrkrọmbi* ok.], **Lascelles** (1881 - 1938), İngiliz şairi, tiyatro yazarı ve tenkidcisi. Bazı İngiliz üniversitelerinde edebiyat okutmuştur. Şiirler yazmış, tutulan ve beğenilen manzum dramlar, çağdaş İngiliz nazmı ve edebiyatı hakkında tenkid eserleri vücuda getirmiştir. *Interludes and Poems* (Ara oyunları ve şiirler), *Phoenix* adlı dramları ile *The Idea of Great Poetry* (Büyük şiir anlayışı) adlı kitabı en tanınmış eserlerindendir.

ABERCROMBY [*æbîrkrọmbi* ok.], **Sir Ralph** (1734 - 1801), İngiliz generali. Antil adalarında, Flandre'da, sonra Holânda'daki Bergen'de, en sonra da Mısır'da Fransızlar'a karşı çarpışmıştır. İskenderiye önünde aldığı yaradan ölmüştür. Avam Kamarası'nın karariyle Saint Paul kilisesinde, adına bir anıt yapılmıştır.

ABERCROMBY, Ralph (1842 - 1897), tanınmış İngiliz meteorologu ve bulut uzmanı. Aslen subay olup, bugün de önemini kaybetmemiş olan *Weather* (Hava durumu) [1887] adlı eseri yazmıştır. Hildebrandson ile birlikte yaptığı bulutlara ait sınıflama ile bunların adlandırılma şekli, 1896 da milletlerarası meteoroloji kongresince kabul edilmiştir. İzobarlar üzerinde de çalışmıştır.

ABERDARE [*æbîrdẹr* ok.], İngiltere'de Gal ülkesinde Glamorgan kontluğunda, yukarı Cynon'da güzel bir şehir. Kilisesi, kömür ocakları ve demir endüstrisi vardır. Nüfusu 48 750 (1931).

ABERDARE BARONU, Henry Austin Bruce (1815 - 1895), İngiliz politika adamlarından. İlk önce avukatlık etmiş, 1852 de liberal bir saylav olarak Avam Kamarası'na girerek 1869 dan itibaren Gladstone kabinesinde nazırlıklarda bulunmuştur. Liberal Parti'nin 1874 te yenilenmesinden sonra, toplum ve ekonomi alanlarında çalışarak Coğrafya Derneği'ne başkan seçilmiştir.

ABERDARE [*æbîrdær* ok.] **DAĞLARI**, Doğu Afrika'da, Kenia'nın batısında Tana gölünün kaynak bölgesindeki dağlar. Yükseklikleri 4 000 metreyi geçer.

ABERDEEN [*æbîrdîn* ok.] : 1 — Kuzey İskoçya'da Aberdeenshire kontluğunun merkezi. 179 000 nüfusu ile İskoçya'nın 4 üncü şehri olan Aberdeen, Kuzeydenizi'ne dökülen Dee ve Don ırmaklarının haliçleri arasında kurulmuştur. Yapı ve kaldırımlarında bolca granit kullanılmış olduğu için, *Granite City* de denir. Şehrin XI. yüzyılda kurulmuş olan eski kısmı kuzeyde, genişçe olan yeni kısmı da güney de bulunmaktadır. Limanı ticaret ve balıkçılığa çok elverişlidir. İskoçya'nın balık ihracatının 1/3 ü buradan yapılır. Granit endüstrisi ilk safta gelir. Çimento, kâğıt, sabun, mum, dokuma, yelken bezi, ip, kereste, makine, tarım makinesi ve kimya maddeleri ticareti de vadır. Büyük tersaneleri bulunan bu şehir, aynı zamanda deniz uçak üssüdür. 1494 ten kalma üniversitesi, yüksek kuleli katedrali, sanat ve endüstri müzesi ile tarihî köprüsü anılmaya değer.

2 — Kanada'nın kuzeybatı tarafında bir göl. Bu gölün suyunu, Chesterfield çayı Hudson körfezine döker.

3 — Amerika Birleşik Devletleri'nden South Dakota'nın kuzeydoğusunda tahıl pazarı olan bir şehir. Nüfusu 16 495 (1930).

4 — Amerika Birleşik Devletleri'nden, Washington'da Gray's Harbour önünde ve Chehalis nehri ağzında kereste yükleme limanı. Nüfusu 21 723 (1930).

ABERDEEN [*æbîrdîn* ok.] **KONTU, George Gordon,** (EARL OF ABERDEEN) (1784 - 1860), İngiliz devlet adamı. Edinburgh'da doğmuştur. Aberdeen kontları ailesinden Lord Haddo'nun oğludur. Kontluk sanı 1881 yılında büyük babasından gelmiştir. Sıkı bir öğrenim hayatını, Avrupa ve Uzak Doğu'da bir gezi ile de kuvvetlendirdikten sonra siyasî hayata girmiştir. 1813 te Viyana'da İngiliz büyükelçisi bulunurken Avusturya'yı Fransız bağlaşmasından ayırmaya muvaffak olarak, Teplitz Antlaşması'nı imzalattırmıştır. Viyana'dan Napoli büyükelçiliğine atanmış ve Napoli Kıralı Murat'yı, Napoléon'un eniştesi olduğu halde Fransa aleyhine çevirmeğe muvaffak olmuştur. 1814 te Fransa ile barış antlaşmasını İngiltere adına imza etmiş ve bundan sonra Lordlar Kamarası'nın etkin üyesinden olmuştur. 1828 de Dışişleri Bakanlığı'na gelmiştir. Bu sırada Osmanlı donanmasının Navarin'de yokedilmesini «beklenmedik felâket» sözleriyle vasıflandırmışsa da, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir yardımda bulunmıyarak, Yunanistan'a bağımsızlık veren protokolu, İngiltere adına imzalamıştır. 1830 da bakanlıktan çekilip Lordlar Kamarası'na döndükten 12 yıl sonra tekrar bakan olmuştur. 1852 de de Başbakanlığa getirilmiş ve 1855 e kadar bu yerde kalmıştır. İngiltere ile Fransa nın Osmanlı Devleti'nin bağlaşığı sıfatiyle Rusya aleyhine harb ilân etmeleri, kendisinin başbakan bulunduğu zamana raslar. Aberdeen, İngiltere'nin bu savaşa katılmasını istememekle beraber, sonunda durumu kabul etmek zorunda kalmış, yorulmuş ve yaşlanmış bulunduğu için, harbin sonundan bir yıl önce iş başından çekilmiştir. Aberdeen'in birtakım eserleri de vardır. Bunların en önemlisi *An Inquiry into the Principles of Beauty in Grecian Architecture* (Yunan mimarlığının başlıca güzellikleri hakkında incelemeler) adını taşır.

GEORGE GORDON
(John Partridge'in tablosu)

ABERDEEN [*æbîrdîn* ok.] ve **TEMAIR, John Campbell Gordon,** Aberdeen ve Temair birinci markisi (1847 - 1934), İngiliz devlet adamı. Bundan önceki maddede hal tercümesi yazılan kontun torunu olup, Lordlar Kamarası'nda önce muhafazakârlar, sonra liberallerle birlik olmuş, İrlanda ve Kanada genel valiliklerinde bulunmuştur.

A. in karısı Lady Ishbel A. (1857 - 1939) insanî eserleri ve feminist hareketlerine katılmakla büyük bir ün kazanmıştır.

ABERDEENSHIRE [*æbîrdînşîr* ok.], Kuzey İskoçya'da bir kontluk. Yüzölçümü 5101 km², nüfusu 310 000 kadardır. İç tarafları dağlık, kıyı bölgesi verimlidir. 300 yıldan beri işletilen taş ocaklarından, yılda 1/4 milyon ton granit çıkar. Dokumacılığı da gelişmiştir. Merkezi Aberdeen şehridir.

ABERGAVENNY [*æbîrgîvęni* veya *æbîrgęni* ok.], İngiltere'de Monmouth kontluğunda önemli maden endüstrisi ve tarım şehri. Nüfusu 8 810 (1931). Bu şehre Romalılar *Gobannium* adını vermişlerdir.

ABERKİOS, II. yüzyılda yaşamış olan Glaukos nehri kenarındaki Hieropolis şehri piskoposu. Hayatı, birbirinden farklı üç şekilde anlatılan efsanevi bir biyografyada tasvır edilmiştir. 72 yaşında iken kendi yazdığı bir mezar yazıtına da bu biyografyada raslanır. Bu yazıt A. hakkında verdiği diğer bilgi yanında, A. un Roma'ya bir yolculuk yaptıktan sonra, Suriye ve Mezopotamya'dan geçerek memleketine döndüğünü bıldirir. Bugün Roma'da Laterano müzesinde bulunan bu yazıt, 1883 yılında W. M. Ramsay tarafından meydana çıkarılmıştır. Mezar yazıtında ilk çağın myster diline has bazı deyimler vardır. Bu sebepten dolayı yazıtın bir hıristiyan tarafından yazılmış olmıyacağına dair uzun tartışmalar yapılmıştır. Bir kanaate göre, Aberkios'un biyografyası, yazıtın, yanlış yere bir hıristiyan yazıtı olarak yorumlanmasından doğmadır. Bugün ise Aberkios'un, gerçekten hıristiyan olmuş ve II. yüzyılda yaşamış olan Montanist düşmanı Avirkios Markellos'un kendisi olduğu inancına varılmıştır. Mezar yazıtının son derece özel olan diline gelince, bu, zamanın genel bir eğilimi olarak, hıristiyan görüşlerini yalnız bu akideyi bilen insanlarca anlaşılır bir dille ifade etmek isteğinden doğmuştur.

ABERLI, Johann Ludwig (1723 - 1786), İsviçre'li desinatör, ressam ve gravürcü. Çevresi gravürlü, içi mürekkep ve boya ile süslenmiş (Aberli tarzı) İsviçre manzaralarını gösteren resimleriyle tanınmış ve İsviçre Alp ressamlığının kurulmasına hizmet etmiştir.

ABERNETHY [*æbîrnîthi*], **John** (1763 - 1831), İngiliz cerrahı Hunter'in öğrencisi ve ardası. Eserlerinde, fizyolojik kuramlarını kuvvetli üslûbu ve şiirli tahlilleriyle anlatır. Anevrizmde arteria iliaca externa'yı ilk olarak bağlamıştır. Dört defa yaptığı bu ameliyatın ikisi başarıyla sona ermiş-

tir (1796). 1798 de kanamada arteria carotis communis'i bağlamış, lomber abselerde açma yönetimini ilerleterek kaabil olduğu kadar az hava girmesine dikkat etmiştir. Bölgesel hastalıkların ya yaratılıştan yahut sindirim bozukluklarından ileri geldiğini kabul ederek, pratikte hemen her şeyi kalomel ve cıva ile tedavi etmiştir. Beyin üzerinde de ameliyat yapmıştır. En önemli eseri *Constitutional Origin and Treatment of Local Diseases* (Yerel hastalıkların kimyevî çıkağı ve tedavisi) [1809] adlı kitaptır.

ABERSEE [*āberzē* ok.], Avusturya'da bir Alp gölü. Bk. SANKT - WOLFGANG - SEE.

ABERSİS, Anadolu'da Karia'da tapınılan ve bir yazıtta adı geçen bir tanrıça.

ABERSYCHAN [*æbĭrsikĭn* veya *æbĭrzəhĭn* ok.], İngiltere'de Monmouth kontluğunda bir şehir. Kömür ve demir ocakları ve dökümevleri vardır. Nüfusu 25 627 (1931).

ABERT [*ābert* ok.], **Hermann** (1871 - 1927), tanınmış Alman musikicisi. Leipzig Üniversitesi müzikoloji profesörü idi. Musiki tarihine ve musiki estetiğine dair birçok eser ve monografisi vardır.

ABERT, Joseph (1832 - 1915), Alman bestecisi. Prag Konservatuvarı'ndan çıkmış ve uzun yıllar Württemberg kıral sarayının orkestra şefliğinde bulunmuştur. En tanınmışları *Kıral Enzio, Astorga, Ekkehard* olmak üzere operalar, senfoniler ve daha birçok nevide musiki eserleri yazmıştır.

ABERTHAM [Çekçe: **Abertamy**], Batı Bohemya'da Plessberg (1027 m) eteğinde Çekoslovak yazlığı (880 m). Glase eldiven, dantelâ, deri atelyeleri ve fabrikaları ile tanınmıştır.

ABERTILLERY [*æbĭrtilĭri* ok.), İngiltere'de Monmouth kontluğunda ve Newport'un 25 km kuzeybatısında bir şehir. Maden ocakları ve sac yapan fabrikaları vardır. Nüfusu 31 800 (1931).

ABERYA (Aberia), ikiçeneklilerin *Bixaceae* familyasından Afrika ve Yeni Zelanda'da yetişen bir cins. Ağaç veya ağaççık halinde birkaç türü vardır.

ABERYSTWYTH [*æbĭristwith* ok.], İngiltere'nin Gal (Wales) eyaletindeki Cardigan kontluğunda, 11 200 nüfuslu bir kasaba. Önemli ticareti olan bir limanı vardır. Cardigan körfezine dökülen Ystwyth ve Rheidol ırmaklarının birleştiği yerde kurulmuştur. Tanınmış deniz banyolarından dolayı «Gal eyaletinin Biarritzi» adiyle anılmaktadır. Kasabanın tanınmış kurulları arasında Gal Üniversitesi'ne bağlı Üniversite - Kolej (University College of Wales), 450 000 cilt ve birçok kıymetli yazma eser bulunan Gal Eyalet Kitaplığı ve XII. yüzyıldan kalma bir şatonun örenleri bulunmaktadır. Yanında kurşun madenleri vardır.

ABESKÛN, Hazer denizinin güneydoğusunda Nim Murdan körfezinin yakınlarında ufak bir adanın ve bu ada üzerinde bir şehrin adı. Burası X. yüzyılda hususiyle ipek ticaretinin önemli bir merkezi idi. Dayanıklı bir kalesi ve büyük bir camisi vardır. Curcan eyaletinin ve genel olarak Hazer denizinin en önemli limanlarından biridir. Eskiden Hazer denizine de çoğunlukla Abeskûn adı verilirdi.

A. Moğol istilâsından kaçan son Harezmşah Mehmet'in sığındığı yer olmakla ün kazanmıştır. Mehmet, burada 1220 de düşkün bir halde ölmüştür.

ABESSİF [Lât. *ab* = «ayrılma» öneki + *essivus* = mevcut], bazı dillerde isimden sıfat yapan çekim ve yapım eklerinden birinin ve bu ekle yapılan sıfatların niteliği. Yoksunluk ifade eden bu ekin Türkçe'deki karşılığı, meselâ *tat-sız, tuz suz* kelimelerindeki *-sız* ekinde görülür. *Abessivus* kategorisi, «malik, mücehhez» anlamını veren ve bizde meselâ *tat-lı, tuz-lu* kelimelerindeki *-lı* ekiyle yapılan *preditif* (Lât. *praeditivus* = mücehhez) kategorisinin karşıtıdır.

ABETTI, Antonio (1846 - 1928), İtalyan astronomu. Küçük plânetler üzerinde araştırmaları ve bu araştırmalara dair yayımları ile tanınmıştır.

ABGABES, vaktiyle Anadolu'nun kuzeydoğusunda Karadeniz kıyısında bulunan bir şehir. Bk. ARCHABİS.

ABGAR, Küçük Edessa (Urfa) kırallığını M. Ö. 132 yılından 216 yıl sonraya kadar yönetmiş sekiz hükümdarın adı. Bunlardan beşincisinin, tutulduğu cüzzam illeti üzerine İsa'ya başvurduğu ve iyileşip onun dinini kabul ettiği Hıristiyanlık geleneklerindendir. Daha sonra bir süre Roma'nın işgaline uğrıyan bu devletin son hükümdarı olup hıristiyan dinine girmiş olan Abgar VIII. zamanında Edessa Roma'nın bir ili olmuştu. 242 tarihli birtakım sikkelerde Edessa hükümdarı bir Abgar daha görülmekte ise de bunun varlığı tarihçe kesin bir şekilde saptanmamıştır.

ABHÂ, Mâr (VI. - VII. yüzyıl), Kâşgar'lı Nasturî yazarı. 539 - 552 yıllarında Nasturî patrikliğinde bulunduktan sonra Sasanlı Husrev II. tarafından Bizans'a elçi gönderilmiştir. Süryanî dilinde felsefeye, hukuka, astronomiye ve hekimliğe dair eserleri vardır. Daha çok, karı koca arasındaki cins münasebetlerinden ve dinî hukuktan bahseden kitabiyle tanınmıştır.

ABHAZİSTAN, Sovyet Sosyalist Gürcistan Cumhuriyeti'ne giren bir Sovyet Cumhuriyeti. Kafkasya'nın Karadeniz kıyısının orta bölümündedir. Yüzölçümü 8 998 km^2 olup yönetim merkezi Suhum'dur. Bu ülke, kuzeyde Kuzey Kafkasya eyaletinin Karadeniz bölgesindeki Maykop ilcesi, Karaçay Çerkez özerk ülkeleri, batıda ve güneybatıda Gürcistan'ın Zugidit ilcesi ile İngur ırmağı üzerinde sınırdaştır. Kıyıdan başka tarafları, bütün Abhazistan'da dağlık ve geçilmesi zor araziden ibarettir. Uzunluğu 200, genişliği kuzeyde 15 - 20, ortada 3 - 5, güneyde 40 - 50 km olan kıyı ova kısmı, Abhazistan ahalisinin % 95 inin bulunduğu verimli ve çok güzel bir bölgedir. Dağlık bölgesi, büyük Kafkas sıradağlariyle onun kolları olan Gargı 2500 - 3000 metre yüksekliğinde, Bzıb yahut Çedim (2795 m) ve Kodor yahut Panav (3700 m) dağlarından meydana gelmiştir. Bu dağların çoğunun tepeleri hiç erimiyen karlarla örtülüdür.

Abhazistan'ın tabiî zenginliği çok eski zamanlardan beri bilinir. Fakat arazisi iyice incelenmiş değildir. En iyi incelenen kısmı, orman ve Galizga ırmağı çevreğinde bulunan Tkvarçel konumundaki kömür madenidir. Bu kömür alanı iskele şehri olan Oçemçer'den 29 km ıraklıktadır. Kömür tabakası 40 km^2 alan kaplamakta ve mevcut kömür miktarı 255 milyon ton tahmin edilmektedir. Tkvarçel kömürünün Cardiff kömürü ayarında olduğu anlaşılmıştır. Bzıb ve Gumisti ırmakları arasındaki bölgede kurşun, bakır, kömür, gümüş v. b. madenler vardır. Bzıb ırmağının kaynaklarında da bakır ve demir madenleri bulunmaktadır.

Abhazistan ülkesinin % 65 alanı ormanlık (544 000 hektar)dır. Bu ormanlarda 105 çeşit ağaç türü (gürgen, meşe, karaağaç, akçaağaç, kestane, nuş, kayın ağacı, porsuk

ağacı, çınar, şimşir...) bulunur. Memleketin en büyük tabiî zenginliğini bu ormanlar teşkil eder. Eski zamanlarda Abhazlar, bu ormanlardan şimşir ağacı istihsal ederek geçinmişlerdir.

ABHAZLAR [*abhaz*], Abhaz - Adıga zümresinden Kafkasya'lı bir kavim. Bunlara Abazlar ve Abasglar (b. bk.) denirdi. Abhazlar kendilerine Apsua derler. Batı Kafkasya'da, Sovyetler tarafından teşkil edilen Abhazistan (b. bk.) Cumhuriyeti'nde yaşarlar.

ABHAZ KADINI

Abhazlar ülkesi eski Mısırlılar, Yunanlılar, Romalılar, İskitler, Gotlar, Araplar, Türkler, Farslar gibi birçok kavimlerin istilâsına sahne olmuş ve bu istilâlar, Abhazlar'ın antropolojik tiplerine etki yapmıştır. Abhazlar antropoloji bakımından diğer Kafkasyalı kavimlerden epeyce farklıdırlar. Uzun kafatası, düz burun, mavi göz, parlak sarışın saç, bunları diğer komşularından ayıran antropolojik özelliklerdir. Bugünkü Abhazya'da Abhazlar'ın nüfusu 84 000 kişi sayılmaktadır. Bu Cumhuriyet dışında kalan Abhaz nüfusu ise 5 000 tahmin edilmektedir ki, bunlar Batum yöresinde ve Kuzey Kafkasya eyaletlerinde bulunurlar. Abhazlar kıyafetleri ile Dağıstanlılar'a benzerler. Bunların çoğu hıristiyan olup içlerinde İslâmlığı kabul etmiş olanları da vardır. Fakat islâm Abhazlar'a daha çok Abaza denilir (bk. ABAZA).

ABHAZLAR

Dil. Abhaz (*Abhaz*) dili Kafkas dilinin kuzey grupunun batı veya Abasg - Kerket (b. bk.) bölümünün başlıca bir koludur. Yerlilerce *Ap'sua* denilen bu dil, Abasg-Kerket bölümünden olan Adıge ve Ubıh dillerinin yakın akrabasıdır. Başlıca dört diyeleği vardır. Bunlardan biri, *Abaza* (b. bk.) diyeleği Abhazistan'ın dışında, yukarı Kuban'ın dağlık Sulimov bölgesinde konuşulur. Bizde *Abaza* adı bütün Abhazlar'a verilmişse de, bu ad, dilcilikte Abhazca'nın yalnız bu kolunu gösterir. Abhaz dilinin kıyıdaki asıl Abhazistan'da yayılma alanı, kuzeyde Sahe, güneyde de İngur ırmakları arasındadır ve üç diyeleğe ayrılır: kuzeyde Bzıb ırmağı bölgesinde *Bzıb* diyeleği, merkezde Kodor ırmağından Samurzakan'a kadar uzanan bölgede *Abjuy* veya *Abjav* diyeleği, güneyde Galizga ve İngur ırmakları arasındaki bölgede de *Samurzakan* veya *Murzakan* diyeleği.

Abhazca, telâffuz bakımından Kafkas dillerinin en ahenksizi ve en gücüdür. Bu dilde bulunan 77 fonemden vokaller basit, konsonlar ise çok karışıktır. Bunlar arasında birçok bileşik sesler, sonlarında birer soluk veya hemze eki bulunan fonemler ve dudakları büzerek veya dili titreterek söylenen konsonlar vardır.

Abhaz dilinin morfolojisi sentetik tiptedir. Çok ilkel olan bu dilin yapısı, kelime kırıntısı ve yıkıntısı haline gelmiş küçük öğelerin yan yana yapışmasından ibarettir. Birçok kavramlar, cümlenin ağırlık merkezi olan fiilin çekilmiş gövdesine giren ek öğeleriyle ifade edilir.

Abhaz dili bu ilkelliğinden dolayı, dil paleontolojisiyle uğraşan Yafetidoloji ekolünün dikkatini üzerine çekmiş ve onun kuramlarına bol malzeme bulmuştur. Bu ekolün sınıflanmasına göre, Abhaz dili yafetid dillerin spirantıs bölümündendir.

Eskiden, halk şiirleri, şarkı, hikâye, masal, ata sözü, bilmece ve tekerleme gibi malzemesiyle sadece bir folklor dili olan Abhazca, Sovyetler devrinde, 77 harften meydana gelen alfabesini düzenledikten sonra bir yazı dili derecesine yükselmiş, ilk Abhaz edibi de Dmitriy İ. Guliya (doğ. 1874) olmuştur.

ABHİDHARMA veya **ABHİDHAMMA**, elimizde bulunan Budist eserler külliyatının III. kısmı. Budizm'in felsefesinden bahseder. Geleneğe göre M. Ö. III. yüzyılda ünlü Budist kıral Aśoka'nın zamanında yazılmıştır.

ABHİŞEKA, ilk Hintliler'in dinî ve büyük adak törenleri. Fakat bu, tek bir adam tarafından belli bir maksatla yapılmış bir adaktan fazla, birçok törenlerden meydana gelmiş dinî bir gösteridir. İlk önce Ganj nehri suyunu üzerine serpmek törenine mahsus bir ad iken, sonra birtakım apteslerle ilâhlara yapılan adaklar mahiyetini almıştır. Bazı filozoflar, ilk Arîler tarafından da yapılan bu töreni hıristiyan vaftizinin aslı sayarlar.

ABHORRERLER [*æbhɔ̄rīr*], 1609-1680 tarihlerinde, Charles II. nin kırallığı sırasında, veliahdı York Dukası'na tarafçı olup bu prensi tahta mirasçı olmaktan yoksun eden parlâmento kararına karşıt bulunanlara verilen ad. İngilizce'de «nefret edenler» anlamına gelir.

ABİ [*Yunanca* **Abioi**=Abi'ler], İskit boylarından birinin adı. Homeros bu halkı, Galaktophagoslar ve Hippomolgoslar'la birlikte insanların en doğrusu olarak tanımış, başka tarihçiler de bunların konukseverliğinden bahsetmişlerdi. Kökenleri hakkında türlü söylentiler vardır. Bazılarına göre, bunlar *Gabi*'lerle birdir. Başkalarına göre bu halk, adını *Abianos* ırmağından almıştır. Daha başkalarına göre de bunlar Trakya boylarındandır. Bunları göçebe İskit çobanları sayanlar da olmuştur. Yurtlarının nerede olduğu hakkında da söylentiler bir değildir. Ptolemaios'a göre bunlar İskit ülkesinin en kuzey kısmında otururlardı. Tarihçi Arrian'a göre Abiler, dostluk antlaşması yapmak için Büyük İskender'e elçi göndermişlerdi. İskender bunların yurdu hakkında bilgi edinmek amaciyle, saray kadınlarından birkaçını, bu elçilerle birlikte onların memleketine yollamıştır.

ABÎ (ölm. 1030-31), İranlı vezir, edib ve tarihçi. Tam adı Ebu Sa'd Mansur bin el-Hüseyin olan Abî, Isfahan köylerinden Abe'de doğmuş ve Abî nispetini buradan almıştır. Abî, Büveyhoğulları'ndan Hemedan ve Isfahan'da hüküm süren Mecdüddevle Rüstem bin Fahrüddevle'nin (997-1029) veziri olmuştur. Edebiyattan *Nesr-üd-dürer* adlı büyük bir eserle bir Rey tarihi yazmıştır.

AB-I CURCAN, Curcan şehrinden geçerek Hazer denizine dökülen bir ırmağın adı. Döküldüğü koya nispetle Âbisgûn da denir.

AB-İ İSTADE [Farsça = durgun su], Afganistan'ın doğusunda, Gazne'nin 125-130 km güneyinde, bu kasabanın adını taşıyan ırmağın döküldüğü göl (denizyüzünden 2150 m). A. nın Çevresi 70-80 km dir. Derinliği 4 m yi geçmez. Sığdır ve içinde balık yaşamıyacak kadar tuzludur.

ABİA (Mit.), Mora yarımadasında Messenia körfezinin doğu kıyısında bulunan bir şehir. Yersel geleneğe göre İlias'ta adı geçen İre burasıydı. Bu şehre sonradan Herakles'in oğlu Alenos'un sütninesi olan Abia'nın adı verilmiştir. Abia'nın bu şehirde yaşayıp Herakles'e bir tapınak kurduğu söylenir.

ABİA (Zoo.), hayvan sisteminde *Tenthredinidae* familyasından bir cins yaprak arısı.

ABİAM (ABİA), M. Ö. X. yüzyılda yaşamış bir Yuda (Yehuda) kıralı. Kıral Rehoboam'ın oğludur. Üç yıl saltanat sürmüş ve İsrail Kıralı Yeroboam ile çetin savaşlarda bulunmuştur.

ABICH [*ābih* ok.], **Wilhelm Hermann** (1806-1886), mineralog ve jeolog. Hususiyle volkan bilgisi üzerine ve Kafkas memleketlerinin jeolojisine dair araştırmalariyle tanınmıştır. En önemli eseri, *Geologische Forschungen in den Kaukasische Ländern* (Kafkas illerinde jeolojik araştırmalar) 3 cilt [1878-1887] adını taşır.

ABICHT [*ābiht* ok.], **Johann Heinrich** (1762-1804), Alman filozofu. Kant'ın tilmizi olarak yetişmiş, Erlangen Üniversitesi'nde hocalık etmiş ve felsefeye dair pek çok yazılar yazmıştır. Eserleri arasında, *Versuch einer Metaphysik des Vergnügens nach Kants Grundsätzen zur Grundlegung einer systematischen Thelematologie und Moral* (Sistemli bir irade ve ahlâk bilgisi kurmak üzere Kant'ın prensiplerine göre bir zevk metafiziği deneyi) ve *Philosophie der Erkentnisse* (Bilgi felsefesi) en tanınmışlarıdır.

ÂBİD BİN El-ABRAŞ, Cahiliye devri şairlerinden. Esed uruğundandır. Nâbiga-tüz-Zübyanî ile bağıntıda bulunduğu anlaşılan şair Âbîd, uzun zaman Hîre sarayında yaşamıştır. Elde bulunan şiirleri, tasvirlerinin canlılığı ile dilinin akıcılığını belirtir. *Kitab-ül-Eganî*, şairin hayatı hakkında birçok menkıbeler ve Hîre hükümdarı Münzir tarafından öldürülmesini nakleder.

ABİDİN PAŞA (1843-1908), Abdülhamit II. devrinin aydın vezirlerinden. Arnavutluk ilerigelenlerinden Preveze'li Ahmet Dino Bey'in oğludur. Preveze'de doğmuştur. Silâhşorluk hizmetiyle saraya girmiş, kaymakamlık ve mutasarrıflıklarda ve daha sonra Borsa komiserliğinde bulunmuştur. 1877 de Rus harbi sonunda Epir sınırı için Yanya'da toplanan olağanüstü komisyonun başkanlığına, 1878 de Diyarbakır, Elâzığ ve Sıvas illeri ıslahat işleri birinci komiserliğine ve daha sonra 1879 da Sıvas ve Selânik illeri valiliklerine ve aynı yılda vezir rütbesiyle Hariciye Nazırlığı'na atanmıştır. Üç ay kadar Hariciye Nazırlığın'da bulunduktan sonra 1880 de Adana, 1885 te tekrar Sıvas, 1886 da Ankara, 1894 te Cezayir-i Bahrisefit (Akdeniz Adaları) valiliklerine atanmış ve 1908 yılında İstanbul'da ölmüştür. Bulunduğu yerlerde idareciliği ve iyiliğiyle kendini halka sevdirmişti. Arapça, Farsça, Arnavutça, eski Yunanca, Rumca, Fransızca ve İtalyanca'yı da bilen edebiyat ve bilim adamlarımızdandır. Rumca şiirleri de vardır. *Mesnevî*'yi dilimize çevirmiş ve birinci cildin şerhini yayımlamıştır. *Kaside-i Bür'e* şerhi ve diğer bazı dinî ve tasavvufî eserleri vardır. Borsa komiserliğinde iken yayımladığı kitap, ilk Osmanlı borçları hakkında değerli bilgi veren kaynaklardandır.

ABİDİN PAŞA

ABIDJAN veya **ABIDJEAN** [*abıcan* ok.], Fransız Batı Afrikası kısımlarından Fildişi kıyısında bir kasaba. Ebrié kıyı gölüüzerindedir. Fildişi kıyısı demiryolunun başlangıcıdır.

ÂB-I HAYAT, Farsça «hayat suyu» veya «ölmezlik içkisi» anlamında bir kelime. Klişe halinde dilimize ve edebiyatımıza geçmiştir. Doğu mitolojisine göre bu suyun çeşmesi karanlıklar (zulümat) içinde olup Hızır ve İlyas peygamberler ondan içmişler. İskender-i Zülkarneyn de onu çok aramışsa da bulamamıştır. Efsanenin divan edebiyatındaki şekline göre, İskender, Hızır'ın gittiği yola düşerek karanlıklar içinde günlerce yürümüş, bir hayli gittikten sonra Hızır, Âb-ı Hayatı bularak içmişse de İskender yolunu şaşırıp Hızır'ı kaybetmiş, nihayet dönmek zorunda kalmıştır. Bu hikâyelerden dolayı Âb-ı Hayat'a, Ab-ı Hızır, Âb-ı İskender adları verildiği gibi, Âb-ı Cavidanî, Âb-ı Civanî, Âb-ı Zindegânî, Âb-ı Hayvan dahi denilmiştir. Divan edebiyatında bu terkiplere çok raslanır.

Hint mitolojisinde bunun karşılığı Amrita (amṛtam) dır ki hayat ve sonsuzluk veren içki demektir. Tarihten önceki çağlarda ve hâlâ bu çağları yaşamakta olan Buşman, Kuzey Afrika yerlileri, Palau adası halkı gibi ilkel kavimler arasında varlığına inanılan bir sudur. Eski Sumer edebiyatında ve eski İran ve Yunan destanlarında aynı kavrama raslanıyor.

Yunan mitolojisinden batı dillerine ve edebiyatlarına geçmiş olan *gençlik çeşmesi (Fontaine de Jouvence)* masalı da Âb-ı Hayat'ın bir başka şeklidir. Bu çeşme hakkında mitoloji bilginlerinin iki söylentisi vardır. Birinci söylentiye göre gençlik çeşmesi bizim eskiden Anapolı dediğimiz Mora'daki Nauplion kasabasına yakın bir yerdeymiş ve Kalatos adını taşırmış. Juno, tanrıların başı olan Zeus'a daima genç görünmek için orada yıkanmak âdetindeymiş. İkinci söylentiye göre de Juventus, Jupiter'in sevdiği bir periymiş ki günün birinde onu çeşme haline koymuş. Suları yıkananları gençleştirirmiş.

Ortaçağ'da bu Gençlik Çeşmesi masalı, enikonu genel bir iman şeklinde hüküm sürmüştür. Hattâ Amerika'nın keşfi sırasında Gençlik Çeşmesi'ni yeni kıtada arıyanlar olmuştur ve gûya bir İspanyol gemicisi Jouvence Çeşmesi'ni ararken Florida'yı keşfetmiştir.

ABİHİ (ÂB-İ Hİ), Amuderya'nın bir adı (Ferheng-i Nâsırî'de *Âbi'hi rud-i âmu'dur*, yani Ceyhun'dur deniliyor).

ABİKLER, eskiden Aşağı Borysthenes Dinyepr ırmağının doğu tarafında oturan Hylalar'ın millî adı.

ÂBİL [Arapça = çayır, bahçe, develerin konak yeri), Filistin ve Suriye'de birçok köy adı. Âbil, birçok yer adları ile bileşir. Âbil-i Mısrayim, Âbil-is-sûk gibi.

ABİLA, Suriye'de eski bir kasaba adı. Çukur Suriye (Coelesyria) de Şam'ın 25-30 km kuzeybatısında *Abilena* veya *Lisanya* (b. bk.) adında eski küçük bir hükümetin başşehri. Deniz yüzünden 1075 m yüksektedir. Örenleri vardır.

ABILAY veya **ABLAY** (ölm. 1781), Ortayüz Kazak-Kırgız hanlarından. Türkistan hanlarından Veli Han'ın oğludur. Asıl adı Sabalak olup büyük babası Abılay'ın adiyle tanınmıştır. Bu Abılay Kalmuklar'a karşı kahramanca savaşlarından dolayı «Kaniçer» lâkabını almıştı. Sabalak'ın babası Veli Han, bir ayaklanma sırasında Türkistan'da Yese şehrinde öldürülmüştü. Sabalak, 13 yaşında iken sadık kölesi

tarafından kurtarılıp Bozkır'da hanlık eden akrabasından Ebu-l-Membet Han'ın yanına getirilmiştir. Sabalak Bozkır'da büyümüş ve ikinci Abılay adiyle 1730 yıllarında, Ebu-l-Membet Han'ın yardımcısı, dışişlerine bakan veziri ve serdarı olmuştur. O zamanlar Abılay Ruslar'la iyi geçinmek lüzumuna inanmış ve 1783 te, Ebu-l-Membet Han'la birlikte yeni yapılmakta olan Orenburg kalesi yöresinde imparatoriçe Anna'nın temsilcileriyle görüşmüş ve Ruslar'la işbirliği yapmayı kabul etmiştir.

Cungar - Kalmuk göçebe devleti Çinliler tarafından ortadan kaldırıldıktan ve Doğu Türkistan ile bütün Cungarya, Çin tarafından işgal edildikten sonra, Abılay bu defa da Çinliler'le işbirliği yapmayı, Kazak - Kırgız çıkarına daha uygun bulmuş ve 1756da Çin imparatoru Tsin Lun'a müracaat etmiştir. İmparator da Abıla'ya, takvim, buyruk ve hediyeler göndermiştir. 1762 de Ebu-l-Membet'in karargâhına Çin elçisi gelmiştir. Abılay bu elçi ile olan görüşmeyi de çok iyi idare ederek, Çinliler'i memnun etmiştir.

Cungar - Kalmuk akınlarına karşı kahramanca savaşları, Rusya ve Çin ile başarılı siyasî ilişkileriyle halkının sevgi ve takdirlerini kazanmış olan Abılay Sultan 1771 de Ebu-l-Membet Han'ın yerine Ortayüz Kırgız - Kazakları'nın büyük kurultayında han seçilmiştir. Abılay Han ölümüne kadar Ortayüz Kırgız - Kazakları'nın bağımsızlığını korumuş, Kalmuk akınları sonunda dağılmaya yüztutan urukları toplıyarak örgütlendirmiş, Kalmuk akınları ile iç kargaşalıklar sonunda yoksulluğa düşen Bozkır uruklarını tarıma alıştırmağa çalışmıştır.

ABILDGAARD [*abilgōr* ok.], **Nicolai** (1744-1809), Danimarkalı ressam. Levhalarının konusunu, en çok eski çağlar tarihiyle memleketinin tarihinden seçmiş, zamanında kuzeyin Raffaello'su diye tanınmış ve Danimarka'nın en büyük ressamı sayılmıştır. Resim sanatı hakkında yazıları da vardır.

ABİLE, eskiden Kuzeybatı Afrika'nın Mauretania kısmında, küçük Atlas dağlarından kuzeybatı doğrultusunda bir çıkıntı yapan yüksek ve sarp bir buruna verilen ad. *Abyla* şekli de kullanılmıştır. Hispania (İspanya)daki Calfe burnunun tam karşısında bulunup bununla birlikte «Herkül Sütunları» denilen iki tepeyi teşkil ediyor ve bir kıstakla Septem Fratres (bugünkü Maymun dağları) ile bağlı bulunuyordu. Bugün Abile'nin yerine Ximiere (yani Maymun dağı) denmektedir. Bunun denize uzamış bölümünün ucunda Ceuta şehri vardır.

ABİMELEH [*abimēleḫ*] (Abimelech), Filistin kıralı. İbrahim Peygamber'in karısı Sara'yı, onun kızkardeşi ve bekâr sanarak evlenmek üzere kaçırmış, hatasını anlayınca büyük hediyelerle geri vermiştir. Aynı adı taşıyan oğlu da İshak'ın karısı Rebekka'yı aynı sanıya düşerek kaçırmıştı. Bazı tarihçiler bu iki Abimeleh'in tek kişi olduğunu sanırlar. Gedeon'un oğlu olan bir başka Abimeleh ise, kardeşlerini öldürttükten sonra Sihem'e eğemen olmuş ve Filistin'de Tebes'i kuşatırken öldürülmüştür.

ABİNA, eskiden Orta Suriye'de bir kasaba. Eti kıralı Şubbililiuma, burayı Mitanni kıralı Duşratta'dan almıştır. Muhtemel olarak Teşub ilâhının bir tapınağı burada bulunuyordu. Bu yerin, Tell-el-Amarna mektuplarında geçen *Abi* ile bir olmak ihtimali vardır. Şimdi Humus ile Şam arasında bulunan *Ube*, Abina'nın kalıntısı olsa gerektir.

ABINGDON [*æbingdīn* ok.], İngiltere'de Berkshire kontluğunda, Oxford'un 6 mil güneyinde, Ock çayının Thames ırmağına döküldüğü noktada eski bir şehir. VII. yüzyılda çok parlak olan ve şimdi 7 300 nüfusu bulunan bu kasabanın tarihî yapıları arasında kiliseler, belediye dairesi, klâsik okul, bir de köprü vardır. Dokuma fabrikaları bulunan Abingdon'da tahıl ticareti de yapılır. Şimdi burada askerî bir uçak alanı yapılmıştır.

ABINGTON [*æbingtīn* ok.], **Frances** (1737-1815), tanınmış İngiliz aktrisi. Önceleri sokaklarda çiçek satan bu sanatçı, 1764 te ünlü İngiliz aktörü David Garrick tarafından Londra'daki Drury Lane tiyatrosuna çağrılmıştır. Orada on sekiz yıl çalışmıştır. En büyük başarısını Sheridan'ın *The School for Scandal* adlı piyesindeki Lady Teazle rolünde göstermiştir (1777). Zamanının en büyük komedi aktrisi olarak tanındıktan sonra, 1782 de Londra'nın Covent Garden tiyatrosuna geçmiş, 8 yıl da orada çalışmıştır.

AB INTESTATO, miras hukukunda Lâtince bir terim. «Vasiyetsiz» anlamına kullanılır. Vasiyet bırakmaksızın ölen bir kimse için *ab intestato* ölmüştür, denir. Bu suretle, ölen kişinin mirasının kanunda yazılı intikal kurallarına bağlı olacağı anlatılmış olur.

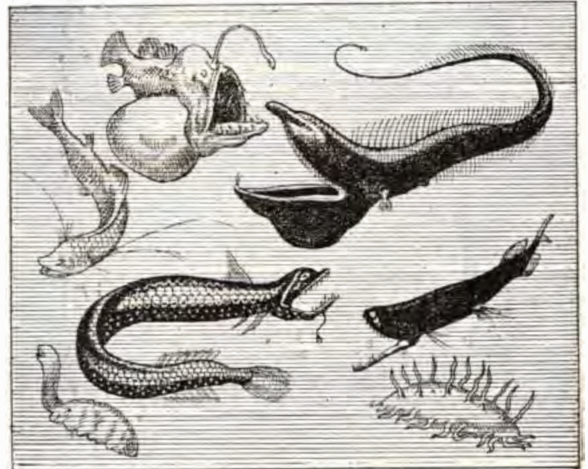
ABİPON, Paraguay'ın batısında ve Chaco (Şako)da yaşamış savaşçı eski bir ulus.

DİL. Abipon dili, Güney Amerika dillerinin Guaykuru ailesindendir. Eskiden *Callâga*, *Callage*, *Quiloaza* da denirdi. Amerika'nın keşfi zamanında Gran Chaco'da geniş ölçüde konuşulan bu dil, halkın göçmen Avrupalılar'la yavaş yavaş kaynaşması ve kalıntısının da güneye doğru göç etmesi yüzünden, şimdi Arjantin'in Santa Fé ilinde ancak birkaç yüz çifçi tarafından konuşulmaktadır.

AB IRATO, miras hukukunda kullanılan Lâtince bir deyim. Vasiyetnamenin vasiyet eden kimse tarafından kışkırtılarak ve kızgınlıkla yapılmış olması halinde *ab irato*'dur denir.

ABİRON, Tevrat'a göre arkadaşları Korah ve Dathan'la birlikte Musa ve Harun peygamberlere karşı ayaklanan bir Lâvi. İki yüz elli suç ortağiyle birlikte yere geçmiştir.

ABİS [Lât. *abyssus*, Yunanca'dan gelmiştir. *a* = yokluk eki ve *byssos* = dip], en büyük derinliklerin raslandığı Okyanus diplerine verilen ad. Bugüne kadar bulunan en büyük derinlik Filipin hendeğindedir (10 793 m). Bundan başka *Planet* gemisi ile 1911 de Mariannes adaları çevresinde 9 780 m derinlik bulunmuştur. Bu derinliğe yakın *Nero*

ABİS'TE YAŞIYAN BAZI HAYVANLAR

gemisi ile 1899 da 9 636 m ve *Pinguin* gemisi ile 1895 de 9 427 m derinliklere raslanmıştır. Pasifik'in bu bölgesi yer kabuğundaki bir kırığa benziyen uzun bir yarığı temsil eder. Atlantik dibinde biri Avrupa ve Afrika'ya, öteki Kuzey ve Güney Amerika'ya paralel iki uzun çukur ve arada bir eşik vardır. Avrupa tarafında Porto Rico adası yöresindeki çukur 8 526 m, Ekvator bölgesinde Romanche çukuru 7 370 m, Kanarya adalariyle Asor adaları arasında Monaco çukuru 6 290 m, Amerika tarafında Aleut adaları çukuru 7 384 m, Japon çukuru 8 513 m derinliktedir. Akdeniz'de Korfu'nun güneyindeki çukur ise 4 440 m ye varır.

ABİSAG, Davut Peygamber'in geçkin çağında aldığı kadın. Sunam'lı olup pek güzel olduğu söylenmektedir. Ahd-i Atik'te adı geçen Sunam'lı genç kadın budur.

ABİSAİ, İsrail komutanlarından. Davut Peygamber'in yeğeni ve Yoab'ın kardeşidir. Davut zamanındaki harblerde büyük başarılar göstermiştir.

ABİSAL (Abyssal), 1000 m yi aşan derinliklerde biriken tortul kültelere verilen ad. Bu külteler jeolojik teşekküllerde seyrektir (bazı şist ve radiolaritler abisaldir). Büyük derinliklerde katılaşmış intrusif kültelere bu ad verilmiştir.

Kendilerini ezecek derecede ağır basınçlara uğrıyacaklarından, uzun zaman deniz hayvanlarının büyük derinliklerde yaşıyamıyacakları sanılmıştı. Fakat yavaş yavaş yeni buluşlar bu kanaati sarsmıştır. 1861 de Milne-Edwards, Sardinya ile Cezayir arasında 200 ve 300 m derinlikten su yüzüne çıkarılan bir denizaltı elektrik kablosu üzerinde türlü canlı hayvanlar bulmuştur. Bu gözlem, hâlâ devam eden bir sürü deniz seferleri için hareket noktası olmuştur. Bu deniz seferleri o zamana kadar hiç bilinmiyen çok geniş bir direy (faune) meydana çıkarmıştır ki, buna *abisal direy* adı verilmiştir. Fakat dikkate değer buluşlar yalnız zooloji alanında yapılmamış, bütün bilimler, fizik, kimya, meteoroloji bu buluşlardan esaslı bilgiler (notions) çıkarmıştır ve bu suretle oseanografi kurulmuştur.

Genel olarak denizde derine inildikçe sıcaklığın azaldığı söylenebilir. Ancak Akdeniz gibi kapalı denizler bunun dışındadır. Bu noktaya varılınca sıcaklık artık değişmez. Sıcaklık 1 000 m derinlikte hemen hemen + 4° ye yaklaşır ve 6 000 m derinlikte sıfır derecenin yakınına düşer. Demek oluyor ki yerleşik abisal hayvanlar kayda değer her hangi bir sıcaklık değişmesinden korunurlar. Bunlar, kutupların yüzey sularında yaşıyan hayvanların karşılaştıkları sıcaklık şartlarına benzer şartlar altında yaşarlar.

Abisal akıntılar son derece hafiftir ve hayvanlar akıntılarla uğraşmak zorunda bulunmadıklarından bereketli yüzey sularının hayvanlarına özgü birtakım hareket etme organları yoktur.

Basınç pek büyüktür. Fakat bu etken pek önemli değildir, çünkü dış çevrede, içsular arasındaki denge, hayvanları rahatsız etmiyecek derecede çabuk kurulur. Güneş ışığı denize girer girmez ayrışır. Kırmızı ışınlar hemen üst tabakada durdurulur, biraz uzakta sarılar ve 1 000 m yi geçmediği sanılan mor ve ültravioleye kadar bu böylece devam eder.

Demek ki abisal hayvanlar karanlıkta yaşar; fakat bu karanlık tam değildir, çünkü içlerinden birçoğu, pek yetkin ve pek tuhaf organlar sayesinde bazı kere yayınık, bazı kere parlak bir ışık saçarlar.

Güneş ışığının yokluğu, bitkilerin 300 - 400 m derinlikten aşağılarda yaşamalarına imkân vermez; bu yüzden abisal direyde otçul hayvan yoktur; hepsi etçildir. Bununla beraber çamurcul (limnivares) özel bir hayvan grupu vardır ki dipteki ölmüş veya yukarıki sulardan düşmüş hayvan cesetlerinden gelme, az miktarda organik maddeler taşıyan dip çamurlariyle beslenirler.

Fakat bütün abisal hayvanlar denizin dibinde yaşamaz; içlerinden yüzey sulariyle dip suları arasında yaşıyan ve asla dibe konmıyanları vardır: bunlar derin plankton veya derin engin (Bathypélagique) hayvanlarıdır.

Katı şeyleri bulunmıyan yumuşak diben, hayvanları çamura batmamak için yüzlerini genişletmek veya iri kökleri andıran pek uzun apandislerle bir yere tutunmak zorunda bırakır. Yürüyen hayvanların, eşaslar gibi işliyen kocaman ayakları vardır. Dokunsal apandisleri uzanır ve bunları bir körün değneğini kullanması gibi kullanırlar. Bazı kere gözleri körlenir ve kaybolur; bazı kere de tersine olarak, en küçük ışıltıyı farketmek için pek büyür. Karanlıkta görmelerini mümkün kılan tertipleri de vardır.

Okyanus derinliklerinin keşfiyle elde edilen sonuçların jeoloji bakımından en önemlisi, derin deniz direyinin arkaik nitelikte oluşudur. Derinliklerin hayvanları yüzey veya kıyı hayvanları ile de deneştirildiği zaman elde ne aynı zamana, ne de aynı iklime ait bulunmıyan iki direy varmış gibi gözükür (Milne Edwards). Kıyı havvanları, organlaşma bakımından daha yüksek tiplere girerler. Derinliklerde yaşıyanları daha eski niteliktedir. Bu sonuçlardan bazıları ikinci zamanın fosilleriyle itiraz edilmez yakınlıklar gösterir, başkaları da bugünkü bazı türlerin oğulcuksal hallerini hatırlatır. *Challenger*'in çıkarttığı 42 cinsten 20 si fosil halinde bilinir ki bunlardan, 6 sı kretase, 2 si jurasik olmak üzere, 8 i ikinci zaman arazisinde bulunmuştur.

ABİSARES, Hindistan'da Aşağı Keşmir prenslerinden. Büyük İskender'e bağlı olmak zorunda kalmış, M. Ö. 325 te ölmüştür.

ABİSGÛN veya **ABGÛN** (belki «sakin su» anlamına *âb-ı sükûn*'dan), birkaç ayrı coğrafî yerin adı. 1 — Kuzey İran'da Mazendaren dağlarından çıkarak Esterâbat koyunun karşısında Hazer denizine dökülen bir ırmak (Cürcan veya Gürgan ırmağının başka bir adı). 2 — Hazer denizinde bu ırmağın döküldüğü kıyı bölgesi ve Hazer denizinin bu bölgedeki çevresi. 3 — Hazer denizi kıyısında Hasankale ile Cürcan ırmağının ağzı arasında bulunan yıkılmış bir kasaba.

ABISKO, İsveç'in Norrbotten ilinde bir turist merkezi. Norveç sınırına yakın Torneträsk gölünün güney kıyısında ve Abiskojokk ırmağının geçtiği dar boğazın üst tarafında kurulmuş olan bu merkez, Laponya'yı ziyarete gelen turistlerin üssüdür. Lulea - Narvik demiryolunun üzerinde bulunur, tabiî bir parkı ve büyük turist konuk evleri vardır.

ABİŞ (ölm. 1287), Salgur ailesinden bir prenses. Atabey Sa'd II. bin Ebu Bekir'in kızıdır. Salgur atabeyi Selçuk Şah'ın ölümünden (1263) sonra Hülâgû, Fars eyaletinin yönetimini Abiş'e vermiş ve onu oğlu Mengû ile evlendirmişti. Tabiatiyle bu suretle yönetim, Moğollar'ın eline geçmiştir. Ölümünden sonra Salgur atabeyleri soyu çökmüştür.

ABİTA, sümüklüböcekler'in *Helicidae* familyasından 200 kadar türü olan bir cins.

ABITIBBI [*æbitibi* ok.], Kanada'nın Ontario bölgesinde iki göl ile bu göllerden birinin suyunu Moose nehrine katan bir ırmağın adı.

ABITURIENT (Yeni Lât.), Almanya, Avusturya ve Alman İsviçresi gibi memleketlerde lise olgunluk sınavı (Abitur) adayı ve bazı yerlerde bu sınavı geçirmiş olan kimse.

ABİU, Peygamber Musa'nın kardeşi Harun'un oğlu. Dinî âyin hükümlerine aykırı bir iş yaptığı için kardeşi Nadab ile birlikte Yehova'nın öfkesine uğrıyarak yıldırımla yakılmış.

ABİYETİN, C_{19} H_{30} keman reçinesinin (*kolophonium*) damıtılmasından elde edilen bir karbonlu hidrojen. İmbikten çekilirken bu reçinenin bileşiminde bulunan abiyetin-asid CO_2 yi kaybederek abiyetin'e çevrilir. Abiyetin özgül ağırlığı 0,97 olan, 340 - 345° C. de kaynıyan, eterde ve benzolde oldukça kolay çözünen bir sıvıdır.

ABİYETİN (Abiétine) **ASİDİ,** $Ç_{20}$ H_{30} O_2 hakikî karbon asitleri zümresine giren bir reçine asidi. Kolofan'ın esas rüknünü teşkil eder ve kolofan'ın damıtılmasiyle elde edilir.

ABİYOGENESİS (Abiogenesis; *Archigonie, Generatio spontanea, G. aequivoca*), canlı varlıkların ana ve babasız olarak. daha önce var olanların karışmaları da o'madan, organik olmıyan maddeler (autogonie)den veya organik maddelerden kendi kendine türemeleri (plosmogonie). Ana ve babadan doğup üreme (tocogonie) nin karşıtıdır. Eskiden canlı varlıkların kendi kendilerine türediklerine inanılıyordu. Nitekim Aristoteles de yılanbalıklarının balıktan türediklerini sanıyordu. Mikroskopun keşfinden önce, büyük hayvan ve bitkiler kendi kendilerine türemeseler bile, bakteriler, mantarlar ve birhücreli hayvanlar gibi ilkel canlı varlıkların kendi kendiliklerine türediklerine inanılıyordu. Bakteriler ve mantarlar da dâhil olmak üzere bütün canlı varlıkların kendi kendilerine türemiyeceklerini Fransız kimyageri Pasteur, deneylerle tanıtladıktan sonra bu inan yıkılmıştır. Bugüne kadar kendi kendine türiyen hiçbir canlı varlık görülmemiş ve tanıtlanamamışsa da hayatın dünyada ilk türeyişini açıklamak için, dünyanın eski devirlerinde canlı varlıkların cansız maddelerden türediklerine veya *Panspermie* kuramına inanmak lâzımdır.

ABİYOS, yaşama şartlarında olan değişiklik yüzünden canlı varlıkların hayat gösterilerinin durgunlaşması ve ölmüşe benzer bir duruma geçmeleri.

ABİYOTİK (Abiotique), biyoloji de yaşanılamıyan yer. Bütün yaşama imkânlarını minimuma indiren bazı Hint fakir ve hokkabazlarına verilen niteliktir.

ABJUY, Abhaz dilinin bir diyeleği. *Abjav, Abjua* veya *Abjivin* de denir. Abhazistan'ın merkez bölgesinde, Kodor ırmağından Samurzakan'a kadar uzanan arazide konuşulur. Bk. ABHAZ DİLİ.

ABLABİOS, Galatia'da IV - V. yüzyılda yaşamış olan ünlü bir hatip. Novatianus mezhebine katıldıktan sonra Nikaia (İznik) piskoposu olmuştur.

ABLANCOURT [*ablākūr* ok.], **Nicolas Perrot d'** (1606 - 1664), Fransız yazarı. Yunan ve Lâtin klâsiklerini güzel bir üslûpla, fakat asıllarından hayli uzaklaşarak çevirdiği için tercümelerine «sadakatsiz güzeller»dendi. Ablancourt 1637 de Fransız Akademisi'ne seçilmiştir.

ABLASYON (Ablation), Lâtince savurma anlamında olan *ablatio*'dan gelen bir kelime. Jeomorfolojide iki tabiat olayı için kullanılır.

1 — Kayaların yüzünde ve üzerlerinde toplanan tozların ve ince kumların rüzgârlarla savrulması.

2 — Buzulların yüzden ve üst kısımlarından erimeleri. Buzullar, toprak ısısının etkisiyle alt kısımlarından da erirler. Bunun en iyi belgisini kış aylarında durmadan akan buzul dereleri teşkil eder. Fakat erime işi üst kısımlarında pek fazladır. Bunda, havanın ısısı, ılık rüzgârlar, buzulların bulunduğu yükseklik, ılık yağmurlar rol oynar. Erime işini destekliyen diğer bir etmen de güneşlenme(insolation)dir. Ancak bunun etkisi, üzeri toz ve çakıllarla örtülmüş buzullarda görülür. Saf buzullar en şiddetli güneşlenme ile de yüzden erimez. Nitekim Nansen, kutuplarda güneşlenme ile 31 derecelik bir ısı saptadığı halde bunlarda erime belgisi görmemiştir.

ABLATİF (Lât. *Ablativus*), isim çekiminde hareket gösteren *lâtif (lativus)* esaslı hallerden biri. *Ablativus (ab+ latus* = ayrılmış, yanından uzaklaştırılmış) terimini, Lâtin gramercilerinden Varro meydana koymuştur. Ondan önce buna «altıncı hal» *(sextus casus)* denirdi.

Genel olarak hareket noktası ve uzaklaşma gösteren *Ablatif*,türlü dillerde, yerine göre, ayrılma, sebep, yaraç, sınırlama, tarz, arkadaşlık, ölçü, kıyaslama, bolluk, yer, zaman, nitelik ve fiyat anlatmak için de kullanılır.

Eski Türkçeler'de ablatif yerine, lokatif kullanılırdı, ve meselâ «gözden yaş aktı» yerine, «gözde yaş aktı» denirdi. Asıl ablatif bizde sonradan gelişmiştir. Eski dillerde ablatif, genel olarak, çekimde, ismin sonuna eklenen dezinanslarla yani çekim ekleriyle gösterilirdi: Türkçe'de, Sanskritçe'de ve Lâtince'de olduğu gibi. Fransızca, İngilizce ve Almanca gibi bükünleri (fleksiyon) ni oldukça yitirmiş deflektif dillerde bu hal *de, from, von ab* gibi ayrı «harfi cer» lerle ifade edilmektedir. Arapça'da da bu esasa göredir.

Son zamanlara kadar bizde *mef'ul-ü anh* veya *mef'ul-ü minh* sözleriyle ifade edilen bu isim haline şimdi ... *den hali* denmektedir. Türkçe'deki *ablatif* için bk. DEN HALİ.

ABLATTARYA (Ablattaria), kınkanadlıların *Siliphidae* familyasından bir cins. Kurtları da erginleri gibi taş ve çalı çırpı altında barınır, sümüklüböcek ve solucanlarla beslenirler.

ABLAVT (Ablaut), dilcilikte, belli şartlar altında bazı vokallerin değişimini anlatmak için kulanılan Almanca asıllı bir terim. Lûgat olarak «ses değişimi» anlamına gelir.

1819 de Alman dilcisi J. Grimm tarafından kullanılan bu terim, etimoloji bakımından biribirine bağlı bulunan kelimelerdeki veya aynı kelimenin türlü şekillerindeki düzgün vokal değişimini anlatır. İç vokal değişimi en çok, bütün vokal sistemine hâkim olan Hint - Avrupa ana dilinde incelenmiştir. Nicelik ve nitelik bakımlarından ikiye ayrılır. «Derece değişimi» denilen nicelik ablaut'ta tam kıymette olan vurgusuz uzun vokal, ya kısalır veya büsbütün yiter. Buna karşılık, kısa vokal de belli şartlar altında uzıyabilir. Bunlar, Ablaut'un tam, kısa, uzun ve sıfır olmak üzere türlü «derece»lerini gösterir. Hint - Avrupa ana dilinde *a, e, o* vokalleri bu nevi ablaut'a bağlı idiler. Meselâ Lâtince kısa *e* li *sedeo* (otururum) ve uzun *ē* li *sēdes* (oturacak yer) kelimelerinde görüldüğü gibi. «Ton değişimi» denilen ve nispeten daha yeni olan keyfî ablaut, Hint - Avrupa ana dilindeki *e: o* ve *ē: ō* vokal değişmelerinde görülür. Ablaut'un her iki çeşidinde de vurgunun nevi ve yer değiştirmesi etmen olmuştur. Eskiden farklı olup zamanla aralarında fark kalmıyan vokaller ve analojinin doğurduğu benzeyişler yüzünden ablaut olayı

bugünkü Hint-Avrupa dillerinde kuvvetini yitirmiştir. Sanskritçe'de büyük bir rol oynıyan bu olay, meselâ Lâtince'de ancak birkaç iz bırakmış, İslâvca'da da pek sınırlanmıştır. Buna karşılık, kökende sadece fonetik bir olay olan ablaut, Yunan ve hele Germen dillerinde fiillerin zaman farkını göstermekle bir morfoloji ve bükün öğesi olmuştur. Meselâ «teganni etmek» anlamına bağlı Almanca *singen, sang, ge-sungen* ve İngilizce *sing, sang, sung* fiil zamanlarında olduğu gibi.

ABLAY, Rus vakanüvislerinin «Siberya Şehzadesi» saniyle andıkları ve Doğu Türkleri'nin tarihlerinde «Ablay Sultan» diye tanınmış Siberya'lı kahraman bir prens. Siberya'da hükümdarlık eden Şeybanî soyuna giren Köçüm Han'ın (ölm. 1600) torunu ve İşim Han'ın oğludur. Büyük babası Köçüm Han, Ruslar'a yenilerek başkenti Eskir'i ve İşim-Tobol çökenlerindeki bütün tura(şehir)ları Ruslar'a bırakıp bozkırdaki göçebe uruklar içerisine çekildikten sonra, Ablay Sultan, babası İşim Han'la birlikte Ruslar'a karşı savaşa devam etmiştir. Ablay Sultan, Rus belgelerinde ilk defa 1629 da görülüyor. Bu tarihten itibaren Rus belgeleri bu şehzadenin ardı kesilmiyen uğraşlarından bahsederler. 1636 da A. Rus istilâsına karşı uğraşan Başkırt boylarına başbuğluk ederek Ufa kalesine saldırmıştır. Fakat kanlı savaşlardan sonra yenilip Ruslar'a tutsak düşmüş ve Moskova'ya götürülmüştür. A.ın bundan sonraki hayatı bilinmemektedir. Ablay Sultan, Rus istilâsına 7 yıl karşı koymuş, fakat bütün bu hareketleri, çoğunlukla birkaç yüz kişilik kuvvetle yaptığı çete savaşlarından ibaret kalmıştır.

ABLAYKİT veya **ABLAYKENT,** Kazakistan'ın Semipalatinks ilinde bir Buda manastırı. İrtiş ırmağına dökülen Beski yahut Ablaykit çayı kıyısında Ust-Kamenogorsk şehrinden biraz yukarda bulunur. Bu manastır, XVII. yüzyılda Kuzey Cungar-Kalmuk göçebe boylarının, hanı Ablay'ın emriyle Çin'den getirilen ustalar tarafından, 1654 te yapılmıştır. Manastırın yanında Ablay'ın karargâhı olmak üzere, aynı adı taşıyan bir kasaba da kurulmuştu. 1671 de diğer bir Kalmuk boyu olan Ölöt başbuğu, Ablaykent'i almış, Ablay Han, Oral ve Volga ırmaklarındaki kalmuk uruklarına kaçmıştı. Ablaykent, Büyük Petro zamanında zaptedilmiş ve orada bulunan doğu dillerindeki birçok yazma eserler Rusya'ya götürülmüştür. Bu yazmalar arasında bulunan Tangutça eserler, Büyük Petro tarafından Paris Akademisi'ne armağan edilmiştir. Bundan sonra 1731 de Gmelin, Miller, 1771 de Pallas buradan birçok yazma eser çıkarmışlardır. Bugün örenlerinde kırmızı tuğla, eski duvar temelleri ve çini parçalarından başka bir şey kalmamıştır.

ABLEFARİ (Ablépharie=göz kapağının eksikliği), göz kapağının yokluğu, yahut küçük ve ilkel bir durumda oluşu. Seyrek olarak görülen, doğuştan bir kusurdur. Bazı hallerde göz kapakları bölgesinde baştan gelen deri, yanak derisine doğru uzanır ve kapak adına hiçbir şey bulunmaz. Bu halin adına ankiloblefar denir.

ABLEFARUS (Ablepharus), hayvan sisteminde *Gymnophthalmi* familyasından bir kertenkele cinsi. Bu cinse giren *A. ponnonicum* türünün sırtı bakır renkli, siyah noktalı ve çizgili olup otlu tepelerde yaşar. Kışın toprağa gömülür.

ABLEFARUS

ABLEGAT [Lât. *ablegatus*], Papalık makamının bir temsilcisine verilen ad. Bu temsilci, çoğunlukla Papa tarafından kardinallere gönderilen kardinallik takkesini götürmeğe memur edilir.

ABLESSİMOF, Aleksandr (1742-1784), Rus şairi ve tiyatro yazarı. Eserleri arasında en ünlüsü, Sokolovskiy tarafından bestelenen ve o tarihlerde Rus edebiyatı Fransız edebiyatının bir kopyasından ibaret bulunduğu halde, konusunu millî hayattan alan *Değirmenci* adlı komik operadır.

ABLUKA, bir şehrin, bir limanın veya bir kalenin dışla münasebetini kesmek üzere kuşatılması. Devletlerarası hukukta *kara savaşında abluka*, bir kaleyi, bir şehri, bir kampı savunanları cepanesiz veyahut yiyeceksiz bırakarak teslime zorlamak için o kaleyi, şehri veya kampı sarmaktan ibaret bir savaş işidir. Bu bakımdan açlık ve cepanesizlik yüzünden teslimi beklemeyip hücum ile veyahut başka suretle zaptı amaç tutan kuşatma(siège)dan farklıdır. Abluka'nın önemi deniz savaşlarında daha çoktur ve bu terim, daha çok bu savaşlar hakkında kullanılır. *Deniz savaşında abluka.* Bir devletin, başka bir devletin kıyılariyle limanlarının tamamının veya bir kısmının denizlerarası bağlantısını silâh kuvvetiyle ve sürekli olarak kesmesidir. Bazı kere harb eden bir devlet, ablukadan önce, düşmanın kıyılarına ve limanlarına abluka koyduğunu veyahut her hangi bir bölgeyi, dolaşan gemileriyle gözaltında bulundurarak, abluka ettiğini tarafsız devletlere bildirdiği de olur ki birincisine *sözle abluka*, ikincisine *devriye suretiyle abluka* adı verilir. İngiltere tarafından makbul sayılarak XVII. - XVIII. yüzyıllarla XIX. yüzyılın bir kısmında çok kere uygulanan bu şekiller, bir devletin keyfe göre vereceği bir kararla, tarafsızların haklarına ve bağımsızlıklarına dokunmak demek olacağı için hukuk bakımından kabul edilmez. Abluka, tarafsızların haklarına en çok dokunan bir harb olduğundan, İngiltere'nin kuramlara uymıyan hareketlerine karşı meydana gelen tepki üzerine, Rusya Çariçesi Yekaterina II., İsveç ve Danimarka ile uzun görüşmelerden sonra, 27 şubat 1780 tarihinde tanınmış bildirgeyi yayımlamıştır. Bu bildirgenin dördüncü fıkrası «ancak bir hasmın mevcut ve kâfi gemileriyle sarılan bir limana girmekte tehlike olduğunu» bildirmektedir. Bu bildirgeye katılan bazı devletler arasında tarihte «Silâhlı Tarafsızlık Birliği» adiyle anılan bir birlik kurulmuşsa da, sözle ve devriyeli ablukalar, ancak Kırım savaşından sonra Paris'te yapılan 16 nisan 1856 bildirgesinin «ablukalara riayet mecburî olmak için bunların fiilî olması, yani düşman sahiline yanaşmayı yasak edecek bir silâh kuvvetiyle devam ettirilmesi lâzımdır» hükmünü koyan dördüncü maddesiyle ortadan kalkmıştır. Bu hükmü, 1909 Londra bildirgesi de taşımaktadır. Düşmanı ihtiyacı olan her türlü maddelerden mahrum ederek kuvvetten düşürmek için konulan, kuramlara ve eylemlere göre makbul ve yasalı abluka, eylemli ve gerçek olanıdır ki, bu, abluka edilen yere girip çıkmanın tehlikeli olması demektir. Böyle bir abluka, çevrilmiş olan kıyının yakınında sayıca yeter harb gemisinin bulunmasını zorunlu kılar. Etkisinin ve sonucunun meydana gelmesi için de: 1 — İki veyahut daha fazla deniz devleti arasında harb hali bulunması, 2 — Ablukayı ilân için yetkili bir makamın kararı, 3 — Abluka edilebilecek bir yerin bulunması, 4 — Bu yerin kuşatılması, 5 — Ablukanın tarafsızlara haber verilmesi şarttır. Amacı, kuşatılan yere girme ve çıkma suretiyle yardımı olabilecek her türlü ulaştırmayı kesmektir. Ablukayı yarmak istiyen her gemi, ablukayı yapan deniz kuvvetleri tarafından zaptedilir, gemi ile içindeki eşya da abluka ilân etmiş olan devletin deniz ganimetleri mahkemesi karariyle zorla alınır.

Bundan başka «kendisine harb ilân edilmemiş olan bir memleketin kıyılariyle limanlarının dışla olan bağlantısını silâh kuvvetiyle ve harb gemileriyle kesmek» şeklinde tarif olunan *bir barış ablukası*, yahut *barış yoliyle abluka* vardır ki, amacı, abluka edilen memleketi bazı müsaadelerde bulunmaya zorlamaktır. Birtakım anlaşmazlıkları kan dökmeden halle yaradığı için, devletlerarası hukuk bilginlerinden ancak pek azı tarafından uygun görülen ve tarihçe asıl ablukadan çok sonra meydana çıkan bu şekil, daima kuvvetlinin zayıfa karşı yüklenmesi demek olduğu ve ablukanın şartlarına asla uymadığı için, yazanların çoğu tarafından reddedilmektedir. Barış yoliyle ablukanın en tanınmışı 1827 yılında Mora ayaklanması sırasında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Türkiye ile Mora'daki İbrahim Paşa ordusu arasındaki ulaşmayı kesmek için, Osmanlı Devleti'ne harb ilân etmeden, Mora kıyılarına koydukları ablukadır ki, bu devletler için bir leke olan Navarin olayiyle biten bu iş, iddia olunduğu gibi, barış yoliyle de değildi. Yakın zamanlardaki başlıca deniz ablukaları şunlardır: 1803 - 1814 te İngiltere tarafından Fransız ve İspanyol limanlarına uygulanan ve Napoléon'un İngiltere'yi istilâ plânlarını altüst eden abluka. 1904 - 1905 te Japonya tarafından Port Art hur'a uygulanan *dar abluka* (close blockade), 1914 - 1918 de İngiltere'nin Almanya'ya uyguladığı *geniş abluka* (long range blockade), 1915 - 1918 de Almanya'nın İngiltere'ye uyguladığı *denizaltı ablukası*; İkinci Dünya Harbin'de aynı devletlerin aynı şekilde biribirine uyguladıkları ablukalar. İngiltere tarafından birinci ve ikinci dünya harblerinde yapılan ablukalar resmî olarak ilân edilmemişlerdir.

Deniz savaş araçlarından, hususiyle İkinci Dünya Harbi sırasında her gün meydana gelen ilerleme ile ablukaya dair olan kurallar ve hükümler hakkında devletlerin kabulüne uyacak birçok değişiklikler beklenebilir.

ABNAKİ veya **ABENAKİ** (Abénaqui), Kuzey Amerika uluslarından ve Atlantik yamaçlarında yaşıyan Algonkin veya Pensilvanya ailesinin başta gelen uruklarından. Birleşik Amerika'nın kuzeyinde ve Aşağı Kanada'da otururlar. XVIII. yüzyıl harbleri sırasında Fransa'ya bağlanmış olan yeni Fransa'nın kırmızı derili urukları federasyonunu teşkil ederler.

DİL. Lûgat anlamı «doğu memleketi» olan Abnaki veya Abenaki dili, Kuzey Amerika dillerinin Algonkin (b. bk.) ailesinin merkez-doğu grupunun doğu kolundandır. Aynı kolda en yakın akrabası Mikmak dili olup, Abnakiler'in torunu sayılan Penobskot, Passamakoddi ve Malesit uruklarının dilleri de onun diyelekleridir. Bunları ayrı dil sayanlar da vardır. Abnaki dili, eskiden Amerika Birleşik Devletleri'nin Maine eyaletiyle buna bitişik Kanada topraklarında konuşulurdu. Şimdi Quebec ve New Brunswick bölgelerinde ancak pek az kimse tarafından konuşulmaktadır.

ABNER, İsrail Kırallığı'nın kurulmasında etkisi olmuş bir Yahudi komutan. Saül ile kardeş çocuğu olup Davut Peygamber'le uğraşmış ve Saül'ün oğlu Isboset'i İsrail kıralı ilân ettirmiş, bundan sonra da Davut Peygamber'in tarafına geçmiştir. Fakat Davut'un yeğeni Yoab, kendisini kıskanıp öldürtmüştür. Abner, Fransız edibi Racine'in Athalie adlı piyesindeki kişilerden birini teşkil etmektedir.

ABNEY [*æbni* ok.], **Sir William de Wiveleslie** (1843 - 1920), İngiliz kimya bilgini, Royal Astronomical Society ve Physical Society (Kırallık Astronomi Kurumu ve Fizik Kurumu) başkanlıklarında bulunmuştur. Hususiyle fotoğrafçılık kimyası ve daha çok renkli fotoğraf konusu ile uğraşmıştır. Yayımladığı araştırmalar arasında bu konuya dair olanlar şunlardır: *Instruction in Photography* (Fotoğrafçılık öğretimi) [1870], *Colour Vision, Colour Measurement and Mixture* (Renk görünümü, renk ölçüsü ve karışımı) [1893], *Trichromatic Theory of Colour* (Trikromatik renk teorisi) [1914].

ABNOBA, Almanya'da bugün Karaorman (Schwarzwald) denilen ve ormanlarla kaplı olan dağların eski adı. *Hercynia silva*'nın batı kısmını teşkil ediyordu. Tuna'nın kaynağı, bu dağların yukarısında bulunur. Sonraki devirlerde burasına *Marciana silva* da denmiştir.

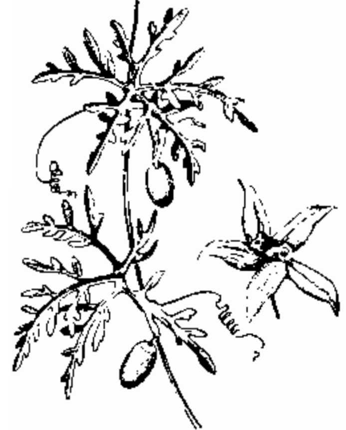
(Mit.) yazıtlarından öğreniidiğine göre bu ormanın tanrıçasına da, Abnoba veya Diana Abnoba adiyle tapınılıyordu.

ABNOBA, 456 numaralı küçük plânet. 1900 de Wolf ve Schwassmann tarafından keşfedilmiştir.

ÅBO ANTLAŞMASI, Rusya ile İsveç arasında, Finlândiya'nın, şimdiki adı Turku olan Åbo şehrinde, 1743 te yapılmış olan barış antlaşması. Bu antlaşma gereğince Rusya'nın 1721 de aldığı arazi elinde kalıyor, Kumenegar eyaleti ile birtakım kaleler de kendisine geçiyordu.

ABOBA, Bulgaristan'da Yenipazar (Novi Pazar) ilcesine bağlı ve ilk Türk Bulgarları'nın başkenti olan Pliska'ya iki km ıraklıkta bir köy.

ABOBRA, kabakgiller *(Cucurbitaceae)* den bir sarmaşık. Biricik türü *A. tenifolia*, süs bitkisi olarak bahçelerde, duvar diplerine ekilir. Çiçeklerinden çok, kızıl erguvanî renkli meyvalarının güzelliği için ekilir.

ABOBRA

ABOLITION (Lettres d'), Fransa'da kırallık devrinde ceza kovuşturmasına uğramış veya bir suçtan ötürü hüküm giymiş bulunan bir kimseyi, bu kovuşturmalardan veya cezayı çekmekten kurtaran «kıral iradesi» ne verilen ad.

ABOLLA, Romalılar'ın ve Roma askerlerinin giydikleri, omuzdan düğümlenen veya kopçalanan çift katlı, yahut çok kalın harmaniyelere verilen ad. Aslı Yunanca'dır. Eski Yunan filozofları da daima abolla giyerlerdi. Roma'nın en zalim imparatorlarından Caligula, Roma'ya bağlı bir kıralı, kızıl renkli abollası ile bütün gözleri üzerine çekmiş olduğundan kıskanıp öldürtmüştür.

ABOLLA

ABOMASİTİS, aslı Kelt dilinde *omasum* kelimesinden alınma bir söz. Şişkin anlamına gelir. Bu kelime, Horatius'un şiirlerinde geçmektedir. Abomasus Türkçe'de mayalık, Arapça'da kıtna, Fransızca'da caillette adını alır. Abomasus

geviş getiren hayvanların midesidir. Tavşandan başka geviş getiren evcil hayvanların mideleri, 4 bölümden meydana gelir, dördüncü bölüm olan mayalık, midedir. Yemlerin sindirimi bu bölümde olur.

Bu organın yangısı Lâtince *abomasitis*, Türkçe *mayalık yangısı*, Arapça *iltihab-ı kıtna* ve Fransızca *inflammation de la caillette* adını alır. Bu hastalık, olgun hayvanlarda kendi başına meydana gelen bir hastalık değildir. Çoğunlukla başka hastalıkların komplikasyonudur. Halbuki gençlerde başlıbaşına, yani başka hastalıklara bağlı olmıyarak meydana gelmesi daha çok olur. Eğer süt kesiminden evvel gelişirse, o vakit süt hazımsızlığı adını alır.

Sebepleri: Doğrudan doğruya anasının memesini emen yavrularda pek az olarak meydana gelir. Bununla beraber bunlarda da bazı şartlar altında görülebilir. Şöyle ki; analar pek sütlü ve emzirme araları çok uzun olursa, bu sırada yavrular acıkmış olacaklarından, birdenbire fazla miktarda emerler ve bundan hastalık meydana gelir. Tarım ve taşıt işlerinde kullanılan hayvanlar çoğunlukla yavrularını uzun aralarla emzirdikleri gibi sütleri gereken tertipte bulunmaz. Yani iş, fazla yorgunluk, beslenmedeki düzensizlik, sütlü analarda sindirmesi zor ve mide için tahriş edici bir süt yapar. Sütlü analar fabrika artıklariyle beslendikleri zaman tahriş edici ve zehirli maddeleri memelerle dışarı atılır. Bu suretle süt, yavrunun midesi için zararlı olur. Bu sütün ilk etkisi bir hazımsızlık yapmaktır. Hastalık en çok sunî olarak emzirtilen yavrularda görülür. Çoğunlukla emzik sütlerine bayat ve temiz olmıyan sütler de karıştırılır. Bundan başka bu sütlerin yağları alındığından, içinde birçok mikroplar ürer ve bunun sonucu olarak zehirli maddeler meydana gelir. Bu zehirli maddeler, midenin kozasını tahriş ederek yerel bir yangı, yahut da apsorbe (soğurma) edilerek zehirlenmeler olur.

Korunma ve tedavi: Hasta yavruları hastalıktan korumak için şu tedbirler uygulanır:

1 — Emzirme aralarını kısaltmak.

2 — Anaları çalıştırmak gerekirse ölçülü çalıştırmak.

3 — Mayalanmış sütü kullanmamak, sunî emzirmede kullanılacak sütleri 70 - 80 derecede kaynatmak, kabların temizliğine dikkat etmek.

Koruyucu tedbirler: Yavruları birkaç gün yarı yarıya su ile karıştırılmış sütle beslemek ve içerisine 10 - 20 gram *sulfate de soude* katarak veyahut sade su yerine, papatya enfüzyonlarını karıştırmaktan ibarettir.

ABOMEY [*abome* ok., *Abome*, *Aghome* şekillerinde de yazılır], Fransız Batı Afrikası Dahomey sömürgelerinde bir çevre ve bu çevrenin merkezi olan kasaba. 85 000 nüfuslu Abomey çevresi, kıyı bölgesinde, yağ hurmalarının sıcak ve nemli bölgesinde bulunur. 11 277 (1936 da) nüfusu olan Abomey kasabası, Gine körfezindeki Kontonu limanına demiryoliyle bağlıdır. Başlıca bitki yağı ve pamuk ticâreti yapılır. Kerpiç surlarla çevrili olan eski Abomey 1892 ye kadar Dahomey Zenci Devleti'nin merkeziydi. Son Dahomey kıralı tarafından yakılan bu kasaba Fransızlar'ın yönetiminde yeniden bayındırlaştırılmıştır.

ABONDANS (Abondance), Fransa'da Haut-Savoie'da Abondance vâdisinde yetiştirilen bir sığır ırkı. İnekleri çok sütlüdür. Bu sığır ırkına Şableziyen (Chablesienne) ırkı da denir. Çünkü bugün en çok yetiştirildiği yer Saint - Julien sonra, Chablais ve Bonneville yöreleridir.

ABONDE, Fransızlar'ın halk masallarında ve bundan esinilmiş edebiyatlarında adı geçen bir bolluk ve hayır perisi. Aslında adı da bereket anlamına gelen *abondance* kelimesinden gelmektedir.

ABONE, peşin ve çok defa indirilmiş bir ücret karşılığında bir kimseye bir gazetenin, bir derginin birçok sayısını veya bir seri kitabın her birini almak hakkını veren veya bir sıra temsile girmek yetkisini tanıyan bir sözleşme.

Abone karneleri: Demiryolları, tramvay veya otobüs gibi servislerce belli bir zaman geçmek üzere yolculara indirmeli gezi yapmak hakkını veren biletlerdir.

Sigortalar hukuku: Bazı memleketlerin kanunlarına göre bir gazete veya bir dergiye abone olmak suretiyle, bir sigortadan ve çoğunlukla hayat sigortasından faydalanan kimse, abonman sigortalısıdır. Bu sigorta özel bir sözleşme yapmaya hacet kalmadan veya bir prim ödemeden meydana gelir ki, prim pek tabiî olarak gazete satış fiyatına eklenmiştir. Bundan başka, bir tacir veya belli bir ticaret kurulu, belli bir zaman içerisinde kazaya uğrıyabilecek mallarını önceden ve toptan sigorta ettirirse yine bir abonman sigortası yapmış olur. Bu suretle, tacirin deposuna girecek ve oradan çıkacak olan bütün mallar belli tehlikelere karşı sağlanmış demektir.

ABONY [*ọbon'y* ok.], Macaristan'da, Tuna ve Tisza nehirleri arasında, Budapeşte'den 85 km ıraklıkta, Pest-Pilis-Solt-Kiskun Komitat'ının 16 000 nüfuslu bir ilce merkezi.

ABONYI [*ọbonyi* ok.] **Árpád** (1865 - 1918), Macar yazarı. İlk eseri olan *Füst* (Duman) hikâyesiyle tanınmaya başlamış, bundan sonra başlıca *A hirnév* (Ün), *Nehéz sebek* (Ağır yaralar) gibi dramlar, birçok gazete ve dergilerde makale ve hikâyeler yazmıştır.

ABONYI Lajos (1833 - 1898), Macar yazarlarından Ferenc Márton'un takma adı. Zengin bir çiftçi ailesinden olup Peşte'de hukuk öğrenimi yapmış, sonra bir yandan çiftçilik ederken öbür yandan da edebî eserler meydana getirmeye başlamıştır. Taşranın sosyal hayatını çok güzel tasvir eden bu yazar, *Észak csillaga* (Kuzey yıldızı) [1855], *A mi nótáink* (Bizim şarkılarımız) [1864], *Kenyér és becsület* (Ekmek ve namus) [1865] gibi romanlarından başka birkaç da başarılı piyes yazmıştır.

ABOR, Assam - Tibet sınırında ve Himalâya'nın doğu ucundaki yüksek vâdilerde başlıbaşına yaşıyan Podamlar'a, Assamlılar tarafından beraber ve düşman anlamına verilen ad. Aborlar'ı Tibetliler'den sayanlar ve mongolik tipe sokanlar varsa da antropolog Jean Deniker'e göre bunlar, tip bakımından tamamiyle İndonezyalılar'a yaklaşırlar.

DİL: Assam'ın bir köşesinde konuşulan ve lûgat bakımından «evcil olmıyan» anlamına gelen *Abor* dili, Çin-Tibet dil ailesinin Tibet - Birman grupunun Tibet kolunun Kuzey Assam kolundandır ve en yakını olan *Miri* dili ile birlikte *Abor - Miri* ortak dilini meydana getirmiştir.

ABORAL, ağız bölgesinin karşı bucağı. Meselâ bir denizanası(Medusa)nın tepe kısmı.

ABORDA, bir geminin, başka bir gemiye, veya karaya veyahut iskeleye yanından yanaşmış durumu.

ABORİGİNLER, eskiden Orta İtalya'da yaşıyan ve Aeneas, Latinus ve Euander boşimanlarına karışmış olan efsanevî bir halk. Bir zaman, bu adın *ab* + *origine* (= «menşeden», «yerli») şeklinde yapılan etimolojisine bakılarak,

İtalya'nın yerlileri sıfatiyle tarih ve etnografya bakımlarından bunlara çok önem verilirdi. Şimdi, İtalya'ya göçmen olarak geldikleri ve pek önemli olmadıkları anlaşılmıştır.

ABORRAS, Mezopotamya'nın eski nehirlerinden biri. Adı, Asur metinlerinde Ha-bur, Tevrat'ta da Hābōr şeklinde geçen bu nehir, eski coğrafyacılara göre, Masios dağından çıkar, önce güneydoğuya, sonra güneybatıya doğru akarak Mezopotamya'yı ikiye böler ve doğudan gelen Mygdonips (şimdiki Cağcağa, Nusaybin'de) ırmağını içine alarak Circesium'da Fırat'a dökülürdü. Bk. HABUR.

ABORTİF, (sıfat olarak) tam akışını yapmadan geçen anlamına bir kelime. Abortif çiçek, abortif tifo g bi.

Abortif (isim olarak) çocuk düşüren ilâçların genel adı. Bu ilâçların kullanılmaları tehlikelidir.

ABOS, Doğu Anadolu dağlarından birinin eski adı. Eski coğrafyacılara göre Aras ve Fırat ırmakları bu dağdan çıkar.

ABOTRİYUM (*Abothrium*), şeritsolucanlar (*Cestodes*) takımının ptihobotriide (*Ptychobothriidae*) familyasından bir cins. *A. rugosum* türü, *G. didae* familyasından bazı balıklarda asalaktır.

ABOUT [*abū* ok.], **Edmond - François - Valentin** (1828 - 1885), Fransız edibi. Fransa'nın Meurthe Eyaleti'nin Dieuze kantonunda doğmuş ve Paris'te ölmüştür. Öğrenimini yüksek öğretmen okulu ile Atina'daki Fransız uzmanlık okulunda tamamlamış, 1854 te, *La Grèce contemporaine* (Çağdaş Yunanistan) adındaki incelemesi ile eserlerini vermeye başlamıştır. Bunu, ilk romanı olan *Tolla* takibetmiş ve şiddetli tartışmalara sebebolmuştur. Tanınmış eserleri arasında şunlar anılmağa değer: *Les Mariages de Paris* (Paris evlenmeleri), *Le Roi des Montagnes* (Dağlar kıralı) [1856] ki o devir Yunanistan'ını yeren nükte dolu bir romandır, *Germaine* [1857], *La Question Romaine* (Roma meselesi) [1861] ki yazar bunda Papaların cismanî nüfuzuna hücum eder, *Le Cas de Monsieur Guérin* (M. Guérin vakası), *L'Homme à l'oreille cassée* (Kopuk kulaklı adam), *Le Nez d'un Notaire* (Bir noterin burnu), *Madelon;* toplumsal ıslahattan bahseden *Le Progrès* (Terakki); *Le Turco; L'infâme* (Rezil), *Les Mariages de Province* (Taşra evlenmeleri), *Le Roman d'un brave Homme* (İyi bir adamın romanı). A., birkaç tiyatro piyesi de yazmış, fakat hiç başarı gösterememiştir. *Gaetana* bunlardan biridir, 1817 de *XIX. Yüzyıl* adiyle bir gazete çıkarmış olan About, parlak bir gazeteci, fantezici ve hele nükteci bir edib olarak Fransız ruhunun çok hoşlanılan bir temsilcisi sayılmıştır. 1884 te Fransız Akademisi'ne üye seçilmiştir.

EDMOND ABOUT

ABOVYAN, Haçatur (1804 - 1848), Rusya Ermenileri'nin yeni edebiyatını ve ilk lâyik okulunu kuran kişi. Başlıca eseri 1826 - 1829 Rus - İran harbinden esinen ve İran egemenliği altında Erivan Ermenileri'nin hayatını tasvir eden kitabıdır.

ABOZĒNOS, Phrygia'da Nakoleia şehrinde bulunmuş olan bir yazıtta görülen Zeus'un asıl adına ek olarak kullanılan lâkabı.

ABRA, Filipinler'den Luçon adasında bir nehir. Vigon limanına dökülür. A., aynı adanın ortasında bir ilin de adıdır.

ABRA, eski Lehistan Kırallığı'nın gümüş parası.

ABRADATAS, M. Ö. VI. yüzyılda yaşamış olan Susa kıralı. Xenophon'a göre Kyros (Keyhusrev), İran'da Ahamanis hanedanını kurduğu sırada, ona karşı koymak üzere birleşen Ön Asya prensleri arasında Abradatas da bulunuyordu. Fakat tutsak düşen karısı Pantheia'ya karşı Kyros'un çok iyi muamele ettiğini haber alınca, bağlaşıklarından ayrılarak onun yanına gelmiş, Anadolu harblerinde, İran ordusunda büyük kahramanlıklar gösterdiği sırada öldürülmüştür. Kocasına çok bağlı olan Pantheia, bu ölüm haberini alınca üzüntüsünden kendi kendini öldürmüştür. Kyros'un bunlara bir mezar yaptırdığı söylenir.

ABRAHAM [*abrāhām*], hıristiyan azizleri. Bu adı taşıyan birçok azizler vardır. Bunlardan biri İran'da Şahpur II. zamanında öldürülmüştür (339). Bir başkası olan Arbel rahibi de, aynı hınca kurban gitmiştir (344). Mezopotamya'da doğmuş olan Abraham, kapısını taşla ördüğü bir hücrede elli yıl kalmış, 360 tarihlerine doğru ölmüştür. Yine Abraham adlı başka bir aziz, Mezopotamya'da Carres şehrinin rahibi olup 422 de ölmüştür. Diğer bir Abraham da V. yüzyılda Fransa'da Auvergne'de rahipti. Bunların her biri için yortu günleri vardır.

ABRAHAM, Karl (1877 - 1925), tanınmış Alman sinir hekimi ve psikanalizcisi. Zürich ve Berlin'de çalışmış ve en çok çocukta ilk cinsiyet görünümleri üzerinde araştırmalar yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Traum und Mythus* (Rüya ve efsane) [1909], *Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Libido auf Grund der Psychanalyse seelischer Störungen* (Ruhî karışıklıklar psikanalizi sırasına göre Libido'nun gelişim tarihi deneyi) [1925], *Psychoanalytische Studien z. Charakterbildung* (Karakter teşkili üzerinde psikanaliz incelemeleri) [1925].

ABRAHAM, Max (1875 - 1922) Alman fizikçisi, klâsik Maxwell elektrik teorisini olgunlaştıran bilgin. Vektör analizinin fizik bilimine uygulanması lüzumunu ilk ileri sürenlerdendir. Önemli eser ve araştırmaları şunlardır: *Theorie der Elektrizität* (Elektrik teorisi, 3. basılış) [1923], *Über die Dynamik des bewegten Reflexion des Lichtes an bewegten Spiegeln* (Hareket eden aynalarda ışığın refleksiyonuna dair).

ABRAHAM, Otto (1872 - 1926), sesler üzerindeki incelemeleriyle tanınmış Alman fizik ve psikoloji bilgini, ton psikoloğu. Musikide bu disiplini kuran Carl Stumpf'un öğrencisidir. Musiki seslerinin kulak üzerinde yaptığı etki, bunların ayırdedilebilme ve seçilebilme dereceleri, seslerin karışması gibi konular üzerinde çalışmıştır.

ABRAHAM A SANCTA CLARA [*abraham a sankta klāra* ok.] (1644 - 1709), yazılariyle tanınmış bir Alman rahibi. Asıl adı Hans Ulrich Megerle olup Baden yöresinde doğmuş, Viyana'da ölmüştür. Gençliğinde Augustiner Barfüsser (Yalınayaklar) tarikatına girmiş, rahip ve vaız olmuştur. 1683 te Osmanlı Türkleri'nin istilâ tehlikesine karşı Avrupa'yı ayaklandırmak amaciyle *Kalkın, kalkın, ey hıristiyanlar!* adlı yazısını yayımlamıştır. Ana eseri *Judas, der Erz-Schelm* adlı kitabıdır ki, İsa'yı ele veren Yuda'nın hayatını, birçok gülünç olgular ve yeni düşünceler ekliyerek anlatmaktadır. Seçmeler halinde bugün bile yeniden basılan

daha birçok eserleri vardır. Yazıları «mevize» tarzında yazılmış, fakat pek çok nükteler, hikâyeler, alaylar ve bilimsel notlarla süslenmiştir.

ABRAHAM BİN DAVİD HALEVİ BİN DAVUT (ölm. 1180), Endülüs'lü yahudi filozof ve tarihçi. Orta zaman Yahudi din filozofları arasında ilk Aristocu'dur. Baş eseri, Aristo felsefesini din ile uzlaştırmağa çalışan ve Arapça yazılmış olan *el-'Akīdat ur-rafī'a* (İbranca adı: *'Emunah Ramah* = Ulvî din) [1161] adlı kitaptır ki İbni Meymun (Maimonides) bundan ilham almıştır. Tarihî eseri *Sepher Hakabala* (Gelenek kitabı) adını taşımaktadır.

ABRAHAM BİN EZRA [*abrāhām bin 'ezrā*] (1092-1167), İspanya Musevileri'nden ünlü şerhçi ve dilci. Batıda daha çok ABENEZRA adiyle tanınan A., Tuleylıla'da doğmuş ve sanıldığına göre, Roma'da ölmüştür. 1140 tan önce İspanya'dan ayrılarak Kuzey Afrika'yı, Yakın Doğuyu, İtalya'yı Fransa'yı ve İngiltere'yi dolaşmış; burada yaşıyan dindaşlarına İspanya Musevileri'nin Arapça kültürünü, İbranca'ya çevirerek tanıtmıştır. Din felsefesi, şiir, dilcilik, astronomi ve matematikle uğraşmış, birçok eser tercüme etmiş ve yazmıştır. *Yesōd Mēra* [1158] adiyle Tevrat'a yazdığı şerh ile tanınmıştır. Bu eser, 1488 de Napoli'de basılmıştır. İbni Ezra, modern İbranî gramerinin kurucusu olan Yehūdāh Hayyūg'un eserlerini, Arapça'dan İbranca'ya tercüme etmiş ve kendisi de dil hakkında birçok eser yazmıştır. Bunlardan en tanınmışları, *Mōznaim* (Mizan) [1140], *Ṣaḥōt* (Sıhhat, doğruluk) [1141], *Śāfāh Berūrāh* (Sâf dil) *Yesōd Dikdūk* (Gramerin temeli) ve *Yesōd Mıspār* (Rakamların temeli) adlı eserleridir.

ABRAHAM MEN [*eybrīhæm men* ok.], XVI.–XVIII. yüzyıllarda İngiltere'de türeyen eli ayağı tutar dilenci sınıfı. Londra hastanelerinden birinde Abraham adını taşıyan bir paviyon, saralı dilencilere mahsustu. Özel bir rozet taşıyan ve kendilerine sokaklarda dilenmek izni verilmiş olan bu saralılara Abraham Men denirdi. Bu izin, başkaları tarafından kötüye kullanılmış olduğu için, bir aralık dilencilik bütün memlekete yayılmıştır.

ABRAHAM PAŞA (1833-1918), Osmanlı İmparatorluğu'nun son devirlerinde zenginliği ile tanınan bir Ermeni vezir. Babası Mısır sarrafı idi. Kendisi de Hıdiv İsmail Paşa'nın İstanbul kapıkâhyalığını yapmış ve Abdülâziz'in son zamanlarında Mısır'a ait imtiyazların genişletilmesinde Hıdiv'le Saray'ın ve Babıâli'nin aracılığını yapmıştır. Abdülhamit II. tarafından saltanatının ilk zamanlarında Âyan üyeliğine atanmıştır. İkinci meşrutiyet devrinde de Âyan üyesi idi. Abraham Paşa ömrünü İstanbul'da büyük bir gösteriş içinde geçirmiştir. Boğaziçi'nin iki tarafından Karadeniz'e kadar uzanan korular, hâlâ kendi adını taşımaktadır.

ABRAHAM YAYLASI (The Plains of Abraham) [*pleynz īv eybrībæm* ok.], Kanada'da Quebec ilinde, Saint-Lawrence'in kuzeyinde ve Quebec şehrinin batısında bir yayla. Kanada'nın durumunu belirtmiş olan ve iki generalin, Wolfe ile Montcalm'ın hayatına mal olan İngiliz-Fransız savaşı burada olmuştur (13 eylül 1759).

ABRAHAMİYEN (*Abrahamiens*), **ABRAHAMİT** (*Abrahamites*): 1 — İnançları aşağı yukarı Paulianistler'inkine benziyen IX. yüzyıl Râfizîler'ine verilen ad.

2 — 1600 e doğru Sibirya'da kurulan kilise ve dinî âyinleri reddeden bir Rus mezhebi.

3 — XVIII. yüzyılda Peygamber İbrahim'in dinine girdiklerini söyliyen ve yalnız Allah'ın birliğini kabul eden Bohemya köylüleri.

ABRAHAMSON, Verner Hans Frederik (1744-1812) Danimarka'lı yazar. Ortaçağ Danimarka halk türkülerini toplamıştır.

ABRAI [*əbrəi* ok.] **Károly** (1830-1912), Macar ediblerinden. Macar bağımsızlık hareketine katılmış, bundan sonra yüksek öğrenimini bitirmiştir. Uzun zaman öğretmenlik ettikten sonra belediye başkanlığı yapmıştır. En tanınmış eserleri şunlardır: *Egy esküszegő király* (Ahdinde durmıyan bir kıral) [1861], *Rajzok nemzetünk multjából* (Ulusumuzun geçmişine ait tasvirler) [1862], *A paradicsomkertben* (Cennet bahçesinde) [1866].

ABRAKADABRA (Abracadabra), eskiden, bazı hastalıkları iyileştirme özeliği bulunduğuna inanılan tılsımlı bir söz. Aslı Yunanca olup bazı hıristiyan tarikatlerin ve büyücülerin dilinde Tanrı anlamına gelen bir kelimeden çıkmış olduğu sanılmaktadır. II. yüzyılda hekimlik eden Basilide mezhebine giren Serenecus Sammonicus adlı biri, hekimliğe dair olan eserinde, kendisiyle beraber zamanında birçok kimselerin de inandığı abrakadabra bahsine bir bölüm ayırmıştır. Bu hekime göre kelimenin taşıdığı özelliklerin etkili olabilmesi için, bir parşömen yaprağı üzerine üçgen şeklinde ve her tarafından okunabilecek surette yazılmış olması şarttır.

A B R A K A D A B R A
B R A K A D A B R
R A K A D A B
A K A D A
K A D
A

Kelime bu şekilde yazıldıktan sonra, kâğıt, harflerin dışardan görülmesine imkân bırakmıyacak şekilde dörde bükülür ve hastanın boynuna beyaz bir iplikle asılır. Hasta, bu muskayı dokuz gün taşıdıktan sonra, onuncu günü sabahında erkence kalkıp doğuya doğru akan bir ırmağın kenarına gider ve kâğıdı boynundan çıkarıp açmaksızın suya atar. Tılsımın ateşli hastalıklara, hele dört günde bir tutan sıtmaya iyi geldiği sanılırmış. Abrakadabra sözü, bazı Batı dillerinde gizli dernekleri, alay yoliyle anlatmak için de kullanılır.

Gnostik gibi birtakım mezheplere girenlerin üzerlerine abraksas kelimesini kazdırdıkları, tılsımlı taşlara da abrakadabra denildiği vardır.

Abrakadabra ile Vefk arasında bir yakınlık göze çarpmaktadır (b. bk.).

ABRAKİ (Abrachie, Abrachius, Yun. *a*, = yokluk, *brachimon* = kol (kolsuzluk, doğuştan kolsuzluk.

ABRAKSAS (Abraxat), kelebeklerin *Geometridae* familyasından bir cins. Bu cinsden *A. Grossulariata* frenk üzümü ve çakal eriğine, *A. Syheata* karaağaç ve çakal eriğine, *A. Pantaria* dişbudağa, *A. Marginata* kavak, söğüt, isfendan ve fındıklara, *A. Adustata* fındıklara zarar verir.

ABRAKSAS

ABRAKSAS (Abraxas) veya **ABRASAKS** (Abrasax), tılsım olarak kullanılan üstleri resimli ve yazılı küçük taşlar. Kelimenin, Basileides tarafından ortaya konmuş olan Hıristiyanlığın Gnostik tarikatınca, tanrılığı ifade ettiği ve bu taşların II. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanmış olduğu sanılmaktadır. Kelimedeki harflerin Ebced'i andıran bir hesaba göre, yılın gün sayısı olan 365 rakamına araçlık ettiğini ve bu rakamın gökyüzündeki feleklerin onlarca geçer sayısına da uygun geldiği için kutlu sayıldığını söyliyenler de vardır. Çok defa horoz başlı insan vücudunu yahut yılan biçiminde tuhaf şekilleri gösteren resimlerin yanlarında veya arka taraflarında, Yunan harfleriyle *abraksas* kelimesi de kazılmış bulunur. Orta çağlarda abraksasların kıymetli taşlar üzerine kazdırılarak mühür yerinde kullanıldığı da olmuştur. Fransa Kralı Louis VII. böyle bir yüzük taşırmış. Bizde de vaktiyle üzerine Mühr-ü Süleyman şekli veya *beduh* kelimesi yazılı bulunan bu türlü tılsımlı mühürler kullanılmıştır. Bk. BEDUH.

ABRAKSAS

ABRALİOPSİS, başıayaklılar (Cephalopoda) takımından *Enoploteuthide* familyasından bir cins. Görünüşü mürekkepbalığını andıran bu cinse giren türlerin bazıları, 20 cm kadar büyük olur. Akdeniz'de yaşıyanları da vardır.

ABRALİOPSİS

ABRAMOVİÇ, Şalom (1835 - 1917), Rusya'da doğmuş bir Yahudi yazar. Mendele Moşer Seforim takma adiyle de tanınır. İbranî ve Yidiş dilleriyle Doğu Avrupa Yahudileri'nin yaşayışlarını anlatan romanlar yazmıştır.

ABRAMS [*eybrĭmz* ok.], **Albert** (1863 - 1924), tanınmış Amerikalı hekim. Berlin'de Virchow'nun yanında çalıştıktan sonra San Francisco'da patoloji profesörü olmuştur. Hastalıkların teşhis ve tedavisinde fizik biliminin yeniliklerinden faydalanan ilk hekimlerden biridir. Birçok eserleri arasında şunlar anılmağa değer: *Manual of Clinical Diagnosis* (Klinik teşhis el kitabı) [1894], *Diseases of the Lungs* (Akciğer hastalıkları) [1905], *Nervous Breakdown* (Sinir sisteminin çökmesi) [1901], *Spinal Therapeutics* (Spinal tedavi) [1909], *Spondylotherapy* (Spondiloterapi) [1912], ve *New Concepts in Diagnosis and Treatment* (Teşhis ve tedavide yeni fikir) [1916]. «Abrams tepkisi» (b. bk.) bu hekimin adına nispet edilmiştir.

ABRAMS TEPKİSİ: 1 — Akciğer tepkisi, cildin uyarımı ile aynı yerdeki akciğer kenarlarının genişlemesi.

2 — Kalb refleksi, derinin tırmalanması, perküsyonu, sümüksel zarın, hususiyle burun sümüksel zarının uyarılması ile kalb hacminin küçülmesi. Bu refleks, rodyoskopi ile saptanır.

ABRANTÈS [*abrātęs*], **Laure Saint Martin Permon, düşes d'** (1784 - 1838), Napoléon'un generallerinden Abrantès Dukası sanını taşıyan Junot'un karısı. Birkaç roman yazmış, asıl Fransız ihtilâli, birinci imparatorluk ve onu takibeden krallık devirlerine ait, hoş, canlı ve tarafsızca olan hatıralariyle tanınmıştır.

ABRANTÈS DÜŞESİ

ABRANTES, [*abrãtiş* ok.], Orta Portekiz'in Estramadura bölgesinde, Tajo nehri kıyısında Lizbon'un 135 km kuzeydoğusunda tahkimli bir şehir. Nüfusu 8 881 (1930). Tahıl, meyva, zeytinyağı ve zeytin ihracı ile tanınmıştır. Abrantes'in askerlik bakımından önemi, Tajo vâdisi boyunca Lizbon'a giden yolun üzerinde, bu yola hâkim bir noktada bulunmasından ileri gelir. Bir İberya kasabası olarak kurulan Abrantes, Romalılar devrinde, ihtimal Tajo'da bulunan tortul altın madeninden (Aurum) dolayı, Aurantes adını almıştı. Abrantes 1804 de general Junot komutasında bir Fransız ordusu tarafından zaptedilmiş ve bu general, Abrantes Dükü sanını almıştır. Şehir, 1808 de Cintra Anlaşmasiyle Portekiz'e geri verilmiştir.

ÁBRÁNYI [*ābrānyi* ok.] **Emil** (1850 - 1920), Macar şair ve yazarı. Kornél Ábrányi adlı kompozitörün oğludur. Peşte'de doğmuştur. Birçok gazete ve dergilerdeki yazıları, sahne tenkidleri, hususiyle şiirleri ile tanınmıştır. Bazı klâsik eserleri de Macarca'ya çevirmiştir.

ÁBRÁNYI Emil (oğul) (doğ. 1882), Macar kompozitörü. Budapeşte'de doğmuştur. Şair E. Ábrányi'nin oğludur. Hannover Operası'nın orkestra şefi olmuş ve sonra Budapeşte Operası müdürü ve Şehir Tiyatrosu dirigenti olmuştur.

ÁBRÁNYI Kornél (1822 - 1903), Macar kompozitör ve musiki yazarı. Budapeşte'de 50 yıldan fazla musiki profesörlüğü yapmıştır. Büyük değeri, 1860 da Mosonyi ve Bartalus ile birlikte ilk ciddî musiki dergisi olan *Zenészeti Lapok*'u çıkartmış olmasındadır. Orada ve gündelik gazetelerde o zaman yeni musiki doğrultusunu temsil eden Liszt, Wagner ve Berlioz'un sanatını savunmuştur. Anılmağa değer eserleri şunlardır: *Mosonyi Mihály*, *Erkel Ferenc*, *Életemböl*, *A magyar zene a XIX. században* (XIX. yüzyılda Macar musikisi).

ABRASİYON (Hek.) [Lât. *ab* = çıkarıp almak, *radere* = kazınmak], (KAZIMA. Fransızca karşılığı *Curetage*'dır), kazıyarak çıkarıp almak anlamında bir kelime, keskin bir küret ile kazınmak suretiyle örgü parçalarının veyahut hastalık mahsullerinin çıkartılması. Bu deyim, uterus (dölyatağı) kürtajı için kullanıldığı gibi diş soyunlarının, çürük kemik kısımlarının kazınması için de kullanılır.

(Jeol.) Deniz sularının kıyılarında yapmış oldukları aşındırışa denir. Bu iş, kıyılara çarpan kum ve çakıl yığınları ile yüklü dalgalar tarafından yapılır. Bunlar, kıyıda denize doğru genişliyen bir aşınma düzlüğü meydana getirir ve kıyıdaki kayaların dibini oyarlar. Kazıma ve aşındırma işi ilerledikçe, dibi oyulan kayalar ayrasız kalır, bir zaman sonra çökerek dalgalar tarafından parçalanır ve taşınırlar. Böylece kıyı hattı karaya doğru ilerler. Meydana gelen aşınma düzlüğü genişler. Yer hareketleriyle kıyı yükselir veya deniz alçalırsa, adı geçen düzlük yüze çıkar ve kıyıyı geniş bir şerit halinde kuşatır. Bunun üzerinde deniz çakıllarına ve bir zamanlar o denizlerde yaşıyan hayvanların artıklarına raslanır ki, bunlar, düzlüğün epijenik hareketlerle bu seviyeyi almış olduğunu gösterir.

ABRASTOL, kimyasal bileşimi kalsiyum β - Naftol - α- monosülfonat olan bu organik bileşik, kül renkli bir tozdur. Suda ve alkolde erir. Şarapları dayanıklı yapmak için ve antiseptik olarak kullanılır.

ABRAŞ, atlarda ağız, burun, göz, ferç, şerç gibi organlarda şekil ve genişliği değişen pigmentsiz ve kılsız beyazımsı kısımlara, lekelere (belgilere) verilen ad.

ABRAVANEL, Isaac (1437 - 1509), Portekiz'li Yahudi maliyeci ve yazar. Portekiz kıralının hazinedarlığını ettikten sonra İspanya'ya giderek, İspanya kıralının yanında da aynı yere geçmiş, bütün Yahudiler'in İspanya'dan kovulmaları sırasında Napoli'ye göçmüş, bir zaman da Napoli kıralının hazinedarlığında bulunarak bu kıralın tahtını kaybetmesinden sonra, Korfu'da ve İtalya'da yaşamıştır. Isaac Abravanel, bulunduğu memleketlerde maliye işlerindeki yeteneğiyle büyük bir nüfuz elde ettiği gibi, din konuları üzerinde de pek çok eser yazarak zamanında büyük bir ün kazanmıştır. Çocukları arasında da ün kazananlar vardır. Bunlardan büyük oğlu olan **Juda-Leon** (1460-1520) un İtalyanca yazdığı ve başka dillere de tercüme edilen *Dialoghi di amore* (Aşk hakkında konuşmalar) adlı felsefî eseri, zamanının düşünceleri üzerinde büyük etki yapmıştır.

ABRETTENE, kuzeybatı Anadolu(Mysia)da bir bölgenin eski adı.

ABRETTENOS, Zeus'un, Mysia'da Abrettene bölgesinden gelme bir adı.

ABREU [*abrēu* ok.], **Alexis de** (1568-1630), Portekiz'li bir hekim. Zamanında büyük bir ün kazanmış, Portekiz'in Angola sömürgesinde dokuz yıl kadar kalmış ve hususiyle tropikal hastalıklar hakkında çok ilgi uyandıran bir eser yazmıştır.

ABREU, Antonio Limpo de, Abaeté vikontu (1794-1883), Brezilya'lı devlet adamı. Brezilya'nın Portekiz'den ayrılarak 1831 de bağımsız oluşundan itibaren siyasî hayatta rol oynamış ve Petro II. devrindeki ıslahatta emeği geçmiştir. İki kere başbakan olmuş ve âyan başkaniyken ölmüştür.

ABREU, Capistrano de (1853-1927), Brezilya'lı tarihçi ve dilci. Başlıca eserleri şunlardır: *Descobrimento do Brasil e seu desenvolvimento no seculo XVI.* (Brezilya'nın keşfi ve XVI. yüzyıldaki gelişimi) [1883], *Os Bacaerys, lingua e lendas* (Bakairiler'in dili ve efsaneleri) [1895], *Rā txa-hu-ni-ku-i, a lingua dos Caxinauás* (Ra-tşa-hu-ni-ku-i, Kaşinahualar'ın dili) [1914].

ABREUS (Abraeus), kınkanadlılar (Coleoptera) takımına *Histeridae* familyasından bir cins böcek. Boyları 1-1,5 mm dir. Bu cinse giren türlerin bir kısmı, ağaç kabukları ve gübre altında ve karıncalarla birlikte yaşar.

ABRIÈS [*abriẹs* ok.] **BOĞAZI** veya SAINT-MARTIN Boğazı veya PRALI Boğazı, Fransız-İtalyan Alpleri'nde yüksek Guil vâdisi ile Germagnasca veya Prali vâdisi arasında çifte boğaz. Yüksekliği 2500 m. Bu boğaz, adını Yüksek-Alpler'deki *Abriès* adlı bir küçük köyden alır. Guil ile Bouchet çağlıyanının birleştiği yerde olan bu köyün nüfusu 510 dur.

ABRİN, *Abrus precatorius* adındaki bitkinin tohumunda bulunan zehirli bir madde. Toksalbuminden ibaret olan bu madde, trahom denilen göz hastalığına karşı kullanılmaktadır.

ABRİNATAİ veya **ABİNATAİ**, eskiden Pontos'ta yaşıyan bir halk. Adı, Bizans'lı Stephanos'ta geçmektedir.

ABRİNKATULAR veya **ABRINCATAE** (Abrincatui), Kelt ülkesinde, merkezi Avranches olan bir Gol kavmi. Karollular devrinde bu kavmin üzerinde yaşadığı yerlere, *Pagus Abrincatinus* veya *Avranchin* denilmiştir.

ABRİNUS, kınkanadlılar takımının *Cantharidae* familyasından bir cins. 2.5-3 mm büyüklüğünde olan *A. analis*, genç lâdinlerde yaşar.

ABROLHOS [*abrọlyos* ok.] (Jeol.), yassı, kenarları düzensiz büyük mercan rasiflerine bazı kere verilen ad.

ABROLHOS [*abrọlyos* ok.] **ADALARI** (Portekiz'ce *abrolyos* = «gözlerini aç»): 1 — Brezilya'nın Bahia hükümeti kıyılarının 60-70 km açığında, Atlantik adacıkları ve rasifleri. En büyükleri, üzerinde bir fener bulunan Santa Barbará'dır.

2 — Houtman's Abrolhos veya Houtman's Rocks adı verilen başka sığ kayalıklar. Avustralya'nın batı kıyılarında bulunur. Bunlar, gemi seferleri için tehlikelidir.

ABROMA, ikiçeneklilerin *Sterculiaceae* familyasından olup, tropikal Asya'da, çalı halinde birkaç türü bulunan bir cins. *A. augustum* ve *A. molle* gibi türlerinin lifleri kâğıt fabrikalarında; bir de ip ve halat yapmak için kullanılır.

ABRON, Afrika'da çoğu Fildişi kıyısında, bir kısmı da Altın kıyısında yaşıyan ve Fantiler'e akraba olan uzun kafalı bir halk. Çiftçilikle ve ticaretle uğraşırlar. Dinleri animizm nev'indendir. Birçok küçük kırallıkları vardır.

ABRONYA (Abronia), ikiçeneklilerin *Nyctaginaceae* familyasından 12 kadar türü olan bir cins. Bazı türleri süs bitkisi olarak bahçelere ekilir.

ABROSOMA, silindir çekirgelerden bir cins.

ABROSTOLA, pulkanadlılar (Lepidoptera) takımından *Noctuidae* familyasından bir kelebek cinsi. Bu cinse giren türlerden bazıları ısırganlar üzerinde yaşar.

ABROSTOLA, eskiden Büyük Phygia'da Pessinus (Sivrihisar'ın güneyinde Bâlâhisar) ile Amorion (Hamza Hacıköy yakınında) arasında ve Sangarios (Sakarya) ırmağının sağ kıyısında bir şehir.

ABROTANELLA, bileşikgiller(Compositae)den, Yeni Zelanda, Avustralya ve Kuzey Amerika'da yetişen bir bitki cinsi.

ABROTANUM, bileşikgiller (Compositae)den bir yavşan (*Artemisia*) türü. Bir metre kadar boylanan, yaprakları, ince dilimli ve her yanı limonumsu olan bir bitkidir. Ev ilâcı olarak kullanılır. Asıl vatanı belli olmamakla beraber, Kuzey Rusya ve Avrupa'da yetişmektedir.

ABROTHALLUS, askılı mantarların *Pezizineae* familyasından, genel olarak likenler üzerinde asalak olarak yaşıyan bir cins.

ABROTIN, *Abrotanum* bitkisinden çıkan bir alkaloid. Acıdır. Bir zamanlar tonik ve kurt düşürücü olarak kullanılmıştır.

ABRUD - ABRUDBÁNYA [*ọbrud-ọbrudbānyọ* ok.], Transilvanya'da Bihar dağının güneydoğusunda, 2 500 kadar nüfuslu bir pazar merkezi. Nüfusunun 2/3 ü Romen, 1/3 ü Macar'dır. Dolaylarından altın çıkarılır. Altın, Romalılar zamanında da işletilmiş ve kasabada bugün de olduğu gibi işletme idareleri yerleşmiştir. Asıl adı *Abrud*'dur, *bánya* eki, Macarlar tarafından verilmiştir. Bu kasaba, Romalılar zamanında da vardı. Adı *Alburnus maior* idi.

ABRUD-SAD veya **ABRUDFALVA** [*əbrudfəlvə* ok.], Transilvanya'da bir kasaba. Nüfusu 5 000 den çoktur. Altın çıkarılan bölge yakınındadır.

ABRUPTİNERVİS, damarları, kollara ayrılıp incelenerek devam edecekleri yerde, birdenbire kesiliveren organlardaki veya yapraklardaki damarlanma şekli.

ABRUPTİPİNNATUS, bitki morfolojisinde tek bir yapracıkla veya sülükle sona ermiyen bileşik yaprak şekli.

ABRUS, baklagillerden sıcak memleketlerde yetişen ve küçük çalılar halinde 12 tane türü olan bir cins. Parlak kırmızı renkli tohumlarından tespih, gerdanlık yapılan *A. precatorius* ser'erde de yetiştirilir. Zehirli olan tohumları göz ve cilt hastalıklarına, biraz tatlı olan kökleri de ev hekimliğinde göğüs nezlelerine karşı kullanılır.

ABRUS

ABRUZZI. Luigi Amedeo di Savoia, Duca degli (1873 - 1933), İtalyan kâşifi ve denizcisi. İtalya prenslerinden olup, bir süre İspanya krallığı eden birinci Aosta Dukası'nın oğullarındandır. Babası İspanya tahtında iken Madrit'te doğmuş, deniz subayı olarak öğrenimini bitirmiş ve yaptığı birçok geziler ile uluslararası bir ün kazanmıştır. Alaska'da Elias dağını (1897), Franz-Joseph takımadalarını (1899 - 1900), Ekvator Afrikası'nda Ruwenzori dağını ve 1909 da Karakurum dağlarını gezmiştir. Franz-Joseph adalarını ziyareti sırasında Kuzey Kutbu'na en çok yaklaşan bir gezgin olmuş, Karakurum dağlarını gezerken de 8 600 m yüksekliğindeki Godwin Austen tepesine çıkarak, o tarihte ki yükseklik rekorunu elde etmiştir. Abruzzi Dukası, Osmanlı Devletiyle İtalya arasındaki 1911 - 1912 harbinde bir filo komutanlığı etmiş ve Birinci Dünya Harbi'nin 1915 - 1917 yılları arasında, İtalyan denizcilerinin başkomutanlığında bulunmuştur. 1919 da İtalya'nın Somali sömürgesine gitmiştir. Uzun yıllar orada kalarak, bu bölgenin İtalya için verimli bir hale konmasına çalışmış, birçok keşif gezileri de yapmış ve bu memlekette ölmüştür.

ABRUZZI DUKASI

ABRUZZI, İtalya yarımadasında Troto ve Sangro ırmakları arasında bulunan bir doğal bölge ve eyalet (Abruzziler ve Molise eyaleti). Eyaletin yüzölçümü 15 425 km^2, nüfusu 1 600 631 (1936)dir. Abruzlar bu eyaletin kuzey bölümünü meydana getirir. İtalya yarımadasının en yüksek ve en engebeli bir doğal bölgesi olan Abruzlar, Orta Apenin'e ait dağ ve yaylalardan meydana gelmiştir. İtalya'nın en yüksek tepesi olan Grand Sasso (2 921 m) burada bulunmaktadır. Dağlar ve yaylalar tarıma az elverişlidir. Oldukça bol miktarda düşen kar, uzun zaman toprak üstünde kalır. Iklim serttir. Bölge genel olarak yoksuldur. Tarım ilkeldir. En önemli geçim kaynağı büyük koyun ve keçi sürüleridir. Bunların sütünden (eski usulde) sert peynirler yapılır, yün ve kıllarından faydalanılır. Yün, vaktiyle bölgedeki küçük endüstrinin ihtiyacını sağlıyordu. Bu çeşit endüstri, XIX. yüzyılın sonuna doğru önemini kaybetmiştir. Abruzlar dağlık ve yoksul bir bölge olmakla beraber oldukça kalabalıktır. Köyler, genel olarak kalabalık (nüfusu 1 000 - 2 500 arasında, hattâ daha çok) ve büyüktür Bunlar, XIX. yüzyılın sonuna kadar devam eden güvensizlik yüzünden, savunması kolay yerlerde yapılmıştı. Abruzlar'ın Adria denizine bakan yamacı iç kısmına benzemez. Burası, kıyıya kadar, yumuşak üçüncü zaman arazisinden meydana gelmiştir. Tarıma daha elverişli olan bu topraklarda nüfus sıklığı daha fazladır. Dik olan ve boraya karşı bulunan kıyıda önemli limanlar yoktur. Ormanları azdır, kayalık ve dağlık olan bölgenin içine girmek güçtür. Bununla beraber bölgeyi boyuna ve enine kesen vâdilerle (Toronto Pescara, Aterno) taşın güçlüğü azalmaktadır. Başlıca demiryolları bölgeyi enine kesen Roma - Sulmona - Castellamare Adriatico ve boyuna kesen Rieti - Aquila - Sulmona - Iserina demiryollarıdır. Abruzlar'ın en önemli şehirleri Aquila, Teramo, Chieti ile Sulmona'dır.

ABRUZZI DAĞLARI

ABRUZZI'Lİ KÖYLÜ KADIN

DİL. Abruzzi diyeleği, merkez - güney, Toscan ve kuzey diyelek gruplarına ayrılan İtalyanca'nın bir diyeleğidir ve en yakını olan Molise diyeleğiyle birlikte, merkez - güney diyelekleri grupuna girer.

ABRÜPSİYON, (Abruption) [Lât. *abruptio, rumpere* = kırmak], kemiğin enine kırık şekli. Cerrahi: Kırık yüzeyleri pürtüklü ve biçimsiz olan enine kırıklık. Aksi: *Fracture en rave* = düz ve enine kırıklık.

ABS, bir Arap uruğu. Vaktiyle bunlar. Necit bölgesinde otururlardı. Peygamber'in ölümünden sonra ortaya çıkan yalancı Peygamber Tuleyha ile birleşmiş ve birçok müslüman öldürmüşlerdir. Bunlara daha sonraki zamanlarda da raslanmaktaydı.

ABSALOM AND ACHITOPHEL [*æbsīlīm ınd īkitofel* ok.]. İngiliz şairi John Dryden'in manzum siyasî yergisi. Eser, Charles II. nin siyasetini Lord Shaftesbury'ye karşı savunmak için yazılmıştı. Dryden, şiirinde, devrinde yaşıyan İngiliz devlet adamlarının karakterlerini kudretli çizgilerle belirtmiş, uydurma adlar altında onları yermiştir. Eserde Monmouth Dukası, Absalom; Shaftesbury ise Achitophel adları altında geçmektedir.

ABSALON veya **AXEL** (1128 - 1201), Danimarka'lı din ve devlet adamı. Eski bir aileden olup asıl adı

Axel'ken zamanının âdetiyle adını lâtinceleştirerek Absalon adını almış ve Fransa'ya giderek Paris Üniversitesi'nde okumuştur. Dönüşünde rahiplik mesleğine girmiş ve en büyük dinî makamlarda bulunmuştur. Aynı zamanda devlet işleriyle uğraşarak kıral Waldemar I. ile Knut IV. ün nazırlıklarını yapmış ve memleketine büyük iyilikleri dokunmuştur. Absalon, kara ve deniz savaşlarında bulunarak, Baltık denizini kaplıyan Wend korsanlarının kurdukları teşkilleri yok etmiş, bundan bir zaman sonra da Almanya imparatoru Friedrich Barbarossa ile savaşa girişerek kendisinin bağlaşığı olan Pomeranya Dukası'nın mülkünü Danimarka'ya katmış, Mecklenburg, Estonya ve daha birçok yerleri ele geçirmiş, ölümüne kadar iş başında kalmıştır. Absalon, memleketin iç yönetiminde de birçok önemli başarılar göstermiş, kanunlar yapmış, bilginlere, Danimarka'nın tarihini yazdırmış ve Wendler'i yendikten sonra Hafn adlı bir balıkçı köyünün yakınında bir kale yaptırmıştır. Danimarka'nın merkezi olan Kopenhag (København), bu kalenin etrafında kurulmuştur.

ABSANS (Absence, Bilinç yitimi; Es. t), bilincin bir an için kaybolması haline (kendini kaybetmeye) verilen ad. Bu hal sar'a hastalığında olur ve onun bir nev'ini teşkil eder. Böyle hastalar, birdenbire renkleri sararıp kendilerinden geçer, o sırada bilinçlerini tamamiyle yitirirler. Bu bilinç yitimi hali pek kısa bir an sürer ve hastalar hemen kendilerine gelirler. Böyle hastalar, ellerinden, bir anda, bardak ve kalem gibi şeylerin düşüverdiğini, fakat kendilerini hemen topladıklarını söylerler. Bu hastalığa «petit mal» adı da verilmiştir. Bir nevi, çırpıntısız gelen sar'a hastalığı olduğundan, tıpkı sar'a gibi tedavi edilir. En çok gençlerde görülür.

ABSANTEİZM, (Absentéisme, Absentismus), çiftliklerinde oturmıyan büyük arazi sahiplerinin topraklarını bir inal veya mültezim araciyle işlettirmeleri. Bu şekilde tarım işletmeciliğinde inal veya mültezim, götürü bir para karşılığında, mal sahibinden toptan kiraladığı araziyi kendi hesabına ve parça parça çiftçilere kiralar. Tarım ekonomisi bakımından büyük çekinceleri olan bu usul, arazi sahiplerinin şehirlere göç etmelerinden, yabancı veya şehirlilerin köylerden arazi edinmelerinden dolayı kurulmakta ve tarıma elverişli toprakların 2/3 ü İngilizler'in elinde bulunan İrlanda ile, İspanya, Portekiz, Fransa, İtalya, Romanya ve eski Rusya'da pek yayılmış bulunmakta idi. Almanya, Romanya ve İrlanda'da, toprağı işleten küçük çiftçiyi korumak ve aracıları ortadan kaldırmak için topraklarını kendisi işletmiyen büyük arazi sahiplerine bazı ödevler yükleten kanunlar çıkarılmıştır. *Absanteizm* bizde yok denecek kadar azdır.

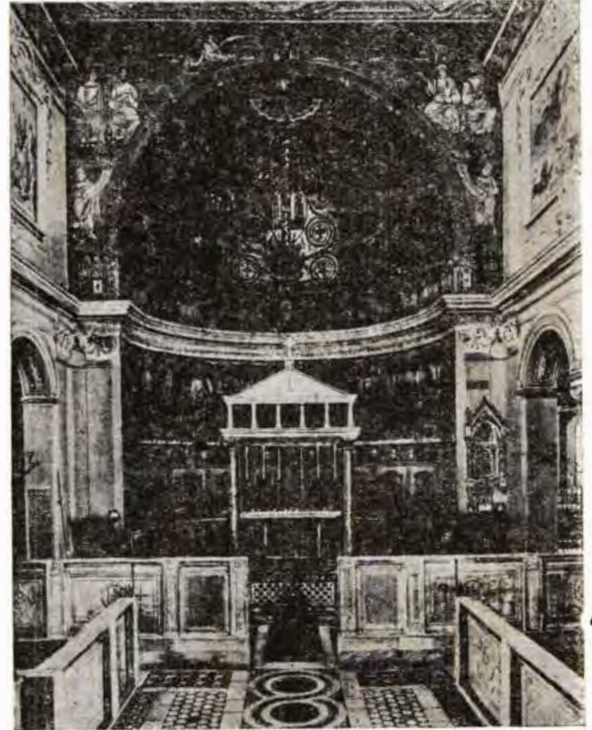
ABSAROKİT, bir çeşit potaslı bazalt.

ABSENTİN (Absinthine), pelin otunun etkin bir maddesi. Çok acı bir glükosiddir.

ABSENTİSM (Absinthisme), pelin zehirlenmesi, *Pelin hastalığı*. Absent (pelin) içkisi, adını aldığı bitkinin yapraklarının melekotu (angélique), köklerinin Çin anasonu (badiane), yapraklarının alkolde özelliklerini verinceye kadar bırakılması (macération) ve sonra damıtılması (distillation) ile elde edilen sıvının içerisine anason ruhu (essence d'anis) ve rengini vermek için de indigo konulmak suretiyle hazırlanır. Çok zehirli bir içkidir. Uzun zaman kullanılmasiyle meydana gelen hale absentizm adı verilir. Bu, hastalık halinde, alkol sarhoşluğu arazlarına ek olarak sara'yı andırır. Çarpınmalar ve buhrandan sonra unutkanlıklar olur.

ABSENTOL (Absinthol), pelin otu (*Artemisia absinthium*) yaprakları ve çiçekleri içerisinde bulunan kâfurî sınıfından bir madde. «Vermut kâfurîsi» de denilir. Adı «ol» ile sona erdiği halde alkol değil *keton*'dur. *Thuja occidentalis* den *thujon*, *Tanacetum vulgare*'den *tanaceton* ve *Salvia officinalis*'den çıkarılan *salviol*, hep aynı kimyasal maddelerdir. Yalnız *tanaceton* ışını sağa çevirir, diğerleri sola çevirirler. *Thujon*'dan «irca» ile *thujylalkol* elde edilir. *Absinthol* renksiz, özel ve güzel kokulu bir sıvı olup, 200° - 201° de kaynar, şiddetli tırmalayıcıdır, âdet getirmek için kullanılmıştır. Fosfor gibi, sarı karaciğer atrofisi yapar. Çok miktarda vermut (*absinthe*) esansı kapsıyan içkilerin (likörlerin) uzun zaman kullanılması, süregen zehirlenmelere sebebolur, ağır ruh, hareket, duyu bozuklukları ile sara'ya benziyen nöbetler olabilir. Bu sebeple ağır absinthe'li içkilerin yapılması İsviçre, İtalya, Fransa, Belçika, Hollânda ve Almanya'da yasak edilmiştir. Pelin otu içerisinde acı bir madde daha vardır ki buna *absinthiin* denilir, zehirsizdir. Pelin otunun hazır ilâçları, iştahsızlığa, süregen bağırsak yangısına, bağırsak kurtlarına, kansızlığa, solukluğa malaryaya sara'ya karşı kullanılmış ve âdet getirici bir ilâç olarak tanınmıştır.

ABSİD [Yun *absis, idos* = daire ve tonoz], hıristiyan kiliselerinde altar'ın, yani mihrabın bulunduğu koro kısmının arka tarafında yuvarlak ve dışarıya taşkın olarak yapılmış çıkıntılı kısım. Eski Romalılar, bir yapıdın dışarıya taşan yarım daire şeklindeki hücrelere *absis* derlerdi.

İTALYA'DA PARENZO'DA BIR KİLİSE ABSİD'İ

Roma bazilikalarının baş taraflarında daima böyle yarım daire şeklinde bir hücre yapılırdı ki, bu şekil Romalılar'dan hıristiyanlara geçmiştir. Kiliselerin absidleri daima doğuya karşı döndürülmüştür. Bunlar, genel olarak yarım daire şeklinde olup, üzerleri tonozla örtülmüştür. Çok kere böyle bir ana absid etrafında, yine yarım daire şeklinde şapeller bulunur ki, bunlara da absidiyol adı verilir. Bk. KİLİSE.

ABSİDİA, mantar*(Fungi)*ların *Zygomycet* takımının *Mucoraceae* familyasından bir mantar cinsi. Bazı nevileri at gübresi üzerinde yetişir.

ABSİNTAT, *Artemisia absinthium* adındaki bitkide bulunan absintik asidin tuzlarına verilen ad.

ABSOLUTİF, ismin çekim hallerinden biri. Bu terim hususiyle Eskimo dilinde nominatif ve akkuzatif hallerini birleştiren hal için kullanılır. Birçok dillerde nominatif ile akkuzatif farkı cümle içindeki sıra ve yerle gösterildiğinden, bu iki hal için çok kere aynı şekil kullanılır. Bu bakımdan bu iki halin öbür hallerden ayrılarak, yalın hal-(*casus nominativus*) den daha geniş olan bir «mutlak hal» (*casus absolutivus*) teşkil etmeleri tabiîdir.

Sentakstaki *absolutif*, Sanskritçe'deki *absolutif zarf*, ve Hint-İran fiil çekimindeki *absolutif kip* için bk. MUTLAK.

ABSORPSİYON (Soğurma — Bel', Mas, İmtisas — Lât. *absorbere* = soğurmak kökünden gelir):

1) Işık, ısı yahut diğer ışınların bir maddeden geçerken zayıflaması, bir kısmının yahut hepsinin soğurulması niteliği.

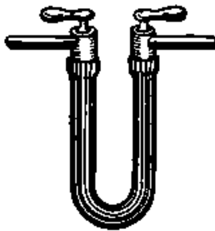
Isı ışınlarını soğurmadan geçiren cisimlere diyaterman cisimler ve ısı ışınlarının hepsini soğuranlara da adiyaterman cisimler denir. Görülen ışığı (bk. IŞIK) olduğu gibi geçirmesine yahut hepsini soğurmasına göre bir cisme saydam'dır veya değildir denir. Cisimlerin renkleri üzerlerine düşen beyaz ışığın yapısındaki türlü renk, ışıkları ayrı ayrı soğurup soğurmamalarından ileri gelir.Yani her renk ışığın absorpsiyon yeteneği, dalga uzunluğuna bağlıdır. Meselâ: bir kırmızı cam üzerine gelen beyaz ışıktaki renklerden kırmızı ve portakal renginde olanı geçer, ötekiler geçemeyip tamamiyle soğurulur. Üzerine düşen beyaz ışıktaki renklerin hemen hepsini soğuran cisimlere kara cisimler denir.

2) Bir gazın sıvı veya katı bir cisim içinde dağılarak homogen bir karışım meydana gelmesi niteliği. Değişmiyen sıcaklıkta bir gazın bir sıvı içinde erimesi, basınçla doğru orantılıdır (Henry kanunu, 1803). Bu kanun, yalnız azot, oksijen, hidrojen, karbondioksit, metan gibi az eriyen gazlar için, basınç çok büyük olmamak şartiyle, tam olarak geçer. Buna karşılık klorlu hidrojen gibi sudaki eriyiği çözüşen (iyonize olan) veyahut amonyak gibi hidratize olan gazlar için Henry kanununun hükmü yoktur.

Genel olarak sıcaklığın yükselmesiyle gazların erirliği azalır. Absorpsiyon katsayısı denilince 0° ve 760 mm basınçta 1 cm^3 sıvının soğurduğu gazın miktarı (Bunsen 1835) anlaşılır.

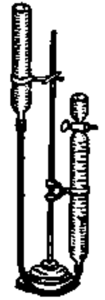
3) Absorpsiyon tayfı, bir spektroskopta ışık demetinin yolu üzerine genel olarak bir eriyik koyarak elde edilen kesikli tayf. Çok defa bu tayf yardımiyle eriyiğin kimya bakımından yapısı anlaşılabilir.

ABSORPSİYON BORUSU (Soğurma borusu), bir gaz akımının, içinde bulunan maddeye göre nemini veya diğer rüküinlerini soğuran bir aygıt. Meselâ kuru kalsiyum klorür ile dolu «absorpsiyon borusu» su buharını, buna karşılık sodyum hidroksit ile kalsiyum oksit karışımını kapsıyan aynı boru karbon dioksid'i soğurur.

SOĞURMA BORUSU

ABSORPSİYON PİPETİ, gazları soğurmaya mahsus bir yaraç. Gaz analizlerinde kullanılır.

SOĞURMA PİPETİ

ABSTİNANS (Abstinence, İmsak, Perhiz), mayalanmış veya damıtılmış içkileri içmemek, keyif maddelerinden ve cinsî münasebetten sakınma. Abstinans ârazı, alışılan bir maddenin verilmemesiyle meydana gelen sıkıntı, baygınlık, fenalık, uykusuzluk halidir.

ABSTRE SAYI, birimlerinin tabiatı belirtilmemiş olan sayıya verilen ad. 3, 5 v. b. Bu terimin karşıtı, konkre sayıdır. 3 elma, 5 armut v. b.

ABŞALOM [*abşālōm*], Davut Peygamber'in oğlu. Güzelliğiyle tanınmıştı. Bir kardeşini öldürmüş ve bir zaman sonra babasının yerine geçmeye teşebbüs ederek kendisini Kudüs'ten ayrılmak zorunda bırakmıştı. Fakat savaşta yenilmiş, kaçarken uzun saçları, bir ağacın dallarına sarılarak, bu haliyle babasının komutanı olan Yoab'ın eline düşmüş ve onun tarafından öldürülmüştür.

Kudüs yakınlarında bir anıt, Abşalom'un mezarı sayılmıştır. Ölümüne sebebolan uzun saçları da Batı eserlerinde en çok alaylı telmih şeklinde geçer.

ABT [*apt* ok.], **Franz** (1819-1885), Alman kompozitörü ve orkestra şefi. Ünü daha çok Doğu bestelerinden dolayıdır.

ABT, Roman (doğ. 1850), tanınmış İsviçre'li demiryolu mühendisi. Kendi adını taşıyan bir nevi lâmelli dişli çubuğu icat ettiği gibi, birçok dişli ve telli tren yollarını yapmakla da uğraşmıştır.

ABTELE(Ab-ı telh),Amuderya'nın birçok adından biri.

ABU (Arbuda), Hindistan'ın Arvali sıradağları üzerinde, bol yağmur düşen güzel bir dağın adı. Serin havası ve güzel manzarası için yazın bu dağa çıkılır. Abu dağı, bin yıldan beri Cayna(Jaina)lar tarafından kutsal tutulmaktadır. Caynaların bütün dünyaca tanınmış beyaz mermerden yapılı Delvara tapınakları bu dağın üzerindedir. Ortaçağ'da ise yani Caynalar'dan daha önce, bu dağı Racput(Rajput)lar kutsal tanırlardı. Racputlar, ataları olan Paramara'nın bu dağ üzerinde yaratılmış olduğunu kabul ederlerdi (Racputlar içerisinde, Orta Asya'dan gelme birçok oymaklar arasında Türkler de vardır). Rigveda ilâhilerinde, geyik tanrısı Şambara'nın bu dağ üzerinde oturduğu hikâye edilmektedir.

ABUDAD, Zerdüşt (Mazdeizm) dininde, yavaş gelişecek olan bütün yaratılış dünyasının ilk tohumunu üzerine koymak üzere Ahuramazda tarafından yaratılan ilk büyük taş.

ABUK PAŞA, Ahmet (1857-1923), Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında komutanlık ve nazırlıklarda bulunmuş bir devlet adamı. 1881 de kurmay yüzbaşısı olarak orduya girmiş, ataşemiliterliklerde, komutanlıklarda, 1912 de Balkan Harbi'nde bulunmuş ve ordunun Çatalca'ya çekilişinde bir süre doğu ordusu komutan vekilliği etmiş, 1913 te de emekliye ayrılmıştır Mondros mütarekesinden sonra kurulan Damat Ferit kabinelerine, harbiye nazırlığı, Meclis-i Vükelâ memurluğu, nafıa nazırlığı ile girmiş, Ali Rıza Paşa kabinesinde de nafıa nazırı olarak bulunmuştur.

ABUKUMU-GAVA, Japonya'da bir nehir (Hondo Adası). Pasifik Okyanusu'na akar; 227 km uzunluğu vardır.

ABULİ (Aboulie=irade yitimi) [Yun. *a+bulia*= iradesizlik], bir şeyi düşünerek yapmağa kalkan kişide, iradenin kısmen veya tamamiyle kaybolması. Ribot'ya göre isteklerin zayıflamasiyle karar vermek yeteneğinin kaybolmasıdır. Janet'ye göre bu halin sebebi, verilmesi gereken emrin, o an için imkânsız olan zihnî bir «temerküz»e ihtiyaç göstermesidir. *Aboulie cyclique* vakit vakit meydana gelen irade kaybıdır.

ABULYOND, Ulubat gölünün kuzeydoğusunda, 2 km kadar uzunlukta bir yarımada. Tepelik olan bu yarımada üzerinde Bizans devrinden kalma yıkılmış bir sur ve kale vardır. Abulyont köyü bu yarımadanın güney ucundadır.

ABULYOND KÖYÜ, Ulubat gölünün kuzeydoğusundaki Abulyond yarımadası üzerinde 332 (1940) nüfuslu bir köy. Ahalisinin başlıca geçim yolu balıkçılık ve ipekböcekçiliğidir.

ABUNA (= babamız), Habeşistan hıristiyanlarının başpiskoposlarına verdıkleri san, Habeş kilisesinde cismanî ruhban sınıfının başkanı. VI. yüzyıla kadar çıkan bir geleneğe uyarak, beratını İskenderiye Kopt patriğinden almaktadır.

ABUNDANTIA (Ast.), 151 numaralı küçük plânet. 1875 te Palisa tarafından keşfedilmiştir.

ABUNDANTIA (Mit.), Roma İmparatorluğu zamanında sıkkelerde temsil edilen bolluk tanrıçası.

ABUNDİUS, birkaç hıristiyan azizinin adı. İçlerinden biri 450 de İstanbul'da toplanan büyük bir dinî kongrede Papa elçisi olarak bulunmuş, bir başkası da 850 de Kurtuba (Córdoba)da öldürülmüştür.

ABUNİS, Kafkasya'nın Şapsuko bölgesinde. Kuban nehrinin menderеslerinden olan Vaidanes'in aşağı kısmına yakın ve eskiden Kerket veya Dandarlar'ın oturduğu bir yerin eski tarihlerde geçen adı.

ABURUF, Mavi Nil bölgesinde Beca veya Bişarinler'in güneybatısında araplaşmış bir Habeş uruğu. Dilleri Arapça'dır.

ABUŞKA, Çağatayca'dan Osmanlıca'ya tanınmış bir sözlüğe verilen ad. Eserin asıl adı bilinmediği için, sözlükte ilk kelime olarak geçen ve «yaşlı, yaşlı erkek» anlamına gelen Çağatayca *abuşka* sözü, bu kitabın adı olmuştur. Kim tarafından, hangi tarihte ve nerede yazıldığı belli olmıyan bu sözlük, başlıca Mir Ali Şir Nevaî'nin eserlerinde geçen Çağatayca kelimeleri, Türkiye Türkçesiyle açıklamak için meydana getirilmiştir. Nevaî'den başka, Çağatay edebiyatının öbür büyükleri olan Mevlâna Lûtfi, Mir Haydar Meczup, Sultan İskendar Mirza, Sultan Hüseyin Mirza Baykara ve Babur Mirza gibi ediplerin eserlerinden de misaller vardır. Osmanlıca kısmındaki dil özelliklerinden, bu eserin XVI. yüzyılın başlarında Anadolu'da yazıldığı anlaşılıyor. 2000 kadar kelimeyi içinde toplıyan ve bütün sonraki Çağatay sözlüklerine kaynak olan bu eser, çok dikkatle hazırlanmış, giriş kısmında Çağatayca'nın imlâ özellikleri anlatılmış, bütün kelimeler harekelenmiş, eserin birçok yerinde Doğu Türkçesi'nin gramerine ait açıklamalar yapılmıştır. Kelimeler, Arap alfabesine göre dizilmiş ve her harfin üstünlü, esreli ve ötreli kıymetleri ayrı ayrı gruplanmıştır.

Bu eserin birçok yazma nüshası vardır. Başka başka ad taşıyan bu nüshalar tam olmak bakımından da biribirinden farklıdır. Mevcut en eski nüsha, Viyana İmparator Sarayı Kitaplığı'nda *Kitab-ül-lûgat fi lisani Cağatay* başlığını taşıyan 1552 tarihli nüshadır. Leiden Akademisi'ndeki birinci nüsha, 1553 yılındandır ve *Lûgat-i Mevlâna Nevaî* adiyle anılır. Münih'teki nüsha da aynı yıla aittir. Leningrad Genel Kitaplığı'ndaki *el-Lûgat-ün-Nevaiyye ve'l-istişhad-ül-Çağataiyye* adlı nüsha, 1560 tan önce yazılmış olsa gerektir. Leiden Akademisi'nde *Kitab-ı lûgat-i Abuşka* adiyle saklı bulunan nüshanın tarihi de 1576 dır. Macar dilcilerinden József Thúry, elinde bulunan *Lûgat-i Çağatayî* adlı nüshanın Abuşka'nın gerçek ve biricik nüshası olduğunu iddia etmiştir. Öbür nüshalar Nevaî'nin yalnız 9 eserini taramışken, bu nüshada şairin 19 eseri işlenmiştir. Bu nüsha doğruluk ve tam olma bakımından da üstündür. Leiden'de *Lûgat-i Mir Ali Şir Nevaî*, Leningrad Hariciye Kitaplığı'nda *el-Lûgatü alâ lisanı Nevaî* adlarını taşıyan birer nüsha daha bulunduğu gibi, Leningrad'da Çağatayca Farsça üzerine *Lûgat-i Nevaî* başlıklı bir lûgat de vardır. Bunların hepsi aynı ana eserin müstensihler tarafından az çok genişletilmiş veya kısaltılmış nüshaları olsa gerektir.

Leningrad Genel Kitaplığı'ndaki nüsha 1869 da Véliaminoff Zernof tarafından Fransızca bir önsözle ve *Dictionnaire djgatai-turc* başlığiyle, metin olarak aynı şehirde bastırılmıştır. Macar türkologlarından Ármin Vámbéry de başka bir nüshayı, kelimelerin Lâtin çevriyazısını da göstererek *Abuska Csagatájtörök Szógyüjtemény* (Abuşka, Çağatay-Osmanlı vokabüleri) başlığiyle Macarca'ya tercüme etmiş ve József Budenz'in bir önsöziyle 1862 de Peşte'de yayımlamıştır.

ABUTA, ikiçeneklilerin *Menispermaceae* familyasından Tropikal Güney Amerika'da yetişen bir cins. 14 türü vardır. Bazıları süs bitkisi olarak yetiştirilir, sağlık bitkisi olarak kullanılan türleri de vardır.

ABUZATHA, eskiden Dicle üzerinde Ktesiphon(el-Medain)un kuzeyinde Asurlular'ın tahkimli bir yeri.

ABYDENOS [*abüdenos* ok.], sonraları kaybolmuş bir Asur tarihini yazan Yunan yazarı. II. veya III. yüzyılda yaşamıştır.

ABYDOS [*abüdos* ok.], Yukarı Mısır'ın en eski şehirlerinden biri. Mısır dilindeki adı *Abdu* veya *Abodu* idi. Yunanlılar bunu sonradan *Abydos*'a çevirdiler. Eski Mısır'ın Thebes'den sonra birinci şehri sayılan Abydos, Nil'in 11 km batısında bulunuyordu. Nil sularının yığdığı kil ve topraklar altında kalan bu şehrin yıkıları, bugünkü *Harebe-tül-medfune* ve *el-Hirbe* köylerinde görülmektedir. Abydos'un tarihi, Menes'ten evvelki çağa kadar çıkar. Bu yer

ABYDOS'TA SETHOS MANASTIRINDA SÜTUNLU SALON

kutsal sayıldığı için birçok tapınak ve mezar yapılmış, şehrin gerisi de çöle karşı kalelerle berkitilmişti. Burada önce, ölüler ülkesine yol açan çakal ilâh Upuaut'a, sonra ilâh Anber'e, daha sonra tamunun batı kısmı ilâhı Hentamanti'ye, en son olarak da Osiris'e tapılmış ve tapınaklar yapılmıştır. *Abdu* adı eski Mısır dilinde «kutsal inanların saklandığı tepe» demekti ve burada Osiris'in kutsal başı muhafaza ediliyordu. Birinci soydan 26 ıncı soya kadar birçok firavunlar tarafından yapılan tapınakların sayısı 9-10 kadardır. En ünlüsü Seti I. (M. Ö. 1300, XIX. soy) zamanından kalma *Büyük Abydos Tapınağı*'dır. 1817 de bu tapınağın bir duvarında meydana çıkarılan ve *Abydos Levhası* adiyle tanınan firavunlar listesi, Mısır hükümdarlarının kronolojisini saptamıştır. Abydos mezarları şehirden 1-2 km uzaktadır. En eski firavunların birçoğu burada gömülüdür. Mezarlardan kıymetli eşya da çıkmıştır. Bu mezarlar arasında Seti I. in 1903 te bulunan ve Osireion adıyle tanınan makamı (boş mezar) da vardır. Osiris tapınağının yakınında gömülmek bir kıvanç sayıldığı için, burada bazı özel mezarlar da bulunuyordu Abydos'un arkeolojisiyle başlıca Mariette, Amélineau, Petrie, Naville, Peet, Frankfort ve Calverley uğraşmışlardır

ABYDOS (Nara), Batı Anadolu da, Çanakkale Boğazı kıyısında eski bir şehir. Örenleri Çanakkale'nin 8 km kuzeydoğusundadır. Hero ile Leandros'un burada sevişmesi ve İran hükümdarı Kserkses'in gemiden bir köprü ile Boğaz'ı buradan geçmesi, şehrin daha çok tanınmasına sebebolmuştur.

ABYDOS GELİNİ (The Bride of Abydos), İngiliz şairi Lord Byron'un manzum üç Türk masalından biri (1813) Eserde anlatılan vaka, Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında bulunan Abydos kasabasında geçer: Gururlu bir aristokrat olan Cafer Paşa'nın güzel kızı Züleyha, kardeşi sandığı, fakat hakikatte yeğeni olan Selim'i çok sevmektedir. Selim, Cafer Paşa'nın kıskançlık yüzünden zehirlettiği kardeşinin oğludur. Paşa, kızını yaşlı Karaosmanoğlu'na vermek isteyince, Selim, buna engel olmak için elinden geleni yapar, sonunda amcasının adamları ile dövüşerek ölür. Bunu duyan Züleyha da kendi canına kıyar.

ABZAH [*abzah̬*], Kafkas dillerinden *Adıge* dilinin Batı kolunu teşkil eden *K'yah̬* veya *Çerkezce*'nin bozkır diyeleklerinden biri. *Abadzeh̬* de denir; en yakını *Bjeduh̬* diyeleğ dir. Eskiden Vladikafkas'ın kuzey eğiminde, Kuban ırmağı batı mendereslerinin yukarı kısımlarında, 19 000 kişi tarafından konuşulurdu. 1864 te Türkiye'ye yapılan göçten sonra, şimdi Maykop dolaylarında çiftçilik ve bahçıvanlıkla geçinen ve etnoğrafya bakımından Abzah etkisi altında bulunan 5 000 kişi tarafından kullanılmaktadır. Kelime haznesi genel olarak Kabardayca'nınkine benzemekle beraber arada bazı fonetik farklar vardır: Kabarday *th̬'u*, Abzah *tfi* (=5) gibi.

ABZU, eskiden Orta Suriye'de, Kinza (Kadeş) şehrine yakın bir kasaba. Eti kıralı Şubbiluliuma, Suriye seferinde burayı da kuşatmıştı.

ACADEMICA, Roma'lı hatip ve filozof Cicero'nun eseri. Felsefede bilgi teorileri üzerine birtakım diyaloğlar şeklinde tertiplenmiştir. M. Ö. 45 de yayımlanmıştır. Eserin, *Academica Priora* ve *Academica Posteriora* adlariyle anılan iki farklı basımı vardır. Cicero bu eserinde Sokrates'ten Karneades'e kadar Grek felsefesini taslak halinde verdikten sonra, Akademi ve Stoa filozoflarının teorilerini anlatır. Felsefede Yeni Akademi'den olan Cicero, septiklerin görüşünü ve Karneades'in probabilizm doktrinini savunur.

ACADEMY (*ıkædımi* ok.) **THE**, Londra'da çıkan haftalık edebiyat ve sanat dergisi. 9 ekim 1869 da Charles Edward Appleton tarafından kurulmuş, çıkmaya başladığı ilk günden itibaren eski tenkid yöntemlerini bırakarak yeni akım ve eğilimlere tarafçı çıkmıştır. Bu dergiyi yönetenler arasında Huxley, Matthew Arnold, William Morris, Dante Gabriel Rossetti, Walter Pater, Robert Louis Stevenson gibi büyük edip ve şairler de vardı. 1915 te kapanmıştır.

ACADIE, Akadya (Yeni İskoçya, Nova Scotia), Kanada'nın Atlas Okyanusu kıyısında yarımada. Büyük ticaret yolları üzerindedir. Toprağı verimli ve ormanları boldur. Dolaylarındaki denizlerden pek çok balık avlanır.

Bu yarımada, önce Fransızlar'ın iken bir zaman sonra İngilizler'in eline geçmiştir. En önemli şehri harb ve ticaret limanı olan Halifax'tır. Acadie, bugün Kanada dominyonuna dâhildir.

ACAİB-İ SEB'A (Acaib-i Seb'a-i Âlem = Dünyanın yedi tansığı), eski devirlerde büyüklüğü ve görkemiyle başka eserlere üstün tutularak şaşılmaya değer sayılan yedi sanat eserine verilen adın doğu dillerinde ve bizde klişe olmuş şekli. M. Ö. II. yüzyılda yazılan ve Bizans'lı Philon adlı bir mühendise isnadedilen *De septem orbis spectaculis* adlı bir kitapta, bu yedi eserin sayılmış ve tarif edilmiş olduğu söylenir. M. Ö. 50 yılında yaşamış olan Yunanlı coğrafyacı Strabon da «Orbis Miracula» adiyle onlardan bahsetmiştir. Eski yazarlar sayılarında birleşmekle beraber bunların hangi eserler olduğunda bazı kere ayrılık göstermişlerdir En çok duyulan söylentilere göre Acaib-i Seb'a şunlardır: 1 — Mısır'ın ehramları. 2 — Babil'de Semiramis'in asma bahçeleri. 3 — Olyimpia'daki Zeus tapınağı için ünlü Yunan sanatçısı Pheidias tarafından altın ve fildişinden yapılmış heykel (ki Zeus'u oturarken temsil ettiği halde 18,5 m yüksekliğinde olduğu söylenir). 4 — Rodos limanının ağzında 60 metreden yüksek olan ve ayakları arasından gemiler geçen büyük bronz heykel. 5 — Ephesos (bugünkü Selçuk)ta Artemis (Diana) adına yapılmış olan tapınak ki M. Ö. 359 da Efesos'lu Herostratos adlı bir serseri tarafından, adını ölümsüzleştirmek amaciyle, yakıldığı söylenir. M. Ö. III. yüzyılda aynı plân üzerine tekrar yapılan bu tapınak, Plinius ve Strabon gibi eski yazarların tariflerine göre 138 m yüksekliğinde ve 71,5 m genişliğinde olup, 19 m boyunda 117 sütunla süslüymüş, 263 yılında İmparator Gallienus devrinde sonuncu defa olarak yıkılmıştır. 6 — Halikarnassos (şimdiki Bodrum)ta Kraliçe Artemis'in M. Ö. 352 de ölen kardeşi ve kocası Mausoleus için yaptırdığı anıt-mezar (ki 42 m yüksekliğinde ve 133,5 m çevresinde olup sütunlarla süslüydü. İngilizler 1856 da bu eserin örenlerini keşfederek buldukları bazı kıymetli parçaları British Museum'a götürmüşlerdir). 7 — M. Ö. III. yüzyılda Mısır hükümdarı Batlamyos (Ptolemaios II. Philadelphos) tarafından İskenderiye limanı ağzında yaptırılmış olan 120 m yüksekliğinde ve Pharos adını taşıyan deniz feneri kulesi.

Acaib-i Seb'a'yı sıralıyan eski metinlerde bunlardan bazısının yerine başka ünlü eserleri yazanlar, meselâ Bâbil Kulesi'yle Çin Seddi'ni, Atina'daki Parthenon ile Apollon ve Asklepios heykellerini de bu arada sayanlar vardır.

Eski zamanların üstün tutulan bu yedi eserine karşı, yeni zamanların bazı büyük eserlerini sayanlar, bu arada Süveyş ve Panama kanalları, New York'taki Hürriyet Hey-

keli, Paris'teki Eiffel Kulesi gibi bazı büyük eserleri sıralıyanlar varsa da, yeni zamanların en önemli eserleri arasında böyle bir seçme yapmak hem güçtür, hem de ancak bir gelenek mahiyetinde bulunan Acaib-i Seb'a'nın, yaşadığımız devirlerde karşılıklarını aramak lüzumsuzdur. Bundan başka elektrik, telsiz telgraf, telefon, uçak ve atom bombası gibi son yüzyılın şaşırtıcı birçok keşifleri düşünülecek olursa, eski devirlerde bir mucize sayılan eserlerin, bugün pek sönük ve küçük kalacakları meydandadır.

ACAJETE [*akahete* ok.], Meksika Cumhuriyeti'nin Puebla hükümetinde bir kasaba. Nüfusu 10 000 dir.

ACAJUTLA [*akahutla* ok.], Orta Amerika'da, Salvador Cumhuriyeti'nin Pasifik kıyısında bulunan bir kasaba. 2 500 nüfusu ve Avrupa ile de bağıntısı olan büyük bir limanı vardır.

ACÁMBARO [*akqmbaro* ok.], Meksika Cumhuriyeti'nin Guanajuato hükümetinde bir kasaba Nüfusu 11 000 dir. Yakınında gümüş ve bakır madenleri vardır.

A CAPPELLA [*a kappella* ok] (İtal. = Kilise üslûbunda), aletsiz çok sesli teganni (küme, koro) tarzı veya aletlerin, aynı nağmeleri sesdaş olarak, yahut oktav aralığiyle çalmaları şekli. Bu üslûp, kilise musikisinden alınmış olmakla beraber kilise dışında da kullanılmaktadır.

ACAPULCO [*akapulko* ok.], Meksika'nın Büyük Okyanus kıyılarındaki iyi bir limanı. Bütün dünyada bile eşi bulunmıyacak derecede kuytu, yüksek granit kitleleriyle çevrili, derin denizi ile tanınmış olan Acapulco (nüfusu 5 000), İspanyol İmparatorluğu zamanında bütün Batı Meksika kıyılarının ticaretini eli altında bulunduran bir liman olduğu gibi İspanya, Meksika ve Filipinler arasındaki ulaştırma ve ticaret yolları üzerinde de en önemli bir uğraktı. Fakat Acapulco bugün eski önemini kaybetmiş bulunmaktadır. Çünkü bu liman, ancak son yıllarda yapılmış olan bir otomobil yolu ile Meksika'nın en kalabalık bölgesini meydana getiren içerdeki yaylalara bağlanır. Bundan başka limanın hinterlandı da, ticaretinin artmasına imkân verecek elverişli şartlardan yoksundur.

ACARİDE, İslâmda Haricî denilen mezhebin altı büyük kolundan biri. Bunlar Acredoğlu Abdülkerim'e veya Acredoğlu Abdurrahman'a kapılandıkları için bu adı almışlardır ve bazı inanışlardaki ayrılıktan dolayı on fırkaya bölünmüşlerdir. O fırkaların adları şunlardır: 1 — Meymuniyye, 2 — Hamziyye, 3 — Şuubiyye, 4 — Hazimiyye, 5 — Halefiyye, 6 — Etrafiyye, 7 — Malûmiyye, 8 — Saltiyye, 10 — Seâlıbe.

ACARİSTAN, Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir ülke. 1921 yılında Batum iline bağlı Acaris-Çehali, Hulo, Batum ve Kobuleti ilcelerinden kurulmuştur. Sınırları, batıda Karadeniz, kuzeyde ve doğuda Gürcistan'ın Ozurget ve Ahalsıh ilceleri, güneyde Türkiye'dir. Yönetim merkezi Batum şehridir. Nüfusu 119 862 olup 74 000 i müslüman Acaralar ve 3 000 i göçebe Kürtler'dir. Bunlar Acaristan ahalisinin % 63 ünü teşkil ederler, % 37 si Rum, Ermeni, Rus, Gürcü v. b. dir. Nüfusun % 40,7 si Batum şehrinde bulunur ki, çoğu müslüman değildir. Acaristan Çoruh, Kahber vâdileri ile Karadeniz kıyısındaki dar alan biryana bırakılırsa, dağlık bir ülkedir. Ahalsıh İmeret sıradağının batı kolunu teşkil eden Acara sıradağı, Karadeniz kıyısına kadar uzanarak Batum'un 20 km kuzeydoğusunda bir burun teşkil eder. Bu dağın en yüksek noktası 2 500 m dir. Acaristan'ın dağ yamaçları sık ormanlarla örtülüdür. Dağlık bölgede ceviz, kestane, ayva, incir, kaysı yetişir.

Çoruh. Kahber vâdileri ve deniz kıyısı alanı astropikal iklim özelliklerini taşıyan bölgededir. Bu bölgede mandalina, limon, portakal, muşmula, Trabzon hurması, çay, pamuk gibi astropikal bitkiler ve meyvalar yetişir. Tahıl ekmeye elverişli olan alan, ancak 16 540 hk² teşkil eder. Bu alandan alınan başlıca ürünler pirinç, mısır ve darı gibi tahıldan ibarettir. Son yıllarda 43 000 hektarlık bataklık alan kurutulmaktadır.

Acaristan, son yıllarda endüstri alanında gelişmektedir. Tütün ve kimya fabrikaları, kereste, demir döküm ve yapımevleri kurulmuştur. Bk. GÜRCİSTAN.

ACARLAR (Acaralar), Karadeniz'in güneydoğu kıyılarında, eski devirlerde Kolhida, bugün Acaristan denilen alanda yaşıyan kavim. Bugünkü Acarlar'ın tipi, yerli kavimlerle Yunan ve Roma salgıncılarının kaynaşmasından meydana gelmiştir. VII. yüzyıldan başlıyarak Acaristan'a Gürcüler'in bir kolu olan Kartveller akın başlamış ve Acarlar'a dil, kültür ve tip bakımından büyük etki yapmışlardır. 1627 de Acaristan, Osmanlı İmparatorluğu'na katılmış ve bu tarihten başlıyarak Türk - İslâm kültürü etkisi altına girmişlerdir. Maddî ve mânevî kültür bakımından Acarlar, Türk olmadıkları halde ana dilleri Gürcü dilinin bir diyeleğidir. Batı Acarlar'ın diyeleği Guri diyeleğine çok yakındır. Erkekler arasında Türkçeyi bilmiyen yok denebilir 1878 de Acarlar Rusya'ya bırakılmış ve Ruslar, bu tarihten başlıyarak Acarlar'ı ruslaştırma ve gürcileştirme siyaseti gütmüşlerdir.

ACARLAR'DAN BİR TİP

Acarların kültür merkezi olan bugünkü Batum şehri mahallî Acara geleneğine göre, Ahmet III. ün vezirlerinden Hasan Paşa tarafından 1704 te kurulmuştur. Çoruh ırmağının sol kıyısında bulunan Gonio kalesi, Acaristan'ın en önemli mimarî anıtlarından biridir. Bu kale 1547 de Kanunî Süleyman tarafından kurulmuştu. Bu eski kaleye dair birçok Acar gelenekleri vardır. Acara İslâmları'nın nüfusu 74 000 sayılmaktadır.

DİL. Batum yöresinde toplanmış bulunan 70 000 Acar (Gürcice: *Acara*), Kutas bölgesinde yaşıyan Guriler'le birlikte, Güney Kafkas dillerinden olan K'art'vel veya Gürcice'nin kıyı diyeleklerinden *Guri* diyeleğini konuşurlar. Bu dilin Güney Kafkas dil ailesi içinde en yakın komşuları, kuzeyde Mingrelce, güneyde de Tsan veya Lâzca'dır. Acarlar islâm oldukları ve Türkiye sınırında bulundukları için, gelenek ve göreneklerinde olduğu gibi dillerine de Türkçe öğeler karışmıştır. Erkekler, aralarında genel olarak Türkçe konuşurlar. Bk. GÜRCİ DİLİ.

ACARTUM [*akartum* ok.], miniyum'a, alşimistlerin verdiği ad.

ACARYAN, Hraçya (doğ. 1876), Erivan Üniversitesi profesörlerinden Ermeni dilci. Türk dilinin Ermenice üze-

rindeki etkisi, Türkçe'den alınmış kelimeler ve bu alınıştaki fonetik kanunlar [Moskova, 1902] üzerinde çalışmış, ayrıca da Ermenice'nin etimoloji sözlüğünü meydana getirmiştir.

ACATENANGO [*akatenango* ok.], Orta Amerika'da Guatemala Cumhuriyeti'nde 3 960 m yüksekliği olan sönmüş bir volkan. Yakınında bu adda bir kasaba vardır.

ACCA [*akka ok.*], Vergilius'un *Aeneis* adlı destanındaki kadınlardan biri, yiğit Camilla'nın arkadaşı.

ACCA LARENTIA veya **LARENTINA** [*akka larentiya* veya *larentina* ok.], eski Roma tanrıçası. Onuruna 23 aralıkta Larentalia bayramı kutlanırdı. A., Roma dininin bizce bilinen devirlerinin en eskisine aittir. Eski Romalılar'ın bile onun hakkında pek aydın bir kanaatleri yoktu. Efsanelerinden de nasıl bir tanrıça olduğu iyice anlaşılmaz. Bir efsaneye göre Romulus ile Remus'ün analığı ve Larlar'ın anasıdır. Başka birine göre de Hercules'in sevgilisi ve Etrüsk zenginlerinden Tarutius'un karısı olan ünlü bir fahişe olup kocasının mülklerini Roma halkına bağışlamıştır. Yeni araştırıcılar, hem «dişi kurt», hem «fahişe» anlamına gelen *lupa* adiyle anılmasına çok önem vererek, bu tanrıçanın Kurt tanrısiyle bir ilişiği olduğunu sanmaktadırlar.

ACCARIAS [*akaria* ok.], **Calixte** (1831-1903). Fransız hukukçusu. Yazıları arasında iki ciltlik *Précis de droit romain* (Kısaltılmış Roma hukuku tarihi) adlı eser, zamanında büyük bir ün kazanmıştır.

ACCELERANDO, [İtal. *atçelerando* ok.], musiki terimi. Bir parça çalınırken hareketin daha hızlandırılması lâzım geldiğini bildirir.

ACCENSUS [*akkensus* ok.], eski Romalılar'da Servius'un 5 inci sınıf *census* halk tabakasından aşağı derecede olarak bıraktığı yurttaşlar. Bunlar kendi census'larına göre legionlarda ikinci derecede rütbelerle göreve alınır ve ordudaki açıkları doldurmak için kullanılırdı.

ACCI veya **ACCITUM** [*akki* ok.], İspanya'da (Tarragona) Cartagena'nın batısında eski bir Roma sömürgesi. Bugünkü adı Guadixdir.

ACCIAIUOLI [*açayuōli* ok.] **Acciaioli,** XII. yüzyıl başlangıcından itibaren Floransa'da yerleşmiş ve önemli mevkilere geçmiş İtalyan ailesi. Bu ailenin 1463 te dağılmış olan bir kolu, Osmanlı istilâsına kadar Atina'da hüküm sürmüş ve Floransa'da kalan ikinci kolu ise, 1834 e kadar devam etmiştir. İçlerinden en tanınmışları şunlardır:

1 — **Niccolò** (1310 - 1365), ticaret için yerleştiği Napoli'de kıraliçe Giovanna'nın sevgisini kazanıp büyük bir nüfuz elde etmiş ve Napoli kıral hanedanından bir prensin, Yunanistan'da bir bölgeye hak iddia ederek yaptığı sefer için gerekli parayı sağlamasına karşılık, orada büyük mülk sahibi olmuştur.

2 — **Ranieri**, yukardakinin yeğeni. Yunanistan'da ilk önce Korent'e sahibolduktan sonra daha birçok bölgeyi ele geçirmiş ve Atina Dukalığı'nı kurmuştur. Bu mevkie geçenler arasında Antonio, otuz üç yıl Atina dukası olarak birçok bayındırlık eseri vücuda getirmiş ve Yıldırım Bayezit zamanında Osmanlı himayesini kabul zorunda kalmıştı.

3 — **Francesco** (ölm. 1463), son Atina dukası. 1451 de dukalığı kazanmış ve erginliğine kadar önceli olan amcasının karısı memleketi yönetmiştir. Bu kadının vardığı Contarini adlı Venedik'li asılzade, Osmanlı padişahı Mehmet II. nin de kendisini destekliyeceğini umarak Atina dukası olmaya çalışmışsa da, Osmanlı padişahı Mehmet II. nin yardımını sağlıyan Francesco, bu hareketi önlemiş ve yengesini öldürtüp devleti yönetmeye başlamıştır (1454). Fakat Mehmet II. bu yeni cinayeti, Atina'nın alınması için yeter bir sebep sayarak, Tesalya'dan bir ordu yollayıp 1458 de Atina ve yöresini mülküne katmıştır. Francescoyada ancak Boeti bölgesi bırakılmıştır. Dört yıl sonra Mehmet II. bağımsız olmaya teşebbüs suçu ile Francesco'yu Boeti'nin merkezi bulunan Teb şehrinde öldürtmüş ve bu suretle Acciaiuoli ailesinin Atina dukalığını kazanan kolu dağılmıştır.

4 — **Donato** (1428-1478), Floransa'da önemli devlet hizmetlerinde bulunduğu gibi Yunan ve Lâtin edebiyatlariyle uğraşmış, eserler tercüme etmiş ve Charlemagne'ın hayatı hakkında bir kitap yazmıştır.

5 — **Filippo** (1637 - 1700), zamanının en büyük gezginlerinden biriydi. Hemen bütün Avrupayı dolaştığı gibi Afrika, Asya ve Amerika'ya da gitmiştir. Birçok tiyatro ve piyes yazmış ve bunları bestelemiştir.

ACCIUS [*akkius* ok.], **Lucius,** M. Ö. 170 yılında Pisaurum'da doğan ve çok yaşlı olarak Roma'da ölen Lâtin şairi. Accius, Roma tragedyasını en yüksek derecesine eriştirmiştir. Eserlerinin çoğunda konular, Yunan efsanelerinden alınmış olmakla beraber, tragedyaları kendi başlarına birer eserdir. Accius, konusunu Roma tarihinden alan iki tragedya (*praetextae*) da yazmıştır: biri Tarquinii kıral soyunun Brutus tarafından devrilmesini, öteki konsül P. Decius Mus'un M. Ö. 295 yılında Sentinum savaşında kendini tanrılara kurban etmesini konu yapar. Accius edebiyat eserleri de yazmıştır: *Didascalica Pragmatica*. Bizim elimize bütün bu eserlerden ancak birkaç parça geçmiştir. Fakat bu parçalardan da Accius'un, Lâtin şiir dilinin gelişmesinde önemli bir yer tuttuğu, çağdaşlarının ve sonraki devirlerin ona büyük bir değer vermekte haklı oldukları anlaşılır. Söylediği *oderint, dum metuant* (Nefret etsinler, yeter ki korksunlar) sözü hâlâ dillerde dolaşır.

ACCOLTI [*akkolti* ok.] : 1 — **Benedetto**(1415-1464), İtalyan hukukçusu ve tarihçisi. Bolonya ve Floransa'da hukuk okutmuş, edebiyat ve tarihle de uğraşmıştır. En tanınmış eseri *De bello a Christianis contra Barbaros gesto pro Christi sepulchro et Judaea recuperandis* (İnsanın mezârını ve Yuda diyarını kurtarmak için hıristiyanların barbarlara karşı yaptığı harb) tir.

2 — **Francesco** (1416 - 1484), evvelkinin kardeşi. Bu da zamanında hukuk bilgini sıfatiyle büyük ün kazanmıştı.

3 — **Benedetto** (1465-1536), birinci Benedetto Accolti'nin oğlu. Şiirleri ve komedyaları ile tanınmıştır. Şiirleri halk tarafından çok sevilirdi. Yaşadığı Urbino ile Roma şehirlerinde şiirlerini okuyacağı zaman çarşılar kapanır ve bütün halk etrafına yığılırmış.

ACCORDS [*akōr* ok.], **Estienne Tabouret, sieur des** (1547 - 1590), eski Fransız yazarlarından. Dijon'da doğmuş ve aynı yerde ölmüştür. *Bigarrures et Touches* adındaki eseriyle tanınmıştır. Bu kitap, edebiyat sanatlarından bahseder ve bunlara dair misaller verir.

ACCRINGTON [*ękringtın* ok.], İngiltere'nin Lancaster bölgesinde, 50 000 nüfuslu bir şehir. XVIII. yüzyılda küçük bir kasaba iken, bugün makine ve dokuma endüstrisinin geliştiği önemli bir şehir olmuştur. Dolaylarından pek çok maden kömürü çıkartılır.

ACCURSIO [*akkursio* ok.], **Francesco** (1182-1260), İtalyan hukukçusu. Vatanı olan Floransa ile Bolonya üniversitelerinde Roma hukukunu büyük bir başariyle okutmuş ve hukuka dair - üslûbu bozuk olduğu halde - derin bir bilgi ve metot mahsulü olan Lâtince eserler yazmıştır. Bunlar arasında *Glossa Ordinaria* en tanınmışıdır. Oğlu Francesco Accursio (1225-1293) da değerli bir hukukçuydu. Bolonya'da ve İngiltere kıralının çağırması üzerine, bir süre Oxford'da hukuk okutmuştur.

ACEM, eskiden Araplar'ın Arap olmıyanlara verdikleri ad. Daha çok Asya'da bulunan ve o zamanlar İran Devleti'nin yönetimi altında yaşamış olan kavimler ve milletler hakkında kullanılmış, bundan dolayı İranlılar'ın başka bir adı haline geçerek İran'a, Acemistan denildiği de olmuştur.

ACEM MAKAMI, Türk musikisinin bileşik makamlarından. Uşak dizisine altıncı sesinden itibaren tize doğru bir acemaşiran dizisinin eklenmesinden meydana gelir. Dominantı acem, tonikası dügâh perdeleridir.

ACEM PERDESİ, eşit olmıyan 24 dereceli Türk ses dizisinin çargâhtan başlamak üzere onuncu perdesi.

ACEMAŞİRAN MAKAMI, Türk musikisinin tek makamlarından. Çargâh makamının acemaşiran perdesi üzerinde şeddidir. Dominantı çargâh, tonikası acemaşiran perdeleridir.

ACEMAŞİRAN PERDESİ, eşit olmıyan yirmi dört dereceli Türk ses dizisinin kaba çargâhtan başlamak üzere onuncu perdesi.

ACEMBUSELİK, tiz tarafta bir acemaşiran dizisiyle pes tarafta bir buselik dizisinin ortak seslerinden faydalanılarak bileştirilmiş makam. Dominantı acem, tonikası dügâh perdesidir.

ACEMİ (Ask.), henüz eğitim ve öğretim görmemiş er. Eski deyimi *acemi oğlan*(b. bk.)dır. Barış zamanı askerlik eğitim ve öğretimi ile mecburî askerlik hizmetini yapmak için askere alınan yeni erler, toplu olarak bölüklere verilir, burada giydirilir ve donatılırdı. Bunlar, 3 - 4 ay süren acemi öğretim ve eğitim süresinde, bölüğün acemilerini teşkil ederler. Aceminin öğretim ve eğitiminde amaç, onu acemi öğretim ve eğitim döneminin sonunda usta erlerle birlikte hareket edip savaşabilecek kudrette, bedence ve ruhça geliştirmek ve yetiştirmektir. Bölükte acemiler talimlerini tamamlamadan mümkün olduğu kadar hiçbir özel hizmet ve göreve ayrılmazlar. Acemilerin yetiştirilmelerinden sorumlu olan bölük komutanı, daha acemiler gelmeden, öğretmen subayın emrinde, bir acemi öğretim ve eğitim heyeti hazırlar. Acemi öğretim ve eğitiminin sonunda bölüğün acemilerini alay komutanı teftiş eder (Acemi teftişi). Bu teftiş sonunda acemiler ustalara karıştırılarak bölükte manga ve takımlar teşkil olunur. Savaş zamanlarında, orduyu tamamlamak için silâhaltına alınacak olan talim görmemiş yeni erler, depo alaylarına verilerek buralarda yetiştirilir. Çünkü bölükler birtakım savaş görevleri karşısında bulunacaklarından, acemi er yetiştirmekle uğraşmazlar. Bunlara, ihtiyaçları oldukça gerilerde yetiştirilmiş erler verilir. Harb zaruretleriyle acemi öğretim ve eğitim süresi 6 haftaya kadar indirilebilir. Bunun için kısaltılmış acemi öğretim ve eğitim programları uygulanır.

ACEMİ OCAĞI, Osmanlı İmparatorluğu devrinde daimî orduya, yani yeniçeri ocağına kaynak olan ilk er deposiyle okuluna verilen ad. Bu ocak, XIV. yüzyılın son yarısında Çandarlı Kara Halil'in tavsiyesiyle, Murat I. zamanında Gelibolu'da kurulmuştur. Ocağın görevi, harbde alınan tutsakları ihtiyaca göre Lâpseki, Çardak ve Gelibolu aralarında işliyen gemilerde çalıştırmak ve sonra da yeniçeri ocağına yazdırmaktı. İkinci görevi de yine harbde alınan tutsakların pençik (penciyek)denilen beşte birini, önce Anadolu'daki ve daha sonraları Rumeli'deki Türk çiftçilerinin hizmetlerine vermekti. XV. yüzyılın ortalarına doğru hıristiyan uyruklardan, *devşirme* kanuniyle çocuk alınmaya başlanmıştır. Bu yeni asker adayları da pençik oğlanları gibi Türk çiftçilerine verilmiştir. Gerek bu pençik ve devşirmeler, gerek yeniçerilerin çocukları, bundan sonra birer akçe gündelikle acemi ocağına alınıp burada yetiştirilirlerdi.

Acemi ocağı. İstanbul alındıktan sonra, daha düzenli ve esaslı bir tarzda İstanbul'da kurulmuştu. Gelibolu ocağı sekiz orta veya bölük olup, kanuna göre buraya, yeniçeri yaya başlarından uygun biri atanırdı. İstanbul'daki acemi ocağiyse, otuz bir ortaydı. İstanbul acemi ocağının en büyük üstü yeniçeri ağasiyse de, bunun işi pek fazla olduğundan, asıl ocak işleri İstanbul ağasının eliyle görülürdü. Acemiler'in birinci ortası, bu İstanbul ağasının ortası sayıldığı için, buna *ağa ortası* veya *ağa bölüğü* denilirdi. Bu orta, pek çok erler yazılı olduğundan, dokuz bölüğe ayrılmış ve her bir bölüğe bir *bölükbaşı* atanmıştı. Diğer bölüklerin komutanlarına *acemi yaya başısı* ve bunların en kıdemlilerine de *başyaya başı* denilirdi.

Acemi ocağının İstanbul ağasından sonra ocak disipliniyle ilgili bölük subayları, kethüda ile çavuş ve aşçı idi. Her ne kadar ocakta dereceleri bunlardan yüksek Anadolu ve Rumeli ağalarι varsa da bunlar, asıl ocak işleriyle uğraşmayıp Anadolu ve Rumeli'de Türk çiftçilerine verilmiş olan acemilerle uğraştıklarından, kendileri fiilen ocak ağaları sayılmazlardı. İstanbul acemi ocağı, Şehzadebaşı ile Vezneciler arasında, yeniçerilerin Eski Odalar denilen kışlaları yanında idi. Burada yanlış olarak hâlâ Acemoğlu Hamamı denilen acemi oğlanlarına mahsus bir de hamam vardı.

İlk kurulan Gelibolu acemi ocağı erleri Marmara'da Gelibolu ile Anadolu kıyısı arasında işliyen hükümete ait gemilerde hizmet ederlerdi. İstanbul acemi ocağı acemileriyse, hükümete ait yapımevlerinde, büyük yapı işlerinde, Mudanya - İstanbul, Diliskelesi - Üsküdar - İstanbul arasında işliyen gemilerde, saraya verilen odunların taşınmalarında amelelik, gemicilik ve hamallık ederlerdi.

Acemi ocağı erlerinin kıdemlileri, yeniçeri, cebeci, topçu ve toparabacı ocaklarındaki boş yerleri doldurmak üzere, buralara verilirlerdi. Bu ocak, XVII. yüzyılın başlarından itibaren önemini kaybetmişti. Bu yüzyıl ortalarında ise, acemi ocağı için yapılan devşirme kanunu terk edilmişti. Fakat bu ocak, kısa bir zaman hizmet etmek şartiyle müslümanlardan alınan erlerle, yeniçeri ocağının söndürülmesi tarihi olan 1826 yılına kadar devam etmiştir. Bu son tarihlerde acemilerin hizmetleri saraya odun vermeye ve İstanbul ağasının görevi de, sarayın ve İstanbul'da bulunan diğer resmî kurumların odununu tedarike inhisar etmişti.

ACEMİ OĞLANI, Osmanlı ordusunun kapıkulu ocaklarından yeniçeri, cebeci, topçu, toparabacı ocaklariyle cemaat denilen küçük ve çeşitli teşkillere gerekli asker ve hizmet erlerini yetiştirmek üzere kurulan ocak erlerine verilen ad. Bu teşkil önce Murat I. zamanında Gelibolu'da bir ocak halinde ve sonra daha geniş olarak İstanbul'da kurulmuştur.

Acemi oğlanları, harbde tutsak edilen ve pençik oğlanı denilen çocuklardan ve devşirme kanuniyle «reaya» çocuklarından seçilenlerle sonraları kuloğlu adı verilen kapıkulu erlerinin çocuklarından meydana geliyordu. Savaşta tutsak edilen çocuklarla reayadan alınan çocuklar, önce Türkçe'yi ve İslâm-Türk göreneklerini öğrenmek üzere, üç beş veya ihtiyaca göre yedi sekız yıl Anadolu ve Rumeli'deki Türk çiftçilerinin yanlarına verilerek, küçük bir para karşılığında hizmet etmek suretiyle, yetiş irilirdi. Acemi oğlanlarından Türk çiftçilerinin hizmetlerine verilmiş olanlarına *Türk üzerindeki acemi oğlanları* denilirdi. Anadolu'daki çiftçilerin hizmetlerine verilen oğlanların alınıp verilmesi Anadolu ağasına, Rumeli'dekilerininki ise Rumeli ağasına aitti. Bu acemilerin aylıkları yoktu.

ACEMİ OĞLANI

Türk üzerindeki oğlanlar yetişince ihtivaca göre acemi ocağı denilen asıl ocağa alınırlardı. Bu ocak otuz bir bölüğe ayrılmıştı. Bu ocak acemilerine, *ulûfeli acemi oğlanları* ve *torba oğlanları* denirdi. Bunlar, yapımevlerinde, saraya ve hükümete odun, taş, buz, kereste v. b. şeyler getiren gemilerde, devlete ait yapı işleri ve onarmada, ambar hizmetlerinde kullanılırlardı.

Acemi ocağı oğlanlarına gündelik, elbise ve yıldan yıla *âdet-i zerpul* adiyle ayakkabı parası verilirdi. İstanbul'daki acemi ocağının başağasına *İstanbul ağası*, Gelibolu'daki ocağın ağasına da *Gelibolu ağası* denilirdi. Bunların kışlaları Şehzade Camisi yakınlarında Direklerarası'nda idi.

Acemi ocağında hizmet eden oğlanların kıdemlileri, ihtiyaca göre «bedergâh» veya «kapıya çıkmak» deyimiyle yeniçeri ve bostancı ocaklarına ve diğer ocaklara verilirlerdi.

ACEMKÜRDÎ, acem makamını terkibeden acemaşiran ve uşak dizilerinin sonuna bir kürdî dörtlüsünün eklenmesiyle meydana gelen makam. Dominantı acem, tonikası dügâh perdeleridir.

ACEMLER, Osmanlı padişahlarından Murat IV. ün 1638 de İranlılar'la savaşarak Bağdat'ı geri aldığı sırada, oradan İstanbul'a getirdiği 12 usta musikiciye verilen ad. Bunların onu, çeşitli sazlar çalar. ikisi de okurmuş. Bu on iki arkadaşın repertuarlarından birkaç peşrev kalmıştır.

ACEMOĞLU AHMET (ölm. 1795), XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu uğraştıran ayaklananlardan. Uşak voyvadası iken halka zulmünden dolayı görevinden çıkarılmış, yakalanıp öldürülmesine, Anadolu valisi İznik'li Ali Paşa memur edilmiştir. Paşa, büyücek bir kuvvetle üzerine gittiği halde, A. in kapandığı Banaz kalesini ele geçiremediğinden, iş, Batı Anadolu'da büyük bir erk sahibi bulunan Kara Osmanoğlu'na havale edilmişti. Sonunda Acemoğlu kaçarken ele geçirilerek öldürülmüş ve İstanbul'a gönderilen kellesi orada teşhir edilmiştir.

ACENTA: 1 — Malî veya ticarî bir kurumun veya teşebbüsün koluna verilen ad.

2 — Geniş anlamda, tüccarın vekili veya temsilcisi demektir. Gerçekten, ticaret kanunumuz, acentayı da ifade etmek üzere «tüccar memurları ve mümessilleri» deyimini kullanır (madde 87 ve sonrakiler). Borçlar kanunumuzun kullandığı terimler, acentanın hukukî mahiyetini daha iyi anlatmakta olup bunlar, 17 nci babın başlığını teşkil eden «Ticarî mümessil ve diğer ticarî vekiller» terimleridir. Bunlardan anlaşılacağı üzere acenta, tüccarın temsilcisi olup, onun adına mesleğin yürütümüne ait her türlü hukukî eylemleri yapmaya yetkili kimsedir. Bir acentanın aynı zamanda birçok tüccarların temsilcisi olması mümkündür.

ACERBİ [*açerbi* ok.], **Giuseppe** (1773 1846), İtalyan yazarı. Kuzey İtalya'da doğmuş, hukuk öğrenimini yaptıktan sonra Avrupa'nın birçok memleketlerini dolaşarak İsveç, Finlandiya ve Lâponya'dan geçip Kuzey Kutbu'na doğru yaptığı bir gezi hakkında yayımladığı İngilizce bir seyahatname ile tanınmıştır. 1816 da, o zaman Avusturya'ya ait bulunan Milâno'ya gelmiş ve bu devletin İtalyan milliyetçilerini kazanmak amaciyle kurduğu *La Biblioteca Italiana* adlı dergiyi on yıl yönetmiştir. Bundan sonra Avusturya'nın İskenderiye başkonsolusluğuna atanarak bu şehirde, 1834 yılına kadar kalmış ve burada geziler yaparak Viyana müzesiyle İtalyan müzeleri hesabına birçok eski eserler toplamıştır. Acerbi, tabiî bilimlerle de uğraşmıştır.

ACERENZA [*açerentsa* ok], İtalya'nın Potenza ilinde 4 500 nüfuslu bir kasaba. Eski çağlarda Acerentia, Acheruntia ve Acherontia diye anılırdı. Başpiskoposluk merkezidir. XI. yüzyılda yapılmış büyük bir kilisesi vardır.

ACESTES [*akestes* ok.; Yun. **Aigestes**], Vergilius'un *Aeneis*'inde adı geçen ve Sicilya şehri Acesta-(Segesta)nın kıralı olan bir efsane kişisi. Acestes Krımissos (Vergilius'ta Crinisus) adlı Sicilya ırmak tanrısının ve asîl bir Troia'lı soydan olan Egesta'nın oğludur. Acestes Aeneas'ı konuk olarak evine alır ve babası Anchises'in gömülmesini sağlar. Böylece Sicilya ile Küçük Asya arasındaki eski bağlılık mânalı bir ifade bulur.

ACEVEDO [*athevedo* ok] **Cristóbal de,** XVI. yüzyıl sonlariyle XVII. yüzyıl başlarında yaşamış bir İspanyol ressamı. Bartolomé Carducho'nun öğrencisidir. Konuları Hıristiyanlık tarihinden alınan tablolar yapmıştır.

ACH [*aş* ok.] **ÜLKESİ** *(Achimensis pagus)*, Fransız Britanyası'nda eski bir bölgenin adı.

A-CH'AÎ (*a-çay* ok.), Kuzey Tibet'te Türkler'den ve Tibetliler'den meydana gelen T'u-yü-hunlar'ın 280 de kendilerine verdikleri en eski ad.

ACHAOUN [*aşaun* ok.], Cezayir'de Onarsenis'te bir dağ (Alger ili). Yüksekliği 1814 m. Yamaçlarında Taza örenleri vardır.

ACHARD [*aşâr* ok.]: 1 — **Franz Carl** (1753-1821), Alman kimya bilgini, 1782 den itibaren Bilimler Akademisi fizik kolu müdürü. 1747 de pancarda şekerin varlığını bulmuş olan Marggraf'ın araştırmalarına devam ederek, 1802 de devlet yardımiyle Kunein(Silezya)de ilk şeker fabrikasını kurmuştur. Eserleri arasında en önemlisi *Die Europ. Zuckerfabrikation aus Runkelrüben* (Avrupa'da pancardan şeker yapımı [1812, 3 cilt] adını taşır.

2 — **Louis-Amédée-Eugène** (1814 - 1875), Fransız romancısı. Marsilya'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. *Belle-Rose* adındaki macera romanı, eserlerinin en tanınmışıdır. Kırk kadar romanı arasında tanınmış olanları şunlardır: *Les petits fils de Lovelace* (Lovelace'in torunları), *La Robe de Nessus* (Nessus'ün elbisesi). Birkaç tiyatro eseri de yazmıştır.

3 — **Marcel** (doğ. 1899), Fransız piyes yazarı. Cambazhane hayatından alınmış *Voulez-vous jouer avec moâ?* [1923] ve eski bir halk şarkısını canlandıran *Malbrough s'en va-t-en guerre* (Marlborough harbe gidiyor) [1924] adlı hafif piyeslerden sonra, hususiyle *Je ne vous aime pas* (Sizi sevmiyorum) [1926] ve *Jean de la Lune* [1929] adlı piyeslerinde, eski aşk komedisi tekniğini düzelterek zamanımızın psikolojisine uydurmuştur. Piyesleri, canlı diyalogları ve fettan kadın tipleriyle nitelenir.

ACHARIUS [*akarius* ok.], **Eric** (1757 - 1819), İsveç'li hekim ve tabiiyat bilgini. Gefle'de doğmuş ve Waldstena'da ölmüştür (1757 - 1819). Linné'nin öğrencisi olmuştur. 1796 da Stockholm Akademisi'ne üye seçilmiştir. Hususiyle dikenler ve çiçeksiz bitkiler üzerinde çalışmıştır. Önemli eserleri: *Lichenographia universalis* [1810], *Synopsis methodica lichenum* [1814].

ACHARYA (Hint dini), ahlâk kurallarını bilen ve öğreten adam, Brahma veya Buda dinine göre önder, yolgösteren.

ACHATES [*ahâtēs* ok.], Vergilius'un Aeneis'inde Aeneas'ın en cesaretli ve en sadık yoldaşı.

ACHÉ [*aşē* ok.] **VİKONTU, Robert François** (1757 - 1809), Fransa'da kırallık tarafçısı bir ihtilâlci. Büyük ihtilâlin son zamanlarından itibaren Bourbon hanedanını tekrar tahta getirmek üzere Bretagne bölgesinde çıkan birçok ayaklanmalara katılmış, bir süre İngiltere'ye sığınmış ve Napoléon I. i düşürmek üzere hazırlanan bir fesadın elebaşılarından iken ele geçirilerek öldürülmüştür.

ACHELIS [*ahēlis* ok.], **Thomas** (1850 - 1909), Alman filozofu ve etnologu. İnsan cemiyetinin gelişmesi hakkındı önemli incelemeler yayımlamıştır ki, bu arada *Entwickelung der Ehe* (Evlenmenin gelişmesi) [1893], *Moderne Völkerkunde* (Modern etnografya) [1896] anılmağa değer.

ACHEN (Aachen) [*āhîn* ok.], **Johann von** (1552-1615), Alman ressamı. İtalya'da Tintoretto, Michelangelo, Corregio'nun eserlerini inceliyerek yetişmiştir. Önce 1590 yılında Münih (München) de Wilhelm V. in ve sonra 1601 de Prag'da Rudolf II. nin hizmetine girerek saray ressamı olmuştur. Rönesans ile Barok arası bir stilde dinî, mitolojik ve allegorik birçok tablo ve portreler meydana getirmiştir. Eserlerinin çoğu Viyana Güzel Sanatlar Müzesi'nde ve bir kısmı Schleissheim galerisindedir.

ACHENBACH [*āhînbah* ok.], **Heinrich von** (1829-1899), Alman politika adamı. Hukuk profesörü ve saylav olmuş, 1873 ten 1878 e kadar ticaret, endüstri ve bayındırlık nazırlığında bulunmuştur. Bismarck'ın Papalığa ve katoliklere karşı bir süre takibetmiş olduğu sert siyasette rol oynamıştır. Maden hukukuna dair birçok eserleri vardır.

ACHENSEE [*āhînzē* ok.], Kuzey Tirol'de Innsbruck'un yakınlarında ve Isar ile Inn nehirleri arasında geçit meydana getiren bir vâdide yerleşmiş bulunan küçük (7 km²), fakat derin (133 m) bir göl. Genişliğine göre uzunluğu çok fazla olan bu yüksek (790 m) gölün fazla suları, eskiden Inn nehrine dökülüyordu. Fakat Buzul devrinde meydana gelmiş olan birikintiler, gölü Inn vâdisine kapamıştır. Bugün suları küçük bir yatak ile Isar'a dökülür.

ACHENWALL [*āhînval* ok.], **Gottfried** (1719-1772), Alman iktisatçısı ve istatistikçisi. Göttingen Üniversitesi'nde önce felsefe, sonra hukuk profesörüydü. İstatistik bilgisinin kurucularından biridir. Tanınmış eserleri şunlardır: *Abriss der neuesten Staatswissenschaft der vornehmsten europäischen Reiche und Republiken* (Başlıca Avrupa hükümdarlık ve cumhuriyetlerinin en yeni siyasî bilimleri özeti) [1749], *Die Staatsklugheit nach ihren ersten Grundsätzen* (İlk prensiplerine göre devlet öngörüsü) [1761].

ACHERN [*āhîrn* ok.], Almanya'da, Baden'de Kuzey Schwarzwald (Karaorman)ın batı eteğinde küçük bir şehir. Demiryolu kavşağında bulunan bu şehrin denizden yüksekliği 143 m dir. Lisesi, ticaret ve sanat okulları vardır. Şarapçılık, tahıl ve odun ticareti yeridir. Bu şehrin banliyösünde tanınmış Illenau akıl hastalıkları kliniği bulunmaktadır.

ACHERNARD (Achernar, Akhernar; «nehir sonu» anlamına olan *âhir-ün-nehir*'den bozmadır). Ennehir (Eridanus) suretinin 0,6 ncı kadirden α (alfa) yıldızı. Uluğ cetvelinde suretin 34 üncü yıldız olarak yükselimi 1,6 saat ve eğimi 57,5 derecedir. Memleketimizden görülmez.

ACHERY [*aşiri* ok.] **Don Luc d'** (1609 - 1685), Fransız papazı Hıristiyanlık tarihine ve kapılandığı Bénédictin tarikatına dair birçok eserleri vardır. Bunlardan en tanınmışı olan *Spicilegium* (Toplamalar) hıristiyanlığın Ortaçağ devresini aydınlatır.

ACHESON [*æçisîn* ok.], **Edward Goodrich** (doğ. 1856), Amerika'lı mucit. Thomas A. Edison'un hizmetine girerek 1881 de milletlerarası Paris sergisinde, Edison'un icatlarını göstermek için yapılan hazırlıklarda ona yardım etmiştir. İtalya, Belçika ve Hollânda'nın ilk defa olarak elektrik ışığı ile aydınlatılması için gereken tesisleri Edison adına kurmuştur. Amerika'ya dönüşünden sonra elektrikle aydınlatma işindeki deneylerine devam etmiştir. Sentetik olarak saf grafit yapımı için bir metot bulmuştur. 1899 da bu işin beratı (patenti) nı alarak «Acheson Graphite Co.» adını taşıyan ve Amerika için büyük önemi olan bir şirket kurmuştur.

ACHIARDI [*akiardi* ok.], **Antonio d'** (1839), İtalyan jeologu. En çok üçüncü devir mercanları ile Toscana'nın jeolojisi ve mineralojisi üzerinde çalışmıştır.

ACHILL [*ækil* ok.], İrlanda batısındaki adalar grupunun en büyüğü. Yüzölçümü 180 km², nüfusu 5 000 kadardır. Bir demiryolu köprüsü ile karaya bağlıdır.

ACHILLEIS [*ahilēis* ok.], Lâtin şairi Publius Papinius Statius'un epik şiiri. Eserin büyük bir kısmı kaybolmuş, ancak bazı parçaları kalmıştır (bir kitap bir de parça). Grek kahramanı Akhilleus'un hayatiyle başından geçenleri anlatan bu eser, Statius'un diğer epik şiirleri gibi, değerli tasvirler, acıklı vakalar taşımakla beraber, şairin geleneklere ve zamanın gereklerine uymak zorunda kalması, bütün yeteneklerini göstermesine engel olmuştur. Aynı adda Gœthe'nin de bitmemiş bir eseri vardır.

ACHILLEUS [*ahillēus* ok.] (Elpidius Achillaeus), III. yüzyılda yaşamış bir Roma generali. 292 de İskenderiye'de halk tarafından imparator ilân edilerek beş yıl Afrika'da saltanat sürmüş ve bu süre sonunda Diocletianus tarafından hücuma uğrıyarak, İskenderiye'de sekiz ay kuşatma altında kalmıştır. Diocletianus, kendisini ele geçirince aslanlara yedirmiştir.

ACHILLINI [*akillini* ok.]: 1 — **Alessandro** (1463-1512), İtalyan hekimi ve filozofu. Uzun yıllar felsefe okutmuş ve Arapça'daki bilgisiyle tanınmıştır. Padova ve Bolonya üniversitelerinde İbni Rüşd anlayışına göre Aristo felsefesi okutmuştur. En önemli eseri *Opera omnia* (Külliyat) dır.

2 — **Gian Filoteo** (1466 - 1538), İtalyan şairi. Evvelkinin küçük kardeşidir. Şiirlerinde en çok Bolonya diyeleğinin kelimelerini kullanmıştır.

3 — **Claudio** (1574 - 1640), yukardakilerin yeğenidir. Zamanının en bilgin adamlarından biri olup felsefe hekimlik, ilâhiyat ve edebiyatla uğraşmıştır. İtalyan üniversitelerinde hukuk okutmuştur. En tanınmış şiirleri *Rime e Prose* (Şiirler ve nesirler) adlı eserde toplanmıştır.

A - CH'İ - Nİ [*a - çi - ni* ok.], Ortaçağ'da Çin Türkistanı'nda Karaşar şehri yöresinde bir Türk site devleti idi. *Açi - ni* adı Sanskritçe ateş anlamına gelen *Agni* kelimesiyle bağıntılı görülmektedir.

ACHOLIUS [*ahọlius* ok.], III. yüzyılda İmparator Valerianus zamanında yaşıyan Roma'lı tarihçi. Eseri kaybolmuştur.

ACHTERMANN [*ạhtırman* ok.], **Wilhelm** (1799-1884), Alman heykelcisi. Schadow ve Rauch'ın öğrencisidir. Hemen tamamiyle dinî sanat alanında çalışmıştır. Eserleri arasında *Muğlaların secdesi* [1837], *Çarmıhta İsa* [1842], *Pietà* [1850], *Çarmıhtan indiriliş* [1858] söylenebilir. Bu heykeller bugün Münster Katedrali'nde bulunmaktadır.

ACI, hoş olmıyan olaylardan veyahut bedenden gelme zararlı uyaranlardan doğan duyumlar. Son anlamı ile sinonim olarak bk. AĞRI.

Acılık, dört tat duyumu (tatlı, tuzlu ekşi, acı) nun biridir. Acı tat duyumu, hususiyle dilin arka kısmında bulunan tat duyusu organlarından alınır. Tat duyusunu uyaran maddelerin kimyasal bileşimi ile duyulan tat arasındaki ilgiler belli değildir. Bazı kere aynı madde dilin ucunda tatlı, dilin kökünde ise acı duyumu doğurur (sakarin gibi).

ACI İLÂÇ (Amarum), bazı bitkilerden elde edilen acı ilâçlar. Bu ilâçlar ağız yoliyle alınır ve alındıktan yarım saat kadar sonra mide salgısını çoğaltır, sindirim işini arttırırlar. Acı ilâçların içindeki etki yapan maddeler, bileşimleri henüz tamamiyle bilinmiyen organik cisimler (glikozidler, alkaloitler)dir. Başlıca acı ilâçlar: acı ağaç *Quassia lignum,* centiyane kökü *Gentinae radīx,* kantaron *Erithraea centaurıum,* güvercin kökü *Colombo radix,* kondurango kabuğu *Condurango cortex,* papatya çiçeği *Camomillae flos,* yıldız anasonu *Anisi stellati fructus,* v. b. den çıkarılır. Başka etkileri de olan *strychnos* tohumu (kargabüken) ve kınakına kabuğu preparatları da acı ilâçlar arasında kullanılırlar.

ACIAĞAÇ (Quassia amara), simarubase (Simarubaceae) familyasından, Brezilya'da yetişen bir ağaç. Yaprakları bileşik, çiçekleri parlak, kırmızı, meyvaları uzunca ve siyah renkli olan bu ağacın odunu sarımtırak beyaz renklidir ve acı maddeler kapsar. Acıağacın odunu kaynatılır, çıkan su, sinekleri ve küçük böcekleri zehirlemek için kullanıldığı gibi, eczacılıkta iştah ilâçlarına da katılır.

ACIBAKLA (Lupinus), baklagiller(Leguminosae) den yüz kadar türü olan bir cins kültür bitkisi. Yahudi baklası adı da verilen acı bakla, kireci az ve kumsal topraklara ekilir, yeşil gübre ve hayvan yemi olarak kullanılır. Acıbakla, % 0,4-1,3 orantısında acı bir alkaloit kapsar ve bu yüzden hayvanlarda Lupinose denilen hastalığa sebebolur. Acıbaklanın en çok ekilen türleri, sarı çiçek açan *L. luteus,* kırmızı ve mavi çiçek açan *L angustifolius* ile Akdeniz çevresinde yetişen ve beyaz çiçek açan *L. alba*'dır. Çoğu ağır ve kireçli olan topraklarımızda acıbakla tarımı azdır.

ACIÇAÇA (Clupea sprattus), hamsigiller(Clupeidae)-den kuzey ve doğu denizlerinde yaşıyan, 10 - 15 cm büyüklüğünde, hamsiye çok benziyen, fakat vücudunun daha yassı, gözlerinin daha küçük ve yanak bölgesinde olmasiyle ondan ayırdedilen bir balıktır. Asıl adı çaça olmakla beraber bizim sularımızda çıkanların etleri tatsız olduğundan, acıçaça denmektedir. Hamsiye benzerliğinden faydalanan balıkçılar, onu hamsiye karıştırarak satarlar. Kışın yağlı olur. Bizde taze yenir. Başka memleketlerde tuzlusu ve islisi yapılır. Denize yumurtlar ve hamsi gibi avlanır.

ACIÇİĞDEM (Colchicum autumnale), zambakgiller-(liliaceae)den bir bitki türü. 20 - 30 cm uzunluğunda şerit gibi yaprakları, açık mor renkli çiçekleri, kalınca pulumsu yapraklarla örtülü yumruları olan bir bitkidir. Sonbaharda çiçek açar. Orta ve Güney Avrupa'da, Akdeniz çevresinde, Güney Rusya ve Balkanlar'da, bizde Trakya ve Kocaeli'nde yetişir. Kökü yumru, çiçek ve tohumları acı ve zehirlidir. Yumurtaları ile esmer kahverengi, küçük ve üzeri noktalı gibi çukurcuklu olan tohumlarından yapılan müstahzarat, nıkris, romatizma ve su toplanmasına karşı kullanılır. Yumruları sonbaharda toplanır.

ACIDALIUS [*akidạlius* ok.], **Valens** (1567 - 1595), Alman filoloğu. Plautus ile Tacitus başta gelmek üzere birçok Lâtin ediplerinin eserlerini inceliyen kıymetli yazılariyle tanınmıştır.

ACIDUM PINGUE [*akidum* ok.], alşimist Maier'-in fikrine göre kireç taşı yakılırken ateşten çıkan ve kireç taşına katılarak sönmemiş kireci meydana getiren madde.

ACIGÖL, Burdur gölünün kuzeybatısında, deniz yüzeyinden 836 m yükseklikte bir göl. Dışarıya akıntısı (ayağı) yoktur; yüzölçümü 156 km² dir. Kuzeybatı ve güneydoğu kıyılarında, oldukça dik yamaçlı ve yüksekliği 1500 metreyi aşan dağlar vardır, fakat güneydoğusu daha engebelidir.

Gölün bulunduğu çanak, kuzeydoğudan güneybatıya doğru uzanır. Her iki ucunda da, gölün daha geniş alanlar kapladığı eski zamanlarda tabanını teşkil eden düzlükler vardır. Gölün seviyesi, Anadolu'daki kapalı göllerden birçoklarında olduğu gibi buzul devrinde daha yüksekte idi; göl suları daha geniş alanlar kaplıyordu.

ACIGÖL, Niğde ilinin Nevşehir ilcesine bağlı, 9 838 (1940) nüfuslu 15 köylük bir bucak. Bucak merkezi A. köyünün nüfusu 1 641 dir.

ACIHIYAR, Ebu Cehil Karpuzu (Citrullus colocynthis), kabakgiller (Cucurbitaceae)den, asıl yurdu Afrika çölleri olan ve şimdi Portekiz, İspanya, Sicilya ve Yunanistan'da ekilen bir bitki. Bir elma büyüklüğünde olan meyvaları çok acı olduğundan, acı elma da denilen bu tür, yıllık sürüngen bir bitkidir. Meyvasının kabuğu yeşil renkli ve sarı lekeli, içi kuru ve sünger gibi, kokusuz ve acıdır. Tohumları sert kabuklu ve yağlıdır. Kurutulan meyvaları çok eski zamanlardan beri sürgüt olarak ve kongestionlara karşı kullanılır. Etkin maddesi kolosintin (Colosynthin) adlı acı bir glikoziddir

ACİLAT, Osmanlı İmparatorluğu'nun mülkî teşkilâtında Trablusgarp il ve sancağına bağlı bir ilcenin adı. Bugünkü adı el-Agelât'tır.

ACILIUS [*akilius* ok.], **Gaius,** M. Ö. II. yüzyılda yaşamış bir tarihçi. Yunanca bir Roma tarihi yazmıştır. Eseri kaybolmuştur.

ACILIUSLAR (Acilii), Roma'nın halktan yetişmiş en eski ve tanınmış ailelerinden biri. V. yüzyıla kadar birçok kola dağılmış olarak devam etmiştir. Başlıcaları şunlardır:

1 — **Gaius,** Cæsar'ın, yiğitliğiyle ün almış bir askeri. Marsilya yakınlarındaki bir savaşta düşman gemisine

atlamış, sağ elini kaybettiği halde, gemi vatandaşları tarafından zaptedilinceye kadar sol eliyle vuruşmuştur.

2 — **Glabrio** (Manius), M. Ö. 191 yılında konsül olmuş, Thermopylai'de Suriye kıralı Antiokhos III. ü yenmiştir.

3 — **Glabrio** (Manius), M. Ö. 67 yılında konsül olmuş, Lucullus'un yerine Bithynia valiliğine geçmiş ve Mithridates'le savaşa devam etmiştir.

4 — **Glabrio,** 91 yılında konsül olmuş ve imparator Domitianus zamanında Hıristiyanlığı kabul suçiyle bir aslanla boğuşmak zorunda kalmıştır. Aslanı yendikten sonra imparatorun emriyle başı kesilmiştir.

5 — **Glabrio,** 186 yılında ikinci defa olarak konsül bulunduğu sırada, imparatorluğa seçilen Pertinax tarafından taht kendisine teklif edilmiş ve bunu kabul etmiyerek Pertinax'ın imparatorluğunu sağlamıştır.

ACIMARUL, Zehirli Marul (Lactuca virosa), bileşikgiller(Compositae)den bir bitki türü. Gelincik kokusunu andıran kokusu, lezzetinin acı, yapraklarının dişli ve dişlerinin ucunun ince dikenli olması ile âdi maruldan ayırdedilen acımarul, iki yıllık bir bitkidir. 1 - 2,5 m boy atan, dip tarafı tüylü olan ve rengi maviye çalan sürgünü yaralanır veya kesilirse, yaradan beyaz bir özsu akar. Kurutulunca esmerleşen bu özsudan acımarul sütü (lactucarium) denilen bir ilâç elde edilir. Avrupa, Orta ve Güney Rusya, Kuzey Afrika ve Batı Asya'da kendi kendine yetişen acımarul, eskiden Rusya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve Amerika'da acımarul sütü (b. bk.) çıkarmak için çok ekilirdi.

ACIMARUL SÜTÜ (Lactucarium), acı veya zehirli marul (Lactuca virosa)un sürgünü, çiçekte iken, tepesinden kesilir. Yaradan beyaz bir süt akar. Bu süt, kazınarak toplandıktan sonra yara, biraz daha aşağıdan kesilmek ve iki ay kadar devam etmek üzere günde 5-6 defa tazelenir. Böylece toplanan süt kurutulunca, sarımtrak esmer renkli, şekilsiz bir kitle haline gelir ve *lactucarium* adını alır. Lactucarium'un tadı acı, kokusu bayıltıcıdır. Narkotik etkisinden dolayı ağrıları kesmek için kloroformun keşfinden önce ameliyatlarda kullanılırdı. Şimdi sinir buhranlarına ve uykusuzluğa karşı kullanılmaktadır.

Bileşiminde tatsız bir madde olan *lactocerin* (%45-90 kadar) ile az miktarda (%0,3) acı bir madde olan *lactucin*, gene acı olan lactuca asidi ve diğer maddeler vardır. *Lactucarium*'un narkotik etkisinin kapsadığı *lactucin* yüzünden mi olduğu iyice belli değildir.

ACINO, ACCINO, Napoli ve Sicilya'da altın ve gümüş tartmak için kullanılan küçük ağırlık ölçüsü. Yaklaşık olarak 4,5 gr dır.

ACIONNA [*akiyōna* ok.], bugünkü Orléans şehri yakınlarında tapınağı olan bir Gallia tanrıçası.

ACIPAYAM (Eski adı: **Garbî Karaağaç**), Denizli iline bağlı bir ilce merkezi. Kasaba, il merkezinin güneydoğusunda, kendi adı ile anılan ovanın batı yanında bir dağ eteğinde kurulmuştur. Denizyüzünden 950 m yüksekte bulunan Acıpayam, suyu ve çevresi güzel, şirin, 2 264 nüfuslu (1940) küçük bir kasabadır. Kasabanın 10 km kadar kuzeyinde bulunan mağaraların en önemlisi, tavanında Bizans devrine ait olduğu anlaşılan yağlıboya ile yapılmış bazı bezekler bulunan «Alacan» mağarasıdır. Acıpayam, 61 kilometrelik bir şose ile Denizli'ye bağlıdır.

Acıpayam'ın merkez bucağından başka iki bucağı vardır (Karaman, Kızılhisar). İlcenin, nüfusu 51 703 (1940)tür. Honaz dağı, Mallı dağı, Karcıdağ, Bordağ ve Kırdağları arasında kalan ve Gedikli çayının suladığı Kızılhisar (Sarıova), Acıpayam ovaları ile güneyde Kirenis ve Deyne derelerinin geçtiği verimli, güzel ve yeşil ovalar, ilce sınırları içinde kalan tahıl, meyva ve sebze bölgeleridir. Dağlık çevreler, çam ormanları ve bazı yerlerde bademliklerle süslüdür.

ACIREALE [*acireąle* ok., eski adı: **Acis**], Sicilya'nın Catania ilinde bir şehir. Adanın doğu kıyısında, Etna yanardağının güneydoğu eteğinde ve Aci nehrinin ağzındadır. Nüfusu 37 000 kadardır. Maden suları, deniz banyoları, bez ve ipekli dokuma fabrikaları vardır; şarap, meyva, kükürt ve balmumu ticareti yapılır. Ilıcaları, Romalılar zamanında tanınmıştı. Bir piskoposluk merkezidir. Polyphemos mağarası bu şehrin yakınında bulunur. Yunan efsanesine göre Galatea'nın âşığı *Acis*, Kyklop Polyphemos tarafından bir kaya altında ezilip öldürüldükten sonra bir ırmak olmuş, şehir de adını bundan almış (bk. AKİS). Şehrin kıyılarından pek uzakda olmıyan ve deniz içinden çıkan Kyklop kayası bu efsane ile ilgilidir.

ACIRGA (Raphanus raphanistrum), haçlıgiller (Cruciferae) familyasından ekin tarlalarında çok yetişen arsız bir bitki. Yaprakları biraz tüylü, çiçekleri sarı renkli ve kırmızı damarlı olan ve yaban turpu da denen bu bitki ile, taze iken % 20 orantısındaki demir sulfatı eriyiği tarlalara püskürtülerek savaşılır.

ACİZ BELGESİ, İcra ve İflâs Kanunu'nda buna, «Borç ödemeden aciz vesikası» denilir. Gerek haciz yolu ile kovuşturmada ve gerek iflâsta, alacaklıya verilen belgedir. İki türlü olur: geçici, kesin. I — Haciz sırasında bulunan mal, değerine göre alacağı karşılamaya yetmiyorsa, bu hali gösteren haciz tutanağı geçici aciz belgesi yerine geçer. II — Bu malın satışında elde edilen para, alacağı ödemeye yetmezse, alacaklıya kesin aciz belgesi verilir. Haciz sırasında hiçbir malın bulunmaması halinde tutulan haciz tutanağı da kesin aciz belgesi yerini tutar. Kesin aciz belgesi verilmesini gerektiren hal, Medenî Kanun ile Borçlar Kanunu'nda verimsiz kalan haciz, hacizde zarar gören, borç ödemeden aciz olmanın tanıtlanması, borcu ödemeden aciz hale gelme, haczin sonuçsuz kalması, kovuşturmadan bir verim meydana gelmemesi gibi sözlerle gösterilmiştir. (MK. 165, 177, 178, BK. 82, 310, 486 TK. 175, 269, No. 3 bk.).

İflâstaki aciz belgesi kesin borç ödemeden aciz belgesi olabilir. Bunun özellikleri İcra ve İflâs Kanunu'nun 251 inci maddesinde yazılıdır.

Borç ödemeden aciz belgelerinin maddî ve şeklî hukuk bakımından farklı birtakım etkileri vardır. Geçici aciz belgesinin etkisi öbürüne göre pek sayılıdır (İcra ve iflâs Kanunu 105, 143 maddesine bk.).

ACKER [*ąkır* ok.], Almanya'da metre sisteminin kabulünden evvel kullanılan ve birçok bölgelere göre büyüklüğü değişen arazi ölçüsü birimi. Sachsen(Saksonya) de 1 Acker=2 ar, Prusya Morgen'i=55, 34 ar. Sachsen—Weimar'da 1 Acker=28.5 ar ve Sachsen—Altenburg'da=64,43 ar tutarında idi.

ACKER [*aker* ok.], **Paul** (1874-1915), Fransız romancısı. Birçok gazete ve dergide edebî ve zarif kronikler yazmıştır. *Petites Confessions* (Küçük itiraflar) adındaki eserini Fransız Akademisi ödenlendirmiştir. Diğer eserleri arasında *Humour et Humoristes* (Mizah ve mizahçılar), *La Petite Madame de Thianges* (Küçük madame de Thianges), *Le Désir de vivre* (Yaşamak arzusu), *Les deux amours* (İki sevgi) en beğenilenlerindendir.

ACKERE [*akere* ok], **Maria van** (1803-1884), Belçikalı kadın şair. Evlenmeden önce adı Doolacghe'di. Belçika'nın yabancı eğemenliği altında bulunduğu yüzyıllarda tamamiyle önemini yitiren Flaman dilinin canlanıp yükselmesinde, türlü ciltlerde toplanan şiirlerinin büyük etkisi olmuştur.

ACKERMANN [*akîrman* ok.], **Louise-Victorine-Choquet. dame** (1813-1890), Fransız kadın şairlerinden. Paris'te doğmuş ve Nice'te ölmüştür Nazmı sağlam ve sadedir. İlk olarak *Hikâyeler* adlı manzum bir eser yazmıştır. Eserlerinin en tanınmışı *Premières Poésies* (İlk şiirler) adlı kitabıdır. Felsefesi kötümserdir. Hayatın yalnız acı ve düşkün taraflarını görür.

ACKERMANN [*âkîrman* ok.] **Rudolph** (1764-1834), Alman endüstricisi. Londra'da yerleşmiş ve orada ölmüştür. Bu şehrin moda gazetesinde yayımladığı renkli araba resimleri büyük bir ilgi uyandırmıştır Londra'da taşbasması bir basımevi kurmuş ve renkli resimlerle süslü *Repository of Arts, Literature, Commerce, Manufactures, Fashions and Politics* (Sanatlar, edebiyat, ticaret endüstri, moda ve siyaset mahzeni) dergisini çıkarmıştır (1809 - 1828). Aquatinte ile resimler basmış ve 1825 ten itibaren *Forget-me-not* (Unutma beni) adiyle tanınan güzel cep almanaklarını yayımlamıştır. 1801 de kâğıt ve kumaşları su geçirmez hale koyma metodunun «ihtira beratı»nı almıştır.

ACKTÉ-JALANDER [*akte yalander* ok.], **Aino** (doğ. 1876), Finlândiya'lı şarkıcı kadın Babası Helsinki'de konservatuvar müdürüydü. 17 yaşında Paris'e gelmiş, konservatuvar derslerini takibetmiştir. 1897 de soprano olarak birinci opera ödenini kazanmış ve Paris Operası'na alınarak *Faust* operasının Marguerite rolünde sahne hayatına başlamıştır. Avrupa'nın başlıca şehirlerinde, hususiyle Londra Covent Gardeni'nde ve New York Metropolitan Operası'nda başarı kazanmıştır.

ACLAN bin Rümeyse (1307-1375), Mekke emîrlerinden. Babası Rümeyse, hayatının son zamanlarında emîrliği buna bırakmış (1344) ve kardeşleri ile aralarında çıkan kavgaların sonunda üstünlük bunda kaldığından ölünceye kadar Emîrlık'te kalmıştır.

ACLAN BEY (ölm. 1335), Karasi beylerinden. Aclan Bey'in, Karasi Beyliği'ni kuran, Kalembeyoğlu Karasi Bey'in kardeşi veya oğlu mu, yoksa Selçuk büyüklerinden başka bir kişi mi olduğu şimdiki halde kesin olarak belli değildir. Osmanlı tarihlerinin yazdığına göre Aclan Bey, Osmanlı hükümdarı Gazi Orhan Bey'le çağdaş olup, XIV. yüzyılın ortalarına doğru yaşamıştır. Yine aynı kaynaklara göre Aclan Bey ölünce, oğullarından Dursun Bey, hükümdar olan kardeşi Demir Han'dan kaçarak Orhan Gazi'ye sığınmıştır.

ACLUN, Osmanlı İmparatorluğu'nun mülkî teşkilâtında, Suriye ilinin Havran sancağına bağlı bir ilce adı. Merkezi Kal'a-tül-erbed'di. Yöresinde aynı adı taşıyan bir dağ vardır. Kasaba Aclun adlı bir çayın kıyısındadır.

ACOLLAS [*akolas* ok.], **Emile** (1820-1891), Fransız hukukçusu, yazarı ve politika adamı. Hukukta olduğu gibi siyaset alanında da pek radikal doktrinleri yaymaya çalışmış, 1867 de Cenevrede ilk Barış Konferansı'nın toplanmasında etkisi olmuştur. 1870 de Berne Üniversitesi'nde bir hukuk kürsüsü vardı. Paris Commune'ü kendisini Paris Hukuk Fakültesi Dekanlığı'na getirmiştir. Fakat kendisi Berne'de oturmaya devam etmiştir. Önemli eserleri şunlardır: *Manuel de droit civil* (Medenî hukuk el kitabı), *La déclaration des droits de l'homme commentée* (Açıklamalı insan hakları bildirgesi).

ACOLYT [*akolit* ok.], III. yüzyıldan sonra batı kilisesinde ve V. yüzyıldan sonra doğu kilisesinde, kilisede bir memurluk elde etmek istiyen ve piskoposların hizmetlerinde bulunan gençlere verilen ad. Zamanımızdaki acolytat, dört ikinci sınıf denilen ruhban tariklerinin en önemlisidir. Bu sınıfta çalışan gençlerin işleri kilisedeki mumları yakmak, dinî alaylarda ellerinde meşaleleri ve buhurdanları taşımak, evharistiya için şarap ve ekmeği hazırlamak gibi şeylerdir.

ACOSTA [*akosta* ok.], **Christovão** (1515 - 1580), Portekiz'li hekim ve tabiat bilgini. Uzun zaman Portekiz sömürgelerinde yaşamış, *Tratado de las drogas y medicinas de las Indias Orientales, con sus plantas* (Doğu Hindistan adaları ilâç ve baharat bitkileri hakkında) adlı eseri, zamanında ün kazanmıştır.

ACOSTA [DA COSTA şeklinde de yazılır.]: 1 — **Gabriel** [daha sonra **Uriel**] (1591-1640). Portekiz'li din filozofu. Katolikliği kabul etmiş asil bir Yahudi ailesinden olup bu dinde yetiştirilmiştir. Gençliğinde Hıristiyanlığa olan imanının sarsılması üzerine, Amsterdam'a kaçarak oradaki sinagoga sığınmış ve *Gabriel* adını bırakarak *Uriel* adını almış, fakat çok geçmeden Musevî dinini de beğenmiyerek hahamlarla uğraşmış ve ruhun ölmezliğini reddetmişti Bu yüzden de kendisi iki kere Musevî toplumundan çıkarılmıştır. 1624 te Amsterdam'da çıkardığı *Exame dos Tradiçaões Phariseas* (Fariz geleneklerinin incelenmesi) adlı eser, genel olarak din için tehlikeli görüldüğünden, hükümet tarafından toplatılarak yakılmış, kendisi de bir süre hapsedilmiştir. Kendi hal tercümesi olan *Exemplar humanæ vitæ* (İnsanlık yaşayışının örneği) adlı kitabında hem Hıristiyanlığa, hem Musevîliğe hücumlarda bulunmuştur. Son defa affedildiği zaman, pek aşağılayıcı cezalara katlanmak zorunda kalan Acosta, nihayet kendi kendini öldürmüştür. Alman ediplerinden Gutzkow, din ve vicdan buhranı içerisinde kıvranan bu adamın faciasını *Uriel Acosta* adlı piyesinde tasvir etmiştir.

2 — **Joaquin** (1800-1862), Kolombiya'lı bilgin. Memleketinin ordusunda yüksek bir rütbeye erişmiş, Kolombiya'nın yerli halkını ve türlü bölgelerini incelemiş, tarihi hakkında da *Compendio histórico del descubrimiento y colonización de la Nueva-Granada el siglo XVI.* (Yeni Grenata'nın XVI. yüzyılda keşfinin ve sömürge haline konulmasının kısaltmalı tarihi) adlı eseri Paris'te yayımlamıştır.

3 — **José de** (1540-1599), İspanya'lı bir cizvit. Uzun zaman Peru'da bulunarak ahaliyi hıristiyan etmekle uğraşmış ve memleketin coğrafyası hakkında incelemelerine dair birçok eser yazmıştır. 1588 de İspanya'ya dönerek Salamanca Üniversitesi'ne rektör olmuştur. *Historia moral y natural de las Indias* (Amerika yerlilerinin tabiî ve ahlakî tarihi) adlı eseri en tanınmış kitabıdır.

ACOZ [*ako* ok.], Belçika'da Hainaut ilinde, Charleroi'dan 12 km uzaklıkta 1 500 nüfuslu bir kasaba. Demir eritmek için yapılmış yüksek fırınlarının önemi vardır.

ACQUA TOFFANA yahut **TOFANA** [*akkua toffana* ok.], XVII. yüzyılın sonlarında tanınmış bir zehir. Tofana adlı Sicilya'lı bir kadın tarafından icadedilmiş olup hususiyle Napoli'de pek çok insanın ölümüne sebebolmuştur. Bu zehirin bir arsenik asidi eriyiği olması muhtemeldir.

ACQUAVIVA DELLE FONTI [*akkuaviva delle fonti* ok.], İtalya'da Bari ilinde 10 848 nüfuslu bir kasaba. Şarap, zeytin ve badem yetiştirilir. XII. yüzyıla ait bir kilisesi vardır.

ACQUI [*akkui* ok.] (Lât. *Aquae Statiellae*), İtalya'da Alessandria ilinde 16 000 nüfuslu bir kasaba. Bormida çayı üzerinde ve piskoposluk merkezi olup kükürtlü maden suları ve sıcak madenli çamurları ile tanınmıştır.

ACQUISTI [*akkuisti* ok.], **Luigi** (1754-1823), İtalyan heykelcisi. Bolonya saraylariyle kiliselerindeki birçok eser ve Milâno'daki zafer takı üzerinde çalışmıştır.

ACRE [*akre* ok.], Amazon nehrinin kollarından Juruna ve Purus'un yukarı yatakları ile And dağları arasında uzanan Acre arazisi, Brezilya ve Bolivya arasında uzun siyasal anlaşmazlıklara ve hattâ harbe sebebolan bir sınır bölgesi. 1867 ve 1895 antlaşmalariyle her iki devlet tarafından kabul edilmiş olan sınır çizgisi bu bölgeyi Bolivya'ya bırakıvordu. Fakat daha çok Brezilya göçmenlerinden meydana gelen Acreliler'in Bolivya yönetiminden memnun kalmayışlarından ötürü karışıklık durmamış, tersine zamanla artarak 1899 da bağımsız bir Acre Devleti'nin kuruluşuna yol açmıştır. Fakat bu küçük devlet, uzun zaman bağımsızlığını koruyamamış, Bolivya ve Brezilya arasında imzalanan 1903 antlaşması ile bu bölgenin en büyük kısmı (160 000 km^2) tekrar Brezilya'ya geçmiştir. Halbuki Bolivya'ya Acre bölgesinden ancak 3 000 km^2 lik bir pay düşmüş fakat buna karşılık Brezilya'dan 20 mil. T. L. kadar bir tazminat almıştır. Bugün Brezilya sınırları içinde bulunan Acre bölgesi geniş (180 000 km^2), fakat çok tenha (genel nüfus 104 000 kadar, nüfus sıklığı ancak 0,6) dır. Bölge, hususiyle kauçuk üretimi bakımından önemlidir.

ACRE OF LAND [*eykïr ïv lænd* ok.], İngiltere ve İngiliz kolonileriyle Birleşik Amerika devletlerinde arazi ölçüsünde kullanılan yüzölçümü birimi.

1 «Acre of Land»ın metre sistemindeki değeri=40,4678 ardır. İngiliz ölçü sistemine göre, 1 A.=4 Roods, 30 A.=1 Yard of Land, 100 A.=1 Hide of Land, 640 A.=1 Square Mile'dir.

ACREL [*akrel* ok], **Olof** (1717-1807), İsveç cerrahlığının babası sayılan ünlü bir cerrah. Stockholm Fenler Akademisi başkanı, İsveç hastaneleri genel müdürü olmuş, mesleği hakkında birçok eserler yazmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır: *Utförlig Förklaring om friska sårs egenskaper* (Taze yara vasıflarının etraflı açıklaması) [1745], *Kirurgiska Händelser, anmärkte och samlede uti K. Lazarethet och annorstädes* (Hastanelerde ve başka yerlerde gözlenen ve toplanan cerrahlık olayları) [1759], *Historia tumorum variorum circa carpum et in vola manus obvenientum* (Bilek etrafında ve avuçta çıkan türlü tümörlerin tarihi) [1779].

ACRI [*akri* ok.], Güney İtalya'da, Cosenza ilinde 14 252 nüfuslu eski bir kasaba. Vaktiyle adı Acherentia idi. Zengin şarap ve zeytin ticareti vardır. Bisignano prenslerinin burada, XVII. yüzyılda yapılmış güzel bir sarayı vardır.

ACRI [*akri* ok.], **Francesco** (1836-1913), İtalyan filozofu. Catanzaro(Calabria)da doğmuştur. Önce avukatlık etmiş, sonra Palermo ve Bolonya üniversitelerinde ders okutmuştur. Saint Thomas ile Spinoza'nın felsefesi ile dinî öğretim hakkında önemli eserler yazmıştır.

ACRO [*akrō* ok.], **Helenius**, II. yüzyılın sonunda veya III. yüzyılın başında yaşamış olan Romalı yazar. Terentius, Horatius ve Persius'un eserlerine şerhler yazmıştır. Bütün bu eserleri kaybolmuştur. A. nun olduğu söylenen ve elimizde bulunan Horatius şerhleri onun değildir.

ACRON [*akron* ok.], M. Ö. 450 yıllarında yaşamış bir Yunan hekimi. O zaman felsefeden bir kısım sayılan hekimliği gözlem üzerine kurmak istediği söylenir. Atina'daki veba sırasında hastaların etrafında büyük bir ateş yaktırarak salgının önüne geçtiği söylenir ki aynı söylenti Hippokrates hakkında da geçmiştir.

ACSÁDY [*oçādi* ok.] **Ignác** (1845-1906), bir Macar yazar ve tarihçisi. 1869 da *Századunk* (Asrımız) adlı siyasî gazetenin, 1870 den itibaren de *Pesti Napló* (Peşte ruznamesi) gazetesinin yazarlığını yapmıştır. 1888 de Macar Bilim Akademisi'nın muhabir üyeliğine seçilmiştir. Macar tarihçiliği alanındaki çalışmalarından başka başlıca eserleri: *Magyarország Budavára visszafoglalása korában* (Budin'in geri alınması sırasında Macaristan) [Bp. 1886], *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában* (Pragmatic Sanction devrinde Macaristan'ın nüfusu) [Bp. 1896], *A magyar birodalom története*(Macar Devleti tarihi) 2 cilt,[Bp. 1904]. Komedi ve roman da yazmıştır. *Athenaeum kézi lexikona* (Athenaeum el leksikonu) adlı küçük bir leksikon yayımlamıştır.

ACTA [*akta* ok.], Romalılar'da tutanak ve belge gibi şeylere verilen ad. Başlıcaları şunlardır: *Acta diurna*, M. Ö. 131 sıralarında, başlıca belgeleri özetlemek üzere asılıp halka gösterilen gazete ki, Julius Caesar'dan başlıyarak resmî bir mahiyet almıştır. Bu gazete çoğaltılarak suretleri eyaletlere gönderilirdi. *Acta forensia*: Kişilere ait olup haklar veren veya bu hakları kaldıran hukukî olayların saptandığı belgeler. *Acta judiciorum*: Bizans İmparatorluğu'nda yargıçların, ihtilâflı veya ihtilâfsız kazalarına ait hükümleri saptıyan tutanaklar. *Acta militaria*: Askerî kıtaların mevcut kütüğü. Buraya her erin izinleri ve hesabı yazılırdı. *Acta principis*: İmparatorun buyrultularının resmî gazetesi. *Acta senatus*: Senato oturumları tutanakları ki, buraya senato kararları ve muhaberat yazılırdı.

ACTA APOSTOLICAE SEDIS, Papalık makamının ayda iki defa yayımlanan resmî bülteni. Bu bülten Papa'dan, Roma kongregasyonlarından veya Papalık dairelerinden çıkan türlü kararlarla belgeleri halka bildırmek için Pius X. tarafından kurulmuş olup 29 eylül 1908 den beri yayımlanmaktadır. 1865 te resmî bir sıfatı olmadan kurulan *Acta sanctae sedis*'in yerini tutmuştur.

ACTA CONCILIORUM [*akta konkiliorum* ok.], Konsil denilen hıristiyan din başkanlarının meclislerinde tutulan tutanaklar. En iyi koleksiyonunu Mansi yayımlamıştır.

ACTA DIURNA [*akta diurna* ok., Lât. = «gündelik tutanak»], Roma İmparatorluğu devrinde Roma'da çıkan bir nevi gündelik gazete. *Acta Populi* veya *Acta Publica* dahi denilen bu gazete Julius Caesar'ın emriyle kurulmuş ve imparatorluk merkezinin İstanbul'a nakline kadar devam etmiştir. Şehrin meydanında beyazla sıvanmış ve bundan dolayı *album* (= beyaz) adını almış bir duvar üzerinde teşhir edilen bu gazetede resmî ve özel kısımlar vardı. Resmî kısımda Roma şehrindeki günlük olaylar, haber ve emirler bildirilir, özel kısımda da doğum, ölüm ve alım satım gibi olaylar ilân edilirdi. Avrupa'da gazetecilik *Acta Diurna* ile başlamıştır.

ACTA ERUDITORUM, Almanya'da çıkan ilk bilim dergisinin adı. Otto Mencke tarafından 1682 de yayımlanmaya başlıyan bu dergi 1782 ye kadar yaşamış ve 117 cilt tutmuştur. Bir aralık adı, *Nova Acta Eruditorum* olmuştur. A. 1665 te çıkan *Journal des Savants* ve 1866 da yayımlanan *Giornale del'letteratti* dergileri örneğindedir.

ACTA MARTYRUM, hıristiyan oldukları için öldürülen adamların dâvalarına ve onlara yapılan eziyetlere ait tutanaklar.

ACTA SANCTORUM, genel olarak hıristiyan azizlerinin hayatına ait hikâyeler.

ACTE, [*aktē* ok.], Roma imparatoru Nero'nun gözdesi. Aslen Yunanlı olup cariye idi. İmparator, saltanatının ilk zamanlarında kendisini çok sevmiş ve karısı Octavia'ya yeğ tutmuştur.

ACTION FRANÇAISE (L') [*aksiyō fransęz* ok.], gündelik Fransız gazetesi. Bourbon hanedanını Fransa'da yeniden tahta çıkarmak istiyenler tarafından 1908 de kurulmuş ve o zamandan beri devam ederek, Fransa'nın iç hayatında bir hayli gürültüye sebebolmuştur. Sütunlarında Maurras'la Léon Daudet'nin iç politika mücadeleleri ve Bainville'in dış siyaset hakkında yazıları çıkmıştır.

ACT OF SETTLEMENT [*ækt ïv sętlmïnt* ok.], Hannover hanedanına, İngiliz tahtına veraset hakkını sağlıyan ve Bill of Rights (b. bk.) ı tamamlıyan 1701 tarihli kanun.

ACTON [*ęktïn* ok.], İngiltere'de Middlesex kontluğunda 71 000 nüfuslu bir şehir. Londra'nın bir varoşu da sayılmaktadır.

ACTON, John Emerich Edward Dalberg, Acton, lord (1834-1902), İngiliz tarihçisi ve politikacısı. Oscott'ta Dr. Wiesemann'ın ve München'de Döllainger'in öğrencisi olmuştur. 1859 da liberal katolik temsilcisi olarak Avam Kamarası'na girmiştir. Hararetli politikası ve derin bilgisi ile Gladstone'un takdirini kazanmış olan Acton'a, 1869 da Lord of Aldenham pâyesi verilerek Peer (b. bk.) sınıfına yükseltilmiştir. J. H. Newman'ın çekilmesinden sonra *Rambler* adlı aylık liberal katolik dergisinin başyazarlığını kabul etmiştir. Bu dergi, bir zaman sonra *Home and Foreign Review* adını almıştır. 1870 teki Vatikan toplantı (concilium)-sının meydana getirdiği kriz sırasında, bu toplantının «infaillibilité» meselesindeki görüşüne şiddetle muhalefet etmiştir. Bu sırada yayımladığı Vatikan konsil (concilium) indeki bir Alman piskoposuna mektupları ile Vatikan konsili tarihi adlı yazıları, katolik dünyasında büyük bir etki uyandırmıştır. 1874 te *The Times* gazetesinde yine Vatikan'a karşı cephe alan tanınmış mektuplarını yayımlamıştır. 1895 te Cambridge'de tarih profesörü olmuştur. Almanca ve İngilizce olarak yayımlanmış olan diğer önemli eserleri şunlardır: *George Eliot, Die neuere deutsche Geschichtswissenschaft* (Yeni Alman tarihi bilimi), *Lecture on the Study of History* (Tarih araştırmasına dair), *Cambridge Modern History* (Cambridge Üniversitesi'nce yayımlanan Yeniçağ dünya tarihi. Bu eser 1912 de 12 cilt olarak tamamlanmıştır), *History of Freedom and other Essays* (Hürriyet tarihi ve diğer denemeler), *Lectures on the French Revolution* (Fransız devrimi tarihine dair).

ACTON, Sir John Francis Edward (1736 - 1811), eski İtalya'da, Napoli (Sicilyeteyn) kırallığında nazırlık etmiş bir politikacı. Aslı İngiliz olup siyasî sebeplerle Fransa'ya gitmiş bir ailedendir. İlk önce Fransa, Toscana ve İspanya devletlerinin hizmetlerinde bulunmuş, İspanya hizmetinde iken bu devletin Cezayirliler'le giriştiği savaşta yararlıklar göstermiş ve 1779 da Napoli hizmetine geçmiştir. Kıraliçe Carolina'nın gözdesi olduğundan bahriye, harbiye ve dışişleri nazırlıklarını elde etmiş ve memleketine hâkim bir durum sahibi olmuştur. İçerde tamamiyle müstebit bir siyaset gütmüş ve büyük Fransız ihtilâline karşı kurulan ilk bağlaşmaya girmiş, bu ihtilâlin etkisi altında Napoli'de bir süre teşekkül eden Parthéon Cumhuriyeti devrilip kırallık rejimi geri gelince, pek şiddet göstermiştir. Dış siyasetinde ise İngiltere'ye, tarafçı davranmış ve Napoléon I. ile Fransa aleyhindeki mücadelede etkin bir rol oynamıştı 1803 te erkten çekilerek Napoli Kırallığı'nın İtalya yarımadasındaki toprakları Fransa'nın hükmü altında bulunduğu sırada Sicilya'da ölmüştür.

ACTORIUS NASO [*aktǫrius nąsō* ok.], **Marcus,** Romalı tarihçi. Suetonius'un kullandığı, fakat sonradan kaybolmuş bir tarih yazmıştır. Eser, Caesar'ın aleyhinde idi.

ACTUARIA

ACTUARIA [*aktuąrya* ok.], eski zamanlarda kullanılan yelkenli ve bir yanı kürekli kadırga. Bunların küçüğüne «actuariola» denirdi.

ACTUEL, buzul devrinden sonra, tarihî zamanlar sırasında meydana gelen, şimdi de devam etmekte olan jeolojik olaylarla, bu zaman içinde yaşıyan ve fosil olmıyan hayvan ve bitkiler.

ACTUS [*ąktus* ok.], eski Romalılar'ca kullanılan uzunluk ölçüsü. 1 actus 35,48 m tutarında idi.

ACUMINCUM [*akuminkum* ok.] veya **ACIMINCUM,** Aşağı Pannonia'da vaktiyle Keltler'in oturdukları yer. Burası Aquincum (eski Budin) dan Viminacium (bugünkü Kostolatz)a giden yol üstünde, Romalılar'ın askerî bir mevkii idi. Ptolemaios'a göre Tuna'nın sağ kıyısındaki kıvrımlarından birinin üzerinde bulunuyordu. Bir Roma lejiyonunun merkezi olan bu mevkiin bugünkü Peterwardein veya Szalankemen yöresinde bulunduğu meselesi henüz çözülmemiştir.

ACUÑA [*akunya* ok.]: 1 – **Cristóval d'** (1597 - 1650), İspanya'lı bir cizvit ve gezgin. Texeira ile birlikte Amazon nehri kıyılarını gezmiş ve bu gezizisini, Fransızca ile İngilizce'ye de tercüme edilmiş olan *Nuevo descubrimiento del gran rio de las Amazonas* (Büyük Amazon nehrinde yeni keşifler) adlı eserinde anlatmıştır.

2 — **Hernando d'** (1520 - 1580), İspanyol şairi. Harblerde, bazı diplomasi görevlerinde bulunmuştur. Türlü tarzda yazdığı şiirleri, ölümünden sonra kitap halinde basılmıştır.

3 — **Pedro Bravo d',** XVI. yüzyılda yaşamış İspanyol generali. Lepanto (İnebahtı) savaşında yararlık göstermiş ve Moluques'ü Felemenkliler'den almıştır.

ACUÑA DE FIGUEROA, Francisco (1790 - 1862), Uruguvay'lı ve İspanyol diliyle konuşan Güney Amerika memleketlerinin en büyük şairlerinden biri. Büyük bir ifade inceliğine, klâsik bir edaya ve pürüzsüz bir nazım dili-

ne sahibolan şiirlerinin bir kısmı, *Mosaico poetico* (Şiir mozaiki) adı altında toplanmıştır.

ACUR, (*Cucumis melo var. Chatae Naud*), kabakgiller(Cucurbitacede)den bir kavun çeşidi. Körpe iken, meyvasının tadı ve şekli hıyara benzer. Daha uzun, eğri ve pürtüklüdür. Olgunlaştıkça, sulanarak, biraz da tatlılaşarak kavunu andırır.

ACYO (İtal. Aggio, = ilâve, *aggiungere* = katmak), (karşıtı disagio) her hangi bir paranın veya senedin fiilî kıymetiyle itibarî kıymeti arasında (yüzde veya binde olarak) meydana gelen farka verilen ad. En fazla Almanya'da yerleşmiş olan bu kelimelere karşılık, Fransızca konuşulan iş alanlarında *prime* ve *perte*, İngilizce'de *premum* ve *aiscont* kelimeleri kullanılmaktadır.

Gerek acyo, gerekse disagio olayları şu üç alanda görülür: a — İç para tedavülünde, b — kambiyo işlerinde, c — ticarî senetlerde.

a — *İç para tedavülünde*: Yanyana birkaç cins paranın tedavül ettiği zamanlarda görülür. Hususiyle bimetalist para sistemi uygulıyan memleketlerde, altın sikke ile gümüş sikke arasındaki orantının bozulmasiyle meydana gelirdi. «İyi para», «kötü para» ya kıyaslanarak acyo yapar. Acyo ve disagio olayı için piyasada birkaç cins paranın bulunması şart değildir. Kâğıt para tedavülünde, madenî para piyasadan tamamiyle çekildiği zaman dahi, madenî paranın kâğıt paraya göre acyo yaptığı söylenir. Meselâ, madenî sikkenin resmî itibarî kıymetine kıyasla eksiğine veya fazlasına muamele görmesi gibi.

b — *Kambiyo muamelelerinde*: Her hangi bir paranın itibarî kıymetiyle kambiyo kıymeti arasındaki farka da acyo denir ki, burada acyo ile kambiyo fiyatı bir anlama gelir. İtibarî kıymetine göre bir İngiliz lirası 110 kuruş olmak gerekirken, 600 - 700 kuruşa tedavül etmesi sonunda meydana gelen fark, acyodur.

c — *Ticarî senetlerde*: Ticarî bir senedin üzerinde yazılı kıymetle iskontodan sonraki kıymeti arasında meydana gelen farka da acyo denir.

ACYOCULUK (Acyotaj — Agiotage), her hangi bir tahvil, hisse senedi veya bunlara benzer senetler üzerinde spekülâsyon yapmak suretiyle borsada o senedin kıymetçe yükselmesini veya düşmesini sağlıyarak kazanç elde etme işine verilen ad.

ACZÎ, Müritzade Mustafa Ağa (1805 - 1866), Mutasavvıf ve şair. Edremit ve yöresinde derebeylik etmiş Müritzade ailesindendir. Babası Edremit voyvadasiyken zulmünden dolayı padişah fermaniyle öldürülerek yerine kendisi geçmişti. Fakat şiir ve ibadetle uğraşmak üzere bir köşeye çekilmiştir. Öğrenim görmemiş olduğu halde, tasavvuf alanında güzel şiirleri vardır. Divanı, tarihçi Tayyarzade Atâ Bey tarafından 1873 de bir cilt halinde bastırılmıştır.

AÇAGUA [İspanyolca imlâsı: *Achagua*], Güney Amerika cumhuriyetlerinden Kolombiya'da Orinoco nehrinin mendereslerinden Meta'nın yukarı kısmında yaşıyan yerli halk. Irk ve dil bakımından büyük Arawak ailesinin Orinoco havası grupundandırlar. En yakın akrabaları, eskiden bunların kuzeyinde yaşıyan Tekua'lardı. Bk. ARAWAK, ORINOCO.

AÇE (Holânda imlâsı ile resmî yazılışı **Atjèh,** eski adı ile **Açin** veya **Açim**), Sumatra adasının kuzey ucunun ve evvelce orada bağımsız olarak hüküm sürmüş olan islâm devletinin adı. Açe memleketi, yükseltisi 3500 metreyi geçen dağlarla kaplanmış olup bunlar, bazı kere doğrudan doğruya denize, bazı kere de kıyı ovaları üzerine dik yamaçlarla iner. Sıcak ve çok yağışlı iklim, bu dağların, içine girilemiyecek kadar sık ormanlarla örtülmesine ve hızlı akan sular ise derin vâdilerin meydana gelmesine sebebolmuştur. Hususiyle kıyı boyunda uzanan ovaların toprağı çok verimlidir. Burada yetiştirilen çeşitli ürünler arasında en beğenileni biberdir. Petrol kaynakları bulunduğu gibi, balıkçılık da halkın geçiminde önemli bir yer tutar. Açe memleketinin nüfusu karışıktır. Dağ sıralarının kıyıdan ayırdığı yaylalar üzerinde Gayo ve Alas gibi adlar taşıyan az çok ilkel kavimler yaşar. Asıl Açeler daha çok kıyı bölgelerinde yerleşmişlerdir. Kökenleri pek bilinmemekle beraber, bunları esas bakımından Malay soyundan saymak mümkün ise de Polinezyalılar'la, şuradan buradan getirilmiş tutsaklarla Hint zencileri (Dravidler) ile, ticaret için gelmiş Hintliler'le, hattâ Araplar'la az çok karışmış olarak bulunurlar. Burada hâkim olan islâm dini, memlekete Hint tacirleri araciyle ulaştırılmış olmalıdır. Bununla beraber, Sünnî islâm inançları, birçok yerli göreneklere karışmıştır. Bu görenekler arasında evliyayı kutlamak büyük yer tutar. Öteden beri Açeliler bağnazlıkları ve hıristiyanlara karşı nefret duygulariyle tanınmışlardı. Son yıllarda bunlar, büyük ölçüde çağdaş medeniyete katılmaya başlamışlardır. Genel olarak becerikli çiftçi, cesur balıkçı, gözü açık tüccar olarak ün kazanmışlardır. Tarihçe bilinen devirlerde bu memleket, birtakım küçük bölgelere ayrılmıştı. Bu bölgelerin hepsi de Açe şehrinde oturan prensi, hükümdar tanır, ona sultan veya raca adını verirlerdi. Açe sultanları, başlıca gelirlerini liman vergisi ve komşu kıyı şehirlerinden aldıkları haraç ile sağlar, memleketin iç kısımları ile uğraşamazlardı. Yukarda adı geçen bölgelerin başkanları, XVII. yüzyılda Sagi adlı üç birlik kurmuşlardı. Bunlar, sultanı seçer, ondan bağış alır, fakat buna karşılık sultan tarafından mevkilerine getirilirlerdi. XVII. ve XVIII. yüzyıllar, Açe sultanlığının parlak devirleri olmuştur. Gemicilikte ileri gittikleri için, yakın denizler üzerinde kuvvetli nüfuz ve erkleri vardı ve memleketleri Hint denizlerinin en tanınmış biber depolarından biri olmuştu. Açe'nin bu kuvveti Holândalılar'la İngilizler'in durumlarını güçleştiriyordu. Sumatra'nın güney kısmına yerleşmiş olan Holândalılar, ancak 1873 te, İngilizler'in muvafakatini alarak kuzeye doğru işgal alanlarını genişletmeye başlamışlar ve Açe'yi istilâ etmişlerse de, Açeliler, Holândalılar'a kolay kolay boyun eğmemişlerdir. Tamamiyle itaat altına alınmalari, ancak 1910 yılına doğru mümkün olmuştur. Bugün burası Sumatra'nın bir yönetim bölgesini meydana getirmekte olup 55 550 km² ye yakın arazisi ve 735 355 (1920) nüfusu vardır. Açe'nin eski küçük bölgeleri yine yerli başkanların yönetimi altında bulunmakla beraber, bunlar Holândalı memurların kontrolü altındadırlar. Memleketin merkezi eski sultanlığın başkenti olan Açe şehri olup bu şehrin bugünkü adı, vaktiyle Holândalılar tarafından «prensin kalesi» anlamına gelmek üzere verilmiş bulunan, Kuata Raja (Kuta Raca) dır (nüfusu 6 000 kadar).

Kanunî Sultan Süleyman'ın son zamanlarında, Açe Sultanı Alâettin tarafından, İstanbul'a Vezir Hüseyin adlı birinin başkanlığı altında bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Bir gemi dolusu biber hediyesiyle İstanbul'a gelen bu Açe elçileri, Muhteşem Süleyman'dan Açe Devleti için Müslü-

manlık adına ve halife sıfatiyle yardım istemişlerdir. Açe gemisinin İstanbul'a geldiği zamanda, Kanunî Süleyman Sigetvar'da bulunduğu ve bu son zaferinde ölerek yerine Selim II. padişah olduğu için, Açe elçileri ancak Selim II. tarafından kabul edilmiş ve Selim II., Mustafa Çavuş aracıyle Açe Padişahı Sultan Alâettin'e eylül 1567 tarihli bir mektup göndermiştir. Bu mektubun «Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası» nın *Bir Osmanlı filosunun Sumatra seferi* başlıklı ve Saffet imzalı makalesinde (sahife 606) bulunan suretine göre, Vezir Hüseyin eliyle gönderilen mektubun alındığı söylendikten sonra, «Küffâr arasında boğulup kalındığı cihetle alât-ı harbiye ve yardımcı kuvvetler ve donanma istenildiği malûm olmakla, Mısır tevabiinden Bender-i Süveyş'ten on pâre kadırga ve iki pâre dergâh-ı muallâ topçularından topçubaşı ile yedi nefer topçu ve Mısır kullarından asker gönderildiği ve bunlara Kurdoğlu Hızır'ın serdar tâyin olunduğu» bildirilmiştir. Bu mektubun tarihinden bir gün sonraki tarih ile de Kurdoğlu Hızır Bey'e verilen «Nişan-ı Hümayun» un sureti aynı derginin 1840 ıncı sahifesinde yayımlanmıştır. Sumatra'ya gönderilmek üzere bu suretle hazırlanan donanma ile sefer heyeti, o sırada Yemen'de çıkan karışıklıktan dolayı donanmanın meşgul olması sebebiyle ancak bir yıl sonra yani 1568 de hareket etmiştir ve Açe'ye giden gemilerden ikisi oraya bırakıldığı gibi, top ve tüfek gibi harb malzemesiyle birlikte bunları öğretmeye memur edilen ve aralarında bilginlerden Abdurrauf Efendi adında bir kişi ile bir de sünnetçi bulunan Türkler orada kalmıştır. Açe'de kalan Türkler bir köy kurarak yerleşmişler ve onlardan yetişenler artık Türkçe'yi de unutarak yerli halk ile karışmışlardır.

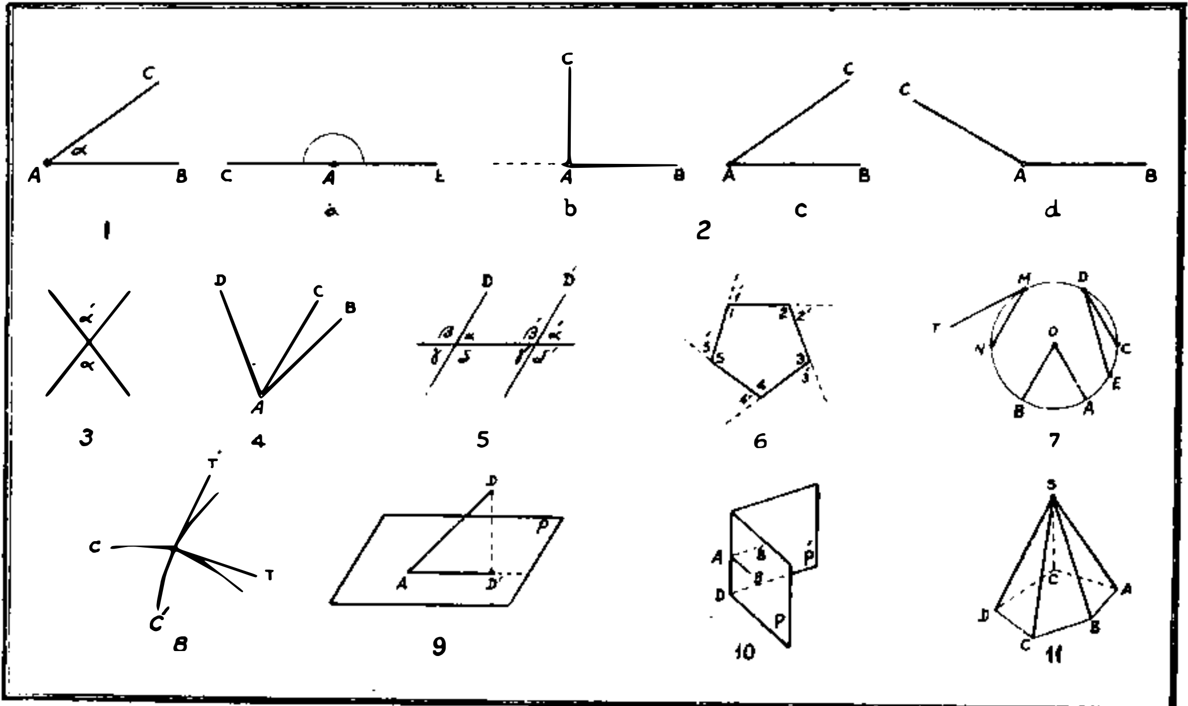
1898 de Açe'ye gittiğini söyliyen Abdülâziz adlı bir gezgin, 321 yıl önce İstanbul'dan gönderilen toplardan birini Cava'da, Türkler'in mezarlarını ise Açe'de gördüğünü, yüzleri Türk'e benziyen ve kendilerinin Türk olduklarını söyliyen, fakat bundan başka Türklük'e ait bir şey bilmiyen bazı adamlarla görüştüğünü anlatmıştır.

DİL: Sumatra'nın kuzeybatı köşesinde 500 000 kişi tarafından konuşulan Açe (Felemenkçe imlâsı: *Atjèh*, halk arasında *Açin* denir) dili, Malezya - Polinezya veya başka bir adla Ostronezya (Austronesia) dili ailesinin İndonezya kolundandır. Bu kol içindeki tam yeri, Batı İndonezya bölümü güney grupunun batı kısmındadır. Birçok diyeleği vardır. En yakın akrabası olan Gayo dili, benzerliğinden dolayı bazı kere Açe dilinin bir diyeleği sayılmışsa da, hakikatte ayrı bir dildir. Eskiden oldukça önemli bir devletin dili olan Açe diline, kültür tabakalarına göre, önce Sanskritçe, sonra İslâmlıktan dolayı Arapça, daha sonra memleket Felemenkliler'in yönetimine geçtiği için de bazı Felemenkçe öğeler girmiştir. Bu dil, grupunun hâkim üyesi olan Malaya dilinin etkisi altında da kalmıştır. Şimdi bağımsız bir edebiyatı varsa da, bu alanda eskiden Malaya dili kullanılmıştır. Bugün Açe limanlarında yaşıyan halkın bir kısmı Malaya dilini de konuşur. Edebî Açe dilinin esasını Baroh bölgesinde kullanılan diyelek teşkil etmiştir. İslâm Malayalılar gibi Açeliler de Arap alfabesini kullanırlar. Dilin fonetik özelliklerini karşılıyabilmek için bazı harfler ilâve edilmiştir. Bk. MALEZYA - POLİNEZYA DİLLERİ.

AÇELYA: bk. AZALEA.

AÇEVELE, gemicilikte bir cismin herhangi bir yere sürünerek veya çarparak hasar vermesine engel olmak için yapılan tertipler.

AÇI, bir A noktasından çıkan iki AB ve AC yarımdoğrusunun meydana getirdiği şekle verilen ad (şek. 1). Bu açı, AB yarımdoğrusu A etrafında AC ile üstüste gelinceye kadar

AÇILARIN ÇEŞİTLERİ

döndürülerek elde edilmiş gibi düşünülebilir. Yarımdoğrular açının *kenarları*, A noktası da *köşesi* veya *tepesi*'dir. Bir açı, köşesindeki harf ortaya gelmek üzere, üç harfle ($\widehat{BAC}$, veya ∢ BAC) yahut tek başına ise, köşesindeki harfle ($\widehat{A}$) veya köşede kenarları arasına konulan tek bir harfle (α) gösterilir ve söylenir (şekil: 1).

Açıların çeşitleri:

Yatık açı: Bir kenarı öbür kenarının uzantısı olan açı (şekil: 2 a).

Dik açı: Yatık açının yarısı büyüklüğünde olan açı (şekil: 2 b)

Dar açı: Dik açıdan küçük olan açı (şekil: 2 c).

Geniş açı: Dik açıdan büyük olan açı (şekil: 2 d).

Ters açılar: Kenarları biribirinin uzantılarından ibaret olan açılar (α,α') (şekil: 3).

Komşu açılar: Birer kenarları ve köşeleri ortak olan ve öbür iki kenarı ortak kenarın başka başka taraflarında bulunan iki açı ($\widehat{BAC}$), ($\widehat{CAD}$) (şekil: 4).

Biribirini *tümliyen* açılar: toplamı bir dik açıya eşit iki açı.

Biribirini *bütünliyen* açılar: toplamı bir yatık açıya eşit iki açı.

İki D,D' doğrusunu kesen üçüncü bir E doğrusunun teşkil ettiği açılar (şekil: 5):

Yöndeş açılar: α, α'; β, β';

Karşı durumlu açılar: β, α';

Yan durumlu açılar: β, γ';

Ters açılar: β, δ';

İç ve dış açılar:

Bir üçgen veya konveks çokgende yanyana bulunan iki kenar arasındaki açıya *iç açı* ve kenarlardan biriyle ötekinin uzantısı arasındaki açıya da *dış açı* denir (şekil: 6)

İç açılar: 1, 2, 3....

Dış açılar: 1', 2', 3'...

Dairede açılar (şekil: 7):

Merkez açısı: Köşesi merkezde bulunan açı ($\widehat{AOB}$);

Çevre açısı: Köşesi çember üzerinde bulunan açı ($\widehat{CDE}$);

Kiriş - teğet açısı: dairenin aynı bir noktasından çizilen bir teğetle bir kiriş arasındaki açı ($\widehat{NMT}$);

Uzay doğrularının açısı: İki uzay doğrusunun açısı, uzayda alınan her hangi bir noktadan bu doğrulara çizilen paralel yarımdoğruların arasında meydana gelen açıdan ibarettir. Bu açı dik ise, doğrular *dikgen* veya *ortogonal*'dir.

İki eğrinin açısı: Bir noktada kesişen ve bu noktada teğeti haiz olan iki eğrinin açısı, bu noktadaki teğetlerin meydana getirdiği açıdır ($\widehat{TMT'}$) (şekil: 8).

Bir doğrunun bir düzlemle meydana getirdiği açı: Bir P düzlemini bir A noktasında kesen bir D doğrusunun bu düzlem üzerindeki D' dik izdüşümiyle yaptığı α açısına doğrunun düzleme göre, *eğim açısı* veya sadece *açısı* denir (şekil: 9).

İki düzlemli açı: Aynı bir doğrudan geçen iki yarım düzlemin meydana getirdiği şekle *iki düzlemli açı* denir.

P,P' yarım düzlemleri açının *yüzleri* ve bu yüzlerin arakesiti olan D doğrusu da ayrıtıdır (şekil: 10).

D ayrıtı üzerinde alınan her hangi bir A noktasından bu ayrıta, iki yarım düzlem içinde, çizilen dikmelerin meydana getirdikleri açıya ($\widehat{BAB'}$) iki düzlemli açının *ölçek açısı* adı verilir.

Çok düzlemli açılar: Bir S noktasından geçen ve ikişer ikişer SA, SB... yarım doğruları boyunca kesişen düzlemlerin meydana getirdikleri şekle *çok düzlemli açı* denir (şekil: 11). S noktası açının *köşesi*, SA, SB... yarım doğruları *ayrıtları*, arasındaki $\widehat{ASB}$, $\widehat{ASC}$... açıları *yüz açıları*, yanyana bulunan düzdüzlemler arasındaki açılar da *iki düzlemli açılar*'dır. Her açı, merkezi o açının köşesinde duran keyfî yarı çaplı dairenin, bu açının iki kenarı arasında kalan yayı ile ölçülür. Bu maksatla yatık açı üzerindeki yarım daire 180 eşit parçaya bölünür ve komşu iki bölüm noktasını merkeze birleştiren iki doğru arasındaki açı 1° liktir, denir (bk. DERECE), buna göre dik açı 90° ve yatık açı 180° dir. Bu ölçüşün yukarda adı geçen dairenin yarı çapına tâbi olmadığı besbellidir. Bir açının büyüklüğünü, merkezi o açının köşesinde duran birim dairesinin kenarlar arasında kalan yayının uzunluğu ile de ifade etmek mümkündür ki yüksek matematikte daima bu ölçü kullanılır. Bu ölçüye göre, 1° lik açı $\frac{\pi}{180}$ değerindedir, yani $1^\circ = \frac{\pi}{180}$ (radyan) dır. (Diğer açı ölçüleri için bk. GRAD ve MİLYEM).

AÇI DEĞİŞMEZLİĞİ, bazı transformasyonlarda, bir noktadan geçen iki eğriye ait açının, transformasyon (dönüştürüm) dan sonra elde edilen iki resim eğrisi için de evvelkinin aynı oluşu özeliğidir. Konform tasvir, stereografik projeksiyon (izdüşüm) ve diğer bazı harta projeksiyonu (izdüşümü) metotlarında görüldüğü gibi.

AÇIK ARTTIRMA, bir malın en yüksek değerini bulabilmesi için herkesin önünde satışa çıkarılması.

Arttırmalar ve eksiltmeler, bir bakımdan «açık», «mahdut» ve «kapalı zarf usuliyle» olmak üzere üçe ayrıldığı gibi, bir bakımdan da «zorla» ve «istekle» olmak üzere ikiye ayrılır.

Teklifler herkesin önünde ve her dileyenin katılabileceği surette yapılırsa açık arttırma veya eksiltme olur. Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanununun 41 inci, İcra ve İflâs Kanununun 114 üncü ve daha sonraki maddelerindeki arttırma ve eksiltmeler açık olanlardır.

Yalnız kanunun tâyin ettiği kimselerin iştirak edebileceği arttırmalar mahdut sayılanlardır. Ölenin terekesine dâhil olup taksimi veya mirasçılardan birine tahsisi kabil olmıyan mallar mirasçıların uyuşmalariyle veyahut sulh yargıcının karariyle aralarında arttırılarak bedeli taksim edilir (Medeni Kanun 591).

Tekliflerin, öteki isteklilerden gizli ve yazılı olarak kanunun gösterdiği şekilde yapılması kapalı arttırma veya eksiltmedir. Zarflar bütün isteklilerin yanında açılarak en kârlı olan teklif kabul edilir. 2490 sayılı kanuna göre devlete ait arttırma ve eksiltmeler için esas, kapalı zarf usulüdür.

Zorla veya istekle yapılan arttırmalar: sahibinin razı olup olmadığına bakılmaksızın yapılan arttırmalar zorladır. İcra daireleriyle, vergi borcundan dolayı maliye dairelerinin satışları buna misaldir.

Mal sahiplerinin kendi arzulariyle, kendilerinin veya başkalarının yerlerinde veyahut resmî arttırma salonlarında yaptırdıkları arttırmalar istekledir.

Eskiden bu kavram «Bey'i men yezid», «Mezad-ı Sultani» ve daha sonraları «Müzayede-i aleniyye» tâbirleriyle ifade edilirdi.

AÇIK BONO, borçlu kimse tarafından alacaklısına veya bunun emrine belli tarihte *muayyen bir meblâğın* ödeneceğini bildiren ve borçlu tarafından imza edilen senedin (bononun) *meblâğ hanesi boş bırakılmak* suretiyle yapılmış şekli. Ticaret âleminde ve bankalarda bu tarzda

bir işleme artık raslanmamaktadır. Gerek Türk Ticaret Kanununda, gerekse çağdaş ticaret kanunlarında «açık bono» hakkında hiçbir kayıt yoktur. Bu terim mecazi olarak «geniş yetki» anlamında kullanılmaktadır.

AÇIK DENİZ, kara suları dışında kalan engin deniz. (KARA SUYU'na bk.). Açık denizler her hangi bir devletin malı değildir. Bütün insanlar bunlardan faydalanabilir (res communis usus). Açık denizin hiç kimsenin malı olmadığını (res nullius) söyliyenler bulunumuşsa da bu fikir doğru değildir. Çünkü sahipsiz eşya işgal edilir veya kazanma yoluyla ele geçirilebilir. Halbuki açık deniz herkes tarafından kullanılan bir yer olduğundan, belirli bir devletin mülkü haline sokulmasına imkân yoktur.

Açık denizlerin, bütün milletlerin gemileri ve ticareti için, harb zamanındaki bazı sınırlandırmalar dışında, serbest sayılması prensipi bugün herkesçe kabul edilmektedir. XVIII. yüzyıla gelinceye kadar belli başlı denizci devletler bu serbestliği kabul etmiyordu. Bugün de harb zamarındaki sınırlandırmaların derecesi ve nasıl olması lâzımgeldiği üzerinde devletler arasında görüş ayrılıkları vardır.

AÇIK KAPI, Devletler Hukukunda bütün milletlerin ticaret ve sanayiine eşit işlem yapılması usulünün bir memlekete tatbik edilmesi anlamında kullanılan bir doktrinin adı. Bu doktrin, başlıca Çin'e uygulanmıştır. Bunu çıkaran Birleşik Amerika'dır. Nüfuz bölgelerine ayırma ve uzun müddetli kiralama gibi dolambaçlı usullerle Çin'in paylaşılması fikrine karşı Amerika'nın menfaatlerini korumak için ortaya atıldığı sanılabilir.

Rusya, Almanya ve İngiltere'nin Port-Arthur, Tsing-Tao, Weihai-Wei'yi kiralama yolu ile almaları üzerine Birleşik Amerika Hariciye Nazırı Hay, 1900 de bu devletlere verdiği notada bu topraklarda gümrük ve liman resimlerinin ve demiryolu tarifelerinin bütün memleketler için eşit kalacağı ümidini bildirmiştir. Bu sırada yabancılara karşı Çin'de Boxer ayaklanması olmuştur. Amerika, Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın Alman mareşali Waldersee komutasında gönderdikleri kuvvetler ayaklanmayı bastırdıktan sonra devletler, Çin'i herbiri için eşit haklarla, dünya ticaretine açmayı kararlaştırmışlar ve açık kapı siyasetini o vakit verdikleri nota ile bildirmişlerdir (1900 aralık). Amerika'nın bundan sonra Japonya ile ve diğer devletlerle yaptığı anlaşmalarda da, 1902 de İngiliz-Japon antlaşmasında da bu doktrinin adı geçer. 1921-1922 Washington Konferansında ımzalanan anlaşma, Çin'in, ülke bütünlüğü ve bağımsızlığı ile beraber açık kapı siyasetini ilân etmiştir. Anlaşmayı imzalıyan devletler Çin'de bütün milletlerin ticaretine eşit işlem yapmaya ve bu prensipe aykırı hiçbir antlaşmaya girmemeye söz vermişler, Çin de bu açık kapı prensipini devletlere karşı uygulamayı kabul etmiştir.

Milletlerin ticaret ve sanayiine eşit işlem yapılması Çin'den başka yerlerde Açık Kapı adiyle pek anılmamıştır. Meselâ 1885 Berlin Konferansı genel hükümlerinin 1 inci maddesinde, Kongo havzasında bütün milletler ticaretinin tam serbestlikten faydalanacağı yazılıdır.

18 ağustos 1904 tarihli İngiliz-Fransız deklârasyonunda da serbest ticaret prensipine bağlı olan iki devlet, Fas'ta, Mısır'da hiçbir eşitsizliğe meydan vermemeye söz vermişlerdir. 1919 antlaşmalarında da ticarette eşitlik terimi vardır.

AÇIK KAPI SİYASETİ, İngilizce *open door* sözünün harfi harfine tercümesi. Her devletin kendi arazisi üzerinde diğer devletler için de serbest ticaret hakkını tanıması prensipini anlatır. Amacı gümrük sınırlandırmalarını kaldırıp mübadele serbestliğini geniş bir ölçüde sağlamak olan bu prensip ilk defa olarak, Çin ile yabancı devletler arasında imzalanan 7 eylûl 1901 tarihli protokol ile uygulanmış, daha sonra 30 aralık 1902 tarihli İngiliz-Japon ve 16 mart 1902 tarihli Fransa-Rusya anlaşmalariyle de pekleştirilmiştir. 1921 Washington Konferansının da kabul ettiği bu prensip 8 ağustos 1904 tarihli sözleşmeden sonra Fas ile Mısır'a da uygulanmıştır. Açık kapı prensipi büyük devletlerin hususiyle endüstrisi ileri olmıyan memleketler halkına mal satmak için giriştikleri rekabetten doğan bir nevi sömürge siyasetidir de diyebiliriz. Bu prensipin ortaya atılmasiyle ticaret antlaşmalarına çok kere konulan « en ziyade müsaadeye mazhar devlet » kaydının da önemi ve genişlik derecesi artmıştır.

AÇIK ŞEHİR, müdafaa tesisleri olmıyan ve müdafaa edilmiyen şehir. Harb içinde bir şehrin topa tutulmaktan ve bombalanmaktan korunması için açık şehir olduğu ilân edilir.

Kara harbinde uyulacak devletlerarası kaideleri gösteren 1907 Lahey nizamnamesinde de, deniz bombardımanlarına ait aynı tarihli Lahey sözleşmesinde de «açık şehir» sözü kullanılmamış, «müdafaa edilmiyen» sözü kullanılmıştır. 25 inci maddeye göre müdafaa edilmiyen şehir, kasaba, ev ve binalara her ne araç ile olursa olsun saldırılması veya bunların bombalanması yasaktır. Müdafaa edilmiyen sözüyle de müdafaa tesisleri olmıyan ve müdafaa edilmiyeceği ilân olunan şehir denmek istendiği kabul edilmiştir. Hiç müdafaa tesisleri olmadığı halde müdafaaya hazırlanan veya kendini müdafaa eden şehir bombalanabilir. Müdafaa tesisleri olduğu halde bunu kullanmıyacağını bildiren şehirler müdafaa ediliyor sayılamaz. Ancak bu tesisler ve askerî fabrikalar, kışlalar bombalanabilir.

Uzun menzilli topların ve uçakların icadından ve topyekûn harb usullerinin tatbikından sonra müdafaa edilmiyen şehirler de düşman kuvvetlerini beslediği için bombalanmaktadır.

İkinci Dünya Harbi'nde evvelâ Paris ve sonra Roma açık şehir ilân edilerek bombalanmaktan kurtarılmak istenmiştir. Fransız kuvvetleri Paris'i boşaltıp çekildiklerinden burası için mesele çıkmamışsa da Roma şehri'nin açık şehir ilân edilmesi milletlerarası münasebetleri ilgilendiren bir önem almıştır.

İtalya hükümeti 31 temmuz 1943 te Papalık araciyle Roma'yı açık şehir ilân etmeye karar verdiğini Müttefiklere bildirmiş ve bunu hangi şartlar altında kabul edeceklerini öğrenmek istemişti. Bombalama devam ettiğinden İtalya Roma'yı açık şehir ilân etmiş ve devletler hukukunun gerektirdiği tedbirleri almaya başladığını 24 ağustosta şöyle bildirmişdir:

1 — Roma'nın müdafaasına yarıyan bütün tesisler kullanılmaz hale getirilecek,

2 — İtalyan ve Alman komutanları ve askerleri şehirden çıkacak, ancak güvenliğin korunması için bir garnizon kalacak,

3 — Roma demiryolu şebekesi asker taşıma işlerinde kullanılmıyacak.

Müttefikler Vatikan'ın bu şartların yerine getirileceğini garanti etmesini ve İsviçre'li bir komisyonca askersizleştirmenin ve ordu için çalışan fabrikaların denetlenmesini istemişlerdir.

AÇIK (çıplak) **TOHUMLULAR** (Gymnospermae), bitki sisteminde, tohum taslakları kapalı bir yumurtalık içinde değil de açık bir karpel üzerinde duran bitkilerin bağlı olduğu büyük bir birliğin adı. Çıplak tohumluların anatomik yapıları, hadromlarının yalnız trakeidlerden toplanmış olmasından dolayı kapalı tohumlulara (Angiospermae) göre daha basit olduğu gibi bunlar, eşeylik organlarındaki bazı özeliklerden dolayı da tohumsuz bitkilerden eğreltiotlarına yakınlık gösterirler. Filojeni bakımından çıplak tohumlular, çiçeksiz bitkilerle (Kryptogamae) çiçekli bitkiler (Phanerogamae) arasında geçit tipleri sayılmakta ve eğreltiotlarından türedikleri sanılmaktadır.

Arzın eski devirlerinde çok gelişmiş olan çıplak tohumlu bitkilerin çoğunun nesli tükendiğinden, şimdi, bu birliğe bağlı dört takım (Cycadales, Ginkgoales, Coniferae, Gnetales) vardır ve bu dört takımda bulunan türlerin sayısı da 500 kadardır.

AÇIKLIK (Dil.), ses teşkili bahsinde, iki ayrı anlamda kullanılır. Hece bahsinde de farklı bir anlamı vardır.

1 — (Fr. *aperture* - açıklık, aralık - kelimesinin karşılığı olarak) seslerin boğumlanma (b. bk.) noktasında ses yolunun açıklık derecesini anlatır. Dereceler şunlardır:

ø derece. Patlayıcı sesler (p, t, k, b, d, g gibi)
1. derece. Sızıcı sesler (f, v, s, z, ş, j gibi)
2. derece. Geniz sesleri (m, n gibi)
3. derece. Akıcı sesler (l, r gibi)
4. derece. Yarım vokaller (y gibi)
5. derece. İ, u, ü vokalleri ve bunlardan önce gelen h sesi.
6. derece. E, o, ö vokalleri ve bunlardan önce gelen h sesi.
7. derece. A vokali ve bundan önce gelen h sesi.

Bir kelimede açıklık derecesinin sesten sese yükselişi veya alçalışı hecenin teşkili üzerinde etki yapar. HECE'ye bk.

2 — (Fr. *ouverture buccale* - ağız açıklığı - tâbirinin karşılığı olarak) vokallerin söylenişinde alt çenenin düşük ve ağzın fazla açık olduğunu anlatır. Bu tarzda söylenilen vokallere de *açık vokal* denir. Yazıda çok kere, bu özelliği taşıyan vokallerin üstüne «ağır» denilen vurgu işareti konur, à, è, ì, ò, ù gibi. Milletlerarası fonetik alfabede de bu özellik harflerin altına konan tırnak işaretiyle gösterilir, ą, ę, ų gibi. Vokallerin normal söylenişinde ağız açıklığı ses yolu açıklığıyle denk olursa da, her vokal normalden daha açık veya kapalı çeşitler gösterebilir. Meselâ, e'nin açıklık derecesi 6 olmakla beraber è (normalden daha kapalı) ve é (normalden daha açık) değişik şekilleri vardır. bk. KAPALILIK.

3 — Hece bahsinde, konsonla kapatılmayıp vokalle sonlanmayı anlatır. *Ba, de, gi,* gibi birer vokalle biten hecelere *açık hece* denir.

AÇIKTA KALMA, memuriyetinin kaldırılması yüzünden açıkta kalan memurun durumu. Memurin Kanununun 85 inci maddesine göre, memuriyetinin kaldırılması üzerine açıkta kalanlara, memuriyetlerinin kaldırıldığı ay ile bundan sonra gelen ayın maaşları tam ve bu müddet bittikten sonra yeni memuriyete tâyinlerine kadar, «fiilî hizmet» müddeti yedi yılı geçmiyenlere dörtte bir, on beş yılı geçmiyenlere üçte bir, on beş yıldan fazla olanlara yarım kadar açık maaşı verilir. Esas mesleği memuriyet olan milletvekilleri, milletvekilliğine tekrar seçilmemiş iseler, millet vekilliğinden önceki memuriyetlerine göre haklarında bu madde uygulanır.

AÇI NO OMİ, bir Çin imparatorunun neslinden olup Kore Yarımadasına sığınmış ve sanıldığına göre IV. yüzyılda birçok Kore'lilerle birlikte Japonya'ya geçip orada yerleşmiş bir kişi. Sülâlesinden Japon tarihinde önemli rolü olan birçok aileler türemiştir.

AÇINOK, Sibirya'da Obi Nehrinin sağdan aldığı ayaklarından biri olan Çulım ırmağının yukarı yolunda kurulmuş küçük bir bölge merkezi. Dolaylarındaki linyit yatakları, manganez, bakır, demir ve altın madenleriyle ün almıştır.

AÇIORTAY, bir açının tepe noktasından geçen ve onu iki eşit açıya bölen doğru.

AÇISAL FONKSİYONLAR, trigonometrik fonksiyonlar veya gonyometrik fonksiyonlar. Aynı anlama gelmek üzere başka başka isimlerle adlandırılan açısal fonksiyonlar, her hangi bir α dar açısı için, bir açısı α ya eşit olan dik üçgen yardımiyle ve aşağıdaki eşitliklerle tarif olunurlar: a, b, c bu dik üçgenin kenar uzunlukları olduğuna göre (şekil: 1)

$$\text{Sinüs } \alpha = \sin \alpha = \frac{a}{c} \text{ ; Kosekant } \alpha = \operatorname{cosec} \alpha = \frac{1}{\sin \alpha} = \frac{c}{a}$$

$$\text{Kosinüs } \alpha = \cos \alpha = \frac{b}{c} \text{ ; Sekant } \alpha = \sec \alpha = \frac{1}{\cos \alpha} = \frac{c}{b}$$

$$\text{Tangent } \alpha = \operatorname{tg} \alpha = \frac{a}{b} \text{; Kotangent } \alpha = \operatorname{cotg} \alpha = \frac{1}{\operatorname{tg} \alpha} = \frac{b}{a} \text{dir.}$$

Bunlardan sec ve cosec fonksiyonları nispeten daha az kullanılırlar. Açısal fonksiyonları her büyüklükteki pozitif ve negatif açılar için genel bir tarzda tarif etmek maksadiyle yarı çapı birim uzunluğa eşit bir daire ile başlangıç noktası bu dairenin merkezinde duran dik eksenli bir koordinat sisteminden faydalanılır (şekil: 2). Birim dairesi, yelkovan hareketinin aksi yön pozitif olacak tarzda yönlendirilir. Buna göre meselâ MP_1 yarı çapı doğrultusunun MA doğrultusu ile teşkil ettiği pozitif α_1 dar açısının sinüs ve kosinüsü P_1 noktasının koordinatları ile tarif olunur, yani:

Şekil: 1 ve 2

$$y_1 = \sin \alpha_1 , \ x_1 = \cos \alpha_1$$

olur. Bu tarif geneldir. Her hangi bir α_2 açısı için gene $\sin \alpha_2 = y_2$, $\cos \alpha_2 = x_2$ v. s. dir. Burada koordinatların pozitif veya negatif sayılar olabileceği, yani açısal fonksiyonların pozitif veya negatif değerler alabileceği göz önünde tutulmalıdır. Diğer taraftan: $\operatorname{tg} \alpha_1 = AC_1$, $\operatorname{tg} \alpha_2 = AC_2$, $\operatorname{cotg} \alpha_1 = BD_1$, $\operatorname{cotg} \alpha_2 = BD_2$ dir. Açısal fonksiyonlar arasındaki önemli bağıntılar şunlardır:

$$\frac{\sin \alpha}{\cos \alpha} = \operatorname{tg} \alpha \ , \quad \frac{\cos \alpha}{\sin \alpha} = \operatorname{cotg} \alpha$$

$$\sin^2 \alpha + \cos^2 \alpha = 1$$

α ve β gibi iki açının toplamı veya farkı için aşağıdaki formüller caridir:

$$\sin(\alpha \pm \beta) = \sin\alpha \cos\beta \pm \cos\alpha \sin\beta$$

$$\cos(\alpha \pm \beta) = \cos\alpha \cos\beta \mp \sin\alpha \sin\beta$$

$$\operatorname{tg}(\alpha \pm \beta) = \frac{\operatorname{tg}\alpha \pm \operatorname{tg}\beta}{1 \pm \operatorname{tg}\alpha \operatorname{tg}\beta}$$

Bu esas formüllerden gerek trigonometride, gerekse integral hesapta kullanılan daha birçok formüller elde edilebilir.

Açısal fonksiyonlardan bir üçgenin bilinmiyen açı ve kenarlarını bilinenler yardımiyle hesaplamak için faydalanılır, bu maksat için kullanılan esas formüller şunlardır:

Sinüs formülü:

$$\frac{a}{\sin\alpha} = \frac{b}{\sin\beta} = \frac{c}{\sin\gamma} = 2r$$

(Burada a, b, c verilen üçgenin kenarları, α, β, γ, bu kenarların karşılarındaki açılar, r de üç köşeden geçen dairenin yarı çapıdır.)

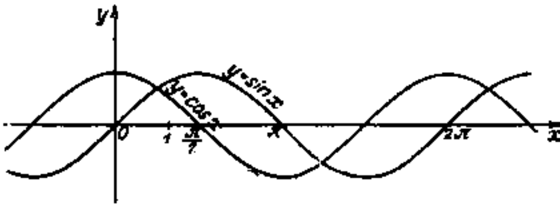
Kosinüs formülü:

$$a^2 = b^2 + c^2 - 2bc \cos\alpha$$

Tangent formülü:

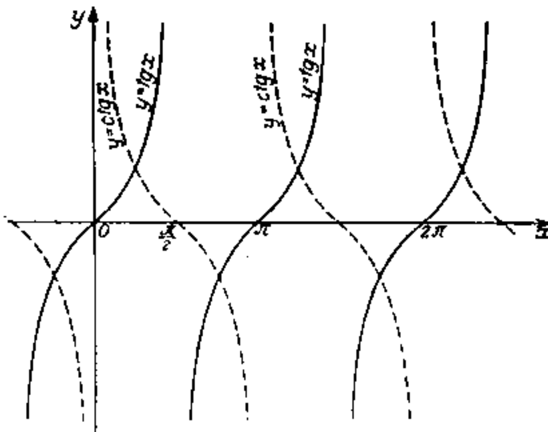
$$\frac{a+b}{a-b} = \frac{\operatorname{tg}\frac{\alpha+\beta}{2}}{\operatorname{tg}\frac{\alpha-\beta}{2}}$$

Bundan başka açısal fonksiyonlara bazı tabiat olaylarını matematik bir dille ifade eden çeşitli formüllerde raslanır.

Şekil: 3

Açısal fonksiyonların değişimini gösteren eğrilere, sırası ile sinüs eğrisi, kosinüs eğrisi (şekil: 3), tangent eğrisi,

Şekil: 4 AÇISAL FONKSİYONLAR

kotangent eğrisi (şekil: 4) adı verilir. Bu eğrilerden her hangi biri üzerindeki bir noktanın apsisi radyan cinsinden açı değerini ve ordinatı da bu açıya karşılık olan fonksiyon değerini ifade eder.

Açısal fonksiyonlar bir periyotlu foknsiyonlardır (PERİYODİK FONKSİYONLAR'a bk.). Açısal fonksiyonlardan sinüs ve kosinüs tam karakterli (TAM FONKSİYON'a bk.), tangent ve kotangent meromorf karakterli (MEROMORF FONKSİYON'a bk.) dir.

AÇISAL HIZ, bir eksen etrafında dönen cismin dönme (rotasyon) ekseninden uzaklığı 1'e eşit olan her hangi bir noktasının hızı (bk. HIZ), o dönel hareketin açısal hızı adını alır ki bu, cismin her noktası için aynıdır. Açısal hızı ω ile gösterdiğimize göre, eksenden uzaklığı r olan cisim noktasının v hızı $v = r\omega$ bağıntısiyle verilir. ω nın boyutu sec^{-1} dir.

AÇISAL İVME, bir dönel harekette, dönme ekseninden uzaklığı 1'e eşit olan noktanın ivmesi (İVME'ye bk.), o dönel hareketin açısal ivmesidir.

AÇLIK (Hek.), canlı varlıkların muhtaç oldukları besini alamadıkları zaman gösterdikleri durum. Besin yokluğundan olabildiği gibi besin bulunduğu halde organizmanın bunu almaya veya sindirmeye gücü yetmemesinden de ilerigelebilir. Meselâ mide - barsak kapısı (pilor) nın ıspazmı veya ur yüzünden tıkalı olması, yemek borusunun bağlanma neticesinde kapanması gibi.

Açlıkta organizmanın bütün görevleri devam eder. Yanmalar % 7-15 nispetinde azalır. Açlığın başlangıcında vücut önce depo edilmiş yağlarını yakar. Vücudun açlığa dayanma gücü yağ deposuna bağlıdır. Açlığa artist Succi 30 gün, Malatti 50 gün dayanmış, Swiney 75 gün dayandıktan sonra ölmüştür. Açlıkta vücut ağırlığının yarısı kaybolabilir. Açlığa çocuk ve genç organizması olgun organizması kadar dayanamaz; vücudun glikojen deposu eriyinceye kadar proteinler nispeten az harcanır. Fakat glikojen mevcudu da tükenmeye başlarsa protein fazlaca yanar ve açlık ölümünden az önce idrarda azotlu cisimlerin miktarı hızlı bir yükseliş gösterir.

Açlık sırasında uzuvların ağırlıklarındaki eksiliş derecesi bir değildir. En çok yağ, bez ve kas dokularından harcanır, sinir dokusiyle yürek en az kaybeder. Organizmada ağız kurur. Mide suyu azalır, yürek vuruşu zayıflar. Nabız hafifler ve seyrekleşir. Solunum hızlı ve sathidir. İdrar asitlidir. Kanda asitleşme meyli vardır. Kaslarda büyük bir dermansızlık görülür. Vücutta yer yer açlık ödemleri baş gösterir. En sonra derin bir bitkinlik ve baygınlık içinde ölüm gelir.

Bu genel açlıktan başka yalnız bir besin gurupunun eksikliğinden doğan açlıklar da vardır. Vitamin açlığı (bk. AVİTAMİNOZ), su açlığı (bk. SUSUZLUK) gibi. Tuz açlığı türlü belirtiler gösterir. Klorun bulunmaması midede salgıyı azaltır, hattâ durdurur. Kalsiyum ve fosforun bulunmaması kemik yapısını bozar. Demir eksikliği kanın yapımına engel olur.

AÇMA, ziraate elverişli olup uzun müddet orman, fundalık, çayır, otlak gibi başka başka maksatlarla kullanılmış veya hiç işlenmemiş- olan araziden bozulup işlenerek meydana getirilen tarlalar. Açmalar önceki durumlarına göre çeşitli adlar alırlar: çayır açması, otlak açması, orman açması gibi. Açmalar diğer tarlalara göre uzvi maddece daha zengin ve daha kuvvetlidir.

AÇORES ADALARI: ASOR ADALARI'na bk.

ÂD, Arabistan'da Umman'la Hadramut arasındaki sahada yaşadığı rivayet edilen eski bir kavmin adı.

Âd kavminin bir aralık büyük bir üstünlük ve zenginlik kazandığı ve hükümdarlarından Şeddad'ın pek güzel bir

saray ve İrem adiyle ün salmış bir bahçe yaptırmış olduğu anlatılır.

Zenginlikleri ve büyük eserleriyle övünen Âd kavmi'nin Hud Peygamber'i dinlemediklerinden şiddetli bir fırtınayla mahvoldukları Kuran'da yazılıdır.

ADA, M. Ö. IV. yüzyılda Karia kıraliçesi. Kardeşi Mausolos tarafından tahtından indirilmişse de Büyük İskender hükümdarlığını tekrar kendisine vermiştir (334).

ADA, her yönden su ile çevrilmiş az çok geniş kara parçası. Şu halde ada yalnız okyanus ve denizlerde değil, göllerde de vardır. Misaller: Atlas Okyanusunda İslanda, Akdenizde Rodos adası, Van gölünde Aktamar adası. Coğrafya bakımından ada, okyanus ve denizin hemen hemen her tarafta etkisini duyurduğu oldukça küçük bir kara parçasıdır. Şu halde Avustralya bir ada sayılamaz, çünkü okyanus ve denizin etkisi her tarafta hissedilemiyecek kadar büyük bir kara kütlesi (KITA'ya bk.) dir. Bununla beraber küçük bir kıta sayılabilecek çok büyük adalar da vardır: Grönland (dünyanın en büyük adası, yüz ölçümü 2200000 km^2), Yeni Gine (786000 km^2), Borneo (734000 km^2), Madagaskar (592000 km^2). İki evvelki ada Türkiye'den daha büyüktür. Yeryüzündeki adaların bütünü 10 milyon km^2 kadardır. Adalar seyrek olarak tek olur, çok kere birçok adalar bir araya gelerek gruplar yapar. Böyle olunca ada, grupu meydana getiren bir adanın adını taşır (Kanarya adaları gibi), yahut grupu meydana getiren adalardan hiçbirinin ismi ile ilgisi olmıyan bir ad alır (İstanbul civarındaki Kızıl adalar gibi. ADALAR'a bk.). Adalar başlangıçlarına göre: 1 — kıtadan ayrılan adalar, 2 — volkanik adalar, 3 — mercan adaları, 4 — alüviyal adalar diye sınıflandırılabilir. Kıtaların yanıbaşında irili ufaklı birçok adalar vardır ki bunlar bize az çok yakın olan jeolojik devirlerde kıtadan ayrılmıştır. Meselâ dördüncü zamanda Büyük Britanya Avrupa kıtasından, Sumatra ve Borneo Asya kıtasından, ikinci zamanın ortasında da Madagaskar Afrika'dan ayrılmıştır. Ayrılma'ya kıtanın alçalması, yahut kıtanın yerinde kalıp deniz yüzünün yükselmesi ile olur. Eski kütlelerin parçalanması neticesi meydana gelen adalar da vardır. Ege denizinin yerinde bulunan eski Ege kıtasının parçalanmasiyle birçok adalar meydana geldiği gibi, Batı Akdeniz'de Tiren denizinin yerini kaplıyan eski Tiren kıtasının parçalanmasiyle de bunun yerinde Korsika, Sardunya... gibi birçok adalar meydana gelmiştir. Denizde meydana gelen volkanlar, dışarı attıkları maddelerle, küçük birtakım adaları meydana getirebilirler. Bunlara, bazı göllerin ortasında (bazı krater gölleri ortasında küçük konilerin teşkil ettiği adalar), denizlerde (batı Akdenizde Stromboli adası gibi) ve bilhassa okyanuslarda (Büyük Okyanus'ta Hawaii adaları gibi) raslanır. Okyanuslardaki adaların bir kısmı da polip denilen hayvancıkların çıkardığı kalkerlerin birikmesinden meydana gelir. Atol denilen çelenk şeklindeki adacıklar bunlardan biridir (bk. ATOL). Mercan adaları Büyük Okyanus'la Hint Okyanusunun iki tropik arasında kalan kısmında çoktur (Büyük Okyanus'ta Marshall ve Karolin adaları gibi). Nehirlerin aşağı yolunda, hususiyle ağız kısmında, suyun kollara ayrılması irili ufaklı üzeri düz ve çok kere bataklık birtakım adaların meydana gelmesine sebebolur. Bunların şekilleri uzun zaman olduğu gibi kalmaz, kolların değişmesi, suların coşkun olması bu adacıkların şeklini sık sık değiştirir.

ADA, Yugoslavya'da, Tisa Nehri üzerinde, 11000 nüfuslu ve hububat ticaretiyle tanınan bir kasaba.

ADA, (Ada Lindl.), salepgillerden (Orchidaceae) bir cins. Kolombia dağlarında yetişen ve sarı turuncu renkli çiçek açan *Ada aurantiaca* türü, süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ADAB, (Tar.), bugünkü adı Bismaya olan eski bir Sümer şehri. Harabesi Güney Mezopotamyası'nda meşhur Nippur harabesinin biraz güneyindedir. Harabe birçok tümseklerden ibaret büyük bir höyüktür. 1850 tarihinde Loftus ile başlamak üzere 1897 ye kadar birçok bilginler ve heyetler tarafından araştırılmıştır. Fakat asıl kazı, Amerikalı Banks'ın idare ettiği bir heyet tarafından 1903 ve 1904 yıllarında yapılmıştır. Burada elde edilen önemli miktarda çivi yazılı Sümerce vesikalar ve arkeolojik buluntular İstanbul müzesinde korunmaktadır. Kazı tabakalarından ve yazılı kaynakların incelenmesinden edinilen sonuca göre, Adab aşağı yukarı M. Ö. 1850 ye kadar kaldığı, hususiyle hanedan öncesi çağında (période prédynastique) önemli bir siyasi merkez rolünü oynadığı anlaşılmaktadır. Adab ilk önce Kiş kıralı Mesilim'in idaresinde bulunmakta idi. Bu kıral burada bir tapınak yaptırmıştı. Daha sonraki kıral Lugaldalu'dur. Kendisinin Adab'da çıkan güzel bir heykeli İstanbul müzesinde bulunmaktadır. Belgelerde bu şehirde hüküm süren diğer birkaç «ensi», eski (patesi) şehirbeyi'nin adı da geçer. Bunlardan sonuncusunun Akad kıralı Naramsin'in idaresine geçmiş olduğu kendisine ait bazı belgelein aynı höyükte bulunmasından anlaşılmaktadır. Ur III. hanedanı kırallarının da buradaki tapınağı tamir ettirdikleri başka belgelerde yazılıdır. Bunların zamanında da Adab'a tâbi beyler hüküm sürmüştür. En son olarak, Adab tapınağını yeniden yaptırdığını meşhur kanununda kaydeden Babil Hanedanı'nın büyük kıralı Hammurabi'dir.

ÂDABI MUAŞERET (Muaşeret âdabı, Edep töresi, Yaşama töresi; savoir-vivre), topluluk hayatında uyulması gerekli sayılan terbiye ve nezaket kaideleri bilgisi. Bir kısmı âdetlerden, göreneklerden ve amelî ahlâk esaslarından, bir kısmı da milletlerarası protokol kaidelerinden çıkar; zamana ve çevreye göre değişir.

ÂDABI UMUMİYE, ahlâkın belli bir cemiyette çoğunluk tarafından benimsenip uygunlanan ve bunun için herkesçe uyulması gerekli olan kaideleri. Bunlar, modern hukukun ilham kaynaklarından biridir ve kurulu hukuk nizamınca «müeyyide» altına alındığı zaman hukuki bir vasıf kazanırlar. Bundan dolayı genel âdaba aykırı hareketler bazı kere cezalandırılır (Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının 8 inci babında yazılı suçlarla üçüncü kitabının birinci babının 7 nci faslında ve üçüncü babının ilk üç faslında yazılı kabahatler). Genel âdaba aykırı sözleşmeler bazı kere suç halini almamakla beraber yapılan bağıt (akid) hukuk karşısında hükümsüz kalır (Borçlar Kanununun 20, 155 inci, Kanunu Medeninin 45, 462, ve 499 uncu maddeleri). Bir bağıtın konusu âdaba aykırı olursa o bağıt bâtıldır (Borçlar Kanunu, madde 19). Her hangi bir işlemin genel âdaba aykırı olup olmadığını belirtmek için yargıç, o işlemi yapanların görüşlerini veya kendi görüşünü değil, toplumsal ve orta vatandaşın düşüncelerini gözönünde bulundurur.

Bu terime Medeni Kanunun birçok maddelerinde ve Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunun da «âdap», Medeni Kanunun tatbikine dair olan kanunda «âdabı umumiye»,

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda «umumi âdap» denilmiştir.

ADAÇAYI (Salvia officinalis), ballıbabagillerden (Labiatae) bir bitki türü. Eskiden beri sağlık bitkisi olarak kullanılan adaçayı, bir metre kadar boylanan, boz yapraklı, mavi çiçekli, güzel kokulu bir bitkidir. Güneşli yamaçlarda ve bahçelerde yetişir. Çiçekte iken toplanan ve kurutulan Adaçayı kaynatılarak suyu ter söktürmek için içildiği gibi, bununla boğaz iltihaplarına karşı gargara da yapılır.

Adaçayının bağlı olduğu salvia cinsinden birçok türler Anadolu'da yetiştiği gibi, bu cinsten bazı türler süs bitkisi olarak park ve bahçelere de ekilir. (ATEŞ ÇİÇEĞİ'ne bk.).

ADAÇAYI

ADAÇİ [**Adatyi, Adachi**], XIII. yüzyılda önemli bir rol oynıyan ve 1285 te vücudu ortadan kaldırılan bir Japon derebeyi ailesi.

ADAD yahut **HADAT,** 1 — Babil ahalisine göre fırtına tanrısı. 2 — Muab topraklarında Medyanileri yenen, İsrail krallarından önceki Edom kralı. 3 — Edom'da bir hükümdar. Edom'u Davud hesabına fetheden Joab memleketin erkeklerini öldürdüğü vakit Adad Mısır'a kaçarak, hükümdar ailesine karışmış, sonra Süleyman Peygamber Davud'un yerine geçtiği vakit Adad Mısır'dan memleketine dönerek ahaliyi Süleyman'a karşı ayaklandırmıştır (1 Mülûk, II).

ADADA, eski Anadolu'nun bir şehri; Pisidya bölgesinde bulunuyordu. Bu şehrin harabeleri Isparta ili'nin Eğridir ilçesindeki Cebel adlı yerin yakınlarında hâlâ görülmektedir.

ADAD - İDRİ: HADADZER'e bk.

ADAD - NİRARİ, Asur krallarından üçünün adı: 1 — M. Ö. 1310 - 1282 arasında hüküm sürmüş, Mitanni devleti arazisini zaptetmiştir. 2 — M. Ö. 911 - 890 arasında krallık etmiş ve Asurilerin ihtişam devri krallarından biri sayılmıştır. 3 — M. Ö. 809 - 806 arasında hüküm sürmüş olup Kıral Samsi Adad V.'in ve Semiramis'in oğludur. Devleti fetihlerle büyütmekte devam etmiştir.

ADAGİDE, İzmir ilinin Ödemiş ilçesine bağlı, belediye teşkilâtı bulunan bir bucak ve bucağın merkezi. Kasabanın nüfusu 4596 (1940) dır. Verimli Küçük - Menderes ovasının güney kenarında ve düzgün bir yol ile Ödemiş'e bağlıdır.

ADAGIO [*adāço* ok.] (Mus.), ağır, fakat largo kadar da yavaş olmıyan bir hareketi ifade eden İtalyanca terim. Adagio assai, asıl adagio'dan daha ağırca olan bir hareket.

Saydığımız özelikleri taşıyan parçalara da musiki eserlerinde adagio dendiği olur, Haydn'ın nefîs bir adagiosu gibi.

ADAGREGAT (Lât. *ad* = yakınında, *aggregare* = birleşme), vücutlarının küçük bir kısmiyle biribirlerine yapışmış olan, fakat bireyliklerini muhafaza eden ve biribirlerinden ayrıldıkları takdirde de yaşıyabilen organizmalar.

ADAİM: EDEM ve ETHEM'e bk.

ADAIR [*īdēr* ok.], **Sir Robert** (1763-1855), İngiliz diplomatı. Westminster okulundan sonra Göttingen Üniversitesini bitirmiştir. Genç yaşında İngiliz siyaset edamı Fox'un dostluğunu kazanan Adair, Fransız İhtilâlinin Avrupa'daki etkilerini yerlerinde incelemek üzere Berlin, Viyana ve Petersburg'a, 1806'da Avusturya Hükümeti'ni Fransız tehlikesine karşı uyanık bulundurmak ödeviyle tekrar Viyana'ya gönderilmiştir.

İngiliz Hükümeti, 1808 şubatında barış yapmak teklifinde bulunan Babıâli ile sulh konuşmalarına girişmeye, henüz Viyana'dan dönmüş olan Sir Robert'i memur etmiştir. İngiliz elçisi olarak 26 eylûl 1808'de Bozcaada'ya gelen Sir Robert, Kaptan Paşa'nın aracılığı ile hemen Boğaz Seraskeri Hakkı Mehmet Paşa ile temasa geçmiştir. Babıâli, önce barış konuşmalarının idaresine memur ettiği Hakkı Mehmet Paşa ile ileri gelenlerden Ahmet Bey'i, barışın imzalanmasında İngiltere'yi oyalıyarak vakit kazanmak ve Avrupa olaylarının aydınlanmasını beklemekten ibaret olan siyasetini yeter derecede incelikle yapmadıklarına hükmederek azletmiş ve yerlerine daha önce Napoléon yanında fevkalâde elçi olarak gönderilmiş olan Seyyid Vahîd Efendi'yi tâyin etmiştir. 1 kasım 1808'de Çanakkale'ye gelen Vahîd Efendi ile İngiliz elçisi, Kumkale ile Sultaniye arasındaki Hadımzâde çiftliğinde buluşarak konuşmalara başlamışlardır.

Bu konuşmalar çok çetin ve uzun olmuştur. Böyle bir barışın meydana gelmesi Fransız siyasetine büsbütün aykırı olacağından, Fransız elçisi her yola başvurarak sulh antlaşmasının yapılmaması için bütün kuvveti ile çalışmıştır. Babıâli'nin görüşüne göre, İngiltere ile sulh yapılacak olursa Napoléon'un Osmanlı İmparatorluğu'na hücum etmesi beklenebilirdi. Bu düşünce ile İngiltere'nin para yardımı yapacağına dair bir maddeyi antlaşmaya koydurmak, aynı zamanda İngiltere'den tazminat almak istiyordu. Bu iki mesele konuşmalarda çok uzun tartışmalara sebebolmuş, birkaç defa kesilmek tehlikesi başgöstermiştir. Nihayet Adair, 31 ocakta memleketine dönmek tehdidinde bulunarak buna göre hazırlığa başladığı sırada, tekrar Boğaz Seraskerliğine getirilen Hakkı Mehmet Paşa işe karışmış, Vahîd Efendi ile birlikte durumun ciddiliğini İstanbul'a bildirmiştir. Bunun üzerine Divanda barışa karar verilerek 5 ocak 1809 da 12 maddelik Çanakkale antlaşması imzalanmıştır. Son olarak 27 temmuz 1809 da tasdik olunan antlaşmanın milletlerarası bakımdan en önemli hükmü, Boğzların sulh ve harb zamanlarında harb gemilerine kapalı kalacağını İngiltere'nin tanımış olmasıdır (madde 11).

Sir Adair 26 ocak 1809 ile 10 temmuz 1810 arasında İstanbul'da Büyük Elçi olarak memleketini temsil etmiştir. Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında barış yapılması için aracılıkta bulunduğu gibi Babıâli, İngiltere ve Avusturya arasında da bir üçlü işbirliği vücuda getirmeye çalışmıştır. Bu misyonu hakkındaki hatıralarını Sir Robert Adair, *The Negociation for the Place of the Dardanelles* adı ile 1844-45 te yayınlamıştır.

ADAJA, [*adaḫa* ok.] İspanya'da, 180 km. kadar uzunlukta bir çay. Duro ırmağına dökülür.

ADAK (Ar. nezr, Lât. votum), Tanrıya karşı yapılan vait. Adak insanlar arasında dinler kadar eski bir âdettir. Bir isteğin yerine gelmesi veya bir korkunun savulması için, yahut sadece kulluk ve sofuluk duygusiyle mecbur olmadığı bir ibadeti veya fedakârlığı adamak ilk cemiyetlerdeki dinlerde de yüksek dinlerde de görülmüştür. İlk inanışlara göre insanların işlerini ve kaderlerini idare eden tanrıların bir kısmı iyiliği, bir kısmı da kötülüğü temsil ederler. Bundan dolayı bir kısım tanrıların iyiliklerini kazanmak, ötekilerin de fenalıklarından kurtulmak için sevilen bir şeyi feda etmek lâzımdır. Tanrılara hâkim oldukları tabiat ve hayat unsurlarına göre ayrı ayrı adaklar verildiği de görülür. İlk insanlar tanrıları bu suretle memnun edeceklerine, yerine getirilmiyen adaklar yüzünden aldatılan tanrıların gazabına uğranıldığına, felâketlerin ve uğursuzlukların bu yüzden meydana geldiğine inanırlardı. Din tarihlerinde kişiye ait adaklarla birlikte cemaatçe, milletçe yapılan adaklara da raslanır. Romalılarda tanrıların imparatorlardan memnun olmaları uğrunda her beş, yahut on veya yirmi yılda bir defa tekrarlanan genel fedakârlıklar bunun misallerindendir. Toplulukla yapılan adakların sebebi çok defa salgın hastalıkların, tabiî olaylardan ilerigelen korkuların savulması isteğidir. İlk adaklarda insanların, hele feda edilmeleri en güç olan evlâtların kurban edilmesi gibi kanlı misaller de göze çarpar. Bir efsaneye göre Truva harbi sırasında Yunanlı'ların başkomutanı Agamemnon, denizde fırtınaların durması için Fırtınalar Tanrıçası Artemis'e kızı İphigenia'yı kurban etmiştir.

Eski Türklerde en büyük adak attır. Araplarda İslâmdan önce tapınılan putlara evlât adamak âdeti vardı. Peygamber Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib'in on oğlu olursa birini putlara kurban edeceğini adamış olduğu ve onuncu oğlu olan Abdullah'ı (Muhammed'in babası) kurban etmek üzere iken bir kâhinin aracılığı ile yüz deve keserek bu «nezr» 'inden kurtulduğu hikâye edilir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi dinler bu türlü vahşi âdetlerin önüne geçmiştir.

ADAKALE (Yeni Orsova), Tuna nehrinin Balkan - Transilvanya dağları arasında açtığı meşhur Demirkapı Boğazı üzerinde bulunan ve halkı Türk olan bir ada. Yeri denizden 48 metre yüksek olan bu adanın uzunluğu 1500 metre olup 2 hektar kadar bir yer kaplamaktadır. Osmanlı Türkleri XV. yüzyıl sonlarında burada bir kale yapmışlar ve Demirkapı boğazının geçiş güvenliğini sağlamışlardır. Vidin Sancağı'na bağlı bir muhafızlık ve sonraları bir bucak olarak idare olunmuştur. 1814 Sırp ayaklanması sırasında kale muhafızı Recep Ağa'nın Osmanlı ordusu komutanı tarafından idamı üzerine, kardeşleri kaleye kapanarak ve civarları da zaptederek baş kaldırmışlarsa da bir müddet sonra Sırp ayaklanmasını bastırmaya memur edilen Tepedelenli Ali Paşa oğlu Veli Paşa'dan aman dilemişlerdir. 1830 da Sırbistan'a muhtarlık verilmesi ve 1867 de Türk kuvvetlerinin Sırp kalelerinden çekilmesi sonunda anavatan topraklarından ayrı düştüğü halde, Adakale, Osmanlı egemenliği altında kalmıştır, 1878 de Berlin antlaşmasının müzakeresi sırasında da adı geçmediğinden Avusturya-Macaristan imparatorluğu ile Romanya, Sırbistan Krallıkları sınırlarınnın düğüm noktasında bulunan Adakale Türk egemenliğini muhafaza etmiştir. Ondan sonra Dışişleri Bakanığına bağlı olarak Babıâli'ce tâyin edilen bir bucak müdürü tarafından idare olunmuştur. Bununla beraber, Avusturya hükümeti vakit vakit adayı işgal teşebbüslerinde bulunmuştur. 1908 de ikinci Meşrutiyetin ilânından sonra ikinci seçicilerini İstanbul'a yollamak suretiyle anavatanda yapılan milletvekili seçimine de katılmıştır. 1914 - 1918 Dünya Harbinden sonra Adakale, Avusturya - Macaristan'dan Romanya'ya geçmiş sayıldı ise de, Adakale'nin Romanya'ya

ADAKALE

ait olması ancak 1923 te Lausanne antlaşmasının imzalanması sırasında kararlaştırılmıştır. Adakale'nin hepsi de Türk olmak üzere 700 kadar nüfusu vardır ki bunlar adalarında tütün, meyva v. s. yetiştirirler, Tuna nehri'nde kayıkçılık yapmak ve Tuna vapurlarında çalışmak suretiyle geçinirler.

Macar türkologlarından Kúnos Ignácz bu adada söylenen 100 kadar Türkçe halk şarkısını *Ada - Kâlei Török Népdalok* (Adakale Türk halk şarkıları) [Budapest 1906] adlı eserinde toplamıştır.

ADAKALE, Çoruh İli'ne bağlı Ardanuç bucağı'nın merkezi, 219 nüfusu vardır (1940). Adakale, Çoruh Nehri'ne karışan Mereheve Suyu'nun bir kolu üzerindedir.

ADAKNA (Adacna), kardiide (Cardiidae) familyasından bir midye cinsi. Bu cinsin Karadeniz, Hazar denizi ve Ural gölünde suları az tuzlu olan nehir ağızlarında yaşıyan birçok türü vardır. Fosil halinde Macaristan'da, Avusturya'da ve Rusya'nın güneyinde kongeriyen tabakalarında pek çoktur.

ADAKTİL (Adactyle) [Yun. *a* = yokluk, *daktylos* = parmak], hekimlikte, doğuştan parmaksız.

ADAKTİLA (Adactyla), parmaksızlar anlamına gelmekle beraber, zoolojide üyeleri simetrik olmıyan neştere balığı (ampihioxus) ve yuvarlak ağızlılar (cyclostomata) gibi hayvanlar gurupuna verilen ad.

ADAL, kuzey doğu Afrika'da bir İslâm emirliği. İslâmlarla hıristiyan Habeşliler arasında geçen savaşlarda büyük bir rol oynamıştır. Adal Fransız Somali'sinin kıyı kısmını teşkil eder.

Adal Emîrliği'nden, ilk defa Habeş Kıralı Amda Şeyon'-un müslümanlar'la 1341 - 1344 yıllarında yaptığı savaşlar dolayısiyle bahsedilmektedir. Fakat sonraları, müslümanlar'la Habeşler arasındaki münasebet ve savaşların çokluğu dolayısiyle, Adal'ın sık sık adı geçtiğini görüyoruz. Adal'ın tarihi, yakınındaki Zeyle ile sıkı sıkıya ilgilidir. Adal Emîri Muhammed b. Arve Badlay, Zeyla sultanları hanedanından meşhur Sadettin'in torunu idi.

Adal, Bab-ül-Mendeb dolayısiyle şark cihan ticaret yoluna hâkim bir durumdadır.

Bütün Somali bölgesi, Eritrea gibi çok sıcaktır. Burada da hava, yüsek ısı ve denize olan yakınlığı dolayısiyle fazla su buhariyle doymuş bir halde bulunmakta, fakat yoğunlaşamadığından yağmur yağmamaktadır. Bundan dolayı bitki örtüsü bakımından zayıf, ziraat mahsulleri önemsiz ve bazı yerleri tamamiyle çöl halindedir.

ADALA, Manisa İli'nin Salihli İlçe'sine bağlı bir bucak ve bucağın merkezi. 795 (1940) nüfusludur. Adala Salihli'den Gördes ve Demirci'ye giden yolun üzerinde Salihli kuzeyindeki ovanın kuzey kenarında, Gediz çayı'nın ovaya ulaştığı yerdedir.

ADALAR, İstanbul İli'ne bağlı bir ilçe. Marmara'nın kuzey doğusunda, Kocaeli yarımadasının güney kıyıları karşısında, İstanbul'dan 13 - 22, Anadolu kıyılarından 4 - 8 km. kadar uzakta bir grup teşkil eden dokuz ada bu ad ile anılır.

Miyosen sonlarında veya miyosenden sonra ortaya çıkan Trakya - Kocaeli peneplenının dördüncü zamanda yer yer alçalıp yükselmesi ve bilhassa güney bölümünün deniz suları altında kalması yüzünden bu peneplen üzerinde yükselen kuvarsit monadnoks'lar bu adaları meydana getirmiştir. Adalara, üzerlerinde birçok manastır bulunduğundan, Papaz Adaları (Papadonisia), topraklarının kırmızı olması yüzünden Kızıl Adalar, deniz üzerindeki dağılışlarına göre Halka Adaları da denmekle beraber, Bizans zamanında imparator, ve imparatoriçeler, prens ve prensesler için sürgün ve inziva yeri olarak kullanıldıklarından daha çok Prens Adaları (Îles des Princes) denilirdi.

ADALAR

Kanunu Esasinin ilânından (23 temmuz 1908) sonra Sultan Hamid'in nazırları ve mabeyincileri bu adalara sürülmüşlerdir.

Adaların dördü büyük (Kınalı, Burgaz, Heybeli, Büyükada), beşi küçük (Pide [veya Kaşık], Yassı, Sivri, Sedef, Tavşan) tür.

Kınalıada (Proti) nın uzunluğu 2000, genişliği 1400 metre kadardır. Adaların en kuzeyde ve İstanbul'a en yakın olanı budur. Güney doğu ucu ile Burgaz Adası arasındaki uzaklık bir deniz milinden biraz fazladır. Burgaz Adası (Antigone) nın uzunluğu 1900, en geniş yeri 1300 metre kadardır. Heybeliada ile Burgaz arasında 700 metre genişliğinde bir boğaz vardır. Burgaz Adası ile Büyükada arasında bulunan Heybeli (Halki) nin uzunluğu 2700, genişliği 2000 metredir. Büyükada (Bey Adası, Prinkipo, Megale Dēmonēsia) adaların en büyüğüdür. Kuzey doğu - güney batı doğrultusunda uzanan adanın uzunluğu 5 km. den biraz fazla ve en geniş yeri doğudan batıya 1900 metre kadardır. En yüksek yeri 200 metreyi bulur.

Adaların küçükleri kayalık ve hemen tamamiyle ıssızdır. Bunlardan Sivriada ile Yassıada asıl gurupun biraz batısında yer almışlardır. İkinci Abdülhamid'in son zamanlarında bir müddet mutasarrıflık olan adalar bugün daha evvelden olduğu gibi İstanbul İli'ne bağlı bir ilçedir. İlçe merkezi Büyükada'dır. Adalar İlçe'sinin Merkez bucağından başka, birisi Heybeli, diğeri Burgaz - Kınalı olmak üzere iki bucağı vardır. İlçenin yüzölçümü 10,8 km.^{2}, 1935 sayımına göre 16814 (Büyükada 7428, Heybeli 6778, Burgaz ve Kınalı 2608) ve nüfus sıklığı 1557 dir.

Adalar muntazam vapur seferleriyle İstanbul'a bağlıdır. Büyükada'daki demir, Heybeli'deki bakır madeni eski çağlarda işletilmiştir.

Adalar Akdeniz bitkilerinin yetişmesine elverişli olup, yumuşak iklimi, çamlıkları, meyva ağaçları, bahçeler arasına yerleşmiş villâları ile İstanbul'un en güzel yazlıklarından, dinlenme ve eğlenme yerlerinden biridir. Banyoları ve sanatoryumlariyle tanınmıştır. Adaların tabiî güzellikleri ve ada hayatı türk edebiyatına birçok eserler ilham etmiştir.

ADALAR DENİZİ: EGE DENİZİ'ne bk.

ADALARD: ADELARD'a bk.

ADALBERON [*adalbirǭ* ok.] (yahut **Ascelin**) (ölm. 1030 - 1031), Fransız rahip ve şairi. Laon piskoposu iken (977) Fransa kraliçesi Emma ile münasebette bulunduğu iddiasiyle mahkemeye yollanmış ve Fransa tahtına geçmeye savaşan rakîpler arasında Hugues Capet'nin tarafını tutarak ve iki rakîbini hile ile ele geçirip kendisine teslim ederek onun kıral seçilmesinde etkisi olmuştur. Hiciv yolunda, fransız edebiyatının ilk zamanlarını inceliyenlerce önemli sayılan *Carmen ad Robertum regem* adlı manzum bir diyalogu vardır.

ADALBERT [Çekçesi=**Vojtěch**] (959-997), Katolik kilisesi azizlerinden olup, rivayete göre, Hıristiyanlığı Prusyalılar arasında yayan Çek misyoneri.

ADALBERT (ölm. 1072), Alman başpiskoposu ve siyaset adamı. Saksonyalı asîl bir ailedendir. 1045 te Bremen ve Hamburg başpiskoposu olmuş ve Finlândiya ve Grönland ile birlikte, bütün İskandinavya'yı ve kuzey Almanya'yı Papa namına idare etmiştir. «Patrik» unvanını elde etmeye çalışmışsa da Roma buna razı olmamıştır. 1063 te Köln başpiskoposu Arno ile birlikte Heinrich IV. e vasi tâyin edildikten sonra siyasi maksatlar güttüğü ve memleketi din idaresi altına almak istediği için Saksonya prenslerinin kendine karşı dönmelerine sebebolmuş ve saraydan uzaklaştırılmıştır (1066). Fakat Heinrich IV. 1069 da kendisini tekrar yanına almıştır.

ADALBERT I. (ölm. 1137), Mainz başpiskoposu. Saarbrücken kontları (Graf) ailesindendir. 1106 da kayser Heinrich V.'in başbakanı (Kanzler) olmuştur. 1110-1111 Roma seferi (Römerzug) nde papa Paschalias II. ile yapılan konuşmaları idare etmiş ve bu sırada papa tarafından başpiskoposluğa seçilmesi üzerine onun tarafını tutmuştur. Heinrich V. in ölümünden sonra, (1125) Friedrich von Schwaben yerine Herzog Lothar von Sachsen'in kıral seçilmesini sağlamıştır. Mainz şehrinde territorial bir hükümet (TERRITORIAL SİSTEM'e bk.) kurmuş ve Mainz şehrine ilk muhtarlık fermanını göndermiştir.

ADALBERT, Heinrich Wilhelm (1811-1873), Prusya kıral hanedanı prenslerinden, Almanya bahriyesinin kurucusu sayılır. Büyük seyahatlerden sonra 1848 de Prusya'nın denizaşırı siyaset sahibi bir devlet olmasını istiyen *Denkschrift über die Bildung einer deutschen Flotte* (Bir Alman donanmasının meydana getirilmesi hakkında muhtıra) adlı eseri yazmış, bir yıl sonra Prusya donanmasının başına geçmiş ve bu donanmanın ıslahı için çok gayret sarf ederek Alman İmparatorluğunun 1871 de ilânına kadar yapılan savaşlarda memleketinin deniz kuvvetlerine komuta etmiştir.

ADALBERTA, 330 numaralı küçük plânet (gezegen). 1892 de M. Wolf tarafından keşfedilmiştir.

ADALBERTO I., IX. yüzyılda Toscana dukası. Aslında Bavyera'lı bir kontun oğludur. Korsika'ya yapılan Arap hücumlarını önlemiş ve 846 da bir Arap donanmasını yenerek Roma'ya karşı yapılabilecek bir saldırganlığı önlemiştir. İmparatorlukla Papalık arasındaki çatışmalarda önemli rol oynamış ve 878 de imparator Karlman tarafını tutarak Roma'yı almış ve papa Johannes VIII. i esir etmiştir.

ADALBERTO II., Toscana dukası. Babası Adalberto I. in yerine geçmiştir. IX uncu ve X uncu yüzyıllar arasında yaşamıştır. İtalya'da ayrı hükümdarların biribirleriyle harblerine karışarak, Papalıkla ve Alman imparatoru Arnulf'la savaşmış ve bu sonuncunun bir müddet esirliği altında kalmıştır. İtalya'nın en büyük ve eski ailelerinden biri olan Este hanedanının Adalberto II. den geldiği sanılır.

ADALET, yaygın ve geniş anlamı ile hakkın yerine getirilmesi. Eski filozoflar adaleti «Herkesin hakkına riayet etmeyi ve başkasına ait olanı ona vermeyi emir ve telkin eden bir fazilettir» diye tarif ederler ve «ilim, cesaret, şefkat, adalet» suretinde sıraladıkları dört esaslı erdemden biri olarak sayarlar.

Tabiatın, her şeyi maksat ve amacına sevk ettiğini düşünerek adaletin yaradılışta hayat ve kâinatın ahengini sağladığını söyliyenler vardır. Bunlara göre adaleti bir dereceye kadar tabiî saymak yanlış olmaz. Zaten dinler yaradılıştaki denklik ve düzenliği «ilâhî adalet» suretinde anlatırlar, insanlıktaki, cemiyetteki adaletin de buna dayandığını söylerler.

Ahlâk felsefesi bakımından adalet kavramı, bütün ahlâkî vazifeler gibi, insanlara biri olumsuz, öteki olumlu olan iki türlü vazife yükletir. Adaletin olumsuz vazifeleri çekinmeyi, olumlu vazifeleri de yapmayı emreder. Öldürmemek, çalmamak gibi vazifeler birinci çeşitten, bir haksızlığı düzeltmek, bir zulme engel olmak gibi vazifeler adaletin ikinci çeşitten olan emirleridir.

Hukuk bakımından adalet, devlete ve fertlere ait olmasına göre iki türlü gözden geçirilebilir.

Devlete ait olan adalet, kanunları yaparken, hak ve vazifeleri dağıtırken bir ferdi veya kümeyi öteki fert veya kümeye üstün tutmaksızın bütün vatandaşlara aynı hakları vermek ve aynı vazifeleri yükletmek esasıdır. Fertlere ait olan adalet, vatandaşların biribirinin hakkına mümkün olduğu kadar riayete mecbur edilmeleri ve kanunların bu şekilde yapılmaları prensipidir.

Adalet esası, ahlâk ve hukukun gelişmesinde ve insanların kültürce yükselmesinde kılavuzluk etmiş olan en yüksek prensiplerden biridir. Milletler arasında tarih, kültür soysal kuruluş farkları adalet hakkındaki görüşlerinde değişiklikler meydana getirmiş ve millî hukukun esasları bu görüşlere göre şekillenmiştir. Her halde cemiyet hayatının en önemli ideali olan sosyal adalet, ahlâkın, kültürün ve demokrasinin gelişmesi nispetinde mükemmellik kazanmaktadır.

ADALET BAKANLIĞI, Cumhuriyet devlet teşkilâtında adalet işlerinin bağlı oldugu en yüksek idare yeri; Başında Adalet Bakanı bulunur. 2 mayıs 1336 tarihli ve 3 numaralı «Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerine dair Kanun» un birinci maddesinde «Adliye Mezahip Vekâleti» adiyle kurulmuştur. Fakat kanun ve kararnamelerde bu bakanlıktan sadece Adliye veya Umuru Adliye Vekâleti olarak bahsedilmiştir. Adalet Bakanlığı'nın merkez teşkilâtı Adalet Bakanından başka Müsteşarlık, Hukuk, Ceza ve Zat işleri Genel Müdürlükleri, Teftiş Kurulu ve Başkanlığı, daha önce İçişleri Bakanlığı'na bağlı iken 1929 tarihinde Adalet Bakanlığı'na geçen Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü, gene önce Maliye Bakanlığında olup 1939 tarihinde Adalet Bakanlığı'na verilen Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, İstanbul'da çalışan Adlî Tıp İşleri Genel Müdürlüğü, Özel Kalem Müdürlüğü, Sayışkanlık Müdürlüğü, Yayım Müdürlüğü, Levazım Müdürlüğü, Evrak Müdürlüğü ve 1934 tarihli Hâkimler Kanununa göre Yargıtayca verilen notları tertipliyerek ayırma meclisine vermek ve mahkemelere gelen ve onlardan çıkan işlerin sayısı ve hacmını tespit etmek ödevini yapan merkez bürosundan ve belli meclis ve komisyonlarından ibarettir. Adalet Bakanlığının kurulduğu ilk günlere âit olarak bir de «Mezahip Müdürlüğü» nden bahsedilirse de böyle bir müdürlük hele Lozan Antlaşması'ndan sonra bir iş kalmadığından Adalet Bakanlığı teşkilâtında yoktur.

Adalet Bakanlığı'nın yeni ve bütün halinde bir teşkilât kanunu olmadığından yukarda adı geçen daireleri ve görevlerini başka başka kanun ve tüzüklerde bulabiliriz. Bunlar eski Adliye Nezareti'nin 27 mayıs 1327 tarihli Dahilî Nizamnamesi, aralık 1331 Adliye Teftiş Heyeti Nizamnamesi, 3656 numaralı Barem Kanunu ile bunun eki kanunlar, Adlî Tıp Müessesesi Kanunu ve Talimatnamesi, 3500 ve 4358 numaralı Kanunlar, Hâkimler Kanunu gibi kanunlardır.

Adalet Bakanlığı'nın bütün mahkemeler ve icra daireleriyle savcılıklar üzerinde denetleme hakkı vardır. Bunların, tâyini kendisine âit olan memurlarını seçer; her birinin sicillerini tutar, ve gene bunlar hakkında usulüne göre verilecek disiplin cezalarını tâyin eder. Müfettişleriyle bunları teftiş ettirir. Ancak Anayasada çok açık olarak yazıldığı üzere, mahkemeler bağımsız olduğundan bu denetleme altında onların yargıdaki hüküm ve kararlarına hiçbir etki yapamaz ve karışamaz. Mahkemelerin hüküm ve kararlarını değiştiremez, icrasını geciktiremez. Kısaca mahkemelere bu yolda her hangi bir emir veremez.

Adalet Bakanlığı'nın avukatlara dâvavekillerine ve noterlere karşı da gözetleme hakkı vardır. Bakanlık, Avu-

katlık Kanunu gereğince avukatlara ve dâvavekillerine izin kâğıdı verir, Noter Kanunu'na göre noter daireleri kurar ve noterleri tâyin eder.

Ekonomi Bakanlığından gönderilen «alâmeti farika» ruhsatnamelerini sicille geçirmek ve onaylamak da bu bakanlığın görevlerindendir.

Bakanlığın daha başka görevleri: Ceza Mahkemeleri hüküm ve kararlarından Yargıtayca incelenmeden ve fakat kanuna aykırı bulunmuş olanlar hakkında Yargıtay Başsavcılığına yazılı emir vermek, şartlı salıverme işlerine bakmak, kamu asığına olarak ceza davalarının başka bir mahkemeye gönderilmesini istemek, Anayasanın 42 nci maddesi uyarınca Cumhurbaşkanı'nın af hakkı olan hallerde bu yola gitmek, kanuni yollarla düzelmesi mümkün olmıyan adlî yanılmalarda özel af için Meclise başvurmak, ceza, tevkif, ıslah evleri açmak ve idare etmek gibi şeylerdir. Adalet Bakanlığı aylık bir meslek ve bilim dergisi yayımlar. 1944 yılına kadar «Adliye Ceridesi» adı altında yayımlanan bu dergi bu tarihten sonra «Adliye Dergisi» adını almıştır. Bundan başka Bakanlık her yıl Yargıtayın kararlarını gösteren «Temyiz Kararları» ile Bakanlığın genel yazılarını toplıyan «Tamimler Dergisî» ni yayınlar.

Adalet Bakanları:

1 —	Celâleddin Arif Bey	3 mayıs	1920
	Zekâi Bey (Apaydın) (vekil)	16 aralık	1920
	Hafız Mehmet Bey (vekil)	8 şubat	1921
2 —	Refik Şevket Bey (İnce)	19 mayıs	1921
	Celâleddin Arif Bey (2. defa)	12 temmuz	1922
	Behçet Bey (vekil)	15 temmuz	1922
3 —	Rifat Bey	16 ağustos	1922
	Musa Kâzım Efendi (vekil)	22 nisan	1923
4 —	Seyyit Bey	18 ağustos	1923
5 —	Mustafa Necati Bey	7 mart	1924
6 —	Mahmut Esat Bey (Bozkurt)	23 kasım	1924
7 —	Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)	27 eylül	1930
8 —	Şükrü Saracoğlu	23 mayıs	1933
9 —	Hilmi Uran	11 kasım	1938
10 —	Tevfik Fikret Sılay	3 mart	1939
11 —	Fethi Okyar	26 mayıs	1939
12 —	Hasan Menemencioğlu	12 mart	1941
13 —	Ali Rıza Türel	9 mart	1943

ADALET DİVANI: MİLLETLERARASI ADALET DİVANI'na bk.

ADALGISO veya **ADALGISIL,** (ölm. 788), Longobardi'ler kıralı Desiderio'nun oğlu. 774 te Charlemagne'a karşı Verona şehrini müdafaa etmiş, sonra deniz yoliyle İstanbul'a gelerek İmparator Leo'ya sığınmış ve kendisi tarafından kıral olarak tanınmıştır. Bizans'ın verdiği bir ordu ile İtalya'nın güneyine geçerek Frank'lara karşı memleketi ayaklandırmak istemiş ve yaptığı muharebelerin birinde ölmüştür.

ADALI, Balıkesir ili merkez ilçesine bağlı, Yağcılar bucağının merkezi. Nüfusu 268 (1940) dir.

ADALI HALİL (1871-1927), son yüzyılın spor çevrelerinde tanınmış, Türk pehlivanı. Edirne'nin Adaiçi denen yerindeki Kilise Köyünde doğmuştur. Kara Mehmet Ağa adlı bir pehlivanın oğludur. Pek genç yaşta iken köyünde güreşe başlıyan Adalı'nın başlıca ustası ünlü Aliço'dur. Adalı 198 sm. boyunda ve 125-130 kilo ağırlığında ve çağdaşı olan meşhur Türk pehlivanlarından bünyece üstün adamdı. Zamanının ünlü pehlivanları arasında güreşteki ustalık ve üstünlük bakımından Koca Yusuf'tan sonra onu sayarlar ve Adalı'dan sonra da Katrancı ile Kurtdereli'nin geldiğini söylerler. Adalı Halil, Avrupa ve Amerika'ya gitmiş ve bütün karşılaştığı pehlivanları yenerek büyük bir ün kazanmıştır. Oralarda kendisine «Türk Aslanı» lâkabını vermişlerdi. Kırkpınar güreşlerinde 18 yıl başpehlivanlığı elinde tutmuştur.

ADALI MUSTAFA, Hamza oğlu (ölm. 1677), Kuşadalı bir Türk bilgini. Meşhur Birgili Mehmet Efendinin *İzhar-ül-esrar* risalesine *Netayic-ül-efkâr* adiyle ve Arapça bir şerh yazmıştır. Bu şerh bilginler arasında çok tutulmuş ve İstanbul medreselerinde sıra dersleri arasına konmuştur.

Bundan başka yine Birgili'nin *İmtihan-ül-ezkiya* adındaki eserine bir haşiyesi, Kadi Beyzavî'nin nahivden *Lübb-ül-elbab*'ına da bir şerhi vardır. Bu şerh, 1844 te İstanbul'da taş basması olarak basılmıştır. *İzhar* şerhi, *Netayic-ül-efkâr*, İstanbul'da vaktiyle birçok defa basıldığı gibi Mısırın Bulak matbaasında da 1850 de basılmıştır.

ADALİN (Brom - dietil - asetil - üre), beyaz, billûr halinde, kokusuz bir toz. Suda pek az, alkolde kolay erir. Orta derecede etkili uyku ilâcıdır. Vücuttan tez çıkarılır. Bunun için birikme olmaz ve etkisi zamanla zayıflar.

ADALOALDO, ADEVALDO, ADUALDO (603-629), Longobardi'ler kıralı. Çocukken tahta çıkmış ve on yıl annesi Teodolinda'nın vasiliği altında bulunmuştur. Tebaasının çoğu Arios mezhebindeyken Katolik olan annesi Adaloaldo'yu kendi mezhebinde yetiştirmişti. Adaloaldo'nun Papalık ve dolayısiyle Bizans nüfuzu altında kalışı, tahtını kaybetmesiyle sona eren ayaklanmada etkisi olmuş sayılır.

ADALYA: ANTALYA'ya bk.

ADAM: ÂDEM'e bk.

ADAM, 780 de Çin'de yaşıyan İranlı bir Nasturi papaz. Keşmir'li bir papazla birlikte Buddhist metinleri tercüme etmiştir. Bundan başka 1625 te kuzey batı Çin'de Hsi-an şehrinde bulunan meşhur Nasturi yazıtının yazarıdır. 781 de taşa yazılan yazıt Nasturiyanizm'in Çin'e sokulmasından ve oradaki durumundan bahsetmektedir.

ADAM [*adã* ok.], XI inci yüzyılda yaşamış bir Fransız papazı. İstanbul'da bir Lâtin İmparatorluğu kurulmasını sağlıyan dördüncü Haçlı Sefere gönüllü'er toplamakta vaızlariyle yardım etmiştir. Zamanının tarihi hakkında değerli bilgiler veren 28 mektubu XVIII inci yüzyılda basılmıştır.

ADAM [*ạdam* ok.], Bavyera'lı bir ressamlar ailesinin adı. Birincisi **Albrecht** (1786-1862) cenk ve hayvan ressamlarının en verimlilerinden biridir. Prens Eugène de Beauharnais ile birlikte İtalya ve Rusya seferlerine, sonra Radetzky ile birlikte 1848 seferine katılmıştır. Tablo olarak, Rusya seferinden *Leoben savaşı, Moskova savaşı*, İtalya seferinden *Custozza savaşı, Novara savaşı* tabloları, bunlardan başka birçok taş basması resimler ve meşhur at resimleri bırakmıştır. - Oğulları: **Benno** (1812 - 1892) hayvan resimleri ile tanınmıştır. -**Franz** (1815-1886) hem cenk, hem de hayvan resimleri yapmıştır. Eserleri arasında *Solferino savaşı, 1870 Sedan savaşından bir görünüş* adlı tabloları tanınmıştır (1879, Berlin Müzesinde) - **Eugen** (1817-1880) savaş resimleriyle çeşitli eserler vermiştir.

ADAM, ünlü heykelci yetiştirmiş bir Fransız ailesi. Bunların ilki bulunan **Jacob - Sigisbert Adam** (1657 - 1747), o tarihte bağımsız bir dukalık olan Lorraine bölgesinde doğup bütün ömrünü orada geçirmiş ve heykelcilik sanatının her kolunda pek çok eser meydana getirmiştir. Bununla beraber, adının unutulmayışını, kendi gibi heykelcilik mesleğini tutmuş ve bilhassa ikisi büyük

L. S. Adam'ın Versailles'da yaptığı çeşme ve süsleri

ün kazanmış olan oğullarına borçludur. - **Lambert - Sigisbert Adam** (1700-1759), önce babasından ders almış, sonra Paris'e gelerek birinci heykel mükâfatını kazanmış, on yılı aşkın bir müddet Roma'da yaşadıktan sonra Paris'e dönerek Güzel Sanatlar Akademisine profesör olmuştur. Yetiştirdiği pek çok talebe vardır. Lambert-Sigisbert çok eser bırakan usta bir sanatkârdır. Fakat eserlerindeki ahenk ve zarafet, ustalığı kadar büyük sayılmamıştır. Saint-Cloud sarayı bahçelerindeki *Seine* ve *Marne* grupu, Versailles sarayı bahçelerindeki *Neptune* ve *Amphitrite*'i, Choisy şatosundaki *Yıkanan Venüs*'ü, Louvre müzesindeki *Dalgaları Yatıştıran Neptüne* grupu ünlü eserlerindendir. *Collection de sculptures antiques, grecques et romaines trouvées à Rome dans les palais de Néron et de Marius* (Roma'da Neron'la Marius'un saraylarında bulunmuş eskiçağ, Yunan ve Roma heykelleri koleksiyonu) adiyle 65 plânşlık bir resim albümü de yapmıştır. - **Nicolas - Sébastien Adam** (1705-1778), evvelkinin kardeşi olup bu da önce babasından ders aldıktan sonra Paris'e gelmiş, bir müddet Roma'da bulunmuş, sonra Güzel Sanatlar Akademisine profesör olmuştur. Ömrünün sonunda gözleri görmez olmuştur. Nicolas Sébastien de kardeşi kadar verimli ve ustaydı. Onun gibi, ahenk ve zarafetinin ustalığı kadar yüksek olmadığı tenkid edilmiştir. Louvre müzesindeki *Promethée*'si ile Paris'te Oratoire kilisesinde bulunan, *İsanın doğumu*, ve *İsa zeytin bahçelerinde*, en ünlü eserleridir. - **François-Gaspard - Balthasar Adam** (1710-1761), buda evvelkilerin kardeşi olup ötekiler gibi heykelciliği babasından öğrendikten sonra Paris'e gelmiş ve bir müddet de Roma'da eski sanat eserlerini incelemiştir. 1747 den 1760 a kadar Prusya kıralı Friedrich II. nin heykelcisi olarak Berlin'de yaşamıştır. Başlıca eserleri Potsdam'da Sans-Souci sarayı ile bahçelerini süsliyen mitoloji tanrılarının heykelleridir.

Bu son üç heykelcinin amca oğulları olan **Sigisbert-Michel Adam** isimli bir sanatkâr daha vardır ki, o da bir müddet Prusya kıralının başheykelcisi olmuştur.

ADAM, Adolphe - Charles (1803 - 1856), Fransız müzikçisi. Jean - Louis Adam adlı bir bestecinin oğlu olup ilk eseri bulunan *Pierre ile Cathérine* 1829 da Paris'te Opera - Komik'te oynanmış ve o tarihten ölümüne kadar sayısız opera ve operet bestelemiş ve bale musikisi yazmıştır ki *Le Chalet* (Küçük köşk), *Le Roi d'Yvetot* (İveto kıralı), *La poupée de Nuremberg* (Nürnberg bebeği), *Giselle ou les Villis* (Jizel yahut Villi'ler) bunların en meşhurlarıdır. Ayrıca da pek çok şarkı bestelemiş ve besteciliğin her nev'ini denemiş olan A. Ch. Adam büyük halk kütlelerince çok beğenilmiş ve derin olmaktan ziyade sevimli ve neşeli eserler vücuda getirmiştir. Aynı zamanda da iyi bir müzik tenkidcisi olarak da tanınmıştır. *Les souvenirs d'un musicien* (Bir müzikçinin hâtıraları) adlı kitabı vardır.

ADAM, Charles (doğ. 1857), Fransız filozofu. Nancy Akademisi rektörü (1902), Fransız Enstitüsü üyesi idi. *François Bacon'un Felsefesi* [1890], *XIX. yüzyılda Fransada Felsefe* [1894] adlı eserleri yazdı ve Paul Tannery ile birlikte Descartes'ın eserlerini tam olarak yayınladı.

ADAM, Jean - Louis (1758 - 1848), Fransız piyanisti ve bestecisi. Pek genç yaşında besteciliğe başlıyarak 17 yaşında iken harp, piyano ve keman için bir konçerto yazmıştır ki, o zamana kadar bu üç âletle çalınmak üzere konçerto yazıldığı görülmemiştir. Bir müddet sonra öğretmenlik mesleğine geçmiş, elli yıl Paris konservatuvarında verdiği derslerle pek çok piyanist yetiştirmiştir. Piyano hakkında iki eseri vardır *Méthode de doigter* (Parmak yerleri için metod) ve *Méthode de piano* (Piyano metodu). Zamanında çok önemi kazanan bu iki eser, şimdi eski sayılmaktadır.

ADAM [Juliette Lamber, dame] (1836 - 1936), tanınmış Fransız kadın edebiyatçısı. Önce La Messine adında bir avukatla, sonra da politika adamlarından Edmond Adam'la evlenmiştir. Romanlar, 1870 Paris kuşatılmasına dair hâtıralar, bu tarihten sonraki siyasi hayat hakkında bazı eserler çıkarmış ve salonunu edebiyat ve siyaset adamlarının toplantı yeri yapmıştır. 1879 da çıkarmaya başladığı *La Nouvelle Revue*'de bu devrin yazarlarını bir araya toplamıştır. Pierre Loti'yi okurlara tanıtan bu dergidir. Madame Juliette Adam'ın başlıca eserleri şunlardır: *Jean et Pascal* (Jean ve Pascal), *Laide* (Çirkin kız), *Grecque* (Yunanlı kadın) *Païenne* (Payen kadın), *Récits du golfe Juan* (Juan körfezi hikâyeleri), *Le général Skobelef* (General Skobelef), *La Sainte Russie* (Mukaddes Rusya), *Le roman de mon enfance et de ma jeunesse* (Çocukluğumun ve gençliğimin romanı), *Chrétienne* (Hıristiyan kadın), *La vie des âmes* (Ruhların hayatı).

ADAM, Lucien (1833-1918), tanınmış Fransız dilcisi. Fransız Guyana'sında Güney Amerika ve Asya dilleri üzerinde araştırmalar yapmış, Mançu [1873] ve Tonguz [1874] dillerinin birer gramerini meydana getirdikten sonra *De l'harmonie des voyelles dans les langues ouralo - altaïques* (Ural - Altay dillerindeki vokal ahengi hakkında) [1874] adlı eserinde türkçe üzerinde de çalışmıştır. Bundan sonra bütün çalışmasını Amerika dillerine hasrederek İspanyol misyonerlerinin bu diller hakkında yazmış oldukları eserleri yayımlamış, kendisi de bunlara birçok gramerler eklemiştir. Bu konuda başlıca eserleri şunlardır: *Esquisse d'une grammaire comparée des dialectes Cree et Chippeway* (Kri ve Çipevey lehçelerinin mukayeseli grameri taslağı) [1875], *Examen grammatical comparé de seize langues américaines*

(On altı Amerika dilinin mukayeseli gramer bakımından tetkiki) [1878], *Matériaux pour servir à l'établissement d'une grammaire comparée des dialectes de la famille Caribe* (Karib dil ailesi lehçeleri mukayeseli gramerinin tesbitine yarıyacak malzeme) [1893]. Tupi [1896], Kariri [1897], ve Guaykuru [1899] dil aileleri için de aynı şekilde hazırlanmış birer eseri vardır. Melez diller üzerindeki araştırmaları da anılmaya değer.

ADAM, Paul (1862 - 1920), Fransız edibi. *Chair molle* adını verdiği natüralist romanla edebiyat hayatına girmiş, ardından *Le Thé chez Miranda* (Miranda'nın evinde çay), *Les Demoiselles Goubert* (Goubert'in kızları), *Jeunesse de Manuel Héricourt* (Manuel Héricourt'un gençliği), *La bataille d'Uhde* (Uhde savaşı), *La Force* (Kuvvet), *Basile et Sophia* (Basile ve Sophia), *L'enfant d'Austerlitz* (Austerlitz çocuğu), *La Ruse* (Hile), *Au soleil de Juillet* (Temmuz güneşinde) adlı kitapları çıkarmıştır. Bu romanlarından ikisini Moréas'la birlikte yazmıştır: *Miran'a'nın evinde çay* ve *Goubert'in kızları*. Bunlardan başka romanları da vardır. Paul Adam'ın özelliği durmaksızın bol bol ve her konuda yazmaktır. Felsefe ve cemiyet meseleleriyle çok uğraşmıştır, güzel ve lirik bir üslûbu ve canlı tasvirleri vardır. Fakat bu meziyetlerle beraber kusurlu olan tarafları da yok değildir; lüzumsuz uzatmalar, intizamsızlık, terkip noksanı, ileri sürdüğü fikirlerin çokluğu yüzünden anlaşılma güçlüğü bu kusurlar arasındadır.

ADAM, Maitre: BILLAUT'ya bk.

ADAM [*ædîm* ok.], **Robert** (1728 - 1792) ve kardeşi **James** (ölm. 1794), İngiliz mimar - dekoratörleri. Bu İskoçyalı kardeşler, eserlerini sıkı bir işbirliğiyle meydana getirmişlerdir. James Adam, daha ziyade mimarlıkla, Robert de iç dekorasyon ve mobilya ile uğraşmıştır. Birlikte dolaştıkları İtalya'dan, Robert Adam *The Ruins of the Palace of Emperor Diocletian at Spalat* (İmparator Diocletianus'un sarayının harabesi) [1764], aldı bir eserle dönmüştür. İngiltere'de, Fransızların Louis XVI. üslûbuna uygun bir zevkın yayılmasında büyük hisseleri vardır. Plânlarına göre inşa edilen birçok Londra sokaklarından biri Adelphi (Kardeşler) adını taşır. Başlıca eserleri arasında şunlar söylenebilir: Edinburgh Üniversitesi, Sion'da Northumberland dukasının şatosu, Caenwood'da Kont Mansfield'in villâsı; Luton'da Kont Bute'ın şatosu.

ADAM BEDE [*ædîm bīd* ok.], İngiliz kadın muharriri George Eliot'un meşhur bir romanı [1859]. Muharrir aile hâtıralarından ilham alarak bu eserinde on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki İngiliz köylü hayatını pek canlı olarak tasvir etmiştir. Romanın kahramanı Adam Bede, genç, köylü bir marangozdur ve bir mandrada çalışan Hetty Sorrel'i sever. Hetty ise, kasabanın ileri gelen gençlerinden Arthur Donnithurne'dan olan çocuğunu öldürdüğü için idam edilir. Romanın sonunda Adam, genç bir methodist kadın vaizi olan ve Hetty'nin idamı sırasında yanında bulunarak ona son dinî telkinleri yapan Dinah Morris'le evlenir.

ADAM DE LA HALLE [*adā dö la hal* ok.] (1235 - 1285), Fransız halk sanatçısı; «Kambur» lâkabını taşır. Arras'ta XIII üncü yüzyılda ün almış olan saz şairlerinin ileri gelenlerindendir. Birçok lirik şiirleri ve iki sahne «oyunu» vardır ki, bunlardan birinde modern revülerde olduğu gibi, Arras burjuvaları sahnede hicvedilmiştir. *Le Jeu de Robin et Marion* (Robin ve Marion oyunu) denilen ikincisi, Fransız opera-komiklerinin en eskilerindendir.

ADAM LE ROI: ADENET'ye bk.

ADAM von Bremen [*adəm fon brēmen* ok.] (Adamus Bremensis), XI. yüzyılda yaşamış alman tarihçisi. Bremen papaz okulunda ders nazırı olmuş, 1072-1076 yılları arasında *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* (Hamburg Katolik kilisesinin dinî işleri) adlı ve 4 bölümden ibaret olan kitabı yazmıştır. Bu kitap, dinî olmakla beraber, bütün kuzey memleketleri hakkında güvenilir tarih ve coğrafya bilgileri vermekle kalmıyarak Ruslara ve başka İslâv milletlerine dair bilgi de toplamıştır.

ADAMA veya **ADMAH**, Filistin'in doğusunda Pentapole (Ovalık) şehirlerinden, ki Sodom ve Gomorra ile birlikte yakılmıştır. Yıkıları 1850 de Saulcy tarafından bulunmuştur. Adı Tevratta da geçer.

ADAMANTOBLAST (Adamantoblaste) [Yun. *adamas* ve *antos* = elmas, *blastos* = tomurcuk], diş minesini meydana getiren bir sıra diş hücreleri. Bunlara, ameloblast da denir.

ADAMAVA, orta Sudan'da bir bölge. Bir siyaset kavramı olan Adamava, eski Fulbe prensi Adama'nın kurduğu devlete ait, Niger ve Kamerun'la sınırlanan yerlerin adıdır. Bugün Adamava adiyle anılan yer geniş Benue vâdisinin üst kısmındaki dalgalı ovadır ve ortasında 1500 metre kadar yükselen som granit dağlar vardır. Iklimi kara iklimidir. Yağış mevsiminin kısalığı, kurak dönemin uzunluğu yüzünden Adamava step bitkileri ve seyrek ormanlarla örtülüdür. Halkı çok karışık olup Dekka ve Derru gibi zenci kabîlelerinden, Melezler, Haussa, Kanuri ve Fulbe'lerden toplanmıştır. 1826 yılında burayı işgale başlıyan Fulbeler, reisleri Adama'nın idaresinde merkezi Yola'da olmak üzere burada bir derebeylik kurmuşlardır. Bölgenin adı (Adamava) o zamandan kalmadır. Fulbe'ler Adamava'ya İslâm dinini ve ziraat medeniyetini getirip yaymışlar, yerli halkı göçebelikten kurtarmışlardır. Nüfusunun onda biri Müslüman olan ve Birinci Dünya Harbinin sonuna kadar Alman-ya'ya ait olan Adamava, Versailles antlaşmasiyle İngiltere ve Fransa'nın nüfuz bölgeleri arasına girmiştir.

ADAMEK [*adamek* ok.], **Bohumil** (1848 - 1916), Çek muharriri. Konuları XVI. yüzyıldaki Çek kalkınmasını canlandıran *Salomena* (1885) ve *Heralt* (1888) trajedilerini yazmıştır.

ADAMELLİT, monzonitli granitin bir çeşidi.

ADAMELLO, İtalya'da, Trentino Alplerinde, Camanica vâdisi ile Rendana arasında bulunan granitli bir kütledir, granitleri yer yer kalkerler örter (3554 m.). Yakınlarındaki diğer bazı tepelerle birlikte hepsine «Adamello grupu» denir. Birinci Dünya Harbinde İtalya - Avusturya cephesi, bu dağlardan geçmiştir (1915 - 1916).

ADAM ELMASI, gırtlak çıkıntısı ile eş anlamdadır. Gırtlağın yapısındaki kalkan kıkırdağın ön kenarı üzerinde olan bu çıkıntı, erkeklerde, en çok zayıflarda dışardan görünür ve yutkunurken, gırtlak oynamasına uygun olarak yukarı, aşağı kalkıp iner.

ADÂMI [*ədāmi* ok.] **Mihály** (ölm. 1781), Macar dilcisi. 1760 ta Almanlar için Macarca bir gramer yayımlamıştır. Bu kitabın ikinci basılışında [1763], sonuna, çeşitli eklerle yapılmış ve bir kısmı bugünkü dilde de yaşıyan yeni kelimeleri bir araya getiren bir lûgatçik eklemiş ve böylece Macar dilinin yabancı dillerden temizlenmesi hareketinde önemli bir rol oynamakla ün almıştır.

ADAMIČ [*adamiç* ok.], **Emil** (doğ. 1877), Yugoslavyalı besteci ve müzik profesörü. Ljubljana'da doğmuş bir Slovendir. Müzik öğrenimini bitirdikten sonra memleketinin bir çok okullarında öğretmenlik etmiştir. Birinci Dünya Harbinde harb esiri olarak Taşkent'te konservatuvar öğretmeni, sonra da müdürü ve opera müdür muavini olmuştur. 100'e yakın çalgı ve koro kompozisyonları, bunlar arasında bir de operası vardır.

ADAMİN, $H_2 Zn_4 As_2 O_{10}$ terkibinde ve 3,5 özgül ağırlığında bir mineral. Rombusal sisteminde billûrlaşır, pembe-kırmızı veya zümrüt yeşili rengindedir. Olivenit ile izomorftur.

ADAMİT'LER (Adamites), XV. yüzyıl başlarında, Jan Hus adlı bir papastan yana olduğu için «Hussitisme» denen kilise çatışması zamanlarında meydana çıkan tarikat mensupları. Bu tarikat XIII. yüzyılda Fransa, İngiltere ve İtalya'ya yayılmış olan serbest düşünce kardeşleri (frères et soeurs du libre esprit) adlı tarikatla bağıntılı olup panteizm (kamutanrıcılık) inanışına dayanır. Onlara göre Tanrı her şeyde var olduğu için insan tabiattan uzaklaşmadıkça günah işliyemez. Bütün içtepiler (impulsions) Tanrının vergisidir ve insanın ödevi de onlara uymaktır. Kadınlar da beraber olmak üzere her şey ortaklaşadır. Nicolas adlı bir köylü Bohemya'da bu inanışın başlıca yayıcısı olduğu için, mensupları ilk zamanlarda «Nicolaïtes» diye tanınmıştır. Bunlar, her türlü din işinden uzaklaşmak gerektiğini, Tanrının da şeytanın da olmadığını, tutulacak yol inananların yüreğine yazılmış bulunduğundan bütün kitapların lüzumsuzluğunu ileri sürmüşlerdir; bütün mal ve mülkler ortaklaşaydı. Toplantılarında çirkin sefahetler almış yürümüştü. Adamit'lerden bazıları Âdem'le Havva'nın saflığını taşımak iddiasiyle dışarı çıplak çıkmayı âdet edinmişlerdi. Tarikatın başlıca merkezi Bohemya ile Moravya arasında Jindřichův - Hradec (Neuhaus) yakınında, Nezarka çayında bir adaydı. Burasını berkiterek yakınlarında bulunan yerleri talan etmişlerdi. Žižka onları tepelemek için kumandanlarından birini göndermiş ve hepsini öldürtmüştür (21 ekim 1421). İçlerinden yalnız bir kişi hayatta bırakılmış ve kendisine tarikatın itikadı yazdırılarak bu eser Pragdaki din bilginlerine gönderilmiştir. Rus Raskol'una mensup bir tarikat da Adamites adını taşır.

ADAMİZM (Adamisme), Âdem ile Havva'nın cennetteki tabiî ve sade yaşayışlarına uyduklarını söyliyenlerin mesleği. Bütün sosyal bağlardan kurtularak sınırsız bir hürriyet içinde yalnız doğuştan gelme içgüdüler (instinct) le yaşamak düşüncesi eskiden beri bir kısım insanlara hoş görünmüş ve bu fikir bazı tasavvuf meyilleriyle de karıştırılarak gerek doğuda, gerek batıda zaman zaman dinî şekillere de bürünmüştür. Dinler tarihinde aynı temele dayanan ve hepsi de az devam edip dağılan böyle mezheplere ve tarikatlara çok raslanır. Hıristiyanlıkta ayrı ayrı çağlarda türemiş olan bu türlü mezheplere «Adamisme» ve onların mensuplarına «Adamites» derler. İlk defa Milâdın ikinci ve üçüncü yüzyılları arasında (asıl adı bilinmiyen ve mensuplarınca kendisine «Adam» denilen) biri böyle bir mezhep için çalışmış, evlenmeyi kaldırmakla beraber cinslik duygusunu tabiîleştirmek ve bu duygudan doğan suçların, günahların önüne geçmek için çıplaklığı ileri sürmüştür. Prodikos adlı birinin başkanlığındaki başka bir tarikat da kadınların ortak olması fikrini güder. XIII. yüzyılda Avusturya ve Bohemya'da meydana çıkan «Luciférien» mezhebi mensupları da tam bir hürriyet içinde yaşamak üzere «Âdem» i taklidettiklerini söylerlerdi.

ADAMİZM (Edeb.): AKMEİZM'e bk.

ADAM KAÇIRMAK, Ceza Kanununa göre adam kaçırmak suçu üç suretle olur:

I — Maddi menfaat elde etmek amacı ile kaçırmak; kendisinden veya başkasından para veya eşya yahut hukukça hüküm taşıyan bir senet almak amacı ile bir kimseyi bir yerde alıkoymak, yahut tenha bir yere veya dağa götürmek hareketi bunun içindedir. Suç bir kimsenin serbestliğine dokunmak ile teşekkül eder ve serbestî iade edilinceye kadar devam eder. Suçun meydana gelebilmesi için işliyenin amacının (para veya eşyanın alınması gibi) yerini bulması gerekmez. Kanun, adam kaldırmaktan beklenilen menfaati elde etmek için yazı veya sözle haberleşmeye atacılık etmeyi de cezalandırmıştır (Ceza Kanunu, madde 499 ve 500).

II — Şehvet duygusu ile veya evlenmek kastiyle kaçırmak. Suçun meydana gelmesi için kaçırma eylemi (zor, şiddet, korkutma veya aldatma ile) olmalıdır. Kaçırılmış olan kimsenin ergin olmaması veya evli bulunması cezayı ziyadeleştirir (Ceza Kanunu, madde 430). Ergin olmıyan kimseyi kendi isteği ile kaçırmak da suçtur (Ceza Kanunu, madde 430, fıkra 2 ve madde 431). Kaçırmak eyleminin cezasını azaltan sebepler: 1) Kaçıran kimsenin, isteğiyle kaçırılanı, hakkında hiçbir şehvet hareketinde bulunmadan, kaçırdığı eve veya ailesinin evine geri göndermesi yahut ailesi tarafından alınması mümkün güvenlikli bir yere getirip bırakması; 2) Kaçırma eylemi, evlenmek maksadiyle işlenmiş ve kaçırılan hakkında hiçbir tecavüz vuku bulmamış olması (Ceza Kanunu, madde 432, 433). Kaçıran ile kaçırılan kadın veya kız arasında evlenme olduğu takdirde, eğer evleme kamu dâvasının açılmasından önce olmuşsa dâvayı, ceza verildikten sonra yapılmışsa cezayı tecil eder. (Kaçırana yardım edenler hakkında da dâva veya ceza düşer). Fakat zamanaşımı haddine kadar erkeğin kusurundan dolayı boşanmaya hüküm halinde kamu dâvası yeniden başlar ve eğer kaçıran kimse evvelce cezaya mahkûm edilmiş ise ceza yeniden çektirilir (Ceza Kanunu, madde 434).

III — Şehvet duygusu veya evlenmek, yahut bir menfaat elde etmek kastı olmaksızın bir küçüğü kaçırmak. Henüz on beş yaşına girmemiş birisini isteği ile ana ve baba yahut vasi veya kendisini korumakta olan kimselerin yanından kaçırmak veya yanında tutmak bir suçtur (Ceza Kanunu, madde 182).

ADAMKIEWICZ [*adamkieviç* ok.], **Albert** (1850-1921), Alman hekimi. Zerkow (Poznán vilâyeti) da doğmuş, Viyana'da ölmüştür. Önce Kraków, sonra Viyana üniversitelerinde patoloji profesörlüğü yapmıştır. Bellibaşlı eserleri şunlardır: *Die Funktionsstörungen des Grosshirns* (Büyük beyinde vazife bozuklukları), *Die Heilung der Krebses* (Kanserin tedavisi), *Die Grosshirnrinde als Organ der Seele* (Ruh uzvu olarak büyük beyin kabuğu), *Die Formel des Schöpfung* (Yaratılışın formülleri).

ADAMKLİSE (ADAMKİLİSSİ, Romen. Biserica Omului), güney Dobruca'da hâlâ Türklerin verdikleri adı taşıyan bir köy. Vaktiyle içinde Romalılara ait büyük bir zafer anıtı bulunduğu için tarihî bir değeri vardır. Anıtın yuvarlak olan tabanının çapı 38 metredir. İsa'nın doğu-

mundan 28 yıl önce Licinius Crassus veya İsa'nın doğumundan 109 yıl sonra İmparator Trajan tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Anıtın yenilmiş milletleri gösteren bazı parçaları Bükreş müzesinde bulunmaktadır. Anıtın bir kiliseye benziyen geniş tabanı üstünde bir heykel bulunduğundan Adamklise diye adlandırılmış olduğu sanılmaktadır.

ADAMKLİSE
(yıkılarına bakılarak yapılan resmi)

ADAMKÖKÜ : MANDRAGORA'ya bk.

ADAMNANUS, İng. ADAMNAN veya ADOMNAN (ölm. 704), İrlanda'lı bir Hıristiyan evliyası. 679 da, batı İşkoçya adalarından Hy (veya Lona) da bulunan manastıra başpapas olmuş ve Lâtince iki kitap bırakmıştır. Bunlardan biri, *Vita Sancti Columbae,* Hıristiyanlığı İskoçya'ya sokan ve Lona manastırını kuran St. Columba'nın biyografisidir, *De locis sanctis* (Kutsal yerler hakkında) adını taşıyan öteki kitabı ise bütün orta zamanlarda Kudüs'e giden hacılar kılavuz olarak kullanmışlardır.

ADAMODANA, Kilikya'da tahkimli bir yer. Anazarbos'un güney batısında, Pyramos'un (Ceyhan) üzerinde bulunuyordu. Burasını Kilikya'daki küçük Ermenistan'lı prenslerden biri aziz Johannes tarikatına (Ospitalye Biraderler) hediye etmişti. Adamodana'nın, Ebü'l-Fida tarafından zikrolunan Tel - Hamdun'un aynı olması sanılmaktadır.

ADAM ÖLDÜRMEK, Ceza Kanununa göre başkası tarafından insan hayatının yok edilmesidir. Kadın tarafından doğurulan ve ananın vücudu dışında başlı başına varlığa sahip olan kimse (tabiî şekilde olmasa bile) insandır. Ceza hukuku bakımından başlı başına varlık, teneffüsün akciğerler ile mümkün olması anından başlar. Cenin, başlı başına varlığa sahip olmadığı için çocuk düşürmek adam öldürmek değildir. Adam öldürmek cürmünün vücuda gelmesi için kendisine taarruz edilmiş olan kimsenin medeni veya vahşi olması müsavidir. Hattâ bu hususta o kimsenin yaşamak kabiliyetinin olup olmamasında ehemmiyeti yoktur. Bundan ötürü ölüm halinde bulunan kimsenin tabiî ölümünden evvel yok edilmesi yine öldürmektir. Fakat ölmüş olan bir kimseyi - sağ zannı ile olsa bile - öldürmek değildir. İntihar yani bir kimsenin kendini öldürmesi adam öldürmek sayılamaz. Fakat öldürmek edimi, öldürenin isteği ile olsa bile, hakkında yine adam öldürmek hükümleri uygulanır.

Adam öldürmek edimi teşebbüs halinde kaldığı taktirde işliyene asıl edimin cezasından daha hafif bir ceza verilir (bk. TEŞEBBÜS).

Adam öldürmek cürmü ikiye ayrılır :I — Kasdî, yani istiyerek birisini öldürmek: (Ceza Kanunu, madde 448): A) Öldürmek ediminin cezasını ziyadeleştiren sebebler: 1 Öldürülenin sıfatı bakımından: Devlet başkanı hakkında olması (Ceza Kanunu, madde 156), Büyük Millet Meclisi üyesinden birine (Ceza Kanunu, madde 450), vazifesini yaptığı sırada yahut yapmış olduğu vazifeden dolayı devlet memuruna karşı (Ceza Kanunu, madde 449), usûl (ana, baba, büyük ana, büyük baba, gibi bizim kendilerinden geldiklerimiz) (Ceza Kanunu, madde 450), veya füruğ (çocuk, torun gibi bizden gelenler) (Ceza Kanunu, madde 450), karı, koca, kardeş, babalık, analık, evlâtlık, kayın baba, kayın ana, gelin aleyhine işlenmiş ise (Ceza Kanunu, madde 449); 2. İcra tarzı bakımından: yangın, su baskını, suda boğmak veya zehirlemek suretiyle yahut işkence ile yapılmış ise (Ceza Kanunu, madde 450); 3. İcrası sebebi bakımından: Meydana gelmemiş olsa bile diğer bir cürmü hazırlamak, işlemek, kolaylaştırmak, yahut başka bir cürmün işlenmesinden sonra o cürümden hâsıl olacak faydayı elde etmek maksadiyle veya bu maksada varmak için yapılacak hazırlıkları saklamak yahut bir cürmü gizlemek veya bunun kanıtlarını ortadan kaldırmak veya kendisini veya başkasını cezadan kurtarmak için işlenmiş ise (Ceza Kanunu, madde 450); 4. Taammud ile yani evvelden tasarlanarak yapılmış ise veya canavarca bir his ile veya birden ziyade kimselere karşı işlenmiş ise (Ceza Kanunu, madde 450), Öldürmek ediminin cezasını azaltan sebebler: 1, Ölüm taarruz edilen kimsede evvelce mevcut olan fakat işleyince bilinemiyen bir halin (meselâ arteriyoskoloroz, şeker hastalığı, emofilya yani kanama istidadı) işliyenin edimi ile birleşmesinden meydana gelmiş ise (Ceza Kanunu, madde 451), 2. Ölüm işlenmiş olan edim ile işliyenin iradesinden dışarı olan ve düşünülemiyen bir sebebin (meselâ yaraya sarılan bezlerin pis olması) bir araya gelmesinden meydana gelmiş ise (Ceza Kanunu, madde 451), 3. Öldürmek edimi öldürenin kendisinin yahut karısının veya anasının, veya kız kardeşinin, yahut torununun veya kız evlatlığının, haysiyet ve namusunu kurtarmak için yeni doğmuş çocuk hakkında işlenmiş ise (Ceza Kanunu, madde 453), 4. Öldürmek cürmü, zina edimi işlenirken, yahut görünüşe göre bu edimi işlemek üzere olduklarına veya henüz işlenmiş bulunduklarına şüphe edilmiyecek surette yakalanma halinde kadın tarafından kocası, koca tarafından karısı, « usul » den biri tarafından « füruğ » dan biri, erkek veya kız kardeş tarafından kız kardeş hakkında veya bu sayılanlardan her birinin ortağı yahut her ikisi (yani hem kadın, hem erkek) hakkında yapılmışsa (Ceza Kanunu, madde 462).

II — Taksir ile ölüme sebebiyet vermek. Böyle bir edimin cezalandırılması için ölümün, tedbirsizlik, dikkatsizlik, meslek veya sanatta acemilik, nizama, talimata, emirlere riayetsizlik neticesi olarak meydana gelmiş oması lâzımdır. (Ceza kanunu, madde 455). Taksire dayanmıyın ölüme sebebiyet vermek hali yani kaza suretiyle olan ölüm cezayı gerektirmez.

Kanunun bir hükmünü yahut resmî bir emri yerine getirmek için yahut yasalı müdâfaa veya zaruret halinde yapılan öldürme edimine ceza verilemez (Ceza kanunu, madde 49).

ADAMS [*ædîmz* ok.], **Charles Francis** (1807-1886), Birleşik Amerika Devletleri başkanı John Quincy Adams'ın oğlu. 1848 de Birleşik Amerika Devletlerinin başkan muavinliğine namzet olarak gösterilmişse de seçilmemiştir. 1855 te Cumhuriyetçi partiye girmiş ve 1860 da kongre üyeliğine seçilmiştir. Daha sonra Ingiltereye karşı memleketini temsil etmiştir. Elçiliği esnasında Trent ve Alabama meseleleri yüzünden Birleşik Amerika Devletleri ile İngiltere arasında doğan ara bozucu havayı gidermeye çalışmış ve Birleşik Amerika güney devletleri konfederasyonunun İngiltere'ce tanınmasını önlemiştir. 1871 de Cenevre'de Alabama meselesini (b. bk.) inceliyen hakem heyetine

üye olmuştur. C. F. Adams, John Adams'ın eserlerini ve John Quincy Adams'ın hâtıralarını yayımlamıştır. **Charles Francis Adams**'ın kendisiyle aynı adı taşıyan oğlu (1835 - 1915) tanınmış bir muharrir ve avukattır. Ayrılma harblerinde tuğgeneralliğe kadar yükselmiştir. Union-Pasific demiryolu şirketinin başkanlığında bulunmuştur. Tanınmış eserleri şunlardır. *Railroads, their Origin and Problems,* (Demir yolları, başlangıcı ve problemleri) [2. bası., 1880], *Three Episodes of Massachusetts History* (Massachusetts tarihinin üç episodu) [2 cilt 1892].

ADAMS, Charles Kendall (1835 - 1902), Amerikan tarihçisi. Michigan Üniversitesi tarih profesörlüğünde, Cornell ve Wisconsin Üniversiteleri rektörlüklerinde bulunmuştur. Johnson'un *Universal Cyclopedia* adiyle çıkarttığı ansiklopedik eserinin hazırlanmasını 1892 den 1895e kadar idare etmiştir. Önemli eserleri şunlardır: *Democracy and Monarchy in France* (Fransa'da demokrasi ve monarşi) [1874], *Manual of Historical Literature* (Tarihî literatür el kitabı) [1882], *Christopher Columbus*; *His Life and Work* (Kristof Kolomb'un hayatı ve eseri) [1892] ve W. P. Trent'le birlikte *A History of the United States* (Amerika Birleşik Devletleri tarihi).

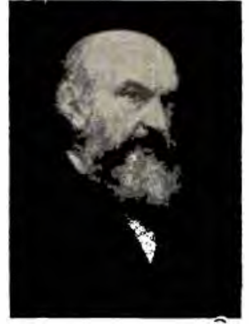
ADAMS, Francis William Lauderdale (1862-1893), İngiliz romancısı. Malta'da doğup İngiltere'de ölmüştür. 1882 de Avustralya'ya gitmiş, bu memlekette yazı hayatına girerek kendisini tanıtmış ve 1888 de yazdığı *Songs of the Army of the Night* (Gece ordusunun türküleri) adlı eserinin yazılışındaki ataklık, yayımlandığı Sidney'de heyecan uyandırmıştır. Avustralya'da göçmenlerin hayatını acı acı anlatan romanları ve *Tiberuis* adlı bir de dramı vardır. Şifasız bir hastalıktan ümistizliğe düşüp kendini öldürmüştür.

ADAMS, John (1735 - 1826), Amerika Birleşik Devletlerinin ikinci reisi. 1636 da İngiltere'de Devonshire'den Amerika'da Massachusetts'e göç eden bir ailedendir. Harvard Üniversitesinde hukuk okuduktan sonra, avukatlık mesleğini seçerek 1758 de baroya kaydolunmuştur. İngiliz müdahalesini şiddetle karşılayan A., koloninin kendi kendisini idare etmesi yolunda uğraşmaya girişmiştir. 1774 ten 1778 e kadar kongre (Continental Congress) üyesi bulunmaktayken Washington'un başkomutan seçilmesinde ve Amerika'nın bağımsızlık ilân etmesinde büyük hizmetler görmüştür. Paris ve Lahey' de memleketini temsil etmiş, 1785 te Londra elçisi olmuştur. Azimli karakteri sayesinde 1783 te İngiltere ile memleketi faydasına bir sulh imzalanmasında başarı sağlamıştır. *A Defence of the Constitution of Government of the United States* (Birleşik Devletler hükümet şeklinin bir müdafaası) [3 cilt, Londra 1787] adlı tanınmış eserinde Federalistlerin yararına yeni bir anayasa (esas teşkilât kanunu) kurulmasını teklif etmişti. 1788 de Amerika'ya dönmüş, 1789 d devlet başkanı muavinliğine ve Washington'un çekilmesinden sonra da 1797 de Birleşik Devletler başkanlığına seçilmiştir (1797 - 1801). Fransız Directoire'ının aldığı tedbirlerin Fransa'ya ve Fransız tarafını güden Cumhuriyetçi partiye karşı kaynaşması sırasında mensup olduğu partinin buna karşı köklü tedbirler almasına göz yummuş, fakat Fransa ile sulhu devam ettirebilmiştir. Cumhuriyetçi partinin zamanla kuvvetlenmesi üzerine 1801 seçimlerinde kazanamamış ve yerini bu partinin başında bulunan Jefferson'a bırakmıştır. Torunu Charles Francis Adams, A. ın ölümünden çok sonra *Life and Works of John Adams* (J. A. ın hayatı ve eserleri) adlı 10 ciltlik bir kitap [1850-1856] yazmış ve ayrıca onun *Familiar Letters* (Aile mektupları)nı [1876] yayımlamıştır.

JOHN ADAMS

ADAMS, John Couch (1819-1892), İngiliz astronomu. Uranus plânetinin hareketindeki intizamsızlıkları incelerken Newton mekanik kanunları yardımiyle 1845 te Leverrier'nin buluşundan haberi olmaksızın, hattâ ondan önce bu intizamsızlıkların komşu bir plânetin çekmesinden ileri geleceği kanaatine varmıştır. Hesaplarının sonucunu gösteren *The New Planet* (Yeni plânet) adlı makalesini, Cambridge rasathanesi müdürü Prof. Challis'e vererek, yeri yaklaşık olarak hesaplanmış olan bu plâneti gökyüzünde araştırması ricasında bulunmuştu. Bu sırada aynı esastan hareket eden Fransız astronomu Leverrier de yaptığı matematik incelemelere Uranus'un hareketini değiştiren yeni bir plânetin varlığı sonucuna varmış ve gökyüzündeki yerini koordinatlariyle belirttiği bu plânetin o yerde görülüp görülemediğini araştırmasını Berlin rasathanesi astronomu Galle'den rica etmişti. 23 eylûl 1846 da Galle bu yeni plâneti, yani Neptun'u doğrulukla görebildi. 3 ve 12 ağustos 1846 da yaptığı rasatlarla Challis de şüpheli bir şekilde olmakla beraber Neptun'u görebilmişti. Sırf teorik yoldan bir plânetin varlığının hesaplanmış olmasının gözlem yoliyle tasdiki o zaman pozitif bilimin büyük bir zaferi sayılmıştı. Adams 1858 de Cambridge rasathanesi müdürü olmuştur. Newton'a karşı büyük bir hayranlık beslemiş olan Adams onun basılmamış eserlerini toplamak ve yayımlamak işiyle de uğraşmıştır. Gauss'un arz magnetizması teorisindeki sabiti hesaplamak için büyük bir sabırla 40 yıl çalışmıştır. Bu yolda elde ettiği neticeler ve diğer ilmî araştırmalar toplu bir şekilde ölümünden sonra, *The Scientific Papers of John Couch Adams* [1896 - 1900] adiyle iki cilt olarak yayımlanmıştır.

JOHN COUCH ADAMS

ADAMS, John Quincy (1767-1848), John Adams'ın oğlu ve Birleşik Amerika Devletlerinin altıncı başkanı (1825 - 1829). 1794 te Lahey'e, 1798 de Berlin'e elçi olarak gönderilmiştir. Memleketine döndükten sonra 1803 te âyan üyesi (senatör) olmuş, 1807 de Federalist partiden ayrılarak Cumhuriyetçi partiye geçmiştir. 1809 da Petersburg elçiliğine tâyin olunmuş, 1814 te Gand'daki sulh görüşmelerine katılmış ve 1815 te memleketini Londra'da temsile memur edilmiştir. 1817 de Cumhurbaşkanı Monroe tarafından devlet müsteşarlığına getirilmiş, bu vazifedeyken Florida'nın alınması işinde, sonra Monroe doktrininin hazırlanmasında rol oynamıştır. 1825 te devlet başkanı seçiminde, rakîpleri Jackson, Crawford ve Clay ile birlikte namzet gösterilmiş ve Clay taraftarlarının da yardımiyle devlet başkanlığına seçilmiştir. Devlet başkanlığından ayrıldıktan iki yıl sonra kongre üyeliğine seçilmiş ve ölümüne kadar hiçbir partiyi temsil etmeden birçok siyasi meselelerde nüfuzlu bir rol oynamıştır. Zenci esaretine karşı durum almakla tanınmıştır. Hâtıraları (*Memoirs*) [12 cilt 1847 - 1877] C. F. Adams,

ve yazıları (*Writings*) [7 cilt 1913 - 1916] da W. C. Ford tarafından yayımlanmıştır.

ADAMS, Samuel (1722-1803), Birleşik Amerika siyaset adamı. İngiltere ile Birleşik Amerika arasındaki anlaşmazlık yıllarında (1765-1774) Massachusetts Meclisinde hâkim bir rol oynamış, sonra büyük kongre (Continental Congress) ye üye seçilmiş, daha sonra Massachusetts genel valisi olmuştur. Siyasi yazıları Cushing tarafından 4 ciltlik bir eserde toplanmıştır.

ADAMS, William (ölm. 1620), İngiliz seyyahı. Kaptanı bulunduğu bir Felemenk ticaret gemisi 1600 de Japon sularında bir fırtınaya uğradığından kıyıya sığınmış ve kendisi Japonya'ya ayak atan ilk İngiliz olmuştur. O tarihte bu memleketi idare eden Iyeyasu tarafından gemi yapımına memur edilmiş ve bir daha oradan ayrılmamıştır. Japonya ile İngiltere ve Felemenk arasındaki ticaret münasebetlerinin gelişmesinde etkisi olmuş ve Japonya hakkında yazdığı mektuplar sonradan basılmıştır.

ADAMS, William Taylor (1822-1897), Amerikalı çocuk edebiyatı muharriri. Daha ziyade «Oliver Optic» takma adiyle tanılır. Çocuk ve gençler için 100 kadar eser yazmıştır. Ayrı ayrı seriler şeklinde yayımlanmış olan bu eserlerin en güzelleri şunlardır: *Boat Club* (Kayık kulübü), *Riverdale Story Books* (Riverdale hikâye kitabı), *Woodville Stories* (Woodville hikâyeleri), *Army and Navy* (Ordu ve donanma), *Starry Flag* (Yıldızlı bayrak) *Great Western* (Great Western gemisi), *Yacht Club* (Yat kulübü).

ADAMS - ACTON [*ædımz æktın* ok.], **John** (1836-1910), İngiliz heykelcisi. Önce sade Adams adını kullandığı halde sonraları doğum yeri olan Acton'u adına eklemiştir. Madalyon, heykel, yarım heykel ve anıt olarak pek çok eser meydana getirmiştir ki, Gladstone'un bir heykeli ile Kıraliçe Victoria'nın mermerden bir yarım heykeli bunların en tanınmışlarındandır.

ADAMS - SALAMON, Antony-Samuel (1818-1881), Fransız heykelcisi. Yaptığı büstler ve madalyonlar, zamanında kendisine bir ün kazandırmıştır. Amerika'da bulunan Lamartine büstü ile Rossini'nin büstü eserlerinin en ünlüsüdür.

ADAMS - STOKES HASTALIĞI, İrlanda'lı iki hekimin adları verilmiş bir hastalık. Bu hastalık 1819 da Rob. Adams, 1846 da da Williams tarafından tarif edilmiştir. Fakat bunlardan daha evvel Morgagni, 1765 yılında bu hastalığı tanımıştır. Bundan dolayı birçok tıp kitaplarında bu sendromun adına, her üç araştırıcının adı eklenerek (Morgagni - Adams - Stokes) sendromu adı verilmektedir. Bu hastalık sık veya seyrek nöbetler tarzında kalb ritminin yavaşlaması ve kısa bir zaman için durması sebebiyle husule gelen solukluk, baygınlık, baş dönmesi, ve saraya benziyen çarpınmalarla kendini gösterir. Bu gibi hastalarda nabız yavaş atar. Bu hastalık, kalbin belirli bir düzenle çalışmasını sağlıyan ve kulakçıklar ritmini karıncıklara nakleden hususi adale sisteminde frengi yarası neticesi büzüşme veya kalb adalesinin iltihaplanması gibi sebeplerle husule gelir. Bu gibi hallerde, kulakçıkların ritmi karıncıklara geçemez. Karıncıklar kendi otomatik kasılmalarına başlayıncaya kadar geçen zamanda beyne kan gidemez. Eğer beynin kansız kalma zamanı 3 - 5 saniye sürerse baygınlık, 15 - 20 saniye sürerse sara gibi çırpınmalar görülür, 1,5 dakikadan fazla sürerse ölüm olur. Bu sendrom daha ziyade yaşlı insanlarda görülür. Bu sendroma benziyen baygınlıklar ve çırpınmalar aorta darlığında da görülür. Aorta darlığında karıncıklar uzuvlara az kan gönderir, beyin bir zaman için kansız kalır. Karıncıkların titreyişiyle birdenbire gelen şiddetli kalb çarpıntılarında da bu hastalığa benziyen belirtiler görülebilir. Fakat bunlar hakiki Adams-Stokes hastalığı değildirler.

ADAMSİYA (Adamsia), hayvan sisteminde sagartiidae familyasına bağlı denizgülü denilen bir hayvan cinsi. Bu cinse mensup hayvan türlerinin çoğu denizlerde bulunan başka hayvanlarla beraber ve ortak yaşarlar. Meselâ Avrupa kıyılarında ve Akdeniz'de sık raslanan *Adamsia palliata*, bir sümüklüböcek kabuğu içinde gizlenen *Eupagurus Frideauxi* denilen bir yengeçle ortak yaşar. Bu yengeç, boşalttığı bir sümüklüböcek kabuğunun içine yerleşir. Aynı sümüklüböcek kabuğunun dışına da, bir veya iki tane *A. palliata* yapışır. Bu beraber yaşayıştan yengeç, kendisini düşmanlarına karşı gizlemek suretiyle faydalandığı gibi, ağzı yengecin altına raslıyan adamziya da hem yengecin artıklarını yiyerek, hem de yengeçle beraber daima yer-değiştirdiği için daha bol besi maddesi bularak faydalanır.

ADAN [*adā* ok.], **Louis Emile** (1839), Fransız ressamı. Picot ile Cabanel'in talebesi olup 1863 ten başlıyarak sergilere katılmışsa da şöhretini 1882 de teşhir ettiği *Güz akşamı* adlı tabloya borçludur. *Kayıkçının kızı* ve *Eski şato* da en ünlü eserlerindendir. Adan, akvarel ile de uğraşmıştır.

ADANA, Seyhan İli'nin merkezi ve Türkiye'nin Akdeniz bölgesindeki en büyük şehri. Çukurova adı ile de tanınan Adana ovasının kuzey kenarında, Seyhan ırmağının Toros dağlarından çıkıp bu ovaya girdiği yerde, ırmağın daha fazla sol kıyısında kurulmuştur. Şehrin, Akdeniz kıyısına doğruçizgi ile uzaklığı 40 kilometre ve bulunduğu yerin denizden yüksekliği 18 - 20 metredir.

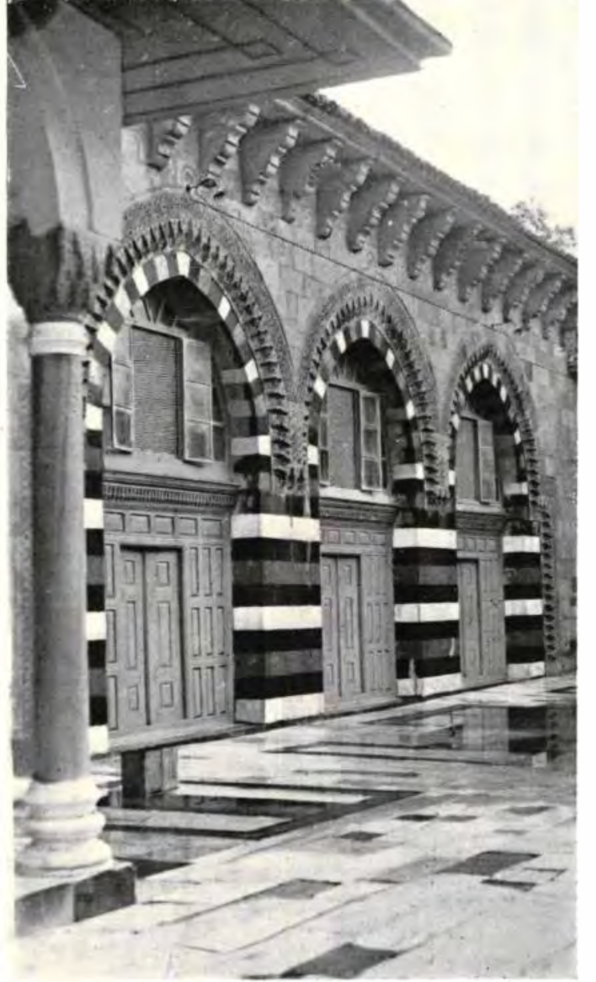
Bazı arkeologlarca eski adının Adania olduğu iddia edilen Adana'nın, ilk çağlarda da, önemi gitgide artan bir yolun konak yeri olarak kurulduğu sanılmaktadır. Anadolu'yu baştan başa geçerek Gülek Boğazı'ndan Çukurova'ya inen bu yol, o zamanlar deniz kenarında bir liman olan Tarsus'a varıyor, sonra Suriye'ye gitmek üzere doğuya doğru ilerliyordu. Bu suretle Adana, dağlar arasından çıkıp ovaya giren Seyhan'ın geçilmeye en elverişli noktasında, bir köprübaşı rolünü oynamıştır. Nasıl ki, daha doğuda, Ceyhan ırmağı üzerinde eski Mopsuestia (bugünkü Misis) yine böyle bir rol oynuyordu. İşlek bir yol üstünde bulunması Adana'yı hemen bütün tarih boyunca birçok defalar istilâlara açık bırakmıştır. Adana bölgesi M. Ö. XV. yüzyılda Eti federasyonuna, daha sonra Asurilerin hükmü altına girmiştir, M. Ö. VI. yüzyılda İran Devletinin, 333 yılında da Büyük İskender'in eline geçmiş ve onun ölümü ile Selefki'lerin hissesine düşmüştür. Nihayet Pompeus tarafından Roma İmparatorluğuna katılmış, hususiyle Doğu Roma çağında epeyce gelişmiştir. Şehir, bir sur ile kuşatıldığı gibi, belki daha evvel Hadrianus tarafından kurulmuş olan bir köprünün yerine, Iustinianos tarafından 21 gözlü meşhur bir taş köprü kurulmuştur. İslâm orduları daha VII. yüzyılın ilk yarısında, Halife Ömer zamanında bu bölgeye gelmişler ve iki yüzyıl sonra, Abbasi Halifesi Mansur zamanında burasını tekrar almışlardır ki, bu bölgeye İslâm Türk unsurlarının yerleşmesi bu tarihlerde başlar. XII. yüzyılda şehir Haçlılar tarafından istilâ edilmişse de sonradan Konya Selçukluları tarafından geri alınmıştır. Bu devletin

HALKEVİ BİNASI

YAĞ CAMİSİ

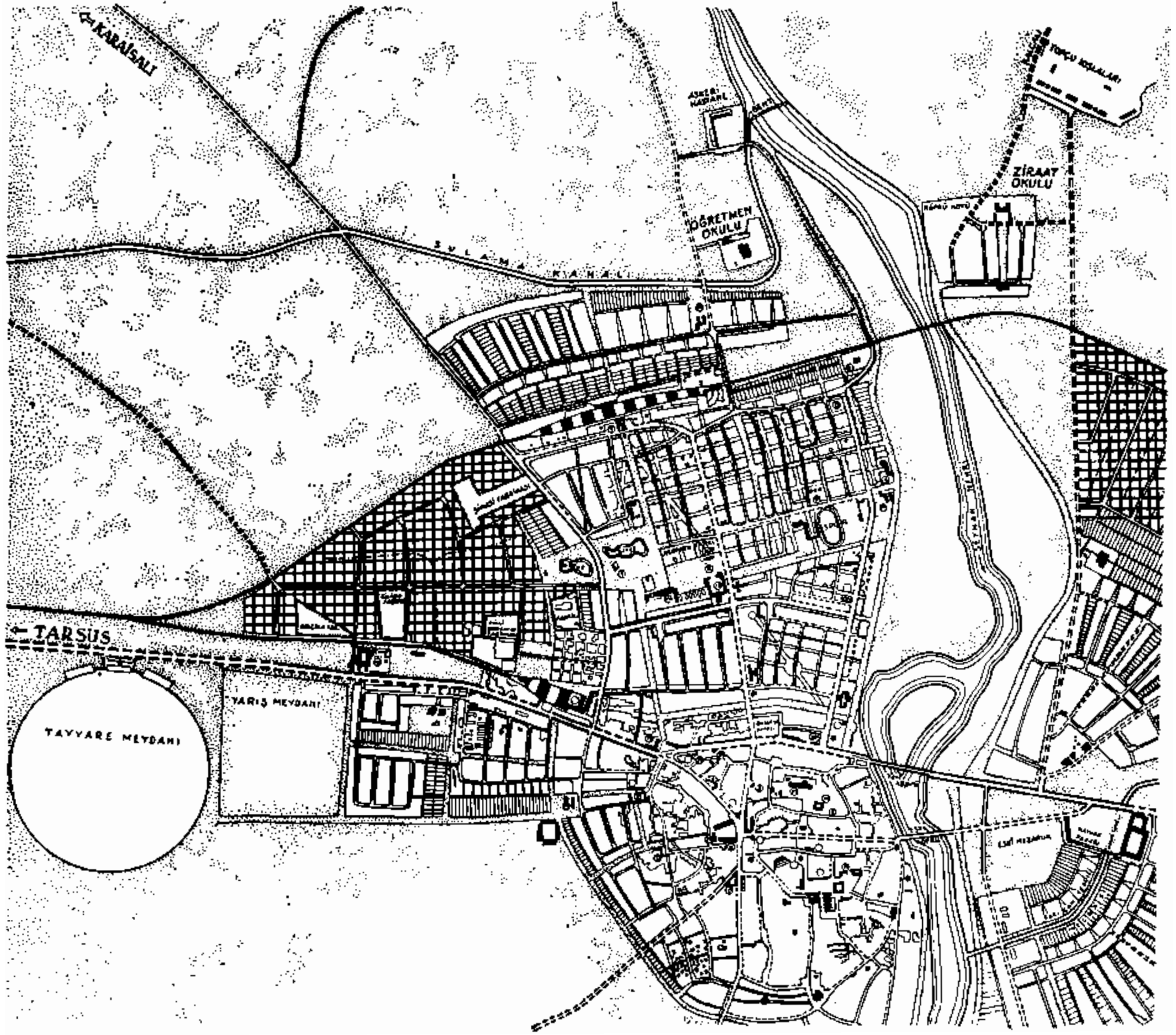
ULU CAMİ'NİN İÇ KAPILARI

ATATÜRK CADDESİ

ULUS PARKI

ADANA ŞEHRİ PLÂNI

ortadan kalkması ile buralarda yerleşmiş olan Türkmen beylerinden Yüreğir oğlu Ramazan, Adana şehri merkez olmak üzere 1378 den evvel burada bir küçük devlet kurmuştur. Bu küçük devlet, Yavuzun Mısır seferinde (1517) de Osmanlı himayesine girip 1608 de tamamiyle ortadan kalkmıştır. Adana o tarihten başlıyarak hiçbir imtiyazı bulunmıyan bir şehir olarak kalmış ve adiyle anılan eyalete merkez olmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında ise devlete başkaldıran Mısır valisi Mehmet Ali Paşa orduları tarafından istilâ edilerek 1833 Kütahya Antlaşmasiyle idaresi Mısır'a bırakılmış, fakat 1840 Londra Antlaşması burasını yeniden Osmanlı Devleti'ne bırakmıştır. Adana Birinci Dünya Harbi'nin sonunda, 24 aralık 1918 de Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Her ne kadar Sèvres Antlaşması şehri Osmanlı idaresine bırakmışsa da Suriye sınırları Adana'nın 25 kilometre doğusuna kadar sokulmuştu. Bu durum, memlekette kuvvetli bir karşı koyma hareketinin meydana gelmesine sebebolmuş ve işgal ettikleri alanı genişletmek istiyen Fransız kuvvètleri yenilgiye uğratılmıştır. Nihayet Fransa 20 ekim 1921 de Ankara Uzlaşması gereğince Adana'dan askerini çekmiş ve Türk kuvvetleri 5 ocak 1922 tarihinde şehre girmiştir.

Adana şehrinin gelişmesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlar. Buna pamuk ziraatinin Avrupa büyük sanayii tarafından gördüğü rağbet sebebolmuştur. 1886 da şehrin tabiî iskelesini teşkil eden Mersin'e bir demiryolu ile bağlanması bu gelişmeyi artırmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Toros ve Gâvurdağı (Amanos) tünelleri de açılarak şehir bir taraftan İstanbul'a bir taraftan da Suriye'ye demiryoliyle bağlanmıştır.Adana şehrinin gelişip zenginleşmesi Cumhuriyet devrinde hızlanmıştır. XX. yüzyıl başlarında nüfusu ancak 30 bin tahmin edildiği halde, 1940 sayımında 88.119'a varmıştır. Bu nüfusun bir kısmı yazın sıcak aylarında Toros yaylalarına çıkar, buna karşılık, pamuk çapası ve hasat mevsimlerinde buraya yakın bölgelerden çok büyük bir işçi yığını gelir. Adana'nın bu kalkınmasında, ovanın verimli toprakları üzerinde yapılmakta olan çeşitli tarımın (başta pamuk olmak üzere, hububat, sebze, yağ bitkisi, hususiyle turunçgiller olmak üzere meyvalar) genişlemesi, yeni demiryolları sayesinde ticaret işlerinin artması, fabrikaların açılması büyük rol oynamıştır. Bugünkü Adana Türkiye'nin başlıca tarım ve ticaret merkezlerinden biri ve dördüncü büyük şehri

olmuştur. İhracatının hemen dörtte üçünü pamuk, pamukyağı ve pamuk ipliği teşkil etmektedir.

1671 de Adana'yı ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi, burasının 7 kuleli ve iki kapılı bir kale ile çevrili olduğunu, kırk okulu, iki hamamı, on yedi hanı, yedi yüz dükkânı, bir bedesteni bulunduğunu anlatmakta ve şehir hakkında kendi görüşüne göre etraflı malûmat vermektedir. Bugünkü Adana'da görülen eski eserlerin en önemlisi Seyhan üzerindeki Kemerli Köprü olup Romalılar'dan kaldığı rivayeti vardır. Ramazanoğulları tarafından yaptırılmış Ulucami de camilerinin en büyüğü ve önemlisidir. Burada vali iken ölen meşhur şair Ziya Paşa'nın mezarı da bu caminin bahçesindedir.

ADANA İLİ: SEYHAN'a bk.

ADANİA, eskiden güney Anadolu'da bulunan bir bölge ve bir kasaba adı. Eti metinlerinde *Arzawia* ve *Galmia* adları ile beraber geçer. Bazı arkeologlara göre Adana'nın eski adıdır. Eskiden Kelkit ırmağı havzasında bulunan *Atania* (b. bk.), ve Asur metinlerinde Suriye'de gösterilen *Adiennu* veya *Atinni* kasabalariyle bir değildir.

ADANİRARİ'LER: ASUR'a bk.

ADANOS, mitolojiye göre Kilikya tanrısı, Uranos ile Gaia'nın oğlu ve Adana şehrinin kurucusu.

ADANSON [*adãsõ* ok.], **Michel** (1727 - 1806), Fransız botanik bilgini. Aix-en-Provence'da doğmuştur. Çocukluğunda öğrenim için Paris'e gelmiş ve burada Réaumur ve B. de Jussieu'nün talebesi olmuştur. 1748 de Senegal'e gitmiş, orada 5 sene kalarak bitki ve hayvanları, tabiat ve insanları incelemiştir. Bu incelemelerini bildirmek üzere 8 cilt olarak hazırladığı *Histoire naturelle du Sénégal* adındaki kitabının ancak birinci cildi çıkmıştır [Paris 1757]. Dikkati çekmiş olan bu eserinden dolayı 1759 da İlimler Akademisi'ne üye olmuş ve 1806 da Paris'te Akademi üyesi iken ölmüştür. Yayımları arasında sistematiğe ait kitaplar ve çeşitli monografiler vardır. 1774 te Paris İlimler Akademisi'ne teklif ederek kabul ettirmiş olduğu *Tabiî ilimler ansiklopedisi*'ni, bütün son zamanlarını verdiği halde yazmağa muvaffak olamamıştır. Ölümünden sonra, baobab (adansonia) ağacına, Akademi tarafından onun adı verilmiştir.

ADANSONYA, (Adansonia), bombakase (Bombacaceae), familyasından Afrika, Madagaskar, Avustralya ve Hindistan'da yetişen bir ağaç cinsi. Bu cinse mensup ağaçların gövdeleri bütün ağaçların gövdelerinden daha kalındır ve 10 cm. kalınlığında bir kabukla örtülüdür. Taçları gövdelerine nispetle küçük ve yaprak döktükleri için çok zaman çıplaktır. Yaprakları dilimli, çiçekleri uzun saplı, büyük ve beyaz renklidir. Hıyarı andıran ve 45 cm. kadar uzun olan meyvalarının kabuğu sert ve lezzeti ekşidir. Fındık büyüklüğünde ve böbrek şeklinde olan tohumları da yağlıdır. En çok tanınan ve ağaçların devi sayılan baobab ağacı (*A. digitata*) batı Afrika'da ve Hindistan'da yetişir. Lifli olan kabukları kâğıtçılıkta ve ip, urgan örgüleri ile, fil semeri yapmakta kullanılır. Kabuğunun kinin yerine kullanılmak üzere pazara sürüldüğü de görülmüştür. Avustralya'nın kuzeyinde yetişen *A. Gregorii*'nin meyvaları çok ekşi olduğundan ora ahalisi bu ağaca ekşi hıyar ağacı derler.

ADANSONYA

ADAPA, Asur - Babil efsanelerinden biri. Âdem Peygamber'in memnu meyvayı yemesi üzerine cennetten kovulduğunu ve fânileştiğini anlatan hikâyeye benziyen bu efsane, bugün eksik olarak elimizde bulunmaktadır. Çiviyazılı tabletlerin bir kısmı Mısır'daki Tel-el-Amarna mahzeninde, bir kısmı da Assurbanipal'in kitaplığında bulunmuştur. Efsaneye göre Adapa, Zekâ Tanrısı Ea'nın oğlu olup Eridu şehrinde yaşıyor, fakat bütün hikmetine rağmen kendisine ölmezlik bahşedilmiyordu. Bir gün balık avındayken kayığını deviren güney rüzgârına kızarak onun kanadlarını kırdı. Adapa, ceza görmek üzere Gök Tanrısı Anu'nun huzuruna çıkarıldığı zaman, kıskanç Ea kendisine sunulacak ekmekle suya dokunmamasını Adapa'ya tenbih etti. Anu'nun huzurunda, tanrılardan Tammuz'la Gişzida şefaatte bulunarak, mutlak bilgiye sahibolan Adapa'nın, ölmezlik de bahşedilmek suretiyle tanrılaştırılmasını rica ettiler. Bunun üzerine Anu, Adapa'ya ölmezlik ekmeğini ve suyunu sundu. Fakat Adapa, bunları reddettiği için, kendisiyle beraber bütün insanlar fâni oldular.

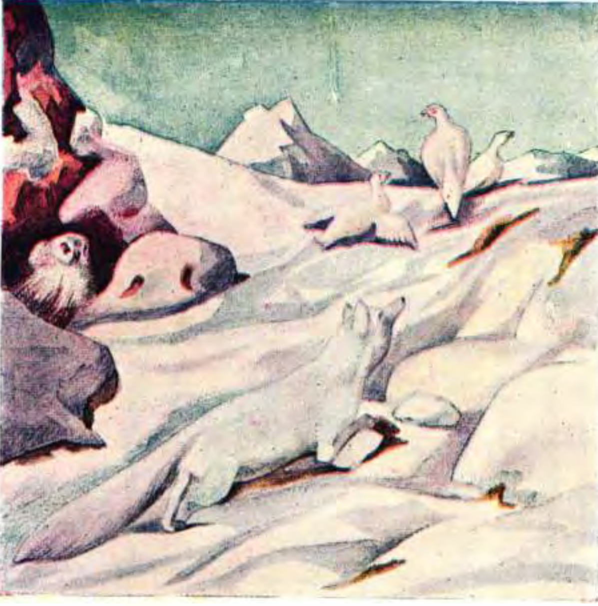
ADAPAZARI, Sakarya nehrinin aşağı bölümünde Akova adı ile de anılan bir ovada kurulu, Kocaeli (İzmit) İli'ne bağlı bir ilçe merkezi. Kasabanın il merkezinden demiryolu ile olan uzaklığı 48 km., istasyonun denizden yüksekliği 31 metredir.

ADAPAZARI

Adapazarı, Marmara denizi kıyıları, batı Karadeniz bölgesinin iç kısımları ve İç Anadolu arasında önemli yolların geçtiği verimli bir ova içinde yakın bir tarihte kurulmuş, ve son yüzyıl içinde büyümüş bir şehirdir. Eski eser olarak şehirle Arifiye arasında, Iustinianos devrinden kalma, Beşköprü adiyle anılan köprü vardır. Adapazarı adı, kasabanın Sakarya nehri ile Sapanca gölünün fazla suyunu bu nehre boşaltan Çark suyu arasında bulunmasından ve eskiden burada bir pazar kurulmasından ilerigelmiştir. Çark suyu, Adapazarı'nın biraz batısından geçmekte ve basit bir değirmen çarkı sayesinde şehre su sağlamaktadır. Kıyıları da Adapazarlılar için

ADAPTASYON

1 — Kutup hayvanları: önde bir ak tilki; solda ak baykuş; arkada da kar keklikleri.

2 — Rengi ve şekli deniz tabanına uygun bir pisibalığı (Pleuronectes platessa).

3 — Çöl hayvanları: önde sıçrayıcı fareler; solda çöl keklikleri; arkada da fennek denilen çöl tilkisi.

4 — Çekirgeler: solda kıskaçlısı, menekşe renkli bir çiçeğe; ortadaki, bir dala; sağdaki de, bir yaprağa benziyen çekirgeler.

başlıca gezinti yeridir. Adapazarı'nın ticareti, kendisini Anadolu hattının Arifiye istasyonuna bağlıyan bir demiryolunun yapılması sayesinde artmıştır. Adapazarı, Bolu ve dolaylarının en önemli yolu üzerinde bulunmakta ve Bolu'ya Düzce-Hendek'ten geçen bir şose ile bağlanmaktadır. Bugün Adapazarı'na kadar gelen demiryolunun, mevcut projeye göre Bolu'ya ve bu hattın oradan Ankara'ya doğru uzatılmasiyle öneminin büsbütün artacağına şüphe yoktur. Adapazarı ovası, kuvvetli toprakları, tarıma elverişli nemli iklimi ile Türkiye'nin en verimli köşelerinden birini teşkil eder ve burada orta iklimin hemen bütün mahsulleri yetişir. Bunlar arasında buğday, arpa, mısır, yulaf gibi hububat, yaş ve kuru sebzeler, bu arada Adapazarı'nın meşhur patates cinsi, şeker pancarı, tütün ve keten ile çeşitli meyva cinsleri sayılabilir. Ovanın etrafını kuşatan dağlarda orman örtüsü bugün de geniştir. Hayvancılığı da önemlidir. Adapazarı'nda kereste ve tarım âletleri fabrikası vardır.

Adapazarı ilçesinin yüzölçümü 1000 km², nüfusu da 99.910 (1940) dur. İlçenin altı bucağına (Adapazarı, Akyazı, Karabürçek, Kâzımpaşa, Sapanca ve Söğütlü) bağlı 174 köyü vardır.

ADAPERA, eski Anadolu'da Ancyra-Tavium (Yozgat İline bağlı Büyük Nefesköy) yolu üzerinde bir yerin adı. Burasının Lassora yahut Laskoria'nın aynı olduğu sanılmakta ise de yeri kesin olarak bilinmemektedir.

ADAPİS, eosen ve miyosen'de yaşamış hayvanlardan ve Cuvier'ye göre, domuzlardan olması gereken bir fosil cinsi.

ADAPİSORİSİDE (Adapisoricidae), Avrupa'nın alt eosen tabakalarında raslanan, böcekle geçinir memelilerden bir fosil familyası

ADAPTASYON (Adaptation) [Biol.], biyolojide canlı varlıkların vücut yapılarında ve fizyolojik durumlarında, yaşadıkları çevrenin etki ve şartları yüzünden beliren ve bu şartlara uygun olan değişiklik ve özellikler. Bu değişiklikler bütün organizmanın şekli, rengi, büyüklük ve küçüklüğü ile ilgili olabildiği gibi, yalnız bazı organlarında da olabilir. Türlü amaçları vardır. Meselâ deniz diplerinde yaşıyan bazı balıkların ve diğer hayvanların deniz dibindeki çakıl, kaya ve yosunların renk ve şekillerini almaları, çayırlarda yaşıyan çekirge, böcek ve tırtılların yeşil, çöl bitki ve hayvanlarının çöl tabiatına uygun renk ve biçimde bulunmaları, karla örtülü kutup bölgelerinde yaşıyan hayvanların beyaz renkli olmaları, çalı çırpı arasında yaşıyan çekirgelerin dallara ve çöplere benzemeleri, bazı kelebeklerin yaprakları andırmaları, hep korunma adaptasyonlarıdır ki böylece bu hayvanlar düşmanlarının gözlerine çarpmıyacak bir hal alarak kendilerini korurlar. Fakat belli hayat şart ve tarzlarının meydana getirdiği adaptasyonlar da vücut yapısında esaslı değişikliklere sebep olabilir. Meselâ asalak (parazit) hayvanların birçoklarının morfolojik bünyeleri o kadar değişebilir ki bunların sistemdeki yerlerini tâyin etmek bile zorlaşır. Yaşadıkları hayat şartlarına uygun olarak kuşların, böceklerin belli organlarında bazı özellikler görülür. Meselâ bataklık kuşlarının uzun bacaklı, devekuşu gibi koşucu kuşların bacaklarının adaleli ve kuvvetli olması, kartal, şahin gibi yırtıcı kuşların ayaklarının kuvvetli pençeler halini alması, ağaçkakan gibi tırmanıcı kuşların ayak parmaklarının, ağaç kabuklarına tutunabilmek için, ikisinin önde ikisinin arkada olması, su kuşlarının parmaklarının arasında yüzgeçler bulunması, koşucu böceklerin ayaklarının uzun ve hareketli olması, toprak kazan böceklerin ön ayaklarının kürek şeklinde bulunması, arının ve diğer bazı böceklerin çiçek tozunu toplamak ve götürmek için bacaklarının fırça gibi tüylü, çekirge ve diğer sıçrayıcı böceklerin arka ayaklarının uzun olması v. s. gibi. Benzeri adaptasyonlar bitkiler âleminde de vardır. Kurak çöllerde yetişen kaktüslerin su harcamasını azaltmak için yapraklarının diken halini alması, rüzgârla nakledilen meyva ve tohumların kanadlı, paraşütlü ve tüylü olması, çiçek tozları böceklerle nakledilen bitkilerin çiçeklerinde görülen ve böceği çekmeye ve tozunu böceğe yüklemeye yarıyan dikkate değer birçok özellikler, sarmaşıklardaki sarılıcı sülükler, tırmanıcı bitkilerdeki çengel gibi dikenler v. s. de bitkilerde görülen adaptasyonlara iyi bir misaldir. Fakat tabiatta görülen adaptasyonların hepsi faydalı değildir; faydasız olanları da vardır. Mesalâ yaprakların bitkiyi besleme organı olarak güneşin ışığından en fazla faydalanmaları için yassı olmaları faydalı bir adaptasyon olduğu halde kenarlarının dişli olmasının faydası yoktur.

Adaptasyonlar, doğrudan doğruya (ferdin adaptasyonu) ve dolayısiyle (türün adaptasyonu) olmak üzere ikiye ayrılır ki, birincisi her hangi bir canlı varlığın yaşadığı yerin şartlarına ve etkilerine göre yapısındaki ve yaşayışındaki değişikliklerdir ve yalnız o canlı varlığın ömrü boyunca sürer. İkincisi, türün adaptasyonu, her hangi bir canlı varlığın mensup olduğu türün yapı ve yaşayışının gene muhitin şartlarına uymasıdır ki bu, nesiller boyunca sürer. Ferdin adaptasyonunun bir çeşidi de görev (fonksiyon) adaptasyonudur. Hafif havada (yüksek dağlarda) kandaki alyuvarların artması, fazla çalışan bir organın, meselâ atletlerin adalelerinin iyi gelişmesi, az kullanılan veya hiç kullanılmıyan bir organın, meselâ karanlık mağaralarda yaşıyan hayvanların gözlerinin, asalak ve hareketsiz hayvanların sinir sistemlerinin ve hareket organlarının iyi gelişmiyerek körelmesi gibi haller fonksiyon adaptasyonlarıdır. Lamarck teorisine göre adaptasyonlar yaşama şartlarının canlı varlıklar üzerine doğrudan doğruya yaptıkları etkilerle olur. Bu adaptasyonların sonunda beliren yeni vasıflar soydangelmedir. Teşekküllerine sebebolan hayat şartları değişmedikçe, bu şartlara en uygun şekli ve olgunluğu buluncaya kadar durmadan değişerek nesilden nesle geçer. Darwin teorisine göre de adaptasyonlar tabiî eleme sonucu olarak meydana gelirler. Son zamanlarda doğrudan doğruya(ferdî)adaptasyonla meydana gelen, yani sonradan teşekkül eden birtakım yeni vasıfların soydangelme olduğunu ve nesilden nesle geçtiğini iddia edenler, hele botanik ve paleontoloji alanında, epeyce çoğalmışlarsa da, dış etkiler yüzünden sonradan edinme vasıfların soydangelme olduklarını reddedenler de çoktur. Gerçekten yaşama şartları istenerek değiştirilen, meselâ sıcakta ve soğukta yetiştirilen bazı kelebek türleriyle sulak ve kurak yerlerde yetiştirilen semenderlerin gerek vücut yapılarında, gerekse içgüdülerinde (instinct) birtakım değişiklikler olduğu ve bu değişikliklere sebebolan dış etkiler sürekli oldukları takdirde nesilden nesle geçtikleri görülmüşse de, birkaç nesil sonra yapma şartlar değiştirilerek bu hayvanlar normal şartlar altında yetiştirilince, sonradan edindikleri vasıfları muhafaza edenlerin pek az kaldığı da anlaşılmıştır.

ADAPTASYON (Hek.), gözün duyar tabakası olan retinanın türlü şiddette ışığa uyması. Şiddetli ışık karşısında duyarlığının azalması, hafif ışıkta artması.

Karanlık bir yere girdiğimizde evvelâ bir şey görmeyiz,

sonra yavaş yavaş eşyanın sınırlarını seçmeye başlarız. Bunun sebebi karanlıkta, retina tabakasının duyarlığının artmasıdır.

Bu duyarlık artışı retinanın her yerinde aynı derecede olmaz. Aydınlıkta en duyar yer olan sarı lekenin bulunduğu bölgede artışı ancak 20-30 misli olduğu halde retinanın çevre kısımlarında 8000 misline kadar çıkabilir. Onun için sarı leke karanlıkta retinanın çevre kısımlarına nispetle bir kör bölge halini alır. Bir müddet bir beyaz noktaya baktıktan sonra gözümüzü başka bir şeye çevirirsek baktığımız yerde bir kara leke görürüz. Çünkü beyaz noktaya bakıldığı zaman - şiddetli ışık dolayısiyle - retinada hayalin teşekkül ettiği sahada ışığa karşı duyarlık azalır, yani yorgunluk peyda olur. Onun için bir müddet dışardan gelecek ışınlar burasını daha az uyarır ve böylece burası koyu görülür. Aksine olarak beyaz zemin üstünde siyah bir lekeye bakıldığı zaman ışık almıyan retina sahası da dinlenmiş ve duyarlılığı artmış olur. Onun için siyah leke kaldırılınca ışınla bu saha daha şiddetle uyarılır ve böylece siyah leke yerinde açık bir beyazlık görülür.

ADAPTASYON (Ed.), bir edebî eserin az çok değiştirilerek başka bir şekle konmasına fransızcada verilen addır ki Avrupa edebiyatiyle uğraşılmaya başlandığı zamanlardan beri dilimize de geçmiş ve «tatbik» kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Bir eski eserin örnek tutularak zamanın ve muhitin âdetlerine göre vaka ve şahıslarında birtakım değiştirmeler yapmak zaruretiyle meydana getirilmiş adaptasyonlara dünya edebiyatında eskiden beri çok raslanır. Hele tiyatro eserlerinde adaptasyon öteden beri kullanılmıştır. Meselâ Lâtin şairlerinden Plautus'la Terentius'un tiyatroları, Yunanlı Menandros, Diphilos, Demophilos, Philemon, Epikharmos'un piyeslerinin adaptasyonlarından başka bir şey değildir. Corneille'in *Le Cid* trajedisi İspanyol Guillén de Castro'nun eserlerinden adapte edilmiş olduğu gibi Racine'in eserlerinden *Iphigénie, Andromaque* ve *Phèdre* trajedileri de Yunan şairi Euripides'in eserlerinden adapte edilmiştir. Bu türlü misaller, örneklerine üstün olan adaptelerden sayılırlar.

Bir roman veya hikâyenin tiyatro piyesi haline konması veya bir tiyatro piyesinin opera, yahut operet gibi bir şekle çevrilmesi de adaptasyon demektir. Molière'in *Don Juan*'ı, Corneille'in *Polyeucte*'ü Shakespeare'in *Othello* ve *Hamlet* trajedileri, Beaumarchais'nin *Le Barbier de Séville*'i, Goethe'nin *Faust*'u ve yine Gœthe'nin *Wilhelm Meister* romanından alınmış *Mignon* adlı eser, Victor Hugo'nun *Hernani* dramı operaya adapte edilmişlerdir. Dumas fils'in *La Dame aux camélias*'sı *La Traviata* adiyle, Hugo'nun *Le Roi s'amuse*'ü *Rigoletto* adiyle, Prosper Mérimée'nin *Carmen* adlı hikâyesi yine bu adla opera şekline adapte edilmişdir.

Sinemanın yayılmasından sonra da birçok meşhur romanlar ve piyesler sinemaya adapte edildi. Senaryo için eser adapte etmek de, böyle eserleri yeniden yazmak gibi bugün yeni bir edebî nevi haline gelmiş bulunuyor. Adaptasyonun«iktibas» ve «taklit»le hattâ «intihal»le benziyen tarafları da vardır. Bir edebî eserin konusunu veya özünü başka bir eserden almak «iktibas», eserin gerek konusunu, gerek tertip ve edasını başka bir esere benzetmek suretiyle yazmak «taklit» ve nereden alındığını gizli tutup bir eseri az çok değiştirerek kopye ve kendine mal etmek «intihal» sayılır. İktibasın, hattâ taklidin bir kıymet ifade eden çeşitleri olabilirse de intihalin mânevi bir hırsızlık olduğu meydandadır.

Adaptasyon (tatbik) denen iş, genel olarak orijinal bir eser meydana getirmek gibi kıymetli bir edebî sanat sayılmazsa da bir edebiyat nev'inden başka bir çeşide, yahut bir devirden başka bir devre ustalıkla çevrilerek vakaları, şahısları ve âdetleri bakımından çok iyi sindirilmiş öyle eserler vardır ki, orijinal bir eser derecesinde etki yapmıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın Molière'den yaptığı adaptasyonların çoğu tamamiyle muhite sindirilmiş, asılları derecesinde, hattâ asıllarına üstün sayılabilecek adaptasyonların kuvvetli misallerindendir.

ADAR, İbraniler'in Babil esaretleri sırasında Asurlular'dan almış oldukları, ayın hareketlerine göre hesaplanan takvimdeki aylardan biri. Âdi yılda altıncı ay, dinî tören yıllarında ise 12 nci aydır. 29 gün sürer ve mart ayına düşer. 13 ünde Ester orucu, 14 ve 15 inde Purim bayramı vardır.

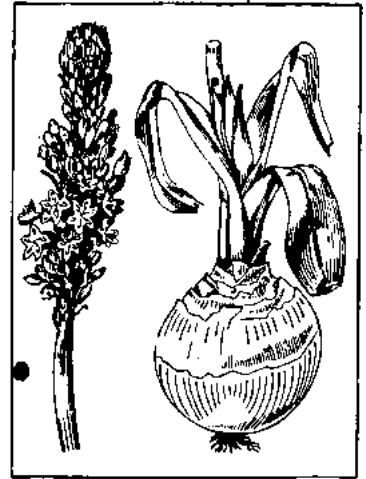
Eklentili (TAKVİM'e bk.), yani 13 aylık yıllarda bu ay çift olur ve 13 üncü aya ikinci Adar veyahut Veadar adı verilir. Adar ayında yapılan bayramlar, eklentili yıllarda veadar ayında yapılır.

Adar ayı Agor adı altında Araplar'da güneşe göre hesaplanan takvimde mart ayına karşılık olmak üzere kullanılmıştır. Aynı ay Âzer şeklinde Osmanlı Türkleri tarafından da mart ayı olarak kullanılmıştır.

AD ĀRĀS, Anadolu'da eski bir yerin adı. Melitene (Malatya Eskişehri) — Amida (Diyarbakır) yolu üzerinde, Fırat nehrinin sol kıyısında bulunan ilk konak.

ADARM (Adarme), eski İspanyol ağırlık ölçüsü. 1,79 gr.

ADASOĞANI (Urginea maritima), zambakgillerden (Liliaceae), Akdeniz çevresinde yetişen bir bitki. Yaprakları uzunca şerit şeklinde, çiçekleri beyaz ve yeşil damarlı olan bu bitkinin yapraklarının dibinde iki kilo kadar ağırlıkta büyük bir soğan teşekkül eder. Soğanları acı ve zehirlidir. Malta, İspanya ve Calabria'da soğanlarının etlice olan iç yaprakları toplanır; yağla kaynatılarak fareleri zehirlemek için ilâç yapılır. Adasoğanı tedavide kan basıncını arttıran bir kalb ilâcı olarak da kullanılır. Etkin maddesi scillain adlı bir glikozittir.

ADASOĞANI

ADAŞEV, Aleksey (ölm. 1561), Rusya çarı İvan IV.ün mabeyincisi. «Müthiş» diye anılan bu çarın birkaç yıl güvenini kazanmış ve ahlâkı üzerinde hayırlı etkileri olmuştur, 1552 de Kazan'ın zaptında yararlık göstermiş, sonraları gözden düşmüştür. Eski Rus tarihinin en sevilmiş simalarından biridir. Küçük kardeşi **Daniil Adaşev** de devrinin iyi generallerinden biridir. Kazan'ın zaptında bulunmuş ve 1559 da Kırım'a karşı bir sefer yapmıştır. Kardeşinin öldüğü yılda Moskova'da idam edilmiştir. Bu ailenin Türk-Tatar aslından geldiği rivayeti de vardır.

ADATA, Adattha (Arapça *el-Hades* veyahut *el Hades ül-Hamra*), Arap ve Bizans savaşlarında sık sık adı geçen Maraş (eski Anadolu'nun Kommagene bölgesinde Germanikeia) yakınlarında bir şehir ve kale. Adata 6 yüzyıl önce tamamiyle yıkılmış olduğundan, bugün yeri kesin olarak bilinememekte ise de, Aksu üzerinde İnekli'den çok uzakta olmıyan bir yerde bulunduğu muhakkaktır. Adata Halife Ömer devrinde, İyad b. Ganem'in gönderdiği Habib ibni Mesleme tarafından zaptedilmiştir. 779 da Bizanslılar burasını yıkmışlarsada Halife Me'mun tekrar zaptedrek yeniden yaptırmış ve kendisine izafetle Muhammediye veya Mehdiye adını vermiştir. Fakat eski adı unutulmamıştır.

Halep'ten Elbistan'a giden askerî yola hâkim olan ve bundan dolayı büyük stratejik önemi bulunan bu mevki, Harunürreşit devrinde bir askerî kıtanın muhafazasına verilmiş ve sınır eyaletlerinin en tahkimli yerlerinden biri haline getirilmiştir.

Basileos I. (882) ve Leo IV. (904) devirlerinde büyük zararlara uğrıyan Adata, 948 de Bardas Phokas emîri tarafından yaktırılmıştır. Adata'nın halkı bu sıralarda Halep'te bulunan Seyfüddevle'ye sığınmışlardır. Seyfüddevle 954 te bu şehrin yakınlarında büyük bir zafer kazanmış ve şehrin yeniden yapılmasını emretmişse de, kısa bir müddet sonra Bizanslılar bu dolaylarda egemenliği yeniden ele aldıklarından, bu işi başaramamıştır. Bu suretle Adata, 1150 yılında Anadolu Selçukluları hükümdarı Mesut tarafından zaptedilinceye kadar Bizans'ın elinde kalmıştır. Bir müddet sonra Sis Ermeni prensi Konstantin şehri eline geçirmiştir. Bunun üzerine Adata, Baybars tarafından zaptedilerek tamamiyle yaktırılmıştır. O günden başlıyarak Adata, *Göynük* (yanık) adını almıştır.

Bu ad eski Adata'nın bulunduğu düzlüğün ve gölün adı olarak bugüne kadar kalmıştır.

ADATAVŞANI (Cuniculus cuniculus = Oryctolagus cuniculus), memeli hayvanların Lepidoridae familyasından bir tür. Âdi tavşandan kulaklarının ve arka ayaklarının daha kısa olması ve yavrularının tüysüz olarak doğması ile ayırd edilirler. Boyları 45, kuyrukları 5 cm. kadardır. Sırtları ve yan tarafları kırçıl kızılsarı, arka tarafları koyu sarımsı esmer, boyun ve bacakların dış yanları kızılca sarı, boyun ve karnın alt ve bacakların iç yanı beyaz renklidir. Kuyruklarının üst tarafı kırçıl, alt tarafı beyazdır. Anavatanı İspanya ve güney Avrupa'dır. Tümsekçe ve gevşek topraklı yerlerde kazdıkları dehlizlerin içinde yaşarlar. Bütün gün ya dehlizlerin içinde veya otların dibinde saklanarak akşam olduktan sonra otlamaya çıkarlar. Çok ürkek olduklarından avlanmaları oldukça zordur. Tüyleri şapkacılıkta, postları kürkçülükte kullanıldığından ve üreyişleri de bereketli olduğundan birçok memleketlerde kültüre alınmışlardır.

ADATAVŞANI

Senede 4-8 defa yavrularlar ve her defasında 4-12 yavru doğururlar. Gebelik 30 gün sürer. Yavrulama zamanı, ana tavşan dehlizin dibini genişleterek göğsünden kopardığı tüyleriyle orasını döşer. Yavrular doğduktan 20 gün sonra memeden kesilerek dağılırlar ve ayrı ayrı dehlizler kazarak türedikleri yerde âdeta koloniler kurarlar. Yazın tarla ve bahçelerde fideleri yiyerek, kışın ağaçları kemirerek zarar yaparlar.

Avustralya ve Yeni Zelânda'da çok üriyerek zararlı bir hal alan adatavşanlarına karşı, avlamak, yuvalarının yakınlarına zehirli yemler saçmak, yuvalarına kükürtlü karbon sıkmak suretiyle savaşılır. Adatavşanı'nın eti, tüyü, postu ve lâboratuvar denemeleri için yetiştirilen birçok çeşitleri vardır.

ADATEPE, Kütahya İli'nin Altıntaş bucağına bağlı Altıntaş — Dumlupınar şosesi üzerinde bulunan Çal köyünün güneybatısında ve Dumlupınar'ın kuzeydoğusunda 1338 râkımlı bir tepenin adı. Adatepe, adı geçen şosenin 2,5 km. batısında ve Büyük Aslıhanlar köyünün 1,5 km. kuzeyindedir. Büyük ve Küçük Adatepe adiyle iki tepe mevcut olup, aralarından Çal köyünden Büyük Aslıhanlar'a giden yol geçer. Türk İstiklâl Savaşı'nın son ve kesin neticesinin alındığı 30 ağustos 1922 Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin önemli bir safhası burada geçmiştir. (Bk. BAŞKUMANDANLIK MEYDAN MUHAREBESİ).

ADATODA (Adhatoda), akantase (Acanthaceae) familyasından tropikal memleketlerde, bilhassa Hindistan'da birçok türleri yetişen bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türlerden *A. vasica* gibi bazılarının kök, sap, yaprak ve çiçeklerinde acı bir madde bulunur ve Hindistan'da astma'ya karşı ve antispasmodik olarak kullanılır.

ADA YAVRUSU, iki veya üç çifte kürekli ve başı kıçı piyade kayığı şeklinde balıkçı kayığı.

ADBAN, Kırgızlar'ın «Ulu Yüz» birliğine mensup bir boy (bk. KIRGIZLAR).

ADDA (eski ismi Addua), İtalya'da 301 kilometre uzunluğu bulunan ve Po ırmağına dökülen bir çay. Alpler'den çıkarak Como gölüne akıp bu gölden tekrar ayrıldıktan sonra Lombardia'yı aşar, Brembo ile Serio çaylarını alır ve Piacenza ile Cremone arasında Po ile birleşir. Kıyılarında çeşitli elektrik tesisleri bulunup gidiş gelişe elverişli kısımları vardır. Adda pek önemli bir stratejik hat teşkil etmekte olup eski çağlarda kıyılarında birçok savaşlar olmuş ve 1796 da Napoléon'un ordusu Lodi köprüsü mevkiinden bu çayı geçmiştir. Napoléon kuzey İtalya'dan bir kısmı Fransa'ya kattığı sırada kurduğu illerden birine de Adda adını vermiştir.

ADDAKS (Addax), memeli hayvanların bovide (Bovidae) familyasından bir antilop cinsi. Bu cinsten olan *A. nasomaculatus*'un gövdesi büyükçe ve hantal, kuyruğu uzunca ve ucu püsküllü, rengi sarımtırak beyaz, boynuzları halka halka ve helezoni kıvrık, baş, boyun, yele kahverengi olup gözlerinin altında kalınca beyaz bir çizgi vardır. Doğu Afrika'da küçük sürüler halinde yaşarlar. Mısır tanrı ve kahramanlarının başı bu hayvanın boynuzu ile süslenirdi. Eski Mısır heykellerinde bu hayvanın kabartma resimlerine de çok raslanır.

ADDAMS [*ædimz* ok.], **June** (1860-1935), Amerikalı kadın sosyolog. Sosyal ıslahat düşüncesiyle 1889 da Chicago'da Hull House adlı binada Social Settlement'i kur-

muştur (bk. SETTLEMENT). İngiltere ve Almanya'da bu türlü hareketlere önayak olmuş ve birkaç defa milletlerarası kadın kongrelerine ve kadınlar birliğine başkanlık etmiştir. 1931 de kendisine Nobel barış mükâfatı verilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır:

Democracy and Social Ethics (Demokrasi ve sosyal ahlâk) [1902], *Newer Ideals of Peace* (Yeni barış idealleri) [1807], *Twenty Years at Hull House* (Hull House'da yirmi yıl) [1910], *Second Twenty Years at Hull House* (Hull House'da ikinci yirmi yıl) [1930].

ADDINGTON [*ędingtīn* ok.], **Henry, Sidmouth vikontu** (1757-1844), İngiliz siyaset adamı. Bir hekimin oğludur; Oxford'da okumuş ve 1782 de Avam Kamarası'na muhafazakâr olarak saylav seçilmiştir. Başbakan Küçük Pitt'in çocukluk arkadaşı olduğu için onun nüfuziyle 1789 da meclis başkanı olmuştur. 1801 de, Pitt başbakanlıktan çekilince kıral tarafından Başbakanlığa getirilmiş ve aynı zamanda Maliye Bakanı olmuştur. 1802 de henüz birinci konsül bulunan Napoléon'la Amiens barış antlaşmasını imzalamış ve dış siyasetinin kararsızlıkları ve zayıflığı yüzünden 1804 te parlâmento tarafından düşürülmüştür. Fakat 1805 te Pitt'in tekrar başkanlığa gelmesinden az sonra Lordlar Kamarası'na girmiş, 1806 da bir müddet kabinede bulunmuş ve 1812 den 1822 ye kadar da İçişleri Bakanlığı yapmıştır. Addington güzel söz söyliyen, ince fikirli bir siyaset adamı olmakla beraber, hükümet başkanlığı edecek kadar kuvvetli bir iradeye sahip değildi.

ADDİS ABABA (ADİS ABEBA) [Habeşçe *adis awawa* şeklinde telâffuz edilir ve «yeni çiçek» anlamınadır], Habeşistan'ın başkenti. 1893 te Entotto'nun yerine hükümet merkezi olmuştur. Denizden 2424 metre yüksekte, Şoa Eyaletindeki Entotto dağlarının güney eteklerinde kurulmuştur. İmparator Menelik tarafından diktirilen okaliptus (sıtma ağacı) korulariyle çevrili olan şehri Havaş ırmağının kollarından Akagi ve Kabana çayları sulamaktadır. Iklimi sağlığa elverişli olup yağışı 1200 milimetre kadardır. Aden körfezi üzerinde Fransız Somalisi'nin merkezi olan Cibuti'ye 748 kilometrelik bir demiryoliyle bağlıdır. 1918 de bu yolun tamamlanmasından sonra şehir hızla gelişmiştir. Nüfusu şimdi 150000 kadardır. Elçilik binaları asıl şehrin dışında yapılmıştır. 1924 te İmparator Naibi'nin Avrupa'ya yaptığı seyahatten sonra şehrin yolları tamir edilerek otomobil getirtilmiştir. Gebbi denilen imparator sarayı, yüksek surlarla çevrilmiş bir arazi ortasında serpili türlü binalardan ibarettir, fakat imparatorun oturduğu yer modern bir binadır. İtalyanlar zamanında şehir hayli onarılmış ve bu arada büyük hükümet binaları ve muntazam yollar da yaptırılmıştır. Şehirde posta-telgraf - telefon merkezi, basımevi, okul ve hastaneler, elektrik santralı, radyo istasyonu, uçak meydanı, bir de millî banka vardır. Yakınlarında 12 kadar sıcak su kaynağı (78°) bulunur. Şehir, ticaret merkezidir. Sabun fabrikaları kurulmuştur. Başlıca kahve, balmumu, deri, ham kauçuk, fildişi ve altın ticareti yapılır. Addis Ababa'da 1896 da imzalanan bir antlaşma ile ilk İtalyan - Habeş harbine son verilmiş ve İtalyanlar 1889 Eritrea sınırları içine çekilmiştir. İkinci İtalyan - Habeş savaşında 5 mayıs 1936 da, şehir İtalyan ordusu tarafından işgal edilerek yeni kurulan İtalyan Doğu Afrikası'nın (Africa Orientale Italiana) merkezi olmuştur. İkinci Dünya Harbinde, şehir 5 nisan 1941 de İngiliz ordusu tarafından kurtarılarak Habeş İmparatoru'na iade edilmiştir.

ADDİS ALAM, Habeşistan'da Addis Ababa yakınında güzel bir şehir. Negus'ün sayfiyesidir.

ADDISON [*ędisīn* ok.], **Joseph** (1672 - 1719), İngiliz şair ve muharriri. Önce Charterhouse'da, sonra da Oxford'da okumuş ve orada lâtince şiirleriyle tanınmıştır. Devlet parasiyle Avrupa'yı gezdikten sonra Blenheim'da İngilizler'in kazandığı zaferi *The Campaign* (Askerî sefer) [1704] adlı bir şiirle tasvir etmiştir. Whig partisine girerek türlü yüksek vazifelerde bulunmuş, İrlanda idaresi sekreteri ve arşiv müdürü, 1717 de de bakan olmuştur.

JOSEPH ADDISON

Addison, Charterhouse okulunda tanıştığı R. Steel tarafından 1709'da kurulan *The Tatler* (Geveze) adlı edebî gazetenin ilk muharrirlerinden olmuş, sonra gene bu zatla birlikte *The Spectator*'u (Seyirci) yi çıkarmağa başlamıştır (1711-1714). Bu gazetede üslûbunun inceliği ve tenkidlerinin ölçüyü kaybetmiyen keskinliği ile takdir kazanan yazılar yazmıştır. Addison, ince bir mizah eseri olan köy kişizadesi (*Sir Roger de Coverley*) tipini yaratmıştır. Addison'un üslûbu pürüzsüzdür. *Cato* [1713] adındaki trajedisi biraz da siyasî olaylar yüzünden görülmemiş bir rağbet kazanmıştır. *The Drummer* (Davulcu) [1716] adlı komedisi de ince bir eserdir. Şair olarak üslûbunun zarifliğiyle göze çarpar. Nesirci olarak derinlikten mahrumsa da gülünçlükleri yakalamakta ustadır.

ADDISON, Thomas (1793 - 1860), İngiliz hekimi. 1815 te tıp öğrenimini Edinburgh'da bitirdikten sonra Londra'ya gelip birçok hastahanelerde çalışmış ve 1824 te profesör olmuştur. 1829 da ilk eseri çıkmış ve sonra da birçok yayımlarda bulunmuştur. Bunların en önemlisini kendisine milletlerarası bir şöhret sağlıyan ve 1855 te yayımlanan *On the Constitutional and Local Effects of Disease of the Suprarenal Capsules* adlı eseridir ki kendi adiyle anılan hastalık (bk. ADDISON HASTALIĞI) ilk defa olarak bu kitapta tarif edilmiştir. Diğer bazı yazıları ölümünden sonra *A Collection of the Published Writings of the late Thomas Addison* (ölü Thomas Addison tarafından yayımlanan yazılardan toplanmış koleksiyon) adiyle yayımlanmıştır.

ADDISON HASTALIĞI, böbreküstü bezlerinin ve hususiyle bu organların kabuk (kortikal) parçalarından büyük bir kısmın çok kere tüberküloz ve pek seyrek olarak kanser, frengi veya mahiyeti iyice bilinmiyen bir teşekkül kusuru ve körelme neticesi harabolup iş görmemesinden ilerigelen ve böbreküstü bezlerinin süregen yetmezliğinden ibaret bulunan bir hastalık. İlk önce 1855 te Addison tarafından anlatılmıştır. En çok orta yaşlı kimselerde görülen Addison hastalığı, halsizlik ve çabuk yorulma gibi ârazla sinsi bir şekilde başlar. Hastaların arter tansiyonu düşer. Birçok defalar iştahsızlık, bulantı, kusmalar ve karın ağrıları gibi sindirim yoluna ait rahatsızlıklar, bazı kere de devre devre gözüken ve tedaviye karşı gelen ishaller olur. Deri ve mukozalarda fazla melanin oturması yüzünden esmer veya tunç rengi lekelerin husule gelmesi hastalığın en göze çarpan belirtisini teşkil eder. Bu renk koyulaşması önce vücudun aslında rengi koyu olan yerlerinden (meme başlarının çevresi, döl organları) başlar, sonra derinin kıvrım yerlerinde ve basınca mâruz kısımlarında, yanakların

iç tarafındaki ağız mukozasında ve damak yelkeninde de gözükür. Böbreküstü bezlerinin karbon hidrat metabolizması ve kan suyu ile mineral maddelerinin dengesini yoluna koymak bakımından gördüğü işin ortadan kalkması dolayısiyle Addison hastalığında zayıflama, kandaki şekerde azalma, kandaki sodyum iyonlarının eksilmesine karşılık potasyum iyonlarının seviyesinde yükselme görülür.

Hastalık derece derece ilerliyerek kaşeksi ile neticelenir. Arada bir karın ve bel ağrıları, mide, barsak teşennücü ile kendini gösteren ve kollapsa varan keskin safhalar da gözükebilir.

Hastalık kendi haline bırakılırsa birden üç yıla kadar sürer. Birkaç ay içinde ölümle biten hızlı seyirli vakalar da vardır. Son zamanlarda tedavinin ilerlemesi yüzünden on, hattâ on beş sene yaşıyanlar da görülmüştür.

Hastalığın tedavisi için patates, kuru meyvalar, kestane gibi fazla potasyumlu besin maddeleri kesilir. Hastalara fazlaca tuz verilir ve yalnız bununla bile bir gelişim elde edilebilir. Asıl ilâç böbreküstü bezlerinin kabuk kısmı hulâsalarıdır. Yalnız ilâç çok pahalıdır. Son zamanlarda korteksten billûr hormon ayrılmış, bu hormon sentetik olarak da hazırlanmış (desoxycosterone acetate) ve tedavide kullanılmaya başlanmıştır.

ADDİTAMENT, geodezik üçgenlerin çözülmesinde kullanılan additament, a küresel üçgen kenar uzunluğu, R arz yarı çapı olduğuna göre

$$\log \sin \frac{a}{R} = \log \frac{a}{R} - A_a$$

bağıntısiyle tarif edilir. Pratik hesap bakımından additamentleri kullanarak sinüs teoreminden daha iyi netice almak mümkündür. a, b küresel üçgenin iki kenarı, α. β bunların karşılarındaki açılar olduğuna göre, sinüs teoremi

$$\sin \frac{b}{R} = \sin \frac{a}{R} \cdot \frac{\sin \beta}{\sin \alpha}$$

dır. A. leri kullanarak bu ifade $(\log b - A_b) = (\log a - A_a) + \log \sin \beta \log \sin \alpha$ şeklini alır. A. lerle hesap yapmak için hazırlanmış cetveller vardır.

AD DRACONES, eski Anadolu'da şimdi Gümüşhane bölgesine düşen bir yerin adı. Bu yer Nikopolis'ten (bugün Suşehri'nin güney - doğusunda bulunan Piurk) Satala'ya (bugün Sadak) giden yol üzerinde bir konak idi. Şiran suyunun Kelkit suyuna döküldüğü yerin yakınında olduğu sanılmaktadır.

ADEFAGA (Adephaga), birkaç kınkanadlı böcek familyasının (Cicindelidae, Carabidae ve Dytiscidae) bağlı olduğu bir alt takım.

ADEİMANTOS, eski Yunan tarihinde iz bırakmış dört kişinin adı:

1 — Kserkses'e karşı eski Korinthos'lulara kumanda etmiştir. Artemision ve Salamis harb meclislerinde Themistokles'e zıt bir yol tuttuğundan Atina görüşlerinin tesiri altında kalan tarihçiler tarafından korkaklıkla itham edilmiştir.

2 — Atinalı olup Peloponnesos harbinin ikinci devresinde Atina kuvvetlerine kumanda etmiştir. Oligarşi taraflısı olmakla tanılır. Aigos Potamoi savaşında Ispartalılar'a esir düştüğü halde öldürülmemiş ve bunun, Peloponnesos harblerinden birinde Philokles bütün esirlerin sağ ellerinin kesilmesini teklif ettiği halde yalnız Adeimantos'un itiraz etmiş bulunmasına karşı bir teşekkür ve minnet eseri olduğu söylenmiştir. Hakikatta ise esir düştüğü savaşta Ispartalılar için vatanına hainlik etmiştir.

3 — Atinalı Ariston'un oğlu ve Platon'un kardeşidir. Platon *Devlet* adlı eserinde gerek kendisine ve gerek öteki kardeşi Glaukon'a önemli bir rol vermiştir.

4 — Manes'in on iki talebesinden biridir. Augustinus *Contra Adimantum* adlı yazısını ona karşı yazmıştır.

ADELA, kelebeklerin güveler (Tineidae) familyasından bir cins. Renkleri maden rengindedir; duyargaları (anten) da çok uzundur. Avrupa'da yaşarlar.

ADELAER, Cort Sivertsen (1622 - 1675), Danimarkalı denizci. Genç yaşında Felemenk harbiyesine, sonra Venedik donanmasına girmiş, Venedik hizmetinde Curzio Suffrido Adelborst adiyle tanınmıştır. 21 haziran 1654 te Türk - Venedik deniz savaşında Kaptanıderya Zurnazen Mustafa Paşa'ya karşı idare ettiği Venedik donanmasında başarıları görülmüştür. Sonra Danimarka kıralı tarafından çağrılmış ve Danimarka donanmasının büyük amiralliğine tâyin edilmiştir.

ADELAIDE [*ædîleyd* ok.], Avustralya'da Güney Avustralya eyaletinin merkezi. Saint Vincent körfezinin 9 km. doğusunda, Mount Lofty dağ silsilesinin eteğinde ve Torrens ırmağının kıyılarında kurulmuş olan bu şehir, İngiltere Kıralı William IV.'ün gününde 1836-37 de meydana getirilerek ona kıraliçe Adelaide'in adı verilmiştir. Yakınlarında altın madenleri ortaya çıktığı için, şehir kısa bir zamanda büyümüştür. Nüfusu 321412 (1939) kadardır, ki bütün Güney Avustralya nüfusunun %50 sini teşkil eder. Klâsik Yunan modeline göre düzenlenen bu şehrin caddeleri hep biribirine paralel veya dik olduğu, arka ve pis sokakları bulunmadığı için, «Güneyin Atinası» adiyle de tanınmıştır. Torrens ırmağı dört köşe Adelaide'i ikiye böler, kuzey kısmında mahalleler bulunmaktadır; güney kısmı da ticaret merkezidir. Şehirde güzel parklar, nebatat ve hayvanat bahçeleri bulunur. Bir üniversitesi, 2 koleji, bir de madencilik ve sanat okulu vardır. Adelaide, aynı zamanda Güney Avustralya'nın ticaret merkezidir. İki limanı vardır: küçük gemiler için, 12 km. uzaktaki *Port Adelaide,* büyük gemiler için *Outer Harbour* (dış liman). Port Adelaide'den yün, buğday, un, ham gümüş ve bakır ihracedilir. Yıllık ihracatı 4 000 000 ton kadardır. Şehirde gümüş ve bakır arıtma yerleri, dokuma, makine, lokomotif, otomobil, selüloz, cam, çimento, çömlek, tuğla, kiremit ve fosfat fabrikaları vardır. Adelaide, demiryoliyle Sidney ve Melbourne gibi büyük şehirlere bağlıdır.

ADELAIDE, (Kıraliçe - Adelaide takımadası), Şili'de bir takımada. Magellan boğazının batı ucunda olup fok avcılarının uğrağıdır.

ADELAIDE, Güney Buzdenizinde, Graham ve Loubet toprakları açıklarında bir ada. 1832 de Biscoe tarafından keşfedilmiş ve XX. yüzyılın başında doktor Charcot da buraya uğramıştır.

ADELAIDE, Kuzey Avustralya ırmaklarından biri. İki büyük koldan meydana gelir ve Adam körfezine dökülür.

ADÉLAIDE [*adelaid* ok.] (1732 - 1800), Fransa prensesi. Kıral Louis XV. in kızlarından en akıllı ve bilgilisi olup babasınca da en sevileni idi. Kıralın gözdeleri Pompadour ve du Barry ile savaşmış, siyasî birçok meselelere karışmış, zevk ve debdebe içinde yaşamayı sevdiği halde, daima kiliseyi ve cizvitleri korumuştur. Louis XV. in ölümiyle torunu Louis XVI. nın tahta çıkmasından sonra da nüfuzu bir müddet devam etmiştir. Büyük

ayaklanmanın başladığı sırada Fransa'dan kaçarak İtalya'da yaşamış ve Napoléon orduları karşısında Trieste'ye sığınıp orada ölmüştür. Kızkardeşleri gibi kocaya varmamış olan ve onlar gibi madam unvaniyle anılan bu prensesin çağdaşı ressam Nattier tarafından gençliğinde yapılmış olup Louvre müzesinde bulunan tablosu, Fransız resim tarihinin portre nev'indeki en başarılı ve meşhur eserlerinden biridir.

ADÉLAIDE, Fransa kıraliçesi. «Le Bègue» (kekeme) lâkabını taşıyan kıral Louis, ilk karısı Ansgarde'yi boşayıp kendisini almıştı. 1879 da dul kalmış ve birkaç ay sonra dünyaya getirdiği Charles sonradan Fransa'ya kıral olmuş ve «Le Simple» (sâf) lâkabiyle anılmıştır.

ADELAIDE, [*ǽdîleyd* ok.] (1792 - 1849), İngiltere kıraliçesi. Almanya'da Saxe - Coburg - Meiningen hanedanı prenseslerindendir. 1818 de, İngiltere kıral hanedanından olup Clarence dukası unvanını taşıyan William'a varmış ve kocası 1830 da William IV. unvaniyle tahta çıkınca kıraliçe olup 1837 de dul kalmıştır.

ADELAIDE [*Adelheid*] (931-999), İtalya kıraliçesi ve Almanya İmparatoriçesi. Asılda Burgonya prenseslerinden olup 947 de İtalya kıralı Lotario II. ye varmış, iki yıl sonra dul kalarak Almanya'ya sığınmaya mecbur olmuştur. 951 de Almanya İmparatoru Otto I. e varmış, dulluğunda da oğlu Otto II. tarafından sürülmüştür. Adelaide oğlunun ölümü üzerine imparator seçilen torunu Otto III. zamanında bir müddet vasilik mevkiinde bulunmuş ve idaresi ile kilisenin minnetini kazandığı için Papalık makamınca azizler sırasına geçirilmiştir.

ADÉLAIDE [*adelaid* ok.], **Eugénie - Louise - Adélaide** (1777-1847), Fransa kırallık hanedanının Orléans kolundan bir prenses. Büyük kola mensup olan hükümdar Charles'ı tahttan atan 1830 ayaklanması sıralarında kardeşi Louis - Philippe'i kırallığı ele geçirmeye en çok kışkırtan kendisi olmuştur. Kocaya varmamış ve bütün ömrünü yanında geçirdiği kardeşinin saltanat yıllarında yakın danışmanı olmuştur. Louis - Philippe'i Fransa tahtından çekilmeye mecbur eden 1848 ayaklanmasından kısa bir müddet önce ölüşünü; bu hareketin başarıyle bitmesinin en büyük sebeplerinden biri sayanlar çoktur.

ADÉLAIDE [*adelaid* ok.], **Savoie'lı** (ölm. 1154), Fransa kıraliçesi. Savoia hanedanına mensup olup 1115 te Fransa kıralı Louis VI. yla evlenmiş, dul kaldıktan sonra da Mathieu de Montmorency ile evlenmiştir. Ömrünün son yıllarını da Paris yakınlarında kurduğu bir manastırda geçirmiştir.

ADELAIDE DAĞLARI, Avustralya'nın güneyinde çok ârızalı bir sıradağ. Mount Lofty adiyle de anılan bu dağların uzantısı Kangaroo adalarında da görülür. Buzul devrinde üzeri buzlarla örtülü olan bu dağların güney tarafları ormanlık, kuzey yamaçları taşlık ve çıplaktır. Üzerinde zengin bakır yatakları da vardır.

ADELARD veya **Aethelard** (ölm. 1130), Bath'ta yaşamış Benedictin rahibi ve müsteşrik. İngilterenin ortaçağda yetiştirdiği büyük ilim adamlarından biridir. Felsefe, matematik ve fizikle uğraşmıştır. Vincent de Beauvais, *Speculum majus* adlı eserinde, ünü her tarafa yayılmış olan Adelard'dan «Philosophus Anglorum» adıyle bahsetmektedir. Adelard incelemelerde bulunmak üzere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Anadolu'yı gezmiştir. Adelard'ın en büyük ilmî hizmeti, zamanının ve yaşadığı muhitin iskolâstik doktrinlerine üstün olduğuna inandığı şark felsefesini ve matematiğini asıllarından Lâtinceye çevirerek Avrupa'ya tanıtmış olmasıdır. Adelard'ın eserlerini şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: 1. Arapçadan Lâtinceye yaptığı çevirmeler. 2. Telif eserleri. 3. kesin olmamakla beraber üslûbuna göre onun tarafından yazıldığı sanılan eserler.

Arapçadan Lâtinceye tercüme eserleri şunlardır:

1 — *De l'astrolabe*, bir yazma nüshası British Museum'da bulunmaktadır. 2 — *Elements d' Euclide* (Arapçaya tercüme olunmuş nüshasından Lâtinceye) Bu eser Campanus'un bir şerhi ile 1482 de Venedik'te basılmış ve uzun zaman matematikçilerin baş vurdukları bir kitab değerini taşımıştır. 3 — *Isagoge minor in astronomiam*, bu eser Ebu Cafer'in astronomiye ait bir kitabından çevrilmiştir. 4 — *Ezich Djafaris - el - Khârezmi*, (Ebu Cafer Muhammed bin Elharzemi'nin tanınmış Zic'inden çevrilme olan bu eserin mevcut üç yazma nüshasından biri Oxford, diğeri Chartres ve eksik olan üçüncüsü Paris'te Mazarine kitaplığındadır). 5 — *Praestigia astronomica Thebedis*, Sabit bin Kurre'nin astronomiye dair bir eserinden çevirme.

Adelard'ın diğer tanınmış eserleri şunlardır:

1 — *De eodem et diverso* (Ayniyet ve tenevvü), 2 — *Quastiones naturales* yahut *De Naturis rerum*, 3 — *Regule abaci* (Matematiğe dair bir eser).

ADELBODEN [*ādîlbodîn* ok.], İsviçre'de bir vâdi ve (2050) nüfuslu bir bucak (Bern kantonunda). İsviçre'nin tanınmış kür ve spor yerlerindendir.

ADELCRANTZ [*ādîlkrants* ok.] **BARONU, Carel Frederik** (1716-1796), İsveçli mimar. Babası Georg Josua Adelcrantz da tanınmış bir mimar olup Stokholm'ün en güzel binası sayılan Sankt Katrine kilisesini yapmıştır. Kendisi daha büyük bir ün kazanmış ve daha önemli eserler vücuda getirmiştir ki, Stokholm'ün büyük tiyatrosu ile darphane binası ve Drottningholm köprüsü bunların en meşhurlarındandır.

ADELE, 812 numaralı küçük plânet.

ADELEGG [*ādîleg* ok.], Württemberg'in güney doğu köşesinde, Isny doğusunda Allgäu Alplerinde kuzeye doğru uzıyan parçası.

ADELFOLİT, mossit adı verilen mineralin ayrışmasından meydana gelen tabiî bir «niyobat». Bileşimi (Fe, Mn) Nb_2 O_6 dir. Tabiatta pek az bulunan bu cisim tetragonal sisteminde billûrlaşır. Koyu renkte, sertlik derecesi 3.8 ve özgül ağırlığı 3,5-4,5 tur.

ADELGES, tahtakuruları (Rhynchota) takımından yaprak bitleri (Aphidae) familyasına mensup ve bağları tahribeden filokseraya (phylloxera) yakın bir cins. Bu cinse mensup türlerden bazıları çamlarda birtakım urların husule gelmesine sebebolurlar.

ADELHAID [*ədelhɔid* ok.], Polonya'lı prenses ve Macar kıraliçesi. Tarihçe bilinen ilk Polonya kıralı Mieszko I. in veya Mieczysław (960-992) ın kızkardeşi. Macar kıralı Géza ile evlenmiş ve kendisine Hıristiyanlığı kabul ettirmiştir. Ünlü Macar Kıralı Szent István (Saint Etienne) ın annesidir.

ADÉLIE [*adelî* ok.] veya **WILKES** [*wilks* ok.], arazisi: Antarktika'nın 100° - 160° lik doğu boylamları arasında kalan kıyı yöresi. 1830 da Dumont d'Urville ve Wilkes tarafından keşfedilmiş, 1924 te Fransa'nın sömürgelerine katılmıştır. Kıyının küçük bölümleri Adélie, Clarie, North, v. s. gibi ayrı adlarla anılır. Burası tamamiyle buzlarla

örtülüdür. Buzlar kıyılarda 30 - 50 m. yükseklikte dik duvarlar (yarlar) teşkil eder. Adélie arazisi, fırtınaları çok şiddetli olan bir yerdir.

ADELİNDA, 229 numaralı küçük plânet. 1882 de Palisa tarafından keşfedilmiştir.

ADELINE [*adīlīn* ok.], **Louis-Jules** (1845 - 1909), Fransız hakkâk, mimar ve muharriri. Doğduğu şehre çok sevgi besliyen Adeline, eski Rouen üzerine birçok eserler kaleme almıştır. Bazı eserlerinin içindeki resimleri kendisi yapmıştır.

ADELİT, tabiatta bulunan bir nevi arseniyat. Bileşimi CaMg (OH) AsO_4 dir. Gri renkte olan bu cismin sertlik derecesi 5 ve özgül ağırlığı 3,7 dir.

ADELİYA (Adelia), sütleğengillerden (Euphorbiaceae) tropikal Amerika'da yetişen ve 20 kadar türü olan bir bitki cinsi.

ADELON [*adīlõ* ok], **Nicolas - Philibert** (1782 - 1862), Fransız hekimi. Fizyoloji alanındaki çalışmalariyle ün kazanmış ve 1821 de Tıp Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1826 da Paris Tıp Okulunda adlî tıp profesörü olmuş ve bu vazifeyi ölümüne kadar muhafaza etmiştir. *Physiologie de l'homme* (İnsan fizyolojisi) adlı ve dört ciltlik kitabı eserlerinin en büyüğü olduğu gibi, *Biographie universelle* (Milletlerarası biyografya), *Dictionnaire de médecine* (Tıp sözlüğü) gibi kamus ve ansiklopedi mahiyetindeki eserlerin yazılmalarında emeği vardır.

ADELOSERA (Adelocera), kınkanadlılar (Coleoptera) takımından Elateridae familyasına bağlı 14-18 mm. boyunda bazı böcek türlerinin mensup olduğu bir cins. Pas yeşili, mor, bakır renkli, düz veya benekli olan bu böcekler Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşarlar. Kurtları çam ağaçları ile diğer birçok ağaçların çürümekte olan odunlarında yaşarlar ve dağlık yerleri severler.

ADELOSTOMA (Adelostoma), kınkanadlılar (Coleoptera) takımından ve Tenebrionidae familyasından bir böcek cinsi. Vücutlarının üst kısmı oyuk çizgili olan bu küçük siyah böcekler eski dünyanın çöl ve çöle benzer bölgelerinde yaşarlar.

ADELPHOE [*adelfoe* ok.] (Kardeşler), Terentius'un son komedisi (M. Ö. 160). Eser Menandros'un *Adelphoi* piyesi ile Diphilus'un *Synapethneskontes* adlı piyesinden adapte (contaminatio) yolu ile meydana getirilmiştir. Terentius, bu eserde eğitim hakkındaki fikirleri birbirine uymıyan iki kardeşi karşılaştırmaktadır. Molière *Ecole des Maris* adlı eserini bu piyesten ilham alarak yazmış, fakat sert bir eğitim yolunu tutan Terentius'un fikirlerine katılmamıştır. Piyes temiz bir üslûpla yazılmıştır.

ADELSBERG [*ā ilsberg* ok.] (İtal. **Postumia,** Sloven. **Postojna**), Trieste'nin 40 km. kadar kuzeydoğusunda, Alp'lerle Karst arasında küçük bir kasaba. Adelsberg'in şöhreti, burada Poik nehrinin kolay eriyen kalkerler içinde oymuş olduğu uzun bir mağaradan, ilerigelmektedir. Bu mağara üç katlı ve genel uzunluğu 6 km. den fazladır. İçinde, gezginleri dolaştırmak için bir dekovil hattı da yapılmış olan Adelsberg mağarasını birçok güzel sarkıt (istalâktit) ve dikit (istalâgmit) ler, garip şekilli duvarlarla çevrili ve yeraltı gazinoları haline getirilmiş genişlikler süsler. Mağarayı meydana getirmiş, olan Poik nehri daha derinlere gömülmüş olup Planina köyü yakınlarında Zirknitzer gölünün ayağiyle tekrar meydana çıkar.

ADELSHEIM [*ādīlshaym* ok.], Almanya'nın Baden bölgesinde, Odenwald'in güneybatısında, Heidelberg - Würzburg demiryolu üzerinde 19650 (1925) nüfuslu bir şehir.

ADELSWARD [*ādīlsvard* ok.], **Renaud Oscar d'** (1811 1898), aslında İsveçli bir Fransız. Saint - Cyr Harb Okulunda okuduktan sonra Afrika'ya gönderilmiş ve 1844 te yüzbaşılıktan çekilmiş, 1848 de saylav seçilerek politika hayatına girmiştir. *La Liberté de conscience en Suède* (İsveç'te vicdan hürriyeti), *Considération sur la Réformation et les lois de 1860 en Suède* (İsveç ıslahatı ve 1860 kanunları hakkında düşünceler) adlı eserleri vardır.

ADELUNG [*ādīlung* ok.], **Friedrich von** (1768 - 1873), Alman filoloğu ve tarihçisi. Stettin'de doğmuş, Petersburg'da ölmüştür. Öğrenimini Almanya'da yaptıktan sonra 1803 te Rusya'ya gelmiş, bir müddet Büyük Duka Nikolay'a ve Mihail'e öğretmenlik etmiş, 1824 te Petersburg'daki, Dışişleri Bakanlığına bağlı Doğu Enstitüsüne müdür tâyin edilmiştir. Germanistik, klâsik filoloji ve hususiyle Rus tarihi kaynak bilgisi alanlarında önemli araştırmalar yapmıştır. Türk kavimlerine ait bazı bilgileri de içinde bulunduran *Kritisch - literarische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind* (1700 den sonra Rusya'ya ait gezi eserlerinin edebî kritiği) [2 cilt, St. Petersburg 1846] adlı eseri Rus tarihinin en önemli yayımları arasında sayılmaktadır.

ADELUNG [*ādīlung* ok.], **Johann Christoph** (1732- 1806), Alman dilci ve tarihçisi. Bir müddet lise öğretmenliğinde ve muharrirlikte bulunduktan sonra, Saksonya hanedanı tarafından Dresden sarayı kitaplık başmemurluğuna getirilmiştir. *Geschichte der Kultur* (Kültür tarihi) [1782] ve *Geschichte der menschlichen Narrheit* (İnsanlarda deliliğin tarihi) [7 cilt 1785 - 1789] adlı kitapları Almanya'nın uyanış devri için önemli eserler olmuştur. Alman diline ait 5 ciltlik bir sözlüğü (*Versuch eines vollständigen grammatisch - kritischen Wörterbuches der hochdeutschen Mundart*) [1774 - 1786], bütün Prusya okullarında kullanılan bir grameri (*Deutsche Sprachlehre*) [1781], ve Herder'in etkisi altında öğretim bakımından Alman dil yapısının sistemli çözümlemesini yapan bir eseri (*Umständliches Lehrgebäude der deutschen Sprache*) [2 cilt 1782] vardır. Hayatının sonuna, doğru dünya dillerinin karşılaştırılmasına girişen Adelung'un milletlerarası şöhretini sağlıyan eser, 1806 da birinci cildi basıldıktan sonra öbür ciltleri J. S. Vater tarafından devam ettirilen [1809 - 1817] 5 ciltlik *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde* (Mitridat veya genel dilbilgisi) adlı eseridir. O devirde bilinen hemen bütün dilleri sınıflara ayırarak 500 lehçe ve dilden «Pater noster» (rabbâni dua) metnini örnek veren bu tanınmış kitap, 1816 da karşılaştırmalı gramerin kuruluşundan önce yayınlanan son büyük dil ansiklopedisidir.

ÂDEM ve HAVVA, eski kaynaklara göre, dünyaya gelen ilk insan çifti. Tevrata göre (Tekvin I) Tanrı önce Âdemi sonra ona yardımcı olarak bir takım hayvanları yarattı. Âdem bunlardan hiç birini kendisine denk görmediği için, Tanrı ona eş olarak Âdem'in bir kaburga kemiğinden Havva'yı yarattı. Âdem cennet bahçesine bekçi olarak gönderilmişti. Bu bahçenin ortasında «hayat» ve «iyi ile kötüyü tanıma» ağaçları vardı. Bu son ağacın meyvasını yemesi Âdem'e yasaklanmıştı. Yılana uyarak önce Havva sonra da Âdem bu meyvadan yediler ve ceza olarak cennetten koğuldular. Tevrat'ın başında ele alınan bu konu aslında Asur

kaynaklarından gelmekte ise de orada tek tanrılı (monoteist) İsrail dininin karakterine uyacak şekle sokulmuştur. Tevrat'a daha sonra katılmış olan kodeksin kâinatın yaratılmasından bahseden kısmında ise, Âdem ile Havva aynı zamanda yaratılmış ve bütün diğer yaratılanların başına geçirilmiş olarak gösterilmektedir. Aslında Babilliler'in kâinatın yaratılması telâkkisine (bk. ADAPA) yakın olan bu görüş, Musa dininin yabancı konuları işlemekteki kudretini bir kere daha gösterir. İlk hıristiyan teoloğu Pavlos'a göre (I. Korinthoslulara mektup, XV. 45) Tevrat'ta günah işlemenin ve ölümün sebebi olarak gösterilen birinci Âdemden farklı olan ikinci Âdem, yani İsa hayat kaynağıdır. İlk Âdem yaşıyan can oldu, son Âdem dirilen ruh oldu. Birinci Âdem topraktandır; ikinci Âdem gökten geldi.

İslâm dininin ulu kitabı olan Kur'an'ın birçok surelerinde de Âdem ile Havva'dan bahsolunmaktadır (sure: III; XV; XXXVIII). Kur'an'a göre Âdem topraktan yaratılarak kendine ruh verilmiştir. Âdem'e secde etmeye çağırılan meleklerden İblis secde etmek istemedi, bunun üzerine kendisine lânet olundu. Âdem'le Havva'yı günäha sokan ve cennetten çıkarılmasına sebeb olan odur.

Âdem ile Havva hikâyesi batı ve doğu edebiyatında çeşitli şekilde incelenmiştir.

ÂDEM'İN DRAMI (Mystère d'Adam), XII. yüzyıl sonlarında Normandiya'da yazılan manzum piyes ki sekiz hecelik 1300 mısraın birleşiminden meydana gelmiştir. İsa'nın rédemption (İsa'nın insanlık uğruna kendini feda etmesi) konusunu işler, üç kısımdır: İlk kısım Âdem'in cennetten kovulmasını, ikincisi Kaabil'in cinayetini hikâye eder, üçüncüsünde ise İsa'yı haber veren kâhinler sahnede görülür. Kilisede mihrap önünde temsil edilen ve dinî tören sırasına giren dramlardan farklı olarak bu eser, kilise dışında, kilise kapısı yanındaki säçak altına dayatılan sehpalar üzerinde oynanmak üzere yazılmıştır. Nev'inin, Fransız edebiyatında en eski örneğidir. Basımları: V. Luzarches (1854), P. Studer (1908).

ÂDEM'LE HAVVA'NIN CENNETTEN KOVULUŞLARI, Primitif denilen ilkel sanata son vererek Rönesans devrini ve dolayısıyle resimde modern zamanlar

ÂDEM'LE HAVVA

devrini açan İtalyan ressamı Masaccio'nun (1401-1429) meşhur duvar resmi. Floransa'da Santa Maria del Carmine kilisesinde bulunmaktadır. Masolino da Fiesole tarafından başlanarak Masaccio tarafından bitirilen bir fresk serisine giren eserler arasındaki bu kompozisyon, Âdem ve Havva'yı cennetten kovulurken göstermektedir. Bu ilk iki insanın, saadet dünyasından bir daha dönmemek üzere kovulmalarından duydukları ıstırabı dramatik bir şekilde canlandıran bu eser, Masaccio'nun belki en kudretli tablosudur. Elleriyle yüzünü örten Âdem'in hali ve Havva'nın yüzünün ifadesi, ekspresyonun resim sanatında ilk görünüşü sayılabilir.

ÂDEM DEDE (ölm. 1652), Türk şairi. Mevlevi tarikatındandır. Antalya'da doğmuştur. «Çavuş oğulları» diye tanınmış zengin bir ailedendir. 1631 de Galata Mevlevi Tekkesi Şeyhi olmuş. Hac'ca giderken Mısır'da ölmüştür.

Âdem Dede'nin tertipli divanı olduğu söylenmekte ise de bu eseri ortada yoktur. Ancak, bazı şuara tezkirelerinde ve mecmualarda şiirleri görülür. Mevlevi tarikatına mensup bir şair olmakla beraber hece veznine önem vermiştir.

ÂDEM GEKHER (Sultan), Hindistan'da Pencap'ta İskit (Türk) aslından olan Gekher (b. bk.) oymağının başkanı. 1550 ile 1565 arasında Babur'un oğullarının biribirleriyle ve bunların Afganlılar'la savaşlarında rol oynamıştır. Babur, Âdem'in kardeşi Sultan Sereng'i Gekher oymağının başkanı yapmıştı. Daha sonra kuzey Hindistan'ın Afgan padişahı İslâm Han Sur, Sereng'i öldürtünce Âdem oymak başkanlığını ele geçirmiştir.Babur'un oğlu Kâmran, ağabeyi Hümayun'la savaşırken bir ara Âdem'in eline düşmüş ve Âdem onu Hümayun'a teslim etmiştir. Hümayun kuzey Hindistan'ı Afganlılar'dan geri almak için 1554-55 seferine giriştiği sırada, Sultan Âdem ona yardım için söz vermişse de, oğlu Afganlılar'da tutak olarak bulunduğundan sözünde duramamıştır. 1564-65 te Timur oğulları Hindistan'a yeniden yerleşmiş oldukları bir sırada, Ekber'in padişahlığında onun hizmetinde bulunan Sereng'in oğlu Kemal, babasının makamının kendisine verilmesini dilemiş, Ekber de Âdem'e, ülkesinin yarısını yeğeni Kemal'e vermesini bildirmiştir. Fakat Âdem razı olmadığından Ekber de kendisini yakalatıp Kemal'e teslim etmiş, o da amcasını öldürtmüştür.

ÂDEM KÖPRÜSÜ, güney Hindistan kıyısiyle Seylân adası arasında, Rameswaram ve Manaar adaları yanında 23 km. uzunluğundaki yassı kum tepeleri ve kayalıklar. Âdem'in ilk defa Seylân adasında dünyaya ayak bastığına ve Hindistan'a geçmek için bu bağlantıdan faydalandığına, inanıldığı için bu ad verilmiştir.

ÂDEM TEPESİ, Seylân Adasının güneybatısında, çatısı gnayslerden teşekkül etmiş piramit şeklinde bir dağ. Yüksekliği 2241 metre olan bu dağ gür ormanlarla örtülüdür. Tepesi çıplaktır. Tepesine yakın bir yerde 1,5 metre uzunlukta bir oyuk vardır ki bunu Müslümanlar Hazreti Âdem'in, Budistler Buda'nın, Hintliler Siva'nın ayak izi sanırlar ve bundan dolayı da kutsal sayarak ziyaret ederler.

ADEM (néant), «varlık» anlamına olan *Vücut*'un karşıtı olup metafizikte, teolojide ve İslâm felsefesinin kelâm ve tasavvuf meselelerinde bahsi çok geçen bir kavram. Adem, yani yokluk ve hiçlik teolojide genel olarak evrendoğum (kosmogoni) münasebetiyle ileri sürülür. Çünkü din kitaplarına göre varlık, ademden (yokluktan) yaratılmıştır ki materyalizm felsefesi bunu kabul etmez. İlim ile din arasında öteden beri sürüp gelen kavgaların ana sebeblerinden biri de budur. Adem bahsı, âhiret inanışı ve ruhun ölümlü olup olmadığına dair tartışma dolayısiyle de üzerinde çok durulan bir konudur. Çünkü öldükten sonra ruhun hiç olması, dinlere ve insanlığın mânevi ihtiyacına uygun gelmediği gibi, aksi de ilimce tanıtlanmış değildir. Bu suretle adem, varlığın gerek başlangıcı, gerek sonu hakkındaki düşüncelere tabiatiyle karışan bir bahis olarak insan zekâsiyle daima karşılaşmış, filozofları olduğu gibi şairleri de çok uğraştırmıştır.

İslâm felsefesinde adem, gerek varlık, gerek

bilgi bahislerinde geniş yer tutar. Kelâm ve tasavvuf bilginleri onu çok işlemişlerdir. «Eş'arî» lere göre «ma'dum», dışarıda gerçekliği olmıyandır. Hakikat ve mahiyet, varlığın kendisidir. Bunların varlıktan başka anlamları ve varlıktan ayrı «sübut» ları yoktur. Adem «lâşey» bir hiçtir. Bunlarca varlıklar hiçten «hâdis» olmuşlardır.

«Mu'tezile» ye göre «ma'dum», varlık sıfatından ayrı olarak da dışarda «sübut» u olan şeydir. Hakikat, mahiyet, varlığın kendisi değildir. Bunlarsız varlık olamazsa da bunlar varlıksız olabilirler. Eşyanın mahiyetleri varlıktan önce adem halinde sabittirler ve bu mahiyetleriyle biribirlerinden seçilebilirler. «Ma'dum» a şey demek olamaz. Demek ki varlığın esası bir hiç değil, belki varlık, sabit mahiyet ve hakikatlara eklenmiş bir niteliktir.

Tasavvufa göre varlığın aslı (a'yan-ı sabite) yani Allah'ın ilminde değişmez olan (ayın) lardır ki bunlar varlık kokusu almamışlardır. Gerçek varlık «kenz-i mahfi» ve «hazret-i vücut» denen «zât-ı ahadiyet», yani Allah'tır; ve kâinat dediğimiz bu «nâsut âlemi» nde her şey vehim ve hayalden, yahut aynalardaki akislerden veya gölgelerden ibarettir. Sôfiyane denen şiirlerde bu kanaatlerin ince ve kuvvetli ifadeleri görülür. İbrahim Oğlanşeyh'in *Dil-i dânâ* adlı manzumesiyle Akif Paşa'nın *Adem* kasidesi, bu konudaki sôfiyane şiirlerin meşhurlarındandır.

ADÉMAR DE CHABANNES [*ademar dö şaban* ok.] yahut, ADAMERUS CABANENSIS (988-1034), Fransız papazı ve tarihçisi. Hıristiyan azizlerinden Martial'e din tarihinin en önemli mevkilerinden birini verdirmek üzere çok uğraşmış ve hac için gittiği Kudüs'te ölmüştür. Eserleri XI inci yüzyıl Hıristiyanlık âlemine ait önemli belgelerdir. Bunların en tanınmışı *Chronicon aquitanicum* olup efsane devri kıralı Pharamond'dan 1028 yılına kadar gelir.

ADÉMAR DE MONTEIL [*ademar dö montey* ok.] (ölm. 1098), XI inci yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve birinci Haçlı seferinin vücuda gelmesinde büyük etkisi olmuş bir Fransız papazı. Bu uğurdaki gayretini beğenen Papa Urbanus II. kendisini bu sefer için temsilci seçmiştir. Haçlılarla birlikte yola çıkıp savaşlara katılan bu papaz Antakya'da ölmüştür.

ADEMİ MERKEZİYET (Yadmerkezlik), merkezî olmaktan çıkma. Daha çok idare hukuku terimi olarak kullanılır. Bu hukuka göre ademi merkeziyet: hükümete ait yürütme erkinin (icra kudretinin) bir yandan devlet temsilcileri, öte yandan memleketteki bölge ve şehir, temsilcileriyle kamu hizmeti gören kurumların temsilcileri arasında dağıtılmış olmasıdır. Siyasî ademi merkeziyet konfederasyon ve federalizm şekillerinde belirir (bu maddelere bk).

Bir memlekette yürütme erkini elinde tutan idare kurumunun bellibaşlı amacı, aynı hükümet altında toplanan vatandaşların genel faydalarını en uygun olarak sağlamak olduğuna göre, memlekette ihtiyaçları biribirine benzemiyen çeşitli yerlerin ve şehirlerin kamu hizmetleriyle, yürütülmesi hususi bir bilgiye dayanan teknik kamu hizmetlerini görmek üzere ayrı hükümler, nizamlar koymak ve bu hükümlerle nizamların konmasını o bölge ve şehirlerin ilgililerine veyahut teknik kamu hizmetini en iyi görecek olanlara bırakmak ademi merkeziyetin özüdür. Hususiyle on dokuzuncu yüzyılın başında hemen her tarafta beliren bu cereyanı, bir ve parçalanmaz olan millî egemenlik esasına aykırı gören bazı hukukçular (tevkil nazariyesi) devletin millî egemenliği elinde tutan tüzel bir kişi olmadığını ileri sürerek açıklamaya çalışmışlardır. Bir memleketi daha kuvvetli yapan merkeziyete karşı halkı kamu hizmetleri görmeye alıştırarak siyasî olgunluğunu artıran ve daha hür yapan ademi merkeziyet, *bölge bakımından ademi merkeziyet* ve *hizmet bakımından ademi merkeziyet* olarak ikiye ayrılır. Birincisinde, hizmeti görecek kişilerin belirli ve hudutlanmış bir bölgeye bağlılığı ve yetkilerinin bu bölge ile çevrilmesi, o bölgeye özel ilgileri bulunması ve görecekleri kamu hizmetini yapmak üzere babadan kalma mülklerinin bulunması (patrimoine) şarttır. İkincisinde, bir hükümetin iyi idare edemiyeceği posta ve telgraf, demiryolları, maden işletmesi gibi teknik kamu hizmetleri, görmek ve bu hizmetleri hükümetlerin keyfe göre hareketleriyle politika etkilerinden korumak için baş vurulur.

Ademi merkeziyet 1) mahallî menfaatleri idareye memur olan idarecileri tâyinden başka bir şekilde ve çok defa seçim ile ayırarak merkez idaresine karşı muhtarlığını sağlamakla, 2) bu mahallî makamların görevlerini artırarak yetkilerini genişletmekle kurulur. Ademi merkeziyet bir bölge idaresini o bölge halkı ile yürütmek olduğuna göre, merkezî idarenin yer yer memleket parçalarında bulunan kendi memurlarının, meselâ valilerin erk ve yetkilerini artırması ademi merkeziyet değildir. Merkez kuvvetini başka bir yere nakletmektir (déconcentration) ki ademi merkeziyetin bir başlangıcı da olabilir. Ademi merkeziyet usuliyle görülen kamu hizmetleri, kendi kanun sınırları içinde de, büsbütün imtiyazlı olamazlar. Memleketin birleşik menfaatlerinin korunması bakımından bunların idare merkezinin gözetimi altında bulunmaları lâzımdır. Bu hizmetleri gören şahıslar idare merkezinden veyahut onun bölge memurlarından emir almazlar, fakat onlar « idarî vesayet » adı verilen ve kanunlarla kurulan denetime bağlıdırlar ki bu denetim: 1) ya kamu hizmeti gören kişiler veyahut da 2) bu kişiler tarafından yürütülen eylemler üzerinde etkisini gösterir. Kişiler üzerindeki etki, işten el çektirme, bazı hallerde işten çıkarma ve eğer işi gören bir meclis ise bu meclisi dağıtmadır. Eylemler üzerindeki etki o eylemlerin geri bırakılması veya hükümsüz sayılması ki, bu da birçok memleketlerde ya danıştay, ya bakanlar kurulu yahut da işle ilgili bakanın kararıyle olur. Bazı kere de bu denetleme o yerin kamu hizmetini gören kimslerin eyleme esas olarak vermiş oldukları kararın daha yüksek bir makam tarafından onaylanmadan yürürlüğe girmemesi suretinde yapılır ki, bu yüksek makam, kararın konusu bir kanun yapılmasını gerektirecek mahiyette ise, yasama kurulu olabileceği gibi, devlet başkanı (yani onun namına hareket eden bakanlar kurulu), sadece bir bakan, vali veyahut il meclisi de olabilir. Bununla beraber geri bırakmaya, veyahut onamağa yetkili olan makam; az raslanan bazı hallerden başka, karar vermiş olan şahıs veya kurul yerine geçip o kararı kendisi veremez.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvetli bulunduğu yayılma devirlerinde, sancak beyleri ile valilerin, idare bakımından çok geniş yürütme erkleri vardı. Tâyinleri merkeze ait olmakla beraber bu beyler ve paşalar, yetkice Ortaçağların derebeylerine benzetilebilirler. Aralarında Kırım Hanlığı, Mısır ve Budin valilikleri gibi derece derece geniş ve siyasî ademi merkeziyete yaklaşan yetkilere sahip olanları da vardı. İmparatorluğun son yüzyıllarında Eflâk-Buğdan, Bosna - Hersek, Doğu Rumeli, Sisam, Girit v. s. gibi merkeze ancak şekil ve adla bağlı ülkelerin varlığı devam etmiş olmakla beraber, memleketin gerçek sınırları içinde kalabilen öteki illerin idaresini daha sıkı bir surette Saraya ve Babıâliye toplamak mesleği güdülmüştür.

Bugünkü anlamiyle, halkın temsili ve idareye katılması suretiyle ademi merkeziyet denemesine, ilk defa Abdülâziz zamanında Mitat Paşa'nın Tuna İli teşkilâtının başına geçtiği zaman girişilmiş, fakat bu da pek az devam edebilmiştir. İkinci Abdülhamid'in son zamanlarında Avrupa'da meşrutiyet devrimi için uğraşanların bazılarının programlarında ademi merkeziyet prensipi de yer tutmuş ve 1908 devriminden hele, Prens Sabahattin'in «teşebbüsü şahsî» ve «ademi merkeziyet» fikri etrafında yaptığı yayınlardan sonra, ademi merkeziyet ve tevsii mezuniyet bahisleri uzun zaman tartışma konusu olmuştur.

Gerek Meşrutiyet, gerek Cumhuriyet devriminden sonra genel meclisleri ve özel bütçeleriyle bütün Türkiye illeri için idarî ademi merkeziyet prensipi sağlanmış bulunmaktadır.

ADEMOLLO, Alessandro (1826-1891), İtalyan muharriri. Önce gazetecilik etmiş ve birçok gazete ve dergilerde yazılar yazmıştır. *Arte* adlı sanat dergisinde çıkan tiyatro tenkidlerinde İtalyan sahnelerinde her zaman Fransız piyeslerinden tercümeler oynanmasına şiddetle hücum etmiştir. Ademollo'nun tarihe ait de birçok eseri vardır ki, bunlarda fıkra ve hikâyeye fazla yer ayırmasından dolayı kendisini Fransız ediplerinden Goncourt kardeşlere benzetenler olmuştur. *Il carnevale di Roma nel secolo XVII, XVIII* (XVII ve XVIII inci yüzyıllarda Roma karnavalı), *Lucrezia Borgia e la verità* (Lukres Borciya ve hakikat), *La guerra d'Oriente alla meta del secolo XVII* (XVII nci yüzyılın ortasında doğu savaşı) tarihî eserlerinin en meşhurları arasındadır.

ADEMOLLO, Luigi (1764-1849), İtalyan hakkâk ve ressamı. İtalyan saray ve kiliselerindeki, hususiyle Pitti sarayındaki birçok duvar resimlerini yapmıştır. Yeğeni Carlo Ademollo (1825-1911) tarihî tablolarla, manzara ve savaş resimleriyle kendini tanıtmıştır. Floransa müzesindeki *Santo Martino savaşı* tablosu en güzel eserlerindendir.

ADEN, Arabistan'ın güney-batısında, Babülmendeb boğazının 180 kilometre doğusunda, Hint ticaret yoluna hâkim bir mevkide, küçük, çorak bir yarımada üzerinde bir kıyı şehri. Asıl Aden limanı (Steamer Point) Aden yarımadasının kuzey-batısında, Aden şehri ise bunun 10 kilometre kadar doğusunda bulunmaktadır. Aden yarımadasının iklimi çok sıcak ve yağmursuz olduğundan bitki örtüsünden hemen hemen yoksundur. İçecek suyu da yoktur, içmek için su, kuyular, sarnıçlar ve 1867 de yapılan bir barajla sağlanmaktadır. Arazi volkanik taşlardan teşekkül etmiştir.

Aden arazisinin Perim Adası ve himaye altında bulunan ardülke (hinterland) Beled-el-Engris ile birlikte sahası 23,300 kilometre kare ve 1931 sayımına göre nüfusu 155,000 kişidir. (Yalnız Aden ve Perim yarımadısının sahası 207 kilometre kare, nüfusu 50,800 dür).

Aden daha eski çağlarda Adana ve Athana adı altında Yunanlılar ve Romalılar tarafından bilinmekte idi. Aden, Peygamber Muhammed devrinde İslâm egemenliğine geçmiş sonra uzun zaman yerli hanedanlar arasında elden ele geçerek bir aralık(1173-1229)Eyyublular'ın idaresi altında bulunmuştur. 1513 te Portekizliler'in saldırışına uğrıyan Aden, Kanunî devrinde Hadım Süleyman Paşa eliyle (1538) Osmanlılar'ın idaresine girmiş, daha sonraları Aden, Yemen Zeydîlerinin ve nihayet Lâhec sultanlarının eline geçmişti.

Aden'in Hint yolu üzerindeki önemini sezen İngilizler 1802 de Lâhec sultanı ile bir ticaret ve dostluk antlaşması yapmışlardır. 1838 de buradaki korsanlığı bahane ederek (hakikatta Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı denetlemek maksadiyle) Aden hükümdarını para ile şehri kendilerine terk etmeye razı etmeye çalışmışlarsa da hükümdar burasını terk etmek istemediğinden, 1839'da zorla almışlardır.

Süveyş kanalının açılması Aden'in önemini büsbütün artırmış ve 1932 de limana giren gemilerin tonajı 12,3 milyona varmıştır. Dışardan aldığı kahve, tahıl, deri, kömür, şeker, pamuklu ve tütündür, değeri, 79,838,000 rupya'dır. Dışarıya sattığı da bu maddelerin aynı olup değeri 60,347,000 rupya'dır (1929-1930).

Aden mandası, siyasî sınırları: 1905 te Osmanlılar'la İngilizler arasında yapılan bir anlaşmada Şeyh Said (Şeyh Murad) den Vad-el-Bana'ya kadar uzanan ve buradan da kuzeydoğuya, çöle doğru çıkan bir çizgi sınır olarak kabul edilmişti. 1914 te bu sınır çizgisi Basra körfezinde Bahreyn adalarının karşısında bir noktaya kadar uzatılmıştır. Bu suretle Şeyh Said (Şeyh Murad) ile Bahreyn çizgisinin güneyinde kalan saha, Aden'in geniş anlamda ardülkesi sayılmıştır. Hadramut, Umman, Pirat kıyıları, Dana ve Katr bunun içindedir. Buna göre bütün sahanın çevresi 1,345,000 km², nüfusu 880,000 kişidir.

Aden, idare bakımından Hindistan'a bağlı olup, dış siyaset ve askerlik bakımından 1927 den beri İngiltere Sömürgeler Bakanlığın'a bağlıdır. Aden idare merkezine, bütün Aden mandası, Perim, Kuryan - Muryan ve Sokotra adaları da bağlanmış bulunmaktadır.

ADENALJİ, lenf bezlerinin ağrısı.

ADENANDRA, sedefotugillerden (Rutaceae) 30-60 cm. büyüklüğünde bir çalı cinsi. 20 kadar türü olan bu cinse mensup bitkiler, yapraklarında yağ bezlerinin bulunmasından dolayı noktalı gibi görünür. Çiçekleri beyaz yahut pembe renkli ve erkek eşey organları da tüylüdür. Asıl vatanı Afrika (Kap) olan bu cinse mensup türlerden *A. umbellata*, *A. frangrans*, *A. rotundifolia*, *A. uniflora* gibi bazıları süs bitkisi olarak saksılara ekilir.

ADENANTERA (Adenanthera), baklagillerden (Leguminosae) tropikal Amerika'da 3-4 türü yetişen bir ağaççık cinsi. Bu cinsten ağaççıkların yaprakları akasya yaprakları gibi bileşik, çiçekleri küçük salkımlar veya başak durumundadırlar. Madagaskar'da yetişen *Adenanthera pavonini*'nin kondori (condoris) veya mercan bezelyesi denilen yuvarlak ve parlak kırmızı renkli tohumları hem yenir, hem de kolye v.s. gibi süsler yapmak için kullanılır.

ADENAS (Adenase), hücre çekirdeği terkibinde bulunan nukleoprotein verimlerinden ve purin esasları denilen cevherlerden adenin cismini, hipoksantin (hypoxantin) şekline çeviren maya. Dokularda bulunur.

ADENET [*adînę* ok.] yahut **ADAM**, XIII üncü yüzyılda yaşamış bir Fransız şairi. Saz şairleri kıralı diye anılır. Birçok asılzadelerin yanlarında ve bir müddet Fransa kıraliçesi Brabant'lı Marie'nin sarayında yaşamıştır. *Les Enfances Ogier* (Ogier çocukları), *Berthe au grand pied* (Büyük ayaklı Berthe), *Bovon de Commarchis*, *Cléomadès* adında dört manzum romanı vardır ki bunlar geçen yüzyılda basılmıştır.

ADENİN veya **6-AMİNO-PURİN,** bir purin türevi. Bağlanmış bir halde nuklein asitlerinde bulunur. Serbest halde çay, şeker pancarı, şerbetçiotu gibi birçok bitkilerde, mayada, bakterilerde, hayvan organlarında (adale, plasenta, karaciğer) ve sidikte bulunur. İnsan vücudundaki sidik asidinin kaynağı adenin ve başka purin bazlarıdır. Adenin suda çok az erir, fakat anorganik asitlerde ve alkalli hidroksidlerde tuz teşkil ederek erir.

N = C — NH_2
| |
HC C — NH
|| || \ CH
N — C — N //

ADENIS [*adıni* ok.], **Jules** (1823 - 1900), Fransız edebiyatçısı ve tiyatro muharriri. *Une bonne à tout faire* (Orta hizmetçisi) gibi vodviller, *Tzarine* (Çariçe) gibi dramlar, *La jolie fille de Perth* (Perth'li güzel kız), *Les Templiers* gibi opera livreleri yazmıştır.

ADENİTİS (Yun. *aden* = bez), atardamar bezlerinin yangısı (lymphadenitis). Bu bezler atardamarların boyunca çeşitli bölgelerde bulunur. Yassı, toparlak şekilde olup mercimek veya fındık büyüklüğündedirler. Başlıcaları şunlardır: Koltuk altı, kasık kıvrımı, boyunda çene altı boğumları. Vazifeleri lenf höcrelerine karşı filtre işini görmektir. Adenitisi meydana getiren sebepler kolda, bacakta, baş ve yüzdeki bir sıyrık veya bir yaradır. Adenitis iki şekilde görülür.

1 — Eveğen adenit. Yukarda söylenen sebeplerle yahut deride hiçbir giriş kapısı olmaksızın genel bir infeksiyonun etkisi ile meydana gelir (kızıl, kızamık). Bezler şişer, kızarır ve ağrı yapar. İrinleşme her zaman görülmez..

Tedavisi her hangi bir sıcak irinleşmeye karşı yapılanın aynıdır: sıcak pansıman, irin peyda olunca yarmak.

2 — Süreğen adenit. Sık sık tekrarlanan tahrişler (çürük diş, bademcik iltihabı v.s.) yahut bazı hastalıklar (verem, frengi, kanser) sonunda meydana gelir.

Başlangıcı sinsidir. Gelişme müddeti uzundur, ağrı olsa da geç başlar. Veremin yaptığı sürekli adenit ya sertleşmeye yahut irinleşmeye sebebolur.

Tedavisi, bezlerin yangılanmasına sebebolan hastalıkların iyileştirilmesidir.

ADENO - FARENJİT (Adéno-pharingite), yutak sümükzarı lenfoid (veya lenfatik) unsurların girdiği, daha doğrusu bu unsurların yangısıyla vasıflanan boğaz hastalığı. Bunu farenks mukozasının lenf dokusu dışında kalan bölümlerinin yangısından ayırmak icabeder; birincilere, anjin, ikincilere farenjit denir. Bununla beraber farenks mukozası, lenfatik elemanlarından yana o kadar zengindir ki, bunların eveğen yangı «hâd iltihap» larında, adı geçen mukozanın her tarafının birden iştiraki kaide gibidir. Meselâ eveğen kataral farenjit ancak seyrek olarak yalnız başına bulunduğu gibi, eveğen kataral anjinin anatomopatolojisi de esasta bir fark göstermez. Ancak süreğen farenjitlerle bademciklerin derin ve özekdoku yangıları ve ülserli proçes'leri esaslı ayrılıklar gösterebilirler. Anjin etimoloji bakımından boğazın daralmasını bildiren, sırf klinikçe bir ad almakla beraber, anatomopatoloji bakımından yutak sümükselinin lenfoid elemanlarının yangılarını anlatır ve Waldeyer lenfoepitelial veya sadece lenfatik halkasını meydana getiren bademciklerden hangisini ilgilendirmişse ona göre adlanır: boğaz, dil kökü ve burun arkası anjini gibi. Yutak sümükzarına serpilmiş lenfatik folliküllerin yangılanmaları ve yangı tahrişi etkisiyle bunların çoğalarak yığınlar meydana getirmesiyle vasıflanan folliküllü veya granüloz farenjit ve lateral farenjit şekilleri de sayılmaya değer. Bk. ANJİN.

ADENO - FİBROM (Adénofibrom), bir bezin hem epitel, hem bağ örgüsünün birlikte çoğalmasından meydana gelen selim (habîs olmıyan) ur. en çok memede görülür. Bu tümör daha fazla fibro-adenom adıyle anılır.

ADENOFLEGMON (Yun. *aden* = bez, *phlegmo* = iltihap), lenf bezleri içinden başlıyan ve bezin çevresindeki örgülere yayılan irin kümeleri. Deri altında veya derin bölgelerde olur. Yangı, ya bezden başlar veya kan yoluna yakın ve uzak uzuvlardan gelir. Yaygın şişlik, kızartı, acı ve genel ateşle kendini belli eder. Bazı şekillerinin sonuçları tehlikelidir. Başlangıçta yaş pansımanlarla, flegmon haline gelince ameliyatla tedavi edilir.

ADENOFORA (Adenophora), çançiçeğigillerden (Campanulaceae) bir bitki cinsi. 13 kadar türü bilinen bu cinse bağlı bitkilerin çoğu küçük bir çana benziyen mavi renkli çiçekler açar. Kafkasya'da, Balkanlar'ın kuzeyinde, orta ve güney Rusya'da, kuzey İtalya'da, Almanya ve Macaristan'da ormanların içindeki çalılıklarda ve sulak çayırlarda yetişir.

ADENOFORA

ADENOFTALMİ (Adénophtalmie) [Yun. *aden* = bez, *ophtalmos* = göz], göz kapakları çevresindeki bezlerin kapak ve konjonktiva (bk. GÖZ) yangılarında şişmesinden ilerigelen bir belirti.

ADENOGRAMMA, şekerci boyasıgillerden (Phytolaccaceae) güney Afrika'da da yetişen ve 7 türü olan bir bitki insi. Bu cinsin en çok tanınan türlerinden olan *A. gallioides* ve *A. mollugo* küçük otsu, beyaz çiçekli bitkiler olup Kap'da kumsal topraklarda yetişir.

ADENOGRAFİ (Adénographie) [Yun. *aden* = bez, *graphie* = yazı, tarif], yine Yunanca *aden* ve *logos* = «söz» kelimelerinden yapılmış olan «adénologie» eşanlamı. Her ikisi genel anlamda «bezler bilgisi», bezlerden bahseden kitap veya bahis karşılığı olarak kullanılmaktadır.

ADENOİD (Adénoïde) [Yun. *aden* = bez, *eidos* = biçim], bezimsi. Bez dokusuna yakın biçimde olan bezsi doku, lenfatik bez örgüsü görünüşünde olan anatomik şekillenme. Boğaz bademcikleri adenoid bir oluşumdur. Bundan başka dilin kökünde ve geniz arka delikleri karşısına gelen yutak arka duvarı üzerinde bulunan

ayrı örgüden adenoid oluşumlar vardır. Boğazın arka boşluğu sindirim ve solunum yollarının birleştiği yer olduğu için organizmanın mikroplara en açık kısımlarından biridir. Bundan dolayı tabiat boğaz arkası boşluğu çevresinde bu adenoid oluşumundan bir korunma halkası meydana getirmiştir. Adenoid oluşumlar lenfoid oluşumlar gibi ölü mikroplarla dolmuş beyaz kürecikleri içine toplamak ve buna karşı taze beyaz kürecikleri doğurarak yeni müdafaa unsurları yetiştirmek vazifesini görür.

Adenoid örgülerin yangısına adenoidit denir. Bezimsi bitki (végétation adénoïde) diye de en çok çocuklarda yutak duvarı üst kısmında bulunan adenoid oluşumların fazla bitip büyümesine denir.

ADENOİD VEJETASYONU, burun ardı tavanındaki geniz bademciğinin büyümesi. En çok zayıf ve cılız çocuklarda olur. Burun arka deliklerini kapatacak kadar şişerse, çocuk burnundan nefes alamadığından ağzını açık tutar. Kulakların havalanmasına engel olabileceğinden, işitme azalır. Ameliyatla kaldırılması gerektir. Çocukluk çağı geçince çok kere kendiliğinden küçülür.

ADENOKARPUS (Adenocarpus), baklagillerden (Leguminosae) bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı bitkiler dikensiz çalılar halinde olup çoğunun vatanı Kuzey Amerika'dır. Yaprakları üç dilimli, çiçekleri sarı renkli ve küçük salkımlar durumunda olan adenokarpus türlerinin bazıları bahçe ve parklara süs bitkisi olarak da ekilir.

ADENOKARSİNOM (Adéno-carcinom), yapısında bez (glandula) oluşumları bulunan habis ur. Histoloji bakımından türlü şekiller gösterirler. Kübik veya silindrik hücreli, düzensiz olarak sıralanmış polimorfizm gösterenlere carcinoma adenomatosum (mide, barsak, rahim, yumurtalık, memeler, tiroid, tesis, prostat kanserleri gibi), bez epitelleri ufak borucuklar ve dallar halinde sıkı olarak bir arada bulunursa carcinoma tubulare, veyahut ur içinde folliküllü bezlere benzer oluşumlar gösterenlere carcinoma folliculare (tiroid yumurtalık kanserleri gibi) denir.

Bunlardan başka, kist yapan kanser şekli vardır ki *cystocarcinoma glandolare et papillare* adını alır.

ADENO-KONDROM (Adéno - chondrome), eski Fransız hekim okulunda kullanılan bir terim. Bir bezde epitel örgüsiyle beraber kıkırdak örgüsünün tümöral üremesidir. Böyle kıkırdak örgüsünün tümör tarzında üremesi en çok parotis tükürük bezinde görülür. Burada kıkırdak örgüsünden başka parotisin epitel örgüsünün tümöral üremesi ve hattâ embriyonal bağ örgüsünü taklideden örgü kısımları görülmektedir. Bundan ötürü bu gibi tümörlere «karışık tümörler» (tumeurs mixtes) adı verilmektedir.

ADENO - LENFOSEL (Adéno - lymphocèle), Fransız hekim okulunda kullanılan bir terim. Bu terim, lenfadenoid örgülerde lenfa damarlarının ileri derecede genişlemesi sonucunda meydana gelen ve varisleri andıran yuvarlakça şişkinlikler için kullanılmaktadır.

ADENOM (Adénome), her hangi bir bezin epitel örgüsü kısmından çıkan selim tümör. Aynı kelime az çok yanlış olarak, bazan, çok düzgün bir yapı gösteren habis tümörler için de kullanılır (hipofiz, tiroid, paratiroid, v. s. gibi organlarda), fakat bu gibi vakalarda adenomun habis olduğu ayrıca işaret edilmelidir (habis adenom, gibi).

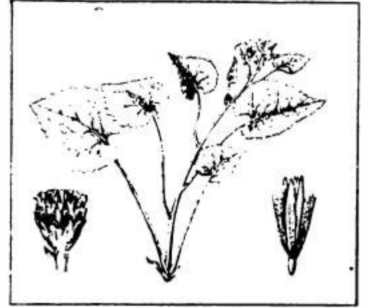
ADENOPATİ (Yunanca *aden* = bez, *pathos* = hastalık), vücudun başka başka yerlerindeki lenf bezlerinin büyümesi ve şişmesi ile kendini gösteren ve çeşitli sebeplerden ilerigelebilen hastalıklara verilen genel bir ad. Şişen lenf bezlerinin ilgili olduğu bölgeye göre, meselâ boyunda iseler servikal adenopati, kasıkta iseler inginal adenopati terimleri kullanıldığı gibi, bazen de bütün vücudun lenf bezleri şiş olduğu zaman jeneralize adenopati terimi kullanılmaktadır.

Trakeobronşik adenopati (Adénopathie trachéo-bronchique); akciğer lenf yollarının bittiği ve trakeanın, bronşlara ayrıldığı yerin ve kalın bronşun yakınında bulunan çok sayıdaki lenf bezlerinin tüberküloz intanı neticesi ilk çocukluk devresinde şişmesi (bk. VEREM ve AKCİĞER TÜBERKÜLOZU). Şişen bezler, yerleri dolayısiyle hava yollarını, damarları veya sinirleri sıkıştırarak birtakım ârazlara (öksürük, nefes darlığı ve nefesin gürültülü oluşu, kol ve omuzlarda ödem, ses kısıklığı, yutma zorluğu... v.s. gibi) sebeb olabilir. Büyüklerde de, trakeobronşik bölge bezleri veremden ziyade bezlerin primer (lenfosarkom) veya sekonder (akciğer, yemek borusu, meme gibi yerlerden gelen) habis urları veya lösemi veya lenfogranülomatoz (Hodgkin hastalığı) gibi hastalıklar sonunda büyüyerek yine çeşitli tazyik arazları hâsıl edebilirler (Bu kelimelere ve MEDİASTAN TÜMÖRÜ'ne bk.).

ADENO-SARKOM: WILMS URU'na bk.

ADENOSKLEROS (Yun. *aden* = bez, *skleros* = sertlik), frengiye yakalandıktan birkaç hafta sonra kasık bezlerinde görülen lenf bezlerinin sertleşmesi.

ADENOSTİLES (Adenostyles), bileşikgiller'den (Compositae) Anadolu ve Avrupa dağlarında yetişen ve 5 kadar türü olan bir bitki cinsi.

ADENOSTİLES

ADENOTA, memelilerden bir antilop cinsi. Tropikal Afrika'da 10 kadar türü vardır. Boyun ve ayaklarında beyaz ve külrengi çizgiler bulunan bu antiloplar orta boylu olup sevimli hayvanlardır.

ADENOTA

ADENOZMA (Adenosma), akantase (Acanthaceae) familyasından bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türler Afrika, Avustralya ve Hindistan'ın sulak bölgelerinde yetişirler. Yapraklarında yağ bezleri bulunduğundan nane gibi kokarlar.

ADENYSTRAİ, eski çağlarda Mezopotamya'da bir tahkimli şehir. İmparator Trajanus zamanında, M. S. 115 yılında, Romalılar tarafından işgal edilmiştir. Mardin'in güneybatısındaki Koçhisar (Kızıltepe)'ın aynı olduğu sanılmaktadır.

ADEONA, Roma mitolojisinde bir tanrıça. Çocukları, evden ilk çıkışlarından dönerken koruduğuna inanılırdı.

ADEONA, 145 numaralı küçük plânet. 1875 te Peters tarafından keşfedilmiştir.

ADER [*ader* ok.], **Clement** (1841 - 1925), ilk uçuş denemeleriyle tanınmış bir Fransız mühendisi. Gençliğinden beri havacılığa merak ettiğinden denemeleri için gereken parayı biran evvel kazanmak üzere, mesleği olan yol mühendisliğini bırakmış, mikrofon ve teatrofon üzerindeki bulguları yüzünden zengin olarak kendini uçuş denemelerine vermiştir. Birçok aletler ve bu aletlerle denemeler yaptıktan sonra, *avion* adını verdiği bir uçak meydana getirmiştir ki bu kelime Fransızcada «uçak» karşılığı olarak kalmıştır. Bir yarasaya benziyen bu uçağın iki pervanesi ve beygir gücü başına üç kilo ağırlığında bir buhar motörü vardı. 1897 de yaptığı denemelerde nihayet altmış metreye kadar yükselebilmiş, fakat uçağı yere düşerek parçalanmıştır. Varını bu uğurda harcıyan Ader, ondan sonra denemelerine devam edememiştir. Havadan ağır bir alet ile ilk defa uçan odur. Fransızlar ona «havacılığın babası» adını vermişlerdir.

ADER, Jean - Joseph (1796 - 1859), Fransız tiyatro muharriri. Léon Detcheverry ile birlikte *Les Deux Écoles ou le Classique et le Romantique* (İki okul yahut klâsik'le romantik) adındaki piyesi yazmıştır.

ADERER [*adîre* ok.], **Adolphe**, (1855 - 1923), Fransız edebiyatçısı ve tiyatro muhurriri. La Roche - sur - Yon'da doğup Pariste ölmüştür. Roman ve uzun hikâyeler yazmıştır: *Le Voeu* (Dilek), *Chez les rois* (Kırallar yanında), *L'inévitable amour* (Kaçınılmaz aşk) gibi. Tiyatroya ait eserler kaleme almıştır: *Hommes et choses de théatre* (Tiyatro insanları ve işleri) gibi. Tiyatro piyesleri yazmıştır: *L'un pour l'autre* (Biribiri için yaratılmış), *Un bon ami* (İyi bir dost), *Isora* gibi. Bir de Wormser tarafından bestelenmiş *L'étoile* (Yıldız) adlı baleti vardır.

ADERNO, Sicilya adasının Catania ilinde, Etna yanardağının eteğinde ve denizden 531 m. yükseklikte, 40 bin kadar nüfuslu bir kasaba. Yeri gayet güzel olan ve önemli bir tarım merkezi bulunan Aderno, Milâttan iki yüzyıl önce Dionysios tarafından kurulmuştur. Kasabanın 8 kilometre doğusunda, daha da eski bir şehre ait olduğu sanılan birçok harabeler vardır.

ADERSBACH [*ādîrsbah* ok.], Almanya'da, yakınlarında taş haline gelmiş bir arokarya (Araucaria) ormaniyle ve çok güzel bir manzara gösteren küp şeklinde yarılmış kumtaşı kayalariyle meşhur bir köy. Bohemya'da Prusya - Silezya sınırına yakındır. Nüfusu 1605 olan Adersbach, Braunau ilçesine bağlıdır.

ADESE: MERCEK'e bk.

ADESİDUATA (Adeciduata), plasenta'ları desidua (decidua) dan mahrum olan memeliler grupu (bk. DESİDUA). Aynı zamanda indesiduata (Indeciduata) adı da verilen bu grupa, balinagiller (Cetacea), tek ve çift parmaklı olan (Perissodactyla ve Artiodactyla) tırnaklılar (Ungulata) bağlıdırlar.

ADESİF (Adhesif), fotografları kuru kuruya karton üzerine yapıştırmak için kullanılan ince bir kâğıt. Kâğıdın her iki tarafına gomlaktan yapılmış bir vernik sürülmüştür; adesif fotoğraf ile kartonun arasına yerleştirilir, sonra yaklaştırma 100° de ve maden bir levhanın altında hepsi birden bastırıldığı zaman, verniğin erimesiyle fotoğraf kartona yapışmış olur.

ADESMİYA (Adesmia) [Bot.], baklagillerden (Leguminosae) bir bitki cinsi. Bu cinsten bitkilerin bir kısmı otsu, bir kısmı ağaççık halinde olup çoğu kış yaz yeşildir ve hepsi Amerika'da yetişir.

ADESMİYA (Adesmia) [Zool], kınkanatlılar (Coleoptera) takımından Tenebrionidae familyasından bir böcek cinsi. Orta boylu, siyah renkli ve arka ayakları uzun olan bu böcekler çöl ve çöle benzer yerlerde (Mısır ve Arabistan) yaşarlar.

ADESSİF (Lât. *adessivus*, *ad* = yanında + *essivus* = olan), bazı dillerde ismin çekim hallerinden biri. «Yanında veya yakınında olma» anlamını veren bu hal, isme bitişen özel bir çekim ekiyle deyimlenir, meselâ Fin grupundan Votyak dilinde *atai* = «ata», *atailen* = «atanın yanında» gibi.

ADĒSSOS, Karya'da Alinda ile Mylasa (Milâs) arasında bulunan eski bir şehir.

ADESYON (Adhésion), biribirine dokundurulan iki cisim arasındaki çekim olayı. Adesyon kuvvetleri değme yerlerinde etkilerini gösterir ve iki cismin biribirini tutmalarını sağlar. Adesyon kuvvetleri iki katı cisim arasında olabileceği gibi, bir katı ve bir sıvı (likit) yahut iki sıvı arasında da olabilir. Biribirine değen iki cismi ayırmak için yapılan işe «adesyon işi» denir.

ADET: SAYI'ya bk.

ÂDET, başlangıcı pek belli olmıyan bir zamandan beri işlenmiş, tekrar edilmiş hareket ve işlem şekillerine verilen ad. Hukukta hemen her zaman örf kelimesiyle birlikte kullanılır. Şu halde örf ve âdet, bir halk veya zümre arasında geleneğe dayanarak tekrarlanan işlem demektir. Örf ve âdet, din inanışlarından, millî göreneklerden, tarih olaylarından, kısacası geleneklerden çıktığı gibi, iklim ve çevrenin icaplarından ilerigelmiş de olabilir, veya etkisi altında kalınan komşu ve yabancı milletlerden geçip sinmiş de bulunabilir. Her halde kaynağı ne olursa olsun halk, onları ruhuna ve ihtiyacına, bilinçsiz olarak, uygun ve tekrarlanmağa değer bulmuştur.

Fert için alışkanlık neyse, cemiyet için de âdet odur. Nitekim Alman hukukçularından Ihering, âdeti «Bir milletin hayatında vücuda gelen ve sayılıp gözetilen alışkanlıklardır» suretinde tarif eder. Fertlerde alışkanlık, bir hareketin tekrarlanmasından meydana gelen şeklidir ki ilk zamanlarda kolaylık sağlamaya yarar ve yerleştikten sonra da bir ihtiyaç haline girer. Cemiyetler için de âdet aşağı yukarı böyledir. Bir meselenin çözülmesinde tutulacak yolun daha önce yapılmış örneklere göre seçilmesi sadece kolaylıktan ilerigelmiş olabilir. Fakat o meselenin herzaman bu şekilde tekrarlanması gittikçe bir ihtiyaç haline girer. Bundan dolayıdır ki halk arasındaki âdetlerin büyük bir kısmı doğrudan doğruya dinden veya kanundan gelen emirler kadar hâkim ve kuvvetli olurlar. Örf ve âdet 1) herkesin onu yapması, 2) yapmak için bir zorunluluk duyması gibi, iki temeli bulunan bir hukuk şeklidir. Yazılı olmamak ve politikanın etkisi dışında kurulmuş bulunmak gibi vasıflarla kanun ve nizamdan ayrıdır. Zaten kanun ve nizamların da genel olarak kaynakları âdetlerdir. Hattâ kanunların çoğu âdetlerin açıklanmış, yazılmış ve kitap haline getirilmiş şekillerinden başka bir şey değildirler. Bir memlekette

yeni ihtiyaçlar karşısında meydana getirilen kanunların değeri ve kuvveti, o türlü hallerde halk arasında gözetilen âdetlere uygunlukları nispetinde artar ve âdetlere aykırı olan kanun ve nizamların yürütülmesi çetinleşir ve bazı kere bunların ceza ile kuvvetlendirilmesine ihtiyaç görülür.

Gerek türlü dinlerin halk işleriyle olan hükümlerinde, gerek İslâm, Kilise, Roma ve Germen hukuku gibi bellibaşlı birer özelliği bulunan hukuk sistemlerinde örf ve âdete büyük bir pay ayrıldığı görülür. Âdetin bir hukuk kuralı şeklini alarak işlemlere uygulanabilmesi için 1) genel olması, 2) uzun zaman kullanılmış bulunması şarttır. İslâm hukukundan alınmış eski medeni kanunumuz olan *Mecelle*'yi açıklıyanlar, âdeti şu suretle tarif etmişledir: «Nüfusta müstakar ve tabâyi-i selime indinde makbul umur-ı mütekerrireden ibarettir». Bu tarife göre hukukta esas tutulacak âdetin iki vasfı vardır. Biri halk arasında yerleşmiş olması, ikincisi sağduyuya uygun gelmesidir. *Mecelle*'nin genel kuralları arasında «Âdet muhakkemdir» özsözü din veya kanunun emri bulunmıyan işlerde âdetin hakem tutulacağını anlatır. Yine *Mecelle* maddeleri arasında «Nâsın istimali bir hüccettir ki anınla amel vâcip olur» şeklindeki kural halk kullanışının örnek tutulacak bir düstur olması lâzım geleceğini anlatır. «Âdet ancak muttarit ve galip oldukta muteber olur» şeklindeki *Mecelle* kuralı, âdetin işlerde kılavuz sayılması için birteviye uygulanmış olması ve başka kullanışlara göre baskın bulunması şartlarını ileri sürmektedir. Toplumsal durumun gerektirdiği değişikliğe yavaş yavaş uyduğu için her zaman millî olmak gibi bir fayda taşıyan âdetin, buna karşılık, açık (sarih) olmamak gibi bir sakıncası vardır. Bundan dolayı yargıçın sıkı denetlemesi altındadır. Herhangi bir âdete dayanan dâvada yargıç âdetin varlığını, şeklini ve kuvvetinin derecesini anlayıp ölçmek zorundadır. Bu sebepledir ki âdetler birçok yerlerde bölge bakımından yazılarak sınıflandırılmış ve XVIII. yüzyıl sonlarında hükümleri birleştirmek ve kitap haline getirmek için beliren ihtiyaç üzerine kanunlar meydana çıkmış, âdetlerin çoğu kaldırılmış, yahut bu kanunlarda açıklanmak suretiyle muhafaza edilmiştir.

Avrupa kıtasında, hususiyle Fransa'da feodalite devrinde her seigneur (derebeyi) kendi toprağında ayrı ayrı nizamlar, koymuş ve bağımsız bir mahkemesi bulunmuş olmasına karşı İngiltere'de adalet divanlarının daha önce büyük bir divana bağlanmış olmasından bu memleketlerin birincisinde âdetler çoğalmış, ikincisindeyse medenî hürriyetlerin bütün esaslararını içinde bulunduran büyük bir âdet sistemi meydana çıkmıştır. Bu etkiyle, âdetin Anglosakson hukukunda tuttuğu yer başka, Avrupa kıtası hukukunda tuttuğu yer başka olmuştur. İngiltere ve Amerika'da «Common Law» adı verilen büyük âdet, adalet sisteminin merkezidir. Yazılı kanunun «Statute Law» vezifesi bu âdeti zenginleştirmek veyahut düzeltmektir. Birçok memleketlerde genel hükümlerinin birleştirilmesi üzerine pratik alanda bir hukuk kaynağı olmaktan çıkan âdet, bazı işlerde yine bu hükümlerin alınmasiyle nüfuzunu gösterdiği gibi ticaret işlerinde de büyük bir kuvvet tutmaktadır. Ticarette âdetin kendiliğinden kanun kuvvetinde olması bir gelenektir. Âdetin kamu hukukunda da yeri hâlâ büyüktür. İdare hukukunda kamu hizmetinin görülmesi için âdetten doğma kurallar gözetildiği gibi bir hayli yerde de yanında kamu kuvvetlerinin işlemesini kolaylaştıran ve münasebetlerini aydınlatan âdetler meydana gelmiştir. Bakanların sorumluluğu kuralı birçok memleketlerde böyledir. Devletlerarası hukukunun birçok kuralları âdetle kurulmuştur. Lahey Adalet Divanı nizamnamesinin 38 inci maddesi gereğince, bu büyük mahkeme tarafından uygulanan hukukun kaynaklarından birini âdet teşkil eder. Hele Devletlerarası Hukukunun denizciliğe, harb zamanlarında uyulması gereken esaslara, diplomatik münasebetlere ve protokol meselelerine ait olan kısımları hemen tamamiyle âdetlere dayanır. Medenî Kanunumuzun birinci maddesi, yargıçın kanundan sonra örf ve âdete dayanacağını göstermiş, gerek bu kanun, gerek Borçlar Kanunu, âdetin etkili olduğu halleri çeşitli maddelerinde saymıştır. Ticaret Kanunumuzun 2 nci maddesi de, ticaret işlerinde sözleşmelerden ve Ticaret Kanunundan sonra örf ve âdetin hâkim olacağı esasını koyarak, birçok maddelerinde âdetin ne zaman uygulanabileceğini göstermiştir.

ÂDET (Aybaşı, Menstruasion), kadınlarda ve memeli hayvanların dişilerinde dölyatağı içzarının muntazam bir aralıkla her ay kanaması. Bu olaya aybaşı olmak, âdet görmek, kirlenmek, üstünü görmek, hayız olmak... gibi adlar verilir. Hâlâ aybaşını bir kirlilik ve el sürmezlik olayı sayan insan toplulukları vardır. Aybaşı zamanında namaz kılmanın caiz olmamasından ötürü bu duruma namazsız ve aptessiz adları da verilmiştir. Aybaşı normal bir olaydır. Güney memleketlerinde 9-11, kuzey memleketlerinde 16-20, memleketimizde ortalama 12-13 yaşlarında başlar, 3 veya 4 haftada bir tekrarlanır, 3 veya 5 gün sürer. Her ay başında 100-200 gram kadar kan çıkar. Bu kanın birtakım özellikleri vardır. Normal âdet kanı pıhtılaşmaz. Aybaşı, kesilme yaşına kadar sürer, memleketimizde bu kesilme ortalama 45-50 yaş arasında görülür. Aybaşı normal gebelikte her zaman, emzikli kadınlarda çok defa durur. Çocuk memeden kesilince yeniden başlar. Aybaşı kesilmesinin başka sebepleri, dölyatağı ve yumurtalıkların çıkarılması, yumurtalığı uzun zaman Röntgen ışığına tutmak, eritici hastalıklar, yangı ve bazı urlardır.

Aybaşının biyoloji bakımından önemi bütün memeli hayvanlarda ortak olan bir cinse ait hayat belirtisi olmasıdır.

Dişilerde her ay yumurtalıktan bir veya birkaç yumurtacık ayrılır ve aşılanmaya hazırlanır. Eğer yumurtacık meni hayvancığı ile karşılaşır ve aşılanırsa gebelik olur, yumurtacık aşılanmazsa kadında aybaşı, memelilerin birçoğunda aybaşına benzer şeyler görülür.

Aybaşı, biyolojik anlamiyle bir yumurtacığın aşılanmadan öldüğünü bildirir. Aybaşının sebebi yumurtalık hormonlarının dölyatağı içzarına yaptığı etkilerdir. Normal aybaşı çok defa pek az ağrılıdır. Vücuda ağırlık, kırıklık, sinirlilik verebilir. Aybaşı zamanında sağlığa dikkat edilmelidir. Cinsî münasebet, üşümek, denize girmek gibi hareketler sonunda önemli intanlar görülebilir. Marazî hallerde aybaşı azalabilir (oligomenore), ağrılı olabilir (dismenore), arası kısalır, uzar, miktarı azalabilir, çoğalabilir.

ADEVİYE, Misafiroğlu Şeyh Adi'nin kurduğu bir tarikat. Bk. YEZİDİYE.

ADHAKA, eski Hint hacım ölçüsü, bugün de Tibette kullanılmaktadır; = 4,12 l.

ADHERBAL, Kartacalı komutan. Milâttan 249 yıl önce, Romalı konsül Claudius Pulcher'e karşı Birinci Pün (Pünik) Harbinde kazandığı deniz zaferiyle meşhurdur. Kartacalılar'la Romalılar arasında 17 yıldan beri süren savaşta Adherbal Roma filosunu Sicilya'nın batı kıyısındaki

Drepanum limanına sıkıştırarak 95 gemi batırmış, 8000 Romalı öldürmüş, 20.000 ini tutsak almış ve kıtlık karşısında bulunan Afrika'yı bu tehlikeden kurtarmıştır.

ADHERBAL (ölm. M. Ö. 113), Numidya (Cezayir) Kıralı. Milâttan 118 yıl önce kardeşi Hiempsal ve amcasının oğlu Jugurtha ile beraber babası Micipsa'nın tahtına geçmiştir. Fakat tek kıral olmak istiyen Jugurtha Hiempsal'i öldürtmüş ve Adherbal'i memleketten koğmuştur. Adherbal Numidya'nın koruyucusu olan Roma'ya sığınmış ve Roma Senatosu mülkün, kendisi ile Jugurtha arasında paylaşılmasına karar vermiştir. Bu karar yerine getirilmişse de Jugurtha bir müddet sonra Adherbal'e açtığı harpte üstün gelerek onu tutsak etmiş, hayatına dokunmıyacağı hakkında verdiği sözde de durmıyarak öldürtmüştür.

ADHERENTİA, ayrı iki cismin veya bir organizmanın iki ayrı organının yüzeyleriyle birleşmesi hali. Bu yapışma normal olabileceği gibi patolojik tabiatlı da olabilir.

ADİ, Malabar sahilinde kullanılan, uzunluk ölçüsü; = 0,265 m.

ADİ [*'adī*], **Hâtem-i Tâî'nin oğlu** (570-687), Müslümanlığın ilk devirlerinde tanınmış kişilerden. Tay kabîlesinin şeyhi olup şairliği ve cömertliğiyle meşhur Hâtem-i Tâî'nin oğludur. Hıristiyan iken Müslüman olmuş, babasından sonra kabîlesinin şeyhliğine geçmiştir. Peygamber'den hadîs rivayet edenlerdendir. Muhammed'in ölümünden sonra kabîlesinin müslümanlıktan dönmesine engel olmuş ve Ali'nin bütün savaşlarında hazır bulunarak Cemel vakasında gözünün birini kaybetmiştir. Babası Hâtem gibi cömertliği ile de tanınmıştır.

ADİ, Misafiroğlu (1024-1162), Adeviye tarikatının kurucusu. Baalbek yakınlarında Beyt-i Far denilen köyde doğmuştur. Kendisinin Emeviye hanedanından olduğu söylenir. Öğrenimini bitirdikten sonra kendisini tasavvufa vermiş ve zamanının ünlü şeyhleriyle görüşerek onlardan tarikata ait feyzalmıştır. Sonra Hakâri dağlarına çekilerek, orada bir zaviye kurmuş ve bütün halkı kendisine çok kuvvetle bağlamıştır. Diyarbakır'la Van'dan başka Halep, Tiflis, Erivan'da ve pek toplu olarak Sencar taraflarında bulunan Yezidî'ler bu zatın veliliğine hattâ Allah'lığına inanırlar. Kendisinden sonra yerine geçen oğulları da halk tarafından inanılmış ve sevilmiştir.

ADİABATİK (Yun. *a*=olumsuzluk eki, *diabeinein* =geçirmek). Bir gazın ısı alıp vermeden, fiziksel halinin değişmesine, adiabatik değişme denir. Meselâ, ısı geçirmiyen bir silindirin içinde sıkıştırılan bir gaz, adiabatik olarak hal değişitirmiş olur. Bu sırada, basınç işi, gazda ısıya döner, gazın sıcaklığı artar. Atmosferde yükselen hava akımlarında olduğu gibi, adiabatik olarak genişliyen bir gaz dış basınçlara karşı genişleme işini yaparken, kendi ısısından harcar ve sıcaklığı düşer.

Birinci termodinamik kanunundan adiabatik olay için

$$du + p\,dv = o$$

diferansiyel denklemi elde edilir. u durum fonksiyonu, p (basınç) ve v (hacım) cinsinden ifade edilirse p, v — diyagramı üzerinde adiabatlar adı verilen bir eğriler ailesi elde olunur. İdeal gazlar için adiabatlar çok basit olan

$$p\,v^k = p_0\,v_0{}^k = \text{sabit}$$

şeklinde ifade edilirler. Termodinamikte, adiabatlar denklemi adı verilen bu bağıntıya Poisson kanunu da denir. Adiabat teriminin karşıtı izotermdir.

Adiabatik genleşme (inbisat) ile adiabatik sıkıştırmalar, termodinamikte önemle incelenir.

ADİABĒNĒ, Dicle'nin doğusunda yukarı ve aşağı Zap ırmakları arasındaki bölgenin eski adı. En eski zamanlarda A. Asur kırallığının bir parçası idi. M. Ö. VII. yüzyılda İran egemenliği altına girmiştir. Büyük İskender'in 331 de Dara'ya karşı kazandığı zaferle ün kazanan Arbela (Erbil) ile Gaugamela şehirleri bu bölgededir. İskender'den sonra IV. yüzyılın sonunda Selevkos kırallığının bir eyaleti olmuştur. Bu kırallığın çökmesiyle A.'de Part egemenliği altında bir kırallık kurulmuştur. M. S. 115 te Traianus tarafından işgal edilmişse de, Romalılar orada tutunamamışlardır. 195 te Septimius Severus bölgeyi bir daha fethetmekle Adiabenicus unvanını kazanmıştır. Daha sonraları A. Sasani idaresi altına girmiştir.

ADİANTUM: bk. BALDIRIKARA.

ADIATORIX, Galatya (b. bk.) lı bir prens. Pharsalos meydan muharebesinde ölen Tektosag prensi Domnilaos'un oğludur. Antonius (b. bk.) tarafından Herakleia'nın Yunanlılar'a ait parçasına hükümdar tayin edilmiştir. Aktion (b. bk.) deniz savaşından az önce Herakleia'da oturan bütün Romalılar'ı öldürmüştür. Augustus ceza olarak onu zafer alayında herkese göstermiş ve sonra oğlu ile birlikte öldürtmüştür (M. Ö. 29).

ADİ-BUDDHA, Sanskritçe birinci, ilk Buddha anlamına gelen bir kelime. Bu kelime, sonraları çıkan birçok Buddha'ların bu ilk Buddha'nın görünüşlerinden başka bir şey olmadığını anlatır. Bu ilk Buddha inanı Nepal taraflarında hüküm sürmektedir. Güneydeki Budistler o inanışı bilmezler. Adi-Buddha inanışı Allah'ın birliğine inanan dinlere yakındır.

ADİGE, kuzey Kafkasya'nın yerli uluslarından bir etnik küme. XVIII. yüzyılda Adigeler, kuzey Kafkas dağlarının batı yamaçlarından Karadeniz kıyılarına, Gagri'den Kerç boğazına kadar uzanan yerleri işgal ederlerdi. Adigeler birçok boylara ayrılmışlardır. Bu boylardan Şapsug, Natuhay, Abedzeh, Besliney, Çemguy, Kabarday, Bjeduh, Mahol, Mamheg, Hatukay ve Hakuç boyları tanınmıştır. Klâsik devirlerde Adige ulusu Dzikh, Dzig, Sind ve Kertek adlariyle tanınmışlardır. Rus eserleri bu ulusa Kosog adını verirler. Bu ulus çok eski zamanlardan beri tarımla ve çobanlıkla geçinir, ahali beş sınıfa ayrılmıştır.

VI. yüzyılda Adigeler Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Yüzyıllarca Bizans-Hıristiyan kültürü etkisi altında bulunmuşlardır. İslâm dini yavaş yavaş buraya girmiş ve nihayet XVII. yüzyılda Hıristiyan dinine son vermiştir. Her iki din Adigeler'in eski dinlerinden kalan bazı inanmaları büsbütün ortadan kaldıramamıştır. Meselâ *Mukaddes Orman* kültü hâlâ yaşamaktadır. Adigeler bağımsızlıklarını korumak için Çarlık Rusya'nın ordulariyle kahramanca çarpışmışlardır. 1864 te Şapsug boyu Ruslar'la savaştan vazgeçerek Türkiye'ye göçe başladığı gibi, Kerç boğazı dolaylarında bulunan Natuhay ve Ibıh boyları da Türkiye'ye sığınmışlardı. Göç etmeden yerlerinde kalan Adige oymakları Rus devriminden sonra bütün kuzey Kafkasya'daki Çerkez-Adigeler'i içine alan bir cumhuriyet kurmaya çalışmışlardır. Sovyet devriminden sonra bunların bir kısmı «Adige Muhtar Ülkesi» ni, bir kısmı da «Kabardı-Balkar Cumhuriyeti»ni (b. bk.) teşkil etmişlerdir.

DİL. Adîge [*adıge-yabze*] dili, Kafkas dillerinin Kuzey grupunun Batı veya Abasg-Kerket (b. bk.) bölümünün başlıca bir kolu (Kerket kolu) ve Abhaz, Ibıh dillerinin yakın akrabasıdır. Eskiden Kuban nehri ile Karadeniz kıyıları arasındaki araziyi hemen tamamiyle kaplıyan bu dil, 1864 teki göç yüzünden şimdi bu arazide dağınık bir durumda bulunmaktadır. Doğu ve Batı olmak üzere iki kola ayrılır. Doğu kolu *Kabarday* adını taşır ve dağlık bölge bulunduğu için «Yüksek Adîge» de denir. Terek - Nalçık taraflarında konuşulan bu kolun başlıca lehçeleri, *asıl Kabarday* ile *Besleney* lehçeleridir. Adîge'nin *K'yah* veya *Çerkez* denilen Batı kolu da, bozkır lehçeleri ve kıyı lehçeleri olmak üzere yine iki grupta toplanmıştır. Alçak arazide bulundukları için bunlara «Aşağı Adîge» de denir. Eskiden Kafkasya'da oldukça yayılmış bir dil iken, şimdi ancak Kuban etrafındaki Sulimov (eski Batalpaşinsk), Laba, Maykop merkezleriyle kıyıda Tuapse civarında konuşulur. Bozkır lehçeleri grupuna *Abzah* (yahut *Abadzeh*) ve *Bjeduh* lehçeleri girer, kıyı grupu da *Şapsuğ*, *Natuhay*, *Hatuhay*, *Hakuç* v. s. lehçelerini içine alır. Güneydeki sınırı Şahe ırmağıdır. Adîge dilinin fonetiği, öbür Abasg-Kerket dillerininki kadar güç değildir. Morfolojisindeki başlıca özellik, sonek şeklinde bir «tanım harfi» in ve iki kökten toplanmış fiillerinin bulunuşudur. Meselâ Kabarday *nesın* = «gelmek», *jen* = «koşmak», *nejesın* «koşarak gelmek» gibi. Başka özellikleri için bk. ABASG - KERKET DİLLERİ, KABARDAY ve ÇERKEZ.

ADIGE [*ādice* ok.] (Lât. **Athesis**, Alm. **Etsch**), İtalya'da güney Tirol'da büyük bir ırmak. Rhet Alpleri'nde Resca boğazından çıkar ve Verona'da Po ovasına girer, Adriya denizine dökülür. Uzunluğu 414 km. dir. Bonaparte bu nehir dolaylarında birçok zaferler kazanmıştır. General Schérer 28 mart 1799 da Avusturyalılar'ı bu nehirle Garda gölü arasında yenilgiye uğratmıştır (Adige savaşı). 1805ten beri İtalya kırallığında, bir *Yukarı Adige ili* (merkezi Trento), bir de *Adige ili* (merkezi Verona) vardır. Adige vâdisi bağ, meyva bahçeleri ve kestaneliklerle kaplanmıştır. Bu vâdi aşağılarda çok kalabalıktır.

ADİGEİSTAN (Adige Muhtar Ülkesi), eski Kuban ve Karadeniz eyaletleri içinde bulunan Adige - Çerkezleri'nin oturduğu sahalardan 1922 de kurulmuş muhtar Sovyet ülkesi. Bu ülke, Krasnodar mıntakasına, onun araciyle de, Sovyetler Birliği üyelerinden olan Rusya Cumhuriyeti'ne bağlıdır. Kuban ırmağının sol kıyısındaki ovalık bölgede olup eni 11-45 kilometre, boyu 300 kilometrelik bir sahayı kaplar. Adige Muhtar Ülkesi'nin yüzölçümü 3900 kilometre karedir. İdare merkezi Maykop şehridir. Nüfusu 241800 dür.

ADİGRAT, Habeşistan'ın kuzeydoğu ucunda bir kasaba. Denizden yüksekliği 2327 metre, nüfusu 3000 kadardır. 1935 sonbaharından 1941 ilkbaharına kadar İtalyan işgali altında kaldıktan sonra 1 nisan 1941 de İngiliz orduları tarafından kurtarılmış ve Habeşistan'a geri verilmiştir.

ADİ KAİ (İtalyan idaresi zamanındaki resmî imlâsı: *Adi Caièh*), Eritrea'nın Acchelè Guzai bölgesinin idare merkezi ve önemli kervan konağı. Denizden yüksekliği 2423 metre, nüfusu 3500 kadardır. Misyonerler tarafından idare edilen bir okulu, ayrıca da bir radyo istasyonu vardır. Adi Kai, Eritrea sömürgesinin kuruluşundan 1941 yılına kadar İtalyan idaresinde kaldıktan sonra, aynı yılın ilkbaharında İngiliz orduları tarafından alınmıştır.

ADİL, Sultan Muhammed V. veya Şah Adali'nin tahta çıktıktan sonra aldığı unvan. Adı Mübariz Han'dır. Kuzey Hindistan'da büyük Sur Afgan Devleti'ni kuran Şir Şah'ın kardeşinin oğludur. Şir Şah'ın oğlu İslâm Şah öldükten sonra, 12 yaşında olan oğlu Firuz Şah tahta çıkınca, dayısı olan Mübariz Han onu öldürtmüş ve kendisi tahta çıkmıştır (saltanatı için bk. SUR). Bengal'de bir savaşta ölmüştür (1554-1557).

ÂDİL BEY (ölm. 1899), Türk veteriner bilgini. XIX. yüzyıl sonu veterinerlik tarihimizin üzerinde durulmaya değer kişilerindendir. İstanbul'da doğmuş ve Askerî Veteriner Okulunu 1889 da bitirmiştir. uzmanlığını Fransa'da Pasteur'ün yetiştirmelerinden Nocar'ın yanında tamamlamış ve takdirini kazanmıştır.

İstanbul'a dönüşünde Bakteriyolojihanede Dr. Nicolle'le çalışmış ve onunla sığır vebası serumunu hazırlamıştır. Bir zamanlar bu serum Türkiye dışı memleketlere bile yollanmıştır.

ÂDİL BEY (1865 - 1932), Osmanlı İmparatorluğu'nun son Dahiliye nazırlarından. Taşcızade Tevfik Paşa adlı bir vezirin oğlu olup Babıâli kalemlerinden yetişerek Dahiliye müsteşarı ve daha sonra Sedaret müsteşarı olmuştur. 31 mart vakası üzerine kurulan Tevfik Paşa kabinesinde pek kısa bir müddet Dahiliye nazır vekilliğine, 1919 da Damat Ferid Paşa kabinesinde Dahiliye nazırlığına getirilmiştir. Bu sırada Sıvas Kongresi'nin kurulmasına engel olmaya çalıştığı için 1923 Lausanne Barış Andlaşması hükümlerine göre memleket dışı edilen 150 kişi arasına alınmış ve memlekete dönmeden ölmüştür.

ÂDİL GİRAY (1548 - 1578), Kırım hanlarından Devlet Giray Han'ın oğlu. 1577 de kardeşi Semin Mehmet Giray zamanında Kalgay olmuştur. O sırada Özdemiroğlu Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu doğuda İranlılar'la çarpışmakta idi. Murad III. ün emri üzerine Kırım Han'ı, Âdil Giray'ın komutasında Kırım askerlerini İran'daki Osmanlı ordusunun yardımına göndermiş ve bu kuvvetler, yaptıkları kahramanca savaşlarda büyük başarılar sağlamışlardır. Kışın harbin gevşediği günlerde, Âdil Giray iki bin kişilik bir kuvvetle düşman ordusunun durumunu keşifle uğraştığı bir sırada, kırk bin kişilik bir İran ordusiyle savaşmak zorunda kalmış ve kahramanca dövüştükten sonra İranlılar'a esir düşmüştür. İran Şahı kendisini saraya alarak kızkardeşiyle evlendirmek istemişse de Şah'ın karısının Âdil Giray'a gönlünü kaptırmasının doğurduğu bir kıskançlık yüzünden sarayda çıkan bir ayaklanma sonunda Şah ve karısı ile birlikte öldürülmüştür.

Maceraları Namık Kemal'in *Cezmi*'sine ilham kaynağı olan Âdil Giray, mertliğiyle ün almış bir kahramandır. Şiirle de uğraşmış ve kahramanlıkları Türk memleketlerinde hâlâ halk dillerinde izleri yaşıyan destanlar meydana getirmiştir.

ÂDİL GİRAY (1617 - 1672), Kırım hanlarından. Mehmet Giray IV. ün Uyvar seferine gitmemesi ve idaresiyle Kırım halkını hoşnut edememesi yüzünden hanlıktan çıkarılması üzerine 1666 yazında Âdil Giray yaşadığı Rodos'tan getirilerek Kırım Hanı tâyin edilmiştir. Muvazenesiz bir adam olan Âdil Giray'ın Kırım'da birçok ilerigelenleri öldürtmek istediği, bu korku ile yabancı memleketlere kaçanların mallarını zaptettiği İstanbul'da duyulunca, Padişah Mehmet IV. tarafından 1671 ilkbaharında hanlıktan çıkarılmıştır..

ÂDİL, HACI ÂDİL ARDA: bk. ARDA.

ÂDİL ŞAH (1356-1360), Tuğluk Devleti'nden ayrılmış olan güney Hindistan'da Madura Devleti'nin Türk hükümdarlarından.

ÂDİL ŞAH AVŞARLI, (ölm. 1748), İran'da hüküm sürmüş olan Türk Avşar hanedanının ikinci hükümdarı. Nadir Şah'ın yeğenidir. 1747 de tahta çıkmış, bir yıl sonra da kardeşi İbrahim tarafından tahttan indirilerek gözlerine mil çekilmiştir. Daha sonrada İbrahim'in halefi Şahruh tarafından idam edilmiştir.

ADİLCEVAZ, Bitlis İli'nin Ahlat ilçesine bağlı bir bucak ve onun merkezi olan bir kasaba. Adilcevaz eskiden Van İli'nin bir ilçesi olduğu halde yakın zamanlarda Bitlis İli'nin Ahlat ilçesine bağlı bir bucak haline konmuştur. Bu bucak Sübhandağının parçalarından olan Karacagöl dağı eteklerinde dağlık ve az verimli bir alandadır; Van Gölünün güney sınırı buradan geçer. Bucak bölgesi içinde Arn gölü adlı bir küçük göl vardır. Merkezi olan Adilcevaz kasabası 3022 nüfusludur. Şehrin bir kısmı eski bir sur ile çevrilidir. Bu sur içinde XI. yüzyıl sonlarına doğru burasını zapteden Selçuk hükümdarı Tuğrul Bey'e ait sanılan bir cami yıkısı vardır. Adilcevaz kasabasının eski adı Arcige'dir.

ÂDİLE HATUN, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Bağdat'taki Kölemenler idaresi devrinde büyük nüfuz kazanmış bir kadın. Bu idareyi kuran Bağdat valisi Ahmed Paşa'nın kızıdır; babasının kâhyası olan Süleyman Paşa'ya varmış, kocası Bağdat valiliğine geçtiği zaman hükümetin işlerine karışmıştır. Kocasının ölümünden sonra Babıâli'ce tâyin edilen vali zamanında sözü geçmez olduğundan, Kölemenleri ayaklandırmıştır. Bu ayaklanmada vali öldürülmüş, Âdile Hatun, devleti, kocasının kardeşini vali tâyin etmek zorunda bırakmıştır. Ölüm tarihi bilinmiyen Âdile Hatun Bağdat'ta bir camiyle bir kervansaray yaptırmıştır.

ÂDİLŞAHLAR (Âdilşahîler), Hindistan'da Dekkan'ın batısında Yusuf Âdil Han Türkmen tarafından kurulan devlet ve hanedanın adı ve bu hanedan hükümdarlarının adlarına kattıkları lâkap. Devletin merkezine ve devlet olmadan önce İlin taşıdığı ada bakılarak buna Bicapur Devleti de denir.

Behmenî Devleti (b. bk.) dağıldığı sırada Yusuf Âdil Türkmen, Bicapur valisi ve «Gariban» denilen ve çoğu Türk olan yabancılar partisinin başkanıydı. 1490 da öbür valilerle birlikte (her biri kendi ilinde) bağımsızlığını ilân etmiştir.

Hanedanın tarihçisi olan Ferişte, Yusuf Âdil'in Osmanlı Padişahı Murad II. nin küçük oğlu olduğunu, Fatih Mehmet tahta çıkınca öldürülmemesi için anasının onu bir tutsak çocukla değiştirip kaçırttığını ve Yusuf'un dolaşa dolaşa Behmenî Devleti'ne geldiğini yazar. Bunu, hanedanın kendine önem vermek için çıkarttığı bir efsane saymak daha doğru olur.

Âdılşahlar Devleti'nde hanedan, ilerigelenler ve ordu hemen hep Türk, halksa yerliydi. Şiî olan Yusuf Âdil, 1504 te Bicapur'un doğusunda Gülberge'yi aldıktan sonra ve Şah İsmaili Safevî'nin İran'da hutbede 12 imamın adını andığını öğrenmesi üzerine o da aynı surette hutbe okutmuş ve devlet de şiîliği resmî olarak kabuletmiştir. Fakat bu hareket hem içerde ayaklanmalara, hem dışardan öbür Sünnî devletlerin hücumlarına yol açmıştır. Yusuf Âdil, ülkesinden kaçmak zorunda kalmışsa da çok geçmeden orayı geri almıştır. Şiî mezhebi çoğunluk bakımından Âdilşahlar Devleti'nde üstün durumda kalmıştır.

Âdil Şah 1510 da ölmüş ve yerine oğlu İsmail Âdilşah geçmiştir.

Âdilşahlar Devleti, bir taraftan hükümdarlarının hırsları, öte taraftan yabancı ve yerli düşmanlığı ile Sünni-Şiî rakipliği yüzünden ya iç fitnelerle uğraşmış, ya komşu Müslüman Devletlerle veyahut da güneydeki büyük Viceyanagar Hindu Devleti'yle, (b. bk.) sık sık savaşmıştır. 1510 da Portekizler Goa'ya yerleşmişlerdir. Yine bu yılda bir fermanla yerlilerin ve hattâ bir «garib»'in Dekkan'da doğmuş çocuklarının devlet hizmetinde kullanılması yasak edilmişti. Bu, hemen bütün işlerin Türkistan'dan gelme Türkler'e ve devletin şiîliği dolayısiyle daha da büyük ölçüde İran'dan gelme Türkmenler'e bırakılması demektir.

Âdilşahlar Devleti'nin tarihinde en önemli olaylardan biri, çok büyüyen, Müslümanlara zulmeden ve Müslüman Devletlerinin hayatını bile tehlikeye düşüren Viceyanagar Hindu Devleti'ne karşı, 1563 te Ali Âdil Şah'ın saltanatı sırasında, Dekkan'daki beş Müslüman Devletten dördünün birleşmesi ve Viceyanagar'ı ezmesidir. Kesin vuruşma 1565 te Krişna suyu üzerinde Talikota'da olmuştur.

Hindu ordusu, bazı tarih kitaplarında, 82.000 atlı, 900.000 yaya ve 2000 fil olarak gösterilir (Hind ordularında silâhsızların savaşçılara oranı daima çok üstün olmuştur). Erlerinin çoğu Türk olan Müslüman ordusu, Hindular'dan sayıca az olduğu halde gerek savaş kudreti gerek iyi silâhlanmış olması bakımından onlara üstündü. Ordunun en büyük kuvvetini bir Osmanlı-Türk olan Çelebi Rumî Han'ın komutasındaki topçu teşkil ediyordu. Savaş sırasında toplar, ikinci yaylım ateşinden sonra bakır parayla doldurulmuş (Dekkan'da bu paralar birkaç milimetre kalınlığındadır) ve belki topla ilk saçma atma denemesi olan bu tedbir Hindular'a çok kayıp verdirmiştir.

Hindu ordusu tamamiyle yenilmiş, ve bu devlet bir daha belini doğrultamamıştır. Bicapur Devleti de çok büyümüştür.

1570 te Portekizler'in Hindistan'daki merkezi olan Goa kuşatılmışsa da, bir başarı elde edilememiştir. Ancak Viceyanagar'ın yıkılması, Portekizler'in ticaretini çok baltaladığı için onların gitgide kuvvetten düşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

1591 den başlıyarak Dekkan Müslüman Devletleri üzerinde Gürkanlılar (Timuroğulları)Devleti'nin tehdidi devametmiştir. Ekber, bu devletlerin kendisini baş tanımalarını istemişse de bu istek yerine getirilmediği için 1595 te Dekkan'a kuzey Hindistan Türkleri'nin karışmaları ve baskıları başlamıştır. Coğrafya durumu dolayısiyle asıl yük Ahmed Nagar veya Nizamşahlar (b. bk.) Devleti üzerine binmiş ve bu hal bütün Dekkan Devletleri'nin Gürkanlılar Devleti'ne katılmasına kadar devam etmiştir.

1619 da İbrahim II. devrinde Âdılşahlar Devleti kendisi gibi bir Müslüman-Türk Devleti olan Bidar'ı kendine katmıştır.

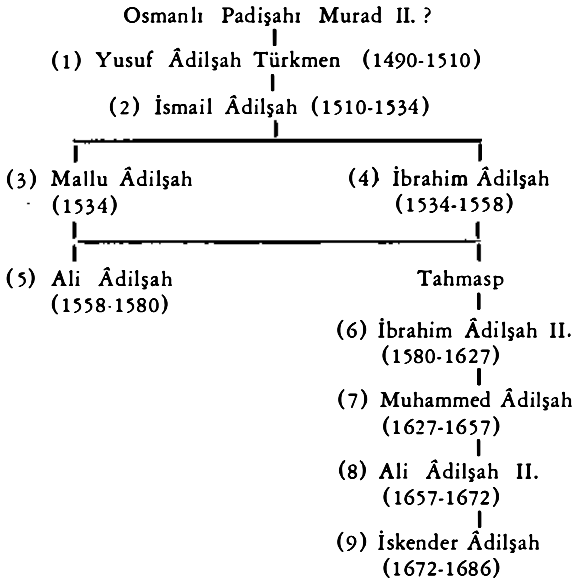
1636 dan başlıyarak Dekkan'ın batısında dağlık bölgede oturan ve Hindu olan Maharatlar (b. bk.) bazı kere Âdilşahların buyruğunda, onların Gürkanlılar'a karşı müttefiki, bazı kere de düşmanı olarak Bicapur Devleti tarihinde önemli rol oynamışlardır.

1633 yılında Gürkanlılar padişahı Şah Cihan, Ahmet Nagar'ın Nizamşahlar(b. bk.) Devleti'ni sona erdirdiği sırada, Bicapur Sultanı Muhammed Âdilşah da bu devletin güney kısımlarını almaya kalkışmış, bu yüzden Gürkanlılar'la yaptığı savaşta yenilmiştir. Bu savaşta Bicapur kenti, ancak yakınında bulunan bir bendin yıkılıp dolaylarını su altında bırakmasiyle kurtulabilmiştir.

1636 da yapılan barış sonunda Âdilşahlar, Şah Cihan'ın eğemenliğini tanımış, bundan bir müdedet sonra Âdilşahlar Devleti güney ve kuzey batıya doğru tekrar büyümüştür. 1649 da bütün Kernetek'i (şimdiki Madras İlinin büyük bir parçası) memleketine katarak oradaki 40 milyon hunu (20 milyon altın liradan az) ele geçirmiştir. Muhammed Âdilşah 1656 da öldüğü zaman, Bicapur Hindistan'ın ikinci devleti idi. 1648 den sonra Şah Cihan ona «Han» yerine «Şah» diye yazmaya başlamıştır. O ölünce Dekkan valisi bulunan Şah Cihan'ın oğlu Evrengzip (Âlemgir) Bicapur'u istilâ etmiş, Bidar ve Kalyani'yi almıştır. Yapılan antlaşmaya göre, bu kurganlar ile daha bazı yerlerin ve 1,5 milyon altın liranın Gürkanlılar'a verilmesi kararlaştırılmıştır (1657). Çok geçmeden Şah Cihan hastalanmış ve bu yüzden Gürkanlı şehzadeler arasında savaş başlamış olduğundan Âdilşahlılar bu antlaşmayı yürütememişlerdir.

Tahta çıktıktan epey sonra 1686-88 yıllarında Evrengzip Âlemgir, Âdilşahlar Devleti'ni sona erdirmiş ve ülkesini Gürkanlılar Devleti'ne katmıştır.

Âdilşahlar'ın şeceresi

ADIM (Ask.). Orduda âdi, uygun ve talim adımı olarak üç çeşidi vardır. Türk ordusunda bu adımın uzunluğu 75 santimetre, dakikadaki sayısı da 114 olarak kabul edilmiştir. Uzunluk ve hız, araziye, erin beden kabiliyetine ve yürüyüş amacına göre değişebilir.

Bazı ordularda bu uzunluk 80 santimetredir. İtalyan Berzagliyari kıtalarında 86 santimetre hesabedilir.

Büyük birliklerin geçit törenlerinde çabukluk ve gösteriş maksadiyle yapılan ve dakikadaki hızı 180 olan jimnastik adımı hareketi birçok ordularda terkedilmiştir.

Faşist adımı, ayak ucu burun hizasına kadar fırlatılarak ve ayak tabanı sertçe yere vurularak yapılır (kaz adımı).

Askerî adım ile bir kilometre 11 dakikada, seyahat adımı ile 12, gezi adımiyle 15, koşar adımla 7 dakikada alınır.

ADIM, Türkiye'de metre sisteminin kabulünden önce kullanılan uzunluk ölçüsü. Bir mimar arşınına eşittir.

ADIMARI, Alessandro (1579 - 1649), İtalyan şairi. Floransa'da doğmuş, yaşamış ve ölmüştür. Çok verimli bir şairdir. Şiirlerinden fazla, Yunan şairi Pindaros'tan yaptığı tercümelerle anılır. Akrabasından Lodovico Adimari (1644 - 1708) de tanınmış bir şair olup hicivleriyle, hele kadınlar için yazdığı hicivlerle, ün almıştır. Bu yazılar *Satire del marchese Lodovico Adimari* (Marki Lodovico Adimari'nin hicviyeleri) başlığı altında yayınlanmıştır.

ADİMONİA (Adimonia), kınkanadlıların krizomelidae (Chrysomelidae) familyasından bir böcek cinsi. Bu cinsten olan böcekler oldukça büyük, esmer veya kahverenklidirler. Yumurtlama zamanı dişinin karnı, toplanan yumurtalardan şişer ve çok büyük olur.

ADIMSAYAR (bk. HODOMETRE, PODOMETRE), adımları kendiliğinden sayan alet. İlk adımsayarlar âdi baston şeklinde idiler. Her adımda baston yere vurularak içindeki alet ile adımlar sayılırdı. Şimdiki adımsayarlar cepte veya vücuda asılı olarak yürümekle hâsıl olan sarsıntıları kaydeden bir saat şeklindedir. Bununla at üstünde iken atın adımları sayılabilir.

ADİN, cennetlerden birinin adı. Arapça'da bir yerde oturmak anlamına gelir. Adin, Tevrat'ta, Kuran'da ve başka yerlerde geçer. Allah'ın bu cenneti özenerek yarattığı ve orada gözlerin görmediği ve insan oğlunun tasarlıyamayacağı nimetler bulunduğu hakkında bir hadîs olduğu gibi, bu cenneti anlatan başka hadîsler de vardır.

ADİNA, kökboyasıgillerden (Rubiaceae) on kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinsten Çin ve Hindistan'da yetişen *A. cordifolia* dan Hintliler bir çeşit sarı boya çıkarırlar.

ADİNANDRA, ikiçeneklilerden eleokarpase (Eleocarpaceae) familyasından kış yaz yeşil olan bir ağaç cinsi. Bu cinse bağlı 10 kadar tür vardır ki hepsi Afrika ve Asya'nın tropikal bölgelerinde yetişir.

ADİNOL, bir çeşit metamorf külte (sahra). Diyabaz yakınındaki killi şistlerin kontakt metamorfizma etkisiyle değişmesinden meydana gelir. Kolayca erir. Aslında kuars albit alaşımıdır. Yunanca sıkı anlamına gelen «adinos» tan alınmıştır. Bileşiminde yabancı mineral olarak rutil ve epidot bulunabilir.

ADINOTHERİUM, miyosen devrine ait Patagonya (güney Amerika) da bulunmuş nesodontidae familyasından bir cins memeli hayvan fosili.

ADİPEUX: bk. YAĞDOKU ve YAĞSI

ADİPİK-ASİT, formülü $HOOC - CH_2 - CH_2 - CH_2 - CH_2 - COOH$ olan dikarboksilli bir organik asittir. İlk defa yağların nitrik asit ile oksitlenmesinden elde edilmiştir.

ADİPOGENEZ, vücutta yağ oluşumu. Hayvan vücudunda, höcrelerin içinde bulunan protoplazmik yağdan başka, organizmanın icabında kullanabileceği bir yedek madde sayılabilecek olan ve içinde fazla miktarda nötr yağı bulunan bir depo vardır. Normal şartlarda derialtı ve periton altı dokularında, ince barsak askısında (mesarika), böbrek locasında, memelerde ve çeşitli iç uzuvların içinde toplanan yağ, hayvan nevilerine göre birtakım, özel fizik karakterler gösterir. Vücutta toplanan yağların kaynağı gıdalardır. Gıda

ile giren yağların pankreas lipazının, safranın ve barsak salgısının etkisiyle parçalanmasından açığa çıkan gliserin ve yağ asitleri barsak yoliyle emilme esnasında tekrar birleşerek nötr yağları teşkil eder ve kilus ve göğüs kanalı yollariyle vena deveranına girer (yağın daha az bir kısmı barsaktan portal yolla karaciğere gider). Gıda ile gelen yağların en önemli değişme yeri karaciğerdir. Hemen parçalanıp kullanılmıyan yağlar yağdokuya giderek yedek yağı şeklinde depo edilirler. Burada da yerleşmeden evvel lipazların etkisiyle parçalandıkları ve sonra dokunun hücreleri içinde son bir senteze uğradıkları iddia edilmiştir. Yağların kaynağını yalnız gıda ile giren yağlı maddeler teşkil etmez. Karbon hidratların barsaktaki hazımlarının mahsulü olan glikozdan ve lâktik, asetik aldehid gibi daha basit mahsullerden de irca yoliyle karaciğerde yağ asitleri husule gelebilmektedir. Proteinlerden de az miktarda yağ husule gelebilirse de bu iş daha zorlukla olmaktadır. Proteinler, gıdalarla fazla miktarda verilseler bile yedek yağı kolayca arttıramazlar.

ADİPOPEKSİ (Adipopexie) [Lât. *adeps* = yağ, Yun. *pexis* = tesbit], yağ tutumu, karaciğer ve diğer bazı organların kendi hücreleri içine yağı tesbit etme görevi.

ADİPOSİR (Adipocire), «ölü mumu» da denilen bu cisim havasız yerlerde (su veya çok yaş toprak içinde) kalan ölülerin yağından meydana gelir. Kimyasal yapısı bakımından yağ ile mum arasında bulunan bu cisim fazla miktarda palmitik ve stearik asitleri içinde bulundurur.

ADİPOSİS (Lât. *adeps* = yağ), vücutta çokca yağ toplanması. Bu toplanma ya bütün vücuda ait olur (genel adiposis) ve şişmanlık dediğimiz hali teşkil eder (bk. ŞİŞMANLIK) veya vücudun belirli yerlerinde olur. (lokalize adiposis). Adiposis dolorosa veya dercum hastalığı bu sonuncunun bir çeşididir. En çok, kadınlarda ve aybaşının kesilme zamanlarında ortaya çıkan bu hastalıkta, vücudun başka başka yerlerinde kendiliğinden veya basıldığı zaman ağrıyan yağ birikintileri türer. Hastalar halsizlikten ve bazı ruhî ârazlardan şikâyet edebilirler (Beyin âfetlerinden ve hipofiz ezi ödev bozukluklarından ilerigelen adiposisler için HİPOFİZ BEZİ HASTALIKLARI'na bakınız).

ADİPOSO - JENİTAL (Sendrom veya distrofi), vücutta, hususiyle göğüs ve kalçalarda yağ toplanması ve üreme organlarının gelişmesinin durması ve çocukluk devresindeki durumda kalmasiyle kendini gösteren bir marazî hal. Hipofiz bezinin veya bu bezin bulunduğu bölgenin âfetiyle ilgilidir (bk. HİPOFİZ BEZİ).

ADIRONDACK [*ædirɒndæk* ok.] **DAĞLARI,** Amerika Birleşik Devletleri'nde (New York eyaleti topraklarında) gnays ve granitlerden oluşmuş bir dağ grupu. Bazıları güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanan sıralar meydana getirirler. Kuzeydoğuda Alleghany doğrultusunda uzanarak Champlain gölü üzerinde sarp yarlar halinde sona ererler. En yüksek noktası (1641 m.) Marcy dağıdır. Yüksek yerleri bir yana bırakılırsa bütün bu dağlar sık ormanlarla kaplıdır. Bu ormanların büyük bir bölümüne henüz el değmemiştir. Vâdiler içinde buzul devrinde meydana gelmiş bulunan, 1000 den çok göl vardır. Dağlar hayvan bakımından da zengindir. Göller yazlık gezinti yerleridir. Buralara daha çok New York'lular gelir.

Dağların doğu taraflarından mıknatıslı demir ve bazı yerlerinden grafit çıkarılır.

ADİS (Adys) veya **ADİN,** Kartacalılar zamanında, kuzey Tunus'ta bulunan küçük bir şehir. M.Ö. 256 da Roma'lı general Regulus bu şehrin yöresinde bir zafer kazanmış ve Kartaca kapılarına kadar girmişti.

ADİ UGRİ, Eritrea'da, Asmara-Addis Ababa yolu üzerindeki yaylada önemli bir kervan konağı. Denizden yüksekliği 2822 metre, nüfusu 3500 kadardır. Radyo istasyonu, Kıpti cemaati tarafından yönetilen küçük sanatlar okulu ve misyonerler tarafından yönetilen başka bir okulu vardır. İkinci Dünya Harbinde İngiliz ordusu bu kasabayı 1941 ilkbaharında İtalyanlar'dan almıştır.

ADIVAR, Doktor Abdüllıak Adnan (doğ. 1882), bilim ve siyaset adamlarımızdan. Gelibolu'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaparak 1905 te Mülkiye Tıbbiyesini bitirdikten sonra Avrupa'ya kaçmış ve Berlin Tıp Fakültesinde iç hastalıkları asistanı iken, Meşrutiyet'in ilânı üzerine 1909 da İstanbul'a dönerek Tıp Fakültesine önce muallim muavini, sonra profesör olmuştur. İki yıl kadar Tıp Fakültesi Müdürlüğünde bulunduktan sonra, Trablus Harbine Kızılay Müfettişi olarak katılmış ve sonra bu kurumun genel sekreteri olmuştur. Birinci Dünya Harbinde Sağlık Genel Müdürlüğü, sonra yedek tabip Binbaşı rütbesiyle Genelkarargâh Sahra Sağlık Genel Müfettişliği Muavinliği vazifelerinde bulunmuştur. Mütareke sıralarında son Osmanlı Meclisi Mebusanına İstanbul mebusu olarak girmiş, İstanbul'un müttefikler tarafından işgali üzerine, eşi Halide Adıvar'la Anadolu'ya geçerek ilk Büyük Millet Meclisi Hükümetinde «Sıhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili» olarak bulunmuştur. İkinci toplantı yılında Büyük Millet Meclisi ikinci Reisliğine seçilmiş ve büyük zafere kadar bu mevkide kalmıştır. Zaferden sonra da iki yıl kadar İstanbul'da Dışişleri Bakanlığı delegeliğinde bulunmuştur. İstanbul mebusu iken memleketten ayrılarak eşi Halide Adıvar'la Avrupa'ya gitmiş ve Fransa'da bulunduğu sırada Paris Şark Dilleri Okulu Türkçe lektörlüğüne seçilerek sekiz yıl bu vazifeyi yapmıştır. 1939 da İstanbul'a dönen Doktor Adnan Adıvar, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmakta bulunan İslâm Ansiklopedisi'nin başında çalışmaktadır.

Dr. ADNAN ADIVAR

Londra'dayken Encyclopaedia Britannica'nın 14 üncü basımı için «Türkiyenin yeni zamanlar tarihi» maddesini yazmış, 1935 de İngiliz filozofu Bertrand Russel'in *Felsefe meseleleri* adlı eserini İngilizceden dilimize çevirmiş ve yayımlamıştır. Paris'teyken *La Science chez les Turc Ottomans* adiyle Fransızca olarak çıkardığı eseri İstanbul'da yeni baştan Türkçe yazmış ve bu kitap *Osmanlı Türklerinde ilim* adiyle Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. 1939 da *Fausta dair bir tahlil tecrübesi*'ni ve 1944 te *Tarih boyunca ilim ve din* adlı iki ciltlik bir eser yayımlamıştır.

ADIVAR, Halide Edip (doğ. 1884), Türk romancısı. İstanbul'da doğmuştur. Önce evinde, Ebüllisan diye tanılan Şükrü Efendi'den Arapça, Rıza Tevfik'ten Türkçe ve meşhur matematikçi Salih Zeki'den matematik dersleri almış ve 1901 de Amerikan Kız Kolejini bitirmiştir. Salih Zeki ile evlenerek iki oğlu olmuş ve bir müddet sonra ondan ayrılmıştır. 1908 den başlıyarak türlü gazete ve dergilerde yazılar yazan Halide Edip Adıvar, 1917 de Suriye'ye gitmiş ve orada kız okulları kurmuştur. 1917 de Doktor Adnan Adıvar'la evlenmiştir.

1918 - 19 da İstanbul Edebiyat Fakültesinde Garp Edebiyatı Müderrisi olmuştur. 1919 da Mütareke sıralarında Fatih ve Sultanahmet meydanlarında verdiği heyecanlı söylevler yüzünden 16 mart İstanbul işgalinde evi basılmıştır. Fakat kendisi Doktor Adnan'la birlikte Anadolu'ya geçmiş ve Millî Mücadele'ye katılmıştır. Saltanat Hükümeti tarafından kurulan Kürt Mustafa Divanı Harbi'nce, başta Mustafa Kemal olmak üzere haklarında ölüm kararı verilen altı kişiden biri de kendidir. 1926 - 39 yılları arasında Doktor Adnan'la birlikte İngiltere ve Fransa'da bulunmuştur. 1928 - 29 da Amerikay'a çağrılarak Amerika'nın başlıca üniversitelerinde Yakın Şark fikir tarihine dair konferanslar, 1931 - 32 de de Columbia Üniversitesi'nde misafir profesör olarak Türkiye çağdaş fikir ve edebiyatı hakkında dersler vermiştir. 1935 te Hindistan'ın Delhi'deki Müslüman Üniversitesi'nde misafir profesör olarak dersler ve Kalkuta, Benares Hint üniversiteleriyle Haydarâbat, Aligar, Lâhur, Peşaver Müslüman üniversitelerinde konferanslar vermiştir. Gerek Amerika'daki, gerek Hindistan'daki konferansları oradaki üniversiteler tarafından kitap halinde basılmıştır. 1939 da İstanbul'a dönen Halide Edip Adıvar, 1940 ta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Edebiyatı Profesörlüğüne seçilmiştir.

HALİDE ADIVAR

Kitap halinde çıkan eserleri:

1908 - 1912 yılları arasında: *Raikin Annesi, Seviye Talip, Handan* (Almancaya çevrilmiştir), *Harap Mâbetler, Yeni Turan* (Rus, Sırp dillerine çevrilmiştir), *Mevut Hüküm, Son Eseri.*

1922 - 28 arasında: *Dağa Çıkan Kurt* (türlü hikâyeler, bazıları Norveç, İngiliz ve Alman dillerine çevrilmiştir), *Ateşten Gömlek* (Arap, İngiliz, Rus, İsveç, Alman, Ordu dillerine çevrilmiş ve filmi alınmıştır), *Vurun Kahpeye, Kalb Ağrısı, Zeynonun Oğlu.*

1928 - 44 arasında: *Sinekli Bakkal* (Cumhuriyet Halk Partisinin ilk roman mükâfatını birincilikle kazanmıştır.), *Yolpalas Cinayeti, Tatarcık, İngiliz Edebiyatı Tarihi,* cilt I (Başlangıçtan Elizabeth'e kadar), *İngiliz Edebiyatı Tarihi,* cilt II (Elizabeth devri ve Shakespeare). İngilizce eserleri, kitap halinde, 1928 - 1936 arasında: *Turkey Faces West, Memoirs of Halide Edib, The Turkish Ordeal, Conflict of East and West, Islam* (Henri Massé'nin eserinden İngilizceye çevrilmiştir.) (Haydarâbat Akademisi tarafından Ordu diline çevrilmistir.) *The Clown and His Daughter* («Sinekli Bakkal» ın İngilizcesidir. Norveç ve Felemenk dillerine çevrilmiştir.)

ADİYAFOROS (Yun. Adiaphoros), Yunan ahlâk (etik) ında gelenek bakımından zararsız şeyler. Eski zamanlarda bunların sınırlanması büyük anlaşmazlıklara yol açmıştır. Hıristiyan din ve ahlâkında da yapılması ne yasaklanmış, ne buyrulmuş olan, yani mubah olan işler demektir. Daha sonraki felsefe anlayışı, hele Schleiermacher (1768-1834)'den beri, bunların sınırını, her hareketi ahlâk bakımından değerlendirerek daraltmaya yönelmiştir. Bugünkü ülkücü ahlâk anlayışında ve Protestan teolojisinde bu kavramın kullanılması çokluk reddolunmaktadır. Leipzig interiminden (1549) (bk. İNTERİM) beri bazı katolik âdetlerinin tutulması veya adiyaforos sayılması düşüncesinden doğan tartışmalara ve Hamburg Pietistleri ile Ortodokslar arasında oyun, dans ve tiyatronun adiyaforos sayılıp sayılmıyacağı meselesinden çıkan anlaşmazlıklara 1681 den beri, *adiyaforistik mücadeleler* adı verilmektedir.

ADIYAMAN, Malatya İli'ne bağlı beş bucaklı bir ilçe ve bu ilçenin merkezi olan kasaba. Adıyaman kasabası tarihî bir yer olup eski adı Hısn Man sur'dur. Büyük ve bitek düzlüklerin kenarında ve doğu Toroslar'ın güney eteklerinde 11522 nüfuslu denizden 750 metre yüksekliğinde bir kasabadır. Emeviler'in son hükümdarı Mervan-ı Hımar'ın adamlarından Mansur bin Ca'vene tarafından bayındırılmış ve ortaçağda bazı savaşlara sahne olmuştur. Etrafında suru, hendeği ve üç kapısı vardır. Kasabanın ortasında Mansur zamanından kalma bir kale yıkısı görülür. Dört kilometre kuzeyinde Etiler'den kalma eserler ve bucaklarından Samsat'ın, eski Semisat (Sümeysat) şehrinin yıkıları bulunmaktadır. Adıyaman çevresinde tahıl, pamuk, tütün ve afyon yetiştirilmekte, bez ve alaca dokunmaktadır. Kasabada da her gün pazar kurulur.

ADLER (Çek dilinde **Orlice**), yukarı Elbe nehrinin Bohemya'da aldığı kollarından biri. Wilde Adler ile Stille Adler'den meydana gelir. Prusya ile Avusturya arasında ilk büyük savaş 1866 da bu nehrin kıyılarında yapılmıştır.

ADLER [*adlır* ok.], **Alfred** (1870-1937), Avusturyalı ruhbilimci, ve «ferdî psikoloji» nin kurucusu. Sinir hekimi olarak yetişen ve psikoloji ile uğraşan Adler, 1912 de Volkshochschule'de, 1925 te de Viyana Pedagoji Enstitüsünde vazife almış, 1929 dan sonra New York'ta profesörlük etmiştir. Freud'un görüşlerinden ayrılarak, psikonevroz denilen ruh bozukluğunu, onun gibi yalnız baskı altında bulunan cinsî karmaşıklara değil, aynı zamanda ferdin ruhunu dolduran ve çocukluk çağında yerleşmiş olan aşağılık duygusuna (Minderwertigkeitskomplex) bağlar. Adler'e göre fert bu aşağılık duygusunu yenmeye çabalar. Bu duyguyu yenmek için

ALFRED ADLER

yapılan savaşın doğurduğu buhran, ruh ve sinir bozuklukların esaslı bir sebebini meydana getirir.

Adler'in kurduğu ferd psikolojisi okulu, akıl hekimliği ve çocuk eğitimi alanlarında etkili olmuş ve yeni gelişmelere yol açmıştır. Onun düşündüğü ve teklif ettiği «eğitim danışma odaları» Avusturya ve Almanya'nın birçok şehirlerinde kurulmuştur. Çalışmaya koyulan bu odalar çocuklar arasındaki başkalık ve ayrılıklara göre alınacak tedbirlerin kestirilmesine yardım etmektedir.

Başlıca eserleri şunlardır: *Über den nervösen Charakter* (Sinirli karakteri hakkında) [1912], *Praxis und Theorie der Individualpsychologie* (Bireysel psikolojinin kılgı ve kuramları) [1918], *Menschenkenntnis* (İnsanları tanıma) [1927], *Technik der Individualpsychologie* (Bireysel psikolojinin tekniği) [1930], *Der Sinn des Lebens* (Hayatın anlamı) [1933]. 1914 ten sonra da «Internationale Zeitschrift für Individualpsychologie» adlı dergiyi çıkarmıştır.

ADLER [*ādlır* ok.], **Friedrich** (1827 - 1908), Alman mimarı ve güzel sanatlar bilgini. Berlin Akademisinde kırk yıl mimarlık tarihi okutmuştur. Berlin ve diğer bazı Alman şehirleriyle Kudüs'te kiliseler yapmıştır. Yunanistan'da Olimpiyat Alman kazılarını idare etmiştir. Mimarlık tarihiyle ilgili eserleri: *Baugeschichtliche Forschungen in Deutschland* (Mimarlıktaki tarihçesi hakkında Almanya'da yapılan araştırmalar), *Die Weltstädte in der Baukunst* (Büyük şehirlerin mimarideki rolü), *Das Mausoleum zu Halikarnass* (Halikarnas [Bodrum] daki anıtkabir) bunlardandır.

ADLER [*adlęr* ok.] **Jules,** (doğ. 1865), Fransız ressamı. İşçileri ve çiftçileri kendi yerlerinde inceliyerek meydana getirdiği eserlerle tanılır. Luxemburg müzesindeki *Yedekçiler* tablosu en meşhur eserlerinden biridir.

ADLER, Viktor (1852-1918), Avusturya'lı politikacı. Yahudi ırkından olup hekimlikten politikaya geçmiş ve Avusturya'da Alman egemenliği dâvasını güderek millî Alman partisinin kurucularından olmuştur. Fakat daha sonra Marx ve Engels'le tanışarak sosyal - demokrat hareketine geçmiş ve Alman sosyalizminin başkanlarından biri olmuş, 1889 da Avusturya'daki türlü sosyalist partilerini birleştirmeyi başarmıştır. 1893 te Avusturya'nın en önemli sosyalist gazetesi olan *Arbeiterzeitung*'u kurmuş ve 1905 te Yahudiliğe düşman olanların bütün gayretlerine karşı Avusturya saylavlar meclisine seçilerek işçi partisinin başkanı oldmuştur. Bir dereceli seçim usulünün kabul edilmesine çalışmış ve sosyalizmin milletlerarası en önemli kişilerinden biri olmuştur. Amacı, Avusturya'nın bir otonom milletler federasyonu olması idi. İnce ve ateşli bir hatip olarak tanınmıştır. Yazı, söylev ve mektupları beş ciltte toplanmıştır. 1918 de Avusturya Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı olmuştur. Oğlu **Friedrich Adler** (doğ. 1879) 1916 da Avusturya Başbakanı Stürgk'ı öldürmüştür.

ADLERBERG Kontları, soy bakımından Estonyalı olan ve Çarlık Rusya'da büyük mevkilere geçen bir aile. Başlıcaları şunlardır: Vladimir - Feodoroviç Adlerberg (1796 - 1864) askerlikten yetişmiş ve Napoléon I. e karşı yapılan savaşlarla 1828 de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılmış savaşta bulunmuştur. İmparator Nikolay I. e grandüklüğü zamanından beri mensup olup kendisinin 18 yıl saray nazırlığını yapmıştır. Aleksandr Adlerberg (1818-1888) birincinin büyük oğlu olup saray nazırlığında babasının yerine geçmiş, İmparator Aleksandr II. zamanında da değerini ve nüfuzunu muhafaza etmiştir. Nikolay Adlerberg (?-1886) öncekinin kardeşi olup Finlândiya genel valiliğinde bulunmuş. St. Petersburg'da (Leningrad) Kudüs'e yaptığı seyahate ait bir eser yazmıştır.

ADLERCREUTZ [*ādlırkroyts* ok.] **kontu, Carl Johan** (1757 - 1815), İsveçli general. Ruslara karşı kazandığı Siccajock zaferiyle ünalmıştır. Kıral Gustav IV. ün indirilerek Karl XIII. ün tahta çıkarılmasiyle sona eren 1809 hareketini General Adlerfeld'le birlikte idare etmiştir.

ADLERFELD Baronu, Gustav (1671-1709), İsveçli tarihçi. Bizim Demirbaş Şarl dediğimiz Karl XII. nin tarihcisidir. Kıralın bütün harblerinde yanında bulunmuş Poltava muharebesinde yaralanarak ölmüştür. Karl XII. nin askerlik tarihine ait dört ciltlik eseri, oğlu tarafından ve ilk önce Fransızcaya çevrilerek yayınlanmıştır.

ADLERGEBIRGE, [*ādlirgebirgi* ok.] (Çek dilinde **Orlice Hory**), Bohemya ile Prusya Silezya'sını biribirinden ayıran Riesengebirge'nin bir kolu olan sıradağ (Glatz bölgesi). Yüksekliği Brunnberg'de (1560) metreyi bulur.

ADLERSPARRE [*ądlirşparre* ok.] **Kontu, Georg** (1760 - 1835), İsveçli general. Gençliğinde Norveç'i Danimarkalılara karşı ayaklandırıp İsveç'le birleştirmeye memur edilmişse de bir başarı elde edememiştir. Askerlikten çekilerek ekonomiyle uğraşmış, bazı arkadaşlariyle bir de dergi çıkarmıştır. 1800 de yine askerliğe girmiş ve 1809 da Gustav IV. ün tahttan indirilerek Karl XIII. ün kırallığa getirilmesiyle sona eren devrimde önemli bir rol oynamıştır. Stokholm şehrine kuvvetlerinin başında girerek bir müddet büyük bir nüfuz sahibi olmuşsa da, rakîbi general Adlercreutz'la başa çıkamıyarak siyaset hayatından çekilmiştir.

ADLÎ: bk. MEHMET III.

ADLÎ: bk. BAYEZİD II.

ADLÎ (ölm. 1743), Türk şairi. İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed'tir. Dergâh-ı Âli kul kethudası Süleyman Bey'in oğludur. İyi bir öğrenimden ve babasının 1675 te ölümünden sonra hacegânlık mesleğine girmiş, ve türlü vazifelerde bulunmuştur. Tasavvufla da uğraşmıştır. Mezarı Topkapı dışında ve babasının yanındadır.

Adlî'nin tertip edilmiş yazma bir divanı vardır. Peygamber hakkındaki nat'ı ve bazı gazelleri zamanında şöhret kazanmıştır. O devir şairlerinin reisi olan Osmanzade Tâip, Adlî ile geçinemediği için, onun yazdığı bazı gazelleri müstezat şekline sokmak suretiyle hicviye haline koymuş, hattâ şuara tezkirelerinin kaydına göre, Adlî'nin şiirlerinin yayılmasına da engel olmaya çalışmıştır.

AD LIBITUM (Mus.), istenildiği gibi, arzu göre anlamında Lâtince deyim. Ad libitum çalmak, bir parçayı çalanın kendi istediği eda ile serbestçe çalması demektir. Çok kere ad lib. şeklinde kısaltılarak yazılır.

ADLÎ SİCİL, bir kimsenin hüküm giymiş olup olmadığını anlamak için mahkemelerce uygulanan usule verilen ad. Asliye mahkemelerinde haklarında ceza dâvası açılanlar için bir fiş tutularak soruşturma veya duruşmanın veya mahkemenin sonuncu buna yazılır. Kişi hüküm giymişse fişin örneği doğduğu yer mahkemesine ve doğduğu yer belli değilse Adalet Bakanlığına gönderilir. Bir kimsenin daha

önce bir hüküm giymiş olup olmadığı doğduğu yer mahkemesinden veya Adalet Bakanlığından sorularak bu fişlerin dosyalarına baş vurulmak suretiyle öğrenilir.

Adlî sicil usulü, yalnız ceza işlerine mahsus olmayıp kıst (hacir) altına alınmak, iflâsa karar verilmek gibi hallerde hukuk mahkemelerince dahi uygulanır.

ADLISWIL, [*adlisvil* ok.], İsviçre'de (Zürich kantonu), Sihl vâdisinde 5314 nüfuslu (1930) bir kasaba. Pamuk ve ipekli kumaş fabrikaları vardır.

ADLÎ TIP (Es. t. : Tıbbı kanunî), hekimliğe ait bilgilerle aydınlanması mümkün olan hallerde bu bilgilerin hukuk ve ceza dâvalarına uygulanması. Hukuk işlerinde adlî tıp, iyiyi kötüyü ayırma veya malını ve hakkını kullanma kudretinin takdiri kıst altına alınma veya kısttan kurtulmanın tâyini, evliliğin hükümsüzlüğü veya boşanma sebeplerinin aranması, iddeti kesen hallerin bulunup bulunmadığının bilinmesi, soy dâvalarında ileri sürülen babalık iddiasının araştırılması, çocuğun sağ doğup doğmadığının tâyini, birkaç kişinin birden ölümiyle sona eren kazalarda vârisin belirtilmesi için kimin daha önce ölmüş olduğunun anlaşılması, hastalık ve yaralanmalarda çalışma kabiliyetinin noksanlık derecesiyle işten güçten kalma müddetlerinin tâyin edilmesi gibi meselelerle uğraşır. Ceza işlerinde ise ırza geçme, kızlık bozma, yaralama, öldürme çocuk düşürme veya öldürme vakalarında adlî tıbbın aydınlatıcı el koyması istenir. Öldürülenin muayenesi ve otopsisi de adlî tıbbın vazifeleri arasındadır. Bunlardan başka adlî tıp, «hukuki ehliyet» ve «ceza sorumluluğu» prensiplerinin tâyini ile de uğraşır ki, kanun yapanlar için yardımcı sayılabilecek olan bu türlü meselelerde adlî tıbba, « siyasi tıp » adının verilmesi fikri, Fransız adlî tıp bilginlerinden Lacassagne tarafından ileri sürülmüştür.

Çok eski çağlarda hukuk ve ceza dâvalarında hekimlere baş vurulduğu olmuştur. Hammurabi ve Tevrat, kısastan ve uzuvların değerini uzuvlarla ödemekten, kızlıktan, kızlık zarının vasıflarından bahsetmiştir. Roma İmparatoru Hadrianus gebeliğin tâyininde hekimlerle danışmayı şart koşmuştur. Roma kanunlarında «hekimler sadece tanık değildirler, hem tanıklık ederler, hem de hüküm verirler» gibi fıkralar da vardır. Ortaçağda bile adlî tıbba değer verilmiş, İmparator Charlemagne, yargıçları hekimlerle danışmaya mecbur etmiştir. Bununla beraber Avrupa'nın bazı yerlerinde ve Ortaçağ karanlığı içinde büyü, efsun ve remil, tıbbî usullerin yerine konmuş, adlî tabibin işini büyücü, falcı ve müneccim (astrolog) almıştır. Hattâ kilise hukukunda ve kilise kanunlarının hüküm sürdüğü sıralarda papazlar ve Engizisyon devrinde cellâtlar bile (ehl-i hibre) vazifesini görmüşlerdir. İslâm hukukunda adlî tıbba ait birçok akla uygun hükümler vardır. Netekim bazı hukuk ve ceza dâvaları için «Tabib-i hâzık-ı müslim» in reyine başvurulması İslâm hukukunun kabul ettiği esaslardandır. Adlî tıbbı, Avrupa'da bir ilim şubesi olarak ilk defa kitap halinde toplayan ve yayan, XVI. yüzyıl Fransız hekimlerinden Ambroise Paré'dir. Resmî olarak ilk adlî tabip vazifesi de XVII. yüzyılda ortaya çıkarılmıştır. Memleketimizde adlî tıbbın, ceza vermede yardımcı olarak kullanıldığı tarihi gösteren belge hicrî 1256 rebiyülevvelinde (mayıs 1840) kurulan «Meclis-i Umur-ı Mülkiye-i Tıbbiye» nin vazifelerinden bahseden emirdir. Cumhuriyetin ilânına kadar «Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye-i Şahane» de, sonraları «Darülfünun Tıp Fakültesi» nde adlî tıp dersi okutulmuş ve Meşrutiyetten sonra «Sıhhiye Müdiriyet-i Umumiyesi» ne bağlı bir «tababet-i adliye şubesi» kurulmuş ise de, adlî tabip vazifesi ancak hükümet ve belediye tabipleriyle öteki resmî hekimlere gördürülmüştür. Adlî tıp, suçla cemiyetin objektif münasebetini inceliyen suç sosyolojisi bilgisinden ve suçla suçlunun sübjektif münasebetinden bahseden suç psikolojisi ilminden faydalanır. Suç psikolojisi «test» yani ruh ölçüleri araçlariyle, lâboratuvar aletleriyle, çağrışım (association) yoliyle tanıkların ve suçluların ruh yapılarını ve ruh hallerini incelemek suretiyle büyük başarılar vermeye hazırlanan bir gelişme göstermektedir. Adlî tıp, suçluların veya hukuki ehliyeti bahis konusu olan kimselerin akılca bir bozukluğa uğramış olup olmadıklarını inceliyen ruh hekimliği «psychiatrie» ilminden de faydalanmktadır.

Suç tanıtlarını fen usulleriyle ve lâboratuvar çalışmalariyle gözden geçiren teknik polis ve «kriminoloji» de adlî tıp yanında yer almış yardımcı ilimlerdendir.

ADLİYE, İkinci Sultan Mahmud'un mahlâsı olan *Adlî*'ye izafetle 1821 yılında *Adlî* ve 1824'te *Adliye* adında kesilmiş iki nevi altın sikke. Bunlardan evvelkisi *Atik Adlî*, ikincisi *Cedit Adliye* adlariyle tanınmıştır. Atik Adlî ve Cedit Adliye altınlarının *nısfiye* ve *rub'iye* denilen parçaları da vardır. Her iki altın on ikişer kuruş değerinde olup nısfiyeleri altışar ve rub'iyeleriyse ikişer buçuk kuruştur.

Adliye sikkesinin Rumlar tarafından yapılan taklitlerinin çoğalmasından dolayı 1827 de bu altınlar kullanılmaktan kaldırılarak yerine halk arasında *Gazi* ve *Sandıklı* diye anılan *Hayriye* altını kesilmiştir.

ADLİYE NEZARETİ, Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa usulünde yapılan adliye teşkilatının bağlı olduğu en yüsek makam. Adliye Nezareti 1253/1837 yılı sonlarında teşkil edilen Meclis-i Valâ-yi Ahkâm-ı Adliye'nin (b. bk.) yerine 18 zilhicce 1284 te kurulan Şuray-ı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'den (b. bk.) bu ikincisinin yerine kurulmuştur. 1292 yılı sonlarında, Divan Nezaretine bağlı bulunan Mahkeme-i Temyiz Başkanlığı, nezaretten alınmış ve Adliye Nezareti kurularak o vakte kadar Ticaret Nezaretine bağlı kalan ticaret mahkemeleri de bu Adliye Nezaretine bağlanmıştır. Öbür taraftan İmparatorlukta Müslüman olmıyan azlık unsurlarının mezhep işleri de 1294 yılı sonralarına kadar Hariciye Nezaretine bağlıyken bu tarihte o nezaretten alınarak, Mezahip İşleri Adliye Nezaretine katılmış ve bu suretle adı Adliye ve Mezahip Nezareti olmuştur (1295 tarihli nizamname, 1 inci tertip düstur, cilt 4, sahife 124 ve sonrakiler). Çok sonra 12 mart 1333/1916 tarihli kanunla şer'iye mahkemeleri (b. bk.)'yle Eytam idaresi (b. bk.) gibi bütün bağlantıları da Meşihatten alınarak bu Nezarete verilmişse de 1335 yılında tekrar Meşihate verilmiştir. Bk. MEŞİHAT, ve ŞER'İYE MAHKEMELERİ.

Bu Nezaretin teşkilâtı ve vazifeleri 1295 tarihli «Adliye ve Mezahip Nezaretinin ve devair-i merbutesinin vezaifi nizamnamesi» nde (1 inci tertip, cilt 4, sahife 124 ve sonrakiler) gösterilmiştir. Buna göre adliye nezaretini teşkil eden heyet: adliye nazırı, adliye müsteşarı, adliye mektupçusu, encümen-i adliye, encümen-i idare-i adliye, havale müdürü, umur-ı cezaiye müdürü, umur-ı hukukiye müdürü, sicil-li memurîn müdürü, mezahip müdürü, evrak müdürü ve muhasebeciden ibarettir. Bu heyete daha sonra ceride-i mehakim idaresi, mütercimlik, intihap encümeni gibi kurumlar da katılmıştır. Öbür yandan Havale Müdürlüğü kaldırılmış ve 27 mayıs 327 tarihli «Adliye ve mezahip nezareti

nizamname-i dahilisi» ile (2 nci tertip düstur, cilt 3, sahife 467 ve sonrakiler) adliye ve mezahip nezareti merkez heyetini şu daireler teşkil etmiştir: Müsteşarlık, kalem-i mahsus müdürlüğü, umur-ı cezaiye müdürlüğü, umur-ı hukukiye müdürlüğü, sicil müdürlüğü, muhasebe müdürlüğü, mezahip müdürlüğü, ihsaiyat ve müdevvenat-ı kanuniye müdürlüğü, evrak müdürlüğü. Bu dairelerden başka türlü işler hakkında birer görüşme ve danışma makamı olmak üzere birçok encümen ve komisyonlar da kurulmuştur. Adliye ve mezahip nezaretinde, mahkemelerle adliye dairelerinin işlerini teftiş ve yargıçlarla adliye memurlarının hal ve hareketlerini «tefahhus» etmek üzere bir teftiş heyeti de görülmektedir.(*Takvim-i Vakayi*'in 2392 sayılı nüshasındaki [aralık 1331] adliye nezareti heyet-i teftişiye nizamnamesine bakınız).

Adliye Nezareti 1295 (1880) tarihinden itibaren *Ceride-i Mahakim* adiyle haftalık ve Meşrutiyetten sonra 1325 (1909) ten itibaren *Ceride-i Adliye* adiyle on beş günlük bir dergi çıkarmıştır.

24 nisan 1868 de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Reisliği unvanı Nazırlığa değiştirilerek *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti* kurulmuş ve önceden Reis sıfatiyle bu vazifeye tâyin edilmiş olan Cevdet Paşa nazır olmuştur.

Adliye Nazırları:

1 —	Cevdet Paşa	6 mart 1868 (24 nisan	1868)
2 —	Mustafa Fâzıl Paşa	25 nisan	1870
3 —	İbrahim Ethem Paşa	8 ağustos	1870
4 —	Şirvani Zade Rüştü Paşa	4 temmuz	1871
5 —	Mütercim Rüştü Paşa	25 eylûl	1871
	Mustafa Fâzıl Paşa (2. defa)	22 ekim	1871
6 —	Yusuf Kâmil Paşa	25 ocak	1872
7 —	Saffet Paşa	7 ağustos	1872
8 —	Hurşit Paşa	21 eylûl	1873
9 —	Akif paşa (*)	4 mart	1874
10 —	Arifi Paşa	12 haziran	1875
	Cevdet Paşa (2. d.)	30 kasım	1875
	Saffet Paşa (2. d.)	8 mayıs	1876
11 —	Halil Şerif Paşa	17 haziran	1876
	Cevdet Paşa (3. d.)	16 ekim	1876
12 —	Asım Paşa	5 şubat	1877
	Saffet Paşa (3. d.)	29 ağustos	1877
	Hurşit Paşa (2. d.)	4 şubat	1878
13 —	Mahmut Paşa	18 nisan	1878
	Hurşit Paşa (3. d.)	26 kasım	1878
14 —	Sait Paşa	4 aralık	1878
	Cevdet Paşa (4. d.)	19 ekim	1879
15 —	Hasan Fehmi Paşa	16 nisan	1883
16 —	Server Paşa	25 eylûl	1885
	Cevdet Paşa (5. d.)	11 haziran	1886
17 —	Hüseyin Rıza Paşa	12 mayıs	1890
18 —	Abdurrahman Paşa	6 kasım	1895
	Hasan Fehmi Paşa (2. d.)	2 ağustos	1908
19 —	Manyasizade Refik Bey	30 kasım	1908
20 —	Nâzım Paşa	5 mart	1909
	Hasan Fehmi Paşa (3. d.)	14 nisan	1909
	Hayri Bey (Özür diliyerek kabul etmemiştir)	1 mayıs	1909
21 —	Necmettin Bey	5 mayıs	1909
22 —	Hayri Bey	5 ekim	1911
23 —	Memduh Bey	7 kasım	1911
24 —	Hüseyin Hilmi Paşa	22 temmuz	1912
25 —	Halim Bey	25 ağustos	1912
26 —	Arif Hikmet Paşa	30 ekim	1912
27 —	İbrahim Bey	24 ocak	1913
28 —	Halil Bey	22 ocak	1915
	Hayri Bey (2. d.)	14 ekim	1918
29 —	Ali Haydar Molla Bey	11 kasım	1918
	Arif Hikmet Paşa (2. d.)	13 ocak	1919
30 —	Cemil Molla Bey	24 şubat	1919
31 —	Sıtkı Bey	4 mart	1919
	Cemil Molla Bey (2. d.)	21 nisan	1919
32 —	Vasfi Efendi	19 mayıs	1919
33 —	Mustafa Sıtkı Efendi	9 şubat	1919
34 —	Kâzım Bey	8 şubat	1919
35 —	Mehmet Celâleddin Bey	8 mart	1920
36 —	Ali Rüştü Efendi	5 nisan	1920
	Fahrettin Bey (vekil)	20 temmuz	1920
	Ali Rüştü Efendi (2. d.)	31 temmuz	1920
	Arif Hikmet Paşa (3. d.)	28 ekim	1920
	Kâzım Bey (2. d.)	19 ağustos	1921
37 —	Mustafa Nuri Bey	3 temmuz	1922

(*) Bu zattan itibaren unvan Adliye ve Mezahip Nezareti olmuştur.

ADMĒTĒ, 1) Okeanos ile Tethys'in kızı, Persephone'nin arkadaşı. 2) Eurystheus'un kızı ve Argos'ta Hera rahibesi. Argos'tan kovulunca, tanrıçanın heykeliyle Samos'a (Sisam) kaçmış ve orada da tanrıçaya rahibelik etmiştir. Efsaneye göre Samos'taki ünlü Hera kültünün Admete tarafından kurulduğu kabul edilmektedir.

ADMETE, 398 numaralı küçük plânet. 1894 te Charlois tarafından keşfedilmiştir.

ADMETOS, Milâttan beş yüzyıl kadar önce yaşamış Moloss'lar (Epir bölgesinde yaşamış bir kavim) kıralı. Argos'tan kaçan Themistokles kendisine sığınmış ve eski bir düşmanı olduğu halde Admetos onu teslim etmeyi reddederek güvenilir bir yere kaçmasını sağlamıştır.

ADMETOS, Yunan mitolojisinde Tesalya'nın Pherai şehri kıralı. Bu mitolojiye göre tanrılardan Apollon, Kykloplar'ı öldürdüğü için Baştanrı Zeus tarafından Olympos'tan sürülüp bu kıralın koyun ve kısraklarına çoban olmuştur, Apollon bu hizmette iken kıraldan iyi muamele görmüş, buna karşılık olarak onun Alkestis ile evlenmesini ve şayet ailesinden kendi yerine ölmeye razı olacak birini bulursa ölümden de kurtulmasını sağlamıştır. Eceli geldiği zaman Admetos yerine ölmeye razı olacak kimseyi bulamayınca, karısı Alekestis kocasının uğruna kendini feda etmeye razı olmuştur. (bk. ALKESTİS).

ADMETUS, akrep benzeri örümcekler (Pedipalpi) takımının Tarantulidae familyasından bir cins. *Admetus pumilio* türü Güney Amerika'nın kuzeyinde yaşar.

ADMİSYON: bk. EMME.

ADNAN, Arap şecerelerine göre Peygamber Muhammed'in büyük atalarından biri.

ADNANİLER, kuzey Arabistan'da yaşıyan Arap kabîleleri. Başlıcaları : Mudariler, Rabialar, Enmarlar, İyadlar, Kuaa'lar ve bunlardan ayrılan kollar.

ADNEKS (Lât. *ad*=üstünde, *nēxus*=bitişmiş), boylu boyunca biribirine yapışmış iki organın hali.

ADNEKS (Adnex) (eski terim: Mülhakatı rahim), yumurtalıklar ve yumurtayı dölyatağına ileten boruların (Falloppia kanalları) hepsine birden verilen ad.

ADNEKSİT (Adnexitis) [Es. t.: Mülhakatı rahim iltihabı], adneks yangısı. Hâd, tahtelhâd, müzmin şekilleri vardır. Hastalığı meydana getiren başlıca sebepler şunlardır: Belsoğukluğu, lohusalık humması, dölyatağından ve başka uzuvlardan kan veya lenfa yoliyle atlıyan intanlar (meselâ adneks tüberkülozu).

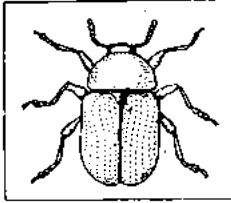
Hâd devrede karnın aşağı kısmında sancı olur. Bu sancı yorgunlukta, âdet zamanında artar, hararet yükselir. Periton teharrüşü ârazları başgösterir. Bu safhada hâd apandisitle karıştırılması mümkündür. Fakat dikkatli bir muayene ve (vagina veya rektum yolundan) anamnezin iyi alınması çok defa doğru bir teşhise imkân verir.

Tedavi: istirahat, aşı ve tahriş tedavileri: Hâd devre geçtikten sonra fizikoterapi ve kaplıcadan faydalanılır. İç tedavi uzun müddet etkisiz kalırsa ameliyat yapılır.

ADNÎ: MAHMUT PAŞA'ya bk.

ADOGMATİZM, dogma kabul etmiyen din felsefesi sistemi.

ADOKSUS (Adoxus=Bromius),kınkanadlıların krisomelide (Chrysomelidae) familyasından bir böcek cinsi. Bu cinse bağlı siyah ve altı milimetre büyüklüğünde olan *Adoxus vitis* (- *Bromius obscurus*) asmalara sataşır.Ergini, asmanın kabuk ve yapraklarını çizgiler şeklinde kemirir. 15-20 si bir arada olmak üzere asmanın gövde ve dallarına yüz kadar yumurta bırakır. Yumurtalardan çıkan larvalar toprağa girerek asma köklerini dıştan kemirirler, sonraları köklerin içine de girerler. Bu böceğe karşı asmaları sabahları erkenden silkeliyerek toplamakla ve asmalara kireçli veya kurşunlu arsenat toz veya eriyikleri serpmekle savaşılır.

ADOKSUS

ADOLE, ADOLİ, ADOVLİ, kuru maddeler için Hindistanda kullanılan hacım ölçüsü; tutarı bölgelere göre, 1,78 l. den 2,98 l. ye kadar değişir.

ADOLF (1255 - 1298), Almanya İmparatoru. Nassau kontu Walram'ın oğludur. Köln başpiskoposunun hizmetinde subayken harbde cesurluğu ile tanınmıştır. Habsburg hanedanından Albrecht'in, babası yerine Almanya İmparatoru olmasını istemiyen seçiciler, Adolf'a ağır şartlar koşmak suretiyle 1292 de İmparatorluğunu ilân etmişlerdir. Strassburg bölgesi Albrecht'in tarafını tuttuğu için Adolf savaşmak zorunda kalmış, üstün geldikten sonra da İngilterenin para karşılığında müttefikliğini kabul ederek Fransa Kıralı Güzel Philippe'e karşı harb açmak istemiştir. Papa bundan kendisini alı koymuşsa da durum Almanya'da yeni anlaşmazlıklar çıkarmış ve Adolf ilk önce bundan faydalanarak Thüringen bölgesini ele geçirmiştir. Fakat zalimce hareketleri kendine karşı ayaklanmalara sebebolmuştur. Adolf, bu ayaklanmaları bastırarak rakîbi Albrecht'in tarafını tutanları ezecek gibi görünmüşse de onun tarafından aldatılarak uygunsuz şartlar içinde giriştiği bir harbde yenilmiş ve öldürülmüştür.

ADOLF, Wilhelm August Karl Friedrich (1817 - 1905), Almanya'da Nassau Dukalığının son ve Luxemburg Büyük Dukalığının ilk hükümdarı. 1839 da Nassau Dukası olmuş, gayet muhafazakâr bir siyaset takibetmiştir. 1866 da Prusya ile Avusturya arasında çıkan harbte bu ikinci devletin tarafını tuttuğu için harb Prusya'nın zaferiyle bitince, daha bazı Alman hükümdarları gibi, mülkü Prusyaya katılmıştır. Alexandre von Battenberg'in çekilmesiyle Bulgaristan prensliği açık bulunduğu sırada Babıâlice kendisinin namzet gösterilmesinin düşünüldüğü Kâmil Paşa'nın Hâtıratından anlaşılmaktadır. Bundan bir müddet sonra ise, Felemenk Kıralı ve aynı zamanda Luxemburg Büyük Dukası olan Wilhelm III. erkek evlât bırakmadan ölerek yerine Kıraliçe Wilhelmina geçince, bu devletin anayasası o zaman kadınların hükümdarlığını kabul etmediği için en yakın akraba vaziyetinde bulunan Adolf Büyük Dukalığa seçilmiş ve on beş yıl kadar hüküm sürdükten sonra ölmüştür. Yerine oğlu Wilhelm I. geçmiştir.

ADOLF - FREDRIK (1710 - 1771), İsveç kırallarından. Schleswig - Holstein Gottorp dukasının oğludur. 1727 de Lubeck piskopos - prensi olmuş, 1743 te Rus nüfuzu sayesinde İsveç veliahdı seçilerek 1751 de İsveç tahtına çıkmıştır. Fakat İsveç aristokratlarına sözünü geçiremediğinden asıl kuvvet Riksdag'ın (İsveç parlâmentosu) eline geçmiştir. 1756 da kendisinden sonra tahta oğlu Güstav III. geçmiştir.

ADOLPHE [*adọlf* ok.], Fransız edibi Benjamin Constant'ın 1815 te çıkmış bir romanı. Genel inanışa göre, Muharrir bu eserinde, Fransız edebiyat ve siyaset hayatında büyük rol oynamış olan Mme. de Staël ile aralarında geçen aşkı tasvir etmiştir. Romana adını veren Adolphe, inceleyici bir zekâya sahip fakat zayıf iradeli bir erkektir; ne istediğini kesin olarak bilmez. Sevilmediğini sandığı müddetçe kendisini sevdirmeye çok çalışır. Sevgisiyle kahrolduğu Eléonore'un kendisini sevdiğini anlayınca aşkı sönüp gider ve onun ıstıraplarına artık ilgisiz kalır. Şahısları iki kişiden ibaret olup vaka ve hareketten mahrum bulunan bu roman ruh derinliklerine girmek ve en gizli duyguları sezip anlatmak bakımından bir şaheserdir ve Fransız edebiyatının tahlil romanları arasında en önemlilerinden biridir. Ali Kâmi Akyüz tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 1935 te kitap halinde çıkmıştır.

ADON (799 - 874), Papalık makamınca kendisine azizlik pâyesi verilmiş bir Fransız rahibi. Âdem Peygamber'den 869 a kadarki dünya olaylarını hikâye eden ve *Chronicon sive Breviarium chronicorum de sex mundi aetatibus ad Adamo usque ad a. 869* adını taşıyan eseriyle tanılır.

ADONAIS, genç yaşta ölen İngiliz şairi John Keats için Shelley'nin yazdığı mersiye (1821). Yarı lirik, yarı felsefî olan bu şiirde Shelley, arkadaşı olan şairin ölümünden dolayı duyduğu acıyı anlatmış, aynı zamanda hayat, ölüm, ruhun ebedîliği gibi meseleler üzerindeki metafizik düşüncelerini belirtmiştir.

ADONAY (İbranice, *adōnāy* = Rabbim), Yahudilikte Allah'a verilen adlardan biri. Bu ad «Rab» karşılığı olup, Tevrat tercümelerinde Yunanca *Kyrios* ve Lâtince *Dominus* kelimeleriyle karşılanmıştır. İbranî millî ilâhının asıl adı olup telâffuzu caiz sayılmıyan ve sadece 4 konsonla yazılan YHVH (=ebedî) remzi *Adōnāy* (=Rab) şeklinde okunur. Metinde Adonay kelimesi YHVH remzinin önüne veya arkasına geldiği zaman bu remiz *Elōhīm* (= Allah) şeklinde telâffuz edilir. Sonraki Yahudiler, Adonay kelimesindeki hareke işaretlerini, asıl telâffuzu *Yahveh* olan YHVH remzine tatbik edip yanlış olarak *Yehōvāh* şeklinde okumuşlardır.

ADONİ, İngiliz Hindistanı'nda (Madras Eyaleti), 30.000 nüfuslu bir kasaba. Çevresinin pamuk pazarıdır. Halıcılık, ipek ve pamuk dokumacılığiyle tanınmıştır.

ADONİA, kınkanadlılar (Coleoptera) takımının Coccinellidae familyasından bir gelinböceği cinsi. 3-3,5 mm. uzunluğunda olan *A. mutabilis* türünün sarı kırmızı renkli kanadlarının üzerinde dörder tane siyah noktalar vardır. Noktaları daha az olan veya hiç olmıyan türleri de bulunur.

ADONİA

ADONİAS, Davud Peygamber'in dördüncü oğlu. Babasının son günlerinde onun yerine geçmeye çalışmışsa da de muvaffak olamamıştır. Büyük kardeşi ve Davud'un gözde karısının oğlu olan Süleyman Peygamber hükümdar olduktan bir müddet sonra onu öldürtmüştür.

ADONİDİN veya **ADONİDOSİD,** *Adonis vernalis*'te bulunan bir glukozit. Kalbe kuvve verir ve idrarı söktürür.

ADONİS: bk. AVCIOTU.

ADONİS, (BELLAGRUS), kelebeklerden likenide (Lycaenidae) familyasının likena (Lycaena) cinsine bağlı, 15 - 19 m. m. büyüklüğünde, kanadlarının üstü yeşil, altı siyah ve kırmızı benekli bir kelebek türü. Mayıs ve ağustos aylarında yabani ot çiçeklerinde yaşar. Orta Avrupa'da bulunur.

ADONİS (Eski coğ.), Fenike'de Byblos'un güneyinde bir nehir. Kızıl suları gûya Adonis'in kanı ile boyanmıştır (bugünkü İbrahim nehri).

ADONİS, Yunan mitolojisinde pek güzel bir delikanlı olarak tasvir edilen, genç bir tanrı. Baharda biten, yazın sıcaklığiyle solup kuruyan bitkileri temsil eder. Yazın ortasında şerefine bir bayram yapılırdı. Adonis için ağlamak, dövünmek bu bayramın esasıdır.

Adonis efsanesi Adonis kültünü izah için meydana gelmiştir. Efsaneye göre Aphrodite bu güzel genci sevmiş, onu kaybetmek korkusiyle, Adonis'in çok sevdiği tehlikeli av eğlencelerine engel olmak istemişse de sözünü geçirememiştir. Günün birinde Adonis bir yaban domuzunun tarlaları harabettiğini öğrenmiş, hemen hayvanı öldürmek için yola çıkmıştır. Fakat canavar dişiyle onu yaralamış, güzel delikanlı Aphrodite'nin kolları arasında can vermiştir. Bunun üzerine Tanrıça sevgilisini yeraltından kurtarmak istemiştir. Fakat yeraltı kıraliçesi Persephone, Adonis'in güzelliğine vurularak onu alıkoymak istemiştir. Sonunda iki tanrıça uyuşarak Adonis'in yılın altı ayını yeraltında Persephone ile, öteki altı ayı yeryüzünde Aphrodite ile geçirmesine karar vermişlerdir. Adonis «ölüp de dirilen» tanrılardan biridir; din tarihçileri, onu İştar'ın sevgilisi Babil tanrısı Tammuz'a, İsis'in ağladığı Mısır tanrısı Osiris'e ve Kybele ile birlikte görülen Küçük Asya tanrısı Atys'e benzetirler.

ADONİS

Adonis kültü Fenikeden gelmiştir, Merkezi Byblos'tur. Adonis Byblos'a yakın bir yerde, Lübnan'da gözünü hayata yummuştur. Rivayete göre Byblos civarında her yıl Adonis bayram günlerinde kan rengini aldığı söylenen Adonis ırmağı akarmış.

Yunanlılar Adonis kültünü çok eski zamanlardan beri tanırlar. Adonis'in adı ilk defa Sappho'da geçer.

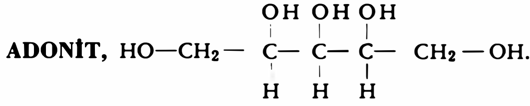
Yukarda anlatılan efsane (bu efsanenin burada anlatılmıyan değişikleri de vardır) ve Adonis'in doğuşuna dair hikâyeler Yunanistanda yaratılmıştır. M.Ö. 100 yılları etrafında yaşamış olan İzmir'li Bion'un yazdığı *Adonis'in ölümüne mersiye* hellenistik şiirin ana eserlerinden biridir. Adonis kültü Yunanistan'ın hiçbir yerinde devlet kültü olmamakla beraber, her tarafa yayılmıştı. Fakat Adonis'e yalnız kadınlar tapardı. Adonis'e Atina'da, İskenderiye'de, Antakya'da tapıldığına dair belgeler vardır. Theokritos hellenistik şiirin başka bir ana eseri olan *Adoniazusai* (Adonis bayramını kutlıyan kadınlar) adlı 14 üncü manzumesinde İskenderiye'de kutlanan bayramın canlı bir tasvirini vermektedir.

ADONİS'İN ÖLÜMÜ

Adonis kültü, Roma'ya İmparator Augustus zamanında girmiştir. III. yüzyılda yaşıyan ve kendisi de Suriye'li olan İmparator Heliogabalus da Adonis kültüne tapanlardan biridir

Adonis kültünün hususiyetlerinden biri Adonis bahçeleridir. Çanak çömlek parçalarına veya alçak saksılara, ince bir toprak tabakası döktükten sonra, çiçek ve ot tohumları, bilhassa rezene ve marul ekilirdi. Bu bitkiler çok çabuk büyür, fakat daha da çabuk solar, böylece Adonis'e nasip olan kaderi temsil ederlermiş. Bazı Yunan vazolarında Adonis bahçeleri tasvir edilmiştir.

Adonis tasvirleri Etrüsk aynalarında ve Pompei duvar resimlerinde görülür. Biri Paris'te Louvre, öteki Roma'da Laterano müzesinde bulunan Roma sanatının son zamanlarına ait iki kabir Adonis'in Aphrodite ile vedalaşmasını, ava gitmesini ve sonunda yaralanıp düşmesini çok güzel tasvir eder.

Avcıotunda (Adonis vernalis) bulunan bir pentittir. d-veya l-Ribosun indirgenmesinden'de adonit meydana gelir. Adonit optikçe aktif olmadığı gibi yarılması da yapılamaz(meso şekli). Ergime noktası 102° dir.

ADONY [*ədon'y* ok.], Macaristan'da Tuna'nın sağ kıyısı üzerinde Fejér Komitat'ının idare merkezlerinden biri ve 4260 nüfuslu bir kasabası. Sanıldığına göre Romalılar zamanındaki *Vetus Salinum* kasabası burada bulunuyordu. Hububat, üzüm yetiştirmekte kereste ticareti yapmaktadır.

ADOPTİANİZM, «teslis» le ilgili birçok kollardan birine verilen ad.

ADOPTİEN'LER (Adoptianiste), III. yüzyılda İsa'nın tanrılığını kabul etmiyerek onun Allah tarafından seçilmiş bir insan olduğunu söyliyen hıristiyan tarikatı. En tanınmış başları Artemas'dır. VIII. yüzyılda bu adla İspanya'da bir hıristiyan tarikatı daha meydana gelmiş ve aşağı yukarı aynı inanışları yaymıştır. Charlemagne bu tarikatı mahkûm ettirmiştir.

ADOPSİYON (Adoption), Hıristiyanlıkta evlâtlığa kabul, «tebenni» hıristiyan dinine göre, vaftiz esnasında bir hususi lûtuf ki bu sayede vaftiz edilenler Allahın evlâdı sayılır. Evlâtlığa kabul edilene «adoptif» denildiği gibi evlâtlığa kabul edene de bu ad verilir.

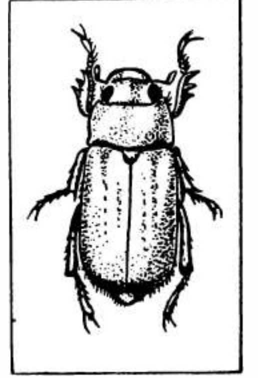
ADOR, Gustave (1845 - 1928) İsviçreli politikacı. Cenevre'li bir avukat olup 1874 ten başlıyarak yasama meclislerine katılmış ve İsviçre'de radikal partinin düşmesinde ve daha liberal ve din işlerinde müsamahalı bir rejim kurulmasında rol oynamıştır. Milletlerarası Kızılhaç komitesinin başkanlığında bulunmuş, Birinci Dünya Harbi esnasında Cenevre'de savaşlarda kaybolmuş kimseleri arayıp bulmak ve harb tutsaklariyle yakınları arasında haberleşmeyi kolaylaştırmak üzere vücuda getirilen bir kurulu idare etmiş, 1919 yılı içinde İsviçre konfederasyonu başkanı olmuştur.

GUSTAVE ADOR

ADORASYON [Lûgat anlamı: tapınma], hıristiyan sanatının başlıca temalarından biri. Konusu, muğ (*magos*) ve çobanların İsa'nın doğduğu yemliğe gelerek önünde secde etmeleridir. Hıristiyan geleneğinde muğ'lar kıral olarak da tanındıkları için, III. yüzyıldan beri bu temayı almış olan tablo ve heykeller bunlara göre ad taşırlar. «Muğların secdeye kapanması (*Adoration des Mages*)», «Kıralların secdeye kapanması (*Adoration des Rois*)» ve «Çobanların secdeye kapanması (*Adoration des Bergers*)». Birinci ve ikinci grupun başlıca örneklerini şu ressamlar vermiştir: Giotto (Padova, Madonna dell' Arena kilisesinde), von der Weyden (Münih, Pinakothek'te), Dürer (Floransa, Innocenti imarethanesi kilisesinde), Raffaello (Berlin müzesinde), Veronese (Dresden müzesinde), Memling (Madrid müzesinde), Rubens (Anvers müzesinde), Poussin (Paris, Louvre müzesinde), Luini (Paris, Louvre müzesinde). Üçüncü grupun başlıca örnekleri de şu ressamların eserleridir: Raffaello (Berlin müzesinde), Ribera (Paris, Louvre müzesinde), Murillo (Madrid müzesinde), Palma Vecchio (Madrid, Prado müzesinde). Bu konu günümüzde de bazı ressam ve heykelcilere ilham kaynağı olmuştur.

ADOREA, 268 numaralı küçük plânet.

ADORETUS, kınkanadlıların skarabaeide (Scarabaeidae) familyasından bir böcek cinsi. Bu cinse mensup böcekler bir santim kadar büyük ve siyah renklidirler. Japonya, Hindistan ve güney Afrikada yaşar ve yaprak döken orman ve meyva ağaçlariyle, pamuk ve güllere zarar verirler.

ADORETUS

ADOREUS, Sangarios (Sakarya) nehrinin çıktığı tepeye Livius tarafından verilen ad.

ADORNO, XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar Ceneviz Cumhuriyeti'nin, *doge*'liğini, yani başkanlığını aralıklı olarak elinde tutmuş ve mevkiinde bulunduğu müddetçe aristokratları büyük mevkilere getirmemiş bir ailenin adı. Bu *doge*'lerin ilki olan Gabriele Adorno, küçük bir tacir olduğu halde 1363 te başkan seçilmiş ve kendisinden sonra ailesinin, üç yüzyıl müddetle uğraştığı İspanyol taraflısı Fregoso ailesinden biri tarafından yerinden atılmıştır. Gabriele'den sonra dört kere *doge* mevkiine gelen Antoniotto I. Napoli Kıralı Carlo III. tarafından hapsedilmiş bulunan Papa Urbanus VI.'yı kurtarıp Ceneve'ye getirmiş, Tunus korsanlariyle savaşa girerek bu memleket kıyılarına bir filo yollamış ve Ceneviz'in Milâno Dukasının hükmü altına düşmesini önlemek üzere Fransa kıralının himayesine girmiştir. Antonioto I. in oğlu olup 1413'te seçilen Giorgio ise Fransa'nın egemenliğinden kurtulmaya muvaffak olmuştur. Bu aileden gelen son *doge* de Antoniotto II. olup 1513'te Fransa'nın yardımiyle bu mevkie gelmişken, sonradan İmparator Charles-Quint'in tarafını tutmuş ve 1527 de Andrea Doria tarafından düşürülmüştür.

ADOSSİDİS PAŞA, Kostaki (1817-1895), Osmanlı İmparatorluğ'unun son zamanlarında önemli mevkilere geçmiş ve vezir olmuş bir Rum. Anadolu'lu olup Babıâli tercüme kaleminden yetişerek sefaret kâtipliklerinde, geçici bazı iç ve dış hizmetlerde bulunmuş, iki kere Sisam Beyi, hariciye müsteşarı, iki defa Girit valisi olmuştur. Rumca olarak yazdığı Osmanlı dili grameri türkçenin Rumlar arasında yayılmasına hizmet etmiştir.

ADOUR [*adūr* ok.], Fransa'da nehir. Pirene dağlarının orta kısmından doğar, büyük bir yay çevirdikten sonra, Gaskonya körfezinde Atlas Okyanusu'na dökülür. 335 kilometre uzunluğundadır.

AD PRAETORIUM, eski Anadolu'da Melitene (eski Malatya) - Sebasteia (Sıvas) yolu üzerinde bir yerin adı. Bu yerin bugünkü Hekimhan yahut da onun yakınlarında bir yer olduğu sanılmaktadır.

ADRA (Romalıların eski **Abdera**'sı), İspanya'da Akdeniz kıyısında bir liman. Şehir Fenikeliler tarafından kurulmuştur; nüfusu 9280 dir. Zengin kurşun madenleri vardır. Çevresinde şeker kamışı yetiştirilir. İspanya'da Arap'lar'ın ayrıldığı son Avrupa şehridir.

ADRAA, ADRAHA, ADHİRAT, ADRA, ADREİ: bk. DER'A.

ADRAGANT: bk. KİTRE ZAMKI.

ADRAMELEK (Adrammeleḫ) ve **ANAMELEK** (ʿAnammeleḫ), «Kitabı Mukaddes»e göre (II. Kırallar XVII, 31), Sargon tarafından Sâmiriye'ye yerleştirilmiş olan Sefarvaim'lilerin beraberlerinde getirdikleri tanrılar. Bunlara çocukları kurban edip ateşte yakarlardı. Aynı kitaba göre (II. Kırallar XIX, 37) Asur kıralı Sanherib'in oğlu da Adramelek adını taşır. Adramelek şeytan adı olarak, Milton'un ve Klopstock'un dinî epopelerinde de kullanılmıştır.

ADRAMYTTEİON (Lât. Adramyttium), Mysia bölgesinde ve bugünkü Edremit körfezinde bulunan eski Anadolu şehri. Efsaneye göre Lydia Kıralı Kroisos'un kardeşi Adramys tarafından kurulduktan sonra M. Ö. 422 yılında şehir, Atinalı'ların vatanlarından kovdukları Deloslular tarafından yunanlaştırılmıştır. Aristo Politeiai adlı eserinde A.'un anayasasından bahsetmiştir. Roma devrinde A. kültür bakımından önemsiz bir şehir değildi. A.'dan gelen bir kokulu merhem meşhurdu. A. Havran çayının güneyinde, ilk çağda Thebe adını taşıyan Edremit şehrinin aşağı yukarı 10 km. güney batısında kurulmuştur. Traianus A. şehrini, eskiden beri yıkılmış olan Thebe'nin arazisine nakletmiştir.

ADRANA: bk. EDER.

ADRANAS: bk. ATRANAS.

ADRANOA, Sicilyada Aderno şehrinin eski adı.

ADRANUTZION, bugünkü Ardanuç'un (Çoruh İli'nde) eski adı. Bizans'lılar zamanında burası tahkimli bir ticaret kavşak yeri idi.

ADRAR (Berber dilinde = «dağ»), orta ve batı Sahra' da bazı yerlerin adı. Adrar, Fransız Batı Afrikası'nda bozkırlarla kaplanmış, az bilinen bir ülkedir, Niger ile Air arasındadır. Burası hayvan otlatmaya elverişlidir. Büyük sahranın sınırlarında Auellimiden Tuarekler'i oturmaktadır. Onun için Auellimidenler Adrar'ı denir.

ADRAR TAMARR, Fransız Batı Afrikası'nda Mauretania sömürgesinin bir bölümü. Batıya doğru hafifçe inişli ve üzerinde yüksekliği 800m.yi bulan kayalıklar serpili, yer yer kumullar (eksibeler) la örtülü, çöllerle kuşatılmış bir plâtodur, seyrek çalılar da bulunur. Birçok vâhaları vardır. Buralara ağustos ve eylûlde az miktarda tropikal yağmurlar yağar. Tuarekler'in oturmakta olduğu Adrar Tamarr 1850de keşfedilmiştir. Nüfusu 6000 kadardır. Halk darı, buğday, arpa ekerler ve İcil gölünden tuz çıkarırlar. Başlıca vâhâları Ouadan ve Chinguetti'dir. Fas'tan Senegal'e ve yukarı Niger'e giden büyük yolun üzerinde bulunan Adrar bir miktar alışveriş yapar; 1887 de İspanya burayı ele geçirmek istemişse de 17 haziran 1900 tarihli Fransız-İspanyol anlaşmasiyle burası Mauretania'ya bağlanmış ve 1908 ile 1910 arasında Fransız eğemenliğine girmiştir.

ADRAS DAĞI, Akdeniz kıyısı yakınlarında, Mut kasabasını Ermenek'e bağlıyan yolun güneyinde 1780 metre yüksekliğinde bir dağ. Güney doğuya doğru Sivridağ ve kuzey batıya doğru 1808 metre yüksekliğindeki Hisar tepesi ile uzanarak Toroslar'ın yakınlarındaki genel doğrultularına uyar. Silifke önlerinde Akdeniz'e ulaşan Göksu, Adrasdağı ile Sivridağı arasında 1000 metre kadar derinliğinde bir boğazdan geçer. Adrasdağı, adını yakınındaki Adrassos adlı eski şehirden almaktadır (bk. ADRASSOS).

ADRASAN BURNU, Antalya körfezinin batı kıyılarında ve Adrasan Körfezinin kuzeyinde dağlık bir burun.

ADRASAN KÖYÜ, Antalya İli'nin Finike ilçesine bağlı 578 (1923) nüfuslu bir köy. Antalya körfezinin batı kenarında yükselen Tahtalı dağ'ın güney ucu yakınlarında Şapşal dağı'nın doğusunda, Musa dağı ile Koz dağı arasından geçen ve Adrasan körfezine dökülen derenin vâdisi içindedir. Yakınlarında birtakım yıkıları vardır.

ADRASAN LİMANI, Antalya körfezinin batı kıyılarında ve Finike yakınlarında 2 km. genişlik ve uzunlukta etrafı dağlık bir deniz girintisi. Yalnız Adrasan köyünden gelen derenin ağzından içerlere doğru 6-7 km. uzunluğunda dar bir vâdi tabanı, bir düzlük halinde kuzeybatıya doğru uzanır.

ADRASSOS, eski Anadolu'nun Kilikya bölgesinde, bugünkü Ermenek'le Mut arasında ve Toroslar'ın bir geçidi üzerinde bulunan bir şehrin adı.

ADRASTEA (Adraste), 239 numaralı küçük plânet. 1884 te Palisa tarafından keşfedilmiştir.

ADRASTEİA, Granikos (Biga çayı) dolaylarının eski adı.

ADRASTEİA (Lât. Adrastēa), büyük tabiat tanrıçası Kybele'ye benziyen, Potnia therōn (yani hayvanların hâkimesi) tipinde tasvir edilen eski Anadolu tanrıçası. Önceleri, Anadolu'nun kuzeybatısında Troas bölgesinde Parion ile Priapos şehirleri arasındaki Adrasteia şehrinin tanrıçası idi. A., yeni doğan Zeus'un sütninesi olarak, Girit mitolojisine de girmiştir. Adı Yunanca olmadığı halde, «kaçınılmaz tanrıça» diye tercüme eden bazı Yunan şair ve filozofları, A.'yı Nemesis (yani adalet ve intikam tanrıçası) ile bir tutmuşlar ve onu «karşı gelinmez kader» tanrıçası saymışlardır. Eflâtun kendisini ölüler diyarının bir hâkimi olarak göstermiştir.

ADRASTOS (Lât. Adrastus), 1) Argos Kıralı Talaos'un oğlu. Amphiaraos tarafından memleketinden kovulunca, Korinthos kıralı Polybos'un yanına kaçmış ve onun yerine kıral olmuştur. Sonradan Amphiaraos'la barışarak Argos'a dönmüştür. Kardeşi Eteokles tarafından Thebai'den kovulan Polyneikes'in Thebai'ye karşı açtığı «yediler» seferine katılarak bütün müttefiklerinin öldüğü bu savaşta, kendisi, ancak atının sürati sayesinde kurtulmuştur. On yıl sonra, bu savaşta ölenlerin çocuklarından (Epigonoi) bir ordu kurmuş ve Thebai'yi alarak yıkmıştır. Argos'a dönerken, Thebai'de ölen oğlunun matemi içinde Megara'da ölmüştür. Herodotos'a göre Sikyon şehrinde ona kahraman «heros» diye tapınmışlardır.

2) Frikya Kıralı Gordios'un oğlu. Yanlışlıkla kardeşini öldürdüğü için, babası tarafından kovulmuş, o da Lidya Kıralı Kroisos'un yanına kaçmıştır. Fakat Adrastos, eski bir kehaneti yerine getirdiğini bilmiyerek, avlandığı sırada, yanlışlıkla Kroisos'un oğlu Atys'i öldürdüğü için kendisini de Atys'in mezarı üzerinde öldürmüştür. Hikâye Herodotos tarafından (1 34-45) anlatılmaktadır.

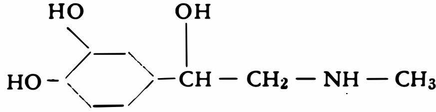
ADRASTOS, Aphrodisias'lı. Aristo'nun gezimcilik (meşşaiye - péripatétisme) denen okuluna mensup filozof. M. Ö. II. yüzyılda yaşamış ve Aristo'nun yazılarına ait altı ciltlik bir eser meydana getirmiştir.

Aynı adda yine Aristo okuluna mensup ve onun talebesinden olan bir filozof daha vardır. Musikiye dair

bir eser yazmıştır ki bu eserden, ancak Porphyrios'un bahsettiği dikkate diğer bazı parçalar kalmıştır.

AD REFERENDUM, «Tasvibe arz olunmak şartiyle» anlamına gelen Lâtince bir tâbir.

ADRENALİN, Dioksifenilmetilaminoetanol,

böbrek üstü bez (gudde) lerinde teşekkül eden ve iç ifraz maddesi olarak doğrudan doğruya kana verilen hormon. Sentetik yoldan elde edilen suprarenin kimya bakımından adrenalinin aynıdır.

Adrenalin, kimyasal bünyesi aydınlatılan ilk hormondur. Adrenalin çok küçük miktarlarda bile alınsa damarları daraltır, kalb kareketlerini sıklaştırır, gözbebeklerini genişletir, barsak hareketlerini yavaşlatır ve astmatik krizlere karşı gelir.

Böbrek üstü bez hulâsalarının kalb üzerine tesiri ilk defa 1894 te Oliver ve Schäfer tarafından keşfedilmiş, 1901 de hem Aldrich, hem de Takamine adrenalini böbrek üstü bezinden sâf halde elde etmişlerdir. 1905 te Stolz adrenalini sentez yolu ile elde etmeye muvaffak olmuştur.

ADRES, posta ile gönderilen şeylerin üzerine alacak olanı bulmak için yazılan yazı. Hiçbir yanlışlığa yol açmamak için gerek alacak olanın adı, gerekse gönderilen şeyin gideceği yer açık, şüphe bırakmaz ve temiz bir şekilde yazılmış olmalıdır. Gönderilen yerin az tanınmış olması halinde oraya yakın ve postanesi bulunan şehir veya kasabanın adı da yazılmalıdır. Kendisine mektup gönderilen kimsenin her hangi bir postanede bir posta kutusu varsa adres yerine bu postaneyi ve kutu numarasını yazmak yeter. Posta ile gönderilen her şeyde gönderenin kendi adresini de yazması (gönderilenin bulunamaması halinde geri gelmesi için) faydalı ve (taahhütlü mektup, paket v. s. gibi) bazı hallerde mecburîdir. Telgrafla çok işi olan ticaret kurumları, postahaneye tescil ettirmek şartiyle kısa adres kullanabilirler. Memleket dışına yapılan posta göndermelerinde adres gönderilen memleket dilinde, yahut hiç olmazsa Lâtin harfleriyle yazılmış olmalıdır. Büyük şehirlere gönderilen mektuplarda postane bölgesinin de bildirilmesi ulaştırmayı kolaylaştırır «East London», «Berlin C 2, 5036 v.s.» gibi.

ADRES KATALOĞU veya **ADRES KİTABI,** büyük dünya şehirlerinde çıkarılan ve o şehirde oturanların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmış adreslerini içinde bulunduran kitaplar. Bazı adres katalogları bundan başka o şehirdeki resmî dairelerin, okulların, diğer kurumların, bina sahiplerinin ve sokakların, türlü meslek adamlarının ve cinslerine göre tertipli bir şekilde ticaret ve sanayi kurumlarının adreslerini de içinde bulundurmaktadır. İlk adres kataloğu 1691 de Paris şehri için çıkarılmıştır.

ADRETS [*ahę* ok.] **BARONU, François de Beaumont** (1513-1587), Fransa'da katoliklerle protestanlar arasındaki savaşlarda kanlı ad bırakmış bir adam. Protestanlığı kabul ederek bunların teşkil ettikleri çetelerin başında katoliklere karşı pek çok zulümlerde bulunmuş, sonra katolikliğe dönerek bu sefer de eski mezhep arkadaşlarına karşı şiddetle uğraşmış, ömrünün son yıllarını ise sessizlik ve yalnızlık içinde geçirmiştir.

ADRIA, İtalya'da Bianco kanalı üzerinde 19730 nüfuslu bir şehir. Piskoposluktur. Hububat, hayvan ve deri ticareti vardır. Posile ve Adige nehirlerinin birikintileri şehri denizden uzaklaştırmıştır. Bu şehrin yerinde eski Hadria yahut Hatria bulunuyordu. Adriyatik denizi, adını eskiden kıyıda bulunan bu şehirden almıştır.

ADRİA, 143 numaralı küçük plânet. 1875 te Palisa tarafından keşfedilmiştir.

ADRIAN [*æydriin* ok.], Amerika Birleşik Devletlerinden Michigan'ın güney doğusunda Eri gölüne dökülen Raisin çayı üzerinde 11900 nüfuslu bir şehir, Chicago, Cleveland ve Detroit demiryollarının kavşak noktasındadır. Dökümhaneleri, buğday değirmenleri, süthaneleri, zahire, meyva ve çeşitli erzak ticareti vardır.

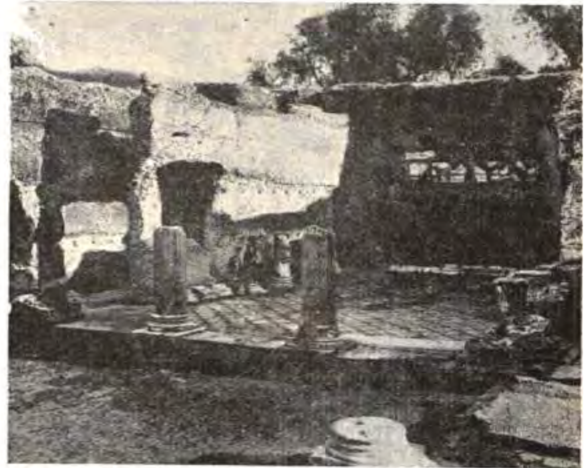
ADRİAN (1627-1700), 10'uncu ve sonuncu Rus patriği. Asıl adı, Andrey'dir. Bir aralık Kazan metropolitliğinde bulunduktan sonra, Büyük Petro tarafından yapılan Sinod ıslahatı arifesinde 1690 da patrik olmuştur. Petro'nun iç ve dış siyasetinden memnun olmıyanlar, yani eski boyarlar, ve bir kısım köylüler, Adrian'ın etrafında toplandıkları için Adrian ile Petro'nun arası açılmıştır. Adrian, ölümünden biraz evvel 1699 da Petro'ya Rus kilisesinin eski Rus prenslerinden Vladimir ile Yaroslav'dan beri son Moskova kanunlarına kadar devam edegelen hak ve imtiyazlarını gösteren bir dosya sunmuştur. Çar, onun belirttiği noktalara cevap vererek kilise haklarını kendi fikrine göre tâyin etmiştir. Adrian'ın ölümünden sonra Petro onun yerine başka kimseyi tâyin etmiyerek «Ruhanî Kollegium»'u *(Duḫovnıya kollegia)* kurmuştur.

ADRIAN [*æydriin* ok.], **Edgar Douglas** (doğ. 1889), İngiliz fizyoloğu. 1920 de Cambridge Üniversitesi'nde, 1925 te de Cerrahlık Koleji'nde fizyoloji okutmuş 1929 da Royal Society'de profesör olmuştur. Sinirlerin uyarımı hakkında yaptığı araştırmalar sayesinde fizyoloji ve nöroloji ilimlerinin ilerlemesine hizmet etmiştir. Adrian bu araştırmalar sayesinde 1932 Nobel tıp mükâfatını kazanmış, aynı senede Tıbbî Araştırmalar Heyetine âza seçilmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *The Basis of Sensation* (Duyumun esası) [1928], *The Mechanism of Nervous Action* (Sinir hareketlerinin mekanizması) [1933].

EDGAR D. ADRIAN

ADRIANA (Hadriana) VİLLÂSI, Roma İmparatoru

ADRIANA VİLLÂSI

Hadrianus tarafından yaptırılmış, 3-4 kilometre büyüklüğünde binalar grupu. Romanın 25 kilometre batısında, eskiden Tibur denilen bugünkü Tivoli'nin yakınındadır. Saraylar, tiyatrolar, hamamlarla Roma İmparatorluğu'nun dikkate değer binalarının burada yaptırılmış taklitlerinden ibarettir ki park ve bahçelerle çevrilidir. İmparator Hadrianus, bu park ve bahçelerin birçok kısımlarına ve binaların her birine, Roma İmparatorluğu'nun kendisi tarafından gezilip görülmüş olan meşhur memleketlerinin ve şehirlerinin adlarını vermiştir. Bugün bile o güzel manzaranın içinden büyük yıkıların yükseldiği görülür XVI. yüzyıldan beri Villa Adriana'da sık sık kazılar yapılmıştır. Vatican ve Capitol müzelerinin en meşhur heykelleri bu kazılar sayesinde meydana çıkarılan eserler arasında bulunmuştur. Villa Adriana bugün İtalya Hükümeti'nin malıdır ve millî anıt sayılmaktadır.

ADRIANI, Giovanni Battista (1511 - 1579), İtalyalı tarihci ve asker. Vatanı olan Floransa'yı Charles - Quint'le papaya karşı silâhla müdafaa edenler arasında bulunmuş ve evvelâ Piza'da, sonra Floransa'da belâgat okutmuştur. Eserlerinin en önemlisi, devrinin 1536 dan 1574 e kadarki tarihi olup Guicciardini tarihinin devamı sayılmaktadır. Eskiçağlardaki resime dair etüdü de meşhurdur.

ADRİANİST, XVI. yüzyılda Dordrechtli Adrianus Hamstedius'un kurduğu Hıristiyan tarikatı. Adrianistler «anabaptist» idiler, yani vaftiz töreninin, kişi reşit olduğu zaman yapılması gerektiğine inanırlardı.

ADRİYA DENİZİ (**Adria,** Lat. **Mare Hadriaticum**), Akdeniz'in İtalya ve Balkan yarımadaları arasında uzanan bir kolu ve Avrupa'nın ikinci derecede bir denizi. Büyük bir körfez halinde olup eskiden dilimizde daha ziyade (Venedik körfezi) diye anılırdı. Adını Adria şehrinden almış olan Adriya'nın uzunluğu 780 ve eni, en geniş yerinde, 230 kilometre olup yüzölçümü de 132,000 kilometre karedir. Derinliği Alp'ler ve Apenin'lerden inen nehir ve sellerin birikintileri yüzünden, genel olarak güneyden kuzeye, doğudan batı'ya doğru azalır. Üzerinde Pelagosta gibi birkaç ada bulunan ve derinliği en çok 180 metre olan bir eşik, Adriya çukurunu ikiye böler. Bu eşiğin kuzeyinde kalan bölümün derinliği Chicti ile Sebenico arasında 260 metredir. Bunun dışında kalan yerler sığdır ve derinlik hiçbir yerde 150 metreyi geçmez. Güney bölümünün en derin yeri 1589 metredir. Bu bölümün derinliği de güneye doğru gittikçe azalır. Otranto boğazında ancak 780 metre derinliktedir. Adriya denizi 76 kilometre genişlikteki Otranto boğaziyle denizine açılır.

Adriya denizi kıyıları Isonzo nehri ağzından Rimini'ye kadar sığ birikinti kıyılarıdır. Hâkim kuzey rüzgârları ve bu kıyıları kuzeyden güneye doğru yalıyan bir deniz akıntısı, Alp nehirlerinin getirdikleri milleri ve kumları sürükler, biriktirir ve kıyı kordonlarını (İtalyancada *lido*) meydana getirir. Kıyı kordonlarının gerilerinde kalan deniz kulakları (lagune'ler) zamanla akarsuların birikintileriyle dolarlar. Po nehriyle bu çevredeki öteki Alp nehirleri (Adige, Brenta, Tagliamento), birikintileriyle eski limanları doldurmuşlardır, halâ da doldurmaktadırlar. Venedik deniz kulağı da aynı şekilde dolmak üzereyken buraya dökülen akarsular ve bu arada Brenta nehri bir kanal ile deniz kulağının dışına akıtılarak dolmasının önüne geçilmiş, ağır masraf ve emeklerle deniz kulağının dibi derinleştirilmiştir.

Önceleri teşekkül etmiş ve sonra zamanla dolmuş olan deniz kulakları, kurumuş bataklıklar, kıyılardan içerlere doğru sıra sıra dizilen kumullar (eksibe) eski kıyıların yerlerini gösterirler. Adria bir zaman bir kıyı şehriyken bugün 25 kilometre içerde kalmıştır. Ravenna da önceleri kıyıda bulunuyordu. Po ovası kıyılarında irili ufaklı, bazıları henüz açık, bazıları dolmak üzere olan ve bu yüzden bataklık ve kamışlıklar haline gelen birçok deniz kulakları vardır.

Kıyılar Rimini'nin güneyinde Monte Gargano yarımadasına kadar düz, girintisiz, çıkıntısız ve dar bir birikinti şeridi halindedir. Daha güneyde Manfredonia körfezinden Otranto burnuna kadar yine düz, fakat dik bir kıyı uzanır.

Adriyanın batı kıyılarının bu durumu iyi limanların kurulmasına elverişli değildir; bu kıyılarda yalnız Venedik, Bari ve Brindizi gibi birkaç liman vardır.

Doğu kıyıları Trieste'den Drin nehri ağzına kadar girintili çıkıntılıdır. Bu bölümde kıyıya paralel olarak uzanan dağlar alçalmış ve deniz bu dağlar arasına sokulmuş olduğundan birçok körfezler, adalar ve yarımadalar meydana gelmiştir (Quarnero ve Kotor körfezleri gibi). Drin nehri ağzından güneye doğru Glossa burnuna kadar uzanan Arnavutluk kıyıları da oldukça girintili ve çıkıntılı, fakat birçok yerleri bataklıktır.

Kıyıya paralel olarak uzanan dağlar, Dalmaçya ve Arnavutluk limanlarının gerileriyle iyi bir şekilde bağlanmasına engel olduğundan Adriyanın doğu kıyılarında hayli canlı olan denizciliğin önemi mevziî olmaktan ileri geçememiştir. En önemli limanlar Split ve Kotor'dur. Bunlardan başka İstria yarımadasının ucunda Pola bir harb limanı ve yarımadanın iki tarafındaki körfezlerin uçlarında Trieste ve Fiume ticaret merkezleri ve limanları olarak gelişmişlerdir. İstria doğusunda dağlar çok yüksek olmadığından her iki limanın da iç bölümlerle bağlantıları iyidir.

Adriya denizi balıkçılığa elverişlidir, ancak av metotları geri olduğundan verim azdır.

Orta Avrupa'yı Akdeniz'e bağlıyan bazı kara yolları Adriya denizinin kuzey kıyılarında sona erer.

Adriya denizi sularının sıcaklığı, kuzeyde kışın 7-13 dereceye düştüğü halde yazın 22-26 dereceyi bulur. Bu bakımdan kara iklimini andırır. Bununla beraber çevresi için yumuşatıcı bir etkisi vardır. Derindeki suların sıcaklığı sürekli olarak 12-13 derecede kalır.

Adriya'da üst tabaka sularının tuzluluğu, güneyde binde 38, kuzeyde binde 30 kadardır, akar su ağızlariyle İstria ve Dalmaçya'nın denizaltı tatlı su kaynakları civarında binde 18'e kadar düşer.

Adriya denizinde gelgit (med ve cezir) hafiftir (körfezlerde 0,50-0,90 m). Bu denizde biribirine ters doğrultuda iki deniz akıntısı vardır, az tuzlu sular Apenin yarımadası kıyılarını yalıyarak güneye doğru ilerler ve nehirlerin getirdikleri döküntülerin bu kıyılar boyunca birikmesine sebebolurlar. İkinci bir akıntı da doğu kıyılarını yalıyarak kuzeye uzanır. Adriya'nın kuzey bölümünü çepçevre dolaşan akıntılar da vardır.

Karst plâtosundan inen boralar kıyılarda sıcaklığın düşmesine, yerine göre deniz akıntılarının kuvvetlenmesine sebebolurlar. Ayrıca kış mevsiminde güneydoğuda sıcak ve şiddetli rüzgârlar (scirocco) eser. Bunlar gemiler için tehlikeler doğurur.

Adriya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Venedik, Papalık ve diğer Avrupa devletleriyle olan siyasi ve askerî münasebetlerinde oynadığı rol de önemlidir.

İstanbul'un fethi ve Balkan fütuhatiyle sınırları Adriya denizinin doğu kıyılarına ulaşan Osmanlı İmparatorluğu denizaşırı hareketlere başlamış ve az zamanda bütün Akdeniz'e ve dolayısiyle Adriya'ya hâkim bir duruma gelmiştir.

Daha önceleri Adriya'ya, Akdeniz'e ve adalara hâkim olan Venedik donanması uzun mücadelelerden sonra üstün mevkiini Barbaros Hayreddin, Turgut Reis gibi ünlü Türk denizcilerinin idaresinde bulunan Osmanlı donanmasına terketmek zorunda kalmıştır.

Osmanlıların XV. yüzyılın son yarısından XVII. yüzyılın sonlarına kadar Adriya çevresindeki hareketleri daha fazla kara ordularına dayanarak Arnavutluk, Dalmaçya ve kuzey doğuda, İstirya çevrelerinde, Isonzo ve Tagliamento nehirleri bölgesinde cereyan etmişse de vakit vakit donanma da Adriya'da görünmüş, Dalmaçya ve Arnavutluk kıyılarında egemenlik sağlamış ve İtalyanın güneyindeki Otranto gibi bazı kaleleri ele geçirerek Otranto boğazını ve Adriya''yı deneti altına almıştır.

Yunan denizindeki adalar ve limanlar gibi Avlonya limanı da donanmanın bu çevredeki hareketi için bir toplanma merkezi olmuştur.

ADRİYATİK DENİZİ: bk. ADRİYA DENİZİ.

ADRUMET'LİLER, VI. yüzyılda Afrika'nın Adrumet şehrinde yaşamış bir hıristiyan tarikatı mensupları. Bunlara göre Allah, insanın işine bakmadan ceza veya mükâfata lâyık olduğunu önceden takdir eder.

ADRUMET veya **HADRUMET**: bk. HADRUMETUM.

ADSAY: bk. MOĞOL HANLARI.

ADSORPSİYON (Soğrumsama), tabiatları farklı iki orta (vasat) nın birleşme yüzünde husule gelen özel bir yoğunlaşma (kesiflenme) olayı. Bir katı cisim bir tuz eriyiği (mahlûl) ne batırılırsa, eriyikteki tuzun bir kısmını yüzüne çeker, buna benzer olaylar biribi.leriyle karışmıyan iki sıvı (mayi) yahut da bir sıvı ile bir gaz arasında da görülür. Odun kömürünün fuksin boyası eriyiğine batırılması halinde eriyiği renksiz bırakması, tipik bir adsorpsiyon misalidir.

Bir maddenin adsorpsiyon iktidarı, yüzünün büyüklüğü ile artar. Yüzü artırmak için de toz halindeki cisimlerden faydalanır. Toz halinde bir gram kömürün yüzü iki yüz metre kare kadardır. Plâtin süngeri hacmının üç bin katı hidrogen soğrumsar.

Cisimler tarafından gazların adsorpsiyonu basınçla artar. Eriyiklerde, hem eritgen hem de eriyen madde soğrumsandığından olay daha karışıktır, bazan eritgen daha fazla soğrumsanır, buna negatif adsorpsiyon denir. Bir elektrolit halinde, iyonların tabiatı rol oynar. Çok değerli iyonlar az değerlilerden daha fazla soğrumsanırlar.

Birçok yeni araştırmalarla soğrumsanan cisimle soğrumsıyan arasında özel bir kimyasal reaksiyon bulunduğu meydana konulmuştur. Boyaların yün tarafından soğrumsanmasının böyle olduğu düşünülmektedir.

Adsorpsiyon olaylarının tatbikatı geniştir. Kimyada reaksiyonları hızlandırmak için katalizörlerin kullanılması çoğunlukla bu olaya dayanır. Biyolojide birçok fermentler adsorpsiyon sebebiyle katalizör rolünü oynarlar. Diğer taraftan süt, yoğurt ve yumurta akının zehirlere karşı kullanılması, bunların içersinde adsorpsiyon kabiliyetli çok miktarda taneciklerin bulunmasiyle açıklanır. Hekimlikte hayvana yahut bitkisel kömür barsak gazlarının soğrumsanması için kullanılır. v.s.

ADUA veya **ADOVA** (ʿAdwā), Habeşistan'ın kuzeyinde Tigre yöresinin başşehri ve ticaret merkezi. Denizden 1895 metre yüksekte ve Assam nehri üzerindedir; nüfusu 5000 dir. Habeş İmparatoru Menelik II., 1 mart 1896 da General Baratieri kumandasındaki İtalyan ordusunu burada bozguna uğratmıştır. İkinci İtalya - Habeş harbinde, 6 kasım 1935 te İtalya'nın eline geçen Adua şehri, II. Dünya Harbi sırasında, 5 mayıs 1941 de İngiliz orduları tarafından kurtarılarak Habeşitan'a geri verilmiştir.

ADUATUCA [*aduatuka* ok.], Aduatuklar'ın (bk. bk.) merkezi. Eski Gallia'nın Eburon arazisi ortasında kurulmuştur. Bugün Belçika'daki Tongres (Tongeren) kasabası bu yerin yakınındadır. Aduatuca, Köln'den (Colonia) sonra Provincia Germania Secunda'nın en önemli şehriydi.

ADUATUK'LAR (Aduatuci), Belçika Galliası'nda (Gallia Belgica) yaşamış bir kavim. Adını Aduatuca adlı ve şimdi Limbourg İlinin Tongres kasabası yakınında bulunan bir kasabadan almıştır. Julius Caesar'a göre Aduatuklar Cimbreler'le Teutonlar'ın sınır muhafızı olarak bıraktıkları altı bin kişiden türemişlerdir. Caesar'a ansızın saldırmaları üzerine Romalı kumandan kalelerini zaptetmiş ve içlerinden dört binini öldürüp elli binini de tutsak etmiştir.

ADUDUDDEVLE: bk. HAMDAN OĞULLARI.

ADUDUDDEVLE: bk. PADUSPAN OĞULLARI.

ADUDUDDEVLE, Fennâ Husrev, Ebu Şüca (936-983), Büveyhoğulları Devleti'nin en büyük hükümdarı. İsfahan'da doğmuş ve 14 yaşında, amcasının ölümü üzerine, babasının vasiliği altında Fars Eyaletinin başına geçmiştir. 968 de Kirman'ın zaptında askerlik kabiliyetini göstermeye başlamış, bunu Umman'ın (973) ve Bağdat'ın zaptı takibetmiştir (975). Bundan sonra güney Irak'a yürümüş ve amcasının oğlu Bahtiyar'ı mağlûbederek Basra'ya girmiştir. Ertesi yıl bütün Irak'ı hükmü altına alarak, kardeşi Fahrüddevle'nin mülkünü zaptetmiş ve daha sonra eğemenliğini Cürcan ve Taberistan'a kadar yürüterek, bütün Büveyh Devlet'ini idaresi altına toplamıştır. Halife kendisine sultan unvanını vermiş ve onun kızı ile evlenerek aradaki bağı kuvvetlendirmek istemiştir. Adududdevle sar'a hastalığından 983 de Bağdat'ta ölmüştür. Kudretli, âdil bir hükümdardır. Veziri Nas'rın yardımı ile Bağdat'ta birçok binalar yaptırmıştır. Devrinde yetişen bazı müellifler eserlerini ona ithaf etmişlerdir. Kendisinin, Saâlibi'nin *Yetimet-üt-Dehr* adlı kitabında bazı şiirleri vardır. Adududdevle, Kadı el-Bakıllanî'yi sefirlikte İstanbul'a göndermişti,

ADULA veya **ADULE ALPLERİ** (Strabon'un *Adulas Oros*'u), İsviçre'de Lepont Alplerinin bir bölümü. Başlıca tepeleri Rheinwaldhorn (3398 m.) ve Tambohorn (3276 m.) dur. Rhein nehri Adula Alplerinin gnays'tan müteşekkil bölümünden ve Zapport buzulundan çıkar.

ADULİS veya **ADULE,** Kızıldeniz'de Eritrea'nın Musavve limanının güneyinde, Zula körfezine akan Habas ırmağının sol kıyısında ve şimdiki Zula veya Zulla köyünden biraz uzakta eski bir kasaba yıkısı. Plinius'a göre Mısırlı efendilerinden kaçan Habeşli köleler tarafından kurulmuştu. Ahalisi, güney Arabistan'dan gelen göçmenlerle yerli

ADRİYA DENİZİ (Fizikî)

Udine
Liubliana (Laibach)
Zagreb (Agram)
Treviso
Triyeste
Venedik
İstirya Y. ad.
Fiume
Adige
Adriya
Po
Ferrara
Pola
Karnero kör.
Dinarik Alpleri
Ravenna
Rimini
Zara
Sebenico (Sibenik)
Ancona
Split (Spalato)
Saraybosna
Perugia
Neretva
Ragusa (Dubrovnik)
Lagosta
Pelagosta
Cattaro (Kotor)
Pianosa
Tremiti
İşkodra
Chieti
ADRİYA DENİZİ
Apenin
Dalmaçya
Tiber
ROMA
Monfredonia
Monfredonia kör.
Tirana
Bari
NAPOLİ
Benevent
Salerno
Taranto
Brindisi
Otranto
Glossa br.
Avlonya
OTRANTO BOĞAZI
TARANTO KÖRFEZİ
Policastro kör.
TİREN DENİZİ
Tagliamento
Isonzo
Piave
Brenta
Kulpa
Drava
Sava
Una
Bosna
Drina
Tisa

Nüfusu 1.000.000 dan fazla
" 100.000 " "
" 50.000 " "
" 25.000 " "
" 10.000 " "

Ölçek : 1 : 5.000.000

XVI. INCI YÜZYILDA ADRİYA DENİZİ ÇEVRESİ

Nemçe
Drava
Sava
Össek
Petervaradin
VENEDİK CUMHURİYETİ
Venedik
Adriya
Ferrara
Bihaç
OSMANLI İMPARATORLUĞU
Bosna 1463
Zvornik
Yayçe
Zara
St. Marino
Bosnasaray
PAPALIK HÜKÜMETİ
Ancona
Hersek 1463 / 83
Sırbistan 1459
Perugia
Raguza Cumhuriyeti
Kattaro
NAPOLİ KIRALLIĞI
ROMA
Diraç (Durazzo)
Arnavutluk 1479
Bari
Benevent
NAPOLİ
Brindisi
Otranto 1480

Ölçek : 1 : 5.000.000

Kuşi'lerin karışmasından da ilerigelmiş olabilir. Yapılan kazılardan birtakım prehistorik çömlekler ve türlü binalar meydana çıkarılmıştır. Bunlar arasında bir Güneş tapınağı ile iki hıristiyan kilisesi vardır. Kazılardan çıkan ve şimdi *Monumentum Aduliatinum* adiyle tanınan Yunanca yazıt, biribirine eklenmiş iki parçadan ibaret olup, Habeşler'in yenilgisinden bahseder. İlk parçası Ptolemaios Euergetes'e (M. Ö. 246 - 221), ikincisi de bilinmiyen bir Habeş kıralına aittir. Şehir en çok Ptolemaios, Yunan - Lâtin ve Hıristiyan devirlerinde parlamış Habeşler'in eski Aksum Kırallığı'nın önemli bir limanı olmuş ve pek eski devirlerden beri Mısır ile Arabistan arasında büyük bir transit merkezi halinde bulunmuştur. **Adulis körfezi** 1859 dan beri Fransızlar'ın, üzerinde hak iddia ettikleri bir bölgedir.

ADULTE: bk. ERGİN ve ERİN.

ADUMA veya **M'ADUMA,** Fransız Kongosu'nda Lastourville yakınında yaşıyan bir kavim. Kısa boyları, kısa kafaları ve çirkinlikleriyle göze çarpar. Adumalar Ogooué suyunun iki yanında yaşarlar. 12000 kişi kadardırlar.

ADUROL, fotoğrafçılıkta hayali belirtmek için kullanılan bir madde. Kimyasal bileşimi klor hidrokinondur.

ADUT Lİ DİNİLLAH: bk. FATIMÎ.

ADVAİTA (Sanskritçe *a* = olumsuzluk eki + *dvaita* = ikicilik), Hint felsefesinde *Vedânta Sūtra* kitabındaki esas doktrini vasıflandıran ve «ikici olmıyan» anlamına gelen bir terim. Doktirinin kendisine *Advaitavāda* (=advaita doktrini), mensuplarına de *advaitavādin* denir. Zıddı *dvaita* (ikicilik, dualisme) dır. Kâinatın birliğine inanan bu doktrine göre, ferdin ruhu Brehmen ruhunun, yani kâinat ruhunun bir parçası değil, onunla birdir. Hâlikle mahlûk arasında ikilik yoktur. Görünen dünya sadece bir hayal (māyā) dir. Bilgisizlik (avidyā) bize onu hakikat olarak gösterir. Bunun bir hayal olduğunu bize bildiren bilgi (vidyā) dir. Bu doktrin başlıca Śaṁkara (M. S. 800) tarafından tefsir edilmiştir.

ADVALOREM (Lât. *ad valorem*), «değere göre» anlamına gelen bir terim. Gümrük vergisine tâbi eşyanın vergileri ya hacım veya ağırlıkları, yahut değerleri üzerinden alınır. Mal ve maddelerin değerleri üzerinden alınan gümrük vergilerine advalorem denir. Bu usul, değer takdirinde bazı güçlükler gösterdiği halde, doğru bir esasa dayandığı içindir ki gümrük tarifelerinin en iyisi olarak kabul edilmektedir.

ADVENTİF BİTKİLER: bk. ARSIZ BİTKİLER.

ADVENTİF ORGANLAR, bitkilerde normal ve yerinde teşekkül etmiyen organlar. Bunlar çok kere teşekkül ettikleri yerde husule gelen bir yaralanmadan sonra çıkarlar. Meselâ gövdeleri dipten kesilen bazı ağaçların kütük ve köklerinden çıkan sürgünler, tropikal memleketlerde yetişen ağaçların gövde ve dallarından, buğday, arpa, yulaf v.s. gibi bitkilerin saplarının alt düğümleriyle, söğüt, kavak, asma ve diğer bitkilerin kesilen dallarından süren kökler gibi. Adventif sürgünlere bizde «piç» denir ve adventif teşekküllerden pratikte, meyvacılık, bağcılık, sebze ve çiçekçilikte bazı kültür bitkilerini üretmek için de faydalanılır. Adventif organlar bitkilerin büyüme ve genişlemesini sağlıyan meristem hücrelerinden değil, yeniden bölünme ve üreme kabiliyeti kazanan olgun hücrelerin husule getirdikleri tomurcuklardan sürerler. Bazı bitkilerde adventif oğulcuklar da (embryon) teşekkül eder ki bunlar da tohum taslağındaki döllenen yumurta hücresinden değil, döllenmede ilgisi ve payı olmıyan ve çekirdekleri (nükleüs) döllenmemiş olan hücrelerden meydana gelir (bk. APOGAMİ).

ADVENTİSTLER (İng. *ædentist* ok.; Lât. *adventus* = geliş), İsa'nın dünyaya ikinci defa olarak gelişine (Second Advent) ve dünya sonunun yakın olduğuna inanan bir Hıristiyan tarikatı. Bu tarikat 1831 de Amerika Baptist protestan vâizlerinden William Miller (1782-1849) tarafından kurulmuştur. «Millerite» adiyle de anılır. Bu tarikat sonraları birtakım kollara ayrılmıştır.

AD VICUM, eski Anadolu'nun Phrygia bölgesinde ve Hierapolis-Apameia - Kibotos yolu üzerinde bir yer.

ADY [*ədi* ok.] **Endre** (1877-1919), Macar şairi ve gazetecisi. Yeni Macar edebiyatının en ilerigelen ve eserleri Macarlar'ca en çok okunan kişilerinden biridir. Birinci Dünya Harbi'nden önce ve harb içinde Macaristan'ı kemiren millî, dinî ve ahlâkî karşıtlıkları kudretli bir kalemle geniş tabakalara yaymıştır. Ady'nin hikâye, etüt ve mektuplarını bir araya getiren 5 cilt nesri ile ayrıca 12 cilt tutan şiir mecmuaları vardır. Başlıca şiir kitapları şunlardır: *Uj versek* (Yeni şiirler) [1906], *Vér és arany* (Kan ve altın) [1908], *Szeretném ha szeretnének* (Beni sevmelisiniz) [1909], *Minden titkok versei-ből* (Sır mısralarından) [1911], *A menekülő élet* (Uçan hayat) [1912], *A halottak élén* (Ölülerin başında) [1914], *Utolsó hajók* (Son gemiler) [1923].

ADY ENDRE

ADYTON veya **ABATON**, tapınaklarda rahiplerden başka kimsenin giremiyeceği en kutsal yer. Bu ad yeraltındaki odalara da verilirdi. Meselâ Delphoi'de tanrı sözcüsünün bulunduğu yere de A. denirdi.

AD ZOKİANDEM, Seleukeia'dan Fırat üzerindeki Zeugma'ya (Birecik) giden eski yol üzerinde bulunan bir konak; bugünkü Sarıkoç.

AEANTIUM: bk. AİANTEİON.

AEBUTIA KANUNU, M. Ö. ikinci yüzyıla ait olduğu sanılan Roma kanunu. Bu kanun o zamana kadar, yalnız başına yürürlükte olan sözlü usul yerine, *legis actiones*'e (b. bk.) dayanarak yazılı formüllerin de kullanılmasını kabul etmek suretiyle mahkeme usulünü yenileştirmiştir.

AEDES, sinekler (Diptera) takımının sivrisinekler (Culicidae) familyasından bir böcek cinsi. Bu cinsin *Aedes fasciatus* türü sarı sıtma mikrobunu taşır. Boyu 3,5-5 mm. kadardır. İnsanların oturdukları yerlere yakın yerlerde barınır. Yumurtalarını durgun suların ve kaplardaki suların kenerlarına bırakır. 27-30 derecede yumurtaları 2 günde açılır, 8 günlük larf devresinden sonra 1.5 gün kundak halindekalır ve 9 günde açınımını tamamlar. Erginleri 2-3 günde bir defa geceleri kan emerler. Bir ay kadar yaşarlar. Yayılma alanı çok geniştir.

AEDICULA, aslında «küçük tapınak» anlamına gelir. Tapınaklarda ve mezarlarda tanrının veya ölünün heykelini koymaya mahsus mihrap. Roma evlerinde, aedicula'lar büyük tapınakların bir taklidi olarak, dolap şeklinde, ev tanrılarının heykellerini saklamak vazifesini de görürlerdi.

AEDILIS (Fr. Edile), Roma tarihinde yüksek bir devlet memuruna verilen ad. Bu memur şehrin bir kısım belediye işlerine baktığı gibi devlet tarafından tertiplenecek oyunları da düzenlerdi Başlangıçta ancak iki aedilis varken sonraları sayılarının dörde ve altıya çıkarıldığı olmuştur. Oyunların tertibi masrafına hazinenin yardımı az olduğu için Aedilis'ler oyunların parlaklığını sağlamak üzere kendileri masrafa katlanırlar ve bu suretle halkın sevgisini kazanarak en yüksek devlet makamları olan praetura ile konsüllüğe aday olurlardı. (*Aedilis* kelimesi lâtince «tapınak» anlamına gelen *aedes* kelimesinden alınma olup asıl anlamı «tapınak memuru» dur).

AEDOEOPHASME, düzkanatlılardan (Orthoptera) İngiltere'de karbon arazisinde fosili bulunan, kanatları çok büyük bir böcek.

A.E.G., Allgemeine Elektricitäts - Gesellschaft adındaki Alman şirketinin kısa adı. 1883 te «Deutsche Edison Gesellschaft für angewandte Elektricität» unvaniyle Berlin'de kurulmuştur. 1887 de o zamana kadar birlikte çalıştığı Paris'teki «Compagnie Continentale Edison» şirketinden tamamen ayrılmış ve Siemens & Halske ile birlikte Edison patentlerini kullanma hakkını satın almıştır. Daha sonra Siemens & Halske'den de ayrılmıştır. Elektrikle ilgili çeşitli sanayi tesisleri ve aletleri yapan bu şirketin 1938 yılındaki ana sermayesi 120 milyon R. M. ve çalıştırdığı insanların sayısı 63000 kadardı. Berlin, Annaberg, Brottendorf, Mülheim (Ruhr), Nürnberg, Stuttgart şehirlerinde fabrikaları vardı.

AEGA, büyük kabuklular (Malacostraca) takımının Cymothoidae familyasından bir cins tesbih böceği. *A. tridens* ve *A. bicarinata* türleri 3-3.5 mm. boyunda olup Avrupa denizlerinde yaşarlar. Birincisi morina, ikincisi gelincik balığının asalağıdır.

AEGAE, AEGAEAE: bk. AİGAİ, AİGAİAİ.

AEGĀTĒS, Sicilya'nın batısında bulunan bir ada grupunun adı. Bu adaların bugünkü adları Favignano, Marittimo ve Levanzo'dur. Yakınlarında Romalılar M. Ö. 241 yılında birinci Kartaca savaşına son veren meşhur deniz zaferini kazanmışlardır.

AEGERISEE [*egerizė* ok], İsviçre'nin Zug kantonu doğusunda Kaiserstock ve Rossberg arasında denizden yüksekliği 728 m. büyüklüğü 7 km^2 ve derinliği 83 m. olan, balığının bolluğu ile tanınmış bir göl. Gölün arkasında Morgarten meydan savaşını hatırlatan bir anıt vardır. Bu göl kıyısında Oberaegeri ve Unteraegeri adını taşıyan iki köy, bir sanatoryum ve bir çocuk hastanesi bulunmaktadır.

AEGEUM MARE: bk. EGE DENİZİ.

AEGIDI [*egidi* ok.], **Ludwig Karl** (1825-1901), Alman siyaset adamı ve hukukçusu. 1848 ayaklanmasına pek gençken karışmış, bundan sonra bir müddet yarı liberal bir gazete çıkarmış ve «Nationalverein» adlı siyasî cemiyetin kuruluşunda rol oynamıştır. Bazı Alman üniversitelerinde hukuk okuttuğu gibi yirmi yıl Prusya parlâmentosunda bulunmuştur.

AEGINETES: bk. AİGİNETES.

AEGIRA: bk. MİDİLLİ.

AEGISSUS veya **AİGİSSOS,** Romalılar devrinde, küçük İskitya (Scythia minor) denilen bölgede, Noviodunum ile Salsovia şehirleri arasında, Hister (Tuna) deltasının başladığı yerde kurulmuş olan müstahkem bir şehir. Romanya'nın Tulcea (Tulça) şehri bugün aynı yerde bulunmaktadır.

AEGIUM: bk. AİGİON.

AEGONNE (veya Eugonia, Euagina), eski Anadolu'da, Galatia'da bulunan bir yer; Tavium'dan Komana'ya giden yolun üzerinde bir durak. Yozgat'ın doğusunda, şimdiki Sorgun'un Köhne mevkiinde olduğu sanılmaktadır.

AEGOS, AEGOSPOTAMİ, POTAMOS: bk. KARAKOVADERE.

AEGOSOMA, kınkanatlıların Cerambycidae familyasından bir böcek cinsi. Bunun *A. scabricorne* türü 32 - 48 mm. boyunda olup larvaları yaprak döken ağaçların kırılmış dallarında yaşarlar.

AEGOSOMA

AEHRENTHAL [*ērïntāl* ok.] **kontu, Alois** (1854 - 1912), Avusturya - Macaristan devlet adamı. Büyük babası Lexa adlı ve Yahudi asıllı bir tacir olup Aehrenthal Baronu unvaniyle asılzadeler sırasına alınmıştır. Alois von Aehrenthal, diplomasi mesleğine girerek ve bu meslekte derece derece yükselerek 1895 te Avusturya - Macaristanın Bükreş ve 1898 de Petersburg (Leningrad) büyük-elçisi olmuştur. Burada evvelce de ateşe, kâtip ve müsteşar sıfatiyle bulunduğu sırada Ruslar'a kendisini çok sevdirmiş olduğu için, 1906 da ve hususiyle Veliaht Arşidük Franz Ferdinand'ın kayırmasiyle Avusturya - Macaristan Dışişleri Bakanlığına getirildiği zaman, Rusya ile çok samimî münasebetler kurması ve Almanya, Rusya ve Avusturya - Macaristan arasındaki eski bağlaşmayı yenilemesi de umulmuştu. Gerçi Dışişleri Bakanı olması Rusları memnun etmiş ve 1908 de Türkiye'de Meşrutiyetin ilânı üzerine aynı yılın ekim ayı içinde Buchlau'da Rusya Dışişleri Bakanı İzvolsksiyle buluşduğu zaman, 1878 den beri Bosna ve Hersek'i geçici kaydıyla işgal eden Avusturya - Macaristan'ın bu geçici işgal yerine tamamiyle memlekete katmak hususunda onu kazanmaya muvaffak olmuştur. Fakat pek az sonra, o zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın bağımsızlığını ilân etmesiyle birlikte, Bosna ve Hersek'in katılmasının da birdenbire ilân edilivermesi, İslâvlar arasında büyük bir kaynaşmaya sebebolmuş ve bir dünya harbinin başlıyacağı muhakkak gibi görünmüştü. Almanya'nın Avusturya - Macaristan'a arka olması ve Rusya'nın Japon harbinin yorgunluğunu giderememiş bulunduğu için ve Bosna ve Hersek'i kendi hakları sayan Sırbistan'la Karadağ'ı koruma maksadiyle Cermenliğe karşı büyük bir harbe girişecek durumda olmaması, İslâvlar arasındaki kaynaşmayı sonuçsuz bırakmış, Osmanlı Devleti de bu olayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Katılmanın her tarafça kabulünden sonra Aehrenthal'a bu hizmetine mükâfat olarak kontluk payesi verilmiştir.

Aehrenthal kontu, Avusturya - Macaristan'ın Bismarck'ın siyasetiyle Alman ordularına yenilerek Almanya'nın müttefıki durumuna girmek zorunda kalışından başlıyarak

Berlin'e karşı bağımsız bir siyaset takibetmeye cesaret etmiş ve bunu başarmış tek diplomat sayılır. Bununla beraber, esasda Avusturya - Macaristan'ın elinden alınması düşünülmiyen bir toprağın durup dururken katılmasını ilân etmekle Rusya'yı ve bütün Islâvlık âlemini Avusturya - Macaristana karşı harekete getirmiş ve İslâvlık âleminin menfaatlerini çiğnediği kadar gururunuda yaralamıştır.

AEIPOLIS, AEIOPOLIS, İS İHİ, İHİ DAGIRA: bk. HİT.

AELANITICUS SINUS: bk. AİLANİTES KOLPAS.

AELFRIC [*ælfrik* ok.] (takriben 955-1022), Anglosakson muharriri ve dilcisi. Benedictine tarikatinde yetiştikten sonra, 1005 te Oxford yakınındaki Eynsham manastırına başrahip tâyin olunmuştur. Mukaddes Kitap'tan yaptığı tercümelerden ve tefsirlerden başka, tanınmış eserlerinden biri kilise tarihi ve doktrini üzerine vaızlarını içinde bulunduran *Homiliae catholicae* (Katolik vaızları) dır. İyi bir humanist olan Aelfric, Lâtin gramercilerinden Priscianus'un *Institutiones grammaticae*'sinden öz alma suretiyle Anglosaksonlar için *Grammatica latino - saxonica* adlı lâtince bir gramer yazmış ve bu esere, Sanctus Isidorus'un *Etymologia*'sından faydalanarak Lâtinceden Anglosaksoncaya bir ufak sözlük eklemiştir. Yine Lâtincenin öğretimi için, günlük hayattan alınma konular hakkında, Anglosakson tercümeleriyle beraber, Lâtince metinleri de içinde bulunduran *Colloquium* (Mükâleme) adlı bir eseri vardır.

AELIA: bk. KIMIL.

AELIA CAPITOLINA: bk. KUDÜS.

AELIA KANUNU, eski Romalılar'da millet başkanlarını seçmek üzere toplanan ve *comice* adı verilen kurulların seçime başlamasından evvel, bazı yargıçların, kuşların uçuşundan, ötüşünden ve yem yiyişinden falcılık yoluyla mâna çıkararak seçim sonucunun iyi veyahut kötü olacağını haber vermesi şeklini gösteren kanun. Sonucun kötü olacağını gösteren habere *obnuntiatio* adı verilir ve böyle bir halde falcılık eden yargıç comicelerin toplanmasına engel olurdu. Aelia kanunu comicelerin bu suretle toplanmasına engel olmak için hangi yargıçların yetkili olabileceğini göstermek üzere milâttan aşağı yukarı on beş yıl evvel yapılmıştır.

AELIA SENTIA KANUNU, Roma'da İmparator Augustus devrinde ve Aetius Catus ile C. Sentius Saturninus'un konsül oldukları zaman çıkarılan kanun. Bu kanun tutsakların çok sayıda azadlanarak vatandaşlık hakkı almalarını önlemek için yapılmıştır.

AELIUS, asîl bir Roma ailesinin adı. Bu ailenin tanınmış kişileri şunlardır:

1) Sextus Aelius Paetus, M. Ö. 198 de konsül olan ve ileri bir hukuk bilgini sayılan bu zat, *Tripertita* adlı önemli eserin müellifidir. Bu eser üç bölüme ayrılmıştır: Bunlardan birincisi on iki levhayı, ikincisi hukukçuların bunlara dair açıklamalarını, üçüncüsü, dâva açmak için gerekli formülleri (bk. LEGIS ACTIONES), içinde bulundurmaktadır.

2) Lanuvium'lu Aelius Stilo Praeconinus. İlk Roma gramer bilgini, filolog ve Eskiçağ tarihçisi. M.Ö. 150 ve 90 yılları arasında yaşamış olduğu sanılmaktadır. Cicero ve Varro'ya ders okutmuştur. Eserleri zamanımıza kadar gelmemişse de Roma gramer ve filolojisi üzerinde etkisi olduğu sanılmaktadır.

3) bk. HADRIANUS.

4) bk. SEIANUS.

AELIUS DONATUS: bk. DONATUS.

AELIUS GALLUS, Romalı general. M.Ö. 27 den 24 e kadar Mısır Valiliğinde bulunmuştur. Romalılardan, ilk defa Arabistan'a sefere çıkmış olan odur (24 – 25 yılları arasında). Sonra, salgın bir hastalık yüzünden teşebbüsünden vazgeçmiştir. Yunanlı coğrafyacı Strabon'un dostu idi. Bu zatın Yunanlı Asklepiades'in talebesi olup Arabistan seferine iştirak eden askerleri akrep zehirlemesinden kurtaran Romalı hekim M. Aelius Gallus olduğu da söylenir.

AELST [*ālst* ok.], **Evert van** (1602 - 1658), Felemenkli ressam. Hayatı hakkında malûmat bulunmıyan bu ressamdan kalmış eserler sayıca azdır. Av kuşlarını tasvir eden ve birkaçı Berlin ve Dresden müzelerinde bulunan bu eserlerde büyük bir tabiat bilgisi ve renk inceliği mevcuttur.

AELST, Willem van (1620-1679), evvelkinin yeğeni ve talebesi olup daha yaygın bir şöhreti vardır.. Fransa'yla İtalya'da bulunmuş ve natürmort konuları üzerinde renklerinin güzelliğiyle dikkatı çeken birçok eserler vücuda getirmiştir. Lahey ve Kopenhag müzeleriyle bazı Alman müzelerinde tabloları vardır.

AELTRE [*āltre* ok.], Belçika'da Gand dolaylarında Brüksel'den Oostende'ye giden demiryolu üzerinde sanayi kasabası. Nüfusu 7000 den fazladır. Bez dokuma fabrikalarıyla nişasta ve bitkisel yağ çıkarma fabrikaları vardır. İngiltere'ye ihracat yapar.

AEMİLİA, 159 numaralı küçük plânet. 1876 da Pr. Henry tarafından keşfolunmuştur.

AEMILIA (Basilica), Roma Forumunun kuzey yüzünde, Curia ve Faustina tapınakları arasındaki basilıka'nın, yani mahkeme salonunun adı. M. Ö. 179 da Roma sansörlerinden Fulvius Nobilior ve Aemilius Lepidus tarafından yapılmaya başlanmıştır. Sonraları Aemilius ailesi mensupları tarafından birkaç defa süslenip yenileştirildiği için bu ailenin adını almıştır. M. Ö. 14 te yanan bu binayı Augustus muhteşem bir şekilde yeniden yaptırmıştır. Sonraları zelzele ile yıkılan ve bazı kısımları türlü mimarî eserlerinde kullanılan binanın kalıntısı, 1899-1906 kazılarında meydana çıkarılmış ve süsleme tarzı ile yer plânı tesbit edilmiştir.

AEMILIA KANUNU, eski Roma'da M. Ö. 434 te diktatör Aemilius Mamercus'un teklifi üzerine çıkartılmış bir kanun. Bu kanunla, sansör'ün vazife müddeti beş yıldan 18 aya indirilmiştir.

AEMILIA VIA, Ariminum' (Rimini) dan Alacentia'(Piacenza)ya giden yol. Milâttan önce 187 de konsül Marcus Aemilius Lepidus tarafından yaptırılmıştır. Bu yolun adı bütün etraf bölgeye verilmiş ve şimdiye kadar Emilia şeklinde muhafaza edilmistir.

AEMILIUS, birçok ailelere ayrılan ve patricii (b. bk.) adı verilen asîl Roma soylarından biri. Bu soydan birçok tanınmış kimseler yetişmiştir. Başlıcaları şunlardır: 1 — Marcus Aemilius Paullus, konsül olarak Cannae meydan

savaşında (b. bk.) bulunmuş ve orada ölmüştür (M. Ö. 216). 2 — Lucius Aemilius Paullus, 168 de Makedonya kıralı Perseus'u Pydna meydan savaşında yenmiş ve kendisine bu sebeple Macedonicus unvanı verilmiştir. 3 — Marcus Aemilius Scaurus, 115 te konsül olan bu zat o zamanki Roma aristokrasisinin, bütün kusurlarını ve iyi vasıflarını nefsinde toplamış tipik bir temsilcisidir. Bazı parçaları elde bulunan bir otobiyografi yazmıştır. 4 — Marcus Aemilius Lepidus, 78 de konsül olan bu zat, Sullanın kurduğu devlet nizamını yıkmak istemişse de Pompeius tarafından yenilgiye uğratılmış ve Sardunya'ya kaçarak orada ölmüştür. 5 – Marcus Aemilius Lepidus, bu zat M. Ö. 49 da Caesar'ın dıktatör seçilmesini sağlamış, onun ölümünden sonra Antonius tarafına geçerek, M. Ö. 43 te ikinci triumvirat (üçlü meclis) ı teşkil etmiştir. Naulochos meydan savaşından sonra M.Ö. 36 yılında iktidarı kendi eline almak istemişse de, askerlerinin Octavianus tarafına geçmesi yüzünden muvaffak olamamış ve politika hayatından ayrılmıştır. 6 — Veronalı Aemilius (ölm. M. Ö. 16), Vergilius'un arkadaşı olarak tanınan bir şair. *Ornithogonia* ve *Theriaca* adlı, bu güne kadar ele geçmemiş iki eseri olduğu söylenmektedir.

AEMONA: bk. EMONA.

AENEAS: bk. AİNEİAS.

AENEIS, Romalı şair Publius Vergilius Maro'nun büyük epik şiiri. On iki kitaptan ibaret olup on bir yıl süren çalışma'ardan sonra meydana gelmiştir. İlk altı kitabı Troia şehri Yunanlılar tarafından alındıktan sonra oradan kaçan Aeneas'ın yedi yıldan fazla denizlerde ve yabancı ülkelerde dolaşmalarını, son altı kitabı ise İtalya'da yaptığı savaşları anlatır. Eser millî bir destan, Aeneas ise Roma'yı dünyaya hâkim kılan bütün iyi vasıfları nefsinde toplamış bir kahramandır. Vergilius'a göre Romalılar Anadolu'dan göçen bu kahramanın soyundan gelmişlerdir.

Lâtin şairi anlattığı efsanelerin büyük bir kısmını ve epik şiir kaidelerini Yunanlılardan, hususiyle Homeros'tan almış olmakla beraber yine orijinal kalabilmiştir. Vergilius yurdunu çok seviyor, imparator Augustus'a karşı derin bir hayranlık duyuyor, eski Roma din ve ahlâkını yeniden diriltmek istiyordu. Eserin en göze çarpan tarafı tabiat sevgisi, zihinde bir hayal uyandırma kudreti, insanların bahtsızlık ve felâketlerine karşı merhameti ve sonunda ümit verici ve çalışmaya yöneltici mahiyetidir.

Aeneis'in ikinci, dördüncü ve altıncı kitapları meşhurdur. İkinci kitap Troia'nın zaptını anlatır. Dördüncü kitap Kartaca kıraliçesi Dido'nun aşkını ve Aeneas'tan ayrıldıktan sonra ümitsizlikle kendini öldürmesini tasvir eder. Altıncı kitapta ise şair okuyucuyu Aeneas ile birlikte ahrete acıklı bir ziyarete götürür, orada bütün Romalı kahramanları gösterir.

Vergilius M.Ö. 29 da başladığı eserini bitiremeden ölmüştür. Titiz bir zevke sahip olduğundan beğenmediği bu eserin yakılmasını vasiyet etmişse de Augustus buna engel olmuş ve eseri gelecek nesillere kazandırmıştır.

AENOS, AAİMES, AİNES, AVIE: bk. ENOZ.

AEOLİA, 396 numaralı küçük plânet. 1894 te Charlois tarafından keşfolunmuştur.

AEOLICUM MARE, AEOLIUM MARE, HERMAEUS SINUS: bk. İZMİR KÖRFEZİ.

AEOLIS: bk. AİOLİS

AEPYORNİS, AEPİYORNİS MAKSİMUS (*Aepyornis Maximus*), Madakaskar'da kireç tabakalarında raslanan, 3 metre yüksekliğinde ve bir tek yumurtası 8 litreye muadil, yani 150 tavuk yumurtası büyüklüğünde, kısa kanatlı, kalın bacaklı ve üç parmaklı bir kuş fosili.

AEQLER (Lât. Aequi), eski İtalya'nın ortasında yaşıyan bir millet. Roma tarihinin ilk zamanlarında adı Roma'nın tehlikeli bir düşmanı olarak geçer. Aeqler'in sayısız kaleleri, şimdiki Abruzler'de (şimdi kurumuş olan) Lacus Ficinus'un batısında bulunmaktaydı. Nihayet Romalılar bunları M. Ö. 304 te ezmişler ve güvenliği sağlamak maksadiyle iki sömürge kurmuşlardır: Alba Fucens (303) ile Carsioli (298) Aeqler'in küçük bir kısmı bu bozgundan sonra, Aequiculi veya Aequiculani adı altında Himella'nın (şimdiki Salto) vâdisinde yaşamaya devam etmişlerdir. Bu vâdinin şimdiki adı Cicolano olup bu eski milletin adını hatırlatmaktadır.

DİL. Aeqler'in (Lât. Aequi, Yun. Aikoi) dili, Hind-Avrupa dil ailesinin bir kolu olan İtalik şubenin, Lâtin, Osc ve Umbr dillerinden ayrı olan ve Orta-İtalya'daki birçok küçük dilleri içine alan Sabel grupundandır. Aeq dili, bu grup içerisinde en çok, güney komşuları olan Mars, Hernic, ve Volsc dillerine yakındır. M. Ö. III. yüzyılda konuşulan bu dil, batıda Lâtin, kuzeyde Sabin ile Vestin, doğuda Paelign. güneyde Mars, Hernic ve Volsc dilleriyle çevrilmiş bulunuyordu. Çok eski bir devirden beri Lâtincenin etkisi altında kalmış ve pek az metin bırakmış olduğu için, bu dilin özellikleri pek iyi bilinmemektedir.

AEQUIMELIUM veya **AEQUIMAELIUM** (Equimaelium), eski Roma'da bir meydan. Capitol tepesinin güneydoğu yamacında, Vicus Jugarius'a yakın bir yerde bulunmaktaydı. Sözde bu meydan, adını efsane kahramanlarından Spurius Maelius'un evinin orada bulunmasından almıştır.

AEQUITAS, Romalılar'da doğruluğu ve adaleti temsil eden bir tanrıçanın adı. İmparator Galba'dan (M. S. 69) beri Roma akçelerinde resimlerine ras'anır. Dalgalı ve uzun elbisesiyle elinde bir terazi tutan bir kadın şeklinde gösterilir.

AERAE: bk. AİRAİ.

AEREFON (Yun. *aēr*, *aēros* = hava, *phōnē* = seda), Chrétien Dietz tarafından 1827 de icadolunan diş düzenli (klavyeli) bir alet. Bu aletin vazifesi piyanonun telleriyle birlikte titreşen maden levhaların araçlığıyle piyanonun seslerini uzatmaktır.

AERIA: bk. GİRİT.

AERİA, 369 numaralı küçük plânet. 1893 te Borelly tarafından keşfolunmuştur.

AERİDES, salepgillerden (Orchidaceae) Hindistan, Çin, Japonya ve Malaya adalarındaki orman ağaçlarının kabuk çatlaklarında ve dal çatallarında toplanan organik maddeler üzerinde yetişen bitki cinsi. Bu cinsten bitkiler güzel, kırmızı ve sarı çiçek açarlar. Bundan dolayı da *A. quinquevulnerum* gibi bazı türleri sıcak yerlerde süs bitkisi olarak yetişir.

AERİOS, IV. yüzyıl tarikatçılarından 355-360 arasında Sıvas'ta yaşamış bir rahip. Bazı protestan din tarihçileri kendisini protestanlığın öncüsü sayarlar. Piskoposların nüfuzuna karşı ayaklanarak perhizle ölülere edilen dualara

karşı vaızlarda bulunmuştur. Kurduğu tarikat ölümünden sonra devam edememiştir.

AËROARKTIS, kuzey kutbunu balon ve zeplinle görüp tanımak maksadiyle 1924 te Berlin'de kurulan milletlerarası kurum. İlk olarak Fridtjof Nansen (1924-1930), ondan sonra da Hugo Eckener bu kuruma başkanlık etmişlerdir.. Kurum da 1911 de «Graf Zeppelın» balonunun kuzey kutbuna yaptığı geziyi tertiblemiş, 1928 den 1931 e kadar da üç ayda bir çıkan *Arktis* adlı dergiyi yayımlamıştır.

AEROBİ (Aérobie) (*aer* = hava, *bios* =hayat, sağlık), yaşamak ve üreyebilmek için hava veya serbest oksijene muhtaç olma. Bu terimi Pasteur bulmuştur. Bazı mikroplar ancak hava veya serbest oksijen olduğu zaman çoğalabilirler.

AERODİNAMİK, havanın hareketini ve hava ile katı cisimler arasındaki izafî hareketten doğan kuvvetleri inceliyen bilim. A. araştırmalarında *izafî hareket* kavramı önemlidir. Yani dinginlik halinde bulunan bir cisim üzerine bir hava akımı yöneltmekle duran bir hava içerisinde o cismi aynı hızla hareket ettirmek aynı olay olarak incelenir.

Akışkanlar mekaniğinin bağlı bulunduğu kuramlarla bunların kurulması için kullanılan matematik metotlar (bk. Akışkanlar Mekaniği) bu mekaniğin bir kolu olan A. için de geçer olduğundan aşağıda yalnız bu konu için özel bir önemi olan birkaç netice gösterilmiştir:

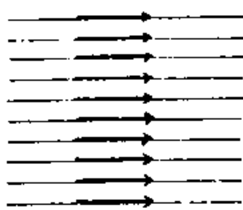
1 — Havanın sıkıştırılamaz (incompressible) bir akışkan olduğu ve viskozitesinin ihmâl edilebileceği kabul edilirse *potansiyel* teorisi A. olaylarını kolayca açıklar. Bununla beraber böyle bir yaklaştırma ancak hızı çok küçük olan sürekli ve çevrintisiz akımlar için bahis konusu olabilir.

Bir akımın her hangi bir M (x, y, z) noktasındaki V (u, v, w) hızı, grad $\varphi = V$ şeklinde gösterilebilirse bu akımın bir hız potansiyeli vardır. Potansiyelli bir akımda A ve B gibi iki nokta arasında $\Gamma = \int_{AB} V ds$ integrali ile gösterilen *dolaşım* bu iki nokta arasındaki yola bağlı değildir (rotV = O). Böyle olunca kapalı bir çevre etrafındaki dolaşımın değeri genel olarak sıfırdır.

Eğer potansiyelin devirli bir sabiti olursa çevre etrafındaki dolaşım bu sabit değerden ibarettir.

$z = x + iy$ kompleks degişkenine bağlı $w = f(z) = \varphi(x, y) + i\,\psi(x, y)$ analitik fonksiyonunun gerçel ve sanal kısımları harmonik iki fonksiyon olup bunlardan biri düzlem bir akımın hız potansiyeli digeri akım fonksiyonu olarak tasarlanabilir. Birkaç misal:

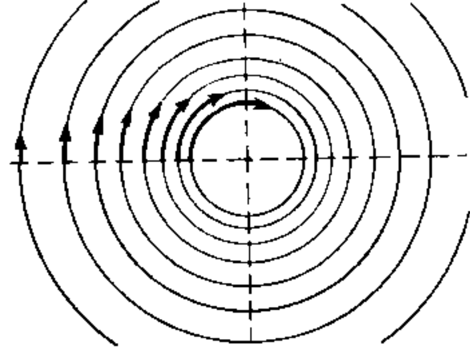
1. $w = \varphi + i\,\psi = U.z = U.\ (x + i\,y)$. *parelel akım* (Şek. 1). Akım çizgileri $\psi = Uy$ = sabit denklemleriyle gösterilen Ox eksenine paralel çizgiler. $u = \partial\varphi/\partial x = U$, $v = \partial\varphi / \partial y = O$.

Şekil : 1

2. $w = \varphi + i\,\varphi = C \log z = C \log r\, e^{i\Theta}$. *Kaynak* (memba). $\varphi = C \log r$. Akım çizgileri $\psi = C\Theta$ = sabit denklemiyle gösterilen merkezden geçen doğru çizgiler. $V_r = \partial\varphi/\partial r = C/r$, $V_t = (1/r)\ (\partial\varphi/\partial\Theta) = 0$. Hızlar merkeze olan uzaklık ile ters orantılı.

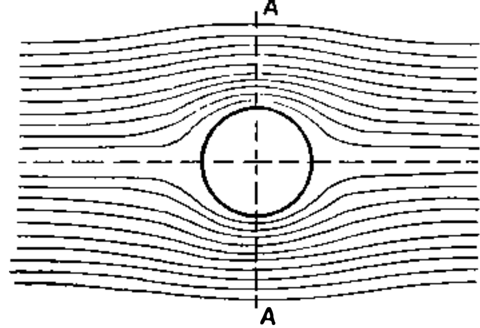
3. $w = \varphi + i\psi = i\ C \log r e^{i\Theta}$. *çevrinti* (girdap, Tourbillon, Curl, Wirbel). $\varphi = -C\ (\Theta \pm 2\pi n)$. Akım çizgileri $\psi = C \log r$ = sabit, yani başlangıç noktası merkez olmak üzere daireler (Şek. 2). $V_r = \partial\varphi/\partial r = O$,

Şekil : 2

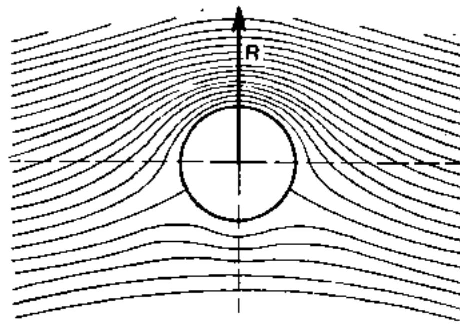
$V_t = (1/r)\ (\partial\varphi/\partial\Theta) = -C/r$. Hızlar merkeze olan uzaklık ile ters orantılı. Bu akımın özelligi başlangıç noktası etrafındaki dolaşımın sıfır olmamasıdır: $\Gamma = \pm 2\ \pi n C$.

4. $w = \varphi + i\psi = U.\ (z + a^2/z)$ (Şek. 3). bir silindir etrafındaki bakışık akım.

Şekil : 3

5. $w = \varphi + i\psi = U.\ (z + a^2/z) + i\ \log\ (z/a)$. silindir etrafında simetrisiz (dolaşımlı) akım (Şek. 4).

Şekil : 4

Bu akım 3 ve 4 akımlarının bileşgesi olup kanad profilleri etrafındaki akımlara benzer ve taşıyıcı yüzeyler teorisinin kinematik esasını ortaya çıkarır: (Şek. 5, 6, 7).

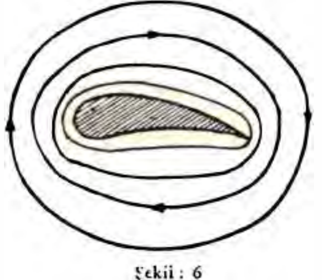
Potansiyelli bir akımda enerjinin sakımı *Bernoulli kanunu* ile anlatılmaktadır. Bu kanun $p + (1/2)\ \varrho\ V^2$ = *Sabit* şeklinde yazılır. Burada ϱ havanın yoğunluğunu, p ve V her hangi bir noktadaki *statik basınç* ve hızı gösterirler. $q = (1/2)\ \varrho\ V^2$ değerine genel olarak *dinamik basınç* adı verilir. Stasyoner

Şekil : 5

($\partial\varphi/\partial t = O$) bir hava akımının her noktasında statik ve dinamik basınçlar toplamı sabittir. Bu sabit değere *toplam basınç* denir.

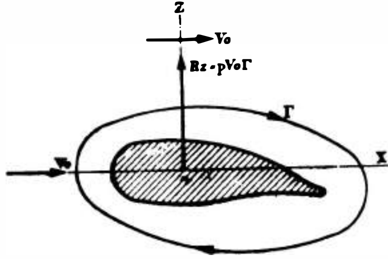
Stasyoner bir hava akımı içerisine ana çizgileri akımın V_0 hızına normal olmak üzere konmuş kapalı çevreli bir silindir üzerine havanın uyguladığı kuvvet $R_z = \varrho V_0 \Gamma$ şeklinde gösterilebilir. Burada Γ çevre etrafındaki dolaşımı gösterir. Bu kuvvetin yönü V_0 vektörünü dolaşımın tersine 90° çevirmekle elde olunur (Şek. 8); (*Kutta-Joukowsky teoremi*). Bu teoreme göre hava direncinin V_0 doğrultusundaki R_x bileşeni sıfırdır (*d'Alembert paradoksu*). Bu netice havanın tam bir akışkan olmaması (viscosite) ve sıkıştırılabilme (compressibilité) kabiliyetinden doğan hâdiselerin ihmaledilmesi yüzünden pratikolarak doğru değildir. Bununla beraber Kutta-Joukowsky teoreminin kuruluşunda esas olarak ele alınan hipotezler içinde kalmak şartiyle *Prandtl*, *indüksiyonlu* (veya indüklenmiş) *direnç* (induzierter Wiederstand) teorisiyle hava direncinin hız doğrultusundaki R_x bileşenini gösterebilmiştir: Hava fileleri kanadın hücum kenarında alt ve üst yüzeyleri dolaşmak üzere ikiye ayrılıp arka kenarında tekrar birleşirler. Fakat birleşen filelerin hızları genel olarak aynı olmadığından birleşen fileler bir hız kesikliği (discontinuité) yüzeyi teşkilederler. Böyle bir yüzeyin matematik anlamda bir *çevrinti* (tourbillon, curl, Wirbel) yüzeyi olduğu ispatlanır. Bunlar serbest çevrintilerdir. Diğer taraftan kanadın içinden dışına çıkılınca hız sıfırdan V değerine değiştiğinden kanat yüzeyi de bir çevrinti yüzeyi olarak alınabilir (bağlı çevrintiler). Akışkanlar mekaniği denklemlerinin bu aerodinamik probleme uygulanması ile R_z ve R_x dirençlerini hesabetmek mümkündür. Uzunluğu sonsuz bir kanat için indüksiyonlu direnç yani R_x sıfır olmakta ve teori Kutta - Joukowsky teoremi ile birleşerek R_z için aynı değeri vermektedir. Böylece bu teorem Prandtl teorisinin özel bir hali olarak görülmektedir. Teorinin fizik bakımından açıklanması şu şekilde yapılabilir: kanadın üst tarafındaki basınç düşüklüğü ve alt tarafındaki basınç yüksekliği, yan uçlarda havanın alttan üste doğru

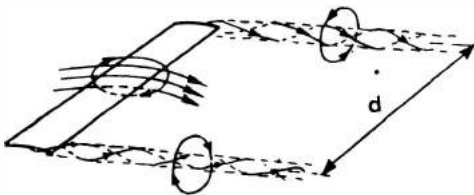
Şekil : 6

Şekil : 7

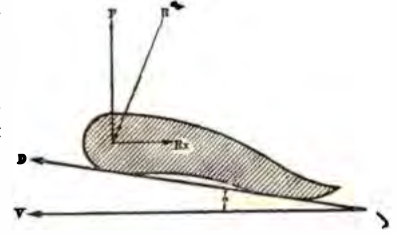
Şekil : 8

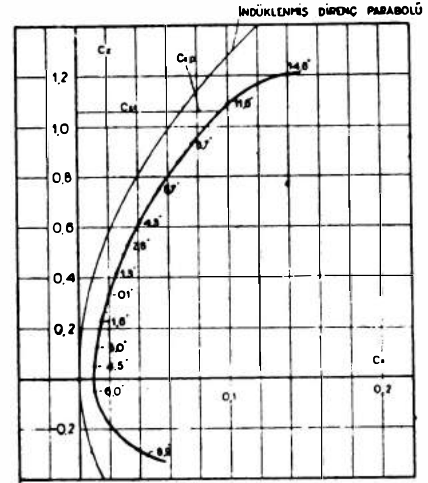
Şekil : 9

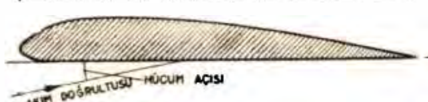
hücum ederek dönel bir harekete geçmesine ve şiddetli çevrintiler meydana getirmesine sebebolur (Şek. 9). Bu çevrintiler bütün kanad boyuna yayılır.

Bir kanad üzerine tesir eden aerodinamik direnç, havanın ϱ yoğunluğunun, V hızının, S kanad yüzölçümünün ve α *hücum açısının* bir fonksiyonudur (Şek. 10) : $R=f(\varrho, V, S, \alpha)$. Bu fonksiyon seri halinde açılarak ($R = \Sigma A\, \varrho^x\, V^y\, S^z\, \alpha^t$) şeklinde yazılabilir. Boyut analizi $x = 1$, $y = 2$, $z = 1$ değerlerini verdiğinden $R = S\,(1/2)\,\varrho V^2\, \Sigma A\, \alpha^t = S\,(1/2)\,\varrho V^2.\, c(\alpha) = Sq.\, c(\alpha)$ ve aynı şekilde $R_x = Sq.\, c_x(\alpha)$ ve $R_z = Sq.\, c_z(\alpha)$ yazmak mümkündür. c_x ve c_z katsayıları boyutsuz değerler olup kullanılan birim sistemine tâbi değildirler. Hücum açısına göre c_x çift ve c_z tek fonksiyon dur: yani, $c_x = c_0 + c_2\,\alpha^2 + c_4\,\alpha^4 + \dots$ ve $c_z = c_1\,\alpha + c_3\,\alpha^3 + \dots$ tipindedir. α nın küçük değerleri için $c_x = c_0 + kc_2\,\alpha^2$ yazılabilir. Bu parabole *kanadın teorik poleri* denir. Prandtl teorisine göre $c_x = c^2{}_z/\pi\lambda$ olması lâzımdır. λ kanad uzunluğunun genişliğine olan orantısıdır. Bu parabole ise *kanadın indüksiyonlu poleri* denir. İndüksiyonlu poler yalnız kanadın λ *uzunluk orantısına* tâbi olup kanad profilinin şekline tâbi değildir. Kanadın indüksiyonlu poleri ile reel poleri arasındaki fark (Şek. 11) havanın kanad yüzeyine olan sürtünmesinden (viscosité) ileri gelmektedir. Bu fark pratik olarak yalnız kanat profiline bağlıdır. Bu suretle bir kanadın geriitim direnci indüklenmiş direnç ile profil direncinin toplamına eşittir. Prandtl teorisinin diğer bir neticesine göre aynı uzunlukta olup aynı R_z kaldırış kuvvetini veren kanadlardan elliptik şekilde olan kanadın minimum geriitim direncini vereceği anlaşılmaktadır. Tatbikatta uçak kanadları bu şekle yakın bir plânda bulunmak üzere seçilmektedir.

Şekil : 10

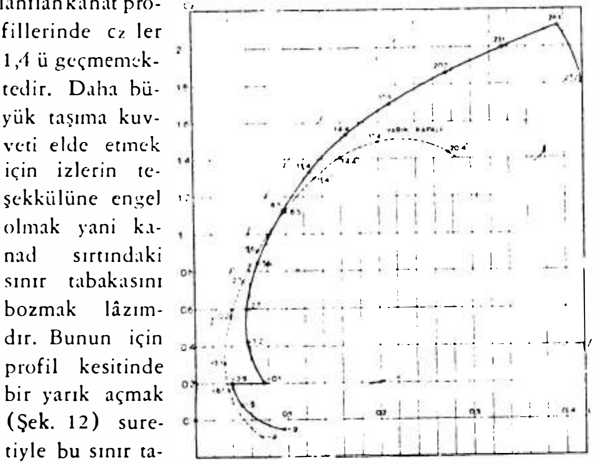

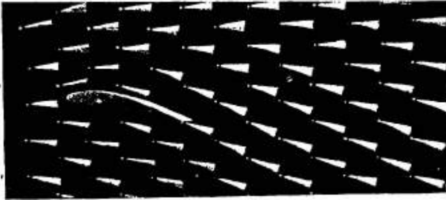

Şekil : 11

II — Havayı *viskozitesiz* bir akışkan olarak kabul etmek bazı teorilerin kurulması için kolaylık gösterirse de fiziksel realiteye uymaz ve birtakım olayları açıklıyamaz. Viskozite de hesaba katıldığı takdirde bir kanadın direnç katsayısı daha genel olarak $c_z = f(\alpha, VL/\nu)$ şeklinde yazılır. Burada ν havanın *kinematik viskozitesini* ve $R = VI/\nu$ *Reynolds sayısını* gösterir (bk AKIŞKANLAR MEKANİĞİ). Havanın viskozitesi az olduğundan *Prandtl'ın*

sınır tabakası (Grenzschicht) teorisi yardımı ile cisimlerin arkasında meydana gelen simetrili ve alterne çevrintilerle *izleri* (sillages) incelemek mümkündür. Bir kanad profilinin etrafındaki dolaşım hücum açısının belli bir değeri için sıfırdır, bunun üst ve altındaki değerler için dolaşım pozitif ve negatif olur ve + veya — işaretli taşıma kuvvetleri meydana gelir. Küçük hücum açılarında dolaşım küçük değerleri haizdir. Hücum açısı büyüdükçe dolaşım büyür. Bu suretle büyük taşıma kuvvetlerinin büyük hücum açıları ile elde olunabileceği anlaşılır. Fakat hücum açısı belli bir değeri aşınca akım kanat sırtından ayrılır ve arkada bir iz ortaya çıkar, dolaşım küçük açılarda olduğu gibi küçülür ve taşıma kuvveti azalır. Şu halde bir kanadın taşıma kuvveti bir maksimumla sınırlanmıştır (Şek. 11). Pratikte kullanılan kanat profillerinde c_z ler 1,4 ü geçmemektedir. Daha büyük taşıma kuvveti elde etmek için izlerin teşekkülüne engel olmak yani kanad sırtındaki sınır tabakasını bozmak lâzımdır. Bunun için profil kesitinde bir yarık açmak (Şek. 12) suretiyle bu sınır tabakasını üflemek mümkündür. Bu olaylar için Şk. 14, 15, 16, 17 yi mukayese ediniz.

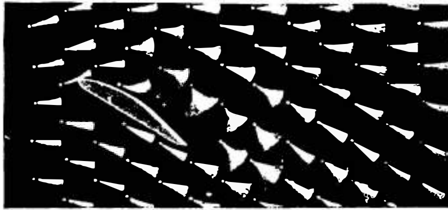

Şekil : 12 ve 13

Yarıklı kanad lar Handley - Page tarafından uçaklara uygulanmıştır. Böylece c_z i 2 ye kadar yükseltmek mümkün olmuştur (Şek. 13).

III — Havacılıkta kullanılan *helisel gereçler* bir taraftan *itici pervaneler, taşıyıcı pervaneler* (bk. PERVANE) ve

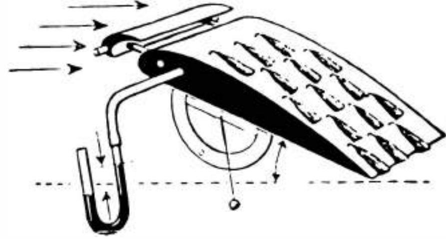

Şekil : 14

vantilatör pervaneler (bk. VANTİLATÖR), diğer taraftan yel değirmenleri ve hava motorları (b. bk.) olmak üzere

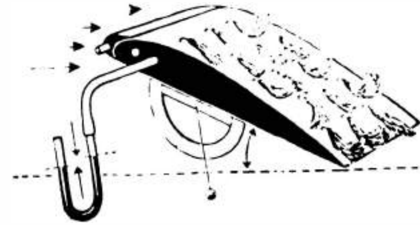
Şekil : 15

iki bölüme ayrılır. Birinci kategori gereçler bir motorun gücünü sarf etmek suretiyle havaya bir hareket verir. İkinci kategori gereçler ise tersine olarak harekette bulunan havanın kinetik enerjisini sarfederek mekanik güce tahvil eder. Bu gereçlerin etkin ve esaslı parçaları, bir eksene göre bakışık olarak konulmuş *palalar*dan ibarettir. Bunlar eksen etrafında dönerken aynı zamanda eksene paralel bir

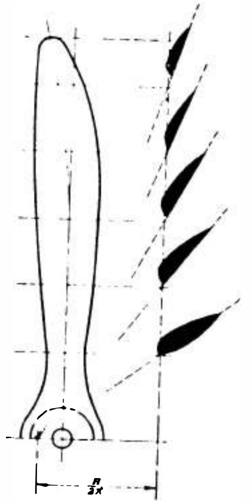
Şekil : 16

ilerileme yaptıklarından her hangi bir noktanın havaya göre hareketinin yörüngesi bir *helis* olur. Şek. 18 bir

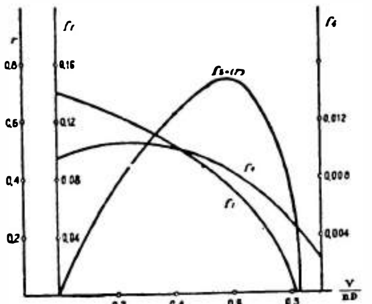
Şekil : [illegible]

pervane palasını göstermektedir. D = pervanenin çapı, n = dakikada devir sayısı, ϱ = havanın yoğunluğu, V = havaya göre ilerileme hızı, F = pervanenin bağlı bulunduğu noktaya uygunladığı çekiş kuvveti, N = pervanenin sarfettiği güç, W = FV = pervanenin meydana getirdiği güç, r = W/N = FV/N = randman, C = N/2π n = motor momenti olursa: F = f (ϱ, n, V, D) yazılabileceğinden bir boyut analizi $F = \varrho n^2 D^4$. f_1 (V/nD) bağıntısını verir. Aynı şekilde $N = \varrho n^3 D^5$. f_2 (V/nD), $W = \varrho n^3 D^5$. f_3 (V/nD), $C = \varrho n^2 D^5$. f_4 (V/nD), $r = f_5$ (V/nD) bulunur. Buradan f_1, ..., f_5 katsayılarının V/nD boyutsuz değişkeninin fonksiyonları olduğu görülür. Şk. 19 bir pervanenin f karakteristik katsayılarının V/nD orantısına göre değişimlerini gösterir. Geometrik olarak biribirine benziyen elemanlardan mürekkep bir *pervane ailesi*nin *karakteristik eğrileri* biribirinin aynıdır.

Şekil : 18

IV — Havacılık tekniğinde karşılaşılan olaylar için genel olarak havanın *sıkıştırılabilme özelliği* hesaba katılmıyabilirse de hız-

Şekil : 19

lar hava içerisinde *sesin yayılma hızı* civarına gelince ve bunu geçince artık yoğunluk değişmeleri ihmâl edilemez (mermilerin hareketlerinde olduğu gibi). o zaman termodinamik etkiler de çok önemli bir rol oynamaya başlar. Bu gibi hâllerde meydana gelen basınç değişiklikleri her gaz için belli bir sıcaklıkta karakteristik bir değer olan a hızını haiz bir dalga halinde yayılır. Cismin hızı a değerini geçince bu dalgalar koni şeklinde bir zarf teşkil ederler ki buna *vuruş dalgası* (onde de choc) denir. Şek. 20 bir piyade mermisi etrafında meydana gelen vuruş dalgasını göstermektedir. Vuruş dalgası konisinin tepe açısı merminin hızına tâbidir: $\alpha/2 = a/V$.

Şekil : 20

Hava içerisinde çok büyük bir hızla hareket eden bir cisim üzerindeki hava direncinin en genel şekli $R = f(S, L, V, \varrho, \nu, a)$ olurki boyut analizi ile $R = (1/2)\varrho SV^2 . c(VL/\nu, V/a)$ elde edilir. Bundan anlaşılacağına göre c direnç katsayısı yalnız Reynolds sayısına değil, *Bairstow sayısı* denilen V/a orantısına da tâbidir. Şek. 21 de görülen üç çeşitli merminin direnç katsayılarının değişimleri Şek. 22 de gösterilmiştir. Hava direnci sesin yayılma hızı yakınındaki hızlar da büyük değişimler göstermektedir.

Şekil : 22

Şekil : 21

Deneysel aerodinamik, yukarda sözü geçen teorilerin gerçeklenmeleri ve bunların yeter derecede aydınlatamadığı olayların incelenmesi bakımından çok önemlidir. Uçak tekniğinin (bk. UÇAK) gelişimi A. deneylerinin ortaya koyduğu sayısız bilgilere dayanmaktadır. A. deneyleri ya sükûnette bulunan hava içerisinde bir cismi hareket ettirmek veya duran cisim üzerine havayı yöneltmek suretiyle yapılır. Uçakların uçuşu sırasında yapılan deneyler birinci metodun tatbikatıdır. Bu gibi deneylerde meteorolojik şartların her zaman elverişli olmaması yüzünden çok defa ortaya giren parazitleri ifna etmek zordur. Bu sebeple deneysel A. daha ziyade ikinci metodu kullanmakta ve bu maksat için uçak büyüklüğüne kadar çeşitli büyüklükteki cisimler üzerine hava akımı yöneltecek şekilde tertibatı haiz *A. lâboratuvarları* kurulmaktadır. Bununla beraber bir *hava kanalı* içerisine konulmuş olan uçak veya *modeli* birtakım mesnetlere bağlı olacağından uçuş anındaki serbestlik derecelerine malik olmıyacaktır. Halbuki bir uçak uzay içerisinde yalnız A. ve atalet kuvvetlerinin etkisi altında serbest bir cisim olmak özelliğini ancak uçuş deneyleri esnasında gösterebilir. Bu sebeple dinamik kararlılık (stabilité) manevra kabiliyeti, v.s. (bk. UÇAK) gibi problemlerin lâboratuvarlarda yapılan incelenmeleri daima uçuş deneyleriyle gerçeklenmek zorundadır.

A. lâboratuvarlarının en önemli tertibatı geniş kesitli ve büyük hızlı bir rüzgâr meydana getiren hava kanallarıdır. Havanın hareketi büyük vantilatörlerle sağlanır. Bazı kere hava ölçü yerine doğrudan doğruya serbest atmosferden basılır veya emilir. Çok defa kapalı bir hava devirli bir şekilde hareket ettirilir: hava ya büyük bir odanın bir tarafından çekilerek diğer tarafına bırakılır (Eiffel) yahut kapalı bir kanal içerisinde (Şek. 23) döndürülür (Göttingen). M ile gösterilen ölçü yerinde açık bir hava

Şekil : 23

akımı bulunur. Bunun içersine konan bir cisim etrafındaki hızlar ve kuvvetler ölçülür. Hızlar Bernouilli kanunundan faydalanmak suretiyle *Pitot borusu* denilen (Şek. 24) bir gereçle ölçülür. 1 ağzından alınan toplam basınç ile 2 deliklerinden alınan statik basınçların farkı bir manometre ile ölçülür. Bulunan miktar $q = (1/2)\varrho V^2$ yani dinamik basınç olduğundan buradan V hızı hesaplanır. Kuvvetler *terazi* ile ölçülür. Bu suretle kaldırış ve geriitim kuvvet- leri ve toplam direncin tatbik noktası bulunur. Terazi, hava akımına karşı gelmiyecek şekilde kurulur ve denenecek model ince teller ve havaya karşı az direnç gösteren çubuklarla teraziye bağlanır.

Şekil : 24

Modeller üzerinde yapılan deney sonuçlarının gerçel büyüklükler için de doğru olabilmesi için deney şartları arasında A. *benzerlik* bulunması lâzımdır. Bunun için L karakteristik bir uzunluk, V akım hızı ν havanın kinematik viskozitesi olduğuna göre yukarda görüldüğü üzere $R = VL/\nu$ Reynolds sayısı sabit olmalıdır. Her iki hâl için hava içinde deney yapılırsa VL=sabit olması gerekir ki bu da çok defa imkânsızdır (meselâ on defa küçültülmüş bir model için on kat büyük hız). Bununla beraber bazı düzeltme

Şekil : 25

çarpanları kullanmak suretiyle lâboratuvar sonuçlarından faydalanılmaktadır.

Bazı deney sonuçları: Şek. 11 de deneysel bir kanad poleri görülmektedir. Şek. 13 aynı profili haiz yarıklı ve yarıksız iki kanadın polerleri arasında mukayese yapmaktadır. Ekseni etrafında dönen bir silindirin etrafında meydana gelen suni bir dolaşım dolayısiyle direncin akım doğrultusuna dik bir bileşeni vardır. Şek. 25 bir silindirin uçlarına değişen çaplarda dairesel tablalar (diskler) koymak suretiyle elde edilen polerleri göstermektedir. *Magnus olayı* denen bu olayın tatbikatı olarak Flettner tarafından yapılan rotorlu gemiler gösterilebilir.

AERODROM: bk. HAVA MEYDANI.

AEROFAJİ (Aérophagie) [Yun. *aeros* = hava, *phagein* = yemek], yalnız hava yutmak değil, hava yutmanın sonucu olarak mide ve sindirim sisteminin gergin bir hal alması ve bu suretle hazımsızlık belirtilerinin ve mekanik veya refleks yolu ile mide dışı değişikliklerinin meydana çıkması. Yemeği çabuk yemek biraz hava yutmağı sebebolabilir. Yemek dışında da hava yutulabilir. Mide gerilince, geğirmeyle hava dışarı atılır. Fakat bu zamanda da biraz hava yutulur. Bazı defa hava ile birlikte salya da yutulur. Buna *aéro - sialophagie* derler. Mide bozukluğunda olduğu gibi sinirli insanlarda, midelerinde bir hastalık olmadığı halde de görülebilir. Mide içinde yemek artığı ve birikintisini yapan mide genişlemelerinde mide içinde fena kokulu gazlar toplandığı gibi, bu gibi hallerde yutulan hava çıkarılırken kokar. Histerik insanlarda böyle bir koku yoktur. Süt çocuklarında, ananın fena teşekkülü meme başlarından dolayı veya emzik kullanılan çocuklarda, parmaklarını emmeye alışmış çocuklarda aerofaji sık görülür. Böyle çocukların karınları şiştir. Mide ve barsakları gergin olduğundan sancılanırlar.

AEROFON (Aérophone), mekanik bir şekilde meydana getirilen hava titreşimi yardımiyle çalışan musiki ve ses aletlerine verilen genel ad. Org, armonik, boru aletleri, saksofon, Edison aerofonu v. s. gibi.

AEROFOR (Aérophore), belirli bir yere temiz hava göndermeye yarıyan aletlere genel olarak verilen ad.

AEROKARTOGRAFİ: bk. FOTOGRAMERİ.

AEROKONDANSÖR (Aérocondenseur), dış yüzü su yerine kuru ve soğuk hava ile soğutulan kondansör (bk. KONDANSÖR).

AEROKSİDAZ (Aéroxydase), havanın oksijenini, oksitlenecek cisim üzerine tesbit eden oksidaz (b. bk.).

AEROLOJİ, genel olarak hava bilgisi. uygulanmada ise havanın yalnız yüksek kısımlarındaki olaylarının araştırılması bilgisi olarak dar bir anlamda alınmaktadır.

Genel anlamiyle, aeroloji bakımından araştırmalara çok eski tarihlerde başlanmıştır. Fakat her çeşit balon ve uçaklarla hava içinde hareketlerin başlaması yüksek hava olaylarının esaslı surette incelenmesini ve araştırmalar yapılmasını gerektirmiştir. Bu da ancak XIX. yüzyılın yarısından sonraki tarihlere raslar.

Yükseklere doğru hava olaylarındaki değişikliklerin araştırılmasına ilk defa dağ gözlemeleri ile başlanmıştır. Pascal, Fransa'da Puy de Dome'da kurulan bir dağ gözlemevinde 1648 yılında atmosfer basıncındaki değişmeler üzerine araştırmalar yapmıştır.

Dağ gözlemevleri ne kadar yüksekte olurlarsa olsunlar, buralarda yapılan inceleme ve araştırmaların yüksek ve serbest havadaki değişmeler hakkında gereken bilgiyi vermedikleri anlaşılmıştır. Bu gözlemevleri ancak iklim bakımından bazı olayların gözlemelerini yapmak suretiyle önemli hizmetlerde bulunurlar.

UÇURULMAĞA HAZIR BALON, PARAŞÜT, VE VERİCİ ALET

Asıl aeroloji araştırmaları, *Montgolfier sistemi balonlar, Bağlı balonlar, Meteoroloji uçurtmaları, Meteoroloji uçakları, Serbest balonlar* (pilot balonları, sondaj balonları) ve *Radyozond'lar* la yapılagelmektedir.

1) *MONTGOLFIER sistemi balonlar.* Bu araçlarla araştırmalar ilk defa Hamburg'da 1803 te Boberson tarafından 7200 metreye kadar yükselme suretiyle başlamıştır. Bu yükselmede rüzgâr, sıcaklık ve nem üzerine incelemeler yapılmıştır. Hemen aynı zamanda ve 1804 tarihinde Fransa'da Gay-Lussac 7000 metre yüksekliğe çıkarak havayı teşkileden maddeler üzerinde incelemeler yapmak üzere bu yükseklikteki havadan örnek almıştır.

Bundan sonra ve başka başka tarihlerde araştırma maksadiyle, balonla yükselme deneyleri yapılmış fakat 1874 te 8000 metreden yukarıya çıkılmışsada oksijen yedeksizliğiyle bazı bilginlerin ölmesi bu yoldaki denemelere ara verilmesine sebebolmuştur. Ancak bazı teknik tertibat sayesinde Belçikalı Prof. Piccard 1931 - 32 senelerindeki yükselişlerinde araştırmalarını 16500 metreye kadar vardırmış ve 1933 - 34 yıllarında Sovyet meteoroloji bilgini Prokofiev ve arkadaşları (U. S. S. R. - Stratosfer balonu) adındaki balonla 20,000 metreye yükselmişlerdir. 1935 tarihinde U. S. A. meteorolojistleri Stevens ve Anderson da 22000 metreye kadar araştırma yükselmeleri yapmışlardır.

İnsanların bu şekilde balonlarla, havada ilmî araştırmalar yapması güçlüklerle karşılaştığından, bunlar genel ve pratik bir usul olarak tutunamamıştır.

2) *BAĞLI BALONLAR.* Yazıcı gözleme aletleri tertibatı taşıyan bu balonlar yere bir kablo ile bağlı olarak uçuruldukları̇ndan, istenilen yüksekliğe kadar çıkarıldıktan sonra aşağı indirilmeleri de mümkün ve kolaydır. Balonlar yere indirildikten sonra aletlerin kayıtları incelenmekte ve bu suretle havanın belirli yüksekliklerindeki olaylar hakkında bilgi edinilebilmektedir. Ancak bu usulle yapılan araştırmalar da bazı güçlüklerle karşılaşıldığından tatbikı genelleşememiştir.

3) *METEOROLOJİ UÇURTMALARI.* Kuzey Amerika'da Boston yöresinde Blue Hill gözlemevinde 7200 metre yüksekliklere kadar çıkarılan uçurtmalar araciyle gözlemeler yapılmış ise de bu uçurtmalara yazıcı meteoroloji aletleri bağlanarak oldukça muntazam gözlemelerin yapılabilmesi

ancak 4000 metre yüksekliklere kadar mümkün olabilmiştir. Bunların da gerek teknik, gerek idare bakımından önemli bazı güçlükler göstermesi yüzünden kullanılmaları yayılamamıştır.

4) *METEOROLOJİ* UÇAKLARI. Atmosferdeki değişikliklerin önceden ve kısa zaman içinde bilinmesine yarıyan gözlemeleri yapabilmek üzere, uçaklardan faydalanmak şeklide düşünülmüştür. İçinde yüksekteki havanın basıncını, sıcaklığını ve nemini yazan ve *meteorograf* denilen aletler bulunan meteoroloji uçakları Avrupa ve Amerika meteoroloji şebekelerinde kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu uçaklarda bulunan meteorologlar bulutların kalınlıklarını ve bulutların üstündeki olayları gözleyip tesbit ederler. Ancak bu uçaklarlarla araştırmaların 7000 metreden yukarı vardırılması genelleşmemiştir. Yalnız ayrık olarak 11000 metreden yukarıya geçmiş olan uçaklarda olmuştur.

5) *SERBEST BALONLAR*. Bunların iki tipi vardır. a) Pilot balonları, b) Sondaj balonları.

a) Pilot balonları, yüksekteki havada rüzgârın doğrultusunu ve hızını anlamak için hidrojen ile doldurularak serbestçe uçurulur. Bunlar 25000 metre yükseğe kadar çıkabilir. Bunların çıkışı bir veya iki teodolit ile takibedilir. Geceleri uçuruldukları takdirde, yıldızlardan ayırt edilmesi için, balonlara belli renkli bir ışık kaynağı takılır.

Türkiye Cumhuriyeti meteoroloji teşkillerinde pilot balonları ile gözleme yapılagelmektedir.

b) Sondaj balonları, yüksek havada basınç sıcaklık ve nem bgözlemeleri yapmak için yazıcı aletlerle (meteorograf) mücehhez olarak serbestçe uçurulur. Bu balonlarla havada bulut olmadığı zamanlarda rüzgâr doğrultusunu da öğrenmek mümkün olur.

İlk olarak 1898 tarihinde Fransız meteoroloğu Teïsserenc de Bort tarafından bu balonlarla yapılan gözlemeler sonucunda hava, troposfer ve stratosfer tabakalarına ayrılmıştır.

Sondaj balonlarına takılı olan aletlerin, yükseklerde balonun patlaması halinde, düşme hızının azalmasını sağlamak için bir paraşüt veya paraşüt vazifesini gören ikinci bir balon vardır. Cihazın yere dokunmasında çarpma suretiyle aletlerin zedelenmemeside ayrıca tertiblenmiştir. Sondaj balon takımı yere inince bulunan yerden uçurulduğu kuruma gönderilmesi işi, üzerinde bulunan adresle sağlanır. Kurum tarafından yazıcı aletlerin diyagramları incelenerek yüksek havaya ait basınç, sıcaklık ve nem değerleri ve yükseklikle olan değişmeleri tesbit edilir. Bu sondaj balonları ile yapılan gözlemeler hemen işe ve havayı anlamıya yarıyacak hızla ele geçmediklerinden, bunlar sadece ilim incelemelerine esas olabilir. Bundan başka yere inen her balonun bulunması ve bulunanların da aksamadan kendi kurumuna gelmesi güçlükleri de göz önünde tutulunca, bu usulün de noksansız olmadığı kolayca anlaşılır.

6) *RADYOZOND*. Yazıcı aletler (meteorograf) taşıyan sondaj balonları son yıllarda önemli bir ilerleme ve gelişme göstermiş ve bu sondaj balonlarına bağlanan meteorograf tertibine bir de verici telsiz cihazı katılmıştır. Bu suretle meteorograf'ın her bir aletinin gösterdiği değerlerin, verici telsizle yayınlanması sağlanmıştır. Bu şekilde ortaya çıkmış olan cihazın bütününe *radyozond* adı verilmiştir. R. pek yükseklere çıkabilmektedir. R. yükselmeye başladığı andan itibaren havanın basıncını, sıcaklığını, ve neminin düzenli aralıklarla ve otomatik olarak telsiziyile yaymaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü teşkilâtında, İstanbul - Göztepe meteoroloji istasyonunda 4. kasım. 1943 tarihinde bir radyozond istasyonu kurulmuş ve deneme gözlemeleri yapılmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyet devrinin eseri olan Devlet Meteoroloji teşkilâtında aeroloji de ilerlemenin son eserlerinden olan radyozond ile yapılan gözlemelere göre, İstanbul üzerinde balonun 20,000 metre yükseklere çıkarıldığı 14. nisan 1944 gününe ait gözlemeler, bu yoldaki ilerleme hakkında bir fikir verebilmek üzere, aşağıya konmuştur.

YERYÜZÜNDEN 20,000 METRE YÜKSEKLİĞE KADAR İSTANBUL - GÖZTEPE METEOROLOJİ İSTASYONU RADYOZOND GÖZLEMELERİ

Saat: 14,00 Türkiye ortalama zamanı — Tarih: 14 nisan 1944

Yükseklik metre	Atmosfer basıncı Milibar	Havanın sıcaklığı Santigrat	Havanın nisbî rutubeti %
40	1 011	16,5	40
500	957	12,1	40
1 000	902	7,8	40
1 500	848	4,7	50
2 000	797	2,4	50
2 500	748	1,1	50
3 000	703	— 2,2	50
4 000	620	— 9,5	50
5 000	543	— 15,8	40
6 000	476	— 23,4	40
7 000	415	— 29.3	30
8 000	358	— 36,3	X
9 000	310	— 43,4	X
10 000	267	— 50,4	X
11 000	228	— 57,5	X
12 000	196	— 58,3	X
13 000	167	— 55,8	X
14 000	143	— 53,4	X
15 000	123	— 51,8	X
16 000	105	— 51,5	X
17 000	90	— 51,1	X
18 000	77	— 51,0	X
19 000	66	— 50,9	X
20 000	57	— 50,7	X
20 200	54	— 50,5	X

AEROMEKANİK, gazlarla ilgili denge durumu (bk. AEROSTATİK) ve hareket (bk. AERODİNAMİK) kanunlarını inceliyen bilim kolu.

AEROSKOP, havadaki toz taneciklerini saymaya yarıyan alet. Türlü tipleri vardır. Aitken, Owens ve Pouchet Aeroskopu v. s. gibi. Bunlardan Aitken A. unda su buharına doyurulmuş hava bir sayma yerine sevk olunarak orada birdenbire soğutulur. Bu sırada husule gelen su damlacıkları toz taneleri üzerinde yerleşerek aşağı çöker ve orada mikroskopla sayılabilir. Bazı elektiriklenmiş gaz moleküllerinin de toz tanesi gibi su damlacığının çekirdeğini teşkil edebil mesi yüzünden, bu suretle elde edilen sayı gerçek değerden büyüktür.

AEROSTATİK, gazları (özel olarak atmosferik havayı) ilgilendiren fizik kanunlarından denge duruma (muvazenet hali) ait olayları inceleyen mekanik kolu. Bu kanunların çoğu hidrostatikte görülenlerin aynıdır. Yalnız

hidrostatikte incelenen sıvıların az sıkıştırılabilmesine, yani basınç karşısında özgül ağırlıkların çok az değişmesine karşı, gazların özgül ağırlıklarının basınçla çok değişmesi yüzünden, bu özelliğin bir yana bırakılması mümkün olmıyan hallerde oradakinden farklı sonuçlara varılır. Meselâ, atmosferde yükseldikçe havanın yoğunluğu azalır. Biribirinden farklı yükseklikte iki nokta arasındaki basınç farkı, yükseklik farkı büyüdükçe artmakla beraber, sıvılarda olduğu gibi onunla orantılı değildir ve daha karışık bir şekilde gösterilebilir. h komşu iki nokta arasındaki yükseklik farkı, t ortalama sıcaklık derecesi, b_1, b_2 (mm) o iki noktada aynı zamanda okunan barometre durumu olduğuna göre, bu bağıntı yaklaşık olarak

$h = 18400\ (1 + 0{,}004\ t)\ (\log b_1 - \log b_2)$ şeklindedir. Pratikte çok kullanılan bu bağıntıya yükseklik formülü adı verilir.

Sıvılarda olduğu gibi gaz içersinde bulunan cisimler de aşağıdan yukarıya doğru bir itilme kuvvetinin etkisi altındadırlar (bk. ARKHİMEDES PRENSİPİ).

AEROTEKNİK: bk. HAVACILIK TEKNİĞİ.

AEROTERAPİ (Aérothérapie), hastalıkların genel anlamda, hava ve ışıkla iyileştirilmeleri. Çeşitli şekilleri vardır: 1) Açık hava tedavisi. 2) Basınçlı hava banyoları. Süregen bronşit, akciğer şişkinliği, astma gibi bazı akciğer hastalıklarında 1,5 - 2,5 atmosferlik bir cihaz veya odada uygulanır. 3) Buğu yapmak: Bazı ilâçları kaynar su içine koyup gaz haline geçirerek ya özel cihazlar ile veya doğrudan doğruya oda havası ile karışık olarak solunmaktır. 4) Hava üflemek: Bazı kulak yangılarında burundan orta kulağa giden boruya özel aletler ile hava üflemek. 5) Plevra, periton boşluklarına ve omurga kanalına gerek tedavi gerek hastalığı tanıma için hava verilerek hekimlikte çok faydalar elde edilir. 6) Deri altına okşijen gazı şırınga etmekle bazı hastalıklarda fayda elde edilir. Oksijen gazı ya sâf olarak veya belirli bir nisbet içinde CO_2 ile karıştırılarak zatürree gibi bazı akciğer hastalıklarında kullanılır ve pek iyi sonuçlar alınır.

AEROTERMOTERAPİ (Aérothermothérapie), ısıtılmış hava ile tedavi. Vücuda, tedavi, maksadiyle dışardan kuru sıcaklık verme usullerinden birisidir. Vücut, sulu sıcaklığa (banyo, buhar, çamur) 42 - 45 derecenin üstünde güç dayandığı halde 80 - 85 derecelik kuru sıcaklığa 30 - 40 dakika dayanabilir. Isıtılmış hava ile tedavi, ya bütün vücuda veya belli bir bölgeye uygulanır. Bütün vücuda sıcak hava uygulanması için en iyi araç Türk hamamlarıdır. Bu bakımdan hamamlarımız hem temizlenme yerleri, hem de önemli şifa kaynaklarıdır.

Şekil : 1

Yerel sıcak hava uygulamanın iki usulü vardır.

1 — Sıcak hava banyosu 2 — Sıcak hava duşu. Sıcak hava banyoları için uygulanacak vücut bölgesine elverişli şekilde ve tahtadan yapılmış içersi amyantla kapalı sandıklar kullanılır. Bu alet de bir gaz veya alkol lambasiyle veya elektrikle ısıtılan hava, bir boru ile sandığa gönderilir. (Bier kutusu) Bu sandıklar içinde sıcaklık 8 - 10 dakikada 80 - 100 dereceye yükselir (Şekil: 1)

2 — Sıcak hava duşu: elektrik dirençleri üstünden hava akımı geçirmek suretiyle uygulanır. Örneği saç kurutma makinesidir. (Şekil: 2)

Sıcak havanın etkileri: İlk önce deride bir uyartı olur. Sonra kan damarları genişler, uygulanan yer kızarır. Sonunda vücut bu fazla sıcaklığı terleme ile karşılar. Bu suretle vücut, hem çoğalan kan dolaşımından hem de terlemeden faydalanır. Sıcak hava tedavisinin uygulandığı hastalıklar: Tüberkülozdan ileri gelmiyen süregen oynak yerleri hastalıkları, romatizmalar, oynak yerlerinde şişlik ler, sinir ağrıları, flebit, endarterit damar hastalıkları, bazı kadın hastalıkları, derinin kolayca kapanmıyan bazı yaraları.

Şekil : 2

AEROTROPİZM: bk. TROPİZM.

AERSCHOT: bk. AARSCHOT.

AERSSEN [*ārsīn* ok.], **François van** (1572-1641), Felemenkli diplomat. Fransa kıralı Henri IV. yanında elçi iken bu hükümdarın sevgisini kazanmış, Fransa'dan dönüşünde bir takım iç mücadelelere karışmış ve bir müddet memleketin dış siyasetini yöneterek Felemenk prensi Hendrik'in İngiltere kıralına damatı olmasını sağlamıştır.

AERTSEN, [*ārsīn* ok.] **Pieter** (1505 - 1573), Felemenkli ressam. Boyundan dolayı «Uzun» lâkabiyle anılır. Felemenk resminde natüralizm'in ilk temsilcilerinden biri olup dine ait yazdığı eserlerden birçoğu 1566 da memleketinde çıkan karışıklıklarda yanmıştır. Ev içi ve aile hayatı hakkında da beğenilmiş eserleri vardır. Anvers ve Berlin müzelerinde bulunan, İsa'nın çarmıha götürülmesine ait tablolarla, Brüksel müzesindeki *Aşçı kadın* ve Viyana müzesindeki *Çarşı* levhaları en meşhur eserlerindendir. Oğullarından Aert Pietersen ile Pieter Pieterszoon da ressam olarak tanınmışlardır.

AESCHI veya **ESCHİ** [*ēşi* ok.], İsviçre'nin Bern kantonunda Thoune ile Interlaken arasında 1250 nüfuslu, 860 m. yükseklikte bir kür yeri.

AESCULAPIUS, Asklepios (b. bk.) tapı (mabud) sının Latince adı.

AESEPUS, OESEPUS: bk. GÖNEN ÇAYI.

AEŞNA (Aeschna), zarkanatlı böceklerden Odonata takımının Aeschnidae familyasına bağlı bir böcek cinsi. Bu cinsten olan ve kızböcekleri, subakireleri veya suyusufcukları denilen böcekler 45 - 70 mm. kadar uzun olup vücutları sarı yeşil veya mavi benekli, bacakları ince, zarif; kanatları parşömen kâğıdı gibi saydam ve kanat damarları da bir ağ gibidir. Pek güzel olan bu böcekler suya yumurtlarlar. Larfları suda yaşıyan küçük böceklerle beslenirler. Bu cinsin *A. pratensis, A. cyanea, A. jucea, A. borealis, A. mixta, A. affinis, A. viridis, A. rufescens, A. grandis* ve daha birçok türleri vardır.

AETALAR [Malezya dilinde *itam* = esmer, siyah], Filipin adalarındaki yerli Negrito'lar (b. bk.). Bunlara *Aita* veya *Eta* da denir. Sonradan bu adalara göç eden Malezyalı Igorrotlar tarafından ovalardan dağlara sürülen bu halk en aşağı yaşayış seviyesinde olup avcılıkla geçinirler. Cüce denilecek kadar kısa boylu, geniş ve kısa kafalı, siyah derili, sık, kıvırcık saçlı, yassı burunlu, kalın dudaklı ve iri ayaklıdırlar. Bu vasıflariyle cüce zencilere benzedikleri için, İspanyollar bunlara *negrito* = (küçük zenci) demişlerdir.

AETALIE: bk. LİMNİ.

AETERNITAS (Lât. = Ebediyet), *A. Imperii* (imparatorluğun ebediliği), Roma'da İmparatorluk zamanında tapınılan tanrıça. *A. vestra*, (zati ebedileri), M. S. IV. yüzyılda İmparatora hitabederken kullanılan saygı deyimi.

AETERNITAS, 446 numaralı küçük plânet. 1899 da Wolf ve Schwarzmann tarafından keşfolunmuştur.

AETHALIA: bk. SAKIZ.

AETHERIA, VI. yüzyılda yaşamış, güney Gallialı olduğu sanılan kadın muharrir. Kutsal ülkeye bir geziyi tasvir eden ve halk lâtincesinin en güzel örneklerinden biri olarak tanınmış olan eserin sahibidir. A. nın bu eseri yazma olarak 1877 yılında Arezzo kitaplığında bulunmuştur.

AETHIOPE : bk. MİDİLLİ.

AETHLİOS [*aethlios* ok.], Yunan mitolojisine göre Zeus'un oğlu ve Endymion'un babası.

AETHONE, etil-ortoformiat. HC (OC_2 H_5) (Kusma eteri). Eter kokulu, renksiz bir sıvı. Spasmodik öksürükleri keser; hususiyle boğmaca öksürüğüne karşı kullanılır.

AETİOS (ölm. 366), IV. yüzyılda yaşamış bir hıristiyan tarikatçısı. Antakyalıdır. Amelelik ve hekimlik ettikten sonra rahip olmuş ve piskoposluğa kadar yükselmiştir. Arianizm tarikatine girerek sade Allah'la İsa'nın bir cevherden olduğunu değil, hattâ İsa'nın Allah'a benzemesini de kabul etmiyenler arasında birçok çekişmeler bulunmuş ve İstanbul'da ölmüştür. Dine ait üç yüz eser yazdığı rivayet edilirsede bunlardan ancak bir tanesi kalmıştır. Kendisiyle aynı inançta bulunanlara Anomoios'culer yahut Eunomios'-cular dendiği gibi bazan da Aetios'cılar denir.

AETİOS, VI. yüzyılda yaşamış Yunanlı hekim. Amida (Diyarbakır) da doğmuş, hekimliği İskenderiye'de öğrendikten sonra Iustinianos zamanında Bizans sarayında bulunmuştur. Tıbba ait 16 cilt eseri vardır. Eserinden cerrahlık da yaptığı anlaşılmaktadır. Genel patolojiden bahsederken birçok eski hekimlerin sözlerinden misaller alır. Nikrisi romatizmadan ayırmış, uyuşturucu ilâçları incelemiş, hekimlikte ruhî etkilere yer vermiştir.

AETIUS, Flavius (390 - 454), Batı Roma İmparatorluğu'nun son devrinde yetişmiş büyük bir general ve devlet adamı. Balkanlar'daki Silistre şehri yöresinde bulunan Durostorum şehrinde doğmuştur. Bir general olan Garudentius'un oğludur. Gençliğinde Hun hükümdarı Rhuas'ın ordusunda tutsak olarak bulunduğu için hem onların harb tekniğini öğrenmiş, hem de sonraları siyasi hayatında önemli rol oynıyacak olan ilişikler kurabilmiştir. İmparatorluğu zorla alan Johannes'in tarafına geçerek ona Hunlar'dan yardımcı kuvvetler bulmuş olduğu halde bu zatın ölümünden ve Valentinianus III. ün 425 te tahta geçmesinden sonra bir komuta elde etmeye muvaffak olmuştur. 429 da da *Magister utriusque militiae*, yani Batı Roma İmparatorluğu'nun başkomutasına seçilerek bu tarihten sonra devletin gerçek başbuğu o olmuştur. Valentinianus III. e naiplik eden annesi Placidia, nüfuzundan korktuğu Aetius'u atarak yerine Bonifacius'u getirmeye uğraşmışsa da Aetius Hunlar'ın askerî yardımına baş vurmaktan çekinmiyerek Placidia'yı kendisine eski mevkiini geri vermek zorunda bırakmıştır. Sonraları Aetius Galli'da Burgundionlar'la Gotlar'a karşı büyük başariyle savaşmış ve bir anlaşma sonunda Hunlar'a Pannonia'yı bırakmıştır. Bununla beraber Atilla, İmparatorun kız kardeşi Honoria'yı ve bu suretle Batı Roma İmparatorluğu'nun yarısını isteyince Aetius bunu reddetmiş ve Hunlar'la olan dostluk bozulmuştur. 451 de harb patlayınca Aetius, Visigotlar, Alamlar ve Frankların yardımiyle Atilla'yı Châlons-sur-Marne yöresindeki Agri Catalaunici'de karşılamış ve onu çekilmek zorunda bırakmıştır. Avrupa'nın Hunlar tarafından bütün bütün alınmasını önliyen bu başarı Aetius'un ününü artırmış olmakla beraber o savaşın kesin bir sonuca ulaşmadığını ve birleşik orduların Hunlar'ı takıbe cesaret edemediklerini kaydetmek lâzımdır. Bir yıl sonra Atilla İtalya'ya saldırarak Roma'ya kadar geldiği halde Aetius karşısına çıkmamıştır. İmparatorun kızını oğluna nikâhlamaya muvaffak olan Aetius'un saltanat hakkında fena niyetler beslediği düşmanları tarafından ileri sürüldüğü için, bir kabul esnasında İmparator onu kendi eliyle öldürmüştür. Fakat öcalma gecikmemiş ve bir yıl sonra Aetius'un taraflıları, Valentinianus'u bir geçit resminde bıçaklamışlardır.

AETIUS, PLACIDIA VE OĞLU VALENTINIANUS III.

AETOMA (Yun. *aetos* = kartal), Yunan mimarî eserlerinde cephenin üst kısmına (alınlık) verilen ad. Uçan bir kartal şeklinde olduğu için terim yunanca kartal kelimesinden alınmıştır.

AETORYNKHOS (Kartalgagası), İstanbul Boğazı'nda Beykoz'un kuzeybatısındaki Serviburnu'nun eski adı.

AETOSAURE, Stuttgart'ta triyas'ın üst Keuper (b. bk.) tabakalarında tam iskeletine raslanan, kafatası üç

köşe ve öne doğru sivri, vücudu baştan başa kemikleşmiş levhalarla kaplı bir timsah.

AEZANİ: bk. AİZANOİ

AF. Suçu bağışlamak anlamına gelen af, hukuk terimi olarak kesinleşmiş veya kesinleşecek cezaların yetkili devlet organınca azaltılması veya kaldırılmasıdır.

Anayasa bakımından af, tıpkı cezalandırma, vergi kesme yetkileri gibi devletin arazi ve ahali üzerindeki egemenliğinden doğan bir haktır. Devletlerin çoğunda af, yasama veya yürütme erkinin bir yetkisini ifade eder. Sanığa karşı yapılması gereken takipden, verilen cezanın uygulanmasından, cemiyet, genel adalet veya menfaat düşüncesiyle tamamındann veya bir kısmından vazgeçebilir ve bu maksatla bazı defa takibi kaldırır veya durdurur; bazı kere de mahkûmluğu kaldırır, cezayı erteler, yahut hafifletir. Bütün bu hallerde af terimi geniş bir anlamda alınarak cemiyetin af hakkını kullandığını söylemek âdet olmuştur. Aralarında her bakımdan birçok ayrılıklar bulunmak üzere affın genel ve özel olarak iki şekli vardır.

Genel af, yasama erkinin cezayı gerektiren bir eylemi silen, takipleri durduran, mahkûmlukları kaldırıp eylemi hiç meydana gelmemiş bir hale koyan tasarrufudur. Bu terimin Avrupa dillerindeki karşılığı olan Amnesty, Amnestie ve Amnistie kelimeleri Yunanca «unutma» anlamına gelen *amnestia* kelimesinden alınmıştır ki terimin hukukî mahiyetini ifade bakımından kayda ve dikkate değer. Çünkü genel affı meşru gösteren sebep, suçların bağışlanıp unutulmasındaki sosyal fayda düşüncesidir.

Genel af mahkûmluktan önce veya sonra olabilir. Fakat her iki halde dahi af, yapılmış olan bütün işlemleri siler, suçu, takibi, hükmü, kısaca, giderilmesi mümkün olan her şeyi kaldırır ve ancak maddî imkânsızlık önünde durur. Genel af, geniş ve objektiftir. Belirli bir kişiye mahsus olmayıp bazı haller ve şartlar içinde veya belli bir dönem zarfında yapılmış bir nevi suçları amaç tutar.

Genel affın yasama veya yürütme erklerinden hangisine ait olması gerektiği kuramlarda ince bir mesele olmuştur. Mesele, esasiye (Anayasa) hukuku prensipleri bakımından incelenirse bunun yasama erkine ait olduğunu kabul etmekte tereddüt edilemez. Çünkü genel af, belli bir hale kanunun uygulanmaması, belli bir durum için kanunun kaldırılması demektir. Bir kanunun uygulanmaktân kaldırılması ise ancak diğer bir kanunla mümkündür. Devletlerin çoğunda genel af kudreti parlâmentonun elindedir. Bizde de bu yetki yalnız Büyük Millet Meclisine aittir. (Anayasa, madde 26)

Genel affın sonunçları, ceza hukuku ve medenî hukuk bakımından ayrı ayrı incelenmek icabeder. Hüküm kesinleşmeden önce yapılan genel af, kamu davasını düşürür, hüküm kesinleştikten sonraki genel af ise mahkûmluğu kaldırır.

Genel afda kamu dâvası o suretle düşer ki, bir affın konusu olan olayın içinde bulunan bir kimse bundan faydalanamıyacağını söyliyerek muhakemesinin yapılmasını iddia edemez. Bundan dolayı genel afdan faydalanabilir. Mahkûmluk o suretle kalkar ki, onun hasıl ettiği bütün evvelki sonunç da ortadan kalkar. Hüriyeti kaldıran cezalara mahkûm bulunanlar hemen serbest bırakılırlar, devlete ait masraflar ve para cezaları aranılmaz ve tahsil edilenler geri verilir. Genel affa uğrıyan suç, tekrara da esas olmaz. Ancak genel affın konusu olan olayın gerektirdiği zarar ve ziyanlar ve bunlardan doğan dâvalar ve mahkûmluklar yine kalır. Çünkü devlet, bir eylemin başkasına zarar verici mahiyetini kaldırmak kudretinde olmadığı gibi, bu eylemin husule getireceği ödevleri, borçları da ortadan kaldıramaz. O borçlar zarar görenler için kazanılmış haklardır. Fakat affa uğrıyan eylemlerden meydana gelme kişi dâvaları dahi kamunun menfaati düşüncesiyle, ilgililere devlet tarafından tazminat verilerek düşürülebilir.

Özel af, tek veya belli hallerde cezanın kaldırılması, bir mahkemenin verdiği cezanın tamamının veya bir kısmının yerine getirilmemesidir. Genel af, hükmü hattâ geçmişe ait bütün sonunçları bile kaldırdığı halde özel affın etkisi yalnız geleceğe aittir. Özel af, suçu, hüküm giymeği olduğu gibi bırakır. Yalnız cezanın yürütülmesini önler. Ferde aittir ve adları sayılan kimselere mahsustur.

Özel af her hükümet için birçok hallerde bir zarurettir. Adalet yanlışlarının düzeltilmesi için bu yola sık sık başvurulur. Çünkü bu yanlışların, yargılamanın geri çevrilmesi yoliyle düzeltilmesi, geri çevirme sebepleri az ve işlemleri uzun olduğundan güçtür. Bir de hükümlülükten sonra yargıcın evvelce görmesi mümkün olmıyan ve suçun cezasını hafifletecek mahiyette bulunan birtakım durumlar meydana çıkabilir. Bu türlü hallerde özel af yoliyle adaletin icabı yerine getirilmiş olur. Özel af mahkûmluluğa etki yapmaz. Af kararının açık olarak kaldırmadığı bütün sonuçlar yerinde kalır. Bazı mahkûmlulukların kanunca sonucu olan veya mahkeme tarafından hükmedilen mahrumluklar devam eder. Siyasi haklardan ve bazı kamu haklarından mahrumluk gibi.

Özel af yetkisi birçok yerlerde yürütme kuvvetine verilmiştir. Bizde Osmanlı Anayasasına göre özel af Padişaha, genel af yasama erkine aitti (değiştirilmiş 7 nci madde). Anayasamız affın her iki türlüsünü de Büyük Millet Meclisinin yetkileri arasında saymıştır. (madde 26). Bununla beraber Anayasamız yürütme erkine gayet sınırlı bir özel af hakkı vermiştir (madde 42). Gerektikçe, hükümetin teklifi üzerine Cumhurbaşkanı devamlı mâlulluk veya çok ihtiyarlık, yahut buna benziyen sebeplerle belli kimsenin cezasını kaldırır veya hafifletir. Hüküm giyen kimse, Büyük Millet Meclisi tarafından sanıklanmış bir bakan ise onu Cumhurbaşkanı bu suretle affedemez (aynı maddenin son fıkrası).

Genel ve özel affın mahiyeti ve etkileri hakkında Türk Ceza Kanununun 96 - 101 inci maddelerinde açıklamalar vardır. İşlenen bir suç hakkında başlanan soruşturmanın veya hükmolunan cezanın ertelenmesi de özel af kabilinden bir tedbir olup bu da Büyük Millet Meclisine ait haklardandır.

Özel hukukta af, kişinin hakkından vazgeçmesini ifade eder. Karı veya kocadan birinin zinada bulunan veya hayatına kasteden, yahut pek fena davranan öbür tarafı affederek boşanma dâvası açmaması bunun bir misalidir. Bir kimse kendisine mirasını bırakacak olan veya bir şey vasiyet eden kişiye karşı medenî kanunun tâyin ettiği fenalıkları yapmakla miras veya vasiyet haklarını kaybederse de, mirası bırakacak olanın veya vasiyeti yapanın affı ile bu hak geri gelir.

AFAKA (APHACA): bk. BURÇAK.

ÂFAKÎ: bk. NESNEL.

AFANASYEV, Aleksandr Nikolaeviç (1826-1871), Rus etnograf ve folklorcusu. Lengüistik yorumlama metodiyle isim ve kelimelerin anlamını mitoloji bakımından yorum-

lıyarak Rus mitolojisindeki eski Ârî unsurların kalıntılarını araştırmış ve Rus halk masallarını toplamıştır. *Poetiçeskie vozzreniya slavyani na prirodu* (İslâvların tabiat hakkındaki şairce görüşleri) [3 cilt, 1866 - 69] ve *Russkie narodnıe skazki* (Rus halk masalları) [1855-63] adlı eserleri meşhurdur.

AFANASYEV KÜLTÜRÜ, Yenisey ırmağının sol kıyısında, *Afanasyev* adını taşıyan bir dağ çevresindeki (Batani kasabası yanında) mezardan çıkarılan kültür kalıntılarının temsil ettiği kültüre verilmiş ad. Bu mezar, toprak çukurdan ibaret olup 1,5 metre derinliğindedir, taş yığını ile örtülmüştür. Çukurun dibinde kıvrılmış, yahut yalnız ayakları bükülerek gömülmüş durumda bir iskelet bulunmuştur ki, başı güney-batı yönündedir (kremasyon izleri de görülmüştür.) Mezarda bulunan kalıntılardan kültür aşamasını tesbit eden unsurlar, fena pişirilmiş toprak çanak ve çömleklerdir. Bunların çoğu sivri dipli olup kesme ve çizgilerden ibaret kaba motiflerle süslenmiştir. Mezarda az olarak (temren ve havaneli) ve kemik eşya (iğne ve iğnelikler) bulunmuştur. Bu devirde bakır ancak süs olarak kullanılmaya (tahta kapkacaklara kaplama gibi) başlanmıştır. Milâttan iki bin yıl önceye ait olduğu sanılan A. K. Sibiryanın taş devrinden bronz devrine geçme devrini temsil etmektedir. Mezarda bulunan yemek kalıntıları balık, karaca, yabani öküz kemikleri, evcil hayvanlardan at, öküz, koyun kemikleri bulunmuştur. Bütün bunlar bu kavmin avcılık ve hayvan besleme ile geçindiklerini göstermektedir. Süs eşyası olarak ölülerin ayak ve kollarında *Corbicula flaminalis*'den (Aral denizine mahsus midye kabuğu) boncuklar bulunmuştur ki, bu kavmin Aral denizi çevresiyle kültür münasebetlerinde bulunmuş olduklarını gösterir. Son yıllarda yapılan arkeolojik araştırmalar ve kazılar *Afanasyev kültürü*'nün yayıldığı bölgenin geniş olduğunu, Altay dağlarının merkezlerine ve Kazak - Kırgız bozkırlarına kadar uzandığını göstermiştir. Bu kültür, avcılıkla karışık çobanlık hayatının ve maden kullanmanın ilk başlangıç devresini temsil etmektedir. Batı Sibirya ve Altay bölgelerinde ataerki (pederşahî) kurumlarının da ilk belirtisi bu devirde olmuştur.

AFANEZ (Aphanèse), Cornwallshire'de raslanan ve içinde su bulunan bir bakır arseniyatı. Bileşimi $H_6 Cu_6 As_2 O_4$ dir.

AFANİPTERA (Aphaniptera): bk. PİRELER.

AFANİSTİKUS (Aphanisticus), kınkanatlı (Coleoptera) böceklerin buprestide (Buprestidae) familyasına resim bağlı bir cins. Bu cinse bağlı böceklerin vücutları küçük, ince, renkleri parlak siyahdır. Sürfe ve erginleri çayır ve otlar üzerinde yaşar. Bu hayvanlar dünyanın bütün sıcak bölgelerine yayılmışlardır.

AFANİT, (Aphanite), ince taneli diabas yahut diorit. Bu terim çok defa parçaları gözle görülemiyecek kadar ufak taşlar için genel bir ad olarak da kullanılmaktadır.

AFANYA (Aphania), ikiçeneklilerden sapindase (Sapindaceae) familyasına bağlı bir ağaç cinsi. Bu cinsten türler Afrika, Doğu Hindistan ve Malaya adalarında yetişirler. Yaprakları basit veya bileşik, çiçekleri beyaz veya kırmızı salkımlar halindedir.

AFAR veya **AFER** (Coğ.), kuzeydoğu Afrika'nın Habeşistan, Kızıldeniz, Aden körfeziyle Harrar ülkesi arasında bulunan bir memleket. Bu memleket volkanik olup, burada suyu çok tuzlu bazı göllerle, Tacura körfezinden 100 km. kadar uzak bir noktada suyu az tuzlu olan Ausa gölüne akan Hauaş adında büyük bir nehir vardır. 180.000 km² kadar geniş bir yer kaplıyan bu arazi Kızıldeniz-Habeşistan yolu üzerinde bulunduğu için siyasi ve askerî bir önem kazanmıştır. Kuru ve kısır olan bu memleketteki Obock ile Tacura toprakları Fransa'ya aittir. Büyük bir kısmı islâm olan Afar halkına daha ziyade Dankali denir (b. bk.).

DİL. Kızıldeniz'le Habeş yaylası arasındaki çöl arazide çobanlık ve balıkçılıkla geçinen 150.000 kişi tarafından konuşulan Afar (=«hür») dili, Hamî dil ailesinin bir kolu olan Kuşî grupundandır. Beca, Somali ve Galla dilleriyle birlikte bu grupun «aşağı» kısmını teşkil eder. Afarların kuzeyinde yaşıyan ve kendileri gibi müslüman olan Saho'lar da, az farkla aynı dili konuşur. Araplar, Afarlara *Dankali*, (cemi: *Danākil*), Habeşler de bunların kuzey bölümüne *Taltal*, güneydekilere de *Adal* derler (bk. KUŞÎ DİLLER).

AFAZİ [Yun. *aphasia; a* = yokluk edatı + *phanai* = konuşmak], dilsizlikten (surdi - mutité) ve afoni'den (*aphonie* = ses yitimi) ayrı olarak, beyin âfeti yüzünden dil yetisinin bozulması veya bütün bütün kaybolması; söz yitimi. Çeşitlerinin sınıflandırılması meselesi henüz tartışılmaktadır. Klâsik teoriye göre, afazinin sebebi normal kişilerde beynin sol yarı yuvarlağında (solaklarda da sağ yarı yuvarlağında) bulunan motris ve duyumsal dil merkezlerinin zedelenme, abse veya tümör peyda olma, felç, menenjit, frengi, tromatik nevroz ve zehirlenme gibi haller sonucunda bozulmasıdır. Buna göre de başlıca iki türlü afazi vardır: 1 — Motris afazi (Broca afazisi) ki şu iki çeşidi vardır: a) konuşma afazisi, afemi (*aphémie*) veya alali (*alalie*): konuşma cihazı inmeli olmadığı halde, konuşma hareketleri yapılamadığı için konuşamamak. Hafif şekline parafemi (*paraphémie*) denir. b) yazma afazisi veya agrafi (*agraphie*): yazamamak. 2 — Duyumsal afazi (Wernicke afazisi) ki yine iki çeşit olur: a) işitme afazisi veya «kelime sağırlığı» (*surdité verbale*): kişinin kendisine, ana diliyle söyleneni anlıyamaması. b) okuma afazisi, aleksi (*alexie*) veya «kelime körlüğü» (*cécité verbale*): okuyamamak. Bu melekelerin hepsi birden bozulursa o zaman «tam afazi» (*aphasie totale*) denir. Beynin sol yarı yuvarlağında âfete uğrıyan dil merkezine karşılık, sağ yarı yuvarlakta bulunanı eğitmek, yani hastaya yeniden dil öğretmek suretiyle bazı afazilerin hele gençlerde bir derece tedavisi kabil olmuştur. Bunda yine, kelimeleri hatırlıyamamak fakat söylendiği zaman hemen anlamak şeklinde beliren «hâfızasızlık afazisi» (*aphasie amnéstique*) kalır. Klâsik teoriden ayrılarak, beyinde, konuşma, yazma, okuma v. s. gibi merkezlerin bulunduğunu kabul etmiyenler için afazi bir türlü olup genel olarak zekâ ve hâfızanın bozulmasından ileri gelir; konuşamazlık afazisi de anartri (*anarthrie* = sesleri mahreçlendirememe, dil tutukluğu) olayına bağlıdır, ve bu çeşidine bazen «ataksi afazisi» (*aphasie ataxique*) yani ses cihazı kaslarını düzenliyememe de denir. Dil uzvunun ıspazmından ileri gelen afazinin adı da aftonji (*aphthongie*) dir. Aslı harekete ait olan disartri, (*dysarthrie*) yani sesleri doğru çıkarmakta güçlük çekmek, ve parartri (*pararthrie*) yani bu işi iyi yapamamak, anartri'den farklı şeylerdir. Harfleri tanımakla beraber hece bağlıyamamak şeklinde beliren afaziye de asilâbi (*asyllabie*) denir. Lengüistik bir görünme oluşu bakımından afazi şu dört sınıfa ayrılır:

1 — Söz afazisi: bunda «kelâmî hayal» (image verbale)'ler yani fikir ile onun sembolü olan kelime arasındaki tedai bozulmuş olduğundan, kelimeler söylenemez. 2 — Nominal afazi: dili meydana getiren işaretler sisteminin bozulması sonucunda kelimeler yanlış kullanılır. Kelime karışıklığının bir adı da parafazi (*paraphasie*) dir. 3 — Sentaks afazisi: dil kaidelerinin unutulması üzerine, kelimeler arasındaki münasebetler kurulamaz, telgraf üslûbunda ve gramersiz konuşulur. Buna agramatizm (*agrammatisme*), monofazi (*monophasie*) veya akatafazi (*acataphasie*) de denir. Hafif çeşidinin adı paragramatizm (*paragrammatisme*) dir. 4 — Semantik veya sintagmatik (syntagmatique) afazi: toptan düşünme, cümle bütünlüğü, kısımlara ayırıp sözü sonuca vardırma gibi esaslar bozuk olduğundan cümle yapılamaz. Bir adı da afrazi (*aphrasie*) dir. Hafif çeşidine parafrazi (*paraphrasie*), güçlükle cümle yapabilmeye de disfrazi (*dysphrasie*) denir. Konuşma bazen papağanlık (*psittacisme*) yani otomatik ve anlamsız lâf, jargon (*jargon-aphasie*), aşırı ve düzensiz gevezelik (*logorrhée*) veya deli gibi uydurma kelimelerle dolu bir dil kullanma (*glossolalie*) halini alır. Her dört çeşit afazinin motris ve duyumsal türleri vardır. Afaziye bazan amnezi (*amnési* = hâfıza yitimi), agnozi (*agnosie* = tanıma yitimi), apraksi (*apraxie* = edi yitimi) ve aloji (*alogie* = zekâ bozukluğu yüzünden söz yitimi) gibi haller de karışırsa da, hastalığın esas sebebi «derunî dil» in (langage intérieur), hâfızanın ve tasavvur yetikliğinin silinmesidir. Konuşamamak doğrudan doğruya dil uzvunun felci yüzünden olursa buna glossopleji (*glossoplégie*) denir; başka adalelerin felcinden ileri gelirse logopleji (*logoplégie*) veya lalopleji (*laloplegie*) adını alır. Konuşma korkusu (*logophobie*) ile konuşma manisi (*logomanie, lalomanie*) birer dil nevrozu (*logoneurose*) olduğu gibi, ağır konuşma (*baryglossie*) veya yavaş konuşma (*bradylalie*) da bir dil hastalığı (*logopathie*) d.r.

AFELANDRA (Aphelandra), ikiçeneklilerden akantase (Acanthaceae) familyasına bağlı tropikal ve astropikal Amerika'da yetişen ve 60 kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinsten olan bitkiler küçük çalılar veya büyücek otlar olup yaprakları büyük, gösterişli ve beyaz çizgili, çiçekleri sarı, kırmızı ve portakal renklidir. *A. surantiaca, A. tetragona, A. nitens. A. acutifolia* ve daha bir çok türleri makbul süs bitkisi olarak sıcak serlerde yetiştirilir.

AFELİNUS (Aphelinus), zarkanatlılar (Hymenoptera) takımının Chalcidoidea familyasına bağlı bir böcek cinsi. Bu hayvanların vücutları çok küçük olup çoğu yaprak bitleri ile geçinirler. Bu cinsin Amerika'da yaşıyan Aphelinus mali adındaki türü elma ağaçlarında asalak olarak yaşıyan *Eriosoma lanigerum* adındaki yaprak bitiyle savaşmak için Fransa'ya getirilmiş ve bununla yapılan biyolojik savaşda % 90 — 100 başarı elde edilmiştir.

AFELOHİRUS (Aphelochirus), yarımkanatlılardan Heteroptera takımının Naucoridae familyasından bir böcek cinsi. Bu böcekler küçük, 1 – 2 sm. kadar uzun olup Avrupa ve Asya'da, durgun ve ağır akan sularda yaşarlar.

AFELOPS (Aphelops), Birleşik Amerika'da üstmiyosen ve altpliyosen tabakalarında bulunan omurgalı hayvanların memeliler sınıfından rinoseride (Rhinoceridae) familyasına bağlı bir hayvan cinsi fosili. Tek tırnaklı ve boynuzsuz olan bu hayvanlar gergedanları andırırlar.

AFEMİ (Yun. *aphemia; a* = yokluk edatı + *pheme* = insan sesi), motris afazinin başka bir adı. (bk. AFAZİ).

AFER, Domitius (ölm. 59), Romalı bir hatip. Caligula zamanı konsüllükte bulunmuştur. Hayatının sonlarına doğru pek zengin olmuş ve Neron devrinde bir ziyafette oburluktan ölmüştür. Tacitus, Quintilianus, genç Plinius kendisinin güzel söz söyleyişini överler. Söylevlerini sağlığında toplamıştır.

AFEREZ (Yun. *aphairesis* = beri alma, kaldırma), kelime başlarında bir sesin veya bir hecenin düşmesi. Protez (Yun. *prothesis* = öne ilâve) olayının karşıtıdır. Bazı dilciler, kelime başlarında bulunan vurgusuz ve kısa vokallerin aşınarak düşmesine *afez* (Yun. *aphesis* = bırakma, koyverme) terimini ayırarak, *aferez* sözünü bu durumda bulunan gerek vokal gerek konsonların düşmesi için kullanıyorlar. Türkçenin hemen her lehçesinde bu fonetik olaya raslanır, meselâ *ısıcak* — *sıcak*, *episkopos* — *piskopos*, Abakan lehçesinde *inek* — *nek*, Altaycada *yırak* — *ırak*—*rak*, Yakutçada *ırāḫ* (= ırak) — *rāḫ*, Kazanca *alaşa*, (= at) ya karşılık Çuvaşça *laja*. Aslı *al* — *eksander* olan *İskender* adı da baştaki hecenin Arapça harfi tarif zannedilerek afereze uğramasıyla meydana gelmiştir. Türk lehçelerinde afereze dair bazı kurallar da vardır: Yakutçada kelime başlarındaki *s* konsonu eğer öbür lehçelerde bulunan *y* sesinin karşılığı değilse, düşer; meselâ *ağıs* (= sekiz), *emis* (= semiz) gibi. Güneybatı Türk lehçelerinde de kelime başlarında yuvarlak vokallerden önce gelen dudak konsonları çok kere düşmüştür, meselâ *bolmak* yerine *olmak*. *Yılan* — *ılan*, *yırak* — *ırak*, Uygur *yamrak* — *amrak* (= sevgili), Çağatay *yığaç* — *ığaç* (= ağaç), gibi misallerde görülen *y* fazlalığı veya eksikliği, bazı dilcilere göre bir ses düşmesi, başkalarına göre de ses eklenmesi meselesidir.

AFEREZ (Aphérèse), sekiz yüzlü ve köşeleri küt bakır fosfatı kristallerine Beudant tarafından verilen ad. Bu terim Libetenit'in eşanlamıdır.

AFFETTUOSO (İt.), notada çokluk andante kelimesine katılarak *andante affettuoso* şeklinde kullanılan bir terim. Parçanın tatlı, ve sıcak bir ifadeyle yürütüleceğini bildirir. Notanın baş tarafında yalnız olarak yazılmış bulunduğu takdirde ise, parçanın *adagio* ile *andante* arası ağırca bir hareketle, ve yine tatlı ve dokunaklı bir ifade ile çalınacağı veya söyleneceği anlaşılır.

AFFİDAVİT, İngiliz hukukunda görülen yemin esasına dayanır bir anlatış şekli. Bir memlekete ait esham, tahvilât, bono, senet v. s. gibi taşınır değerleri elinde bulunduran yabancıların, yalnız yerlileri ödevli tutan bazı vergilerden af olunmuş sayılabilmeleri için, yabancının bu belgeleri elde ediş şekli ile bunların kendine ait olduğunu tanıtlamak maksadiyle kullanılır. Para sıkıntısı yüzünden dışarıya büyük miktarda taşınır değerler çıkarmış bulunan memleketler, bu değerleri taşıyan yabancılar yanındaki kredilerini sağlamak ve kendilerine ait esham ve tahvilâtın değerini üstün tutmak için bu usule başvururlar.

AFFİN GEOMETRİ, şekillerin affin transformasyon (dönüştürüm) larla değişmiyen özelliklerini inceliyen geometri kolu. Affin transformasyonlara gelince: Bunlar paralellik özeliğini değişmez bırakan, yani sonsuz uzak noktayı aynı cins uzayın sonsuz uzak noktasına değiştiren kollineasyonlardır (b. bk.). Bir doğrunun bölünme oranı, affin iki yüzey parçasının yüzölçümleri oranı v. s. affin değişmez' (invariant) lerdir. Bir şeklin tasarığ geometride görülen üst ve altı izdüşümü affin iki şekildir. Paralelizmin daha

genel tariflerini (Levi - Civita paralelizmi) de hesaba katarak affin transformasyonlarla değişmiyen diferansiyel geometri (b. bk.) özeliklerini inceliyen geometri koluna da affin diferensiyel geometri adı verilir.

AFFİNASYON, soy madenleri arıtmak, bilhassa derişik (kesif) sülfürik asit yardımiyle altını yabancı maddeleıden ayırmak işi.

AFFİNİTE: bk. KİMYASAL İLGİ.

AFFİNİTE (Affinité), diller arasında, jenetik ve tarihî olmıyan, yani ortak bir anadile ve kök birliğine bağlanamıyan bir nevi yakınlık (affinité, elementar Verwandtschaft, Sprachbund). Çoğu komşuluk ve istiare gibi ilgilerden doğan ve sonradan olma bu akrabalık, gösterdiği özelliklere göre türlü adlar alır. Aralarında kök akrabalığı olmıyan iki dilin paralel olarak gelişmesine «paralellik akrabalığı» (parallélisme), unsurları bir fakat tertipleri farklı olan diller arasındaki akrabalığa «allotropi» (allotropie), aynı kültür çevrelerine ait diller arasında görülen akrabalığa «diller çevresi akrabalığı» (Sprachenkreis), aradaki bağın doğrudan doğruya değilde bir takım aracılarla sağlanmasiyle meydana gelen akrabalığa da «zincirleme akrabalık» (Kettenverwandtschaft) denir. Klâsik okuldan olan dilciler, gramer unsurlarının gelişimi bakımından biribirine uygunsuz olarak sadece kelime köklerine bağlı kalan pre - gramatikal «kök akrabalığı» (Wurzelverwandtschaft)çeşidini, kökten ve tarihden gelen akrabalık (parenté génétique, p. historique, Urverwandtschaft) saymıyarak bunu affinite çerçevesi içinde düşünmektedirler.

AFFOLTERN, İsviçre'de Zurich kantonunda Albis dağının batı eteğinde bir bucak. Nüfusu 13958 (1930) dir. İpekli ve pamuklu dokumaları ve sıcak sulariyle ünalmıştır.

AFFORİ [*affọri* ok.], İtalya'da Lombardia bölgesinde Milâno şehrinin endüstrı mahallesi olan dış kısmı. Nüfusu 7155 (1920) tir.

AFFRE [*afr'* ok.], **Denis - Auguste** (1793 - 1848), 1848 de Paris'te çıkan ve Krallığın düşmesi ve İkinci Cumhuriyetin ilâniyle sona eren ayaklanma sırasındaki ölümüyle tarihe geçmiş bir Fransız rahibi. Sekiz yıl Paris başpeskoposluğunda bulunan Affre, ayaklananları yatıştırmak maksadiyle mahalle ve sokakları dolaşırken ansızın gelen bir kurşunla yaralanıp ölmüş ve can verirken «Kanım dökülen son kan olsun» demiştir. Dinî mevzulara dair bir çok eseri vardır.

AFFREVİLLE [*afr'vịl* ok.], Cezayir'de bir kasaba. Merkez Cezayir ilinde, Miliana kazasına bağlı ve Chelif çayı üzerinde bir bucak merkezi. 5720 nüfuslu olup Romalılar zamanında da vardı ve Colonia Augusta adını taşırdı.

AFFRY [*ạfri* ok.], **Ludwig August Philipp, kont d'** (1743 - 1810), İsviçre'li asker ve idare adamı. Bir müddet de Fransa hizmetinde bulunmuş ve 1792 ye kadar bir Fransız ordusunun komutanlığını yapmıştır.

AFFUSİYON, vücudun ufak veya büyük bir kısmına soğuk veya sıcak su dökmekten ibaret tedavi usulü. Duşta su daha yüksekten dökülür.

AFGAN DİLİ: bk. PEŞTU.

AFGAN EDEBİYATI. Afgan edebiyatı XV. yüzyılda başlar. Peştu dilinde en eski eser, Yusufzaî kabîlesinin reislerinden Şeyh Mali tarafından Swat (Kûhistan) bölgesinin fethi (1413 - 1424) tarihidir ve kendi tarafından yazılmıştır. 1494 te bu kabîlenin reisliğine Ḫaco Han geçmiş ve Büner'le Penckora bölgesini fethettikten sonra bu zaferin tarihini yazmıştır. Yine eski eserlerden olmak üzere, Pir-i Ruşen adiyle tanınmış Bayezid-i Ansarî'nin (ölm. 1585) dört dilde (Peştu, Hindî, Farsça, Arapça) yazılmış *Hayr-ül Beyan* ve *Ḥaspan* adlı eserleri gösterilir. Pir-i Ruşen'in bu kitapları bugün meydanda yoktur. Onun muarızı olup aynı Ekber devrinde (1536 - 1605) yaşamış olan Aḫund Darweza, *Mahzen-i İslâm* adlı manzum eserinde kaybolan bu kitaplardan bahsetmiş, Darweza'nın oğlu Kerimdad da *Mahzen-i İslâm*'a bir yorum yazmıştır. Darweza'nın ikinci bir eseri olan *Mahzen-i Afganî*'den başka, tarih eseri olarak Efdal Han Ḫatak'ın Afganların aslı üzerine bir takım masalları da almış olan *Tarih-i Murassa'* adlı kitabı bahse değer.

Afgan edebiyatının başlıca eserleri manzum nevidendir. Halk en çok XVII. yüzyılda yaşamış Peşaverli bir derviş olan Abdurrahman'ın şiirlerini sever. Divanı 6000 beyit kadardır. Bangaş kabîlesinden olan talebesi Hoca Muhammed de, Evrengzib zamanında (1616 - 1707) yaşamış bir derviş şairdi. XVII. yüzyılın ortalarında yaşamış olan Mirza Han Ansarî'yle Abdülhamid (ölm. 1732) mutasavvıf şairlerdi. En büyük Afgan şairi Ḫatak kabîlesi reislerinden Ḫuşşal Han'dır (1613 - 1691). Şah Cihan tarafından beğenilerek onun büyük lûtuflarını gördükten sonra bir müddet Evrengzib'in sarayında hapsedilmiş olan bu şairin divanı basit gibi görünen, fakat derin duyguları terennüm eden şiirlerle doludur. *Bahar* kasidesi bu şaheserlerdendir. Ḫuşşal Han'ın oğullarından biri, Eşref Han, bir divan sahibi olduğu gibi. öbür oğlu Abdülkadir de birçok şiir yazmış ve Camî'nin *Yusuf-u Züleyha*'siyle, Sadi'nin *Bostan* ve *Gülistan*'ından bazı parçalar da çevirmiştir. Efdal Han'ın küçük oğlu Kâzım Han'ın ve Hafız Rahmet'in birer divanı vardır. Afgan devletini kuran Ahmet Şah Durranî (ölm. 1773) aynı zamanda çok duygulu aşk şiirleri yazan bir şairdir. Afgan edebiyatında bunlardan başka, birtakım İran, Hind ve Arap manzum ve mensur aşk hikâyelerinin tercümeleri veya adaptasyonları vardır. Afgan şiiri, esasında yapma ve taklitçi olup en çok İran modellerine uymuştur. Afgan'ın mensur, manzum dinî edebiyatı zengin olmakla beraber, sanat bakımından büyük bir değer göstermez. En tanınmış olanlardan biri Niyan Muhammed Sahhaf'ın *Mir Hamza* adlı eseridir.

Afgan edebiyatının en orijinal kısmını, bu milletin halk şiirlerinde ve folklorunda görürüz. Başta Darmesteter, sonra da Thorburn ve Howell tarafından toplanan bu şiirlerde halkın, harb, politika ve aşk alanlarındaki duyguları görünür. En kuvvetli halk şairleri, hepsi XIX. yüzyılda yaşamış olan Muhammaci, Muhammed Tilaî, ve Mîrâ'dır. Afgan edebiyatı bilmece ve atasözü sahalarında da zenginse de, Belûç edebiyatının tersine olarak, bu dilde Ahmed Şah'a dair bir şiirden başka, büyük kahramanlık menkıbelerini anlatan destanlar yok gibidir.

Afgan edebiyatında Peştu dilinden başka, Farsça da kullanılmaktadır. En ünlü ve tanınmış şair, Barlas aşiretinden ve Türk aslından olup da uzun yıllar Hint Derbarında Fars dili ile şiirler yazmış olan Mirza Abdülkadir-i Bîdil'dir. Örfî gibi ünlü şairlerden başka Hakîm Senâî ve Fahrettin-i Razî de Afgan'da sevilen şâirlerdir.

Yaşıyan en büyük şair, Melik-i Şuarâ adını taşıyan Abdullah Han Gani' (doğ. 1872) nin başlıca eserleri Fars dilinde yazılmıştır. 1930 yılında Nadir Şah, 12

üyeden toplanan bir edebiyat derneği kurmuştu. Derneğin çalışmaları Farsça üzerinde olmakla beraber, eski yazmalar toplanmakta, Afgan edebiyatı tarihi, Afgan folkloru, Afgan tarihi ve Peştu dili üzerinde de araştırmalar yapılmaktadır. Bu dernek 1930 dan beri aylık, 1932 den beri de yıllık bir dergi yayımlamaktadır. Bu dergilerde çıkan şiir ve etüdlerin çoğu Farsçadır. Her yıl bir edebiyat ödeni verilmektedir. Ödenlendirilen ilk eser, Abdullah Han Gani'nin, Nadir Şah'ın 1929 daki utkusunu anlatan *Feth-i Kâbil* adlı şiiri olmuştur (1931). Muhammed Haydar Han tarafından 1936 da yazılan 12 tabloluk manzum bir piyes, Afganistan'da ilk piyes denemesi olmuştur. Avrupa edebiyatından çevirmeler de yapılmaktadır.

AFGANİSTAN veya **EFGANİSTAN** (Farsça: Afgānistān), Asya'da bir ülke ve bir devlet. Ancak tahminle verilebilen rakamlara göre, yüzölçümü 650.000 ile 700.000 km^2, nüfusu 10.000.000, nüfus sıklığı km^2 başına 14 kişi kadardır. Başkenti, denizden 1797 m. yükseklikte 150.000 nüfuslu *Kâbil* şehridir. Amanullah Han zamanında, 20 şubat 1923 te, Kâbil'den 7 km. uzaklıkta, *Dar-ül-Aman* adını taşıyacak yeni bir başkentin kurulmasına başlanmıştı.

Adı: Afganlar, ülkelerine kendi millî dillerinde «Pahtun ülkesi» anlamına gelen *Paḫtankua* veya *Paḫtuna* adını verirler. Kuzey Afgan diyeleğinde *Paḫtūn*, güneyde de *Paştūn*, «Afganlı» (Peştu) demektir. Her ikisi de Herodotos'ta geçen *Paktyes* ve Ptolemaios'ta söylenen *Parsyētai* adlariyle karşılaştırılabilir. Bu adların hindlileşmiş *Paṭhan* şekli Hindistan Afganlar'ı için kullanılır. Afganlar kendi ülkelerine *Roh* da derler ki Pencab'dan gelme bir kelime olup «dağlık» anlamınadır. Büyük İskender zamanında Afganistan toprakları *Arakhosia* satraplığını teşkil ediyordu. Araplar Afganlar'a bu ülkenin Süleyman dağları bölgesinde rasladıkları için bunlara *Süleymanî* dediler. XVIII. yüzyılın ortalarından beri kullanılan *Afganistan* adı Farsçadır. *Afgan* adı ilk olarak 1030 yıllarına doğru Birunî'de geçer. Fars aslından geldiği besbelli olmakla beraber kaynağı ve anlamı karanlıktır. Arrianos'ta geçen *Assakanoi*, *Aspasioi* ve Strabon'da anılan *Astakēnoi* ve *Hippasioi*'leri, Afganlılar'la bir sayanlar olduğu gibi, bu milleti, adı Hind eserlerinden Mahabharata'da ve Purana'da geçen ve Sanskritçe'de «süvariler» anlamına gelen *Aśvaka* oymağına yaklaştırmak, veya aynı *Afgan* adını Fars dilinde «dağ boğazı» şeklinde anlamlandırmak istiyenlere de raslanmıştır. Bu açıklamalardan hiçbiri, gerek tarih, gerek filoloji bakımından kandırıcı değildir. Bir halk etimolojisi de, bütün tarih boyunca çarpışmak zorunda kalmış olan *Afgan*lılar'ın adını bu çarpışmaların doğurduğu *figan* ile açıklamaya çalışmıştır.

Durumu, sınırları: Afganistan, İran yüksek ülkesinin kuzeydoğu parçasında, kuzeyde Sovyet Türkistanı (Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan), batıda İran, doğu ve güneyde Hindistan ve Belucistan'la sınırlanmış düzgün olmıyan bir dörtgen şeklinde, kıyısız bir iç ülkedir. Afganistan'ın kuzeydoğu ucunda, 15 - 20 km. eninde dar bir dil gibi Çin Türkistanı'na uzanan ve Hindukuş-Pamir dağlarının 7300 m. yüksekliğindeki geçitsiz tepelerini içine alan Vahan adlı kısmı, Sovyet Türkistanı'nı İngiliz Hindistanı'ndan ayırır. Siyasi ve askerî büyük önemi olan bu sınır, 1895 te Pamir Sınır Komisyonunca saptanmıştı. Afgan toprakları 29° 30′ ve 38° 30′ kuzey enlemleri ile 61° ve 71° 30′ (Vahan bölgesi de sayılırsa 75°) doğu boylamları arasında bulunur. Afgan dörtgeninin eni — Herat yakınındaki İran sınırından Hayber geçidindeki Hind sınırına kadar — 1000 km., güneybatıdan kuzeydoğuya uzunluğu da 1200 km. dir. Sovyet-Afgan sınırının bir bölümü Alieli ve Kızılayak Türkmenler'i çölünden geçer, bir bölümü de Hamiab kasabasından başlıyarak Amuderya nehri boyunca gider. İran-Afgan sınırının güney bölümü Siistan gölünün doğu kıyısına dayanır, Beluç-Afgan sınırı bir parça Hilmend çölünü keser. Durah geçidi ile Peşaver yolunu tutan ünlü Hayber geçidini içine alan ve Sefid Kûh'un yanından geçen Hind-Afgan sınırı, Hindistan'ın eski Afgan topraklarının katılmasiyle, 1901 de kurulmuş olan kuzeybatı sınır ilinin (North - West Frontier Province) ve bunun güney bölgesi olan Veziristan'ın batısından geçer. Bu sınırın ana çizgileri 1893 te İngilizler'in Emîr Abdurrahman'la yaptıkları antlaşmada belirtilmişti. Afridî, Yusufzaî, Vezirî ve daha başka Afgan boylarının büyük kısmı bu antlaşma sonucunda Afganistan'ın siyasî sınırları dışında kalmıştı. Yalnız bu sınırın Hindistan tarafında, Afgan oymaklarını Hindistan'dan ayıran ikinci bir sınır vardır. Buna «İdarî Hat» derler. Bu sınır ile asıl sınır çizgisi arasındaki, güneyden kuzeye hemen bütün sınır boyunca uzanan dar bölgeye, özgür bölge anlamında, «Serhad-ı âzad» adı verilmiştir. Burada oturan Afgan oymakları için bir çeşit bağımsızlık tanınmış gibidir.

Jeoloji: A. da raslanan en önemli ve en geniş alan kaplıyan külteler karbon-jura-tebeşir ve tersiyer devirlerine aittir. Hindukuş çevresinde yüzeyde görülen eski kültelerden yaşları kesin olarak bilinen yalnız devon devrine ait olanlardır. Koyu renkli karbon kalkerleri A. ın birçok dağlarında daha geniş alanlar kaplar. Permo-karbon tabakaları Tere-Bulak yakınında hemen hemen yatay durumdadırlar. Kâbil nehrinin aşağı bölümünde Bhutkhak ile Celâlabad arasında triyas tortuları vardır. A. da jura devrine ait kara tortulariyle üst tebeşir tortuları çok daha geniş alanlar kaplar ve dağların yapısında büyük bir pay alırlar. Tebeşir tortuları o devirde İç Asya'nın geniş alanlariyle ilgili bir deniz ilerlemesi yüzünden (bk. TRANSGRESYON) meydana gelmiştir; fakat Kâbil çevresinden Hayber geçidine kadar olan yerlerde henüz bu tortulara raslanmamıştır; halbuki Belucistān'da ve Kandahar yakınlarında yine geniş alanlar kaplar. Tebeşir denizlerinin çekilmesiyle A. genel olarak yine karasal bir devreye girmiştir. Miyosen, yalnız dağların kenarlarında bazı çukur alanlarda bulunur. Üst-tersiyer tortuların çoğu kara tortularıdır ve hemen bütün vâdileri ve çukurları doldurmaktadır. Kuzey A. gibi bazı yerlerde görülen ince miyosen deniz tortuları bu devirde denizlerin artık çekilmekte olduğunu göstermektedir. Miyosen tortuların da çoğu tatlı su tortuları ve yarı kurak iklimlere mahsus tortulardır. Bunların teşekkülünden sonra da A. da yerkabuğu kımıltıları olmuş, bu yüzden en genç tersiyer tabakaları da eğimli bir durum almıştır. Sert kıvrımların eosen sonlarında başladığı, miyosende en çetin bir safhaya girdiği, pliyosende hayli yavaşladığı anlaşılmaktadır. A. ın orografik görünüşü, ancak pliyosen sonlarında bugünkü durumunu almış gibidir. Dördüncü zamanda da, bugün yatay durumda görülen kara tortuları meydana gelmiştir. Göllerin bugünkünden birkaç kat geniş alanlar kaplamış olduğu, çevrelerindeki sekilerden anlaşılmaktadır. Himalayalar'dan Tien-Şan'lara, A. ve Turan'dan Çin Hindi dağlık alanlarına kadar uzanan ülkelerdeki görümler buralarda yerkabuğunun çok yakın zamanlarda da geniş alanlı hareketlere uğradığını gösteriyor. A. da püskürük kültelerle derinlik taşlarının çeşitleri vardır.

Engebeler: Çok dağlık olan ve bu yüzden bazen «Asya İsviçresi» denilen bu ülkenin ortalama yüksekliği 1200 m. kadardır. Afganistan'ın yeryüzü şekillerine Hindukuş'lar hâkimdir. Ana kütle kuzeydoğudan güneybatıya uzanır. Kuzeydoğuda Asya'nın genç dağlarının düğüm noktası olan Pamir'den Afganistan içlerine doğru bir uzantısı olan ve her zaman karla örtülü bulunan Hindukuş'un bazı tepeleri 7000 metreye kadar yükselir. Hindukuş'un uzantısı orta Afganistan'da Kûh-i Baba'yı (en yüksek tepesi: Şah Fulâdî 5158 m.), batıda da Sefid' Kûh'u, Siyah Kûh'u ve Bend-i Baba'yı (eski Paropamisus) teşkil eder. Sefid Kûh'un güneyinde çorak Hezaristan (1000 m.), kuzeyinde de paralel olarak Bend-i Türkistan dağları doğudan batıya uzanır. Başka bir Sefid Kûh da (en yüksek tepesi: Sikārām 4543 m.), Kûh-i Baba'dan Hind sınırına doğru sarkan kolu teşkil eder ve bu sınır boyunca uzanan Süleyman dağlarına bağlanır. Bu son sıradağlar tepelerinden Taht-i Süleyman 3415 m. yüksekliğindedir. Afganistan'da yanardağ belirtilerine raslanmamışsa da, Kuşk vâdisiyle Siyah Kûh'ta sıcak kükürtlü kaynaklar vardır. Afganistan'ın dağlık bölümünün kuzeyinde Türkmen bozkırları, güneyinde Registan ve Margo çölleri (150.000 km²) bulunur.

Sular: Hindukuş'lar çokça kar tuttuğu için Afganistan'ın su deposudur. Ortadaki dağ kümesi ve Hindukuş sıra dağları Hind Okyanusu'na, Hamun gölü ve Aral gölü aklanlarına su verir. Afganistan'da büyük nehirler yoktur; ancak Orta Asya'daki Amuderya'ya ve Hindistan'daki Sind nehrine karışan sular ve Afganistan'la İran arasındaki Hilmend gölüne akan ikinci derecedeki ırmaklar vardır. Sefid Kûh ile Siyah Kûh'tan çıkarak Afganistan'ın kuzeybatısını sulıyan Mürgab (600 km.) ve Heri Rud (850 km.) ırmakları Sovyet Türkistanı kumlarında kaybolur. Heri Rud, Afgan-İran sınırının kuzey bölümünü teşkil eder. Afganistan'da, hiçbir büyük nehre akmayıp kumlar arasında kaybolan birçok küçük çaylar da vardır. Güney Afganistan'daki ırmaklar, güneybatı İran sınırındaki Hamun-i Hilmend tuzlu gölüne akarlar. Bunlardan başlıcası, Kûh-i Baba'dan çıkan ve 1100 km. uzunluğunda olan Hilmend ırmağıdır. Bunun yukarı bölümleriyle ayrı kollarına Argandab, Dori, Argastan v. b. adlar verilmiştir. Doğuda, Kâbil ırmağı (500 km.), başkentten geçerek ve Hayber geçidini dolaşarak Sind nehrine kavuşur. Kuram ve Gomal çayları da aynı nehri besler. Afganistan'da başlıca göller memleketin güneybatı bölümünde bulunur: İran sınırında, daha fazla bir bataklığa benziyen ve Hilmend ırmağiyle beslenen Hamun-i Hilmend tuzlu gölü (dolu olduğu zaman 20 × 150 km. büyüklüğünde) ve Belucistan sınırında bunun uzantısı olan Gud-i Zirreh gölü gibi.

Iklim: Afganistan - Hindistan siyasî sınırı aynı zamanda doğal bir sınırdır. Anadolu ve İran'da da görülen ovalar, köyler, toprak damlı kerpiç yapılar, ağaç ve hayvanlar, insan yaşayışı, Hayber geçidini geçince, göze çarpacak kadar değişir. Afganistan'ın iklimi genel olarak kara iklimi olmakla beraber, engebeliğe ve yüksekliğe göre değişir. Kış sert, yaz da çok sıcak geçer. Hele kuzey bölgesinde sert soğuklar olur. Kışın buradaki ısı — 10° ile — 20° arasındadır. Yazın da ısı 32° – 38° ye kadar yükselir. Mayıstan kasım ayına kadar yılın 7 ayında ısı, sıfırın üstünde kalır. Kâbil ve Gazne'de kar aylarca yeri örter. Şah Cihan'ın Hind ordusu Hindukuş dağlarında soğuktan kırıldığı için, bu dağa, ***Hindu-Kuş*** = (Hindu'lar kaatili) adı verilmiştir. Bunaltıcı sıcaklar asıl Kandahar bölgesinde duyulur. Kuzeybatı rüzgârlarının çok estiği Herat'ta yaz ve kış, yumuşak geçer; fakat bu şehrin kuzeyinde kış, sertleşir ve bütün akar sular donar. Afganistan'da rüzgârlar, kışın dondurucu, yazın yakıcı, olur. Yazın toz fırtınaları da çıkar. Yalnız Kâbil ve Herat gibi vâdi içlerinde kurulmuş birkaç şehir, sert hava akımlarına karşı korunmuştur. Afgan ikliminin başlıca niteliği olan kuruluk, hususiyle kuzeyde Afgan Türkistaniyle güneydeki Hilmend ve Hamun bölgelerinde, kendini gösterir. Buralarda nisandan ekim ayına kadar yağmur yağmaz ve sular tamamiyle çekilir. Kışın az kar yağmakla beraber, bütün orta Afganistan'daki gidiş geliş durur. Yağış azlığı yüzünden, tarım işlerinde sulama tedbirleri almak gerektir. Büyük ormanlara, yalnız kuzeydoğu sınırında, Kâbil vâdisi kuzeyinde ve Sefid Kûh'un muson rüzgârlarına açık güney yamaçlarında raslanır. Sind havzasına doğru uzanan vâdilerde, *Barasat* denilen güneybatı muson rüzgârları yüzünden yağış bolcadır. Afganistan'ın havası bu yüzden kuru, güneşi de boldur. Gökyüzü geceleri parlak ve bulutsuz olur.

Madenler: Son jeoloji araştırmaları, Afganistan'ın maden bakımından çok zengin olduğunu göstermiştir. Bu zenginlikten faydalanmaya yeni başlanmış bulunuyor. Cebelüs-Seraç yakınında büyük bir dağın her yerinde demir madeni vardır. Pagman dağlarında da manganez cevheri bulunmaktadır. Doğuda, Kuram ve Gomal ırmakları arasındaki Permuli bölgesinden ve Bamyan geçitleriyle Hindukuş dolaylarından da demir çıkar. Hindukuş'ta demir, kurşun ve bakır filizleri bulunduğu gibi, kuzeydoğu ırmaklarında da altın vardır. Lagman bölgesi ırmaklarından, Kandahar yakınından da şimdilik geri araçlarla altın çıkarılmaktadır. Afganistan'da gümüş ve kıymetli taşlar da vardır. Eskiden Hindukuş dağlarındaki Pençşir vâdisinde gümüş madenleri işletilirdi. Cigdelih'te damarlı akik filizleri bulunmuştur. Bedahşan'dan da yakut, firuze, ve en iyi cinsten olmak üzere lâcivert (lapis lazuli) taşı çıkar. Afganistan'ın birçok bölgelerinde bakır madenleri varsa da işletilmemektedir. Kurşun, doğuda, Kuram, Şinveri, Doğu Sefid Kûh ve Kakar bölgesinde bulunur. Herat bölgesinde de kurşun vardır. Gazne'ye yakın Argandal ırmağı havzasiyle Kâbil'in kuzeyindeki Gorbend vâdisinde kurşunla antimon bulunmuştur. Hezare bölgesindeki kurşun madenleri derinde olmadığı için en çok bunlar işletilmektedir. Eski ve büyük bir kurşun madeni de Gorbend vâdisindeki Feringel'de bulunur. Antimon Kandahar'ın kuzeyindeki Şah Maksud'dan çıkar. Herat dolaylarında kükürt varsa da bu madde en çok Hezara bölgesinden ve Siistan sınırında eski bir krateri veya fümerol'ü içine alan Pirkisri dolayından çıkarılır. Nişadır da aynı yerden elde edilir. Kandahar ovasında alçı vardır. Daha çok linyit cinsinden olmak üzere, Afganistan'da kömür havzası Gorbend vâdisiyle Hurd Kâbil'de bulunur. Kâbil'in 120 km. kuzeyinde önemli kömür madenleri vardır. Bu şehrin kuzeyinde petrole raslanmıştır. Bütün güney Afganistan'da güherçile, Bedahşan'da da tuz vardır.

Bitey: Afganistan biteyi hakkında bilinen şeyler henüz azdır. Herat ile Kâbil arasında ancak vâdilerde 2 - 3 bin metre yüksekliklerde kavak ve söğütlere raslanır. Kâbil çevresinde ağaç daha çok ise de gerçek anlamiyle orman yoktur. Doğuya doğru ağaçlar çoğalır. Çamlar Sefid Kûh yamaçlarında yükseklere kadar oldukça sıklaşır.

Kâfiristan'da 1500 m. ye kadar her zaman yeşil meşeler, yaban zeytinleri, kestane, yaban asması, 1500 - 3000

SOVYETLER BİRLİĞİ
TÜRKMENİSTAN
ÖZBEKİSTAN
TACİKİSTAN
ÇİN TÜRKİSTANI
Göktepe
Aşkabat
Kuşan
Meşhed
Merv
Carcui
Amuderya
Murgab
Mezar-ı Şerif
Termez
Belh
Şibirhan
Devletabad
Feyzabat
Horag
Viktorya Gölü
VAHAN
Sarıkol
Pamir
Humza
Skarda
Çitral
AFGAN TÜRKİSTANI
KATAĞAN
BEDAHŞAN
Haybak
Sarı-Pul
Meymene
Sadmorda
Marucak
Zülfikar
Bend-i Türkistan
Kuşka
Kuşk
Kala-i Nao
Bend-i Baba
Herat
Heri Rud
Sefid Kûh
HORASAN
KUHİSTAN
İRAN
NURİSTAN (Kâfiristan)
KÜHİSTAN
Hindukuş
Gorbend
Bamyan
Caferkale
Kunduz
Paşman dağı
KÂBİL
Celâlabad
Hayber geç.
Dakka
KUZEY BATI SINIR İLİ
Peşaver
Srinagar
Raval Pindi
Sefid Kûh
Hurd Kâbil
Sikaram 4513
Kuram
HOST
Matun
Gazne
Mukur
Muşaki
HEZARİSTAN
Kûh-i Baba
Hilmend
Gizao
Devletyar
Farsi
Siyah Kûh
Sebzevar
AFGANİSTAN
Argandab
Farah
Cüveyn
Haş
Çakansur
Deşt-i Margo
REGİSTAN (Rikistan)
SİSTAN
Hamun-i Hilmend
Deşt-i Lut
Kerman
Şehr-i Burcak
Rudbar
Landi Muhammed Amin
Ziyaret-i Şah
Gudi Zerreh 430
Kûh-i Melik Siyah
Duzdab
Hamun
Girişk
Şah Maksud
Kalat-ı Gilzai
Tarnak
Kandahar
Argandab Dori
Argastan
Kuman
Koçak geç.
Keta
Bolan geç.
Kelat
BELUCİSTAN
NEZİRİSTAN
Gomal
Kundar
Taht-ı Süleyman 3415
Süleyman Dağları
Dera İsmail Han
Dera Gazi Han
Multan
Bahawalpur
Sind
Şikarpur
Lâhor
Amriçar
Sinep
Cilan
Ravi
Satlec
PENCAP
HİNDİSTAN

Yükseklikler:
5000 M. den yüksek
2000 - 5000
1000 - 2000
500 - 1000 M.
200 - 500 M.
0 - 200 M.
Yol
Demiryolu
Ölçek 1 : 7.500.000
100 50 0 100 200

Maarif Matbaası - İstanbul

m. de sık çamlar ve sedirler, bunların yukarısında huş ağaçları bulunur, 4000 m. den yukarda artık ağaç bulunmaz.

Hindukuşlarla Kûh-i Baba'nın, çok yerleri çıplaktır, yalnız kapalı yerlerde 3000 m. ye kadar kavak ve söğütlere raslanır.

Bedahşan çevresi ise sık ormanlıktır. Kuzeybatı Afganistan'da orman azdır. S. S. C. B. sınırında Herat ile Kuşk arasındaki dağlarda şam fıstığına, arasıra, büyük ağaçlar halinde raslanır. A. da ormanlar geniş alanlı değildir. A. bozkırlarında da devedikeni soyundan bitkiler daha çok göze çarpar.

Direy: Yabani hayvanlardan, yükseklerde ayıya, kurta ve tilkiye, ovalarda da sırtlanla çakala raslanır. Bunlardan başka pars, yabandomuzu, yabani eşek, yabani koyun, dağkeçisi, ceylân, geyik, kuzeyde, kaplan vardır. Birkaç akbaba cinsi bir yana, hemen bütün Avrupa kuşlarına Afganistan'da raslanır. Birçok Hindistan ve bazı Afrika kuşları, çiftleşme zamanında, Afganistan'a gelirler. Evcil hayvanlardan deve, at, katır, inek, koyun, keçi ve çeşitli köpek cinsleri vardır. Afgan Türkistanı'nda çok zehirli bir akrep cinsi yaşar. *Kepçe* denilen kobra yılanı vardır. *Mingirey* denilen bir başka yılan da bulunur ki küçük ve zehirlidir.

Tarım: Yüksekliğe göre Afganistan'ı üç tarım alanına ayırmak mümkündür: 1. Sıcak, sübtropikal bölge (meselâ Celâlâbad'da); 2. Ilıman bölge (meselâ Kâbil'de); 3. Soğuk bölge (meselâ Hindukuş'ta). Afganistan topraklarının dörtte üçü, ancak uygun bir şekilde sulanmakla, verimli hale getirilebilir. Kâbil vâdisiyle doğu Afganistan'da açık su yolları vardır; fakat batıda su, daha çok *karez* (kirizma) denilen yeraltı yollariyle dağılır. Vâdilerdeki ekilmiş topraklar 900.000 hektar kadardır. Hindistan'da olduğu gibi Afganistan'ın bazı yerlerinde de yılda iki ürün alınır. *Bahârâk* (ilkbahar ürünü) denilen hasat içinde, kasımda buğday, arpa, nohut, mercimek *Pâizah* veya *tirmaî* (sonbahara ait) denilen hasat içinde is, ilkbahar sonunda pirinç, darı, hintdarısı, mısır, tütün, pancar, havuç, turp v. b. ekilir. Yüksek bölgelerde yalnız bir hasat yapılır. Ülkenin ana besini buğdaydır. Şehir yakınlarındaki bostanlarda kavun, karpuz, ve kabakgiller yetiştirilir. Şekerkamışı ancak verimli ovalarda bulunur. Kandahar yöresinde şekerkamışından başka hurma, ve bol üzüm çıkar. Sıcak bölgelerde badem, üzüm ve pek az da incirle muz vardır. Afganistan'da iyi yemiş yetiştirilir: Elma, şeftali, kayısı, incir, v. b. gibi. Çekirdeksiz üzüm, kurutularak dışarı yollanır. Kâbil vâdisinde yetişen dut kurutulur ve bazen toz haline getirilerek, kışın, un yerine yenir. Ülkenin sıcak bölgelerinde en çok Hanabad ve Mezar-ı Şerif'te pamuk yetiştirilirse de (1939 da 10.000 hektar), pamuklu kumaşlar dışarıdan sağlanır. Gazne ve Kandahar ile batıda kızılkök yetiştirilerek Hind'e gönderilir. Safran da satılan bitkilerdendir. Afganistan'ın bitki yağı ihtiyacının büyük bölümünü keneotu karşılar. Kandahar tütünü Hindistan'a ve Buhara'ya gönderilir. Satış listesinde *assafoetida* ilâcını veren bitki de vardır. Biraz da afyon yetiştirilir. Son zamanlarda Hanabad ve Mezar-ı Şerif bölgesinde şeker pancarı yetiştirilmeye başlanmış ve Baglan'da bir şeker fabrikası kurulmuştur. Batıda hayvan yemi, yonca ve kara yonca ile sağlanır.

Davarcılık: Zootekni yöntemleri ilkel ise de, hayvan yetiştirmeye hız verilmiştir. Başta koyun gelir. Afganistan'da 10.000 koyundan meydana gelen sürülere sık sık raslanır. Biri semiz kuyruklu (karakül), öbürü de iyi yünlü olmak üzere başlıca iki türlü koyun yetiştirilir. Kızıl koyunun yünü iyi sayılmaz; beyaz yün İrana ve Bombay yoliyle de Avrupa'ya gönderilir. Yıllık yün verimi 6800 ton kadardır. Güneşte kurutulmuş ve tuzlanmış koyun eti, göçebe halkın başlıca yiyeceğidir. Aynı şekilde, sığır ve deve eti de kurutulur. Yağ olarak, kuyruk yağı yenir. Hayvan yetiştirmede deve de önemli bir yer tutar. Afganistan'da inek cinsi daha az yayılmıştır. *Yabu* denilen yerli at, kuvvetli ve iri yapılı bir hayvansa da, çevik değildir ve sıcağa dayanmaz. Bu atın cinsi Abdurrahman Han zamanında arıtılmıştı. Şimdi kuzeyde yetiştirilen bu atlar Hindistan'a satılmaktadır. Güneyde ve güneybatıda süt için hörgüçlü inek beslenir.

Endüstri: Afganistan nüfusunun dörtte birinden fazlası göçebe olup hayvan yetiştirmekle geçinir. Doğu sınırına yakın verimli arazide de, geniş ölçüde, tarım ve meyvacılıkla uğraşılmaktadır. Afganistan'da endüstri yeni kurulmaktadır. Atelyelerin çoğu Kâbil dolaylarında toplanmıştır. Kâbil'de dokuma, ayakkabı, deri fabrikalarından başka, elektrik santralı da vardır. Bazı çağlayanlardan, hele Cebel-üs Seraç'takinden, elektrik elde edilir. Bundan başka, çimento ve kibrit fabrikaları da söylenebilir. Baglan'daki şeker fabrikasından başka, Kandahar'da bir yün dokumaevi bulunduğu gibi, Pul Humri'de de 2200 tezgâhlı büyük bir pamuk dokumaevi vardır. Kunduz'da yine bir pamuk dokumaeviyle bitki yağı değirmeni ve sabun fabrikası vardır. Endüstri işlerinin pek çoğu hâlâ evlerde ve küçük atelyelerde elle yapılmaktadır: dokumacılıkta, halıcılıkta ve kuyumculukta olduğu gibi. Herat'la Kandahar'ın ipeklileri, keçeleri ve kilimleri, İran eşyası kadar tanınmış olmamakla beraber, öteden beri ünlüdür. Son zamanlarda endüstri geliştiği gibi, Kâbil'de bir sanat okulu da kurulmuştur.

Dış ticaret: Ortalama bir hesapla, Afganistan dış ticaretinin % 75 ini Hindistan, % 20 sini Sovyetler Birliği, % 5 ini de öbür ülkelerle yapar. İran'la olan ticareti azdır. İhracatının en önemli kısmını deve kılı, yün, tiftik ve ham deri (senede 1 - 1,5 milyon karakül) teşkil eder. Canlı hayvan ve hususiyle yakın zamana kadar ihracı yasak olan atlar, önemli sayıda, Hindistan'a gönderilir. Kuru yemiş, bitkisel ilâçlar, keçe ve halılar da önemli ihraç maddeleri arasındadır. Ham maden ihracı azdır. İthal edilen maddeler arasında silâh, petrol, işlenmiş deri, elektrik gereçleri, çimento, konserve, çay, şeker, kırtasiye, otomobil, hırdavat, demir ve cam eşya, kumaşlar, ve türlü makineler vardır. Yüksek gümrük vergisi, dış ticareti çemberlemiştir. 21 mart 1922 tarihli gümrük tarifesine göre, ithalât ve ihracat vergileri ortalama % 20 - 25 e, transit vergileri de % 10 a yükselmiştir. Hindistan'a kereste, kuru yemiş, tahıl, bitkisel yağ, *assafoetida* ve başka bitkisel ilâçlar, kızılkök, baharat, yün, ipek, at, davar, ham deri ve tütün ihraç edilir. Buna karşılık pamuklu dokuma, şeker, demir eşya, işlenmiş deri ve gümüş alınır. Sovyetler Birliğiyle olan ticaret günden güne artmaktadır. Oraya çokça sığır, yiyecek, karakül derisi ve lâcivert taşı gönderilir. Bunlara da karşılık yünlü ve pamuklu kumaş, şeker, işlenmiş deri, cam eşya v. b. ithal edilir. Sovyetler'de kurulan *So-afgantorg* şirketi ile Afgan Millî Şirketi bu ticarî bağlantıyı geliştirmektedirler. 1926 - 1936 ya kadar on yıl içinde Afganistan'da 67 milyon afganî anamaliyle 10 ticaret şirketi ve 2 konsorsiyum kurulmuştur. İhraç ve ithal edilen maddelerin bazısı tekel altına alınmış ve şeker, petrol, motörlü araçlar gibi bazı tekeller de Afgan Millî

Bankası'na verilmiştir. 1934 te Kâbil'de ilk Afgan Milletler arası fuarı açılmıştır. 1938 de Afganistan'ın ihracatı 29.644.821, ithalatı da 23.532.212 Hind rupisine yükselmiştir.

Ulaşım: Afganistan'da Kâbil'i Dar-ül - Aman'a bağlıyan 7 kilometrelik hattan başka demiryolu yoktur. İç ulaşım dağlık bölgelerde deve, at, katır gibi yük hayvanlariyle yapılır. Araba ve motörlü taşıtlar gitgide çoğalmaktadır. Kereste, olabilen yerlerde, ırmaklarda yüzdürülerek taşınır. Onarılmak üzere olan 3500 kilometrelik yollar şehir ve kasabaları biribirine bağlar. Batıdan Afganistan'a en çok Sovyetler Birliği yoliyle girilir. Hazer denizi kıyısındaki Krasnovodsk'tan kalkan tren Merv'den geçerek Afgan sınırındaki Kuşka'ya varır. Doğudan da Hindistan demiryolu ağının bir kolu Peşaver'den geçerek sınırdaki Landi Kotal'a ulaşır. Bazısı bakımlı, bazısı da bakımsız olmak üzere, başkentten geçen 4 başlıca yol ülkeyi baştan başa keser. Biri, Celâlâbad'dan geçerek Hayber geçidi yoliyle Peşaver'e varır. Uzunluğu 320 km. dir. İkinci bir yol, birincinin süreği olarak Kâbil'den çıkar ve Selang geçidini aştıktan sonra Mezar-ı Şerif'ten geçerek Termes'te Amuderya'ya erişir. Bu iki yolun Peşaver'den Hindukuş eteğinde bulunan Ulan'a giden bölümünden otomobil geçebilir. Üçüncü bir yol, Kâbil-Gazne-Kandahar otomobil yoludur (600 km.). Dördüncü yol da Kâbil'den çıkıp güneydoğudaki Host'a uzanır. Bu yollardan başka, 106 kilometrelik Kandahar - Haman yoliyle, Kâbil'den batıya doğru uzanarak Devletyar yoliyle Herat'a giden katır yolu (560 km.), ve Sovyet sınırındaki Kuşk'tan başlıyarak Herat - Farah - Girişk'ten geçip Kandahar'a erişen yol (715 km.) vardır. Ayrıca Bolak - Kandahar (110 km.), İslâmkale (İran sınırı) - Herat (130 km.), Herat - Mürgab - Meymene (460 km.) Meymene - Devletabad - Şibirhan - Belh - Taşkurgan - Kunduz - Feyzabad, ve Farah - Cüveyn - Kang - Şehr-i Burcak - Rüdber - Landi Muhammed Amin - Ziyaret-i Şah - Belucistan sınırı yolları da söylenebilir. Afgan mallarının toplandığı başlıca yerler Kandahar, Kâbil, Mezar-ı Şerif, ve Herat'tır. Buralardan kervanlar Sovyet Türkistanı'na ve Hindistan'a gider. İhracatın en önemli kısmı Kandahar'dan yeni Haman yoliyle Karaçi'ye gönderilir. Kâbil, toplanma yerinden çok, transit yeridir.

Haberleşme: Birkaç yıl önce Kâbil'le Kandahar ve Haman arasında telgraf hattı yapılmıştır. Kâbil, Hindistan'daki Peşaver şehri ile de telgraf hattiyle bağlanmıştır. Bazı şehirler arasında telefon kurumları vardır. Telgraf - telefon hatlarının uzunluğu 5000 km. kadardır. 1935 te Kâbil telsiz istasyonu kurulmuştur. Şimdi memlekette 5 telsiz istasyonu vardır. Afganistan'da posta örgütü 1868 de başlamış olmasına karşı, bu memleket ancak 1928 de Cihan Posta Birliği'ne girmiştir. Bu tarihe kadar, yabancı memleketlerle posta işleri Peşaver'deki Hind postanesi eliyle yapılırdı.

Maliye: Afgan hükümetinin yıllık bütçesi 150 milyon afganî (afgan rupisi) kadardır. 1939 yılında bütçe bu toplamı tutmakta idi. Bunun yarısından fazlası gümrük vergisinden toplanır. Eskiden Afganistan Emiri, Hindistan hükümetinden yıllık bir ödenek alırdı (180,000 Hind rupisi). Karşılıklı anlaşma ile bu ödenek 1919 da kesildi. 21 haziran 1926 tarihli kanuna göre, Afganistan'da para birimi, 100 *pul* değerinde olan gümüş *afganî*'dir (3.7500 gr. gümüş). Bir Hind rupisi 3.95 afganî, yani Afgan rupisi değerinde olup, 1 afganî de 13 kuruş kadar tutar. Gümüş paradan başka, bakır ve az sayıda da 20 ve 10 afganî değerinde olan 1 ve 1,5 *amanî* denilen altın paralar geçmektedir. Eski *kâbilî* rupileri de geçer. 11 kâbilî 10 afganî değerindedir. Memleketin batı kısmında İran gümüş paraları da kullanılmaktadır. Kâbil'de bir darphane vardır. Mart 1933 te 30 milyon afganî anamal ile Afgan Millî Bankası (Afghan National Bank) kuruldu. Bu paranın $1/3$ ü devlet anamalıdır. Bu banka 1935 te 20 milyonluk banknot çıkardı. Her biri 5 afganî değerinde olan bu banknotlar gümüşle değiştirilebilir.

Ölçüler: Afganistan son zamanlarda metre sistemini kabul etmiştir. Böyle olmakla beraber, yer yer eski ölçüler de kullanılır. Uzunluk, *gez*'le (= arşın), yüzölçümü *cerib*'le (= 11.5 ar), ağırlık da *man*'la (= 1000 miskal = 4.48 kg.) ve *sir*'le (= 64 hurd = 1536 miskal = 6.881 kg.) ölçülür. Afgan ay adları Arap burç adlariyle birdir: Esed, Mizan v. b. gibi.

Anayasa, hanedan, siyasî durum: 1832 den 1926 tarihine kadar bir Emirlik olan Afganistan, bugün meşrutiyetle yönetilen bağımsız bir kırallıktır. Afganistan'ın 21 şubat 1919 da ilân edilen bağımsızlığı İngiltere tarafından 8 ağustos 1919 ve 22 kasım 1921 tarihlerinde, Sovyetler tarafından da 28 şubat 1921 de tanınmıştır. Emir Amanullah Han 1926 haziranında Şah adını aldı. 31 ekim 1931 tarihli Anayasaya göre Afganistan tahtının mirasçıları Muhammed Zahir Han'ın erkek torunlarıdır. Şahın kişisel sorumluluğu yoktur, yasalara kesin olarak veto hakkı vardır. Meclis-i Âyan'la Meclis-i Şûra-i Millî arasında bir anlaşmazlık çıktığı zaman kendisi kanun yapabilir; gerekirse meclisleri dağıtır. Bütün memur ve subayları atama hakkı da vardır. Ordunun başkomutanıdır. Afgan milletini Meclis-i Âyan'la Meclis-i Şûra i Millî temsil eder. Bunlardan ilki kıral tarafından hayat kaydiyle atanan 40, ikincisi de il meclisleri tarafından 3 yıl için seçilen 120 üyeden toplanmıştır. Meclis-i Vüzera başkanını da kıral seçer. Sadrazam'la beraber bütün nazırlar toplu olarak Meclis-i Şûra-i Millî'ye karşı sorumludurlar. Afganistan hanedanı eskiden Gılzaîler'dendi. Ahmed Şah ile Dürranî soyu başa geçmişti (1747). Saddozâî ile Barakzâî kolları arasındaki rakiplik, Dost Muhammed (1826) ve Abdurrahman Han yardımı yüzünden, şimdi Afganistan tahtını işgal eden Barakazâî'lerin üstün gelmesiyle sona ermiştir. Afganistan'la Türkiye arasında elçi alıp verme işi 1921 de başlamıştır. Şimdi her iki devlet de birbirine büyükelçi gönderir. Afganistan, birçok devletlerle saldırmazlık anlaşması yapmış ve bu arada Millî Hükümet'in kurulmasından sonra ilk uyarlıkta bulunduğu Türkiye ile de bir saldırmazlık paktı imzalamıştır (şubat 1936). Afganistan 26 eylûl 1934 te Cemiyeti Akvam'a üye olmuş, 8 temmuz 1937 de de Türkiye, Irak, ve İran'la Sâdabad Paktı'nı imzalamıştır.

Arma, bayrak, nişanlar: Arma: İçinde mihrap ve mimberi görünen kubbeli ve iki minareli bir cami; bunun iki tarafında birer bayrak; altında 1348 Hicret tarihi (= 1929, şimdiki soyun Nadir Şah tarafından kurulması tarihi); ve bütün bunların etrafında, başaklardan örülmüş ve üst tarafı açık bırakılmış bir çelenk; çelengin alt kısmını

AFGAN ARMASI

düğümliyen ve «Afganistan» sözünü taşıyan bir band. Amanullah Han zamanında, armadaki caminin altında çaprazlanmış iki kılıç ile bir Kuran, tepede de kıralın kalpağı vardı. Bayrak: Direkten başlıyarak siyah, kırmızı ve yeşil olmak üzere yanyana üç dik band, ortadaki kırmızı diben üzerinde de beyaz arma. (bk. BAYRAK). Amanullah Han zamanında bayrak, sadece kara diben üzerinde beyaz armadan ibaretti. Nişanlar: Elmer-i' a'lâ (Güneş 1.), Elmer-i' âli (Güneş 2.), Serdar-i a'lâ, Serdar-i âli, Estor (Yıldız), İstiklâl, Nişan-i eset, Nişan-i şecaat, Nişan-i hamiyet, Nişan-i sadakat, v. b.

Millî bayramı: Afganistan'da, bahar ve toprak bayramı olan Nevruz'dan başka, üç millî bayram vardır: Bağımsızlık bayramı. Necat-i Vatan bayramı, ve kıralın doğum günü. Bağımsızlık bayramında, 8 ağustos 1919 da İngilizler'le imzalanan antlaşma ile Afganistan bağımsızlığının tanınması kutlanır ve bir hafta sürer. Kâbil'de yapılan bağımsızlık anıtı (Mine-i İstiklâl), yüksek ve beyaz bir dikilitaş şeklindedir. Necat-i Vatan bayramında, Beççe Saka' nın ele geçirmiş olduğu Afganistan tahtının 15 eylûl 1929 da Nadir Şah tarafından kurtarılması anılır. Şimdiki kıral Muhammed Zahir Şah'ın doğum günü (15 ekim 1914) de bu Necat-i Vatan bayramına raslar.

Bölgeler, idare bölümleri, şehirler: Ahamanişler zamanında Afganistan bu imparatorluğun şu 6 ilini teşkil ediyordu: 1. *Zaranka* (Yunan: Sarangia, Drangiana; bugünkü Sistan). 2. *Haraiva* (Yunan: Areia, Ariana; bugünkü Herat). 3. *Bakhtiş* (Yunan: Baktria; bugünkü Belh). 4. *Gandara* (Yunan: Gandaritis; bugünkü Kâbil vâdisi). 5. *Thataguş* (Yunan: Sattagydai; bugünkü Hezare). 6. *Harauvatiş* (Yunan: Arakhosia; bugünkü Kandahar ili). Bu Farsça adların çoğu Avesta'da, yunanlaşmış şekilleri de Herodotos'ta ve Büyük İskender seferinde geçmektedir. Kâbil'in eski adı da Yunanca'da *Kophes* şeklinde görülmektedir. Bugün Afganistan'ın İslâm çağına ait bazı etnik-tarihî bölgeleri vardır. Bunlar, *Vahan* (Pamir'lerde), *Kâfiristan* (şimdi: *Nuristan*) ile *Kûhistan* Hind sınırında, *Bedahşan* ile *Katağan*, ve *Afgan Türkistanı* Sovyet sınırında, *Hezaristan* (merkezde), *Registan* (Belucistan sınırında) ve *Sistan* (İran sınırında) adlariyle anılır. İdare bakımından bugün Afganistan 5 *vilâyet*'e (il) ve 5 *hükümet-i a'lâ*'ya (tali il) ayrılır. İller de 10 *hükümet-i kelân*'a (ilçe) bölünmüştür. Birer *naibül-hükümet*'le idare edilen iller şunlardır: Kâbil, Kandahar, Herat, Mezar-ı Şerif, Katağan-Bedahşan (merkezi: Feyzabad). İkinci derece illeri idare eden *hakim-i a'lâ*'lar da Celâlâbad, Host (merkezi: Matun), Haş, Ferah, ve Meymene şehirlerinde otururlar. İllerde birer *meclis-i meşveret* vardır. Afganistan'ın başlıca şehirleri şunlardır: Kâbil (150.000), Herat (120.000), Kandahar (60.000), Mezar-ı Şerif (46.000), Meymene (20.000), Taşkurgan veya Hulm (20.000), Celâlâbad (18.000), Belh (15.000), Gazne (10.000), Feyzabad (5000), Farah, Girişk, Devletyar, Bamyan, Mürgab, Çakansur, v. b. (Sayım yapılmadığı için nüfus rakamları aşağı yukarıdır).

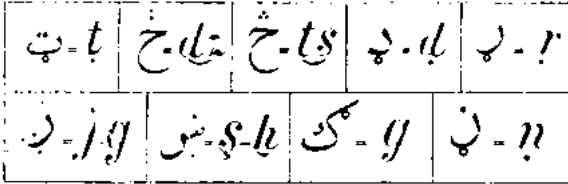
Demografi: Uygarlık, akın ve göç yollarının biribirlerini kestiği bölgelerde bulunduğu için, Afganistan'ın nüfusu ırk bakımından karışıktır. Bu nüfus, ilk ikisi Ârî' lerden olmak üzere şu dört etniye ayrılır: 1. İran etnisi; 2. Hind etnisi; 3. Türk etnisi; 4. Moğol etnisi. Afganistan nüfusunun başlıca öğesini, doğu İran etnisinden olup memlekette 4 milyon, Hind'de de *Paṭhān* adı altında 6 milyon kişisi bulunan *Afganlar* (b. bk.) teşkil eder. Bunlar güneyde *Beluç*'larla karışmış bulunuyor. Bunların yanıbaşında, yine İran etnisinden olmak üzere, Herat dolayındaki *Kayanî*'leri, kuzey doğuda Vahan ile Bedahşan bölgelerinde yaşıyan *Galça*'ları, batı ve güneydeki asıl *İranlı* çiftçileri, ve biraz da kuzeydeki *Tacik*'leri söylemek gerektir. Kuzey Afganistan'daki 1.750.000 Tacikler, Türk-İran öğelerinin karışmasından ileri gelmişlerdir. Afganistan'daki Hind etnisini doğudaki *Hindki* (Hindli) lerle Nuristan (eski Kâfiristan) halkı teşkil eder. Etnografyada şimdiye kadar *Kâfir* adiyle tanınmış olan bu halk, gerçekte İran ve Hind öğeleri arasında yer alır. Üç kolu vardır: *Siyah Pûş*, *Vai Galî*, *Presun Galî* veya *Veron*. Bunlara bazılarının İranî saydıkları *Paşaî*'ler de katılmalıdır. Afganistan'daki Türk etnisini kuzey doğuda Belh'teki *Özbek*'ler (600.000), Kâbil ile Herat arasında yaşıyan Türkmen *Kızılbaş*'lar (200.000), ve dağ *Kırgız*'ları meydana getirir. Afgan boylarından olan *Gılzaî*'ler Türk ırkından olduklarını kabul ederler. Moğol etnisi Afganistan'ın merkezinde Hezaristan bölgesinde yaşar. Memleket nüfusunun hemen yarısını teşkil eden ve Moğol ordularının kalıntıları olan *Hezare*'ler çobanlık ve çiftçilikle geçinirler. Uzun boylu ve yuvarlak kafalıdırlar (baş karinesi: 85). Bunlar, *Çahar Aymak* (4 oymak) denilen grupa girer. Oymakların öbür üçü, *Cemşiaî*, *Firuzkûhî*, ve *Teymanî*'ler olup bunların bireyleri 250.000 kadardır.

Etnografya (Peştu): bk. AFGANLAR.

Diller: Afganistan'ın millî dili, Hind-Avrupa dil ailesinin İran dilleri grupunun doğu kolundan olan *Peştu* dilidir (bk. PEŞTU). Kuzey diyeleğine *Pehtu* (veya Kâbilî), güney diyeleğine de *Peştu* (veya Kandaharî) denilen bu dilin sınırları Afganistan'ın bugünkü siyasî sınırlarına uymayıp Hind'e doğru taşmıştır. Buna karşılık, Afganistan'da Peştu'dan başka diller de konuşulur. Bunlar şöyle gruplanabilir: Farsça, Türkçe, Moğolca, Galça (veya Pamir) dilleri, Nuristan (eski Kâfiristan) dilleri, Hind-İran sınır diyelekleri. 1. Farsça: Son zamanlara kadar Afganistan'da aydınlar arasında, devlet dairelerinde ve halk arasında Farsça kullanıldığı için, Peştu dili bazı şehir ve oymaklarda kalmıştı. Şimdi Farsça konuşanların (*Parsivân*'ların) sayısı azalmaktadır. 4.XI.1936 da Muhammed Zahir Şah'ın bir buyruğu ile bütün memurlar üç yıl içersinde Peştu dilini öğrenmeye, Afgan basını da bu dili kullanmaya çağrılmıştır. 14.IV.1937 tarihinde de bütün devlet dairelerinde ve okullarda Peştu dili öğretilmeye başlanmıştı. Kâbil ve Herat bölgelerindeki Türkmen Kızılbaşlar'la orta Afganistan'daki Hezareler Farsçanın arkaik bir şeklini, kuzeydeki Tacikler de Farsçanın özel bir diyeleğini kullanırlar. 2. Türkçe: Memleketin kuzeyinde hele kuzeybatısında Türkçe ve başlıca *Özbek* (600.000), *Türkmen* ve *Kırgız* lehçeleri konuşulur. 3. Moğol: Merkezi Afganistan'daki Hezaristan bölgesinde oturan *Çahar Aymak* (4 oymak) denilen Moğollar — Farsça konuşan Hezare oymağı bir yana — eski dillerinden pek çok kelimeler saklamışlardır. 4. Galça: «Pamir diyelekleri» adiyle de tanınan bu diyelekler grupu, Peştu dili gibi, Farsçanın doğu kolundandır. Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Vahan ve Bedahşan bölgelerinde, bu gruptan olan *Vehi*, *İşkeşimî*, *Zebakî*, *Sengliçî*, *Yidga*, ve *Mincanî* diyelekleri konuşulur. 5. Nuristan (eski Kâfiristan) diyelekleri: Hind grupunun Himalaya kolundan olan bu diller üç grupa ayrılır: a.-Batıda: *Başgalî*, *Vai-alâ*, *Veron*, *Paşaî*, *Gavarbatî*, *Kalaşa*, ve *Aşkund* diyeleklerinden toplanmış *Kâfirî* grupu. b.-Merkezde:

Horar veya *Çitralî* diyeleği. c. - Doğuda, Kûhistan'la Keşmir'e de yayılarak: *Şina, Keşmirî, Kiştaverî*, ve *Kûhistanî* diyeleklerin toplanmış *Dardu* grupu. 6. Hind-İran sınır diyelekleri. Hind-Avrupa dil ailesinin Hind ve İran kolları arasında bir köprü vazifesini gören bu diyelekler, esaslı bir şekilde ancak son zamanlarda incelenmiştir. Bunlar, Kâbil yakınındaki Kaniguram bölgesinde oturan Urmarî (veya Ormurî) lerin konuştuğu *Barg ista* diyeleğiyle *Barakî*, ve *Paraçî* diyeleklerinden ibarettir.

Yazı: Afganlılar, esas olarak, İranlılar tarafından p, ç, j, k, ve g seslerini gösteren işaretlerle geliştirilmiş olan Arap alfabesini kullanırlar. Fakat bu alfabe, Peştu

ÖZEL AFGAN HARFLERI

diline mahsus bütün sesleri gösteremediği için, Afganlılar diakritk işaretli 9 harf daha katarak harf sayısını 40 a çıkarmışlardır. Bunlardan dördü (ṭ, ḍ, ṇ, ṛ), daha çok Hind asıllı kelimelerde görülen serebral (damak tepesi) sesleri temsil eder. *dz* (İtalyanca *mezzo*'da olduğu gibi) ve *ts* (Almanca *Zeit*'ta olduğu gibi) sesleri, Peştu dilinde de kullanılan afrike (b. bk.) fonemlerdir. G sesini göstermek için Farsçada ve Osmanlıcada kullanılan «gâf» yerine Afganlılar, yukarda gösterilen özel şekli kullanırlar. Tabloda ş-ḫ ve j-g değerlerinde gösterilen iki harf, güney Afganistan'da ş ve j, kuzey kısmında da ḫ ve g olarak söylenen iki sesin özel işaretleridir: *Peştu* ve *Peḫtu* adlarında olduğu gibi.

Edebiyat: bk. AFGAN EDEBİYATI.

Din: Afganistan 871 (Hicrî 257) tarihinde İslâmlığı kabul etmiştir. Ondan önce Buddhism'in ve diğer dinlerin etkisi altında idi. Son zamanlara kadar «kâfir» sayılan Kâfiristan halkı XIX. yüzyılın sonlarında İslâmlığı kabul ettiği için o memlekete şimdi Nuristan denmektedir. Bugün bütün Afgan boyları, bir iki ayra ile, hep Sünnîdirler. Afganistan'daki Tacikler, Özbekler, Türkmenler, Moğol asıllı Çahar Aymaklar da sünnîdir. Fakat Kâbil dolayında yaşıyan Türkmen Kızılbaşlar, Hindikuş dağlarındaki İsmailîler'le Mevlâîler, Siistan ve Herat dolaylarındaki Kayanîler, kuzeydoğudaki Galçalar, merkezdeki Moğol asıllı Hezareler hep şiîdir. Hind sınırındaki Afgan kabîlelerinden Orakzaîler, Saiyidler, Torîler ve Bangaşlar da şiî olup Piri Ruşen tarikatına kapılanmışlardır. Piri Ruşen adiyle tanınmış olan Bayezid-i Ansarî, 1542-1543 yıllarında, kurduğu bu tarikatla Afganistan'da büyük bir hareket meydana getirmişti. Şeriatın hâkim olduğu Afganistan'da bugün hâlâ mollalar söz sahibi olup halkı yönetirler. Afganistan'daki din ve fikir hayatından bahsederken XIX. yüzyıl İslâm dünyasında önemli fikir akımları meydana getirmiş olan Şeyh Cemaleddin-i Afganî'yi hatırlamak gerektir. Memlekette 14.000 kadar da Yahudi vardır. Anayasaya göre İslâmlık, devletin resmî dinidir.

Adalet: Afganistan'da ilçelerde sulh mahkemeleriyle *mahkeme-i iptidaiye*'ler, illerde de *mahkeme-i murafaa*'lar vardır. Yargıtay Kâbil'de bulunur. Danıştay da oradadır. Bunlardan başka, ticaret ve askerlik mahkemeleri de vardır. Mahkemeler *kadı*'ların başkanlığı altında ve açık olarak yapılır. Medenî Kanun yeni yapılmak üzeredir. Afgan adalet işlerinde şimdiye kadar din ve gelenek kanunları hâkim olmuştur. Kâbil'de *kadı* yetiştiren bir hukuk okulu vardır.

Millî savunma ve ordu: Şimdiki askerlik kurumlarının esasını 1896da Abdurrahman Han kurmuştur. Biri Kâbil'de öbürü de Herat'ta olmak üzere iki Harb okulu vardır. Afganistan'da askerlik hizmeti her erkek için kaçınılmaz bir borçtur. Ordunun hazardaki tutarı 103.000 kişi olup, seferber ordu da 150.000 kişi tahmin edilmektedir. Bunlara ayrı boylardan gelecek 100.000 kadar silâhlıyı da katmak gerekir. Afgan ordusu şu birliklerden meydana gelmiştir: 2 kolordu, biri kırala mahsus muhafız tümeni olmak üzere 7 katışık tümen, 4 piyade tümeni, 1 bağımsız topçu tümeni, 1 bağımsız ve katışık piyade alayı, ve 1 bağımsız süvari tugayı. Her katışık tümende 3-5 piyade alayı, 1 topçu alayı, 1-2 süvari alayı, 1 istihkâm taburu, 1 muhabere taburu ve 1 nakliye taburu vardır. Her piyade tümeninde de 3 piyade alayı, 1 istihkâm bölüğü, 1 nakliye taburu, ve 1-2 süvari taburu bulunur. Topçu tümeni 2-3 bataryalı 2 şer grupa ayrılmış 3 topçu alayından kurulmuştur. Her süvari tugayında da 2 süvari alayı ve 1 makinelitüfek bölüğü vardır. Ordu İngiliz (Lee-Enfield) tüfeklerinden başka Rus, Alman, ve Avusturya (Mannlicher) tüfekleri, İtalyan topları, Fransız ve Çekoslovak dağ bataryaları, Rus havantopu bataryaları ve motörlü obüs topları, Alman bomba atar makineleri, İngiliz ve Fransız makinelitüfekleri, ve Rus, Alman uçaklariyle kuvvetlenmiştir. Kuruluş halinde bulunan hava kuvvetinde şimdilik 50 kadar uçak vardır.

Sosyal durum: Birinci Dünya Harbi'nden sonra türlü alanlarda arıtım yapılmaya başlanmıştır: Askerlik hizmetinin herkes için yükümlü tutulması, ordunun modernleştirilmesi, lâyik okulların açılması, yolların yapılması, modern hastane ve sosyal yardım kurumlarının düzenlenmesi, sağlık kurumlarının meydana getirilmesi, düzgün bir bütçe esasının kabulü gibi. Amanullah Han'ın başladığı bu sosyal devrim şimdi daha ağır olarak devam etmektedir.

Millî eğitim: Afganistan'ın modernleşme, ve hele eğitim alanında kalkınma gayretleri Birinci Dünya Harbi'nden sonra Amanullah Han'la başlar. 1920 den evvel memlekette okul olarak Kâbil'deki Habibiye Okulu ile 1905 te yine aynı şehirde kurulmuş askerlik okulu bir yana, sadece medreseler vardı. Amanullah Han, modernleşmek yolunda ilk adım olarak, memleketine yabancı ve hususiyle Türk kültür adamları ve teknisyenleri getirtmiştir. Sonra Harb Okulu kurulmuş, ve ilk kız okulları açılmıştır. Fakat, eğitim alanında sistemli bir arıtıma ancak 1930 yılında başlanabilmiştir. Köy ve kasabalarda bulunan medreseler resmî ilk okul olarak tanınmıştır. Bunlara devam zorunlu olduğu gibi, bütün okullar parasızdır. 7-11 yaşında olan öğrencilerin gittiği bu ilk okullardan sonra 11 - 14 yaşında olanlar için Rüştiyeler, bunlardan sonra da 4 sınıflı İdadiyeler gelir. Bilimsel ve ertiksel öğrenim eskiden ancak Kâbil'de yapılabiliyordu. Şimdi bu türlü öğretim Kandahar, Herat ve Mezar-ı Şerif gibi il merkezlerine kadar yayılmış bulunmaktadır. On yıllık (1919-1929) bir çalışmadan sonra, Kâbil'de 14 orta okul, 2 askerlik okulu, ve 3 kız okulu meydana getirilmiştir. Bunlara 2000 den fazla öğrenci devam eder. Bunlardan başka, aynı şehirde öğretmen okulu, mülkiye, kadılar için hukuk okulu gibi kurumler da bulunmaktadır. Celâlâbad, Herat, Host, Mezar-ı Şerif ve Bedahşan illeri merkezlerinde olmak üzere, idadi derece-

1

2

3

4

5

6

7

1 — Afganistan - Hindistan sınırında askerlik bakımından büyük önemi olan ünlü Hayber geçidi.

2 — Afgan millî giyiminde bir kadın.

3 — Kâbil'de, Türk hükümdarı Şah Cihan'ın adına yapılan caminin süslü revaklarından bir görünüş.

4 — Afgan Türkistanının başlıca şehirlerinden biri olan Mezar-ı Şerif'teki büyük cami.

5 — İçinde Türk kültürünün değerli anıtları bulunan Gazne şehrinin kale kapısı.

6 — Afganistan'ın İran sınırı dolaylarında bulunan Herat şehrinin kalesi.

7 — Kâbil'de Şah Cihan türbesini çevreliyen ve batı bahçeciliği örnek tutulalarak yaptırılan bahçeler.

sinde 5 lise bulunmaktadır. Bütün memlekette ikisi kızlara mahsus olmak üzere 98 ilk okul vardır. Öğrenci sayısı da 39.878 dir. Kâbil'de Fransız öğretmenleri tarafından yönetilen bir lise bulunduğu gibi, son zamanlara kadar bir Alman fen lisesi de vardı. Amanullah Han'ın tasarladığı Millî Afgan Üniversitesi, ancak 1932 de Nadir Şah tarafından kurulabildikten sonra, 1934 te tıb fakültesi açılmıştır. Öbür kollara devam etmek istiyen öğrenciler yabancı memleketlere gitmek zorundadır. Türkiye okullarında Afgan öğrencileri okumakta, Afganistan'da da Türk danışmanları ve uzmanları çalışmaktadır. Afganistan'da izci ve spor örgütlerine de başlanmış olup 1936 Berlin Olimpiyadına Afgan atletleri gönderilmiştir. Memlekette sinemalar da açılmış bulunuyor. Kâbil'de Erg (saray) den başka, Dar-ül-Aman'daki büyük saray, Kâbil'de Bağımsızlık Anıtı, Meclis yapısı, Hükümet konağı, Maarif Nezareti yapısı, Nadir Şah Anıtı, Pagman Zafer Takı gibi yapılar yeni Afgan sanatının örneklerindendir.

Basın: *Kâbil* adlı ilk Afgan gazetesi 1878 de yayımlanmış ve birkaç ay devam ettikten sonra Emîr Şir Ali'nin düşmesiyle İngilizler tarafından kapatılmıştır. 1901 de çıkan haftalık *Sirac-i ahbar* gazetesi de 1919 a kadar devam etmiştir. Amanullah Han zamanında 1920-1928 e kadar 12 sayfalık yarı resmî *Aman-i Afgan* haftalık gazetesi çıkmıştır. Şimdi Kâbil'de çıkan *Islah* gazetesi Afganistan'ın biricik gündelik gazetesidir. Resmî gazete de *İblâğ* adını taşır. Bunlardan başka Afganistan'da şu dergiler çıkar: Kâbil'de *Hakikat*, Kandahar'da *Tulun Afgan*, Celâlâbad'da *İttihad-i Meşrikî*, Herat'ta *Servet*, Mezar-ı Şerifte de *İttihad-i İslâm*.

Kazıların tarihi, arkeoloji: Eski İranlılar'ın Ahamaniş İmparatorluğu'ndan beri Afganistan'ın çeşitli bölgeleri tarihe girmiş bulunuyor (bk. AFGANİSTAN: Bölgeler). Batı dünyasından ilk olarak Afganistan'a girenler İskender orduları olmuştur. Bu devrin coğrafyasında Arius (= Heri Rud), Erymanthos (= Hilmend) v. b. gibi yer adlarına raslıyoruz. Araplar'dan İbni Batuta 1333 yılında Buhara'dan Hindistan'a giderken Afganistan'dan geçmiştir. Seyahatnamesinde bu memlekete dair notlar vardır. 1602-03 yıllarında da Cizvit rahip Benedetto Goës, Hindistan'dan Yarkent'e, Afganistan yoliyle gitmiştir. Bu memlekete sömürgeci Avrupalı olarak ilk gelenlerden biri, Doğu Hind Şirketine giren İngiliz George Foster olmuştur (1782-83). XIX. yüzyılın başından beri, İngilizler Hindistan'ın güvenliği bakımından Afganistan'la yakından ilgilenmişlerdir. Sırasiyle Elphinstone (1808), Moorcroft (1824), Burnes (1833), Vigne (1838), ve Conolly (1841), girilmesi güç, hattâ yasak olan bu memlekete girip incelemelerde bulunduktan sonra, hususiyle 1878-79 daki askerlik hareketleri ve 1871-72 deki sınır komisyoniyle 1884-87 deki İngiliz-Rus komisyonu gibi siyasî toplantılar dolayısiyle memlekete giren Avrupalılar'ın sayısı çoğalmıştır. 1885-89 da Griesbach ilk jeoloji araştırmalarını yönetmişti. 1891 de de İngilizler 1 : 520000 ölçekli Afganistan hartasını yayımlamışlardır. Yeni zamanlarda, hususiyle, O. von Niedermeyer'ın 1912-14 ve 1915-17 yılları arasında yaptığı incelemeler anılmaya değer. Maden araştırmalarında, hususiyle, Almanlar çalıştırılmış, arkeoloji araştırmaları ayrıcalığı da 30 yıl süre ile (1922 - 1952) Fransızlar'a verilmiştir.

Arkeoloji araştırmaları 1922 den sonra Fransızlar'dan Fouchet, Godard ve Hackin tarafından Belh'te, Siistan'da, Celâlâbad'da, ve hususiyle, Haybek'le Bamyan'da yapılmıştı. Kâbil nehri havzası Buddhist andaçlariyle doludur. Bamyan'da kayalar içine oyulmuş resimler vardır. En önemli Buddhist kalıntıları ise Taşkurgan-Kâbil yolu üzerinde bulunan Haybek denilen yerdedir. Kâbil'in kuzeyinde Kûh-Daman'da eski ve büyük şehir yıkıntıları görülür. Bunlardan en büyüğü olan Bagram, İskender zamanındaki Nicaea olsa gerektir. Buradan çok sayıda eski para çıkmıştır. Kâbil yakınında, hususiyle, şehrin güneyindeki tepelerde, kubbeli Buddha tapınağı (tope) yıkıntılarına raslanır. Celâlabad vâdisinde de aynı nitelikte olan yıkılar görülür. Tarnak vâdisinde bulunan Ulan Robat yıkıntısının eski Arakhosia'ya ait olduğu sanılmaktadır. Hilmend ırmağı kıyısında, Girişk yöresinde birçok yapı kalıntıları ve höyükler vardır. Siistan ovalarında da eski Drangiana'nın kalıntıları olan Pulki, Peşaveran, Lah gibi şehir yıkılarına raslanır. Kandahar camilerinden birinde saklanmakta olan eski bir taş kabın, Buddha'nın dilenme tası olarak V. yüzyılda Peşaver'de saklanmakta olduğu bilinen kapla aynı olduğu düşünülebilir. Fransızlar tarafından yapılan kazılar, Milâttan sonraki I. ve II. yüzyıllardan kalma Tohar kalıntılarını da meydana çıkarmıştır. Afganistan'da Greko-Buddhist devrinden sonraki zamanlara ait kalıntılar pek bol değildir. Gazneli Mahmud'un memleketi olan Gazne şehrinde Mahmud'un mezarı, tuğladan yapılmış iki güzel minare bu devrin kıymetli andaçlarındandır. Belh camii yıkıları, Herat minareleri de bu arada söylenmelidir. Babur Şah'ın mezarı Kâbil yakınında olup etrafındaki bahçelerle süslenmiştir. Ali Şir Nevaî de Herat yakınında gömülüdür. Afganistan'ın arkeolojik kalıntıları arasında Kandahar kalesi yıkılariyle Kâbil kalesi de vardır. Kazılardan çıkan eşya, çoğu Greko-Buddhist devirden olmak üzere, bir kısmı Kâbil müzesinde saklanmaktadır. Bu eşya arasında birçok madenden para, el yazmaları, silâhlar, lâcivert taşından sanat eserleri, Nuristan'dan Kandahar'dan ve başka yerlerden çıkan heykeller v. b. bulunur.

Tarih: 1747 den beri Afganistan adıyle anılmıya başlanan topraklar, tarihin karanlıklarına gömülen devirlerden başlamak üzere pek çok olaylara sahne olmuştur. M. Ö. III. binde buralarda Türkistan'daki Anau, Pencap ve Sind bölgelerindeki Mohencodaro ve Harappa kültürlerini yaşatan yuvarlak kafalı (brakisefal) ırkla ilgili bir halkın yaşamış olduğu sanılmaktadır. Afganistan'da yapılacak arkeoloji araştırmalarının, şimdilik bir ihtimal olan bu konuyu aydınlatacağı umulmaktadır.

II. bin başlarında buralara kuzeybatıdan yeni insan dalgalarının inmiş oldukları kabul edilmekte, Veda'ların önemli bir kısmının, bunlardan, Kâbil-Pencap bölgesinde yerleşen bir ulus tarafından ortaya konulduğuna hükmolunmaktadır.

M. Ö. 1500 tarihlerine doğru Pencap üzerinden Hindistan'a inen Aryalar'ın bunlardan oldukları besbellidir. Aryaların, Altay-Hazer arasından Afganistan'a akan Saka boyları tarafından Pencap'tan Hindistan'a sürülmüş oldukları sanılmaktadır.

İran'da Ahamaniş Devleti'nin kurulduğu zamanlarda (M. Ö. VI. yüzyıl), bugün Afganistan adını taşıyan bölgenin başlıca halkı, Sakalar'dı. Bu bölgenin Areia (Heri-Rud), Baktria (Belh), Drangiana (Siistan), Arakhosia (Kandahar) ve Hilmend vâdisiyle Paropamisus (Hindukûş) ve Kâbil bölgeleri İran egemenliği altına girmiş bulunuyordu.

Arahosa bölgesinde yaşadıklarını Yunan kaynaklarından, öğrendiğimiz Paktyes kavminin adını, Afganlılar'ın bugün

kendilerine vermekte oldukları Pahtun veya Paştun adiyle ilgili bulanlar vardır.

M. Ö. IV. yüzyılda Ahamaniş İmparatorluğu'nu yıkan Büyük İskender, İran doğusundaki Saka boylarına başeğdirmek için hayli uğraşmış, Hindistan'a inerken Maveraünnehir ve Afganistan'da yer yer garnizonlar bırakmak zorunda kalmıştır. Bunların en önemlileri Aleksandria Arion, yani Herat'la Aleksandria Arakhosia, Kandahar kaleleriydi.

İskender'in ölümünden sonra Afganistan'ın kuzey kısmı, İmparatorluğun doğu bölgeleriyle beraber, Seleukos Nikator'a geçmişti. Hindukuş güneyindeki bölge ise kuzey Hindistan'da kurulan Morya Hanedanı tarafından ele geçirilmişti.

İskender'in ardaları arasında başlıyan çarpışmalar yüzünden Seleukos'lar zayıflayınca merkezden uzak olan Afganistan'daki Makedonyalı komutanlar Suriye'yle olan bağlarını keserek, burada bağımsız bir hükümet kurmuşlardır (M. Ö. 246).

Baktriyan krallığı adını taşıyan bu devlet, 50 yıl kadar sonra kuzeybatı Hindistan'ın büyük bir kısmını da kaplamıştır. Fakat, M. Ö. II. yüzyılda Hiyungnular tarafından oturdukları Çin'in Kansu bölgesinden batıya doğru sürülmüş olan Yueçiler'in önünden kaçan Isığ Göl bölgesi Sakalar'ı, Maveraünnehir yoliyle Afganistan'daki Yunanlılar üzerine akmaya başlayınca, bunlar da Kâbil-Pencap bölgesine çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu suretle Afganistan'ın batı tarafları İran'daki Partlar'a, diğer bölgeleri de Sakalar'a geçmiştir.

Çin kuzeyinden İli ırmağı boylarına sürülen Yueçiler, güneybatıya doğru akarak Ceyhun'u geçmiş, Partlar'ı İran'a, Sakalar'ı Siistan'a sürmüş, Afganistan'da, sonraları, Kuşan adiyle tanılan bir hükümet kurmuşlardır.

Kuşanlar, en kudretli hükümdarlarından Kanişka zamanında Afganistan'la beraber, doğuda Benares'e, güneyde Malva'ya kadar bütün kuzey Hindistan'ı hükümleri altında tutmuş, kabul ettikleri Buddha dinini Orta-Asya içlerine kadar yaymışlardır.

Türk Kuşan İmparatorluğu'nun merkezini teşkil eden Afganistan, VII. yüzyıla kadar bu hanedandan gelen prenslerin yönetimi altında kalmıştır. VII. yüzyılda İslâm dininin uyandırdığı heyecanla Arabistan'dan kuzeydoğu ve kuzeybatıya taşan Arap yayılma dalgalarından birincileri İran'ı aşarak Afganistan'ın kuzeybatı bölgelerine kadar gelmiş, fakat Kuşan prenslerinin çekildikleri Kâbil vâdisine sokulamamıştır.

VII. yüzyılda Kuşan prenslerinin Kâbil bölgesinde Turuşka adı altında kurdukları hükümeti devam ettirdikleri ve Batı Tu-kiu (Türk) Hanlığı'na bağlı Toharistan Yabguları'nın da kuzey Afganistan'ı erkleri altında bulundurdukları, 622 tarihlerine doğru buralardan geçmiş olan Çin gezmeni Hiyuen-Tsan'dan öğrenilmektedir.

Sonraları Afganistan'ın kuzeybatı bölgeleri gibi kuzey tarafları da halifelerin hükmü altına girmiş, bütün bu bölgeler, IX. yüzyıla kadar, Şam ve Bağdat halifelerinin gönderdikleri Horasan valilerine bağlı memurlar tarafından yöneltilmiştir.

Bu valilerden Zülyemineyn saniyle anılan Tahir, 821 tarihinde doğuda Abbasî İmparatorluğu'nun parçalanmasına başlangıç olan bağımsız Horasan Prensliği'ni kurunca, buraya bağlı olan Herat ve Belh bölgeleri de Tahiroğulları Devleti sınırları içinde kalmıştır.

Fakat Siistan'da yeni bir hanedan kuran (868) Saffaroğulları, Tohiroğulları Devleti'ni kaldırarak (872) Horasan'la beraber batı Afganistan'ı almış oldukları gibi, bir aralık Gazne-Kâbil taraflarını da kaplamışlardır. Fakat, bu yayılma kısa sürmüş, son Kuşan Prensliği'ni kaldıran Hindu-Şahi soyu Gazne-Kâbil bölgelerine de eğemen olmuştur.

Belh'li bir Türk şamanının soyundan gelen Ahmed oğlu Nasr, 874 tarihinde Semerkand ve Buhara'da Samanoğulları Devletini kurarak İran'daki Saffaroğulları Hükümetini yıkınca (908) Horasan'la beraber Afganistan'ın bütün kuzey bölgeleri de bunların yönetimleri altına geçmiştir. Samanoğullarının siyasî erkleriyle beraber, Müslümanlık da Hindukuş'un güney bölgelerine yayılmaya ve yerleşemye başlamıştır.

Samanoğulları komutanlarından Alptekin 962 tarihinde yerli prenslerden Lavik Şah'tan aldığı Gazne şehrinde kurduğu bir prenslik, ardaları zamanında kuzey Afganistan'ı kaplamıştır. 977 de Gazne hükümdarlığını elde eden Sevüktekin' (Sebüktekin) le oğlu Mahmud'un parlak zaferleri yüzünden Kâbil'e buyruk olan Mecusi kıralliği yıkılmış, İndüs boylarına kadar uzayan alanları içine alan Afganistan büyük bir imparatorluğun merkezi olmuştur.

Tarihte, Afganistan'ın altın devri olan Mahmud zamanında, bu memleket büyük bir Türk İmparatorluğu'nun göbeğini teşkil ediyor, o zamana kadar sönük bir şehir olan Gazne'nin kültür zenginliği, bayındırlık şenliği, genlik bolluğu bütün Asya'da çalkanıyordu.

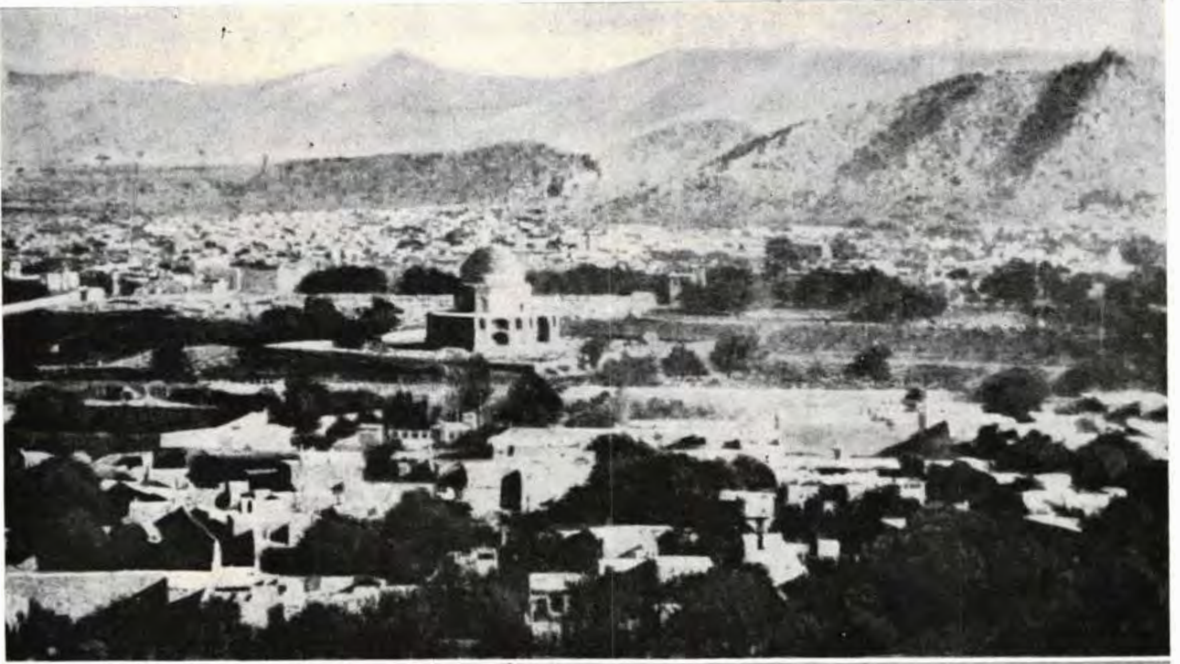
1153 tarihine kadar Sevüktekin hanedanının elinde kalan Afganistan, bu tarihte Herat'la Gazne arasında bulunan dağlık bölgedeki Firuz-Kûh'da yaşıyan Guriler'e geçmiştir. Bu soyun hükümdarlarından Alâeddin Hasan, kendisine Cihansuz (= Cihanyakan) sanını kazandıran korkunç bir barbarlıkla şirin Gazne şehrini yakınca, Sevüktekin hanedanının son hükümdarı Husrev Melik (Melıkşah) Lahur'a çekilmek zorunda kalmış, bu suretle bütün Afganistan Gur'ların hükmü altına düşmüştür.

Gur Devleti yıkıldığı zaman (1215) Afganistan'ın büyük bir kısmı, kısa bir zaman için Harzemşahlar'ın eline geçmiştir.

XIII. yüzyıl başlarında bütün Asya'da görülmemiş yığıntılara ve değişikliklere sebebolan Moğol akını önünde Harzemşahlar Devleti çökünce (1220) Türkistan ve İran gibi Afganistan da Moğollar'ın pençesine düşmüştür. Fakat Moğollar Hindukuş dağlarının güneyine geçtikleri için, son Harzemşah Alâeddin Mehmed'in oğullarından Celâleddin Menküberti (Mengüberti) buralara çekilerek, Moğollar'a karşı yeni bir ordu kurmak suretiyle hiç olmazsa Afganistan'ı kurtarmaya çalışmıştır. Fakat bitip tükenmiyen Moğol dalgaları önünde en son bunları da Çingiz'e bırakarak batıda Azerbaycan'a çekilmek zorunda kalmıştır. Bu zamandan başlıyarak Moğol prenslerinin hükmü altında kalan kuzey Afganistan, XIV. yüzyıl sonralarına doğru Timur'la, tekrar Türk egemenliği altına girmiştir,

Çağatay hanlarından Tuğluk Timur tarafından Keş valiliğine atanan Timur, tehlikeli maceralardan sonra, Belh'i ele geçirerek burada bir prenslik kurmuş (1370), az sonra Herat'ı da Selçuk hükümdarlarından Sultan Sencer soyundan gelen Kertoğulları'ndan alarak Horasan ve İran'la beraber, Afganistan'ı da büyük imparatorluğuna eklemiştir.

Fakat Timur'un ölümünden sonra, büyük imparatorluğu, biribirleriyle boğuşan oğulları ve torunları eliyle parçalanınca, Afganistan da Timuroğulları, Özbekler ve Safevîler'e bağlı Türkmenler arasında paylaşılmıştır.

1'inci sıra: Kâbil'in genel görünüşü.

2'nci sıra: Ahmet Şah Durrani; Abdurrahman Han'ın türbesi.

3'üncü sıra: Dost Muhammed Han; Şir Ali Han; Abdurrahman Han; Habibullah Han; Amanullah Han.

4'üncü sıra: Nadir Şah; Muhammed Zahir Şah.

Timur'un beşinci göbekten gelen torunu Babur, Şeybanî Özbekleri tarafından 1504 te atalarının Fergana bölgesindeki topraklarından kovulduğu zaman, Afganistan'a inerek önce Kâbil'i, sonra da Kandahar'ı almıştır (1507). Fakat Babur, Afganistan'da kurduğu küçük kırallığı kendisine yeter görmediğinden 1525 te Hind Sultanı İbrahim Lodi'yi Panipat Meydan savaşında yenerek Delhi'yi elinden almış, Kâbil yerine burasını başkent yapmıştır. Bu zamandan sonra Kâbil'le Kandahar, Delhi'ye bağlı birer il halinde kalmış, Herat ise Safeviler'in eline geçmiştir.

Bâbur'un ölümünden (1530) sonra oğlu Humayun, Bengale Afganları Kıralı Şir Şah tarafından Hindistan'dan çıkarıldığı için İran'a sığınmak zorunda kalınca, Afganistan yine önem kazanmıştır. Humayun, Şah Tahmasb'ın yardımiyle Kandahar'ı alarak Hindistan'da elinden kaçırdığı saltanatını Afganistan'da kurmuş, Delhi'yi geri aldığı tarihe (1554) kadar burada kalmıştır. Humayun, Delhi'ye döndükten sonra, Afganistan'ın Kâbil ve Gazne tarafları Hindistan'a bağlı birer il halinde kalmış, Herat'la Kandahar İranlılar'ın, Belh de Özbekler'in eline geçmiştir.

Uzun zamanlar süren bu durum, XVII. yüzyıl sonlarında İranlılar'ın Kandahar valiliğine getirdikleri Gürcü prensi Şahnevaz'ın halka yaptığı zulüm ve sertlik yüzünden sarsılmıştır. Kandahar halkının kuvvetli öğesini teşkil eden Kalaç Türkleri, Gılzaî oymağı başbuğu Mir Üveys'in önderliği altında başkaldırarak İranlılar'ı kovmuş 1708 de bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Üveys'in yerine geçen (1715) oğlu Mahmud, babasının plânlarını uygulamaya koyularak İran üzerine yürümüş, Safevîler'in kudretsiz hükümdarı Şah Hüseyin'nin başkenti olan İsfahanı da kuşatarak devleti kendi egemenliği altına almıştır (1722).

Fakat, Kandahar'dan geldikleri için İran tarihlerinde Afganlar denilen Gılzaîler, İran'da çok durmamışlardır. Delirerek ölen Mahmud'un yerine geçen kardeşi Eşref, Afşar Türkleri'nden Nadirkulu tarafından yenilerek İran'dan çıkarılmıştır (1729).

Nadir, önce adına hüküm sürdüğü Safevî prensi Şah Tahmasb'ı, arkasından da yerine geçirdiği on aylık oğlu Abbas'ı ortadan kaldırarak kendisini hükümdar ilân etmiş (1736), ertesi yıl da Kandahar ve Kâbil'i ele geçirmiştir.

Nadir Şah, kendisini Afganlılar'a çok sevdirmiş, kendisine bağlı görerek güvendiği halktan aldığı askerle bir ordu kurmuştu. Orduya alınanlar arasında Abdalî oymağının Sadozaî soyundan Ahmed Han adında bir genç de bulunuyordu. Orduda pek çabuk ilerliyen bu kabiliyetli genç, Nadir Şah Meşhed yakınlarında öldürüldüğü zaman (1747) eli altındaki birkaç bin afganlı askerle hazineyi, Kûhi-Nur ve Deryayı-Nur adlı iki ünlü elması da aldıktan sonra Kandahar'a giderek, topladığı büyük Çirge'de, kendisini Şah ilân etmiş (1747), Dürri dürran (İnciler incisi) sanını almıştır. Bu san yüzünden Ahmed'in mensubolduğu Abdalî oymağına bu zamandan sonra Dürranî denilmiştir.

Afganistan, Ahmed Şah Baba ile ilk defa yerli bir hükümdar tarafından yönetilen bağımsız bir devlet ve bir ülke olarak tarihe girmiş, bu zamandan sonra Afganistan adiyle anılmaya başlamıştır.

Ahmed Şah, devletinin sınırlarını kuzeyde Amuderya, güneyde Sind boylarına kadar genişletmiş, Horasan'la Belucistan'ı da etkisi altına sokmuştur. 1761 de Delhi'deki Timuroğulları'nı egemenlikleri altına almış olan Maharatlar'ın büyük ordusunu Panipat meydan savaşında az bir kuvvetle yokederek güneyden gelebilecek tehlikeyi önlemiştir.

Ahmed Şah, 1773 te öldüğü zaman ardasına büyük bir ülke bırakmıştı. Yerine geçen ve başkenti Kandahar'dan Kâbil'e götüren büyük oğlu Timur zamanında, bu büyük ülke, parçalanmaya, memlekette yabancı erkler çarpışmaya başlamıştır. Önce Sind illeri elden çıkmış, sonra Belh'le Afgan Türkistanı'nın diğer bölgelerinin Kâbil'le olan bağları çözülmüş, Horasan'da, Keşmir'de ayaklanmalar başgöstermişti. Timurşah 1793 te öldüğü zaman, vezirliği ellerinde tutan Barakzailer'in ülke üzerindeki erkleri kıral hanedanını kaygıya düşürecek kadar artmış bulunuyordu.

Timurşah'ın arda olarak bıraktığı 24 oğlundan dördüncüsü olan Zaman, Barakzaîler'in başı olan Payende Han'ın yardımiyle tahta çıkmış, karışıklıklarla geçen ve ötekilere göre kısa süren saltanatı sırasında birkaç kere Sihler üzerine yürümüşse de, her defasında kardeşlerinin çıkardıkları ayaklanmalar yüzünden geri dönmek zorunda kalmıştır.

Zaman Şah, büyük işler başaracak bir adam olmadığını hareketleriyle, ilk günlerde göstermiştir. Babasının ve dedesinin iç siyasetteki yollarını bırakarak, kendisine körükörüne başeğen ve memleket içinde erkleri olmıyan adamları işbaşına getirmiştir. Bunların telkinleriyle, kendisini tahta çıkaran Barakzaîler başbuğu Payende Han başta olmak üzere tanınmış birçok adamları öldürterek, memleketini bir anarşi yuvası haline sokmuştur.

Öldürülen Payende Han'ın oğlu Fetih Han, İran'a kaçarak evvelce oraya sığınmış olan Zaman Şah'ın büyük kardeşi Mahmud'la anlaşmış, birlikte Afganistan'a dönerek Kandahar'ı almışlardır. Zaman Şah yakalanarak gözlerine mil çekilmiş, Mahmud Han da Afgan tahtına çıkarılmıştır.

Fakat bu durum çok sürmemiş, Zaman Şah'ın ana baba bir kardeşlerinden Şah Şüca, Kâbil'i alarak kendisini Afgan kıralı ilân etmiştir.

İngilizler, Fransızlar'la İranlılar'a karşı Afgan Kıralı Şah Şüca ile bir antlaşma imzalamışlarsa da, gerek Avrupa'da gitgide daha büyük sıkıntılarla karşılaşan Napoléon'un doğuya doğru beslediği hırsları bırakmak zorunda kalması, gerekse Afganistan'da başgösteren iç karışıklıklar yüzünden Şah Şüca'ın tahttan indirilerek yerine Şah Mahmud'un tekrar hükümdarlığa getirilmesi gibi sebeplerle bu siyasî antlaşma da hükümsüz kalmıştır.

Şah Mahmud'un tekrar işbaşına gelmesine yardım eden Payende Han'ın oğullarından Fetih Han, vezirliği, kardeşi Dost Muhammed Han da, serdarlığı elde etmişlerdir. Bunlar, Kâbil'deki Kızılbaş Türkler'e dayanarak, bütün kudreti ellerine almışlar, Şah Mahmud'u kukla durumuna sokmuşlardır. Şah Mahmud'un Pencap ve Keşmir'i Sihler'e bırakmak zorunda kalması da memleketteki erkinin sarsılmasına sebebolmuştur.

Şah Mahmud'un küçük kardeşi Firuz'un yarıbağımsız vali bulunduğu Herat'ın 1818 de Kaçarlar tarafından baskı altında bulundurulması, Dürranî hanedanının yıkılmasiyle sonuçlanacak olaylara yol açmıştır. Firuz'a yardıma gelmiş olan Serdar Dost Muhammed Han, Herat'ın yarıbağımsızlığına son vermek üzere şehre girerek sarayı basmıştır. Bu sırada saldırganlığa uğrıyan kadınlar arasında Mahmud Şah'ın kızı olan Firuz'un gelininin de bulunduğu anlaşılınca, korkan Dost Muhammed Han, kaçmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Mahmud Şah'la oğlu Kâmran, Serdar Dost Muhammed Han'ın yerine, Kâbil'de bulunan büyük Kardeşi Vezir Fetih Han'ı cezalandırmak üzere önce gözlerini oydurmuşlar, sonra da öldürmüşlerdi. Fakat bu hareket, Dürranî hanedanının yıkılarak yerine Muhammed Zaî hanedanının geçmesiyle sona ermiştir.

Şah Mahmud'u kukla haline koyan vezir Fetih Han'la, kardeşi Serdar Dost Muhammed, başlıca valiliklerle komutanlıkları ve önemli memurlukları kendi oymaklarından olan adamlara vermiş olduklarından, Fetih Han'ın öldürülmesi üzerine her tarafta ayaklanmalar başlamıştır. Memleket kargaşalık içinde kalmış, bu durumdan faydalanan Dost Muhammed Han, anasının oymağı olan Kızılbaş Türkler'in yardımiyle Kâbil'i eğemenliği altına almıştır. Türlü yerlerde vali olan kardeşleri de, Mahmud Şah'a karşı ayaklanarak, bağımsızca harekete başlamışlardır. Bu kardeşlerden biri olan şimdiki Afgan Şahı'nın büyük babası Mahmud Han da bu arada Peşaver'e hâkim olmuştur.

Afganistan'ın büyük illerinden yalnız Herat, Dürranîler elinde kalmış, Mahmud Şah'a arda olan oğlu Kâmran, burada tahta geçmiştir (1829). Keşmir ve Peşaver ise elden ele geçtikten sonra en son Sihler'de kalmıştır.

Bu sırada İran, Afganistan'ın bu parçalanmasından faydalanmak emeline düşmüş ve Şah Fetih Ali'nin oğlu ve veliahdı Abbas Mirza, oğlu Muhammed Mirzayı ordu ile Herat'a göndermişlerse de Muhammed Mirza babasının ölümü üzerine Herat'tan çekilmek zorunda kalmıştır,

Fetih Ali'nin ölümünden sonra torunu Muhammed Mirza, Kaçarlar tahtına oturunca (1834), Afganlar'a harb ilân ederek tekrar Herat üzerine yürümüştür.

Bu sırada Afganistan'ın Kâbil bölgesine hükmeden Dost Muhammed Han, rakibi olduğu eski hanedanı temsil eden Kâmran Şah'ın yıkılmasını istemekle beraber, Sihler'in eline düşmüş olan Peşaver'i kurtarmak umudiyle İngilizlerle anlaşmağa çalışmıştır.

Fakat Kâbil'e gelen İngiliz delegesiyle yapılan konuşmalar bir sonuca bağlanamamıştır. Kaçarlar, Herat'ı kuşatmışlarsa da İngilizler'in Basra körfezindeki Karan adasını işgal etmeleri üzerine İran'a çekilmek zorunda kalmışlardır.

Afganistan'ın Hindistan'a sığınmış bulunan eski şahı, bu fırsattan faydalanmak istemiş, bu suretle Şah Şüca ile İngilizler ve Sihler arasında bir üçlü pakt imza edilmiştir

Bu antlaşmaya göre, Şah Şüca, Keşmir ve Peşaver'i de içine almak üzere o sıralarda Sihler'in elinde bulunan Afgan topraklarından vazgeçiyor; Herat'taki yeğeni Kâmran Şah'a sataşmamayı, İngiliz ve Sih hükümetlerinin bilgi ve istekleri olmaksızın, hiçbir yabancı devletle siyasi görüşmelerde bulunmamayı, İngiliz veya Sih topraklarına yönelen yabancı bir orduya ülkesinden yol vermemeyi yükleniyordu.

Antlaşmanın imzasından sonra Şah Şüca kuvvetleriyle İngiliz ordusu, Kandahar ve Gazne yoliyle Kâbil üzerine yürüyerek burasını almışlardır (1839). Dost Muhammed Han Buhara'ya çekilmiş, Kâbil tahtına oturan Şah Şüca da kendisini Afgan kıralı ilân etmiştir.

Fakat Şah Şüca'ı, yabancı kuklası sayan Afganlılar, çok geçmeden yeryer ayaklanmışlardır. Buhara'dan dönen Dost Muhammed ve oğlu Ekber de ayaklananların başına geçmişlerdir. 1841 de, ayaklanma, bütün ülkeye yayılmıştır. Kâbil'de birçok İngilizler öldürülmüş, buradaki ingiliz işgal kuvveti sarılmıştır. İngilizler bir anlaşma yaparak buradaki kuvvetlerini kurtarmışlarsa da bu kuvvetler çekilirken yolda Afganlar'ın saldırganlığına uğrıyarak yokedilmişlerdir. Az sonra Şah Şüca da ayaklananlar tarafından öldürülmüştür.

Bu hareket üzerine İngilizler 1842 de büyük bir kuvvetle Kâbil'e girerek bazı yerleri yıkmışlardır. İngilizler çekildikten sonra Dost Muhammed, Kâbil, Gazne ve Celâlâbad'ı tekrar işgal etmiş, Kandahar'ı da kardeşi almıştır.

Dost Muhammed yavaş yavaş bugünkü Afgan topraklarını erki altına alabilmiştir. İngilizler Afganistan'da kudretli bir hükümet bulunmasını faydalı gördüklerinden, Dost Muhammed'le bir dostluk antlaşması yapmışlardır (1855). İki yıl sonra Kaçarlar, Herat'ı ele geçirip Kandahar'ı tehdidedince, bu antlaşma gereğince, Dost Muhammed'le beraber, İranlılar'a harb ilân etmişlerdir (1857). Basra Körfezi'ne gönderdikleri kuvvetin baskısı altında Kaçarlar, Herat'ı boşaltmak zorunda kalınca Dost Muhammed de, burasını ülkesine katmıştır.

1857 de Hindistan'da başlıyan sipahi ayaklanması sırasında İngilizler'le yaptığı antlaşmaya bağlı kalan Dost Muhammed, bütün Afganistan'ı hükmü altına toplamaya çalışırken büyük güçlüklerle karşılaşmıştır.

Kudretli ve azimli bir adam olan Dost Muhammed öldüğü zaman yerine geçen oğlu Şir Ali, kardeşlerinin ayaklanmasiyle karşılaşmıştır. Bunlardan Efdal Han'la oğlu Abdürrahman, en son kendisini büyük bir bozguna uğratmışlardır (1866). Abdürrahman, babası Efdal'ı tahta çıkarmıştır. Kâbilden kaçan Şir Ali, önce Kandahar'a, buradan da Herat'a çekilmiştir.

Fakat, Efdal Han da Kâbil tahtında ancak bir yıl kalabilmiştir. 1867 de yerine geçen kardeşi Âzam Han zamanında Şir Ali Kâbil'i geri alarak (1868) Âzam Han'ı Hindistan'a, Abdürrahman'ı da Türkistan'a kaçmak zorunda bırakmıştır.

Bu sıralarda Ruslar, Kâbile bir heyet göndererek, Şir Ali ile, İngilizler'e karşı gizli bir antlaşma yapmışlardır.

Afganistan'a bir Rus heyetinin geldiğini duyan Hindistan Genel Valisi de bir heyet göndermişse de Şir Ali bu heyetin Afganistan'a girmesine izin vermemiştir. İngilizler, Şir Ali'nin bu hareketine karşı Afganistan'a harb açmışlardır. İngiliz ordusu Hayber yoluyla Afganistan'a girmiştir (1878). Bunun üzerine Şir Ali, hapisten çıkardığı büyük oğlunu vekil bırakarak Kâbil'den kaçmış, Rus Türkistanı'na sığınmak istemişse de kabul edilmemiş ve biraz sonra Belh'te ölmüştür.

Yeni Emîr Yakub 1879 da İngilizler'le Condamala antlaşmasını onaylamıştır. Bu antlaşmaya göre Yakub, dış siyasette İngilizler'in buyruğu altına giriyor, İngilizler de her çeşit saldırışlara karşı Afganistan'ı korumayı yükenleniyordu. Yine bu antlaşma gereğince Afganistan, Kuram, Pişin, Sibi bölgeleriyle Hayber ve Miçni geçitlerini İngilizler'e bırakacak, İngilizler de Emîr Yakub'a her yıl 60 bin İngiliz altını vereceklerdi. Fakat bu antlaşmanın onaylanmasından birkaç ay sonra Kâbil'de büyük bir ayaklanma olmuş, İngiliz delegesiyle emri altındakiler öldürülmüştür (3. IX. 1879).

Bu yüzden, ayaklananları yola getirmek için gönderilen İngiliz kuvvetleri Kâbil'e girmiştir. Bu sırada evvelce Türkistan'a kaçmış bulunan Abdürrahman, çoğu Özbek olmak üzere başına topladığı yirmi bin kişiyle Belh üzerine yürümüştür. İngilizler Abdurrhaman'ı Kâbil çevresinin valisi tanıyarak onunla anlaşmışlardır. Bu antlaşmaya göre, İngilizler Abdürrahman'ın Herat'ı almasını tanıyacaklar, kendisine belli bir para da vereceklerdi. Buna karşılık Abdürrahman da İngilizler'e bağlı olan Kandahar valisine dokunmıyacaktı.

Fakat olaylar başka şekilde gelişmiştir. Eski Emîr Yakub'un kardeşi Eyyub, bir İngiliz tugayını bozarak Kandahar'daki İngiliz kuvvetlerini kuşatmıştır. İngilizler, Abdürrahman'la anlaşarak Kâbil'deki askerlerini Kandahar üzerine göndermişler ve oradaki kuvvetlerini kurtarmışlardır. İngilizler çekildikten sonra Eyyub Kandahar'ı da almıştır.

Abdürrahman, o zamana kadar Afganistan'da örneği görülmiyen disiplinli ve kendine bağlı önemli bir ordu kuran ilk Afgan hükümdarıdır. Bu yüzden akrabalarının, oymak başbuğlarının, zaman zaman, yer yer, çıkarmak cesaretinde bulundukları ayaklanmaları amansızca bastırmak kudretini göstermiş, memlekette görülmemiş bir otorite kurmuş, bütün Afganistan'ı bayrağı altında birleştirmiştir.

Devlet otoritesinin ve ona dayanan düzenlik ve güvenliğin yerleşmesi, memleketin ekonomi hayatında büyük gelişmelere ve kalkınmalara yolaçmıştır.

Abdürrahman'ın buyruğu ve teşvikiyle yollar yapılmış, sulama işlerine önem verilmiş, küçük ölçüde endüstri ve hele harb endüstirisi kurulmuştur.

Yabancı saldırışını kolaylaştıracağı endişesinin, Abdürrahman'ı demiryolu yaptırmaktan uzaklaştırmış olduğu söylenir.

Abdürrahman dış siyasetini İngilizler'le dost olmak, temeli üzerine kurmuştur. Bu siyaset İngilizler'e güvenlik vermiş olduğundan, verdikleri ödeneği 1883 de 120.000 rupiye çıkarmışlardır. Ruslar'ın 1884 de Merv'i alarak Afganistan sınırlarına yaklaşmaları, Abdürrahman'ı kuşkuya düşürdüğü kadar Hind Hükûmetini de kuşkulandırdığından, İngilizler, Afganistan'ın kuzey sınırlarını saptamak için, Ruslar'la uzun süren bir görüşmeye girişmişlerdir. Bu görüşme ancak 1887 de sona erebilmiştir.

Abdürrahman 1893 te İngilizler'le yaptığı antlaşmayla Afganistan'ın kuzey alanını Ceyhun olarak belirten bu İngiliz - Rus antlaşmasını kabul ederek onaylamıştı. Buna karşı İngilizler de Abdürrahman'a verilen yıllık ödenek tutarını 180.000'e çıkarmışlardır.

İngilizler'le Ruslar'ın Pamir'de sınırdaş olmamaları için sarp ve kısır Vahan bölgesi, bu antlaşmayla, Afganistan'a veriliyor, buranın savunma harcı olarak da Hindistan hazinesinin Abdürrahman'a her yıl 50.000 rupi ödenek verileceği belirtiliyordu.

Abdürrahman, 1886 da İngiliz ve Ruslar'ın uygulamalariyle Bedahşan güneyinde Kâfiristan denilen dağlık ve kısır bölgeyi işgal ederek oraya Nuristan adını vermiştir. Buranın puta tapan halkına Müslümanlığı kabul ettirmesi, kendisine «Ziyaül-milleti ve'd-din» sanını kazandırmıştır. Afganistan tarihinde derin izler bırakmış bir emîr olarak anılacak olan Abdürrahman, öldüğü vakit (1901), arkasında o zamana kadar derebeylik yönetimi ve kargaşalık içinde yüzen bir memlekette, kendi tarafından kurulan düzenli bir hükümet bırakmış oluyordu.

Sınırları belli bir ülke olduğu tarihten beri Afganistan'da hüküm sürmüş olan emîrler arasında Abdürrahman, azimli, tedbirli, kudretli, aydın bir hükümdar olarak belirmektedir.

Abdürrahman, Afganistan'ı hemen daima kana boyamış olan kardeşler boğuşmasına meydan vermemek için, yerine geleceklere, saltanat ve askerlik vazifelerini oğulları arasında bölmemelerini tavsiye etmiştir. Dış siyasetinde İngilizler'le düzenli yürüyen Abdürrahman, Afgan, İran ve Osmanlı Devletleri'nin İngilizler'le dost olmalarını faydalı gördüğü için, bunun gerçekleşmesini amaç edinmiştir.

Abdürrahman'ın yerine geçen büyük oğlu Habibullah, iç ve dış işlerinde babasının yolunu, onun kadar azimle takibedemediğinden, Afganistan'ın kalkınması kesilmemekle beraber daha yavaş bir şekilde sürüp gitmiştir.

Bunun zamanında memleketin gelişmesi için Osmanlı ülkesinden doktor, subay, öğretmen getirilmişse de bunlar, büyük başarılar sağlıyacak sayıyı bulmamıştır.

Böyle olmakla beraber, Abdürrahman zamanında başlıyan ilerleme sonucu olarak, halk arasında batı fikirlerine karşı duyulan ürkeklik azalmış olduğundan, yavaş yavaş memlekette kalkınma yolunda daha hızlı yürünmesini istiyen aydın bir nesil türemeye başlamış ve yeni bir düşünüş doğmuştur.

Bu nesil, bir yandan Afganistan'ın dış siyasette İngiltere'ye bağlı bulunmasını, öbür yandan da pek çok Afgan oymak ve halkının İngilizler'e bırakılmış olmasını ağır buluyor, bu yönde koyu müslümanlarla birleşiyordu. Bunlar, iç yönetimin de modernleşmesini istiyorlardı. Bu etkiler altında kalan Habibullah, babası zamanında İngilizler'le bağıtlanan 1893 antlaşmasını 1905 de yenilerken, Afganistan'ın bağımsız bir devlet olarak belirtilmesine çok önem vermiştir. İngilizler'le Ruslar arasında 1907 de bağıtlanan İran, Afgnistan ve Tibet antlaşmasını Afganistan'ın egemenliğiyle uylaşmadığı düşüncesiyle, Afganistan'la ilgili maddenin yürürlüğe girmesi için, gereken oydaşmayı vermekten çekinmiştir.

Habibullah, Birinci Dünya Harbi başladığı zaman, Afganistan'ın tarafsız kalacağına dair Kâbil'deki İngiliz memuruna inanca vermiş olduğundan, Osmanlı Devleti'nin Halife adına İslâm dünyasına ilân ettiği Cihad-ı Ekber, Hind ve Afgan müslümanları arasında kaynaşmalara sebebolduğu halde, Habibullah'ın erkiyle Afganistan'da bir etki göstermemiştir.

Harb sırasında Alman ve Osmanlı devletleri tarafından Afganistan'ı harbe sokmak için Kâbil'e gönderilen heyetler, Almanlar'ın kendilerini üstün tutmak yolundaki gayretleri sonucu olarak, düzenli bir şekilde çalışamadığından, Habibullah'ın bu siyasetini kolaylaştırmış, sonunda her iki heyet de geri gönderilmiştir.

Otoritesi zayıf olan Habibullah, yeni akımlara karşı koyan halkın sevgisini kaybetmiş ve 1919 tarihinde, Celâlâbad kuzeyinde, bir av gezisine çıktığı sırada gece yatağında öldürülmüştür.

Habibullah'ın küçük kardeşi Nasrullah, kendisini emîr ilân etmişse de, Kâbil'de babasına vekillik eden oğlu Amanullah, erki eline alarak Nasrullah'ı uzaklaştırmıştır.

Afganistan'ın tam egemenliğini ilân eden, memleketini ortaçağımsı hayattan kurtararak tam anlamiyle modernleştirme yolunda büyük umutlar uyandıran Amanullah, halkı kazanmak için İngilizler'e karşı harb açmışsa da çok geçmeden onlarla anlaşmak gerektiğini anlamıştır.

Amanullah, 1927 - 1928 de büyük bir geziye çıkarak Avrupa, Türkiye ve İran'ı dolaşmış ve bu geziden aldığı izlenimlerle Afganistan'da kökten bir devrim yaratmaya hazırlanmışken, geri düşünceli kimselerin kışkırtmasiyle, 1929 da Beçce Saka Habibullah tarafından çıkarılan ayaklanma sonunda, tahtını kardeşi İnayetullah'a bırakarak Hindistan'a kaçmış ve üç gün sonra İnayetullah da Afganistan'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.

Geri düşüncelilerin elinde oyuncak olan Beçce Saka 17. I. 1929 da boş kalan Afgan tahtına oturmuşsa da, sürüpgiden iç kargaşalıkları bastıramadığından, Amanullah'la aynı soydan gelen Nadir Şah kendisini devirerek Afgan tahtını kurtarmıştır (15. IX. 1929). Arıtım işini daha ihtiyatlı bir surette ele alan Nadir Şah, bu yolda başarılar göstermiş ve 1933 tarihinde öldürülmesi üzerine, bugün Afgan tahtını işgal eden oğlu Zahir Şah kendisine arda olmuştur.

Bibliyografya: Niymetullah, *Mahzen-i Afgan* (el yazması Londra'da Royal Asiatic Society kütüphanesinde, İngilizce tercümesi: Dorn: *History of the Afghans*, Londra 1836); «*Memoirs of Zehir-ed-din Muhammed B bur, Emperor of Hindoustan*» 2 cilt Oxford 1921; M. Elphinstone: *An Account of the Kingdom of Caubul*, Londra 1809; A. Burnes: *Cabool, a Personal Narrative 1836-38*, Londra 1842; G. T. Vigne: *A Visit to Ghuzni, Kabul and Afghanistan*, Londra 1840; J. P. Ferrier: *History of the Afghans*, Londra 1858; Mac Gregor: *Gazetteer of Afghanistan*, Londra 1871; J. W. Kaye: *History of the War in Afghanistan*, Londra 1878: H. W. Bellew: *Afghanistan and the Afghans*, Londra 1879; aynı müellif: *Races of Afghanistan*, Kalküta 1880; H. H. Durand: *The First Afghan War*, Londra 1879; Abbot: *The Afghan War 1838-42*, Londra 1879; G. B. Malleson: *History of Afghanistan*, Londra 1880; H. Raverty: *Notes on Afghanistan*, Londra 1880; Hensman: *Afghan War of 1879-80*, Londra 1881; Y. L. Yavorski: *Russkaya missiya v Avganistanie i Buhari* , S. Petersburg 1882-83; C. E. Yate: *Northern Afghanistan*, Londra 1888; Griesbach: *Field Notes from Afghanistan* («Records Geological Survey», India, cilt XX); A. Forbes: *The Afghan Wars*, Londra 1892; H. B. Hanna: *The Second Afghan War*, Londra 1899; P. Rittih: *Afganski Vopros*, S Petersburg 1905; A. Hamilton: *Afghanistan*, Londra 1906: B. de Lacoste: *Around Afghanistan*, Londra 1909; Sultan Muhammed Khan: *Constitution and Laws of Afghanistan*, Londra 1910; G. P. Tate: *The Kingdom of Afghanistan*, Londra 1911; A. Snesarev: *Afganistan*, Moskova 1921; Nikulin: *Afganistan i Angora* («Noviy Vostok» dergisi, 1922, No. 2); F. Raskol'nikov: *Rossiya i Afganistan* («Noviy Vostok» dergisi, 1923, No. 4); O. von Niedermeyer: *Afghanistan*, Leipzig 1924; E. Trinkler: *Quer durch Afghanistan nach Indien*, Berlin 1925; A. Fouchet, A. Godard ve J. Hackin: *Mémoires de la délégation archéologique française en Afghanistan*, Paris 1924'ten itibaren; J. Darmesteter *Chants populaires des Afghans*, Paris 1890; R. Furon: *L' Afghanistan, géographie, histoire, ethnographie, voyages*, Paris 1926; E. Trinkler: *Afghanistan. eine Landeskundliche Studie*, Gotha 1928; Sirdār Iqbāl 'Alī Shāh: *Afghānistān of the Afghāns*, Londra 1928; G. Mac Munn: *Afghanistan from Darius to Amanullah*, Londra 1929; Jamāl-ud-din Ahmad ve Muhammed Abdul Aziz: *Afghanistan. A Brief Survey*, Kâbil ve New York 1937; R. Dollot: *L'Afghanistan. histoire. description. moeurs et coutumes, folklore. fouilles*, Paris 1937.

AFGANLAR, bugünkü Afganistan'ın güneyinde ve Hindistan'ın kuzeybatısının bir bölümünde yaşıyan ulus.

Bunların toplu bir halde bulundukları bölgenin kuzey sınırı, aşağı yukarı Hilmend ve Argandab ırmaklarının birleştikleri Kalei-Bist'ten başlıyarak Gazne ve Kâbil'den geçen ve Kâbil'den kuzeydoğuya giderek Keşmir'e varan bir çizgidir. Güney sınırı, aşağı yukarı Sind ırmağıdır. Bu bölgenin dışında Afganistan'ın birçok yerlerinde, hele Hilmend'le Herat arasında, epey kalabalık Afgan kütlelerine raslanılır.

Afgan ulusunun toplu olarak yaşadığı bölge dağlık ve ekip biçmeye elverişsiz olduğundan, birçokları göç, savaş, akın, askerlik, memurluk v. b. yoliyle geçinmek zorundadırlar.

Afganlar'ın yaşadıkları bu bölgenin aşağı yukarı yarısı Afganistan'da ve öbür yarısı da Hindistan'da bulunur. Bilimsel bir sayım yapılmamış olduğu için (Hindistan'daki Afganlar da büyük ölçüde yarıbağımsız oymaklar halinde yaşarlar) kesin olarak sayıları bilinmemektedir. 10 milyon kadar oldukları sanılmaktadır. Yine aşağı yukarı, yarısının Afganistan'da ve öbür yarısının da Hindistan'da yaşadıkları kabul olunabilir. Afganlar, Afganistan'ın egemen ulusudurlar ve hükümdar hanedanı bunlardandır. En büyük iki Afgan şehri, Afganistan'da Kandahar ve Hindistan'da Peşaver'dir.

Afganlar büyük çoğunluk bakımından brakisefal, ince burunlu, iri ve gürbüz vücutlu ve koyu esmer derilidirler. Antropolojik nitelikleri, bunların Alpin ırkından Hindukuş güneyinde yerleşmiş ve orada esmerleşmiş bir boy olduklarını gösterir. Son derece vuruşkan ve çetin, erkinliklerine candan bağlı olmaları da bunu göstermektedir.

Afganların büyük çoğunluğu oymaklara ayrılmıştır. Bu oymakların iç örgütleri demokrasiyi andırır; yani herkese buyruğunu geçiren başkan yoktur ve her önemli iş «çirge» denilen toplantılarda görüşülür ve kabilse halledilir.

Oymaklar ve oymak toplulukları arasında rakiplik ve soyluluk bakımından üstünlük çekişmeleri vardır. Bu ise genel bakımdan Afganlar için bir zayıflık kaynağıdır

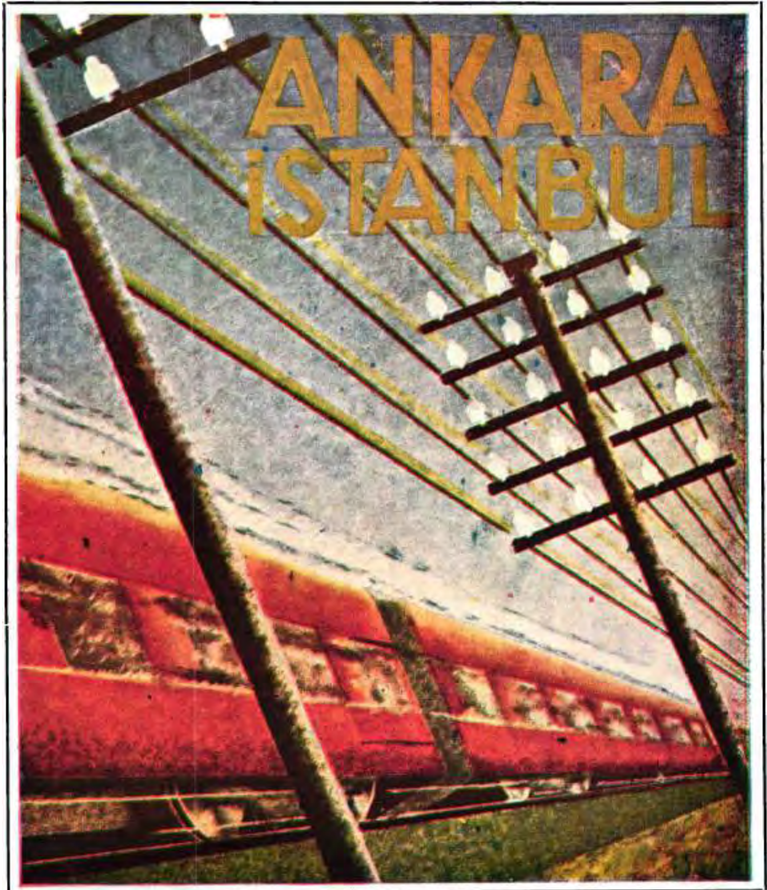
Afganlar 277 oymağa ayrılırlar. Bunların da birçok iç bölümleri (hel) vardır. Başlıca oymaklar şöyle sıralanabilir: Dürranî (800.000): Herat'la Kandahar arasında ve Kâbil ilinde, bunlara eskiden Abdalî de derlerdi. Yusufzaî (700.000): Afganistan'ın dışında, Peşaver'in kuzeyinde. Gılzaî (600.000): Kâbil'in kuzeyinde, doğuda Süleyman dağlarında, batıda Gulkûh'da, güneyde Kelat-i Gılzaî'de. Kakar (200.000): Afganistan'ın güneydoğusunda, Hattakî (100.000): Afganistan'ın dışında, Peşaver'in güneydoğusunda ve Kohat'ın güneyiyle doğusunda. Bangaş (100.000): Afganistan dışında, Meruçak, Kohat ve Kuram vâdilerinde. Afridî (90.000): Hayber geçidinde, ve Afganistan'ın dışında olarak Peşaver'in batısındaki ve güneyindeki Tirah, Bara, Çura vâdilerinde. Utman Hel: (80.000): Afganistan dışında, Peşaver'in kuzeyinde, Mohmand'larla Yusufzaîler'in arasında. Vezirî (50.000): Afganistan dışındaki Hind Vezirîstanı'nda. Povindah (50.000): Gomal Irmağı kaynağından başlıyarak Süleyman Dağları boyunca. Şiuvarî (50.000): Hayber geçidi dağlarında, Sefid - Kûh doğusunda ve Peşaver hududunda. Hucanî (50.000): Celâlâbad bölgesinde. Mohmandzaî (40.000): Kâbil'le Swat (Hind sınırı) arasında. Turi (30.000): Doğuda, Kuram vâdisinde ve çoğu Afganistan dışında.

(Afganistan'ın öbür öğeleri için bk. ÖZBEK, TACİK, TÜRKMEN, KIZILBAŞ, HEZARE, ÇAHAR - AYMAK, GALÇA v. b.)

AFGAN TÜRKİSTANI, Afganistan'da Sovyetler Birliği sınırında bir il. Yüzölçümü 150000 km², nüfusu bir milyon kadardır. Belh, eski başkenti; Mezar-ı Şerif, yeni başkentidir. Halkın çoğu Özbegler ve Tacikler'dir. Çingiz Han tarafından alındıktan sonra, burası yüz yıl kadar Hindistan Türk İmparatorluğu'na bağlı kalmış, sonra da Özbekler'e geçmişir. XVIII. yüzyılda Ahmed Şah Dürranî ile oğlu Timur, Afgan Türkistanı'nı ele geçirmişlerdir. Daha sonra, Timur Şahoğulları'nın biribiriyle yaptıkları savaş sırasında buradaki hanlıklar parçalanmış, Özbekler Buhara'ya bağlanmışlardır. Dost Muhammed'in zamanında (1850 - 59), Afganlılar'ın burasını tamamiyle işgalinden ve 1873 te İngiliz - Rus antlaşmasından sonra kavgalar sona ermiştir. Bu antlaşmaya göre Andhui, Şibergân, Sarıpul ve Meymene Afganistan'a verilmiş, bir Afgan-Rus komisyonu da, 1885 te sınırı saptamıştır.

AFİŞ

AFİDE (Aphidae): bk.YAPRAK BİTLERİ.

AFİDİUS, (Aphidius) zarkanatlı (Hymenoptera) böceklerden brakonide (Braconidae) familyasına bağlı bir cins. Çok küçük olan bu böceklerin larvaları sineklerinkine benzer. Dişilerinde *terebra* adı verilen yumurta borusu vardır. Antenleri uzundur. Kurtçukları asalak olarak başka böceklerde yaşar. *A. rosarum*'un kurtçukları göl yaprağı bitinde asalaktır.

AFINGER, Bernard (1813 - 1882) Alman heykelcisi. Uzun yıllar Rauch'un yanında çalışmış 1874 te Güzel Sanatlar Akademesi'ne üye seçilmiştir. Eski Alman sanatçılarının anlayışiyle klâsik sanat anlayışını birleştirmeye çalışmıştır. En tanınmış eserleri: *Newton* (Peşte) *Arndt* (Bonn) heykelleri ile Üniversite Anıtı (Greifswald) dır.

AFİŞ, umumî yerlerde asılan ve çoğu resimli olan duvar ilânları. Kelime Fransızca *affiche* ten dilimize geçmiştir. Baskı ve resim sanatlarının bulunmadığı, yahut henüz yayılmadığı, hele, halktan çoğunun okuma bilmediği devirlerde ve yerlerde tellâllarla yapılan ilânların yerini, son zamanlarda, afiş tutmuştur. Avrupa'da, genel olarak XVII. yüzyıla doğru, daha çok tiyatro ve fuar ilânlariyle başlamış olan afişler, yavaş yavaş her türlü ticaret ve sanat metaının ilânı ve resmî işlerin halka bildirilmesi için kullanılmıştır. Litografyanın bulunması, 1866 da Jules Chéret tarafından birkaç renkli ilân basmak imkânına kavuşulması da bu sanatın ilerlemesine ve genişlemesine yardım etmiştir. Türlü şekil ve renkteki afişlerin dikkati ve ilgiyi çekmesindeki önemli etkisinden dolayı afişçilik ticaret ve sanat dünyasında bir kol teşkil ettiği gibi. uygulanmış ruhbilimde de ayrı bir bahse konu olmuş, hele güzel sanatlarda önemli bir kol meydana getirmiştir. Ruhbilimin sanat ve ticaret bahsiyle uğraşmış olan Alman Munsterberg, Amerikalı Taylor gibi bilginler afişlerin uyandırdığı ilgi ile renk ve çizgi bireşimleri arasındaki ilişkiyi incelemişler, bazı pratik sonuçlara varmak istemişlerdir. Afişcilik, resim sanatında açılan türlü çığırlara göre çeşitlenmiş, realist, empresyonist, sembolist ve kübik afişler yapılmıştır. Fransa'da Jean Carlu, Grasset, Mucha, Willette, Robida, Ally, Gus Bofa, Lacaze, Hallé; Almanya'da Sattler; Belçika'da Aug. Donnay, Rassenfosse, De Coninck; İngiltere'de Dudley Hardy, Aubrey Beardsley, Walter Crane, Anning Bell, Mackinstock; Amerika'da Bradley, Edw. Penfield, Will Carqueville, Louis Rhead gibi ressamlar afiş sanatını ilerleten başlıca sanatçılar arasında bulunmaktadır.

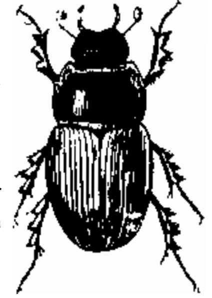
Bizde 1908 Meşrutiyet devriminden önce bu türlü duvar ilânları ancak pek seyrek görülen bazı bildiriklerle tiyatro kapılarına konan, çoğu basit ve değersiz ilânlardan ibarettir. Zamanımızda afişlerin gördüğü işi o devirde daha çok tellâlların, çığırtkanların, mahalle bekçilerinin sesleri ve davulları yerine getirirdi. Ekonomik ve sosyal ihtiyaçların anlaşılması ve artması nispetinde memleketimizde de bu iş az zamanda çok ilerleme göstermiş, hele Cumhuriyet devriminin ticarette, sanatta ve bütün medenî hayatta meydana getirdiği gelişmelerle afişcilik hem bir ticaret bölümü, hem de güzel sanatların bir kolu olarak yerleşmiştir. Bu kolda başarı gösteren birçok ressamlarımız yetişmiş ve resim sergilerimizde, afiş örnekleri de, artık önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Güzel Sanatlar Akademisi'nde afiş ressamlığı 1927 - 28 ders yılından beri Süsleme Sanatları dalının bir kolu halinde kurulmuş bulunmaktadır.

Sanatçının ertiğine ve zevkine göre afişlerin de türlü şekiller göstereceği tabiî ise de, genel olarak afişler için bazı esaslı şartlar saptanabilir: Afişte renk parçaları büyük, ayrıntılar az, kompozisyon kapalı ve dağınık olmalıdır. Yazı da resim kadar önemlidir. Bazı kere kötü bir yazı bütün bir afişi yokedebilir. Yazının düzenli, üslûp ve ahengin resim ile kaynaşmış olması gerekli olduğu gibi, çok az ve belirtili olması da şarttır. Satırlarla dolu resimler sanat bakımından başarılı afiş sayılmaz; çünkü afiş keskin ve kesin bir ifade tarzıdır.

AFİŞ (Huk.): bk. İLÂN

AFİYA (Aphya), kemikli balıklardan Gobiidae familyasına bağlı 4 cm. uzunluğunda bir balık cinsi. Vücutları saydam olan bu hayvanlar uzun zaman başka balıkların yavruları sanılmıştır. Pulları yoktur. Yumurtlama zamanında erkek ve dişileri biribirinden çok ayrımlı bir şekil alır. Bu hayvanların ancak bir yıl yaşadıkları sanılmaktadır ki bu hal omurgalı hayvanlarda seyrek görülür. *A. pellucida* adında Norveç'ten başlıyarak bütün Avrupa ve Akdeniz kıyılarında yaşıyan bir tek türü vardır. Marmara denizinde de yaşıyan bu hayvan direyimizin (fauna) en küçük balıklarındandır. Bu balık Akdeniz memleketlerinin başlıca besinidir.

AFODİUS (Aphodius), kınkanatlı (Coleoptera) böceklerin skarabeide (Scarabaeidae) familyasına bağlı bir böcek cinsi. Siyah renkli, oldukça büyük ve sırtları yuvarlak olan bu böceklerin kırmızı veya sarı renkli kanatlarının üzerinde siyah nakışlar vardır. Vücutları 5 - 10 mm. uzunluğundadır. Bu cinstenolan türlerin sayısı pek çoktur. Çoğu gübrelerde yaşarlar; Asya, Avrupa ve Afria'nın hemen her yanına yayılmışlardır.

AFODİUS

AFOETAL: bk. DÖLÜTSÜZ

AFONİ (Aphonie, Yun. *aphonia*: *a* = yokluk edatı + *phone* = ses; ses yitimi), organik sebeplerden, veya histeri sebeplerinden dolayı ses kirişlerinin ve hançere kaslarını yöneten sinirlerin inmeye uğraması yüzünden ses çıkaramamak. İnsanda sesin hastalıkla değişmesine de parafoni (*paraphonie*) denir.

AFOROZ (Lât. excommunicatio), Hıristiyanlık'ta suçlu görülen birinin kiliseye kabul edilmemesi ve din dışı sayılması. Dilimize Rumca'dan geçmiştir. Bu ceza Hıristiyanlığın ilk zamanlarından başlıyarak dinî inanışlardan ayrılanlarla, ağır sayılan günahları işliyenlere verilmiş, hele Ortaçağ'da Papa'ların ve piskoposların ellerinde hükümdarları, prensleri korkutmak için bir çıkar ve siyaset silâhı olarak kullanılmıştır.

Katolik mezhebine göre aforoz başlıca iki türlüdür. Birincisi: *Büyük aforoz* (excommunication majeure) dur. Buna uğrıyan kimse, dinî törenlerde, âyinlerde bulunamaz, mezhebe ait çıkarlardan faydalanamaz, Hıristiyanlar'a ayrılan mezarlığa gömülmez. Aforoz edilen adamlarla uyarlıkta bulunmak, bütün Hıristiyanlar'a yasaktır. İkincisi: *Küçük aforoz* (excommunication mineure) dur. Buna uğrıyan kimse âyinlerin bazılarına giremez, bazı çıkarlardan faydalanamaz. Bundan başka aforozun, sürekli veya geçici şekilleri ve belirli hareketlere ait olan çeşitleri vardır. Aforoz cezasını ancak Papa'lar, yahut piskoposlar veya ruhanî meclisler verebilirler. Bir piskopos yalnız kendi ruhanî dairesi içinde yaşıyanlar hakkında, Papa'larla ruhanî meclisler ise bütün Hıristiyanlar için aforoz ilân edebilirler. Bazı aforozları piskoposlar kaldırabilirlerse de büyük bir kısmının

kaldırılması, yani bağışlanması, Papa'nın hakları arasındadır. Protestan mezhebinde aforoz, Katoliklerde olduğu kadar ağır ve sık verilen bir ceza sayılmazsa da yine dinî bir disiplin aracı olarak kullanılmıştır.

Avrupa tarihinde Papalığa ve kilise kanunlarına aykırı sayılan hareketlerinden, yahut Papa'ların istek ve buyruklarını dinlemediklerinden aforoz cezasına uğramış birçok hükümdarlar vardır. Alman kıralı Heinrich IV. ün kendisine karşı 1077 de ilân edilen aforozu geri aldırmak üzere Papa Gregorius VII. nin konuk bulunduğu Canossa'ya gidip kapısında yalınayak beklemiş olduğu hatırlardadır. Philippe I. yolsuz bir evlenme yüzünden 1094 te, Louis VII. bir başpiskopos'un seçimini kabul etmemesinden dolayı 1140 ta, Philippe Auguste yine yolsuz bir evlenme sebebiyle 1200 de, Philippe le Bel Papalık'la aralarında çıkan bir anlaşmazlıktan dolayı 1303 te, Louis XII. İtalya'daki zaferi üzerine 1512 de, Henri IV. mezhep değiştirmesinden dolayı 1585 te, Napoléon I. Papa'nın hükümetini zaptetmesinden dolayı 1809 da aforoz edilmişlerdir.

Yahudilik'te de sürekli veya geçici olan, değişik derecede aforoz cezaları vardır. Dinî bir meseleden, yahut Yahudi cemaat ve çıkarına aykırı bir hareketten ötürü suçlu sayılan bir kişinin cemaatten uzak tutulması ve bütün Yahudiler'in kendisiyle ilişkide bulunmalarının yasak edilmesi çok ağır bir ceza olduğu için birçok çekişmelere sebebolmuş, ve bazı hükümetler tarafından yasak edilmiştir. Petro III. zamanında Rusya'daki Yahudiler için aforoz cezası kaldırılmıştır.

XVII. yüzyıl ortalarında Yahudiliğin kutsal kitapları hakkında şüphe göstermesinden dolayı Felemenk'te Yahudi topluluğunun aforozuna uğramış olan filozof Spinoza, bu ceazya çarpılmış Yahudiler'in en tanınmışıdır.

AFRANCESADOS [*afranthesādos* ok.], İspanya'da önceleri Fransız devrimcilerinin ülkelerine bağlı olanlara, sonraları da Joseph Bonaparte'ın tarafını tutanlara verilen ad. Bu sonunculara *Josefinos* da denilmiştir. Yabancı Fransız yönetiminin kalkmasından sonra bunlardan binlercesi Fransa'ya göç etmiştir. Afrancesados'lar 1814 - 1820 yılları arasında İspanya'dan çıkarılmış ve mallarına el konmuştur.

AFRANIA: bk. CARFANIA.

AFRĀNIUS, Lucius. 1 — Romalı komedia şairi, M. Ö. II. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Her ne kadar Yunan komedia şairi Menandros'ü örnek almışsa da, bütün komedia'ları *togata* denilen nevidendi, yani konuları Yunan komediasından değil, İtalya'nın yerli halk hayatından alınmıştı. A.'un eserleri kaybolmuştur. fakat onlardan kalan ufak parçalar bile onun kuvvetli bir şair olduğunu göstermeğe yeter.

2 — Asil bir Romalı. Sertorius ile Mithradates'e karşı yapılan savaşlarda Pompeius'un emri altında kumandanlık etmiştir. A. 60 yılı için konsüllüğe atanmasını Pompeius'un etkisine borçludur. İç savaşlarda, önce Caesar'a karşı İspanya'da uğraşmış, Caesar'ın zaferinden sonra, Pompeius'un yanına sığınmış, 48 yılında yapılan Pharsalos savaşından sonra da Afrika'ya kaçmıştır. Thapsus savaşından sonra (46) İspanya'ya kaçmağa başvurmuşsa de, yolda Caesar taraflısı Publius Sittius tarafından öldürülmüştür.

AFRAZİ: bk. AFAZİ.

AFREDODERUS (Aphredoderus), kemikli balıkların bir cinsi. Bunlar, 12 cm. uzunluğunda olup Kuzey Amerika'da ağır akan sularda, suların diplerindeki çamur içinde yetişen bitkiler arasında yaşarlar. Yırtıcıdırlar. Renkleri koyu zeytin yeşilidir; üzerlerinde siyah lekeler veya çizgiler bulunur. Kuyruğunun önünde de iki siyah çizgi vardır. Afredoderide (Aphredoderidae) familyasına bağlı olan bu cinsin *A. sayanus* adlı bir türü vardır.

AFRICANUS, Sextus Iulius: bk. IULIUS AFRICANUS, SEXTUS.

AFRICANUS: bk. CAECILIUS AFRICANUS, SEXTUS.

AFRİDİ, Hindistan'ın Afgan sınırı üzerinde yaşıyan ve vuruşkanlığiyle tanınan bir Müslüman ulus. Sekiz *k̲el*, yani oymağa (Aka, Zakka, v. b.) ayrılan ve 90.000 kişi kadar olan Afridiler Kâbil nehri, Sefid Kûh, Hindistan'ın Peşaver şehri ve bunun güneyindedir. Kohat kasabası arasında yaşamaktadırlar. Merkezleri Tirâh yaylasıdır ve Hayber, Kohat dağ geçitlerine de hükmederler. Geçimlerini çobanlık, çiftçilik, sınır ve geçit bekçiliği yapmakla sağlarlar. *Afridi* adının nereden geldiği pek bilinmemekle beraber, bu halkı Herodotos'ta geçen Aparytler'le bir sayanlar olmuştur. Bugünkü bilgimize göre, Afridiler XV. yüzyılda Tirâh yaylasına gelip yerleşmişler, Ekber, Cihangir, ve sonrakiler Afridiler'den asker alarak, dağ geçitlerinin bekçiliğini bunlara bırakmışlardır. Fatihlerin başlıca geçitlere kendilerinden adamlar yerleştirmeleri siyasî ve askerî bir gelenek olduğuna göre, Afridiler'in Türkler'e yabancı olmamaları gerektir. Oymaklarından birinin Aka adını taşıması, ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında daha yabancı etkisi görünmeden yerli gelenekleri toplamış olan Sir D. C. J. Ibbetson'un *Punjab Castes* adlı eserinde, Afridiler'i Türkler'le karışmış «Hintli» (yani Hindistana yerleşmiş) bir halk olarak göstermesine sebep olmuştur. Afridiler, Nadir Şah'a yenildikten sonra. Ahmed Şah Abdalî'nin ordusuna asker vermişlerdir. 1850 den başlıyarak Afridiler'le temasta bulunan İngiliz'ler, iki önemli dağ geçidini tutan ve oymak beylerini beslemediklerinden dolayı bir türlü yola getirilmiyen bu halka karşı, en büyüğü 1897-98 deki Tirâh seferi olmak üzere, birçok defa harb açmak zorunda kalmışlardır. 1893 e kadar Afganistan emirliğine bağlı yarı bağımsız bir bölge olan Afridi memleketi o tarihteki Afgan - İngiliz antlaşmasiyle Hindistan'a bırakılmıştır.

AFRİDİ

AFRİDOL, dezenfeksiyona yarıyan organik bir civa bileşiği. İçinde % 4 afridol bulunan afridol sabunu, cilt ve saç hastalıklarında kullanılır.

AFRİKA, Eski Dünya kıtalarından biri. *Afrika* adı Kartaca'ya ilk defa ayak basan Romalılar'ca *Afri* yahut *Africani* denilen oymakların adından alınmıştır. Önce yalnız Mısır'ın batısında kalan bütün kıyı bölgeleri için kullanılırken, sonraları bu ad, yüzyıllarca Akdeniz'in güneyinde ve Kızıldeniz'in batısında kalan ülkelere, Portekizler tarafından kıtanın yavaş yavaş açınlanan kıyılarına, dolayısiyle bütün kıtaya verilmiştir.

AFRİKA

1

2

3

4

5

6

7

1 — Çölde rüzgârların meydana getirdiği kumullar.

2 — Mısır'ın candamarı Nil ile Kahire yakınındaki Piramidler.

3 — Güneydoğu Afrikada Kilimancaro doruğu.

4 — Güney Afrikası büyük nehirlerinden Zambezi'nin çavlanı.

5 — Kuzey Afrikası şehirlerinden El-Cem'deki amfiteatr.

6 — Gine körfezi kıyılarına yakın Kamerun'da bir köy.

7 — Afrika Bataklıklarında kurulmuş bir köy.

Konum, büyüklük, şekil: Eski Dünyanın bir parçası olan Afrika, Akdeniz çöküntü alanı ile Avrupa'dan, bir çöküntü hendeği olan Kızıldeniz'le de Asya'dan ayrılır ve 37°27′ kuzey, 34°51′ güney enlemleri arasında uzanır. Kuzeyden güneye 8000, doğudan batıya 7600 km. uzunluğunda ve 30 milyon km. kare yüzölçümünde olan Afrika, dünyanın üçüncü büyük kıtasıdır. Avrupa'nın üç katı olup, bütün karaların beşte biri büyüklüğündedir.

Afrika, Avrupa'dan Cebelitarık Boğazı, Asya'dan Süveyş Kanalı ile ayrılmıştır. Kıyıları çok az girintili çıkıntılı bir kara parçasıdır. Hiçbir kara parçası Afrika kadar az girintili çıkıntılı değildir. Adalarının azlığı da buna uygundur. Kıtanın doğusundaki tek büyük ada olan Madagaskar ve kuzeyinde Komor, Amirant, Seychell ada guruplariyle doğuda Mascareignes adaları aynı kıta temeli üzerinde yer alır. Öteki bütün küçük adalar ve ada gurupları kıtanın yakınındadır; Atlas Okyanusu'nun enginlerinde St. Helena, Ascension, Tristan da Cunha gibi kayalık adacıklar vardır.

Afrika, kuzeyde geniş bir dörtgen, güneyde uzun bir üçgen biçimindedir. Doğuda Somali büyük bir çıkıntı, batıda Gine Körfezi büyük bir girinti meydana getirir. Kıyılar yalnız girintisiz çıkıntısız olduklarından değil, yapıları bakımından da yanaşılması güçtür. Kıyılar, ya dalgaların fazla çatladığı düz kumsallar, veya kuzeyde olduğu kadar güneyde de dik yarlar, yahut tropik kuşakta olduğu gibi mangrov bataklıkları halinde, veyahut doğu Afrikada olduğu gibi önleri mercan kayalıklariyle kapanmıştır.

Jeoloji: Kuzey yarısında daha alçak ve düzlük; güney yarısında daha yüksek ve dağlıktır. Bir çok yerlerinde eski külteler yer yüzüne çıkmıştır: Granitler, gınayslar, billurî şistler; jura devri turtul tabakaları, kuzeydoğudan Kongo çevreğine kadar uzanır. Üçüncü zamanda pek büyük karakesekleri (b. bk.) yükselmiş ve alçalmış, büyük bir çöküntü hendeği olan Kızıldeniz ile Doğu ve Orta Afrika'nın çöküntü hendekleri meydana gelmiş, bu sırada kuvvetli yanardağ püskürmeleri olmuştur.

Yer şekilleri: Afrika'nın en belli başlı yer şekli, kıyılara yakın birtakım yükseklikler arasında kalmış, geniş ve düz çanaklar halinde görülen çevrek yöreleridir. Çanakları çevreliyen ve geçilmesi güç, dar ve derin vâdilerle kesilmiş bulunan bu dağların önünde, en çok dar kıyı ovaları uzanır. Bu çanak ve çevrek biçimli yerlerin, Büyük Sahranın (yüksekliği 1200 - 1300 m.) geniş peneplen ve masavarî tabakalı bölgelerinde nerelere kadar kendini gösterdiği, buralardaki araştırmaların yeter derecede olmaması yüzünden, kesin olarak söylenemez. Bununla beraber Büyük Sahra'ya doğru sokulan Sudan'ın üç ayrı çevreği (Nijer, Çad ve Nil çevrekleri), güneye doğru kesin bir sınır göstermeksizin, güneybatı bölgesinde yüksekliği 1000 - 2000 metreyi bulan ve adavari kütlelere ayrılmış billûri kültelerden meydana gelmiş olan kenarlara (ekvator'un kuzeyindeki eşik arazi) doğru biribirlerine yanaşırlar. Yer yer yanardağ püskürmelerinin bulunduğu (Kamerun dağı, Habeşistan) dik bir kısımla çukur Sudan'a karşılık yükselen Afrika'nın üçgen biçimli güney parçasında da yine, kuzeydeki gibi, çevrek yöreleri görülür; Geniş yerler kaplıyan Kongo Çevreği bunlardan biridir. Kongo nehri, bu çevreğin batı kenarındaki yüksek dağlık yerleri 400 km. uzunluğundaki derin bir vâdi ile yararak sularını Atlas Okyanusu'na dökmektedir. Zambezi nehri tarafından doğuya doğru yarılmış bulunan yüksek Zambezi arazisinin, (ekvator'un güneyindeki eşik arazi), güneyinde de, Kalahari çevreği yer almıştır. Bu çevreğin doğu kenarını, Oranj ve Limpopo nehirlerinin yardığı geniş ve yüksek plâtolar, güney kenarını Kap kıvrım dağlarının yer yer parçalanmış peneplenleri çevreler. Daha alçak araziden meydana gelen batı kenarının denize bakan eteğinde çöl kumlariyle kaplı ve 100 km. genişliğinde bir kıyı düzlüğü olan Namib arazisi uzanmaktadır.

Kuzey ve batı Afrika'da çevrek yöreleri bulunmasına karşılık, doğu Afrika, büyük çöküntü hendeklerinin sıralandığı geniş ve billûri kültelerden meydana gelmiş yücelikler halinde görülmektedir. Suriye çöküntü hendeği, Kızıldeniz boyunca da uzanmıştır. Bu çöküntü hendeğinin tektonik çizgilerine dikey olarak uzanan başka kırılmaların etkisiyle yarı çökmüş bir yer teşkileden doğudaki Danakil bölgesinin batısında Hebeşistan yüceliği yükselmektedir. Genç yanardağ püskürmeleriyle lâv örtüleri, derin bir şekilde yarılmış ve parçalanmış bulunan yüceliği, 4600 metreye varan yüksekliklerini meydana getirmiştir. Kızıldeniz çöküntü hendeği, güneye doğru doğu Afrika çöküntü hendeğini meydana getirmek üzere uzanır; bu hendeğin çanak biçimli yerlerinde göller sıralanır, çevresinde büyük yanardağlar (Kenya 5340, Kilimancaro 6010 metre) yer alır. Daha güneyde çöküntü hendeği biçimi artık belirsiz bir durum alır. Yalnız bunun batı kenarı, çökmüş bulunan geniş yerlere karşılık Doğu Afrika kırık basamağını meydana getirmek üzere uzanmaktadır. İkinci bir basamak da kıyı boyunca yer alan alçak bölgelere karşılık uzanır. Madagaskar Adasını kuşatan kırıkların bunlarla yakın ilgisi vardır. Afrika'nın iç bölgelerinde düz yaylalar arasında derin bir takım çöküntü hendekleri uzanır ki, bunların tektonik çizgileri, Habeşistan'ın batı kenarını çizer. 1500 km. uzunluğundaki bu çukur alanda, yer yer uzunlamasına giden ve bâzıları pek derin olan göller sıralanır. Çöküntü hendeğinin tabanında görülen eski kütlelerle genç volkanlar, bu çukur alanı parçalara ayırmış ve Victoria gölü bunun dışında kalan bir çevrekte yeralmıştır.

Afrika'nın genel yer şekilleri özelliklerine büsbütün yabancı olmak üzere, kara parçasının kuzeybatı bölümünde, Atlas kıvrımdağları uzanır; bu genç sıradağlar, ortada kalan eski bir peneplen kuşatırlar ki, bunun ortasını Cezayir plâtoları, şot plâtosu meydana, getirir.

Topraklar: Iklim bölgelerine göre (bk. aşağıda ıklim bölümü) çeşitlilik gösterir. Nemli ve az kurak bölgelerde (ekvator çevresinde) külteler en çok kırmızı renkli laterit topraklarını meydana getirmek üzere ufalanmış, bir miktar da sarı renkli, milli topraklar yeralmıştır. Nemli ıklim bölgelerinde yerkabuğunu meydana getiren ve yeryüzüne çıkmış bulunan ana kayalar, 20 m. derinliklere kadar parçalanmış, ufalanmış, fakat kültelerin yapıları eskisi gibi kalmıştır. Kurak bölgelerde ise kimyasal dağılma az görülür, mekanik parçalanma ile meydana gelen köşeli taş parçaları, kumlar geniş alanlar kaplar ve buralarda esmer, boz renkli topraklar yeralır. Afrika kara parçasında zengin ve bitek topraklar, vâhalarla subasan çevrelerde bulunmaktadır. Astropikal ıklim bölgelerinden olan kuzey ve güney Afrika'daki topraklar, güney Avrupa topraklarına (kızıl topraklar «terra rosa», dağlık yerlerin iskelet toprakları) benzer. Atlas dağlarının ön arazisinde kara renkli topraklar da görülmektedir.

Doğal zenginlikler: Atlas ülkelerinin demir, fosfat ve tuz yatakları bir yana bırakılırsa, Afrika'nın kuzey

bölümü maderce zengin değildir. Türlü yerlerde, meselâ Togo da, demir filizleri yer yüzüne çıkmış bir haldedir. Orta ve güney Afrika'da ise, yer yer çok zengin madenler vardır. Altın madeni, Gine Körfezinin kuzey kıyılarının bir parçası olan Altın Sahilinde, Kongo çevreğinin Doğu Afrika'ya yakın iç bölümlerinde bulunan Kipo, Moto'da, Doğu Afrika'da Niyasa gölü kenarında kumlardan, yahut maden kuyularından çıkarılır. Hele Transvaal'da altın boldur; burası dünyanın en zengin altın memleketidir. Elmas, Kimberley şehri çevresinde, mavimtırak boz renkli ve tüfe benzer «blue ground» denilen ve elmasın anakayasını teşkil eden bir külteden elde edilir; Namib çölünde ise kumlar arasında bulunur; az miktarda olmakla beraber Kongo çevreğinde de görülür. Kongo ile Kalahari çevrekleri arasında yer alan ve Kongo nehrinin güneyden gelen kollarının geçtiği Katanga, yer yüzünün en zengin bakır madenlerinin toplandığı yerdir. Güneybatı Afrika'nın Tsumeb çevresinde de kıymetli bakır yatakları bulunmaktadır. Nigeria'nın iç bölgesinde, Bauchi'de kalay vardır. Mika ile soda Doğu Afrika'dan; Uranpechblende de geniş ölçüde Kongo çevreğinden çıkarılır. Kömür yatakları, çok sonraları, Nigeria da, Udi de, Rhodesia'da Wankies kasabasında, Zambezi nehri kenarında Tete kasabası çevresinde nihayet Transvaal ile Katanga'da bulunmuştur.

Sular: Girintisi çıkıntısı pek az, kütle halinde geniş bir kara parçası olan Afrika bazı yerlerinde yağışların azlığı, sıcaklığın yüksekliği dolayısiyle buharlaşmanın çokluğu, Büyük Sahra ve Kalahari gibi denize akıntısı bulunmıyan pek geniş bölgelerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Doğu Afrika'nın çöküntü alanlarında ve yağışın biraz olsun fazla görüldüğü, fakat yine kapalı çevreklere yer veren Cezayirin şot'lar bölgesinde, büyük tuzlu göllerle bataklıklar meydana getirmiştir. Victoria gölü ile Tanganyika ve Niyassa gölleri ise kapalı değildir. Bu göllerin suları Nil, Kongo ve Zambezi'ye boşalır. Geniş ölçülü çevrek yörelerinde, çanağın içine bakan yamaçlardan gelip toplanan sularla büyük ve yelpaze şekilli akarsu ağları meydana gelir. Bu suların birleşerek meydana getirdikleri büyük nehirler, nihayet çevreğin kenarlarındaki derin vâdilerden hızlı akışlar, yahut çağlayanlar meydana getirerek geçerler. Bunlar arasında Nil'in yukarı bölümü ile Bahrülgazal, Kongo ve Zambezi özel örnekler verirler. Orta Sudanda Çad gölünde biriken sular, dışarıya akmadan buharlaştıkları halde, Güney Sudan'daki sular, Batı Sudan'ın sularını boşaltan ve Nijer nehrine karışan Benue koliyle boşalırlar.

Pek geniş bölgelerden sularını toplıyan Nil, Nijer, Kongo ve Zambezi nehirlerine karşılık, çevreklerin dış kenarlarından çıkan ırmaklar daha küçüktür. Çevreklerden akıp gelen nehirlerde olduğu kadar, kenarlardan dökülen ırmaklar da yer yer hızlı akışlarla kesilmiş de olsa çok vakit yukarı ve orta bölümlerinde gemilerin gidiş gelişine elverişli bir durum göstermektedir. Fakat bu akar sular, yüksek plâtonun kenarından denize doğru uzanan bölümünde, yarınavâdiler içine girerler ki, böylece, denizden içeriye doğru gemilerin hareket ettiği yerlere bir sınır çekilmiş olur. Yalnız Nijer nehri, denize döküldüğü yerden çok içerlere kadar, doğal olarak, gemilerin gidiş gelişine elverişli şartlar gösterir.

Irmakların suları, iklim bölgelerine göre çok değişiktir. Nemli ekvator bölgesinde ve yağmur mevsiminin uzun sürdüğü yerlerde ırmak ve derelerin suları boldur. Buralarda tabansuyu beslendiğinden, kaynaklar kurumaz ve suları azalmaz Fakat kurak mevsimin uzun sürdüğü bölgelerde kaynaklar çekilir, derelerle küçük ırmakların suları kurur. Timbuktu şehrinin yanından geçen Nijer nehrinde olduğu gibi, büyük nehirlerin suları azalır. Yalnız, kısa süren, fakat şiddetli sağanakların olduğu yerlerde ırmaklar birdenbire kabarır, gürültülerle akar, tekrar ortadan kaybolurlar. Bu hal, Kuzey Sudan ile Güney Afrika'da her yıl sık sık, çöllerde ise rasgele ve arasıra görülür.

Afrika'da göller geniş yerler kaplar. Kıtanın en büyük gölü olan Victoria gölünün yüz ölçümü 68000 km² olup, derinliği ancak 80 m. kadardır ve bir kayalık çanağın içini doldurmuştur. Uzunlamasına giden ve orta Afrika çöküntü hendeklerinde yer alan Tanganyika ve Niyasa gölleri ise pek derindir; 1400 metreden çok derin olan Tanganyika gölünün tabanı denizden 600 m. daha aşağı iner. Çad gölü ise, 22000 km² yüz ölçümünde ve 2,5 m. derinliğinde olan çok yüzlek bir göldür.

Iklim: Afrika, tropikal bölgesi en geniş olan bir kıtadır. Ekvator, hemen hemen ortasından geçer; her iki yarıkürede astropikal kuşaklara kadar uzanır. Engebelerin, geniş alanlarda bir düzüye gitmesi dolayısiyle, tropikal iklim tipleri hemen katkısız olarak gelişmiştir. Ekvatoral durgun kuşakta, hele Gine körfezi'nin içerlek kıyıları ve Kongo çevreğinde, güneşlenme ile alçak basınç'ın sürekli hava kütlelerinin başyukarı yükseldiği her mevsimde yağışların bol olduğu (1000 - 2000 m.), yıllık ve günlük sıcaklık farklarının az olduğu bir iklim bölgesidir. Bu bölgenin kuzey ve güneyinde diğer tropikal iklim bölgeleri bulunur. İlk iklim şeritinde, aralarında yazın kısa, kışın uzun birer aralık bulunan iki yağış mevsimi ile, daha ötelerde güneşin en yüksek duruma eriştiği zamanlara raslamak üzere, tropikal yaz yağmurları ve kış kuraklığı göze çarpar. Ekvatordan uzaklaştıkça günlük ve yıllık sıcaklık farklarının artması, yağış tutarının azalması dikkati çeker. Tropikal bölgeler kuzeyde Sudan'a, güneyde Zambezi'ye kadar uzanır ve yavaş yavaş kurak *passat* iklimine doğru geçiş kendini gösterir. Iklim özellikleri, Kuzey Afrika'nın az engebeli alanlarında, Güney Afrika'nın yüksek ve engebeli ülkelerindekinden daha açık olarak belirmektedir. Bulutlanmanın azlığına bağlı olarak yıllık ve günlük sıcaklık farkları artar. Afrika'nın en yüksek yaz sıcakları burada hüküm sürer, Yağışlar raslantılara bağlıdır. Astropikal bölgelerde yaz mevsimi sıcak olur, eteziyen veya alize rüzgârları eser. Kış mevsimi ılık geçer. Güneyde kap çevresi, kuzeyde Atlas ülkeleri bu iklim özelliklerini gösterir.

Afrika'da iklim kuşaklarının düzenli sıralanışı, Suda'nın Gine kıyılarının ve doğu Afrika'da mevsim rüzgârlarının etkisiyle bozulmuştur. Güney Afrika'nın yüksek yerlerine, güneydoğu alizelerinin etkisiyle, kıyılardan içerilere doğru gittikçe daha az yağmur düşer (bk. **HARİTA**).

Afrika'da engebeler başka kara parçalarına göre daha bitevil olduğundan yüksekliğin iklim üzerindeki etkisi az duyulur; bununla beraber yüksek olan güney Afrika, daha alçak olan kuzey Afrika'dan serindir. Yüksekliğin iklim üzerindeki etkisi, en çok Habeşistan'da görülür; burada yerli halk, alçak yerlerden yukarılara doğru üç iklim basamağı ayırır: a) 1800 metreye kadar çıkan sıcak Kolla basmağı b) 2500 metreye kadar yer alan ılık Voina Degâ basamağı c) Daha yükseklerde soğuk Dega basamağı. Kilimancaro ve Kenya'nın karlarla örtülü dorukları üçüncü basamağa girer.

1

2

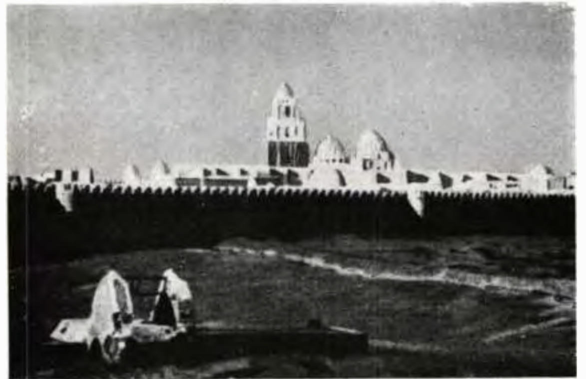
3

4

5

6

7

1 — Mısır'ın başkenti Kahire'den bir görünüş.

2 — Kuzey Afrika'da en büyük şehirlerden biri olan Tunus'tan bir görünüş.

3 — Kuzey Afrika şehirlerinden Trablus.

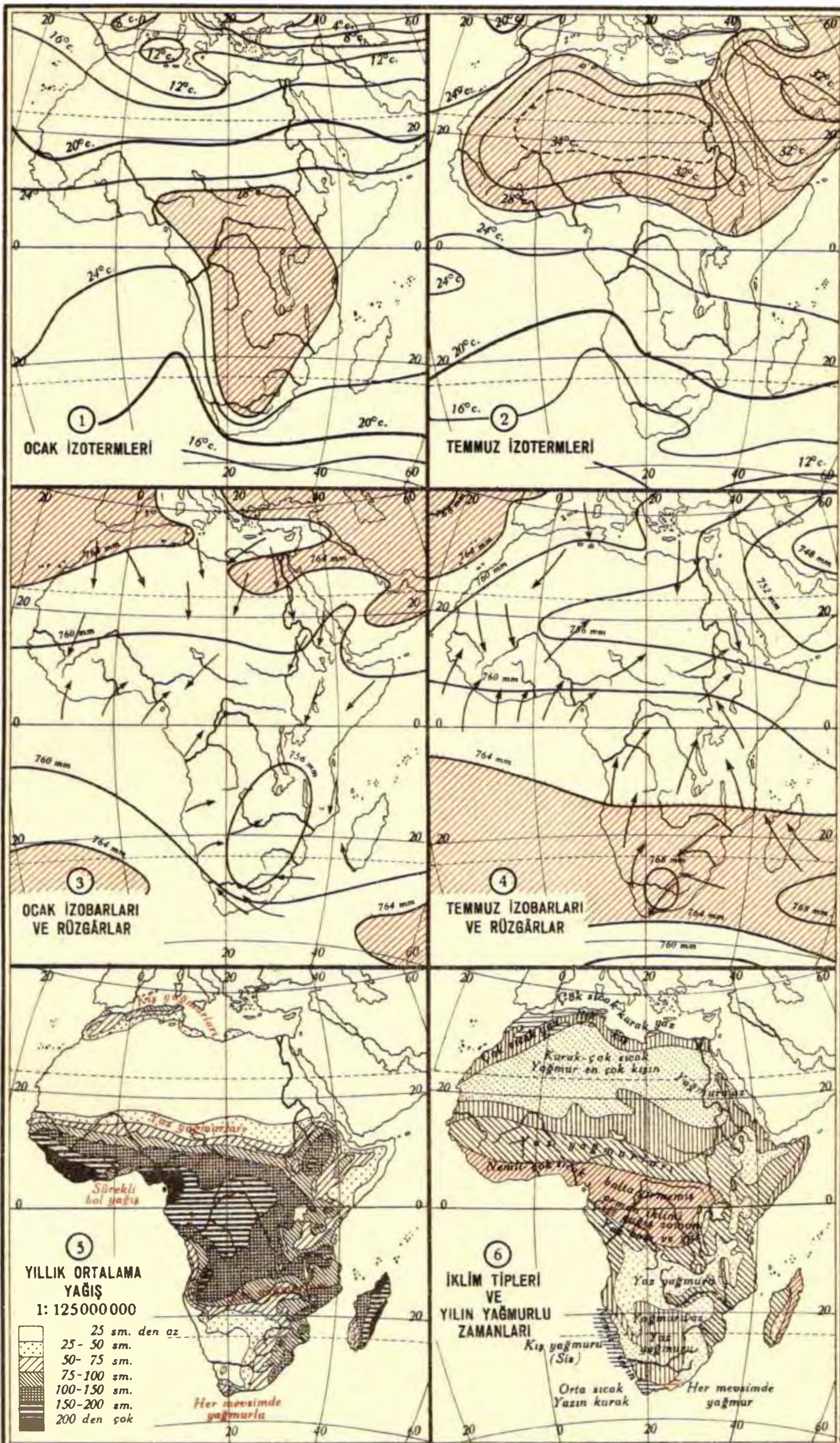
4 — Fransız sömürgesi Cezayir'in aynı adlı başkenti.

5 — Fas'ın büyük şehirlerinden Merakeş.

6 — Tunus'un şehirlerinden Keyruvan.

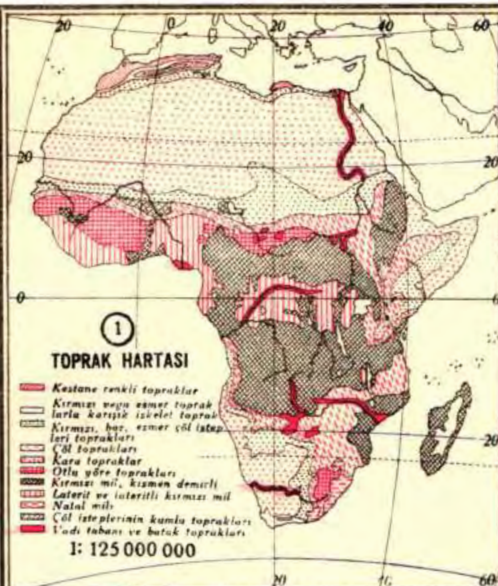
7 — Habeşistan'ın Başkenti Addis—Ababa.

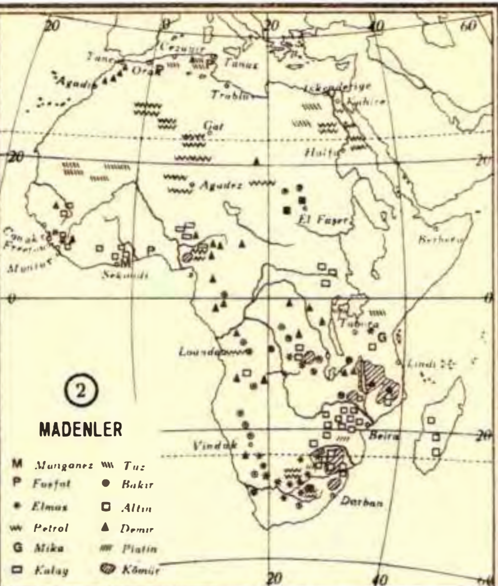
AFRİKA: İKLİM

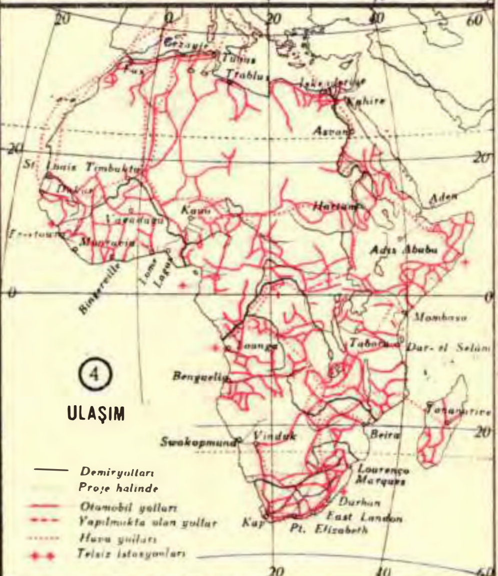
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

AFRİKA: BEŞERİ VE EKONOMİK

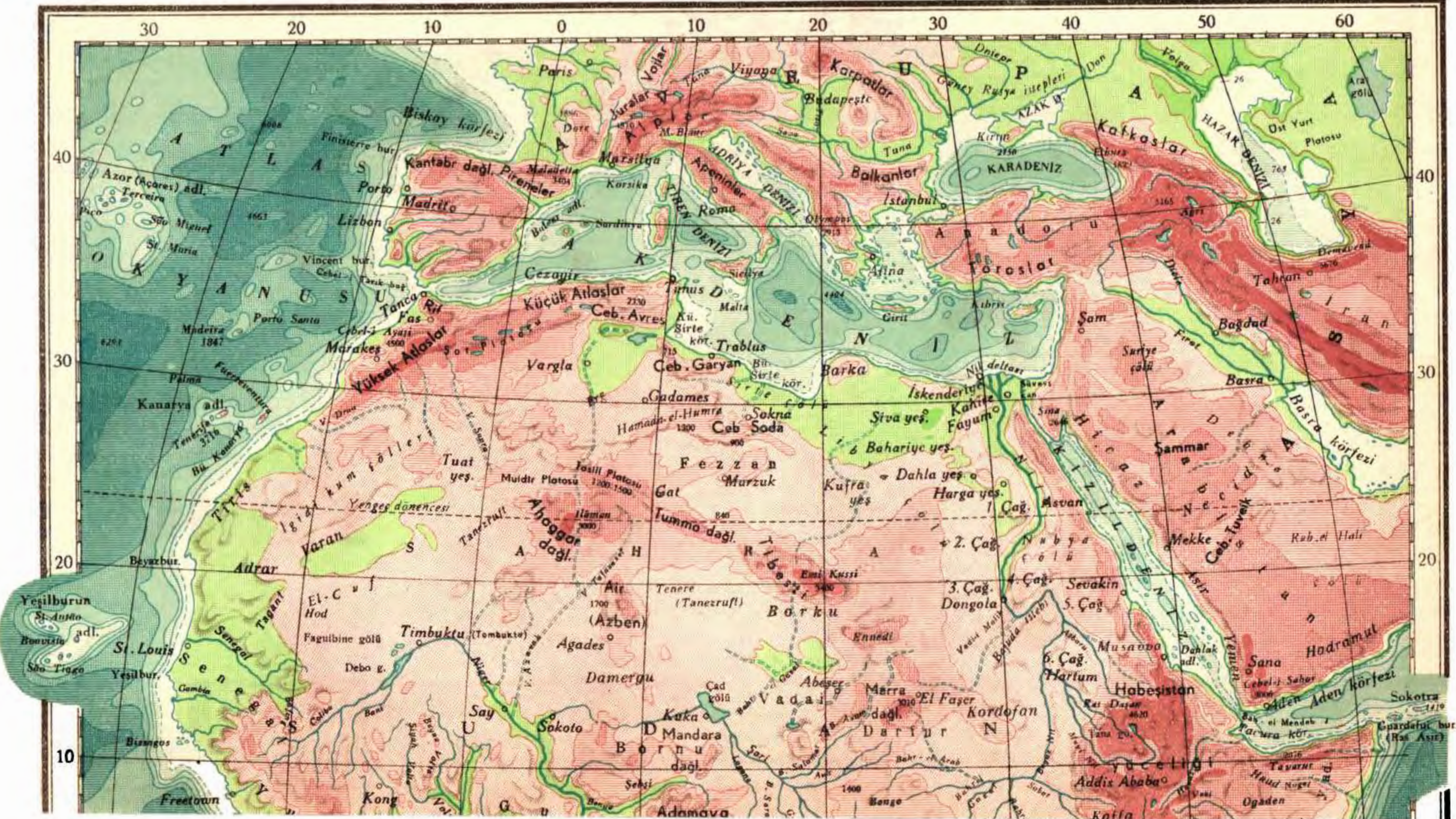

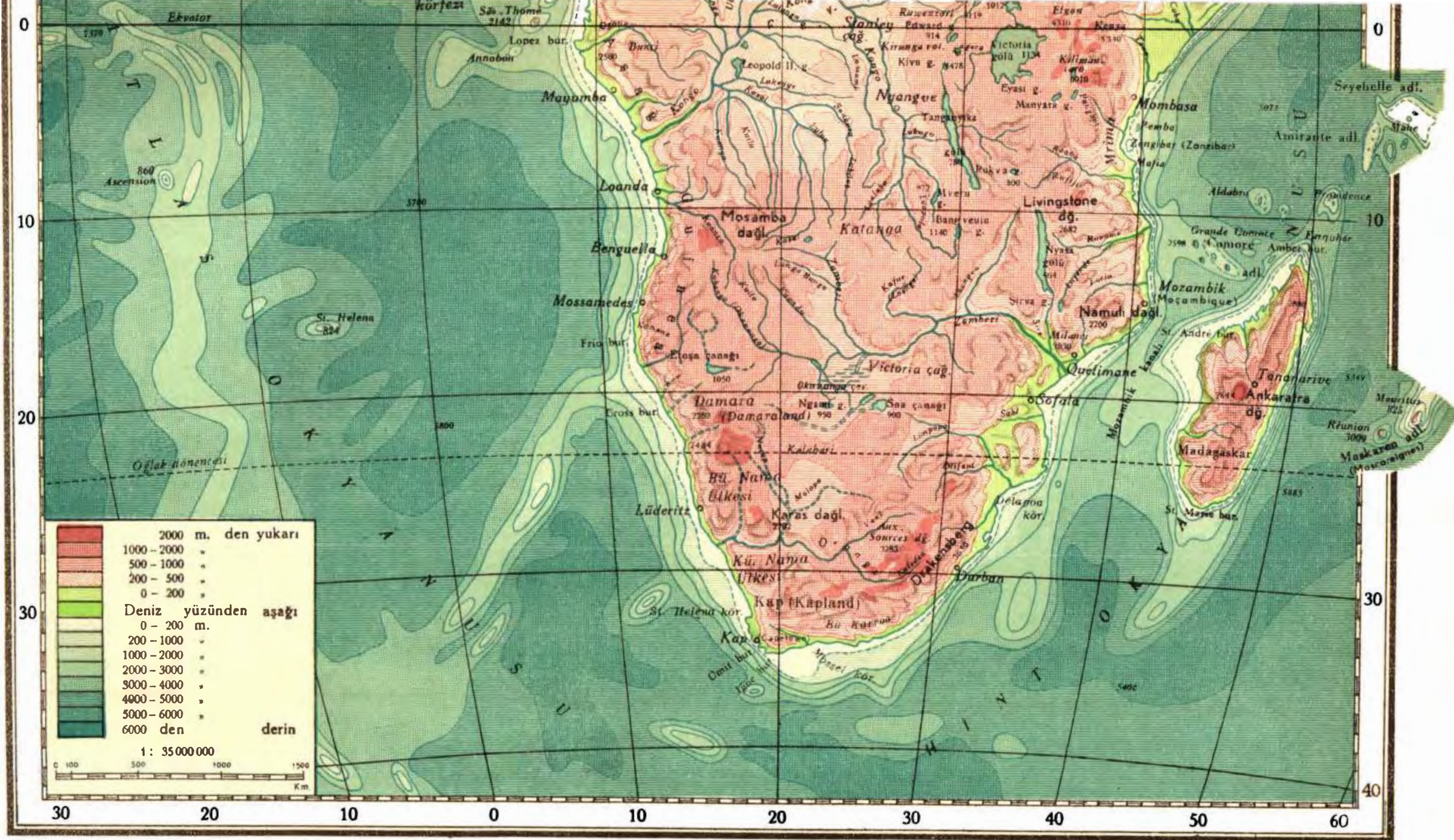

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

AFRİKA: JEOLOJİK

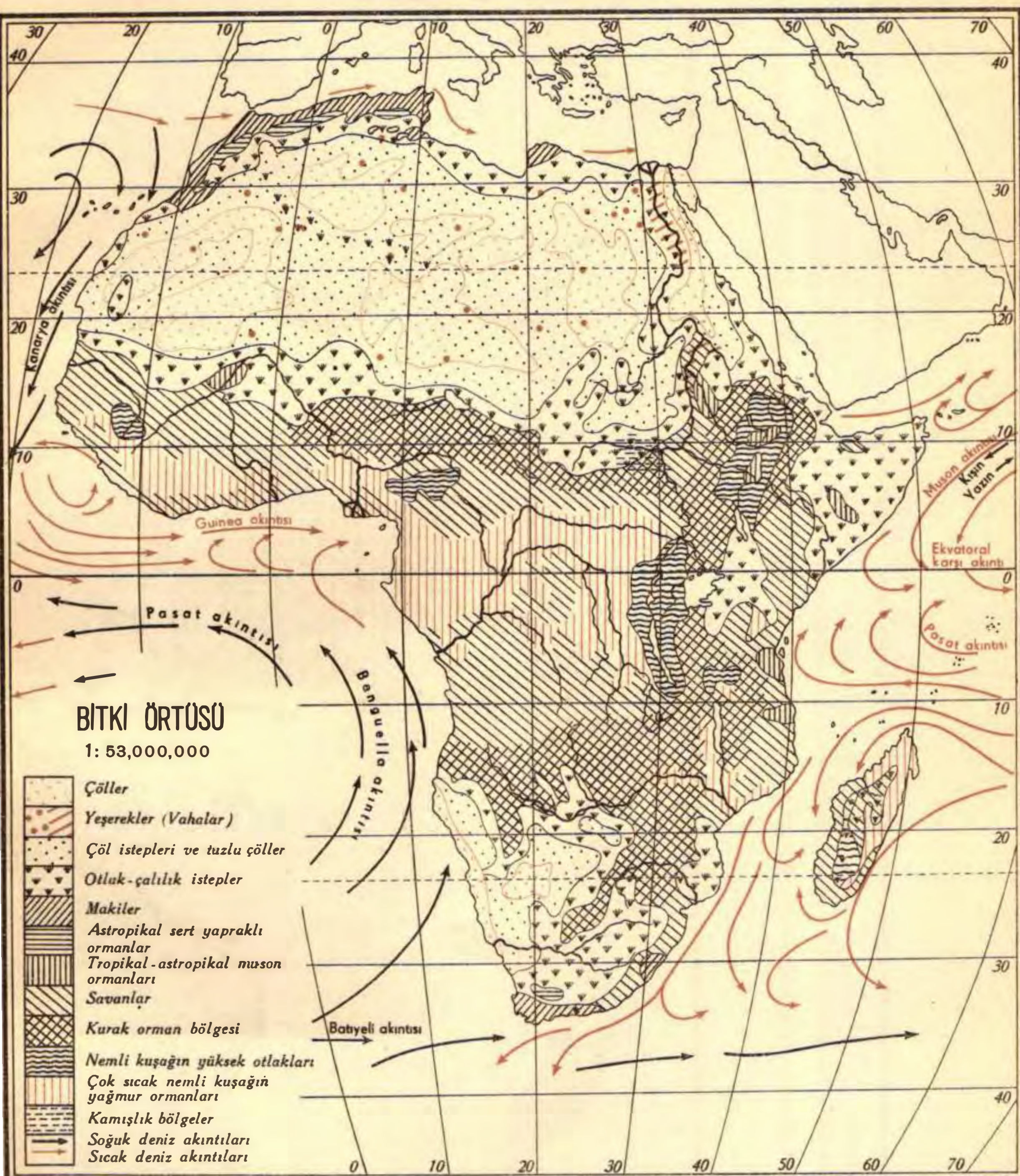

Paris
Viyana
Karpatlar
Budapeşte
Biskay körfezi
Finisterre bur.
Juralar
Alpler
M. Blanc
Tuna
Dnieper
Güney Rusya isteplerı
Don
Volga
AZAK D.
Kırım
Kafkaslar
Elburs
HAZAR DENİZİ
Ust Yurt Platosu
Aral gölü
Kantabr dağl.
Pireneler
Maladetta
Marsilya
ADRİYA DENİZİ
Apeninler
Balkanlar
KARADENİZ
Azor (Açores) adl.
Terceira
Pico
São Miguel
Sta. Maria
Porto
Madrit
Lizbon
Korsika
Roma
Sardinya
TİREN DENİZİ
İstanbul
Olympos
Ağrı
Anadolu
Balear adl.
Vincent bur.
Cebel-i Tarık boğ.
Cezayir
Sicilya
Atina
Toroslar
Dicle
Demavend
Tahran
İran
Tanca
Rif
Fas
Küçük Atlaslar
Ceb. Avres
Tunus
Malta
Girit
Kıbrıs
Şam
Bağdad
Madeira
Porto Santo
Cebel-i Ayaşi
Marakeş
Yüksek Atlaslar
Şot Platosu
Kü. Sirte kör.
Trablus
Fırat
Suriye çölü
Palma
Fuerteventura
Kanarya adl.
Tenerife
Vargla
Ceb. Garyan
Bü. Sirte kör.
Barka
Nil deltası
İskenderiye
Kahire
Fayum
Basra
Gadames
Hamada-el-Humra
Sokna
Ceb Soda
Siva yeş.
Sina
Bahariye yeş.
Basra körfezi
Şammar
Tuat yeş.
Muidir Platosu
Tasili Platosu
Fezzan
Murzuk
Gat
Kufra yeş
Dahla yeş
Harga yeş.
Yengeç dönencesi
1. Çağ.
Asvan
Ahaggar dağl.
Tummo dağl.
Tibesti
2. Çağ
Nubya çölü
Mekke
Ceb. Tuveik
Rub el Hali
Varan
Tanezruft
Adrar
Beyazbur.
Emi Kussi
3. Çağ.
Dongola
4. Çağ.
Sevakin
5. Çağ
Yeşilburun
St. Antão
adl.
Boavista
São Tiago
El-Cuf
Hod
Air
Tenere
(Tanezruft)
Borku
(Azben)
Agades
Ennedi
Timbuktu
(Tombuktu)
Faguibine gölü
Debo g.
St. Louis
Senegal
Yeşilbur.
Gambia
Damergu
Abeşer
Marra dağl.
El Faşer
Kordofan
Musavva
Dahlak adl.
Yemen
Sana
Hadramut
6. Çağ.
Hartum
Habeşistan
Ras Daşan
Aden
Aden körfezi
Sokotra
Bab-el Mendeb
Guardafui bur. (Ras Asir)
Say
Sokoto
Çad gölü
Vadai
Kuka
Mandara
Darfur
Bornu dağl.
Tana gö.
Yüce yaylası
Addis Ababa
Bissagos
Freetown
Kong
Adamava
Ogaden
Kaffa
30
20
10
0
40
50
60

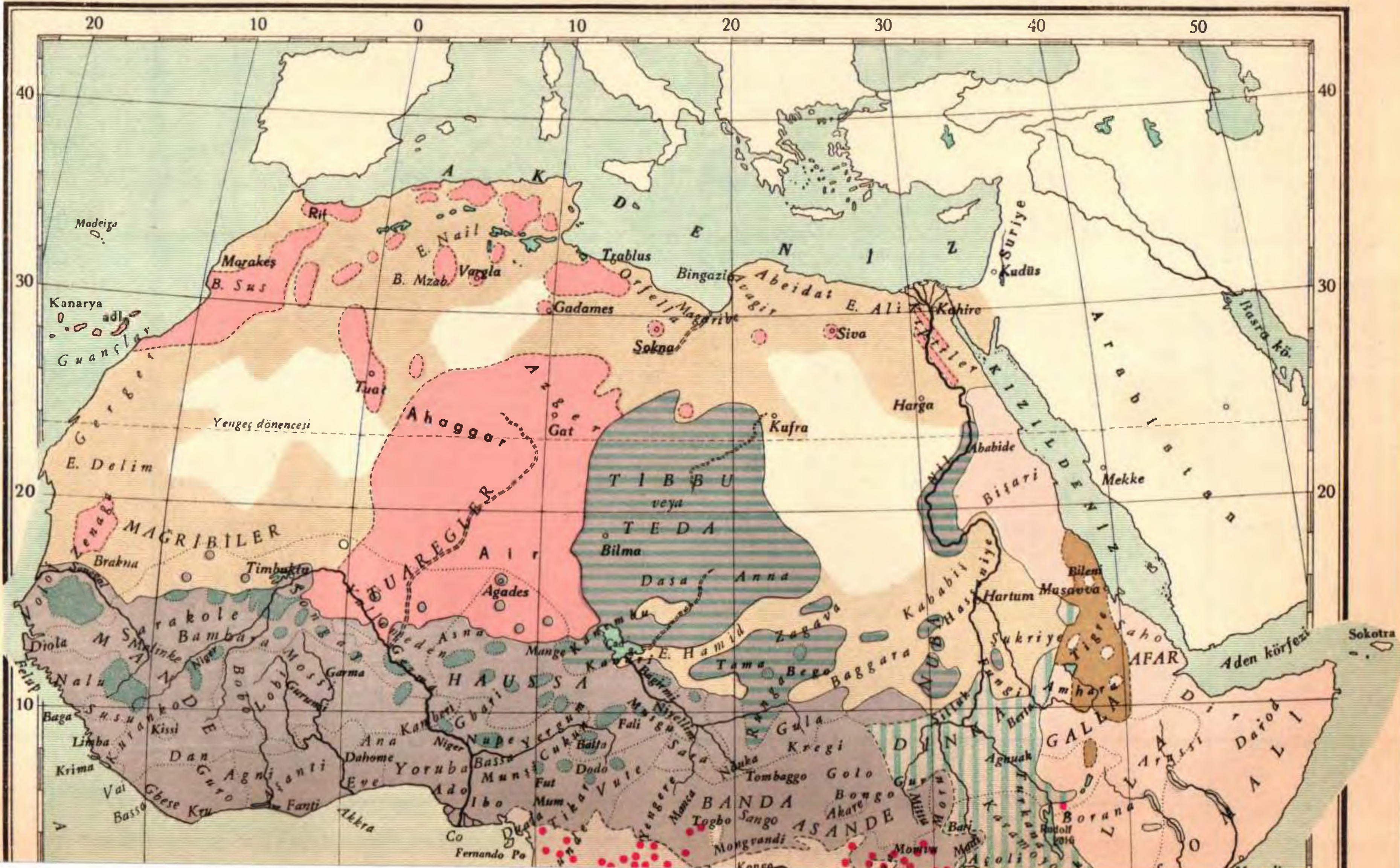

2000 m. den yukarı
1000 – 2000
500 – 1000
200 – 500
0 – 200
Deniz yüzünden aşağı
0 – 200 m.
200 – 1000
1000 – 2000
2000 – 3000
3000 – 4000
4000 – 5000
5000 – 6000
6000 den derin
1 : 35 000 000
Km
Ekvator
Lopez bur.
Annobon
Mayumba
Ascension
Loanda
Benguella
Mossamedes
Frio bur.
St. Helena
Cross bur.
Oğlak dönencesi
Lüderitz
St. Helena kör.
Kap
Ümit bur.
Mosamba dağl.
Katanga
Etoşa çanağı
Victoria çağ.
Damara (Damaraland)
Ngami g.
Kalahari
Bü. Nama ülkesi
Karas dağl.
Kü. Nama ülkesi
Kap (Kapland)
Drakensberg
Durban
Delagoa kör.
Sofala
Quelimane
Stanley çağ.
Leopold II. g.
Nyangwe
Victoria gölü
Kivu g.
Kilimanjaro
Mombasa
Pemba
Zengibar (Zanzibar)
Mafia
Livingstone dğ.
Nyasa gölü
Namuli dağl.
Mozambik (Moçambique)
Mozambik kanalı
Seychelle adl.
Amirante adl.
Aldabra
Providence
Comore
Tananarive
Ankaratra dğ.
Madagaskar
St. Marie bur.
Maskaren adl. (Mascareignes)
Réunion
Mauritius

AFRİKA: BİTKİ ÖRTÜSÜ

AFRİKA : ETNOGRAFİK

Pigmeler (Cüce Zenciler)
Doğu Batuaları
Boşimanlar
Hotentolar
Dağ Damaraları
Bozulmuş Melezler
Bantular
Nilliler
İndo-Avrupalılar
Batı ve Orta Sudanlılar
Fulbeler
Nubalılar ve Tibbular
Araplar ve Araplaşmışlar
Habeşliler
Berberler
Doğu Hamileri
Malgaşlar

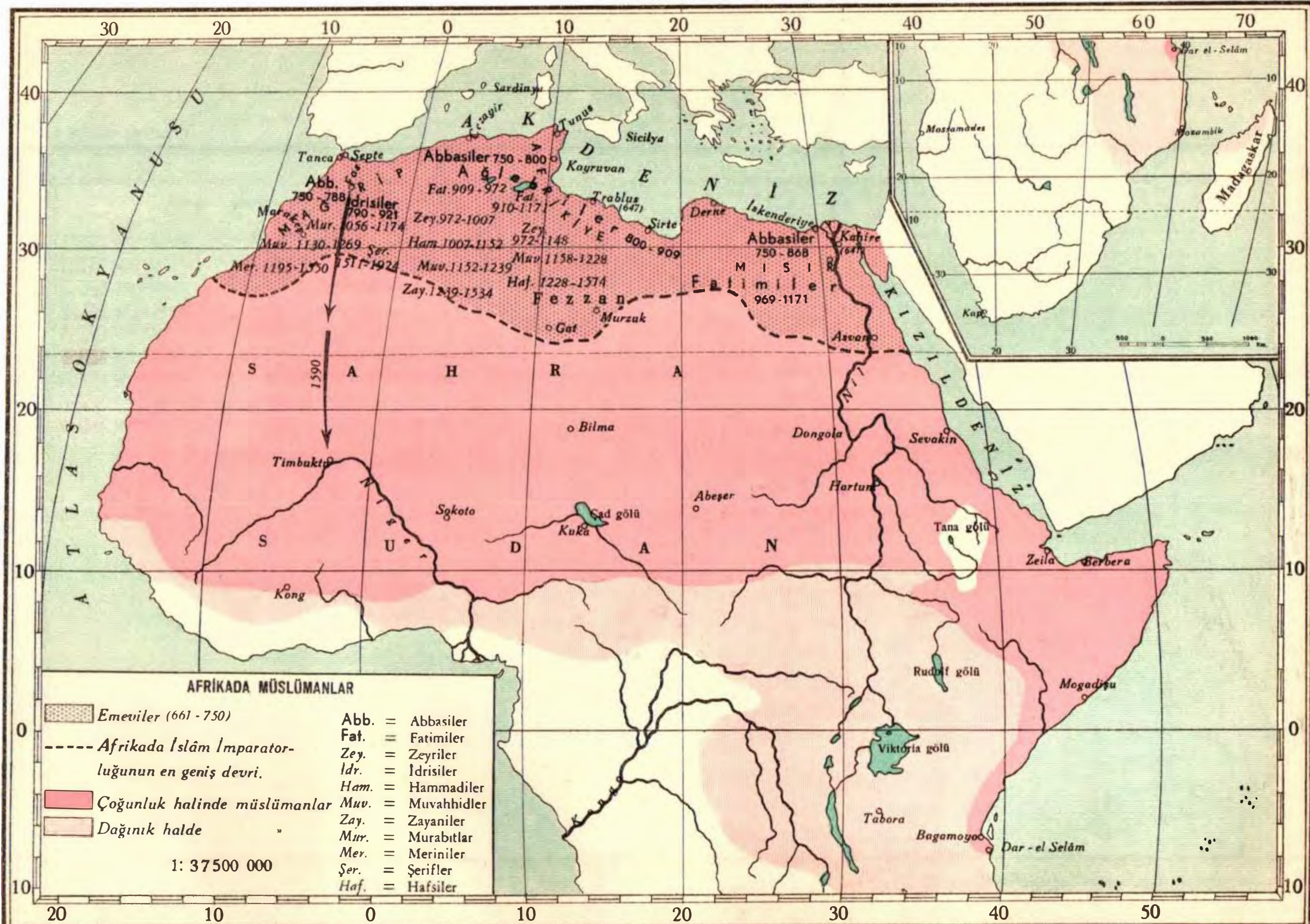
1: 31 800 000

0 200 400 600 800 1000 Km.

OKYANUSU
Oğlak donencesi
Bavili
Kongo
Bakongo
Dembo
Ambunda
Amboim
Nbangala
Bumbala
Bakuba
BALUBA
Lulua
Bisumba
Baluuda
Kioko
Bakosa
Lobale
Ganguela
Amboella
Ovambo
Mambunda
Barotse
Balamba
Basenga
Babisa
Vaniamvesi
Vagogo
Vafipa
Vavemba
Kondo
Vahehe
Angoni
Vapogoro
Voyao
MAKUA
Zengibar (Zanzibar)
Comore adl.
Mozambik (Moçambique)
Zambezi
Mazimba
Vasembo
Batonga
Makololo
Maşona
Matabele
Batonga
Kung
Ova-Herero
Aikve
Aukve
Bamangvato
Zimbabue
Limpopo
BEÇUANA
Bavenda
Başofi
Koranna
Oranj
Basuto
KAFERİLER
Ama-Zulu
Ama-Ksosa
(Hotentolar)
(Boş)
Kap (Capetown)
Mozambik kanalı
Madagaskar
Sakalava
Hova
Betsileo
Betsimisaraka
Bara
Antandroy

10 20 30 40
20 10 0 10 20 30 40 50

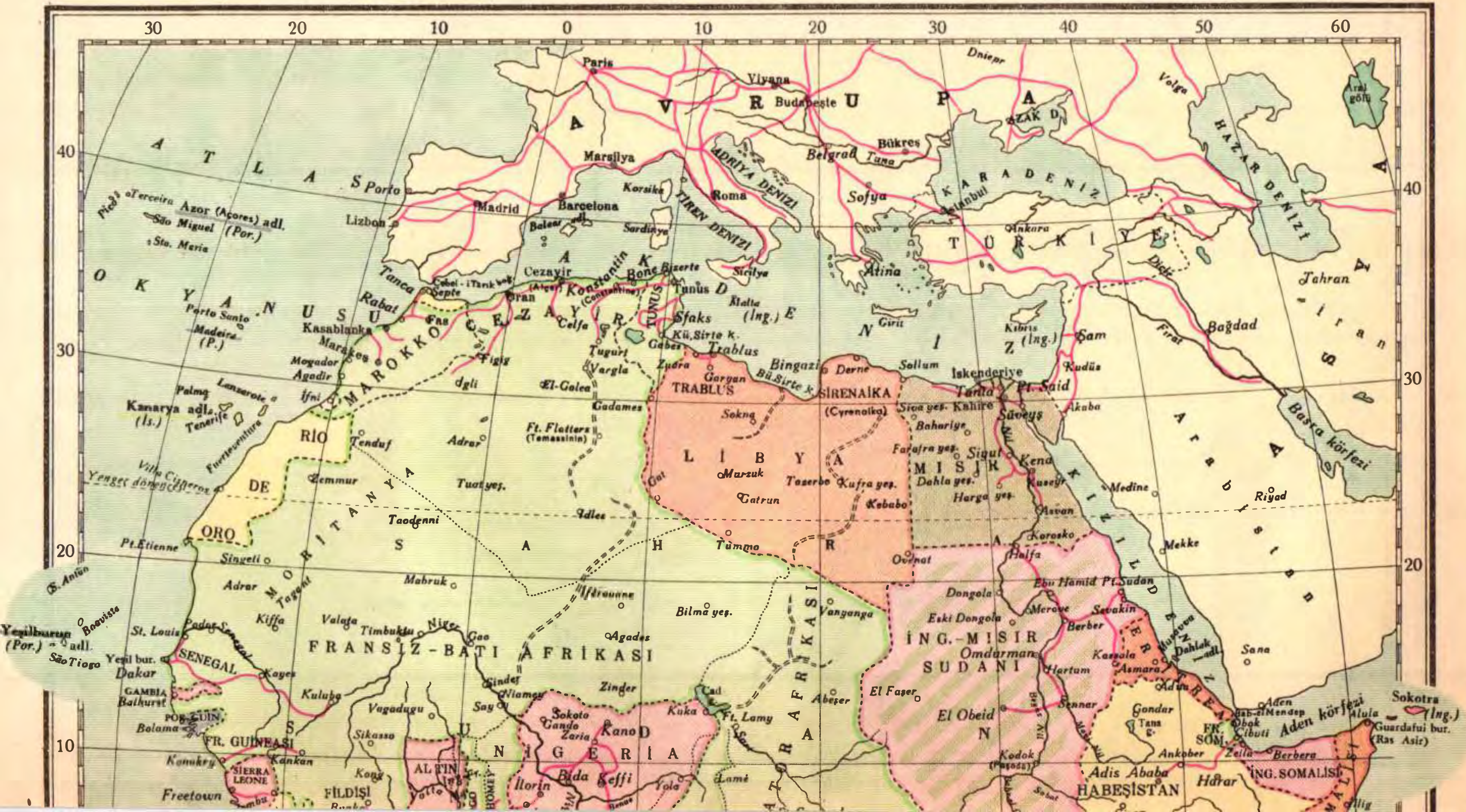
AFRİKA: TARİHİ

MİLLİ EĞİTİM BASIMEVİ

AKDENİZ
ATLAS OKYANUSU
KIZIL DENİZ
SAHRA
SUDAN
Sardinya
Cezayir
Tunus
Sicilya
Tanca
Septe
Barbaroslar 1510-1534
Osm. 1534-1535
1574-1881
Dayılar 1589-1705
Beyler 1705-1881
Trablus
Fas
Osmanlılar 1534-1830
Marakeş
Beylerbeyiler 1534-1578
Paşalar 1578-1659
Ağalar 1659-1671
Dayılar 1671-1830
Osmanlılar 1519-1551
1551-1911
Beylb. 1551-1603
Dayılar 1603-1712
Murzuk
Karamanlılar 1712-1835
Gat
Derne
İskenderiye
Sirte
Barka
Kahire
Fayum
Tulunlular 868-905
MISIR
Ahşitler 935-969
Eyyubiler 1174-1250
Köl. 1250-1517 Asvan
Osmanlılar 1517-1914/23
Mısır Hıdivliği 1805-1914
Nil
Bilma
Timbuktu
Niger
Sokoto
Çad gölü
Kuka
Abeşer
Kong
Dongola
Sevakin
Hartum
Tana gölü
Zeila
Berbera
Rudolf gölü
Mogadişu
Viktorya gölü
Tabora
Bagamoyo
Dar-el Selâm
Kongo
AFRİKADA TÜRKLER
Osm. = Osmanlılar
Köl. = Kölemenler
Beylb. = Beylerbeyiler
1: 37 500 000

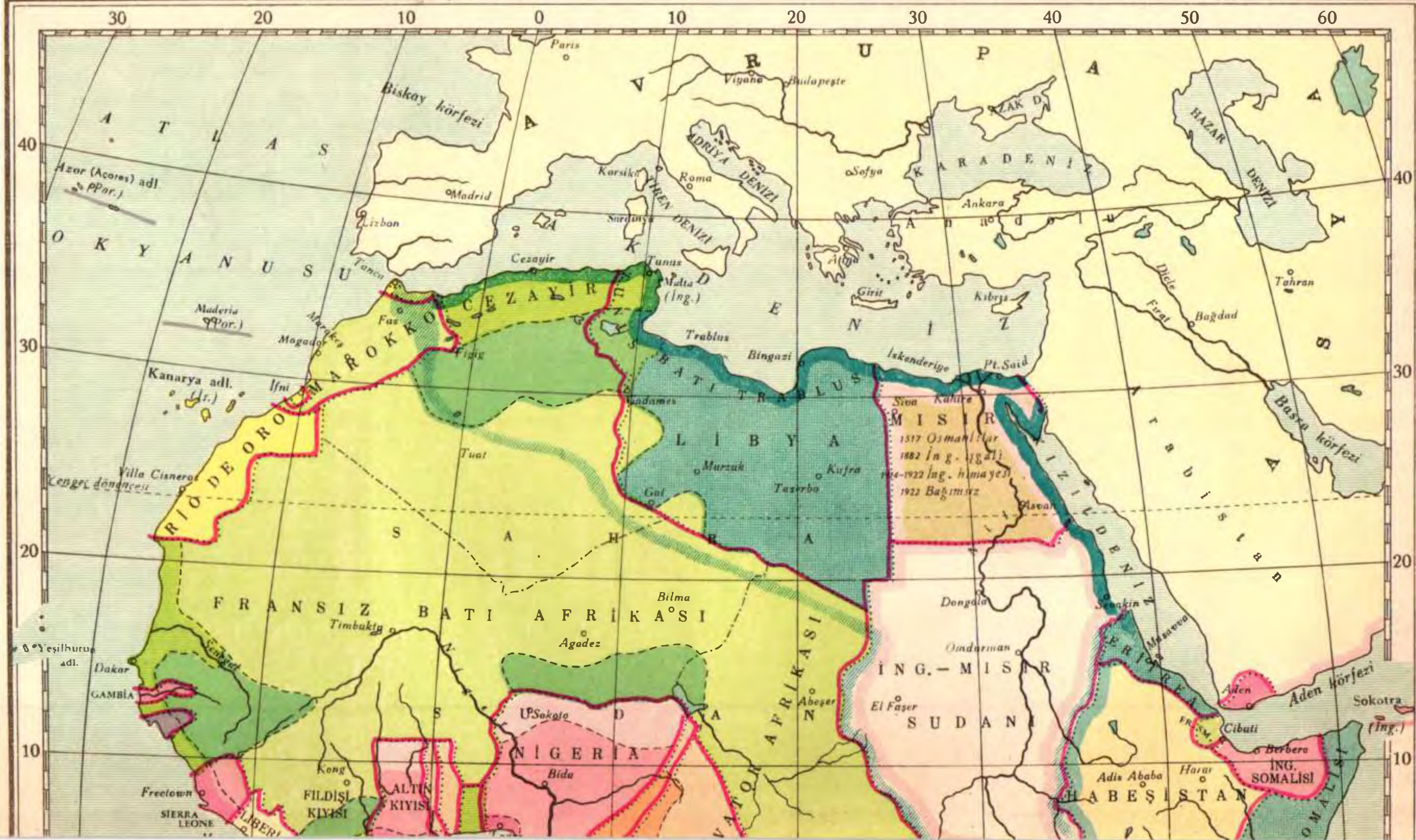
AFRİKA: SİYASİ

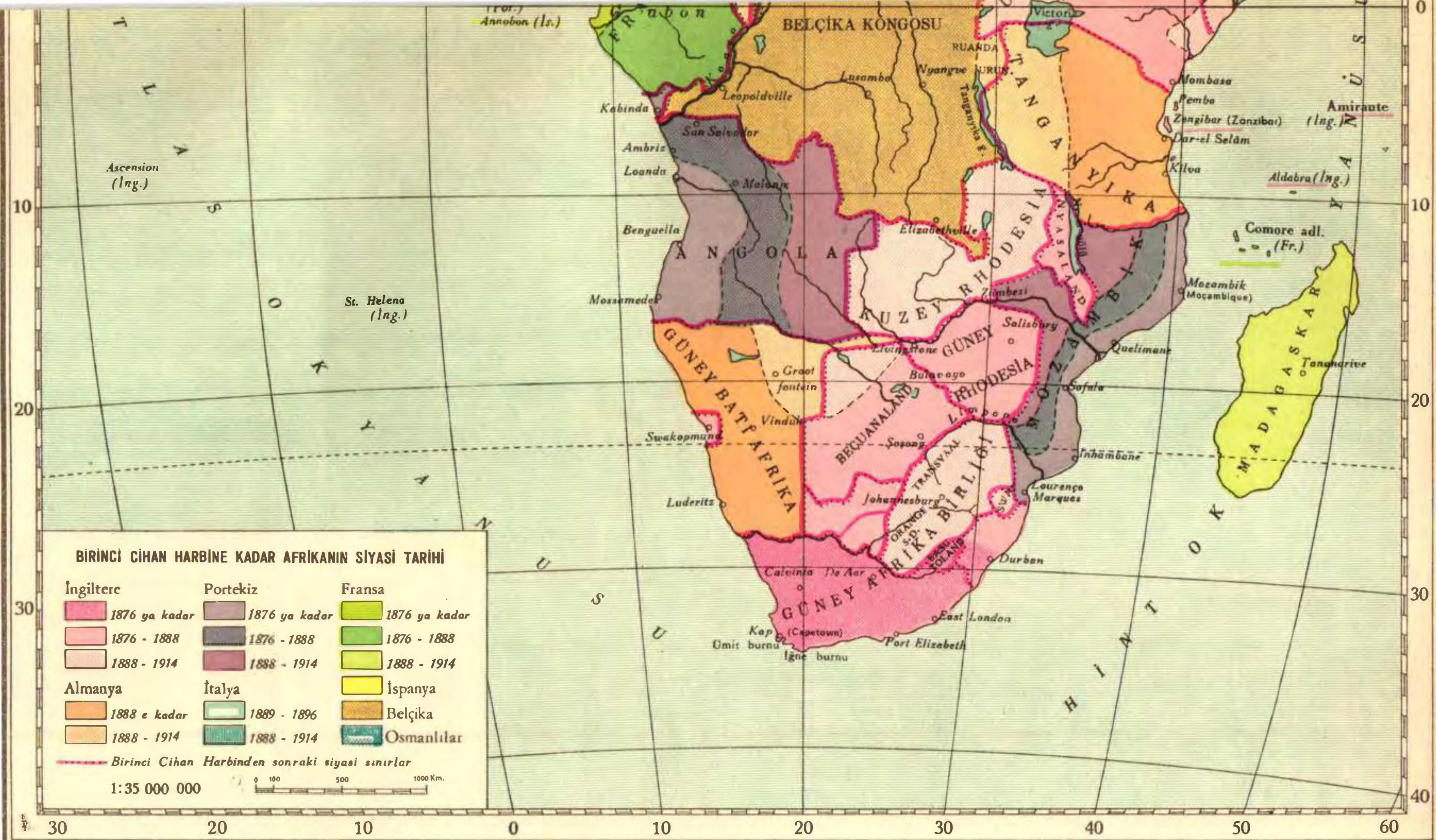

MİLLİ EĞİTİM BASIMEVİ

AFRİKA: SÖMÜRGECİLİK TARİHİ

BİRİNCİ CİHAN HARBİNE KADAR AFRİKANIN SİYASİ TARİHİ
İngiltere
1876 ya kadar
1876 - 1888
1888 - 1914
Portekiz
1876 ya kadar
1876 - 1888
1888 - 1914
Fransa
1876 ya kadar
1876 - 1888
1888 - 1914
İspanya
Belçika
Almanya
1888 e kadar
1888 - 1914
İtalya
1889 - 1896
1888 - 1914
Osmanlılar
Birinci Cihan Harbinden sonraki siyasi sınırlar
1:35 000 000
0 100 500 1000 Km.
BELÇİKA KONGOSU
Annobon (Is.)
RUANDA
URUN.
Lusambo
Nyangwe
Leopoldville
Kabinda
San Salvador
Ambriz
Loanda
Malanje
Benguella
Mossamedes
A N G O L A
Elizabethville
T A N G A N Y İ K A
NYASALAND
Mombasa
Pemba
Zengibar (Zanzibar)
Dar-el Selâm
Kilva
Amirante (İng.)
Aldabra (İng.)
Comore adl. (Fr.)
Mozambik Moçambique)
M O Z A M B İ K
Zambezi
Salisbury
Quelimane
K U Z E Y R H O D E S İ A
G Ü N E Y R H O D E S İ A
Livingstone
Bulawayo
Sofala
Limpopo
Inhambane
Lourenço Marques
Tananarive
M A D A G A S K A R
Ascension (İng.)
St. Helena (İng.)
A T L A S O K Y A N U S U
H İ N T O K Y A N U S U
G Ü N E Y B A T I A F R İ K A
Groot fontein
Vindhuk
Swakopmund
Luderitz
BECUANALAND
Sosong
TRANSVAAL
Johannesburg
ORANGE S.D.
G Ü N E Y A F R İ K A B İ R L İ Ğ İ
BASUTOLAND
SWA
Durban
Calvinia
De Aar
East London
Kap (Capetown)
Ümit burnu
İğne burnu
Port Elizabeth
G Ü N E Y
10
20
30
40
0
60
50

Bitki ve hayvanlar: Bitki örtüsü, genel çizgileriyle Afrika'nın iklim bölgelerine uyar; genel olarak da toprağa ve tabansuyu seviyesine göre değişir. Sürekli ve nemli ekvator iklimi bölgesi, bütün kuzey Kongo çevresi ile Gine körfezinin iç bölümleri - yani 600 000 km² den geniş bir alan - her mevsimde yeşil, balta girmemiş ekvator ormanlariyle örtülüdür. Kamerun'da, kıyıdan 750 km. içerilere kadar sokulan bu ormanlar, batıya doğru 100 - 120 km. ye kadar daralır. Lagos bâtısında Altın ve Esir Kıyılarından uzanarak batı - yukarı Gine'de yeniden genişler ve Sierra Leone'ye kadar sokulur. Kongo teknesinde ekvator ormanları, nehir kolları boyunca, bölgenin dışına doğru uzanırlar. Ayrıca Doğu Afrika'da, Victoria gölünün kuzeybatısında, dağların yağışlı yamaçlarında adacıklar halinde görülürler. Alçak kıyılarda ise, dışarda kalmış birçok kökleriyle, çamurlu ve sıtma dolu bataklıklarda yetişen ağaçların teşkil ettiği mangrov ormanları vardır.

Ekvator ormanlarında çok çeşitli bitkiler bir araya gelmiştir. Buradan sızan güneş ışıkları, ormanın içine, ancak yeşilimtrak bir şafak aydınlığı verir. 20 - 30 m. yükseklikteki ağaçların yaprakları aralıksız bir dam meydana getitirir. Biribirinden aralıklı tek tek ağaçlar, bu yaprak çatının üstünde, 60 - 70 metreye kadar yükselirler. Tırmanıcı bitkiler bu ormanları geçilmez bir hale sokmuşlardır. Ekvator ormanları, kısa süren kurak mevsim dolayısiyle meydana gelen ve yıllık yağışı 1000 - 1500 mm. yi bulan savan bölgeleriyle kuşatılmıştır. Kurak devre, ormanın gelişmesine engel olmuştur. Savanlar, kurak mevsimde yapraklarını döken çok seyrek ağaçlarla, bunların arasında boyları birkaç metreyi bulan otlardan meydana gelmiştir. Buralarda, hemen her akarsu boyunda, genişliği yer yer değişen, şerit halindeki ormanlar bulunur. Savanlar, kurak mevsimde avcılığı kolaylaştırmak üzere yerliler tarafından yakılır. Kalan kül, toprağa gübre olarak karışırsa da yanan bitkilerin sıcaklığı toprağı taş gibi sertleştirir. Madagaskar adasındaki savanlar da geniştir. Kurak devrenin uzunca olduğu yerlerde bozkırlar, savanların yerini alır.

Buralarda otlar daha cılızdır, çalılarla sert yapraklı ağaçlara da raslânır. Afrika bozkırlarında şemsiye biçimli akasyalarla, baobab ağaçları görülür. Bozkırlar, Doğu Afrika ve Zambezi yüksek ülkelerini, Angola'nın hemen her yanını kaplar ve Güney Afrika'da Kalahari'ye kadar sokulur.

Daha kurak olan çevrelerde suları çekilen dere boylarında tektük ağaçlar görülür. Yarı çöller, Sudan ile Büyük Sahra arasında geniş bir geçiş alanı teşkil eder ve Somali üzerinde Doğu Afrika'nın yüksek yerlerine kadar uzanır; Kalahari'nin batısını, Güneybatı Afrika'nın yüksek yerlerini kaplıyarak, kıyı boyunca, Angola'ya kadar sokulur.

Kuzey ve Güneybatı Afrika'nın *passat* ikliminin kurak bölümlerindeki çölleri her yerde çıplak değildir, taban sularının yakın olduğu yerlerde devedikenleri ile geven ve kirpi otlarına benzer dikenli bitkiler bulunur. Astropikal iklimin sert yapraklı ağaçları, mantar meşesi, defne ve zeytinlerle birlikte makiler, Atlas ülkelerinin kışın yağışlı alanlarını karakterize ederler. Daha serin olan yükseklik-lerde sert yapraklıların yerine geniş yapraklı, iğne yapraklı yahut karışık ormanlar geçer. Daha yükseklerde ise yüksek dağ bitkileri, ağaçların yerini alır, kurak iç bölümlerde bozkırlar ve dazkırlar hâkim olur.

Büyük Sahra'da taban sularının yüzeye çıktığı veya çıkarıldığı yerlerde ve çölü bir baştan bir başa geçen Nil boyunca, irili ufaklı vâhalar yer alır.

Güney Afrika'da astropikal sert yapraklı bitkiler, Güneybatı Kap'ta ve doğrudan doğruya kıyıda olmak üzere dar alanlıdır. Bol yağışlı olan güneydoğu kıyılar ormanlıktır.

Nemliliğin fazlalığı ve ısı azlığı yüzünden ılımlı iklim bölgelerini andırırlar ve bitkiler, düzenli basamaklar meydana getirirler. Dağların yaz yağışlarına dönük nemli yamaçlarında, 1000 metreden yüksekteki yerlerde, sis ormanları görülür. Bunlar Habeşistan'da, Kenya ve Kilimancaro'da, Kamerun dağında ve Güney Afrika'da oldukça geniş alanlar kaplar.

Ot yiyen hayvanlar, besinlerini sağlıyan bitkilerin yayılışına uyarlar. Ekvator ormanlarında, maymunlar gibi tırmanıcı hayvanlarla kuşların pek çok çeşitleri ve bitkilerin ortaya koydukları engelleri aşabilecek kuvvette olan fillerle goriller yaşar. Geçilmesi büsbütün güç ormanlarda, geçmiş devirlerin artıkları olan hayvanlara pek az raslanır.

Afrika'da yılanlar, kertenkeleler ve böceklerin birçok türleri yaşar; nehir boylarında ve göllerde su aygırları, timsahlar ve birçok su kuşları bulunur.

Savanlarda küçük hayvan kümelerine, bozkırlarda çok kere sürülere ve hattâ, bazan binlerce hayvanın meydana getirdikleri büyük sürülere raslanır. Sürülerin ardısıra da aslan, çakal, kaplan gibi etyiyen hayvanlar dolaşır. Leopar, hem ormanlarda, hem de bozkırlarda görülür. Afrika ve hele Doğu Afrika bozkırlariyle Güney Afrika'nın yüksek yerleri, dünyanın yabani hayvanları çok olan alanlarındandır. Fakat Avrupalılar Afrika'da tüfekle avcılığa başladıklarından beri bunların sayıları epey azalmıştır.

Afrika'nın küçük ve zararlı hayvanları arasında malaryayı taşıyan sivrisinekler, uyku hastalığı getiren ve büyükbaş hayvanların yaşamasına engel olan çeçesinekleri, bütün odunları kemiren termitler, Mısır'da ve Güney Afrika'da, tohumları yokeden, ağustosböcekleri ve çekirgeler vardır.

Nüfus: Afrika'da yaşıyan insanlar, renkli yerlilerle, sonradan buraya göçmüş bulunan beyazlar olmak üzere iki bölümde toplanır. Beyazlar, Büyük Sahra'nın güneyine düşen bölgelere çok yakın zamanlarda ve az sayıda yerleşmişlerdir. Kuzey Afrika'nın, her devirde Avrupa ve Asya ile ilişkisi sıkı olmuştur. Tarih öncesinden beri küçük ölçüde göçler olmuş, tarih çağlarında ise büyük göçler başlamıştır. Bu göçler, karşılıklı olarak, en çok Atlas ülkeleri ve İspanya üzerinden olmuştur. Bugün, Kanarya, Asor ve Madeira adalarına Avrupalılar yerleşmiş, Berberler'den olan yerli halk, ortadan kalkmış bulunmaktadır. Madagaskar'ın güneydoğusundaki Réunion adası halkının büyük bir bölümü beyazlardandır. Bugün Güney Afrika ile Rhodesia ve Güneybatı Afrika'da iki buçuk milyon, astropikal kuşak içindeki Kuzey Afrika'da bir buçuk milyon beyaz insan yerleşmiş bulunmaktadır.

Kongo çevreğinin kuzey kenarından Zambezi nehrinin biraz daha güneyine kadar uzanan ve Afrika kıtasının güney bölümünün büyük bir parçasını içine alan bölgelerde, Bantu adı verilen zenciler yaşar; Kongo çevreğinde de Pigmeler, Bantular arasına serpilmiş bir halde bulunmaktadırlar. Gine körfezinin kuzeyinden Habeşista'na kadar geniş bir kuşak halinde uzanan Sudan'da, Sudan Zencileri, daha kuzeyindeki geniş alanlarda ise Araplar, Berberler, Tuaregler vardır, Doğu Afrika'da da en çok Habeşler yerleşmişlerdir.

Afrika'da yaşıyan nüfusun sayısı ve sıklığı hakkında kesin bilgi vermek güçtür. Nüfus sayımına dayanan doğru bilgi, ancak Kuzey ve Güney Afrika ülkeleri için verilebilir.

Afrika'nın yakından tanınmasından önce, kıtadaki nüfusunun bugün bilindiğinden çok daha fazla olduğu kestirilmişti. Meselâ: 1882 de Afrika nüfusunun 200 milyonu aştığı sanılıyordu. Oldukça yakından bilinen ülkeler gözününe alınarak, bu nüfusun, bugün 125 - 130 milyon kadar olduğu kabul olunmaktadır.

Afrika'da nüfusun dağılışı, türlü bölgelerde pek büyük ayrılıklar gösterir. Çöllerle balta girmemiş ormanların iç bölümlerinde, nüfus, yok denecek kadar azdır; bütün balta girmemiş ormanlar alanı gözönüne alınarak km² başına 1 - 2 kişi düştüğü anlaşılmaktadır. Yarı çöllerde, ve bozkırlarda da nüfus sık değildir; savanlar ise bu bölgelere göre biraz daha kalabalıktır. Yukarı Gine ile Togo ve Altın Kıyısında km². ye aşağı yukarı 10 kişi, Güney Nigeria da ise 40 kişi düşmektedir. Kilimancaro dağlık çevresinin yüksek yerlerinde nüfus sıklığı 125 kişidir. Vâhalarda nüfus çok sık olduğu gibi, Nil vâdisinde de km². ye 500 kişi düşmektedir.

Afrika'da nüfus hareketleri de kesin olarak bilinmemektedir. Bilinen bir şey varsa, o da son yüzyıllarda Afrika nüfusunun azaldığıdır. Oldukça az olan doğum ve çocuk ölümiyle bulaşıcı hastalıkların doğurduğu ölümlerden başka, iç savaşlar ve köle ticareti, bu nüfus azalmasında gerçekten önemli bir etki yapmışlardır. Kıtaya durmadan sokulan Avrupa kültüriyle birlikte, yerliler arasında alkole olan düşkünlük ve türlü hastalıkların yayılması da nüfusun azalmasına sebebolmaktadır. Avrupalılar'ın ihtiyaçlarını karşılıyan taşıt araçlarının artmasiyle, önceleri dar çevrelerde etki yapan uyku hastalığı, son derece yayılmıştır. Evvelce görülen geniş ölçüdeki göçlere karşılık, bugün sömürge ekonomisinin doğurduğu nüfus hareketleri önem kazanmıştır. Kalabalık nüfuslu bölgelerden, nüfusu az olan plantaj, yahut endüstri çevrelerine işçiler gitmektedir.

Yerleşme, buraların özeliklerine göre değişiklik gösterir. Ormanlık bölgelerde, çatıları biribirine yaslanan ve bazan yol boyunca kilometrelerce uzanan, hurma dallarından veya ağaç kabuklarından yapılmış, alçak kulübelerin sıralandığı köyler yeralır. Ormanlık olmıyan otluk bölgelerde yaşıyanlar, ya araziye dağılmış bulunan çiftliklerde, yahut biribirlerine yakın bir şekilde kurulmuş evlerle meydana gelen köy ve kasabalarda barınırlar. Nüfusu çok olan bölgelerde 100 000 den çok nüfuslu büyük şehirler meydana gelmiş bulunmaktadır.

Kurak bölgelerde sürekli yerleşme, hemen hemen yoktur. Burada yaşıyan insanlar, Güney Afrika'da görüldüğü gibi deriden, Kuzey Afrika'da olduğu gibi yünden yapılmış çadırlarda barınırlar. Vâhalarda, kıtanın Akdeniz boyunca uzanan kuzey bölümünde olduğu gibi, dar sokaklarla kübik yapılı ev yığınlarından meydana gelmiş kasaba ve küçük şehirler yeralmaktadır.

Etnoloji: Afrika'nın asıl yerli halkı türlü soydan gelmedir. Bu soylar, dil ayrılıkları bakımından şu bölümlere ayrılmaktadır:

1 — Hâmiler; en çok Kuzey Afrika'da bulunurlar. Bu soydan olanlar Doğu Afrika'da yaşıyan Galla, Somali ve Danakiller'le göller çevresindeki guruplar, Masai, ve Nandiler gibi.

2 — Sâmiler; Kuzey Afrika'ya, türlü çağlarda, çeşitli göçler olmuştur: Eski bir Sâmi göçü, Habeşistan'a Sâmi dil ve kültürünü getirmiş, VII. yüzyılda kendini gösteren bir başka göç sonunda da, beyaz renkli Araplar'la birlikte islâmlık girmiştir. Bununla beraber, bu zamandan önce de Afrika'nın doğu kıyılarına ticaretle uğraşan Araplar yerleşmiştir. XV. yüzyıl sonlarına kadar Doğu Afrika kıyı bölgelerinde bir takım küçük Arap devletleri de görülmüştür ki, bunların bazıları (meselâ: Zengibar sultanlığı) zamanımıza kadar sürüp gelmiştir.

3 — İndonezyalılar'ın göçleriyle Malaya ırkı ve kültürü Madagaskar'a girmiştir.

4 — Asıl Zenciler; ne vücutça, ne dil, ne de kültür bakımından birlik göstermezler. Başlıca zenci soyları, Güney ve Orta Afrika'nın Bantular'ı ile bunların Kuzeyinde Büyük Sahra'ya kadar uzanan geniş bölgelerde yaşıyan Sudan Zencileri'dir. Etnoloji bakımından Afrika'nın kültür çevrelerini gözden geçirmek mümkündür:

1 — Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen oymakların (Buşmanlar, Pigmeler) yaşadığı bölgeler.

2 — Başlıca çapa tarımı ile geçinen, yer yer tahıl tarımı yapan ve evcil hayvanlar yetiştiren yerliler; Sudan'dan Güney Afrika'ya kadar uzanan bölgede yaşarlar.

3 — Hayvancılıkla geçinenler. Nil boyunda oturanlarla Massai ve Güneybatı Afrika'ya kadar uzanan yerlerdeki kavimler hayvancılıkla geçinirler. Sudan ile bunun güneyindeki bölgelerde çapa tarımı da hayvan yetiştirme ile birlikte görülür. Büyük Sahra'da en çok, hayvan yetiştiren göçebe uluslar vardır.

4 — Afrika'nın kuzeyini kaplıyan bölgelerde, en çok Akdeniz ülkelerine uyan tarım işleri ile uğraşılır.

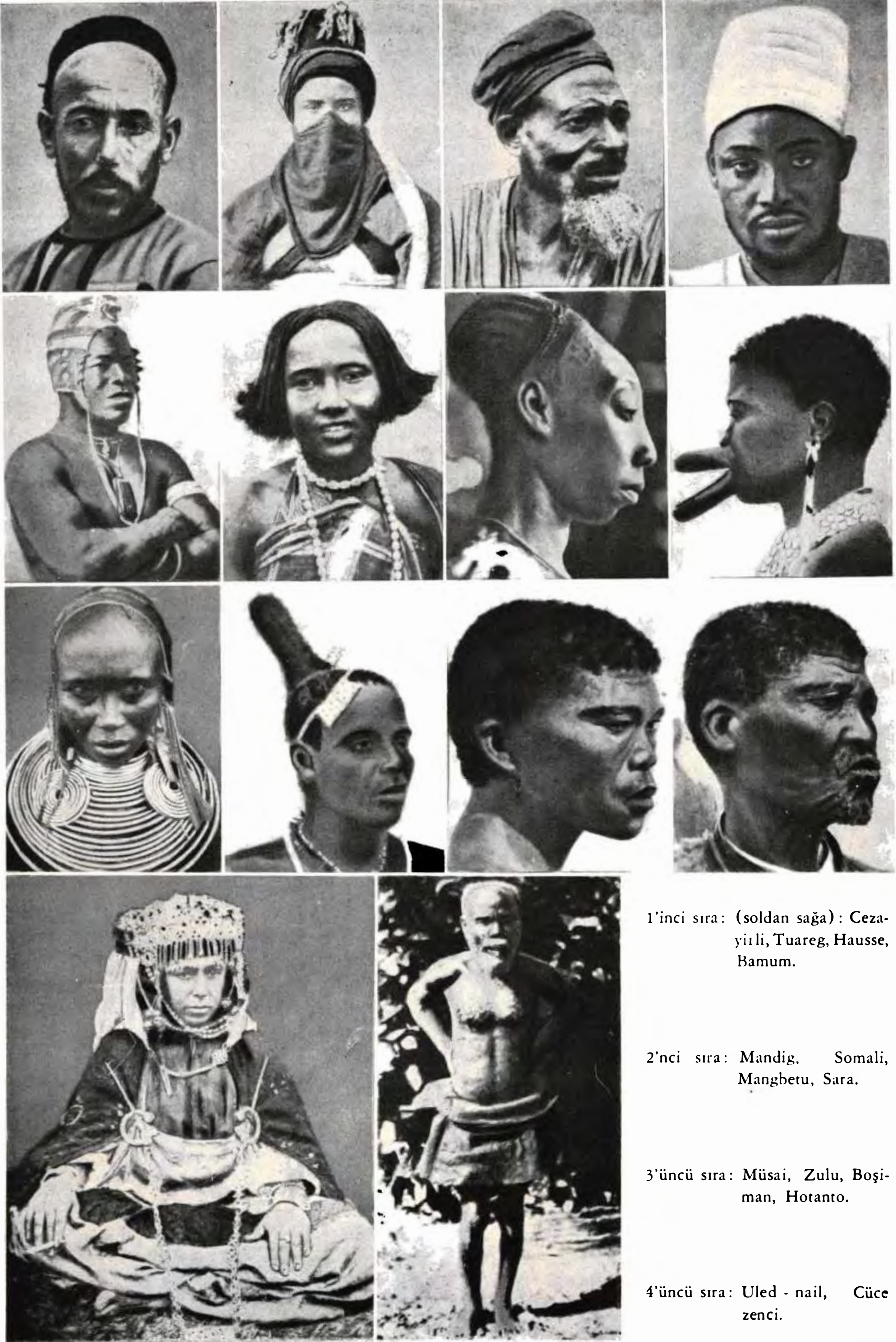
5 — Afrika'nın asıl kültür alanlarından olan Batı Afrika kültür çevresi, giyeceklerini ve süs eşyalarını bitkilerden elde edenlerin toplandığı yerlerdir.

6 — Güney ve Doğu Afrika ile Yukarı Nil boyu ve Sudan ise, yuvarlak evlerin bulunduğu, hayvan postundan ve derisinden elbiselerin giyildiği, büyükbaş hayvanların yetiştirildiği bölgelerdir.

Diller: bk. AFRİKA DİLLERİ.

Taşıt: Doğal engellerin çokluğu yüzünden Afrika, öteki kara parçalarına göre, taşıt bakımından, bugün de en yoksul durumdadır. Hemen hiçbir elverişli limana yer vermiyen bu girintisiz çıkıntısız kıyılarda gemiler, çok vakit, açıklarda demirlemek zorunda kalırlar. Hızlı akışlı yerlerinde nehirlerden de taşıma bakımından faydalanılamaz; ancak çevreklerin iç bölümlerindeki uzun nehirlerle, bunların kolları, gemilerin geçmesine imkân verir. Yağışlı bölgeler dışında kalan yerlerdeki nehirler, yılın her mevsiminde, su mikdarının ayrı bulunması yüzünden, gemilerin gidiş gelişine elverişli değildir. Kıtanın iç bölümlerinde iklim ve bitki örtüsü, taşıtlar için engeller doğurur. Balta girmemiş ormanlar da, çöller gibi, uzun zaman geçilmesi gerçekten güç birer engel olarak insanların karşısına dikilmiştir. Ancak bugünün tekniği ve büyük masraflarla ormanlık bölgelerde, şoseler ve demiryolları yapılabilmiştir. Buna karşılık, Büyük Sahra, XX. yüzyılda da, düzenle işliyecek taşıtlar için, güç aşılabilir bir engel olarak kalmıştır. Bugün, başarılması için çalışılan otomobille taşıma işi, henüz bir deneme devresinde sayılır. Deve kervanları, tek düzenli çöl taşıtıdır. Kervanlar, belirli yollarda, vâhadan vâhaya uğrıyarak, yol alır ve ara yerlerde günlerce susuz alanlardan geçerler. Bozkırlar, deve için nemli yerlerden sayılır, bu sebepten Sudan'da yük hayvanı olarak eşek, insanları taşımak için at, Doğu Afrika'da yalnız eşek, devenin yerini tutar. Angola ile Güney Afrika'da öküz, yük ve insan taşıyan, araba çeken bir hayvan olarak kullanılır. Çok yağışlı tro-

AFRİKA

1'inci sıra: (soldan sağa): Cezayirli, Tuareg, Hausse, Bamum.

2'nci sıra: Mandig, Somali, Mangbetu, Sara.

3'üncü sıra: Müsai, Zulu, Boşiman, Hotanto.

4'üncü sıra: Uled - nail, Cüce zenci.

pikal bölgelerde sığırlardan, yük hayvanı olarak faydalanılmaz. Buralarda araba da bilinmez. Bütün taşıma işleri, insan sırtında yapılır.

Afrika'da bugün kullanılan taşıtların yerleşmesi ve çoğalması, sömürge devletlerinin buralarda demir yolları yapmaya başlamalarından sonra kendini göstermiştir.

Avrupalılar'ın çokça yerleşmiş bulundukları Güney Afrika'da ve Mısır'la Cezayir'de, uzun bir gecikmeden sonra demiryolları döşenmesine başlanmıştır. Güney Afrika'da, bir Avrupa memleketi kadar geniş bir demiryolu ağı vardır; fakat tropikal bölgelerde, önceleri gemilerin işliyebileceği nehir boylariyle plâtoları birleştirmek üzere, kısa hat halinde, demiryolları yapılmaya başlanmıştır. Bunların gelişmesinden sonra, daha büyük ve biribirine bağlı demiryolları meydana gelmiştir. Bunlar arasında en önemlisi, Tropikal Afrika'yı enlilemesine geçen Kongo demiryolu sistemidir. Kongo ağzından Darüsselâm'a kadar olan ıraklık 39 günde geçilebilir. Hind Okyanosu'na açılan ikinci bir yol da, Kongo yol ağlarını Rhodesia'ya bağlıyan, Beira limanında sona erer.

Batı Afrika'da, Senegal nehriyle Yukarı Nigeria'da gemilerin gidiş gelişine elverişli bölümlerini biribirlerine bağlıyan bir yol görülür. Nigeria'da Benue ve Nijer nehirleriyle beraber, önemli bir ağ teşkil eden demiryolları, Çad gölüne doğru otomobil yollariyle birleşmektedir. Kamerun'da kısa, Angola'nın güneyinde ise daha uzun hatlar içerilere sokulur. Doğu Afrika'da iki büyük hat, Victoria ve Tanganyika göllerine kadar uzanır. Güney Mozambik'te, Zambezi boyunca yer yer hızlı akışlarla kesilen bir nehir yolu ve bir demiryolu ile Güney Afrika demiryolu ağlarına bağlanır.

Kap'ı Kahire'ye bağlıyacak güney - kuzey hattının büyük bir parçası yapılmıştır. Afrika'nın geniş bozkırları otomobil taşınına çok elverişli bulunmaktadır. Şimdiden birçok uzun otomobil yolları, geniş bölgeleri geçerek, taşıt olmıyan yerleri biribirine bağlamaktadır.

Gittikçe artan hava yolları, Kahire - Kap, Cezayir - Dakar - Timbuktu'yu biribirine bağlamaktadır.

Yaşayış, ekonomik ve sosyal bağlantılar: Afrika yerlileri, tekniğin geriliği dolayısiyle doğal şartlara sımsıkı bağlıdırlar. Ekvator ormanlarında çok sık ve kuvvetli olan bitkiler, insanların gereği gibi yaşamasına engeldir. Yerliler, buralarda, ancak nehir boylarında yerleşebilmişlerdir. Besleyici bitkilerin tarımı, kulübelerin yakınlarında dar bir alanda yapılır. Nemli ekvator ıkliminde meyvalar, her zaman taze olarak bulunduğundan, yiyecekleri depo etmek gerekmez; zaten nem dolayısiyle bu mümkün de değildir. Başlıca besleyici maddeler, yumrular, bir çeşit muz ve yağlı bitkilerdir. Büyükbaş hayvanlar, çeçesineklerinin taşıdığı hastalıklar yüzünden buralarda barınamazlar. Bu yüzden yalnız tavuk keçi ve az sayıda domuz beslenir. Ormanlarda yabani hayvanların azlığı dolayısiyle, avcılık verimli olmaz. Bazı bölgelerde yamyamalık, gelenek ve görenek halindedir.

Geçilmesi güç olan sık ormanlar, insan guruplarını biribirlerinden ayırır ve uzak yaşamaya zorlar. Her köy, kendi başına, siyasî bir birliktir; devlet kuruluşunu andıran kurullar pek azdır. Kadınlar, iş hayvanları yerine çalıştırılır. Toprak, kısa saplı çapalarla işlenir. Erkekler, ormanları yok ederek yeni ekim alanlarını açarlar.

Savanlarda, kurak mevsim için, önceden hazırlık gerekir. Yedek besin olarak tahıl, mısır ve darı türleri, dağ pirinci, baklagillerden bazıları, yer fıstığı yetiştirilir. Savanların nemlice bölümlerinde mısır, bozkırlarda darı ve bunlardan başka manyoka, tatlı patates, muz ve yağlı bitkiler yetiştirilmektedir.

Kurak olan ve çeçesineklerinin bulunmadığı yerlerde tarımdan başka hayvancılık da önem kazanır; sığır, eşek, keçi, koyun, bazı yerlerde at ve deve beslenir. Kalahari'de, Sudan'ın kuzey kenarında ve Somali'de ve Doğu Afrika'nın kapalı çevreklerinde tarım yoktur. Buralarda yaşıyan göçebeler, hayvan yetiştirirler.

Birçok yerlerde görülen çömlekçilik ve demircilikten başka, Sudan'da bazı oymaklar, pirinç dövme işini çok iyi bilirler. Önasya'dan gelen etki ile Sudan'da ticaret gelişmiştir. Ekvator ormanları dışında bitkilerin çok sık olmaması, insan gurupları arasında yaklaşmayı ve ilişkiyi kolaylaştırarak, siyasî birliklerin doğmasına yol açmıştır. Bu yüzden savanlarda, orta büyüklükte şehirler doğmuş, bozkırlarda yüzyıllar boyunca varlıklarını koruyan büyük devletler kurulmuştur. Ahali, asiller, özgür köylüler, bağınlılar, tutsaklar gibi birtakım sosyal sınıflara ayrılmıştır. Genel olarak, bir gelenek haline gelen. çok kadınla evlenme yüzünden, bu bölgelerde nüfus artımı oldukça hızlıdır.

Daha çok dağlık ülkelerde yaşıyan Büyük Sahra göçebeleri, yüksek yaylalarla, çevreklerin tabanlarındaki kışlaklar arasında, mevsimlere uyarak, göç ederler. Göçebelik, deve yetiştirme işiyle elele yürür; deve, çölde, düzenli taşını sağlar. Göçebeler, deveyi yük taşıtmakta kullandıkları gibi, sütünden, çadır ve elbise yapmak için de yününden faydalanırlar. Buralarda deveden başka at, koyun ve keçi de beslenir.

Çöle noktalar halinde serpilmiş bulunan ve taban sularının yüzeye çıktığı veya çıkarıldığı, yahut suyun başka yerlerden akıtıldığı vâhalarda, ekim ve dikim, sulama ile yapılır. Sürekli sıcaklık içinde her zaman nemli bulundurulan toprakta, birçok bitkiler, bu arada kuzey vâhalarında, serin mevsimlerde, buğday ve arpa ile bazı meyvalar, sıcak mevsimlerde de mısır ve darı elde edilir. Vâhaları karakterize eden en önemli meyva ağacı hurmalardır. Bu ağacın meyvası yenir ve ihraç edilir, gövdesinden kereste elde edilir; kabuk ve yapraklarından da çeşitli yaraç ve eşya yapılır. Vâhalarda sulama işi yorucu, fakat verimlidir. Afrika'nın en büyük vâhası Nil vâdisidir.

Atlas ülkeleri, bugün, İspanyol ve Fransız erki altındadır. Bununla beraber halk, kuvvetli bağımsızlık fikirleri taşımaktadır. Araplar'ın Afrika'yı kaplamalarından beri, Afrika halkı geleneklerine sımsıkı bağlı kalmıştır. Kıtanın kuzey kıyı bölgeleri, daha tarih öncesindenberi, Avrupa'nın güney ülkeleriyle sıkı bir kültür bağlılığı kurmuşlardır. Fakat İslâm-Arap kültür alanı, çöl ile birleşerek, Avrupa'nın güneye doğru yayılmasını kuvvetle önlemiştir. Bu bakımdan Avrupa'nın erki, ancak XIX. yüzyıl kolonizasyonu ile mümkün olabilmiştir. Bununla beraber bu etki, yüzlek kalmış, ancak Güney Afrika'da genişleyebilmiştir.

Ekonomi durumu: Afrika, en yeni sömürge devrinde dahi, geniş alanlariyle, yalnız toplanan maddelerin ihracatçısı olmuştur. Sudan ve Somali'nin yarı çöllerinde yetişen dikenli ağaçlardan elde edilen sakız ve Arap zamkı (kauçuğu), Kuzey ve Güney Afrika bozkırlarından deri, post, boynuz, ormanlık alanlar ve savanlardan da fildişi elde edilmektedir. Ormanlar da çeşitli, fakat pahalı kerestelerin elde edildikleri alanlardır. Ancak bol olan yumuşak keresteden, henüz gereği kadar, faydalanılamamıştır. Kongo çevreği son zamanlarda kauçuk üretiminde önemli bir yer tutmakta idi. Gelişigüzel yapılan üretim, bu zenginlik kaynağını bir aralık

ortadan kaldırmıştı. Bugün ormanlardan toplanmakta olan yağlı bitkiler ve bunların çekirdekleri de önemlidir. Bunlar, Sierra Leone'nin, Fransız Ginesi'nin, Nigeria, Kamerun ve Belçika Kongosu'nun başlıca ihraç maddeleridir. Yakın zamanlarda bitki yağı fabrikaları da kurulmuştur. Doğu kıyılarda yetişen hindistancevizi, İndonezya ve Polinezya' nın üretimi yanında önemsiz kalır.

Mısır'da ve Atlas ülkelerinde, tarih öncesinden beri alınmakta olan tarım ürünleri, hurma ve soğan, haylı zamandan beri ihraç olunmaktadır. Mavi Nil barajları yapıldıktan sonra, önceleri bir tahıl alanı olan Nil vâdisi, bugün uçsuz bucaksız pamuk tarlaları ile kaplanmış bulunmaktadır. Pamuk tarımı Nigeria, Orange ve Doğu Sudan'da da çok gelişmiştir. Senegal'de, yerliler tarafından yer fıstığı, nemli tropikal bölgede ve hele São Thomé'e ve Kamerun'da Altın Kıyısı ile Nigeria'da, Portekizler'in Güney Afrika'dan getirdikleri kakao'nun yetiştirilmesi önemli bir yer alır. Kahve, Habeşistan'da, Doğu Afrika'nın diğer bölümlerinde, Liberya dağları üzerinde, São Thomé ve Angola'da yetişmekte ise de, dünya pazarlarındaki çok büyük rakipler karşısında Afrika kahve alanları önemsiz kalmıştır. Hele Doğu Afrika'da görülen Mauritius ve Réunion da tarımın tek konusunu teşkil eden şeker kamışı, yerlilerin ihtiyaçlarını ancak karşılamaktadır. Seychell adaları ile Kamerun'dan vanilya gibi kokulu bitkiler, Zengibar ile Pemba'dan baharlı bitkiler ve hususiyle karanfil, Yeşilburun'dan da ilâç maddeleri elde edilir.

Güney Afrika, hayvancılık alanıdır. Biraz nemli tropikal bölgeye yakın yerlerde ve yüksek ülkelerde sığır yetiştirildiği gibi, Kalahari'nin birçok yerlerile Güney ve Güneybatı Afrika da koyunculuğa elverişlidir. Buralardan çok sayıda yün çıkarılır. Ankara tiftik keçileri de Güney Afrika'da üretilmiştir. Sıcak ve nemli Natal bölgesiyle Kap'ta şeker kamışından başka, güney meyveleri ile üzüm, daha çok yerli ihtiyaçları karşılar. Yalnız şarap, İngiltere'ye ve İngiliz kolonilerine gönderilir.

Modern maden endüstrisi, geniş ölçüde, altın ve elmas elde edilen Boerler'in memleketinde gelişmiştir. Bundan başka Kongo çevreğinin en iç bölümlerinde, Katanga dolaylarında, yüksek değerli bakır cevheri ile Rhodesia'dan demiryoliyle gönderilen ve kok elde etmeye elverişli olan Wankies kömürü de bu endüstrinin kurulmasına yardım etmiştir. Güneybatı Afrika yüksek ülkesinde, Otavi'da, bakır çıkarılmaktadır.

Tarihi: 1 — **Prehistorya:** Avrupa, ortalarına kadar buzullarla örtülü olduğu bir dönemde, Afrika, eski taş dönemine erişmişti ve kalabalık bir nüfusu barındırıyordu. Kuzey Afrika'da, (Mısır, Tunus, Cezayir ve Fas) eski paleolitik kültürünün bulunduğu, kesin olarak öğrenilmiştir. Güney Afrika'da bir *Chelléen - Acheuléen* dönemi olduğu bilinmektedir. Kuzey Afrika'da eski paleolitik kültürün arkasından Kapsiyen (Capsien) kültürü gelmektedir. Bu kültürün Güney Afrika' nın bazı yerlerinde de bulunduğu anlaşılmıştır. Kongo çevreğinde ise kuvvetli bir yeni paleolitik elbaltası kültürü ve Avrupa Kanpinyen' (Campignien) i ile yakınlığı olan Tumba kültürüne raslanmaktadır. Bundan başka Kuzey Afrika'da kaya üzerine yapılan prehistorik resim ve şekiller bakımından zengindir. Bunların bazıları diluvyal (diluvial) dönemine ait ise de, daha yeni olanları tarih çağlarına girmektedir. Yukarı Mısır ve Nubya'da kendi içinde kapalı kalmış iki kültür bulunmuştur. Buna karşılık Trablus, Tunus, Cezayir ve Fas üçüncü bir kapalı bölge olmakta ve megalit mezarları (dolmen) kültürünün içinde bulunmaktadır. Afrika'nın diğer taraflarında, taşbaltanın bulunduğu görülmüştür. Bu da bize buralarda neolitik döneminin yaşadığını gösterir. Tunç devri hakkında kesin bir hüküm verilememekte, yalnız bazı süs eşyaları ve silâhlar Avrupa'dakilerine çok benzemektedir. Kuzey Afrika'da mağara mezarları da çoktur. Trablus ve Barka'da eski çağa ait berkitilmiş yerler vardır. Güney Afrika'nın doğu taraflarında birçok prehistorik barınma kalıntıları bulunmaktadır. Bunların en tanınmış olanı Bulawayo'nun doğusunda bulunan Simbabwe yıkılarıdır. Afrika'nın doğu kıyısı boyunca Mozambik'e doğru, hemen her yanda, çok eski çağlardan beri bilinen Arap ticaret merkezleri bulunmaktadır. Eski çağ buluntulariyle zengin olan diğer bir bölge de Yorubaland'dır (Nigeria). Frobenius 1910 yılında Ife (Ilife) şehrinde, bir çok taş heykelcikler, çanak, boncuk, tunç döküm eşyası ve pişmiş toprak eserleri bulmuştur. Pişmiş toprak kapları (terrakotta), (Zencilerde Libyalılar ve Berberîler'de) bir üslûp birliği ve arıklığı göstermektedir. 1797 yılında Yorubaland'da, (Benin) sanat bakımından yüksek ve Eski Çağ'a ait, birçok tunç heykellerle kabartma resimler (insan, kafa, hayvan resimleri, maskeler küçük plâstik şekiller, duvar levhaları) ve fildişinden yapılmış eserler bulunmuştur ki, bunlar, belki de yerli halkın eserleridir. Benin'de, Altın Kıyısında ve Kamerun'da, şimdi de döküm işleri yapılmakta isede, bunlar eski, Benin sanat eserleriyle bir tutulmaz.

2 — **Siyasî tarih ve keşifler: a.)** Eski Çağ'da: Nil çevreğinde çok eski zamanlardanberi büyük bir uygarlık ve bu uygarlığın yarattığı Piramitler, Sfenks, ve Karnak tapınağı gibi, yüksek anıtlar kurulmuştu. Mısır'ın bu üstün kültürü, komşu bölgelere büyük etkiler yapmışsa da bu etkiler, Afrika kıtasından çok Asya'ya yönetilmişti. Kızıldeniz' le Nil arasında bulunan çöl biliniyordu ve her halde gidiş gelişe bugünkünden daha fazla elverişliydi. Batı taraflarında bulunan vâhaların da Mısır'la ilişkisi vardı. Güneyde, Nil'in birinci çağlıyanlarına kadar olan kısım kesin olarak bilinmekteydi. Bu sınır, çok defalar Mısır'ın siyasî sınırı olmuştur. Somali kıyı bölgeleri ve Güney Arabistan'la ticaret bağları olduğundan, eski Mısırlılar'ın Kızıldeniz kıyı bölgeleri hakkında oldukça sağlam bilgileri vardı. Fakat Mısır'ın yaratmış olduğu bu büyük kültür, daha çok saydığımız bölgelere, bir de Fenikeliler'in aracılığı ile Kuzey Afrika'ya kadar gidebilmiş, 2000 km. genişliğinde olan ve kıtayı baştan başa kesen Büyük Sahra yüzünden, bütün Afrika'yı içine alamamış, bu yüzden Eski Çağ'da, Tropikal Afrika hakkında pek az bilgi edinilebilmiştir. Denebilir ki elli yıl öncesine kadar Afrika, özel ve doğal karakterleri yüzünden karanlık, bilinmiyen bir kıta olarak kalmıştır.

Afrika kıtasına ait en eski araştırma gezisi Herodotos'un bildirdiğidir: Mısır Kıralı Nekho (Nekao) nun buyruğu üzerine M. Ö. 600 yıllarında Fenike denizcileri üç yıl süren büyük bir gezi yaparak bütün Afrika kıtasını dolaşmışlardı.

Mısırlılar daha çok çiftçi bir millet oldukları ve denize pek önem vermedikleri için, bu deniz hakkındaki bilgileri, Fenikeliler (Kartacalılar) tamamlamışlardır. Bunların tanıdıkları alanlar çok daha genişti: Kanarya ve Madeira adalarını biliyorlardı; Atlas bölgesini egemenlikleri altına almışlardı Cantin ve belki de Ghir burnuna kadar Batı Afrika kıyılarını dolaşmış, buralarda sömürge kurmuş, çölü baştan başa geçmişlerdi. Kartacalılar'ın en önemli araştırma ve koloni kurma gezileri Hanno'nun baş-

1'inci sıra	(soldan sağa) Hurma yağı istihsali, Gine'de dokumacılık.
2'nci sıra	Batı Afrika'da oyma sanatı, gizli cemiyete mensup maskeli, Baule maskesi.
3'üncü sıra	Gine davulu, Kongo fetişi,
Altta, sol köşede:	Yoruba'da atlı heykeli.

kanlığında yapılmış olanıdır. Hanno' nun M. Ö. 510 yıllarında yaptığı bu gezide, Kamerun dağına kadar Batı Afrika kıyılarının dolaşıldığı anlaşılmıştır.

Homeros'un Nil, Mısır ve Mısır'ın başkenti bulunan Teb (Thebai) hakkında bilgisi vardı. Herodotos'un Mısır hakkında kendi gözlemlerine dayanarak verdiği bilgi de değerli ve doğrudur. Bundan başka Herodotos'un Kuzey Afrika kıyılarını da oldukça iyi tanıdığı görülmektedir. Herodotos Afrika halkı arasında açık renkli Libyalılar'ı, güneydeki koyu renkli insanlardan ayırmaktadır ki, bu farkı Homeros da bilmekte idi. Aristoteles, Nil'in yükselmesinde Habeşistan'da yağan yağmurların etkisi olduğunu ve buradan çıkan Gök Nil'in, Nil'in taşmasında en önemli rolü oynadığını anlamıştı. İskenderyeli coğrafya bilgini Eratosthenes (M. Ö. 276 - 196) İskenderye ile Asvan (Syene) arasındaki enlem farkını ölçmekle büyük bir önem kazanmıştır. Eratosthenes, aynı zamanda Nil'in akışı hakkında da doğru bilgi vermiştir. Strabo, (Strabon) nun zamanında Afrika doğu kıyılarının büyük bir kısmı bilinmekte idi. Bir zaman sonra Hellen denizcileri Araplar'ın çoktan beri tanıdıkları doğu limanlarına gelmişler, M. Ö. I. yüzyılda Zengibar'ı (Zanzibar) geçerek bugünkü Kilva (Kilwa) yakınlarına kadar inmişlerdi, sonraları Romalılar, Mısır ve Kuzey Afrika kıyı bölgelerini imparatorluklarına bağlayınca, buralarını temelli olarak tanımağa çalışmışlardır. Üçüncü Pön (Kartaca) harbinde Polybios, Atlas bölgesini dolaşmış, Roma komutanları, çölün güneyinde bulunan oymaklara karşı seferlerde bulunmuşlardır. Julius Maternus, çölün içlerine doğru bir sefer yapmış, Sudan'da, Çad gölüne kadar inmiştir. (M. Ö. I. yüzyılın sonları). Bundan başka İmparator Nero (Neron) Nil'in yukarlarına bir heyet göndermiştir; bu heyet, Bahr-ül-gazâl'e kadar güneye inmiştir.

b) Orta Çağ ve büyük keşifler devrinde: Roma İmparatorluğu'nun çökmesi ve Araplar'ın çok hızlı ve önemli akınları sonucunda Kuzey Afrika, tamamiyle İslâmların egemenliği altına girmiştir. Kuzey Afrika'da İslâm etkisi çok daha derin olmuş, buradaki halk, yalnız İslâm dinini kabul etmekle kalmamış, Arap dilini de alarak araplaşmıştır. Ömer devrinde Mısır'ın alınmasından (641) sonra, bütün Kuzey Afrika, Emevîler'in (661 - 750) eline geçmiştir. Abbasî Halifeliği (750 - 1258) devri'nde, Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşu ve az zaman sonra Abbasî eğemenliğini ancak adiyle tanıyan, Tunus ve dolaylarında türiyerek, Batı Akdeniz, Güney İtalya ve Sicilya'yı eğemenliği altına alan Âglabi Devleti'nin (Aglabîler, 800 - 909) kuruluşu ve Kuzey Afrika'nın birçok bölgelerinde Alevî ve Bâtinî hareketleri yüzünden hiçbir zaman eğemenliğini buralara kadar yayamamış, yalnız başlangıçta Mısır'da, aralıklı olarak erkini yürütebilmiştir. Abbasîler devrinde, Mısır'da Tulunoğulları (868 - 905) İhşitler Devleti (935 - 969) kurulduğu gibi, daha Abbasîler'in ilk zamanlarında, Fas'ta, İdrisîler Devleti kurulmuştu. Endülüs'te İslâm eğemenliğini uzun bir süre daha ayakta tutan Murabitler (1056 - 1174) ve Muvahhitler (1130 - 1269) devletleri de burada türemişlerdir. Ağlabîler'i yenerek, Bağdat halifelerine karşı savaşa girişen Fatımîler (910-1171), 969 yılında Mısır'ı alarak, burada bir Şîi Halifeliği kurmuşlardır. Mısır'da Fatimîler'in çökmesi üzerine Eyyuplu Türk Devleti kurulmuş (1174 - 1250) ve bu devletin yıkılması üzerine de Mısır'da büyük ve kuvvetli bir Türk İmparatorluğu (Kölemenler) (1250 - 1517) meydana çıkmış ve bunlar, yüzyıllarca büyük Moğol ve Haçlı ordularına karşı Doğu'yu ve İslâmlığı başarı ile ve kahramanca korumuşlardır.

Orta Çağ'da ve büyük keşifler devrinde Afrika hakkında coğrafya bilgilerimizi Arap, Ceneviz, ve Portekizler'le Venedikliler'e borçluyuz. Araplar Afrika'yı, İslâmlığı kabul eden Sudan'a kadar tanımışlar, Doğu Afrika kıyılarında da X. yüzyıldan başlıyarak, 20° güney enlemine kadar inmişlerdir. Kilva ve Mozambik bunların önemli üsleri olmuştu. Araplar bundan başka Madagaskar adasını ve Komor adalarını bilmekte idiler ki, bu bilgi, çok sonraları Avrupalılar'a geçmiştir. Arap coğrafya bilginlerinden Mes'udî, X. yüzyılda Mısır ve Kuzey Afrika, İdrisî, (1099 - 1186) İç Afrika hakkında bilgi vermişlerdir. Ebu-'l - Fida (1273 - 1332) bilinen bu yerlerin kartografik bir denemesini yapmıştır. Tancalı İbni Batuta da (1304 - 1377) bütün Kuzey Afrika'yı gezmiş, doğu kıyılarını Mombasa, Zengibar ve Kilva'ya kadar görmüş, çölü geçerek Timbuktu ve Kuka'ya gelmişti. Gırnatalı bir dönme olan Arap coğrafyacısı Leo Africanus (1492 - 1526) Kuzey Afrika'yı ve elçi olarak iç Afrika'yı gezmiş, Timbuktu ve Bornu'ya gelmiş, Sudan hakkında önemli bir eser yazmıştır.

Orta Çağ'ın en usta gemicileri olan Cenevizliler'le Venedikliler 1318 den beri, Lizbon üzerinden, Flander ile ticaret bağları kurmuşlar, Kanarya ve Madeira adalarını yeniden buldukları gibi, Eski Çağ'da, bilinmiyen Azor adalarını da bulmuşlardır. Habeşler ve Berberîler'le de siyasî ve ekonomik ilişkilerde bulunmaları dolayısiyle Angelino Dalorto (1325 ve 1339) ve Fra Mauro (1459) gibi tanınmış kartografların eline kıymetli materyel geçmişse de, bunların hemen hepsi daha çok Kuzey Afrika'ya bağlı kalmaktaydı. Bu bilginler, Nijer ve Senegal nehirlerini Nil ile bağlamışlardı. Bununla beraber Afrika kıyılarında büyük ölçüdeki keşifleri Portekizler yapmışlardır. Gemici adiyle anılan ve Portekiz Kıralı João I.in oğlu Enrique (1394 - 1460) Merakeş'e Senegal'den altın getirildiğini öğrenmiş, bu altın ülkesine erişmeği kendisine amaç edinmişti. 1445 te Senegal'e erişilmiş, 1457 de de Palmas burnu bir İtalyan hartasına geçirilmişti. Yeşilburun da bu sıralarda bulunduktan sonra, 1485 yılında Diego Cão, Kongo nehrinin ağzını bulmuş, bir yıl sonra da Cross burnuna ulaşmıştı (20°, 50′ güney enlemi). 1487 de Bartolomeu Diaz, Fırtınalar burnunu bulmuş, doğu kıyısında bir müddet kuzeye doğru ilerledikten sonra geri dönmüştü. Sonraları bu burnun adı, Portekiz Kıralı João II. tarafından Ümit burnuna çevrilmiştir. Portekiz Kıralı Dom Manoel, Vasco da Gama adında bir gemiciyi, Ümit burnu ile Doğu Afrika ticaret üslerini biribirine bağlamak üzere göndermişti. Vasco da Gama, 8 temmuz 1497 de Lizbon'dan hareket etmiş, 22 kasımda Ümit burnunu ve Noel gecesi de Doğu Afrika'nın güney kısımlarını geçmişti. Bundan dolayı bu kıyı bölgesine, Noel anlamına gelen, Natal adı verilmiştir. Vasco Mozambik'te Arap ticaret gemilerine raslamış ve 7 nisan 1498 de Mombasa'ya erişmiş, 14 nisanda da şimdi Kenya İngiliz kolonisinde bulunan, Malindi'ye varmıştır. Vasco, bundan sonra bir Arap kılavuzunun yol göstericiliğiyle Ön Hindistan'ın batı kıyısında bulunan Kalikut'a gelmiştir.

Bu büyük başarılardan sonra Afrika'da keşifler ve araştırmalar yüzüstü kalmıştır. Çünkü Hindistan ve Baharat adaları, Portekizler'i, ve Amerika İspanyollar'ını, Afrika'nın içlerinde yapılarcak araştırmalardan çok daha fazla ilgilendirmeğe başlamıştır.

c) Yeni Çağda: Vasco da Gama'dan sonra geçen üç yüzyıl, Afrika hakkında keşif ve araştırma bakımından yeni bir şey getirmemiştir. 1503 te Saldanha, Guardafui burnuna

kadar gelmiş, 1520 de Kızıldeniz'de Musavva' (Massaua) ya varılmış, 1541 de Süveyş'e erişilmişti. Bundan başka misyoner Paëz de 1618 de Habeşistan'ı gezmiş ve Gök Nil'in kaynakları hakkında bilgi vermiştir.

XVII. yüzyılda Afrika'da Avrupa sömürgeciliğinin çekirdekleri atılmıştır: 1626 da Senegal'de Fransızlar, 1650 de Ümit burnunda Felemenkliler (bunlar burada 1651 de Kap şehrini kurmuşlardır.), 1682 de Altın kıyısında Brandenburg Elektör (Kurfürst) ünün kışkırtmasiyle Almanlar, üsler elde etmişler, 1672 de bir İngiliz-Afrika ticaret şirketi kurulmuştur. Portekizler de Angola ve Mozambik'teki üslerini genişletmişlerdir. Fakat bu üsler tamamiyle kıyı bölgelerinde kalmış, yalnız Senegambiya, Kongo ağzının güney kısımları ve Güney Afrika'da bir az içlere doğru girilmiştir.

XVIII. yüzyılın başında Peter Kolb, Kap bölgesini gezmiş ve sayı bakımından çok zengin resimler bulunan eserinde, gerek memleket, gerek halk hakkında oldukça değerli bilgi vermiştir. 1749-1754 yılları arasında Adanson, ilk bilgin olarak Senegambiya'da, 1769-72 de ise Bruce, Nübya'da, Habeşistan'da ve Gök Nil'in yukarı kısımlarında incelemeler yapmıştır. Kap'ta, Hotanto ülkesinde Sparrmann ve Thunberg, 1772-76 yıllarında araştırmalar yapmışlardı ki, bunların geçmiş oldukları yolu Levaillant, 1780-1785 yıllarında daha kuzeye götürmüştür. 1777 de Gordon, Oranj nehrini bulmuştur. Nil havzasında ise 1701 ve 1702 yıllarında Peter Th. Krump, Sennar üzerinden Habeşistan'a gitmiş ve yeni bilgiler getirmiştir. Bundan başka bilim, hele arkeoloji bakımından önemli olan Carsten Niebuhr'un 1761 deki Nil gezisi (kendisi aynı zamanda Kızıldeniz'in ilk doğru haritasını çizmiştir), söylenmeğe değer. Atlaslar'da da Saksonya'lı bilgin İ. F. Hebenstreit ve Ch. G. Ludwig, 1731 de araştırmalarda bulunmuşlardır. Afrika'nın ilk tenkidî haritaları 1737 de Joh. Matth. Hase ve 1749 da Bourguignon d'Anville tarafından çizilmiştir.

XVIII. yüzyılın sonlarına kadar yapılan keşiflerin en büyük sebebi ticaret, fetih ve sergüzeşt olmuş ve ancak bundan sonra bilim bakımından coğrafya incelemeleri ve araştırmaları başlamıştır. Hele 1788 yılı, Afrika'nın araştırma tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu yılda Londra'da «Association for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa» (=African Association = Afrika Kurumu) kurulmuştur. Bu kurumun adı 1830 da «Royal Geographical Society»'ye çevrilmiştir. Bu kurumla birlikte Afrika'nın bilime uygun ve plânlı bir surette incelenmesine başlanmış ve ilk olarak Nijer yatağı ele alınmıştır. Bu nehir hakkında, her ne kadar İdrisî, hattâ Herodotos bile bilgi vermişlerse de, birincisi Nijer'in batıya doğru aktığını ve diğeri ise, bunun Nil'in bir kolu olduğunu söylemiştir. Fakat Timbuktu da bir nehrin doğuya doğru aktığı bilindiğinden d'Anville hartasında biri batıya, diğeri doğuya olmak üzere iki nehir çizmiş ve doğuya akanı, denizle ilgisi olmıyan bir göle ulaştırmıştı. 1796 da İskoçya'lı Doktor Mungo Park Nijer'e varmış ve bunun doğuya doğru aktığını görmüştü. Gerek Park, gerek buralarda araştırmalarda bulunan Clapperton bu problemi çözmeğe muvaffak olamadan ölmüşlerdir. Nihayet 1830 yılında Clapperton'un hizmetçisi Richard Lander, Nijer'in birçok kollariyle Gine körfezine döküldüğünü kesin olarak bildirmiştir.

Nil vâdisinde bilime uygun ilk incelemeler, Mısır'a giren Napoléon'un yanında (1798) getirdiği bilginler tarafından yapılmıştır. Fakat bu incelemeler, coğrafî olmaktan çok arkeolojik idi. İlk coğrafya araştırmaları ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'daki valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1837 - 38 yıllarında bir heyet de Kordofan'ı geçerek Gök Nil bölgelerini gezmiş, diğer bir heyet de 1839 - 41 de daha güneye inerek Nero'nun (Neron) gönderdiği heyetin geldiği yere erişmiştir.

1831 - 1834 yılları arasında Ed. Rüppell Mısır ve Habeşistan'da esaslı incelemelerde bulunmuş, Abbadie kardeşler de 1837 - 1848 bu bölgelere ait resim koleksiyonlariyle bilim dünyasına önemli bilgi getirmişlerdir.

Kap bölgesinin İngilizler tarafından ele geçirilmesi, Güney Afrika'nın içlerinde de araştırmalar yapılmasına bahane olmuştur. John Barrow ve Heinrich Lichtenstein buralarda araştırmalarda bulunmuşlardır. Angola, Kongo ve Lunda'da yapılan inceleme ve araştırmaların sonuçları 1830 da Bowditch ve 1845 de Cooley tarafından yayımlanmıştır.

Ekvator Afrikası hakkında Rebmann, Erhardt ve Krapf gibi misyonerler önemli bilgi vermişlerdir. Bunlar, göller sistemi hakkında doğru bilgi verdikten başka, ekvatoral karlı dağları, Klimancaro ve Kenya'yı keşfetmişlerdir.

1848 yılından başlıyarak Afrika'nın iç bölgeleri de ayrı milletlerden bilginler tarafından incelenmeğe başlanmış, bu, böylece Afrika'nın Avrupa devletleri arasında bölünmesine yol açılmıştır. Kuzey Afrika, Sahra ve Sudan'da yapılan incelemelerde en çok Almanlar rol oynamışlardır. Heinrich Barth ve Gustav Nachtigal bu alanda büyük başarılar elde etmişlerdir. Barth 5 yıl süren büyük gezisinde 20000 km. yol almış, Sahra, Sudan, Nijer ve Çad gölü çevresi hakkında çok değerli bilgi toplamıştır. Nachtigal da elde ettiği bilgiyi *Sahara und Sudan* adlı eserinde yayımlamıştır.

Gerhard Rohlfs çok tehlikeli gezileri göze alarak Sudan vâhalarını gezmiş ve Barth'ın incelemelerini tamamlamıştır. Hele 1873 te, içinde birçok bilginlerin bulunduğu büyük bir Alman heyetinin başkanı olarak, Libya çölü üzerindeki Siva vâhasına yaptığı gezi, çok önemli sonuçlar vermiştir.

Nil ve göller problemi: Ptolemaios, Nil'in ekvator'un güneyinde bulunan iki gölden çıktığını göstermişti. Doğu Afrika kıyılarında elde edilen bilgiden, Afrika'nın içlerinde büyük göllerin bulunduğu anlaşılmıştı. Fakat Mehmet Ali Paşa'nın gönderdiği heyet de Nil'in kaynaklarına kadar inemediğinden Ptolemaios'un görüşünün doğru olup olmadığı anlaşılmamıştır. Bu problemi, İngiliz araştırıcıları da çözememişlerdir. Bunlar, bu amaca erişmek için Nil boyunca güneye inmemişler, Doğu Afrika'dan hareket etmişlerdir. Richard Barton ve John Hanning Speke, 1857 yılında Bagamoyo'dan ayrılarak Tanganyika gölüne gelmişlerdir. Bundan sonra Speke daha ileri giderek Victoria gölüne varmış ve Nil'in bir ayağının buradan çıktığını kesin olarak tanıtlıyarak Londra'ya bildirmiştir. Samuel White Baker de Hartum'dan kalkarak güneye inmiş ve Gondokoro'da Speke'e raslamıştır. Baker bundan sonra Nil'in, varlığını bildiği öteki kolunu aramağa çıkmış, Albert gölünü keşfetmiştir. Edward gölünün, Semliki koluyla Albert ve Nil ile bağlı olduğu ancak 1889 yılında meydana çıkmıştır.

Nil'in diğer kollarını içine alan Habeşistan'da ise, İsviçreli Werner Munzinger ve von Heuglin araştırmalarda bulunmuşlardır. Göllerin batısında bulunan tropikal bölgelerde 1861 - 65 yıllarında G. A. Fischer, Karl Claus von der Decken ve İngiliz Joseph Thomson (1880) incelemelerde bulunmuşlardır.

Afrika'da araştırma gezilerinde birinci derecede bir yer kazanmış olanlardan biri de, Georg Schweinfurth (1836-1925) tur. Çalışmalarını Nil çevreğine yöneltmiş ve incelemelerinin sonuçlarını bu plândaki klâsik eserlerden biri olan *Im Herzen von Afrika* adlı eserinde yayımlamıştır.

Zambezi problemi ve Güney Afrika: Bu problemi İskoçyalı David Livingstone çözmüştür. Kamerun'da 1840 tan beri misyoner bulunan bu gezgin sonraları kendisini araştırma gezilerine vermiş, uzun süren bu gezileri sırasında Victoria çağlıyanlarını ve Zambezi'nin yatağını tanıtlamıştır. Bundan sonra Güney Afrika'yı birçok misyoner ve avcılar gezmişlerdir. Bir Macar olan Magyar László Lunda bölgesinde incelemelerde bulunmuştur. Transvaal ve hele bugünkü Rhodesia'da Württembergli bir öğretmen olan Karl Mauch incelemelerde bulunarak, burada çok zengin altın damarı keşfetmiştir.

Kongo problemi: Livingstone ve Magyar gezilerinde kuzeye akan birçok nehir görmüşlerse de, bunların Nil'e mi yoksa başka bir nehre mi döküldüklerini kesin olarak anlıyamamışlardır. Nihayet Stanley, Ruwenzori karlı dağını ve Edward gölünü bulmuş, sonra Lualaba nehri yoliyle yukarı doğru çıkarak Boma limanına varmıştı. Bununla Kongo çevreğinin hidrografyası saptanmış ve kuzeye doğru akan birçok nehirlerin Kongo'ya döküldüğü anlaşılmıştır. Bundan sonra bu çevrenin aydınlanmasında, bilhassa Almanya'da Afrika Kurumu (Afrikanische Gesellschaft in Deutschland) önayak olmuştur.

Belçika kıralının hazırlattığı bir heyet de Kongo çevreğinde incelemelerde bulunmuştur. Batı kıyıları ile Şari ve Ubangi arasında kalan bölgenin araştırılmasında Fransızlar, Kamerun hinterlandında ise Almanlar önayak olmuşlardır. Bunlardan Kund, Tappenbeck ve Weissenborn 1888 de ve Zingraff 1889 da, ilk defa olarak ekvatoral büyük orman bölgesine girmişlerdir. Fransızlar da Brazzava ve Lenfant gibi bilginlerin gezileriyle siyasî amaçlarını elde etmeğe çalışmışlar ve bu suretle bugünkü Fransız Ekvator Afrikası hakkında önemli bilgiler elde etmişlerdir. J. B. Marchand 1898 de büyük zorluklara katlanmak suretiyle Faşoda (Fashoda) ya kadar gelmişse de, İngilizler'in karşıkoyması yüzünden buradan çekilmek zorunda kalmıştır.

Batı Afrika'da yukarı Nil çevreğinde 1878 den beri Mısır Ekvator Eyaleti Valisi bulunan Emin Paşa (Eduard Schnitzer) buralarda etnolojik, zoolojik ve meteorolojik araştırmalarda bulunmuş, Mehdi ayaklanması yüzünden, Alman Doğu Afrikası'na gelerek Alman hizmetine girmiştir. Burada da birçok temelli bilgiler elde ettikten sonra 1892 de Araplar tarafından öldürülmüştür.

Doğu kıyılarında 1893-94 yılında Graf Götzen, Pangani'den Kongo'ya yaptığı gezisinde, Kivu gölünü ve bunun kıyısında yanar halde bulanan Birunga volkanlarını keşfetmiştir. Avusturya-Macaristan araştırma gezisinin sonuçları da çok önemli olmuştur: Gróf Teleki ve Höhnel Kenyal dağının kar sınırlarına kadar çıkmışlar ve birçok göllerin bulunduğu çukurluklar boyunca ilerliyerek, 1888 de dışariyle bir bağı olmıyan Rudolf gölünü bulmuşlardır. Tanınmış jeoloji bilgini Eduard Suess, bu gezinin sonuçlarına dayanarak, Doğu Afrika'yı Zambezi'den başlıyarak baştan başa kesen, yolunda büyük göllerle çukurlukları ve Kızıldeniz gibi anıtsal bir yarıntıyı meydana getirdikten sonra, Suriye'yi de keserek Toroslar'da son bulan çukurlukların hepsinin tek ve büyük bir yarıntı sistemine ait olduğunu meydana çıkarmıştır.

Kızıldeniz kıyı bölgelerinde daha çok İtalyanlar çalışmışlardır. Vittorio Bóttego, Somali yarım adasını geçerek bu bölgenin nehir sistemini incelemiş ve Omo nehrinin Rudolf gölüne döküldüğünü meydana çıkarmıştır.

Orta Sahra'da ençok Fransızlar araştırmalarda bulunmuşlardır. E. F. Gautier ve R. Chudeau gezdikleri bu bölgede, aynı zamanda, derin bilimsel araştırmalar yapmışlardır. Freydenburg ve Tılho'nun Çad gölü bölgesinde yaptıkları araştırmalar da önemlidir. Tilho, Birinci Dünya Harbi'nde Nachtigal'den sonra ilk defa olarak Borku, Ennedi bölgelerini ve Tibesti dağlık bölgesini gezmiş ve bu bölgeler hakkındaki bilgimizi esaslı bir şekilde genişletmiştir.

1918-21 yıllarında Augière'in gezileri de, bize Batı Sahra'nın tanınmıyan kısımlarını ve buradaki kumul bölgeyi tanıtmıştır. Libya çölü ancak son zamanlarda geçilmiş ve ana çizgileri bakımından aydınlanmıştı. 1920 de İngiliz kadın gezgini Rosita Forbes, Kufra vâhalarına vardıktan sonra, Mısırlı Hasaneyn Bey, Kufra'dan güneye doğru, kum çölünün ortasında 1900 m. yüksekliğinde bulunan dağları ve Owenat vâhasını keşfetmiştir. Mısırlı Prens Kemalettin Hüseyin de 1925-26 yıllarında Libya Çölü'nü geçerek birçok gezilerde bulunmuş ve bu gezilerde bulunan John Ball Libya Çölü hakkında sağlam bilgi vermiştir. Afrika'da keşfedilmesi gereken bölgeler azaldıkça ve daraldıkça, bilime uygun ve esaslı araştırmalar çoğalmıştır. Hans Meyer 1887, 1889, 1898 yıllarında yaptığı üç gezide Afrika'nın en yüksek dağı bulunan Klimancaro'da, İngiliz coğrafya bilgini Mackinder 1899 da Kenya ve Abruzzi dukası da 1906 yılında Ruwenzori dağında incelemelerde bulunmuşlardır.

3 — **Sömürgecilik tarihi**: Daha M. Ö. IX. yüzyılda Kuzey Afrika'nın bugünkü Tunus bölgesinde Fenikeliler, (Pön, Kartaca) bütün Sirte körfezleri dolaylarında egemenliklerini kurmuşlardı. Büyük İskender ve ardaları, çok eski devirlerden beri yüksek kültürü ile tanınmış olan Mısır'ı da Hellen kültürünün içine almışlardı. Sonraları Roma İmparatorluğu, bütün Kuzey Akdeniz kıyılarını eline geçirmiş ve Afrika'nın içlerine doğru ticaret bağları kurmuştu. Roma İmparatorluğu doğuda ve güneyde olmak üzere iki bölüme ayrılınca, Kuzey Afrika'nın Doğu kısımları Doğu Roma İmparatorluğu'nun payına düşmüştü. Kuzey Afrika'nın batı taraflarında ise Vandallar bir devlet kurmuşlardı ki, burası da kısa bir zaman sonra Doğu Roma'ya bağlanmıştı (534). Böylece, Kuzey Afrika yüzyıllarca Avrupa kültürünün ve Hıristiyan dininin etkileri altında kaldıktan sonra, VII. yüzyılda, baştan başa bir islâm ülkesi olmuştu. Bu bölge halkı yalnız islâm dinini kabul etmekle kalmamış, aynı zamanda Arap dilini de alarak tamamiyle araplaşmıştı. Mısır'da, Abbasîler devrinde, kısa süren Tulunoğulları ile İhşit - Türk devletlerinden sonra egemenlik, Eyyuplular'la yeniden Türkler'e geçmiş, Mısır Türkler'i (Kölemenler) devrinde ise burada çok kuvvetli bir imparatorluk kurulmuştu. 1517 de Mısır Osmanlı Türkleri'nin eline geçmiş ve kısa bir zaman içinde Osmanlı egemenliği bütün Kuzey Afrika'yı kaplamıştır.

Kuzey Afrika'da, Avrupa sömürgeciliği, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bulunan Cezayir'in 1830 yılında Fransızlar tarafından ele geçirilmesiyle başlamıştır. Fakat Fransızlar ancak çetin savaşlardan sonra egemenliklerini bu bölgeye ve batı Sahra'ya yayabilmişlerdir. 1881 de Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Tunus Beyliği Fransız egemenliğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Fas'ta Almanlar'ın da yerleşmek istemeleri, İngiliz ve Fran-

sızlar tarafından şiddetle karşılanmış ve bütün Atlas bölgesi 1912 yılında anlaşmak suretiyle şu parçalara ayrılmıştır:

Bölgenin büyük bir kısmını kaplıyan Fransız sömürgesi, Rif bölgesi, Atlas Okyanusu kıyıları ve Vadi Draa'nın güneyinde Sahra'dan bir parça olmak üzere İspanyol sömürgesi ve Tanca tarafsız şehri. Rifliler'le Fransız ve İspanyollar'ın harbi çok uzun sürmüş ve bunlar, ancak 1926 da Fransa ve İspanya'nın birlikte hareket etmeleri karşısında boyun eğmişlerdir. Mısır da 1882 de İngilizler tarafından işgal edilmiştir, yalnız Trablusgarp ve Sirenayka (Kyrenaika) Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalmıştı. Burası da 1911 yılında İtalyanlar'ın saldırışına uğramış, bu sırada Balkan Harbi'nin de patlaması üzerine Osmanlı İmparatorlu'ğu 1912 de Ouchy Antlaşmasiyle Trablusgarb'ı İtalya'ya bırakmak zorunda kalmıştır.

İkinci Dünya Harbi'nden önce Kuzey Afrika ve Sahra'nın siyasî durumu şöyle idi: Mısır Kırallığı, Büyük Britanya Sahrası, İtalya Libyası, Fransa Sahrası ve İspanya'ya ait olan Rio de Oro bölgesi. Gerek Fransa'nın gerek İngiltere'nin Sahra gibi verimsiz bir bölgeyi direnerek ellerinde tutmak istemeleri, büyük sömürgelerini bir bütün halinde bir araya bağlamak arzusundan ileri gelmiştir. Sahranın arkasından geniş bir kuşak halinde gelen Sudan da, batı tarafları Fransızlar'da, doğu tarafları ise İngilizler'de olmak üzere ikiye bölünmüştür. 7 nisan 1494 yılında Papa'nın da onayladığı Tordesillas antlaşmasiyle, Greenwich'in aşağı yukarı 45° batısında bulunan «Demarcation» çizgisi ile, keşfedilecek bölgeler, İspanyollar ve Portekizler arasında bölünmüştür. Bu bölüm gereğince Afrika ve Asya Portekizler'in payına düşmüştü. Fakat bu bir kuram halinde kalmış ve Portekizler kendilerine verilen bu koca alanın ancak bazı kıyı bölgelerinde üsler kurabilmişlerdir.

Kuzey Gine kıyı bölgesi Portekizler'in üs kurduğu ilk Tropikal Afrika parçasıdır. Portekizler XV. yüzyılda, burada Altın kıyısında Elmina'yı kurmuşlardır. XVI. yüzyılda hâlâ ellerinde bulunan Portekiz Ginesi'nin kıyılarına yerleşmişler, fakat XVII. yüzyılda Felemenkliler Elmina'yı alarak burasını iki yüzyıl kadar ellerinde tutmuşlardır.

Brandenburg Elektörü (Kurfürst) Friedrich Wilhelm de, burada Altın kıyısında Gross - Friedrichsburg tahkimli mevkiini kurmuş ise de, ölümünden sonra burası Almanlar'ın elinden çıkmıştır. XVIII. yüzyılda Altın ve Köle Kıyılarında bir İngiliz, bir de Danimarka üssü kurulmuştur. XIX. yüzyılda ise bu kıyılara Fransızlar da gelmişler, fakat buna karşı Felemenkliler Elmina'yı İngilizler'e vermek zorunda kalmışlardır. Biber kıyısı, Fildişi kıyısı ve Köle Kıyısı gibi bölgeler burada o devirdeki ticaret maddelerinin çeşitlerini de vermektedir. Bunların en önemlisi olan ve bu önemi XIX. yüzyıla kadar taşıyan ve «Kara fildişi» denilen köle ticareti idi. Amerika'nın geniş bölgelerinde yetiştirilen şekerkamışı ve pamuk ekimi için işçi olarak kullanılan köleler, o zamanın en önemli ticaret maddesi olmuşlardı. Yine bu bölgelere XIX. yüzyılda Amerika'dan azat edilen Zenciler gelmişler ve burada Amerika Birleşik Devletleri'nin koruyuculuğu altında Liberya Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.

Portekizliler, Kongo ağzının güney taraflarında, kendi koruyuculukları altında bir Hıristiyan Zenci Kırallığı kurmuşlardır. Bu kırallığın merkezi San Salvador idi. Bu kırallık, Angola Portekiz sömürgesinin başlangıcı olmuştur. 1839 da Fransızlar Gabun sömürgesini, 1860 ta da Hamburg tüccarları Kamerun kıyılarında ticaret üslerini kurmuşlardır. 1884 de G. Nachtigal Kamerun oymaklariyle bir ticaret anlaşması yapmış ve bu suretle Kamerun sömürgesinin kurulmasında ilk adım atılmıştır.

Belçika kıralı Leopold II. 1876 da «Association Internationale du Congo» yu kurmuştu. 1877 de Stanley'nin Kongo yatağı hakkındaki keşifleri belli olunca, burada daha önemli ticaret üsleri ve sömürge bölgeleri kurmak istekleri belirmişti. Bu kurum, bu sırada büyük bir başarıda bulunmuş, Kongo'da diğer devletlerin de tanıdığı bir devlet kurmak ve bu suretle diğer devletlerin burada koloni kurmalarının önüne geçmek istemişti. Fakat burada Fransız ve Portekizler de hak iddia ettiklerinden, Berlin'de Bismarck'ın başkanlığında Kongo Konferansı top'anmış, 26 şubat 1885 de bağımsız Kongo Devleti tanınmıştı. 1908 de burası bir Belçika sömürgesi olmuştur.

Cecil Rhodes adında bir İngiliz, Kap'tan Kahire'ye kadar uzanan büyük bölgeyi, İngiliz egemenliği altına sokmak için pek çok çalışmıştı. Bu kişi, «British South African Company»'yi kurmuş, gerek Almanlar'ın güneybatı Afrika'da genişlemerinin, gerek Portekizler'in Mozambik ve Angola'yı biribirine bağlamak emellerinin önüne geçmiştir. 1905 de yapılan Antlaşma da Angola'nın sınırlarını saptamıştır. Rhodes, kendi adiyle anılan bu bölgeyi (Güney ve Kuzey Rhodesia) bayındırlığa kavuşturmuştur. 1923 te Büyük Britanya, büyük bir para karşılığında Rhodesiayı British South African Company'den satın almış ve burasını kendi sömürgesi yapmıştır.

1911 de Almanya, Fas'ta olan isteklerinden vazgeçmesi karşılığı olarak Çad gölü bölgesinde ve Kamerun'da toprak almıştır. Birinci Dünya Harbi'nin sonunda Almanya diğer sömürgeleri gibi, burasını da kaybetmiştir.

Kamerun bölgesi ve Kongo çevreği, bugün aşağıdaki şekilde bölünmüşrür: Kamerun'da Fransız ve İngiliz mandalıkları, Rio Mani İspanya bölgesi, Fransa Ekvator Afrikası, Belçika Kongosu, Portekizler'e bağlı Angola Bölgesi.

Habeşistan'a gelince, burası, Mısır ve Çin'den sonra dünyanın en eski devletlerinden biridir. Sarp, dağlık bir bölge olduğundan savunması kolaydır. Fakat burası da 1898 de İtalyanlar'ın saldırganlığına uğramış, fakat İtalyanlar Adua Meydan Savaşı'nı büyük bir bozguna uğrıyarak, kaybetmişlerdir. Nil'in önemli kollarından bazılarının Habeşistan'dan çıkması, İngitere'yi de yakından ilgilendirdiğinden, 1902 sınır düzeltmesi anlaşmasında, Habeşistan'a, buradan çıkan Nil kolları üzerinde, Sudan Hükümeti razı olmadan hiçbir baraj yapmamağı yükletmiştir. [Habeşistan Hükümdarı David II. Mısır'da Hıristiyan Kıptiler'e daha iyi davranılması için Adai'de bir baraj yaptırmış ve suları çöle döktürerek Mısır'ı tehditdetmiştir.]

Habeşistan 1935 yılında Italyanlar'ın yeni bir saldırımına uğramış, 5 mayıs 1936 da İtalyan ordusu Addis Aba'ya girmiş, 9 mayıs 1936 da Mussolini İtalya İmparatorluğu'nu ilân etmişti. Fakat İkinci Dünya Harbi'nde Faşist İtalya'nın yenilmesi üzerine Habeşistan yeniden bağımsızlığına kavuşmuştur.

Doğu Afrika'da Avrupa sömürgeciliği, Vasco da Gama'nın 1498 yılında doğu Hindistan'a yaptığı ünlü seferle başlamıştır. Fakat Portekizler burada, yalnız Zambezi çevreğinde biraz içerlere girebilmişlerdir. XVII. yüzyılda Doğu Afrika'nın kuzey kıyılarındaki üsleri Araplar'ın ellerine geçmiştir. 1885 te Almanlar buraya ayak basmışlarsa da, kurdukları sömürge Versailles antlaşmasiyle ellerinden alınmıştır. Bugün Doğu Afrika şu şekilde bölünmüştür:

Zengibar, Büyük Britanya
Kenya, » »
Uganda, » »
Tanganyika, Büyük Britanya
Ruanda - Urundi, Belçika
Mozanmbik, Portekiz
Niyasa (Nyasaland) Büyük Britanya

Güney Afrika'da sömürgecilik, Tropikal Afrika'dakinden bambaşka bir şekilde olmuştur. Buradaki iklimin sağlığa, ve Avrupalılar'ın yaşamasına elverişli olması, burasının yalnız bir «sömürme sömürgesi» olarak değil, aynı zamanda bir «barınma sömürgesi» olarak kullanılmasını kolaylaştırmıştı. Portekizler'in buralara önem vermemelerinden faydalanan Felemenkliler, 1651 yılında doğu Hindistan'a yapmakta oldukları seferler için Kap şehrini (Capetown) bir üs olarak kurmuşlardır. Felemenkli, çifçilerle hayvan yetiştiriciler, çabucak bu yeni barınma bölgesini genişletmeğe başlamışlardır. 1689 yılında bunların sayısı Fransa'dan kovulan ve buraya sığınan Hügeno (Huguenot) larla artmıştır.

İngilizler 1806 yılında Kap şehrini Felemenkliler'den (Boerler) alarak bu bölgeye yerleşmişler ve 1811-1853e kadar süren savaşlarla burada Kaffer (Arapça kâfir) oymaklarını eğemenlikleri altına almışlardır. Boerler İngiliz yönetiminden hoşnut kalmamışlar ve 1834 yılında İngilizler'in köle ticaretini kaldırmaları üzerine ekonomik durumları büsbütün sarsıldığından, hoşnutsuzlukları bir kat daha artmıştı. Bundan dolayı Boerler Güney Afrika' nın daha içlerine göç ederek, Orange ve Transvaal Cumhuriyetlerini kurmuşlarsa da, 1884 yılında Transvaal'da zengin altın damarlarının bulunması, İngilizler'in büyük bir enerji ile daha içlere doğru girmelerine sebebolmuş ve ilerisini gören Cecil Rhodes'un gayretleriyle eğemenliglerini Tropikal Afrika'ya kadar götürmüşlerdir. Boerler çok şiddetli bir surette İngilizler'e karşı dayandıktan sonra (1899 - 1902) İngiliz eğemenliğini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Fakat İngilizler eğemenliği ellerine alır almaz, Boerler'i elde etmesini bilmişler, sahip oldukları bütün sosyal hakları bunlara da vermişler ve iyi bir yönetim sayesinde memleketin ekonomik durumunu yükseltmişlerdir. 1909 yılında Kap bölgesi, Natal, Transvaal ve Orange sömürgeleri «Güney Afrika Birliği» adı altında bir araya bağlanmıştır. 1884 - 1890 yılları arasında Almanya Güneybatı Afrika'sından bir kısım almıştı. (Walvis körfezi hariç) Versailles Antlaşmasiyle Almanlar burasını da kaybetmişlerdir.

İkinci Dünya Harbi'nin «Afrika Sömürge Kıtası» nın bazı bölgelerinde esaslı değisikliklere sebebolacağı şüphesizdir.

AFRİKA DİLLERİ, Afrika kıtasında bugün 500 den fazla dil konuşulmaktadır. Bunlardan birkaçı Avrupa'dan gelme dillerdir. Kap'taki İngilizce ile Felemenkçe (bk. AFRIKAANS) gibi, bu kıtada İngilizce'nin, Portekizce'nin ve Fransızca'nın yerli dillerle melezleşmiş şekillerine de raslanır. Broken - English, Petit - Nègre, v. b. Şimdi Afrika' nın kuzey bölgesinde konuşulan Arapça ile yine Samî dil ailesinden olan Habeşistan (Caʿz, Amhar, Tigriña, Tigre v. b.) ve Sokotra dilleri yerli değildir; buraya Asya'dan geçmiştir. Eski Mısır Aramca'sı da öyle idi. Madagaskar adasında konuşulan dillerin çoğu Malezya, Polenezya'dan gelmiştir. Buna karşılık, bazı Afrika dilleri de eskiden zenci köleler tarafından Amerika'ya götürülmüştür.

Afrika'nın asıl yerli dilleri şu gruplara ayrılır: 1 — Kuzey Afrika'da serpili olarak ve Büyük Sahra'nın ortasında, *Hamî* grupu (6 - 7 milyon). 2 — Kızıldeniz'le Nil arasında ve Habeş - Somali bölgesinde, Hamî dil ailesinin bir kolu olan, *Kuşî* grupu (6-milyon). 3 — Nil'in batısından başlıyarak Atlas Okyanusu'na kadar uzanan alanda Sudan - Gine grupu (45-50 milyon). 4 — Kuzey ekvatordan başlıyarak Afrika'nın güney ucuna kadar, Madagaskar'ın kuzey ucu da içinde bulunduğu halde, *Bantu* grupu (40 milyon). 5 — Güney Afrika'nın batı kıyısında, *Buşman-Hottentot* veya *(Khoin)* grupu (300.000). 6 — Sudan'dan Kamerun'a kadar uzanan alanda adacıklar halinde, *Cüce Zenci* (Negrillo) grupu (birkaç bin). Bu dil ailelerinin sınırı kesin bir şekilde belirtilemez, çünkü dil tarihini anlıyabilmek için yetecek kadar eski metin yoktur. Yazılı belge bırakmış olan eski Afrika dilleri şunlardır: Hamî gruptan Eski Mısırca, Kıptıca, eski Libya dili, Kanarya adalarındaki eski Guanç dili; Samî ailesinden Pön (Fenike sömürgesi), Ca'z (eski Habeşçe) ve Arap dilleri; Kuşi gruptan Nil çevresindeki eski Meroe dili; Sudan grupundan da eski Nuba dili. Bugünkü Afrika dillerinden ancak birkaçı yazılı hale gelebilmiştir: Sudan - Gine zenci dillerinden Vai, Mom veya Bamum, Kanuri, Haussa, Pöl ve Nuba, Bantu dillerinden de Zengibar'daki Sevahili dili gibi. Bunlardan Haussa'lar, Kanuri'ler, Pöl'ler ve Sevahililer İslâm oldukları için Arap alfabesini kullanırlar. Hamî gruptan bazı Berber dilleri de bu yazı ile yazılır. Aynı gruptan olan ve Sahra'da konuşulan Tuareg'ce ile Samî gruptan olan Amharca'nın millî yazıları vardır.

Eski metinler kıt olmakla beraber, yalnız kıyaslamalı dilbilgisi yoliyle Afrika'nın eski dil durumu az çok aydınlatılabilmiştir. Eskiden bütün Kuzey Afrika'yı Hamî diller kaplamıştı. Sonradan Arapça bu alanın büyük bir parçasına yayılmıştır. Bunun gibi, şimdi güneyde dar bir bölgede sıkışmış, çok ilkel bir tipte olan ve Afrika dillerinin en eski bir tabakasında bulunan Buşman - Hottentot dilleri de eskiden daha kuzeye doğru yayılmış bulunuyordu. Bundan dolayı bu iki dile Eski Afrika Dilleri (Paléo - africain) denilmektedir. Bantu dil ailesi gerek bu iki dili, gerek Negrillo dillerini geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Cüce Zenciler'in çoğu (Negrillo) millî dil sahibi olmıyan komşularının dillerini konuşurlarsa da, incelenebilen Negrillo dillerinin de çok eski ve ilkel olduğu görülmüş ve Buşman - Hottentot grupiyle hısım bulunduğu anlaşılmıştır. Bundan başka, bir yandan Buşman - Hottentot dilleriyle Hamî grupu, öbür yandan Bantu dil ailesiyle yine Hamî grupu, ayrıca da Samî ve Hamî dil grupları arasında eski bir hısımlık bulunduğu inancası günden güne kuvvetlenmektedir. Morfoloji ve tip bakımından Bantu ve Sudan-Gine dilleri arasında da bir yakınlık görülerek, bunlar Zenci Afrika Dilleri (Négro - africain) adı altında birleştirmek istenmektedir.

Afrika dillerini Sumerce'ye ve Altayca'ya bağlamak istiyen dilciler de olmuştur. Bazı dilciler, 6 grupta toplanmış 435 Sudan - Gine dilinin kaynak birliğini kabul etmiyerek bunları *Vule* (Bantu grupunun kuzeyinde), *Manfu* (Vule grupunun kuzeyinde), *Ngo Nke* (Yukarı Niger ve Senegal'de), *Kanuri* (Çad gölü dolaylarında), *Nil* ve *Haussa* (Sahra'nın güneyinde) olmak üzere 6 bağımsız grupa bölmektedirler. Bundan başka, Kongo'nun kuzeyinde Kamerunlar'da ve Sudan sınırlarında bulunan bazı dilleri de Bantu grupundan çıkararak bunlardan *Yarım Bantu* (Semi - Bantu),

Bantuimsi (Bantuide) veya *Batı Afrika Dilleri* (Ouest-africain) adı altında ayrı bir grup meydana getirmek düşüncesi ileri sürülmektedir.

Bu dil gruplarının özellikleri için bk. SAMÎ DİLLER, HAMÎ DİLLER, KUŞİ DİLLER, SUDAN - GİNE DİLLERİ, BANTU DİLLERİ, BUŞMAN - HOTTENTOT DİLLERİ ve CÜCE ZENCİ DİLLERİ,

AFRIKAANS [*afrikāns* ok.], Felemenkçe'nin Güney Afrika'da konuşulan şekli. Güney Afrika Birliği'ndeki Boer-ler'in çoğu bu dili konuşur. Bu dil, 1925 ten beri İngilizce ile birlikte, birliğin resmî dilidir. 1875 te kurulan *Genootschap fan regte Afrikaanders* (Afrikanderler'in Haklarını Koruma Derneği) adlı dernekle *Afrikander Bond*'un ve 1890 da kurulan *Zuidafrikaansche taalbond* (Güney Afrika Dil Kurumu) nun çalışmasiyle edebiyat dili seviyesine de yükselebilmiştir. Afrikaans dili 1806 daki İngiliz işgalinden evvel, XVII. yüzyılda Kap'a göç eden Felemenkli, Fransız ve Alman sömürgecileri tarafından meydana getirilmiştir. Temeli Felemenkçe olmakla beraber, gerek kelime hazinesi, gerek sentaks bakımından aralarında önemli ayrılıklar vardır. Bu dile Felemenkçe'nin Güney Holland ve Zeeland eyaletlerinin diyeleği temel olmuş, buna 1688 de Kap'a gelip yerleşen Huguenotlar'ın Fransızca'siyle Felemenk Hindistanı'ndan gelen Felemenkli sömürgecilerin konuştuğu halk Malezce'si karışmış, fazla olarak da asıl Malaya dilinden, Portekizce'den, İngilizce'den, Hottentot ve Zenci dillerinden öğeler girmiştir. Şimdiki şeklini 1720 ye doğru almıştır. Güney Afrika birliği nüfusunun % 50 si hem İngilizce, hem Afrikaans, % 25 i yalnız İngilizce, öbür 25 i de yalnız Afrikaans dilini konuşur.

Afrikaans Edebiyatı: Afrikaans dili XIX. yüzyılın ortalarına doğru ilk olarak gazete sütunlarından yazı dili haline gelmiştir. Bu dilde çıkan ilk gazete *Die Afrikaanse Patriot* (Afrikaans Yurtseveri) (1876 - 1904), ilk dergi de *Ons Klyntji* (1896 - 1905) adını taşımıştır. Başlıca tercüme ve adaptasyon şeklindeki ilk denemelerden sonra, asıl edebiyat 1899 - 1902 Boer Harbi'nden sonraki yıllarda başlamıştır. Birçok şairler, romancılar, tiyatro yazarları yetişmiştir ki, bunların arasında Sangiro (A. A. Pienaar)' ın Doğu Afrika ormanları hayvanları arasında geçen acıklı bir olayı anlatan *Uit Oerwoud en Vlakte* adlı kitabı ile C. M. van den Heever'in *Somer* (Yaz) ve köy hayatının dar çevresinde kıvranan bir sanatçıyı canlandıran *Kromburg* (1937) adlı romanları, Avrupa'da da beğenilip tercüme edilmişlerdir.

AFRİKA - BREZİLYA Kıtası (Africano - Brésilien), yeryuvarlağı tarihinde birinci ve ikinci zamanlarda Afrika ile Kuzey Amerika arasında bulunduğu kabul edilen büyük bir kara parçası. Tebeşir devrinden sonra Kuzey Amerika ile Afrika biribirinden ayrılmış ve bu büyük kara paçası da ortadan kaybolmuştur.

AFRİKA KAKULESİ: bk. KAKULE.

AFRİKA LÂSTİK AĞACI, Tropikal Afrika'da, Madagaskar'da yetişen ve zakkumgiller (Apocynaceae) familyasına bağlı olan *Landophia comorensis, Kickxia elastica, K. africana* gibi bazı bitkilerin adı. Bunlar sarmaşık ağaçlar olup, gövdelerine yapılan yaralardan sızan besisuyundan kauçuk elde edilir.

AFRİKA MERCANÇİÇEĞİ (Dimorphotheca aurantiaca), bileşikgillerden (Compositae) güzel bir süs bitkisi. Asıl vatanı Güney Afrika olan bu bitkinin yaprakları kalın ve etlicedir. Çiçekleri parlak portakal sarısı rengindedir. Beyaz açık sarı ve kırmızı çiçek açan çeşitleri de vardır.

AFRİKA SÜMBÜLÜ (Galtonia candians), zambakgillerden (Liliaceae) Güney Afrika'da yetişen bir süs bitkisi. Yaprakları şerit şeklinde ve 50 60 cm. uzunluğunda çiçekleri de beyaz çan şeklinde ve büyük salkımlar halindedir. Bu bitki, bahçe ve parklarda çimenler üzerine ekilir ve soğanla üretilir.

AFRİKA ZAMBAĞI (Agapanthus umbellatus), zambakgillkrden (Liliaceae) Güney Afrika'da yetişen ve birçok çeşitleri olan güzel bir süs bitkisi. Renkleri mavi olan bu zambağın çiçekleri rozet biçiminde ve yaprakları şerit şeklindedir. Saksılarda yetiştirilir.

AFRİKALI KIZ (Africaine), 1838 yılında Scribe'in bir librettosu üzerine Meyerbeer'in yazmaya başladığı ve hayatının sonlarına doğru büyük bir yorgunluk ve bitkinlik içinde iken tamamladığı beş perdelik opera. Bu eser bestecinin ölümünden aşağı yukarı bir yıl sonra, *28* nisanda Paris Operası'nda oynanmıştır. Konusu, Vasco da Gama'nın 1500 yıllarına doğru yaptığı bir geziden ilham almakla beraber büsbütün hayalîdir. Libretto pek kötüdür. Operada, çok güzel yerlerin yanı sıra çok düşük parçalar da vardır. Fakat bu kusurların çoğunu librettoya yüklemek doğru olur. Eser uzun zaman, bestecinin en başta gelen operaları sırasında sayılmış ve yıllarca Paris Opera'sının repertuvarında kalmış ise de, sahne musikisine Richard Wagner'in getirdiği yeni görüşlerin Fransa'da da benimsenmesi ve sevilmesi yüzünden XIX yüzyılın sonlarına doğru önemini yavaş yavaş kaybetmeye başlamış ve XX. yüzyılda meydana çıkan yeni akımlar sonunda yeri daha çok sarsılmıştır. Gene aynı sebepler yüzünden eserin Fransa dışında da oynanması gitgide seyrekleşmiştir.

Eserin en tanınmış sayfaları arasında, birinci perdenin finali, ikinci perdede Selika'nın ninnisi ve Vasco-Selika düosu sayılabilir. Gemi tablosu da çok başarılıdır. Dördüncü perdede Selika'nın ölümünü ve beşinci perdenin iki tablosunu bağlıyan interlüdü, Afrikalı Kız operasının en güzel parçaları arasında söylenebilir.

AFRIKANDER veya **AFRIKAANDER** (Kap Felemenkçsinde = Afrikalı), Güney Afrika'da doğmuş, beyaz ırktan, dar anlamiyle Felemenkli asıldan gelme insanlar, yani Boerler. bk. BOER.

AFRIKANDER BOND, Kap kolonisinde, Boer savaşının ilk başlangıçlarında, Transvaaliler'in İngilizler'i yenmesinden sonra, Pastör S. J. du Toit tarafından 1879 da kurulan siyasî parti. Bu parti bütün Güney Afrika'yı bağımsız ve federe bir cumhuriyet haline getirmek, İngilizler'e karşı Afrikanderler'in çıkarlarını korumak, bunların göçlerini artırmak ve Afrikaans (b. bk.) dilinin siyasî egemenliğini sağlamak amaciylet kurulmuştur. Parti, Kap Parlamentosiyle bütün mahkemelerde Afrikaans dilinin de resmî bir dil olarak kullanılmasını sağlamışsa da, Hofmeyer'in yönetimi altında iken, Cecil Rhodes'un erkiyle gitgide İngiliz düşmanlığı gevşemiş ve 7 aralık 1911 de karşılıklı bir anlaşma sonunda parti dağılarak yeni kurulan Güney Afrika Partisi (South African Party) ile kaynaşmıştır.

AFRİKE (Affriqué; Lât. *ad fricare* = sürtmek), ses aygıtına sürtünerek çıkan bileşik fonem. P, t, k, veya b, d, g gibi patlayıçı seslerin meydana gelişindeki son safhada, eğer dil hemen alçalmaz veya dudaklar biribirinden hemen

ayrılmaz da bir aralık bırakılırsa, o zaman soluk, bu aralıktan sürtünerek sızar, ve patlama tamamlanmadan ve sızıcı fonemin kaynaşması yoliyle bileşik bir fonem meydana gelir, c (= d + j), ç (= t + ş) gibi. Patlama olayı tamamlanmadığı için bu seslere «yarım patlayıcı» (semi - occlusive) de denir. Sert sesler sertlerle, yumuşaklar da yumuşaklarla kaynaşır. Türkiye Türkçesi'nde, bazı doğu diyelekleri biryana, bütün Türk diyeleklerinde aslî olarak iki afrike fonem vardır: c ve ç. Türkçe'nin İrtiş (Tobol, Tümen), Baraba, Küerik, Mişer, Luzk Karaim ve Çuvaş diyeleklerinde görülen *ts* (= t + s) ve, Baraba ile Küerik diyeleklerinde raslanan *dz* (= d + z) afrike sesleri sonradan olmadır, Tobol *tsal* - (= çalmak), Baraba *edzü* (= acı) gibi. Bazı Türk diyeleklerinde, afrike seslerin ön damaktan söylenen çeşitleri de vardır. Avrupa dillerinden İtalyanca'da c, ç, *dz* ve *ts* afrikelerinin hepsine raslandığı halde, Fransızca'da bunlardan hiçbiri yoktur. Almanca'daki *pf* (meselâ *Pferd* = at), ve İngilizce'deki *tth* (meselâ *eighth* = sekizinci) sesleri de birer afrike fonemidir.

AFRİKKİYE: bk. İFRİKİYYE.

AFRİN veya **AFERİN,** Celâlettin Malik Şah'ın müneccimleri tarafından Fars takvimi düzenlendiği sırada yıl sonuna eklenen ve *Hamse'i müştereka* adı verilen beş günden birincisi.

AFRİTİS (Aphritis), kemikli balıkların trakinide (Trachinidae) familyasına bağlı bir balık cinsi. Bu balığın vücudu uzunca ve silindir şeklindedir. Pulları büyüktür; küçük olanlarına da raslanır. Renkleri kırmızı, kahverengi veya zeytin rengi arasında değişir. Avustralya'da tatlı sularda yaşar.

AFRİZİT (Aphrisite), içinde demir de bulunan bir turmalin (b. bk.) çeşidi.

AFRODİT: bk. APHRODİTE

AFRODİTİDE (Aphroditidae): bk. DENİZ TIRTILLARI.

AFROFORA (Aphrophora) bk. TÜKRÜK BÖCEĞİ.

AFROKALLİST (Aphrocalliste), silisli süngerlerin skopularide (Scopularidae) familyasına bağlı bir cins. Tüp şeklinde olan bu sünger cinsinin vücudu, ağ gibi altı köşeli gözlerden meydana gelen bir iskelet ile kaplıdır. Bu hayvanlara Atlas Okyanusu'nda 200 - 1200 m. arasındaki derinliklerde raslanır.

AFROSİDERİT (Aphrosiderit), içinde su bulunan demir ve mağnezyum silikat'tan ibaret bir mineral. Bileşiminde % 44 demir oksit vardır.

AFŞAR, Isparta il'ine bağlı Karaağaç ilcesi Gelendost bucağının merkezi olan bir köy.

AFŞAR, Oğuzlar'ın 24 boyundan biri. Birçok kollara ayrılan ve türlü adlar taşıyan Afşarlar'a bugün Türkiye, Azerbaycan, İran ve Afganistan'da raslanmaktadır. Orta Çağ'da Zengîler ve Karamanoğulları gibi kuvvetli soylar yetiştiren bu büyük Oğuz boyu, Yeni Çağ'da da İran'da Nadir Şah gibi büyük bir hükümdar yetiştirmiştir.

Bu kelime, bir köy adı olarak ilk önce Makdisî'de, bir boy adı olarak da, *Divanü Lûgat - it - Türk*'te Afşar şeklinde geçmektedir. Afşar kelimesinin Oğuz Han'ın üçüncü oğlu Yıldız'ın büyük oğlu Avşar, Avşr veyahut Avuşar'ın adından geldiği söylenmektedir.

İran Afşarları: Afşar boyu da, diğer Oğuz boyları gibi, ilk önce Kıpçak çölünde (Deşt - i Kıpçak) yaşamakta idi. Büyük Oğuz göçü sırasında kuvvetli bir Afşar yığını, en büyük kolu Huzistan'da olmak üzere, Fars ve Lûristan'a dağılmış, büyük bir Afşar kümesi de İran'dan geçerek, Kuzey Suriye'de Zengîler Devleti alanına yerleşmiştir. Afşarlar, sonraları birçok Türkmen oymaklariyle birlikte, Anadolu ve Suriye'ye geçmişlerdir.

İran'daki Afşarlar, Akkoyunlu Devleti birliğine girdikleri gibi, Safevî Devleti'nin kuruluşunda da önemli bir rol oynamışlar ve koyu Şîi olmuşlardır. Bunlar, devlet yönetiminde Kirman, Lûristan, Fars ve Isfahan gibi İran'ın ayrı yerlerinde, yerli yönetimlerin başında bulunmuşlardır. Fakat devlet birliğini kurmak amacını güden Abbas I. diğer boylar gibi Afşar boy başkanlarının da erklerini kırmıştır. Bununla beraber Kırklu oymağından olan Nadir Şah'ın İran eğemenliğini eline alması üzerine, Afşar başkanları yeniden önem kazanmışlardır. Urmiye bölgesindeki Afşarlar ise, buralarda Kürt boylariyle çarpışmak zorunda kalmışlar ve Sünnî Osmanlılar'a karşı Şîi İran'ın sınır bekçiliğini yapmışlardır. İran'da bulunan Afşarlar'ın 88 000 çadır (aile) halkı kadar olduğu sanılmaktadır.

Tarihî kaynaklardan öğrendiğimize göre, İran Afşarlar'ı şu oymaklara ayrılmışlardır: Kırklu (Kırhlu), Papalu, Celâyir, Köseahmetlü, Gündüzlü, Inanlu, Araşlu, Alplu, İmirlü, Begeşlü, Şamlu, Usalu, Imanlu (Inanlu, İnallu), Kuhgilulu, Bedirlü, Körhasanlu, Tevhidlü, Tekelü v. b.

Bugün hepsi de Şîi olan İran'daki Afşarlar'ın bir kısmı göçebedir; bir kısmı da şehir ve köylere yerleşmiştir.

Suriye ve Anadolu Afşarları: Bunlar XI. yüzyılda İran'dan geçerek Selçuklular'la beraber gelen Türkmen boyları arasında, Suriye ve Anadolu'ya yayılmışlardı. Afşarlar, hususiyle Zengî ailesinin saltanatı sırasında ve bunlardan sonra gelenlerin devrinde, Haçlılar'a ve Moğollar'a karşı Türk ordularının kuvvetlenmesine yardım etmişlerdir.

Suriye'den Anadolu'nun güney taraflarına geçen Afşar boylarının XIII. yüzyılda, başka Türkmen boylariyle birleşerek, Karaman Beyliği'ni kurdukları sanılmaktadır.

XV. yüzyılda Gazze'den Diyarbakır'a kadar olan alanda Türk boyları (Türkmenler, Halep Türkmenleri ve Şam Türkmenleri) arasında, Afşar adından başka, Gündüzlü ve İnallu adları da geçmektedir.

Kâtip Çelebi, Halep Türkmenleri'nden bahsederken Afşarlar'ın da bunlardan olduklarını, Câber taraflarında oturduklarını ve Recepoğulları adını aldıklarını söylemiştir. XVI. - XVIII. yüzyıllara ait resmî belgelerde de Recepoğlu Afşarları'na raslanmaktadır. Gene bu belgelerden, Afşarların bu sıralarda, Karaafşar, Karagündüzlü Afşarı, Bahrili Afşarı gibi birtakım oymaklara ayrıldıklarını öğrenmekteyiz. XVII. yüzyıldan beri Isparta dolaylarında Afşar köyleri bulunduğu gibi, Tekirdağ'ındaki Afşar köyü de, adını, hiç şüphesiz eskiden buralara yerleştirilmiş olan Afşarlar'dan almıştır.

XIX. yüzyılda Çukurova'daki Türkmen boylariyle birlikte, Afşarlar'ın da yerleştirilmesi için uğraşılmıştır. Bugün hâlâ Çukurova'da, Maraş, İçel ve Kayseri yönlerinde, yarı göçebe. Afşar oymaklarına raslanmaktadır. Rakka'da da Afşar - Bucağı adında bir Afşar oymağı döküntüsü bulunmaktadır.

Anadolu'nun daha birçok yerlerinde Afşarlar'ın yerleşmiş ve yerleştirilmiş olduklarını, buralardaki Afşar köylerinden anlamaktayız. İçişleri Bakanlığı'nın yayımladığı *Köy Adları* kitabında 44 Afşar köyü bulunmaktadır. Bu köyler

den Sivas, Ankara ve Bolu'ya beşer, Kastamonu'ya dört ve Konya'ya üç, Kayseri'ye iki köy düşmekte, ötekiler memleketin ayrı yerlerine dağılmış bulunmaktadır.

Türkiye'deki Afşarlar genel olarak Sünnî'dirler. Yalnız Kars İli'nde, Taşburnu bucağına bağlı küçük bir köyde Şîi küçük bir Afşar kümesi yaşamaktadır; bunlar Urmiye'den buraya gelmiş olmalıdırlar.

AFŞİN, Orta Asya'da Usruşene bölgesi prenslerine verilen ad. İslâm tarihinde bu adla tanınan prens, IX. yüzyılın ilk yarısında, Abbasî İmparatorluğu'na, doğudan ve batıdan gelen iki büyük tehlikeyi önlemiş olan Haydar bin Kâvus'tur.

Afşin, ilk büyük askerî başarısını (831 - 832) Abbasî Halifesi Me'mun devrinde, Mısır'ı baştanbaşa saran ayaklanmayı hızla ve şiddetle bastırarak elde etmiştir.

Bundan sonra yine Me'mun zamanında, Müslümanlığı yıkmak üzere İran'da kurulan gizli Hurremiye Partisi' nin başına geçen ihtilâlci Babek, Azerbaycan'daki Bezz kalesini merkez edinerek her tarafı yıldırmış, birçok yollara başvurulduğu halde, ayaklanmalar bastırılamamıştı. Halife Mutasım, Babek'in güçlü uzkışisi ile Iraq'da gittikçe genişliyen bu yangını söndürmek ödevini; Cebel vâliliğinde bulunan büyük Türk komutanlarından Afşin'e vermiştir (835). Askerlikteki ustalığı kadar siyaset ve yönetim işlerindeki başarısiyle de tanınmış olan Afşin, birçok çarpışmalardan sonra, Bezz kalesini almış, Babek'i de kardeşiyle beraber yakalıyarak Samarra'ya göndermiştir (837). Afşin'in bu parlak başarısı ile İmparatorluğun yıllardan beri karışıklık içinde yüzen doğu bölgeleri ve İslâm dini kurtarılmıştır. Fakat doğuda önlenmiş olan tehlike çok geçmeden batıda başgöstermiştir. Evvelce Babek'le anlaşmış olan Bizans İmparatoru Theophilos, Anadolu'dan ilerliyerek sınır boylarındaki İslâm şehirlerini yakıp yıkmış (838), buralardaki müslümanlara yapılan tüyler ürpertici işkencelerin Bağdat'ta uyandırdığı yankılar, Halife Mutasım'ı Afşin ve diğer Türk komutanlariyle birlikte, İmparatora karşı gitmek zorunda bırakmıştır. 30 bin askerle ileri gönderilen Afşin, Ankara bölgesine kadar sokulmuş, imparatorluğun Anadolu'daki önemli merkezlerinden biri olan Amuriyye (Ammorium) yi elegeçirmiştir. Theophilos, İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır. Halife Mutasım'ın, tahtını ve devletini sarsan iki büyük tehlikeyi önliyen Afşin'e karşı gösterdiği yakınlık, yıldızları Sönen Arap komutanları arasında büyük bir kıskançlığa sebebolmuştur. Bunlar Taberistan ve Azerbeycan'da başgösteren ayaklanmaların Afşin tarafından hazırlandığını ileri sürerek, onu Mutasım'ın gözünden düşürmüşler, sonra da kendisine gizli din taşımak, sünnetsiz olmak, boğulmuş hayvan eti yemek, İslâm dinine aykırı kitaplar okumak, Usruşene imamını dövdürmek gibi suçlar yükliyerek, zindana attırmışlardır (839 - 840).

Afşin, duruşmada kendisini çok iyi müdafaa ederek üzerine atılan suçları reddetmişse de, Halife onu zindandan çıkartmamış, büyük kahraman, burada aç bırakılarak öldürülmüştür (841).

AFŞİN, (*Efsus*, *Yarpuz* ve Selçuk devrinde *Arabesus*). Elbistan ovasının batısında, Binboğa'nın doğu eteğinde ve Hurman çayının geçtiği ova kolunun güney kenarında bir kasaba. Nüfusu 4600, denizden yüksekliği 1240 m. dir. A. adı, 1944 yılında ilce merkezi olduğu zaman, kasabanın 6 km. güneyindeki Tilafşin (Talavşin) köyünden alınmıştır.

A. ve çevresinde ev kadınlarının eğirip büktükleri yün ipinden el tezgâhlarında kumaş dokunur. Kasabada keçi ve manda boynuzu saplı çakı ve bıçaklar yapılır. Tabaklık gelişmektedir. Yakın kasabalara, Kayseri, ve hattâ Sivas'a yaş üzüm gönderir. Öz ve yaprak halinde kırmızı biberi tanınmıştır. Yün yapağı, fasulye, nohut, buğday başlıca ticaret eşyasıdır. Çevresi çiftçi ve hayvancıdır. Göksün ırmağı 7 km. güneyinden geçer.

A. ni Maraş'a doğrudan doğruya bağlıyan yol, Ceyhan vâdisini takibeder; bu yol üzerinde taşın, yalnız hayvanlarla yapılabilir. Göksün'e uğrıyarak Maraş'a giden yol üzerinde tekerlekli taşıtlar, ancak yazın işliyebilir. Elbistan üzerinden Kapıdere istasyonuna giden yol da, kış içinde bir süre karlarla kapanır; o zaman posta da işliyemez olur.

AFŞİN İLCESİ, Maraş İli'ne bağlı, 1536 km². genişliğinde 28189 (1940) nüfuslu bir ilce. 45 köyü vardır; 1944 yılında teşkil edilmiştir.

AFŞİN Kâvus b. Kara Bugra, IX, yüzyıl başında Usruşana hükümdarı. Halife Memun'a uymuşken, sonra Abbasîler'e karşı düşmanca bir durum almıştır. Oğullarından Haydar ile Fadl arasında çıkan boğuşma, Araplar'ın üstün gelmelerini kolaylaştırmıştı. Haydar, Horasan'daki Arap komutanına sığınmış ve 822 de komutan Ahmed b. Halid ile Usruşana üzerine yürümüştür. Bunun üzerine, Halif'eye başeğmek zorunda kalan Kânus, Bağdat'a giderek islâmlığı kabul edince, Usruşana'nın yönetimi yine kendisine verilmiş ve ölünceye kadar «afşin» olarak kalmıştı. Ölümünden sonra yerine oğlu Haydar geçmiştir.

AFŞİN, 890-901 yıllarında Azerbaycan Ostikan'ı (vâlisi). Ermeni Kıralı Sempad I. ın Halife Mutedid'e karşı ikiyüzlü siyaset gütmesiden ötürü, Afşin, Ermeniler'i yola getirmeğe memur edilmişti. 896 da Kars'ı almış ve Ermeni kıralını barış yapmak zorunda bırakmıştır. 901 tarihinde ölmüş, yerine ostikan olarak oğlu Yusuf geçmişti.

AFŞİN, Bekçioğlu (XI. yüzyıl). Selçuk komutanlarından. Tuğrul ve Alpaslan'ın ordularına komutanlık eden Afşin, Anadolu'nun, alınmasında rol oynamış, 1068 tarihinde Anadolu iclerine Amurya (Amuriyye) ya kadar ilerlemiştir. Afşin ilcesi, adını, ilceye bağlı Tilafşin köyünden almıştır ki, bu köyde bulunan kale yıkısının, Türk beylerinden, sözü geçen Afşin'e ait olduğu ve bu adın ondan kaldığı söylenmektedir.

AFŞİNA, Buhara'nın batısında, bir fersah ıraklıkta bir şehir. Kuteybe b. Müslim 705 ten sonra burada bir cami yaptırmıştı. Semerkand şehrinin sekiz kapısından birinin adı da Afşina idi.

AFTA, [Yun. *aphtein* = yakmak], yanak, dişetleri ve dilin ve bazan da damak yelkeninin mukozaları üzerinde gözüken sarımtrak renkli, çevresi kırmızı bir ayla ile çevrili 1 - 3 mm. büyüklüğünde, ufak oval (beyzi) ülserler. Bunlar içlerinde seröz bir sıvı bulunan ufak kabarcıkların patlamasından meydana gelir. Ağzın içinde yanma ve acıma duyumu verir ve bu acı kulaklara kadar vurur. Bu ufak ülseler birkaç gün içinde iyileşebilirse de tekrar tekrar gözükebilir. Aftanın sebebi belli değildir. Buna, çürük dişlerin, ağzın temiz tutulmamasının, bir dereceye kadar sebebolduğu sanılmaktadır. Tedavi için lokal olarark antiseptik ve astrenjan gargaralar (sodyum borat veya salisilât, potasyum klorat) ve metilen mavisi neosalvarsan, gümüş nitralı eriyikler sürüldüğü gibi ağızdan veya şırınga suretiyle kalsiyum, C ve B_2 vitaminleri ve son zamanlarda nikotinik asit de kullanılmıştır.

AFTALI HUMMA veya **AFT HUMMASI** (aftöz humma), sığır, koyun keçi, domuz gibi kayvanların ağız ve dudaklarında, memelerinde ve tırnaklarının aralarında aftaların (b bk.) çıkması ile, kendini gösteren bir hayvan hastalığı. Aftalı humma tehlikeli değildir, hele büyük hayvanlarda pek seyrek ölüme sebebolur. Hastalığı yapan, süzgeçten geçen bir virüstür ki hayvanların sütünde, salyasında, kan, sidik ve fışkısında bulunur. Aftalr humma, hayvanlardan insana da pek seyrek olarak geçebilir. Hayvanla temas edenler veya hasta hayvanlardan gelen sütü içenler, tereyağı gibi maddeleri yiyenler, bu hastalığa tutulabilirler. Hastalanan insanlarda da humma ve ağız mükozasında, bazı kere avuç, taban ve parmak aralarında aftalar gözükür. Hastalık hafif geçer ve iyileşme ile sona erer. Özel bir tedavisi yoktur. Korunmak için şüpheli sütlerin kaynatılması veya pastörize edilmesi gerektir.

AFTASİLER: bk. EFTASİLER.

AFTONA (Aphtona), kınkanatlılar (Coleoptera) takımının krizomelide (Chrysomelidae) familyasına bağlı bir böcek cinsi. I,3—3, 8 mm. büyüklüğünde olan bu hayvanların kanatları sarı veya mavi, yeşil veya, çok az olarak, siyahtır. Bu cinsin sütleğen otu üzerinde yaşıyan birçok türleri vardır.

AFTONBLADET, Stokholm'da çıkan İsveç'çe, gündelik liberal gazete.

AFTONJİ, (Yun. *aphthongia*; *a* = yokluk edatı *phthong* = insan sesi) dilin ispazmoza uğraramasından ileri gelen afazi. bk, AFAZİ.

A-FU-T, Aİ-HAN (A-fu-tay-han) V. yüzyılda bugünkü Semerkand'ın ve Niu-mi Prensliği'nin batısındaki bölgeye Çinliler tarafından verilen ad.

AFYON, (Opium, Laudanum, Meconium), gelincikgillerden (Papaveraceae) haşhaş (Papaver somnıferum) denilen kültür bitkisinin henüz iyice ermemiş olan meyvalarından elde edilen koyu kahverengi, baygın kokulu, acı bir madde. Haşhaş bitkisinin çiçekleri döküldükten sonra, meyvaları henüz yeşilken ortasından çepeçevre çizilir. Bu çizikle kabuğundaki süt boruları kesildiğinden, yaradan beyaz süt gibi bir madde sızar ve havada koyulaşır, kahverenkli bir sakız haline gelir. Bu sakız algı bıçaklariyle kazınarak toplanıp, yuğrulur. Topak ve somun şekline konarak haşhaş yapraklariyle sarılır. Böylece ham afyon elde edilmiş olur.

TOPAK ŞEKLİNE KONMUŞ AFYON

Ham afyon, birçok organik ve anorganik maddelerin alaşımıdır. Bileşiminde şeker, protein, kauçuk, yağ, pektinli maddeler, tuzlar, organik asidler ve alkaloidler vardır ki bunlardan en önemlileri alkaloidlerdir. Türkiye afyonlarının bileşiminde %5-15 morfin, %1-12,5 narkotin, % 0,2-0,4 kodein, % 0,1-0,5 papaverin % 0,3 theabain,) % 0,2 narzein vardır. Alkaloidler sulfirik ve mekon asidlerine bağlıdırlar. Ham afyonun tepkimesi asiddir. Afyon, Çin, Hindistan,İran, Yugoslavya, Mısır, Bulgaristan, Yunanistan ve yakın zamanlardan beri Sovyetler Birliği'nde üretilmektedir. Kıymetli ve pahalı bir madde olduğu için, tarımı Orta Avrupada'da denenmiş, fakat sonra bundan vazgeçilmiştir. Afyon önemli ihraç maddelerimizden biri olmakla beraber 3491 sayılı Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu'na dayanılarak hazırlanan tüzükle, haşhaş ekimi memleketimizde sınırlandırılmıştır (bk. Haşhaş).

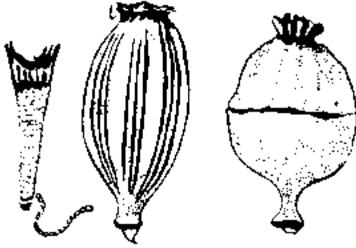
Önceleri memleketimizde 450-500 ton ham afyon çıkarılırken, haşhaş ekiminin sınırlandırlmasından sonra yıllık randıman 200 - 250 tona düşmüştür. Bu sınırlandırma afyon çıkaran başka memleketlerde de yapılmıştır. Bugün dünya afyon üretimi 8 - 10 milyon kilo arasındadır. Eskiden Hindistan'da geniş ölçüde haşhaş ekimi yapılır ve afyon ürünü Çin'e gönderilirdi. Tuz vergisiyle afyon, Hind hükümetinin başlıca gelir kaynaklarından biriydi. Çin Hükümeti'nin işe karışması ve memleketine afyon sokmamak için direnmesi üzerine Çinliler'le İngilizler arasında anlaşmazlıklar çıkmış (bk. AFYON HARBİ) ve sonunda Çin, ayak diremekten vazgeçmek zorunda kalmıştır. Çin'de bugün geniş ölçüde haşhaş ekimi yapılarak hem memleketin afyon ihtiyacı karşılanmakta, hem de bütün dünyaya afyon gönderilmektedir.

Afyon, içindeki alkolidlerden dolayı hekimlikte kullanılan en önemli ilâçlardan biridir. Afyon, keyif maddesi olarak da kullanıldığı için ticarette ilâç afyonu (drogist) ve içim afyonu (soft veya füme) diye ikiye ayrılır. İlâç afyonundan morfin, kodein, tabain, papaverin, protopin ve narkotin gibi ilâçlar elde edilmektedir. Afyon ağrı ve sancıları kesmek için hekimlikte kullanılan ilâçların hemen en eskisidir. Omeros, eserlerinde afyonun uyutucu ve uyuşturucu etkisinden bahseder. Haşhaşı Asurîler de biliyorlardı. Sardanapal zamanında (M. Ö. IX. yüzyıl) haşhaş kıralların elinde sayılı bir bitki olarak buluuuyor ve bahçelerde yetiştiriliyordu. Asuriler zamanından kalma kabartmalarda haşhaş resimlerinin sık görülmesi, bu bitkinin çok eski zamanlardan beri kullanıldığını göstermektedir. Haşhaşın nasıl yetiştrildiğini ilkönce anlatan Theophrastos (M. Ö. 387 - 370) ve afyonun haşhaştan ne suretle elde edildiğini ilkönce anlatan da Diagoras (M. Ö. 120) olmuştur. Fakat ilâç olarak afyondan ilkönce etraflıca sözeden Scribonius Largus (M. S. 47) tur. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda afyon uzun zaman tehlikeli sayılmış ve hastalara verilmemiştir. Afyon, Laudanum ve Theabaicum gibi kapalı adları o zamanlardan kalmadır. Fakat afyon, tedavideki bugünkü önemini 1804 te eczacı Sertuner tarafından morfin bulunduktan sonra kazanmıştır. En çok ağrıyı dindirmek, barsak çalışmasını azaltmak, ishalleri kesmek, buruşmaları açmak için kullanılır.

AFYON BİTKİSİ

Afyonun etkisi morfininki gibidir. Az ölçüde alınırsa önce geçici bir ferahlık, sonra durgunluk verir, uyku getirir. Fakat çokça alınırsa bayıltıcı ve sarhoş edici bir etki yapar. Çok ölçüde afyon alan, derin, karışık rüyalı ve bir daha uyanmıyacağı bir uykuya dalar, solunumu ve merkez sinir sistemi inmeye uğrıyarak ölür. Süt çocukları ve küçük çocuklar afyona karşı çok duyguludurlar. Çocukları, 0,01 gr. büyükleri, 0,5-2 gr. afyon öldürebilir. Afyonla zehirlenme çabuk veya yavaş yavaş olur. Çabuk zehirlenme

belirtileri, gözlerin çekilmesi, derinin solma soğuma, morarması, nefesin ağırlaşmasıdır. Böyle zehirlenenlere yapılacak ilk yardım, kusturucu ve sürgüt maddelerle ve mideyi yıkamakla vücuttan zehiri çıkarmaya çalışmak ve hastanın uykuya dalmasına engel olmaktır. Sonra koyu kahve veya kafein eriyiği vermek, cildi kuvvetlice uyarmak ve gerekiyorsa zorla nefes aldırmak gerektir. Bunlardan başka lobelin veya atropin de verilir. Zehirlenme belirtileri görülünce ilk yardımlar yapılırken hemen hekim de çağırmalıdır. Yavaş yavaş zehirlenme, afyonu daha çok keyif için kullananlarda görülür. İnsanların afyon yutmaya veya afyon içmeye dadanmaları epeyce eskidir. IX. yüzyılda Orta Asya'da yaşıyan halk afyon çekmeye alışmış ve bu alışkanlık İran ve Hindistan üzerinden XVIII. yüzyılda Çin'e girmiştir. Afyon, çubukla veya kabak denilen nargileye benzer bir yaraçla içildiği gibi, hap halinde de yutulur. İçim afyonu, ham afyon, özel bir eylemle mayalandırılarak elde edilir. Kapalı ve mühürlü kutular içinde satılır. Afyon çekmeye dadananlarda kabızlık inatçı bir hal alır, kadınlarda âdet kesilir, cilt sararır, vücut çabucak kuvvetten düşer, neşe kaçar ve hasta, bir ruh çöküntüsü içinde ölür, gider. Bu gibilerin tedavisi hastanede ve sanatoryumlarda sürekli ve denetli bir bakımla olur. Derialtı şırıngalarının meydana çıkmasından sonra kokain, eroin gibi uyuşturucu maddelerle morfin de keyif için kullanılmaya başlanmış, bir hastalığın tedavisi ve ağrıların dinmesi için morfin verilen hastalardan bazılarının bu alışkanlık yüzünden, iyileştikten sonra, morfin almaya devam ettikleri görülmüştür. Hayvanların da morfine alıştıklarına dair birçok örnekler vardır.

İKİ HAŞHAŞ KOZASI

Hekimlikte büyük faydalar veren afyonun keyif için aşırı ölçüde kullanılması yüzünden insanlığa yaptığı büyük zararları önlemek için milletlerarası tedbirler aranmış ve 1912 de Lahey'de 1925 ve 1931 yıllarında Cenevre'de toplanan konferanslarda imzalanan sözleşmelerle afyon çıkarılması ve kullanılması birçok şartlara bağlanmış, afyon ticareti Milletler Cemiyeti'nin denetlemesine verilerek, satıcı memleketlerden alıcı memleketlere, özgür taşım yasak edilmiş ve taşımın alıcı ve satıcı memleketler arasında karşılıklı olarak düzenlenen permilerle yapılması zorunlu kılınmıştır. Bu sözleşmeleri imzalıyan memleketler, permisiz götürülen afyonlara el konacağını kabul etmiş oldukları halde, doğuda afyon satan memleketlerden bazıları sözleşme şartlarını çiğniyerek kaçakçılığa göz yummuşlardır.

Türkiye'den başka memleketlere Afyon satılması 1.1.1941 tarihine kadar İstanbul ve İzmir'deki ihracatçı tüccarlar tarafından yapılırdı. Bu iki büyük limanımızda çalışan ihracatçılar, komisyonculardan veya aracılardan aldıkları afyonu ham afyon somunları halinde alıcı memleketlere gönderirlerdi. Almanya, Fransa, İngiltere, İsviçre gibi afyon işliyen memleketlerdeki fabrikaların çoğu birleşerek 1928 yılında bir kartel kurmuşlar ve afyon fiyatını yıldan yıla düşürmeye başlamışlardır. Afyonlarımızın fiyatı o kadar düşürülmüştür ki, yetiştiricilerin emeğini ödeyemiyecek bir hale gelmiş, iki yıl içinde (1930) dış piyasada afyonun kilosu 35-40 liradan yarıya, az sonra da 5-6 liraya düşmüştür. Bu durum memleketimizden başka memleketlere afyon satışının tekelden yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu zor, Avrupa ve Amerika'ya afyon veren Yugoslavya'da da duyulduğundan, iki hükümet, 14 nisan 1932 tarihinde afyonları bir elden satmak üzere bir antlaşma imza ederek afyon satışlarının tekel altına alınmasını, her iki tekel afyonlarının bir elden satılmasını kararlaştırmışlardır. Bunun üzerine 2254 sayılı kanunla memleketimizde uyuşturucu maddelerin dışarı gönderilmesi ve dışardan alınması tekel altına alınmıştır. Bu sırada kurulan Türkiye-Yugoslavya Afyon Satışı Merkez Bürosu, her iki memleket tekelinin ilâç afyonlarını satmak üzere, 1.1.1934 tarihinde, İstanbul'da çalışmaya başlamıştır. Bu kurul 1939 yılında başlıyan İkinci Dünya Harbi'nde Yugoslavya'nın Almanlar tarafından işgaline kadar yaşamış, bundan sonra çalışmasına son vermiştir Memleketimizde afyon tekeli hakkı, 3491 sayılı ve 24.6.1938 tarihli kanunla kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi'ne verilmiştir.

AFYON HARBİ, İngilizler'in Çin'e karşı açtıkları 1840-1842 harbi. İngilizler bu harbi, serbest ticaretle diplomatik temsil haklarını elde etmek ve kendi uyruklarının vergi vermemelerini ve yargılanmamalarını sağlamak için açmışlardır. 1834 te «British East India Company» (İngiliz Doğu Hindistan Şirketi) tekeline ait sürenin sona ermesi üzerine, aralarındaki bağıntılarda bazı değişiklikler yapılarak yeniden düzenlenmesi gerekli görülmüştü. Fakat Çin Hükümeti ile en çok açık kaçakçılık şeklinde yapılan afyon ithalâtı yüzünden çıkmış bulunan anlaşmazlıklar bu isteğin gerçekleşmesine engel olmuştur. 1839 yılında Kıral Naibi Lin Tse-sü'nün, Kanton'da 20283 sandık afyonu zorla alıp yok etmesi de İngiltere'nin harp açmasına yol açmıştır. Amiral Elliot ve Bremer komutasındaki İngiliz askerleri 1840 ta Kanton'u sarmış ve Çu-san adalarını almıştı. Bunun üzerine ocak 1841 yılında Kıral Naibi «K'i-şan» Kanton'da bir barış antlaşması imzalamış ise de İmparator bunu onaylamamıştır.

Kanton için yapılan yeni savaşlardan sonra İngilizler Pottinger ve Amiral Parker komutasındaki kuvvetlerle 1841 yılı ağustosunda Amoy ve eylûl sonlarında Çu-san adalarını almışlardır. Yangtse vâdisine doğru yaptıkları saldırma 1842 yazında Shanghai ve Çen-kiang'ın düşmesiyle sona ermiştir. 9 ağustosta İngiliz filosu Nankin önünde görülmüş bunun üzerine barış antlaşması da imzalanmıştır (29 ağustos 1842). Bu antlaşmaya Kanton, Amoy, Fu-çou, Ning-po ve Shanghai limanlarının açılması, harp ödeneği verilmesi ve Hongkong adasının İngiltere'ye bırakılması hakkında hükümler konmuştur.

AFYONKARAHİSAR, İç batı Anadolu bölgesinin en büyük şehri ve işlek yol uğrağı. Nüfusu 25.897 (1940) dir. Bütün Ege bölgesinin İzmir ve Manisa'dan sonra en kalabalık şehridir. Deniz yüzünden 1020 m. yükseklikte kurulmuş olan Afyonkarahisar, İstanbul ve İzmir'den gelip iç Anadolu'ya ve Göller Yöresi'ne doğru uzanan yol ve demir yollarının önemli bir kavşak yeridir.

Akarçay'ın geçtiği geniş bir ovanın batı kenarında, yüksekliği 1500 metreyi aşan dağların doğu eteğinde kurulan şehrin çevresinde, kara renkli trakit kayalıklar yükselir. 1200 m. yükseklikteki Sivri Tepe üzerinde eski bir hisar yıkısından adını alan şehir, bu kalenin etrafında kurulmuş, sonra da Hıdırlık dağının etekleriyle Kazankaya ve Orta-

AFYONKARAHİSAR

1

2

3

4

5

6

1 — Zafer Anıtının yandan görünüşü

2 — Anıt Parkı ve Hükümet binası

3 — Anıt Parkı ve şehirden bir görünüş

4 — İstasyon caddesi

5 — Askerî Mıntaka Komutanlığı binası

6 — Sebze Halinin dışardan görünüşü

7 — Sebze Halinin Kapısı

sivri tepeleri arasında gelişerek Taşpınar dereleri boyunca ovaya doğru yayılmıştır. Kışları soğuk (0° ye yakın).yazları sıcak (24°) tır. Afyonkarhisar'la çevresinin yıllık yağış tutarı 420 mm. ye yaklaşır, yağışlar en çok ilkbahara rastlar.

Afyonkarahisar'ın suları iyidir. Şehir suyunu, Kadınana denilen bir Türk kadını, Kışlacık köyünden, dağların böğründe arklar yaptırtarak, büyük harçlarla getirtmiştir. Cumhuriyet devrinde onarılan bu su, arklardan yeni depoya akıtıldıktan sonra, şehre kurşun borularla dağıtılmaktadır.

Afyonkarahisar halkının % 40 ı sanatlarla, % 20 si ticaret ve taşın işleriyle, % 16 sı çiftçilikle uğraşmakta, geri kalan % 24 ü de devlet işlerinde ve başka işlerde çalışmaktadır. Afyonkarahisar'da küçük sanatlar arasında saraçlık, demircilik, arabacılık, keçecilik, dericilik, taşçılık, en ilerde olan zanaatlardır. Ayrıca Afyonkarahisar'ın kaymağı ve kaymak şekerleri bütün bu çevrede çok tanındığı gibi, son yıllarda sucuk ve kaşarpeyniri yapımı da hayli ilerlemiştir.

Afyonkarahisar, afyonun çok iyi yetiştiği bölgelerimizden biridir. Hattâ bu çevrede haşhaş yağı yenmekte, haşhaşın küsbesi de sağım hayvanlarına verilmektedir. Uzun yıllar haşhaş ekimiyle geçinen çiftçi, son yıllarda afyonun fiyat düşüklüğü yüzünden, bitek tarlalarını başka bir ekime bırakmıştır ki bu da pancardır. Her yıl ürünü iyi olduğu görülen pancarın yanında buğday ve arpa da çok sayıda ekilmektedir.

Tarih ve arkeoloji: Afyonkarahisar çevresinde neolitik çağdan beri oturulmaktadır. Afyon ovası höyüklerinden toplanan kültür belgeleri II-V Troia'nın çağdaşıdırlar. Afyonkarahisar çevresinin olgun kültür kalıntıları Sandıklı güneyindeki Kusurâ'dan çıkarılmıştır. Kusura'nın anatoprak üstüne kurulan ilk yerleşme kat I. Troia'nın çağada-ı şıdır. Hö''üğün dışındaki (ex.ramural) mezarlık da bu çağa aittir. Afyonkarahisar çevresinin en önemli kültürü M. Ö. 3. binin ortasından sonuna kadar sürüp giden 2. Kusura'dır. Bu çağın bir sıra kileri, mutfağı, küçük odaları gösteren dört köşe yapıları, caddesi, çanak-çömleği ve başka kalıntıları, Afyonkarahisar'ın çevresini karakterlendiren dağınık buluntuların yerini ve yaşını belirtmektedir. Etiler'in Afyonkarahisar çevresine kadar yayıldığı Beyköy yazıtı, Bolvadin çanak-çömleği ve bu çağda berkitilen üçüncü Kusura'daki Eti duvar kalıntılarından anlaşılmaktadır.

AFYONKARAHİSAR ZAFER ANITI

Eti İmparatorluğu'nu M. Ö. 1200 yıllarında ortadan kaldıran Frigler'in en eski yapıları Afyonkarahisar ili sınırları içinde bulunmaktadır. Kayalara oyulmuş tapınma yerleri veya mezarlardan ibaret olan yapıların yüzleri çok defa jeometrik örgelerle bezeli, alınlıklı duran arslan veya Sfenks kabartmaları ile süslüdür. En eskileri M. Ö. 800 yıllarında gözükmeye başlıyan bu kaya anıtları, Roma Devri'nin sonuna kadar yapılagelmiş ve yalnız Afyonkarahisar'ın değil, bütün Anadolu'nun, en önemli eserlerinden sayılmıştır (bk. ASLANTAŞ, AYASİN YAZILIKAYA, ASLANKAYA ve FRİG SANATI).

Antik devirde Akroenos adını taşıyan Afyonkarahisar, Hellen sanatı etkisi altında kalmış, fakat sanatçılar doğuya ait yerli örgeleri kullanmaya devam etmişlerdir. Romalılar devrinde şehrin kendisinde ve yöresinde yerli karakter taşıyan yeni bir sanat meydana gelmiş, İstanbul ve Ankara müzelerindeki «Frig mezar taşları» adını taşıyan eserlerin birçokları bunlardan toplanmıştır.

Anadolu Selçuk Devleti'nin en büyük hükümdarı Alâeddin Keykubat, devletin hazinesini bu şehirde sakladığı için, buraya Karahisar-ı Devle adını vermişti. Alâeddin, kaleyi onarttığı gibi, bir mesçit ve bir de cami yaptırmıştır. Askerî önemi büyük olan bu kalenin bekçiliği ve tımarı Selçuk vezirlerinden Sahip Ataoğulları'na verildiğinden bir zaman Karahisar-ı Sahip adını almıştır. Sonraları burayı ele geçiren Germiyan oğulları ve Osmanlılar da şehri Karahisar-ı Sahip diye diğer Karahisarlar'dan ayırd etmişlerdir. Daha sonraları buraya, çıkardığı en iyi cins afyon dolayısiyle «Afyonkarahisar» denilmiştir.

Afyonknrahisar, en çok Osmanlılar çağında büyümüş olup Kasımpaşa camisi, ünlü Türk kahramanlarından Timurtaş Paşa ile Umur Bey camileri ve mevlevî tekkesi, Gedik Ahmed Paşa camisi, şimdi müze olan medresesi, hamam ve imareti dikkati çeker. XX. yüzyıl başlarında 17000 kadar nüfusu olan A. ın millî tarihimizde özel bir değeri vardır. Birinci Dünya Harbi'nden sonraki mütareke yıllarında Yunanlılar'ın salgınına uğrıyarak yanmış yıkılmış bulunan şehir, 30 Ağustos 1922 zaferi ile kurtulmuş ve o tarihten beri yeniden kurulmaya başlanmıştır. A. yeni bulvar ve caddelerle süslenmiştir. Hükümet meydanına dikilen bir zafer anıtı, Ankara garının küçük bir örneği olan istasyonu, modern bir hal yapısı, belediyesi, otelleri yeni evleri ve parkları ile şehir, günden güne güzelleşmektedir.

Afyonkarahisar, *Ahteri* sahibi dilci Mustafa Şemsettin, Hattat Ahmed Şemsettini Karahisarî ve şair Semaî Dede gibi büyük adamlar yetiştirmiştir. Gedik Ahmet Paşa kitaplığı, halkevi gibi okuma yerleri, Taşpınar adında bir dergisi, bir de haftada iki defa çıkan *Haber* gazetesi vardır. Şehirde bir lise, bir kız ve erkek sanat enstitüsü, altı ilk okul ile lise ve Çocuk Esirgeme pansiyonları, Sandıklı ve Senirkent öğrenci yrutları bunlumaktadır.

AFYONKARAHİSAR İLİ, yüzölçümü 12 660 km², nüfusu 316 000 (1940) dir. Merkez ilcesi olan Afyon'dan başka, Bolvadin, Dinar, Emirdağ, Sandıklı ilceleri vardır. Afyonkarahisar ilcesinin yüzölçümü 4 100 km² ve nüfusu 126 800 dür. Merkez bucağından başka, Çobanlar, Eğret, Sincanlı, Şuhut bucaklarından meydana gelmiştir.

AFYON RUHU (Lât. Tinctura opii), içinde % 1 morfin bulunan, kahverenginde, güzel kokulu ve acı tatta bir sıvı. Türk kodeksine göre 5 kısım afyon hülâsası (Extractum opii) ile, 20 kısım alkol 75 kısım suda eritilir; birkaç gün kendi haline bırakılır ve gerekirse süzülür; böylece afyon ruhu elde edilmiş olur. Afyon ruhu zehirdir. Maksimal doz bir defada 2 gram ve bir günde 6 gramdır. İshale ve sancılara, buruşmalara karşı ilâç olarak kullanılır. Türk kodeksi 1940.

AFZELYA, (Afzelia), baklagillerden Tropikal Afrika'da yetişen bir ağaç cinsi. Bu cins ağaçlardan *A. bijuga* deniz

kıyılarında yetişir. Çok sert olan odunu gemi yapımında kullanılır. *A. africana* türünün kerestesi de çok beğenilir.

AFZELIUS, Arvid August (1785 - 1871). İsveç halk musikisi üzerinde ilk duran yazarlardan. Afzelius'un E. G. Geijer ile birlikte hazırlamış olduğu *Svenska folkvisor* (1814 - 1816,3 cilt) adlı eseri, İsveç halk türkülerinin söz ve melodilerini içinde bulundurur. Yazar, *Afsked of svenska folksharpan* (1848) adlı eserini de Erik Drake ile birlikte hazırlamıştır. Enköping'de (İsveç)ölmüştür.

AFZELIUS, Adam (1750 - 1837), İsveçli botanikçi ve hekim. Ünlü Linné'nin öğrencisidir. 1802 de Uppsala da Linné Enstitüsü'nü kuran Afzeliuz 1812 de de Uppsala Üniversitesi Farmakoloji Profesörlüğüne atanmıştır. Botaniğe dair bırakmış olduğu eserlerden *De vegetabilibus suecanis observationes et experimenta* (İsveç bitkileri üzerinde gözlem ve deneyler) [1804 - 1813] adlı kitapla Linné'nin biyografyası anılmağa değer. Afzelia adlı bitkiye, onun adı verilmiştir.

AGA (Agua), kurbağalar (Anura) takımının karakurbağalar (Bufonidae) familyasına bağlı bir tür. Bu türün bilimsel adı *Bufo marinus*'tur. Karakurbağaların en büyüğü olan bu hayvanın boyu 25 cm., eni 8 - 12 cm. dir. Vücudunun üst kısmı koyu kahverenği veya boz renkli ve siyah lekelidir; alt kısmında, çok kere, kırmızımtrak, esmer renkli küçük lekeler vardır. Bu hayvanlar gündüz saklanır, geceleyin veya yağmur yağdığı zaman meydana çıkarlar. Orta ve Kuzey Amerika'da ve yakınlarındaki adalarda yaşarlar. Oralarda bu hayvana *Sapo* adı verilir.

AGABUS, kınkanatlı böceklerin ditissidler (Dytiscidae) familyasına bağlı bir cins. 7,5 - 11 mm. büyüklüğünde olan bu hayvanların bütün türleri soğuk ve durgun sularda yaşarlar. Genel olarak renkleri parlak siyah veya kahverengidir, *A. conspersus* gibi. Bazı türlerinin kırmızımtrak, sarı ve üzerinde siyah benekler bulunan kanatları vardır. Sayısı pek çok olan türleri dünyanın her tarafına yayılmıştır.

AGABUS

AGADAH: bk. HAGGADAH.

AGADE: bk. AKKAD.

AGADÈS, Fransan'ın Nijer kolonisine bağlı Aïr vâhasının (Kelowi oymağı) merkezi. Agadès, Zinder, Sokoto ve Timbuktu'ya giden kervan yolunun düğüm noktasıdır. Eskiden nüfusu 50000 iken şimdi 6000 e inmiştir (1936). Halkı bir çeşit peynir yapmakla ve tuz ticaretiyle uğraşmaktadır. Fransızlar tarafından 1904 yılında işgal edilmiştir.

AGADİR, Fas'ın Atlantik Okyanus'u kıyısında Sus ırmağı ağzında 2500 nüfuslu bir kasaba ve liman. Agadir kasabasının adı, Birinci Dünya Harbi'nin sebepleri arasında bulunan «Agadir meselesi» (Affaire d'Agadir) dolayısiyle tarihe geçmiştir. Fransa'nın Fas'ta yerleşmesini istemiyen, hiç değilse buna bir takım şartlarla razı olmak istiyen Almanya, 1910 yılında buraya bir savaş gemisi yollamış ve bu hareketin meydana getirdiği gerginlik 4. XI. 1911 Fransız - Alman antlaşmasına kadar sürmüştür.

ÁGAI [*āgɔi* ok.] **Adolf** (1836 - 1918), Macar mizah yazarı. Fıkralarında *Porzó* adını kullanırdı. 1868 de tanınmış mizah gazetesi olan *Borsszem Jankó*'yu yayımlamaya başlamıştı. Fıkralarından başka başlıca eserleri şunlardır.: *Por és hamú: emlékrajzok* (Toz ve kül: anılar) [1892] *Utazás Pestről Budapestre* (Peşte'den Budapeştey'e gezi) [1908].

AGAG, Tevrat'a göre, Saul tarafından yenilgiye uğratılarak öldürülen Amalika hükümdarı.

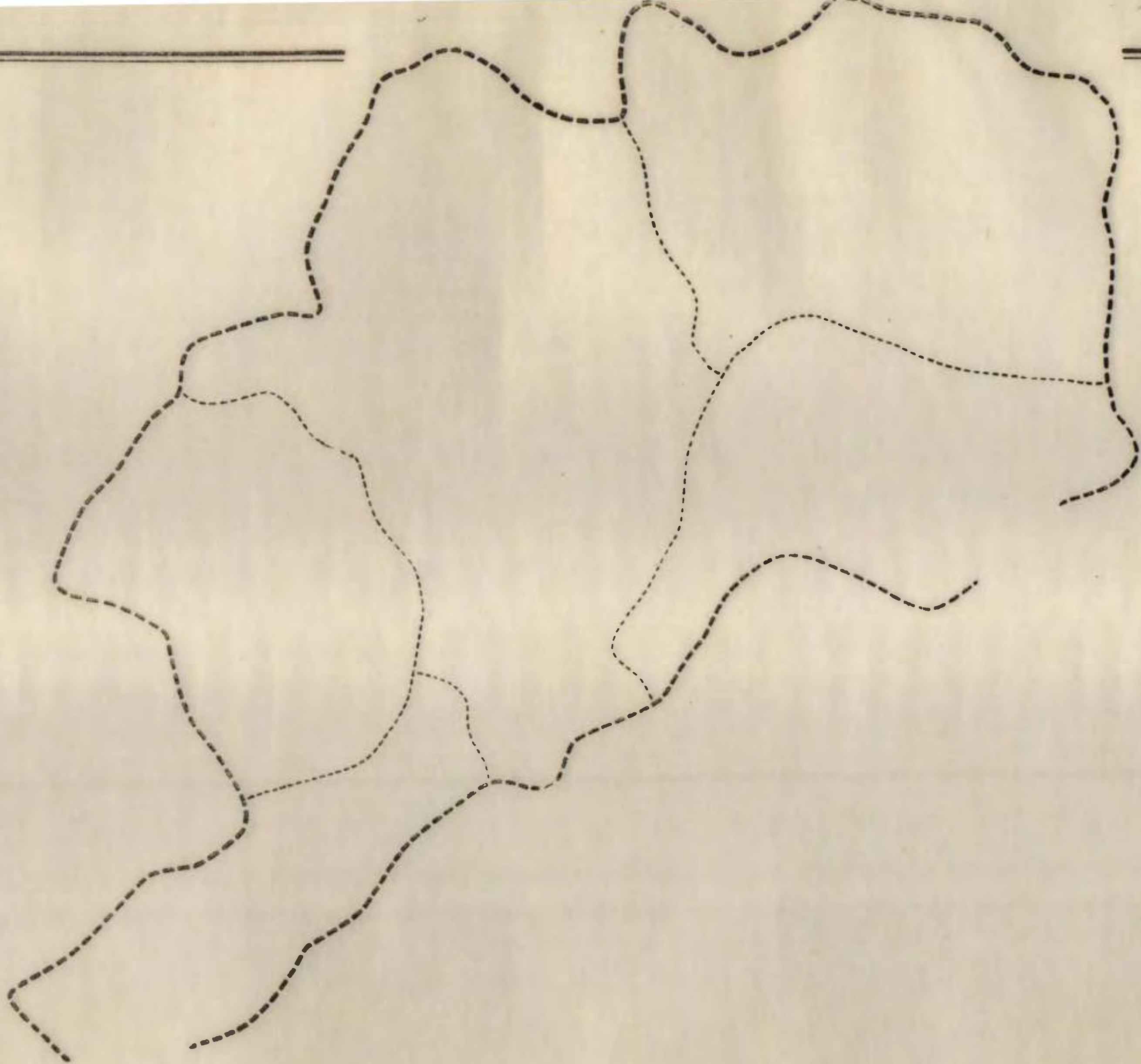
AGÂH EFENDİ, Yusuf Agâh Efendi (1744-1824), Türk siyaset adamı. XVIII. yüzyıl sonlarında Avrupa'daki siyasî durumun olağanüstü önem kazanması üzerine, büyük devletlere devamlı elçiler yollandığı sırada, Yusuf Agâh Efendi de Londra'ya gönderilmiştir. Agâh Efendi Moralı Süleyman Penah Efendi'nin oğludur; Moranın Trapoliçe şehrinde doğmuştur. İstanbul'a gelerek Sadaret Mektubî Kalemi'nden yetişmiş, kalem şefliği olan Hâcegân rütbesini almış ve 1793 te Kalyonlar kâtibiyken Londra'ya devamlı elçi olarak yollanmıştır. Agâh Efendi beş yıl kadar İngiltere'de kalmış ve 1798 de İstanbul'a dönüşünde Yeniçeri Ocağı kâtipliğine atanmıştır. Daha sonraları birkaç

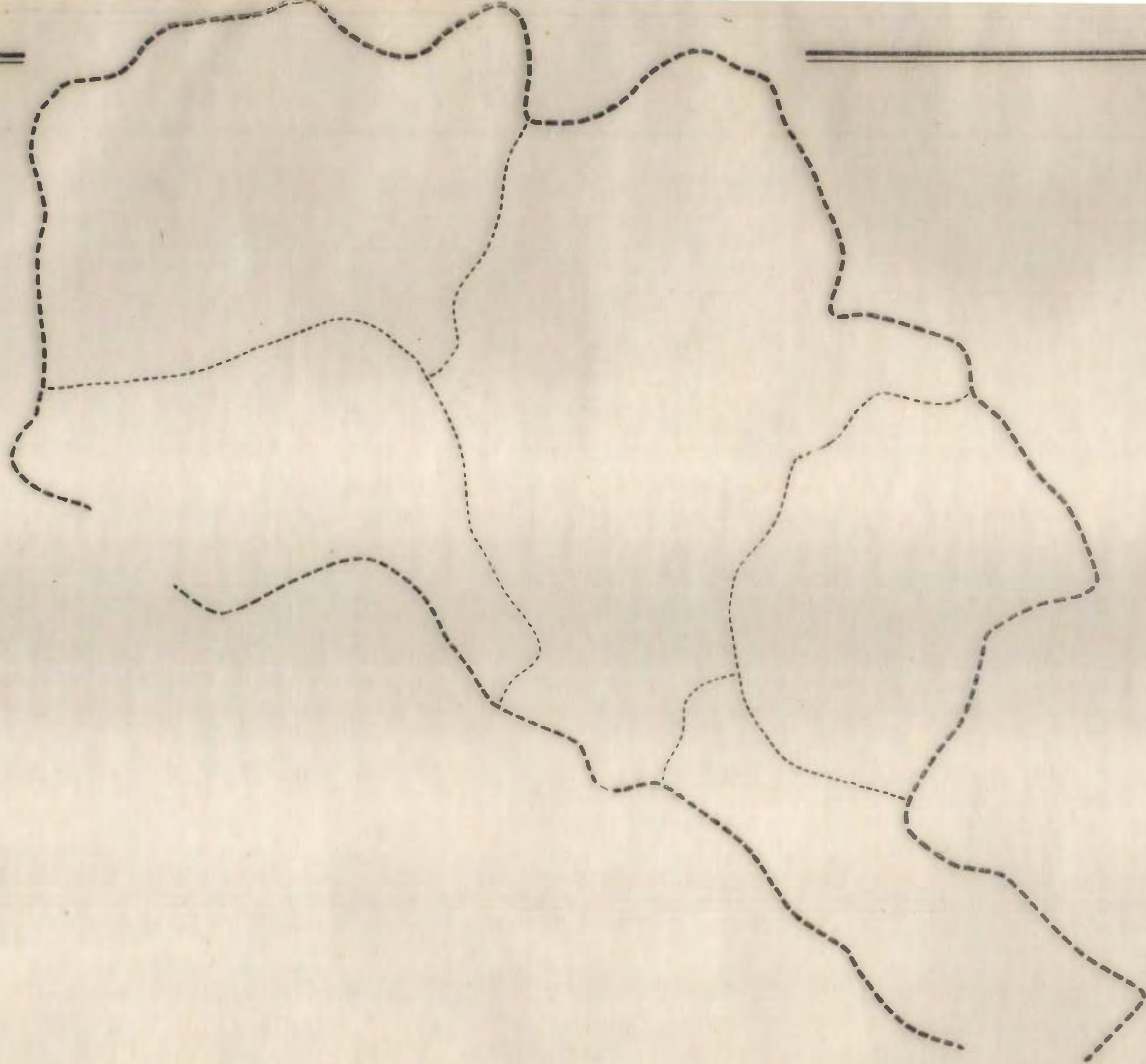
YUSUF AGÂH EFENDİNİN KIRAL GEORGE TARAFINDAN KABULÜ

defa Matbah ve Tersane Eminlikleri'nde ve 1807 yılında ordunun sefere kalkması sırasında, İstanbul'da Rikâb Defterdarlığı'nda çalışmış olan Agâh Efendi, daha bir takım görevlerde bulunmuş ve bu arada Nişancılık ve Sadâret Kethüdalığı'nda da çalışarak üçüncü defa Matbah Eminliği yaparken seksen yaşında ölmüştür. İşbilir ve işgörür bir devlet adamı olarak tanınmıştır.

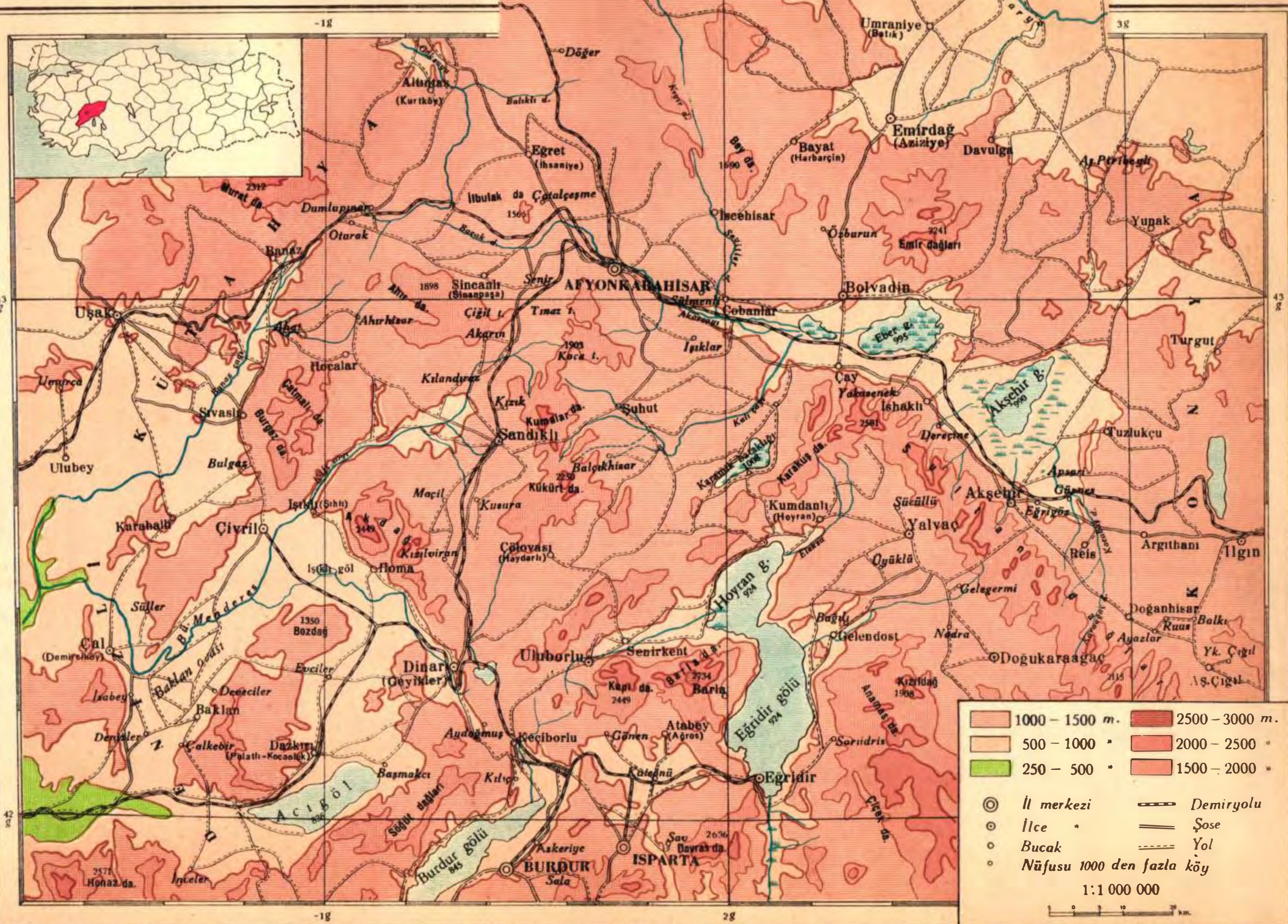
AGÂH EFENDİ, Çapanoğlu (1832 - 1885), ilk Türk gazetecisi. *Tercümanı Ahvâl* adlı ilk özel Türk gazetsini yayımlamış, Ziya Paşa, Namık Kemal ve arkadaşlariyle birlikte erkinlik yolunda çalışmış, önemli memurluklarda bulunmuştur. Yozgatlı Çapanoğlu Ömer Hulûsi Efendi'nin oğludur; İstanbul'da doğmuştur. Tıbbiye Okulu'nun hazırlık sınıflarında yedi yıl kadar okumuş, o zamân hekimlik öğretimi Fransızca yapıldığı için bu dili öğrenmiş, fakat tıp öğrenimini bırakarak Babıâli Tercüme Odası'na girmiştir. Elçi Kâtibi olarak Paris'te ve sonra memleket içinde başka memurluklarda bulunmuştur. 1860 ta *Tercüman-ı Ahvâl* adlı gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bu gazete, resmî olan *Takvim-i Vekayi*'den ve Churchill adlı bir İngiliz tarafından çıkarılan *Ceride-i Havadis*'ten sonra bizde üçüncü, fakat resmî olmaksızın, bir Türk tarafından memleketimizde çıkarılmış ilk Türkçe gazetedir. Başlıca yazarı olan Şinasi

İl sınırı
İlçe »

TÜRKİYE: AFYONKARAHİSAR

MİLLİ EĞİTİM BASIMEVİ

altı ay kadar sonra ayrılmış ve gazete arada kapanmakla beraber 1866 ya kadar devam etmiştir. Bu arada Agâh Efendi yine memurluklarda bulunmuş, 1861 de Posta Nazırı olmuş, ilk pullarımızı bastırarak memleketimizde posta pulu kullanmak metodunu koymuştur. Kısa bir zaman vapurlar yönetimini de üstüne almış ve sonra *Dîvanı Muhasebat* üyeliğine atanmıştır. Agâh Efendi, Yeni Osmanlılar kurumunun da başlıca üyelerindendir. O sıralarda Avrupa'ya kaçan Ziya Paşa'nın arkadaşı olduğu için Âli Paşa'nın etkisiyle 1867 de işinden çıkarılmış, bunun üzerine Paris'e kaçarak Mustafa Fâzıl Paşa'nın etrafına toplanan vatanseverlere katılmıştır. Dört yıl kadar Fransa, İngiltere ve Belçika'da yaşadıktan sonra Fuad ve Âli Paşaların ölmeleri üzerine, 1871 de İstanbul'a gelerek önce İzmit mutasarrıflığına, sonra *Şûrayı Devlet* üyeliğine atanmıştır. Abdülhamid II. vatanseverleri ve Sultan Murad'ın adamlarını öteye beriye sürmeye başladığı sırada, Agâh Efendi de önce Bursa'ya sonra 1877 de Ankara'ya sürülmüştür. Ankara'da yedi yıl sürgün kaldıktan sonra affedilip 1884 te *bâlâ* rütbesiyle Rodos mutasarrıflığına gönderilmiş, aynı yıl içinde Namık Kemal'le yerleri değiştirilerek Midilli'ye getirilmiştir. 1885 te Atina elçisi olmuş aynı yıl içinde orada ölmüş ve ölüsü İstanbul'a getirilerek Sultan Mahmut Türbesi bahçesine gömülmüştür.

AGÂH EFENDİ

AGÂH İBRAHİM PAŞA (Hâfız), (ölm. 1916), tarihe ve dine ait eserleriyle tanınmış askerlerimizden. İstanbul'da, Kasidecizade diye ün almış olan bilginler ailesindendir; Harbiye Okulu'ndan piyade subaylığiyle çıkmış (1864) ve askerlik hayatının çoğunu Arabistan ve Bağdat'ta geçirmiş, emekliye ayrıldıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. *Ikd-ü-l-cemil fi Müteşabih-it-Tenzil* adlı dinî eserini Mekke'de ve *Vakayi-i Tarihiye* adındaki kronolojik kitabını da İstanbul'da bastırmıştır. *Yemen Tarihi* adlı ve basılmamış bir eseri daha olduğu söylenmektedir.

AGALAKTİ (Agalactie) [Yun. *a* = yokluk eki, *galaktos* = süt], hayvanlarda sütün azalması veya kesilmesi. Başlıca sebepleri şunlardır: yanlış besleme, hormon bozukluğu, yaşlılık, iyodlu veya ishal veren ilâçlar, süt bezlerinde yetersizlik, memelerin iltihaplanması, sinirlilik.

Tedavi: Yem değiştirme (un, ketentohumu, buğday kepeği, küsbe de verilir), vaktinde sağma, rivanol ve entozon'la temizlik. Hormon bozukluğundan ileri geliyorsa planenta veya hipofiz hulâsası, johimvetol şırınga edilir. Streptokokla bulaşık memelerin sütünü vememelidir.

AGALMATOLİT (Pagodit), içinde su bulunan bir potasyum-aluminyum-silikat. Gri, sarı veya kırmızı renkte yumuşak bir maddedir. (sertlik derecesi: 2-3). Çin'de heykel (pagod), biblo ve vazoların yapılmasında kullanılır.

AGAMA, sürüngenler (Reptilia) sınıfının agamidae familyasından bir kertenkele cinsi. Bu cins hayvanların başları kısa ve üç köşeli, vücutları ise yassı ve pullarla örtülüdür. Çoğunun başında plâkalar ve kuyruklarında da halka biçiminde sıralanmış pullar vardır. Bazılarının gırtlakları bir torba veya yaka biçimini alacak kadar büyük olur. Kuzeydoğu Avrupa, Afrika ve Güney Asya'da yaşarlar. Bu cinsten, Suriye, Filistin ve İran'da yaşıyan *Agama ruderata* ya Türkiye'nin Seyhan ve Hatay illerinde de raslanır. *Agama Stellio,* Ege ve Akdeniz bölgelerinde de bulunur. Bu hayvanların insanlara bir zararı yoktur. Çoğu böcek yerler. Ağaç yaprağı, meyva ve ot yiyenleri de vardır.

AGAMĒDĒS, Boiotialı, Trophonios'un kardeşi. Boiotia'nın Lebadeia şehri yakınlarında bir yeraltı mağarasında Trophonios'un ünlü falcılık yeri ile buna yakın bir yerde bir çukur vardı. Falcılık yerine başvuranlar, Trophonios'un mağarasına indikleri gece, bu çukurda A. e bir koç kurban ederlerdi. Bu gizli âyin yöntemleri, birkaç şekilde zamanımıza kadar gelen bir efsanenin doğmasına sebebolmuştur. Bu efsaneye göre Trophonios ile A., Boiotia Kıralı Erginos'un veya Apollon'un oğulları, bir söylentiye göre de, Trophonios, A. in üvey oğlu idi. Efsaneye göre, mimar olan bu kişiler bazı ünlü eserler yapmışlardır. Delphoi'deki Apollon tapınağının da onlar tarafından yapıldığı söylenmektedir. Yine bu mimarlar Boiotialı kıral Hyrieus (başka bir söylentiye göre Elis Kıralı Augeias) için bir hazne yapmışlar, fakat taşların birini, kolayca yerinden sökülebilecek bir şekilde yerleştirmişler ve bundan faydalanarak kıralın haznesini soymağa koyulmuşlardır. Nihayet kıral, değerli eşyasının azaldığını görünce tuzak kurmuş ve A. i bu tuzağa düşürmüştür. Suç ortağı olduğunun meydana çıkmaması için Trophonios A. in kafasını kesmiş; ama yer açılarak Trophonios'u yutmuş. Herodotos'un Mısır kıralı Rampsinit'in haznesi hakkında anlattığı hikâyede de (II 121) yerinden sökülen taş ve kafa kesme motiflerine raslanmaktadır. Trophonios ve A. efsanesindeki motiflerin, Mısır'dan mı Yunanistan'a geldiği, yoksa en eski zamanlardan beri bütün Ege dünyasında yayılmış olan motiflerden mi olduğu henüz belli değildir.

AGAMEMNON, 911 numaralı küçük plânet. 1919 da bulunmuştur.

AGAMEMNŌN, Hellen kahramanlar efsanesinin en önemli kişilerinden biri. A. aslında bir tanrı olup, kültüne Peloponnes ile Boiotia'nın birkaç yerinde raslanır. Efsaneye göre, A. Atreus'un oğlu, Pelops'un torunu ve Mykenai kıralıdır. Peloponnes'in büyük bir bölümünü erki altına almıştır. Bu sebepten dolayı A., Akhailar'ın Troia'ya karşı yaptıkları harbde önder olmuş, A. Akhailar donanmasını Aulis'te toplamış, fakat denizin durgunluğu donanmanın yola çıkmasına engel olmuştur. Falcı Kalkhas, Artemis'in A. a kızdığını ve kızı İphigeneia'yı kurban etmesini istediğini bildirmiştir. Gerçekten A. İphigeneia'yı yanına çağırarak onu kurban etmek için hazırlıklara girişmişse de tanrıça genç kıza acıyarak yerine bir geyik koymuştur. Geyik kurban edilince, denizdeki durgunluk geçmiş ve donanma sefere çıkabilmiştir.

Troia önünde A. büyük kahramanlıklarla kendini göstermekle beraber, arasıra umutsuzluğa düşerek çok uzun süren savaşı bitirip Akhailar'ı yurdlarına götürmek istemiştir. A. Akhilleus'u fena halde gücendirmekle çok büyük hata işlemiş; bu yüzden Akhilleus savaştan çekilmiş ve ancak tehlike son derecesine gelince arkadaşı Patroklos'u Akhailar'ın yardımına göndermiştir. Patroklos Hektor tarafından

öldürülünce, Akhilleus tekrar savaşa atılmış ve A. ile barışmıştır..

A., yurduna dönünce, korkunç bir akibete uğramıştır: Kendi bulunmadığı sırada, karısı Klytaimestra Aigisthos tarafından baştan çıkarılmış olduğundan onunla bir olup savaştan dönen kocasını öldürmüştür. Fakat A.un kızı Elektra, küçük erkek kardeşi Orestes'i kurtarabilmiş, o da büyüyünce anası Klytaimestra'yı öldürerek babasının öcünü almıştır.

A. un kişiliğini başlıca *İlias*'ta betimlenmiş görürüz. Lirik şair Himeralı Stesikhoros bütün efsaneyi zenginleştirmiştir. Bundan sonra tragedia efsaneyi geliştirmeğe ve derinleştirmeğe çalışmakta devam etmiştir. Bu hususta en büyük başarıyı, Oresteia trilogiasının birinci draması olan Agamemnon'da Aiskhylos elde etmiştir.

AGAMİ, (Psophia crepitans), su kuşları takımından ve Cariamidae familyasından, Antil ve Güyan adalarındaki ormanlarda sürü halinde yaşıyan bir kuş türü. Boynu, başı, karnı siyah renkli ve yeşilimsi menekşe parıltılı; göğsünün üstü mavimsi; gagası yeşilimtrak, beyaz renkli olup bir tavus büyüklüğündedir, Hindliler, kolayca evcilleştirilen, bu kuşları kümeslerde beslerler.

AGAMİ

AGAMİDLER (Agamidae), sürüngenlerden kertenkelelerin (Lacertilia) alttakımına bağlı bir familya. Ağaçlar üzerinde ve yerde yaşıyan bu hayvanların dişleri, çene kemiklerinin hemen kenarlarına dizilidir. Çoğunun gırtlağında, torba biçiminde bir deri çıkıntısı ve sırtlarında, tarak biçiminde çıkıntılar vardır. Derileri kalındır. Asya'nın ve Avustralya'nın sıcak bölgelerinde yaşarlar. Bu familyanın en tipik bir cinsi, Türkiye'de de bulunan agamadır (bk. AGAMA).

AGAMMEİA veya **AGAMİA,** eski Anadolu'nun bir şehri. Troas'ın batı kıyısında, Beşik burnundan pek uzak olmadığı sanılmaktadır.

AGAÑA [*aganya* ok.] yahut **San-Ignacioñ-de-Agaña**, Marian takım adalarından Guam adasının merkezi.

AGANİ: bk. EGANİ.

AGANİPPE, Hellen mitolojisinde Musa'lara ait olup, Boiotia'daki Helikon dağının eteğinde bulunan bir kaynak ve bu kaynağın perisi.

AGANNİA veya **LAGANİA,** eski Anadolu'nun bir yeri. Burayı Beypazar'ın dolaylarında aramak gerektir. Beypazar'ın güneyindeki Kirmir çayı vâdisinde, şimdiki Maltepe'nin yerinde bulunmuş olması düşünülebilir.

AGANOOR POMPILJ [*aganur pompili* ok.], **Vittoria** (1855 - 1910), İtalyan kadın şairi. İnce ruhlu ve kültürlü olan bu kadının, aşkı ve insanlığı derin bir samimilikle anlatan şiirleri, şekil bakımından temiz ve klâsik bir üslûpla yazılmıştır. Şiirleri *Leggenda eterna* (Sonsuz menkıbe) [1900] ve *Nuove liriche* (Yeni lirik şiirler) [1908] adlı kitaplarında toplanmıştır. «İtalyan Saphosu» denilen bu kadının ölümünden az sonra, profesör ve devlet adamı olan kocası Guido Pompilj kendini öldürmüştür.

AGAPANTİA (Agapanthia), kınkanatlı böceklerden serambiside (Cerambycidae) familyasına bağlı bir cins. 7 - 21 mm. uzunluğunda olan bu böceklerin renkleri mavi, maden yeşili ve siyah arasında değişir. Bazı türlerinin kanatlarında beyaz çizgiler vardır. *A. Dahli* adındaki türünün kanatları sarı ve siyah beneklidir. *A. Kirbyi* türü yünotu (verbascum), *A. violacea*, uyuzotu (scabiosa) üzerinde yaşar. Diğer türleri daha birçok otsu bitkilerin gövdelerinde yaşarlar.

AGAPANTUS (Agapanthus), zambakgillerden (Liliaceae) Güney Afrika'da yetişen bir bitki cinsi. Üç türü vardır. Boyu 80 cm. ye kadar yükselir, yaprakları uzun şeritler şeklindedir, güzel, mavi demetler halinde çiçek açar. *Agapanthus umbellatus*, süs bitkisi olarak, açıkta ve soğuk serlerde yetiştirilir.

AGAPE, Hıristiyanlığın ilk çağlarında toplulukla yenilen yemeklere verilen ad. Yunanca «aşk» anlamına gelen *agape* sözünden yapılmıştır. Hıristiyanlar, İsa Peygamber'in havvarisiyle birlikte yediği son yemeğin anısı adına, bir sofra başında toplanıp birarada yemek yerler ve bir zaman öylece kalırlardı. Hıristiyanlığı kabul etmiyenlerin bu toplantılar hakkındaki söylentileri, Agape göreneğinin yavaş yavaş ortadan kalkmasına sebebolmuştur.

AGAPENOR, Hellen kahramanı ve Arkadia'daki Tegea kıralı. Troia'ya karşı yapılan savaşta 60 Arkadialı geminin önderi idi. Geri dönerken bir fırtınaya tutulmuş, Kıbrıs'a çıkarak burada Paphos şehrini ve Aphrodite'nin tapınağını kurmuştur.

AGAPETLER [Yun. *agapētai*), Hıristiyanlığın ilk devrinde, kilise hizmetlerinde papaslara yardım eden ve yoksulların hizmetlerinde bulunan kızlara verilen ad. Bu, Yunanca *agape* (= aşk) kelimesinden meydana gelmiştir. Agape'ler için yapılmış dedikodular, Agapetler hakkında da söylendiğinden, IV. yüzyılda Papazlar Kurulu bunları da ortadan kaldırmıştır.

AGAPETOS, VI. yüzyılda İstanbul'da yaşamış bir papas. Hagia Sophia (Ayasofya) kilisesinin diakon'u olmuştur. İmparator İustinianos'un tahta çıkması üzerine sunduğu *Ekthesis kephalaiōn parainetikōn* (Öğüt bahisleri hakkında tasarı) adlı eseriyle tanınmıştır. Hıristiyan hükümdarlarının görevlerinden bahseden bu eser, *Scheda regia, sive de officio regis* (Kırala ait kâğıtlar veya kıralın görevi hakkında) adiyle lâtince'ye, bir kısmı da Fransa kırallarından Louis XIII. tarafından, Fransızca'ya çevrilmiştir.

AGAPETUS—Papalar: A. I. Got Kıralı Theodahad tarafından İmparator İustinianos'u barışa razı etmek amaciyle Konstantinopolis (İstanbul) a gönderilmiş ve burada bulunduğu zaman monophysit Patrik Anthimos'u yerinden attırmıştır (535 - 536).

A. II. Roma'ya egemen olan Alberich tarafından Papalığa getirilmiş, 955 te Alman Kıralı Otto I. in İmparatorluk tacını giymesi isteğini reddetmiştir (946 - 955).

AGAR: bk. HÂCER.

AGAR - AGAR, Hindistan'da ve Büyük Okyanus'ta yetişen ve kırmızı suyosunlarından (Rhodophyceae) elde edilen bir madde. Ticarette, ya doğrudan doğruya yosunların kurutulmasından elde edilen ince şeritler halinde (Cava agar - agarı), veya dört köşe. iğribüğrü çubuklar halinde (Japon ve Çin jelâtini adiyle) satılır. Agar - agar suda kaynatıldıktan sonra soğutulursa donar, pelteleşir. Güneydoğu Asya'da besin maddesi olarak da yenen agar - agar, eriyikleri durultmak, ince kumaşları parlatmak ve bakterioloji lâbora-

tuvarlarında bakteri kültürlerine besin araçları hazırlamak için kullanılır.

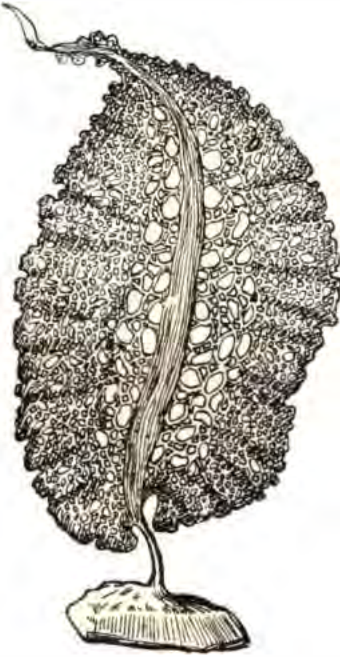
AGARA, Fransızlar'ın *bois de senteur* dedikleri güzel kokulu bir tahta. Kokuculukta da kullanılan bu tahtadan Çinliler ve Japonlar mobilya ve kutu yaparlar. Çin'den geldiği sanılan bu tahtanın hangi ağaçtan elde edildiği bilinmemektedir.

AGARDH [*agard* ok.], **Karl Adolf** (1785 - 1859), İsveçli botanik bilgini. Lund Üniversitesi'nde matematik profesörü iken bitkileri incelemeye başlamış ve 1812 de aynı üniversitede botanik ve pratik ekonomi kürsülerini elde etmiştir. 1817 de Diyet Meclisi'ne üye seçilmiş, 1834 te Karlstad piskoposu olmuş ve öğretim hayatından çekilmiştir. Agardh liberal fikirleri müdafaa etmiştir. İsveç Akademisiyle Stockholm Bilimler Akademisi üyesi olmuştur. Botanik alanında en çok suyosunlarını incelemiştir. Oğlu **Jakob Georg** (1813 - 1901) da botanikçi ve Lund'da botanik profesörü olmuştur. O da en çok suyosunlariyle uğraşmıştır. Başlıca eserleri, *Species, genera et ordines algarum* (Suyosunlarının tür, cins ve takımları) [1848 - 1876] dur.

AGARİS (Agarice), çok yumuşak, beyaz, süngerimsi bir kalker çeşidi. Parmaklar arasında kolayca ezilir. Mağaralar içinde veya bileşiminde kireç bulunan su kaynaklarında meydana gelir. Agaris'e, mineral mantar veya kaya sütü de denir.

AGARİSTA, kelebeklerin fernate (Fernatae) alttakımının agaristide (Agaristidae) familyasına bağlı bir cins. Kanatları çok güzel renkli ve maden parlaklığında olan bu kelebekler, çiçeklerin özsuyiyle beslenirler.

AGARUM, esmer suyosunlarından Laminariales takımına bağlı bir bitki cinsi. Kuzey Buzdenizi'nde yetişir. Bu bitkinin tal'i kalbur gibi delik deşiktir.

AGARUM

AGASİAS, Ephesos'lu heykelci. Aşağı yukarı M. Ö. 100 yıllarında yaşamıştır. Bugün Louvre müzesindeki kılıçla döğüşen atlet heykelinde Agasias'ın adı bulunmaktadır. «Gladiateur Borghèse» adı ile önem kazanan bu heykel, M. Ö. IV. yüzyıl sonunda veya III. yüzyıl başında yapılmış bir tunç eserin kopyasıdır.

AGASSIZ [*agasi* ok.], **Louis** (28 mayıs 1807 - 14 aralık 1873), İsviçre'li zooloji, paleonteloji ve jeoloji bilgini. Motier (İsviçre) de doğmuş, Cambridge (Massachusetts) de ölmüştür. 1832 de Neuchâtel'de, 1846 da da Cambridge'de profesör olmuş ve orada Karşılaştırmalı Zooloji Müzesi'ni kurmuştur. Cuvier'nin kuramlarını tutmuş, Darwin'inkilere karşı koymuştur. En önemli yazıları şunlardır: *Recherches sur les poissons fossiles* (Fosil balıklar üzerinde araştırmalar) [1833 - 42], *Monographie d'échinodermes vivents et fossiles* (Yaşıyan ve fosil derisidikenliler monografisi) [1838 - 42, bitmemiştir], *Etudes sur les glaciers* (Buzullar hakkında incelemeler) [1846]. *Principles of Zoology* (Zoolojinin esasları) [1846], *Système glaciaire* (Buzullar sistemi) [1847, Atlas'lı].

AGASSIZ [*agasi*, Ingilizcede *ægisi* ok.], **Alexander** (1835 - 1910), biyoloji bilgini. İsviçre'li biyoloji bilgini Louis d'Agassiz'nin (b.bk.) oğludur. 1878 de Cambridge'de babasının kurduğu Karşılaştırmalı Zooloji Müzesi'nde çalışmağa başlamış ve 1902 de bu müzenin müdürü olmuştur. Birçok zoolojik araştırma gezilerinin başında bulunmuş ve Newport da bir zooloji istasyonu kurmuştur. Başlıca eserleri: *Revision of the Echini* (Deniz kestaneleri hakkında yeni bir inceleme) [2 cilt 1872], *On the Development of the Flounders* (Pisi veya çamçabalıklarının gelişmesine dair) [1878], *Young Stages of the Osseous Fishes* (Kemikli balıkların gençlik şekilleri) [1878], *Three Cruises of the Brake* («Brake» gemisinin üç kol gezmesi) [2 cilt, 1877 - 88].

AGASTYA, Hint mitolojisindeki kişilerden. Vedik ilâhilerden bazılarının ona ait olduğu sanılmaktadır.

AGATE [*ægeyt* ok.], **James Evershed** (doğ. 1877), tanınmış İngiliz yazarı. 1905 ten başlıyarak sırasiyle *The Daily Dispatch, The Manchester Guardian, The Saturday Review, The Sunday Times* gazete ve dergilerinin, 1925 ten 1932 ye kadar da İngiliz radyosunun (British Broadcasting Corporation) tiyatro tenkitçiliğinde bulunmuştur. Bugün, İngiltere'nin bu alandaki en ileri tenkitçisi olan Agate, başlıca yazılarını *Buzz - Buzz* [1918] ve *At Half Past Eight* (Saat sekiz buçukta) [2 cilt, 1921-22] adlı eserlerinde toplanmıştır. Öbür kitaplarından *Responsibility* (Soravlılık) [1919] adlı romanla *Ego* (Ben) başlığı altında yayımladığı otobiyografik seri [3 üncü cildi 1938 de] anılmağa değer.

AGATHA: bk. AGDE.

AGATHANGELOS [*Akathankeğos*], Ermeni tarihçisi. IV. yüzyılda yaşamıştır. Kıral Trdat II. nin tarihçisi olmuş ve bu hükümdarın tarihini yazmıştır.

AGATHARKHİDES [*agatharhidēs* ok.], Hellen tarihçi ve coğrafyacısı. Knidos'ta doğmuştur. Alexandreia'da, Kıral Ptolemaios Philometor'un sarayında önemli bir yer tutarak yaşamıştır. Aşağı yukarı M. Ö. 130 yılında ölmüştür. A. in Avrupa ile Asya'nın tarih ve coğrafyası hakkında yazmış olduğu büyük kitaptan ancak önemsiz birkaç parça kalmıştır. Buna karşılık Photios (b. bk.) tarafından A. in Kızıldeniz hakkındaki eserinin 1. ve 5. kitabından yapılan özet, olduğu gibi elimizdedir.

AGATHARKHOS [*agatharhos* ok.], Yunanlı resimci. Samos'ta (Sisam) doğmuştur. Sonra Atina'ya yerleşerek orada çalışmıştır. Aiskhylos'un bir tragediasının dekorlarını yaparak o zaman için büyük bir yenilik meydana getirmiştir. Buna dair bir kitap yazmış, fakat bu kitap kaybolmuştur. Alkibiades'in A. u sevgililerinin birinin yanında yakaladığı ve ceza olarak baştanbaşa resimlerle süsleyinceye kadar evinde hapsettiği söylenir.

AGATHE, 228 numaralı küçük gezeğen, 1852 de Palisa tarafından bulunmuştur.

AGATHĒMEROS [*agathęmeros ok.*], Yunan coğrafyacısı. Yaşadığı zaman bilinmiyor; yalnız Poseidonios'tan sonra yaşadığı söylenebiliyor. *Geographias hypotyposis* adlı eseri yazmıştır. Bu eser, eski coğrafyacılar hakkında bilgi verdiği için değerlidir. El yazılarında, bu eserin ardından gelen iki yazı daha vardır. Fakat bunlar Agathemeros'un değildir; kimin yazdığı da bilinmemektedir.

AGATHĒ KŌMĒ, eski Anadolu'da Phrygia Pacatiana bölgesinde piskoposluk merkezi olan bir yerin adı. Bu yerin Acıpayam yakınlarında olduğu sanılmakta ise de Sarayköy bölgesinde de olabilir.

AGATHİAS [*agathiās* ok.] (M. S. 536 - 582), Yunan şair ve tarihçisi. Batı Anadolu'da, Aiolis'teki Myrina şehrinde doğmuştur. Hukuk öğrenimini Alexandreia ve Konstantinopolis'te yaptıktan sonra avukat olmuş ve bundan ötürü «Skholastikos» takma adını almıştır.

A., çağdaş şairlerinin epigramlarını toplıyarak, kendininkileriyle birlikte, konularına göre yedi kitaba ayırmış ve *Kyklos tōn neōn epigrammatōn* adiyle yayımlamıştır. Bu epigramların büyük bir kısmı ve onlar arasında A. ın yüzden fazla güzel epigramı *Anthologia Graeca* ile bize kadar gelmiştir.

İmparator İustinianos'un ölümünden sonra (565), A. arkadaşlarının önvermesiyle tarihî araştırmalara dalmıştır. Bu çalışmanın verimi, Prokopios'un ünlü eserlerinin devamı olan beş kitaplık bir eser olmuştur. Bu eser 552 - 558 yıllarının tarihini içine alır, adı *Peri tes İustinianu basileias* dır. Onda, hususiyle Narses'in İtalya'da Ostrogot, Alaman ve Franklar'a karşı kazandığı zaferler ve sonradan Bizanslılar'ın Persler'e karşı yaptıkları savaşlar anlatılır. A.ın bu kitabının asıl metni, 1828 yılında ünlü tarihçi B. G. Niebuhr ve 1871 yılında filolog L. Dindorf tarafından yayımlanmıştır.

AGATHİN, metil-fenilhidrazinin salisil aldehide etkisinden meydana gelen bir hidrazon. 71° de eriyen, iğne şeklinde kristaller yapar. Suda erimez, alkolde ve eterde erir. Bu cisim, bir ara antinevraljik olarak kullanılmıştır.

AGATHODAİMON [*agathodaimōn* ok.], Yunan mitolojisinde bir tanrı. Toprağa bereket, şehirlere bolluk verdiğine inanılırdı. Bağları koruduğu için, Atina'da yeni yılın şarabı içildiği gün onuruna bayram yapılırdı.

AGATHOKLEİA [*agathokleia* ok.], (ölm. M. Ö 204), İskenderiyeli hoppa bir kadın. Kıral IV. Ptolemaios Philopator, A. yı büyük bir aşkla sevmiş ve karısını zehirleterek kendisini almıştı. Kıralın birdenbire ölümü üzerine annesi Ainauthe'nin yardımiyle devleti eline geçirmeye kalkışmış, beş yaşındaki veliaht Ptolemaios Fpiphanes'i öldürmek istemiştir. Fakat adamları, çocuğu kaçırıp kıral ilân etmişler, ayaklanma ile sarayı basmışlar ve Agathoklea'yı annesiyle birlikte parçalamışlardır.

AGATHOKLES [*agathoklēs* ok.], (ölm. M. Ö. 389), Siragöze (Syrakusai) tiranı. Agathokles sade bir çömlekçi olarak M. Ö. 343 de Siragöze'ye gelmiş, fakat askerlik ve siyaset alanlarındaki yetkisiyle göze çarparak *strategos* (general) seçilmiş ve tiranlığa başlamıştır. Sicilya'nın önemli bir parçasını ele geçirdikten sonra da Kartacalılar'la savaşmak zorunda kalmıştır (M. Ö. 312). Yapılan savaşta Kartacalılar, A. in ordusunu, Siragöze içinde çevirmişlerdir. Bu sırada A., büyük bir atılganlık göstererek ordusunun bir bölümü ile düşman çemberini yarıp Afrika kıyılarına geçmiştir. (M. Ö. 310). Burada dört yıl başarı ile savaşmış, fakat Kartaca'yı almadan geri dönmek zorunda kalmıştır (M.Ö.307). Memlekette tekrar başa geçtikten sonra kıral adını takınmış ve bir Mısır prensesi ile evlenmiştir (M. Ö. 306). M. Ö. 305 te Kartaca ile barış yaparak egemenliğini güney İtalya'da da genişletmeye çalışmış, M. Ö. 298 de Korfu (Kerkyra) adasını da almıştır. Agathokles böylece zamanının en zengin ve kuvvetli hükümdarları arasına geçmiştir. Kızını, Epir (Epeiros) Kıralı ünlü Pyrrhos ile evlendirmiştir. M. Ö. 288 da torunu tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.

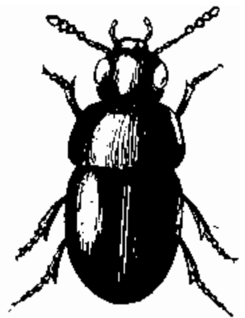
AGATHON [*agathōn* ok.] (M. Ö. 445-401), Atina'lı bir tragedia şairi. Eserlerinden bazı küçük parçalar kalmıştır. Aristophanes, üslûbunu gevşek ve yapmacıklı bulur Gerçekten, Eflâtun'un *Symposion* (Ziyafet) adlı eserinde söylettiği nutuktan, bu şairin o zamanın en ünlü hitabet hocası olan sofist Gorgias'ın etkisi altında kaldığı anlaşılır.

AGATHON [*agathōn* ok.] (ölm. 681), Hıristiyan azizlerinden Sicilya'lı Papa. Yeni seçilen papaların, seçimlerini onaylatmak için Doğu Roma imparatorlarına armağan göndermek geleneğini kaldırmıştır. Mart 680 tarihinde Konstantinopoliste Altıncı Piskoposlar Kurultayı'nın. (Concile oecuménique, Trullanum) toplanmasını sağlıyarak burada Monotheletism mezhebini lânetlemiş, bu sayede Roma ile Konstantinopolis arasında o zamana kadarki dinî ayrılığı ortadan kaldırmıştır. Vatikan Basilikası'nda gömülmüştür.

AGATON EFENDİ (ölm. 1868), Tanzimat Devri'nde ilk hıristiyan nazır. 1860 ta kurulan «Islahatı Maliye Meclisi» ve ilk kuruluşunda (1863) *Divanı Muhasebat* üyeliklerine atanmış, 1864 te telgraf müdürü olmuş ve 1868 de Paris'te bulunduğu sırada ek olarak Nafia Nazırlığı'na atanmış ise de İstanbul'a gelip işine başlıyamadan orada ölmüştür.

AGATOSMA (Agathosma), sedefotugillerden (Rutaceae) 100 kadar türü olan ve hepsi Güney Afrika'da yetişen bir bitki cinsi. Bazı türleri soğuk serlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

AGATİDİUM (Agathidium), kınkantlı böceklerin silfide (Silphidae) familyasına bağlı bir cins. Uzunlukları 1,5 - 4 mm. kadardır. Gözleri uzunca ve iğridir. Tesbihböceği gibi yuvarlanırlar. Renkleri siyahla kırmızımtırak, kahverengi arasında değişir. Kurtçuk (larv) ları, genel olarak, cıvık mantarlar üzerinde yaşar. Erginlerine, mantarlaşmış ağaç kabukları ve çürümekte olan yaprak yığınları altında raslanır.

AGATİDİUM

AGATHYRSLER [*agathürs* ok.], Trak aslından olup Karpat dağları yöresinde oturan ve Roma devrinde *Dak* millî adiyle tanınan *Taus*lar'a Pontus İskitleri tarafından verilmiş olduğu sanılan ve adları ilk olarak M. Ö. IV. yüzyılda geçen ulus. Herodotos'a göre, bunların gelenek ve görenekleri Traklar'ınkiyle birdi. Süs düşkünü olduklarından altın ve elmas takarlar, saçlarını maviye boyarlar, yüz ve vücutları üzerine de mavi döğmeler yaptırırlardı. Erkekler için kadın, orta malıydı. Bunların Akatziriler (Ağaçeri) ve Türk Hazarlar'la bir olduğuna dair varsayımlar da ortaya atılmıştır.

AGATİS (Agathis), [Bot.] kozalaklılardan araucariaceae familyasına bağlı bir ağaç cinsi. Malaya, Avustralya ve Brezilya'da yetişen ve sayısı 20 kadar olan Agathis türleri, büyük ağaçlar olup yaz, kış yeşildirler. Dalları halka halkadır; deri gibi sert ve kalın olan yaprakları da ikişer ikişer dizilidir. Kozalakları yuvarlaktır. Çok reçineli olan bazı Agatis türlerinden «kopal» ve başka adlarla anılan ve cilâcılıkta kullanılan bir madde elde edilir. kopal veren türlerinin en önemlilerinden olup Kuzey Avusturalya'nın Malaya bölgesinde yetişen *A. australis*'le *A dammara*'nın yüksekliği 60, gövdesinin çevresi 4 m. kadardır *A. australis*'le Malaya bölgesinde yetişen *A. dammara*, kopal veren türlerin önemlilerindendir. Keresteleri de yapılarda kullanılır.

AGAU (Agaw), Habeşistan yaylasiyle Eritrea'nın dağlık bölgesinde yaşıyan Kuşîler'den bir ulus ve bunun dili. Samîler'in buraya göçetmesinden önce Agaular bu yaylanın büyük bir kısmını kaplıyorlardı. Şimdi bu bölgede adacıklara ayrılmış olan Agaular, kendi dillerinden başka Amhar ve Tigrina dillerini de konuşurlar. Agau dili Sidama diliyle birlikte Kuşî dillerin yayla grupunu teşkil eder, Agaular'ın ve Agau dilinin başlıca bölümleri şunlardır: 1. Kuzeyde, Eritrea'da Anseba nehri çevreğiyle dağlarda yaşıyan müslüman *Bilin* veya *Bogos*lar (15000 kişi). 2. Merkezde, doğuya doğru, Takkaze nehrinin doğusunda, *Hamir*ler ve *Hamta*lar. Lasta denilen bölgenin güney kısmı, XII. - XIII. yüzyıllarda Hıristiyan Habeş İmparatorluğu'nun merkezi olmuş ve burada Agaulu bir soy hüküm sürmüştür. 3. Merkezde, batıya doğru, Tana gölü yöresinde *Kuara*lar, dağınık olarak da *Falaşa* veya *Kalya*lar (Yahudi Habeşliler), *Kömant*lar ve *Wayto*lar XVII. yüzyıla kadar buradaki dağlık bölgede bağımsız bir Yahudi Agau Devleti vardı. 4. güneyde Agaumeder bölgesinde, *Awiya* diyeleğini konuşan güney Agauları, ve bunların güneydoğusunda da *Damot*lar.. Agau dilinin özellıkleri için bk. KUŞÎ DİLLER.

AGAUĒ, Kadmos ile Harmonia'nın kızı. Zeus'un sevgilisi ve tanrı Dionysos'un annesi olan kız kardeşi Semele hakkında uydurma haberler yaydığı için, Dionysos'un garazına uğramış, Thebai kadınları ile birlikte gece Bakkhos bayramlarını kutlarken, çıldırmış, kendi oğlu, Thebai Kıralı Pentheus'u bir arslan sanarak parçalamış. Agaue'nin facialı çehresi tragedia şairlerine bir ilham kaynağı olmuştur. Aiskhylos'un *Pentheus* adlı tragedia'sı kaybolmuş ise de, Euripides'in *Bakkhalar*'ı Hellen tragedia'sının ana eserlerinden biri sayılır.

AGAUS yahut **AGAOS,** Habeşistan'ın en dağlık merkez bölgesinde yaşıyan bir oymağın adı.

AGAVE, nergisgillerden (Amaryllidaceae), asıl toprağı olan Meksika'da 60 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Yaprakları, büyük kılıç veya kama şeklinde, kenarları dişli veya dikenli,çiçekleri büyük şamdanlar gibi, sarımtrak, ballı ve güzel kokulu olan agave türleri Meksika'da türlü faydalar sağlamak, hele şeker ve içki endüstrisinde kullanılmak için ekilirler. *A. atrovirens* çeşitlerinin çiçek sapları kesildikten sonra sızan özsudan «pulque» denilen bir rakı yapıldığı gibi *A. tequilana*'nın kavrulduktan sonra mayalandırılan tomurcuk ve genç yapraklarından da «mescal» denilen bir kanyak elde edilir. Agave yapraklarından Meksika yerlileri damları örtmek, dikenlerinden ok ucu, çiçek saplarından mızrak sapı yapmak için faydalanırlar. Fakat agave türlelerinin teknikte önemi daha büyüktür. Hele yapraklardan çıkarılan lifler, ip, urgan,halat ve çuval yapmak için kullanılır. Bu maksat için Kuzey Amerika'da *A. heteracantha* ve Afrika'da eski Alman sömürgesinde *A. rigida* ve *A, sisalana* ekilir, ki bu sonuncusundan elde edilen sisal lifleri önemli ticaret mallarından birini teşkil eder. XVI. yüzyılda Avrupa'ya geçen ve bütün tropik ve astropik bölgelere yayılan ve tutunan *A. americana* Türkiye'ye de girmiş ve Güney Anadolu'da Adana, Mersin, Muğla, Antalya çevresinde yayılmış ve yabanileşmiştir. Agave türleri oldukça uzun ömürlü bitkiler olup bir kere çiçek açarlar. Türkiye'de de yayılmış olan *A. americana*, serlerde 50 - 60 yıl sonra çiçek açar ve meyvaları olduktan sonra kurur.

AGAVE

AGAVOZ (Agavose), *Agave americana* adındaki bitkiden elde olunan şeker (disakkarid). Formülü $C_{12}H_{22}O_{11}$ dir.

AGAZZARI [*agadzari* ok.], **Agosino** (2 aralık 1578 - 10 nisan 1640), İtalyan bestecisi. Sienna'da doğmuş, orada ölmüştür. 1606 yılında, *Eumelio* adlı bir «dramma pastorale» yi birkaç gün içinde besteleyivermiş ve musiki dünyasının dikkatini üzerine çekmişti. Başlıca, dinî eserleriyle ün salmıştır. Dinî parçaların dışında, altı sesli madrigallerden bir, üç ve beş sesli marigallerden de iki album yayımlamış olan Agazzari, «rakamlı bas» konusu üzerindeki çalışmaları ile de tanınmıştır.

AGDE [*agd* ok.], Fransa'nın Lyon körfezi kıyısında Hérault bölgesinde bir kasaba. Nüfusu 9360. Volkanik bir dağın eteğinde, tuzlaların bulunduğu bir kıyıya yakın yerde kurulmuş olan kasabanın halkı, kıyı gemiciliği ve şarap alım satımiyle geçinir. 30 km. kadar kuzeydoğusundaki Gette limanının gelişmesi, A. nın canlılığını söndürmüştür. Piskoposluk merkezi olmuştur. Tarihi şehirlerden olan A. da berkitilmiş bir kilise bulunmaktadır.

AGDİSTİS, Angdistis veya Angisis, eski Anadolu tanrıçalarından. Adını Pessinus (Sivrihisar yöresindeki Bâlahisar) yakınındaki Agdos dağından almıştır. A. her nekadar birkaç bakımdan Tanrıçalar Anası olan Kybele'ye benzemekte ise de, A., hiçbir zaman Kybele değildir, çünkü gerek kült, gerek efsane bakımından büsbütün özel bir kişilik teşkil eder. Efsane, her nekadar geç kaynaklar yolu ile (Pausanias ve Arnobius) bize gelmiş ise de, çok eski olduğu bazı özelliklerinden bellidir. Hattâ başlıca motiflerine, yeni bulunan Hurri efsanesinde de raslanmaktadır.

A. efsanesinin anaçizgileri şunlardır: Zeus,

Kybele'ye âşık olup kendisinden yüz bulmayınca, Agdos dağı ile birlikte, korkunç ve erselik bir yaratık olan Agdistis'i vücuda getiriyor. Tanrılar bunu hadım ediyorlar. Bu sırada yere akan kandan nar ağacı türüyor. Sangarios (Sakarya) nehri tanrısının kızı, bunun yemişini kopararak koynuna sokuyor. Bunun etkisiyle gebe kalarak Attis'i doğurur. Attis, olağanüstü güzel bir genç olarak büyüyünce, A. kendisine âşık oluyor. Attis bir kıral kızı ile evleneceği sırada, A. düğüne gidiyor ve kıskançlık yüzünden gelinle, kıral ve Attis'i deli ediyor, kıral ile Attis kendi elleriyle kendilerini hadım ediyorlar. Umutsuz bir acı ile kıvranan A., Attis'in bedeninin çürümemesi için Zeus'tan izin alıyor. Attis'e bir anı olsun diye A, Pessinus'ta, tanrı olarak bunun kültünü

AGDİSTİS

kuruyor. Bu kültün özelliklerinden biri de, dinî heyecanla kendi kendini hadım etmek âyini olduğundan, bu efsanenin, kültte sık sık tekrarlanan bir âyinin açıklanması için yaratılmış efsaneler sınıfına girdiği anlaşılmaktadır.

Efsanesi bu derece korkunç olan bir tanrıçanın, sonraki çağlarda yaşıyan insanların hoşuna gitmiyeceği sanılırken, bu kültün Hellenistik zamanda ve Romalılar çağında büyük bir önem kazandığını görüyoruz. Gerçi tanrıça değişmiştir: Philadelpheia'da bulunan ve M. Ö. 1. yüzyıla ait bir yazıt (ki bu eski Anadolu'nun din tarihine ait çok önemli belgelerdendir), A. in büsbütün ahlâksal bir kuvvet olarak sayıldığını göstermektedir. Bu yazıta göre A., herkesin hayatına derince etkiler yaparak onların bütün hareketlerini yönetiyormuş. A. kültüne dair belirtilere Batı ve Orta Anadolu'nun birkaç yerinde karşılaşılmıştır. Hattâ Anadolu dışında da buna raslanır; meselâ resmi burada görülen ve aşağı yukarı M. Ö. 300 yıllarında yapılmış A. ve Attis'i gösteren adak, kabartma bir eser halinde Pire'de bulunmuştur.

AGEANNOİ, eski Anadolu'da bugün Biga çayı adlı Granikos vâdisinde bir yer.

AGELADAS veya **HAGELAİDAS,** Argoslu Hellen heykelcisi. M. Ö. V. yüzyılın başında çalışmış olup eski yazarlara göre Myron'un, Pheidias'ın ve Polykleitos'un hocasıdır. Eserleri arasında birçok atlet heykelleri, iki Zeus ve bir genç Herakles heykeli v. b. sayılır, fakat hiçbirisi ele geçmemiştir.

AGELAKRİNUS (Agelacrinus), bir hayvan fosili. Avrupa ve Amerika'daki altsilür, devon ve altkarbon topraklarında raslanır. Şapka biçiminde ve ufaktır. Alt tarafı düz, üst tarafı konveks ve biribiri üzerine oturmuş levhacıklardan (pullardan) yapılmıştır. Omurgasız hayvanlardan dikenderililerinin (Echinoderma'ların) Cystoidea sınıfından Agelacrinidae familyasına bağlıdır.

AGELAOS (Tegealı), Yunan musikicisi. Pausanias'a göre, M. Ö. 554 yılında yapılmış olan sekizinci pythiade'a, sitaristi virtüozu olarak katılmış ve musiki agonunu (b. bk.) ilk defa kazanmıştır.

AGELAST (Agelastes), tavukgiller (Galliformes) takımının sülünler (Phasianidae) familyasına bağlı bir cins. Gagaları kısa olan bu hayvanların baş ve boyunları hemen hemen çıplaktır. Renkleri kara ile kurşunî arasında değişir. Batı Afrika'da yaşarlar.

AGELASTİKA (Agelastica), kınkanadlı böceklerin krizomelide (Chrysomelidae) familyasına bağlı bir cins. Bu böceklerin vücutlarının üst tarafı madenimsi mavi veya yeşilimtrak veya menekşe renkli olup boyları 6 - 7 mm. kadardır. Kanatlarının üzerinde sık ve ufak kara noktalar vardır. *A. alni* adındaki türün kurtçukları kızılağaçlarda yaşarlar.

AGELLİ, [*acelli* ok.], **Antonio** (1532-1608), İtalyan din adamı ve bilgini. Eserleri: *Commentarius in Habacuc prophetam* (1597), *Commentarius in psalmos* (1606), *In Lamentationes Ieremiae commentarium* (1589).

AGEN, Güney Fransa'da Lot ve Garonne eyaletinin başkenti. Garonne ırmağı kıyısında kurulmuştur. Bordeaux limanını Toulouse şehrine bağlıyan demiryolu boyundadır. Nüfusu 25000. Dokumacılık ve meyva ticareti önemlidir. «Promenade du gravier» adlı gezinti yeri ünlüdür

AGENAIS [*ajinę* ok.] veya **Agénois** [*ajenųa* ok.] Fransa'nın güneybatısında, merkezi Agen (b. bk.) şehri olan bir çevre. Karolenjler zamanında Civitas Agennensium'un bir parçasını, daha sonra Agen piskoposluk dairesi'ni içine almış, 1615 ten sonra Fransa Kırallığı topraklarına katılmıştır.

AGENİA, zarkanadlılar (Hymenoptera) takımının pompilidae famiyasına bağlı bir böcek cinsi. Dişilerinde zehir iğnesi vardır (Aculeata bölümü). Bu familyanın diğer cinsleri yuvalarını, genel olarak toprağın içine kazarlar. Fakat Agenia türleri, taş duvarların üzerine, topraktan bir vazoyu andıran yuvalar yaparlar. Örümceklerle geçinirler. Akdeniz bölgesinde yaşarlar.

AGENNIUS URBICUS, bk. AGRIMENSOR.

AGENOR, Hellen mitolojisinde birkaç kişinin adı. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1) Europa, Kadmos, Phoinix ile Kilix'in babası. Zeus, Europa'yı kaçırınca, A., üç oğluna, kız kardeşlerini aramalarını emreder. Bunlar, kızı bulamayınca, kendilerine verilen ödevi yerine getirmeden, babalarının yanına dönmekten çekinerek başka başka ülkelere dağılırlar: Kadmos Thebai'ya, Phoinix Phoinikia'ya, Kilix de Kilikia'ya gider.

2) Bir Troia'lı, Antenor ile Athena rahibesi Theano'nun oğlu. Akhilleus'a meydan okumak cesaretini göstermiş; fakat tehlikeli bir duruma düşünce, Apollon onun biçimine girerek kendisini kurtarmış, sonunda Akhilleus'un oğlu Neoptolemos tarafından öldürülmüştür.

AGER PUBLICUS [*pūblikus* ok.], eski Roma'da devlete ait topraklar.

AGERONİA, nimfalidler (Nymphalidae) familyasına bağlı bir gündüz kelebeği (Rhopalocera). Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşıyan bu kelebeklerin renkleri çok güzeldir.

AGESANDROS, Rodoslu Hellen heykelcisi. Agesandros eski Roma yazarı Plinius tarafından Polydoros ve Athenodoros ile birlikte Laokoon heykel grupunu yapanların biri olarak anılmaktadır. Rodos'ta bulunan Hellen taş yazıtlarından anlaşıldığına göre Agesandros, Athenodoros ile birlikte M. Ö. 42 21 yıllarında çalışmıştır.

AGESİLAOS, 1) Sparta kıralı ve Agiadlar'dan Doryssos'un oğlu. M. Ö. IX. yüzyılda yaşamıştır. Söylendiğine göre Lykurgos adlı efsaneleşmiş bir kişiye bağlanan Sparta kanunu da onun zamanında meydana gelmiştir.

2) Sparta kıralı (M. Ö. 401-361). İkinci Arkhidamos'un oğludur. Üvey kardeşi ikinci Agis'ten sonra kıral olmuştur. Agesilaos Persler'e karşı savaşa devam etmiş, M. Ö. 396 yılı baharında Anadolu'ya geçerek Frigya (Phrygia) ve Lydia'da iki yıl başarılı seferler yapmıştır. Fakat bu sırada Sparta'nın büyümesini çekemiyen Kuzey ve Orta Hellas devletlerinin Sparta'ya karşı birleşmeleri üzerine geri dönmek zorunda kalmış ve bunları Koronea'da yenmiştir (M. Ö. 394).

Persler'le Antalkhidas barışını (M. Ö. 378) yaptıktan sonra memleketini, Hellas'ta üstün bir kudret haline koymaya çalışmış, fakat Thebai şehrinin yükselişini durduramamıştır. Nihayet Thebaililer Leuktra savaşında (M. Ö. 371) kazanmışlar ve Güney Hellas'a sarkmışlardır. Bunun üzerine Arkadia Sparta'dan ayrılmış, Thebaililer Lakonia'ya girmişler ve hattâ Sparta'yı çevirmişlerdir. Agesilaos Sparta'yı kurtarmışsa da Messenia'nın bir devlet olarak yeniden dirilmesinin önüne geçememiştir. Nihayet Sparta için yeni yardım yolları bulmak umudiyle Mısır'ın hizmetine girmiş (M. Ö. 362), fakat 84 yaşında oradan dönerken ölmüştür. 38 yıl hükümet sürmüştür. Agesilaos ufak tefek, çirkin ve topal olduğu için, önceleri saygı görmemiş, fakat yaptığı işlerle, sonradan halkın gözüne girmiştir. Kendisi Sparta'nın yetiştirdiği en büyük vatandaşlardan ve generallerden biridir. Eskilerden Ksenophon, Plutarkhos ve Cornelius Nepos A. hakkında biyografiler yazmışlardır.

AGESTRATA, kınkanadlı böceklerin skarabeide (Scarabeidae) familyasına bağlı bir cins. Madenî yeşil renkli olan bu böcekler 40-50 mm. büyüklüğündedirler. Hindistan ve Malaya adaları bölgesinde yaşarlar.

AGGHÁZY [*ǫgghāzi* ok.] **Gyula** [1850-1919), Macar resimcisi. Hayattan alınmış resimleriyle ün kazanmış ve en çok janr resimcisi olarak tanınmıştır. Başlıca eserleri arasında *Terefere* (Sohbet), *No ne izélj* (Bırak şakayı), peyizaj ve dinî resimler vardır. Bazı tabloları Szépművészeti Muzeum (Macar Güzel Sanatlar Müzesi) dadır.

AGGHÁZY [*ǫgghāzi* ok.] **Károly** (1855-1918), Macar piyanist ve bestecisi. Bruckner ve Liszt'in öğrencisidir. Berlin'deki Stern ve Kullak Konservatuvarları'nda, daha sonra Budapeşte'deki Nemzeti Zenede (Millî Konservatuvar) de öğretmenlik yapmıştır. *Maritta* adlı operasını Budapeşte Operası'nda, 1897 de göstermiştir. Piyano eserleri, oda müziği parçaları ve şarkılar bestelemiştir.

ACGLUTİNAN DİLLER: bk. BİTİŞKEN DİLLER.

AGGLUTİNASYON [Lat. *ad* + *glutinare* = yapıştırmak], normal şartlarla bir sıvı içinde homogen olarak da ğınık bir durumda bulunan bakteri, protozon, spermatozon, alyuvar gibi hücrelerin küçük ve büyük kümeler halinde bir araya toplanması. Bu agglutinasyon bir mikrop ile aşılanmış veya mikrobik bir hastalığa tutulmuş insan veya hayvanın kan serumlariyle ve bağışık serumlarla meydana geldiğinden ve her mikrop için özel olduğundan bazı mikrobik hastalıkların teşhisinde (meselâ tifonun teşhisinde Gruber Widal reaksiyonu) veya bir hastadan ayrılan mikrop cinsinin belirtilmesinde (meselâ koleralı bir hastadan ayrılan vibriyonun kolera vibriyonu olup olmadığı için kolera bağışık serumu ile yapılan agglutinasyon) kullanılır.

Bu olay bazı mantarların (sporotrichon) sporları ile de yapılabilir (sporoagglutination). Bu mantarla hastalanmış olan kimsenin serumu, içinde bunun sporları bulunan tuzlu su ile karıştırıldığı zaman, sporlar küme halinde bir araya toplanırlar.

AGGLUTİNİN (Agglutinine), bir karşı cisim (antikor). Bazı mikrobik hastalıklar sırasında ve bazı mikroplarla yapılan aşılardan sonra ve bazan da kendiliğinden organismada meydana gelen ve kan serumunda bulunan maddeler, kendisinin meydana gelmesine sebebolan antijen ile bir arada bulunduğu zaman agglutinasyon yaparlar.

AGGRESSİN [Lât. *aggredior* = hücum etmek], hastalık yapıcı bazı bakteriler tarafından çıkartılan ve hasta organismanın korunma kuvvetlerini ve başlıca fagositozu felce uğratan maddeler. Bunlar en çok hastalık ocaklarındaki sıvı (ödem ve eksudat) da bulunur. Bir antijen karakterindedir. Organismada buna karşı *antiaggressin* denilen antikorlar meydana gelir. Şarbon basilinin aggressin meydana getirdiği ve şarbondaki bağışıklığın da antiaggressin'den ileri geldiği sanılmaktadır.

AGHORİ (*Aghorī*), Siva'nın «mürid»leri olan Hindu «zahit» lerine verilen ad. Bunlara, Hindistan'ın batısında çokça raslanır, Aghori'lerin insan eti yedikleri söylenmektedir.

AGİADLAR, Sparta'da iki kıral soyundan biri. Bu soy, adını Eurysthenes'in oğlu Agis'ten almıştır. Bu aileden gelen kırallardan çoğu *Agis* adını taşır.

AGILA, İspanya'daki Batı Gotlar'ı Kıralı. Uyrusu kendisine başkaldırmıştır. Bizanslılar, rakîbi ile birleşerek Sevilla yöresinde kendisini yenilgiye uğratınca askerleri tarafından öldürülmüştür. (549-554).

AGILOLFINGLER (Agilolfinger, Agilolf'lular), Bavyera'nın en eski düka hanedanı. 533 te Bavyera'yı Doğu Gotları'ndan kurtardığı söylenen Agilolf (veya Agilulf) un torunlarıdırlar. Frank aslından geldiği sanılan bu hanedan dukalarının ilki, Garibald I. (VI. yüzyılın ikinci yarısı),

sonuncusu, Tassilo III. dür.Büyük Karl (Şarlman) 788 de son dukayı tahtından indirmiş ve Bavyera'yı Frank Devleti'ne katmıştır.

AGILULF (ölm. - 615), Longobardlar'ın kırâlı Franklar'la barış yapmış, boyun eğmek istemiyen Longobard dukalarını ezmiş ve İmparator Phokas'ı kendini tanımağa zorlamıştır (603). Katolik dinini kabul ettiği halde Avarlar'ı Friaul'a saldırtmaktan çekinmiyen Agilulf, «demir tac»ı taşıyan ilk kıralıdır (590- 615).

AGINCOURT [*ajēkūr* ok.], **François d'** (ölm. 1758), Paris'in saray kilisesinde orgcu. Rouen'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1733 te *Pièces de clavecin* adiyle bir dergi yayımlamıştır.

AGİONİTLER (Agionites, Agyniens) [Yun. *a* = yokluk eki + *gynē* = karı], VII. yüzyılda meydana çıkmış bir hıristiyan tarikatına bağlı olanlar. Bunlar, Gangra (Çankırı)da toplanan ruhani meclis karariyle hüküm giymişlerdi. A. ler evlenmeyi ve namusu kötü prensiplerin meydana getirdiğini sanırlar.

AGİRT (Agyrthes), kındanadlılardan leşböcekleri (Silphidae) famılyasına bağlı bir cins. 4-5 mm. kadar büyüklükte olan bu böceklerin vücutları uzunca ve yuvarlakça, esmer ve kahverenklidir. Bazı türlerinin kanadlarının rengi pas kırmızısıdır. Çürümekte olan bitki artıkları veya kırılmış ağaç gövdelerinin kabukları altında yaşarlar.

AGİRTRİA (Agyrtria), kolibriler (Trochilidae) familyasına bağlı bir kuş cinsi. 30 kadar türlü vardır ve Güney Amerika'da yaşarlar. Renkleri çok göz alır ve parlaktır. Bronz renkli olan vücutlarının alt tarafı, hemen hemen beyazdır. Gagaları başlarından biraz uzunca ve kıvrıktır.

AGİS, Sparta kırallarından dördünün adı.

1 — Spartada'ki iki kıral soyundan Agiadlar'ı kuran Eurysthenes'in oğlu. Soyu, Herakles'e kadar varır. Gelenek Spartada'ki Helot, kölelik kurumunun meydana gelmesini ona bağlamaktadır.

2 — Arkhidamos II. nin oğlu. Peleponnesos savaşında M. Ö. 426 dan başlıyarak Sparta'nın Attika'ya saldırışlarına komutanlık etmiş ve M. Ö. 418 de Mantinea zaferi ile Sparta'nın Peloponnesos'taki hegemonyasını tekrar kurmuştur. Sicilya'dan kaçan Atinalı Alkibiades, buna sığınmıştır. M. Ö. 413 ten başlıyarak Alkibiades'in salık vermesi üzerine Attika'da berkittiği Deklea'dan Atina'yı abluka etmiş ve böylece Aigospotamoi savaşından (M. Ö. 405) sonra Atina'nın düşmesini kolaylaştırmıştır.

3 — Arkhimaos III. ün oğlu. Büyük İskender doğu seferine çıktığı zaman Makedonya'ya karşı ayaklanmış (M. Ö. 333) fakat ancak Peloponnesos'un bir kısmını alabilmiştir (M. Ö. 331). Sonunda kendisi Megalopolis'te yenilmiş ve Antipater tarafından öldürülmüştür (M. Ö.338-331).

4 — İkinci Eudamidas'ın oğlu, daha ilk zamanlarda sosyal sıkıntıları hafifletmeye çalışarak borçları bağışlamak, toprakları yeniden bölmek için Gerusia (b. bk.) ya bir öntasar sunmuştur. Borçların kalkması kabul edilmiş ve fakat toprak bölümüne şiddetle karşı konulmuştur. Bu sırada memleket dışında harblere gitmek zorunda kalan A. in Sparta'da bulunmayışını fırsat bilen düşmanları, erki ellerine almışlar ve A. dönünce kendisini bazı iftiralarla mahkemeye vererek öldürtmüşlerdir. (M. Ö. 245 - 420). Plutarkhos, A. in biyografisini yazmıştır.

AGITATO, [*acitāto* ok.], musikide heyecanlı bir çalış tarzı. «Calmo» yani sakin, rahat bir çalış ve söyleyiş bunun karşıtıdır.

AGLAE, 47 numaralı küçük gezeğen. 1857 de Luther tarafından keşfolunmuştur.

AGLAE, Kharit'lerden biri ve Hephaistos'un karısı bk. KHARİTLER.

AGLAONEMA, yılanyastıkları (Araceae) familyasından olup Malaya adalarında yetişen ve 12 kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinsten bazı türler Hindistan'da sebze olarak yetiştirilir.

AGLAOP (Aglaope), kelebeklerin zigenidler (Zygaenidae) familyasına bağlı bir cins. Geniş ve çok güzel maden renkli kanadları olan bu kelebekler, gündüz kelebeklerini andırırlar. *A. infausta* adlı türünün tırtılları, meyva ağaçlarına ve en çok badem ağaçlarına dadanırlar.

AGLAOPHAMOS [*aglaofamos* ok.], Yeni Eflâtuncular'a göre Pythagoras'a inançlarını öğrettiği sanılan adam.

AGLAOPHON [*aglaofǭn* ok.] (M. Ö. V. yüzyıl), Thasos'lu (Taşoz adası) Yunan resimcisi. Ünlü resimci Polygnotos'un babası ve hocasıydı.

AGLAYA (Aglaia), tesbihağacıgillerden (Meliaceae) 70 kadar türü olan bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türlerin hepsi ağaç veya ağaççık olup Doğu Asya'da yetişirler. Bazı türlerin meyvalarından ve odunu kırmızı renkli olan bazı türlerin de oymacılık ve ince marangozluk işlerinde kerestelerinden faydalanılır.

AGLAYİT (Aglaite), pembemsi, dalgalı yapılı bir piroksen çeşidi. Yalınç bir mineral olmayıp muskovit (beyaz mika) ve albitin bir karışımıdır.

AGLEBÎLER, M. S. IX. yüzyıl boyunca İfrikiya (b. bk.) da hüküm süren hanedan (800-909). Bu hanedan Harun-ür-Reşit'in Zab valiliğine gönderdiği İbrahim b. Agleb el-Temimî tarafından kurulmuştur. 800 yıllarında bütün İfrikiya Genel Valisi olan İbrahim, gerçekte memleketini bağımsız olarak yönetmekte idi. Bundan sonra Aglebîler Bagdad'a ancak sözde bağlı kalmış; hattâ bastırdıkları paralara halifenin adını koymadıkları bile olmuştur. Bununla beraber yalnız Emir adiyle yetinmişlerdir. Sünnî bir topluluk olan Aglebîler devrinde İfrikiya'da Hanefî ve Malikî mezheplerinin tutunduğunu ve din anlaşmazlıklarının burada önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Arap tarihçileri Aglebîler hakkında biribirini tutmıyan bilgiler vermektedirler. Fakat Aglebî Emirleri'nin birçoklarının atılgan, becerikli kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Bunlar, anlaşmazlığı çok, yapısı çürük ve parçalanmağa elverişli olan bu bölgede, bazı tehlikeli malî sıkıntılar geçirmekle beraber, kurdukları hükümeti uzun zaman yaşatmışlar ve burada o zamanlara göre yüksek bir uygarlık kurmuşlardır.

Aglebîler denizde de büyük başarılar kazanmışlardır. Akdeniz'e iyice egemen olan Aglebîler, 827 yılında Ziyadetullah devrinde Sicilya Seferleri'ne başlıyarak burasını ele geçirmişler ve Normanlar Akdeniz'e gelinceye kadar ellerinde tutmuşlardır. Aglebî gemicileri Avrupa'ya korku salmışlardı. Bunlar, Sicilya adasından başka Malta, Sardinya adalarını almışlar ve Korsika, İtalya ve Fransa kıyılarına birçok akınlar yapmışlardır. Fakat sonraları egemenlik Fatimîler'in eline geçince durum değişmiş, Bağdat Halifeliği'ni yıkmak amacını güden Fatîmiler, kuvvetlerini doğuya yöneltmişlerdir.

Bu olay, Hıristiyanlar'a göz açtırdığı gibi İslâmlar'ın zararına olarak Normanların Güney İtalya'ya kolayca yerleşmelerine ve bir zaman sonra Haçlı Seferleri'nde önemli bir rol oynamalarına yardım etmiştir.

Aglebîler yaptıkları savaşlardan birçok ganimetler ve yaptıkları önemli ticaretleri yüzünden büyük varlıklar, elde edebildiklerinden, bir yandan halkı ağır vergilerle ezmeği gerekli bulmamışlar, öte yandan da büyük sanat eserleri ve anıtlar yapmışlardır. İbrahim I. devrinde yaptırılan Kasrü-l-kadim, Ziyadetullah zamanında kurulan Kayravan Camisi, bundan başka Sus Kervansarayı ile Camisi, Kayravan sarnıçları, Rakkada'da ki Kasr-ül-feth bunlardandır.

AGLENUS, kınkanadlı böceklerin kolidiide(Colydiidae) familyasına bağlı bir cins. *A. brunneus* adındaki biricik türü 1,5 - 2 mm. büyüklüğünde ve pembe, parlak kırmızı renklidir. Kanadlarında sık ve ufak noktalar bulunur. Gözleri yoktur, kurtçukları ile birlikte ahırlarda, bodrumlarda, serlerde ve çürüyen otlar altında yaşarlar.

AGLİA, kelebeklerin saturnide (Saturnidae) familyasına bağlı bir cins. Renkleri kahverengi ile koyu sarı arasında değişen bu hayvanların kanadlarındaki siyah lekelerin içinde beyaz noktalar vardır ki bunlar kanadlar üzerindeki bir gözü andırırlar. *A.* nın *tau* adındaki türünün erkekleri, gündüzün ormanlarda hızla uçarlar. Dişiler ise ağaç gövdelerinin dip taraflarına doğru bir yere yapışarak kımıldamadan dururlar. Tırtılları, meşe ve kayınağacı yaprakları ile geçinirler.

AGLIARDI [*alyạrdi* ok.], **Antonio** (1832-1915), İtalyalı kardinal ve diplomat. Çok kuvvetli bir öğrenimden sonra köy papaslığı, vaizlik ve ahlâk teolojisi profesörlüğü yapmıştır. Temsilci olarak Hindistan'da (1884-1886), *nuntius* (Papa elçisi) vazifesiyle de Münih (1889) ve Viyana'da (1893) Papalığı temsil etmiştir. Bu sıralarda katolik işçileri meselesi ile ilgilenmiş, Viyana'da Hıristiyan Demokrat Partisi üyelerini koruyarak hıristiyan demokrasi hareketinde ün kazanmıştır. İtalya Devleti ile Papalığı barıştırmağa çalışmış, Alman katolikleri ile Bismarck arasında yapılan kültür savaşı (Kulturkampf) ndan sonra Almanya'da dinî barışın yeniden kurulması konuşmalarının proğramını hazırlamakta önemli bir rol oynamıştır. A. iyi bir diplamat olarak tanınmış, papaların tam güvenini kazanmıştır.

AGLİBÖL, ay tanrısı. Suriyede'ki Palmyra (şimdiki Tudmur) şehrinin tanrılarından biri idi. Ötekiler şunlardır: Bel, Malahbel ve İarhibol. Palmyra'lı bazı tüccar ve askerler, başka yerlerde de bu tanrılara tapınmak üzere dinî birlikler kurmuşlardır. Bu sebepten bu tanrıların kültü ile, ilk çağ dünyasının çeşitli yerlerinde ve Roma'da da karşılaşılmaktadır. Palmyra tanrılarının 50 yılına doğru kurulan ve son zamanlarda bulunan, Dura'daki tapınağının ayrı bir önemi vardır. Bu tapınağın duvarları, bu tanrıları ve bunların kültüne ait sahneleri gösteren resimlerle süslüdür. Aglibol da bu resimlerde görülmektedir. Omuzları arkasından yükselen bir yarımay ile tanınır.

AGLİBOL (Dura'dan)

AGLIÈ, kuzey İtalya'da Torino şehrinden 35 km. uzakta 2368 nüfuslu küçük bir kasaba. 1775 de mimar Borgaro'nun plânlarına göre yeniden yapılmış, 1825 te de Mimar Borda'nın plânlarına göre değiştirilmiş olan eski ve büyük şatosu ile ün kazanmıştır. Şatonun içi, zengin sanat eserleri koleksiyonları, etrafı da heykellerle süslüdür.

AGLİFLER (Aglypha) [Yun. *ā* = yokluk eki + *glyphē* = oluk], yılanlardan Colubridae familyasından bir seri. Bunlara bu adın verilmesine sebep, dişlerinin oluksuz olmasıdır. Hepsi zehirsiz ve zararsızdır. Başlıca 3 alt-familyaya ayrılırlar: 1 - Acrochordinae, 2 — Colubrinae, 3 — Rhachiodontinae. Memleketimizde yaşıyan altınbaş (*Natrix natrix*) ve buna çok yakın olan *Natrix tessellatus* gibi su yılanları ile gündüzleri görünen kara yılanların çoğu bu seridendir.

AGLIO [*ạlyo* ok.], **Agostino** (1777 - 1857), İtalyan aslından resimci. Cremona'da doğmuş, İngiltere'de yerleşmiş, Londra'da ölmüştür. İngiliz resim okuluna bağlıdır. Wilkins'le birlikte doğuda yaptığı gezilerden sonra, Londra'da opera dekorları yaparak sanat hayatına başlıyan Aglio, başlıca Olympic - Theatre için yaptığı bezeklerle tanınmıştır. *Meksika Antikiteleri* (9 cilt) hakkında önemli bir taşbasmaları koleksiyonu meydana getirmiştir.

AGLOMERA (Agglomérat), çok kere yanardağ ağızlarında raslanan iri parçalı taşların kaynaşmasından meydana gelme yığınlar.

AGLOSSA, piralidler (Pyralidae) familyasına bağlı bir kelebek cinsi. Renkleri genel olarak koyu ile açık kahverengi arasında değişen bu kelebeklerin hortumları yoktur. *A. pinguiualis* adındaki türün tırtılları bitki ve hayvan artıkları ile geçinirler ve evlerimizde yağlı maddeler üzerinde yaşarlar. Geceleri uçarlar.

AGNADELLO, İtalya'da bir köy. 2215 nüfusu vardır. Burada 14 mayıs 1509 da Louis XII. Venedikliler'i, 1705 de de Duc de Vendôme Prens Eugen'i yenmiştir.

AGNAT (Agnatus, Adgnatus), Roma hukukunda bir terim. Müşterek babanın egemenliğini kabul ederek (patria Potestas) biribirlerine bağlanan akrabalara Roma hukukunda agnat denir. (agnatio, adgnatio). Aile başkanının, kanunî evlenmelerden doğan çocukları ile sonradan edinilen çoçuklar, veya koca erkini (manus) gerektiren evlenme sonucunda baba erki altına giren kimseler agnattırlar. Agnatik ilişki, aile başkanının ölümünden sonra da, kendisi hayatta iken erkine girecek olanlar arasında devam eder. Öte yandan bu ilişki, «emancipatio» işlemiyle sona erdiği gibi, aile başkanının erkine erişmek sonucunu veren başka hukuk işlemeleriyle de kesilirdi. Agnatik akrabalık çevresinin karşısında kognatlar (cognatus, cognatio), yani kan akrabaları çevresi yer alır. Agnatlar arasında kan akrabalığı varsa, aynı zamanda kognat sayılırlar. Buna karşılık bir kimse ana tarafından olan akrabalariyle (bunlar anne tarafındaki aile başkanının erkine bağlı olduklarından) kognat olduğu halde agnat olmaz. Bir kimsenin kendi annesiyle agnatik sayılabilmesi için ana, kocanın erkine (manus) bağlı bulunmuş olmalıdır. Fakat daha sonraki Roma hukukunda bu

koca erki, değerini kaybetmiştir. Agnatio prensipi eski Roma aile hukukuna ve miras hukukuna tamamiyle hâkimdir: Meselâ, yalnız agnatlar kanunî miras hakkına sahiptirler. Ancak yavaş yavaş pretor beyannamesi ve senato kararlariyle kan hısımları da kanunî miras hakkını elde etmişlerdir. En-son İustinianus hukukunda kan hısımlığı prensibi büsbütün yeralmıştır.

AGNATİ (Agnathie) [Yun. *a* = yokluk eki + *gnathos* = çene.], altçene kemiğinin bulunmayışından ileri gelen yaratılış kusuru.

AGNĒ, eski Anadolu'da bir yer. Karia bölgesinde Physkos ile Knidos arasında bulunmaktaydı. Yeri kesin olarak bilinmemektedir.

AGNEESSENS, Edouard (1842-1885), Belçikalı resimci. Çağdaşı sanatçıların tersine olarak, eski klâsik ustaların etkisinden kendini kurtarmış, tabiata dönerek kuvvetli eserler meydana getirmiştir. Tablolarında çok âhenkli ve tatlı renk kaynaşmaları görülmektedir. Bürüksel müzesindeki *Bir genç heykelcinin portresi* en tanınmış eseridir.

AGNEL [*anyel* ok.] veya **AIGNEL,** bir Fransız altın parasının adı. Bu para Fransız hükümdarlarından Saint Louis zamanında çıkarılmış ve Charles VII. zamanına kadar kullanılmıştır. Bu adın verilmesinin sebebi, bir yüzünde Hıristiyanlığın bir sembolü olan kuzu resminin bulunmasıdır. XIV. yüzyıldan sonra bu paraya *mouton d'or* (altın koyun) adı da verilmiştir.

AGNES, katolik Hıristiyanlarının kadın azizi. Namus sembolü olarak tanılır, Roma'da İmparator Diocletianus zamanında (aşağı yukarı 304) işkence ile öldürülmüştür. Roma'da, adını taşıyan kilisede, her yıl 12 ocakta yortusu yapılır.

AGNES, Avusturya'lı [Macarcası Ágnes, *āgneş* ok.] (1281-1364), Macaristan kıraliçesi. İmparator Albrecht I. in kızıdır. 1296 da Macaristan Kıralı András III. e varmış ve altı yıl sonra dul kalmıştır.

AGNÈS [*anyes* ok.] (1171-1220), Bizans İmparatoriçesi. Louis VII. nin kızıdır. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos II. ye nişanlanarak İstanbul'a gönderilmiş ve orada A. ile evlenmiştir. Kocasının ölümünden sonra Andronikos I ile, bunun devrilmesinden sonra da Bizans komutanlarından Theodoros Branas'la evlenmiştir.

AGNES, Poitou'lu [Agnes von Poitou] (1024-1077), Alman İmparatoriçesi. Aquitaine dukasının kızıdır. 1043 te Alman İmparatoru Wilhelm III. e varmış, 1056 da dul kalınca altı yaşında imparatorluğa geçen oğlu Heinrich IV. adına «naip» olmuştur. Agnes, burada büyük bir başarı göstermemiş ve 1062 de oğlunun, düşmanları tarafından kaçırılmak istenmesinden sonra naipliği bırakarak Roma'ya çekilmiştir.

AGNÈS SOREL: bk. SOREL.

AGNESI, [*anyezi* ok.], **Maria Gaetana** (1718-1799), İtalyan kadın bilgini. Milâno'da doğmuş ve orada ölmüştür. Çok küçük yaşlarda türlü bilgiler edinmek ve birçok diller öğrenmiş olmakla ün kazanmıştı. Babasının bir hastalığı sırasında, Bologna Üniversitesi'ndeki matematik kürsüsünde, onun yerine ders vermiştir (1750).

AGNİ, kutsal Hint kitabi Veda'ya göre ateş tanrısı.

AGNOETLER veya **Agnoitler** (Yun. *Agnoētai; a* = yokluk eki + *gnoeō* = bilmek), IV. yüzyıl sonlarına doğru monophysitler'in (b. bk.) bir kolu olarak meydana çıkan ve Allah'ın herşeyi bilmediğini iddia eden bir Hıristiyan tarikatı. 535 yılına doğru İsa'nın bazı şeyleri bilmemiş olduğunu ileri süren bir takım kimselere de bu ad verilmiştir. Büyük Gregorius, bunların tarikatlarını din bakımından suçlandırmıştır.

AGNOLO [*anyolo* ok.], **Baccio d'** (1460-1543), Floransalı mimar ve heykelci. Floransada'ki Bordoloni ve Orsini saraylarını yapmıştır.

AGNOLO DA VENTURA: bk. AGOSTINO

AGNONE [*anyone* ok.], orta İtalya'nın güneyinde bulunan bir ilce. Campobasso ilinde, Verrino nehrine yakın ve 810 m. yükseklikteki bir düzlükte kurulmuştur. Bu çevrenin endüstri merkezlerinden biridir. Kuyumculuk, yün, şekerleme fabrikaları, çan ve bakır aletlerin dökümevleri vardır. Çevresinde bağlar. bahçeler yer almıştır. Kasabanın yakınındaki Aquilonia'nın yıkıları arasında eski mezarlar, yazıtlar, sütun ve duvar parçaları ile çok büyük bir amfiteatr'ın yıkısı bulunmaktadır. Söylentiye göre M. Ö. 293 yılında Aquilonia halkı topyekûn öldürülmüştür. A., bu felâketten kaçıp kurtulanlar tarafından kurulmuştur.

AGNOSİ [Yun. *a* = yokluk eki + *gnosia* = tanıma, bilme] veya **TANISIZLIK,** duyum yolları sağlam olduğu halde hastaların eşyayı tanıyamamaları hali. Dokunma, görme, işitme agnosileri vardır. Dokunma agnosisinde hasta, eline aldığı cismi, meselâ çakıyı, kurşun kalemini tanıyamaz, hastalığın bu çeşidine *astéréognosie* derler. İşitme agnosisinde hasta söylenenleri, sağır olmadığı halde anlıyamaz. Görme agnosisinde ise kör olmadığı halde gördüklerini tanıyamaz; evinin yolunu şaşırır. Bazan bütün duyumların hepsinin agnosinsi olur ki buna *genel agnosi* derler. Agnosiyi beyinde yöneten merkezin nerede olduğu iyice bilinmemektedir. Agnosinin meydana gelişinde her iki beyin yarım küresindeki bozuklukların rolü olduğu kabul edilmektedir. Agnosi hallerinin % 50 sinde beynin arka bölgesinde (oksipitallerde) iki taraflı hırpalanma bulunmuştur. Daha çok beyindeki damarların bozukluklarından (arterioskleroz, frengi gibi hastalıklar sonucunda) meydana gelmektedir.

AGNOSTİSİZM veya **BİLİNEMEZCİLİK,** mutlak bir varlığın yahut tanrı varlığının kavranması mümkün olamıyacağını, bu yüzden bir şeyin varlık veya yokluğunun iddia edilemiyeceğini ileri sürenlerin görüşü. A. en çok İngiltere ve Amerika'da yayılmıştır. İngiltere'de Hamilton'la, Spencer, Fransa'da Comte, Almanya'da Lange ve Jodl A. in ileri gelen temsilcileridir. Bunlardan son ikisi, her türlü metafiziği imkânsız saymış ve reddetmiştir.

AGNUS DEI, bu kelimelerle başlıyan bir dua ve buna ait kilise musikisi. Missa'nın son parçası böyledir. (bk. MISSA).

AGOBARD [veyahut **Agebaud**] (779-840), Lyon Başpiskoposu (reformatör). Yalnız din kitaplariyle değil, siyasî yayımlariyle de halk arasında yaşıyan çürük düşüncelere saldırmış ve böylece Karolingliler döneminin kültürel gelişmesinde önemli bir yer almıştır.

AGOGE, eski Yunan musikisinde tempoya karşılık olan terim.

AGOGİK, ritimde yavaşlama, çabuklaşma, kesilme v.b. ile meydana gelen değişikleri anlatan terim. Başka bir deyişle agogik, *durgunluk* ile *hareket* uçları arasındaki gidip gelmelerden doğan izlenim değişikliklerini anlatır. Agogik, melodideki «dinamik» in (b. bk.) ritimdeki karşılığıdır.

Bu kelimeyi yeni musiki terimleri arasına ilk defa katan Hugo Riemann'dır (*Musikalische Dynamik und Agogik*, 1884). Riemann, bir eserin bütün canlılığı ile çalınması için tempoda gereken hafif değişmelerin tümünü bu kelime ile anlatmıştır.

AGŌN, Hellenler'de genel oyunları koruyan ruh. Sanatçılar onu değişik kılıklarda göstermişlerdir.

AGŌN, Yunan tarihi boyunca belirli zamanlarda dinî törenlerle yapılan spor, edebiyat ve müzik yarışlarına verilen ad. Bunların en ünlüleri Olympia, Pythia, Nemeia ve İsthmia agonlarıdır. Bu dört agonun bazılarında müzik ve edebiyata, bazılarında da spor yarışlarına; Peloponnesos dağlarının eteklerinde kutsal bir yer olan Olympia'da yapılan Olympia agonlarında ise, her çeşit yarışmalara, aşağı yukarı eşit derecede önem verilirdi. Her dört yılda bir, Olympia agonlarının başlıyacağı yurt içine yayıldıktan sonra gelen gençler, 30 gün hazırlık çalışmalarına katılırlardı. Yarış günü gençler, Zeus sunağının önünde Olympia kurallarını bozmıyacaklarına ve oyunlar için on ay hazırlanmış olduklarına and içerlerdi. İlk iki gün çocukların yarışı yapılır. Üçüncü gün erkeklerin savaşması başlardı. Olympia bayramının en büyük günü tören günüdür. O gün, bir geçit ve bir kurban töreni yapılırdı, son gün de öden dağıtılırdı. Öden olarak Zeus Tapınağı'nın arkasında bulunan kutsal zeytin ağacından koparılmış bir dal verilir ve bu dal bir çelenk halinde başa konurdu. Öden dağıtılmasından sonra şarkılar ve şiirler okunur, edebiyat ve müzik agonları yapıldıktan sonra büyük bir yemek ile törene son verilirdi. Bu törende şiir ve güzel söz, ön sırada gelir, şairler kazanan gençler için övgüler yazarlar ve bunları orada okurlardı.

Anadolu'lu büyük tarihçi Herodotos, tanınmış eserini, Lukianos'un anlattığına göre, Olympia agonları sırasında büyük bir kalabalık önünde okumuştur. Filozof Gorgias'da Hellenler'i İranlılar'a karşı, ayaklandırıp savaşa sokmak için, yazdığı söylevini, (M. Ö. 408) yine böyle bir spor bayramında söylemişti. Agon, Hellen kültürünün en özel bir yanıdır. Ruh, beden ve akıl arasında bir uyarlık kurmak, Hellenler için en büyük bir amaçtı; onun içindir ki spor, edebiyat, sanat ve müzik agonları bir arada yapılırdı.

Eski yazarlara göre Hellenler agonları gymnikos, hippikos ve musikos diye üçe ayırmışlardır. Çıplak vücutla yaptıkları için gymnikos adını alan agonlar, koşma, sıçrama, mızrak atma, disk atma ve güreşme gibi sporlardır. Hippikos denilen agonlar ise, at koşuları ve araba yarışlarıdır. Musikos denilen agonlarda da, müzik, edebiyat ve şarkılı dans alanlarında yarışlar yapılırdı. Bu sonuncular Atina'daki Dionysos törenlerinde en yüksek dereceyi bulmuştur. Delphoi şehrinde yapılan Pythia agonlarında da müzik yarışları daha büyük bir yer tutmuştur.

Agonların yönetimi devlet elinde bulundurulmuş ve bunlar için özel memurlar çalıştırılmıştır. İlk zamanlarda öden, defne dalından veya zeytin dalından bir çelenk iken, sonraları kazananlara para da verilmeğe başlanmıştır. Agonlar büyük İskender devrinden sonra gerçek değerlerini kaybetmişlerdir.

AGON, Fransa'nın batısında, Manş Denizi kıyısında Coutances kasabasından 12 km. uzaklıkta bir ilce merkezi. Nüfusu 1500. Morina balığı avının yapıldığı başlıca yerlerdendir.

AGONALIA [veya *Agonia*, tekil şekli: *Agonium*], eski Roma takviminde dört bayram gününün adı. «Kurban Bayramı» anlamındadır. Bu bayramların hangi tanrıların şerefine kutlandıkları bu addan belli olmamakla beraber, 9 ocak Agonium'unun Başlangıç Tanrısı Ianus'a, 17 marttakinin Harb Tanrısı Mars'a, 21 mayıstakinin Öbür Dünya Tanrısı Vediovis'e, 11 aralıktakinin Güneş Tanrısı Sol Indiges'e ayrıldığı bilinmektedir. Agonalia adını taşıyan günler, Roma dininin en eski bayramları arasındadır.

AGONİDLER (Agonidae), kemikli balıkların bir familyası. Vücutları kemik plâklarla örtülü olduğundan zırha bürünmüş gibi görünürler. 40 kadar cinsi vardır. Agonus bu familyanın tipik bir cinsi olarak gösterilebilir (bk. GONUS). En çok Kuzey Denizlerinde yaşarlar.

AGONİS, mersingillerden (Myrtaceae) 12 kadar türü olan bir bitki cinsi. Agonis türleri Avusturalya'da yetişirler ve bazıları parklara, mozayik için süs bitkisi olarak, ekilirler.

AGONISANT: bk. PÈRES AGONISANTS.

AGONİSTİKLER: bk. DONATİSTLER.

AGONİSTİK, Yunanlılar'da yarışma sanatı; bk. AGON.

AGONOSTOMA, Amerika'nın sıcak bölgeleri arasında bulunan ve eti beğenilen bir cins balık.

AGONUM, kınkanadlılar takımının karabide (Carabidae) familyasına bağlı oldukça küçük, yassı, siyah veya maden parlaklığında bir böcek cinsi. Birçok türleri olan bu böcekler, hep sulak yerlerde yaşarlar.

AGONUS, kemikli balıkların agonidler (Agonidae) familyasına bağlı bir cinsi. Başı basık ve vücudu kemik plâkalarla örtülüdür. Göğüs yüzgeçleri, diğer yüzgeçlerine göre daha büyüktür. Bu cinse bazı sistematikçiler tarafından *Aspidophorus* adı verilmiştir. *A. cataphractus* adındaki türü 15 cm. büyüklüğündedir. Vücudu esmer koyu renklidir. Karın kısmı parlak kahverengindedir. Yüzgeçler koyu kahverengi lekelidir. Daha çok nehir ağızlarında yaşarlar. Yazın suların üst tarafında bulunurlar ve kışın daha derinlere çekilirler. Eti yenmediğinden balıkçılar tarafından tutulmaz. Bu hayvanlara Baltık ve Kuzey denizlerinde, İngiltere ve Fransa kıyılarında raslanır.

AGOP, GÜLLÜ (1840 - 1891), Türk tiyatrosunun kurucularından. Asıl adı Agop Vartovyan'dır. *Vartov* Ermenice «güllü» demek olduğu için, Türk Tiyatrosu'nu kurduktan sonra Güllü Agop adını almıştır. Paris ve Venedik' teki mekitaris okullarında okuyan İstanbul'lu Ermeniler, memleketlerine tiyatronun unutulmaz hayaliyle dönmüşler, batı dillerinden Ermenice'ye çevrilmiş piyesleri, aile salonlarında oynamakla işe başlamışlardı. Bunlar az zaman sonra bu salonlardan dışarı çıkarak halkın karşısında, oynamak istemişlerdir. Bir zaman Naum'un tiyatrosunda oynadıktan sonra, şimdiki Tokatlıyan otelinin yerinde bulunan «Café Oriental» i kiralıyarak Şark Tiyatrosu'nu kurmuşlardır, Güllü Agop, Ermeni okulundan çıktıktan sonra Balıkhane'ye memur olarak girmişti. Bu sırada Şark Tiyatrosu'nun devamlı seyircisi olan, bir taraftan da resme ve heykelciliğe çalışan

Güllü Agop, 1862 de kendisinde büyük bir etki bırakan bir piyes seyrettikten sonra, tiyatro hayatına atılmış ve tiyatro müdürü olmuştur. Bir zaman Şark Tiyatrosu'nda, İzmir'de, sonra yine İstanbul'da Ermenice temsiller veren Güllü Agop, nihayet Gedik Paşa'da Soulié Cambazhanesi'nin yerinde yapılan tiyatroda, o zamanın ün kazanmış kadın, erkek bütün tiyatrocularını «Osmanlı Tiyatrosu» adı altında bir araya toplamış, gereken parayı verecek kimseler bulmuş, Namık Kemal, Ahmed Mitat, Âli, Recaizade Ekrem, Ebüzziya Tevfik v. b. gibi yüksek edebiyatçıların yardımlarını sağlamıştır. Bir zaman sonra da Sadrazam Âli Paşa'dan Türkçe, suflörlü komedi ve dram oynamak imtiyazını almıştır. Bu imtiyazın Türk sahnesinde iki büyük etkisi olmuştur. Bu suretle ilkin «tulûat» kumpanyaları türemiş, sonra operet nevi meydana çıkmıştır. Zeki ve ileri görüşlü bir adam olan Güllü Agop, hemen bu yeni nev'i de tiyatrosuna almış, Gedikpaşa Tiyatrosu'nda Dikran Çuhaciyan'ın bazı eserleriyle, telif ve tercüme birkaç opera-komik ve operet de oynamıştır. Osmanlı Tiyatrosu'ndaki oyuncular bir yandan oyun veriyorlar, bir yandan da Ménadier adındaki bir Fransız rejisörü tarafından yetiştiriliyorlardı. Güllü Agop, bir iki rolde iyi oynamış olmakla beraber, birinci sınıf bir aktör değildi. Fakat birinci sınıf bir tiyatro adamı, kudretli bir rejisör ve idareci olduğuna şüphe yoktur. Memleketimizde,Batıdaki örneklerine uygun ilk tiyatroyu parlak bir şekilde kurmuş ve aynı şekilde yaşatmıştır. Trupunda bir aralık, 100 kişiye yakın sanat adamı bulunduğu, sahne tertiplerinin, dekorların, aksesuvar'ın çok zengin olduğu da bilinmektedir. 1884 te Abdülhamid'in özel tiyatro trupuna rejisör atanarak saraya giren Güllü, bir zaman sonra müslüman olarak Yakup Efendi adını almıştır.

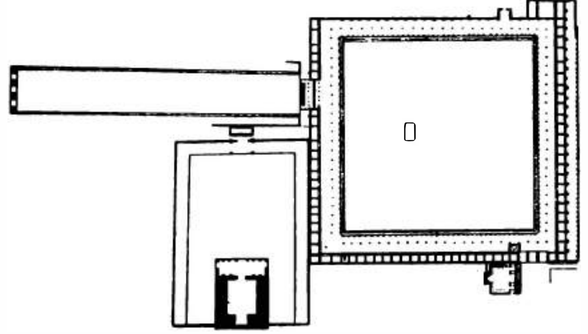
AGOP PAŞA, Kazazyan (1832-1891), Abdülhamid II. devri vezirlerinden. Hazinei Hassa ve Maliye Nazırlıklarında bulunmuştur. İstanbul'da doğmuş, Galata ermeni kilisesi tahsildarlığiyle iş hayatına girmiştir. Şehremini Server Paşa'nın daire müdürlüğünü yapmış, Şehramaneti Ebniye Meclisi'ne üye olmuş, bir zaman Galata Voyvodası kaymakamlığında, Osmanlı Bankası Türkçe haberleşme kalemi müdürlüğünde bulunmuş, 1879 da Hazinei Hassa müdürlüğüne atanmıştır. Abdülhamid II., Agop Paşa'nın çalışmasından memnun kalarak vazifesini nazırlık haline getirmiş ve kendisini vezirliğe kadar yükseltmiştir. Bu vazife üzerinde kalmak üzere 1887 yıllarında iki kere Maliye Nazırı olmuştur. Maliye işlerimizde esaslı düzeltmeler yapmış, «muzaaf» defter ve ödemelerde çek kullanma yöntemleri onun zamanında kabul edilmiştir. Bir kaza yüzünden ölmüştür.

AGOP PAŞA

AGORA, Yunan tarihinin eski çağlarında halk meclisine verilen ad. Kıral veya yönetimi elinde bulunduran kimse tarafından toplanan bu mecliste, memleketi ilgilendiren çeşitli konular görüşülürdü. Sonradan, büyük toplantıların yapıldığı, siyaset ve ticaret işlerinin konuşulduğu meydanlara agora adı verilmiştir. Son elli yıl içinde yapılan kazılar sonucunda M. Ö. V. ve IV. yüzyıllarda agoranın mimarî bir şekil kazanmağa başladığı anlaşılmışsa da, büyük ve esaslı yapılar şeklindeki agoraların ancak Helenistik Çağ'da, Anadolu batı şehirlerinin büyüyüp genişlediği dönemde meydana geldiği belli olmuştur.

İlk büyük agora yapılarına batı Anadolu'da Miletos, Priene, Magnesia (Söke'nin kuzeyinde Moralı istasyonu yanında), Bergama'da ve daha birçok Helen şehirlerinde raslanmaktadır. Miletos (küçük Menderes ağzına yakın

EPHESOS AGORA'SI

Balat denilen yerde) şehrinin güney agorası 161 × 120 m² yüz ölçümündeki alanı ile Yunan agoralarının başında gelir. Bu şehirde daha M. Ö. II. yüzyılda biri deniz kenarında, öteki şehrin göbeğinde olmak üzere iki önemli agora bulunuyordu. İkisi arasında 500 kişinin oturabileceği büyük bir belediye meclisi yapısı yapılmıştır. Aşağı yukarı 350 yıl sonra, yani M. S. II. Yüzyılın ikinci yarısında Miletos'un agoraları daha parlak bir görünüş kazanmış, güney agora iki katlı büyük ve pek güzel bir kapı ile süslenmiştir. Bu anıt gibi kapının batısında eski belediye yapısı ve doğusunda da yeni yapılan üç katlı büyük bir çeşme, şehrin bu noktasındaki büyük alanı süslüyordu. Alandan denize doğru 35 m. genişliğinde büyük bir cadde uzanmaktaydı. Bu caddeye paralel olarak belediye meclisi yapısı ile, liman arasında da kuzey yöndeki agora bulunuyordu. Ayrıca yanlarda, buğday v. b. saklamaya yarıyan depolar da vardır.

Agora meydanı, M. Ö. III. yüzyılda, üç yönü galerilerle çevrili bir yapı haline gelmiştir. Galerilerde depolar ve dükkânlar vardı. Dükkânların bir sıra sütunla çevrili olan ön tarafında gezilecek yer ve ayrıca halkın oturması için sıralar bulunuyordu. Orta yerdeki alanda satıcıların portatif tezgâhları bulunmaktaydı. Limana gelen eşya, agoralara, hayvanların sırtında taşınırdı.

M. Ö. II. yüzyılda alanın dördüncü yönü de (Priene şehrinde olduğu gibi) ayrıca bir stoa ile, yani direkli salonla kapatılarak, agora, dört tarafı galerilerle çevrili bir meydan biçimini almaya başlamıştır. Roma devrinde M. S. II yüzyılda agora, dört tarafı sütunlu salonlarla çevrili bir yapı haline gelmiştir. Ephesos'u 110 × 110 m. ölçüsündeki agorası, Anadolu'da, Roma döneminde yapılmış örnek bir pazar yeridir. Ortasındaki alanda bir horlogion, yani güneş ve su saati bulunan Ephesos Agorası, Celsus Kitaplığı, tiyatro ve Serapeum arasında şehrin en önemli yerinde bulunuyordu.

Agoralar bir yandan siyaset ve yönetim, öbür yandan ticaret işlerinin görüldüğü yer olduğu için, çok defa her şehirde bir devlet agorası ile bir de ticaret agorası bulunurdu. Batı Anadolu kıyı şehirlerinin zenginleştiği devirlerde M. Ö. III. ve daha çok II. yüzyıllarda Bergama, Priene, Miletos gibi şehirlerde iki ayrı agoranın meydana geldiği ve daha sonra Roma devri içinde birçok devlet agorası yanında bir de ticaret agorasının yapıldığı anlaşılmaktadır. Miletos'ta, kuzeydeki agora, denize çok yakın olduğu için,

en çok ticaret agorası olarak kullanılıyordu. Bergama kentinde, akropolis üzerindeki agora, yüksekte bulunduğundan, ulaştırma işlerine elverişli olmadığı için, aşağıda hemen yola yakın bir yerde, ikinci bir agora yapılmıştır. Böylece yola ve limana yakın agorların birinci derecede ticaret agoraları olduğu anlaşılmaktadır. Devlet agoralarının yanlarını çeviren galerilerin barındırdığı odalarda ticaret yapılmazdı; memurlar çalışırdı.

Türk Tarih Kurumu'nun yardımı ile İzmir şehrinde araştırılmakta olan büyük agora da, denizden uzak olması dolayısiyle, bir devlet agorası olarak yapılmıştır. Henüz bir yüzü tam olarak meydana çıkarılan bu agora, II. yüzyılın ikinci yarısında meydana getirilmiştir. Bu agora alanının bugün bilinen bir yanı 128 m. genişliğindedir. Yapının altındaki kemerler, yamaç üzerindeki bu yeri düz bir alan haline getirmek için yapılmış bir çeşit temellerdir. Kemerlerin meydana getirdiği odaların askerlik işleri için silâh deposu olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Ticaret bakımından birinci derecede önemi olmıyan agoralar, çoğu zaman akropolislerde, yani tepelere veya onların yamaçlarına kurulmuştur. Böyle olan agoralar, ya Helenistik Çağ'da olduğu gibi (Priene Agorası) büyük destek duvarları ile veya Roma devrinde yapıldığı üzere (İzmir Agorası) yer altı kemerleri ile meydana getirilen düzlüklerde yapılırdı. Akropolislerde, yani tepe şehirlerde, veya yamaçlarda yapılan agoraların örnekleri, Priene, Bergama, Assos, Aigai, Alinda ve İzmir agoralarıdır. Bunlardan Manisa yakınındaki Aigai (Nemrut kalesi) ve Ezine güneyindeki Assos (Behram köy) agoraları antik devrin günümüze kadar gelen sağlam kalmış pazar yeri yapılarıdır. Romalılar'ın Forum dedikleri alanlar Yunanlılar'ın agorasına karşılıktır.

AGORAFOBİ [Yun. *agora* = alan, *phobos* = korku] veya **ALANKORKUSU,** bazı sinir hastalıklarında görülen geniş alanlardan geçme korkusu.

AGORAKRİTOS, Paroslu Hellen heykelcisi. M. Ö. V. yüzyılın sonunda yaşamıştır. Eski yazarlara göre Pheidias'ın öğrencisidir. En tanınmış eseri olan Nemesis Heykeli'nin baş kısmına ait bir parçası, British Museum'da, tabanını süsliyen kabartmaların bazı parçaları da Atina müzesindedir.

AGORDAT, Afrika'da İtalyan Eritre'sinde bir kasaba. Musavva limanına (b. bk.) 200 km. kadar uzaklıktadır. 1893 te burada İtalyanlar'la yerliler arasında savaşlar olmuştur.

AGORĒSOS, eski Anadolu'da Karia bölgesinde bir şehir. Yeri belli değildir.

AGOSTINO, birçok İtalyan sanatçılarının adı. Başlıcaları: 1 - **Siennalı Agostino** (1269 - 1344) en tanınmış eseri Guido d'Arezzo'nun mezarıdır. 2 - **Agostino di Duccio** Floransalı (1418 - 1498) seramikçi, mimar ve heykelci. Rimini'deki San Francesco kilisesinin süslerini yapmıştır.

AGOUT [*agū* ok.], Fransa'da Garonne nehrinin, Masif Central (Orta dağ) lardan kaynaklarını alan, bir kolu. 180 km. uzunluğu olan A., Toulouse şehrinin 25 km. kuzeydoğusunda, Garonne'nun büyük kollarından biri olan, Tarn ırmağına karışır.

AGRA: 1 – İlleri kuzey İngiliz Hindistanı'nda yönetsel bir birlik. Agra ve Avod (Oudh) illerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Yüz ölçümü 275292 km², nüfusu 4.850.000. Comna (Jumna), Ganj ırmaklariyle sulanan ve bu iki ırmak arasında uzanan bölgededir; toprağı verimlidir.

2 – Kuzey İngiliz Hindistanı'nda bir yönetim bölümü merkezi. Nüfusu 230.000, nüfusunun 1/3 ü müslüman olan Agra, işlek bir demiryolu kavşağı ve önemli bir ticaret merkezidir.

A., Comna ırmağının büyük bir büklüm yaptığı yerde, ırmağın kenarında kurulmuştur. Şehrin ırmağa dayanan kısmında, ırmak boyunca geniş bir cephe meydana getirerek uzanan gösterişli bir kalesi vardır. Ekber tarafından yaptırılan bu kalenin çevresi 2 km. den daha uzun bir hisarla çevrilidir. Bu hisarın etrafında bir hendek, bir de 20 metreden fazla yükseklikte bir sur vardır.

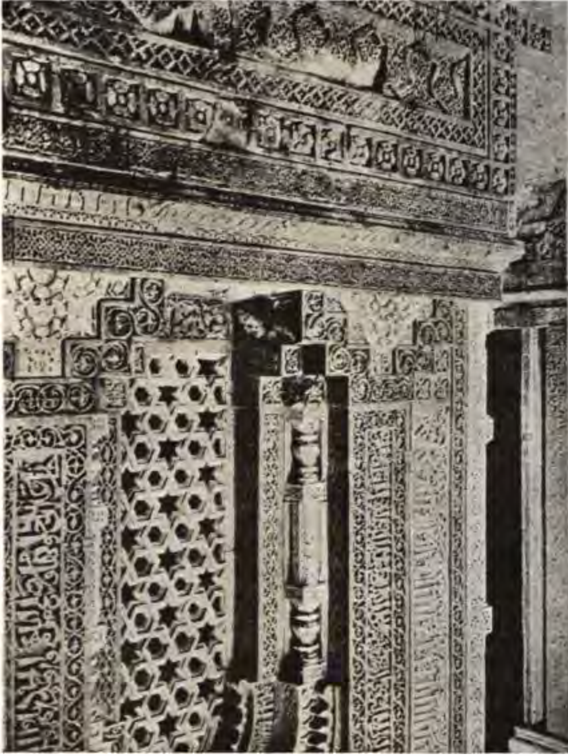

TAC - MAHAL

Şehrin içinde ve çevresinde Türk hanedanı zamanından kalma çok güzel islâm sanat eserleri bulunmaktadır. Bunların en ünlüsü Şah Cihan'ın, genç yaşta ölen karısı için yaptırdığı (1630 - 1648) **Tac - Mahal**'dir. Yeryüzünün en çok tanınmış anıtlarından biri olan bu eser, havuzlarla süslenmiş güzel bir parkın bitim yerinde, arkasını Comna ırmağına vererek, akmermerden geniş bir taraça ortasında yükselir. Yapının kendisi de akmermerdendir ve etrafındaki kırmızı kumtaşından olan yapılarla güzel bir karşıtlık meydana getirir. Bu anıtın mimarı, İstanbul'dan getirilmiş olan İsa Usta'dır. Nitekim ortakubbenin, köşelerindeki kubbeciliklere dayanması da yapının, taraçanın dört köşesine oturtulmuş ince minarelerle çerçevelenmiş olması, Tac - Mahal mimarının fikir ve anlam bakımından klâsik Osmanlı cami tipinin etkisi altında kaldığını göstermektedir. İç kale, 21 m. yükseklikte, aşağı yukarı 2,5 km. uzunlukta, kesme ve kırmızımsı kumtaşından gösterişli bir surla çevrilidir. İçinde saraylar ve anıtlar bulunur.

Bu yapılar, Ekber ve torunu Şah Cihan'a ait olmak üzere başlıca iki döneme avrılabilirler. Ekber yapılarında Orta Asya Türk üslûbiyle Hindu üslûbu, aynı zamanda, kullanılmış, çok yerde kemer yerine kiriş konmuştur. Bu yapılar, kesme ve kırmızı kum taşlarındandır; süsleri de oyma ve kabartmadır. Şah Cihan devri yapılarında, Orta Asya Türk yapılarına daha çok benzerlik görülür. Burada kemerler bollukla kullanılmıştır. Türk mimarisinin en zengin ve süslü anıtlarını yaratan bu devrin özelliği, yapılarının hemen baştan başa ak ve çok temiz mermerden yapılmış olması ve süslerinin de mermerlere kakılmış değerli taşlarla bezenmiş bulunmasıdır. Bu eserlerde her türlü mermerden başka akik, firuze, mercan, yementaşı, kantaşı, billûr, somaki sedef, zebercet gibi süs taşları, Tac - Mahal'in bazı yerlerinde ise

inci, zümrüt ve yakut gibi kıymetli taşlar kullanılmıştır. Oyularak kafes haline getirilmiş olan mermerlere de çok raslanır. Bu iç kalede *Divan-ı âm*, yani padişah'ın herkesi kabul ettiği saray vardır ki Ekber zamanında yapılmış ve bazı yerleri Şah Cihan eliyle yenilenmiştir. Bir de *Divan-ı has* bulunur ki, bu da hükümdarın konuklarını ve ileri gelenleri kabul ettiği saraydır. Bu saray Şah Cihan zamanında yapılmıştır. Bu iki anıt, yukarda sözü geçen iki devrin özelliklerini taşır. Yine kale içinde çok güzel ve değerli taşlarla süslenmiş olan Saman Burç ve içi sedefi andıran bir mermerden yapılmış olan İnci Cami (Moti Mescit) anılmaya değer. Bunlardan ikincisini Evrengzib Âlemgir yaptırmıştır.

TAC-MAHAL PENCERE KENAR SÜSLERİNDEN

Kale dışında, Cihangir devrinde başlanmış ve Şah Cihan zamanında bitirilmiş olan ve Cihangir'in kayınbabası Mirza Giva Bey'le (İtimad-üd Devle) karısı İsmet-ün-Nisa Begüm'ün türbesi vardır. Mermere kakılmış değerli taşlarla ve çok ince bir sanatla süslenmiştir. Agra yakınında, Sikandra' da Ekber'in kırmızı kumtaşından yapılmış dört katlı büyük türbesi vardır. Sanduka, üst katın taraçasında ve açık havadadır. Kalenin etrafında yerlilerin oturduğu şehir, yarım dayire biçimindedir ve burası Hindistan'ın başka şehirlerine göre, daha çok, taş yapılarla doludur. Kalenin güneyinde askerî garnizonlar ile Avrupalılar'ın oturduğu mahalleler yer alır. Yükseliş devrinin pek çok olan lüks dokumalarından birkaçı, Avrupa fabrika mallarının rakipliğine karşı koyarak bugüne kadar kalmıştır. Son zamanlarda, pamuklu dokuma fabrikaları ve halıcılık gelişmiştir. Halkın 3/4 çiftçilikle geçinir. Şehrin çevresinde en çok pamuk, pirinç, mısır, şekerkamışı yetiştirilir. A., Lodi (b. bk.) hanedanının egemen bulunduğu çağdan beri bilinmektedir. Fakat ilk defa olarak Ekber Şah tarafından, büyük Hind - Türk Devleti'nin başkenti olarak seçilmiş, Ekber de burada 1603 te ölmüştür. Bundan ötürü buraya *Ekberabad* da denilmiş, fakat bu ad da sonraları unutulmuştur. 1632 - 1637 arasında hüküm süren Şah Cihan, burada büyük ve göz kamaştıran eserler yaptırmıştır. Daha sonra Evrengzip (b. bk.) sarayını Delhi'ye taşıyınca, A. bir il merkezi durumuna düşmüştür. XVIII. yüzyılda şehir birçok kereler yağma edilmiş, 1770 de Mahratta (b. bk.) ve ikinci Mahrattalar Savaşı'nda (ekim 1803) İngilizler tarafından elegeçirilmiştir. Şehir, bu tarihten beri İngiliz yönetiminde bulunmaktadır.

AGRAFİ (Yun. *a* = yokluk eki + *graphein* = yazmak), yazı gücünün kayboluşu şeklinde meydana çıkan bir çeşit afazi, yazma yitimi (bk. AFAZİ).

AGRAİ, I — Attika'da bir yer. Atina'nın güneydoğusunda, İlissos'un sol kenarında bulunuyordu ve Artemis Agrotera'nın tapınağından dolayı ün kazanmıştır.

2 — Eski Anadolu'nun Pisidia bölgesinde bir şehir. Bu ad, yakın zamanlara kadar Atabey köyüne verilmekte olan Agros şeklinde devam etmekte idi. A. korunmuş bir yerde bulunduğundan ve dağlardan inen çayların zenginliğinden dolayı daima önemli bir yer olmuştur. Roma İmparatorluğu'ndan beri bu bölümün başlıca yeri olan Seleukeia Sidera'dan da önemli bir durum kazanmıştır. Seleukeia piskoposunun bile A. ya taşındığı sanılmaktadır. Kâtip Çelebi, *Cihannuma*'sında, A. yı tüccar ve zanaatçılarının zenginliğinden ötürü övmüştür. İlk Çağdan ve Hıristiyanlığın ilk zamanlarından kalan birçok yıkılar, bu yerin geçmişteki önemini gösterecek belgelerdir.

AGRAIN [*agrẽ* ok.], **Eustache d'** (öim. 1123), Fransız savaşçısı, Toulouse Kontu Raymond'la birlikte katıldığı Birinci Haçlı Seferi'nde (1095) yararlıkları ile tanınmış 1102 de Sildon ve Kaisareia Prensi, Akka Naibi olmuş, 1111 de Kudüs Kırallığı'nın Connétable'ı sanını almıştır. Kıralın Halep Sultanı tarafından tutsak edilmesi üzerine Hıristiyan büyükleri tarafından Kırallık Naipliğine seçilmiştir (şubat 1123). Kısa süren bu naipliği sırasında Yafa'yı kuşatmaya gelen Mısırlılar'ı yenmiştir. Onun soyundan gelenler XIII. yüzyıl sonlarına kadar Kaisareia ve Kıbrıs Beyliği yapmışlardır.

AGRAM: bk. ZAGREB.

AGRAMATİZM (Yun. *a* = yokluk eki + *grammatike* = dilbilgisi), kelimeleri anlaşılır bir şekilde biribirine bağlıyamamak ve aralarındaki oranları kuramamak, sentaks afazisi (bk. AFAZİ).

AGRANDİSMAN: bk. FOTOĞRAFLA BÜYÜTME.

AGRARIA KANUNU: bk. LEX AGRARIA.

AGRAULOS veya AGLAUROS, Attika toprağının tanrısı Kekrops'un kızı. Atina'da ve Kıbrıs'taki Salamis'te kutsal sayılırdı. Bir söylentiye göre, Atinalılar'ın yaptıkları bir savaş sırasında kendini harcamıştır. Akropolis'in kuzey yanındaki tapınağında genç savaşçılar andiçerlermiş.

AGRAVIADOS [İspanyolca = baskı ve zulüm görenler], Fransa Kıralı Louis XIV. ün torunu Philippe'in kıral seçilmesiyle Bourbon hanedanının İspanya tahtını elegeçirmesinden zarar gören bölge ve partilere verilen ad. O zamandan beri durumlarından memnun olmıyan siyasî kişilere ve partilere, İspanya'da' *agraviados* adı verilmiştir.

AGRAVLİS (Agraulis), gündüz kelebeklerinden nimfalidler (Nymphalidae) familyasına bağlı bir cins. Çok güzel renkli olan bu kelebekler Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşarlar.

AGREDA, orta İspanya'nın kuzeyinde bir kasaba. Ebro ırmağının bir kolu üzerinde Seragöze (Zaragoza) şehri batısındadır. Nüfusu 3500. Çevresinde bağlar, kükürtlü sular, Romalılar'dan kalma yıkılar vardır.

AGRÉGÉ, Fransa'da *concours d'agrégation* denilen sınavı kazanarak liselere asıl öğretmen atanmaya veya bazı fakültelere öğretmen olarak alınmaya yetkili kimse ve böyle bir kimsenin ertiksel sanı.

AGRELL [*agrel* ok.], **Alfhild** (kızlık soyadı: *Martin*) (1849 - 1923), İsveçli kadın yazarı. Ibsen'in etkisi altında yazdığı *Räddad* (Kurtulmuş) [1883], *Dömd* (Mahkûm) [1884] ve *Ensam* (Kimsesiz) [1886] adlı piyeslerinde evlilik meselelerini ele alarak kadının bağımsızlığı için savaşmıştır. *I Stockholm* (Stokholm'da) [1893] ve *Hemma i Jockmock* (Memleketimiz Jockmock'ta) [1896] adlı mizahî yazılarından ve *Guds drömmare* (Allah hayali peşinden) [1904] adındaki romanından başka, seyahatnameleri ve kuzey İsveç'ten alınma canlı ve mizahla dolu hikâyeleri vardır.

AGREMAN (Agrément; es. t. Yoklama), elçiliğe seçilen kimsenin kabul edilip edilmiyeceğini, gönderileceği memleketten sorma. Soruya uygun cevap verilirse atama işi yapılır, verilmezse direnilmez ve sebep öğrenilmek istenmez. Devletler hukukunda bu sorma yöntemine «agreman isteme» denir. Bir red sebebi yoksa, agreman istenişine, genel olarak, uygun cevap verilir. Seçilen kimse gönderileceği memleketi söz ve yazı ile kötülemiş ve bu amaçla çalışmışsa, yahut orada kredisini aksatacak kişisel veya ailevi kusurları varsa, başka birinin seçilmesi rica edilir Çünkü elçinin gideceği memleket için kötü niyet beslemesi veya kredisini bozacak kusurları bulunması, iki devlet arasındaki dostluk bağlarını bozabilir.

AGRÉMENT: bk. SÜSLEM.

AGRİANE, eski Anadolu'da bir yer. Tavium (Büyük Nefesköy)'den Sebasteia (Sivas) a giden cadde üzerinde, bugünkü Muşalı yöresinde (Akdağmadeni'nin kuzey batısında) bulunmaktaydı.

AGRİANES, Makedonya'nın kuzeyinde Strymon ırmağının çıktığı taraflarda oturan eski bir ulus. Bunlar, büyük İskender'in ordusuna, Granikos ve İssos savaşlarında kendini gösteren değerli askerler vermişlerdir.

AGRİANES, Ergene şehririnin eski adı.

AGRİBOZ : bk. EGRİBOZ.

AGRICOLA [*agrikola* ok.], **Alexander** (1446 sıraları 1506), Alman bestecisi. XV. yüzyılın en dikkate değer musiki eserlerinden olan *lied*'ler, *motet*'ler gibi dinî âyin parçaları bestelemiştir.

AGRICOLA [*agrikola* ok.], **Christoph Ludwig** (1667-1719), resimci. Regensburg'da doğmuş, orada ölmüştür. Manzara resimleri ve portreler yapmıştır. Tablolarının bazıları Viyana ve Dresden müzelerindedir.

AGRICOLA, Georg [asıl soyadı: *Bauer*] (1494-1555), Alman mineralojisti. 1581 - 22 ye kadar Zwickau'daki okulda rektörlük, 1527 de de Joachimstal'da hekimlik ettikten sonra 1531 Chemnitz'de yerleşmiş ve kendisini tam olarak jeoloji ve minerelojiye vermiştir. Sonradan Chemitz'te şehir doktorluğu ve belediye başkanlığı ödevlerini de görmüştür. A. Almanya'nın ilk sistematik mineralogu olmuştur. En önemli yazıları şunlardır: Fizik jeolojisinin esaslarını kuran *De ortu et causis subterraneorum* (Yeraltının menşei ve sebepleri hakkında) [Basel 1546] ve *De re metallica* (Madenler âlemi hakkında) [Basel 1530] yazarın şaheseridir.

AGRICOLA, [*agrikola* ok.], **Gnaeus Julius** (37 - 39), Roma generali ve devlet adamı. 59 da Britannia'ya ilk seferini yapmıştır. Sonra Britannia'ya *legatus* (b. bk.) olmuştur. 76 da konsüllük ettikten sonra Britannia'ya valiliğine atanmıştır (77 - 84). Agricola Britannia'da Roma egemenliğini kuvvetlendirmiş ve egemenliği Caledonia'nın dağlık memleketine kadar yaymıştır. Kazandığı başarılar, Roma İmparatoru Domitianus'u şüphelendirdiği için, 84 yılında geri çağrılmış ve söylendiğine göre, zehirletilerek öldürülmüştür. Damadı ve Roma tarihçisi Tacius, hayatını yazmıştır.

AGRICOLA, Johann Friedrich (4 ocak 1720 — 6 aralık 1774), Alman bestecisi. Altenburg dolaylarında Dobitschen'de doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Johann Sebastian Bach ile Quantz'dan ders almış, 1751 de büyük Friedrich'in saray besteciliğine atanmış, 1759 da kırallık orkestrasının şefliğine getirilmiştir. Agricola, kantatlardan ve kilise musiki eserlerinden başka, *Il Re Pastore* (1752), *Ifigenia in Tauride* (1765) v. b... gibi operalar yazmış, 1757 de Tosi'nin «Şarkı sanatına giriş» adlı eserini tercüme ederek yayımlamıştır.

AGRICOLA [asıl adı olan *Schneider*, *Schnitter*'in lâtinleşmiş şekli], **Johannes** (1494-1566), Luther'in öğrencisi ve dostu. Eisleben şehrinde doğmasına göre *Islebius* adiyle de anılır. 1525 te Eisleben'de öğretmenlik yapmıştır. 1536 da Wittenberg'te bulunmuş ve burada Melanchton ile kavga etmiştir. 1540 ta Berlin'de saray vâizi olarak bulunmuştur. Luther taraflarının Augsburg Interim'ine katılmasından dolayı garazı üzerine çekmiştir; böyle olduğu halde, sonradan, Philippizm'e karşı savaşmıştır. İlk yüksek Almanca atasözü koleksiyonunu yayımlamıştır, (3 koleksiyon 1528, 1529, 1548).

AGRICOLA, Rudolphus [asıl adı *Roelof Huysmann*] (1443 - 1485), Alman hümanizmasının kurucularından biri. Felemenk ve İtalya'da öğrenimini tamamladıktan sonra, İmparator Maximilian'ın sarayına alınmış ve 1482 de Heidelberg Üniversitesi'ne profösör olmuştur. Fransızca, Almanca ve İtalyanca'dan başka klâsik dillerde ve felsefede de derin bir bilgisi vardır. Dar bir iskolâstisizmin düşmanı, «yeni öğretim» in müjdecisidir. Başlıca eseri: *De inventione dialectica* (Diyalektik buluşlar hakkında) dır. Yazıları, *R. Agricolae lucubrationes* (Agricola'nın gece çalışmaları) [iki cilt 1593] adı altında toplanmıştır.

AGRIGENTO [*agricento* ok.] (Yunanca *Akragas*, Lâtince *Agrigentum*), Sicilya'nın güneyinde bir şehir. Denizden 4 km. uzaklıkta aynı adı taşıyan ülkenin başkenti. Nüfusu aşağı yukarı 30.000 kişidir. Bunlar başlıca tahıl yetiştirerek ve A. nun yöresinde bulunan kükürt ocaklarını işleterek geçinirler. A. nun limanı, şehrin güneybatısında bulunan Porto Empedocle'dir.

A. eski zamanlarda önemli bir şehirdi. O zamandan kalma yıkılar bu şehri, şimdi de tarih ve sanat tarihi bakımından çok önemli bir yer haline getirmektedir. Şehrin coğrafya durumu eşsizdir. Şehir bir dağ sırtındadır. Bu dağ, kuzeye doğru 350 m. ye kadar yükseldikten sonra birden dik bir yamaçla alçalır; güneye doğru da yumuşak bir eğimle deniz kıyısına uzanır. Doğu ve batıda, Akragas

ile Hypsas adında iki nehir, derin vâdilerde akarak, bu dağın etrafını çevirirler. Bunlar, A.nun altında birleşirler. Savunması kolay olan kuzey kenarda, Zeus Polieus'un tapınağını içine alan kale (akropolis) yükselirdi; şehrin kendisi de güneye doğru uzanırdı. Güney suru boyunca şimdi de iyi korunmuş birkaç Yunan tapınağı bulunur. Şimdiki şehir eskisinden çok daha küçük olup, ancak eski kalenin yerini almaktadır.

A. sanıldığına göre eski bir Sikan yerleşmesinin yerinde M. Ö. 582 de, Gela (b. bk.) tarafından Rodoslular'ın yardımiyle kurulmuştur. Şehrin kurulmasından az zaman sonra, Phalaris (b. bk.) kaledeki Zeus tapınağı'nın yapılmasında kullanılmış olan işçilerin yardımiyle erki eline almıştır. Bu adam hakkında güvenilir bilgimiz azdır; söylendiğine göre yönetimi zalimliğinden dolayı bir atasözü haline gelmiştir. 549 da kurduğu yönetim devrilmiştir. Uzunca süren bir asılzadeler yönetiminden sonra, Theron (b. bk.) 488 yılında tiranlığı elde etmiştir. Tiran Thrasyllos'u Himera'dan kovmuş ve bunun toprağını A.ya ait toprakla birleştirmiştir. Bu suretle A.nun erki, Sicilya'nın kuzey kıyısına kadar uzanmıştır. Kartacalılar'ın Theron'u sarsmak için yaptıkları bir hareket, bunların 480 de Himera'da uğradıkları bozgun ile sonuçlanmıştır. Theron'un başarısına, damadı ve Syrakusai tiranı Gelon'un yardımı büyük olmuştur. Theron'un ölümünden az zaman sonra (472/1) A.da cumhuriyet ilân olunmuştur. Şehir Kartaca ile ticaret yüzünden zenginleşmiştir.

Akragaslılar'ın en tanınmışı olan şair ve filozof Empedokles bu sıralarda yaşamıştır. Kendisine teklif olunan kırallığı reddetmiş ve bir oligarşinin kurulmasına da engel olmuştur. Bu yüzden birçok düşman kazanmış ve şehri bırakmak zorunda kalarak vatanı dışında ölmüştür. Bu adamın bir sözü, o zamanki A. yu canlandırır. «A. lılar yarın öleceklermiş gibi zevk ve safa içinde yaşarlar; evlerini de hiç ölmiyeceklermiş gibi yaparlar.» A. nun o zaman Syrakusai ile arası açılmış ve bu devlet tarafından yenilgiye uğratılmıştır. İşte bu sebepten dolayıdır ki A. Atina ile Syrakusai arasında yapılan savaşta tarafsız kalmıştır.

Az zaman sonra Kartacalılar Sicilya'yı bir daha bastılar. A. ücretli askerlerinin ihaneti üzerine, teslim olmak zorunda kalarak yıkılmıştır (406). Şehir bu sarsıntıdan sonra tam olarak hiçbir zaman kalkınamamış, yıllarca Kartaca'ya bağlı bir durumda kalmıştır. Ancak Timoleon, Kartacalılar'ı Krimissos'ta (341) yenince, bu durum değişmiştir. Timoleon, nüfusunun büyük bir bölümünü kaybetmiş olan A. ya güney İtalya'daki Elea (Velia) (b. bk.) şehrinden gelen çiftçi ve rençberleri yerleştirmiştir.

Roma ile Kartaca arasındaki harblerde A. tekrar Kartacalılar tarafında bulunmuş ve bu yüzden çok acı çekmiştir. 261 de Romalılar'ın eline düşmüş, halkının birçoğu tutsak olarak götürülmüştür. 255 te Kartacalılar A. ı tekrar ele geçirmiş ve yıkmışlardır. İkinci Kartaca - Roma savaşında A. Kartacalılar'ın Sicilya'da önemli bir dayanağı haline gelmiştir. Ancak 210 da A. ihanet yüzünden Romalılar'ın eline düşmüştür. Bunlar şehirde oturan bütün halkı boşaltmış ve yerlerine Sicilya'nın başka bölümlerinden getirilen halkı yerleştirmişlerdir. Romalılar'ın yönetimi altında şehir yeniden bir dereceye kadar kalkınarak parlıyabilmiştir.

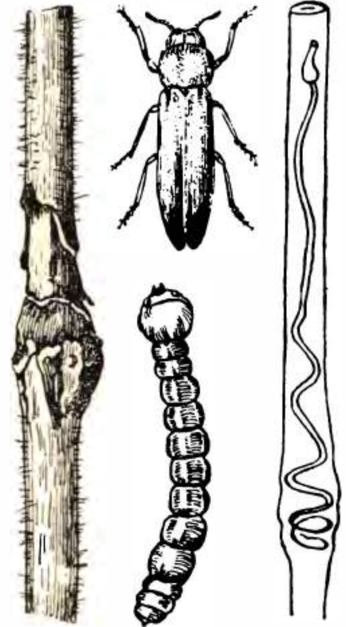
Bizanslılar'ın yönetimi altında A. değerden düşmüş ve kolayca Araplar'ın eline geçmiştir. Bunlar şehri 828 de almış ve sağlam bir kale haline getirmişlerdir. 1927 ye kadar kullanılmış olan Girgenti adı da Araplar'dan kalmıştı. Uzun bir çevirmeden sonra Normanlar Dukası Roger I. şehri 1086 da almış ve burada adanın en zengin piskoposluklardan birini kurmuştur. Şehrin birinci piskoposu aziz Gerlando olmuştur ki, XIV. yüzyılda, bugün bile ayakta duran katedral, bu piskoposun şerefine, kale tepesi üzerinde yapılmıştır.

A.nun eski yapılarından, yarım veya tam, bugüne kalmış olanlar şunlardır: Şehrin doğu kenarında, Demeter ile Persephone tapınağı; bunu Normanlar Aziz Biagio kilisesi yapmışlardır. Bu tapınak şimdi eski haline getirilmiş ve etrafı temizlenerek meydana çıkarılmıştır. Şehrin güney kenarında Hera Lacinia tapınağı adını taşıyan tapınak ile, Concordia, Herakles ve büyüklüğünden dolayı bir türlü bitirilemiyen Zeus tapınakları ve nihayet Dioskuroi tapınağı vardır. Bütün bu tapınaklar dorik üslûpta olup Hellen mimarisinin en parlak zamanı olan M. Ö. VI. ve V. yüzyıllara aittir.

Katedral'da M. S. II. yüzyıla ait ünlü bir Romalı lâhdi vardır. Bunun üzerindeki resimlerde Phaidra ile Hippolytos efsanesi gösterilmiştir. A. nun eski zamana ait paraları, bu alandaki şaheserlerin en güzellerindendir.

AGRİLİON, eski Anadolu'da bir yer. Nikaia, (İznik) dan Dorylaion, (Eskişehir) e giden yolun üzerinde bulunuyordu. Bu yerin Bilecik'in güneybatısında, önemli eski yıkılar görülen, bugünkü Beşiktaş olması sanılmaktadır.

AGRİLUS, kınkanadlı böceklerin büprestid'ler (Buprestidae) familyasına bağlı bir cins. Vücutları ince, 5-10 mm. büyüklüğünde ve madenî parlaklıkta mavi, yeşil veya bronz bazı türleri ise bakır kırmızısı rengindedir. Bu cinse bağlı türler pek çoktur. Kurtçukları ağaçların kabukları altında ve birçok bitkilerin köklerinde; ergin böcekler ise, genç ağaçların köklerinde yaşarlar. Bazan ormanlara ve meyvalıklara çok büyük zarar verirler. *A. biguttatus*, güzel madenî yeşil renklidir; meşelere dadanır. *A. sinuatus* armut ağaçlarında yaşar; güzel bakır kırmızısı rengindedir. *A. viridis* ise, madenî yeşil renklidir.

AGRİLUS

AGRIMENSOR (lâtince *ager* = tarla; *metiri* ölçmek), ölçme uzmanlarına lâtince'de verilen ad. A. ların kuzey - güney doğrultusunu bulmak için kullandıkları *groma* adındaki yaraçtan dolayı bunlara *gromaticus* adı da verilirdi. Ölçme bilgisine Romalılar büyük önem vermişlerdir. Romalılar ordugâh ve şehir kuruluşunda ve tarlaların bölümünde bu bilgiden faydalanmış ve sınırtaşının Roma'daki önemi göz önünde tutulursa (hattâ *Terminus* adında bir Sınır tanrısı da vardır) ölçme bilgisinin yalnız teknik ve adalet bakımından değil, din bakımından da önemli sayılmış olduğunu

anlarız. Gerçekte ölçme bilgisi, augur'ların (b. bk.) görevlerinin bir dalından gelişmiştir. Böylece yavaş yavaş derin bir saygıdan faydalanan A. sınıfı türemiştir.

Ölçme bilgisi hakkında geniş bir edebiyat da meydana getirilmiştir. Bu edebiyat, İmparator Domitianus'un çağında Sextus Iulius Frontinus tarafından yazılan bir eserle başlamıştır. Bu alanda yazı yazanlar arasında Hyginus, Balbus, Siculus Flaccus, Marcus Iunius Nipsus da vardır. VI. yüzyılda Agennius Urbicus, Frontinus'un yazısı hakkında bir açıklama yazmıştır. Aynı zamanda A. ların yazılarından özetler yapıldı. Bunlar *Corpus agrimensorum Romanorum* adı verilen bir koleksiyonda bize kadar gelmiştir.

Ölçme bilgisinin temeli, kuzey - güney ve doğu - batı doğrultuda birbirini kesen çizgilerden bir sistem kurmaktı. Kuzey - güney doğrultusundaki çizgilere *cardo*, doğu - batı doğrultusundakilere de *decumanus* adı verilmiştir. Bölünecek alanın ortasında biribirini kesen çizgilere *cardo maximus* ve *decumanus maximus* demişlerdir. Ölçme uzmanlarının karşılaştıkları güçlük, bu sistemin dağlık veya nehirlerle bölünmüş yerlerde de uygunlanmasında idi. A. ların kullandıkları terimleri taşıyan ve yukarda adı geçen cizgilerin kesiminde toprağa gömülen bazı taşlar zamanımıza kadar kalmıştır.

AGRİOLİMAKS (Agriolimax), akciğerliler (Pulmonata) alttakımına bağlı limaside (Limacidae) familyasından bir sümüklüböcek cinsi. Nemli yerlerde yaşarlar, kabukları yoktur. Gözleri, uzanıp kısalabilen duyargalarının ucundadır. Birçok türleri Avrupa, Ön Asya, Habeşistan ve birazı da Amerika'da yaşarlar. İnsanlar tarafından başka memleketlere de sokulmuşlardır. En çok yayılan tü ü *A. agrestis*'tir. Esmer ve siyah renklidirler. Bahçelerde, bostanlarda raslanır, buralarda yetişen salata, sebze ve çilekleri yiyerek geçinirler. En çok ilkbahar ve sonbaharda meydana çıkarlar. Çok zararlı hayvanlardır. Bunlarla savaş zordur.

AGRİON (Kızböcekleri), Odonata takımına bağlı agrionidler (Agrionidae) familyasından bir cins. Küçük ve ince vücutları uzunca ve yuvarlaktır. Kanadları saydamdır ve ince sinirlerle ufak karelere ayrılmıştır. Erkekleri gök-mavi, dişileri koyu madenî, yeşil renklidir. Güzel havalarda sula-

AGRİON

rın kenarında kamış ve sazlar arasında sessizce uçuşurlar. *A. puella* adlı türü bütün Avrupa'ya yayılmıştır.

AGRİONİDE (Agrionidae), kızböcekleri (Odonata) takımına bağlı bir familya. Kanadları iki çift olup saydam ve ince sinirli ve hemen hemen aynı şekildedir. Uzun bacaklı olan kurtçukları, akar suların dibinde avlanarak yaşarlar. Kurtçukların vücutlarının sonunda yaprak şeklinde ve solunuma yarıyan üç plâka vardır. Bellibaşlı cinsleri şunlardır: *Agrion, Lestes, Platycnemis.*

AGRİOPUS, kemikli balıkların (Teleostei) scorpaenidae familyasına bağlı bir cins. Bu cins, bazı balık uzmanları tarafından Triglidae familyasına da bağlanır. Bu balıkların vücutları ve başları yassı, ağızları ufak, boyları 60 cm. kadardır. Pulları yoktur, renkleri yeşilimtrak esmer ile kahverengi arasında değişir. Güney denizlerinde yaşarlar. *A. verrucosus* adlı türü Kap denizinde ve *A. peruvianus* türü de Şili kıyılarında yaşar.

AGRİORNİS, ötücü kuşlar takımından Tyrranidae familyasına bağlı bir kuş cinsi. Bu kuşların gagaları göze çarpacak kadar uzun, kuvvetli ve kıvrık, ayakları ve tırnakları kuvvetli, kuyrukları düzdür. 23-27 cm. uzunluğunda olan bu kuşların renkleri koyu esmer veya gri ile karışık kahverengidir. Gerdanları beyaz ve siyah çizgilerle süslüdür. 12 den fazla türü vardır. Ekvator, Peru, Bolivya, Arjantin ve Patagonya And'larında yaşarlar.

AGRİOTES, kınkanadlı böceklerin Elateridae familyasına bağlı bir cins. 7-15 mm. büyüklüğünde ve koyu esmer renklidir. Vücudunun üst kısmı ince kıllarla örtülü olduğundan sarımtırak kül renginde gözükür. Sürfeleri uzun, yuvarlak, sert ve kurtçukları olduklarından «tel kurdu» adiyle anılırlar. Humusça zengin olan topraklarda, tarlalarda ve çayırlarda yaşarlar. Bitki kökleri ile geçinirler. Tahıl, pancar ve tarım için çok zararlıdırlar. *A. lineatus* adlı türüne Avrupa'da rastlanır.

AGRİOTES

AGRİOTİPES (Agriotypes), zarkanadlı (Hymenoptera) böceklerden Ichneumonidae familyasına bağlı bir cins. Küçük ve 5-8 mm. uzunluğunda olan bu cinsin yalnız bir türü vardır ve bu türe (*Agriotypus*) *Agriotypes armatus* bilimsel adı verilir. Güneşli ve sıcak günlerde bu vespa'lar sürüler halinde küçük derelerin kenarlarında uçarlar ve dişileri sularda yaşıyan trichoptera kurtçuklarının vücutlarına yumurtlarlar. Bu yumurtalardan çıkan kurtçuklar, trichoptera kurtçukları içinde asalak olarak yaşarlar ve onların ölümüne sebep olurlar.

AGRİOTİPES

AGRIPPA: bk. HERODES.

AGRIPPA, Marcus Vipsanius (M. Ö. 63 - 12), Roma generali ve devlet adamı. Sonradan Augustus adı ile Roma imparatoru olan Octavianus'un eski arkadaşlarındandır. Agrippa M. Ö. 41 de Perusia savaşında, M. Ö. 38 de Gallia'daki savaşlarda Octavianus'un güvenini kazanarak konsül olduktan (M. Ö. 37) sonra Sicilya'yı işgal eden Sextus Pompeius'u Mylae ve Naulokhos'da yenmiştir (M. Ö. 35). Bundan sonra A. Octavianus'la birlikte Illyria'da (M. Ö. 35) ve Dalmatia'da (M. Ö. 34) ki savaşlarda bulunmuş, M. Ö. 33 de Roma'da Aedilis (b. bk.) olarak bu şehri yapılarla süslemiştir (su kemerleri, hamamlar ve pantheon). M. Ö. 31 de Octavianus'un donanmasına komutan alarak Antonius'a karşı Aktion deniz savaşını kazanmıştır (M. Ö. 2 eylül 31).

Agrippa bundan sonra Roma'ya gelmiş, Octavianus kendisini M. Ö. 28 ve 27 yıllarında konsül yapmıştır. Bir aralık Octavianus ile aralarında geçici bir anlaşmazlık olmuşsa da Octavianus, sonradan kızı Iulia'yı vererek onu kendisine damat yapmıştır. Agrippa İmparatorluk arazisinin Iulius Caesar zamanında başlıyan ölçme işini sona erdirmiştir. Bundan başka Agrippa tarafından yaptırılmaya baş-

lanan ve o zaman bilinen dünyayı gösteren büyük harta, A. nın ölümüuden sonra İmparator Augustus tarafından tamamlatılmıştır. Bu harta, Augustus adının kazandırdığı değerle imparatorlukta, daha sonra yapılan hartalar için örnek tutulmuş ve resmî bir önem kazanmıştır. A. ölünce oğullarını imparator Augustus (Octavianus) manevî evlât edinmiştir.

AGRİPPA, şüpheci Yunan filozofu. Ainesidemos'tan (b. bk.) sonra, yani aşağı yukarı I. yüzyılda yaşamıştır. Ainesidemos insanı şüpheciliğe götüren on ilke koymuştu. A. bu sistemi beş ilkeye indirmek suretiyle basitleştirmiştir. Hele, her tanıt ilkesinin ayrıca tanıta muhtaç olduğunu, böylece sonsuza varıldığını ve güvenilir bir hükme hiçbir zaman erişilemiyeceğini göstermiştir.

AGRIPPA von NETTESHEIM, Cornelius Heinrich (1486 - 1535), Alman hekim ve filozofu. Macera dolu bir hayat sürmüştür. Önce tanrıbilim öğretmenliği etmiş sonra, İtalya'da ordu hizmetlerinde bulunmuş, hukuk ve hekimlik doktoru olmuş ve 1524 te Kıral François I. in anasının özel heğimliğine seçilmiştir. Felemenk'te, Pico ile Reuchlin'in telkinleriyle *De incertitudine et vanitare scientiarum* adlı ünlü eserini yazmıştır (Kolonya, 1527). Bu eser Mauthner tarafından *Über die Eitelkeit und Unsicherheit der Wissenschaften* başlığı altında Almanca'ya tercüme edilmiştir (1913). Eser bilimlerin durumunu keskin bir dille yerer. A. büyücülüğe olan inanışla da savaşmıştır. A. şüpheciliği ve mistikliği bakımından, Goethe'nin birinci monologdaki Faust'una benzer. Zamanında hüküm süren skolastik'e karşı *De occulta philosophia* (Kolonya 1510) adlı eseriyle panteizme dayanan içsel ve mistik bir tabiat felsefesi kurmuştur. Kuvvetlerini ve etkilerini nicelik bakımından ölçmeğe çalıştığı dört öğeden başka A. ya göre acunda, beşinci bir öğe olarak da «Quintessenz» dediği bir cihan ruhu hüküm sürer. A. nın *Magische Schriften* başlığı altındaki yazıları da Linden tarafından 1916 da Berlin'de yayımlanmıştır.

AGRIPPINA: 1 – Roma generali ve devlet adamı Agrippa ile Iulia'nın kızı, ana tarafından imparator Augustus'un torunu ve İmparator Tiberius'un generallerinden prens Germanicus'un karısıdır. Kocasiyle uzun geziler yapmıştır. Kocası 19 yılında Antakya'da öldükten sonra Roma'ya gelen Agrippina'nın imparatorluk tahtına oğullarını geçirmek yolundaki tutku ve entrikalarını sezen Tiberius, kendisini Pandataria adasına sürmüştür (29). Agrippina bu adada kendini, aç bırakmak suretiyle öldürmüştür (33). En küçük oğlu Caligula imparator olunca (37) anasının küllerini Roma'ya getirtmiştir. Kadının Capitolino müzesindeki heykeli ünlüdür.

AGRIPPINA: 2 – Birinci Agrippina ile Germanicus'un kızı. İmparator Galigula'nın kız kardeşi ve İmparator Nero'nun anasıdır (16-59). Bu kadın temiz bir hayat sürmediğinden İmparator Caligula zamanında sürgüne gönderilmiş (40), fakat bir yıl sonra İmparator Claudius geri getirerek kendisiyle evlenmiştir. Birinci kocasından olan oğlu Nero'yu veliaht yaptıracak kadar Claudius'u etkisi altına almıştır. 54 te kocasını zehirletmiş ve henüz küçük olan oğlu Nero adına devleti yönetmeye başlamışsa da çok geçmeden oğlu ile araları açılmış ve Nero kendisini öldürtmüştür.

AGRİZAMA, eski Anadolu'da bir yer. Galatia bölgesinde Tektosag oymağının arazisi içinde, yani bugünkü Ankara'nın dolaylarındaydı. Nerede bulunduğu şimdiye kadar bilinememiştir.

AGROEİRA, Lydia'da Attaleia şehrinin eski adı. Yıkıları, Kırkağaç'ın doğusundaki Selçuklu yöresinde görülmektedir.

AGROJEOLOJİ, jeolojinin tarım alanında çalışan kolu. Toprak türleri arasındaki ilişkilleri ve diğer tabiat olaylarının, toprakların oluşumu, fiziksel ve kimyasal nitelikleri üzerindeki etkilerini araştırır, sonra elde ettiği sonuçları hartalara geçirir.

AGROKŌMĒ, eski Anadolu'nun bir bölgesi olan Bithynia'da, Nikomedeia (bugünkü İzmit) şehrinin dolaylarında bulunan bir kır bucağının adı. Nerede bulunduğu kesin olarak bilinmemektedir.

AGROMİZA (Agromyza), çiftkanadlı (Diptera) böceklerin sinekler (Muscaria) grupuna bağlı bir akalipter sinek cinsi. Kısa antenli ve pek küçük olan bu sineklerin birçok türleri vardır. Kurtçuk halindeyken türlü bitki yapraklarının paranşim dokusunu veya dalların özünü yerler. Honolulu'da yetişen *Latana* adındaki bitki, şekerkamışı ekimine zarar verdiğinden Koebele adlı bir böcek uzmanı tarafından, agromiza sineklerinin kurtçukları latana bitkilerinin düşmanı olduğunu açınlamış olduğundan bu sinekler, Meksika'dan Honolulu'ya getirilmiş ve bu suretle Latana bitkisinin üremesi önlenmiştir.

AGRŌN: 1) Yunan efsanesine göre, kızkardeşleri Byssa ve Meropis ile birlikte Kos (İstanköy) adasında yaşamış Eumelos'un oğlu. Toprak tanrıçasından başka hiçbir tanrıya saygı göstermedikleri için bu üç kardeş ceza olarak kuş şekline sokulmuştur. Agron, yağmur kuşu olmuştur.

2) Efsaneye göre Lydia kıralı, Herodotos'a göre Ninos'un oğlu.

AGRŌN, M. Ö. III. yüzyılda yaşıyan Illyria kıralı. Karada ve denizde, büyük askerî kuvvetleri vardı. Makedonya Kıralı Demetrios II. ye Aitolialılar'a karşı yardım etmiş ve Akarnania'nın bir şehri olan Medion'u çember içine alan Aitolialılar'ı püskürtmüştür. Ölürken kırallığını karısı Teuta'ya bırakmıştır.

AGRONOMİ: bk. TARIM.

AGROPİRUM (Agropyrum), buğdaygillerden (Gramineae) buğdaya akraba bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türlerin sayısı 30 kadar olup hepsi ılımlı kuzey bölgesinde yetişirler. En önemlisi dizde «Ayrık» denilen *Agropyrum repens - Triticum repens* tir ki tarla ve nadaslarda yetişen arsız bitkilerin en belâlılarındandır. 1 - 1.5 m. kadar boylanan ayrık bitkisinin yaprapları şerit şeklinde ve yarım cm. genişliğindedir. Çiçekleri üçer üçer başakçıktan meydana gelir, 10 cm. kadar uzıyan bu çiçekler, hep dik duran başaklar durumundadır. Çok dayanıklı ve derine giden kökleri ve toprak üstünde sürünen piçleri yüzünden çabuk üredigi için bunlarla savaşmak güçtür. Ayrıklı tarlaları ayıklamak için toprağı devamlı olarak iyi işlemek, çapa bitkileri veya kışlık ekin, karabuğday, hardal gibi çok gölge veren kültür bitkileri ekmek, toprak sürülürken çıkan kökleri toplamak gerektir. Kurutulunca beyazımsı boz bir renk alan ayrık kökünde, şeker, muhat ve triricin denilen madde bulunduğundan çayı veya şurubu eskiden beri kan temizlemek, ter ve balgam söktürmek için ev hekimliğinde kullanılır. Hekimlikte ayrık kökü *(Rhizoma graminis)* şeker hastalarına besin olarak verildiği gibi nefes yolları iltihaplarına ve diğer hastalıklara karşı kullanılan birçok ilâçlara da katılır. Bu cinsin Türkiye'de yetişen önemli türle-

rinden biri *A. orientale*'dir ki, bu tür Orta Anadolu bozkırının karakter bitkilerinden biridir. Kısa, bodur boylu olmakla beraber koyun otlaklarının önemli otlarındandır. Kuzey Afrika ve Avrupa kıyılarında yetişen *A. junceum* Türkiyede'de de bulunur.

AGRO PONTINO, Roma yakınında olup kurutulan eski Pontin bataklık alanına 1932 den beri verilen ad.

AGROS, Phrygia'daki Hieropolis (Sandıklı yöresinde Koçhisar)ın güneybatısındaki bir yerin adı. Aberkios'un (b. bk.) tanrıdan dileği üzerine, burada yerden bir sıcak kaynak fışkırmış, ve bunun için buraya, Agros Thermōn adı verilmiştir.

AGROS, Isparta'ya bağlı Atabey bucağının merkezi. 2882 (1935) nüfuslu bir köydür.

AGROSTEMMİN (Githagin), *Agrostemmi githago L.* (Caryophyllaceae) adındaki bitkinin tohumlarından elde edilen Saponin nevinden bir glikozid. Sarımtrak renkte toz ve zehirli olan bu maddenin bileşimi $C_{17} H_{28} O_{11}$ veya $C_{17} H_{26} O_{10} + H_2 O$ dur.

AGROSTİTALİS, sütleğengillerden (Euphorbiaceae) Tropikal Afrika, ve Hindistan'da yetişen ve 12 kadar türü olan bir ağaççık cinsi.

AGROTERA, tanrıça Artemis'in, av tanrıçası olarak aldığı ad. Bu ad altında Artemis'e, Yunanistan'ın birkaç yerinde ve en çok Atina yöresinde Agrai'de tapınılırdı. Agrai'de Atina Devleti, Artemis'e her yıl bir kurban keserdi. Bu kurban aynı zamanda Marathon'da ölmüş olanları anmak için de kesilirdi.

AGROTİS, buğdaygillerden (Gramineae) çayırlarda yetişen ve bazı türlerinden hayvan yemi olarak faydalanılan bir bitki cinsi. Türkiye'de bu cinsten Kuzey Anadolu'da yetişen *A. vulgaris* ve *A. lazica*'yla Orta Anadolu'da raslanan *A. alba* türleri vardır.

AGROSTOLOJİ (Agrostologie), özel botanikin buğdaygiller (Gramineae) familyasına bağlı bitki türlerini inceliyen kol. Bu bilim koluna Agrostografi (Agrostographie) de denir.

AGRYPNİA, büyük Hıristiyan yortularının arifesinde yapılan gece âyininin adı. Bu kelime *pannykhis* ile aynı anlamdadır. Roma (Katolik) kilisesinde bunun yerine Latince *vigilia* kelimesi kullanılmaktadır.

AGUA [*agua* ok.], Orta Amerika devletlerinden Guatamala topraklarında başkentten 25 km. uzakta sönmüş bir yanardağ. Yüksekliği 3753 metredir.

AGUADAS [*aguathas* ok.], Güney Amerika'nın Kolombiya topraklarında Cauca ırmağı boyunda bir şehir. Caldas ili içindedir. Nüfusu 27000. Şehirde panama şapkaları yapılır.

AGUADILLA [*aguathilya* ok.], Atlas Okyanusun'da büyük Antil adalarının en küçüğü olan ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ait bulunan Porto Rico adasının kuzey batısında, gemilerin yanaşma ve barınmasına çok elverişli bir kıyıda (8040) nüfuslu bir kasaba. Adanın bu kısmında, çok nemli ve bol yağmurlu tropikal bir iklim hüküm sürer. Halkın çoğunu beyazlar, bir kısmını da zenciler teşkil eder. En çok konuşulan dil İngilizce'dir. Çevresinde şeker kamışı, tütün, pamuk ve meyva yetiştirilir.

AGUADO [*aguatho* ok.], **Alejandro Maria** (1784-1842), İspanyol maliyecisi ve sanatseveri. Yahudi'dir. İspanya Kıralı Ferdinando VII.nin malî danışmanı ve gizlice ortağı olup bu yüzden büyük bir varlık kazanmış, Las Marismas Markisi sanını almış ve Yunanlılar'ın bağımsızlık kazandıktan sonra yaptıkları ilk borçlanmaya aracılık etmiştir. Ömrünün sonlarına doğru Fransa'ya göçmüştür. Toplamış olduğu pek önemli bir resim koleksiyonu ölümünden sonra Louvre Müzesi'ne alınmıştır.

AGUARICO [*aguariko* ok.], Güney Amerika'nın batısında Ekvador devleti topraklarında 500 km. uzunluğunda bir ırmak. A., Amazon nehrinin kollarından olan Napo ırmağına karışır.

AGUASCALIENTES [*aguaskalyentes* ok.; İsp.=sıcak sular]: 1. Kuzey Amerika'da Meksika Birleşik Devletleri'ni meydana getiren küçük devletlerden biri. Yüzölçümü 6472 km², nüfusu 133000 dir. Çiftçilik ve hayvan yetiştirme önemli yer tutar. Kuzeydoğusunda altın, gümüş, bakır, kurşun madenleri işletilir.

2. Meksika'daki Aguascalientes devleti'nin başkenti. Denizden yüksekliği 1900 m., nüfusu 62300. Şehir ve çevresinde kaplıcalar vardır.

AGUEDA [*ageda* ok.], İspanya'da Duero ırmağının kollarından biri. Sierra de Gatu'dan çıkar, dar ve derin boğazlardan geçerek Duero'ya karışır. Uzunluğu 130 km. dir. Geçilmesi güç olan aşağı bölümü, İspanya ile Portekiz arasında sınır teşkil eder.

AGUESSEAU [*agisō* ok.], **Henri François d'** (1668-1715), Fransız hukukçusu ve devlet adamı. Paris Parlâmentosunda savcı muavinliği ve başsavcılık (1700) etmiş, bu sırada Fransız kilisesinin erkinliğe aykırı olan *Unigenitus* Papalık buyrultusunun parlâmentoca kütüğe geçirilmesine çok sert karşı koymakla tanınmış, üç defa Adliye Nazırı (1717,1720,1726) ve nihayet Kırallık Mühürdarı (1737) olmuştur. Geniş kültürlü ve hukukta derin bilgili, ince bir hatip, iş hayatında doğru, Louis XV. in kötülüklerle dolu sarayında halkın çıkarını herşeyin üstünde tutan, sağlam ahlâklı ve karakterli bir devlet adamı olarak tanınmıştır. Adalet işlerinde arıtımın temellerini atmış, ceza yargılamaları yönetimlerinde esaslı yenilikler getirmiştir. Adalet eğitimi üzerinde *Instruction à mes enfants* (Çocuklarıma bilgiler) adını taşıyan bir de eseri vardır.

AGUILA'D [*dagilą* ok.] (ölm. 1815), Fransız gezgini ve tarihçisi. İsveç'te bulunduğu zaman (1789) öldürülen Kıral Gustav III. ün hayatı ve devri hakkında yazdığı *Histoire des évênements mémorables du règne de Gustave III.* (Gustav III. devrinin başlıca olayları tarihi) adlı eseri ile tanınmıştır.

AGUILAR [*agilār* ok.] (Aguilar de la Frontera), İspanya'nın Endülüs bölgesinde Kurtuba (Córdoba) ili'nde bir kasaba. Nüfusu 15000. Malaga-Kurtuba demiryolu üzerinde işlek bir istasyondur. Tepelik bir yerde kurulmuştur. Bağları, zeytinlikleri ve meyvalariyle tanınmıştır. Yakınında bol balıklı iki göl vardır.

ÁGUILAS [*ągilas* ok.], İspanya'nın güneyinde, Cartagena ile Almería limanları arasında bir şehir ve liman. Murcia ili'ne bağlıdır. Nüfusu 16000. Kükürt ve sabun fabrikalariyle, değirmenleri ve çok beğenilen deniz hamamları vardır.

AGUINALDO [*aginąldo* ok.], **Emilio** (doğ. 1871), Filipin'li ihtilâlci. Askerlik öğrenmiş ve 1896 da Filipinliler İspanyol egemenliğine karşı ayaklanınca bu hareketin başına geçenlerden biri olmuştur. Az sonra İspanyollar'la bir anlaşmaya yanaşmışsa da Amerika Birleşik Devletleri ile İspanya arasında harb başladığı zaman, Filipin bağımsızlığının korunması şartiyle, Amerika Birleşik Devletleriyle bir anlaşmaya girmiş ve vatanını İspanyollar'a karşı ayaklandırarak ihtilâl hükümetinin başkanı olmuştur. Harb sonunda Amerikalılar Filipin'e bağımsızlık vermedikleri için Aguinaldo bu sefer de onlara karşı savaşa girişmiş, yenilerek yeni durumu kabul etmek zorunda kalmıştır.

AGUIRRE [*agire* ok.], **José Saenz de** (1630-1699), İspanyalı kardinal. Benedictin papazı ve tanrıbilimcisi. Salamanca'da tanrıbilim okutmuş, İspanyol engizisiyonunda danışmanlık etmiştir. En önemli eseri: *Collectio maxima conciliorum omnium Hispaniae et novi orbis* (Bütün İspanya ve yeni dünya konsilleri kararlarının kolleksiyonu) [4 cilt, 1693-94] adlı kitaptır.

AGULIERS, des [*dez'agüliyę* ok.], Fransız filozofu. 1683 te La Rochelle'de doğmuş 1744 te ölmüştür. Nantes buyrultusunun kaldırılmasından sonra, protestan papazı olan babası A. yi Londra'ya götürmüştür. Oxford Üniversitesi'nde önce öğrenci, sonradan da profesör olmuştur. A. nın Newton'un filozofisini Avrupa kıtasında yaymakta büyük hizmetleri vardır.

AGUSTİ veya **AGUSTİN, Miquel** (1560 - 1630), İspanyol yazarı. Saint - Jean de Perpignan tarikatı başpapazlarından idi. En tanınmış eseri olan «Tarım sırlarının kitabı» nı önce Katalan (*Llibre dels secrets d'agricultura,* 1617), sonra da genişleterek İspanyol dilinde (*Libro de los secretos de agricoltura,* 1625) yazmıştır.

AGUTİ (Agouti), kemirici memelilerin (Rodentia) kaviidler (Caviidae) familyasına bağlı bir cins. Büyük başlı, küçük kulaklı olan bu hayvanların kuyrukları kısadır ve ön ayaklarında dört, arka ayaklarında üç parmak vardır. Bir tavşan büyüklüğünde ve tavşan gibi kemiricidirler. Tabanları çıplaktır. Antiller'de ve Güney Amerika'da yaşarlar. Asıl aguti, *Dasyprocta agouti* adlı türüdür. Çok canlı ve çevik hayvanlardır. Boyları 50 cm. kadardır. Familyanın en güzel türüdür. Tüyleri kırmızımtırak sarı renkli, siyah ve kahverengi, karışık ve parlaktır. Vücudunun bazı kısımları da altın sarısı renklidir. Bundan dolayı bu hayvana «altın renkli tavşan» adı da verilir. Yazın açık ve kışın koyu renklidir. Ot kökleri arasında ve toprak altındaki ufak tünellerde yaşarlar. Bazan bu hayvanlara 20 - 30 luk sürüler halinde de raslanır. Eti ve postu için avlanır. Kolayca evcilleştirilebilir. Çok yavru doğurur. Brezilya, Peru ve Guyana'da yaşarlar.

AGUTİ

AGVAT (Al - Agvat, Laghouvat = Lagvat), Güney Cezayir'de, Cezayir şehrinin 337 km. güneyinde bir kasaba ve vâha. A. kasabası, Sahra Atlaslarının çöle bakan tarafında, dağlardan inen Ved Mzi suyunun sağ kıyısında, tepeler üzerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 787 m. dir. Tepelerin üzerinde kurulmuş olan bir sur ve iki kale, kasabanın savunmasını sağlar. Çevresine az yağmur yağar (yılda 250 mm.), yazlar çok sıcak, kışlar çok ılık geçer. Vâha ve çevresinin yüz ölçümü 18000 km.² ye yaklaşır. Burada yaşıyan nüfus 27000 (1926) i geçer. Bu nüfusun 600 ü Avrupalı'dır. Merkez kasabanın nüfusu 5200 dür.

Vâha, kasabanın kuzeybatısından güneydoğusuna doğru yarım dayire biçiminde uzanır. Burada hurmalıklar ve ekin tarlaları yer alır. Bir barajla Ved Mzi'den getirtilen sularla bahçeler sulanır. 30000 i bulan hurma ağaçlarının meyvaları halkın esaslı besin maddesidir. Bölgede göçebe halk tarafından davar beslenir ve at yetiştirilir. A. Akdeniz kıyısındaki şehirleri Afrika içerlerine bağlıyan kervan ve otomobil yolları üzerinde, türlü yönlere uzanan yolların kavşak yerinde bulunduğu için işlek bir ticaret merkezi olmuştur.

X. yüzyıldan beri var olduğu anlaşılan kasabanın, XVIII. yüzyıla kadar olan tarihi hakkında fazla bir şey bilinmiyor. 1727 ye kadar biribirlerine düşman olan yerliler arasında sürüp gelen uzun didişmeler sırasında vâha, Türkler'in eline geçmiş, iç savaşlar zaman zaman yine sürmüştür. XIX. yüzyıl ortalarında bazı oymakbeylerinin Fransızlar'a sığınmaları üzerine Fransızlar buraya asker göndermişler ve 1852 de kasabaya yerleşmişlerdir. Şehri geri almak istiyen yerlilerle Fransızlar arasında savaşlar olmuş, Fransızlar bu defa daha büyük kuvvetlerle kasabayı kuşatarak yeniden ele geçirmişler, burada askerî bir garnizon kurmuşlardır ki, bu garnizon Fransızlar'ın güneye yapılacak hareketleri için bir üs olmuştur.

AGYİEUS (Yun. «yol» anlamındaki *agyia* sözünden gelir), yolların koruyucusu olarak Apollon'a verilen ad. A. ya sığınmak için, ev ve şehir kapılarının önüne, yuvarlak, tepesine doğru incelen sütunlar dikilirdi. Bunlar, eski din yöntemlerine uygun olarak çelenk ve asmalarla süslenir, şarap ve yağla sulanırdı. Çeşitli taşlara tapınma, her halde pek eski bir görenek olsa gerektir. Bu görenek, tanrıların insan şeklinde betimini henüz bilmiyen bir zamandan kalmıştır.

AGYLLA, Etrüsk şehirlerinden Caere'nin eski adı. Bugünkü Cerveteri. Roma'nın kuzeybatısındadır.

AGYRTES [*agürtes* ok.], eski Yunanistan'da gezici dilenci rahiplere verilen ad. Bu rahipler grup halinde memlekette gezerek tanrılarının resmini yanlarında taşırlar ve büyücülük ve her cins dinî hokkabazlıklarda bulunarak aslı esası olmıyan inançlara bağlananların parasını çekmeğe çalışırlardı. Bu hususta en çok adları çıkan rahipler Metragyrt'ler, yani Tanrılar anası Kybele'nin rahipleri idi.

AĞ, kafes biçiminde seyrek örgü. Kullanıldığı işe göre türlü şekil ve çeşitte bulunabilir. Bazı hayvanların, kuşların, hele balıkların avlanmasında tuzak olarak kullanılan ağların hazırlanması, denizci memleketlerde bir sanat kolu meydana getirmiştir (bk. BALIK AĞI).

AĞA, AĞALIK, Türkçe'de bir san. Ulu kişi, oymak başkanı, köy ağası, büyük kardeş anlamlarına gelmekte ve *ağalık* söziyle de Osmanlılar'da yer ve rütbe anlatılmaktadır. Osmanlılar'ın saray, askerlik ve yönetim kuruluşlarında yer sahibine *Ağa* ve yere de *Ağalık* denilirdi: *Kızlarağası, kızlarağalığı, kapuağsı, kapuağalığı, yeniçeri ağası, yeniçeri ağalığı* gibi. Yine Osmanlılar'da ağa sıfatı her hangi bir memurluk adının başına veya sonuna getirilerek de kullanılırdı: *Silâhdarağa, rikâbdarağa, çavuşbaşı ağa* ve *ağayı yeniçeriyan, ağayı bektaşiyan, ağayı sipahiyan, ağakapusu, ağa bölüğü, ağa bayrağı* gibi.

XIX. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasiyle başlıyan yenilikten sonra ağa sözü, *ihtisap ağası*, *kolağası* gibi ayralar bir yana bırakılırsa yerini *efendi* ve *bey* sanlarına bırakmıştır. İşte bu son devirlerde okuma yazma bilmiyenlerle ordudaki alaylı subaylara ağa denilmiştir. 1934 te Türkiye'de *paşa*, *bey* ve *efendi* sözleri gibi imtiyaz anlatan ağalık sözü de kaldırılmıştır. Halk arasında büyüklere ve büyük kardeşe ağa denilmektedir. İstanbul'da da *bey* söziyle birleşmiş olarak büyük erkek kardeşe *ağabey* denilir.

AĞA CAMİSİ, İstanbul'da Beyoğlun'da İstiklâl caddesi üzerinde, Galatasaray Ağası Hüseyin Ağa tarafından H. 1005, (M. 1596) yılında yaptırılmış, avlu içinde tek minareli küçük bir cami. Zaman ile çok harabolduğundan Mahmud II. tarafından onartılmıştı. Sonra yanmış ve Suzan Hanım tarafından iki defa yaptırılmıştır. 1937 yılında da Vakıflar Müdürlüğü'nce beden duvarları ile tonozuna dokunulmadan, her tarafı, esaslı surette yenilenmiştir. Bu arada, sağlık tedbiri olmak üzere, secde yerleri 5 cm. yükseklikte yapılmıştır.

Caminin içini süsliyen çiniler Kütahya'da yeniden yaptırılmış, yazılar da, İsmail Hakkı Altunbezer (bk. ALTUNBEZER) tarafından yazılmıştır. Caminin avlusunda, sanat değeri yüksek olan, fıskıyeli bir havuzla şadırvan vardır. Eyüp'te Oluklubayır Tekkesi'nden getirilmiş olan fıskıye, tek parça mermerdendir, iki katlı ve sekiz kubbeli olup, su üzerinde yüzen bir camiyi andırmaktadır. Türk taş oymacılığının güzel eserlerindendir.

Kasımpaşa'da Sinan Paşa Camisi'nden getirilmiş olan şadırvan, Sinan'ın eseridir. Çatı on mermer sütun üzerine oturtulmuştur. Sütunlar, sarkıtlı sütun başlıkları, şebekeler, mermerdendir.

AĞA ÇIRAĞI, Osmanlılar'da Murad III. zamanında ve 1583 tarihinde yapılan Şehzade Mehmed'in düğününde hünerlerini beğendiren sanatçılardan, Ocak kanunu'na aykırı olarak Yeniçeri Ocağı'na yazılmış olan oyunculara verilen ad. Bu deyim, daha sonraki zamanlarda Ocağa alınacak adaylara ad olmuştur. İlk defa olarak Ağa Çırağı yazılmasında Padişahın ısrarı ile Ocağın düzenini bozmak sitemiyen Yeniçeri Ağası'nın buna karşı itirazı tarihe geçmiştir.

AĞA HAN, İsmailîler'den (b. bk.) «Hocalar» (b. bk.) topluluğunun bir bölümünün dinî başkanlarına verilen ad.

Bu adı ilk taşıyan, Kaçarlar'dan İran Şahı Feth Ali Şah'ın valisi Hasan Ali Şah'tır (1800 - 1881). Hasan Ali Şah bu adın IV. Halife Ali'nin oğlu Hüseyin'den ve onun İran Şehinşahları soyundan aldığı bir kızdan geldiğini ileri sürerdi. Feth Ali Şah'ın gözünden düştükten sonra Hindistan'a kaçmıştır. O sırada yapılan ilk Afgan - İngiliz savaşında (1839 42) Hasan Ali Şah, savaş bölgelerindeki «Hocalar» ın İngilizler'e yardımını sağlamış, az sonra İngilizlerin Sind'i aldıkları sırada da yine böyle hizmetlerde bulunmuş ve kendisine yüksek bir maaşla Ağa Han ve «His Highness» sanları verilmiştir. Bundan sonra İngiliz uyruklarından olan İsmailîler'in başkanı tanınmıştır. Ölünce, oğlu II. Ağa Han (Ağa Ali Şah) yerine geçmiş, O da 1885 te ölünce dinî başkanlık onun oğlu olan ve bugün sağ bulunan Sultan Muhammed Şah Ağa Han III. e geçmiştir. (1875 doğumlu).

Hem Doğu, hem Batı kültürünü almış olan bugünkü Ağa Han'ın Hindistan'da İsmailîler'in ve hele hocaların gerek inan, gerekse hukuk, gelenek ve görenek bakımından (evlenme, boşanma, miras) sünnî Müslümanlar'la hemen hiçbir bağıntıları yoksa da, Ağa Han her fırsatta pek büyük çoğunluğu sünni olan Hindistan Müslümanları'nın başı ve sözcüsü gibi davranmıştır.

Bu rol, en çok XX. yüzyılın başlarında şu etkinlerin zoriyle belirir: «Hindistan Ulusal Kongresi» adındaki kurul içinde toplanan Hindistan vatanseverleri, muhtarlık ve bağımsızlık dâvasına kalkışıp bu yolda başarılar elde etmeye koyulunca, sayıca Hindular'ın ancak üçte biri olan ve Batı kültürünü daha geç almaya başladıklarından dolayı daha geri bulunan Müslümanlar'ın gitgide Hindular'ın, yani eski uyruklarının eğemenliği altına geçmeleri görülmeye başlamıştır. Bu, Müslümanlar'ın onuruna dokunmuştur. Ayrıca, Müslümanlar Hindu taassubundan gerçekten korkmaktaydılar. Kongre önderleri ise bütün Hindistan halkını bir bütün olarak arkalarından sürüklemek istediklerini göstermişlerdir. Bu, İngilizlerin de işine gelmiştir. Ağa Han, bu Müslüman - İngiliz çıkarının başlıca Müslüman sözcüsü olmuştur.

Ağa Han, Hindistan iç siyasetinde bu yoldan gitmiş ve önemli bir üyesi olduğu «All India Müslim League» (Bütün Hindistan Müslüman Birliği)ni kullanarak düşüncelerini yaymaya çalışmıştır.

A. a göre Müslümanlar her alanda Hindular'dan ayrı bir birlik ve varlık gibi ortaya çıkmalı ve Hindu çoğunluğu içine karışıp erimemelidir; kültür işlerinde ayrı Üniversiteleri, seçim işlerinde ayrı seçim birliği olmalı, yani aynı bölgede Hindu ve Müslümanlar milletvekillerini ayrı ayrı seçmelidirler. Ancak bu sağlanıldıktan sonra bu iki öğe arasında iyi geçim olabilir.

Dış siyasette Ağa Han Hindistan Kıral Naibi'nin ve Londra'daki Hindistan Nazırlığı'nın siyasetine bağlı kalmış, onun gerektirdiği ölçüde Osmanlı ve Türk düşmanlığı yapmıştır. Ancak Sevr Antlaşması ve onun yürütülmesi dolayısiyle İngiliz Hindistan ve Dışişleri Nazırlıkları arasında karşılık olunca Ağa Han, Hindistan Nazırlığiyle işbirliği yapmış ve dolayısiyle Türkler'e karşı daha yumuşak davranılmasını istemiştir.

Ağa Han'ın Osmanlı ve sonra da Türk işlerinde başlıca davranışları şunlardır:

a) Osmanlı Hükümeti 1914 - 18 savaşına katılınca Ağa Han şöyle bir bildirik yaymıştır:

Osmanlı Hükümeti Alman buyruklarını ve erkini kabul ederek İngiltere ve Rusya İmparatorluğu gibi iki yenilmez ve güçlü hükümete karşı sebepsiz savaş açmıştır. Bunu Sultan, istiyerek değil, Almanlar'a uyan birkaç Türk subayının baskısiyle yapmıştır. Almanya ve Avusturya Müslümanlar'ın güvenilir dostu değildir, biri Bosna'yı almıştır, öbürü Kerbelâ, Necef ve Bağdat ile birlikte, Küçük Asya'da egemenlik kurmaya çalışmaktadır. Eğer Almanya harbi kazanırsa Türkiye'ye de egemen olacaktır. Bu harbde ne müslüman çıkarı, ne de İslâm dini tehdit edilmektedir, Türkiye de tehlikede değildir. Türkiye Müslümanların vekiliydi ve Haremeyn-i Muhteremeynin (Mekke ve Medine) onun elinde bulunmasından İslâm dünyası memnundu; şimdi artık bu vekilliği kaybetmiştir. Herkes bilmeli ki Türkiye İslam dâvası veya kendi bağımsızlığı için savaşa katılmış değildir, dolayısiyle biz Müslümanlar'ın ödevi, kendi (Kıral) İmparatorumuza bağlı kalmaktır.

b) Brest - Litovsk Antlaşması'ndan az sonra 1918 ilkbaharında çıkardığı *India in Transition* (Değişme içinde Hindistan) adlı eserinde siyasi «Panislamism» e karşı açık ve çetin durum almıştır.

c) Bu savaş sırasındaki hizmetlerine karşılık olarak kendisine gittiği yerlerde 11 defa top atılarak selâmlanmak imtiyazı ve Bombay ili'nde birinci sınıf şef rütbesi verilmiştir.

d) Yukarda görüldüğü gibi 1918 mütarekesinden sonra İngiliz Hindistan Nazırlığiyle birlikte Türkler'e karşı daha az çetin davranılmasını istemiş ve İngiliz Dışişleri Nazırlığına karşı durmuştur.

e) Ankara'da 1921 de Mustafa Sagir adındaki Hintli casusun idamından bir gün önce Türk Hükümeti'ne bir tel çekerek bütün ömrünce Türk - İngiliz dostluğunu kurmaya çalışmış olduğunu ve Mustafa Sagir idam edilirse, bunun imkânsız olacağını bildirmiştir.

f) Emir Ali ile birlikte 1923 sonlarında Başvekil İsmet Paşa'ya bir mektup yazıp Halife'nin siyasî durumunun korunmasını istemiş ve bu mektup daha İsmet Paşa'nın eline ulaşmadan bazı gazetelere verilmiş ve bu gazetelerde çıkmıştır.

AĞA HÜSEYİN PAŞA (1776 - 1849), Mahmud II. vezirlerinden. Edirne'de doğmuştur. Babası Hacı Mustafa ile birlikte Bender'e gitmiş ve burada Yeniçeri Ortası'na girmiştir. (1788 - 1789) yılında İstanbul'a gelmiştir. Cesurluğu ve kahramanlığiyle çabucak yükselen Hüseyin Ağa, Sadrazam Silâhdar Ali Paşa'nın adamı olduğu için Padişaha da tanıtılmıştır.

Mahmud II. bu sırada Yeniçeri Ocağı'nı yıkmak amaciyle Ocağın içinden bu işe elverişli elemanları araştırırken kendisine bu iş için salık verilenlerden biri de Hüseyin Ağa olmuştur. Bu sırada zaten Yeniçeri Ocağında Zağarcıbaşı bulunan Hüseyin Ağa, Yeniçeri Kethüdalığına ve kısa bir zaman sonra da Yeniçeri Ağalığına yükseltilmiştir (şubat 1823).

Hüseyin Ağa bu vazifeye gelir gelmez, Ocağın başta gelenleriyle, azılılarını ve aynı zamanda yeniliklere karşı koyanları birer birer ortadan kaldırmaya başlamış, fakat ardı arkası kesilmiyen bu hareket, Ocak'ta kendisi için, tehlikeli bir akım uyandırmıştır; bundan dolayı bir «suikast» e uğramamak için, bir zaman sonra, buradan alınarak Kocaeli ve Bursa sancaklariyle, İstanbul Boğazı'nın Rumeli kıyısı muhafızlığına atanmıştır (ekim 1823). Yeniçeri Ağalığı sırasında başardığı işlerden ötürü vezirlik rütbesi verilmiştir. Kendisine bazan Ağa Paşa denmesinin sebebi budur.

Boğaz'da, gerektiği zaman komutasındaki askerle birlikte hemen yardıma yetişebilmesi için bırakılmıştı. Netekim Yeniçeriler Avrupa, yöntemleriyle öğretim yapmağı reddederek ayaklanınca Ağa Hüseyin Paşa eli altındaki asker ve yamaklarla birlikte Saraya yetişmiş ve İstanbul Boğazı'nın Anadolu kıyısı muhafızı Darendeli İzzet Paşa ile birlikte Ocağın kaldırılmasında büyük bir rol oynamıştır. Ağa Hüseyin Paşa, bundan sonra yeni kurulan ve Asakir-i Mansûre-i Muhammediye (b. bk.) adı verilen düzenli askere komutan (serasker) olmuştu.

1827 de Hüseyin Paşa yukarıda adı geçen iki sancak üzerinde kalmak üzere seraskerlikten çekilmiş ve bir zaman sonra da Edirne valisi olmuştur. 1828 - 29 Rus harbinde Şumnu ve Balkanlar'ın savunmasiyle görevlendirilen Ağa Hüseyin Paşa, Şumnu'da karargâh kurarak burasını Rusla-r'a karşı büyük bir azimle savunmuş (1828) ise de Ruslar'ın Aşağı Tuna kısımlarındaki istihkâmları ele geçirmelerini önliyememiştir. Bunun üzerine buradaki komutayı Reşit Mehmet Paşa'ya bırakan Ağa Hüseyin Paşa Rusçuk muhafızlığına çekilmiş, harpten sonra da ikinci defa olarak Edirne valisi olmuştur.

Devlete karşı ayaklanan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, oğlu İbrahim Paşa komutasında Suriye'yi almak amaciyle, gönderdiği Mısır ordusuna karşı Osmanlı ordusunun Başkomutanlığına atanmışsa da Beylan Meydan Savaşı'nı kaybetmiştir (temmuz 1832). Bu yenilgi üzerine vazifesinden uzaklaştırılan Ağa Hüseyin Paşa, kısa bir zaman sonra, yeniden bazı büyük memurluklarda bulunmuş, bu arada, Sırp Prensi Miloş ile olan ilişkileri dolayısiyle iki defa Vidin valisi olmuştur. 1849 nisanında burada ölmüş ve Vidin kalesine gömülmüştür, fakat buralarda Bulgar yönetiminin kurulması üzerine, kemikleri, oğlu Ali Şevket Paşa tarafınan İstanbula, getirilerek, Topkapı mezarlığına gömülmüştür.

Hüseyin Paşa her nekadar, okuma yazma bilmezse de, çok zeki, ciddî ve korkusuzdu. İriyarı bir adamdı, yenilik taraftarı idi; Avrupa bilim ve tekniğinin yüksekliğine inanmış, ondan her fırsatta faydalanmayı düşünmüştür. Moltke 10 ekim 1839 tarihinde yazdığı bir mektubunda, bu sırada Vidin valisi bulunan Hüseyin Paşa ile buradan geçerken yaptığı bir görüşmeden bahsetmektedir. Bu mektuptan, anlaşıldığına göre Hüseyin Paşa bu görüşmeden bile faydalanmak istemiş ve Moltke'ye bütün halkı çalıştırarak Vidin'de yaptırtmakta olduğu yeni istihkâmları gezdirmiş ve onun fikrini almış olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul'da Üniversite yöresinde Yangın Kulesi, Mirgün'de kârgir bir muvakkithane ve iki yalı, Edirne'de askerî hastahane, Hasköy'de çeşme, Şumnu'ya getirdiği su ile, yaptırdığı tabyeler ve bir taş köprü, Silistre'de cami ve okul, Lom kasabasında cami ve köprü, Vidin'de askerî hastahane ve yukarda adı geçen istihkâmlar Ağa Hüseyin Paşa'nın bıraktığı başlıca eserlerdendir.

AĞA İBRAHİM PAŞA: bk. İBRAHİM HİLMİ PAŞA.

AĞA MEHMED HAN (1712 - 1797), İran'da Kaçar Hanedanı'nın kurucusu. İran'ın kuzeyinde yerleşmiş olan Kaçar adlı Türk boyundandır. Babası Mehmed Hasan Asterabad da bu boyun başı idi. Afşarlar'dan Nadir Şah'ın yeğeni ve ardası Âdil Şah, Mehmed Hasan'ın iki oğlunu ele geçirmiş ve bunlardan Ağa Mehmed Hanı, henüz sekiz yaşında olduğu halde, hadım ettirmişti. Ağa Mehmed Han, Afşarlar'ın sarayında büyümüş ve çocukluğundan beri zulmüne uğradığı Nadir Şah hanedanını yıkmayı amaç edinmişti. Âdil Şah'ın ölümünde, Ağa Mehmed Han salıverilmiş, o da babasının yanına dönmüştür. Fakat bir zaman sonra, İran tahtını elde eden Zendler'den Kerim Han zamanında, babasının öldürülmesi üzerine, Kerim Han'ın sarayına gönderilmiştir. Burada her ne kadar iyi karşılanmış ve hattâ Kerim Han'a danışmanlık bile etmişse de, Şiraz'dan dışarı çıkarılmamış, yalnız arasıra ava gitmesine izin verilmiştir.

İran tahtını ele geçirmeye azmetmiş olan Ağa Mehmed Han, babasının ölümünden sorumlu tuttuğu Zend hanedanı'na karşı duyduğu kini bir kat daha artırmış ve fırsat kollamaya başlamıştır. 1779 yılında hasta olan Kerim Han'ın öleceğini anlayınca, adamlarından 17 kişi ile av bahane ederek Şiraz'dan kaçmış, Mazenderan dolaylarında birçok Türk boylarını kendi tarafına çekerek, Tahran'a girmiş ve 1786 da şahlığını ilân ederek orasını başkent yapmıştır. Kısa bir zaman içinde Mazenderan, Azerbeycan taraflarını yönetimi altına alan Ağa Mehmed Han, hızla Irak-ı Acem ve Faris'e doğru genişlemeye başlamıştır. Bununla beraber Ağa Mehmed Han, hemen bütün İran'ı, kolaylıkla yönetimi altına sokamamış, Zendler'in son hü-

kümdarı bulunan Lûtf Ali ile uzun yıllar çarpışmak zorunda kalmış ve bu son rakibini de 1794 yılında ortadan kaldırmıştır. Şîiliği tutan Ağa Mehmed Han, Şeyh Safiyüddin'in türbesinde kılıç kuşanmış ve Meşhed-i İmam Riza'yı ziyaret etmek amaciyle Horasan'ı da egemenliği altına almıştır.

Afşarlar'dan Nadir Şah'ın torunu olan ve o sıralarda Meşhed'de hüküm süren Kör Şah Ruh'u yakalıyarak, büyük babasının Hindistan'dan getirip kendisine verdiği elmasları, işkence ile, elinden almıştır.

1795 te Türkmenler'e karşı yaptığı bir seferle İran sınırlarının güneydoğu taraflarına güvenlik getirmiş, başka bir seferle de Rusya'nın erki altına girmiş olan Gürcistan'ı İran'a bağlamıştır. Böylece her ne kadar, İran-Rus bağıntısı gergin bir hal almışsa da, 1796 da Katerina II. nin ölümü. bir harb çıkmasını önlemiştir. Ağa Mehmed Han, bu seferden dönüşünde taç giymiştir.

Ağa Mehmed Han 1797 yılında, bir sefer sırasında, küçük bir kabahat işledikleri için ölüm cezası verdiği iki kölesi tarafından öldürülmüş ve Necef' (Meşhed-i Ali) te gömülmüştür. Yerine, yeğeni Baba Han, Fetih Ali Şah unvaniyle tahta çıkmıştır.

Ağa Mehmed Han'ın zorla kurduğu hanedanın İran'a yaptığı en büyük hizmet, bu ülkeye son zamanlara kadar sessizlik sağlamış olmasıdır.

AĞA MİREK (Aka Mirek), XVI. yüzyılda yaşamış minyatür resimcisi. İran minyatüründe Safevi çığrının üstatlarındandır. Herat'ta büyük bir ün kazanarak çalışan Türk üstadı Bihzad'ın yetiştirmesidir. Az zamanda değerli eserler yaratmıştır. 1539 da yaptığı Miraç resmi, British Museum'da bulunmaktadır.

AĞA YAMAĞI, Yeniçeri Ağası'nın yanındaki hizmet erlerinden birine verilen ad. Ağanın emir çavuşluğunu yapan Ağa yamağı, ilerliyecek olursa odabaşılığa veya bu derecedeki bir hizmete atanırdı. Ağa yamağı başına, bilek kalınlığında bükülerek çapraz bir astarla sarılmış, püsküllü bir fes giyer ve bu suretle ayırdedilirdi. Mavi şalvarı, kırmızı yemenisi ve üstünde de uzun cübbesi vardı.

AĞA ZEYNEB, Hindistan'da Handeş Hükümdarı Nasır Han'ın kızı. 1429 da Behmeni hükümdarı Ahmedin oğlu ve veliahdı Alâüddin Ahmed ile evlenmiştir. Kocasının, tahta çıktıktan sonra (1436) aldığı bir hintli kadını kendisinden üstün tutması, babası ile kocası arasında çetin bir savaşa sebebolmuş ve savaş, babasının yenilmesiyle sona ermiştir.

AĞAÇ, odunlaşmış bir gövdesi, yapraklardan veya yapraklı dallardan yapılmış bir taçı olan bitki. Odunlaşmış olsa da gövdeleri ince ve birden fazla olan bitkilere ağaç değil, çalı denir. Özel budama ile ağaç, çalı şeklinde yetiştirilebildiği gibi, yüksek dağlarda, ağaç sınırında da (b. bk.) kendiliğinden çalı haline gelir. Bitkiye ağaç karakterini veren ve ağacın en önemli organlarından biri olan gövde, kozalaklılarda (Conifera) olduğu gibi ya taçın tepesine kadar, veya yapraklı ağaçların çoğunda olduğu gibi, taçın başladığı yere kadar uzar, oradan başlıyarak gövdenin uzamasını, dikine büyüyen bir dal sağlar. Başka ağaçların ve üst dalların gövdesinde kalan alt dalların kuruyup dökülmesi de gövde gelişimini kolaylaştırır; böylece gövdenin taça kadar olan parçası dalsız ve çıplak kalır. Gövdenin kalınlaşması, iki çenekli (Dicotyledonae) ağaçlarda ve kozalaklılarda kambium (b. bk.) denilen üretici bir dokunun, gövdenin ilk yapısına ait olan dokular üzerine, her yıl halkalar halinde, yeni dokular eklemesi ile olur. Bu halkaları sayarak ağaçların yaşını anlamak da kabildir, (bk. YAŞ). Tek çeneklilerin çoğunda, hurmalarda ve ağaç halindeki eğreltiotlarının gövdesinde, sonradan kalınlaşma yoktur. Bunların taçları, büyük rozetler şeklinde yapraklardan yapılmış olduğundan, taçlarının büyüklüğü ve bunları taşıyan gövdelerinin kalınlığı yaşlı zamanlarında da gençliklerindekinin aynıdır. Hurmalar gibi taçları rozet biçiminde olan ağaçların gövdeleri yalnız tepelerindeki tomurcukla büyüdüklerinden, dallanmazlar. Buna karşılık taçları yapraklı dallardan yapılmış ağaçlarda. her yıl, birçok tomurcuk sürer, bundan dolayı da taç dallı olur. Gövde, taçı taşıdığından, taçın bütün organlarına su ve besin maddeleri ileten dokular da gövdeden geçtiğinden ağaçlarda taç, dallanarak büyücükçe, gövdenin de her yıl kalınlaşması gerektir. İncir (Ficus) cinsinden bazı ağaçların taçları büyüdükçe, dallardan süren ve sonra toprağa saplanan hava köklerinin çoğu, gövdeleşerek asıl gövdeyi destekler.

Bitki sisteminde ağaçların bağlı olduğu familyaların sayısı 50 kadardır. Her ağaç türünün yapraksızken bile kendine göre özel bir biçimi, bir görünüşü vardır ve bu özel görünüş, asıl gövdeden çıkan dalların uzunluk ve kısalığından, sıklık ve seyrekliğinden, düğüm aralarının uzunluk ve kısalığından, veya bu uzunluğun değişik, dalların yönlerinin aynı veya başka başka olmasından, sonra dallarla asıl gövde arasındaki açının büyüklük ve küçüklüğünden ileri gelir. Meselâ kozalaklıların gövdeleri taçın tepesine kadar uzar ve gövdeden çıkan dallarla gövde arasındaki açı, çamlarda 90° olduğu halde, servilerde 90° den küçüktür. Kozalaklılarda olduğu gibi dipten tepeye kadar uzıyan gövdeye, bazı yapraklı ve iki çenekli ağaçlarda da raslanır. Meselâ kayın (Fagus) kızılağaç (Alnus) türlerinden bazılarında da gövde, yerden taçın tepesine kadar çıkar ve kayın gövdesinin dalsız olan alt kısmı, sütun biçimindedir. Fakat meşe (Quercus) karaağaç (Ulmus) ve ıhlamurda (Tilia) da düz ve sütun şeklinde olmıyan gövde, taça ulaşınca, aynı büyüklükte birkaç dala ayrılır. Meşede bu dallar, asıl gövde gibi yumru yumru veya iğri oldukları halde, ıhlamurda oldukça düz ve dik çıkarak, sonradan aşağı doğru kıvrılırlar. Kayın, huş, söğüt, servi gibi ağaç cinslerinin dalları aşağı doğru sarkan (salkım ağaçları) tür ve çeşitleri de vardır.

Ağaçların yaşlı dallarını ve gövdelerini örten kabuğun (Borke) renk ve biçiminin de ağacın tipik bir hal almasında payı vardır. Meselâ huşun kabuğu beyaz levhalar halinde kalkar; ıhlamur, meşe, dişbudak ve daha birçok ağaçlarda, parça parça tabakalar haline gelir ve bütün bunlar, ağaça karekteristik bir görünüş verir.

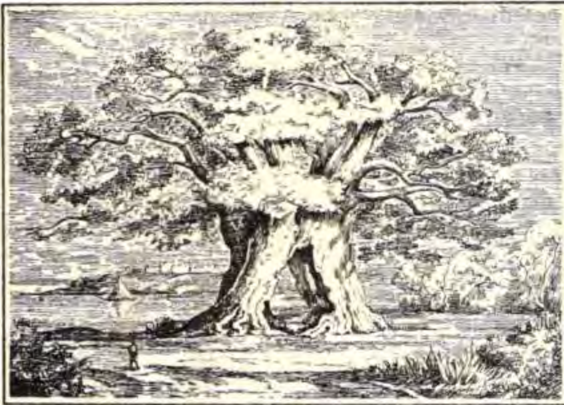
Ağaçlar yapraklarının biçimlerine göre, ibreli yahut iğneli ve yapraklı ağaçlar diye ikiye ayrıldığı gibi yapraklarının canlılık süresine göre de, yaprak döken, yahut yazın veya her zaman yeşil kalan ağaçlar diye de ayrılırlar. Birincilerin yaprakları, yerli ağaçlarımızın çoğunda olduğu gibi, baharda ısının artması ile, yahut tropik bölgelerde olduğu gibi yağışların başlaması üzerine açılır; sonbaharda ısının düşmesi üzerine, veya tropiklerde kurak dönemin başlamasiyle dökülürler. İğne yapraklı ağaçlarımızla kışı oldukça yumuşak geçen Akdeniz kıyılarında yetişen ağaçlarımız, kışın yapraklarını dökmediklerinden kış yaz yeşildirler. Fakat bunların yaprakları da hep birden olmamakla beraber birkaç yılda bir değişir. Ağaçların çoğu, belli bir yaşa gelmeden

yıllarca çiçek açmazlar. Çiçek açma çağına geldikten sonra da bazı ağaçlarda az veya çok çiçek açma dönemleri görülür. Ağaçların boylarının, gövde kalınlığının ve yaşlarının bir sınırı vardır. Ağaç ne kadar yaşlı olursa olsun, yaşadıkça büyümesi ve gelişimi durmaz; her yıl yeni sürgünler, yeni dallar sürer. Fakat taç büyüdükçe, dallar arttıkça, besin maddelerine ve suya da ihtiyaç artacağı ve büyüyen taçta, köklerden uzaklaşacağı için, köklerden taca ve taçtan diğer organlara, besin maddelerinin iletilmesi zorlaşacağından, ağaçlar yavaş yavaş yaşlanır ve ölürler.

Aşağıdaki tabloda ağaçların kesin olarak bilinen ve normal sayılan boy uzunlukları ve gövde kalınlıkları gösterilmiştir.

	Boy m.	Gövde çapı m.
Sıtma veya ökaliptus ağacı (Eucalyptus amygdalina)	140-152	8
Mamut ağacı (Sequoia gigantea) . .	79-142	11
Köknar (Abies pectinata)	75	3
Ladin (Picea excelsa)	60	2
Melez (Larix europea)	53	16
Çam (Pinus silvestris)	48	1
Kayın (Fagus silvatica)	44	2
Meşe (Quercus sessiliflora) . .	53	4,2
Dişbudak (Fraxinus excelsior) . .	30	1,7
Porsuk (Taxus baccata).	15	4.9

Boy uzunluğu rekorunu California'da yetişen mamut ağaçları (Sequoia gigantea) ve Avustralya'da yetişen ökaliptuslar (Eucalyptus amygdalina), gövde kalınlığı rekorunu da Afrika'da yetişen baobab ağacı (Adansonia gigantea), kestane (Castanea sativa) ve çınar (Platanus orientalis) ağaçları kırmaktadırlar. Ömür uzunluğu bakımından da rekor böyle büyük ağaçlardadır. Orotava'daki Dracena agacı'nın yaşı 6000, Afrika'daki, baobab ağaçlarından bazılarının 5000, Büyükdere Çınarı'nın 4000, California'daki mamut ağaçlarının, 4000 yaşında oldukları sanılmaktadır. Kesin olarak hesaplanmıştır ki selvi ve porsuk ağaçları 3000, Lübnan sediri (katran ağacı) 2000, ladin 1200, ıhlamur 1000, melez 600, kayın 300, gürgen 150 yıl yaşamaktadır. Büyüklük, yaşlılık ve bir anıya bağlılık bakımından bazı ağaçların dünyaca ünleri vardır.

BÜYÜKDERE ÇINARI

Yakın zamanlara kadar yaşıyan Büyükdere Çınarı dünyanın en ünlü ağaçlarından biri idi. Birinci Haçlı Seferi Komutanlarından Godefroy de Bouillon 1096 yılında, ordularını İstanbul'da topladığı zaman, karargâhını bu ağacın altında kurmuştu. Lübnan dağında, bugün sayısı pek azalan sedir ağaçları da pek tanınmış olup Peygamber Süleyman zamanından kalmış oldukları söylenir. Kıraliçe Aragonlu Giovanna'nın Etna dağından korkunç bir fırtınaya tutularak yanındaki yüz atlı ile altına sığındığı büyük kestane ağacı da, Etna Kestanesi veya Yüz Atlı Kestanesi adiyle tanınmıştır. Fransa'da Seine - Inférieur ilinde Yvetot yöresindeki Allouville meşesi de dalları arasındaki bir «itikâf» odacığından, tepesindeki çandan ve 1619 da gövdesinde açılmış olan bir kilise mihrabından ötürü ün almıştır.

Besin maddelerini kısmak ve gerektiği gibi budamakla ağaçları küçük bırakmak ve saksılarda yetiştirmek de kabildir. Japonya'da böyle yetiştirilen cüce ağaçlar pek beğenilir. Ağaç yetiştirmesi için en elverişli şartlar tropik bölgelerde bulunur. Bundan dolayı da bizim iklimimizde ot gibi kalan bazı bitkilerin, tropiklerde ağaç halini aldıkları görülür.

Ağaçlar fırtınalar, kar yağması, rüzgâr, çiğ ve sel devirmeleri, yıldırım çarpması, don vurması, yangınlar gibi doğal afatlardan ve yanık hastalığı, kanser, ağaç uyuzu, ağaç çürüklüğü, göbek çürüklüğü, pas, külleme, sarılık ve daha birçok hastalıklar ve çeşitli asalak böcekler yüzünden (bk. ORMAN ZARARLARI) pek çok zarar görürler.

Meyva ve süsağacı olarak yetiştirilen ağaçları bir yana bıraksak bile, yapıcılık, marangozluk ve doğramacılık, tornacılık, fıçı ve kasnakçılıkta kerestelerinden; tabakçılıkta kabuk ve meyvalarından; boyacılıkta odun, meyva ve kabuklarından faydalanırız. Eczacılık, koku endüstrisi, dokumacılık, kâğıtçılıkta, kısacası tekniğin her kolunda ağaçların bize sağladıkları faydalar pek büyüktür. Türkiye'nin çeşitli iklim bölgelerinde hele Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında ağaç yetişmesine elverişli yerler çok olduğundan Türkiye, ağaç türü bakımından hem zengindir, hem de önemli kültür ağaçlarından bazılarının da öz vatanıdır. Türkiye'nin güneybatı kıyılarında, Muğla'da yetişen Sigala veya günlük ağacı (Liquidambar orientalis) başka hiçbir yerde yetişmemektedir.

Hukuk: Ağaç Türk Medeni Kanunu'na göre toprağın tamamlayıcı parçasıdır (K. M. 644, fıkra 2). Bunun için ağacın mülkiyeti toprak sahibine aittir. Ağaçlar topraktan sökülmedikçe taşınmaz sayılırlar. Bundan dolayı ağaçlar üzerinde üst hakkı kurulmasını Türk Medeni Kanunu, 655. maddesi ile yasak etmiştir. Bu hükme göre bir yerde dikili bulunan ağaçlar ancak o yerin sahibinin malıdır. Ondan başka bir kimseye ait olamaz. Her toprak sahibinin, kendi yerine, dilediği şeyleri dikmek hakkı bulunmakla beraber, komşu hakkına dokunacak işleri yapmaktan da çekinmek zorundadır. Eğer bir ağacın dalları veya kökleri, komşu mülke geçmekte ve komşuya zarar vermekte ise, komşu, bunların kesilmesini istiyebilir. Kesilmezse kendi kesebilir. Kesilen parçalar da kendisinin olur. Komşu, dalların geçmesine izin vermişse, onlar üzerindeki yemişler de kendisinin olur.

Başkalarına ait olan ağaçların kesilmesi veya sökülmesi cezayı gerektirir (Türk Ceza Kanunu, madde: 516, 517 ve Orman Kanunu, madde: 103). Belediyeler de ormanları ve koruları korumakla görevlidirler. Eğer kendi bölgeleri ağaçsız ise, buraları ağaçlandırmak ödevindedirler. Boş yerleri ağaçlandırmak istiyenler valiye veya kaymakama başvururlar. Bunların ağaçlandırdıkları boş yerler, ağaçlandırmadan sonra gelen beşinci yıl sonunda, yönetim kurulu kararı ile mal edilebilir.

1 — a. Köknar *(Abies Nordmanniana)* b. Ladin *(Picea orientalis)* c Sedir *(Cedrus libanitica)*
2 — Sarı çam *(Pinus silvestris)*, 3 — Porsuk *(Taxus baccata)*, 4 — Ardıç *(Juniperus oxycedrus)*,
5 — Söğüt *(Salix fragilis)*, 6 — Selvikavak *(Populus pyramidalis)*.

7 — Kayın *(Fagus orientalis)*, 8 — Gürgen *(Carpinus betulus)*, 9 — Fındık *(Corylus maxima)*, 10 — Palamut meşesi *(Quercus aegilops)*, 11 — Kızıl ağaç *(Alnus glutinosa)*, 12 — Kestane *(Castanea sativa)*.

13

14

15

16

17

18

13 — Meşe *(Q. pedunculata)*, 14 — Karaağaç *(Ulmus campestris)*, 15 — Alıç - Akdiken *(Crataegus monogina)*, 16 — Çınar *(Platanus orientalis)*, 17 — Sarıgül *(Rosa sulphurea)*, 18 — Kartopu *(Viburnum opulus)*.

19 — Çobanpüskülü *(Ilex aquifolium)*, 20 — Sarı yasemin *(Jasminum fruticans)*, 21 — Dişbudak *(Fraxinus oxycarpa)*, 22 — Cehri *(Rhamnus rodopea)*, 23 — Kocayemiş *(Arbutus unedo)*, 24 — Zakkum *(Nerium oleander)*.

AĞACA TAPMA, birçok dinlerde geçen ve dinlerin dışında da devam eden bir görenek. Belli kutsal ağaçlara tapma ile, bazı ağaçlar için edinilmiş boş inançlardan doğan düşünüş ve görenekleri, biribirinden ayırdetmelidir. Çağdaş din tarihi ve folklor bilimi, bugün, boş inanç olarak yaşıyan düşünüş ve görenekleri geçmiş dinlerin kalıntıları olarak yorumlamağa çalışmaktadır. Ağaçların kutsallığiyle ilgili olarak geçmiş dinlerde başlıca şu inançları buluyoruz:

1 — İlkel insan için, insanla bitki arasında bir öz ayrılığı yoktur. Ona göre ağaç da, bir insan gibi, ruh sahibidir. Bir çocuk doğduğu zaman adına bir ağaç dikilmesi ve bu ağaca onun yaşayışının bir sembolü göziyle bakılması işte bu eski inancın bir kalıntısıdır.

2 — Ağaçlara birçok uluslarda, ölülerin ruhlarının barınağı göziyle bakılır. Bugün Önasya'da birçok yatırların yanında yetiştirilen ağaçların, kutsal sayılması da bundan ileri gelir.

3 — Önasya'da taş dikilerin yanında ağaç direklere tapma alışkanlığı, çok geniş bir alana yayılan, çok eski çağlardan beri bilinen ve Hıristiyanlığa kadar sürüp gelen bir gelenektir. Tevrat'ta adı geçen peygamberlerin M. Ö. VIII. ve VII. yüzyılda bu *masseba* (taş diki) ve *aşera* (ağaç direk) lara karşı savaştığı biliniyor. Anadolu'da Etiler zamanında (M. Ö. 1400-1200) kutlanan taşlara *huwasi*, kutsal direklere de *istananas* denilmektedir. Bugün bütün Avrupa'da böyle bir göreneğin kalıntısı, mayıs bayramında mayıs ağacının kutlanması şeklinde yaşamaktadır. Halk bu bayramı baharın müjdecisi olan mayıs ağacının etrafında oynıyarak kutlar.

4 — Eski ağaçlara tapma göreneği politeist dinlerde de, tapınaklarda tanrılarla ilgili sayılan belli, kutsal ağaçları kutlıyarak yaşatılmıştır. Sümerler'de Nippur'da büyüyen ve Enlil'e armağan edilen kutsal dağ selvisi ağacı veya Akropol' daki ünlü Athena tapınağında büyüyen zeytin, bu geleneğin bir örneğidir. Mitolojide ve hele tabiat mitolojisinde tanrıları ağaçlarla birleştirme, çok sevilen bir motiftir. Dionysos Yunan vazolarında yarı insan, yarı ağaç, veya yarı direk olarak gösterilmektedir. Mitolojide defne ağacının perisi insan kılığına girerek tanrılar arasında birçok maceralar geçirir ve ancak ölürken ağaç olur.

5 — Sümerler'de bir ağaç biçiminde tasarlanan evren, Cermen mitolojisinde de böyledir. Burada evren, *Yggdrasil* adlı bir karaağaç biçiminde tasarlanmıştır.

6 — İsrailoğullarının cennetinde, iki mitolojik ağaç yetişmektedir. Bunlardan birincisi Hayat ağacı, ikincisi de iyi ve kötüyü sezen ağaçtır. Geleneğe göre, bu iki ağaç, tek bir ağaç gibi birleşiktir. Hayat ağacının meyvalarını yiyen ilk insan çifti cennetten koğulmuştur. Hayat ağacının Sümerler'ce, dünya ağaciyle bir tutulduğu sanılmaktadır. Birçok Önasya kabartmalarında üslûplaştırılmış hurma ağacına, arkeolojide, genel olarak Hayat ağacı denilir. Bazan bu ağacın iki tarafında, tohumların aşılanmasını sağlıyan demon, bazan da aynı ağacın üstünde güneş kursu görülür. Fakat sanatta, genel olarak, Hayat ağacı denilen motifin, gerek bu kozmolojik dünya ağacı, gerekse Hayat ağaçı olarak anlaşıldığı saptanmamıştı. Bu bakımdan Hayat ağacı teriminin gelişigüzel kullanılmış bir söz olduğu düşünülebilir.

AĞAÇ BAHÇESİ (Arboretum), ağaç veya ağaççıkların yaşama ve gelişme şartlarını, yabancı iklimlere alışma ve uyma yetkiliğini incelemek ve gözetlemek, bu incelemelerin sonucunu pratik ve estetik (süs ağaçları) bakımlarından değerlendirmek için kurulan ve içinde yerli yabancı ağaç kolleksiyonları bulunan bahçeler. Öğretim ve türlü amaçlar güden incelemeler için XVI. yüzyıl ortalarından beri ağaç bahçeleri kurulmaya başlanmıştır. Bu bahçelerde birçok uzmanlar çalışır. Özel botanik uzmanları, ağaçları, biribirleriyle olan akrabalıkları bakımından inceliyerek, türlerini ve doğal bitki sistemindeki yerlerini saptamaya; ökologlar, yerli ve yabancı ağaçların eski ve yeni yetişme yerlerinin şartlariyle olan ilgilerini araştırmaya; bitki hastalıkları uzmanları, ağaçlara dadanan hastalıkları; entomologlar, ağaçlara zarar veren böcekleri incelemeye ve bunlarla savaş yöntemlerini bulmaya çalışırlar. Pratik ve kültür bakımından da ormancılar, ağaçlardan iyi ve bol kereste elde etmek yollarını, bahçıvanlar ise meyvacılık ve süs ağaççılığı bakımından budama, üretme yöntemlerini ve ağaçlara verilecek şekilleri araştırırlar. Son zamanlarda bitki bahçelerinde de ağaçlar için bir ağaç bölümü (arboretum) kurulmaktadır.

AĞAÇ BİLGİSİ (Dendrologie), botanik'in bir kolu. Ağaç ve ağaççıklarla uğraşır; ağaçları morfoloji, fizyoloji, ökoloji, bitki coğrafyası ve sistematik bakımından inceler. Ağaçların çoğunun geç çiçek açma çağına gelinceye kadar bir çok değişiklikler geçirmesi, bazı ağaç türlerinin kolay melezleşmesi v. b. ağaç sistematiğini, otsu bitkilerinkine göre çok zorlaştırır. Bazan bir ağacın doğal bitki sistemindeki yerini kesin olarak saptamak için yıllarca ve tekrar tekrar tohumdan yetiştirilmesi gerekir. Amerika ve Avrupa'da hele İngiltere, Fransa, Hollanda, Belçika ve Almanya'da yalnız ağaç yetiştirilen bahçeler vardır (bk. AĞAÇ BAHÇESİ). Bu bahçelerde, ağaçların yetişme ve gelişmeleri, yabancı ağaçların memleket iklimine alışma ve uyma dereceleri gözetlenir. Ağaç bilgisi, orman botaniği adı altında eskiden yalnız ağaç ve ağaççıkları incelerken, şimdi daha genişlemiş, ormanlar içinde ağaçlarla birlikte yetişen otlar ve mantarları da inceleme konusu içine almıştır.

AĞAÇ ÇİLEĞİ: bk. AHUDUDU.

AĞAÇ KAVUNU (Citrus medica), sedefotugillerden (Rutaceae) bir ağaç. 5-10 m. kadar yükselebildiği gibi küçük ve çalı gibi yetişen çeşitleri de vardır. Güzel kokulu ve kırmızı renkli olan çiçekleri, dallarının ucunda salkımlar halinde açar. Meyvası mat sarı renkli, uzun yumurta biçiminde, büyükçe ve üzeri püsküllü, kalın kabuklu, ucları meme şeklinde ve kokuludur. Yaprakları çok büyük, kenarları az çok dişli, güzel ve yeşil renklidir. Yaprak sapları, kanatsızdır. Asıl vatanı Himalaya bölgesi, Çin ve Koşinşin olan ağaç kavunu nazlı bir ağaçtır. Sıcak iklimleri sever. Çok nemli ve kuvvetli topraklarda, zamk hastalığına ve kök çürüklüğne tutulur. Hafif topraklardan hoşlanır. Daldırma ve çelikleme ile üretilir. Bazı memleketlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Meyvasından reçel, marmelât yapılır. Meyvasının kabuklarından da esnas çıkarılır.

AĞAÇ KURBAĞASI (Hyla arborea), kurbağalar takımından hilide (Hylidae) familyasına bağlı bir tür. Sırtı yeşil, karnı beyazımsı gümüş renkli, yanları siyah çizgilidir. Boyu 4 cm. kadar olan yeşil kurbağaya, 1250 m. yükseklerde bile raslanır. Ağaç ve ağaççıkların üzerinde barınır.

Böcek, sinek, kelebek ve tırtıllarla beslenir. Mayıs ve haziran sonlarında suya yumurtlar. Kışı balçığa gömülerek geçirir. Erkeği vakvaklar. Derisindeki bezlerin salgıları deriyi yakar.

AĞAÇ LÂLESİ (Liriodendron tulipifera), manolyagillerden (Magnoliaceae) bir ağaç türü. Çiçekleri büyük, yeşilimtrak ve beyaz renkli, sarı çizgili yaprakları büyükçe ve dört dilimli olan bu ağacın öz vatanı Kuzey Amerika'dır. Güzel ve gösterişli çiçekleri olan ağaç lâlesi, iklimi çok sert olmıyan memleketlerde, parklara dikilir. Kuzey Amerika'da 40 m. kadar boy attığı halde, Avrupa'da boyu çok kere 20 metreyi aşmaz.

AĞAÇ LÂLESİ

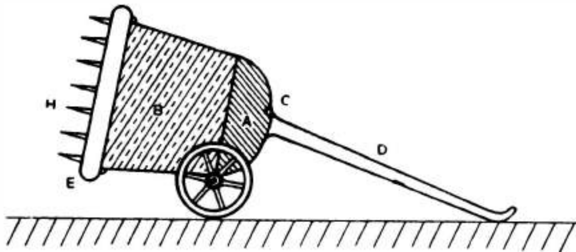
AĞAÇ SINIRI, dağların yüksekliğinde ve kutup bölgelerinde, ağaçların çalılaştığı, ormanlarla çalılıkların ortadan kalkarak, otsu bitkilerle örtülü yerlerin başladığı sınır bölgesi. Ağaç sınırını meydana getiren etmenlerin başında çetinleşen iklim şartları vardır. Bazı yerlerde, toprak şartlarının da ağaç sınırının meydana gelişinde etkisi olabilir; fakat buna çok sık raslanmaz.

AĞAÇ TOPU, XVI. yüzyılda, kale kapılarını kırmak için kullanılan bir cins silâh. Kilise çanı veya buğday dibeği biçimindedir. Etrafında beş altı kulpu olan demirden dökülmüş bir namlusu vardır; iki tekerlek üzerine oturtulmuştur.

Bu namlunun ağzı beş altı parmak kalınlığında sağlam bir kalas kapakla kapatılmış ve namluya demir halkalar ve urganlarla sıkıca bağlanmıştır. Tahta kapağın dış yüzünde, sivri ucları dışarda kalmış çiviler vardır.

Namlunun gerisinde, doğrultuyu düzenliyen uzun bir mertek vardır. Namlunun dip kısmına, havai fişeklerdeki gibi, bir miktar füze barutu ve esas kısmına ise, patlama hakkı doldurulmuştur.

Böylece hazırlanan top, yıkılmak istenen kale kapısına, düşmanın ateş etkisi altına kadar, çekilerek getirilir. Sonra

kale kapısı doğrultusuna çevrilerek, füze barutu, falye deliğinden ateşlenir. Top, füze barutunun etkisi ve doğrultu düzenliği ile ve çabuk bir hareketle tekerlekler üzerinde ilerler, tahta kapağın önündeki kalın çiviler, şiddetle kale kapısına çarpar ve oraya mıhlanır. Bundan sonra paralama hakkı ateş alır; büyük bir patlama kuvveti ile kale kapısı kırılır, arkasından saldıranlar kırılmış kapıdan kaleye dalarlar.

AĞAÇÇIK (=ÇALI), gövdesi odunlaşmış olmakla beraber, dibinden dallandığı için, tek ağaç gibi görünmiyen bitki. Ağaççıkların çoğu kapalıtohumlulardır. Çıplaktohumlulardan olanlar (ormanların altında yetişen porsuk, ardıç ve Alpler'de ağaç sınırın üstünde dağ çamı gibi) pek azdır. Parkçılık ve bahçecilikte ağaççıkların çoğu çit ve örtü bitkisi; yaprak ve çiçekleri güzel olanlar, süs bitkisi olarak (ahududu böğürtlen, bektaşi üzümü, frenk üzümü v.b. gibi); bazıları da meyvası için yetiştirilir. Bizde fundalık denilen bitki birliği de, tekleri ağaççıklardan meydana gelen bir bitki çeşididir. Akdeniz ve Marmara kıyılarında, yüksekliği bir iki yüz metreyi aşmıyan engin yerlerde yetişen maki (b. bk), böyle ağaççıkların bir araya gelmesinden meydana gelmiş bir bitki birliği olduğu gibi, Orta Anadolu bozkırlarının ormana kavuştuğu bölgelerde görünen ve çoğu Orta Anadolu'da yetişen ağaççıklardan meydana gelen kurak ve bodur orman da, bir ağaççık birliğidir.

AĞAÇERİ, V. yüzyıldan beri bilinen bir Türk ulusu. Bizans kaynaklarında *Akatziroi* olarak yazılan bu ulusun adı Türkçe'de «ağaçlı bir yerde» yaşıyan bir ulusu anlatmaktadır. V. yüzyıl ortalarında, bunlar, Karadenize yakın bir yerde yaşamışlardır. Attilâ'nın büyük oğlu Ellâk, bunlara başkanlık etmiştir. Buna göre, A. lerin, Hunlar'ın bir kolu oldukları anlaşılmaktadır.

Hun İmparatorluğu dağıldıktan sonra, A. ler, 460 yıllarına doğru, Azak denizi yakınından gelen Sarı Uygurlar (Saragurlar) tarafından yenilmişler ve burada yerleşmişlerdir. Az sonra Sarı Uygurlar ile birlikte, Derbent geçidi yolu ile Güney Kafkasya'ya girmişler ve burada yerleşmişlerdir. Sasanlılar zamanında Ak Akaçeriler hakanının adı anıldığına göre, bunların Güney Kafkasya'ya sokuldukları anlaşılmaktadır. Sonraları yerli halk ile karışarak azalmışlarsa da, adları XIII. yüzyıla kadar yaşamıştır. Oğuz Destanı'nda, Ağaçeriler'in Oğuz Han'la birlikte göçettikleri anlatılmaktadır. Selçuklular zamanında (1195) bir bölüm Ağaçeriler'in Elbistan ve Maraş dolaylarında eşkiyalık yaptıkları bilinmektedir. 1246 da Anadolu'ya giren Moğollar'a karşı çarpışan üç Türkmen urukundan biri de Ağaçeriler'dir. (diğer ikisi Bayat ve Afşarlar). Kaçarlar ve Acarlar'la Ağaçeriler arasında bir bağıntı arıyanlar vardır.

AĞAÇKAKANLAR (Picidae), kuşların Pici takımına bağlı bir kuş familyası. Bu kuşların vücutları uzuncadır, piramit biçimindeki gagaları düz ve kuvvetlidir. Dilleri ince, çok uzun ve serttir; ağızlarından dışarı doğru uzanabilir. Dilin ucunda balık oltasına benziyen, geriye doğru kıvrık uzantılar vardır. Kuvvetli ve uzun gagaları ile ağaç kabuklarına vurarak onları delerler ve üzerinde yapışkan bir madde bulunan dilleriyle kabuk altında bulunan böcekleri yakalarlar, büyük böcekleri de dillerinin ucundaki oltaya benziyen çengellerin yardımı ile avlarlar. Gagaları ile ağaç kabularına vurdukları zaman trampet sesini andıran bir gürültü duyulur. Ayakları kısa ve kuvvetlidir. İkisi önde ve ikisi arkada olmak üzere dört parmağı vardır. Tırnakaları sivri, uzun ve geriye doğru kıvrıktır. Bunların yardımı ile ve kuyruklarını da destek gibi kullanarak, ağaçlara, kolayca tırmanırlar. Kanatları orta uzunlukta ve ucları yuvarlakçadır. Başlarının üç tarafı, çoğu kırmızı veya sarı lekelerle süslüdür. Dişleri, erkeklerden, kırmızı lekenin bulunması yahut çok az yayılmış olmasiyle, kolayca, ayrılabilir. Bu hayvanlar, monogam olarak yaşarlar. Her erkeğin tek eşi vardır. Ormanlarda, fidanlıklarda ve çok ağaçlı bahçelerde

AĞAÇKAKANLAR *(Pici)* VE ÇIĞIRTKAN KUŞLAR *(Clamatores)*

1 — Siyah ağaçkakan *(Dryocopus martius)*. 2 — Büyük alaca ağaçkakan *(Dryobates = Dendrocopus major)*, 3 — Yeşil ağaçkakan *(Picus viridis)*, 4 — *Campophilus principalis*, 5 — Altın ağaçkakan *(Colaptes auratus)*, 6 — Kırmızı başlı ağaçkakan *(Melanerpes erythrocephalus)*, 7 — *Pitta brachyura*, 8 — Taçlı tiran *(Onychorhynchus coronatus)*, 9 — Kotinga *(Cotinga cincta)*, 10 — *Rupicola sanguinea*.

yaşarlar. Çürümeğe başlamış ağaçların gövdelerini gagalariyle delerek yuvalarını yaparlar. Bu yuvalar, ağacın gövdesi içine, dikine olarak oyulmuş bir çukurdan ibarettir. Yumurtalarını yuvalarına bırakırlar. Her nekadar ağaçları oymak, meyvaları ve tohumları yemekle zararlı olurlarsa da, kabukların altındaki zararlı böcekleri, kurtları ayıklayıp yediklerinden ormanlar için faydalı hayvanlardır. Avusturya ve Madagaskar'dan başka bütün dünyaya yayılmışlardır. 300 den fazla türü vardı. Memleketimizde yaşıyanların başlıcaları şunlardır.

Yeşil ağaçkakanlar (Picus viridis): Vücudunun üst tarafı sarımtrak ve yeşil, karın kısmı, yeşil, açık kurşun renginde ve 31 cm. büyüklüğünde güzel bir kuştur. Başın ön kısmı ve alın siyah, üst kısmı ile ense kızıldır. Erkeklerde, ağız köşelerinde, kızıl lekeler vardır. Ormanlarda yaşarlar, kışın bahçlerde de görülürler.

Gri ağaçkakan (Picus canus): 30 cm. büyüklüğünde olan bu kuşun başının ön tarafı ve tepe kısmı kızıl, karın kısmı yeşilimtrak, kirli gri ve vücudunun üst kısmı zeytin yeşili rengindedir. Ayakları siyahtır. Dişileri erkeklerine benzer; yalnız tepelerinde kırmızı leke yoktur. En çok kayın ormanlarında yaşar.

Büyük alaca ağaçkakan (Dryobates major): 25 cm. büyüklüğünde olan bu ağaçkakanın türü, çok güzel renklidir. Sırtı siyahtır, kanatlarının üstünde beyaz lekeler ve çizgiler vardır. Karın tarafı sarı kül renklidir. Yalnız erkeklerde, başın arka tarafında, karmen kırmızısı bir leke bulunur. Kuyruk altında da karmen kırmızısı tüyler vardır. Ayakları yeşilimtrak, gri renklidir. Genel olarak çam ormanlarında yaşar. Kışın ve sonbaharda bahçelere de gelir.

Orta alaca ağaçkakan (Dryobates medius): 21 cm. büyüklüğünde olan bu kuşların alınları ve başlarının ön kısmı hafif beyaz - kırmızı, tepeleri ile başın arka kısmı kızıldır. Ense ve vücudun üst kısmı siyah renklidir. beyaz çizgi ve lekeleri vardır. Karın ve kuyrukaltı hafif kırmızı, göğüs pas sarısı rengindedir. Daha çok düzlüklerdeki ormanlarda yaşarlar.

Küçük alaca ağaçkakan (Dryobates minor): Familyanın en küçük türüdür. 16 cm. büyüklüğündedir. Kanadları siyah - beyaz lekelidir. Başın üst kısmı, erkeklerde, karmen kırmızısı rengindedir. Karın tarafı kirli beyazdır. Yalnız böcek yiyerek yaşar.

Siyah ağaçkakan (Dryocopus martinus): 47-50 cm. büyüklügündedir. Donuk siyah renklidir. Erkeklerde, başın üst kısmı, dişilerde başın arka kısmı, karmen kırmızısı rengindedir. Büyük, yüksek ağaçlı, insanların az uğradıkları ormanlarda yaşar. Diğer bir ağaçkakan türü de *Dryobates syriacus* yalnız Türkiye'de ve daha güneye doğru olan bölgelerde, Suriye'de zeytin ağaçlarında, ormanlarda yaşar. Türkiye'de yaşıyan bir ağaçkakan türü de *beyaz sırtlı ağaçkakan* (Dryobates leuconotus) dır.

AĞAÇSILAŞMA (Arborisation), bir bitkinin dallarına benziyen anatomik görünüş. Sinir hücrelerinin protoplâzma uzantılarında, beyinciğin ak maddesi çevresinde görünür. Patolojik olarak, deride veya herhangi bir organ üzerinde, kılcal damarların ağaçsızlaşma göstermesi çok kere bir yangı ile ilgilidir.

AĞALIK, eski kanunnamelerde buğday, arpa ve çavdardan ondalık eki (mütemmimi öşür) olarak saman karşılığında alınan salariyenin başka adı. Bundan başka açık kalan bir toprak parçası has, zeamet veya timar sahibi tarafından diğer birine tapu ile verildiği zaman toprağı yeni elde eden köylünün timar sahibine bir defaya mahsus olmak üzere verdiği vergiye ağalık hakkı denilirdi.

AĞAOĞLU, Ahmet (1869-1939), Türk gazetecisi ve fikir adamı. Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini doğduğu kasabada, liseyi de, Tiflis'te bitirdikten sonra Paris'e gitmiş ve yüksek öğrenimini orada tamamlamıştır. Henüz okullarda iken yazı yazmağa başlamış, Fransız gazete ve dergilerinde Doğu ve İslâm meselelerine dair yayımlarda bulunmuştur. 1894 te memleketine dönerek Azerbaycan'da millî bilincin uyanması için İsmail Gaspralı, Hüseyinzâde Ali, Ali Merdan Topçubaşı gibi kişilerle birlikte çalışmıştır. Öğretmenlik yapmakla beraber *Hayat*, *İrşad*, *Terakki* gibi gazetelerde yazılar yazmıştır. Türkiye'deki Meşrutiyet devrimi üzerine, 1908 sonlarında İstanbul'a gelerek, önce Maarif-Nezareti'nde müfettiş olmuş ve İttihat ve Terakki Fırkası'na girdikten sonra memurluğu bırakarak Fransızca *Jeune Turc* gazetesine başyazılar yazmaya başlamıştır. Türkçülük akımının başında, Ziya Gökalp, Yusuf Akçora ve Şair Mehmet Emin Yurdakul gibi kişilerle birlikte çalışmıştır. *Türk Yurdu* dergisini kuranlardan ve *Türk Ocağı*'nın başında çalışanlardandır. 1913 tarihinde Darülfünun Türk Tarihi kürsüsüne ve Rusça öğretmeliğine atanmış, aynı zamanda Tercümanı Hakikat gazetesine başyazar olmuştur. Birinci Dünya Harbi içinde Afyonkarahisar Milletvekili ve İttihat ve Terakki Fırkası Umumî Merkez Üyesi olmuş, 1917 de Kafkasya'ya gönderilen orduda siyasî danışman olarak Azerbaycan'a gitmiştir. 1918 de İstanbul'a dönmüş ve İngilizler tarafından İttihad ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenleriyle birlikte Malta'ya götürülmüştür. 1921 de serbest bırakılınca Anadolu'ya geçmiş, önce «İrşad» heyetiyle birlikte doğu illerine gitmiş, bir zaman sonra Ankara'da Matbuat Umum Müdürü olmuştur. Zaferden sonra ikinci ve üçüncü Büyük Millet Meclisi'nde Kars Milletvekili olarak bulunmuş, aynı zamanda Ankara Hukuk Fakültesi'nde profesörlük ve *Hâkimiyeti Milliye* gazetesinde başyazarlık etmiştir. «Serbest Cumhuriyet Fırkası» nın kurucuları arasında bulunmuşsa da bu fırka dağıldıktan sonra siyasî hayattan çekilerek İstanbul Üniversitesi'nde profesör olmuştur. 1933 te emekliye ayrılarak tekrar yazı hayatına dönmüştür.

AHMET AĞAOĞLU

Kitap şeklinde basılan eserleri şunlardır: *Şii Mezhebi ve Membaları* (1892), *İslâm ve Ahund* (1900), *İslâma göre İslâm Âleminde Kadın* (1901), *Üç Medeniyet*, (1920, Maltada yazılmıştır), *Hindistan ve İngiltere* (1927), *Serbest İnsanlar Ülkesinde* (1931), *Devlet ve Fert* (1939), *Etika* (Kropotkin'den tercüme, 1931), *Ben Neyim?* (1939), *Türk Teşkilâtı Esasiyesi* (Ankara Hukuk Fakültesi yayımlarından), *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul Üniversitesi yayımlarından 1941), *Gönülsüz Olmaz*, *İhtilâl mi, İnkılâp mı?* (1942). Son dört eseri ölümünden sonra basılmıştır.

AĞAYLI, Kalecik ilcesindeki Konur bucağına bağlı bir köy.

AĞAZADE, Örfi Mahmud Ağa (ölm. 1778), tarihçi ve şair. Edirne'de doğmuştur. Edirne Bostancıbaşlarından Softa Ali Ağa'nın oğludur. Bostancı ocağında yetişmiş, Hasbahçe Bölükbaşısı olmuş, emekliye ayrıldıktan sonra Edirne'de oturmuş ve orada ölmüştür. Gülşeniye tarikatındandır. Peygamberler zamanından 1663 yılına kadar geçen olayları toplıyan *Mefhum-üt-tevarıh* adlı eserinin iki ciltlik el yazısı nüshaları, İstanbul'da Fatih Millet Kitaplığı'ndadır (No. 555-558). *Tarih-i Cevri Çelebi* adiyle 1874-1875 yıllarında İstanbul'da iki küçük cilt halinde yayımlanan Edirne tarihi ile ilgili olaylara ve kişilere geniş ölçüde yer ayrılmış bulunan eserin de, Örfi Mahmud Ağa tarafından yazıldığı metinden anlaşılmaktadır. (C. 1, s. 15, No. 31). *Edirne Tarihçesi* adlı bir eser daha yazdığı ve bunu 1759 da Mustafa III. e sunduğu söylenmektedir. *Mahabbetname-i Örfi* adında 412 beyitlik eseri ünlüdür. Kendi elyazısiyle divanı vardır.

AĞCA AĞIL, Sivas'a bağlı Suşehri kasabasının 5 km. yakınında ve Kelkit ırmağının sol kıyısında bulunan bir kaplıca. Suları kükürtlü; sıcaklığı 36° dir.

AĞCADAĞ: bk. AKÇADAĞ.

AĞCADAĞ: bk. AKÇEDAĞ.

AĞCAKIŞLA, Anadolu'da bir bucak merkezi Şarkışla kasabasının 22 km. kadar kuzeyinde, Kızılırmak'ın kollarından Bozhöyük çayı kenarındadır. Denizden yüksekliği 1174 m. nüfusu 803 tür. Bucak topraklarında 500 hektarlık küçük bir meşe ve sarıçam ormanı vardır. Bucağa bağlı Alaman ve Orta köylerinde kaplıcalar bulunmaktadır.

AĞ GÖZÜ, balıkağında dört düğüm arasındaki açıklığa verilen ad. Bu gözleri balıkçılar parmakla ölçerler. Bir göze kaç parmak sığarsa ölçüsü o kadar parmaktır. Meselâ «beş parmak gözünde bir ağ» denildiği zaman, o ağın her bir gözüne, beş parmak toplu olarak sığabilir, demektir.

AĞIL, koyun ve keçilerin barındıkları yerler. Sıcak memleketlerde koyun ve keçiler için büsbütün açık, veya yarı açık ağıllar yapıldığı halde, kışı şiddetli olan yerlerde kapalı ağıllar yapmak gerektir.

Ağıl, yüksekçe, kuru bir yamaçta ve sert rüzgârlardan korunacak bir yerde, güney veya güneydoğuya yöneltilmiş olarak yapılmalıdır. Her çeşit yapı maddesi ile ağıl yapılabilir.

Ağıllar, genel olarak dikdörtgen şeklinde yapılır ve ön taraflarında bazan bir de avlu bırakılır. Ağılda hayvanlar serbest bulunurlar. İstenildiği zaman koç ve tekeleri, ana koyun ve keçileri ve yavruları biribirlerinden ayırmak için geçme bölmeler kullanılır.

Ağılın büyüklüğü, içerisine konulacak hayvan sayısına göre değişir. Ağılda her hayvana verilecek yer (taban yüzeyi) ortalama 0.60-1,20 m² arasında değişmektedir. Ağılın tabanı genel olarak döğülmüş topraktır. Koyun ve keçi gübreleri, kuru olduklarından, uzun zaman ağılda kalabilirler. Yılda bir defa veya iki defa dışarıya atılırlar. Ağılın yan duvarları yüksekliği tabandan başlamak üzere 3 metreden aşağı olmamalı, genişliği 9 - 12 m. arasında bulunmalıdır. Ağılın yeter derecede aydınlık olması için yüzünün 1/25-1/20 si kadar penceresi bulunmalıdır.

Ağılların içlerinde değişmez veya yerleri her zaman değiştirilebilen otluk ve yemlikler bulunur. Ağıllarda çoban odasına, hayvanlara verilecek yemleri hazırlamak için bir yem odasına ihtiyaç vardır. Çoban köpeğini ağıl içerisine sokmıyarak, ayrı bir kulübede tutmak çok yerindedir.

AĞIN, Keban kasabasının 16 km. kadar kuzeyinde bucak merkezi. Denizden yüksekliği 1005 m., nüfusu 1098 dir. Yakınında bitek tarlalarının yer aldığı düzlükler uzanır. 4 km. doğusundan Fırat nehri geçer. Arapkir çayı ile Murat ırmağının Fırat nehrine karıştıkları bu bölümün toprakları bol suludur. Ağın'ın çevresinde ekin tarlaları, bağ ve bahçeler bulunduğu gibi, otlu yaylalarda hayvan sürüleri de beslenir.

AĞIR: 1) bk. LENTO. 2) Türk musikisinde çeşitli usullerin başına gelen bir kelime. bu, usullerin aslına göre bir kat daha ağır vurulmasını anlatır.

AĞIR AKSAK: bk. AKSAK.

AĞIR CEZA İŞLERİ, usul hukukuna göre, ölüm, ağır hapis ve beş yıldan fazla hapis cezalarını gerektiren suçlarla ilgili dâvalar. Ağır ceza işlerinin bazı özellikleri vardır. Meselâ, ağır cezayı gerektiren hükümlerde yargıtay, sanığın isteği üzerine veya kendiliğinden, incelemelerini duruşmalı olarak yapar.

AĞIR CEZA MAHKEMELERİ, ceza dâvalarına bakan asliye mahkemelerinin en yükseği. Eskiden bunlara cinayet mahkemeleri adı verilirdi. Öteki asliye mahkemeleri birer yargıçlı olduğu halde, ağır ceza mahkemeleri biri başkan, ikisi üye olmak üzere üç kişi ile kurulur. Bu mahkemelerin asıl ödevleri ağır ceza işlerini (bk. AĞIR CEZA İŞLERİ) görmektir. Bundan başka kanun kendilerine bazı ek ödevler de vermiştir.

Ağır ceza mahkemeleri iki çeşittir: 1) Yalnız ağır ceza işlerine bakmakla ödevli yargıçlardan bir araya gelen ağır ceza mahkemeleri. 2) Her biri birer asliye mahkemesi yargıcı olan iki kişiye başkan olarak atanan bir üçüncünün katılmasiyle meydana gelen ağır ceza mahkemeleri. Hangi yerlerde birinci, nerelerde ikinci bölümden ağır ceza mahkemelerinin kurulacağı ve bu mahkemelerin coğrafya bakımından sınırlarının ne suretle çizileceği Adalet Bakanlığı tarafından belirtilir.

AĞIR ÇEMBER: bk. ÇEMBER.

AĞIR DÜYEK: bk. DÜYEK.

AĞIR HAPİS, ceza kanununa göre ağır hapis cezası. Bu ceza, kanunun suç saydığı işler içindir ve ölüm cezasından sonra en şiddetli cezadır. Ağır hapis cezası ikiye ayrılır: 1) Sonrasız; 2) Geçici. Birincisinde ceza ölünceye kadar devam eder, ikincisi bir yıldan yirmi dört yıla kadardır (Ceza Kanunu, madde 13)

Beş yıldan fazla ağır hapse hüküm giyenler bütün ceza süresince kanunî mahcuriyet (bk. KANUNÎ MAHCURİYET) halinde bulunanlar hiçbir zaman kamu hizmetleri yapamazlar. Üç yıldan beş yıla kadar hüküm giyenler ise yalnız hüküm giydikleri cezaya eşit bir süreyle bu hizmetlerden alıkonurlar. (Ağır hapis cezasının yerine getirilmesi h. bk. CEZAEVİ REJİMİ).

AĞIRLAMA, 1) bar, halay, köçekçe gibi oyunların ilk bölümüne verilen ad (bk. BAR,HALAY, KÖÇEKÇE OYUNU).

2 — Orta oyununda, oyun başlamadan önce zurna ve çifte nağra ile çalınan parça (bk. ORTA OYUNU).

AĞIRLIK (Mutlak ağırlık), yatay bir taban üzerine konulmuş olan bir cismin taban üzerine yaptığı basıncın, yahut bir noktaya asılı olan bir cismin o noktaya uygu-

ladığı çekiş kuvvetinin büyüklüğü. Bu bakımdan ağırlık (mutlak ağırlık) yönü, yerçekimi kuvvetinin aynı ve büyüklüğü m. g olan bir kuvvettir. Burada m söz konusu olan belli bir cismin kütlesi, g ise yer ivmesidir. g, bulunulan yerde sabit fakat arz küresi üzerinde büyük uzaklıklarda değişen bir büyüklüktür. Öyle ise kütlesi sabit olan bir cismin mutlak ağırlığı, küre üzerinde bulunulan yere göre değişebilir. Bir cismi tartmak onu, ağırlığı bilinen başka bir cisimle karşılaştırmak demektir. Bulunulan yerde yer ivmesi sabit olduğu için böyle bir karşılaştırmanın sonucu, kütle birimi olan kilogram cinsinden de ifade edilebilir.

Bu değerden o cismin ağırlığını (mutlak ağırlığını) elde etmek için onu, bulunulan yerin yer ivmesi ile çarpmalıdır. Aynı hacimde olan cisimlerin değişik ağırlıkta olmaları bizi özgül ağırlık kavramını tanıtmaya götürür. Özgül ağırlık herhangi bir cismin bir cm^3 nün ağırlığıdır

AĞIRLIK MERKEZİ, bir cismin parçacıkları üzerine etkiyen yer çekimleri bileşkesinin uygulama noktasına verilen ad. Her cisim parçacığı, kütlesi m olan bir nokta gibi tasarlanabilir. Üç boyutlu uzayda koordinatları (x_1, y_1, z_1) ve (x_2, y_2, z_2) kütleleri m_1, m_2 olan iki maddi noktanın ağırlık merkezinin koordinatları x_{12}, y_{12}, z_{12} ile gösterildiğine göre

$$x_{12} = \frac{m_1 x_1 + m_2 x_2}{m_1 + m_2}, \quad y_{12} = \frac{m_1 y_1 + m_2 y_2}{m_1 + m_2},$$

$$z_{12} = \frac{m_1 z_1 + m_2 z_2}{m_1 + m_2}$$

dir. Sonlu sayıda maddî noktayı içine alan bir sistem için bu formüller çok kolay genelleştirilebilirler. Çok küçük fakat sayısı büyük, bir takım parçacıklara bölünmüş olan bir cismin ağırlık merkezinin koordinatları yaklaşık olarak integrallerle ifade edilebilir. Bir koordinat sistemine oranlanan bir cismin her noktasındaki μ (x, y, z) yoğunluğu o nokta koordinatlarının sürekli bir fonksiyonu ise, bu cismin ağırlık merkezinin kordinatları:

$$X = \frac{1}{M} \iiint\limits_{B} x \, \mu \, dx \, dy \, dz, \quad Y = \frac{1}{M} \iiint\limits_{B} y \, \mu \, dx \, dy \, dz$$

$$Z = \frac{1}{M} \iiint\limits_{B} z \, \mu \, dx \, dy \, dz$$

dir; burada B cismin kapsadığı bölgeyi gösterir ve

$$M = \iiint\limits_{B} \mu \, dx \, dy \, dz$$

dir. Bir cismin ağırlık merkezinin deneyle elde olunması onun şekline göre değişir. Bütün mekanik olaylarında ağırlık merkezi önemli bir rol oynar. Gerek duran, gerekse hareket eden bir cismin denge durumda kalabilmesi için ağırlık merkezinin dik izdüşümünün dayanma noktası üzerine veya dayanma tabanı içerisine düşmesi gerekir. İki ayrı yerinden bir iple asılabilen bir cismin ağırlık merkezi, ipin her sefer ağırlık merkezinden geçmesi özelliğinden faydalanarak, bulunabilir. Geometrik bir simetri merkezi bulunan homogen yapılı bir cismin ağırlık merkezi, bu simetri merkezidir.

Bir maddî noktalar sisteminin (meselâ bir cisimin) ağırlık merkezi, sistemin bütün kütlesi bu noktada imiş gibi ve sisteme etki yapan bütün dış kuvvetler yine bu noktaya uygulanıyormuş gibi hareket eder. Teorik mekanik'te, önemli bir rol oynıyan bu özeliğe «ağırlık merkezi teoremi» adı verilir.

AĞIR ZEYBEK: bk. ZEYBEK.

AĞIT, bir ölünün arkasından belli melodilerle söylenen, ölünün iyiliklerini, ölümünden duyulan acıları, v. b. sayıp döken manzum sözler. Bu şiirler, ağır ve hüzünlü bir ezgiye uydurularak ve ağlanarak söylenir. Kuzey-doğu Karadeniz bölgesinde sayı yapmak, sayı kurmak, bazı doğu bölgelerinde de «lavik» deyimleri vardır. Bazı yerlerde bu deyimler yerine sadece *ağlamak* denir. Ağıt söylemek öteden beri belli bir törene bağlı olmuştur. Bu görenek Anadolu'nun birçok yerlerinde hele Orta-Doğu, Kuzeydoğu, Güney bölgelerinde - bugün de - yaşar. Öteki bölgelerde daha çok beklenmedik acıklı ölümler üzerine ağıt yerine geçen türküler yakılırsa da ağıt töreni kaybolmuştur. Törenin yapıldığı yerlerde ağıt sözü törende söylenen türküler ile töreni de anlatır. Ağıt töreni, Çukurova - Toroslar bölgesinde ana çizgileriyle şöyle yapılır: Hasta can çekişirken, hoca Kuran okur; can verdikten sonra hoca okumasını bitirir. Ölünün yakınları ile tanıdıkları, kadınlar etrafında bir halka yaparlar. Kadınlardan birinin önüne, birisi ölünün elbise ve çamaşır bohçasını atar, böylece o kadın ağıt söylemeğe çağırılmıştır. Bohçadan bir eşya çıkarır ve ağlama edası taşıyan bir makamla ağıtını söyler. Melodinin özelliğine göre, iki veya dört mısralı sözlerden sonra kadınlar hep birden ağlama sesleri çıkarırlar. Ağıt söyliyen kadın sözlerini bitirince bohçayı başka bir kadının önüne koyar. O da aynı şekilde devam eder. Gemerek (Sivas) çevresinde ağıt, ölü kalktıktan sonra da, ölünün yakınlariyle baş sağlığına gelenler arasında söyleşilmeye devam eder, ve 3 - 7 gün sürer.

Bazı bölgelerde ölünün ardından erkeklerin de ağıt söyledikleri olur; ama erkeklerin bu ağıtları bir ağlama töreni içinde değildir. Eskiden bazı yerlerde erkeklerin de ağıt töreni yapıtklarına dair söylentiler nakledilir. Bugün ağıt töreni kadınlara mahsus bir gelenek halini almıştır.

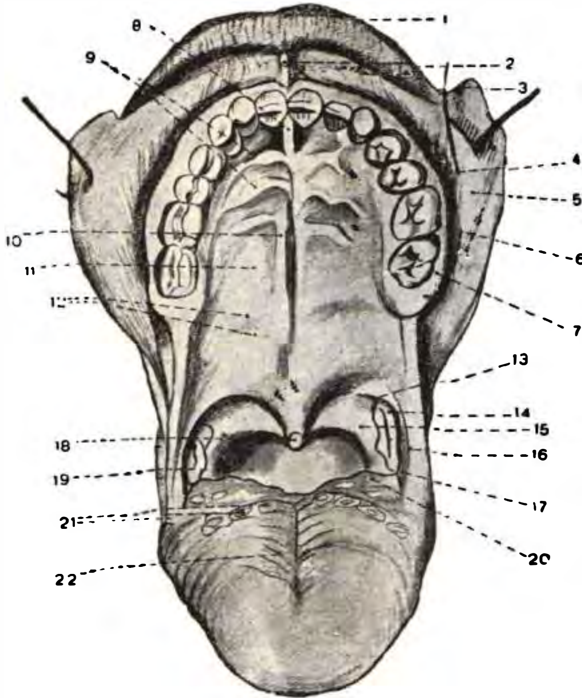
Bu törenin yapıldığı yerlerde tören dışında bir ölü için söylenen türküler de ağıt adını alır. Meselâ, gurbette, askerde, hapisanede ölmüş kimseler için yapılmış ağıtlara raslanmaktadır. Bazı zengin kimselerin, halk şairlerine ölüleri için ağıt yaktırdıkları da olur. Bunlar da tören dışı ağıtlardır. Bunun dışında ağıt etme ayrıca bir uzmanlık işi, parayla yapılan bir vazife değildir. Törene her kadın katılır; ağıt söylemesini bilen her kadın da, becerebildiği kadar, söyler. İçten doğarak söylenen bu türküler söyliyenin şairlik yeteneğine göre değer taşırlar. Bazı kadınların orijinal ağıtları büyük bir alana yayılmıştır. Bazı yerlerde, kimsesiz ölüler için para ile ağıtçı tutulduğu vardır; çünkü ağıt ölünün evinde yapılır, ve törenin başında evden bir kadın bulunması gereklidir. Eğer ölü bir küçük çocuk ise ağıt bir ninni karakterini alır. Halk şairlerinin yaptıkları ağıtlarla, bunlar örnek tutularak söylenmiş bazı ağıtlar, nazım şekli bakımından a b c d , d d d b . . . . şemasını verir. Bunların dışında, törende veya tören dışında kadınlar tarafından söylenen ağıtlar, genel olarak kıt'aları manilerin a a b a kafiye düzenini gösteren ve her kıtası ötekilerden kafiyece bağımsız bir nazım şekli gösterirler. Bazı kıtaların a b c b şemasını verdiği olur.

Ağıt melodisi bazan bir «uzun hava», bazan da ölçülü veya kısmen ölçülü bir melodi olur. Türlü makamlarda

ağıtlar bulunmakla beraber bir çoğunda doristi'nin (b. bk) hâkim olduğu görülüyor.

Ağıt töreni ve ağıt söyleme geleneği Türkler'de çok eskiden beri vardı. Hunlar'da ve Göktürkler'de bu törene ait bilgiler Çin kaynaklarında bulunur. Göktürk hanları için dikilmiş Orhun anıtlarında (M. VIII. yüzyıl) « yuğ », « yuğçı » ve « sığıtçı » lardan bahsediliyor ki tamamiyle bugünün ağıt ve ağıtçıların karşılar. İslâmdan sonra bu göreneğin saraylarda olsun, halk içinde olsun sürüp geldiği Türkler'e dair bilgi veren birçok kaynaklardan öğrenilmektedir. *Divanü Lügat-it-Türk*'te (XI. yüzyıl) Kaşgarlı Mahmut, yuğ adı altında ölünün gömülmesinden 3-7 gün sonra verilen ziyafet törenini anlatır. Aynı kaynaktaki şiirler içinde Alp Er Tunga'nın ölümünü anlatan tanınmış manzume, ağıt töreninde söylenmiş olduğu kesin olarak ileri sürülemezse de, ağıt edası taşıyan eski bir metindir,

AĞIZ (Anat.), insanlarda yüzün ön ve alt bölümüne açılan, üst ve alt çeneler arasındaki boşluk. Besin, vücuta normal olarak buradan sokulur; ses, buradan söz haline gelir.

1 — Üst dudak *(Labium maxillare)*.
2 — Üst dudak gemi *(Frenulum labii maxillaris)*.
3 — Dudak köşesi *(Angulus oris)*.
4 — Parotis (kulakaltı bezi) kanalının açıldığı delik.
5 — Yanak mukosası *(Tunica mucosa buccae)*.
6 — Ağız vestibülü *(Vestibulum oris)*.
7 — Dişeti *(Gingiva)*.
8 — Keser diş papillası *(Papilla incisiva)*.
9 — Damağın enine büklümleri «plikaları» *(Plicae palatinae transversae)*.
10 — Damak rafesi *(Rhaphe palati)*.
11 — Sert damak *(Palatum durum)*.
12 — Yumuşak damak *(Palatum molle=Velum palatinum)*.
13 — Bademciküstü çukuru *(Fossa supratonsillaris)*.
14 — Damak bademciği «bademcik» *(Tonsilla palatina)*.
15 — Yutak - damak kavsi *(Arcus pharyngopalatinus)*.
16 — Dil - damak kavsi *(Arcus glossopalatinus)*.
17 — Üçgen büklüm *(Plica triangularis)*.
18 — Küçük dil *(Uvula palatina)*.
19 — Yutak boşluğu *(Cavum pharyngis)*.
20 — Dil bademciği *(Tonsilla linguae)*.
21 — Çanaksı papillalar *(Papilla circumvallatae)*.
22 — Dil sırtı *(Dorsum linguae)*.

Vücuttaki bir boşluğun, bir kanal veya borunun uclarından geniş olanlarına da ağız denmektedir, östaki (Eustachi) borusuna yatak ağzı dendiği gibi. Anatomi ve fizyoloji bakımından ağız, besinin çiğnendiği ve salya ile karıştığı boşluk olduğu gibi, bu boşluktaki dil üzerinde, tat duyusunun uyartılarını duyan alıcı kısımları da vardır. Bunlardan başka gırtlaktan gelen ses, ağız boşluğu içinde, söz haline çevrilir.

Ağız boşluğunun önde ve arkada olmak üzere iki deliği vardır: Ağız deliği adını alan ön kısım dudaklarla çevrilmiştir. Arka deliğe ise, boğaz denir ve ağız boşluğu ile yutak boşluğunu birleştirir. Boğazının çevresi yanlarında yumuşak damağın ön kemeri, yukarı ve orta küçük dil; aşağıda dilsırtının arka bölümü ile sınırlıdır. Ağız boşluğunun dişyayları ikiye ayrılır. Ön ve yanda olan, ağız dalızı olup dudak ve yanaklarla dişler arasındadır. Arkada olan da, asıl ağız boşluğudur. Dişyayları biribirine değince, ağız, ancak içine dilin sığabileceği bir boşluk halindedir. Eğer, altçene üstçeneden uzaklaşırsa ağız boşluğu genişler, eğer ağız deliği de açılırsa bu genişlik çoğalır.

Ağızın, ön bölümü sertdamak, arkası yumuşakdamak adı alan ve bütününe damak kubbesi denilen bır tavanı, üzerine dilin yerleştiği bir de döşemesi vardır.

Ağız boşluğunun içi, mukoza ile örtülü olup bu zara, yanlarda kulakaltı bezinin salgı borusu olan Stenon kanalı, altta da çenealtı ve dilaltı bezlerine ait olan Wharton ve Bartholin kanalları ile Rivinus kanalcıkları açılarak bezlerin salgılarını ağıza dökerler. Ağız boşluğuna dökülen bu bezlere ait salgıların bütünü salya adını alır.

İnsanların ağızlarına götürdükleri besinlerden katı olanları burada, keserdişler ve köpekdişleri tarafından küçük parçalara ayrılır ve azı dişleriyle de çiğnenir. Çiğneme, emme ve yutma işinde, altçenenin oynamasından başka dudak ve yanaklarla dil ve yumuşakdamağın da görevi vardır.

Besin ağızda çiğnenirken salya ile karışır. Ağız mukozası içinde ve çevresinde bulunan birçok bezlerin salgılarının ağız boşluğuna dökülmesinden meydana gelen salya, katı besinleri yumuşatıp ıslatarak onların yutulmasını kolaylaştırdığı gibi bunlardan nişastalı ve şekerli olanların üzerine kimyasal etkiler yapar. Bunun için besinlerin sindirimi ağızdan başladığı için çiğnemenin sindirimde rolü önemlidir. Böylece ağızda yutulmaya hazırlanmış besin lokma halinde yutağa gönderilir.

Ağızda birçok hastalıklar olur. Ağız içini kaplıyan mukozanın yangısına stomatit denir.

AĞIZ (Biyol.), doğuran hayvanların doğumdan sonra verdikleri ilk sütün adı. Ortalama 4 - 5 gün kadar ağız tabiatında olan sütün, bazan iki hafta kadar aynı karakteri taşıdığı görülür. Bu süre geçtikten sonra süt normal halini alır. Ağız sütü sarı veya kırmızımsı sarı renkli olup, hafif tuzlu tatta ve yapışkan kıvamdadır. İçinde oldukça fazla globulin ve albümin bulunduğundan ısıtılınca hemen pıhtılaşır. Ağızdan peynir ve yağ yapılmaz.

Ağız sütü, yavrunun yaşaması bakımından çok önemlidir. Normal sütten çok fazla besleyicidir. Ağız, hafif sürgüt gibi etki yapar ve yavru, anakarnında iken bağırsaklarında toplanan mekonyumun dışarı çıkarılmasına yarar. Ağızı içmiyen yavrular, bağırsaklarındaki pislikleri dışarıya atamıyacaklarından zehirlenerek ölürler. Ağız sütünün normal süte dönüp dönmediğini anlamak için sütü ısıtmalıdır. Isıtılan süt kesilmezse, artık ağız hali kalmamış demektir.

AĞIZ (Coğ.), bir akarsuyun, başka bir akarsuya, bir göle veya bir denize dökülerek sona erdiği yer. Nehir ağzı, ırmak ağzı, dere ağzı şeklinde söylendiği gibi nehrin ağzı, ırmağın ağzı, derenin ağzı olarak da kullanılır.

Denize dökülen ırmaklar, kıyıda büyük veya küçük bir girinti (kertik) ile sona erer. Bu girintinin biçimi, genişliği ve derinliği, denizle akarsuyun birlikte yaptıkları etkiye bağlıdır. Akarsu denge yanayına (b. bk,) eriştiği zaman, ağzının eğimi son derece azalır, suyun akış hızı kesilir. Bunun sonucu olarak, suyun içinde bulunan henüz tortulanmamış ufak parçalar, burada yığılır. Bu yığıntı, ırmağın döküldüğü denizin özelliklerine, akarsuyun gücüne ve girintinin biçimine göre değişik olur. Eğer denizde önemli gelgit (b. bk.) olayı varsa ve kıyılar akıntılarla (b. bk.) süpürülüyorsa, buralardaki akarsu ağızlarında aluviyonlar birikmez. Huni biçimli olan bu gibi ağızlara haliç (Fransızca estuaire, Almanca Astuar) (b. bk) denir. Eğer denizde süpürücü gelgit olayının gücü az ve kıyı akıntıları yoksa, akarsuyun getirdiği lığ'lar (aluviyonlar) yavaş yavaş ağızda birikir. Böyle olunca ağız dolar ve bir delta (b. bk.) meydana gelmeye başlar.

AĞIZ (Mus.), 1) Anadolu halk musukisinde tarz, üslûp anlamına kullanılan terim: Urfa ağzı, Karahacılı ağzı gibi.

2) **Kapalı ağız ile** (a bocca chiusa): Ağız kapalı olarak «teganni» edilmesi istenilen bir parçanın üzerine bu kelimeler yazılır. Bu teganni tarzında ses kısmen burundan çıktığından başka bir renk ve özel bir etki elde edilmesine yol açar. Hele halk türkülerinin çok sesli bir hale getirilmelerinde bu yöntemden çok faydalanıldığı gibi, orijinal kompozizyonlarda da bu teganni tarzına yer verilmiştir. Aşırıya gidilmezse güzel etkilere yol açan bu yöntem, kötü bir tarzda biteviye kullanılırsa çok sıkıcı ve tatsız olur.

AĞIZ TANBURASI, idiofon (b. bk.) çalgıların madenden yapılmış ve mızrapla çalınan bir cinsi.

AĞIZLAŞMA, iki damarın biribiriyle ucuca gelip birleşmesi. İki sinir kolu veya dalının içindeki iplerin biribiriyle bitişerek birleşmesine de ağızlaşma denir.

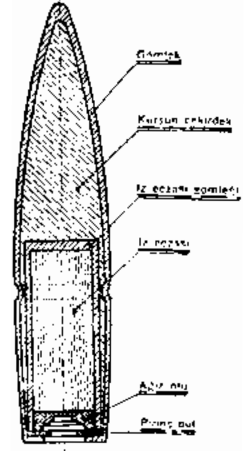
AĞIZLIK, göllerde, ırmak ve derelerde balık avlamak için kullanılan ve Anadolu'nun bazı yerlerinde «kasnak» adı verilen vinter ve benzeri balıkçı yaraçlarının huni biçimindeki ağzı. Fare kapanının ağızlığına benzer. Bu ağızlıktan balıklar vinter'in içine girer ve bir daha dönüp çıkamaz.

AĞIZLIK (Mus.), nefesli sazlarda, havanın boruya girmesini sağlıyan delikli kısım. Dudaklar bu kısım üzerine konarak boruya hava verilir ve ses elde edilir. Türlü sazlara göre ağızlıkların biçimi değişir. Flütte ağızlık yandan açılmış bir delikten ibarettir. Dilsiz kavalda, borunun üst deliği ağızlık işini görür. Bakır sazların ağızlığı, borunun üst kısmına geçirilen, huni biçiminde bir parçadır. Kamışlı sazların ağızlığında ise tek veya çift dil bulunur. Orgda, havanın boru deliğine veya diline çarpmasını sağlıyan ağzına, ağızlık adı verilir. Ağızlık her sazda o sazın yapısına uygun bir biçim almıştır. Sesin elde edilmesinde boru biçiminin ve borunun yapıldığı mddenin cinsinin olduğu kadar, ağızlık biçiminin de rolü vardır (bk. BORU, DİL, ORG, SAZLAR).

AĞIZOTU (Falya barutu), ağızdan veya kuyruktan dolma silâhlarda «sevk barutu» nu tutuşturmaya yarıyan daha ince ve daha kolay tutuşur barut.

Bu barut, ateşleme deliğine veya falyaya serbestçe konur. Eğer sevk barutu kese içinde ise, ağızotu da küçük bir kesecik içinde buna dikilir.

Top mermisi tapalarında ve izli mermilerde de böyle ağızotu kullanılır. Yandaki resim bir iz mermisinde ağızotunun yerini göstermektedir.

AĞIZOTU

AĞLAMA DUVARI, Kudüs'te yahudilerin her cuma günü, önünde Kudüs'ün yıkılışını anarak ağladıkları duvar. Harem-üş-Şerif'in doğusundaki bir çıkmaz sokaktadır. Burada eskiden Süleyman Peygamberin tapınağı vardı. Şimdi, halk arasında Ömer Camisi denilen büyük bina bulunmaktadır. Ağlama duvarının alt kısmında Herodes çağından kalma büyük taşlar vardır.

AĞLARCIZADE HAKKI: bk. HAKKI ISPARTALI.

AĞLASUN (Belönü), Isparta şehrinin 16 km. güneyinde bir köy. Yüksek dağlar ve plâtolarla çevrili olan köyün denizden yüksekliği 1100 metredir. Köyün çevresindeki dağlar en çok kalkerlerden, plâtolardan, püskürük kültelerden meydana gelmiştir. Ağlasun köyünün yakınında Sagalassos (b. bk.) yıkıları bulunmaktadır. Roma İmparatorluğu zamanına ait olan bu yıkılar, büyüklükleri ve kapladıkları yer bakımından dikkati çekerler. Yapılarının çoğunun depremlerle yıkıldığı anlaşılan Sagalassos, Pisidia'nın önemli şehirlerindendi. Büyük İskender, bu şehrin üzerine yürümüş, şehir halkı, öndeki tepelerden birini tutarak düşmanı beklemiş, fakat savaş sonunda yenilmişlerdir.

AĞLASUN ÇAYI, Isparta çayının bir kolu. Isparta çayı Isparta'nın 16 km. güneyindeki Ağlasun köyü yakınından geçer ve Aksu ırmağına dökülür.

AĞLASUN DAĞI, Isparta şehri ile Ağlasun köyü arasında yükselen 2274 metrelik Akdağ'ın güneyindeki dağlar. Bu dağlar, en çok jura filizleri ile kretase kalkerlerinden meydana gelmiştir.

AĞLAYICI KADINLAR: bk. NEVHAGERAN.

AĞLIYAN KADINLAR LÂHDİ: bk. LÂHİT.

AĞNAM RESMİ: bk. HAYVANLAR VERGİSİ.

AĞRI, şiddetli uyaranların meydana getirdiği duyum. Ağrı duyumu hoş olmamakla beraber çok kere vücut için faydalıdır. Çünkü dikkatimizi zedelenen yere çevirir. Ağrı, organismanın bekçisidir. Bu bakımdan anlaşılır ki

ağrı duyumları, vücudun ve organların kolay uyarılabilen dış yüzlerinden doğar (deri, plevra, periton, beyinzarı gibi.) Organların içinin ağrıya karşı duyarlığı çok azdır. Belirli dereceyi aşan her türlü uyaran (basınç, sıcaklık, kimyasal uyaranlar v. b.) ağrı duyumlarını meydana getirebilir. Bununla beraber ağrının diğer duyumlardan ayrı ve başlıbaşına bir duyum olduğu, şimdi, genel olarak kabul edilmektedir.

Ağrı özgül duyu organlarından, deride «ağrı noktaları» denen yerlerde alınır ve özgür sinir lifleri yolu ile beyne iletilir. Bunun için ağrı duyumlarını geçici olarak ortadan kaldırmak için üç yol vardır. 1 — Merkez sinir sisteminin duyarlığını gideren veyahut azaltan uyuşturucu ilâçların kullanılması (*narkoz* veyahut *genel anestesi*); 2 — İletilebilmeyi kaldıran ilâçların sinir lifleri etrafına injeksiyonu (ileti anestesisi); 3 — Sinir uclarının, yani ağrı duyusu organlarının duyarlığını kaldıran ilâçların kullanılması (yersel anestesi).

Ağrıların özgüllüğü organa göre değişir (baş, diş, karın ağrısı v. b.). Ağrı künt veya şiddetli (sancı) olabilir. Belirli bir sinirden, bazan sebebi bilinmiyen bir ağrı doğabilir (nevralji). Böyle bir ağrı dayanılmaz bir derecede artarsa, ileti sistemini bozan bir operasyonla, ortadan kaldırılabilir.

Ağrı iletim yolları: ağrı duyumunu beyne ileten sinirlere verilen ad. Vücudun her tarafına yayılmış olan duygu sinirleri uçlarından kalkan ağrı duygusu, bu sinirlerle ve arka kordonlar yoliyle omuriliğe (medulla spinalis) gelir, karşı tarafa geçer, oradan thalamus'a giden yolla bulbus ve pons'tan da geçerek thalamus'a ve buradan beyinin arka santral girusü korteksine varır.

Ağrı kesen (Analgeticum): beyindeki ağrı duyma merkezlerini ve o merkezlere giden yolları uyuşturan ilâçlar. Bu ilâçların, orta beyinde, vücut ısınını düzenliyen merkezlere etki yaparak, ateşi düşürmek gibi özellikleri de vardır. Başlıca ağrı kesen ilâçlar *pyrazolon* türevlerinden *antipyrin*, *amidopyrin* (= *pyramidon*) ve bunlara benzer diğer bazı cisimlerdir. *Anilin* türevleri de ağrı merkezlerini uyuştururlar. Bunlar arasında en önemlileri *phénacétine* ve *cryogénine* dir. Salisilik asidin asetilleşmiş şekli olan *aspirin* de ağrı kesen ilâçlardandır.

Ağrı merkezi: ağrı duyusunun beyindeki merkezi. Bunun yeri arka santral girus (telfif) korteksidir. Korteksteki duygu merkezinden başka korteksaltı çekirdeklerinden biri olan thalamus'ta ve onun yan bölgesinde ağrı merkezleri vardır.

AĞRI DAĞI (Büyük) [Ararat, Eğri, Kûhi Nur, Cebelül Hâris], Türkiye'nin doğusunda, Türk-İran ve Türk-Sovyet sınırları yakınında, Aras vâdisinin güneyinde, Anadolu'nun en yüksek dağı (5156 m.). Güneydoğusundaki Küçük Ağrı ile Büyük Ağrı arasında Serdarbulak (b. bk.) geçidi vardır. Güneybatıdaki Bayazıt ovasından 3100, kuzeydeki Aras vâdisi tabanından 4400 m. kadar yüksektir. Bu yüzden kuzeyden görünüşü daha heybetlidir. A. eski bir volkan konisidir. Doğu Karadeniz Dağları'nın kuzeybatıya, Toroslar'ın güneydoğuya dönerek biribirinden uzaklaştıkları alanda yer alan püskürük plâto üzerinde, Nemrud ve Suphan dağlariyle Aladağ ve Tendürük dağının yaptıkları dizinin kuzeydoğu ucundadır.

Tarih çağlarında A. canlılık gösterememişse de buralarda depremler olmuştur. 20 haziran 1840 depreminde kuzey yamaçtan yuvarlanan molozlar ve akan çamurlar, keşişleriyle birlikte Yakup Manastırı'nı ve bütün nüfusiyle (1600 kadar) Arguri (Ahuri) köyünü yok etmiş ve Yakup Kaynağı'nın yeri değişmiştir. Doruğa doğru kükürt gazı çıkaran deliklere ve kükürtlü çamurlara raslanır.

Ağrı doruğunun 3900-4000 metreden yukarısı her vakit karlıdır, fakat püskürük kayaların suyu derinlere sızdırması yüzünden yamaç ve eteklerde kaynak azdır. Yalnız

AĞRI DAĞI

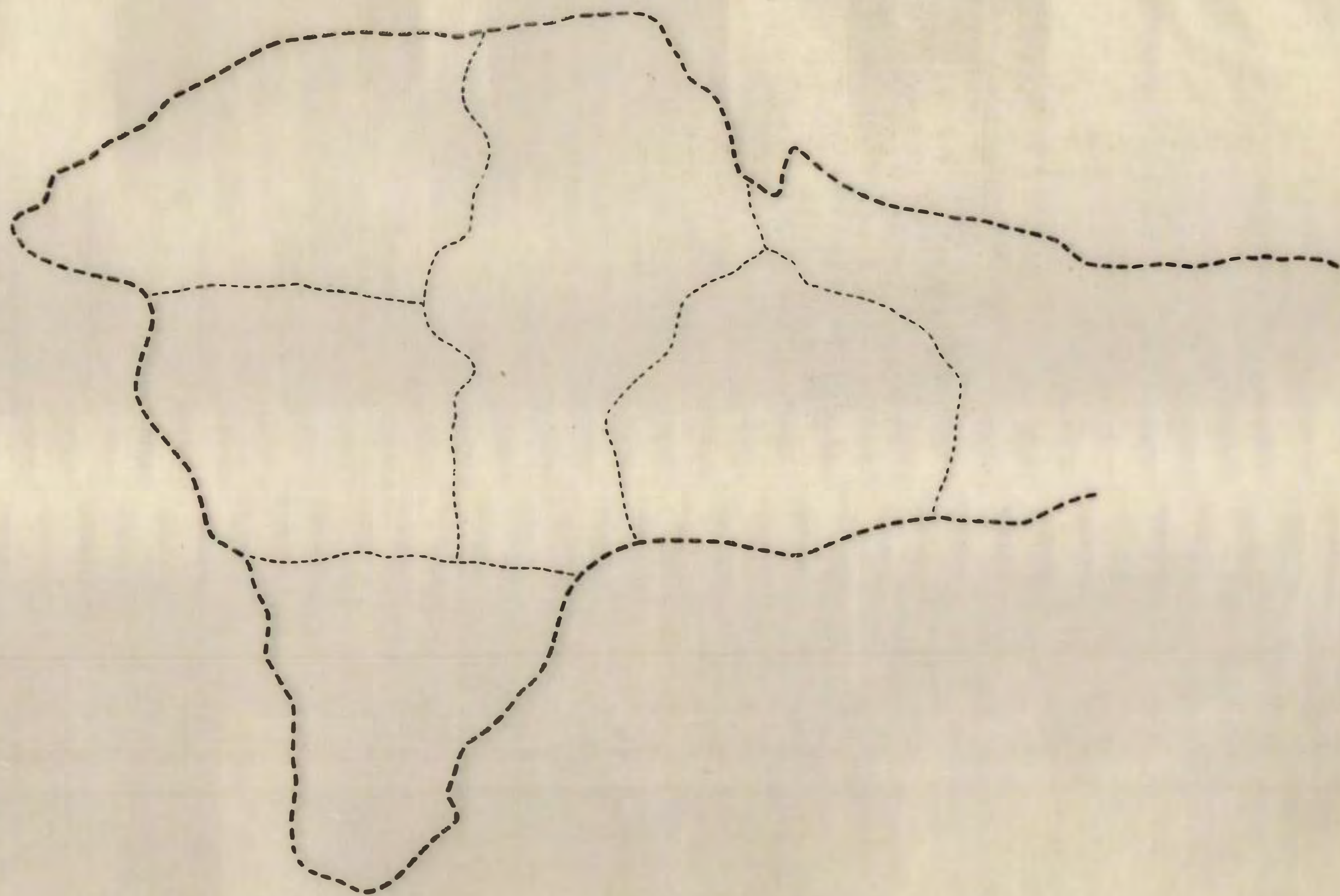
Serdarbulak'ta 2300 m. yükseklikteki kaynakla, 1840 depreminden beri başka bir yerden çıkan Yakup Kaynağı anılmaya değer.

Ağrı dağındaki ormanın altsınırı aşağı yukarı 2300-2500, üstsınırı 3000-3200 m. arasındadır; fakat pek fazla yakılmış, yıkılmış olan ormanın bugün yalnız şurada burada kalmış izlerine rastlanır; bu arada ardıç ağaçları, bazı çalılar ve huş ağaçları bulunur. A. yamaçlarında yazın sürülerin yayıldığı otlaklar vardır. Bu dağda ayı ve domuz da barınabilmektedir. A. eteklerinde nüfus seyrektir. Bu yüksek dağ hakkında da birtakım efsaneler vardır; Tufanda Nuh'un gemisinin bu dağın doruğuna oturmuş olduğu efsanası de bunlardan birisidir.

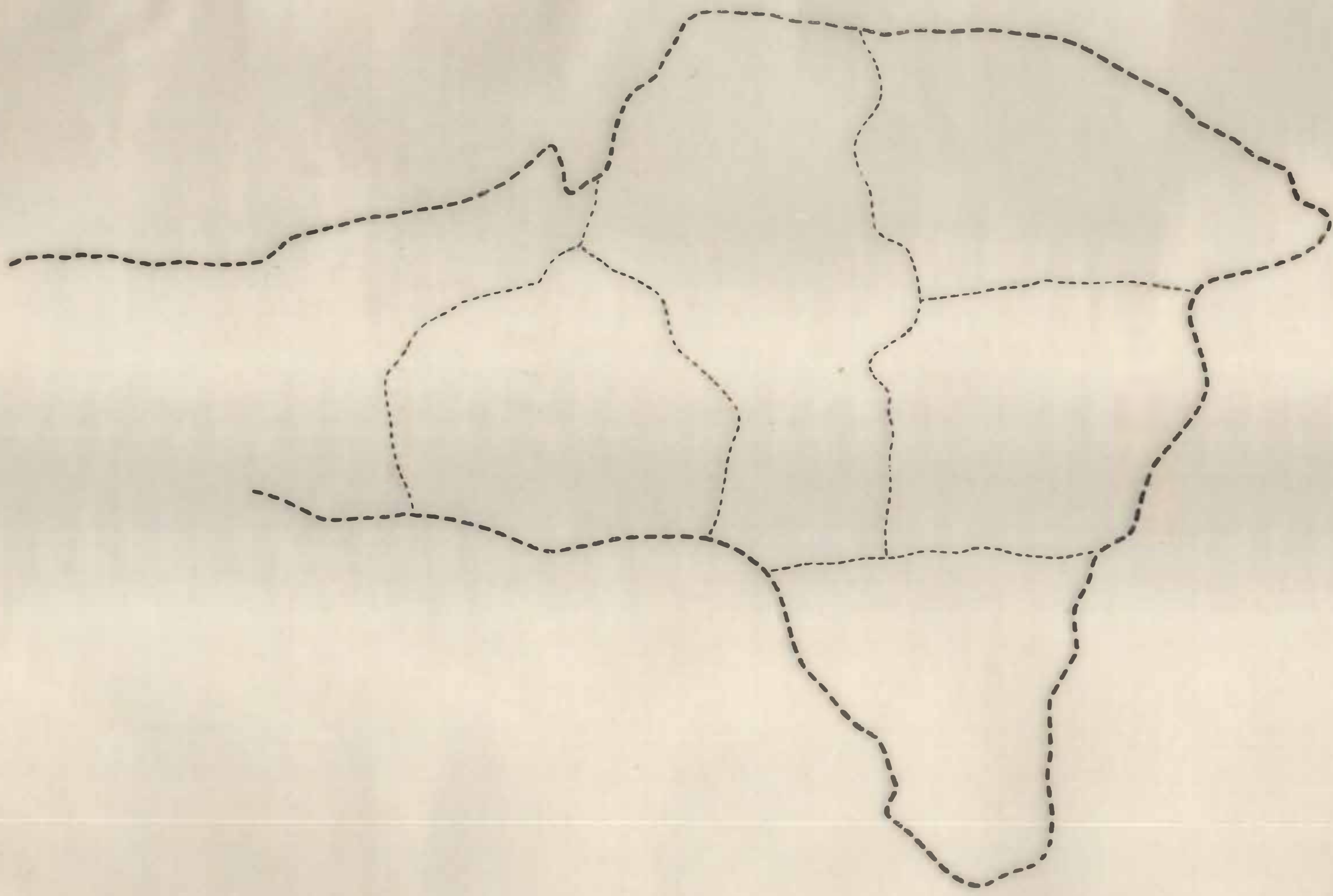
Şimdiye kadar 20 den fazla bilgin, A. doruğuna çıkmağa girişmiş, çoğu başarı ile dönmüş, fakat birkaçı da buzlar ve kayalar üzerinden yuvarlanarak ölmüştür. En uygun çıkış zamanı ağustos ve eylûl aylarıdır. Yakınlardaki asker birlikleri A. üzerinde, her yıl, çıkış talimleri yaparlar ve doruğa ulaşırlar. Çıkış güçlükleri, sarplıktan çok, dağ hastalıklarından doğar; çıkıştan önce bir sağlık yoklamasından geçmek gerektir. Sarplıktan doğan güçlükler 5000 metreden yüksekte artar. Doruğun, elverişli havalarda görüş alanı çok geniştir. Kayalar geceleri korkunç sesler çıkararak parçalanır ve aşağılara yuvarlanır. Doruktan Serdarbulak geçidine iniş yarım gün kadar sürer.

AĞRI DAĞI (Küçük) [Cebelül Huvayris], Büyük Ağrı dağının güneydoğusunda ve ondan Serdarbulak geçidiyle ayrılan, 3916 m. yükseklikte püskürük bir dağ. Üzerinde huş ağacı kümeleri eski ormandan kalan son izlerdir. Kaynaklar pek azdır; yamaçta, evlerinin bir kısmı mağaralardan ibaret bulunduğu anlaşılan bir köyün yıkısı vardır.

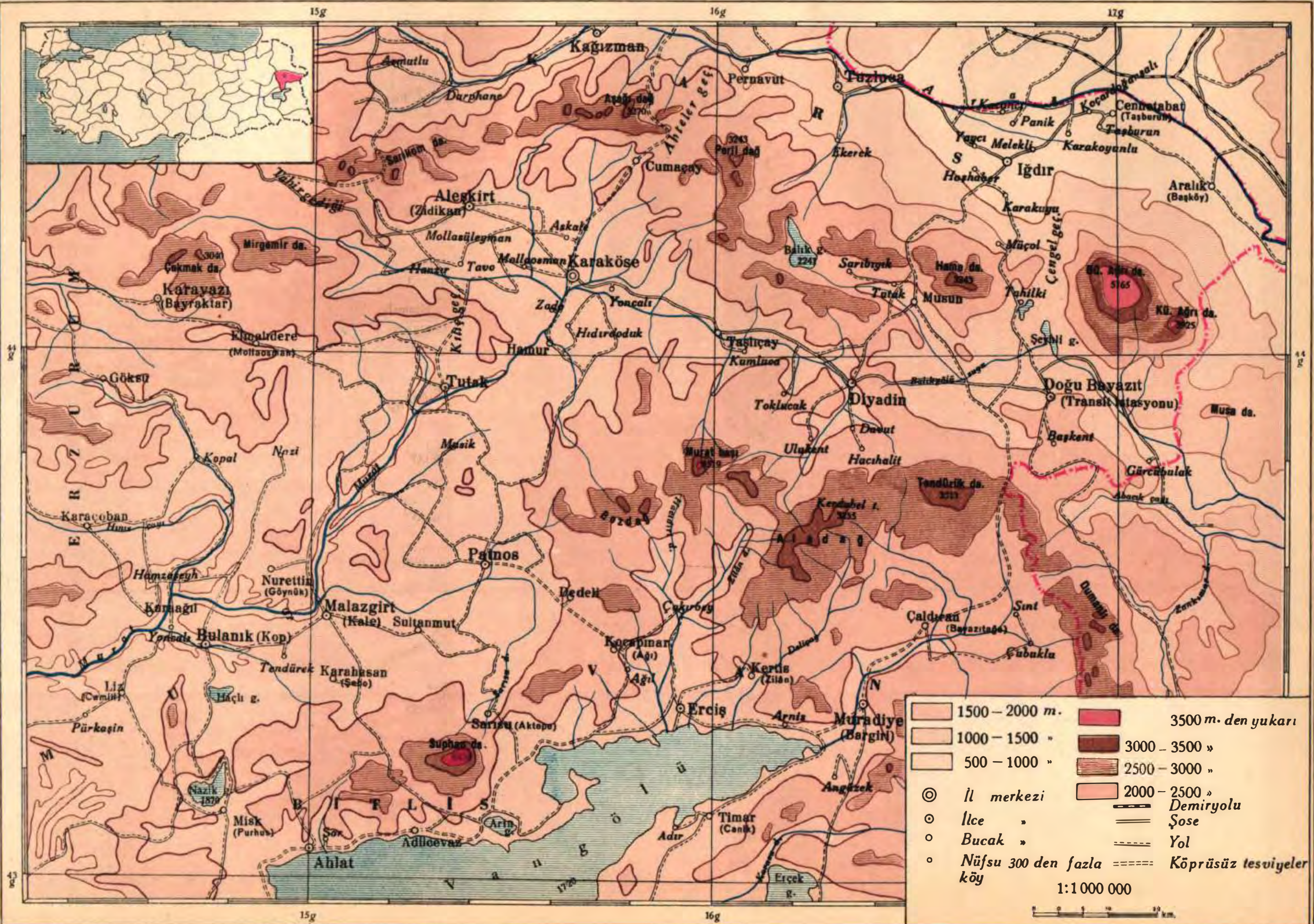
AĞRI İLİ, adını sınırları içindeki Ağrı dağından alan il. Merkezi, Karaköse; ilceleri, Doğu Bayazıt, Diyadin, Aleşkirt, Patnos ve Tutak'tır. Merkez ilcesine bağlı yedi bucak ve 665 köy vardır.

İl sınırı
İlçe

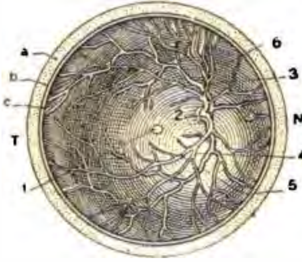

TÜRKİYE: AĞRI

AĞTABAKA, gözün üç tabakasından biri. En derinde bulunan bu tabaka görme sinirinin yayılmasından meydana gelmiştir. Buna gözün içtabakası veya sinir tabakası da denir.

Retina da denen gözün ağtabakasının kalınlığı yarım milimetreden azdır. Ölülerde donuk ak renkte, yaşıyanlarda saydamdır; karanlıkta bakılırsa erguvan renginde görünür. Dış yüzeyi gözün damar tabakası ile komşudur. Görme siniri (optik sinir), gözün arka kutbunun 3-4 mm. iç yanından girerek birinci ve ikinci tabakalara geçtikten sonra, ağtabakada, papilla adını alan bir kabartı yaparak dağılır. Papilla'nın bulunduğu ağtabaka bölümü, görmediğinden kör nokta (punctum caecum) adını alır. Ağtabakanın, gözün arka kutbuna raslıyan kısmı üzerinde, sarı benek (macula lutea) adını alan küçük çukurcuk, ışığa karşı retinanın en duygun yeridir.

SAĞGÖZÜN AĞTABAKASININ İÇYÜZDEN GÖRÜNÜŞÜ

T — Şakak tarafı (Temporal taraf); N — Burun tarafı (Nazal taraf); a, b — Gözün dış tabakaları; c — Ağtabaka (Retina); 1 — Sarı benek (Macula lutea); 2 — Kör nokta ve görme siniri papillası; 3 — Ağtabaka akı damarının üst iç dalı; 4 — Ağtabaka akı damarının alt iç dalı; 5 — Ağtabaka akı damarının alt dış dalı; 6 — Ağtabaka akı damarının üst dış dalı.

Retina içinde mikroskopik olarak on bir tabaka ayrılmış ise de, bunların en önemlileri, ikinci, dördüncü, yedinci ve dokuzuncusudur. Öbür tabakalar bu dört tabakadaki sinir hücrelerinin uzantılarıdır. İkinci tabakada ışığa karşı duyarlığı çok, koni ve çomak biçimindeki oluşumlar, dördüncü tabakadaki görme hücrelerinin uzantılarından meydana gelmiştir. Dördüncü tabakada görme hücreleri, yedinci tabakada iki kutuplu, dokuzuncu tabakada çok kutuplu sinir hücreleri vardır.

Görme siniri, bu sonuncu sinir hücre (nevron)lerinin aksonlarından meydana gelir.

AĞU AĞACI (Rhododendron ponticum), fundagillerden (Ericaceae) bir ağaççık. Boyu 1 m. kadar olan bu ağaççığın yaprakları deri gibi kalın ve sert, kış yaz yeşil dalların ucunda rozet biçiminde, topludur. Çiçekleri büyükçe, renkli ve baygın kokuludur. Türkiye'de bunun benzeri ve yakın akrabası iki tür daha vardır: Biri, sarımtrak beyaz renkli çiçek açan *Rh. caucasicum*, öteki sarı çiçek açan *Rh. flavum*'dur. Bu iki ağaççığa da ağu denildiği gibi, Doğu Karadeniz kıyılarında bunlar *komar* adiyle de anılırlar. Bu ağaççıklar Kuzey Anadolu'da Karadeniz kıyı dağlarını örten ormanlarda ve ormanın sınırı üstündeki alpinik bölgede yetişirler. Yaprakları gibi çiçeklerindeki nektarda da bir alkaloid vardır. Karadeniz kıyılarında çıkan ve sık sık zehirlenmelere sebebolan deli balını, arılar bu ağaççıkların çiçeklerinden toplarlar. Yaprak ve çiçekleri güzel ve gösterişli olan bu ağaççık, bağlı olduğu Rhododendron cinsinin bazı türleri gibi bahçe ve parklarda ve soğuk serlerde süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

AĞUL, Kafkasya'daki Lezgi(b. bk.)lerden bir etnik gurup. 7000 kişi kadar oldukları sanılmaktadır. Dağıstan ile Azerbaycan arasında, Derbent'in güneybatısında Gulğarıçay'ın yukarı kısımlariyle bunun bir kolu olan Kurahçay yöresinde yaşarlar. Ağul dili, Kafkas dillerinin kuzeydoğu, yani Çeçen - Lezgi kolunun Lezgi bölümünün güneybatı, Samur nehri gurupunun kuzey bölümündendir. En yakın akrabası T'abasaran dilidir. Azeri dili önünde gittikçe geriliyen bu dil, bütün Samur dilleri gibi, fonetik ve morfoloji bakımlarından basitleşmiş ve birçok çekim öğelerini yitirmiştir.

AĞUSTOS, kullanılmakta olan takvim yılının 31 gün süren sekizinci ayı. Gerek Iulius takviminde, gerekse daha önceki Roma takviminde bu aya *Sextilis* (altıncı ay) adı verilmekte idi. İmparator Augustus'un Iulius takvimini yeniden düzenletmesi sırasında birçok başarılarının rasladığı bu aya onun adı verilmiştir.

AĞUSTOS BÖCEKLERİ, bitkiemenler (Homoptera) takımından sikadide (Cicadidae) familyasına bağlı böcekler. Ağustos böceklerinin erkeklerinin birinci karın halkalarının sağ ve sol taraflarında, açık veya kapalı defe benziyen, birer ses organları vardır. Dişileri, yumurta borularını kullanarak dal ve sürgünleri çizerler ve bu çiziklerin içlerine yumurtalarını, sıra halinde gömerek, dizerler. Yumurtalardan çıkan yavruların ön ayakları, dişli baltaya benzer. Bunların yardımiyle toprağı kazarak gömülür ve bitki köklerini emerler. Ard ayakları da sıçramaya elverişlidir. Dört gömlek değiştiren kurtçuklar, hazirana doğru ağaç ve omca gövdelerine tırmanırlar, kundak olurlar. Kundaklardan erginleri çıkar. Ağustos böcekleri ürkektirler. Bağ ve zeytin bölgelerinde yaşarlar. Öğle sıcağında öterler. Dal ve sürgünleri sokup bitkinin özsuyunu emerek beslenirler. Bu arada soktukları yerlerden sızan özsu katılaşarak, manna şekeri veya kudret helvası denilen bir maddenin meydana gelmesine de sebebolur. Bu familyanın *Tibicina, Cicada, Tettigia, Cicadetta, Quasada, Babras, Chonosia* ve daha başka cinsleri ve bu cinslere bağlı birçok türleri vardır. Memleketimizde manna veya kudret helvası ağustos böceği *(Tettigia orni)*, *Cicada arta*, dişbudak ağustos böceği *(Cicada plebeja)* vardır ki en çok öteni de bu sonuncusudur. Bunlardan başka, bizde, henüz daha adları saptanmamış olanları da vardır. Amerika'da yaşıyan *Tibicina septemdecim*'in kurtçukları toprakta 17 yıl yaşadıktan sonra erginleşir, fakat erginlerinin ömrü çok kısadır. Yerliler bunların erginlerini kızartarak yerler.

AĞVA, Antalya körfezinin batı kıyısı yakınlarında, Tahtalıdağ eteğinde, Antalya'ya bağlı Kemer bucağının eski adı.

AĞVA, Şile'nin 20 km. kadar batısında 1399 (1940) nüfuslu bir köy ve 9 köylü, 4874 nüfuslu, Şile ilcesine bağlı bir bucak.

AĞVA DERESİ, Antalya körfezinin batısında Tekeova dağı ile Tahtalıdağ'dan kollar alarak beslenen ve Kesme boğazından geçtikten sonra küçük bir delta yaparak denize ulaşan dere.

AĞVANİS (nüfus sayımında **Ağvanıs** yazılı), Suşehri ilcesine bağlı 33 köyü ve 7303 nüfusu bulunan A. bucağının merkezi ve 694 (1940) nüfuslu köy.

AHAB [*Aḥāb*] (M. Ö. IX. yüzyılın birinci yarısı), İsrailoğulları'nın kıralı, Omri'nin oğlu. A. Aramiler'le başarı ile savaşmış, sonra da onlarla birleşmiştir. Fenike

şehirlerinden Sur (Tyros) kıralının kızı İzebel ile evlenmiştir. Bu kadının etkisiyle memlekete Fenike dini ve tanrıları girmiştir. İsrailoğulları peygamberleri bu inançlara karşı geldikleri için A. ve soyu dinsizlikle suçlandırılmıştır. Kendisi Suriye Aramileri'ne karşı yapılan bir savaşta ölmüştür.

ÂHAD, aritmetikte birler hanesi anlamında kullanılmış olan eski bir terim. Bu terim, *hadîs* biliminde güvenilir «eshap» tan yalnız biri tarafından anlatılan hadîsler hakkında kullanılır.

AHADÎ, Hindistan Büyük Türk İmparatorluğu ordusunda hükümdara bağlı önemli ve seçme bir süvari birliği.

AHADİYET, ayrı ayrı varlıkları kendisinde toplıyan ve onlarda hiçbir yönden birden fazlalık (teaddüt) bırakmıyan nokta. İnsan fertlerinin birleştikleri insanlık hakikati bir ahadiyettir. Bu gerçek, teker teker bütün insanları kendisine toplar ve onların birlik (ahadiyet) noktasını teşkil eder. Salt basitlikten ibaret olan bu noktada sayı bakımından da, terkip ve tahlil bakımından da birden fazlalık yoktur. Bunun içindir ki Allah'ı tenzih yerinde, yani onu her türlü fazlalık fikrinin üstüne yükseltmek amaciyle ve onun sıfatı olarak, sadece, sayıca çokluk fikrini ortadan kaldıran birolma(vâhidiyet)yı değil, çokluğu her bakımdan ortadan kaldıran «ahadiyet»i kullanılır. Mutasavvıflar bununla Allah'ın, ad ve nitelikleri de kendisinde bulunan ve en yüksek mertebesi olan zat mertebesini kasteder ve buna «Zat-ı - baht» derler.

AHAETULLA: bk. LEPTOFİS.

AHAGGAR (Hoggar): 1 — Büyük Sahra'nın ortasında yükselen, hemen hemen Anadolu yarımadası kadar yer kaplıyan dağlık bir bölge. Birinci zaman tabakalarından meydana gelmiş bir aşınma ve taşınma dağıdır ki, yer yer kitleler halinde yükselmekte, üzerlerinde 800 - 1500 m. yüksekliğinde yaylalar uzanmaktadır. Yer yer, yüksekliği 3000 m. ye yaklaşan üçüncü zaman volkan tepeleri sivrilir. Çok derin bir şekilde kazılmış olan kısımlarında vâhalar ve yol uğrağı olan yerlerde küçük kasabalar vardır.

2 — Tuaregler grupundan bir oymağın adı.

AHAİMENES [Yun. *Akhaimenēs*, Eski Farsça *Haḫāmaniş*], Ahaimenidler denilen Pers hükümdar soyunun ceddi. Tarihî bir kişi olmaktan çok, bir destan kahramanıdır.

AHAİMENİD'LER [Yun. *Akhaimenidai*, Eski Farsça: *Haḫāmanişiyā*] (M. Ö. 558 - 330), Ahaimenes'ten çıktıkları söylenen Pers hükümdar soyu. Bunlardan Kyros M. Ö. 550 de Media Devleti'ni, M. Ö. 546 da Lydia'yı ve M. Ö. 539 da Babylonia'yı, oğlu Kambyses (M. Ö. 529 - 522) Mısır'ı almıştır. Bunun ardası Dareios I. (M. Ö. 521 - 485) Nil'den Oxus nehrine, Karadeniz ve Çanakkale boğazlarından İndus nehrine kadar uzanan bir devleti elinde tutmuştur. Bununla beraber daha bunun ardası Kserkses (M. Ö. 485 - 465) ile çöküntü başlamıştır. Bu soydan diğer hükümdarlar arasında Artakserkses III. ünlüdür. Bunların kurduğu devlet, Büyük İskender'in Doğu'yu almasına kadar süren ve o zamana kadar eşi görülmemiş olan en büyük cihan devleti idi. Ahaimenidler'in tarihi bir yandan Hellen yazarlarları (Herodotos ve Ktesias) nın eserlerinden, diğer yandan da üç dil üzerine (Eski Farsça, Elâmca, Babilce) çiviyazısı ile yazılmış yazıtlardan öğrenilmektedir.

AHAİMENİD SANATI: bk. İRAN SANATI.

AHALA, eski Roma'da Servilius soyunun bir kolunda kullanılan üçüncü ad (*cognomen*) Bk. SERVILIUS.

AHALİ DEĞİŞİ, devletlerin bir kısım halkı karşılıklı olarak alıp vermeleri. A. bir anlaşma ile olur. Lausanne'da Türkiye ile Yunanistan arasında «Türk ve Rum ahalinin mübadelesine dair» bir sözleşme ve protokol imzalanmıştır. Ankara Antlaşması ile de bunun uygulanmasına geçilmiştir,

19 maddelik olan sözleşmeye göre, Türkiye'de yerleşmiş Rumlar ile Yunanistan'da yerleşmiş bulunan Türkler, karşılıklı olarak değiştirilecekler ve bunlar tekrar dönmiyeceklerdir. Bu yerleri 1912 den beri bırakmış olanlar da böyledir. İstanbul'da yerleşmiş Rum ahali ile Batı-Trakya'ya da yerleşmiş Türk ahali değişilmiyecektir.

Değişilen ahali taşınılanbilen mallarını götürebilirler, Taşınmıyan malları Karma Komisyon'ca altın değerine göre tasfiye edilir. Karma komisyon, iki tarafça atanan üyelerle Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 1914-1918 harbine karışmamış devletler halkından seçeceği üç üyeden kurulur.

Ağır bir iş olmakla beraber iki komşu devlet arasında kanlı bir tarihi kapadığı, barış ve dostluk içinde yaşamayı sağladığı için iki tarafça da elverişli görülmüş ve uygulanıp bitirilmiştir (bk. LAUSANNE ANTLAŞMASI). Ahali değişmesi İkinci Dünya Harbi'nde de yapılmıştır.

AHALİ FIRKASI: bk. HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI.

AHALKALAKİ: bk. AHILKELEK.

AHALTEKE: bk. TÜRKMENLER.

AHALTSIH: bk. AHISHA.

AHAR, eski yazı«meşk»kâğıtları üzerine sürülen, nişasta ile yumurtadan yapılmış bir karışım. Kâğıdın yüzü üzerinde cilâlı bir tabaka meydana getirir ve bunun üstüne mürekkeple yazılan yazılar ıslak bir süngerle silinip çıkarılabilir. Böylece silinen kâğıtların üzerine «mühre» (bk. MÜHRE) sürülerek parlatmak ve tekrar cilâlı bir hale getirmek suretiyle üzerine yeniden başka yazı yazılabilir. Kâğıdın pahalı ve çok az olduğu eski zamanlarda gerek çocuklar ve gerek hattatlar darda kalmamak için hep bu şekilde, aharlı meşk kâğıtları kullanırlardı. Bunların türlü renkte olanları vardı. Bunlar, üzerlerine birçok defa yazı yazılıp bozularak kullanılırdı. Aharlar hakkında *Gülzar-ı - Sevap* adlı kitapta bulunan bazı bilgiler aşağıya alınmıştır:

Ahar, eskiden hattatların yazı yazacakları kâğıt üzerinde kalemin iyi kayması ve mürekkebin kıvamında akması için kâğıda önceden sürdükleri bir sıvıdır. Böylece pürüzlü ve gözenekleri geniş kâğıtlar düzeltilerek, üzerlerine kolayca yazı yazmak ve yazının keskinliğini sağlamak kaabil olurdu. Bir kat ahar sürülen kâğıtlara tek aharlı, iki veya birkaç kat sürülenlere çift aharlı denir.

Eskiden hattatlar kâğıtları ham olarak tabaka halinde alır ve onları aharladıktan sonra gereği kadar kesip üstüne yazı yazarlardı. Ahar en basit olarak şu suretle yapılır:

İlkin pirinç unu ve nişasta suda ezilip kaynatılır. Bu sıvı bir süngerle yazı kâğıdı üzerine sürülür. Sonra yumurta akı şapla karıştırılarak bu kâğıdın üstüne geçirilir. Bu suretle parlak bir yüzey elde edilir, bunun üstünde kalem kolayca kayar.

Aharlar iki üç kattan çok sürüldüğü vakit çatladıklarından fazla sürülmezdi. Üstüne ahar sürülen kâğıtlar bir hafta geçmeden mührelenirdi. Bir yıl sonra mührelenen aharlar çatlar.

Eski yazıların nevilerine göre kullanılacak aharların da cinsi değişir. Yalnız bir tarafına yazı yazılan «meşk ve hüsnühat» kâğıtlarına sürülen aharlar daha kalınca olur. Kitaplar için iki tarafına yazı yazılacak kâğıtların aharları aharın ince kısmiyle aharlanır ve kâğıdın cinsine göre birkaç kat sürülür. Yalnız bir tarafına yazı yazılacak levha kâğıtlariyle meşke mahsus kâğıtlarda düzeltmeler yapılabilmesi için aharlar kalın sürülürdü. Böylece bir kâğıt üzerindeki yazıyı yaş süngerle defalarca silip mühre vurduktan sonra yeniden yazmak mümkün olurdu.

Kâğıtları aharlıyanlara aharcı denir. Eskiden bazı iyi ahar yapan hattatlar kendileri için aharladıkları kâğıtların bir kısmını satarlardı. Sonra bu işi ticaret aracı edinenler de olmuştur.

Talik yazıya mahsus aharcılar aharladıkları kâğıtları kendi adlarını taşıyan damgalarla damgalarlardı. Bu damgalarda Kadri, Seyit Ahmet, Hasan Resmî, Memduh gibi adlar görülmektedir. Aharların birçok nev'i vardır. Bunlar şöyle yapılır: İlkin beyaz şap, havanda dövülür ve su içinde eritilerek ateşte fıkır fıkır kaynatılır ve bu sıvı küçük bir tekne içine dökülerek sıcak iken buna ham ve cilâsız kâğıt batırılıp çekilerek, yani daldırılıp çıkarılarak, bir yere serilir ve gölgede kurutulur. Sonra bir miktar su kaynatılır ve ayrıca bir çanak içinde bir avuç nişasta ezilerek o kaynar suya dökülür ve daima karıştırılarak nişasta kokusu kalmayıncaya kadar kaynatılır. Sonra bir teneke içine boşaltılarak ilkin şaplanıp kurutulmuş kâğıtlar bu suya batırılır ve gölgede kurutulur. Ondan sonra da üstüne mühre vurulur. Bu ahar ne kadar durursa o kadar iyi olur. Hattâ birkaç yıl duran aharlar yazıya daha elverişli olur.

Aharın başka bir nev'i de şöyle yapılır: Beyaz balık tutkalı ısıtılıp mermer üzerinde, tokmakla iyice döğülür. Gerekince bunu suda kaynatıp nişasta aharının üzerine çekerler.

Başka bir usule göre de bir fincan halis nişastaya kırk fincan su koyup içine onluk miktarı balık tutkalı (jelâtin) katılarak karıştırılır ve ateşte pişirilir. İçine ateş sokulduğu vakit sönmeyinceye kadar kaynatılır ve indirilip kâğıtlara sürülür. Kâğıtlar kuruduktan sonra üzerlerine yumurta aharı sürülür. Yumurta aharı şu suretle yapılır: Bir kâseye yeter miktarda yumurta akı konur ve içine bir ceviz kadar şap katılarak köpürünceye kadar karıştırılır, sonra olduğu gibi bırakılır. Köpük azalıp suyu çoğaldığı vakit o suyu alarak kâğıtlara sürerler.

Aharların daha birçok nevileri vardır. Bunların hepsinde de esas, nişasta, tutkal ve yumurta akıdır. Kalemin kâğıt üzerinde kaymasına «kalemgirlik» denir. Kâğıtları «kalemgir yapmak» için de aharın üstünde bazı sıvılar daha sürülür ki bunlara «tılâ» denir. Kâğıdın güzel kokması için de bu tılâlara gülsuyu veya kokulu başka maddeler katılır.

AHARNAR veya **AHERNER,** Eridanus takımyıldızının en parlak α yıldızının adı. Astronomide α Eridani diye anılır. Eridanus takımyıldızına Araplar *el-nehr* «nehir» adını vermişlerdi. Bu yıldız, adı geçen takımyıldızın sonunda bulunduğu için, «nehirde sonuncu» veya «son nehir» anlamında *ahir el-nehr* veya *ahir nahr* adını almıştır. Bu yıldız güney yarım küresinde olup arzımıza 67 ışık yılı uzaklıktadır.

AHAS veya **AHAZ** (aşağı yukarı M. Ö. 733 - 718), Yuda kıralı. Suriye ve İsrail kırallarının kendisine karşı yaptıkları birleşmeden korunmak için Âsur Kıralı Tiglatpileser III. ü yardıma çağırmıştır. Âsurlular 732 de Şam'ı almışlar ve birleşmenin kuvvetini kırmışlarsa da Yuda, bu yüzden siyasetçe Âsur Devleti'nin bir «vasalı» olmuştur.

AHASVERUS: 1 — Pers Kıralı Kserkses'in adının Tevrat'ın Ester kitabında yazılışı. 2 — Genel olarak Yahudiler'in yeryüzünde oradan oraya sürülmelerinin sembolü olan «ebedî serseri Yahudi» nin adı.

AHAUS, Almanya'nın Vestfalya (Westfalen) bölgesinde Münster İli'ne bağlı bir kasaba. Nüfusu 6300; denizden yüksek 51 m. Küçük bir endüstri merkezidir. Bu kasabada jüt dokumacılığı ve kibritçilik başta gelir.

AHÇE, Afganistan'ın kuzeyinde bir kasaba. Kâbil ile Merv şehirlerinin ortasına yakın bir yerdedir. Yüksekliği 330 m. dir. Kuzey ve güneyi yüksek dağlarla çevrilidir.

AHD: bk. MUAHEDE.

AHDAL: bk. EHDEL.

AHDAR (Cebel-i Ahdar), Arap yarımadasının güneydoğusunda (Umman'da) bir dağın adı. A. yapısı ve meydana gelişi bakımından yarımadadan ayrılan genç bir dağdır. En yüksek doruğu 3020 m. dir.

AHDÎ, XVI. yüzyılda yaşamış Türk şairi ve tezkirecisi. Bağdat'ta doğmuş, yine orada ölmüştür. Babası, Farsça şiirleriyle tanınmış olan Mevlânâ Şemsettin'dir. Ahdî'nin hayatı hakkındaki bilgi çok eksiktir. Elde bulunan kaynaklardan, 1552 de, yani Kanunî Süleyman zamanında İstanbul'a gelerek 1563 e kadar orada kaldığı, zamanının büyük şair ve bilginleriyle dost olarak meclislerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ahdî, 1563 te tekrar Bağdad'a dönünce, aynı yılda, *Gülşen-i Şuarâ* adındaki tezkiresini kaleme almıştır. Eser, önce, şair olan padişahlar ve devlet adamları, sonra bilginler ve sonra da şairler gelmek üzere, üç bölüme ayrılmıştır. İlk iki bölümde alfabe sırasına uyulmadığı halde, üçüncü bölümde kişiler alfabeye göre sıralanmıştır. Fakat bu bölümlerin sayısı, bazı nüshalarda dört olarak göze çarpar.

Aynı zamanda şair olan ve fakat şiirlerinden çok tezkiresiyle tanınmış bulunan Ahdî'nin eseri, yazarın doğrudan doğruya tanıdığı veya tanışmasa da güvenilecek kimseler vasıtasiyle haklarında bilgi edindiği şairlerden bahsetmesi bakımından, güvenilmeye değer kaynaklardan biridir.

AHD-İ MİLLÎ: bk. MİSAK-I MİLLÎ.

AHENATEN: bk. EHNATON.

AHENK (Est.), en büyük değişiklikte gerçekleşen en büyük birlik. Ahenk, başta Eflâtun olmak üzere, birçok filozof tarafından güzelliğin ilkesi olarak kabul edilmiş, güzellik duygusunun, değişiklikte birlikten geldiği deneyim yolu ile de belirtilmiştir (bk. DENEYSEL ESTETİK). Zamanımızda ahenk kelimesi ile «şekil - muhteva» birliği, sanatçının yaşadığı duygu ve gerçekleştirdiği duygunun biribirine uygunluğu kastolunmaktadır.

AHENK (Mus.): bk. ARMONİ.

AHENK (Edeb.), bir yazıda, kelimelerden ve onların yanyana gelişlerinden doğan ses uyumu. Esas öğe, nesirde cümle, nazımda da mısra olduğuna göre, yazının bütününden doğacak ahenk, şüphesiz ki, cümle ve mısraların ahenkli oluşuna bağlıdır. Böyle olunca da, cümle ve mısraları meydana getiren kelimelere kadar inmek

gerektir. Eğer cümleyi ve mısraı kuran kelimelerin kendileri ahenkli olur ve bunlar iyi bir düzenle birleştirilmiş bulunurlarsa, cümle ve mısraların bütünü de ahenkli olur.

Yazıda ahengi sağlıyabilmenin ilk şartı, kelimelerin kullanışlarına bağlıdır. Bunun için ahenksizliği doğurabilecek pürüzlerin ortadan kaldırılması göz önünde tutulmalıdır. Bunu yaparken şu noktaya dikkat etmek gerektir. Yazının bu şarta uygun olması, onun, kesin olarak, ahenkli olması demek değildir. Böyle yazılar, sadece «pürüzsüz» olarak adlandırılabilir.

Halbuki, bir yazının pürüzsüz olmasiyle, ahenkli olması ayrı ayrı şeylerdir. Pürüzsüzlük, ahengin toprağıdır; ahenk pürüzsüzlük üzerine kurulabilir. Bunun içindir ki, yazıda pürüzsüzlüğü sağladıktan sonra, kelimelerin, cümle veya mısraın içinde en tatlı sesi verebilecek bir şekilde yerlerine konmaları gerektir. Cümle ve mısralar bu şekilde kurulduktan sonra, hepsinin birden bir araya gelmelerinden doğacak ahengin aksamaması için, onların da biribirlerine uygun bir düzenle iliklenmelerine özenilmelidir. Nazımda ahenk için vezin ve kafiye de yardımcı öğe olarak bulunur.

Bazı edebiyat bilginleri edebî yazılardaki ahengi bölümlere ayırmayı denemişlerse de bu ayırmalar, tamamiyle kişisel bir kendilikte kalmışlardır. Bu bölümler içinde - dilin her gün sık sık konuşulan kelimelerine dayandığı için - en çok tutulanı, eskilerin «aheng i taklidî» dedikleri bölümdür. Aheng-i taklidî, seslerin taklidine uyarak kurulmuş olan kelimelerin kullanılmasiyle sağlanan ahenktir.

AHENK, İzmir'de 1903 te avukat İsmail Hakkı tarafından çıkarılan siyasî bir gazete. Uzun zaman Ali Nazmi tarafından, onun ölümünden sonra da kızkardeşi Cevriye'nin sahipliği altında yayımlanarak, Yunan işgali sırasında millî dâvaya faydalı olmaya çalışmış ve 1931 e kadar yirmi sekiz yıl çıkarılmıştır.

AHENK TAHTASI: bk. GÖĞÜS.

AHENK TELLERİ, tezeneli ve yaylı sazlarda kapağın iç tarafına veya üstüne, asıl tellerin altına konan teller. Bunlar, sazın asıl tellerinin tabiî halde çıkardıkları seslerin birli veya sekizlisine düzenlenir. Bu tabiî sesler veya bunların tabiî armonileri çalındığı zaman, içerde veya üst kısımda bulunan teller de titreşerek, daha renkli ve zengin bir etki elde edilmesine yardım ederler.

AHĒNOBARBUS, eski Roma'da Domitius soyunun bir kolunda kullanılan üçüncü ad (*cognomen*), bk. DOMITIUS.

AHER, İran'da bir şehir. Tebriz'in 115 km. doğusunda, Urmiye gölü ile Hazar denizi arasındadır. Karasu çayının kenarında kurulmuş olan A. in kuzeyinde yüksekliği 2950 m. yi bulan Karadağ, güneyinde 4812 metrelik Savelan dağları yer alır. Çevresindeki topraklar sulanır.

AHFEŞ, Ebulhattab Abdülhamid (ölm. 793), Arap gramercisi. El Ahfeş-ül-Ekber (Büyük Ahfeş) adıyle anılır. Sibeveyh ve Kisâî gibi tanınmış kimselere ders okutmuş ve kasideleri beyit beyit şerh etmek yöntemini koymuştur.

AHHİYAVA [Aḫḫiyavā], Anadolu'da Boğazköy yanında eski Hitit başkenti Hattuşaş'ta meydana çıkmış, M. Ö. II. bin yılın ikinci yarısına ait çiviyazılı Hitit belgelerinde sözügeçen bir devletin adı. Bunun o zaman Hellas'ta Akalar'ın (b. bk.) kurduğu devlet olduğu anlaşılmaktadır. Belgelere göre A. kuvvetli ve denizci bir devlet olup Hellas'tan başka Ege adalarını, Girid'i ve Kıbrıs'ı ele geçirdiği ve zaman zaman Anadolu ile de ilgilendiği belirmektedir. Batı Anadolu'da Hitit konfederasyonuna giren bazı beyliklerle ilgisi dolayısiyle A. ile Hitit Devleti arasıra siyasetçe çatışmışlarsa da genel olarak her iki devlet arasındaki ilişkiler, Hitit kıralına, Ahhiyava prensine «biraderim» dedirtecek kadar samimî olmuş ve hattâ kırallık aileleri arasında bir hısımlığa bile yol açmıştır.

DİL. Aḫḫiyavā (eski Mısırca metinlerde: *Akaiwaşa* veya *Akaiwuşi*) dili, Hint - Avrupalı Hellenler'in Yunanistan'a giren ilk kolu olan *Akhaia* (eski şekil: *Akhaiwoi*) lıların diyeleğine genel olarak yaklaştırılıyorsa da, Hitit metinlerinde geçen bazı Ahhiyavalı kıral adlarının Yunanca karşılıkları kesin olarak saptanmamıştır: *Tavagalavaş* (Yun. Eteokles), *Antaravaş* (Yun. Andreus), *Attarişşiyaş* (Yun. Atreus) ve *Viluşa* (Yun. Elaiussa) kıralı *Alakşanduş* (Aleksandros) gibi.

AH - HOTEP, eski Mısır kıraliçelerinden birinin adı. XVII. soy hükümdarlarından Kames'in karısı ve XVIII. soyu kuran Ahmes'in kaynanası. Bu kıraliçenin mezarında bulunan süs eşyası, sanat bakımından çok değerlidir.

AHILKELEK [Gürcüce *Aḫalkalaki* = yeni şehir], Sovyetler Birliği'nin Gürcistan Cumhuriyeti içinde Tiflis'in 120 km. güneybatısında, Kura ırmağının önemli bir kolu olan Ahılkelek çayı üzerindedir. Deniz yüzünden yüksekliği 1690 m. nüfusu 5400. Kasabanın sınırımıza olan uzaklığı 25 km. dir. Birçok güzel göllerle çevrili olan kasabanın doğusunda yüksekliği 3300 m. yi bulan Ahul dağı yer alır. Çevresinde tahıl ekilir ve hayvan yetiştirilir.

AHIR, büyükbaş evcil hayvanların barındırıldıkları ve bakıldıkları yapı. Özel anlamiyle ahır, at gibi tek tırnaklı hayvanlara mahsus olan yapıdır. Sığırlarınkine sığır ahırı, veya mandıra, develerinkine deve ahırı veya develik, koyunlarınkine ağıl denir.

Ahırların su akıtan veya sızdıran, fena gazlar çıkaran yerlerden, çöplüklerden uzakça; çevresine göre biraz yüksekçe; taban toprağının kumlu veya kireçli olması gerektir.

Kirli yer üzerine ahır yaptırmak gerekirse, taban toprağının tabiatını demir dısığı ve kumla değiştirmelidir. Ahıra verilecek yönün ve cephenin de iklim etmenleri ile ilgisi ve önemi vardır. Genel olarak kuzey memleketlerde, yüksek ve soğuk yerlerde kapı ve pencereler güneye; kuzey memleketlerde ve vâdilerde kuzeye bakmalıdır. Ahırın yükseklik ve büyüklüğü, içinde barındırılacak hayvanların cins ve sayısına göre hesaplanır. Atlar için ahırın yüksekliği üç metreden aşağı olmamalıdır. At bölmelerinin eni 1,5 - 1,9 m., uzunluğu 3,5 m. olarak heseplanmalıdır; araları lâtalarla ayrılmalı veya yüzeyi 12 m² den küçük olmıyan ve içinde hayvanın serbesçe hareket edebileceği ayrı bölmeler bulunmalıdır. Pençerelerin yüksekliği hayvanların boylarından üstün olmalı, tavan, ısıyı geçirmiyecek malzemeden yapılmalı, taban, sidik ve pisliklerin kolayca akması ve böylece hayvanların altına döşenen yataklıkların çabuk ıslanmaması için hafifçe eğik bulunmalı ve ısıyı tutan bir tabaka üzerine konulan döşeme taşlarından veya çimentodan yapılmalıdır. Duvarlar kireçle badanalanmalı ve ahırın havası temizlenmek ve değiştirilmek için bacalar veya hava boruları bulunmalıdır. Eğer, koşum takımları ve yem ahırın içinde saklanmamalı, bunlar için ayrı yerler yapılmalıdır.

AHIR DAĞI, Maraş'ın kuzeyinde ve doğu - batı doğrultusunda genç bir dağ. Büyük kısmı Ceyhan nehrinin doğusunda kalır (Milcan doruğu 2403 m.).

AHIRKAPI, İstanbul Boğazı'nın Marmara'ya bakan ağzının batı kıyısında bir semtin adı. A. Sarayburnu ile Çatladıkapı arasında uzanır. Batısında, denizden 30 m. kadar yüksekteki Sultanahmet semti vardır. İstanbul şehrini çeviren sûrun, Marmara tarafındaki kapılarından birinin bulunduğu yerdedir. Sarayın ahırları yakınında bulunduğu için bu adla anılmıştır. Bu ahırlar sonradan belediyece şehir dışına naklettirilmiştir.

A. semti, İstanbul'un Eminönü ilcesinin, 27688 nüfuslu Alemdar bucağına bağlı Cankurtaran muhtarlığını teşkil eder. Sirkeci garından sonra gelen Cankurtaran, Ahırkapı'nın istasyonudur. A. nın küçük bir iskelesi de vardır. Burada denizin derinliği 5-6 m. kadardır. A. ya mallar, en çok bu iskele yoliyle getirilir. Hele Şile, Ağva, Midye ve çevresinden getirilen odunlar, burada indirilir. A. da iki odun deposu ve birkaç küçük kömür deposu vardır. A. semtinde boya ve dokuma atelyeleri de bulunmaktadır. Ahırkapı'da oturan halkın çoğu balıkçılık, arabacılık, işçilik ve kayıkçılıkla geçinir.

A. semtinin sokakları dar, evleri tahtadandır. Bu eski evler arasında bir de han vardır. Kalınlığı birkaç metre yüksekliği 15 m. olan ve çok yerinde henüz yıkılmamış bulunan kale duvarları, denize paralel olarak, semt boyunca uzanır. Sarayburnu bu çevreyi kuzey rüzgârlarına bir dereceye kadar kapadığı için havası yumuşaktır. Yazları da çok sıcak geçmez. Ahırkapı feneri de bu semttedir.

AHIRLI, İzmir'in Karaburun ilcesi merkezinin eski adı. Çeşme yarımadasının kuzeydoğusunda, 730 (1940) nüfuslu bir kasabadır.

AHIRLI, Konya'nın Bozkır ilcesine bağlı 19 köylü ve 10228 (1940) nüfuslu bucak, 1149 (1940) nüfuslu bir köy.

AHIRNADASI: bk. NADAS.

AHISHA [Türkçe *Akıska*, *Ahıska* veya *Ahısha;* Rusça *Ahaltsıh*, Gürcüce *Ahaltsihe*=yeni kale], Sovyetler Birliği'nin Gürcistan Cumhuriyeti içinde Tiflis şehrinin 159 Km. batısında bir şehir. Denizden yüksekliği 1100 m., nüfusu 17000. Şehir Kars'tan 115, Ardahan'dan 60, kuzeydoğu sınırımızdan 12 km. uzaktadır. Çevresindeki bitek topraklarda buğday, arpa, mısır ekilir. Yerli sanatlar arasında derîcilik, gümüş oymacılığı, tahta işleri önemli yer tutar. Şehir, demiryolu istasyonu olan Bor Jom'a bir şose ile bağlıdır.

A. başlangıçta bir Gürcü kalesi idi. 1635 te Osmanlılar, 23 günlük bir kuşatmadan sonra, burayı ele geçirerek Çıldır eyaletinin merkezi yapmışlardır. 1828 de Ruslar kaleyi ele geçirmiş, Osmanlı Devleti de, 1829 Edirne Antlaşması ile burayı Ruslar'a bırakmıştır.

AHİ AHMET ÇELEBİ (ölm. 1523), XVI. yüzyıl başında, Kanunî Süleyman zamanının tanınmış Türk hekimlerinden. Babası Fatih Mehmet ve Bayezit II. zamanının ünlü hekimlerinden Şirvanlı veya Tebrizli Mevlâna Kemal'dir. Bu hekim Kastamonu'da İsfendiyaroğulları'ndan İsmail Bey ile birlikte bulunmuş ve oraları Fatih'e bırakılınca, 1463 e doğru İstanbul'a gelmiş ve Mahmut Paşa Çarşısında muayene evi açmıştır. O zaman, Ahi Çelebi, 28 yaşındaydı. Ahi Ahmet, hekimliği babasından ve hekim Kutbüttin ile Altuncuzade'den öğrenmiş, Fatih Darüşşifası'nda başhekim, Bayezit II. zamanında Hassa hekimi ve Matbah-ı Âmire Emini olmuştur. Beş yıl kadar bu işte çalışmıştır. Kanunî Süleyman'ın padişahlığının başlangıcına da yetişmiş ve 1523 te Mekke'den dönüşünde Mısır'da ölmüştür. İmam-ı Şâfiî'nin türbesi yanında gömülüdür. O zaman Edirne İl'ine bağlı bir ilce merkezi olan Ahi Çelebi kasabası kendisine arpalık olarak verilmiştir. Böbrek ve sidiktorbasında meydana gelen taşlara dair on bölüm üzerine yazılan *Risaletü hasat-il külâ vel-mesane* adlı Türkçe bir kitabı vardır. Bu kitabında karaciğer, sidiktorbası ve böbrek taşlarının meydana gelişine, keyifsizliği, vücut zayıflığını, ötün çokluğunu, kanın bozukluğunu sebep göstermiştir. Bu hastalığın ilâçlarını ve nasıl iyi edileceğini de yazmıştır. Yine hekimliğe ait *Mucez* adlı Arapça bir kitabı dilimize çevirmiştir. Ahi Ahmed Çelebi, vücudu kuvvetli ve dişleri sağlam olduğu halde doksan yaşlarında ölmüştür.

ÂHİ BENLİ HASAN (ölm. 1517), XV. yüzyılda ve Selim I. zamanında yaşamış Türk şairi. Asıl adı Hasan, takma adı Benli, şiirdeki «mahlâsı» da Âhi'dir. Niğbolu'da doğmuştur. Babası orada ticaretle uğraşan Seyit Hoca adında biridir. Âhi, babasının ölümünden sonra İstanbul'a gelmiştir. Medresede okumuş, müderrislik mesleğine girmiş ve edebiyatla uğraşarak mesnevi ve gazel çığırlarındaki başarılariyle tanınmaya başlamıştır.

Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin*'ine nazire olarak *Hikâyet-i Şirin-ü Perviz Rivâyet-i Gülgûn-ü Şebdiz* adlı manzum bir hikâye yazmıştır ki tamam olmıyan bu eserin bazı kısımlarını Yavuz Sultan Selim görüp beğendiğinden şairin genliğe kavuşmasını emretmiştir. Bunun üzerine Âhi, o zaman Anadolu kazaskeri bulunan İbni Kemal tarafından yirmi akçe ile Bursa'daki Bayezit Paşa Medresesi'ne atanmıştır. Ancak Âhi, Rumeli kazaskeri bulunan Zeyrekzade'nin telkinine kapılarak, bu görevi küçümsemiş ve bu yüzden Padişah'ın gözünden düşerek uzun zaman «mülâzemet» te kalmıştır Daha sonra Karaferye Medresesi'ne atanmış, orada şair Hâveri'nin kızkardeşiyle evlenmiş, fakat çok geçmeden ölmüştür. Âhi'nin eksik kalan *Hikâyet-i Şirin-ü Perviz Rivâyet-i Gülgûn-ü Şebdiz* manzumesinden başka *Hüsn-ü Dil* adlı yine tamamlanmamış bir eseri vardır ki Lâmiî'nin o zaman büyük bir ün kazanmış olan aynı adlı eserine «nazire» dir, onu yazarken Âhi, Nişaburlu Fettahî'nin yine *Hüsn-ü Dil* adlı eserinden de faydalanmıştır. Âhi'nin *Hüsn-ü Dil*'i 1870 te Çaylak Tevfik tarafından *Asır* gazetesinde «tefrika» edildikten sonra kitap şeklinde İstanbul'da basılmıştır. Âhi'nin Üniversite Kitaplığı'nda bulunan yazma divanı tam değildir, eski yazma dergilerde bu divanda bulunmıyan bazı manzumelerine de raslanır.

Âhi, uzun zaman devam eden üniyle Divan Edebiyatı tarihinde önemli bir yer tutar. Bâkî gibi büyük şairler bile onun gazellerine nazireler söylemişlerdir. Bazı gazelleri de bestelenmiştir.

AHİ ÇELEBİ, Bulgar Batı Trakyası'nda Rodop dağlarının güneydoğusunda Arda ırmağının yukarı kollariyle yarılmış bir yayla. Burada yaşıyanlar, çiftçilik, odunculuk, abacılık ile geçinirler. Çevrenin en önemli kasabası Paşmaklı'dır.

AHİ YUSUF (ölm. 1500), Türk din bilginlerinden. Tokatlı'dır. Birçok medreselerde müderrislik ederek «Sahn» müderrisliğine yükselmiş, dinî bazı eserler yazmıştır. İstan-

bul'da Fatih Camisi yakınlarında yaptırdığı mesçitte bir genel kitaplık kurmuştur.

AHİD: bk. ANTLAŞMA.

AHİKÖY, Muğla İl'i merkez ilcesi, Yatağan bucağının 1707 nüfuslu (1940) merkezi. Muğla - Milas ve Muğla - Çine yollarının birleştikleri yer yakınında, Ahi çayının geçtiği küçük bir ovanın doğusundadır.

AHİL, Balkan yarımadasında Yunanistan, Yugoslavya ve Arnavutluk arasındaki sınır yerinde bulunan Prespa gölünde bir ada. Adada bir takım eski eserler vardır.

AHİLER, Anadolu'da bir nevi dinî şövalyelik teşkilleri kuran yiğit kardeşler. Ahiler, Abbasî Halifesi Nâsır Li Dinillâh (1180 - 1225) ın bir meslek haline getirdiği Fütüvvet (b. bk.) e girenlerden olup, cömertlik, gariplere yardım etmek, zulüm görenleri korumak gibi işleriyle tanınmışlardı. Selçuklular zamanında gelişen Ahiliğin, Rum gazileri, Alpler, Alperenler kümeleri gibi, Anadolu'nun ilk istilâ zamanlarında da sosyal kurullar halinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunların Horasan ve Maveraünnehir'deki Gaziler ile de ilgileri bulunduğu sanılmaktadır. İlk zamanlarda Selçuk hükümdarlarının bekçileri gibi görünen Ahiler, hükümetin zayıf düşmesinden sonra esnaf kurumlarını korumak suretiyle onlara dayanmış ve bir nevî tarikat birliği meydana getirmişlerdir. İbni Batuta, *Seyahatname*'sinde, bu teşkillerin Anadolu'nun hemen her şehir ve kasabasında bulunduğunu yazmaktadır. Bunlar Ahi adını verdikleri başlarının yönetimi altında, zorbaları yok etmek, yabancılara, gezgin ve misafirlere «zaviye» lerinde ziyafetler vermek, türkü ve oyunlarla temiz bir şekilde hoş vakit geçirmek, her hususta sosyal yardımlarda bulunmakla kendilerini görevli sayıyorlar, sıkı bir düzen, disiplin ve kuvvetli bir bağlılık içinde yaşıyorlardı.

Ahiler'in bu bakımdan İslâm dünyasının her tarafında raslanan esnaf kurumlarına benzemekten başka, kendilerinden önce bulunan ve siyasî roller oynıyan «Bâtınî» teşkillerinden de görenek, âyin, ziyafet ve mensuplarının dereceleri bakımından faydalanmış oldukları anlaşılmaktadır. Fakat tarafsız bir gezgin olan İbni Batuta'ya bakılırsa bunların kanaat bakımından Râfızilik'le bir ilgileri olmadığını kabul etmek gerektir. Anadolu Ahileri'nin Fütüvvet kütüklerini Halife Ali'ye kadar götürdükleri hakkındaki söylenti de bunların Râfiziliklerini göstermez. Fütüvvetçilerin bir kolunun Ali'ye bağlandığını, diğerinin ise Ebubekir'e çıkarıldığını biliyoruz. Bundan başka Ahiler, oynadıkları rol bakımından da, Batınîler gibi yıkıcı değil, yapıcı olmuşlardır. Bunlar bulundukları yerlerde devlet kurumlarını yıkmaya çalışmamışlar, tersine olarak gerektikçe devlete yardımda bulunmuşlardır. Hükümet otoritesinin zayıf kaldığı devirlerde Sıvas ve hele Ankara'da eğemenlik bunların eline geçmiştir. Ancak bu eğemenlik hükûmet şeklinde olmayıp, Ahiliğin teşkillerine dayanıyordu. Ahiler, sofîlerin hırkalarına karşılık Fütüvvet şalvarı, başlarına büyük beyaz bir serpuş giymekte idiler. Serpuşlarının tepesinde bir arşın kadar uzunlukta bir şerit bulunurdu, bellerinde de bir kama taşırlardı. Törenlere daima silâhlı olarak katılırlardı. Elbise bakımından belli bir küme olmak ve loncalara dayanmakla beraber, aralarında tanınmış müderris, kadı ve Mevleviler'in de bulunduğu gözönünde tutulursa, bunların basit bir esnaf teşkiline dayanmakla kalmayıp, sosyetenin aydın tabakalarını da aralarına aldıkları anlaşılır. Anadolu'da birçok hükümdarların gazi sanını almaları, bunların aynı zamanda Fütüvvet mesleğine girmiş, yani Ahi olmuş kimseler bulunduğu sanısını vermektedir.

Ahiler Osmanlılar'ın ilk zamanlarında da çok önemli rol oynamışlar, Anadolu'da güvenlik sağlamaya çalışarak, bu sırada kuvvetlerini dışişlerine yöneltmek zorunda olan Osmanlılar'ın yükünü hafifletmişlerdir. Düzme Mustafa Vakası'nda Bursa şehrini hücumdan kurtarmış olmaları, bunun güzel bir örneğidir.

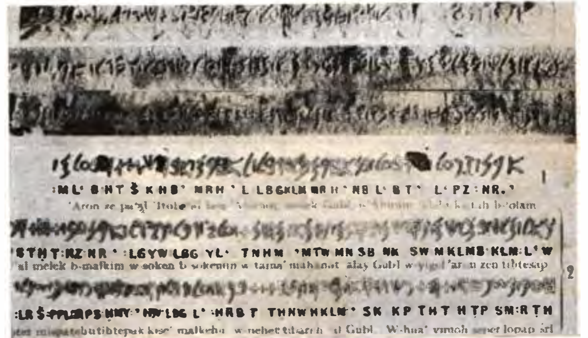
Karamanlılar, Murat I. zamanında Osmanlılar'a karşı cephe alınca Osmanlılar arkalarını korumak amaciyle Orhan zamanında aldıkları ve sonra elden çıkardıkları Ankara'yı tekrar almak zorunda kalmışlardır. Ahiler de hiç karşı koymadan şehri teslim etmişlerdir (1360). Burası coğrafi mevkiinin önemi dolayısiyle Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti lâyıkiyle kurulduktan sonra, siyasi rollerine lüzum kalmıyan Ahilik, sadece hayırsever esnaf kurulları halinde devam etmiştir.

AHİMENES (Achimenes), gesneraselerden (Gesneraceae) Tropikal Amerika'da yetişen bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türler otsu bitkiler olup güzel çiçek açarlar. Bundan dolayı da bazı türleri sıcak yerlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

AHİR: bk. AİR.

AHİR, Kuzey Hindistan taraflarına yayılmış, hayvan yetiştirici bir boy (kast). Nüfusu 2 - 2,5 milyon kadar olan bu boyun, kuzeybatıdan geldiği sanılmaktadır. Bunlar eskiden Dekkan'ın kuzey taraflariyle Nepal önarazisi arasında bulunuyorlardı; fakat XVI. yüzyılda güneyden Gondlar ve Nepal yönünden de Kiratalar tarafından geriye doğru sürülmüşlerdir.

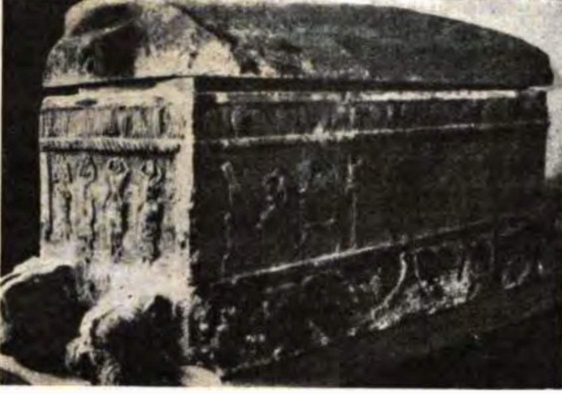
AHİRAM, [*Aḥiram*] (M. 1250 sıraları), Fenikeliler'in Gebāl veya Gubl (Yunancası: *Byblos*, şimdi Beyrut ile Trablus arasındaki *Cebail*) şehrinin kıralı. Ramses II. nin (M. Ö. 1292-1225) uyruklarındandı. Bu kıralın, oğlu İthobaʿal tarafından yaptırılmış lâhdi, 1923 yılında Fransız arkeologlarından Pierre Montet tarafından aynı kasabada bulunmuştur. Taştan olan bu lâhdin dört yüzünde, lotüs çiçeğinden çerçeveler içerisinde cenaze sahneleri kazılmış, lâhdin içine de Ramses II. nin adını taşıyan iki vazo ile başka eşya konmuştur. Kapağın kenarındaki iki satırlık yazıt Fenike dilinde olup en eski alfabetik yazılardandır. (bk. ALFABE).

AHİRAM YAZITI

Yukarda: Ahiram Yazıtı'nın fotoğrafisi. 1. Birinci sıra (sağdan sola): yazıtın temize çekilmişi; ikinci sıra (sağdan sola): bunun, olduğu gibi Lâtin harfleriyle çevriyazısı (vokalsiz); üçüncü sıra (soldan sağa): vokaller eklenmek suretiyle yazıtın okunuşu. 2. Yazıttaki ikinci satır (aynı şekilde).

Tercümesi: Bu lâhdi, Gubl Kıralı Ahiram'ın oğlu İthoba'al, babası Ahiram'ın «ebedî istirahatgâhı» olarak yaptırdı. Eğer kırallar arasında her hangi bir kıral veya valiler arasında her hangi bir vali, Gubl şehrini kuşatarak bu lâhdi bulursa, hükümdarlık asası kırıla, kırallık tahtı yıkıla ve Gubl'de barış hüküm süre. Eğer herhangi biri bu yazıtı silerse zürriyeti yok ola.

AHİRAM'IN LÂHDİ

AHİRET, ilkel insan topluluklarının mitlerine ve bazı dinlerin inançlarına göre, insanın ölümünden sonra da yalnız ruh olarak veya bedeniyle birlikte veya ruhu başka bir bedene bürünmüş olduğu halde yaşamakta devam ettiği yer. Bu yer, ölünün gömülü bulunduğu mezar değildir. Yeryüzünde başka bir nokta olarak da düşünülmez. Fakat bu dünya içinde olduğu kabul edilir. Birçok eski zaman ulusları ahireti, ya dünyanın içinde, yeryüzünden bir nehirle ayrılmış ve bir köpek tarafından kapısı beklenen bir yer olarak, yahut da denizin dıbinde veya gökyüzünde sanmışlardır. Sonuncu sanıyı taşıyanlara göre ölülerin hepsi değilse bile, bir kısmı göke çıkar ve orada kalırlar.

Andaman (Bengal körfezindeki takım adalar) halkına göre kötü insanların ruhları yerin dibine gider, iyi ruhlar ise gökyüzüne çıkarlar. Diğer bazı ilkel insan topluluklarına göre de, ölülerin ruhları dünyaya geri gelir.

Yalnız şehitlerin, çocuk doğururken ölen kadınların, günah işlemeden gömülenlerle din gereklerine uyan ve kanunları gözetenlerin ruhları gökyüzünde kalırlar. Ölülerin yeraltına veya gökyüzüne gidecekleri yüzlerindeki bazı noktalardan anlaşılabilir.... Bunları andıran ahiret tasarlarına veya izlerine büyük dinlerde de raslanır.

AHİRU, eski Japon yazısının bir çeşidi. Bu yazı, Çin yazısı memleketlerine girmeden önce Japonlar tarafından kullanılan ve *şinci* veya *kami no moci* (=ilâhlar yazısı) denilen işaretlerin en eskisidir. Eskiliği IX. yüzyıla kadar çıkarılan bu hece yazısı, akrabası olan Korea yazısiyle birlikte, Hindistan'dan gelmedir. Bk JAPON YAZISI.

AHİYCLU (Anhiolo; 1934 ten beri: **Pomorie**), Bulgaristan da, Burgaz limanının 15 km. kuzeydoğusunda bir burunda kurulmuş kasaba. Nüfusu 3200. Çevresinde eski çağdan kalma Palliocastro yıkıları bulunmaktadır. A. bir gemi uğrağı olduğu gibi, orada balıkçılık da yapılır. Yakınında tuzlalar vardır. Bağcılık ileridir.

AHİZADE HALİM EFENDİ: bk. HALİM EFENDİ, AHİZADE.

AHİZADE HÜSEYİN EFENDİ: bk. HÜSEYİN EFENDİ, AHİZADE.

AHİZE: bk. ALMAÇ.

AHLÂK, aslında huy, yaratılış ve karakter demek olan «hulk»un çoğulu. Kullanışta aldığı anlam: İnsanların biribirine karşı manevî davranışları, bu davranışların ilkeleri ve kuramı. Özel olarak da:

1 — Bir insanın başka insanlara karşı manevî davranışlarının sistemini (morale).

2 — Bir toplulukta bu cinsten davranışların toplamını (moeurs et coutumes),

3 — Manevî davranışların ilkelerini ve kuramını (ahlâk felsefesi ve bilimi) ifade eder.

Bir felsefe disiplini halinde ahlâkın konusu, temellerini «iyi» ile «kötü» nün teşkil ettiği bir takım değer kavramlarıdır. Ahlâk felsefesi bu kavramlar üzerinde durup uğraşarak ahlâk alanını *temelleştirmeğe* çalışır ve bu suretle kendisini, bir taraftan yalnız «ahlâk va'zı»ından diğer taraftan da tamamiyle deskriptif ve tarihî bir metot kullanan «ahlâkın tarihi»nden ayırmış olur. «İyi», aynı zamanda, karşımıza bir emir, yapmamız ve gerçekleştirmemiz gereken bir şey olarak çıktığı için, ahlâk problemini «ne yapmamız gerekir?» sorusunda özetlemek mümkündür. Bu soruya cevap vermek için seçilen hareket noktalarının ayrılığı sebebiyle ahlâkta türlü istikametler meydana gelir. Başlıca istikametler olarak:

1 — *Dinî metafizik istikamette* «iyi», ya Allah'ın kendisi ile bir tutulur, ya metafizik bir gerçek haline sokulur, yahut da kaynakları Allah olan kayıtsız ve şartsız emirlerin bütünü sayılır. Ahlâhın böyle dinî bir temele dayanması eğilimine Ortodoks, Yahudi, Hıristiyan ve İslâm düşünürlerinde raslanır. Eflâtun'un İdealar Nizamı'nda en yüksek saydığı «İyi İdea» sı da metafizik bir gerçek hüviyeti alır.

2 — *Psikolojik Ahlâk*, iyi kavramını, insan iradesini ruhbilim yönünden inceliyerek belirtmeye çalışır. İlkçağ'da ve Yenızamanlar'da çok yaygın olan Mutçuluk (evdemonizm) ahlâk psikolojik bir temele dayanır. Bu istikamet, «irademizin son ve mutlak amacının ne olduğu» sorusundan hareket eder ve bu amacın saadetten - ferdin saadetinden (bireysel evdemonizm) veya «mümkün olduğu kadar fazla insanın mümkün olduğu kadar fazla mes'ut olmasından (toplumsal evdemonizm) ibaret olduğunu isbata çalışır ve ahlâk emirlerini de bu amacı gerçekleştirmek için birer araç olarak görür. XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki İngiliz ahlâk felsefesinde görüldüğü gibi, bir «ahlâk duygusu» (moral sens)nu, yani insanların karakter ve eylemleri hakkında doğuştan bir ahlâk yargısına sahibolduğunu kabulden hareket eden ahlâk da psikolojiktir. Dinî - metafizik ahlâk anlayışına göre, «iyi» reel bir kendilik olup, bu kendiliğe katılan veya onun buyruklarına uygun olan eylemler ve özellikler «iyi»dir. Evdemonizm için ise «iyi», tek insanın gayretlerinin en son amacı veya bütün insanların ortak olarak erişmek istedikleri en yüksek amaçtır. «Moral sens» ahlâk felsefesine göre de, her insanda bulunan «ahlâk duygusunun» takdir ettiği eylem veya özelikler «iyi»dir (bu ahlâk istikametinin başlıca temsilcileri, Hutcheson ve Adam Smith'dir). «Ahlâk duygusu»ndan hareket eden ahlâk anlayışı, ahlâkın değer yargılarını estetik değer yargılarına yaklaştırır. İyi eylem, iyi karakter, bizde bulunan tarafsız bir gözlemcinin hoşuna giden bir eylem, bir karakterdir. Tıpkı bizde esthetik gözlemcinin bir melodiyi ve bir renk ahengini hoş bulması gibi.

3 — Kant'ın temsil ettiği «saf amelî akıl» ise, «iyi»-yi, kesin ve şartsız olarak geçen bir emr (kategorik imperatif) e dayar. Bu emir bizim anlaşılır karakterimizden, varlığımızın en derin temellerinden çıkar. Bu emir, kendimizin de kabul ettiğimiz ve tümel olarak beğendiğimiz ilkelere göre hareket etmemizi bizden ister. Bu anlayışta iyi bir eylem, «temayül»den doğan eyleme karşıt olarak, sözü geçen kanuna uyma yüzünden yapılan eylemdir.

4 — Kant'ın imperatifçi olduğu kadar da formalist olan (çünkü en yüksek ahlâk kanunu bize gerçekte ne yapacağımızı değil, sadece nasıl hareket etmemiz gerektiğini bildirir) ahlâkına karşı son zamanlarda *material değerler ahlâkı* denilen bir akım ortaya çıkmıştır. Bu istikamete göre değerler, ideal objelerin düzenli bir âlemidir. bu değerleri biz görebilir, daha doğrusu duygu ile kavrıyabiliriz. «Material değerler ahlâkı», Eflâtun ile Aristo'nun ahlâklarını hatırlatır, ancak bunların içindeki metafizik öğeler burada atılmıştır.

5 — Spencer'in, Westermarck'ın, Fransız Sosyoloji Okulu'nun, Marxism'in v. b..... *sosyolojik ahlâkları*, tarihî - deskriptif ahlâk bilimine çok yaklaşır. Bu istikamet, ahlâkın topluluk içindeki durumuna bakarak toplulukla birlikteki gelişimini gözönünde bulundurarak onu topluluğun genel gelişme kanunlarından çıkarmağa ve anlamağa çalışır.

6 — Sosyolojik anlayış istikametine bir de biyolojik istikametin yaklaştığı görülür. En çok Darwinism'e dayanarak gelişmiş olan bu istikamet, «iyi»yi kuvvetli ile, hayat kavgasında başaran ve kazananla bir tutmak ister. «Üstün insan»ı ile Nietzsche de bu istikametten sayılabilir. Bu istikamette, yaşıyan ahlâkı temellendirmek ve bir sistem haline getirmekten fazla özgeçi ve acıma ahlâklarına karşıt, yeni bir ahlâk yaratma gayretinin hâkim olduğu görülür (Nietzsche'ye göre filozof, değer bulan insan olmayıp bir değer yaratıcısıdır).

7 — Son olarak da bütün ahlâk tarihi boyunca *şüpheci (septik) bir istikametin* uzayıp gittiği görülür. Bu istikamet değer izafelerini ve emirlerini genel olarak insanın buluları sayar, ispatı mümkün ve objektif olarak geçen bir ahlâkı da manasızdır diye, reddeder. İlkçağ'da Eflâtun, *Devlet* adlı eserinin I. kitabında sofist Thrasymakhos'u *Gorgias* adlı eserinde de Kallikles'i bu gibi bir ahlâk şüpheciliğinin temsilcileri olarak gösterir. Çağımızda ise Mandeville'i (*The Fable of the Bees* = «Arılar Masalı») ve Max Stirner'i birer şüpheci sayabiliriz.

Ahlâk sistemleri özel fasıllar halinde «nimetler», «görevler» ve «erdemler» bahislerini incelerler. Nimetler - kıymetli objeler - maddî ve ruhî nimetlere ayrılır ve bunların üstünde çabalarımızın son ve mutlak amacı olan «en yüksek hayır»a yükselir. Görevler bahsi, insanın kendisine, başka insanlara, devlete ve kültüre karşı olan görevleri meselelerini kapsar. «Erdemler»e gelince, bunların da devirlere, devirlerin hâkim inançlarına göre ahlâk sistemleri içinde saflarının ve mertebelerinin değiştiği görülür. Meselâ:

Antik devre göre, insan yapısı ahenkli olan bir ruha ve içgüdülere hâkim olan bir akla sahibolduğu ve tek ruhlar gibi düzenli bir âlem olan devlet çevresinde yaşadığı için, onun ana erdemleri «itidal, hikmet, cesaret ve adâlet» tir. İnsanı Allah'ın, âlem plânında bir yaratığı ve yaracı olarak anlıyan Ortaçağ için en büyük erdem, Allah'ın iradesine alçak gönüllülükle boyun eğmektir. Yeniçağ'da ise «çalışkanlık» erdemi büyük önem kazanmaktadır.

AHLAME [Aḫlāmē], M. Ö. XIV. yüzyıldan itibaren Mezopotamya'da görünen Sami veya Asyanik bir kavmin adı. İlk olarak adları Tel-el-Amarna tabletlerinde geçmektedir.

DİL: Ahlame dilinde Aramî diyeleklerin en eski kalıntıları saklıdır. Bunlar, Âsur çiviyazılı yazıtlarında geçen Ahlame asıllı bir iki ilâç bitkisi adından ibarettir.

AHLAT (Pirus elaeagrifolia), gülgillerden (Rosaceae) bir ağaç türü. Körpe dalları, yaprakları ve tomurcukları keçe gibi tüylüdür. Yaprakları yaşlandıkça üstyüzünde tüyler dökülerek seyrekleşir. Çiçekleri pembemsi beyazdır. Meyvaları küçük, yuvarlak, çok çekirdekli, ekşice ve buruk tatlıdır. Dalları çapraşık ve dikenlidir, fakat dikensiz olan çeşidi de (*P. elaeagrifolia* var. *Kotschyana* Boiss.) vardır. Kırım ve Kafkasya'da da yetişen ahlat, Anadolu'nun yerli ağaçlarından biridir. Yapraklı ormanlarda ve bozkırda tek-tük raslandığı gibi bozkırın ormana kavuştuğu geçit bölgelerinde, topluluklar halinde de, yetişir. İyi gelişen, sık ve derine giden köklerinin yardımiyle kurağa dayanıklı olduğu için, tanınmış Ankara armutları, ahlat üzerine aşılanarak yetiştirilir.

AHLAT, Nemrut dağının yamaçları ile Van gölü arasında bir ilce. Tatlı meyilli arazi üzerinde kurulmuş ve güzel Selçuk anıtları ile önem kazanmış olan **A.** ın nüfusu 3000 dir.

Araplar tarafından Hicret'in ilk yüzyılında alınan Ahlat 927 de Bizanslılar'ın eline geçmiş, 990 - 1100 arasında Mervaniler'in yönetiminde kalmıştır. Daha sonra, Azarbaycan valisi bulunan Selçuk Prensi Kutbüttin İsmail bin Yakûtî'nin kölesi Sukman ül-Kutbî'nin emrine giren Ahlat, XII. yüzyıl boyunca Sukmanoğulları tarafından yönetilmiştir. 1207 de Eyyublular'a geçen Ahlat, 1244 te Hülagû tarafından alınmış ve 1335 e kadar İlhanlılar'ın yönetiminde kalmıştır. Ahlat Mogul istilâsına rağmen XV. yüzyılda, Akkoyunlular devrinde Uzun Hasan'ın yönetimindeki önemli merkezlerden biri olmuş, XVI. yüzyılda Selim I. in Şah İsmail'i yenmesi üzerine, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmıştır.

AHLAT'TA BAYINDIR KÜMBETİ

Yeni Ahlat göl kıyısında, «Harapşehir» adını alan eski Ahlat ise ondan iki kilometre batıda gölden bir kilometre kadar içerdedir. Selçuk kümbetleri Eski Ahlat denilen bu örenin doğusunda ve batısında serpilidirler. Ahlat'ın yazıtları ve süsleri ile önem kazanmış olan mezartaşları ise Eski Ahlat ile göl arasındaki mezarlıktadır. Kanunî zamanında, 1554 ten sonra, Evliya Çelebi'ye göre Mimar Sinan tarafından yapılan kale, eski ve yeni Ahlat arasında, göl kenarındadır. Eski Ahlat'ın da, yanıbaşındaki kayalık «Harapşehir Kalesi» adını taşıdığına göre bir kaleye sahip olduğu anlaşılıyorsa da, bugün hiçbir ize raslanmamaktadır.

Ahlat'ın en dikkate değer anıtları mezar taşları ile kümbetleridir. XIII - XVI. yüzyıllardan kalma, çoğu kadılara,

bilginlere ait olan ve üzerleri çeşitli süslerle bezeli mezartaşları, Türk sanatının bu alandaki en güzel örneklerindendir. Mezartaşlarından bazıları koyun şeklindedir, üzerlerinde yazıt bulunan birkaç koyun heykeli de ele geçmiştir.

Kümbetler birkaç çeşittir. Bunların Orta Anadolu kümbetlerinden çatılı kısımlarının panolara ayrılmış ve saçak şeklinde dışarıya doğru uzanarak silme ile nihayetlenmiş olmasından başka ayrılıkları yoktur. Bu kümbetlerden başlıcaları 1273 tarihli Şadi Aka'ya ait Ulu-Kümbet yahut Üstat Şakirt Kümbeti, 1273 tarihli Hasan Padişah Kümbeti, biri Bugatay Aka ve Şirin Hatun'a ait 1281 ta rihli, ötekisi Hasan Timur ve Asan Tikin Hatun'a ait 1278 tarihli, birincisi büyük ikincisi küçük «İki Kümbet» veya «İki Türbe» adını taşıyan çift kümbetler, 1492 tarihli Bayındır Türbesi ve 1396 - 1397 tarihli Ergen Hatun Kümbetleri'dir. Ayrıca kimlere ait olduğu bilinmiyen türlü yapı kalıntıları ve Bayındır'ın yaptırdığı tek kemerli bir köprü vardır.

AHLAT'TA BÜYÜK KÜMBET

AHLATLIBEL, Ankara'nın 14 km. güneybatısında tarihöncesi yerleşme yeri. Burada 1933 te Millî Eğitim Bakanlığı adına Dr. Hâmit Koşay kazı yapmış ve önemli sonuçlar elde etmiştir. Ahlatlıbel, Ankara - Gâvurkale - Haymana üstünden güneye inen eski yolun batısında ve ona hâkim yayla üzerindeki bir burun üzerine kurulmuştur. Ahlatlıbel Anadolu'da tam olarak açığa çıkarılan ilk Bakırçağ kalesidir. Kale içinde ve genel olarak odaların döşemeleri altında iskeletler bulunmuştur. Ölüler küplere ve etrafı taşla çevrilmiş mezarlara, dizleri bükük olarak gömülmüştür. El ile yapılan çanak çömlek biçimleri, astar ve hele yivli geometrik süsleri ile olgun bir işçiliğin örnekleridir. Bunların birçoğu ikinci Troia'ya bağlanan kültür çevresinin buluntularına, birçoğu da Alişar - Alacahöyük'le karakterlenen İç Anadolu kalıntılarına benzemektedir. Buna göre Ahlatlıbel iki büyük kültür bölgesinin biribirine geçişini, bağlanışını sağlıyan bir merkezdir. Pişmiş topraktan damga, mühür, idol ve hayvan figürcükleri, çağının kişi mülkiyeti ve din görüşleri bakımından değerli kült ve hukuk belgeleridir. Taş ve kemik endüstrisinden başka bakır, altın ve kurşundan harb ve süs eşyası, hususiyle iskeletlerin yanında bulunmuştur. Cumhuriyet'in ilk millî kazısı olan Ahlatlıbel, büyük bir çiftlik sahibinin veya çevresinde siyasî erke sahip bir Bey'in bütün adamlariyle yaşamış olduğu bir yerdir. Ahlatlıbel, başlangıcı M. Ö. üçüncü binin ortasına kadar yükselen ve aşağı yukarı M. Ö. 2000 yıllarında bırakılan berkitilmiş düz bir yerleşme yeridir.

AHLATLIBEL'DE BULUNAN BİR TOPRAK KAP

AHLATŞAHLARI (1100-1207), Ahlat'ta hüküm süren bir Türk hanedanı. Ahlat kentini Mervanoğulları'ndan alarak, bu beyliği kuran Sökmen, Selçuklular'ın Azerbeycan valisi Kutbüttin İsmail'in evlâtlığı idi. Bundan dolayı kendisine Sökmen-ül-Kutbî denmektedir. Ahlatşahları Beyliği, Sökmen'in ardaları ve kölelerinin yönetimi altında yüzyıldan fazla yaşamıştır. Bunlara Ermenşahlar da denir. Eyyublular 1207 yılında bu beyliğe son vermişlerdir.

Ahlatşahlar'ından gelen hükümdarlar:

	(tahta çıkış)	
1 — Sökmen-ül-Kutbî	1100	
2 — İbrahim	1112	
3 — Ahmet	1127	
4 — Sökmen II.	1128	
5 — Begtimur	1185	(1183)
6 — Aksungur	1193	
7 — (Kutluğ)	1198	(yalnız yedi gün hükümdarlık etmiştir).
8 — Mehmet	1198	
9 — Balaban	1206	

AHLBECK [*ālbek* ok.], Almanya'da Stettin şehrinin 55 km. kuzeyinde, Baltık denizi kenarında, çok ziyaret edilen bir plâj kasabası. Nüfusu 4000. Banyo yapmak üzere her yaz gelenlerin sayısı 20.000 i geçer (1937 de 31661). Çevresinde ormanlarla kaplı kumullar uzanır.

AHLE [*āle* ok.], **Johann Georg** (1657-1706), keman bestecisi. J. R. Ahle'nin oğlu. Mühlhausen'de doğmuş, orada ölmüştür. Orgcu (organist) olarak babasının, yerini almış; saz, ses, koro için pek çok eser bestelediği gibi teori alanında da değerli eserleriyle kendini tanıtmıştır.

AHLEN [*ālın* ok.], Almanya'nın Vestfalya (Westfalen) bölgesinin Münster bölümünde bir kasaba. Nüfusu 26.200. Denizden yüksekliği 86 m. Birkaç lisesi vardır. Çevresinde maden kömürü ocakları bulunduğu gibi kasabada maden, mobilya, ayakkabı endüstrisi de gelişmiştir.

AHLFELD [*ālfelt* ok.], **Friedrich** (1810-1884), Alman vaizi. Yeni Luthercilik (Neuluthertum) hareketini yönetenlerden biri olmuş ve birçok vaız dergileri yayımlamıştır.

AHLGRÉN [*ālhgren* ok.], **Ernst** (1850-1888), İsveçli kadın yazar *Victoria Benedictsson*'un takma adı (kızlık soyadı: *Bruzelius*). Eserleri arasında, konuları hayattan alınmış *Från Skåne* (Scania'dan) [1884], *Folklif* (Halkın hayatı) [1887] hikâyeleriyle, evlilik hayatından alınmış *Pengar* (Para) [1885] ve *Fru Marianne* (Bayan Marianne) [1887] adlı romanları vardır. Yazılarının tamamı (*Samlade Skrifter*) 7 ciltte toplanmıştır [1919-20].

AHLİYA (Achlya), mantarların saprolegniase (Saprolegniaceae) familyasından bir cins. Bu cinse bağlı mantar türlerinin çoğu suda yetişir ve asalaktır. *A. prolifera* balıklara ve balık yumurtalarına dadanır ve balıkçılığa zarar verir.

AHLQVIST [*ālkvist* ok.], **August Engelbrekt** (1826-1889), Fin dilcisi ve şairi. Fin millî uyanışında önemli bir rol oynamış ve Fin nazmının kurucusu olmuştur. 1847 de *Suometar* adlı Fince dergiyi çıkaran bu ülkücü yazar, **Oksanen** takma adını kullanarak klâsik üslûpta birçok şiirler yayımlamıştır. Başlıca şiir kitabı, *Säkeniä* (Kıvılcımlar) [1860] adını taşır. 1863 - 1888 yılları arasında Helsinki Üniversitesi Fince profesörlüğünde bulunan ve 1883 te

Fin - Ugur Kurumu'nun ilk asbaşkanlığına seçilen Ahlqvist, daha çok, dilcilik alanında tanınmıştır.

Finlandiya, Estonya, Litvanya, Doğu Rusya ve Sibirya'yı dolaşarak Fin - Ugur grupundan olan Est, Karel, Vot, Vesp, Liv, Fin Mordvin, Çeremiş, Ostyak ve Vogul dillerini incelemiş ve bunlardan metinler toplıyarak gramerlerini yayımlamıştır. Dilcilikte başlıca eserleri şunlardır:

Suomalainen runous - oppi kielelliseltä kannalta (Dilbilim bakımından Fin şiir sanatı) [1863], *Suomen kielen rakennus* (Fin dilinin yapısı) [birinci bölüm, 1877], *De vestfinska språkens kulturord* (Batı Fin dillerindeki kültür kelimeleri) [1871], *Suomen murteiskirja* (Fin diyeleklerinin kitabı) [1869].

AHLWARDT [*ālvart* ok.]: 1 — **Hermann** (1846 - 1914), Alman siyaset adamı. Bir müddet öğretmenlik ve Berlin'de müdürlük yapmış, fakat sonradan millî eğitim işinden çıkarılmıştır. Loewe silâh fabrikalarına karşı yazdığı *Judenflinten* (Yahudi Silâhları) [1892], adlı broşürü büyük gürültüler uyandırmış, bu yüzden hüküm giymiştir. Boeckel tarafından yönetilen Demokrat Yahudi Aleyhtarı Partisi'ne girmiş olan A., Reichstag (Alman Parlâmentosunda) da Savlavlık etmiştir (1892 - 1903).

2 — **Wilhelm** (1828 - 1909). Arap dili bilgini. Greifswald'da Üniversite Kitaplığı'nda memur olarak bulunmuş, sonra da profesör olmuştur (1861). Berlin Kırallık Kitaplığı'nda bulunan Arapça yazmaların indeksini yapmıştır (10 cilt, 1887 - 99). Bundan sonra *The Divans of the Six Ancient Arabic Poets* (Altı eski Arap şairinin divanı) [1870], bir de *Sammlungen alter arabischer Dichter* (Eski Arap şairlerinden toplamalar) [13 cilt, 1902 - 1903] adlı eserleri yayımlanmıştır.

AHM, Danimarka ve İsveç'te kullanılan eski bir sıvı ölçüsü. Danimarka'da 1 A. - 4 Anker - 115 Pott - 149, 749 l., İsveç'te ise 1 A. - 157, 0,313 l. tutarında idi.

AHMADU (ölm. 1898), Batı Sudan hükümdarı. Mehdi el-Hac Omar'ın oğlu ve ardası. A. Fransız himayesini kabul ettiği halde bir zaman sonra (1881) memleketinden kovulmuştur (1890). Bunun üzerine Macina'ya sığınmış ve burada kendini bu memleketin Sultan'ı ilân ettirmiştir (1893). Fakat buradan da kovulduğundan Sokoto'ya çekilmiş ve orada ölmüştür.

AHMAR (Cebel-i Ahmar), Habeşistan'da bir dağ.

AHMATOVA [Aḫmatova], **Anna Andreevna,** [asıl soyadı: **Gorenko**] (doğ. 1889), Rus kadın şairi. Kiev'de doğmuş ve 1910 da şair Gumilev'le evlenmiştir. Birinci Dünya Harb'inden önce tanınmaya başlıyan Ahmatova, sosyalizmden aldığı ilhamla, İhtilâl sırasında da şiir yazmaya devam etmiş ve bu şiirlerinde insanî öğelere bağlı kalmıştır. Şiirlerini ilk olarak 1912 de *Veçer* (Akşam), ikinci olarak da 1914 te *Çetki* (Tesbih) adiyle kitap halinde bastırmıştır. Sonradan bu eserlerin birçok baskıları daha yapılmıştır. Bunlardan başka, *Bel'ya Staya* (Beyaz sürü) [1917] ve *Anno Domini* (İsa rabbın yılı) [1921] adında iki eseri de vardır. Çeşitli şiirlerini toplıyan eserleri bir tek kitap halinde 1923 te Berlin'de basılmıştır.

AHMEDABAD: 1 — Ahmedabad yönetim bölgesinde ve Sabarmari ırmağı üzerinde bir şehir. Denizden yüksekliği 12 m. nüfusu 313.000 (1931)dir. Ahmedabad 1411 de Gücerat Sultanı Ahmet I. tarafından kurulmuş XVII. ve XVIII. yüzyıllarda çok kalabalık bir şehir iken uzunca bir duraklamadan sonra yeniden gelişmiştir. Şehir 1818 de İngilizler'e geçmiştir. A. yalnız örnek sanat eserleri olan cami ve türbeleriyle değil, aynı zamanda eskiden kalma el sanatlariyle de tanınmıştır.

Burada «diba-yi münakkaş» denen ipekli ve pamuklu kumaşlar, «kemha» denilen atlaslar, bakır ve tunç işleri, sedef lâke ve oymalar, «pandan» denen kutular yapılır. A. Hindistan endüstrisinin nitelik bakımından birinci, büyüklük bakımından ikinci merkezidir.

2 — İngiliz Hindistanı'nın batı kıyısında Katiavar yarımadası yakınında Bombay'a bağlı bir yönetim bölgesi. Hindistan'ın en güzel ve en iyi bakılmış tarla ve bahçelerine burada raslanır. Sulama ile bitek bir duruma getirilmiş bulunan batıda kara, doğuda açık renkli topraklarda buğday ve darı türleriyle o'dukça uzun lifli pamuk yetiştirilir.

AHMEDÎ (ölm. 1413), XIV. yüzyılda yaşamış Türk şairi. Asıl adı Tacettin İbrahim, babasının adı da Hızır'dır. Hayatı hakkındaki bilgimiz çok eksiktir. Doğum yılı ve yeri kesin olarak belli değildir. Hemen bütün ömrünü Germiyan (Kütahya) Beyliği ile Osmanoğulları ülkesinde geçirdiğini bildiğimiz şairin ilk kapılândığı kimse, Germiyan Beyi Süleyman Şah'tır. Bir aralık öğrenimini tamamlamak için Mısır'a kadar gitmiş ve orada *Hidaye* şârihi Şeyh Ekmeleddin'den ders görmüştür. Germiyan'ın Osmanoğulları'nın eğemenliği altına girmesinden sonra da, sırasiyle Bayezid I. e, Emir Süleyman'a ve Mehmed I. e kapılanan Ahmedî, Ankara Savaşı'nın ardı sıra, hattâ Timur'la da bir dostluk kurmadan geri kalmamıştır. Çok dağınık ve macerali bir hayat geçirdiği anlaşılan şairin, Amasya'da öldüğü hakkında bazı kayıtlara raslanmaktadır. Ahmedî Anadolu'daki klâsik Türk şiirinin ilk kurucularından ve XIV. yüzyılın en kuvvetli şairlerinden biridir. Tanınan eserleri arasında, başta divanı vardır. Divanının içindeki şiirlerin beyit toplamı sekiz bini geçer. Elimizde türlü ve değerli yazma nüshaları bulunduğu halde, bu divandaki şiirler tam değildir. Dağınık olarak, eski yazma dergilerde de birçok şiirleri bulunmaktadır. Fakat Ahmedî'nin en tanınmış eseri, *İskendername* adındaki 8250 beyitlik mesnevisidir. İskendername, 1390 da, Emir Süleyman adına yazılmıştır. Doğuda, örnek bir insan ve örnek bir Padişah olarak tanınmış olan Büyük İskender'in hayatını anlatmak ergisiyle yazılan bu eserde, kahramanın tarihteki kişiliği ile halk dilinde masallaşan kişiliği biribirine karıştırılmıştır. Genel olarak, öğretici mahiyette olmakla beraber, şair, eklediği lirik parçalarla bu öğreticilikten doğacak kuruluğu yumuşatabilmiştir. Gerçekten, Doğu Ortaçağı'nın bütün bilimlerini ansiklopedik şekilde ve geniş bir ölçüde taşıyan İskendername, sonuna kadar zevkle okunabilir. İskendername, dil incelemeleri bakımından çok değerli bir kaynak olduğu gibi, Osmanlılar'a ait bir tarihçeyi de içine aldığı için, tarih bakımından da ayrıca önemli bulunmaktadır.

Şairin diğer büyük bir mesnevisi de, 1404 te, yine Emir Süleyman adında yazılmış olan beş bin beyitlik, *Cemşit-ü Hurşit* hikâyesidir. İran şairlerinden Selman-ı Sâveci'nin aynı addaki mesnevisiyle konuca bir benzerlik taşımakla beraber, eserin tercümeyle hiçbir ilgisi yoktur. Eserde Çin Fağfuru'nun oğlu Çemişit'le Rum Kayseri'nin kızı Hurşit arasındaki romantik aşk hikâyesi, kuvvetli bir lirizmle anlatılmaktadır.

Ahmedî'nin yine mesnevi tarzında yazılmış dört bin beyitlik başka bir eseri *Tervih-ül-Evrah* adını taşımaktadır. Zevk ve eğlence meselelerini hekimlik bilgileriyle karıştıra-

rak ortaya konan bu eser de Emir Süleyman adına yazılmıştır,

Ahmedî'nin Fatihte Millet Kitaplığı'nın hekimliğe ait eserler kısmında bir nüshası bulunan *Şifa-i Müntehap* adlı bir eseri daha vardır ki, bilim dilinin Türkçe'deki gelişimi bakımından önemle kayda değer.

Bu eserler dışında, henüz ele geçmediği halde bazı kaynaklarda sadece adlarına raslanan diğer bir takım eserleri de bulunduğu anlaşılan Ahmedî, zamanının en büyük kişilerinden biridir. Onun hakkında tezkirelerde görülen hücumlar, tamamiyle haksızdır.

AHMEDÎ, Ahmet b. Tolun'un adına basılmış, bir dinar değerinde altın sikke.

AHMEDİYE, Mirza Gulâm Ahmet Kadyanî (1836-1908) tarafından 1889 da Hindistan'da kurulan bir mezhep. Bu mezhepten olanlar 1900 yılından beri, kendi istekleriyle, nüfus kütüklerinde Ahmediye Mezhebi'nden olarak gösterilmişlerdir.

Ahmedîlik en çok Pencap halkı arasında yaygındır. Bununla beraber Bombay eyaletinin başka kısımlarında da bunlara raslandığı gibi Hindistan'ın diğer bölgelerinde, Afganistan, İran ve Mısır'da da raslanmaktadır. Bundan başka bunlar çok canlı bir propagandının yardımiyle sayılarını günden güne artırmakta, bunun için her çeşit yayımlara büyük bir önem vermektedirler.

1902 tarihinden beri Kadyan'da çıkarılmakta olan *Review of Religions* adlı aylık dergiden başka, Hint dillerinde birçok dergi ve eser yayımlamaktadırlar. Bu arada doğrudan doğruya mezhebin kurucusunun da *Berahin-i Ahmediye*, *Nur-ül-Hak*, *Sırr-ül-Hilâfe* ve *Hamamat-ül-Büşra* gibi eserleri çıkmıştır. *Sırr-ül-Hilâfe* adlı eserinde, Gulâm Ahmet, Mehdiliğini iddia etmiştir.

Ahmediye Mezhebi'nin esasları genel olarak İslâm esaslarına uygundur. Aradaki farklar, İsa, Mehdi ve «savaş» hakkındaki görüş ayrılıklarından ibarettir. Bunlar İsa'nın çarmıhta ölmediğine, öldü sanılarak gömüldüğüne, fakat mezarından çıkarak, Hıristiyanlığı yaymak için Hindistan'a, Keşmir'e geldiğine inanırlar. Bunlara göre İsa burada 120 yaşında olduğu halde ölmüştür. Mezarı hernekadar, bilinmiyorsa da yanlış olarak, Yuz Asaf adlı başka bir peygambere ait olduğu sanılmıştır. Hindistan'da Mevlâ Muhammed Hüseyin adlı birinin teşvikiyle, Ahmediye'nin İsa hakkındaki inanışının Kuran'a aykırı olduğu ileri sürülmüş ve Ahmed'e karşı bir «fetva» çıkarılmıştır.

Ahmediler, İsa ile Muhammed'in Mehdi'nin şahsında göründüklerine inanırlar. Cihada gelince, kâfirlere karşı cihadın silâh kuvvetiyle değil, barışla yapılmasını isterler ve büyük Britanya'ya başeğmek gerektiğini yaymaya çalışırlar, Mehdi'nin XIX. yüzyılın sonlarında çıkan salgın hastalıkları, yer depremlerini ve bazı kimselerin öleceğini önceden haber verdiği söylenir. Hattâ bir kere Lâhor'da birinin öldürüleceğini haber vermişti; bu adamın gerçekten öldürülmesi üzerine, bundan şüphelenen üç Hıristiyan misyoneri Mirza Ahmed'i bu ölümde suçlu göstermiş ve hakkında dâva açmışsa da, mahkeme suçsuzluğuna karar vermiştir.

Mirza Gulâm Ahmed'in 1908 de ölümünden sonra, Mevlâna Nurüddin başkan seçilmiş, bunun ölümüden sonra 1914 te de mezhep iki kola ayrılmıştır. Bunlardan Kadyanî koluna Gulâm Ahmed'in oğlu Beşirüddin, Lâhor koluna ise Gulâm Ahmed'in peygamberliğine inanmıyan Mevlevi Muhammed Ali başkanlık etmiştir. Birinci kolun Nigeria'da Kenya kolonisinde, Cava ve Sumatra'da misyonerleri vardır: İkinci kola girenler de propaganda merkezi olarak Londra yakınlarında Woking'i seçmişler, burada ve Berlin'de birer cami yaptırmışlardır.

Mevlevi Muhammed Ali, *Kuran*'ı İngilizce'ye çevirmiştir. Bu tercüme, ehl-i sünnet tercümeci ve tefsircilerinin tercümeleriyle göze çarpan farkları göstermektedir.

AHMEDİYE, Ahmet III. devrinde ve Damat İbrahim Paşa zamanında yapılan çatma kumaşların adı. (bk. ÇATMA).

AHMEDİYE CAMİSİ (Üsküdar), Ahmediye Meydanı'ndaki cami. Dört duvar üzerinde tromplu bir kubbesi vardır. Arapça yazıtında Kepçe Dede'nin yaptırdığı ahşap mesçit yıkılınca yerine Tersane Emini Ahmet Ağa'nın bu camiyi yaptırdığı yazılıdır (1134H. - 1721 M.). Caminin tekparça taştan kürsüsiyle mimberi kıymetlidir. Mimberin yan duvarları ajurlu, iki tarafı rumî bezeklidir. Ortasında çiniden Kâbe resmi bulunan mihrap sola iğridir. Medresesinin cümle kapısının sağında çeşme, solunda sebil vardır. Hepsi de rumîlerle işlenmiştir. Kapının üzerinde yarım sarkıt ve lotuslardan bir firiz vardır. Sağdan kapalı bir merdivenle Dar-ül-ilm'e çıkılır; bu dersanenin sekiz köşeli duvarları üzerinde kubbesiyle sarkıtlı mihrabı vardır. Salkımlı sarkıt sütunlarla yedi kemerli kameriyesi iki kubbe bir aynalı tonozla örtülüdür. Medreseden evvel dört kemerli revak altında abdest muslukları ve kapalı revak halinde beş kubbeli imarethane gelir. Medrese altı odalı olup altı kubbeli revak altındadır. Nihayetinde kapalı bir merdivenle kitaplığa çıkılır ki içerisinde ocak ve dolaplar bulunmaktadır. Kameriyesi iki aynalı tonoz bir kubbe ile örtülüdür. Caminin etrafı kalın duvarlarla çevrilmiştir. Minarenin altında bir çeşme, ve bir muvakkithane vardır.

AHMEDNAGAR, Hindistan'da bir şehir ve çevresinin adı. Dekkan plâtosunun batısında, Batı Gatlar'ın doğu aklanındadır ve Bombay İli'ne bağlıdır. Bu şehir, Nizam Şah tarafından kurulmuştur. Bu çevrede yağışların düzensizliği yüzünden bazı yıllar iyi ürün alınmaz. Başlıca ürünleri tahıl ve pamuktur.

AHMEDŞAHİ, Gücerat'ın saltanat hanedanının ikinci hükümdarı Ahmet'e bağıntılı olarak aldığı ad. Bk. GÜCERAT.

AHMER (Bahri Ahmer): Bk. KIZILDENİZ.

AHMES, Yunan tarihlerinde *Amasis* adiyle tanınmış olan iki firavunun eski Mısır dilindeki adı. Birinci Âhmes (M.Ö. 1600) İkesus (Hiksos)ları Memfis'ten kovmuş, Suriye'ye asker göndermiş ve Mısır'ın durumunu sağlamlaştırmıştır. Harb arabalarının tekniğini de düzeltmiştir. XVIII. soyu kuran bu firavuna «kurtarıcı» sanı verilmiştir. İkinci Âhmes (ölm. M. Ö. 526) Kıbrıs'ı alarak oraya Mısır kültürünü götürmüştür. Mısır'a saldıran Babil Kıralı Nebukadnezar (Buhtunnasır)a karşı Lidya ve Samos (Sisam adası) ile anlaşmış, 44 yıl süren saltanatı sırasında, Mısır, Yunan ticaretine açık bulundurulmuş ve genliğe kavuşturulmuştur.

AHMET, Osmanlı Padişahı Bayezit II. nin oğullarından. Bk. BAYAZIT II. ve SELİM I.

AHMET (ölm. 1808), Cezayir Dayısı. Yahudiler'in etkisi altında kaldığı için Yeniçeriler tarafından öldürülen Mustafa Dayı'nın yerine getirilmiştir. Okumuş, azimli, fakat çok sert ve merhametsiz bir insan olarak tanınmıştır. Ticaret işleri yüzünden Napoléon ile bozuşmuş, vergi meseleleri dolayısiyle Avrupa devletleri konsoloslarından bazılarını

hapsetmiş, fakat sonunda boyun eğmek zorunda kalmıştır. Memleketine tam bir düzen sağlıyamıyan Ahmet Dayı, İstanbul'un bütün öğütlerine rağmen Tunus'a karşı savaş açmaktan sakınmamış ve sonunda yenilmiştir. Bozgundan dönen askerleri asması, hele eski geleneği bozarak haremini Cenina Sarayı'na alması, Yeniçeriler'in ayaklanmasına sebebolmuş, sarayı basılarak başı kesildikten sonra cesedi sokakta sürüklenmiştir (7 ekim 1808).

AHMET I. (1590 - 1617), on dördüncü Osmanlı Padişahı. Mehmet III. ün oğlu olup Manisa'da doğmuştur. Anası Handan Sultan'dır. 1603 te babasının yerine tahta çıkmıştır. Bayezit ile başlıyan ve Fatih ile kanunlaşan kardeş öldürme geleneğini kaldırmış, bu suretle büyük oğlun saltanata geçmesi usulü yerine hanedanın en yaşlısının tahtaçıkması usulünü koymuştur. Böylece ölümünden sonra Osmanlı tahtına kardeşi Mustafa geçmiştir.

Yönetimi büyük bir enerji ile eline alan Ahmet, Murat III. ve Mehmet III. zamanlarında devletin siyasetine karışmak suretiyle fena sonuçlara sebebolan büyük anası Safiye Sultan'ı gözdeleriyle birlikte saraydan uzaklaştırmıştır. Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Avusturya ile savaş halinde idi. İran'lılar Erivan, Akçakale ve Kars'ı almışlardı. Ahmet, Cağalazade Sinan Paşa'yı İran, Sadrazam Malkoç Yavuz Ali Paşa'yı da Avusturya cephesi komutanlığına atamıştır. Sadrazamın Belgrat'ta ölmesi üzerine Lala Mehmet Paşa sadrazamlığa getirilmiş ve bu cephenin komutanlığı da kendisine verilmiştir.

AHMET I.

İran cephesi komutanı Cağalazade Sinan Paşa 1604 yılı haziranında hareket etmiş ve Anadolu'daki Celâlî eşkiyasının kimisini şiddet ve kimisini de güzellikle elde ederek Osmanlı ordusunu kuvvetlendirmiştir. Osmanlı ordusunun yaklaşması üzerine Şah Abbas I. geri çekildiğinden Sinan Paşa Karabağ'da kışlamak istemiş ise de orduda ileri gelenlerin buna itiraz etmeleri yüzünden Van'a çekilmiş ve askerini kışı geçirmek üzere elverişli gördüğü yerlere dağıtmıştır. Şah Abbas, bunu fırsat sayarak ansızın Van'a saldırmış, Sinan Paşa güçlükle Erzurum'a kaçabilmiştir.

Sinan Paşa, ilkbaharda yeniden ileri atılmış, Selmas'ta İran kuvvetleriyle karşılaşmıştır. Osmanlı ordusunun manevî kuvveti üstün olmakla beraber, eski disiplinden artık eser kalmamıştı. Başkomutan(Serdar)ın emrini dinlemiyen Erzurum Beylerbeyi Köse Sefer Paşa, arkasından gelenlerle birlikte düşman ordusunun üzerine atılmış, ilk saldırmada başarı kazanmışsa da, sonra yenilmiş ve savaş alanında ölmüştür. Bu yenilgi Osmanlı ordusunun manevî kuvvetini sarsmış, ordunun büyük bir kısmı emir beklemeden dağılmıştır. Yanında ancak birkaç bin yeniçeri ve sipahi ile kalan Sinan Paşa, Van'a çekilmek zorunda kalarak burada kederinden ölmüştür.

Avusturya seferine gelince, Malkoç Ali Paşa'nın ölümünden sonra, Lala Mehmet Paşa sadrazamlığa getirilmiştir. Yeni Sadrazam, Vaç (Waitzen) kalesini almış ise de, Peşte ve Estergon (Esztergom, Gran) un çevrilmesini bırakmıştır. Bu sırada Erdel Beyi Bocskai Istvân (İstefan Boçkay) Osmanlılar'la Avusturyalılar'a karşı işbirliği yaparak Avusturyalılar'ı epey hırpalamıştır.

Gerek Osmanlılar, gerek Avusturyalılar uzun süren harbden artık yorulmuşlardı. Fakat Osmanlılar Estergon'un alınmasını lüzumlu gördüklerinden Sadrazam Lala Mehmet Paşa'nın komutası altında yeniden sefere çıkılmış, 1605 yılında burası alınmıştır. Bu arada İstefan da Uyvar (Érsekújvár, Neuhäusel)ı almış, ve kendisine törenle Erdel ve Macar tacı giydirilmiştir. Fakat Lala Mehmet Paşa, Anadolu'daki Celâlî eşkiyasının yaptığı zorbalıklar yüzünden, bu başarıları yeter görerek geri dönmek zorunda kalmıştır. Lala Mehmet Paşa, Avusturya'ya karşı bir sefer daha yapmak ve bütün Macaristan'ı elde etmek amacında iken, Derviş Paşa'nın çevirdiği entrikalarla doğu cephesine atanmıştır. Sadrazam buna çok üzülerek, hasta düşmüş, bir zaman sonra da ölmüştür.

Bu arada Avusturya cephesinde Kuyucu Murat Paşa komutanlık etmiş, ve bu cephede barış yapmak yetkisi de kendisine verilmişti. Kuyucu Murat Paşa her şeyden önce Anadolu'da Celâlî ayaklanmasını temizlemenin doğru olacağına inanmış bulunduğundan, Budin'e giderek düşmanla barış hususunda anlaşmış ve Budin Beylerbeyi Kadızade Ali Paşa ile Budin Kadısı Habil Efendi'yi bu iş ile görevlendirmiştir. Osmanlı ve Avusturya delegeleri Komorn ve Estergon arasında bulunan Jitvatorok (Zsitvatorok, Jitva boğazı) ta kayıklar içinde toplanmışlardı. Buraya İstefan'ın elçileri de gelmişlerdi. Bu suretle 1606 yılının kasımında, eşit şartlar altında 17 maddelik Jitvatorok Antlaşması yapılmıştır. Yirmi yıl için yapılan bu antlaşmanın başlıca maddelerine göre, Avusturyalılar'ın Kanunî'den beri Osmanlı İmparatorluğu'na vermekte oldukları 30.000 altın (duka) vergiden vazgeçilerek, bunun yerine Avusturyalılar'ca bir defaya mahsus olmak üzere 200.000 karakuruşun (1 karakuruş =2/3 duka altını, taler) ve üç yıl geçtikten sonra, her yıl uygun görülen hediyeler verilecek, Avusturya hükümdarına bundan böyle kıral yerine Roma Çasarı denilecek, Osmanlı ve Avusturya hükümdarları biribirine karşı tam bir eşitlik içinde muamele edeceklerdi.

Eğri (Erlan), Kanije (Kanizsa, Kanjiža) ve Estergon Kaleleri Osmanlılar'da kalmış, Bosna'da bazı bölgeler Osmanlılar'a bırakılmıştı, fakat bütün bunlara rağmen, bu antlaşma, o zamana kadar kendisini düşmanlarından çok üstün gören Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde bir dönüm noktasıdır. Osmanlı İmparatorluğu ancak bu antlaşma ile düşmanlariyle eşit bir durumda olduğunu resmî olarak kabul etmişti. Bu antlaşma harb içinde uğranılan büyük yenilgiler yüzünden değil, İmparatorluğun içinde kopan Celâlî ayaklanmalarından ileri gelmiştir.

Ahmet I. zamanında Celâlî ayaklanmaları genel bir olay şeklini almış, tımarlı sipahi teşkillerinin düzeni tamamiyle bozulmuş, bunların yerine Seğmenler türemiş, güvenlik fena bir duruma girmiştir. Celâlî eşkiyasiyle ancak Jitvatorok Antlaşması'ndan sonra ciddî bir şekilde uğraşılabilmiştir. Bu işle Kuyucu Murat Paşa ve emrinde bulunan Kanije Kahramanı Tiryaki Hasan Paşa uğraşmışlardır.

Kuyucu Murat Paşa, Celâlîler'in en tehlikelisi olan Canbulatoğlu Ali Paşa'yı yoketmeye karar vermiş, yolda

Muslî Çavuş ve Cemşit adlı Celâlî başlarının kuvvetlerini dağıttıktan sonra 1607 yılı ekiminde Beylân'da Dürzi Emiri Maanoğlu Fahrettin'in de yardım ettiği Canbulat'ın kuvvetlerini büyük bir bozguna uğratmıştır. Canbulat bu yenilgiden sonra, Sultan Ahmed'e sığınmış, affedilerek Tamşuvar (Temesvâr)a atanmışsa da sonra Belgrat'ta öldürülmüştür.

Kuyucu Murat Paşa, Celâlî ayaklanmasının bastırılmasında çok kurnazca davranmış, bunların bazılarını büyük bir şiddetle yok ederken diğerlerini affeder gibi görünerek bu tehlikeli ve çetin işin bastırılmasını kolaylaştırmıştır. Bu arada Kalenderoğlu da affedilmiş ve Ankara sancağına atanmış ise de, şehrin kadısı Vildanzade Ahmet Efendi bu azılı adamın şehre girmesine engel olmuştur. Kalenderoğlu bir zaman sonra, eşkiyayı tepeleme hareketi yüzünden, kendisine katılanlarla kuvvetlenerek, Bursa ve Manisa dolaylarında korku salmaya ve Üsküdar'a kadar bütün Anadolu'yu Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayıracağını söylemeye başlamıştır. Canbulat tehlikesini ortadan kaldıran Kuyucu Murat Paşa, hemen Kalenderoğlu'nun üzerine yürümüş, Göksun yaylasında, Alaçayır'da, bunun kuvvetlerini de dağıtmıştır. Kalenderoğlu arkasından gelenlerin pek azı ile İran'a kaçabilmiştir.

Sadrazam, bundan sonra yalnız Orta Anadolu'da eşkiyayı temizleme hareketine girişmiş ve İçel'de Muslî Çavuş ve Saruhan'da Yusuf Paşa gibi kuvvetli Celâlî başlarını da ortadan kaldırarak Anadolu'yu temizledikten sonra, doksan yaşında olduğu halde, Ahmet I. in kendisine beslediği güven dolayısiyle, İran seferine çıkan ordunun başkomutanlığına atanmıştır. Kuyucu Murat Paşa İran'la uzlaşmak istemiş, fakat bunu başarmadan öldüğünden, yerine gelen Nasuh Paşa (1611), Osmanlılar'a 200 yük ipek vermek ve Ferhat Paşa Anlaşması'na göre İran'dan alınan yerlerin bırakılması şartiyle, İran'la bir antlaşma yapmıştır.

Bu sırada Dürzi Emiri Maanoğlu Fahrettin'le Şam muhafızı Hafız Ahmet Paşa uğraşmış ise de, onu tamamiyle tepeliyememiştir.

Ahmet I. zamanında Akdeniz'in güvenliğini sağlamak hususunda da çalışılmış, Malta ve Floransa korsanlariyle başarılı çarpışmalarda bulunulmuştur. Bu arada Kıbrıs sularında Malta korsanlarının 10 kalyonu ile çarpışılarak, bunların altısı elegeçirilmişti. Bunların arasında Türkler'in «Kara Cehennem» dedikleri çok büyük bir kalyon da vardı (1609).

Osmanlı donanması Akdeniz korsanlariyle uğraştığı sırada, Kazaklar, Karadeniz'e inerek, Sinop'a baskın yapmışlar ve şehri yağma ederek kaçmışlardı, fakat Karadeniz kıyıları muhafızı Şakşakî İbrahim Paşa, Kırım'dan da yardım alarak, haydutları Don nehri ağzında beklemiş ve bunları darmadağın ederek, yağma edilen eşyanın büyük bir kısmını kurtarmıştır.

Yine bu sıralarda Lehistan'la Kazaklar'ın saldırganlığı yüzünden, harb patlamak üzere iken, Lehliler'le anlaşılmış ve Dinyester nehri üzerinde bulunan Bussa'da bir antlaşma yapılmıştır. (eylül 1617).

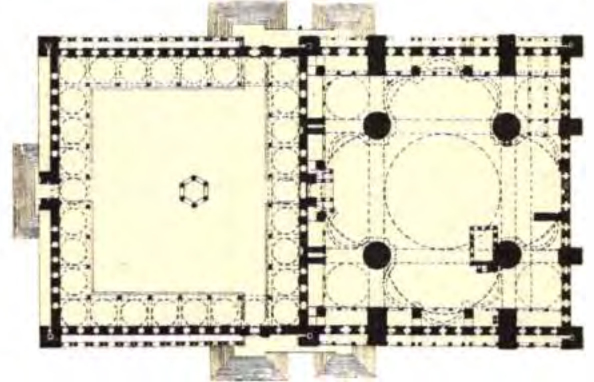
İran'ın yüklendiği 200 yük ipeği göndermemesi ve Osmanlı Elçisi İncili Mustafa Çavuş'tan bir haber gelmemesi yüzünden, İran'a yeniden harb açılmış, boşuna harcanan gayretlerden sonra, Nasuh Paşa Antlaşması'nın esasları üzerine Ahmet I. in ölümünden biraz sonra, Serav Antlaşması yapılmıştır (eylül 1618).

Ahmet I. uzun süren bir mide hastalığı sonunda ölmüştür. Yaratılıştan şairdi ve Bahtî takma adını kullanırdı; hattatlığa da kabiliyeti vardı. Dindar olduğu, av ve cirit sporlarını sevdiği de söylenir. Ahmet I. genç olduğu halde, İmparatorluğu fena bir duruma sokan Celâlîler'den temizlemek ve önemli savaşları başarmak için gereken elemanları seçmek hususunda büyük bir isabet göstermiştir. Bazı tehlikeli sipahî ayaklanmalarının bastırılmasında, Derviş ve Nasuh paşaların öldürülmelerinde gösterdiği azim ve şiddet, devlet işlerinde kan dökmekten sakınmıyacak kadar irade sahibi olduğunu gösterir.

Zamanında tütün tiryakiliği çok yayılmıştır. Yine bu devirde Eflâk ve Boğdan'a Fenerli Rumlar'dan voyvodalar atanmağa başlanmıştır. İstanbul'da mimar Mehmet Ağa'ya yaptırdığı cami (Sultanahmet Camisi, bk. Ahmet I. Camisi) Osmanlı mimarisinin en güzel anıtlarından biridir.

AHMET I. CAMİSİ, Ahmet I. tarafından Bizans Hippodromu'nun doğu kenarı üzerinde, mimar Sedefkâr Mehmet Ağa'ya yaptırılan cami. Sultanabmet adı ile anılan bu cami Türk mimarlığının en büyük ve en güzel eserlerinden biridir. Yapı 1609 (H. 1018)da başlamış ve 1616 (H. 1025)da bitmiştir.

Caminin önünde 28 sütunun taşıdığı 30 kubbeli revaklarla çevrili dörtgen şeklinde bir avlu vardır. Avlunun ortasında altı sütunlu ve altı köşeli şadırvan yer alır. Caminin 16 şerefesi vardır. Ana yapıyı kuşatan dört büyük minare üçer şerefeli, ön cephesinin köşelerindeki diğer iki küçük minare de ikişer şerefelidir. Orta kubbeyi dört yarım kubbe, yarım kubbelerin kendilerini ise daha küçük üçer yarım kubbe taşır (Yalnız mihrap yönünde üç yerine iki küçük yarım kubbe bulunur). Kare şeklinde bir alanı örten büyük orta kubbe ile dört yarım kubbenin köşelerinde kalan boşluklar zarif bir şekilde ufak kubbelerle doldurulmuştur. Onların üstünde yine köşelerde, som taştan kubbe örtülü kulecikler de genel ahenge uyar ve yan baskıyı önlemeye yarar.

AHMET I. CAMİSİ PLÂNI

Sultan Ahmet Camisi, bu görünüşü ile, Türk camilerinin klâsik örneği olan Şehzade Camisine ait plânın daha büyük bir ölçüde uygulanmasiyle yapılmıştır. Caminin orta büyük kubbesi 51.65 x 53.40 boyutundaki kareye çok yakın dörtgen bir plân üzerine kondurulmuştur. Çapı 22.20, yerden tepesine kadar olan yüksekliği ise 43 metredir. 5 m. çapındaki sütunlar, daha önceki İstanbul camilerinde olduğu gibi, çok köşeli olmayıp silindir şeklinde ve olukludur. Üç tarafta alçak sütunların taşıdığı bir galeri vardır. Duvarlar birinci kat kemerlerden üst pencerelere kadar mavi ve yeşil süslerle bezeli beyaz çinilerle kaplıdır. İki şamdan arasındaki mihrapta Kâbe'den gelme bir siyah taş bulunmaktadır.

Mehmet Ağa, Şehzade Camisi'nin plânını almakla, dış kompozisyon bakımından ana çizgileri ile klâsik örnek dışına çıkamamış, fakat yapının iç kısmına yeni ve orijinal bir anlam kazandırabilmiştir. Nitekim orta kubbenin taşınması iç kısımda çok daha başarılıdır. Büyük kubbeyi taşıyan dört sivri kemerle dört pandantif ve onları omuzlıyan silindir şeklindeki dört kalın sütun ölçü ve çap bakımından Türk mimarlığının ince ve olgun zevkinin güzel bir örneğini verir.

İç hacmin incelik kazanmasında ve neşeli, ferah bir ifadenin doğmasında 260 pencerenin etkisi birinci derecede rol oynar. Orta kubbenin ve yarım kubbelerle küçük kubbelerin alt kuşakları bir sıra ince uzun pencerelerle çevrili olduktan başka, duvar kısımları da döşemeye kadar kat kat pencerelerle aydınlanmış bulunmakla, taşıyıcı kütlelerin ağır ifadesi kaybolmuş gibidir. Böylece kubbe sanki gökyüzünde asılı durmaktadır. Mavi ve yeşil renkte örgelerle süslü beyaz çiniler, renklerinin canlılığı ile yapıya daha büyük bir ferahlık ve güzellik verirler. Bu yönden Sultanahmet camisi Koca Sinan'ın başeseri Selimiye yanında, Türk mimarlığının bol ışıklı yapılarına güzel bir örnek teşkil eder.

Ahmet I. Camisi'ndeki çiniler çeşit ve sayı bakımından Topkapı Sarayı'ndan sonra İstanbul yapıları arasında en ön safta gelir. Caminin yazıları, bir pirinç tanesi üzerine fatiha yazacak kadar ince yazmaktaki yetkisinden dolayı, Gubarî takma adını alan Ahmet Kasım tarafından yazılmıştır. Temel kazma töreninde kullanılan güvez kadife saplı gümüş örgelerle süslü kazma, şimdi Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir. Sultanahmet Camisi, hemen yanıbaşında bulunan Ayasofya'nın kütleyi ve ağırlığı temsil eden heybeti karşısında inceliği ve canlılığı ifade eder.

AHMET I., Hısn-ı Keyfa Eyyubluları (b. bk.) hükümdarlarından.

AHMET I., Kutbüddevle Ebu Nasr, İlek Hanlar (b. bk.)dan.

AHMET I. Nizamşah veyahut **Ahmet Şah** (ölm. 1508 - 1509), Hindistan'da, Dekkan'da Nizamşahlılar (Ahmednagar) Devleti'nin kurucusu. Behmenî hükümdarlarından Mahmut Şahın veziri Viceyanagar Brahmanları'ndan iken İslâm dinini kabul etmiş olan Nizam ül - mülk Bahrî (Elik Hasan) nin oğludur. Babasından sonra onun sanını ve yerini almış, sonra ayaklanarak. kendisine karşı gönderilen Behmenî ordusunu perişan etmiş (1490), Ahmednagar kentinde bağımsız bir devlet kurmuştur(1491). Bu devlet Behmenî Devleti'nin parçalanmasiyle kurulan beş küçük devlet (tevaif-i mülûk)ten biridir.

AHMET II. (1642 yahut 1643 - 1695), yirmi birinci Osmanlı Padişahı. Sultan İbrahim'in Muazzez Sultan'dan doğan oğludur. Kardeşi Süleyman II. nin ölümü üzerine 1691 de Osmanlı tahtına çıkmıştır. Ahmet II. başa geçtiği zaman, Osmanlı İmparatorluğu ikinci Viyana kuşatmasının arkasından süregelen savaşlarla uğraşmakta idi. Yerinde bırakılan Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, Osmanlı ordusiyle Belgrat'tan Macaristan'a geçerek Slankamen'de Avusturya kuvverleriyle karşılaşmış (ağustos 1691), ordusunu zafere ulaştırmak amaciyle büyük gayretler sarfetmişse de, savaşın kızıştığı bir sırada şehit düşmesi üzerine, Osmanlı ordusunun maneviyatı sarsılmış ve artık düşmana ciddî olarak karşı koymadan, Belgrad'a doğru geri çekilmiştir. Bununla beraber Avusturyalılar da çok sayıda insan kaybettiklerinden ve Tuna'daki donanmaları Osmanlı donanması tarafından yenilgiye uğratıldığından, geri çekilen Osmanlı ordusunu takibedememişlerdir. Ahmet II. Fazıl Mustafa Paşa'nın yerine Arabacı Ali Paşa'yı sadrazamlığa getirmiştir. Gayretsiz, gevşek ve aynı zamanda zalim bir adam olan Ali Paşa, ordusunun maneviyatını düzeltmek için hemen sefere çıkacağı yerde, devlet adamları arasında lüzumsuz birçok idam ve azillere giriştiğinden, Osmanlı ordusu, bütün sınır boylarında savunmaya çekilmek zorunda kalmıştır. Kaminiçe (Kaminice)yi saran Lehliler, buradan İsakçı dolaylarına inmişler, her nekadar Kahraman Paşa tarafından geri atılmışlarsa da bir zaman sonra, uzun bir kuşatma ile Varat (Grosswardein)ı almışlardır. Arabacı Ali Paşa'nın yerine sadrazam olan Hacı Ali Paşa, 1692 yılının ilkbaharında sefere çıkmışsa da, o yıl savaşa devam edilemediğinden, Belgrat Kalesi'ni onartarak geri dönmüştür. Yine bu yıl Venedikliler de Girid'e saldırmışlar, fakat Kandiye muhafızı Mehmet Paşa'nın gayretiyle geri atılmışlardır. Bu sırada Avusturya, İngiltere ve Felemenk elçilerinin aracılığı ile barış teşebbüsünde bulunmuşsa da, koyduğu şartların ağırlığı yüzünden bir sonuca varılamamıştır.

AHMET II..

Sadrazam Hacı Ali Paşa, Defterdar Ahmet Efendi'nin yerinden atılmasına razı olmadığından, bir ay sonra çekilmek zorunda kalmıştır. Yerine Bozoklu Mustafa Paşa getirilmiştir. Yeni sadrazam, 1693 yılında Erdel'e sefer yapmış, fakat bu sırada, Belgrat Avusturyalılar tarafınnan çevrilmiş olduğundan, burasını kurtarmaya koşmuştur. Mustafa Paşa geri döndüğü zaman kızlarağasının etkisiyle yerinden atılmış ve sadrazamlığa Sürmeli Ali Paşa atanmıştır. Bunun zamanında Peterwardein'ın çevrilmesi bir sonuç vermediği gibi, Venedikliler de Sakız adasını ve Dalmaçya'da Gabella Kalesi'ni ele geçirmişlerdir.

Ahmet II. zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun iç durumu da çok bozulmuştu. Irak ve Hicaz'da karışıklıklar çıkmış, Suriye'de Sürhanoğulları ve Dürzi Maanoğulları ayaklanmışlardı. Batı ocaklarından Trablus ve Cezayir donanmaları da Tunus'a saldırmış, devletin gailelerini arttırmışlardır. Ahmet II. zamanında Divan-ı Hümayun haftada iki gün yerine, dört gün toplanmaya başlamıştır. Bundan başka bazı eyaletlerde *mîrî mukataa* halindeki topraklarda bulunan halkı vurguncuların elinden kurtarmak amaciyle, bu türlü toprakların «kaydıhayat şartiyle» satılması kararlaştırılmıştır. Ahmet II. kafes altında geçen uzun bir hapis hayatından sonra tahta çıkmış, bu hal kendisini melankolik yapmış, zaten kısa süren saltanatı sırasında başarı gösterememiştir. Etrafındakilerin daima etkisi altında kaldığı, çabuk kızdığı, şiir ve musikiden hoşlandığı söylenir. Edirne'de ölmüş, ölüsü İstanbul'a getirilerek Kanunî Türbesi'ne gömülmüştür.

1

2

3

4

1 — Camiin Atmeydanı'ndan görünüşü.

2 — Cami ön yüzünün avludan görünüşü.

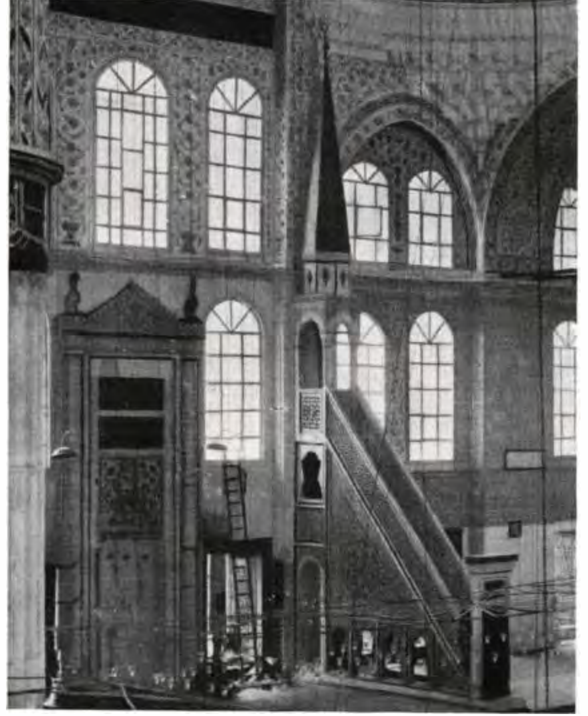
3 — İç kısımda yan duvarlar ve revaklar.

4 — Kuzey yöndeki büyük avlu kapısı.

AHMET I. CAMİSİ

1

2

3

4

1 — İç görünüş: Orta kubbe, büyük ve küçük yarım kubbeler.

2 — İç görünüş: Mihrap ve mimber'in bulunduğu güney tarafı.

3 — İç görünüş: Batı yanı ve güneybatı köşesi.

4 — İç görünüş: Batı yanı ve kuzeybatı köşesi.

AHMET II., Hısn-ı Keyfa Eyyubluları (b. bk.) hükümdarlarından.

AHMET II., Kutbüddin, Gücerat (b. bk.) hükümdarlarından.

AHMET II., Nizamşahlılar (b. bk.) Devleti hükümdarlarından.

AHMET III. (1673-1736), yirmi üçüncü Osmanlı Padişahı. Mehmet IV. ün oğlu olup, kardeşi Mustafa II. nin Edirne Vakası sonucu o arak tahttan indirilmesi üzerine, 1703 de Edirne'de tahta geçmiştir. Ahmet bu vakada ayaklanan Yeniçeriler'e 60 devlet adamını teslim etmek zorunda kalmıştı Bu arada Mustafa II. nin şeyhülislâmı Feyzullah Efendi öldürülmüştür ki, Osmanlı tarihinde öldürülen şeyhülislâmların üçüncüsüdür. Ayaklananlar Kavanoz Ahmet Paşa'yı sadrazamlığa, Çalık Mehmet Paşa'yı Yeniçeri Ağalığına, Mehmet Efendi'yi Şeyhülislâmlığa geçirmişlerse de Ahmet, İstanbul'a döner dönmez, oldukça büyük bir şidde gösterer ek, ayaklananların başa getirdikleri bu üç adamı öldürmek veya sürgün etmek suretiyle uzaklaştırmış saray bostancılarından 700 kişiyi çıkartmış ve yerlerine devşirme usuliyle yenilerini aldırtarak kendi güvenliğini de sağlamıştı. Fakat bütün bu tedbirlerle birlikte memleketin bozulan güvenliği yerine getirilememiştir.

AHMET III.

Kavanoz Ahmet Paşa'dan sonra yedi Sadrazam değiştirilmiş, fakat bütün umutlarla birlikte 1710 da sadrazamlığa getirilen Köprülü Numan Paşa da esaslı bir iş yapamamıştır.

Bu sırada Rus Çarı Petro I. (Pyotr), İsveç Kıralı Demirbaş Şarl XII. (Karl)yi Poltava'da yenmiş ve Osmanlı sınırında bulunan Bender'e sığınmak zorunda bırakmıştı. Bir taraftan Ruslar'ın takip bahanesiyle Osmanlı sınırına saldırması, diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks reayanın Petro'yu Osmanlı ülkesine yürümeye kışkırtması, devlet adamlarını telâşlandırmışsa da Fransa'nın, o sırada yorgun bulunan Avrupa tarafından Osmanlılar'ın bir saldırganlığa uğramıyacağına Babıâli'yi inandırması hükümetin cesaretini artırmıştı. Bu durum üzerine Numan Paşa sadrazamlıktan atılmış. yerine ikinci defa olarak Baltacı Mehmet Paşa getilmiştir (agustos 1710). Bu arada Kırım Hanı Devlet Giray'ın da İstanbul'a gelmesi üzerine, sarayda yapılan bir toplantıda (kasım 1711) Rusya'ya harb açılmasına karar verilmiş ve Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa Başkomutanlığa atanmıştır. Büyük bir ordu ile hemen harekete geçen Mehmet Paşa, Prut nehri ile bataklıklar arasında bulunan Horsiesti siperlerinde Petro'nun komutasındaki Rus ordusunu kuşatmıştır (temmuz 1711). Petro yokolmak derecesine düşmüşken sonraları Rus hükümdarı olan karısı Katerina I. (Yekaterina) in yaptığı barış teklifi ile kurtulmuştur. Baltacı önce bu teklifi kabul etmemişse de Yeniçerilerin disiplinsiz hareketi yüzünden yapılan taarruzların başarısızlığını düşünerek Azak Kalesi'nin Türkler'e verilmesi, Osmanlı sınırlarında Ruslar tarafından yapılan istihkâmların yıkılması, Rusya'nın Kırım Hanlığı ve Lehistan işlerine karışmaması ve İstanbul'da elçi bulundurmaması, İsveç Kıralı'nın memleketine dönmesine engel olunmaması şartiyle Prut Antlaşması'nı yapmıştır (1711).

Bu savaş sırasında Ruslar, Eflâk ve Boğdan beylerini kendi tarafına çekmiş olduklarından, bunlar hakkında da takiplerde bulunulmuş, bunlardan Osmanlı tarihinde ünlü olan Boğdan Beyi Demetrius Cantemir Rusya'ya kaçmak suretiyle cezadan kurtulmuş, Eflâk Beyi ise bir zaman sonra öldürülmüştür. Bu tarihten sonra bu iki beyliğe Fenerli Rumlar'dan seçilen beyler gönderilmeye başlanmış ve bu usul 1821 yılına kadar sürmüştür.

Osmanl lar'a sığınan Demirbaş Şarl devlete bir sıkıntı olduğundan kendisi Dimetoka'da oturmak zorunda bırakılmıştı. Fakat geneloy bunu hoş görmediğinden, buna sebebolan sadrazam ve şeyhülislâm yerlerinden atılmışlardır. Demirbaş Şarl ancak 1714 de memleketine dönmüştür.

Damat Ali Paşa'nın sadrazamlığında, Karadağlılar'ı himaye etmesi ve korsanlarının Osmanlı ticaret gemilerini vurması ve aynı zamanda Ortodokslar'ın Katolikler'den kurtulmak için yaptıkları faaliyet yüzünden, Venedik'e harb açılmış, Dalmaçya kıyılarında ve adalarda başarılar elde edilmiş ve Mora geri alınmıştır.

Sadrazam Korfu adasiyle Venedik kıyılarına da hücuma hazırlanınca 1715 de İspanya Veraset Harbleri'ni Rastadt Antlaşmasiyle sona erdiren ve bu suretle serbes kalan Avusturya İmparatoru Karl VI. Karlofça Antlaşması'nın bozulduğunu ileri sürerek, Venedik'ten alınan yerlerin geri verilmesini isetmiş ve bu yüzden Avusturya ile de savaş başlamıştır (1716).

Sadrazam Damat Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Varat (Peterwardein) da düşmanla büyük bir meydan savaşına girişmiş, Ali Paşa bu savaşta şehit düşmüştür. Prens Eugen'in komutasındaki Avusturyalılar Tamşuvar (Temesvâr) ve Banat'ı alarak Belgrad'a kadar ilerlemişlerdir. Bu büyük yenilgiler üzerine, Nişancı Mehmet Paşa yerine sadrazam olan Nevşehirli İbrahim Paşa Avusturya ile 1718 de Pasarofça (Passarowitz) Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşma ile Venedik, Mora'yı Osmanlılar'a bırakmış ise de Dalmaçya ve Arnavutluk kıyılarındaki kaleleri geri almış; Tamşuvar, Belgrad ve Eflâk'ın Oltu ırmağına kadar olan kısmı Avusturya'ya bırakılmıştır.

Bu savaş sırasında Erdel Kıralı Rakoczi, Macar ilerigelenleri üzerinde bir etki yapmak umudiyle Türkiye'ye getirilmişti. Kendisinin uzak bir yerde oturmağa memur edilmesi bu antlaşmanın hükümlerinden olduğundan Tekirdağı'nda yerleştirilmiş ve tercüman olarak emri altına, bir zaman sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk basımevini kuracak olan İbrahim Müteferrika verilmiştir. Rakoczi burada ölmüş, kemikleri Abdülhamid II. zamanında memleketine gönderilmiştir.

Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığa gelmesiyle Ahmet III. ün zamanında yepyeni bir çığır açılmıştır. Bu Sadrazam Pasarofça Anlaşması'ndan sonra 12 yıl tam bir sulh siyaseti gütmüş, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir durgunluk, aynı zamanda bir zevk ve eğlence devri açmıştır.

Prut Antlaşması, 1713 te yenilendiği, hattâ 1720 de Ruslar'la ebedî bir barış yapıldığı halde Rus kaygısı

ortadan kalkmış değildi. Ruslar bu sefer Kafkasya ve İran'a karşı harekete başlamışlar ve 1720 de İran'ın eğemenliği altında bulunan Dağıstan'a saldırarak Derbend'i almışlardı. İran bu sırada kargaşalık içinde idi. Efganlılar'la harb etmek zorunda kalan İran Şahı Tahmasb, Petro'ya kendisini İran Şahı tanıması ve Afganlılar'a karşı himaye etmesi şartiyle Dağıstan'dan başka, bütün Hazer Denizi dolaylarında bulunan bölgeleri bırakacağına söz vermişti. Sünnî olan Afganlılar da Türkler'in yardımını istemişlerdi.

Rusya'nın bu yeni yayılma plânları İstanbul'da da heyecan uyandırmış, Rusya'ya harb açmak düşünülmüştü. Fakat Fransız elçisinin aracılığı üzerine Osmanlılar'la Ruslar arasında İran'ın bölünmesi hususunda bir anlaşmaya varılmıştır (haziran 1724).

Ruslar'la yapılan bu anlaşma gereğince, bunlar Bakû, Derbend ve Dağıstan'ın bir parçasını alacaklar; Osmanlılar da Kirmanşah, Hemedan, Revan ve Şiraz'ı elde edeceklerdi. İranlılar'a buna karşılık Afganlılar'ın aleyhine yardım vâdinde bulunulmuşsa da, bunlar bu bölmeyi kabul etmemişler ve Türkler, anlaşma gereğince paylarına düşen yerleri silâh kuvvetiyle almak zorunda kalmışlardır (1725).

Bu sırada Afganlılar da, İran'da başarı göstererek Eşref'i erke getirmişler ve Osmanlılar'dan, aldıkları yerlerin geri verilmesini istemişlerdir. Bu yüzden savaşa devam edilmiş ve Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Avdican'da İranlılar tarafından yenilmiştir (1726). Her nekadar Eşref bir yıl sonra Osmanlılar'la barış yaparak (Hemedan Barışı 1727) İran'dan alınmış olan yerleri bırakmak zorunda kalmışsa da, halk bu savaşları hoş görmemişti.

1729 da Nadir Şah'ın İran'ı erki alına alması ve Eşref'in Hemedan Antlaşması ile Osmanlılar'a bıraktığı yerlerin geri verilmesini istemesi üzerine Osmanlı - İran ilişkileri yeniden bozulmuştur.

Bu suretle başlıyan savaşlarda Osmanlı ordusunun yenilmesi yönetimden hoşnut olmıyanlara cesaret vermiş. Yeniçeriler de, yeni bir askerlik örgütünün kurulacağı korkusiyle bunlara katılmış, bilginlerden bazıları da bunları desteklediğinden, sonunda İstanbul'da Bayezit Hamamı'ndä tellâk bulunan Patrona Halil adında biri başa geçerek büyük bir ayaklanma meydana getirmiştir. Ayaklananlara karşı başlangıçta gevşek davranan Padişah, sonradan bunların isteklerine karşı gelmek istemişse de, söz geçirememiş, sevgili sadrazamını, Kaptan Paşa ve Kâhya Bey'i feda etmek zorunda kalmıştır. Fakat ayaklananlar bununla da kalmıyarak, Padişah'ın da çekilmesini istemişler, Ahmet de kendisinin ve çocuklarının hayatlarına kıymamaları şartiyle tahttan vazgeçmiştir (1730). Ahmet kendinden sonra tahta çıkan Mahmud I. zamanında ölmüş, Yeni Cami Türbesi'ne gömülmüştür.

27 yıl saltanat süren Ahmed'in yakışıklı bir hükümdar olduğu, kadınlar arasında vakit geçirmekten, onların işleriyle oyalanmaktan hoşlandığı, paraya çok düşkün bulunduğu ve bundan dolayı harbi hiç sevmediği söylenir. Kendisi şair, münşi ve hattattı. Annesi için Üsküdar'da yaptırdığı cami ve Ayasofya karşısında kendi adını taşıyan ve tarihini kendi yazdığı çeşme (Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua), zamanından kalan eserlerin önemlilerindendir.

«Lâle Devri» (1718 - 1730) adiyle anılan İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı zamanı, Osmanlı devlet adamlarında yeni bir inanç meydana getirmiş, dünya zevkleri, ahiretin adanmış nimetlerine üstün tutulmaya başlanmıştır. Şair Nedim tasavvuf yerine, şiirlerine şakrak bir ruhla hayatın zevklerini konu yaparken «Sultan-üş-şüara» sanını alan Osmanzade Ahmet Tâib de şiir zevkinin halk arasında yayılmasını sağlamakla görevlendirilmişti. «Lâle Devri» musikisi de bu hayat inanışlarına uygun olarak olgunlaşmıştır. Cami, mesçit ve türbe yerine ince bir zevkle Batı ve Doğu modellerine göre hazırlanmış köşkler, saraylar ve bahçeler yapılmıştır. Ahmet III. zamanı edebiyat ve sanatta olduğu kadar tarih ve bilim alanında da ilerlemiştir. Devrin bilginlerinden bir tercüme bürosu kurularak, *İkd-ül-cuman* (Aynî tarihi), *Ravzat-us-safa* ve *Cami-üd-düvel* (*Sahaif-ül ahbar*) gibi önemli eserler Türkçe'ye çevrilmiştir. İstanbul'un birçok yerlerinde 5 kitaplık açıldığı gibi yazma eserlerin Avrupa'ya çıkarılması da yasak edilmiştir.

Fransa'ya elçi olarak gönderilen, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'ye Fransa'nın bayındırlık ve eğitim kurullariyle de yakından ilgilenmesi görevi verilmişti. Sonraları bunun oğlu Sait Mehmet Efendi, basımevinin faydasını beğenerek, İbrahim Müteferrika'ya, Türkiye'de ilk basımevinin kuruluşunda büyük yardımlarda bulunmuştur (1724). Bu bakımlardan Ahmet III. zamanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda yenilik hareketine bir başlangıç olmuştur.

Rochfort adında bir mühendis subay getirtilerek, ordunun düzenlenmesi için, yabancı bir askerî heyet hakkında projeler yapılmıştı. Fakat İbrahim Paşa, daha çok barış ve sükûn taraftarı olduğundan, bundan esaslı bir şey çıkmamıştır. Ahmet III. zamanının bayındırlık işlerinden biri de Kütahya ve İzmit'teki çini fabrikalarının canlandırılması ve İstanbul'da Tekfur Sarayın'da da (Hebdoman) diğer bir çini fabrikasının açılması, tersanenin, düzenlenmesiyle birlikte üç ambarlı gemilerin de yapılmasına başlanması, İstanbul yangınlarına karşı tulumbacı ocağının kurulması v. b. vardır.

AHMET III. ÇEŞMESİ, halk dilinde Sultanahmet Çeşmesi diye anılmakta olan bir sanat anıtı, Ayasofya'nın doğu tarafında, Topkapı Sarayı «Bab-ı Humayun»un dışındaki meydanı süsliyen bu çeşme, «sebilli Türk çeşmeleri» tipinin en zengin ve en göz kamaştıran örneklerinden biridir. Çeşmeyi çepeçevre kaplıyan firuze renkli çini pano üzerine altın yaldızlı ve çok güzel bir sülüsle yazılı kaside, Seyyid Vehbi'nindir. Kasidenin saray kapısı yoluna bakan yönünde «Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua» mısraı Ahmet III. ündür ve ilk kelimesi Seyyid Vehbi tarafından eklenerek tamamlanmıştır. Bu mısra «ebced» hesabiyle 1141 (1728) tarihini gösterir. Merkezde sekiz taraflı büyük bir su hazinesi etrafında dolaşan bir gezinti ve servis koridorundan sonra kare bir plân teşkil etmek üzere dört beden duvarı yükselmiş ve üzeri geniş saçaklı ve süsleyici kubbecikleri kaplıyan ahşap bir çatı ile örtülmüştür.

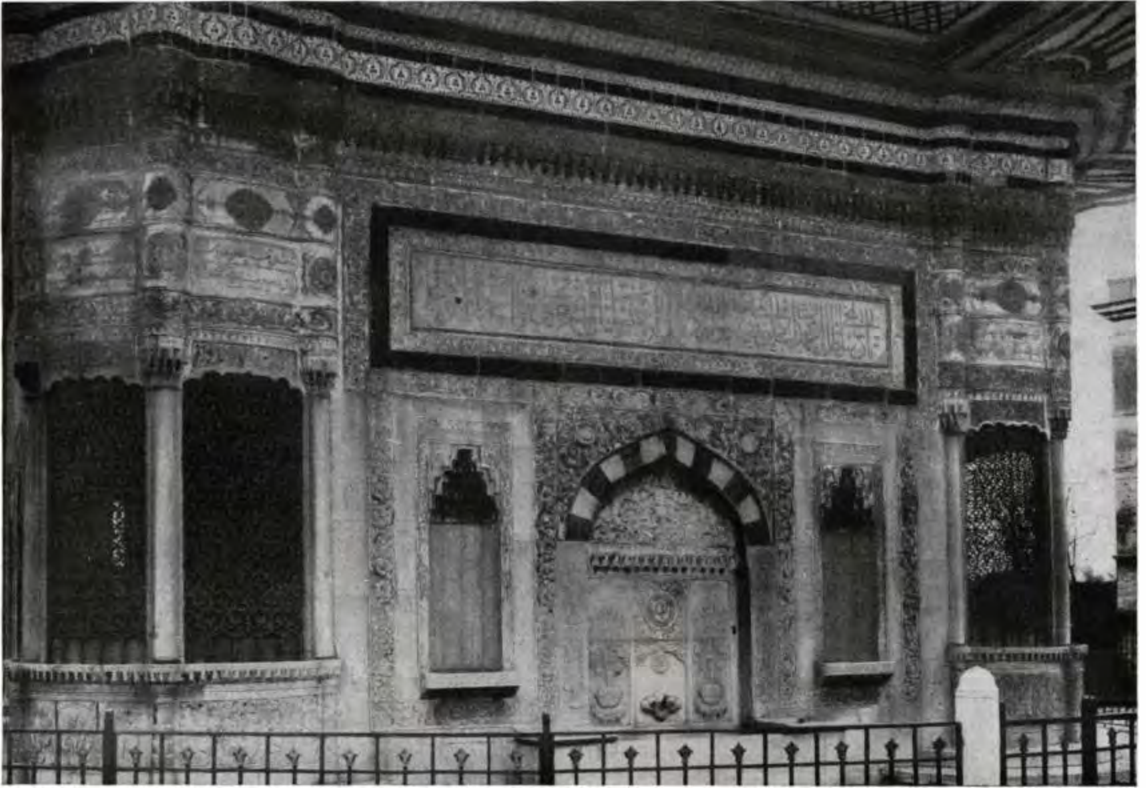
Beden duvarları ortalarında büyük musluklu ve kemerli dört çeşmesi, yapı köşelerinde de biribirinin tıpkısı olmak üzere dört sebili ve sebillerin içerden hazneye yapışık mermerden dağıtma havuzları vardır.

Cephelerde, çeşmelerle sebiller arasında ikişer tane sarkıtlı ince niş (hücre) ler yerleştirilmiş ve yapının oldukça gözden uzak olan güney yönünde bu niş yerleri koridora girmekte olan iki kapı halinde yapılmıştır.

Ahmet III ü yakından ilgilendiren bu anıtın kompozisyonunda ve süslerinde zamanın hassa başmimarı olan Mehmet Ağa büyük bir sanat ustalığı göstermiş ve bir «şaheser» yaratmıştır. Bu çeşmede mimarlığın başlıca iki sanat hüneri göze çarpar:

AHMET III. ÇEŞMESİ

Yukarda: Ahmet III. çeşmesi (toplu görünüş) Aşağıda: Ahmet III. çeşmesi (ön yüz)

1 — Sebilin her tarafı süsle doldurulmuş ve işlenmedik bir köşe kalmamış olduğu halde, bu süs bolluğunda göze batmıyan bir ahenk vardır, genel görünüşü ile tabiî bir etki yapmaktadır.

2 — Anıt, mermerden yapılmış olduğu halde, ona tahtadan bir yapı inceliği ve zarifliği verilmiştir. Bu sebil mimarlık tarihimizin çöküntü çağına raslar. Yani Türk mimarlığının süsleme çeşitlerinde bulunmıyan yabancı ve Avrupalı motifler orada açıkça görünür. Böyle olmakla beraber millî ve klâsik zevkin bir ifadesi olmaktan ayrılmamıştır.

AHMET, Abdullahoğlu [Kırımlı] (ölm. 1460),Türk din bilgini. Merzifon ve İstanbul'da müderrislik yapmıştır. Arap diline ait *Lübb-ül-elbab* adlı bir eseri, *Telvih* (*Usul-i fıkıh*), ve *Akaid Şerhi*'ne «haşiye»leri vardır. Fatih, Kırım seferinden önce bu ülke hakkında kendisinden bilgi edinmiştir.

AHMET, [İshak Hocası] (ölm. 1708), XVIII. yüzyılın değerli bilgilerinden. Aydınlı'dir. İlk öğrenimini babası Hayrettin Efendi'den almış, Şirvan'da bulunduğu zamanlarda Hoca Nimetullah'tan faydalanmıştır. Memleketine döndüğü zaman, Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'ya tezkirecilik eden ve o devirde çok tanınmış bulunan İshak Efendi'ye kapılandığından «İshak Hocası» diye anılmıştır. İshak Efendi'nin öldürülmesinden sonra Bursa'da müderrisliklerde bulunmuş ve orada ölmüştür. Mezarı Deveciler Mezarlığı denilen yerde Şeyhülislâm Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'nin yanındadır. Eserlerinden en değerlisi «*Aksa'l-ireb fi tercemeti mukaddimet-il-edeb*» adlı lûgat kitabıdır. Bu eser Türk bilginlerinden Zemahşeri'nin *Mukaddimet ül-edeb* adlı kitabının tercümesi olup 2 cilt üzerine basılmıştır [1313]. *Vahdetname* adlı eseri de basılmıştır [1302]; Peygamberlerin hayatını anlatan bu eser 2918 beyitli olup mesnevi tarzındadır. Türlü konularda yazmış olduğu eserlerden başka şiir ile de uğraşmış ve birçok gazeller meydana getirmiştir.

AHMET, Mahmudoğlu, İmamzade (ölm. 1569), Türk bilgini. Bursalı'dır. İstanbul'da ve Bursa'da müderrislik etmiştir. Eserleri: *Tarih-i Âl-i Selçuk* (Arapça), fıkıhtan *Hidaye Şerhi*, *Miftah* ve *Vikâye* şerhleri üzerine haşiyeleri, *Şah ü geda*, *Hüsrev ü Şirin* manzumeleri, Hanefî mezhebine ait *Kenz üd-dekayik* şerhininin özeti Türkçe, Arapça şiirleri de vardır. Eserleri basılmamıştır.

AHMET, Mahmudoğlu (XVIII. yüzyıl), Ahmet III. zamanında Hazine-i Bîrûn kâtiplerinden olup, sonraları Şıkk-ı Sani defterdarlığında bulunmuştur. Berlin Devlet Kitaplığı'nın doğu yazma eserleri arasında 1209 No. da kayıtlı bulunan bir «münşeat»ta Prut (Baltacı Mehmet Paşa Seferi 1711), Mora, Nemçe ve İran seferlerine ait kendisi tarafından yazılmış etraflı bir kronoloji vardır.

AHMET, Melik (ölm. 1399), Hindistan'da Handeş (b. bk.) Devleti'nin kurucusu [Bunlar ikinci Halife Ömer-ül-faruk soyundan geldiklerini ileri sürdükleri için hanedanlarına «Fârukî» adı da verilmektedir]. Kendisine «Melik Raca» ve «Raca Ahmet», «Ahmet Han» da denilmiştir. Ahmet, Gücerat'ın batısında bulunan ve ikinci Hükümdarı Nasr Han'ın sanına nisbetle Handeş (=Hanlar ülkesi) adı verilen bu bölgeyi Tuğluklu Hükümdarı Firuz'dan dirlik (ıkta) olarak almıştı. Firuz'un ölümü (1388) üzerine Tuğluk egemenliği sarsılınca Ahmet bağımsız kalmış, oğlu Nasr Han da bağımsızlığını resmî olarak ilân etmiştir.

AHMET, Muizzüddevle (915 - 967), Büveyhoğulları Devleti'ni kuran üç kardeşin en küçüğü. Babası ve Büveyhoğulları soyunun başı Ebu Şüca adiyle anılan Büveyh'tir. 934 ten başlıyarak Abbasî halifesine karşı bağımsızlıklarını ilân edip İran'ın ayrı ayrı yerlerinde harekete geçen üç kardeşten Ahmet, 936 da Kirman'ı ve durmadan batıya doğru egemenliğini genişleterek 946 da Bağdad'ı almış ve Halife Müstekfi kendisini Emirülümera yaparak Muizziüddevle sanını vermişse de çok geçmeden A. Halife'yi, gözlerini oydurarak tahtından indirmiş ve yerine Muti'i geçirmiştir. Böylece Abbasî Devleti'nin çökmesine ve halifelerin Büveyhoğulları elinde oyuncak olmasına yol açmıştır. Ahmet, Halifeyi gölgede bırakarak 21 yıl Irak'ta hüküm sürmüştür.

AHMET, [Nane Çelebi] (ölm. 1686), XVII. yüzyılda yaşamış İstanbullu Türk bestecilerinden. Mehmet IV. zamanında ün kazanmıştır. Esat Efendi tezkiresine göre 70 kadar, dinle ilgisi olmıyan murabba bestelemiş ve bu eserlerinde zamanına göre işitilmemiş nağmeler kullanarak kişisel bir üslûp sahibi olmuştur. Ayrıca dinî musiki alanında da birtakım eserler bestelediği, yazma dergilerden anlaşılmaktadır. Aynı yüzyıl bestecilerinden Hafız Post'un olduğu sanılan *muhayyer* makamında ve çenber ikaında — *Vakt-i subh oldu pür olsun gûşe-i meyhaneler* — mısraı ile başlıyan tanınmış murabba beste, zamanımıza kadar yaşamış eserlerinin en ünlülerindendir. Bu eserin Nane Ahmet Çelebi'ye ait olduğu, doğrudan doğruya Hafız Post'un eliyle yazdığı dergide geçmektedir.

AHMET, Nurüddevle, İlek Hanlar (b. bk.)ın doğu kolundan.

AHMET, Pârepârezade (ölm. 1560), XVI. yüzyılda yaşamış Türk şairi ve bilgini. Bursalı'dır. Müderrisliklerde ve kadılıklarda bulunmuştur. Basılmamış manzum bir Osmanlı Tarihi vardır.

AHMET, Receboğlu (ölm. 1726), Türk bilginlerinden. İstanbul'da doğmuş, müderrislikten sonra Galata ve Filibe kadılıklarında bulunmuş, İstanbul'da ölmüştür. Bilgisi ile Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sevgisini kazanmış, o zamanki Bilim Kurulu'na üye olmuştur. *Nüzhet-ül-ahbar fi tercemeti hilyet-il-ahyar* adlı bir Osmanlı tarihi yazmış, Aynî'nin *İkd-ül-Cüman* adlı eserinin Hazreti İsa'dan Hazreti Muhammed'e kadar olan bölümünü Türkçe'ye çevirmiştir. Bundan başka 1719 yılındaki İstanbul yerdepremi dolayısiyle yazılmış depreme ait bir eseri daha vardır.

AHMET, [Selânikli] (1868 - 1928), Türk bestecisi. Eski Türk musikisinin şarkı nev'inden bestelediği 600 den fazla eserle ün kazanmış, Hacı Arif Bey, Şevki Bey gibi ünlü şarkı bestecilerinin çığrında yazmakla beraber, daha çok halkın hoşuna giden edasiyle zamanının bu cins musikiyi seven çevrelerinde geniş bir yer tutmuştur.

AHMET, Tulunoğlu (835 - 884), Mısır'da Tulunoğulları Devleti'nin kurucusu. Tulun, Samanoğulları'ndan Nuh tarafından 815 - 816 yıllarında Halife Memun'un emrine gönderilmişti. Tulun sarayda asker eğitimi görerek yetişmiş ve kabiliyetiyle çabucak yükselmiştir. Oğlu Ahmet Samarra'da (bir söylentiye göre de Bağdat'ta) doğmuştur. Ahmet de askerlikte çok iyi bir eğitim görmüş, zekâsiyle kısa bir zaman içinde kendini göstermiştir. Halife Mütevekkil, Tulun'un ölümünden sonra, onun bütün görevlerini oğluna vermişti. Ahmet Halife Müstein'in de sevgisini kazanmıştı. Sonraları bu halife tahttan indirilerek hapse atıldığı zaman, onun muhafızlığına memur edilmişti, fakat öldürülmesine karışmamış, ve onu dinî törenle gömdürmüştü. Ahmet

Samarra'daki Türkler arasında sözünü geçirecek kudrette idi. Bundan dolayı komutanlarından Bay-Akbak (?) Türkler'in içinde en becerikli bulduğu Ahmed'i kendi vekili olarak Mısır'a göndermiştir (868). Bir zaman sonra Bay-Akbak Halife tarafından öldürülmüş, Mısır valiliğine atanan Amacur (Yarcuh ?) da bütün Mısır ülkelerinin yönetimini kendisine bırakmıştır (870-871). Bir yıl sonra da Amacur ölünce, Mısır'ın valisi olmuştur. Ahmed Mısır'da eğemenliğini sağlamak için, Alevîler'in çıkardıkları birçok tehlikeli

(Şekil: 1) KAHİRE'DE AHMET TULUN CAMİSİ

ayaklanmaları bastırmak, Ağlebîler'e karşı savaşmak zorunda kalmış, Mısır'ın askerî yönetimiyle birlikte İbni Müdebbir'in elinde bulunan malî yönetimini de kendine almak ve bunu yoluna koymak için çok uğraşmıştır. Bu sırada Suriye'de ayaklananları yola getirmek ödevini üzerine alan Ahmet, 100,000 kişilik kuvvetli bir hassa ordusu meydana getirmiştir. İskenderiye, Barka ve Suriye-Mısır arasındaki topraklara da eğemen olduktan sonra, Bağdat Halifesi'ni gerektiği zaman korkutacak büyük bir kuvvet haline gelmiştir (871-872). Bu aralık Halife Mutemit, kardeşi Muvaffak'ı hükümet naibi yapmak zorunda kalmıştı. Bu yeni durum merkezî hükümeti kuvetlendirmişti. Bu sırada Irak'ta yerleşmiş olan Zenciler'in ayaklanması, Halifeliği tehlikeli bir duruma soktuğundan, ve Muvaffak, ayaklanmayı bastırmak için, Ahmet'ten istediği para yardımını alamadığından, araları açılmıştır. Muvaffak, Zenciler'e ve Saffaroğulları'na karşı savaştığı sırada, Suriye valisi ölmüştü. Bunu fırsat bilen Ahmet, buraları istilâ etmiştir. Ahmet bundan sonra Muvaffak'ı sarsmak amaciyle Irak üzerine de yürümek istemiş, Harran'a kadar gelmişse de, Mısır'da bıraktığı oğlu Abbas'ın ayaklandığı haberini aldığından, geri dönmek zorunda kalmıştır. Barka'ya sığınan Abbas ise kolaylıkla yakalanarak Fustat'a getirilmiş ve zindana atılmıştır. Ahmet 870-880 yıllarından itibaren bastırdığı paralarla, kendisini Suriye ve Mısır Hükümdarı saniyle anmıştır. Zenci savaşlarından sonra, Muvaffak ile Ahmed'in arasında başlıyan rakiplik

(Şekil: 2) TULUNLULAR DEVRİNE AİT AĞAÇ OYMA İŞLERİNDEN

ve karşılıklı entrikalar, Ahmed'in ölümüne kadar devam etmiştir. Ahmet Suriye'de çıkan bir ayaklanmayı bastırmak için yaptığı sefer sırasında ölmüştür. Ahmed'in büyük başarılarına başlıca sebep yüksek uzkişi ve kabiliyeti ve fırsatlardan faydalanmasını bilmiş olmasıdır. Ahmet, Mısır'da askerî disipline dayanan bir devlet kurmuştu. Daimî ordusunun temelini Türkler teşkil etmiştir. Ordunun giderlerini karşılamak için, Mısır'ın ekonomik durumunu yükseltmiş, geliri, doğrudan doğruya Mısır'ın genliği hususunda kullanmıştır. Zamanında Mısır'da büyük bir bayındırlık hareketi başlamış, ülkenin savunması için gereken tahkimli yerler, hastaneler, camiler, saraylar, hanlar, çeşmeler yapılmış, kanallar açılmıştır (bk. Şekil 1 ve 2). Tabiî bu arada sarayın süsü ve gösterişi için de büyük giderlerden çekinilmemiştir. Fustat büyümüş ve güzelleşmiştir. Ahmet, bilginleri de koruduğu için Mısır'da her bakımdan büyük bir kültür devri başlamıştır. Kendisinin de Türkçe şiirler yazdığı ve musikiye çok ilgisi olduğu söylenir. Mısır'ın malî durumunu yükseltmek için harcadığı emekler sonunda bu ülkenin geliri 800,000 dinardan 4,300,000 dinara çıkmıştır, Mısır'ın bayındırlığı ve savunması uğrunda harcamalar yaptığı ve Halife'ye önceleri pek çok para gönderdiği halde ölürken Mısır hazinesinde 10,000,000 dinar birikmiş bulunuyordu.

AHMET AĞA, Selânikli, XVII. yüzyılda ve Mehmet IV. zamanında yaşamış Türk bestecisi. Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. Güzel sesi ve bestecilikte zengin tabiatiyle tanınmıştır. Zamanımıza kadar gelmiş eseri yoktur.

AHMET AĞA, Seyit, [Vardakosta] (ölm. 1794), XVIII. yüzyılda yaşamış Türk bestecisi. Amasya'da doğmuş İstanbul'a gelerek Enderun'a girmiş, burada kapı kethüdalığına, müsahipliğe kadar yükselmiş, Mevlevî Tarikatına da girmiştir. Bu iki kurumun, onun iyi bir musikici olarak yetişmesinde önemli etkileri olmuştur. Hem okuyucu, hem çalıcı, hem besteci olarak tanınmıştır. *Hicâz-ı hümayun* peşrev ve saz semaisi, *suz-i dilâra* peşrevi, *rahatülervah* peşrev ve saz semaisi, *nihavend-i kebir* peşrev ve saz semaisi, *eviçara, suzinâk, suz-i dil* makamında murabba besteleri, *muhayyer sünbüle* makamında beste ve şarkıları tanınmış eserlerindendir. Ayrıca *hicaz, nihavent* ve *saba* makamlarında üç mevlevi âyini bestelemiştir. Hususiyle saz eserlerine yeni bir üslûp vermeyi başarmıştır. Hâlâ kullanılan *ferahfeza* makamını bireştirmiş, bir de *darb-ı hüner* adında bir *îka'* meydana getirmiştir. Esrar Dede, tezkiresinde, Ahmed Ağa'nın şairliğinden de bahseder.

AHMET ALİ PAŞA, [Ahmet Remzi] (1835-1887), tanınmış hekimlerden. Rodoslu olup 1858 de Askerî Tıbbiye'den çıkmış, burada uzun yıllar öğretmenlik ve ders nazırlığı etmiştir. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kuruluşuna ve hekimlik derslerinin türkçeleşmesine çalışanlardandır. 1873 te Peşte Tıp Kongresi'nde Türkiye delegesi olarak bulunmuş, veremin bulaşması hakkında önemli bir bildirik yapmış ve kongreye fahrî başkan seçilmiştir. *Müfredat-ı Tıb* adiyle tercüme bir kitabı vardır. *Robenson* eserini ezberden bildiği için, arkadaşları arasında Robenson Ahmet Paşa takma adiyle anılır ve geniş bilgisinden dolayı kendisine ayaklı kitaplık da denirdi. Reçetelerin Türkçe yazılmasına çalışmışsa da bu fikri yürütememiştir.

AHMET ALİ PAŞA, [Şeker Ahmet]: bk. ŞEKER AHMET PAŞA.

AHMET ÂRİFİ PAŞA (ölm. 1733), XVIII. yüzyılda önemli bazı devlet işlerinde bulunmuş Osmanlı

paşalarından. Aynı zamanda şair ve hattat olarak da tanınmıştır. 1716 da Reisülküttaplığa atanmış, bir buçuk yıl sonra Teke mutasarrıflığına gönderilmiştir. 1718 Pasarofça barışından sonra Niğbolu mutasarrıflığına gönderilerek Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki yeni sınırın çizilmesi işine memur edilmiştir. Bundan sonra türlü illerde valilik etmiş, Revan seraskerliğinde bulunmuş ve 1732 de Van valisi iken idam hükmü giymesi üzerine Millî boyuna sığındığından görünüşte affedilerek tekrar Teke mutasarrıflığına gönderilmiş, 1733 te orada asılmıştır. Şairler tezkireleri nazımdaki yetkisinden, *Tuhfe-i hattatîn*'de türlü yazı nevilerindeki hünerlerinden bahsetmektedir.

AHMET ARİFÎ PAŞA: bk: ARİFÎ PAŞA.

AHMET BABA, (El-Timbukti) (1553 - 1627), Timbuktulu Arap biyografya bilgini. Çoğu kadılık eden bilginler ailesindendir. Faslılar'ın, memleketi olan Timbuktu şehrini ele geçirmelerini tanımak istemediğinden, bunların komutanı Ahmet Zerkun'un emriyle kendisi ve bütün ailesi halkı zincirlere vurularak Merakeş(Marrakus)e sürülmüştür(1594). Bu felâket sırasında 1600 cilt kitap kaybetmiştir. 1596 yılında Fas başkentinde oturmak şartiyle hapisten çıkarılan Ahmet, Cami - üş - şürefa'da müderrislik etmeye başlamış ve birçok defalar istemediği halde, müftülük göreviyle ödevlendirilmiştir. Mevlây Zeydan tahta çıkınca (1605 - 1606) kendisine ve hayatta kalan ailesi halkına Timbuktu'ya dönmeleri için izin vermiştir. Ahmet vatanına döndükten sonra kendisini daha çok din bilgileri öğretimine vermiştir. Hükümlerinde haktan ayrılmamakla ün kazanmıştır. Kırktan fazla eser yazmışsa da, bunlardan ancak 23 kadarı bilinmektedir.

AHMET BÂDİ EFENDİ, [Edirneli] (1839 - 1908), şâir, bilgin ve hattat. İbrailli Kaltakkıran Mehmet Ağa'nın oğludur. Edirne, Konya ve Bursa'da vergi müdürlüklerinde bulunmuş, İstanbul'da ölmüştür. Mezarı Eyüp'tedir. Eserleri: *Riyaz-ı belde-i Edirne* (3 cilt; kendisine ün sağlamıştır), *Devayih-i vilâyet-i Edirne*, *Armağan* (manzum ve mensur atasözleri), *Masadır-ı lisan-ı Farisî*, mürettep *divan*, *Tavzih-ül-ebvab alâ teshil-il-hisab*. Eserlerinin hiçbiri basılmamıştır.

AHMET BAY, Hüseyinoğlu (ölm. 1909), Kazanlı Türk milyoneri. Rusya'da 1918e kadar Türkler'in en önemli millî kurullarından biri olan Orenburk şehrindeki Medrese - i Hüseyniye'yi yaptırmış ve giderlerini vermiştir.

AHMET BEDEVÎ, Ebü'l-Abbas Ahmed-ül-Bedevî (1200 - 1276). Bedevî tarikatının kurucusu. Ali soyundan olup, atalarının 692 de Haccac'ın zulmünden kaçarak yerleştikleri Fas'ta doğmuştur. Afrika Bedevîler'i gibi yüzünü iki katlı peçe ile örttüğünden kendisine Bedevî denmiştir. Çocukken babasiyle Hacca gitmiş, 1230 yılına doğru ruhunda başlıyan bir değişiklik sonucu olarak insanlardan uzaklaşmış, konuşmadan isteklerini işaretle anlatmak yolunu tutmuş, kendisini tamamiyle ibadete vermiş ve evlenmemiştir. 1235 (633 muharremi) te ağabeyisi Hasan ile Irak'a giderek eski bazı tarikat kurucularının mezarlarını ziyaret etmiş ve burada aldığı izlenimlerle yeni bir tarikat kurmak yolunu tutmuştur. 1236/37 de Mısır'da Tanta kasabasına gitmiş, Melik Zâhir kendisini törenle karşılıyarak tarikatına girmiştir. Ömrünün sonuna kadar garip bir yaşayış tarzı sürdüğü ve kerametler gösterdiği için Tanta'da büyük bir ün kazanmış, tarikatını dört yana yaymıştır. Tarikatının alâmeti kırmızı hırka, peçe ve kırmızı bayraktır. Ahmed'in mezarı üzerinde ardası Abd ül-Al tarafından yaptırılan mesçit zamanla büyük bir cami haline gelmiştir. Dervişliğe ait bazı dualar ve öğütlere dair bir iki eser bırakmıştır.

AHMET BEY (ölm. 1855), Tunus Beyi. Hüseynî hanedanından olup 1837 de babası Mustafa'nın yerine geçmiştir. Zamanı, Tunus'u Avrupa örneklerine göre modernleştirmek hevesiyle harcanan sürekli çalışmalarla belirlidir. Ahmet Bey memleketinde köleliği kaldırmış (1846), Yahudi düşmanlığını önlemiş, Fransızlar'ın kız ve erkek okulları açmalarına yardım etmiştir. İş başına geçtiği gündenberi düzenli ve kuvvetli bir ordu ile bir donanma kurmayı kendine ülkü edinen Ahmet Bey, Fransız subaylarının yardımiyle, çok para harcıyarak geniş teşebbüslere girişmiş, fakat yerli askerin disiplini bir türlü benimsiyememesi ve subaylarının bilgisizliği yüzünden önemli bir başarı elde edememiştir.

Bütün bu yenilik hareketleriyle Ahmet Bey, memleketini büsbütün bağımsız bir devlet haline getirmek amacını gütmüştür. Gerçekten de o sıralarda Trablus üzerinde eğemenliğini kuvvetlendirmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, Tunus'a da, yeniden boyun eğdirmeye kalkışacağından korktuğu için, Fransız hükümetinin yardımını istemiş ve Babıâli ile yaptığı uğraşmada Fransa'ya dayanmıştır. Kuzey Afrika'da Türk otoritesini yeniden kurmak amaciyle, 1837de bir Türk donanması bu sulara gelmiş, fakat Fransız donanmasının hareketleri karşısında geri dönmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra da Babıâli, Tunus üzerindeki eğemenliğini tanıtmak için birtakım teşebbüslerde bulunmuştur. 1842 de yıllık vergiyi almak üzere İstanbul'dan gönderilen bir memur, eliboş döndürülmüş, 1846 da ise Babıâli'nin bir beratı ile gelen Avusturya başkonsolosu kabul edilmemiştir. En sonunda Osmanlı Devleti, yıllardan beri süregelen bu hali resmî olarak kuvvetlendiren bir fermanla, fakat yalnız Ahmet Bey'e mahsus olmak üzere, Tununş Beyliği'nin isteklerini tanımak zorunda kalmıştır.

Tunus'ta Fransa'nın yerleşmesinden ise Türkleri'n sağlamca tutunmalarını çıkarlarına daha uygun gören İngiltere'nin Babıâli lehine harcadığı bütün gayretlere rağmen bu uğraşmada Fransa tarafından desteklenen Ahmet Bey, galip gelmiş ve böylece Tunus'ta Fransız etkisi çok artmıştır. 1845 te Duc de Montpensier'in Tunus'u ziyaretinin ertesi yılı Ahmet Bey bir Fransız gemisiyle Akdeniz'i aşarak Paris'e gitmiş ve burada bağımsız bir hükümdar muamelesi görmüştür. Gezi programı gereğince Londra'ya da gitmek istemiş, fakat İngiliz Hükümeti kendisinin Osmanlı büyükelçisi tarafından Kıraliçe'ye takdim edilmesinde direndiğinden bundan vazgeçmiştir.

Bununla beraber 1848 den sonra İngilizler'in aracılığı ile Babıâli ve Tunus arasında bir yakınlaşma sağlamak mümkün olmuş ve Ahmet Bey, 1849 da Padişah'a hediyeler yollamıştır. Kırım Savaşı sıralarında da 8500 kişilik bir Tunus asker kuvveti Osmanlı ordusuna katılmışsa da, çok fena silâhlandırılmış olan bu askerden faydalanılamamıştır.

Kısa görüşlü bir adam olan Ahmet Bey, çok eliaçık, şatafat ve gösterişe fazla düşkündü. Tunus yakınlarında yaptırmaya başladığı çok büyük Muhammediye Sarayı için milyonlar harcamış, fakat yapı bir türlü tamamlanama-

mıştır. Vergilerin ağırlığı yüzünden halk birçok defalar ayaklanmış, bunların bastırılması çok güç ve giderli olmuştur. Bunun sonucu olarak Beyliğin hazinesi boşalmış, malî durumu bir çıkmaza girmiştir. Görünüşte çok şatafatlı geçen Ahmet Bey'in zamanından sonra Tunus Beyliği çok güç bir duruma düşmüş, bir daha da belini doğrultamıyarak en sonunda Fransızlar'ın eline geçmiştir.

AHMET BEY, Akkoyunlu (XIV. yüzyılın ikinci yarısı), Akkoyunlu boyunun başı Kutluğ Bey'in oğlu. Babasının Karakoyunlular'a ve Trabzon Rum Devleti'ne karşı yaptığı savaşlarda döğüştükten sonra 1389 da boyunun başına geçmiştir. Erzincan Emîri Mutahharten'i yenmiş, fakat sonra Karakoyunlu Kara Mehmet ile birleşen Mutahharten'e yenilmişti. Bunun üzerine Kadı Burhanettin'e sığınmış, bunun emri altında Amasya ve Erzincan savaşlarına katılmasına öden olarak Bayburt kendisine verilmiş ise de (1394), hiçbir zaman tam bir sadıklıkla ona bağlanmamıştır. Kardeşi Karayülük Osman Bey'in Akkoyunlular'ın bir kısmı başına geçerek bağımsızlığını ilân etmesinden sonra da Ahmet Bey, Kadı Burhanettin'in ikinci Erzincan seferine (1395) katılmış, fakat Timurlenk'in Bağdad'a geldiğini ve oradan Suriye'ye yürüyeceğini duyunca «ganimet»lerden pay almak amaciyle ona katılmak üzere Malatya'ya gitmiştir Biraz sonra yine Kadı Burhanettin'in yanına dönmüşse de Kadı'nın güvenini kazanamamıştır. Gerçekten de Burhanettin, Karamanoğlu Alâettin Ali Bey'e ve Kayseri'de ayaklanan Şeyh Müeyyed'e karşı yürürken (1396) Ahmet Bey'i çağırmış, fakat o gitmemiştir. Timurlenk, Yıldırım Bayezid'i yendikten sonra Anadolu'dan topladığı malların bir kısmını doğuya yollarken, Ahmet Bey'in oğlu Mehmet Bey Malatya'dan çıkarak kafileyi soymuştur. Bunun üzerine öfkelenen Timur, ordugâhındaki Ahmet Bey'i hapsetmiştir. Bundan sonra Ahmet Bey'in ne olduğu bilinmemektedir.

AHMET BEY, Hasanbeyzade (ölm. 1636), Türk devlet adamı ve tarihçisi Reisülküttap küçük Hasan Bey'in oğlu olup babası gibi Divan-ı Hümayun kaleminde yetişmiştir. Bu sırada Macaristan seferine iştirak etmiş, Serdar Satırcı Mehmet Paşa'nın kâtibi, Sadrazam Kanijeli İbrahim Paşa'nın tezkirecisi ve 1601 yılında Reisülküttap olmuştur.

Bir aralık Anadolu Defterdarlığı'nda bulunmuştur. Murad IV. e sunulan *Tarih-i Âl-i Osman* adlı eserinin birinci kısmı Tac-üt-tevarih'ten bir özettir; ikinci kısmı ise Kanunî'nin tahta çıkışından Mustafa I. in ikinci defa tahta çıkarılmasına kadar olan olayları içine almaktadır ki, son fasılları kendisinin gördüğü olguları kapsamaktadır. Bundan dolayı eser Kâtip Çelebi, Peçevî, Solakzade ve Naima gibi tarihçiler tarafından kıymetli bir kaynak olarak kullanılmıştır. A. in *Kanije Fetihnamesi* ve Hatip Kasım oğlu'nun *Ravzat-ül-ahbar*'ından seçilmiş *Usul-ül-hikem fi nizam-il-âlem* adlı iki eseri daha vardır. *Tarih-i Âl-i Osman*, Nuru Osmanîye ve Ragıp Paşa kitaplıklarında bulunmaktadır.

AHMET BEY, [Kemankeş] (XVI. yüzyıl), Türk devlet adamı. Enderun'dan yetişerek, silâhtar ve 1533 te kaptanıderya olmuş, bir yıl sonra yerini Barbaros Hayrettin Paşa'ya bırakmıştır. Kuvvetiyle tanınmış ok şampiyonlarındandı; ok maydanında menzili vardı.

AHMET BEY, [Kızıl], Candaroğulları'ndan İbrahim II. nin oğlu. İbrahim Bey ölünce yerine büyük oğlu İsmail Bey geçmiş, fakat Kızıl Ahmet Bey Osmanlılar'a sığınarak Candar Beyliği'ni elde etmek için Fatih'in yardımını istemiştir. Bunun üzerine Fatih, Trabzon seferine giderken, Kastamonu ve Sinob'u İsmail Bey'den alarak Ahmet Bey'e vermişse de, seferden dönüşünde bu Beyliği doğrudan doğruya Osmanlı ülkesine katmış, Ahmet Bey'e de Mora sancağını vermiştir. Fakat bununla yetinmiyen Ahmet Bey önce Karaman'a kaçmış, sonra da Uzun Hasan'a sığınmış, Bayezit II. devrinde Türkiye'ye dönmüştür. Oğulları Musa ve Mirza Mehmet paşalarla, Mirza Mehmet Paşa'nın oğulları Mustafa ve Şemsi paşalar Osmanlı İmparalorluğu hizmetinde bulunmuşlardır.

AHMET BEY, Melek [Moralı] (ölm. 1871), Türk tarihçisi. Tiryaki Hasan Paşa soyundan, Ağribozlu Bekir Efendi'nin oğludur. Rumca ve Fransızca bilirdi. Eserleri: Yunan ihtilâli ve bunu hazırlıyan Aksanto'nun yaptığı işler hakkında bir «risale» ile Yunanca yazılmış bazı tarih eserlerinden parçaları Türkçe'ye çevirmiş ve düşüncelerini eklemiştir. Bundan başka *Tarih-i Kudemâ-yi Yunan ve Makedonya* adlı bir eseri daha vardır.

AHMET BEY, Pîr, Karamanoğulları'ndan İbrahim Bey'in oğlu. Annesi Çelebi Sultan Mehmed'in kızıdır. İbrahim Bey ölümünden önce, yerine başka bir karısından doğan İshak Bey'i arda göstermişse de 1463 te ölünce Pîr Ahmet öz kardeşleri Kasım ve Alâettin beylerle işbirliği yaparak yönetimi eline almıştır. Bunun üzerine İshak Bey Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'a sığınmış ve onun yardımiyle Beyliğini elde etmiştir.

Fakat Pîr Ahmet ve kardeşleri Osmanlılar'a bazı yerler vermek karşılığı olarak Fatih'in yardımiyle İshak Bey'i uzaklaştırmışlarsa da Karaman Beyleri bundan sonra Osmanlı erki altına girmiştir. Sonraları Pîr Ahmet bağımsızlığını yeniden kazanmak amaciyle Osmanlılar'a karşı Venedikliler'le anlaşmıştır; bunun üzerine 1466 da Osmanlılar Konya'yı almışlar, Pîr Ahmet de Karaman kentinden çekilmiş ve bu dolaylarda kardeşi Kasım Bey'le bir zaman beylik etmiştir. Daha sonra buralarda barınamıyarak Uzun Hasan'a sığınmış, Otlukbeli (Tercan) Meydan Savaş'ında, onun yanında, Osmanlılar'a karşı döğüşmüş ve bir zaman sonra Uzun Hasan'ın yanında ölmüştür. Mezarı Gümüşhane ile Erzincan arasında, Pirahmet köyündedir.

AHMET BEY, [Yekçeşm] (ölm. 1807), Vezir Halil Paşa'nın oğlu. Enderun'dan yetişmiştir. Sarayda büyük bir kuvvet kazanan Ahmet Bey, Selim III. ün mabeyncisi iken, Kabakçı Mustafa ayaklanmasında öldürülmüştür. Son derece yenilik tarafçısı idi. Şair olup bir manzumesi Atâ Bey tarihinde yayımlanmıştır.

AHMET BÎCAN, Yazıcıoğlu (ölm. 1455), XV. yüzyılın başlarında yetişmiş Türk bilginlerinden ve mutasavvıflarından. Gelibolu'da yaşamış ve orada ölmüştür. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde, Sofya'da öldüğünü Sofyalı bir imamdan duyduğuna dayanarak söylüyorsa da buna güvenmek güçtür.

Ahmet Bîcan, *Muhammediye* adındaki ünlü eserin sahibi Yazıcıoğlu Mehmed'in kardeşidir. Bunlara Yazıcıoğlu denilmesi, babaları Salih'in kâtip olmasındandır.

Ahmet Bîcan, Bayramiye tarikatındandır; dine çok bağlı idi. Bu yüzden vücudu pek zayıflamış olduğundan, kendisine «Bîcan = cansız» takma adı verilmiştir. Cansızlığın «dergâh»ta çile çıkarmak yüzünden olduğu da söylenir.

En büyük eserleri tasavvufa aittir. *Envâr-ül-âşikîn* adındaki eseri, kardeşi Mehmed'in Arapça yazdığı *Megarib-üz-zaman* kitabının tercümesidir. Bu eser Türkler'ce en çok okunan kitaplardandır. İstanbul'da, Kazan'da, Mısır'da ve daha birçok yerlerde tekrar tekrar basılmıştır.

Ravzat-ül-ervah adındaki Türkçe eseri de peygamberlere ait bir tarih gibidir. Bunlardan başka *Dürr-i meknûn*, *Münteha't-taleb* yahut *Münteha'l-metâlib* adında iki eseri daha vardır.

Anadolu köylerinde en çok okunan *Ahmediye* adındaki kitap Yazıcıoğlu Ahmet Bîcan'ın olarak tanınmış ve hattâ bazı baskılarının sonunda böylece yazılmışsa da, bu kitap Yazıcıağlu'na değil, Diyarbakırlı Şair Ahmedî (1760) ye aittir. Kitabın ikinci sayfasındaki bir beyit bunu açıklamaktadır.

Ahmet Bîcan kozmografya ile de uğraşmış ve *Acâib-ül-mahlûkat* adında bir eser meydana getirmiştir. Bu eser, yine bir Türk yazarı olan Kazvînî'nin Arapça yazdığı bir kitabın özetidir ve 18 bab üzerine yazılmıştır.

AHMET bin Ebi Duad, (776/7 - 854), Mutezile (b. bk.) kadılarından. Basralı'dır. Geniş bilgisiyle kendisini Abbasî Halifesi Me'mun'a sevdirmiştir. Me'mun'un sarayında yapılan bilim tartışmalarında en çok sevilenlerden olmuştur. Bu Halife'nin kardeşi olan ve yerine geçen Mutasım'a danışmanları arasına Ahmed'i de almasını salık verdiğinden, Mutasım erki eline alır almaz onu başkadı yapmıştır. Memun, Mutezile mezhebini benimsemiş olduğundan bu mezhep aleyhinde olanlar takibedilerek mahkemeye gönderiliyordu. Ahmet başkadı olarak bu mahkemeye başkanlık etmiş ve bu zamanlarda az görülen bir hoşgörü göstermiştir.

Ahmet, Mutasım'ın yerine gelen Vâsık zamanında da başkadılık yerinde kalmıştır. Fakat Vâsık'ın ölümünden sonra yerine geçen Mütevekkil koyu bir taassupçu olduğundan ve bir çeşit rasyonalizm demek olan Mutezile mezhebine karşı büyük bir düşmanlık gösterdiğinden, Mutezile'nin başlıca temsilcilerinden biri olan Ahmet gözden düşmüş, buna kahırlanarak inme inmiştir. Yerine getirilen oğlu Muhammet de az zaman sonra görevinden çıkarılmış, Ahmed'in malları alınmış, oğulları hapsedilmiştir.

Ahmed'in oğulları hapisten kurtulmuşlarsa da, gerek Ahmet, gerek oğlu Muhammet bundan sonra çok yaşamamışlar, önce Muhammet, üç hafta sonra da babası ölmüştür.

AHMET bin Ebi Halit (El Ahvel) (ölm. 825/826), Abbasî Halifesi Memun'un veziri. Ahmet, devlet memurluğuna yazman olarak girmiş, Memun'un tahta çıkmasından biraz sonra vezirliğe atanmıştır. Halife üzerine yaptığı etki ile Bağdat Valisi Tahir b. Hüseyin'i Horasan valiliğine atandırmış ve onun sadıklığına kefil olmuştu; fakat çok tedbirli olan Ahmet bu bahane ile Tahir'e bir harem ağası armağan etmiş ve harem ağası yeni efendisinde Halife'ye karşı ayaklanma isteği belirirse, onu zehirlemesini emretmişti. Tahir 822 de hutbede Halife'nin adını söylememek suretiyle ayaklandığını açığa vurunca, Memun, Ahmed'e, Tahir'e karşı harekete geçmesini emretmiş, fakat buna meydan kalmadan Tahir'in ölüm haberi başkente ulaşmıştı. Ahmet bu sefer de Tahir'in oğlu Talha için aracılıkta bulunmuş ve onu babasının yerine Horasan Valisi yaptırmıştır. Fakat buna güvenmiyen Halife, Ahmed'i, yeni valiye yardımda bulunmak, daha doğrusu onu kontrol etmek üzere Horasan'a göndermiştir. Halife'nin amcası İbrahim'in de, Ahmed'in etkisiyle affedildiği söylenir.

AHMET bin İbrahim, [Tokatlı] (XVI. yüzyıl sonları), Osmanlı tüccar ve gezginlerinden. Ticaret ve gezi amaciyle, Kâbil üzerinden Hindistan'a gitmiş, epey para kazandıktan sonra, Basra, Yemen ve Hicaz yoliyle memlekete dönmüştür. *Acaibname-i Hindistan* adiyle manzum bir eser yazmıştır.

AHMET bin Mehmet Efendi, Karabaşzade (ölm. 1784), Türk tarihçisi ve bibliyografyacısı. Aarapça kısaltılmış bir İslâm tarihinden başka birçok bilginlerle eserleri hakkında biyobibliyografya denebilecek değerli bir kitabı daha vardır.

AHMET bin Muhammed bin Abd-üs-Samed, Ebu Nasr, XI. yüzyılda Gazneli Hükümdarı Mesut I. in veziri. Önce Harzem Şah Altuntaş'a kethüdalıkla işe başlıyarak, 1032 de tanınmış Vezir el-Meymendî'nin yerine atanmıştır. Mesut, Dandanakan'da Selçuklular'a karşı yaptığı savaşta yenilince Hidistan'a çekilmiş ve Belh'i bunlara karşı korumak amaciyle vezirini oğlu Mevdud'un yanında buraya göndermiştir. Mevdud, erki eline aldıktan sonra, Ahmet, bir zaman daha vezirlik yapmışsa da, sonra yerini el-Meymendî'nin oğluna bırakmak zorunda kalmıştır. Ölüm yılı bilinmemektedir.

AHMET bin Muhammed bin Hanbel (780 - 855), Hanbelî mezhebinin kurucusu. Daha çok İbni Hanbel diye tanınmıştır. Mervli'dir ve Arap Şeyban oymağındandır. Bağdat'ta doğmuştur. Gerek buradaki öğrenimi sırasında, gerek İrak, Suriye, Hicaz ve Yemen'e yaptığı gezilerinde, en çok hadis'leri incelemek ve toplamakla uğraşmıştır. Döndükten sonra Şafiî'den (810 - 813) ders almıştır. Din husussundaki görüşleri, İslâmlığın ilk çağlarına ve hadîs ehlinin inançlarına dayanmaktadır. Halife Memun, Mutasım ve Vâsık zamanında bu görüş ve inançlara olan kuvvetli bağlılığını göstermek fırsatını bulmuş ve devletin hemen hemen resmî bir mezhep haline getirdiği Mutezile mezhebine diğer tanınmış din bilginleriyle birlikte karşı koymuş ve Kuran'ın «mahlûk» olduğu iddiasını, kendisine yapılan işkencelere rağmen şiddetle reddetmiştir. Mütevekkil zamanında Sünnîlik yeniden rağbet kazanınca, İbni Hanbel'in çektiği çileler sona ermiş, Halife'den ayrıca saygı görmüş, haberi olmadan ailesine aylık bağlanmıştır. Az zamanda etrafını geniş bilgisinden faydalanmak istiyen bir öğrenci kitlesi sarmıştır. İbni Hanbel, Bağdat'ta ölmüş ve burada Makabir-üş-Şüheda'ya gömülmüş, mezarı uzun zaman bir evliya türbesi gibi ziyaret yeri olmuştur. Bu türbe XIII. yüzyılın sonlarına doğru, Dicle'nin taşması ile yıkılmıştır.

İbni Hanbel'in eserleri arasında, büyük bir ün kazanan ve içinde 28 - 29000 hadîs bulunan, *Müsned* adlı bir hadîs mecmuası vardır (Kahire 1893. 6 cilt). Bu eser, oğlunun kendi derslerinden tuttuğu notlara yaptığı eklerle meydana gelmişti. Bundan başka oğlu onun *Kitab-üz-zühd* adlı eserine de ekler yapmıştır. İbni Hanbel'in *Kitab-us-salât ve ma yelzem fiha* (Kahire 1808) adlı bir eseri; cezaevinde «cedel» olarak yazdığı bir risalesi ve *er-Reddü ala'z-Zenadika ve'l-Cehmiyye fima şekket fihi min müteşabih-il-Kuran* adlı bir eseri daha vardır. Ahmet bu eserinde Mutezile'nin devri yoliyle yaptıkları açıklama yöntemini çürütmektedir. İbni Hanbel'in *Kitabu tâati Resûl* adlı bir eseri daha vardır; bunda da Kuran ile hadîsin biribirini tutmadıkları zaman gidilmesi gereken yolu açıklamaktadır.

İbni Hanbel fıkıhtan çok hadîs yöntemi ile uğraştığından Taberî gibi bazı fıkıh bilginleri, kendisinin fıkıh alanında tam bir otorite olmadığını ileri sürerler. İbni Hanbel, her ne kadar özel bir fıkıh sistemi kurmuş değilse de, öğrencilerinin fıkıh problemlerine dair sordukları sorulara vermiş olduğu cevaplar büyük bir yer tutmaktadır.

İbni Hanbel'in öğretimi ile gelişen bu mezhep sünnet ehlinin dört mezhebinden biri olmuştur. Daha çok hadîse

dayandığı için ancak çözülmesi çok güç hallerde, «icma»a yer vermekte, din hükümleri (ahkâm-ı fıkhiye)ni doğrudan doğruya hadîsten çıkarmaktadır. İbni Hanbel, dar görüşlü ve Peygamber'in söylediği kesin olarak bilinmiyen söylentilere de büyük bir önem veren ve bunları usavurmaların sonuçlarından üstün tutan bir mezhep kurucusudur. Bu bakımdan İslâm dünyasında serbest fikir hareketinin gelişmesine, büyük ölçüde, karşı koymuş sayılabilir. Bugün Hanbelî mezhebinden olanlar çok azalmıştır. XV. yüzyıla kadar İslâm dünyasında şimdikinden çok daha geniş bir alana yayılmıştı. Mukaddesî, bunların İran'ın İsfahan, Rey ve daha birçok yerlerine kadar yayılmış olduklarını yazmaktadır.

Hanbelîler en çok Muaviye'ye karşı özel bir saygı göstermektedirler. Bunun, Muaviye'nin dindarlığı dolayısiyle değil, onun İslâm - Sünnî dünyasınca bir Halife olarak tanınmasından ötürü yapmaktadırlar. Yezid hakkında beslenen müspet kanaat da aynı sebebe bağlanabilir.

XII. yüzyılda Abdülvahit eş - Şirazî ile Suriye ve Filistin'e giren Hanbelî mezhebi, XVI. yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Takiyyüddin b. Teymiye'nin çıkması ve Hanbelî görüşleriyle hele te'vili reddederek diğer din bilginlerine karşı savaş açması bu bölgede büyük bir heyecan uyandırmıştı. Fakat sonunda Takiyyüddin'in uğradığı akıbet Hanbelî mezhebini gözden düşürmüştür.

İslâm dünyasında Türkler egemenliği ellerine alıncaya kadar her şehirde, diğer mezheplerle birlikte Hanbelî mezhebinin de kadıları vardı. Osmanlı egemenliği Hanbelî mezhebini çok sarsmış, bu yüzden yayılma alanı daralmış, bu mezhepten olanlar gittikçe azalmıştır. Bununla beraber XVIII. yüzyılda meydana çıkan Vehhabîlik, Hanbelî görüş ve inançlarının yeni ve kuvvetli bir atılımıdır denebilir.

AHMET bin Muhammed İrfan, Seyid (1786-1831), Arap reformatörü. Hazreti Ali'nin oğlu Hasan'ın otuz altıncı göbekten torunu. Bareilly'de doğmuş, sonra Delhi'ye gelerek Veliyyulah'ın büyük oğlu tanınmış Mutasvvvıf Şah Abdülaziz'in öğrencisi olmuştur (1807). Yıllarca süren bir çalışmadan sonra önder ve reformatör olarak geziye çıkmıştır. İnanç ve görüşleri Vehhabîler'inkine uymaktadır. Ahmet de İslâm dinini «bid'at»lardan kurtararak, onu ilk duru şekline getirmek istemiş, peygamberlerin kutsallığını reddetmiştir. Hind müslümanlarının birçoğu Ahmed'in inanç ve görüşlerini benimsedikleri gibi, biyografyasını yazanlardan biri olan Mevlevî Abdülahad, 40.000 Hindu'nun etkisiyle Müslümanlığı kabul ettiklerini yazmaktadır. Seyyid Ahmet 1821 de Hacca gitmiş, dönüşünde (1823) Pencap'taki müslümanları Sihler'in zulmünden kurtarmak amaciyle bir savaş açmış, 1826 da 10 - 12,000 kişilik bir ordu ile Peşaver sınırına saldırmıştır. Bu suretle başlıyan savaş yıllarca sürmüş, 1831 de Balakot'ta yapılan kesin sonuçlu savaşta, Ahmet ölmüş ve arkasından gidenler de dağılmışlardır.

AHMET bin Said (ölm. 1775 yahut 1783), bugün Maskat'ta hüküm süren hanedanın kurucusu. Ahmet, uzun zamandan beri Umman'da yerleşmiş olan bir Ezdî ailesindendir. Bu memleketin İranlılır tarafından işgali sıralarında hükümdar olan Sef bin Sultan, Ahmed'i Sohar valiliğine atamıştır. Ahmet burasını İranlılar'a karşı elinde tutmaya ve sonra onlarla, ellerinde yalnız Maskat kalmak şartiyle, bir antlaşma yapmaya muvaffak olmuştur. Ahmet sonra bu şehri de eline geçirmiş ve daha sonra İbazîler tarafından imam seçilmiş ise de, Rastak'ta oturmaya devam etmiştir. 1756 da Basra'yı ellerinde tutan İranlılar'a karşı sefer yaparak İranlılar'ı yenmiş ve bunun üzerine Osmanlı padişahı kendisine yıllık bir ödenek bağlamıştır.

AHMET bin Sehl bin Haşim, (ölm. 919), Horasan valisi. Sasaniler'den olan ve Merv dolaylarında oturan Kâmkâriyan Dihkan (b. bk.) soyundandır. Merv'de Araplar'la İranlılar arasında olan çarpışmada öldürülen kardeşlerinin öcünü almak için Amr b. Leys zamanında halkı ayaklandırmıştır. Kendisiyle yapılan savaşta tutsak edilerek Sistan'a gönderilmişse de, tutsaklıktan kaçmış ve Merv'de yeni bir ayaklanma hareketine giriştikten sonra, Buhara'da Samaniler'den İsmail b. Ahmed'in yanına sığınmıştır. İsmail zamanında Rey ve Horasan'da yapılan savaşlarda ve Ahmet b. İsmail'in zamanında Sistan'ın alınmasında etkin bir rol oynamıştır. Nasr b. Ahmet zamanında ayaklanan Horasan Valisi Hüseyin b. Ali el - Mervrûdî'ye karşı gönderilen Ahmet, rakibini yenmiş (918); fakat kısa bir zaman sonra doğrudan doğruya kendisi Samaniler'e karşı başkaldırmıştır. Mürgab nehri kenarlarında Samani Komutanı Hamuye b. Ali tarafından yenilmiş ve tutsak edilerek Buhara'ya gönderilmiş, burada zindanda ölmüştür.

AHMET bin Sinanettin Yusuf, [Karamanlı] (1559 - 1611), Türk tarihçisi. Aslında Karamanlı olup, Şam'da doğmuş, burada Haremeyn Vakıfları Nâibi iken ölmüştür. *Menakib-i ulema* ve *Ahbar - üd - düvel ve asar-ül-üvel* (Arapça İslâm tarihi olup içinde Ahmet I. e kadar Osmanlı Tarihi de vardır) başlıca eserleridir.

AHMET bin Üveys, Gıyasettin Bahadır (ölm. 1410), Irak'ta Celâyir Hanedanı'nın dördüncü hükümdarı. 1382 de büyük kardeşi Sultan Hüseyin'in ölümü üzerine Celâyir Devleti, Ahmet'le kardeşi Bayezit arasında bölünmüş ise de, kardeşiyle iki yıl süren uğraşma sonunda bütün Celâyir ülkesini eline geçirmiş, fakat 1385 te Azerbeycan ile Doğu Anadolu'daki eyâletlerini Timur'a bırakmak zorunda kalmıştır. 1393 te bütün ülkesinin Timur tarafından alınması üzerine, Mısır Türk hükümdarı Berkuk'un yanına kaçmış, ancak Timur'un Semerkand'a dönmesinden sonra, Mısır hükümdarının verdiği kuvvetle yeniden Bağdad'a gelebilmiştir. Fakat 1399 da Timur tekrar batıya, Sıvas üzerine yürüdüğünde, kendine bağlı Karakoyunlu Kara Yusuf Bey'le birlikte Yıldırım Bayezid'e, buradan da Suriye'ye sığınmış ise de, genç Mısır Hükümdarı Melik Nasır Ferec'in emriyle hapsedilmiştir. Timur'un 1405 te ölümü üzerine Kara Yusuf'la birlikte ülkesini tekrar ele geçirmiş, Azerbaycan yönetimini, evlâd edindiği Kara Yusuf'un oğlu Pîr Budak'a vermiştir. Azerbaycan'ın yönetimini Kara Yusuf'a vermeyip de henüz bir çocuk olan Pîr Budak'a vermesi, bir kanun ve gelenekten ileri geliyordu. Bu kanuna göre Orta - Asya, Azerbaycan ve Irak'ta hüküm süren hanedanın Moğul ailesinden olması gerekiyordu.

Şam'da cezaevinde bulundukları sırada biribirlerine dost kalacaklarına andiçen Sultan Ahmet'le Kara Yusuf, ilk zamanlarda andlarını tutmuşlarsa da, sonradan bir otlak meselesi yüzünden araları açılmıştır. Bunun üzerine 1410 da Kara Yusuf üzerine yürüyen Sultan Ahmet, savaşta yenilmiş, tutsak edilerek oğlu Alaüddevle ile birlikte öldürülmüştür.

Sultan Ahmet, zalim ve kuruntulu, fakat aynı zamanda bilim ve sanatsever olup şiir ve musiki ile de uğraşırdı.

AHMET CELÂL PAŞA

AHMET CELÂL PAŞA (1830-1886), Osmanlı veziri. Büyük Reşit Paşa'nın ikinci oğludur.

Babıâli kalemlerinde yetişmiş, 1854 te Meclis-i Vâlâ, 1857 de vezir payesiyle Tanzimat Meclisi üyesi olmuş ve 1877 de Âyan Meclisi'ne üye seçilerek ölümüne kadar bu görevde kalmıştır.

AHMET CEVDET (1861 - 1935), Türk gazetecisi. Babası, İstanbul'un tanınmış tütün tüccarlarından Hacı Ahmet Efendi'dir. İstanbul'da doğmuştur. İlk öğrenimini mahallesinin ilk okulunda yaptıktan sonra Mülkiye'ye girmiş ve burayı çok iyi dereceyle bitirmiştir. Bundan sonra Mekteb-i Hukuk'a devam ederek orasını da bitiren ve bu arada Fıransızca ve Arapça'ya çalışmış olan Ahmet Cevdet, 21 yaşında bu dillerin tercümecisi olarak *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yazarlığa başlamıştır. 1894 yılının 5 temmuzunda *İkdam* gazetesinin imtiyazını alarak yayım hayatına atılmıştır.

AHMET CEVDET

Ahmet Cevdet'in yazılarında göze çarpan özellik, ilk günden başlıyarak sade Türkçe ile yazılmış olmasıdır. Üç yıl sonra da *İkdam*'ın başına «Siyasî, ilmî Türk gazetesidir» cümlesini ekliyerek yalnız Türkçe'yi değil, Türkçülük fikirlerini de benimsediğini göstermiştir.

Ahmet Cevdet, gazetesinin yanında bir de «İkdam Kütüphanesi» kurmuş ve birçok değerli eski kitaplarla birlikte Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin ilk altı cildini de basmıştır.

Ahmet Cevdet, Meşrutiyet'in ilânında yeni bir makine alarak ve sayfaların sayısını çoğaltarak gazetesine güzel bir şekil vermiş ve gazetede çıkan yazılar hakkında da titizlik göstermiştir. Fakat İttihat ve Tarkki Cemiyeti'ne karşı muhalefete geçerek 1909 da Avrupa'ya gitmiş, oradan da gaze tesine devamlı olarak yazılar göndermiştir.

Birinci Basın Kongresi'nde bulnmak üzere Ankara'ya giden Ahmet Cevdet ilk oturum günü çok heyecanlanarak bir kalb krizi geçirmiş ve ertesi günü ölmüştür.

AHMET CEVDET PAŞA (1822 - 1895), Türk devlet adamı, bilgini ve tarihçisi. Prut Savaşı sıralarında Kırklareli'nden Lofça'ya göçeden Yularkıran Ahmet Ağa'nın soyundan Lofça İdare Meclisi üyesi Hacı İsmail Ağa'nınoğludur. Lofça'da doğmuştur. İlk öğrenimini burada yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek (1839), yedi sekiz yıl içinde medrese öğrenimini tamamladığı gibi, özel öğretmenlerden de ders alarak ayrı bilim kollarında ün kazanmış, şiirlerini sunduğu *Sefînet-üş-şuara* sahibi Fehim Efendi tarafından kendisine «Cevdet» takma adı verilmiltir. 1845 te müderris olan Ahmet Cevdet Efendi, Büyük Reşit, Âli ve Fuat paşalarla tanışmış, Reşit Paşa'nın yanında geçirdiği 15 yıl, onun gelişmesi için pek değerli bir zaman olmuştur. Asıl amacı bilim ile uğraşmak olduğu halde gittikçe dostluklarını kazandığı bu paşaların etkisi ile yavaş yavaş siyaset ve idare hayatına kaymıştır. 1848 de siyasî bir görevle Bükreş'te bulunan Fuat Efendi (paşa)nin yanına gönderilmiş, dönüşte birlikte yaptıkları bir aylık Bursa gezisinde *Kavaid-i osmaniye* adlı ilk Osmanlı gramerini yazmışlardır. Bu sırada Meclis-i Maarif üyeliği ile Darülmuallimîn müdürlüğüne atanarak bu kurulu düzene sokmuş, Meclis-i Maarif üyesi olarak Encümen-i Daniş'in (b. bk.) kurulmasında büyük hizmeti görülmüştür. Bu encümenin verdiği bir ödev olarak Osmanlı tarihinin 1774 - 1826 kısmının yazılmasını üzerine alan Ahmet Cevdet Efendi, Kırım Savaşı sıralarında ilk üç cildini Padişah'a sunmuş ve çok geçmeden vakanüvisliğe atanmıştır (2 şubat 1855). Bir yandan bu görevini yaparken öte yandan «Meclis-i Âli-i Tanzimat» üyesi olarak tüzüklerin meydana getirilmesinde önemli bir ödev almış, daha sonra kurulan Meclis-i Vâlâ'ya da üye yapılmıştır. Artık Tanzimat'ın ileri gelenleri arasına giren Ahmet Cevdet Efendi, o sırada çıkan İşkodra karışıklığının yatıştırılması için idarî mülkî ve askerî yetkilerle olağanüstü komiser olarak gönderilmiş (1861), burada gösterdiği büyük başarı üzerine itibarı artarak dönüşünde Anadolu Kazaskerliği payesiyle Bosna-Hersek müfettişliğine atanmıştır (1863). Bir buçuk yıl bu görevde kaldıktan sonra Derviş Paşa ile birlikte geniş yetkili komiser olarak Kozan ayaklanmasının bastırılmasiyle ödevlendirilmiş, 1866 da «ilmiye» rütbesinin üzerinden alınmasına razı olarak vezir payesini almış ve vakanüvisliği de Lütfi Efendi'ye bırakmıştır. Bundan sonra sırasiyle Halep valiliğine, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığına (1868), Adliye Nazırlığına, Şuray-ı Devlet Tanzimat Dairesi başkanlığı ile birlikte Mecelle Cemiyeti başkanlığına, Maraş valiliğine, Mitat Paşa'nın sadrazamlığa gelmesi üzerine yeniden Mecelle Cemiyeti başkanlığı ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Danıştay üyeliklerine (1873), birkaç ay sonra Maarif Nazırlığına, bir buçuk yıl sonra Yanya valiliğine (1874), tekrar Maarif Nazırlığına (1875) ve hemen arkasından Adliye Nazırlığına, Rumeli Müfettişliğine (1876), Suriye valiliğine, üçüncü defa Maarif Nazırlığına (1876), Dahiliye Nazırlığına (1877), Evkaf Nazırlığına, tekrar Suriye valiliğine (1878), Ticaret Nazırlığına (1878), vekil olarak Meclis-i Vükelâ başkanlığına, Adliye Nazırlığına (1879-82), birkaç yıl açıkta kaldıktan sonra beşinci defa Adliye Nazırlığına (1886), en son olarak da Meclis-i Has üyeliğine getirilmiş ye ölünciye kadar (25/26 mayıs 1895) bu görevde kalarak kendisini bilimsel çalışmalara vermişrir.

AHMET CEVDET EFENDI

AHMET CEVDET PAŞA

Çeşitli bilim alanlarında çalışan Ahmet Cevdet Paşa'nın yazdığı veya yayımladığı başlıca eserler: *Cevdet Tarihi* (Vekayi-i Devlet-i Aliyye): 12 cilt, arşiv malzemesine ve vakanüvislere dayanır. Metot bakımından İbni Haldun ile büyük Fransız, İngiliz ve Alman tarihçilerinin bazılarından faydalanmış olup tarih görüşü ve anlatışı kendisine mahsus bir özellik taşımaktadır. Üslûbu, ilk beş ciltte eski tarihçilerinkini andırmakta, fakat öteki ciltlerde tamamiyle sadeleşmektedir. Bütün eserde bir eğitim amacı güdüldüğü göze çarpar. Ayrı ayrı basımları arasında farklar vardır. *Tertib-i cedit basımı H.1302/3 - 1309.* — *Tezakir-i Cevdet:* Vakanüvisliği zamanında tuttuğu önemli olaylara dair notların yeniden tertiplenmesi ile meydana gelen 40 tezkire olup ancak bazıları yayımlanmıştır. Bunlar Tanzimat devrinin daha fazla toplumsal ve ahlâksal çehresini göstermektedir.— *Maruzat*: Abdülhamit II. ye sunduğu uzun bir «arîze» olup beş cüzden ibarettir ve (1839 - 1876) arasındaki siyasî olayları anlatır (ancak bir kısmı basılmıştır). — *Kısas-ı Enbiyı* ve *Tevarih-i Hülefa:* Ünü Türkiye sınırları dışına yayılmış olan bu eseri 12 cüzden ibarettir. Âdem'den Muhammed'e kadar gelen peygamberlerden ve bundan sonraki halifelerden bahsederek Osmanlı Padişah'ı Murat II. in son yıllarına kadar gelir. Eser bilimsel olmaktan çok öğretici ve eğitici bir amaç gütmektedir.— *Mecelle-i ahkâm-ı adliye; Divan-ı Saip şerhinin tercümesi; Kavaid-i Osmaniye* (H. 1298); *Takvim-ül edvar; Miyar-ı Sedad* (H. 1293); *Adab-ı Sedad fi ilm-il-adab* (H. 1294); ***Hulâsa-tül-beyan fi telif-il-Kur'an; Mukaddeme-i İbni Haldun*** (Pîrizade'nin tamamlıyamadığı altıncı faslın tercümesi), (H.1277). *Belâgat-i Osmaniye* (H.1298). Cevdet Paşa, kanun ve tüzükleri toplıyan *Düstnr*'un da kurucusudur(H.1279).

AHMET ÇAP, [Solak], 1290 da Delhi tahtına çıkan Celâlettin Firuz Kalaç'la kardeş çocuğu ve onun naib barbey (teşrifatçı vekili) i veya yardımcısı. Siyasî işlerde doğru görüşiyle ünlüdür. İlerde bütün Hindistan'ı alacak olan ve tahtı kapmaya hazırlandığı açıkça görülen Celâleddin'in yeğeni ve damadı Alâeddin Kalaç'ın tutkularına karşı Celâleddin'i uyandırmağa çalışmışsa da. bunu başaramamış ve Alâeddin tahta çıkınca öldürülmüştür.

AHMET ÇELEBİ (ölm. 1700), XVII. yüzyılda yaşamış İstanbullu Türk bestecisi. Kefe valisi diye tanınan Ahmet Paşa'ya divan efendisi olmuş, Mehmet IV. zamanı musikicileri arasında yükselmiştir. Esat Efendi, *Atrab-ül-âsar* adlı eserinde, A. nin 30 kadar çeşitli «makam ve ika» ı içinde bulunduran bir eserinden bahsetmektedir.

AHMET DÂÎ, XV. yüzyılda yaşamış Türk şairi. Bayezid I. in oğlu Emir Süleyman'ın yanında bulunmuş olan şairin, çeşitli konularda eserleri vardır. Bursa'da Orhan gazi Kitaplığı'nda bulunan divanından başka, telif olarak, Münşeat'ı ve *Ukud-ül cevahir* adındaki manzum bir küçük lûgati de elimize geçmiş bulunuyor. Tercümeleri arasında, Arapça'dan çevrilme *Miftah-ül-cenne*, *Ebül-Leys* tefsiri ve Demirtaş Paşazade Umur Bey adına, Ebu Naim Hafız-î Isfahânî'den çevrilmiş, hekimliğe ait *Kitab-üş-şifa fi ahâdis-il-Mustafa* adında eserleri vardır. Ahmet Dâi, XV. yüzyılda, Anadolu'da büyük bir ün kazanmışsa da, devrinin edebî gelişmesinde fazla bir rolü olmamıştır.

AHMET Ebu Ali bin Ebi Bekr (ölm. 955), Saganiyan Emirleri soyundan, Samanlı Devleti'nin Horasan valisi. 939 da babasının yerine Horasan valisi olmuş, Büveyhoğulları ve Ziyaroğullarına karşı başariyle savaşarak, Rey şehrini almışsa da, halkın şikâyeti üzerine Samanoğulları'ndan Nuh I. tarafından yerinden atılmıştır. Bunun üzerine Nuh'un amcası İbrahim'den yana olarak ayaklanmış ve başlangıçta bazı başarılar elde etmişse de, sonunda Saganlılar ülkesinin dağlık bölgesine sığınmak zorunda kalmıştır. Bir aralık Nuh'la barışarak yeniden Horasan valisi olmuş ve Büveyhoğullarına karşı tekrar savaşa başlamış, fakat birdenbire savaşa son vererek, Büveyhoğullari'yle, Nuh'un tanımak istemediği bir anlaşma yapması üzerine yeniden gözden düşmüştür. Bundan sonra Büveyhoğulları'nın yardımiyle ikinci defa başkaldıran Ahmet, Nuh'un yerine gelen Abdülmelik I. zamanında kendi yerine atanan Bekr b. Melik'in üzerine yürümesiyle çekilmek zorunda kalmış ve bir zaman sonra da ölmüştür.

AHMET EBÜLHAYR, Damatzade (1665 - 1741), Şeyhülislâm, Anadolu Kazaskeri Çankırılı Mustafa Efendi'nin oğludur. Müderrislik ve kadılık ettikten sonra, birçok defalar Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği'nde bulunmuş ve 1732 de şeyhülislâm olmuş. fakat hastalığı yüzünden birbuçuk yıl sonra ayrılmıştır.

AHMET EFENDİ, Ebubekirzade (1686 - 1767), şeyhülislâm. Anadolu Kazaskeri Tireli Kara Ebubekir Efendi'nin oğludur. Müderrislik etmiş, kayınbabası Şeyhülislâm Mahmut Efendi'nin yardımiyle Galata, Mısır, Mekke ve 1744 te İstanbul kadılıklarında bulunduktan sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmış ve 1767 de de şeyhülislâm olmuş, fakat bu görevi ancak sekiz ay yapabilmiştir.

AHMET EFENEDİ, [Karaca] (ölm. 1615), Türk bilgini. İspartalı olup, Medineimünevvere payesiyle Kudüs kadılığında bulunmuştur. Kendisini derin bilgili, fakat talihsiz bir bilgin olarak gösteren Ataî'nin hocasıdır. Ataî'ye göre yazmış olduğu *Şakayık zeyli* kaybolmuştur. Dinî konuda yazılmış önemli birçok eserleri vardır.

AHMET EFENDİ, Merkezzade (ölm. 1555), Türk bilgini. Sünbül Sinan halifelerinden Merkez Muslihüttin Efendi'nin oğludur. Tasavvufla uğraşmış, kısa bir zaman babasının yerine şeyh olduktan sonra, İstanbul'dan, Denizli dolaylarında Akçeköy'e gelerek, kendini va'za, ibadete ve okumağa vermiştir. Tanınmış *Kamus*'u, *Babus* adiyle Türkçe'ye çevirmiş (kendi el yazısiyle olan nüsha İstanbul'da Atıf Efendi Kitaplığı'ndadır), bundan başka *İsmet-ül-Enbiya* ve *tuhfet-ül-esfiya* adlı bir eser daha yazmıştır.

AHMET EFENDİ, Müftüzade (ölm. 1791), şeyhülislâm. Gelibolu müftüsünün oğludur. Medreseden yetişerek, İstanbul kadılığı ettikten ve Anadolu kazaskerliğine yükseldikten sonra, 1784 de şeyhülislâm olmuş ve iki yıldan fazla bu görevde bulunmuştur. Zamanında bilgin sayılmışsa da, önemli bir eseri yoktur.

AHMET EFENDİ, Muit [Tokatlı] (ölm. 1647), şeyhülislâm. 1637 de Anadolu kazaskeri olmuştur. Doğru bir adamdı. Hatır gönül tanımadığından vezirler ile kazaskerler kendisini sevmezler ve görevinden çıkarılması için fırsat kollarlardı. Murat IV. Bağdat seferine çıkmak üzere iken, sınav sırasında terbiyesizce hareket eden birini dövdüğünden, kazaskerlikten çıkarılarak Belgrad'a sürülmüştür. 1640 ta affedilerek yeniden Anadolu kazaskeri, bir yıl sonra Rumeli kazaskeri olmuş, 1645 te de Ebu Sait Efendi'nin yerine Şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Dersten «mülâzım» olmadan önce muidlik (ders müzakereciliği) yapmış olması, bu takma adla anılmasına sebebolmuştur.

AHMET EFENDİ, Müneccimbaşı (1631 - 1702), bilgin. Aslında Karamanlı olup, Selânik'te yerleşmiş olan Lûtfullah adında bir çulhanın oğludur. 1654 - 1655 yıllarında İstanbul'a gelerek okumaya başlamış, medrese bilgilerinden başka, tıb ve astronomi öğrenmiştir. 1667 de hocası Mehmet Efendi'nin yerine müneccimbaşı olmuş, bilgisi ve zekâsının kuvvetiyle Mehmet IV. ün yakınları arasına girmiştir. Süleyman II. nin tahta çıkması üzerine Mısır'a sürülmüş, 1691 de Hacca giderek Mekke Mevlevihanesi şeyhi olmuştur. 1700 de yeniden Müneccimbaşılığa çağırılmışsa da, yaşlandığını ileri sürerek özür dilemiş ve az sonra ölmüştür.

Din, tıp, matematik, astronomi, ahlâk ve musiki konularında eserleri ile ayrıca bir (Türkçe, Arapça, Farsça) «müret tep divanı» da bulunan Ahmet Efendi, en çok *Cami-üd-Düvel* adlı Arapça tarihiyle ün kazanmıştır. Bu eser 1672 yılına kadar gelmekte ve İslâm dünyasından başka, kısaca Avrupa tarihini de anlatmaktadır. Eserin başında tarih ve amacı hakkında bilgi verilmiş ve kullandığı kaynaklar gösterilmiştir. *Cami-üd-düvel, Sahaif-ül ahbar fi vekayi-il-âsar* adı altında Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından Nedim'in başkanlık ettiği bir heyete tercüme ettirilmişse de çevirmede özetlemek amacı güdüldüğünden önemli yerler bırakılmış ve bu suretle kitabın kaynak olmak değeri azalmıştır.

AHMET EFENDİ, Şarihülmenarzade (ölm. 1655), Türk bilgini ve tarihçisi. Amasyalı ünlü Şarihülmenar Abdülhalim Efendi'nin oğludur. Âdem'den 1650 yılına kadar *Kâmil ve Şâmil* adında genel bir tarih yazdığı söylenir. *Naima Tarihi*'nin başlıca kaynaklarından biri olan ve Osmanlı Devleti'nin 1591 den 1655 yılına kadarki olaylarını içine alan eseri, kendisine ün kazandırmıştır. Son zamanlarda *Amasya Tarihi*'ni yazan Hüseyin Hüsamettin Efendi, Fatih Kitaplığı'nda 658 No. lu dergide gördüğü bazı tarihî parçaların bu esere ait olduğunu ileri sürmüştür. A. nın *Silsile-i ulema* adlı bir eseri daha vardır.

AHMET ESAT EFENDİ, Salihzade (ölm. 1815), şeyhülislâm. Şeyhülislâm Salih Efendi'nin oğludur. Müderrislik ve kadılık ettikten sonra Anadolu (1790), iki defa Rumeli kazaskeri (1795 - 1798), iki defa da şeyhülislâm (1803-1808) olmuştur. Üç buçuk yıl kadar süren ilk şeyhülislâmlığı, Nizam-ı Cedit zamanına raslar. Yeniliğe taraftar olduğundan Padişah'ın yenilik hareketini desteklemiş ve bu yüzden Yeniçeriler'le taassupçu bilginlerin düşmanlığını kazanmışıır. «İkinci Edirne Vakası» denilen «irtica» hareketinde başkaldıranlara karşı «fetva» verdiğinden, Alemdar tarafından, ikinci defa Şeyhülislâmlığa getirilmiş ve bu görevde üç buçuk ay kalmıştır. Alemdar'ın ölümüne sebebolan ayaklanma sonucunda işinden çıkarılrak arpalığı bulunan Manisa'ya sürülmüştür. Bir zaman sonra İstanbul'a dönmüş ve burada ölmüştür. Mezarı, Fatih'te Müftü Hamamı yakınındadır; burada medrese ve çeşmesi vardır.

AHMET ESAT EFENDİ, Üryanizade: bk. ÜRYANİZADE AHMET ESAT EFENDİ.

AHMET ESAT PAŞA: bk. ESAT PAŞA.

AHMET FARİS bin Yusuf (Eş-Şidyak) (ölm. 1884), gazeteci ve yazar. Maruniler'den olup Beyrut'ta doğmuş ve Kahire Maruniye Medresesi'nde okumuştur. Mısır'da bir zaman Şihabüddin ile birlikte *el - Vakayi - ül - Mısriyye* adlı resmî gazeteyi çıkardıktan sonra, Malta'ya gitmiş ve burada Arap dili lektörlüğünü yapmıştır. Bu sırada Ahmet Faris, *er - Rihlet - ül - mevsume bi'l - vasıta ila marifeti Malta ve keşf - ül - muhabbâ an fünuni Avrupa* adlı, Malta'da gördüklerini ve Avrupa kültüriyle ilk defa karşılaştığı zamana ait duygularını anlatan bir eser ile Malta'dan Paris'e ve sonradan Londra'ya giden Ahmet Faris, buralarda da Arap, İngiliz ve Fransız dilini ilgilendiren bazı eserler yayımlamıştır. Ahmet Faris buradan sonra İstanbul'a dönmüş ve 1866 yılında *el - Cevaib* adında haftalık bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu gazetenin yayımı için Osmanlı Hükümeti'nden yardım görmüş ve bununla Avrupa'yı Doğu'ya tanıtmak amacını gütmüştür. İslâm dünyasında büyük bir ilgi gören bu gazetenin Ahmet Faris'in ölümünden sonra oğlu Selim tarafından yayımlanmasına devam edilmişse de, eski ününü kaybetmiştir. Ahmet Faris gazetesinde çıkan yazılarından seçtiği bazı parçaları yedi cilt halinde ve *Kenz - ül - regaib fi müntehabât - il - Cevaib* adı altında yayımlamıştır; bu eserin son üç cildi 1298 yılına kadar (1880 - 1881) Osmanlı tarihine aittir. Ahmet Faris'in bundan başka derin dil incelemelerine ait eserleri de vardır.

AHMET FAKİH, XIII. yüzyılda yaşamış Türk şairi ve mutasavvıfı. Mevlânâ Celâlettin Rûmî'nin babası Bahaettin Veled'in müritliğini yapmış ve hayatını «riyazet»le geçirmiştir, *Çerhname* adlı yüz beyit kadar tutan tasavvufî bir manzumesi vardır. Halk arasındaki ünü XVI. yüzyıla kadar sürmüştür.

AHMET FEHİM (1856 - 1930), Türk aktörü. Hayatının ilk yılları bugüne kadar iyice aydınlanmış değildir. 1926 da yayımlanmış hâtıralarında da birçok taraflar karanlık kaldığı gibi, verdiği tarihler de başka başka kaynaklarda görülen tarihlere uymamaktadır. Tophane'deki askerî fabrikalara işçi yetiştiren okulda okumuştur. Önce «İdare-i mahsusa» da tornacılık yapmış, sonra da Sultanahmet'teki «Sanayi mektebi» ne ustabaşı olmuştur. Kendi ağzından anlatılan bir söylentiye göre, 1876 harbinin başladığı gün tiyatrocuların toplandıkları bir kahvede kendisine yapılan önergeyi kabul etmiş, ertesi günü Jules Moinaux'nun *İki Sağırlar* komedisinde Boniface roliyle sahneye çıkmıştır.

AHMET FEHİM

Biraz sonra Fasulyacıyan'la birlikte başlıyan Bursa turnesinde Fehim'in ilk büyük başarıları görülmüştür. O zaman Bursa'da Ahmet Vefik Paşa valiydi. Fehim, Bursa turnesinde bir tiyatro öğrenimi de görmüştür. Bir taraftan Ahmet Vefik Paşa'nın, öte yandan «üstadım ve büyük sanatkâr» dediği Fasulyacıyan'ın eğitimi altında Paşa'nın bütün Molière «külliyat» ını oynamıştır. Bursadan sonra tiyatroları kuruluş halinde olan memleketlerdeki sanatçıların başıboş hayatına, Fehim de atılmıştır. Filibe, Selânik, Manastır, Edirne, İzmir, Samsun, Trabzon, Ankara, Çanakkale gibi büyük şehirlerde ve daha küçük kasabalarda, rasgele kurulmuş sahnelerde, bazan tatlı, bazan acı günler yaşamıştır. Arasıra resimcilik, nakışçılık ustalık yaparak hayatını kazanmak zorunda kalmıştır. Ahmet Fehim, Türk aktörlerinin ileri gelenlerindendi. Zamanında, dramda, yüksek komedi ve hafif komedide, çevresinin verdiği imkânlar derecesinde başarı göstermiş sanatçıların başında gelir... Hele mimik ve jest bakımından eşsizdir. Tiyatroyu melodramdan kurtarmak için yaptığı teşebbüsler iyi bir sonuç vermemiş, birkaç defa kurduğu komedi turupları dağılmıştır. Ahmet Fehim Türk sahnesinde değerli sanatçılar yetiştirmiştir.

AHMET FETHİ PAŞA, Rodosizade, damat (1801-1858), elçi, vali, ve nazırlıklarda bulunmuş Osmanlı vezirlerinden. Hâfız Ahmet Ağa'nın oğludur. Enderun'da yetiştirilmiş ve 1826 da kurulan «Asâkir-i mansûre» ye girerek subaylığa yükselmiş tir. 1830 da albay iken mabeynci ve başçuhadar ve general (Hassa feriği) olmuştur. 1831 de geçici elçi olarak Viyana'ya gönderilmiş, Aydın vâliliğinde, daha sonra Viyana, Londra ve Paris Büyükelçiliklerinde bulunmuştur. 1839 da Meclis-i Vâlâ üyeliğine ve bir müddet sonra Ticaret Nazırlığına getirilmiş, Mahmut II. nin kızı Atiye sultanla evlenerek damat olmuştur. Serasker Kaymakamlığı'nda, Meclis-i Vâlâ Başkanlığı'nda, Mühimmatı Harbiye ve Ticaret Nazırlıklarında, 1845 ten başlıyarak üç defa Tophane Müşürlüğü'nde bulunmuştur.

Rodos'da bir kitaplık, bir okul ve saat kulesi yaptırmış ilk Tophane Müşürlüğü'nde şimdi İstanbul'da Askerî Müze olan Aya İrini Kilisesi içinde ilk arkeoloji müzesini kurarak memleketimizde müzeciliğin temelini atmıştır. Tanzimat devrinde Beykoz'da İncirköyü'nde açılıp bir müddet sonra kapanmış ve *çeşmibülbülleri. porselenleriyle* tanınmış olan fabrika da, Ahmet Fethi Paşa'nın yaptığı teşebbüsle gösterdiği ilgirin bir eseridir.

AHMET FETHİ PAŞA

AHMET FEVZİ PAŞA, [Firarî] (ölm. 1843), Mabeyn Müşiri ve Kaptanıderya. Aslında Sudalı (Girit) dır. İstanbul' da kayıkçılıkla işe başlamış, Silâhtar Giritli Ali Ağa'nın yardımiyle askerlik hizmetine girerek çabucak yükselmiş, 1832 de Mabeyn Müşiri olmuş, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin Kütahya'ya kadar gelmesinden kuşkulanan Mahmut II. nin Ruslar'dan yardım istemesi ve Rus donanmasının İstanbul'a gelmesi üzerine 1833 te geniş yetkili elçi olarak Rusya'ya gönderilmiştir.

AHMET FEVZİ PAŞA

1836 da Kaptanıderya olan Ahmet Paşa, Mısır seferinin 1839 da yeniden başlaması üzerine, donanma ile Akdeniz'e açılmış, fakat yolda Nizip felâketini, Sultan Mahmud'un ölümünü ve düşmanı Hüsrev Paşa'nın sadrazamlığa getirildiğini haber almış, ve Sadrazam'ın dön emrini de dinlemiyerek, Riyale Osman Bey'in aracılığiyle, donanma ile birlikte Mısır valisine teslim olmuştur. Ahmet Fevzi Paşa, Mısır meselesinin hallinden sonra da affedilmediğniden Mısır'dan dönmemiş, cariyeler tarafından orada öldürülmüştür.

AHMET FEYZİ PAŞA (1839 - 1915), Abdülhamit II. zamanının tanınmış komutanlarından. Kırım'da doğmuştur. İstanbul'da askerî okullarda yetişerek 1864 te kurmay yüzbaşılığiyle Yemen'e gönderilmiştir. Bazı askerî ve sivil görevlerde bulunduktan sonra 1876 da general olmuş ve Asir mutasarrıflığına atanmıştır. 1882 de kendisine Yemen valiliği ve yedinci ordu komutanlığı verilmiş, 1886 da Hicaz komutanı olmuş, 1891 de mareşal rütbesiyle tekrar Yemen vali ve komutanlığına getirilmiştir. 1898 de işten çıkarılarak Bağdat vali ve komutanlığına gönderilmiş ise de 1905 te Yemen'de ayaklananların Sana'yı ele geçirmesiyle önem kazanan başkaldırmayı bastırmak göreviyle tekrar Yemen vali ve komutanlığına getirilmiştir. 1908 de Meşrutiyetin ilânı üzerine İstanbul'a gelerek emekliye ayrılmıştır.

AHMET FEYZİ PAŞA

AHMET GAZİ, Tacettin, Menteşeoğlu (ölm. 1391), Menteşeoğlu İbrahim Bey'in oğlu. Babasının ölümünden sonra üç kardeş arasında (Mehmet, Musa) paylaşılan Beyliğin, Milâs ve Beçin dolaylarında hüküm sürmüştür. Ahmet Gazi'nin aynı zamanda kuvvetli bir donanması olup Rodos şövalyeleri ve Venedikliler'le başarı ile çarpışmıştır. Kardeşi Musa'nın ölümünden sonra, buna ait yerleri de yönetimi altına almıştır. Beçin'de ve türbesinin bulunduğu başkenti Milâs'ta, medrese ve camileri vardır.

AHMET HAMDİ EFENDİ, [Şirvanlı] (1831-1890), Türk bilgini. Müderris (ders hocası) Abdullah Efendi'nin oğludur. Öğretmenlikten yetişerek, Encümen-i Teftiş'te üye ve başkan olarak bulunmuş ve 1887 de «Meclis-i Maarif» üyesi olmuştur. 1887 de Hindistan'a gönderilmiş, dönüşte *Hindistan Seyahatnamesi*'ni yazmıştır; diğer eserleri şunlardır: *Makamat-ı Harirî tercümesi, Usul-i fıkıh, Hulâsat-ül-feraiz, Makalet-ül-urefa fi mesail-il-hükema, İlm-ül-aruz ve'l-kavafi, Coğrafya-yı kebîr, Usul-i Coğrafya, Suver-ül-kevakib, Kavaid-i Selimiye, Fenn-i hisab, Belâgat-i Lisan-ı Osmanî, Medhâl-i İnşa, Nasayih-üş-şübbın, Türkçe Muhtasar Mantık, İlm-i muhazara* ve *İlm-i cedel;* bundan başka *Mecami-ül-hakayik* metnini *Levami-üd-dekayık* adı altında Türkçe'ye çevirmiştir. Doğu dillerini iyi bildiği gibi, Fransızca'yı da öğrenmiştir.

AHMET HAMDİ PAŞA (1826-1885), Abdülhamid II. zamanında sadrazamlıkta bulunmuş Osmanlı vezirlerinden. Abaza Melek Ahmet Paşa soyundan gelen Sadrazam Husrev Paşa kâhyası Yahya Bey'in oğludur. İstanbul'da doğmuş, 1841 tarihinde kâtip olarak Babıâli'ye girmiş, iki yıl sonra Dâr-ı Şûrây-ı Askerî dairesine geçerek burada 1868 yılına kadar kalmış ve derece derece yükselerek «ricâl» sırasına girmiştir Aynı yıl içinde Evkaf Nazırlığiyle ilk defa olarak «vükelâ» lığa yükselmiş, 1877 de, Abdülhamid II. nin ilk zamanlarında sadrazamlığa atanmasına kadar iki kere Maliye Nazırlığında, birçok valiliklerde ve başka görevler-

AHMET HAMDİ PAŞA

de bulunmuştur. Sadrazam olmadan önce de Dahiliye Nazırı olmuştur. Osmanlı-Rus harbindeki durum, Şıpka bozgunundan sonra pek tehlikeli bir hal alınca ne yapmak gerektiğini görüşmek üzere toplanan Vükelâ Meclisi'nde, bütün üyeler bir türlü bir karara varamazken, umutsuzluğa düşmiyerek, şiddetli tedbirlerle karşılanmasını istemesi üzerine, konuşmaları gizli yerden dinliyen Sultan Hamit tarafından beğenilerek, Sadrazam Ethem Paşa'nın işten çıkarılmasiyle sadrazam olmuştur. Fakat durumu düzeltmek için birşey yapamadığından, 24 gün sonra işten çıkarılmış ve yerine Başvekil sanı ile Ahmet Vefik Paşa getirilmiştir. İşten çıkarılmasına sebebolarak, Yıldız'a taşınmış ve tahttan indirilmek korkusiyle büyük kuvvetlerle sarayını kuşatmış olan Padişah'a Dolmabahçe Sarayı'na geçmesini ve ödeneğinden bir miktarını millete bırakmasını söylemiş olması söylenir. İşine son verilince Aydın valiliğine atanarak İstanbul'dan çıkarılmıştır. Bir zaman sonra da Suriye valiliğine gönderilmiş ve bir daha İstanbul'a sokulmıyarak açıkta bırakılmaksızın Suriye'de sekiz yıl kalmış ve teftiş için bulunduğu Berut'ta ölmüştür. Padişah'ın emriyle kendisine orada bir de türbe yapılmıştır. Basit bir öğrenim görerek kalem hizmetlerinde yetişmiş bir adam olan Ahmet Hamdi Paşa, büyük bir tecrübe ve bilgiye sahip olmadığı halde bulunduğu mevkilerde beceriklilik ve azçok başarı göstermiş, namusu ve doğruluğiyle tanınmıştır.

AHMET HAN (ölm. 1599), son Kârkiya hükümdarı. Han Ahmet, babası Kârkiya Sultanı Hasan'ın 1536 da ölümü üzerine tahta çıkmış, Safeviler'le uzun zaman uğraşarak, bunlara tutsak düşmüştür. On yıl kadar süren bir tutsaklıktan sonra 1577 de Şah İsmail II. in tahta çıkması sıralarında çıkan kargaşalıktan faydalanarak kurtulmuş ve ikinci defa erki eline almıştır. Bir zaman sonra Şah Abbas'la araları açılan Han Ahmet gördüğü baskı karşısında kendisini öldürmelerinden korkmaya başladığından, 1590-91 yıllarında Şirvan'da Osmanlı valisi Hadım Hasan Paşa'ya sığınmıştır. Şah Abbas da Geylan'ı alarak Kârkiya Devleti'ne son vermiştir.

Han Ahmet, bundan önce ülkesinin küçük bir kısmının ocaklık olarak kendisine bırakılması şartiyle, memleketini Osmanlılar'a vereceğini bildirmişti. Gelen emir üzerine 1592 de İstanbul'a gitmiş ve Kırkçeşme yakınlarında bulunan Yusuf Paşa konağına misafir edilmiş ve mihmandarlığına da tarihçi Selânikli Mustefa Efendi atanmıştır. Bu tarihçi, Han Ahmed'in 1594 te kendi isteğiyle Bağdad'a gittiğini, bir zaman sonra izinsiz olarak buradan Şirvan'a giderken her halde İran'la aramızın açılmasına sebebolur kaygısiyle, Gence Beylerbeyi Mehmet Paşa tarafından hapsedildiğini, tarihçi Müneccimbaşı ise kendisinin yedi yıl İstanbul'da kaldığını ve 1599 da burada öldüğünü yazmışlardır. İyi şiir söylediği ve musikide usta olduğu söylenmektedir.

AHMET HAN, (Seyit Ahmet Han), Altınordu'nun son hükümdarı (1445-1481). Küçük Muhammet Han'ın oğlu Ahmet Han, 1445 ten beri Gökorda ve Akorda'nın bir kısmında eğemenliği eline almıştı. Aksak Timur (Timurlenk) istilâsından sonra kuvvetten düşen Altınordu Devleti'ni yükseltmek yolunda çok enerji harcamış ise de buna gücü yetmemiştir. Bir zamandan beri vergi göndermiyen Moskova knezlerine karşı 1455, 1461 ve 1465 yıllarında seferler açmış, bir defasında Moskova şehrine kadar ilerlemiş ve Rus başkentini yakmış; fakat «tahtili» nde, yani sarayda, başgösteren ayaklanmalar, Kırım Hanları'nın arkadan saldırışları, Rusya'nın ezilmesine engel olmuştur. A. Han bu defa, Lehistan-Litvanya Kıralı IV. Kazimir ile Moskova'ya karşı bir anlaşma yapmıstır. Moskova büyük knezi İvan III. Kırım Hanı Mengli Giray ile anlaşmıştır. Gedik Ahmet Paşa'nın, 1475 te Kefe'yi Cenevizliler'den alması ve bir zaman sonra da Azak şehrinin de Osmanlı-Türkleri'nin eline geçmesi ile Altınordu ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yakından temas olmuştur. Seyid Ahmet Han'ın Fatih Sultan Mehmet ile iyi geçinmek istediği, İstanbul'a gönderdiği mektubundan anlaşılmaktadır; hattâ A. Han asker gönderip Osmanlı Padişahı'na yardımda bulunmak istediğini de bildirmiştir. Lehistan Kıralı Kazimir IV. ün A. Han'la eski dostluğu artırmak ve Moskova'ya karşı birlikte bir sefer açmak amaciyle, 1480 de bir elçi göndermesi üzerine, Altınordu kuvvetleri hemen harekete geçmişlerdir. A. Han, Rus kuvvetlerini takiple Ugra nehrine kadar ilerlemiş ve burada Kazimir IV. ün gelmesini beklemek için duraklamıştır. Leh kıralı verdiği sözde durmamıştır. Buna karşı Mengli Giray Han, İvan III. ün müttefiki olarak «tahtili» ni yağma ettirmiştir. Sonbaharın yaklaşması üzerine, A. Han'ın ordusunda yiyecek zorluğu başgösterince geri çekilmek kararı verilmiş; Ruslar bu hareketi saldırışın başlangıcı sanarak Moskova'ya doğru kaçmışlar, fakat Han'ın kuvvetleri tarafından kovalanmamışlardır. Böylece A. Han'ın 1480 seferi kendisi için bir fayda sağlamamış, tersine İvan III. ün Altınordu ile ilgisini büsbütün kesmesi ve Rusya'nın 1240 tan beri sürüp gelen, Altınordu eğemenliğinden çıkmasiyle sona ermiştir. A. Han, Don boyunda kışı geçirmekte iken, 6 ocak 1481 tarihinde, Sibir Hanı İva'ın baskınına uğramış ve öldürülmüştür.

AHMET HAN ABDALÎ: bk. AHMET ŞAH DÜRRANÎ.

AHMET HAN II., İlek Hanlar (b. bk.) ın batı kolundan.

AHMET HAN, Seyit (1817-1898), Hintli fikir adamı. Seyit Muhammed Müttaki Han'ın oğludur. Delhi'de doğmuştur. Peygamber'e kadar çıkarılan soyu gûya Arabistan'dan Herat'a gelmiş ve Ekber Şah'ın hükümdarlığı sıralarında buradan Hindistan'a geçmiştir. Seyit Ahmet 1837 de Delhi ceza mahkemesinde zabıt kâtipliğiyle işe başlamış, 1841 de Fatehpur Sikri (Ağra) kazasının yargıç (munsif)lığına atanmıştır. 1857 ayaklanmasında Bicnor'da yargıç bulunan Seyit Ahmet, buradaki Avrupalılar'ın hayatını, bunları Meerut'a göndermek suretiyle kurtarmıştır. İngiltere Hükümeti bu hizmetine karşılık, kendisine aylık bağlamış ve «Star of India» (Kevkeb-i Hint, Hint yıldızı) nişanının «companion» rütbesini vermiştir. 1869 da oğullarını okutmak üzere onlarla birlikte İngiltere'ye gitmiş, dönüşünde, kendi vatanında da Avrupa kültürünü yaymak amaciyle, Gazipur'da bir kollej açmış, sonra Aligarh'a naklinde edebiyat ve bilim derneği kurmuştur; nihayet Batı biliminin görüş ve anlayışlarını İslâm inançlarına uygun görmiyen birçok kimseler bulunduğu halde, Aliğarh'ta «Muhammedan Anglo-Oriental College» ini açmıştır. Ahmet Han bir yıl sonra görevinden çekilmiş, 1878 den 1882 ye kadar Teşriî Meclis'in üyesi olmuş, 1888 de «Star of India» nişanının «Knight» rütbesini ve «Sir» sanını almıştır. Seyid Ahmet başlangıçta «ehl-i hadîs» veyahut Hint Vehhabileri mezhebinin koyu bir tarafçısı olmuşsa da, sonra fik-

rini kesin olarak değiştirmiştir ve Avrupa görüş ve anlayışiyle yetişen gençliğe, İslâm dininde buna aykırı bir şey olmadığını göstermek için, İslâm din telkinlerine yeni bir yön vermeye çalışmış, Peygamber'e ve evliyalara bağlanan mucize ve kerametleri, hattâ Kur'an da bulunan İsâ ve Musa'ya ait mucizeleri reddetmiştir. Evrenin tabiî ve öncesiz kanunlara uyduğunu, bundan dolayı tabiat bilimlerine aykırı olan her din inancının doğru olmıyacağını ileri sürmüş, Kur'an, Tanrı'nın sözü, tabiat da onun eseri olduğuna göre, bunlar arasında hiçbir ayrılığın bulunmaması gerektiğini kabul etmiştir. Bu yüzden arkasından gidenler, kendilerine «niçerî» (İngilizce *nature*'dan) demişlerdir. Bunlar kendilerine «Yeni Mutezile» de derler. Seyit Ahmet, İngiliz eğemenliğine karşı «mukaddes cihad»ın şeriate uygun olmadığını, Osmanlı Padişahı'nın Halife olarak tanınmaması gerektiğini de ileri sürmüştür. Önemli eserleri: Delhi'nin arkeolojisine ait olan *Asar-üssanadid* adlı kitabı ile, 1873 ayaklanması hakkında bir risale, bundan başka dini, toplumsal ve siyasi eğitime ait birçok yazı ve makaleleri vardır. Fikirlerinin bir kısmını *Tehzib-ül-ahlâk* adlı gazetesinde yayımlamıştır.

AHMET HAŞİM (1885 - 1933), Türk şairi. Babası, mülkiye kaymakamlarından Bağdatlı Alûsizade Ârif Hikmet Bey'dir. Anası, yine Bağdad'ın tanınmış ailelerinden Kayazadeler'dendir. Haşim, çocukluğunda babası ile birlikte birçok yerleri dolaşmış, sonra, babasının Fizan mutasarrıflığına atanması üzerine, ailesi tarafından öğrenimini yapmak için İstanbul'a gönderilmiştir (1896). Önce Nümune-i Terakki rüştiyesinde bir yıl kadar okuduktan sonra Galatasaray Sultanisi'ne girmiş, okulu bitirince (1907), bir yandan Hukuk derslerini takibederken, bir yandan da reji idaresine, memur olarak devama başlamıştır. Meşrutiyetin ilânı üzerine, İzmir Sultanisi'ne edebiyat öğretmeni olarak gitmiş ve orada üç yıl kadar kalmıştır. İzmir'den İstanbul'a dönünce, Maliye Nezaretinde tercümeci olarak çalışmaya başlamış, bu sırada, Düyunu Umumiye'ce açılan bir memurluk müsabakasını kazanarak oraya girmiştir. Birinci Dünya Harbi'nde subay olarak Çanakkale cephesinde ve sonra da Aydın'da bulunmuş; harbin sonlarına doğru İstanbul'a geldiği zaman, bir müddet İaşe Müfettişliği'nde ve Osmanlı Bankası'nda çalışmıştır. Cumhuriyetten sonra Güzel Sanatlar Akademisi estetik (1929), aynı zamanda Mülkiye Mektebi'nde de Fransızca öğretmenliğine atanmış; son zamanlarda ise, Anadolu Demiryolları İdare Heyeti üyeliğinde bulunmuştur. Bir aralık hastalanarak tedavi için Frankfurt'a gitmiş ve döndükten biraz sonra da İstanbul'da ölmüştür. Ahmet Haşim, son devir Türk edebiyatının en dikkate değer kişilerindendir. Şiire merakı henüz okul sıralarında başlamış ve bu zamanlarda kaleme aldığı *Şiir-i kamer* adlı bir şiiri çok beğenilmiştir. İlk şiirleri *Mecmua-i Edebiyye*'de çıkmış, sonraları türlü dergilerde çıkan şiirlerini, *Göl Saatleri* (1921) ve *Piyâle* (1926, 1928) adlı iki kitapta toplamıştır. 1909 da, «Fecr-i âtî» denilen edebî harekete katılan ve yapılan tartışmalarda Edebiyat-ı Cedide şiirinin en büyük temsilcisi olan Tevfik Fikret'e hücum eden Ahmet Haşim, şiire başladığı sıralarda, Fransa'da sembolizm akımı hâkim bir durumda idi. Haşim de buna uyarak, şiirlerini yazmaya, bu tarz şiir anlayışını ve zevkini Türk edebiyatına sokmağa çalışmıştır. Şiirlerinde, gerek konu, gerek şekil ve gerekse anlayış ve zevk bakımından Fransız sembolist şiirinin özelliklerini bulmak mümkündür. Haşim'in şiir anlayışında «anlam açıklığı»nın derecesi meselesi önemli bir nokta teşkil eder. Haşim'e göre, şiirde açıklığa lüzum yoktur. Açıklık, ancak nesrin özelliğidir. Anlam açıklığındaki eksikliği, şiirin âhengi tamamlıyabilir. Şiirde konu, şair için, sadece «terennüm ve tahayyüle bir vesile»dir. Fakat şiirlerinde anlam kapanıklığı bulunduğu, dili de eski olduğu halde, şiirinin etkisi yalnız kendi devrinin şairlerinde değil, son devrin bazı şairlerinde bile yer yer görülebilir. Hakikatte teknik bakımından zayıf olan bu şiirler yüksek bir hayal kuvvetine ve ince bir duyarlığa sahiptir. Ahmet Haşim, önceleri seyrek olarak, son yıllarda ise sık sık nesirle de uğraşmıştır. Nesirlerini *Gurabahane-i Lâklâkan* (1928). *Bize göre* (1928) ve *Frankfurt Seyahatnamesi* (1933) adlı kitaplarında toplamıştır. Bu son eseri yolculuk notlarından ibarettir. Onun dil ve üslûp bakımından, en temiz ve pürüzsüz yazılarının bu nesirler olduğu söylenebilir.

AHMET HAŞİM

AHMET HİKMET, Müftüoğlu (1870 - 1927), Türk hikâyecisi. Ailece Moralı'dır. Dedesinin babası Hacı Ahmet Efendi, Mora müftüsü idi. Oğlu Abdülhalim Efendi de Mora'nın birçok şehirlerinde müftülük yapmıştır. Abdülhalim Efendi, 1820 deki Rum ayaklanmasında Tripoliçe müftüsü bulunuyordu. Şehrin halkını ayaklananlara karşı savunduğu için, ayaklananların eline geçince, üzerine petrol dökülerek yakılmıştır. Abdülhalim Efendi'nin oğlu ve Ahmet Hikmet'in babası Yahya Sezai Efendi, yine bu olaylardan ötürü, Rumlar tarafından bir gözü kör edilen annesiyle birlikte, İstanbul'a gelip yerleşmiştir.

Ahmet Hikmet, İstanbul'da doğmuştur. İlk öğrenimini, Mahmudiye ve Soğukçeşme rüşdiyelerinde yaptıktan sonra, Galatasaray'a girmiştir. 1877 de babasını kaybederek, ağabeyi Ahmet Refik Bey tarafından büyütülmüştür. Galatasaray'ı 1888 de bitirmiş ve Hariciye Nezareti'ne girerek, 1895 e kadar Poti, Pire, Marsilya ve Kerç şehbenderliklerinde bulun muştur. 1895-1908 yıllarında, Hariciye Nezareti Umur-ı Şehbenderiye kalemi mümeyyizliğinde bulunmuş. 1896 da, Sakız mutasarrıflarından Reşit Paşa'nın kızı Suad Hanım'la evlenmiştir. Ayrıca, 1902 den 1909 a kadar Galatasaray Sultanisi'nde türlü öğretmenliklerde ve 1910 dan 1912 ye kadar Darülfünun Alman ve Fransız

AHMET HİKMET

Edebiyatları müderrisliğinde bulunduktan sonra, aynı yıl Peşte Başşehbenderliğine gönderilmiştir. Şehbenderliğin kaldırılması üzerine, 1918 de İstanbul'a dönmüş. 1924 te Halifelik Başmabeyinciliğine, 1926 da Hariciye Nezareti Umur-ı Şehbenderiye ve Ticariye Müdürlüğüne, bir zaman sonra da Müsteşarlığa atanmıştır. Anadolu - Bağdat Demiryolları Meclisi İdare üyesi iken 20 mayıs 1927 de karaciğer kanserinden İstanbul'da ölmüştür.

Daha okul sıralarında iken yazı yazmaya başlıyan Ahmet Hikmet zamanın modasına uyarak, önce Frasnsızca'dan çevirmeler yapmış, sonra küçük hikâye denemesine girişmiştir. İlk hikâyesi *Tevcih-i Vecih* (1893), *Hazine-i Fünun*'da çıkmıştı. 1895 ten sonra *Servetifünun*'a da hikâyeler yazmaya başlıyan yazarın ünü yavaş yavaş yayılmış ve birkaç yıl sonra hikâyelerini bir araya toplıyarak *Hâristan ve Gülistan* (1901, 1908) adlı önemli eserini yayımlamıştır. Bundan sonraki hikâyelerini de *Çağlayanlar* (1922, 1940) adlı kitabında toplamıştır. Bu, 1920 yılında *Tasviriefkâr*'da tefrika edilmiştir. Ayrıca kitap halinde basılmamış olan *Gönül Hanım* adlı bir romanı da vardır.

Bir yandan da türlü dergi ve gazetelere edebî, sosyal ve tarihî konularda birçok Yazılar da yazan Ahmet Hikmet, *Servetifünun*'cular arasına karışmakla beraber, sanat anlayışı bakımından, onlardan daha ilk sıralarda ayrılmış bulunuyordu. O, sanatı topluluğun hizmetinde bir kurul olarak kabul ediyor ve bunun için de hikâyelerinin esas öğelerini ona göre seçiyordu. 1908 den sonraki Türkçülük hareketine de kuvvetle katılan yazar, konularını daha çok millî hayattan ve millî tarihten aldığı gibi, dil ve üslûp sadeliğine de büyük bir yer ayırmaya çalışmıştır. Dilin sadeleşmesi, alfabe ve imlânın düzenlenmesi hakkındaki yazıları dikkate değer.

Hikâyelerinden: *Nakiye Hala; Padişahım Alınız Menekşelerimi, Veriniz Gülümü; Üzümcü; Ayşe Kızla Watteau; Rahat Döşeği; Yakarış;* monoloğlarından da: *Ah, Şu erkekler; Yeğenim;* okuyucularının hâtıralarında en çok iz bırakmış olanlardır. Hikâye tekniği bakımından aksaklıklar taşımakla beraber, Ahmet Hikmet, son devir Türk hikâyeciliğinin belli başlı uzkişilerinden biridir.

AHMET HİLMİ BEY, Hocazade (ölm. 1913), biyografyacı. Eğinli olup İstanbul'da yetişmiştir. Nakşibendî tarikatındendir. Din bilginleriyle, evliya ve şeyhlerin biyoğrafilerini yazmıştır. Basılmış eserleri şunlardır: *İmam-ı Gazalî, Mir'at-ı Muhiddin Arabî, Hadikat-ül-evliya* (7 kitap), İstanbul ve yakınlarında gömülmüş bulunan evliya ve şeyhlerden bahseden *Ziyaret-i evliya.* Hadikat-ül-evliya'sının ilk cildi müsteşrik M. Hartmann tarafından Almanca'ya çevrilmiştir.

AHMET HİLMİ, Şehbenderzade (1865 - 1914). Türk yazarı. Filibe'de doğmuştur. Posta ve Telgraf Nezareti'nin türlü hizmetlerinde bulunmuş ve Beyrut'ta posta müdürü iken Mısır'a kaçmıştı. İstanbul'a döndükten sonra 1901 de Fizan'a sürülmüştür. 1908 de Meşrutiyet'in ilânı üzerine İstanbul'a gelmiş, çıkardığı gazete ve eserleriyle yazı hayatında kendini tanıtmış, İstanbul Darülfünun'unda bir zaman felsefe öğretmenliğinde bulunmuştur. Çıkardığı haftalık *İttihad-ı İslâm* ve *Hikmet* gazetelerinden başka *Tarih-i İslâm* (2 cilt), *Sünûsiler*, *Akvam-ı Cihan* ve daha bazı eserleri vardır.

AHMET HİLMİ EFENDİ (ölm. 1878), Türk tarihçisi. Üsküdarlı'dır. Bâbıâli tercüme odasında çalışmış, Mülkiye Okulu'nun ilk açıldığı sıralarda hukuk, tarih ve coğrafya derslerinin öğretmenliğini yapmış, kısa bir zaman Tebriz konsolosluğunda bulunmuş, 1877 de ilk Mebusan Meclisi'ne İstanbul Milletvekili olarak seçilmiştir. İngiliz tarihçilerinden Chambers'in altı ciltlik genel tarihini bazı eklerle dilimize çevirerek (1868 - 1878), iki ciltlik bir özeti ile birlikte yayımlamış, Almanca'dan çevirdiği (1869) *İlm-i tedbir-i servet* ile de memlekete Avrupa'nın ekonomi anlayışını tanıtmaya çalışmıştır.

AHMET HİLMİ PAŞA, Hekim (ölm. 1906), Kayserili olup 1864 te Askerî Tıbbiye'den çıkmış, aynı kurulda hocalık ve 1892 de Nazırlık etmiştir. Askerî Sıhhiye Dairesi ikinci başkaniyken ölmüştür. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin kuruluşunda emeği geçmiş hekimlik öğretiminin türkçeleşmesi için Kırımlı Aziz Bey'le birlikte çalışmıştır. *Kimyay-ı Madenî* adlı eseri, *Emrâz-ı Umumiye-i Cerrahiye, Tahlil-i Kimyevî, Teşrih-i Nazarî* konularında ders kitapları vardır.

AHMET HULÛSİ EFENDİ, Şirvanîzade (ölm. 1889), Türk devlet adamlarından. Amasya'ya göç eden Şirvanlı Şeyh Siracettin İsmail Efendi'nin oğludur. Ahmet Hulusi, İstanbul'da müderrislık, 1867 de Galata kadılığı yapmış, Mekke ve İstanbul kadılıkları payelerini almıştır. 1868 de Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, 1869 da Danıştay ve aynı yılda Mahkeme-i Nizamiye üyesi olmuştur. Dâr-ı Şûra-yı Askerî üyeliğinden sonra 1874 te İstanbul kadısı olmuş, bundan sonra Anadolu käzaskerliği daimî müşavirliği ve Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye ve Intihab-ı Hükkâm başkanlığında bulunmuş ve bir aralık da Mecelle Cemiyeti'nde üyelik etmiştir. Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye başkanı iken 1877 de Afganistan'a gönderilmiş, dönüşünde İstanbul'a getirilmiyerek Diyarbakır kadılığına atanmış ve iki yıl sonra da Amasya'da oturmaya memur edilmiş, burada ölmüştür.

AHMET HULÛSİ PAŞA (ölm. 1837), Osmanlı Hariciye Nazırlarından. Çorumlu'dur. Kalemden yetişerek Reisülküttap kesedarı, ikinci ve birinci tezkereci, Darphane emini ve Çavuşbaşı, 1826 da Sadâret Kethüdası, Mühimmat-ı Harbiye Nazırı, 1828 de Vezirlikle Sadaret Kaymakamı olmuş ve sadrazamların cephede bulunmaları dolayısiyle bu görevi 1832 sonuna kadar yapmıştır. Bir müddet, Muğla mutasarrıflığı arpalık olarak kendisine verilmiş ve 1836 da da Âkif Paşa'nın yerine Hariciye Nazırlığına atanmış ve bu görevde iken ölmüştür.

AHMET İZZET EFENDİ, Hacı (1822 - 1876), Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularından. Kastomonun'un Beşkeseli ailesinden tüccar Mehmet Efendi'nin oğludur. Uzun zaman Karantina başkâtipliğinde bulunduktan sonra 1861 de iki ay süre ile İstandul Şehremini olmuş, daha sonra birçok yargıçlıklarda ve Danıştay üyeliğinde bulunmuştur.

AHMET İZZET PAŞA: bk. İZZET PAŞA.

AHMET KADYANÎ, Mirza Gulam (1836-1908), 1889 da Hindistan'da Ahmediye mezhebinin kurucusu. Sanıldığına göre, XV. yüzyılın sonları ve yahut XVI. yüzyılın başlarında Semerkand'dan Hindistan'a gelerek Pencap'ta kadılık eden ve bugün Kadıyan denilen İslâmpurkadı şehrini kuran, Mirza Kadı'nın soyundandır.

AHMET KEMAL PAŞA: bk. KEMAL PAŞA.

AHMET LÛTFİ EFENDİ: bk. LÛTFİ EFENDİ.

AHMET MAHİR EFENDİ (1860 - 1925), Kastamonulu İslâm hukuku bilgini. Şeyh Ahmet Hicabi'den «icazet» almış ve üç kere icazet vermiştir. İstinaf ve Yargıtay üyeliklerinde, Şuray-ı Evkaf başkanlığında bulunmuş, Meşrutiyetin ilânında seçildiği Meclis-i Meb'usan'da yedi ve Büyük Millet Meclisi ikinci devresinde iki yıl Milletvekilliği etmiştir. İlâhiyat Fakültesin'de ve Medreset - ül - Vaizîn'de tefsir ve ilm-i kelâm okutmuştur. Dört eseri basılmıştır: Manzum ve mensur *Fatiha tefsiri*, *el-Muhkem fi şerh-il hikem*, *Mucizat-ı Kur'aniyye*, *Hutbe Mecmuası*. Şiirleri de vardır.

AHMET MAHİR EFENDİ

AHMET, Mir Şehabettin (ölm. 1416), yarı bağımsız Ramazanoğulları Devleti'nin hükümdarı. 1383 yılında kardeşi İbrahim Bey'in Mısır Türkleri tarafından öldürülmesi üzerine erki eline almış, zaman zaman Mısır Türkleriyle anlaşmazlık halinde kaldıktan sonra 1400 de Timur'un Suriye'den çekilmesi üzerine Haleb'in geri alınmasında Mısır Hükûmeti'ne yardım etmiştir. Ahmet 1410 da Mısır'a gitmiş, Sultan Ferec'e boyun eğerek kızını ona vermiş ve bir daha ona bağlılıktan ayrılmamıştır. 1415 te Tarsus'u Karamanlılar'dan alarak oğluna vermiş ve Mısır Türkleri hükümdarı adına hutbe okutmuştar. Ölümünden sonra çocukları ve yeğenleri arasında saltanat kavgaları olmuştur.

AHMET MİTHAT EFENDİ (1844 - 1912), Türk yazarı. Babası, bezci Süleyman Ağa'dır. İstanbul da Tophane' de doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybettikten sonra bütün aile ile birlikte, Vidin'e bağlı bir kazanın müdürü olan üvey ağabeyisi Hafız Ağa'nın yanına gitmiştir. Birkaç yıl sonra tekrar İstanbul'a gelen Ahmet, ilk öğrenimine Tophane'deki Sıbyan okulunda başlamış ve ağabeysinin Niş'te yeniden ödev alması üzerine de oradaki Rüştiye okuluna verilmiştir. Okulu bitirdikten sonra, Mithat Paşa'nın kurduğu Tuna vilâyetinin merkezi olan Ruscuk'ta küçük bir göreve atanmıştır. Ahmet, bir yandan görevine devam ederken, bir yandan da sabahları cami derslerine giderek bilgisini artırmış boş vakitlerinde ise, bazı memurlardan Fransızca dersi almıştır. Ondaki ilk yazı merakı bu sıralarda uyanmıştır. Vilâyetin «teşkilât kanunu» geregince çıkarılmakta olan *Tuna* gazetesindeki ilk yazılarını takdir eden Mithat Paşa, ona Mithat adını vermiştir. Bu sıralarda geçici bir ödevle gönderildiği Sofya'da evlenmiş ve bir müddet orada kalmıştır. Ruscuk'a dönünce, Tuna'da işletilen devlet gemilerinin hesap işlerine memur edilen Ahmet Mithat, Paşa'nın Bağdat valiliğine atanması üzerine, görevinden ayrılarak Paşa ile birlikte Bağdad'a gitmiş, Vilâyet Basımevi'ni kurmak ve *Zevra* (Bağdat) adındaki vilâyet gazetesini çıkarmak ödevlerini üzerine almıştır. Bu müddet içinde ağabeysi ölmüş ve ailenin bütün ağırlığı onun omuzlarına yüklenmiştir.

AHMET MİTHAT EFENDİ

Bağdat'taki kazancı ile bu yükü kaldıramıyacağını anlayınca işinden çekilip İstanbul'a gelmiş ve bir yandan haftalık *Ceride-i Askeriye* başyazarlığını yaparken, bir yandan da, işçisini kendi ailesi arasından seçtiği küçük bir basımevi de kurmuştur (1871). Ahmet Mithat'ın yazı alanındaki ünü bundan sonra başlar. birçok gazetelere yazı yazmakla beraber onun önce *Dağarcık* dergisini, sonra *Devir* ve *Bedir* gazetelerini çıkarması, roman ve piyes denemeleri yapması hemen hemen bu yıllara raslamaktadır. Fakat bu ilk gazeteciliği pek kısa sürmüş, bir aralık *Dağarcık*'ta çıkan ve islâmlık aleyhinde olduğu iddia olunan «Divardan bir seda» adlı bir yazısından ötürü 1873 te Yeni Osmanlılar'la birlikte Rodos'a sürülmüştür. Abdülâziz'in tahtan indirilmesine kadar (1876) devam eden bu sürgün hayatı Ahmet Mithat'ta bir çekingenlik uyandırmış ve Ahmet Mithat bundan sonraki yazılarında çok dikkatli davranarak siyasî olayların gelişmesine ayak uydurmağa çalışmıştır. Abdülhamit II. ile çok iyi geçinebilmesi, Padişah'ın gözüne girerek Bâlâ rütbesini alması ve genliğe kavuşması, bu ihtiyatlı hareketleri yüzündendir. Yavaş yavaş büyük bir basımevi sahibi olan Ahmet Mithat, 27 haziran 1878 de *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini çıkarmağa başlamış, 1888 de de İstokholm'da toplanan VIII. Müsteşrikler Kongresi'nde Türkiye'yi temsil etmiştir.

1908 den sonra, II. Abdülhamit devrindeki durumu gözününde tutularak emekliye çıkarılan yazarın, ancak Meclis-i Vükelâ'nın özel bir kararı ile, Darülfünun, Darülmuallimat ve Medrese - tül -Vâizîn'de ders vermesine izin verilmiştir. Böylece, Darülfünun'da felsefe tarihi, Dinler tarihi ve Umumi tarih, Medrese-tül-vâizîn'de Dinler tarihi, Darülmuallimat'ta tarih ve terbiye derslerini okutmuştur.

Darüşşafaka'da da parasız olarak öğretmenliği kabul etmiştir. Bu okulda nöbetçi olarak bulunduğu bir gece kalb durmasından ölmüştür.

Ahmet Mithat, Tanzimat'tan sonraki edebiyatımızda, bilgi bakımından ansiklopedik karakter taşıyan ilk yazı adamıdır. Bilgisini halka vermek ve halkın kültür seviyesini yükseltmek için harcadığı büyük gayret, hizmetlerinin en başında gelir. Ahmet Mithat'ın Tuna gazetesinde başlıyan ilk yazı hayatı, Bağdat'ta iken yazıp yayımladığı *Kıssadan Hisse* ve *Letaif-i Rivâyât*'ın bir kısmı ile esaslı bir yola girmiştir.

Bağdat'tan İstanbul'a dönüşünde, geçim sıkıntısı içinde kaldığından edebî alanda fazla uğraşamamış, ancak sürgün edildiği Rodos'ta bu çalışmalarına yeniden başlıyarak *Hasan Mellâh*, *Hüseyin Fellâh* ve *Dünyaya Yeniden Geliş* yahut *İstanbul'da neler Olmuş* (1874) gibi, kendisine geniş bir ün kazandıran eserlerini yazmıştır. Roman ve hikâye nev'i, onun, en çok önem verdiği bir alandı. Bu sayede, tatlı bir anlatış ve külfetsiz bir üslûpla öğretmek istediklerini vermek imkânını bulabiliyordu. Bunlar arasında, yukarıdakilerden sonra en tanınmışları: *Paris'te Bir Türk* (1876), *Yer Yüzünde Bir Melek* (1879), *Henüz On Yedi Yaşında* (1880), *Dürdane Hanim* (1884) ve *Jön Türk* (1910) tür.

Daha çok Fransız romancılarından yaptığı çevirmeler tercüme anlayışı bakımından önemli sayılmazsa da halka Batı romanının ilk örneklerini vermek bakımından edebiyatımızda özel bir yer almağa hak kazanmıştır.

Ahmet Mithat'ın hikâyeciliği ve romancılığı, halk hikâyeciliğinden Batı hikâye ve romancılığına bir geçiştir. Bu bakımdan, onun bu eserlerinde Batı hikâyeciliğinin çeşitli akımlarının (romantizm, realizm, natüralizm..) metotlarını - sistemsiz olarak - bulmak mümkündür.

Edebiyat alanında çalıştığı diğer bir nevi de tiyatrodur. Dram ve operet gibi türlü çeşitlerde olan bu eserleri arasında da *Açıkbaş*, *Ahz-i sâr* ve *Zîbâ* en önemlileridir.

Ahmet Mithat'ın edebiyat dışındaki çalışmalarına gelince; bunlar felsefe, tarih, coğrafya olmak üzere çok dağınıktır. Bunlar daha çok tercüme olan veya Batı kaynaklarından fazla faydalanılarak kaleme alınan eserlerdir. On dört cüz olarak yayımladığı *Kâinat* (1871 - 81) adlı, cihan tarihinden bahseden eseri bu cümledendir. Abdülhamit II.nin tahta çıkmasından sonra yazdığı *Üss-i İnkilâb* (1877) ta Abdülâziz devrine ait olayları tarafsız olmıyan bir görüşle inceler. Bir yıl sonra yazdığı *Zübdet - ül - Hakayik*'te de 1876 harbinin sebeplerini ve sonuçlarını Abdülhamit II. nin lehine yormaya çalışır. Osmanlı tarihine ait *Mufassal* (1880) adlı eseri ise kendisinden önce söylenenleri tekrarlamaktan ileriye geçememiştir..

Ahmet Mithat, Bağdat'ta bulunduğu sıralarda, Can Muattar adındaki bir Doğu bilgininden okuduğu dinler tarihi ile, felsefeye merak sarmıştı. Onun felsefe bilgisi ve anlayışı da, çok sonraları bile, bu sınırın dışına çıkamamıştır. Draper'den, *İslâm ve Ulûm* adlı bir reddiye ekliyerek, *Nizâ-ı İlm-ü Din* adı ile çevirdiği eser, bu hususta, iyi bir örnek teşkil eder. *Schopenhaur'ın Felsefe'i Cedidesi* adındaki eseri de, daha serbest bir görüşle kaleme alınmış sayılabilir.

Ahmet Mithat, bugün için, düşünüş ve görüşlerinde kararsızlık ve basitlik, çalışmalarında dağınıklık olmakla beraber, Batı'ya dönüş hareketinin başına geçen en büyük kişilerden biri olarak kalacaktır.

AHMET MUHTAR BEY (1870 - 1934), Türk siyaset adamı. Babası avukat Hasan Tahsin Bey'dir. Çanakkale'de doğmuş, hukuk ve mülkiye öğrenimini yaparak 1892 de devlet hizmetine girmiş, çeşitli dışişleri memurluklarında, sadâret tercümanlığında bulunduktan sonra 1911 de Atina elçisi olmuş, Balkan harbi sıralarında birkaç gün Hariciye Nazır vekilliğini yapmış, 1916 da Lahey, 1919 da Ukrayna elçiliklerine atanmıştır.

AHMET MUHTAR BEY

1920 de son Mebuslar Meclisine İstanbul Milletvekili seçilmiş ve bu meclis kapatılınca Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'ne katılmıştır. 17 temmuz 1920 - 24 ocak 1921 ve 9 şubat 1921 - 25 nisan 1921 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Moskova'ya ve Londra'ya gidişlerinde geçici olarak Dışişleri Bakanlığı'na seçilmiş, 1921 sonlarında Tiflis temsilcisi ve 1922 başında Moskova Büyükelçisi olmuştur. 1927 de İstanbul Milletvekili iken Büyükelçi olarak Washington'a gönderilmiştir. 1934 te tekrar Kastamonu Milletvekilliğine seçilerek memlekete dönmüş ve birkaç ay sonra ölmüştür. 1921 de Kars Barış Antlaşması ile 1928 de Kellog Mîsakı'nı Türkiye adına imzalıyanlardandır.

AHMET MUHTAR PAŞA, Gazi (1839 - 1919), Osmanlı komutanlarından ve sadrazamlarından. Bursa'da doğmuştur. Babası Katırcıoğlu Halil Efendi'dir. 1860 ta Harb Akademisi'ni kurmaylıkla bitirmiş, Karadağ savaşında, Harb Okulu öğretmenliğinde ve Kozan arıtımında görev almış, 1865 te Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'ye öğretmen olmuştur. 1870 de general olarak Yemen İl'inin merkeze bağlılığını sağlamak için gönderilen kuvvetlerin komutanlığına atanmış ve buradaki başarısından dolayı mareşallığa yükseltilerek ordu komutanı olmuş ve Yemen valiliği de kendisine verilmiştir. 1873 te bir zaman Nafıa Nazırlığı ettikten sonra birçok valilik ve komutanlıklarda bulunmuş, 1877 de Anadolu harb ordusu komutanı iken başarısından dolayı kendisine «Gazi» sanı verilmiştir. Bir sıra başka görevlerde bulunmuş ve 1885 yılında Mısır komiserliğine atanmıştır. 1908 de Meşrutiyetin ilânından sonra Âyan Meclisi üyeliğine getirilmiş ve bu meclisin başkan vekilliğine, 1911 de de başkanlığına seçilmiştir. 22 Temmuz 1912 de sadrazam olmuş, kabinesinde üç eski sadrazam, nazır olarak bulunduğu için «büyük kabine» adı verilmiş, Balkan Savaşı onun sadareti sırasında başlamıştır. Başarısızlıklar yüzünden 29 ekim 1912 de çekilmek zorunda kalmıştır.

GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA

Abdülaziz'in Avrupa gezisinde bulunduğu gibi bazı yabancı hükümdarlar yanına da birçok geçici görevlerle yollanmış ve milletlerarası «hudut tahdidi» komisyonlarında bulunmuştur. Darüşşafaka'yı açan Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslâmiye'nin kurucularındandır. Astronomi ve takvim bilimleriyle uğraştığından Gregoriyen yöntemine dayanan bir takvim sisteminin memlekette kabulünü sağlamayı kendisine dâva edinmişti. Takvim hakkında olup bir kısmı Mısır'da basılmış olan eserleri şunlardır: *Riyaz-ül muhtar, Mirat-ül-mikat ve'l-edvar* ve zeyli, bu eserin *Mecmua-yı eşkâli, Islah-üt-takvîm, Takvim-i sinin, Takvim-i malî.* Bir de 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının Anadolu cephesinden bahseden *Serküzeşt-i hayatımın cild-i sanisi, 1294 Anadolu'da Rus muharebesi* adlı basılmış tarihî bir eseri vardır.

AHMET MUVAHHİT (1893 - 1927), Türk aktörü. Kudüs'te doğmuştur. İlk öğrenimini Selânik'te, orta öğrenimini de İstanbul'da Mercan idadisinde yapmıştır. Okul sıralarında iken tiyatro sanatına büyük bir heves duyan Muvahhit, Meşrutiyet'in ilânından sonra kurulan tiyatrolardan «Millî Heveskârân Cemiyeti» ne girmiş, daha 17 - 18 yaşlarında iken, *Selim-i Salis* te oynadığı Şehzade Mehmet roliyle dikkati çekmiştir (1911). Bu heyetin dağılmasiyle Manakyan tiyatrosuna, oradan Bürhanettin Tepsi heyetine geçmiş, bunlarla Selânik ve Rumeli turnelerine çıktıktan sonra Paris'e gitmiş (1913),

AHMET MUVAHHİT

birkaç yıl orada kalmıştır. Birinci Dünya Harbi'nin patlaması üzerine İstanbul'a dönen Muvahhit, Darülbedayi Mektebi, Antoine'ın memleketine dönmesiyle kapandığı için, çeşitli truplarda çalışarak sahneye çıkmış, Darülbedayi bir temsil heyeti şeklinde yeniden kurulunca, oraya girmiş (1916), harb içinde ciğerlerinden hastalanarak tedavi için Almanya'da bir sanatoryoma gönderilmiştir (1917). Bir yıl sonra yurda dönen Muvahhit, geçmiyen hastalığına rağmen, tekrar sahneye çıkmış, turnelere katılmış, bu sırada Mısırlıoğlu Şekip Bey'in kızı Bayan Bedia ile evlenmiş (1921) ve Sina adını verdiği bir oğlu olmuştur (1922). Karısını da, ilk defa İzmir'de (1923) sahneye çıkaran Muvahhit, kadın sanatçıları o zaman parmakla sayılan Türk sahnesine, büyük bir değer kazandırmıştır. Nihayet gittikçe artan hastalığından kurtulamıyarak, 18 mayıs 1927 de ölmüş, Büyükada'da Ahmet Fehim'in yanına gömülmüştür. Muvahhit, Türk sahnesinin erken kaybettiği kuvvetli, bilgili aktörleıindendir. Genel olarak genç âşık rollerinde başarı göstermiştir. Halit Fahri'nin *Baykuş* Yusuf Ziya'nın *Binnaz* adlı eserlerindeki rollerini büyük başariyle oynamıştır. Karısı Bedia ile, Fransızca'dan birçok komediler de adapte etmiştir.

AHMET NAZİF EFENDİ, Sahaflarşeyhizade (ölm. 1858), Kazasker. Mahkeme Başmüsevvid'i Mustafa Efendi'nin oğlu olup İlmiye sınıfından yetişmiş ve 1830 da müderris olmuştur. 1835 te Kudüs, 1851 de Şam ve sonra Mekke kadılıklarında bulunmuş, Anadolu kazaskeri payesinde iken ölmüştür. Bilgin ve şair olan Ahmet Nazif Efendi'nin dinî ve edebî birok eserleri ve tercümeleri vardır.

AHMET NECİP (ölm. 1898), ilk Türk aktörü. Güllü Agob'un Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nda oynanan *César Borgia* adlı bir piyeste önemli bir rol almış ve gösterdiği başarı ile herkes tarafından övülmüştür. Kendisine sonradan Manakyan da değer vererek adını tiyatro ilânlarında büyük puntolu harflerle ilân etmiştir. Ahmet Necip, *İdbar ve İkbal* adında bir de piyes yazmıştır.

AHMET NECİP

AHMET NİYALTEKİN, Gazne Sultanı Sebüktekinoğlu Mahmud'un hazinecisi ve onun oğlu Mesud'un Pencap ve Hindistan valisi. 1033 te Benares'e kadar uzanan fetihler yapmıştır. Fakat elde ettiği pek büyük ganimetleri Sultan Mesud'a yollıyacağı yerde kendi hesabına asker toplamak için kullanmış ve Mahmud'un oğlu olduğu iddiasında bulunmuş olduğundan, kuşkulanan Mesud, üzerine ordu gönderince, Niyaltekin Catlar'a (b bk.) sığınmışsa da bunlar tarafından öldürülmüştür.

AHMET PAŞA (ölm. 1497), XV. yüzyılda yetişmiş Türk şairi. Babası, Murat II. devri kazaskerlerinden Veliyüttin bin İlyas'dır. Bunun içindir ki Ahmet Paşa'ya Veliyüttinzade de derler. Ahmet Paşa'nın doğum yılı belli değildir. Doğum yeri hakkında da başlıca iki söylenti vardır. Bunlardan biri onun Edirneli, ikincisi de Bursalı olduğunu anlatmaktadır. Fakat ikincisi şairin Bursa'da uzun müddet kalmış olmasından doğan zayıf bir ihtimal olarak kabul edilebilirler.

Zamanının bilginlerinden olan babasının gösterdiği yakın ilgi ile kuvvetli bir klâsik öğrenim yaparak babasının mesleğine giren Ahmet Paşa, önce Bursa'daki Muradiye Medresesi'ne müderris ve sonra da Edirne'ye kadı olmuştur. Az zamanda, hazırcevaplığı ve nükteciliği ile Fatih'in dikkatini çekerek Padişah'ın yakınları arasına karışabilmişse de, çok geçmeden, gözden düşerek hapsedilmiş ve ancak Padişah'a yazdığı «kerem» redifli ünlü kasidesi sayesinde bu kötü durumdan kurtulabimiştir. Suçu bağışlandıktan sonra, yine Bursa'daki Orhan ve Muradiye mütevelliliklerine, ondan sonra da Sultanözü, Tire ve Ankara sancak beyliklerine atanmıştır. Bu sıralarda ölen Fatih'in yerine Bayezid II. nin geçmesi üzerine, şikâyetçi bulunduğu Bursa Sancak beyliğine nakledilmiş ve ölümüne kadar orada kalmıştır.

Bursa'da çok sevilmiş olan Ahmet Paşa, ölümünden birkaç yıl önce, orada bir de medrese yaptırmıştır. Mezarı ve türbesi, bu medresenin yakınındadır.

Ahmet Paşa, XV. yüzyıldaki Türk klâsik edebiyatının en büyük kişilerinden biridir. Anadolu'da Türk edebiyatının kurulması için ilk esaslı gayreti harcamış olan Şeyhî'den sonra, bu yolda gerçek bir emek sahibi olarak Ahmet Paşa görülmektedir. Bayezid II. nin isteği üzerine tertibertiği divânında en çok dikkati çeken şiirleri, kasideleridir. Gazellerinde de sıcak ve samimi bir eda vardır. Şiir dilini ağırlaştırdığı hakkına kendisine yapılan bütün hücumlara karşı, onun şiir dilini daha işlek ve daha ahenkli bir hale getirdiği de söylenebilir.

AHMET PAŞA (ölm. 1580), Sadrazam. Kanunî zamanında Endurun'dan yetişerek sırasiyle Kapıcıbaşı. Yeniçeri Ağası, Rumeli ve Anadolu Beylerbeyi olmuş ve vezir rütbesini kazanmıştır. 1579 da Sokullu Mehmet Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilmiştir. 6 ay kadar sadrazamlık ettikten sonra ölmüştür. Edirnekapı'da gömülüdür. Hiddetli ve sert huylu olduğu söylenir.

AHMET PAŞA (ölm. 1819), Osmanlı sadrazamlarından. Trabzonlu'dur. Kapucubaşılığa yükselmiş, İbrail Nazırlığı sırasındaki başarısı beğenilerek Mirahor payesiyle Rumeli'ye asker sürücülüğüne yollanmış, bu sırada Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın değiştirilmesi gerektiğinden, Mahmut II. ye yapılan bir tavsiye üzerine 10 nisan 1811 de Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem olarak Edirne'den doğruca Şumnu'ya gönderilmiştir. 1806 da başlıyan savaşa, 28 mayıs 1812 de imzalanan Bükreş Antlaşmasiyle, zamanında son verilmiştir. 1812 eylûlünde işten çıkarılarak Bursa'ya gönderilmiştir. Sonraları Anadolu ve Halep valiliklerinde bulunmuştur.

AHMET PAŞA, [Ankebut] (ölm. 1680), Osmanlı vezirlerinden. Enderun'da yetişerek, Mirahur, Sancakbeyi olmuş, Girit Seferi'ne başbuğ olarak katılmış ve büyük yararlıklar göstermiştir. Sonra Budin valiliğine ve Çanakkale Boğazı muhafızlığına getirilmiş, 1657 de Köprülü Mehmet Paşa Boğaz Seferi'ne çıkınca Sadaret Kaymakamı olmuştur. Söylendiğine göre, sadrazam olmak hevesine düştüğünden, Karaman valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. 1661 de Girit Serdarlığına getirilen Ahmet Paşa, Girid'in alınmasından sonra da burada kalarak adayı başarı ile yönetmiş ve Hanya'da ölmüştür.

AHMET PAŞA, Cenabî (ölm. 1562), Beylerbeyi. Enderun'dan yetişerek, çeşnigirbaşı ve mirahur olduktan sonra merkezi Ankara olan Anadolu Beylerbeyliğine (bu sırada, Anadolu eyaleti merkezi olan Kütahya, şehzade sancağı idi)

atanmış ve bu görevde iken ölmüştür. İyi bir idareci idi. Ölümünden sonra Ankara'da kendi adına yaptırılmış olan (1565) cami ve türbe, mimar Sinan'ın eseridir.

AHMET PAŞA, [Cezzar] (ölm. 1804), Vezir, Sayda valisi. Bosnalı'dır. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'ya kapılanarak onun ikinci Mısır valiliği sırasında yanında bulunmuştur. Ali Paşa'nın işten çıkarılmasından sonra da Mısır'da kalarak büyük Ali Bey'in kölesi Abdullah Bey'e kapılanmıştır. Abdullah Bey'in Urban tarafından öldürülmesi üzerine Buhayre kâşifliğine atanan Ahmet, efendisinin öcünü almak amaciyle yetmiş kadar Arap öldürerek, kafalarını Büyük Ali Bey'e göndermiş ve bundan ötürü kasap anlamına gelen «cezzar» takma adını almıştır. Fakat bir zaman sonra Ali Bey'in öc almasından korkarak, İstanbul'a kaçmış, sonra da Şam Valisi Osman Paşa'ya kapılanarak Tahir Ömer, Zeydan ve Şahab aileleriyle yapılan uğraşmalarda yararlığı görülmüş ve 1775 te kendisine Beylerbeyi rütbesi verilmiştir. Bir zaman sonra da Vezirlikle Sayda valiliğine atanmıştır (1776). Suriye'de güvenliği sağlamış olan Cezzar, 1785 te Emir-i haclıkla Şam valiliğine getirilmiş, fakat kendini daha güvenlikte saydığı Akka'da oturmakta devam etmiştir. Ahmet Paşa birçok defalar, Şam ve Sayda valiliklerini birlikte üstüne almış bu suretle kuvvetini artırarak, Babıâli'yi dinlemez olmuştur.

Bonapart 1798 de Mısır'ı işgal edince, Sayda valiliğinde bulunan Cezzar'a Şam, Trabulusşam ve Kudüs de verilerek Mısır seraskerliğine atanmıştır. Kendisiyle anlaşma istiyen Bonapart'ın önergelerini reddetmiş, eyaletlerini berkitmiş, Bonapart'ı, İstanbul'dan gönderilen 3000 kadar Nizam-ı Cedit askeri ve İngiliz donanmasının yardımiyle yenerek çekilmek zorunda bırakmıştır. Mısır seferi seraskerliğine Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın getirilmesi üzerine, gücenen Cezzar, Suriye'de Serdar'a yardımda bulunmamış ve devlete daha başka güçlükler de çıkarmak istemiştir. Bununla beraber bu sırada «Vehhabi Meselesi» önem kazandığından kendisi, Şam valiliği ile beraber, Vehhabiler'e karşı Serdar olmuştur. Fakat hastalığı yüzünden gidemiyerek kölesi Süleyman Paşa'yı göndermiştir. Cesur, iradeli, kuvvetli, kavrayışlı, merhametsiz ve kuruntulu bir adam olan Cezzar, kısa bir zaman sonra da 70 yaşını aşkın olarak ölmüştür.

AHMET PAŞA, Ekmekçizade (ölm. 1618), vezir ve maliyeci. Edirneli'dir. [Aslında tımarlı] sipahilerindendir. İstanbul'a gelerek cizye ve mukataa iltizamı ve muhassıllıkla maliye işlerine girmiş, Avusturya Harb'inde sefer defterdarı, başdefterdar ve vezir olmuştur. Nasuh Paşa sadrazamlığı zamanında kendisinden şikâyet edildiğinden, defterdarlıktan alınarak Karaman ve Halep valiliklerine yollanmış ise de, Sadrazam Öküz Mehmet Paşa'nın İran seferine gönderilmesi üzerine sadaret kaymakamlığına getirilmiş, fakat başarısızlığı yüzünden işten çıkarılan Öküz Mehmet Paşa'nın yerine - umduğu gibi - kendisi değil, Halil Paşa geçirilmiştir. Ahmet Paşa çok zeki, kurnaz, maliye işlerinde bilgili olmakla beraber, ikiyüzlü ve yalancı bir adamdı. Topladığı büyük servet ve para ile çalıştırdığı casuslar yardımiyle birçok defalar, Kuyucu Murat ve Nasuh paşalar gibi en zâlim kişilerin bile elinden yakasını kurtarabilmiştir. Ölüm döşeğinde parasının yüz yükü ile (1 milyon akçe) Özü kalesinin onarılmasını ve karşısındaki, Filburnunda da bir kale yapılmasını vasiyet etmiştir. İstanbul'da Şehzadebaşı'nda bir medresesi, Edirne'de de bir hanı vardı. Mezarı medresesindedir.

AHMET PAŞA, [Eyüplü] Hasanpaşazade (ölm. 1747), Türk veziri. Bağdat valisi Hasan Paşa'nın oğlu olup, Eyüp'te doğmuştur. 1715 te Şehrizor beylerbeyliğine atanmış, 1717 de vezirlikle Konya ve biraz sonra Halep, 1719 da da Basra valisi olmuştur. 1724 te ölen babasının yerine İran cephesi seraskerliğine getirilmiş, başlangıçta bazı başarılar kazanmışsa da İran'a saldırmış olan Afganlı Eşref Han'a yenilmiş, fakat buna rağmen Osmanlılar lehine bir antlaşma yapabilmiştir (1727). İran'da Şah Tahmasb'ın başa geçmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasındaki bağıntılar yeniden bozulduğundan, ikinci defa serasker olan Ahmet Paşa, İranlılar'ı yenerek Ahmetpaşa Antlaşması'nı yapmış (1732) ve bu antlaşma gereğince Batı İran, Türkler'e geçmişse de, bunu tanımıyan Nadir Şah tarafından yedi ay süreyle Bağdat'ta çevrili kalmış, yeni İran Seraskeri Topal Osman Paşa'nın Kerkük zaferi sonucunda kurtulmuştur. 1733 te Bağdat valiliğine ek olarak Basra da kendisine verilmiş, fakat babasından beri süregelen erkinin artmasından korkularak, Haleb'e, sonra Rakka'ya gönderilmiştir. Nadir Şah'ın yeniden Osmanlı ülkesine saldırması üzerine Ahmet Paşa, 1735 te tekrar İran seraskerliğine getirilmiş, bir yıl sonra ikinci defa Bağdat valiliğine atanmış ve ölümüne kadar burada kalmıştır. Ahmet Paşa'nın Bağdat'ta meydana getirdiği kölemen ocağı, sonraları devletin başına büyük sıkıntılar açmış, XIX. yüzyılın ortalarına kadar Bağdat valiliğine bu kölemenlerden birinin getirilmesi gelenek olmuştur. Ahmet Paşa tedbirli, eliaçık, korkusuz ve soğukkanlı olarak tanınmaktadır.

AHMET PAŞA [Gedik] (Gedük), (ölm. 1482), sadrazam. Memleketi ve gençliği hakkında kesin bilgi yoktur. 1461 den sonra Anadolu Beylerbeyi olmuş, aynı yılda Amasra, Sinop ve Trabzon seferlerine katıldıktan sonra Koyunluhisar önünde Akkoyunlular'a yenilen Hamza Bey'in imdadına gönderilerek burada Akkoyunlular'ı yenmiş ve çok geçmeden gelen Padişah ile birlikte Koyunluhisar'ı almıştır. Bundan sonra Anadolu beylerbeyi olarak Rumeli ve Karaman seferlerine katılmış, Karaman valiliğine atanan Şehzade Mustafa'ya atabey yapılmıştır (1469). Çok geçmeden Eğriboz'un alınmasında gösterdiği yararlık üzerine vezirliğe çıkarılmış, Alâiye, Silifke Mokan ve Gogoz kalelerini aldıktan sonra Karaman'ı ele geçirmeye kalkışan uzun Hasan'ın yeğeni Yusuf Bey'e karşı önce yenilmiş, fakat Mustafa Çelebi ve Anadolu Beylerbeyi Davut Paşa'nın kuvvetleriyle birleşerek Akkoyunlular'ı yenmiş ve Yusuf Bey'i yakaladıktan sonra bu aralık İçel bölgesini ele geçiren Karamanoğlu Kasım Bey'den Silifke'yi geri almıştır. Otlukbeli Meydan Savaşı'nda (1473) Osmanlı ordusunun sağ kanadına komuta eden Şehzade Bayezid'in emrinde savaşı yönetmiştir. Venedik, Napoli ve Papa donanmalarının yardımiyle Karamanoğlu Pîr Ahmet ve Kasım beylerin İçel bölgesine eğemen olmaları üzerine Mustafa Çelebi ile birlikte buraların yeniden alınmasına memur edilen Ahmet Paşa, Şehzade Mustafa'nın ölümünden sonra Şehzade Cem'e atabey olmuş ve 1474 te veziriâzam olarak İstanbul'a çağırılmıştır. Ertesi yıl Karadeniz'deki Ceneviz sömürgelerinin alınmasına gönderilmiş, Kefe, Azak ve Menkûp kalelerini ele geçirdikten sonra Boğdan ve Moravya seferlerine gitmiş, fakat İşkodra'nın alınmasına gitmeğe razı olmadığından işten çıkarılarak Rumelihisarı'na hapsolunmuştur. Çok geçmeden serbes bırakılan Paşa, donanma komutanlığına getirilerek Ege adalarının alınmasına memur edilmiş, 1478 de Limni'yi 1479 da Kefalonya, Zanta ve Santamavra'yı aldıktan sonra ertesi yıl Napoli Kırallığı'nın alınmasına gönderilmiş, bu işe başarı ile başlıyarak Otranto'yu ele geçirmişse de o sırada tahta

çıkan Bayezit II. nin kendisini geri çağırması üzerine İstanbul'a dönmüştür. Taht kavgasına tutuşan Bayezit ile Cem arasındaki Yenişehir Savaşı'nda Cem kuvvetlerini yenen Ahmet Paşa, vaktiyle atabeyliğinde bulunduğu ayaklanan Şehzadeyi yakalamaktan bile bile kaçınmakla suçlandırılarak, öldürülmek üzere kapıcılar odasına hapsolunmuş, fakat sonradan affolunmuştur. Padişah bir kere Cem tarafçısı olduğu şüphesine kapılarak Ahmet Paşa'ya artık güvenememiş, Karamanoğlu ile işbirliği yaparak üzerine yürüyen Cem'e karşı doğrudan doğruya kendisi gitmiştir. Cem'in yenilerek Rodos'a kaçması üzerine Şehzade'nin teslimi için Rodos şövalyeleriyle görüşmelere, Ahmet Paşa memur edilmiş, fakat bir anlaşma elde edememiştir. Bu hususta bir anlaşma imzalıyan Mesih Paşa'nın hareketini tenkidettiğinden, öteden beri Cem tarafçısı olmasından şüphelenen Bayezit II., Paşa'yı ortadan kaldırmaya karar vererek Edirne'de bir ziyafetten sonra öldürtmüştür (18 aralık 1482).

Ahmet Paşa, İstanbul'da bazı hayrat yapmış ve şimdiki Gedikpaşa semti onun adını almıştır.

AHMET PAŞA, Hafız (ölm. 1632), sadrazam ve şair. Filibeli bir müezzinin oğludur. Sesinin güzelliğinden ötürü Ahmet I. zamanında saraya alınmış, musahiplikte bulunmuş, doğancılarbaşı olmuş, ve 1607 de kaptanpaşalığa getirilmiştir. İki yıl sonra Şam valiliğine gönderilip 1618 e kadar bu görevde kalmış ve o sıralarda ayaklanan Dürzîler'in Emîri Fahrettin'e karşı seferlerde bulunmuştur. Ondan sonra bazı eyâletlerde bulunarak 1623 te Diyarbakır valisi iken Bağdat'ta Bekir Subaşı ayaklanmasını bastırmış, fakat Şah Abbas'ın bu şehri almasını önliyememiştir.

1625 te sadrazam ve İran serdarı olarak Bağdad'ı sekiz ay kuşatmış, fakat ordusiyle toplarının çoğunu kaybederek çekilmek zorunda kaldığından, 1626 da işten çıkarılmıştır. İstanbul'a dönüşünde Kubbealtı ikinci vezirliğini elde etmiş ve Murat IV. ün kız kardeşiyle evlenmiştir. 1631 de ikinci defa sadrazamlığa getirilmişse de Topal Recep Paşa'nın gizlice körüklediği sipahi ayaklanmasında, Murat IV. ün kendisini kurtarmağa çalışmasına rağmen, öldürülmüştür. Gerek donanmada, gerekse orduda büyük bir başarısı yoktur. Düzgün ve kuvvetli şiirleri vardır.

AHMET PAŞA, [Hain] (ölm. 1524), Türk veziri. Enderun'dan yetişerek Emir-i alem ve yeniçeri ağalığından sonra 1521 Belgrat seferinde Rumeli beylerbeyi, sonra da üçüncü vezir olmuştur. Sadrazam olmayı bir amaç edinen Ahmet Paşa, durmadan Sadrazam Pîri Mehmet Paşa aleyhine hareket etmiş ve yine entrikalariyle Rodos seferinde serdarlığı ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa'nın elinden almış, Rodos'un alınmasından sonra da Mustafa Paşa'nın yerine ikinci vezir olmuştur. Fakat 1523 te Pîri Mehmet Paşa'nın emekliye ayrılması üzerine sıra kendisinde olduğu halde sadrazamlığa Hasodabaşı İbrahim Ağa getirilmiş, ihaneti aklına koyan Ahmet Paşa, kendi isteğiyle Mısır valiliğine gönderilmiştir. Burada Çerkezler'i elde ederek devlete sadık olan yeniçerilerin elinden Kahire kalesini hile ile almıştır. Devletçe ortadan kaldırılmasına memur edilen Mısır beylerinden Kara Musa Bey'e gönderilen fermanı elde etmesi üzerine, açıkça Melik Mansur Sultan Ahmet sanını alarak adına hutbe okutmuş ve sancak beylerinden Mehmet Bey'i kendine vezir yapmıştır. Halbuki Mehmet Bey devlete sadık kalmış ve Ahmet Paşa'yı öldürmeye kalkışmışsa da, Ahmet Paşa kaçmaya muvaffak olarak, Beni Bekir (Benu Bekr) Arapları'na sığınmış, fakat çok geçmeden ele geçirilerek öldürülmüştür. Rumca bildiğinden Rodos seferinde Padişah'la şövalyelerbaşı arasında tercümanlık yapmıştır.

AHMET PAŞA, Hersekzade (ölm. 1516), sadrazam. Enderun'dan yetişerek, Anadolu beylerbeyi olmuştur. Fatih öldükten sonra oğlu Bayezit II. nin tahta çıkması yolunda gösterdidiği gayretten ötürü bir sultanla evlendirilmiştir. 1436 da Mısır Türkleri'ne karşı giriştiği savaşı, diğer komutanların rakipliği yüzünden kaybetmiş ve yaralı olarak Mısırlılar'a tutsak düşmüştür. Ahmet paşa 1497 de Davut Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilmiş, bir yıl kadar burada kaldıktan sonra, sebepsiz yerinden atılmış. kaptanpaşalığa atanarak İnebahtı (Lepanto) nın alınmasiyle görevlendirilmiştir. Ahmet Paşa hakkiyle başardığı bu görevinden ve daha birkaç memuriyetinden sonra 1503 yılında Hadım Ali Paşa'nın yerine ikinci defa sadrazamlığa atanmıştır. Üç yıl kadar sonra yerinden atılarak yeniden kaptanpaşalığa getirilmiştir. 1511 de Hadım Ali Paşa'nın Şeytan Kulu ile yaptığı savaşta şehit olması üzerine, üçüncü defa sadrazamlığa atanmıştır, fakat Bayezit II. nin son devirlerinde devlet otoritesi zayıflamış ve güvenlik bozulmuş olduğundan, Şehzade Ahmed'in tahta çıkmasını istemiyen yeniçerilerin ayaklanması yüzünden, mevkiini bırakmak zorunda kalmış ve canını, saklanarak kurtarabilmiştir. Bu ayaklanmada kendisinin ve daha birçok devlet adamlarının konakları yağma edilmiştir. Selim I. erki eline aldığı zaman bu sıralada öldürülen Koca Mustafa Paşa yerine dördüncü defa sadrazamlığa getirilen Ahmet Paşa, İran seferinde büyük yararlıklar göstererek Padişah'ın gözüne girmişse de askerin disiplinsiz ve saygısız hareketi itibarını kırmış, tahıl azlığı yüzünden uğranılan zorluklar da buna katıldığından işten çıkartılmıştır (1514). Yavuz'un Mısır seferinde (1516), Ahmet Paşa Bursa muhafızlığına atanmış, aynı yıl içinde ölmüştür. Bursa'da gömülüdür. Tedbirli, akıllı, cesur bir devlet adamı olduğu söylenir.

AHMET PAŞA, [Kalaylıkoz] (1638 - 1715), Osmanlı sadrazamlarından. Kayserili'dir. Sarayda Baltacı ocağından yetişmiş, bazı saray hizmetlerinde bulunduktan sonra beylerbeyilikle Cidde'ye gönderilerek orada yedi yıl kalmış, Van valisi ve 1688 de vezirlikle kaptanıderyâ olmuş, iki yıl sonra beceriksizliğinden ötürü üzerinden görevi alınarak Bozcaada muhafızlığına gönderilmiştir. Sıra ile Trabzon, Sıvas, Kıbrıs valiliklerinde bulunmuş, 1693 te bir süre sedaret kaymakamlığı yaptıktan sonra da Diyarbakır, Bağdat ve Adana valisi olmuştur. 1696 da Trabzon valisi iken, o sırada Ruslar tarafından alınan Azak kalesini kurtarmakla görevlendirilmişse de düşman karşısından kaçmış ve dört yıl izini belli etmemiştir. Mustafa II. nin son zamanlarında meydana çıkarak önce Bursa'da oturmaya izin almış, sonra vezirliği geri verilerek Girit valiliğine atanmıştır. Ahmet III. ün padişah olduğu sıralarda eski kapıyoldaşları olan bazı saray adamlarının övmeleri üzerine Padişah, kendisini gizlice İstanbul'a getirterek 28 eylül 1704 te sadrazamlığa geçirmişse de beceriksizliğini anlıyarak üç ay sonra işinden çıkarıp Limni adasına sürmüştür. Sonradan yine kendisini affettirerek birkaç yere daha valilikle gönderilmiş, fakat daima halkın şikâyetlerine sebebolduğundan hiçbirinde tutunamamıştır. Süs ve gösterişi pek sevdiği ve sarığının biçimine çok özendiği için kendisine «Kalaylıkoz» adını takmışlardır.

AHMET PAŞA, [Kâmil] (ölm. 1763), Türk veziri. Sokullu Mehmet Paşa soyundandır. Belgrat'ta doğmuştur. defterhane (tapu) den yetişerek, 1755 te reisülküttaplığa ve hemen arkasından sadrazam kethüdalığına yükselmiştir. Bu

sıralarda kethüdalar sadrazam olurlardı. Erkte bulunan sadrazam da kethüdalıktan gelme idi. Bundan ve Osman III. ün Ahmet Paşa'ya olan sevgisinden de mevkiini kaybedeceği korkusuna düşen Sadrazam Yirmisekiz Çelebizade Mehmet Sait Paşa tarafından, vezirlikle Selânik valiliğine gönderilmiştir. Ahmet Paşa bundan sonra, Hanya, Bosna, Mısır ve Kandiye valiliklerinde bulunmuş, Koca Ragıp Paşa'nın etkisiyle vezirliği alınmışsa da sonra yeniden vezirlikle Hanya'ya gitmek üzere yolda iken Resmo'da ölmüştür. Kâmil takma adı terbiyesi dolayısiyle Osman III. tarafından, verilmiştir.

AHMET PAŞA, [Kara] (ölm. 1555), sadrazam. Enderun'dan yetişerek kapıcıbaş, mir-i alem olduktan sonra 1521 de yeniçeri ağalığına yükselmiş, sonra Rumeli beylerbeyliğine atanmıştır. 1543 te Macaristan seferinde bulunarak, başarılar göstermiştir.

Bir zaman sonra doğu sınırlarına komutan atanan Ahmet Paşa İranlılar'ı Kemah'ta büyük bir yenligiye uğratarak (1549), Doğu Anadolu ve Gürcistan'dan birçok kaleler almıştı. Bu sırada kendisi ikinci vezir bulunuyordu.

1552 de Lippa'nın düşman eline geçmesi ve Sokullu Mehmet Paşa'nın Tamşuvar (Temeşvar) kalesinin sarılmasında bir başarı elde edememesi üzerine, Ahmet Paşa Macaristan serdarlığına getirilmişti. Kısa bir zaman içinde burasını almış ise de, Sokullu ile birlikte Eğri (Erlau) kalesini almadan geri dönmek zorunda kalmıştır. 1553 te Şah Tahmasb'ın yeniden Osmanlı ülkesine akınlarda bulunması yüzünden İran'a sefere çıkan Kanunî, Rüstem Paşa'yı sadrazamlıktan uzaklaştırmış ve yerine Ahmet Paşa'yı getirmiştir.

İran seferinden geri döndükten sonra, Topkapı Sarayı'nda öldürülmüştür. Damat Rüstem Paşa'nın tekrar sadrazamlığa gelmek için entrikalar çevirmesi ve kendisinin Mısır valiliğinde bulunmuş olan Ali Paşa'yı yoketmeğe başvurması ölümüne sebebolarak gösterilmektedir.

Cesur, dindar, iyiliksever bir vezir olduğu ve Yavuz Selim'in kızı Fatma Sultan'la evli bulunduğu ve kendisine bundan dolayı damat denildiği söylenir. İstanbul'da Topkapı'da bir cami yaptırmaya başlamıştı. Cami ölümünden sonra tamamlanmıştır. Mezarı caminin yakınlarındadadır. Medrese ve okul gibi «hayrat» ı da vardır,

AHMET PAŞA, [Kavanoz] (1655-1705), Osmanlı sadrazamlarından. Trabzonlu'dur. Silâhdar Hüseyin Paşa'nın azadlısıdır. Enderun'dan yetişmiş, 1679 da hazine kethüdası ve 1680 de vezirlikle Basra, daha sonra Musul ve Sayda valisi olmuştur. Amcazade Hüseyin Paşa'ya damat olan Ahmet Paşa, Diyarbakır ve Girit valiliklerinde de bulunmuş ve 1694 te Sadrazam Elmas Mehmet Paşa tarafından emekliye çıkarılmışsa da 1697 de kaynatası sadrazam olunca tekrar Girit valiliğine ve bir yıl sonra da nişancılığa getirilmiştir. 1703 Edirne Vakası'nda ayaklananlar Ahmet Paşa'yı da aralarına almışlar ve Ahmet III. ü tahta çıkarınca sadarete de onun atanmasına ayak diremişlerdir. Padişah kendisini 25 temmuz 1703 te sadaret kaymakamlığına ve 22 ağustos 1703 te sadrazamlığa getirmiştir. Üç ay geçince işinden çıkarılarak Sakız'a sürülmüştür. İnebahtı muhafızı iken orada ölmüştür. Kısa boylu ve şişman olduğu için halk kendisine «Kavanoz» adını takmıştır.

AHMET PAŞA, [Kayserili] (1806 - 1878), Türk denizcisi ve devlet adamı. Kayseri'de doğmuştur. Babasının adı Mehmet'tir. İstanbul'da nefer olarak donanmaya girmiş, zekâsı ve becerikliliğiyle sivrilerek kısa zamanda subay olmuş, birçok gemilerin süvariliklerinde bulunmuş, Sisam'da, Trablusgarp'ta ve Mısır'da başarılı işler gördüğünden yükselerek tuğamiral (riyale), 1845 te tümamiral (patrona) ve daha sonra da oramiral (kapudane) olmuştur. 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Karadeniz Türk filosuna Mahmudiye gemisinden komuta etmiş, Sivastopol'un alınmasında yararlığı görüldüğünden kendisine vezirlik (müşürlük) rütbesi verilmiştir. 1856 barışından sonra Ahmet Paşa, sırasiyle Akdeniz adaları, İzmir, Sayda ve Yanya valiliklerinde bulunmuş, 1873 te bahriye nazırı olmuş, birbuçuk yıldan fazla bu görevde kaldıktan sonra işinden çıkarılmıştır. Sonra da Danıştay üyeliğine geçirilmiş, İzmir, Bursa ve Adana valiliklerine gönderilmiş ve 1876 da ikinci defa bahriye nazırı olmuştur. Abdülazizi tahttan indirmeğe karar verenlerden biri olan Ahmet Paşa, sarayı denizden kuşatarak teşebbüsü desteklemiştir. Murat V. tahta çıkınca görevinin adı kaptanıderyalığa çevrilmiştir. Çerkes Hasan Vakası'nda Mithat Paşa'nın konağındaki nazırlar arasında bulunan Ahmet Paşa kaatili tutmaya uğraşırken yaralanmıştır.

KAYSERİLİ AHMET PAŞA

Abdülhamit II. tahta geçtikten sonra Ahmet Paşa'yı kaptanıderyalıktan çıkararak Meclis-i Hâs-ı Vükelâ'ya memur etmiş, ilk Âyan Meclisi'ne üye olacak adaylar arasına koymuşsa da, amcasını tahttan indirenlerden biri olduğu için kendisine güvenemediğinden, 1877 - 1878 Osmanlı-Rus savaşı bahanesi ve Tuna valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırmıştır. Bir zaman sonra yaşı ilerlediği halde Rusçuk komutanı olarak görev almış bulunan ve kalbinden hasta olan Ahmet Paşa'nın, bir hayli güçlük çıkarıldıktan sonra, İstanbul'a dönmesine izin verilmiş, Ahmet Paşa da geldiğinden bir ay sonra İstanbul'da ölmüştür. Cesaretli bir komutan, ve vali bulunduğu yerlerde ise iyi bir idare adamı olarak tanınmış bulunan Ahmet Paşa okur yazar değildi.

AHMET PAŞA, [Melek] (ölm. 1662/3), sadrazam. Çocukken, Murat IV. ün zamanında saraya girmiş, burada yetişmiş ve çabucak ilerliyerek silâhdarlığa yükselmiştir. 1638/39 yıllarında Diyarbakır ve sonra Erzurum valiliklerinde bulunmuş ve bir zaman sonra Murad'ın kızı Kaya Sultan'la evlenmiştir. Şam ve Halep valiliklerinde de bir zaman bulunan Ahmet Paşa, İstanbul'a döndüğünde bu sefer Bağdat eyaletine atanmış ise de, saray kadınlarının etkisiyle sadrazamlığa getirilmiştir (1650).

Boşalan devlet hazinesini doldurmak için «bedel-i tımar» adı altında dirliklere gelirinin aşağı yukarı % 50 sinin bir nevi harb vergisi olarak verilmesini ve rüşvetin önüne geçmek için de, memuriyetlerin devletçe satılması usulünü koymuştur. Fakat bu tedbirler tehlikeli ayaklanmalara sebeboldukten başka, beklenen parayı sağlıyamamıştır. Bir zaman has gelirlerinin ve ülema, şeyh, dul ve yetim, emekli aylıklarının bir kısmının devlet hazinesine bırakılması önergesi de devlet adamları arasında büyük bir heyecan uyandırmış

ve sarayda da iyi karşılanmamıştır. Ahmet Paşa'nın altının ayarını bozmağa girişmesi de aynı kötü sonucu vermiş, paranın kıymeti gittikçe düşmüştür. Eskiden beri bir Macar dukası 50 akçe ederken, bu sırada bir dukanın değeri 160 akçeye çıkmıştır.

Ayarı düşük akçeleri, esnaf ve sarraflara, başka para ile zorla değiştirterek askerin ücretini sağlamak istemesi üzerine çıkan bir ayaklanma sonunda, yerinden atılmıştır (1651). Ahmet Paşa önce Silistire eyaletine gönderilmiş, sonra İpşir Paşa'nın sadrazamlığında sadrazam kaymakamlığına atanmış ise de (1654), sadrazamlıkta gözü olduğu anlaşıldığından Malkara'ya sürgün edilmiş, nihayet daha bazı eyaletlerde iş gördükten sonra ölmüştür.

Ahmet Paşa, arz günleri Padişah'ın huzuruna girildiği zaman, özel yerde bir müddet oturmak geleneğine uymamış, bu görenek böylece unutulmuştur.

AHMET PAŞA, [Nazır] (ölm. 1860). Türk mareşali (müşir). Üsküdarlı olup Harbiye Okulu'ndan yetişen ilk kurmaylardandır. 1835 te okumak için Viyana'ya gönderilmiş ve dönüşünde çabucak yükselerek 1848 de orgeneral (ferik) rütbesiyle Harbiye Okulu nazırı olmuştur.

Kırım Savaşı'nda kurmay başkanlığı yapmış, 1854 te mareşal (müşir) olmuştur. 1856 da Rumeli valisi, 1857 de Arabistan ordusu mareşali olmuş ve 1859 da da kendisine aynı zamanda Şam valiliği verilmişti. 1860 de Lübnan'da müslümanlarla hıristiyanlar arasındaki boğazlaşmada gevşek davranmış olmak suçiyle, fakat gerçekte Fransa'nın işe karışmasını önlemek amaciyle, Sayda valisi Hurşit ve Orgeneral (ferik) Tahir paşalarla birlikte yargılanarak, kurşuna dizilmiştir.

AHMET PAŞA, [Papuççu] (1760-1830) Osmanlı kaptanpaşalarından. Rizelidir. Memleketinde ve İstanbul'da bir müddet papuççuluk ettikten sonra tersaneye girerek başçavuşluğa yükselmiş, on beş yıl tersane başağalığı ve kethüdalığı etmiş, 1826 da «Vak'a-i Hayriye» sırasında yararlığı görüldüğünden kapıcıbaşılıkla Galata ve sonra Liman Nazırlığına geçirilmiş, 1829 da beylerbeylik rütbesiyle kaptanpaşalığa atanıp bir müddet sonra kendisine vezirlik de verilmiştir.

1827 de başlıyan Osmanlı-Rus savaşı devam etmekte olduğundan donanma ile Karadeniz'e çıkarak başarı göstermiş ve Mahmut II. tarafından ağırlanmışsa da, donanmanın İstanbul'a dönüşünde «Mahmudiye» üç ambarlısını Arnavutköy'ü akıntısında karaya oturttuğu için üzüntüsünden hastalanıp ölmüştür.

AHMET PAŞA, Seyit (ölm. 1798). Türk veziri. Sıvas'ta Selman Bey ailesinden damat Süleyman Paşa'nın oğludur. Kapıcıbaşı ve beylerbeyi olduktan sonra, 1782 de vezirlikle Girid'e atanmıştır. 1784 te Mustafa III. ün kızı Hatice Sultan'la evlenmiştir. Birçok yerlerde valilik ve seraskerliklerde bulunduktan sonra ikinci defa Erzurum valisi iken ölmüştür.

AHMET PAŞA, [Şehlâgöz], Hacı (ölm. 1753), Osmanlı sadrazamlarından. Foça'da doğmuştur. Amcası Ebubekir Paşa'nın yanında yetişerek kapıcıbaşı olmuş ve birçok görevlerde bulunduktan sonra 1737 de sadaret kethüdalığı ve bir zaman sonra vezirlikle Sadrazam Yeğen Mehmet Paşa'ya kaymakamlık yapmıştır. Aydın dolaylarında soygunculukta çok ileri gitmiş olan Sarıbeyoğlu'nu ortadan kaldırmak üzere 1738 de Aydın valiliğine gönderilmiştir. Nişancı iken 22 haziran 1740 tarihinde sadarete getirilmiş ve 21 nisan 1742 tarihinde işten çıkarılarak Rodos'a sürülmüştür. Sonradan birçok valiliklerde ve 1744 te Kars seraskerliğinde bulunmuş ve Halep'te vali iken ölmüştür.

AHMET PAŞA, [Tarhuncu] (ölm. 1653), sadrazam. İlk defa olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet bütçesini yapmağa teşebbüs etmiştir. Saraydan yetişen Ahmet Paşa, Mısır valiliğine atanan Musa Paşa'nın emri altında sipahilikle Mısır'a gitmiş, önce Musa Paşa'nın sonra da Hezarpare Ahmet Paşa'nın kethüdası olmuştur. Ahmet Paşan'nın öldürülmesi sırasında başını güç belâ ancak Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin yardımiyle kurtarabilmiştir. 1649 da Mısır valiliğine atanmış, bir müddet sonra buradan ayrılarak İstanbul'a gelmiş ve vezir rütbesini kazanmıştır. Bu sırada sadrazam bulunan Gürcü Mehmet Paşa, onu kendisine rakip gördüğünden, Selânik sancakbeyliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmış ise de, Girit seferinin uzaması ve Abaza Hasan Paşa'nın ayaklanması gibi olaylar, devletin malî durumunu çok sarsmış olduğundan, Mısır'da malî işleri iyi yönetmiş olmakla tanınmış olan Ahmet Paşa, Kazasker Hocazade Mesut Efendi'nin tavsiyesiyle sadrazamlığa getirilmiştir (1652). Ahmet Paşa sadrazam olurken, donanmayı hazırlamak, orduya para bulmak işlerini üzerine almış, fakat buna karşılık, alacağı malî işlerdeki tedbirlerde ve nereden para isterse almakta serbes bırakılmasını şart koşmuştu. Sadrazam olur olmaz Padişah'ın da hazır bulunduğu büyük bir divan toplıyarak, Osmanlı İmparatorluğu için etraflı bir bütçe tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarıya göre, devlet gelirleri giderlerini karşılıyacak bir durumda olmadığından, saraydan başlamak üzere her alanda sıkı bir malî kontrol uygulıyarak, yolsuzluklara karşı tedbirler almış, bütün vali ve memurlar üzerine «irsaliye» adiyle yeni bir vergi ve bundan başka daha bazı vergiler koymuş, bazı vergileri de artırmıştır. Fakat Tarhuncu'nun bu şiddetli malî tedbirleri devlet adamlarını, hattâ halkı kendi aleyhine çevirmiştir. Bu sırada Kaptanıderya Derviş Mehmet Paşa ile aralarında çıkan anlaşmazlık da aleyhine sonuç vererek durumunu daha güç bir hale getirdiğinden, sadrazamlığa geçişinden dokuz buçuk ay kadar sonra, bir gün tersaneyi teftişte bulunduğu bir sırada, saraya çağırılarak öldürülmüştür. Üsküdar'da gömülüdür.

Doğru, hamiyetli, iyi niyetli olduğu söylenir. Başarısızlığının başlıca sebebi, bütçe açığını kapamak için aldığı büyük malî tedbirlerin birçok devlet adamlarının işine gelmemesi ve kendisinin bu tedbirleri daha enerjik ve iradeli bir surette yürürlüğe koymamış olmasıdır.

AHMET PAŞA, [Voynok] (ölm. 1649), Osmanlı kaptanpaşalarından. Hezargratlı'dır. Saraya bostancılıkla girerek bostancıbaşılığa kadar yükselmiş, 1643 te yeniçeri ağası, daha sonra Bosna, Adana valisi, 1647 de Boğaz muhafızı olmuştur. 1648 de kaptanıderyalığa atanmış, Venedikliler'in sarmış bulundukları Boğaz'dan donanma ile Akdeniz'e çıkarak düşman donanmasını yenmiştir. Hanya'yı kurtarmak üzere Girid'e gitmiş ise de Serdar Deli Hüseyin Paşa ile işbirliği etmiyerek kendini göstermek istemiştir. Kaleye denizden yapılan saldırış sırasında bir top danesi ile şehit düşmüştür. A. Ahmet I. in kızı Ayşe Sultan'ın beşinci kocasıdır.

AHMET RASİM (1864-1932), Türk yazarı ve gazetecisi. İstanbul'da, Fatih'te doğmuştur. Babası, Menteşeoğulları'ndan, Kıbrıslı Bahaettin Efendi'dir. Küçüklüğünde ailesiyle birlikte Ermenek'e göç eden ve büyüdükten sonra

Kıbrıs'ta posta ve telgraf memurluğunda bulunan ve memurlukla gittiği her yerde evlenmeyi görenek haline getiren Bahaettin Efendi'nin ikinci karısı Nevber Hanım, Ahmet Rasim'in annesidir. Kocası tarafından karnında çocuğu ile bırakılan Nevber Hanım, bütün ömrünü oğlunu büyütmek ve yetiştirmek için harcamıştır. Nevber Hanım, bir evlâtlık olarak büyütülmüştü. Hiç geliri yoktu. Kendisini büyütmüş olanların yardımı ve kendi emeği ile, büyük sıkıntılar içinde Ahmet Rasim'i okutmuştu. Mahalle okulundan sonra 1876 da Darüşşafaka'ya giren Ahmet Rasim, burada çok çalışkan bir öğrenci olarak, okulu 1883 te birincilikle bitirmiş ve Posta - Telgraf Nazırlığı'na memur olarak girmiştir. Fakat monoton, sürekli ve disiplinli bir çalışmaya yaradılışı elverişli olmadığı için, kısa bir zaman sonra buradan ayrılmış, gazetecilik ve yazı hayatına atılmıştır.

AHMET RASİM

Memurluğa girdikten biraz sonra da evlenen Ahmet Rasim'in yazı merakı, daha okul sırasında iken başlamıştı O devrin hemen bütün yazarları gibi, Ahmet Rasim'in de ilk yazı denemeleri tercüme şeklinde olmuş ve bunların ilki *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlanmıştır. Bunu yine Fransızca'dan, fennî konularda yapılmış olan broşürler halindeki tercümeler *(Fonograf, Elektrik-i Sâkine, Teşekkül-ü Cihan..)* takibetmiştir. Edebiyata dair yaptığı tercümeleri de *Edebiyat-ı Garbiyeden Bir Nebze* (1887) adı ile bastırmıştır. Böylece yazı hayatına karışmış ve adını tanıtmış olan Ahmet Rasim, *Tercüman-ı Hakikat'e* de girerek gazeteciliğe başlamıştır. Bundan sonraki ömrü, 1927 ye kadar bu meslekte geçmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*'ten başka *Güneş, Gülşen, Hamiyyet, Sebat, Sây, Şafak, Servetifünun, Resimli Gazete, Maarif, Musavver Malûmat, Hazineifünun...* gibi dergilere ve *İkdam, Sabah, Yenigün, Akşam, Tasviriefkâr, Zaman, Vakit, Cumhuriyet...* gibi gazetelere yazdığı yazılarla haklı ve geniş bir ün kazanan yazar, 1927 de milletvekili seçilmiştir. Bu görevi, daha sonraki seçim devresinde de devam etmiş ve Türkçe büyük bir sözlük hazırlamakta iken, 21 eylûl 1932 de Heybeliada'da ölmüştür.

Ahmet Rasim son devir gazetecilik ve yazı hayatımızın en dikkate değer kişilerinden biridir. Çok geniş ve çok çeşitli halk kütlelerini aynı kuvvetle ve sürekli olarak çekebilen Ahmet Rasim, bütün anlamı ile popüler bir yazardır. Tanzimat sonrası Türk edebiyatında Şinasi, Ahmet Mithat ve Hüseyin Rahmi gibi yazarlar da bu alanda eserler vermişlerse de Ahmet Rasim, çok değişik yazı alanlarında çalışabilmesi, dilinin halk diline tam uygunluğu ve üslûbundaki canlılık ve tatlılık bakımından, bunların hepsinden daha kuvvetli görünür. O, halkı bütün özellikleriyle kaldırıp yazılarının ortasına yerleştirmiş, yazıları ve halk aynı şey olmuşlardır.

Ahmet Rasim, her cephesiyle, yaşadığı devrin ve her sınıf halkın bütün yaşayış tarzlarını, göreneklerini, geleneklerini, inanışlarını bütün incelikleriyle işliyen yazılarında, her zaman için diri, taptaze bir tarih olarak kalacaktır. Çizmiş olduğu bütün sahnelerde, tamamiyle objektif bir çalışma göze çarpar. Yazı hayatının, makale, fıkra, hikâye, hâtırat, polemik, etüt, şiir... gibi hemen hemen her alanında çalışmıştır. Halk arasındaki asıl ününü, daha çok, makale ve fıkralarına borçludur. Her gün yeni yeni ve dikkate değer konuları ele alan bu yazılarında, tipler çok canlı, dil tamamiyle konuşma diline uygun, üslûp sade ve çekicidir. Bütün bunlara, hafif ve ince bir mizahın ve çok kuvvetli bir tahkiyenin etkileri de eklenince, başarıyı sağlıyan özellikler tamamiyle belirmiş olur. Bu türlü yazılarını, *Makalât ve Müşahedat* (1909), *Menakib-i İslâm*, I ve II (1909 - 10), *Eşkâl-i zaman* (1918), *Cidd-ü mizah* (1920), *Gülup Ağladıklarım* (1924), *Muharrir Bu ya* (1927) adlı eserlerinde toplamıştır. Bunlar arasında daha çok hâtıralar halinde olanlarını, *Gecelerim* (1896), *Şehir Mektupları*, I-IV (29/1912 - 13), *Fuhş-i atik*, I, II (1924), *Şair, Muharrir, Edip* (1924) ve *Falaka* (1927) da bulmak mümkündür. Makalelerin bir kısmı da devrinin edebî hayatına ve hareketlerine, hususiyle Servetifünuncular'a temas eden polemiklerden ibarettir.

Ahmet Rasim, bunlardan başka roman ve hikâye alanında da çalışmıştır. Romanları içinde tercüme olanları, o kadar önemli sayılamaz. Bunlar, zamanın tercüme merakına uyularak ortaya konulan şeylerdir. Telif olan romanlarında ise, yine zamanın genel eğilimlerine uygun olarak, daha çok, basit ve acıklı romantik aşk vakaları vardır. Dilce de, fıkralarına göre, halkın dilinden daha uzaklaşmış bulunan bu eserlerinde, yaradılışının ana çizgisinden ayrılamıyarak, yine yer yer realist sahnelere ve mizah öğelerine de raslanır. Hacimleri bakımından, çoğunlukla birer büyük hikâye halinde olan romanları arasında en önemlileri şunlardır: *Meyl-i dil* (1892), *Nâkâm* (1899), *Kitabe-i gam* I ve II (1899), III (1900), *Hamamcı Ülfet* (1922).

Tanzimat'ın bellibaşlı kişileri (Şinasi, Namık Kemal, Akif Paşa, Ziya Paşa) hakkında hazırladığı monografilerin yalnız bir tanesi *(Matbuat Tarihine Medhal, İlk Büyük Muharrirlerden: Şinasi,* 1927) basılmıştır.

Ahmet Rasim, zaman zaman, şiirler de yazmıştır. Bunlar, ilk sıralarda, eski edebiyata ait nazım şekillerini taşıyorlardı. Sonraları, Batı edebiyatına ait nazım şekillerine de bürünmüşlerdir. Şiirleri içinde en çok ilgi uyandıranlar, aynı zamanda kendisi tarafından bestelenen şarkılarıdır ki, sayıları altmış beşi bulur. Bunların elli üçünün sözleri ve notaları için, Darüşşafaka kitaplığındadır. Şiirlerinin *Âsar-ı hayal* adı altında toplandığı söylenirse de, toplu olarak basılmış değildir.

Edebiyat dışında, bazan halka türlü konularda bilgi veren, bazan da maddî yoksullukların etkisi ile tarihe, hesaba, sağlık bilgisine, gramere.. ait birçok eser ve okul kitapları yazan Ahmet Rasim'in bu eserleri arasında en önemlileri tarihe ait olanlarıdır. Bunların bir kısmı makalelerden meydana gelmiştir; *Tarih ve Muharrir* (1913), *İki Hatırat, Üç Şahsiyet* (1916) gibi eserler, bu türlü olanlardır. *İstibdattan Hakimiyet-i Milliyeye* I (1924), II (1925), yakın tarihe ait vakaların eksik bir tasvir ve tahlilinden ibarettir. Dört ciltlik *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi* (1910 - 12) ise, hele haşiyelerinde, tarihî «teferrüat»a dair verdiği etraflı ve değerli açıklamalarla, devrinin orijinal tarih kitaplarındandır.

AHMET RASİM PAŞA (1826 - 1897), Osmanlı valilerinden. İstanbul'da doğmuştur. Babası tüccardan Mustafa Ağa'dır. Öğrenimini Atina'da yapmış, 1844 te Babıâli Tercüme Odası'na atanarak devlet hizmetine girmiş, tercüme, polis, adalet ve dışişlerinde, kaymakamlık ve mutasarrıflıklarda bulunduktan sonra 1868 de vezir rütbesine yükselerek Yanya, Tuna, Trabzon, İşkodra, Konya ve Aydın illerinde valilik etmiş, 1878 de iki buçuk ay İstanbul şehreminliği yapmıştır. Bursa ve Yanya valiliklerinden sonra 1881 de Trablusgarp valiliğine gönderilmiş ve 1896 ya kadar burada kalarak yönetim ve bayındırlık işlerinde gösterdiği başariyle halka kendisini sevdirmiştir. Sağlık durumu buradan ayrılmasını gerektirdiğinden, Danıştay üyeliğine naklolunmuş, bir yıl sonra İstanbul'da ölmüştür.

AHMET RASİM PAŞA

AHMET RATİP PAŞA (ölm. 1913), Osmanlı bahriye nazırlarından ve valilerinden. İstanbul'da doğmuştur. Sinop'ta Osmanlı donanmasının yakılmasını önliyemediği için görevinden çıkarılarak Bolu'ya sürülen kaptanıderya Topçubaşızade Mahmut Paşa'nın oğludur. Abdülhamit II. nin tahta geçişinde deniz binbaşısı iken «yaver-i harb»î olmuş, Bahriye Şûrası üyeliği ve 1882 de iki gün bahriye nazırlığı yapmış, tekrar Padişah'a yaver olmuş, 1892 de müşürlüğe yükseltilerek Hicaz valiliğine ve Mekke şeyhülharemliğine gönderilmiş ve Hicaz demiryolunun yapılmasiyle de görevlendirilmiştir. 1908 de Meşrutiyet'in ilânından sonra Hicaz valiliğinden çıkarılarak rütbesi alınmış ve Akdeniz adalarına sürülmüştür. Affolunduktan sonra Fransa'ya giderek Paris'te ölmüştür.

AHMET RATİP PAŞA, [Damat] (1711 - 1761), Osmanlı vali ve kaptanpaşalarından. Mora Yenişehiri'nde doğmuştur. Topal Osman Paşa'nın oğlu olup Namık Kemal'in de ikinci kuşaktan dedesidir. 1733 te İranlılar'la yapılan savaşta babasının vurulup ölmesi üzerine kendisine vezirlikle serdarlık verilmiş, sonra birçok valiliklerde bulunmuş ve 1744 te bir yıl kadar kaptanpaşalık etmiştir. Ahmet III. ün kızı Ayşe Sultan'la evlenmiştir. Şair ve hattat olarak da tanınmıştır. Basılmamış bir divanı vardır.

AHMET RESMİ EFENDİ (1700 - 1783), Osmanlı elçilerinden. Girit'te Resmo'da doğmuştur. İstanbul'a gelmiş, birçok görevlerde bulunduktan sonra 1757 de Mustafa III. ün tahta çıkmasını bildirmek için Viyana'ya yollanmış ve 1763 te Prusya ile yapılacak ittifakı kararlaştırmak üzere Berlin'e elçilikle gönderilmiş ise de bu ittifak yapılamadan dönmüştür. Gezileri hakkında Viyana ve Prusya sefaretnamelerini yazmıştır. Bunlar 1884 ve 1886 tarihlerinde İstanbul'da basılmıştır. 1771 de sadaret kethüdası olmuş ve 1774 Kaynarca Antlaşması konuşmalarında Türk başmurahhası olarak görev almıştır. Hayatının sonuna kadar türlü yönetim ve maliye işlerinde bulunan Ahmet Resmi Efendi bir taraftan da tarih ve biyografi ile ilgili eserler yazmıştır. Bunlardan 1768 - 1774 Rusya savaşı hakkında *Hulâsat-ül-itibar* adlı eseri ile reisüküttaplının biyografilerinden *Sefinet-ür-rüesa* adlı eseri basılmış, sefaretnameleri Almanca'ya da tercüme olunmuştur. Kızlarağalarının biyografileri hakkında basılmamış bir eseri daha vardır. İstanbul'da ölmüş, Üsküdar'da Karacaahmet mezarlığına gömülmüştür.

AHMET RESMİ EFENDİ

AHMET REŞİT EFENDİ, Sıtkızade (ölm. 1834), şeyhülislâm. Ordu kadılarından Sıtkı Efendi'nin oğludur. Medreseden yetişerek müderrislik ve kadılık etmiştir. Anadolu (1816) ve Rumeli (1817-1822), kazaskerliklerinde bulunduktan sonra 1822 de şeyhülislâm olmuştur. Fakat çocuklariyle emri altındakiler, naiplerden rüşvet aldıklarından, on bir ay sonra işten çıkarılmıştır. Fıkıhta derin bilgisi vardı.

AHMET RIZA BEY (1859-1930), İkinci Meşrutiyet zamanı büyüklerinden. İstanbul'da doğmuştur. İlk Âyan Meclisi üyelerinden iken Abdülhamid II. tarafından sürgün edilerek Ilgın'da ölen Ali Bey'in oğludur. Galatasaray lisesini bitirdikten sonra tarım öğrenimi yapmak üzere Avrupa'ya gitmiştir. Dönüşünde Bursa idadisi ve Millî Eğitim müdürü olmuş fakat bir zaman sonra Paris'e kaçarak memlekette istibdadı yıkmaya çalışan İttihat ve Terakki Komitesi'nin başkanlığına geçmiştir. Türkçe - Fransızca *Meşveret* adlı bir gazete çıkararak yıllarca politika mücadelesine devam etmiş, memlekette gizlice okunan gazetesiyle meşrutiyetin yeniden kurulmasını sağlıyacak fikirleri hazırlamaya çalışmıştır. 1908 devriminde memlekete dönmüş, İttihat ve Terakki Partisi'nin önemli kişileri arasında yer alarak ilk Mebusan Meclisi'ne İstanbul'dan milletvekili seçilmiş ve Meclis'in başkanı olmuştur. Bir zaman sonra Âyan üyesi olan Ahmet Rıza Bey, İttihat ve Terakki liderlerinden fikirce ayrılmış, Birinci Cihan Harbi sonlarında Padişah Vahdettin tarafından Âyan Meclisi başkanlığına geçirilmiştir. Mütareke devrinin ilk günlerinde Padişah üzerinde etki yapmaya ve sadrazam olmaya çalışmıştır. Fakat bazı hareketleri yüzünden Vahdettin'in güvenini kaybettiğinden Âyan başkanlığından uzaklaştırılmıştır. Bunun üzerine Paris'e gitmiş ve ancak İstiklâl Savaşı sona erdikten sonra İstanbul'a dönmüştür.

AHMET RIZA BEY

AHMET RİFAT EFENDİ, Seyit [Topal] (ölm. 1876), biyografyacı ve maliyeci. 1863 ten sonra rüsumat muhasebeciliğinde ve Bursa defterdarlığında bulunmuştur. Basılmış eserleri: *Devhat-ül-meşayih* (şeyhülislâmlar hakkında); *Devhat-ün-nükaba* (nakibuleşraflar hakkında); *Verd-ül-hadayık* (1807 - 1866 arasındaki sadrazamlar hakkında); *Ravzat-ül-Aziziye* (İslâm devletleri ve Osmanlı hükümdarlariyle başlıca devlet adamlarının listelerini ve 1826-1866 arasında Osmanlı merkez örgütleri ile bu örgütlerde görev almış kimselerin adlarını taşımaktadır).

AHMET RİFAT EFENDİ, Yağlıkçızade (ölm. 1895), Maliyeci ve tarihçi. Isparta'da Şabançelebizade ailesindendir. 1868 den başlıyarak bahriye muhasebeciliği, Girit, Selânik defterdarlıkları gibi görevlerde, Malî Islahat Komisyonu ve Sayıştay üyeliklerinde bulunmuş, Muhasebatı Atika muhasebecisi iken ölmüştür. Basılmış eserleri: *Nakd-üt-tevarih* (kronoloji) (1879). *Lûgat-ı Tarihiye ve Coğrafiye* (1881-1882).

AHMET [Alfred] RÜSTEM BEY (1862 - 1935), Osmanlı elçilerinden. Babası Sadettin Nihat Paşa adiyle Türkiye hizmetine giren Polonyalı Bilinski'dir, Midilli'de doğmuştur. 1882 de Bulgaristan komiserliği Fransızca kâtibi olarak devlet hizmetine girmiş, birçok elçiliklerimizin kâtip ve başkâtipliklerinde, müsteşarlıklarında bulunmuş, 1911 de Çetine elçisi olmuş, Balkan Harbi'ne gönüllü er olarak katılmıştır. 1914 te Washington büyük elçiliğine atanmış ve bu sırada müslüman olarak Ahmet adını almıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Avrupa'da Türkiye'den yana bazı yayımlarda ve teşebbüslerde bulunmuş, Sivas Kongresi sırasında Atatürk'e katılarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti «Heyeti Temsiliye»sinde görev almış, Atatürk'le birlikte Ankara'ya gelmiş, son Mebusan Meclisi'ne Ankara Milletvekili seçilerek İstanbul'a gitmiş, Meclis'in dağılması üzerine Büyük Millet Meclisi üyesi olarak Ankara'ya gelmişse de 8 eylûl 1920 de milletvekilliğinden çekilerek Avrupa'ya gitmiştir.

AHMET RÜSTEM BEY

AHMET SADIK ZİVER PAŞA (1793-1862), Tanzimat devri nazırlarından. Defterhane kâtiplerinden Mehmet Sadık Münif Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Mevlevî olan babası kendisini küçük yaşta yetim bıraktığından Şeyh Galip başta gelmek üzere zamanın tanınmış mevlevîleri tarafından himaye olunarak defterhane ve darphane kalemlerinde yetiştirilmiş, 1815 de Hâlet Efendi'nin mühürdarı olmuş, 1825 de Rumeli seraskeri Ağa Hüseyin Paşa'nın divan kâtipliğine girmiş ve 1835 de tersane müdürlüğüne atanmıştır. 1837 te evkaf nazırı olmuş, işinden çıkarıldıktan sonra Meclis-i Ahkâm-i Adliye üyeliği, Bağdat ve Musul kapıkethüdalığı, Mühimmat-ı Harbiye, Darphane nazırlığı, Rumeli hazinesi defterdarlığı, Meclis-i Valâ, Maarif ve Ziraat Meclisleri üyeliği, Fabrikalar ve Tersane nazırlıkları yapmıştır. 1850 de Mekteb-i Tıbbiye, 1852 de ikinci defa Evkaf, dört yıl sonra Hazine-i Hassa nazırlıklarına geçmiş ve 1861 de Vezirlikle Hicaz'a şeyh-ülharem olarak gönderilmiş orada ölmüştür. Devrinin şair ve hattatlarındandır. Mektupları ve şiirleri ölümünden sonra «Asar-ı Ziver Paşa» adı altında yayımlanmıştır.

AHMET SALÂHATTİN BEY (1872 - 1921), Türk hukukçusu ve profesör. Kurmay Albay İbrahim Muhittin Bey'in oğludur. İstanbul'da doğmuş, Mülkiye Mektebini 1900 de bitirdikten sonra reji idaresinde, ziraat bankasında ve Düyunu Umumiye idaresinde çalışmış, 1910 da İstanbul Darülfünunu Hukuk Medresesi'ne devletler hukuku öğretmeni olmuştur. Hukuk Fakültesi müdürlüğünde ve iki defa Maarif Nezareti Tedrisat-ı Âliye umum müdürlüğünde bulunmuş ve 1920 de son Mebusan Meclisi'ne İstanbul Milletvekili seçilmiştir. Ahmet Salâhattin Bey derslerinde milletseverlik ve bağımsızlık aşkını öğrencilerine aşılardı. 26 mayıs 1919 tarihinde toplanan Birinci Saltanat Şûrası'nda İstanbul Darülfünunu'nu temsil eden arkadaşları adına Sevr Antlaşması projesini şiddetle tenkid etmek suretiyle bu duygularını belirtmişti. 20 ocak 1921 ratihinde Hukuk Fakültesi başkanı iken ölmüştür.

AHMET SALÂHATTİN

Basılmış eserleri: *Hukuk-ı Umumiye-i Düvel* (9 cilt, Bonfis'ten tercüme, bazı kısımları Cemil Bilsel'indir), *Berlin Kongresi, Tetebbuât-ı Siyasiye, Medeniyet Yalanları* (Max Nordau'dan tercüme), *Makedonya Meselesi ve Balkan Harb-i Ahîri, Müşahhas Hukuk-ı Umumiye-i Beyneddüvel, Hukuk-ı Beyneddüvel'in Mukaddemât-ı Nazariyye ve Safahât-ı Tekâmüliyesi, Avrupa Diplomasi Tarihi* (Debidour'dan tercüme, kısmen basılmıştır), *Hukukî ve Siyasî Tetebbüler* (ölümünden sonra basılmıştır).

AHMET SAİP (1859 - 1918), Türk tarihçisi. Kafkasya'da doğmuş, Rus askerî okullarında öğrenimini bitirerek yüzbaşı rütbesiyle Türkiye hizmetine girmiş, bir zaman Abdülhamit II. nin hassa süvari alayında ve uzun zaman Mısır fevkalâde komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın yaverliğinde bulunmuştur. Sonraları görevinden ve askerlikten ayrılarak Mısır'da yazı hayatına atılmış, Abdülhamit II. tarafından memlekete sokulması yasak edilen kitaplarla *Sancak* adlı bir gazete yayımlamaya başlamıştır. 1908 devriminden sonra İstanbul'a gelmiş ve yayımlarına devam etmiştir. 1911 de İstanbul Darülfünunu Rusça öğretmenliğine atanmış ve bu görevde iken ölmüştür. Eserlerinin en tanınmışları: *Vaka-i Sultan Abdülâziz, Tarih-i Sultan Murad-ı Hâmis, Abdülhamid'in Evail-i Saltanatı, Son Osmanlı - Rus Muharebesi.*

AHMET SAMİM (1884 - 1910), Türk gazetecisi. Binbaşı Tevfik Bey'in oğludur. Pirzerin'de doğmuştur. İlk öğrenimini Fatih'te yaptıktan, bir müddet de Mekteb-i Sultani'de okuduktan sonra Robert Collège'e yazılmış ve çıktıktan sonra rejiye memur olmuştur.

Onun basın hayatına girişi Meşrutiyet'ten sonradır. Ahrar fırkasının çıkardığı *Osmanlı* gazetesi yazarlığını yapmış, 31 Mart Vakası'ndan sonra *Hilâl* adlı bir gazete çıkarmış ve peşinde koşan ayaklananların elinden kurtularak Ayastafanos'taki Hürriyet Ordusu karargâhına sığınmıştır,

AHMET SAMIM

Tabiî hayata kavuşunca emniyet müdrlüğünde görev alan Ahmet Samim, kısa bit zaman sonra *Seday-ı Millet* gazetesinin mesul müdürlüğü ile yazı işleri müdürlüğünü üzerine almış ve 1910 tarihinde bir kurşun ile öldürülmüştür.

AHMET SARBAN (ölm. 1546/1547), mutasavvıf Türk şairi. Ankara'da yetişen ve Nakşıbendiye ile Halvetiye tarikatlarını birleştirerek Bayramiye tarikatını kuran Hacı Bayram Veli (bk. BAYRAM VELİ ve BAYRAMİYE) halifesi Ömer Dede kolundandır. Ömer Dede, gerçeğe ulaşmak için «zikir, riyazet, evrad» v.b. gibi belli yöntemlerle özel elbise, taç ve hattâ toplantı yeri olan tekke gibi görünüşe ait şeyleri bırakmış ve «Kutb»a sevgi, tarikat kardeşleriyle sohbet, Kutb'un, yahut Kutub tarafından irşada izinli olan kimsenin bakışiyle cezbe'ye ulaşıp varlığı yok ederek saltık ve gerçek varlığa kavuşmayı esas tutmuştu. Ahmet Sarban, Ömer Dede'den sonra Kutub sayılan Ayaşlı Bünya-

min'in halifesi Konya Aksaraylı Pîr Ali'ye bağlanmıştı. *Şakayık Zeyli* ile o yüzyılda ve sonra yazılmış olan kaynaklar, Ahmet Sarban'ın, Kanunî Süleyman devrinde İran seferine giden orduda sarban, yani devekolu komutanlarındanken Aksaray'a varınca Pîr Ali'ye kavuşup bu hizmeti bıraktığını yazarlar. Ahmet Sarban, Pîr Ali'den sonra Melâmilerce Kutub tanınan ve 1538 de İstanbul'da Atmeydanı'nda öldürülen Oğlan Şeyh İsmail Maşukî'nin yerine kutub olarak kabul edilmiş ve doğduğu yer olan Hayrabolu'ya gidib ölümüne kadar Melâmiliği yönetmiştir. *Şakayık Zeyli*'nce büyük bir «cezbe» ile tanınmış ve zındıklıkla suçlandırılmış bir adamdı. Bayezit II. nin kızı Gevher-i Mülûk Sultan'ın kocası olan ve 1556 - 1557 de ölünce karısının Eyüp'te Zâl Paşa okulunun yanındaki türbesinin avlusuna gömülen Dukakinzade Ahmet Bey'in bazı divanları Ahmet Sarban'a isnadedilmiş, bu suretle de Ahmet Sarban'la, Dukakinzade Ahmet Bey aynı adam sanılmıştı. Ahmet Sarban'ın da eski görevi bakımından «bey» diye anılması, bu silsilenamede adının yanına Dukakinzade yazılması ve nihayet Ahmet Bey'in de Oğlan Şeyh'e kapılanması, bu yanlışlığı büsbütün kuvvetlendirmiştir. Türbesinin yanına sonradan bir de tekke yapılmış ve o bölgede pek çok yayılmış olan Gülşenîler tarafından benimsenerek ikinci pîr sayılmıştır. Ahmet Sarban'a, Melâmi silsilelerinin bir kısmında Sarvan da denmektedir. Sarban Ahmed'in, elimizde hece ve aruzla yazılmış kuvvetli şiirleri vardır. Şiirlerinde pek açık olarak Hurufîliğin etkisi göze çarpar. Bütün şiirlerinde sınırsız bir «vahdet-i vücut» felsefesi görülmektedir. Bu bakımdan bütün şiirleri öğreticidir. Ahmet Sarban'ın, dervişlerine yazdığı ve yer yer manzumelerle bezenmiş seci'li ve pek sağlam üslûplu mektupları, öz Türkçe'ye pek güzel birer örnektir. Hayrabolu'da ölmüştür.

AHMET ŞAH (ölm. 1435), Hindistan'da Dekkan'da Behmenî (b. bk.) Devleti'nin dokuzuncu hükümdarı. Erki elinde bulunduran Şemsettin'in, daha doğrusu onu bir kukla gibi kullanan Türk beylerinden Tuğalçın'ın elinden saltanatı almıştır. Behmenî tahtına önce Firuz geçmiş, Ahmet ona vezir olmuştur. 1422 de Ahmet, erki eline alarak, Bidar'ı başkent yapmıştır (1429).

AHMET ŞAH I. Gücerat hükümdarlarından.

AHMET ŞAH II., Alâettin (ölm. 1457), Hindistan'da Dekkan'da Behmenî Devleti'nin onuncu hükümdarı. Ahmet Şah I. in oğlu ,olup 1435 te hükümdar olmuştur. Ahmet II. Konkan'ı erki altına almış, Handeş ve Gücaret prenslerine karşı başarılı savaşlarda bulunmuştur.

AHMET ŞAH III. (1518 den 1520 veyahut 1521 e kadar hüküm sürmüştür) Hindistan'da Dekkan'da Behmenî Devleti'nin on beşinci hükümdarı. 1518 de tahta geçmiş, ancak sözde saltanat sürmüştür.

AHMET ŞAH III. Gücerat hükümdarlarından.

AHMET ŞAH BAHADIR, Mücahidüttin Nasr (1725 - 1775), Hindistan'da Timurlu Türk İmparatorluğu'nun on üçüncü hükümdarı. Mehmet Şah'ın oğludur. 1748 de tahta çıkan Ahmet Şah, zevk ve eğlenceye düşkün, beceriksiz bir hükümdardı. Saltanatı sırasında, bütün devlet işleri aynı zamanda vezirliğe atanan Oudh Navabı Saftar Ceng'in eline geçmiş ve hükümdar bir kukla durumuna düşmüştür; bu suretle devlet çok zayıf bir hale gelmiş ve komşu devletlerinin akınlarına açık kalmıştır. Rohelalar'a karşı Mahratta (Mahratha)lardan yardım istemesi, memlekete fayda yerine zarar vermiş, bunlar birçok bölgeleri yağma etmişlerdir. 1751 de de Afgan Şahı Ahmet Şah Abdalî'nin üçüncü akınına uğrıyarak Pencab'ın büyük bir kısmını ve Multan'ı bırakmak zorunda kalmıştır. Sonunda, 1754 te patlıyan ve aylarca süren iç kargaşalıklar arasında vezirliğe geçen İmadülmülk Gaziyüttin Han tarafından tahtan indirilmiş ve gözlerine mil çekilerek, büyük amcasının oğlu Azizüttin Alemgir II. tahta geçirilmiştir.

AHMET ŞAH DÜRRÂNÎ [Abdalî] (1722 - 1773), Afganistan Devleti'nin kurucusu. Şah Abbas I. in zamanında Herat dolaylarında yerleşmiş olan Abdalîler'in başkanı Sadozaî ailesinden Mehmet Zaman Han'ın oğludur. Önce Multan'a sürülmüş olan bu aile 1716 dan beri Herat'ta yaşamaktaydı.

Ahmet Han doğduğu sıralarda babası, rakibi Abdullah Han'ı yenerek oymağın başbuğluğunu eline almıştı. Bir zaman sonra Abdullah Han'ın oğlu Allahyar Han erki elde etmiş, fakat Nadir Şah 1728 de Horasan'ı aldığı zaman onun emrine girmişti. Bunun üzerine Zaman Han ile oğulları Zülfikar ve Ahmet Hanlar ayaklanmışlar, Nadir Şah da 1731 de Herat'ı almış ve Abdalîler'in kuvvetini kırarak başbuğlarını Multan'a sürmüştür. Zülfikar ve Ahmet hanlar da Kandehar Kalacları'nın eline düşmüşlerdir. 1737 de Nadir Şah, Kandehar'ı elde ederek, bu iki prensi yanına almış, Abdalîler'in bir çoğunu ordusuna katmış ve Kandehar dolaylarındaki eski topraklarını geri vermiştir. Nadir Şah'ın dikkatini çeken Ahmet Han, Mâzenderan valiliğine atanmış, az zamanda Nadir Şah, ordusunun bellibaşlı elemanlarından biri olmuştur. Nadir Şah Hindistan'a yaptığı akından sonra, İranlı ve Kızılbaş Şiîler'den şüphelenmeğe, buna karşılık Özbekler'le Afganlılar'ı ve Abdalîler'i üstün tutmaya başlamış, kendisine yaklaştırmıştır. Nadir Şah'ın bu hareketi öldürülmesine sebebolmuştur(1747).

Nadir Şah'ın ölümü üzerine, bir müfreze ile yakınlarda bulunan Ahmet Han, bir İran kervanını vurarak, Afganistan'a geçmiş, Kandehar'ı kolayca ele geçirmiş ve başlıca erk sahibi Abdalî emîrleri tarafından hükümdarlığa seçilmiştir. Bu seçime bu olaylarda Galzaîler'den bütün boylar da katılmıştır.

Bu sırada 25 yaşlarında bulunan Ahmet Han, «Şah» sanını ve «Dürr-i Dürran» adını almış, bundan sonra da Abdalî oymağına Dürranî adı verilmiştir. Ahmet Şah tahta çıktıktan sonra Kâbil'e gitmiş ise de, Kandehar başkent kalmıştır.

Ahmet Şah, Nadir Şah'ın kurduğu Nadirâbad şehrine karşılık, Eşref-ül-bilâd adını verdiği bir şehir kurmuş, sonra Gazne'yi alarak Galzaîler'i yola getirmiş ve bu dolaylara Dürranîler'den valiler göndermiştir.

Ahmet Şah kendisini Nadir Şah'ın ardası ve mirasçısı sayıyordu. Bu arada Hindistan'ın durumu da bir akın için çok elverişli idi. Delhi imparatoru eski kuvvetini kaybetmişti. Sihler, Pencap'ta, Mahrathalar da orta Hindistan'da egemenliği ellerine almışlardı. Ahmet Şah ilk seferinde (1748) büyük bir başarı kazanamamış, Lâhor'u almışsa da, vezir Kamerüttin'in oğlu Mir Manu'ya yenilmiştir. Fakat vezir bu savaşta öldürülmüş, Şah Mehmet de eceliyle ölmüş, bu yeni durum Ahmet Şah'a, yeniden Hindistan'a saldırması için cesaret vermiştir. Bu sırada Pencap'ta vali bulunan Mir Manu, Delhi'den yardım göremediğinden, Ahmet Şah'a boyun eğmiştir. Lâhor ve Multan bölgeleri Ahmet

Şah'a bağlanmıştır. Ahmet Şah bu başarıyı yeter bularak, dönmüş, Horasan işlerine bir düzen vermeğe ve burada bütün erki eline almaya çalışmıştır.

1755 te Mir Manu ölmüş, karısı Mugalani Begim bir zaman Pencap'ta erki elinde tutmuştur, fakat bu sırada Delhi'yi eline geçiren ve Mugalani'nin kıziyle evlenmiş olan vezir Gaziyüttin, bunları Delhi'ye götürmüş, Lâhor'u elde etmişti. Bunun üzerine Ahmet Şah 1756 da Lâhor'a yürümüş ve orada vali olarak bırakılan Adina Beg'i (Mugalani Begim'in sevgilisi) kaçmak zorunda bırakmıştır. Gaziyüttin ve Alemgir II. ise ciddî şekilde karşı koymamışlardır. Bu surette Ahmet Şah Delhi'ye girmiş, şehri yağma etmiş ve yıkmıştır. Ahmet Şah Necibüddevle Rohela'yı erke getirmiş, oğlu Timur'u Alemgir'in kıziyle evlendirmiş ve kendisini Lâhor ve Multan nizamlığına getirmişse de kendisi de ölen İmparator Mehmet Şah'ın bir kıziyle evlendikten sonra geri dönmüştür.

Fakat Ahmet Şah'ın aldığı bu tedbirler buradaki genliği sağlıyamamış, Sıhler'i Adina Beg ayaklandırmış, Mahrathalar da bunlara yardım ederek, bazı yerleri almış ve yağma etmişlerdir. Bunun üzerine Ahmet Şah Hindistan'a dördüncü seferini yapmak zorunda kalmıştır (1760).

Mahrathalar Sadaşev Bhao'nun komutası altında bütün kuvvetlerini toplıyarak Ahmet Şah'ı karşılamışlardır. Diğer taraftan Müslümanlar da Ahmet Şah'ın bayrağı altında toplanmışlardır. Bu suretle bu önemli savaş bir din savaşı görünümünü almıştır. Ahmet Şah düşmanlarının kuvvetli bir topçusu olan ve avrupaî bir şekilde yetiştirilen ordusunu büyük bir bozguna uğratmıştır. Bu savaş tarihin akışını değiştiren büyük meydan savaşlarından biridir. Bu meydan savaşının bir sonucu olarak Mahrathalar'ın Kuzey Hindistan'da bir imparatorluk kurmak, amaçları suya düşmştür. Fakat Ahmet Şah eğemenliğini buraya kadar yaymanın güçlüğünü takdir ettiğinden, Kâbil'e geri dönmüştür. Dönüşiyle Sihler yeniden ayaklanmış, Ahmet Şah da Hindistan'a beşinci (1762) ve altıncı (1764) seferlerini yapmışrır.

Ahmet şah bundan üç yıl sonra Hindistan'a son bir istilâda bulunmuş, fakat artık yorulmuş ve eski enerjisini kaybetmiş olduğundan, buraya zorla değil, siyasetle girmek amacını gütmeğe başlamıştır.

Ahmet Şah bu uzun süren seferleri sırasında hendi ülkesinde Şahruh'un oğlu Nasirullah'ın ayaklanmasını da bastırmış, sığındığı Meşhed-i Şerif'i almışsa da Nadir Şah'a olan borcunu unutmadığından burasını yine Şah Şahruh'a teslim etmiştir. Sağlığı bozulan Ahmet Şah nihayet Toba tepelerinde Mürgab'a çekilmiş ve bir zaman sonra burada ölmüştür.

Ahmet Şah cesur, askerî sevk ve idareye çok kabiliyeti olan bir komutandı. Yerine göre şiddet göstermesini, yerine göre de yumuşak davranmasını bilmiştir, Ahmet Şah istilâlarda bulunmuşsa da büyük bir imparatorluk kurmuş değildir. Bununla beraber kendisi bugünkü şekli ile Afgan Devleti'nin kurucusu sayılabilir. Resmi için bk. AFGANİSTAN (ikinci levha).

AHMET ŞAH, Hüsamettin Ebü'l-Muzaffer: bk. MENGÜCEKOĞULLARI.

AHMET ŞAKİR EFENDİ, Hafız (ölm. 1898), din bilgini. İstanbul'da doğmuş, ömrünü ders vermek ve öğrenci yetiştirmekle geçirmiştir.

AHMET ŞAKİR PAŞA, (ölm. 1819), Türk veziri. Trabzonlu'dur. İstanbul'da bir zaman medresede okuduktan sonra, Enderun'da yetişmiştir. İki defa (1798, 1808), darphane emini ve Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın kaymakamı olmuştur. 1814 te ikinci defa Anadolu ve daha sonra Mora valiliğine atanmış, 1818 de hastalığı yüzünden Mora'dan ayrılarak bir yıl sonra ölmüştür. Bilgili ve şair bir kişi olup dinî ve edebî sayılan bazı eserleri vardır.

AHMET ŞEMSETTİN, Kadızade (1512 - 1580), şeyhülislâm. Müderrislikten yetişmiş, 1563 te İstanbul kadısı, 1566 da Rumeli kazaskeri olmuştur. Fakat Selim II. nin hocası Ataullah Efendi ve Sokullu Mehmet Paşa ile geçinemediğinden görevinden çıkarılarak Edirne Dar-ül-Hadis müderrisliğine gönderilmiştir. Sonra İstanbul'a gelerek Sahn-ı Semân (sekiz medrese alanı; bununla Fatih Dar-ül-ulûm'u kasdedilmektedir ki, bunun müderrisliği ilmiye sınıfının özel bir derecesi sayılırdı) ve Sahn-ı Süleymaniye müderrisliklerine ve 1575 te yeniden Rumeli kazaskerliğine, iki yıl sonra da şeyhülislâmlığa atanmıştır. Mezarı, Fatih'te, Küçük Karaman'daki çeşmesi yanında idi. Çukur Hamam yakınlarında bir mesçit ve bir de Dar-ül-Kurra'sı vardır. Önceleri, protokolda beylerbeyi, ulemadan üstün tutulurken, Kadızadenin itirazı üzerine ulemanın (ilmiye sınıfı), Rumeli ve Anadolu beylerbeyilerinden başkasına üstün sayılmaları ve Divan-ı Hümayun'da yemekten sonra, kadılara da leğen, ibrik tutulması gelenek olmuştur (eskiden vezirlere leğen, ibrik tutulur, kazaskerlere ucu ıslatılmış peşkir verilirdi). Eserleri: Fıkıhtan *Hidaye Şerhi*, tefsirden *Beyzavî*'ye ve Belâgat'tan *Miftah Şerhi*'ne haşiyeleri, usul-i fıkıhtan *Telvih* ve daha bazı eserlere ilâve ve haşiyeleri vardır.

AHMET ŞEMSETTİN, [Molla Güranî] (ölm. 1488), şeyhülislâm. Güran (Suriye)da doğmuştur. Mısır'da öğrenimini tamamlıyarak ibni Hacer Askalanî'den «icazet» almış ve burada bir zaman müderrislik etmiştir. Sonra kendisiyle görüşen Osmanlı bilginlerinden Molla Yegân'ın teşvikiyle Bursa'ya gelerek bir zaman müderrislik yaptıktan sonra, Manisa'da sancakbeyi olan Şehzade Mehmed (Fatih)in hocalığına atanmıştır. Fatih, kendisini vezir yapmak istemişse de kabul etmiyerek kazasker olmuştur. Bu görevinde Padişah'a ve Divan'a bildirmeden bazı memurları işten çıkardığından, bazı kimselere de iş verdiğinden Padişah, vezirlerin de kışkırtmasiyle Güranî'yi, Osmanlı padişahlarına ait vakıf işlerini düzeltmek bahanesiyle Bursa'ya göndermiştir (1453). Bursa kadılığında iken Fatih'in şeriata aykırı bir fermanını yerine getirmediğinden, işinden çıkarılmış, bunun üzerine Mısır'a gitmiştir. Burada Mısır Hükümdarı Kayıtbay, Molla Güranî'ye saygı göstermiş ve ağırlamıştır. Fatih pişman olarak, Mısır Sultanı'ndan Güranî'nin gönderilmesini dilemiş, Kayıtbay her nekadar, kendisini göndermek istememişse de Molla Güranî «benim yüzümden iki hükümdarın arasının açılması doğru olamaz» diyerek, izin almış ve Türkiye'ye dönmüştür. 1480 de şeyhülislâm olmuş ve ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Fatih kendisine şeyhülislâmlık aylığından başka, her ay yirmi bin ve her yıl da elli bin akçe bağlamıştır. Molla Güranî'nin bir camisi, medresesi, çeşmesi ve Vefa ile Galata taraflarında mesçitleri, dinî problemler üzerine o zaman için çok değer kazanan bazı eserleri vardır.

AHMET ŞEMSETTİN EFENDİ: bk. İBNİ KEMAL.

AHMET ŞUAYIP (1876 - 1910), Türk yazarı. İstanbul'da doğmuştur. Büyük zorluklar içinde, ilk öğrenimini Fatih rüştiyesinde, orta üğrenimini Vefa idadisinde ve

yüksek öğrenimini Mekteb-i Hukuk'ta yapmıştır. 1896 da *Servetifünun* dergisinde toplanan gençlerin meydana getirdikleri yeni edebiyat hareketine katılan Ahmet Şuayıp, bu dergide «Hayat ve Kitaplar», «Esmar - ı Matbuat» başlıkları altında yazdığı iki sıra yazılarla kendisini tanıtmağa başlamıştır. Bunlardan birincisinde, daha çok edebiyat tarihi ile Batı'nın ünlü edebiyat ve fikir adamlarını tanıtan monografik etütler, ikincisinde ise, haftalık tenkid ve kronikler yer tutmaktadır. Bir aralık, Mekteb-i Hukuk'ta «Hukuk-ı-düvel» ve «Hukuk-ı idare» dersleri öğretmenliğine ve Cemiyet-i Rüsumiye üyeliğine getirilmiştir. 1908 inkılâbının ilk aylarında, Rıza Tevfik ve sonraları Maliye Nazırı olan Mehmet Cavit'le birlikte *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye* dergisini çıkarmıştır. Bir müddet Meclis-i Maarif üyeliğinde bulunduktan sonra, Tedrisat-ı İptidaiye müdürlüğüne ve oradan da İstanbul Millî Eğitim müdürlüğüne getirilmiştir. Son olarak Sayıştay savcılığında bulunmakta iken, apandisitten ölmüştür.

Ahmet Şuayıp, son devir Türk fikir ve bilim hayatının dikkate değer kişilerinden biridir. Sosyal bilimleri Batı'daki örneklerine göre kavramaya ve onları Türk okuyucusuna, hele gençlere tanıtmaya çalışmıştır, Ahmet Şuayıp da, devrindeki bütün edebiyat, fikir ve bilim adamları gibi sadece geniş ölçüde Batı'daki fikirleri memleketimize taşımayı amaç edinmiştir. Fakat onun, bu işle uğraşanlar arasında sağduyuya, ciddîliğe ve iyi niyete en bağlı bulunanlardan biri olduğu muhakkaktır. Yazıları, yaşına ve zamanına göre, oldukça özlü olarak kabul edilebilir. Hele *Hayat ve Kitaplar* da. edebi ve sosyal olayların bilimsel metotlarla nasıl incelenebileceğini açıklıyan yazıları, devrine göre, bir yenilik sayılabilir. Ancak, çok genç yaşta öldüğü ve sosyoloji, ekonomi. edebiyat, hukuk... gibi çok çeşitli alanlara dağıldığı için, benliğini kurmaya zaman ve imkân bulamamıştır. *Servetifünun*'un *Hayat ve Kitaplar* sütununda yayımladığı etütletinden bazıları aynı adla kitap halinde de yayımlanmıştır (1901, 1913).

AHMET ŞUAYIP

AHMET ŞÜKRÜ BEY, [Sağır] (ölm. 1877), ilk posta ve telgraf nazırı. Mehmet Necip Paşa'nın oğlu ve Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın kardeşidir. Babıâli'den yetişmiştir. 1841 de ilk posta nazırı olmuş, 1846 da Meclis-i Vâlâ üyeliğine ve gümrük eminliğine geçmiş, 1859 - 1861 yıllarında iki yıl kadar İstanbul şehreminiliğinde bulunmuştur. 24 eylûl 1872 de o zamana kadar ayrı ayrı bulunan posta ve telgraf daireleri birleştirilerek kurulan Posta ve Telgraf Nazırlığı'na da yine ilk olarak Ahmet Şükrü Bey getirilmiş ve bir yıl kadar bu görevde kalmıştır. Türkçe öğrenmiyen yabancı telgraf müfettişlerinin işlerine son vermek, bilgili posta ve telgraf memuru yetiştirmek üzere okul açmak, Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzak ilcelerine kadar postalar kurmak suretiyle bu alanda verimli çalışmalarda bulumuştur.

AHMET ŞÜKRÜ PAŞA, [Bacaksız] (ölm. 1879).1826 yıllarında Asâkir - i Mansure - i Muhammediye kurumuna girmiş, 1861 yılında ferikliğe kadar yükselmiştir. Bir zaman Rumeli'de bulunduktan sonra emekliye ayrılmış, 1876 seferinde yeniden hizmete alınarak Yanya tarafında görevlendirilmiştir. Gayretli ve cesur olduğu söylenir.

AHMET TAİP, Osmanzade: bk. TAİP.

AHMET TEVHİT EFENDİ, Seyit (1807-1870), Türk bilginlerinden. Eşrefzâdeler'den Bursa'lı Şeyh İsmail Hakkı Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuş, ünlü bilgin Kethüdazade Arif Efendi'den icazet alarak müderris ve serasker Bursalı Damat Sait Paşa'ya kitapçı olmuştur.

1839 da memleketimizde açılan ilk sivil okul olan Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Müzika-i Hümayun'da öğretmenlik ettikten ve bazı kadılıklarda bulunduktan sonra Anadolu kazaskerliği payesiyle 1864 te Meclis-i Valâ üyesi olmuştur. Rumeli kazaskerligi payesiyle Şer'iye Yargıçları Seçim Meclisi başkanlığına getirilen Ahmet Tevhit Efendi, 1868 de Evkaf Nazırlığına atanmış ve altı ay sonra Padişah Abdülâziz'in ısrarına rağmen bu görevden çekilmiştir. Devrinin tanınmış şairlerinden ve bilginlerindendi. Matematik ve astronomiye ait basılmış eserleri vardır.

AHMET VEFA (1866-1901),Türk şairi.Trabzonlu şair Behçet Bey'in oğlu ve şair İsmail Safa'nın küçük kardeşidir. Mekke'de doğmuştur. Öğrenimini Darüşşafaka'da yapmıştır. 1886 da okulu bitirerek Rüsumat Emaneti'ne memur olarak girmiş; fakat aklında başlıyan ve zaman zaman çoğalan bozukluk yüzünden henüz pek genç yaşta iken akıl hastanesinde ölmüştür.

Ahmet Vefa'nın okul sıralarında başlıyan şiir merakı hastalık anları da dâhil olmak üzere, ölümüne kadar sürmüş ve yazdığı şiirleri birçok dergilerde yayımlanmıştır. Şiirlerindeki lirizm, İsmail Safa'nın şiirlerinden daha kuvvetlidir. Şiirleri, ölümünden sonra, küçük kardeşi Ali Kâmi Akyüz tarafından *Eş'ar-ı Vefa* (1911) adiyle basılmıştır. Bundan başka, İsmail Safa ile birlikte Fransızca'dan *Vehametli Sevdalar* adında bir de roman çevirmişlerdir.

AHMET VEFA

AHMET VEFİK PAŞA (1823 - 2 nisan 1891), Türk fikir ve devlet adamı. İstanbul'da doğmuştur. Babası Hariciye Nezareti memurlarından Ruhittin Efendi'dir. İlk öğreniminin bir kısmını özel olarak, bir kısmını da Mühendishane'de yapmıştır. Babasının Paris elçiliğinde ödev alması üzerine, Paris'e giderek (1834) orada üç yıl kadar kalmış ve öğrenimine Saint-Louis lisesinde devam etmişlir. İstanbul'a gelince, henüz on beş yaşlarında iken, Hariciye Nezareti Tercüme Odası'na girmiş ve birkaç yıl merkezde çalıştıktan sonra bazı kere sürekli, bazı kere de geçici ödevlerle memleket dışında dolaşmıştır. Böylelikle Londra'da, Memleketeyn'de ve Sırbistan'da bulunmuş; zekâsı, enerjisi ve bilgisi ile dikkati çekerek, 1847 de Tercüme Odası baştercümeciliğine getirilmiş ve Devlet Sâlnamesi'nin düzenlenmesi işi de kendisine verilmiştir. 1848 de Memleketeyn fevkalâde komiserliğine, 1851 de Encümen-i Dâniş üyeliği-

ne ve birkaç ay sonra da Tahran elçiliğine atanmıştır. Âli Paşa'nın sadrazamlığı sırasında devlet işlerinden uzak yaşamış, Reşit Paşa'nın tekrar erke gelmesi üzerine yeniden birçok görevlerde bulunmuştur. 1854 te Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye üyeliğine seçilen Paşa, 1857 de Deâvi Nzırlığına, 1860 da Paris elçiliğine, 1861 de Evkaf Nazırlığına, 1862 de Darülfünun hikmet-i tarih öğretmenliğine ve birkaç ay sonra da Anadolu müfettişliğine getirilmiştir. Bu son görevde iken, Bursalılar'ın yaptıkları bir şikâyet üzerine görevinden uzaklaştırılmıştır (1864). Bu açıkta kalışı, Âli Paşa'nın ölümüne kadar sürmüştür (1871). Mahmut Nedim Paşa'nın sadareti sırasında yeniden devlet işine girerek sadaret müsteşarlığında, Maarif Nazırlığında ve Danıştay üyeliğinde bulunmuşsa da, 1873 de tekrar açığa çıkarılmıştır. Bundan iki yıl sonra Petersburg Bilim Akademisi'ne muhabir üye ve 1877 de de ilk Meclis-i Mebusan'a başkan olarak seçilmiş, aynı yıl vezir rütbesini alarak bir müddet Meclis-i Âyân üyeliğinde ve Edirne valiliğinde bulunduktan sonra, başvekilliğe atanmıştır (1878). Fakat aradan üç ay geçmeden bu görevde üzerinden alınmış ve on ay sonra valilikle Bursa'ya gönderilmiştir (1889). Bu görevi sırasında yeniden başvekilliğe getirilmişse de (1882). bu sefer ancak üç gün kaldıktan sonra ayrılmıştır. Bundan sonra, özel hayata çekilerek bilimsel çalışmalarla uğraşmış ve dokuz yıl sonra ölmüştür.

AHMET VEFİK PAŞA

Son devir Türk edebiyatında «Molière mütercimi» adiyle de anılan Vefik Paşa, zamanına göre, türlü bakımdan dikkate değer bir kişidir. Molière'den yaptığı çevirmelerle adaptasyonların bir kısmı manzum, bir kısmı mensurdur. Bu çevirmelerde bazı kere metinden ayrılmakla beraber, eserlerin ruhuna tamamiyle nüfuz ettiği; esasta, hayat ve insanları görüş bakımından Molière ile aralarında yaradılışça kuvvetli bir yakınlık bulunduğu da söylenebilir. Çevirmeye göre biraz daha serbestçe hareket imkânını veren adaptasyonlarında Türk cemiyetinden aldığı tiplerde ve bunları bütün özellikleriyle yaşatmakta büyük bir başarı göstermiştir. Bu komedyaların dikkate değer bir tarafı da, yazıldıkları dilin özelliğidir. Bu dilin o zamanın okuyucu ve seyircileri tarafından yadırganacak bir durumda olmadığı, yaşatılan tiplerin seviyesine uygun bulunduğu ve Paşa'nın bu dili, yalnız zamanının realitesine bağlı kalmak kaygısı ile, şuurlu olarak işlediği muhakkaktır. Bununla beraber Vefik Paşa'nın üslûbu oldukça bozuktur. Bu hal, öteki eserlerinde daha çok dikkate çarpar. Sayıları on altıyı bulan Molière çevirmeleri eski harflerle değişik tarihlerde basıldığı gibi, Kanaat Kitabevi tarafından da hepsi bir arada ve dört cilt halinde ayrıca yayımlanmıştır. (1933). Ahmet Vefik Paşa'nın Fransız edebiyatından yaptığı başka tercümeler de vardır. Bunlar Voltaire'den *Hikâye-i Hikemiye-i Mikromega* (1871), Fénélon'dan *Telemak* (1881), Le Sage'dan *Cil Blas dö Santillani'nin Sergüzeşti* (1886) ve V. Hugo'dan *Ernani* tercümeleridir.

Ahmet Vefik Paşa'nın bir bilgin görüşü ile dil üzerindeki çalışmaları, tiyatro çalışmalariyle hemen hemen aynı zamana raslar. Dil anlayışı bakımından, çağdaşlarından ileri bir durumdadır. *Lehçe-i Osmani* (1876, 1888, 1889)si ile bu çalışmalarının sonucunu vermek istemiştir. Eserin yazılışında metot sakatlığı bulunmakla beraber, Türk dilini, Osmanlıca'nın sınırından çıkararak onu kaynaklarına götürmeye çalışması, o devre göre, ileri bir hareket olarak sayılabilir.

Ahmet Vefik Paşa'nın tercüme ve dil alanlarından başka tarih alanında da dikkate değer gayretleri vardır. Darülfünun'da hikmet-i tarih okuttuğu sıralarda, dersine âit notlarını, *Tasvirietkâr*'da tefrika suretiyle yayımlamıştır (1863). Bir yıl sonra Ebülgazi Bahadır Han'ın eserini *Şecere-i Evşal-i Türkiyye* adı ile Osmanlı diyeleğine çevirmiş ve *Fezleke-i Tarih-i Osmani* adı ile bir de okul kitabı yazmıştır (1869). Ebülgazi'nin eserini çevirmesi, Türk tarihi hakkındaki görüşünü anlatması bakımından önemlidir. Ahmet Vefik Paşa, dilde olduğu gibi tarihte de daha geniş bir Türk tarihi anlayışına varmış, Türk tarihinin Osmanlı tarihinden ibaret olmayıp bütün Türkler'e ait olduğunu ileri sürmüştür. *Hikmet-i Tarih* notları ise, bizde *İbni Haldun mukaddemesi*nden sonra, bu konu üzerinde Batı fikir adamlarından da faydalanılarak yazılmış değerli bir eserdir.

AHMET VESİM PAŞA, Hacı (1825 - 1910), kaptanpaşa. İstanbul'da doğmuştur. Bahriye Emini Seyit Mehmet Reşit Efendi'nin oğludur. Deniz Harb Okulu'nu bitirmiş, 1842 Girit ayaklanmasını bastırırken cesurluğu ve başarısiyle Kaptanıderya Çengeloğlu Tahir Paşa tarafından beğenilmiştir. 1851 de İngiltere'ye gönderilerek iki yıl İngiliz donanmasında bulunduktan sonra dönüşünde donanmaya topçu öğretmeni olmuş ve Kırım Savaşı'nda büyük yararlıklar göstermiştir. 1859 da Karadeniz limanlarının haritalarını almak için gelen Rus Amiralı Podokof'un yanında Türkiye komiseri olarak bulunmaya memur edilmiş ve bu işi başarı ile bitirmiştir. Abdülâziz tahta geçince (1861) yaveri olmuş, kısa zamanda ferik rütbesiyle amiralliğe yükselerek Bahriye Şurası başkanlığına geçmiştir. 1864 te vezirlik ve müşürlük rütbesiyle kaptanıderya olmuş, fakat donanma giderlerini kısmak için Sadrazam Fuat Paşa'nın önergesini kabul etmediğinden, görevinden ayrılmıştır. 1867 de Meclis-i Vâlâ üyesi olmuş Bahriye Komuta Meclisi Başkanı sanı ile ikinci defa kaptanpaşalığa getirilmiş ve donanma başkomutanı olarak Girid'in ablukası için Akdeniz'e gitmiştir. 1877 - 1878 Osmanlı - Rus savaşında Tuna filosu komutanı olmuş, biraz sonra donanma ile Karadeniz Boğazı'nın korunmasına memur edilmiştir. 1878 de üçüncü defa önce Bahriye Nazırı sanı ile kaptanıderya ve yaver-i ekrem olmuşsa da Abdülhamit II. nin donanmayı silâhsızlandırmak önergesini kabul etmediğinden işinden çıkarılmıştır. Abdülâziz'in güvenini kazanmış olan A. Paşa, zırhlı gemiler yaptırarak Türk donanmasına dünya deniz kuvvetleri arasında önemli bir yer sağlamıştır.

AHMET VESİM PAŞA

Doğru, onurlu ve iyiliksever bir insan olarak tanınmıştır. Boş zamanında güzel yaziyle de uğraşmıştır.

AHMET YESEVÎ (ölm. 1166), Türk mutasavvıfı ve şairi. Kurduğu tarikatla ve onun esaslarını yaymak için yazdığı şiirlerle, müslüman Türkler arasında büyük bir saygı uyandırmış olan Hoca Ahmet Yesevi, Batı Türkistan'daki Sayram kasabasında doğmuştur. Babası İbrahim adlı bir şeyhtir. Ahmet, küçük yaşta iken Yesi şehrine gelmiş ve ilk öğrenim yıllarını orada geçirdikten sonra Buhara'ya giderek Şeyh Yusuf Hemedânî'nin yanına girmiştir.

Şeyh, kendine karşı büyük bir ilgi göstererek onu üçüncü halifeliğine atamıştır. Böylece Ahmet, şeyhin ölümünden sonra ve sıra kendisine gelince, onun yerine geçmiştir. Fakat bu makamda çok kalmıyarak tekrar Yesi'ye dönmüş ve kendi tarikatını yaymaya başlamıştır.

İlk Türk tarikatı olan Yesevîlik daha çok, göçebe Türkler arasında yayılmıştır. Bu Türkler, İslâm dinini iyice benimsemiş olmadıkları ve eski Türk geleneklerine henüz çok bağlı bulundukları için, yeni kurulan tarikat, bu geleneklere de yer ayırmak zorunda kalmıştır. Zaten böyle olmasaydı, aydın olmıyan ve çok geniş yer kaplıyan Türk topluluklarınca o kadar çabuk benimsenmesine imkân bulunamazdı. Ahmet, türlü bölgelerdeki göçebe Türkler arasına yolladığı halifelerle, tarikatını kolaylıkla yaymaya muvaffak olmuştur. Yesevîlik, önce Doğu Türkistan'da tutunduktan sonra batıya ve kuzeybatıya yönelerek Maveraünnehir'e, Horasan ve Hazer'in doğu ve kuzey kıyılarına ve XIII. yüzyılda da Azerbeycan yoliyle Anadolu'ya yayılmıştır. Yesevî tarikatı, zamanla, Türkler arasında başka tarikatların kurulmasına da yol açmış ve böylece Babaîlik ve Bektaşîlik gibi yeni yeni tarikatlar doğmuştur. Hattâ, İslâm dininin esaslarına bağlı kalmakta bu tarikatlardan çok daha titiz davranan Nakşıbendîlik bile Yesevîlik'le ilgilidir ve Ahmet Yesevî bu tarikatin de pîrleri arasında sayılmaktadır.

Ahmet. tarikatin esaslarını. eski Türk halk edebiyatının nazım şekillerinden olan türkülerle öğretmeyi uygun bulmuş ve bu bir gelenek halinde kendisinden sonra gelenler tarafından da kullanılmıştır. Bu küçük nazım parçalarına, dinî ve ahlâksal mahiyette oldukları için, «hikmet» adı verilmiştir. Hikmetler sonradan bir araya getirilerek bir divan teşkil edilmiş ve adına da *Divan-ı Hikmet* denilmiştir. Bu eser, Hoca Ahmet'ten başka bütün diğer tarikat büyüklerinin de «hikmet»lerini taşıdığı için, bunlardan hangisinin, tarikatın kurucusuna ve hangisinin de ondan sonra gelenlere ait bulunduğu belli değildir. Bu haliyle eser, anonim bir antoloji mahiyetinde görülmektedir. «Hikmet»lerin sahipleri hakkında kesin bir hükme varabilmek, ancak *Divan-ı Hikmet*in çok eski ve türlü nüshalarının ele geçmesi ve karşılaştırılmasiyle mümkün olabilecektir. Lirizmden tamamiyle yoksun olan bu manzumeler konu bakımından, dinî, tasavvufî ve ahlâksal öğütlerden ve tarikatin esaslarına ait bilgilerden ibarettir.

AHMETÇE İSKELESİ, Ayvalık körfezinin kuzey kıyısında, Ayvacık kasabasının 12 km. güneydoğusunda küçük bir iskele. Buraya küçük deniz taşıtları uğrar. A. gerisinde bulunan Ahmetçe ile çevresindeki köylerin iskelesidir.

AHMETÇİLER, Düzce'nin 27 km. kuzeydoğusunda Yağlıca bucağının merkezi. Nüfusu 487 (1940). Çevresinde 1000-1500 m. yüksekliğinde dağlar vardır. A. Melen deresi boyunda, vâdi içinde kurulmuştur. Yakındaki dar düzlüklerde bitek tarlalar vardır.

AHMETLER, Kırklareli'nin 33 km. kuzeyinde, kuzeybatı sınırımıza 9 km. kadar uzaklıkta bir köy. Deniz yüzünden yüksekliği 735 metredir.

AHMETLİ, Ege bölgesinde Turgutlu ile Salihli kasabaları arasında bir bucak merkezi. A. nin hemen doğusundan geçen Gençer deresi, 4 km. kadar kuzeyde Gediz ırmağına karışır. A. İzmir - Uşak demiryolu üzerinde, oldukça işlek bir istasyondur. Deniz yüzünden yüksekliği 87 m. dir. Nüfusu 2098 (1940) dir. Çevresinde Eski Çağ'dan kalma eserler vardır. Etrafındaki arazide üzüm, tütün, susam, pamuk, kavun ve karpuz yetiştirilir.

AHMİM [*el Aḫmīm*, Kıpticesi: *Şmīn*], Yukarı Mısır'da, Nil'in sağ kıyısında, Asyut'un 100 km. güneyinde bir kasaba ve yönetim merkezi. Nüfusu, 1/4 i Kıptî olmak üzere, 24000 (1927) dir. Eski adı *Apu* veya *Khenmin*, Yunanca'da *Panopolis* idi. Klâsik çağın son zamanlarında dokumacılık merkezlerinden biri olmuştur. Ahmim mezarlığında dokuma kalıntılarına raslanmaktadır. Kasabanın içinde birçok Kıptî kilisesi, dışında iki tapınak yıkısı, dolaylarında da birçok manastır vardır. Kıptîler'in en büyük din adamı ve yazarı olan Atrēpēli Şenūte'nin (ölm. 451) manastırı bu kasabanın yakınında Atrēpē'de bulunuyurdu.

DİL: Ahmīm diyeleği, Eski Mısırca'nın gelişmiş bir şekli olan Kıptî dilinin Yukarı Mısır diyelekleri grupundandır ve Ṣaʿidî (=Thebais) diyeleğinin yanında yer alır. Buna «Aşağı Ṣaʿidî» diyeleği de denir. Asyut alt diyeleği Ahmīm diyeleğinin bir koludur. En eski payen Kıptî yazılarında bu diyeleğin özellikleri görülmektedir. III. yüzyılın ikinci yarısından başlıyarak edebiyat dili yüksekliğine erişen ve Tevrat ile İncil'in Yunanca'dan tercüme edilişinde ve bazı dinî eserlerde kullanılan bu diyelek, V. veya VI. yüzyılda Nil'in dördüncü çavlanına kadar uzanan bir bölgede yerini Ṣaʿidî diyeleğine bırakarak ortadan kaybolmuştur. Yazıda, bu diyelek ḫ sesi için özel bir işaret kullanmıştır. Bk. KIPTÎ DİLİ ve KIPTÎ YAZISI.

AHNA [*āna* ok.], **Heinrich Karl Hermann De** (1835-1892), Alman musikicisi. Viyana'da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Viyana'da Meyseder, Prag Konservatuvarı'nda da Mildner ile çalışmış ve daha on iki yaşında iken Viyana ve Londra'da iyi bir kemancı olarak kendini tanıtmıştır. Bir zaman mesleğinden ayrılarak askerliğe girmiş olan Ahna, tanınmış «Joachim Kuarteti» nin ikinci kemancısı idi.

AHNATAP, Van gölünün güneyinde Pelli dağından kuzeye uzanan yarımada üzerinde bir köy ve bir burun.

AHNEF (ölm. 687), Sahr b. Kays'ın takma adı. Kendisine Dahhâk da derler; künyesi Ebül-Bahr'dır. Temimîler'den Ubeyd b. Mura'nın soyundandır. Ahnef İslâmlığın meydana çıkmasından evvel doğmuştu. Zayıf ve eğri bacaklı idi (Ahnef = «eğri bacaklı»). Babası Mazinîler tarafından öldürülmüştü. Temimîler'in İslâm dinini kabul etmelerinde rol oynadığı söylenir. Peygamber'in zamanında. her nekadar söylemeğe değer bir iş yapmamışsa da sonraları Ebu Musa ve Abdullah b. Âmir'in komutası altında İra'nın alınmasında büyük yararlıklar göstermiştir. Abdullah b. Âmir ordusunun öncülerine komuta ederek, Herat, Merv, Mervrud ve Belh'i almış ve bir aralık Horasan vali vekilliği yapmıştır. Ali ve Ayşe mücadelesinde, birincinin tarafını tutmuş ise de, aktif bir yardımda bulunamamış, fakat Basra'da bulunan 4000 kadar Temimîli'nin tarafsız kalmalarını sağlamıştır. Ali'nin utkusu üzerine kendisine bağlılık andı içen

ilk Basralı olduğu söylenir. Sıffin Vakası'nda Ali tarafını tutmuş, Ebu Musa'nın hakem seçilmesine şiddetle karşı koymuştur. Muaviye'nin oğlu Yezid'i veliahd olarak kabul ettirmek için çağırdığı Arap büyükleri arasında Ahnef de vardı. Ahnef, Muaviye'ye «yalan söylersem Tanrı'dan, doğru söylersem senden korkarım» diyerek, üstü kapalı şekilde itiraz etmişse de, tabiî bundan bir sonuç çıkmamıştır.

Yezid I. in ölümünden sonra, Irak valisi Ubeydullah b. Ziyad'a halife olması için yardım edeceğine söz vermişti; fakat Temimîler'in bir kısmı Abdullah b. Zübeyr'i tuttuklarından bunu sağlıyamamıştır. Ubeydullah da bunun üzerine Basra'da Temimîler'e karşı Ezdîler'e yardım etmiştir. Temimîler'in sözünü dinlememelerinden canı sıkılan Ahnef, önceleri Temimîler'e karşı Ezdî, Bekrî ve Abdulkaysîler'in meydana getirdikleri Koalisyona aldırış etmek istememiş, fakat sonra tehlike büyüyünce, bu işe karışmak zorunda kalmıştır. Ahnef, Basra ve dolaylarında oturan boyları bir araya toplıyarak, Haricîler'e karşı kesin bir savaş açmak için çalışmış ve düşmanlariyle, Temimîler'in yaptıkları zararları ödemek şartiyle anlaşarak ödeneğin bir kısmını kendi kesesinden vermiştir. 686/687 yıllarında el-Muhtar'a karşı yapılan harekete katılmış, Mus'ab b. Zübeyr'in, Muhtar-ı Sakafî'nin merkezî Kûfe'ye yaptığı seferde Temimîler'e komuta etmiş ve aynı yıl evlât bırakmadan ve çok yaşlanmış olduğu halde ölmüştür. Mezarı Kûfe'dedir.

AHO, Juhani [asıl soyadı: *Brofeldt*] (1861 - 1921), Fin yazarı. Bir Protestan papazının oğludur. Köyde geleneklere bağlı olarak yetiştikten sonra, öğrenimini tamamlamak üzere Helsinki'ye gitmiş ve oradaki liberal çevrelere girerek realist ve pozitif fikirler edinmiştir. İlk yazılarından olan *Siihen aikaan kun isä lampun* (Babamın lâmba satın aldığı zamanlarda) [1883] ve *Rautatie* (Demiryolu) [1884] adlı hikâyelerinde, modern uygarlığın Finlândiya'ya girişini anlatmıştır. Paris'te bulunduğu sırada Fransız naturalizminden aldığı ilhamla, *Lastuja* (Yongalar) başlığı altında 8 cilt tutan hikâyeleri yayımlamıştır (1891 - 1921). Paris hayatından alınan *Yksin* (Yalnız) [1890] adlı otobiyografik eseri de bu arada anılmalıdır. Aho'nun eserlerinde Fin halk şiirinin ve Norveç edebiyatının etkisi vardır. Bu yazar Fin edebiyat dilinin gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Papin tytär* (Papazın kızı) [1885], *Papin rouva* (Papazın karısı) [1894], XVII. yüzyılda Finlândiya'da payenlikle Protestanlığın çarpışmasını bir folklor havası içinde canlandıran *Panu* (1897), konusunu XIX. yüzyıldaki Fin millî uyanışından alan *Kevät ja takatalvi* (İlkbahar ve ikinci kış) [2 cilt 1906], *Juha* (1911) adlı psikolojik roman ve *Tuomio* (Hüküm) adlı piyes [1907].

AHOM veya **AHAM** (Āham), Hindistan'ın Assam bölgesinde yerleşen halkın eski adı. Irk bakımından T'ai (Birmancası: *şān* ki *siam* [yani Siyam], *çām, şām* şekillerinde de söylenir) aslından olan bu halk, eskiden Kuzey Birmanya'da (Pong'daki eski Şan Kırallığı'nda) ve Çin sınırında oturuyordu. Ahomlar, 1228 yılında önderleri Sukupha'nın komutası altında, şimdi Assam denilen bölgeye girerek, yavaş yavaş Brahmaputra vâdisi boyunca batıya doğru yayılmışlar ve XIX. yüzyıl başlarındaki Birman akınına kadar buralara eğemen olmuşlardır. Bu memlekete verdikleri *Aham* adı sonradan *Assam* şeklini almıştır. Orada kurdukları devlette vergi, kişisel hizmetle ödenirdi, nüfus örgütlerinde de 3 ev sahibi bir araya gelerek bir *paik* meydana getirir ve içlerinden biri nöbetçi olurdu. Dinleri animistik, topluluklari da klan (*ḫel*) ve dışardan evlenme sistemine göre idi. Zamanla üstün Hindu uygarlığına başeğen Ahomlar'ın kıralı Çunçengpha 1655 te Hinduizmi kabul etmiştir. Ahomlar'ın bozulması bu tarihten başlar. Ortaçağ İslâmlariyle Hindistan Türkleri, Ahomları vuruşkan ve çapulçu bir millet olarak tanımışlardır. Bunlar Brahmaputra üzerinde kayıklarla korsanlık ederlerdi. 1638 de Şah Cihan zamanında bunlarla çarpışmalar olmuştu. Ahomlar Assam'da Bodo halkı ile de çarpışmışlardır. XVI. yüzyılda bütün yukarı Assam'ı XVII - XVIII. yüzyıllarda da Assam'ın aşağı kısmını ele geçirmişler, fakat milliyetlerini, kültürlerini, din ve dillerini değiştirmiş olan Ahomlar, 1810 da Assam'a giren T'ai (veya Şan) asıllı Khamtiler ve Kamjanglar'a yenilmişlerdir. Birmanyalılar son Ahom kıralını devirdikten sonra 1823 te memleketi kendi kırallıklarına eklemişlerdir. İki yıl sonra da burası İngilizler'in eline geçmiştir. Bugün Brahmaputra vâdisinde oturan ve hindulaşmış olan Ahomlar bir Hindu çiftçi kastına girerler ve Bengal diline yakın olan Assamca'yı konuşurlar. Bk. ASSAM.

DİL: Ahom dili, Çin - Tibet dil ailesinin T'ai kolundandır ve Siyam (T'ai) diline benzemektedir. Ahomlar şimdi Assamca konuştukları için millî dilleri ölmüştür. VI. yüzyıldan önce Çince'de önekler kaybolmuş ise de Ahomca, öneklerini saklamıştır. Bu dilde kelime başlarında «l» den ve «r» den önce pᶜ, kᶜ, m, h, p, t, k, önekleri gelebilir. Bu bakımdan öbür Çin - Tibet dilleri basitleşmiş, Siyam ve Ahom dilleri de arkaik sayılır. T'ai yani Siyamca'da cümle yapısında kelime sırası çok kere özne, fiil, tümleç, iken, Ahomca'da, Türkçe'de olduğu gibi, bu sıra özne, tümleç, fiildir. Ahom dilinin öbür nitelikleri için bk. TAİ DİLLERİ. Ahom dilinin özel yazısı da vardı. Hurma ağacı yaprakları üzerine yazılı eski metinlerde görülen bu yazı Hint asıllı olup, Mon (Pegu) ve Khamti yazılariyle birlikte Birman yazısından gelişmiştir.

AHORYON (Achorion), bitki sisteminde yerleri bilinmiyen mantarlardan (Fungi imperfecti) bir cins. Bu cinse bağlı türlerden bazıları insanlarda ve hayvanlarda cilt hastalıklarına sebebolur. Bk. FAVUS.

AHR, [*ār* ok.], Almanya'da Rhein nehrinin soldan karışan kollarından biri. A., Yüksek Eifel (Hohe Eifel) dağlık arazisinden doğar, Sinzig'de Rhein'a dökülür. A. vâdisinin Ahrgau adı verilen aşağı bölümü bağlıktır.

AHRAR FIRKASI, 1908 de İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra İttihat ve Terakki Partisi'ne muhalif olarak İstanbul'da kurulan ilk siyasî parti. Başlıca kurucuları Fazlı, Mahir Sait, Celâlettin Arif, Nurettin Ferruh (Alkent), Ahmet Samim, Dr. Nihat Reşat (Belger), Tahir Hayrettin, Reşit (büyük kabine zamanında Sultan Reşad'a ikinci mabeyinci olan) beyler ve Damat Salih Paşa'dır. Partinin başkanlığı Prens Sabahattin Beye teklif olunmuşsa da kabul etmemiştir. Ahrar Fırkası kuruluşu sırasında yayımladığı program ve bildiriğe göre geniş anlamda hürriyetsever olmak, mahallî yetkileri genişletmek istiyordu. Parti kurucularından Fazlı Bey'in başlangıçta Süleyman Nazif Bey'in, sonraları Dr. Nihat Reşat'ın başyazarlığında çıkardığı *Osmanlı* gazetesi de partinin fikirlerini yaymağa çalışıyor, hükümetin tutumunu ve işlerini tenkid ediyordu. Bu parti çevresinde Hıristiyan Milletvekilleriyle, Meşrutiyet'in kuruluşundan memnun olmıyan bir takım kimseler de toplanmışlardı. Mebuslar Meclisinde de bu partiden yana bir zümre

belirmeğe başlamıştı. Bir müddet sonra İttihat ve Terakki Partisi Ahrar'la anlaşıp birleşmek istemişse de, o sırada muhaliflerden *Serbestî* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi bu teşebbüsü sonuçsuz bırakmıştır. Ahrar Fırkası'nın siyasî çalışmaları 31 Mart'ı teşvik eden sebeplerden sayılmaktadır. Ayaklanma bastırıldıktan sonra ayaklananların yargılanma ve cezalandırılması sırasında Ahrar Fırkası da dağılmıştır. Mütareke devrinde bu partinin kurucularından Mahir Sait Bey Millî Ahrar Fırkası adı altında tekrar bir parti kurmuşsa da belli başlı bir faaliyeti görülmiyen bu parti de kısa zamanda dağılmıştı (1919).

AHRENS [*ārīns* ok.], **Franz Heinrich Ludolf** (1809-1881), Alman filologu ve dilcisi. Başlıca eseri *De Graecae Linguae Dialectis* (Yunanca'nın diyelekleri hakkında) [1839-1843] başlığını taşımaktadır. Yarıda kalan ve Yunanca'nın yalnız Aiol ile Dor diyeleklerini inceliyen bu eser, eskimiş olduğu halde, konusu bakımından ana kitaplardandır.

AHRENS [*ārīns* ok], **Heinrich** (1808-1874), Alman hukuk filozofu. 1850 de Graz'da, 1860 da da Leipzig'de profesörlük etmiştir. Ahrens, Friedrich Krause'nin öğrencisidir. Ahrens'in hukuk felsefesi, hele Lâtin memleketlerinde büyük yankılar uyandırmıştır. Başlıca eserleri: *Cours de droit naturel ou de Philosophie de droit* (Tabiî hukuk veya hukuk felsefesi) [Paris 1838-40], Almanca'sının birinci kısmı *Die Rechtsphilosophie oder das Naturrecht auf philosophisch-anthropologischer Grundlage* (Hukuk felsefesi veya felsefe ve antropoloji esaslarına göre tabiî hukuk) [1846], ikinci kısmı da: *Die organische Staatslehre* (Organik devlet öğretisi) [cilt I. 1850], ve ikisinin 6. basımı *Naturrecht oder Philosophie des Rechts und des Staates* (Tabiî hukuk veya hukuk ve devlet felsefesi) [2 cilt 1870-71] adı altında yayımlanmıştır. Bunlar ve *Juristische Encyclopädie* (Hukuk ansiklopedisi) [1855-57]. adlı eseri birçok dillere çevrilmiştir.

AHRES, Abdülvahidoğlu Abdülgaffar (1810-1873), Arap şairi. Musul'da doğmuş ve Basra'da ölmüştür. Son çağın en kuvvetli şairleri arasında sayılan Ahres'e bu ad, dilindeki tutukluktan ötürü verilmiştir. Şiirleri ölümünden sonra, İstanbul'da basılmıştır.

AHRİMAN (Avesta dilinde: Angra Mainyu), Zerdüşt dininde kötülük ilkesi ve kötülük tanrısı. İyilik ilkesi ve tanrısı olan Ahuramazda'nın düşmanıdır. Zerdüşt dinine göre bu iki kuvvet insanın aklında, sözünde ve eserinde hep biribiriyle çarpışmaktadır. Ahuramazda iyilikler yaratır ve nimetler dağıtır. Ahriman da, bunları birer kötülük ile karşılar. Birincisinin kazanması halinde ruh nura kavuşur, ikincisinin yenmesi halinde de karanlıklara gömülür. Ahriman, 12000 yıl Ahuramazda ile savaşacak, fakat sonunda yenilerek Ahuramazda'nın kesin üstünlüğünü tanıyacaktır.

AHRWEILER [*ārvaylīr* ok.], Almanya'da Ahr ırmağı boyunda, Remagen-Adenau demiryolu üzerinde bir kasaba. Nüfusu 7000. Denizden yüksekliği 140 m. dir. Kasabanın çevresinde eski kale duvarları ve kaleleri bugün de görülmektedir. Erkek ve kız liselerinden başka bağcılık, meyvacılık ve tarım okulu vardır. Kasabada şarap ticareti önemlidir.

AHSA (el-Ahsa, Lahza, el-Hasa), Arabistan yarımadasında Necd ülkesinin Basra körfezi boyunda yer alan doğu kısmı. Bu bölge, kuzeyde Kuveyt çevresine, güneyde el-Katar yarımadasına kadar uzanır. Bölgenin kıyı şeridi 100-150 m. yüksekliğinde düzlük ve tepeliklerden meydana gelir. Batıya doğru arazi yükselir. Bitki örtüsü yalnız suyun bulunduğu yerde, vâhalar halinde, görülür. Vâhalara en çok kıyı yakınında raslanır.

A. bölgesi, XVI. yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman zamanında Osmanlı yönetimine geçmiş, eyalet merkezi olan Hofuf'ta İstanbul camileri biçiminde büyük bir cami yapılmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarında, Necd'de Vahhabî hareketinin başlaması üzerine, Suudîler'in eline geçmiş, 1800 de bu bölgeyi geri almak için kuvvetler gönderilmiş ve buranın başlıca merkezlerinden olan el-Katif ele geçirilmişse de Hofuf kuşatması başarı ile sona ermemiştir. 1870 te Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği sırasında, el-Katar da içinde olmak üzere bütün bölge tekrar Türk yönetimine geçmiş, burası Ahsa veya Necd adı ile önce Bağdad'a, sonra Basra'ya bağlı bir sancak haline konulmuştur. 1914-18 Dünya Harbi'nden sonra A. bütün Arabistan'ın büyük bir kısmına sahip olmuş bulunan Suudiye Devleti'nin bir parçası olmuştur.

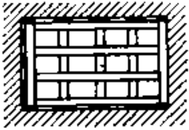
AHSEN ŞAH, Celâlettin (ölm 1339), Hindistan (Dehli, Delhi) Hükümdarı Mehmet Tuğluk'un Madura (Güney Hindistan) valisi. 1334 te ayaklanarak bağımsızlığını ilân etmiştir. Mehmet, bunun üzerine yürümüşse de ordusunda salgın hastalık çıktığından geri dönmek zorunda kalmıştır. Ahsen Şah'ı, bir zaman sonra beylerinden biri olan Alâettin Odac'ı öldürerek, yerine geçmiştir.

AHŞAP İNŞAAT, ağaç tomruklarından veya bunları keserek elde edilen keresteden yapılan inşaat. Bu türlü inşaatta kullanılan ahşap, tabiatta bulunan türlü ağaçlardan elde edilir. Ağaç, büyümesinin son çağına vardığı zaman, sonbaharda veya kışın kesilir. Bu mevsimlerde özsu çok bulunmadığı için bu ağaçlardan elde edilen ahşabın çürümeye ve kuruma sırasındaki çatlama ve yarılmaya karşı dayanıklığı artmış olur. Su altındaki ve temellerdeki inşaatta ağaçlar, dalları sökülüp kabukları çıkarılarak tomruk halinde hemen kullanılır. Başka inşaat için ahşap elde etmek üzere dalları sökülen ağaçlar önce kurutulur. Bu iş için çıralı ağaçların kabuğu tamamiyle, diğer ağaçların kabuğu ise çabuk kuruyup çatlamamaları ve yarılmamaları için çevrelerinin yalnız dörtte biri üzerinde soyulur, ve bu tomruklar bir iki yıl bekletilir. Kuruma sırasında tomrukların toprak ve otlara değmesini ve böylece çürümelerini önlemek için bunlar, çürümelerine önem verilmiyen birkaç ağaç üzerine veya daha iyisi beton bir düzlem üzerine biribirine dik doğrultuda kat kat konur ve iyice havalandırılır. Bu kuruma sırasında tomrukları güneş ve yağmurdan korumak için, bunların üstü kapalı ve etrafı açık yerlerde tutulması daha doğrudur. Kesilen ve kabukları soyulan sert ağaç tomrukları, önce suda birkaç ay tutulursa sonradan kurutulmaları daha kolaylaşır. Bazı yerlerde tomruklar etüvlerde sıcak buharla daha hızlı olarak kurutulur. Kurutulan tomruklar kereste fabrikalarına ulaştırılır, ve bunlar fabrikalarda çeşitli tipte motörlü hizarlarla değişik kesitte biçilir, buna göre kiriş, kalas, çıta, lâta gibi adlar altında kereste halinde piyasaya çıkarılır. Piyasaya henüz çıkarılmıyan keresteler, üstü kapalı yerlerde dikine veya daha iyisi beton bir düzlem üzerine, bol hava alacak surette istif edilerek saklanır. Tomruklar bazan doğrudan doğruya inşaat yerine gönderilip orada el hizarlariyle istenilen kesitte biçilebilir.

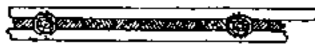
Ahşap inşaatta kullanılan bazı ağaçlar: Ahşap inşaatta kullanıla ağaçlar dört önemli bölüme ayrılır: a) Yumuşak veya beyaz ağaçlar: Kavak, kayın, akasya,.. b) Sert ağaçlar: Meşe, kestane, karaağaç, gürgen,.. c) Çıralı ağaçlar: Çıralı çam, kara çam,.. d) Kıymetli ağaçlar: Ceviz, abanoz, piçpen,..

Memleketimizde hususiyle kavak, kayın, meşe ve çam bol miktarda kullanılmaktadır. İnce lifli kavak ağacı hafif, yumuşak ve kuruması da güç olduğundan ancak çok geçici inşaatta veya ağır etkilerin bulunmadığı işlerde kullanılır. Kayın ağacının lifleri sık olmakla beraber, çok sert olmaması ve kolaylıka yarılması ve çatlaması dolayısiyle kavak ağacı gibi kullanılır. Bu ağaç temellerdeki kazıklar ve hususiyle su altındaki inşaat ile demiryolu traversleri için elverişlidir. Meşe ağacı, yavaş büyümesi dolayısiyle, hem ağır, hem de pahalı bir malzemedir. Fakat bu ağaçtan elde edilen ahşabın çok dayanıklı olması yüzünden meşe uzun ömürlü, dayanıklı ve her türlü inşaata çok elverişlidir. Hele su altınaki inşaatta meşenin ömrü çok uzundur. Paris'teki Notre-Dame Kilisesi'nin çatısı gibi meşe ile yapılmış ve birkaç yüzyıllık ömrü olan yapıların sayısı az değildir. Meşe, bugün için pahalı olduğundan, daha çok doğramacılıkta kullanılmaktadır. Memleketimizde çok bol olan çıralı çam ağacı, hususiyle temellerde kazık ve palplânş, kazılarda destek ve kaplama ve geçici karakterdeki inşaat işleri için çok elverişlidir. Kıymetli ağaçlar daha çok doğramacılıkta kullanılmakla beraber piçpen gibi İskandinavya veya Amerika'dan gelen ve çok dayanıklı olan ağaçlarla çok ince ve uzun veya çok büyük çaptaki kirişler için, su içinde bulunan iskele ve gemi havuzu kapısı gibi inşaat işlerinde, arada sırada, kullanılmaktadır.

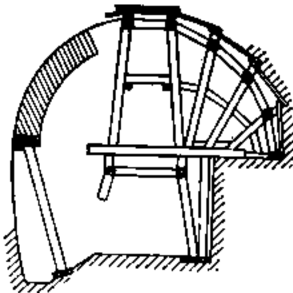
Ahşap inşaat çeşitleri: Ahşap, esnekliği, su ve ısı geçirmezliği, hususiyle su altında ve gerekli tedbirler alındığı zaman dayanıklığı, kolaylıkla bulunabilmesi, kolaylıkla ve hattâ birkaç kere kullanılabilmesi, kolaylıkla değiştirilebilmesi, istenildiği gibi yontulabilmesi ve artistik özelikleri dolayısiyle doğramacılıktan başka (bk. DOĞRAMACILIK) inşaat çalışmalarının her alanına yayılmıştır. İnsanlar ilk suni barınaklarını ağaçlarda görerek, ağaçtan ve ağaç şeklinde kurmuşlar, sonradan su üstüne kazıklar üzerinde kulübeler yapmışlardır. Mısır ve Yunanlılar'ın daha çok kârgir inşaata önem vermiş olmalarına karşı, Romalılar tiyatro, kubbe ve tersine çevrilmiş tekne şeklindeki çatıları için ahşaptan çok faydalanmışlardır. Ahşabın esaslı şekilde gelişim devri XII. yüzyılda başlar. Bugün birkaç yüzyıldan kalan konak, saray, cami, kilise, köprü v. b. gibi ahşap yapılar az değildir. Sonradan demir, çelik ve betonarme gibi uzun ömürlü malzemenin gelişmesi dolayısiyle ahşap, bugün ancak kendi gibi kısa ömürlü işlerde kullanılmaktadır.

Ş.1

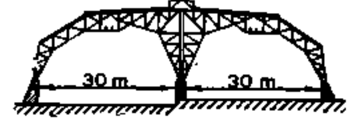
Ş.2

Ş.3

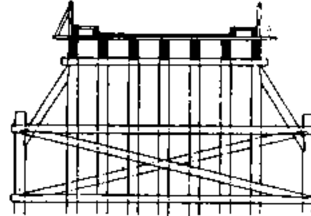
a — *Temeller:* Temellerde toprak çürük olursa üst yapının temeli, temel altına çakılan kazıklar üzerine oturtulur (bk. KAZIK). Bu kazıklar sürekli olarak su içinde kalacak oldukları takdirde gerektiği zaman ahşap tomruklarla yapılır.

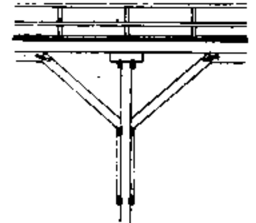
b — *Kazılar* (hafriyat): Üst yapının temeli kazılırken, kazıların etrafındaki toprağın yıkılmaması için kazı kenarları ahşap ile kaplanır ve bunlar kuşak ve desteklerle tutulur (Şek.: 1). Kazının kuruda yapılmasına imkân görülemez ve etraftaki toprak, kayma tehlikesi gösterirse, hem bu toprağı tutmak ve hem de etraftan su gelmesini önlemek için, kazıdan önce palplânş çakılır (Şek.: 2) ve ondan sonra kazı yapılır (bk. PALPLÂNŞ). Tünellerin kazılması için (bk. TÜNEL) ve bu kazılar sırasında ahşap direk, destek v. b. kullanılır (Şek.: 3). Yapılan kazıların içi kârgirle örülmezse, tünel ve galeriler ahşap direk ve desteklerle tutturulur.

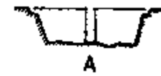
Ş.4

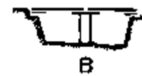
c — *Çatı ve hangarlar:* Ahşap hemen bütün yapıların çatılarında (bk. ÇATI) ve hususiyle son yıllarda büyük açıklıktaki hangarlarda (Şek.: 4) kullanılmaktadır (bk. HANGAR).

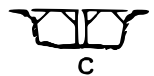

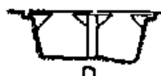

Ş. 5

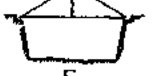

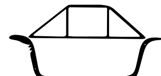

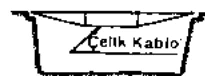

Ş.6

d — *Geçit ve köprüler:* Ahşap geçit ve köprüler yurdumuzda çok sayıda bulunmaktadır (bk. KÖPRÜ). Bu köprülerde esas olarak (Şek: 5), köprünün enine konan kalaslarla bir döşeme yapılır ve bu döşemenin üstünden geçen yükler, köprü doğrultusundaki büyük kirişlere ve bun-

lar yardımiyle de ayaklara ve temellere geçer. Köprünün iki tarafına yayalar için birer geçit ve korkuluk yapılır. Bazı köprülerde döşeme üzerine, aşındıkça değiştirilmek üzere 5 cm lık tahta döşenir. Bazan, köprü yüklerini ağırlaştırmakla beraber, döşeme üzerine çakıl ve kırma taş da döşenmektedir. Ahşap geçit ve köprüler, açıklıkların büyüklüğüne ve geçen yüklerin fazlalığına göre (Şek.: 6): basit kirişli (A), mesnet üzerinde altlık kirişli (B), dayaklı (C), dayaklı ve altlık kirişli (D), destekli (E), tek askılı (F), iki veya daha cok askılı (G), kafes kirişli (H), demir gergili (İ), asma (J), kemer (K) olarak yapılır. Fazla oynak olmaları dolayısiyle gergili ve asma tipler çok az yapılır. Aynı sebepler dolayısiyle kafes kirişler de az kullanılmaktadır.

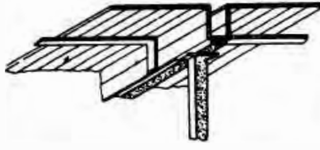
Ahşap geçit ile köprüler lüzum ve imkânlara göre kârgir ayaklar veya kazık başları üzerine oturtulur (Şek.: 6),

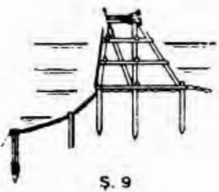
Ş. 7

e — *İskele:* Demir, kârgir ve betonarme inşaat, ahşap iskele yardımiyle yapılır (bk. İSKELE). Bu iskeleler üst yapıyı taşıyan gerçek birer geçici köprüdür (Şek.: 7).

f — *Kalıp:* Beton ve betonarme inşaat için (bu kelimelere bk.) 2,5 cm kalınlığındaki tahtalar yanyana getirilerek kalıp yapılır (Şek.: 8). Bu alanda rakipsiz olan ahşap yerine çok seyrek olarak, ancak seri halinde yapılan işlerde olduğu gibi, demir kalıplar kullanılır. Bundan başka ahşap, su kenarlarında estakat (Şek: 9) ve iskele (Şek: 10), nehirlerde mahmuz (Şek.: 11) ve dolgu (imlâ) eteklerini koruma, telefon ve

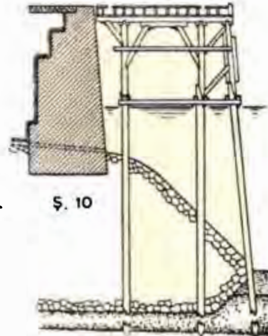
Ş. 8

Ş. 9

Ş. 12

Ş. 10

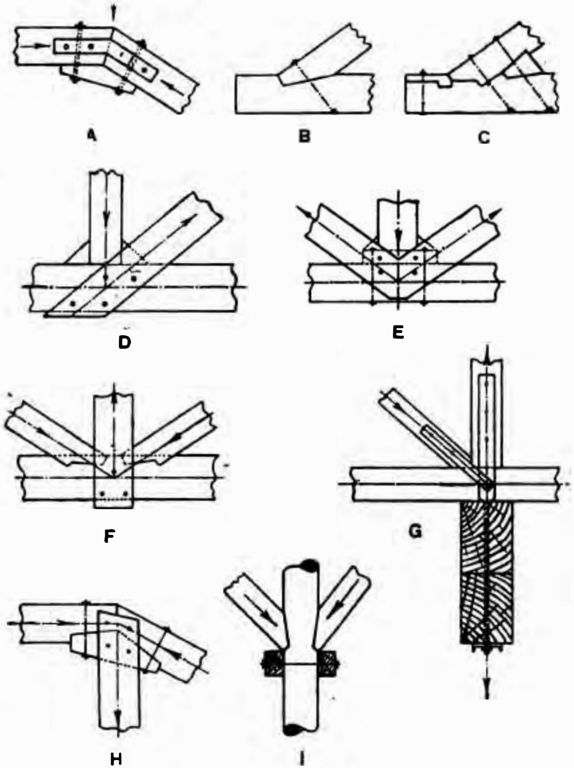
Ş. 11

telgraf direği ve hattâ telsiz telgrafta anten direği (Şek.: 12), sökülüp bir yerden başka yere taşınabilen kulübe v. b. işlerde kullanılır.

Ahşap inşaatta ekler: Ahşap inşaatta: ufak etkiler altında çalışan parçaları bitiştirerek birleştirmek, herhangi bir düğümde kuvvetlerin ötelenmesini ve böylece dengesini sağlıyabilmek, çok uzun kereste bulunmaması dolayısiyle birkaç parçadan yapılan herhangi bir elemanda bu parçaları uç uca eklemek ve büyük kesitte kereste bulunmaması dolayısiyle de bunları küçük kesitteki kirişlerle meydana getirmek için çeşitli tipte ek ve bağlantılar yapılır.

Ş. 13

a — Ufak etkiler altında çalışan inşaat parçaları veya yanyana konmuş keresteler hususiyle,

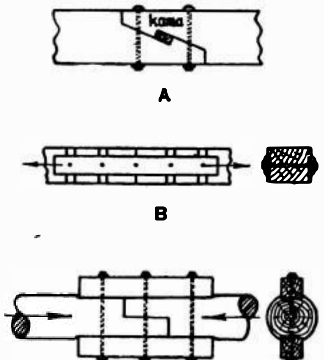

Ş. 14

lâmba ve zıvana ile (Şek: 13 A), ve çok defa (Şek: 13 B- D) üzerinde görüldüğü gibi birleştirilir.

b — Herhangi bir düğümde kuvvetlerin ötelenme ve dengesini sağlamak için, düğümlere gelen elemanların sayısına ve etkiliyen kuvvetlerin doğrultu ve şiddetine göre bağlantılar yapılır. Bu bağlantılar çok çeşitli olmakla beraber birkaç tipe indirilebilir (Şek: 14 H).

c — Büyük etkiler altında çalışan parçaları uç uca eklemek için çok defa

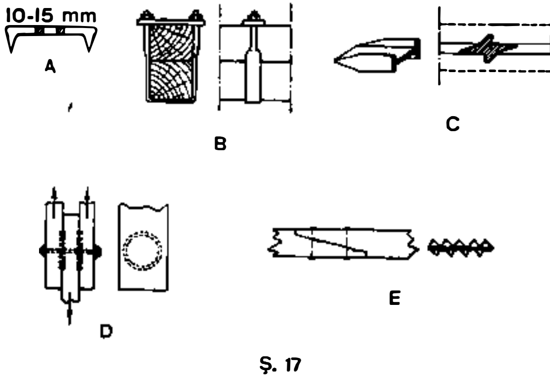
Ş. 15

iki parça, kama ve civatalarla (Şek: 15 B) veya (Şek: 15 C) üzerinde görüldüğü gibi bağlanır.

d — Piyasada, 35×35 cm. den daha kalın kiriş bulunması çok güç olduğundan, büyük kirişler kurmak için daha ince kirişler üstüste bindirilir ve bunlar genel olarak, yalnız cıvatalarla (Şek.: 16 A) veya dişli yapılıp cıvatalarla (Şek: 16 B) veya civata ve takozlarla (Şek: 16 C) veyahut civata ve kamalarla (Şek: 16 D) birleştirilir.

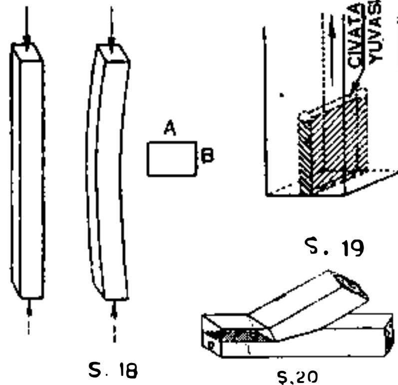
Ş.16

Ahşap inşaatta ek araçları: Ahşap inşaatın ekleri için demir malzeme kullanılır. Bunlar sırasiyle bulon, klâmo (Şek: 17 A), lâma demiri (Şek: 14 A), demir köstek (Şek: 17 B), font çarık (Şek: 17 C) demir halka (Şek: 17 D), buldok denilen dişli levhalar (Şek: 17 E) v.b. Hususiyle bulonların yuvalarını tamamiyle dolduramamaları dolayısiyle eklenen parçalar oynıyabileceğinden, bugün iskele gibi çok geçici inşaatta çivi kullanılmaması için kuvvetli ve yerinde bir istek vardır.

Ş. 17

Ahşap inşaat hesapları: Ahşap inşaat mukavemet esaslarına göre hesaplanır (bk. MUKAVEMET) ve elde edilen etkilerin hiçbir noktada ahşabın mukavemetini aşmaması gerektiği düşünülerek inşaat elemanlarının kesitleri büyültülür veya küçültülür.

Ş. 18 Ş. 19 Ş.20

Basıya çalışan ince uzun kısımlar (direk v. b.) kuvvet altında kırılmadan önce burkulur (Şek: 18). Bu kısımlar burkulmıyacak şekilde boyutlandırılır ve bunun için uzunluk, kesitin ufak kenarının beş katından büyük olursa, kesitin ancak aşağı tabloda verilen kesiri hesaba alınır.

Uzunluk / Kesit ufak kenarı	Meşe ve kayın	Çıralı çam
5	1,00	1,00
10	0,915	0,91
20	0,835	0,82
40	0,68	0,655
60	0,535	0,50
80	0,40	0,355
100	0,28	0,225

Çekiye çalışan elemanlarda (gergi v. b.), çeki kuvvetini kesite bölerek çeki gerilmesini elde etmek için, eleman ucuna konmuş olan bağlantı aracının meydana getirdiği boşluk kadar elemanın kesiti hesapta azaltılır (Şek: 19). Uçlarda aynı zamanda bağlantı aracının ahşapta meydana getirdiği *ezme* ve *makaslama* etkileri esaslı noktalardır. İnşaatın iki elemanını birleştiren ek yerlerinde de (Şek; 20), değme yüzeylerinde meydana gelen ezilme etkileriyle beraber bl düzlemi içinde makaslama etkisi incelenir.

Ahşabın mukavemeti: Ahşap hususiyle basıya karşı iyi dayanmakla beraber homogen bir malzeme olmaması dolayısiyle aynı ağaçtan elde edilen iki nümunenin aynı etki altındaki kırılma mukavemetleri bile başka başkadır. Bunun için ve işçilik hataları da göz önünde tutularak mukavemetlerde bir emniyet payı bırakılır ve inşaatta, *kırılma mukavemetinin emniyet katsayısına* bölümü olan *emniyet gerilmeleri* aşılmaz. Ahşap inşaatta gözetilen emniyet gerilmeleri, kullanılan kerestenin cinsine ve etki tarzına, ağacın kesilme zamanına ve kerestenin *nemlilik derecesine* göre değişir. Nemlilik derecesi yüzde 15—20 olan inşaat kerestesinin çeşitli etkilere karşı emniyet gerilemeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Etkiler	Meşe ve kayın	Çıralı çam
Lifler doğrultusunda bası:		
a — Genel olarak	100 kg/cm²	80 kg/cm²
b — Uc uca ekli parçalarda.	80 kg/cm²	60 kg/cm²
Lifler doğrultusunda eğilme:	110 kg/cm²	100 kg/cm²
Lifler doğrultusunda çeki:		
a — Seçilmiş kereste.	110 kg/cm²	100 kg/cm²
b — Adi inşaat kerestesi.	100 kg/cm²	80 kg/cm²
Liflere dik bası:		
a — Büyük yüzeylerde.	35 kg/cm²	15 kg/cm²
b — Ek yerlerindeki ufak yüzeylerde.	40 kg/cm²	25 kg/cm²
Lifler doğrultusunda:	20 kg/cm²	12 kg/cm²

Bu tablodan da görüldüğü üzere bası, liflere dik doğrultuda olursa daha çok etki gösterir. Buna ahşabın elverişsiz olarak çalışması denir. Aynı bir bası kuvvetinin liflerle yaptığı açı ne kadar küçük olursa, etkisi de o derecede

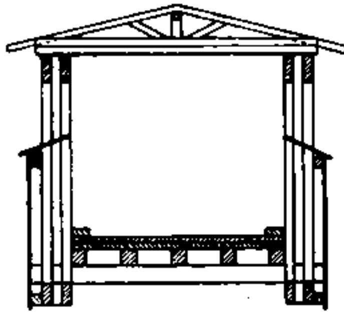
azalır. Bası kuvvetinin liflerle yaptığı açıya göre, aşağıdaki tabloda verilmiş olan emnıyet gerilmeleri bunu açıkça göstermektedir.

Bası kuvvetleriyle lifler arasındaki açı	Büyük yüzeylerde		Ek yerlerindeki ufak yüzeylerde	
	Meşe ve kayın	Çıralı çam	Meşe ve kayın	Çıralı çam
0°	100 kg/cm²	80 kg/cm²	100 kg/cm²	80 kg/cm²
40°	60 kg/cm²	40 kg/cm²	67 kg/cm²	47 kg/cm²
60°	40 kg/cm²	20 kg/cm²	50 kg/cm²	30 kg/cm²
90°	35 kg/cm²	15 kg/cm²	40 kg/cm²	25 kg/cm²

Bunun için ahşap inşaat, basıya çalışan elemanların lifleri bu etki doğrultusuna paralel olmak üzere şekillendirilir.

Ahşabın ortalama nemlilik derecesi yüzde yirmiden fazla olursa her yüzde bir fazlalık için, yukarda verilmiş olan eğilme emniyet gerilmeleri ortalama olarak yüzde iki ve diğer emniyet gerilmeleri ortalama olarak yüzde dört azaltılır. Devamlı nemde ve yağmurda durarak çürüyecek olan inşaatta, suda yapılarak ıslak kalan inşaatta ve gereği dolayısiyle yeni kesilmiş kereste kullanılan işlerde yukarıdakı emniyet gerilmelerinin yalnız üçte ikisi alınır. Buna karşılık servis köprüleri, inşaat iskeleleri gibi geçici ahşap eserlerde, yukarıda verilmiş olan emniyet gerilmeleri yüzde yirmi artırılır. Ahşap kusurlu (damar, çatlak.) olursa, kusurların önemine ve etkinin cinsine (bası, eğilme, çekme.„) göre emniyet gerilmeleri azaltılır.

Ahşabın kusurları ve alınan tedbirler: Ahşabın kendine has kusurları arasında, budak, dondan ileri gelen ve çevreden merkeze giden veya çevre doğıultusunda olan çatlak ve yarıklar en önemlileridir. Ağaçlar, başta söylenildiği gibi kurutulursa bu çatlak ve yarıkların meydana gelmesi önemli nisbette önlenmiş olur. Bu gibi kusurları olan ahşap, inşaatta kullanılmamalıdır. İçinde birçok mineral ve azotlu maddeler bulunan ağaç, termit ve taret gibi kurtların ve çeşitli mikrop ve mantarların etkisiyle kolaylıkla çürür, Ağacın kabuğu altındaki dış ve gevşek parçalar çıkarılır ve ağaç iyice kurutulursa bu çürüme tehlikesi çok azalmış olur. Bununla beraber kullanılan ahşap, ısı ve nem etkisiyle ve parazitler yardımiyle zamanla çürüyebilir. Bunu önlemek için ahşap boyanır, veya üzerine katran, bitüm veya lizol gibi maddeler sürülür. Aynı maksatla ahşaba kullanıştan önce bakır veya çinko sülfat, kreozot gibi maddeler de enjekte edilir. Bir parçası su içinde bulunan ve böylece suyun yüzünde kurtların etkisiyle bal peteği haline gelen ahşap, su yüzünden yarım metre yukarıdan başlamak üzere başları yassı özel çivilerle, çinko, katran veya bitümle kaplanır. Üst kısımlar yakılarak kavrulur. Bütün bunlara rağmen güneş, su ve nem, çok dayanıklı ağaç kullanılmazsa ahşabı çürütür. Bunun için ahşap sürekli bir bakım ve onarıma muhtaçtır. Ahşabın ateşe dayanmaması da bu malzemenin önemli bir kusurudur. Yapılacak işe göre ağaç seçilir, kusursuz ve kuru ahşap kullanılır, koruma tedbirleri, hususiyle inşaatın üstü kapanarak güneş ve yağmura karşı tertipler alınırsa (Şek.: 21) ahşap inşaattan iyi bir sonuç elde edilir. Fakat ne olursa olsun ahşabın ömrü sınırlıdır. Bundan başka ahşabın zamanla nemini kaybederek büzülmesi dolayısiyle, ahşap inşaatın ek yerlerinde oynaklaştığı da göz önünde tutulursa, bu cins inşaatın geçici karakteri daha çok meydana çıkar.

Ş.21

AHŞAP KÖPRÜ: bk. KÖPRÜ.

AHŞİTOĞULLARI: bk. IHŞİTOĞULLARI.

AHTAL [**Ebu Malik Gavsoğlu Gıyas**] (640 - 708), Arap şairi. Araplar'ın en büyük şairleri arasında sayılan ve dince Hıristiyan olan Ahtal, Hiyre'de doğmuş ve Emevîler zamanında Şam'da yetişmiştir. Ünlü şairlerden Ferezdak ve Cerîr ile birlikte, Arap edebiyatında ayrı bir bölüme girer. O çağda, bu üç şairle boy ölçüşebilecek hiç kimse yoktu. Cerîr ile olan «münakaza» ları yani karşılıklı olarak biribirlerini yermeleri çok söylenir. Emevîler'in düşmanlarını yeren Ahtal, Yezid'in gözdesi olmuş ve Emevîler'in ileri gelenlerini öven şiirler de yazmıştır. Sonraları Abdülmelik onu, Emevî Devleti'nin şairliğine seçmiştir. Ahtal'ın şiirlerinde, titiz bir sanatçının özenişleri ve işçiliği göze çarpar. 1891 - 92 de Beyrut'ta basılmış olan *Divan*'ından başka, *Münakazâtu Cerîr ve Ahtal* da basılmıştır.

AHTAMAR (Körfez), Ahtamar adalarının hemen güneyinde bir körfez. Bu körfez, kuzey ve kuzeyduğudan esen rüzgârlara karşı açıktır. Burada herhangi bir iskele yoktur.

AHTAMAR (Adalar), Van gölünün güney tarafında, kıyıya 4 km. kadar uzaklıktaki adalar. Bunlara Aktamar adaları da denir. Bu adalardan doğuda yer alan büyüğünün en uzun yeri 1 km. yi biraz geçer. Bunun 3 km. batısında bulunan ikinci adanın eni ve boyu ise birkaç yüz metre kadardır. Adaların göl yüzünden olan yükseklikleri fazla değildir. Adalarda insan yoktur.

AHTAPOT (Polype) [Hek.], mukoza zarının ur biçiminde büyümesi. Bazan, yalnız zarın yüzünde tümsekçikler yaparsa da çok kere armut şeklini alır, ve saplıdır. Sayıları tek veya çok olabilir. Vücudun, mukoza zariyle örtülü bulunan boşluğunda veya kanalında büyürler. Yerleri: Buruniçi, gırtlak, yemek borusu, mide, bağırsaklar, sidikyolu, dölyatağı, dış kulak yolu ve göbek (yeni doğan çocuklarda Dotter kanalının artığından) tir.

Burundakiler: Çok raslanan önemli urlardır. Bir kısmı iltihaplı bir bölgede biterler, kısmen de mukozanın gerçek yeni teşekkülleridir. Dokularına göre ödemli fibrom da denir. Ya hiperplâsktik mukozadan veya bezlerden ve kan damarcıklarından bileşiktirler. Genel olarak mukozanın her elemanı aynı derecede büyümüştür. Bunun içinde ve dış duvarında, ortayol (meatus) üzerinde bulunurlar, sayıları bazı kere çoktur ve büyük olabilirler. O zaman burnun dış biçimini de değiştirirler. Açık boz renkte veya açık pembe renktedirler, cam gibi görünürler, üzerleri düz ve parlaktır. Burundan nefes almayı zorlaştırır, konuşma sesinin tonunu ve rezonansını değiştirerek hımhımlık yaparlar. Eustachi borusunu tıkarlarsa işitmeyi bozarlar.

Gırtlaktakiler: Ses telleri üzerinde büyürler. Ufak ve hemen her vakit tektirler. Evvelkilerden daha koyu renkte

ve daha sert olurlar (fibrome papillaire); küçükleri, ses kısıklığı, büyükleri nefes darlığını (boğulma tehlikesi) yapar.

Dölyatağında çıkanların karakteri, her zaman iltihabîdir. Mukoza zarının bütün elemanları büyümüş olabilir. Fakat çok kere kistik veya oyuk bir yapıdadır.

Ahtapotlar, derideki benler gibi tehlikesizdir, ameliyatla koparıldıktan sonra tekrar büyümezler. Vücutta bulundukları yere göre önem alırlar. Çoğu, rahatsızlık vermediği halde bazısı geçici veya sürekli olarak darlıklara sebebolurlar. Bulundukları yolu tıkarlar, kronik nezlelere ve kanamalara sebebolurlar. Rahatsızlık yapan ahtapotlar ameliyat (kesme, koparma, bükme, yakma, dağlama) ile alınırlar.

Bulundukları mukoza kokain veya benzeri ilâçlarla iyice uyuşturulduktan sonra, bu işe mahsus yaraçla hemen hiç kanatmadan ve acı duyurmadan çıkarılabilirler.

AHTAPOT (Octopus vulgaris) [Zoo.], mürekkep balıkları (Cephalopoda) takımının Octopodidae (bk. Ahtapotgiller) familyasına bağlı bir tür. Ağızlarının etrafında bulunan sekiz kuvvetli kol yardımiyle hareket ederler. Her kolda iki sıra vantuz vardır. Bunların yardımiyle avlarını yakalar ve taşlara tırmanırlar. Vücutları erguvan kırmızısı, kahverengi veya sarı ve siyah külrengi lekeli olan ahtapotlar 50 cm. kadar yüksek ve 25 kg. kadar ağır olabilirler. Bazıları kolları açıldığı zaman 2 metreden fazla bir genişlik gösterirler. Besinleri balıklar, yengeçler ve istakozlar gibi kabuklu hayvanlar ve midyelerdir. Kaya oyuklarında veya taşlar arasında gizlenerek avlarını beklerler. Derileri altında bulunan renk hücreleri (kromatoforlar) yardımiyle renklerini bulundukları yerin rengine uydururlar. Kuvvetli uzun kolları ile yakaladığı avı tükürük bezlerinden saldıkları bir zehir ile öldürürler ve ağızlarındaki papağan gagasını andıran çeneleriyle parçalarlar. Hattâ midye ve istiridyeleri, kabuklarını açtıkları zaman iki kabuk arasına bir taş sıkıştırarak ve kabuklarının tekrar kapanmasına engel olarak kolayca yerler. Ahtapotun salgısı zehirli olduğundan ısırmasından kaçınmalıdır. Akdeniz ve Ege denizinin kayalık kıyılarında yaşarlar. Hele memleketimizde, Ayvalık yakınlarında çok avlanırlar. Çarpma ve zıpkın ile avlandıkları gibi kaya oyuklarından da bir kanca ile yakalanabilirler. A. Marmara denizinde ve Karadeniz Boğazı'nda daha seyrek bulunur. Eti yenir. Bütün Akdeniz memleketlerinde ve memleketimizde bütün balık pazarlarında raslanır. Güneşte kurutulmuş olarak da satılır. Bazı efsanelere göre gemilerden uzun kolları ile insanları kapacak kadar büyük ahtapotlar da varmış.

AHTAPOT

Başka bir ahtapot türü de Akdeniz, Atlas ve Hint Okyanusu'nda yaşıyan *O. macropus*'dur. Misk ahtapotu (b.bk.) adı verilen *Eledone moschata* aynı familyanın ayrı bir cinsidir.

AHTAPOTGİLLER (Octopodidae), başı ayaklı yumuşakçalar (Cephalopoda = mürekkep balıkları) takımının iki solungaçlılar (Dibranchiata) alt takımına bağlı bir familya. Ağızlarının etrafında biribirine eşit, uzun ve kuvvetli sekiz kolu vardır (Octopoda). Bu kollar kök taraflarında kısa bir zar ile biribirlerine bağlanmıştır. Ahtapotgillerde bir çift küçük çubuk biçiminde kabuk köreltisi kalmıştır. *Octopus vulgaris* (bk. Ahtapot), *O. macropus*, *Eledone moschata* (bk. Misk Ahtapotu,) en tanınmış türlerindendir. Kuzey Atlas Okyanusu'nun derin sularında yaşıyan *Bathypolypus* cinsinin mürekkep kesesi yoktur.

AHTENA [yerli dilde = «buz halkı»], Kuzey Amerika Kızılderililer'inden bir boy. Bunlar Na-Dene grupuna giren Athapaskalar'ın Tinneh veya Dene denilen kuzey kolunun kuzeybatı bölümündendirler. Güney Alaska kıyılarında Copper ırmağı çevreğinde yaşamaktadırlar. En yakın akrabaları Kuçinler'le (Loucheux'ler dâhil) Khotanalar'dır. (bk. ATHAPASKA ve NA-DENE).

AHTERÎ, Mustafa (ölm. 1561), Türk din bilgini ve dilcisi. Künyesi Şemsettinoğlu Muslihittin Mustafa'dır. Ahterî takma adını almıştır. Afyonkarahisar'da doğmuş, Kütahya'da ölmüştür. Siyer, fıkıh, Arap edebiyatı ve lûgat alanlarında çalışmış, Âdem'den Muhammed peygambere kadar geçen olayları ve bu devirde yaşamış olan din adamlarının hayatını anlatan Arapça bir tarih (bir yazma nüshası Fatih Kitaplığı'nda) ile, fıkha ait *Câmi-ül-lisan*, *Câmi-ül-mesail*, muhâdarâta dair de *Hâmil-ül-muhadarat* adlı eserleri yazmıştır. Bunların hiçbiri basılmış değildir. Basılmış biricik eseri, kendine ün kazandırmış olan ve kısaltılmamış halinde *Ahterî-i kebîr* adiyle tanınan Arapça'dan Türkçe'ye sözlüktür. Bu sözlüğün, *Vasat* ve *Sagir* denilen kısaltmaları da vardır. Yazar, önsözünde eserini *Sıhâh-ı Cevherî*, *Düstur-ül-lûga*, *Tekmile*, *Mücmel-ül-lûga*, *Muğreb-ül-lûga* ve *Mukaddimet-ül-edeb* gibi kitaplardan kelimeler toplamak ve bunları Türkçe'ye çevirmek suretiyle, 1545 yılında meydana getirdiğini söyler. Kütahya'da tamamlanan bu eser, kelimelerin tanım ve tercümesi bakımından, çağdaşı olan Abdullah Kestelî'nin sözlüğüne (yazılışı: 1533-34) benzemektedir. Afyonkarahisar ve Kütahya bölgelerinin ağziyle yazıldığı için, Türkiye diyelekler bilgisi bakımından ayrıca önemi vardır. Aslı 1000 sayfadan fazla tutmakta olup 40,000 kadar kelimeyi almaktadır. Arapça'dan Türkçe'ye alfabe sırasiyle, fakat maddeleri satırbaşlarına getirmeden yazılmış ve ilk olarak bu şekilde 1826 da İstanbul'da basılmıştır. Ondan sonra birçok defalar Türkiye'de yeniden (1840, 1859, 1875 v.b.) basıldığı gibi, Mısır, Kırım, İran, ve Hindistan basımları da vardır. 1894 teki İstanbul basımı maddeler başa getirilerek yapılmıştır. Bu haliyle , kelime köklerinin son ve ilk harflerine göre sıralanmış olan Firuzabadî'nin *Kamus*'undan daha kolay kullanılabilmekte ise de, zenginlik ve doğruluk bakımından Ahmet Asım Efendi'nin *Kamus* tercümesiyle kıyaslanamaz. Arapça'ya yeni başlıyanlar, Ahterî sözlüğünü bu kolaylığından dolayı *Cevherî*'ye ve *Kamus*'a üstün tutarlar.

AHTİ (Aḫti), Kafkas dilleri kuzeydoğu (Çeçen-Lezgi) bölümünün Samur grupunun kuzeydoğu kolundan olan Küri dilinin bir diyeleği. Bakû şehri ile Kura ırmağının kuzeyinde ve Derbend'in güneyinde konuşulur. (bk. ÇEÇEN-LEZGİ DİLLERİ ve KÜRİ DİLİ).

AHTİRKA, Ukrayna'da Harkof şehrinin 100 km. kuzeybatısında, Minsk'i Harkof'a bağlıyan demiryolu boyunda bir şehir. Deniz yüzünden yüksekliği 125 m. Nüfusu 27000. A. da deri ve bez endüstrisi bulunduğu gibi, tahıl ve hayvan ticareti de önemli bir yer tutar.

AHU (Gazella), Bovidae (boynuzları boş olanlar) familyasından antiloplar alt familyasına bağlı bir cins. Ahulara, gazal ve ceylân adları da verilir. Bunlar ince vücutlu

zarif hayvanlardır. İnce ve uzun bacakları vardır. Çok büyük ve alımlı gözleri şiirlerde bile anılır. Lir şeklinde ve halkalardan mürekkep boynuzları vardır. İstep ve çöl hayvanlarıdırlar; sürüler halinde yaşarlar. Renkleri toprağa uymuştur. Vücutları açık veya kızıl kula rengindedir, karın tarafları beyaz, yüzleri çok güzel ve alacalıdır. Kuzey ve Doğu Afrika, Batı ve Orta Asya, Yukarı Hindista'nın çöl ve bozkırlarında yaşarlar. Bu sevimli hayvanlar pek kolay evcilleştirilebilirler. Etleri çok lezzetli olduğundan ahuları türlü tuzaklarla, av köpekleri ile avlarlar. Gaz'al cinsinin türleri pek çoktur. En önemlisi eski zamandanberi tanınan asıl gazal, *Gazella dorcas*'dır. Bu tür, Fas ve Cezayir'den Kızıldeniz ve Suriye'ye kadar yayılmıştır.

AHUACHAPÁN [*auaçapan* ok.], Orta Amerika'da Salvador Cumhuriyeti'nin bir departmanı ve bu departmanın başşehri. Nüfusu 30200 (1921). Kahve ticaretinin merkezidir.

AHUDUDU veya **Ağaççileği** (Rubus idaeus), gülgiller (Rosaceae)den yarım çalı şeklinde büyüyen bir bitki. Sürgünü ikinci yıl çiçek açtıktan sonra kurur ve köklerinden tekrar yeni sürgünler verir. Meyvası bileşik ve kırmızı renklidir. Bahçelerde ekilen kültür çeşitlerinden sarı beyaz veya siyah kırmızı renkli meyva verenleri de vardır. Kendi kendine ormanlarda, orman kenarlarında, seyrek ağaçlı tepecik veya sırtlarda, ovalarda ve dağlarda yetişir. Rüzgârlardan muhafazalı, yarı gölgeli yerleri, hafif ve nemli toprakları sever. Kültür çeşitleri içinde yılda iki kere meyva verenler de vardır. Sonbaharda iyi hazırlanmış toprağa dikilen köklü piçlerle üretilir ve ikinci yıl meyva alınmaya başlanır. Çürümüş çiftlik gübresi meyva verimini artırır. Taze olarak da yenen meyvalarından marmelât, reçel ve şurup yapılır.

AHUDUDU

AHUNDOF, Fetih Ali (1811-1878), Türk edebiyatçısı ve tiyatro yazarı. Azerbaycan'ın Şeki (Noha) kasabasında doğmuştur. Çok küçük yaşta iken babasız kalmış ve dayısı tarafından büyütülmüştür. Çocukluğunda önceleri, özel olarak Doğu dillerini ve bilimlerini öğrenmiş, fakat şair Mirza Şefi'in etkisi altında kalmaya başlayınca medrese öğrenimini bırakarak, doğduğu yerde müslümanlar için açılmış bulunan bir Rus okuluna girmiştir Dayısı onu bir din adamı olarak yetiştirmek istemiştir. Fakat o, okulu bitirdikten sonra Tiflis'e gitmiş ve Rus Hükümeti'nin bir memuru olarak çalışmaya başlamıştır. Meslek olarak askerliği seçmiş ve albaylığa kadar yükselmiştir. Ahundof, Rus edebiyatını ve o kanaldan diğer büyük Avrupa edebiyatlarını okuduğu gibi, felsefe ve sosyal bilimlerle ilgilenmiş ve bu arada şiirle de uğraşmıştır. Fakat, Ahundof'a asıl ün kazandıran tiyatro eserleridir. Onun piyes yazması, Kafkasya'nın genel valisi Varantsof'un 1850 yılında Tiflis'te bir tiyatro yaptırmasiyle başlar. Ahundof, piyeslerini bu tiyatroda oynatmak için kaleme almıştır. Sayısı yediyi bulan ve hepsi de komedi olan bu piyesler şunlardır: *Hikâye-i Molla İbrahim Halil Kimyager* (1267 - 1850), *Mösyö Jurdan Hekim-i Nebatat* ve *Derviş Mest Ali Şah Meşhur Câzuger* (1850), *Sergüzeşt-i Vezir Han-ı Serap yahut Lenkeren Veziri* (1850), *Hirs-i Guldur Basan* (1851), *Sergüzeşt-i Merd-i Hasis (Hacı Gara)* (1852), *Müdafaa Vekillerinin Hikâyeti* (1855), *Aldanmış Kevâkip yahut Hikâyet-i Yusuf Şah* (1856). Bunlar, hepsi bir arada olmak üzere, *Temsilât-i Kabutan Mirza Fetih Ali Ahundzade* adı oltında Tiflis'te basılmıştıt (1859).

FETİH ALİ AHUNDOF

Bu piyeslerin birçok bakımdan önemli olduğu ileri sürülmüştür. Her şeyden önce, onların Türk tiyatro edebiyatının ilk örnekleri olduğu söylenir. Ancak, son zamanlarda, Anadolu diyeleği edebiyatında dramatik eserlerin 1850 den evvel başladıklarını belirten bazı incelemelerin bulunduğunu da gözönünde tutmak lâzımdır. Bundan başka bu eserlerin halkın genel seviyesi esas tutularak ve tam bir konuşma dili ile yazılmış bulunması da dikkate değer. Ahundof'un bu hususta büyük bir ustalık ve anlayış gösterdiği muhakkaktır. Bu komedilere karşı, değişik halk kütlelerinin hep birden gösterdikleri büyük rağbetin en önemli sebebini bu dil ve üslûp özelliğinde aramak doğru olur.

Fetih Ali Ahundof, Azerbeycan uyanış edebiyatının ilk önemli kişilerindendir. Edebiyatta, Doğu kültürünü Batı kültürüne yöneltme hareketinin başında onu görüyoruz. Bundan ötürüdür ki komedyalar için, hep dinî kaytaklığa ve sosyal bozukluklara dokunan konuları seçmiş, halkı uyandırmaya ve kalkındırmaya çalışmıştır. Eserlerindeki tipleri, çoğunlukla, halkı soyan softalar ve ağalar teşkil eder. Bu komedyaların ünü Azerî edebiyatının sınırlarını da aşmış, hem Rusça'ya, hem de Muhammed Cafer Karadağî tarafından Farsça'ya çevrilmiştir (1874). İlk temsilleri Tiflis'te ve sonrada Bakü'de Türkçe olarak yapıldığı gibi, İran'da da sahneye konulmuş ve Farsça tercümeler esas tutularak, bazıları Almanca ve Fransızca'ya da çevrilmiştir.

Ahundof'un bu piyeslerden başka, sosyoloji ve metafizikten bahseden *Hak-kal yakîn* adında bir eseri daha vardır.

Ahundof genel olarak bütün Doğu dünyasının kalkınması ve Batı medeniyetine çabucak girmesi için, Arap alfabesinin arıtılmasının zorunlu bulunduğu inancında idi. Bu inanca, kendi söylediğine göre, 1857 yılında varmıştır. Bu tarihlerde Kafkasya Genel Valisi Grandük Mişel'in yanında Doğu dilleri tercümanlığını yapmakta olan Binbaşı Ahundof, Tahran ve İstanbul'a giderek devlet ve bilim adamlariyle temaslarda bulunmuştur. İstanbul'a 1863 te gelmiş ve Arap alfabesinin düzenlenmesi hakkındaki eserini, devrin sadrazamı olan Fuat Paşa'ya sunmuş, Paşa da eseri incelemek üzere «Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye» ye göndermiştir. Cemiyet, Ahnndof'u da çağırarak bir toplantı yapmış ve önergeyi incelemişse de, bir sonuca varamamıştır.

Ahundof, edebî anlayışı ve çalışmalarının şekli bakımından, Azerî edebiyatında, Şinasi'nin daha sanatçı bir benzeri olarak görünmektedir.

AHURAMAZDA (Hürmüz), *Avesta*'ya (b. bk.) göre Zarathustra (Zerdüşt) dininde Allah'ın bir görünüşü. Zarathustra tarafından pozitif varlığa eş tutulan bu terimin karşıtı Ahriman'dır. A., Ameşaspand ile birlikte «nur» dünyasını, hayvanları, bitkileri ve bu sonunculardan da insanları yaratmış, fakat her iyiye karşı bir de kötüyü ileri süren Ahriman'ın insan ruhunda bir ikilik meydana getirmesine göz yummuştur. Bir taht üzerinde oturan ve nur dünyasında yaşıyan bir hükümdar olarak tasarlanmaktadır. Yanında Ameşaspand ve birtakım vezirler bulunmaktadır.

AHURİ KÖYÜ, Ağrı yamaçlarında bir köy. 1840 depreminde 1600 kadar ahalisiyle birlikte yokolmuştur.

AHVAH: bk. ALUAL.

AHVAZ, Babilonya (bugünkü Irak) ile Pers (bugünkü güneybatı İran) arasında uzanan eski Elam - Susiana yöresinin Abbasîler zamanında konmuş Arapça adı.

AHVAZ (Ehvaz), Batı İran'da, Karun ırmağı kenarında bir şehir. Asıl adı «Ahvaz pazarı» anlamına gelen Sûk-ul-Ahvaz idi. Nüfusu 32000 dir. Basra'ya olan uzaklığı 118 km. dir. Benderşahpur'dan kuzeye doğru uzanan demiryolu üzerinde ve Anglo - Persian Oil Company (İngiliz - İran Petrol Kumpanyası)nın büyük petrol borularının başlangıç noktasıdır. İran'nın petrol yatakları, Birinci Dünya Harbi'nden biraz önce, evvelâ Meydan-ı Meftun ile Ahvaz'da işletmeye açılmıştır. Şehirde petrol şirketi memurları için yapılmış yeni mahalleler vardır. A. kısa zamanda bir endüstri ve ticaret merkezi olmuştur.

AHVENANMAA: bk. ÅLAND.

Aİ, tembel hayvanlar (Bradypodidae) familyasına bağlı *Bradypus tridactylus* bilimsel adını taşıyan bir memeli hayvana halk tarafından verilen ad. Üç parmaklı tembel hayvan adı ile de anılır. Hareketleri çok ağır olan bu hayvanların boyunları uzun, kuyrukları kısadır. 54 cm. uzunluktadırlar. Ayaklarında, üçer tane orak şeklinde yassı tırnakları vardır. Kırmızımtırak kül renklidirler ve karınları gridir. Brezilya ormanlarında ağaçlar üzerinde yaşarlar ve dişileri yavrularını sırtlarında taşırlar.

AİA, Yunan efsanesinde Karadeniz'in doğusunda bulunan Kolkhis ülkesinin adı. Orada Kıral Aietes (b. bk.) hüküm sürmüş, ve Argonautlar (b. bk.) da oraya sefer etmişler. Aietes'in kızkardeşi büyücü Kirke'nin yaşadığı adanın adı da A. veya Aiaia idi. Bu adanın kâh Kolkhis kıyısı karşısında, kâh Batı Akdeniz'de olduğu sanılır, Roma'nın güneybatısındaki Kirkaion burnunun (Lât. Circei, bugünkü Monte Circeo) da bu adanın kara ile birleşmesinden meydana geldiği söylenirdi.

AİAKİDLER (Aiakos oğulları), Aiakosoğulları Peleus ile Telamon'a ve torunları Akhilleus, Neoptolemos, Aias ve Teukros'a verilen ad (*patronymikon*). Soy kütüklerini Aiakos'a veya torunlarına kadar vardıran Kıbrıs kıralı Euagoras ve oğlu Nikokles, Büyük İskender, Epeiros kıralı Pyrrhos ve Makedonya kıralı Perseus gibi tarihî kişiler de bu adla övünürlerdi.

AİAKOS, Yunan efsanesine göre Zeus'un ve nehir tanrısı Asopos'un kızı Aigina'nın oğlu ve Aigina adasının kıralı. Oğulları, Peleus ile Telamon'dur. A. dindarlığiyle tanınmıştır; tarlaları yakan bir kuraklık onun duası üzerine bitmiş. Apollon ile Poseidon Troia'nın surlarını yaparken ondan yardım istemiş. Tanrılar onun adaletine güvenerek, aralarında çıkan bir anlaşmazlığı halletmesini dilemiş. A. ölümünden sonra, yeraltı dünyasında Minos ve Rhadamanthys ile birlikte ölüleri yargılar. A. a Aigina'da tapılırdı; onun için kutlanan bayramlara Aiakeia denirdi.

AİANTA, eski Anadolu'da Galatia bölgesinde bir yerin adı. Nerede bulunduğu tam olarak bilinmemektedir.

AİANTEİA, Telamon'un oğlu olan Aias adına Hellas'ta, Salamis ve Atina'da yapılan bir Hellen bayramı.

AİANTEİON, 1 — Eski Anadolu'da Troas bölgesinde bir alanın adı. Bu alan, Telamon oğlu Aias'ın mezar tepesi olduğu sanılan Çanakkale Boğazı'ndaki İntepe'nin yakınlarında bulunuyordu. Orada bir şehir olup olmadığı belli değilse de, her halde bir Aias tapınağı vardı. O tapınaktaki heykel Antonius tarafından Mısır'a götürülmüş, sonradan Augustus tarafından eski yerine konulmuştur.

2 — İstanbul Boğazı'nda bugünkü Salıpazarı çevresinde eski bir yer. Herhalde orada Telamon oğlu Aias'ın (b. bk.) bir tapınağı vardı. Byzantion, Megara'nın bir kolonisi olduğu için ve Atina ve Salamis'ten başka hususiyle Megara'da Aias'a tapındığına göre, böyle bir tapınağın Byzantion yöresinde bulunduğu kolayca anlaşılır.

AİANTİDES, 1 — Kuzeybatı Anadolu'daki Lampsakos (bugünkü Lapseki) şehri tiranı. Atina tiranı Hippias'ın kızı Arkhedike ile evlenmiştir.

2 — Batı Anadolu'daki Miletoslu bir adam. Aigospotamoi'daki savaşta bulunmuştur. Delphoi'da heykeli olduğu söylenmektedir.

AİANTİS, Kleisthenes'in Attika'da kurduğu on *phyle*'nin, yani yersel bölümlerin ilki. Adı, Telamon oğlu Aias'ın adından gelmedir.

AİAS [Lât. **Aiax**], Troia savaşı efsanesine karışmış olan iki kahramanın adı.

1 — Büyük A., Salamis kıralı Telamon'un oğlu. *İlias*'ta Akhilleus'tan sonra en yiğit, en kuvvetli ve en güzel kahraman olarak anılır. Akhilleus öfkelenerek savaşa katılmadığı sıralarda A. onun yerini tutmağa çalışır. Hattâ Hektor'a meydan okuyup onu yaralamağa muvaffak olur. Akhailar'ın ordugâhı ve gemilerinin savunmasında en büyük görev A. a düşer. Patroklos, Hektor tarafından öldürüldükten sonra, A. küçük A. ile birlikte düşmanları tutup Menelaos ile Meriones'e kahramanın cesedini kurtarmak imkânını verir. Akhilleus da ölünce, silâhlarına sahibolmak için Odysseus'la kavga eder, fakat sonunda silâhlar Odysseus'a verilir. A. bu karara içinden kırılarak kendi kendini öldürür. Odysseus yeraltına indiği zaman A. ın ruhuna raslayıp onunla barışmak isteyince, kahraman, karşılık vermeğe tenezzül etmeksizin Odysseus'a arkasını çevirir. Homeros destanlarından sonraki efsanede A. ın, silâhlar hakkında haksız bulduğu kararı duyunca, çıldırdığı ve Akhailar'ın sürülerine saldırıp düşmanlarından öç aldığını sanarak, birçok hayvan öldürdüğü anlatılır. Kendine gelince, A. utancından kendini kılıcının üstüne atıp öldürür. A. ın kişiliği Homeros'tan sonra da birçok Yunan ve Roma şairlerine konu olmuştur. Fakat yalnız Sophokles'in *Aias* adlı tragedyası elimize geçmiştir. A. ı gösteren tasvirlerinden en ünlüsü şüphesiz ki resmi levhada bulunan A. ile Akhilleus'u tavla oynarken gösteren Atinalı Exekias'ın amphora'sıdır (VI. yüzyılın ortasında).

A. a Salamis'te *heros* olarak tapınılırdı; kültü oradan Atina'ya geçmiştir. Megara'da da bir kültü vardı;

Byzantion'daki kültü oradan gelmedir (bk. AİANTEİON). Strabon, Rhoiteion'da da A. ın bir tapınağı ve bir heykeli olduğunu söyler; eski Rhoiteion'un yöresinde bulunan İntepe bugün de «A. ın mezarı» adını taşımaktadır.

2 — Küçük A., Lokrisliler kıralı Oileus'un oğlu. *İlias*'ta Akhai ordusunun Akhilleus'tan sonra en hızlı giden koşucusu olarak tanınmıştır. Savaşta birçok fırsatlarda kahramanlık gösterir. Fakat yaratılışı vahşî ve kabadır, tanrıları da hor görür. Homeros'tan sonraki efsane bu özelliklerinin üzerinde daha çok durur: A. Athena tapınağına sığınan Kassandra'yı tanrıçanın heykelinden zorla ayırıp heykeli devirmekle tanrıçaya ağır hakaret etmiştir; hattâ daha sonraları Kassandra'ya tapınakta tecavüz ettiği anlatılırdı. Bu yüzden Athena memleketine dönüşte, A. ın gemisini batırmış, A. bir kayaya çekilip ölümden kurtulmuş, fakat oradan Poseidon'a küstahça meydan okuduğu için, tanrı üç dişli asasiyle kayayı parçalamış, A. da boğularak ölmüştür.

AICARD [*ekār* ok], **François-Victor-Jean** (1848 - 1921) Fransız şair ve yazarı. 1909 da Akademi'ye üye seçilen Aicard'ın birçok şiir kitapları, piyesleri ve romanları vardır. Piyesleri arasında *Pygmalion* [1872] ve *Le Père Lebonnard* (Lebonnard baba) [1889]; şiir kitapları arasında *Jeunes Croyances* [1867] ve *La Chanson de l' Enfant* (Çocuğun türküsü) [1875]; romanları arasında da *Don Juan* [1889], *La Fleur d'Abime* (Uçurum çiçeği) [1894] ve çok beğenilen *Maurin des Maures* [1908] sayılabilir.

AICHACH, [*aybab* ok.], Almanya'nın Yukarı-Bavyera bölümünde, denizden 444 m. yükseklikte, 3680 (1925) nüfuslu bir kasaba. A. Tuna nehrinin kollarından Paar ve Augsburg-Ingolstadt demiryolu üzerinde bir tarım merkezidir. XI. ve XII. yüzyıllardan kalma bazı yapılarla eski tahkimlerin artıkları vardır.

AİDA, İtalyan bestecisi Verdi'nin dört perdelik operası. Aida, Hidiv İsmail Paşa tarafından, ilk defa Mısır'daki İtalyan tiyatrosunda oynanmak üzere Verdi'ye ısmarlanmış, o da yirmi bin İngiliz lirası karşılığında bunu kabul etmiştir. Eserin ana çizgilerini Egiptolog Mariette Bey hazırlamış, Camille du Locle bu esasa dayanarak librettoyu Fransızca ve mensur olarak yazmış, Ghislanzoni de Fransızca liberttoyu manzum olarak İtalyanca'ya çevirmiştir. Verdi, işte elbirliğiyle hazırlanıp dilden dile aktarılan bu librettoyu bestelemiştir. Aida, ilk defa açılış töreni 1869 da yapılmış olan Kahire tiyatrosunda 24 aralık 1871 de oynanmıştır.

Aida'nın konusu: Firavun'un kızı Prenses Amneris, Mısırlı genç General Radames'e aşıktır. Mısır-Habeş harbinde Firavun'a tutsak olan güzel Habeş prensesi Aida da Radames'i sevmektedir. Aida'nın babası Habeşistan kıralı Amonasro, kızını kurtarmak için Mısır'a yürür. Fakat karşısına çıkan Radames kuvvetlerine yenilir ve tutsak edilir. Radames, sevgilisi Aida'nın sözüne uyarak tutsak Habeşliler'in azad edilmeleri için çalışır ve rahiplerin karşı koymalarına rağmen, kıraldan bunu elde eder. Fakat Firavun, Radames'e Prenses Amneris ile evlenmeği şart koşar. Düğünün arifesinde Amneris, adamları ile birlikte Nil kenarındaki İsis tapınağına dua etmeğe gelir. Bu sırada nehir boyunda Radames'i aramakta olan Aida, babası Amonasro ile karşılaşır. Savaşta yenilen kıral, Mısır ordusunu perişan edecek bir tuzak kurduğunu, fakat bu işi başarmak için, Mısır ordusunun geçeceği yolu Radames'ten öğrenmek gerektiğini kızına söyler. Aida, Radames'ten bu sırrı öğrenir. Bir tarafa gizlenmiş olan Amonasro, ordusunu buna göre tertiplemek üzere koşup giderken tapınaktan Amneris ile rahipler ve askerler çıkarlar. Amneris, Radames'in hainliğini öğrenir. Radames de vatanına hainlik etmenin acısı altında ezilir ve askerlere teslim olur. Kanuna göre, Radames'in ölmesi gerekmektedir. Radames, Ftâ tapınağında bir mahzene diri diri girecek ve kapısı örülecek olan bu mahzende ölümü bekliyecektir. Amneris, kendisiyle evlenirse hayatının kurtulacağını, aynı zamanda, Firavun'un tahtına ortak olacağını hatırlatırsa da Radames, Aida'ya olan aşkına bağlı kalır. Mahzende Aida ile birleşirler. Bu sırada yukarıda Ftâ rahipleri türkü söyleyip raksetmektedirler. Bu rahpiler kapıyı örerlerken Radames ve Aida, ölümü beklerler.

Verdi'nin eski eserlerinde görülen düşüklükler, gerçeğe aykırılıklar, vakanın heyecanına kapılmalar, bu operada yer yer görülmekle beraber, Aida'da kompozitörün, yeni bir dünyaya doğru gözlerini çevirdiğini görüyoruz. Wagner'in operaya getirdiği yeniliklerin izleri de Aida'da bulunabilir. Bundan başka üslûp, armonilerin seçilmesi, eserin dokunuşunda kontrapuntlu ve füglü yazıya verilen önem, orkestranın eserdeki büyük yeri, özet olarak her şeyi ile Verdi, Aida'da büyük yeniliklere yönelmiş ve gerçekten başarılı ve büyük bir eser ortaya koymuştur. Eserin en tanınmış parçaları: Birinci perdede, Prelüd; Radames'in romansı, Amneris-Radames-Aida triosu; ikinci perdede, kadınlar korosu ve iki prensesin duosu ve aynı perdenin ikinci tablosundaki zafer marşı; üçüncü perdede, Aida'nın ariası; Aida-Amonasro ve Aida-Radames duoları; dördüncü perdede, yargılama sahnesi ve son tabloda ölüm sahnesi.

AİDESİOS, Anadolu'da Kappadokia'da doğmuş bir filozof. Yeni-Eflâtuncular'dandır. IV. yüzyıl ortalarında yaşamıştır. Önce Iamblikhos'un öğrencisi iken, sonra onun yerini tutmuştur. Bergama'da açtığı Pergamon okulu ün salmıştır. Roma İmparatoru Iulianus'un 353 te A. un dersini dinlemek istediği söylenir. Karakteri ve felsefesi övülmekte ise de yazılı bir eseri kalmamıştır.

AIDONE, Sicilya adasının dağlık bölgesinde bir kasaba. Nüfusu 8815 tir; çevresinde bazı madenler vardır.

AİDONEUS, eski Anadolu'da Troas bölgesindeki İda dağından çıkan ve bugün nerede olduğu bilinmiyen bir çayın adı.

AİDONEUS, Yunan mitolojisinde yeraltı tanrısı Hades'in ikinci bir adı (bk. HADES).

AİDOS, eski Yunanlılar'da utangaçlığın sembolü. Eski Yunanistan şehirlerinden Atina ve Sparta'da Aidos'a bir tanrıça gibi tapınılırdı.

AİETES, Yunan efsanesine göre güneş tanrısı Helios'un oğlu, Kirke'nin kardeşi, Medeia'nın babası, Aia ülkesinin kıralı (bk. ALTIN POST ve ARGONAUTLAR).

AİGA, Aiolis bölgesinde bir burun, bugünkü Karadağ (Bademli ile Çandarlı arasında).

AİGAİ, birkaç eski Yunan şehrinin adı. 1 — Peloponnesos'taki Akhaia'nın kuzey kıyısında eski bir şehir. İsa'dan önce terkedilmiştir. Halkı komşu Aigeira şehrine göçmüştür.

2 — Euboia (Egriboz) adasının batı kıyısında eski bir şehir. İsa'dan önce yıkılmıştı; yalnız şehre hâkim sarp bir tepede bulunan Poseidon tapınağı kalmıştı.

1

4

5

2

6

3

1 — Akhilleus ile Aias dama oynarken (Exekias amphora'sı, M. Ö. VI yüzyıldan).

2 — Aigina'daki Aphaia tapınağı (bugünkü görünüşü).

3 — Aigeus Delphoi'de (Yunan vazosu, M. Ö. V. yüzyıldan).

4 — Yaralı savaşçı (Aphaia tapınağınnın batı alınlığından).

5 — Yaralı savaşçı (Aphaia tapınağının doğu alınlığından).

6 — Aineias kurban keserken (Roma'daki Ara Pacis'ten bir kabartma).

3 — Aigai veya Aigeai, Makedonya'nın başkenti. Buraya Edessa da denir. Yıkıları şimdiki Vodina'nın yakınındadır.

4 — Batı Anadolu'da Çandarlı körfezinin 12 km. kadar doğusunda Gündağı üzerinde ve Herodotos'un saydığı on bir Aiolis (b. bk.) şehrinden biri. Bügünkü adı Nemrut kalesidir. Yanından geçen Koca Çay, antik çağda ilkönce Titnaios, sonradan da Pythikos adını taşımıştır. Aiolis şehirlerinin hemen hepsi kıyılarda kurulmuşlardı. Bu zengin Hellen şehirlerini, kıyıların eski sahipleri olup doğuya çekilmiş olan Anadolu uluslarına karşı korumak amacı ile, sarp dağlar üzerinde ve alınması güç bir veya birkaç önkale halinde kurmak gerekiyordu. İşte Aigai'ın kıyılardan uzakta ve ticarete elverişsiz bir yerde kurulmuş olması, ancak bu şekilde açıklanabilir.

Pers harbleri sırasında Aigai'nın sözü geçmiyor. Plutarkhos, Atina devlet adamlarından Themistokles'in Yunanistan'dan kaçıp Kyme'ye geldikten sonra Aigai'a uğradığını, burada tanınmadan şehrin en zengin vatandaşı Nikagenes'in evinde konuk olduğunu ve kadın kılığına sokularak Susa'ya kaçırıldığını yazıyor. Ksenophon (Hell. IV, 85) da, Knidos yakınındaki deniz asavaşından sonra, Asya'da daha Temnos ve Aigai gibi İran kıralına bağlı olmıyan şehirler bulunduğundan bahsediyor.

Bergama Kırallığı'nın eğemenliği Hermos (Gediz) vâdisine yayılmağa başlayınca, Aigai'den geçen yol da önem kazanmış, ticaret genişlemiş, şehrin alanı büyümüştür. Aigai yeni baştan düzenlenirken, Bergama şehri örnek olarak alınmıştır. Şehir, İmperator Tiberius zamanında, Milâdın 17. yılındaki yerdepremi ile yıkılmış olup yine aynı imparator tarafından hemen hemen yeni baştan yaptırılmıştır. Aigai'ın Roma İmparatorluğu zamanında Küçük Asya'daki uzun barış dönemi sırasında büyük bir gelişmeye kavuştuğu, bu döneme ait birçok önemli anıtların varlığından anlaşılmaktadır.

Aigai şehri, deniz yüzünden 360 m. yükseklikte sarp ve yalçın yamaçlı volkanik bir tepenin üzerinde kuruludur. Şehri koruyan surlar araziye uydurularak büyük bir ustalıkla yapılmıştır. Şehir teknik bakımdan biribirlerinden farklı üç kısma ayrılır. Şehir tepesinin en yüksek kısmını teşkil eden düzlükte, ne oldukları iyice anlaşılamıyan bazı kalıntılara raslanmıştır. Buranın doğusunda düzgün bir meydanın güneydoğu kenarını kaplıyan 80 m. uzunluğunda, 9.07 m. genişliğinde bir yapı görülmektedir. Duvarlarının kalınlığı ancak 0.87 m. olmasına rağmen bazı yerlerde 11 m. yüksekliğe kadar muhafaza edilmiş bulunuyor. Yapı üç katlı ve iki bölümlü olup Bergama'daki Agora galerileri (Stoa—Poriticus)ne çok benzemektedir. Agora'nın hemen bitişiğinde belediye binası (Buleuterion)na ait yıkılar bulunmaktadır. Fakat iyi muhafaza edilmediklerinden, yapının plânını anlamak güçtür. Şehrin kuzeybatı kısmını büyük yapılar kaplamaktadır: En yüksek taraçada büyük bir peripteral tapınağın izlerine rasgelinmiştir. Bunun batısında, daha alçaktaki taraçada, tiyatronun kalıntıları görülmektedir. Sahne yapısının birçok kısımlarında iyi bir şekilde muhafâza edilmiş olan tiyatronun oturma sıraları kaybolmuştur. Tiyatronun kuzeyinde Demeter ve Kore'ye ait küçük bit tapınak vardır. Güneydeki taraçada şehrin stadyomu yapılmıştır.

5 — Kilikya'da bir şehir. İssos körfezi üzerinde, bugünkü İskenderun körfezinin Ayas (Yumurtalık) adını taşıyan yerinde kurulmuş olup, Argos (b. bk.) un yavru şehri idi.

AİGAİON, Yunan mitolojisinde deniz tanrısı Poseidon'un oğlu, yüz kollu bir dev. Tanrılar Zeus'u zincire vurmak istedikleri zaman Thetis, A. u yardıma çağırmıştı. Homeros'a göre tanrılar bu deve Briareos derler (bk. BRİAREOS).

AİGEİS, Kleisthenes'in Attika'da kurduğu on *phyle*'nin, yani yersel bölümlerin ikincisi. Adı, efsanevî Attika kıralı Aigeus'un adından gelmedir.

AİGEUS [Lât. **Aegeus**], efsanevî Atina kıralı, Pandion'un oğlu, Theseus'un babası. Birçok defalar evlenmişse de, bir türlü çocuğu olmamıştır. Bundan dolayı Apollon'dan akıl danışmak için, Delphoi'ya gitmiştir (bk. Levha). Dönüşünde, tanrı sözünün anlamını açıklaması için, Troizen kıralı bilge Pittheus'u ziyaret etmiştir. O, bu sözü şöyle yorumlıyarak, onu hileyle kızı Aithra'ya götürmüş; ayni gecede de Poseidon, Aithra ile sevişmişti. Ayrılırken A. kılıcını ve sandallarını bir kayanın altına saklamış, Aithra'ya, büyüdüğü zaman oğlunu bu kayanın yanına götürmesini ve eğer kayayı kaldırabilirse, kılıç ve sandallarla beraber Atina'ya göndermesini tenbih etmiş. O sırada Girit kıralı Minos'un oğlu Androgeos Yunanistan'da ölmüş ve Minos, kabahatı A. a yükliyerek, Atina'ya karşı sefere çıkmıştır. Attika'da başgösteren kıtlık Atinalılar'ı, Minos'un şartlarını kabule zorlamıştır. Bu şartlara uyarak, Atinalılar her dokuz yılda bir yedi oğlan ve yedi kızı, Minotauros'a yem olmak için, Girid'e göndermişlerdir. Yarı insan, yarı boğa olan bu dev, Minos'un bir oğludur. Bu ağır insan vergisi üçüncü defa ödeneceği sırada, aralarında büyümüş olan Theseus, kayayı kaldırmayı başardıktan sonra, Atina'ya varmıştır. Korinthos'tan kaçtıktan sonra A. tarafından dostça ağırlanan Medeia, onu öldürmeğe kalkmış, fakat A. tam zamanında oğlunu tanımış ve Medeia'yı Atina'dan kovmuştur. Theseus da, Minotauros'u öldürmek için, kendi isteğiyle kurban gidenlerle birlikte Girid'e yollanmıştır. Theseus gerçekten bu işi başarmış, fakat dönüşte, bu hüzünlü seferlerde kullanılması âdet olan siyah yelkenin yerine babasının verdiği beyaz yelkeni açmağı unutmuştur. A. geminin siyah yelkenle yanaştığını görünce, Theseus'un öldüğünü sanarak, kendini denize atmıştır. O zamandan beri bunun adı, Ege, yani Aigeus denizidir.

AİGİALE veya **AİGİALEİA,** Yunan efsanesinde Argos kıralı Adrastos'un kızı, Diomedes'in karısı. Diomedes Troia savaşında tanrıça Aphrodite'yi yaralamış, o da öç almak için A. yı kocasına ihanete sürüklemiş, savaştan dönen Diomedes'i sevgilisiyle birlikte öldürmeğe kalkmış ve Diomedes en sonunda İtalya'ya kaçmak zorunda kalmış.

AİGİALEUS, Adrastos'un oğlu, Epigonlar (b. bk.) ın biri. Yedi önderden yalnız o, Thebai önündeki savaşta şehit düşmüş.

AİGİALOİ, İzmit körfezinin kuzey kıyısındaki Kababurun'a Bizans devrinde verilen ad.

AİGİALOS, Yunan efsanelerine göre, Kaunos ve Pronoe'nin oğlu. Babasının ölümünden sonra Karia bölgesinde bulunan Kaunos şehrini kurmuş.

AİGİALOS, Karadeniz kıyısında aşağı yukarı 18 km. uzunluğunda bir bölgenin ve o bölge içinde bulunan bir yerin eski adı. Bu yer, Amastris (bugünkü Amasra) in aşağı yukarı 48 km. doğusunda idi; bugünkü Karaağaç (Aydos) iskelesinin (Kastamonu ili, Cide ilcesi) yerinde bulunduğu sanılmaktadır.

AİGİMİOS, Doros'un oğlu, Dorlar'ın henüz Thessalia'da Peneios vâdisinde oturdukları sırada yaşadığı ve kanunlar koyduğu söylenen efsanevî kıral. A., Lapith kıralı Koronos tarafından sıkıştırıldığı zaman, Herakles'i yardıma çağırır ve onun yardımiyle zafer kazanır. Buna karşılık A. Herakles'in oğlu Hyllos'u evlât edinir ve mirasından ona kendi çocuğu Dymas ve Pamphylos'a verdiği kadar pay ayırır. Bu üç kahraman, Dymanes, Pamphyloi ve Hylleis adındaki Dor boy bölüm(*phyle*)lerinin atalarıdırlar.

AİGİNA [Lât. **Aegina**], aynı adı taşıyan körfezde (bunun eski adı Saron körfezidir) bulunan ve yüzölçümü 85 km² kadar olan, aşağı yukarı 9000 nüfuslu bir ada ve bunun kuzeybatısındaki şehir. A. nın Yunan tarihinde ve kültüründe önemli bir yeri vardır.

Adadaki buluntuların en eskileri Neolitik çağa aittir. M. Ö. 900 yıllarında Epidauros'tan gelen Dorlar tarafından işgal edilmiştir. Sonraları Argos kıralı Pheidon'un eğemenliği altında yaşamış ve onun ölümünden sonra bağımsızlığına kavuşmuştur. A., Yunan ana toprağında para basan ilk şehirdi; sikke tasviri kaplumbağa idi. A. nın sikke ve ağırlık sistemi başka şehirlerce de kabul edilmiştir; Atina'da da uygulanan bu sistem Solon tarafından kaldırılmış ve yerine Euboia sistemi konulmuştur. Başka Yunan şehirlerinin aksine A. sosyal buhranlardan uzak kalmıştır. Pontos ve Mısır'la yaptığı ticaretle zenginleşmiştir; Mısır'daki Naukratis'in kuruluşunda Samos ve Miletos'un yanında onun da payı vardı. A., ticaret yollarını güven altına almak için Persler'le iyi bağıntılar kurmağa çalışmıştır. Bundan dolayı Atina ile A. arasında, Pers harbinin kopmasiyle kesin bir sonuca varamıyan bir anlaşmazlık çıkmıştı. A. coğrafî durumundan dolayı Atina için devamlı bir tehlike teşkil ediyordu; bundan başka Dor asîlleri tarafından yönetilen A. ile demokrat Atina arasında devlet şekli bakımından da tam bir karşıtlık vardı. Bu sebeplerden dolayı Atina ilk Peloponnes harbini fırsat bilerek A. yı almıştır (456). Peloponnes harbinin başlangıcında (431) Atina, adalıları sürmüş ve oraya Atinalılar'ı yerleştirmiştir. Atina'nın yenilgisinden sonra (404) zaten azalmış olan adalılar, A. ya dönmüşlerdir. Tabiî olarak A. o zamandan sonra Atina'nın düşmanlarının safına geçmiştir; Büyük İskender'den sonraki devirde önce Makedonyalılar'ın eğemenliği altına girmiş, sonradan Akhaia Birliğine katılmıştır; 211 de Romalılar'la Aitolia Birliği tarafından alınmış ve Bergama kıralı Attalos I. e satılmıştır. Attalos birçok sanat eserlerini A. dan alıp götürmüş; fakat Bergama memurlarının yönetimi A. için verimli olmuştur. 133 te A. Attalos III. un vasiyetnamesiyle Roma'ya kalmıştır. A. da bundan sonra önemini kaybetmiştir. II. yüzyılda yazan Pausanias A. dan bahsederken Apollon tapınağının etrafındaki eserleri saymakla yetinir; önemli sanat eserlerinin adlarını anmaz. III. yüzyılda A. tekrar bir rol oynamağa başlamış; o devirde Gotlar'ın akınına uğrıyan kıta halkı A. ya sığınmıştı. O sırada şehir yeni bir surla çevrilmiştir.

Bizans devrinde ada Hellas *thema*'sına aitti. VII. yüzyılın ortasında ünlü hekim Paulos orada yaşamış (bk. PAULOS AİGİNETES), 900 yıllarında şehir korsanlardan korunmak için adanın içerlerine, bugün Palaiokhora denilen yere, kaldırılmıştır. 1204 yılında A. Venedikliler'in, ve sonra (1206) Euboialı Frenk beylerinin eline geçmiş, 1317 de ise Katalanlar'ın eğemenliği altına girmiş, bunlar da ölüp bittikten sonra 1451 de tekrar Venedikliler'in olmuştur. 1537 de Barbaros Hayrettin A. yı almıştır. 2 ekim 1540 ta Venedikliler, adayı Padişah'a bırakmış, 1687 den Pasarofça barışına kadar (1718) A. tekrar Venedikliler'in eğemenliği altında kalmıştır. A. o zamandan Yunan bağımsızlık harbine kadar (1821) Türkler'in elinde kalmıştır. 1826 da şehir Palaiokhora'dan tekrar kıyıya getirilmiş, 1828de Kapodistrias hükümet'inin merkezi olmuştur.

A. nın İlkçağ'da siyasî ve ekonomik önemi çok büyük olduğu halde, bu adadan büyük bir şair veya yazar çıkmamıştır. Onun millî şairi, parlak mısralariyle adayı ve kahramanlarını, Aiakos'u ve torunlarını öven Thebaili Pindaros'tur.

A. eskiden beri bilginlerin ilgisini çekmiştir. 1675 te Spon ve Wheler adayı ziyaret etmiş ve bize Aphaia tapınağı (bk. Levha) hakkında ilk haberleri vermişlerdir. 1765 te bu tapınak *Society of Dilettants*'ın gönderdiği İngiliz bilgin ve mimarları Chandler, Stuart, Revett ve Pars tarafından incelenmiştir. 1811 de Aphaia tapınağının ünlü alınlık tasvirleri bulunmuş, 1813 te Bavyera veliahti Ludwig bunları satın almış ve Danimarkalı heykeltraş Thorwaldsen'e restore ettirtmiştir. 1828 de Münih'e getirilmişler. 1901 de Furtwängler bütün tapınağı ve etrafını açmış ve temizlemiştir. O zamandan beri hususiyle A. nın en eski tabakaları incelenmiştir.

Aigina'nın Taşdevri'nden beri önemli bir yerleşme yeri olduğu, orada yapılan kazılar sonunda anlaşılmıştır. Bununla beraber Aigina asıl ününü VI. yüzyılın sonunda yaptırılan Aphaia tapınağına borçludur.

Bu tapınağa ait heykellerden en büyük kısmı, Münih'teki Glyptothek'e taşınmış, 1901 yılında yapılan kazılarda çıkan bazı parçalar da Atina Millî Müzesi'ne ve Aigina Müzesi'ne konmuştur. Münih Glyptothek'inde bir arada bulunan batı ve doğu alınlığına ait heykellerin ayrı zamanlarda yapılmış oldukları belirli olarak göze çarpar. Batı alınlık heykelleri Arkaik devrin sonunda, doğu alınlığındaki heykeller de Klâsik çağın bir kuşak öncesinde meydana gelmiş olduklarından, her iki alınlığın eserleri arasında dikkate değer ayrılıklar vardır. Yunan heykelinin ve dolayısiyle dünya heykelcilik tarihinin dönüm noktasını teşkil eden bu sanat devriminin büyük anlamı, her iki alınlığın aynı konudaki iki figürü yanyana konunca anlaşılır(bk. Levha) Batı alınlığında yaralı adam Arkaik devrin «frontalité» kuralına uyar tarzdadır, yani baş, gövde ve ayaklar hepsi birden bir tek cephelidir. Buna karşılık 30 yıl sonra 480 tarihlerine doğru yenilenmiş olan doğu alınlığında yatan savaşçının bu tek yüzlülük ve tek cephelilikten kurtulmuş olduğu görülür. Burada sol kol ve sağ ayak aynı hizada bir cephe yaparken, savaşçının yere eğilmiş başı, biraz yana çevrilmiş göğsü ve yere dayanmış kolu, vücuda bir başka cephe kazandırır. Bunun dışında sol ayağın dizkapağı gerektiği gibi hemen hemen yarı önden ve sol ayağı tam önden gösterilmiş olmakla göğsün ve sağ kolun hareketlerine uygun olarak «üçüncü boyut» ifade edilmiştir (bk. Levha).

M. Ö. 480 yıllarında yenilenen bu alınlığın içindeki Herakles figürünün vücut hareketlerindeki «composition» da aynı başarılı ifadeyi taşır; yüz çizgilerindeki deyim, gözlerin badem şeklinden çıkmış, gülümsemenin artık bırakılmış olmasiyle, Arkaik sanattan sıyrılmanın güzel bir örneğini verir. Bir üçgen şeklinde olan alınlığın içini başarılı ve ahenkli bir şekilde doldurmak, VI. yüzyıl boyunca, Helen Arkaik sanatının başlıca çalışma ve deneme konusu idi. Aigina tapınağı 510 tarihindeki ilk yapılışında bile alınlık içine tertip edilmiş heykellerin en güzel kompozisyonunu vermiş bir eserdir.

AİGİNA, Yunan mitolojisinde ırmak tanrısı Asopos'un kızı. Zeus ona vurulmuş ve kartal şekline girerek onu kaçırıp Oinone adasına bırakmış. A. orada Aiakos'u doğurmuş. Bundan böyle de adaya Aigina denmiş.

AİGİNETES, eski Anadolu'da aynı adı taşıyan çayın Karadeniz'e döküldüğü yerde, Abonuteikhos(İnebolu)nun 26 km. kadar doğusunda bir kasaba.

AİGİON, eski Yunanistan'ın bir bölgesi olan Akhaia'da bir şehir. Yıkıları bugünkü Vostitza'nın yakınındadır. A. un yöresinde Zeus Amarios'un tapınağı vardı. O tapınakta, Helike şehri M. Ö. 373 te bir yerdepremiyle yıkıldıktan sonra, Akhaia Birliği'nin meclisi toplanırdı.

AİGİROESSA veya **AİGEİRUSA,** Herodotos'ta adı geçen ve Çobankaya önündeki Bornova doğusunda bulunmuş olduğu sanılan eski bir Anadolu şehri.

AİGİS, Yunan efsanesine göre tanrıların kalkan veya zırh olarak kullandıkları post. Kelime «keçi derisi» nden

AİGİS

başka bir anlama gelmez. Şiirde, hususiyle Zeus'un A. inden bahsedilir. Zeus onu sallayınca, bulutlar toplanır, şimşek çakar, gök gürler; bunun için A. i fırtına bulutunun sembolü sayanlar vardı. Bize kadar gelen sanat eserlerinde, hususiyle Athena A. le tasvir edilmiştir (bk. Resim). A., omuzlara ve göğse örtülmüş bir nevi mantodur; eteklerinde yılanlar ve ortasında düşmanları korkutmak için bir Medusa başı vardır. Büyük İskender, Ptolemaios Soter ve Augustus gibi hükümdarlar da erklerinin belgesi olsun diye A. i giymiş olarak tasvir edilirlerdi.

AİGİSTHOS, Thyestes'in oğlu. Agamemnon Troia'da iken, karısı Klytaimestra'yı baştan çıkarmış ve dönüşünde Agamemnon'u bütün emrialtındakilerle birlikte öldürmüştür. Agamemnon'un oğlu Orestes de büyüyünce A. u öldürmekle babasının öcünü almış. Efsane bu şekliyle Homeros destanlarında anlatılır. Tragedia şairleri ise, ona daha derin bir anlam vermek için Atreusoğulları'nı bırakmıyan tanrı kargışını ön plâna almışlardır. Aiskhylos'a göre A. Agamemnon'u öldürmekle onun babası Atreus'un Thyestes'e karşı işlediği suçu cezalandırmıştır.

AİGLE, İlkçağ'da Syme adını taşıyan bugünkü Sömbeki (Simi) adasının en eski adı.

AIGLE [*ēgl* ok.], İsviçre'de 3860 (1920) nüfuslu bir kasaba. A. Rhône vâdisinde, Simplon-Lausanne demiryolu üzerinde ve denizden 419 m. yüksekliktedir. Güzel bağları dolayısiyle üzüm kürü yeri olarak tanınmıştır. Çevresinde siyah mermer çıkarılır.

AIGNAN, Saint [*sent-ēyą̄* ok.] (ölm. 453), Hıristiyan azizlerinden Orléans Piskoposu. Orléans şehrinin Atilla'ya karşı koymasında büyük bir rol oynamıştır.

AİGOS POTAMOİ [= «keçi suyu»], Gelibolu yarımadasında Çanakkale Boğazı'na dökülen Cumalı deresinin eski adı. A. M. Ö. 405 te Lysandros'un Atinalılar'ı yendiği deniz savaşı ile tanınmıştır.

AIGOUAL [*eguą!* ok.], Fransa'da Cevenne'lerde 1567 m. yükseklikte bir dağ. Üzerinde bir meteoroloji istasyonu vardır.

AIGUEBELLE [*egbęl* ok.], **Paul Alexandre, Neuveu d'A.** (1831 - 1875), Fransız deniz subayı. Çin'e gönderilmiş (1826), bir Çin-Fransız kıtası başında Taipingler'i yenmiştir. Çin donanmasının düzenlenmesini üzerine almış ve Fu-Çeu tersanesini kurmuş olan A. e İmparator Tung çi, büyük amiral rütbesini vermiştir.

AIGUESMORTES [*egmǫrt* ok.], Fransa'nın Gard departmanında 3880 (1926) nüfuslu bir kasaba. Akdeniz kıyılarına yakın olan A. tuzlu bataklık düzlüklerde, dört kanalın başlangıç noktasında küçük su taşıtları için elverişli bir limandır. Ortaçağ'a ait tahkimleri vardır. Fransa kıralı Saint Louis buradan 1248 ve 1270 Haçlı Seferleri'ne çıkmıştır.

AIGUILLE [*egüįy* ok.], Fransa'da Grenoble güneyinde kalker yapılı 2097 m. yükseklikte bir dağ.

AIGUILLES ROUGES, [*egüįy ruj* ok.], Alpler'de Montblanc kuzeyinde granitik merkez masifi.

AIGUILLON [*egiyǭ* ok.]: 1 — **Emmanuel - Armand Vignerot du Plessis de Richelieu, duc d'A.** (1720-1788), Fransız devlet adamı. Madame Dubarr'nin sevgisini kazanarak 1771 de Choiseul'ün yerine Dışişleri Bakanlığı'na getirilmişse de Lehistan'ın bölünmesi işinde başarı gösterememiş ve Louis XVI. nin tahta çıkmasiyle (1774) işinden çıkarılmıştır.

2 — **Armand de Vignerot du Plessis Richelieu duc d'A.** (1750 - ?) yukarıdakinin oğlu. Etats Généraux Meclisi'nde asilzadeler vekili olduğu halde meşrutiyetçilerle birleşmiştir. Fakat Kurucular Meclisi'nin dağılmasından sonra Fransa'dan kaçmak zorunda kalmıştır.

AIGUILLON, [*egiyǭ* ok.], Fransa'dan Lot suyunun Garonne nehrine döküldüğü yer yakınında 2750 (1926) nüfuslu bir kasaba. A. da Roma devrinden kalma yapı artıkları vardır. Çevresinde tütün ve kenevir ekilir.

AİGYPTOS, 1 — Mısır'ın Yunanca adı; lâtince *Aegyptus*. 2 — Efsanevî bir Mısır kıralı, Belos'un oğlu, Danaos'un kardeşi. Elli oğlu hakkındaki efsane için: bk. DANAOS.

AİKHMAGORAS, Herakles ve Phialo'nun oğlu. Phialo'nun babası, Arkadialı Alkimedon, Herakles'le evlenmesine kızarak kızını ve onun çocuğunu yabanî hayvanların arasına atmış, fakat Herakles her ikisini de kurtarmıştır.

AIKEN [*ęykin* ok.], **Conrad** (doğ. 1889), Amerikalı yazar. 1930 yılına aid Pulitzer ödenini almıştır. A. şiirinin ahenginden dolayı ün kazanmıştır. Eserleri şunlardır: *House of Dust* (Toz evi), *The Gig of Forslin* (F. dansı), *The Charnel Rose* (Ölü kemiklerine mahsus çukurda biten gül), *Bring Bring and other Stories* (Getir getir ve başka hikâyeler), *Blue Voyage* (Mavi deniz gezisi).

AIKIN [*eykin* ok.], **John** (1747 - 1822), İngiliz hekim ve yazarı. Edinburgh Üniversitesi'nde öğrenimini tamamladıktan sonra, Warrington'da felsefe ve kimya okutmuş, Leiden'de 1784 te doktor olmuş ve Yarmouth'ta hekimlik etmeye başlamıştır. Daha sonraları Londra'ya giderek yazılariyle kendini tanıtmıştır. Kızkardeşi Mrs. Barbauld'la birlikte, herkesin anlıyacağı bir dille yazdığı ve gençler için kaleme aldığı *Evenings at Home* (Yuvada akşamlar) [1792-95] adlı fennî bilgiler veren eseriyle ün kazanmıştır. 1796 dan 1806 ya kadar Monthly Magazine'in müdürü olmuş, Usher, Selden ve Howard'ın hayatlarını yazmıştır. 1799 dan 1815 e kadar 10 ciltlik *General Biography* (Genel biyografya) [1799-1815]nin yayımlanmasını yönetmiştir.

AİKİNİT, rombik sistemde billûrlaşan bir mineral. Bileşiminde bakır ve kurşun bulunan bir bizmut sülfürdür.

AİKVE, Buşman-Hottentot dil grupundan olan Buşman veya San dillerinin güneydoğu kolu (bk. BUŞMAN DİLİ).

AİLANA veya **ELANA,** Tevrat'ta Elath, yıkıları bugünkü Akaba'nın yakınlarında bulunan çok eski bir liman ve ticaret şehri. Kıral Davut onu Yahudiler'in eğemenliği altına almıştı, Kıral Salamon'un zamanlarında Ophir'e giden ticaret filoları oradan hareket ederlerdi. Sonra Suriye'ye geçmiş ve Roma devrinde Palaestina Tertia'nın önemli bir şehri olmuştur. Bk. AİLANİTES KOLPOS.

AİLANİTES KOLPOS [Lât. **Aelaniticus sinus**], Akaba körfezinin eski adı. Körfez, bu adı kuzeyinde bulunan Ailana şehrinden almıştır.

AİLANTİN (Ailanthus ipeği), Ailanthus excelsa bitkisindeki ipekböceğinin meydana getirdiği ipeğe benzer bir madde.

AİLE, türeme veya cinsî birleşmeye dayanan insan, hayvan ve bitki topluluğu. Buna göre aile yalnız bugün yaşıyan fertlerini değil, geçmişte yaşamış ve gelecekte girecek olan fertlerini de içine alır.

İnsan hayatında aile, cemiyetin temelini teşkil eder. Positivzmin büyük temsilcisi olan Auguste Comte, aileyi cemiyet hayatının «edebî okulu» diye tarif etmiştir. Aileyi teşkil eden iki temel öğe, erkekle kadının birleşmesi ve ana ile babanın çocuklar üzerindeki erk ve hakları, şeriat ve kanun kurucular tarafından daima tanınmış, fakat devirlerin ve cemiyetlerin hareketlerine ve ihtiyaçlarına uygun olarak farklı şekilde anlaşılmıştır. Bu durum, ailenin tarih içindeki değişme ve gelişmelerinin incelenmesi halinde bu incelemeyi yapanı çeşitli aile tipleriyle karşılaştırır ki başlıcaları şunlardır:

1 — Grup halinde evlenmeye dayanan aile ki buna meselâ Avustralya'nın yerli boyları arasında raslanır. Bu sistemin bir isteri de klân içerisinde evlenme yasağı ve boy içerisinde evlenme zorudur (Bir boy içinde birden fazla ve çeşitli klânlar bulunabilir).

2 — Polyandria, yani bir tek kadının aynı zamanda birkaç koca ile evlenmesi. Bu türlü evlenmeye dayanan aile nevine bugün de Tibet'te raslanır.

3 — Polygamia, yani bir erkeğin aynı zamanda birçok kadınla evlenmesi. Bu türlü evlenmeye de bugün müslüman milletlerin çoğunda, müslüman olmıyan diğer bazı doğu milletlerinde ve Amerika'nın Mormonlar'ı arasında raslanmaktadır.

4 — Monogamia, yani bir tek erkeğin bir tek kadınla evlenmesi. Monogamia kadına en çok onur ve bağımsızlık sağlamış olan sistemdir.

Eski büyük medeniyetlere bakılınca, aile kurulunun şu özellikleri taşıdığı görülür:

Mısır. Eski Mısır'da aile, eski zamanın diğer bazı medeniyetlerinde olduğu gibi, eski yerli klânların parçalanmasından doğmuş ve başka memleketlerde olduğundan fazla başlangıcının andaçlarını saklamış görünür. Ailede en kuvvetli erk babanınki olup bu erk, dedelerin kültünü yaşatmak ödeviyle birlikte babadan en büyük oğula geçer. Ancak «yasal» zevcenin erki de çok kuvvetlidir. Yasal zevce Mısır'da daima üstün bir duruma sahip olmuştur. Onun erkinin kaynağı da daha önceki anerkil aile devresinde kadının gerçekten kocasına eşit sayılacak sırada kazanmış olduğu önemdir. Eski Mısır ailesinde oğul, babanın dinî ödev ve haklarının, erkinin mirasçısı idi; fakat gerçek miras, «vasiyetname» ye ayrıca bunun önüne geçen bir hüküm konmadığı halde, büyük kıza düşerdi. Hakların bu suretle dağılışı, ana ile babayı ve çocukları birbirlerine sıkıca bağlıyor ve Mısır ailesini sağlam bir birlik haline koyuyordu. Bu birlik aileyi teşkil eden fertlerin biribiri için duydukları derin sevgiye dayanmakta idi. «Babam beni severdi, annem beni överdi, erkek ve kız kardeşlerim bana duyguları ile bağlı idiler» tarzında mezar taşlarında sık sık raslanan sözler, boş formüller değildir. Eski Mısırlı'yı kendine sıkı sıkı sarılmış olan karısı ve çocukları arasında tasvir eden hafif kabartmalar ve diğer birtakım resimler, bu sözlerin bir gerçeğe dayandığını anlatır.

Klâsik doğu. Sumerler'le Babilliler'de, sıkıca örgütlenmiş olan aile, kanunun izin verdiği bir sıranın bulunması ile değiştirilmiş bir Monogamia idi. Babanın bütün aile fertleri üzerinde geniş hakları olduğu gibi, bunları borç için tutsak yapmağa da yetkisi vardı. Ailenin bütün fertleri baba için çalışır, ve evlenen oğulları, babalarının ölümüne kadar evinde otururlardı. Asurlular'da kadının boşanmasına karşı herhangi bir sınırlama olmadığı anlaşılmaktadır. Bunlarda levirat (büyük kardeşin ölümü üzerine küçük kardeşin dul kalan yengesi ile evlenmesi) usulü bir kanun hükmü olarak uygulanmıştır. Bu usul Etiler'de de vardı. Buna ek olarak Eti kanunları metresliği ve ikinci karının diğer bir memlekette oturması şartiyle, bigamia'yı da kabul ederdi.

İbranîler'in ataerkil aile kanunları erkeğe, ailesi ve akrabaları arasında evlenmeyi salık verir. Fakat bu, Yahudiler'e geçtikten sonra meydana getirilen kanun, kesin şekilde uygulanmamıştır. Bununla beraber bir genç kız ana babadan kalma bir mirasa konabilmek için, boyu içerisinde evlenmek zorunda idi. Sonraları yüksek sınıflar içinde polygamia yayılmış ve ilk Juda kıralları bu hususta halka örnek olmuşlardır. Ailede babanın erki hemen hemen kesin idi. İbrahim'in veya Yefta'nın çocuklarını kurban ederek Moloh'a sunmuş olduklarını söyliyen efsaneler de bunu gösterir.

Yunanistan. Eski Yunanistan'da ailenin şu iki nevi de tanınmıştır:

1 — Geniş anlamdaki aile: *Genos.* Genos prensip bakımından aynı atadan türemiş olan bütün insanların toplamıdır, fakat bunlara evlâtlıklar, evlenme yolu ile aileye girmiş yabancı kadınlar, hattâ köleler de katılır. Bütün bu insanları biribirlerine bağlıyan bağlar her şeyden önce dinî mahiyettedir. Ortak yurt, çocukları, yaşıyan veya ölmüş bulunan baba ve analara karşı birtakım ödevlerle, hususiyle ilk zamanlara mahsus öç alma nev'inden ödev ve hakklarla bağlar. Genos'un

kendine mahsus bir adı vardır. Bu ad Genos'un efsanevî kurucusunu, Genos'un kültlerini ve ilk yüz yıllarda, önderi olan Archon tarafından yönetilen mallarını hatırlatır. Genos cemiyetin ilk şekli olup, Genos grupları, devleti teşkil etmiştir. Uzun zamanlar Genos siyasî ve dinî bir birlik (korporasyon) halinde devam etmiş, fakat diğer hususlarda dar anlamdaki aile, bunun malını ve hakkını kullanmalarına son vermiştir.

2 — Sade ve dar anlamda aile: *Oikos*. Bu, aynı evde oturanların bütünüdür. Bunun başı Kyrios'tur ki erki Archon'unki kadar kesin olmamakla beraber, vasiyet hakkını kapsar. Aile bağları, Yunanistan'da zamanımızın modern cemiyetinde olduğundan daha gevşekti. Erkek çocuklara kızlardan daha yüksek değer biçerlerdi. Erkek çocuklar önce kadınlara bırakılırdı, fakat büyüdükten sonra çok defa bağımsız bir hayat sürerlerdi.

Roma ve Bizans. Romalılar'da aile, ataerkil prensibine uygun tipte (Patria potestas), yani Medenî Kanun'un pater familis'a çocukları üzerinde sağlamış oluğu erk, ailenin temelini teşkil etmekte idi. Aile bu ereğe başeğen insanların toplamı idi. Bu toplam, evlâtlarla karıyı, nihayet oğuldan doğan torunları kapsardı. Kızdan doğan torunlar da babalarının ailesine giriyordu. Fakat bu sınırda kalmıyarak baba tarafından akraba (agnats)ları ve ailenin erkek kolu yönünde ortak bir atadan gelmiş sayılan yabancı (gentiles) ları da içine alacak bir genişlik kazanırdı. Agnatio denilen bu akrabalık Cagntis denilen kan akrabalığına karşıt idi. Sonraları Justinianus'un kanunlarında, cognatis kesin olarak bu yapma ve medenî mahiyetteki agnotio bağının yerini almıştır.

Bizans kanunları Roma kanunlarındaki eski aile anlamını temelinden değiştirmiştir. Justinianus'un kanunları kadını erkeğe eşit tutmuş, kadına çocukların miras haklarından ayrı olarak kocasının mirasına katılma hakkı vermiştir. Bundan başka baba ile çocuklar arasındaki ilişkilerde, baba erkinin (potestas) eski sertliği yumuşamış, oğlun babasının mirasında hakkı olduğu da kabul ve ilân edilmiştir.

Bu suretle aile bağıntıları içerisine, hususiyle Hıristiyanlığın etkisi ile, büyük bir tatlılık ruhu ve canlı bir kişisel onur duygusu sokulmuştur. VIII. yüzyıldan beri kadına, Bizans ailesinde büyük bir yer ayrılmıştır.

Türkler. Boy hayatı dönemini geçirerek iller ve devletler kurma dönemine gelmiş, fakat İslâm medeniyetinin de henüz erk ve etkisi alanına girmemiş bulunduğu zamanlarda Türk uluslarında görülen aile tipi «babaocağı» idi. Buna Doğu Türkleri'nde *türkün* Batı Türkleri'nde de *bozocak* yahut *babaocağı* denirdi. Babaocağında babanın sahip olduğu haklar eski Roma ailesinde olduğu kadar geniş ve sınırsız değildi. Eski Roma ailesinde babaya, gerekirse karısının ve çocuklarının hayatlarına tasarruf edebilme derecesine kadar gidebilen erkekler tanınmıştı. Buna karşılık eski Türkler'de karı ile kocanın hakları eşitti. Grenard'a göre «XIV. yüzyıldan beri, Çin Türkistan'ında kadınların erkeklerle birlikte topluluğu kabul olunmaktadır». (Grenard, *Le Turkestan et le Tibet* s. 129). Bundan ötürüdür ki, devlet buyrukları, «Hâkan ile Hatun emrediyor ki...» diye başlar. Yabancı devletlerin elçilerini, her ikisi birlikte katlarına kabul ederlerdi. Bu, Türkler'de yalnız ailede değil, devlet yönetiminde kadınla erkeğin eşit sayıldıklarını gösterir. Kadın ve erkeğin biribirlerine eşit oluşları, erkeğin yalnız bir kadınla evlenmesinden de anlaşılır. Her nekadar büyük istilâ devirlerinde erkeklerin türeye aykırı olarak, birden fazla kadınla evlendikleri saptanmışsa da, bu takdirde de aile ocağının resmî sahibi, erkeğin hayat arkadaşı olarak yalnız ilk eşi sayılmış, ötekisine, yahut ötekilerine kuma adını vermiştir. Bugün sadece «ortak» anlamına gelen bu söz, eskiden ilk hanımın buyruğu altında bulunan bir çeşit «odalık»ı anlatırdı. Kumaların aile kurulunda türel bir yerleri bulunmadığı, kuma çocuklarının resmî olarak birinci eşin evlâtları gibi tanınmış olmaları, üvey annelerine «anne», tersine olarak öz annelerine de «teyze» demelerinden anlaşılır. Gaston Richard, Michailof'tan alarak der ki: «Türkmenler'de büyük çocuğun yalnız bir karısı vardır. Çok kadınla evlenmeği asla kabul etmezler. Şeriatın dört kadın alabilme yolunda verdiği izni mümkün olduğu kadar kullandırmamak amaciyle, kıza verilen *kalın* miktarını çoğaltmak gibi amelî bir çare bulunmuştu». (Gaston Richard, *La Femme dans l' histoire* s. 206). Çocukların evlenmeleriyle babaocağından ayrılmaları da eski Türk ailesinin özelliklerindendi. Bir delikanlı ev bark sahibi olacak yaşa gelince, bir yiğitlik göstererek İl Kurulu'ndan bir ad alıp, baba vasiliğinden kurtulur, ildaş olur, sonra evlenirdi. Erkek, karısını babasının evine getirmediği gibi, kendisi de karısının ocağına gitmez, babasından aldığı mal payına, kız da yumuş adı verilen cihazını katarak, ikisi birlikte bağımsız yeni bir karı-koca ailesi kurarlardı. Türkler müslüman olduktan sonra din yolu ile Arap ve Fars medeniyetlerinin, bu medeniyetlerin dayandığı, dünya görüşlerinin, hukuk kurallarının ve bu arada aile esaslarının etki ve telkinleri altında kalmışlardır. Polygamia, Türkler arasına yayılmış, hali vakti yerinde olanların evlerinde, harem (b. bk.) meydana gelmiş, kadın da eski zamanlardaki eşitliğini ve onurlu yerini kaybetmiştir. Bu hal derin sosyal devrimlerin olduğu Cumhuriyet devrine kadar sürmüş, ve 1926 yılında yürürlüğe girmiş olan Türk Medenî Kanunu ile Türkiye'de aile kurumunun yeni devri başlamıştır. Polygamia'yı yasak eden bu kanun kadın ile erkeğe eşit haklar tanımıştır. Kanun aileyi Türk topluluğunun temeli saydığından boşanmaları ilgililerin isteğine bırakmamış, çocukların korunması için de tedbirler almıştır.

Hukukta aile. Evlilik bağiyle, kanla veya evlât edinme ile birleşmiş kimselerin hepsini anlatır. Kanunumuza göre, aile en dar anlamda karı-koca birliğidir, (K. M. 151 v. sonr.); daha geniş olarak ana baba ve çocukların (K. M. 241 v. sonr.); en geniş anlamda ise, kan ve kayın hısımlığı ile veya bir bağıtla aynı çatı altında yaşıyan kimselerin bütünüdür. (M. K. 318 v. s.)

Bir dam altında yaşıyan ana, baba çocuklar, torunları ve hattâ hizmetçileri, (M. K. mad: 336 ve sonraki; Huk. Muh. U. K. mad: 460 No: 5; İc. ve İf. K. mad: 82 No. 11), daha dar olarak da ana, baba ve çocukları içine alan zümreye denir.

Medenî Kanun'umuz, aile kurumuna çok önem vermiştir. Kanunumuz yalnız aile fertleri arasındaki bağıntıları ve onların haklarını değil, aile kurumuna uzaktan veya yakından ilişiği olan meseleleri de düzenlemiştir. Denilebilir ki, kanunları âdetler üzerinde etkili olacağına, soysal akımlara hâkim olabilen yanlış inançların, kanun ile doğru bir yola getirilebileceğine, kanun koyanımız samimî olarak inanmış ve bunun sonucu olarak da üzerinde ahlâk düşüncelerinin derin izlerini taşıyan bir sistemi kabul etmiştir. Aile hukuku bizde Medenî Kanun'un ikinci kitabiyle düzenlenmiştir. Bütün aile hukuku evlenmeye dayanır. Kan ve kayın hısımlığı, çocukları yetiştirme ödevi ve bu ödevin dayanağı olan «velâ-

yet hakkı» evlenme bağının bir sonucudur. Miras hukuku bile ana ilkelerini bu bağıttan alır.

Aile başkanı. Evlenme ile meydana gelen aile birliğinin başkanı kocadır. Bu sıfatla kocanın hakları ve görevleri vardır. Evin seçimi ve çocukların besini kendisine aittir. (152 Mk.). Kadının da kocasının aile adını taşıma hakkı ve eve bakma görevi vardır (153. Mk.).

Aile malları. Aile dayanışma'sını kuvvetlendirmek, servetin, mirasçılar arasında parçalanmasını önlemek ve ortaklama işletilmesine imkân vermek gibi amaçlarla, aile çıkarına tahsis edilen mallardır. Bu mallar aile fertlerine aşağıdaki üç şekilde tahsis olunabilirler (bk. KARI KOCA MALLARI).

1 — *Aile tesisi.* Bütün tesislerde olduğu gibi (Mk. mad. 73 ve sonraki) burada da malların bir tüzel kişiye izafe ve belirgin amaca tahsis edilmesi gerektir. Medenî Kanun'umuz bu amaçları sıkıca sınırlamıştır. Aile tesisi, ancak aile fertlerinin öğretimi ve eğitimi gibi faydalı teşebbüslerini kolaylaştırmağa yarar. Yalnız maddî çıkarlar aile tesislerinde amaç olamaz. Bu sebepten dolayıdır ki denetlemeye de bağlı tutulmaz (80 Mk.).

2 — *Aile malları ortaklığı.* Mirasçılar terekeyi aralarında paylaşmazlar ve birlikte yönetirler. Bundan maksat, tereke borçlarının daha elverişli zamanda ödenmesi imkânını sağlamaktır. İşte kanunumuz hısımlara, gerek sadece terekedeki paylarını birleştirmek, ve gerek bu paylara kendi kişisel mallarından bir kısmını katmak suretiyle bir ortaklık meydana getirmek yetkisini tanımıştır (323. Mk.). Bütün ortakların veya temsilcilerinin imzalarını taşıyan resmî bir senede bağlanmadıkça ortaklık tesis edilmez. (324. Mk.). Aile malları ortaklığı iki şekilde kurulabilir. Ya mallar bütün ortaklar tarafından birlikte yönetilir. (Mk. 326 ve sonraki) veyahut ortaklara safî gelirlerden yıllık ve belli bir pay verilmek üzere yönetim işi yalnız bir ortağa bırakılır (MK. 347).

3 — *Aile yurdu.* a) Bir kimseye ve ailesine iş hayatının tehlike ve buhranlarına karşı bir sığınak sağlamayı amaçlar. Kanunun hükümlerinde bu amaç açıkça görünür. Aile yurduna tahsis edilecek mülk, belli bir büyüklüğü aşamaz (2: f 337 Mk.). b) Ancak yurttan faydalanacak kimse tarafından işletilebilir ve bir konut ise, onda oturma hakkı ancak o kimseye ve ailesine aittir (3. f 337 Mk.). c) İnanca gösterilemez, kiraya verilemez ve bir başkasına devrolunamaz (341. Mk.). d) Mal sahibinin ölümünden sonra aile yurdu devam edemez (344. Mk.).

AILETTE [*elęt* ok.] veya **Lette**, Fransa'da Oise nehrine Chauny'den 5 km. aşağıda ve soldan katılan bir kol. A., Oise-Aisne kanalına uygun doğrultuda olup Birinci Cihan Harbi'nde, ikisi birlikte Almanlar'a karşı engel olmuştur. 1917 mart ayı sonlarında sert bir savaştan sonra Foch tarafından geçilmişti.

AİLİANOS, iki Yunan yazarının adı. 1 — Aşağı yukarı İmparator Hadrianus zamanında yaşamış ve piyade düzenine dair *Taktike theoria* adlı bir eser yazmıştır. Hellenistik kaynaklara dayanan bu eser İlkçağ'da çok okunmuştur.

2 — Praenesteli Claudius Aelianus. İmparator Septimius Severus zamanında yaşamıştır. Külliyatından *Peri zôôn* (Hayvanlara dair) adlı eserinin 17 kitabı ve *Poikile historia* (Karışık hikâyeler) adlı eserinin kısaltılmış 14 kitabı elimize geçmiştir. Birincide hayvanlar âleminden birçok hikâyeler, tabiattaki şaşılacak hikmeti açıklamak ve köpeksi yöntemine göre kültürün insanoğluna verdiği düşüklüğü hayvan âleminin aynasında gösterip insanları utandırmak amaciyle anlatılmıştır. İkinci eser bir fıkra koleksiyonudur.

AILLY [*ayį* ok.], **Pierre d'** (1350-1430), Fransız teoloğu ve kardinali. Avignon kilise eyaletinin ruhanî yönetiminin başında bulunmuş, batı kilisesindeki ayrılığı ortadan kaldırmak için çalışmış, Pisa ve Konstanz konsillerinde önemli roller oynamıştır. Kilisenin düzenlenmesi hakkında tanınmış bir eseri vardır.

AIMARD [*emar* ok.], **Gustave** (1818-1883), [asıl adı: **Olivier Gloux**], Fransız romancısı. Maceralı bir hayat sürerek Amerika, İspanya, Türkiye ve Kafkasya'da dolaşmıştır. Birçok macera romanları vardır. Başlıcaları: *Les Trappeurs de l'Arkansas* (Kürk avcıları) [1858], *La Fièvre d'or* (Altın hırsı) [1860], *La Forêt vierge* (Balta girmemiş orman) [1840].

AIMAR - VERNAI [*emār-vernę* ok.], **Jacques**, Saint Vérand (Isère)lı bir köylü. XVII. yüzyılın sonunda, büyülü değneği ile ün kazanmıştır. Kaynaklar, yeraltı suları ve hattâ söylentiye göre gizli madenleri bulmakta başarılar kazandıktan sonra, A. değneğinin büyüsünü kaçan hırsız ve suçluların yakalanmasında kullanmak iddiasında bulunmuştur. Lyon'da aynı adam tarafından iki suç işlenmişti. A. suçluyu bulacağını iddia etmişti. Araştırmaları derin ilgi ile takibolunan A. Büyük Condé'nin oğlu tarafından dolandırıcılıkla suçlandırılmış ve böyle olduğu ispat olunmuştur (1693).

AIME [*ēm* ok.], eskiden Belçika ve Kuzey Fransa'da kullanılmış olan bir hacım ölçüsü. Tutarı yaklaşık olarak 130 l. dir.

AIMOIN [*emuą̄* ok.] (960-1010), Fransız kronikçisi. Ömrünün çoğunu Fleury manastırında geçirmiştir. Başlıca eserleri: *Historia Francorum* (Franklar'ın tarihi) veya *Libri V de gestis Francorum* (Franklar'ın yaptıkları hakkında beş kitap). Eser, en eski zamanlardan başlıyarak 633 yılına kadar Franklar'ın tarihi olup sonra başka yazarlar tarafından XII. yüzyılın ortalarına kadar devam ettirilmiştir. *Miracula S. Benedicti* (Aziz Benedictus'un mucizeleri) adlı bir eseri de vardır.

AIN (*ẽ* ok.): 1 — Fransa'da Rhône (Ron) nehrine sağdan karışan kollardan biri. A. Fransız Jurası'ndan kaynağını alır, Jura dağlarını dar ve derin vâdilerden geçer, Lyon şehrinin doğusunda Rhône'a dökülür. 190 km. uzunluğu olan bu ırmağın 90 km. lik bölümü, gemilerin gidiş gelişine elverişlidir.

2 — Fransa'nın güneydoğusunda, ortasından Ain ırmağının geçtiği bir departman. Batısında Sâone ırmağı, güney ve doğusunda Rhône nehriyle sınırlanmıştır. Yüzölçümü 5826 km^2., nüfusu 323.000 dir. Departman merkezi Bourg şehridir. Departman'ın doğu bölümünü, karst olayları (b.bk.) bakımından zengin olan Jura dağlık alanı kaplar. Bu bölümde çiftçilik, yalnız dağlar arasında uzunlamasına giden vâdilerde yapılır. Orman ve çayırlarla örtülü bulunan yüksek yerlerde ise küçük sanatlar ve bu arada saatçilik önemli yer tutar. Departman'ın batı bölümü, yeni tortullarla dolmuş çukur bir alandır. Burada Sâone ve Rhône ırmakları arasında kalan çevrede buzul devrinde Rhône buzulunun bıraktığı önmorenleriyle pek çok gölcüklerin bulunduğu tepelik bir arazi uzanır. Sıcak ve yazın yağışlı bir iklim

özelliği, bu bölgede mısır ekimi ile kümes hayvanları yetiştirilmesi ve ayrıca dutluklar önemli yer tutar. Buğday ekimi ile bağcılık ve meyvacılık da ileridir. Halkın başlıca gelir kaynakları çiftçilik ile hayvancılık(at, sığır) tır. Departman'ın batısını teşkil eden bu geniş çukur alan, eskiden beri bir yandan Paris çevreğini, öte yandan Rhin bölgesini Akdeniz'e bağlıyan kuzey-güney doğrultulu yolların geçtiği işlek bir yol uğrağı olmuştur.

AİNEİAS, iki Yunan yazarının adı. 1 — Taktikos, M. Ö. IV. yüzyılda yaşamış, harb bilimi hakkında eser veren ilk Yunan yazarı. Külliyatından bir eseri kalmıştır. Bunda, bir şehir düşman kuvvetleri tarafından kuşatılınca nasıl savunması gerektiği anlatılır.

2 — Gazalı, V. yüzyılın sonlarında yaşamış hem Hıristiyan hem Yeni-Eflâtuncu olan bir hitabet ve felsefe hocası. Bazı mektuplarından başka, hususiyle ruhun önce varolması ve ölümsüzlüğünü konu edinen *Theophrastos* adında bir diyaloğu elimize geçmiştir.

AİNEİAS [Lât. **Aeneas**], Yunan ve Roma efsanesinin önemli bir kişisi, Ankhises ile Aphrodite'nin oğlu. *İlias*'ta Troialılar'ın tarafını tutan en cesur kahramanlardandır, fakat kendisi Troialı değil, Dardanlar'ın bir önderidir. Troia Harbi'nin başında Akhilleus onu Troas yöresinde bulunan Lyrnessos şehrinden sürmüş. Bundan böyle de Troialılar'ın yardımına koşmuş ve Akhailar'ın en cesur yiğitleriyle boy ölçüşmeğe cesaret etmiş. Aphrodite'nin oğlu ve dindarlığiyle tanınmış bir adam olduğu için, tanrılar onu korurlarmış. Diomedes'le savaşta yaralanınca, onu Aphrodite ile Apollon kurtarmış, Akhilleus tarafından öldürülecekken, Poseidon tarafından savaş meydanından kaçırılıp hayatı kurtarılmış. *İlias*'ta, Troia eğemenliğini «kader» in, A. ile torunlarına yazdığı anlatılır; *İlias*'taki bu parçanın yazılışından, Troia şehrinin bir Dardan soyu olan Aineadlar'ın eğemenliği altında bulunduğu sonucu çıkarılmıştır.

Homeros'tan sonraki efsanelerin kiminde A. ın Troia'nın alınmasından önce, kiminde alındıktan sonra İda dağına göçtüğü anlatılır. Bu göç sırasında, karısı ve oğlu Askanios'u yanına alarak, ev tanrılarının heykellerini ve yaşlı babasını sırtında taşımış, sayısı gitgide büyüyen bir yoldaş kütlesi de onlara katılmış. Fakat İda dağında da barınamayıp memleketten ayrılmak zorunda kalmış. Gitgide başka başka motiflerle zenginleşen A. ın göç efsanesi bu andan başlar. Akdeniz kıyısının birçok şehirleri, A. tarafından kurulmuş olmakla övünürdü, meselâ Khalkidike yarımadasında Aineia şehri; bu şehrin M. Ö. VI. yüzyıldan kalmış sikkelerinde A. ın Troia'dan göçü tasvir edilmiştir.

Efsaneye göre, A. Akdeniz'in batı kıyılarına kadar ulaşmıştır. Bunu anlatan ilk şair, yunan koro lyrikçilerinden Himeralı Stesikhoros'tur (M. Ö. VI. yüzyıl). V. yüzyılda yaşamış Lesboslu Hellanikos, Roma'nın A. tarafından kurulduğu efsanesini biliyordu. Romalılar A. efsanesini ta eski zamanlardan beri kendilerine mal edip zenginleştirmişlerdir. Romalılar'ın inançlarına göre, *İlias*'taki kehanet, yeni İlion olan Roma'ya aitmiş; Romalılar da A. ile birlikte kaçan Troialılar'ın torunları imişler; bu sebepten kendilerine Aeneadlar derlerdi. Roma'nın yüce soyları, atalarının Troialı olduğunu tanıtlamağa çalışırlardı. Bu denemelerin biri tarihte büyük önem kazanmıştır: Iulii soyu A. ın oğlu Askanios'tan geldiğini, yani ataları Iulus'un Askanios'la bir olduğunu ileri sürerlerdi; bu inanca dayanarak Caesar ile Augustus kendilerini A. ın ve annesi Venus'un torunları sayarlardı. Bu sebepten Vergilius da A. efsanesini konu olarak *Aeneis* destanında işlemiştir.

Bu efsaneyi Vergilius'tan önce ele alan Naevius, Ennius, Fabius Pictor, Cato ve Varro gibi birçok şair ve yazarlar vardır. Fakat efsaneye son ve kesin şeklini Vergilius vermiştir. Vergilius A. ı dindarlığiyle, tanrıların iradesine başeğmekle sivrilen bir kahraman olarak göstermiştir. A. tanrıların ona yazdıkları kutsal ödevi yavaş yavaş anlamış; bu ödev üzerinde son açıklamayı ona İtalya'ya çıktıktan sonra, yeraltında ziyaret ettiği babası Ankhises vermiştir. Önce Trakya, Girit, Epirus ve Sicilya'ya uğramıştı. Ankhises öldükten sonra A. Sicilya'dan yola çıkmış, fakat bir fırtına ile Afrika kıyılarına atılmıştır. Kartaca kıraliçesi Dido onu konuklamış ve aralarında aşk uyanmış, fakat Iuppiter'in emri üzerine A. Dido'dan ayrılmış, o da kendisini öldürmüştür. Sicilya'ya dönüşünde A. Ankhises'in şerefine parlak oyunlar tertip etmiş, kadınları ve güçlü kuvvetli olmıyanları orada bırakıp (onlar Acesta = Segesta şehrini kurarlar) geri kalan yoldaşlariyle Kyme'ye varmıştır. Sibylla'nın yardımiyle yeraltına inmiş; orada Ankhises ona Roma'nın gelecekteki büyüklüğünü anlatmış, doğacak olan kahramanların ruhlarını göstermiştir. A. sonra Latium'a ayak basar ve kaderin ona yazdığı ülkeye ulaştığını anlar. Kıral Latinus ona kızı Lavinia'yı vermek istemiş (A. ın ilk karısı Troia'dan kaçış esnasında kaybolmuştu), fakat A. a düşman olan tanrıça Iuno, Rutul kıralı Turnus'u A. a karşı koymağa yeltenmiştir. A., ilerde Roma şehrinin kurulacağı yerde oturan kıral Euandrus'tan ve Etruria'dan yardım görmüştür. Birçok olaylardan sonra savaş A. ın Turnus'u öldürmesiyle biter. *Aeneis* de bu sahne ile sona erer.

A. sonra Lavinium şehrini kurup daha üç yıl hüküm sürmüş. Günün birinde Numicus ırmağı içinde kayboluvermiş; bundan böyle de tanrı gibi ona tapılmış. Otuz yıl sonra Askanios, Lavinium'dan göçüp Alba Longa şehrini kurmuş. Roma'nın kurucuları olan Romulus ile Remus bu şehirden gelmişler.

A. birçok resim ve heykele konu olmuştur. Levhada verdiğimiz resim Roma'daki Ara Pacis'in bir kabartmasını göstermektedir.

AİNESİDEMOS, Yunanlı şüpheci (septik) filozof. Sanıldığına göre, M. Ö. I. yüzyılda Knossos(Girit)ta doğmuş, İskenderiye'de ders vermiştir. Başlıca eseri *Pyrrhon'un ilkeleri* adını taşıyan kitaptır. Bu eserden ancak Photios'un yaptığı bir özet kalmıştır. A. kendisinden yüz elli yıl önce yaşamış olan ve şüpheciliğin temsilcisi sayılan Pyrrhon'un felsefesini canlandırmış ve şüpheciliği haklı gösterecek sebepleri on kanıt (tropoi) halinde toplamıştır. Bu on kanıtın başlıcaları şunlardır: Hayvanlarda olduğu gibi insanlarda da duyma ve anlama bakımından birçok ayrılıkların bulunması, hattâ aynı kimsenin değişik şartlar ve etkiler altında başka başka duygu ve düşünceler edinmesi, duygu araçlarımızın çok defa bizi aldatmaları, izlenimlerin tekrarı ile körleşmesi, sosyal şartların, inanışların etkileriyle gerçeklerin birçok değişiklikler gösterebilmesi v. b. Bu ilkeleri, A. un izinden yürüyen Agrippa (b. bk.), Sextus Empiricus (b. bk.) gibi şüpheci filozoflar da benimsemişlerdir.

AİNOS, eski Yunan edebiyatında, öğüt verici masala verilen ad.

AINSWORTH [*eynzwırth* ok.], **William Francis** (1807-1896), İngiliz doktor, jeolog ve gezgini. William Harrison Ainsworth'ın yeğenidir. 1835 te Chesney'nin yönetimi altın-

da Fırat bölgesinde bilimsel araştırmalar için gönderilen heyete üye olmuştur. Dönüşte Kürdistan, Toroslar ve Anadolu'yu gezmiş, 1840 ta Rassam ve Th. Russell ile birlikte tekrar doğuya gitmiştir. 1840 ta Musul üzerinden Nesturiler'in yanına kadar gitmiştir. Yayımladığı eserler: *Researchesin Assyria, Babylonia and Chaldaea* (Asu, Babil ve Kalde'de bilimsel araştırmalar [1838], *Travels in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldaea and Armenia* (Anadolu, Mezopotamya, Kalde ve Ermenistan'da geziler) [2 cilt 1842], ve *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition* (Fırat bölgesi bilimsel araştırmalar heyetinin kişisel bir raporu) [2 cilt, 1888].

AINSWORTH [*eynzwirth* ok.], **William Harrison** (1805-1882), İngiliz romancısı. Önce macera romanları ve sonra da, Walter Scott'un etkisi altında kalarak, tarihî romanlar yazmıştır. En tanınmış romanları *The Tower of London* (Londra kulesi) [1840], *Old Saint Paul's* (Eski Saint Paul kilisesi) [1841] ve *Windsor Castle* (Windsor şatosu) [1843] dır.

AİOİORİX, Galatlı asılzade. M. Ö. 163 ile 159 arasında Pessinus'a giderek tanrılar anasının tapınağını yağma etmiştir. O zamanlar bu tanrıçanın başrahibi olan kardeşi Attis onu Bergama kıralı Eumenes II. ye şikâyette bulunmuş ve bu da Galatlar'a karşı bir öç harbine karar vermiştir.

AİOL (Dil.): 1 — Geniş anlamda, Eski Yunanca'nın diyeleklerinden bir grup. Buna bazan kuzeydoğu veya kuzey Akhaia diyelekler grupu da denir. Bazı dilciler Arkadia, Elis ve Kypros (Kıbrıs) diyeleklerini de bu grupa katarlarsa da, bunları ayrı saymak daha doğru olur.

2 — Dar anlamda, aralarında coğrafya bağları bulunmıyan üç Yunan diyeleği: *Thessalia, Boiotia* ve *Lesbos*. Thessalia diyeleğinin iki değişiği vardır. Güneybatıda başlıca Pharsalos ve Kiereion yazıtlarında görülen *Thessaliotis* ağzı ki batı Yunanca'nın etkisi altında bulunmuştur, kuzeydoğuda da başlıca Larisa yazıtlarında raslanan *Pelasgiotis* ağzıdır. Boiotia diyeleğinde ise Aiol ve Akhaia diyeleklerinden elemanlar biribirine karışmış bulunuyor. Lesbos (Midilli) adiyle tanılan diyelek, Tenedos (Bozcaada) adasiyle Ege denizinde eski Anadolu'nun kuzeybatı kıyılarındaki Aiolis denilen bölgesinde konuşulan ağızları da içine alır. Bu diyelekler grupundan yalnız Lesbos kolu edebiyat dili olarak önemli bir rol oynamış (Alkaios ile Sappho'nun şiirlerinde ve Theokritos'un üç idil'inde olduğu gibi), öbür diyelekler ise sadece yazıtlar bırakmıştır. Kadın şair Korinna'nın şiirleri Boiotia diyeleğinde yazılmıştır. Şu tek misal klâsik Yunanca ile Aiol diyelekleri arasında göze çarpan bazı ses karşılaşmalarını gösterebilir: Lâtince *quattuor* (= 4), Attika diyeleğinde *tettares*, Ion diyeleğinde *tesseres*, Lesbos diyeleğinde *bessyres*, Boiotia diyeleğinde *pettares* (bk. YUNAN DİLİ).

AİOL HARPI, X. yüzyıl ortalarında Canterbury başpiskoposluğunda bulunmuş olan St. Dunstan tarafından yapıldığı sanılan bir saz. Bu saz, bir çerçeveden ibarettir. Çerçevenin karşılıklı iki kenarı arasına teller gerilmiştir. Teller, rüzgârın etkisi ile titreşince, asıl sesler ile birlikte armonikler de işitilir. Aiol arpı, bulunuşundan bir zaman sonra tamamiyle unutulmuş, XVII. yüz yılda yeni bir buluş gibi ortaya çıkmıştır. O tarihlerde İngiltere'de Pope ve Almanya'da Kircher bundan, yeni bir saz gibi bahsetmişlerdir. Aiol arpının, Milâttan önceki zamanlarda bilinip kullanılmış olması ihtimali çoktur. Bazı araştırmalar, Uzakdoğu taraflarında bu cinsten bir sazın çok eski zamanlarda kullanılmış olduğunu gösterir.

AİOL MAKAMI, eski Yunan musikisinde, Dor makamında, üst tetrapord alt kısmına alınarak ve buna bir tam perde (tunus) eklenerek meydana gelen dizi ve böylece kurulan makam:

la sol fa mi

mi re do si + *la.*

bu suretle, *la* dominantlı Dor makamında durak olan *mi*, burada dominant; dominant olan *la* da burada durak olur. Üst tetrakord'un alta alınması ile meydana gelen makamları eski Yunanlılar ana makam adının başına *hypo* ekini katarak adlandırdıklarından bu makama hyhopor da denır.

AİOLİS, Aioller (b. bk.) tarafından yurtlandırılan ve Troas, Mysia, Lydia bölgelerinin bir kısmını ve Lesbos (Midilli) ile Tenedos (Bozcaada) adalarını içine alan kuzeybatı Anadolu'nun bir bölgesi. Mitylene, Methymna, Eresos gibi Lesbos'taki ünlü şehirlerden başka A. şehirleri iki grupa ayrılabilir: Kuzey ile güney grupu. Önce yurtlandırılmış olan güney şehirleri Hermos (Gedizçayı) ile Kaikos (Bakırçayı) ırmaklarının ağızlarında kurulmuştur. Bunlar, Smyrna (İzmir), Kyme, Larissa, Neonteikhos, Temnos, Killa, Notion, Aigeirusa, Pitane, Aigai, Myrina, Gryneion şehirleridir. Fakat Smyrna M. Ö. VII. yüzyılın başlangıcında Kolophon'dan gelme İonlar tarafından elegeçirilmiş ve o zamandan beri İonia şehri olarak kalmıştı. Troas'taki kuzey şehirleri grupunda, İlion, Assos, Gargara, Antandros, Kebren, Skepsis, Neandreia, Pityeia şehirleri vardır. A. şehirlerinin birçoğu, meselâ Smyrna, Aioller Anadolu'ya gelmeden önce de vardı. Aiol yurtlandırılmasından sonra bile bu şehirlerdeki nüfusun büyük bir kısmı eski yerlilerden ibaretti.

A., VI. yüzyılda, önce Lydia, sonra Pers Kırallığı'nın siyasî eğemenliği altında bulunmuştur. Pers harblerinden sonra, A. in hemen bütün şehirleri Attika Deniz Birliği'ne, birliğin dağılmasından sonra da gene Pers eğemenliğine girmişlerdir. Büyük İskender'den sonraki devirde A. kimi vakit Pergamon (Bergama) kimi vakit de Suriye kırallıklarına sokulmuştur. Roma devrinde ise Asia eyâletinin bir kısmı olmuştur.

AİOL Sanatı: bk. ANADOLU SANATI; bk. HELLEN SANATI.

AİOLLER, M. Ö. ikinci bin başlarındaki göçlerle Hellas'a geldikleri sanılan Hellen boylar grupunun adı. Adları efsanevî Aiolos'tan çıkmaktadır. Bunun torunlarından olup da İon ve Dor boy gruplarına girmiyen Hellen boylarına Aioller denmektedir. Önceleri Hellas'ta Thessalia ve yakınlarında yerleşen A. buradan doğuda, Anadolu'nun kuzeybatı kıyılarına ve bu kıylar önündeki adalara göçmüşler ve buralara adlarını vermişlerdir (bk. AİOLİS).

AİOLOS, Yunan mitolojisinde rüzgârlar tanrısı. Aralarında evlenen altı oğlu ve altı kızı ile birlikte tunç surlarla çevrilmiş bir yüzer adada yaşarmış. Odysseus, sergüzeştleri sırasında bu adaya da varmış. A. onu iyi karşılamış ve giderken bir tulum içine kapattığı rüzgârları kendisine vermiş. Fakat İthaka'ya varmadan az önce Odysseus'un arkadaşları tulumu açmışlar. Dışarıya fırlıyan rüzgârlarla Odysseus tekrar batıya sürülünce A. a bir daha başvurmuş, fakat kabul olunmamış.

AİON, Yunan mitolojisinde bengiliği temsil eden tanrı. Hellenistik devirde bazı yerlerde kültü olan A. Persler'in bengilik tanrısı Zervan'ın bir karşılığıdır. Suriye ve Fenike yoliyle Mısır'a giren kültü orada çok önem kazanmış ve A. yavaş yavaş İskenderiye şehrinin baştanrısı olmuştur; «A. un doğuşu» adiyle anılan bayram, İskenderiye'de 5 ocak gecesi kutlanırdı. Roma'da bu tanrıyı kabul etmiş ve her şeyin başlangıcını temsil eden yerli tanrı Ianus ile bir tutmuştur. Mithra dininde A. en büyük tanrı sayılırdı. Gnostikler A. kelimesini yepyeni bir anlamda kullanmışlardır: Onlara göre A. lar en büyük tanrı ile maddî dünya arasında bulunan varlıklardır.

AİORA, eski Atina'da Dionysos'un onuruna kutlanan bir bayram. Bu bayramda salıncaklarda kuklalar sallandırılır ve *Aletis* denilen bir türkü okunurdu. Bayramın kökeni İkarios'un kızı Erigone (b. bk.) ye ulaştırılırdı.

AİORİON, eski Anadolu'da Galatia Salutaris bölgesinde yeri tam olarak bilinmiyen bir şehir.

AİPOLİOİ, eski Anadolu'da, Sebasteia (Sıvas) dan Kaisareia (Kayseri) ya giden yol üzerindeki bir şehrin adı. Bizans devrinde bu şehir bir piskoposluk merkezi idi. Bugünkü Palas köyünün (Kayseri ili, Bünyan ilcesi) yerinde olduğu sanılmaktadır.

AİR (Ahir veya **Asben)**, Fransız Batı Afrikası'nın Nijer sömürgesinde dağlık bir bölge. Burası 700 m. yüksekliğinde, eski kumtaşlarından meydana gelmiş tabaka basamaklı bir yer şekli gösterir ki, üzerinde granit kubbeler ve püskürük kültelerden meydana gelmiş tepeler bulunur (1800 metre). Yalnız yazın yağmur yağar. Büyük yaylalar, geniş bozkırlar halinde uzanır. Ancak dağlar arasındaki derin vâdiler içinde oldukça zengin bir bitki örtüsü görülür; burada yer yer tahıl da ekilir. 20.000 i geçen nüfusun büyük bir kısmını Berber ve Tuaregler'le karışmış Sudan Zencileri teşkil eder. Bunların bir kısmı köylerde yerleşmiş olarak, bir kısmı da göçebe halinde yaşar, hayvan yetiştirmekle ve ticaretle geçinirler. Başlıca kasabası 5000 nüfuslu Agadès'tir.

AİRA, buğdaygillerin (Gramineae) fırça gibi ince yapraklı, küçük başaklı bir çayır cinsi. Aira cinsine bağlı altı kadar türü vardır. Memleketimizde en çok raslanan *A. capillaris*'tir ki bu ince yapraklı gümüşümsü beyaz başaklı ve başakları tüy gibi ince bir çayır otudur.

AİRAİ, eski Anadolu'da önceleri serbest iken sonraları Teos (b. bk.) bölgesine giren bir şehrin adı.

AIRDRIE [*ęrdri* ok.], Büyük Britanya adasının İskoçya bölgesinde Glasgow şehrinin 16 km. doğusunda bir kasaba. Nüfusu 25000 (1921). A. zengin kömür ve demirlerin bulunduğu bir alanda kurulduğu için, hızla gelişmiştir. Çevresinde kömür ve demir maden işletmeleri, pamuklu dokuma ve kâğıt fabrikaları vardır.

AIRE [*ær* ok.], Büyük Britanya adasının kuzeybatısında, Kuzey denizine dökülen Oufe ırmağının kollarından biri. A. Pennine (b. bk.) dağlarından çıkar, büyük endüstri merkezlerinden Leeds şehri çevresinin bitek topraklarından geçtikten sonra denize yakın bir yerde ırmağa karışır. Uzunluğu 130 km. dir.

AIRE - SUR - L'ADOUR [*ēr-sür-ladūr* ok.], Fransanın güneybatısında, Gaskonya körfezi kıyısındaki Landes departmanında bir kasaba. Nüfusu 3930 (1926). Denizden yüksekliği 76 m. A. pek eski bir kasaba ve bölge piskoposunun oturduğu yerdir. İçinde tarihî kiliseler vardır.

AIRE - SUR - LA - LYS [*er - sür - la - lis* ok.], Fransa'nın kuzeybatısında, Pas - de - Calais departmanında Calais kasabasının 30 km. kadar güneydoğusunda bir kasaba. Nüfusu 7620 (1926). Denizden yüksekliği 25 m. Escaut ırmağının kollarından Lys çayı boyunda ve kanalların birleştiği bir yerde kurulmuştur. Bir zamanlar tahkimli bir yer haline getirilmiş ve oldukça önemli bir endüstri kasabası durumu almış bulunan A., XVII. ve XVIII. yüzyılların özelliklerini bugün de saklamaktadır. St. Pierre kilisesi, Kuzey Fransa'nın en güzel ve gösterişli eserlerindendir.

AIREDALE TERRİER [*ęrdeyl terīīr* ok.] (Airedale=Kuzeydoğu İngiltere'de bulunan Aire nehri vâdisi), ilk defa İngilizler tarafından yetiştirilen, terrier adlı bir köpek cinsi. 50-60 cm. yüksekliğindedirler. Kılları serttir. Kırmızımtırak sarı renklidirler. Sırtlarında eğeri andıran siyah bir leke vardır. Küçük vücutlu oldukları halde çok cesurdurlar. Süs köpeği olarak kullanıldığı gibi, av köpeği olarak da kullanılır. Birçok yerlerde de polis köpeği olarak kullanılmaktadır.

AIROLO [*ɩirǭlo* ok], İsviçre'nin Ticino (Tessin) kantonunda, Gotthard tünelinin güney ucunda 1840 (1920) nüfuslu bir kasaba. Denizden yüksekliği 1179 m. ahalisi İtalyan ve katoliktir. 1877 de yanmış, 1898 de bir dağ kaymasiyle yıkılmıştır.

AIRY [*ęri* ok.], **Sir George Biddell** (1801 - 1892) İngiliz astronomu, 1836 dan 1881 e kadar Greenwich rasatanesi müdürlüğünde, 1871 den 1873 e kadar Royal Society başkanlığında bulunmuştur. Pusla yanlışlarının düzeltilmesi, ışığın karakteri, arzın yoğunluğu, gravitasyon gibi birçok problemlerle uğraşmış ve araştırma sonuçlarını *Gravitation, an Elemantary Explanation of the Principal Perturbations in the Solar System* (Gravitasyon. Güneş sistemindeki başlıca tacizlerin [pertürbasyonların] elemanter bir açıklanması) [1834 ve 1885], *Gravitation* [1891], *Treatise on Magnetism* (Magnetizme kitabı) [1870] v.b. birçok eserlerle yayımlanmıştır.

Airy'nin hazırladığı ve oğlu tarafından yayımlanan otobiyografi(*Autobiography*, 1896)sinde bilimsel araştırmalarının bir listesi de bulunmaktadır.

AİSEPOS : 1 — İlkçağ'da Gönen çayının adı.

2 — Adı *İlias*'ta geçen bir Troia'lı kahraman. Troia kıralı Laomedon oğlu Bukolion ile peri Abarbaree'nin oğlu. Euryalos tarafından öldürülmüş.

AİSAKOS, Priamos'a, karısı Hekabe gebe iken doğacak çocuğun (yani Paris'in) Troia şehrini yokedeceğini kâhinlikle bildiren bir Troialı.

AİSKHİNES [Lât. **Aeschines**], iki eski Yunanlı yazarın adı.

1 — Sphettoslu, Sokrates'in öğrencisi. Sokrates'in ölümünde (M. Ö. 399) hazır bulunmuştur. Sonraları Syrakusai'da genç Dionysios'un sarayında yaşamış, 356 yılında gene Atina'ya dönmüştür. A. yedi diyalog yazmıştır. Bu diyaloglarda Sokrates'in kişiliğini ve Aspasia, Alkibiades gibi ünlü çağdaşlariyle bağıntısını hünerle canlandırmıştır. Eserinden elimize ancak birkaç parça geçebilmiştir.

2 — Atinalı devlet adamı ve hatip (M. Ö. aşağı yukarı 390-315). Demosthenes gibi düşünmiyerek Atina'nın Makedonya kıralı Philippos ile anlaşmasına tarafçı idi.

Philokrates barışının (346) yapılmasında etkisi olmuş; bu sebepten Timarkhos ile Demosthenes ona dâva açmışlardır. Fakat Timarkhos'un ahlâksızlığını açığa vurarak dâva açmak hakkını onun elinden almıştır (bu fırsatla Timarkhos'a karşı söylediği nutuk elimize geçmiştir). Demosthenes'e karşı da 343 yılında «Elçilikte ihanet hakkında» adlı söyleviyle kendini savunmuş ve kurtulmuştur. 339 da Amphiktyonlar meclisindeki etkinliğiyle Philippos'a, eğemenliğini Orta Yunanistan'a da yaymak imkânını vermiştir. Khaironeia savaşından sonra (338) Philippos'a elçi olarak gönderilmiştir. Ktesiphon 336 da Demosthenes'e onur belgesi olarak bir altın çelenk verilmesini ileri sürünce, A. bu önergenin kanunlara aykırı olduğunu iddia ederek Ktesiphon'a dâva açmıştır. Fakat Ktesiphon'a karşı 330 da (dâva bu yıla kadar geriye bırakılmıştı) söylediği nutukta Demosthenes'e aşırı hücumları dâvayı kaybetmesine sebebolmuştur. Demosthenes ise ünlü «Çelenk hakkında» adlı söyleviyle Ktesiphon'u savunmuş, temize çıkarılmasını sağlamıştır. A., bu olaylardan sonra ruhça sarsılarak Atina'dan ayrılmıştır. Önce Ephesos'ta, sonra Rhodos'ta yaşamış ve Samos'ta ölmüştür.

AİSKHİNES

A. in kişiliğine ve siyasetine dair hüküm vermek kolay değildir. Tarihçilerin, Demosthenes'in etkisi altında kalarak, A. i Atina dâvasına ihanet etmiş bir adam saydıkları zamanlar pek uzak değildir. Ancak son zamanlarda, Demosthenes'in yüksek ahlâkına gereken saygı esirgenmemekle beraber, A. in ondan daha ileri görüşlü bir devlet adamı olduğu inanı doğmuştur.

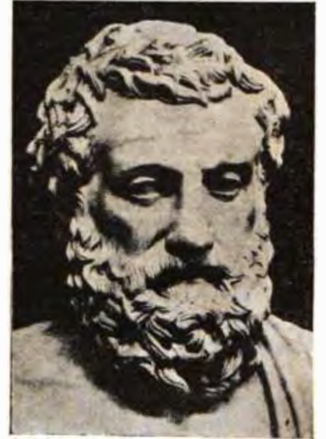
AİSİMOS, Tenedos (Bozcaada) lu efsanevî bir kahraman, Amphithea'nın oğlu, Troia'nın alınması efsanesinde adı geçen Sinon'un babası.

AİSİOS, Gemlik körfezine dökülen çaylardan birinin eski adı. Hangisi olduğu bilinmiyor.

AİSKHYLOS, [Lât. **Aeschylus**], Euphorion'un oğlu, üç büyük Atinalı tragedia şairlerinin en eskisi. M. Ö. 525 te Eleusis'te doğmuş. Marathon ve Salamis savaşlarında çarpışmış, Syrakusai hükümdarı Hieron'un daveti üzerine bir zaman Sicilya'da bulunmuş ve 456 da Gela'da ölmüştür.

Pek çok olan eserlerinden elimize yalnız yedi tragedia kalmıştır. *Hiketides* (Yalvarıcı kızlar) adlı en eski tragediasının konusu, Danaos ile elli kızının Argos'a sığınmalarıdır. 472 de oynanan *Pers*'ler, Pers Kıralı Kserkses'in yenilmiş ordusiyle başkenti Susa'ya dönüşünü sahneye koyar. Bu tragedianın en önemli parçası, A. un da bulunduğu Salamis savaşının tasviridir. *Thebai'ye karşı yediler* tragediası 467 de oynanmıştır. Konusu, Polyneikes'e yardım eden yedi kahramanın Thebai'ye son saldırışıdır. Şehri savunan Eteokles, öleceğini bildiği halde, kardeşi Polyneikes'le çarpışır. Bu savaşta her ikisi ölür, babaları Oidipus'un lâneti de yerine gelmiş olur.

Yunan tragediasından muhafaza olunabilen tek trilogia, *Oresteia trilogia*'sı, 458 de oynanmıştır. Trilogia'nın ilk ve son tragediası, *Agamemnon* ile *Eumenides* tamam olarak kalmış, *Khoephoroi*'nin başlangıcı kaybolmuştur. *Agamemnon*, Troia'nın çoktan beri beklenen düşmesi haberinin Argos'taki kıral sarayına ulaşmasiyle başlar. Biraz sonra Agamemnon kendi gelir, yanında tanrı-sözcüsü Kassandra vardır. Klytaimestra, Agamemnon'u yapmacık bir sevinçle karşılar. Kıral saraya girer girmez, Klytaimestra ile âşığı Aigisthos tarafından öldürülür. Evin içinde olup biteni ve kendi başına gelecekleri kâhin gözüyle keşfeden Kassandra da saraya girince aynı ellere kurban gider. Bu iki suçu işledikten sonra, Klytaimestra çıkıp kendini savunur, hattâ övünür. Aigisthos da koronun ihtarlarını dinlemiyerek, Agamemnon'un tacını giyer. Tragedia, ilerde Agamemnon'un öcünü alacak olan oğlu Orestes'e imalarla sona erer. *Khoephoroi*'de, aradan geçen zaman içinde erginlik çağına erişmiş olan Orestes çıkagelir. Tam o sırada kızkardeşi Elektra, Klytaimestra'nın emriyle Agamemnon'un mezarı başında babasına bir ölü sunağı sunmakla uğraşmaktadır (Bu yüzden tragedianın adı koroyu teşkil eden kızlara göre *Khoephoroi*, yani «ölüye sunan kızlar» dır). İki kardeş biribirini tanır, babalarını öldürenlerden öc almağa andiçerler. Orestes, arkadaşı Pylades'in yardımiyle, önce Aigisthos'u sonra Klytaimestra'yı vurur. Böylelikle Orestes babasının öcünü alırken gene korkunç bir cinayeti işlemek zorunda kalır. Bu cinayetten doğan facia düğümü trilogia'nın üçüncü tragediası *Eumenides*'te, çözülür. Orestes'e anasını öldürmeği buyuran tanrı Apollon, onu kan suçundan temizlemiş, ama, Orestes'e tebelleş olan Erinysler'den (Atina'da yatıştırıcı bir adla Eumenides, yani «iyi niyetliler» diye anılan öç tanrıçalarından) onu kurtaramamıştı. Onlar, Apollon'un Delphoi'deki tapınağına sığındığı zaman bile Orestes'in peşini bırakmamışlardır. Apollon Orestes'e Atina Akropolis'ine çıkıp tanrıça Athena'dan yardım istemesini salık verir. Bir mahkeme kurulur. Athena Orestes'in lehine oy verir, Orestes kurtulur. Fakat mahkemenin kararı Eumenidle'ri incitmiştir; ancak Athena onlara Atina'da bir tapınak vadedince, Orestes üzerindeki haklarından vazgeçerler. Törenle Areiopagos'taki yeni meskenlerine götürülürler.

AİSKHYLOS

Zincire vurulmuş Prometheus'un temsil tarihini bilmiyoruz. Kuruluşu bakımından bu tragedia ötekilerinden o kadar farklıdır ki, bazı bilginler A. un eseri olduğunu kabul etmezler. Vaka şudur: Prometheus insanlara ateşi tanıttı diye Zeus'un emriyle Hephaistos tarafından İskitler ülkesindeki bir kayaya mıhlanır. İniltilerini duyan Okeanos'un kızları onu avutmağa gelirler; Prometheus onlara Zeus'tan gördüğü haksızlıkları anlatır. Okeanos, Prometheus'a Zeus'a karşı gelmemeği salık verirse de, Prometheus yumuşamaz: Birgün kurtulacağını ve Zeus eğemenliğinin sona ereceğini bildiği için, boyun eğmez. Sonunda Zeus yıldırımla, Prome-

theu:' n üzerinde bulunduğu kayayı parçalar; toprak yarılır, Prometheus'u yutar.

A. un eserinde en belirgin vasıf, ahlâk ve dine dayanan derin bir ciddîliktir. A. tanrıların, dünyayı ve insanlığı bilgelik ve doğrulukla yönettiklerine inanır. Bu yüzden eski tanrı efsanelerinde dine aykırı gördüğü bazı hususları yadsır, veya başka türlü yorumlar. A. a göre insan kaderi, meselâ Persler'in yenilgisi, tanrı iradesinin bir ifadesidir.

Tragedianın gelişmesinde A. un büyük payı vardır. Ondan önceki tragedia bir çeşit şarkılı oyundu. İlk olarak o, lirik kısımları sınırlayıp esas rolü dialoga vermiş, önce tragediada yalnız bir tek aktör rol aldığı halde A. iki aktör kullanmıştır. *Oresteia*'da Sophokles'in arada yaptığı yenilikten faydalanarak üç aktör oynatmıştır. Aktör kılıklarında, sahne dekorlarında da birçok yenilikler yapmıştır. Yarattığı besteler ve rakslar tanınmıştı. Tragedialarında vaka düz ve sade bir sıra takibeder. Fakat tragediaya trajik havayı vermekte çok ustadır; *Agamemnon*'un başlangıç sahnesi kadar facia havasiyle dolu bir sahne bütün diğer Yunan tragedialarında görülemez.

Tragedia diline örnek olan A. un dili zengin, renkli, mânalı, vakarlı ve cüretli, bazan karanlık olmakla beraber daima asîl ve yücedir. A. un tragedialarını, insanlığın yarattığı en büyük sanat eserlerindendir.

AISNE [*ēn* ok.], Fransa'da Oise nehrinin soldan katılan bir kolu. 280 km uzunlukta olup 55 km si ufak su taşıtlarının, 160 km si gemilerin işlemesine elverişlidir. A. Güney Argonne'dan doğar, yukarı bölümünde alt ve üst tebeşir alanlar arasında sınır teşkil eder, aşağı bölümünde Paris tersiyer (üçüncü zaman) teknesinin yüksek dış kenarını, Berry-au-Bac yanında yarar ve Compiègne'de Oise nehrine dökülür. Daha çok Ardenne'lerle Argonne'un kerestelerinin nakline yarar.

AISNE [*ēn* ok.] **DEPARTMANI** (Départemeent de l'), Kuzeydoğu Fransa'da bir departman. Île-de-France ile Brie ve Picardie'den bölümleri vardır. Yüzölçümü 7428 km², nüfusu 489000 (1926), merkezi Laon'dur. Burada Paris çevreğine doğru eğimli olan tabaka basamaklı yörenin çok farklı verimlilikteki arazi şeritleri bulunur. A. bütün Fransa'nın kışın en soğuk yeridir. Departman içinde ormanlar, çayırlıklar, otlaklar ve çok verimli topraklar vardır. Başlıca ürünleri buğday ve şeker pancarıdır. Laon güneyinde *cidre* denilen elma şarapları yapılır. Dokuma, şeker, cam eşya endüstrisi ileridir. A. toprakları Birinci Dünya Harbi'nde önemli askerî hareketlere alan olmuştur.

AISNE (*ēn* ok.) **SAVAŞLARI**, Birinci Dünya Harbi'nde Fransızlar'la Almanlar arasında yapılan dört savaş. Birincisinde (13 - 20 eylül 1914) Almanlar Fransız ordularını Marne başarısından sonraki takip hareketlerinde durdurmuşlardır. İkincisinde (nisan - temmuz 1917) Fransızlar, Chemin-des - Dames'a saldırarak Almanlar'ı Aisne nehrinin kuzeyine atmışlardır. Üçüncüsünde (27 mayıs - haziran 1918) Almanlar Fransızlar'ı nehrin güneyine sürmüşlerdir, Dördüncü Aisne savaşı (29 eylül - 30 ekim 1918) müttefiklerin saldırışı sırasında olmuş ve Fransız orgenerali Mangin, batıdan doğuya doğru saldırarak önce kaybedilen araziyi geri almıştır.

AİSON, Yunan mitolojisinde Kretheus ile Tyro'nun oğlu, Thessalia şehri Aison'un kurucusu, İason'un babası. Bk. ARGONAUT'LAR.

AİSOPOS [**Lât. Aesopus**], Yunanlılar'da hayvan mesel (*fabula*)lerinin yaratıcısı sayılan yarı efsanevî bir kişi. Aisopos'un hayatı üzerine, bazısı güvenilir, çoğu masal olan söylentiler vardır: Aisopos kimine göre Phrygialı, kimine göre Trakyalı bir köle imiş; fıkraları, meselleri ile Yunanistan'da ün almış. Günün birinde Delphoi şehrini gezerken, Delphoilular'a dokunaklı bir söz söyliyecek olmuş. Onlar da Aisopos'un sandığına Apollon tapınağına ait bir altın kap saklamışlar ve Aisopos'u tapınak soyguncuhığiyle suçlandırarak öldürmüşler. Fakat, tanrı bu suça öfkelenip, Delphoi şehrine veba salmış... Aisopos'u, *yedi bilgeleri* güldürüp eğlendirirken gösteren belgeler de vardır. Yunan komediasında da Aisopos'un tekrar dirildiği temsil edilir.

Meselci Aisopos'un hayatı adlı bir halk hikâyeleri kitabı vardır. Bu kitabın, elyazmalarında, Maximus Planudes adında bir yazara ait olduğu söyleniyorsa da, M. Ö. VI. yüzyıldan beri halk arasında yaşamış ve Hellenistik devirde doğu masal motifleriyle karışmış masallardan ibarettir. Kitap biribirinden farklı üç bölüme ayrılabilir: birincide Aisopos'un, filozof Xanthos'un kölesi olarak Samos'taki hayatı anlatılır. Aisopos nükteleri, zekâ oyunları, hazır cevaplılığı, sağduyusu ile filozof geçinen efendisini durmadan utandırır. Tanınmış *diller* fıkrası da bunlar arasındadır. Xanthos'tan pek çok eziyet gördükten sonra, Aisopos kölelikten kurtulur. İkinci bölümde Babil ve Mısır saraylarında kıralları ve saray bilginlerini zekâsiyle nasıl altettiği anlatılır. Bu bölümdeki masallar, gereken ad değişmeleriyle, Asur bilgesi Ahikar'ın başından geçenlerdir. Aisopos'un Delphoi'ya gitmesi ve ölümü, üçüncü bölümde anlatılmıştır. Bu kitap Yunanistan'da yüzyıllarca halk geleneğinde fıkra, masal, efsane, nükte diye ne varsa hepsinin, Aisopos denilen bir kişi tarafından toplanmasından meydana gelmiştir. Aisopos Yunan milletinin Nasrettin Hoca'sıdır.

AİSOPOS

Aisopos kambur, sivri kafalı, ezik burunlu, zenci gibi siyah derili bir cüce olarak tasvir edilir. Resmimizde bir tilki ile konuşurken gösterilmektedir.

Aisopos Yunanistan'da hayvan meselinin yaratıcısı olarak tanınmıştı. Halbuki Aisopos'tan önce Hesiodos ve Arkhilokhos da hayvan meselini kullanmışlardır. Mesel gibi her milletin halk edebiyatında yaşıyan bir çeşidin yaratıcısı, tabiî halkın kendisidir. Fakat Aisopos Yunan imgeleminin yarattığı, avamın temsilcisi bir tip olduğu için, ne zaman ve nerede mesel doğmuşsa, hepsinin ona ait olduğu söylenmiştir.

Aisopos'un meselleri diye elimize geçen meseller, her biri bir ibret dersi veren küçük mensur hikâyelerdir. Kişileri çoğu zaman hayvandır, fakat insan ve tanrıların rol oynadığı meseller de vardır.

Aisopos'un meselleri, bir halk nev'ine yakışır kısalık ve sadelikle yazılmıştır. V. yüzyıldan beri bu küçük hikâyeleri daha edebî bir kalıba sokmak dileği başgöstermiştir. Sokrates, cezaevinde iken rüyasında Tanrı'dan aldığı bir emir üzerine, Aisopos mesellerini nazma sokmaya uğraşmıştır. Roma'da Phaedrus aynı konuları ele alıp *Fabulae Aesopiae* (Aisopos meselleri) adlı bir manzum meseller meydana getirmiştir. II. yüzyılda Babrios adında bir Yunanlı Aisopos'un mesellerini nazma sokmuş; aynı geleneği devam

ettiren La Fontaine, Fransız klâsik edebiyatının en işlenmiş küçük şiirlerini vermiştir.

AISSE, Matmazel (1694 - 1733), Çerkez soyundan Fransız yazarı. Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Kont Ferriol tarafından satın alınarak küçük yaşta Paris'e götürülen bu kadının adı Ayşe'den bozmadır. Ayşe orada iyi bir öğrenim ve eğitim görerek, kibarlar arasında güzelliği ile büyük bir ün kazanmıştır. Madame du Deffant ile Madame de Tencin'e ve XVIII. yüzyılın yaşayışına dair meraklı ayrıntılarla dolu *Lettres* (Mektuplar)i önemlidir.

AİSYETES, adı *İlias*'ta geçen bir Troialı, Alkathoos'un babası. Troia'nın batısında bulunan A. in mezar tepesi Troia savaşı sırasında gözetleme noktası olarak kullanılırmış. Bu tepe ortadan kaybolmuştur, fakat Kumköyü'nün yakınında olduğu sanılmaktadır.

AİSYMNETES, eski Yunanistan'da, hususiyle İonia şehirlerinde, meselâ Miletos'ta, çarpışan partileri barıştırmak amaciyle belli bir zaman için seçilen kesin yetkili kimselere verilen san. Bazı şehirlerde ise, devletin başında bulunan adamlara bu san verilmiştir.

AİTHALİDES, Hermes'in oğlu. Argonautlar'ın seferine haberci olarak katılmış. Efsaneye göre, babası ona, öldükten sonra yeraltında bile her şeyi hatırlıyacak kadar kuvvetli bir bellek vermiş. Pythagoras (Fisagor) kendi ruhunun, vücuduna girmiş olan A. in ruhu olduğunu iddia ederdi.

AİTHALOEİS, eski Anadolu'da Troas bölgesindeki Skepsis şehrinin yakınında, bugün nerede olduğu bilinmiyen bir çayın adı.

AİTHİLLA, Yunan efsanesine göre Troia kıralı Laomedon'un kızı, Priamos'un kızkardeşi. Troia'nın alınmasından sonra Protesilaos'un arkadaşları tarafından tutsak olarak götürülmüş. Yunanistan'a dönüşte Pallene yarımadasına indikleri zaman öbür Troialı tutsak kadınlarla birlikte gemileri ateşe vermiş. Bu yüzden gemilerde bulunanların hepsi orada kalıp Skione şehrini kurmuşlar.

AİTHİOPİA: bk. HABEŞİSTAN.

AİTHİOPİS, Miletoslu Arktinos'un eseri olduğu sanılan, M. Ö. VII. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış bir Yunan destanı. A. kaybolmuşsa da, II. yüzyılda yaşıyan Proklos'un özetinden onun hakkında bir fikir edinebiliriz. Konu bakımından A. *İlias*'ın devamı idi: Akhilleus, Troialılar'a yardıma gelen Amazon (b. bk.) kıraliçesi Penthesileia ve şafak tanrıçası Eos'un oğlu arap Memnon'u, sonradan Paris, bir okla ve Apollon'un yardımiyle Akhilleus'u öldürür; destan Thetis ile Nereidler'in ağıtları ve Akhilleus'un Leuke adasına götürülmesiyle son bulurmuş. A. Yunan sanatına büyük bir etki yapmıştır, bize kadar gelen birkaç güzel vazo resmi A. te geçen sahneleri canlandırmaktadır.

AİTHRA, Yunan efsanesine göre Troizen kıralı Pittheus'un kızı, Theseus'un anası. Theseus Peirithoos ile Hades'e inmeden önce, kaçırdığı Helena'yı A. ya emanet etmiş. Fakat Theseus yokken Dioskurlar gelip kızkardeşlerini kurtarmışlar. A. da tutsak olarak Sparta'ya götürülmüş ve sonra, Helena, Paris tarafından kaçırıldığı zaman, Helena ile birlikte Troia'ya gelmiş. Şehrin alınmasından sonra tutsak olarak Yunan ordugâhına götürülmüş, fakat Theseus'un oğulları tarafından tanınmış ve kurtarılmıştır.

AİTHUSA [Lât. **Aethusa**], eski Anadolu'da Karia bölgesindeki Myndos şehrinin yakınlarında bir ada. Bugünkü Bodrum yarımadasının önünde bulunan iki Kiremit adasının biri olduğu tahmin edilmektedir.

AİTNE, İlkçağ Sicilyası'nın iki şehrine verilen ad. M. Ö. 476 yılında Syrakusai hükümdarı Hieron Katana şehrini boşaltmış, gidenlerin yerine Dor göçmenlerini yerleştirmiş ve bu yeni kurulan şehre A. adını vermişti. Fakat Hieron'un ölümünden sonra Syrakusai tiranlıktan kurtulunca, Sicilya'nın yerli halkı, kıral Duketios'un önderliği altında A. ye saldırmış ve halkını Etna dağının eteğinde bulunan İnessa şehrine (bugünkü S. Maria di Licodia'nın yakınlarında) göçmeğe zorlamıştır (M. Ö. 461). Bundan ötürü İnessa şehri A. adını almıştır.

AİTOLİA, Yunanistan'da Akarnania (b. bk.) ile bugünkü Tesalya (Thessalia) ve Patras körfezi arasında kalan bir yer. Yüzölçümü 7779 km^2, nüfusu 220 000. A. yöresi, derin vâdilerin uzandığı dağlık bir yerdir. Gidiş gelişi güçleştiren bu dağlar, birçok yerlerinde 2000 m yüksekliğe yaklaşır. Bu dağlık arazinin yalnız güneyinde Trikhonis gölünün yer aldığı çukur düzlükler uzanır. Yağış tutarı, batıdan doğuya azalır.

Kıyı boyunca Akdeniz iklim özelliklerine uyan orman topluluklariyle zeytinlikler, yüksek dağlık yerlerde ise daha düzgün ormanlarla yüksek dağ bitkileri sıralanır. Çukur yerlerde tütün ekimi önemli yer tutar. Bölgenin en önemli şehirleri Patras körfezi kıyısında kurulmuş olan 9700 nüfuslu Missolungi (eski Mesolongion) ile daha içerde çok bitek düzlüklerin kenarında kurulmuş olan 11890 nüfuslu Agrinion'dur. Her iki şehir de kısa bir demiryolu ile birbirine ve Akheloos nehri ağzındaki Katokhi'ye bağlanmıştır.

Eski çağda A. Patras ve Korint (Korinthos) körfezleri kuzeyinde uzanan Orta Yunanistan'ın en geniş yöresini meydana getiriyor, biri kıyı boyunca uzanan, ötekisi daha içerde kalan iki bölüme ayrılıyordu. İç bölge dağlık, seyrek nüfuslu ve ileri olmıyan bir bölümdü. Kıyıya yakın uzanan ovalık bölge ise Khalkis, Kalydon, Pleuron gibi şehirlerin sıralandığı sık nüfuslu ve ileri bir bölümdü.

A. nın ortasında yer alan ve Trikhonis gölünün doğu kenarında kurulmuş olan Thermos ise, bir şehir olmaktan fazla tahkimli yer idi.

AİTOLİA BİRLİĞİ, Aitolia'da oturan Aitoller, efsaneye göre Elis'ten göçmüşlerdir. Bunlar daha doğudaki Hellenler'in gelişmesinden uzakta oldukları için uzun zaman geri kalmışlardır. Aitoller, Hellas'ta M. Ö. IV. yüzyılda rol oynamaya başlamışlardır. Yükselmeleri Hellas'ta Makedonya egemenliğinin sürdüğü devirdedir. Bu da Aitolia Birliği'nin kurulması ile olmuştur.

A. Birliği esas bakımından Lamia savaşından sonra (M. Ö. 322) Aitoller'e karşı bir ceza seferi tertibeden Makedonya'nın saldırışlarını önlemek amaciyle kurulmuştur. A. Birliği Makedonya'nın zayıf zamanında çabucak gelişmiştir. Aitoller, Diadokhlar (b. bk.) devrinin harblerine karışmışlar, birliklerini orta ve kuzey Hellas'ta genişletmişler, hattâ Peloponnesos'a ve Anadolu'ya da el atmışlardır. Fakat yüzyılın sonlarına doğru birliğin kuvveti düşmeye başlamıştır. Aitoller'in Peloponnesos'daki hareketleri, oradaki Akhaia Birliği (b. bk.) ile çatışmayı sonuçlamıştır. Makedonya kıralı Philippos V. e karşı Roma ile birleşen A. Birliği M. Ö. 205 barışında olduğu gibi Kynoskephalai savaşından (M. Ö. 197) sonra da Roma tarafından gene açıkta bırakıldığını görünce Roma erkini Hellas'tan kaldırmak için Suriye kıralı Antiokhos III. ü Hellas'a çağırmıştır. Fakat patlıyan harbde yalnız kalmış ve yenilmiştir (M. Ö.

189). Romalılar Aitolia Birliği'ni eski yerine sıkıştırmışlar ve dış ülkelerle ilişkilerini kontrol etmişlerdir. Bu suretle Aitolia Birliği siyasî önemini temelli olarak kaybetmiştir. Bundan sonra artık başlıbaşına bir politika güdemiyen A. Birliği Yunanistan'ın diğer yerleri kertesine inmiştir.

A. Birliği örgütleri Akhaia Birliği'ne benzer. Hepsi aynı hukuka sahibolan birlik üyelerinden her vatandaşın gireceği genel bir meclisi vardı. Bu meclis Thermon'da toplanarak genel siyasetine yön verir, yıllık memurları seçerdi. Birliğin en yüksek bir askerî ve sivil memuru Strategos (b. bk.) vardı. Bunun yanında kendisine yardım eden ve üyelerinden herbiri tek tek devletlerin temsilcisi olan bir danışma heyeti vardı. A. Birliği, zamanında Hellen demokrasi ve cumhuriyet ideallerini yabancı düşmanlara karşı savunan bir birlik olarak ün kazanmıştır.

AİTONİA, tesbihağacıgillerden (Meliaceae) Güney Afrika'da yetişen küçük bir çalı cinsi. Bu cinsin biricik türü *A. capensis*'tir. Yaprakları cetvel şeklinde ve deri gibi sert olan bu bitki, Avrupa'daki parklarda yol kenarlarına ekilir.

AIUD (Macarcası: *Nagyenyed*), Transilvanya'da bir şehir. XIII. yüzyılda, Saksonlar tarafından kurulmuştur. Aiud'da Macarlar'ın en önemli kültür kurulu olan Bethlen Gabor koleji (Bethlen - kollégium) bulunmaktadır. 20527 nüfusu vardır.

AIUS LOCUTIUS, eski Roma tanrısı. Roma'da M. Ö. 391 de Galyalılar'ın gelişini önceden haber veren gizemli bir ses duyulmuştur. Şehrin kurtuluşundan sonra bu sesin bir tanrı sesi olduğu anlaşılmış, fakat o tanrının adı bilinmediği için, kendisine sesin duyulduğu yerde A. L. adı altında bir sunak veya bir küçük tapınak kurulmuştur. A. L. adı «söylemek» anlamına gelen *aio* ve *loquor* fiillerinden yapılmıştır.

AİVAZOVSKİY: bk. AYVAZOVSKİY.

AIX [*eks* ok.] **ADASI** (Île d' Aix), Fransa'nın Atlas Okyanusu kıyısı yakınında Charente nehri ağzı ile Oléron adası arasında, 129 hektar büyüklüğünde bir ada. Üzerinde birtakım askerî tesisler bulunan bu ada, 1707 de henüz Fransa kıyılarına bağlı idi. Aix'in ahalisi aşağı yukarı 500 kadar balıkçıdan ibarettir.

AIX-EN-PROVENCE [*eks-ā-provās* ok.], Roma devrinin *Aquae Sextiae*'sı ve Fransa'nın Bouches-du-Rhône departmanının yönetim merkez (arrondissement) lerinden birisi. Verimli bir düzlük kenarında, denizden 205 m yükseklikte, çevresinde bol zeytin ve badem yetişen 35100 (1926) nüfuslu bir şehirdir. Aix'de güzel meydanlar, gezinti yerleri, eski ve ünlü kiliseler, üniversite, 200000 cilde yakın kitap bulunan bir şehir kitaplığı, lise, sanat ve dokumacılık okulları, tabiat bilimleri müzesi, tarih ve güzel sanatlar müzeleri, Roma devrinden beri bilinen acımtrak ve fakat deriyi güzelleştiren sıcak su kaynağı vardır.

AIX-LA-CHAPELLE [*eks* veya *ek - la - şapel* ok.] Aachen (b. bk.) a Fransızlar tarafından verilen ad.

AIX-LES-BAINS [*eks-le-bē* ok], Fransa'nın güneydoğusunda, Savoie departmanında Alp dağlarının hemen batısında bir kasaba. Nüfusu 11560 (1926). Denizden yüksekliği 257 m Pek eski bir yerleşme alanı olan A. Fransa'nın en büyük göllerinden 44 km² lik Bourget (b. bk.)nin doğu kıyısında, yumuşak iklimli bir vâdide kurulmuştur. Lyon'u Chambéry şehrine bağlıyan demiryolu boyunda, dağ sporlarının merkezi, dağ çıkışlarının başlangıç noktası ve kükürtlü suların bulunduğu bir kaplıca şehridir. Her yıl A. ya gelen gezginlerin sayısı 35000 i geçer.

AIXE-SUR-VIENNE [*ek-sür-vien* ok.], Fransa'nın Haute - Vienne departmanında 3340 (1926) nüfuslu bir kasaba. Vienne suyu üzerindedir. XIV. yüzyıldan kalma bir köprü ve Arliquet manastırı vardır.

AİZANOİ [Lât. **Aezani**], Phrygia Epiktetos bölgesinde, Rhyndakos(Koca çay)un kaynaklarına yakın, eski Anadolu şehri. Yazıt ve yıkılarından, Roma devrinde önemli bir şehir olduğu bellidir. Çavdarhisar (Kütahya İli) daki yıkıların kalıntıları hâlâ görülebilir. Bunlar arasında en başta, II. yüzyıla ait olan Zeus tapınağından kalma

AİZANOİ'DE ZEUS TAPINAĞI

bir sıra sütun ile *cella* duvarının büyük bir kısmı vardır. Bu tapınak, dik bir podium üzerinde yapılmış Ankara tapınağı gibi cephesi sekiz sütunlu bir *pseudodipteros*'tur. İhtimal bu, Zeus'tan başka Meter Steunene'nin de tapınağı idi. Tapınağın kuzeyinde bugüne kadar kazı yapılmamış tiyatro ve stadion yıkıları durmaktadır. Çavdarhisar çevresinde Meter Steunene'nin en eski tapı yeri olan bir mağara da vardır.

AİZEN MYÖÖ (Japonca; Sanskrit dilindeki adı: *Raga* veya *Maharaga*, yani «büyük sevgi»), Japonya'daki mistik Buddhist tarikatların bir tanrısı. Bu tanrı çok zaman üç gözlü, altı kollu olarak gösterilir ve kendisinden kötü duyguları yok etmesi dilenir.

AİZOASELER (Aizoaceae), ikiçeneklilerden 1100 kadar türü olan bir bitki familyası. Bu familyaya bağlı türler otsu veya çalımsı bitkiler olup çoğunun dalları ve gövdeleri yatık, yaprakları kalın, sulu ve etlidir. Boz renkli veya buzlu cam gibi olan çiçekleri güzel ve katmerlidir. En belli cinslerinden biri, 800 türü olan *Mesembryanthemum* olup birçok türleri süs bitkisi olarak saksılarda, park ve bahçelerde yetiştirilir.

AİZOON, aizoaseler (Aizoaceae) den bir bitki cinsi. Çoğu Afrika çöllerinde ve Akdeniz kıyılarında yetişen 15 kadar türü vardır. Aizoon türleri otsu ve çalımsı bitkiler olup çiçeklerinin taç yaprakları yoktur.

AJACCIO [*ayaço* ok.], Fransa'nın Corse departmanında, Korsika adasının batı kıyısında tahkimli bir şehir. Nüfusu 24000. Kuzey rüzgârlarına karşı kapalı oluşu, havasının temizliği, kışlarının ılık geçmesi, bu şehri çok uğranılan bir yer yapmıştır. Bir piskoposun oturduğu A. da güzel genel yapılar, kışlalar, tiyatro ve okullar, içerisinde 200 kadar elyazması kitapların da bulunduğu 30000 ciltlik bir kitaplık vardır. A., Napoléon I. in doğdu-

ğu yerdir. Bitek olan çevresinde meyvacılık, bağcılık, zeytincilik önemli yer tutar. İyi bir limanı vardır. Balıkçılık, bir kısım halkın başlıca geçim kaynağıdır.

AJALBERT [*ajalbęr* ok.], **Jean** (1863), Fransız şairi ve romancısı. Önce impresyonist ve natüralist şiirler yazmakla tanınmış, sonradan romanlar ve gezi notları yazmıştır. Şiir kitapları içinde *Femmes et Paysages* (Kadınlar ve manzaralar) [1891], romanları arasında *Le P'tit* (Küçük) [1888] ve gezi kitapları içinde de *Les Destinées de l'Indochine* (Hindiçini'nin mukadderatı) [1909] sayılabilir.

AJAN: bk. ACENTA.

AJAN, devletler hukukunda, milletlerarası mahkemelerde hükümetleri temsil etmek üzere atanan kimse. Milletlerarası uyuşmazlıkları barışçı yollarla çözme sözleşmesi, hükümetlerin Lahey Daimî Hakem Mahkemesi yanına ajanlar atamak hakkı olduğunu gösterdiği gibi (Md. 62) 1920 de kurulan Milletlerarası Adalet Daimî Divanı'nın statüsü de tarafların Dîvan önünde ajanlarla temsil edileceğini (Md. 42) açıklamaktadır. 1945 te kurulan Adalet Milletlerarası Divanı'nın statüsü de aynı maddeyi kabul eylemiştir. Birinci Dünya Harbi'nden sonraki barış antlaşmalariyle kurulan Karma Hakem Mahkemelerinde dahi hükümetler, antlaşmalara göre, ajanlarla temsil edilmişlerdir.

Ajanlar hükümetlari adına dâvayı açmak, savunmak veya savundurmak, her türlü bildiriklerde bulunmak ve yine memleketi adına, mahkemeden yapılan bütün bildirikleri kabul etmekle yetkilidir. Mahkeme, hükmü de kendisine bildirir.

Devletler hukukunda ajan, diplomatik ile vasıflandırılırsa ajan diplomatik adını alır; ve bu ad; devletleri birbiri yanında temsil edenleri anlatır. Bk. DİPLOMASİ MEMURU.

AJANS, dünyanın her tarafından gelen politika haberlerini, ekonomi ve maliye alanlarındaki hareketleri, tabiat olaylarını v. b. önce toplıyan, sonra da telgraf ve telefon yolu ile veya özel belletenlerle halka ve gazetelere yayan kurumlar. Ajanslar hükümetlerin bildiriklerini de yayarlar. İlk ajans, Birinci İmparatorluk Devri'nde Charles Havas tarafından Paris'te kurulmuş olan küçük bir tercüme bürosunun gelişmesinden meydana gelen «Agence Havas»tır. Bu örneğe göre zamanla başka memleketlerde de ajanslar kurulmuş ve haberleşme tekniğinin ilerlemesinin bu gelişmede büyük rolü olmuştur. Daha sonraları birçok Avrupa ajansları bazı şartlarla karşılıklı olarak yardımlaşmayı kabul etmişler ve Paris'te *Bureau Central des Agences Alliés Européennes*'i meydana getirmişlerdir. *Havas - Reuter* birliği bu büronun kurulmasında önemli rol oynamıştır. Haberleşme işini düzenlemek üzere tertibedilen yıllık kongrelerden biri 1929 da, İstanbul'da toplanmıştır. *Bureau Central des Agences Alliés Européennes* birliğine girmiş bulunan ajanslar (1938 yılı listesine ve memleket sırasına göre) şunlardır: Almanya: *D. N. B.* (Deutsches Nachrichtenbureau; eski adı: *Wolf*); Arnavutluk: *Albagene Tirana*; Avusturya: *Korrbureau Wien;* Belçika: *Belga*; Bulgaristan: *Bulagence*; Çekoslovakya: *Č. T. K*; (Československa Tisková Kancelář); Danimarka: *Ritzau*; Estonya: *Eta*; Finlandiya: *S. T. T.* (Suomen Tietotoimisto); Fransa: *Havas* (İkinci Dünya Harbi sırasında *Havas* adı ortadan kalkmış, Vichy Hükümeti'nce *O.F. I* ve de Gaulle Geçici Hükümeti'nce *A. F. I.* kurulmuştur. Bu son ajans bugün *A. F. P.* kısa adiyle yayımlar yapmaktadır); Holanda: *A. N. P*; İngiltere: *Reuter* (diğer tanınmış İngiliz ajansları şunlardır: *Press. Ass.* [Press Association], *E. T.* [Exchange Telegraph], *C. H.* [Central Havas]); İspanya: *Fabra*; İtalya: *Stefani* (Agenzia Stefani); İsveç: *T.T.* (Tidningarnas Telegrambyrå); İsviçre: *Agence Télégraphique Suisse*; Letonya: *Leta*; Litvanya: *Elta*; Macaristan: *M. T. I.*; (Magyar Távirati Iroda); Norveç; *Norsk Telegram-Byrå*; Polonya: *Pat* (Polska Agencja Telegraficzna); Portekiz: *Havas*; Romanya: *Rador*; (Agence Orient - Radio); Sovyet Rusya: *Tass* (Telegrafnoe Agentstvo Soyuza Sovetov); Türkiye: *A. A.* = *Anadolu Ajansı*; Yugoslavya: *Avala*; Yunanistan: *Vekiarelli* (Agence d' Athènes); Avrupaca en tanınmış Birleşik Amerika Ajansı *U. P.* (United Press) tir.

AJANTA (**Acanta**), Hindistan'da Haydarabat Devleti içinde bir köy. M. Ö. II. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar kayalar içine oyulmuş 29 Buda manastır ve tapınağının bulunması, bu yere ün kazandırmıştır. Bu eserler, eski Hint kaya oymacılığı, oymacılık ve resim hakkında genel bir görüş sağlar. Bununla beraber nakışların çoğu bozulmuş bulunmaktadır.

AJĀTAŚĀTRU [*acataşatru* ok.] veya **AJĀTAŚĀTTU**, Kuzey Hindistan'ın en eski kırallarından biri sayılan Magadha'nın altıncı kıralı ve tanınmış kırallardan Bimbisāra'nın büyük oğlu. Annesi Çellana Liçchavi boyunun tanınmış ailelerindendir. Ajātaśātru, babasını öldürmek suretiyle Magadha tahtını eline geçirmiş ve 27 yıl (M. Ö. 554 - 527) süren kırallığı sırasında Magadha'ya en parlak ve kuvvetli günlerini yaşatmıştı. Sōn nehri boyunda Vijjiler'e karşı Pātali kalesini yaptırmıştır; sonradan bu kale Pātaliputra büyük şehri (bugünkü adiyle Patna) haline gelmiştir. Gerek Cayna (Jaina)lar ve gerekse Buddhistler Ajāntaśātru'yu din koruyucusu olarak anarlar. Cayna metinlerinde bu kıral Kūnika olarak geçer.

AJAZZO: bk. AYAS.

AJİKİ [*aciki* ok.] veya **AJI KISHI** [*aci kişi* ok.], Koralı bir bilgin. IV. yüzyılda Japonya'ya gelerek bu memlekete Çin edebiyatını tanıtmıştır. Ojin imparatorunun oğlu olan prens Ujiro Waki - Jiratsuko'ya da öğretmenlık etmiştir.

AJİTASYON (Agitation), çırpınma, çarpınma, sıkıntı ile kıvranma; hastanın, hemen sürekli olarak, yerinde duramamak, çabalanmak ve söylenmek şeklinde gösterdiği hareket bozukluğu. Ruh hastalıklarında (mani, hebefreni..), sinir hastalıklarında (sara, histeri, şiddetli korku..) içe ait zehirlenmelerde (üremi..) dıştan zehirlenmelerde (alkol, kokain..) ve kafa yaralarında görülür. Ajitasyon'un pek hafif şekline sağlamlarda, hele uyku sırasında, fazla yemek, içmek. sinirlenmek, odanın havasızlığı, havanın sıcak olması, kuştüyü yastık kullanmak ve ağır örtünmek sonucu olarak raslanabilir.

AJMER (**Acmir**), Hindistan'ın kuzeybatı bölümünde Racputana (Rajputana)nın en önemli çevresi olan Ajmer - Mervara İlinin başkenti. Nüfusu 113 000 (1921). 840 m yükseklikteki bir dağın eteğinde kurulmuştur. Çok değerli İslâm sanat eserleriyle doludur (Ekber'in sarayı, dergâh, türbeler gibi). Şehirde Racputana prenslerinin çocukları için bir kolej vardır. A. Racputana ile daha güneybatıdaki Malva'yı birbirine bağlıyan demiryolunun kavşak yerinde bulunmaktadır.

AJMER - MERWARA (**Acmir - Mervara**), İngiliz Hindistanı'nda, Aravalli dağlarının her iki çukur tarafında uzanan bir il. Merkezi Ajmer şehridir. Yüz ölçümü 7021 km^2, nüfusu 495 271 (1921) dir. Sık sık kendini gösteren kuraklık ve salgın hastalıklar yüzünden nüfusu azalmaktadır.

A-JO, VIII. yüzyılda, Çin kaynaklarına göre, Kırgız hanlarının aldıkları san.

AJUGA, ballıbabagiller (Labiatae) den 50 kadar türü olan bir bitki cinsi. Pek azı çalımsı, çoğu otumsu bitkiler olan ajuga türlerinin yaprakları karşılıklı, çiçekleri saplarının ucuna halka halka dizili ve türlü türlü renklidir. Türkiye'de bu cinsten *A. chia, A. orientalis, A. salicifolia, A. chamaepitys, A. genevensis, A. laevigata* türleri yetişir. Ajuga türlerinden bazıları eskiden sağlık bitkisi olarak da kullanılırdı. Çiçekleri büyükçe olan *A. reptans* gibi bazı türler süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

ÂK (ʻAKK), bir Arap boyunun adı. Yakıcı, çok sıcak anlamlarına gelen bu kelime, önceleri bir bölgeyi gösterirken, sonraları burada oturanlara da ad olmuştur.

Bunlar, birçok bölgelerde çeşitli boylarla birlikte bulunmakla beraber asıl bölgeleri Güney Arabistan'da, Yemen'in doğu tarafları Şerat dağlık bölgesiyle çevrili olan Tihame kısmı olup, burada Eşariler'le birlikte oturmakta idiler. Çok kere bu iki boya tek bir ata gösterilmiştir ve bunların bazı dil özellikleri de ortaktır. Bir şeyhin yönetimi altında bulundukları da olmuştur.

Âkkîler, Mısır'ın Amr tarafından alınmasına büyük çapta katılmışlardır. Ali ile Muaviye arasındaki uğraşmada Muaviye tarafını tutmuşlardı.

AKA, Hindistan'ın kuzeydoğu sınırı dolaylarında yaşıyan bir halk topluluğu. Bunların doğusunda Dafla, batısında da Bhutia boyları oturmaktadır. Akalar sağlam vücutlu ve cesur bir halktır. A. lar Savaşta okları zehire batırı ve çok iyi çarpışırlar. Klânlardan ikisinin «bin yürek yiyen» (Hazari-ẖoa) ile «pamuk tarlasında saklanan hırsızlar» (Kapah-çor) anlamına gelen adlar taşımaları bu halkın karakterini belirtir. Akalar'da toplumsal bakımdan sınıflandırılmış klân örgütleri vardır, ölüler gömülür, burun neyi kullanılır, ve her yıl Bhareli ırmağına tapınılır. İngiliz işgalinin ilk yıllarında (1829) ve yine 1883 te Akalar, İngilizler'i epey uğraştırmışlardır. Çiftçi olarak, Akalar arasında 4 klânlı Niggiya veya Ḫoa (Khoa) halkı da yaşamaktadır.

DİL: Aka dili, Çin-Tibet dil ailesinin Tibet-Birman grupunun Kuzey Assam kolundandır. Bk. TİBET-BİRMAN DİLLERİ.

AKABAT (Ahabat), Kandıra ilcesine bağlı Akçaova (b. bk.) bucağının merkezinin eski adı.

AKABE, Ürdün'ün güney ucunda, Akabe körfezinin sonunda Mekke'ye giden hacyolu üzerinde bir kasaba. A. işlek bir konak ve pazar yeridir. 1924 ten beri Ürdün'e bağlıdır.

AKABE (el-Akabe), Mekke yakınında, sapa bir yerde bir tepenin adı. Eskiden beri kutsal bir yer olarak tanınmış bulunan A. İslâmlığın başlangıcında da önemli bir yer olmuştur. A. Muhammed'in peygamberliği Mekkeliler'ce henüz kabul edilmediği sırada, bazı Medineliler'le gizli buluşma yeri, daha sonra «biat» yeri olmuştur.

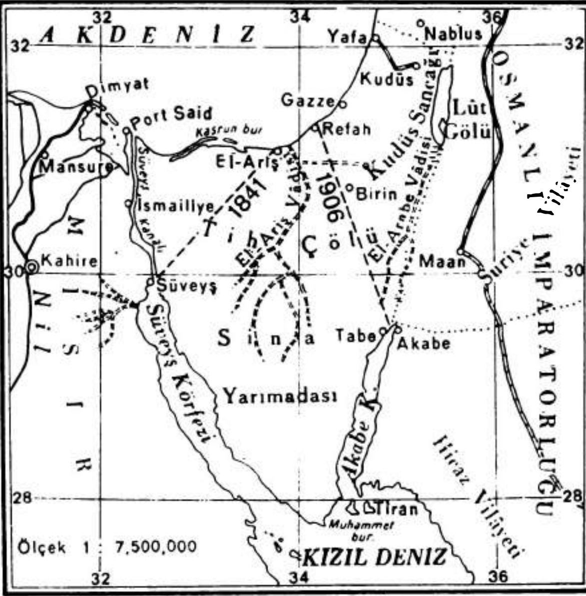
AKABE KÖRFEZİ, Kızıldeniz'in kuzey ucunda, kuzeydoğuya doğru uzanan bir deniz girintisi. Ağzından Akabe kasabasına kadar olan uzunluğu 200. ortalama enliliği ise 25 km dir. Körfezin batısında Sina dağları yükselir. Oldukça derin olan körfezin sularının tuzluluk oranı, kurak bölgeler arasında yer aldığından, fazladır.

AKABE MESELESİ (şubat-ekim 1906), Hicaz demiryolunun güneye doğru ilerlemesi ile Süveyş kanalının tehdit altına gireceğinden kuşkulanan İngilizler'in, kanalın güvenliğini sağlamak için Türkler'i buradan uzak tutmak amaciyle, Mısır ve Osmanlı toprakları arasında kesin bir sınır çizmek isteğinde direnmeleri yüzünden çıkmış bir siyasî olay.

1841 fermanı gereğince Mısır toprakları, Akdeniz kıyısında El-Ariş ile Süveyş arasında çekilecek bir çizginin batısında kalmakla beraber, sonradan Hidiv'in ricası üzerine Babıâli, Mısır eşya taşınının güvenliği için Turisina yarımadasının bazı yerlerinde Mısır jandarmasının bulunmasına izin vermişti. Fakat kanalın açılmasından sonra bu taşın denizden yapılmaya başlanınca, Osman Paşa'nın Hicaz valiliği zamanında, içlerinde Akabe kalesi de bulunan bölgeden Mısır jandarması çıkarılarak yerine Osmanlı askeri yerleştirilmişti. İngilizler bu olayı hoş görmemişler ve hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın tahta geçmesi ile İstanbul'dan gönderilen fermanda, sözü geçen yerlerin, Mısır topraklarından sayılmamasına itiraz ederek fermanın okunmasını geciktirmişlerdir. Bunun üzerine Sadrazam Cevat Paşa, 8 nisan 1892 tarihinde hidive bir telgraf çekerek Mısır topraklarının 1257 (M. 1841) fermanına bağlı haritada gösterilmiş olduğunu, bu kere Hicaz İline verilen Akabe ile başka yerlerin Mısır'a ait olmadığını, bununla beraber Turisina yarımadasında statüko muhafaza edilerek buraların eskisi gibi Mısır tarafından emanet olarak yönetilmesinin uygun görüldüğünü belirtmiştir. Bu telgrafa rağmen, Kahire'deki İngiliz başkonsolosu, hidive bir önerge vererek Turisina yarımadasının sınırını El-Ariş'in biraz doğusundan, Akabe kalesinin batısına çekilecek bir çizgi olarak göstermiş ve bunun Babıâli ile yapılacak resmî bir anlaşmada kesin olarak saptanması gereği üzerinde durmuştur. Süveyş kanalının açılmasından sonra sun'i olarak yaratılan ve doğal sınırlara aykırı düşen geniş bir Turisina yarımadası anlamı üzerinde İngilizler direnmişlerdir. Hicaz demiryolu Maan'a geldiği zaman bu işi kesin bir sonuca bağlıyarak Türkler'in Süveyş'e yaklaşmalarını önlemek amaciyle harekete geçen İngiliz hükümeti, 1906 yılı başlarında Akabe körfezi kıyılarında Tabe ve daha başka yerlerin işgali için Mısır askeri göndermiş, fakat Akabe komutanı Rüştü Paşa, Mısır askerinin Firavun adasından Tabe'ye çıkmasına engel olmuştur. Bunun üzerine şubat ortalarında Tabe'ye gönderilen bir İngiliz savaş gemisi de Rüştü Paşa'nın azimli davranışı karşısında hiçbir iş görememiştir. İngiliz hükümeti bu yerlerde Osmanlı askerinin bulunuşunu protesto etmiş ve eğer sınır hattı hakkında herhangi bir şüphe varsa, karma bir komisyon tarafından sınırın saptanması fikrini ileri sürmüştür. Birçok şikâyetler üzerine Babıâli, meselenin incelenmesi için iki subayı Mısır'a göndermiş, fakar bunlar Tabe'nin Akabe tahkimli mevkii çerçevesi içinde bir yer olduğuna kanaat getirerek burada Türk askerinin bulunmasını tabiî gördüklerinden, görüşmelere girişmeksizin geri dönmüşlerdir. Bundan sonra aynı meselenin görüşülmesine memur edilen Mısır komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa, hidivle yaptığı bir görüşmede Turisina yarımadası'nın sınırı olarak Rafah'tan Süveyş'e ve Süveyş'ten Akabe'ye bir hat çizilmesini öne sürmüş, fakat hidiv bu hattın Refah'tan başlıyarak kuzeydoğu'ya doğru Akabe halicinin üç mil batısında denize ulaşması isteğinde direnmiştir. Osmanlı hükümeti de, Akabe körfezi ile Turisina yarımadasının 1257 fermanı gereğince Mısır toprakları dışında kaldığını, 8 nisan 1892 tarihli Cevat Paşa telgrafında ise, yalnız Turisina yarımadasının batı kısmının sözü edildiğini, telgrafın yorumlanması işinin ancak Babıâli'ye ait bir mesele olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerinedir ki gittikçe sabırsızlanan İngiltere hükümeti, en sonunda Babıâliye bir ültimatom gön-

dererek (3 mayıs 1906) 10 gün içinde Tabe'deki Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesini ve sınır hattının ortak bir komisyonca saptanmasını istemiştir. Aynı zamanda birçok savaş gemilerini Malta'dan Pire'ye göndermiştir. İstanbul'da Fransız ve Rus elçileri tarafından desteklenen bu İngiliz notasına Babıâli, Turisina üzerinde statükonun bozulmasını hiçbir zaman istemediğini, sadece haklarının korunmasını dilemiş olduğunu, anlaşmazlık konusu olan yerleri işgal etmiyeceği hakkında Mısır hükümetinin resmî olarak inanca vermesi üzerine, kendisinin de Tabe'yi boşaltmaya karar vererek Mısır memurlarının Türk kurmay subaylariyle temasa geçmesi ve statükonun korunmasına yarıyacak ara çizgisinin belirtilmesi için hidive yazıldığını bildirmiştir.

Böylece Osmanlı ve Mısır memurları arasında Turisina yarımadası ile Hicaz İli ve Kudüs sancağı arasında bir yönetim ara çizgisinin belirtilmesi hakkında 1 ekim 1906 günü Refah'ta bir anlaşma imzalanmıştır. 8 maddeden ibaret olan bu anlaşmaya göre yönetsel ayırma çizgisi,

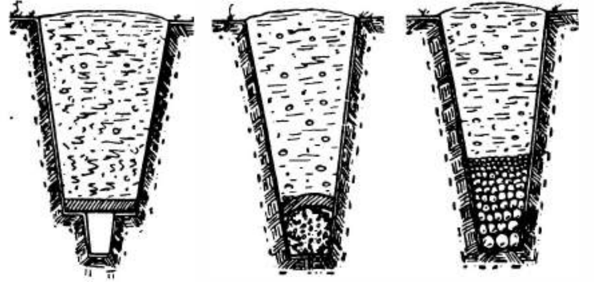
1841 ve 1906 Türkiye - Mısır sınırı

Tabe'nin kuzeyinde Tabe burnundan başlıyarak kuzeybatı yönüne doğru uzanmakta ve Akdeniz kıyısında Refah'ta sona ermektedir.

AKABLİ, Afrika'da, Büyük Sahra'nın batı bölümünde, Ahaggar dağlarının kuzeybatısında Tidikelt yöresinde önemli bir vâha. A. nin çevresindeki arazi, denizden 200 m kadar yüksektedir. Bu çukur alanın etrafı 250 - 300 m lik plâto ve tepelerle çevrilidir.

AKAÇ (Avgın, Kehriz, Keriz), yeraltında bulunan ve suyu akıtmaya yarıyan su yolu. Topraktaki zararlı suyu çıkarmaya yaradığı gibi, temiz veya pis suları da akıtmaya yarıyabilir. Bk. AKAÇLAMA.

AKAÇLAMA (Tefcir, Drainage), toprakta kültür bitkilerinin yetişmelerine zararlı olan fazla suların, yeraltındaki akaç veya avgınlar yardımiyle akıtılması akaçlama, bataklıkların kurutulmasında kullanılan usullerden biridir. Yeraltındaki akaçlar, yapılışlarına göre, türlü adlar alırlar: toprak akaç, ağaç oluklu akaç, turbalı akaç, sucuklu akaç, taşlı akaç, tuğlalı akaç, künklü akaç gibi (Şekil 1 - 4). Bunlardan başka, özel köstebek pullukları tarafından, toprak içinde açılan ve köstebek yuvalarına benziyen köstebek

Şek. 1: Toprak akaç Şek. 2: Sucuklu akaç Şek. 3: Taşlı akaç

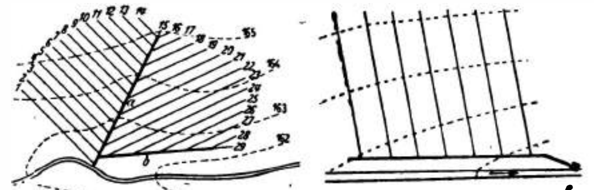
Şek. 4: Künklü akaç ve etkisi

akaçı da vardır (Şekil 5). Suyu kolay akıtması, sürekli etkisi ve dayanıklılığı dolayısiyle, amaca en uygun ve akaçlamalarda en çok kullanılanı, künklü akaçtır.

Kültür bitkilerinin yetişme sürelerinde yüksek bulunan taban suyu seviyeleri, akaçlamalarla istenilen derinliğe düşürüldüğü gibi, ağır topraklarda tabana yavaş sızan yağış suları da, kolayca akıtılabilir. Toprak içinde belirli derinlik ve eğimde bulunan akaçların boşluklarına sızan sular, akaçlar içinden bir su yatağına akarlar. Fazla eğimli arazide, araziye gelen taban suyu akımları, geçirimsiz toprak katına kadar giden tutma akaçlariyle tutula rak, dışarıya akıtılabilir. Arazideki zararlı kaynaklar da, özel akaç çizgileriyle zararsız bir hale sokulabilirler. Arazinin kurutulması böyle birkaç akaç çizgisiyle sağlanabiliyorsa, yapılan bu akaçlamaya, teksel akaçlama denir. Teksel akaçlamalara, aynı zamanda, çeşitli mühendislik işlerinde de ihtiyaç vardır. Kurutma için, bütün arazi içine, birbirine parelel birçok akaç çizgileri döşenirse, buna da, toplu akaçlama denir.

Şek. 5: Köstebek pulluğu

Suları toplu olarak bir ağızdan dökülen birçok akaç çizgileri, kendi aralarında bir akaç ağı teşkil ederler (Şekil 6).

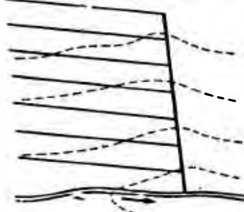

Şek. 6: Akaç ağı
a Ana toplayıcı b Yan toplayıcı
1 - 29 Emiciler

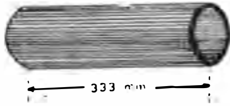
Şek. 7: Uzununa akaçlama

Bir akaç ağının kuruttuğu yüzeye, ağ yüzeyi denir. Bir akaç ağında şu akaç çizgileri bulunur: ana toplayıcı akaç, yan toplayıcı akaç, emici akaç. Akaç ağının topladığı sular, ana toplayıcı sonundaki akıtma ağzından, akıtma yatağına dökülür. Akaçlamalarda bulunması gereken akıtma yatakları, tabiî veya bu iş için hazırlanmış özel su yatakları olabilir.

Emici akaçlar toprak içindeki fazla suyu alan ve akıtan akaçlardır. Toplayıcılar ise, emicilerden gelen suları en kısa bir yoldan akıtma yatağına götürürler. Emici akaçlar, arazinin en büyük eğimi doğrultusunda geçirilirse, bu akaçlamaya uzununa akaçlama (Şekil 7), buna dik doğrultuda geçirilirse, enine akaçlama denir (Şekil 8). Bu akaçlamalardan hangisinin uygulanacağını arazi belli eder. Arazi eğiminin 1 : 250 den daha az olduğu yerlerde, uzununa akaçlama, 1 : 250 den daha fazla olduğu yerlerde de, enine akaçlama uygulanır.

Şek. 8 : Enine akaçlama

Künklü akaçlamalarda kullanılan pişmiş toprak künklerin iç çapları : 4 - 5 - 6,5 - 8 - 10 - 13 - 16 - 18 - 20 cm olabilir (Şekil 9). Künk uzunluğu 33 mm dir. Akaçlama ağı tarafından, bir ha-dan çıkarılacak su miktarı arazi yüksekliğine ve yağışa göre, düzlerde 0,65 l/s, orta yükseklikteki dağlarda 0,80 l/s, yüksek dağlarda 1,0 l/s kadar olabilir. Emicilerde künk çapı 4 - 5 cm dir.

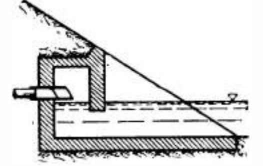
Şek. 9 : Künk

Toplayıcıların künk çapları, kurutulan arazi büyüklüğüne ve toplayıcı çizgisinin eğimine göre 5 - 20 cm olabilir.

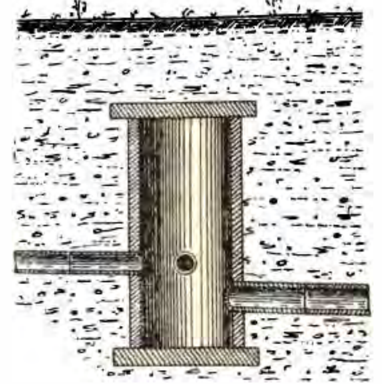
Akaçlamada emici derinliği toprak özelliklerine ve bitkilerin isteklerine bağlıdır. Derinlikler, 0,80 - 1,80 m kadar olabilir. Az geçirimli, çok ağır topraklarda, 0,80 - 1,00 m , ağır ve orta ağır topraklarda 1,0 - 1,20 m , orta geçirimli, besi maddeleri bol olan topraklarda 1,20 - 1,30 m , derin köklü bitkilerin yetiştiği yerlerde, kumlu killi, orta geçirimli topraklarda 1,30 - 1,80 m seçilir. Tarla ve çapa bitkileri için ortalama derinlik 1,25 m dir. Çayırlarda 0,80 - 1,00 m , pancarda 1,40 - 1,50 m , bağlarda da 1,60 - 1,80 m dir. Emicilerin eğimleri en az % 0,20, uzunlukları da en çok 200 m kadar olur. Emici aralıkları, toprak özelliklerine, emici derinliğine ve yetiştirilecek kültür bitkisinin isteklerine bağlıdır. Pratikte kullanılan emici aralıkları, toprak özellikleri ve emici derinliklerine göre aşağıdaki cetvelde verilmiştir:

Toprak türü	Çapları 0,02 mm den küçük tanelerin tutarları, ağırlık %si olarak	Emici derinliği m			
		0,80	1,00	1,20	1,40
Ağır kil	100-75	6 -8	6,5- 8,5	7 - 9	7,5- 9.5
Kil	75-60	8 -9	8,5-10	9 -11	9,5-11,5
Ağır kumlu killi	60-50	9 -10	10 -11,5	11 -12,5	11,5-13,5
Kumlu killi	50-40	10 -11,5	11,5-13	12,5-14,5	13,5-16
Killi kumlu	40-25	11,5-14,5	13 -17	14,5-19,5	16 -22
Killi kum	25-10	14,5-18	17 -22	19,5-26	22 -30
Kum	10	18	22	26	30

Bu uzunluklar, % 20 den fazla kireçli topraklarda % 10 dan % 15 e kadar, çayırlarda % 10 dan % 50 ye kadar artırılır. Toplayıcıların eğimi en az % 0,20 ve uzunlukları da en çok 1000 m kadar olur. Ana toplayıcı sonundaki dökülme ağızlığı ağaçtan, taştan, betondan olabilir (Şekil 10). Birkaç toplayıcı akaç çizgisinin birleştikleri yerlere akaç maslakları yapılır (Şekil 11).

Şek. 10 : Dökülme ağızlığı

Akaçlamaların uygulama zamanı, bitkilerin yetişme sürelerinin dışında kalan, toprakların biraz nemli bulundukları sonbahar aylarıdır. Kış uygun giderse, eylülden mayısa kadar da yapılabilir. Boruların döşenmesi için açılacak hendekler, özel akaç lama araçlariyle açılır. Ortalama 1,25 m derinlikteki bir hendeğin üst genişliği, toprağın killi veya kumlu olmasına göre, 0,30-0,60 m olabilir. Hendeğin taban genişliği boru çapının 1,5 - 2,0 katı kadardır.

Şek. 11 : Akaç maslağı

Borular hendek tabanına döşeme çengelleriyle indirilerek, başları biribirlerine iyice yanaştırılır. Tabanda akıcı kum veya yumuşak bir toprak varsa, boruların kayma veya oturmalarının önüne geçmek için, özel çarelere başvurulur. Borular içine bitki köklerinin girmemesi için de, yine özel tedbirler alınır. Bu amaçla akaç çizgileri, ağaçlardan en az 20 m uzaktan geçirilir.

Akaçlamalardan sonra toprağın verimi artar. Akaçlamanın ekonomik olması için yapı, sürekli bakım masrafı, bunun faizini, akaçlamadan sonra topraktan elde edilecek fazla ürünü güvenle karşılamalıdır. Geniş topraklarda akaçlamaların yapılışı ve sürekli bakımları, ancak ilgililer arasında kurulacak, özel su birlikleri yardımiyle olur.

AKAD: bk. AKKAD.

AKADAMİS, eski Anadolu'da İonia bölgesinde bir köy veya küçük bir kasaba. Nerede olduğu tam olarak bilinmiyorsa da, Ephesos'un güneyinde deniz kıyısında veya denize yakın olduğu sanılmaktadır.

AKADEMİ, «AKADEMEİA», önceleri Atina yakınlarında yarı tanrı Akademos adına meydana getirilmiş olan tapınak ve parka verilen ad. Eflâtun ve onun fikir arkadaşlariyle öğrencileri burada toplanırlardı. Daha sonra Eflâtun'un satın aldığı buna komşu bir bahçeye de bu ad verilmiş ve bu kelime Eflâtun felsefe okuluna alem olmuştur. Eflâtun felsefe okulu veya bu anlamdaki akademi, M. Ö. 387 yılından (Yeni-Eflâtuncuları da hesaba katarak) İustinianos tarafından kapatıldığı 529 yılına kadar yaşamış sayılır. Bu tarih Antik devrinin sonudur. Eflâtun'un Akademi'sini zamanla geçirdiği değişiklikler göre üçe ayırarak incelenmek âdet olmuştur:

1. **Eski Akademi**: M. Ö. 270 yılına kadar süren bu dönemde Eflâtun'un fikirlerine sıkı bir şekilde bağlı kalın-

mıştır ve Eflâtun, Eflâtun'un yeğeni Speusippos (347-339), Xenokrates (339-314), Polemon (314-270), Krates (271-268) Akademi'nin başında bulunmuşlardır. Akademinin bu döneminde Eflâtun'un *Bilgi Teorisi* bakımından önemli fikir ve görüşleri yerine yaşlılığına raslıyan mistik eğilimleri hâkimdir. Bununla beraber gene bu dönemde matematik ve astronomi üzerine önemli araştırmalar yapılmış (bk. HERAKLEİDES) ve halkçı ahlâk teorilerinin yayılmasına çalışılmıştır (bk. KRANTOR). Herakleides Pontikos, Opus'lu Philippos, Hermodoros, Krantor bu dönemin bellibaşlı kişileridir.

Eflâtun'un ölümünden sonra Akademi'nin başına geçen, yeğeni Speusippos'u, Eflâtun'un fikrî mirasçısı saymadığı için, büsbütün serbest bir şekilde kendi görüşlerini yaymağa başlamış olan Aristo (Aristoteles) nun, Akademi'nin ondan sonraki fikir hayatında etkisi olduğu muhakkaktır.

2. **Orta Akademi:** Akademi'nin M. Ö. 241 yılına kadar süren ikinci dönemine bu ad verilir. Bu dönemde Pitane'li Arkesilaos (315-241) ve ondan sonra Kyrene'li Karneades (213-129) Akademi başkanıdır. Bu dönemde şüphecilik (scepticisme) hâkimdir. Hattâ Karneades hipotezlerin de ayrıca tanıtlanması gerektiğine göre, mutlak bir tanıt tarzının var olabileceğinden bile şüpheye düşer.

3. **Yeni Akademi:** Akademinin bu dönemindeki başkanlar Larissa'lı Philon (ölm. M. Ö. 80) ve Askalon'lu Antiokhos (ölm. M. Ö. 60) tur. Bu dönemde yeniden doğmacılığa dönüldüğü görülür. Bunlardan Philon Akademinin fikir hayatına stoik elemanlar katmış, Antiokhos ise şüphecilikle ilgiyi koparararak bir çeşit eklektisizm'i yeğ tutmuştur. Antiokhos'a göre «hakikat, bütün hakiki felsefecilerin birleştiği görüştedir».

Bazılarına göre de Eflâtun'un Akademi'si beş ayrı parçada incelenebilir: 1 — Yukardaki Eski Akademi'nin aynı, 2 — Arkesilaos'un Akademi başkanı bulunduğu dönem, 3 — Karneades'in başkan bulunduğu dönem, 4 — Larissalı Philon, 5 — Askalon'lu Antioknos'un zamanlarına raslıyan dönemler. Fikir bakımından akademici sayılabilecek felsefeciler yer yer ondan sonra da var olmakla beraber Antiokhos'tan sonra Akademi bir kurum olarak sürmüş ve fakat eski önemini kaybetmiştir. II. yüzyılda daha çok dinî karakteri taşıyan ve daha sonra Yeni- Eflâtunculuğu meydana getiren yeni bir akım meydana gelmiştir. **Yeni Eflâtunculuk** İskenderiye'de Ammonios Sakkas (175-242) ile başlar. Yeni-Eflâtunculuk Atina Akademisi dışında doğmuş ve onun dışında gelişmiştir. Yeni-Eflâtunculuğun son dönemi ise gene Atina Akademisi içinde geçmiştir. Yeni Eflâtuncular Eflâtun'un ve Aristo'nun eserlerini yorumlamakla uğraşmışlardır. Daha çok dinî bir görüş hâkim olan bu çalışmaları en ileri götürenlerden biri İamblikhos (ölm. 330) tur. Yeni Eflâtunculuğun Atina Akademisi'nde geçen döneminin önemli kişileri: Plutarkhos (ölm. 433), Syrianos (ölm. 430) ve belki en önemlisi, Lykia'lı Proklos (410-485) tur. Akademinin İustinianos tarafından kapatıldığı 529 yılında o sıra okul başı bulunan Damaskios altı arkadaşiyle birlikte felsefe çalışmalarına daha uygun bir yer bulmak umudiyle Keyhüsrev'in yanına, İran'a gitmişlerse de hayal kırıklığına uğrıyarak az sonra geri dönmüşlerdir. Rönesansta, Plethon'un konferanslarından ilham alan Floransa hâkimi Cosimo Medici (1389-1464) Marsilius Ficinus'un başkanlığında yeni bir Eflâtun Akademisi kurdurmuş ve birçok humanisti yanına çağırtmıştı. Rönesanstan beri «akademi» kelimesi bilimsel araştırmalar yapmak veya sanat ve kültür problemleriyle uğraşmak üzere kurulmuş örgütlerle bazı eğitim ve öğretim kurumlarına alem olmuştur (Güzel Sanatlar Akademisi, Müzik Akademisi, Harb Akademisi v. b. gibi). Türkiye'de de akademi adını taşıyan iki yüksek okul vardır: Güzel Sanatlar Akademisi (b. bk.), Harb Akademisi (b. bk.). Araştırmaları veya sanat eserleriyle tanınmış bilginlerin, sanatçıların bir araya gelmesiyle kurulan bilim ve sanat akademilerinin bu anlamda ilki Ptolemaios II. nin İskenderiye'de meydana getirdiği müzedir. IX. yüzyılda Bardas'ın İstanbul'da devlet yardımı ile kurduğu enstitü, bilimi ilerletme amacını gütmüştür. Büyük Karl (Charlemagne) devrinde Alkuin (Alcuinus) in etrafında toplanan bilginler kendi kurullarına «akademi» adını vermişlerdir. Rönesans'ın ortasına doğru klâsikler üzerine yapılan araştırmalarla önce İtalya'da meydana gelen akademiler şunlardır: Başında Eflâtun tercümecisi Marsilius Ficinus (ölm. 1499) un bulunduğu, Floransa'daki *Accademia Platonica* (1470-1521), Alfonso V. in vakfına dayanan Napolide'ki *Accademia Pontaniana*, eski zamanlar tarihi bilgini Pomponius Latus'un Roma'da kurduğu *Accademia Antiquaria* (*Romana Accademia di storia e di archeologia*), Floransa'daki *Accademia della Crusca*, 1560 ta Napoli'de kurulmuş olan *Academia Secretorum Naturae*, 1603 te Roma'da kurulmuş olan *Accademia dei Lincei*. Bu son iki akademinin tatbikat bilimleriyle uğraşması yüzünden, zaman zaman kilise ile çatışmaları olmuştur. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupa'nın diğer memleketlerinde de bilim akademileri kurulmuştur. Bunların en önemlisi önce 1629 yılında Fransız dili ile uğraşmak üzere kurulmuş özel bir kurum iken, sonra 1635 te Richelieu tarafından genişletilen ve *Académie Française* adı verilen akademidir. 1806 da bu akademinin benzer kurumlarla birleşmesinden *Institut de France* (b. bk.) meydana gelmiştir. Fransa'daki bu akademi örnek tutularak Madrid, Lizbon. Stockholm, Petersburg gibi diğer Avrupa şehirlerinde de akademiler kurulmuştur.

Dünyadaki tanınmış bilim akademileri veya bunlara benzer bellibaşlı kurumlar (1939 durumuna ve memleket adlarının alfabetik sırasına göre) şunlardır; Almanya'da: *Preussische Akademie der Wissenschaften* (Berlin 1700), *Bayerische Akademie der Wissenschaften*, (München 1759), *Sächsische Akademie* (Leipzig 1846), *Heidelberger Akademie der Wissenschaften* (1909), *Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* (1751) v. b. Avusturya'da: *Akademie der Wissenschaften zu Wien* (1846). Belçika'da: *Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts* (Bruxelles 1773), *Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal en Letterkunde* (Gent 1886). Birleşik Amerika Devletlerinde: *American Philosophical Society* (Philadelphia 1727 ile New York, 1817). Washington, New Haven ve Boston Bilim Akademileri (*Academy of Sciences*). Büyük Britanya'da: *Royal Society of London* (1662), *British Academy* (1901), *Royal Society* (Edinburgh 1783). Bulgaristan'da: *Balgarska Akademiya na Naukite* (1869). Çin'de *Academia Sinica* (Nanking 1928). Çekoslovakya'da: *Česká Akademie pro Vědy Slovesnost a Umění* (1890). Danimarka'da: *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab* (Kopenhag 1742). Finlandiya'da: *Societas Scientiarum Fennica* (1838) ve *Academia Scientiarum Fennica* (1908). Fransa'da: *Institut de France*'tan başka çoğunun adı *Académie des Sciences, Belles - Lettres et Arts* olmak üzere kurulmuş birtakım akademik birlikler

daha vardır (Aix, Angers, Bordeaux, Caen, Clermont - Ferrand, Dijon, Grenoble, Lille, Lyon, Marseille, Nancy [*Académie de Stanislas*], Orleans, Toulouse. Hollanda'da: Amsterdam (1808), Haarlem (1752), Middelburg (1769), Utrecht (1773) ve Rotterdam (1769) Bilim Akademileri (*Koninklijke Akademie van Wetenschappen*). İspanya'da: *Academia Española* (1713). İsveç'te: *Kongliga Svenska Vetenskaps Akademien* (Stokholm 1739), *Svenska Akademien* (bk. NOBEL ÖDENİ). *Kongliga Vitterhets, Historie och Antikvitetsakademie, Regia Societas Scientiarum* (Uppsala 1710) ve Göteborg (1778) ve Lund (1918) Akademileri. İtalya'da: Floransada'ki *Crusca* (b. bk.) dan başka, *Reale Accademia delle Scienze dell'Istituto* (1711), *Reale Accademia Nazionale dei Lincei* (Roma), *Reale Accademia d'Italia* (1926), *Reale Accademia di Scienze, Lettere ed Arti* (Padua 1779), *Reale Accademia delle Scienze* (1783). Japonya'da: *Imperial Academy of Japan* (1879) ve *Imperial Academy of Fine Arts* (1919). Macaristan'da: Budapeşte Bilim Akademisi (*Magyar Tudományos Társasay*, 1825). Norveçte: *Kongelige Norske Videnskabernes Selskab* (Drontheim 1760) ve *Det Norske Videnskabs-Akademi* (Oslo 1857). Polonya'da: Polonya Bilim Akademisi (*Akademija Umiejetnosci* (Kraków 1872). Portekiz'de: *Academia das Sciencias* (Lizbon 1779) ve *Istituto Coimbra* (1852). Romanya'da: *Academia Română* (Bükreş 1866 ve Çernoviç 1862). Rusya'da: Moskova (Petersburg 1725), ve Kiyef (1918), Bilim Akademileri (*Akademiya Nauk*). Yugoslavya'da: *Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umyetnosti* (1836). Yunanistan'da: *Akademia Athenon* (1926). Türkiye'de: bk. ENCÜMENİ DANİŞ (1851), TÜRK DİL KURUMU, TÜRK TARİH KURUMU, TÜRK COĞRAFYA KURUMU ve TÜRK HUKUK KURUMU.

AKADEMİ: bk. GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ, HARB AKADEMİSİ.

AKADEMİ DİPLOMATİK, merkezi Paris'te olmak üzere diplomatlarca ve bilginlerce kurulmuştur. İkinci Dünya Harbi'ne kadar süren on yıllık çalışmalariyle, gerek milletlerarası politikada, gerek bilim dünyasında tanınmış hemen bütün ünlü kişileri toplıyabilmiştir. Daha beşinci yılında 73 milletin 11 cumhurbaşkanını, 70 başbakan veya dışişleri bakanını, 400 büyük elçisini içine almıştı.

İnönü, Türkiye'de Akademi Diplomatik'in ilk üyesidir. Lausanne Konferansı'nda, dünyanın denenmiş ve tanınmış diplomatlarına Türk milletinin haklarını kabul ettirmek hususunda gösterdiği büyük diplomatlık kudretinin uyandırdığı genel takdir duygulariyledir ki, Akademi Diplomatik daha kurulurken, Akademi aslî üyeliğini kabul etmesi için kendisine başvurmuştur.

Diplomatlara, denemelerinin verimini tartıştırmak ve ilerletmek, milletlerarası meseleleri diplomatlarla bir arada inceletmek, Milletler Cemiyeti'nin politika alanında yaptığını, bilim alanında yapmağa çalışmak düşüncesiyle bunu kuranlar ve yürütenler, Paris'teki merkezde sık sık toplantılar yaparlar, bu toplantılarda, üyeler ve yardımcı üyeler, günün önemli meselelerini incelerlerdi. İncelemeler Akademi'nin dergisiyle yayımlanırdı. Burada milletlerarası antlaşmalar, barışı örgütleme ve Milletler Cemiyeti, Pasifik meselesi, azlıklar, kodifikasyon, Lahey konferansları, Adâlet Divanı, manda, Tuna, denizlerin serbesliği, insanın milletlerarası hakları, Briand - Kellog Paktı, hükümetlerin tanınması gibi meseleler görüşülmüştür. Akademi Diplomatik, 3 büyük ciltlik bir *Dictionnaire diplomatique* bastırmıştır ki bu, milletlerarası politika alanında büyük bir eksiği tamamlama yolundadır.

AKADEMİK ÇEYREK SAAT, batı memleketlerinin yüksek öğrenim kurumlarında bir dersin veya bir törenin «şu saatte başlıyacaktır» diye ilân edildiği zaman ile gerçekten başladığı zaman arasında çok kere geçirilmesi âdet halini almış olan bir çeyrek saatlik süre. Akademik çeyrek saati, batı memleketlerinde kısaca *c. t.* (*cum tempore*) harfleriyle göstermek âdet olmuştur. Bir törenin ilân edildiği saatte başlıyacağını anlatmak için de *s. t.* (*sine tempore*) işareti kullanılır.

AKADEMİZM, eski eserleri, gerçek hayattaki şekilleri dikkate almadan onların duruşlarını ve şekillerini olduğu gibi taklidederek, resim, heykel yapmak tarzı ve mesleği.

AKADEMOS, bir Yunan efsane kahramanı, yarı tanrı. Tyndareos oğulları Kastor ile Polydeukes, Theseus tarafından kaçırılmış olan kızkardeşleri Helena'yı kurtarmak için Attika'ya geldikleri zaman, A. onlara Helena'nın saklandığı yeri göstermiştir. A. un kutsal korusu Atina'nın kuzeybatısında bulunuyordu (bk. AKADEMİ, AKADEMEİA). Son zamanlarda o bölgede yapılan kazılar önemli sonuçlar vermiştir.

AKADLAR: bk. AKKADLAR.

AKAĞALAR, Enderun ağalarından ve Osmanlı sarayının *Bâb-üs-saade* denilen üçüncü kapısını bekliyen beyaz hadımlardan meydana gelmiş bir sınıf. Siyah hadımlardan ayırdetmek için, bunlara akağalar denilmiş ve bekledikleri kapıya da *akağalar kapısı* adı verilmiştir. Denildiğine göre, akağalık, Murat II. zamanında kurulmuştu. Sayıları 40 - 80 arasında idi ve başlarına *kapuağası* veyahut *bâb-üs-saade ağası* denirdi. Kapuağası XVI. yüzyılın sonlarına kadar Enderun-i Humayun ile padişah ailesinin bulunduğu kısmın en büyük üstü idi. 1582 de padişah ailesine mahsus harem kısmının yönetimi bunlardan alınarak, *dar-üs-saade* ağası (kızlarağası)na verilmiş olduğundan, akağaların nüfuzu azalmıştır. 1591 den 1595 e kadar sürmek üzere dar-üs-saade ağalığı yeniden kapuağasına verilmiş, fakat bundan sonra bu görev kesin olarak siyah ağaların eline geçmiştir.

Osmanlı sarayının Enderun kısmındaki hasodabaşılık, hazine ve kilerçibaşılıklar ve sarayağalığı gibi önemli hizmetler akağaların görevlerindendi. Saray dışında sadrazam nasıl padişahın vekili ise, kapuağası da XVI. yüzyılın sonralarına kadar sarayda padişahın tam yetkili vekili idi.

Dar-üs-saade ağalığı görevi elinden alınmakla beraber, kapuağasının ve emri altında bulunan akağaların erki XVIII. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Akağalar, Enderun'da birçok koğuşlarda bulunan içoğlanlarına bakar, geceleri bunların koğuşlarında yatar, bir uygunsuzluğun çıkmamasına dikkat ederlerdi.

Akağalardan, Enderun'da yetiştikten sonra, dış hizmetine çıkarılarak, vezir ve hattâ vezir-i âzam olanları da vardır.

AKAGÜNDÜZ (doğ. 1885), Türk romancısı. Katerin'de doğmuştur. Asıl adı **Hüseyin Avni**'dir. Galatasaray sultanisinde, Edirne ve Kuleli askerî idadilernde okuduktan sonra bir müddet Harbiye'ye, Paris'te Güzel Sanatlar Okulu'na ve Hukuk Fakültesi'ne devam etmiştir. Meşrutiyetten önce, Selânik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş ve 31 Mart Vakası üzerine gönüllü yazılarak Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Bir aralık Adana İli İdare Meclisi başkâtipliğinde bulunmuşsa da, kısa bir müddet sonra tekrar İstanbul'a dönerek yazı hayatına atılmıştır. 1932 de Ankara Milletvekilliğine seçilmiş ve on yıl bu görevde kalmıştır.

Yazarın birçok takma adları vardır. Bunlar içinde Akagündüz adı, hepsinden çok tutunmuş ve asıl adını bile unutturmuştur. İlk yazıları Selânik'te çıkan *Çocuk Bahçesi* ve *Genç Kalemler* gibi dergilerde yayımlanmıştır. Balkan Harbi sıralarında millî konularda birçok şiirler yazan Akagündüz, sonraları, roman ve hikâyede karar kılmıştır. Cemiyet hayatından alınmış tipleri içinde bulunduran bu romanlarda yer yer realist tasvirler göze çarpar.

AKAGÜNDÜZ

Yazarın, bunlardan başka, tiyatro alanında da bazı çalışmaları vardır. Eserleri arasında en tanınmışları şunlardır: *Bozgun* (1913), *Muhterem Kaatil* (1914), *Yarım Türkler* (1919), *Hayattan Hikâyeler* (1928), *Bu Toprağın Kızları* (1928, 1935), *İki Süngü Arasında* (1929), *Üç Kızın Hikâyesi* (1933), *Üvey Ana* (1933, 1939), *Çapraz Delikanlı* (1938).

AKAHİTO, VIII. yüzyılda yaşamış olan büyük Japon şairi. Eserleri, *Manyōşu* adlı klâsik antolojide toplanmıştır.

AKAİT, Akşehir ilcesinin Reis bucağına bağlı 886 (1940) nüfuslu bir köy. A. Akşehir ovasının güney bölümünde, Sultandağı'nın eteklerinden 6 ve Akşehir'den 18 km kadar uzaktadır. Köyden geçen Kuruçay'ın suları, daha yukardaki köylerde kullanıldığı için, yazın kesilir. Halk, içme ve kullanma suyunu çeşmelerden, serenli ve çıkrıklı kuyulardan sağlar. A. bir höyük üzerinde kurulmuş olup etrafı oldukça bahçeliktir. Çoğu iki katlı olan evlerinin damları düz, kamış ve toprakla örtülüdür. Başlıca ürünleri tahıl, şeker pancarı, afyon ve bir miktar meyva ve sebzedir. Bizans devrinde buraya *Gaïta* denirdi.

AKAİT: 1 — İslâm inançlarının amelle ilgili olmıyanlarının en önemlilerinin bütünü. 2 — Kelâm biliminin *marifet, vücut* ve *makuleler* bahisleri dışında, inanılması gereken temellerden bahseden ilâhiyat ve sem'iyat kısmına sonraları akait bilimi denilmiştir. *Tağlip* yolu ile buna, «tevhit ilmi» de denilir. Daha önceleri bu bilime «fıkh-ı ekber» denilirdi. «Ehl-i - sünnet akaidi» denilince birinci, «Nesefi akaidi» denilince ikinci anlamda bir bilim kitabı anlaşılır. *El-Fıkh-ül-Ekber, el-Akai'd-ül - Adudiye, Akidetü ebi Mansur-il-Mâtüridî* bu nevi kitaplardandır. Halk için Türkçe yazılan akait kitaplarına ve bu kitaplarda bahsedilen imanın rükünleri ve İslâmın binası bahislerine «İlm-i-hal» denir. Şu kadar ki İlm-i-hal'de amel'e ait bahislere de yer verilir.

AKAJU: bk. MAHUN.

AKAKALLİS, Yunan mitolojisine göre Girit kıralı Minos'un kızı. Hermes'le birleşerek, Kydonia şehrinin efsanevî kurucusu olan Kydon'u doğurmuş. Apollon da ona âşık olmuş, ve ondan A. in dört oğlu olmuş: Naxos, Milatos, Amphithemis ve Garamas. Milatos'u doğurduktan sonra, A. babasından korktuğu için oğlunu ormanda hayvanlara bırakmış, fakat Apollon tarafından gönderilen kurtlar çocuğu beslemişler, sonunda da çobanlar onu bulmuş ve büyütmüşler. Milatos sonradan Girit'teki Milatos şehrini kurmuş. Başka bir efsaneye göre A. Apollon'la birleşerek Phylakides ve Pilandros'u doğurmuş, onlar da bir keçi tarafından beslenmişlerdir. A. in çocukları hakkında anlatılan efsanelerin hemen hemen hepsinde «süt-anası olan hayvan» motifi bir rol oynamaktadır. İhtimal ki Yunanlılar'dan önceki Girit efsanelerinde de bu motifin yeri vardı.

AKAKESİON, Peloponnesos'ta Arkadia'da üzerinde tanrı Hermes'in Akakos tarafından büyütüldüğü dağın ve bunun eteğindeki şehrin adı.

AKAKİOS [Kayserili], IV. yüzyılda yaşamış olan bir din adamı. Areios (b. bk.) çuluğa yakın ve kendi adını taşıyan bir tarikatın kurucusudur.

AKALAN: 1 — Denizli İlinin Acıpayam ilcesine bağlı bir köy. Nüfusu 2159 (1940). A. Acıpayam kasabasının 5 km kadar güneyinde, Kırdağları'nın doğu eteğinde ve Değirmendere boyunda kurulmuştur. Doğusunda geniş Acıpayam ovası uzanır. Deniz yüzünden 950 m kadar yüksekte yer alan A. Acıpayam kasabasına ve Denizli şehrine bir araba yoliyle bağlıdır. •

A. Acıpayam ovasının kenarlarında sıralanan toplu yerleşmelerden biridir. Çevresinde orman ve fundalıklar vardır. Bitek topraklarda en çok tahıl ekilir, yaylalarda davar beslenir.

2 — Samsun merkez bucağına bağlı 662 (1940) nüfuslu bir köy. A. Samsun'un 18 km batısında, Kocadağ'ın doğu yamacındadır; çevresi ormanlıktır; üç mahallesi vardır. A. ın evleri ahşap, damları eğimli, tahta veya kiremitle örtülüdür. Halk daha çok tütüncülük ve kerestecilikle geçinir.

Burada M. Ö. VII. ve VI. yüzyıllara ait Hellen yerleşmesini gösteren önemli kalıntılar bulunmuştur. Yapıları süsliyen ve benzerleri Çorum İli sınırları içinde Pazarlı, ve Polatlı yöresinde Gordion ve hele Batı Anadolu'da Larisa ve Sardis gibi yerlerde bulunan pişmiş topraktan kabartmalı duvar kaplamaları, Hellen arkaik sanatının Anadolu'daki en değerli örneklerindendir.

AKALAR, M. Ö. II. binyılda Hellas'ta yaşamış olan bir boy gurupunun adı. Homeros'un destanlarında Akhailar olarak görülmektedir. M. Ö. XIV. yüzyıla ait çiviyazılı Hitit kaynaklarında adı geçen Ahhiyava (b. bk) Devleti'nin Akalar tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. A. daha çok M. Ö. 1600 den sonra büyük siyasî ve medenî bir varlık göstermişlerdir. Kıralları veya beyleri tepelerdeki surlu şatolarda otururdu. En önemli merkezleri Peloponnesos'daki Agrolis'te olup içlerinde, hususiyle Mykenai tanınmıştır. Akalar M. Ö. 1400 yıllarına doğru çok kuvvetlenmiş görünmektedirler. Bu sırada Girit'i almışlar, Sisam, Rodos ve hattâ Kıbrıs'a kadar uzanmışlar, Anadolu'ya bile el atmışlardı. Kırallarının komutasında Çanakkale Boğazı'na sefer yaparak Troia'yı yıkan bunlardır. Akalar'ın kurduğu bu devletler M. Ö. II. binyıl sonundaki göçlerle (Dorlar göçü) sona ermiştir.

M. Ö. II. binyıldaki Akalar'ın kültürü 1600 den sonra kendini göstermektedir. Bu kültüre «Mykenai Kültürü» demek görenek olmuştur. Kuyu ve kubbe mezarları karakteristiktir. Fakat bu kültür önceleri daha fazla Girit etkisi altındadır. Akalar'ın aynı suretle, esasını yine Girit'ten ala-

rak değiştirdikleri bir yazı sistemi de varsa da, bu yazı henüz okunamamıştır. Akalar M. Ö. 1400 sıralarında Girit'i aldıktan sonra memleketleri olan Hellas, kültür merkezi olmuştur. Bu kültür buradan Ege'ye yayılmış, fakat Dorlar'ın salgınından sonra büsbütün silinmiştir.

Akalar'ın adı, Hellas'ın tarihî devirlerinde, Peloponnesos'un yalnız kuzey kıyılarında bulunan bir yere alem olarak görülmektedir (bk. AKHAİA). Bu devirlerdeki Akalar'ı Akhaialılar diye anmak daha doğrudur. Bunlar kültür bakımından kendilerini gösterememişlerse de harb ve siyaset bakımından ün kazanmışlardır. Burada kurdukları on iki şehirlik konfederasyon (bk. AKHAİA BİRLİĞİ) Roma'nın Hellas'ı almasına kadar devam etmiştir.

AKALEFLER (Acalephae): bk. SKİFOZOA (Scyphozoa).

AKALIN, Besim Ömer Paşa (1862 - 1940), büyük Türk hekimi. İstanbul'da doğmuştur. 1885 te Askerî Tıbbiye okulundan yüzbaşı olarak çıkmıştır. 1886 da Fakülte kadın hastalıkları kliniğine sınavla müderris yardımcısı seçilmiştir. Bir müddet sonra bilgisini arttırmak üzere Paris'e gitmiş ve orada profesör Boudin'in yanında çalışmıştır. Memlekete döndükten sonra, o sırada ölen profesör Vahit Bey'in yerine geçmiştir.

BESİM ÖMER AKALIN

Memleketimize modern ginekolojiyi getirenlerden birisi de odur. Akalın, sadece bir bilim adamı olarak değil, kadın ve çocuk ölümünü azaltmak için büyük teşebbüslere girişmiş bir insan olarak da önemli bir ad kazanmıştır. İlk doğumevlerinin yapılmasında, fennî metotlarla ebe yetiştirme kurumlarının meydana gelişinde büyük bir rol oynamıştır.

Akalın 1888 de Meclisi Sıhhiyye-i Umumiyye ve Meclis-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'ye üye seçilmiştir. 1909 da bu sonuncu meclise başkan olmuştur. Bu sıralarda pek sönük bir durumda bulunan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) ni diriltmeye muvaffak olmuştur. Bu kurumu, birçok defalar milletlerarası kızılhaç kongrelerinde başariyle temsil etmiştir.

1911 de Tıp Fakültesi başkanı, 1919 da Darülfünun emini olmuştur. Memleketimizde Çocuk Esirgeme Kurumu ile Süt Damlası'nın da ilk kurucularındandır.

A.nın büyük küçük elliden fazla eseri vardır. Başlıcaları: *Sıhhatnüma-yı İzdivaç, Sıhhatnüma-yı Etfal, Sıhhatnüma-yı Âile, Sıhhatnüma-yı Tenasül, Çocuk Büyütmek, Seririyat-ı Vilâliye, Emraz-ı Nisa, Hıfz-ı Sıhhat, Tabib-i Etfal, Türk Çocuğu Yaşamalıdır, Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı.*

1899, 1900, 1904 ve 1906 yıllarında yayımladığı *Nevsal-i Afiyet* adlı hekimliğe ait yıllık, hekimlik tarihini aydınlatacak birçok bilgileri taşır.

Akalın, Büyük Millet Meclisi'nin beşinci ve altıncı dönemlerinde Bilecik milletvekili olarak bulunmuştur.

AKALİFA (Acalypha), sütleğengillerden (Euphorbiaceae) tropikal memleketlerde yetişen bir bitki cinsi. Bu cinsten çiçeklikleri kırmızı püsküller gibi sarkan *Acalypha hispida* sıcak serlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

AKALİNOPTER (Achalinoptera), kelebeklerden, arka kanadları ile ön kanadlarını biribirine bağlıyan ve arka kanadda bulunan ve *frenulum* denilen sert bir kıla malik olmıyan bir grup. Eski yazarlar tarafından çok kere gündüz kelebekleri için kullanılan bu terim yerine bugün ropalosera (Rhopalocera) terimi kullanılmaktadır. Kelebeklerin frenatlar (Frenatae) alttakımına bağlı olan bu grupa *Papilionidae, Pieridae, Nymphalidae* gibi familyalar girerler.

AKALİPTERLER (Acalypterae), çiftkanadlılar (Diptera) takımına bağlı sinekler (Muscaria)in bir grupu. Bu grupa bağlı sineklerde kanadların altında bulunan, halter (diğer böcek takımlarında bulunan arka kanadların artıkları) leri örten kanad pulcukları (squamulae) körelmiştir veya hiç meydana gelmemiştir. Bu grupa *Holometopa* bilimsel adı da verilmiştir. Bu grupa bağlı bellibaşlı cinsler şunlardır: *Dacus, Chlorops, Scatophaga, Ceratitis, Drosophila.*

AKALİSSOS, eski Anadolu'da doğu Lykia bölgesinde bir şehir. A. İdebessos ve Korma ile bir siyasî birlik teşkil ediyordu. İlk hıristiyan devrinde bir piskoposluk merkezi idi. Yıkıntıları, Alakır çayına karışan bir derede bulunan Kozağacı'nın (Antalya İli, Finike ilcesi) yöresinde bulunmaktadır.

AKALKERLER (Acalcarea), bir çeşit sünger (Spongioria). Bunların iskeletlerini meydana getiren iğnecikler (spicula) de kireç yoktur. Acalcarea terimi bugünkü sünger sisteminde kullanılmamaktadır. İskeletlerinde kireç bulunan süngerler ise calcarea (Calcispongiae) takımına bağlıdırlar.

AKALKOT, Hindistan'ın Bombay İlinin Dekkan kısmında, Britanya yönetimi altında, küçük bir devlet. Alanı 498 mil kare olup, nüfusu 81250 kişidir (1921). Iklimi serindir.

AKALLİYETLER MESELESİ: bk. AZLIKLAR MESELESİ.

AKAMANTİON veya **AKAMANTİA DORYLAİON,** Eskişehir yöresinde yıkıntıları bulunan Dorylaion şehrine verilen ikinci ad. Bu ad, şehrin efsanevî kurucusu olduğu sanılan Theseus oğlu Akamas'ın adından gelmedir.

AKAMANTİS, Kleisthenes'in Attika'da kurduğu on *phyle*'nin, yani yersel bölümlerin biri. Adı Theseus ile Phaidra'nın oğlu Akamas'ın adından gelmedir. Perikles'in yurdu olan Kholargos bu *phyle*'ye giriyordu. Miletos'ta da aynı adı taşıyan bir *phyle* vardı.

AKAMAS, üç Yunan efsane kahramanının adı.

1 — Antenor ile Athena rahibesi Theano'nun oğlu, Troia savaşında Dardanlar'ın bir önderi. Kardeşi Arkhilokhos ve Aineias ile birlikte hususiyle Akhailar'ın gemilerine karşı yapılan saldırışta başarı göstermiş, sonra Meriones tarafından öldürülmüş.

2 — Eussoros'un oğlu, Troia savaşında Trakyalılar'ın önderlerinin biri. Telamon oğlu Aias tarafından öldürülmüştür.

3 — Attika kıralı Theseus ile Phaidra'nın oğlu. Troia savaşından önce Diomedes'le birlikte, Helena'nın geri verilmesini istemek için, Troia'ya gönderildiği sırada Priamos'un kızı Laodike ona âşık olmuş; onların birleşmesinden doğmuş olan Munitos'u Aithra (b. bk.) Troia'da büyütmüş. A., kardeşi Demophon ile birlikte Troia savaşına

da katılmış, şehrin alınmasından sonra babaanneleri Aithra ile birlikte Atina'ya dönmüşler. Sonradan A. Kıbrıs'a göçmenler götürmüş ve orada ölmüş; onuruna, adanın kuzeybatısındaki buruna Akamas adı verilmiş.

AKAMATSU, Japonya'da Harina'da bir derebeyi ailesi. Bu aileden iki kişi (Norimura ve Norisuke). XIV. yüzyılda iki hanedan savaşlarında rol oynamıştır.

AKAMBER, Çin, Japon ve Hint denizleri kıyılarında toplanan hafif ve bükülgen bir madde. Kaşalot (cachalot) denilen pek büyük bir balığın dışkısıyle denize dökülür. Yabancı dillerde buna kül renkli amber (ambre gris) denir. Bazıları akamberin, bu balıkların safra keselerinde veya pankreaslarında meydana gelmiş taşlar olduğunu söylerler. Başkaları da kaşalotların yiyeceklerini meydana getiren deniz hayvanlarından kefalopodların iyi sindirilmemiş kalıntıları olduğu fikrindedirler. Herhalde amber parçalarında kefalopodlara ait kısımlar bulunur.

Asıl akamber pahalıdır. Çok defa içine balmumu gibi yabancı maddeler katarlar. Akamber, sincabî, sarımtrak renkli veya siyahımtrak parçalardan meydana gelmiştir. Kesildiğinde iç içe tabakalardan meydana gelmiş olduğu görülür. Tadı yoktur, fakat hoş bir kokusu vardır El içinde oğuşturulduğu zaman iyi bir koku çıkarır. Kızdırılmış bir iğne ile delinirse iğnenin ucu içine kolay girer ve deliğin etrafı kabarır. Alkolde, eterde erir. İçinde kolesterine yakın tertipte ambrein denilen bir madde bulunmuştur. Bu cismi vaktiyle ilâç gibi bazı sinir belirtilerini geçirmek, kalbi kuvvetlendirmek için tıpta kullanırlardı. Şimdi önemini kaybetmiştir.

AKAMPSİS, İlkçağ'da Çoruh nehrine verilen ad.

AKAN, Sudan - Gine dillerinin Eburne - Dahomey grupunun Çi kolundan bir dil. Fildişi kıyısı ile Dahomey dolaylarında konuşulur, üç diyeleği vardır: Akwambu, Akvapim ve Akim. Bk. EBURNE - DAHOMEY DİLLERİ.

AKANT (kenker yaprağı), Yunan sanatında süs örgesi. Bu örgeye M. Ö. V. yüzyıldan sonra pek çok raslanmaktadır. Perikles Çağı Atina'sındaki mezar taşlarının tepeliğini teşkil eden Palmetler'in dibini kuşatan bir süs olarak gözüktüğü gibi bu yüzyılın sonlarında Yunan tapınaklarının kiremit korkuluklarında ve Akroterler'inde yine palmet süsünün altında yer alır. V. yüzyılın bitiminde ise sütun başlıklarının gövdesini saran bir süs olarak kullanılmağa başlanmış ve böylece Hellen mimarlığında Dor ve İon başlıkları yanında Korint (Korinthos) başlığı adını taşıyan bir üçüncü başlık çeşidinin ortaya çıkmasına yardım etmiştir (bk. KORİNT SÜTUN BAŞLIĞI, ve ABAK). Akant, M. Ö. IV. yüzyıldan sonra mobilya taş ve metal vazolar, şamdan ve benzeri çeşitli ev eşyasında da yer alır. Roma, Bizans ve Avrupa sanatları da akant süs örgesini, yapıları ve ev eşyasını süslemekte, pek çok kullanmıştır.

AKANTEFİRA (Acanthephyra), kabuklu hayvanlar-(Crustacea)ın onayaklılar (Decapod) takımından, karın parçaları iyi gelişmiş olan makrura (Macroura) alttakımının akantefiride (Acanthephyridae) familyasına bağlı bir cins. Denizlerin çok derin yerlerinde yaşamaları, başın ön tarafında çok uzun ve üzeri testereli burun gibi bir çıkıntıya sahip olmaları ile karakterlenirler.

AKANTEKİNUS (Acanthechinus), kabuklular (Crustacea) sınıfının amfipotlar (Amphipoda) takımından ifimediide (Iphimediidae) familyasına bağlı bir cins. Sırt ve yan taraflarında büyük dikenler vardır. 20 - 60 m arasındaki derinliklerde yaşar.

AKANTERPESTES (Acantherpestes), kırkayaklar (Myriapoda) altsınıfına bağlı bir fosil. Amerika'da kömür yataklarında bulunmuştur. Belirgin niteliklerinden biri vücudunda çatallı dikenlerin bulunuşudur. Belki bir tırtıl gibi hayvanın sırt tarafı bu dikenlerle örtülü idi.

AKANTHİS. Autonoos ve Hippodameia'nın kızı, Akanthos'un kardeşi. Efsaneye göre, Akanthis, kardeşinin ölümünden teselli bulamadığı için, tanrılar onu aynı addaki kuş haline çevirmişler. Bu da saka kuşudur.

AKANTHOS yahut **AKANTHE:** 1 — Khalkidike-(b. bk.) de Strymon nehrinin körfezi yanında bir Hellen şehri.

2 — Mısır'da Nil üzerinde eski bir şehir.

3 — Anadolu'da Karia'da Knidos (Reşadiye) yarımadası üzerinde bir Hellen koloni şehri.

AKANTİA (Acanthia): bk. TAHTA KURUSU.

AKANTİYAS: bk. MAHMUZLU CAMGÖZ.

AKANTOBDELLA (Acanthobdella), sülükler (Hirudinea) takımının akantobdelidler (Acanthobdellidae) familyasına bağlı bir cinsi. Hortumları bulunan bu sülükler, balıklar üzerinde asalak olarak yaşarlar. Vücudun ön kısmındaki halka(segment)larda çengelli kıllar vardır.

AKANTOBOTRİYUM (Acanthobothrium), şeritler (Cestodes) takımının Onchobothriidae familyasına bağlı bir kurt cinsi. Skoleks adı verilen baş kısımlarında dört tane çengelli emme çukuru (bothridium) vardır. Bunlarla kendilerini bağırsağa iliştirirler. Köpek ve kedi balıklarının sindirim borusunda yaşarlar.

AKANTODAKTİLUS (Acanthodactylus), sürüngenlerden kertenkeleler (Lacertilia) alttakımına bağlı Lacertidae familyasından bir cins. Bu kertenkelelerin özelliği parmaklarının, yan taraflarında bulunan sivri pullardan dolayı, testere gibi dişli oluşudur. 10 dan fazla türü vardır. Güneybatı Avrupa'da, Kuzey Afrika, Güneybatı Asya'da yaşar.

AKANTODESMİDLER (Acanthodesmidae), bir hücreli hayvanların yalancı ayaklılar (Rhizopoda) sınıfına bağlı ışınlıklar (Radiolaria) takımına bağlı bir familya. İskeletleri bir veya birbiriyle birleşmiş birkaç halkadan yapılmıştır. *Acanthodesmia* bu familyanın en önemli cinslerinden biridir. Akdeniz'de yaşar.

AKANTODESMİYA (Achanthodesmia): bk. AKANTODESMİDLER.

AKANTODORİS (Acanthodoris), Yumuşakçaların karından-bacaklılar (Gastropoda) takımının opistobrankia (Opistobranchia) alttakımına bağlı poliseratidler (Polyceratidae) familyasının bir cinsi. *A. pilosa* adlı türü Atlas Okyanusu'nda yaşar.

AKANTODRİLUS (Acanthodrilus), halkalı kurtların oligoketler (Oligochaeta) takımına bağlı (Megascolecidae) familyasının bir cinsi. Yeni Kaledonya adasında yaşar.

AKANTOFAJ (Acanthophage): bk. DEVE DİKENİ YİYENLER.

AKANTOFİL (Acanthophile), dikenli bitkiler üzerinde dolaşmaktan hoşlanan böceklere verilen ad.

AKANTOFİS (Acanthophis), sürüngenlerin yılanlar (Ophidia) alttakımına bağlı kolubride (Colubridae) familyasının bir cinsi. Bu familyanın proteroglif (Proteroglyph)

serisinden olan bu yılanlar zehirlidirler. Basık olan kuyruğunda dikenli pullar bulunur ve kuyruğun ucunda boynuz maddesinden yapılmış bir diken vardır. Avustralya ve Yeni Gine'de yaşarlar. *A. antarcticus* ve *A. pyrrhus* en tanınmış türlerindendir.

AKANTOFİS

AKANTOFORUS (Acanthophorus), kınkanadlı böceklerin teke böcekleri (Cerambycidae) familyasına bağlı bir cinsi. Göğsün ön kısmının (prothorax) üst tarafı dikenlidir. Tropik Afrika'da ve Hindistan'da yaşar.

AKANTOGLOS (Acanthoglosse), Yeni Gine'nin kuzey ve batı dağlarında yaşıyan memeli hayvanlardan tek deliklilere (Monotremata) bağlı bir hayvan cinsi. Bu hayvanların üzerleri siyah dikenlidir ve gagaları uzundur. Bunlar yardımiyle toprak altındaki kurt ve karıncalarla beslenirler. Bu hayvanlar memeli oldukları halde yumurtlarlar.

AKANTOGLOS

AKANTOKERA (Acanthochaera), ötücü kuşlar (Passeres) takımının balyiyenler (Meliphagidae) familyasına bağlı bir küçük kuş cinsi. Bu cinsin dört türü vardır. hepsi de Avustralya'da yaşar.

AKANTOLABRUS (Acantholabrus), denizde yaşıyan kemikli balıkların yüzgeçleri dikenliler (Acanthopterygii) alttakımından lapinalar (Labridae) familyasına bağlı bir cinsi. 15 - 20 cm kadar uzunlukta olan bu balıkların anal yüzgeçlerinde 4 - 6 dikenli ışın, kuyruk yüzgecinin başlangıcında birer siyah leke vardır. Akdeniz'de ve Batı Avrupa kıyılarında yaşarlar. *Acantholabrus palloni* ve *A. couchii* bu cinsin en çok raslanan türlerindendir

AKANTOMETRA (Acanthometra), birhücreli hayvanlar(Protozoa)ın yalancı ayaklılar (Rhizopoda) sınıfına bağlı ışınlılar (Radiolaria) takımının bir cinsi. Aşağı yukarı birbirine eşit olan ve stronsiyumsulfat'tan yapılmış 20 iğnecikten meydana gelen bir iskeletleri vardır. Bütün sıcak denizlerde raslanır.

AKANTONİKS (Acanthonyx), kabuklu hayvanlar (Crustacea) sınıfının 10 ayaklılar (Decapoda) alttakımına bağlı bir yengeç (Brachyura) cinsi. Yürüme bacaklarının sondan bir evvelki parçası genişlemiş ve yassılaşmıştır. *Acanthonyx lunulatus* adlı türü Akdeniz kıyılarında yaşar.

AKANTOPSİS (Acanthopsis), kemikli balıkların sazanlar (Cyprinidae) familyasına bağlı bir cins. Nehirlerde yaşıyan çipura balığı (*Cobitis taenia*) na eskiden bu bilimsel ad da verilmiştir (*Acanthopsis taenia*). Bk. ÇİPURA.

AKANTOSEFALLER (Acanthocephali): bk. ÇENGELLİ KURTLAR.

AKANTOSERATİDLER (Acanthoceratidae), hayvan sisteminin bir amonit familyası. Bu familyanın en tipik cinsi *Acanthoceras*'tır.

AKANTOSİNUS (Acanthocinus), kınkanadlı böcekler (Coleoptera) in teke böcekleri (Cerambycidae) familyasına bağlı bir cins. Larvaları çam ağaçlarının kabuklarının altında yaşarlar. Vücudun arka kısmı erkeklerde yuvarlak, dişilerde ise sivridir. Avrupa'da en çok yayılan türlerinden biri *Acanthocimus aedilis*'tir. Gri kahverenkli olan bu hayvanların erkeklerinin antenleri vücudun 3 - 5 ve dişilerinin ise 2 katı uzunluğundadır. Larvaları zararlı değildir. Bu böceğin larva ve pupalar, yapıda kullanılan kerestelerle birlikte evlere getirildiğinden evlerde de erginlerine raslanır.

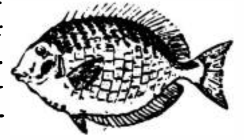
AKANTOSİSTİS (Acanthocystis), birhücreli hayvanların güneş hayvancıkları (Heliozoa) takımına bağlı bir cins. Bu cinse bağlı türlerin hücre zarlarında silis iğnecikler vardır. *A. turfaca* adlı türü Avrupa ve Kuzey Amerika'da tatlı sularda yaşarlar.

AKANTOSTAVRUS (Acanthostaurus), birhücreli (Protozoa) hayvanların yalancı ayaklılar (Rhizopoda) sınıfına bağlı ışınlılar (Radiolaria) takımından bir cins. Acantharia alttakımına bağlı olan bir ışınlı hayvanın iskeletini meydana getiren stromsiyum sulfattan yapılmış 20 iğnecikten dört tanesi birbirine eşit ve diğer 16 tanesinden büyüktürler. Hayvan kırmızı pigmentlidir. *Acanthostaurus purpurascens* Akdeniz'de yaşar.

AKANTOZİS (Acanthosis) [Yun. *akantha* = diken], deri epidermisinden malpighi veya dikenli tabaka hücrelerinin yangılanma etkisi altında çoğalması, sıkışması ve kalınlaşması. *Acanthosis nigricans* ense, koltukaltı, apış aralarında meydana çıkan bir deri hastalığıdır. Karın kanserlerinde görüldüğü gibi gençlerde kanserle ilgili olmaksızın, bazı kadınlarda yumurtalık bozukluklarında raslanabilir.

AKANTURİDLER (Acanthuridae), kemikli balıkların akantopterler (Acanthoptherygii) alttakımının perciformes grupuna bağlı bir familya. Bazı zoologlar tarafından Plectognathi alttakımına bağlanan bu balıkların kuyruklarının her iki tarafında keskin birer diken vardır. Bundan ötürü bu ad verilmiştir. Sıcak denizlerde yaşarlar. En önemli türü Acanthurus'tur. Bk. AKANTURUS.

AKANTURUS (Acanthurus), kemikli balıkların akantopterler alttakımına bağlı akanturidler (Acanthuridae) familyasının bir cinsi. 15 - 30 cm uzunlukları vardır. Kuyruklarının her iki tarafında keskin birer diken vardır. Tropik denizlerde yaşıyan 44 kadar türü vardır. *Acanthurus chirurgus* adlı türü sarımtrak kahverengidir. Tropik Afrika ve Amerika'nın Atlantik kıyılarında yaşar.

AKANTURUS

AKANYILDIZ, bulutsuz açık bir gecede gökyüzüne bakılırsa, zaman zaman sanki bir yıldızın yerinden koparak akıp gittiği ve kısa bir zaman sonra da kaybolduğu görülür. Bunlara *Akanyıldızlar* adı verilir. A. bazı geceler az sayıda fakat bazan da sayılamıyacak kadar çok miktarda gözlenir. Geçmişte binlerce A. ın bir gecede gözlenmesi insanları büyük korkulara düşürmüştür. A. lardan yere kadar düşen bazı parçaların kutsal göktaşları olarak saklandığını tarihten öğreniyoruz.

Yıldız akması olayı, güneşin çekme kuvveti altında belirli yörüngeler üzerinde hareket eden ve *meteor* adı verilen göktaşlarının arz atmosferine girmesi ile meydana gelir. Arz, güneş etrafında hareketi sırasında, böyle bir meteorun veya meteor sürüsünün yörüngesinden geçerken, onun çekme kuvvetinin etkisi altında kalan meteorlar büyük hız-

larla (yaklaşık olarak saniyede 12 - 72 km) arz atmosferine girerler. Atmosfer içinde sürtünme yüzünden sıcaklıkları yaklaşık olarak 2000° ye kadar yükselir ve böylece kısmen veya tamamiyle gaz haline gelir ve yanmaya başlar ve bu yüzden meteorlar ancak atmosfere girdikleri zaman A. olarak görünürler; kendileri ışıksızdır. Bazan yağmur gibi birçok A. ın kaydığı gözlenir; buna A. yağmuru denir. Bu olay arzın bir meteor sürüsünün içine girmesi ile meydana gelir. Bir A. yağmurunda A. lar az veya çok bir yakınsaklıkla, ortak bir noktadan geliyormuş gibi gözlenir.

12 eylül 1923 te Arz atmosferi içinden geçen bir ateş küresinin geçişi sırasında Prag observatuvarında alınan resim.

Bu noktaya *radyasyon noktası* denir. Bu nokta A. ların gerçekten ayrıldıkları bir nokta değildir. A. lar biribirine paralel yörüngeler üzerinde hareket ettiklerinden, yerden bunlara bakıldığı zaman yörüngeleri bir noktada birleşiyormuş gibi görünür. A. yağmurları ya her yıl veya birçok yıl, aralıkla periyodik olarak tekrar gözlenirler. A. yağmurlarına genel olarak radyasyon noktalarının bulunduğu takımyıldızın adı verilir. Yağmura ait olmıyan A. lara *dağınık* A. denir.

Arizona'ya düşen bir meteorun açtığı çukur. Çap 1300 m, derinlik 190 m.

Pek çok A. yağmuru vardır. Bunlardan Radyasyon noktası Perseus takımyıldızında bulunan A. yağmuru her yıl özel olarak 10 ağustosta gözlenir. Bunlara *perseitler* denir. Arz Perseit sürüsüne 11 temmuzda girer ve 19 ağustosa kadar bunun içinde kalır. Görünen perseitlerin sayısı yaklaşık olarak her yıl aynıdır; saatte 20 - 30 perseit gözlenir. Buna karşı radyasyon noktası (Leo) Aslan takımyıldızında bulunan A. lar (*Leonitler*) her yıl görünmez; 33,5 yıllık bir aralıkla tekrar gözlenir. Leonitler kasım ayının son yarısında görünür. 1866 yılında 13 - 14 kasım gecelerinde korkunç ve şiddetli bir A. yağmuru olmuş ve bir saatte 10 000 kadar A. gözlenmiştir. Bunlardan başka kasım ayının sonlarında görünen ve radyasyon noktası Andromeda takımyıldızında bulunan *Andromeditler* (bunlara, *Biela* kuyruklu yıldızının kalıntısı olduğu için, *Bielitler* adı da verilir) ve 20 nisan yakınında görülen *Lyritler* (Lyra - Kanun takımyıldızı) ünlü A. yağmurlarındandır.

A. ların *ateşküresi* adı verilen daha büyükleri, önce hafif bir parlaklıkla kaymağa başlarlar; sonra parlaklık şiddetle artar ve bazan aydan daha parlak olabilir (bunların gündüz bile görünenleri olmuştur). Daha sonra ateşküresi hemen hemen durur ve bu zaman yıldırım veya top gürültüsünü andıran ve sesi 100 km den fazla uzaklara kadar erişebilen bir patlama olur. Ateşküresinin yörüngesi boyunca birkaç dakika süren, parlıyan ve gittikçe sönükleşen bir kuyruk gözlenir. Patlama olduktan sonra bazan yere meteor taşlarının az bir ışıkla düştükleri görülür. 7 ocak 1914 yılında doğudan batıya doğru bütün Fransa üzerinden geçen ateşküresi üç defa patlamış ve gürültüsü patlama noktasından 200 km uzaklardan bile işitilmiştir. Bu ateşküresi Atlas denizine düşmüştür. Böyle bir olayda düşen meteorların sayısı ve ağırlıkları değişiktir. Meselâ 19 temmuz 1912 de Arizona da Holbrook'a düşen meteorların sayısı 14000 den fazla idi. 30 haziran 1868 de Polonya'da Pultusk'a düşen meteorlar 100 000 den çok idi. Ağırlıkları bakımından da toz kadar küçüklerinden binlerce kilogram ağırlığında olanları bulunmuştur. 9 haziran 1866 da Macaristan'da Knyahinya'ya düşenlerden 300 kg olanları bulunmuştur. 1783 te Laplata yakınında bulunan meteor 15000 kg idi. Newyork'ta Tabiat Tarihi Müzesi'ndeki meteor 16 ton ağırlığındadır. Bu çeşit meteor düşmeleri pek az görülen olaylardır. Bu göktaşlarının birçok çeşitleri vardır. Bk. METEOR.

A. ların parlama yükseklikleri 100 - 150 km arasındadır. İstatistik araştırmalarla şu sonuçlar bulunmuştur: gece yarısından sonraki saatlerde önceki saatlerdekilerden daha fazla A. görünür. Sonbahar gecelerinde ilkbahar gecelerinden daha çok A. gözlenir.

A. lardan bazılarının kuyruklu yıldız kalıntıları oldukları kesin olarak belirtilmiştir. Meselâ andromeditler *Biela* kuyruklu yıldızının kalıntısıdır; çünkü her ikisinin yörüngesi aynıdır. Bu özeliği ilk defa Schiaparelli 1866 da perseitlerin yörüngesinin 1862 III kuyruklu yıldızının yörüngesi ile aynı olduğunu belirtmek suretiyle meydana çıkartmıştır. Bununla beraber bütün meteor sürülerinin kuyruklu yıldız kalıntıları oldukları kesin olarak söylenemez; çünkü şimdiye kadar pek çok halden ancak bazıları için kesin olarak bu özelik belirtilebilmiştir.

AKAPNİ (Acapnie, Solunum yitimi), kanda CO_2 gazının azalması ve H^+ iyonları derişmesinin küçülmesi sonunda solunum merkezinde uyarılma yeteneğinin ve solunum hareketleri sayı ve şiddetinin azalması. Yüksek dağlara çıkan kimselerle uçmanlarda görülen «yükseklik hastalığı» da kısmen akapni'den olur.

AKÂR, Suriye'de Trablusşam şehrinin 32 km doğusunda küçük bir kasaba. A. dağlık ve sulak bir bölgede kurulmuştur. Çevresindeki topraklarda, vâdiler içinde en çok buğday, arpa, mısır, tütün ve sebze yetiştirilir. Zeytinyağı, ipek kozası ve kuru üzüm elde edilir. Halkın yarısı islâm, diğer yarısı türlü hıristiyan mezheplerindendir; çoğu Arapça konuşur. A. Trablus iskelesine düzgün yollarla bağlıdır.

AKARA (Acara), dikenli yüzgeçli kemikli balıkların (Acanthopterygii) alttakımına bağlı sihlidler (Cichlidae) familyasının bir cinsi. Tropik Amerika'nın tatlı sularında yaşar. Hele *Acara tetramerus* çok güzel ve parlak renginden dolayı süs balığı olarak kullanılır. *A. binaculıtus*, *A. vittata*, *A. viridis* tanınmış türlerindendir.

AKARAKA: bk. AKHARAKA.

AKARCA: 1 — Edirne'nin Uzunköprü ilcesi Ömerbey bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 573 (1940). Ergene ırmağı kıyısında, yamaçta kurulmuş olan köyün, kiremitle örtülü kerpiç ve tahta evleri, toplu bir şekildededir. Köyde çeşme sularından faydalanılır. Çevresinde ekin ekilir. Bir halkodası vardır.

2 — Kırşehir'in Avanos ilcesi, merkez bucağına bağlı. 572 (1940) nüfuslu bir köy. Avanus'un 28 km kuzeydoğusunda, denizden 1750 m yükseklikteki İsmail sivrisinin eteğindedir. Evleri daha çok taştan yapılmış olup, damları düz ve toprak örtülüdür. Halk tarımla geçinir.

AKARCIK GÖLÜ, Karadeniz kıyısında, Samsun'la Terme arasında küçük bir göl. A. gölü Yeşilırmak deltasının denize en yakın bölümünde, boydan boya sıralanan büyüklü küçüklü birçok göl ve bataklıklardan biridir. Uzunluğu 3 km genişliği 70 - 80 m kadardır. Denizden çok dar bir aluvyon seddiyle ayrılmıştır.

AKARÇAY (Akarçayı), Afyonkarahisar şehrinin yakınından geçen ve Eber gölüne dökülen bir dere. Yukarı bölümünü meydana getiren Bucak deresi ile birlikte uzunluğu 95 km dir. A. kaynağını Afyonkarahisar'ın batısındaki Ahır dağlarından alır. Doğuda Eber gölüne kadar uzanan yatağı boyunca yer yer bataklıklar meydana getirir. Yağmurların bol yağdığı ve karların eridiği ilkbahar mevsiminde suları kabarır, etrafına taşar, yazın suları çok çekilir.

AKARÇAY OVASI, aynı addaki derenin geçtiği düzlük. A. ovası, Afyonkarahisar şehrinin 10 km kadar kuzeyinden Eber gölüne kadar uzanır. Daha güneydoğuda geniş Akşehir ovası başlar. Genişliği ortalama 8 - 10, uzunluğu 60 km kadardır. Afyonkarahisar şehri yakınında 1010 m yükseklikte bulunan ova, Eber gölüne doğru yavaş yavaş alçalarak 975 m. ye iner. Kuzey ve güneyinde dağlarla yüksek plâtolar uzanan A. ovası, aluvyon tabakalarından meydana gelmiş bir çöküntü alanıdır.

26 ağustos 1922 de I. ordumuzun düşmana ilk taarruz ettiği alan da burasıdır.

AKARDERE, Edirne'nin, merkez ilcesi Tatarlar bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 626 (1940). Akardere boyunda, bir sırtta kurulmuş olan köyün, sazla örtülü ker piç evleri, toplu bir şekildedir. Köyde kuyu sularından faydalanılır. Çevresinde ekin ekilir,

AKAREMİS (Acaremys), Patagonya miyosen tabakaları arasında bulunan kemirici memeliler (Rodentia)in histrikoidea (Hystricoidea) familyasına bağlı hayvanların fosilleri.

AKARIM: bk. AKHARIM.

AKARİB, Aden dolaylarında bir boy. Oturdukları bölge pek küçüktür. Iklimi kurak, toprağı çorak ve verimsizdir. Merkezi, birkaç yüz nüfuslu olan ve Sultan'ın bir hisarı bulunan Pirahmet'tir. 1868 de memleketin kıyı parçası, volkanik bir dağ olan Cebelhasan ile birlikte İngilizler'e satılmıştır. Sultan'ın İngiltere'den aldığı yıllık bir ödeneği vardır. İngilizler bunları büyük düşmanları olan Lahec Abadilleri'ne karşı korumaktadırlar.

AKARKÖY (Losta), Konya'nın Karaman ilcesi İlisira bucağına bağlı, 536 (1940) nüfuslu bir köy. Karaman'ın 32 km batısında, denizden 1070 m yüksekte, Toroslar'ın iç eteğindedir. Taştan yapılmış evleri, düz ve toprak damlıdır. Halk, tarım, bağcılık ve hayvancılıkla geçinir; içme suyu kuyudan alınır. Köyün bir halkodası vardır.

AKARNAN, Yunan efsanesine göre Alkmaion ile Akheloos nehrinin kızı Kallirrhoe pınarının oğlu. Akarnan boyunun efsanevi atasıdır.

AKARNANİA, Yunanistan'da Aitolia(b. bk.)nın batısında Arta (Ambrakia) körfeziyle, Aspropotamos. (eski adı Akheloos) ırmağının aşağı bölümü arasında uzanan bir yöre. En çok billûrlu kültelerden meydana gelen arazide 1600 m yüksekliğindeki dağlar uzanır. Çöküntüler sonucu olarak batıda birtakım adalar ayrılmıştır. Eski A. nın başlıca şehirleri Akheloos ırmağının ağzında kurulmuş olan Oiniadai, daha kuzeyde aynı ırmağın boyunda Stratos, batı kıyısında Anaktorion idi. Bk. AKARNANLAR.

AKARNANLAR, Akarnania bölgesinin (b. bk.) en eski ahalisi hakkında kesin bilgimiz yoktur. Buranın Akarnanlar denilen halkı tarihte ancak V. yüzyıl Hellen yazarlarının eserlerinde geçmektedir. Hellenler bunları da kendilerinden saymışlardır. Bunlar önceleri avcı ve çoban idiler. Sonraları denizcilik, ticaret ve korsanlıkta ün kazanmışlardır. Toplumsal örgütleri ise 10 - 12 bölge topluluğunun gevşek bir şekilde birleşmesinden meydana gelmiş bir birlik olarak görünmektedir. Akarnanlar Aitolia Birliği'nin (b. bk.) kuvvetlenmesine kadar, tarihte büyük Hellen devletlerinin bu memleketle olan ilgileri nisbetinde görülmektedirler. Bunlar Pelopennesos savaşına Atina tarafından katılmışlardır. Sonra Makedonia'nın büyümesiyle onun tarafına gelmişlerdir. Bu hareketleri onların bütün Hellenistik (b. bk.) devirdeki tarihine yön vermiştir. Aitolia Birliği'nin kurulmasından sonra memleketleri parçalanmış olduğundan bir müddet bağımsızlıkları için uğraşmışlar ve nihayet M. Ö. 230 da birliklerini yeniden kurmuşlardır. Esas bakımından eski topluluklardan meydana gelmiş olan bu birliğin en yüksek başvurma yeri Halk Meclisi idi. Hükümet olarak da bir heyet vardı. Akarnanlar bundan sonra kuvvetlenmişler, Makedonia kıralı Philippos III. ile bağlaşma yaparak M. Ö. 211 de Romalılar'la döğüşmüşlerdir. Bunlar ikinci Makedonia - Roma harbinde yine Philippos'la birlikte Roma'ya karşı harb etmişlerse de yenildiklerinden teslim olmuşlardır. Fakat birlikleri bırakılmıştır. Bununla beraber Akarnanlar artık bağımsız olarak görülmemektedir. Birlikleri de M. Ö. 146 da dağılmıştır. Romalılar İmparator Augustus zamanında burayı da Provincia Achaia eyaletine katmışlardır.

AKAROA (Akaroa Harbour), Yeni Zelanda adalarından Güney adasının doğu kıyısında rüzgârlara karşı kapalı bir koy. Koyun etrafı dağlarla çevrilidir.

AKAROİD (Acaroïde yahut Acroïde), zambakgillerden (Liliaceae) Avustralya'da yetişen *Xanthorrhoea hastilis* adında bir bitkiden akan pelesenk kokulu bir reçine. Ticarette kırmızı ve sarı iki çeşit akaroid vardır. Sabun, deri ve kâğıt endüstrisinde, mühür için balmumu yapmakta ve alkolde erimiş vernikler halinde cilâcılıkta kullanılır.

AKARSU (Akarsular), yağışlarla yeryüzüne düşen ve kaynaklardan çıkıp bir yatak içinde bir araya gelerek bir denize veya göle dökülen sular. Küçük akarsulara dere, daha büyüğüne çay denir. Dere ve çayların birleşmesinden meydana gelen akarsulara ırmak, ırmakların büyüğüne nehir adı verilir. Bununla beraber, dere ile çay, çayla ırmak, ırmakla nehir arasında kesin bir sınır yoktur. Ana akarsuya karışan daha küçük A. lara kol denir. Ana akarsuyun adı, ya kaynaktan başlıyarak gelen akarsuya veya suyu en bol olanına, yahut da ana vâdiden geçen ırmağa göre verilir.

Kıyı A. ları en kısa yoldan denize ulaşırlar (Karadeniz'e dökülen küçük kıyı dereleri gibi). Step ve hele çöl akarsuları, çok zaman, denize kadar ulaşamayıp buharlaşma ve sızma ile sularını kaybederek akışsız bölgelerde kumlar arasında yok olur, yahut bir ucgölü veya bataklıkta sona ererler. Diğer birtakım A. lar, ya yolları boyunca buharlaşmalarla (Nil nehri gibi) yahut suyu emen bir yatak içinde sızmalarla sularını kaybeder, yahut da yeraltına dalarak (karst akarsuları) bir zaman orada akarlar.

Bütün A. ların akımı yağışlara, kar ve buzların erimesine, sızma ve buharlaşmaya göre değişir. Bu değişme türlü özellikler gösteren iklim bölgelerine göre az veya çok olur. A. yun yatağında suların çok bulunmasına «A. yun kabarık hali» veya sadece «kabarık», azalmış olması haline «A. yun çekik hali» veya sadece «çekik» denir. A. lar vâdilerin içinde yatak adı verilen yerlerde akarlar. A. yun yerleşmiş bulunduğu yatağın iki yanına «akarsu kıyısı» denir. A. kıyısı ya dik, yahut hafif eğimli olur. Bir akarsuyun bütün sularının toplandığı alana «akarsuyun beslenme çevreği» veya «akarsu çevreği» yahut sadece «çevrek» denir. Bu alan su bölümü çizgileriyle başka çevreklerden ayrılır.

Ana akarsular arasındaki su bölümü çizgilerine «ana subölümü çizgisi» denir. Ovalarda su bölümü çizgileri çok az belli olur, böylece bu gibi yerlerde kanallar ve yollar kolaylıkla yapılabilir.

A. lar, arazinin eğimine uyarlar. Eğimin az olduğu yerlerde ufak bir engel, akarsuyun küçük ölçüde yön değiştirmesine sebebolabilir, böylece bu gibi yerlerde kıvrıntılı bir akış görülür ki böyle büklümlere «menderes» denir. Menderesin bir yamacı dik, bunun karşısına raslıyan yamacı hafif eğimli olur. A. yun sürekli kemirmesiyle menderes büklümünün dar yeri gittikçe daha daralarak bir yerinden kopar, akarsu bu defa kestirme yoldan akışına devam eder, A. yun eski yolundaki çukur yerde, geçici bir göl meydana gelir ki bu da zamanla dolar, kurur.

A. lar ya katı halde, yahut erimiş olarak çok miktarda maden ve külte parçalarını beraberlerinde sürüklerler. Suya bulanıklığını veren birtakım küçük parçalar, kaynaktan ağıza kadar sürüklenir ve yer yer tortulanmalar olur. A. yun aşağı bölümünde en çok killi çamur, ince kum, orta bölümünde iri kumlar ve çakıllar, kaynağa yakın olan yukarı bölümünde ise iri çakıllarla yuvarlak kayalar tortulanır. Tortulanan parçalarla eğim arasında sıkı bir ilgi vardır. Suların kabarık zamanında yanlara taşan sular, araziye, mil denilen kille karışık, ince kum örtüleri bırakır ki, bunun çiftçilikte önemi vardır. A. yun denize döküldüğü yerde, su içinde yüzen koparılmış parçalar tortulanarak kıyı setlerini, kıyı banklarını yahut deltaları meydana getirirler.

Suyun sürüklediği erimiş maddeler arasında en çok raslanan kalker, magnezyum ve tuzdur. A. yun rengi, içindeki maddelerin cinsine ve özelliğine bağlıdır. Buzulların erimesinden meydana gelen A. lar, sürükledikleri ince maddeler yüzünden boz ve bulanıktırlar, kalkerler arasından geçenler yeşilimsi yahut mavimtrak yeşil bir renk alır ve duru olurlar, killi çevreklerden geçen A. lar, demir bileşimleri yüzünden sarımtrak esmer renkte akarlar, löslü topraklar, suya sarı bir renk verir. A. yun eğimi, genel olarak, kaynaktan ağıza doğru azalır. Düzenli olarak durmadan alçalan A. yataklarına, «denge yanayına gelmiş» denir. Fakat çok vakit, yer şekilleriyle temelin jeoloji özellikleri A. yatağında düzensizlikler ortaya koyar. Dimdik yahut çok dik yataklarda çağlıyanlar meydana gelir, çok eğimli yerlerde hızlı akışlar olur. Çağlıyanlarla hızlı akışlar, en çok, A. yun kaynağına yakın olan yukarı bölümünde görülür. Pek az olarak da orta ve aşağı bölümlerinde raslanır (Niyagara çağlıyanı, Zambezi nehrinin Victoria çağlıyanları gibi). Çağlıyanlarla hızlı akış yerleri, A. yatağının yalnız sert kayalık bölümlerinde ve hele alttakine göre üstte sert ve kolay aşınmaz bir külte tabakasının bulunduğu yerlerde kendini gösterir.

A. yun sıcaklığı, çıktığı yere, havanın sıcaklık derecesine ve güneş ışınlarına bağlıdır. A. yun sıcaklığı 0° den aşağı düştüğü zaman donma başlar. Sıcaklık derecesi daha da azalır ve hava daha soğursa buz kristalleri artar. Bunların birleşmesinden daha büyük buz kütleleri meydana gelir. Sakin kıyılarda durgun şekilde buz örtüleri meydana gelir. Suyun akışının hızlı olmadığı yerlerde bütün A. yun üstünü buz örtüsü kaplar. Çok soğuk bölgelerde A. lar büsbütün donar.

A. ların insan üzerine büyük etkisi vardır: kurak bölgelerde tarlaları sulama işlerinde faydalanılır, balık avlanır, rahat bir ticaret ve gidiş geliş yolu hizmeti görürler, su kuvvetinden faydalanılarak elektrik elde edilir, şehir, kasaba ve köylerin kurulması için en elverişli yerler A. boylarında bulunur, ülkeler arasında sınır ödevi görürler.

Huk. Akarsular. gemilerin, salların veya kayıkların işlemesine elverişli ise kamu alanında sayılır. Ormanlardan kesilen tomrukları taşıyan akarsuları da kamusal sayıyorlar. Akarsuyun bu gibi işlere yarayışı, kendiliğinden olmayıp da sonradan kazılmak, taranmak veya düzeltilmek yoliyle elde edilmiş olsa da hüküm değişmez.

Akarsuyun sınırı, en çok yükseldiği sıralarda ulaşabileceği yerlere göre belirtilir. Akarsu taşınca, kaplıyabileceği yerler sınırın dışında kalır.

Gemilerin, salların veya kayıkların işlemesine elverişli akarsu kıyılarında taşıtsız mal sahibi olanların iki türlü borçları vardır:

1 — Akarsuyun bir kıyısında salları, gemileri veya kayıkları çekmek için yer bırakmak (çekme hakkı).

2 — Akarsuyun öbür kıyısında da yürümek için yer bırakmak (geçme hakkı).

Bu borçlar için tazminat alınamaz. Çünkü, mesele bir kamulaştırma konusu değil, sadece belirli yerlerin geçme veya çekme haklariyle kayıtlı olmasından ibarettir.

Birtakım memleketlerde sürekli akan her türlü sular kamuluk sayılır. Şu kadar ki kumlanma veya yolunu değiştirme yüzünden kuruyan akarsu yatakları kamuluktan çıkabilir. Sürekli olmıyan akarsular ile sel yatakları kamuluk değildir.

Medenî Kanun'umuzun 641 inci maddesi, sürekli akan her türlü akarsuları ve yataklarını kamuluk saymağa daha

1

2

3

4

5

1 — Tortum çağlayanı'ndan toplu bir görünüş.

2 — Çarşamba boyunda mahmuzlar.

3 — Bozkırda sona eren bir ırmağın ağzı ve deltası.

4 — Yeşilırmak'tan bir görünüş.

5 — Yatağında menderesler çizen bir ırmak.

elverişlidir. Ancak, bu konuda gerekli hükümleri belirtmek işi idare kanunlarına bırakılmıştır.

11 haziran 1926 tarihli ve 3039 numaralı Çeltik Ekimi Kanunu, akarsulardan faydalanarak pirinç tarlalarını sulamak işini düzenlemek için illerde ve ilcelerde birer komisyon kurulmasını emretmiştir.

28 nisan 1926 tarihli ve 831 numaralı Sular Hakkında Kanun'a ve 2659 numaralı ekine göre, şehir ve kasabalarla köylerde kamu ihtiyacını sağlamağa yarıyan sular belediye ve köy idarelerine verilmiştir.

Küçük, büyük her türlü sürekli akarsularla yataklarının kamuluk sayılması, akarsulardan elektrik elde etmek işini kolaylaştırmak, birtakım spekülâsyonları ve kamulaştırma yüksek giderlerini önlemek bakımından da uygun görülmektedir.

AKARSU REJİMİ, akarsuyun mevsimlere göre değişiklikleri. Bir akarsuyun rejimi, o akarsuyu besliyen çevreğin birinci derecede iklim şartlarına, sonra yer şekillerine, yerin yapısına ve bitki örtüsüne bağlıdır. Bu şartlara bağlı bulunarak, yılın türlü mevsim ve aylarında büyük ayrılıklar göstermiyen düzenli akarsularla, birden taşan ve bir zaman sonra çekilen düzensiz akarsular meydana gelir.

AKARSU VÂDİSİ, kaynak yerinden ağzına kadar «sürekli iniş» gösteren, uzunlamasına oyulmuş çukur yer şekilleri. Bk. VÂDİ.

AKARUS (Acarus): bk. UYUZ BÖCEĞİ.

AKASAZ, Karabiga'nın batısında bir burun ve 215 (1940) nüfuslu bir köy.

AKASMA (Clematis), düğünçiçeğigillerden (Ranunculaceae) tırmanıcı bir çalı. Akasma cinsinden 90 kadar tür vardır ve hepsi de az çok zehirlidir. Yaprakları karşılıklı, çiçekleri kokulu ve türlü renklidir. Akasma türleri ormanların içinde, kenarında, çalılıklar ve çitlerde yetişir. Türkiye'de Karadeniz orman bölgesinde, sulak bodur ormanların tipik tırmanıcı sarmaşıklarından biri olan *Clematis vitalba* Güney ve Orta Avrupa ile Kuzey Amerika'da da yetişir. Gövdesi boz kabuklu ince bir urgan gibi ve köşeli, çiçekleri beyaz renkli, yeşilimtırak kadife gibi ince tüylü ve kokuludur. Pergola çardak, balkonları örtmek için bahçe ve parklara çok ekilir. Tıpkı bunun gibi ekilen ve bizde de yetişen başka bir tür de Güney ve Güneydoğu Avrupa ve Kafkasya'da yetişen *Clematis viticella*'dır. Parlak kırmızı çiçek açan *Clematis coccinea*'nın asıl vatanı Kuzey Amerika; büyük, açık mavi renkli çiçek açan *Clematis lanuginosa* ise Çin'den gelmedir. Akasma tohumla ve çelikle üretilir.

AKASSA, Afrika'nın Gine körfezi kıyısında, Nijer nehri ağzında bir kasaba. Yakın çevresinde savanlar, daha uzaklarında balta girmemiş ormanlar uzanır. Kauçuk ile hurma soyundan ağaçlar geniş yerler kaplar.

AKASTOS, Pelias'ın oğlu, Thessalia'da eski İolkos şehri kıralı, Kalydonia avcılarından ve Argonautlar'dan biri. Mitolojiye göre A. Kolkhis'te iken büyücü Medeia, kendi kayınbabasına yaptığı gibi Akastos'un kızkardeşlerini, babalarını genç yapmak üzere, kesip kaynatmaları için kandırmıştır. A. Kolkhis'ten döndüğü zaman Medeia ile kocası İason'u İolkos'tan koğmuş ve babasının hâtırasını kutlamak üzere büyük törenler yaptırmıştır. Bu törenler sırasında karısı Astydameia, İolkos'a sığınmış olan Peleus'u sevmiş, fakat ondan yüz görmeyince, kendisine sarkıntılık yaptığı yolunda kocasına şikâyette bulunmuştur. Bir gün A. ile Peleus birlikte avda iken A. Peleus'u Pelion dağında uykuda bırakarak dönmüştür. Yalnız kalan Peleus Kentaurlar (b. bk.)ın saldırganlığına uğramışsa da Kheiron (b. bk.) tarafından kurtarılmıştır. Bunun üzerine Peleus hemen İolkos'a dönerek A. ile karısını öldürmüştür.

AKASYA, gerçek (Acacia), baklagillerin (Leguminosae) mimozalar (Mimosoideae) altfamilyasına bağlı, tropikal ve suptropikal bölgelerde, en çok Büyük Okyanus adalarında, Avusturalya ve Afrika'da 500 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Akasya türleri ağaç veya ağaççık halinde yetişirler. Dalları dikenlidir ve bu dikenler yaprakların dikenleşmesinden meydana gelmiştir. Yaprakları bileşik, yapıakçıkları kuş tüyü gibi dizili ve incedir. Çiçekleri küçük, fakat topaç veya başak, salkım durumundaki çiçekliklerde toplu olduğundan güzel ve gösterişlidir. Akasya türlerinin çoğunun yaprak yerine fillotları (phyllodium) vardır. Akasya türlerinin bazıları süs bitkisi olarak yetiştirildiği gibi kerestelerinden ve türlü ürünlerinden faydalanılanlar da pek çoktur. Eczacılıkta çok kullanılan arapzamkı akasya türlerinden elde edilir. En iyi arapzamkı Kuzey Afrika'da yetişen *Acacia Senegal* (*A. verek*) den elde edilir. Tropikal Afrika ve Asya'da yetişen *Acacia arabica*, Habeşistan'da yetişen *A. glaucophylla*, *A. Abyssinica*'dan, *A. Ehrenbergiana* ve *A. stenocarpa*'dan elde edilen arapzamkı, esmer renkli ve daha az değerlidir. Avusturalya arapzamkı da *Acacia pycnantha* ile *A. dealbata*'dan çıkarılır. Bazı Akasya türlerinden sepicilik (tabaklık) te çok beğenilen maddeler elde edilir. Avusturalya'da yetişen *Acacia decurrens*'in kabuğu; *A. pycnantha* ve *A. saligna*'nın mimoza kabuğu denilen kabukları *Acacia fistula*, *A. arabica*, *A. bambolah*'ın tanence pek zengin olan meyva kabukları sepicilikte çok beğenilir. Öteki akasya türlerinden bazılarının da odunu değerlidir. Avusturalya'da yetişen *Acacia homalophylla*'nın odunundan pipolar ve süs eşyası yapılır. Asıl yurdu Batı Hindistan olan ve çok ekilen *Acacia farnessiana* ve Avusturalyalı *A. excelsa*'nın odunları da çok beğenilir. Doğu Afrika ve Hindistan'da yetişen *Acacia catechu*'dan yine sepicilikte çok tutulan kateşu (Catechu) denilen madde elde edilir. Cezayir ve Güney Fransa'da çok ekilen *A. farnessiana*'nın çiçeklerinden çok değerli bir koku maddesi olan akasya yağı çıkarılır. Birçok akasya türleri de park ve bahçelere süs bitkisi olarak ekilir. Baharın çiçek pazarlarında mimoza diye satılan sarı çiçekler *Acacia dealbata*'nın çiçekleridir. Bahçe ve parklara ve son zamanlarda şehirlerimizde caddelere çok ekilen ve akasya denilen ağacın gerçek akasya ile bir ilgisi yoktur. Bu ağaç aynı familyaya, fakat başka bir cinse (bk. ROBİNİA) bağlıdır.

AKASYA: soldaki *Acacia dealbata*, sağdaki *A. longifolia*

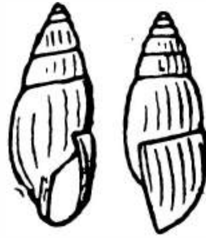
AKAŞİ MORİŞİGE (*Akashi Morishige*), Japonya'nın Bizen İlinde doğmuş bir samuray. 1596 da hıristiyan olmuş ve Johannes adiyle vaftiz edilmiştir. İyeyasu'ya karşı kahramanca uğraşmış ve 1618 de ölmüştür.

AKATAFAZİ: bk. AFAZİ.

AKATAY, Hive Hanları (b. bk.)ndan.

AKATİNELLİDLER (Achatinellidae), yumuşakçaların akciğerliler (*Pulmonata*) takımına bağlı bir yer salyangozu familyası. İç yapısı bakımından *Amastridae* familyasına çok yakındırlar. Bu hayvanlar yalnız Havai veya Sandvic adalarında, ağaç üzerinde veya diğer bitkilerde yaşarlar. Parlak ve çok canlı renkli kabukları oldukça büyük, sağa veya sola doğru kıvrımlıdır. Nemli yerlerde bulunurlar. *Achatinella* en bellibaşlı cinslerinden biridir ve bu cinse bazı zoologlar tarafından *Helicteres* bilimsel adı verilmiştir. Bu cinsin kırka yakın türü vardır.

AKATİNİDLER (Achatinidae), yumuşakçaların akciğerliler (*Pulmonata*) takımına bağlı bir familya. Bu familyanın kabukları oldukça büyük ve uzunca koni şeklinde olan türleri yerde yaşarlar. Tropik Afrika'ya yayılmışlardır. En önemli cinsi akik salyangozları (*Achatina*)dır. Bu cinsinin *Achatina achatina* ve *A. marginata* türleri ormanlık bölgelerde yaşarlar ve yerliler tarafından yenilirler. *A. Pantera* gibi bazı türleri de Madagaskar'da, Hindistan'da, Kalküta yöresinde yaşarlar. *Limicolaria* cinsi Ekvator Afrikası'nın ormanlık bölgelerinde, *Pseudotrochus* cinsi ise Batı Afrika'da yaşar. Çok uzun kabuklu olan *Columna* cinsi ise Prens adalarında ve Afrika'nın bu adalara komşu bölgelerinde yaşarlar.

AKATİNA
Önden ve arkadan görünüşü

AKAVİDLER (Acavidae), karından bacaklı yumuşakçaların (Gastropoda) akciğerliler (Pulmonata) takımına bağlı bir kara familyası. Kabukları büyükçe ve yükseklikleri genişliklerinden daha azdır. Kabuklarının ağzında diş veya kıvrım yoktur. Ağız geniştir. Kabuğun şekli salyangoz (Helix) kabuğuna benzer. Ağaçlar üzerinde yaşamasını severler (arboricole). Ovovivipar veya ovipar hayvanlardır. Büyük yumurtaları vardır. Bellibaşlı cinsleri şunlardır: *Acavus* (güzel renkli, koni şeklinde kabuklu, Seylân adasında yaşar), *Stylodon* (topaç şeklinde ve kenarlı kabuklu, Seychell adalarında yaşar), *Ampelita* (basık topaç kabuklu Madagaskar'da yaşar), *Helicophanta* (büyük kabuklu, Madagaskar'da yaşar). Eskiden bu familyaya bağlanan *Strophochilus*, *Gonyostomus* (Güney Amerika'da yaşarlar) cinsleri yeni sistemde *Strophochilidae* ve *Drocasia*, *Trigonephurus* (Güney Afrika'da yaşarlar) cinsleri de *Doracasiidae* familyasına bağlanmaktadırlar. Akavidler çok eski jeolojik devirde yaşamış olan yumuşakçalardandır. Gondvana kıtasında gelişmiş olan bu hayvanlar Avusturalya'dan Güney Amerika'ya kadar yayılmışlardı. Bu kıta parçalanınca artıkları Güney Amerika, Afrika, Madagaskar, Seylân, Avusturalya ve Tasmanya'ya dağılmışlardır.

AKAZONE EMON, XI. yüzyılda yaşamış olan, Japon kadın romancısı. *Eigwa Monogatari* (1027) adlı tarihî romanı yazmıştır.

AKBABA, gündüz yırtıcı kuşları (Accipitres) nın akbabalar (Vulturidae) familyasına bağlı bir cins. Akbabaların vücutları oldukça büyüktür. Kuvvetli, düz ve yalnız ucu çengel şeklinde kıvrık gagaları vardır. Gagalarının kök kısmı bir deri ile örtülüdür. Baş ve boyunları veya seyrek ince tüylerle örtülüdür. Boyunlarında tüylerin topluluğundan meydana gelen bir yakalık vardır. Kanadları uzun, geniş ve uçları yuvarlaktır. Orta uzunlukta olan kuyrukları yuvarlak veya kademelidir. Ayakları kuvvetli, parmakları uzun, tırnakları kısa küt ve az kıvrıktır. Dişileri erkeklerden büyüktür. Az zeki, ürkek, hiddetli ve korkak hayvanlardır. Daha çok toplu olarak yaşarlar. Ağır uçarlar. Çok dayanıklıdırlar. Leşlerle geçinirler. Görme kabiliyetleri fazladır. Çok yükseklerden yemlerini seçerler. Çok açgözlü kuşlardır. Bir leş buldukları zaman o kadar fazla yerler ki artık uçamıyacak hale gelirler. Madagaskar, Seylân, Malaya adaları ve bütün Avusturalya bölgesinden başka bütün bölgelerde en yüksek dağların tepelerinde veya düzlüklerde yaşarlar. Besinlerini çokluk şehir kenarlarında ararlar. Buna daha çok Güney Asya, Afrika ve Güney Amerika (Amerika akbabaları) şehirlerinde raslanır. Erişilmez sarp ve dik kayalar veya yüksek ağaçlar üzerine yuvalarını yaparlar. 1 - 2 beyaz veya yeşilimtrak, sarı ve koyu lekeli yumurta yaparlar. Dişi ve erkek, nöbetleşe kuluçkaya yatarlar. Yavruları ancak yumurtadan çıktıktan birkaç ay sonra serbes olarak yaşıyabilecek hale gelir. Bu zaman içinde ana ve babaları tarafından korunurlar. Hayvanat bahçelerinde kolayca yetiştirilebilirler. Bazılarının buralarda yuva yaptıkları ve yumurtladıkları görülmüştür. Tüyleri için avlanırlar. Kartallar gibi akbabalar da mitolojide büyük bir rol oynamaktadırlar.

AKBABA

Amerika akbabaları bu gruptan değildirler. Bunlar yeni-dünya akbabaları (Cathartidae) familyasına bağlıdırlar. Bk. KODOR.

Türkiye'de yaşıyan akbabalar şunlardır:

Kızıl akbaba (*Gyps fulvus*): Uzunluğu, 1,12, genişliği 2,68 m (kanadlar açıldığı zaman) olabilir. Gagaları uzun ve incedir. Uzun, beyazımtrak kıllarla örtülü boyunları ve kısa ayakları vardır. Boyunlarındaki yakalık ve ense tüyleri gençlikte uzun ve kıvırcıktır ve koyu kahverengidir. Yaşlanınca tüyler biribirinden ayrılır, beyaz veya sarımtrak bir renk alır. Vücudun diğer tüyleri parlak, kızıl kahverengindedir ve alt tarafları daha koyudur. Kanad örtü tüylerinin kenarları beyazdır. Gagaları esmer renkli ve üzerinde bulunan deri koyu mavi kurşunî renktedir. Ayak, parlak mavimtrak kül renklidir. Orta ve Güney Avrupa'da Balkan yarımadasında, Kuzey-doğu Afrika'da, Himalâya'ya kadar bütün Batı Asya'da yaşarlar. Çok iyi koşar ve uçarlar. Toplu halde yaşarlar. Son derece öfkeli ve kinci hayvanlardır. Eğri gagalariyle leşlerin karnını delerek iç organlarını yerler. Hasta ve halsiz hayvanlara da saldırırlar. Sarp kayalar üzerinde yuvalarını yaparlar. Yumurtaları beyazdır. Mısır'da, tüyleri süs tüyü olarak kullanılmaktadır.

Esmer akbaba (*Vultur* [*Gyps*] *monachus*): Avrupa'nın en büyük kuşudur. Uzunluğu 1,16, genişliği 2,3 m dir Baş kısa, kıvırcık ve yünü andıran ince tüylerle örtülüdür. Boynunun ön kısmı ve ense çıplaktır. Boynunun arka kısmına kadar uzanan yakalık kısa ve geniş tüylerle örtülüdür. Vücut koyu kahverengidir. Gaga ve üzerindeki deri kurşunî-mavi renktedir. Boyundaki çıplak kısım parlak kur-

şunî-mavi renktedir. Gözün etrafında menekşe renginde bir halka vardır. Ayakları parlak mavimtrak kül renklidir. Güney Avrupa'da Tuna memleketlerinde, Asya'da, Çin'e kadar olan bölgede, Hindistan'da, Kuzey-doğu Afrika'da yaşar. Kartal gibi duruşu vardır. Leşlerin etlerini de yer ve kemiklerini yutar. Aç kaldığı zaman canlı, küçük memeli hayvanları yakalar. Ağaçlar üzerinde yuva yaparlar ve dişisi bir tane beyaz yumurta yumurtlar.

Mısır akbabası (*Neophron percnopterus*): Firavun tavuğu adı da verilen bu akbaba türü 70 cm uzunlukta ve 1,6 m genişliktedir. Aşağı yukarı baş uzunluğunda olan gagaları, uzun ve sivri kanadları ve orta yükseklikte de ayakları vardır. Boynunun arka kısmındaki tüyler uzundur. Yüz ve baş çıplaktır. Yaşlı hayvanda renk, kirli beyazdır. Boyun ve göğsün ön kısmı koyu sarı renktedir. Gaga turuncu renkte ve ucu mavimtrak siyahtır. Kanadların uc kısmı siyahtır. Güney Avrupa'da göçmen kuş olarak yaşarlar. Asıl memleketi Afrika, Batı ve Güney Asya'dır. Toplu halde yaşarlar. İnsan pisliklerini, mezbaha artıklarını ve leşleri yiyerek geçinirler. Afrika ve Asya şehirlerinde bu şekilde bir temizlik yapmış olduklarından faydaları çoktur. Günlerce kervanları takibederler. Ara sıra küçük memelileri ve kuşları yakalarlar. Küçük topluluklar halinde sarp kayalar, eski yapılar üzerinde yuva yaparlar. 1 - 2 sarımtrak beyaz yumurta yumurtlarlar. İnsanlar tarafından bir köpek gibi evcilleştirilebilirler. Resimlerine eski Mısır yapıları üzerinde raslanmaktadır.

Neophron pileatus ve kulaklı akbaba (*Otogyps auricularis*) Afrika'da yaşıyan türlerdendir.

Türkiye'de yaşıyan *Gypaetos barbatus* (bk. SAKALLI AKBABA), doğanlar (Falconidae) familyasına bağlıdır.

AKBABA, Beykoz kuzeyinde İstanbul Boğazı'na dökülen Sülükâne deresinin kollarından biri ve Beykoz'un merkez bucağına bağlı 366 (1940) nüfuslu bir köy. Yerinin güzelliği ve iyi suyu ile tanınmış olan köyde Akbaba türbesiyle tekkesi vardır; gezinti yeridir.

AKBABA, İstanbul'da çıkan haftalık bir mizah gazetesi. Sahibi: Yusuf Ziya Ortaç. Kuruluş tarihi: 1923.

AKBABA İMAMI [Şeyh Mehmet Zaifî-i Celvetî] (ölm. 1703 sıraları), dinî musiki üslûbunda bestelediği birçok ilâhileri ile, hele Celvetî tarikatı mensupları arasında çok tanınmış musikicilerden. Beykoz'un Akbaba köyünde doğmuş, babası Akbaba imamı Hafız Mustafa Efendi'nin ölümünden sonra onun yerine imam olmuş, bu lâkapla tanınmıştır. Celvetî tarikatına Üftadezade Şeyh İbrahim Efendi'ye kapılanarak girmiş, hattatlıkta Kanlıcalı Yusufoğlu Mustafa Efendi'den icazet almış, Zaifî takma adı ile de şiirler yazmıştır. Mezarı Akbaba köyündedir.

AKBALDIR, Zonguldak'ın Devrek ilcesi, merkez bucağına bağlı, 521 (1940) nüfuslu bir köy. A., Devrek'-in 8 km güneydoğusunda, Devrek çayının güney kollarından birisi üzerindedir; yakınında orman vardır; dağınık olan evleri daha çok ağaçtan yapılmış olup, damları kiremitle örtülüdür. Halk tarım, ve maden işçiliği ile geçinir. İçme suyu kaynaktan alınır.

AKBALIK, kemikli balıklar (Teleostei) ın sazangiller (Cyprinidae) familyasına bağlı (Leuciscus) ve buna yakın tatlısu balıkları cinslerine halk arasında verilen ad.

AKBAŞ, Antalya'nın Serik ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 517 (1940). A, Serik'in 14 km kuzeyinde, bu çevreden geçerek Akdeniz'e dökülen Köprü ırmağının kollarından Kocadere boyunda, sırtta kurulmuştur. Yakınında orman vardır. Dağınık bir halde serpilmiş bulunan evler, taştan yapılmış olup, çatıları tahta ve kiremitle örtülüdür. Köylü, kaynak suları kullanır, çevresindeki topraklarda tahıl ekilir.

AKBAYKUŞ (*Nyctea nyctea = nivea*), baykuşlar (Striges) takımının bubonide (Bubonidae) familyasına bağlı bir tür. Açık gri, beyaz renkte olan bu kuşun uzunluğu 70 - 75 cm kadardır. Kanadlarını açtığı zaman 1,60 m bir genişliği olur. Gözleri kahverengi, gagası siyahtır. Gündüzleri de avlanır ve rengi yüzünden kendini kolaylıkla saklar. Lemming sürülerini takibeder ve binlercesini parçalar. Bununla beraber diğer av hayvanlarını da yer. Yazın toprak girintilerine yuva yapar. En fazla 8 tane yumurtlar. Kuzey bölgelerinde, İskandinavya, Finlândiya, Kuzey Amerika'da yaşar.

AKBAYTUGAN, Ali Sait (doğ. 1871), Türk generali. Bandırma'da doğmuştur. Pilevne şehitlerinden suvari albayı Kaspolat Bey'in oğludur. 1898 de Harb Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak çıkmış, türlü askerî hizmetlerde bulunmuş ve 1913 te albaylıkla Yemen'e tümen komutanı olarak gönderilmiştir. Birinci Dünya Harbi'nde, yerinde düzenlediği kuvvetlerle buralardaki Türk egemenliğini başariyle korumuş ve bu sırada generalliğe yükseltilmiştir. Mondros Mütarekesi'yle düşmana teslim olmak zorunda kalmış, dönüşünde İstanbul muhafızı olmuşsa da 16 mart işgalinde Malta'ya götürülmüştür. Döndükten sonra 1922 de korgeneral ve kolordu komutanı, 1923 sonlarında ordu müfettişi olmuştur.

ALİ SAİT AKBAYTUGAN

1927 de orgeneralliğe yükselmiş, 1937 de emekliye ayrılmış ve altıncı, yedinci dönemlerde Kocaeli Milletvekilliğine seçilmiştir.

AKBENEK (Albugo, Leucome, Karniye kesafeti), göz küresinin en önündeki saydam tabaka üzerindeki yoğunluk. Gözün renkli kısmı önünde beyaz bir leke şeklindedir. Saydam tabakanın irinli veya irinsiz yangılarından sonra ortaya çıkan bir yara izi örgüsüdür. Hafif ve kenarda olanlar görmeyi bozmaz; kalın ve gözbebeğini kapatacak derecede yaygın şekillerde görme azalır.

Tedavisi yoktur, yalnız beyaz lekenin çirkin görünüşünü gidermek için Çin mürekkebi, plâtin klorürü veya altın klorürü ile üzerine dövme yapılırsa da bunun görmeye faydası olmaz. Görmeyi kuvvetlendirmek için, leke merkezde ve küçük ise, ikinci bir gözbebeği açılır (iridectomieoptique, pupille artificielle); leke bütün saydam tabakayı kaplıyacak genişlikte ise, diri veya ölü gözlerinin saydam tabakalarından alınan parçalarla bir çeşit göz aşısı (kératoplastie) yapılabilir. Bu iki yöntemle hastaların görmesi bir dereceye kadar sağlanmaktadır.

AKBIYIK (ölm. 1456), tarikat ulularından ve Hacı Bayram Veli müritlerinden. İkinci Kosova savaşı (1448) nda

ve İstanbul'un fethinde bulunmuştur. Ticaretle zengin olduğundan bir konukevi açarak, kazandığı parayı konuklarına ve yoksullara harcamakla tanınmıştır.

Hadikat-ül-cevami'de İstanbul'da Akbıyık mahallesine adını veren kimsenin asıl adının Muhittin olduğu ve bu mahalledeki mesçitte gömülü bulunduğu yazılıdır. Başka kaynaklarda, gömülü oldukları yer ayrı gösterilmekle beraber, yaşadıkları zaman bir olduğundan bunların aynı kişi oldukları sanılmaktadır.

AKBIYIK, İstanbul'da bir mahalle. Sultanahmet'in güneydoğusunda, Ahırkapı'nın batısındadır. Adını, burada bulunan ve Akbıyık takma adını taşıyan mutasavvıf tarafından yaptırılmış mesçitten almıştır.

AKBIYIK, Bursa'nın Yenişehir ilcesine bağlı ve onun 14 km güneyinde, 952 nüfuslu bir köy. Evleri kerpiçten ve kiremit damlıdır. Halk tarımla geçinir; kendi ihtiyaçları için dokuma yaparlar. A. da bir halkodası vardır.

AKBİLEK BAHŞİ HALİFE (ölm. 1523), Türk bilgini. Öğrenimini Mısır'da yapmıştır. İbni Kemal'e de tefsir ve hadîs okutan bu bilginin, tefsire ait, basılmamış küçük bir eseri vardır.

AKBOĞA, Celâyirli hanedanının atalarından. Bk. CELÂYİRLİLER.

AKBULUT, Ahmet Ziya (1872 - 1938), Türk resimcisi. 1887 de Harb Okulu'nu bitirmiş, bazı askerlik görevlerinde bulunduktan sonra öğretmen olmuş ve Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar Akademisi) de tasarığ geometri ve perspektif dersini okutmuştur. Bundan dolayı Menazırcı Ziya diye anılır. Şeker Ahmet Paşa, Seyyit Bey, Zekâi Paşa'ların açtıkları klâsik çığırda yürüyen Akbulut, bunlardan ayrı olarak eserlerinde renkten çok çizgiye önem vermiş; zevksizliğe düşmeden tabiatı bütün inceliklerine kadar işliyebilmiştir. Naturalist bir resimci olan Akbulut'un Dolmabahçe resim ve heykel galerisinde *Bayezit imaret binası* konulu bir tablosu vardır. Akbulut *Takvim-i Ziya* adiyle tanınan bir takvim de yayınlamıştır.

AHMET ZİYA AKBULUT

AHMET ZİYA AKBULUT'TAN BİR MANZARA

AHMET ZİYA AKBULUT'TAN BİR ETÜT

AKBURUN, Çeşme ile Sakız adası arasındaki Sakız boğazının batı kıyısında ve Çeşme'nin güneybatısında küçük bir yarımadanın güney burnu. Diğer adı Bianko burnu veya Beyazburun'dur.

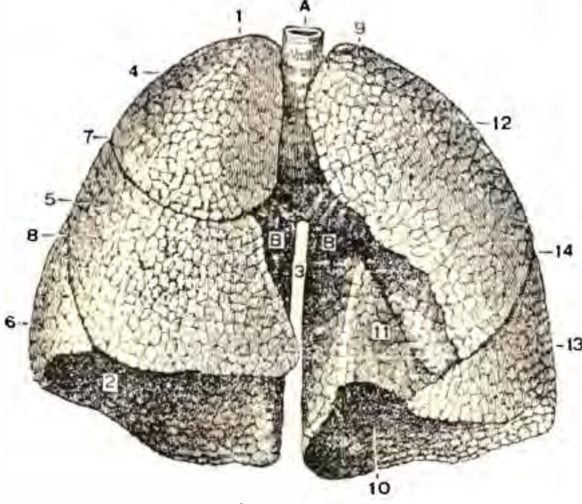
AKBÜK, Kerme (İstanköy) körfezinin kuzey kenarında, Ören köyü doğusunda bir deniz girintisi ve bir burun.

AKBÜK LİMANI, Batı Anadolu'da Mandalya körfezinin kuzey kenarındaki büyük girintilerden biri. Bafa gölünün güneyindedir. Burada bu adda bir de köy vardır.

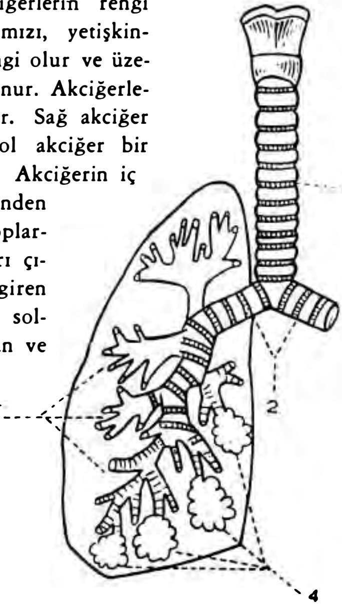
AK-CENNET (Ak Kubbe), Hacı Bektaşı Veli'nin Suluca Karahöyük (Hacı Bektaş nahiyesi) e geldiği vakit «erbain» çıkardığı mesçit Hacı Bektaş, ölümünden sonra bu mesçitin yanına gömülmüş, sonra türbe yapılırken mesçit yeri, türbeye alınarak ayrıca bir cami yapılmıştır. Ak-Cennet'e «Ak kubbe» de denir. Bektaşiler de Muharrem'de ziyaretname, selâmname ve mersiyeden sonraki gülbank'inde «Ak Kubbe komşuları için Bârekâllah» cümlesi vardır.

AKCİĞER, solunumun esas organı. Göğsün boşluğu içinde bulunan akciğer, plevra da denen göğüs zarı ile sarılmıştır. İçerisi hava ile dolu küçük boşluklardan yapılıdır. Akciğer kesecikleri denen bu boşluklardaki havayı, bronşlar, soluk borusu, gırtlak, yutak, ağız ve burun, dış hava ile birleştirir. Göğüs boşluğu içinde birbirinden medyastin organları ile ayrılmış sağ ve sol iki akciğer vardır ki bunlar karın organlarından diyafragma ile ayrılırlar.

Yarım koni biçiminde olan akciğerlerin her birinin iki yüzü ile bir taban ve bir tepesi vardır. İçyan yüz ile taban hafif konkav, dışyan yüzü konvekstir. Yoğunluğu sudan hafiftir (Soluk almadan ölen yeni doğmuşlarda bu yoğunluk sudan ağırdır). Akciğerlerin rengi genç yaşlarda açık kırmızı, yetişkinlerde ve yaşlılarda külrengi olur ve üzerinde koyu benekler bulunur. Akciğerlerin kıvamı süngere benzer. Sağ akciğer iki yarıkla üç loba, sol akciğer bir yarıkla iki loba ayrıktır. Akciğerin iç yan yüzündeki göbeğinden bronşlar, atardamarlar, toplardamarlar, akkan damarları çıkar. Akciğere göbekten giren bronşlardan sağdaki üç, soldaki iki kola ayrıldıktan ve loplara doğru yöneldikten sonra, birçok dal ve dalcıklara ayrılarak lopçuklara giderler. 1 cm çapında çok kere poligon biçiminde olan bu lopçukların tabanı akciğer yüzeyindedir. Her lopçuğa gelen bronş dalcığı birçok bronşçuklara ayrılır ki bunların herbiri bir kesecikte sonlanır. Her kesecik birçok petekten (alveol) meydana gelmiştir. Akciğer petekleri (alveolleri) akciğerin en küçük ve en önemli parçası olup çevresi elâstikî, çok ince ve damarlı bir zarla örtülüdür. Solunum fizyolojisinde esas olan kanın gaz alış verişi (hematoz) burada olur.

A. Trakea, B. Bronşlar.
1— Sağ akciğer tepesi. 2— Sağ akciğer tabanı. 3— Akciğer göbeği. 4— Sağ akciğer üst lopu. 5— Sağ akciğer orta lopu. 6— Sağ akciğer alt lopu. 7 - 8— Loplar arası yarık. 9— Sol akciğer tepesi. 10— Sol akciğer tabanı. 11— Sol akciğer lopu iç yüzeyi. 12— Sol akciğer üst lopu. 13— Sol akciğer alt lopu. 14— Loplar arası yarık.

1— Trakea. 2— Bronşlar. 3— Bronşçuklar. 4— Kesecikler.

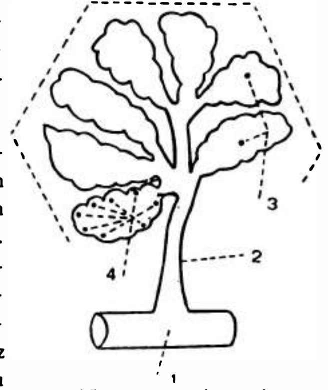
AKCİĞER GÖBEĞİ (Hilus), akciğerin içyan yüzünün hemen ortasındaki bronş, sinir ve damarların girip çıktığı yer. Akciğer göbeğinden akciğer atardamarı, bronş atardamarı ve sinirleri girer, akciğer toplardamarları ile akkan damarları çıkar.

AKCİĞER HASTALIKLARI, bunlar, görev bozuklukları ve anatomik lezyonlu hastalıklar diye iki büyük grupa ayrılabilir. Görevsel hastalıklar arasında en önemlisi allerjik bir belirti olan bronşiyal astma(b. bk.)-dır. Bazı nöropatlarda görülen nefes alma zorluklarını da bu grupa katmak lâzımdır. Anatomik lezyonlu olanlar bronş veya parankima bozuklukları şeklinde görülür. Bunların bir kısmı anadan doğmadır. En fenası «akciğer hava keseleri» dir.

Sonradan olanlar «had veya müzmin» diye ikiye bölünebilir. Bunlar türlü sebeplerden ileri gelirler. En fenaları: «had veya müzmin» bronşit, bronşektazi, akciğer apsesi, akciğer anfizem'i, pnömoni, bronkopnömoni, akciğer gangreni, akciğer ödemi, akciğer infarktüs'ü pülmoner arterioskleroz, akciğer tüberkülozu, akciğer frengisi, akciğer kanseri, türlü tozları yutmadan ileri gelen akciğer hastalıkları, akciğer mantar hastalıkları, akciğer ekinokok kesesi daha sonra da plevra hastalıklarıdır.

AKCİĞER KESECİĞİ (esk. ter.: Huvaysal), akciğer lopçuğunun (esk. ter.: fusays) parçalarından olup 1,2 mm genişliğinde, piramit biçimindedir. Bir akciğer lopçuğu birçok akciğer keseciklerinden meydana gelmiştir.

AKCİĞER PETEKLERİ, solunumun, kanın gaz alışverişine yarıyan en küçük akciğer bölümü. Akciğer keseciklerinin çevresi düz olmayıp dış yüzeyinde kabartılar, iç yüzeyinde birtakım düzensiz çukurcuklar gösterir. Bu çukurcuklara, petek görünüşünde olduklarından akciğer petekleri (akciğer alveolleri) adı verilir.

AKCİĞER KESECİKLERİ VE PETEKLERİ
1— Nefes borusu. 2— Bronşçuk. 3— Kesecikler. 4 — Keseciklerin kıl damarları.

Kandaki kimyasal gaz alışverişi (bk. HEMATOZ) bu peteklerin ince ve esnek olan duvarlarında olur. Bu akciğer peteklerinden dolayı hematoz yüzeyinin alanı insanlarda soluk verirken 50 m², soluk alırken 80 - 120 m² kadar genişlik kazanır.

AKCİĞER TÜBERKÜLOZU: bk. TÜBERKÜLOZ.

AKCİĞERLİLER (Pulmonata), karındanbacaklı (Gastropoda) yumuşakçalar (Mollusca) ın bir takımı. Manto boşluğunda başka yumuşakçalarda olduğu gibi gerçek solungaç yoktur. Bu boşluğun üst kısmı solunuma yarıyan bir damar ağı ile kaplıdır ve içi hava ile dolu bir torba şeklini almıştır. Gastropod'ların bu türlü solunum aygıtına akciğer adı verilir. Bu solunum keseleri sırtın sağ tarafında bulunan bir solunum deliğiyle dışarı ile bağıntılıdır.

Akciğerlilerin karada veya tatlı sularda yaşıyan birçok cins ve türleri vardır. Devamlı olarak tatlı suda yaşıyan bazı cinslerin solungaçları olmadığından, zaman zaman suyun üzerine çıkarak solunum keselerini hava ile doldurmak zorundadırlar (Limnaea, çamur salyangozları cinsinin

bazı türleri gibi). Fakat çok derin göllerde yaşıyan Limnaea türleri ise yetecek kadar hızla su üzerine çıkamadıklarından deri ve akciğerlerini su solunumuna kullanırlar. *Siphonaria*, *Amphibola* gibi cinslerden deniz kenarlarında, gelgit bölgelerinde yaşarlar. Akciğerlilerde oldukça ince, çokluk sağa doğru kıvrılmış bir kavkı vardır ve seyrek olarak da çıplaktırlar. *Limacidaea* ve *Vaginulidaea* gibi familyalarda ise dumura uğramış bir iç kavkı vardır. Bu hayvanlar erseliktirler, üreme organları karışık bir şekil almıştır. Çoğu yumurtlar ve pek azı da doğururlar. 6000 den fazla türü vardır. *Limnaea* (çamur salyangozları), bahçelerimizde her zaman rasladığımız *Limax* (sümüklüböcek) ve *Helix* (salyangoz) bu takımdandır.

AKCİĞER - MİDE SİNİRİ (Vagus), boyunda gırtlağa, yutağa, göğüste; kalbe, ciğerlere, karında; mideye dal veren sinir. Kafa çiftlerinden onuncusu, soğanilikten çıktıktan sonra kafanın «arka yırtık delik» denen aralığından çıkarak önce boyunda, sonra da göğüs içinde ilerler ve diyafragmayı yemekborusiyle birlikte geçtikten sonra karına gider, mide, karaciğer ve güneş sinirağında dağılır.

Bu sinir, boyunda ilerlerken, şahdamar denilen ana karotisle, boyun derin toplardamarı arasında ve arkalarında olarak bir kılıf içinde sarılı bulunduğundan hepsi birden «boyun damar-sinir paketi» adını, alır,

Akciğer-mide siniri kalb hareketlerini yavaşlatır, kan basıncını düzenler; nefes borularına duyu lifleri verir. Hava keselerine giden lifleri araciyle her nefes almanın bir nefes vermeyi kovalamasını ve bu suretle solunumun nazmını (ritmasını), mideağzının açılmasını, ve lokmanın mideye inmesini sağlar. Mide hareketlerini pilor (mide kapısının) un açılıp kapanmasını, mide bezlerinin çalışmasını düzenler. Kusma merkezini harekete getiren lifleri kapsar, barsakları harekete getirir.

AKÇAABAT: 1 — (Polathane), Trabzon'a bağlı ilce merkezi bir kasaba ve Karadeniz kıyısında oldukça işlek bir iskele. Nüfusu 5672 (1945). A., Trabzon'a 14 km uzunluğunda bir şose ile bağlı olup ikisi arasında her gün otobüs işler; bir yol ile de Vakfıkebir'e bağlıdır; A. güzel bir kıyı kasabasıdır; adını, eskiden limanın savunması için yapılmış olan kalesinin beyaz taşlarından almıştır. Limanı, kuzeybatı rüzgârlarına karşı korunaklı olduğundan, o doğrultudan gelen rüzgârlarda gemiler için iyi bir sığınaktır. İçme suyu belediyece 3 km lik demir boru ile getirilmiş, sokaklara ve evlere dağıtılmıştır. Kasaba yakındaki bir akarsuyun kuvvetinden faydalanılarak elde edilen elektrikle aydınlatılır. Aynı santral Trabzon'a da elektrik verir. A. ta iki ilk okul, halkevi, eczane, otel, lokanta, hamam ve 300 den fazla dükkân, bir cami, hamam, hükümet konağı, Atatürk'ün büstünün bulunduğu bir park vardır; her hafta salı günleri pazar kurulur; başlıca ihraç maddeleri tütün, fasulye, fındık, tereyağı, yumurtadır. A. ın, dağınık evlerden meydana gelmiş üç mahallesi vardır. Çevresinde zeytin, portakal, limon, mandalina, elma, armut, v. b. yetişir. Kasabada Ziraat Bankası ajanı, Tarım Kredi Kooperatifi, vardır; 15 günde bir A. adlı bir gazete çıkar; A. a haftada bir gün vapur uğrar Osmanlı devrinde buraya Akçaova da denilmiştir.

2 — (eski adı: **Polathane**) Trabzon İline bağlı bir ilce. Merkezi Akçaabat kasabasıdır; merkez bucağına bağlı 56, Derecik ve Düzköy bucaklarına bağlı 32 köyü vardırr; yüzölçümü 510 km², nüfusu 58532 (1940) dir.

AKÇAADA, İzmir körfezinde Urla kıyılarına yakın bir ada. Uzunada'nın güneyindedir.

AKÇAAĞAÇ (Acer), kendi adiyle anılan akçaağaçgiller (Aceraceae) familyasından olup türlerinin hepsi ağaç veya ağaççık halinde yetişen bir bitki cinsi. Akçaağaç türlerinin yaprakları karşılıklı ve dilimli, çiçekleri küçük ve salkımlar durumundaki çiçekliklerde toplu, meyvaları kuru

AKÇAAĞAÇ: 1 — *Acer camestre.* 2 — *A. pseudoplatanus,* 3 — *A. tataricum,* 4 — *A. platanoides,* 5 — *A. negundo.*

ve rüzgârla yayılmak için kanadlıdır. Akçaağaç türlerinin en önemlilerinden biri *Acer pseudoplatanus* olup Orta ve Kuzey Avrupa'da ormanlar arasında yetişir. Alpler de 2000 m yüksekliğe kadar çıkar, yaprakları beş dilimli ve ucları küttür. Odunu parlak lifli, kolay işlenir ve marangozlukta kullanılır. *A. platanoides*, dağlarda, vâdilerde yetişir. Yaprakları 5 - 7 dilimli, ucları sivri ve çınar yaprağını andırır. Türkiye'de de bulnnan *A. campestre* karışık ormanlar içinde, nemli yerler de yetişir. 10 - 20 m kadar yükselebilir ve yükseklerde çalı halinde kalır. Yaprakları 6 dilimli, ucları küt ve küçüktür. Odunu marangozluk, doğramacılık işlerinde ve musiki aletleri yapmak için kullanılır. Bizde ormanlar içinde ve vâdilerde *A. tauricum* ile *A. monspessulanum* türlerine de raslanır. Kuzey Amerika'da yetişen *A. saccharum* ile *A. saccharinum*'un ilkbaharda dallarından toplanan özsudan akçaağaç şekeri elde edilir. Her ikisi de büyük ağaçtır ve özsularında % 3 oranında şeker vardır. Asıl yurdu Kuzey Amerika olan *A. negundo*'nun yaprakları abraşık, beyaz lekeli olduğundan park ve bahçelerde süs bitkisi olarak çok ekilir. Yine süs bitkisi olarak yetiştirilen türlerden bir başkası da *A. tataricum*'dur.

AKÇAAĞAÇGİLLER (Aceraceae), ikiçeneklilerden 126 kadar türü olan bir bitki familyası. Bu familyaya bağlı türlerin çoğu kuzey yarım küresinde yetişen ağaçlar olup çiçekleri küçük, sarımtrak yeşil renkli, meyvaları kanadlıdır ve keresteleri marangozluk işlerinde aranır. En önemli cinsi akçaağaçtır.

AKÇAAĞIL, Kırşehir İlinin, merkez ilcesine bağlı bir köy. Nüfusu 611 (1940). A. Kırşehir'in 12 km güneydoğusunda, Kızılırmak'ın doğu kollarından Acıözü vâdisinin kuzeyinde, düzlükte kurulmuştur. Toplu bir şekilde olan evler, kerpiçten yapılmış olup, düz ve toprak damlıdır. Köylü, kuyu ve kaynak suları kullanır. Evlerde kilim dokunur. Çevresinde tahıl ekilir.

AKÇAALAN,: 1 — Muğla'nın Bodrum ilcesinin Müskebi bucağına bağlı 1002 (1940) nüfuslu bir köy. Bodrum yarımadasının güneybatı ucunda Çataladalar karşısında, denizden 1,5 - 2 km içerde verimli bir ovanın kenarındadır.

Evleri taştan yapılmış olup damları düz ve toprak örtülüdür. Meyva, sebze ve tahıl yetiştirilir, içme suyu kuyudan alınır. Köyde bir halkodası vardır.

2 — Kütahya'nın Gediz ilcesi merkez bucağına bağlı, Gediz'in 4 km kuzeybatısında 1271 (1940) nüfuslu bir köy.

AKÇABADRIK, Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilcesi, Hocalar bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 591 (1940). A., Sandıklı'nın 30 km kuzeybatısında, Karaçayır ve Akça derelerinin kavşağında, 1100 m yükseklikte kurulmuştur. Köyün evleri toplu olup, kerpiç duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak suyu kullanılır. Çevresindeki tarlalara tahıl ekilir.

AKÇADAĞ: 1 — **(Arga),** Malatya İline bağlı, ilce merkezi bir kasaba. Düzensiz bir üçgen şeklindeki Malatya ovasının güneybatıya doğru daralıp uzıyan köşesinde Fırat nehrine dökülen bir derenin suladığı alanın batı kenarındadır. Karadağ'ın doğu eteklerinde ve Malatya'dan geçen demiryolundan 8 km kadar uzaktadır. Kasabanın nüfusu 2689 (1940) dur. 1935 te 2049 idi. A. ın denizden yüksekliği 1150 m dir. Çevresinde yazlar sıcak, kışlar oldukça soğuk geçer; yağış en çok ilkbahara raslar; kar genel olarak aralık ayında başlar. A. ile Malatya arasında 33 km uzunluğunda bir şose yolu bulunduğu gibi Levent ve Doğanşehir'e giden yolların da toprak düzeltmeleri yapılmıştır. A. ile Malatya ve Darende arasında motörlü taşıtlar işler. Kasabanın 7 km uzağında Sultansuyu harası ve Köy Enstitüsü vardır. A. da evlerin çoğu tek katlı ve düz damlıdır. Başlıca gelir kaynağı tarla ve hayvan ürünleridir.

2 — Malatya'ya bağlı bir ilce. Kuruluşu 1850. Merkez bucağından başka Levent, Kürecik (Körsüleymanlı), Doğanşehir (Viranşehir veya Sürgü) bucakları vardr. Merkez bucağaına bağlı 35 köyle birlikte bütün ilcenin 94 köyü vardır. A. ilcesinin yüzölçümü 1545 km^2, nüfusu 45724 (1940) tür.

AKÇAHİSAR: bk. AKHİSAR.

AKÇAKALE, Urfa'nın Haran ilcesine bağlı iki bucaktan biri ve bunun merkezi. A. Yenice - Nusaybin demiryolu üzerinde hem Urfa'nın hem de verimli ve geniş bir tarım alanı olan Haran ovasının istasyonudur. Urfa'ya 57 km uzunlukta henüz tamamlanmamış bir yol ile bağlıdır. Bu çevre ile ilgili taşın ve ulaşımda Mürşitpınar (Arappınar) istasyonu A. nin yardımcısıdır, A. de posta telgraf merkezi, küçük ve canlı bir çarşı vardır. 1927 de nüfusu ancak 117 iken 1940 ta 986 olmuştur. A. düzlükte ve demiryolu üzerindedir. Kerpiçten yapılmış evlerinin damları kubbe şeklindedir. İlk okulu ve halkodası vardır. İçme suyu kuyudan alınır. A. bucağının, nüfusları toplamı 4153 (1940) olan 19 köyü vardır.

AKÇAKAMIŞ, Kocaeli'nin Adapazarı ilcesi merkez bucağına bağlı 644 (1940) nüfuslu bir köy. A., ovada ve Çarksuyu üzerindedir; ahşap evlerinin damları eğimli olup saz ve kiremit ile örtülüdür. Halk tarımla uğraşır, içme suyu kuyulardan sağlanır. A. ta bir halkodası vardır.

AKÇAKAYA, Kayseri merkez ilcesine bağlı Talas bucağının 770 (1940) nüfuslu bir köyü. A. Kayseri'nin 12 km doğusunda, Alidağı yakınında ve dere kenarındadır; Taştan yapılmış olan evlerinin damları düz ve toprakla örtülüdür. Halk daha çok ticaretle geçinir; içme suyu kuyudan alınır. Köyde bir halkodası vardır.

AKÇAKENT: 1 — Gaziantep'in Nizip ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 837 (1940). A. Nizip'in 2 km kuzeyindedir. Çoğu taştan olan evleri toplu bir şekilde sıralanmış olup, damları çok yerde eğimlidir. Köyde kaynak sularından faydalanılır. Çevresindeki topraklardan tahıl, zeytin, fıstık, meyva elde edilir. Köyde bir halkodası açılmıştır.

2 — Niğde'nin Aksaray ilcesine bağlı, Aksaray'ın 32 km güneyinde, Hasandağı'nın güneybatı eteğinde 1015 (1940) nüfuslu bir köy. A. te taştan yapılmış olan evlerin damları düz ve toprak örtülüdür; tahıl ekiminden başka bağcılık ve hayvancılık yapılır, halı dokunur; kuyu suyu içilir.

AKÇAKESE: 1 — Ankara'nın Ayaş ilcesinde, Güdül bucağına bağlı 970 (1940) nüfuslu bir köy. Kirmir çayı kuzeyinde ve Kurumcu dağının güney yamacındadır; kerpiçten yapılmış olan evleri düz ve toprak damlıdır.

2 — Karadeniz kıyısında, Şile ilcesine bağlı bir köy. Nüfusu 408 (1940). Şile ve Ağva'ya dar yollarla bağlıdır. Çevresinde orman ve fundalıklar vardır.

AKÇAKIŞLA, Yozgat'ın Akdağmadeni ilcesine bağlı Hasbek bucağında bir köy. İlce merkezinin 24 km güneybatısında, Hasbek'in 10 km doğusundadır; nüfusu 1114 (1940) tür. A. Alhacı suyu vadisinde, orman yakınındadır; taştan yapılmış olan evleri düz ve toprak damlıdır. Köyde bir halkodası vardır.

AKÇA-KIZ, *Akça-gelin* veya *Akça, Âşık Garip* hikâyesinde, Tiflisli tüccar Hoca Sinan'ın kızı, Garip'in nişanlısı ve sonra da karısı olan Şah-Senem'in cariyesi ve sırdaşı olan genç kız.

AKÇAKİSE, Kastamonu'nun Taşköprü ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 759 (1940). A. nin 11 mahallesi olup orman içinde yer almıştır. Evleri tahtadan ve kiremitle örtülüdür. Köyde kaynak suları kullanılır. Çevresinde ekin ekilir, davar beslenir.

AKÇAKOCA, ilk Osmanlı komutanlarından, Osman Gazi'nin silâh arkadaşı. 1320 yıllarında Kocaeli bölgesinin alınmasiyle ve sonra da bu bölgenin alınan kısımlarının yönetimiyle görevlendirilmiştir. Bundan sonra Konur-Alp ile birlikte Aydos, ve Samandıra'yı almış, bu sonuncusu, Orhan tarafından kendisine mülk olarak verilmiştir.

Akçakoca, Orhan devrinde ölmüş, Kandıra'ya gömülmüştür.

AKÇAKOCA: 1— **(Akçaşehir),** Karadeniz kıyısında Ereğli'nin güneybatısında Bolu'ya bağlı ilce merkezi. Melen çayı ağzının doğusunda kuvarter kıyı şeridinin doğu nihayetinde, bir iki tepe ve bunlar arasındaki küçük düzlükler üzerindedir. Kasaba kıyı boyunca iki km uzunluğunda bir şeride dağılmıştır. Bolu ve Düzce'nin iskelesi olan A. da 700 kadar ev, Aşağı ve Yukarı Mahalle adı verilen bölümlerde sıktır. Bolu'nun bazı ürünlerin ve hele kerestesi ile Düzce çevresi için iyi bir iskele olabilecek yerde olan A. da denizden taşın kışın güçleşir. İstanbul'a 118 mil uzaklıkta olan A. ya fırtınalı günler dışında haftada iki defa vapur uğrar. A., Düzce şosesi de kışın bir ay kadar kardan geçilmez olur. Kasabanın önemli ihraç maddesi, yılda yarım milyon lira gelir sağlıyan fındık, elma, armut ve kestanedir. A. da tarım ve fındık kredi kooperatifleriyle Ziraat Bankası ajanlığı vardır.

Nüfusu 3480 (1945) dir. Bir hamamı, bir parti binası ve hükümet konağı, gümrük ve belediye daireleri, 7 cami ve mesçidi, 120 den çok dükkânı, 10 kadar kahve ve gazinosu ile yeter sayıda han, otel ve lokantası, fındık kıran fabrikası, yakın kıyılara işliyen motörlü ve yelkenli deniz taşıtları vardır. Kale duvarlarının bazı bölümleri durmaktadır. Cumartesi günleri pazar kurulur. Evlerde kadınlar el tezgâhlarında çamaşırlık bez dokur, kamıştan hasır yaparlar. Kasaba adını, Türk beyi ve komutanı İzmit fatihi Akçakoca'dan almıştır.

2 — Bolu İline bağlı bir ilce. Merkez bucağından başka bucağı yoktur, köy sayısı 33, ilce nüfusu 13896 (1940), yüzölçümü 1035 km² dir.

AKÇAKOYUN, Çanakkale'nin, Yenice ilcesi, Kalkım bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 700 (1940). A. ovada kurulmuş olup, çatılı ve kiremitle örtülü olan evleri toplu bir haldedir. Köyde kuyu suyu kullanılır. Çevresinde tütün ekilir. Köyün bir halkodası vardır.

AKÇAKOYUNLU: 1 — Bolu'nun Gerede ilcesi, Mengen bucağına bağlı 512 (1940) nüfuslu bir köy. Mengen'in doğusunda ve Mengen deresinin bir kolu üzerindedir; yakınında orman vardır. Evleri dağınık ve ahşaptır; eğimli damları tahta ile örtülüdür; başlıca ürünü tahıldır.

2 — Gaziantep'in merkez ilcesine bağlı 29köylü bir bucak ve diğer adı Yona olan bir köy. Bucak nüfusu 8649, bucak merkezininki 415 (1940) tir. A. Narlı-Gaziantep yolunun doğusunda Gaziantep plâtosunun Aksu'ya inen yamacındadır.

AKÇAKÖY: 1— Afyonkarahisar'ın Dinar ilcesi merkez bucağına bağlı 575 (1940) nüfuslu bir köy. A., Dinar'ın 8 km kuzeydoğusunda, Kırdağ'ın batı eteğinde, Boğazdere vâdisi ağzında, denizden 1050 m yüksektedir; batısında Dombayova vardır. Kerpiçten yapılmış olan evlerin damları düz ve toprakla örtülüdür. A. de tahıl ve baklagiller yetiştirilir, içme suyu kaynaktan alınır; bir halkodası vardır.

2 — Balıkesir'in merkez ilcesi Kepsut bucağına bağlı, 779 (1940) nüfuslu bir köy. Taş, kerpiç ve keresteden yapılmış olan evlerin damları kiremitle örtülüdür. Halk tarımla geçinir, dokumacılık yapar. İçme suyu kaynaktan alınır.

3 — Burdur'un Yeşilova ilcesi merkez bucağına bağlı, 548 (1940) nüfuslu bir köy. A. ovada olup evleri taş, kerpiç, ve keresteden yapılmış, düz damları toprakla örtülmüştür. Başlıca ürünü tahıldır.

4 — Aydın'ın merkez ilcesi Köşk bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 885 (1940). A. Aydın'ın 21 km kuzeydoğusunda, Aydındağları'nın güney yamaçlarında kurulmuştur. Toplu bir halde bulunan evleri, kerpiçten yapılmış olup, bazılarının damları düz, bazılarının eğimlidir. Köyde, kaynak suyu kullanılır. Çevresindeki topraklarda zeytin ve meyva yetiştirilir, tahıl ekilir.

AKÇALAR: 1 — Bursa merkez ilcesi Çalı bucağına bağlı ve Ulubat gölünün doğu kıyısından 2 km uzakta, 1331 nüfuslu (1940) bir köy ve aynı gölde Apolyont yarımadası doğusunda liman. A. da evler ahşap olup damları kiremitle örtülüdür. Tahıl ekilir; bağcılık yapılır. İçme suyu dereden alınır. Köyde bir halkodası vardır.

2 — Konya'nın Seydişehir ilcesine bağlı 1115 (1940) nüfuslu bir köy. Beyşehir ve Suğla gölleri arasındaki düzlüktedir. Köyden Selviran çayı geçer. Kerpiç evlerin damları düz ve toprak örtülüdür; tahıl tarımı yapılır; içme suyu kaynaktan alınır.

AKÇALIUŞAĞI, Seyhan'ın Kozan ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 716 (1940). Vâdide kurulmuş olan A. nın 2 mahallesi vardır; orman içindedir. Taştan yapılmış evlerinin düz olan damları, toprakla örtülmüştür. A. nın evleri oldukça dağınıktır. Köyde kaynak ve kuyu sularından faydalanılır; çevresinde tahıl ekilir. Köyün bir halkodası vardır.

AKÇAM, Muş'un merkez ilcesine bağlı 41 köylü bir bucak. Merkezi, Fırat'ın büyük kolu Muratsuyu'nun batısında bulunan Sakavi köyü. 265 nüfusludur. Bucakta 257 (1940) nüfuslu ayrıca bir de Akçam köyü vardır.

AKÇAOVA: 1 — Aydın'ın Çine ilcesine bağlı bucak ve bucak merkezi. Çine'nin 13 km güneyinde ve Gökbel dağının kuzey eteğindedir. Nüfusu 1159 (1940) dur. Akçaova bucağına bağlı 16 köyün nüfusları toplamı 6650 (1940) dir. A. da evlerin çoğu taştan yapılmıştır, damları düz toprak örtülüdür. Halk zeytincilik, hayvancılık yapar; tahıl eker; testi ve bardak yapanlar da vardır. A. da haftada bir gün pazar kurulur; bir halkodası vardır.

2 — (**Akabat**), Kocaeli'nin Kandıra ilcesine bağlı, 23 köylü ve 12339 (1940) nüfuslu bir bucak ve bu bucağın merkezi olan köy. Akçaova köyü, Kandıra'nın 18 km kadar batı - kuzeybatısında ve Ağva'da denize dökülen Çanak deresine açılan küçük bir vâdidedir; nüfusu 1633 tür. evleri dağınık olup ahşap yapılı ve kiremit damlıdır. A. da tahıl ekilir, evlerde keten kumaş dokunur; kaynak suyu içilir; bir halkodası vardır.

AKÇAÖREN, Bolu'nun Düzce ilcesi Yığlıca bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1060 (1940). Düzce'den 15 km kuzeydoğuda Melen deresinin bir kolu üzerindedir. A. in dört mahallesi vardır, ahşap yapılı evleri kiremit damlıdır.

AKÇAPINAR: 1 — Balıkesir'in Bandırma ilcesi, Sığırcı bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 754 (1940). A., Bandırma'nın 22 km güneydoğusunda, Manyas gölüne kuzeyden dökülen derelerden en büyüğünün geçtiği bir düzlüğün kenarında, yamaçta kurulmustur. Demiryoluna yakın bir yerdedir. Çatılı ve kiremitle örtülü taş evleri, toplu bir şekildedir. Köyde kaynak sularından faydalanılır. Çevresinde ekin ekilir. Bir halkodası vardır.

2 — Bursa'nın Yenişehir ilcesi merkez bucağına bağlı, 651 (1940) nüfuslu bir köy. A., Yenişehir'in 12 km güneybatısındadır; kerpiçten yapılmış olan evlerinin damları kiremitle örtülüdür; başlıca ürünü tahıldır. Ev gereçleri karşılanmak üzere dokumacılık yapılır; içme suyu kaynaktan alınır.

3 — Konya'nın Bozkır ilcesi merkez bucağına bağlı, 722 (1940) nüfuslu bir köy. A., Bozkır'ın 4 km batısında, dağlık bir yöreдedir; evleri taştan yapılmış olup düz damları toprakla örtülüdür; halk tarım ve işçilikle geçinir; içme suyu kaynaktan alınır.

AKÇAR, Bulgaristan'da Tuna boyundaki Vidin ilcesine bağlı bir köy ve işlek bir iskele. Nüfusu 4072. Yakınında Roma devrine ait tarihî yıkılar vardır. 1934 te bu ad, Arçar'a çevrilmiştir.

AKÇASIR, Diyarbakır'ın Kulp ilcesine bağlı 14 köylü bir bucak. Bucak merkezi Kulp'un 25 km güneydoğusunda ve Batman çayının soldan aldığı küçük bir kol üzerinde 314 nüfuslu (1940) Mehmetkân köyüdür.

AKÇAŞEHİR, Karaman merkez ilcesine bağlı bir köy. Nüfusu 1234 (1940) tür. Karaman'ın 50 km kuzeydoğusunda kurulmuş olan A. güneyinden geçen demiryoluna 15 km uzaklıktadır. A. in çevresi İç-Anadolu'nun bozkır özelliğini gösterir. Bolkar dağından inen ve birçok kollarla büyüyen Kocadere, düzlüklerde artık gücünü ve su miktarını kaybeder. Geniş Konya ovasının bir bölümü olan düzlüklerde tahıl ekilir. Çevresinde davar beslenir.

AKÇAŞEHİR: bk. AKÇAKOCA.

AKÇAT, Kocaeli'nin Karamürsel ilcesi Yalakdere bucağına bağlı 649 (1940) nüfuslu bir köy. Karamürsel'in 8 km güneyinde dağlık bir yörededir; yakınında orman vardır. Daha çok ahşap yapılı olan evlerinin damları kiremitle örtülüdür; halk tahıl ekimi, bağcılık ve kozacılık yapar; içme suyu kaynaktan alınır.

AKÇAVİRAN, Niğde'nin, Bor ilcesi Ortaköy bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 641 (1940). A. Bor'un kuzeybatısında, Hasandağı'nın güneyinde, yamaçta kurulmuştur. Düz ve toprak damlı taş evleri dağınıktır. Köyde kuyu sularından faydalanılır. Çevresindeki topraklarda tahıl ekilir, hayvan beslenir.

AKÇAY: 1 — **(Bayat)** Antalya'nın Elmalı ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi Kaşçiftliği'dir. A. ın 10 köyünün 4900 kadar nüfusu vardır.

2 — Ünye'nin 10 km batısında Karadeniz'e dökülen bir dere ve yakınında bir köy. A. 1650 m yükseklikte Eyisen tepesinin kuzey aklanından çıktıktan sonra çok sarp ve derin bir vâdiden akar; uzunluğu 45 km kadardır.

3 — Büyük Menderes nehrinin güneyinden gelen önemli kollardan birisi. Uzunluğu 140 km kadar olup Honazdağı'nın güneyinden doğar. Tavas ovasından kollar alır, dağlar arasından birçok kıvrımlar yaparak batıya doğru akar, Bozdoğan ovasından geçtikten sonra Atça istasyonu yakınında büyük Menderes'e katılır. Muğla'nın doğu ve kuzeydoğusundaki dağlardan da birçok kollar alır.

4 — Edremit körfezi kuzeyindeki Kazdağı'nın Sarıyayla'sından doğan Kızılkeçili çayının aşağı bölümü ve Edremit'ten 10 km uzakta 30 kadar evin bulunduğu bir mahalle ve iskele. Akçay mahalle ve iskelesi Edremit-Balıkesir şosesinin ve Ilıca-Palamutlu demiryolunun birer durağıdır. Akçay'da bir demiryolu atelyesi, posta ve telgraf merkezi, gümrük, sahil sıhhiyye ve demiryolu idareleri, belediyece yönetilen temiz ve iyi tesisleri bulunan bir plâj ve plâj gazinosu vardır. Hazirandan başlıyarak yaz boyunca Akçay ve plâjı çok kalabalık olur. Günün ayrı saatlerinde, körfezin ve kıyıların görünüşü ayrı güzellikler gösterir. Önceleri Edremit'in iskelesi Ilıca iken Balyamadeni ile ilgili taşın için Akçay'da ilk defa yapılan küçük tesislerle iskele, bugünkü yerine geçmiştir.

5 — Kütahya çevresinde bir dere ve onun içinden aktığı ova. 1391 de Yıldırım Bayezit ile Karamanoğlu Ali Bey arasında yapılan ve Karaman Bey'inin tutsak düşmesi ve ülkesinin Osmanlılar'a katılması ile sonuçlanan savaşın yeri.

AKÇE, Türkçe olup Arapça'da *dirhem* denilen gümüş sikke karşılığı bir kelime. Ebu Hayyan, *akçe* kelimesinin zamanla gümüş sikke karşılığı olarak kullanıldığını yazmaktadır. Akçe adiyle gümüş sikke kullanılmasını XII. yüzyıldan başlıyarak Büyük Selçuklular'la Anadolu Selçukluları, Mogol ve Anadolu beyliklerinde ve nihayet Osmanlılar'da da görmekteyiz; Osmanlılar ilk defa kestirdikleri gümüş sikkeye Akçe-i Osmani veya sadece akçe demişler ve bu deyimi sonuna kadar kullanmışlardır. Akçe, Osmanlı sikkelerinde para birimi olup, kesirlerine mangır denirdi. Anadolu Selçukluları'nın akçeleriyle Osmanlı akçeleri biribirlerinden farklı idiler. Selçuk akçeleri bir miskal ve birbuçuk dirhem yani, yirmi dört kırat olup, Osmanlı akçeleri ise bir miskalın dörtte biri kadardır, yani beş kırat ve üç habbe (habbe kıratın dörtte biridir) tutmaktadır.

FATİH DEVRİNDE BASILMIŞ BEŞ AKÇELİK BİR GÜMÜŞ SİKKE

XVI. yüzyıldan başlıyarak akçenin vezin ve ayarı esaslı şekilde değişmiştir. Bu sebeple akçeler iyi ve kötü olarak çil akçe, züyuf akçe, kalp akçe, kızıl akçe v. b. gibi adlar almışlardır. Bundan başka bir de maliyede sağ akçe, çürük akçe diye terimler vardı. Sağ akçe, *bir para*'nın asıl değeri olan üç akçe üzerinden alınıp verilmesi, çürük akçe ise değeri üç akçe olan *para*'nın dört akçe sayılmasıdır. Bu tarz, dar zamanlarda maliyenin çıkarı için kabul edilmiş bir usuldü. Akçe, genel olarak para (nakit) anlamında da kullanılmıştır. Avarız akçesi, akçe kesesi, akçe tahtası. v. b. gibi.

AKÇE OTU (Celosia argentea), horozibiğigillerden (Amaranthaceae) tropikal bölgelerde yetişen bir bitki türü. Bahçe ve parklara süs bitkisi olarak çok ekilen horozibiğinin bu bitkiden elde edildiği sanılmaktadır. Bk. HOROZİBİĞİ.

AKÇENİŞ (Akçainiş), Antalya'nın Elmalı ilcesi Akçay bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 623 (1940). Akçay deresi boyunda, ovada kurulmuş olan A. in evleri kerpiç ve tahtadan yapılmış, tahta ve kiremitle örtülmüştür. Evler dağınık değildir. Köyde kuyu suyundan faydalanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

AKÇİZGİ (Linea alba), karın-duvarını yapmağa yardım eden geniş kaslardan üçünün (karnın dış ve iç eğik kaslariyle doğru kası) akzar biçimindeki yaygın kirişlerin birbiriyle ve karşı tarafınkilerle karın-duvarının önünde ve tam orta çizgi üzerinde birleşerek yukardan aşağıya doğru meydana getirdikleri çizgi. Karın-duvarının bu çizgi üzerine raslıyan katları, dıştan içe doğru sırasiyle şunlardır: 1 — Deri, 2 — Derialtı tabakası, 3 — Akçizgi katı, 4 — Karınzarı. Bundan dolayı cerrahlar, karın boşluğuna karnın ortasından bu akçizgiyi keserek daha kolay girerler. Akçizginin ortasına yakın yerinde göbek halkası denen bir delik vardır ki çocuğu doğuncaya kadar besliyen göbekbağı içindeki damarlar bu delikten geçerler. Bu deliği önde kapatan buruşuk deri göbek adı alır. Bk. GÖBEK.

AKÇURA, Yusuf (1876-1935), Türk tarihçisi ve siyaset adamı. Kazan Türkleri'nden çuha fabrikatörü Hasan Efendi'nin oğludur. Rusya'da Simbrisk'te doğmuş, küçükken babasının ölümü üzerine annesi tarafından İstanbul'a getirilmiş ve 1896 da Harb Okulu'nu bitirerek Harb Akademisi'ne girmiştir. Bir yıl sonra Genç Türkler'in hareketiyle ilgili görüldüğünden askerlikten çıkarılarak Trablusgarp'a sürülmüştür. Fakat oradan kaçıp Paris'e gitmiş, Siyasal Bilgiler Okulu'nda öğrenimini tamamladıktan sonra Rusya'ya dönerek gazetecilik ve öğretmenlik yapmıştır. 1908 Meşrutiyeti'nin ilânından sonra İstanbul'a gelmiş, Harb Akademisi

ile Darülfün'un siyasî tarih öğretmenliklerine atanmıştır. Bu sırada ve daha sonra *Türk Yurdu* dergisini çıkararak memlekette Türkçülük akımını desteklemiştir. Mütareke devrinde «Millî Türk Fırkası» nı kuranlarla birlikte çalışmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşundan sonra Anadolu'ya geçerek bir zaman Millî Eğitim Bakanlığı «Telif ve Tercüme Heyeti» üyeliğine ve başkanlığına getirilmiş, Ankara'da ilk defa açılan «Serbes Yüksek Dersler» kurumunda tarih öğretmenliği ve başkanlık yapmıştır. Dışişleri Bakanlığı doğu işleri danışmanı iken 1923 te İstanbul Milletvekilliğine seçilmiştir. 1925 te açılan Ankara «Adliye Hukuk Mektebi» siyasî tarih öğretmenliğine de atanan Yusuf Akçura, 14 nisan 1931 de Atatürk'ün Türk Tarih Kurumu'nu kurmakla görevlendirdiği bilginler arasında bulunmuş, 1932 de bu kurumun başkanlığına seçilmiş ve 1933 te İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunda da siyasî tarih profesörlüğüne getirilmiştir. 1935 te Kars Milletvekili iken ölmüştür. Başlıca basılmış eserleri: *Üç Tarz-ı Siyaset, Avrupa Fikir Cereyanları, Şark Meselesi, Siyaset ve İktisat, Tarih-i Siyasî Dersleri* (6 cilt), *Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Devri* (ölümünden sonra basılmıştır).

YUSUF AKÇURA

AKDAĞ: 1 — Akdağmadeni ile Boğazlıyan arasında Yozgat İlinin Boğazlıyan ilcesine bağlı bir bucak. A. bucağına bağlı 30 köy vardır. Nüfusu 22588 (1940) dir. Başka bir adı da Çayırşeyhi'dir. Bucak merkezi olan Çayırşeyhi 2357 (1940) nüfusludur. Bucak topraklarında bol miktarda tahıl ekilir ve davar beslenir.

2 — Amasya merkez ilcesine bağlı 12 köyü ve 5585 (1940) nüfusu bulunan bir bucak. Bucak merkezi, Yeşilırmak boyunda kurulmuş olan Zana'dır. Nüfusu 463 (1940)'tür. A. bucağında yer yer ormanlarla fundalıklar, Zana'nın çevresinde ekin tarlaları ve meyvalıklar vardır.

3 — Antalya körfezinin batısında, Teke yarımadasında Finike ile Korkudeli arasında bir dağ. Yüksekliği 3086 m. A. Batı Toroslar'ın bir bölümü olan ve kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda uzanan Beydağları üzerindedir. Çevresinde karst gölleri, dolinler, buzul devrinden kalma yerşekilleri vardır. A., Elmalı serisi adı verilen eosen ile üstkretase kalker ve filişlerinden meydana gelmiştir.

4 — Çivril kasabasının doğusunda 2449 ve 2345 m yükseklikte iki doruklu bir dağ. A. Işıklıgöl çukur alanından ve Çivril ovasından 1500 m yükseklikte sarp bir dağdır. En çok mezozoik tabakalardan meydana gelmiştir.

5 — Denizli'nin 10 km kadar güneybatısında 2198 m yükseklikte bir dağ. A., en çok mikaşistlerle paleozoik kültelerden meydana gelmiştir.

6 — Dinar kasabasının 4 km güneydoğusunda, 2000 m yükseklikte bir dağ. A. yakınındaki aluvyon ovaları arasında, Orta - Toroslar'ın mezozoik kalker serisinden, bu arada en çok kretase kalkerlerinden meydana gelmiş küçük bir dağ sırası halinde yükselir.

7 — Eğridir ve Beyşehir gölleri arasında 1900 m yükseklikte bir dağ. Adrir sıradağlarının bir bölümüdür. En çok mezozoik kalkerlerden meydana gelmiştir.

8 — Erzincan'ın 30 km kuzeydoğusunda 2710 m yükseklikte bir dağ. A. Erzincan ovasını kuzeyden çeviren yüksek dağlardan biridir.

9 — İsparta'nın güneyinde 2276 m yükseklikte bir dağ. A. en çok jura ve kretaseye ait tabakalardan meydana gelmiştir. Gölcük püskürük kültelerine komşudur.

10 — İzmir körfezi batısında Karaburun yarımadası üzerinde 1212 m yükseklikte bir dağ. Çevrenin en yüksek yeri olan A., karbon devri ile mezozoik tabakalarından meydana gelmiştir.

11 — Kayseri ile Sıvas arasında yeralan Hınzırdağı'nın en yüksek tepesi. Yüksekliği 2625 m. A., doğusundaki Uzunyayla plâto ve tepelik yöresine dik bir yamaçla iner. Dağın üstü sivri değil, yuvarlak veya dalgalı bir yerşekli gösterir. A. kıvrılmış, sonra aşınmış ve son yükselmelerle bugünkü duruma gelmiş olup, paleozoik ve mezozoik tabakalardan meydana gelmiştir.

12 — Malatya'nın 35 km güneyinde 2551 m yükseklikte bir dağ. A. ın paleozoik ve bu arada permokarbon tabakalarından, kretase filişlerinden, eosen tabakalarından bir yapısı vardır.

13 — Orta Toroslar'ın Antalya körfezi ile Beyşehir gölü arasına düşen bölümünde 2771 m yükseklikte bir dağ. Kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda uzanır. A. en çok II. zaman kalkerlerinden meydana gelmiş olup, çeşitli karst olaylarının bulunduğu bir yerdir.

14 — Oltu'nun 15 km batısında bir dağ. Yüksekliği 3030 m. A. Tortum ve Oltu çaylariyle Sivridere arasında yeralan ve güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda uzanan Akdağ sıradağının en yüksek yeridir. A. ın yapısını en çok II. zaman kalkerleriyle Tortum gölü serisi adı verilen kretase marn ve kalkerleri, Oltu serisi denilen filiş, kalkerleri ve volkanik külteler meydana getirir. Bu dağlık bölgede balıkpulu şeklinde bir yapı görülür.

15 — Sıvas'la Akdağmadeni kasabası arasında 2137 m yükseklikte bir dağ. En çok II. zaman kalkerlerinden meydana gelmiş bulunan A. ın etek kısımlarında neojen tortulları yer almıştır. A. ın 30 km kadar güneyinde Türkiye'nin en önemli çağlıyanlarından olan Sızır çağlıyanları bulunur.

16 — Teke yarımadasında, Elmalı kasabasının 40 km güneybatısında 3024 m yükseklikte bir dağ. Elmalı serisi adı verilen eosen ve üst-mezozoik kalker ve filişlerinden meydana gelmiştir. Üzerinde karst gölleri, buz yalakları ve vâdileri vardır. Dağ sporlarına elverişli bir yerdir.

17 — Toroslar üzerinde, Ulukışla ile Karaisalı arasında Pozantı'nın hemen doğusunda, 2471 m yükseklikte bir dağ. Derin vâdilerin ve sarp yamaçların çok bulunduğu A. en çok kretatse kalkerlerinden meydana gelmiştir.

18 — Denizli'nin Çivril ilcesi Işıklı bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 590 (1940). Bir sırtta kurulmuş olan köyün, düz ve toprak damlı kerpiç evleri, dağınıktır. Köyde halk ekincilik ve odunculukla geçinir. Bir halkodası vardır.

AKDAĞMADENİ, Yozgat'la Sıvas arasında, Yozgat İline bağlı ilce merkezi olan bir kasaba. Nüfusu 4992 (1940). İlceye bağlı iki bucak ve 168 köy vardır. Bütün köy ve bucaklariyle ilcenin nüfusu 51477 dir. A. kasabası. Akdağ'ın kuzey eteğinde kurulmuştur. Çevresindeki bitek düzlükler Akdağ'dan inen derelerle sulanır. Buralarda tahıl ekilir, meyva ve sebze yetiştirilir. Güneyindeki dağlık yerlerde yaşıyanlar davar besler ve odunculuk, kömürcülük, kerestecilikle geçinirler. kasabaya yakın yerlerde gümüşlü kurşun vardır. Yakınında kükürtlü Karadikmen ılıcası bulunmaktadır.

AKDAM, Seyhan'ın Ceyhan ilcesinin Kırmıt bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1045 (1940). A. Ceyhan ve Kozan kasabaları arasında, Toroslar'dan inen Sombaz ve Savram çaylarının ovada meydana getirdikleri çok sulak ve kısmen bataklık topraklar ortasında kurulmuştur. Hemen kuzeyinde ovadan yüksekliği 40 - 50 m kadar olan tepelikler yeralır. Çevresinde çeşitli tahıl ekilir, sebze yetiştirilir.

AKDARI: bk. KOCADARI.

AKDENİZ, Hatay İlindeki Amik gölü (b. bk.) nün diğer adı,

AKDENİZ, Silifke'nin 8 km güneydoğusunda bir göl. Uzunluğu 6, genişliği 2 km kadardır. A. gölü, Göksu ırmağı deltasının denize en yakın bölümünde boydan boya sıralanan büyüklü küçüklü birçok göl ve bataklıkların en büyüğüdür. Hemen batısında A. gölünden biraz daha küçük olan başka bir kıyı gölü uzanır ki, buna da Karadeniz adı verilir. A. gölü, denizden dar bir aluvyon seddi ile ayrılmıştır.

AKDENİZ, Güney Avrupa ve Önasya ile Kuzey Afrika arasında uzanan bir içdeniz. Yüz ölçümü 2890000 km^2. Cebelitarık boğaziyle Atlas Okyanusu'na, Çanakkale boğazı, Marmara ve İstanbul boğazı yoliyle Karadeniz'e birleşmiştir. Süveyş kanalı yoliyle de Kızıldeniz'e bağlanmıştır. Cebelitarık ile Suriye kıyıları arasındaki uzunluğu 3750, Lion körfezinin sonu ile Cezayir arasındaki genişliği 742, Tunus'la Sicilya arası 138, Antalya ile İskenderiye arası 640 km dir.

Batı dillerinde A. yerine «karalar arasındaki deniz» veya «aradeniz» anlamına gelen Fransızca *Mer Mediterranée*, Almanca *Mittelmeer* veya *Mittelländisches Meer*, İngilizce *Mediterranean Sea*, İtalyanca *Mare Mediterrano* adları kullanılır. Bu arada bazı dillerde «Avrupa aradenizi» denmek suretiyle dünyanın başka yerlerindeki aradenizlerinden ayırt edilmek istenir. Farsça'da *Derya-i Sefid* veya *Bahr-i Sefid* kelimeleri A. karşılığı olarak kullanılır ki sonuncusu yakın vakitlere kadar dilimizde de kullanılmıştır. Arapça'da A. karşılığı birçok kelimeler kullanılmış, çok vakit Akdeniz'in bir bölümünün adı, bütün denize verilmiştir. Bu arada en çok raslanan adlar *Bahr-ül-Mağrib* (Batı denizi), *Bahr-ül-Efrenc* (Frenk denizi), *Bahr-üş-Şam* (Şam denizi) ve daha sonraları kullanılmağa başlanan *El-Bahr-ül-Mutavassıt* (Aradenizi) ile *El-Bahr-ül-Milh* (Tuzlu deniz)tir.

Bölümleri, biçimi, derinlikleri: A. iki büyük çanaktan meydana gelir ki bunlardan biri üçgen biçimli «Batı Akdeniz», ötekisi hemen hemen dörtgen biçimli Doğu Akdeniz'dir. Her ikisinin arasında Sicilya ile Tunus arasında uzanan sığ bir deniz bölümünün yer aldığı Sicilya eşiği bulunur. Burada 450 m derinlikte olan Sicilya boğazı ile İtalya yarımadası ve Sicilya arasındaki Mesina boğazı, her iki büyük çanağın üst sularının biribirine karışmasına elverişli yerler olarak görülür. Bu ana çanaklardan her biri de, başka eşiklerle, birtakım ayrı çanaklara bölünür: «Batı Akdeniz çanağı» Korsika-Sardinya-Tunus ile iki bölüme ayrılır ki bunlardan batıdakine Balear denizi, doğuda kalanına Tiren denizi denir. Buralarda Lion, Cenova, Napoli körfezleri başlıca girintileri meydana getirir. «Doğu Akdeniz çanağı» ise, Girit-Berka eşiği ile batıda Yunan denizi ve Adriya denizine, doğuda Anadolu-Suriye-Mısır arasındaki asıl Doğu Akdeniz ile Ege denizine bölünür. Yunan denizinde Büyük ve Küçük Sirt ile Doğu Akdeniz'de Antalya ve İskenderun körfezleri başlıca büyük girintilerdir.

Akdeniz'in ortalama derinliği 1400 m olarak görülürse de, 4 büyük çanakta (Balear, Tiren, Yunan denizleriyle Doğu Akdeniz) derinlik yer yer 3000 m yi aşar ve Yunanistan'ın Matapan burnu açıklarında 4404 m yi (Akdeniz'in en derin yeri) bulur. Bu derin çanakların kenarları çok diktir. Bunlardan her biri yuvarlak biçimli çöküntü alanlarıdır.

Meydana gelişi: Bugünkü A. Alp kıvrım sistemini de kesen birtakım yeni çöküntüler alanı olup küçük bir kısmı itibariyle Tethys'den kalma, gittikçe daralmış bir jeosenklinal kalıntısıdır. A. in türlü çanakları ve bölümleri, üçüncü zamanın ortalarında meydana gelmeğe başlamıştır. A. ve çevresindeki karalar, türlü doğrultularda giden, yer yer sıklaşan veya seyrekleşen kırıklar (faylar) arasında yer almış olup, bu çöküntü alanlarının en derin bölümleri denizin sulariyle kaplanmış bulunmaktadır. İki anakırık arasında sıralanan Patras, Korinthos, Egin körfezleri ile bu arada Korinthos kıstağı çöküntü alanları ve yine iki sıra kırıklar arasında uzanan Saros körfezi misal olarak söylenebilir. Akdeniz'in eski bir bölümü olan miyosen devrinin Batı Akdeniz'i, Atlas Okyanusu'na Endülüs ve Rif çukur alanları ve belki de Garonne alçak arazisi yoliyle bağlı idi. Bu sırada İtalya yarımadası, yüksek adalardan meydana gelmiş takım adalar halinde uzanıyor, fakat Sardinya ve Korsika'nın büyük bir kısmı ile birlikte «Tiren kitlesi» herhalde henüz toplu bir kara halinde duruyor, Yunanistan da Ege kara kitlesi ile Anadolu'ya bağlı bulunuyordu. Bunun güneyindeki asıl Doğu Akdeniz çanağı ise daha önce meydana gelmişti. Öte yandan Lion körfezinden kuzeye doğru uzanan geniş bir deniz kolu, Alp ve Karpatlar'ın dış kenarından geçerek Güney Rusya bölgesinden Asya içerilerine sokuluyordu.

Miyosen devrinin ortalarından sonra (Helvet, Torton) bu deniz, Viyana çevreği yoliyle Macar ovasına ve Balkan yarımadasının kuzey bölümüne sokularak, Güney Rusya'daki denizle birleşmiştir. Yukarı miyosende genel bir deniz gerilemesi olmuştur. Denizin kuzeydoğu bölümü, bu sebeple, Okyanus'tan ayrılarak Viyana ve Gelibolu çevresinden İç-Asya'ya kadar uzanan ve bugünkü Karadeniz, Hazar denizi ve Aral gölünün aslı olan, az tuzlu, acı sulu Sarmat denizi kılığına girmiştir. İçdenizler ve göllere bölünen A. in pontien katında çok daralmış olmakla beraber, dünya denizleri ile olan bağlantısı, büsbütün kesilmiş değildi. Bu devirde, tektonik bir durgunluk dönemini karşılıyan geniş aşınma ve taşınma alanları meydana gelmiştir. Orta pliyasende deniz, yine karalara doğru sokulmaya başlamış Güney Fransa'ya, İtalya yarımadasının büyük bir bölümüne, Batı Yunanistan ve Ege Kara kitlesinin güne-

yine, Libya ve Aşağı Mısır'a doğru deniz ilerlemesi olmuştur. Yine bu zamanda başlayıp yukarı pliyosene ve dördüncü zaman içerilerine kadar süren yer yer yükselmeler, kubbeleşmeler, yeni kırılmalar şeklinde yerkabuğu kımıldanışları olmuştur. Bu hareketlerle birlikte yürüyen aşınma ve taşınmalar sonucu olarak, yükselen yerler aşınmış, içdeniz ve göller dolmağa başlamıştır. İşte bu sırada Güney İspanya ve Fas üzerinden Okyanus'la bağlantıyı sağlıyan denizyolları, yükselmelerle kapanmış, bunların yerine Cezayir-Betik ara kitlesinin batmış bir yeri olan Cebelitarık boğazı açılmıştır. Ege karasının çökmesi, Marmara ve Karadeniz'in genişleme ve derinleşmesi ise aşağı diluvium da olmuştur. Akdeniz'de üçüncü zaman sonlarından zamanımıza kadar, yer yer yükselmeler ve alçalmalar şeklinde yer kabuğu hareketleri olmuş, taraçalar meydana gelmiş, deniz seviyesinde değişiklikler olmuştur.

A. dibinin yer şekilleri, geniş ve derin eşikler, yahut sığ ve dar şelf köprüleriyle biribirinden ayrılmış bulunan, yeni çöküntülerle meydana gelmiştir. Bazı yerlerinde ise son derece dik yamaçlı çanaklar halinde görülür. Atlas Okyanusu ile A. arasında yer alan eşikte Cebelitarık boğazının derinliği 375 m dir. Düz kenarlı bir çöküntü hendeği biçimi gösteren boğazın hemen doğusunda 1445 m derinlikte küçük bir çanak bulunur. Bunun doğusunda, ortasında genç volkanik Alboran adasının yükseldiği genişçe bir eşikten sonra hemen 2700-2900 m derinlikteki Balear çanağı başlar (en derin yeri 3151 m). Çanağın Cezayir, Riviera ile Korsika-Sardinya kenarları diktir. İspanya kıyısında ise, Balear adalarını da içine alan geniş bir şelf ve bu adalarla kara arasında uzanan bir deniz oluğu (825 m) yer alır.

Az derin Bonifacio boğaziyle biribirinden ayrılan Korsika ve Sardinya adaları, sığ bir temel üzerine oturmuş bulunan birtakım adalar ve şelfle İtalyan yarımadasındaki Toskana'yla birleşir. Bu adalar ve Şelf köprüsü, her yamacı dik olan Tiren çanağının kuzeyini sınırlar. Sardinya ile Tunus arasındaki az derin deniz (1280 m), çanağın güneybatı kenarını, Sicilya-Tunus-Malta arasında pek çeşitli yerşekilleri olan sığ bir deniz (324 m), güney kenarını çevreler. Burada Malta ile Lampedusa arasında yerleşmiş olan bir çöküntü hendeği (1230 m), genç volkanik Pantellaria adasına doğru uzanır. Bu alanda karalar, biribirinden, pliyosen sonunda ayrılmıştır. Buradan başlıyarak büyük, oldukça derli toplu ve 4000 m den çok derinliği bulunan Doğu Akdeniz başlar. Kenarları çok dik olan bu çanağın Mora yarımadası yakınındaki son derece eğik yamacı 42° yi bulur. Rodos'un doğusunda 3865 m derinliğinde, çöküntü hendeği biçiminde derin bir oluk uzanır. Kıbrıs, 1000 m lik derinlik eğrisi içinde yer alır. Bütün bu kırık (fay) ve bükük (flexur) ler çok yeni olup, pliyosen denizi bugünkünden daha küçük bulunuyordu. Daha önce köprü durumunda bir karanın yeri iken, yukarı pliyosendeki çökmelerle meydana gelen 740 m derinliğindeki Otranto boğaziyle Güney Adriya çanağına (1260 m) girilir. Bunun kuzeyinde daha diluvium da bir köprü durumunda bulunurken, bugün sığ bir deniz bölümü durumuna gelmiş olan Pelagosa eşiği, bu güney çanağını daha kuzeydeki Pomo çukurundan ayırır. Adriya'nın kuzey bölümü ise, pek sığ bir deniz olarak görülür.

Pek çok adalar, yarımadalar, oluklar ve sığ yerlerin bulunduğu çok pürtüklü Ege denizi çanağının yapısı, çevresindeki karışık yapılı bölgelerin benzerini gösterir. 2250 m derinliğindeki Girit oluğu, Nauplia körfezinden Rodos'un kuzeyine kadar uzanmakta olup, en dış Dinar yayının iç çukurunu meydana getirir. Sakız adası oluğu (1260 m), çok inişli çıkışlı bir eşik bölgesi olan Siklad'larla Onikiada'yı kuzeyden ayırır. Nihayet, Selânik körfezi önünden ve Halkidikya yarımadası yanında kuzeydoğu doğrultusunda uzanan ve Saros körfezine sokulan çöküntü hendeği biçiminde bir oluk yer alır. Ege çanağı, Çanakkale yoliyle Marmara'ya açılır.

Akdeniz'in tabanının büyük bir kısmı, üzeri çok yerde sarı bir örtü ile kaplı, içinde yer yer foraminiferli kalker çamurları olan ince ve mavi bir kil tabakasiyle örtülüdür.

Fiziksel ve Kimyasal özellikleri: Çok sıcak ve az yağmurlu bir iklimde yer alan Akdeniz'de buharlaşma pek büyüktür; buna karşılık A. e dökülen Nil ve Po gibi bol sulu ırmakların sayısı, denizin kapladığı yere göre azdır. Kaybolan suyun yerini dolduracak olan Okyanus suları da, Cebelitarık boğazının darlığı ve sığlığı yüzünden kolay ve bol miktarda gelememektedir. Daha serin ve yağışlı bir alanda uzanan ve bol sulu birçok ırmakların döküldüğü Karadeniz'den A. e bir miktar su katılırsa da, bu da yine dar ve sığ İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçerek olur. İşte buharlaşmanın çokluğu, su değişimi ve su katımının azlığı yüzünden A. Atlas Okyanusu'nun aynı enlemlere düşen bölümüne göre daha tuzlu, bunun sonucu olarak da suları daha ağırdır. Okyanus kapısından A. içerilerine gidildikçe de bu durum daha çok kendini belli eder. Tuzluluğunun çokluğu ve suyu bulandırabilecek akarsu tortularının yokluğu sebebiyle A. in suları koyu mavi ve çok durudur.

A. in tuzluluğu binde 36,4 ile 39,3 arasında değiştiği halde, Atlas Okyanusu'nun Cebelitarık boğazına yakın bölümünde tuzluluk binde 35 tir. Akdeniz sularının, Okyanus sularına göre daha ağır olması (Akdeniz'de 1,0275-1,0293, Atlas Okyanusu'nda 1,0273, Karadeniz'de 1,0143) ve buharlaşma ile büyük ölçüde su kaybı olduğundan Akdeniz'in yüzü, kesin bir miktar verilememekle beraber, çevresindeki denizlerden biraz daha alçak(10 - 20 cm)tır. Bundan ötürü, bu denizlerle A. arasında hafif bir eğim vardır. Bu hal Cebelitarık boğazında olduğu gibi, İstanbul ve Çanakkale boğazlarında da, A. e doğru, yüzeyde akan az tuzlu suların doğurduğu doldurma akıntılariyle, bunun tersine doğru giden daha tuzlu suların meydana getirdiği zayıf dip akıntılarını doğurur. Fakat, A. i başka denizlere bağlıyan boğazların az derin eşiklerde bulunmaları (Cebelitarık 375 m, Çanakkale boğazı 60 m, İstanbul Boğazı 30 m derinlikte) yüzünden A. sularının yalnız üst katında su değişimi olur, dibindeki sular ise Okyanus sularından ayrılmış bulunur. Bunun sonucu olarak, A. in sularının, 300 m derinlikten sonra, dünya denizlerinin sulariyle bağlılığı kalmaz ve dibe kadar 12° - 13° sıcaklık (A. sularının üst tabakalardaki kış sıcaklık ortalaması) gösterir (A. in sularının yazın sıcaklığı, üst tabakada 28° - 29° ye yaklaşır). Dünya denizlerinde ise kutuplardan gelen suların karışmasiyle 2000 - 3000 m derinlikteki sıcaklık 2° - 3° ye iner. Bunun sonucu olarak A., kışın çevresindeki ülkeler için sıcak bir su deposu rolünü oynar. Buna karşılık, A. in derin yerlerinde, canlıların yaşamasında çok önemli yeri olan oksijen olmadığından, sular durgunluk sebebiyle, kokmuş bir halde bulunurlar.

Okyanuslar'a göre pek küçük ve çok parçalanmış bulunan A. de büyük deniz akıntıları yoktur. Bulunan akın-

tılar arasında en çok görülenleri, Cezayir kıyısında Cebelitarık boğazından giren akıntının bir devamı olan ve doğuya doğru giden, Nil ağzı hizalarından geçerek doğuya ve daha ileride Suriye kıyıları boyunca kuzeye dönen akıntı ile kuzey rüzgârları sırasında güneybatıya doğru Ege denizinden ve Mora yarımadası önünden geçen akıntıdır. Gelgit olayı da önemli yer tutmaz. A. batısında suyükselimi 60 cm, doğu bölümünde ise 10 cm dir. Küçük Sirt körfezinde görülen en büyük suyükselimi 2,1 m dir. Böyle olduğu halde, gelgit olayı türlü boğaz yerlerinde, gemilerin gidiş gelişleri için pek de elverişli olmıyan bir şekilde meydana gelen birçok değişik akıntılarla kendini belli eder.

A. in dalgâları, 5 m lik bir yükseklik göstermekle, 13 m yüksekliğe ulaşan Okyanus dalgalarından daha küçük olarak görülür. Ancak A. deki dalgalar Okyanus dalgalarından daha kısa ve daha dik, daha düzensiz ve anî olup çok vakit şiddetli dalga alanları doğurur. A. de görülen dalgalar arasında, hele Eğriboz taraflarında, Doğu İspanya kıyılarında, Sicilya'nın batı ve güney kıyılarında beliren ve hava basınçlarının değişmesiyle meydana geldiği açıklanan *Seich* adlı dalgalarla volkanik ve depremli kuşaklarda beliren dalgalar önemlidirler. Akdeniz'de donma olayı, kışları yer yer ve çok vakit serin geçtiği halde, pek az olarak Adriya denizinin kuzeyinde Triyeste ile Venedik arasında ve Selânik körfezinde görülür.

Iklim: Kış yağmurları ve kesin yaz kuraklığı iie Akdeniz'in iklimi, o kadar açık özellikler gösterir ki, klimatolojide, dünyanın başka yerlerindeki bu çeşit iklimler «Akdeniz iklimi» (b. bk.) adı altında incelenir.

Canlılar: Akdeniz'in 300 m ye kadar inen üst katında, gerek kıyılarda ve gerekse enginlerde, bitki ve hele hayvanlar zengin ve çeşitlidir. 300 m den tabana kadar olan daha derinlerde ise, suda oksijenin azlığı ve durgunluğun verdiği bozulma yüzünden gittikçe azalır. Flora bakımından pek de çeşitlilik göstermiyen A., balıklar ve yumuşakçalar bakımından daha zengin bir durumdadır. Omurgalı hayvanlar bakımından A., Atlas Okyanusu'nun astropikal bir körfezi gibidir. Fakat Atlas Okyanusu'nun soğuk derinlik suları buraya giremediğinden, suları genel olarak soğuk değildir. Bundan ötürü A. de sıcağı seven hayvanlar yaşarlar. A. de Yumuşakçalar, kuzey denizlerindekinden daha çok gelişmiştir, 4400 m derinliklere kadar yaşıyabilenleri vardır; 450 türlü balık bulunur, balıklar arasında, önemi bakımından ton balığı ile sardalya başta gelir: bundan başka mürekkep balığı, istakoz, midye de bulunur. A. Sünger bakımından da zengincedir. Tunus, Trablus, Sicilya ve Balear adaları kıyılarında mercan vardır.

Ekonomi değeri: Akdeniz'in her yanında balıkçılık gelişmiştir. Balık avı en çok, kıyılarda kayık ve mavnalarla, engin denizde yelkenliler veya motörlerle yapılır. Kıyı boyunca sıralanan sed göllerinde de sepetler ve ağlarla balık tutulur. Ton balığı, en fazla, İspanya, Fransa, İtalya ile Yüğoslavya kıyılarında avlanır. Eskiden beri toplanmakta olan kırmızı mercanlar, bugün de Balear, Güney Sicilya, Provence ile Kuzey Afrika'nın Barka kıyılarında elde edilmektedir. Akdeniz, yeryüzünün en önemli sünger avcılığı alanlarından biridir. Sünger, 2 - 200 m derinliklerden elde edilir. Sünger avcılığı en çok Tunus, Suriye, Yugoslavya kıyılariyle Ege denizinde yapılır. Çanakkale boğazından İskenderun körfezine kadar uzanan kıyılarımız, zengin sünger tarlaları halindedir. Türkiye'de süngercilik merkezi Bodrum'dur. Güç ve tehlikeli olan, aylarca süren sünger avcılığı, memleketimizde 1930 a kadar basit usullerle yapılırken, bu tarihte gelişme yoluna girmiştir. Sünger avı bugün aynacı sandalları, kangavalar, dalgıçlarla yapılır. Son zamanlarda Cezayir ve Tunus kıyılarında yapma olarak da sünger yatakları yetiştirilmeye başlanmıştır.

A. ikliminin uzun, devamlı ve düzenli kuraklık dönemi sebebiyle, eskiden beri önemli bir yer tutan tuz elde edilmesi işi, bugün de, tuzlalarda yapılmaktadır. Deniz suyunun buharlaşmasiyle tuzlalarda bıraktığı tuz miktarı gerçekten çoktur. Eski çağdan beri A. kıyılarında tuz çıkarılması, buralarda yaşıyanlar için önemli bir zenginlik kaynağı olmuş, tuz, en çok kâr getiren ticaret malları arasında yer bulmuştur. Türkiye tuz istihsalinin önemli bir kısmını İzmir'in Çamaltı tuzlaları verir.

Taşın ve Ticaret: Coğrafya durumu bakımından A. doğu ile batı ülkeleri arasında, batının endüstrileşmiş ülkeleriyle hammadde kaynağı olan Tropik ve Muson bölgeleri arasında bir bağlantı yeridir. Kıyılarının çok yerde girintili çıkıntılı oluşu ve adalarının bolluğu, çok eski tarih çağlarından beri bu denizde gemiciliğin doğmasına ve hızla gelişmesine yol açmıştır. Deniz yolculuğunun ve taşının bu denizin etrafındaki ülkeler için ne derece büyük olduğunu belirtmek için, bu ülkelerdeki 100 000 den çok nüfuslu 30 şehirden 24 ünün, ya doğrudan doğruya deniz kıyısında, yahut kıyıya pek yakın yerlerde kurulmuş ve gelişmiş olduğunu söylemek yeter. Denizin bu sıkı etkisi sebebiyle, A. çevresindeki ülkelerde, etnik ve dinî ayrılıklara rağmen, tarih çağları boyunca, birbirine hayli benziyen bir kültür birliği doğmuştur.

Akdeniz'in ana yolları, Avrupa mallariyle Asya ve Afrika mallarının en iyi şartlar altında alım satımının yapılabildiği yerlerden geçer (Karadeniz çevresine, Kızıldeniz, Atlas Okyanusu'na uzanan yollar). A. den geçen bu yollar, türlü sebeplerle başka başka merkezlerde toplanmıştır. Eskiçağ'da Finike ve Yunan şehirleriyle daha sonra Kartaca, bundan sonra Roma, birinci derecede yer almıştır. Ortaçağ'da İstanbul ve Venedik ile Piza ve Cenova, XVIII. yüzyılda ise Marsilya, Cenova, Venedik önemli bir yer tutmuştur.

XV. yüzyıl sonunda Afrika güneyinden dolaşılarak Hint yolunun bulunması ve Amerika'nın keşfi sebebiyle ticaret ve canlılığı çok durgunlaşan A., 1869 da Süveyş kanalının açılmasiyle önemini yeniden kazanmıştır. Süveyş kanalının açılması, Hint Okyanusu'nu Atlas Okyanusu'na bağlamak suretiyle A. ticaretinde yeni bir devir açmıştır. Kanal, Ümit burnuna yönelen büyük deniz ticaret yolunu Akdeniz'e çevirmiş, bu denizin her yanının değeri artmıştır. Bugün A. dünyanın en işlek deniz yollarından biri olmuştur. A. de en çok taşıt yapanlar arasında A. ülkelerinden birçoğunun muhtaç olduğu kömürü ve fabrika mallarını getirip, bu memleketlerde çıkan hammaddeleri götüren, Cebelitarık, Malta, Kıbrıs, Mısır'da tutunmuş olan İngilizler başta gelir. Bundan başka, İtalyan, Fransız, Yunan gemileri de taşıt yaparlar. Son zamanlarda bizim gemilerimiz de, Doğu Akdeniz'in başlıca iskelelerini biribine bağlıyan seferler yapmaya başlamışlardır.

Tarih: Eski dünyanın üç kıtası arasında yer alan Akdeniz, girinti ve çıkıntılarının çokluğu dolayısiyle meydana getirdiği büyüklü küçüklü adalar, yarımadalar, uzun kıyılar ve sık sık raslanan limanlariyle, kara yollarından çok daha kolay imkânlar bağışladığından öteden beri kıtalar arasında bir köprü olmuş, ayrı ayrı milletlerin birbiriyle

temasa gelmelerini sağlamıştır. Gerek bu özellikleri ve gerekse iklim şartlarının pek elverişli olması yüzünden kültürün doğmasında, hele gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bu bölge, yalnız coğrafya bakımından değil, aynı zamanda tarih ve kültür bakımından da bir birlik meydana getirmiştir. Akdeniz kültüründe, bu kıyılarda oturmuş olan milletlerden her birinin az çok bir payı vardır. Bir yandan kıtaları ve memleketleri biribirine bağlaması dolayısiyle yaklaştırıcı, öte yandan kıyılarının girintili çıkıntılı olmasından birçok devletlerin kurulmasına elverişli bulunmasiyle de milletleri biribirinden ayırıcı bir karakter gösteren Akdeniz'in bir köşesinde kuvvetle yerleşen herhangi bir millet, hemen her zaman bütün bu bölgeye yayılarak eğemen olmak yönsemesini beslemiştir. Bundan dolayıdır ki tarihin en eski zamanlarından beri, bugüne kadar, Akdeniz'e eğemen olmak için sürekli bir savaş devam etmiş durmuştur. Akdeniz bölgesinde yaşamış olan en eski kültür milletlerinden Sümerler, Asurlar, Babilliler, Mısırlılar ve Hattiler, denizci milletler olmayıp daha çok karaya ve büyük ırmak vâdilerine bağlı olarak yaşadıklarından, Akdeniz uğraşlarında aktif bir rol oynamamışlardır. Akad kıralı Sargon'un Akdeniz akınları (M. Ö. 2500), sürekli bir eğemenlikten daha çok geçici akınlar mahiyetinde olduğu gibi Hattiler'de hiçbir zaman geniş ölçüde deniz etkinliği göstermemişlerdir. Buna karşılık Giritliler'in ve Akalar'ın Ege bölgesinde yerel etkinlikleri olduğu anlaşılmaktadır. Mısır firavunlarının da Doğu Akdeniz bölgesinde deniz etkinliğinde bulundukları besbellidir. Ramses II. (M. Ö. XII. yüzyıl), Akdeniz'e eğemen olmak için büyük bir donanma meydana getirmekle beraber bunu gerçekleştirememiştir. Akdeniz bölgesini gerçek anlamiyle belirli bir kültür çerçevesi içine sokmak teşebbüsünü ilk defa olarak Fenikeliler yapmışlardır.

Hem denizci, hem de tipik tüccar düşünceli olan bu millet, adım adım, ilerliyerek Cebelitarık boğazına kadar kıyılarda ve birçok adalarda, ardülkeyi içine almıyan, yalnız ticaret istasyonları mahiyetinde ve kiralamak suretiyle sömürgeler kurmuşlardır. Çok geçmeden bunlarla yarışa çıkan Yunanlılar, sömürge siyasetinde daha başka bir metot kullanarak gittikleri yerleri sömürmek değil, fakak kendilerine daimî yurt haline getirmek amacını gütmüşlerdir. Bununla beraber Yunan dünyası, hiçbir zaman site hayatını bırakarak büyük bir devlet kurmak yeteneğini göstermediğinden bütün başarılarına rağmen Akdeniz'in siyasî birliğini sağlıyamamıştır. Fenikeliler'le Yunanlılar arasında Akdeniz için başlıyan büyük uğraşmaya, bir aralık Mısır da katılır gibi görünmüş, Nekho II. (M. Ö. 609-595) Nil ile Kızıldeniz arasında bir kanal açmak teşebbüsünde bulunarak Akdeniz'e eğemen olmaya çalışmış, fakat bir başarı elde edememiştir. Çok geçmeden Fenike adına uğraşmayı, bir Fenike sömürgesi olarak gelişmiş olan Kartaca ele almış, Grekler'in bu kadar çabuk bir tempo ile yayılmalarını önlemek için sistemli bir tarzda işe girişerek Batı Akdeniz'deki Yunan sömürgelerini birer birer elde etmiş, Fenike usulü sömürgeciliği bırakarak Grek usulünü kabul etmiş, Yunan sömürgelerindeki yerlileri Hellenler aleyhine ayaklandırmak yollarını aramıştır. Bu suretle kalkınarak Akdeniz uğraşmasına katılmış olan İtalya yerlilerinden Etrüskler'le bir antlaşma imzalamış (M. Ö. 537) ve Batı Akdeniz'i Yunanlılar'a kapatmak imkânını bulmuşlardır. Fakat bu uğraşmalar sırasında yine İtalya'da serbestçe gelişen Lâtinler, rakipleri Umbrler'i yenerek bütün İtalya halkını birleştirmeye, en sonunda Etrüsk eğemenliğini kırmaya muvaffak olmuşlar, Roma devletini kurduktan sonra çabukça büyüyerek kısa bir zaman içinde, biribirini yemekle bitkin bir hale gelen Yunanlılar'ın hem siyasî, hem de kültürel mirasçıları olarak ortaya çıkmışlardır. Bir aralık İranlılar, Ahaimenes hanedanı zamanında Mısır'ı, Suriye'yi ve Anadolu'yu ele geçirdikten sonra kuvvetli bir donanma meydana getirerek Doğu Akdeniz'e eğemen olmak teşebbüsünde bulunmuşlar, fakat Grek deniz kuvveti karşısında muvaffak olmamışlardır. Tersine olarak Büyük İskender tarafından yenilerek ortadan kaldırılmışlardır. Buna karşılık Romalılar, yüzyıllarca süren boğuşmanın sonunda Kartaca'yı büsbütün ortadan kaldırdıktan (M. Ö. 146) sonra, hemen arkasından o zamanın en kuvvetli Yunan devleti olan Korinthos'u da yerle bir ederek bütün Akdeniz'i içine alan bir eğemenlik kurmuşlardır.

Çabucak benimsedikleri Yunan kültürü ile kendilerindeki yüksek bir devlet kuruculuğu yeteneğinin birleşmesi sayesinde Romalılar'ın Akdeniz eğemenliği tamamlanmış, bunun uzun zaman sürmesi sağlanmıştır.

Böylece Romalılar, doğuda Grekler'le kardeşlik bağları kurdukları halde, batıyı tamamiyle lâtinleştirmek siyasetini gütmüşler, bütün Akdeniz bölgesini siyasî bakımdan birleştirdikleri gibi, milletlerin çoğunu kültürel bakımdan da bir birlik içine sokmağa muvaffak olarak evrensel bir devlet kurmuşlardır. Evrensel eğemenlik iddialarında Romalılar'a en çok yardım eden Hıristiyanlık dini olmuştur. St. Paulos, İsa'nın Yahudilik içinde evrensel bir din olarak meydana getirdiği Hıristiyanlığı, Yunan düşünüş dünyasına göre yontarak ve o çerçeve içine sokarak, Mesih'in eserini tamamladıktan sonra, bütün engellere rağmen, bu dinin Roma-Yunan dünyasına yayılması önlenememiştir. Tersine olarak en sonunda Roma İmparatorluğu, zamanla kaybolan otoritesini ve erkini kuvvetlendirmek için, bu dine muhtaç bir duruma düşerek, Hıristiyanlık'taki evrensel ilkede kendine yardımcı aramıştır. Bundan faydalanarak gelişen ve bütün Akdeniz milletlerine yayılan Hıristiyanlık, daha çok Yunan düşünüş dünyasına uygun bir hale getirilerek Akdeniz bölgesini, üstelik dinî bakımdan da birleştirmiştir. İmparator Konstantinos (306-337) zamanında Roma İmparatorluğu resmî olarak bir hıristiyan devlet olmuş, fakat bu olayla da antik dünya sona ermiştir.

Ancak bu birlik uzun zaman sürmemiştir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından (395) sonra büsbütün zayıflamasına karşılık Hıristiyanlık kuvvetlenmiş, bu sefer İmparatorla Papa arasında Akdeniz için uğraşma başlamıştır. Bu uğraşmanın sonunda Doğu Akdeniz bölgesi imparatora, Batı Akdeniz ise Papa'ya kalmıştır. Doğuyu elden çıkaran katolik kilisesi, şimdi Avrupa'nın orta ve kuzey taraflarına dönerek evrensel iddialariyle oraları Roma'ya bağışlamıştır.

Göçler zamanında da Akdeniz'e eğemen olmak için uğraşmalar görülmektedir. Batı Gotları'nın kıralı Alarik, 410 tarihinde Roma'yı alıp bütün İtalya ve Sicilya'yı ele geçirdikten sonra kuvvetli bir donanma ile Kuzey Afrika'ya geçmeye hazırlanırken ölmüş, fakat İspanya üzerinden Kuzey Afrika'ya geçen Vandallar kıralı Genserik, buradan Batı Akdeniz'e eğemen olmaya muvaffak olmuştur. Vandallar kuvvetli bir deniz etkinliği göstermişlerse de kurdukları deniz eğemenliği, Fenike veya Roma tarzında evrensel bir dereceye çıkamamıştır. Bundan sonra kıral Odeakr ile Roma, Doğu Gotları'nın eline düşünce, Doğu Roma İmparatoru Jüstüniyen batıyı kurtarmak için etkinliğe geçmiş, önce Papa'yı kendi

himayesini Kabule zorlamış, sonra Kuzey Afrika'daki Vandal Devleti'ni, çok geçmeden de İtalya'daki Doğu Gotları Kırallığı'nı yıkmağa muvaffak olmuş, daha ileri giderek Sardinya, Korsika, Balear adaları ve İspanya'nın bir kısmını almış, Papa'yı kendine bağlamıştır. Böylece Akdeniz bölgesini bir defa daha birleştirerek Roma İmparatorluğu'nu yenilemeye muvaffak olur gibi görünen Bizans, doğudan Bulgar ve Avarlar'ın daha sonra Sasanlılar'ın baskısı karşısında batıyı bırakmak zorunda kalmıştır.

Bizans'ın bu geçici başarısından sonra, evrensel iddialarla bütün Akdeniz bölgesini eğemenliği altına almak teşebbüsü, ancak İslâmlık hareketinde görülmektedir. Kendine mahsus metotları ve korkunç bir dinamizim ile az zamanda geniş alanlara yayılan İslâmlık, Suriye'yi (632 - 648) ve Mısır'ı ele geçirerek devlet merkezini Şam'a götürmekle etkinliğinin ağırlık merkezini Akdeniz'e nakletmiştir. VII. yüzyılın ilk yarısında doğu Akdeniz'de eğemenlik kuran İslâmlar, burayı hareket üssü yaparak, Bizans'ın karşı koyma çabalarına rağmen, kuzeye ve batıya doğru genişlemişler, yüzyılın sonlarına kadar bütün Afrika'yı ele geçirerek Batı Akdeniz'i de eğemenlikleri altına almışlardır. Bir defa daha Bizans, İslâm genişlemesinin önüne geçmek amaciyle harekete geşmiş, İstanbul'da kalmayı tehlikeli sayan İmparator Konstans II. İtalya'ya gidip (661) buradan yeni bir Augustus gibi İslâmlar'a karşı etkinliğe geçerek ilk önce Mısır'ı ele geçirmek teşebbüsünde bulunmuş, fakat bir sonuç sağlıyamadan öldürülmüştür. Bu olay, İslâmlığın genişlemesini durdurmak değil, tersine olarak hızlandırmış, Sardinya ve Balear adalarının alınmasından sonra Zeyad'ın oğlu Tarık'ın kumandasında İspanya'ya geçen İslâmlar (711), az zamanda Pireneler'in ötesine kadar taşmışlardır. Böylece İslâmlar'ın Akdeniz eğemenliği, kuzey kıyılar bir tarafa bırakılacak olursa, gerçekleşmiştir. Kültür bakımından bu bölge islâm, katolik ve Bizans olmak üzere üç parçaya ayrılmıştır. Eski Yunan, Roma ve İran kültürlerinin kalıntıları üzerinde kurularak büyük bir gelişme gösteren İslâm kültürü, ayrı ayrı İslâm devletlerinin ortaya çıkması ile siyasî bakımdan bir birlik olmaktan çıkan Akdeniz bölgesinde daha uzun zaman üstünlüğünü muhafaza etmiştir. XI. yüzyılın sonlarından beri zaman zaman kuvvetli dalgalar halinde doğuya saldıran Haçlılar, bu İslâm eğemenliğine karşı hıristiyan dünyasının bir tepkisi olmuştur. İki yüzyıl süren bir savaşta Haçlılar'ın bütün başarıları geçici olmakla beraber bu sıralarda gelişen İtalya şehir devletleri, Akdeniz uğraşmalarında önemli roller oynamaya başlamışlar, önce bunlardan Venedik, Doğu Akdeniz'de, Cenova ile Piza Batı Akdeniz'de, fakat XIV. yüzyılın ortalarındanberi Venedikliler öteki rakiplerini yenerek bütün Akdeniz'de ticarî anlanda tam bir eğemenlik kurmuşlardır. Bu ticarî ve kültürel gelişmeden ilk defa olmak üzere millî devletler (İspanya, Portekiz ve Fransa) doğmuşlardır. Bu olayla da evrensel eğemenlik devri sona ermiştir.

Bununla beraber, Akdeniz'in kıyılarındaki millî devletler gelişirken, evrensel anlamda Akdeniz'e eğemen olmak iddiasiyle yeni bir kuvvet olarak Osmanlı Türkleri ortaya çıkmışlardır. Türkler'in XIV. yüzyılda Avruya'da yayılmalarına karşı hıristiyan dünyası harekete geçerek «Liga» adiyle ittifaklar kurulmuş, Venedik, Bizans, ve Rodos şövalyeleri arasında yapılan ilk Liga (1332)dan sonra XVI. yüzyıl sonlarına kadar daha birçok ittifaklar yapıldığı halde Türkler'in ilerlemesi durdurulamamıştır. Bizans'ı yıkan Türkler, İtalya topraklarına ayak basmışlar (1480), o arada kuvvetlenen bir millî devlet olarak batıdan İslâmlığa taarruza geçen İspanya'nın, bütün karşı koyma çabalamalarına rağmen kuzey Afrika'yı da ele geçirerek Akdeniz'de yeniden evrensel bir eğemenliği gerçekleştirmeye koyulmuşlardır. Yavuz Sultan Selim'in «Septe boğazına varınca Akdeniz dedikleri bir haliçtir. Onda bu kadar milel-i muhtelife cem olup tamamen bir haliç-i Devlet-i Aliyye olmamak lâyık mıdır» gibi sözleri, Osmanlılar'ın bütün Akdeniz'i Türk eğemenliğine sokmak amacını güttüklerini anlatmaktadır. Gerçekten de Barbaros ve Turgut Reis gibi Türk amiralleri, karşılarına çıkan İspanyollar'la Venedikliler'i altederek bütün Akdeniz'de Türk bayrağını dalgalandırmışlardır. Hıristiyan dünyasının bütün çabalamalarına, hattâ 1571 İnebahtı başarılarına rağmen, XVI. ve XVII. yüzyılda Akdeniz Türk eğemenliği altında kalmıştır. Akdeniz eğemenliği uğrunda Türkler'le İspanyollar arasında yapılan uğraşmaların sonucunda bütün hıristiyanların ortaklaşa hareket etmeleri fikri tutmamış, 1580 barışı ile Osmanlı Devleti Avrupa devletler sistemine girmiştir. Bundan sonra Avrupalılar'ın Türkler'le barış içinde bağıntıları başlamıştır ve eski Venedikliler'in yerini artık kapitülâsiyonlar yüzünden Fransızlar almışlardır.

Amerika'nın ve Kap burnundan dolaşmak suretiyle Hindistan'a giden deniz yolunun keşfinden sonra ticaret bakımından önemi azalmakla beraber, gene Akdeniz uğraşması devam etmiştir. Fakat artık Akdeniz, dünya tarihinin mihveri olmaktan çıkmış, dünya tarihinin bir parçası mahiyetini almıştır. Bütün XVI. ve XVII. yüzyılları dolduran Habsburg - Bourbon savaşlarında Akdeniz'in doğu kısmı Türkler'in, batı kısmı ise bazan İspanya'nın, bazan da Fransa'nın eğemenliğinde kalmıştır. Fakat bu arada gelişerek dünya ticaretini ellerine alan İngilizler'le Holandalılar, Akdeniz ticaretine de eğemen olmaya başlamışlar, sonunda her yerde olduğu gibi burada da Holandalılar yerlerini İngilizler'e bırakmak zorunda kalmışlardır. Akdeniz'e eğemen olmak için Fransa'nın da bütün çabalamaları boşa çıkmıştır. Buna karşılık İspanya veraseti savaşları sırasında İngilizler Septe boğazını ele geçirerek (1704) yavaş yavaş Akdeniz'de yerleşmeye başlamışlardır. XVIII. yüzyılda Türkler'in gerilemesinden başka büyük bir değişiklik olmamıştır. Ancak Napoléon Bonaparte zamanında Fransızlar Akdeniz'e eğemen olmak için teşebbüse geçmişler, fakat savaşların sonunda Malta gibi, strateji bakımından elverişli yerleri ele geçirmek suretiyle aslında Akdenizli olmıyan İngiliz milleti, burada eğemenlik kurmağa başlamıştır. Bir yandan Rusya'nın, öte yandan Fransa ile Avusturya'nın baskısı karşısında İngilizler, çökmeye yüz tutmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak siyasetini güderek, Akdeniz'de tutunmaya, hattâ daha çok kuvvetlenmeye muvaffak olmuşlardır. Bununla beraber dünya ticareti Okyanuslar'a yayıldığından Akdeniz, eski önemini kaybetmiş, silik bir boyölçüşme alanı durumuna düşmüştür. Ancak 1869 da Süveyş kanalının açılmasiyle en yakın Hindistan yolu gene Akdeniz'e geçtiğinden, birden bire önemi artmış, buna uygun olarak İngilizler de 1878 de Kıbrıs'ı, 1882 de Mısır'ı, 1918 de de Filistin'i ele geçirmişler ve bu suretle daha esaslı olarak bu bölgeye yerleşmişlerdir. O zamandan beridir ki Britanyalılar, Hindistan yolunu dört yandan güvenlik altına almağı siyasetlerinin ana ilkelerinden biri haline getirmişlerdir.

İkinci Dünya Harbi sırasında da Akdeniz, bellibaşlı boyölçüşme alanlarından biri olmuştur. Son yıllarda kuvvetlenerek Akdeniz'in bütününe eğemen olmak amaciyle

savaşa giren İtalya'nın ve ötedenberi rakip sıfatiyle İngilizler'in karşısına çıkıp Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmı ile Suriye'de yerleşmiş olan Fransa donanmasının yok edilmesi ile Akdeniz'de İngiliz eğemenliği artık kesin bir mahiyet almışa benzemektedir

Devletler Hukuku: Eskiçağ'da olduğu gibi Ortaçağ'da da dünya medeniyetinin kıyılarında toplandığı Akdeniz, XVII. yüzyıldan beri milletlerarası ve kıtalararası politikada büyük bir önem kazanmıştır. Anlaşma konusu olarak da devletler hukukuna girmiştir. Kıyılarında üç kıtanın bağımsız, korunmuş veya mandalı 12 devleti bulunan, Atlantik ve Pasifik okyanusların en kısa yolu olduğu için de bütün devletleri ilgilendiren Akdeniz, devletler hukukunda açık deniz hükmüne bağlıdır ve her devletin ticaretine açıktır. Faşist İtalya şefinin buradan İngiltere'yi çıkarmak için açtığı savaşla Akdeniz meselesi son yıllarda ayrı bir önem almıştır. Mussolini, Roma'nın *mare nostrum* (bizim deniz) sözünü, Roma'nın ardası olarak çok tekrarlamıştı. Eski Roma Devleti Akdeniz'in her tarafını kaplamıştı. İtalya öyle değildi. İngiltere Akdeniz'de en çok menfaati olan bir devlettir. İmparatorluğun parçalarını birleştiren ve İngiliz adalarını besliyen en kısa yol Akdeniz'den geçer. İngiltere 4 ağustos 1704 ten beri Cebelitarık'ta ve 1800 den beri de Malta'da sağlam olarak yerleşmiştir. Bir İngiliz başbakanı (Baldwin), «İngiltere'nin sınırları Ren'dedir» demişti. Fakat Akdeniz'de olduğu içindir ki İngiliz Kıralı Edward VIII.e Akdeniz'de bir dolaştırma yaptırmıştı.

İki dünya harbinde de, bu harblerin gidişine etki yapacak kadar önemli rol oynıyan Akdeniz, 2 ocak 1937 de İngiltere ile İtalya arasında «Gentlemen's Agreement» adı verilen bir anlaşma konusu olmuştur. Bu anlaşma ile iki hükümet, barış ve güvenlik yolunda kendi aralarındaki ve öbür Akdeniz devletleri arasındaki bağıntıları iyileştirmek isteğiyle duygulu ve bu devletlerin haklarına ve çıkarlarına saygı göstermeye kararlı olarak, Akdeniz'e girme - çıkma hakkı ve bu denizden transit olarak geçme serbestliği, hem Britanya İmparatorluğu'nun türlü parçaları için, hem de İtalya için hayatî menfaati olduğunu ve bu menfaatlerin hiçbir şekilde birbiriyle uyuşmaz bulunmadığını tanıyorlar, Akdeniz bölgesindeki toprakların millî eğemenliği statükosunu değiştirmeyi veya değişmiş görmeği hiçbir suretle istememekte bulunduklarını bildiriyorlar, biribirlerinin bu bölgedeki haklarına ve çıkarlarına saygı göstereceklerini yükleniyorlardı ve bu bildirgenin, sağlamlaştırmayı amaç tuttuğu iyi bağıntıları bozabilecek mahiyetteki bütün çalışmaları cesaretlendirmemek için ellerinden geleni yapmayı elverişli buluyorlardı. Barış dâvasına hizmet etmeyi sağlıyan bu bildirge hiçbir devlete karşı yapılmış değildi. Bildirge İspanya iç harbi sebebiyle yapılmıştı. Mussolini bu «Gentlemen's Agreement»i harbe girmeden «denonse» etmişti, yani bir taraflı olarak kaldırmıştı.

Akdeniz, millî tarihimizde de yer almıştır. Atatürk, 30 ağustos 1922 emrini şu ünlü cümle ile bitirmişti: «Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri!». İzmir anıtı bunu göstererek dikilmiştir. İnönü, 27 temmuz 1932 de bu anıtı açarken askerlikte bir şehir, bir ırmak, nihayet bir bölgenin amaç gösterilmesi görülmüş iken, Gazi Başkomutanın koskoca bir denizi amaç göstermesinin sebebini şu cümlelerle anlatmıştı: «Akdeniz binlerce senelerden beri medeniyet havzası ve dünya siyasetinin geçididir. Gazi, Meydan Muharebesi'ni müteakip o Meydan Muharebesi'nin neticesini ifade eden hedefi değil, Akdeniz siyasetinde ve Akdeniz medeniyetinde Türk milletinin lâyık olduğu yüksek mevkii almak hedefini göstermiştir».

Akdeniz, İspanya iç harbi sebebiyle 14 eylül 1937 de Nyon'da 9 devlet arasında imzalanan ve tarihimizde yeri olan antlaşmanın da konusu olmuştur. Türkiye'nin de imzaladığı bu antlaşma Akdeniz'de güvenliğin korunması için alınacak tedbirleri kararlaştırmıştır (bk. NYON).

Yine Akdeniz, İngiltere ve Fransa ile yaptığımız 19 ekim 1939 bağlaşma antlaşmasının ikinci maddesinde yer almıştır. Bu madde de bir Avrupa devleti tarafından Akdeniz bölgesinde yapılacak bir saldırganlık hareketi halinde, antlaşmayı imzalıyan devletlerin biribirine ne şekilde yardım edecekleri gösterilmiştir. Bk. TÜRK-İNGİLİZ BAĞLAŞMASI.

AKDENİZ BİTKİ TOPLULUĞU, Akdeniz bölgesinin bitki örtüsü iklim şartlarına uygun, sert olmıyan kışa, sıcak ve kurak yaza dayanıklı bitkilerden meydana gelmiştir. Bitki birlikleri (formation) nin gelişiminde en çok rol oynıyan kış yağışlarıdır. Kışın sert olmayışı bu bölgede kışın yapraklarını dökmeden hep yeşil kalan bitkilerin gelişmesini mümkün kılar. Fakat bu bitkilerin, yaz mevsiminde oldukça uzun süren kurak dönemin çetin şartlarına da dayanıklı olmaları gerektir. Bundan dolayı Akdeniz bitkilerinin yaprakları kalın, sahtiyan gibi sert veya keçe gibi sık tüylü oldukları, çoğunun eterik yağlar çıkardığı yahut da su harcamalarını azaltmak için yapraklarını küçülttükleri görülür. Akdeniz bölgesinin karakteristik bitki birliği, yukarda söylenen morfolojik özellikleri olan defne, mersin, fıstık, kocayemiş, süpürgeçalısı, taşmeşesi, bodur ardıç gibi bitkilerden meydana gelen ve bunlara sarılan veya tırmanan sarmaşıklarla içine girilemiyecek kadar sık olan ve maki denilen çalılıktır. Bu bitki birliği Akdeniz kıyılarını çepçevre kaplıyarak 400 - 500 m yüksekliğe kadar çıkar. Çok kurak ve taşlık yerlerde maki yozlaşarak, diz boyunu aşmıyan seyrek çalılıklar haline gelir ki böyle formasyonlara, İspanya'da *Tomillares* ve Yunanistan'da *Frigana* denilir. Bu gibi birliklere Anadolu'da yer yer Akdeniz ve Marmara kıyılarında da raslanır. Akdeniz bölgesinde ormanlar azdır, varsa da çok seyrek, kozalaklılardan ve yaprak dökmiyen meşelerdendir. Yer yer defne, palamut meşesi ve zeytin topluluklarına da raslanır. Selvi, zeytin, incir bu bölgenin karakter ağaçlarındandır. Vâdilerde kavak, söğüt, çınar da yetiştirilir. Yıllık ve otsu bitkilerden en çok soğanlılar, taşlık ve çalılık yerlerde güzel çiçek açan ballıbabagiller, şemsiyeçiçekliler ve bileşikgillerden birçok türler de gelişir. Akdeniz bölgesinde birçok yerler kültüre alınmıştır. Akdeniz memleketleri çok eski zamanlardan beri tropikal memleketlerle soğuk kuzey memleketleri ve doğu ile batı arasında köprülük ettiklerinden tarım bu bölgede gelişmiş ve arazinin büyük kısmı kültüre alındığı için, yerli ve tabiî bitki örtüsünden yer yer eser kalmamıştır. Kültür bitkilerinden en önemlileri asma, tahıllar, baklagiller, tütün, pamuk ve turunçgillerdir. Adaların bitki örtüsü hep yerli ve Akdenizli bitkilerden meydana gelmiştir. Yalnız Kanarya adaları bitki örtüsü bakımından biraz farklı olup bugün çoğu kesilmiş olan ormanları, tropikal ormanları biraz andırır.

AKDENİZ DİLLERİ (Rusça: Sredizemnomorskie yazıki, Alm. Mittelmeersprachen), bazı dilcilere göre, eskiden Basra körfezinden (Sumerce) İspanya'ya (İberce) kadar uzanan bir alanda yayılmış bulunan, eski Kıbrıs, Lykia,

ESKİ ÇAĞDA AKDENİZ BÖLGESİNİN EKONOMİ DURUMU VE ULAŞIMI

Bretagne (Britanya)
Belle Ile
Nantes
Loire
Yeu
Ré
Oléron
Gironde
Paris
Orléans
Champagne (Şampanya)
Marne
Seine
Lorraine
Bourgogne (Burgonya)
Doubs
Lyon
Rhone
Cevenneler
Massif Central
Bordeaux
Dordogne
Garonne
Gaskonya (Gaskonya)
Toulouse
Pireneler
Aneto tepesi
Provence
Marsilya
Toulon
Nice
Lion körfezi
Camarat bur.
M. Blanc
Pelvoux
M. Dore
Biskay körfezi (Gaskonya kör.)
Ortegal bur.
Vares bur.
Finisterre bur.
Santander
Galicia
Kantabriya Dağları
Minho
Porto (Oporto)
Douro
Eski Kastilya
Sra de Guadarrama
Sra de Gredos
Madrid
Tejo
Lizbon
Roca bur.
Ebro
İSPANYA
Yeni Kastilya
Katalonya
Barselona
Creus bur.
S. Sebastián bur.
BALEAR DENİZİ
Balear adl.
Minorka
Majorka
Ibiza (Iviza)
Formentera
Nao bur.
Valencia
Valencia kör.
Jucar
Segura
Alicante
Cartagena
Palos bur.
Guadiana
Sierra Morena
Guadalquivir
Sevilla
Andalusia (Endülüs)
Sra Nevada
Mulhacen
Malaga
Almeria
Gata bur.
Kadiz kör.
Kadiz
Trafalgar bur.
Tarifa bur.
Spartel bur.
Tanca
Septe
Cebelitarık (Septe) Boğ.
Alboran
Melilla
Tres forcas bur.
St. Vincent burnu
Setubal kör.
PORTEKİZ
İBERYA
Iberya Yarımadası
ATLANTİK OKYANUSU
Casablanca
Fas
Orta Atlaslar
Sahra Atlasları
Hodna Şotu
Doga Şotu
Melrir Şotu
Cerid Şotu
Tugurt
Laguat
Gardaya
Urgla
El Golea
Mzab
Oran
Setif
Bougie
Bona
Tell Atlasları
CEZAYİR
Korsika
Sardinya
S. Antioco
Asinara
Scandola bur.
BATI AKDENİZ
La Galite
4000 m. den yukarı
3000 - 4000
2000 - 3000
1000 - 2000
500 - 1000
200 - 500
100 - 200
0 - 100
Deniz yüzünden aşağı
0 25 m.
25 - 100
100 - 200
200 - 1000
1000 - 2000
2000 - 3000
3000 - 4000
4000 - 5000
5000 m. den derin
Ölçek 1 : 10,000,000

AKDENİZ: FİZİKÎ

35 40 45

Astrahan
HAZAR D.
Don
Rostof
Maniç
Dinyepropetrovsk
Dinyeper
Nikolayef
AZAK DENİZİ
Kırım
Kuma
Dağ
Terek
K a f k a s y a
Krasnodar
Kuban
Kerç boğ.
Novorosisk
Yayla dağı
Sivastopol
Kersones bur.
K a f k a s l a r
Elbruz
Kazbek
Vladikafkas
Tiflis
Rion
Kura
K A R A D E N İ Z
Batum
Alagöz
Kars
Gökçe gölü
Aras
İnce bur.
Sinop
Samsun
Ordu
Giresun
Trabzon
Zonguldak
K u z e y A n a d o l u d a ğ l a r ı
Ağrı
Erzurum
Karasu
Aras dağı
Yeşilırmak
Kızılırmak
Sivas
Karasu
Munzur dağı
Murat dağı
Murat
Van gölü
Van
Urmiye gölü
Sakarya
Ankara
Eskişehir
Kayseri
Erciyes
Malatya
Diyarbakır
Dicle
Tuz gölü
Afyonkarahisar
Konya
Medetsiz
Seyhan
Ceyhan
Amanos dağı
Fırat
Musul
Bü. Zap
Kü. Zap
M e z o p o t a m y a
Adana
Mersin
İskenderun kör.
Antakya
Halep
Antalya
Antalya k.
Anamur bur.
Asi
S U R İ Y E
Palmyra
Trodos
Kıbrıs
Lübnan
Antilübnan
Şam
Havran vâdisi
Beyrut
N İ Z
Hayfa
Havran
Suriye Çölü
El-Vadyan
A r a b i s t a n
Kudüs
Lut gölü
FİLİSTİN
Dimyat ağzı
Port Said
Reşit ağzı
Reşit
Natrun vâdisi
Tih Çölü
Süveyş
Kahire
Sina yarım adası
Akabe
M I S I R
Birketülkarun
Nil

30 35 40

AKDENİZ: ULAŞIM, GEOPOLİTİK

AKDENİZ: EKONOMİ

Karia, Lydia, Limni, Pelasg, Girit, Etrüsk v. b. dilleri gibi, ne Hint-Avrupa ne de Samî ailesine girmiyen, ve şimdi birliği dağılmış olan dil topluluğu. Ruslar'ın Yafetidoloji (b. bk.) okulu, bugün İspanya'da Baskça ile temsil edilen bu dil tabakasını Kafkas dillerine bağlamağa çalışmaktadır. Bk. ALARODİLER, ANADOLU DİLLERİ, ÖN ASYA DİLLERİ.

AKDENİZ IKLİMİ, eteziyen, astropikal okyanus, yahut kış yağmurları iklimi. Akdeniz'in ayrı bölümleri ve kıyıları arasında önemli farklar varsa da bazı özellikleriyle büyük bölümünde bir iklim birliği gösterir. Akdeniz iklimine ayırıcı damgayı vuran, yağışların mevsimlere dağılışıdır. Akdeniz'in kuzeyinde Atlas Okyanusu'ndan esen batı rüzgârlarının üstün geldiği, yazın ılık, kışın serin, her mevsimde yağışlı Orta ve Kuzey Avrupa; güneyinde Büyük Sahra'yı, Arabistan ve İran'ı içine alan büyük bir kurak kuşak vardır. Güneyde kuraklığı ortaya koyan, genel olarak kuzeyden, az sıcak yerlerden güneyin sıcak ve çok sıcak alanlarına doğru, nemleri oldukça azalarak ve bunun için geçtikleri yerlerde (dağlar dışında) buharlaşmayı artırarak esen rüzgârlardır. Bu tip rüzgârlar dolayısiyle Akdeniz ve çevresi yazın çok kuraktır, gökyüzü çok kere masmavi ve bulutsuzdur. Kışın güneş, Ekvator düzleminin güneyine geçerken iklim kuşakları da onlarla birlikte güneye kayar. Akdeniz de kuzeyden güneye doğru ilerlemek üzere yavaş yavaş, Batı Avrupa'yı devamlı olarak etkisi altında bulunduran hava hareketlerine alan olur. Depresyonların geçişine uygun olarak değişik doğrultulardan esen rüzgârların bazıları geçtikleri yerlere yağış bırakırlar; bu yüzden Akdeniz'in kuzeyinde, sonbahardan başlıyarak kış boyunca süren ve ilkbaharda da görülen yağışlar, güneyde kış mevsimi ile sınırlanır ve tersine olarak kurak devre, güneyden kuzeye doğru kısalarak nihayet silinir. Kışın herhangi bir bölümünde yağışların tutarı da güneyden kuzeye doğru artar. Kuzeydoğudan, kuzeyden ve kuzeybatıdan esen rüzgârlar öğleye doğru yavaş yavaş hızlanarak öğle sonunda en yüksek hızlarına erişirler, akşama doğru yeniden yavaşlar ve geceleyin çok kere dururlar. Bunlardan başka Akdeniz ve çevresinde esen birtakım yerel rüzgârlar vardır; başlıcaları kıble, doğu, inbat, bora, şirokko, mistral ve hamsindir.

Bilimde «Akdeniz iklimi» adı altında özel bir iklim tipi anlaşılır ve yalnız Akdeniz'le çevresinde değil, benzer bir bitki topluluğu ile birlikte kıtaların batı yanlarında, 27° - 40° kuzey enlemleriyle 27° - 37° güney enlemlerinde yeralır; Kalifornia, Orta - Şili, Kap ve Güneybatı Avustralya'da olduğu gibi. Fakat oralarda okyanusların etkisini, karaların içerlerine doğru uzatan Akdeniz gibi bir aradeniz olmadığından, bu iklim bölgeleri yalnız kıyılarda dar ve kısa bir alan içinde sınırlanır. Her birinde karaların içerlerine doğru yağışlar ve bulutlanma hızla azalır. Kıyılarda kışın sıcaklık 8° nin altına düşmediği halde içerlerde 0° ye ve onun da altına iner; bu yüzden bitki yaşayışı, kenarlarda kışın da devam ederken içerlerde durur, yağışlar ilkbahara doğru kayar, tutarları azalır ve onun için içerlerde bozkırlar gelişir. Buna göre Akdeniz ikliminin bir de kara tipi ayrılır.

Bu iklim tipine, hususiyle bir Akdeniz'in, daha doğrusu bir aradenizin bulunmadığı yerlerde de raslandığı için «akdeniz iklim tipi», bu özellikleri gösteren iklim bölgelerinin hepsinde eteziyen karakterinde rüzgâr esmediğinden «eteziyen iklimi», astropikal kuşağın okyanuslar kıyılarında bir de «muson iklimi» bulunduğu için «Astropikal Okyanus iklimi» adlarını vermek birtakım yanlış kavramlara götürebilir; diğer taraftan bu iklim tipine damgasını vuran, hususiyle yağışların mevsimlere dağılışı olduğuna göre, bu üstün özelliğe uygun olarak ona «kış yağmurları iklimi» demek doğru olur.

AKDENİZ IRKI, büyük Avrupa ırklarından en güneyde olanı (*Homo mediterraneus*). Bu ırka Deniker «Ibero-insulaire», Günther de «Westisch» (Batı ırkı) adını verir. Akdeniz ırkı Pirene yarımadası halkının çekirdeğini teşkil eder, buradan da Fransa'ya (Limousin ve Perigord) Korsika'ya, Sardinya'ya, İtalya'nın aşağı yukarı Roma yakınlarından geçen çizginin güneyinde kalan kısmına ve Sicilya'ya kadar yayılır. Balkan yarımadasının güney kısmında dağnık olarak, ve pek karışık bir halde de Afrika'nın bütün kuzey kıyılarında (Berberiler v. b.) bu ırka raslanır.

AKDERE: 1 — **(Akçay)**, Karadeniz kıyısında Ünye kasabasının 5 km batısında denize dökülen bir dere. Uzunluğu 61 km dir.

2 — **(Aksu)**, Malatya İlinin Besni ilcesinde bir dere. Uzunluğu 53 km. A. Güygün dağı çevresinden kaynaklarını alır, Besni ilcesinin 8 km kadar doğusundan geçer ve Fırat nehrinin kollarından olan Göksu çayına dökülur.

3 — Denizli'nin Çal ilcesi merkez bucağına bağlı, 724 (1940) nüfuslu bir köy.

4 — **(Işıklı)**, İçel'in, Silifke ilcesinini Taşucu bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 588 (1940). A, Silifke'nin 22 km güneybatısında, deniz kıyısından 3 km kadar içeride Kaletepe'nin güney eteğinde kurulmuştur. Taştan yapılmış olan evler, toplu bir halde yan yana gelmiş olup, damları düz ve üzerleri toprakla örtülüdür. Köyde kuyu suyu kullanılır. Çevresindeki tarlalarda tahıl ekilir. Halkın bir kısmı dokumacılıkla geçinir.

AKDİK: 1 — **Kâmil** (1862 - 1941), reisülhattatîn. Nâmenüvislik, nişan-ı hümayun kalemi mümeyyizliği, *hüsnühat* (güzel yazı) öğretmenliği gibi devlet ve eğitim hizmetlerinde bulunmuş olan A. Hoca Tahsin Efendi okulunda açılan Medresetülhattatîn'de önce *sülüs* ve *nesih* sonra *hututu mütenevvia* (çeşitli yazılar) öğretmeni olmuş ve kendisine reisülhattatîn payesi verilmiştir. Daha sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretmen olarak çalışmıştır. Sanat hayatındaki ününü sürekli ve sabırlı çalışmasına borçlu olan A. önce o zamanın en kuvvetli hattatı olan Sami'den ders almış (1879) ve zamanla gelişen sanat kabiliyeti sayesinde bu dersler, birlikte çalışma şekline girmiş ve 1901 e kadar sürmüştür. A. in olgunlaşmasında hattat Sami'nin değerli benliğinin payı olduğu kadar Şeyh Hafız Osman, Yedikule'li Abdullah, İğrikapılı Rasim gibi ustaları örnek tutan çalışma ve araştırmalarının da rolü vardır. Bu maksatla daha önceki usta hattatların yazılarını toplıyarak meydana getirdiği kolleksiyon bugün Topkapı Müzesi'nde bulunmaktadır. *Celî, divanî celisi, rık'a, sülüs, talik* gibi

KÂMİL AKDİK

yazı çeşitlerinin hepsi ile uğraşmış olmakla beraber daha çok *sülüs* ve *nesih* üzerine çalışmıştır. En güç yazı çeşiti olan *nesih* ile meydana getirilmiş bir Kur'an-ı Kerim, Medine'de Mihrab-ı Nebi (celî), Mısır'da Prens Mehmet Ali Paşa tarafından yaptırılan caminin kubbesini çevreliyen

KÂMİL AKDİK'in sülüs-celî bir yazısı

ve 90 m tutan «Fetih Suresi» ve birçok türbe yazısı, İstanbul'da Fatih Türbesi'nde Abdülhak Hâmid'in Fatih'i ziyaret manzumesi, hocası hattat Sami'nin mezar taşı, Topkapı Sarayı Kitaplığı ve çini dairesindeki yazıtlarla diğer yazıtlar ve birçok kimselerde bulunan yazmalar bıraktığı eserler arasındadır.

2 — **Şeref,** Kâmil Akdik'in oğlu. Bk. TÜRK RESİMCİLİĞİ, yeni.

AKDİKEN: bk. ALIÇ.

AKDOĞAN, Ankara'nın Kızılcahamam ilcesi merkez bucağına bağlı, 655 (1940) nüfuslu köy. A., Kızılcahamam-Ankara şosesi üzerinde Kurtboğazı ile Kargasekmez yokuşu arasında ve Hıdırdağı'nın doğu eteğindedir. Daha çok taştan yapılmış olan evlerinin damları düz ve toprakla örtülüdür. Halk tarımla geçinir. Köyde dere ve çeşme suyu içilir; bir halkodası vardır.

AKEBYA (Akebia), ikiçeneklilerden *Berberidaceae* familyasına bağlı bir bitki cinsi. Akebia türleri sarmaşık bitkileri olup Çin ve Japonya'da yetişirler. Pembe renkli çiçek açan *Akebia guinata* bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

AKEDÜK: bk. SU KEMERİ.

AKEİRİ (Acheirie) veya **Akiri** (Achirie) [Yun. *a* = yokluk eki, *kheir* = el], elsizlik, ellerin doğuştan yokluğu. Bk. ELSİZLİK.

AKELE, eski Anadolu'da Lydia bölgesinde yeri bilinmiyen bir şehir.

AKELES: bk. AKHELES.

AKELİ (Achélie) [Yun. *a* = yokluk. *kheilos* = dudak], dudaksızlık, dudakların bütününün veya bir kısmının doğuştan yokluğu. Akeili (acheilie) de denmektedir. Bk. DUDAKSIZLIK.

AKELİA (Achelia): bk. AMMOTHEA.

AKEN, Kuzey Almanya'da, Berlin'in 106 km güneybatısındaki *Dessau* şehrinin 14 km batısında bir kasaba. Nüfusu 10700. Elbe nehri kenarında önemli bir ticaret merkezidir. Şeker, eter, yağ, dokuma ve başka kimya endüstrisi gelişmiştir. Küçük ölçüde gemi tezgâhları vardır.

AKEN, Hieronymus Van: bk. BOSCH.

AKENSIDE [*ękınsayd* ok.], **Mark** (1721 - 1770), İngiliz şair ve hekimi. Londra'da hekimlik etmiştir. Daha çok siyasî şiirler yazmıştır. En büyük eseri olan *Pleasures of Imagination* (İmgelemin zevkleri) [1744] adını taşıyan tasvirî ve felsefî eserin değeri, taşıdığı fikirlerden çok, canlı üslûbundadır. Ruhsal araştırmalara, tabiat güzelliklerine eğilimi, dilinin özellikleri ve serbest nazmı ile Pre-romantikleri hatırlatır. İddialı ve gösteriş meraklısı olan Akenside, Smollett'in *Peregrine Pickle* adlı romanı yerilmiştir.

ÅKERBLAD [*ękirblad* ok.], **Johan David** (1763-1819), İsveçli diplomat, dilci ve Doğu bilgini. Stockholm'da doğmuş Roma'da ölmüştür. Paris'te bulunduğu sırada, daha çözülmemiş olan Mısır hiyeroglifleri üzerinde çalışmış, 1799 da Rosetta'dan (Mısır) Paris'e getirilmiş olan Rosetta taşının (b. bk.) üzerindeki üç dilde (hiyeroglif Mısırcası, demotik Mısırca ve Yunanca) yazıtı incelemiş, demotik Mısırca metni Yunanca metinle karşılaştırmık yoliyle özel adları belirtmiş, bir iki kelime okuyabilmiş, fakat Mısır yazısını tamamiyle alfabetik sandığı için, tam bir başarı elde edememiştir. Åkerblad tarafından 1802 de Fransız Doğu bilgini Silvestre de Sacy'ye gönderilen ve *Lettre sur l'inscription égyptienne de Rosette* (Rosetta Mısırca yazıtı hakkında mektup) adiyle anılan yazı, tam yirmi yıl sonra hiyerogliflerin gizemini çözen François Champollion'a yol göstermiş olduğu için, bu çalışmalarda atılan ilk önemli adım sayılır.

AKERİT, kalsiyumlu ve potasyumlu feldspatları kapsıyan bir diyorit (püskürük kaya) çeşidi olup içinde ojit, plâjioklaz ve ortoklaz bulunur.

AKERSHUS (Agershus), Oslo Fiyordu'nun kuzeyinde bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 5332 km², nüfusu 237000. Arazisinin dörtte biri tarla ve çayırlarla, dörtte üçü ormanlarla kaplıdır. Kuzeye doğru 750 metreye kadar yükselen dağlık bir bölgedir.

AKESANDROS, M. Ö. III. yahut II. yüzyılda yaşıyan Yunan yazarı. Bir Kyrene tarihi yazmıştır; eser kaybolmuştur.

AKESTOR, M. Ö. V. yüzyılda Atina'da yaşıyan, fakat Atinalı olmıyan bir tragedia şairi. Komedia şairleri onunla alay etmişlerdir. Eserlerinden hiçbir şey kalmamıştır.

AKET (Acheta). Fransızlar tarafından *Achet* veya *Achète* terimi genel olarak ağustos veya cırcır böceği gibi özel bir ses çıkaran (çırçırlıyan) böceklere verilmiş ise de entomologlar bu terimi düzkanadlı böcekler (Orthoptera) takımına bağlı *Acheta* (Gryllns) *domestica* türü için de kullanmaktadırlar.

AKETA (Acheta) : bk. CIRCIRBÖCEĞİ.

AKETA (Achaeta), genel olarak kılları bulunmıyan sülük ve *Sipunculoidea* sınıfına bağlı kurtlar gibi, halkalı kurtlara (Annelida) verilen bilimsel ad. Eskiden halkalı kurtları, kıllı kurtlar (Chaetopoda) - *Polychaeta ve Oligochaeta* - ve kılsız kurtlar (Achaeta) - sülükler gibi - diye iki büyük kısma ayırırlardı. Modern zooloji halkalı kurtların *Sipunculoidea* sınıfı altında kılsız gefirleri (Gephyrea achaeta) toplamaktadır. *Echinroidea* (Gephyrea chaetifera) ve sülükler (Hirudinea) takımları kıllı kurtlar (Chaetopoda) sınıfına bağlanmaktadırlar.

AKGÖL: 1 — Sakarya ırmağının aşağı bölümünde denize en yakın parçasının batısında, Adapazarı şehrinin 30 km kuzeyinde bir göl. Boyu 4, eni 1 km kadardır. A., tepelik bir çevrede yer almıştır.

2 — İzmir'in güneyinde, Kuşadası kasabasının 10 km kuzeyinde bir kıyı gölü. Çevresi bataklıklarla kaplı bulunan A. ün hemen güneyinden Küçük Menderes ırmağı

denize dökülür. A. ve çevresindeki bataklıklar denizden dar bir sedle ayrılmıştır. Yağışlı mevsimlerde çok genişliyen A. yazın çekilir. Normal zamanda boyu 2, genişliği 1 km kadardır.

3 — Konya Ereğlisi'nin 16 km batısında bir bataklık ve sazlık. A. ün büyüklüğü, yılın yağışlı ve yağışsız mevsimlerine göre değişir. Ortalama olarak uzunluğu 10 km genişliği, 6 km kadardır. A. derin değildir. Ereğli ile Karapınar arasında yer alan ovanın, suların birikmesine elverişli, çukurca bir bölümünden ibarettir. Toroslar'ın Aydos dağlarından inen ve Zanapa karst kaynağı ile büyüyen Zanapa çayı, Ereğli'nin kuzeyindeki büyüklü küçüklü birtakım bataklıklardan geçtikten sonra A. de kaybolur. A. İç Anadolu'nun akışsız yerlerinden biridir.

AKGÜN, Afyonkarahisar'ın, Dinar ilcesinin merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 734 (1940). A, Dinar'ın 7 km kuzeydoğusunda Dombayova'nın ortasında, 1029 m yüksekte kurulmuştur. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan ovanın daha geniş olan güney bölümünde bataklıklar vardır. Köyün evleri toplu olup, kerpiç duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak ve kuyu suyu kullanılır. Çevresindeki topraklarda tahıl ve baklagiller ekilir.

AKGÜNEY, Samsun'un, Alaçam ilcesine bağlı bir köy. Nüfusu 738 (1940). A, Alaçam'ın 11 km güneybatısında, denizden 9 km içerde, ve 750 m kadar yüksekte olup kuzeydoğuya doğru uzanan bir sırtın Andız çayına inen yamacında kurulmuştur; orman içindedir. Kuyu sularından faydalanılır. Evleri dağnık, tahtadandır, çatıları kiremitle örtülüdür. Çevresinde tütün ekilir.

AKGÜNLÜK veya **GÜNLÜK YAĞI,** günlük ağacının kabuklarından yapılan emulsiyonun damıtılmasından elde edilen renksiz veya hafif sarımtrak bir yağ. Limonu andıran bir kokusu vardır ve kiliselerde tütsü olarak kullanılır.

AKHAİA (Coğ.), Yunanistan'da Mora yarımadasının kuzeyinde kıyı boyunca uzanan bir bölge. A. doğusunda Sikyon, güneyinde Arkadia ile Elis olup batı ve kuzeyinde denizle çevrilidir. Yüzölçümü 5200 km², nüfusu 276330 (1921) dur. Bölgenin önemli şehri Patras'tır. Ovalar yalnız batıdadır, geri kalan kısmında Kuzey Arkadia'dan uzanan dağlar bulunur.

Patras körfezi çevresinde bağcılık ile kuru üzüm istihsali önemli yer tutar. 1872 de Patras'ta Alman üzüm tüccarları tarafından kurulan «Bağ Ürünleri Şirketi» nin yaptığı tatlı şaraplar, ticarette «Akhaia şarapları» adı ile anılır.

AKHAİA (Dil.), Eski Yunan diyeleklerinden bir grup. Buna Güney Akhaia, veya Arkadia-Kypros (Kıbrıs) diyelekleri de denir. Tarih başlangıcında bu diyelek Peloponnesos'tan Kıbrıs'a kadar yayılmış olan Akhaialılar (Eski Mışırca *Akaiwuşi*, Hititçe *Aḫḫiyāvā*, b. bk. [M. Ö. XIV. yüzyıl], en eski Yunanca *Akhaiwoi*) tarafından konuşulurdu. Başta Dorlar olmak üzere türlü Yunan boylarının akınları bu birliği parçalayıp büyük bir kısmını sömürmüştür. Bu yüzden tarihî zamanlarda Akhaia diyeleğini toplu bir kütle halinde değil, ancak dağınık adacıklar halinde buluruz. Asıl Yunanistan'daki Akhaia bölgesi (Korinthos körfezinin güney kıyısı), taşıdığı ada rağmen, tarihî zamanlarda Akhaia diyeleğini konuşmamış, eski Akhaia dili burada yenilerek yerini başka diyeleklere bırakmıştır. Akhaia diyeleğinin kalıntıları başlıca üç kol olarak saptanmıştır: *Akhadia*, ve doğuda *Kypros* (Kıbrıs) ile *Pamphylia* diyelekleri.

Arkadia diyeleği asıl Yunanistan'da Peloponnesos'un ortasında, denizden uzak dağlık bir arazide bir dil adacığı meydana getirmişti. Bu diyelekten M. Ö. V. — III. yüzyıllara ait kısa yazıtlarla bazı kelimeler kalmıştır. Aynı şekilde ayrılmış olan Kypros (Kıbrıs) diyeleğinin de edebiyatı olmamıştır. M. Ö. V. — IV. yüzyıllardan kalma yazıtların bir kısmı, Yunanlılar'dan önce Kıbrıs'ta konuşulan eski Kıbrıs (Alasia) dili için Anadolu'dan alınmış olan özel hece yazısiyle yazılmıştır (bk. KIBRIS YAZISI). Grupun üçüncü kolu olan ve Akhaia ile Kıbrıs arasında bir basamak taşı rolünü oynıyan Pamphylia (Anadolu'da Antalya dolayları) diyeleği, Yunan etkisinden tamamiyle ayrılmış ve yabancı dillerle çevrilmiş olarak geliştiği için, Yunanlılar'ca, barbar bir dil sayılmıştır. Karışıklığından dolayı bu diyeleği Arkadia-Kypros grupundan ayırmak istiyen dilekler de ileri sürülmüştür. Öbür akrabaları gibi bu diyeleğin de edebî kalıntıları yoktur. Anıtlarının başlıcası Sillyon (Asarköy) yazıtıdır, Tarihî zamanlarda Pamphylialilar'ın Dorlar'dan sayılmış olmaları, Dor diyeleklerinin bir Akhaia alttabakası (substrâtum) üzerinde gelişmiş bulunmasiyle açıklanabilir.

Aralarında coğrafya bağları bulunmıyan bu üç kolu birbirine bağlıyan ortak nitelikler yok değildir. En çok *n* konusunu önünde *e*'nin *i* oluşu [meselâ *en* (= içinde) yerine *in*], daha çok kelime sonlarında *o*'nun da *u*'ya çevrilmesi [meselâ *apo* (=... den) yerine *apu*] bu grupun başlıca fonetik ayraçlarındandır.

AKHAİA BİRLİĞİ, Hellas'ta Peloponnesos'un kuzeyinde kurulan bir devletler birligi. İlkönce, başlıcaları kıyıda olan 12 şehir tarafından kurulmuştur. Bu birlik M. Ö. IV. yüzyılda Thebai harblerine (M. Ö. 362) karışmış, Makedonyalı Philippos'a (M. Ö. 388) ve Antipatros'a (M. Ö 330) karşı harbetmiştir. Fakat Antigonos Gonatas, birliği dağıtmıştır. Bununla beraber M. Ö. 280 de dört şehir tekrar birleşmiş ve çok geçmeden on şehirli olarak yeniden yaşatılmıştır. Akhaia Birliği Sikyon'lu Aratos başa geçtikten sonra (M. Ö. 251 - 213) önem kazanmıştır. Bütün Peloponnesos'u bu birliğe sokmak teşebbüsleri Sparta ile Elis'in istememeleri ve Aitoller'in kıskançlıkları yüzünden başarılı sonuç vermemiş ise de M. Ö. 228 de Peloponnesos'un önemli şehirleri Akhaia Birliği'ne katılmışlardır. Bu birliğe girmiş olan şehirler içişlerinde bağımsız idiler. Yalnız dış siyaset ile harb işlerinde birliğe bağlı idiler. Birligin Aigion'da toplanan bir meclisi vardı. Başta bir *Strategos* (general) bulunurdu. Sayısı on olan *Demiurgoslar* bir nevi kabine teşkil ederlerdi. Akhaia Birliği özel sikke bastırmış, adına asker toplamış ve vergi almıştır.

Bu suretle yeniden yaşatılan A. B. Makedonlar, Aitoller, ve Demetrios ile harb etmiştir. Sparta kıralı Kleomenes'in hücumları ile epeyce yer kaybetmiştir. Bununla beraber Philopoimen'in komutasında (M. Ö. 210 - 183) bir aralık Aitoller'i (M. Ö. 210) ve Spartalılar'ı (M. Ö. 207 ve 201) yenilgiye uğratmıştır. Bu harblerle ve birliğe giren şehirler arasında süren aytışmalar ile tek tek devletler içindeki parti kavgaları, birliğin kuvvetini zayıflatmıştır. Üçüncü Roma - Makedonya harbi sırasında (M. Ö. 171-168) A. B. i tarafsız kalmış ve kaybettiği yerler Roma tarafından geri verilmiştir. Fakat böylelikle de âdeta Roma'ya bağlı bir duruma girmiştir. Nihayet Romalılar'ın baskısını çekemiyen A. B. Roma'ya harb açmış, fakat birlik ordu-

su Roma generali L. Mummius Achaicus tarafından Leukopetra'da yenilmiştir (M. Ö. 146). Romalılar Korinthos şehrini yıkarak birligi dağıtmışlar ve Güney Hellas'ı *Provincia Achaia* adlı bir eyalet yapmışlardır.

AKHAİA VE ELİS, bugünkü Yunanistan'ın illerinden biri. Mora yarımadasının kuzeybatı köşesinde Korinthos körfezi, Iyon denizi, Messenia, Arkadia, Argolis ve Korinthia illeriyle çevrilmiş olup genişliği 5153 km^2, nüfusu 276000 kadardır; merkezi ve limanı Patras'tır.

A., adını vaktiyle Yunanistan'ı istilâ eden ulus- (Akhai ve ya Aka) tan almıştır.

Peloponnesos'un Korinthos körfezine dönük yamaçlarına Akhaia denir; bütün yörede nehirler kısa ve önemsizdir; ilin başlıca ürünü üzümdür.

AKHAİİON, eski Anadolu'da Troas bölgesinde, Tenedos, bugünkü Bozcaada'nın karşısında bir bölge veya bir burun adı. Bugünkü Kum burnu olduğu sanılmaktadır. A. önceleri Tenedos'un, sonra Alexandreia Troas şehrinin egemenliği altında bulunmuştur.

AKHAİLAR: bk. AKALAR.

AKHAİON LİMEN [Lât. **Achaeorum Portus**], «Akhalar Limanı», eski Anadolu'da iki limanın adı.

1 — Troia şehrinin limanı. Troia'nın kuzeyinde, bugünkü Çanakkale boğazında bulunduğuna şüphe yoksa da, tam olarak nerede olduğu bilinmemektedir. Genel olarak bugünkü Karanlık Liman'ın A. L. olduğu sanılmaktadır. Fakat daha doğuda olması da mümkündür.

2 — Aiolis bölgesinde Myrina ile Gryneion şehirleri arasında bir liman. Bugünkü Çandarlı körfezinin bir bölümüdür.

AKHAİOS: 1 — Efsaneye göre Ksuthos ile Kreusa'nın oğlu. Ion'un kardeşi. Akhailar (Aka) ın destanî kahramanı.

2 — Yunan tragedia şairi. Eretria'da 484 te doğmuştur. Eserleri, hele satyr oyunları, çok beğenildiği halde, onlardan birkaç mısradan başka hiçbir şey kalmamıştır.

3 — Anadolu'da rol oynamış Seleukos prenslerinden (M. Ö. 270 ? - 214). Suriye kralı Seleukos Keraunos III. ün yeğeni. M. Ö. 222 de Seleukos'un Anadolu'da Pergamon (Bergama) kralı Attalos'a karşı yaptığı sefere katılmış, Seleukos öldürülünce orduya başkomutan olmuştur. Ordu tarafından teklif edilen tacı istememiş, kıral olan Antiokhos III. te bunu, Toroslar'ın kuzeyindeki bölgeye vali yapmıştır. A. Anadolu'da Pergamon (Bergama) kıralına karşı başarılı savaşlar yapmış, Pergamon kıralı Attalos'u yine eski arazisine sıkıştırmış ve nihayet Pergamon'da sarmıştır. Bu suretle egemenliği altındaki yerleri genişleten A. un eline Ephesos şehri ile Samos adasından başka (bunlar o zaman Mısır egemenliğinde idiler) bütün Batı Anadolu'daki Hellen şehirleri geçmiştir. Fakat az sonra A. ile Antiokhos III. ün araları açılmıştır. Antiokhos'un meşgul olmasından faydalanan A. bütün kuvvetiyle ona karşı gelmiş ve Anadolu'da Phrygia'daki Laodikeia'da taç giyerek kıral olmuştur. Fakat Lykaonia'dan ileri gidememiş, ancak Toroslar'ın kuzey bölümünde egemen olmuştur. A. bir aralık Sardeis'te adına para bastırmış ve Pontos kıralı Mithradates II. nin kıziyle evlenmiştir. Rodos ve hattâ Mısır bile onun dostluğunu kazanmaya çalışmışlardır. A. bu suretle Ön Asya'da hatırı sayılır bir kıral olmuştur. Bunu çekemiyen Antiokhos M. Ö. 216da A. üzerine yürümüş ve bu işinde Pergamon kıralı Attalos'u hazır bir müttefik bulmuştur. Bütün yerleri yavaş yavaş elinden alınan A. nihayet Sardeis'te sarılmış ve iki yıllık bir kuşatmadan sonra M. Ö. 214 te bir Giritli'nin ihaneti ile yakalanarak Antiokhos'un emriyle öldürülmüştür.

AKHALTSIKH: bk. AHISHA.

AKHAN, doğu Türk uluslarının mitolojisinde adı çok geçen efsanevî bir hakan. Akhan (Akkan) hikâye ve efsaneleri Castren, Titov, Radloff, Verbitskiy v. b. birçok türkçologlar tarafından toplanmıştır. Efsaneye göre A. Batı denizi kıyılarına egemen bir hakandı. Çok eski zamanlarda «kaşıkla yer bölündüğü, kepçe ile su üleştirildiği» devirde hükümdarlık etmişti. Akhan efsanesi Türkler'den Moğollar'a da geçmiştir. Moğolca'da Sagan Han denir. Moğol İmparatorluğu'nun batı bölgesinde kurulmuş olan Altınordu (b. bk.) Devleti'ne Türkler'in «*Ak Ordu*» adını vermeleri ve Rus Çarı'nı *Ak Padişah, Ak Han* saniyle anmaları çok eski devirlerden beri sürüp gelen Batı Hakanı *Akhan* efsanesinin bir yankısı olmalıdır.

AKHARAKA, eski Anadolu'da, Karia bölgesinde, Maiandros (Büyük Menderes) ovasının kuzey kenarındaki Nysa şehrine ait bir köy. Sultanhisar'ın batısında, bugünkü Salavatlı'nın olduğu yerde bulunan A. nın kalıntıları hâlâ görülmektedir. Coğrafyacı Strabon'un A. hakkında anlattıkları eski Anadolu'nun din tarihi bakımından pek ilgi çekicidir. A. kutsal bir yerdi; Nysa'ya, her iki tarafında büyük ve gösterişli mezarlar bulunan bir cadde ile bağlanıyordu. A. da bir koru içinde yeraltı tanrıları Pluton ve Persephone tapınağı, korunun üstünde de bir Kharonion vardı. Bu ad, zehirli dumanlarla dolu ve bu yüzden yeraltı dünyasına gittiği sanılan inlere verilirdi. Bunun gibi inler, Büyük Menderes bölgesinde, başka yerlerde de bulunur. A. daki Kharonion'a çok uzaktan, iyi olmak için hastalar gelirdi. O yerdeki rahiplerden biri veya hasta olan kimse Kharonion'da yatar ve rüyada hastalığı hakkında bilgi ve tedavisi için öğütler alırdı. Her yıl yapılan büyük bir bayram, tapınağın propagandasına yardım ederdi. O bayramda mucizeyle tedaviler yapılır veya bunlar hakkında bilgi verilirdi.

AKHARDAL (Sinapis alba), İngiliz hardalı, sofra hardalı. Turpgillerden olup boyu 60 sm yi bulur. yıllık bir bitkidir. Akdeniz çevresinde ve Orta Avrupa'da kendiliğinden biter veya yetiştirilir. Çiçekleri açık sarı renkli ve mor damarlıdır. Tohumları beyazımtraktan esmerimsiye kadar değişik renkte, toparlak ve 2 mm kadar kalınlıktadır. Bileşiminde bulunan sinalbin (glikosid), myrosin denilen bir maya etkisiyle su ile temasta sinapin bisulfat, hardal ruhu ile glikosa ayrılır. Akhardal tohumunu sirke ve kokulu bitkilerle hazırlayıp yemeklerde kullanılan hardal yaparlar. Bu tanelerde müsilaj bulunduğundan pekliğe karşı verilebilir. Taze bitki, salata ve sebze gibi kullanılabilir.

AKHARIM (Akarım): 1 — Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilcesi merkez bucağına bağlı 1050 (1940) nüfuslu bir köy. A. Sandıklı'nın 16 km kuzeyinde, Küçük Sincanlı ovasının kuzeybatı kenarında, Akarım sırtları eteğinde ve Karadoruk deresi kenarındadır; denizden yüksekliği 1250 m, demiryoluna uzaklığı 6 km kadardır; evleri daha çok kerpiç ve keresteden yapılmış olup damları düz ve toprakla örtülüdür; halk tarımla geçinir.

2 — Afyonkarahisar'ın, Bolvadin ilcesinin, Çay bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 561 (1940). A., Çay istasyonunun 15 km güneybatısında, 2250 m kadar yüksekteki Gümüşdağ'ın batı eteği önünde, Karamuk bataklığının kuzeyinde, ovada kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1025 m dir. Toplu bir şekilde olan evleri, kerpiçten yapılmış olup, düz dâmlıdır; damlar, saz ve toprakla örtülüdür. Çevresindeki topraklarda tahıl ekilir. Bir halkodası vardır.

AKHARNAİ, eski Attika'da, Parnes dağının eteğinde, bugünkü Menidi'nin yöresinde bir *demos* (köy veya kasaba). Halkının büyük bir kısmı Parnes'teki ormanlardan odun kömürü yapmakla geçinirdi. Şair Aristophanes *Akharnai* adlı komediada o bölge halkının özelliğini tasvir etmiştir.

AKHELES veya **AKELES:** 1 — Yunan mitolojisine göre, Herakles ile Omphale'nin oğullarından biri. Kardeşleri Hyllos ve Lamos'tur.

2 — Eski Anadolu'da Smyrna (İzmir) yöresinde bir çay. Akhelesios, Akhelites veya Akheloos adı da verilirdi. Bugünkü adı belli değilse de, Yamanlar dağından doğup İzmir körfezine dökülen çaylardan biri olduğu sanılmaktadır.

AKHELOOS [Lât. **Achelous**], İlkçağ dünyasında birkaç ırmak ve çaya verilen ad. Onların en ünlüsü, Yunanistan'da Pindos dağından çıkan, Akarnania ile Aitolia arasında akan ve Ekhinad adalarının karşısında İon denizine dökülen büyük ırmaktır. Bugünkü adı Aspropotamos'tur.

A., Yunan mitolojisinde de büyük bir rol oynamaktadır. Efsanelere göre, büyük bir erki olan A. Okeanos'la Tethys'ün oğlu, bütün ırmakların kıralı, bütün pınarların babası olup, yalnız Zeus'a başeğen bir ırmak tanrısıdır. Oineus kızı Deianeira için Herakles'le güreşmiş, bu cenkleşmede hasmına karşı koyabilmek için, önce yılan, sonra boğa şekline girmiş, Herakles ise bir boynuzunu koparmış ve ancak bu şekilde A. u yenebilmiş. Sanatta da A. boğa şeklinde tasvir edilmektedir. A. un kültü bütün eski Yunanistan'da yayılmıştı.

Eski Anadolu'da da iki çay A. adını taşıyordu. Biri, Sipylos dağından doğan ve İzmir körfezine dökülen (bk. AKHELES), diğeri Troas bölgesinde Larisa şehrinin yakınında akan bir çay idi.

AKHELŌOS, Yunanistan'ın en büyük ve suyu bol ırmaklarından olan *Aspropotamos* «aksu» ırmağının başka adı. Uzunluğu 220 km. Pindos dağlarından kaynaklarını alan A. Patras körfezine dökülür. Karların eridiği mevsimde suları çok kabarır, yazın çekilir.

AKHERBAS, Tyros kıralı Mutto'nun kızı Dido (Elissa) nun amcası ve kocası. Dido'nun kardeşi Pygmalion erke gelince, A. ın mallarını elde etmek istiyerek onu öldürmüş, Dido ise vatanını bırakmış ve Afrika'da Kartaca şehrini kurmuştur. A. a Sikharbas adı da verilmiştir, Vergilius'un *Aeneis*'inde onun adı Sychaeus'tur.

AKHERON [Lât. **Acheron**], İlkçağ dünyasında birkaç ırmak ve çaya verilen ad. Onların en ünlüsü, Epeiros'un bir bölgesi olan Thesprotia'da akan ırmaktır; bugünkü adı yukarı kısmında Laktiotikos aşağı kısmında Glykys'tür.

A. un geçtiği bölge çok ıssız ve vahşî bir bölge olduğu için, oradan yeraltı dünyasına geçildiği fikri uyanmıştır. A. un yeraltı dünyasının ırmaklarından biri olduğu fikri bundan ileri gelmiştir. Bu düşünce Yunan din ve mitolojisinde büyük bir rol oynamaktadır. Ölülerin ruhları bu ırmağın karà sularını Kharon'un kayığiyle veya yüzerek geçer, bir daha çıkmamak üzere gölgeler ülkesine girerlermiş. Böylece A. adı «yeraltı dünyası» anlamını almıştır.

Eski Anadolu'da da, Herakleia'nın kuzeyindeki Akherusia (b.bk.) burnunun yakınında Karadeniz'e dökülen bir çay A. adını taşımış; sonra Soonautes adını almıştır. Efsaneye göre, o bölgede eski zamanlarda A. adlı bir kıral varmış. Onun kızı Dardanis, Herakles'in sevgilisi imiş. Bu kıral o bölgedeki yerlere adlarını vermiş.

AKHERUSİA, İlkçağ'da, yeraltı dünyasına bir giriş olduğu sanılan bazı yerlere verilen ad.

1 — Thesprotia'daki Akheron (b.bk.) ırmağının geçtiği bir bataklık.

2 — İtalya'da Kyme şehri çevresinde bir göl, bugünkü Lago di Fusara.

3 — Eski Anadolu'da, Herakleia (Ereğli) nın kuzeyindeki Bababurnu'nun eski adı. O sarp dağda, uzunluğu 300 m kadar olan bir in ve bu inde bir yeraltı gölü varmış. Efsaneye göre Herakles, Kerberos'u çalmak için, oradan yeraltına inmiş. Bu in, 1838 yılında yeniden bulunmuştur.

AKHİLLAS, Mısır kıralı küçük Ptolemaios Dionysos'un generallerinden. Roma generali Pompeius'un öldürülmesi işine bakmıştır. İskenderiye savaşında Mısır ordusuna Caesar'a karşı komuta etmiş, fakat sonradan öldürülmüştür.

AKHİLLEİA, Samos (Sisam) adasının yakınında bir adanın eski adı. Hangi ada olduğu bilinmemektedir.

AKHİLLEİON, eski Anadolu'da üç yerin ad. 1 — Troas bölgesinde tahkimli bir şehir. Yeri tam olarak bilinmiyorsa da, Kumkale ile Yenişehir arasında bulunması muhakkaktır. A., Mityleneliler tarafından, Sigeion'daki Atinalılar'a karşı bir kale olarak kurulmuştur. Sonradan, bütün deniz kıyısı İlion'un eğemenliğine girdiği sırada, A.. başeğmediği için, yıkılmıştır.

2 — Smyrna (İzmir) yöresinde bir kale.

3 — Büyük Menderes vâdisinde, Priene ile Magnesia arasında bir yer.

AKHİLLEUS [Lât. **Achilles**], Thetis'le Peleus'un oğlu, Thessalialı Myrmidonlar'ın kıralı. Dedesi Aiakos, Zeus'un oğluydu. Troia seferlerine katılan kahramanların en ünlüsüdür. *İlias*'ta baş rol onundur. Duygularına ve tutkularına kapılan, gururlu, sert huylu bir insan olarak tasvir edilmiştir. Agamemnon'u, Khryseis'i babasına geri vermeğe mecbur eder; Agamemnon da tutak olarak elinden Briseis'i alınca, çadırına çekilir, artık dövüşmez. Hellenler birçok bozguna uğrarlar; gemileri bile tehlikeye düşer. Patroklos dayanamaz, dostunun iznini alır, silâhlarını kuşanır, Myrmidonlar'la yardıma ko-

AKHİLLEUS

şar, fakat Troia surlarına saldırırken Hektor tarafından öldürülür. Akhilleus Hephaistos'un onun için yaptığı yeni silâhları alır. Agamemnon ile barışır, savaşa bir daha girer. Hektor'dan sonra hemen kendisi de öleceğini bildiği halde, Hektor'u öldürür. Geçmiyen öfkesini yatıştırmak için, düşmanını arabasına bağlar, yerlerde sürükler. Bununla beraber, Priamos'un acısı onu üzer, yaşlı kıralla birlikte ağlar, oğlunun cesedini verir.

Böyle bir kahraman hakkında efsanelerin çoğalması tabiî idi. *Kyklos* şairleri *İlias*'ın yarıda bıraktığı olguları tamamlamışlardır. *Äithiopis*'e göre Akhilleus, Hektor'dan sonra, Amâzonlar'ın kıraliçesi Penthesileia'yı ve şafak tanrıçası Eos'un oğlu Memnon'u öldürür. Fakat, Skaiai kapısından şehre girmeğe teşebbüs ederken, kendisi de Paris tarafından topuğundan vurulur. *Odysseia*'da, Hades'te Odysseus'la konuşurken güneşin ışığına duyduğu özlemi gizlemez. Çocukluğuna, gençliğine dair birçok efsaneler vardır. Thetis oğluna ölmezliği sağlamak için, onu alevlerin içine daldırmak ve ona Ambrosia sürmek istemiş, amma Peleus engel olmuş; yahut da aynı amaçla Thetis onu Styx'in sularına sokmuş, fakat topuğundan tuttuğu için vücudunun orası öldürücü darbelere uğramış. Çocuğu Kheiron büyütmüş; ona bir kahramana yakışır bir eğitim vermiş. Annesi, Troia savaşından öleceğini bildiği için, oğlunun sefere katılmasını istememiş, Akhilleus'u kız kılığına sokarak Skyros kıralı Lykomedes'in yanında saklanmış. İşte burada Akhilleus Deidameia'yı sevmiş, ondan Neoptolemos (b. bk) adlı bir oğlu olmuş. Odysseus onu bulunca, Troia'ya hareket etmek zorunda kalmış.

İlias'ın ilhamiyle doğan başka bir efsaneye göre, Thetis, oğlunun cesedini alıp Karadeniz'de Leuke adlı (bugün Yılan adası) bir adaya götürülmüş. Orada bir yerli tanriyle karıştırılmış, Akhilleus Pontarkhes (Karadeniz efendisi Akhilleus) in onuruna bir kült doğmuş.

Euripides'in *İphigeneia Äulis'te* adlı tragediasından başka, Akhilleus'tan bahseden bütün tragedialar kayıptır. Lâtinler'den Statius *Achilleis*'inde «Akhilleus Skyros'ta» efsanesini işlemiştir..

AKHİLLEUS ÇEŞMESİ (*Akhailleios krene*), Miletos'ta bir çeşme. Efsaneye göre Akhilleus, Lelegler'in kıralı Trambelos'u öldürdükten sonra, o çeşmede yıkanmış.

AKHİLLEUS KANITI, Yunan filozofu Elealı Zenon'un, akıl prensiplerine göre hareketin imkânsızlığını tanıtmak için ileri sürdüğü kanıtlardan biri. Zenon'a göre varlık, esas bakımından tektir ve değişmez. Değişim, çokluk ise saçma ve karşıt kavramlardır ve gerçek değillerdir. Akıl, hareketi kavrıyamaz ve bir hakikat olarak kabul edemez. Meselâ akıl prensiplerine göre çok iyi koşan Akhilleus, önünden giden bir kaplumbağaya yetişemez. Çünkü kaplumbağaya yetişebilmesi için önce onun bulunduğu yere erişmesi gerektir. Fakat bu sırada kaplumbağa da biraz daha ilerliyecektir. Akhilleus kaplumbağanın eriştiği ikinci noktaya ulaşmaya çalışırken o da yine biraz daha mesafe alacaktır. Böylelikle aralık hep küçülmekte devam edecek, fakat ortadan büsbütün kalkmıyacaktır. Bu akıl prensiplerine göre daha çabuk ilerliyenin daha yavaş ilerliyene yetişemiyeceği demektir. O halde hareketi kabule de imkân kalmamaktadır. Kanıt şunu anlatmak istiyor: akla göre belli bir mesafeye varmak, bütün mesafenin kısımlarını almak gerektir. Fakat bu kısımların sayısı sonsuz olduğuna göre buna da imkân yoktur. O halde hareket gerçek değil, bir gölge ve görüngüdür.

AKHİLLEUS TATİOS, İskenderiyeli Yunan yazarı. *Leukippe ile Kleitophon'un başından geçenler* adında sekiz kitaplık bir aşk romanı yazmıştır. A., hususiyle Heliodoros'un *Aithiopika* adlı romanının izlerini takibetmiş, fakat büyük örneğinden çok geride kalmıştır. Eserinde roman nevinde görülen motifler mübalağa edilir ve bu yüzden çok defa cansız ve mânasız kalır. Romanın şekli de, diğer Yunan romanlarına bakılırsa, dağınık ve gevşektir. Bu sebepten dolayı bu eserin Yunan roman nev'inin sönmekte olduğu sıralarda yazıldığı ve A. un IV. yüylılda yaşadığı sanılmaktadır. Eser, hususiyle Bizans devrinde çok okunmuş ve sevilmiştir.

AKHİSAR: 1 — Arnavutluk'ta, Tirana şehrinin 22 km kuzeyinde, bugün Akçahisar, Kroya veya Kuruya adiyle anılan kasabanın eski adı. Nüfusu 10000. Kasaba, Adriyâ denizi kıyısından 20 km içerdedir. Dağlık bir bölgede kurulmuştur. Halkın hepsi müslümandır. Çevresinde geniş ve zengin meyvalıklar uzanan A. son zamanlarda hızla gelişmiştir.

1343 te Venedikliler tarafından ele geçirilen A. 1395 te Konstantin Kastriota tarafından alınmıştır. İskender Bey'in doğduğu yerdir. 1478 de Fatih Mehmet'e teslim olmak zorunda kalmıştır. A. kalesi 1832 de, Reşit Paşa'nın emriyle yıkılmış ve yıkıları bugüne kadar eski şeklini saklamıştır. Bugün A. Arnavutluk'taki Bektaşî dervişlerinin merkezidir.

2 — Kocaeli'nin Geyve ilcesine bağlı olan bugünkü Pamukova bucak merkezinin eski adı. Manisa, Akhisarı ile karıştırılmaması için son yıllarda Pamukova adı verilmiştir. Sakarya boyunda olduğu için evvelce Sakarya Akhisarı ve Geyve'ye bağlı olduğu için Geyve Akhisarı da denilirdi. A. bucağının nüfusu 10228, bucak merkezinin nüfusu ise 2020 (1940) dir. İstanbul-Ankara demiryolu boyunda, Geyve'nin 12 km batısında bulunan A. ın güneyinde, ortasından Sakarya nehrinin geçtiği, oldukça geniş bir ova uzanır. A. bu ovanın kuzey kenarında kurulmuştur. Bu ova aluvyonlu bitek bir alandır. A. nın çevresinde tahıl ekilir, tütün ve pamuk ekimi ile meyvacılık halkın başlıca gelir kaynağıdır. Son zamanlarda sırtlarda tütün ekiminin daha verimli olduğu anlaşıldığı için, pamuk ekimi en çok ovada toplanmıştır. A. Osmanlılar tarafından 1313 te alınmıştır. Gerek kasabanın içinde, gerekse çevresinde, çok sayıda eski sütun ve yapı artıklarına raslanmaktadır.

3 — Manisa İline bağlı ilce merkezi. A. kendi adını alan verimli bir ovanın batı kenarında, Manisa-Bandırma demiryolu üzerinde, 23025 (1945) nüfuslu ve Manisa'dan 50 km uzaktadır. Gediz çayının kollarından Kumçayı'na doğudan karışan Gördük deresi kenarında ve denizden 106 m yüksekliktedir. Bizans devrinde Thyateita adiyle anılan A. şimdiki adını yakın bir tepe üzerinde bulunan Manisa-Bergama ve Bandırma yoluna hâkim kalesinden almıştır. 1919-1922 yıllarında Yunanlılar'ın elinde kalan ve pek çok yıkılan şehir 1922 eylülünde kurtarıldıktan az zaman sonra hızla gelişmeye başlamış, Rumeli ve Yugoslavya'dan gelen Türk göçmenleriyle de nüfusu artarak, 1935 sayımında 21000 i bulmuştu. Bütün şehir, İstiklâl Savaşı'ndan önce, kerpiç ve ahşap yapılariyle pek iyi bir görünüşe sahip değilken, şimdi bayındır ve canlı bir kasaba olmuştur. Bağlar ve bahçeler arasında olan Akhisar, zengin ovanın pazarı ve ticaret merkezidir. A. da belediyenin iyi ve yeni su tesisleri ile birçok evlere su verilmektedir.

A. da aydınlatma elektrikle yapılır. Salı günleri hayvan pazarı, çarşamba günleri genel pazar kurulur. Başlıca ticaret malları, tütün, üzüm, zeytin ve tahıldır. Hastane, orta okul, hamam, eczane, lokanta ve gazinolardan başka 1000 kadar dükkân ve mağaza, bir sinema ve birkaç fabrika vardır.

4 — Manisa İline bağlı ilce. Gölmarmara, Palamut (Yuvaköy) ve merkez bucaklarında toptan 92 köy, 68807 (1940) nüfus vardır, yüzölçümü 1265 km² dir. Merkez bucağının 67 köyü, 30215 nüfusu vardır.

5 — Yugoslavya'nın Bosna bölgesinde Bosnasaray (Sarajevo) şehrinin 90 km kuzeybatısında, şimdiki Dolnivakuf kasabasının eski adı. Saraybosna - Zagrep demiryolu boyunda küçük bir kasabadır. Çevresinde çok hayvan yetiştirilir. 1502 de Osmanlılar'ın eline geçmiştir.

6 — Bursa'nın İnegöl ilcesinin merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 743 (1940). A, İnegöl'ün 5 km kuzeybatısında, İnegöl - Bursa şösesinin 1 km kuzeyinde, ovada kurulmuştur. Evleri kerpiç, tahta ve taştan yapılmış olup, damları çatılı ve kiremitle örtülüdür. Köyün evleri sıktır. Köyün yanından geçen Karadere'nin suyundan faydalanılır. Çevresindeki topraklara tahıl ve tütün ekilir.

7 — Bursa'nın Karacabey ilcesi merkez bucacağına bağlı, 501 (1940) nüfuslu bir köy. A. Karacabey'le Manyas gölü arasında, ovada ve Karadere yakınındadır. Denizden yüksekliği 50 m den azdır; kerpiçten yapılmış olan evlerin damları kiremitle örtülüdür; halk tarımla geçinir, içme suyunu kuyudan alır.

8 — Niğde'nin, Aksaray ilcesinin merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 541 (1940). A., Aksaray'ın 10 km güneydoğusunda, Karasu ovasının doğusunda, dik bir yamaç üzerinde bir sırtta kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1250 m kadardır. Sık olan evleri taştan olup, düz toprak damlıdır. Köyde kaynak suları kullanılır. Çevresindeki topraklarda tahıl ekilir, buğday yetiştirilir, hayvan beslenir.

AKHİSAR OVASI, Gediz çöküntü hendeğinin kuzey-güney doğrultusundaki kolu içinde gelişmiş verimli bir kuvarter birikinti alanı. Tahıl, üzüm, haşhaş, afyon, pamuk ve hele tütün başlıca ürünleridir. Tarlalar arasında görülen kavak dizileri, ovadaki su bolluğunu uzaklardan gösterir. Akhisar bu ovanın doğu kenarındadır. Ovanın doğusunda kretase filişlerinin hâkim olduğu Göremez ve Katrancı dağları ile batıda neojen teşekküller ötesinde andezitler ve mezozoik kültelerin yer aldığı Kılıç dağı, güneyde mezozoik külteler ve mikaşisterin hâkim olduğu Çaldağı ile çevrilmiştir. Kum çayı ve demiryolu, ovayı güneye doğru geçtikten sonra Urgancı boğazına girer bu boğazdan sonra Manisa doğrultusunu tutarlar.

AKHİSAR TABYASI, Akhisar (Beyaz kale), 1853-55 Kırım harbi sırasında Sivastopol tahkimli mevziini ilerden korumak için Karataş deresi önünde Ruslar tarafından yapılmış tabya. Sivastopolu kuşatan müttefikler ordusunda bulunan Fransız kuvvetlerinin savaştıkları alana düşen bu tabyaya 24 şubat 1853 te yapılan saldırışlar başarılı olmamış, 8 haziranda elegeçirilebilmiştir.

AKHLYS, Yunan mitolojisinde gece veya ölüm karanlığının sembolü.

AKHTİRKA: bk. AHTİRKA.

AK - HUNLAR, Batı Türkistan ve Afganistan'da eski Kuşanlar'ın eğemen oldukları bölgede devlet kuran bir Türk ulusu. Bizans kaynakları bunları *Eftalit* adiyle anmakta olup; Araplar'ın Haytal (çoğulu: *Hayatıla*) ve Çinliler'in *Ye-ta* (*Hua*) adları da, bu kelimenin türlü şekilleridir. Hint kaynaklarındaki *Huna* şekli de *Ak-Hun* şekline uymaktadır.

Ak-Hunlar'ın etnik bakımdan herhalde batıya doğru çekilen Hiungnular'ın bir kolundan oldukları kabul edilebilir. Ak-Hunlar V. yüzyılın başlarında Isığgöl yöresinde Moğolistan'a eğemen bulunan Juan Juan(Avar)lara bağlı yaşarlarken bu yüzyılın ikinci yarısında kuvvetlenmiş, Maveraünnehir ve Toharistan'a kadar yayılmışlardır. Bunlar arasında buralarda, kendileriyle ilişiklerini açık olarak bildiğimiz Kidarlar ve Hion (Hiyonlar) adında birtakım Hun boyları da vardır. Ak-Hunlar'ın batıya doğru gelerek Sasanîler'le ilişkide bulunmaları, aralarında uzun süren savaşların başlamasına sebebolmuştur.

Bunlar ilk defa Behram Gûr (420 - 38) tarafından yenilerek durdurulmuşlarsa da, Fîrûz (Peruz) zamanında (459-84) başarı ile hareketlerine devam etmişlerdir. Fîrûz, önce tahtı kazanmak amaciyle Ak-Hunlar'ın yardımını sağladığı için, Talekan ve Tirmiz şehirlerini onlara bırakmıştı. Fakat son zamanlarda Ak-Hunlar'la yapılan savaşta Fîrûz, savaş ile birlikte hayatını da kaybetmiş, Sasanî Devleti Ak-Hunlar'ın haraççısı olmuştur.

Bu zaferleri kazanan Ak - Hun hükümdarı islâm kaynaklarında Ahşunvar veya Ahşunvaz (Aksungar?) gibi aslı belirsiz bir adla söylenmektedir. Bu hükümdar Merv ve Herat'ı da ülkesine kattıktan sonra Sasanîler'in içişlerine karışmıştır. Ülke dışı siyasî olaylar ve içerde patlak veren komünist Mazdek hareketinden sonra Medayin (Ktesiphon) tahtını kaybeden Havâdh(Kubad)ın Ak-Hun hakanına sığınması, Ak - Hunlar'ın İran işlerine daha fazla karışmalarını gerektirmiştir. Kavâdh, hakanın eline düşen kızkardeşi Fîrûzdûht'un kızı, yani yeğeni ile evlendikten sonra (ki bu evlenme İran hukukuna uygun idi) bir Ak-Hun ordusunun yardımiyle 498 de İran tahtını tekrar ele geçirmiş ve buna karşılık hakana vergi vermeği yüklenmiştir. Bundan başka Bizans'la yaptığı savaşta (502) Ak-Hunlar'ın yardımından faydalanmıştır. Ertesi yıl da Ak-Hunlar'ın İran'a akınları başlamıştır.

Ak-Hunlar'ın güneye inen kolu da Baktriyan ve Kâbil çevresinde Kuşanlar'ı yerlerinden atarak, Hindistan'a doğru ilerlemişti. Hindistan'da kuvvetli Gubta İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra (470) bu kol Toraman komutasında İndüs vâdisini ve Malva'yı almıştır. Bunun oğlu ve ardası Mihirakula zamanında (502 - 530) Ganj vâdisi de alınmıştır. Fakat bunun ölümü ile zayıflıyan Hindistan Ak-Hunlar'ı VII. yüzyılın ikinci yarısından sonra tarih sahnesinden çekilerek yerli halk arasında kaybolmuştur.

Ak-Hunlar'ın batıda ve güneydeki bu başarıları Cücen(Juan-Juan)lerle olan dostça ilişikleri yüzünden mümkün olabilmiştir. 520 de Ak-Hun hükümdarının, bunların hakanı Anakuay'ın kıziyle evlenmesi, bu ilişikleri kuvvetlendirmiştir. Fakat 546 da Cücenler'i ortadan kaldıran Gök-Türkler'in Orta-Asya eğemenliğini ellerine almaları Ak-Hunlar'ın durumunu altüst etmiştir. Gök - Türkler önce Ak-Hunlar'ın eğemen olduğu doğu bölgelere yayılmışlardı. Bu zamanda İran tahtında Sasanîler'in en büyük hükümdarı olan Nûşirevan (Enûşervan) bu fırsattan faydalanarak Batı-Türkleri yabgusu İstemi Hanla düşman olan Ak-Hunlar'a karşı bir bağlaşma yapmış, bağlaşmayı kuvvetlendirmek için de Hakan'ın kızı ile evlenmişti. Böylece iki taraftan sıkıştırılan Ak-Hun Devleti ortadan kaldırılmış (563 - 567), Amu nehri Gök-

Türkler'le İranlılar arasında sınır olmak üzere Ak-Hun ülkesi paylaşılmıştır. Fakat küçük Ak-Hun beylikleri Maveraünnehir ve Afganistan'da, Gök-Türkler'e bağlı olarak yaşadıklarını, 630 da buraları ziyaret eden Hiuen Fsang'dan öğrendiğimiz gibi, İslâm salgınında Araplar Toharistan' Badgis bölgelerinde Ak-Hunlar'ın oturduğunu görmüşlerdir. Afganistan'daki Dürrânî boyunun vaktiyle Abdalî (Eftalit) adını taşıması da kayda değer, hattâ eskiden beri buralarda oturduğunu bildiğimiz Halaç (Kalaç) Türklerinin de Ak-Hunlar'ın kalıntısı olduğunu Harezmî, *Mefâtih-ul-ulûm*'unda yazmaktadır. Sasanî Devleti'nin zayıflaması ve nihayet çöküntüsünü hazırlayan dış sebepler arasında Ak-Hun ve Gök-Türk uğraşmaları önemli bir etmen olmuştur. Ak-Hunlar'ın yayıldıkları bölgelerde güveni sağlamaları Uzak-Doğu, Hint ve Yakın-Doğu'nun fikrî ve ticarî ilişkilerde bulunmasını mümkün kılmıştır. Budist hacısı Songyun'un Bedahşan'da oturan Ak-Hun hakanını ve Kâbil'de oturan Ak-Hun tekinini ziyareti (520) bu yüzden olmuş ve Ak - Hunlar hakkında değerli bilgilerin bize kadar gelmesini sağlamıştır.

AKHÜYÜK (Aktil, Ağtil), Maraş'ın Elbistan ilcesi merkez bucağına bağlı, 721 (1940) nüfuslu bir köy. A. üç mezreadan meydana gelmiştir; Elbistan'ın 25 km kadar kuzeydoğusunda dağlık bir gölgede, denizden 1750 m yüksektedir. Kerpiçten yapılmış düz ve toprak damlı evleri vardır. A. da tarım yapılır, halı ve kilim dokunur; içme suyu kaynaktan alınır.

AKHYUG - YİG [*'akhyug-yig*], Tibet yazısının bir çeşidi. Çok çabuk yazılmaya elverişli ve kürsif bir yazı olan *'akhyug-yig*, Tibet'çenin divan yazısı sayılan *ts'ugs-riṅ* ve *ts'ugs-ma* yazılarına akraba olup, Tibet yazısının basımda kullanılan *dbu-çan* (= başlı) türünden değil, el yazmalarında görülen *dbu-med* (= başsız) çeşidindendir. Bk. TİBET YAZISI.

AKIBET, her şeyin sonu. Din edebiyatında daha çok hayır ile nitelenen bir son demektir. Akıbet ile aynı kökten bir din terimi olan *ukba*'da sevab ile ulaşılan hayırlı bir sonu *ukubet* ise ceza görülecek ve azap çekilecek bir sonu anlatır. Akıbet bir isim takımı halinde bazan ukubet anlamında da kullanılır.

AKICI BALIKLAR (geçici veya göçücü balıklar), yılın belli mevsimlerinde başka sulara gidip oralarda bir zaman kaldıktan sonra önce bırakmış oldukları sulara tekrar dönen balıklar. Orkinos, torik, palamut, uskumru, lüfer, kılıç, akıcı balıklardandır. Bu balıkların her yıl böyle gidip gelmelerinin üç sebebi vardır: 1 — Bulundukları denizde besin maddelerinin azalması, 2 — Suların ısı derecelerinin değişmesi, 3 — Üreme ve çiftleşme arzularının uyanması. Karadeniz boğazı göçücü balıkların dünyada az raslanan bir geçit yeridir. İlkbaharda sıra ile Karadeniz'e giderler, bu gidişe bizim balıkçılar «anavasya» derler. Sonbaharda ise yine sıra ile Karadeniz'den dönerler, bu dönüşe de «katavasya» adı verilir. İstanbul sularında her iki mevsimde akıcı balıklar fazla miktarda avlanırlar. Bu av, hem balıkçılar ve hem de balık ve balıkçılık işleriyle uğraşan esnaf ve tüccarlara büyük bir gelir kaynağı olur.

AKIL (Us, Raison), insanda bilmek, düşünmek, hareketlerini düzenlemek yetkisi, bu yetkinin iyi kullanılması, sağduyu, bilgelik. Akıl, hükümler arasındaki mantıksal bağlıkları kavramak, olayların kanunlarını bulmak, bu kanunlara dayanarak geleceği kestirmek yetkisidir. Kılgın olarak akıl, araçları ulaşılması istenen amaçlara tam ve bilerek uydurmaktır. Kısaca akıl, çağrışımlar (associations) la ve içgüdü ile değil, düşünceyle hüküm vermek ve hareket etmek yetkisidir. Bu anlamda akıl, yalnız insana mahsus bir özellik sayılmaktadır. Daha dar bir anlamda, iyi düşünmek, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırmak yetkisidir. «İyi hüküm vermek ve doğruyu yanlıştan ayırmak yetkisi kı asıl buna, sağduyu veya akıl denilmektedir» (Descartes, *Discours de la méthode*, I, I,). Bu anlamda akıl deliliğin, sapıtmanın karşıtıdır. Bazı filozoflar akıl kelimesiyle sadece en genel metafizik fikirleri, Tanrı fikrini (sonsuzluk, mutlak ve yetkin «parfait» fikirleri bu fikirde birleşir), ruh fikrini ve evren fikrini doğrudan doğruya bir görüşle bilmek yetkisini anlarlar. İnanla bilinen, vahyedilmiş (telkin edilmiş veya ilham yoliyle gelmiş) bilginin karşıtı olarak, tabiî araçlarla elde edilen bilgiyi göstermek icin de akıl kelimesi kullanılır (bk. AKILCILIK). Zihin, usavurma için, apaçık ve itiraz götürmez bazı ilkelere dayanır. İyi usavurmak, iyi düşünmek, bu ilkeleri doğru olarak kullanmakla olur. Bunun için akıl, ayrıntılı düşünce ve «istidlâl» şekillerinin de temelini teşkil eden birtakım kategorilerin ve ilkelerin sistemidir. Bunlara «aklın kategorileri» (bk. KATEGORİ) ve «aklın ilkeleri» yahut «bilginin yöneltici ilkeleri» (principes directeurs de la connaissance) denir. Leibniz'e göre İstidlâllerimizin, biri «çelişme» diğeri de «yeter sebep» olmak üzere iki ilkesi vardır (*Théodicée*, 1.44). Aklın ilkeleri başlıca şu üç bakımdan incelenir. 1 — İlkelerin sayısı, ifadesi ve sıralanması, 2 — Çıkağı (bk. GÖRGÜCÜLÜK, ÇAĞRIŞIMCILIK), evrimcilik, 3 — Bunların nesnel (objektif) değeri (bk. DOGMATİZM VE RİTİSİZM). İlkelerin sayısı konusunda, genel olarak, akılda şu üç ilkenin bulunduğu söylenir:

1 — *Özdeşlik ilkesi* (principe d'identité: doğru olan doğrudur, bir hüküm hem doğru hem yanlış olamaz, A, A dır) ve bunun sonuçları olan çelişmezlik ilkesi (principe de non-contradiction) (iki çelişik hüküm aynı zamanda hem doğru hem yanlış olamaz) ile üçüncü halin bulunmaması ilkesi (principe de milieu veya tiers exclu: iki çelişik hükümden biri doğru ise öteki yanlış, biri yanlışsa öteki doğrudur ve üçüncü bir hal yoktur).

2 — *Nedensellik ilkesi* (principe de causalité: her olayın bir nedeni vardır, her değişme daha önceki bir değişmeden gelir) veya determinizm yahut kanunluluk ilkesi (tabiatteki olaylar birtakım kanunlara göre meydana gelir).

3 — *Ereklik ilk si* (her şeyin veya bazı şeylerin bir ereği vardır). Özdeşlik ilkesi düşüncenin zorunlu bir ilkesi sayıldığı halde, iradede hürriyeti kabul edenler, determinizm ilkesinin insanın her hareketi için doğru olamıyacağını ileri sürerler. Yaratıcı bir evrim kabul edenler, «hiçbir şey yaratılamaz» ilkesinin, olduğu gibi yalnız cansız madde olaylarında kullanabileceğini söylerler. Ereklik ilkesinin düşünce için zorunlu olmadığını, olayların açıklanmasında hiçbir işe yaramadığını iddia edenler vardır. İlkelerin çıkağı meselelerinde, eski kuramlara, bugün, biyolojik ve sosyolojik kuramlar gelip katılmıştır. Biyolojik kurama göre (Mach, James, Bergson), bu ilkeler, bütün bilinç hayatı gibi, canlı varlığın yaşama ihtiyacından doğmuştur. Düşünce ve düşüncenin dayandığı esaslar, canlının çevresine uymasını ve çevresini kendisine uydurmasını sağlıyan davranışlardır. Bunlar aklın ilkeleri haline gelmeden önce, hareketlerimizin kuralları idiler.

Sosyolojik kuram (Fransız sosyoloji okulu: Durkheim, Lévy-Bruhl), akıl ilkelerinin toplum hayatının bir sonucu olduğunu ileri sürer. «Aklın otoritesi» dediğimiz şey, ortaklaşa yaşama için lüzumlu olan bazı düşünce şekillerini bize kabul ettiren toplumun kendi otoritesidir. İlkelerde gördüğümüz tümellik ve zorunluluk buradan gelir. Toplum tabiî bir olgudur ve bundan ötürü aklın eseri değildir, ama aklı meydana getirmiştir.

ÂKIL: 1 — bilincinde bozukluk olmıyan ve iyiyi kötüyü ayırdeden kimse. *Âkıl* sözünün Arapça çoğulu olan *ukalâ*, Türkçe'de akıllılık taslıyan adam anlamında kullanılır.

2 — Müslümanlıkta din görevleriyle ödevlenmenin iki şartı olan akıl ve erginlikten birincisi ile nitelenen kimse. Bu anlamdaki akıllılığın ölçüsü sözlerinde ve işlerinde düzgünlüğün belirgin olmasıdır. Saralıları, bunakları ve çocukları ödev ve sorum dışında bırakan bu ölçüdür.

3 — Dürziler'de mürşit ve vaiz sınıfına girenler. En büyük âkıl, «gizli kitap» okuyacak dereceye çıkandır.

AKIL HASTALIKLARI, ruh görevlerinin geçici veya sürekli olarak, bir kısmının, yahut bütününün kalkması veya başkalaşması. Akıl hastalığının fen terimi psikopati'dir. Psikopati, sebebi, şekli ve genişliği ne olursa olsun akıl veya ruh hastalığı anlamına gelir ki, bunun içerisine delilik ve sinirlilik halleri girer.

Akıl hastalıklarının incelenmesine ruh patolojisi (psikopatoloji) denir. Hekimliğin akıl hastalıklariyle uğraşan özel kısmı ruh hekimliği (psikiatri) dir.

Ruh görevlerinin anatomik yeri beyin kabuğudur. Beyin kabuğunun başlıca alın lopu (frontal lop) nun görev, veya anatomik bozukluğu akıl hastalığına yol açar.

Akıl hastalıklarını doğuran sebeplerin bir kısmı gerektirici, yani akıl hastalığını doğrudan doğruya uyandıran ve sonuçlıyan etkenlerdir: enfeksiyonlar, travmalar ve zehirlenmeler gibi. Bu arada ikisinin özelliği ve büyük önemi vardır: içki (kökleşmiş alkolizm), firengi (eskimiş firengi). Bu iki hastalık şahsın ruh varlığını yıkmakla kalmaz, çocuklarına ve torunlarına bazı hastalık özellikleri geçirerek gelecekteki soyunun arasında çeşitli psikopati ve sinirlilik anıklıklarının çıkmasına yol açar.

İkinci derecede sayılan gerektirici sebepler de akıl hastalıklarının meydana çıkmasında önemli rol oynar. Bunlar gelenek ve göreneklerin, törelerin, dinlerin, verilen sıkı eğitimlerin, mesleklerin, kötü alışkanlıkların, kısacası yaşama şartlarının baskısı altında kişinin anıklığı derecesinde gösterebileceği tepkiler ve ruh sarsıntılarıdır. Uğranılan büyük zarar ve kayıplar, felâketler, çekilen acılar, derin heyecanlar ve en başta cins sarsıntıları (aşk, kıskançlık) akıl dengesini bozar ve hasta sapıtır.

Üçüncü derecede gerektirici sebeplerden fizyolojik etkenler de, cins ve yaşa göre değişen, erginlik, âdet görme, gebelik ve doğum, emzirme, aybaşı kesilmesi, dönüm yaşı gibi bir sıra normal olaylardır ki, organizmada büyük sarsıntı yaparak, dolayısiyle akıl dengesini bozarlar.

Akıl hastalıklarının bir de yardımcı ve hazırlayıcı sebepleri vardır. Bunlar akıl hastalıklarının çıkmasını kolaylaştıran anıklık (prédisposition)ı hazırlarlar ve böylece hazırlanmış bir yerde çıkacak psikopatinin alacağı şeklin ve çeşidin açınımında ve gelişiminde rol oynarlar. Bunlar başta kalıtım gelmek üzere bu sebepler yaş, cins, mevsimler, sosyal olaylar(bekârlık ve dulluk, yoksulluk ve açlık, meslek zahmetleri ve yorgunluklar, harbler, kargaşa, ayaklanma ve sert devrimler)dir.

Akıl yetileri (faculté), incelemeyi kolaylaştırmık için üç grupta toplanabilir: ben (le moi), zekâ (intelligence), duygululuk (affectivité). Ben, başlıca bilinç (conscience) ve kişilik(benlik, personnalité)ten kurulmuştur. Zekâda; algı, dikkat, fikir çağırışımı, bellek, düşünme ve yargılama güçleri vardır. Duygululuk içine de, duygulanım, irade, tepkiler, ve ahlâk (moral) girer.

Akıl hastalarında bilinç ve benlik (personnalité) bozuklukları pek sık görülür. Bilinç bulanıktır, bazan büsbütün kalkar; yönelim kaybolur, hasta kendisini, tanımadığı gibi, çevresindekileri, zamanını ve yerini bilmez olur. Benlik dağılır veya ikiye ayrılır (benlik ikileşmesi).

Zekâ alanında algı bozuklukları önemli bir yer tutar. Algılamada görülen bozukluk yanılsama (illusion) veya sanrı (hallucination) şeklinde olur. Yanılsama gerçekte olan bir şeyin yanlış algılanmasıdır (meselâ bir hastanın bir çalar saat sesini kendisine sövme gibi alması, gece bir ağaç gölgesinin dev bir insan sanılması). Sanrı nesnesiz bir algıdır; gerçekte olmıyan bir şeyi varmış gibi görmek, işitmek, duymaktır (meselâ kulağına hiçbir ses çarpmadığı halde sesler işitmesi, bir şey yokken gözlerinin önüne korkunç hayaller gelmesi).

Akıl hastalarının dikkatleri bozuktur, gerek kendiliğinden dikkat ve gerekse istemli dikkat değişir, azalır veya hiç kalmaz (dalgınlık), dikkat bir noktaya toplanamaz ve bir daldan diğer dala atlar (dağınıklık). Bunların fikir çağrışımı da (otomatik ve istemli) yavaşlama, kalkma veya artma şeklinde değişiklik gösterir. Fikir çağrışımında dikişsizlik, birbirini tutmazlık, bazı hastalarda fikir kaçışımı ve söz akıntısı (logorrhée) göze çarpar. Bellek eksilir veya kalkar (bellek yetimi, unutkanlık), artar (bellek aşırılığı) veya angılar birbirine karışır (bellek karışıklığı). Bellek yitiminde hastalar yeni ve eski şeyleri unuturlar, zihinlerinde tutamazlar (parçalı veya bütün bellek yitimleri).

Düşünme ve yargılama değişiklikleri nicel ve nitel bakımından incelenir. Nicel bozukluklar kişinin öğrenim derecesine göre genel bilgiler üzerine yapılacak bir yoklama ile meydana çıkarılır (çeşitli konular üzerinde bilgisini tartmak, zihin hesabı, kendiliğinden yazı). Nitel bozukluk-luklar sabuklama (délire), saplantı (idée fixe), takınak-(obsession)lardır. Bunlar içinde en ağırı sabuklama olup gerçeğe uymıyan, yerinde olmıyan fikirlerin hasta tarafından doğru ve gerçek olarak alınması, yahut başka bir deyimle aslı olmıyan olguya zıt düşünceler ileri sürmektir. Başlıcaları zulüm ve haksızlık gördüğü şeklindeki sabuklamalar (persécution), küçüklük ve suçluluk fikirleri şeklinde kendisini gösteren sayıklamalar (micromanie), büyüklük taslamalar (mégalomanie) dır. Saplantı (idée fixe) çok defa olabilen ve olması umulan bir fikre saplanmaktır ki zamanla kökleşerek ve büyütülerek sonunda bu da bir sabuklama olur. Takınak (obsession) doğru ve yerinde olmadığını bildiği halde, arzu ve iradenin önleyememesi sonucu, bilinçte oturarak günden güne kökleşen sırnaşık ve yapışkan, sıkıcı ve bunaltıcı asalak (parazit) fikirdir; bu asalak düşünceler sıkıntı ve korkuları (phobie) doğurur ki istemediği halde hastayı çok defa bazı anormal hareketlere sürükler (içtepi, impulsion).

Duygululuk (affectivité) alanında akıl hastalarının duygulanım hali çok değişir: artar veya yavaşlar veyahut kalkar.

Duygulanımın artması (coşkunluk, excitation), fazla neşe veya öfke ile kendini gösterir. Bu hastalar canlı ve hareketlidir, dış uyarıcılara karşı çabuk ve sert karşılık verirler, tepkileri ya aşırı sevinç veya şiddetli öfke ve ataklık halindedir. Kısaca bunların hareket, söz ve yazılarında sürekli bir artış vardır, taşkınlığa kadar gider.

Duygulanımın yavaşlaması (çökkünlük, dépression) fazla keder ve sıkıntı (sıkınç, angoisse) ile kendini gösterir. Bu hastalar gevşek, durgun ve az hareketlidir. Dış etkilere karşı yavaş ve ağır, sönük tepkiler verirler. Uyuşuk, dalgın, tasalı ve kaygılı, bir köşeye büzülüp otururlar. Buna karşılık dış dünya ile ilgileri yerindedir, çektikleri derin acı ve sıkıntı yüzünden pek seyrek olarak bazı atılganlıkları görülebilir (raptus).

Duygulanımın kalkması veya başkalaşması (ilgisizlik, indifférence) tam kaygısızlık, çevre ve dış dünya ile bütün bağların çözülmesi ve hattâ büsbütün kalkmasıdır. Bütün duygular sönmüş olduğundan ne kendisine ne de çevresindekilere (ana - baba, karı - çocuk, tanıdıklar) karşı sevgi ve ilgisi kalmıştır. Bu hastalar sonunda bütün tabiî isterlerini de unutarak tam anlamiyle bir bitki hayatı sürerler.

Akıl hastalarında, zekânın yıkılışı derecesinde, ahlâk kavrayışında (moral) çöküntüler ve sosyal kurallara karşı saygısızlık görülür.

Akıl hastalıklarının sınıflanması, uzun tartışmalara yol açmış olmakla beraber, bunları iki büyük sınıfa ayırmakta bütün yazanlar birleşmişlerdir: akıl sakatlıkları (psikopati-infirmité), akıl hastalıkları (psikopati-maladie).

Akıl sakatlıkları yani psikopati infirmiteler, akıl temelinin tamamiyle değişmesi ve başkalaşması, ruh yapısının eksik kalması veya ruh gelişiminin durması sonucu görülen psikopatilerdir (doğuştan akıl anomalileri ve meselâ akıl soysuzlaşmaları, oligofireni, aşağı-orta-yukarı dejenereler, sonradan olma veya edinsel gençlik ve ihtiyarlık bunamaları).

Öz akıl hastalıkları yani psikopati-maladiler, akıl görevlerinin değişmesi ve bozulması, ruhsal çalışma dengesinin kaybolması sonucunda görülen psikopatilerdir, bunlara psikoz da denir (mani, mélancholie, döner delilik, akıl confusion'u, sistemli asıl psikozlar, sarsıntı psikoz ve psiko-nevrozları, v.b.).

Akıl hastalıklarının evrimi ve tedavisi: Bir psikopati iyileşebilir, ne kadar erken bakılır ve sağıtımına çalışılırsa, o kadar iyileşmesi umulur. Bunun için psikozun izini başlangıçta, daha ilk devrinde yakalamak gerekmektedir. Geç kalınırsa hastalık süreğenleşir, sağıtım zorlaşır, hattâ onulmaz bir hale gelir. Bu bakımdan bir akıl hastası karşısında şaşırmadan ve telâşlanmadan bir hekime ve kaabilse bu hastalıklardan anlar bir uzmana (ruh hekimi, psikiatr) başvurmalıdır.

Akıl hastaları hastanın durumuna göre, ya bir akıl hastalıkları kurumunda yatırarak ayırma (tekitme, isolement) veya aile yanında özenli gözetme ve devamlı kollama suretiyle tedavi edilir. Pek taşkın ve tehlikeli hastaların akıl hastalıkları kurumuna yatırılmasında duraksamamalıdır. Psikopatilerin tedavisi bir taraftan ilâçlarla, diğer taraftan hijyen tedbirleri (yiyecek ve içeceğine, temizlik ve normal isterlerine dikkat) ve fiziksel tedbirlerle (banyo, masaj, elektrik ışık tedavileri) kaabildir. Bunlara, ruh tedavisine (psikoterapi: moral telkinler, psikanaliz) çok önem vermelidir.

AKIL MALÛLLÜĞÜ, delilik ile doğuştan veya sonradan gelme, ileri derecede akıl azlığını, türlü zihin bozukluğunu ve çeşitli zihin sakatlığını kavrıyan bir terim.

Hukuk dilinde yerleşmiş terim «akıl malûllüğü» ise de bazı kanunlarda, meselâ Medenî Kanun'da akıl hastalığı ve akıl zayıflığı (mad. 13, 89, 112, 133, 355, 418) terimleri de kullanılmaktadır.

Akıl malûlünü, hukuk eylemlerinin değeri ve işlediği suçlardan sorumu, kanunlarda özel hükümler gerektirmiştir:

a) *Medenî Kanun bakımından akıl malûllüğü*: Küçüklük ve sarhoşluk gibi, ayırma yeteneğini kaldıran sebeplerden biridir (M. K. mad. 13).

Akıl hastalıklarına tutulanlar asla evlenemezler (M. K. mad. 89). Evlenmişlerse bağıt battaldır (M. K. 112). Evlendikten sonra karı kocadan birinin akıl malûllüğüne tutulması, kanunun aradığı diğer şartlar da varsa diğerine boşanmayı istemek hakkı verir (M. K. mad. 133).

Kanun, akıl malûllüğü halinde bulunanları korur. Bu sebeple işlerini görmekten âciz, yahut sürekli şekilde yardıma, gözetilmeye muhtaç ergin kişilere bir vasi tâyin olunur. (mad. 355).

b) *Ceza Kanunu bakımından akıl malûllüğü*: Ceza kanunumuzda tam akıl malûllüğü cezasızlık sebebidir. «Fiili işlediği vakit şuurunu veya hareketlerinin serbestliğini giderecek derecede akıl malûllüğüne tutulmuş kimseye ceza verilemez» (mad. 46).

Tam olmıyan akıl malûllüğü cezayı azaltma sebebidir (mad. 47).

Gelip geçici sebeplerle, tam veya tam olmıyan akıl malûllüğü halinde bulunanlar akıl malûllerine benzetilmişlerdir (T. C. K. mad. 48).

Ceza kanunundaki «akıl malûllüğü» için bir «erken bunamalı» bir varsanılı «azgın bir manyak», saldıran bir «melânkolik», bir «persekütör» gireceği gibi ileri derecede bir ebleh (fed'm), bir «adam öldürme deliliği» ile malûl kişi, hattâ bir «hırsızlık delisi» (cleptomane) de girebilecektir. Elverir ki bunlar bu şartlar içinde suç işlemiş bulunsun. Cezası azaltılacak kişilere bir ahmak, bir ölçüsüz, ruh itişleri taşkın, fakat iradesi çelimsiz, gevşek ve güdük olanlar, çabuk ve çok kızan «siniri bozuklar», telkinlere çabuk kapılan muhakemesi kıt olanlarla iyiyi kötüyü ayırt edemiyenler örnek gösterilebilir.

Gelip geçici sebeplerle malûl olanlara «zehirlenerek delirmiş» ateşli hastalık yüzünden aklını oynatmış» kimseler örnektir. Ancak kendi isteğiyle serhoş olanların işledikleri suçlar akıl malûllüğü halinde işlenmiş sayılmaz.

AKILLI, Hatay İlinin, merkez ilcesinin Hıdırbey bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 620 (1940). A., Antakya'nın 5 km kuzeybatısında, Âsi nehrinin kuzey kollarından biri boyunda bir yamaçta kurulmuştur. Kerpiç ve taştan yapılmış, çatılı ve kiremit damlı olan evler, toplu bir durum gösterirler. Köyde kaynak suları kullanılır. Çevresindeki topraklardan tahıl ve zeytin elde edilir. Halkın bir kısmı odunculukla geçinir.

AKIM (Coğ.), akarsu yatağının bir yerinden bir saniyede geçen su miktarı. A., akarsuyun uzunluğuna bağlı değildir. Bazı akarsuların boyları kısa, fakat taşıdıkları su miktarı daha uzun akarsulardan çoktur. Bir akarsuyun A. ı, çevreğe düşen yağış tutarına, toprağın suyu emme derecesine, akarsu çevreğinde her vakit kar ve buzlarla örtülü dağların

bulunup bulunmamasına bağlı olarak değişir. Yağmurların çok bol yağdığı tropikal bölgelerde akarsular da bol suludurlar; meselâ Amazon nehri saniyede 80000 m^3, Kongo nehri 50000 m^3 su geçirir.

AKIM ÇİZGİLERİ, aero ve hidrodinamikte gaz veya sıvı parçacıklarının hareketleri sırası çizdikleri yörüngeler.

AKIM ŞİDDETİ, 1 saniyede, bir iletgen kesitinden geçen elektrik miktarı. Kullanılmakta olan akım şiddeti birimi Amper (Ampère) dir.

AKIN, Kara-Kırgızlar'da ve Kazak-Kırgızlar'da, düğün, ziyafet, v. b. toplantılarda bir nevi temsilî inşad ile eski destan parçalarını ezber okuyan sanatçıların en ustalarına verilen ad. Akınlar, Kırgızlar arasında âdeta bir kast teşkil ederler. Hazırlanmadan şiir de söylemekle beraber, daha çok destan parçalarını saatler boyunca inşad eden bu şarkıcı-destancılar bizim hikâyeci âşıkları karşılıyan sanatçılardır. Eski Yunan'da bu işi gören sanatçılara *rhapsodos* derlerdi. Yunan destanlarının gelişiminde *rhapsodoslar* önemli rol oynamışlardır. Akınlar da, tıpkı *rhapsodlar* gibi destancı şairlerin meydana getirmiş oldukları destan parçalarını bir köbekten diğerine en iyi şekilleriyle nakleden, böylece, yazının bulunmadığı zaman ve çevrelerde onları saklıyan sanatçılar olmuşlardır.

AKIN, AKINCI, akmak mastarından yapılmış bir askerlik terimi. Düşman memleketlerine girerek pek çabuk hareketlerinden dolayı Osmanlılar'daki bir sınıf hafif atlılara *akıncı* ve bunların yaptıkları taarruzlara da *akın* denilirdi. Osmanlılarda akın yapan ve *serhad kulu* da denilen akıncılar, Rumeli'de sınır üzerindeki sancaklarda bulunurlar ve bir harbde, şimdiki motorize birlikler gibi, taarruzun ilk kademesini teşkil ederlerdi. Yüzer yüzer bölüklere ayrılmış olan akıncıların ad ve bölgelerini yazan düzenli defterleri vardı. Her bölgedeki akıncılar bir akıncı komutanının emri altında bulunur, bundan sonra on bölük'ün komutanı olan binbaşı gelirdi. Osmanlılar'daki akınlar, *akın*, *haramilik*, *çete* adlariyle üç kısımdı. Bunlardan akıncı komutanının emri altında yapılan taarruza *akın*, yüz kişi ve daha fazla kuvvetle yapılan akına *haramilik* ve yüzden az kuvvetle yapılana da *çete* denilirdi. Akıncılar, ordunun büyük kısmının birkaç günlük ilerisinde gidip çevik hareketleriyle etrafa şaşkınlık verirler, keşif hizmeti görürler, ordunun geçeceği yolun güvenliğini sağlar, tahılları saklar ve elde ettikleri tutsaklarla düşmanın durumunu öğrenirlerdi. Akıncılık düzenli örgütleriyle birlikte XVI. yüzyılın sonlarına kadar (1595) devam etmiş ve sonra yerini Kırım Hanlığı kuvvetlerine bırakmıştır. Osmanlılar'da ilk akıncı komutanı Evrenos Bey'dir. Daha sonra Mihaloğulları, Turhan Bey, Malkoçoğlu akıncıları ün bulmuştur. Osmanlılar'da ordu dışında aylıksız, işsiz ve başıbozuk atlılardan meydana gelen akıncılar harblere kendi silâh ve atlariyle katılırlardı. Akıncıların pek kıdemlilerinden bazılarının timarları varsa da çoğunun geliri yoktu. Akıncılar harbden ve akından aldıkları şeylerle geçinirler, vergi vermezlerdi.

AKINCI MÜFREZELERİ, İstiklâl Savaşı'nda, Çerkes Ethem'in hainliğinden sonra Demirci'de kaymakam İbrahim Ethem (Muğla Valisi İ. E. Akıncı) tarafından kurulmuş millî kuvvetler. Alaçam dağiyle Akdağı merkez edinerek bir buçuk yıl, işgal bölgesi içinde düşmanla çarpışmış, halkın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne bağlılık ve güvenini arttırmış, düşmanı türlü zararlara uğratmışlardır. Büyük Taarruz'da Batı Anadolu şehir ve kasabalarına ordudan önce girerek düşmanın oralarda yapmak istediği yakıp yıkmaları önlemekte başarı gösteren bu kuvvetler, zaferin gerçekleşmesiyle dağılmışlardır.

AKINCILAR: 1 — İzmir'in Kuşadası ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 6816 (1940). Bucak merkezi, İzmir-Aydın demiryolu boyunda 4692 nüfuslu Selçuk kasabasıdır. Bucağın kuzeyinde denizden 10-15 m yüksekteki Akgöl bataklıkları uzanır. Güneyindeki dağlık arazide orman ve fundalıklar yer alır. Yakınında Efes ve Ayasluğ yıkıları bulunmaktadır.

2 — Bulgaristan'da Filibe (Plovdiv) şehrinin 86 km kuzeyindeki Selvi (Sevliyevo) ilcesine bağlı bir köy. Nüfusu 1753. Dağlık bir bölgededir. 1934 yılında bu ad, *Petko Slaveykof*'a çevrilmiştir.

AKINS [*eykinz* ok.], **Zoe** (doğ. 1866), Amerikalı yazar. Tiyatrocu şair ve tenkidci olarak yazarlığa başlamıştır. Edith Wharton'un romanından ilham alarak yazdığı *The Old Maid* (Geçmiş kız), adlı piyesi 1935 yılına ait Pulitzer ödenini kazanmıştır. Piyesleri derin bir duygu ifade eder. Eserleri: *Papa* (Babam) [1919], *Déclassée* (Sınıfsız) [1919], *Daddy is gone a-hunting* (Babam ava çıktı), *The Texas Nightingale* (Texas bülbülü) [1922], ve *The Greeks Had a Word for it* (Yunanlılar'da bunun bir adı vardı) dir.

AKINTI: bk. DENİZ AKINTILARI.

AKIŞ, Suların yeryüzünde görülen hareketi. Atmosferden, türlü yağış şekillerinden birisiyle yeryüzüne inen ve eğer katı ise sıvılaşan suyun bir bölümü yeniden buharlaşır, bir bölümü toprağa sızar, bir bölümü de yüzeyde, yerçekimine uyarak düştükleri yerlerden aşağılara doğru akarlar ve en az karşı koyan yolu kovalıyarak bir denize, bir göle yahut bataklığa ulaşırlar. Bir yerde bitki örtüsü, yıllık yağışın mevsimlere dağılışı, atmosferden bir defada düşen su miktarı, yağış tutarında karın payı, buharlaşma, yeryüzünün eğimi, kültelerin geçirimliliği akış üzerinde etki yapan faktörlerdir. Tabansulariyle karst alanlarındaki yeraltı sularının da özel akışları vardır. Bk. TABANSUYU, ve KARST OLAYLARI.

AKIŞKAN, su ve benzeri sıvılar, hava ve benzeri gazlar gibi, akma özelliği gösteren, yani oldukça küçük kuvvetlerin etkisi altında büyük şekil değişimleri yapan cisim. Akışkanlık katılığın tersidir. Bu iki hal arasında *viskozite* (lüzuciyet) halleri vardır. Katı cisim çok büyük kuvvetlerin etkisi altında önemsiz şekil değişimleri yapar. Viskoziteli cisimler kolaylıkla şekil değiştirebilirlerse de, bu hareket oldukça yavaştır. Bu ara haller arasında akışkanlık için belli bir sınır göstermek zordur. Bununla beraber akışkan anlamına matematik bir karakter verilebilir. Böylece tarif olunan *tam akışkan* ideal bir varlık olup, cisimler empirik akışkanlık özeliklerini gösterdikleri nispette ona yaklaşırlar: sürekli bir akışkan ortaklama bir yüzeyle ikiye bölünürse, birinci bölümün ikinci üzerine etkisi, kesit yüzeyinin elemanlarına uygulanan birtakım kuvvetlerle gösterilebilir. Her kuvvet, elemana normal ve teğet iki bileşene ayrılabilir. Akışkan şeklini değiştirirken tabakaları biribirleri üzerinde kayarlar. Teğet kuvvetler ne kadar büyük olursa, kayma o kadar güç olur. Tam akışkan halinde elemanlar arasında yalnız normal kuvvetlerin bulunduğu var sayılır. Fakat *gerçek akışkan*'larda teğet kuvvetler daima sıfırdan farklıdır ve bu kuvvetler ne kadar büyük olursa akışkanın viskozitesi o kadar çok olur. Bk. VİSKOZİTE.

AKIŞKANLAR MEKANİĞİ, mekanik biliminin akışkanların hareketlerine bağlı olayları inceliyen kolu. Bu olaylar *mekanik* ilkelerinin akışkanların hareketlerine uygulanması ile incelenir. Bununla beraber aslında bir tabiat bilimi olan mekaniğin böyle dedüktif bir metoda bağlanması, olayların fiziksel karakterini saklıyacağından matematik teorilerin deneylerle gerçekleştirilmesi gerekir. Akışkanlar mekaniğinde kullanılan metotlar birçok özelikler göstermektedir. Bir akışkan, sürekli bir orta olduğundan akım çizgilerini deneysel bir şekilde belirtmek, ancak akışkan içerisine boya, tahta talaşı, duman gibi yabancı maddeler katmakla mümkündür. Kullanılan deney ve ölçü geıeçlerinin de akımın esas özeliklerini değiştirmemesi gerekir. Bir akışkan tarafından doldurulan uzayın her noktasında akışkanın hızı bir vektörle gösterilebileceğinden, matematik teorilerde *vektörel anılizin* bütün elemanları kullanılmaktadır. Birçok hallerde bu vektör alanının bir potansiyeli bulunduğundan, *harmonik fonksiyonlar* teorisi ve özel olarak düzlemsel hareketlerde *analitik fonksiyonlar* geniş bir uygulama alanı bulmaktadır. Genel olarak geometrik biçimlerde olmıyan engeller etrafındaki akımların incelenmesi ile bu cisimlerin akıma karşı gösterdikleri dirençlerin hesaplanmasında *konform gösteri* (représentation conforme) metodu bellibaşlı araç olarak kullanılmakta ve bu problemler geometrik şekiller (doğru çizgi, daire, ...) üzerine indirgenerek çözülmektedir:

I — *Kinematik kavramlar*: Akışkan tarafından doldurulan uzayın her hangi bir M (x, y, z) noktasında *akışkanın hızı* $\vec{V}$ (u, v, w) ile gösterilir. *Akım çizgileri*, her noktasında akışkanın hız vektörüne teğet olan eğrilerdir: $dx / u = dy / v = dz/w$. . . . (1). Akışkan parçacıklarının zamanla çizdikleri eğriler *yörüngeler*dir. Genel olarak yörüngeler ve akım çizgileri aynı değildir. Ancak satasyoner akımlarda yani $d\vec{V}/dt = 0$ halinde bu eğriler eşit olurlar.

Çevrinti: M (x, y, z) noktasındaki $\vec{\Omega}$ (ξ, η, ζ) çevrinti vektörü, bileşenleri: $2\xi = \partial w / \partial y - \partial v / \partial z$, $2\eta = \partial u/\partial z - \partial w/\partial x$, $2\zeta = \partial u/\partial x - \partial v/\partial y$. . . . . (2) ile gösterilen vektördür.

Dolaşım (circulation): Kapalı bir C çevresi üzerinde alınan: $\Gamma = \int_c u\,dx + v\,dy + w\,dz$. . . . . (3) integraline hız vektörünün dolaşımı denir. *Stokes* formülü gereğince: $\Gamma = \int_c u\,dx + v\,dy + w\,dz = \iint_s [\alpha\,(\partial w/\partial y - \partial v/\partial z) + \ldots\ldots]\,d\sigma = 2\iint_s (\alpha\xi + \beta\eta + \gamma\zeta)\,d\sigma = 2\iint_s \Omega_n\,d\sigma$ . . . . (4) yazılabilir. Bu bağıntı şu şekilde sözlenebilir: kapalı bir çevre üzerindeki hız dolaşımı o çevre arasından geçen çevrinti akısına (flux) eşittir. Çevrinti vektörü tam akışkanların mekaniğinde çok önemlidir. Harekette bulunan bir akışkanın mekanik etkiler gösterebilmesi için $\Gamma = 0$ yani $\vec{\Omega} = 0$ veya $\vec{\Omega} \parallel \vec{V}$ olmaması gerekir.

Hız potansiyeli: Çevrinti vektörünün sıfır olduğu hallerde (2) bağıntılarının bir sonucu olarak $u = \partial\varphi/\partial x$, $v = \partial\varphi/\partial y$, $w = \partial\varphi/\partial z$. . . . (5) olacak şekilde bir akım potansiyelinin bulunduğu anlaşılır. Bununla beraber potansiyelli bir akımın bazı tekel noktalarında çevrinti bulunabilmesi ve yalnız bu noktaları kuşatan çevreler üzerinde dolaşımın sıfır olmaması mümkündür. (bk. AERODİNAMİK. misal 3).

Süreklilik denklemi: Akışkan kütlesinin zamanla değişmediği $\partial\,(\varrho\,u) / \partial x + \partial\,(\varrho\,v) / \partial y + \partial\,(\varrho w) / \partial z + \partial\varrho / \partial t = 0$ . . . . . (6) bağıntısı ile gösterilir (ϱ = yoğunluk). ϱ = sabit halinde bu denklem:

$\partial u/\partial x + \partial v/\partial y + \partial w/\partial z = 0$. . . . . (7), yahut $\operatorname{div} \vec{V} = 0$ şekline girer. Bir hız potansiyeli varsa (7) denklemi $\partial^2 \varphi / \partial x^2 + \partial^2 \varphi / \partial y^2 + \partial^2 \varphi / \partial z^2 = \Delta\varphi = 0$ . . . . (8) olarak yazılabilir ki buradan φ potansiyelinin harmonik bir fonksiyon olacağı anlaşılır.

Düzlemsel Hareketler: Bu gibi akımlarda xy düzlemine paralel yüzeyler üzerindeki hareketler eşittir. (7) süreklilik denklemi $\partial u/\partial x + \partial v/\partial y = 0$ şeklinde yazılabileceğinden $u = \partial\psi/\partial y$, $v = -\partial\psi/\partial x$ olacak şekilde bir ψ fonksiyonu bulunur. Akım çizgileri $dx/u = dy/v$ yani ψ = sabit bağıntıları ile gösterilebileceğinden ψ ye *akım fonksiyonu* denir. Tarife göre φ ve ψ iki birleşik (associé) harmonik fonksiyon olacağından $f = \varphi + i\psi$ fonksiyonu, $z = x + iy$ kompleks değişkeninin bir analitik fonksiyonu olur. Buna *kompleks potansiyel* ve $df/dz = u - iv$ türevine *kompleks hız* denir (Potansiyelli akımlar için AERODİNAMİK başlığı altında verilen örneklere bakınız).

II. *Dinamik:* Genel hareket denklemleri: M (x, y, z) noktasında ve t anında bir akışkan elemanının hızı $\vec{V}$ (u, v, w), yoğunluğu ϱ, basıncı p, ivmesi $\vec{J}$ (J_x, J_y, J_z) ve birim kütleyi etkiliyen yer çekimi $\vec{F}$ (X, Y, Z) ile gösterilirse bu elemana dinamik'in kök ilkesi uygulanarak: $\partial p/\partial x = \varrho(X - J_x)$, $\partial p/\partial y = \varrho(Y - J_y)$, $\partial p/\partial z = \varrho(Z - J_z)$ . . . . (9) yazılabilir (d'Alembert denklemleri). Problemin genel olarak çözülebilmesi için u, v, w, p ve ϱ bilinmiyenlerini x, y, z, t değişkenlerine göre belirtmek lâzımdır. Bunun için kurulması gereken beş denklemden üçü (9) denklemlerinin yukarıdaki değişkenlere göre dönüştürülmesi ile elde olunur (Euler denklemleri):

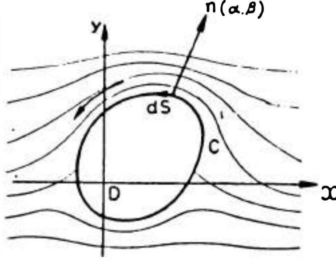
$$X - (1/\varrho)\,\partial p/\partial x = u\partial u/\partial x + v\partial u/\partial y + w\partial u/\partial z + \partial u/\partial t$$
$$Y - (1/\varrho)\,\partial p/\partial y = u\partial v/\partial x + v\partial v/\partial y + \ldots\ldots\ldots$$
$$Z - (1/\varrho)\,\partial p/\partial z = u\partial w/\partial x + \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (10)$$

Stasyoner akım yani $d\vec{V}/dt = 0$ halinde son terimler sıfır olur. Akışkan parçacıklarının yörüngeleri(10) denklemlerinin integrasyonundan sonra $dx/dt = u$ (x, y, z, t), ... diferansiyel denklemlerinin çözülmesi ile elde olunur. Dördüncü denklem süreklilik denklemidir: (6), (7), (8). Beşinci denklem, akışkanın fiziksel özeliklerini berlirten termodinamik bağıntıdır: f (p, ϱ, T) = 0. Bu denklem sıkıştırılamıyan (incompressible) akışkanlar için ϱ = sabit, adyabatik değişmeler gösteren akışkanlar için $p = k\varrho^\gamma$ şekline girer.

Bernouilli kanunu: Teorik olarak d'Alembert denklemleri bütün dinamik problemlerini çözmeye yeter ise de, birçok hallerde «mekanik enerjinin sakımı» veya «hareket miktarı» teoremleri gibi dinamik kök ilkesinin başka şekillerini kullanmak daha elverişlidir. Akışkanlar mekaniğinde enerjinin sakımı Bernouilli bağıntısı ile gösterilir: $p/\varrho g + V^2/2g + H$ = sabit (g yerin ivmesi, H yükseklik). Yatay düzlemsel hareketlerde $p + \varrho V^2/2$ = sabit (bk. AERODİNAMİK) yazılır.

III — *Kutta-Joukowsky teoremi:* akışkanlar mekaniğinde matematik çalışmaların tipik bir örneği olmak üzere

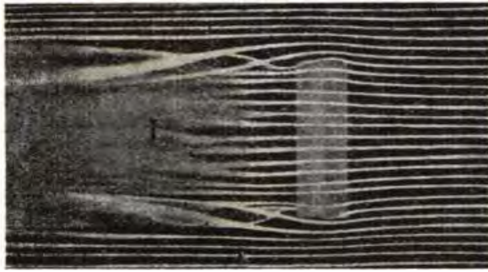
aşağıda bu teoremin ispatlanması için kullanılan metot gösterilmiştir. Teorem, çevrintisiz ve stasyoner düzlemsel bir akım içerisine, hareket doğrultusuna normal olarak konmuş sonsuz bir silindir üzerine (Şek. 1) akımın uyguladığı kuvvetin değer, doğrultu ve yönünü göstermektedir (bk. AERODİNAMİK). Basınç Bernouilli formülüne göre

Şek. 1

$P = P_0 + (1/2)\,\varrho\,V^2$ dır. $dx = -\beta ds$, $dy = \alpha ds$. $P_x = -\int_s p\,\alpha\,ds$, $P_y = -\int_s p\,\beta\,ds$ olduğundan $P = P_x - iP_y = (i\varrho/2)\int_s V^2\,(dx - idy)$ yazılır. S bir akım çizgisi olduğundan S üzerinde $V = d\varphi/ds$ ve $\psi =$ sabit yani $V = d(\varphi + i\psi)/ds = df/ds$ olur. $z' = x - iy$ konursa $ds^2 = dx^2 + dy^2 = dz.\,dz'$ veya $dz' = (ds/dz)^2\,dz$ olacağından $P = (i\varrho/2)\int_s (df/dz)^2\,dz$ bulunur (Blasius formülü). Bu integrali çözebilmek için z düzlemi üzerindeki akımın diğer bir Z düzlemi üzerinde konform bir gösterisi yapılır (bk. KONFORM GÖSTERİ). Böylece S çevresi bir daireye ve potansiyel, bir daire etrafında dolaşımlı akım potansiyeline (bk. AERODİNAMİK. Misal 5) indirgenir. Blasius formülünün bu yeni şekli Cauchy teoreminden (bk. ANALİTİK FONKSİYONLAR) faydalanarak kolaylıkla çözülebilir ve $P_x = 0$, $P_y = -\varrho CU$ elde olunur (ϱ yoğunluk, C dalaşım, U akım hızı),

IV — *İzler:* Kutta Joukowsky teoremi sonsuz bir silindir üzerine bir akımın uyguladığı kuvvetin akım doğrultusuna normal olacağını göstermektedir. Deneye uymıyan bu sonucu değiştirecek şekilde kurulan teorilerden birisi Prandtl'ın sonlu kanad teorisidir. Prandtl, kanadın arka kenarından başlamak üzere bir çevrinti örgüsünü (Şek. 2)

Şek. 2

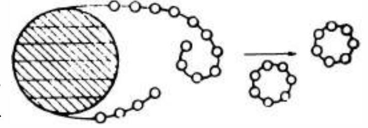
hesaba katmaktadır. Böylece kuvvetin akım doğrultusundaki bileşeni belirtilmektedir (bk. AERODİNAMİK). Genel olarak bir engel etrafındaki akım, çok küçük hızlarda, kesiksiz ve çevrintisiz bir şekil göstermektedir (Şk. 1). Hız biraz büyüyünce engel arkasında izler meydana gelir. Bu izler ilk önce içinde kararlı (stable) birtakım çevrintilerin toplandığı ölü bölgelerden ibarettir (Şek. 3 ve 4). Bu bölge esas akımdan iki hız kesikliği yüzeyi ile ayrılır. Daha büyük hızlarda bu kesiklik tabakası helisel bir şekilde kıvrılarak

Şek. 3

bir çevrinti çemberi meydana getirir ve engelden ayrılır.

Şek. 4

Böylece engelin gerisinde akım ile sürüklenen bakışık veya alterne çevrintiler (Şek. 5 ve 6) görülür. Daha büyük hızlarda iz karışık bir manzara gösterir (régime turbulent) (Şek. 7).

Şek. 5

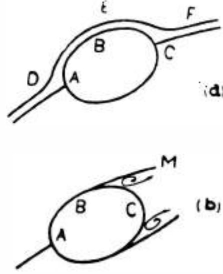

Şek. 6

Yukarıda gösterilen bu deneysel olayların ve çeşitli biçimdeki engellerin akıma karşı gösterdikleri dirençlerin

Şek. 7

hesaplanması için bazı matematik teorilerinden faydalanılmaktadır (Helmholtz kesiklik yüzeyleri, Karman-Bénard çevrintileri,....). Bu teorilerde daima tam akışkan anlamı üzerinde durulduğu unutulmamalıdır. Çünkü, içinde viskoziteminin de yer aldığı hareket denklemlerinin (Navier denklemleri) integrasyonu ancak sayılı özel hallerde mümkündür. Prandtl'ın «Grenzschicht = sınır yüzeyi» teorisinde olduğu gibi viskozitenin yalnız engellerin çevrelerinde meydana gelen ince bir sınır tabakası içinde etki gösterdiği ve bunun dışında tam akışkan özeliğinin geçer olduğu göz önünde tutulduğu halde bile bu denklemleri açmak zor ve çok defa imkânsızdır. Bundan başka mermilerin hareketi (bk. AERODİNAMİK), su vuruşları (bk. HİDRODİNAMİK) gibi yoğunluk değişimlerinin önemli etki gösterdiği olayların dışında bu değişimler ihmal edilmektedir. Bununla beraber tam akışkanlar için yukarıda sözü geçen teoriler deney-

sel değerlere az çok yakın sonuçlar vermektedir. Fakat bu olayların niçin ve nasıl meydana geldikleri ancak viskoziteyi göz önünde tutmakla anlaşılabilir. Örnek olarak, izlerin meydana gelmesi, Prandtl'ın *sınır tabakası teorisi* ile şöyle açıklanmaktadır (Şek. 8 a): tam akışkan halinde A ve C noktalarında hız sıfır olduğundan P basınçları eşit ve $P = p + (1/2)\,\varrho\, V^2$ değerindedir. DFE akım çizgisi üzerinde basınç A yakınlarında P ye yakın bir maksimumda başlıyarak küçülür ve B yakınlarında tekrar P değerini alır. Akışkan elemanları BC üzerinde gittikçe artan basınca karşı hızlarından faydalanarak ilerliyebilirler. Fakat viskoziteli bir akışkan halinde engel etrafında ince bir sınır tabakası meydana gelir ve hız bu tabaka içerisinde engel yüzeyinde sıfırdır. Bu tabaka içerisindeki basınçlar DEF akım çizgisi üzerindeki basınçlara yakın değerlerde olursa da ABC üzerinde hız sıfır olduğundan C noktasındaki yüksek basınçlı akışkan alçak basınçtaki B noktasına doğru hücum eder ve böylece çevrintiler ve izler meydana gelir (Şek. 8 b).

Şek. 8 a ve 8 b

V. Yukarıda sözü geçen çeşitli iz şekillerinde, engelin akıma karşı gösterdiği dirençler farklıdır. Bu çeşitli akım rejimleri, V akımın hızını, D silindirik bir engelin çapını, ν kinematik viskoziteyi (bk. VİSKOZİTE) göstermek üzere tertiplenen $R = VD/\nu$ *Reynolds sayısı*nın alacağı değerlere bağlıdır: $R = 50$ yakınlarında alterne çevrintiler $R = 200.000$ den sonra da karışık (turbulent) rejim başlar. Akışkanlar mekaniği deneylerinde Reynolds sayısı bu bakımdan çok önemlidir. Bk. AERODİNAMİK ve HİDRODİNAMİK.

AKIŞLI BÖLGE, sınırları içinden doğan akarsuların denizlere ulaşabildikleri bölgeler. Akışlı bölgelerde genel olarak yağışların bıraktığı su, buharlaşan sudan çoktur; buharlaşan ve toprak altına sızan sulardan artan ve yüzeyden akan suların, akarsu yataklarında toplanmasını sağlıyan genel bir eğim vardır. Akarsular önlerine çıkan engelleri ya bir yanından dolaşarak, yahut onu oyup boğazlar (yarma vâdiler) yaparak veya gerilerinde birikerek göller meydana getirdikten sonra en alçak noktasından aşarak akışlarına devam e lerler. Genel olarak yüzeyden akışı olmıyan karst alanlariyle çok geçirimli kültelerden meydana gelmiş yerlerde Jeomorfoloji bakımından akış yoksa da, böyle yerler hidroloji bakımından akışlı alanlardır. Dağlar, çevrelerindeki çukur yerlerden daha çok yağış aldıkları ve eğimleri fazla olduğu için, denizlere yakın yerler daha nemli olduktan başka, akarsuların denize kadar olan yolu kısa olduğundan akışlı bölge karakterini almaya elverişlidir. Bunlardan başka suları büyük bir nehirde toplanan bölgelerde, buharlaşma çok da olsa, suyunun bir miktarının denize ulaşması mümkün olduğundan aynı durumdadırlar. Akarsuları, yalnız yağışlı mevsimde denize ulaşabilen alanlar morfoloj bakımından, kurak bir bölgeye girdikten sonra kuruyarak sona eren bölgeler de iklim bakımından akışlı sayılır. Tektonik şartlanma ile Amerika ve Afrika'nın büyük bölgelerinin ve hemen bütün Avrupa'nın akasruları Atlas Okyanusu'na veya onun bir koluna dökülmektedir. Daha geniş alanlı olan Hint Okyanusu ile Büyük Okyanus, daha dar alanların sularını alırlar.

Akışlı bölgelerin kıtalara ve sularını boşalttıkları denizlere göre dağılışları (milyon km² olarak)

Denizler	Avrupa ve Asya'da	Afrika'da	Avusturalya'da	K. Amerika'da	G. Amerika'da	Toplam
Atlas Okyanusu'na	2,6	10,5	—	8,1	16,3	37,5
K. Buzdenizi'ne	12,6	—	—	6,3	—	18,9
Akdeniz'e	4,2	4,4	—	—	—	8,6
Atlas Ok. toplamı	19,4	14,9	—	14,4	16,3	65,0
Büyük Okyanus'a	9,4	—	0,6	4,5	1,0	15,5
Hint Okyanusu'na	7,4	5,4	2,9	—	—	15,7
Toplam	36,2	20,3	3,5	18,9	17,3	96,2

Yeryüzünde akışlı ve akışsız bölgeler

Akarsu bulunmıyan alanlar
Hidrografya bakımından akışsız alanlar
Denizlere akışlı alanlar ve sınırları

Akışlı bölgeler arasında yüzey birimine düşen akarsu uzunluğu (akarsu sıklığı) bakımından farklar vardır. Bu sıklık, vâdileşmenin ve dolayısiyle engebenin derecesi hakkında fikir verir. Sıklığın doğru olarak hesaplanması büyük ölçekli haritalar üzerinde yapılır. Nehirlerin su miktarının bağlı olduğu faktörler, bunlar arasında, hususiyle yeryüzü şekilleri, morfoloji gelişiminde erişilmiş olan safha, kültelerin geçirimliliği, akarsu sıklığı üzerinde etki yapar; meselâ aşınma ve karstlaşmanın ileri olduğu alanlarda, yahut sert ve geçirimli külteler üzerinde az, buna uymıyan durumlarda çoktur.

AKIŞSIZ BÖLGE, akarsuyu olmıyan veya denize ulaşamıyan bölge. Akışsız bölgelerde, yağışların bıraktığı su, buharlaşmaya yetmiyor demektir, yüzeyde her hangi bir denize kadar ulaşan kesiksiz bir eğim yoktur. Kesiksiz eğim, ancak akarsuyun sızarak ve kuruyarak sona erdiği yere kadar gider. Akışlı ve akışsız bölgeleri kesin olarak sınırlamak güçtür. Arada geçit tipleri bulunur; böyle yerlerde akışsız küçük bölgeler akarsu sistemleri arasına girmiştir. Morfoloji bakımından akışlı, yani denize kadar kesiksiz eğimli olduğu halde, yetecek kadar yağış almadığından hidroloji bakımından akışsız yerler de vardır. Bir bölgenin akışlı veya akışsız olması her şeyden önce iklime bağlıdır, kültelerin geçirimli olup olmaması, yeryüzü şekilleri ikinci derecede faktörlerdir. Bitkilerin suyu emip buharlaştırmaları, sulama tesisleri, akışı azaltıp durdurabilir. Akışsız bölgelerden bazılarında hiç akarsu yoktur, bazılarından ise nemli bir alandan doğan ve beslenen bir nehir gelip geçer, böyle nehirler geçtikleri kurak bölgelerin tabansularını besler. Akarsuları, kendilerini kuşatan kurak alanlarda kuruyarak, denize ulaşamıyan bölgeler akışlı bölge sayılır. Akarsular bazı akışsız bölgelerde, ayağı olmıyan bir ucgölde sona erer (Tarım nehri ve Lop gölü), bazıları da yavaş yavaş zayıflıyarak kurur, bunların boyu mevsimlere göre uzayıp kısalır. Taban suyu, akarsuyun kuruduğu yerden ileriye doğru bir parça daha gider. Daha çok kıtaların iç bölümlerinde bulunan akışsız bölgeler, kurak iklim kuşaklarında kıtaların batı kıyılarına kadar uzanır. Yeryüzündeki akışsız bölgelerin yüzölçümleri tutarı 42 milyon km^2 kadardır, bunun 28 milyon km^2 sinde hiç akarsu yoktur. Bunların kıtalara dağılışı düzensiz olup en azı Amerika'dadır.

AKİBA BEN YOSEF (50 — 132 veya 135), ünlü haham. İşitme yolu ile geçen geleneklerin toplanmasına önayak olmuştur ki bunlar sonradan *Mişna* ve en eski *Midraşim*'de son şeklini almıştır. Birçok memleketleri gezdikten sonra Yafa havrasında ders vermiştir. Mesih olduğunu ileri süren Bar Kohba (=yıldızoğlu) yı hakikî Mesih tanımış ve onun yanında, Romalılar'a karşı olan Yahudi ayaklanmasına katılmıştır. Romalılar ayaklanmayı bastırdıktan sonra A. yı da işkenceler içinde öldürmüşlerdir. A. *Talmud* felsefesinin başlıca telkincilerinden biri olarak anılır.

AKİD, «bağıt» yerine eskiden kullanılan hukuk terimi. İslâm hukukuna göre iki tarafın bir hususu kayırma ve yüklenmeleridir ki «icap ve kabul»ün bağlantısından ibarettir diye tanımlanırdı (Mecelle). Kavramın genel açıklanması için bk. BAĞIT.

AKİDE, müslümanların gönülden inanmak ve bağlanmakla ödevli bulundukları din esasları. Akidenin Arapça'da lûgat anlamı «düğüm» dür. Bk. AKAİT.

AKİF EFENDİ, Ahmet, [Köse] (ölm. 1850), Tanzimat devri Türk elçilerinden. Çelebi Sait Efendi mühürdarı Ethem Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Babıâli mektupçuluk kaleminden yetişerek 1825te reis kesedarı ve sırasiyle piyade mukabelecisi, amedci ve birinci tezkireci olmuştur. 1834 te Bosna sınırının çizilmesiyle görevlendirilmiştir. 1837 de Mülkiye Nezareti'nin o tarihte kâtiplik denilen müsteşarlığına bir yıl sonra Şuray-ı Babıâli üyeliğine ve 1840 ta kurulan Meclis-i Muhasebe başkanlığına geçirilmiştir. 1841 de Viyana'ya büyükelçi olarak gönderilmiş, bir yıl kadar kaldıktan sonra tekrar Meclisi Muhasebe başkanı ve 1848 de Teşrifatçı olmuş, bu görevde iken ölmüştür. İşbilir ve iyi yazar bir devlet adamıydı.

AHMET AKİF EFENDİ

AKİF MEHMET BEY (ölm. 1767), Türk tarihçisi. Beylerbeyilerden Ebubekir Paşa'nın oğludur. Babıâli'den yetişmiş, Mustafa III. devrinde, 1754-1766 yılları arasında teşrifatçılıkta bulunmuştur. Osmanlı padişahlarının tahta çıkış törenlerini ve 30/X/1757 - 14/V/1761 tarihleri arasında olup bitenleri açık bir ağızla, günü gününe anlatan *Tarih-i Cülûs-ı Sultan Mustafa* adlı bir eser yazmışsa da, henüz basılmamıştır. Yazması İstanbul'da Süleymaniye Kitaplığı'nda Esad Efendi bölümünde, 2108 sayıda kayıtlıdır.

AKİF PAŞA, Mehmet (1787 - 1845), yazılariyle tanınmış Osmanlı devlet adamlarından. Reis-ül küttapların sonuncusu, hariciye ve dahiliye nazırlarının ilkidir. Babası Ayıntabîzade Kadı Mehmet Efendi'dir. Yozgat'ta doğmuş, orada bir süre Cebbarzade Süleyman Bey'in dîvan kâtipliğinde bulunduktan sonra 1813 te İstanbul'a gelmiş, amcası reis-ül küttap Mustafa Efendi kendisini Babıâli'ye memur olarak yerleştirmiştir. Burada kısa zamanda değerini tanıtarak amedi olan ve iki yıl sonra beylikçiliğe yükselen A. 1832 de reis-ül küttap olmuştur. 1836 da bu görevin yerine Hariciye Nazırlığı'nın kurulmasiyle bu işe müşir rütbesiyle, fakat yine «efendi» saniyle atanmıştır. 1837 de Kadıköy'ünde avlanırken bir çocuğun yaralanmasına sebebolan İngiliz uyruklarından Churchill'i yakalatmasından çıkan olay üzerine ve eski kalem arkadaşı ve rakibi olup, o tarihte mülkiye nazırı bulunan Pertev Paşa'nın etkisiyle görevinden çıkarılmış, birbuçuk yıl açıkta kalmıştır. Bu sırada Churchill olayını ve hayatiyle ilgili bazı olguları anlatan ve araları açılmış olan Pertev Paşa'yı ustaca kötüliyen *Tabsıra* sını yazmıştır. 1837 de Pertev

AKİF PAŞA

Paşa'nın işten çıkarılması üzerine Mülkiye Nazırlığı'na paşalıkla getirilmiş ve kendi dileğiyle bu görevin adı Dahiliye Nazırlığı'na çevrildiğinden bu suretle ilk Osmanlı dahiliye nazırı olmuştur. Bu sırada Mahmut II. ye verdiği jurnalde Edirne'de sürgün bulunan Pertev Paşa'yı öldürtmüştür. 1838 de Dahiliye Nazırlığı görevinden uzaklaştırılan A. Tanzimat'ın ilânından bir ay önce İzmit'e vali olarak yollanmışsa da burada ancak bir yıl kalabilmiş ve halkın şikâyeti üzerine işinden çıkarılarak ve rütbeleri alınarak Edirne'ye sürülmüştür. Pertev Paşa'ya çok bağlı olan Mustafa Reşit Paşa'nın etkisiyle orada iki yıl kalmağa hüküm giyen A. nın süresini tamamlayınca Bursa'da ve daha sonra İstanbul'da oturmasına izin verilmiş fakat başka bir göreve atanmamıştır. 1844 te Hacca gitmiş, dönüşte İskenderye'de ölmüştür.

Görgülü bir devlet adamı olan ve kuvvetli bir kalemi bulunan Akif Paşa, devrinin sayılı bilgin ve şairlerindendi. Resmî dili sadeleştilmekte ilk adım atanlardan biri olan A. *rık'a* denilen yazı çeşidinde de tanınmış hattatlardandı.

Akif Paşa'nın son devir Türk edebiyatındaki rolü ve yeri hakkında yürütülen düşünceler, biribirine karşıttır. Bazıları onu Tanzimat Edebiyatı denilen yenilik hareketinin bir öncüsü, bazıları ise sadece Divan Edebiyatı'nın bir ardcısı kabul etmişlerdir. İkinci düşünüş, birincisine göre, gerçeğe daha uygundur. Çünkü, Akif Paşa'nın şiir ve nesirlerinde yenilik gibi görünen şeyler, Divan Edebiyatı'nın, hususiyle XVIII. yüzyıldan sonraki tanınmış şairlerinde raslanabilecek ufak tefek özellikler olup, bir yenilik ülküsü ve bu ülküyü gerçekleştirme gayreti yoktur. Akif Paşa'da Divan Edebiyatı'nın bütün özelliklerini bulmak mümkündür. Şiirleri ve nesirleri, birlikte olarak basılmıştır. Şiirleri arasında *Adem* redifli kasidesi ile torununa yazdığı *Mersiye*, nesirleri arasında da «Şeyh Müştak'a Mektup»u en tanınmış olanlarıdır. Eserleri şunlardır: *Münşeat-ü Eşar-ı Akif Paşa* (1843 İstanbul, 1845 Mısır), *Tabsıra* (1882-1887 tarihleri arasında altı defa basılmış ve Aleric tarafından 1892 de *Un Diplomate Ottoman* adiyle Fransızca'ya çevrilmiştir.), *Muharrerat-ı Hususiye-i Akif Paşa* (1883). Torunu Akif Bey de biyografisiyle bazı özel yazılarını *Eser-i Akif Paşa* adiyle yayımlamıştır (1873). *Risalet-ül firasiyye ves-siyasiye* adı ile Arapça'dan çevirdiği basılmamış bir eseri de vardır. (İstanbul Üniv. Kt. Nr. 1223).

AKİF PAŞA, Mehmet, [Kalkandelenli] (1822-1894), adliye nazırı. Tanınmış Kalkandelenli ailesinden Veli Bey'in oğlu olup, Kalkandelen'de doğmuştur. Mahmut II. nin son zamanlarında Arnavutluk'ta çıkan bir ayaklanmada ilgisi olduğundan, Anadolu'ya sürülen ailesiyle birlikte bir müddet gezdikten sonra İstanbul'a gelerek 1840 ta *hâcegânlık* rütbesiyle sadaret kalemine girmiş, çabuk yükselerek Üsküp mutasarrıflığına ve 1858 de vezirlikle Bosna, Selânik, Yanya valiliklerine, 1862 de Selânik ve 1868 de Tuna, 1871 de Bosna valiliğine atanmıştır. İkinci defa Selânik valiliğinden sonra 1874 te adliye nazırı olmuştur. Bir yıldan fazla bu makamda kaldıktan sonra Edirne, Bosna, Konya valiliklerine gönderilmiş, 1880 de Divan-ı Muhasebat başkanlığına getirilmiş, 1885 te Cezayir-i Bahrisefit valiliğine atanarak 1894 te İstanbul'a dönmüş ve kısa bir müddet sonra ölmüştür. Mezarı Fatih Türbesi hatire'sindedir.

MEHMET AKİF PAŞA

Doğu edebiyatında derin bilgisi olan Akif Paşa Rumca ile Fransızca'yı da bilir, güzel yazı yazardı.

AKİF MUSTAFA PAŞA, Delibaşızade (1835-1888), Osmanlı generali. Kütahya'da doğmuştur. Babası Bekir Ağa'dır. 1864 te kurmay yüzbaşısı olarak Harb Akademisi'nden çıkmış, türlü askerî görevlerde bulunmuş, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın emri altında doğu cephesinde, 1877 Osmanlı Rus savaşına katılmış, generalliğe yükseldikten sonra tümen komutanı olmuş ve Erzincan'da ölmüştür.

AKİFER (Aquifère), içlerinde su bulunan tabakalar. Bu tabakalarda suyun toplanmasına elverişli ince boşluklar bulunur. Altlarında su geçirmiyen tabakalar bulunduğu zaman, yeraltına sızan yağmur ve kar suları içlerinde birikir. Bunlar maden ocakları için bir tehlike teşkil ederler, fakat kurak yerlerde şehir ve köylerin su ihtiyaçlarını karşıladıklarından ötürü önemleri büyüktür. Yeraltı sularının birikmesine elverişli tabakaların bir veya iki yanlarında, altlarında ve üstlerinde su geçmiyen tabakalar bulunursa o zaman basınçlı sular meydana gelir. Bk. ARTEZİYENLER.

AKİFER SİSTEMİ, bütün derisidikenliler (Echinoderma) de bulunan kanal sistemi. Bk. AMBULAKRAL, KANAL SİSTEMİ.

AKİK, billûrluğu kapalı (kriptokristalin) kuvarslardan bir kalketon çeşidi. Kimyasal bileşimi SiO_2 olup sertliği 7 dir. Mineralin yapısını türlü renkler gösteren ince kalkedon tabakaları teşkil eder. Bu renkler, genel olarak demir bileşiklerinin mineralin içinde ritmik şekilde çökelmelerinden meydana gelir. Akiklere en çok volkanik arazide raslanır ve öteden beri yüzük taşları, düğmeler ve diğer süs eşyaları yapımında kullanılırlar. Bizde yementaşı adı verilen kırmızı taşların bir kısmı da akik çeşididir.

AKİK, Medine'nin 3 km kadar güneybatısında, bölgenin en büyük vâdisi. A., Hicaz'da sayısı az olan önemli vâdilerden biridir. Yağmurlu geçen bazı kışlarda suları kabarır, taşkın ve köpüklü bir nehir halini alır, halk kısa bir zamanda nehrin iki kıyısına koşar. Bu çevrede çıkan iyi su kaynaklarından Medineliler eskiden beri faydalanmışlardır; A. teki sularla bostanları ve ekinleri sulamış, içme sularını sağlamışlardır. Vâdide bahçeler ortasında köşkler yapılmış, burası Medineliler'in bir sayfiye ve eğlence yeri olmuştur.

AKİK SALYANGOZU (Achatina), akciğerliler (Pulmonata) takımının ahatinitler (Achatinidae) familyasına bağlı bir yumuşakça cinsi. Kabukları yarı saydam, parlak ve akik renginde olan bu kara yumuşakçaları Afrika'da yaşarlar. Bk. AKATİNİDLER.

AKİKA, çocuğun doğumundan 7 gün sonra kesilen kurban. Yedinci gün geçirilirse, sonradan da yapılabilir. Akika âdeti müşrik Araplar'dan gelme bir gelenektir. O zamanlarda yeni doğan çocuğun başına kurban kanı serpmek âdetti.

AKİKHORİOS, M. Ö. 280 sıralarında Thrakia, Makedonia ve Hellas'ı istilâ etmiş olan Galliler (Kelter) in komutanlarından biri.

AKİKÜLTÜR (Aquiculture), su hayvanlarını ve bitkilerini yetiştirmek, çoğaltmak yöntem ve sanatı. Akikültürün başlıca ödevi suda yaşıyan organizmaların çökmelerine meydan vermemek ve gereği kadar yetiştirmektir. Bu maksadın sağlanması için türlü yöntemler vardır. Bu yöntemlerin başında pisikültür (pisciculture) gelir ki bu, balık yetiştirmek yöntemidir. Bunda birinci şart balık yavrularını serbest bırakılacak derecede büyütmektir. Bu suretle ticaret ve süs için fazla miktarda balık yetiştirilebilir. Aynı şekilde istiridyeler (ostreikültür - ostréiculture), istakozlar (astasikültür - astaciculture), midyeler (mitilikültür - mytiliculture), süngerler (sponjikültür - spongiculture) ve diğer bazı deniz hayvanları yetiştirilir. Yalnız akikültür için yetiştirilecek her hayvanın yapısını, gelişme şeklini, yaşayışını ve dünya üzerindeki yayılış şeklini çok iyi bilmek gerektir.

AKİL b. Ebi Talib (ölm. 680 ?), Halife Ali'nin kardeşi. Peygamber'in dine çağırmasına uzun zaman kulak asmamış, Bedir Savaşı'nda Mekkeliler tarafında, denildiğine göre, istemediği halde harbederek tutsak düşmüş ve amcası Abbas'ın verdiği fidye ile kurtulmuştur. Sonraları İslâmlığı kabul ederek Medine'ye gitmistir.

Akîl aile kütüklerini pek iyi bilmekle tanınmıştı, bundan dolayı Halife Ömer tarafından *Hükümet Divanı* defterlerinin düzenlenmesiyle görevlendirilmişti ve Kureyşliler'in aralarındaki anlaşmazlıkları çözen dört hakemden biri idi.

AKİLİSENE, eski Anadolu'nun bir bölgesi. A. nin merkezi Eriza, bugünkü Erzincan, tanrıça Anaitis kültü ile ünlü olduğu için, bütün bölgeye Anaitica adı da verilirdi.

AKİLODİNİ (Achyllodinie), Akil (Achille) veterinin veya kalkaneosun yangılı ağrısı. Belsoğukluğu, gut ve histeride görülür.

AKİLONYEN (Aquilonien), jura formasyonunun malm (üstjura) basamağının üst tabakalarına verilen bir ad. Buna purbekyen de denir. Bu seri, Kuzey Almanya'da planorbisli, Kuzey İngiltere'de de craspeditesli kumlardan, Rusya'da *Amm. Catenulatus* fosillerini kapsıyan üst volgien tabakalarından meydana gelmiştir.

AKİNAKES, doğu milletlerine ve özel olarak Pers ve İskitler'e mahsus uzun ve düz namlılı kasatura. A. kuşağa asılı olarak, kalçanın üzerinde, sağda, kılıç ise solda taşınırdı. A. bir kayışla bacağa bağlanabilirdi Pers kıralları bir altın A. i nişan olarak verirlerdi. İskitler ise, A. i savaş tanrısının sembolü sayar ve ona taparlardı. Güney Rusya'daki İskit kıral mezarlarında birçok A. bulunmuştur. Almanya'da Vettersfelde bulunmuş olan A. şüphesiz ki 500 yıllarında bir Yunanlı sanatçı tarafından bir İskit kıralı veya büyüğü için yapılmıştır.

AKİNAKES TAŞIYAN BİR ASKER

AKİNEZİ [Yun. *a* = yokluk eki, *kinēsis* = hareket], hareketsizlik acinesia algera, pitiatismada görülen bir araz. Bu hastalığa tutulanlarda her kımıldanma ağrılı olduğundan, bunlar daima hareketsiz kalmak isterler. Bu arazı ilk defa olarak Möbius tarif etmiştir.

AKİRUS (Achirus), yassı balıklar (Pleuronectidae)ın soleidler (Soleidae) familyasına bağlı bir cins. Denizde yaşıyan bu balıklar göğüs (pectoral) yüzgeçlerinin bulunmamalariyle dil balıkları (meselâ *Solea vulgaris*) ndan ayrılırlar. Bu ad sistematikçi Lacépède tarafından verilmiştir. vücudun her iki tarafında ktenoid pullar vardır. Gözler, vücudun sağ tarafında bulunur. *A. hartzfeldi* ve *A. propterus* adlı türleri Sumatra, Yeni-Gine ve Filipin denizlerinde, Hint Okyanusun'da yaşarlar. Yine aynı familyanın *Cynoglossus* cinsine bağlı *Cynoglossus cynoglossus* adlı türüne, Hamilton Buchanan tarafından *Achirus* adı verilmişse de, bu yassı balıkların gözleri vücudun sol tarafındadır. Akirus adı daha bazı sistematikçiler tarafından aynı familyanın diğer bazı cinslerine de verilmiştir. Bu yüzden sistematik kitaplarında bu ada sık sık raslanır.

AKİS (Arapça: aks), nazımda bir mısraın, nesirde bir cümle, bir takım veya bir deyimin, bir veya birkaç kelimesini baştan sona, sondan başa alarak meydana getirilen ikinci bir mısra, cümle, takım veya deyimin birinci şekliyle birlikte söyleme hüneri. Buna eskiden kısaca «akis» tendiği gibi «tard-ü aks» de denilirdi.

Mısrâlarda, cümle, takım veya deyimlerde bir veya birkaç kelimeyi, eşit iki bölümü, sıra ve yapılarını bozmaksızın, baştan sona, sondan başa alarak yapılan düzenli akislere «t a m»; karıştırarak, az çok değiştirerek meydana getirilen düzensiz akislere de «n â k ı s» denilir.

Nazımdan örnekler:

Sendendir İlâhî yine bu mekr-ü bu fitne

Bu mekr-ü bu fitne yine sendendir ilâhi (Tam)

Ziya Paşa

Gelse dergâhına ikrâm görürler küremâ

Küremâ dergehine gelse görürler ikram (Nâkıs)

Pertev Paşa

AKİS, kınkanadlı böceklerin heteromera (ön ve orta ayakların tarsusları beş ve arka ayakların tarsusları dört parçalı) grupuna bağlı kara böcekler (Tenebrionidae) familyasından bir cins. Işıktan kaçan bu böcekler Akdeniz memleketlerinde yaşar. Kurak yerleri sever.

AKİS, Faunus ve peri Symaithis'in oğlu. Sicilya çobanı, Galateia'nın sevgilisidir. Rakibi Polyphemos onu, bir gün sevgilisiyle birlikte bir kayalığın altında görünce, kayayı üzerine kaydırmış ve onu ezmiştir. Poseidon, Galateia'nın ricası üzerine, Akis'i bir nehir şekline koymuştur,

AKİTANİYEN (Aquitanien), tersiyerin miyosen formasyonunun alt tabakaları. Bazı jeologlar, bu tabakaları oligosen'e katarlar. Akitaniyen serisi Mainz bölgesinde hydrobiali ve cerithium'lu tortullar, Viyana dolaylarında Motter katları, Paris dolaylarında Pecten'li ve Cyrena'lı tabakalar tarafından temsil edilir.

AKİTİ, Sumerler'de, içinde yeni yılı kutlama âyini yapılan tapınak.

AKKÂ, Batı Filistin'de Beyrut'un 120 km kadar güneyinde, Hayfa (Akkâ) körfezinin kuzey kenarında bir kıyı

şehri. İsrail ovasının bulunduğu kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda bir çöküntü hendeği, Akkâ'yı Şeria (Yordan) vâdisine ve daha içerlere bağlıyan doğal bir yoldur. Hicaz demiryolundan ayrılan bir kol (17 km) ile Musul petrollerini Hayfa limanına akıtan boruların geçtiği bu doğal yol dolayısiyle Akkâ, yakın geçmişe kadar Ön Asya'nın önemli bir kapısı olarak değerlenmişti. Bir burun üzerindeki Akkâ kalesi yüzyıllarca bu kapının ağzını korumuştur. Limanı kumlarla dolmuş olduğu ve Hayfa limanı buharlı gemiler için daha elverişli bulunduğu için A., Hayfa'nın rakipliğine dayanamamış ve eski önemini kaybetmiştir.

Tarih: (Acco, Accon, Akkon, Acra, Acre), eskiden beri Ön Asya ile Akdeniz arasında önemli bir kavşak noktası olan ve Ahdi Atik'te Hakko (Akko) adiyle anılan bu şehir, XVIII. Firavun soyu hükümdarlarından Thutmosis III. (M. Ö. 1485 - 1450) ten beri Mısır kaynaklarında geçmektedir.

A. M Ö. II. binyıl sonlarında Filistin'e dolan deniz kavimlerinden Filistler (Piliştu) tarafından alınmış, Fenikeliler'in genişleme zamanlarında onların erki altına girmiş, sonra Asurlular'ın, Babilliler'in, Persler'in eğemenlikleri altında kalmış ve nihayet İskender tarafından alınmıştır. Bundan sonra Ptolemaioslar eline geçmiş, bunlar da burasını Suriye'deki eğemenliklerine merkez yaparak, adını Ptolemais'e çevirmişlerdir. Bundan dolayı Romalılar Akkâ'ya, Colonia Ptolemais derlerdi.

Şurahbil b. Hasan kumandasındaki Arap ordusu Akkâ'yı Bizanslılar'dan yıkılmış bir halde almıştır (638). Muaviye burasını onartarak, buraya deniz yapı tezgâhları kurdurmuş, sonraları İbni Tulun zamanında da limana büyük bir dalgakıran yaptırılmıştır.

Akkâ Haçlı Seferleri boyunca birçok defalar elden ele geçmiş, 1104 de Balduin I. tarafından alınmış, 1187 de Salâhattin zamanında yeniden müslümanların eline geçmişse de, önemi yüzünden, Haçlılar tarafından yeniden üç yıl süreyle kuşatılmış ve Philippe Auguste ve Arslanyürekli Richard'ın büyük kuvvetlerle gelmeleri üzerine, şehir tekrar hıristiyanların eline geçmiştir (1191). 1229 dan sonra hıristiyanların ve Şövalye tarikatlarının, bu arada St. Jean tarikatının önemli bir merkezi olmuş, şehre bu yüzden St. Jean d'Acre adı verilmiştir. 1291 de Mısır sultanı el-Melik-ül-Eşref burasını yeniden almışsa da, şehir, yapılan savaşlarda bir yıkı haline geldiğinden, uzun zaman hemen hemen ıssız kalmıştır. Akkâ Yavuz'un Mısır seferiyle Osmanlılar'ın eline geçmiş (1516 - 17) ve XVIII. yüzyılda Şeyh Zahir'in Celile (Galilea) de kurduğu hükümetin de merkezi olmuştur.

Cezzar Ahmet Paşa (b. bk.) zamanında (1775 - 1804) yeniden kurulan şehir epeyce gelişmiş ve bu sıralarda Mısır'ı istilâ eden Napoléon tarafından kuşatılmış (1799), fakat bir başarı elde edilmemiştir.

1832 de Mısırlı İbrahim Paşa (b. bk.) tarafından denizden ve karadan altı ay kuşatıldıktan sonra, Osmanlı valisi Abdullah Paşa'nın elinden alınmıştır. Şehir kuşatıldığı sıralarda çok şiddetli bir surette bombardıman edildiğinden yıkılmış ve Mısırlılar tarafından yağma edilmiştir. Osmanlılar burasını ancak 1840 ta İngiliz ve Avusturya filolarının yardımiyle geri almışlardır.

Akkâ Birinci Cihan Harbi'nde İngilizler'in eline geçmiştir (1918).

• **AKKA** veya **TİKKİ-TİKKİ,** Afrika'da 4° – 5° kuzey enleminden 5° güney enlemi arasındaki alanda yayılmış olan ve Pigme veya Negril adı ile adlandırılan koyu derili insan topluluklarının doğu grupu. Pigmeler'in doğu grupuna Mangbetular *Akka*, Sandeler *Tikki - tikki* adını ve daha birçok yerliler de çeşitli adlar vermişlerdir. Akkalar ise kendilerine *Eve* adını verirler. Bunlar özel olarak Aruvimi-İturi suyunun geçtiği bölgede yaşarlar. Komşu bölgelerde de dağınık olarak yerleşmişlerdir.

DİL: Yukarı Nil'le Albert - Nyanza gölünün batısında, Belçika Kongosu'nun Aruvimi bölgesinde yaşıyan ve Akka'dan başka Tikki-tikki, Vambuti, Efe, Efifi, Voçu gibi adlarla da anılan bu Cüce Zenci (Negrillo, Pigme) halkın millî dili yoktur. Sudan - Guinea dillerinin Nil - Kongo grupundan olan Mangbetu dilinin bozuk bir şeklini kullanırlar. Bk. CÜCE ZENCİ DİLLERİ.

AKKAD: 1 — *Memleket:* Mezopotamya'da Sinear'ın kuzey bölümü. Buradaki şehirlerin asıl kurucuları Sumerler'dir. Fakat Akkadlar denilen Samîler Mezopotamya'ya girerek burada çoğalmış ve yavaş yavaş Sumer ağırlık merkezi güneye kaymıştır. Buradaki Akkad şehirlerinden en tanınmışları Akkad (Agade) ve Sippara'dır.

2 — *Şehir:* Agade adiyle tanınan eski şehir. Yerinin bugünkü Ebu Habba yıkıları yanında olduğu sanılmaktadır. Bu şehrin tanrıçası olan İştar'ın tapınağı önemliydi. Bunu birçok Babil ve Asur hükümdarları onarmışlardır.

AKKAD DİLİ, üstün kültürlü Sumerliler'in oturduğu Mezopotamya'ya M. Ö. IV. bin yılda akın eden bir oymağın Samî dili. Samî dillerin doğu kolu olan bu dile bazan *Asurca*, ve *Babilce* de denmekte ise de, bu adlar daha doğru olarak ancak Akkadca'nın iki diyeleğini biribirinden ayırmak için kullanılır. *Akkad* kelimesi, gerçekte bir şehrin adıdır. Bu şehir, kazılarda henüz meydana çıkarılamamışsa da, şimdiki Bağdat şehrinin biraz güneyinde bulunmuş olması gerekir. Kıral Sargon I. zamanında (M. Ö. 2500), bu şehir büyük bir imparatorluk merkezi haline gelmiş olduğu için, Mezopotamya'da konuşulan Samî dilini Sumerce'den ayırmak amaciyle ona «Akkad dili» denilmiştir. Halbuki eski Anadolu'da bu dili yazan Etiler ona «Babilce» (*Babilili*) demişler, Asurlular da kendi dillerini «Asurca» (*Aşşurāi*) şeklinde adlandırmışlardır. Akkadca'nın en eski anıtları, Akkadlı Sargon I. zamanından birkaç yüzyıl evveline aittir.

Akkadca'nın Samî diller arasındaki yeri: Akkadca genel olarak öbür Samî dillerin yapısını muhafaza etmiştir. En çok fiil kökü değişimlerinde kendini gösteren bu yapıya «sülâsîlik» (trilittéralité) adı verilir. Kökün üç konsonu değişmediği halde, aradaki vokaller, şeklin anlatmak istediğine göre değişir. Meselâ: *işkun* = koydu; *işakkan* = koymaktadır, koyacak; *şukun* = koy; *şakin* = konulmuştur; *şākinum* = koyan; *şaknum* = konulmuş olan; *şakānum* = koymak; *şiknum* = koyma tarzı; *şikintum* = konulmuş birşey (= kurum); *şukuntum* = konulmuş bir şey (= süs); *maşkanum* = konulan yer (= çadır, mesken) veya konulmuş bir şey, gibi. Akkadca'nın, Samî dil ailesi içinde en çok Kenan grupu ve özellikle bu gruptan Ugarit (b. bk.) diliyle ortak ayraçları vardır. Birer periferi (b. bk.) dili olarak da Akkadca ile Habeşçe, ve Akkadca ile Hamî diller arasında, öbür Samî dillerde bulunmıyan bazı ortak vasıflar görülmektedir. Bk. SAMÎ DİLLER.

Akkadca'nın özellikleri: Akkadca'nın fonetiği çok basitleşmiş, ana Samîce'nin gırtlak sesleri, diş sızıcıları, ve konson olarak *y* fomeni bu dilde kaybolmuş, diftonglar da monoftonglaşarak uzun vokallere çevrilmiştir(*ai*>*ī*; *au*>*ū*):

meselâ, Arapça *yağrubu;* (= gurub) = Akkadca *īrub;* Arapça *dhibhun* (= zebh, kurban) = Akkadca *zībum*; Arapça *yawmun* (yevm, gün) = Akkadca *ūmum,* gibi. Bundan başka, Arapça'da ismin tekil (müfret) üç halini anlatan «nunasiyon» (tenvin) yerine, bu dilde «mimasiyon» vardır: meselâ, *ūmum, ūmim, ūmam* (= Arapça *yawmun, yawmin, yawman*). Arapça'da görülen «cemi mükesser» (meselâ, *kitab, kütüb*), Kenan ve Aram gruplarında bulunmadığı gibi, Akkadca'da da yoktur.

Akkadca'yı bütün öbür Samî dillerden ayıran vasıflar en çok fiilde görülmektedir:

1 — Bütün öbür Samî dillerde geniş zaman (muzari, praesens - futurum) anlamına gelen ve morfoloji bakımından aynı olan *yafʿalu* (Arapça) şekli, Akkadca'da geçmiş zaman (mazi, praeteritum) değerindedir: meselâ, *işkun* = koydu; *işbat* = tuttu; *işlim* = sağlamlaştı, gibi.

2 — Akkadca'da geniş zaman (muzari veya duratif) denilen şekil (meselâ, *işakkan* = uzun müddet yapıyor, yapar, yapacak) öbür Sami dillerde yoktur. Bu morfem'e Habeş dilinde raslanmakta ise de, bu «duratif» değil, «ihbarî» (indikatif) değerdedir: meselâ, Habeşçe *yegaber* = yapacak; *yegbar* = yapsın, gibi.

3 — Bütün öbür Samî dillerde görülen geçmiş zaman (mazi, meselâ: Arapça'da *faʿala, ʿamila, hasuna*) Akkadca'da gelişmemiş bir şekilde bulunmaktadır: meselâ, *şakin* = konulmuştur; *şabit* = tutulmuştur, tutulmaktadır, gibi. Zamandan daha çok fiil «veçhe» (aspect) sini gösteren bu şekle Akkadca gramerinde «permansif» veya «statif» denir.

4 — «İç passif» (meselâ: Arapça'da *fuʿila, yafʿalu*) Akkadca'da yoktur.

5 — «İllî» (kausatif) değerde Arapça *afʿala*, İbranca *hifʿil*, Aramca *afʿel* karşılığı olarak Akkadca'da *şafʿel* şekli vardır: meselâ, *uşakşid* = yakalattı, *şukşud* = yakalatmıştır, gibi. (Bu *şafʿel*'in bir izine Arapça'nın *istifʿal* şeklinde raslanmaktadır).

6 — Fiil köküne birinci öğeden sonra sokulan bir *t*, Akkadca'da türlü *t* şekilleri meydana getirir: a) - *iştakan* = şimdi koydu (İngilizce «I have just put», «I have put», «I did put»). Zaman ve «veçhe» anlatan bu çeşit *t* şeklini öbür Samî diller hiç tanımazlar. b) - İşteşlik (müşareket-resiprok) değerinde olan *t* şekli. Bu *t* şekli öbür Samî dillerdeki dönüşlü (mutavaat, refleksif) *t* şeklinin karşılığıdır: meselâ, *imtahis* = dövüştü, gibi. c) - Edilgen (meçhul, passif) *t* şekli. Bu, yalnız türemiş fiil çekiminde görülür: meselâ, *upallih* = korkuttu, *uptallih* = korkutuldu; *uşamriş* = acıttı, *uştamriş* = acıtıldı, gibi. d) - *tn* şekli. Bu şekil «tekerrürî-itiyadi» (iteratif-habitatif) değerdedir: meselâ, *iştanakkan* = çok defa koyar, gibi. Bunun geçmiş zaman (mazi) şekli olan *iştakkan*, «çok defa koydu» anlamınadır. (Akkadca gramerinde çok karışık olan bu *t* ve *tn* şekilleri henüz aydınlatılmaktadır. Bu aydınlatmayı B. Landsberger'e, A. Götze'ye ve A. Poebel'e borçluyuz).

7. — Akkadca'da bütün hareket anlatan fiillerde, konuşana doğru hareket, konuşandan uzaklaşma hareketinden ayırt edilir: meselâ, *illik* = gitti, *illikam* = geldi, gibi. Bu *-am* veya *-m* ekine «ventif» eki denir (B. Landsberger). Hareket anlatmıyan hallerde, bu *-am* veya *-m* «ventif» eki, «bana, benim için» anlamını kazandırır: meselâ. *işkun* = koydu, *işkunam* = «benim için koydu». (Aynı *-m* eki şahıs zamirlerine takıldığı zaman, yine öbür Samî dillerde bulunmıyan -e hali (datif) zamirlerini meydana getirir: meselâ, *işkunşu* = onu koydu, *işkunşum* = «ona [onun için] koydu». *İşkun-şum* şeklinin yanıbaşında bir de *işkun-am-şum* > *işkun-aşşum* şekli kullanılır).

Akkadca'nın tarihi:

M. Ö. 2500 - 2000	Eski Akkadca	
2000 - 1600	Eski Babilce	Eski Asurca
1600 - 1000	Orta Babilce	Orta Asurca
1000 - Milât	Yeni Babilce	Yeni Asurca

En eski Akkadca metinler, yazının ilkelliği yüzünden, bir gramer çıkarılmasına elverişli değildir. *Eski Akkadca* denilen ilk elde ettiğimiz dil tabakası, Büyük Sargon zamanında başlamış ve *Eski Babilce* denilen çağa, yani Hammurabi soyu zamanına kadar sürmüştür. Eski Babilce devrinde Akkadca edebî bir dil haline gelmiştir. Bu devrin ortasına raslıyan «Hammurabi Kânunu» bu edebiyatın en ünlü anıtlarındandır. Akkad dili Sumer yazısıyle yazıldığı için (bk. ÇİVİYAZISI), bu zamanlarda büyük bir filoloji meydana gelmiştir. En çok sözlük (Sumerce'den-Akkadca'ya) çalışmaları önem kazanmış, Akkadca birçok bakımdan Sumerce'ye yaklaşmış, nesirde Akkadca Sumerce'nin cümle yapısını (sıra: özne, fiil) kabul etmiştir. Bu dil çağında «mimasiyon» kaybolmuştur. *Orta Babilce*, Kaslar devrinin Babilce'sidir. Bu zamanlarda Eski Babil edebiyatının esası üzerinde edebiyat gelişmiş ve «tedvin» edilmiştir. *Yeni Babilce* çağında önemli edebî eserler meydana getirilmemiş, fakat eski edebiyat, okullarda okutulmuş ve yorumlanmıştır. Bu dile ve ona ait dinî inanışlara Yunanlılar *Khaldaikē* (= Keldanî, b. bk.) adını takmışlardır. Öz Akkad edebiyatından başka (bk. ASUR-BABİL EDEBİYATI), bütün bu çağlar boyunca eski Sumer edebiyatı da unutulmamış ve satırlar arasına metnin Akkadca tercümesi de katılmıştır. Bu edebî dilin yanıbaşında bir konuşma dili de bulunmuştur ki biz bunu mektuplardan meydana çıkarabiliyoruz. Fakat Yeni Babilce çağı ortasında Babilce, konuşma dili olarak yavaş yaşaş sönüp ölmüş ve yerini Aramca'ya bırakmıştır. Böyle olmakla beraber, ekonomi, hukuk, idare, edebiyat, ve bilim dili olarak daha bir süre yaşamıştır. Bize gelen Babilce yazılmış son belge, gök gözetlemesine ait günlük bir defterdir ki bunun tarihi aşağı yukarı Milât yıllarına raslar.

Asurca, Asur Devleti'nin dilidir (bk. ASUR). Esasında Akkadca'nın bir diyeleği olmakla beraber, tabloda gösterilen *Eski Asurca* zamanlarından beri bağımsız bir dil olarak ayrılmıştır. Babilce ile Asurca anlaşılmıyacak kadar birbirinden farklı olmamışlardır. Asurca'nın en göze çarpan özelliği kısa *a* vokalinin uyduğu ahenktir : meselâ,

Babilce	Asurca	
kakkadum	*kakkudum*	= baş
kakkadim	*kakkidim*	= başın
kakkadam	*kakkadam*	= başı

Başka bir fark da en çok zamirlerde ve lûgatte görülmektedir. En eski Asurca'ya, M. Ö. 2000 den biraz sonraya ait olmak üzere, Kayseri yakınında Kültepe'den çıkan ticarî ve özel tabletlerde raslanmıştır. *Orta Asurca*: Asurlar kendi dillerinde büyük bir edebiyat meydana getirmemişlerdir. Onlar daha çok çağlar boyunca okullarda Babil edebiyatını okutmuşlardır. Hattâ büyük Asur cihangirleri kendi yazıtlarını Babil dilinde yazdırmışlardır. Asur dili, kullanıldığı idare, ekonomi, hukuk, kısmen de din alanında çevrelenip kalmıştır.

Asur dilinin en ünlü anıtı M. Ö. 1400-1100 yıllarında yazılmış olan büyük bir kanundur. Bu kanunun ancak bir kısmı günümüze yetişmiştir. *Yeni Asurca* : Babilce gibi Asur dili de konuşma dili olarak M. Ö. 800 den başlıyarak Aramca'nın baskısı altında kalmış ve Asur İmparatorluğu'nun düşmesiyle (M. Ö 600) önemini büsbütün kaybetmiş, yalnız yersel bir diyelek olarak yaşıyabilmiştir.

Akkadca'nın yayılışı: Akkadlılar'ın, Sargon zamanında yapılan ve Anadolu'ya kadar erişen «fütuhat seferleri» sonucunda, bu dilin bir yazıtta kaydedildiği halde (Diyarbakır yakınında), yalnız Cizre, Nusaybin ve belki de Mardin'e kadar idarî bir dil olarak yayılmış olması gerekir. M. Ö. 2000 den başlıyarak, Akkadca dört önemli akış halinde ve esaslı olarak batıya doğru yayılmıştır.

1. — Birinci akış, Doğu ve Orta - Anadolu'da birçok yerlerde kurulan ticaret sömürgelerinden dolayıdır. Bu sömürgelerin en önemlisi bugünkü Kayseri yakınındaki Kültepe (eski Kaneş) kolonisi idi. Bu koloniler bir ağ gibi Doğu ve Orta Anadolu üzerinde serilmiş bulunuyordu. O çağda Asurca Anadolu'da yabancı tüccarlar tarafından kullanılmakla kalmıyarak, Anadolu'nun yerli halkı tarafından yazılan hukukî ve ticarî belgelerde, Boğazköy yakınındaki eski Eti başkenti Kuşşara'da ve ihtimal ki, Konya yakınında ikinci bir merkez olan Buruşḫanda'da, idarî belgelerde kullanılmıştır. Fakat bu sömürgelerin batmasiyle Asur dili ve yazısı da Anadolu'da kaybolmuştur.

2. — M. Ö. 2000 de başlıyan ikinci akış, Babil memleketinden Orta Fırat boyunca ve Akdeniz'e kadar uzanmıştır. Meselâ, Hatay'da Hammurabi zamanına ait (M. Ö. 1800 yıllarında) hukukî belgeler Babilce yazılmıştır. Bu akış belki Tarsus'a kadar uzanmış ve sonunda, Etiler'in başkenti olan Boğazköy (Ḫattuşa) e kadar sokulmuştur. Belki M. Ö. 1600 yıllarında, yeni kurulan ve merkezi Mardin-Urfa bölgesi içinde bulunan Mitanni Devleti'nde Akkadca hem idare, hem hukuk, hem de ekonomi dili olarak kullanılıyordu. Bu alanda, bozuk bir Orta Akkadca diyeleği de *Nuzi* Akkadcasıdır. M. Ö. 1500 den biraz sonraya ait bir çağdan kalma hukukî metinlerde kullanılan ve Ḫurri dilinin etkisi altında kalmış bulunan bu diyelek, Kerkük dolaylarındaki eski Nuzi şehrinden meydana çıkarılmıştır. 1400 den 1200 e kadar Akkadca hem yazı, hem dil olarak Cezire'de, Suriye'de, hem de Filistin'de en ufak yersel amaçlar için kullanılmıştır. Firavun sarayında bir Akkadca okulu bulunduğu gibi, Mısır hükümdarları kendi yönetimlerine bağlı Filistin ve Suriye prensleri, ve bütün Ön Asya kırallariyle bu dilde haberleşmişlerdir. Kıbrıs ve Eti kırallarının saraylarında da aynı şekilde birer okul bulunmuş, fakat, Etiler öbür Ön Asya uluslarından daha çok Sumer-Babil edebiyatına nüfuz etmişler ve kendi dillerini de Sumer-Babil çiviyazısiyle yazmışlardır. Büyük Eti İmparatorluğu'nun doğu ve güney eyaletleriyle Akkad dilinde ve Akkad yazısiyle haberleştikleri halde, Etiler Orta-Anadolu'da yersel amaçlar için ne Akkadca'yı, ne de çiviyazısını kullanmamışlar, ve daha çok Eti hiyeroglif yazısına başvurmuşlardır.

3. — M. Ö. 1200 yıllarında büyük ulus hareketlerinden ve felâketlerinden dolayı çiviyazısı ve ona ait edebiyat, Anadolu, Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Mısır'da ortadan kaybolmuştur. Yalnız Asurlar'ın M. Ö. 850 de başlıyan ve M. Ö. 700 yıllarında son haddine varan Ön Asya'yı istilâ hareketiyle, çiviyazısı yine bu bölgelere girmiştir. Fakat o zamanlaıda bir «lingua franca» olarak, Aram dil ve yazısiyle boyölçüşmek zorunda kalmıştır. M. Ö. 900-700 yıllarında Van şehri merkez olmak üzere Doğu Anadolu'da büyük bir devlet kuran Urartular, yazılarını kısmen Asur dil ve yazısiyle yazmış, kısmen de bu yazıyı taklit ederek kendilerine has bir yazı meydana getirmiş ve bunu kendi dillerine uygulamışlardır.

4. — M. Ö. 600 den biraz önce Asur İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, yeni Bâbil İmparatorluğu zamanında, Akkadca ile Aramca arasında aynı rakiplik bulunmakla beraber, Babil dil ve yazısı bugünkü Urfa'nın güneyindeki Harran bölgesine ve Suriye'ye sokulmuştur. Büyük Babil İmparatorluğu'nun mirasçısı olan ve bu devleti cihangirlik seviyesine yükselten Pers Ahaimenes soyu, idare dili yine Aramca olmakla beraber, hem anıt yazılarında (üç dilde Behistun yazıtı gibi, b. bk.) hem devletin bir kısmında idare dili olarak Babil dil ve yazısını kullanmıştır. Ahaimenesliler'in mirasçısı olan Seleukoslular'ın çağında bile bu dil ve yazı bu amaca hizmet etmiştir.

Akkadistik: Akkad dilinde yazılmış olan belgeler *Asiriyoloji* (b. bk.) denilen bilimin konusudur. Bu bilimin ilk gelişme çağında (1850 - 1900) «Akkadca» karşılığı olarak *Asurca* terimi kullanılmış olduğu için, bu bilim günümüze kadar bu adla tanınmıştır. Bu bilim, birbirinden ayrılmaz bir şekilde, bir Sumer kolu (Sumeroloji), bir de Akkad kolu (Akkadistik) halinde gelişmiştir. Böyle olmakla beraber, geniş anlamda, Elâm (b. bk.) Ḫurri (b. bk.) veya Subartu (b. bk.), Urartu (b. bk.), yani çiviyazısiyle yazılan dil ve edebiyatlar da asiriyolojinin konusunu teşkil ederler. Bağımsız bir bilim olmakla beraber, asiriyolojinin üzerinde kurulmuş olan hititoloji de Etice'yi ve Etiler zamanında Anadolu'da kullanılan öbür dilleri (Luvi, Proto-Ḫatti gibi) araştırır. Bk. ASİRİYOLOJİ.

Gramerler: F. Delitzsch: *Assyrische Grammatik*, ikinci basımı, Berlin 1906; aynı müellif: *Assyrian Grammar*, Berlin 1889; B. Meissner: *Kurzgefasste assyrische Grammatik*, Leipzig 1907; S. Mercer: *Assyrian Grammar*, Londra 1921; A. Ungnad: *Babylonisch - assyrische Grammatik*, ikinci basımı, Münich 1926; C. Ryckmans: *Grammaire accadienne*, Louvain 1938. **Sözlükler:** F. Delitzsch: *Assyrisches Handwörterbuch*, Leipzig 1896; W. Muss - Arnolt: *A Concise Dictionary of the Assyrian Language*, 2 cilt, Londra 1905; C. Bezold: *Babylonisch - assyrisches Glossar*, Heidelberg 1926; A. Saubin: *Lexique assyrien - français*, Paris 1928; A. Deimel: *Akkadisch - Šumerisches Glossar*, Roma 1937.

AKKAD SANATI, M. Ö. aşağı yukarı 2450 yıllarında tahta çıkan Sumer-Akkad kıralı Sargon I. (Şarrukin) Kuzey Babilonya'da bulunan Akkad şehrini merkez yapmak suretiyle bütün Mezopotamya'yı birleştirdiği ve dilini (bk. AKKAD DİLİ) bir idare dili olarak ortaya çıkardığı, tarihî yazıları Sumerce ve Akkadca yazdırdığı devirde, bu ülkenin sanatı belirgin bir gelişmeye kavuşmuştur. Sargon I. le başlıyan Akkad çağı, bu kıral soyunun bitimine kadar veya belki de bir süre daha devam ederek, aşağı yukarı 200 yıl sürmüştür. Elimizde mimarlığına ait hemen hemen hiçbir şey bulunmıyan bu çağın sanatından yalnız birkaç kabartma, bir iki heykel ve aşağı yukarı bin kadar silindir mühür tanıyoruz. Tabiata bağlılığı, ifade kudreti, her şeye hâkim olan üslûp birliği, yaratıcı dehası ve şekil vermedeki hürriyeti bu sanatın karakterini gösterir. Bu özellikleri bakımından ve kendinden sonra gelen sanatlara etkisi yönünden Akkad sanatı Sumer-Babil sanatında en yüksek noktayı teşkil

1

4

5

3

1 — Akkad devri, silindir mühür.

2 — Naram - Sin stel'i (İstanbul).

3 — Eski Sargon kabartmasında esirler.

4 — Akkad devri, bronz baş.

5 — Naram-Sin stel'i (Paris).

eder. Bu çağ, Sumer-Babil bütününden koparılamaz; yalnız bu çağda Güney Mezopotamya'da bir taraftan Akkadca konuşan, diğer taraftan Sumerce konuşan halk grupları bulunduğu gibi, sanatta da Sumerce konuşan halk grupu Sumer sanatının, Akkadca konuşanların ise Akkad sanatının temsilcileri olduğu hakkındaki fikir yanlıştır. Hakikat, bu iki halk grupunun aynı kültürde birleşmiş olmasından ve bu zamanda Akkad sanatı dışında ayrıca bir Sumer sanatının bulunmamasından ibarettir.

AKKADLAR, M. Ö. III. binyılda, Mezopotamya'da Sinear'ın kuzeyindeki Akkad memleketinin Samî asıllı halkı. Bunlar Arabistan'dan çıkıp yayılan ve büyük bir ihtimal ile görünmiyen göç şeklinde bu memlekete giren bir kavimdir. Tip bakımından daha güneydeki Sumerler'den ayrılırlar. Resimlerde uzun sakallı ve kısa entarili olarak görülürler. En kalabalık oldukları yer, Fırat'ın Dicle'ye doğru dirsek yaptığı yerdeki Sippara şehri idi. Akkadlar burada çoğaldıktan sonra ilk önce Sumerler'in Kiş şehrine eğemen olmuşlar ve memleketin bu kısmında hegemonyayı ellerine almışlardır. Bundan sonra güneydeki Sumerler'le sürekli savaşlar olmuştur. Akkadlar'ın bu kırallığı Sumerler'in büyük kırallarından Lugalzagisi tarafından ortadan kaldırılmıştır. Fakat Lugalzagisi'nin devleti Akkadlar'ın, Şarukin (Sargon) başkanlığında yeniden kalkınmasiyle yıkılınca, Akkadlar daha büyük bir devlet kurmuşlardır. Bu suretle Mezopotamya tarihinde 180 yıl kadar sürüp on bir kıral çıkaran ve Akkad soyunu (M. Ö. 2500 - 2320) kurmuş olan Sargon, yalnız Mezopotamya'yı değil kenar bölgeleri de alarak belki denizlere kadar ulaşmış ve insanlık tarihinin büyük fatihlerinden biri olmuştur. Kurduğu soyun hükümdarları da kendisine uymuşlar, başkaldıranlara ve komşulara karşı sonsuz savaşlar içinde bu memleketleri ellerinde tutmağa çalışmışlardır. Ardalarından hususiyle Naramsin, devleti en yüksek seviyesine götürmüştür. Bu hükümdar da Elâm'a, Arabistan'a ve Anadolu'ya seferler yapmıştır. Bununla beraber Akkadlar'ın kurduğu bu devlet de, içinde sıkıca örgütlendirilmiş bir memurlar sistemi olmadığı, devlet mekanizmasının tam işlemesine engel olan büyük tapınaklar rahiplerinin erkini kıramadığı için, zayıf hükümdarlar zamanında çökmüş ve nihayet 2300 sıralarına doğru yıkılmıştır.

Akkadlar'ın Mezopotamya'ya girmesi ve hegemonyayı ele almaları ile bu memleket tarihinde yeni bir dönem başlar. Bunların devri yalnız siyasî hayat bakımından değil, kültürel bakımdan da önemlidir.Gerçekten Akkadlar insanlık tarihinde ilk defa şuurlu olarak bir cihan devleti kurmuşlardır. Sonra kendilerini Sumer-Akkad kıralları diye anan Akkad hükümdarları, Sumerler'in dinî duygularına uymıyan bir şekilde, kendilerini tanrılığa yükseltmişler, böylelikle de kurdukları cihan devletine Tanrı - Kıral şeklinde bir merkez yaratmak istemişlerdir. Kültür bakımından ise Akkadlar Sumer verasetini geliştirmişlerdir. Akkadlar yazı ile birlikte bütün kültür mirasını Sumerler'den almışlardır. Fakat bu kültüre kendi damgalarını vurarak onu yükseltmişler ve Mezopotamya'da Sumer - Akkad kaynaşmasından doğan yüksek kültürün meydana gelmesine sebebolmuşlardır. Hususiyle sanat alanında kendi benliklerini çok belirgin olarak göstermişlerdir. Akkadlar'dan kalma Naramsin'in Diyarbakır dolaylarında bulunan ve şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde olan stelesi önemlidir. Bk. AKKAD SANATI.

AKKALE, Mersin ile Silifke arasında, Sandaldağı eteğinde ve kıyıda bir yer.

AKKÂM, hayvana yük yükliyen, deve ile yük taşıyan adam anlamında bir kelime. Saltanat devrinde, şabanın 15 inde Mekke şeriflerine ve yoksullarına yollanan ve Surre (b. bk.) adı verilen resmî hediyeyi götürenlere de akkâm, bunların başına da akkâmlarbaşı derlerdi.

AKKAŞ, Tirebolu ilcesinin Esbiye bucağına bağlı Sakarya köyü kuzeyinde ve Zafre limanı içinde beyaz bir tepe. A. tepesinin batı yanında kayaların oyulmasiyle meydana gelmiş, şırahane olduğu sanılan yerler ve küp şeklinde oyuklar vardır.

AKKAVAK KIZI, *Bey Böyrek* (b. bk.) adlı halk hikâyesinde hikâyenin kahramanı Bey Böyrek'in sevgilisi, sonra karısı olan kızın adı. Bu hikâyenin adı, Anadolu'daki söylentilere göre *Akkavak Kızı, Elkavak Kızı, Dalkavak Kızı* şekillerini de alır. Bu hikâyenin en eski şekli olan ve *Dede Korkut* kitabında bulunan *Bamsı Beyrek* hikâyesinde kızın adı *Banı Çiçek*'tir. Aynı hikâyenin Kara Kalpak, Kazak Kırgız, Başkurt söylentilerinde kız, Bay Sarı (*Dede Korkut* kitabında Bay Bican)nın kızıdır. Adı Güzel Barçın, Barçın, Gül Barçın veya Balçın Suluv'dur. Ebülgazi Bahadır Han'ın eseri ve menkabevî Türkmen tarihi olan *Şecere-i Terakeme*'de, *Dede Korkut* kitabındaki Bamsı (Bamsı Beyrek) adının değişik bir şekli olan Mamış Bey'in karısı Balçın Sulı da aynı kişi olmalıdır. Bu kitapta o, Oğuzlar içinde en çok ün almış yedi yiğit kadın arasında sayılır. Hikâyelerde Banı Çiçek Barçın Akkavak Kızı, ancak kendisini yenecek olan erkekle evlenmeye razı olan yiğit bir kız olarak anlatılır. Ayrıca, düşman eline tutsak düşmüş olan nişanlısı Beyrek (Böyrek) i uzun yıllar beklemesiyle, Yunan destanında Odysseus'un karısı Penelope gibi, sadık nişanlı (veya sadık eş) tipi olarak canlandırılmıştır. O da, tıpkı Penelope gibi, bütün baskılara rağmen başka biriyle evlenmeye razı olmamıştır.

AKKAYA, Tefenni'nin 10 km kuzeybatısında ve Acıpayam'ın 20 km kadar doğusunda kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan bir dağ. Yüksekliği 2254 m. Genel olarak mezozoik kültelerden teşekkül etmiştir.

AKKERMAN [Rumence: **Cetatea Albă**=ak şehir], Besarabya'nın Dinyester (Dniestr) ağzında bir liman şehri. M. Ö. V. yüzyılda Batı Anadolu Hellenleri tarafından Tyras adiyle kurulmuş olan bu koloniye, tarih boyunca sahip olan milletler başka başka adlar vermişlerdir: Fenikeliler (M. Ö. IV. yüzyıl) *Ophiuza*, Romalılar *Alba Julia*, Komanlar *Akbila*, İslâvlar *Byelgorod* (= ak şehir), Venedik ve Cenevizler (1400) *Moncastro (Mauro Castro)* veya *Aspron Castron* adiyle anmışlardır.

Venedik ve Cenevizler'den önce bir süre Kazan Türkleri eğemenliğine geçmiş (1241) olan bu şehri, Osmanlı Türkleri, ilk defa olarak 1419 da almağa çalışmışlar ve 1450 de geçici olarak ele geçirmişler, adını da Akkerman (Aktaş) koymuşlardır. 1451 de Buğdan prensi tarafından ele geçirilerek adı *Cetatea Albă* (b. bk.) ya çevrilmiş ve bu, şehrin Rumence adı olarak kalmıştır. Türkler 1454 ve 1474 yıllarında şehri kuşatmışlarsa da alamamışlar, nihayet 1484 te kesin olarak Osmanlı imperatarluğu'na katarak tekrar Akkerman adını vermişlerdir. Türk yönetiminde Akkerman birkaç befa Leh ve Ruslar'ın, bir defa Avusturyalılar'ın (1559) saldırışına uğradıktan sonra 1812 Bükreş Antlaşması ile şehir Rusya'ya bırakılmıştır. Osmanlılar ve Ruslar arasında imzalanan Akkerman Antlaşması (7 ekim 1826) ile Rusya, Karadeniz'de gemi bulundurmak hakkını almıştır.

1918 de Besarabya'nın katılması ile Akkerman, Romanya yönetimine geçmişse de 1940 ta yine Besarabya ile birlikte tekrar Rus topraklarına katılmıştır.

Akkerman'ın süfusu 1939 dan önce 50000 kadardı ve aynı adı taşıyan bir ilin merkezi idi. Başlıca tahıl ihraç eder. Türkler tarafından onarılmış ve büyütülmüş olup Osmanlı Avrupası stratejisinde uzun zaman önemli bir rol oynamış olan çok büyük kalesi, nehrin sağ kıyısına hâkim yüksek bir kayalık üstündedir. Surları ile burcları hâlâ gösterişini muhafaza etmektedir.

AKKERMAN ANTLAŞMASI (7 ekim 1826), Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan bir antlaşma. Rusya, 1812 Bükreş Barış Antlaşması'ndaki hükümlerden bazılarının açıklanması ve yorumlanması gerektiğini ileri sürerek 1814 ten beri durmadan bu uğurda çalışmış, birçok defalar tehdide başvurarak en sonunda 17 mart 1826 da Babıâli'ye verdiği bir ültimatom ile amacına kavuşmuştur. Osmanlı delegesi olarak Anadolu muhasebecisi Hadi Efendi ve Köse İbrahim Efendi ile Akkerman'da görüşmelere giriştikten sonra Ruslar, İsteklerini çok genişletmişler ve hemen hepsini kabul ettirmişlerdir. Böylece meydana gelen Akkerman Antlaşması, başlangıçta 1812 Bükreş Barış Antlaşması'nın bir çeşit yorumlanması ve açıklanması şeklinde düşünülürken, sonunda Bükreş Antlaşması'nı baştan başa değiştiren bir şekil almıştır.

Sekiz madde ile buna bağlı iki ayrı senetten ibaret olan Akkerman Antlaşması'na göre Babıâli, Bükreş Antlaşması gereğince kendisine verilmesi gereken Kafkas kalelerinden vazgeçmiş, savaş sebebiyle Rus uyruklarının zararlarını ödemeyi, Rus tüccarlarının Osmanlı ülkesi içinde serbestçe ticaret yapabilmelerini ve Rusya'nın Karadeniz ticaretini geliştirmek için başka devlet gemileri hakkında Çar hükümeti tarafından girişilecek teşebbüslerde yardım etmeyi kabul etmiştir. Bundan başka iki devlet arasında daha önceki antlaşmaların hükümleri pekleştirilmiştir. Antlaşmaya bağlı olan ayrı iki senetten birincisi ile Eflâk ve Buğdan'da voyvodaların Boyarlar tarafından ve yedi yıl süre ile seçilmeleri, voyvodaların Babıâli'ye bağlı olmaksızın memleketlerini yönetmeleri ve Rusya'nın onayı alınmadan işlerinden çıkarılmamaları kararlaştırılmıştır. İkinci senette ise Bükreş Barış Antlaşması ile Sırplar'a verilmiş olan imtiyazlar pekleştirilmiş ve on sekiz ay içinde Sırp temsilcileri ile görüşmeler yapılıp verilecek kararlar üzerine bir ferman çıkarılarak, bunun Rusya'ya bildirileceğine söz verilmiştir. Ayrıca Besarabya'da Rusya'nın yararına olmak üzere bir sınır düzeltilmesi yapılmıştır.

Devletin, her bakımdan çok zayıf bulunduğu bir sırada, Rusya'nın savaş tehdidi karşısında imzalamak zorunda kaldığı Akkerman Antlaşması, kaybedilmiş büyük bir savaşın sonunda kabul edilmiş bir barış antlaşması kadar Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bir belge olmuştur.

AKKIRAN BURNU, Karadeniz kıyısında Tirebolunun 10 km doğusunda bir burun.

AKKIŞLA, Kayseri'nin Bünyan ilcesine bağlı 22 köylü, 10281 nüfuslu bir bucak ve bu bucağın merkezi olan köy. Akkışla köyü Bünyan'ın 35 km kuzeydoğusunda Hınzır dağından batıya doğru akan bir dere üzerinde olup, 1768 nüfuslu (1940) dur; evleri toplu ve taştan yapılmış olup damları düz ve toprak örtülüdür. İçme suyu kaynaktan sağlanır.

AKKİLAİON, eski Anadolu'da Phrygia bölgesinde bir şehir. Yeri bugüne kadar bulunamamıştır. Ancak Porsuk (İlkçağ'da Tembris) çayının vadisinde ve Midaion ile Germa şehirleri arasında bulunduğu bellidir. Buna göre aşağı yukarı Alpıköy ile Biçer istasyonları arasında aranmalıdır.

AKKİRMANİ, Mehmet (ölm. 1760), Türk bilgini. Medreselerde *Kazimir* adı ile okutulan, *Hidâye* adlı mantık ve fizik kitabını Türkçe'ye çevirmiş ve «münazara ilmi» ne ait *Hüseyniye* adlı bir eseri de şerh etmiştir.

AKKİSE: 1 — Konya'nın, Bozkır ilcesinin, Ahırlı bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 2067 (1940). A., Suğla gölünün kuzeydoğu kıyısına yakın bir yerdedir; doğusunda aynı adda bir koru vardır. Denizden 1250 m yükseklіktedir. Toplu olan evleri taştan yapılmış olup, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak suları kullanılır. Çevresindeki topraklarda tahıl ekilir. Bir halkodosı vardır.

2 — Trabzon'un, Vakfıkebir ilcesinin Beşikdüzü bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 844 (1940). Akhisar deresi boyunda, bir sırtta kurulmuş olan köyün, çatıları tahta ile örtülü olan taş evleri, dağınık bir şekilde serpilmiştir. Köyde kaynak sularından faydalanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

AKKOMODASİYON (Accomodation, Mutabakat): 1 — (Tıp), gözde mercek'in eğrilik derecesinin, bakılan cismin gözden ıraklığına uymak üzere değişmesi. Merceğin bu değişimlere uyarlığı yardımiyle uzaklıklarda bulunan cisimleri açıkça görmek mümkün olmaktadır. Sonsuz denecek kadar uzakta bulunan cisimlerden gelen ışınlar göze girdiklerinde, merceğin biçiminde değişiklik olmaksızın, kırılarak ağtabaka (b. bk) üzerinde birleşirler ve bu suretle o cismin net görüntüsünü meydana getirirler. Yani insan gözü, durgunluk halinde, ancak sonsuzda bulunan cisimleri açık olarak görecek şekilde yapılmıştır. Yakında bulunan cisimleri de iyi görmek, yani onlardan gelen ışınların tam ağtabaka üstünde birleşip görüntü meydana getirmeleri için, merceğin şekil değiştirmesi, ön eğriliğini artırması gerekir. Bu yüzden merceğin kırma gücü artar. Bu artış merceğin ön iğriliği yarımçapının 10 cm ile 6 mm inmesiyle kendini gösterir. Mercekte bu uyarlık ne kadar çok olursa yakında bulunan cisimleri açık görmek gücü de o kadar çok olur. On yaşında insan, gözden 7 cm uzakta bulunan cismi bile açık olarak görebilir. On beş yaşında bu uzaklık 8, yirmi yaşında 10, otuz yaşında 14, kırk beş yaşında 28 cm dir. Akkomodasyon uyarlığı, yani merceğin şekil değiştirmesi, yetmiş yaşında sıfıra düşer. Böylece uyma kuvveti bakımından insan gözü on yaşından sonra kocamaya başlar. Bunun sebebi merceğin kimyaca bileşiminin değişmesi, bozulmasıdır.

Göz merceği, yakına baktığımız zaman şeklini değiştirebilir. Mercek gözde özel bandlarla gergin durmaktadır. Eğer bandlar gevşerse merceğin eğriliği artar. Nitekim gözün dışarı çıkarılan merceği, kendi haline bırakıldığı zaman eğriliğini artırır.

Göz, yakına baktığımız zaman özel bir kasın kasılmasiyle merceği gergin tutan lifler gevşetilir. Bu suretle serbest kalan mercek kendi elestikiliği ile iğriliğini artırır. Uyma gücünü dioptri ölçüsiyle ölçerek

10 yaşında	14
15 »	12

20 yaşında 10
30 » 7
45 » 3,5
55 » 1,75
60 » 1
dioptri olduğu görülür.

2 — (Dil), seslerin yarım benzeşmesi. «Kısmî benzeşme» (Fr. assimilation partielle, Alm. Anpassung, Anähnlichung) de denilen bu olayda, benziyen ses, benzeten sesin niteliklerinden yalnız birini edinir. Meselâ, Türkçe'de aslî şekli *yokdur* olan fakat *yoktur* şeklinde söylenen ve yazılan kelimede yumuşak (sonore) *d* konsonu, diş fonemi kalmakla beraber, bitişiğinde bulunan *k* damak sesinin yalnız sert (sourd) lik niteliğine uymuş ve sert değerine yani *t*'ye çevrilmiştir. Buna karşılık, *anlamak* kelimesi, bazan olduğu gibi, *annamak* şeklinde söylendiği zaman, *l* sesi, bitişiğinde bulunan *n* fonemine tamamiyle benzetilerek onunla aynılaştığı için, «tam benzeşme» (Fr. assimilation totale, Alm. Ausgleichung) veya eşitleşme (égalisation) olayına bir misaldir. Benziyenlerle benzetilen seslerin karşılıklı durumu ve yerlerine göre, *ilerliyen* (progressive), *geriliyen* (régressive) *bitişik* (contiguë), *uzaktan* (à distance, harmonique, harmonisation veya dilation), ve *karşılıklı* (réciproque) kelimeleriyle ayırdedilen akkomodasyon çeşitleri vardır. Bunlar için bk. ASSİMİLASYON. Esasında «hece sinharmonisi» (b. bk.) nin özel bir şekli olan vokal akkomodasyonu ve assimilasyonuna *sesliler uyumu* (b. bk., harmonie vocalique) denmektedir. Ses taklidi amaciyle yapılan akkomodasyona da «taklit uyumu» (harmonie imitative) denir. Bk. HARMONİ.

AKKOYUNLULAR (Bayındıriyye), Doğu Anadolu'da bir Türk oymağı ve bu oymağın kurduğu bir devlet. Akkoyunlu oymağının Anadolu'ya hangi tarihte ve hangi yol ile geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Bazı tarihçilere göre bunlar Karakoyunlular (b. bk.) la birlikte XIII. yüzyılın sonlarında Argun Han zamanında Maveraünnehir'den Azerbaycan ve Doğu - Anadolu'ya göç etmişlerdir. XIV. yüzyılda bu oymak, güneyde Urfa, Mardin, kuzeyde Bayburt olmak üzere Dicle ve Fırat nehirleri kollarının çevreklerinde kışlak ve yaylak yaparak yaşamışlardır.

Akkoyunlular'ın soyu Oğuz Han'a kadar çıkarılmakta ve bunun torunlarından biri olan Bayındır'a nispetle kurdukları devlete Bayındıriyye adı da verilmektedir. Bayraklarına yaptıkları koyun sembolü ve mezar taşlarına koydukları kabartma koyun resimleri gözönüne alınırsa, bunların eskiden beri koyun totemine bağlı oldukları ve İslâmlıktan sonra da bunun etkisinden kurtulamadıkları düşünülebilir. Bu suretle Akkoyunlular'ın, Ortaçağ'da büyük roller oynıyan Kon (Hon=Koyun) Türk ilinden artakalmış bir zümre halinde (Karakoyunlular gibi) Anadolu'ya gelmiş, sonraları Oğuz ilinden (Türkmenler'den) Bayındır ulusuna katılarak, Türkmen topluluğuna girmiş olmaları ihtimal içindedir.

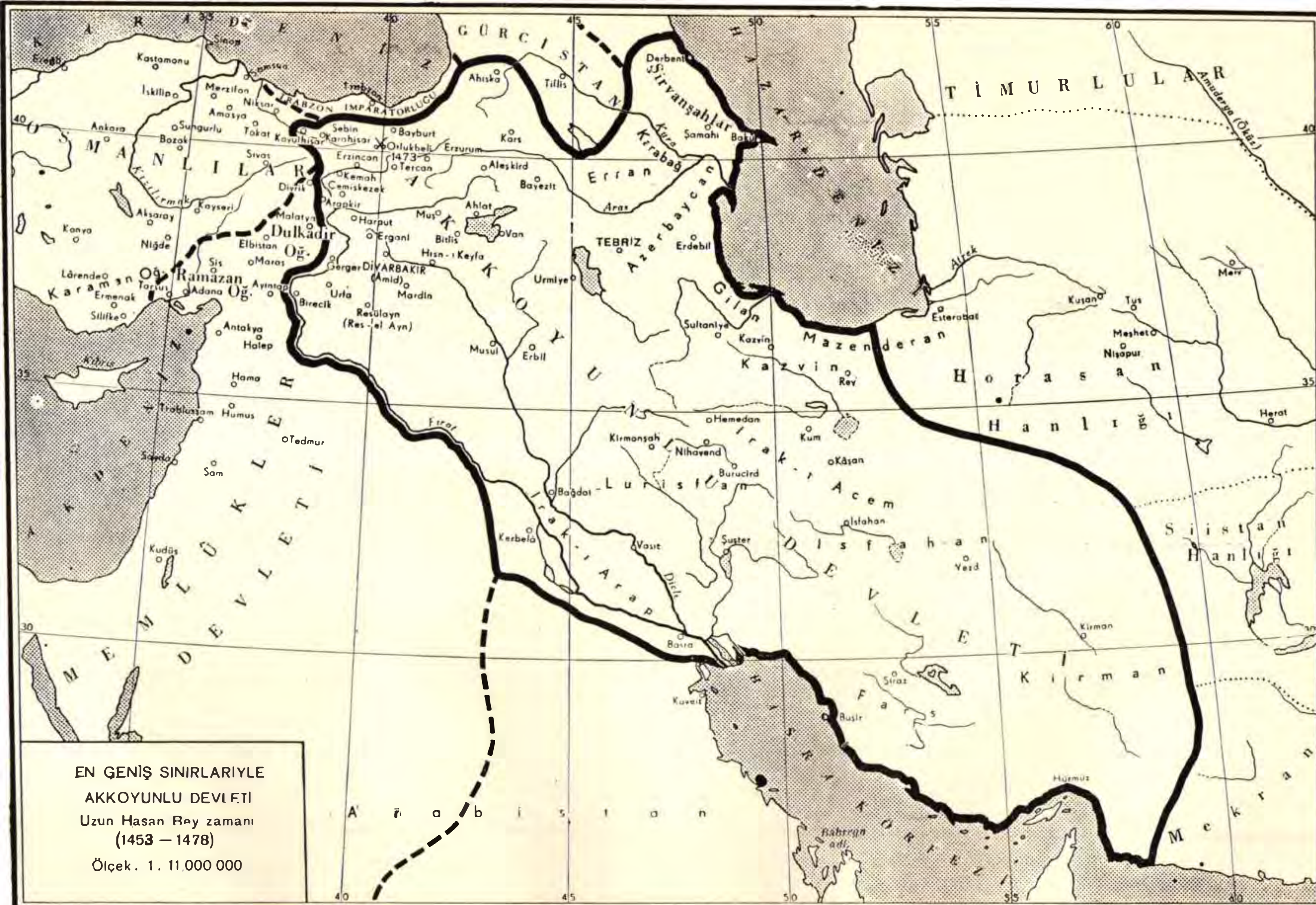
Bu iki oymak, yani Akkoyunlular'la Karakoyunlular, Tavâif-i mülûk'ün güvensizlik yöresinde, birbirine rakip olarak yaşamış, birçok savaşlarda bulunmuş ve İlhanlı Devleti'nin dağılışından sonra Celâyir, Çoban, ve Sotay hanedanlarının birbirleriyle uğraşmalarına katılmışlardır. Musul ve Diyarbakır dolaylarında hüküm süren Sotayoğulları âilesinin hizmetinde bulunan Akkoyunlular, bunların yenilmeleri üzerine Mardin'de hüküm süren Artukoğullariyle işbirliği yaparak, Diyarbakır bölgesinde bazı şehir ve kaleleri elde etmişlerdir. Bundan sonra Akkoyunlu oymağı gittikçe kuvvetlenmiş, birçok Türkmen boy ve oymaklarını da içine alarak büyük bir ulus haline gelmiş, Horasan, Fırat ve Kafkas dağlarından Umman denizine kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmuştur. Diyarbakır dolaylarını bu suretle anayurt yapan Akkoyunlular, daha bu devletin kurucusu sayılan Karayülük Osman Bey (b bk.) in büyük babası Tur Ali Bey zamanında birçok defalar bağlaşık oldukları bazı beylerle birlikte Trabzon'a akınlar yapmışlardır. Bu olayların çağdaşı olan Panaretos'a göre, Trabzon hükümdarı Alexios III. bu bağlaşıkların en kuvvetlisi olan Ali Bey'i elde etmek amaciyle, kızı Maria Despina'yı Ali Bey'in oğlu Kutluğ Bey'e vermiştir. Bu kadın Karayülük Osman Bey'in annesidir. Tur Ali Bey Gazan Han'ın da hizmetinde bulunmuş ve sevgisini kazanarak emirlik (emaret) pâyesini almıştır. Ününden dolayı Akkoyunlular'a Tur Alililer de denir.

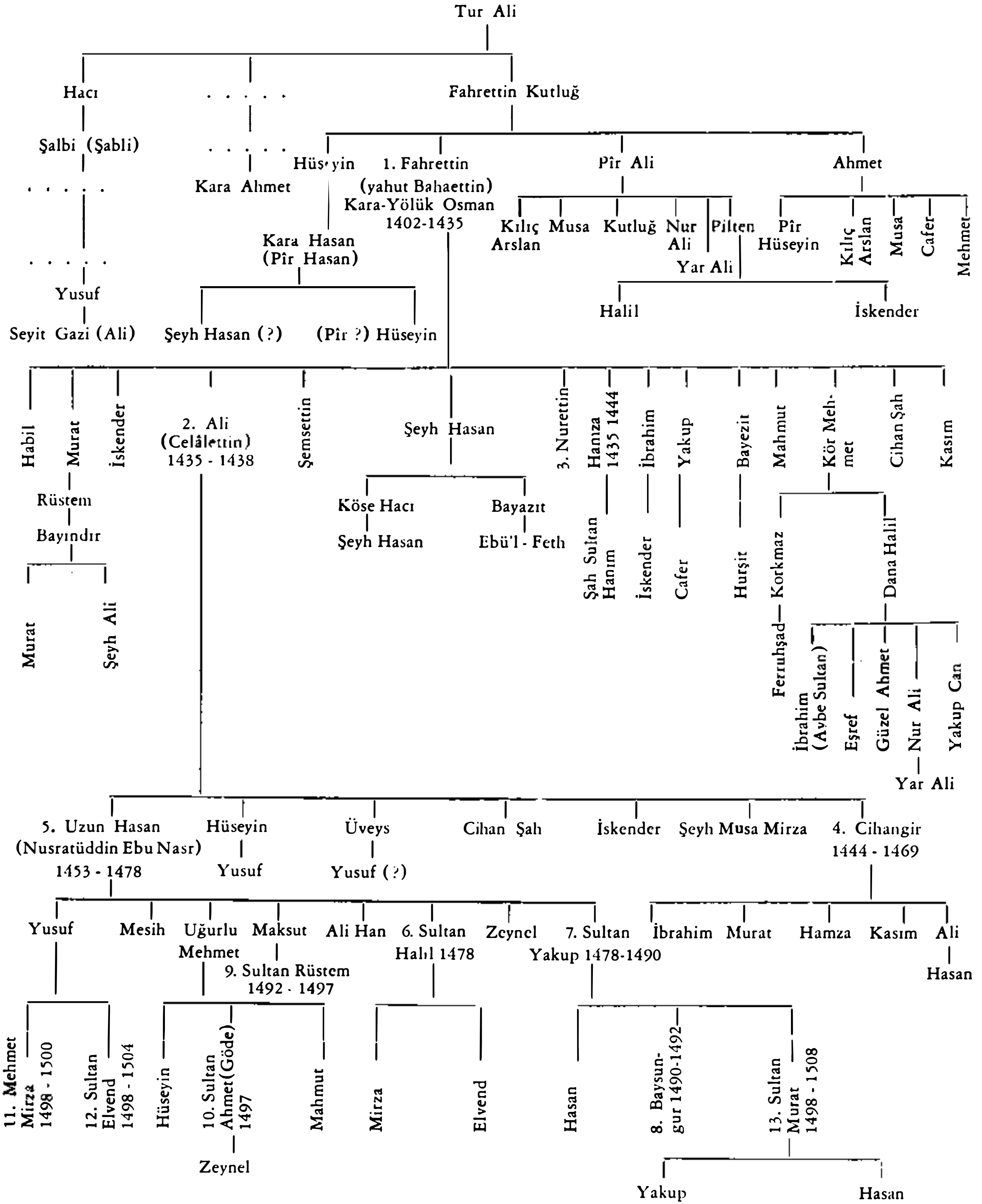
1363 yıllarında öldüğü sanılan Tur Ali Bey'in yerine oğlu Fahrettin Kutluğ Bey geçmiştir. Anadolu'da meydana gelen birçok savaşlara katılan Kutluğ Bey, Erzican emiri Mütahharten'i Erteneoğullarının salgınından kurtarmıştır. Fakat ölümünden sonra Mutahharten ile bunların arası bozulmuş, Akkoyunlular, kendilerine karşı birleşen Erzincan-Karakoyunlu kuvvetlerine karşı yenilerek Kadı Burhanettin'e sığınmak zorunda kalmışlardır.

Kutluğ Bey'in ölümünde, oğullarından Ahmet Bey erki eline almıştır. Bir söylentiye göre küçük kardeşi Karayülük Osman Bey'i tutak olarak Kadı Bürhanettin'e bırakmıştır. Diğer bir söylentiye göre, Osman Bey, başarıları yüzünden kendisini kıskanmakta olan ağabeylerinden sakınarak, Kadı Burhanettin'in hizmetine girmiştir. Fakat sonraları bu ikisinin araları açılmış, Karayülük bir savaşta Burhanettin'i tutsak ederek öldürmüştür. Osman Bey Burhanettin'in ardasına karşı da savaşa devam ederek Sıvas'ı kuşatmışsa da Osmanlılar'ın, Yıldırım'ın büyük oğlu Süleyman Çelebi komutasında gönderdikleri yardımcı kuvvetlere dayanamıyarak Mutahharten'in yanına çekilmek zorunda kalmış, bu suretle Kadı Burhanettin ülkesinin büyük bir kısmı Osmanlılar'a geçmiştir. Anadolu'da istediği gibi bir emirlik kuramıyan Osman Bey bundan sonra Mısır sultanı Barkuk'la anlaşarak Mısır hizmetine girmişse de, bunun ölümü üzerine Mısırlılar'ın Suriye'deki eğemenliği sarsıldığından, Timur'un hizmetine geçmiş, diğer Akkoyunlular'la birlikte Timur'un Anadolu'ya yaptığı seferlere katılmıştır (1400, 1402 Ankara Savaşı). Timur Anadolu'dan çekilirken Osman Bey'e Diyarbakır bölgesini vererek ülkesine dönmesine izin vermiştir. Osman'ın diğer iki kardeşi Ahmet ve Pîr Ali'ye gelince, bunların çocuklarının, Timur'un doğuya gönderdiği bazı kafileleri yağma etmeleri yüzünden, salıverilmedikleri sanılmaktadır.

Osman Bey bundan sonra, bütün diğer Akkoyunlu oymaklarını etrafına toplıyarak Akkoyunlu Devleti'ni kurmuş, Timur ve ardalarını uyraç tanımakta devam etmiş, Osmanlılar'la iyi geçinerek bunlardan, ülkelerine akın yapmaması karşılığı olarak para ve armağan almıştır. Fakat bu devirde Akkoyunlular'ın, Karakoyunlular'la yaptıkları savaşlar çok çetin olmuş, Osman Bey bunlarla yaptığı bir savaşta oğullarından ikisi ve bazı torunları ile birlikte ölmüştür (1435).

Osman Bey'den sonra Akkoyunlular'ın başına, bir aralık Osmanlı hükümdarı Murat II. ye de sığınan Âli Bey geçmişse de, sonunda erki kardeşi Hamza'ya bırakmak zorunda kalmıştır. 1444 te Hamza Bey'in ölümü üzerine teh-

EN GENİŞ SINIRLARIYLE
AKKOYUNLU DEVLETİ
Uzun Hasan Bey zamanı
(1453 — 1478)
Ölçek. 1. 11.000 000
TİMURLULAR
GÜRCİSTAN
TRABZON İMPARATORLUĞU
OSMANLILAR
AKKOYUNLU DEVLETİ
MEMLÜKLER DEVLETİ
Dulkadir Oğ.
Ramazan Oğ.
Karaman
Şirvanşahlar
Erran
Karabağ
Azerbaycan
Gilan
Mazenderan
Horasan Hanlığı
Sîistan Hanlığı
Kazvin
Irak-ı Acem
Isfahan
Luristan
Irak-ı Arap
Fars
Kirman
Mekran
Arabistan
HAZAR DENİZİ
BASRA KÖRFEZİ
AKDENİZ
KARADENİZ
TEBRİZ
DİYARBAKIR (Amid)
Bağdat
Erzurum
Trabzon
Sinop
Samsun
Kastamonu
Ereğli
İskilip
Merzifon
Amasya
Niksar
Tokat
Sungurlu
Ankara
Bozok
Sivas
Koyulhisar
Şebin Karahisar
Bayburt
Otlukbeli 1473
Erzincan
Tercan
Kemah
Çemişkezek
Divrik
Arapkir
Kayseri
Malatya
Aksaray
Konya
Niğde
Elbistan
Sis
Maraş
Lârende
Tarsus
Adana
Ermenak
Silifke
Ayıntap
Birecik
Urfa
Resülayn (Res-ül Ayn)
Mardin
Çerger
Harput
Ergani
Muş
Ahlat
Bitlis
Hısn-ı Keyfa
Van
Ahıska
Tiflis
Kars
Aleşkird
Bayezit
Derbent
Şamahı
Bakü
Erdebil
Urmiye
Musul
Erbil
Sultaniye
Kazvin
Rey
Hemedan
Kirmanşah
Nihavend
Burucird
Kum
Kâşan
Isfahan
Yezd
Şuşter
Vasıt
Kerbelâ
Basra
Kuveyt
Buşir
Şiraz
Kirman
Hürmüz
Esterabad
Kuşan
Tus
Meşhed
Nişapur
Merv
Herat
Antakya
Halep
Hama
Humus
Trablussam
Tedmur
Sayda
Şam
Kudüs
Kıbrıs
Bahreyn adı.
Kura
Aras
Fırat
Dicle
Atrek
Amuderya (Öküz)
Kızılırmak
İNÖNÜ ANSİKLOPEDİSİ

Tur Ali
Hacı
Şalbi (Şabli)
Yusuf
Seyit Gazi (Ali)
Kara Ahmet
Hüseyin
Kara Hasan (Pîr Hasan)
Şeyh Hasan (?)
(Pîr ?) Hüseyin
Fahrettin Kutluğ
1. Fahrettin (yahut Bahaettin) Kara-Yölük Osman 1402-1435
Pîr Ali
Ahmet
Kılıç Arslan
Musa
Kutluğ
Nur Ali
Pilten
Yar Ali
Halil
İskender
Pîr Hüseyin
Kılıç Arslan
Musa
Cafer
Mehmet
Habil
Murat
Rüstem
Bayındır
Murat
Şeyh Ali
İskender
2. Ali (Celâlettin) 1435 - 1438
Şemsettin
Şeyh Hasan
Köse Hacı
Şeyh Hasan
Bayazıt
Ebü'l - Feth
3. Nurettin
Hamza 1435 1444
Şah Sultan Hanım
İbrahim
İskender
Yakup
Cafer
Bayezit
Hurşit
Mahmut
Korkmaz
Ferruhşad
Kör Mehmet
Dana Halil
İbrahim (Aybe Sultan)
Eşref
Güzel Ahmet
Nur Ali
Yar Ali
Yakup Can
Cihan Şah
Kasım
5. Uzun Hasan (Nusratüddin Ebu Nasr) 1453 - 1478
Hüseyin
Yusuf
Üveys
Yusuf (?)
Cihan Şah
İskender
Şeyh Musa Mirza
4. Cihangir 1444 - 1469
Yusuf
11. Mehmet Mirza 1498 - 1500
12. Sultan Elvend 1498 - 1504
Mesih
Uğurlu Mehmet
Hüseyin
10. Sultan Ahmet (Göde) 1497
Zeynel
Mahmut
Maksut
9. Sultan Rüstem 1492 - 1497
Ali Han
6. Sultan Halil 1478
Mirza
Elvend
Zeynel
7. Sultan Yakup 1478-1490
Hasan
8. Baysungur 1490-1492
13. Sultan Murat 1498 - 1508
Yakup
Hasan
İbrahim
Murat
Hamza
Kasım
Ali
Hasan

likeli bir saltanat kavgası başlamış, sonunda eğemenlik Akkoyunlu Delveti'nin en büyük hükümdarı olan Uzun Hasan (b.bk.) ın eline geçmiştir.

Uuzun Hasan bu devleti büyük ve kuvvetli bir imparatorluk haline getirmiş, esaslı bir devlet örgütü kurmuş, ordusunu kuvvetlendirmiş ve bir «cihangir» rolü oynamak amaciyle, Osmanlı ve Mısır ülkelerine saldırmak istemiştir.

Uzun Hasan 1472 de Ânadolu'ya yaptığı ilk seferde, önce muvaffak olmuşsa da sonradan çekilmek zorunda kalmış, aynı yıl Suriye'ye yaptığı akın da başarısızlıkla sona ermiştir. 1473 te Anadolu'ya yaptığı ikinci seferinde, Otlukbeli'nde Fatih tarafından kesin bir yenilgiye uğratılmış ve belki de bunun sonucu olarak, yayılma hareketini yeniden doğuya yönelttiği gibi Âkkoyunlu merkezini de Diyarbakır (Âmid) dan Tebriz'e taşımış, dolayısiyle birçok Türk oymağının İran'a geçmesine, Doğu Ânadolu'da Türk halkının azalmasına sebebolmuştur.

Uzun Hasan'dan sonra oğlu Sultan Halil, erki eline almışsa da, bir yıl sonra kardeşi Yakup tarafından öldürülmüştür. Yakup Bey diğer prenslerin ayaklanmalarını bastırmaya, bozulan güveni sağlamaya, ülke için bir tehlike olan Erdebil şeyhi Haydar Safavî'yi ortadan kaldırmaya muvaffak olmuş, Gürcistan'a ve Mısırlılar'a karşı (1480) başarılı seferlerde bulunarak geçici de olsa, düzen ve güvenliği yeniden kurmuştur.

Yakup'tan sanra erke, oğullarından henüz çocuk denecek bir yaşta olan Bay-Sungur geçmiş, fakat bir yıl sonra Uzun Hasan'ın torunu ve Maksut'un oğlu Rüstem, erki eline almıştır (1492). Devri, iç kargaşalıklarla geçtiği halde, bazı başarılar kazanmış, bu arada Şeyh Haydar'ın oğlu Ali de öldürülmüştür. Fakat Rüstem İstanbul'dan gelen Uğurlu Mehmet'in oğlu ve Bayezit II. nin damadı, Göde Mehmet tarafından yenilmiş ve öldürülmüştür (1496).

Göde Mehmet eğemenliği gereği gibi kurmak için, sözü geçen ve sözlerinde durmıyan Akkoyunlu beylerini ortadan kaldırmaya başladığından, kısa bir zaman sonra, büyük bir ayaklanma ile karşılaşmış ve öldürülmüştür. Bundan sonra Akkoyunlu Devleti bir kat daha güvensizlik içinde kalmış, Uzun Hasan'ın torunlarından Elvend ve Mehmet Beyler ile Sultan Murat, birbirine rakip olan beyler tarafından başka başka yerlerde hükümdar ilân edilerek, memleket üçe bölünmüştür. Bunun üzerine tehlikeli bir iç harb patlamış, Akkoyunlu ülkesi baştan başa yıkılmış, ileri gelen beylerin birçoğu ile beraber Mehmet Bey de ölmüştür. Bu suretle 1501 de ülke. Irak, Fars ve Kirman bölgeleri Murat'a, Âzerbaycan, Erran ve Diyarbakır dolayları da Elvend'e verilmek üzere paylaşılmıştır.

İşte bu sıralarda büyük bir kuvvet haline gelen Şah İsmail Safavî (b bk.) Âkkoyunlular'a karşı kesin bir savaş açarak, Elvend'i Diyarbakır'a, Murat'ı Bağdat'a kaçmak zorunda bırakmıştır (1502-1503). Murat Bağdat'ta bir zaman kaldıktan sonra İsmail'in 1508 de yeniden hücumu üzerine, burasını da bırakmış, bu suretle Akkoyunlu Devleti yıkılmıştır.

Şah İsmail bundan sonra Akkoyunlu oymakları arasında büyük bir şiddetle kan dökmeğe başladığından, bunlardan arta kalanların birçoğu Osmanlılar'a sığınmışlar ve Sipahi olarak Doğu Anadolu dolaylarının birçok bölgelerinde yerleşmişlerdir. Fakat bunlar göçebe bir hayata alışık olduklarından, Osmanlılar'ın kurdukları disiplinli örgüte bir türlü ısınamamışlar, iç güven ve devlet otoritesini birçok defalar bozmuşlardır. Yavuz Selim ile Kanunî zamanlarındaki ve hele XVII. yüzyıldaki ayaklanmalara büyük çapta katılmışlardır.

Akkoyunlular'da, yönetimleri altında bulunan bütün ülke, hanedanın ortak malı sayılıyordu. Hanedana giren prenslerden biri diğerlerine başkan olmakta, Uluğbey veya Han sanını almakta idi. Ona resmî saniyle Melik veyahut Sultan denirdi. Şehzadeler ve aileden olan diğer prensler ülkenin türlü eyaletlerinde hüküm sürerlerdi. Devletin başına çok defa hükümdarın vasiyet ettiği şehzade geçiyor, fakat belli ve kesin bir veraset kanunu olmadığından, yeni hükümdar, diğer prenslerin ayaklanmalariyle karşılaşıyordu. Bu, Akkoyunlu Devleti'nin çökmesinde başlıca sebeplerden biridir.

Âkkoyunlular'ın esaslı devlet örgütü Uzun Hasn'la başlamıştır. Bu örgütte Selçuklular ve İlhanlılar'ın örnek tutulduğu görülmektedir. Yönetim örgütlerinin merkezini «Büyük Divan» teşkil ediyordu. Divana, divan beyi veyahut «sahib-i divan» başkanlık ederdi. Bunun yanında sahip adını taşıyan vezirler ve her biri bir bakanlığa karşılık olan ve Büyük Divan'a bağlı bulunan eşraf divanları (denetleme, tuğra veya nişan, *istifa* veyahut maliye), sonra cezaî ve askerî işlere bakan adil ve arz divanları bakanları, kazasker ve pervaneci bulunurdu; bundan başka hanedandan olan prensler ve büyük boy beyleri de bu divanın tabiî üyeleri idiler. Bu beylerin en büyüğü emir-i âzam adını alır ve hükümdarın katılmadığı seferlerde başkomutan olurdu. Büyük beylerin her biri bir şehzadenin atabeyliğini yapardı. Hangi şehzade hükümdar olursa onun atabeyi de emir-i âzam olur ve eğer hükümdar çocuk veyahut zayıf iradeli ise, devletin bütün nüfuz ve otoritesi bunun elinde bulunurdu. Emirler tarafından yönetilen eyaletlerde de bu divanın bir küçüğü bu işleri görmekte idi.

Bu devirde Osmanlı saray örgütlerine karşılık bir saray örgütü kurulduğu gibi, sipahi örgütü de, Osmanlılar'ınkine göre düzenlenmiş, orduya da büyük bir önem verilerek, «hassa nökerleri» denilen 30000 kişilik (kısmen piyâde) bir hassa ordusu meydana getirilmiştir. Orduda bunlardan başka köylü ve şehirlilerden alınan azâplar, dirlik sipahileri, çerik (çeri) denilen türkmen kuvvetleri ve deveci, yamcı, ra'dendaz gibi çeşitli görevler almış küçük gruplar da vardı. Hassa askerleri Osmanlılar'da olduğu gibi daimî ve aylıklı idiler. Diğerleri yalnız harb zamanında aylık alırlardı.

Akkoyunlular beyaz renk ve beyaz bayrak kullanmışlardır.

AKKÖPRÜ, Ankara-Ayaş caddesi ve Ankara suyu üzerinde, şehir mezbahası yanındaki köprünün ve bu köprü yanındaki semtin adı. Köprü, ilk defa 1222 de Alâettin Keykubat I. zamanında yapılmıştır.

AKKÖSE, Trabzon'un Of ilcesi, Dernekpazarı bucağına bağlı 1050 nüfuslu (1940) bir köy.

AKKÖY: 1 — Aydın'ın Söke ilcesine bağlı bucak ve onun merkezi olan köy. A. bucağı 5264 (1940) nüfuslu olup yedi köyü vardır. A. Büyük Menderes'in sonundaki Balat ovasının güneyinde ve Balat (Milet)ın 4 km güneybatısında küçük bir tepenin doğusundadır; nüfusu 735 tir. Evleri toplu ve taştan yapılmış olup kiremitle örtülüdür. Halk daha çok tütüncülükle geçinir; kuyu suyu kullanır. A. de bir halkodası vardır.

2 — Bilecik'in Söğüt ilcesi, İnhisar bucağına bağlı 1198 (1940) nüfuslu bir köy. Sakarya nehrinin kuzeyinde

olup Karaağaç adında bir bölümü daha vardır. Taş, kerpiç ve keresteden yapılmış olan evlerinin damları kiremitle örtülüdür. Halk tarım, dokumacılık ve ipek böcekçiliği yapar; içme suyu kaynaktan alınır. Köyde bir halkodası vardır.

3 — Çanakkale'nin Ezine ilcesi merkez bucağına bağlı, 692 (1940) nüfuslu bir köy. A. ün çevresi ormanlıktır; kerpiçten yapılmış olan evlerinin düz damları toprakla örtülüdür; halk çiftçilik ve testicilik yapar. Köyde bir halkodası vardır.

4 — Giresun'un, Tirebolu ilcesi Esbiye bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 645 (1940). Esbiye'nin batısında, denize dökülen Yağlıdere boyunda, 13 km içerde kurulmuş olan A. ün, 2 ayrı mahallesi vardır. Köy, ormanın kenarındadır. Evleri oldukça dağınık, tahta ve taştan yapılmış olup, çatıları tahta ile örtülüdür. Su ihtiyacı, kaynaklardan giderilir. Çevresinde mısır ekilir, fındık elde edilir.

5 — Giresun İlinin, merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 688 (1940). A., Giresun'un 9 km güneybatısında kurulmuş olup, 7 ayrı mahallesi vardır.- Burada arazi çok inişli çıkışlıdır. Tahta ve taştan yapılmış, çatılı ve tahta ile örtülü bulunan evleri, şuraya buraya çok dağılmıştır. Su ihtiyacı kaynak ve kuyulardan giderilir. Çevresinde tahıl ve sebze ekilir, fındık elde edilir. El tezgâhlarında keten kumaş dokunur. Köyün bir halkodası vardır.

6 — İstanbul'un Yalova ilcesi merkez bucağına bağlı, 805 (1940) nüfuslu bir köy. A. de evler daha çok tahtadan yapılmış olup damları kiremitle örtülüdür; halk tahıl ve sebze tarımı, bağcılık, kozacılık ve odunculuk yapar; halkodası vardır.

7 — Kayseri'nin, Ürgüp ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 533 (1940). A., Ürgüp'le İncesu arasında, Ürgüp'ün 13 km güneydoğusunda, Tekke dağının güneybatısındaki bir vâdi içinde kurulmuştur. Toplu olan evleri, taştan yapılmış olup, damları düz ve toprakla örtülüdür. Halk, kaynak sularından faydalanır. Çevresindeki topraklarda tahıl ekilir. Köyde bir halkodası açılmıştır.

AKKRA (Accra), İngiliz Batı Afrikası'nın Altın Kıyısı sömürgesinde en önemli ticaret merkezi ve liman. Nüfusu 40 000 (1927). Bu nüfusun pek azı beyazlardandır. A., Altın Kıyısı'nın güney bölümünden geçen işlek demiryolunun bir ucundadır. Çevresindeki topraklardan çok miktarda kakao elde edilir. Etrafına göre daha kuru ve sağlam havası olduğu için yakındaki Victoriaborg kasabasiyle birlikte bir yönetim merkezi de olmuştur.

AKKUM LİMANI, Silifke ile Mersin arasında ve Silifke'nin 22 km doğusunda küçük bir deniz girintisi.

AKKUSATİF [Lât. accusativus], isim çekimi (tasrifi) hallerinden biri. Bu durumda bulunan isim veya zamir öyle bir nesne (meful) dir ki, fiilden anlaşılan eylem veya etki onun üzerinde doğrudan doğruya olup biter. Geçişli (müteaddi, transitif) fiillerin nesnesi bu halde bulunur, *kitap okurum; çocuk dersini bildi* cümlelerinde olduğu gibi.

Batı gramerini kuran Yunanlılar'ca, bu çeşit fiillerle bildirilen eylemin sebebi, nesnenin gösterdiği isim veya zamir olduğu için (meselâ *baba oğlunu sever* cümlesinde, «sevme» işine konu olan «oğul» var olmasaydı «sevme» işi olmıyacağı ve bundan dolayı «oğul», «sevme»nin sebebi sayıldığı için) isimin bu haline Yunanca'da «sebep hali» anlamına gelen *aitiatikē* denilmiştir. Lâtinler bu terimi kendi dillerine çevirirken, asıl olan «sebep» anlamını bırakarak, «suçlamak» bildiren ikinci anlamını almışlar ve bu hali «suçlamak hali» demek olan *accusativus* (casus accusandi) şeklinde adlandırmışlardır. Yoksa buna Lâtince'de «sebep» anlamına dayanarak *causativus* demek daha doğru olacaktı.

Akkusatif hali, genitif, datif, ablatif v. b. «bağıntı halleri»nden olmayıp nominatifle birlikte «grammatikal haller» grupuna girer. Bu grupta da nominatif hali «etkin», akkusatif hali ise «etkin olmıyan» vasıflariyle nitelenir. Birçok dillerde akkusatif hali, kendi çekim ekini kaybederek nominatifle bir olmuştur. Aralarındaki fark, kelime sırasından, genel olarak da sintakstan anlaşılır. Hattâ Eskimo dilinde bu iki hal arasında bir ayırt olmayıp bunlar kaynaşarak *absolutif* denilen hali meydana getirmişlerdir. İngilizce'de fiillerin öntakılı (préposition'lu, harfi cer'li) nesneleri de şekil bakımından akkusatif halinde olduğu için bu hale *akkusatif-datif*, daha genel olarak da *objektif* (nesne hali) denilmiştir.

Sintaks bakımından, geçişli (müteaddi, transitif) fiili nesnesinin (mefulünün) bulunduğu akkusatif'e *dış nesne akkusatifi* terimiyle işaret edilir. Çoğu zaman geçişsiz (lâzım, intransitif) olarak kullanılan fiillerin bazan aldıkları akkusatif halindeki nesneye de *iç nesne akkusatifi* denir. Bu çeşit fiillerin anlamında nesne zaten kapsanmış bulunuyor, *yol yürümek* deyiminde «yürümek» anlamının «yol» anlamını kendi içinde bulundurduğu gibi.

Bazı dillerde birtakım fiiller çifte akkusatif alırlar; meselâ Lâtince'de *docere* (= öğretmek) fiiline, gerek «öğretilen konu»yu gerek «öğretilen kişi»yi gösteren nesneler akkusatif haline bağlanırlar.

Yüklem (prédicat, müsnet) halinde olan transitif fiillere bağlı haber (attribut) lerin bulunduğu hale de *yüklem akkusatifi* veya *adjunct akkusatif* denir; meselâ *sizi başkan seçtik*, ve *adını Mustafa koydular* cümlelerinde «başkan» ve Mustafa kelimeleri bu haldedir.

Bazı dillerde «bakımından, ...ce» anlamını veren nesnelerin bulunduğu hale *bağıntı veya belirleme akkusatifi*, Lâtince'de de - Yunanca sintaksının bir özelliği sanıldığı için – *accusativus graecus* denilmiştir. Meselâ bu dilde «kalbce büyük» deyiminde «kalbce» kelimesi bu çeşit akkusatif halinde bulunur.

Akkusatifin bir hareketin amaç ve sonunu gösterir terminatif değeri de vardır. Meselâ Lâtince'de *Romam ire* (=Roma'ya gitmek) cümlesinde *Romam* kelimesi akkusatif halindedir. Almanca'da *in* (=içine) öntakısiyle kullanılan ve hareket gösteren fiillerin nesnesi akkusatif halinde olur, *in den Garten gehen* (=bahçeye gitmek) misâlinde olduğu gibi.

Eski Türkçe'de akkusatif çekim ekleri, vokal durumuna göre *-ġ*, *-g*, *-ıġ*, *-i*, *-ig*, *-uġ*, *-üg*, Uygurca'nın n- diyeliğinde de *-aġ*, *-eg* olmuştur; *teŋrig* (=tanrıyı), *ewig* (=evi), *altunuġ* (=altını), *sawaġ* (=savı), *temireg* (=demiri) gibi. Daha sonra, zamir çekimindeki akkusatif *-nı*, *-ni* ekine benzetilerek, isimlerdeki akkusatif eki de bu şekilde kullanılmıştır, *ayalarnı* (=ayaları), *atnı* (=atı) gibi. Son olarak da bizde akkusatif eki *-ı*, *-i*, *-u*, *-ü*, şekline girmiştir. Türkiye Türkçesi'nde vokalle biten kelimelere gelen akkusatif eki *-yı*, *-yi*, *-yu*,

-*yü* olduğu halde, meselâ Azeri ve Türkmen diyeleklerinde -*nı*, -*ni* şeklindedir, Azeri *gemini* (=gemiyi), Türkmen *obanı* (= obayı) gibi. Eski Türkçe'de iyelik (mülkiyet) zamir eklerinde akkusatif, tekil (müfret) 1. ve 2. şahıslarda -*ın*, -*in*, 3. şahısta -*n*, çoğul (cemi) şahıslarda da hep -*nı*, -*ni* şeklinde bulunmuştur, *kılınçımın* (=kılıcımı), *kızımıznı* (=kızımızı) gibi. Bütün zamirlerde de, *bizni*, *sizlerni*, *olarnı*, misallerinde görüldüğü gibi, -*nı*, -*ni* olmuştur. Eski Osmanlıca'da da, çoğu zaman -*ını*, -*ini* yerine -*ın*, -*in* kullanılmıştır, meselâ *oğlını* yerine *oğlın*'da olduğu gibi.

Yakut Türkçesin'de akkusatif eki -*ı*, vokalle biten kelimelerde -*nı*, iyelik zamir eklerinde de -*in* şeklindedir, *miyigin* (= beni) gibi, Komanca ile Çağatayca'yı da içine alarak, bütün öbür diyeleklerde bu eki -*nı* olarak buluyoruz. Yalnız Çuvaş diyeleğinde akkusatif eki yoktur, bunun işini datif eki görür, meselâ *here* kelimesi hem «kızı» hem «kıza» anlamlarını verir. Akkusatif yerine datif, datif yerine de akkusatif kullanan Anadolu diyelekleri de vardır, *sana söyledim* yerine *seni söyledim* gibi. Şimdi akkusatif alan *görmek* fiili eski Türkçe'de datifle de kullanılırdı, Orhon yazıtlaında geçen *Türk budun tabğaçka körür erti* (=Türk milleti Çine uyruk idi) cümlesinde olduğu gibi. Bazı sontakılar Türkiye Türkçesinde lokatif, instrumental v. b. hallerle kullanılmakta ise de, Orhon ve Uygur Türkçesi'nde akkusatif almışlardır, *kutluğ kün üze* (=kutlu bir günde), *sizni birle* (=sizinle birlikte) cümlelerinde olduğu gibi. Bazı sontakılar da, şimdi olduğu gibi, eskiden de akkusatifle kullanılmıştır: *Kadırkan yışığ aşa* (=Kadırgan ormanlı dağı ötesinde, aşırı), *Kem keçe* (=Yenisey ırmağı ötesinde, geçe) gibi. *İçin* sontakısı, *senin için* ve *çocuk için* misallerinde görüldüğü gibi, zamirlerle genitif halinde kullanıldığı halde, takıldığı isimler akkusatif halinde bulunur. Eskiden olduğu gibi şimdi de, dolaylı söz (oratio obliqua)de fiilin öznesi (faili) akkusatif halinde de bulunabilir, *sizni «ölzün» tip* (= sizi «ölsün» diyerek) ve *o beni «öldü» sanmış* (ben öldüm) misallerinde olduğu gibi.

Türkçe'de akkusatif iki çeşit olur: *belirtili akkusatif* (marife), ve *belirtisiz akkusatif* (nekre, «sıfır hali», indefinitus, cas absolu), meselâ *kitap aldım* ve *kitabı aldım*. Burada akkusatif eki olan -*ı*, gerçekte bir harfi tarif (article défini) rolünü yapmaktadır. *Bahçe kapısı* ve *bahçenin kapısı* tamlamasında görülen -*ı* ekini *tamlama* veya *bağıntı* (izafet) *akkusatifi* sayanlar da vardır. Belirtisiz akkusatif, çoğu zaman nesnenin fiille yakından bağlı olduğu, fiilin, yanında da zarf bulunmadığı zaman kullanılır, meselâ eski Osmanlıca'da *sıçan demüri yavlak sever olur, ve anuŋ dişi demür çeynemege kadirdür* cümlesindeki *demüri* ve *demür* kelimeleri gibi. Bazan anlam bakımından belirtili olan akkusatiflerde, çekim eki kullanılmamıştır, meselâ Orhon yazıtlarındaki *Türk budun* (=Türk budunu) gibi. Bazı diyeleklerde sayı adlarından sonra gelen akkusatifler ek alır, Orhon yazıtlarındaki *bir erig sançdı* (=bir adam vurdu) cümlesinde olduğu gibi. Çoğul eki belirtici olduğu için, bazı diyeleklerde, meselâ. Yakutça'da, belirtisiz akkusatifler çoğullarda kullanılmaz.

Türkçe'de akkusatif, zaman ve yer göstermek için de kullanılır; Eski Osmanlıca *geceyi toplayıp gündüzü açıyorum* (=gece toplayıp gündüz açıyorum), *ertesi günü* (=ertesi gün), Yakutça *tünneri* (=bütün gece, her gece), Orhon yazıtındaki *Ötüken yerig konmuş* (=Ötüken denen yerde konaklamış) gibi cümleler bunun misâlleridir.

Son zamanlara kadar bizde akkusatife *mef'ulün bih* denmiştir, Şimdi buna -*i hali* denilmektedir, ki «sıfır hali», yani «belirtisiz akkusatif hali» de bunun içindedir.

AKKUYRUK: bk. ÇAY

AKKUYU, Hatay'ın Reyhanlı ilcesi, Hamam bucağına bağlı, dört mahallesi ve 649 (1940) nüfusu bulunan bir köy. A., Amik ovasında ve gölün kuzeydoğusundadır; evlerinin damları eğimli ve saz ile örtülüdür; tahıl ekimi yapılır; içme suyu kuyudan alınır.

AKKUZULU, Ankara'nın Çubuk ilcesine bağlı Ravlı bucağında 917 (1940) nüfuslu bir köy. Ankara-Kalecik şosesi üzerinde bulunan Ravlı'nın 10 km doğusunda ve Çubuk'un 12 km güneydoğusundadır. Evleri toplu ve kerpiçten yapılmış olup damları düz ve toprakla ürtülüdür. Halk tarımla geçinir; içme suyu kaynaktan alınır.

AKLAN, bir ülkenin denize, bir dağın eteğine doğru alçalışı, bir ovanın ufka göre olan eğimi. Bunlar arasında A. en çok birinci anlamı karşılar, böylece bir ülkenin bir bölümünün sularının toplanıp denize döküldüğü alan gözönüne gelir: Karadeniz aklanı, Akdeniz aklanı, Marmara denizi aklanı gibi.

Bu arada A. yağmur sularının indiği doğrultuyu gösteren ana eğimin doğrultusunu da anlatır. Bir akarsu, aluvyonlarına yer değiştirtemiyecek kadar denge yanayına ulaşmışsa, onun aklanı, kesin durumunu almış demektir. Bu akarsuyun yukarı bölümü, yavaş yavaş hafif bir eğim alır ve dışbükey bir kesit meydana gelir. Eğimi hafiflesmiş bulunan bu yukarı bölüme yatık A. denir. Tersine, sel yarıntılarının indiği eğim, A. nın eteğinde içbükey bir biçim almışsa, buna da dik A. adı verilir.

Bir ülkenin veya bir dağın, ayrı iklim şartları altında bulunan A. larında, ayrı yıpranmalar olur; aşındıran etkilerin çok ve şiddetli bulunduğu yönde yıpranma daha çok belirir.

AKLEİDLER (Acleidien) [Yun. *a* = yokluk eki + *kleidos* = köprücük kemiği], köprücük kemiği (clavicula) bulunmıyan hayvanlara verilen bilimsel ad.

AKLÎ, Tablizade (ölm. 1704), XVII. yüzyılın ikinci yarısında yetişen Türk bestecisi. Bursa'da doğmuş, Debbagzade Şeyh Mustafa Efendi'nin zakirbaşısı dönme Yahya'dan meşketmiş, Fenarî Ahmet Paşa tekkesi şeyhi Mükâhhâl İsmail Efendi'nin ölümü üzerine bu tekkeye şeyh vekili olmuştur. Şiirle de uğraşmış ve bin parça kadar musiki eserlerinden ancak dinî musiki şekillerinde olan birkaçı kaybolmadan zamanımıza kalabilmiştir. Mezarı Bursa'da Yeni Mezarlık'tadır.

AKLİMAN, Sinop'un, kıyı üzerinden 10 km batısında Amsoros burnu güneyinde 800—900 metrelik bir deniz girintisi.

AKLİMATASYON (Acclimatation), bir canlının (insan, hayvan, bitki) yaşadığı yerinkine benzemiyen iklim özellikleri gösteren (yani yükseklik, sıcaklık nemlilik veya kuruluk, ışınım, hava hareketleri v. b. bakımından değişik) başka bir yere gittiği veya götürüldüğü zaman yaşama, sağlam kalma, çalışabilme ve döl yetiştirme yeteneğini kaybetmeden buraya uyabilmesi.

İnsanlarda aklimatasyon: Mutedil iklimlerde yaşıyanlar, daha soğuk bölgelere kolaylıkla alışırlar ve sıcak iklimler ile çok sıcak bölgelerin yüksek

yerlerinin iklimine de uyabilirler; fakat bunlar tropikal iklimlere, kısa veya uzun bir süre dayanabilirse de, gerçek anlamda aklimatasyonu çok güçtür: çalışma yeteneği azalır, mide-bağırsak bozuklukları, karaciğer kalb-damar hastalıkları, kansızlık meydana gelir; kadınlar çocuk doğuramazlar, doğan çocuklar da yeni iklime uyamazlar, çoğu ilk yaşlarda ölürler; bu sebepten çocukları 2-20 yaş arasında anayurtlarına veya buna benzer bir iklime göndermelidir. Aklimatasyona en uygun yaşlar 30-35 arasıdır; en az uygun yaşlar doğumdan 12-20 yaşına kadardır. Sıcak bölgelere kışa doğru, soğuk iklimlere yaza girerken göç etmek daha uygundur.

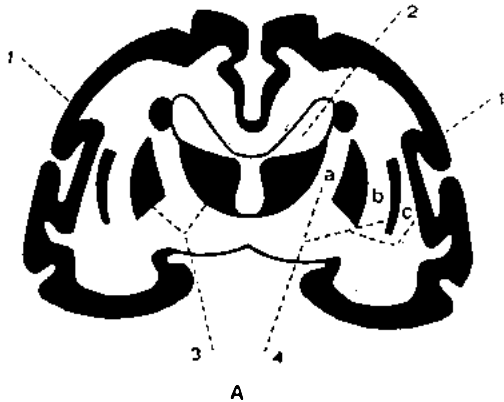
Tropikal bölgelerde yazın yaylaya çıkmak, günün yalnız serin saatlerinde çalışarak sıcak saatlerde dinlenmek, fazla yememek, alkol kullanmamak, yeni iklime uygun giyim ve ev şartları seçmek, temizlik ve vücut bakımına uymak, çok defa yabancılar için daha tehlikeli olan yerel bulaşıcı hastalıklara karşı koruyucu tedbirler almak aklimatasyonu kolaylaştırır.

Hayvan ve bitkilerde aklimatasyon: Bazı hayvan ve bitki cinslerini yaşadıkları iklimden, döl alacak şekilde, aşama aşama bekleterek, yavaş yavaş yeni iklimlere getirmek kaabil olmaktadır. Yunanlılar tavus ve sülünü, Romalılar Sudan (penç) tavuğunu, İspanyollar XVII. yüzyılda hindiyi ve kobay (hint domuzu)ı Avrupa'ya getirmişlerdir. Birçok bitki cinslerinde de aklimatasyon elde edilmiştir. Çınar, leylâk, lâle, tütün, patates, v. b. bitkilerde Avrupa'ya başka iklimlerden gelmiştir.

Genel iklim çevresi aynı kaldığı halde yaşama ve çalışma şartlarına ve (sıcak, nemli, rüzgârlı v. b. atelyeler; maden ocakları; güneş ve açık havada veya kapalı yerlerde çalışma; köyden şehire veya şehirden köye göç v. b. gibi) sunî ve tabiî mikroklimalara uymaya daha çok *acclimatement* denir.

AKLOROPSİ (Achloropsie), yeşil renk körlüğü. Bk. DALTON KÖRLÜĞÜ.

AKMADDE, (eski terim: cevher-i ebyaz), beyin ve omuriliğin yapısındaki nöron (nevron) uzantılarından meydana gelen ve ak renkte görünen bölüm. Beyinde içte ve

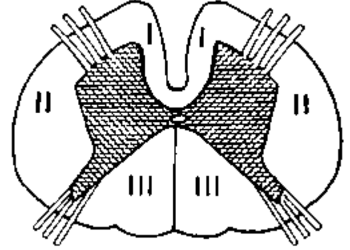

A. Beyin kesiti
1 — Beyin kabuğu. 2 — Yanal karıncık. 3 — Esmer çekirdekler. 4 — (a - iç kapsül, b - dış kapsül, c - en dış kapsül).

derinde, omurilikte dışta ve düzeydedir. Akmadde içindeki nöron uzantıları, birtakım demetler halinde olup, nevraks işine ve yerine göre anotomo-fizyolojik adlar alırlar.

Bu uzantıların bir kısmı, çıplak, bir kısmı miyelinlidir (bu sinir iplikleri demetleri dışında Schwan kılıfı ile sarılı olarak sinirleri meydana getirirler).

Bu demetler içindeki uzantıların her biri, akmadde içinde ilerliyerek birtakım merkezlere gider veya merkezlerden organlara gelirler. Birinciler merkeze doğru giden (centripétal) iplikler olup duygu yollarını, ikinciler merkezden gelen (centrifugal) iplikler olup hareket ve salgıya ait emir yollarını meydana getirirler. Sağ ve solda bulunan bu yollar nevraks içinde çaprazlaşarak sağdaki sola, soldaki sağa geçer. Beyin yarımküreleri ortasındaki akmaddenin içinde serpilip gri maddeden yapılı çekirdekler arasında iç, dış ve en dış kapsül adı alan dar yollar vardır. Bunlardan içkapsülden duygu ve hareket yolları geçer (Burada meydana gelen bir kanama veya bozukluk, karşı taraf yarım vücudun bütün uzunluğunca tutmazlık «yarım inme» veya duymazlığına sebebolur),

Omurilik kesiti
I — Ön II. Yan III. Arka parçalar

Omuriliğin çevresini saran akmadde, omurilik sinirlerine ait ön ve arka köklerin çıktıkları hizalarda sağ ve solda ön, yan, arka olmak üzere üç parçaya ayrılırlar. Kordon adı alan bu parçalardan arkadakinin bütünü ile yan kordonun yüzey kısmından deri duygusuna duyu yolları, ön-kordonla yan-kordonun derin kısmından oynatıcı yollar geçer.

AKMAĞARA, Malatya'nın Hekimhan ilcesi, Hasançelebi bucağına bağlı, 705 (1940) nüfuslu, altı bölümlü bir köy. A. Hekimhan'ın 25 km kuzeybatısında, Malatya-Sıvas demiryolu yakınında Yılgınlı çayı üzerindedir. Evleri taş duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Tarımla geçinilir; içme suyu kaynaktan sağlanır.

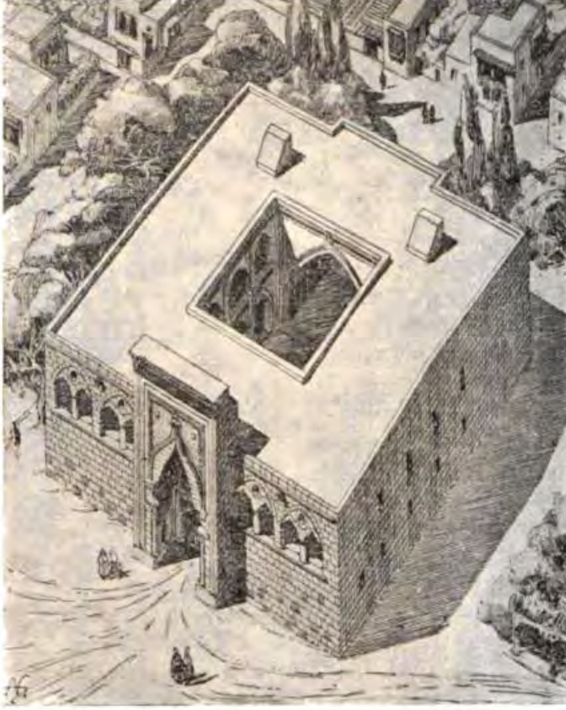
AKMANASTIR, Konya'nın Ermenek ilcesi, Kazancı bucağına bağlı, 754 (1940) nüfuslu bir köy. A. Ermenek'in 12 km güneyinde dağlık bir yöreдedir; çevresi ormanlıktır; evleri taş duvarlı, düz ve toprak damlıdır; halk tarımla geçinir; içme suyu kaynaktan alınır.

AKME (Acmé) [Yun.=en yüksek nokta], hastalığın en şiddetli olduğu devre. Bu devreye Lâtince«en yüksek tepe» anlamında olan *fastigium* ve «duraklama devri» (période d'état) de denilir. Bu dönemde hastalığın belirti (arazları) leri en son şiddet derecesine ulaşır; ne ileri, ne geri gider, aynı noktada durur.

Ateşli (fébrile) bir hastalıkta akme, ısı derecesinin en yüksek olduğu zamandır. Saldırma devrinden sonra gelir. Hastalığın nev'ine ve nev'inin şekillerine göre süresi değişir. Meselâ, entermitant hummada birkaç saatten ibaret olan bu devir, normal yürüyen bir tifo ateşinde 8-9 gün sürer. Bu sırada sıcaklık, akşamları 40-40,5 arasında, sabahları akşamkinden yarım veya bir derece kadar aşağıdır. Bundan sonra gerileme dönemi başlar.

AKMEA (Acmaea), akmeidler familyasına bağlı bir karındanbacaklı (Gastropoda) yumuşakça cinsi. Bk. AKMEİDLER.

AKMEDRESE, Niğde'de bir medrese. İki katlı medreselerin çok güzel örneği olup bugün bile oldukça sağlam bir yapıdır. Medresenin 1409 yılında Karaman Beyi Alâettin'in oğlu Mehmet'in saltanatı zamanında kardeşi Alâettin

AKMEDRESENİN DIŞ GÖRÜNÜŞÜ

Ali Bey tarafından yaptırıldığı, kapı üstündeki yazıttan anlaşılmaktadır.

Plân dört köşelidir. Alt katta her köşede bir büyük oda vardır. Bunların ön taraftakileri beşik kemer, arkadakileri kubbe örtülüdür. Kapının karşısında iki katı içine alan avlu genişliğinde bir eyvan ve avlunun her iki yanında üst üste dört odacık, giriş ve odacıkların önünde kemerli bir geçit bulunmaktadır. Bu suretle iç avlu kemer sıralariyle (revak), kapı ve eyvanla kuşaltılmıştır.

AKMEDRESENİN AVSLUU

Önyüzde kapının sağında ve solunda birer loca vardır ki bunlara alt kattan merdivenle çıkılır. Bu localardan her birinin önü, içinde birer çift kemerciği ve sütunu bulunan, iki kemerle açılıyor ve kapının üst katına güzel bir görünüş kazandırıyordu. Bugün yalnız kapının solundaki locanın sağ kemeri eski durumu ile görülmektedir. Yapı kısmı kalker taşından yapılmıştır. Yalnız kapının kemer ve söveleri ve üstündeki yazıt kısmı mermerdendir. Süsler bütün Selçuk yapılarında olduğu gibi kapıda toplanmıştır. İçerde kemerleri çerçeveliyen silmelerden ve köşelerdeki kornişlerden başka süs yoktur.

AKMEİDLER (Acmaeidae), karındanbacaklı (Gastropoda) yumuşakçaların *Prosbranchia* grupuna bağlı bir familya. Türleri yalnız denizde yaşar, Patella'lara çok yakın akraba olan bu yumuşakçaların kabukları tıpkı Patella'da olduğu gibi koni şeklinde ve çok büyük değildirler. Kabukların iç tarafı bazı yumuşakçalarda görülen sedef parlaklığını göstermez. *Acmaea* cinsi kuzey denizlerinde ve Akdeniz'de yaşar. *Ascurnia* türüne Batı Amerika'da yosunlar üzerinde raslanır. Bu familyanın türleri fosil halinde tersiyer tabakaları içinde de görülür.

AKMEİZM [Yun. *akmē* = doruk], XX. yüzyıl Rus edebiyatı akımlarından biri. 1910 yılında sembolist şair Kuzmin'in öncülüğiyle başlıyan bu harekete katılan ve N. Gumilev ile S. Gorodetskiy'nin etrafında toplanan akmeist şairler grupu, bildirisini 1913 te *Apollon* dergisinde yayımlamıştır. Akmeizm, başlıca Aleksandr Blok'u, Andrey Belıy'ı Vyaçeslav İvanov'u içine alan ve anlaşılamıyan irreel dünyayı birtakım sembol ve mistik imajlarla temsil etmeye çalışan Rus sembolist okulunun bir tepkisi olarak belirmiş ve aynı yıllarda meydana gelen Rus fütürizminin yardımiyle bu sembolizmi arıtmıştır. Akmeizm, Rus şiirini mistisizmden kurtarmak, gözle görülür, elle tutulur bu reel dünyayı açık ve anlaşılır imajlarla ırlamak, bunu yapabilmek için kelimeleri tam ve belli anlamlariyle kullanmak, böylelikle de doruğa (= *akmē*), tam gelişmeye ermek amacını gütmüştür. Eşyaya ad vermiş olan Âdem Peygamber gibi hayatı reel olarak kavramak istediği için bu akıma *adamizm* de denmiştir. Akmeist grupuna giren başlıca şairler şunlardır: Nikolay Gumilev (1886 — 1921), Sergey Gorodetskiy (doğ. 1884), Anna Ahmatova (doğ. 1889), Osip Mandelştam (doğ. 1891), ikinci plânda da V. Narbut ile M. Zankoviç. Son yıllarda beliren Rus neoklâsikler grupu da akmeistlere akraba sayılabilir.

AKMEODERA (Acmaeodera), kınkanadlı böceklerin buprestidler (Buprestiae) familyasına bağlı bir cins. Dört yüze yakın türü olan bu böcekler, çiçekler üzerinde yaşarlar ve dünyanın hemen her tarafına yayılmışlardır.

AKMESÇİT: 1 — (Rusçası: **Simferopol**), Kırım yarımadasının güney bölümünde, 1542 m yükseklikteki Yayladağı'nın kuzeybatı eteğinde bir şehir. Nüfusu 103 000. Denizden yüksekliği 220 m. Yarımadanın güney kıyısından kuzeye, Harkof şehrine doğru uzanan ana demiryolu boyunda işlek bir istasyondur. A. in çevresinde geniş otluk stepler uzanır. Bitek topraklarda bol miktarda buğday ve arpa ekilir. Şehir ve yakınlarında değirmencilik, dericilik,

konservecilik, tütün endüstrisi gelişmiştir. A. te bir tarım enstitüsü ve radyo istasyonu vardır.

A. adı, Türkler'in Simferopol'da oturdukları mahalle için hâlâ kullanılmaktadır.

Kırım tarihlerine göre, Akmesçit, Bahçesaray gibi XV. yüzyılın ikinci yarısına doğru kurulmuş olmalıdır. Mengli Giray Han (ölm. 1514 kışı), oğlu Mehmet Giray'a kalgaylıkla (b. bk.) beraber Akmesçit'i merkez olarak vermiş ve buraya Karasu-pazarı ile dolaylarndaki bazı yerleri katmıştı. Bundan sonra gelen bütün kalgaylar burada oturmuşlar, böylece A., Bahçesaray'dan sonra hanlığın ikinci başkenti haline gelmiştir. Kuzey steplerle güneydeki önemli ticaret merkezleri arasındaki aracı ve koruyucu rolü A. in sonraki gelişimlerinin başlıca etmeni olmuştur. XVII. yüzyıl kayıtlarına göre A. Salgır ırmağının kıyısında taşlık bir yerde kurulmuş olmakla beraber karşısında düzlükte pek çok bağ ve bahçe uzanmakta idi. Burada yetişen meyvalar bütün Kırım'da ünlü idi. Şehirde 2000 kadar, üstleri kiremitle örtülü yapı sayıldığına göre o zamanki nüfusu herhalde 15 - 20 bin tahmin olunabilir. Şehrin iki yüz dükkânı, bedesteni, birçok çarşısı ve hanları vardı. Ahalisi hemen tamamiyle Türk-Tatarlar'dan meydana gelmişti. Küçük çocuklar için üç tane «sıbyan mektebi» vardı. XVII. yüzyıl ortalarında A. e bağlı üç yüz altmış parça kasaba ve köy vardı. Bunlardan on tanesi «naiplik nahiye» idi. Yönetim, Kalgayın elinde olup kendisine bu işte bir kadı, bir subaşı ve bir muhtesip yardım ederdi. Kalgayın sarayı şehrin güneyinde, kayalar altında 370 yapıdan kurulu ayrı bir şehircik içerisinde bulunmakta idi. 1736 ilk Rus istilâsı sırasında öteki Kırım şehirleri gibi A. de yıkılmış, 1783 te Kırım, Rus ülkeleri arasına katıldıktan bir yıl sonra adı değiştirilerek Simferopol'a çevrilmiş ve Kırım, Rus eyaletinin yönetim merkezi olmuştur.

2 — (Rusçası: **Perovsk,** yeni adı **Kızılorda**), Orta-Asya'da, Aral gölünün 300 km doğusunda, Sır-Derya boyunda bir şehir. Nüfusu 30 000. Denizden yüksekliği 158 m. Sovyetler Birliği'nin Kazakistan Cumhuriyeti'nin bir şehridir. Orenburg şehrini Taşkent'e bağlıyan ana demiryolu boyunda işlek bir istasyondur. Çevresinde çöl ve stepler uzanır. Sir-Derya ırmağı boyunda ekin tarlaları ve meyvalıklar vardır. Daha uzaklardaki otluklarda ise davar beslenir.

A. 1853 te Ruslar tarafından alınmış ve aynı yıl içinde burada Fort Perovskiy adiyle bir istihkâm yapılmıştır. Çarlık Rusyası zamanında Perovsk adı verilmiş olan A. Sir-Derya eyaletinin merkezi olmuştur. A. kalesi ve şehri, hususiyle göçebelerden alınan ve Orenburg - Buhara arasındaki kervan yolundan elde edilen vergilerle geçinirdi. A., Sir-Derya'nın aşağı bölümünde ilk Rus fetihlerinin yapıldığı yer olması ve buranın alınmasından sonra Ruslar'a Türkistan yolunun açılması bakımından önemlidir. A. e 1924 ten beri Kızılorda adı verilmiş, 1928 yılına kadar Kazakistan Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur. Bugün bir il merkezidir.

AKMESÇİT: 1 — Aydın'ın merkez ilcesi İncirli bucağına bağlı, 528 (1940) nüfuslu bir köy. A., Akdere üzerinde ve yamaçtadır; çevresi ormanlıktır; evleri taştan yapılmış olup, düz ve toprak damlıdır; geçim kaynakları tahıl ve sebze tarımı, incir ve üzümdür; içme suyu kaynaktan alınır.

2 — Ordu'nun merkez bucağına bağlı, 977 nüfuslu (1940) bir köy. Evleri ahşaptır; damları eğimli ve tahta örtülüdür. Köy evleri dağınıktır; halk tarım ve hayvancılıkla geçinir; dere ve kaynak suyu içilir.

AKMEŞE, Kocaeli'nin, merkez ilcesine bağlı aynı addaki bucağın merkezi. Nüfusu 1645 (1940). A., Adapazarı'nın 15 km kuzeybatısında bir yamaçta kurulmuş olup, evleri sık ve tahtadan yapılmıştır, çatılı ve kiremitle örtülüdür. Çevresindeki tarlalarda tahıl ve tütün ekilir. A. bucağına bağlı 18 köy vardır. Bucağın nüfusu 8313 (1940) tür. Eski adı Ermeniye (Ermeni pazarı), sonraları Armaşa veya Ermeşe adını taşıyan bu kasabacık 1323 yılında Akçakoca tarafından Osmanlı ülkesine katılan yerlerden biridir.

AKMİT: bk. EGERİN.

AKMOLA (Rusçası: **Akmolinsk**), Orta-Asya'da Sovyetler Birliği'nin Kazakistan Cumhuriyeti topraklarında bir şehir. Omsk şehrinin 440 km güneybatısındadır. Nüfusu 35000. Bu nüfusun bir kısmı Kırgız, bir kısmı Rus'tur. Denizden yüksekliği 381 m. A., Balkaş gölünün kuzey bölümünü Sibirya ana demiryoluna bağlıyan Konrat Petropavlovsk (Kızılcar) demiryolu boyundadır. Oldukça kurak ve yılda üç aydan çok donlu kışları olan bir bölgede kurulmuştur. Çevresinde çiftçilikle birlikte yapılan davarcılık önemlidir.

AKMOLİNSK: bk. AKMOLA.

AKMON, İlkçağ efsanelerinde geçen ad. 1 — Hususiyle Girit ve Phrygia'da tapınılan İda Daktyl'lerinden biri. Bk. DAKTYLLER.

2 — Phrygler'in büyük bir tanrısı olan Manes'in oğlu, Akmonia şehrinin efsanevî kurucusu. Kardeşi Doias'tı; Akmonia'nın kuzeybatısında, bugünkü İslâm köyü ve Banaz yöresinde bulunan ova, ondan *Doiantos pedion* (Doias ovası) adını almıştır.

3 — Aineias'ın ordusunda bir savaşçı; Lyrnessos'lu Klytios'un oğlu.

4 — Diomedes'in bir arkadaşı. Aphrodite'yi aşağıladığı için kuş şekline sokulmuş.

AKMONİA, eski Anadolu'da, Phrygia bölgesinde, bir şehir. Kalıntıları, Akkaya deresi üzerindeki Ahat köyünün (Kütahya İli, Uşak ilcesi) yakınında bulunur; bir tiyatro ve bir odeion ile, başka yapıların ve surların izleri hâlâ görülmektedir. A., Phrygler tarafından kurulmuştur; Roma imparatorluğu zamanında bile unutulmamış bir efsaneye göre, Manes'in oğlu Akmon onun kurucusu imiş. A. nın adı edebiyat ve tarihte çok geçmediği halde, önemli bir şehir olduğunu, o bölgede bulunmuş olan ve şehrin örgütü ve hayatı hakkında bize bilgi veren yazıt ve sikkelerden öğrenmekteyiz.

AKMULLA (Akmolla), **Miftahettin** (ölm. 1895), Kazak Türkleri şairlerinden. Kazan'da Şehabettin Mercanî (b. bk.) Medresesi'nde okumuş ve Türk kazaklarına din dersleri vermiştir. Ustası Mercanî'nin ölümü üzerine yazdığı ağıtla tanınmıştır. Kazan'da edindiği yeni fikirleri Kazaklar arasında yaymaya çalıştığından, Rus hükümetinin ve kaytak hocaların düşmanlığını kazanmış ve nihayet Troitsk şehrinde hapsedilmiştir. Serbest bırakıldıktan sonra da öğretmenliğine devam etmiş ve gezilerinin birinde Zlatoust yanında Başkurt haydutları tarafından öldürülmüştür.

Akmulla realist bir şairdir. Şiirlerinde bağnaz ve bilgisiz hocalar, mollalar, sofular ve işanlar (şeyhler) la alay etmektedir. Kazak sosyal hayatının bazı kötü taraflarına da dokunmaktadır. A. nın şiirleri Kazan şairleri üzerinde de etki

yapmıştır. Kazanlı A. ve eserlerine ait en iyi inceleme Abdullah Battal (Taymas) tarafından yapılmış ve kitap halinde basılmıştır (Kazan 1904).

AKNAR, Hamdi Suat (1873-1936), tıp bilgini. Harput'ta doğmuştur. 1899 da Askerî Tıbbiye'yi bitirmiştir. Gülhane Hastanesi'nde bir yıl staj gördükten sonra Almanya'ya gönderilmiştir. Orada Flemming, Külliker, Marchand, gibi ünlü bilginler yanında çalıştıktan sonra memlekete dönmüş ve Gülhane Hastanesi marazî teşrih öğretmenligine atanmıştır. Bir süre de Yemen'de askerî bir görevle bulunduktan sonra 1907 de Haydarpaşa Tıp Fakültesi marazî teşrih profesörlüğüne getirilmiştir. Birinci Dünya Harbi'nde Kızılay hizmetine girerek Erzurum cephesinde çalışmıştır. Harbden sonra yine fakültedeki görevine dönmüş, 1933 te hocalıktan ayrılmıştır. Bir süre de Guraba Hastahanesi marazî teşrih uzmanlığında çalıştıktan sonra yattığı Heybeliada Sanatoryomu'nda ölmüştür. Büyük bir özveri ile bilime ve gençliğin hizmetine harcadığı hayatını şu sözlerle tamamlamıştır: «Daima çalışınız ve karşılığını beklemeden iyilik ediniz, işte insanlığın sonu budur».

HAMDİ SUAT AKNAR

A. 26 yıl süren hocalığı sırasında Avrupaî bir Patolojik Anatomi Enstitüsü kurmuştur. Az görülen hastalık şekillerine ait olmak üzere 1800 parçayı kapsıyan bir patoloji müzesi meydana getirmiştir. Bundan başka çok değerli bir mikroskopik preparat arşivi de onun eseridir. Öğrenciler için *Teşrih-i Marazi-i Umumi, Fetb-i Meyt* adlı iki klâsik kitabı vardır. Fakat asıl kişiliğini orijinal araştırmalarla göstermiştir. 1929 da Kızılay'ın yardımiyle kurduğu kanser lâboratuvarında değerli incelemeler yapmıştır. 1933 te Kanserle Mücadele Cemiyeti'ni kuran da o olmuştur.

A. Milletlerarası bilim çalışmalarına geniş ölçüde katılmıştır. Milletlerarası Mukayeseli Patoloji Kurumu'nu meydana getirenlerdendir. *Acta cancerologica* adlı bilim dergisini çıkaranlardan birisi de odur.

Retikülo endotelyal hücrelerinin morfolojilerini nitelemiştir. Urların oluşu, deri histopatolojisi, melanin pigmentasyonu hakkında önemli eserler vermiş, Dariel hastalığını yeniden nitelemiştir. *Coletoloma* terimi onun buluşudur. Marazî teşrih piyeslerini saklamak için bulduğu *Hamdi Erili* bizde ve Avrupa'da hâlâ kullanılmaktadır. Bitki kanserleri üzerinde esaslı çalışmaları vardır. Adı birçok bilim dergilerine, klâsik kitaplara ve tıp kamuslarına girmiştir.

AKNİDA (Acnida), horozibiğigillerden (Amarantaceae) Amerika'da yetişen bir bitki cinsi. Bu cinse bağlı türlerden bazılarının, hele Viriginia'da yetişen *acnida cannabina*'nın lifleri urgan, halat, çuval v. b. yapmak için kenevir lifi gibi kullanılır.

AKO, eski bir. Macar şarap ölçüsü. Bir Ako = 54,2 l. tutarında idi. Bk. EİMER.

AKODON (Acodon), kemirici (Rodentia) lerin fareler (Muridae) familyasına bağlı hayvan cinsi. Altmışa yakın türü vardır. Dış kulakları çok az gelişmiş ve kıllar arasında gizli kalmıştır. Güney Amerika'da yaşar.

AKOĞLAN, Kafkasya'da Susa şehrinin 35 km güneydoğusunda ve Aras ırmağına dökülen dere kenarında bir kasaba. Kasabanın hemen doğusundan Hazer denizine kadar geniş ovalar uzanır. Sulanan topraklarda meyva bahçeleri ve sebzelikler önemli yer tutar.

AKOLA: 1 — Hindistan'da Dekkan yarımadasında, Nagpur ile Bombay arasında, Berar eyaletinin bir bölümü. Ajanta ve Gavilgarh dağları arasında uzanan A. topraklarının yarısından çoğunda pamuk ekilir. Pamukçuluk buradaki halkın başlıca geçim kaynağıdır.

2 — Aynı addaki yönetim bölümünde bir şehir ve önemli bir pazar yeri. Nüfusu 37 000. A. Kalkütta'yı Surat limanına bağlıyan ana demiryolu boyunda işlek bir istasyondur.

AKOLAD: bk. KAŞ.

AKOLHUALAR, Meksika'nın eski halkı. Bunlar XII. yüzyılda kuzeyden gelmiş olup Toltekler ile Şişimekler'den sonra; Tlakskaltekler'le Aztekler'den öncedirler. Medenî ve barışsever bir halk idiler.

AKOLUK(Katır): 1 — Ordu'nun merkez ilcesi Ulubey bucağına bağlı, 534 (1940) nüfuslu bir köy. A., Ordu'nun 25 km güneybatısında ve bir yamaç üzerindedir; köy dağınıktır; evleri ahşaptan yapılmıştır ve damları eğimli, tahta örtülüdür. Çevresinde orman vardır; geçim kaynağı tarla ürünleriyle fındıktır. İçme suyu kaynaktan alınır.

2 — Kütahya İlinin, merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 552 (1940). A. Kütahya'nın 30 km güneydoğusunda, 1480 m yükseklikteki Akgedik yüksek düzlüklerinin batısında, bir ovada kurulmuştur. Yakınında orman ve fundalıklar vardır. Tahtadan yapılmış ve tahta ile örtülmüş olan evleri, oldukça dağınıktır. Köyde halk odunculuk, ve abacılıkla geçinir.

AKOMETLER [Yun. *akoimetoi* = uykusuzluk], nöbetleşe değişmek üzere gece gündüz ibadetle uğraşan papazlar. Bunlara 400. yıllarda Bizans batısında ve seyrek bir şekilde Avrupa'da, meselâ 515 te kurulmuş olan St. Moritz manasırında raslanılmakta idi.

AKOMİNATOS: 1 — **Mikhael** (1140 - aşağı yukarı 1220) Atina metropoliti ve Bizans devrinin ünlü bir yazarı, Niketas'ın kardeşi. Anadolu'da Phrygia bölgesinde Khonai (Kolossai) şehrinde doğmuştur. Sonradan Thessalonike (Selânik) metropoliti olan Eustathios ona klâsik şair ve yazarları sevdirmiştir. Aşağı yukarı 1182 yılında Atina metropoliti olmuştur. Atina Frenkler tarafından alındıktan sonra Keos adasına çekilmiş ve orada ölmüştür. Onun vaız, mektup, şiir ve söylevlerden ibaret yazıları o zamanki Attika'nın durumunu aydınlatmaktadır.

2 — **Niketas,** Bizans tarihçisi, Mikhael'in kardeşi. Aşağı yukarı 1216 yılında Nikaia (İznik) da ölmüştür. Bizans'ta yüksek memurluklarda bulunmuştur. En önemli eseri 1118 - 1206 yılına kadar uzanan Bizans imparatorlarının tarihidir. Bu esere Konstantinopolis'in alınmasında yıkılan anıtların tasvirini eklemiştir. Bundan başka dinî yazıları da vardır.

AKOMİS (Acomys), kemirici hayvanlar(Rodentia)ın fareler (Muridae) familyasına bağlı bir cins. Büyüklükleri bakımından fareye, yumuşak tüyleri arasında uzanan

AKOMIS

sert, kaba ve bükülmiyen kıllaıı ile de kirpiye benzerler. Bu cinse ait şimdiye kadar tanınan 15 e yakın tür, Arabistan'ın taşlık bölgelerinde, Mısır ve Afrika'nın bütün doğu taraflarında ve Suriye'de yaşamaktadır.

AKOMUS (Acomus), sülünler (Phasianidae) familyasından bir kuş cinsi. Malezya, Sumatra ve Borneo adalarında yaşarlar.

AKON (Acon = billûr konisiz), bazı böceklerin petek göz şekli. Bu tip petek gözlerin ommatidium (petek gözü meydana getiren gözler) larında kristal koni meydana gelmemiştir. Diğer petek göz tipleri (bk. PETEK GÖZ) bu gözden çıkmıştır. Akon göz tipine kulağa kaçanlar (Forficulidae) da, yarım kanadlılar (Hemiptera) da, bazı çiftkanadlılar(Nematocera)da ve *Staphylinidae, Histeridae, Silphidae, Coccinellidae* gibi bazı kınkanadlı böceklerde raslanır.

AKONAİ, eski Anadolu'da, Bithynia bölgesinde, Karadeniz kıyısında bir şehir ve liman. Yeri bugüne kadar bulunamamıştır, fakat Herakleia(Ereğli)nın doğusunda olduğu sanılmaktadır.

AKONDROPLAZİ [Yun. *a* = yokluk edatı, *khondros* = kıkırdak, *plassein* = şekil vermek], kemiklerin boyca büyümesinin durmasından ileri gelen bir hastalık. Gerçek akondroplazi, üst üste binmiş kıkırdakların kireçlenmesinden olur. Buna karşılık periostal kemikleşme normal kalır.

Ârazlar: Kafatası, kubbesinin fazla gelişmesinden dolayı büyüktür (makrosefali). Buna karşılık gövde, kol ve bacaklar, hele bunların birinci parçaları (kol, oyluk) çok küçüktür (esas boyunun 1/3 ü). O halde bu hastalık yakışıksız bir nevi cücelik meydana getirir (bk. CÜCELİK). Göğüs tahtasında bir oluk vardır. Kaba etler çıkıntılı, kürek kemikleri ve leğen dardır. Uzun kemiklerin sonları irileşmiştir. Humerus kemiğinin üst ucu *glénoïde* boşluğuna göre fazla büyüktür. Bu sebeple kol, vücuttan ayrı durur. Elin son dört parmağı aynı uzunluktadır (dört köşe el). Parmaklar tabanında biribirine bitişik olduğu halde ucları ayrı durur.

Oyluk kemiğinin başı *cotyloïde* boşluğuna göre fazla iri olmasından dolayı yarı çıkık bir durumdadır. *Tibia* kemiği iç bükeyliği, iç tarafa bakan bir iğrilik gösterir.

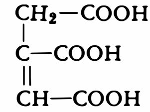
Üretme organları normaldir, fakat leğenin dar oluşu kadınlarda doğumu güçleştirir. Bu gibi kimselerin çocukları ya normal, yahut da akondroplazilidir. Zekâ orta derecededir, bazan fazla bir gelişme gösterebilir. Akondroplazi kalıtsal olabilir.

Tedavi: Akondroplazinin kalıtsal frengiden ileri gelmesinden şüphelenildiği için bu gibi kimselerin annelerine, yeni bir gebelik olunca frengi tedavisi yapılması denenebilir.

AKONEMİS (Aconaemys), kemiriciler(Rodentia)in oktodontidler (Octodontidae) familyasına bağlı bir cins. Şili dağlarının karlı tepelerine yakın kısımlarında yaşar.

AKONİN $C_{25}H_{39}O_9N$, kurtboğan (Aconitum Napellus) otundan elde edilen bir alkaloid.

AKONİTİK ASİT, başlıca kurtboğan (Aconitum Napellus) otunda ve şekerkamışında bulunan ve formülü

olan üç karboksilli bir organik asit.

AKONİTİN $C_{34}H_{45}NO_{11}$, kurtboğan (Aconitum Napellus) otunda bulunan, asetik ve benzoik asitlerin akonin esterinden ibaret bir alkaloid. A. şiddetli bir sinir zehiridir.

AKONİTİS, Kalkhedon(bugünkü Kadıköy ile Moda)un karşısında bir ada. Hangi ada olduğu belli değildir. Ancak bileği taşı yataklariyle dolu olan bu adanın VI. yüzyılda Bizanslı tarihçi ve devlet adamı Petros Patrikios'un mülkü olduğu bilinmektedir.

AKONKAGUA (Aconcagua): 1 — Orta Şili'de bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 18600 km², nüfusu 437 310. Valparaiso şehri buradadır. Çevrede buğday ekilir, meyvalıklarla bağlar, geniş yerler kaplamaktadır. And dağlaıından bakır elde edilir.

2 — Orta Şili'de bir ırmak. A. aynı addaki dağın batı yamaçlarından kaynağını alır, Valparaiso şehri yakınında Büyük Okyanus'a dökülür.

3 — Bütün Amerika'nın en yüksek dağı. Yüksekliği 7 010 m. Arjantin Andları'nda, Şili sınırına yakın bir yerdedir. En çok hornblendeli porfiritlerden ve tüflerden meydana gelmiştir. İlk defa 1897 de doruğuna kadar çıkılabilmiştir.

AKONKİHA (Sierra de Aconquija), Kuzey Arjantin'de, Tucuman şehrinin batısında, bir sıradağ. En yüksek doruğu 5400 m yükseklikteki Nevado de Aconquija'dır.

AKONTİOS, Kallimakhos ve Ovidius tarafından anlatılan bir hikâyenin kahramanı. Delos'taki Artemis töreninde A. güzel Kydippe'yi görür ve ona şiddetle âşık olur. Bir ayva kopararak üzerine «Akontios'la evleneceğime Artemis üzerine and içerim» cümlesini yazar ve meyvayı Kydippe'ye atar. Kydippe meyvayı yerden alarak üzerindeki cümleyi okur ve bu suretle A. la birleşmiş olur. Kısa bir zaman sonra bundan haberi olmıyan Kydippe'nin babası onu evlendirmek ister, fakat Kydippe'ye âni bir ateş gelir ve düğün hazırlıklarına her başlayışta aynı hal görülür. Sonunda, babası bunu Apollon'a sorar, Apollon bunun «kardeşi Artemis üzerine and içtiğinden ileri geldiği» cevabını verir. Bunun üzerine arada geçen süre içinde daima Kydippe'nin hal ve hatırını sormakta olan A. damat olarak alınır ve böylece hile ile amacına erişir.

AKONTİYAS (Acontias), sürüngenlerin kertenkeleler (Lacertilia) alttakımına bağlı *Scincidae* familyasından bir cins. Vücutları yılanı andırır ve ekstremiteleri körelmiştir, veya hiç yoktur. Güney Afrika, Madagaskar ve Seylân'da yaşarlar (*A. meleagris* güney Afrika'da yaşar ve 25,5 cm

uzunluğundadır. *A. monodactylus* ve *A. burtonii* adlı türleri Seylân'da yaşarlar; 13 cm uzunluktadırlar).

AKOR: bk. DÜZEN.

AKORDEON (Accordéon), metal dilciklerden meydana gelmiş bir musiki yaracı. Bir körük ile verilen hava, bu dilciklere çarparak sesin çıkmasını sağlar.

Akordeon 1827 de C. Buffet' tarafından icad edilmiştir. Sol elle tutulur, sağ elle körüğü açıp kapamak suretiyle çalınır. Bir sıra (10 - 16) perde üzerinde dolaşan parmaklar her birinden istenen sesi çıkarır. Akordeon, daha önceleri birçok yapıcıların tasarlayıp denedikleri, aynı neviden olan ve aynı prensipten çıkan Eschenbach'ın *aeoline*'i veya Christian Dietz'in *aérophone*'u - ki o da Haekel'in *physharmonica*'sından başka birşey değildi - gibi çalgıların ilerlemiş bir çeşidi sayılabilir. Akordeon Artvin tarafında, halkın sık sık kullandığı bir çalgıdır, halk arasında adı da *fisgarmon*'dur. Bk. FİSGARMON.

AKORDO, kalın sesli viyolalar nev'inden telli veya yaylı çalgı. 12 - 15 teli bulunan akordo, İtalya'da XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, hususiyle birkaç bölümlü eserlerde çok kullanılmıştır.

AKORİ (Acorie), gözbebeği yokluğu, iris adı verilen gözün en önündeki renkli tabakasının ortasındaki deliğin (gözbebeği) bulunmaması. Doğuştan bir kusur olan bu duruma çok seyrek raslanır.

AKOTERULUM (Acotherulum), fosil memelilerin çiftparmaklılar (Artiodactyla) alttakımından domuzlar (Suidae) familyasına bağlı bir cins. *Cebochoerurus* adı da verilen bu fosil orta ve üst eosen tabakalarında bulunmuştur.

AKOVA, Sapanca gölünün doğusunda, Sakarya ırmağının aşağı bölümünde Adapazarı şehrinin bulunduğu ova. Buraya Adapazarı ovası da denir. A. nın ortalama uzunluğu 27, genişliği 23 km, yüzölçümü 620 km² kadardır. Deniz yüzünden 35 m yüksekte bulunan A., Türkiye'nin geniş, bitek, sık nüfuslu çukurovalarından biridir. Ovanın etrafını çeviren dağ ve plâtolardan ortalarına doğru sokulan birtakım yükseklikler, bu ovanın kenarlarında birçok girintiler, ortada yer yer küçük tepelikler meydana getirmiştir. Geniş anlamiyle A. Sapanca gölü nün doğu ve kuzeydoğusundaki düzlüklerdir. A. nın güneyinde, Bolu dağlarının batıya doğru uzanmış ve Sapanca gölü ile Geyve çukur alanlarını birbirinden ayırmış bulunan kolları yükselir. 1400 - 1600 m yükseklikte olan bu dağlar, kıvrımlı paleozoik tabakalardan ve yer yer gnayslardan meydana gelmiş aşıntı alanlarıdır. Bu dağların kuzeyinden başlıyarak A. düzlüklerine doğru şeritler halinde neojen plâtoları uzanır. Bu dağlarda kayın, köknar, ıhlamur, kızılağaç ve meşeden meydana gelen karışık ormanlar vardır. Bu ormanlardan kereste elde edilmektedir. Bol miktarda ıhlamur çiçeği de toplanır. Ovanın kuzey ve kuzeydoğu yönlerini ortalama 600 - 800 m yükseklikte birtakım yassı dağlarla dalgalı plâtolar çevreler ve A. yı Düzce ovasiyle Karadeniz kıyı düzlük ve tepeliklerinden ayırır. Demir madenince zengin olan ve Çamdağı (b. bk.) adı verilen bu dağlar kıvrımlı devon, üstkretase tabakalariyle eosen flişlerinden meydana gelmiş olup, buradan batıya, A. nın ortalarına doğru neojen tabakalı plâtolar uzanır. Sapanca gölünün kuzeyine raslıyan A. nın batı kenarını en çok eosen flişlerinden meydana gelmiş ve yer yer üstkretase tabakalarının göründüğü dalgalı plâtolar ve tepelikler çevirir.

İşte A., bu kenar dağ ve plâtolar arasında aluvyonlarla dolmuş tektonik bir çöküntü alanıdır. Bu çöküntü ovası, biri Adapazarı - Düzce - Hendek kuzeyinden, diğeri buna paralel olarak 12 km kadar güneyden geçen iki muhtemel kırık (fay) arasında kalan birkaç çöküntü alanından biridir. Gerçekten A. çöküntü ovasının batısında uzanan Sapanca gölü ile İzmit körfezi, doğusunda sıralanan Düzce, Bolu, Gerede düzlükleri en yeni jeoloji devrelerinde çökmelerle meydana gelmiş çukur alanlardır.

A. düzlüklerini, Sakarya ırmağı ile onun kollarından Mudurnu çayı sular. Genişliği 30 - 40 m kadar olan Sakarya, Geyve boğazından çıktıktan sonra A. düzlükleri boyunca kıvrıntılar yaparak akar. Sakarya ve kolları yağışların bol olduğu ve karların eridiği mart ve nisanda taşar, birtakım yayvan çukurlukları olan A. nın büyük bir kısmını su altında bırakır. Bu sular çekildikten sonra da, yer yer birer sıtma yatağı olan bataklıklarla az derin göller bir zaman daha kalır. Şiddetli subasması sırasında geçici sedler yaparak, subasması felâketlerinin önüne geçmeye çalışılır. Sık sık bataklık haline gelen bu gibi topraklarda evvelce geniş ölçüde pirinç ekilirdi. Bugün pirincin yerini mısır almıştır.

A. düzlüklerinde tabansuyu (b. bk.), yeryüzüne pek yakındır. Yağışların bol, buharlaşmanın az olduğu ilkbahar ve kış aylarında bu sular, yer yer toprak üstüne çıkar. Bu durum ekimi güçleştirdiğinden, bunun önüne geçmek için, tarlaların etrafı derin hendeklerle çevrilir. Böylece sulanmanın tersine olarak akaçlama yapılır.

A. da yağış yeter derecededir. Yılda ortalama 750 mm olan yağış, bazı yıllarda 900 - 1000 mm yi bulur.

A. nın en soğuk ayı şubattır. Ortalama 5° yi bulan soğuklar bazı günlerde - 18° yi bulur. Temmuz, ağustos en sıcak aylardır. Bu aylarda sıcaklığın gölgede 35° ye çıktığı görülmüştür. Yazın her gün öğleye yakın Sapanca gölünden ovaya doğru serinletici rüzgâr eser. Kar, yerde uzun zaman kalmaz. Rüzgârlar en çok kuzeydoğu ile kuzeybatıdan eser. Sonuncusu, bol yağmur getirir.

A. topraklarının bitekliği, yağışın yeter derecede olması ve ekime elverişli zamanlarda yağması, tabansuyunun yeryüzüne yakınlığı, burasını Türkiye'nin en verimli ve zengin köşelerinden biri durumuna getirmiştir. Böylece, % 11 inde akarsu yataklariyle göl ve bataklıklara, % 28 inde su basmasına uğrıyan topraklara, % 8 inde orman ve çalılıklara ve % 3 ünde meyvalıklara yer veren A. topraklarının ve % 50 sinde, yani yarısında, ekilmeye elverişli ve ekilen topraklar uzanır. Subasmalarının önüne geçilirse bu miktar % 80 ni bulabilir. Ovada subasması yüzünden zarar gören toprakları kurtarmak düşüncesiyle Bayındırlık Bakanlığı'nın bir su postası, burada sed yapılması ve kanalizasyon işleri hakkında incelemeler yapmıştır.

A. da km² ye ortalama 40 - 50 kişi düştüğü gibi, Adapazarı çevresinde bu miktar 100 ü bulur. Etrafındaki dağlık yerlerde ise bu miktar 10 - 20 ye iner. Bu nüfus sıklığının sebebi, ovanın geniş ve çok bitek toprakları olmasından başka, etrafındaki bölgelerden gelen birçok yolların buradan geçmesi ve ovanın İstanbul-Ankara ana demiryoluna bir kolla bağlanmış olmasıdır. Coğrafya konumu ve durumu bakımından çok elverişli bir yeri olan A. nın Düzce ve Bolu'ya kadar uzanan geniş ve zengin bir ardülkesi de vardır.

Doğal şartları pek elverişli olan A. nın nüfusu, son yarım yüzyıl içinde buraya yerleşmiş göçmenlerle artmıştır.

1877 - 78 Türk - Rus savaşlarından sonra, geniş ölçüde göçmenler gelmiş, bunlar ya eski kasabalarda yerleşmiş, yahut yeni köyler kurmuşlardır. Bu göçmenler, ovanın çukur düzlüklerinden çok, bıraktıkları memleketlerin iklim şartlarına en çok uyan sağlam havalı, iyi sulu ve odunu bol dağ eteklerindeki yüksek yerleri seçmişlerdir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, ahali değişiyle Yunanistan'dan gelen göçmenler ise, yeni köyler kurmuş, eski köy ve kasabalarda yerleşmişlerdir.

A. da ekilen arazi çok parçalanmıştır. Burada büyük toprak sahipleri azdır. Her ailenin kendine yetecek kadar toprağı vardır. Toprakları olmıyan veya az olanlar, başkalarının topraklarında ortakçı olarak çalışırlar.

A. ve kenarlarında köyler, çok vakit, düzgün sokakları ve temiz evleriyle güzel görünüşlüdür. Evler ya tahtadan, yahut taştan yapılır. Aile babaları, ev halkının yakın bir gelecekte çoğalacağını düşünerek ve ipek böcekçiliğinin yer ihtiyacını göz önünde tutarak evleri büyük yaptırırlar. Evler, genel olarak, çatılı ve kiremitle örtülüdür. Evlerin çoğu iki katlı olup, alt katın bir kısmı, çok vakit, ahır olarak kullanılır.

A. topraklarında ekim, pulluklarla, mısır ve patates tarlalarının çapalanması da çapa pulluklariyle yapılır.

Ekincilikte makine, çokça kullanılmakta ise de, yine öküz, manda ve beygirin çifçilikteki rolü önemlidir.

Çeşitli tarım yapılan A. da en çok mısır, pancar, patates, buğday, arpa ekilir. Tahıl daha çok, yamaçlarla yüksek yerlerde yetiştirilir. Pancar ekimi, Eskişehir şeker fabrikasının kurulmasından sonra artmış ve bugün halkın önemli bir kısmının geçim kaynağı olmuştur. Şeker fabrikasının burada bir Tohum Islah ve Üretme İstasyonu vardır.

A. da yetiştirilen başlıca hayvanlar, çok sulak yerlerdeki mandalarla karasığırlardır. Koyun sürüleri bataklıklardan uzak ve oldukça yüksek, kurakça yerlerde beslenir. Kıl keçisi ise çevredeki dağ köylerinde ve çalılık yerlerde yetiştirilir.

A. nın güneyinde zengin meyvalıklar uzanır. Ağaç bakımı ve yetiştirilmesi yollarını halka öğretmek düşüncesiyle Ârifiye'de bir fidanlık ve Meyva Bakımı İstasyonu kurulmuştur. A. düzlükleri, ipekçiliğe temel olan dut ağacının yetişmesine çok elverişli doğal şartları kendinde topladığından, dut bahçeleri de gelişme yolundadır. A., memleket ölçüsünde ikinci derecede olmakla beraber, yine sayılı tütün alanlarımızdan biridir. Ovanın başlıca şehri, gittikçe büyüyen 29263 (1945) nüfuslu Adapazarı (b. bk.) dır.

AKOVA (İslav. **Bjelo Polje**), Yugoslavya'da Karadağ bölgesinin hemen doğusunda, Drina ırmağının kollarından olan Lim çayı boyunda küçük bir kasaba. A., Saray-Bosna şehrinin 170 km kadar güneydoğusundadır. Dağlık bir bölgede kurulmuştur. Fethiye adiyle eski bir camisi vardır.

AKOVA veya **AKU**, Pigmeler'in batı grupu. Fransız Kongosu'nda Akova, Aku adiyle ve Kamerun'da başka adlar altında tanınan insan topluluklarıdır.

AKOYİN (Acoine), alkil-oksi-fenil guanidin bileşikleri grupundan beyaz, billûrlu, suda eriyen bir toz. Paraonisidin'den elde edilir. Antiseptik ve anestezik bir maddedir. Kokainden daha az zehirli ve etkisi daha devamlı olduğundan, bazan kokain yerine lokal enestezide kullanılır. Ergime noktası 176° dir.

AKOZMİZM [Yun. *a* = yokluk eki + *kosmos* = evren], ancak Tanrı varlığını kabul ederek ve bu varlık dışında ayrıca bir de evren varlığı kabul etmiyen felsefe sistemi. Ateizm ise bunun tersine olarak evren varlığından yana Tanrı varlığını yadsır. Bertrand gibi bazı yazarlar, hiçbir şeyi Tanrı'dan gayrı ve onun dışında görmiyen Spinoza'nın panteizmini de bir nevi akozmizm sayarlar.

AKÖREN, Seyhan'ın Karaisalı ilcesi, Karsantı bucağına bağlı, 803 (1940) nüfuslu bir köy. İki mahallesi vardır. A. vâdi içindedir; evleri taş ve keresteden yapılmıştır; damları düz ve toprakla örtülüdür. Halk tarım ve dokumacılık yapar. İçme suyu kuyudan alınır. Köyde bir halkodası vardır.

AKÖRÜ (**Ağörü**), Antalya'nın Kaş ilcesi merkez bucağına bağlı 1789 nüfuslu bir köy. A. Kaş'ın 7 km kuzeybatısında ve Katran dağının güneydoğu yamacı üzerinde 800-900 m yüksektedir.

AKPINAR: 1—Kırşehir'in Kaman ilcesine bağlı Köşker bucağının merkezi olan köy. Nüfusu 1509(1940). A., Manahoz çayının bir kolu olan Değirmenderesi üzerinde Kırşehir'in 40 km kuzeydoğusundadır. 19 nisan 1938 Kırşehir depreminde, çevredeki köyler arasında en çok yıkılanlardan birisidir.

2 — (**Kızıldikme**), Sıvas İlinin Kangal ilcesine bağlı bir bucak. Bucağa bağlı 20 köy vardır. Bucak merkezi A. ın nüfusu 243(1940)tür. A., Kangal kasabasının 70 km kadar güneybatısında, Uzunyayla plâtosunun kuzeydoğuya doğru uzanmış bir kenarında kurulmuştur. Çevresindeki topraklarda tahıl ekilir ve davar beslenir. Taş ve kerpiçten yapılmış olan evlerinin damları saz ve toprakla örtülüdür. İçme suyu kaynaktan alınır.

3 — Sultan dağları üzerinde 2155 m yükseklikte bir tepe. Akşehir'in güneyine ve Şarkî Karağaç'ın kuzeydoğusuna raslar.

4 — Trabzon'un Sürmene ilcesi, Köprübaşı bucağına bağlı, 589 (1940) nüfuslu bir köy. A, Aksu ve Manahuz dereleri kenarında dağınık kümelerden meydana gelmiş bir köydür. Evleri taş ve keresteden yapılmıştır; damları kiremitlidir; çevresi ormanlıktır; başlıca ürünleri mısır, fasulye, fındık ve tahıldır. Hayvan yetiştirilir; dokumacılık ve kaşıkçılık yapılır.

5 — Samsun - Lâdik şosesi üstünde Lâdik kasabasına 3,5, istasyona 12 km uzaklıkta bir alan. Toprağı verimlidir; adını buradaki kaynaktan almıştır. 1940 yılında açılan Akpınar Köy Enstitüsü burada kurulmuş ve bu yüzden bayındır bir yer olmuştur.

6 — Bilecik'in, Bozüyük ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 537 (1940). A., Bozüyük'ün 7 km güneydoğusunda, Aydemirtepe batısında, etekte kurulmuştur. Toplu olan evleri, kerpiç ve tahtadan yapılmış olup, damları çatılı ve kiremitle örtülüdür. Köyde kaynak ve kuyu suyu kullanılır. Çevresindeki tarlalarda tahıl ve baklagiller ekilir. Halkın bir kısmı amelelikle geçinir. Köyün bir halkodası vardır.

7 — (**Karıcık**), Malatya'nın Adıyaman ilcesine bağlı tam teşkilli bir bucak ve merkezi. A. bucağının on üç köyünde 6 100 (1940) nüfus vardır A. köyü 653 nüfusludur; üç küçük bölümden meydana gelmiştir. A. Adıyaman'ın 20 km güneyinde dalgalı bir düzlüktedir; evleri taştan yapılmıştır; damları düz ve toprak örtülüdür. Halk tarımla uğraşır. Köyde bir halkodası vardır.

8 — Ordu'nun merkez ilcesi Ulubey bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 521 (1940). A., Ordunun 14 km güneybatısında, şose yolu yakınında, etekte kurulmuştur. Orman kenarında yer alan A. ın evleri dağınık, ahşap, çatılı ve tahtalarla örtülüdür. Kaynak sularından faydalanılır. Çevresinde tahıl ve sebze ekilir, fındık elde edilir.

9 — Rize ili Çayeli ilcesinin Gündoğdu bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 966 (1940). A., Rize'nin 12 km doğusunda, kıyıdan 4 km içerde Kıbledağı deresinin bir kolu üzerinde kurulmuştur. 2 mahallesi vardır. Etrafı ormanlıktır. Evleri dağınık, ağaçtan yapılmış ve kiremitle örtülüdür. Köyde kaynak sularından faydalanılır. Halk çaycılıkla geçinir, işçiliğe gider.

10 — Sıvas'ın Hafik ilcesi Celallı bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 697 (1940). A. Hafik'in 20 km güneyinde, Kızılırmak'ın kollarından biri üzerinde, etekte kurulmuştur. Evleri taştan, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynaklardan faydalanılır. Çevresindeki tarlalarda tahıl ekilir.

11 — Bulgaristan'da Burgaz limanının 60 km kadar batısındaki Yanbolu kasabasının güneyinde bir köy. Nüfusu 2661. Bu ad, 1934 te **General İnzof'**a çevrilmiştir.

12 — Bulgaristan'da Filibe (Plovdiv) şehrinin 62 km güneydoğusunda ve Arda ırmağı boyundaki Eğridere ilcesine bağlı bir köy. Nüfusu 1471. 1934 te adı **Bel-İzvor'**a çevrilmiştir. Batısında Rodop dağları yükselir.

AKRA: 1 — Hicaz'da, Cidde ile Akabe arasında, bu iki şehri birbirine bağlıyan ve kıyı boyundan geçen kervan yolu üzerinde bir kasaba.

2 — Kuzey Irak'ta, Musul şehrinin 75 km kuzeydoğusunda küçük bir kasaba. Güney sınırımızdan uzaklığı 48 km dir, dağlık bir bölgede kurulmuştur.

AKRA DAĞI, Hatay'da Süveydiye limanı güneyinde, 1739 m yükseklikte kıyıya yakın bir dağ. Yapısında üstjura ve altkretase külteler hâkimdir.

AKRABADİN (Codex, Pharmacopée, Terkîb-ül-edviyye), eski hekimlikte ilâçların bileşiminden ve yapılışlarından bahseden eserler. Kelimenin aslı olan Yunanca *graphidion* Süryanca'ya *grāfāzīn* Arapça'ya da *aḳrābāzīn* veya *ḳarābāzīn* şeklinde geçmiştir. Eski hekimlikte tedavi, tekil veya bileşik ilâçlarla yapıldığına göre iki kısma ayrılır. Tekil ilâçlar ve bundan yapılacak bileşikler ayrı yazılır. Adanalı Dioskurides'in (I. yüzyılda) *Peri hyles iatrikes*'i (Kitab-ül-haşayiş, Materia Medica), ve Ebu Reyhan Bîrûnî'nin (973-1048) *Kitab-üs-saydelanî* (Pharmacologie)si gibi eserler buna misaldir. Bileşik ilâçlardan ve onların hazırlanma kanunlarından bahseden eserler ayrı bir kısımdır. Kelimenin dar anlamiyle akrabadin bunlardır. Huneyn b. İshak (809-873)ın eski Yunanca'dan bu ad ile Arapça'ya çevirdiği bir risale de vardır (Topkapı Sarayı'nda Dioskurides kolleksiyonu).

İbni Sina'nın yazdığı *Akrabadin*, Lâtince'ye çevrilmiş ve Avrupa tıbbı üzerindeki etkisi büyük olmuştur.

AKRABALIK (Dil.), bazı dillerin menşe bakımından ve tarihî olarak birbirleriyle bağıntılı olması. Dil akrabalığı (parenté linguistique, Sprachverwandtschaft)nda bu bağıntı birinci derecede, fonetik ve morfoloji alanında karşılıklı düzenli uygular ve fonetik kanunlarla; ikinci derecede, kelime yapısı ve cümle düzenindeki benzerlikle; üçüncü bir derecede de - ki güvenilir bir esas sayılmaz - kelime hazinesindeki aynılık veya benzerliklerle sağlanır. Bazı diller arasında birtakım kelimelerin ortaklaşa, veya benzer şekillerde kullanılması, yalnız başına, dil akrabalığını tanıtlıyamaz, çünkü bu kelimeler komşuluk veya kültür ilişkisi yoliyle birbirinden sonradan ödünç alınmış, veya raslantı ile birbirine benzer olabilir; hattâ, bu gibi ödünçlemelerde meydana gelmiş düzenli fonetik değişmelere de raslamak mümkündür. İki veya daha fazla dilin akraba sayılabilmesi için, yerine göre tarih veya kıyaslama metotlariyle (b. bk.), fonetik ve morfoloji bakımından bunların tam bir mukayeseli gramerinin (grammaire comparée), kronolojilerinin, ve «şecerevî» (généalogique) sınıflamalarının yapılması gerekir. Menşee bağlı ve tarihî dil akrabalığı (parenté génétique, p. historique, p. originaire, Urverwandtschaft) kavramı bu esasa dayanır. Bilimsel etimolojinin esası da budur; bu ana ilkeyi gözetmiyen metotlara «yaklaştırma ve yakıştırma metodu» (Gleichklangmethode) denir. İki kelimenin birbiriyle akraba olabilmesi için, bunların tamamiyle aynı fonetik kalıpta ve anlamda bulunmaları şart değildir; fonetik kanunlarla saptanmış ses değişimleri, ayrıca da anlam sapıntıları geçirmiş olabilirler.

Bu şekilde dil akrabalığının saptanması, evrim (her dilin özel evrim yolu vardır), karışma, alt tabaka (substratum) etkisi, ödünçleme, analoji v. b. olaylar yüzünden, oldukça nazik, güç, bazan da olamaz bir iştir. Birçok dillerde, tarihlerinin karanlık olması, metin ve gereç kıtlığı veya yokluğu, bu olamazlığın sebeplerindendir. Bu yüzden, dilcilikte akrabasız ve tek başına kalmış diller vardır.

Coğrafî yakınlık, ırk bağları, prehistorik arkeoloji, kültür çevreleri, tip benzerliği, psikoloji veya sosyoloji niteliklerinde ortaklık gibi bakımlardan yapılan sınıflamalar, bizi gerçek akrabalık esasına götüremez. Birbiriyle akraba olan dilleri konuşanların ırk bakımından da akraba olmaları şart değildir, çünkü, ırk biyolojik ve değiştirilmez bir edingi, dil ise sosyolojik ve sonradan değiştirilebilir bir alışkıdır.

Akraba diller, aynı ana dil (langue commune, Grundsprache, Ursprache)den çıkmış, yani aynı ana dilin ayrı ayrı tarzda evrimlenmiş şekilleridir. Aralarında bu şartlara uyabilen dillere, anaya bakarak «oğul dil» (langue-fille, Tochtersprache), birbirlerine bakarak da «kardeş dil» (langue-soeur, Schwestersprache) denir, şu farkla ki, biyolojide ana ile oğul ayrı ayrı kişiler olarak yanyana yaşıyabildikleri halde, dilde oğul, ananın başkalaşmış bir şeklidir ve onun ölmesiyle meydana gelir, meselâ Lâtince'den Fransızca'nın, İtalyanca'nın, Sardca'nın, İspanyolca'nın, Katalanca'nın, Provençalca'nın, Portekizce'nin, Reto - Romansça'nın, Dalmaçça'nın, ve Rumence'nin çıkması gibi. Ana dil ile kardeş dillerin topuna «dil ailesi» (famille des langues, Sprachstamm) denir. İstatistiklere göre yeryüzünde yaşamakta veya yaşamış olan 2794 dil, yukarıda anılan güçlükler yüzünden, «şecerevî» sınıflama yoliyle dil ailelerine ayrılamamış, çoğu zaman coğrafî sınıflama ile yetinilmiş ve ancak Hint-Avrupa (iç bölümleriyle), Samî, Fin - Ugur, Dravid, Malaya-Polinezya, Bantu, ve Sudan-Guinea dil ailelerinin mukayeseli gramerleri yapılabilmiştir. Türk dil ve diyeleklerinin mukayeseli grameri ise henüz elde yoktur.

Akraba diller, gerçekte, bir ana dilin bölgelere göre türlü şekillerde oluşmuş diyeleklerinden başka bir şey olmadığı için, bu oluşma, ayrışma ve yayılma tarzını açıklıyan türlü görüşler vardır. Eski ve şimdi bırakılmış bir teori (A. Schleicher, 1863), bunun tıpkı bir ağaçta olduğu gibi, «dallanma» (Stammbaumtheorie) yoliyle olduğunu ileri sürmüştür ki bu doğru olduğu takdirde, bir dil kolu-

nun ana gövdeden dallandıktan sonra öbür kollarla teması olmaması gerekir. Fakat, bir akraba dilin bazan bu, bazan da başka bir akraba dille iç içe ve çaprazlama ortak ayraçları bulunduğu için, başka bir teori (J. Schmidt, 1872), akraba diyeleklerin yayılışını, ağaç dallanması şeklinde değil, tıpkı birbirine girişen ve sonra ayrılan dalgalarda olduğu gibi, «dalgalanma» (Wellentheorie) yoliyle açıklamıştır. Son zamanlarda (A. Meillet, 1932), aynı konu ile ilgili olarak, «periferi» teorisi de meydana atılmıştır ki bununla, bir ana dilden pek eski bir çağda ayrılarak «çevre»(périphérie)ye göç eden dillerde - esas kütle çabuk, bunlar da yavaş evrimlendiği için - en eski niteliklerin saklı bulunduğu ileri sürülmüştür.

Klâsik dilcilik için dil akrabalığı, yalnız bu «tarihî veya soydan gelme akrabalık»tır. Bazı dilciler, meselâ Viyana antropolog-dilcileri, İtalyan neolinguistleri, Rus yafetidologları, Prag fonoloji ekolü, Danimarka ekolü, ve bütün pre-gramerciler, bu hususta daha geniş davranmışlardır. Bazılarına göre, dillerde «edinilmiş veya dünürlü akrabalık» (parenté acquise, affinité, elementar Verwandtschaft, Wahlverwandtschaft) da olabilir ve bu şekilde birbirine bağlı olan diller de bir «dil zümresi» (association des langues, alliance des l., Sprachbund) meydana getirir. «Dünürlü akrabalık»ın çeşitleri (paralellik, allotropi, diller çevresi, zincirleme akrabalık, kök akrabalığı) için bk. AFFİNİTE. Bu geniş alana çıkılınca, klâsik dılciliğin birer «dil ailesi» olarak çerçevelediği dil toplulukları arasında daha geniş ve daha genel akrabalık bağları aranabilir. Ural-Altay, Ugro-Ariyen, Ariyo-Altay, Yafetid, Avrasya (Eurasisch), Samî-Hint-Avrupa, İndo - Ural, Ural - Dravid-Munda, Ostrik (Austrisch), Nostratik v. b. şeklinde dil birlikleri kurma teşebbüsleri bu esasa dayanır. Monojenist'lere göre zaten bütün diller bir asıldan olmadır. Bunların hepsinde, dil akrabalığı kavramiyle birlikte linguistiğin ana disiplini de kaybolma tehlikesi karşısında bulunmaktadır.

Viyana ekolüne göre, bir ana dilden bölünme yoliyle ayrılan diller arasındaki akrabalık «farklılaşma tipi» (Differenzierungstypus)ndendir. Birbirine karışma yoliyle meydana gelen dil akrabalığı «malgamlanma tipi» (Amalgamierungstypus)ni temsil eder ki iki türlüdür: «konkresif tip» (concresciver Typus), yani kendiliğinden malgamlanma ve yapma bir şekilde malgamlanma demek olan «konfüzif tip» (confusiver Typus). Bir dilin başka bir dilden belli özellikler ödünç almasiyle meydana gelen akrabalık, «benzeşme tipi»(Assimilierungstypus)nden sayılır. Akrabalık bakımından, yapma diller hep «yapıcı tip» (Konstruierungstypus) denilen çeşittendir. Bunlardan, mevcudu taklit eden veya uygulıyanlara «seçici tip» (electiver Typus), yeni öğeler yaratanlara da «bulucu tip» (inventiver Typus) denir (A. Drexel, 1925).

Bir «ana dil»den evvelki şekil - eğer başka bir «ana dil»le akraba olmak ihtimali varsa - «ön» (Fr. pré-, Alm. vor-) kelimesiyle nitelenir, meselâ Türkçe'nin Moğolca ile akraba olabilmesi bakımından «Ön Türkçe» (Vortürkisch), Moğolca'dan ayrıldıktan sonrası için «Ana Türkçe» (Urtürkisch), bunun başlangıç devri için de «İlk Türkçe» (Prototürkisch) devirleri tasarlanabilir (N. Poppe, 1927).

AKRAGAS: bk. AGRIGENTO.

AKRAİPHEUS, Yunan mitolojisine göre Apollon'un bir oğlu, Akraiphia şehrinin efsanevî kurucusu.

AKRAİPHİA, eski Yunanistan'da Boiotia bölgesinde Kopais gölünün kuzeydoğusunda Ptôon dağının eteğinde bulunan bir şehir. Yakınında bulunan Apollon Ptôos'un kâhinlik yeri (= manteion, Lât. oraculum) ile ünlü idi.

AKRANİA (Acrania): bk. KAFATASSIZLAR.

AKRAPİS (Acrapis), keneler (Acarina) takımının *Tarsonemidae* familyasına bağlı bir cins. *A. woodi* balarsının göğüs kısmındaki soluk boruları(trake)nda asalak olarak yaşar.

AKRAS, Mardin merkezine bağlı, 843 (1940) nüfuslu köy. A. dağ eteğindedir; taştan yapılmış evleri, düz ve toprak damlıdır; tarım ve odunculuk yapılır; içme suyu kaynaktan alınır.

AKRASOS, eski Anadolu'da Lydia bölgesinde, Kaikos (Bakır çayı) vâdisinde bir şehir, ilk Hıristiyanlık zamanında bir piskoposluk merkezi. Yeri tam olarak bilinmiyorsa da, Kırkağaç'ın doğusunda bulunan İlyaslar köyünün yerinde olduğu sanılmaktadır.

AKRASPED (Acrasped), akalefler (Scyphozoa)in meduzlarına verilen ad. Bu meduzların velum (craspedon) adı verilen geniş kenarları yoktur. Bunun için bunlara *velumsuz meduz* da derler. Velumları bulunan meduzlara ise *kraspetod meduz* derler. Bunlar *Hydrozoa* sınıfının meduzlarıdır.

AKRASPEDİTLER (Acraspedite), jura tabakalarında bulunan fosil meduz çeşitlerine verilen ad.

AKRATOS (Lât. **Acratus**), Neron'un azatlı kölesi. 64 yılında imparatorun emri üzerine doğu eyaletleri ve Yunanistan'ı yağma etmiştir.

AKREDİTİF, bankacılıkta kullanılan bir terim. İhracat ticaretinde, alıcı tüccar tarafından alacağı mal karşılığı, satıcı tüccar hesabına, yabancı memlekette bir bankaya kredi açtırılması halinde, bu kredinin açılması için bankaya yazılan mektuba Fransızca *lettre accréditive* veya *accréditif* adı verilir. Bu terim, dilimize de geçmiştir. Meselâ Birleşik Amerika'da New York'tan mal getirtmek istiyen bir Türk tüccarı, New York'ta mal satın alacağı tüccar hesabına ve bir New York bankasında mal karşılığı Amerikan parası, yani dolar üzerinden kredi açtırmak isterse, Türkiye'deki bir banka tarafından New York bankasına kredi açılması için yazdıracağı mektup bir akreditiftir. Bu işleme de akreditif denir.

Amerika'da dolar veya İngiltere'de İngiliz lirası üzerinden kredi açtırmak, Türk parası karşılığında dolar veya İngiliz lirası satın almak demektir. Yabancı paraların alım satımı, ekonomik zorunluklar dolayısiyle 1931 yılından beri birçok memleketlerde ticaret ve maliye bakanlıklarından döviz izni almaya bağlıdır. Böyle bir izin alınmadıkça Türkiye'deki bankalar, yabancı memleketlerdeki bankalarda kredi açtıramazlar.

AKREDULA (Acredula): bk. EGİTALOS (Aegithalos).

AKREFJORD [*əkrefyord* ok.], Hardangerfjord-(Norveç)un güneybatıya düşen kolu, tanınmış Lotefos, Starsfos ve Espelandsfos çağlıyanlarını gezmeye gidenlerin hareketlerine başlangıç olan fiyord.

AKREİNA, eski Anadolu'da iki şehrin adı. Biri Sakarya nehri ile Porsuk çayı arasında aranmalıdır, diğerinin yeri bilinmemektedir.

AKREP (Scorpius veya Scorpio), akrepler (Scorpionidea) takımına bağlı bir cins. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerine yayılmışlardır. Genel olarak akrep deyimi ile yalnız asıl akrepler değil, akrepler takımından bütün hayvanlar anlaşılır. Bk. AKREPLER.

AKREP (Scorpius veya Scorpio). Zodyak takımyıldızlarından biri. Güney yarımkürede Nişancı (Sagittarius) ve Terazi (Libra) takımyıldızları arasında bulunur; yaklaşık olarak $15^h\ 40^m$ - $17^h\ 50^m$ rektasansiyonları ve - 40° ile 48° deklinasyonları arasındadır. Bu takımyıldız şekil bakımından bir akrebe benzetilmiştir. En parlak yıldızı Antares olup birinci kadirden, kırmızı renkli bir yıldızdır. Yunan mitolojisine göre Jüpiter'in kızı Diana'nın emri üzerine avcı Orion'u bir akrep sokup öldürür. Jüpiter de önce akrebi, sonra da Diana'nın isteğiyle Orion'u birer takımyıldız olarak gökyüzüne alır.

♏ sembolü ile gösterilen sekizinci zodyak işaretine de Akrep burcu adı verilir. Güneş bu işarete ekim ayında girer. Hipparchus zamanında aynı adı taşıyan takımyıldızlarla burçlar, birbirinin aynı idi, fakat presesyon yüzünden işaretler ve takımyıldızlar zamanla ayrılmışlardır. Bk. PRESESYON.

AKREPLER (Scorpionidae), örümcekgiller altsınıfının bir takımı. Baş ve toraksın birleşmesinden meydana gelen ve genel olarak dört köşeli bir şekil gösteren kefalotoraksları vardır. Baş kısmında iki çift ağız bacağı, toraks kısmında dört çift yürüme bacağı vardır. Abdomenleri, yedi geniş halkadan bileşik ve preabdomen, altı dar halkadan bileşik ve postabdomen denilen iki kısma ayrılır. Postabdomen bir kuyruk şeklini almıştır. Kuyruğun son halkası bir çift zehir bezini taşıyan ve eğrilmiş bir iğne (zehir iğnesi) ile nihayetlenir. Akrepler kitap şeklindeki akciğerleriyle (trake akciğerleri) solunurlar. Bir akrep 20 - 25 kadar yavru doğurur. Doğan yavrular bir süre, hayvanın vücudunda kalır.

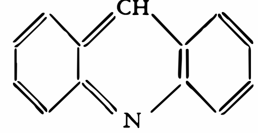
AKREP

Başlıca besinleri örümcekler ve büyükçe böceklerdir. Avlarını ağız bacaklariyle yakaladıktan sonra kuyruk nihayetindeki iğnelerinin yardımı ile açtıkları yaralara zehir akıtarak öldürürler. Bütün akrepler genel olarak sıcak bölgelerde yaşarlar. Gündüzleri taşlar altında, çürümüş odunlar içinde, eski duvar oyuklarında gizlenirler. Geceleri meydana çıkarlar. Konutlara da severek girerler. İnsanlarda çok acı verici, fakat genel olarak çok tehlikeli olmıyan yaralar meydana getirirler. *Pandinus*, *Heterometrus* gibi bazı Afrika ve Asya türleri insanlarda ölümle biten kazalara sebebolurlar. Yaraya amonyak sürmekle çok tehlikeli olmıyan akrep sokmalarına karşı konulur.

Türkiye'nin hemen her tarafında akrebe raslanır. Güney ve güneydoğu illerimizde yaşıyan akrepler *Buthus* cinsindendir. Diyarbakır, Mardin çevresinde bu akrep cinsinden pek çok bulunurdu. Fakat belediyeler tarafından halka toplattırıldığından, artık azalmıştır. Bundan başka *Euscorpius* cinslerine de hemen her tarafta raslanır.

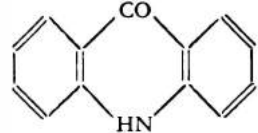
AKRİDA (Acrida): bk. TRİKSALİS (Tryxalis).

AKRİDİİDE (Acridiidae): bk. TARLA ÇEKİRGELERİ.

AKRİDİN

, taş kömürü katranında bulunan ve ham antrasen yağlarından elde edilen bir organik bileşik. A. 108° de ergiyen özel kokulu, renksiz, iğne şeklinde billûrlar halinde bulunur. Erimiş halde iken mavi fluoressans gösterir. A. bu adla anılan boyarmaddelerin ana cismidir. Sıtma tedavisinde kullanılan *atebrin* ile antiseptik bir madde olan *tripaflavin* akridin türevidir.

AKRİDİUM (Acrydium): bk. TETTİKS (Tettix).

AKRİDON

, akridinin oksijenli bir türevi. Fenil-antranilik asidin sülfürik asit ile ısıtılmasından elde edilir.

AKRİDOTER (Acridotheres), serçegiller (Passeriformes)in sığırcıklar (Sturnidae) familyasından bir kuş cinsi. Hindistan'da yaşar. Sığırcık kuşlarına benzer. Yalnız gagaları düz, uc tarafları enine basık ve oyuktur. Bu hayvana çoban sığırcığı veya çekirge sığırcığı adı da verilmektedir.

AKRİDOTER

AKRİLİK ASİT $CH_2 = CH — COOH$, akroleine karşılık olan bir asit. Akroleinin oksitlenmesinden doğduğu gibi, allil alkolden de uzunca bir yoldan elde edilir. 140° de kaynıyan bu asit burnu ve gözü şiddetle tırmalar ve kolaylıkla polimerize olur.

AKRİS (Acris), kurbağagillerin Urodela takımına bağlı bir cins. Orta Amerika'nın kuzeydoğu bölgelerinde yaşar. *A. gryllus* adlı türünün erkekleri cırcır böceğinin sesine benzer ses çıkarırlar.

AKRİSİOS, Yunan mitolojisine göre Argos kıralı, Danae'nin babası. Ona kâhinlik yoliyle kızının bir oğlu olacağı ve bu çocuğun ilerde kendisini öldüreceği bildirilir. Bu yüzden A., kızı Danae'yi bir yeraltı odasına yahut bir tunç kuleye yerleştirir. Fakat Zeus bir altın yağmur şekline girerek onun yolunu bulur ve Danae Perseus'u dünyaya getirir. A. ana ile oğulu bir sandık içine koydurup denize attırır, fakat her ikisi de kurtarılır. A. kâhinlikten korkarak Thessalia'daki Larissa'ya kaçar. Büyük babasını arıyan Perseus da oraya erişir, kast ve suçu olmadan A. u bir yarışta, bir disk atarak öldürür. Böylece kâhinlik, ona engel olmak için yapılan bütün çalışmalara rağmen yerini bulur.

AKRİTAS (Yun. *akra* = sınır), sınır bekçisi anlamında bir kelime. Bizanslılar'la müslüman Araplar'ın yüzyıllar süren savaşları sırasında Anadolu'daki Bizans sınır bekçilerine bu ad verilirdi. Fakat bu ad, daha çok, IX. yüzyılda yaşamış ve adı etrafında bir destan meydana gelmiş olan Bizans kahramanı Digenis Akritas (b. bk.) için kullanılmıştır.

AKRİTAS, (Coğ.) İzmit körfezinin kuzey kıyısındaki Tuzla burnuna İlkçağ'da verilen ad.

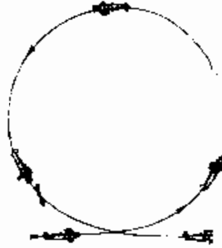
AKROÂ: bk. AKUE.

AKROBATES (Acrobates), memelilerin keseliler (Marsupialia) altsınıfına bağlı falangeride (Phalangeridae)

familyasının bir cinsi. Ön ve arka ayakları arasında bulunan kanad şeklindeki bir deri parçasının yardımı ile bir cambaz gibi havada durabilir. İki türü vardır. *A. pygmeus* Avusturalya'da ve *A. pulchellus* Yeni Gine'de yaşar.

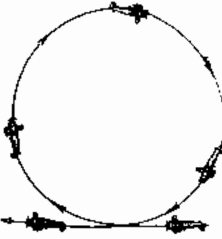
AKROBASİ (Havacılıkta), normal uçuş durumları dışında yapılan cambazlık uçuş şekilleri. Dilimizde A. terimlerinin çoğu yabancı dillerden alınmıştır. Başlıca akrobatik uçuş şekilleri şunlardır:

Luping (looping) veya *taklak atma*: Yalnız yükseklik dümeninin kullanılması ile düşey bir daire çizerek uçmak. Luping aşağıya veya yukarıya doğru yapılabilir (Şek. 1 ve 2). Birbiri arkasına yukarıya ve aşağıya doğru Luping yapılırsa « düşey 8 » şekli meydana gelir.

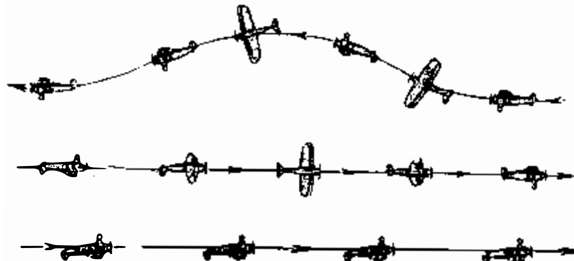
Şekil : 1

Tono (tonneau) : Bir uçağın yatay olarak uçarken boy ekseni etrafında sağa veya sola doğru devir yapması. Yarım, hızlı veya ağır, birbiri arkası sıra birkaç kere (vida) olabilir. Yükseklik ve doğrultu dümenlerini çaprazlamak suretiyle yapılan tonoda, uçak doğru çizgi yörüngesinden az çok ayrılır (Şek. 3) ; fakat hareket sırasında kumandaları ustaca kullanmakla doğru çizgi muhafaza edilebilir (tonneau dirigé) (Şek. 4).

Şekil : 2

Ters uçuş: Uçağın sırtı aşağıya gelmek üzere yatay uçuş yapması (Şek. 5).

Şekil: 3, 4 ve 5

Burgu (vrille) : Uçağın ağırlık merkezi yakınından geçen düşey bir eksen etrafında dönerek düşmesi (Şek. 6). Burgu, ters uçuşta olduğu gibi uçağın sırtı aşağıya gelmek üzere de yapılabilir.

Pike: Uçağın burnu aşağıda olmak üzere düşey bir yörünge üzerinde inmesi. Pikeden sonra uçağın yatay yörüngeye geçmesine *doğrultma* denir.

Hızla geriye dönüşler: Uçağı yukarı çekmek ve eksenlerin etrafında çevrilmek suretiyle uçuş doğrultusunu hızlı bir şekilde 180° değiştirmek. Çeşitli şekilleri: (Şek. 7, 8 ve 9).

Basküll: Uçağın düşey olarak yukarı çıkması ve sıfır noktasından çökerek başaşağı geldikten sonra doğrulması. Düz (Şek. 11) ve ters olabilir.

Kanad üzerine kayış: Uçağın yan tarafa doğru kayarak alçalması (Şek. 10).

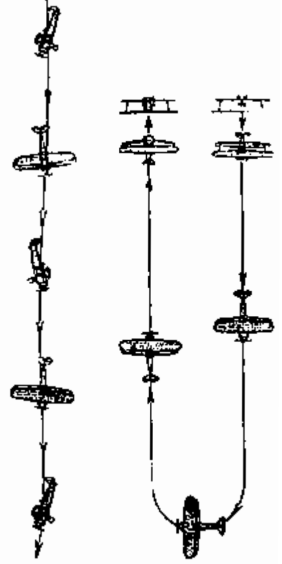
Kılıcına uçuş: Uçağın kanadları düşey olmak üzere ilerlemesi.

Yengeç uçuşu: Uçağın, boy ekseninin uçuş doğrultusu ile aşağı yukarı 45° lik açı yaparak uçması.

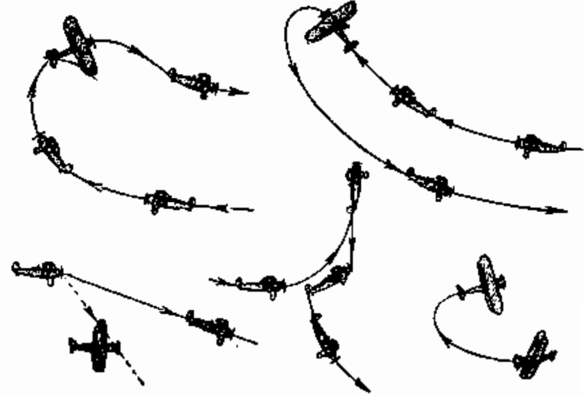
A. hareketleri düşmana en kısa yoldan yetişmek, yanaşmak ve çabucak uzaklaşmak için yapılır. Bunlardan başka, luping, tono, kanad üzerine kayış ve spiral (Şek. 12) gibi hareketlerin yapılması, usta pilotluk brövesi için istenmektedir.

A. hareketleri ayrıca havacılık bayramlarında yapılır. Bazan küçük bir uçak filosunun, kanadları biribirlerine iplerle bağlanmış olarak luping yaptıkları görülmüştür.

İlk A hareketleri 1913 yılında Fransız pilotu Pegout tarafından yapılmıştır. Milletlerarası ilk A. yarışması 1934 yılında Paris'te Alman pilotu Fieseler tarafından kazanılmıştır.

Şekil : 6 Şekil : 7

Yukarıda, Şekil : 8 ve 9
Aşağıda, Şekil : 10, 11 ve 12

AKROBÜSTİT (Acrobustite) [Yun. *akros* = uc, *bustia* = sünnet derisi, gulfe], penis kılıfı (praeputium) yangısı. Buna Lâtince'de *posthitis* denilmektedir.

Beygirde, koyunda, domuzda, köpekte de görülmüş ise de, en çok öküzlerde olur. Çünkü öküzlerde bu kılıf uzun ve dar olmakla beraber ince bir zarla da örtülüdür. Sidik, bunun içine döküldüğünden kolaylıkla yangılanır. Hayvanların iğdişleştirilmesi ve kasıkta çıkan çıbanlar ve urlar bu kılıfı şişirir, deliğini darlaştırır ve sidiğin kolaylıkla çıkmasına engel olarak daha çok yangılanmasına sebep olur. Yabancı cisimlerin ve başlıca arpa, buğday saplarının etkisi ile meydana gelen yaralar da akrobüstit yapar.

Akrobüstit, yalnız olarak pekaz meydana gelir. Çok defa penis'in serbest kısmının yangılanmasiyle (balanitis) birlikte bulunur ve *balano-posthitis* adını alır.

AKRODİNİ (Acrodynie) [Yun. *akros*=uc, *odyne*=ağrı], el ve ayaklarda şişme, kızarma ve pullanma ile birlikte ağrı ve ter yapan bir hastalık. Buna *Selter* ve *Fee* hastalığı da denir.

Bu hastalık daha çok küçük çocuklarda görülür (bizim memlekette görülmemektedir). Eskiden buna yetkin-

lerde de, hattâ salgın halinde raslanırdı. Kışın ve ilkbaharda daha çok görülen bu hastalığın başlaması sinsidir. Biraz ateş ve biraz nezle, uykusuzluk, sabırsızlık, neşesizlik gibi haller ve bunlardan sonra el ve ayaklarda kızarma ve şişmeler görülür. Soğuk olan bu organlarda soğuk terlemeler de olur, derisi suda kalmış gibi buruşur, pullanır ve buna kaşıntı da katılır.

Çocukta bunlardan başka tırnak düşmesi, saçlarda seyrekleşme, dişlerin çürümesi, iştahsızlık, salya akması, ağız hastalığı gibi belirtiler de görülür.

Bu hastalığın vitaminsizlikten, herhangi bir mikroptan, sinir sistemi bozukluğundan ileri geldiği söylenmekte ise de, kesin olarak neden ileri geldiği henüz meydana çıkmamıştır.

Hastalık bir yıl veya daha çok sürebilir; bu arada zaman zaman hafiflemeler görülür. Sonunda iyileşir.

Tedavisi rahat ettirmek, vitaminler ve çeşitli yemekler vermekle olur. Bundan başka belirtilerin şekline göre değişik ilâçlar verilir.

AKRODONT (Acrodonte), doğrudan doğruya çene kemiklerinin üst kenarına tutturulmuş olan ve bir yuva içinde bulunmıyan diş tipleri. Akrodont dişlere rinkosefaller (Rhynchocephalia) ve agamidler (Agamidea) gibi bazı sürüngenlerde raslanır.

AKROENOS, Afyonkarahisar'a İlkçağ'da verilen ad.

AKROFOBİ (Acrophobie) [Yun. *akros*=uc, *phobos*= korku], çok yüksek yerde bulunmaktan korku duyma hastalığı, bazı sinirlilerin yüksek yerlerde bulundukları vakit duydukları sıkıntı. Bk. OBSESYON.

AKROFONİ [Yun. *akros* = uc + *phōnē* = ses] veya **AKROLOJİ** [Yun. *akros* = uc + *logos* = söz], alfabetik yazının oluşumunda, harflerin evrimlenmesini, adlandırılma ve kullanılma şekillerini yönetmiş olan bir ilke. Bu ilkeye göre, yalnız fikir anlatan ve sesle ilgili olmıyan ideografik bir yazıdan, sadece birer hece veya birer tek ses gösteren işaretler meydana getirmek için, bir ideogramın fikir veya anlamla olan ilgisi kesilerek, ona, temsil ettiği kelimedeki ilk hecenin veya ilk sesin değeri verilir; bu metotla meydana getirilen alfabe sistemine de *akrofonetik alfabe* denir. Meselâ, Eski Mısırca'da «su» anlamı suyun ideogramı olan 𓈖𓈖 hiyeroglifiyle gösteriliyor, bu dilde «su»yun karşılığı *nw* (=*nu*) olduğu için de, bu işaret *nu* okunuyordu. Zamanla, Mısırlılar bu ideogramın taşıdığı anlamı bir tarafa bırakarak ve *nu* kelimesinin vokalini de atarak, bu işareti yalnız *n* sesini göstermek için kullanmışlar ve böylece ideografik (= fikir gösteren) yazıdan fonografik (=ses gösteren) yazıya geçmişlerdir. Yazı sistemlerini Mısır hiyerogliflerinden de faydalanmak suretiyle kurmuş olan Samîler'de «su» fikri *mēm* (Asurca *mēmu*, İbranice *mayim*, Aarapça *ma'*) söziyle anlatıldığı için, bunların alfabesinde aynı işaret, akrofoni metodiyle, *mēm* kelimesinin ilk harfi olan *m* sesini temsil etmiştir. Bugün Batı alfabelerinde ve bizde kullanılan M, m harfi, suyu temsil eden bu 𓈖𓈖 işaretten olmadır.

Bu metot, en çok, harflerin adlandırılma şeklinde kendini açık olarak göstermektedir. Meselâ Fenike alfabesine öküz işaretinden olma A harfinin (bk. A) eski adı *alf* (=öküz ; İbranice *ālephb*, Arapça *elif*, Yunanca *alpha*) olduğu gibi, ev resminden olma B harfi *bēt* (=ev; İbranice *bēth* [Arapça *beyt*], Yunanca *bēta*), el resminden olma I harfi *yōd* (=el ; İbranice *yōdh* [Arapça *yed*], Yunanca *iota*), baş resminden olma R harfi *rōs* (=baş; İbranice *rēs* [Arapça *re's*], Yunanca *rhō*), diş resminden olma S harfi de *şīn* (=diş ; İbranice *şīn* [Arapça *sin*], Yunanca *san*) okunurdu (bk. ALFABE).

Eski Türk (Yenisey, Orhon) harflerinin de, Samî alfabeden bağımsız olarak, türlü eşyayı gösterir piktogram-ideogramlardan meydana gelmiş olduğu ve kendi ses değerlerini akrofoni metodiyle bu eşya adlarının ilk (veya hece sonu) sesinden almış bulunduğu anlaşılmıştır. 1922 de Danimarkalı Türkolog V. Thomsen, 1925 te de Rus dilcilerinden E. D. Polivanov, eski Türk alfabesinden 5—10 harfin oluşumunu, aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi açıklamışlardır (bk. ORHON YAZISI).

Bizde de bütün eski Türk harflerini akrofoni metodiyle ilkel piktogram-ideogramlara bağlamak deneyleri yapılmıştır (A. Cevat Emre, 1938). Eski Türk yazısında, meselâ *ka*, *ke*, *kı*, *ko*, *kö* hece değerleri için 5 çeşit *k* bulunması, bu yazının alfabe, yani harf yazısı esasına bağlanmazdan önce, hece yazısı olarak kullanılmış olduğunu göstermiştir.

Şekil	Şeklin anlamı	Şeklin ses değeri
𐰋	*eb* (=ev)	b (ön vokallerle)
𐰍	*ağ* (=ağ)	g (arka vokallerle)
𐰸	*ok* (=ok)	k (*o* ve *u* vokalleriyle)
𐰞	*el*	l (ön vokallerle)
𐰤	*in*(mek)	n (ön vokallerle)
𐰼	*er*	r (ön vokallerle)
𐰽	*süŋüg* (=süngü)	s (ön vokallerle)
𐱃	*tağ* (=dağ)	t (arka vokallerle)
𐰖	*ay* veya *yay*	y (arka vokallerle)

Eğitimde, akrofoni esasına dayanan ve harf metodunu (bk. A B C METODU) kelime metodiyle (b. bk.) katıştıran bir okuma metodu vardır. Bu metot, akrofoniyi gerisin geri işliyerek, alfabeyi sırasiyle a, b, c... harfleriyle başlıyan hayvan ve eşya adlariyle ve bunları gösteren resimlerle öğretir. Meselâ İngilizce, bu metotla öğretildiği zaman, A, *ass*'ı (=eşeği); B, *bee*'yi (=arıyı); C, *cat*'i (=kediyi); D, *dog*'u (=köpeği) temsil eder, denir. Aynı metotla, bizde *A*raba, *B*ayrak, *C*ivciv, *Ç*ilek, *D*avul, *E*v, *F*il, *G*eyik v. b. şeklinde tertiplenmiş resimli alfabe kitapları vardır. İslâvlar'da da, kendi alfabe sıralarına göre, harfleri *A*z (=ben), *B*uki (=gürgen), *V*edi (=otlak), *G*lagol (=baş), *D*obro (=iyi) ... şeklinde adlandırmak, mnemonik bir metot sayılmış, alfabeye de ilk iki addan olma *azbuka* denilmiştir. Eski Germenler'in *futhark* (*fuþark*) denilen *run* (b. bk.) yazısındaki harfleri de bu şekilde adlandırmak, Nordik geleneklerindendir. Bu alfabe, ilk harfi olan *f*'den başlıyarak şöyle okunur: *f* (*fé* = mal), *u* (*ūr* = yağmur), þ (*þurs*= dev), *a* (*ass* = ilâh), *r* (*reiā* = yolculuk), *k* (*kaun* = ur) v. b. *Futhark* adı, bu ilk altı harften olmadır.

AKROKEFALUS (Acrocephalus): bk. ÇİL ARDIÇ KUŞU.

AKROKİRİZM (Acrochirisme) [Yun. *akros* = uc ve *kheir* = el], eski Yunanlılar'da kol ve vücudu karıştırmadan yalnız bilek ve parmak kuvvetiyle yapılan bir nevi güreş.

AKROKLİNYUM (Acroclinium), bileşikgillerden (Compositae) Texas'ta yetişen ve *A. rosecem* gibi bazı türleri Avrupa'da, parklarda mozaik yapmak için yetiştirilen bir bitki cinsi.

AKROKOMYA (Acrocomia), hurmagillerden (Palmae) tropikal Amerika'da yetişen bir ağaç cinsi. Gövdeleri dalsız, tepesinde bileşik yapraklardan büyük bir tacı bulunan bu ağaç cinsinden *A. sclerocarpa* ve *A. americana* türlerinin bir kaysı büyüklüğünde olan meyvaları hem yenir, hem de onlardan yağ çıkarılır.

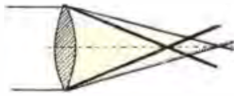
AKROKOS, Philadelpheia (bugünkü Alaşehir) şehrinin kuzeyinde bir köy veya küçük bir kasaba. Bizans imparatoru Alexios I. Komnenos, XII. yüzyılın başlangıcında Selçuklular'a karşı yaptığı seferlerden birinde. Philadelpheia ile A. arasındaki ovada ordugâhını kurmuştu.

AKROLEİN (AKRİL-ALDEHİD) $CH_2 = CH - CHO$. yağların veya gliserinin damıtılmasından meydana gelen doymamış bir aldehid. 52° de kaynar, renksiz, oynak bir sıvıdır. Buharı gözü ve burnu şiddetle tırmalar. Birinci Dünya Harbi'nde el bombalarına doldurulup zehirli gaz olarak kullanılmıştır.

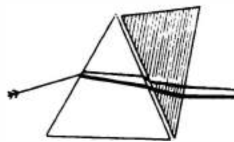
AKROLİT [Yun. *akros*=uc, *lith. s*=taş], yukarı ve uc tarafları taştan veya mermerden, gövdesi başka bir maddeden, çoğu zaman ağaçtan yapılmış heykel.

AKROLOJİ: bk. AKROFONİ.

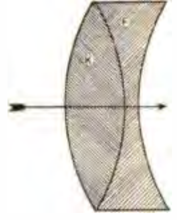
AKROMATİK SİSTEM (Fiz.), tabiî ışığı, kendisini meydana getiren değişik reklerdeki ışınları aynı derecede kırmak suretiyle, geçiren optik sistemlere verilen ad. Tabiî ışığın yapısında bulunan çeşitli renkteki ışınların kırılma endisi bunların dalga uzunluklarına bağlı ve dolayısiyle biribirinden farklı olduğu için, meselâ âdi bir mercek üzerine düşürülen bir tabiî ışık demeti, bu merceği geçerken kendisini meydana getiren renklere ayrılır. Genel olarak menekşe renkli ışın, kırmızıdan daha fazla kırılır. Böyle basit bir mercek yardımiyle elde edilen resim, renk dağınıklığı yüzünden duru değildir (Şek. 1). Bunu önlemek için başka yapıda iki veya daha çok optik araç bir araya getirilir ve bunların ayrıntılı kırılma etkilerinden faydalanarak renk dağılması önlenmeye çalışılır. Bu iş için daha az kıran *kron* camı ile daha çok kıran *flint* camı kullanılır. Bir kron, bir de flint pirismadan meydana gelen optik sisteme akromatik prisma sistemi (Şek. 2) bir konveks kron merceği ile bir konkav flint merceğinden yapılı mercek sistemine de akromatik mercek sistemi (Şek. 3) veya sadece akromatik mercek denir. Yalnız şu kadar var ki birbiri üzerine ters etki doğuran farklı kırılmalar için aynı orantıda olmadıkları için, sonunda ancak değişik renkteki iki ışın biribiriyle tam birleşebilir. Değişik üç dalga boyundaki ışını birleştiren üç çeşit camdan yapılmış A. prismalar veya mercekler de yapılmıştır. Son zamanlarda iki çeşit cam ile az tali spektrumlu mercekler yapılmış olup bunlara apokromatik mercekler adı verilmektedir. İnce ölçüler için bunu bilmek önemlidir. Bu bakımdan kullanılması sırası gözden faydalanılacak akromatik sistemler, gözün daha duygun olduğu $\lambda = 0{,}656\ \mu$ ve $\lambda = 46\ \mu$ çizgileri tam birleşecek şekilde yapılır. Fotograf objektifleri için daha çok $\lambda = 0{,}589\ \mu$, $\lambda = 433\ \mu$ spektral çizgileri için akromatikliğin sağlanmasına çalışılır.

Şekil : 1

Şekil : 2

Şekil : 3

AKROMATİN (Achromatine), hücre çekirdeği (nucleus) içindeki ince iplikçiklerden yapılmış ve mitoz (b. bk.) bölünmesi sırasında kromozomları meydana getiren ağın karmin ve diğer çekirdek boyıyan maddelerle boyanmıyan veya çok hafif boyanan kısmı. Bunun üzerinde kolayca boyanan küçük parçacıklar bulunur. Bk. KROMATİN.

AKROMATİZM, bir optik sistemin akromatik oluşu özelliği. Bk. AKROMATİK SİSTEM.

AKROMATOPSİ (Achromatopsie, Renk körlüğü), renkleri ayırdetmeğe engel olan bir göz hastalığı. Tam olduğu zaman, hasta kara, ak ve kül renklerinden başka renkleri göremez, hafif olduğu zaman kırmızı ve mavi gibi renkleri göremez. Bk. DALTONİZM.

AKROMATOSİT (Acromatocyte), renksiz hücre. Eritrositler(alyuvar)in kırmızı rengini veren hemoglobin denen demir bileşimi, bazı patolojik hallerde azalarak veya kan teşekkülü (érythropoïèse) hızlanarak, kana küçük ve hemoglobinsiz eritrositler geçer. Bu hücrelere akromatosik denir. Bir eritropiste düşen hemoglobin miktarına, yuvarın renk indeksi derler. Eritrosit normal miktarda hemoglobin kapsarsa (mm^3 küp kanda 5 milyon alyuvar ve 100 cm^3 kanda 14 gr hemoglobin olduğunda) bu indeks birdir. İndeks birden küçük olursa renk azlığı (hypochromie), birden büyük olursa renk fazlalığı (hyperchromie) ndan bahsedilir. Akromid indeks sıfır olur.

AKROMAZİ (Achromatizm), tabiî ışığın renklere ayrılmaksızın prisma veya mercek sistemleri ile kırılması özeliği. İnce bir tabiî ışık demeti, bir prismayı geçişi sırası, değişik dalga boyundaki ışınlar için prismanın kırma katsayısı farklı olduğundan, renklere ayrılır ve ıraksak (divergent) bir demet halinde prismadan çıkar. Prismadan çıkan bu demet bir levha üzerine düşürülürse, kırmızıdan menekşeye kadar renklere ayrılmış spektrum meydana gelir.

Değişik iki cam nev'inden yapılmış değişik açılı iki prisma ile veya değişik iki cam nev'inden yapılmış değişik odak uzaklığındaki iki mercek ile akromatik bir prisma veya mercek sistemi yapmak mümkündür. Eğer değişik iki cam nev'inden yapılmış değişik odak uzaklığındaki iki mercek ile akromatik bir prisma veya mercek sistemi yapmak mümkündür. Eğer değişik iki cam nev'inden yapılmış, fakat kırma açıları eşit olan iki prismanın ayni levha üzerindeki spektrumları benzer olsalardı, yani her iki spektrumda renk şeritlerinin genişlikleri ve Fraunhofer çizgilerinin uzaklıkları ayni oranda olsaydı, bu takdirde yalnız değişik renkteki herhangi iki ışını levha üzerinde veya odakta birleştirmek suretiyle akromatik bir prisma veya mercek sistemi yapmak mümkün olurdu. Fakat böyle bir orantı bulunma-

dığından öyle iki ışın birleştirilir ki, resim mümkün olduğu kadar renksiz olarak meydana gelmiş bulunsun. Bk. AKROMATİK SİSTEM.

AKROMEGALİ (Acromégalie) [Yun. *akros* = uc, *megas* = büyük], erinlikten sonra hipofizin ön bölümünün fazla çalışmasından ileri gelen ve süregen olarak ilerliyen bir hastalık. Bu hastalıkta vücudun burun, çene, el, ayak gibi sivri ve merkezden uzak olan noktaları kemik ve yumuşak kısımlarla birlikte büyür. Dil de ağzı dolduracak ve taşacak derecede irileşir. Alt çenenin büyümesi ile alt dişler de öne doğru taşar; üst ve alt sıra dişler birbirine değmez.

Akromegali hastalığında kafanın yandan görünüşü (burun ve çene büyümüştür)

Karşıdan görünüş (dil ve eller büyümüştür)

Akromegalide kafatasının Röntgen ışınında görünüşü (çene büyümüştür)

AKROMELALJİ (Acromélalgie) [Yun. *akros* = uc, *melos* = uzuv, *algos* = ağrı], ellerde ve daha çok ayaklarda derinin kırmızılaşması ile yakıcı ağrılarla meydana çıkan bir hastalık. Ağrılar yürümekle kol veya bacağı sarkıtmakla çoğalır. Tedavisi güçtür. Sebebi kesin olarak bilinmemekle beraber omurilik veya çevre sinirlerinin yangısı ve vazomotör bozukluğundan ileri geldiği sanılmaktadır. Bu hastalığın daha çok yaygın olan adı *eritromelalji* (érythromélalgie)dir.

AKROMELANİST, baş veya vücudunun ön kısımları siyah yahut koyu renkli olan hayvanlara verilen ad.

AKROMİO-KLAVİKÜLER (Acromio-claviculaire), kürekkemiğinin omuz çıkıntısı ile köprücükkemiği arasındaki ekleme verilen ad.

AKROMİO-KORAKOİD (Acromio-coracoidien), kürekkemiğinin omuz çıkıntısı ile aynı kemiğin gaga çıkıntısı arasındaki bağa verilen ad. Korako-akromial (coraco-acromial) da denmektedir.

AKROMİO-TORASİK (Acromio-thoracique), omuz çıkıntısı ve göğüsle ilgili olan, koltuk atardamarı kollarından birinin adı. Bu kol, omuz ve göğüs kaslarından bir kısmına gider. Torako-akromial şeklinde de kullanılmaktadır.

AKROMİON: bk. OMUZ ÇIKINTISI.

AKROMİRMEKS (Acromyrmex), zarkanadlı böceklerin karıncalar (Formicidae) familyasına bağlı bir cins. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşarlar. Bu karıncalar yuvalarında besin kaynağı olarak mantar yetiştirirler.

AKRON [*ækrın* ok.], Amerika Birleşik Devletleri'nden Ohio'nun kuzeydoğusunda 255000 nüfuslu bir şehir. A. önemli bir demiryolu kavuşağında, Ohio kanalı üzerinde en yüksek yerde, kauçuk, makine, buhar kazanı, tarım ve balıkçılık araçları endüstrisi ile tanınmış önemli bir merkezdir. Bir üniversitesi vardır. 1900 de 43000 nüfuslu idi.

AKRONİKTA (Acronycta), kelebekler (Lepidoptera)in noktuidler(Noctuidae) familyasına bağlı bir cins. Tırtılları parlak renklidir. Genel olarak ağaçlarda yaşarlar.

AKRONİKTA

AKRONKİYA (Achronchia), sedefotugiller(Rutaceae)den bir ağaç cinsi. Doğu Hindistan, Malaya ve Avusturalya'da yetişen türlerinden en önemlisi *A. laurifolia* olup kabukları acıdır ve ev hekimliğinde ishale karşı kullanılır.

AKRONKİYA

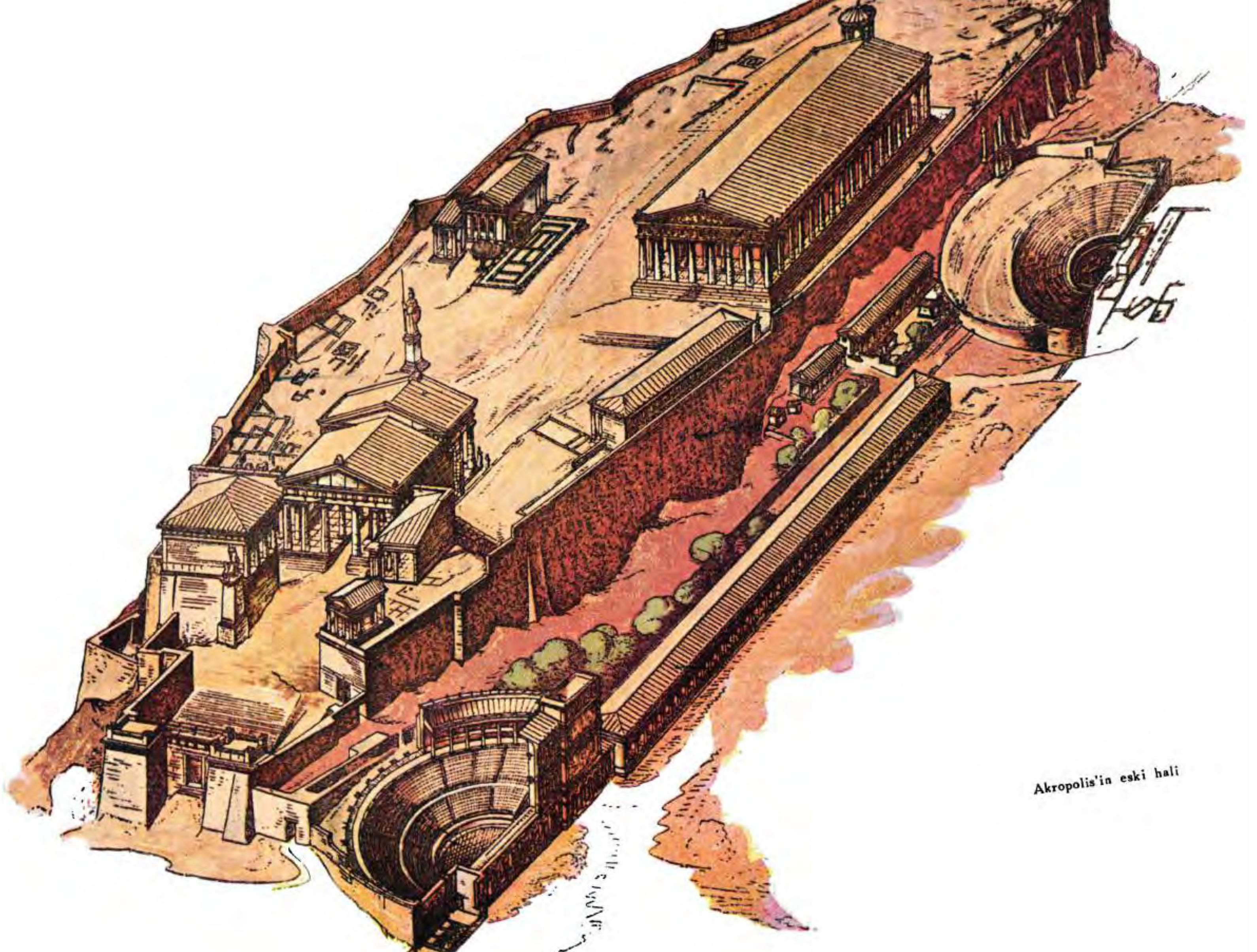
AKROPARESTEZİ (Acroparésthésie) [Yun. *akros* = uç, *paresthesia* = uyuşma], daha çok ellerde ve el parmaklarında, seyrek olarak ayaklarda görülen sinirsel duyma bozuklukları. Bu duyma bozuklukları karıncalanma, ağrılar ve sertleşmelerle giden bir hastalık olup ilk defa Fr. Schultze tarafından sınırlandırıldığından onun adı ile de anılır.

AKROPATİA [Yun. *akros* = uc, *pathos* = hastalık], vücut nihayetlerinin, vücut uçlarının hastalığı. Hippokarates bu terimi dölyatağındaki iç-deliğin hastalığı ve kanser hakkında kullanmıştır.

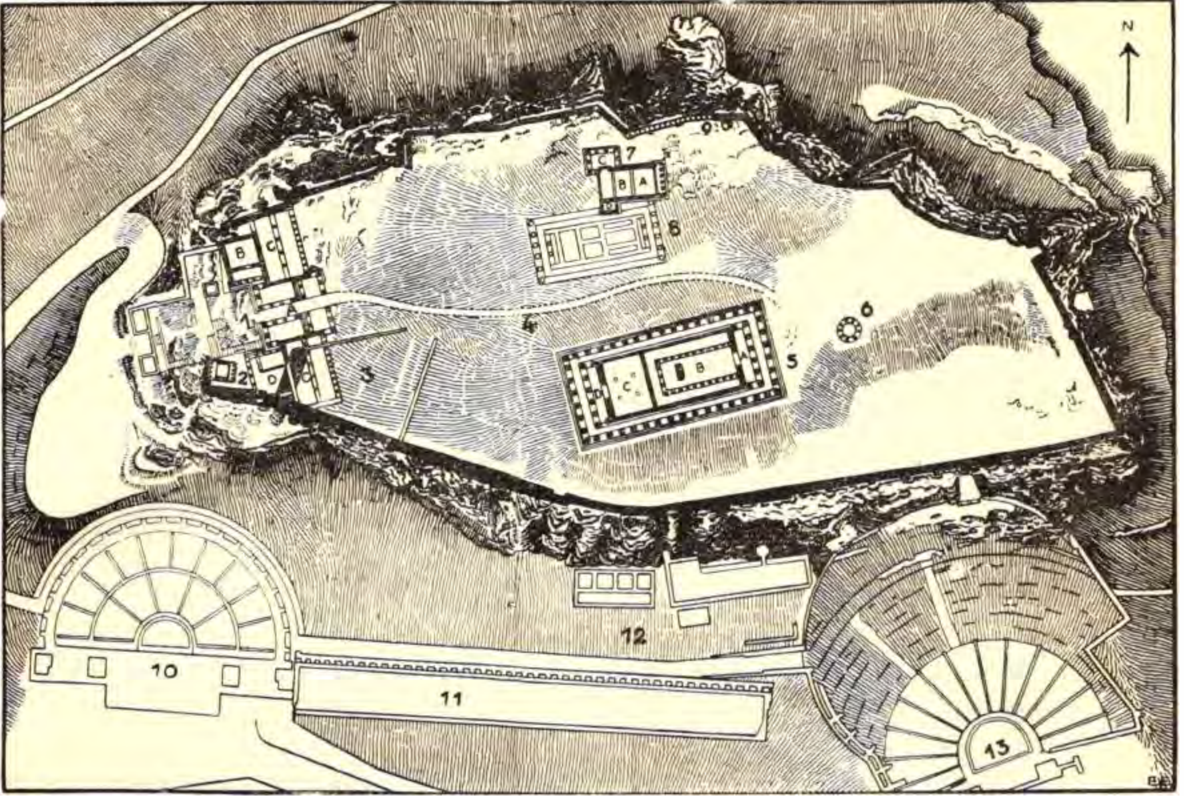
AKROPODİUM, eski Roma heykellerinin altına konulan taş altlık, heykel kaidesi.

AKROPOLİS, Yunanca'da «şehir tepesi» anlamında bir kelime, Türkçe'de tepe üzerinde kurulmuş kale demektir. Hellen şehirleri tabiat bakımından savunması kolay küçük tepelere yaslanır, dinî ve resmî yapılar, etrafı çok defa surlarla çevrili bu yükseklikler üzerine yapılırdı. Akropolis deyince Atina şehrinin tepesi (bk. AKROPOLİS, Atina) anlaşılırsa da, hemen bütün Hellen şehirlerinin birer akropolis'i vardı. Söz gelimi Ankara, Bergama, İzmir akropolisleri gibi.

AKROPOLİS (Atina), tarihten önceki devirlerden beri Atina şehri çevresinde oturan insanların tapındıkları ve düşman karşısında sığındıkları kutsal bir tepe. Efsaneye göre Zeus, Attika'nın eğemenliğini, bu toprağa en faydalı armağanı verecek olan tanrıya vadetmişti. Poseidon bir at verdi, Athena ise bir zeytin ağacı dikerek yarışmayı kazandı. Bu yenilgiden kızan Poseidon dirgenini kayaya sapladı. Bir yıldırımın Akropolis kayaları üzerinde bıraktığı izi, eski Atinalılar böyle izah ediyorlardı. Zeytin ağacı ile Poseidon işaretinin ve şimdiki Erekhteion tapınağının bulunduğu yer, bu yüzden en eski devirlerden beri kutsal tanınmış, et-

Akropolis'in eski hali

1 — Propyleia: A giriş, B pinakothek, C tasarılan doğu salonları, D tasarılan güney batı salonu. 2 — Nike tapınağı. 3 — Artemis Brauronia'ya ait kutsal yer. 4 — Kutsal yol. 5 — Parthenon, A Pronaos, B Parthenos heykelinin bulunduğu oda, C Parthenon adlı hazne odası, D Opisthodomos. 6 — Roma ve Augustus'a ait Tapınak. 7 — Erekhtheion, A tanrı kadın Athena'nın odası, B Erekhtheus'un odası, C Kuzey salon D Kore'lerin salonu, 8 — Tanrı kadın Athena'nın VI. yüzyıldan kalma eski tapınağı. 9 — Kale duvarına gömülü sütunlar. 10 — Herodes Atticus'un Odeion'u. 11 — Bergama kıralı Eumenes'in Stoa'sı. 12 — Asklepieion. 13 — Dionysos'un tiyatrosu.

rafı duvarla çevrilerek, tanrı kadın Athena'nın tapınmasına ayrılmıştı. Tepenin geri kalan yerlerinde de halkın evleri bulunuyordu.

Akropolis, M. Ö. ikinci binin ikinci yarısında berkitilen bir kale haline sokulmuş, tepenin etrafı büyük taşlardan yapılı kalın ve yüksek duvarlarla çevrilmişti. Üstünde Miken devri kırallarının sarayları bulunuyordu. Şehir ise Akropolis'in eteklerinde kurulmuştur. Tanrı kadın Athena'nın kutsal yeri kıral yapılarının yanında, eski yerinde idi.

Birinci binin başlarına doğru, Dor istilâsının sonunda Akropolis tekrar halkın özel evleriyle dolmağa başlamış, büyükçe bir ev de kıralın oturmasına ayrılmıştı. Tanrı kadın Athenan'nın, etrafı duvarla çevrili kutsal yeri olduğu gibi duruyordu. Yalnız içerisi sunaklar ve küçük boyda armağanlarla dolmağa başlamıştı.

M. Ö. VII. yüzyıl içinde artık özel evler ortadan kalkmış tepenin üstü tapınaklarla süslenmeğe başlanmıştı. VI. yüzyıl içinde ise daha büyük tapınaklar yapılmıştı. «Yüz ayak uzunluğunda» anlamına gelen Hekatompedon yapısı bu devirden kalan ve bugün Akropolis'te, yalnız temelleri ile göze görünen en eski Athena tapınağıdır. Bu tapınak 560 yılında yapılmıştır. VI. yüzyılın ikinci yarısında etrafı bir sütun çevresi ile kuşatılmış ve yeni bir çatı ile örtülmüş olan bu tapınağın pronaos kısmındaki alınlığında, yani eski yapısında yer almış olan üç vücutlu «Typhon» adlı ejder heykeli, şimdi Akropolis Müzesi'ndedir.

Akropolis'in üstü, VI. yüzyıl boyunca güzel heykellerle süslenmişti. Yüzlerce kore (genç kız) ve kuros (genç erkek) heykeli Atinalılar'ın tanrılara sundukları armağanlar olarak Akropolis'i dolduruyordu. Bu eserlerin birçoğu XIX. yüzyıl içinde yapılan kazılarla ele geçmiş olup şimdi Akropolis Müzesi içinde saklıdır. Kuroslar çıplak, koreler bol kıvrımlı süslü elbiseler giyinmiş olarak, yüzlerinde bir gülümseme ile Akropolis'e ayrı bir güzellik ve neşe veriyorlardı. Bu heykellerden ele geçenlerin en eskileri VI. yüzyılın ilk yarısına, en yenileri de Med harblerinin sonu olan 480 tarihinden biraz önceye aittir. Hepsi sanat tarihinin ayrı önemde birer güzel eseri olan heykellerin en tanınmışları şunlardır: Lyon'lu Aphrodite, Moskhophoros, Payne-Rampin süvarisi, Peploslu Kore, 674 numaralı Kore, sarışın Ephebos, Eutydikos'un Koresi, Kiritios'un delikanlısı (bk. levha: Akropolis Arkaik devir heykelleri).

Med harbleri sırasında (480) Akropolis baştan başa yıkılmıştır. Atinalılar, Akropolis'i uzun zaman yıkı halinde bırakmış, ancak Perikles devrinde (450 - 430) orada yeniden tapınaklar yapılmasına başlanmıştır.

Parthenon'un ilk önce 448 de yapılması ele alınmış, Kallikrates ve İktinos mimar olarak, Pheidias da heykeltraş olarak çalışmışlardır. Parthenon 432 yılında en küçük detayına varıncaya kadar yapılmıştır.

438 yılında, Peloponnesos, harblerinin başladığı sırada, Akropolis'in batı yamacında büyük bir giriş kapısı olan

Propyleia yapılmağa başlanmıştır. Mimar Mnesikles'in idaresinde bu yapı topluluğunun asıl kapı kısmı ile, resim sergisi olarak kullanılmak üzere hazırlanan Pinakothek salonu tamamlanmışsa da, giriş kısmının sağında ve solunda yer alması düşünülen büyük salonların yapılmasına başlanmadan, 432 yılında çalışmaya son verilmiş ve Propyleia böylece bir daha tamamlanmamıştır.

450 de yapılmasına karar verilen Nike tapınağı Propyleia'nın yapılması yüzünden çıkan anlaşmazlık sonunda geri kalmış, ancak 421 de Nikias barışı sırasında tamamlanabilmiştir. Akropolis'in hemen batı yamacı üzerindeki bu küçük yapı İon ve Attika mimarlık çeşitlerinin başarı ile birleştirilmiş en güzel örneğidir.

Akropolis'in kuzey yamacına yakın, tepenin en eski zamandan beri kutsal olarak tanınan yerinde Erekhteion bulunmaktadır. Bu tapınağın ana yapısının doğu kısmındaki odası tanrı kadın Athena'nın, batı kısmındaki odası ise, tanrı Poseidon ile Atine şehrinin efsanevî kahramanı Erekhteus'un tapınmasına ayrılmıştır. Yapının güneye bakan çıkıntısı, sütun yerini tutan karyatidlere nispetle «Korelerin Salonu» adını taşımaktadır. Yapıya M. Ö. 420 de başlanmış, kısa bir zaman sonra çalışma durdurulmuş, 409 da yeniden başlanarak eser 406 da tamamlanmıştır.

Akropolis'in güney yamacındaki yapılar daha sonraki devirlerdendir. Güneydoğu yamacındaki Dionysos Tiyatrosu IV. yüzyılın sonunda yapılmış bir eserdir. Tepenin güney yamacı boyunca uzanan büyük Stoa, Bergama kıralı Eumenes II. (M. Ö. 197 - 159) tarafından yaptırılmıştır. Tepenin güneybatı yamacında da ünlü hatip Herodes Atticus'un karısı adına 161 yılında yaptırdığı Odeion bulunmaktadır.

Roma devrinde de parlak günler süren Akropolis, Bizanslılar zamanında önemini kaybetmiştir. V. yüzyılda Parthenon tapınağındaki büyük fildişi ve altından yapılmış olan Parthenos heykeli yerinden kaldırılmıştır. Parthenon ve Erekhteion 1204 tarihinde Roma Kilisesi'ne devredilmiştir. Propyleia, Franklar'ın oturması için yeni şekillere sokulmuş, bunların zamanına ait olan yüksek kule, 1820 yıllarına kadar ayakta kaldıktan sonra yıktırılmıştır.

Akropolis 1458 de Türkler tarafından zaptedilmiştir. 1465 tarihinde Propyleia'ya yıldırım düşmüştür. 1687 de Venedikliler Akropolis'i sardıkları zaman Türkler Parthenon içinde barut saklamışlardı. Lüneburglu bir teğmen, bunu bildiği halde Parthenon'a bomba atarak, büyük eserin bugünkü yıkık hale gelmesine sebebolmuştur.

1801 yılında Lord Elgin elde ettiği bir ferman ile istediği eserleri Akropolis'ten Londra'ya taşımak iznini almıştır. Parthenon kabartmalarının büyük bir kısmı bugün British Museum'da Elgin Room'da bulunmaktadır.

Yunan arkeolog ve mimarları büyük bir ustalık ve anlayışla yapıların onarılmasını ele almışlar ve Akropolis'in V. yüzyıldaki görünüşünü yeniden kazanmasını başarı ile sağlamışlardır.

AKROPOLİS SİSTEMİ, en eski istenografi sistemi. Yunanlılar'a ait olan bu sistem, Atina Akropolisi önünde bulunan M. Ö. IV. yüzyıldan kalma mermer bir taş üzerindeki yazıtta görülmüştür. Bu yazıtta konsonlar, iri yazılmış vokal işaretlerinin üstüne konulan küçük çizgilerle gösterilmiştir.

AKROPOLİTES, iki Bizanslı devlet adamının ve yazarın adı. 1 — **Georgios** (1217 - 1282). 1233 te Nikaia imparator sarayına gitmiş ve orada 1241 te Büyük-Logothetes olmuştur. Theodor Laskaris II. onu 1257 de Epeiros despotu Mikhael'e karşı başkomutan yapmıştır, fakat A. tutsak edilerek ancak 1260 da imparator Mikhael VIII. Palaiologos tarafından kurtarılmıştır. Aynı İmparator tarafından Papa Gregorius X. ile doğu ve batı kiliselerinin birleşmesi için görüşmelere memur edilmiş, Lyon *concilium*'unda ayrılığa son veren anlaşmayı imzalamıştır (1274). *Khronike syngraphe* adındaki tarih eseri Konstantinopolis'in Lâtinler tarafından alınmasından Bizans imparatorunun dönüşüne kadar, yani 1203 - 1261 yıllarının olaylarını içine alır.

2 — Bunun oğlu, **Konstantinos,** kendisi gibi Büyük Logothetes olmuş, Simeon Metaphrastes'i taklit ederek azizlerin hayatlarını yazmıştır. Bu yüzden kendisine yeni Metaphrastes adı verilmiştir.

AKROPOMATİDE (Acropomatidae), kemikli balıklar(Teleostei)ın denizlerde yaşıyan bir familyası. Bu familya balık sisteminde *Percidae* ve *Serranidae* familyaları arasında bulunur. *Acropoma, Melanostoma, Synagrops, Xenichtys, Xenocys* ve daha birçok cinsleri Büyük Okyanus'ta yaşar.

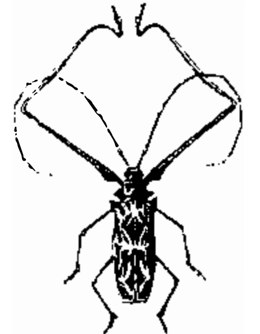
AKROPORA (Acropora), antozoa sınıfına bağlı hayvanların heksaktinaria (Hexactinaria) alttakımına bağlı akroporide (Acroporidae) familyasının bir cinsi. Madrepora adı da verilen bu cinsin türleri batı Hindistan denizlerinde (*A. muricata*) ve Kızıldeniz(*A. eurystoma*)de yaşar.

AKROS, gliserin aldehidin barit suyu karşısında polimerisasyonundan meydana gelen bir yapma şeker. Kimyasal bileşimi bakımından *d.l*-fruktos'tur. Akros aynı zamanda, formaldehidin kireç suyu etkisiyle aldol polimerisasyonundan ele geçen, formosta da bulunur.

AKROSEFAL (Acrocéphale) [Yun. *akros* = uc, sivri, *kephalē* = baş], sivri başlı, kafatası yukarıya doğru sivrice olan. Bk. SİVRİBAŞLI.

AKROSERİDE (Acroceridae): bk. ÖRÜMCEK SİNEKLERİ.

AKROSİNÜS (Acrocinus), kınkanadlı böcekler(Coleoptera)in teke böcekleri (Cerambycidae) familyasına bağlı bir cins. Renkleri çok güzeldir. Antenleri vücutlarından daha uzundur. Brezilya'da yaşıyan bir türü (*Acrocinus longimanus*) 10 cm boyundadır. Kanadlarının üzeri çeşitli renkli lekelerle süslenmiştir.

AKROSİNÜS

AKROSİYANOZ (Acrocyanose), el veya ayakların morarması. Bazı damar hastalıklarında el ve ayaklar morarabilirse de akrosiyonoz adı daha çok asıl sebebi belli olmıyan ve en çok ellerin, bazan da hem el, hem de ayakların bilekten aşağı kısmının mor bir renk almasiyle kendini gösteren bir hastalığa verilmektedir. Akrosiyanoz erkeklerden çok astenik tipte, ve yumurtalıkları yolunda çalışmıyan genç kız ve kadınlarda görülür. Hastalık, erinlik sıralarında birdenbire gözükebildiği gibi bazan da, hususiyle uzun ve devamlı bir şekilde, soğukta kalan kimselerde, yavaş yavaş meydana çıkar. Hastaların elleri mor veya morumtrak kırmızı renkte ve soğuk olup, parmaklar çoğu zaman biraz şişkincedir. Avuçlar çok terler. Akrosiyanoz soğuğa karşı duygun olan deri arteriyollerinin sıkışması ile

1

2

3

4

5

6

1 — Erekhteion'un doğu yandan görünüşü.

2 — Erekhteion, korse'ler prostasis'i.

3 — Erekhteion'un batı yandan görünüşü.

4 — Nike tapınağı, güneyden görünüşü.

5 — Propyleia, batı yönden görünüşü.

6 — Parthenon, güneydoğudan görünüşü.

1

4

2

3

5

1 — Odeion, iç görünüş. 2 — Odeion, dış görünüş. 3 — Dionysos tiyatrosu, özel koltuklar. 4 — Parthenon'un Odeion içinden görünüşü. 5 — Dionysos tiyatrosu.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

1 — 684 numaralı kore M. Ö. 510 - 490. 2 — Lyon'lu Afrodite M. Ö. 550 sıralarında. 3 — Peploslu Kore M. Ö. 530 sıralarında. 4 — Peplos'lu Kore'nin başı. 5 — Lyon'lu Afrodite'nin başı. 6 — Rampin - Payne süvarisinin başı M. Ö. 550 sıralarında. 7 — Euthydikos'un kore'si M. Ö. 490 - 480. 8 — Lyon'lu Afrodite'nin başı. 9 — Sarışın Ephebos M. Ö. 490 - 480.

derideki kan dolaşımının yavaşlamasından ve dolayısiyle kanın oksijeninin eksilmesinden ileri gelir. Lokal asfiksiden dolayı derinin kıl damarları genişler. Ellerdeki morluk soğukta artar, sıcakta azalır. Hastalık tehlikeli değildir. Uzun yıllar devam eden hastalıklarda bile bir arıza yapmaz. Özel tedavisi yoktur. Elleri ve ayakları sıcak tutmak, yumurtalıkların görev bozukluğunu düzeltmeğe çalışmak lâzımdır. Fazla terlemeğe karşı birtakım ilâçlar ve ameliyatlar salık verilmiştir.

AKROSOM, spermatozoid başının ön ucunda ve üst tarafta boyalı maddelerle kolay boyanabilen, düğme gibi, bazan da yassılaşmış bir çıkıntı. Şekline göre, delici cisim veya baş cisimciği adını alır.

AKROSTİKUM (Acrostichum). eğreltiotlarından polipodiase (Polypodiaceae) familyasına bağlı bir bitki cinsi. Bu cinsten *A. aureum* tropikal memleketlerde, kıyılarda yetişir.

AKROSTİKUM

AKROSTİŞ (Acrostiche; Yun. *akros*=uc, *stikhos*=mısra): 1 — Mısra başlarında bulunan harfleri yukarıdan aşağı okunduğu zaman, bir kelime veya bir ad meydana çıkabilecek şekilde yazılmış şiir. Bu örgüde şiir yazma âdeti pek eskidir. Şairler kendi imzalarını, veya ithaf ettikleri kimsenin adını, yahut belirtmek istedikleri bir kelimeyi bazı kere de bilmecenin çözümünü bu şekilde yazmışlardır. Alexandrin çağı Yunanlılariyle Lâtinler'de akrostiş çok kullanılmış, Ennius'la Plautus'tan beri birçok komedilerin baştaki özet (argumentum) kısmında, eserin adı akrostiş şiirle verilmiştir. IV. yüzyılda, Lactantius ile Eusebios'un ödünçleme (istiare) yoliyle bildirdiklerine göre, Erythrea'lı bir kadın peygamber (sibylla), mısra başları *Iēsus Khristos Theu (h)yios sōtēr* (İsa, Mesih, Allahın oğlu, kurtarıcı) şeklinde düzenlenmiş Yunanca bir şiir yazmıştır. Bu cümlenin baş harflerinden Yunanca *ikhthys* (= balık, ki Hıristiyanlığın ilk çağında mistik bir anlam kazanarak bu dinin bir sembolü sayıldı) sözü meydana çıktığı için, bu, aynı şiirde ikinci bir akrostiş sayılmıştır. Yeni zamanlarda bir hüner ve bir oyun değerini kazanan akrostişin, mısra başlarından başka, mısra sonları, hattâ mısra ortasında bulunan harflerinin bu şekilde düzenlenmiş olanları ile, yukarıdan aşağı ve çaprazlama okunan şekilleri de vardır. Buna göre akrostiş basit, ikili, üçlü, dörtlü v. b. denir ve bu bakımdan akrostiş, çapraz-kelime (mots-croisés) oyununa yaklaşır.

Şark edebiyatında akrostişe «müveşşah» adı verilir. Divan edebiyatımızda bu anlamda akrostişe raslanmamaktadır; ancak, halk edebiyatiyle tasavvuf edebiyatında bunların örnekleri görülür Edebiyat ı Cedide ile beraber bu tarzı kullananlar çoğalmıştır. Bununla beraber divan şairlerimiz buna büsbütün yabancı kalmamışlar, «istihrâc» adı altında akrostiş örnekleri vermişlerdir. Meselâ Hâmî'nin

Mâh-i ruhsârın gören ey âfet-i devr-i zamân
Ben gibi nâ-çâr ider yolunda terk-i cism-ü cân

matlaiyle başlıyan, sonundaki

Nev'e 'âdır mısar..-ı evvel nigârın vasfıdır
Mısra-ı sânî kemîne bendesin eyler beyân

beytiyle de miftâhı verilen 28 beyitlik şiirinin tek sayılı mısralarının ilk harflerinden,

Mîr-i Muhyittîn Efendidir gül-i gülzâr-ı cân

mısraı, çift sayılı mısralarının ilk harflerinden de,

Bülbül-i şûridesidir Hâmi-i şîrin-zebân

mısraı çıkmaktadır.

2 — Mısra veya kıta baş harfleri, alfabe sırasına göre düzenlenmiş şiir şekli. Buna *abécédaire* şiir de denir. En çok bellemeyi kolaylaştırma amaciyle kullanılan bu şiir şekli de pek eskidir. İbranca'da XXV. ve XXXIV. Mezmurlar, Samî alfabenin 22 harfine göre düzenlenmiş, CXIV. Mezmur da yine 22 kısma bölündükten sonra, her kısmın mısraları, kıta başında bulunan harfle başlamıştır. Avrupa'da, her mısraı, sıra ile alfabenin birer harfiyle, mısrada geçen her kelime de mısra başında bulunan harfle başlamak, yani alliterasyon yapmak suretiyle tertiplenmiş şiirler vardır. Bu tarzın bir değişiği de, kelimeleri sıra ile a, e, i, o, u vokalleriyle başlıyan cümledir. A. E. I. O. U. nun klâsik örneği, Lâtince: *A*ustriae *e*st *i*mperare *o*rbi *u*niverso = Almanca: *A*lles *e*rdlich *i*st *O*esterreich *u*ntertan (Cihana egemen olmak Avusturya'ya verilmiştir) cümlesidir.

3 — Yukarıdaki *ikhthys* misalinde olduğu gibi, bir söz takımında veya bir deyimde geçen kelimelerin baş harflerinden, veya ilk hecelerinden meydana getirilen ve o deyimin kısaltma adı değerinde tutulan yapma kelime. Son zamanlara kadar en çok İngilizce'de, Sovyetler zamanında da büyük ölçüde Rusça'da görülen bu çeşit kelimelere akrostişten başka, İngilizce *letter word* (= harf kelime), Rusça *sokraşçennoye slovo* (= kısaltma söz), Almanca *Kurzwort* (= kısa kelime), semantikte de akrosemi (acrosémie) denilmiştir. Tarihî misali, İngiltere kıralı Charles II. nin zamanında kabine üyeleri olan *C*lifford, *A*shley, *B*uckingham, *A*rlington, ve *L*auderdale'in adlarının baş harflerinden meydana getirilen ve yergi konusu yapılan *Cabal* (kelime anlamı: gizli dernek) kelimesidir.

Bu metotla oluşmuş kelimeler, bugün hemen her memlekette ve her alanda kullanılmaktadır: *fob* (İng. *f*ree *o*n *b*oard = gemide teslim), *Socony* (Ing. *S*tandard *O*il *C*ompany *o*f *N*ew *Y*ork), *Anzac* (İng. *A*ustralian and *N*ew *Z*ealand *A*rmy *C*orps = Avustralya ve Yeni Zelanda kolordusu), *Akba* (*A*kagündüz, *K*emal, *B*ilâl, *A*dil; kitabevi), *Gestapo* (Alm. *Ge*heime *Sta*ats*po*lizei = gizli, devlet polisi), *Tass* (Rus. *T*elegrafnoye *a*gentsvo *S*ovetskogo *S*oyuza = Sovyetler Birliği telgraf ajansı), UNRRA (İng. *U*nited *N*ations *R*elief and *R*ehabilitations *A*dministration = Birlesmiş Milletler Yardım ve Kalkınma İdaresi), v. b.

Kaynaşmış birer kelime veya ad değerinde olan bu sözleri, T. B. M. M. (Türkiye Büyük Millet Meclisi) tipindeki kaynaşmamış ve noktalarla ayrılmış baş harfler grupu halinde bulunan kısaltmalarla karıştırmamalıdır. Eskiden Romalılar da bir deyimde geçen kelimelerin sadece ilk harflerini yazmak suretiyle kısaltma yapmışlardır: meselâ S. P. Q. R. (*S*enatus *P*opulus*q*ue *R*omanus = Roma senatosu ve halkı) gibi. Bu kısaltmalar (*abbreviatur*), Yunan *tachygraphie*'si (b. bk.) ve Lâtinler'de kullanılan Tiron notları (b. bk.) ile birlikte, istenografinin esası olmuştur. *Auto* (Fr. *automobile* = otomobil) ve *zoo* (İng. *zoological garden* = hayvanat bahçesi) tipindeki kelimeler de sadece «kırpık kelime» (İng. *clipped word*, *stump-word*; semantikte: *brachysémie*) oldukları için, akrostiş kelimelerle bir sayılmamalıdır.

AKROTERİON, Hellenler'de herhangi bir şeyin en üst veya en uc kısmı; söz gelimi bir dağın en sivri yeri, bir geminin burnu. Antik mimarlıkta alınlıkların iki yan ucunda veya tepe açısı üstünde bulunan vazo, heykel (sfenks, nike, gorgo, aslan gibi) süsleyici motiflere de akroterion denirdi.

AKROTERİON
1 — Aigina tapınağı alınlığının yan akroterlerinden biri.
2 — Aigina tapınağı alınlığının orta akroteri.
(3-5) — Bir tapınak alınlığının orta ve iki yan akroteri.

AKROTİRİ, Girit adasının batı bölümünde Suda limanı ile Hanya körfezi arasında kalan yarımada.

AKROZOM (Acrosome), spermatozoidler (sperma hayvancıkları)in baş tarafında, çekirdeğin üstünde bulunan bir kısım.

AKSAK, Türk musikisinde kullanılan ritmik kalıplar-(ika') dan biri. Dört ve beş zamanlı iki ölçünün birleşmesinden meydana gelmiştir ki donanımda $\frac{9}{8}$ ile yazılır: $\frac{9}{8}(\frac{5}{8}+\frac{4}{8})$ ortalama hareketi, metronomda i=140 ile i=170 arasında değişebilir. Bu hareket daha ağır olursa ağır aksak adını alır ve daha kolay okunabilmesi için yeğlikle $\frac{9}{4}$ ile yazılır. Aksak ika'ı ile şarkılar, türküler, oyun havaları köçekçeler, tavşancalar bestelenmiştir. Halk musikisinde en çok raslanan ritmik bir kalıptır.

Köçekçelerin ağırlama denilen ilk giriş kısmı metronomla gösterilebilir. En çabuk hareketin daha üstünde bir aksak ika'ı ile bestelenir. Aksağın ritmik bakımdan küçük değişiklikler gösteren başka cinsleri şunlardır:

a) Evfer, mevlevi evferi $\frac{9}{8}$ $(\frac{5}{8}+\frac{4}{8})$
b) Rakıs aksak $\frac{9}{8}$ $(\frac{5}{8}+\frac{4}{8})$
c) .... $\frac{9}{8}$ $(\frac{3}{8}+\frac{2}{8}+\frac{2}{8}+\frac{2}{8})$

AKSAK veya **LOG,** İbraniler'ce sulu şeyler ve tahıl için kullanılan hacim ölçüsü birimi.

AKSAK FAHTE (Lenkfahte, nimfahte), Türk musikisinde kullanılan ritmik kalıplar(ika')dan biri. Bir semai

$$\frac{10}{4}\left(\frac{6}{4}+\frac{4}{4}\right)$$

(b. bk.) ve bir sofyan (b. bk.) ika'ından bileşiktir. Armürde (b. bk.) $\frac{10}{4}$ yahut $\frac{10}{8}$ ile yazılması genel olarak kabul edilmiştir.

AKSAK SEMAİ, Türk musikisinde kullanılan ritmik kalıplar(ika')dan biri. Beş zamanlı iki bölümden bileşiktir. Ritmik yapısının tamamlanması ve beş zamanlı iki parçası arasındaki vurguların farklı olması gözönünde tutularak 5 yerine $\frac{10}{4}$, $\frac{10}{8}$ yazılması ve böylece Türk aksağı (b. bk.) ika'ından ayırdedilmesi genel olarak kabul edilmiştir.

Daha ağır hareketli olduğu zaman, «ağır aksak semai» adını alır ve rahat okunabilmesi için $\frac{10}{4}$ ile yazılabilir. *Aksak semai* ika'ı ile en çok *saz semaisi* (b. bk.) *nakış semai* (b. bk.) şeklinde eserler bestelenmiş, şarkılar-

= 114 (ortalama)

$$\frac{10}{8}$$

da (b. bk.) daha az kullanılmıştır. Aksak semaisinin şarkılar, oyun havaları ve halk türkülerinde çok kullanılan yürük hareketli bir cinsine *curcuna* denir.

AKSAK TİMUR: bk. TİMURLENK.

AKSAKAL, Balıkesir'in Bandırma ilcesi, Sığırcı bucağına bağlı, 979 (1940) nüfuslu bir köy. Yamaç üzerinde bulunan A. da daha çok taştan yapılmış evlerin damları kiremitlidir; tarım yapılır; içme suyu kaynaktan sağlanır; bir halkodası vardır.

AKSAKOVLAR, XIX. yüzyılda Rusya'da tanınmış edip ve püblisistler ailesi. Aksakovlar'ın, resmî Rus kütüklerine göre, 1027 yıllarında Norveç'ten Kief'e gelen Vareg başbuğlarından türediği ileri sürülmektedir. Bu soydan XIX. yüzyılda tanınmış dört kişi yetişmiştir.

1 — **Aleksandr Nikolayeviç** (1832 - 1903), ispritizmaya dair yazılariyle tanınmış bir Rus yazarı. 46 yaşına kadar memurluk etmiş, bundan sonra da kendini ispritizma araştırmalarına vermiştir. 1874 ten 1899 yılına kadar Leipzig'de *Psychische Studien* adlı bir gazete çıkarmıştır. 1890 yılında da *Animismus und Spritismus* adlı eseri 2 cilt olarak yayımlanmıştır. Bu eser medyomistik görünümlerinin bir kritiğidir.

2. — **İvan Sergeyeviç** (1823 - 1886), Rus püblisisti ve 1860 - 1870 yıllarında Rus Slavyanofiller'in ve Panslavistler'inin lideri. A. IV. ün oğlu ve III. ün kardeşidir. Hukuk öğrenimini yaptıktan sonra Senato'da, Dahiliye Nezareti'nde türlü görevler almış ve 1852 de, çekilerek püblisistliğe başlamıştır. Erkenden Slavyanofiller arasına karışmış ve koyu bir Panslavist olmuştu. *İzsledovanie o torgovle na Ukraynskih yarmarkah* (Ukranya panayırları) adiyle yazdığı bir eseri, Bilimler Akademisi'nce ödenlendirilmişse de bilimsel araştırmalarla fazla uğraşmamış, bütün çalışmasını Slavcılık hareketine ayırmıştır. Kırım harbinde bulunduktan sonra, Kireevski ve Homyakov gibi panslavistlerin ölümü üzerine, bu akımın lideri olmuştur. Slavyanofiller'in en büyük amacı Balkanlar'daki «Slav kardeşleri» kurtarmaktı. İvan Aksakov bu hususta çok çalışmıştı. 1875 Bosna ayaklanmasında ateşli söylevleriyle yalnız Rusya'da değil, Avrupa memleketlerinde de tanınmış; 1877 - 78 Rus-Türk harbi zamanında İslavlar'a Yardım Komitesi'nin başında bulunmuştu. 1878 Berlin Kongresiyle, Rusya'nın istekleri gerçekleşmeyince, İvan Aksakov, Çar Aleksandr II. aleyhinde şiddetli bir söylev vermekten bile çekinmemişti. A. ölüm tarihi olan 1886 ya kadar, Rusya'da Slavyanofil ve Panslavist fikirlerini yaymakta devam etmiştir. Kendisinden sonra karısı tarafından 7 cilt halinde bastırılan eserleri, bu olayları incelemek için en önemli kaynaklardandır.

3. — **Konstantin Sergeyeviç** (1817 - 1860), Rus Püblisist ve Slavyanofiller(b. bk.)in liderlerinden A. IV. ün oğlu. Moskova Üniversite'sinde öğrenimini bitirdikten sonra, sosyal hareketlere katılmış, bir süre Batıcılar (Stankeviç ve Bielinski) grupuna katıldıktan sonra, cephe değiştirerek bu defa Slavyanofiller'le birleşmiştir. Gitgide bu akımın başına geçmiş dergiler çıkarmış, risaleler yayım-

lamıştır. A. ın bazı fikirleri Çar Nikolay I. rejimine aykırı görüldüğünden, sansürün elkoymasını gerektirmiştir. K. S. A. kritik yazılarında Rus aydınlarını (intelligentsiya) halktan uzak kalmakla, Rus ediplerini de Batı Avrupa'yı körükörüne taklitle kınamış, aydınları halka hizmete, Rus halkı gibi düşünmeğe çağırmıştır. Edebî meslek bakımından, A. «ütilitarist» görüşü temsil etmektedir. Yazılarının edebî değeri yoktur.

4 — **Sergey Timofeeviç** (1791 - 1859), tanınmış Rus edibi. Ufa şehrinde doğmuş, çocukluğunu aynı eyaletteki aile yurtluğunda geçirmiş, gimnazyum ve üniversite öğrenimini Kazan Üniversitesi'nde yapmıştır. Bir süre Petersburg'da sansürlük görevini yaptıktan sonra, işinden çekilmiş ve Moskova'da yerleşmiştir. Daha 15 yaşında edebiyat alanında çalışan A., ancak hayatının sonlarına doğru tanınmış Rus edipleri sırasına girmiştir. Kendisine ün kazandıran eserleri 1852 de yazdığı *Semeynaya Hronika* (Aile tarihçesi) ve 1858 de çıkardığı *Detskie godı Bagrova-vnuka* (Bagrov torununun çocukluğu) dur. Her iki eserinde Rus *dvoryan*ları(çiftlik sahipleri)nın yaşayış tarzları tatlı bir şekilde anlatılmakta, Rus halk hayatından ve hele Orta İdil boyunun zengin tabiatından güzel tablolar nakledilmektedir. A. un bu iki kitabı sade, fakat çok güzel ve işlek bir dilde yazılmış olduğundan, zamanımıza kadar edebî değerini saklamıştır. A. un yazıları birçok defa basılmıştır. Eserleri Rus klâsikleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

AKSAN (Dil. ve Mus.): bk. VURGU.

AKSAR - FJORD (Aksarfiyord), İzlanda adasının kuzey bölümünde bir fiyord (b. bk.). Bu deniz girintisine, 8500 km² lik Vatna - Jökull (b. bk.) buzullarının erimesiyle beslenen Jökulsa ırmağı dökülür.

AKSARAY: 1—Niğde'ye bağlı ilce merkezi. Daha önce Konya'ya bağlı iken bir aralık il merkezi olmuştur. A. Melendiz dağının kuzeyindeki Melendiz ovasında toplanan suların meydana getirdiği Melendiz çayı (Uluırmak) üzerinde, Tuzgölü(Koçhisar gölü)nden 35 - 40 km güneydoğuda sulak bir vâdi ağzında ve bahçeler arasındadır. Yüksekliği 980 m, nüfusu 9144 (1940) tür. Şehirdeki eski eserlerden çoğu ortadaki tepecik üzerindedir. Bir süre Karamanoğulları elinde

AKSARAY

kalmış olan A. daha sonra Osmanlılar'a geçmiş, İstanbul'un Fatih Mehmet tarafından alınmasından sonra halkının bir bölümü İstanbul Aksarayı'na yerleştirilmiştir.

A. Konya - Kayseri - Sıvas ve Ankara - Kayseri yolları üzerindedir; bu merkezlerin önem kazandığı devrelerde çok canlanmıştır. İç Anadolu'nun sayılı tahıl alanlarından birisinin merkezidir. Çevresinde çok sayıda küçükbaş hayvan da beslenir. Eskiden halı ve kilimleri ile tanınmış idi, fakat bu sanat, son zamanlarda, her tarafta olduğugibi, sönmeye yüz tutmuştur. A. halılarının vaktiyle Çin ve Hindistan'a kadar gönderildiği söylenir. Yerli sanatlar arasında dericilik ve hasırcılık da vardır. Kuzeyindeki Eğecik dağından 25 km uzunluğunda boru ile içme suyu sağlanmıştır. Şehir elektrikle aydınlatılır. Orta ve ilk okulları, Halkevi, hastanesi, eczanesi, kitaplığı, tiyatro ve sineması, elektrik ve un fabrikaları, soğuk hava deposu 400 den fazla mağaza ve dükkânı vardır. Çarşamba ve perşembe günleri pazar kurulur. Haziranda başlıyan panayırı bir ay sürer. Kasaba çevresinde yetiştirilen kavaklar şehir ile yakın köylere, hattâ Konya'ya ve Karapınar, Kırşehir, Niğde, Ereğli kasabalariyle bazı köylerine gerekli keresteyi sağlar. Halkın önemli bir bölümü bu işle uğraşır. A. da her doğan çocuk için bir miktar kavak dikmek geleneği vardır. Çocukla birlikte büyüyen kavaklar, onun için bir dayanak olur.

AKSARAY YAKININDA ALAYHAN

A. ın uzak taşın ve ticareti Bor, Ereğli ve Mersin üzerinden yapılır. Kasabayı bu şehirlere bağlıyan yollar iyi bir durumda değildir. 40 kadar kamyon ve kamyonet bu yollarda taşın ve ulaşımı sağlar.

Antik devrede Garsaura ve sonradan Kappadokya kırallarından sonuncusunun adına göre Arkhelais diye anılan Aksaray, Selçuklular devrinde önem kazanmıştır. Bugün yıkılmış bulunan kalesi Sultan İzzettin Kılıç Arslan (1202) tarafından yaptırılmıştır. Orta zamanların büyük yapıları şimdi yıkı halindedir. Bu yıkılma daha çok, son yüzyıl içinde olmuştur. Çünkü Ainsworth 1840 yılında burada Selçuklu üslûbu ile yapılmış birçok büyük eserler gördüğünü yazıyor. Bugün yalnız Karamanoğlu Camisi(Ulucami)iyi bir durumdadır. Cami tek bir taban üstüne ve onaltı ayak üzerine oturan iki basık kubbe ile örtulü bir yapıdır. Görünüşe göre XIV. yüzyıldan kalan bu eserin yalnız kapısı onarılmış ve üst kısmı üç köşeli bir çatı şeklinde yapılmıştır. Son cemaat yerinde çok uzun bir minare yükselmektedir. Bir de şadırvan vardır. Cami sade bir işlenişle yapılmıştır, cephesi ve minaresi tamamiyle çıplaktır. Selçuklu camilerinden ayrı özellikler gösterir. İbrahim Bey Medresesi de önemli bir yapıdır, fakat bugün yıkılmış bir haldedir. Bu yapı ayrı bir medrese tipi olarak kabul edilebilir. Orada dört köşe açık bir avlu, bunun etrafında revaklar ve avlu kenarlarının ortalarında karşılıklı birer eyvan vardır, bu dört eyvanın her zamanki gibi dört köşeli olan cepheleri geometrik bezeklerle işlenmiştir. Eyvan kemerlerinin üzerinde de aynı bezekler vardır. Bu bezekler Konya'daki diğer Selçuklu eserlerinde görülen şekilleri andırır. Eyvanlar güzel, mermer kesme taşlardan yapılmıştır, üzerlerinde mavi fayans mozaiklerin izleri vardır. Hücrelerden birinde bir sanduka bulunmaktadır. Bundan başka, şehrin ortasında

Selçuklular devrinden kalma ve İbrahim Bey Medresesi'nden daha çok yıkılmış bir han vardır. Yalnız dış duvarlariyle avlusunun ortasındaki küçük mesçit ayakta kalmıştır. Selçuklular devrinde yapılıp Osmanlılar'ın muhafaza ettikleri üç büyük kemer üzerine kurulmuş bir taş köprüden şehrin öbür tarafına geçilir. Burada Nakkaşî Camisi vardır. Bu caminin, tepesi yıkılmış olan minaresi cilâlı tuğla mozaiklerle, az görülen cinsten, geometrik bezeklerle işlenmiştir. Camiye renkli bezekleri dolayısiyle Nakkaşî adı verilmiştir. Bundan başka yıkılmış bir hamam ve bir tekke vardır. Tekke kubbeli iki odadan ibarettir. Sultanhan yolu üzerinde de küçük bir mesçit vardır. Bunun çok yıkılmış bulunan cephesi üç tane kapalı ve düz sivri kemer halinde yapılmıştır. Bütün yapı cilâsız kırmızı ve cilâlı mavi dar çinilerle, geometrik bir örnek olarak süslenmiştir. Bazı kısımlarında ayrıca mavi fayans mozaikler de görülmektedir.

Aksaray'ın 40 km batısındaki Sultanhan köyünde Alâettin Keykubat I. tarafından 1228 de yaptırılmış Alâettin Kervansarayı ve 1239 da Keyhusrev II. zamanında yaptırılmış olup şehrin 20 km kuzeyinde bulunan Ağzıkara Kervansarayı, Aksaray - Nevşehir yolu üzerindeki Alayhanı(bk. res.),Tepesidelik Kervansarayı, Selçuk sanatının çok güzel ve çok önemli eserlerindendir.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Karaman eyaleti sancıklarından birinin merkezi olan A. 1864 te il teşkilâtı kurulurken Konya ilinin Niğde sancağı ilcelerinden birine merkez yapılmış, Büyük Millet Meclisi Hükümeti döneminde kurulan bağımsız sancağın, daha sonraları bütün sancaklarla birlikte Aksaray ilinin merkezi olmuş ve 1933 te bazı illerin kaldırılması sırasında Niğde iline bağlı olarak tekrar ilce yapılmıştır.

2 — Niğde'ye bağlı bir ilce. Genişliği 5475 km^2, nüfusu 87 657 (1940). Merkez bucağından başka Ortaköy, Gelveri, Hanobası, Sultanhanı bucakları ve 70 i merkez bucağına bağlı olmak üzere 151 köyü vardır. İl ve devlet bütçelerine her yıl 400 000 lira kadar gelir sağlar.

3 — İstanbul'da Bayezit, Şehzadebaşı, Horhor, Murat paşa, Cerrahpaşa, Langabostanı arasında kalan bir semt. Abdülâziz'in annesinin yaptırdığı çok güzel ve küçük Valide Camisi, onun karşısında bir türbe vardır. İstanbul'un fethinden sonra, İç Anadolu Aksarayı'ndan getirilen halk, Sultan Mehmet II. tarafından buraya yerleştirilmiş olduğundan, semte bu ad verilmiştir.

4 — Buhara'da Şehr-i Sebz(Yeşil şehir, Keş)de Aksak Timur'un sarayı. 1380 de Harezm'den getirilen mimarlar tarafından yapılmıştır. Bugün ancak esas salonunun bulunduğu kısmı teşkil eden yüksek eyvan, avlu ve bunun arkasındaki odalar kalabilmiştir.

AKSARAY OVASI, İç Anadolu'da Tuzgölü'nün güneydoğusundaki bataklıklardan Aksaray kasabasına doğru darlaşan bir ova. A. ovası, Tuzgölü'nü kuşatan kuvarter düzlüklerin bir bölümüdür. Kuzeydoğusunda, en yüksek noktası 2135 m ye erişen ve batı eteklerinde neojen bir şerit bulunan Eğecik dağı, güneyde neojen plâtolar vardır. Aksaray'dan geçen Uluırmak, bu ovanın hemen ortasından akarak Tuzgölü bataklıklarında sona erer. Uluırmak'ın iki önemli kolundan birisi Melendiz çayı, diğeri Karasu'dur. Melendiz çayı, 1. XII. 1940 tarihinde başlıyarak bir yıl süren ölçmelere göre, yılda 120 milyon m^3 su getirmektedir. Karasu'yun ve diğer kolların geliri de buna ayrıca eklenir. Melendiz çayı, yüksekliği 3000 m ye yaklaşan ve bu yüzden çevresindeki çukur alanlardan çok yağış alan Melendiz dağından doğar. Yükseklerde yaz ortasına kadar kalan karlar ve tüflerin, bir sünger gibi emerek depo ettikleri sularla beslenen Uluırmak'ta akış, yazın da kuvvetlidir. Melendiz çayı üzerinde yapılması mümkün olan ve incelemeleri sona ermiş bulunan baraj, Aksaray ovasında çok geniş bir alanın sulanmasını sağlıyacaktır. Ayrıca kasabanın güneyinde ve Hasandağı eteklerinde bulunan Karasaz bataklıkları kurutulduğu takdirde, açılacak akaçlama kanallariyle oldukça geniş topraklar sulanabilecek ve akaçlanan topraklardan da ekim ve dikimde faydalanılabilecektir.

A. ovasında yağış azdır; 1927 - 30, 1938 - 40 yıllarında yapılan gözlemlerin ortalamasına göre yıllık yağış tutarı 340 mm kadardır. Ovada yağışa dayanarak ekim yapılan topraklar oldukça geniştir; başlıca ürün tahıldır; hayvancılığın da önemi büyüktür. Diğer ürünler fasulye, soğan, burçak, mısır, patates, pancar, keten, kenevir ve pamuktur. Bunlardan bazıları, meselâ pamuk, ancak halkın kendi ihtiyaçlarını karşılıyacak miktardadır. İç Anadolu'nun çok verimli bölümlerinden birisi olan A. ovasının ekonomik merkezi Aksaray kasabasıdır.

AKSARAYÎ, Cemalettin Mehmet (ölm. 1291 - 92), Türk bilgini ve mutasavvıfı. Fahrettin-i Râzî'nin soyundan geldiği söylenen Cemalettin, Murat I. zamanında yetişmiş ve şerî, aklî, edebî bilimler alanında büyük bir bilgi sahibi olmuştur.

Sıhâh-ı Cevherî'yi ezbere bilenlerin getirildiği Aksaray Medresesi'nde müderrislik yapmış ve öğrencilerini üç sınıfa ayırmıştır. Birinci sınıftakiler, kendisi at üzerinde giderken yanlarında yürüyerek ders alırlar ve *meşşâiyyûn* adını taşırlardı; ikinci sınıftakiler, kendisi medreseye geldikten sonra medresenin revakında toplanarak ders alanlar olup, bunlara da *revakiyyûn* denirdi; ünlü bilginlerden Molla Fenarî de, o zamanlar bu sınıftaki öğrenciler arasında bulunuyordu. Üçüncü sınıftakiler ise, medresenin içinde ders alanlardı.

Çeşitli bilim konuları üzerinde birçok eserleri olan Cemalettin'in «ilm-i maânî»ye ait *İzah Şerhi*'nin kendi eliyle yazılmış olan nüshası İstanbul'daki İbrahim Paşa Kitaplığı'nda bulunmaktadır. *Keşşaf*'a yaptığı hâşiyelerle, Beyzâvî'nin *el - Gayet-ül-Kusvâ*'sına yaptığı şerh, Bayezit I. e armağan ettiği *Ahlâk-ı Cemalî* ve Farsça yazılmış olan *Şerh-ü Müşkilât-il-Kur'an-il-Kerim ve Şerh i Müşkilât-i Ehâdis* adındaki eserleri en tanınmış olanlarıdır.

AKSARAYÎ, Kerimettin Mahmut bin Mehmet, (XIV. yüzyıl), Anadolu Selçukluları'nın son devirlerinde yaşamış büyük ve zengin bir memur. Aksaraylı bir aileden olması ve orada doğmuş bulunması muhtemeldir. Divan kâtipliklerinde, maliye görevlerinde ve Selçuk vakıflarının mütevellıliğinde bulunmuştur. *Müsameret-ül-Ahbar ve Müsayeret-ül-Ahyar* adiyle yazdığı ve 1323 te, Emir Çoban'ın oğlu olup Moğollar'ın Anadolu valisi bulunan Timurtaş'a sunduğu Farsça bir tarihi vardır. Dört bölüme ayrılmış olan bu kitabın üçte ikisini tutan dördüncü bölümü, A. nin içinde yaşadığı Anadolu'daki Moğol istilâsı devrini (1243 - 1323) anlatmaktadır. Eser bu özelliği ile memleketimiz tarihi bakımından büyük önem taşıyan kaynaklardandır.

İstanbul'da Ayasofya (No. 3143) ve Yenicami (No. 827) kitaplıklarında birer yazması bulunan ve *Tezkire-i Aksarâî* adiyle anılan bu eserin M. Nuri Gencosman tarafından *Selçukî Devletleri Tarihi* adı altında yapılan Türk-

çe tercümesi, 1943 te Ankara'da basılmış ve asıl metnin tenkidli bir basımı da Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır(yayım. Dr. Osman Turan, 1944).

AKSAYSKAYA (Aksayskaya Stanitsa), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nden Ukrayna'da Don Kazakları bölümünde 7600 nüfuslu bir kasaba.

AKSAZ ÇAYI, Sinop'un 9 ve Karasu ağzının bir km batısında Karadeniz'e dökülen küçük bir çay.

AKSEK, Uşak ilcesi merkez bucağına bağlı ve merkeze 3 km uzakta, şehirden doğuya uzanan düzlüğün kuzey kenarında 1048 (1940) nüfuslu bir köy.

AKSEKİ: 1 — Antalya'ya bağlı ilce merkezi, 3451 (1940) nüfuslu kasaba. Toroslar'ın güney aklanı üzerinde, denizden yüksekliği 1200 m kadardır. 30 - 40 dükkânın bulunduğu küçük bir çarşısı, bir dispanseri vardır. Haftada bir gün pazar kurulur. Evlerde dokumacılıkla ilgili bazı sanatlara raslanır. Ahalisinden çoğu gezgin satıcılıkla işe başlıyarak, yetecek kadar anapara sağlayınca bir yerde yerleşir. Birçok şehir ve kasabalardaki aktarlar arasında pek çok Aksekili'ye raslanır.

2 — Antalya'ya bağlı ilce. Merkez, İbradı, Güzelsu ve Cevizli bucaklarında 52 köyü, 25151 (1940) nüfusu vardır. Yüzölçümü 1500 km^2 dir.

AKSEKÜ veya **AKSEKİ,** Sıvas'n, Koyluhisar ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 823 (1940). A., Koyluhisar'ın 10 km güneydoğusuda. Kelkit ırmağı vâdisinin güneyinde kurulmuş olup, 3 mahalle ve 2 çiftlikten meydana gelmiştir. Dağınık olan evleri, tahtadan, düz damlı ve toprak örtülüdür. Köyde kaynak suyu kullanılır. Çevresinde en çok tahıl ekilir.

AKSELERATÖR (Accélérateur, Hızlandırıcı), fotoğrafçılıkta belirtgen(revelâtör)in bir kısmını teşkil eden ve onu daha etkili bir hale getirerek developmanı yapmağa yarıyan madde. Alkalik reaksiyonlu revelâtörler (pirogallol, genol, v. b.) için kostik alkaliler, alkali karbonatlar, en fazla sodyum karbonat hızlandırıcı maddelerdir. Sodyum ve potasyum alkaliler jelâtini biraz bozduklarından yerlerine yeğlikle trisodyum fosfat kullanılır. Alkalik reaksiyonlu olmıyan revelâtörler (metokinon, diamidofenol v. b.) için de hızlandırıcı madde sodyum sülfittir. İkonogen için potasyum ferrosiyanür, demir sülfatla ve demir okzalâtlı revelâtörler için de çok az miktarda hızlandırıcı madde koyarak developmanı çok hızlı yapmak doğru değildir. Çünkü fotoğrafta genel bir kararma olabilir.

AKSELEROGRAF, incelenen bir harekete ait ivmenin değişimini grafikle göstermeye yarıyan yazıcı bir yaraç.

AKSELEROMETRE, bir hareketin ivmesini ölçen yaraç. Harekette bulunan bir makinenin çeşitli parçalarını etkiliyen eylemsirlik kuvvetleri (bk. DİNAMİK), makine elemanlarının *mukavemet* hesaplarında çok önemli yer tutarlar (uçaklarda olduğu gibi). Bu kuvvetler etkiledikleri parçaların ivmeleri ile orantılı olduklarından bu ivmelerin deneysel olarak ölçülmesi esaslı bir teknik konusudur.

A. ler, genel olarak bir kütle ve bir yaydan ibarettir. Kütlenin yer değiştirmeleri, yaracın bağlı bulunduğu noktanın ivmesi ile orantılıdır. Böylece tertiplenen sarkac-(rakkas)ın salınımını sönümlemek için ayrıca bir amortizör vardır. Ancak kütle-yay sisteminin salınım frekansının, ölçülecek hareketin frekansından büyük olması şarttır (en az 3 kat). Sarkaç tipi A. lerden başka, esası elektrik ve manometrik olan A. ler de vardır.

AKSENTOR (Accentor): bk. PRUNELLA.

AKSENTORİDE (Accentoridae): bk. PRUNELLİDAE.

AKSES, Necil Kâzım: bk. TÜRK MUSİKİSİ, Yeni.

AKSESUVAR (Res.): bk. AYRINTI.

AKSESUVAR (Tiyatroda), avize, duvar saatı, yazı takımı, tablo, halı v. b. gibi, sahnenin etkisini tamamlıyan, dekor dışındaki eşya. Küçük rollere de aksesuvar denir.

AKSESYON YERLEŞTİRMESİ, bibliyotek bilgisinde kitapların depolara giriş sıra numarasiyle (numerus currens) yerleştirilmesi. Bu yerleştirme tarzında kitaplar yalnız 8°, 4°, 2° boylarına göre sıralanırlar. Aksesyon yerleştirmesi, konuca aynı raflarda veya depo bölümlerinde bir araya gelmesi gereken kitapları, hattâ aynı eserin muhtelif basımlarını birbirinden uzaklaştırmaktadır. Buna karşılık bu çeşit yerleştirme, bibliyotek depolarında yerden tasarrufu sağlamakta, sistematik katalogda ve bunun şemasında çeşitli değişikliklerin yapılabilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca aksesyon yerleştirmesi, en çok aranan ve okunan yeni kitapları daima depoların en son dolan bölümlerinde toplaması bakımından da bibliyotek idarecilerinin işlerini kolaylaştırmıştır. Bu çeşit yerleştirmeyi kabul eden bibliyoteklerde kitapların hem demirbaş ve hem de yer numaraları aynı olduğu için depolar gözden geçirilip kitapların yerlerinde olup olmadıkları kolaylıkla saptanabilmektedir. Bk. REVİZİYON.

AKSIRIK, Aksırmak, burun-geniz boşluğunun soluk verme sırasında birdenbire açılması. A. yabancı cisimlerin dışarı atılmasına yarıyan bir tepke(refleks)dir. Burundaki duyu, sinir uçlarının uyarılmasiyle meydana gelir. Bu harekette ses yarığı açık bulunur. A. burnu oğmak ve boğazın yukarı kısmına basmak suretiyle önlenebilir.

AKSİNELLA (Axinela), süngerler (Spongiae) sınıfının (Cornacuspongiae) takımına bağlı aksinellide (Axinellidae) familyasının bir cinsi. İskeletlerinde bol miktarda spongin maddesi vardır. Dikine büyürler. *A. polypoides* adlı türü Akdeniz'de yaşar.

AKSİNİT, içinde bor bulunan triklin bir kalsyum-aluminyum silikat minerali. Daha çok mavi veya kahverenginde sert kabuklar halinde bulunur. Sertlik derecesi 7 ve özgül ağırlığı 3 — 3,6 dır. Süs eşyası yapmak için kullanılır.

AKSİPİTRES (Accipitres): bk. GÜNDÜZ YIRTICI KUŞLARI.

AKSİPİTRİFORMES (Accipitriformes), bazı sistematikçiler tarafından Yenidünya akbabaları(Cathartae)ndan başka diğer gündüz yırtıcı kuşları (Aksipitres) takımına verilen bilimsel ad. Serpentariidae, Vulturidae ve Falconidae familyaları bu takıma bağlıdır.

AKSİ-SEDA: bk. AKUSTİK ve SES YANSIMASI.

AKSİS GEYİĞİ (Rusaaxis), Hindistan'da Çital adı verilen bir geyik. Memeli hayvanların çift parmaklılar (Artiodactyla) takımına bağlı geyikler (Cervidae) familyasının bir türüdür. Kızıl renkte ve beyaz lekelerle süslüdür. Geyiklerin hemen hemen en güzelidir. Vücudu uzunca ve alçak, boynu oldukça kalın ve başı kısadır. Hindistan'da yaşar.

AKSİS GEYİĞİ

AKSİUS (Axius), kabuklu hayvanlar (Crustacea) sınıfının on ayaklılar (Decapoda) alttakımına bağlı talassitnide (Thalassinidae) familyasının bir cinsi. Fransa ve İngiltere kıyılarında yaşarlar.

AKSİUS

AKSİYOM (Axioma; eski terim: Mütearife, yeni terim: Belit): 1 — (Fel.) Bir kanıta dayanmaksızın ve bir tanıtlama beklemeksizin doğruluğu hemen anlaşılan, red ve inkâr olunamıyan, aynı zamanda başka gerçeklerin tanıtlanabilmesi için de gerekli ve kullanılması zorunlu olan düzgü. A. bu özelliği ile kabul edilmesi için usavurulması gereken ilke(b. bk.)den veya oluşunda ayrıca ruh güdülerinin de payı bulunan postula(b. bk.)dan ayrıdır.

2 — (Mat.) Tanıtlanmadan kabul edilen temel kavramlar. Meselâ geometri aksiyomlarının geometriyi kurmağa ve bütün geometrik teoremleri mantık kurallarından faydalanarak tanıtlamağa yettikleri halde, kendilerinin doğruluğu geometrik olarak tanıtlanamazlar. Geometri aksiyomları ilk defa Euklides tarafından toplu bir şekilde ifade olunmuştur. Bunlardan paralellik aksiyomunun tanıtlanıp tanıtlanamıyacağına dair araştırmalar bu aksiyom yerine başka ve yeni bir aksiyom kabul olunabileceği ve bu halde yeni bazı geometriler (bk. GEOMETRİ) elde edileceği şeklinde sonuçlanmıştır. Bir matematik bilim dalını kurmak için kabulü gereken aksiyom sistemlerini yeterlik, bağımsızlık bakımlarından incelemeğe *aksiyomatik* (geometri aksiyomatiği, cebir aksiyomatiği v. b.) denir. Son zamanlarda Hilbert, geometriyi aksiyomatik bakımından esaslı olarak incelemiş ve *Grundlagen der Geometrie* (Geometrinin temelleri) [1923] adlı eseriyle bu yönde yeni bir çığır açmıştır.

AKSİYOMETRE, gemilerde dümen çarkının döndürülmesi sırası, herhangi bir anda, dümen durumu ile hareket doğrultusu arasındaki açıyı derece cinsinden ölçmeye yarıyan yaraç.

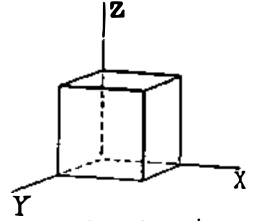
AKSİYON (İkt.), bir kimsenin bir ortaklıktaki çıkar payını temsil eden senet. Bu senedin, üzerinde bir ad bulunan veya bir ad taşımıyarak kimde bulunuyorsa ona ait olan cinsleri vardır. Fransızlar bir kimsenin itibarının arttığını veya azaldığını anlatmak amaciyle ve mecaz olarak aksiyonları yükseltiyor ve düşürüyor derler. Aksiyonlu bir ortaklıktaki paydaşlara da *aksiyoner* denir.

AKSOLOTL (Axolotl), kurbağagillerin Urodela takımına bağlı amblistoma (Amblystoma) cinsinin larvalarına verilen ad. Meksika'da yaşıyan *A. mexicanum* ve Kuzey Amerika'da yaşıyan *A. tigrinum* türleri normal şartlar altında bütün hayatı boyunca larva şeklini değiştirmiyerek ergin bir hale gelir ve bu halde yumurtlar (neoteni). Aksolotl başının her iki tarafında üç çift solungaç demeti taşır. Sırtında tarak şeklinde bir deri çıkıntısı ve geniş kenarlı bir kuyruğu vardır. 20 cm kadar uzunlukta olabilirler. Asıl rengi esmer kahverengidir ve üzerinde siyah lekeler vardır. Fakat tamamiyle beyaz aksolotllar da vardır (albinolar). Aksolotl ilk defa Humboldt tarafından Meksika'dan Avrupa'ya getirilmiştir. Uzun zaman *Siredon pisciformis* adı verilerek yalnız suda yaşıyan ve solungaçları bulunan bir *Urodela* türü olarak kabul edilmiştir. Fakat 1865 yılında Dumeril, Paris'te Jardin des Plantes'ta yaptığı deneyler sonunda aksolotllardan karada yaşıyan ve akciğerleriyle soluyan *Amblystoma*'ları elde etmiştir. Bulundukları kaptaki suyu azaltmak suretiyle hayvanları kara solunumuna zorlıyarak ve tiroid bezi hülâsası ile besliyerek aksolotllar karada yaşıyan *Amblystoma*'ya çevrilirler. Aksolotl, solucan ve et parçaları verilmek suretiyle akvaryumlarda yetiştirilir.

AKSOLOTL

AKSON, nöron (nevron) denilen sinir hücrelerinden meydana gelen veya geçen akım (cereyan), bu uzantılarla hücreden uzaklaşır. Her sinir hücresinde bir tane olan ve silindireksen adı da verilen aksonların uçları, birçok ucdallara ayrılarak, başka bir nevronun denadrit adı alan uzantılariyle uc uca gelirler. Oynatıcı sinirler, miyelin ve showann kılıflariyle sarılı olarak birçok aksonun bir araya gelmesinden meydana çıkar.

AKSONOMETRİ, dik paralel izdüşümün özel bir hali. Üç boyutlu uzayda bir cismin noktalarının üç eksenli dik bir sisteme göre koordinatları bilindiği takdirde onun aksonometrik resmi şu şekilde elde edilir. Bunun için önce koordinat eksenlerinin resim düzlemi üzerindeki dik izdüşümleri çizilir. Elde edilecek resmin maksadı iyi açıklıyabilmesi için, resim düzleminin sistem eksenlerini uygun açılır kesmesine dikkat etmelidir. Aksonometri de koordinat çizgilerinin izdüşümleri eksen izdüşümlerine paraleldir. Her eksen doğrultusunda küçülme katsayısı değişmez. Yandaki şekilde x, y, z doğrultusundaki küçülme katsayıları sıra ile 0,9; 0,5; ve 1 dir, yani üç eksen doğrultusundaki aynı uzunlukta bir doğru parçasının üç izdüşümünün uzunlukları oranı 9:5:10 dur. Bu oranda görülen üç sayı burada olduğu gibi biribirinden farklı ise, izdüşüm anizometrik, biribirinin aynı ise izometrik ve eğer bu üç sayıdan yalnız ikisi biribirinin aynı ise dimetriktir. Bu a: b: c oranı verildiğine göre üç koordinat ekseninin resim düzlemi ile meydana getirdikleri açılar kolayca hesaplanır. Yukarıda anlatılan şeyler yardımiyle meydana getirdikleri açılar kolayca hesaplanabilir. Yukarda anlatılan şeyler yardımiyle koordinatları verilen herhangi bir P noktasını resme geçirmek mümkündür. Şekilde görülen üst köşe noktası koordinatları birim uzunluğuna eşit olan bir noktanın resmidir. Matematik bakımından dik paralel izdüşüm yerine eğik paralel izdüşümden faydalanmak suretiyle aksometriyi genelleştirmek mümkündür.

AKSONOMETRİ

AKSU (Cataracte), gözde billûr cismin (bk. GÖZ) yoğunlaşması. Bizde buna «ak düştü», «perde indi» de derler.

Katarakt'ın sebepleri arasında başta yaşlılık olmak üzre şiddetli ışık ve ateş karşısında çalışma (camcılar, kaynakçılar), vurulma, yaralanma (travma), bazı hastalıklar (şeker hastalığı, havale, karasu) vardır. Ayrıca, sebebi iyice belli olmıyan doğuştan kataraktlar da görülür.

Aksu, gözbebeği alanını kapattığı için, görmeyi bozar. Yaşlı kimselerde uzaktan herşeyi dumanlı görme, lâmba, yıldız ve ay gibi ışıklı cisimlerin çok sayıda görülmesi, aksu başlangıcını hatırlatır; yalnız bu yaştaki insanlarda

karasu da bulunabileceği düşünülerek göz hekimine muayene ettirmeden perde indiğine hüküm vermemelidir. Çünkü gözünde perde oluyor diye tedavi ettirmiyerek karasudan gözleri kör olmuş zavallılara sık sık rasianmaktadır.

Aksu, olgunluğa yaklaşınca, gözbebeği alanında beyaz, gri renkte görülür. Katarakt tam olunca (olmuş katarakt, cataracte mûre) görme, ışık duygusundan ibaret kalır, hasta gece ve gündüzü, odadaki lâmbayı fark ettiğini söyler. Aksunun tedavisi, yoğunluk ilerledikten sonra ameliyat yaparak aldırmakla olur.

Katarak ameliyatının M. Ö. 280 yılında yapıldığı söylenmektedir. Ameliyat usulü Mısırlılar'dan Yunanlılar'a, sonra Romalılar'a ve Araplar'a geçmiş ve bu ilkel usul birçok yerlerde 1745 yılına kadar uygulanmıştır. Bu usulün amacı, görme merkezi olan billûr cismin üzerine ışık gelmesini sağlamaktadır. Buna göre katarakt adı verilen maddeyi göz içine düşürmekle gözün görmesi sağlanır. İndirme denilen bu usul ile göz, şiddetle zedelenir ve sonu körlük olabilecek karmaşmalara yol açılmış olur. Sonraları ameliyat usulleri daha ilerlemiş ve 1745 te Fransız hekimlerinden Daviel, katarakt cerrahisini ortaya koyarak katarakt ameliyatlarında önemli bir devrim yapmıştır.

Eskiden katarakt ameliyatı yapmak için billûr cismin tamamiyle katılaşması beklenirdi. Bu inanış artık bugün tarihe karışmış sayılabilir. Eski bir inanışa göre katarakt çok soğuk veya çok sıcak aylarda aldırılmazdı. Bu inanış da yanlıştır. Eskiden katarakt ameliyatını gezici göz hekimleri yaparlardı. Bunların başlıcası İngiliz cerrahlarından Taylor'dur. Trenlerin, rahat gezi yollarının bulunmaması yüzünden o zamanlar yolculuk ancak ılık aylarda yapıldığından, ameliyatların da ilk ve sonbaharda olacağı hakkında bir fikir yerleşmişti. Bu ameliyattan sonra gözleri bağlı olarak, karanlık odada günlerce yatmak hasta korkuturdu. Bu eziyete katlanmamak için birçok hasta ameliyattan sonra gözün rahatlığını sağlamak için, ancak 24 saat iki göz bağlanır ve ertesi günler hasta, bir gözü bağlı olarak yatağında oturabilir.

Katarakt ameliyatından sonra göz, billûr cisminden yoksun kalır (afak göz, billûrsuz göz). Böyle günlerde uzağı veya yakını görmek için yaklaştırıcı camlar kullanmak gerekir (uzak için + 10, yakın için + 14). Aksunun teşekkülünden önce hipermetropluk veya miyopluk olursa bu camların derecesi çoğalır veya azalır.

AKSU (akarsu): 1 — Antalya'nın 17 km kadar doğusunda denize dökülen bir çay. Isparta deresi bu şehrin güneyindeki Akdağ'dan çıkan Fabrika çayını ve Eğridir güneyinde Davras dağından gelen kolları aldıktan sonra güneye döner. Eğridir gölünün ayağiyle daha güneyde birleşir. Dağlar arasından kurtulduktan sonra Antalya düzlüğünün doğu bölümünde Aksu adını alır.

2 — Ceyhan nehrinin önemli kollarından birisi. Maraş'ın kuzeydoğusunda Engizek dağiyle, bu dağın güneybatısında Fevzipaşa - Malatya demiryolunun geçtiği oluk içindeki bir sıra göllerden doğar (Gölbaşı istasyonu yakınları), güneybatı doğrultusunda akarak Pazarcık yakınından geçer, Mizmili bataklığının bulunduğu ovaya girer. Bu bataklıktan kol alır, kuzeybatıda bir yarma vâdiye girer. Köprüağzı istasyonundan sonra küçük bir ovayı geçerken güneyde Gâvur gölü ve bataklığından bir kol daha alarak kuzey doğrultusunda 3 km genişlik ve 10 - 12 km uzunlukta bir vâdiden akar. Maraş ovasına girerek batıya döner, Ceyhan nehrine katılır. Uzunluğu 150 km kadardır.

3 — Fırat nehrine dökülen Göksu'yun kolu. Besni'nin kuzeyinde Güngün dağından çıkar. Uzunluğu 40 km kadardır.

4 — bk. BUĞ.

5 — (Denizli güneyinde): bk. AKÇAY.

6 — bk. VARDAR.

AKSU (Şehir ve köy): 1 — Antalya merkez ilcesine bağlı, 15 köylü, 6469 (1940) nüfuslu bir bucak. Merkezi, Aksu kollarından Kalametli deresinin batısında ve Antalya'nın kuzeydoğusunda, 755 nüfuslu Macun köyüdür. Bu bucak içinde, Antalya - Manavgat şosesi üzerinde ve Antalya'dan 16 km uzakta «Aksu Köy Enstitüsü» 1940 ta kurulmuştur.

2 — Bursa'nın merkez ilcesi Kestel bucağına bağlı, 679 (1940) nüfuslu bir köy. A. Bursa'nın 15 km kadar güneydoğusunda, Uludağ eteğinde, Gökdere kenarında ormanlık bir çevrededir; taş, kerpiç ve keresteden yapılmış olan evlerinin damları kiremit örtülüdür. Tarım, meyvacılık, kozacılık ve odunculukla geçinilir. İçme suyu dereden alınır.

3 — Çin Türkistanında Tien-Şanlar'ın güney eteğinde 20 000 nüfuslu bir şehir. Tarım nehrinin kuzeyden aldığı kollardan Aksu üzerindedir. 1867 - 1877 yıllarında Yakup Bey emrinde kalmış, onun ölümü üzerine yeniden Çin eğemenliği altına girmiştir. Bir ticaret merkezi ve önemli kervan yollarının uğrağıdır. Denizden yüksekliği 1070 m dir.

4 — Kocaeli'nin Hendek ilcesi Karadere bucağına bağlı, 735 (1940) nüfuslu bir köy. Hendek'in 14 km güneydoğusunda ormanlık bir çevrede bulunan A., dağınık bir köydür; evleri tahtadan yapılmıştır; damları eğimli ve tahta ile örtülüdür. Tarımla geçinilir. İçme suyu kaynaktan alınır.

5 —Samsun merkezine bağlı yedi mahalleli 770 (1940) nüfuslu bir köy. Samsun'la Bafra arasında, Karadeniz kıyısından 5 km içeride denizden 400 m kadar yüksekte, Kocadağ'ın doğu aklanındadır. Ahşap evleri tahta ve kiremit damlıdır. A. da tahıl ve tütün ekilir. İçme suyu kaynaktan alınır.

6 — Trabzon'un, Sürmene ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 796 (1940). A. yamaçta orman kenarında kurulmuştur. Evleri tahta ve taştan olup, çatıları kiremitle örtülüdür. Köyün evleri aralıklı ve dağınıktır. Çevresindeki bitek topraklarda tahıl, fasulye, mısır ekilir, fındık ve elma yetiştirilir. Evlerde dokumacılık yapılır. Köyün bir halkodası vardır.

7 — Zonguldak'ın, Devrek ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 536 (1940). Aynı addaki dereboyunda, sırtta ve orman kenarında kurulmuş olan köyün 5 mahallesi vardır. Evleri çok dağınıktır. Çevresinde ekin ekilir, halkın bir kısmı maden işletmelerinde çalışır.

AKSU - DERYA, Tarım nehrinin Tien-Şan dağlarından inen bir kolu.

AKSUM (eski *Axūmē* yahut *Aksumis*), Habeşistan'ın Tigre yönetim bölümünde Adua'nın 16 km batısında verimli ve yüksek bir ovanın kuzey kenarında kurulmuş şehir. 5000 kadar olan ahalisinden hemen hemen beşte biri papastır. Eski bir tapınağın yerinde kutsal bir merkez ile kilise hazinelerinden başka kanunnamelerin korunduğu yerler vardır. A., M. Ö. V. – I. yüzyıllarda Habeşistan'ın başşehri idi ve o zamanki devletin adı da Aksum idi. Arabistan ile Mısır arasındaki alışverişte aracılık yapmış olan A. da bulunan büyük monolitler, birtakım mezarlar, tapınak ve saray yıkıntıları, yazıtlar hep o zamanlardan kalmış olmalıdır.

DİL: Milâdın ilk yüzyılında GüneyArabistan'ın Habeşat (Ḥabaşat) bölgesinden Afrika'ya geçerek Aksum'da bir kırallık kuran ve kendilerine *Caʿz* (yerli dilde: *Geʿez*= göçmenler) diyen Habeşliler, önce Güney Arabistan'ın Seba (Saba) yazısını, Hıristiyanlığı kabul ettiklerinden dolayı, kendi dillerinden (bk. CAʿZ DİLİ) başka Yunanca'yı da kullanmışlardır. Aksum'da Seba, Yunan, ve Caʿz yani eski Habeş dillerinde yazılı anıtlar bulunmuştur. 350 yılına doğru, Seba yazısından millî Habeş yazısı evrimlenmiş, 700 den sonra da Yunanca, yerini tamamiyle Caʿz diline bırakmıştır. IV. yüzyılda yaşamış olan Aksūm kıralı Ezana-(ʿĒzānā, Yun. Aeizanes)dan kalma türlü yazıtlar Habeşistan'ın tarih başlangıcı çağını aydınlatmaktadır. Bunlar Enno Littmann tarafından *Deutsche Aksum-Expedition* (Alman Aksum araştırma seferi) adlı eserde yayımlanmış bulunmaktadır (cilt IV., 1913).

AKSUNGUR (ölm. 1094), Musul atabeğ'i Zengî'nin babası ve Melikşah zamanı Türk emirlerinden biri. 1087 de Melikşah tarafından kendisine Kasîmüddevle sanı verilerek, Halep hâkimliğine atanmıştı.

Selçuklu imparatoru ölümünden bir süre önce büyük plânlar hazırlamıştı (1092). Bunlardan biri de Mısır Fâtimî Halifeliği'ni yoketmekti. Melikşah, bu amaç için hazırladığı sefere, başkomutan olarak kardeşi Tutuş'u getirmiş, Aksungur ve Urfa (er-Ruha, Edessa) hâkimi Buzan'a da kuvvetleriyle birlikte buna katılma emrini vermiştir. Fakat bu üç komutan ordulariyle Trablus önlerine geldikleri zaman, aralarında anlaşmazlıklar çıkmış, Aksungur geri dönmüş, Tutuş da bu teşebbüsten vazgeçmek zorunda kalmıştır (buna sebebolarak Aksungur ile veziri Zerrin Kamer'e, Trabulus hâkimi İbni Ammar tarafından rüşvet verildiği gösterilir).

Melikşah'ın ölümünden sonra, sultanlığı ele geçirmek istiyen Tutuş, Halep üzerine yürümüştür. Önce Aksungur da Buzan gibi, Tutuş'a karşı kin beslediği halde, ona itaat etmiş ise de, Melikşah'ın oğlu Berkiyaruk'un kuvvetleriyle tam çarpışılacağı sırada, her ikisi de Tutuş'u bırakarak, onun tarafına geçmişlerdir. Bunun üzerine Tutuş da geri dönmek zorunda kalmıştır. Fakat Tutuş 1094 yılında yeniden Halep üzerine yürümüş, bu dolaylarda yaptığı savaşta Aksungur'u yenerek tutsak etmiş ve öldürmüştür.

AKSUNGUR, [Ahmedilî] (ölm. 1133), Selçuklu beylerinden. Meraga valisi bulunan babasının 1116 da Batınîler tarafından öldürülmesi üzerine, yerine geçmiş ve Selçuklu İmparatoru Mahmut'un (1118-1131) hizmetinde bulunmuştur. Sultanın kardeşi Tuğrul'un ayaklanmasından (1122) faydalanarak bu sıralarda ölen Gündoğdu yerine onun atabeği olmak amaciyle, Tuğrul tarafına geçmiş, fakat Sultan Mahmut'un büyük bir ordu ile yaklaşması üzerine ona sığınmıştır. Aksungur affedilmiş ve Mahmut'un oğlu Davut'a atabeğ olmuştur. Sultan Mahmut ölünce, Aksungur Davut'u Sultan ilân etmiş, fakat amcaları Tuğrul, Mesut ve Selçuk ayaklanarak saltanat için uğraşmaya başlamışlardır. Yapılan savaşta önce Aksungur başarı kazanmış ve Davut'a Azerbaycan ve Erran'ı elde etmiş, Tebriz'i de Mesut'tan alarak başkent yapmışsa da, Selçuklular'ın en kuvvetli ve en yaşlı hükümdarı Sancar. Tuğrul'u tutmuş olduğundan, savaş yeniden başlamıştır. Tuğrul becerikli bir komutan olan Karasungur'un yardımiyle Aksungur'u yenmiştir. Bunun üzerine bunlar Irak'a Mesut'un yanına kaçmışlardır. Sonunda Aksungur Halife Müsterşid Billâh'ın yardımı (Halife, Tuğrul'un düşmanı olduğundan, Mesut'u Sultan ve Davut'u da arda tanıdığını ilân etmiş ve hutbenin buna göre yapılmasını istemişti) ve kendisinin Meraga'da sağladığı kuvvetlerle Erdebil yakınlarında Karasungur'a karşı yapılan savaşı kazanmış, Tuğrul'u da Rey'e çekilmek zorunda bırakarak, Mesut'a Irak ve Azerbaycan sultanlığını sağlamıştır. Aksungur kısa bir zaman sonra Batınîler tarafından Hemedan'da öldürülmüştür. Öldürülmesinde Mesut'un etkisi olduğu söylenir.

AKSUNGUR, Ebu Sait Seyfettin, Kasîmüddevle [**Porsuklu, Bursukî**] (ölm. 1126), Selçuklu komutan ve valisi. Selçuklu emîrlerinden Porsuk(Bursuk)un evlâtlığı olduğundan Avrupalı tarihçiler kendisini buna nispetle anmışlardır. A. Büyük Selçuklu hükümdarı Mehmet I. (1105—1118) zamanında, Bağdat ve bütün Irak muhafız(şahne)lığına atanmıştı. Bu sırada Hille'de hüküm süren Arap şeyhi Sadaka bin Dübeys ile Musul ve dolaylarında hüküm süren Çavlı'ya karşı birçok savaşlarda bulunmuş ve bunun yerine atanan Altuntekin oğlu Mevdud'un ölümünden sonra kendisine Musul valiliği de verilerek, Haçlılar'a karşı savaşmakla görevlendirilmiştir (1114). Aksungur bundan sonra Urfa(er-Ruha, Edessa)yı kuşatmışsa da alamamış, fakat bu sırada Ermeni Prensi Kogh Wasil'in ölümü üzerine K. Wasil'in karısı kendisine bağlılığını bildirdiğinden, Maraş'ı ele geçirmiştir. Bir yıl sonra Artukoğulları'ndan İlgazi ile yaptığı bir savaşta yenilmesi üzerine, yerinden atılmış ve Mehmet'in ölümüne kadar gözden düşmüş olduğu halde Rahabe'de yaşamıştır. Sultan Mahmut (Irak Selçukluları kolunun kurucusu) tahta çıkınca, Aksungur'u yeniden Bağdat muhafızlığına atamışsa da, kardeşi Mesut ile yaptığı saltanat kavgaları sırasında tekrar yerinden atılmıştır. A. 1121 de Musul valiliğine getirilmiş, bir yıl sonra da kendisine Bağdat muhafızlığı ve Vasıt valiliği ek olarak verilmiştir. Bu sonuncu şehre atanması üzerine Sadaka'nın oğlu ve ardası Dübeys ile bunun arasında yeniden uğraşma başlamış ve Dübeys Haçlılar'la birleşerek, Halep'i kuşatan Balduin II.(Baudouin, Kudüs kıralı) ye yardım etmiştir. Aksungur Halep'i kurtararak oğlu Mesut'u burada bırakmıştır. Ertesi yıl Kefertap'ı almış, fakat Azaz'ın kuşatılmasında büyük bir yenilgiye uğrıyarak Musul'a dönmüş, kısa bir zaman sonra, burada camide birkaç Batinî tarafından öldürülmüştür. Bu cinayetin, sultanın veziri Dergezinî tarafından tertiplendiği sanılmaktadır.

AKSUNGUR, (XIII. yüzyıl), Delhi sultanı İltutmuş (İletmiş) oğlu Müizzüddin Behram zamanında Pencap'ta Lahor kutvali (Kolluk üstü). 1240-41 de Moğollar Lahor'u kuşattıkları sırada Lahor valisi Karakuş Han, emri altında bulunanlarla birlikte şehirden çıkıp Delhi üzerine çekildiği halde, Aksungur büyük bir kahramanlıkla çarpışarak başkomutanlariyle beraber pek çok Moğol öldürdükten sonra şehit düşmüştür. Hindistan'daki müslüman Türkler'in Moğollar'a karşı savaşlarında, ünlü kahramanlardan biri olarak adı geçmektedir.

AKSUNGUR, yırtıcı bir kuş. Doğanlar (Falconidae) familyasındandır. Gaga tamamiyle kıvrık, tarağının önemli bir kısmı tüylü, kuyruk uzun ve düzdür. Kuzey yarım küresinde yaşıyan 9 nev'i vardır ve doğanların en büyükleridir. Yaşlandıkça tüyleri ağarır ve tamamiyle beyaz olur. En tanınmış nev'i *Falco rusticolus caudicans*tır. Evvelce Aksungur, kuşların en asîli, en beğenileni ve en pahalısı idi. Çaylak, balıkçıl, şahin, turna, kaz ve tavşan gibi her nev'i büyük avı kapabilir. Yakalanması güçtür.

Akdoğan *(Falco Gyrfalco)*: Aksungur adı ile de anılan bir kuşa *Hierofalco caudicans* ve *Falco rusticolus* bilimsel adları da verilmiştir. Gündüz yırtıcı kuşlarının (Accipitres) doğanlar (Falconidae) familyasına bağlıdır. Vücudunun üst tarafı mavimtrak kurşunî renktedir ve enine koyu çizgilerle örtülüdür. Göğüs ve karın kısmı beyaz ve koyu renkli, enine çizgilidir. Gagaları tamamiyle kıvrık, kuyruk uzun ve düzdür. Doğanların en büyüklerindendirler. Yaşlandıkça tüyleri beyazlaşır. Evvelce Akdoğan kuşların en asîli, en beğenileni ve en pahalısı idi. Hususiyle sülün avında kullanılmaktadır. Çaylak, şahin, turna gibi her çeşit büyük avı kapabilir. Yakalanması güçtür. Kuzey yarımküresinde yaşar.

AKSÜLÜMEN: bk. SÜBLİME.

AKŞAHAP, Antalya'nın Akseki ilcesi merkez bucağına bağlı 707 (1940) nüfuslu bir köy. A. Akseki'nin 9 km kadar kuzeybatısında, dağlık bir yörededir; çevresi ormanlıktır; evleri taştan yapılmıştır; damları eğimli, tahta ve kiremit örtülüdür. İçme suyu kuyudan alınır. Halk yapıcılık, kerestecilik ve odunculukla geçinir.

AKŞAM, güneşin batmasından, yani bir yerin görünen ufku altına geçmesinden başlıyarak tan olayının bitmesine kadar geçen zaman. A. güneş ufkun 6° altına gelinceye kadar devam eder. Bundan sonra gece ve birinci kadir yıldızları görünmeye başlar.

AKŞAM GAZETESİ, İstanbul'da öğleden sonraları çıkan günlük siyasî gazete. 20 eylül 1918 tarihinde kurulmuştur. Sahipleri, çıktığı tarihten beri başyazarı bulunan Necmettin Sadak (Sıvas Milletvekili) ile müdürü olan Kâzım Şinasi Dersan'dır.

Akşam gazetesi Birinci Dünya Harbi'nin bitmesinden birkaç ay önce çıkmağa başlamış ve bu suretle Türkiye tarihinin en karanlık döneminde - ilkin pek küçük boyda - yayım hayatına girmiştir. Mütareke'den sonra Anadolu'da başlıyan İstiklâl Mücadelesi'nde Kemalist safta yer alan gazete, gerek hükümetin, gerek işgal kuvvetlerinin müşterek sansüriyle baskısı altında hizmetine devam etmiş ve İstanbul halkının vatansever duygularını uyanık tutmaya çalışmıştır.

Akşam, tuttuğu meslek bakımından dış politikada Türkiye çıkarının koruyucusu, iç politikada da Kemalist, devrimci ve radikal bir gazetedir.

AKŞAM KIRMIZILIĞI, güneş battıktan sonra batı ufkunun üstünde meydana gelen kırmızılık. Bu olay beyaz güneş ışığının kısa dalga boyundaki ışınlarının atmosfer tarafından soğutularak geçirilmemesi ve gözümüze ancak uzun dalga boyundaki ışınlarının erişebilmesi yüzünden olmaktadır. Bulutsuz veya az bulutlu bir havada açık ve parlak bir A. gelecek havanın güzel olacağını anlatır.

AKŞAM NAMAZI: bk. NAMAZ.

AKŞAM SANAT OKULLARI, Yaşları öğrenim çağını geçmiş olanları bir mesleğe veya sanata, pratik metotlarla hazırlamak üzere açılan okullara verilen ad.

Türkiy'ede bugünkü akşam okulu çeşitleri şunlardır:

I — **Akşam Erkek Sanat Okulları:** Gerek Devletin, gerek kişilerin elinde bulunan çeşitli endüstride çalışan kalfa ve ustaların çoğu bu sanatlara, sanat okulu veya enstitülerinde okumadan girmişlerdir. Çıraklıktan yetişmiş kalfa ve ustalarla, sanata yeniden ve çıraklıkla girecek olan iş elamanlarını, seçkin işçi olarak yetiştirmek için, ayrı okullar açmak lüzumu kendini duyurmuş ve 1927 yılından itibaren bu türlü okulların açılmasına başlanmıştır.

Bu okullar gerek öğrenim personelinden, gerek öğretim malzeme ve araçlarından faydalanmak amaciyle, ilk zamanlarda büyük merkezlerdeki erkek orta sanat okullarına veya enstitülerine bağlı olmak üzere, bu okullarda açılmıştır.

Demircilik, tesviyecilik, elektrikçilik, marangozluk, modelcilik, dökümcülük gibi çeşitli kolları bulunan akşam erkek sanat okulları, devam edecek öğrencilerin seviyelerine ve durumlarına göre üç kısma ayrılır:

1 — *A kısmı*: Bu kısma, herhangi bir sebeple olursa olsun ilk öğrenimlerini bile yapmamış ve henüz hiçbir sanata gimemiş olanlar alınır. Bu kısımda öğrenim gündüzleri yapılır ve iki yıl sürer.

2 — *B kısmı*: Bu kısma bir sanata girerek çıraklık yapmış ve yapmakta bulunmuş olanlar alınır. Öğretim, iş yerlerinin tatilinden sonra akşamları yapılır ve iki yıl sürer.

3 — *C kısmı*: Bu kısma A ve B kısımlarını bitirenler veya bu kısımları bitirenlerin seviyesinde olduklarını imtihanla göstermiş olan kalfa, usta ve ustabaşılarından, sanatlarında uzmanlık kazanmak istiyenler alınır. Bu kısımda da öğretim, iş yerlerinin tatilinden sonra yapılır ve her sanatın gerektirdiği sürece devam eder.

II — **Akşam Kız Sanat Okulları:** Bu okulların başlıca amaçları şunlardır:

a) Öğrenim çağını geçirmiş veyahut bu çağda olmakla beraber, aile durumları öğrenim için uzun yıllar ayırabilmelerine elverişli olmıyan genç kızları, iyi bir anne ve ev kadını olarak hazırlamak.

b) Aile hayatına karışmış yetişkin kadınlara, evlerini pratik ve ileri metotlarla yönetme, çocuklarını fennî bir bakımla büyütme, giyeceklerini dikebilme ve evlerini güzel ve ucuz bir şekilde tertipleme yollarını öğretmek.

c) Çalışmak istiyen kadınlara ve genç kızlara hayatlarını kadın sanatlariyle kazanabilmeleri için bunlardan bir veya birkaçını öğretmek.

Biçki-dikiş, moda ve kadın şapkacılığı, nakış, erkek ve kadın çamaşırı, ev idaresi, yemek pişirme, pasta, yapma çiçekçilik, bebekçilik gibi sanat kolları bulunan bu okullarda, gerek öğretilen sanatların ve okutulan derslerin çeşidi, gerek haftalık ders saati itibariyle birbirinden farklı A, B, C kısımları bulunur.

Pastacılık ve yemek pişirme kollarının öğrenim süresi bir yıl, diğerlerininki iki yıldır. Bu okullarda öğretim sabahları 9 dan akşam 19 a kadar devam eder ve öğrencilerin bu saatler içinde devama imkân buldukları zamanlara göre tertiplenir.

Akşam kız sanat okullarına öğrenim dereceleri ne olursa olsun ilk öğrenim çağını geçirmiş olan her genç kız ve 45 yaşına kadar her kadın devam edebilir.

III — **Akşam Ticaret Okulları:** Akşam ticaret okulları, ticaret hayatına atılmış veya atılacak olanlara ticaret bilgileri vermek veya bu bilgilerini artırmak amaciyle açılmıştır. Akşam ticaret okullarında üç kurs vardır:

A kursu: Öğrencileri kısa bir zamanda ve pratik bir surette ticaret hayatına hazırlar.

B kursu: Öğrencileri bulundukları ticaret kurumları için daha elverişli ve faydalı bir hale getirir.

C kursu: Öğrencileri bankaların, şirketlerin, büyük ve küçük ticaret evlerinin servislerini tam bir yetki ile çevirebilecek birer ticaret elemanı olarak yetiştirir.

A ve B kollarının öğretim süresi iki yıldır.

Ckolunun daktilografi, stenografi ve muhaberat kurslarında öğrenim süresi birer, ticaret aritmetiği, bürokomersiyal ve yabancı dil kurslarında öğrenim süresi ikişer yıldır.

Akşam ticaret okullarına 12 yaşından küçük ve 45 yaşından büyük olanlar alınamaz. Bu okullara girmek isteyenlerden:

a) 12-16 yaşında bulunanların 5 yıllık ilk okulu bitirmeleri,

b) 16-45 yaşında bulunanlarında en az bir ilk okulun üçüncü sınıfını veya ulus okullarının A ve B kurslarını bitirmiş olmaları şartı aranır.

AKŞAM YILDIZI, Venüs (Zühre) plâneti. Bazan güneş battıktan sonra gökyüzünün en parlak ve güzel yıldızı olarak batıda görünür, bu sırada *Akşamyıldızı* adını alır. Bazan da güneş doğmadan önce doğuda görünür, bu günlerde ise *Sabahyıldızı* adını alır.

AKŞAR: bk. MOĞOL YAZISI.

AKŞEHİR: 1 — Konya'ya bağlı ilce merkezi. İç Anadolu'nun batısında, Sultan dağlarının doğu eteğinde, Akşehir ovasiyle gölünün güneybatısında ve denizden ortalama 1015 (istasyonu 964) m yüksektedir. Nüfusu 9293 (1927) iken 12 624(1945)e yükselmiştir. İstanbul'u, Afyonkarahisar, Konya, Külek boğazı üzerinden güneye bağlıyan tarihî yol ve aynı doğrultudaki demiryolu üzerinde, Sakarya boylarından Yalvaç ve Doğu Karaağaç'a kadar uzanan tarım ve hayvancılık alanının önemli bir ekonomik merkezidir. Akşehir, yün ipi ve yünlü dokuma fabrikalarının, gerekli yününü Bolvadin'den alması yüzünden bununla ilgili ticaretteki rolünün ve zamanla tahıl ticaretindeki yerinin küçülmüş olması yüzünden, nihayet şeker pancarının afyondan daha kârlı bir tarım maddesi haline gelmesi ile de afyon ticaretini kaybederek sarsılmış, ticaret alanında henüz belirli ve yeni bir doğrultu tutamamıştır. Çarşamba ve perşembe günleri kurulan pazarlarda ova köylerinin tahılı, dağ kenarı köylerinin sebze ve meyvası, Sultan dağlarında yazlıyan göçebelerin hayvan ürünleri değişilir. Bu pazarlara Yalvaç, Karaağaç, Beyşehir, Ilgın, Afyonkarahisar, İshaklı, Bolvadin, Cihanbeyli ve köylerinden pek çok alıcı ve satıcılar gelir. Afyonkarahisar, Ortaköy, Yalvaç ve Karaağaç'la Konya'dan gelen ana caddeler çarşı etrafında birleşir.

AKŞEHİR

Akşehir, kendi adiyle anılan çayın büyük birikinti konisi üzerinde kurulmuş olup bu akarsuyun yatağiyle ikiye bölünür; mahallelerinin bir ikisi vâdinin içine girmiştir. 1942-44 yıllarında yapılan gözlemelere göre yıllık sıcaklık ortalaması 12°, en soğuk ayın — 1° ve en sıcak ayınki 23,8°, yıllık yağış tutarı 800 mm kadardır.

Akşehir'de yılda 35000 kadar muayene, 11000 den çok tedavi yapan bir belediye hastanesiyle ona bağlı bir doğumevi, askerî lise; orta ve ilk okullar, 284 dükkân ve mağaza, yaptıklarını uzaklara kadar gönderebilen 40 araba, yapımevi, 16 saraç, haşhaş ve susamdan yağ çıkaran 14 yağcı, 2 eczane, elektrikle işliyen 6 değirmen, 3 un fabrikası, 7 otel, birçok han, Ziraat ve Osmanlı bankalarının birer şubesi ve Akşehir Bankası (b. bk.) vardır. İkinci Dünya Harbi'nden önce günlük otobüs ve kamyon seferleriyle Konya, Afyonkarahisar, Yalvaç ve Doğu Karaağaç'a; haftanın belirli günlerinde işliyen motörlü taşıtlarla da İzmir ve Eskişehir'e bağlı idi. Şehirde pamuklu bez, kaput bezi ve gazlemeden başka İsparta Şirketi adına halı dokunmaktadır. Demir borularla şehrin kenarındaki depolarda toplanan Şarlak ve Toptaşı suları, 1934 ten beri bine yaklaşan abonelere ve 21 genel çeşmeye dağılmaktadır. Akşehir Bankası 30 yıl süreli bir sözleşme ile 250 şer beygir gücünde iki su türbiniyle işliyen bir elektrik santralı kurmuş olup bununla 1600 ü aşan abone ve birçok sanat evlerine elektrik sağlanmaktadır.

Akşehir çayının sol (kuzey) kıyısında bulunduğu anlaşılan eski şehirden pek az izler kalmış olmakla beraber, Akşehir'in Philomelium'un yerinde kurulmuş olduğu, hususiyle Yalvaç kazılarından sonra, daha iyi anlaşılmıştır. Şehir, Selçuklular'dan sonra Karamanoğulları'nın eline geçmiş ve Yıldırım Bayezit tarafından Osmanlı Devleti sınırları içine alınmıştır. Şehirde Selçuklular devrinden kalma Taş Medrese, Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılmış olan bir cami ve Seyit Mahmut Hayranî ile Nasrettin Hoca'nın türbeleri vardır.

En önemli eserleri arasında Taş Medrese ve mesçidi ile Seyit Hayranî'nin türbesi bulunmaktadır.

Taş medrese, kapısı üstünde bulunan tek taş üzerindeki Arapça yazıta göre 1250 yılında, İzzettin Keykâvus II. zamanında Hüseyin oğlu Ali (Selçuklu veziri Sahip Ata) tarafından yaptırılmıştır. Bugün terk edilmiş ve yıkık bir haldedir. Cami ve medrese aynı cephe üzerinde ve yan yana bulunup sol köşede iki şerefeli minare yükselmektedir. Birinci şerefe yıkılmıştır. Minare üzerinde tuğlalardan yapılmış eşkenardörtgen biçiminde mozaik bezekler ve mavi çini izleri vardır. İkisi antik olan üç sütun üzerine yapılmış yüksek, hafif sivri iki kemerli revak altından geçilerek, dört duvar üzerine tromplu basık bir kubbe ile örtülü olan camiye girilir. Kubbenin tepesinde kalmış olan çini parçaları, burada eskiden çini bezekleri olduğuna işaret ediyor. Caminin duvarları ve sonradan kerpiçle yapılmış olan mihrabı çıplaktır. Cami ve minarenin medreseden önce yapıldığı sanılıyor.

Camiden sağa doğru gidilince geniş ve örülmüş bir kapı, sonra da süslü ve yüksek yapısiyle asıl medrese kapısı gelmektedir. Bunun giriş yeri basık ve düz bir kemerle, önündeki girintili kısmı da yüksek bir sarkıt kemerle örtülüdür. Bu girintinin yan duvarlarında niş(hücre)ler açılmış olup bunlardan soldaki niş yıkılmıştır. Kapının pervazlarında yarım yıldız biçiminde üç yapraklı nakışlar ve cephesinde on iki rozet vardır (ikisi mühr-i Süleyman). Kapı, kırmızı damarlı beyaz Frygia mermerinden yapılmıştır. Evvelce cephe duvarları da bu cins mermerle kaplı idi. Medresenin iç avlusu genel olarak medrese plânlarındaki şekle uygun olup iki tarafında açık revaklar vardır. Bunların arkalarında da medrese odaları sıralanmıştır. Revak sütunlarının Korent üslûbundaki başlıkları antik örneklerden

alınmıştır. Avlu ekseninin sağında ve solunda birer küçük eyvan, girişin karşısındaki cephede büyük mermer kemerli bir eyvan vardır. Bunun tonozu yıkılmış ve bugün yalnız duvarları kalmıştır. Sol taraftaki medrese odalarından üçüncüsü kubbeli olup içinde üç toprak sanduka vardır, bunların çinileri söküldüğünden içlerinde kimlerin yattığı bilinmiyor. Bu türbeye bitişik medrese odasiyle önündeki revak kemeri yıkılmıştır. Diğer medrese odalarının üstleri toprakla örtülüdür.

Medresenin karşısındaki hankah ile imaret yıkılmış olup bugün yerleri arsa halindedir. Yıkıntıları arasında sarkıtlar ve bir yazıt taşı vardır. İmaretten yalnız ocak yeri kalmıştır.

Seyit Mahmut Hayranî'nin türbesi 1224 yılında yapılmıştır ve üzerinde piramit şeklinde sekiz köşeli bir kubbe vardır. Etrafındaki taşlar da kabartma ve oyma olarak, medresenin birinci kapısı üzerindeki nakışlara benzer bezeklerle süslenmiştir. Bu türbe Türk yapı sanatındaki abstrakt kübik özellikleri taşıyan bir eserdir. Bunlardan başka Yıldırım Bayezit'in onarılmış bir camisi ile, XVI. ve XVII. yüzyıldan kalma ilgiyi çeken bazı küçük eserler de vardır. Bunlar arasında pazar yerinde bulunan ve XV. yüzyılda yapılmış olduğu anlaşılan hamamın eşiği, caddenin bugünkü seviyesinden 1,5 m çukurda kalmıştır. Nasrettin Hoca'nın buradaki türbesi sonradan yapılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Karaman eyaletinin sancak merkezelerinden biri olan Akşehir, 1864 te il teşkılâtı yapılırken Konya ilinin merkez ilcelerinden birine merkez yapılmış ve bugüne kadar bu durumda kalmıştır.

İstiklâl Savaşı sırasında Sakarya zaferinden sonra Batı Cephesi Orduları Grupu karargâhı, 18 kasım 1921 de Akşehir belediye dairesine yerleşmiş ve Atatürk'le İnönü Büyük Taarruz'un plânını burada hazırlamışlar ve 26 auğstosta başlıyan ilerleme kararını burada vermişlerdir. Akşehir belediyesi bu salonu bir müze halinde saklamaktadır.

2 — Konya ilinin kuzeybatısında bir ilce. Merkez bucağı (Akşehir) ile Doğanhisar, Turgut, Reis, Yunak ve Tuzlukçu bucaklarında 89 köyü, 68181 (1940) nüfusu vardır. Yüzölçümü 2260 km² dir. Köylerinden, nüfus tutarı 12 298 olan 20 tanesi merkez bucağına bağlıdır.

AKŞEHİR BANKASI, 1909 yılında, artan kredi ihtiyacını, Osmanlı Bankası Akşehir şubesinin karşılıyamaması üzerine yerliler tarafından kurulan «Akşehir İktısad-ı Osmanî Şirketi», süresi birkaç kere uzatıldıktan sonra 1924 yılında, herbiri 10 Türk lirası değerinde 100 000 hisseli (1 milyon lira kapitalli) bir anonim şirket haline konarak Akşehir Bankası adını almıştır. İzmir, İstanbul, Afyonkarahisar, Bolvadin ve Dinar'da açılan şubelerden son üçü 1928 de başlıyan ekonomik buhran yüzünden kapatılmış, «Mevduatı Koruma Kanunu» gereklerinin yerine getirilemiyeceği görülerek o tarihten sonra da İzmir ve İstanbul şubelerinin çalışmalarına son verilmiştir. Ortakların, payları karşılığı olan borçlarını, ekonomik buhran yüzünden ödiyememeleri üzerine, paylarının birer bölümü borçlariyle takas olunmuş ve kapital 600 000 liraya indirilmiştir. Akşehir Bankası diğer işlerinin yanıbaşında şehrin elektrik ve su tesislerini de yaptırmıştır; bunlar şimdi banka tarafından işletilmektedir.

AKŞEHİR GÖLÜ, Akşehir ovasının kuzeybatısında sazlık ve bataklıklarla kuşatılmış bir göl. Denizden yüksekliği 990 m, yüzölçümü, mevsimlere ve yıllık yağış tutarına göre değişmekle beraber, 260 km² kadardır. Bunun ancak 100 km² kadarı sazlık değildir; derinliği bazı yerlerinde 4 m, hattâ daha fazla ise de, genel olarak sığdır. Suyu, içinde yaşıyan hayvanların da gösterdiği gibi, tatlıdır; tahlillere göre pek az miktarda sodyum klorür ve ondan biraz fazla olmak üzere magnezyum sülfat vardır. Göl, hususiyle Sultan dağlarından inen akarsularla, tabanında ve kenarındaki kaynaklarla, ayrıca Eber gölünün ayağiyle beslenir. Diluviyal devirde bugünkünden yüksek (yuvarlak olarak denizden 1000 m yüksekte) bir su seviyesine sahip bulunduğu ve çok daha geniş bir alan kapladığı, kuzeydoğuda Kayaaltı denilen ve kilometrelerce uzanan falezlerle Pazarkaya falezlerinden ve bunlara uygun yükseklikte olup Tir yolu denilen Maruf-Karabulut-Pazarkaya doğrultusundaki çakıllı, kumlu eski kıyı sekisinden ve nihayet bütün bunların sınırladığı eski göl tabanında bulunan fosillerden anlaşılmaktadır. O zamanlar göl, Eber gölünü de alanı içine alıyor ve Çobanlar yakınına kadar Akarçay düzlüğünü kaplıyordu. Bu göl Akşehir ovası için sıtma kaynağıdır. Tutulan balıklar taze olarak harcandığı gibi, tuzlu olarak da ticarete sürülmekte ve önemli bir bölümü Suriye'ye gönderilmektedir.

AKŞEHİR OVASI, İç Anadolu'nun batı yanında, Türkmen dağı ile Emir dağı arasındaki dağlık alanın, Ilgın'ın kuzeyine kadar uzanan kolu ile Sultan dağları arasında, en alçak yerleri Akşehir gölü ve bataklıklariyle kaplanmış bir ova. A. ovası Türkmen-Emir dağlariyle onlara paralel olarak sıralanan Sandıklı-Gediz-Alaçam dağları arasında, büyük bölümü neojen tortularla dolmuş geniş bir oluk şeklindeki alanın güneydoğuya doğru devamı halinde olup, Ilgın ovasiyle birlikte pek eski tarihî yolların doğrultusunu verir. Akşehir ovası kuzeybatıdaki Tınaztepe'den İshaklı'ya doğru uzanan kalker çıkıntı ile Eber gölü çevresinden ve Akarçay ovası(b.bk.)ndan ayrılır. Ovanın bulunduğu çukurun tabanı neojen ve kuvarter tortularla dolmuştur; güneybatıya doğru 1300-1400 metreye kadar yükselen ve tepelik bir alan teşkil eden neojen tabakalar üzerinde ovanın sınırı kesin değildir. Bu alandan göle doğru alçalan neojen tabakalar A. ovasının son şeklini aldığı devri gösterirr. Sultandağı'nın Akşehir ovasını sınırlıyan yamaçları çöküntü ile şekillenmiş olup düz olarak uzanır. 1921 de en büyük zararı, Doğanhisar-Argıthanı-Tursunlu-Turgut doğrultusunda yapmış olan ve 1946 da hemen hemen aynı alanda zararlara yol açan depremler, ovanın henüz yerleşmemiş olduğunu gösterir. Ovanın batısında, Sultan dağlarından inen sular ve daha bol olan yağışlarla sulanan yeşil, verimli ve sık nüfuslu bir şerit uzanır. Burada iklime uygun her türlü meyvanın çok iyisi ile bol sebze yetişir. Tahıl, hususiyle şeker pancarı ve afyonla nöbetleşe ekilir. Eteklerden kuzeydoğuya doğru yağış ve akarsular azalır. Yağmura dayanan tahıl ekimi başta gelir. Ovanın ortalarından kuzeydoğu kenarına doğru çiftçiliğin yanıbaşında hayvancılık önemli bir yer tutar. Ovada bugünkü köylerin sayısına yaklaşan höyükler, buraların eski çağlarda da verimliliğine uygun olarak nüfuslanmış olduğunu gösterir.

AKŞEMSETTİN (ölm. 1459), XV. yüzyılın büyük sofîlerinden. Asıl adı Şemsettin Mehmet'tir. Şam'lıdır. Babasiyle Anadolu'ya geçmiş, öğrenimini bitirdikten sonra Osmancık'ta müderris olmuş, fakat tasavvufa da merak ettiği için Ankara'ya gidip Hacı Bayram'a ulaşmıştır. Hacı Bayram'dan halifeliği alan A., bir süre Beypazarı ile İskilip'te oturduktan sonra İzmit'in Göynük kasabasına yerleşmiştir. Fatih Mehmet'in dileğiyle İstanbul'un fet-

hinde de bulunmuş ve askerin mânevi kuvvetini fazlalaştırmada hizmeti dokunmuştur. Emevî saltanatını kuran Muaviye'nin zamanında İstanbul'u almak için gönderilen orduda bulunan sahâbeden Halid ibn Zeyd-il-Ensârî (Eyüp Sultan)nin mezarını bulduğunu da söylerler. İstanbul'un fethinden sonra tekrar Göynük'e gitmiş ve orada ölmüştür. Akşemsettin, tıp bilgisine de sahipti. *Şekayik*'te Murat II. zamanı vezirlerinden Halil Paşa'nın oğlu kazasker Süleyman Çelebi'nin hastalığını anlayıp tedavi ettiği yazılıdır. Tıbba ait *Maddet-ül-hayat* adlı Türkçe bir kitabı, tasavvufa ait *Hall-i müşkilât* ve *Risalet-ün-nûriyye* adlı küçük Arapça kitapları ve daha birkaç risalesi vardır. Dergilerde adına kayıtlı olarak rasladığımız bir iki şiirin, onun olduğunu kesin olarak söyliyemeyiz. Hacı Bayram'dan sonra Melâmîlik kolu Ömer Dede'den yürümüş, asıl Bayramîlik Akşemsettin ile halifeleri, hususiyle *Gülizar* sahibi İbrahim Tennûrî tarafından yürütülmüştür. Akşemsettin adına Emir Hüseyin ve Müezzinzade Abdürrezzak adlı iki kişinin, başka kaynaklardaki bilgileri biraz etraflıca veren *Menakibname*'si vardır. Bunlardan Hüseyin'e ait olanı basılmıştır.

AKŞEYH, Zonguldak'ın merkez ilcesi, Kozlu bucağına bağlı, 563 (1940) nüfuslu, beş bölümlü bir köy. A. in bölümlerinden başlıca Akşeyh ve Futa dereleri geçer. Dağınık olan evleri ahşap ve kiremit damlıdır. İçme suyu kuyu ve kaynaktan sağlanır. Halk tarımla geçinir.

AKŞİT: bk. İHŞİTOĞULLARI.

AKŞİTOĞULLARI: bk. İHŞİTOĞULLARI.

AKTAİON [Lât. **Actaeon**], Yunan mitolojisine göre Aristaios ile Kadmos'un kızı Autonoe'nin oğlu. Kentaur Kheiron'un eğitimi altında iyi bir avcı olarak yetişmiş, Artemis ona öfkelendiği icin, Kithairon dağında avlanırken onu ya geyik haline koymuş veya köpeklerini kudurtarak parçalatmıştır. Efsanenin, Artemis'in niçin öfkelendiğini anlatan türlü şekilleri vardır: bir şekline göre A. avcılıkta Artemis'i geride bırakmakla övünmüş, hususiyle Hellenismus zamanından beri daha çok yayılmış olan başka bir şekline göre de, A. Artemis'i yıkanırken görmüş ve onu tahkir etmiş. A. efsanesi İlkçağ'da çok tanınmıştı. Sanatçılar bu konuyu işlemişler ve türlü şekillerde canlandırmışlardır.

AKTAİON

AKTAİOS veya **AKTAİON,** Yunan mitolojisine göre ilk Attika kıralı. Kızı Agraulos, Kekrops'la evlenmiş ve ondan Erysikhthon'la üç kızı, Agraulos, Herse ve Pandrosos doğmuştur.

AKTAMAR: bk. AHTAMAR.

AKTAR veya **ATTAR,** tıp tarihimizde mahalle aralarında bugünkü eczaneler yerine, hekimlere ve halka tıbbî maddeler (akkar, çoğulu: akakir) ile «ıtriyat» satan kimse (attar=ıtrıyatçı).

AKTAR

AKTARIM, bir musiki parçasını, bütün aralık orantılarını olduğu gibi muhafaza etmek şartiyle, yazılı bulunduğu tondan başka bir tona aktarmak. Aktarım yazı ile yapıldığı gibi, doğrudan doğruya da yapılır. Bir parçayı başka bir tona aktararak çalmak için gereken anahtarlardan faydalanılır. Meselâ do majörden ve sol anahtarı ile yazılmış bir eseri, mi majöre aktarmak gerekirse, önce mi majörün dört diyezini donanımda saymak ve sol anahtarının yerine fa anahtarını koymak gerekir.

AKTARMA, Balıkesir'in merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 577 (1940). Köy, bir yamaçta kurulmuştur. Çatılı, kiremitle örtülü taş ve tahta evleri, toplu bir haldedir. Çevresinde tahıl ekilir, evlerdeki tezgâhlarda kumaş dokunur.

AKTAŞ: 1 — Bk. KARABÜK.

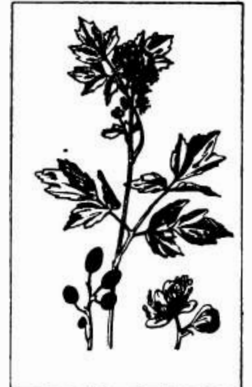
2 — Niğde İlinin, merkez ilcesine bağlı bir köy. Nüfusu 884 (1940). A. Niğde'nin 12 km kuzeydoğusunda, demiryolunun hemen güneydoğusunda ve Misli ovasının güney ağzında, ovada kurulmuştur. Dağınık bir şekilde olan evleri, tahta ve taştan yapılmış olup, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak ve kuyu suları kullanılır. Köylü, kendine yetecek kadar kilim dokur. Çevresindeki topraklarda tahıl ekilir, bağ yetiştirilir. Bir halkodası açılmıştır.

AKTAV (Akdağ), İç Asya'da bu adla anılan dağlar. Bunlardan birisi de Hazar gölü çevresindedir.

AKTAV, Altınordu hanlığında XIII. yüzyılın son yarısında, otuz yıldan fazla diktatörlük eden tümen beyi Nogay'a uyruk Türkler'in bir kolu. Nogay, bunları Karadeniz kıyılarının Bizans sınırlarına yakın bölgesinde yerleştirmiştir. «Aktav» adının bu kolun etnik adı olmayıp yaşadıkları yere göre aldıkları coğrafî bir ad olduğu sanılmaktadır.

Kelimenin fonetik özelliği (Aktag yerine Aktav), bunların Kıpçak grupuna bağlı olduklarını göstermektedir.

AKTEA (Actea), düğünçiçeğigiller(Ranunculaceae)den Orta Avrupa ormanlarında yetişen beyaz çiçekli, kara ve küçük meyvalı bir bitki cinsi. Bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir.

AKTEA

AKTEKKE veya **AKTEKE,** Samsun'un, Bafra ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 731 (1940). A., Bafra'nın 3 km güneyinde, denizden 125 m yükseklikte bir tepenin kuzey yamaciyle eteğinde, Kızılırmak'ın 2 km doğusunda kurulmuştur. Tuğla-

dan yapılmış çatılı, saz ve kiremitle örtülü olan evleri, topludur. Köyde kaynak ve kuyu sularından faydalanılır. Çevresinde tahıl ekilir, tütün yetiştirilir.

AKTEON (Actaeon), yumuşakçaların opistobrankia (Opisthobranchia) alttakımına bağlı akteonide (Actaeonidae) familyasının bir cinsi. Büyük kabukludurlar. Bu hayvanlar tamamiyle kabuklarının içine çekilebilirler ve kabuklarını da bir kapak (operkulum) ile örterler. Hemen hemen bütün denizlerde yaşarlar. Elliye yakın türü vardır. En çok tanınan türü olan *Actaeon tornatilis* Atlas Okyanusu'nda ve Akdeniz'de yaşar. Fosil türleri triyasten başlıyarak gelişmişlerdir.

AKTEONİA (Acteonia), yumuşakçaların opistobrankia (Opisthobranchia) alttakımına bağlı (Limapontiidae) familyasının bir cinsi. Karbon devrinden dilivium devrine kadar olan jeolojik devirlerde birçok örnekleri yaşamıştır.

AKTEPE: 1 — Ankara'nın Keçiören doğusundaki bağlardan bir bölüm.

2 — Ağrı'nın Patnos ilcesine bağlı, 32 köyü bulunan Sarısu bucağının merkezi. A. 192 nüfuslu(1940)dur.

3 — Hatay'ın Hassa ilcesine bağlı tam teşkilli Güvenç bucağının merkezi, 530 (1940) nüfuslu köy. A. ovada ve Hacılar çayı üzerindedir; biraz dağınık olan evleri taş, kerpiç ve keresteden yapılmıştır; damlarından bir bölümü düz, saz ve toprak örtülü; bir bölümü de eğimli ve kiremit örtülüdür. Halk tarımla geçinir. İçme suyu dere ve kaynaktan sağlanır. Köyde bir halkodası vardır.

4 — İzmir'in Ödemiş ilcesi, Beydağ bucağına bağlı 677 (1940) nüfuslu ve dört mahalleli bir köy. Yakınında orman vardır; taştan yapılmış evleri düz ve toprak damlıdır. Tarım yapılır. İçme suyu kaynaktan alınır.

AKTİF [Lât. *activum*]: 1 — Fiil çatı(bina, Fr. voix, Lât. genus)larından biri. Fiilin gösterdiği eylemin, özne (fail) tarafından yapıldığını anlatır ve akkusatif halinde bir nesne (meful) yani düz tümleç (complément direct, mefulü sarih) de alabilir, *su içtim* ve *kapıyı açtı* cümlelerinde olduğu gibi. Bizde buna eskiden *malûm* denirdi. Yunanlılar, fiilin bu çatısını «eylemli» anlamına gelen *energētikon* kelimesiyle adlandırdıkları gibi, biz de şimdi bunu *etken* terimiyle karşılıyoruz. Gramerde aktifin zıddı, bir taraftan fiilin gösterdiği eyleme öznenin konu olduğunu anlatan *edilgen* (passif, meçhul), öbür taraftan da aktif'le passif arasında bulunan ve *orta* (Yun. *mesē*. Lât. *media*) denilen çatıdır. Orta çatıya, öznenin bir eylemi başkası için değil, kendisi için yaptığını anlatan *dinamik*, eylemin özne tarafından kendi üzerinde yapıldığını gösteren *öze dönüşlü* (refleksif, mutavaat), eylemin karşılıklı yapıldığını belirten *işteşlik* (resiprok, müşareket) fiil çeşitleriyle, Lâtince'de çekim bakımından passif, fakat anlam bakımından aktif olan ve *deponens* denilen fiiller girer. Hiçbir zaman passif veya orta çatıda bulunmayıp daima aktif olan fiillere *activa tantum* (=yalnız aktif) denir.

2 — Fiilin gösterdiği süreç (vetire, Lât. processus, Alm. Vorgang) çeşitlerinden biri. Tarzı veya özne (fail) ile nesne(meful)yi hesaba katmıyarak, *kırmak*, *uyumak*, *gökünmek*, *görülmek*, *vuruşmak*, *yaptırmak* gibi herhangi bir çeşit eylem anlatan fiillere genel olarak *aktif* veya *eylem fiili* (Fr. verbe d'action, Alm. Tatverba) denir ve bunlar *kalmak* gibi durum anlatan *statif* veya *durum fiili*(Fr. verbe d'état, Alm. Zustandsverba) yle, *sararmak* gibi *oluş fiili*(Fr. verbe de devenir)nden ayrılır. Öbür çeşitlerde olduğu gibi aktif fiillerde de *geçişli* (transitif, müteaddi) ve *geçişsiz* (intransitif, lâzım) ayırtı yalnız sintaks bakımından gözetilen bir farktır; her ikisi de aktif olabilir.

3 — Bazı dillerde, meselâ Baskça'da, özne tümleci-(mütemmim)nin bulunduğu isim çekimi hali. Meselâ: bu dilde «kıral tarafından yapılmış» cümlesinde «kıral» kelimesi aktif hal'de bulunur.

4 — Çin gramerinde, fiilî bir anlam taşıyan kelimelerin niteliği. *Aktif* (veya *canlı*, Çince: *huo-tse*) *kelime* denilen bu kelimeler, ismî anlam taşıyan *passif* (veya *ölü*, Çince: *sih-tse*) *kelime*'lerden ayrılır.

AKTİF (Etkin) (Hek.), patolojide, durgunluğa ve iyiliğe erişmeyip henüz ilerleme halinde bulunan olay. Meselâ: aktif tüberküloz, iyileşmemiş, ilerliyen tüberküloz demektir.

AKTİF KORUNMA, hava kuvvetlerini ve yerdeki sivil. asker, canlı, cansız her şeyi düşman hava kuvvetlerine karşı av uçaklariyle koruma işi.

Aktif korunma, düşman memleketi içine bombardıman uçaklariyle taarruzlar yaparak onun hava kuvvetlerini ve bu hava kuvvetlerini besliyen fabrika, atelye gibi tesislerini yıkarak da uygulanır. En iyi aktif korunma, böyle düşman hava kuvvetleri kaynaklarını ortadan kaldırmak maksadını güdendir. Hava kuvvetleri zayıf olanlar düşman hava kuvvetlerine kendi av uçaklariyle saldırarak ve bu saldırışı uçaksavar topçulariyle yerden destekliyerek yaparlar. Hava kuvvetlerine güvenenler de, düşman hava kuvvetlerini büsbütün ortadan kaldırarak, havalara hâkim olmak için düşman hava kuvvetleri kaynaklarına bombardıman uçaklariyle saldırarak aktif korunmayı sağlarlar.

Bunlardan birincisi, 1939-1945 Dünya Harbi'nde, 942 yılına kadar İngilizler tarafından ve 1943 ten başlıyarak da Almanlar tarafından uygulanmıştır. İkincisi de yine 1939 yılında 1943 yılına kadar Almanlar tarafından, 1943 ten başlıyarak da Müttefikler tarafından uygulanmıştır.

AKTİF KÖMÜR, gerek absorpsiyona, gerekse adsorpsiyona elverişlilik derecesi büyük olan bir cins kömür. Aktif kömür, kemik, kan veya odunun kömürleştirilmesi ve sonra bu suretle elde edilen kömürün yüksek sıcaklık derecesinde su buharı veya alkali karbonatlarla muamelesiyle elde edilir.

AKTİL (Ağtil): bk. AKHÜYÜK.

AKTİMUR BEY, Osmanlı hanedanı atalarından Ertuğrul Gazi'nin torunu ve Gündüz Bey'in oğlu. Osman Bey zamanında yaşamış ve bir komutan olarak rol oynamıştır. Karacahisar'ın alınması için kuşatma malzemesi istemek üzere Aykut Alp ile birlikte Anadolu Selçuklu hükümdarına gönderilmiş olduğu, burasının 1291 de alınması üzerine bunu müjdelemek için ikinci defa olarak Selçuklu hükümdarına gönderildiği ve dönüşünde Osman Bey'e uc sancak beyliği menşurunu ve beylik sancağını getirdiği söylenir. *Heşt Behişt* 1306 da Koyunhisar savaşında babasiyle birlikte şehit düştüğünü, başka kaynaklar ise kendisinin Bursa'nın kuşatılmasında rol oynadığını ve Bursa'yı baskı altında tutmak için yapılan iki kaleden Kaplıca (Çekirge) tarafında olana komuta ettiğini yazmaktadır. Bursa'nın alınmasından (1326) sonra Aktimur'a ait bir kayıt görülmemiştir.

AKTİNARİA (Actinaria): bk. DENİZ GÜLLERİ.

AKTİNELİDE (Actinelidae), birhücreli hayvanların ışınlılar (Radiolaria) takımının akantaria (Acantharia)

alttakımına bağlı bir familya. İskeleti meydana getiren dikenler düzgün bir şekilde dizilmemişlerdir ve belli sayıları da yoktur. *Actinelius*, bu familyanın bir cinsidir.

AKTİNİDİYA (Actinidia), ikiçeneklilerden dilleniase (Dilleniaceae) familyasına bağlı bir bitki cinsi. Bu cinse giren türlerin çoğu tırmanıcı çalılar olup Doğu Asya'da, Çin, Japonya ve Hindiçinî'de yetişirler. Bu cinsten *Actinidia callosa*, *A. kolomikta*, *A. polygama* gibi bazı sarmaşıklar Avrupa'da süs bitkisi olarak ekilir.

AKTİNİİDE (Actiniidae), antozoa (Anthozoa) sınıfının deniz gülleri *Actinaria* (b. bk.) takımına bağlı bir familya. Çok güzel renkli olan bu hayvanların vücudunun üst kısmında ağız ve bunun etrafında tentaküller bulunur. Vücudun alt kısmı genişlemiştir ve bunun yardımı ile kendilerini taşlara yapıştırırlar. Yuvarlak ve silindir şeklinde olan vücutlarını kaslar yardımı ile uzaltıp kısaltabilirler. Çok ağır olarak yerlerini değiştirmek suretiyle hareket ederler. Bütün Avrupa denizlerinde, kıyıya yakın sularda yaşarlar. *Deniz gülü* (Actinia), *deniz şakayığı* (Anemonia), *Actinoides*, *Antheomorphe* tanınmış cinslerindendir.

AKTİNODON (Actinodon), fosil kurbağagiller (Amphibia)in stegosefali (Stegocephali) takımının temnosfondili (Temnosphondyli) alttakımına bağlı bir cins. Dişlerinin transversal bir kesiti mikroskop altında incelendiği zaman ışınlar gösterdiği için bu ad verilmiştir. Permin'in alt tabakalarında (Autun) bulunmuştur. Vomer ve palatin kemiklerinde büyük bir diş ile küçük dişçik sıraları vardır. Hayvanın gövde kısmı kemik plâklarla örtülüdür. *A. Frossardi* adlı türü Fransa'da Autun'da bulunmuştur.

AKTİNOFRİS (Actinophrys), birhücreli hayvanların yalancıayaklılar (Rhizopoda) sınıfına bağlı güneş hayvancıkları (Heliozoa) takımının bir cinsi. Vücutları çıplak ve küre şeklindedir. Bir çekirdekleri, bir de açılıp büzülen kofulları vardır. Vücutlarının her tarafından ince yalancı ayaklar (pseudopod) çıkarırlar. Tatlı sularda ve denizlerde yaşarlar.

AKTİNOGRAF [Yun. *aktis*=ışın, *graphein*=yazmak], ışınımın, özel olarak güneş ışınımının, fotoğrafik bir metotla ölçülmesi için kullanılan yazıcı bir aktinometre. Meteorolojide güneşin değişik yüksekliklerindeki ışınımının ölçülmesinde kullanılır.

AKTİNOKEFALUS (Actinocephalus), sporlu hayvanlar(Sporozoa)ın gregarinler (Gregarinidae) takımına bağlı bir cins. Gregarinlerin polisistide (Polycystidea) grupundan olan bu birhücrelilerin vücutları epimerit, protomerit ve devtomerit diye adlandırılan üç kısımdan meydana gelmiştir. Bütün türleri etçil olan eklembacaklılarda asalak olarak yaşarlar. *A. Dujardini*, *Lithobus* adlı bir kırkayakta, *A. stelliformis* ise *Ocypus oleus* adlı bir kınkanadlı böcekte asalak yaşarlar.

AKTİNOKRİNUS (Actinocrinus), fosil derisidikenliler(Echinoderma)in deniz lâleleri (Crinoidea) takımına bağlı aktinokrinide (Actinocrinidae) familyasının bir cinsi. Yumurta veya armut şeklinde bir çanakları vardır. Sapları yuvarlaktır. Karbon devrinin alt tabakalarında bulunmuştur.

AKTİNOLİT, monoklin sisteminde billûrlanan ve koyu yeşil renkli görünen bir amfibol çeşidi. Yalnız başına aktinolit şistlerini meydana getirebildiği gibi, talk ve klorit şistlerinin içinde uzun iğneler halinde de bulunur. Yeşil renkli smaragdit ile lifimsi (telsel) yapılı amyant da aktinolit grupundandır.

AKTİNOLOFUS (Actinolophus), birhücrelilerin güneş hayvancıkları (Heliozoa) takımına bağlı bir cins. Denizlerde yaşıyan bu ilkel hayvanlar kendilerini bir sap yardımiyle bulundukları yere tuttururlar.

AKTİNOMETRE [Yun: *aktis* = ışın, *metron* = ölçmek], ışınların, özel olarak güneş ışınlarının, ısıtma kudretinin ölçülmesinde kullanılan yaraçlara pirhelyometre ve bunların daha basit olanlarına da aktinometre adı verilir. Bu ad ilk defa John Herschel'in bulduğu bir yaraca verilmiştir. Aynı işe daha elverişli bir yaraç C. S. Pouillet'nin 1837 de yaptığı aktinometredir. Bu yaraç ekseni etrafında dönebilen ince ve dış yüzü islenmiş gümüş levhadan yapılmış silindir şeklinde bir kabdır. Kab içine 100 gram kadar su doldurulabilir. Güneş ışınları isli yüz üzerine dik olarak düşürülür. İsli yüz üzerinde vaki olan absorpsiyon suyun ısınmasına sebebolur. Suyun ısınması kab içinde bulunan cıvalı bir termometre ile ölçülür. I. Viollet daha olgunlaşmış bir A. yapmıştır. Bu A. de, bir cıvalı termometrenin üstü islenmiş olan küresi, daha büyük ve çifte çeperli başka bir kürenin merkezinde bulunur. Güneş ışığı dış kürelere açılmış ince bir delikten doğrudan doğruya isli küre üzerine düşürülür. Dış kürenin sıcaklığının değişmez kalması su akımı ile sağlanır. Ångström'ün dengeleyici pirhelyomtresi daha iyi bir yaraç olup bunun yapılışı ısı ve elektrik akımının enerjilerinin karşılaştırılmasına dayanmaktadır. En yeni ve bu maksada en uygun yaraç Abbot'un yaptığı su akımlı pirhelyometredir. Bu yaraçların kullanma yerine göre yapılmış daha başka tipleri de vardır. Fotoğrafçılıkta poz sürelerinin belirtilmesine yarıyan yaraçlara da A. adı verilmekte olup bunların değişik şekilleri başka başka adlar taşımaktadır.

AKTİNOMETRİ, ışınımın, özel olarak güneş ışınımının ölçülmesi; sabit yıldızların parlaklıklarının fotometri yoliyle belirtilmesi. Bu suretle meydana getirilen önemli iki parlaklık kataloğu da bu adı taşımaktadır: *Yerkes Actinometry* ve *Göttinger Aktinometrie.*

AKTİNOMİÇET (Actinomycète), bölünen mantarlar-(Schizomycetes)dan ağaç yapraklarında, başaklarda, toprakta kükürt sarısı renkli ve ince iplikler halinde koloniler meydana getiren bir cins. Bu cinse bağlı türlerin bazıları insan ve hayvanlarda asalak olarak da yaşarlar ve aktinomikoz (b. bk.) denilen hastalığa sebebolurlar.

AKTİNOMİKOZ, aktinomiset denilen ve birçok türleri olan mantarların yaptığı bir hastalık. Hemen her memlekette, hem insanlarda hem de hayvanlarda görülür. Uzun sürer, insan veya hayvanların bütün organlarında, ya ilkel olarak veya başka organlardan gelmek suretiyle sonradan yerleşmiş olarak görülebilir. Organlarda şişlikler yapar.

İnsanlarda en çok baş ve boyunda, sonra da sırasiyle karın, gögüs, akciğer, deri ve dilde görülür. Hastalarda, hastalığın bulunduğu organa göre çeşitli belirtiler meydana gelir. Fakat ilkönce sert bir şişlikten ibaret bir odak meydana gelmesi ve bunun gittikçe yumuşaması ve sonra delinerek bunlarda fistüller ameydana gelmesi tipiktir. İrini sarımtraktır ve kaymak kıvamındadır. İçinde küçük aktimikoz taneleri bulunur. İrinde veya dokuda bulunabilen bu aktinomikoz taneleri 1—1/10 mm büyüklüğünde olup az çok serttir ve çok kere de sarımtrak-esmerimtrak renktedir.

Evcil hayvanlardan en çok sığırlarda ve seyrek olarak da at, eşek, domuz, koyun, köpek ve kedilerde görülür.

Bu mantarlar tabiatta her tarafta (yerde, sularda, nemli duvarlarda, yer tozlarında, bitkisel besin maddelerinde ve bitkilerin toprak üstündeki ve altındaki kısımlarında) bulunur. Çiy bitkilerle beslenen bazı hayvan türlerinde daha çok görülür. Hususiyle buğday ve arpa gibi taneli ürünler, hastalığı bulaştırma bakımından, çok önemli sayılmaktadır. Burada tahıl kılçıklarının rolü vardır. Kılçıkları sert olan ürünlerde, meselâ arpada, bu tehlike daha fazladır. Bunların insan için de önemi vardır. Üzerinde mantarlar bulunan tahıl sapı, başka otlar, yaprak, tahıl taneleri veyahut kıymıklar deriye veya mukozaya batmakla hastalığa sebebolabilirler. Fakat mantarlar vücuda girdiği halde bazan yıllarca hastalık meydana getirmiyebilirler. Aktinomisetler en çok diş etleri, çürük dişler ve bademciklerden girerler. Bundan başka, mukozalarda yaralar bulunursa mantarların solunumla akciğere veyahut besinle barsağa girmesi mümkündür. Onun için kırda veya harman yerinde gezerken bir ot veya bir saman sapını ağızda çiğnemek âdeti bu bakımdan tehlikeli olabilir.

Hastalığın kesin olarak teşhisi aktinomiçetlerin irinde ve hastalıklı dokuda bulunması ile mümkün olur. Bunun için irinden başka hastalıklı dokudan da bir parça çıkarmak gerektir. Karakteristik vakalarda fistüllerden veya hastalıklı dokudan dışarı çıkan aktinomikoz taneciklerinin teşhis için çok değeri vardır. Maddeler bakteriyolojik muayene ile birlikte gerekirse patolojik olarak da muayene edilmelidir. Bu tanecikler, bulunursa mikroskopla muayene edilerek kolaylıkla teşhis konulabilir (bk. AKTİNOMİÇET). Şüpheli olanlarda zeihkolonile tekrarlanmalı ve gerekirse kültürleri de yapılmalıdır. Bununla beraber böyle taneler görülmiyen ve kültürlerde bir sonuç alınamıyan vakalar da vardır. O zaman teşhis için aglutinasyon ve kompleman birleşmesi gibi reaksiyonlara başvurulabilir.

Tedavisinde hastalığın bulunduğu yere ve vakaya göre az çok farklar vardır. Boyun ve yüzde başgösteren ve derinde olmıyan vakalarda iyot ve röntgen tedavisi iyi sonuç vermektedir. İç organlarda görülen bazı şekillerinde ise urları ameliyatla çıkarmak gerektir.

AKTİNOMONAS (Actinomonas), kamçılı birhücreli hayvanlar(Flagellata)sınıfının protomonadiana takımına bağlı bir cinsi. Güneş hayvancıkları(Heliozoa)nı andıran bu birhücrelilerin bir kamçısı vardır ve bir sap ile kendilerini bulundukları yere tuttururlar. Denizlerde yaşarlar.

AKTİNONEMA (Actinonema), bitki sisteminde yerleri iyi bilinmiyen ve «Fungi imperfecti» denilen mantar grupundan bir bitki cinsi. Bu cinse giren *Actinonema rosae* türü gül yapraklarında siyah lekeler yapan ve yaprakların vaktinden önce dökülmesine sebebolan bir asalaktır.

AKTİNOPODA (Actinopoda), derisidikenliler(Echinoderma)in deniz hıyarları (Holothurioidea) takımına bağlı bir alttakım. Bu alttakımda bütün ambulakral eklentiler ve antenler halka şeklindeki ambulakra kanalından çıkarlar.

AKTİNOSERAS (Actinoceras), fosil yumuşakçaların başı ayaklılar (Cephalopoda) takımının navtiloidea (Nautiloidea) alttakımına bağlı bir cinsi. Sifo(sipho)ları boğumludur. Silur karbon devirlerinde yaşamıştır.

AKTİNOSFERİUM (Actinosphaerium), birhücreli hayvanların yalancı ayaklılar (Rhizopoda) sınıfına bağlı güneş hayvancıkları (Heliozoa) takımının bir cinsi. Vücudu aktinofris(b. bk.)i andırır. Yalnız fazla sayıda çekirdeği ve açılıp büzülen kofulu vardır. Tatlı sularda yaşar.

AKTİNOTAKSİS: bk. TAKSİ (Biyol.).

AKTİNOTERAPİ: bk. IŞINLA TEDAVİ.

AKTİNOTROKA (Actinotrocha), foronidea (Phoronidea) sınıfına bağlı hayvanların larvalarına verilen ad. Baş tarafında şemsiye şeklinde bir kısım ve ağzın arkasında sillerle örtülü bir tentakül çelengi vardır. Gelişme sırasında bu kısımlar körelir ve ergin hayvanda larvalardaki tentaküllerin dip tarafındaki bölgeden yeni tentaküller meydana gelir.

AKTİNOTROPİZM: bk. TROPİZM.

AKTİNULA (Actinula), hidrozoa (Hydrozoa) sınıfına bağlı tubularia (b. bk.) gibi bazı hidroid poliplerin larvalarına verilen ad. Aktinula bir koloni meydana getirmek üzere kendisini bir yere tespit edinceye kadar serbes olarak yüzer.

AKTİNYUM, lantana benziyen ve protaktinyumdan doğan radyoaktif bir eleman. Sembolü Ac, atom ağırlığı 226 ve atom numarası 89 dur.

AKTİON, Kuzey Hellas'da Ambrakia körfezi başındaki öndağların adı. Octavianus'un generali Agrippa, bu kıyı önünde Antonius ile Kleopatra'nın üstün donanmasını yenmiştir (M. Ö. 2 eylül 31). Octavianus bu zaferin andacı olarak karşı kıyıya Nikopolis şehrini kurmuştur.

AKTİVASYON (Etkinleme), fermentlerin etkisiz veya az etkili bir halden etkin bir hale geçirilmesi.

AKTİVİZM (Activisme), kültürün ve cemiyetin teşkili yolunda gösterilen etkinlikte iradeye ait rolün kuvvetle ifadesi. Bunun karşıtı «passivizm»(b. bk.)dir. Aktivizmin «aktivist» adını taşıyan temsilcileri, insan hayatının kendisince konulmuş normlar tarafından yönetilmesini isterler. Bunlara göre bütün kuramlar, bilgiler ve bilimler önce hayata yaramalıdır: Comte, Proudhon, Ostwald, Nietzsche, Blondel ve hususiyle Goldscheid aktivizmin temsilcileri olarak gösterilebilirler. Goldscheid'ın sisteminde A. kavramı ağırlık merkezini teşkil eder. Aktivizm aynı zamanda Birinci Dünya Harbi'ne karşı durmuş olan bazı Alman yazarların da hayat ve sanat inançlarına alem olmuştur. Bunlar 1916 da *Das Ziel* (Amaç) adlı bir yıllık çıkarmağa başlamışlardır. Bu derginin ikinci nüshası *Tätiger Geist* (Etkin ruh) adını taşıyordu (1918). Dergiyi kuran ve bu akımı açan Kurt Hiller(doğ. 1885) ile fikir ve iş arkadaşları, olan Hans Blüher, Rudolf Leonhard, Hellmut von Gerlach, Helene Stöcker, Max Brod, Ludwig Rubiner, Heinrich Mann v. b. kimseler arasındaki en önemli bağlantı noktası, kuvvet politikasının barışçı bir ruh telkini ve tarihî duygunun yadsınması idi. Bunlara karşılık devlet, cemiyet, demokrasi ve rasyonalizm hakkındaki görüşlerinde erkenden aralarında ayrılıklar başgöstermişti. Bu hal, grupun 1918 devriminden sonra dağılmasını çabuklaştırmıştır. A. başka ülkelerde de tarafçılar bulmuştu.

AKTİYAS (Actias), kelebekler(Lepidoptera)in Frenatae alttakımına bağlı saturniidae familyasının bir cinsi. Arka kanadları bir kuyruk şeklinde uzamıştır. Birçok türleri eski ve yeni dünyanın sıcak ve ılık bölgelerinde yaşar.

AKTOR, Yunan mitolojisinde Menoitios'un babası, Patroklos'un büyük babası.

AKTÖR, Lâtince *agere* mastarından ve *actor* isminden alınma Fransızca bir kelime (acteur). Genel olarak tiyatroda her hangi bir rolü oynıyan oyuncuya denir. *Oyuncu,* bizde ilk zamanlarda hor görülen tiyatro sanatçılarına, sonraları da ciddî tiyatro eserleri oynamıyan sahnelerde, hele tulûat kumpanyalarında çalışanlara verilen ve daha çok kötü anlamda kullanılan bir ad olmuştur. Bunun için bellibaşlı sahnelerimizde rol alan erkek sanatçılara *aktör*, kadın sanatçılara da *aktris* (actrice) deniliyordu. Fakat dilimizin yabancı kelimelerden ayıklanmaya başladığı son yıllarda onlara da, iyi anlamda *oyuncu* denilmeye başlanmıştır. *Aktör,* ancak bazı rolleri oynıyabilir. *Komedyen* (comédien) her rolü oynıyabilir. *Aktör* bir rolü yaşar, *komedyen* o rolü kendinde yaşatır. Yunanlılar'da onurlu bir meslek olan aktörlük Roma'da, yalnız kölelere mahsus bir işti. Ortaçağ'ın Mister(mystère)leri de bu işi meslek edinmiyen ve dinî topluluklara girmiş kimseler tarafından oynanırdı. Bizde dinî bağnazlık yüzünden, ancak XIX. yüzyıl sonlarına doğru beliren bu mesleğin ilk mensupları ermeniler olmuşlardır. Hele Türk kadınının sahneye çıkması ancak Meşrutiyet'ten sonra gelişerek millî bir bünyeye sahibolabilmiştir.

AKTÖRLÜK HAKKINDA AYKIRI DÜŞÜNCELER, Fransız fikir ve edebiyat adamı Diderot'nun, aktörlük sanatı hakkında yazdığı küçük bir kitabın adı (*Paradoxe sur le comédien*) [1770]. Bu kitaba hâkim olan ve ilk bakışta aykırı sanılan düşünce, aktörlerin sahne üzerinde, heyecan duymadan, kendilerini heyecanlarına kaptırmadan, rollerini oynamaları, seyircilere heyecan vermeleridir. Aktörün üstünlüğü, rolünü soğukkanlılıkla oynamasında görülür. Diderot bu kitabını, zamanındaki aktörlerin rollerini oynarken gösterdikleri taşkınlığa karşı yazmıştı.

AKTUALİZM, yerkabuğu gelişiminin, bugünkü kuvvet ve olaylarla açıklanabileceğini ileri süren bir jeoloji görüşü. K. A. v. Hoff (1771-1837) tarafından ortaya atılmış, Ch.Lyell (1797-1875) tarafından tamamlanmış ve yürütülmüş bulunan A., geçmiş jeoloji devirlerindeki olayların, bugünkülerden ayrı olmadıklarını, yerşekillerindeki değişikliklerin, kataklizm (b. bk.) teorisinin ileri sürdüğü gibi, birdenbire beliren yıkıcı olayların yeryüzünde doğurduğu büyük değişiklikler şeklinde değil, tersine, zamanımızda da etkisini göstermekte olan ve belirsiz olarak sürüp giden aşınmalar, taşınmalar, birikmeler şeklinde ağır ağır geliştiği düşüncesini ortaya atmıştır. «Yavaş yavaş oluşum»u kabul eden A. görüşü, daha sonraları biraz değişerek, az çok doğmatik de olmuştur. Bundan sonra Salomon, A. i yine bir görüş ve bir yol olarak gözönüne almış, geçmişteki olaylar zamanımızda görülmediği, yahut deneylerle gösterilmediği takdirde, bugünkü olayların geçmişte olduğu gibi, sürüp gittiğini kabul etmenin doğru olmıyacağını belirtmiştir. A. in biyolojideki karşılığı olarak Ch.Darwin'in gelişme teorisi gösterilebilir.

Tek taraflı olan kataklizm gibi, A. in de gerçeğe tamamiyle uymadığı zamanla görülmüş, yeni araştırmalar, A. düşüncesinin sınırlandırılmasını zorlamıştır. Bu arada E. Kaiser, türlü jeoloji devirlerinde birtakım kültelerin meydana gelmesine sebebolan bazı şartların, bugünkülerden ayrı olduğunu ortaya koymuştur. Jeoloji devirlerinin çok oynak, şiddetli tektonik ve volkanizma olaylarına yer verdiği bölümlerini anlatan Salomon'un paroksizm(b. bk.)i ile Stille ve Kober'in revolüsyon (b. bk.) düşünceleri, jeoloji olaylarının gidişi ve oluşu hakkındaki A. düşüncelerine uymamaktadır. Yeryuvarlağının sessiz geçen devirlerine karşılık, şiddetli kımıldanış devirlerinin de varlığını kabul eden ve birçok jeologlar tarafından benimsenerek tutunmuş olan «devrilik teorisi» (b. bk.), tek taraflı ve biribirinin tam tersi düşünen kataklizm ile A. arasında yer almıştır. Bugün, bir doğma olmaktan çıkmış bulunan A. ancak metot bakımından faydalanılabilen bir düşünce olarak kalmıştır.

AKTUARİOS, Johannes [*Aktuarius* «Saray hekimi» demektir], XIV. yüzyılda yaşamış Yunan hekimi. Galenos ve ondan sonraki Yunan ve Arap hekimlerine dayanarak tıp hakkında iyi bir el kitabı (*Methodos*) ile başka kitaplar yazmıştır.

AKTUTYA (Calmin), rombik sistemde billûrlaşan bir mineral. Kimyasal bileşimi $H_2Zn_2SiO_5$ dir. Çinko elde edilmesinde kullanılır. Sertliği 5, özgül ağırlığı 3,3-3,5 tir. Yapısı gevrek, rengi açık veya esmerdir. Bileşiminde % 54,2 oranında Zn bulunur. Cezayir ve Sardinya'da A. çıkarılmasına elverişli yataklar vardır.

AKUATİNTA [Lât. *agua* = su, İtal. *tinta* = renk, boya], J. B. Le Prince tarafından XVIII. yüzyılda lavi (Fr. Lavis) denilen yöntemle yapılan ve suluboya resimlerini andıran bir nevi ofort kazı (kezzap kazısı) yöntemi. Akuatinta türlü yöntemlerle yapılır. En çok kullanılan yöntem şudur: çinko veya bakır bir levha üzerine, ilkin hafif bir verni sürülür, sonra zeytinyağı, terebentin ruhu ve is karasından yapılmış bir bileşik ile verninin üzerine resim yapılır. Bu bileşik dokunduğu kısımlardaki verniyi eritir. Bu eriyen tabaka ince bir bezle kaldırılır. Bu suretle bileşiğin erittiği kısımlarda metal tabakası meydana çıkar. Levhanın üzerine reçine tozu serpilerek orta bir sıcaklığa karşı tutulduğu vakit, reçinenin tozanları eriyerek metale yapışır. Sonra bu tabaka üzerine nitrik asid karışımı sürülür. Bu madde reçine taneleri olmıyan metal kısımlarını eriterek aşındırır ve küçük küçük çukur noktalar meydana getirir. Resmin koyu yerlerine gereken koyuluk derecesi verilinceye kadar bu iş tekrarlanır. Bu tarzda yapılmış klişelerde resmin gölge ve ışıklı tarafları diğer kazı yöntemindeki gibi çizgilerin sıklığı veya seyrekliği ile değil, birtakım küçük noktaların yanyana gelmesi suretiyle meydana getirilir. Bu tarz klişelerden basılmış olan resimler, tıpkı karakalem basması gibi görünür. Bu yöntem ile usta resimlerini, olduğu gibi, koyuluk ve açıklıklariyle basmak imkânı elde edilmiştir. Bk. KAZI SANATI.

AKUE, Güney Amerika'da Ge (= Je) dil ailesinin kuzey ve batı grupundan bir kol. Chavante (= Şavante), Chicriaba (= Şikriaba), Geiko (= Jeiko) ve Akroá dillerini içine alır. Bk. GE DİLLERİ.

AKULEATLAR (Aculeata), zarkanadlı böcekler(Hymenoprera)in bir grupu. Bu grupa bağlı böceklerin dişileri vücudun arka tarafında ileri geri hareket ettirilebilen ve bir zehir kesesine bağlı bulunan zehir iğnesi (aculeus) taşırlar. Karıncalar (Formicidae), arılar (Apidae) ve eşekarıları (Vespidae) familyaları bu gruptandır.

AKUM, Musa dinine ait eserlerde puta tapanlara verilen ad. Bu terim Avde Kohavin U - Massalot (yıldız ve plânetlere tapanlar) sözünün ilk harflerinden meydana gelmiştir.

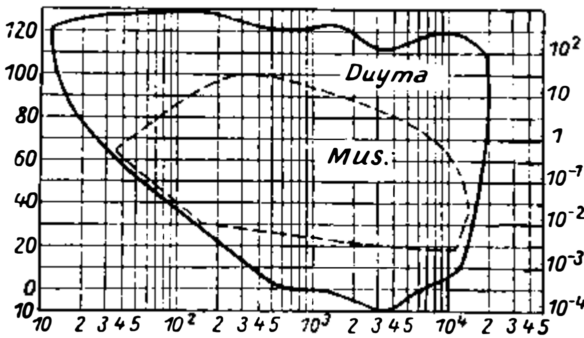
AKUMENOS, Atinalı bir hekim, Sokrates'in dostu, Eflâtun'un *Symposion* adlı diyalogunda rol alan hekim Eriksymakhos'un babası.

AKUMETRE, kulağın duyarlık derecesini ölçmeye yarıyan bir yaraç. Meselâ Politzer akumetresi bir sabit kısım ile, parmakla oynatıldığı zaman sabit kısma vuran iki küçük madenî kısımdan ibarettir. Bu yaraçla uzaklığa göre kulağın duyarlık derecesi hakkında bir fikir edinilebilir.

AKURATERS, Jānis (1871 - 1937), Letonyalı şair ve romancı. Savaşçı ruhlu ve romantik izler taşıyan bir yazardır. Başka Leton yazarları gibi A. da savaşçılığını siyasî alandan estetik alana naklederek materyalist ve sosyalist akımlara karşı savaşmıştır. Pek güzel olan şiirleri duygu ile dolu olup şekil bakımından ahenklidir. Piyes de yazmıştır. Eserleri arasında «Bir Genç İşçinin Yazı» adlı kitabı dikkate değer.

AKUSİLAOS, V. yüzyılın birinci yarısında yaşıyan Argoslu bir yazar. Atinalı Pherekydes ile birlikte Yunan anavatanının en eski nesir yazarıdır. Miletoslu Hekataios'u örnek alarak, İonia diyeleğiyle ve üç kitaptan meydana gelmiş olan *Genealogiai* (Şecereler) adlı bir eser yazmıştır. Bu eser kaybolmuştur. Fakat elimizde kalan parçalarından, A. un bu eserde, önce Hesiodos'un Theogonia'sına bağlı kalarak, dünyanın yaratılışına dair efsaneleri ve bundan sonra Herakles, Thebai şehri, Argonautlar, Troia savaşı ve Odysseus'a dair olmak üzre Yunanlılar'ın en önemli kahramanlık efsaneleri anlatıldığı anlaşılmaktadır. A. un eseri İlkçağ'da pek çok okunmuştur. II. yüzyılda Sabinus bu eserin bir yorumunu yapmıştır.

AKUSTİK, dalga fiziğinin özel bir bölümü. Kulakta ses duyusu meydana getiren esnek karakterli boyuna titreşimlerin madde içerisindeki yayılımı ile bu titreşimleri meydana getiren cisimlerin kendi titreşimlerini inceler. Son zamanlarda işitme bölgesini oldukça aşan infra ses ve ultra ses adı verilen bazı titreşimleri de akustik konusu saymak âdet olmuştur. Havası boşaltılmış bir kab içerisinde sallanan bir çıngırağın sesinin duyulmamasından da anlaşılacağı üzere ses dalgası, ses kaynağını içine alan madde (meselâ hava) veya maddeler yardımiyle yayılabilmektedir. Bir sesin işitilebilmesi o ses dalgasının şiddetine ve frekansına bağlıdır. Duyulabilen seslerin frekansları 16 Hz (Hertz) ile 20 000 Hz arasındadır. Şekil 1. ordinat ekseni mikrobar (μ Bar =

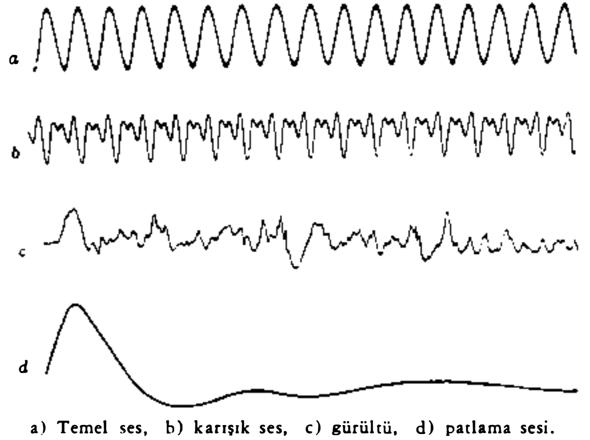

Şekil : 1

10^{-6} Bar = 1 Din/cm^2 = 0,987. 10^{-6} Atm.) cinsinden ses dalgası genliğini (amplitüd) ve apsis ekseni ise Hz birimi cinsinden frekansı göstermektedir, Üst ve alt sınır eğrileri içerisinde kalan yüzey parçası duyulabilen ses bölgesini ve noktalı eğri ile çevrili parça da musiki sesleri bölgesini ifade etmektedir. Frekansı 16 Hz ten küçük olan ve meselâ yerdepremi yahut donmalardan meydana gelen titreşimlere *infra ses* denir.

Frekansı 20 kHz(Kilohertz)ten yukarı olan titreşimlere ise ultra ses denilmektedir. Bugün ultra sesin kimya bakımından önemli bazı özellikleri olduğu bilinmektedir. Meselâ doyurulmuş bir eriyikte kristalleşme ultra ses yardımiyle kolaylaştırılabilir, adî şeker (sakkaroz) monosakkaritlere parçalanabilir... v. b. Orta çapta ultra ses enerjileri ile birhücreli canlılar, kandaki kırmızı yuvarlar yokedilebilir. Denizaltılara karşı yapılan denizaltı savunma araştırmalarında görüldüğü üzere de enerjiyi artırmak suretiyle küçük balıklar ve kurbağalar öldürülebilir.

Akustik'te incelenen en önemli ses tipi peryodik bir titreşimle ifade edilebilenidir. Titreşimi basit bir sinüs eğrisi karakterini taşıyan sese *temel ses* denir. Her periyodik titreşim *Fourier* teoremine göre bazı basit sinüs titreşimlerine ayrılabileceği için peryodik karakterli her ses birtakım temel seslerden meydana gelmiş gibi incelenebilir. Periyodik olmıyan düzensiz ses titreşimlerine gürültü, kulağımıza çarpan ve kısa süren hızlı bir hava yoğunlaşmasına da patlama adı verilir (Şek. 2). Periyodik karakterli sese düzgün ses adı da verilebilir.

a) Temel ses, b) karışık ses, c) gürültü, d) patlama sesi.
Şekil : 2

Bir temel sesin iki karakteristik özelliği vardır: ses yüksekliği ve şiddet. Ses yüksekliği titreşim sayısı ile birlikte artar.

Yüksekliği farklı seslerin karşılaştırılmasında bazı ses çiftlerinin birbirine pek benzediği görülür. Bunlar, titreşim sayılarının biribirine oranı 1 : 2 olanlardır. Bu ses çiftinden her birine ötekinin sekizlisi (oktavı) denir. Musikide mümkün olan birçok sesten bazıları seçilmiştir ve meselâ en basit halde bir oktavın iki sesi arasında titreşim sayılarının iki sesi oranı basit olan altı ses daha kabul edilmiştir. Bu sekiz esas ses [do, re, mi, fa, sol. la, si, do] ile gösterilir. Aşağıdaki cetvel en basit bir ses dizisini gösterir:

Ad	Do re mi fa sol la si do
Relatif titreşim sayısı	1 9/8 5/4 4/3 3/2 5/3 15/8 2
Aralık	9/8 10/9 16/15 9/8 10/9 9/8 16/15
En küçük tam sayı dizisi	24 27 30 32 36 40 45 48

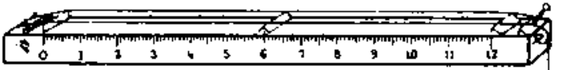
9/8 va 10/9 aralık(İntervalleri)ları arasında fark küçüktür ve güç sezilir, buna *komma* adı verilir. Ard arda iki sesin relatif titreşim sayılarının birbirine oranına *aralık* (interval) denir. Yukarıdaki cetvelde de görüleceği üzere interval için mümkün olan değerler 8:9; 9:10: 15: 16 dır.

9/8 ve 10/9 intervallerine tam ton ve 16/15 intervaline yarım ton adları verilir.

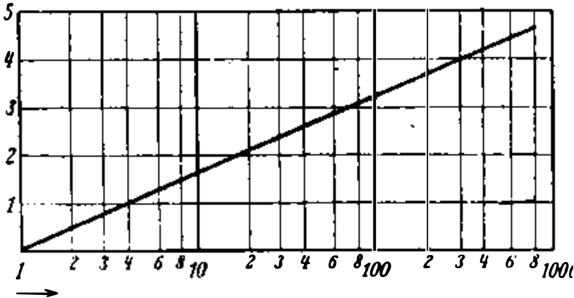
Bükülme direnci küçük olan, gerili, yumuşak bir telin titreşim frekansı için önce *Mersenne* (1636 civarı) tarafından deneyle bulunmuş olan ve sonra *Taylor* tarafından (1715) matematik olarak açıklanan

$$v = \frac{1}{2l}\sqrt{\frac{p}{d}}$$

formülü geçer. Burada p gerilmeyi, d telin bir uzunluk birimine düşen parçasının kütlesini l de tel uzunluğunu gösterir. Bu şekilde gerilmiş yumuşak bir tele *monokord* adı verilir. Monokord'un uzunluğu küçültüldükçe, yahut ona uygulanan gerilme büyütüldükçe, ondan elde olunan sesin frekansı artar. Monokord'un uzunluğuna, üstünde gerili bulunduğu dayanak üzerinde yürütülebilen bir eşik yardımiyle değişik değerler verilebilir.

Ses şiddetinin işitebilme üzerindeki etkisi önemlidir. Ses şiddeti yayılma doğrultusuna dik bir yüzey biriminden bir saniyede geçen enerji miktariyle ölçülür. Ses şiddeti birimi olarak Erg/s $1/cm^2 = 10^{-7}$. Watt/cm^2 alındığı gibi $J = \frac{p^2}{\varrho c}$ bağıntısından faydalanarak, p basınç amplitüdü de kullanılabilir. Burada J enerji miktarını, ϱ ortanın ortalama yoğunluğunu, c ses hızını göstermektedir.

Ses şiddetine objektif uyartma şiddeti de denilebilir. Bu ise sübjektif olarak duyulan ses yüksekliğinden farklıdır. Enerji basınç amplitüdünün karesiyle orantılı olduğu için 20 Hz lik bir sesi 2000 Hz lik bir ses yüksekliğinde duyabilmek için enerjiyi bir milyon kat büyütmeliyiz. Diğer taraftan uyartı şiddeti belli bir titreşimin uyartı şiddetini iki kat artırırsak duyma yüksekliği pek az fark eder (yani ilkinin iki katı olmaz). Duyma şiddeti, uyartı şiddetinin logaritması ile orantılı olarak artar (Weber-Fechner kanunu). Bu kanuna göre (objektif) büyüklükleri I_1 ve I_2 olan iki uyartma verildiğine göre duyma değişimi

$E_2 - E_1 = C . \log \frac{I_2}{I_1}$ dir; burada C bir sabiti gösterir.

Bu kanuna dayanarak sesler için Fon (Phon) veya Amerika'da olduğu Bel (10 Fon = 1 Bel — 38) adı verilen bir ölçü birimi tanımlanır. Ses duyusu verebilen en küçük uyartma şiddeti I_0 olduğuna göre titreşim sayısı 1000 Hz ve uyartma şiddeti I_0 ın 10 katı olan bir sese 10 fon büyüklüğündedir denir. Genel olarak:

$$E = 10 . \log \frac{I}{I_0} \text{ Fon (Phon)}$$

dur.

Meselâ alçak sesle konuşma 40 fon, bağırma 80 fon, motosiklet sesi 100 fon, uçak motoru sesi 120 fondur. Fonu 120 den daha yüksek sesler ağrı duyusu uyartırlar. Diğer taraftan her biri meselâ 90 fon yüksekliğinde ses veren 10 ses kaynağı (meselâ otomobil kornesi) birden çalıştırılsa 900 fonluk bir ses meydana gelmez. Yine bu kanunun bir sonucu olarak bu sesin fonu 90 + 10 = 100 dür.

Esnek karakterli boyuna dalgaların (meselâ sesin) yayılma hızı genel dalga teorisine göre hesaplanır. Yalnız bu teoriye göre elde olunan

$c = \sqrt{\frac{p}{s}}$ (Newton 1686) formülü hava için gerçeğe tam uyan sonuçlar vermez. Bunun sebebi basıncın çabuk değişmeler göstermesi, olayların adyabatik olması v. b. diğer bazı etkilerin bulunmasıdır. Ses dalgasının yoğunlaşması sırası bir ısınma meydana geldiğini hesaba katarak p. V^k = sabit formülü kullanılır. Burada türev alarak:

$$V^k . dp + p. k. V^{k-1} . dV = 0$$

ve buradan $-\frac{dp}{dV} . V = kp$ sonuncu bulunur. Genel teoriye göre, bir boyuna dalganın yayılma hızı:

$$c = \sqrt{-\frac{dp}{dV} . \frac{V}{\varrho}}$$

dır. Yukarıda elde olunan değer bu formülde yerine konursa ses hızı olarak:

$$c = \sqrt{\frac{k . p}{\varrho}} \quad \text{(Laplace formülü 1816)}$$

sonucu bulunur. Normal şartlar altında yani, $p = 76.13, 6.981$ Din/cm^2, $\varrho = 0{,}001293$ g/cm^3, $k = 1{,}4$ için:

$$c = \sqrt{\frac{76 . 13, 6 . 981 . 1{,}4}{0{,}001293}} \text{ (cm/s)} = 331{,}3 \text{ (m/s)}$$

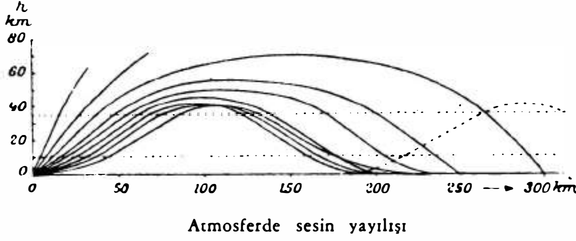
sonuncu elde olunur. Yukardaki formülden faydalanmak suretiyle k sayısını hesaplamak da mümkündür. Bu sayının değeri yardımiyle bir gaz molekülünün kaç atomlu olduğu hakkında bir hüküm verilebilir. Nitekim ilk önce bu yoldan gidilerek «necip gazlar»ın bir atomlu olduğu hükmüne varılmıştır. Normal nemde hava için ses hızı sıcaklık derecesiyle aşağıdaki bağıntıdadır:

$$c = 331 \sqrt{1 + 0{,}004 \, t.}$$

Burada t santigrad derecesi cinsinden ölçülmelidir.

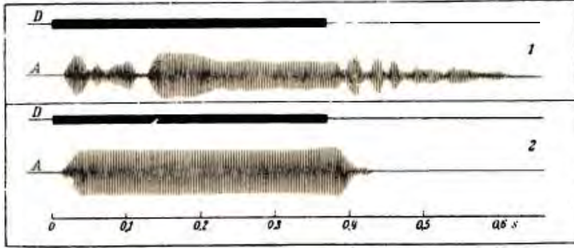
Ses, esnek karakterli dalgaların genel teorisine göre yansır. Buna göre, meselâ düz bir duvara çarpan sesin meydana getirdiği yansıma sesi, o duvara göre ana ses kaynağı ile simetrik durumda bulunan başka bir ses kaynağından geliyormuş gibi duyulur. Yansıyan ses, ancak ses kaynağının duvardan yeter uzaklıkta olması halinde ayrı duyulur. Kısa uzaklıklarda, yansıyan ses, ana sesin bir devamı gibi duyulur ve kapalı yerlerde (konferans veya konser salonu gibi) sesi dolgunlaştırmaya yarar. Fakat yansıyan sesle ana ses arasındaki zaman farkı büyük ise, bu bir uğultu meydana getirir ve rahatsızlık verir. Yansıtıcı madde enerjinin bir kısmını yuttuğu için yansıtan maddenin cinsine göre yansıyan ses daha zayıftır. Cilâlı bir yüzey sesin ancak % 95 ini, cilâsız bir yüzey daha azını, meselâ orman sırtları ise ancak % 15 ini yansıtırlar. Ses yansımasından faydalanarak büyük deniz derinliklerini de ölçmek mümkün olmuştur. Bu yöntemin yardımiyle deniz dibi yüzeyinin şekli hakkında da bir fikir edinilebilir. İlk

olarak *Echolot* bu işe yarıyan ve otomatik çalışan araçlar meydana getirmiş ve kullanmıştır.

Atmosferde sesin yayılışı

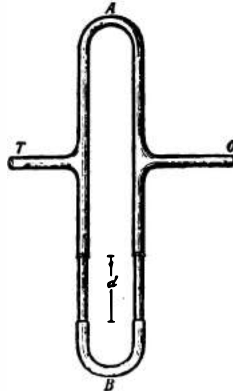
Bir dalga sisteminden ibaret olan ses, havada su dalgalarının yayılmasına benzer bir şekilde yayılır. Şu farkla ki bu dalgalar boyuna dalgalardır ve buradaki yayılma yüzeysel olmayıp bir uzaysal yayılmadır. Enerji yayılımı yüzeysel yayılmada sadece dalga merkezinden olan uzaklıkla, uzaysal yayılmada ise bu uzaklığın karesiyle ters orantılıdır. Bu yüzden masa üzerine konmuş bir saatin tıktıkı, kulak masaya yapıştırılırsa daha iyi duyulur. Demiryolu üzerine kulağımızı yapıştırdığımız zaman sesin daha kuvvetli duyulması da bu sebepten ileri gelir. Fakat bazı hallerde

D= kontrol sesi süresi: A (1) bir lâboratuvarda, A (2) akustik değeri iyi bir salonda uğultu.

enerji yayılımı sürekli değilmiş etkisini verir; yani bazı sağır bölgeler vardır. Bu ise ses dalgasının geçtiği ortanın, meselâ havanın sıcaklık ve nemlilik farkları gösteren bölgeler kapsamasından ve buralardan geçen ses dalgasının kırılmasından ileri gelir. Pratikte ses büyük uzaklıklarda teoridekinden daha çabuk zayıflar. Bu soğurulma olayında havanın nemlilik derecesi, havanın iç sürtünmesinden daha önemlidir (Knudsen).

İki dalga sisteminin üst üste gelmesi (superposition) nden ileri gelen girişin (intérferance) olayı ses dalgalarında da görülür. Hattâ Quincke borusu ile girişin olayından faydalanarak bir sesin dalga uzunluğunu ölçmek mümkündür. Bu boru şekilde görüldüğü üzere, bir T ses kaynağı ucu, bir O kulak ucu ile AB sürgülü parçasından ibarettir. Normal durumda A ve B boru parçaları aynı uzunluktadır. Orta kısım çekilerek açılırsa 2d doğru parçası T den gelen sesin yarım dalga uzunluğunun tek sayıda bir katına ulaşında O da ses duyulmaz ve çift sayıda bir katı olunca da ses şiddeti maksimum değerini alır.

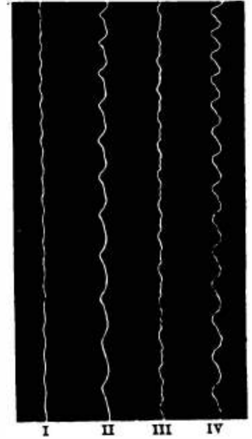

Bu prensibe dayanarak bazı sesleri ayırmak üzere akustik süzgeçler yapmak ve meselâ büyük salonlarda uğultuya engel olan bazı tertipler yapmak mümkündür. Şekilde, dalga uzunluğu belli bir sesi söndüren basit bir süzgeç görülmektedir.

Kapağı açık bir piyano içerisine doğru şarkı söylenirse, bazı tellerin titreştiği ve söylenen şarkıdaki seslere yakın sesler çıkardığı görülür. Bütün dalga fiziği için karakteristik olan bu olaya rezonans (bk. DALGA FİZİĞİ) denir.

Titreşim kaynağı (meselâ ses kaynağı) ile gözleyici veya dinleyici birbirine göre harekette iseler, uzaklığın kısalması halinde titreşim sayısı artmış ve uzaması halinde azalmış etkisini uyartır. Bu olaya *Doppler effekt* denir.

Dalga teorisi için genel olan Doppler effektine akustikte kolay ve bol misal verilebilir, meselâ harekette bulunan bir lokomotifin düdük sesi yaklaştıkça daha yüksek, uzaklaştıkça daha alçak duyulur. . . v. b.

Ses veren bir telin çeşitli titreşim şekilleri

Bir konser veya konferans salonundaki dinleyicilerin sesi iyi, yani fazla yansımasız ve uğultusuz alabilmeleri için inşaat sırasında, daha çok deneysel karakteri taşıyan bazı kurallara uyulmalıdır. Ses yükseltici yaraçlar kullanılmadığına göre konser salonu büyüklüğü 30000 m^3 ve konferans salonu 25000 m^3 ü aşmamalıdır. Dinleyici başına 5 - 7 m^3 hacim parçası düşmelidir. Salonun eni, boyu ve yüksekliği birbirine uymalı ve bunlardan herhangi biri fazla büyük olmamalıdır. Duvarlar iyi yalıtılmış olmalı, oturma yerleri kumaş veya maroken kaplanmalıdır. Fazla çıkıntılı olmıyan galeriler pratikte iyi sonuç vermektedir. Çıkıntı fazla olursa galerinin altında kalan bölge sağırlaşacağı için bundan kaçınmalıdır. Ses kaynağı (konferansçı veya orkestra) salonun yüksekçe bir yerinde durmalı ve oturma yerleri amfi şeklinde yükselmelidir. Isıtma ve havalandırma tertipleri ses kaynağı ile dinleyici arasında ısınma ve soğumadan ileri gelecek hava akımları meydana getirmiyecek şekilde olmalıdır. Salonun yürüme yolları ayak sesini söndürmek için keçelenmelidir. Rahatsız edici uğultuyu önlemek için tedbirler alınmalıdır. V, orta büyüklükte ve homojen yapıda bir salonun m^3 cinsinden hacmini gösterdiğine göre, dalga boyu $\sqrt[3]{V}$ den küçük sesler için uğultu süresi,

$$t = O, 164\ V/A\ [s]\ \text{(Sabine)}$$

dir. Salonun hava değen yüzeyi F ve özgül ses yutma katsayısı $Sm = \frac{A}{F}$ olduğuna göre ise,

$$t = \frac{O, 164\ V}{- F\ \log e (1 - Sm)}\ [s]\ \text{(Eyring)}$$

dir.

1000 Hz ten yüksek sesler için havanın ses soğutması uğultu süresine negatif olarak etki yapar.

$Sm = \frac{A}{F}$ özgül ses yutma katsayısı bağıntısındaki A, ses yutma sabitini, F ise yukarda söylendiği gibi salonun hava değen yüzeyini gösterir. Bellibaşlı bazı maddeler için ses yutma sabiti aşağıda gösterilmiştir:

Bir sesin, hacmi V (m^3) olan bir salon için uygun sayılan uğultu süresi ortalama olarak $\frac{1}{13}\sqrt[3]{V}$ dir. Uğul-

tu süresi ses yutma sabiti ile ters orantılı olduğu için, ses yutma yeteneği büyük cisimler (meselâ tahta) kullanmak

Ses frekansı (Hz)	128	512	2048
a) 1 m^2 için:			
Beton, mermer, su yüzeyi (meselâ: yüzme havuzlarında).	0,01	0,01	0,02
Cam (adî kalınlıkta).	0,04	0,03	0,02
Döşeme muşambası, âdi tuğla.	0,02	0,03	0,04
Tahta.	0,10	0,10	0,08
Halı (ortalama 5 mm kalınlığında).	0,04	0,15	0,52
b) Parça başına:			
Açılır kapanır basit oturma yeri.	—	0,01	—
Deri kaplı oturma yeri.	0,13	0,15	0,07
Velur kaplı oturma yeri.	0,28	0,28	0,34
1 dinleyici.	0,33	0,44	0,46
c) 1 m^3 için:			
Salon bitkisi.	—	0,11	—

ve duvarları bunlarla kaplamak suretiyle, uğultu süresi uygun dereceye düşürülebilir.

AKUSTİK FONETİK, fonetik(b. bk.)in bir kolu. Dil bakımından, ses, ton (müzikal ses), gürültü (müzikal olmıyan ses, bruit, Geräusch, noise), sonorite (Schallfülle), süre, şiddet, tonalite (perde), rezonans, ve nitelik (timbre, Klangfarbe, quality) gibi konularla uğraşır.

AKUSTİKUS (Acusticus), işitme sinirinin Lâtincesi olan *nervus acusticus*'un kısa şekli. Akustikus, kafa çiftlerinin sekizincisi olan denge-işitme siniri(stato acusticus)nin bir parçasıdır. Bk. İŞİTME SİNİRİ.

AKUSTİL, yeraltı akımlarını duymak için Daguin tarafından bulunan (1871) akustik boru.

AKUŞA [Ak'uşa - dargwa], Doğu Dağıstan'ın Hazer denizi dolaylarında, Kumuk Türkleri'nin güneybatısında yaşıyan Kafkasyalı bir oymak ve bunun dili. Bu dil, Kafkas dillerinin kuzeydoğu veya Çeçen - Lezgi grupunun Dargi bölümündendir. Bk. DARGİ.

AKUŞAĞI, Arapkir ile Divriği arasında Sarıçiçek denilen yerde yazlıyan ve kışın köylerine dönen bir boy.

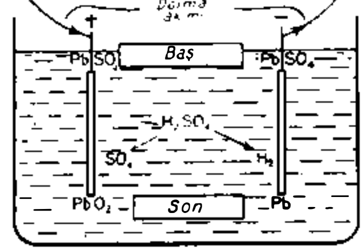
Elâzığ'ın Baskil ilcesi Muşar bucağına bağlı 295(1940) nüfuslu bir köyle, Malatya'nın merkez ilcesi Kale bucağına bağlı 260 nüfuslu başka bir köy de aynı ad ile anılır.

AKUTAGAVA, Ryünosuke (1892-1927), Japon romancısı. Natsume Soseki'nin Yeni - aydınlar grupuna katılmıştır. *Hana* (Burun) adlı bir romanı 1916 da çıkmış ve pek çok gürültü ile karşılanmıştır. A. kendini zehirliyerek öldürmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Un*(Kısmet) [1918], *Saigo Takamori* [1918], *Hina* (Bebekler) [1923].

AKÜMÜLÂTÖRLER, dinamo v. b. herhangi bir elektrik enerji kaynağının verdiği elektrik enerjisini toplamaya yarıyan aygıtlar. Toplanan bu enerji istenildiği zaman akümülâtörden alınıp kullanılabilir.

Akümülâtörlerin türlü çeşitleri varsa da, pratikte en çok önem kazananlar kurşun akümülâtörler ile alkalik akümülâtörlerdir.

1 — **Kurşun akümülâtörler:** Bunlar çok sayıda kurşun levhaları sulandırılmış sulfurik asit eriyiğine daldırarak yapılır. Bu levhaların etkin kısmı, *çalışan maddesi*, pozitif levhalarda kurşun-(IV)oksit, negatif levhalarda çok küçük kurşun kısımcıklarından teşekkül etmiş *kurşun süngeri*dir. Levhaların bu hale sokulması, akümülâtörü *doldurarak* ve *boşaltarak* sağlanır. Akümülâtörün pozitif kutbunu teşkil edecek olan levhaya bir doğru akım kaynağının pozitif ucu, negatif kutbu teşkil edecek olan levhaya akım üretecinin negatif ucu bağlanırsa (şek. 1) sulfurik asit eriyiğinden bir akım geçer. Asidin, pozitif yüklü hidrojen iyonları negatif levhaya gider; bu sırada levha üzerinde, akümülâtörün boşalması sırasında, meydana gelmiş olan kurşun-(II) sulfat indirgenerek serbest kurşun haline gelir ve sulfurik asit teşekkül eder.

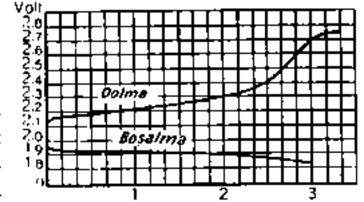

Şekil: 1

Negatif yüklü asit kökü iyonları pozitif levhaya gider; aynı zamanda levha üzerindeki kurşun-(II)sulfat da oksitlenerek kurşun-(IV)oksit haline gelir. Böylece pozitif levhada kurşun-(IV)oksit ve negatif levhada kurşun toplanır.

Bu olay sırasında su sarfiyatı ve sulfurik asit teşekkülü yüzünden asitli eriyiğin yoğunluğu artar. Dolmuş akümülâtörde asitli eriyiğin özgül ağırlığı yaklaşık olarak, 1,16 - 1,25 tir.

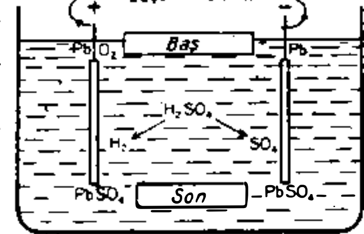
Dolma sırasında akümülâtörün kutupları (ucları) arasındaki gerilim 2,1 volttan başlıyarak, normal akımda, 2,75-2,8 volta kadar yükselir (şek. 2 de dolma eğrisi). Dolma eğrisinin başlangıcındaki gerilim sıçraması, akümülâtörün yenilmesi gereken iç direncinden; gerilim değerinin yavaş yavaş yükselmesi, asitli eriyiğin yoğunluğunun artmasından, ve sona doğru görülen gerilim sıçraması da çalışan maddenin *bitkinlik* göstermeye başlaması yüzündendir.

Şekil: 2

Kimyasal değişme sonucu olarak iki elektrod (levha) arasında bir potansiyel farkı doğar ve bu iki elektrod bir iletken yardımı ile, bir almaç üzerinden, birbirine bağlanırsa, almaçtan bir elektrik akımı geçer (şek. 3). Bu akımın yönü doldurma sırasında geçirilen akım yönünün tersidir.

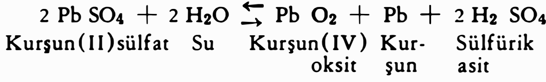
Bu sırada negatif kutuptaki kurşun, kurşun - (II) iyonu haline geçer; pozitif kutupta, kurşun - (IV) oksit de kurşun - (II) haline geçer ve bu kutba gelen hidrojen iyonları oksijen ile birleşerek su meydana gelir. Böylece hem pozitif, hem de negatif kutupta kurşun sulfat toplanır..

Şekil: 3

Bu olay sırasında bir taraftan sulfurik asit sarf edildiğinden, öte taraftan su teşekkül ettiğinden, asitli eriyiğin yoğunluğu azalır. Boşalmış durumda asitli suyun özgül ağırlığı, yaklaşık olarak, 1,11 - 1,22 dir. Akümülâtörün iki bağlantı ucu arasındaki gerilim değeri, boşalma başlangıcında 1,93 - 1,95 volt ve boşalma sonunda, boşalma normal akım değeri ile yapıldığına göre, 1,83 - 1,85 volttur.

Ortalama gerilim değeri 1,91 volttur (şek. 2). Bütün dolma ve boşalma olayı şu kimyasal denklemle ifade edilebilir:

$$2\,PbSO_4 + 2\,H_2O \rightleftarrows PbO_2 + Pb + 2\,H_2SO_4$$

Kurşun(II)sülfat   Su   Kurşun(IV) oksit   Kurşun   Sülfürik asit

Reaksiyon *iki yönlüdür*. Alttaki ok dolma, üstteki ok boşalmayı karşılar.

Kimyasal olay kurşun levhaların ne kadar derinliğine işlerse, enerji toplama yeteneği de o kadar çok olur.

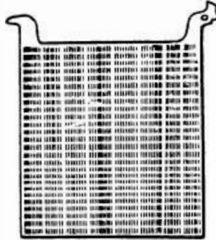
Planté (1859) bunu, aylarca süren ve sık sık tekrarlanan doldurma ve boşaltma ile sağlamış ve buna *formasyon* (gevşetme) adını vermişti.

Faure (1881) *gevşetme* süresini, levhalar üzerine sülgenli bir macun sürerek kısaltmıştır. Sülgenlenmiş levhaları birleştirerek yapılmış bir akümülâtörün doldurulması sırasında, negatif levhalar üzerindeki sülgen serbest kurşuna indirgenir (kurşun süngeri) ve pozitif levhalar üzerindeki sülgen de kurşun (IV) okside oksitlenir. Bu kimyasal değişme bir doldurmada ve sürülen sülgen tabakasının bütün derinliğince sağlanabiliyordu.

Kısa bir zaman sonra Blockmar ıskara şeklinde levhalar, *petek levhalar*, kullanmayı ileri sürdü. Bu tip levhaların gözleri, yukarda adı geçen sülgen macunu ile dolduruluyordu.

Bugün sabit akümülâtör bataryaları için pozitif elektrod olarak Planté'ye göre gevşetilmiş ve çok kısa zamanda gevşetilebilecek tarzda hazırlanmış *büyük yüzeyli levhalar*, negatif levha olarak da, Faure-Blockmar tipi petek levhalar veya bunun başka bir nevi sayılabilen *kasa levhalar* kullanılmaktadır.

Sabit olmıyan, yani taşınmaları gereken akümülâtörler için pozitif levha olarak da, hafif olduklarından, petek levhalar kullanılır. Büyük yüzeyli levhalar yanyana gelmiş kurşun kaburgalardan teşekkül eder (şek. 4) ve yüzeyleri toplamı, dış boyutları buna eşit düz bir levhanın yüzeyinin, yaklaşık olarak 8-9 katıdır. Bunun için de bu tip levhalarla yapılmış akümülâtörlerden daha büyük şiddetli akımlar elde edilebilir.

Şekil : 4

Kasa levhalar, petek levhaları aralarında belirli bir aralık kalacak ve bir kasa teşkil edecek şekilde, perçinliyerek yapılır (şek. 5). Akümülâtörün çalışan maddesi bu kasanın içine doldurulur; fakat bunun dışarı dökülmemesi için kasanın yanlarına ince delikli kurşun levhalar konur.

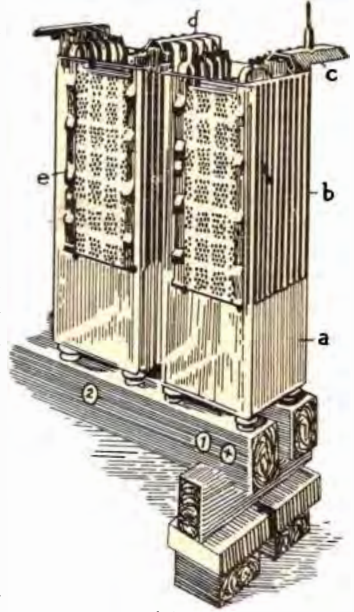
Şekil : 5

Akümülâtör levhalarının, konulacakları kaba asılabilmeleri için, askı kulakları vardır (şek. 4 ,5 ve 6). Levhalar kab içine, her negatif levhadan sonra bir pozitif levha gelecek ve her pozitif levha, iki negatif levha arasında kalacak şekilde yerleştirilir (şek. 6 ve 7). Onun için en dıştaki levhalar daima negatiftir.

Levhaların birbirine değmemeleri için bunların aralarına cam borular veya ağaçtan delikli levhalar konur.

Zamanla levhalardan koparak akümülâtör kabının dibinde toplanan çalışan madde kısımcıklarının levhaları birleştirerek, kısa devre yapmamaları için, levhaların alt kenarları ile akümülâtör kabının dibi arasında 4 - 10 cm lik bir boşluk bırakılır.

Levhalar yerleştirildikten sonra, bütün pozitif levhalar birbirleriyle ve negatif levhalar kendi aralarında bir kurşun çubukla, lehimlenerek veya kaynatılarak birleştirilir (şek. 7).

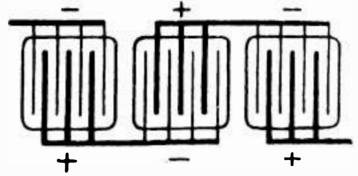

Şekil : 6

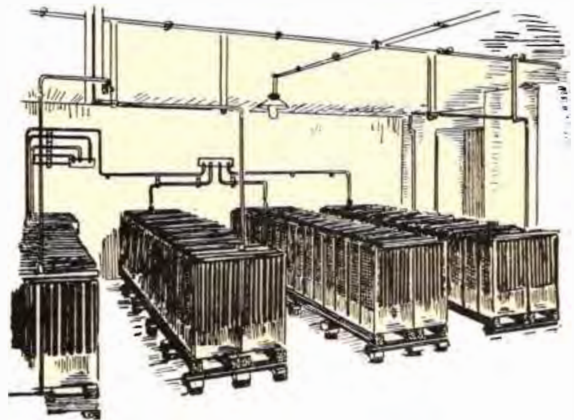
Sabit bataryalar için, ağaçtan yapılmış ve içi kurşunla kaplanmış veya cam kablar, sabit olmıyanlar için ebonit veya selluloidden kablar kullanılır.

Asitli suyu hazırlamak için yalnız, kimyaca saf, sülfürik asit (akümülâtör asidi) ve damıtık su kullanılmalıdır. Asitli su, kab içerisindeki levhaları en az 1 cm örtmelidir.

Her elemanın elektromotor kuvveti (EMK) levha boyutuna ve sayısına bağlı olmaksızın yaklaşık olarak 2 volttur; bu değer, asitli eriyiğin yoğunluğuna bağlıdır. Her elemanın içdirenci küçüklerde 0,01 ohm, büyüklerde 0,001 ohm kadardır; verimi, yani her elemandan alınan enerjinin verilen enerjiye oranı, doldurma ve boşaltma sırasındaki gerilim düşmeleri yüzünden 1 den küçüktür ve yaklaşık olarak % 70 - 80 dir. Verim hesabında faydalanılan, verilen ve alınan elektrik enerjisi vat-saat [=gerilim V × akım şiddeti A×zaman (saat)] olarak ölçülür. Bir akümülâtörün kapasitesi denildiği zaman bu akümülâtörün normal çalışma şartları altında verebileceği amper-saat miktarı anlaşılır. Normal çalışma şartı, akümülâtörü yapanın şart olarak koştuğu boşalma süresi ve akım şiddetidir. Bir akümülâtörün kapasitesi amper-saat [=Akım şiddeti A × zaman (saat)] ile ölçülür. Bunun değeri, bir eleman içerisinde biribirine bağlanmış levhaların yüzeyine ve boşalma süresine bağlıdır.

Şekil : 7

Şekil : 8

Daha önce söylendiği gibi, her elemanın elektromotor kuvvetinin değeri yaklaşık olarak 2 volttur. Daha büyük

gerilim elde etmek için gereken sayıda eleman biribirine seri bağlanır. Bu, bir elemanın pozitif kutbunu diğerinin negatif kutbuna bağlıyarak sağlanır (şek. 7, 8).

Belli değerde bir gerilim elde etmek maksadiyle seri bağlanması gereken eleman sayısını bulmak için her elemanın en küçük EMK değeri esas tutulur. Bu değer 1,83 volttur. Buna göre, misal olarak, 110 voltluk bir gerilim elde etmek için $\frac{110}{1.83} = 60$ elamanı seri bağlamak gerektir.

Boşalma başlangıcında her elemanın EMK sı 2 volt olduğundan seri bağlanmış 60 eleman, 120 voltluk bir gerilim verir. Halbuki şebekelerde gerilimin sabit tutulması gerektiğinden boşalma başlangıcında yeter sayıda eleman devreden çıkarılır; eleman EMK sı düştükçe bu elemanlar sıra ile yine devreye sokulur. Bu elemanların devreye sokulup çıkarılmaları için özel akümülâtör veya *eleman anahtarları* kullanılır. Bizim misalimizde, başlangıçta devreden çıkarılması gereken eleman sayısı 5 tir. Böylece $2 \times 60 - 2 \times 5 = 110$ volt sağlanır. Akümülâtörler doğru akımla doldurulur. Alternatif akımla akümülâtör doldurmak istenirse, bunu doğru akıma çeviren aygıtlar, doğrultmaçlar kullanmak gerekir.

Akümülâtör bataryasını doldurmak için doğru akım üretecinin pozitif kutbu bataryanın pozitif kutbuna, ne-negatif kutbu bataryanın negatif kutbuna bağlanır. Doldurma, akümülâtörün, yapıldığı fabrikanın verdiği akım şiddeti veya daha küçük akım değerleriyle doldurulmalıdır. Dolmanın sona erdiği, elektrolitin çok kabarcıklanmasından anlaşılır. Buna *kaynama*da derler. Kaynama veya kabarcıklanmanın sebebi, levhalarda artık hiçbir kimyasal değişmenin olmaması ve elektrolitten geçen akımın suyu elektrolizlemesidir. Kaynama sırasında çıkan gazlar hidrojen ve oksijendir. Bataryanın dolmuş olduğunu gösteren en inanılır bir işaret de asitli su yoğunluğunun yükselmesidir. Dolmanın sona erdiği, levhaların renginden de anlaşılır: Pozitif levhalar koyu kahve ve negatif levhalar açık gri bir renk alır. Dolma bakımından geri kalmış elemanlar sonra ayrıca doldurulur. Bunlar, levhaları arasında kısa devre olup olmadığını anlamak için, yoklanmalıdır.

Elemanlarda kısa devre şu yüzden olabilir: a) Levhalar kıvrılır ve biribrine değer. Bu halde akümülâtör sökülür, levhalar düzlenir. b) Levhalardan koparak dökülen kurşun ve kurşun (IV) oksit kısımcıkları levhaların arasına yerleşir ve zıt işaretli levhaları kısa bağlar. Bu halde, bir cam veya ağaç çubukla levhaların arası temizlenir. Akümülâtörlerin boşaltılması da fabrikanın verdiği akım şiddetiyle yapılmalıdır. Bu halde boşalma süresi yaklaşık olarak 3 saattir. Küçük akım şiddeti ile ve daha uzun zamanda yapılan boşalmalarda akümülâtörün kapasitesi büyür.

Gerilim değeri normalin % 10 u kadar düştüğü zaman, akümülâtör boşalmış sayılır. Buna göre her elemanın gerilimi 1,8 volttan daha aşağı düşmemelidir. Akümülâtörü daha küçük gerilim değerlerine kadar boşaltmak zararlıdır. Bu *sulfatlaşır.* Fakat bu kurşun sulfat, artık ince taneli değil, iri billûrludur ve levhaları sert bir kabuk halinde örter. Böylece örtülmüş olan levhalarda çalışan maddenin elektrolitle olan ilgisi kesilir ve akümülâtör dolmaz olur. Uzun zaman boşalmış halde kalmış olan akümülâtörlerde de aynı arıza görülür. Bu, çok defa akümülâtörü 1 saat kadar ve zaman zaman ara vererek ve dikkatlice doldurarak giderilebilir.

Sabit akümülâtör bataryalarının yerleştirildikleri yerler kuru, serin olmalı ve iyi havalandırılabilmelidir.

Tavan, duvar ve çekilen çıplak iletkenler aside dayanıklı boyalarla boyanmalıdır.

Elemanlar ağaçtan altlıklar üzerine konarak yerden yalıtılır (şek. 6). Her batarya grupunun arasında yeter genişlikte geçiş yeri bırakmalıdır (şek. 8).

2 — **Alkalik akümülâtörler:** Kurşun akümülâtörlerin yanıbaşında en çok kullanılan akümülâtör nev'i alkalik, demir - nikel ve nikel - kadmiyum akümülâtörlerdir. Nikel - kadmiyum akümülâtörler ilk defa İsveçli Jungner ve demir - nikel akümülâtörler Amerikalı Edison tarafından yapılmıştır.

Her iki tipte de elektrolit olarak, özgül ağırlığı 1,2 olan, potasyum hidroksit eriyiği kullanılır.

Nikel - kadmiyum (Jungner) akümülâtöründe pozitif elektrod $Ni(OH)_3$ nikel (III) hidroksit, negatif elektrod demir ve kadmiyum karışımıdır. Demir - nikel (Edison) akümülâtörlerinde pozitif elektrod nikel hidroksitten ve negatif elektrod demirdendir.

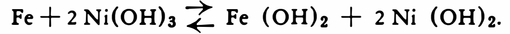
Bir demir - nikel akümülâtör, bir devreye akım vermeye (boşalmaya) başlayınca pozitif elektroddaki $Ni(OH)_3$, $Ni(OH)_2$ ye indirgenir ve negatif kutuptaki demir $Fe(OH)_2$ haline oksitlenir.

Görüldüğü gibi, doldurma ve boşalma sırasında elektrotlit hiçbir değişikliğe uğramaz.

Nikel-kadmiyum akümülâtörlerde, buna benzer olaylar sonunda, boşalma sırasında kadmiyum, kadmiyumhidroksit haline ve dolma sırasında da tekrar kadmiyum haline geçer.

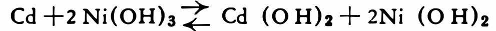
Bütün bu kimyasal olaylar şu denklemlerle anlatılabilir:

Nikel - demir akümülâtörlerde;

$$Fe + 2\,Ni(OH)_3 \rightleftarrows Fe\,(OH)_2 + 2\,Ni\,(OH)_2.$$

Nikel - kadmiyum akümülâtörlerde;

$$Cd + 2\,Ni(OH)_3 \rightleftarrows Cd\,(OH)_2 + 2Ni\,(OH)_2$$

Bu iki yönlü reaksiyonda üstteki ok boşalmaya, alttaki ok dolmaya aittir. Hakikatte olaylar tamamiyle bu formüllere uygun olarak yürümez; çünkü boşalma sonunda potasyum hidroksit eriyiği yoğunluğunun biraz değiştiği görülmüştür. Bu, bir miktar suyun harcandığını gösterir. Fakat elektrolit yoğunluğunun değişmesi o kadar azdır ki, kurşun akümülâtörlerde olduğu gibi yoğunluk değerine dayanarak akümülâtörün dolu veya boş olduğuna hükmetmek mümkün değildir. Bu akümülâtörlerde kullanılan kutup levhalarının iki esaslı nev'i vardır:

a — *Borulu levhalar:* Bunlar yalnız pozitif elektrod olarak kullanılır ve nikellenmiş sacdan bir çerçevenin içine özel yapılı boruları basınç etkisiyle yerleştirerek yapılır. Bu boruların içerisine yüksek basınç altında $Ni\,(OH)_3$ ile küçük nikel yaprakçıkları doldurulmuştur.

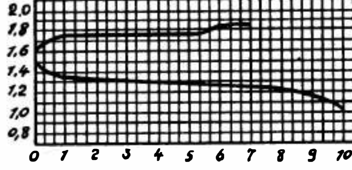

Şekil: 9

b — *Kutulu levhalar:* Bunlar nikel kaplı çelik sacdan yapılmış bir çerçevenin içerisine, çalışan madde ile dolu kutucukları uygun şekilde yerleştirerek yapılır. Bu kutucuklar da nikellenmiş çelik sacdan yapılmıştır; dört köşeli yassı ve yanları deliklidir. Bunların içerisine, negatif kutup olarak

kullanılacaklarsa demir hidroksit veya kadmiyum hidroksit, pozitif elektrod olarak kullanılacaklarsa nikel hidroksit doldurulur. Bu nevi levhalar hem pozitif hem de negatif elektrod olarak kullanılır. Böyle hazırlanmış olan levhalar, kurşun akümülâtörlerde olduğu gibi, uygun şekilde gruplandırılır ve çelikten bir kab içerisine yerleştirilir (şek. 9).

Alkalik akümülâtörler de doğru akımla doldurulur. Şek. 10 da pozitif levhaları borulu ve negatif levhaları kutulu bir alkalik demir-nikel akümülâtörün dolma ve boşalma eğrileri görülmektedir. Üstteki eğri, 7 saat, değişmiyen bir akım şiddeti ile, doldurulan akümlâtörün iki kutbu arasındaki gerilimin, zamana bağlı olarak, değişmesini göstermektedir (dolma eğrisi). Görüldüğü gibi, akümülâtör devreye bağlanır bağlanmaz, gerilimi yaklaşık olarak 1,65 volta yükselmekte ve yarım saatlik kısa bir süre içinde 1,7 volta çıkmaktadır. Uzunca bir zaman gerilim değişmemekte ve dolma sonlarına doğru 1,7 den 1,85 volta kadar yükselmektedir.

Şekil: 10

Alttaki eğri, 10 saatlik bir boşalma sırasında gerilim değişmesini göstermektedir. 10 saat sonra gerilim ~ 1,0 volta düşmüştür. Görüldüğü gibi dolmuş, çalışmaya hazır bir demir-nikel akümülâtörün E M Ksı yaklaşık olarak 1,5 volttur. Nikel-kadmiyum akümülâtörlerin dolma ve boşalma eğrileri, çok az bir farkla, demir-nikel akümülâtörlerinkine benzer. Batarya teşkili için gereken eleman sayısının hesabında, boşalma ortalama gerilimi olarak 1,2 volt almak doğru olur.

Alkalik akümülâtörlerin kapasitesi boşalma süresi (boşalma akımı) ile çok az değişir. Bu akümülâtörlerin verimi, % 50 - 52 dir.

Alkalik akümülâtörler kurşun akümülâtörlere göre daha hafif, sarsıntı ve fazla yüklenmelere karşı daha dayanıklıdırlar ve asit buharı yaymazlar. Buna karşılık kurşun akümülâtörlerden daha pahalıdırlar ve verimleri daha düşüktür.

Genel olarak, sabit akümülâtör bataryaları, büyük ışık tesislerinde ve santrallarda, makinelerin arıza göstermesi halinde, gereken enerjiyi sağlamak ve özel olarak elektrik santrallarında, yükün az olduğu zamanlarda artan enerjiyi toplayıp, ihtiyacın arttığı saatlerde şebekeye enerji vermek için kullanılır.

Sabit olmıyan akümülâtörler vinçlerde, denizaltılarda, elektrikli arabalarda, radyo tekniğinde ve telefon tesislerinde kullanılır. Bunların özel olarak hafif, fakat büyük kapasiteli olmaları istenir.

AKÜPONKTÜR (Acuponctur), hasta olan organlara çok ince bir veya birkaç iğne batırmaktan ibaret operasyon. İğneleme tedavisi altın, gümüş, veya çelikten yapılmış çok ince iğneleri batırmakla yapılır. Bu iğnelerden bazan elektrik akımı da geçirilir. Vaktiyle Avrupa'ya, uzak doğudan gelen bu tedavi metodu, en çok inatçı sinir sızılarında kullanılırdı. Eski Türk tıp eserlerinde iğneleme tedavisine ait yazılara raslanır. Bu usul, Anadolu'nun bazı yerlerinde halk arasında kullanılırdı.

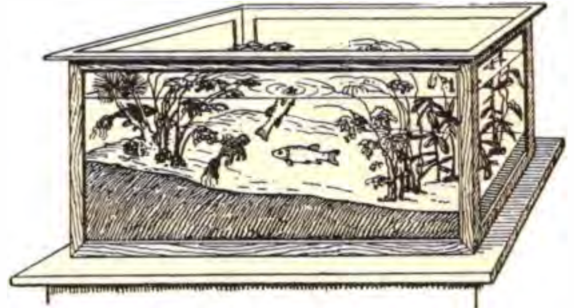
AKVADÜK: bk. SU KEMERİ.

AKVAMARİN (Aqua marina = deniz suyu, Fr. Aigue marine), zümrüdün yeşilimsi mavi renkteki bir çeşidi. Zümrüt gibi bu da değerli süs taşlarındandır. Heksagonal sisteminde billûrlaşır. Ural dağlarındaki granitlerin içinde, buna çok raslanır. Güneybatı Amerika'da ve Brezilya'da da vardır. Kirli ve sarımsı renkli başka bir çeşidine beril (b. bk.) denir. Aynı rengi gösteren bazı topaz çeşitlerine de bu ad verilmektedir.

AKVAREL: bk. SULU BOYA.

AKVARYUM (Akuarium) [Lât. *agua* = su], su bitkisi ve hayvanlarını tabiatta olduğu gibi canlı olarak korumaya ve incelemeye yarıyan kab. En basit şekli, içine kırmızı balık konulan yuvarlak cam kavanozlardır. Çok eski zamanlardan beri Çinliler tarafından kullanılmakta olan A., Avrupa'da aşağı yukarı XVII. yüzyılda kullanılmağa başlanmıştır.

Tatlısu akvaryumları: Kenarları dikey dörtgen veya kare şeklinde olan tekparça cam kablar, yahut dört köşeli demir çerçevelere cam takma suretiyle yapılmış kablar, tatlı su akvaryumları için en uygun olanlarıdır. Küre şeklindeki cam kavanozlarda zamanla çabuk oksijen azlığı husule geldiğinden ve silindir şeklindeki kablar da dışarıdan incelemeği güçleştirdiğinden tavsiye edilmezler. Bir akvaryumun uzunluğu, genişliği ve yüksekliği şu orantı içinde olmalıdır: 100 × 75 × 60. Bir litre su için 50 cm yüzey olmalı

AKVARYUM

ve 10 cm uzunluğundaki bir balık için de 2 litre su hesabetmelidir. Bir akvaryum kurulacağı zaman, önce kabın dibine 3 - 8 cm yüksekliğinde temiz, birçok defa yıkanmış ve kaynatılmış nehir veya deniz kumu koymak lâzımdır. Yalnız yem ve diğer yabancı maddelerin artıklarını sifon ile kolayca temizliyebilmek için, bu kum tabakası hafif bir eğim yapacak surette yükseltilir. Sonra akvaryumun içine biraz su konur. Hayvanlara bir oksijen kaynağı teşkil edecek olan bitkiler de bu tabakaya ekilir ve akvaryum su ile doldurulur. Birkaç gün bekledikten sonra hayvanlar konur. Küçük akvaryumlar pencere kenarına, büyükleri ise pencereye yakın bir masa veya sehpa üzerine konur. Yazın öğle vakitleri akvaryumu güneşten korumalıdır. Eğer balıklar normal olarak yaşamağa devam ederlerse, kabın suyunu yılda 1 - 2 defa değiştirmeli ve buharlaşmadan ötürü su azalacağından herzaman su katmalıdır. Akvaryumun suyu temamiyle değiştirileceği zaman balıklar bir kepçe ile başka bir kaba konmalı, hiçbir zaman balıkları el ile tutmamalıdır. Akvaryumda fazla hayvan bulunduğu zaman, su pompası veya elektirik pompası yardımı ile hava vermek lâzım gelir. Kabdaki suyun ısısı, içindeki canlıların cinsine göre değişir. Isısı o canlının tabiatta yaşadığı çevrenin ısısına eşit olmalıdır.

Tropikal balıklar, akvaryumun ısıtılmasını gerektirirler. Akvaryum eşey bir surette elektirik termostatı aracı ile ısıtılabilir. Daha ucuz olarak ısıtmak için de ispirto lâmbası veya Bunzen beki kullanılır. Bunun için akvaryumun dibinde bazı tertipler almak lâzımdır. Akvaryumdaki balıkların beslenmesi de önemli bir meseledir. Her nekadar türlü firmalar tarafından yapılmış yapma yemler varsa da en iyisi canlı yemdir. Yalnız hangi yemin verilebileceği balıkların cinsine göre değişir. Solucan, çiğ et, ince kıyılarak verilebilir. Su piresi (Daphnia), Cyclops gibi kabuklu hayvan cinsleri de (hattâ kurutulmuş olarak) verilebilir. Küçük balıklar da büyük ve yırtıcı balıklara güzel yem olur. Yumurtadan yeni çıkmış yeya yeni doğmuş balıklar için ilk günlerde haşlamalılar sınıfından birhücreli hayvancıklar verilir.

Evlerdeki akvaryumlar daha çok süs olarak kullanılır. Büyük akvaryumlar ise az tanılan türleri korumaya, halka tuhaf ve az bulunan hayvanları göstermeye yarar.

Deniz suyu akvaryumları : Bunlara çoğunlukla bitki konmaz. Burada da dibine bir kum tabakası koymak ve akvaryumu havalandırmak lâzımdır.

Tatlısu akvaryumlarına *Vaucheria, Chara, Azolla, Salvinia, Ceratophyllum, Helodea, Valliasneria* gibi bitkiler ve tatlısu polipleri, kabuklu hayvanlar, kurtlar, su salyangozları, su semenderleri, kırmızı balıklar (*Carassius saratus*) ve bunların birer ırkı olan teleskop balığı ve peçeli kuyruk (bk. Levha, Akvaryum balıkları), *Nemachilus, Cobitis* gibi tatlısu balıkları konur. Ayrıca dişli sazanlardan (*Betta splendens, Xiphophorus helleri, Platypoecilus maculatus.*) Aurami (*Colisa lalia*), diğer bir Gurami çeşidi (*Ctenops vittatus*), *Pterophyllum scalare*, güneş balığı (*Eupomotis gibbosus*), *Hemichromis bimaculatus* gibi yabancı memleket balıkları akvaryumla uğraşanların en sevdiği balıklardandır. Memleketimizin göllerinde yaşıyan dişli sazanlar da (meselâ *Anatolichthys, Kossuigichtys*) akvaryum balıkları olabilirler.

Deniz akvaryumlarına da denizanaları (meduzlar), deniz şekayıkları, deniz salyangozları, kurtlar, ayrıca denizіğnesi, denizaygırı (*Hippocampus*), dikence, horozbina, labina, kaya balıkları, *Lepadogaster* gibi balıklar konabilir. Yalnız bu konacak hayvanların biribirine zararlı olmıyanlarının seçilmesi lâzımdır.

Berlin, Paris ve Hamburg hayvanat bahçelerinin akvaryumları çok tanınmıştır. Napoli, Helgoland zooloji istasyonlarının akvaryumları ise büyük deniz suyu akvaryumlarıdır. Ankara Hayvanat Bahçesi'nin de modern bir akvaryumu vardır.

AKVERAN, Çorum'un Osmancık ilcesi merkez bucağına bağlı, 634 (1940) nüfuslu bir köy. A., Osmancık'ın 18 km doğusunda Balıklı deresinin geçtiği Direkliderbent boğazının batısında ve yamaçtadır. Biraz dağınık olan ahşap evlerinin damları kiremit örtülüdür. Halk tarımla uğraşır. İçme suyu kaynaktan sağlanır.

AKVERANÇARSAK, Ankara'nın Bâlâ ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 560 (1940). A., Bâlâ'nın güneybatısında, bir sırtın üzerinde kurulmuştur. Evleri toplu, kerpiçten, düz damlı, saz ve toprakla örtülüdür. Köyde kaynak suları kullanılır. Çevresindeki tarlalarda tahıl ekilir.

AKVEREN, Sinop'un Ayancık ilcesi Yenikonak bucağına bağlı 578 (1940) nüfuslu ve dört bölümlü bir köy. A. in çevresi ormanlıktır. Dağınık olan evleri ahşap, damları tahta ve taşla örtülüdür. Halk tarımla uğraşır. İçme suyu kaynaktan sağlanır.

AKVİRAN: 1 — İstanbul'un Silivri ilcesi merkez bucağına bağlı ve Silivri'nin 16 km kuzeydoğusunda 1127 (1940) nüfuslu, demiryolundan 3 km güneyde bir köy. Denizden 120 m kadar yüksektedir. Evleri toplu, kerpiçten yapılı, damları sazla örtülüdür. Köyde kuyu suyu kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

2 — Afyonkarahisar'ın merkez ilcesi, Sincanlı bucağına bağlı 856 (1940) nüfuslu bir köy. Afyonkarahisar'ın 16 km batısında, Büyük Sincanlı ovasının doğu kenarı yakınında, denizden 1109 m yüksektedir. A. ın kuzeyinde aynı adla anılan bir de göl vardır. Demiryolu A. ın 2 km batısından geçer. Kerpiç evleri düz damlı, saz ve toprak örtülüdür. Halk tarımla uğraşır. İçme suyu kuyu ve kaynaklardan sağlanır.

3 — Afyonkarahisar'ın, merkez ilcesine bağlı bir köy. Nüfusu 695 (1940). A., Afyonkarahisar şehrinin 28 km kuzeyinde, dalgalı bir düzlükte, İhsaniye istasyonu doğusundaki 1204 m lik Çaltepe'nin güneyinde kurulmuştur.

4 — Kocaeli'nin Gebze ilcesine bağlı Mollafeneri bucağının merkezi, Gebze'den 15 km kuzeyde 323 nüfuslu (1940) bir köy. Tahta ve taş yapılı evleri kiremitle örtülüdür.

5 — Konya'nın Çumra ilcesine bağlı tam teşkilli belediyesi bulunan bir bucak ve bucağın merkezi olan 2924 (1940) nüfuslu kasaba. Akviran bucağının 12 köyünde 10 147 nüfusu ve merkezinde 500 den fazla evi, 35 kadar dükkânı, bir ilk okulu vardır. Haftada bir pazar kurulur. Başlıca ürünü tahıldır; kavun, karpuz, kuytu vâdilerde susam ve üzüm yetiştirilir. Yünden pantolonluk kumaş, halı ve kilim dokunur. A., denizden 1175 m yükseklіktedir. Evleri kerpiçten yapılmış olup damları düz ve toprak örtülüdür. Halkodası vardır. Halk arasında Avren, Hatunsaray Akviranı, Ağaç Avreni, Akören adlariyle de anılır. A. nın yedi ören halkının bir araya gelmesiyle kurulduğu söylenir; bunlar Akçeşme (Kisecik, Tülünce), Bayındır, Yukarı ve Aşağı Yarımca, Erdaşboğazı, Mihrap, Kayı Beleni'dir.

6 — Kırklareli nin, merkez ilcesi, Pınarhisar bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 679 (1940). A., Kırklareli'nin 30 km kadar doğusunda, denizden 328 m yüksekte, etekte kurulmuştur. Orman içindedir. Köyde kaynak ve kuyu sularından faydalanılır. Taştan yapılmış ve çatıları kiremitle örtülmüş bulunan evleri sıktır. Köylü, ekincilik ve odunculukla geçinir.

7 — Çorum'un Alaca ilcesi merkez bucağına bağlı, 502 (1940) nüfuslu bir köy. A., Alaca'nın 12 km güneydoğusunda, ovada ve Alaca - Yozgat yolu üzerindedir. Evleri taş ve kerpiçten yapılmıştır; damları düz ve toprak örtülüdür. Halk tarımla uğraşır. İçme suyu kaynaktan sağlanır.

8 — Manisa'nın Salihli ilcesi Adala bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 505 (1940). Sırtta kurulmuş olan köyün, evleri topludur. Kerpiç ve taştan yapılmış, düz damlı olan evlerin, çatıları saz ve toprakla örtülüdür. Çevresinde tahıl ekilir. Köyde kaynak sularından faydalanılır. Bir halkodası vardır.

AKVİRANKIŞLA, Konya'nın merkez ilcesi Obruk bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 820 (1940). A., Tuzgölü'nün 30 km kadar güneybatısında, denizden 1000 m ka-

AKVARYUM BALIKLARI

1 — *Pterophyllum scalare* 2 — *Betta splendens* 3 — Gurami *(Colisa lalia)* 4 — Xiphophorus helleri 5 — Peçeli kuyruk *(Carassius carassius auratus*'un bir ırkı) 6 — Teleskop balığı *(Carassius carassius auratus*'un bir ırkı) 7 — Bir *Betta splendens* erkeği 8 — Diğer bir Gurami çeşidi *(Ctenops vittatus)* 8 a — *Ctenops vittatus* 9 — *Eupomotis gibbosus*

dar yüksekliktedir. Çevresinde birçok yaylalarla yayla evleri vardır. Çıplak, ağaçsız bir bölgede, ovada kurulmuş olan A. nın evleri kerpiçten yapılmış olup düz ve toprak damlıdır. Köyde kuyu sularından faydalanılır. Çevresindeki tarlalarda tahıl ekilir.

AKYA (Lichia amia), kemikli balıklar(Teleostei)ın yüzgeçleri dikenşualı (Acenthoptergii) takımının karangide (Carangidae) familyasına bağlı, Atlantik'te ve Akdeniz'de yaşıyan bir balık türü. Renk ve şekil bakımından lüferin büyüğü olan kufana'ya benzerse de, dişlerin durumu ve yançizginin çok eğri olmasiyle ondan hemen ayırdedilir. Vücut pek ufak pullarla örtülü, sırt koyu mavi, yanlar kurşunî, karnın altı beyazdır. Ufakları pek seyrektir. Çanakkale Boğazı'nda tutulanların çoğu 15-20 kilo ağırlığındadır. Eti, lüferden daha az lezzetlidir.

AKYAB, Birmanya'nın Arakan bölgesinde, Kuladan halici ağzında şehir ve liman. Nüfusu 37 000. Başlıca ihracatı pirinç, deri, petrol ve balıktır. 1 827 de İngilizler, şehrin yerinde birkaç balıkçı kulübesi bulmuşlardı.

AKYAKA (Tekeli), İçel'in Anamur ilcesi merkez bucağına bağlı, 576 (1940) nüfuslu bir köy. Dağ eteğinde, orman yakınında bulunan A. da evler taş ve keresteden yapılmış olup, damları düz ve toprak örtülüdür. Halk tahılcılık, davarcılık ve dokumacılıkla geçinir.

AKYAR, bk. SEBASTOPOL, SİVASTOPOL.

AKYAR, Antalya'nın Korkudeli ilcesi merkez bucağına bağlı 503 (1940) nüfuslu bir köy. A., Korkudeli'nin 12 km kuzeyinde ve dağ eteğindedir. Çevresi ormanlıktır. Kerpiçten yapılmış olan evleri düz ve toprak damlıdır. Halkı tarımla uğraşır. İçme suyu kaynaktan sağlanır.

AKYATAN GÖLÜ, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin ağızları arasında, deltanın kıyısındaki lâgünlerden (deniz kulaklarından) birisi. Karataş batısında kapı adı verilen kıyı kordonu ile denizden ayrılmıştır. 2 km kadar uzunlukta bir ayağı vardır.

AKYAYAN, Ceyhan nehri ağzının güneyinde ve deltasının kenarında Torluk denilen kıyı kordonu ile denizden ayrılmış, batısı çok girintili çıkıntılı bir lâgün (denizkulağı).

AKYAZI, Kocaeli'ye bağlı bir ilcenin merkezi. Nüfusu 2252 (1940). Denizden 39 m yükseklikte, Mudurnu çayı ile Keremali dağı arasındadır. A.nın evleri, kasabayı Adapazarı'na bağlıyan cadde üzerinde, 2 km uzunlukta olmak üzere sıralanmıştır. 35 yıl önce burada 80 ev vardı.

Keremali ve Göktepe'den elde edilen kereste, yumurta, sığır, mısır, patates, ceviz, fasulye, pirinç, elma başlıca gelir kaynaklarıdır. Şehzade Süleyman Camisi, eski eserlerindendir.

AKYAZI İLCESİ, Kocaeli'ye bağlı ilce. 37 si merkeze, geri kalanı Karapürçek bucağına bağlı olmak üzere 55 köyü, 26 600 (1940) nüfusu vardır. İlce 1 ocak 1944 tarihinde kurulmuştur.

AKYAZI OVASI, Adapazarı ovasının güney bölümü. Keremali dağından inen Dinsiz çayiyle Mudurnu ırmağı buradan geçer. Buğday, mısır, patates, fasulye, pirinç başlıca ürünleridir. Dağ eteğindeki köylerde hayvancılık da yapılır.

AKYAZILI SULTAN, Bektaşîler'e göre Hacı Bektaş Velî'nin halifelerinden. Hacı Bektaş'ı Orhan devrinde yaşamış sanan Evliya Çelebi, bu azizi, Ahmet Yesevî halifelerinden saymakta ve Hacı Bektaş'la Anadolu'ya gelip Murat II. zamanına kadar yaşadığını, hattâ Gazi Mihaloğullarından Arslan Bey'in, Akyazılı'yı sırtında taşıdığını ve Bey'in, sırtına vurduğu semerin, Akyazılı Türbesi'nde bulunduğunu söylemektedir. Akyazılı, hıristiyanlarca da «Aya Atanaş» adiyle ziyaret edilmektedir. Hasluk, türbe üzerindeki yarımay yerine bir Bulgar papazı tarafından haç takıldığını haber vermektedir. Bektaşîler, Akyazılı'yı «dem» dedikleri rakıyı icadeden, yahut nasip alacak kişinin ahlâkını anlamak için «muhabbet» dedikleri sazlı sohbet meclislerine, bir mihenk olmak üzere rakıyı sokan kimse olarak kabul ederler. Muhabbetlere başlanırken baba, yahut kıdemli bir derviş veya muhip, bir gülbank çeker ve bu gülbankta Akyazılı'nın adı hürmetle anılır. Muhabbete başlanırken dem, üçlendikten, yani meze almaksızın, birbiri üstüne üç kadeh susuz rakı içildikten sonra, çekilen gülbankta da yine Akyazılı'nın adı vardır.

A. nın Akyazı'lı olması muhtemeldir. Belki bu kişi oralıdır. Bektaşîler'ce benimsenmekle beraber Akyazılı'nın bektaşî olmayıp Bektaşîler'e karşı bulunan ve kendisine uyanlar tarafından «Hüsam Şah» ve «Gani Baba» diye anılan ünlü hurufî ve abdal «Utman baba»nın halifelerinden olup onun ölümünden on sekiz yıl sonra (1495) Utman Baba'ya uyanlar tarafından kutub tanındığı, adının da «İbrahim-i Sânî» olduğu Yeminî'nin *Faziletname*'sinden açıkça öğrenilmektedir. Kendisine İbrahim-i Sânî dendiğine göre Utman Baba'nın ölümünden 1495 e kadar geçen on sekiz yıl içinde bir başka İbrahim'in kutub tanınmış olması ihtimali vardır.

AKYOMA, Giresun'un merkez ilcesine bağlı 2061 (1940) nüfuslu bir köy. Köyden Yavşa deresi geçer. Beş mahalleye ayrılan dağınık evleri, keresteden yapılmıştır. Damları eğimli ve tahta örtülüdür. Başlıca gelir kaynağı mısır ve fındıktır. Halk dukumacılık da yapar. Köyde bir halkodası vardır.

AKYUVAR (Leucocyte; eski terim: küreyvat-ı beyza), kanın şekilli öğelerinden. Kandan başka lenfada, adenoid dokularda, kemik iliğinde bulunur. Gezici hücre olarak bağ örgüsü içine de girebilir.

Akyuvarlar yapışkan, tanecikli veya taneciksiz, ışığı çok kıran bir protoplâzma küreciğinden ibarettirler. Taze halde iken çekirdekleri görülmez. Çekirdekler, su veya sirke asidi katılırsa görülebilir. Çekirdeklerin içinde bir veya birçok çekirdek cisimcikleri bulunur.

Akyuvarların çapları 7-20 mikron arasındadır. Akyuvarları, protoplâzmalarının nevilerine ve taşıdıkları taneciklerin boya maddelerine karşı aldıkları duruma göre türlü gruplara ayırırlar. Bu taneciklerden bir kısmı asit boyalarla boyanır, bunlara *oksifil* veya *eozinofil* denir. Bazıları da yalnız alkali boya alırlar, bunlara *bazofil* denir. Nihayet bir kısmı da mutedil boyalarla boyanır, bunlara *netrofil* denir.

Akyuvarlar hareket etmek yeteneğine sahiptirler. Hareket sırasında protoplâzma, çekirdek etrafında nöbetle büzülme ve gevşeme gösterir, amipler gibi üst yüzeyden yalancı ayak şeklinde birtakım uzantılar çıkarır. Onun için bu harekete «amibimsi hareket» denir.

Akyuvarlar bu hareket yetenekleri yüzünden damarlardan dışarıya çıkarak dokuların içine girebilirler; yangılı yerlerde akyuvarların birikmesi bu yüzden olur.

Bundan başka yine hareketleri yardımiyle kandaki yabancı maddeleri (mikroplar, yağ ve boya tanecikleri) içlerine alır ve bunları eritirler.

Meçnikov (Metchnikoff), akyuvarların mikropları içine alıp eritmesine *fagozitos* adını takmıştı. Fagozitos olayı yalnız mikropların yutulmasında değil, kıkırdak ve kemik dokusu ile süt dişlerinin erimesinde ve emilmesinde de görülür.

Akyuvarların sayısı kanın milimetre küpünde 6 - 10 bindir. Miktarın artması, fizyolojik olarak, sindirim sırasında, kas yorgunluğunda, mesajda, gebeliğin son günlerinde, doğumda görülür. Buna karşı röntgen ve radyum ışınlarının etkisiyle akyuvarların sayısı önemli derecede azalır.

Akyuvarlar bulaşıcı hastalıkların çoğunda artarlar, bunun ayrası tifo ve kızamıktır.

Lösemi denen hastalıkta akyuvarların sayısı pek çok artarak milimetre küp kanda 300-500 bini bulabilir.

Akyuvarlar doğdukları yer bakımından iki grupa ayrılır:

1 — *Lenfositler*: Bunların protoplâzmasında tanecik yoktur; doğdukları yer lenfatik sistemdir (yani lenfa bezleri, adenoit doku, dalak).

2 — *Tanecikli lökositler*: Bunlar kemik iliğinde anaç hücrelerden doğar.

Akyuvarların türlü şekilleri:

1 — *Lenfositler*: Çapları 7-9 mikrondur; çekirdekleri iridir ve boya maddelerine karşı açgözlüdür. Protoplâzmalarında tanecik yoktur. Bunların miktari akyuvarların % 20-25 i kadardır.

2 — *Mononukleerler*: Çapları 10-20 mikrondur; çevreye yakın ve boyayı az alan çekirdekleri ve taneciksiz protoplâzmaları vardır. Oranları % 2 ile 4 tür.

3 — *Polininuklerler*: Çapları 9-12 mikrondur. Çekirdekleri 3-4 parçalıdır. Protoplâzmaları ince taneciklidir, oranları % 70-72 dir.

4 — *Eozinofiller*: Kaba ve asit boyalarla boyanan tanecikleri vardır; oranları % 2 4 tür.

5 — *Besi hücreleri*: Çeşitli büyüklüktedirler. Alkalik boyalarla boyanan tanecikleri vardır. Oranları binde 5 tir.

Bu hücre nevilerinin oranları türlü hastalıklarda değişiklikler gösterir. Onun için akyuvarların hem genel miktarı, hem de çeşitleri arasındaki oran, teşhis bakımından önemlidir.

AKYÜREK, Ahmet Remzi Dede (1872-1944), son devrin yetiştirdiği eski Türk ve Fars edebiyatı bilginlerinden. Kayseri'de doğmuştur. Babası Kayseri Mevlevîhanesi şeyhi Süleyman Ataullah'tır. Öğrenimini Kayseri'de yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Birçok illerde mevlevîhane şeyhliklerinde bulunmuş olan Ahmet Remzi Dede, şiirlerini *Bergüzar* (1911) adlı bir eserde toplamıştır. Tasavvufa dair, te'lif ve tercüme olmak üzere birçok eserleri vardır.

A. REMZİ AKYÜREK

AKYÜRÜK, Sinop'un, Boyabat ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 561 (1940). Boyabat'ın 4 km kuzeybatısında, Kazderesi ile Kızılırmak arasında kurulmuş olan A. ün, 2 ayrı mahallesi ve 2 yaylası vardır. Köyün evleri dağınık, tahtadan yapılmış, çatılı ve kiremitle örtülüdür. Köyde kaynak sularından faydalanılır. Köy halkı tahıl ekimi ve odunculukla geçinir. Evlerde kilim dokunur.

AKYÜZ, Ali Kâmi (1873 - 1945), Türk yazarı. Trabzonlu Şair Behçet Bey'in oğlu ve şair İsmail Sefa ile Ahmet Vefa'nın küçük kardeşidir. Mekke'de doğmuştur. Öğrenimini İstanbul'da yapmış, Askerî Rüştiye'den sonra Darüşşefaka'ya girerek oradan mezun olmuştur. Türlü görevlerde çalışmış; şehbenderliklerde, Hazine-i Hassa sicil müdürlüğünde, Posta ve Telgraf müdürlüğünde, Darüşşefaka müdürlüğünde, Posta ve Telgraf Okulu ile Galatasaray Sultanisi öğretmenliklerinde bulunduktan sonra 1939 da İstanbul Milletvekilliğine seçilerek ölümüne kadar bu görevde kalmıştır.

ALİ KÂMİ AKYÜZ

Ali Kâmi'nin yazı hayatı, daha çok, tercümecilikle geçmiştir. Çoğunlukla romanlardan ibaret olan bu tercümeler arasında, şunlar sayılabilir: Goethe'nin *Werther*'i, Tolstoy'un *Kreyçerova Sonata*'sı, Benjamin Constant'ın *Adolphe*'u, Gustave Flaubert'in *Mme. Bovary*'si, Bernardin de Saint-Pierre'in *Paul et Virginie*'si. Liseler için yazdığı *İçtimaiyat* adlı bir eseri daha vardır.

AKYÜZ, Muhittin (1870 - 1940), Türk generali. Hatipoğulları'ndandır. Edirne evkaf saymanı Şevki Bey'in oğludur. İstanbul'da doğmuştur. 1880 de Harb Okulu'nu bitirdikten sonra yıllarca bu okulun askerî coğrafya öğretmenliğini yapmıştır. 1905 te Taşkışla'da divan-ı harb karariyle askerlikten çıkarılarak Diyarbakır'a, sonra da Erzurum ve Erzincan'a sürülmüştür. 1908 meşrutiyetinin ilânı üzerine İstanbul'a dönerek Deniz Harb Okulu müdürlüğüne, 1909 da Beyoğlu mutasarrıflığına atanmıştır. 1912 Balkan Savaşında bulunmuş ve 1913 te Asir mutasarrıf ve komutanlığına gönderilmiştir. 1918 de Hicaz kolordusu komutanı iken, mütareke üzerine düşmana teslim olmak zorunda kalmış, bir süre tutsak olarak Mısır'da bulunmuş ve memlekete dönünce Anadolu'ya geçip Millî Hükümet'e katılmıştır. 1920 de Kastamonu ve çevresi, 1921 de Ankara İtilâfname-si'nin imzasından sonra kurtarılan Adana ve çevresi komutanı olmuştur. 1922 de Tahran ve 1926 da Kahire elçiliklerine gönderilmiş, 1931 den ölümüne kadar Kars Milletvekilliğinde bulunmuştur.

AKZAR (Aponevros, Fasya), kasları (adaleler) saran beyaz, parlak ve dayanıklı bir zar. Bâzı geniş kasların geniş ve zarsız olan kirişleri (tenton) de bu adı alır. O halde iki türlü akzar vardır: biri kasları kılıflıyan akzar, öbürü de kasları yapıştıran akzar. Kılıflayıcı akzara misal olarak, boyun, kol, önkol, oyluk, bacak gibi vücut bölümlerindeki kasları saran ve aynı adı taşıyan akzarlar gösterilebilir.

Aslında kiriş olduğu halde genişliğinden ve görünüşünden dolayı bu adı alan akzarsı kirişlere misal olarak da, karın kaslarından büyük ve küçük eğik kaslarla, enine karın kasının akzarları gösterilebilir. Bu son üç karın kasının akzarları, karın doğru kasına da bir kılıf yaptıktan sonra orta çizgi üzerinde, aynı ve karşı tarafın akzarlariyle birleşerek karnın ön duvarındaki akçizgiyi yaparlar. Bk. AKÇİZGİ.

AKZİYARET, Urfa'nın merkez ilcesine bağlı 8455 nüfuslu (1940) bir bucak. Merkezi, Urfa'dan 20 km kadar kuzeyde 650 nüfuslu (1940) Gülmen köyüdür. Bucağa bağlı 34 köyden birisi de 139 nüfuslu Akziyaret köyüdür.

AL, Kars'ın Posof ilcesi merkez bucağına bağlı 590 (1940) nüfuslu köy. Taş ve ahşap evlerinin damları düz ve toprak örtülüdür. Halk çiftçilik ve dokumacılık yapar. İçme suyu kaynaktan alınır. Köyde bir halkodası vardır.

ALA (Lât. = «cenah»), Roma ordusunda bazı kıta bölümlerine verilen ad. Cumhuriyet devrinde bu kelime bağlaşıkların göndermekle ödevli oldukları ve savaşta genel olarak ordunun yanlarında bulunan yaya ve atlı kuvvetleri için kullanılırdı. İmparatorluk devrinde ise bu ad, sınır ordularına mensup atlı kıtalarına verilirdi. Bunlar ya 500 kişilik (ala quingenaria), ya 1000 kişilik (ala milliaria) idiler. Anadolu'da da, Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırında olan Kappadokia eyaletinde, adlarını yazıtlardan öğrendiğimiz birkaç A. bulunmuştur.

ALÂ b. Abdullah el-Hadremî el- (ölm. 642), Peygamber'in güvendiği eshaptan. Aslında Hadramut'ludur. İslâmlığın ilk devirlerinde fetihlerde bulunanlardan biridir. Peygamber tarafından Bahreyn valiliğine atanmış, Ebu Bekir ve Ömer zamanlarında da görevinde bırakılmıştır. Peygamber'in ölümünden sonra islâm dininden dönen Bahreyn halkının ayaklanmasını bastırarak, Müslümanlığı burada yerleştirmiştir. El-Alâ, 635 - 36 tarihlerinde Afrece bin Herseme'yi kayıklarla Basra körfezinin Faris kıyılarına göndererek, burada bir ada almağa muvaffak olmuştur.

Çok cesur, enerjili olduğu ve Peygamber'den birçok hadîs rivayet ettiği söylenir.

ALÂ b. Mugis el - Yahsebî el - (ölm. 763), cesaretiyle tanınmış Arap komutanlarından. Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu Abdurrahman, burasını ele geçirdiği sıralarda el-Alâ Ifrikiye'de bulunuyordu. Abbasî Halifesi el-Mansur kendisine mektup göndererek, Abdurrahman'a karşı hareket etmesini istemiş, o da bu önergeyi kabul ederek, el-Mansur adına hutbe okutmağa ve bu ödev için kuvvet toplamağa başlamıştır. Fakat meydana getirdiği büyük ordu ile İşbilye (Sevilla) dolaylarında Abdurrahman'a karşı giriştiği savaşta yenilmiş ve öldürülmüştür.

ALABALIK, kemikli balıkların malakopterigi (Malacopterygii) alttakımına bağlı som balıkları (Salmonidae) familyasının bir cinsi. Sırt yüzgecinin gerisinde küçük bir

ALABALIK

yağ yüzgeci bulunduğundan diğer balıklardan hemen ayırdedilir. Etleri beyaz ve pembe renkli ve çok lezzetli olduğundan çok makbul balıklardır. Bu niteliklerini, akarsularda buldukları küçük kabuklular(Crustacea)ı yiyerek kazanırlar. Hızla akan duru sularda yaşamayı çok seven bu balık, çok hareketli ve yırtıcıdır. Vücudu kırmızı ve açık renkli lekelerle süslüdür. Renkleri yeşil ile açık kurşunî arasında değişir ve bu suretle su içinde görünmez bir hale gelir. Hızla akan suları aşarak dağların yükseklilerine çıktıkları gibi düzlüklerde de yaşarlar. Bazı yerlerde bunların dölünü muhafaza etmek için özel tertipler alınır.

Kuzey yarımküresine yayılmış olan alabalıklar buzullarla güneye gelmişler, Avrupa'nın birçok yerlerinde, dağ tepelerindeki dere ve göllerde yaşamalarına devam etmişlerdir.

Memleketimizde birçok dağlarda göl ve derelerde, meselâ Uludağ'da, Sapanca, Çıldır, Tortum göllerinde, Erzurum, Elazığ'da bazı derelerde, Hacin ve Niğde'nin Ecemiş derelerinde, Sıtka'da alabalıkların Akdeniz'e mahsus bir ırkı (*Salmo trutta macrostigma*) yaşar. Buna, yaşadığı sulara göre göl alası, nehir alası ve dağ alası adları verilmektedir. Memleketimizin birçok yerlerinde de başka adlar verilmektedir. Meselâ Niğde'de benli, Konya'da elburuz balığı derler. Bunlar 15 - 20 cm uzunluğundadırlar. Genel olarak 3 - 4 tanesi bir kilo gelirse de daha büyüklerine de raslanmaktadır. *Salmo trutta labrax* ırkı ise, Karadeniz kıyılarında yaşar. Eti kızıl renktedir. Bunun için buna, bazı yerlerde mercan adı verilmektedir.

Gök kuşağı alası (*Salmo irideus*) Amerika'da yaşıyan bir türdür. Alabalıklar çok sakıngan ve hızlı hareketli oldukları için onları tutmak oldukça güçtür. Suyun yüzeyine yakın uçuşan sinekleri sıçrıyarak yakalarlar. Diğer balıkların yumurta ve yavrularını da yerler.

ALABAMA [*ælıbæmı* ok.], Amerika Birleşik Devletleri'nin güneydoğu devletlerinden biri. Yüzölçümü 134 669 km², nüfusu 2 646 000. Bu nüfusun üçte birini zencilerle melezler teşkil eder. Kuzey bölümünde demir ve kömürce zengin olan Alleghany dağlarının güneybatı parçası uzanır (630 m). Bunun güneyinde önemli pamuk ekimi alanı olan bitek topraklı düzlükler yer alır.

Orta bölümde 80 - 100 m kadar yükseklikte tepelik bir yöre, daha güneyden 250 - 350 km genişlikte kumlu yahut yer yer bataklıklarla kaplı çukur ovalar uzanır. Başlıca akarsuları Alabama nehri ile daha batıdaki Tombigbee ve kuzeyden geçen Tennessee nehrinin bir bölümüdür.

Iklim, genel olarak, yaşamaya elverişlidir; yalnız güneydeki çukur alanlarla ırmak boyundaki çukur yerler sağlığa elveriş lideğildir. Memleketin iç bölümünde sıcaklık ortalaması ocak ayında 6 - 8°, temmuzda 27,2° dir. Kıyıda, Mobile'de ise 9,9° ve 26,9° dir. Yağışlar, kıyıdan içerilere doğru azalır; yıllık ortalama 140 cm dir. A., Amerika Birleşik Devletleri'nin önemli tarım alanlarından biridir. En çok güneyde ekilen mısır, ortada yetiştirilen pamuk ile türlü yerlerde ekilen tütün, şekerkamışı, yulaf, patates ve sıcak memleket meyvaları başlıca ürünleridir. Çok miktarda davar, sığır, domuz ve at beslenir; kömür ve demir çıkarılır. Endüstri maddeleri arasında gübre yapımı, pamuk yağı çıkarılması, vagon yapma, dokumacılık başta gelir. Demiryollarının uzunluğu 9 100 km yi geçer. Başkenti, 66 100 nüfuslu Montgomery, başlıca liman ve ticaret merkezi 68 200 nüfuslu Mobile, en büyük şehri ve endüstri merkezi 260 000 nüfuslu Birmingham'dır. 1702 de Fransızlar tarafından yurtlandırılan A. 1763 de İngilizler'e, 1783 de Amerika Birleşik Devletleri'ne geçmiş, 1819 da 22. hükümet olarak, A. B. D. birliğine alınmıştır.

DİL: Alabama (Alibamu) dili, Kuzey Amerika dillerinin Muskogi dil ailesindendir. Bu aile, içerisinde bulunan Koasiti diliyle birlikte, asıl Moskogi grupunun güney kolundan sayılır. Yaşıyan yakın akrabaları Hiçiti, Seminol ve Çokto (Choctaw) dilleridir.

ALABAMA MESELESİ, Devletler Hukukunu'nun en tanınmış meselelerinden birinin adı. Bu ad, Birleşik Amerika'nın 48 devletinden biri olan Alabama'dan değil, bu adı almış olan bir gemiden gelmedir. Çok tanınmış olmasının sebebi,

iki büyük devlet arasında uzun süren bir uyuşmazlığı adlandırmış olması, hakemlik yoliyle uyuşmazlığın çözülmüş bulunması ve tarafsızlık kurallarını düzenlemesidir.

Amerika Birleşik Devletleri'ni 1861 den 1865 e kadar ikiye ayıran ve Ayrılma Harbi diye anılan iç savaşta, güneyliler, denizden yapılan saldırışlara ve ablukalara dayanabilmek ve kendileri de kuzeylilere denizden saldırabilmek için gemi bulmağa lüzum görmüşler ve İngiliz tezgâhlarına başvurmuşlardır. İlk aldıkları gemi 15 mayıs 1862 de denize indirilmiş ve «Alabama» adını almıştır.

Liverpool'daki Birleşik Devletler konsolosu bu gemiyi gözden geçirerek bırakılmamasını istemişti. Gemi, bir tek topu ve tüfeği olmadığı halde İngiliz ve Amerikan memurlarının dikkatine rağmen denize açılmıştır. Eksik kalan tayfalarını Asor adaları yanlarında almıştır. İngiltere'den gelen iki vapur da komutanı, subayları, üniformaları, silâh ve savaş gereçlerini getirmiştir. Konfederelerin, yani ayrılık ilân etmiş olan güneylilerin bayrağı gemiye, orada çekilmiş ve «Alabama» kuzeylilerin gemilerine, bulduğu yerde saldırmaya başlamıştır. Batırdığı ticaret gemilerinin sayısı 560 a yakındı.

«Alabama» şiddetli takiplerle Cherbourg önlerinde yakalanmıştır. Birleşik Devletler'in «Kearsage» adlı korveti tarafından kahramanca bir savaştan sonra batırılmış, tayfaları «Shenandoah» gemisine geçirilmiştir. «Shenandoah» ile «Georgia» ve «Florida» gemileri de kuzeylilere azçok zarar vermişler, fakat çabuk yakalanmışlardır.

Birleşik Amerika, bütün bu zararlarını, tarafsızlık kurallarına aykırı hareket etmiş olmasından dolayı İngiltere'ye ödetmek istemiştir. İngiltere bu isteği kabul etmemiştir. 1865 başından 1871 e kadar hemen beş yıl süren uyuşmazlığı iki devlet de gidermeğe çalışmıştır. 1869 da uyuşmazlığın iki İngiliz ve iki Amerikalı'dan meydana gelen bir komisyona verilmesini Birleşik Amerika öne sürmüştür. İngiltere, ayaklananların savaşkanlığını baştan beri tanımıştı; bunun yolsuz olup olmadığını komisyonun incelememesi şartiyle, isteği kabul etmişti. Bu esas üzerine imzalanan protokol, Birleşik Amerika Senatosunca bir oya karşı 44 oyla reddedilmiştir. Nihayet 1871 başında İngiltere'nin yaptığı teşebbüs üzerine 8 mayıs 1871 tarihli Washington Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile tanınmış üç kural konmuş ve Birleşik Devletler, İngiltere, Brezilya, İtalya ve İsviçre devlet başkanlarınca seçilecek birer hakemden meydana gelecek bir mahkemenin bu kurallara göre meseleyi incelemesi kararlaşmıştır. Mahkeme Cenevre'de toplanmış, 14 eylül 1871de son kararlarını vermiştir. Bu karar gereğince İngiltere on beş buçuk milyon altın dolar tazminat ödemiştir.

ALABAMA NEHRİ (Alabama River), Amerika Birleşik Devletleri'nin güneydoğusunda, kendi adiyle anılan devletin topraklarından geçen bir nehir. Alleghany dağlarının güney yamaçlarından çıkan A. nehri, 900 km den fazla uzunluktadır ve Mobile körfezinin 27 km kuzeyinde Tombigbee ırmağiyle birleşerek bu körfeze dökülür. Ağzından başlıyarak Montgomery şehri kuzeyine kadar 430 km lik bölümü, küçük gemilerin işlemesine elverişlidir. Daha kuzeyindeki bölümünde yer yer boğazlar vardır. A. kollariyle birlikte gemilerin işlemesine elverişli, 1 300 km lik bir suyolu meydana getirir.

ALABANDA, Büyük Menderes nehrinin güneyinde, Çine çayının (eski Marsyas) sol kıyısında kurulu eski bir Karia şehri. Yıkıları üzerinde bugün Çine ilcesine bağlı Araphisar köyü bulunmaktadır.

Alabanda, kısa bir zaman için Antiokheia adını almıştı. Hellenistik devirde ve hususiyle Roma İmparatorluğu zamanında pek bayındır bir şehir olup zenginliği ile tanınmıştı (Steph. Byz.). Plinius (V, 109), Alabanda'nın serbest bir şehir olduğunu ve kendi adını taşıyan bölgedeki adalet örgütlerinin (conventus iuridicus) merkezi bulunduğunu yazmaktadır.

Şehir, ovada kurulu olup güneyinde bulunan ve Kemersuyu adını taşıyan bir dere ile biribirinden ayrılan iki tepeye doğru yükselmekteydi. 2,5 – 3 m kalınlıkta olan sur ve kuleleri, hususiyle batıdaki tepede iyice muhafaza edilmiştir. Bu tepenin kuzey yamacında Müzeler Umum Müdürü Halil Ethem Bey (Eldem) tarafından 1904 - 5 te yapılan kazılarla Dor nizamında bir tapınağın kalıntıları bulunmuştur. Şehre ait akropolisin bulunduğu doğudaki tepenin kuzey yamacında tiyatronun seyirciler kısmı görülmektedir. Ovada, belediye dairesi (buleuterion) ve bunun güneyinde pazar yeri(agora)ne ait galerilerin yıkıları görülür. Pazar yerinin doğu güneyinde, Bizans devri eserleri altında, Vitruvius tarafından Pseudodipteros tarzındaki tapınaklara bir örnek olarak gösterilen «İon nizamında, amazon savaşlarını gösterir kabartmalarla süslü» Apollon tapınağının temelleri meydana çıkarılmıştır. Daha batıda Roma devri hamamlarını hatırlatan yıkılar bulunmaktadır. Batıda, şehir surunun dışındaki tarlalarda, büyük granit bloklardan tekparça olarak işlenmiş yüzlerce lâhitlere raslanmaktadır.

ALABANDİN, (Manganblende), siyah veya koyu gri renkte bir mangan sülfür minerali.

ALABASTER, beyaz, kırmızı yahut gri renkte ve saydam bir alçı çeşidi. Heykelcilik ve süsleme işlerinde kullanılır. Tırnakla çizilebilir yumuşaklıktadır.

ALABASTRON, eski zamanlarda güzel kokular koymaya yarıyan armut şeklinde küçük vazolar. Bunlar çoğu zaman Mısır'daki Alabastron şehrinde elde edilen yumuşak mermerden yapıldığı için bu adı almışlardır. Bunların camdan, pişmiş topraktan ve madenden olanları da vardır.

ALABAŞ : (Brassica oleracea var. Gongylodes) turpgiller (*Cruciferae*) den memleketimizde az tanınmış bir sebze. Gövdesinin etleşmesinden meydana gelen yumru yenir. Yaprakları da hayvanlara yem olarak verilir. Birçok memleketlerde her mevsimde bulunur. Mavi ve beyaz olmak üzere başlıca iki çeşidi vardır.

ALABAŞ

ALACA: 1 — (**Hüseynabat**) Yozgat'ın 40 km kuzeyinde bir kasaba. Nüfusu 2923 (1940). A., aynı addaki küçük bir ovanın batı kenarında Yeşilırmak'ın kollarından Çorum çayına karışan Alacadere boyunda kurulmuştur. Denizden yüksekliği 970 m. A. nın çevresinde oligosen devrinin jipsli tabakalarından meydana gelmiş düzlükler ve tepelikler uzanır. Daha uzaklarında yükseklikleri 1500 - 1750 m olan yassı dağlarla plâtolar vardır.

A. çevresindeki çukur düzlüklerde yıllık yağış tutarı azdır (30 - 40 cm). Bununla beraber, bazı yıllar kar çok yağar ve kar örtüsünün kalınlığı 50 cm ye yaklaşır. Soğuk-

lar da fazla olur. Kasabanın çevresinde orman yoktur. En çok buğday, arpa, mısır, fasulye, mercimek, nohut ekilir. Patates de yetiştirilir. Meyvalar arasında armut, elma, erik önemli yer tutar. Bu topraklarda nüfus ve köyler oldukça sıktır (nüfus sıklığı km² ye 33 kişi). A. kasabası, Çorum'u Yozgat'a bağlıyan şosenin üzerinde ise de, yerinin oldukça sapa oluşu ve demiryoluna uzaklığı yüzünden gelişememiştir. A. nın ufak bir hastanesi vardır. İçme suyu 400 m kadar yakındaki Karapınar kaynağından künkler ve demir borularla getirtilmektedir. A. nın yakınlarında eski eserler vardır.

2 — Çorum'a bağlı bir ilce merkezi. A. ilcesinin yüzölçümü 1 155 km², nüfusu 37 592, (1940) ilce topraklarında nüfus sıklığı 33, köy sayısı 92 dir.

3 — Çoruh'un Borçka (Yeniyol) ilcesi merkez bucağına bağlı, 513 (1940) nüfuslu bir köy. Altı mahallesi vardır. A. , Borçka'nın 6 km doğusunda, dağlık bir yörede, dağınık bir köydür. Evleri ahşap, damları tahta örtülüdür. Çevresi ormanlıktır. En çok tütün ve mısır ekilir. İçme suyu kaynaktan alınır.

ALACA (Panachur, Panaché), bitki yapraklarının yer yer beyaz lekeli oluşu. Alaca, yapraklarda hücrelerin bazılarında klorofil oluşmamasından ileri gelir. Patolojik ve fizyolojik olarak iki çeşidi vardır. Patolojik A. hücrelerde klorofili solduran zararlı bir maddenin belirmesinden, fizyolojik A. ise hücrelerin kendilerinde klorofil yapmak yeteneğinin olmaması yüzündendir. Patolojik A. da yapraklardaki beyazlık küçük lekeler halindedir ve bulaşıcıdır. Fizyolojik A. da beyazlık uzunca veya mermer dalgası gibi çizgiler şeklindedir. Mozaik hastalığına tutulan tütün ve domates yapraklarında da beyaz lekeler görülür. Sarılık hastalığının A. ile ilgisi yoktur. Bk. ALBİNİSM ve ABROŞ.

ALACAAĞZI, Zonguldak kömür bölgesinin batı bölümündeki kömür işletme yerlerinden birinin adı. A., Ereğli'nin 30 km kadar kuzeydoğusunda, deniz kıyısındadır. Çevresinde alçak ve yassı birtakım dağlar uzanır. Bölge ormanlıktır. Küçük bir koy'un gerisinde uzanan A., jeolojide, Ereğli-Zonguldak kömür bölgesindeki prodüktif karbon arazisinin alt katı olarak tanınmıştır.

Altkarbon'un daha çok dağınık-göl fasiyesli serisini meydana getiren Kulm arazisi, Ereğli-Zonguldak kömür bölgesinde ilk defa 1896 da Alacaağzı yerindeki kömür işletmelerinde G. Ralli tarafından fosilleriyle tanınmış olduğundan, buna «Alacaağzı katı» adı verilmiştir.

ALACAAĞZI KOYUNUN DOĞUDAN GÖRÜNÜŞÜ

Zonguldak bölgesinde kalker, dolomit, ve karaşistler serisinden meydana gelmiş altkarbon'un Vise katının üstünde bulunan Alacaağzı katı iki bölüme ayrılır:

1 — Alt Alacaağzı serisi. Az kömür ve az bitki izleri (Diplotmemalar) taşıyan ve kumtaşlı katgıları bulunan bir killişist bölümüdür. Bu seride deniz fosillerinin de bulunması, deniz tortuları katgılarını göstermektedir.

2 — Üst Alacaağzı serisi. Bu seri petrografik bileşim bakımından alt serinin benzeri ise de ayrıca prodüktif kömür tabakalarını da taşımaktadır. Burada deniz tortuları katgısı yoktur. Bu arazinin Alt Namur'a (Waldenburg katı) ait bir florası vardır. Bu bitki fosilleri arasında: *Diplotmema elegans Brugt; Calamites cistiiformis Stur: Sphenophyllum tenerrimum Ett: Lepidodendron acuminatum Goeþe* başlıcalarıdır.

ALACAAĞZI ve ÇEVRESİNİN HAVADAN GÖRÜNÜŞÜ

Alacaağzı katının prodüktif olan üst serisi içinde işletilebilir 16 kömür damarı vardır. Bu 16 damarın bütün kalınlığı 15 m kadar olup, herbiri yaklaşık olarak 1 m ortalama kalınlık gösterir. Kömür tabakaları üstten alta doğru, Arap, Kesmeli, Büyük, Halilpaşa, Emiroğlu, Kocayuvan, Büyük Kılıç, Küçük Kılıç, Kadı, Kalaycı, Büyük Kesmeli, Akçe, Tokman, Teflendi I., Teflendi II., Mustafabeyoğlu damarları adını alır. Üstte Arap damarından, altta Mustafabeyoğlu damarına kadar genel Stamp (türlü kültelerden meydana gelmiş ince tabakalar) 550 m kadar olduğuna göre, bütün bu kalınlık içinde kömür oranı % 3 ü buluyor demektir. Bu kömür damarlarından başka korelasyonu şimdilik yapılmamış olduğundan stampta yeri kesin olarak

belli bulunmıyan, Camlı-Kandilli bölgesinde işlenen 0.80 m lik Subaşı damarı ile Kozlu bölgesinde işlenen 1.60 m kalınlığında Alimolla damarı ve Güntepe bölgesinde işlenen 0.80 m lik Pero ve 1.35 m lik Tekke damarları da Alacaağzı katı arazisi içindedir.

Bu kattaki kömürlerin özelliğini gösteren ortalama bir çözüm sonucu aşağıda gösterilmiştir:

Nem	Kül	Uçucu maddeler	Sabit Karbon
% 2.0	% 9.6	% 34.8	% 53.6

ALACAATLI, Balıkesir'in Sındırgı ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 760 (1940). Tahtadan yapılmış, düz damlı veya çatılı olan evleri, toplu bir haldedir. Damları toprak veya kiremitle örtülüdür. Köyde kaynak suları içilir. Çevresinde tahıl ve tütün ekilir. Köyde bir halkodası vardır.

ALACABAYRAK, Yeniçeri örgütlerinden «kapıkulu süvarisi» denilen ve dört bölükten ibaret olan birlik. Yeşil ve beyaz yollu bir alacabayrak taşıdığı için bu birliğe «alacabayrak» denmiştir.

ALACADAĞ: 1 — Finike'nin kuzeybatısında, Beydağları'nın güneybatıya uzanan iki kolundan birisi ve doğudaki. Yüksekliği 2 336 m. A., hemen baştan başa Elmalı serisi adı verilen, üstmezozoik-eosen kalker ve flişlerinden meydana gelmiştir. A., batısındaki Kasaba ovasında toplanan akarsuların birleşmesinden meydana gelen Dümre (Sarnıç) deresi ile yarılmıştır.

2 — Kars'ın 30 km güneydoğusunda 2 693 m yükseklikte bir dağ. Başgedikler bucak merkezinin güneyindedir.

ALACADAĞ SAVAŞI, 1877 Türk-Rus harbinde Kafkas cephesinde yapılan savaşlardan biri. Müşir Ahmet Muhtar Paşa Kars kalesini «kuşatma»dan kurtardıktan sonra sağda Arpa çayına, solda Kars kalesine kanadlarını dayıyarak Alacadağ'da bir mevzi seçmişti.

Ruslar, eylûl 1877 sonlarına doğru gerek bu mevzie, gerekse Kars cephesine karşı yavaş yavaş yanaşmışlar, 18 000 kişilik bir kuvveti de Digor üzerinden kuşatma için göndermişlerdir. Çok uzaklarda yapılan bu kuşatmadan Ahmet Muhtar Paşa bir haber alamamıştır.

Ruslar, 15 ekim 1877 de, bu kuşatma koliyle Türk ordusunun sağ yan ve gerilerine, diğer kuvvetlerle de cepheden şiddetle taarruza geçmişlerdir. Ordusunun sağ kanadı tamamiyle bozulmuş olan Muhtar Paşa, savaşı kaybederek, kalan kuvvetleriyle Erzurum'a doğru çekilmek zorunda kalmıştır.

ALACAĞIN TEMLİKİ, genel olarak, borçlunun rızasını aramaksızın, alacaklının alacağını üçüncü bir kişiye devri. Hukukî sebebi olan işlem meselâ alım, satım, bağış veya ödeme battal olsa bile, salt temlik sahihliğini muhafaza eder.

Temlik bağıtı, bütün bağıtlar için gözönünde bulundurulması gerekli şartlara uyulmakla varlık kazanır. Fakat her alacak temlik edilemez. Kanun veya bağıt hükmü yahut işin özelliği buna engel olabilir. Alacağın temliki için yazılı şekli emreden kanun, bunun va'dinde özel bir şekil aramamıştır. Va'di yapanın mirasçıları da bu vaitle bağlıdırlar, va'din yerine getirilmemesi zarar ve ziyan istenmesini mümkün kılar.

Temlikin borçluya haber verilmesi mecburluğu yoksa da bu, devralanın çıkarı icabıdır. Çünkü haberi olmıyan borçlunun, alacaklısına ödemekle borcundan kurtulması mümkündür. Kime ait olduğunda uyuşulmıyan bir alacağın borçlusu ödemekten kaçınmak ve mahkemeye başvurarak borcundan kurtulmak yetkisini taşır. Borçlu devredene karşı ileri sürebileceği savunma sebeplerini, devralana karşı da ileri sürebilir. Temlikin karşılığı var ise temlik eden, devir anında alacağın varlığını dahi ödemek zorundadır. Karşılıksız olduğu takdirde varlığını dahi ödemekle yükümlü tutulmaz.

Ödeme yerini tutmak üzere de bir alacak temlik olunabilir.

ALACAHAN, Sıvas'ın Kangal ilcesine bağlı bir bucak. Merkezi Kangal kasabasının 23 km güneydoğusunda, Sıvas-Malatya şosesi üzerinde 1 228 nüfuslu Alacahan'dır. Çoğu düz ve toprak damlı taş evlerden meydana gelen A. ın çevresinde tahıl ekilir, hayvan beslenir. A. bucağının nüfusu 8 494 (1940) olup, bucağa bağlı 19 köy vardır.

ALACAHİSAR, Yugoslavya'nın Sırbistan bölümündeki **Kruševac** şehrine Osmanlılar zamanında verilen ad. Nüfusu 7500. Denizden yüksekliği 190 m. Batı ve Güney Morava'nın birleştikleri yere yakın bir alanda, Belgrat ile Üsküp (Skoplje) arasında kurulmuş bulunan A., Adriya denizi kıyısına uzanan işlek demiryolu boyundadır. Çevresindeki bölgede nüfus, km² ye 60-70 kişi düşecek kadar sıktır. Etrafındaki topraklarda mısır tarlaları ve meyva bahçeleri geniş yerler kaplar. A., çevresi canlı bir meyva ve davar ticareti merkezidir.

1455 de Osmanlılar tarafından kesin olarak alınan A. kıral Lazar (1329-1371) zamanında Sırbistan kırallığının başkenti idi. Türkler'e geçince Rumeli eyaletinin sancak merkezlerinden biri yapılmış, 1815 de özerkliği tanınan Sırbistan prensliğinin sınırları içinde kalarak Osmanlı yönetiminden çıkmıştır. A. da güzel bir eski kilise ile eski Sırp kırallarına ait saray yıkıntıları vardır.

ALACAHÖYÜK, Çorum'un Alaca ilcesine bağlı olan Alacahöyük, Horamözü vâdisinin kuzeydoğu kıyısında ve aynı adı taşıyan bugünkü köyün kurulduğu yerdedir. 310 m uzunluğunda, 277 m genişliğinde ve 20 m yüksekliğindedir. Alaca ilcesinin aşağı yukarı 15 m kuzeybatısında ve Boğazköy'ün 25 km kuzeydoğusundadır. Sinop ve Samsun'dan gelen eski kuzey-güney yollarının birleştiği bölgede bulunan Alacahöyük, tarih öncesi çağlarının büyük doğu-batı yoliyle de ilgilidir.

1835 yılında W. G. Hamilton tarafından gezilen Alacahöyük, yüzyıldan beri Batı gezginlerinin, sanat tarihçilerinin, arkeolog ve filologlarının, coğrafyacılarının uğradığı, üstünde durduğu bir arkeoloji alanıdır. Birbiri ardından Höyük'e uğrıyan ve yer yer kısa araştırmalar yapan Batının eski bilginleri, yalnız Hititler'in önemli taş kabartmalarını ve kapı sfenksini görmüşler ve bilim dünyasına tanıtmaya çalışmışlardır. Bu ilk gezi ve araştırmalardan sonra Makridi de 1906 ve 1907 yılında Alacahöyük'te İstanbul müzeleri adına kazı yapmıştır.

Tam yüzyıl süren ilk Alacahöyük araştırmaları, hususiyle Hitit kültürü ve sanatının etkisi altında kalanlar, onu tanımak ve tanıtmak istiyenler tarafından yapılmıştır. Bu araştırmalarda Höyük'ün yalnız topraküstü eserleri ele alınmış olduğundan, Alacahöyük'ün uzun geçmişi, büyük hazineleri on yıl öncesine kadar dünyaca bilinmiyordu. Asıl Alacahöyük araştırmaları 1935 yılında ve Türk Tarih Kurumu adına yapılan kazılarla başlamıştır. 1935 kazısını Dr. Hâmit Koşay ile arkeolog Remzi Oğuz Arık ve 1936 dan 1945 yılına kadar devam ettirilen kazıları da Dr. H. Koşay yönetmiştir.

ALACAAĞZI

İŞARETLER

1

2

3

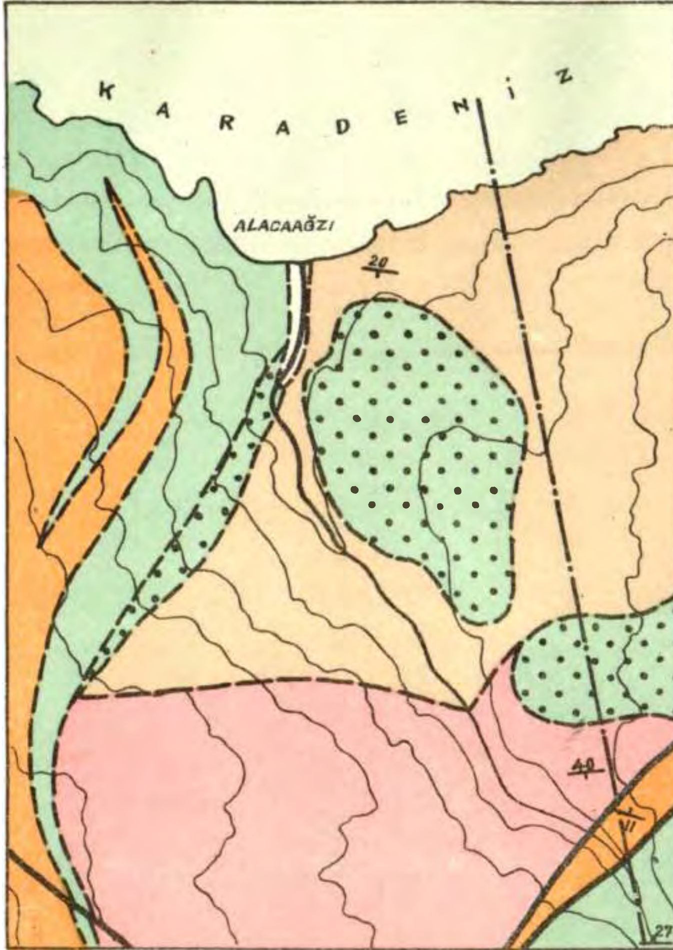
4

5

6

7

8

MİLLİ EĞİTİM BASIMEVİ

1 — Velibey gresi. 2 — Altkretase kalkeri. 3 — Altkretase kaide konglomerası. 4 — Üst Alacaağzı serisi. 5 — Kozlu serisi. 6 — Formasyon sınırı. 7 — Kırık (fay). 8 — Kesitin alındığı yer.

İŞARETLER

1

2

3

4

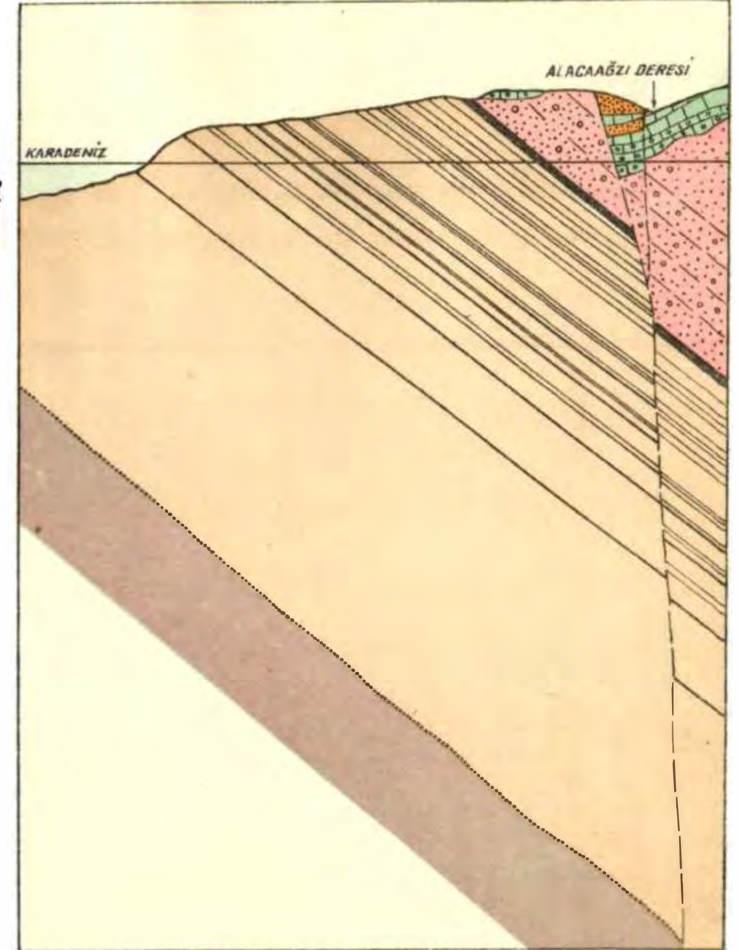
5

6

7

8

9

İnönü Ansiklopedisi

1 — Velibey gresi. 2 — Altkretase kalkeri. 3 — Altkretase kaide konglomerası. 4 — Kozlu serisi. 5 — Alacaağzı serisi. 6 — Dinant kalkeri. 7 — Üst Alacaağzı kömür damarları. 8 — Kozlu ve Alacaağzı serileri arasındaki sınır. 9 — Kırık (fay).

Bugüne kadar Höyük'te dört kültür çağı ve on dört yapı katı bulunmuştur:

I. Kültür Çağı: I. çağ adı verilen son kültür katı, çanak çömlek ve sikke belgelerine göre Phrygler'den başlıyarak Osmanlılar'a kadar sürüp gelen tarih çağını belgelendirir. M. Ö. aşağı yukarı 1200 yılında yıkılan ve bırakılan Hitit yapılarından faydalanan Phrygler, Höyük'te bir şehir veya önemli bir yerleşmeye tanıklık eden yapı, veya başka çeşit arkeoloji anıtı bırakmamışlardır. Hellenistik - Roma - Bizans - Selçuklu ve Osmanlı çağlarındaki durum da bundan farklı değildir.

II. Kültür Çağı: Üç yapı katına ayrılan bu çağ, M. Ö. 2000 - 1200 yıllarını kaplıyan Hititler'e aittir. Eski, yani IV. yapı katındaki temel taşlarının ufaklığı, ele geçirilen özel evlerin plânları ve içlerindeki arkeoloji kalıntıları, kiler buluntuları bu yapı katının Eski Hitit Çağı'na ait olduğunu belirtmektedir. İlk yapı katının evleri, Höyük'teki Bakırçağı'nın son yapıları yıkılıp yakıldıktan sonra kurulmuştur. Evlerin kiler ve fırınları aralarındaki sokaklar, Eski Hitit Çağı'nın şehircilik sistemi bakımından önemli yapı kalıntılarıdır. Bu yapı katı Boğazköyde'ki Büyükkale'nin V. ve hususiyle IV. katının paralelidir.

Orta Hitit Çağı'nı karşıladığı bildirilen üçüncü yapı katında temelleri ufak taşlarla yapılmış bir tapınak meydana çıkarılmıştır. Büyük Hitit Çağı tapınaklarına benziyen bu yapı, sfenksli kapının yakınındadır. İç avlunun iki tarafındaki sütunlu holün taban taşları bulunmuş ve geniş plânlı tapınağın depoları incelenmiştir. Şehrin büyük kanalizasyonu, sokakları, kaldırımları ve büyükçe bir mahalledeki özel evleri bu çağın gelişme seviyesini iyice belirtir. Tapınağın altında ve yanında demir eritme fırını bulunan bir demir deposu elde edilmiştir. Yüzük biçiminde hiyeroglifli altın mühür, aynı yazı ile mühürlenmiş küpler ve diğer merkezlerde eşleri bulunmıyan yeni tip çanak çömlek, ayrıca büyük bir evrime tanıklık eden metal yaraçlarla, kemik kakmacılığının ileri örnekleri, maddî kültür eşyasının güzel sanat belgeleridir.

Büyük Hitit Çağı'nı karşılıyan ikinci yapı katı, çift kapılı büyük Hitit tapınağı veya sarayı ile tanınmıştır. Boğazköy'ün M. Ö. 1400 - 1200 arasına tarihlenen tapınaklarına benziyen Alacahöyük'ün ikinci tapınağı, üstü açık büyük bir orta avluyu çevreliyen salonları, odaları ve taş tabanları yerinde bulunan çift sıra sütunları veya «Plastre» ları, heykel tabanı, Hitit dinî yapılarının özelliğine uyan kalıntılardır. Avlunun kuzeyi Phrygler tarafından yakıldığı halde, dibenin köşeli kapak taşlarının yanyana getirilmesiyle döşendiği anlaşılmıştır. Biribirine çamur harçla bağlanan kaba temel taşlarının üstünden kerpiç duvar yükselmektedir.

Büyük Hitit Çağı'nda berkitildiği anlaşılan Alacahöyük'ün şehir suru açıklanmış ve Boğazköy'deki büyük tahkimlerin paralelleri bulunmuştur. Büyük bir şehir gireği olan sfenksli kapı, yapma olarak yığılmış bir toprak seddi üzerine kurulan taş temelli surun güney kapısıdır. Bu kapıda karşılıklı iki sfenks yer alıyor (b. şek.). Kapının sağında ve solunda duvarların alt kısımları, sunu, av ve çeşitli tören konularını tasvir eden kabartmalarla süslü bulunuyordu. Hitit plâstik sanatının en değerli ve en önemli örneklerini meydana getiren bu kabartmalar, şimdi Ankara'ya getirilmiştir. Özel evlerin bulunduğu mahalle ve Boğazköy'deki çok odalı yapıların tipine giren geniş plânlı evler, Alacahöyük'ün sivil yapılarını tamamlamaktadır. Bu çağda dinî, askerî ve sivil yapılariyle gelişmiş bir Hitit şehri olarak karşımıza çıkan Alacahöyük, küçük sanat belgeleri bakımından da zengin bir kültür merkezidir. Çanak, çömlek, bakır, tunç, kurşun, ve altından yaraçlar, küçük figürler ve mühürler, ayrıca kült eşyası ve hususiyle Tel-Halaf'ın ortostat kabartmalarına benziyen ve bir ağacın üstündeki kanadlı güneşi tutan boğa-adam tasvirli tunç levha, sifonlu kazan ve bir oda içinde bulunan çivi yazılı iki tablet, Büyük Hitit Çağı'nın değerli kült ve kültür belgeleridir.

ALACAHÖYÜK'TE SFENKSLER KAPISI, HİTİT DEVRİ (M. Ö. 1300 sıralarında)

III. Kültür Çağı: Dört yapı katına ayrılan bu kültür, büyük bir yangınla ortadan kaldırılmıştır. Alacahöyük adını arkeoloji, kültür tarihi ve müzecilik edebiyatında ölümsüzleştiren 14 kıral mezarı bu çağa aittir. Önasya'nın en zengin arkeoloji eşyasını veren ve Bakırçağı şehrinin yapı katlarını karşılıyan bu mezarlar, taş duvarları, düz damları, kerpiç, toprak ve taşla döşenmiş dibenleriyle, dörtgen biçimli İç Anadolu evlerini andırmaktadır. Mezar çukuru, içine ölü dizleri bükük olarak gömüldükten ve armağanları da yanına yerleştirildikten sonra kalın kalaslarla örtülmüş, üstü kille sıvanmıştır. Gömmeyi büyük bir ziyafetin ve kurban töreninin takibettiği, mezar odasının üstüne bırakılan hayvan kemiklerinden anlaşılıyor. Mezarlar içinde bulunan süs ve

kült eşyasiyle, çeşitli harb yaraçları Mısır ve Sümer elinin en üstün eserleri derecesindedir. Altın, gümüş, bakır ve tunç eserler, ilk Anadolu madenciliğinin en güzel belgeleridir. Boğa boynuzu, geyik, ceylân, güneş ve ışınlarının bir arada göründüğü güneş kursları dünyanın eşsiz kült buluntularıdır. Madenden geyik ve boğa figürinleriyle, idoller, altından taç ve kemer, topuzbaşı, kadeh, ibrik, iğne, toka, pul, gerdanlık, bilezik, küpe, necef, akik, kristal ve hematitten gerdanlık taneleri, gümüşten tarak, kabkacak, bakırdan ayna ve işlenmiş demir eserler eski Anadolu halkının en değerlı sanat, kültür ve din kalıntılarıdır. Anadolu'da demir ve elektronun ilk defa kullanıldığını gösteren kıral mezarlarındaki harb yaraçları (bakırdan hançer, kılıç, kargı, ok ucları, kabza, altından topuz, gümüşten hançer, altın saplı aş topuz, altın saplı bakır hançer) ağaç saplara geçirilen ve bazıları elektron kakmalı hayvan heykelleri, baldakin saplarına geçirilen altın ve gümüşten kabzalar, boru başlı direkleri, sancak başları ve zengin süs eşyaları, bu mezarların hükümdar ve ailesine ait olduğundan şüphe ettirmemektedir. M. Ö. aşağı yukarı 2500 - 2100 arasına ait olan bu mezarlar, Mısır ve Mezopotamya'daki gibi Anadolu'da da hükümdar ailelerinin doğduğunu, siyasî kuvvetlerin geliştiğini göstermektedir. Antropomorf ve zoomorf dünya görüşünü çok erken tanıyan Anadolu'nun en ünlü merkezi Alacahöyük'te bulunan hayvan figürinlerini Avrasya'nın daha geç kült kalıntılariyle de eşimsemek mümkündür. Mezar buluntularının bazısı batıda Troia, bazısı da güneyde Sümer kültür alanının sanat belgelerine benzediği halde, Anadolu'ya yabancı olan bu kültürün dışardan ve hele doğudan Kafkasya - Kuban üstünden geldiğini kabul eden bilginler, görüşlerini çeşitli arkeoloji ve din belgeleri, gelenek birliği ile aydınlatmaktadırlar. Kökleri Asya içlerine kadar yayılan bu kültürün, hükümdar mezarlarından çıkarılan iskeletleri brakisefaldir.

IV. Kültür Çağı: Alacahöyük'te alt yapı katına ayrılan ilk yerleşme İç Batı Anadolu'daki Eneolitik kültürün eşi ve çağdaşıdır. Çanak çömleğin teknik ve biçimi Alişar-Pazarlı da bilinenlerin benzeridir. Ölüler basit çukurlara ve taşla örtülü sandıklara gömülmüştür. M. Ö. aşağı yukarı 3200-2600 arasında tarihlenen bu kültür katının içi sıvalı odaları, taş temel üstünden yükselen kerpiç yapıları ve kamıştan çit duvarları açığa çıkarılmıştır. Maden ilk defa bu çağda tanınmış ve yalnız süs eşyasında kullanılmıştır.

Dünya arkeolojisine büyük yenilikler getiren Alacahöyük kazıları aynı zamanda Höyük'te modern bir müzenin kurulmasını ve devamlı yerleşme yeri üzerindeki köy evlerinin yeni kurulan mahalleye taşınmasını da sağlamıştır.

ALACAK, hukukî bağıntıda yer alan belli bir kimsenin belli diğer bir kimseden bir şeyin yapılmasını veya verilmesini veyahut bir şeyi yapmaktan kaçınılmasını istiyebilmek hakkı. Karşıtı «borç»tur.

Alacak ve borç, aynı hukukî bağıntının aktif ve pasif yönlerini ifade için kullanılan iki deyimdir. Alacak ve borç bağıntısı belli kimseler arasında meydana geldiği için borçluya karşı alacaklının taşıdığı hakka ve istem yetkisine, kişi hakkı denir. Alacak hakkı - kişi hakkı - varyok'a giren nisbî haklardandır. Bu haklar, yalnız borçluya karşı ileri sürülebilir.

Kanunlarımız, sözleşmeden doğan *şuf'a,* satın alma ve vefa haklariyle kiralama gibi, bazı kişi haklarının, hükümleri bakımından kuvvetlenmesini faydalı görmüş, belli edilen şartlara göre ve tapu kütüğüne açıklama yapılarak, aynı haklar gibi, herkese karşı ileri sürülebileceklerini kabul etmiştir (M. K. 660, 919, B. K. 255, 277). İfası hemen istenebilecek bir alacağa *muaccel alacak,* bir süreye bağlı veya işin mahiyetinden dolayı ancak bir zaman sonra ifası istenebilecek alacağa *müeccel alacak,* doğumu veya ortadan kalkması ileriye ve şüpheli bir olaya bağlanmış olan alacaklara da *şarta bağlı alacak* denir. *Adi alacak,* taşınır veya taşınmaz bir rehin ile sağlanmamış olan veya kanuna göre ayrıcalıklı sayılmıyan alacaklardır. Ticarî mahiyeti olmıyan alacaklar için de aynı deyim kullanılmaktadır. *Rehinli alacak,* taşınır veya taşınmaz rehinle sağlanmış bir alacaktır.

Kanun veya bağıt ile veya işin mahiyeti gereğince yasaklanmış olmadıkça her alacak yazılı şekilde devir ve temlık olunabilir. Prensip bakımından muaccel olan bütün alacaklar on yıllık, bazı hallerde de, beş yıllık zaman aşımına bağlıdırlar. Zaman aşımına uğramış bir alacak müeyyidesini yitirir. Yalnız böyle bir alacak her zaman ifa olunabilir.

ALACAKLI, borçlu ile aralarında mevcut hukuk ilişiğine dayanarak bir şeyin yapılmasını veya verilmesini veya bir şeyi yapmaktan kaçınılmasını istemek yetkisine sahibolan kimse. Karşıtı «borçlu»dur.

Alacaklının borçluya karşı dava hakkı vardır. Ancak ilk hukuk sistemlerinde olduğu gibi, borçlunun şahsı üzerinde her hangi bir hakkı yoktur. Alacağını elde edemiyen alacaklı, alacağın konusu bir para veya bir şeyin teslimi ise, devletin yardımı ile borçlunun mallarından tatmin edilmeği istiyebilir. Alacağın konusu bir şeyin yapılmasını istemeği ilgiliyorsa alacaklı yargıcın izni ile bu işi diğer bir kimseye yaptırabilir. Alacak, bir şeyin yapılmaması isteği ile ilgili ise, alacaklı, buna aykırı hareket eden borçludan tazminat istiyebilir.

Kanun veya bağıt hükmünden dolayı bir kimsenin alacaklı yerine geçmesi mümkündür. Bu hale, *alacaklıya ardalık* denir. Arda olan alacaklı evvelki alacaklının bütün haklarına sahiptir (B. K. 109, 162 ve sonraki).

Borçlunun ifasını haklı bir sebebolmadan reddeden alacaklıya *mütemerrit alacaklı* denir. Bu direnme bağıta aykırı bir hareket sayılmaz. Bundan dolayı da her hangi bir tazminat istenemez. Alacaklı *mütemerrit* olur, alacak ta bir şeyin teslimi isteğinden ibaret bulunursa, borçlu o şeyi mahkemeye veya mahkemenin göstereceği bir yere vererek borcundan kurtulabilir. Eğer alacağın konusu bir şeyin teslimi değil ise borçlu, alacaklının direnmesi halinde, bağıtı bozabilir.

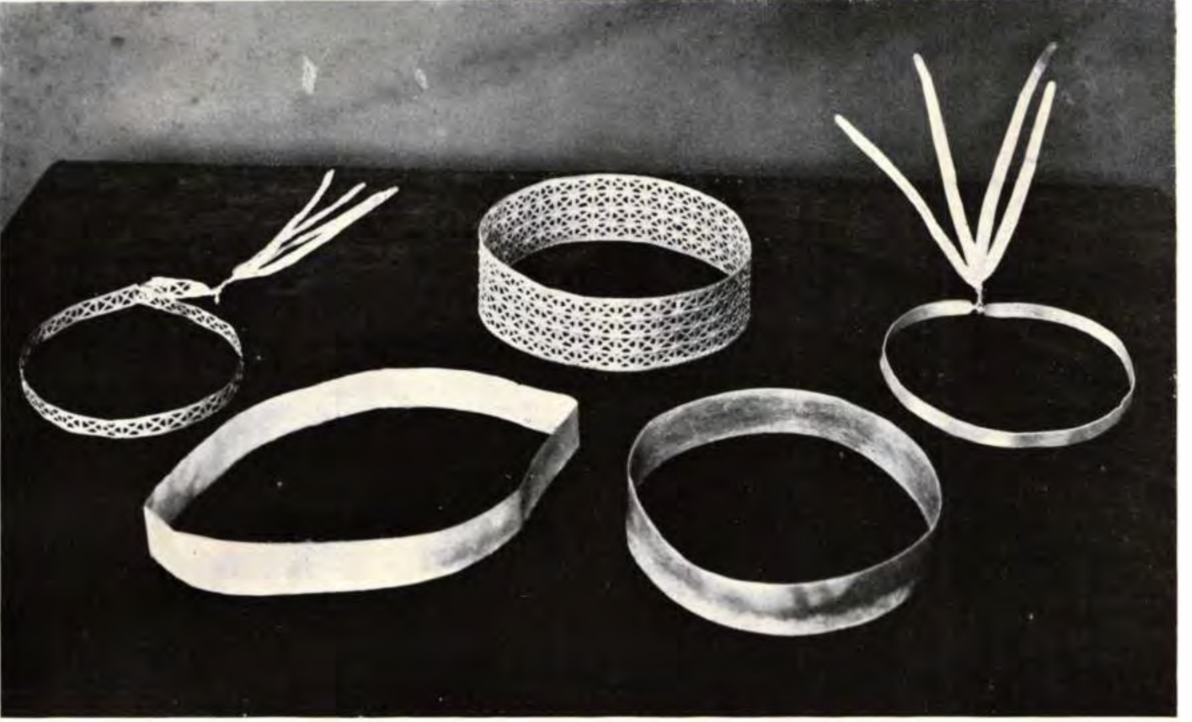
Bazı hallerde alacaklılar arasında teselsül bulunabilir. Bu takdirde alacaklılardan her hangi biri borçludan alacağı istemek ve borçlu da bunlardan her hangi birine borcunu ödiyerek ondan kurtulmak yetkisindedir. Bu teselsül, bağıttan ve pek az hallerde de kanundan doğar. Alacaklının hakkı, ödeme, beri kalma, yenileme ile, alacaklı ve borçlu sıfatlarının birleşmesi ile, ifanın mümkün olmaması ile, takasla ve zaman aşımı gibi sebeplerden birisiyle sona erer.

ALACALAR: 1 — Ordu'nun Gölköy ilcesi Aybastı bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1126 (1940). A., aynı addaki dere boyunda kurulmuş olup, tahta duvarlı, çatılı ve kiremitli evleri dağınıktır. Köyde kaynak suları içilir. Çevresinde tahıl ekilir, hayvan beslenir.

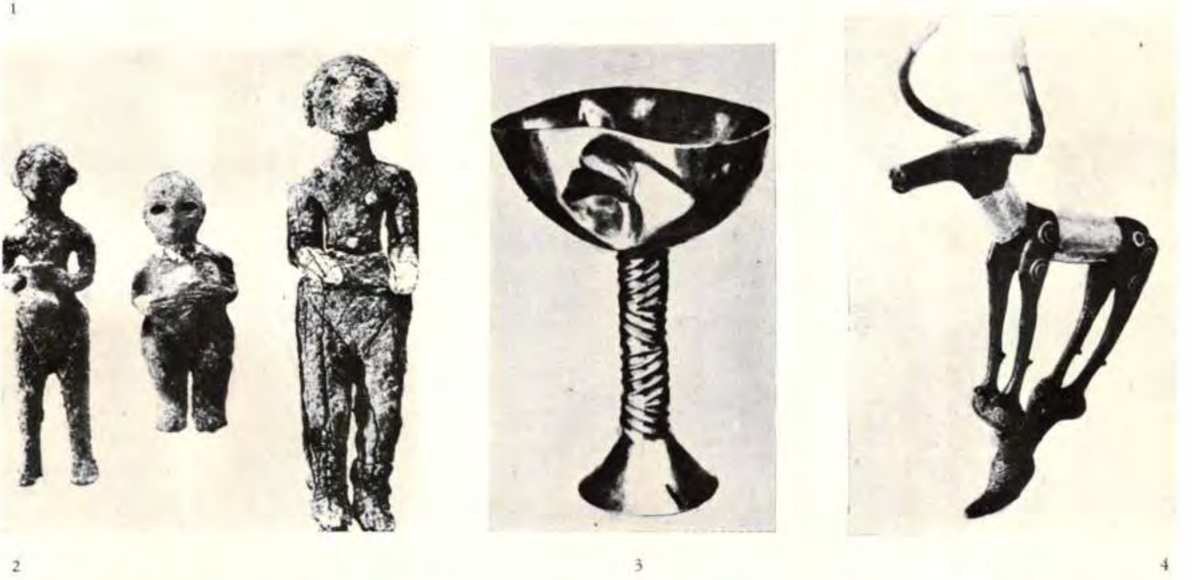
2 — Manisa'nın Kırkağaç ilcesi Gelenbe bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 547 (1940). Düzlükte kurulmuş olan A. ın evleri, toplu, kerpiç duvarlı ve çatıları kiremitle örtülüdür. Köyde kaynak suyu kullanılır. Çevresindeki bitek topraklarda tütün, tahıl ekilir; bağ yetiştirilir; zeytin elde edilir.

ALACAHÖYÜK

Kıral mezarlarından çıkan eserler: (M. Ö. 2500 - 2300 sıralarında).

1

2 3 4

5 6 7

1 — Başa konan altın süslerden. 2 — Üç bakır statücük 3 — Altın bardak. 4 — Bakırdan boğa heykelciği (boyun, gövde ve iç içe daireler elektron kakmalı). 5 — Stilize edilmiş insan şekilli altın süsler. 6 — Gümüşten statücük (göğüsler ve ayakkabılar altından). 7 — Altın figürcük.

ALACAHÖYÜK

Kıral mezarlarından çıkan eserler: (M. Ö. 2500 - 2300 sıralarında).

1

2

3

4

5

6

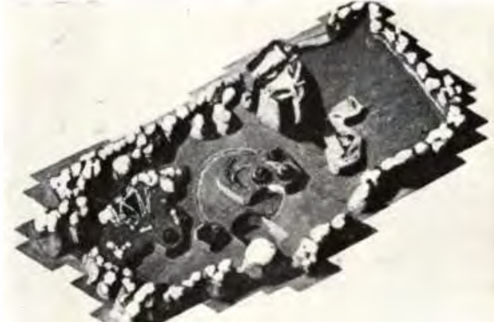
7

8

9

10

11

1 — Madenden kült eşyası. 2 — Altın kab. 3 — Bakır veya tunçtan geyik heykelcik (beyaz görünen yerler gümüş). 4 — Tunçtan veya bakırdan güneş kursu. 5 — Altın ibrik. 6 — Altın kab. 7 — Altın bardak. 8 — Gümüş balta (orta kısmı altından). 9 — Altın kab. 10 — Bakır çağı kültür katına ait bir mezar. 11 — Hitit devri, toprak kab (1400 sıralarında).

ALACALI, İstanbul'un, Şile ilcesine bağlı Alacalı bucağı ve bu bucağa bağlı bir köy. Nüfusu 340 (1940). A., Sülüklügöl deresi ile Sadıklı deresi ağızları arasında, Şile kasabasının 10 km kadar batısında, deniz kıyısında kurulmuştur. Bir sırtın üzerinde ve ormanın kenarındadır. Taş ve tahtadan yapılmış olan evleri, kiremitle örtülüdür. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde tahıl ekilir. Halkın bir bölümü kömürcülükle geçinir. A. bucağının merkezi 987 nüfuslu Hiciz köyüdür. Bucağın nüfusu 5 533 olup 14 köyü vardır.

ALACALI KUMTAŞI: bk. TRİAS FORMASYONU.

ALACAMANASTIR, Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısında, Evksinograd'ın kuzeyinde, mağara içerisinde bulunan eski bir hıristiyan tapınağı.

ALACAOĞLU, Tekirdağ'ın Hayrabolu ilcesi Dambaslar bucağına bağlı, 893 (1940) nüfuslu bir köy. Ergene'nin kollarından Arzılı dere yakınında, Hayrabolu'nun 18 km doğusunda, dalgalı bir düzlük üzerindedir. A. nda kerpiç evler kiremit damlıdır. Halk çiftçilikle geçinir. İçme suyu kaynaktan alınır.

ALACAŞAR, Niğde'nin Nevşehir ilcesi merkez bucağına bağlı, 537 (1940) nüfuslu bir köy. Nevşehir'in batısında Alaşar dağı doğusunda, ilce merkezinden 8 km batıda bulunan A. ın denizden yüksekliği 1 200 m kadardır. Halk çiftçilik yapar. Bir miktar da bağları vardır.

ALACHİOİ [*alaköy* ok.], Romanya'da Klaiyakra İlinde bir yer. Burada Romalılar'dan kalma bir şehir yıkısı vardır ve buranın eski *Zaldapa* olduğu anlaşılmaktadır. Şehir Kumanlar'ın salgını sırasında yıkılmıştır.

ALACIK, Kastamonu'nun Küre ilcesi merkez bucağına bağlı, 513 (1940) nüfuslu bir köy. Dokuz mahallesi vardır; evleri dağınıktır. Ahşap yapılı evlerin eğimli damları tahta ve kiremitle örtülüdür. Halk çiftçilik ve odunculuk yapar. İçme suyu dereden alınır.

ALACOQUE [*alakok* ok.], **Marguerite-Marie** (1647-1690), hıristiyan azizesi. 1671 den itibaren ölünceye kadar içinde yaşadığı Paray-le-Monial manastırında erdiğini ileri sürerek «Mesih'in Kalbi» (Cor Jesu) adlı duanın ve yortusunun kilise tarafından kabul edilmesini sağlamıştır. Kendisi 1920 de azize ilân olunmuştur.

ALAÇAM, Samsun'a bağlı ilce ve ilce merkezi kasaba. A. kasabasının nüfusu 4 125(1940)tir. A., Bafra'nın 26 km batısında, kıyıdan 2 km içeride, A. deresi birikinti konisi üzerindedir.

ALAÇAM DAĞI, Batı Anadolu'da Dursunbey kasabasının 15 km güneyinde, çok zengin ormanlarla kaplı bir dağ. Yüksekliği 1615 m. Yayvan ve üstü dalgalı birtakım düzlükler halinde görülen A. nın güneybatısında Ulus dağı (1773 m), doğusunda Eğrigöz dağları (2 181 m) uzanır. Hemen güneydoğusunda da Akdağ (2 089 m) yükselir. Güneyinde bu dağlardan daha alçak Simav dağı, kuzeyinde ise İbrikören ve Sincan dağları bulunur. A., kendini çevreliyen bu dağlardan, batıda Okçular deresi, güneydoğuda Simav çaylarının yukarı bölümleri, kuzeyde Balat çayı vâdileriyle ayrılır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda olan bu dağ kitlesinin, 40 km kadar uzunluğu, 30 km kadar genişliği vardır. A., kendini kuşatan bu derin vâdilerin tabanlarından 900-1000 m kadar ortalama bir yükseklikte bulunur. A. nın sularını, çok dar ve derin vâdiler içinde akan birtakım dereler, Kirmasti çayının kollarından olan Balat çayına ve Simav çayının kollarından Killer deresine boşaltır.

A., üzeri yer yer türlü yüksekliklerdeki birtakım basamaklarla ayrılmış genişçe düzlükleri olan bir dağ kitlesidir. Dağın en üst katında 1550-1600 m yüksekliğinde bulunan dalgalı düzlükler, yer yer dikleşen basamaklarla 1100-1200 m lik daha alçak düzlüklere iner. Dağın etek bölümlerinde ise, vâdi tabanlarından 50-100 m kadar yüksekte yer alan oldukça eğimli düzlük ve hafif tepelikler sıralanır. Bütün bu dalgalı düzlüklerle basamakların bulunduğu A., yüzlerce metre derinlikte, dar vâdilerle oyulmuştur. Coşkun derelerin aktığı bu vâdiler, dık yamaçları ve yarmalariyle, bu kitlenin aşınma ve taşınmalara uğrıyarak düzleşmiş, sonra yeniden yükselmiş bulunan yerlerine gömülmüş, bu eski düzlükleri yarmış, parçalamışlardır. Bu derin yarılma ve parçalanmalar dolayısiyle burası uzun zaman yolların geçemediği ve insanın kolaylıkla giremediği bir yöre olmuş, böylece buradaki pek değerli ormanlar kesilmekten kurtulmuştur. A. nın temel yapısını, içerisinde yer yer derinlik taşlarının da bulunduğu kristalin şistler meydana getirmiştir. Bu kristalin şistler üzerinde andezit ve tüf konglomeraları yeralır. Kuzey bölümünde yer yer külteler yeryüzünde görülür. Kitlenin en çok kuzey, batı ve güney bölümlerinde ara tabakaları volkanik külteler ve neojen tortulları geniş yerler kaplar. Eski bir kitle olan A., böylece, Kütahya-Tavşanlı-Dağardı-Dursunbey-Kepsut arasında yaklaşık olarak doğu-batı doğrultusunda uzanan bir alçalma alanının güneyinde yükselen dağlardan biri olarak görülür. Çevresindeki düzlüklerle vâdilerde az nüfuslu köyler, daha yukarılarda, etrafında birkaç tarlası bulunan alanlar vardır. A. ve çevresinin yüksek düzlükleri çamlarla, vâdi tabanlariyle, yamaçları ise çok sık türlü ağaçlar ve ağaççıklarla örtülüdür. 560 - 630 m kadar yükseklikte olan vâdi taban düzlüklerinde ekilen küçük yerler dışında her yer, çınar, söğüt, meşe, kızılağaç, kayın, kızılcık, fındık, gürgen, karaağaç, yabanerigi, alıç, üvez ağacı ve ağaççıklariyle kaplıdır. Bunlar, vâdilerin alt yamaçlarına da tırmanmışlardır. Daha yukarılarda bunlarla yer yer karışmış olan kızılçamlar sıklaşır. 1 100 m den sonra kayın ağaçları çoğalmaya başlar. Bu yükseklikten sonra düzlük, tepelik ve basamaklar sık ve iri boylu, çok düzgün büyümüş olan geniş karaçam ormanlariyle örtülüdür. Bu ormanlarda karaçamlar, bütün ağaçların % 80 inden çoktur. Bundan sonra da kızılçamla kayın ağaçları önemli yer tutar. Ekonomik değeri çok olan karaçamların büyüklerinin boyları 30-40 m yi, çapları da 1-1,5 m yi bulur. Eski çamların ortalama yaşı 100-150 yıl olup, bunlar arasında 300 yaşında bulunanların da olduğu tahmin edilmektedir. Böylece çam ormanında «en eski çamlar», «sırıklık dönemini geçirmiş çamlar», «sırıklık dönemindeki çamlar», «genç nesil» olmak üzere başlıca dört boy seçmek mümkündür.

A. nın bu zengin ormanları 1938 yılı eylûlünde «Devlet Orman İşletmesi Dursunbey Reviri»nin kurulmasiyle işletmeye açılmıştır (bk. DURSUNBEY REVİRİ).

Gerek A. ormanlariyle Dursunbey istasyonu ve istasyondaki kereste fabrikası arasında, gerekse orman içinde birçok yollar yapılmıştır. Çok inişli çıkışlı yerlerde güçlükle yapılan bu yollar, taşını sağlıyacak olan kamyonların işlemesine elverişli olarak açılmıştır. 1943 yılı sonunda 163 km yi geçen bu yollardan başka, A. ormanının Karaamca denilen yeriyle, demiryolu istasyonu arasında 12 km uzunluğunda bir dekovil hattı da vardır. Bu hat, orman içine doğru daha uzatılarak 45 km ye çıkarılacaktır.

Orman işletmesi, teknik temellere dayanarak ormanı, hiçbir şekilde tahrip etmeden alınabilecek yıllık odun verimine göre ayarlamıştır. Bu odun verimi, ormanı meydana getiren ağaçların, bir bitme dönemindeki büyümeleriyle artan hacim tutarını göstermektedir. Böylece ormanda her yıl artan hacim tutarı alınmaktadır. Bir yıllık artım, A. ormanında 45 300 m^3 çam odunu (bunun 30 600 m^3 ü kereste olmaya elverişlidir), 1000 m^3 kayın odunu (yarıdan çoğu kerestelik) olmak üzere 46 300 m^3 tür.

A. ormanları işletmesi, köylüye uygun iş veren ve gelir getiren bir varlık olarak çevresine ekonomik etkiler yapmış, hem bu yakındaki köylerin, hem de Dursunbey kasabasının kalkınmasına yardım etmiştir.

ALAÇATI: 1 — Çankırı'nın merkez ilcesi Yapraklı bucağına bağlı 506 (1940) nüfuslu bir köy. Kerpiçten yapılmış olan evleri düz toprak damlıdır. İçme suyu kuyudan alınır. Bir halkodası vardır.

2 — İzmir'in, Çeşme ilcesine bağlı Alaçatı bucağının merkezi. Nüfusu 3 423 (1940). A., Çeşme kasabasının 8 km güneydoğusunda, Ilıca körfezinden 3 km içerde, etekte kurulmuş olup, taş duvarlı evleri kiremitle örtülü ve toplu bir haldedir. Kasabada kuyu suyu kullanılır. Çevresinde tahıl, tütün ekilir; anason ve zeytin yetiştirilir. Pazar günleri pazar kurulur. A. da bir halkevi vardır.

ALAÇATI LİMANI, Urla yarımadasının güney kıyısında bir deniz girintisi. Bu girintinin uzunluğu 6, ağzının genişliği 2 km kadardır. Limanda demiratma yeri vardır. Kuzeyden esen rüzgârlara karşı kapalı, güneyden esenlere açıktır. Alaçatı kasabası, bu limana şose ile bağlıdır.

ALADAĞ: 1 — Konya'nın Hâdim ilcesine bağlı bucak. Merkezi 374 (1940) nüfuslu Bademli köyüdür. A. bucağına bağlı köylerin sayısı 18, nüfuslarının tutarı 4 922(1940)dir.

2 — Doğu Anadolu'da Kağızman ile Sarıkamış arasında bir dağ. Yüksekliği 3134 m. Güneyinden Aras nehri geçer. A. ın yapısını, en çok, yeni lâvlar meydana getirmekle beraber, güney bölümünde eosen flişleri de geniş yerler kaplar. Büyük kaynaklar, dağın eteğine yakın yerlerden çıkar.

3 — (**Alatav,** Çungaıya Alatav'ı), Balkaş ve Alagöl'ün bulunduğu geniş çukur alanla Balkaş gölüne dökülen İli ırmağının geçtiği uzun tekne ve Ebinor arasında bulunan dağlar. Bu dağlar iki ana sıra halinde olup kuzeydeki daha yüksektir ve her ikisi de Altaylar'ın özelliklerini taşır. Yamaçlarında iğne yapraklılar(kozalaklılar)ın meydana getirdiği ormanlar ve 4 000 m den biraz yükseklerde küçük buzullar vardır. Kuzey yamaçları önünde vâdilerle parçalanmış nemli bozkırların kapladığı bir plâto bulunur. Çin-Sibirya sınırının küçük bir bölümü A. doruklarından geçerse de, dağın batı ucu Rusya ve doğu ucu Çin sınırları içinde kalır.

4 — (**Alatav,** Terskay Alatav'ı), İli ırmağının güneyindeki orta Tiyenşanlar'ın kuzey sıralarından güneye doğru yeni birikintilerin bulunduğu Tekes, Karkara, Isıkgöl ve Karagöl birleşik tekneleriyle Çu ırmağı ve Narin vâdisi arasında yer almış olan sıradağlar. Bunlar mermer piramitler halinde 7 000 metreye kadar yükselen tepelerin bulunduğu Han-Tanrı dağlarına bağlıdır.

5 — (**Alatav,** Kungay Alatav'ı), İli ırmağı güneyindeki Orta Tiyenşanlar'ın kuzey sıralarından birisi. Paleozoik tortul külteleri ve granitlerden meydana gelmiştir. Birçok bakımlardan İli Alatav'ını andırır.

6 — (**Alatav,** İli Alatav'ı) İli ırmağının güneyinde bulunan Orta Tiyenşanlar'ın kuzey sıralarından birisi. Kuzeye dönük yamaçlarının ortalarında kozalaklılardan meydana gelen ormanlar, küçük dağ gölleri ve daha yükseklerde kısa buzullar vardır. Yer yer 5 000 metreye kadar yükselen granitlerin hâkim bulunduğu noktalarda şekiller sert ve keskindir.

7 — İran'ın kuzeydoğusunda Hazer gölüne dökülen Atrek ırmağı güneyinde bir dağ.

8 — Sibirya güneyinde ve Altay dağlarının kuzeyinde, Kusnetsk yöresinde bir dağ. Çevresinde Sibirya'nın önemli bir taş kömürü yatağı vardır.

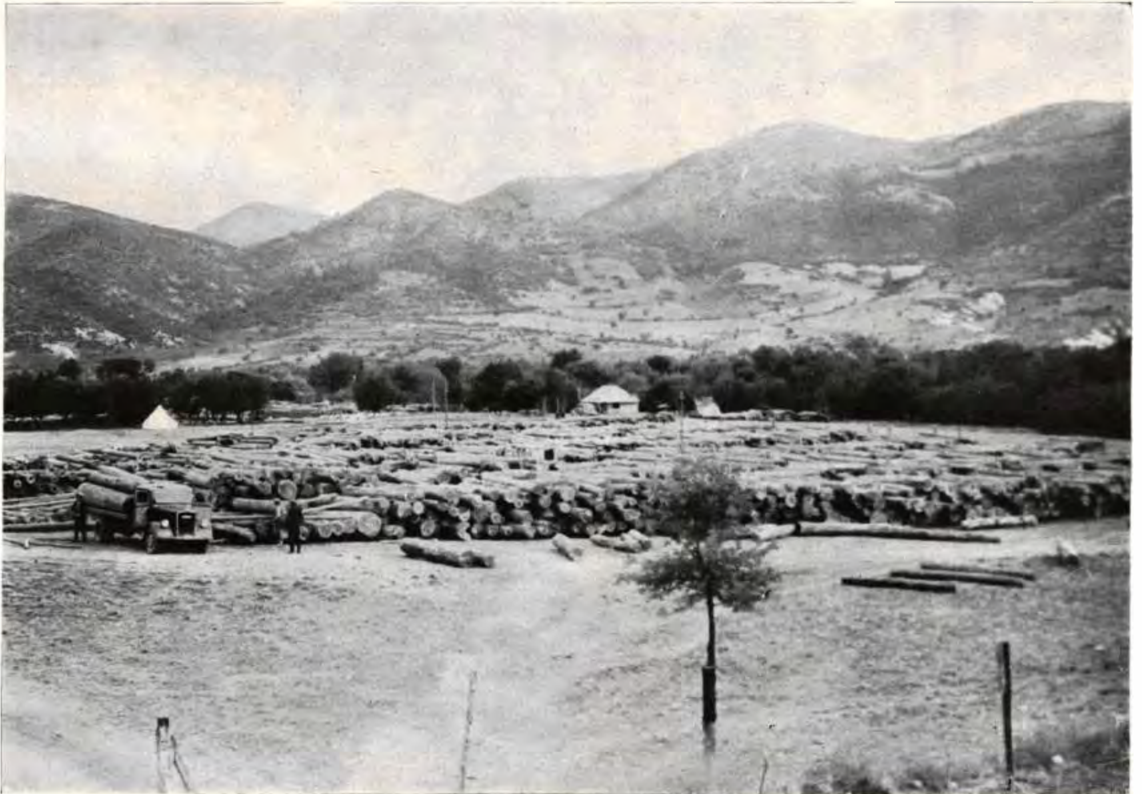
DİL: Dilcilikte *Aladağ* adı, Doğu Türkçesi'nin, karışık olarak, bazı Altay ve Abakan diyeleklerini içine alan coğrafi bir diyelek topluluğu için kullanılmıştır (bk. V. Verbitskiy: *Slovar' Altayskogo i Aladagskogo nareçiy Türkskogo yazıka* [Türk dilinin Altay ve Aladağ diyelekleri sözlüğü], Kazan 1884). Bu anlamda alınan Aladağ (Rusçası: *Çervenıh Tatar* = Orman Tatarları) grupunun altdiyelekleri şöyle sınıflandırılmıştır: 1. — *Kondom* (*Şor*): a. — Yukarı Kondom; b. — Aşağı Kondom. 2. — *Matır*. 3. — *Abakan*: a. — Yukarı Abakan; b. — Aşağı Abakan veya *Kas*. 4. — *Biy*: a. — Yukarı Biy; b. — Aşağı Biy veya *Kumandin*. Bk. ABAKAN, ALTAY.

ALADAĞLAR (Toros Aladağları), İç Anadolu'nun güneydoğusunda ve Adana'nın kuzeyinde, Orta Toroslar üzerinde. kuzey - kuzeydoğu — güney - güneybatı doğrultusunda uzanan dağlar (bk. harita). A., Seyhan nehrinin kollarından Zamantı suyu (Yenice ırmak) ile Pozantı, Kamışlı, Bereketlimaden, Karahisar ovası (Sultan Sazlığı güneyinde) üzerinden, A. doğrultusuna paralel uzanan, Tekir çökeği arasındadır. Tekir çökeği 90 - 100 km uzunlukta olup tabanında, birçok yerlerde akarsular tarafından derince oyulmuş oligosen bir dolgu vardır. A., 25 - 30 km genişlikte ve 100 km kadar uzunluktadır. En yüksek dorukları 3 734 m yükseklikte ve asıl A. üzerindeki Kaldı tepesiyle, daha kuzeyde 3726 m yükseklikte Demirkazık tepesindedir. Daha güneybatıda Karanfil dağı (3 095) ve Akdağ (2 471), bunların doğusunda Turasan dağı (3 336) diğer yüksek doruklardır. A. üzerinde, ortalama yüksekliği 2 500 m kadar olan bir yüksekdüzün artıkları da vardır.

Tekir çökeği A. ı Bolkar dağlarından ayırır; kuzey bölümünde başlıca, Ecemiş, Kum ve Yeniköy derelerinin birleşmesinden meydana gelen Gürgün (Körkün) ırmağı çökeğin doğrultusunda güneye akarken, Kamışlı'dan biraz aşağıda 90° lik bir dirsek yapaıak A. ın uzantısını Karanfil ve Sarımsak dağları arasında kalan dar boğazla yarar. Tarihî Kayseri - Külek boğazı - Tarsus yolu da Tekir çökeğinden geçer.

A. ın batı yamaçları, genel olarak doğu yamaçlardan diktir. Ayrı jeolojik devirlere ait kalkerlerin, dağın yapısında büyük payları vardır. Orman üst sınırının üzerinde, mekanik dağılmanın kuvvetli olması yüzünden şekiller çok serttir. Dik yamaçlar önünde çok büyük çağşaklar bulunmaktadır. Yüksek vâdilerin tabanları da birçok yerlerde kayaların irili ufaklı döküntüleriyle örtülmüştür. Diluviyum buzulları, 2 500 m den yükseklerde çok açık ve kuvvetli izler bırakmıştır. Çok büyük buz yalakları, yalak gölleri, perdahlanmış dik yamaçlariyle uzun buzul vâdileri, farklı yük-

Yukarda: Alaçam ormanlarından bir görünüş. Aşağıda: Alaçam ormanlarının tomruk depolarından biri.

ALADAĞ: TOPOĞRAFYA ve JEOLOJİK

①

Misli (Gölcük)
Misli ovası
1425
Seki dağı
Yahyalı (Gazi benli)
1866
Sultan sazlığı
Elma dağı
2140
Yenice ırmak
Köselik dağı
Ak T.
Kızıl T.
2300
NİĞDE
Kurudere T.
2151
2814
Horos dağı
Kum deresi
Ecemiş dere
Ala dağlar
3170
Gök T.
Yeniköy dere
2349
Boz T.
Pozantı dağı
2689
Ziyaret T.
Çımbar boğ.
Demirkazık
3726
Divrik dağı
Bereketlimaden
2497
42g
Emli boğ.
Ala dağ
Turasan dağı
3336
Karsantı dağı
Gök T.
2280
3734
Kaldı dağı
Hışır dağı
Kaldı dağı
Seyhan
Göksu
2121
Akinek dağı
2056
1735
Karanfil dağı
3095
Doğan suyu
1556
Hunuz dağı
Kırkgeçit dere
Kamışlı (Yk. Yürükler)
Karsantı (Mansurlu)
Sarımsak dağı
Karınca dağı
Kala T.
1835
Kale dağı
Horoz boğ.
Gürgün
Eğlence çayı
527
3379
3114
Pozantı
Akdağ
2471
Medetsiz
3585
2525
Çakıt
Karaisalı
2365
Çatalan
Gülek (Çamalan)

3500	M. den yuk.
3000 — 3500	»
2500 — 3000	»
2000 — 2500	»
1500 — 2000	»
1000 — 1500	»
500 — 1000	»
250 — 500	»
0 — 250	»

1 : 800 000

5 0 5 10 15 20 Km.

②

Demirkazık
Kaldı dağı
Karanfil dağı
Pozantı
Akdağ
Medetsiz
Karaisalı

- Aluvyonlar, Kuvarter
- Oligosen
- Eosen
- Tersiyer
- Kretase (Kalker - Marn)
- » (Radyolaritli ve Serpantinli Marn)
- Permo - Karbonifer
- Devon
- Kristalin şistler
- Püskürük (Andezit ve tüfleri)
- Genel olarak yeşil kütleler

1 : 800 000

5 0 5 10 15 20 Km.

MİLLİ EĞİTİM BASIMEVİ

1

2

3

4

5

6

7

8

1 — Aladağlar ve Demirkazık tepesinin Bereketli köyünden görünüşü. 2 — Demirkazık tepesi ve Karanlıkboğazın kuzeyden görünüşü. 3 — Demirkazık tepesi (yakınlardan görünüşü). 4 — Sıyırma boğazı (bir buzul vâdisi, önde orman üst sınırı). 5 — Sıyırma vâdisinin bir kolu (önde, kaya döküntüleri buzları örtmüştür). 6 — Bir buz yalağı. 7 — Aladağlar'da buzlu bir yamaç. 8 — 3500 m yükseklerde küçük poligon teşekkülleri.

sekliklerde buzultaş yığınları, küçük ölçüde vâdi gölleri gibi buzul topoğrafyasının en güzel örneklerini burada da görmek mümkündür. Eski buz yalaklarından bazılarında, kaya duvarlarının gölgesinde korunan küçük yamaç buzulları, hattâ kaya döküntüleriyle örtülmüş gerçek buzul ve karbuzu yuvaları bugün de görülebilmektedir. Karbuzu yuvaları güneyde 3 200 - 3 300, kuzeyde 3 500 m yüksekler-dedir. Ayrıca bu yüksekliklerde küçük ölçüde poligon teşekküllerine de raslanır.

A. ın yapısında karbon - perm ve kretase kültelerin büyük payları olduğu gibi ayrıca eosen ve alt - karbon tortuları da bulunmuştur. Geniş yer kaplıyan kalkerler karst şekillerine yer vermiştir. Yükseklerde eriyen karlar ve buzlardan meydana gelen akarsular, buz kitlelerinin çatlaklarında ve kaya döküntüleriyle örtülmüş vâdi tabanlarında kaybolduktan sonra bir daha görünmezler; ancak vâdi sekileri üzerinde veya eteklerde gür karst kaynakları halinde yeniden yüzeye çıkarlar; bu yüzden A. da genel olarak yüzey sularının azlığı dikkati çeker.

A. ın İç Anadolu'ya dönük yamaçları üzerinde ormanların çoğu yok edilmiştir; hele bir bucak merkezi olan Maden köyü yakınlarında ve Ecemiş boğazı ağzında, eskiden işletilmiş olan gümüşlü kurşun dolayısiyle ağaçtan iz kalmamış gibidir. Bu yüzden bozkır bitkilerinden bazıları yamaçlardan yukarıya ve dağın iç bölümlerine doğru yayılarak alanlarını genişletmiştir. Bununla beraber bazı köylelerin koruları ile sarp ve uzak yerlerde dağ kavakları, ardıçlar, karaçamlar ve halkın lâdin dediği kozalaklılar, buraların bugün de gür bir bitki topluluğuna yer verebilecek durumda olduğunu gösterir. 2 500 m den yükseklerde yüksek dağ bitkileri (alpin bitkiler) yer alır; fakat bunlar iklim dolayısiyle alplerdeki kadar canlı değildir. 3 000 m den yükseklerde ise bitkiler seyrek ve çok cılızdır.

A. da karaca ve geyik, dağ fareleri, kartal, akbabalar, çeşitli kuşlar, küçük akrepler raslanan başlıca hayvanlardır.

A., yazın yaylaya çıkan bazı Çukurova köylerinin ahalisi, Yürükler ve bunların sürüleriyle şenlenir. Sığır cinsi 2 500, keçiler 3 000 m ye kadar çıkar; aynı yüksekliklerde develerin dolaşmaları da, alışkın olmıyanlara şaşırtıcı etki yapar. Dağ üzerinde sürekli yerleşme yoktur. Yayla mevsiminde Yürükler de 2 500 - 2 800 m yükseklere kadar çıkarlar ve bütün yaylacılar otların gelişmesine uygun olarak yer değiştirirler. Çukurova'dan gelen yaylacılar, kışın oradaki tarlalarından ekmiş oldukları arpayı, mayıs ayında kaldırdıktan sonra yola çıkarlar. Bazıları yolları üzerindeki Kamışlı bucak merkezi çevresinde birkaç hafta kaldıktan sonra, 7 - 8 günde dağın iç bölümlerine doğru sokulurlar. Bir ay kadar sonra Kamışlı yakınlarında tarlaları olan ailelerin erkekleri hasat için oraya giderler ve işleri bitince tekrar yaylaya dönerler. Büyük yayla dönüşü, ağustos sonlarında ve eylûlün ilk yarısında başlar. Dönüşte Kamışlı'da tarlası olanlar bunlara kışlık tohumları atar ve yavaş yavaş Karaisalı çevrsine inerler.

Bundan başka A. ın İç Anadolu eteklerinden de bazı köyler yaylaya çıkar; fakat bunların yaylaları A. ın eteklerinde, vâdilerin ağızları yakınında ve içerlerindedir. Yüksek yaylalarda çadırlarda barınıldığı halde bunların basit evleri vardır. Bunlar, köyler yakınındaki ekim alanlarının darlığı dolayısiyle yaylalarının bulunduğu sulak vâdilerde sebze (fasulye, mısır, kabak, domates ve patates) ve meyva yetiştirirler; yamaçlarda da hayvanlarını otlatırlar. Bu vâdi yaylacıları 15 mayısta yaylaya çıkar, ekim ayı sonlarında veya kasım başlarında dönerler. Vâdilerin önlerinde derince yarılmış, bu yüzden kurak diluviyal veya daha eski birikinti konileri üzerinde Çukurovalı yaylacıların tarlaları vardır. Vâdilerdeki evli ve bahçeli sulak yaylalarda, her ailenin 10 - 100 hektar kadar tarla ve bahçesi, 10 - 200 kadar koyun ve keçisi vardır.

A. da avcılık için dolaşanlara da raslanır. A. ın Türkiye'de dağ sporları için çok elverişli özellikleri vardır. Çıkış için en uygun hazırlık yeri Berketlimaden'dir.

ALADON veya **ALADUN**, Tokat'ın Erbaa ilcesi merkez bucağına bağlı, 518 (1940) nüfuslu köy. Erbaa'nın 3 km güneydoğusunda, denizden 250 m yüksekte, Erbaa-Niksar yolu üzerinde ve Yeşilırmak'ın 1 km güneyinde, bir düzlük üzerindedir. Kerpiç ve keresteden yapılmış olan evlerinin damları kiremitle örtülüdür. Halkı tahıl ve tütün eker. İçme suyu kaynaktan alınır.

ALÂETTİN, Denizli'nin Acıpayam ilcesi, merkez bucağına bağlı 1 307 (1940) nüfuslu bir köy. A., Acıpayam'ın 4 km kuzeybatısında, Denizli'ye giden şose yakınında, Acıpayam ovasının batı kenarındadır. Kerpiç yapılı evlerinin damları düz ve toprakla örtülüdür. Halk çiftçilik yapar. İçme suyu kaynaktan alınır.

ALÂETTİN (ölm. 1465), Karamanoğulları'ndan. Annesi Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmet'in kızıdır. Hükümdar olmamıştır. Babası İbrahim'in ölümünden sonra iki yıl kadar yaşamış ve 1465 te ölerek Karaman(Larende)da İmaret Medresesi yanındaki türbeye gömülmüştür. Şikâri, Alâettin Bey'in, babasının son zamanında İçel sancakbeyi olduğunu yazmaktadır.

ALÂETTİN ADSIZ (Atsız) (ölm. 1213 - 1215 arası), Gur ve Gazne sultanı Alâettin Cihansûz'un oğlu. Babasının ölümünde henüz 1 - 2 yaşında bir çocuktu. Tahta, önce büyük kardeşi Seyfettin, bundan sonra da amcasının oğulları Giyasettin ve Muizzüddin (Mehmet Gurî) geçmiştir. A., bu sonuncusunun emri altında bulunmuş, fakat Muizzüddin, hastalığı sıralarında devrin büyüklerinin, Adsız'ı Gazne tahtına geçirmeğe karar verdiklerini haber aldığından, iyi olunca onu yanından uzaklaştırmıştır.

A., bundan sonra hanedanın Bamyan koluna kapılanmıştır. 1206 yılında Muizzüddin'in ölümü üzerine başgösteren kargaşalıktan faydalanarak Harezmşah Sultan Mehmet'ten aldığı yardım kuvvetiyle Giyasettin'in oğlu Mehmet'e karşı savaşmışsa da yenilmiş, fakat Mahmut'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Bahâettin Sam'a karşı giriştiği savaşı kazanarak Firuzkûh'u almış ve Bahâettin Sam'la kardeşi Şemsettin Mehmet'i tutsak ederek Harezmşah'a göndermiş ve kendisini hükümdar ilân etmiştir. Harezmşahlar'ın vasalı olarak 4 yıl hüküm sürdükten sonra, Gazneliler'le yaptığı bir savaşta öldürülmüştür.

ALÂETTİN AHMET ŞAH II. (ölm. 1457/8), Hindistan'da Dekkan'da hüküm süren Behmenîler (b. bk.)in onuncu hükümdarı. Babası Ahmet Şah I. in Vicayanagara hükümdarlarına karşı açmış olduğu savaşlara başarı ile devam ettiği gibi, Malva ve Handeş hükümdarlarına karşı da başarılı seferlerde bulunmuştur. Fakat el-Adil sanını aldığı halde, yaptığı işlerde adaleti gözönünde tutmamış, zevk ve safaya fazla düşkünlüğü yüzünden yönetim ile ciddî bir şekilde ilgilenmemiştir. Bundan dolayı memlekette birbiri aleyhine uğraşan partiler türediğinden zamanı ayaklanmalar ve kargaşalıklar içinde geçmiştir.

ALÂETTİN ALİ, Ertenaoğulları soyundan. Babası Gıyasettin Mehmet'in öldürülmesi üzerine Emirler tarafından hükümdarlığa getirilmişti (1366). Valiler kendi başlarına hareket ettikleri için, etkisi yoktu. Bir aralık devlet merkezi Kayseri'yi, Karamanoğulları elde ederek Alâettin Ali'yi Sıvas'a kaçırmışlarsa da sonra burası bu devletin en büyük rütbeli kadısı (Kadiy-ül-kuzât) olan Kayseri kadısı Burhanettin Ahmet'in çabasiyle geri alınmıştır. Ali Bey de tekrar buraya gelerek Burhanettin'i kendisine vezir yapmıştır (1378). Memleketi bir yönetim altında toplamak istiyen Kadı Burhanettin Ahmet, Ali Bey'i Amasya, Niğde ve Erzincan seferlerine çıkarmışsa da hiçbir başarı elde edememiştir. Ali Bey, 1380 yılında Amasya valisi Hacı Şad Geldi Paşa üzerine yaptığı ikinci seferde Kazovası'nda ölmüştür. Cesedi Kayseri'ye getirilmiş ve dedesi Ertena'nın yanına gömülmüştür. On beş yıl sözde hükümdarlık etmiş, zevk ve eğlenceden başkaldıramamıştır.

ALÂETTİN ALİ (ölm. 1391), Karamanoğlu hükümdarı. Babası Alâettin Halil'in yerine 1381 e doğru Karaman hükümdarlığına getirilmiştir. Osmanlı kükümdarı Sultan Murat I. in kızı Nefise Sultan'ı almıştır, fakat Osmanlılar'ın çarçabuk genişlemeleri yüzünden, iki devlet arasında rakîplik başgösterince, Alâettin Bey 1386 da Osmanlı topraklarına taarruz ederek, Konya önünde yenilmiş, karısı Nefise Sultan'ın aracılığiyle barışılmış ve Alâettin Bey, Osmanlı karargâhına gelerek barış yapılmıştır. Fakat Osmanlı hükümdarı Murat Hüdavendigâr'ın Kosova savaşında şehit olmasını fırsat bilen Alâettin Bey, barışı bozarak tekrar taarruza geçmişse de, 1391 de Yıldırım Bayezit'e karşı yenilmiş, Beyşehir ile Akşehir'i Osmanlılar'a bırakmak zorunda kalmış ve Çarşamba suyu sınır olmuştur. Haçlılar'ın Niğbolu'yu kuşattıkları sırada, o da ansızın Ankara'yı basarak beylerbeyi Timurtaş Paşa'yı tutsak etmiştir. Fakat Yıldırım Bayezit'in Niğbolu'da kazandığı zaferi duyunca, telâşa düşmüştür. Timurtaş Paşa'yı salıverdiği gibi, kaynı olan Yıldırım Bayezit'e bir elçi göndererek anlaşmak istemiş, fakat başarı kazanamamıştır. 1391 de Anadolu'ya geçen Bayezit Konya ovasında iki gün süren bir harbden sonra, Karaman kuvvetlerini bozmuş, Alâettin Bey'i Konya'ya çekilmek zorunda bırakmıştır. Oranın da elde edilmesi üzerine yakalanmış, sorgusu yapıldıktan sonra öldürülmüştür. Böylece Karamanoğulları ülkesi birinic defa Osmanlılar'a geçmiştir.

ALÂETTİN ALİ, [Aksarayî] (ölm. 1538), XVI. yüzyılın ünlü sofîlerinden ve Bayramî-Melâmî şeyhlerinden. Konya Aksarayı'nda doğmuştur. Ayaşlı Bünyamin'in halifesidir. Melâmîler'ce «Pîr Ali Sultan Rumî» diye anılır. Kanunî Süleyman 1533 te Bağdat seferine giderken Kayseri'de A. ile görüşmüştür. Mehdîlik davasında bulunduğu söylenmiştir. Zamanının en ünlü şeyhi olup yalnız Melâmiler'ce değil, herkesçe kutup tanınmıştır. Devrişlerinden Abdurrahman Askerî, A. hakkında *Nefehat-ül-ışk* adlı bir kitap yazmış, bu kitapta şeyhin bazı sözlerini de nakletmiştir. *Noktat-ül-beyan* adlı Türkçe tasavvufa ait bir risale de yanlış olarak A. nin sanılmıştır. Kayseri'de ölmüş, vasiyeti üzere Aksaray'a götürülerek orada gömülmüştür. Bayramîlik'in Melâmî kolunu tam olarak kuran A. dir.

ALÂETTİN ALİ, [Atvâl] (Karabaş Veli) (ölm. 1685), ünlü sofîlerden. Şabanî tarikatından ayrıca bir kol kurmuştur. Arapkir'lidir. İstanbul'a gelip Üsküdar'da yerleşmiştir. Boyu uzun olduğundan «Atvâl» ve çok defa siyah sarık sardığından «Karabaş» diye anılmıştır. Bir Türkçe risalesinin *vahdet-i vücut* (varlık birliği) bölümünde «Herkeste fındık kadar Tanrı vardır» sözünü harcaması yüzünden, hocalar, öldürülmesi için danışıp görüşürlerken şeyhülislâm Alişeyhoğlu ve tarikatçı olduğunu ileri sürerek, onu yalnız İstanbul'dan sürdürmüştür. Birçok risaleleri ve Muhittin'in *Fusûs-ül-hikem*'ine *Kâşif-i esrar-ı fusûs* adlı bir şerhi vardır. Hiçbir eseri basılmamıştır. Hacdan dönerken Mısır yakınlarında ölmüştür.

ALÂETTİN ALİ, Merdanoğlu (ölm. 1212) [Adı çok kere Ali Merdan şeklinde geçer], Hindistan'da Bengal'de Kalaç Türkleri'nin ileri gelenlerinden. 1206 da, Delhi Sultanı Aybey'in devrinde, Bengal fâtihi ve valisi Bahtiyar oğlu Mehmet İhtiyarettin'i öldürdüğü için hapsedilmişse de, Aybey'i suçsuzluğuna inandırmış, onunla birlikte Gazne Emiri Tacettin Yıldız'a karşı sefer yapmış ve tutsak düşmüştü. Kurtulup Delhi'ye döndükten sonra Bengal valiliğine atanmıştır. 1210 da Aybey ölünce kendini Bengal'de bağımsız hükümdar ilân etmiştir. İki yıl sonra zulmü dolayısiyle beyleri tarafından öldürülmüştür.

ALÂETTİN ALİ, [Semerkandî], Şeyh, XV. yüzyıl sofîlerinden. Semerkant'te doğmuş, orada okumuş, sonra tasavvuf yoluna girmiş, Anadolu'ya gelip Larende'de yerleşmiştir. Kuran'ın 58 nci suresi olan *Mücadele* suresine kadar dört ciltlik bir tefsiri vardır. A. hakkında bir *Menakib* kitabı da yazılmıştır. Tasavvufa ait *Kâşif-ül-esrar* adlı Arapça bir risalesi de vardır.

ALÂETTİN ALİ, [Tusî] (ölm. 1482), büyük ilâhiyat bilgini. Memleketi olan Tus'ta öğrenimini bitirdikten sonra Anadolu'ya gelmiş, Murat II. tarafından Bursa'da Çelebi Sultan Mehmet Medresesi'ne müderris olarak atanmış, İstanbul'un alınmasından sonra da Fatih tarafından İstanbul'a çağırılarak Zeyrek Medresesi müderrisliğine getirilmiştir.

Tusî'nin derslerini dinliyen ve kendisine güleryüz gösterip bağışlarda bulunan Fatih, Bursalı Hocazade ile ona, Gazali ile İbn-ür-Rüşt'ün *Tehafüt* adlı kitaplarını kıyaslıyan birer eser kaleme almalarını emretmiştir. Tusî bir süre kararsızlık geçirdikten sonra, saygı göstererek işe başlamış ve eserini altı ay içinde yazıp Fatih'e vermiştir. Bu yüzden 10 000 dirhem «ihsan»a kavuşmuştur.

Ali Tusî, *ez-Zahîre* adını verdiği bu kitapta, her iki tarafın kanıtlarındaki zayıf ve kuvvetli noktaları ortaya koymuştur. Her iki eseri inceliyen bilim heyeti, Hocazade'ninkini yeğ tuttuğundan, Tusî üzülerek Maveraünnehr'e gitmiş, bundan sonra dünyadan elini eteğini çekip tasavvuf yolunu tutmuştur.

ALÂETTİN ALİ, Zeynelâbidîn (1385-1442), Sıvas hükümdarı Kadı Burhanettin Ahmet'in oğlu. Burhanettin, yeğeni Kayseri valisi Şeyh Müeyyet'i öldürünce Alâettin Ali'yi on iki yaşında Kayseri valiliğine atamıştır. Kadı Burhanettin Ahmet'in 1398 de öldürülmesi üzerine, Sıvaslılar, oğlu Alâettin Ali'yi yerine hükümdar ilân etmişlerdir; fakat, şehri kuşatan Kara Osman'a karşı savunamıyacaklarını anladıklarından, Amasya taraflarını elde etmiş olan Osmanlı hükümdarına başvurarak şehri kendisine teslim edeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Yıldırım Bayezit, oğlu Emir Süleyman'ı o tarafa göndermiş, o da Karayölük'ü yendikten sonra Sıvas'ı işgal eylemiştir. Osmanlı hükümdarı, henüz pek genç olan Alâettin Ali'yi emri altına almış ve elçilikle, eniştesi olan Dulkadiroğlu Nasrettin Mehmet Bey'e göndermiştir.

Alâettin Ali, Murat II. zamanında Karamanoğlu üzerine gönderilen Osmanlı ordusunda bulunmuştur.

ALÂETTİN ALİ ARABÎ, [**Molla Arap**] (ölm. 1496), Osmanlı şeyhülislâmlarından. Halep'te doğmuştur. Babası Rıfaî şeyhlerinden Seyit Mehmet'tir. Öğrenimini memleketinde yaptıktan sonra Bursa'ya gelerek Molla Gürânî'nin, Molla Hızır Bey'in danişmentliklerinde, Edirne Darülhadis Medresesi'nde Molla Fahrettin Acemî'nin «muit»liğinde bulunmuştur. Bursa'da Kaplıca Medresesi'ne müderris olmuş, Şeyh Alâettin Halvetî'ye kapılanarak kendisini tasavvufa vermiştir. Fatih'i kuşkulandıran Şeyh A. Halvetî, Manisa'ya sürüldüğü vakit, A. de beraber gönderilmiştir. Orada vali bulunan Fatih'in oğlu Şehzade Mustafa'nın sevgisini kazandığından, Manisa'da bir müderrisliğe atanmıştır. Fatih'in son devrinde İstanbul'da «sahn» müderrisi olmuş, Bayezit II. devrinde 1488 de şeyhülislâmlığa yükselmiştir. Osmanlılar'la Mısır Memlûkler'i arasında, 1491 de yapılan barışta önemli rolü vardır. Sekiz yıl şeyhülislâmlık ettikten sonra ölen A.-nin mezarı Eyüp'te İdris Köşkü'ndedir. *Telvih*'in dört mukaddimesine, ilk olarak yazdığı haşiyeler tanınmıştır. Yüz erkek çocuğu doğduğu söylenir. Bursa'da bir cami yaptırmıştır.

ALÂETTİN ALİ BEY [**Bengî**], Karamanoğullar'ından. 1398 de Yıldırım Bayezit tarafından öldürülen Alâettin Ali Bey'in oğludur. Anası Osmanlı hükümdarı Sultan Murat I. in kızı Nefise Sultan'dır. «Benk» denilen haşhaş macunu kullanmasından dolayı kendisine Bengî Ali Bey denilirdi. Babasının ölümünden sonra büyük kardeşi Mehmet Bey'le Karaman şehrinde yakalanarak anasiyle birlikte Bursa'ya gönderilmiş ve 1402 de Ankara savaşından sonra, Timur tarafından kurtarılmıştır. Mehmet Bey, Karaman Beyliğine atanmış, Ali Bey de ona bağlı olarak Niğde valiliğinde bulunmuştur. Alâettin Ali Bey, bazan kardeşine bağlı kalmış, bazan da Memlûkler'le uğraşan Mehmet Bey'e karşı hareket etmiş, hattâ Mehmet Bey Memlûk kuvvetleri tarafından tutsak edilerek Kahire'ye götürüldüğü zaman, Karaman Beyliği kendisine verilmiştir (1419). Ali Bey, Mehmet Bey'in oğlu İbrahim Bey tarafından savunulan Konya'dan başka, diğer Karaman şehirlerine bir süre egemen olmuşsa da, Mehmet Bey'in salıverilmesi üzerine tekrar Niğde'ye çekilmiştir.

Mehmet Bey'in, 1423 te Osmanlılar'ın elindeki Antalya'yı kuşatırken ölmesi üzerine, Ali Bey çabucak Konya'ya gelerek hükümdarlığını ilân eylemişse de, Mehmet Bey'in Osmanlılar'a sığınmış olan oğlu İbrahim Bey, onlardan aldığı yardımla Konya üzerine yürüdüğünden, Ali Bey yine Niğde'ye çekilmek zorunda kalmıştır. Ölüm tarihi belli değildir. 1409 tarihinde Niğde'de yaptırdığı Akmedrese adlı bir eserinin mimarlık bakımından değeri vardır.

ALÂETTİN ALİ ERDEBİLÎ, XIV. yüzyılın ünlü sofîlerinden. Mutasavvıf Musa Sadrettin'in oğlu ve İshak Safiyyettin'in torunudur. Eski tarihlerimizde «Erdebil Sofîleri» diye anılan Safavî dervişleri, Musa Sadrettin'den sonra ona uymuşlar ve kendisini «kutub» tanımışlardır. Hacı Bayram'ın ve Bayramîlik'ten ayrılma bir tarikat olan Celvetîlik'in tarikat silsilesi A. ye çıkar ve her iki tarikatta da büyük bir yeri vardır. Melâmîler'ce de, zamanının kutbudur. Bir aralık Azerbaycan'ın Hoy şehrinde bulunmuş, hacca gitmiş, dönüşte yolda ölmüştür. Ölüm tarihi belli değildir.

ALÂETTİN ALİ ŞAH (ölm. 1345), Delhi hükümdarı Mehmet Tuğluk'un valilerinden. Tuğluk Devleti zayıf bir duruma düşerek parçalanmağa başladığı sıralarda, Alâettin de Batı Bengale'de bağımsızlığını ilân etmiş (1339) ve başkenti Gaur (yahut Lakhnavti, Lakhnôvatî) dan Pandua'ya aktarmıştır. Sonunda, bütün Bengale'yi yönetimi altında birleştirerek, İlyas-Şahîler hanedanını kuran üvey kardeşi Şemsettin İlyas Şah tarafından öldürülmüştür.

ALÂETTİN BEHMENŞAH ZAFER HAN, [**Eb'ül-muzaffer**] (ölm. 1358), Hindistan'da Behmenî Devleti'nin kurucusu. Asıl adı Hasan Gangu veyahut Hasan Kankû'dur. Hindistan hükümdarı Mehmet Tuğluk zamanında «Yüz Başlık» (yüz köyün üstü) idi. Hükümdara karşı kopan büyük ayaklanmanın elebaşılarından biridir. Kazandığı başarılar sonunda Dekkan'ı Delhi'den ayırmış ve Behmenî Devleti'ni kurarak Alâettin Behmenşah sanı ile tahta çıkmıştır.

ALÂETTİN CEMALÎ, [**Zembilli Ali Efendi**] (ölm. 1525), Osmanlı şeyhülislâmlarının sekizincisi ve en ünlüsü. Karaman'lıdır. Bayezit, Yavuz Selim ve Kanunî devirlerinde 26 yıl şeyhülislâmlık yapmıştır.

Ali Cemalî ilkönce Karamanlı Alâettin Ali b. Hamza'dan okumuş, sonra İstanbul'a gelerek Molla Hüsrev'in dersinde bulunmak istemiş, fakat Molla Hüsrev'in tavsiyesiyle Bursa'ya gitmiş, orada bilimsel kültüriyle tanınmış Hüssamzadeler'den Muslihittin'den aklî ve şer'î bilimleri okuyarak kendisini sevdirmiş, hocasına mürit ve damat olmuştur. «Âbit ve zâhit» bir kişi olan A., usul, fıkıh, edebiyat, lisan, tefsir ve hadîs gibi naklî ve şer'î bilimlerle aklî fenlerdeki otoritesiyle kendisini Fatih'e bile tanıtmış ve Fatih'in emriyle, Edirne'de Ali Bey Medresesi'ne müderris olmuştur. Bu görevinden günde 30 akçe almıştır. Fakat Sinan Paşa ile arası iyi olmıyan Karamanlı Mehmet Paşa sadrazam olunca (1477), Zembilli'nin Sinan Paşa ile sıkı bağlılığını bildiği için, Zembilli'yi başka bir medreseye aldırmış ve günde aldığı paradan beş dirhemini kesmiştir. Bununla da kalmıyarak oradan başka bir medreseye almış ve günde aldığı paradan beş dirhem daha azaltmıştır. Bu haksızlığı kendine yediremiyen Zembilli, müderrislikten çekilmiştir.

Fatih'in ölümiyle Bayezit tahta geçince, vezirlerini gönderip Zembilli'yi yanına çağırmış ise de, Zembilli gitmemiştir. Bununla beraber günde 30 akça ile önce Bursa'ya, Kaplıca Medresesi'ne, sonra da Bayezit'in Amasya'da yaptırdığı medreseye, Amasya müftülüğü görevi de verilerek, zorla gönderilmiştir. Bir zaman sonra tekrar Bursa'da Kaplıca Medresesi'ne ve İznik'te Orhan Gazi ve Bursa'da Murat Gazi medreseleri müderrisliklerine getirilmiş ve ödeneği günde 50 akçaya çıkarılmıştır. Bundan sonra tekrar Amasya'ya gönderilerek öğretmenlik ve müftülük yapmıştır. Oradan İstanbul'a dönmüş ve hac yapmak için yola çıkmıştır. O yıl Hicaz'da karışıklık olduğundan, bir yıl Mısır'da kaldıktan sonra hacca gitmiş ve padişah tarafından şeyhülislâmlık ile müfti-yül-enamlığa atanarak İstanbul'a çağırılmış, gündeliği de 100 akçaya çıkarılmıştır. Ayrıca Bayezit'in İstanbul'da yaptırdığı medresenin müderrisliği de kendisine verilmiş, bu görevden de 50 akça almıştır. Bayezit'in ölümüne kadar şeyhülislâmlık makamında kaldığı gibi, Yavuz ve Kanunî zamanında da bu görevlerde bulunmuştur. Medenî cesareti, adalet ve hakseverliği, bilim ve erdemi ile Yavuz'u bile etkisi altında bulundurmuştur. Yavuz bir kere hazine hademesinden 150 kişinin öldürülmesini, bir kere de buyruğa uymayıp ipek alış verişinde bulunan tacirlerden 400 kişinin asılmasını emretmişken, bunun şeriata uygun olmadığını söylemiş ve Yavuz gibi bir padişaha sözünü geçirerek bunları kurtarmıştır.

Zembilli, Kanunî devrinde Rodos seferinde bulunmuş ve zaferden sonra ilk cuma namazında imamlık ve hatiplik

görevini yapmış, padişahın emriyle Rodos'ta açılan dinî kurulları düzenlemiştir. Son zamanlarda yaşı ilerlediğinden, çalışamıyacak bir hale gelen Zembilli'nin, görevi üzerinden alınmamış, yalnız fetva vermek yetkisi bazı kişilere verilmiştir. A., iş sahiplerini bekletmemek için evinin penceresinden bir zenbil sarkıtır, herhangi bir meselede güçlükle karşılaşanlar, sorularını bir kâğıda yazıp zenbilin içine atarlarmış; sonra A. zembili yukarıya çeker ve hepsini cevaplandırıp tekrar aşağıya sarkıtırmış. Bundan ötürü kendisine «Zembilli Müftü» adı takılmıştır. A. nın tasavvufla da ilgisi vardır. Eserleri: 1 — *el-Muhtârât* (*Muhtârât-ül-fetva*), 2 — Zamanındaki bilginler ile şeyhler arasındaki gerginliği gidermek için yazılmış manzum ve mensur iki risale, 3 — Bayezit II. adına yazılmış ahlâka ait bir eser, 4 — *Kadab-ül-evsiya* (bu risale 1882 yılında Mısır'da iki cilt olarak basılmış olan *Cami-ul-fusûleyn*'in kenarındadır).

ALÂETTİN CAMİSİ, Konya şehrinde Alâettin Tepesi(b. bk.)nin kuzeyindeki yüksekliği kaplıyan XIII. yüzyıla ait Selçuklu camisi. Dış görünüşü bir tapınaktan çok kaleyi andırır. Cami birçok kısımlardan ibaret olup, zamanla bir bütün halinde toplanmıştır. Yapı, dört köşeli ve elli sütun üzerinde duran düz bir çatı ile örtülüdür. Sütunlar antik ve Bizanslı özellik gösteren parçalardan yapılmıştır. En eski yapı, Kılıç Arslan II. tarafından yaptırılmış olup bugün batı tarafı ile asıl büyük camiye birleşik bulunmaktadır. Bunun üzeri çinili bir kubbe ile örtülüdür. İçinde mihrap ve mimber vardır. Kubbenin çinileri çok dökülmüş ve yerleri çirkin nakışlarla örtülmüştür. Caminin mihrabı da fayans mozayiklerle işlenmiştir. Fakat bazı parçaları yenidir. Kubbenin köşe doldurmaları çok zengin olarak geometrik ve bitkisel süslerle bezenmiştir. Mimber, abanoz ağacından ve birbirine geçme parçalar halinde geometrik süslerle işlenmiştir. Üzerindeki yazıtlardan caminin Mesut I. tarafından yaptırıldığı ve oğlu Kılıç Arslan II. tarafından yerine konulduğu anlaşılmaktadır.

Diğer kısımların yapılmasına Keykâvus I. zamanında başlanmış ve Alâettin Keykubat I. zamanında tamamlanarak cami onun adını almıştır (1219 - 1220). Caminin içinden kuzey taraftaki kapıya giderken sol tarafta bir türbe vardır. Bunun yüksek konik çatısı dışardan on köşeli ve içerden düz olarak yapılmıştır. Bu türbenin kuzey tarafındaki penceresinin alt yanı kaldırılmış olduğundan, zaman zaman kapı olarak kullanıldığı anlaşılıyor. Bu pencerenin kenar çerçevesi arabesklerle işlenmiştir. Bunların işlenmesi, sonradan yapılmış oldukları sanısını da uyandırıyor. Pencere üzerindeki etrafı duvarla örülmüş işlemeli levha, daha çok Bizanslı bir karakter taşımakta ve lotus ağacının iki tarafından ilgiyi çeken az raslanır bir özge göstermektedir. Başka süsü bulunmıyan iç kısmında sekiz «sanduka» vardır. Bunların fayans kaplamaları mavi diben üzerine beyaz kabartmalı yazılarla süslüdür. Sandukalarda gömülü olanların adları Rüknettin Mesut, İzzettin Kılıç Arslan II., Giyasettin Keyhusrev I., Alâettin Keykubat II., Rüknettin Süleyman, Rüknettin Kılıç Arslan, Gıyasettin Keyhusrev III. v. b. dir. Bu türbeyi Abdülgaffaroğlu Yusuf adlı bir sanatçı yapmıştır.

Caminin kuzey kapısından çıkılınca dört yanı duvarla çevrili bir avluya girilir. Bu kapının cephesi, genel kurala göre köşe sütunlariyle düz bir niş halindedir. Sütunlar yukardan aşağı zikzakvari yivlenmiş olup, kompozit başlıkları vardır. Bunların üzerinde dilimli hafif bir sivri kemer oturmaktadır. Bu kapının sol tarafında duvara saptanmış iki yazıtın çerçeveleri de kapının üslûbuna göre işlenmiştir. Avlunun sol tarafında Alâettin Denizi denilen yağmur sularının toplandığı bir sarnıç vardır.

Caminin yapılması ile Ayaz el-Atabek görevlendirilmiş, mimarlığını Mehmet bin Havlân yapmıştır. Alâettin Keykubat I. zamanında caminin genişletilmesi sırasında konulmuş olan bir yazıtta da bu işin Kerimettin adında biri tarafından yapıldığı görülmektedir.

ALÂETTİN DAVUT ŞAH I., Mengûcekler'den. Babası Fahrettin Behram Şah'ın ölümünden sonra (1 225) başkent olan Erzincan'da hükümdar ilân edilmiştir. Yersiz zoralım yapması ve şiddet göstermesi, devlet adamlarını kendisinden soğutmuştu; hapsettiği bazı beylerini, Anadolu Selçukluları hükûmdarı Alâettin Keykubat'ın araya girmesiyle serbest bırakmış ve onlar da Konya'ya gelerek Keykubat'ı Davut Şah aleyhine kışkırtmışlardır. Bunu duyan Davut Şah, Harezm hükümdarı Celâlettin Menkuberti ile Erzurum hükümdarının, Selçuklu Sultanı A. Keykubat aleyhine anlaştıklarını duyunca, bunlarla birleşmek istemişse de, ondan önce davranan Alâettin Keykubat sıra ile Erzincan'ı, Kemah'ı ve aynı yıl içinde Davut Şah'ın kardeşi Muzafferettin'in elindeki Kögonya denilen Şarkî-Karahisar'ı alarak, Mengûcekler'in Erzincan koluna son vermiştir (1228). Selçuklu hükümdarına teslim olan Alâettin Davut Şah'a Ilgın tarafları, kardeşi Muzafferettine de Kırşehir yöresi dirlik olarak verilmişti. A. ın tabiat bilimlerinde, astronomi, filozofi ve matematikte derin bilgisi vardı.

ALÂETTİN ERTENA (ölm. 1352), Ertenaoğulları Devleti'nin kurucusu. Emir Çoban, Sultan Ebu Sait (b. bk.) tarafından öldürülünce, İlhanlılar'ın Anadolu genel valisi olan oğlu Demirtaş, Mısır'a kaçmış ve Anadolu yönetimini geçici olarak, Uygur Türkleri'nden ve Demirtaş'ın emri altındaki beylerden Alâettin Ertena eline almıştır (1327). Bu olaydan sonra Anadolu genel valiliğine büyük Şeyh Hasan (b. bk.) atanmış ise de, kendisi il merkezi olan Sıvas'a gelmemiş, o tarafları iyi bilen Ertena'yı vekil yapmıştır.

Ebu Sait'in 1335 te çocuk bırakmadan ölmesi üzerine, Büyük Şeyh Hasan'la Demirtaşoğlu Küçük Şeyh Hasan tarafından tahta çıkarılan Çingiz soyundan hükümdarlar'ın saltanat kavgaları sırasında Ertena, efendisi Büyük Şeyh Hasan'a sadık kalmıştır. Durumu tehlikeli gördüğü vakit ise, Mısır'daki Memlûk Devleti'nin yardımını istemiş ve bu türlü hareketleriyle Anadolu'yu yıkılmaktan kurtarmıştır. Bir aralık, büyük Şeyh Hasan'ı yenen küçük Şeyh Hasan, Ertena'yı kendi eğemenliği altına almak istemiştir. Ertena bunu kabul etmediğinden, önemli bir kuvvetle Anadolu'ya giren küçük Şeyh Hasan, Sıvas'la Suşehri arasında yapılan savaşta yenilmiş; Ertena, bundan sonra tamamiyle serbest kalarak hükümdarlığını ilân etmiş ve Sultan saniyle kendi adına sikke kestirmiştir (1343).

Alâettin Ertena, iyi yönetimiyle Moğollar'ın zulümlerinden bıkmış olan halkın minnetini kazanmış ve uyrukları tarafından kendisine *Köse Peygamber* lâkabı verilmiştir. Arapça'yı iyi konuşan ve haftanın belli zamanlarında bilim konuşmaları tertibettiren bilgin Ertena, Kayseri'de Köşk adı verilen medresesine gömülmüştür.

ALÂETTİN FİRUZ ŞAH II. (ölm. 1533), Hüseyin Şahî hanedanından Bengal hükümdarı. Bk. HÜSEYİN ŞAHİLER VE BENGALE MELİKELERİ.

ALÂETTİN HALİL Bin Mahmut, Karamanoğulları hükümdarı. Kardeşi Bedrettin İbrahim Bey'den sonra bütün Karaman memleketlerinin Ulubeyi olmuşsa da, hükümdarlığının başlangıcı belli değildir. Şikâri'ye göre kardeşi

Bedrettin'in çekilmesi üzerine birinci, ölümü ile de ikinci defa hükümdar olmuştur. Eldeki iki yazıt, kendisinin 1370 ve 1381 tarihlerinde hükümdar olduğunu anlatmaktadır. Şikârî 17 yıl hükümdarlık ettiğini yazıyorsa da, ölüm yılı bilinmemektedir. Ertenaoğulları'na ait Niğde ile Aksaray, bunun zamanında elde edilmiştir. Bir ara Kayseri şehrini bile almışsa da, sonra yine bırakmak zorunda kalmıştır.

ALÂETTİN HALVETÎ,[Alâettin Abdal] (ölm. 1481), tasavvuf alanında tanınmış Sühreverdî ve Halvetî tarikatı şeyhlerinden. Önceleri Halep'te tarikatını yaymakta iken Mısır Memlûkleri tarafından oradan çıkarılınca Bursa'ya gelmiş ve «cezbe»sinin kuvvetiyle ün almıştır. O sırada Bursa'da Kaplıca Medresesi'nde müderris bulunan Alâettin Arabî kendisinden «inabe» almıştır. A. İstanbul'a gitmişse de durumundan kuşkulanan Fatih Mehmet, kendisini Manisa'ya sürmüştür. Sonraları Lârende'ye gönderilmiş ve orada ölmüştür.

ALÂETTİN HÜMAYUN ŞAH, Dekkan'da hüküm sürmüş Behmenî hanedanı hükümdarlarından (1457-1461).

ALÂETTİN HÜSEYİN (yahut **Hasan**), **[Cihansûz]** (ölm. 1156), Gur Devleti hükümdarlarından. Bu devletin kurucusu İzzettin Hüseyin'in oğludur. Kendisinden önce Gur tahtına çıkan kardeşi Seyfettin, Gazne sultanı Behram tarafından öldürüldüğünden, tahta çıkınca, öc almak amaciyle Gazne'ye yürümüş, burasını alarak, halkı kılçtan geçirmiş, Sultan Mahmut'un türbesi gibi birkaç anıt dışında bütün şehri yakmış (1150 - 1) ve bunun üzerine Cihansûz takma adını almıştır. Daha sonra Alâettin, Selçuklu Sultanı Sancar'la savaşmış, yenilerek tutsak düşmüştür. Fakat Sancar, kendisini salıvermiş, hattâ bağlaşığı bulunduğundan, kendisine para yardımında bile bulunmuştur. Alâettin bu suretle tahtını yeniden ele geçirdikten sonra Bamyan, Toharistan, Daver ve Büst gibi yerleri de almıştır. Son yıllarında Melâhide'ye çok yüzverdiği söylenir.

ALÂETTİN HÜSEYİN ŞAH, (Ebu'l - Muzaffer, bin Seyit Eşref el-Hüseynî) (ölm. 1518/9), Bengale'de Hüseyin-Şahîler hanedanının kurucusu. İlyas-Şahîler'den Nasirüddin Mahmut Şahi öldürerek onun yerine geçen Şemsettin Muzaffer Şah'a vezirlik etmiş ve bunun öldürülmesi ile sonuçlanan iç savaşlardan sonra, 1493 te Bengale'nin ileri gelenleri tarafından tahta çıkarılmıştır. Bengale'de müslüman hükümdarlarının en tanınmışıdır.

A., Hindular'dan teşkil edilen Pâik adlı muhafız kıtasını, devletin otoritesini sarsacak derecede ileri gitmesi dolayısiyle, kaldırarak yerine müslümanlardan bir muhafız kıtası kurmuş, Afrika'dan getirilmiş olan ve devleti tehdit eder bir kast haline gelen zencilerin de erkini kırmıştır. Bu suretle iç düzen ve güveni sağlıyan A., Bengale'de parlak bir devir açtığı gibi, bazı seferlerde de bulunarak Orissa ve Assam'ı ülkesine katmağa muvaffak olmuştur. Assam sonraları elden çıkarılmıştır. A., ülkesinin bayındırlığına da önem vererek Bengale'de birçok mimarî eserler yaptırmıştır. Gaur'da Çota Sonâ mesçidi ve Bagha'da bulunan cami bu devirden kalma eserlerdendir.

ALÂETTİN İMADŞAH, Hindistan'da, Dekkan'da merkezi Berar olan İmadşahî Devleti'nin 2 inci hükümdarı. Bk. İMADŞAHÎLER.

ALÂETTİN KAYGUSUZ (ölm. 1562 ?), Vizeli mutasavvıf ve şair. XVII. yüzyıl bilginlerinden Sarı Abdullah'ın *Semerât-ül-fuad* adlı kitabında verdiği yanlış bilgiden beri zamanımıza kadar Sarban Ahmet sanılan bu şair, hakikatte Sarban Ahmet'in halifesidir. *Hadîkat-ül-Cevâmi* sahibi Ayvansarayî, *Vefeyat*'ında Alâettin'in «Kaygusuz» takma adını taşıdığını açıkça söylediği gibi, 1654-1655 te ölen oğlanlar şeyhi İbrahim'in tasavvufa ait sözlerinin, halifesi Gaybî Sun'ullah tarafından toplanmasından meydana gelen *Sohbetname*'de de Alâettin'in bu takma adı taşıdığı söylenmektedir. Haşimî tekkesi şeyhi Ledünnî Mehmet de bir şiirinde Alâettin'in «Kaygusuz» takma adiyle ün kazandığını söylediği gibi, eski yazma dergilerde de bu hususta açık kayıtlar bulunmaktadır. Alâettin'in, hayatına ait geniş ve etraflı bilgimiz yoktur. Ataî ve Şeyhî'nin *Şakayık* zeyilleriyle Sarı Abdullah'ın *Semerât* ve *Cevheret-ül-hidâye ve dürret-ün-nihâye*'sinde Bayramî Melâmîlerinden Ahmet Sarban'ın halifesi olduğu haber verilmektedir. La'lîzade Abdülbaki'nin *Sergüzeşt*'inde ve Müstakimzade Süleyman Sadettin'in *Risale-i Melâmiyye-i şüttariyye*'sinde ayni kayda raslanmaktadır. Kendisi, şiirlerinde Ahmet Sarban'dan büyük bir saygiyle bahseder. *Sohbetname*'den Kaygusuz'un sıbyan hocalığı yaptığı öğrenilmektedir. *Vefeyat*'ta 1601 de öldüğü bildirilmekte ise de, yerine geçen halifesi Gazanfer Dede'nin 1566 da öldüğü düşünülürse, bu tarihin yanlışlığı meydana çıkar. Ataî ile Müstakimzade 1562 de Vize'de öldüğünü ve tekkesine gömüldüğünü yazıyorlarsa da, bugün ne bu tekke, ne de kabir vardır. Ahmet Sarban'dan sonra bir kısım Melâmîler, Vizeli Alâattin'i kutub olarak kabul etmişler, ondan sonra halifesi Gazanfer Dede'ye, ondan sonra da onun halifesi Emir Osman Haşimî'ye uymuşlardır. Haşimî, Melâmîliğe karşı hükümetin giriştiği şiddetli hareket üzerine, takipten kurtulmak için, Halvetî olmuş ve Alâettin'in Melâmî kolu da bu suretle sönüp gitmiştir. Alâettin Kaygusuz'un elimizde 58 şiiri vardır. Bunların on beşi aruzladır. Aruzla yazdığı şiirler, teknik bakımdan da bozuktur. Hecede Yunus'un etkisi altındadır. Bazı şiirleri Kaygusuz Abdal'la karışmışsa da gerek kişilikleri, gerek üslûplariyle bunların şiirlerini biribirinden ayırdetmek mümkündür.

Alâettin'in dili düzgün, buluşları orijinaldir. Onda coşkun bir aşktan çok, tam bir mutasavvif ağırbaşlılığı vardır. Onu Yunus taklitçiliğinden kurtaran da bu özelliğidir. Bu bakımdan A. Kaygusuz, kaynağı Yunus olan dinî Halk Edebiyatımızda tam bir Melâmî temsilcisidir. Abdülbaki Gölpınarlı, bu şairin şiirlerini toplamış ve etraflı bir hal tercümesiyle yayımlamıştır.

ALÂETTİN KEYKUBAT, Anadolu Selçuklu sultanlarından üçünün adı.

1 — **Alâettin Keykubat I.** (ölm. 1237), 1210 da ölen Gıyasettin Keyhüsrev'in üç oğlundan biri. Keyhüsrev ölünce yerine büyük oğlu Keykâvus I. seçilmiştir. Babasının yerine geçmek istiyen Keykubat, Erzurum Meliki M. Tuğrulşah'la anlaşarak Sıvas'tan Kayseri üzerine yürümüştür. Keykâvus'u sarmışsa da tarafçılarının Keykâvus'la birleşmesi üzerine Ankara kalesine sığınmıştır. Keykâvus kendisini burada uzun müddet kuşatarak ele geçirmiş ve Malatya'da Minşar kalesine hapsettirmiştir. Keykâvus'un ölümü (1219) üzerine, devlet adamları tarafından amcası Tuğrulşah'la kardeşi Keyferidun'a yeğ tutularak, ikinci defa, hapsedilmiş olduğu Güzefpirt kalesinden getirtilerek tahta çıkarılmıştır. Anadolu'daki Ahi (Fütüvvet) örgütiyle yakından ilgilenen Abbasî Halifesi Nâsır Li-dinillâh, Şahabettin Sühreverdî'yi elçilikle göndererek tahta çıkışını kutlamıştır.

Anadolu Selçuklu sultanlarının en büyüğü olan A. Keykubat, Keykâvus'un genişlemek ve imparatorluğa çıkıt açmak siyasetine devam etmiştir. Önce Ermeni ve Doğu Lâtinleri'nin düştüğü kargaşalıktan faydalanarak Akdeniz kıyısında Ermeni Kirvard'ın yönetiminde bulunan Galanoros (Kandelor) kalesini alınış ve Alâiye adı ile kendisine kışlak yapmıştır. Artuklular'dan Hısın Keyfâ, Âmid (Diyarbakır) hükümdarı bulunan Mesut'un buralarda A. adına okunan hutbeyi kaldırması, sultanın üzerine Mübarezettin Çavlı komutasında bir ordu göndermesine sebebolmuştur. Çemişkezek kaleleri bu sefer sonunda ele geçirilmiştir. Hattâ Melik Mesut'un Eyyuplu hükümdarı Melik Eşref'ten aldığı yardım kuvvetleri de bozguna uğratılmıştır. A. belli hediye ve vergi karşılığında Melik Mesut'u yerinde bıraktığı gibi, Eyyuplular'la da iyi geçinmek siyasetini güttüğü için, tutsak Eyyuplu komutanlarını serbest bırakmıştır. Hattâ bu amaçla bir Eyyuplu prensesiyle de evlenmiştir. Ticarî amaçlar ile deniz aşırı seferlere girişmiş ve Suğdak'ı eline geçirmiştir. Güneyden gelen yollar üzerinde, güveni tehdit eden Küçük Ermenistan kırallığını Mübarezettin Çavlı ve Mübarezettin Ertokuş komutasındaki kuvvetlerle cezalandırmış ve İç-il taraflarını almıştır. 1226-1228 yılları arasında, Erzincan tahtına geçen Mengûcekler'den Davut Şah b. Behram Şah'ın kendi aleyhinde Tuğrulşah, Harezmşah Celâlettin Mengüberdî ve İsmailî başkanı Alâettin'le anlaşma teşebbüsünü duyan A., üzerine bir ordu göndermiş, Erzincan, Kemah ve Kögonya (Şebin Karahisar) yı imparatorluğuna katmıştır. A. ile Celâlettin Mengüberdî arasında bu zamanda başlıyan dostça ilişkiler, Harezmşah'ın yanlış siyaseti yüzünden düşmanlığa çevrilmiştir. Mengüberdî Moğollar'a karşı Anadolu Selçukluları ve Memlûkler'le birleşecek yerde, birdenbire Ahlat'a saldırmıştır. Bu yüzden Melik Eşref'le bağlaşık olan Alâettin'le de arası açılmıştır. Erzincan yakınında, Yassı-çimen'de yapılan savaşta (1230) Harezmşah korkunç bir bozguna uğramıştır. Onunla birlikte hareket eden amcası oğlu Cihanşah'ın tutsak düşmesi, Erzurum'un da alınmasını kolaylaştırmıştır. Bu yenilgiden az sonra ölen Harezmşah'ın askerleri Alâettin'in hizmetine girmiştir. Daha sonra Germagon Noyan'ın komutasındaki bir Moğol birliği Sıvas'a kadar gelmiş ve burayı yakıp yıkmıştır. Bu yüzden Kemâlettin Kâmyar komutasında gönderilen Selçuklu ordusu Erzurum'a kadar ilerlediği halde, Moğol ordusuna yetişememiştir. Bu Moğol akınının Gürcü kıraliçesi Rusudan'ın kışkırtmasiyle yapıldığına hükmolunmuştur. Onun için K. Kâmyar komutasında Gürcistan seferi yapılmıştır. Birçok kaleler alınmış, yapılan uzlaşma ile kıraliçenin kızının, sultanın oğlu Keyhüsrev'e verilmesi kararlaştırılmıştır. A. Keykubat, Moğol tehlikesini anlamış ve daha önce Sıvas ve Kayseri gibi önemli şehirleri berkitmişti; bu sefer de aynı amaçla Ahlat alınmıştır. Fakat bu Eyyuplular'la bozuşmasına sebebolmuştur. Melik Eşref ve Mısır Sultanı Melik Kâmil komutasında ilerliyen bağlaşıklar ordusu, Toroslar'ın güneyinde yenilgiye uğratılmıştır (1234). Melik Kâmil'in ertesi yıl giriştiği hareketler de Eyyuplular arasındaki uyuşmazlık yüzünden başarısızlığa uğramış, Harput ve Urfa tarafları işgal edilmiş, fakat Diyarbakır kuşatması muvaffak olamamıştır. A., Abbasî halifesinin kendisini Moğollar'a karşı kışkırtmasına aldanmadığı gibi, ölümünden iki yıl önce gelen Moğol elçilerini ve o yoldan Moğollar'ı da ustaca yöneterek memleketi istilâdan kurtarmıştır. Veliaht yapmadığı Gıyasettin Keyhüsrev tarafından zehirlettirilmiş ve Kayseri'de ölmüştür.

A. Keykubat siyaset ve askerlik alanında olduğu gibi, medenî çalışmalariyle de «Büyük» bir hükümdardı. Bilimle uğraşır, bilim adamlarını korurdu. Anadolu'nun türlü yerlerinde yaptırmış olduğu kervansaray, kale ve sarayların kalıntıları bugün de vardır. İznik imparatorlarının batıda, kendisinin doğuda uğraşması, dost kalmalarını mümkün kılmıştır. Saltanatının ilk yıllarında Kayseri'de devletin birtakım büyük kişilerini öldürmesini, ölümünden sonra devlette başlıyan zayıflamanın sebebi olarak gösterenler vardır. Ölümiyle Anadolu Selçukları'nın en yüksek devri sona ermiş ve Moğol zorbalığı başlamıştır.

2 — **Alâettin Keykubat II.,** Keyhüsrev II. nin Gürcü melikesinin kızından olan oğlu. Veliaht iken babasının ölümünde (1245) yedi yaşında olduğundan, büyük vezir Şemsettin İsfahanî'nin yardımiyle Keykâvus II. Selçuklu tahtına çıkmıştır. Fakat Kösedağ yenilgisiyle (1243) Anadolu Selçukluları tamamiyle Moğollar'ın erki altına girmiş ve Kılıç Arslan IV. ve daha sonra da A. Keykubat II. saltanata kattırılmıştır. Üç kardeş bazan uğraşma, bazan barış halinde yaşamışlardır. Bu dönemin tarihi pek karışıktır. Kılıç Arslan ile Keykâvus'un saltanatları A. Keykubat'a göre biraz daha aydınlıktır.

3 — **Alâettin Keykubat III. bin Feramürz II.** Anadolu'da çıkan bazı ayaklanmalar dolayısiyle Mahmut Gazan, Mes'ut II. yi Hemedan'da hapsedince yerine A. Keykubat, Selçuklu tahtına çıkmıştır (1298). Fakat İlhanlılar'ın işe karışmaları arttıkça, Anadolu'daki kargaşalıklar da genişlemişti. Bu olaylardan sorumlu tutulan A., İsfahan'a çağırılarak öldürülmüştür (1301). Osmanlı tarihlerinde Osman Gazi ile ilişkide bulunarak ona «tabl» ve «alem» gönderdiği söylenen Selçuklu sultanı, bu Alâettin'dir.

ALÂETTİN KÖŞKÜ, yabancı gezginlerin resimlerine ve yazılarına göre, Konya'da Alâettin Tepesi(b. bk.)nin kuzey yamacı üzerinde eskiden yer aldığı bilinen Saray'ın bir yapısı. Texier XIX. yüzyıl ortalarına doğru bu sarayı görmüş ve onun dağınık bir düzende olan yapı plânlarını İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nın plân tertibine benzetmişti. Texier, saraya ait büyük bir salondaki renkli süslerle işlenmiş ahşap tavanın resmini almıştır. Bu resim Sarayın iç kısımlarındaki eşsiz güzelliğe bugün tanıklık etmektedir.

ALÂETTİN SARAYI CEPHE SÜSLERİNDEN

Ünlü Fransız gezgini Texier'nin Konya'da bulunduğu sırada büyük bir kısmı yıktırılan saray yapılarından yalnız bir yapının, Alâettin Köşkü'nün, bugün yıkık bir duvarı ayakta durmaktadır (bk. ALÂETTİN TEPESİ).

ALÂETTİN CAMİSİ VE KÖŞKÜ

Yukarıda: Alâettin tepesi eserlerinin 1835 teki durumu. Aşağıda: Alâettin tepesi eserlerinin bugünkü durumu.

ALÂETTİN TEPESİ VE KÖŞKÜ

1

2

3

4

1 — Alâettin tepesi (bugünkü görünüşü). 2 — Alâettin Köşkü'nün 1897 deki görünüşü. 3 — Alâettin Köşkü'nün 1935 teki durumu. 4 — Köşk yıkısı (Tarih Kurumu tarafından onarıldıktan sonra).

XIX. yüzyılın sonralarından beri Konya'yı ve Alâettin Tepesi'ni büyük başarılarla araştıran Alman bilgini Sarre'nin kayıtlarına göre köşkün plânı on metrelik bir kare şeklinde idi. Yaklaşık olarak 10 m yükseklikte üç taraflı konsollar üzerinde oturtulmuş bir balkonu vardı.

ALÂETTİN SARAYI TAVAN SÜSLERİNDEN

İkinci kat, basık bir sivri kemerle örtülü büyük bir pencere ile yan taraflardaki daha küçük ikişer pencereden ibaretti. Konsollar ve kısmen ikinci kat, mermer kaplamasız olarak tuğladan yapılmıştı. Konsollar sarkıt hücrecikler üzerine kurulmuştu. Ön kısmı da çini ile kaplı idi. Sarre, bu köşkün sanat tarihi bakımından şehrin XIII. yüzyıl ortalarından kalma diğer yapılarına benzediğini ve ayni üslûbu taşıdığını da yazmaktadır. Köşkün kulesi 1907 tarihinde çökmüştür. Sonra diğer kısımları da yavaş yavaş yıkılarak bugünkü hale gelmiştir.

ALÂETTİN (ZİYAETTİN) MEHMET, son Gur hükümdarı (bk. GUR, GURLULAR). Önce Gur hükümdarlarından Gıyasettin ve Muizzüddin zamanlarında Büst, Nişapur valiliklerinde bulunmuş, burada iken, Harezmşah Mehmet'in saldırışına uğrıyarak, biraz dayandıktan sonra şehri teslim etmiş, ona karşı bir daha kılıç çekmiyeceğine ant içmiştir.

Tutsaklıktan dönüşünde Muizüddin tarafından Gur valiliğine atanmış, fakat bunun ardaları Mahmut ve Alâettin Adsız zamanında çok kere cezaevinde kalmış, sonunda Gazne emîri Tacettin Yıldız'ın Adsız'ı öldürmesi ve başkenti Firuzkûh'u alması üzerine tutsak olarak Gazne'ye getirilmiştir. Az sonra Adsız, onu Gur tahtına çıkartmış, fakat bir yıl geçmeden Harezmşah Sultan Mehmet, Nişapur andını hatırlatarak, teslim olmasını istemiştir. Alâettin, ihtimal koruyucusu Tacettin Yıldız'ın bu sıralarda ölmüş olması yüzünden, ülkesini teslim etmiş, bundan sonra bir konuk olarak Harezm'de yaşamıştır (1215-1216).

ALÂETTİN MEHMET, [Kalaçlı] (ölm. 1316), Hindistan'da hüküm süren Kalaçlı (b. bk.) hanedanının en büyük hükümdarı ve hanedanının kurucusu olan Celâlettin Firuz Şah'ın yeğeni ve damadı. Alâettin'e önceleri Melik saniyle kara bölgesinin yönetimi verilmiş, sonra Malva'ya karşı yaptığı başarılı bir seferde Bilsa'yı alarak Delhi'ye birçok ganimet getirmesi üzerine, Oudh (Eved) valiliği de ek olarak ülkesine katılmıştır. 1294-95 yılı kışında amcası Sultan Firuz'a haber vermeden Yadava Devleti'ne az bir kuvvetle bir baskın yaparak, racası Raçamandra ve oğlu Çankara'yı yenerek, zenginliğiyle tanınmış olan başkentleri Devagir(Divgir, şimdiki Devletabat)i yağma etmiştir. Elde ettiği büyük ganimetlerden başka, bunlarla yaptığı barışta, Elbihpur ilini de ülkesine katmıştır.

Sultan Firuz onun bu hareketine karşı kararsız davrandığından Alâettin hiçbir engel ile karşılaşmadan Kara'ya dönmüş ve elde ettiği bu büyük servetle asker toplamağa ve kuvvetini artırmağa başlamıştır. Bir zaman sonra da Sultan Firuz'a haber göndererek, Delhi'de aleyhinde dolaşan dedikodular yüzünden gelemediğini, fakat Kara'ya gelirse, elde ettiği ganimetleri kendisine teslim edeceğini bildirmiş ve Sultan Firuz'un buna aldanarak gelmesi üzerine onu öldürmüştür. Firuz'un oğlu Rüknettin İbrahim Şah, kısa bir zaman için erki eline almışsa da, o da Alâettin'e karşı dayanamıyarak kaçmak zorunda kaldığından, Delhi tahtı Alâettin'in eline geçmiştir (1296). Alâettin meydana getirdiği 500 000 kişilik büyük ordusu ile Moğol ve müslüman olmıyan Türkler'in (Çağtay Devleti) akınlarına karşı Hindistan'ı şiddetle savunmuştur. Mogollar'a karşı kazandığı ilk başarıların arkasından kesin olarak Hindistan'ın fethine başlamış, Gücerat ve Nehrivala'yı aldıktan sonra, 1301 de ünlü Ran tambhur (Racistan'da) kalesini ele geçirmiş ve bu arada bazı ayaklanmaları da bastırmıştır. 1302 - 1303 tarihlerinde tanınmış Çıtor, kalesini almış, bundan sonra Dekkan'ın fethine girişerek (1306-10) bunu da başarı ile sona erdirmiş, kuzeyde Mullan, Lahur, Delhi, güneyde Dvarsamuadra, doğuda Sahnanlı, Sonargaon, batıda Thathi, Gücerat olmak üzere hemen bütün Kuzey ve Orta Hindistan'ı kapsıyan çok geniş bölgeleri Delhi sultanlığına katarak, büyük bir imparatorluk kurmuştur.

Alâettin hiçbir öğrenim görmediği halde, yalnız kişisel meziyet ve tecrübelerine dayanarak bu büyük imaratorluğu kurmuştu. Fakat saltanatı elde etmek ve imparatorluğunu genişletmek için, bütün ahlâkî ve insanî bağları kopararak, yasalı ve yasasız her çareye başvurmaktan çekinmemiştir. Çok açgözlü, zalim ve müstebit olan Alâettin, ailesine karşı bile bir şefkat duygusu göstermemiştir. Büyük başarıları benliğine güvenini arttırmış ve kendisinde bir büyüklük hastalığı meydana getirmiştir. Bu yüzden «İskender-i sani» sanını aldığı gibi, onun çapında bir cihangir olmak, hattâ yeni bir din kurmak sevdasına düşerek kendisine peygamber göziyle bakmağa başlamış ve dört büyük emirini de (Ulu Han, Zafer Han, Nusret Han, Alp Han) «Çehâr Yar-ı Güzin» (dört seçkin dost)e benzetmiştir.

Fakat bütün bunlara rağmen, Alâettin'in müsbet tarafı çoktur. Alâettin devlet işlerini her şeyin üstünde tutmuş, şerifi, devlet işlerinde en büyük kanun sayan din adamlarının etkisinin önüne geçerek bunların devlet işlerine karışmalarını şiddetle yasak etmiş ve imparatorluğun parçalanmasının önüne geçmek amaciyle kuvvetli ve merkeze bağlı bir rejim gütmüştür.

Büyükleri bir araya getiren büyük ziyafetleri, içkili eğlenceleri kaldırmış, Hindular'ın zengin sınıfına büyük vergiler koymuş, vakıflara ait araziye bile el uzatarak devlete mal etmiş, bu suretle imparatorluğunun içinde kendisine rakiplik edecek zengin bırakmadığı gibi, geniş bir casus koliyle her şeyi, her zaman için sıkı bir kontrole bağlı tutmuştur. Çok büyük ordusunun yoğaltımını önlemek ve bu yüzden sıkıntıya düşen Delhi gibi büyük şehirlerin yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak amaciyle, büyük çapta ekonomi ve yönetim tedbirleri almıştır. Bu gibi yerlerde vergiyi «ayniyat» şeklinde aldığı gibi, toprak ürünlerinin gereken kısmını çiftçiye bırakarak, geri kalanını hükümetin koyduğu narhla ve hükümetin kontrolü altında sattırmış ve bu ürünleri gereken yerlere göndermek suretiyle istifçiliğin ve pahalılığın önüne geçmiştir. Ticaret alanında da çok sıkı tedbirler alan Alâettin, iktisadî devletçilik sistemini çok iyi bir surette kurmaya ve onu uygulamaya muvaffak olmuştur.

Alâettin'in kurduğu bu yönetim sistemi ile çok iyi sonuçlar elde edilmiş, memurların yolsuzluklarının önüne geçilmiş, hayat şartları kolaylaştırılmıştır. Sonuçtan gerek Müslümanlar, gerek Hindular memnun kalmışlardır. Moğol ve ayaklanma tehlikeleri ortadan kalkmış, kuvvetli merkezin otoritesi kendini memleketin en uzak köşelerinde bile gösterdiğinden, güven iyice yerleşmiştir. Bu genlik devri bilim, fikir ve sanat alanlarında da kendini göstermiş, tanınmış bilginler yetişmiş, memleketin her tarafında güzel, değerli mimarî eserler yaptırılmıştır. Bu suretle Hindistan'da «Devr-i Alâî» ün almıştır.

Fakat Alâettin'in kurduğu rejim, ellerinden bütün erkleri alınan memleket büyüklerini büyük bir tasaya düşürdüğü gibi, devlet adamlarını aşağı halk tabakasından yetiştirmesi de, bütün hakları ellerinden alınan zengin ve imtiyazlı sınıfı memnun etmemişti. Hele devletin en yüksek mevkiine çıkardığı Kölesi Kâfur'un etkisi altında kalması, Şehabettin Ömer'i veliaht yapması, yine bunun ikilik sokması yüzünden ailesi arasında da ayrılıkların doğması, bundan başka imparatorluğun çok karışık öğelerden meydana gelmesi, ölümiyle beraber (eğlenceye düşkünlüğü yüzünden son yıllarında zaten hasta olan Alâettin'in Kâfur tarafından zehirlenerek öldürüldüğü de söylenmektedir) bu büyük imparatorluğun parçalanmasına sebebolmuş (Delhi Sultanlığı da Tuğlukşahlar ailesine geçmiştir), ailesi de büyük felâketlere uğramıştır. Fakat bütün bunlara rağmen Alâettin'in yönetim ve askerlik alanında yüksek yetenekli bir hükümdar olduğu bir gerçektir.

ALÂETTİN MESUT ŞAH, Delhi sultanı. Sultan Rüknettin Firuz'un oğlu ve Sultan İltutmuş (İletmiş)un torunudur. Kendisinden önce sultan bulunan amcası Behram, Türk bey ve askerlerini ortadan kaldırmak istemişti. Bunun üzerine ayaklanan ordu, Behram'ı yakalıyarak öldürmüştür. Behram'dan sonra Balaban Kişilu Han kendisini sultan ilân etmişse de, Beyler İletmiş soyundan kukla gibi kullanacakları birini tahta geçirmek istediklerinden, Alâettin Mesut'u erke getirmişlerdir. Devri kargaşalıklar içinde çalkanmış, başlıca iller ile yüksek makamlar, «Kırklar» denilen kırk Türk beyinin eline geçmiştir. Sonunda Alâettin Mesut, aczi yüzünden 1246 da tahttan indirilmiş, yerine amcası Nasrettin Mahmut getirilmiştir.

ALÂETTİN MUHAMMED bin Hasan, [Hand] (1210 - 1255/6), Kuhistan'da hüküm süren İsmailîler'in yedinci şeyhi. Delirdiği söylenir. Bu yüzden bazıları oğlu Rüknettin'i yerine geçirmek istediklerinden, tarikat parçalanmış, kırımlar başlamış, A. da bu arada öldürülmüştür.

ALÂETTİN ODACI ŞAH (ölm. 1340), Hindistan'da Madura hükümdarı. Tuğluk Devleti'nin Madura valisi iken bağımsızlığını ilân eden Ahsen Şah'ın beylerindendir. 1339 da Ahsen Şah'ı öldürerek yerine geçmiş, fakat bir yıl sonra Hindular'la yaptığı bir savaşta ölmüştür.

ALÂETTİN PAŞA (Bey) (XIV. yüzyıl), Osmanlı prensi. Annesi, Şeyh Edebâli kızı Bâlâ Hatun'dur. Çocukluğunu Bilecik'te büyük babasiyle birlikte geçirdikten sonra, Yenişehir'e, babası Osman Bey'in yanına gelmiştir. Gazi Osman Bey'in ölümünden sonra, beyliğin yönetimini eline alan Orhan Bey, Alâettin Bey'e Bursa ile Mihaliç arasındaki Kite bölgesini mülk olarak vermiştir. 1333 tarihli vakfiyesinden, Orhan zamanında beylerbeyi, yani ordu komutanı olduğu anlaşılmaktadır. Ölümü 1333 ten sonradır. Mezarı babası Osman Bey'in yanındadır. Bursa'da *zaviye* ve *mesçit*leri vardır.

ALÂETTİN PAŞA (ölm. 1830), Türk veziri. Sıvas'lıdır. Selman Bey ailesindendir. Dedesi Damat Süleyman Paşa, babası vezir ve Damat Seyit Ahmet Paşa'dır. Kapucubaşı olmuş, muhafızlık ve mutasarrıflıklarda bulunduktan sonra 1801 de vezirlikle Karaman valiliğine atanmış ve Mahmut II. nin kız kardeşi Hibetullah Sultan'la evlendirilmiştir. Sıvas, Erzurum, Anadolu ve Diyarbakır valiliklerinde bulunmuş, 1817 de üçüncü defa Anadolu valisi olarak Kütahya'da iken Nasuhoğlu'nu yola getirme işindeki başarısızlığı dolayısiyle vezirliği alınarak bir süre Sıvas'ta oturtulmuştur. Son görevi olan Erzurum valiliği de 1823 te üstünden alınıp yine Sıvas'a, sekiz yıl sonra da Malatya'ya sürülmüş ve orada ölmüştür.

ALÂETTİN ŞAH [Behmenî], Hindistan'da Behmenî Devleti'nin on altıncı hükümdarı. Bk. BEHMENÎLER.

ALÂETTİN TEPESİ, Konya şehrinin kuzey-batı kenarında, ana topraktan 22-28 m yükseklikte ve aşağı yukarı 400-500 m yüzölçümünde bir höyük. Üstü son zamanlara kadar Selçuklu mimarlığının en güzel eserleriyle süslü

ALÂETTİN KÖŞKÜ, ÇİNİ MOZAİKLERDEN
(Türk Tarih Kurumu kazısı)

bulunuyordu. Çevresi şimdi genişçe bir yol ile çevrilidir. Karatay Medresesi bu yolun kuzey kıyısında, İnce Minare kuzeybatı kıyısındadır. Musalla Mezarlığı kuzeybatı, Mevlânâ Türbesi (müze) doğu uzağında kalır. Tepe, 1941 de Türk Tarih Kurumu adına Remzi Oğuz Arık tarafından kazdırılmıştır. Kazılar sonunda höyüğün Bakırçağı'ndan, yani M. Ö. 2500 yıllarından beri oturma yeri olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Yalnız Hitit devrine (M. Ö. 2000-1200) ait hiçbir iz bulunmadığına göre, höyüğün bu zaman içinde yurtlandırılmamış olduğu sanılmaktadır. Kazıların en verim-

li sonucu Selçuklu çiniciliğine ait çok güzel parçaların elde edilmiş olmasında toplanmaktadır. Birçoğu insan veya hayvan resimleri ile süslü olan bu çiniler, şimdiye kadar Selçuklu sanatında kullanıldığı bilinmiyen renkleri ile ayrıca önem kazanırlar. Kazı dolayısiyle, Alâettin Köşkü(b. bk.)nün

ALÂETTİN KÖŞKÜ, ÇİNİ MOZAİKLERDEN
(Türk Tarih Kurumu kazısı)

ayakta duran en son duvarı berkitilerek, Selçuklu mimarlığının dinî anlamda olmıyan yapılarından ele geçmiş biricik örneğin büsbütün yıkılıp gitmesi önlenmiştir.

Selçuklu devri boyunca tepeyi saran ve XIX. yüzyılda ayakta durduğu, yabancı gezginlerin resimlerinden bilinen surlardan, bugün bir tek iz kalmamıştır. Buna karşı tepenin kuzeydeki yüksekliğini kaplıyan Alâettin Camisi (b. bk) olduğu gibi durmaktadır.

ALÂETTİN KÖŞKÜ YANINDA YAPILAN SONDAJ'DAN ÇIKAN ÇİNİ MOZAİKLERDEN
(Türk Tarih Kurumu kazısı)

Caminin kuzey altında, etekte, Karatay Medresesi karşısında bulunan eski Saray'dan ve onun bir parçası olan Alâettin Köşkün'den, yukarıda sözü geçen duvar parçasından başka birşey kalmamıştır.

Bugün höyüğün güney-doğu eteğinde halkevi, orduevi, sinema; tepesinde ve biraz doğuda su deposu, doğu eteğinde de Atatürk anıtı bulunmaktadır.

ALÂETTİN TÖKİŞ [Tekeş] (ölm. 1200), Harezmşahlar Devleti'nin 6 ncı hükümdarı. İl Arslan'ın büyük oğludur. Babasının hükümdarlığı zamanında Cend valisi idi. Sonra küçük oğlu Şah Mahmut, anası Türkân Hatun'un yardımiyle hükümdar olmuşsa da (1172), buna karşınlık eden Alâettin Tökiş, Karahıtaylar'ın yanına kaçarak yıllık vergi vermeyi kabul etmiş ve onlardan aldığı kuvvetle Harezm'e girmiştir. Kardeşi Şah Mahmut, karşıkoymadan geri çekilmiş olduğundan, A. hükümdarlığı elde etmiştir (11 aralık 1172). Fakat Şah Mahmut ile anasını tamamiyle ortadan kaldırıncaya kadar, aşağı yukarı iki yıl daha uğraşmak zorunda kalmıştır.

Alâettin Tökiş doğuda Karahıtaylar'ın akınlarına engel olarak o taraflarda güveni sağladıktan sonra, batı sınırlarında bazı fetihlerde bulunmuştur. Hususiyle 1193 ve 1194 yıllarında Irak-ı Acem seferini yaparak Irak Selçukluları'nın son hükümdarı Tuğrul II. yi yenerek Rey, Hemedan, İsfahan şehirlerini aldıktan sonra bunların devletine son vermiş ve bu tarihten sonra sultan sanını almıştır (1194).

Alâettin Tökiş'in Irak-ı Acem'i alıp Azerbaycan'ı da etkisi altına sokması, bu bölgelerde sözü geçen Abbasî halifelerini memnun etmemiştir. Halife Nâsır, Alâettin Tökiş'in, aldığı yerlerden çekileceğini sanmıştı. Halbuki A. halifeye ait yerlerde de eğemen olmak ve halifeye yalnız Bağdat üzerinde manevî hükümranlık bırakmak istemiştir. Fakat memleketin doğusundaki Karahıtay tehlikesi, onun bu düşüncelerinin gerçekleşmesine engel olmuştur.

ALÂETTİN TUR ALİ BEY: bk. TUR ALİ BEY.

ALÂETTİN VE SİHİRLİ LÂMBASI, Araplar'ın Binbir Gece hikâyelerindeki masallarından biri. Afrika'lı bir büyücü, bir dul kadının oğlu Alâettin'in, her isteği yerine getirme gücünü veren büyülü bir lâmbayı ele geçirecek insan olduğunu keşfeder. Onu bulur, bir kuyuya götürür. Lâmbayı elde eden Alâettin, onu büyücüye teslim etmek istemez. Büyücünün verdiği yüzük yardımiyle kuyudan kurtulur. Lâmba ovulunca karşısına gelen bir köleye her istediğini yaptırır. Böylece zengin olur. Padişahın kızını almak ister. Padişah vezirin tavsiyesiyle ona, birtakım güç işler verir. Alâettin hepsini başarır. Kızla evlenir. Alâettin evinde yokken büyücü gelir, büyülü lâmbayı, onun değerinden haberi olmıyan kızdan, hile ile alır ve bu sayede kızı, sarayı ile, kendi memleketine götürür. Alâettin, yüzük sayesinde büyücüyü bulur, ilâçla uyutur, lâmbayı geri alır, lâmbanın kölesine büyücüyü öldürtür, karısiyle memleketine döner.

Alâettin masalı, Binbir Gece hikâyelerinin Avrupa'ca en tanınmışlarından biridir. Bu masal Galland'ın Fransızca Binbir Gece tercümesinde (1704 - 1717) bulunduğu halde, Arapça aslı uzun zaman bulunamamıştı. Arapça metin çok sonra bulunabilmiş ve Zotenberg tarafından 1888 de yayımlanmıştır. Türk masalları içinde Alâettin masalının varyantlarına raslanır. Herhalde bu masal bize de Binbir Gece'den geçmiş, zamanla bir Türk masalı haline gelmiştir.

ALAFRANGA, Batı musikisinin, en kötü havalarından en yüksek sanat eserlerine kadar her nev'ine ve - ister Türkler tarafından bestelenmiş olsun - genel olarak çok sesli musikiye halk arasında verilen ad. Bununla beraber, halk musikisinde bir arada kullanılan dörtlüler, beşliler ve pedal seslerini halk yadırgamaz ve bunlara alafranga damgasını vurmaz. Çok sesli olarak çalışılmış halk türkülerine ve oyun havalarına «alafrangalaşmış» denildiğine göre, tek sesin sınırlarını aşan ve içinde Batı havası sezilen musiki eserlerini, halka göre, alafranga sınırına sokmak gerektir. Anadolu köylüsü böyle bir kelime kullanmaz.

ALÂFRANK Bin Geyhâtu (ölm. 1304), İlhanlı prensi. İlhanlı hükümdarı Gazan(b. bk.)a karşı ayaklanmış, 1303-1304 te Mezopotamya'da kışlıyan ve hasta bulunan hükümdarı heyecana düşürmüştür. Ancak vezir Sadettin'in beceriği ve sadıklığı ile ayaklanma bastırılmış ve A. yakalanmıştır. Genç, yakışıklı ve prens oluşu, ken-

disini boğulmaktan kurtarmışsa da, suç ortakları öldürülmüştür. Bu başarıdan sonra Gazan'ın şenlik tertiplemesi, ayaklanmanın önemini, Olcaytu'nun tahta çıkar çıkmaz A. yı boğdurtması da (30 mayıs 1304) taht için ne kadar tehlikeli sayıldığını gösterir.

ALAGÂVUR, Trabzon'un Vakfıkebir ilcesi Salıpazarı bucağına bağlı 1409(1940) nüfuslu bir köy. A., Vakfıkebir'in 20 km güneybatısında, Akhisar deresinin yukarı bölümünde, yamaç üzerindedir. Çevresi ormanlıktır. Taş ve ahşap yapılı evlerinin damları eğimli ve kiremitle örtülüdür. Halk arasında çiftçilikten başka şal ve keten dokumacılığiyle uğraşanlar da vardır. A. da yazın üç ayında pazar kurulur. Bir halkodası vardır. Evleri dağınıktır. İçme suyu kaynaktan sağlanır.

ALAGEYİK (Alasığın), geviş getiren memelilerin geyikler (Cervidae) familyasına bağlı bir cins. Boynuzlarının uc tarafları birbirleriyle bitişiktir. Postu kırmızımtrak kahverenkli ve beyaz beneklidir. Kuyruğu kısadır. İki türü vardır. *Dama dama* Avrupa'da yaşar. *Dama mesapotamicus* daha büyüktür ve daha açık renklidir. Boynuzlar arasında birbiriyle birleşen kısım, daha aşağıdan başlar. Memleketimizde, Suriye ve Filistin'de yaşar.

ALAGEYİK

Bu cinsin fosil türleri de vardır. *Dama browni* üçüncü zamanda yaşamıştır. Alageyiğe dördüncü zamanda her tarafta raslanır, artıkları dilivriumda bulunmuştur. Bugün Güney Avrupa'da ve Akdeniz memleketlerinde de vardır. Dayanıklı ve yumuşak olan derisi çok makbuldür ve pahalıdır. Bugün çok seyrek olarak bulunmaktadır.

ALAGİSYAZI, Malatya'nın Pütürge ilcesi, Tepehan bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 535 (1940). A., 3 köy ve 10 oymaktan meydana gelmiş dağınık bir köydür. Şiro suyunun kenarında, orman içindedir. Evleri taş duvarlı, düz ve toprak damlıdır. Çevresinde tahıl ekilir.

ALAGOAS [*alagōas* ok., Portekizce = kıyı gölleri], Brezilya Birleşik Devletleri'ni meydana getiren 20 hükûmetten biri. A., Brezilya'nın kuzeydoğu kıyısında yer almıştır. Yüzölçümü 28 571 km^2, nüfusu 1 266 000 dir. A., Brezilya'nın en sık nüfuslu bölgelerinden biridir. Çok sulak ve bazı yerlerinde bataklık olan, kıyı boyunca da yer yer birçok göllerle kaplı bulunan alçak düzlüklerle São Francisco ırmağı vâdisinin aşağı bölümünde şeker kamışı, 600 m ye kadar yükselen topraklarda en çok pamuk ekilir. Elde edilen pamuk, daha çok yerinde harcanır. Kurakça bölgelerde davar yetiştirilir.

A. ın başkenti ve önemli limanı Maceió 143900, São Francisco'nun aşağı bölümünün limanı Penedo 27 000 nüfusludur.

ALAGOINHAS [*alagoinyas* ok.], Brezilya'da Bahia limanının 80 km kadar kuzeyinde bir kasaba. A., Bahia'yı Aracaju'ya bağlıyan demiryolu yakınındadır. Çevresinde tütün ve şekerkamışı yetiştirilir.

ALAGÓN [*alagon* ok.], İspanya'nın batı bölgesinde, Tajo nehrine kuzeyden karışan önemli kollardan biri. Uzunluğu 215 km. A. Sierra de Gata'dan kaynaklarını alır, güneye doğru akar, batıya dönerek zengin zeytinliklerin bulunduğu 700 m yüksekliğindeki Coria plâtolarından geçer ve Portekiz sınırına yakın Alcántra da Tajo nehrine karışır.

ALAGÖL, Orta Asya'da Aladağ ile Tarbagatay dağları arasındaki çukurlukta, büyükçe bir göl. A., Balkaş gölünün 110 km kadar doğusundadır. Alagöl çanağı, dördüncü zaman başlarındaki çöküntülerle meydana gelmiştir.

ALAGÖZ, Çorum'un İskilip ilcesine bağlı Alagöz bucağının merkezi. Nüfusu 136 (1940). A., Çorum'la Çankırı arasında, Kızılırmak'ın 20 km kuzeyinde, 1221 rakımlı Asmatepe'nin kuzeyinde, ovada kurulmuştur. Kerpiçten yapılmış düz ve toprak damlı evleri topludur. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde en çok tahıl ekilir.

ALAGÖZ DAĞI, Sovyetler Birliği'nin Ermenistan Cumhuriyeti topraklarının batı bölümünde bir dağ. Yüksekliği 4094 m. Kuzeydoğu sınırımız yakınında yükselen A., genç volkan dağlarından olup, yapısını dördüncü zaman lâvları meydana getirmiştir. Çevresi 150 km yi bulan A. nın göğsünde ikinci derecede olan birçok volkan konileri sıralanmıştır. Dağın her yanı etrafa saçak gibi uzanan birçok derin vâdilerle yarılmıştır. Yamaçlarında yer yer yeşilimsi kara renkli volkan camları (obsidiyenler), yanık kırmızı dışıklar, mavimtrak kara renkli bazaltlar, boz renkli sünger taşları sıralanmıştır. Büyük kaynaklar, dağın eteğine yakın yerlerde, türlü volkan taşlariyle su geçirmiyen marnların birbirine dokunduğu yerlerde çıkar. Yollar, bu etek bölümünde dağı çember gibi çevirmiş, köy ve kasabalarla şehirler buralarda yer almıştır. Yer yer uzanan ve üzerleri siyahımtırak topraklarla kaplı bulunan düzlüklerle az eğimli yerlerde çayırlar uzanır. Ekincilik ve hayvan yetiştirme 2500 m yükseklerde de görülür. Çevresindeki çukur bozkırlar için A. bir su deposu durumundadır.

ALAGÜN, Bulgaristan'da, Filibe (Plovdiv) şehrinin kuzeydoğusundaki Çırpan ilcesine bağlı Pitrovo köyünün eski adı.

ALAĞAÇ, Kocaeli'nin, Akyazı ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 655 (1940). A., Akyazı kasabasının 3 km kadar güneybatısında, Kabadere boyunda, ovada kurulmuştur. Tahtadan yapılmış çatılı evleri topludur. Köyde kaynak suyu kullanılır. Çevresinde en çok mısır ekilir.

ALAHACI, Sıvas'ın merkez ilcesi Karaçayır (Hıdırnalı) bucağına bağlı, 590 (1940) nüfuslu bir köy. Sıvas'ın kuzeyinde, Kızıldağ'dan batıya akan Kışla deresi üzerinde ve vâdi içindedir. Taştan yapılmış olan evlerinin damları düz ve toprakla örtülüdür. Halk çiftçilik ve koyunculuk yapar. İçme suyu dere ve kaynaktan sağlanır.

ALAHTİYAN, Tokat'ın Niksar ilcesinin, Çamiçi bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 630 (1940). A., Niksar kasabasının 18 km kuzeybatısında, Yeşilırmak'ın kuzeyinde kurulmuş olup, çevresinde bu adda birçok yaylalar vardır. Orman ve fundalıklar arasındadır. Tahtadan yapılmış evleri, çatılı ve tahta ile örtülüdür. Evler topludur. Köyde kaynak suları kullanılır. Etrafındaki tarlalarda tahıl ekilir. Halkın bir bölümü odunculukla geçinir.

ALAIN, hıristiyan azizlerinden birçoğunun adı. 1—*St. A. de Courlay,* Bretagne'ı hıristiyanlaştırmıştır; yortusu 27 aralıktır. 2 — *St. A.* (VII. yüzyıl), Lavaur manastırının başrahibi, yortusu 27 kasımdır. 3 — *St. A. de la Roche* (ölm. 1475), Bretagne'li Dominiken rahibi, yortusu 8 eylûldür.

ALAIN [*alẽ* ok.; asıl adı: **Emile-Auguste CHARTIER**], Fransız filozofu. 1868 de Mortogne'de doğmuştur. Henri IV. lisesinde hocalık etmiştir. *Propos d' Alain*'i 4 seri halinde yayımlamış, sonra bunları 1919 da 2 cilt halinde bir

araya toplamıştır. Bunun ardından *Les marchands de sommeil* (Uyku tacirleri) [1919], *Système des Beaux-Arts* (Güzel sanatlar sistemi) [1920], *Mars ou la guerre jugée* (Mars veya harbin yargılanması) [1921], *Propos sur l'esthétique* (Estetik üzerine düşünceler) [1924], *Propos sur le christianisme* (Hırıstiyanlık üzerine düşünceler) [1924], *Souvenirs concernant Jules Lagneau* (Jules Lagneau'ya ait hâtıralar) [1929], *Les éléments d'une doctrine radicale* (Bir radikal doktirinin öğeleri) [1925], *Visite au musicien* (Musikiciyi ziyaret) [1926] adlı eserleri vardır. Fikirleri arasında karşıtlık bulunan ve bunlar güç anlaşılır olmakla beraber, zeki ve kesin görüşlü bir fikir adamı olan Alain, olayları yakından takibetmek amacını güden antientelektüalist bir filozofiyi savunmuştur.

ALAIN DE LILLE [*alē dö lil* ok.; Lâtince adı: *Alanus ab Insulis*] (1114 - 1202 sıralarında yaşamıştır.), Fransız filozof ve şairi, din bilgini ve simyacı. Lille şehrinde doğup Citeaux'da ölmüştür. Hıristiyanlığın düşmanlarına karşı bu dinin inançlarını sert mantık delilleriyle savunmaya çalışmıştır. Paris Üniversite'sinde hocalık ederken kendisine «allâme» anlamına gelen *doctor universalis* (= cihan doktoru) sanı verilmiştir. En tanınmış edebî eserleri *Anticlaudianus* [Venedik 1583; Anvers 1611] ile *Doctrinale altum sive liber parabolarum*dur.

ALAIN-FOURNIER [*alēfurniē* ok.] (1886 - 1914), Fransız romancısı. Asıl adı Henri - Alain Fournier'dir. Birinci Dünya Harbi'nde Almanlar'a karşı savaşırken 22 eylûl 1914 te Saint-Rémy korusunda kaybolmuştur. 1913 te yayımladığı *Le Grand Meaulnes* (Adsız Köşk) [Türk. terc. 1940] adlı romanı hayalle gerçeği bir şiir dünyası içinde kaynaştırarak, bir çocuğun başından geçenleri anlatır. Fransız edebiyatına taze bir hava getiren bu roman, yazarına ün sağlamıştır. Kaynı Jacques Rivière, 1924 te şiirlerinden, denemelerinden ve hikâyelerinden bileşik bir ciltlik eserini daha yayımlamıştır: *Miracles* (Mucizeler). Alain-Fournier bir başka eserin müsveddelerini bırakmıştır. Bunun adı *Colombe Blanchet*dir.

ALAIS: bk. ALÈS.

ALÂİYE: bk. ALANYA.

ALÂİYE BEYLERİ, (XV. yüzyıl) Selçuklu soyundan olduğu söylenen iki bey.

1 — **Lûtfi** veya **Lâtif Bey** (ölüm. 1461), 1427 veya 1428 de 50 000 altın karşılığında Karamanlılar tarafından Memlûk Devleti'ne satılmış olan Alâiye'de, bu tarihten sonra Lûtfi Bey'i görmekteyiz. Bazı tarihlere göre XV. yüzyıl ortalarına doğru Karaman adında biri, Osmanlılar'ın himayesi altında Alâiye'de beylik etmekte iken, bunun kardeşi Lûtfi Bey, burasını erki altına almak istiyen Karamanoğlu İbrahim Bey'in teşvikiyle Karaman Bey'i öldürerek Alâiye beyi olmuş, fakat Karamanoğlu'nun erkine kapılmıyarak Memlûkler'le anlaşmıştır.

Memlûk Devleti'nin bağlaşığı olan Lûtfi Bey 1444 te donanmasiyle Kıbrıs kırallığına karşı harekete geçmek istemişse de, Memlûk donanmasının, Rodos'ta uğradığı başarışızlık üzerine, bundan vezgeçmek zorunda kalmıştır. Lûtfi Bey memleketine göz dikmiş olan Karamanoğulları'ndan kurtulmak için, Osmanlılar tarafını tutarak kızını Karamanî Mehmet Paşa'ya vermiştir. 1460 ta Kıbrıs kıraliyle bir ticaret anlaşması yapan Lûtfi Bey ertesi yıl ölmüştür.

2 — **Kılıç Arslan bin Ali**, Karaman memleketlerini zaptetmekte olan Osmanlılar, 1471 de Gedik Ahmet Paşa komutasındaki kuvvetle Alâiye'yi işgal etmiş, teslim olan Kılıç Arslan'ı İstanbul'a göndermişlerdir. Kendisine dirlik olarak Gömülcine sancağı verilmişse de, burası Alâiye gibi geliri çok olmadığından Kılıç Arslan, ailesiyle oğlunu orada bırakarak Mısır'a kaçmış ve oradan da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına giderken yolda ölmüştür. Kılıç Arslan'ın diğer bir oğlunun 1507 de Kahire'de öldüğü görülmektedir.

ALAJUELA [*alahuēla* ok.]: 1 — Kostarika'da aynı addaki yönetim bölümünün merkezi. Nüfusu 13 740. A. Poas volkanının güney eteğinde kurulmuştur. İşlek bir demiryolu uğrağıdır.

2 — Orta Amerika'nın Kostarika Devlet'inde bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 10500 km², nüfusu 119 400 dür. A., topraklarında çok miktarda davar beslenir, kahve ve şekerkamışı yetiştirilir.

ALAKALUF veya **ALİKULUF**, Güney Amerika'nın güney ucunda, Magellan boğazının batısında, Brunswick yarımadasiyle Clárence, Santa Inés, Riesco ve Desolación adalarında yaşıyan kızılderili ilkel bir halk. Pek çabuk azalmakta olan Alakaluflar'ın kültürü, ilkel kayık (canoe) kullanan ve komşuları olan Yahgan(b. bk.)larınkine benzer. Bk. FUEGOLULAR.

DİL: Alakaluf (millî adı: *Hekaine*) dili, Güney Amerika dilleri arasında başlıbaşına bir dil ailesi sayılır. Bu dil ailesinin ölü üyeleri şunlardır: Çono (Şili'de aynı adı taşıyan takımadalarda), Kaukahue (Wellington takımadalarında), Leçeyel ve Yekinahue (Magellan boğazının kuzeyinde), Enu veya Peşere (Magellan boğazında), Advipliin (Londonderry adasında). Bu ailenin şimdi yaşıyan biricik üyesi Alakaluf dilidir.

ALAKAN, Van'ın Çatak (Şatak) ilcesi Narlı bucağının bir köyü. Nüfusu 485 (1940). A. 5 köy ve bir «mezrea»dan meydana gelmiştir. Evleri taş duvarlı, damları toprakla örtülüdür. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde tahıl ekilir, hayvan beslenir. Evlerde kilim dokunur.

ALAKARGA (Garrulus glandarius), ötücü kuşlar (Passeres) takımına bağlı kargalar (Cervidae) familyasından bir cins. Kestane kargası veya ayrılık kargası adları verilen bu kuş, oldukça iri, 34 cm kadar uzunlukta, gagaları kısa, kuvvetli ve uc tarafı biraz kıvrıktır. Başlarında açık renkli ve mavimtrak siyah çizgili tüylerle süslü bir tepelik vardır. Ergin erkeklerde sırt ve karın kırmızı, gri renktedir. Kanad üstü tüyleri mavi renklidir ve siyah, beyaz enine çizgiler taşırlar. Böcek, solucan, meşe palamutu. fındık, meyva, tane yiyerek geçinirler. Avrupa, Asya ve Afrika'ya yayılmışlardır. Memleketimizde *G. g. krynicki* ve *G. g. atricapillus* adlı ırkları yaşamaktadır.

ALAKARGA

ALAKIR ÇAYI (bazı kaynaklarda **Alagir Çayı**), Güney Anadolu'da Finike körfezine dökülen derelerden biri.

Uzunluğu 56 km. A., Beydağları'nın kuzey bölümünden kaynağını alır, dar ve derin bir vâdide hızlı akar, kıyıda geniş bir birikinti ovasından geçerek denize ulaşır.

ALAKİLİSE: 1 — Sıvas'ın, Şarkışla ilcesi Gemerek bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 769(1940). A., Şarkışla kasabasının 24 km batısında, Kızılırmak'ın kuzey kollarından biri üzerinde, Karababa dağının güneydoğu yamacında kurulmuştur. Taştan yapılmış, düz ve toprak damlı evleri topludur. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde tahıl ekilir.

2 — Erzincan'ın Refahiye ilcesine bağlı Alakilise bucağının merkezi. Nüfusu 327 (1940). A., Refahiye'nin 12 km kuzeybatısında Dumanlıdağ'ın eteğinde, Kurudere boyunda kurulmuştur. Taş ve tahtadan yapılmış, düz damlı, tahta ve toprak örtülü evleri, toplu bir haldedir. Köyde kaynak ve dere sularından faydalanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

3 — **(Alakise),** Konya'nın Ermenek ilcesi Halimiye bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 580 (1940). A., Ermenek'in 8 km kuzeybatısında, dağlık bir yörede, yamaçta kurulmuştur. Taştan yapılmış düz ve toprak damlı evleri topludur. Köyde kaynak suları kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

ALAKÖY (Alakop), Hatay İli, İskenderun ilcesi Arsuz bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 911 (1940). Bir düzlükte yer alan A. ün evleri oldukça dağınıktır. Köyde dere sularından faydalanılır. Çevresinde tahıl ekilir, meyva ve sebze bahçeleri vardır.

ALAKŞANDUS, Hitit kıralı Muvattali (M. Ö. XIV. yüzyıl), zamanında Batı Anadolu'daki büyük Arzava'nın bir kısmı olan Viluşa'nın kıralı. Hitit kıralının kendisiyle yaptığı antlaşma ile A. un tahtı ve arazisinin toprak bütünlüğü garanti edilmiştir. Bu antlaşmada da Hitit kıralı A. un hakkını tanımaya söz vermiş ve karşılık olarak ondan kaçakları ve tutsakları geri vermesini ve devletin iç ve dış düşmanlarına karşı olacak hareketlerde ordusu ile yardıma gelmesini şart koşmuştur. A. adının Hellence Aleksandros ile aynı olduğu hakkındaki iddialar yer tutmamıştır.

ALALAH, Amik ovasında ve Antakya'nın 25 km doğusunda bir kazı yeri. 1936-1939 ve 1946 yıllarında İngiliz arkeologlarından L. Wolley tarafından Biritish Museum adına kazılmıştır. Bugünkü Açana höyüğü, başkenti Halep olan Yamhad kırallığına bağlı Mukiş ülkesinin merkezi olan Eski Alalah'tır. On yapı katına ayrılan Alalah, M. Ö. 2000-1200 yılındaki Amik tarihini ve arkeolojisini aydınlatan birinci sınıf bir kazı yeridir. Burada Hamurabi'den Şuppliliuma'ya kadar uzanan çağda, aralıksız bir yetkinlik görülmektedir. Bu türlü aydın bir kronoloji akışına hiçbir yerde raslanmamıştır. 7 inci katta bulunan ilk sarayda büyük Hamurabi'nin çağdaşı olan Yamhat kıralı ve Halep Prensi Hamurabi'ye ait yazılı belgeler elde edilmiştir. Hamurabi çağını, gövdeleri üstündeki boyalı şeritleri arasında hayvan ve hususiyle ördek resimleri görülen Habur çanak çömleği nitelendirir. 6 ve 7 inci katta üstünlüğünü kuran bu çanak çömlek, minyas nev'inin ilk defa görüldüğü 5 inci katta azalmış, 4 üncü katta büyük Mitani Devleti çağına ait olan tabletlerden birçoğu açığa çıkarılmıştır. Bunlar XV. yüzyılda Alalah'ın Mitani kıralı Şauşşatar Devleti'ne bağlı bir Hurri şehri ve küçük bir kırallığın merkezi olduğunu öğretmektedir. Şauşşatar'ın çağdaş ve Alalah kıralı Nikmedad'ın arşivi 4 üncüde bulunmuş ve bu sarayın yangınından kurtarılmıştır. Bu belgelerdeki tanrı, kişi ve ay adları Hurrice'dir. Şehir XIV. yüzyılın ilk yarısında (1370) büyük Hitit kıralı Şuppliliuma tarafından zaptedilmiştir. 2 ve 4 üncü katta Hurri veya Nuzi çanak çömleği denilen kabkacak kullanılmıştır. Çanak çömleğin 4 üncü kattan başlıyarak birdenbire değişmesi yeni bir uygarlıkla ilgilidir. Alalah'ta doğudan getirilen ilkel üslûptaki Mitani mühürlerinin kullanılmış olması, buradaki Mitani etkisinin 4 üncü katta başladığını ve 5 incide de devam ettigini göstermektedir. Bu, buradaki Mitani eğemenliğinin, Hitit kıralı Murşil Halep'i aldıktan sonra başlamış olmasını gerektirmektedir. Önemli kült eşyasının kuyulara gömüldüğü görülen 11 inci kat ve tapınağı Etiler'e ait olup, burada bir de Eti tableti bulunmuştur.

Alalah devlet arşivinden başka, kapısını süsliyen aslan heykelleri, sarayları, iki tarafına evlerin yapıldığı caddesi, şehir suru, insan kabartmaları ve kabartmalı sunakları gibi mimarlık ve tasvirli san'at kalıntıları bakımından da önemli bir merkezdir. 4 üncü katın özel bir evinde Girit'tekilere benziyen fresklerin, 3 üncü ve 2 ncide de biçim bakımından Hurri, örgeleri bakımından da Girit çanak çömleğine benziyen kabkacağın varlığı, Alalah - Girit bağıntıları bakımından önemlidir. Alalah'ın eski Doğu-Akdeniz kültürleri arasında bir bağ yeri olduğunu, burada bulunan Kıbrıs ve Mykenai eşyası da doğrulamaktadır.

ALALİ (Yun. *a* = yokluk edatı + *lalia* konuşma), harekî afazinin ve afeminin başka bir adı. Bk. **AFAZİ.**

ALALKOMENAİ, eski Yunanistan'da Boiotia bölgesinde Helikon dağının kuzeyinde bulunan ve Alalkomeneion adlı Athena tapınağı ile ünlü bir köy veya kasaba.

ALAMAN, Lucas (1792 - 1855), Meksika'lı devlet adamı ve tarihçi. Uzun zaman Avrupa'da geziler yapmış, 1819 da İspanya Millî Meclisi(Cortes)ne saylav seçilmiştir. 1823 te memleketine döndükten sonra Muhafazakâr Parti'nin liderlerinden biri olarak birkaç defa içişleri ve dışişleri bakanlıklarında bulunmuş ve Santa Anna'nın diktatörlük rejimini desteklemiştir. Meksika'nın tarım, endüstri ve kültür alanında ilerlemesi için çok uğraşmış, merinos koyunlarını memlekete sokmuştur. Tarihî eserleri: *Disertaciones sobre la historia mejicana* (Meksika tarihi hakkında araştırmalar) [3 cilt, 1844 - 49], *Historia de Méjico* (Meksika tarihi) [5 cilt, 1849 - 52].

ALAMAN DİLİ [Rusçası: *alamanskiy yazık*], Ruslar tarafından «gizli dil» veya «hırsız dili» anlamına kullanılan bir deyim. Esası, eskiden Türkmenler'in Kuzey İran'a yaptıkları akınlara verilen Türkçe *alaman* kelimesidir.

ALAMANA AĞI, İstanbul'da ve çevresinde Türk balıkçıları tarafından yapılan ve kullanılan büyük çapta balık ağı. «Alamana» adı Türkçe'dir. Yerli balıkçılarımızın yaptıkları bu balık ağının «alaman» kelimesi ile hiçbir ilgisi yoktur. Karadeniz kıyıları ile boğazlarda ve Marmara denizinde balık avlamak için kullanılan alamana ağı büyüklüğüne göre üçer, dörder veya beşer çifte iki kayıkla idare olunur. Her kayıkta üç çifte ise yedi, dört çifte ise dokuz ve beş çifte ise on bir tayfa bulunur. Bunlardan biri *boynacı* ve biri de *reis* yahut *direkçi* olur. Boynacı, dümencilik görevini yapar, reis ise *albora* denilen direğin üstünde gözcülük eder. Marmara denizinde çalışan alamana kayıklarının birisi beş, diğeri dört çiftedir.

Alamana ağının yüksekliği 7 kulaçtan 25 kulaca kadar, uzunluğu 200 kulaçtan 250 kulaca kadar olur. Dibi taşlı denizlerde kullanılacak alamana ağlarının mantar tarafı çifte *fanyoli*, ortası *iskorçila* olup kurşun tarafına 15 - 20 göz

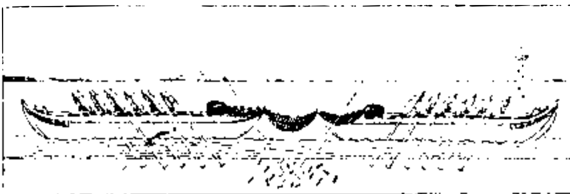
sade ağ konulur. Dibi kumlu ve düz denizler için yapılan alamana ağının yarısı *difana* (çifte fanyoli) ve yarısı *iskorçila* olur.

Alamana ağları kıyıdan uzakça 10 - 15 kulaç derin sularda palamut, torik, lüfer ve bazan da kefal balıklarını çevirip tutmak için kullanılır. Aslında iki parçadan ibaret olan ağların uçları biribirine bağlandıktan ve iki kayığa istif olunduktan sonra, kayıklar kıç kıça bağlı olduğu halde hareket ederler. Önde giden kayığın içinde dikilmiş uzun bir direğin üstünde reis bulunur ve daima etrafı gözler.

Bazan ikinci kayığa da bir direk dikilir ve üstünde bir gözcü bulundurulur. Denizde, balıkların bulunduğu yerin yüzünde birtakım hareketler olmakta ve yüksekten denizin dibi daha iyi görülmekte olduğundan, direkte gözcülükte bulunan reis, gündüz su yüzündeki hareketlerden ve geceleri ise balıkların yakamozundan yerlerini keşfeder etmez, *mola* diye bağırır. İki kayığı biribirine bağlıyan bağın halkasına takılmış olan ve *kama* adı verilen ağaç parçasını hemen çekerler, kayıklar biribirinden ayrılır, balıkçılar, her iki kayıktan ağları suya dökerek büyük bir daire içinde balıkları çevirirler ve ağların serbest uçlarına bağlı iki su kabağını biribirine takarlar. Bu işlerden sonra, çevrilen balıkları ağların içine sevketmek için, geceleri ateş yakmak, gündüzleri *podima* örmek, *kışkış* taşları atmak, puntal çarpmak suretiyle gürültü ve şamata ederler. Çevrilen balıkların hepsi ağlara takıldıktan sonra ağlar balıklarla birlikte kayıklara çekilir. Tutulan balıklar lüferden başka balıklar ise, ağlar denizden çekildikçe içindeki balıklar alınır ve ağlar da kayıklarda yavaş yavaş istif edilir. Lüfer balıkları için bu iş yapılmaz. Çünkü lüferin pek keskin dişleri vardır, hem balıkçının ellerini ısırır, hem de ağı dişleri ile yırtar. Ağdan sağ olarak alınmak isteniyorsa, bunlara meydan vermemek için, lüfer takılmış olan ağlar denizden çıkarılırken, balıklarla birlikte istif edilip üstü çuval ve bez gibi eşyalarla kapatılır ve balıklar öldükten sonra ağdan çıkarılır. Ağa takılan lüferler çokça olursa, ağlar denizden yavaş yavaş çekildikçe, kayığın içinde hazır bulundurulan kumlardan ağın üstüne kat kat serpildikten sonra üstünü örterler.

Alamana ağlariyle eylûlden başlıyarak ava başlanıp kasım ve bazan ekim sonuna kadar süren torik balığının Marmara'da kışladığı yıllarda, her mevsimde avlanılır. Bununla beraber yine Türk balıkçılarının 30 - 40 yıl önce yapmış oldukları *gırgır ağı* (b. bk.) gelişerek bu gün alamana ağının yerine kısmen geçmiştir. Alamana balıkçılığında suyun derinliğine göre ağ kullanmak lüzumu gırgır ağları ile ortadan kalkmıştır.

ALAMANA KAYIĞI, İstanbul ve yöresi sularında kullanılan bir nevi balıkçı kayığı. Bu kayık dört boydur ve alamana ağı (b. bk.) araciyle balık avlanır. Birinci boy, altı çifte ve 13,5 m uzunluktadır, yedi tonilâto gelir. İkincisi beş çifte olup 12 m boyunda ve altı tonilâtoluktur. Üçüncüsü dört çifte ve 11 m uzun olup beş tonilâtoluktur. Dördüncüsü üç çiftedir, 9,5 m uzunlukta ve dört tonilâtoluktur. Bu kayıkların dümeni varsa da balıkçılık zamanında *boyna* kullanılır ve buna pala adı verilir.

ALAMANA KAYIĞI

Karadeniz'de alamana kayıklarında her tayfa yalnız bir kürek çekebilir. Marmara denizinde ise kayıklar hafif olduğundan bir tayfa iki kürek çeker.

ALAMANLAR veya ALEMANLAR (Lât. *Alemanni*), bir Germen kavmi. Almanca «hepsi erkek» anlamına gelen *alle Mann* kelimesinden gelmektedir. 178 tarihinde Gotlar ve İslavlar tarafından ilk yurtları olan Brandenburg'dan sürüldükten sonra III. yüzyılın başlarında Main ırmağının yukarı bölgelerine gelerek burada yerleşen ve birçok Germen boylarının karışması ile meydana gelen savaşçı bir kavme, genel olarak bu ad verilmiştir. Bu boylar içinde *Hermundur*(Hermunduri)lar hâkim tabakayı teşkil etmişlerdir. Öteki boyların en önemlileri, *Yutung*(Iuthungi)lar, *Bukinobant*(Bucinobantes)lar ve *Lentien*(Lentienses)lerdir. IV. yüzyıldan başlıyarak bunların arasında *Sueb*(Suebi veya Suabi)ler adı da geçmektedir. Daha sonra Hermundurlar ile yakın akraba olan Sueb boyları, batıya doğru aktıklarından, artık Alaman ve Sueb sözleri aynı anlama gelen kelimeler olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunlar III. yüzyıl içinde birçok defalar Roma İmparatorluğu sınırlarını aşarak Gallia ve Kuzey İtalya'ya saldırmışlar, 260 tarihinde Rhein ırmağı ile imparatorluk sınırı arasında kalan memleketi ve 350 de Alsace'ı almışlar; fakat imparator Julianus tarafından Strasbourg yakınlarında yenilerek Rhein'ın beri tarafından atılmışlardır. Roma komutanı Aetius'un ölümünden (454) sonra topraklarını Voges dağlarına kadar genişleterek Alsace ve İsviçre'nin bir bölümünde yerleşmeye muvaffak olmuşlardır. 500 tarihlerinde kıral Klodwig tarafından Alamanlar'ın elindeki toprakların kuzey parçası Frank kırallığına katılmış, İsviçre'deki bölümü ise, Doğu Gotları kıralı Theodorik'in himayesine girmiştir. Büyük Karl tarafından kesin olarak toprağa bağlanan Alamanlar, bundan sonra birçok savaşlarda önemli roller oynamışlar ve Verdun Antlaşması (843) ile Alaman Ludwig'in egemenliği altına girmişlerdir.

DİL: Almanca veya Aleman'ca (Alemannisch), Almanca'nın bir diyelekler grupudur, ve Alsace (Elsass), İsviçre, Baden'in güney yarısı, Württemberg (kuzey bölgesi bir yana) ile Bavarya Suab'ında konuşulur. Doğu sınırı, Tuna'nın Bavyera'daki kollarından olan Lech ırmağıdır «Yüksek Almanca» (Hohdeutsch)nın «Yukarı Almanca»(Oberdeutsch) kolundan (bk. ALMAN DİLİ) olan bu diyelekler grupu üç dala ayrılmıştır: 1 — *İsviçre Almancası* (Karaorman'ın güney bölgesi, Bodensee[Constance gölü]nin kuzeyi ile doğusu, ve Vorarlberg dahil) : Bu diyeleği Suab diyeleğinden ayıran başlıca ayraçlar, geniş söylenen çift konsonların bulunması, *k*'ların *kh* olması (meselâ. *Kind* yerine *khind* = çocuk), ve bugünkü yazı dilindeki diftongların yokluğudur (*Haus* yerine *hus* = ev; *Zeit* yerine *zit* = zaman; *Leute* yerine *lüte* = halk gibi). 2 — *Alsace Almancası* (kuzey bölgesi mütesna ve Baden'in Rastatt ile Feldberg arasındaki bölgesi dahil). Bu diyelekte, İsviçre Almancasında da olduğu gibi, eski uzun *ī*, *ū*, *ǖ* vokalleri monoftong olarak kalmış ve bu diyeleğin özel bir ayracı olarak da uzun *ū*'lar uzun *ǖ* olmuştur (*Hūs* [*Haus* = ev] yerine *hǖs* gibi). 3 — *Suab Almancası* (Karaorman'ın doğusundan Lech ırmağına kadar): Bu diyelekte, yazı dilindeki *au* yerine *ou* (*Haus* yerine *hous* = ev), *ei* yerine de *oa Heim* yerine *hoam* = aile yuvası) bulunmaktadır. Çok canlı olan bu diyelek,

Württemberg içerisinde kuzeye ve güneye doğru ilerlemektedir.

Aleman diyeleğinin en eski kalıntılarına Sankt Gallen (Saint - Gall, doğu İsviçre'de), Reichenau (Bodensee'deki bir ada) ve Murbach (Alsace'da) manastırlarında saklı bulunan yazmalarda raslanmaktadır. Bunlar arasında, XI. yüzyılda keşiş Notker'in yaptığı tercümeler, «Murbach ilâhileri», «İsa ile Samerra'lı kadın», ve «Ezzo şarkısı» vardır.

ALAMANNI, Luigi (1495 - 1554), İtalya'lı politikacı. Floransa'da doğup Fransa'da Amboise'da ölmüştür. Yurdunun siyasî entrikalarına karışmış ve ilk defa (1522 ve 1530 da) Fransa'ya sürülmüştür. O zaman Fransa kıralı François I. kendisini sarayına alarak, çok lûtuf göstermiş ve ona birçok siyasî temsil görevleri vermiştir. Eserleri: *Opera Toscane* (Toskan eserleri) [1532 - 1533], *la Coltivazione* (Tarlalarla bahçelere dair didaktik nevinden destan) [1546], *Girone il Cortese* [1548], *l'Avarchide*, (Epik destan) [1570].

ALAMESÇİT, Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 548 (1940). Düzlükte kurulmuş olan A. in kerpiç ve tahta duvarlı, düz ve toprak damlı evleri topludur. Köyde kaynak suları kullanılır. Çevresinde tahıl ekilir.

ALÂMET-İ FÂRİKA, yapıcıların veya satıcıların, eşyalarını başkalarınınkinden ayırdetmek için kullandıkları marka. Sahibine hak ve çıkar sağladığı için her memlekette kanunlarla, tüzüklerle ve milletlerarası antlaşmalarla düzenlenmiştir. Bizde de 28 nisan 1304 (1888) tarihli 25 maddelik bir Alâmet-i Farika Tüzüğü vardır ki 1288 tarihli tüzük yerine geçmiştir. Fabrika veya ticaret markalarının milletlerarası sicile geçirilmesi hakkındaki 12 maddelik anlaşma da 29 mayıs 1930 tarihli ve 1619 No. lu kanunla kabul edilmiştir. Tüzüğün birinci maddesi alâmet-i farikayı şöyle anlatır: «Alâmet-i farika, mamullerle eşyanın yapıldığı yerin veya fabrikanın veya ticaret için satanların isim, şöhret ve yerlerini bildirmek için o şeylerin üzerine konulan isim, mühür, resim, harf, rakam, mahfaza gibi her türlü işaret ve damgadır».

Marka alma ve kullanma mecburluğu yoktur. Fakat devletçe emredilirse mecburî olur. Kullanılan resimlerin güvenliğe, edebe ve kamu ahlâkına aykırı olmaması şarttır. Marka, örneği ilgili dairelere teslim edilmek şartiyle seçenin malıdır. Bu yapılmadıkça taklidedenler sorumlanamaz. Eğer sicile geçirme Bern'deki merkezî büroya bildirilmiş ise, fabrika ve ticaret markaları anlaşmasına göre, birliğe giren her memlekette de himaye görür. Süresi on beş yıldır, yenilenebilir ve hükümetin izniyle ferağ edilebileceği gibi, ölüm halinde de mirasçılara kalır.

Türkiye'de sanat ve ticaret yapan yabancı devlet uyrukları da alâmet-i farika yapabilirler. 4 ağustos 1928 tarihli yönetmeliğe göre, burada kol açmış olmaları gerekli değildir.

ALAMETTİN, Kayseri'nin Bünyan ilcesi Sarıoğlan bucağına bağlı, 943 (1940) nüfuslu bir köy. Taştan yapılmış olan evlerinin damları düz ve toprak örtülüdür. Halkı çiftçilik yapar. İçme suyu kaynaktan alınır.

ALAMUT, Tahran - Kazvin yolunun sağında, Kazvin'in kuzeydoğusunda dağlar arasında bir bölge. Ortaçağ'da burada 50 kadar kale vardı. En tanınmışları Alamut (Kartal yuvası) kalesi ile Meymûn-Dîz idi.

Rudhane-i Alamut'un Talakan nehri ile birleştiği yerden 2 ve Kazvin'den 40 km uzakta, nehrin kuzeyinde yüksek bir kaya üstünde bulunan kale, 860 ta Taberistan Alevîleri(b. bk.)nin başkanı Dâî Hasan b. Zeyd tarafından yaptırılmış ve 1090 da Hasan Sabbâh(b. bk.)ın eline geçmiştir. Bâtınîler(b. bk.)in siyaset, bilim ve mezhep merkezi olan A., 1256 da Hülâgû tarafından alınıncaya kadar, kendi siyasî, dinî amaçları için engel saydıkları din ve siyaset adamlarını öldürten İsmailî-Bâtınî başkanlarının merkezi idi. Bu başkanlar buradan gönderdikleri fedailerle islâm dünyasını 170 yıl korku içinde bırakmışlardır. Hülâgû A. un zengin kitaplığından, işine yarıyan kitapları aldıktan sonra, geri kalan ve Bâtınî mezhebine ait olan eserleri yakmak üzere veziri Cüveynî'ye vermişti. Safevîler zamanında cezaevi olarak kullanılmış olan kale, bugün yıkı halindedir.

ALAN: 1 — Amasya'nın Ilısu bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 527 (1940). Çorum'un güneydoğusunda, Çekerek ırmağı güneyinde, Alandağı'nın sırtlarında 950 m yüksekte kurulmuştur. Taştan yapılmış olan evleri, düz damlı ve toprakla örtülü olup, toplu bir haldedir. Köyde kaynak suları içilir. Çevresinde tahıl ekilir.

2 — Konya'nın Çumra ilcesi Akviran bucağına bağlı 564 (1940) nüfuslu bir köy. A., Çumra istasyonunun 40 km güneybatısında, Çarşamba suyu kuzeyinde, denizden 1375 m yüksekte, ormanlık ve fundalık bir çevrededir. Kerpiç yapılı evlerinin damları düz ve toprakla örtülüdür. Halkı çiftçilik yapar. İçme suyu kuyulardan sağlanır. Dolaylarında birçok sarnıçlar vardır.

ALANCIK, Çanakkale'nin, Yenice ilcesi Pazarsu bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 684 (1940). A., sırtta kurulmuş olup, orman içindedir. Taş duvarlı, çatıları sazla örtülü evleri, dağınıktır. Köyde kaynak suları içilir. Çevresinde tahıl ekilir.

ÅLAND [*ɔland* ok.] **ADALARI** (Fincesi: **Ahvenanmaa**), İsveç'le Finlandiya arasında, Botni körfezinin güney ucunda serpilmiş yüzlerce ada. A. adaları, İsveç topraklarından, 40 - 45 km genişliğinde ve Aland denizi adı verilen bir deniz bölümiyle ayrılmıştır. Bu denizin ortalama derinliği 77, en derin yeri 300 m dir.

A. adalarının yüzölçümü 1442 km², nüfusu 28 000 dir. Çok yerinde granitlerden meydana gelen ve Fennoskandia eski kitlesinde yer alan A. adaları, İskandinavya peneplenlerinin, neojen devrinde çeşitli şiddette ve türlü zamanlardaki geniş ölçülü yükselme, kubbeleşme ve çanaklaşma alanları içindedir. Kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda yükselen Güney İsveç arazisi ile Kola yarımadasına kadar uzanana Finlandiya Göller Plâtosu, yükselme alanları arasında yer almıştır. Böylece Botni körfeziyle Fin körfezi, A. nın her iki tarafında birer çanaklaşma alanı olarak görülmektedir.

A. adalarının en büyüğü olan Fasta Åland adasının (yüzölçümü 640 km², nüfusu 10 000) elverişli yerlerinde çiftçilik yapılır. Burada takımadaların biricik kasabası olan Marienhamm kurulmuştur. Yüzlerce adalar arasında yalnız 80 inde insan yaşamaktadır. Çoğu İsveç'çe konuşan halkın geçim kaynağı çiftçilik, kereste ticareti, balıkçılık, kuş avı ve gemiciliktir. A. adaları 1921 den beri Finlandiya'ya bağlıdır.

Hukuk ve Politika: 1809 da İsveç'in Finlandiya ile birlikte Rusya'ya bıraktığı Aland adaları, 1854-1856 harbinde dikkati çekmişti. 1856 Paris Antlaşmasiyle de milletlerarası hukukta ve politikada yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve bağlaşıkları olan İngiltere, Fransa ve

İtalya ile Rusya arasındaki harbe son veren 1856 Paris Antlaşması'nın 31 inci maddesinde, bir yandan İngiltere ve Fransa, öbür yandan Rusya arasında Aland adaları için yapılan sözleşmenin, bu antlaşmanın ayrılmaz parçası olarak aynı hüküm ve kuvvette olacağı gösterilmişti. Sözleşme ile Rusya, adalarda hiçbir istihkâm yapmamayı ve asker bulundurmamayı yüklenmişti. Birinci Dünya Harb'inde Rusya, bağlaşıklarının uyarlığiyle adaları tahkim etmişti. 1919 da bu tahkimler yokedilmiştir. İsveç ile Finlandiya arasında büyük bir uyuşmazlık doğuran bu adalar, gerek Milletler Derneği'nin ilk uğraştığı siyasî meselelerden biri olduğu için, gerekse devletler hukuku ile siyaset dünyasını ilgilendirdiği için önem almıştır.

Finlandiya, Rusya İmparatorluğu'ndan ayrılışını ve bağımsızlığını Rus devriminden sonra ilân etmiştir. Aland adalarında da bu sırada İsveç'e bağlılık duyguları ve hareketleri belirmiş, yarı resmî plebisitler olmuştu. 1918 de Alman imparatoruna daha sonra İngiltere, Fransa ve Amerika'ya dilekçeler gönderilmişti. Finlandiya, adalara 1919 da bir otonomi vermiş, ancak İsveç'e bağlanma dilekleri devam ettiğinden 1920 de sıkı tedbirler alma zorunda kalmıştı. İsveç Devleti, İsveç dili konuşanların ve İsveç ırkından olanların hakları çiğnendiğinden şikâyet ederek, tedbirleri protesto etmişti. Finlandiya, İsveç notasına sert cevap vermiş, iki devlet arasında siyasî münasebetler kesilmişti. Bunun üzerinedir ki İngiltere Dışbakanı Lord Curzon, Milletler Derneği Paktı'nın 11 inci maddesine dayanarak barışı tehlikeye koyan durumun incelenmesini, Dernek Konseyi'nden istemişti (9-12 temmuz Londra toplantısı). Finlandiya ve İsveç temsilcileri de toplanmada yer almış, Finlandiya bu işin devletler hukukunca kendi salt yetkisine bırakıldığını ve Konseyin bu işe bakamıyacağını ileri sürmüştü. İstenirse adaların tam tarafsızlığını kabul edebileceğini söylemişti. İsveç Milletler Derneği'nin yetkisini kabul ediyor ve halkın kendi kaderlerini kendileri tayin edebilmesi hakkına dayanarak plebisit yapılmasını istiyordu. Konsey, ilk önce yetki işini çözmeyi gerekli görmüş, Adalet Dîvanı daha kurulmamış olduğu için, Paris Hukuk Fakültesi Dekânı Prof. Larnaude'un başkanlığında üç kişilik bir kukukçular komitesinden bu durumu incelemelerini ve 1856 askersizleştirme hükümlerinin yürürlükte olup olmadığını bildirmelerini istemişti. 3 ağustostan 5 eylûle kadar Paris'te toplanan komite, yetkisizliği reddetmişti. Çünkü İsveç-Finlandiya uyuşmazlığı adaların siyasî durumunun değişmesinden doğmuştu. Bu, bir devletin eğemenliğine giren belli bir siyasî mesele sayılmamıştı. Rus İmparatorluğundan ayrılan Finlandiya Devleti daha tamamiyle kurulmadan Alandlılar, milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin belirtmesi hakkına dayanarak ayrılmak iddiasında bulunmuşlardı. Milletler Derneği, paktının 15 inci maddesi gereğince bu işte en adaletli ve en elverişli çözme yolunu tavsiye edebilir. Askersizleştirmeye âit 3 mart 1856 Paris Andlaşmasiyle sözleşmesi hükümleri de yürürlüktedir. Çünki bu hükümler Avrupa çıkarı için konmuştur ve Aland adaları için özel bir milletlerarası durum kurulmuştur. Yerlerine yeni hüküm konmadıkça ilgili her devlet bunlara uyulmasını istemekte haklıdır. Adalara sahip olacak her devlet de bu hükümlerden doğan askersizleştirmeğe uyma borcundadır. Milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin belli edebilmesi de devletler hukukunda pozitif bir kural değildir. Milletler Derneği Konseyi, komitenin raporu üzerine uyuşmazlığı yerinde inceletmeyi gerekli görmüş, adalara üç kişilik bir soruşturma komisyonu göndermişti. Bu komisyon, tarihin şüphe götürmez bağlariyle adaların, Finlandiya'ya bağlı olduğunu göstermiş, İsveç dili söyliyen Finlandiya halkı bile adaların Finlandiya'dan ayrılışına razı olmadıklarını söylemişlerdir. Komisyon bir otonomi verilmesini de yerinde bulmuştu.

Konsey, bunun üzerindedir ki 1921 haziran toplantısında adaların Finlandiya eğemenliğinde olduğuna karar vermiş, halka yeni garantiler verilmesini, adaların tarafsızlığı ve tahkimsiz bir hale getirilmesi için yeni bir antlaşma yapılmasını da tavsiye etmişti. Almanya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, İtalya, Letonya, Polonya ve İsveç devletleri arasında 6 nisan 1922 de bunun için bir sözleşme yapılmıştı. Rusya bunlar arasında bulunmadığı için 1856 sözleşmesinin hükmünü değiştirmediğini açıklıyan 10 maddelik bu sözleşmeye göre, Finlandiya Aland adalarını tahkim etmemeği, bunlarda ne kara, ne deniz, ne hava üssü olabilecek hiçbir tesis meydana getirmemeyi, kara, deniz, ve hava kuvvetleri bulundurmamayı yüklenmektedir. Harb zamanında da adalar tarafsız bölge sayılacaktır. Yalnız karasuları içine (3 mil) mayinler dökülebilecektir. Lausanne'da Türk heyetine Boğazlar'ın askersizleştirilmesi için bu sözleşmenin hükümleri öne sürülmüştü. Harb zamanı için Boğazlar'da Türkiye'nin tam eğemenliği ve her türlü tedbir alabilme yetkisi kabul ettirilmiş olduğu için, aradaki fark büyüktür.

ALANDÜZÜ, Kocaeli'nin merkez ilcesi, Akmeşe bucağına bağlı 575 (1940) nüfuslu bir köy. A., Adapazarı'nın 10 km kadar kuzeybatısında, Gökçeören gölü yakınındadır. Kerpiç yapılı evlerinin damları eğimli ve sazla örtülüdür. Halkı çiftçilik yapar. İçme suyu kuyu ve kaynaktan alınır.

ALANGİUM, ikiçeneklilerden alangiase (Alangiaceae) familyasına bağlı, Asya ve Afrika'da 21 kadar türü yetişen bir bitki cinsi. Bu cinsten olan bitkilerin çoğu çalı olup A. *hexapetalum* ve *A. decapetalum* gibi bazılarının kökleri kokulu ve acı olduğundan yerlilerce ev ilâcı olarak da kullanılır.

ALANGOVA veya **ALANGOHVO** [Çince: **a-lan-ko huo**], Moğollar'ın gizli tarihi olan *Yüan-Ch'ao pi-Shih*'ye göre, Çingiz Han'ın onuncu atası olan Bodoncar'ın anası. Çingiz Han'ın ataları menkibesi bağıntısiyle A. ya ait şu efsane nakledilmektedir: Çingiz'in ilk atası sayılan Börte Çino (Bozkurt) nun onuncu göbekten torunu olan Dobrun Mergen, Moğollar'ın Horitumat uruğundan Horilartay'ın kızı A. (Alon eke) ile evlendi. A. nın iki oğlu olmuş ve Dobun Mergen ölmüş. Bir zaman sonra A. nın kaldığı obanın duman deliğinden geceleyin «altın gibi parlıyan» bir erkek içeriye inmiş ve A. ile çiftleşmiş; bu hal birkaç gece devam etmiş ve A. gebe kalmış. A. bu «altın gibi parlıyan» adamdan üç çocuk doğurmuş. A. nın urukdaşları, bunların tanrısal kökenli olduklarına hükmetmişler; en küçüğü olan Bondocar(bunağı)ı, kendilerine han seçmişler. Bondocar'un soyundan onuncu torunu Timuçin, yani Çingiz Han'dır.

ALANİN $CH_3-CH(NH_2)-COOH$, amino-propyonik asit. Birçok protein maddelerinin parçalanmasından meydana gelir.

ALANLAR, kavimler büyükgöçü zamanında adları çokça geçen bir kavim. (M. Ö. I. yüzyıl—M. S. XIII. yüzyıl) M. Ö. I. yüzyıl ortalarında Don nehri boyunda görü-

len ve Sarmatlar'ın yerini işgal eden Alanlar, Çin kaynaklarının *An-t'-sain*, *A-l'an* veya *Alang*, Romalılar'ın *Alani* ve Bizanslılar'ın *Alanoi* dedikleri halktır. Bunların Orta Asya'da yaşadıkları devir hakkında bilgi yoktur. Aslında bir Alan olan *Gotlar Tarihi*nin yazarı Jordaes (VI. yüzyıl) bu kavme ait geniş bilgi vermektedir. Buna göre, A. ın yapıları iri, saçları açık renktir. Uzun saçlı İskitler'e karşılık A. ın saçları kısadır ve bu özellik A. ın İranlı bir kavim olduklarını ileri sürmek için bir kanıt sayılmaktadır. Alanlar'ın Orta Asya'da kalan kısmından bir zümresi III. yüzyılda Çin'in kuzeyinde, bir kısmı da Semerkant yakınlarında yaşıyordu. Buradaki A. ın bazıları göçebe idiler, bazıları da yerleşik hayata geçmiş, hususiyle bağcılıkla uğraşıyorlardı. Bugünkü Türkmenler'in Salur uruğundan bir boyun adı «Alan» olduğuna göre, Alanlar'ın bir kısmı Türkmenler'le karışmış oluyor.

375 te Avrupa Hunları İdil nehrini geçince, Kafkaslar'ın kuzeyindeki alanda yaşıyan A. ın bir kısmını yerlerinden çıkarmışlar ve batıya doğru itmişlerdir; A. ın bir kısmı ise Kafkaslar'a çekilmişlerdir. Hunlar'ın önünde çekilen A. ise önce Dobruca'ya, sonra Vandallar ile birlikte Pannonia'ya gitmişlerdir. 406 da Vandallar ve Suebler ile birlikte A., Rhein nehrini geçip Gallia'ya girmişlerdir. Vizigotlar kıralı Willia, 417 de, Alan beyi Addar ile savaşmıştır. A. o tarihlerde Pireneler'i aşarak İberya yarımadasına girmişler, 429 da Vandallar ile birlikte Kuzey Afrika'ya geçmişler, Afrika'daki Vandal Devletin'de önemli bir rol oynamışlardır. 483 teki bir Vandal kıralının kendine «Rex Vandallarum et Alanarum» (Vandallar'ın ve Alanlar'ın kıralı) demesi bunu açıkça gösterir. Aynı takma adı Bizans imparatoru İustinianuosda taşıyordu. Batı Roma komutanı Aetius, 451 tarihinde Chalon kırlarında Attilla'ya karşı savaştığı zaman, A., Aetius'a bağlaşık idiler. Aquitania'da, İberia yarımadasında ve Kuzey Afrika'da yaşıyan A., bir zaman sonra yerli ahali arasında erimiş gitmişlerdir.

Kafkaslar'da kalan A. X. yüzyıl Fars, Arap ve Bizans kaynaklarında geçmektedir. İbn-ül-Esir de(ölm. 1234) bunlardan bahseder. Moğol salgınından sonra Doğu-İslâm kaynaklarında *Alan* yerini *As* adı tutmuştur. Ruslar'ın *Yası*, Gürcüler'in *Owsi*leri işte bu Alanlar'dır. Bugünkü Balkarlar'a Osetler'in *Asi* demeleri, Balkarlar'ın önce *As* arazisini işgal ettiklerinden ileri gelmiş olmalıdır. Kafkasya'daki hakikî Aslar'ın, Alanlar'ın ardaları olarak Osetler kabul edilmektedir.

DİL: Alan dili, Hint-Avrupa dil ailesine bağlı olan Eski İranca'nın kuzey grupundandır. Alan adına da Hint-Avrupa çevresi içerisinde, Sanskritçe'nin *araṇa* (=uzak, ayrılmış) kelimesinin yardımiyle «uzaktaki isteplerde yaşıyan» anlamı verilmek istenmiştir. Alan dili, aynı grup içerisinde eski İskit ve Sarmat dillerinin yakın akrabası ve bugün Kafkaslar'da konuşulan Oset dilinin atasıdır.

Dilcilikte ilk Alan - Oset karşılaştırmasını J. Klaproth'a borçluyuz (1822). Bazılarına göre Alan dili Sarmatça'nın doğu kolundan başka birşey değildir. Bütün Alan ve Sarmat özel isimleri en iyi bir şekilde Osetçe'nin yardımiyle açıklanabiliyor, meselâ Alan özel isimlerinden *Addak*, *Kandak*, *Sandag* tipinde olanlarında Osetçe'nin özel bir soneki olan *—eg*, *—ag*, *—dag*'i görüyoruz. Alan dili, esasında Hint-Avrupaî olmakla beraber, bir yandan Orta Asya'nın, öbür yandan da Kafkaslar'ın etkisi altında bulunduğu için bu dile Ural, Altay ve Kafkas dillerinden bazı öğeler girmiştir. Buna karşılık, bazı Fin-Ugur dillerinde Oset kalıntılarına raslandığından, pek eski bir devirde Alan dilinin Fin-Ugur dillerine komşu bulunmuş olduğu sanılıyor. IX. yüzyıldan sonra *As* (Rusça *Yası*, Gürcüce *Ovsi*, eski Batı eserlerinde *Afs*) adiyle tanınan bu dilin bu safhası, Alanca'nın Osetçe'ye geçişini gösterir. Alan dili yazı kalıntısı bırakmamıştır. Bugün elimizde bulunan kalıntılar, Avrupa tarihçilerinde geçen *Abdarda*, *Kandak*, *Sadages*, *Respendial*, *Sambida*, *Sangibanus*, *Eochar*, *Beorgus*, ve *Addak* gibi yer ve kişi adlarıdır.

ALANLI, Aydın'ın merkez ilcesi Karahayt bucağına bağlı, 755 (1940) nüfuslu köy. A., Aydın'ın 25 km doğusunda, Büyük Menderes boyundaki Muratlı ovasının güney kenarındadır. Taştan yapılmış olan evlerinin damları düz ve toprak örtülüdür. Başlıca ürünü pamuktur. Hasır dokunur. İçme suyu kaynaktan alınır.

ALANOS, Samsun'un merkez ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 532 (1940). A. Samsun şehrinin 11 km kuzeybatısında Kocadağ'ın kuzey yamacında kurulmuştur. Kıyıdan 4 km içeridedir. Taş ve tahtadan yapılmış olan evleri, çatılı ve kiremitle örtülü olup, toplu bir haldedir. Köyde kaynak ve kuyu suyu kullanılır. Çevresinde tütün ve tahıl ekilir.

ALANSA, Gümüşane'nin Kelkit ilcesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1173 (1940). Kelkit'in 9 km kuzeybatısında, 1960 m lik Çaldağı'nın doğusunda, sırtta kurulmuştur. Evleri taştan olup, düz ve toprak damlıdır. Köyde kaynak suyu içilir. Çevresinde tahıl ekilir.

ALANYA, Antalya iline bağlı ilce. A. ilcesinin nüfusu 35 259 (1940), yüzölçümü 2420 km² dir. Demirtaş ve Gazipaşa adlı iki bucağı, 95 küyü vardır.

ALANYA veya **ALÂİYE,** Antalya körfezinin doğu kıyısında ilce merkezi. Nüfusu 5 162 (1940). A. kasabası, karaya kumluk ve alçak kıstak ile bitişmiş olup 250 m kadar yükseklikteki kayalık küçük bir yarımadanın doğu yamacında kurulmuş, sonraları aşağıdaki düzlüklere de serpilmiştir. Bu kayalığın en güney ucuna Alanya burnu, yahut Kaleardı burnu denir. A. kasabası, iki ana bölümden meydana gelmiştir: biri, sarp kayalıkta kurulmuş olan eski Alanya; ötekisi, kıyı düzlüklerinde gelişmiş bulunan yeni Alanya'dır. Kasabanın eski bölümü, kale duvarlariyle çevrilidir.

Burada tersane, bedestan, Hisar Camisi ile sekiz köşeli yüksek kule, anılmağa değer eski eserlerdendir. Selçuklular zamanında kale içinde birçok sarnıçlar da yaptırılmıştır. Bugün de kasabanın su ihtiyacı her evde bulunan sarnıçlardan elde edilir. Kasabanın kaya üzerindeki bu eski bölümünde tahtadan yapılmış evler, dik yamaçta üst üste sıralanmış olup, sokakları dar, dik ve çok yerinde merdivenlidir. Kasabanın bu bölümünün denizden görünüşü çok güzeldir. Kıyı düzlüklerinde büyümüş olan yeni mahallelerin evleri ise çoğu taştan yapılmış, sokakları daha geniş ve düzgündür. Evler arasında da bağ ve bahçeler vardır.

A. da kışlar yağmurlu ve ılık, yaz mevsimi ise çok sıcak ve kurak geçer. Bu yüzden Alanyalılar'ın çoğu yazı yaylalarda veya yazlıklarda geçirirler. A. nın yakın çevresindeki tarlalarda en çok buğday, mısır, darı ve susam ekilir. Portakal ve limon bahçeleri ile meyvalıklar da önemli yer tutar. A. nın kuzey ve batısında Güney Anadolu ormanlarının bir bölümü yer alır. Kıyıya yakın yerlerde

1

2

3

4

5

6

1 — Alanya'da Kızılkule ile Selçukluların yaptıkları limanın kaleden görünüşü.

2 — Alanya kasabasının eski bölümü (altta eski tersane, üstte kale görülüyor).

3 — Alanya yakınındaki Şerefseh hanının dış görünüşü.

4 — Alanya'da selçuk tersanesi ve liman.

5 — Alanya'da Kızılkule.

6 — Alanya tersanesindeki beş bölmeyi biribirine bağlıyan kemerler.

çam, palamut meşesi ağaçlıkları vardır. Daha yüksek ve içerlek yerlerde ise ardıç, çam, sedir (katran), meşe orman ve fundalıkları bulunur. 1333 te buraya gelmiş olan İbni Batuta, bu çevrenin çok ağaçlık olduğunu, bu ağaçların Mısır'a gönderildiğini yazmaktadır. Bunlardan çok iyi cilâlanabilen ve pek dayanıklı olan sedir ağacı, önceleri geniş yerler kaplamakta, Mısır ve Suriye gibi Akdeniz ülkelerine A. limanından çok miktarda gönderilmekte iken, bugün bu ağaç cinsi azalmış, ancak ulaşılması güç sapa ve sarp yerlerde kalmıştır.

Geniş olan A. limanı yalnız güney rüzgârlarına karşı açıktır. Fakat bir ticaret limanı için gereken tesisleri yoktur. Bundan da önemli olarak, hemen kuzey ve doğusunda 2000-2500 m yüksekliğinde, geçit vermiyen dağlarla yüksek plâtolar sıralandığından, iç bölgelerle bağlantısı pek az ve limanın canlılığını doğuracak olan ardbölgesi pek dardır. Bu yüzden, Selçuklu Devleti'nin denizcilik alanında canlı olduğu devirde, kuvvetli ve tahkimli bir deniz üssü ve gemi yapma merkezi olmuş, işlek bir kereste ticareti iskelesi rolünü oynamış bulunan A. şehri ve limanı, gemicilik işlerinin azalması ile bu kıyıda sıralanan başka birtakım eski kasabalar gibi (kuzeybatısındaki Side ve güneydoğusundaki Selinus) sönmeye yüztutmuştur.

Bir zamanlar Anadolu Selçuklu sultanlarının kış mevsimini geçirdikleri güzel bir yer, canlı bir ticaret limanı olan A. nın gelişmesini sağlamak ve hızlandırmak için, son zamanlarda onarma ve güzelleştirme işlerine önem verilmiştir. Bugün A. iskelesinden odun ve kereste ile portakal ihraç edilmektedir.

Tarih, arkoloji, Selçuklu ve Osmanlı eserleri: Eski Korakesion, Galanoros (Kandelor), Selçuklu sultanı Alâettin Keykubat I. tarafından alındıktan sonra Alâiye adını almıştır. Kalelerin ilk yapılışı bu zamana raslar. Selçuklular'ın dağılışı zamanında burası Karamanlılar elinde kalmıştır. Fakat Fatih devrinde Gedik Ahmet Paşa tarafından harbsiz olarak yurda katıldığı zaman burada Selçuklu hanedanından bir ailenin yersel bir emirlik halinde saltanat sürdüğü görülmüştür. Bu olayın hatırası olarak bir de yazıt konulmuştur. Ada üzerinde klâsik devirden kalma kaleler de vardır. Şimdiki kale üç sıra sur içerisinde bulunmaktadır. Evliya Çelebi, şehrin kalesi hakkında uzun bilgi vermektedir.

Surlar bugün hemen olduğu gibi durmaktadır. Ayrıca üç iç sur, şehri üç bölüme ayırır. En yüksekte bulunan bölüm iç kaledir. Asıl Selçuklu ve Osmanlı şehri ikinci ve üçüncü surların arasında bulunan bölümdedir. İlk surun kapısı üzerinde Alâettin Keykubat I. e ait bir yazıt vardır. Tarihi 1230 dur. İç kapı üzerindeki diğer bir yazıt, helezonlar, yaprak ve çiçekle süslenmiştir. Helezonlar arasında bir kadın başı işlenmiştir. Bunun üzerinde duvara yerleştirilmiş olan korent başlığı bulunmaktadır. Daha yukarıda büyük dikdörtgen taşlardan örülü duvarda, ikinci kapı görülür. Biraz ileride Osmanlılar'dan önceki devre ait bir cami (Kale Camisi) vardır. Bunun son cemaat yeri üç kubbelidir ve cami dört duvar üzerine bir tek kubbe ile örtülmüştür. İçinde nesih yazı ile bir ayetten başka bezek yoktur. Dış kapının etrafı bir frizle çevrilmiştir. Yapıda kullanılmış olan tuğlalar uzun ve kalındır. Evliya Çelebi buraya Sultan Süleyman Camisi diyor.

Bedesten de aynı yerde bulunan büyük bir yapıdır. Ortasında bulunan avlunun etrafında kemerli kapıları ile odalar sıralanmıştır. Arkasında büyük bir salonu vardır. Buranın bir han, arkadaki kısmın da bir ahır olması mümkündür. Evliya Çelebi bunun eski tarzda bırakılmış bir bedesten olduğunu, bazı dükkânlarının da öğrenci koğuşu olarak kullanıldığını yazmaktadır. Bedestenin güneyinde Akşebe Sultan Türbesi vardır.

Bu, birkaç mezarla bir mesçitten ibarettir. Batı cephesindeki güzel bir Selçuklu yazıtında türbenin Akşebe Sultan'a ait olduğu ve 1230 da, Alâettin Keykubat I. zamanında yaptırıldığı yazılıdır. Bunun da tuğlaları uzun ve kalındır (Akşebiye Mesçidi tuğla minarelidir. Evliya Çelebi). Bundan sonra üçüncü surun kapısı gelir. Bu, çok güzel yapılmış dört köşe bir kuleden ibarettir. Eski geometrik örme süslerin izleri görülür. Kalenin üzerinde bir de tek kubbeli Bizans kilisesi bulunmaktadır ki bunun kapısı ile kubbesi arasında tonoz ile örtülü tünele benzer bir koridor vardır. Duvarlarındaki azi‹ resimleri badana ile örtülmüştür. Doğu tarafında bulunan Hisar Camisi (Alâettin Camisi) çok yıkılmıştır. Şimdiki ahşap yapı ancak 200 yıllıktır. Burada Selçuklular'a ait bir cami bulunuyordu ki bunun yazıtları cepheye konulmuştur.

Alâiye'de en çok dikkati çeken yapı tersanedir. Alâettin Keykubat I. tarafından yaptırılmış olup Selçuklular'ın biricik tersanesi olarak kabul edilebilir. Yapının önünde iki dikdörtgen oda vardır. Doğudaki oda doğu cephesinin bir bölümünü meydana getirir. Kemerli bir kapıdan tersanenin içerisine girilir. Kapının üzerinde bulunan *nesih* yazıtta tersanenin Alâettin Keykubat I. tarafından yaptırılmış olduğu okunur. Bu yazı, Akşebe Sultan Türbesi'ndeki yazı ile ayni karakterdedir. Burada da, türbede olduğu gibi, az işlenmiş bezekler vardır. Yazıtın yanları ile üstü bir çerçeve ile çevrilmiştir. Yapının bu cephesi de ön cephesi gibi düzgün kesme taşlardan yapılmıştır. Tersane bugün de iyi muhafaza edilmiş bir durumdadır. Kapıdan girilince iç örgütlerinin beş kısımdan ibaret olduğu görülür. Her kısım sivri bir kemerle denize açılmaktadır. Üstü tonoz kemerle örtülü olan bu beş kompartımanda derinlik 44, genişlik de 8 m dir. Çatı, herbiri dört bölümden meydana gelmiş birkaç kemere dayanmaktadır. Duvardaki taşlar kübik ve düzgün kesilmiştir. Tavan ve kaburgalar yavaşça sivrilmektedir. Tavanın birçok yerleri sonradan ışık sağlamak için açılmıştır. Eskiden bu beş kompartmandan birisi yeni bir geminin yapılması için kullanılırdı. Evliya Çelebi tersane hakkında çok kısa bilgi vermiştir ve eski zamanlarda burada kadırgaların yapıldığını yazmıştır.

Liman tarafındaki surların kuzey ucunda sekiz köşeli yüksek bir kale görülmektedir ki bu, kızıl kuledir. Bu kule İstanbul'daki Yedi-Kule veya Rumeli Hisarı'na yakın bir büyüklüktedir; Osmanlı kulelerinden daha eskidir. Yazıtında 1226 yılında Alâettin Keykubat I. zamanında yaptırıldığı yazılıdır. Evliya Çelebi, bu kuleden bahsederken, uzun uzun överek bunun Kız Kulesi adı ile tanınmış olduğunu ve bütün taşlarının yontulmuş cilâlı mermerden yapıldığını yazmaktadır.

ALANYURT, Ordu'nun Gölköy ilcesi, merkez bucağına bağlı, 682 (1940) nüfuslu bir köy. A., Aydoğan deresi üzerinde ve yamaçtadır. Çevresi ormanlıktır. Az çok dağınık olan evleri ahşap, damları eğimli ve tahta ile örtülüdür. Halkı çiftçilik ve çobanlık yapar. İçme suyu kaynaktan alınır.

ALAOTRA GÖLÜ, Madagaskar adasının en büyük gölü. Uzunluğu 40, eni 10 km. Göl, az derin olup yüzölçümü gittikçe azalmaktadır. Çevresinde çok verimli pirinç tarlalarının yer aldığı ovalar uzanır.

ALAOVPOVİÇ, Tugumir Dr. (doğ. 1871), Yuğoslav devlet adamı. Filolog olup millî eğitim görevlerinde bulunduğu sıralarda siyasete karışarak Güney İslavları birliği için çalışmış ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti kurulduğu zaman ilk Mezhepler Nazırlığı'na getirilmiştir, (1918-1920). Aynı zamanda şair olan A., 1902 de şiirlerinin bir kısmını «Probrame Piyesine» adlı bir kitapta yayımlamıştır.

ALAPAYEVSK, Sovyetler Birliği'nde, Ural dağlarının orta bölümünün hemen doğusunda bir şehir. Nüfusu 13 000. A., büyük Sverdlovsk şehrinin 130 km kadar kuzeydoğusunda, Ural dağlarının en zengin maden alanları ortasında kurulmuş önemli bir maden işletme merkezidir. En çok demir çıkarılır. A. de demir endüstrisi çok gelişmiştir. A, Sverdlovsk şehrine işlek bir demiryolu ile bağlanmıştır.

ALAPETITE [*alap'tit* ok.]. **Gabriel** (1854-1932), Fransız siyaset ve idare adamı. Tunus genel valiliği (1906), Madrit büyükelçiliği (1918), Alsace Loraine yüksek komiserliği (1920) yapmıştır.

ALAPİÇ, Gaspar, (XVI. yüzyıl), Hırvat, Dalmaç, ve Sloven Ban'ı (1574-77). 1566 Segetvar savaşında bulunmuştur. Yuray Sirinski tarafından satın alınarak kölelikten kurtarıldıktan sonra Ban Yuray Draşkoviç kendisini Hırvat köylülerinin ayaklanmasını bastırmağa göndermiş, başarısı üzerine Ban'ın veliahtı olmuştur. 1574 te Kanije kalesinin başkomutanlığını yapan A., aynı yılın sonlarında Ban sanını alarak Draşkoviç ile birlikte Sisak ve Hrastoviç'te Türkler'le savaşmıştır. Bir zaman sonra hastalığı yüzünden Ban'lıktan çekilmiştir.

ALAPLI, Zonguldak'ın Ereğli ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi 345 nüfuslu (1940) Yukarıdoğancılar köyüdür. Ereğli'nin 12 km güneyinde, kıyıdadır. Bu çevrede Alaplıbölük, Alaplıkocaali, Alaplıortacı, Alaplıömerli adiyle birtakım köyler vardır. A. bucağının nüfusu 11 575 (1940), bucağa bağlı köy sayısı 33 tür.

ALAR, Moğol dil ailesinden olan Buryat dilinin bir diyeleği. Bu diyelek, Aşağı Uda, Balagan, Tunkin, Kudin, Ehirii-Bulagat, Kapsal, Barguza (Doğu Baykal'da) v. b. diyeleklerle birlikte, Buryat dilinin Kuzey veya Batı Baykal diyelekler grupunu meydana getirir. Abar diyeleğinin başlıca fonetik ayracı, genel Moğolca'daki h fonemini, i vokalinin önünde yumuşamış s'ye çevirmesidir. Bk. BURYAT DİLİ.

ALARA ÇAYI, Güney Anadolu'da Manavgat ile Alanya arasında denize dökülen derelerden biri. Uzunluğu 62 km. A., Orta Toroslar'ın 2647 m yüksekliğinde Akdağ ve Kuşak dağından kaynaklarını alır ve taşkın zamanında sürükleyip getirerek yığdığı düz bir kıyıda denize dökülür. Hızlı akışlı bir dere olan A. boyunda yer yer değirmenler vardır.

ALARCÓN [*alarkọn* ok.] **Hernando de** (XVI. yüzyıl), İspanyol gemicisi. California körfezini dolaşarak bu bölgeyi keşfetmiş, Colorado ırmağının aşağı kısmına kadar çıkmıştır (1540).

ALARCÓN Y ARIZA [*alarkọn i arịtha* ok.], **Pedro Antoniode** (1833-1891), İspanyol şairi. Radikal gazeteci olup gönüllü olarak 1859 Fas seferine girmiş, gördüklerini *Diario de un testigo de la guerra de Africa* (Afrika savaşında bir gözlemcinin andaçları) adiyle yayımlamıştır (1860). Muhafazakâr partiye geçen A., saylavlık, danışmanlık ve Stockholm elçiliği yapmıştır. *El sombrero de tres picos* (Üç köşeli şapka) [1874; Türkçeye terc. 1946] adlı romanı tanınmıştır. İspanyol hayatını yansıtan hikâye ve yazıları, *Historietas nacionales* (Millî hikâyeler), *Novelos cortas* (Kısa hikâyeler) adları altında toplanarak yayımlanmıştır. Romanlarında (*El Escândalo* [Rezalet]) ihtilali benimsemediği görülmektedir. *Historia de mis libros* (Kitaplarımın hikâyesi) adındaki son eserinde naturalizmi tartışmaktadır. Bütün eserleri (*Obras*) kendi biyografisi ile birlikte 14 cilt içinde toplanmıştır (1887-91).

ALARCÓN Y MENDOZA, [*alarkọn i mondotha* ok.], **Juan Ruiz de** (1580-1639), İspanyol sahne şairi. Meksiko'da doğmuş, 1600 de İspanya'ya gelmiş, Sevilla'da avukatlık yapmıştır (1606). Yeniden üç yıl kadar Meksiko'da kaldıktan sonra 1611 de Madrit'e dönmüş, 1626 dan başlıyarak Yeni İspanya devlet danışmanlığını yapmıştır. Çağdaşlarının düşmanlığını kazanan A., komedyaları ile İspanyol karakterlerini ilk defa sahnede belirtmiştir: *Las paredes oyen* (Duvarların kulakları var), *La verdad sospechosa* (Şüpheli hakikat), *Examen de maridos* (Kocaların imtihanı). Bunlardan başka tarihî dramları vardır: *El tejedor de Segovia* (Segoviya dokumacısı), *Ganar amigos* (Dost kazanmak).

ALARCOS [*alarkos* ok.], İspanya'nın Ciudad Real İlinde bir köy. Burası İslâmlarla İspanyollar arasında yapılan ve Castilla kıralı Alfonso VIII. in yenilgisi ile sona eren büyük ve kanlı bir meydan savaşına (1195) yer olmakla tanınmıştır.

ALARD [*alār* ok.], **Jean-Delphin** (1815-1888), Fransız kemancısı. Bayonne'da doğup Paris'te ölmüştür. Konservatuvarda birinci keman ödenini almış, 1843 ten 1875 e kadar burada profesörlük etmiştir. 1847 de, Franchomme'la birlikte büyük ölçüde beğenilen oda müziği konserleri tertiplemiştir.

ALARD veya **ADALARD** (XI. yüzyılın ikinci yarısı ile XII. yüzyılın birinci yarısı), Flander Vikontu. 1100 tarihlerine doğru Aubrac hastanesini kurmuştur.

ALARİA, fosil karındanbacaklı yumuşakçalar(Gastropoda)ın aporraidler (Aporrhaidae) familyasına bağlı bir cins. Uzunca ve helis şeklinde olan kabuklarının ağız tarafında parmak veya kanad şeklinde uzantıları bulunan dudak vardır. Jura ve tebeşir (kretase) tabakalarında bol miktarda bulunmaktadır.

Birinci Cildin Sonu.

BİRİNCİ CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR[1]

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
105	2	6	AÇİNOK	AÇİNSK
109	2	30	(ampihioxus)	(amphioxus)
112	2	40	XI inci yüzyılda	XII-XIII. yüzyıllarda
117	1	29	Tiberuis	Tiberius
123	1	19	Basileos I.	Basileios I
123	1	36	Lepidoridae	Leporidae
124	1	31	2424	2650
126	1	11	1879	879
128	1			Âdem'le Havva resmi, yukardaki Âdem ve Havva maddesine aittir.
129	1	22	Oğlanşeyh'in	Oğlanlarşeyhi'nin
131	2	34	ophtalmos	ophthalmos
132	1	38	glandolare	glandulare
137	1	18	Arn gölü	Arın gölü
138	1	32	(1534)	(1534)
139	2	56	Turc Ottomans	Turcs Ottomans
144	2	39	ad Adamo	ab Adamo
145	2	5	Atys	Attis
146	1	3	I - Ribosun	I. Ribosun
147	1	26	ADRANOA	ADRANON
149	1	45-46	Otranto boğaziyle denizine	Otranto boğaziyle Yunan denizine
150	2	2	hayvana	hayvansal
150	2	7	5000	6000
150	2	22	Cimbreler	Cimberler
153	1	10	KOLPAS	KOLPOS
153	1	30	comice	comitia
153	1	55	Lanuvium'lu	Lanuvium'lu Lucius
153	2	50-51	Alacentia	Placentia
154	1	19	Aemilius	Aemilius Macer
161	2	47	AESEPUS, OESEPUS	AİSEPOS
161	2	57	rufescens	rubescens
162	1	50-51	Garudentius	Gaudentius
164	1	46	resim bağlı bir cins.	bağlı bir cins.
172-173	Tablo, No. 7		Şah Cihan türbesini	Şah Cihan camisini
180	1	9	1077	1076
180	2	6	sayanıs	sayanus
182	2	36	passat	alizeler
182	2	52	bitevil	tekdüzenli
186	1	17	Afrika'dan	Amerika'dan
187	1	29	M. Ö.	M. S.
194	2	46	aphein	aphthein
195	1	28	A - FU - T, Aİ - HAN	A - FU - TAİ - HAN
198	1	7	of	af
201	1	26	Fernate (Fernatae)	Frenate (Frenatae)
204	2	19	Pythiade'a	Pythias'a
206	1	27	türlü	türü
207	2	32	pinguiualis	pinguinalis
211	2	23	kubbeciliklere	kubbeciklere
213	1	42	Ergene şehririnin	Ergene nehrinin

1 Birinci ve ikinci fasiküller son defa yeniden basılmış ve bu basımda dil, üslûp ve tertip bakımından esaslı değişmeler yapılmış olduğundan, bu fasiküllerin eski baskılarında görülen yanlışlar bu cetvele alınmamıştır.

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
213	2	15	Tacius	Tacitus
215	1	46	(Odonato)	(Odonata)
215	2	49	35	36
216	1	20	vanitare	vanitate
225	1	43	(Dryocopus martinus)	(Dryocopus martius)
229	2	50	filizleri	filişleri
234	2	29	Ahul dağı	Abul dağı
235	1	45	Bor Jom'a	Borşom'a
239	1	6	Orta Anadolu	İç Anadolu
259	1	18-20	Bu. 1920 yılında *Tasviriefkâr*'da tefrika edilmiştir. Ayrıca kitap halinde basılmamış olan *Gönül Hanım* adlı bir romanı da vardır.	1920 yılında *Tasviriefkâr*'da tefrika edilmiş, fakat ayrıca kitap halinde basılmamış olan *Gönül Hanım* adlı bir romanı da vardır.
262	2	13	geçmesi üzerine, şikâyetçi bulunduğu	geçmesi ve kendisinin de Ankara'dan şikâyetçi olması üzerine,
267	2	47	notaları için	notaları
274	1	35	türkülerle	dörtlüklerle
274	2	44	köy	koy
284	1	23-24	Jeunes Croyances	Jeunes Griyances
285	1	48	Poriticus	Porticus
287	2	11	Neuveu	Neveue
289	1	19	familis'a	familias'a
289	1	27	Cagntis	cognatio
289	1	28	cognatis	cognatio
289	1	29	agnotio	agnatio
292	2	6	tetrapord	tetrakord
292	2	15	hyhopor	hypodor
292	2	19	kuzeybatı	batı
306	2	36	ışınlıklar	ışınlılar
307	2	4	Acanthocimus	Acanthocinus
307	2	17	olan bir	olan bu
312	1	45	Drocasia	Dorcasia
312	1	46	Doracasiidae	Dorcasiidae
312	1	60	boyunları veya	boyunları çıplak veya
312	2	35	Bk. KODOR.	Bk. KONDOR
314	2	16	Bektaşîler de	Bektaşîler'in
317	2	51	ürünlerin	ürünleri
319	2	klişe altı	BEŞ AKÇELİK	ON AKÇELİK
321	2	60	pliyasende	pliyosende
327	1	6	ALARODİLER	ALARODLAR
328	2	2	romanı	romanında
328	2	50	Echinroidea	Echiuroidea
329	2	1	Âkhadia	Arkadia
329	2	26	konusunu	konsonu
334	2	31	RİTİSİZM	KRİTİSİZM
342	2	58	(Kelter)	(Keltler)
356	2	18	Prosbranchia	Prosobranchia
356	2	24	Âscurria	Scurria
358	2	39	uykusuzluk	uykusuzlar
364	1	9	48°	— 8°
367	2	48-51	Eğer değişik iki cam nev'inden yapılmış değişik odak uzaklığındaki iki mercek ile akromatik bir prisma veya mercek sistemi yapmak mümkündür.	Bu cümle fazla
371	2	18	erdlich	Erdreich
374	2	43	Şerh-ü	Şerhü
374	2	43	Şerh i Müşkilât-i	Şerhü Müşkilât-il
376	2	16	denadrit	Dendrit
393	2	10	agua	aqua
394	1	23	Valliasneria	Vallisneria
396	1	29	Polininuklerler	Polinukleerler
418	1	14	Opera	Opere
422	2	5	Antoniode	Antonio de
422	2	13	Novelos	Novelas